

ACTA MVSEI DEVENSIS

SARGETIA

2001 - 2002

XXX

ACTA MUSEI DEVENSIS

SARGETIA
XXX

2001 - 2002

SARGETIA

Fondator OCTAVIAN FLOCA

Volumul I, 1937, 214 pagini	Volumul XI-XII, 1974-1975, 504 pagini
Volumul II, 1941, 164 pagini	Volumul XIII, 1977, 620 pagini
Volumul III, 1956, 231 pagini	Volumul XIV, 1979, 739 pagini
Volumul IV, 1967, 272 pagini	Volumul XV, 1981, 540 pagini
Volumul V, 1968, 662 pagini	Volumul XVI-XVIII, 1982-1983, 749 pagini
Volumul VI, 1969, 319 pagini	Volumul XVIII-XIX, 1984-1985, 464 pagini
Volumul VII, 1970, 313 pagini	Volumul XX, 1986-1987, 740 pagini
Volumul VIII, 1971, 275 pagini	Volumul XXI-XXIV, 1988-1991, 942 pagini
Volumul IX, 1972, 283 pagini	Volumul XXV, 1992-1994, 982 pagini
Volumul X, 1973, 447 pagini	Volumul XXVI/1, 1995-1996, 688 pagini
	Volumul XXVI/2, 1995-1996, 800 pagini
	Volumul XXVII/1, 1997-1998, 895 pagini
	Volumul XXVII/2, 1997-1998, 757 pagini
	Volumul XXVIII-XXIX/1, 1999- 2000, 609 pagini
	Volumul XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, 602 pagini

Colegiul de redacție

Adriana Pescaru	- director general
Ioachim Lazăr	- redactor responsabil
Adela Herban	- secretar de redacție
Iosif Vasile Ferencz	- secretar de redacție
Maria Basarab	- membru
Marcel Morar	- membru
Doina Ionescu	- membru
Eugen Pescaru	- membru
Cătălin Rișcuța	- membru
Virginia Rădeanu	- membru
Costin Țuțuianu	- membru

“ACTA MUSEI DEVENSIS”

“ACTA MUSEI DEVENSIS”

Orice corespondență referitoare la publicația Sargetia se va adresa: Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, 2700 Deva, str. 1 Decembrie, nr. 39, județul Hunedoara, România.
Tel. 0254/215409; 0254/216750; Fax 0254/212200;
e-mail: muzeucdr_deva@smart.ro

Toutes correspondance concernant la revue Sargetia doit entre adresse: Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, 2700 Deva, str. 1 Decembrie, nr. 39, județul Hunedoara, România.
Tel. 0254/215409; 0254/216750; Fax 0254/212200;
e-mail: muzeucdr_deva@smart.ro

MARCEL MORAR	- Dr. Ioachim Lazăr la a 60-a aniversare	11
	- Dr. Ioachim Lazăr at the 60 th Anniversary	
IOACHIM LAZĂR	- Dr. Volker Wollmann la a 60-a aniversare.....	23
	- Dr. Volker Wollmann zum 60. Geburtstag	

STUDII ȘI ARTICOLE

ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

MIRCEA ANGHELINU	- De ce nu există teorie în arheologia preistorică din România ?.....	39
	- Pourquoi n'existe pas une theorie dans l'archeologie prehistorique de la Roumanie ?	
BEATRICE DAISA MARIUS MIHAI CIUȚĂ	- Contribuții la reconstituirea paleomediului comunităților Vinča din bazinul mijlociu al Mureșului. Considerații asupra unor noi amprente vegetale descoperite în situl de la Limba – Vărăria.....	51
	- Contributions to the reconstruction of the paleoenvironment of the Vinča communities in the middle Mureș Basin. Some considerations concerning some vegetal imprints discovered at Limba-Vărădia	
NICOLAE URSULESCU DUMITRU BOGHIAN VASILE COTIUGĂ VICU MERLAN	- Noi date privind complexele de cult din cultura Precucuteni.....	61
	- Nouvelles données les complexes de culte de la culture Précucuteni	
CRISTIAN IOAN POPA	- Materiale aparținând bronzului timpuriu și debutului bronzului mijlociu din colecțiile Muzeului "Ioan Raica" Sebeș.....	79
	- Materials Belonging to the Early Bronze Age and the Beginning of the Middle Bronze Age in the Collection of Sebeș Museum	
NICOLAE URSULESCU ȘTEFAN TOFAN	- O posibilă atestare epigrafică a regelui Syrmos	99
	- Une possible attestation épigraphique du roi Syrmos	
VIORICA MOGA VASILE MOGA	- Piese din fier de la Grădiștea Muncelului.....	107
	- Les pièces en fer á Grădiștea Muncelului	
AUREL RUSTOIU, VALERIU SÎRBU, IOSIF VASILE FERENCZ	- Mormântul tumular dacic de la Călan (jud. Hunedoara)	111
	- La tombe tumulaire dace de Călan (département de Hunedoara)	
CRISTIAN -AUREL ROMAN	- Opațiile din Dacia lucrate la roată.....	129
	- Wheel made lamps form Dacia. Quantitative chart	

DĂNUȚ MUNTEANU	- Lumea de dincolo în <i>Funeraria</i> din Dacia Romană (I) .. - The Afterlife in the <i>Funeraria</i> of Roman Dacia (I)	169
DOINA BENEĂ MARIANA CRÎNGUȘ	- Evoluția Vicus-ului de la Tibiscum în sec. II-III. Cu privire la principalele căi de acces în așezare - L' évolution du Vicus militaire de Tibiscum (II ^{ème} - III ^{ème} siècle) Concernant la planimétrie de la cité	181
ADRIANA RUSU-PESCARU CONSTANTIN POP	- Monumente figurate descoperite la Micia - Monuments figurés découverts à Micia	195
SORIN PRIBAC	- Lares et Penates în Dacia Romană - Lares et Penates im römischen Dakien	201
OLIVIAN DULEA	- Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (II. Necropole și morminte izolate)..... - Consideration on the habitation from Banat and Transylvania County in the VII th - VIII th centuries A. D. (II. Necropolises and isolated tombs)	209
GHEORGHE PETROV	- Biserica Mănăstirii Sfânta Treime din Măgina, jud. Alba. Studiu preliminar de cercetarea arheologică - Die Kirche des Klosters "Die Heilige Dreifaltigkeit" von Măgina, Kreis Alba. Vorläufige Studie einer Archäologischen Untersuchung	245
IOAN MARIAN ȚIPLIC	- Ipoteze cu privire la încălțăminte migratorilor medievali timpurii, din perspectiva evoluției scărțelilor de cavalerie..... - Hypothesen Bezüglich des schuhwerks der Frühmittelalterlichen Wandervölker aus der perspektive der Entwicklung der Reitsteigen	259
PETRE BEȘLIU - MUNTEANU OLGA BEȘLIU	- Turnul Sfatului din Sibiu - The Town hall tower from Sibiu	269
ISTORIE		
TITUS DORIN TRIPA	- Utilizarea stemei Corvineștilor pe unele piese numismatice..... - The use of the coat of Corvin on some coins	287
OLIMPIA PALAMARIU	- Tezaurul monetar din secolele XVI-XVII descoperit la Pui, județul Hunedoara și unele considerații privind circulația monedei străine în Comitatul Hunedoara - The monetary hoard from the XVI-XVII centuries discovered in Pui (Hunedoara County), with some considerations regarding the circulation of foreign coins in the Hunedoara County	293

GABRIELA MIRCEA IOAN MIRCEA	- Atmosfera locală din timpul răscoalei lui Horea, reflectată de o scrisoare redactată la Alba Iulia în 15 februarie 1785..... - L'atmosphère locale pendant la Révolte de Horea, reflétée dans une lettre rédigé à Alba Iulia en 15 février 1785	311
TITUS DORIN TRIPA	- Câteva reprezentări inedite ale blazonului lui Iancu de Hunedoara..... - Some unprecedented representation of the arms of Iancu de Hunedoara	319
ELENA MUSCĂ	- Principiul confesional în modelul socio-economic medieval. Scurtă privire asupra situației din Sălaj..... - The religious problem about the handicrafts and the romanian priest's rights	325
MIRCEA LAZĂR	- Atestarea documentară a glăjăriilor din Transilvania - Die Dokumentarbescheinigung des Glasswerken von Siebenbürgen	331
IONELA MIRCEA	- Preoția și impactul preoților în lumea satelor (sec. al XVIII-lea și al XIX-lea) - The priesthood role and their families' role in villages' life	351
GABRIELA MIRCEA IOAN MIRCEA	- Preliminarii ale răscoalei lui Horea, relevate de un raport, din 25 septembrie 1784, ale lui Tiron Dragoș, arhidiaconul greco – catolic al Alba Iulia - Préliminaires de la révolte de Horea, relevées par un rapport de 25 septembre 1784, rédigé par Tiron Dragoș, l'archiprêtre greco – catholique roumain d'Alba Iulia	355
VIOREL VÂNĂTORU ELENUȚA MARIOARA VÂNĂTORU	- Grind – un sat hunedorean. Schiță monografică Grind – un village du département Hunedoara. Esquisse monographique	361
ANCA MARIA ZAMFIR	- Societatea românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea văzută de călătorii străini..... - La société roumaine de la première moitié du XIX-ème siècle vue par voyageurs étrangers	399
MARCEL ȘTIRBAN	- Episcopul Ioan Lemeni (1832-1850) și problemele epocii sale..... - L'évêque Ioan Lemeni (1832-1850) et les problèmes de son époque	411
DAN DEMȘEA	- Programul național al lui Ioan Tomici pentru eparhiile Arad, Timișoara și Vârșeț (martie 1848) - Le Programme National de Ioan Tomici pour les Diocèse d'Arad, Timișoara et Vârșeț (mars, 1848)	433

IOANA BURLACU EMIL BURLACU	- Ziua de 3-15 mai 1848 în conștiința contemporanilor și a posterității - Der 3. mai 1848 in dem bewusstsein der zeitgenossen und der nachkommen	439
IOACHIM LAZĂR	- Învățământul românesc din orașul Hațeg în perioada 1848-1918 - L' enseignement roumain de la ville de Hațeg dans la période 1848-1918	451
IOANA BOTEZAN	- Din corespondența lui George Barițiu cu Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan - Dokumente aus George Barițius Korrespondenz mit Timotei Cipariu und Ioan Micu Moldovan im 1861-1869, bzw. 1871-1891 Zeitabschnitt	479
CAMELIA ELENA VULEA	- Rețeaua școlară în vicariatul greco-catolic Hațeg între anii 1849-1867..... - The schools in the greek-catholic dean office of Hațeg between 1849-1867	501
LIVIU MĂRGHITAN	- Membrii ai Academiei Române originari din județul Hunedoara - Les membres de l'Academie Roumaine originaire de département de Hunedoara	531
VALER RUS	- Corespondența lui Francisc Hossu Longin păstrată în arhiva mureșenilor din Brașov (I) - Francisc Hossu Longin's correspondence kept in Mureșenilor's Archive from Brașov (I)	537
MARCEL MORAR	- Procesul politic de presă intentat lui Francisc Hossu – Longin pentru publicarea articolului „ <i>Mea culpa</i> ” - The political trial against Francisc Hossu-Longin intended for publishing the article “ <i>Mea culpa</i> ”(December 1909)	545
GELU NEAMȚU	- Din corespondența lui Francisc Hossu – Longin cu George Barițiu (1877-1892) - 12 scrisori - From the correspondence between Francisc Hossu-Longin with George Barițiu (1877-1892) - 12 letters	551
IOACHIM LAZĂR	- Conferința privind rolul școlii românești susținută de Ioan Pop Reteganul la Ulpia Traiană (1880)..... - La Conference concernant le rôle d'Ecole Roumaine donnée par Ioan Pop Reteganul a Ulpia Traiană (1880)	563
ANGELA MUREȘAN	- Tezaurul monetar descoperit la Cunța (jud. Alba) datând din sec. XIX–XX - Le trésor monétaire du XIX – e et XX- es decouvert a Cunța	575

DORIN OVIDIU DAN	- Noi contribuții la istoria breslelor din Sebeș - New contribution to guilds history from Sebeș	579
RODICA ANDRUȘ	- Sufletul românesc nu cunoaște frontiere. Boierul Vasile Stroiescu - L'âme roumain ne connaît pas des frontières. Boiărd Vasile Stroescu	587
TRAIAN BOSOANCĂ	- Aportul preoților și protopopilor greco-catolici din județul Mureș la realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 - La contribution des prêtres des archiprêtres catholiques grecques à l'accomplissement de la Grande Union du 1 er Décembre 1918	593
AURELIA COZMA	- Despărțământul Săliște al Astrei între 1918-1949 - La section de l'Astra es Săliște – periode 1918-1949	599
NICOLAE JOSAN	- Presa românească din județul în perioada interbelică și poziția sa - La presse Roumaine du departement d'Alba dans la periode comprise entre les deux guerres mondiales et sa contribution patriotique	603
ADELA HERBAN	- Un istoric în slujba diplomației confesionale: Zenovie Pâclișanu (1886-1957)..... - Un historien au service de la diplomatie confessionnelle: Zenovie Pâclișanu (1886-1957)	609
MIHAI DAVID	- Orașul Brad în perioada interbelică - Die Stadt Brad zwischen die Weltkriegszeitraum	613
CARMEN ALBERT	- Comportament demografic și calitatea vieții în Valea Almăjului la 1938..... - Demographic behavior and life quality in Almăj Valley at 1938	621
ADELA HERBAN	- Valențe didactice în publicistica lui Gavril Todica (1877 – 1946)..... - Disponibilités Didactiques Dans Les Périodiques De Gavril Todica (1877-1946)	635
CRISTINA RIȘCUȚA	- Societatea "Mica". Evoluție și activitate economică (1920-1930) - La Société "Mica" – évolution et activité économique entre 1920 et 1924	639
DUMITRU BARNA	- Învățământul secundar gimnazial și liceal în județul Hunedoara între 1918–1940 (II) - L'enseignement gymnasiale, de lycée et professionnel dans ledépartement de hunedoara dans l'intevalle 1918-1940	651

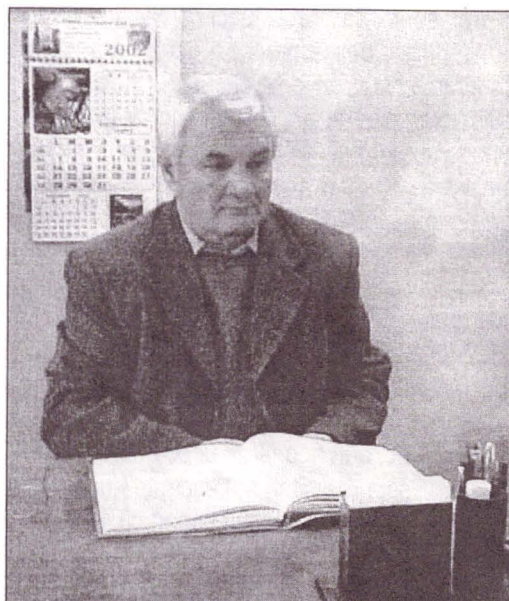
ISTORIA CULTURII ȘI ARTĂ

DOINA IONESCU	- Valoarea artistică a bisericii monument istoric „Sfântul Nicolae” din Căraci, județul Hunedoara	673
	- La valeur artistique de l'église monument historique „Le Saint Nicolas” de Căraci, le département de Hunedoara	
IULIA MESEA	- Un atentat la integritatea colecției Brukenthal	683
	- An encroachment upon the integrity of integrity of the Brukenthal collection	
ALICE TAMAS	- Posibilități de cercetare a evoluției stilistice la producerea sticlei manufacturiere din Beliu (jud. Arad)...	691
	- Les possibilités d'exploration de l'histoire de la verrerie à four de Beliu dans le district Bihor (aujourd'hui Arad)	
IULIA RAMONA DAN	- Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității pictorului Sava Henția (1848-1904).....	699
	- New contribution to the knowledge of life and activities concerning painter Sava Henția	
DORIN OVIDIU DAN IULIA RAMONA DAN	- Contribuții la cunoașterea fotografului albaiulian Arthur Bach (1874-1979) și a creației sale	705
	- Contribution to the knowledge of Alba Iulia photographer Arthur Bach (1894-1979)	
CARMINA MAIOR	- Icoane pictate pe tablă în Mărginimea Sibiului	709
	- Icons on metal in Mărginimea Sibiului	
ANCA FLEȘERU	- Ebeniști sibieni în secolul al XVIII-lea	713
	- Ebenistes of Sibiu in the 18 th Century	
IOAN OROS	- Cărți din Biblioteca iluministului Ioan Corneli în colecții sălăjene	723
	- Livres de la Bibliotheque de Ioan Corneli dans les collections de Sălaj	
MIHAELA COZA MATILDA TAKACS	- Reprezentanți ai culturii maghiare în colecția medalistică aiudeană	729
	- Vertreter der ungarischen Kultur, in der Medaillions sammlung in Aiud	
MARIA BASARAB	- La Transylvanie sous les auspices livresques Européens. Vieux livres français (XVII ^{ème} - XVIII ^{ème} siècles conservés au musée de Déva	733
OLGA ȘERBĂNESCU	- Tipografi din secolul al XVI-lea în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu –Gaspar Heltai (? - 1574)	739
	- Printers of the XVI th century in the The Brukenthal Museum's library of Sibiu – Gaspar Heltai (? – 1574)	

NATALIA DELEANU	- Accente ale spiritului enciclopedic francez în colecția Brukenthal	757
	- L'accent de l'esprit français dans la collection Brukenthal	
ANCA MARIA ZAMFIR	- Imaginea liderului în artele plastice	767
	- Leader's image in art	
ANDA - LUCIA SPÂNU	- Despre artiștii englezi și francezi din secolul al XIX-lea, autori ai reprezentărilor grafice privind orașele românești.....	779
	- About English and French artist from the 19 th century authors of graphic representations of Romanian Cities	
GUDRUN - LIANE ITTU	- Muzeul Brukenthal în prima jumătate a secolului XX, de la modelul central-european la "Muzeul Național Săsesc".....	789
	- Das Museum Brukenthal in die erste Hälfte des XX ^e Jahrhundert. Von den Mitteleuropäischen Vorbild bis zum "Muzeul Național Săsesc"	
IOAN MIRCEA	- Patrimoniul spiritual al parohiilor greco-catolice din Transilvania la sfârșitul păstoririi mitropolitului Alexandru Sterca Țuluțiu	795
	- The spiritual Patrimony of the Greek-Catholic parishes at the end of the Metropolitan Alexandru Sterca Țuluțiu's pastorate	
CRISTINA PLOSCĂ	- Peisajul hunedorean în colecția de grafică a muzeului de vean	849
	- Landscapes of Hunedoara county in the graphic art collection of the deva museum	
ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ POPULARĂ		
ADRIANA ȚUȚUIANU MIHAI CĂSTĂIAN	- Teascuri, pive și prese de ulei din Romoșel, jud. Hunedoara	859
	- Types of grapes (pives) and oil press from Romoșel, county Hunedoara	
DOMINUȚ I. PĂDUREANU	- Considerații privind jocurile populare și strigăturile prilejuite de târgul (nedeia) de pe Muntele Găina	867
	- Considerations regarding folk dances and the satirical extempore verses brought about by the fair (nedeia) on the Găina (Hen) Mountain	
CARMINA MAIOR	- Inventarul bisericii din sat, reflectarea atașamentului țaranului din Mărginimea Sibiului pentru religie și cultură. Studiu monografic în satul Galeș	891
	- The church Inventory – a Reflection of the Attachment of the Peasant in Mărginimea Sibiului to Religion and Culture	

ȘTIINȚELE NATURII

MINODORA BAN	- Medicamente de origine minerală în colecția Muzeului de Istorie a Farmaciei din Sibiu	899
	- Drugs of mineral origin in the collection of the Pharmacy History Museum of Sibiu	
SILVIA BURNAZ MARCELA BALAZS	- Date privind flora, vegetația și fauna de macrolepidoptere din pădurile de foioase (quercete) - rezervații naturale ale județului Hunedoara (România).....	903
	- Data concerning flora; vegetation and macrolepidoptera fauna from the oak forests-natural reserves of Hunedoara County (Romania)	
CORNEL POPESCU	- Un secol și jumătate de preparare, conservare și restaurare la Muzeul de Istorie Naturală din Sibiu	923
	- A century and a half of preservation, conservation and restoration in the Natural History Museum from Sibiu	
CRONICA ACTIVITĂȚII MUZEALE, RECENZII		
IOACHIM LAZĂR	- Cronica activității științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva pe anii 2001- 2002	933
VASILE BOZGA	- Adela Herban, România – Vatican. Relații diplomatice (1920-1940), Editura "Călăuza", Deva, 2002, 369 pagini (recenzie).....	947

Pasionat cercetător la istoriei moderne a Transilvaniei, dr. Ioachim Lazăr s-a născut la 15 mai 1942, în orașul Lupeni din județul Hunedoara. Părinții săi proveneau din satul Crișan, din Țara Zarandului. Familia Lăzăreștilor este una dintre cele mai vechi și numeroase din acest sat, fiind amintită încă din secolul al XVI-lea, când se pomenește de un Lazăr Stava¹. Tatăl său, Ioan era fiul lui Toader Lazăr, născut în anul 1880, în satul Vaca și al Macinicăi n. Miheț din satul Ribicioara de Jos. Fiind primul dintre cei 7 copii, imediat după căsătorie este nevoit să-și părăsească căminul părintesc și să-și caute existența în alte părți. După căsătoria sa cu Maria n. Toma din satul Ribicioara de Jos, cei doi tineri se stabilesc la Lupeni, în Valea Jiului. Rămân aici pentru întreaga durată a războiului, întrucât minerii erau considerați mobilizați pe loc.

Aici, în colonia Ștefan s-au născut primii doi copii ai familiei, Ioachim și Petru. După terminarea războiului se reîntorc în satul de origine Crișan. Ioachim Lazăr urmează clasele I-IV la Școala generală din satul Crișan, beneficiind de îndrumarea învățătorilor Silvia Perian și C. Costin. În toamna anului 1953 trece la școala din satul vecin, Valea Bradului unde frecventează clasele V-VII. Satul Valea Bradului aparținând orașului Brad beneficia de una dintre cele mai bune școli generale din această perioadă. Profesorul Aron Sârbu, director și soția sa, profesoara de limba română Maria Sârbu, profesorul de istorie Ion Pavelescu, i-au fost îndrumătorii de nădejde pentru viitorul său.

La absolvirea școlii generale, în anul 1956 întreg corpul profesoral al școlii a fost surprins neplăcut de faptul că unul din cei mai sânguincioși elevi din școală va urma o școală profesională și nu un liceu. Fără condiții materiale pentru a putea urma liceul din Brad, s-a înscris la Școala profesională de ucenici din Gurabarza, la meseria de lăcătuși mecanici, pe care a absolvit-o în anul 1959. Se încadrează imediat, începând din 9 iulie ca lăcătuș mecanic de întreținere la Uzina de Preparare a Minereurilor din Gurabarza. Perioada aceasta a fost una dintre cele mai pline de învățăminte pentru tânărul Ioachim Lazăr, de călire pentru viață și mai ales pentru activitatea sa viitoare. Începând din toamna anului 1960 se înscrie la Școala Medie Serală din Gurabarza pe care o termină în anul 1964. După susținerea examenului de bacalaureat, Ioachim Lazăr se decide să încerce realizarea unei viitoare cariere, care să fie legată de cea mai îndrăgită materie din școlile pe care le-a urmat și anume istoria. Cel care copilărise în satul unde se născuse cel de-al treilea căpitan al răscoalei din 1784, Gheorghe Crișan, nu concepea să se realizeze în alt domeniu decât istorie.

¹ David Prodan, Domeniul Siriei la începutul secolului al XVI-lea, în AIIC, nr. 3/1960, p. 73.

În septembrie 1964 susține examenul de admitere la Facultatea de istorie-filozofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj fiind declarat admis. În primii trei ani de facultate, urmați la cursurile de zi, este impresionat de personalitatea profesorilor săi Mihail Macrea, Nicolae Lascu, Francisc Pall, Ștefan Pascu și Camil Mureșan. Problemele materiale îl obligă pentru a doua oară să ia o decizie capitală, hotărând în vara anului 1967, trecerea la cursurile fără frecvență ale universității.

În toamna anului 1967 este încadrat profesor suplinitor la Școala generală din Baru Mare, pe o catedră alcătuită din ore de istorie și geografie. Funcționează ca profesor la Baru Mare timp de patru ani până în anul 1971, acumulând o experiență de neuitat. Găsește aici un colectiv de elevi de o inteligență deosebită, chiar dacă nu beneficiau de condiții dintre cele mai favorabile pentru pregătire, fiind obligați să îndeplinească activitatea școlară cu munca câmpului.

Pe lângă activitatea didactică a organizat numeroase acțiuni cu elevii școlii, excursii la monumente istorice și de științele naturii. A vizitat peșterile de la Cioclovina, Ohaba Ponor, Peștera Bolii, sau monumentele istorice și de arheologie de la Sarmizegetusa, Mălăiești, Sântămăria Orlea, Crivadia. În anul 1968 a organizat o excursie cu elevii școlii la Alba Iulia cu prilejul zilei de 1 decembrie, excursie care a lăsat o impresie deosebită asupra tinerilor elevi din Baru Mare și Petros. În aceeași perioadă, cu sprijinul elevilor a organizat un muzeu etnografic, prin adunarea unor valoroase obiecte din satele comunei Baru.

În primăvara anului 1971 este solicitat să accepte funcția de director la Muzeul Castelul Corvineștilor din Hunedoara, funcție pe care o preia începând cu 1 iunie 1971. Castelul de la Hunedoara, a cărui restaurare se finalizase în anul 1968, trebuia înzestrat și cu o expoziție care să pună în valoare arta, arhitectura și istoria sa multiseclară. În această idee, în anul 1972-1973, înarmat cu o recomandare din partea Direcției Muzeelor București, a întreprins o vizită pe la principalele muzee din Transilvania: Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Baia Mare, Oradea, Arad, pentru a obține, sub formă de custodie, piese și mai ales armament medieval pentru viitoarea expoziție de bază. Rezultatul deplasării a fost doar moral, tânărul lucrător de muzeu având posibilitatea de a cunoaște activitatea și preocupările colegilor săi de breaslă. Presați de vizita șefului statului, care se anunța pentru anul 1974, în obiectiv intrând și castelul, reprezentanții de partid și de stat, de la nivelul Secției de propagandă, a Consiliului Culturii, de la nivelul județului s-au implicat direct în acțiunea de organizare a expoziției din Castelul de la Hunedoara.

Tematica întocmită de tânărul muzeograf a fost aprobată, cu unele mici modificări. Ea se axa pe trei secțiuni, Istoria familiei Corvineștilor, Personalitatea și luptele antiotomane conduse de Iancu de Hunedoara, Istoria domeniului și a orașului Hunedoara. Cu obiecte din colecțiile muzeului din Deva, armament, ceramică, tablouri s-a amenajat această expoziție, care a supraviețuit, cu unele modificări până în anul 1989.

Anul 1980 era considerat an de referință pe agenda evenimentelor cultural-științifice: organizarea Congresului mondial de istorie și aniversarea a 2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat condus de Burebista. Județului Hunedoara îi reveneau sarcini deosebite privind pregătirea cetăților dacice din Munții Orăștiei în scopul vizitării lor de către participanții la congres.

Sunt principalele motive care au determinat transferarea muzeografului Ioachim Lazăr de la Hunedoara, în funcția de director al Muzeului din Deva. Îndată după preluarea funcției (1 iulie 1978) începe sarabanda reorganizării expozițiilor muzeale din județul Hunedoara.

La 4 noiembrie 1979 este inaugurată Casa memorială Crișan, urmată de lucrările de reorganizare a expoziției muzeului din Deva. Cu toate eforturile colectivului de muzeografi acțiunea a fost finalizată abia în anul 1981. În noiembrie 1982, cu prilejul aniversării a 100 de ani de la nașterea marelui pilot și inventator Aurel Vlaicu, a fost inaugurată, într-un nou spațiu, expoziția memorială dedicată vieții și activității marii personalități. În același an a fost reorganizată expoziția de bază a Muzeului de arheologie din Sarmizegetusa. A urmat expoziția de la Țebea deschisă în octombrie 1984, cu prilejul aniversării bicentenarului Răscoalei țăranilor români de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan.

În anul 1979 au demarat și lucrările de conservare a cetăților dacice din Munții Orăștiei, prin amenajarea căilor de acces. Proiectul de restaurare, al cărui autor a fost arhitectul Cristian Călinescu, a propus unele soluții care în final au fost imposibil de realizat. Totuși proiectul a fost aprobat de un grup de specialiști, arheologi, istorici și arhitecți din Cluj-Napoca și București.

Paralel cu aceste sarcini a căutat să țină pasul și cu realizările științifice ale colegilor săi. Trecerea de la Castelul Corvineștilor la Muzeul din Deva a impus lărgirea sferei de cercetare. În perioada cât a activat la Hunedoara a studiat aspecte ale istoriei economice hunedorene, insistând cu predilecție

asupra exploatării și prelucrării fierului², a metalelor prețioase³ și a unor ocupații complementare, între care amintim cărbunăritul. Folosind un important număr de documente din Fondul Tezaurariatului din Cluj, a fost posibilă clarificarea datei privind punerea în funcțiune a primului furnal din zona Hunedoarei, Toplița. Construcția sa a început în anul 1780, fiind pus în funcție la 13 iulie 1781 și nu în anul 1754 cum susțineau o serie de publicații. Prin publicarea studiului "Aspecte din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX"⁴ au fost puse în circuitul științific documente și date inedite despre una dintre cele mai importante bresle românești din orașul Hunedoara. În aceeași perioadă publică o serie de materiale de popularizare ale castelului constând din albume, pliante, diapozitive etc. În anul 1976 apare la Editura sport-turism albumul "Castelul Corvineștilor Hunedoara"⁵, reeditat în anii 1995 și 1997.

După 1990 cercetarea istoricului Ioachim Lazăr își lărgeste și mai mult sfera de cuprindere, îmbrățișând domeniile culturii, învățământului⁶ și vieții spirituale a românilor. O atenție aparte este acordată de către istoricul Ioachim Lazăr studierii vieții și activității unor personalități din ținuturile Hunedoarei între care amintim numele lui Iancu de Hunedoara⁷, Dr. Petru Groza⁸, Aron Densușianu⁹, Avram Iancu¹⁰, Ioan Buteanu¹¹, Francisc Hossu-Longin¹², Beniamin Densușianu¹³, Andrei Șaguna¹⁴, Nicolae Bălan¹⁵, Valeriu Traian Frențiu¹⁶, Aron Budai¹⁷, Simion Bărnuțiu¹⁸, Simion Ulpianu¹⁹, Ioan I. Jenea²⁰, Aron Pumnul²¹ și Ioan Pop Reteganul²².

În februarie 1999 și-a susținut teza de doctorat având tema "Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei între anii 1848-1883", în prezența unei comisii alcătuite din prof. dr. Liviu Maior, conducător științific, prof. dr. Nicolae Bocșan, președintele comisiei, prof. dr. Teodor Pavel, cercetător științific I, dr. Simion Retegan și dr. Stelian Mândruț, membri.

O contribuție importantă și-a adus la publicarea revistei Sargetia, în calitate de redactor responsabil începând din 1978 și până în prezent. După 1990 a inițiat revista "Restituiri", vol. I-V, care grupează teme pe o anumită problematică prezentate la diferite simpozioane sau sesiuni științifice. În anul 1995 a înființat și condus, în calitate de redactor responsabil, revista Muzeului Castelul Corvineștilor "Corviniana", vol. I-III.

În anul 1994 cu ocazia împlinirii a 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara, a coordonat editarea unui volum ce cuprinde principalele studii și articole referitoare la

² Ioachim Lazăr, Nicolae Chindler, Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei, în Sargetia, 13, 1977, p. 341-354.

³ Ioachim Lazăr, Câteva date privind exploatarea aurului pe domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Sargetia, 13, 1977, p. 307-315.

⁴ Idem, Aspecte din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX, în Sargetia 15, 1981, p. 195-229.

⁵ Ioachim Lazăr, Viorel Răceanu, Laslo Evelei, Castelul Corvineștilor Hunedoara, Editura sport-turism, București, 1976.

⁶ Ioachim Lazăr, Din activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857), în AIIA Cluj-Napoca, 29, 1989, p. 503-512; Idem, Contribuții la istoria învățământului elementar din județul Hunedoara (1780-1848), în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 207-232; Idem, Din activitatea mănăstirii Plosca: Școala de preoți greco-catolici (1859-1861), în Corviniana, V, nr. 5/1999, p. 174-185; Idem, Despărțământul Deva al Astei și înființarea Reuniunii pentru ajutorarea meseriașilor, în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 807-816; Idem, Despărțământele hunedorene ale Astei și înființarea de biblioteci populare (1873-1918), în Corviniana, an. III, nr. 3/1997, p. 141-146.

⁷ Idem, Iancu de Hunedoara și lupta poporului român pentru nealămăre, în Sargetia, 13, 1977, p. 19-28.

⁸ Idem, Dr. Petru Groza și Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, în Sargetia, 18-19, 1984-1985, p. 315-321.

⁹ Idem, Aron Densușianu (1837-1900), promotor al luptei pentru unitate națională a poporului român, în Sargetia, 20, 1986-1987, p. 342-353.

¹⁰ Idem, Funeraliile lui Avram Iancu și teama autorităților maghiare de amplexarea mișcării naționale românești, în Restituiri, II, Deva, 1994, p. 88-97; Idem, Avram Iancu (1824-1872) – 125 de ani de la moartea sa, în Restituiri, V, Deva, 1997, p. 9-15.

¹¹ Idem, Ioan Buteanu – apărător al Zărandului în revoluția de la 1848, în Acta MP, 23, 1998, p. 167-177.

¹² Idem, Francisc Hossu-Longin (1847-1935), luptător pentru drepturile naționale ale românilor transilvăneni, în Restituiri, III, Deva, 1995, p. 109-124.

¹³ Idem, Beniamin Densușianu (1829-1915), un vrednic și devotat slujitor al Bisericii românești greco-catolice, în Cultura creștină, Blaj, an. I, nr. 1/1995, p. 23-28, an. 2, nr. 1/1996, p. 96-101 și an. III, nr. 1/1997, p. 120-126; Idem, Din viața și activitatea lui Beniamin Densușianu (1829-1915), în Restituiri, IV, nr. 4/1996, p. 23-43.

¹⁴ Idem, O aniversare cu adânci semnificații: centenarul nașterii Mitropolitului Andrei Șaguna (1809-1909), în Sargetia, 26/2, 1995-1996, p. 267-297.

¹⁵ Idem, Contribuția dr. Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului la realizarea Marii Uniri, în Angustia, 2, 1997, p. 273-276.

¹⁶ Idem, Valeriu Traian Frențiu – protopop al Orăștiei (1904-1912), în Acta MP, 23/2, 2000, p. 129-150.

¹⁷ Idem, Aron Budai (1763-1847) și mișcarea pentru emancipare națională a românilor din Transilvania, în Sargetia, 27/1, 1997-1998, p. 863-871; Idem, Un document inedit: testamentul lui Aron Budai din 1847, în Apulum, 37/2, 2000, p. 93-107.

¹⁸ Idem, Un exemplar inedit al Proclamației lui Simion Bărnuțiu din 24/25 martie 1848, în Marisia, Studii și materiale, 26, 2000, p. 219-238.

¹⁹ Idem, Din viața și activitatea lui Simion Ulpianu (? – 1863), în Sargetia, 28-29/2, 1999-2000, p. 123-155.

²⁰ Idem, Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei Ioan I. Jenea (1914-1934), în Sargetia, 28-29, 1999-2000, p. 323-345.

²¹ Idem, Un exemplar al Proclamației lui Aron Pumnul păstrat în arhiva Beniamin Densușianu de la Biblioteca Academiei Române, în Apulum, XXXVIII/2, p. 65-77.

²² Idem, Conferința privind rolul școlii românești susținută de Ioan Pop Reteganul la Ulpia Traiană (1880), în Sargetia 30, 2001-2002, p. 533-543.

extragerea și prelucrarea fierului pe meleagurile hunedorene, din vechime până în perioada interbelică²³. La împlinirea a 750 de ani de la atestarea Țării Hațegului, a organizat un simpozion dedicat acestui eveniment aniversar iar lucrările prezentate au fost tipărite într-un volum²⁴. Cu prilejul aniversării a 775 de ani de la prima mențiune a orașului Orăștie în documentele medievale, împreună cu un colectiv de istorici, a publicat monografia-album Orăștie 775²⁵.

S-a implicat direct în organizarea unor sesiuni și simpozioane științifice dedicate unor personalități între care amintim numele lui dr. Petru Groza, Avram Iancu, dr. Ioan Mișu, dr. Aurel Vlad, Nicolae Densușianu sau a unor evenimente dintre care amintim "100 de ani de la Congresul naționalităților" (Deva, 1995), Hațeg – 750 de ani de la prima atestare documentară (Hațeg 1997), Orăștie – 775 de ani de la atestarea orașului Orăștie (Orăștie 1999), la care au participat valoroși istorici și cercetători din țară și străinătate.

Cu prilejul unor evenimente a inițiat baterea unor medalii, între care amintim "Bicentenarul răscoalei conduse de Horea, Cloșca și Crișan", "Muzeul din Deva – 100 de ani de la înființare", "Centenarul nașterii lui Aurel Vlaicu", "50 de ani de la înființarea Parcului național Retezat", "150 de ani de la nașterea istoricului Nicolae Densușianu". Acțiunile desfășurate în satul Crișan (Omăgiu lui Crișan), Curechiu (Răscala condusă de Horea, Cloșca și Crișan), devenite tradiționale au cunoscut an de an implicarea directă a muzeografului aniversat.

De asemenea textele unor plăci sau de pe unele monumente sau clădiri din Curechiu, Blăjeni, Orăștie, Hațeg, Deva au fost concepute de către muzeograful Ioachim Lazăr. În anul 2001 la insistențele și argumentele prezentate, Școala generală din satul Crișan a primit numele poetului Vlaicu Bârna, iar Căminul cultural numele lui Violet Brana, cunoscut geolog, ambii fiind fiii acestui sat.

Dar una dintre cele mai importante realizări la care și-a adus contribuția directă a fost reactivarea mănăstirii Crișan. La insistențele sale, un grup de arheologi condus de către Adrian Andrei Rusu a cercetat în anii 1990-1991 ruinele vechii mănăstiri Vaca. Rezultatele cercetărilor au determinat Episcopia Aradului să aprobe reactivarea mănăstirii. În iunie 1992 s-a sfințit piatra de temelie, iar astăzi datorită muncii plină de zel a grupului de călugări condus de starețul Visarion Neag au fost ridicate biserica, chiliile, altarul de iarnă și de vară etc.

Finalizarea în mare parte a construcțiilor necesare au impus dezvelirea și punerea în valoare a vechilor ruine. În anul 2000 și 2001 s-au dezvelit, consolidat și conservat ruinele mănăstirii Vaca, oferind posibilitatea vizitării lor de numărul important de credincioși și turiști care trec prin zonă.

Acum, la 60 de ani, îi dorim istoricului și colegului nostru, mulți ani fericiți, sănătate și putere de muncă pentru a-și duce la finalizare toate proiectele sale științifice.

Marcel Morar

²³ Din istoria metalurgiei hunedorene. 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara, 1884-1994, Hunedoara, 1994, 354 p.

²⁴ Hațeg 750, Hațeg, 1998, 250 p.

²⁵ Anton E. Dörner, Vasile Ionaș, Ioachim Lazăr, Mihai Căstăian, Orăștie 775, Editura Omnia, Deva, 1999, 152 p + 50 coli planșe color.

BIBLIOGRAFIA OPEREI ISTORICULUI IOACHIM LAZĂR (1975 – 2002)

I. Lucrări științifice (Cărți, broșuri, studii, articole, albume)

1975-1976

1. Castelul și domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Sargetia, 11-12, 1975-1976, p. 357-361.

1976

2. Castelul Corvineștilor Hunedoara, București, 1976, 56 p. + 57 pl.

1977

3. Iancu de Hunedoara și lupta poporului român pentru neatârnare, în Sargetia, 13, 1977, p. 19-28.
4. Câteva date privind exploatarea aurului pe domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Sargetia, 13, 1977, p. 307-315.
5. Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei, în Sargetia, 13, 1977, p. 341-354 (în colaborare cu Nicolae Chindler).

1979

6. Trei statute de breaslă de la Hunedoara din prima jumătate a secolului al XVII-lea, în Sargetia, 14, 1979, p. 243-265 (în colaborare cu Costin Feneșan).
7. Lăzi ale breslelor românești din Hunedoara, în Sargetia, 14, 1979, p. 281-287.
8. Începuturile producției de fontă în împrejurimile Hunedoarei (I), în Metalurgia, 31 (1979), nr. 4, p. 205-207 (în colaborare cu Nicolae Chindler).

1980

9. Începuturile producției de fontă în împrejurimile Hunedoarei (II), în Metalurgia 2/1980, p. 17-21 (în colaborare cu Nicolae Chindler).

1981

10. Aspecte din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX, în Sargetia, 15, 1981, p. 195-229.
11. Contribuții hunedorene la dezvoltarea tehnicii mineritului și a prelucrării metalelor în secolul al XVIII-lea, în Studii și Comunicări de Istorie a Civilizației Populare din România, 2, Sibiu, 1981, p. 67-72.

1982

12. Centenarul Muzeului Județean Hunedoara - Deva, în Revista Muzeelor și Monumentelor, nr. 8, 1982, p. 13-18.

1982-1983

13. Centenarul Muzeului județean Hunedoara - Deva, în Sargetia, 16-17, 1982-1983, p. 23-28.
14. Evoluția tehnicii mineritului și a prelucrării metalelor prețioase în Țara Zarandului (secolul al XVIII-lea), în Sargetia, 16-17, 1982-1983, p. 317-323.

1984

15. Cultivarea viței de vie în ținuturile Hunedoarei în sec. XVI-XIX, în Al VIII-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României, Craiova, 14-16 iunie 1984, p. 76-77.

1984-1985

16. Zarandul – principalul focar al răscoalei țăranilor români conduși de Horea, Cloșca și Crișan, în Sargetia, 18-19, 1984-1985, p. 7-16.
17. Aspecte privind cărbunăritul în ținutul Hunedoarei (secolele XVI-XIX), în Sargetia, 18-19, 1984-1985, p. 229-240.
18. Dr. Petru Groza și Marea Unire de la 1 decembrie 1918, în Sargetia, 18-19, 1984-1985, p. 315-321.

1986-1987

19. Aspecte privind cultivarea viței de vie în județul Hunedoara, în Sargetia, 20, 1986-1987, p. 206-222.
20. Aron Densușianu (1837-1900), promotor al luptei pentru unitate națională a poporului român, în Sargetia, 20, 1986-1987, p. 342-353.
21. Mihăileni (comuna Buceș), studiu monografic, capitolul 2, Sargetia, 20, 1986-1987, p. 610 -637, în (colaborare cu Olimpia Palamariu).

1987

22. Evoluția tehnicii prelucrării fierului în zona Hunedoarei (Toplița 1780 - Hunedoara 1902), în Anuarul Muzeul tehnic "Prof. ing. D. Leonida", București, 1987, p. 153-165.

1988

23. Procesul urbanizării pentru pământ dintre locuitorii din Sântămăria de Piatră și baronul Bornemisza, în Al X-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României, Baia Mare, 15-18 iunie 1988, p. 238-240.

1989

24. Din activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857), în AIIA Cluj-Napoca, 29, 1989, p. 503-512.

1988-1991

25. Castelul și domeniul Hunedoarei în epoca lui Matia Corvinul (1458-1490), în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 133-150.
26. Contribuții la istoria învățământului elementar din județul Hunedoara (1780-1848), în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 207-232.
27. Despărțământul Deva al Astrei și înființarea Reuniunii pentru ajutorarea meseriașilor, în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 807-816.
28. Aspecte privind învățământul elementar în satul Ostrov din Țara Hațegului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 347-392.
29. Fragmente din istoria parohiei Ostrov în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 787-800 (în colaborare cu pr. Ovidiu Bora).
30. Augustin Degan (1850-1930), un om de cultură și școală românească, în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 839-843 (în colaborare cu Victor Ioan Opreșu).
31. Din viața și activitatea profesorului - preot Victor Ioan Opreșu, în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 879-894.

1991

32. Două manuscrise inedite ale memoriilor despre revoluția de la 1848 - 1849, din Transilvania și Banat, aparținând canonicului Beniamin Densușianu, în Valori bibliofile, 12, Cercetare, conservare-restaurare, valorificare, Iași, 23 - 26 mai 1991, p. 156-157.
33. Dieta românească a Transilvaniei din 1863 - 1864 și problema agrară, în Evoluții și perspective în agricultura românească, Deva, 5-7 septembrie 1991, p. 7-9.
34. Două manuscrise inedite, manuale pentru predarea istoriei la Preparandia din Hațeg, în Vechi tipărituri și manuscrise, Bibliofilia azi, Brașov, 2 - 4 octombrie 1991, p. 36-37.

1992

35. O piesă inedită de valoare deosebită, blazonul familiei nobile române Costa de Beiuș, în Vechi tipărituri și manuscrise, Bibliofilia azi, Brașov, 1992, 2 - 4 octombrie, p. 48-49 (colaborare cu Elena Bugnariu).

1993

36. Beniamin Densușianu în revoluția română din Transilvania de la 1848-1849, în Restituiri, I, 1993, p. 18-31.

37. Aspecte privind eforturile zărăndenilor pentru înființarea unui gimnaziu național, în Restituiri, I, 1993, p. 58-69.

38. Din activitatea revoluționară desfășurată în Banat de tribunul hațegan Beniamin Densușianu în primăvara 1849, în Ziridava, 18, 1993, p. 123-134.

39. Inculpați și apărători hunedoreni în procesul Memorandului, în Ziridava, 18, 1993, p. 189-194.

1992-1994

40. Din corespondența lui Nicolae Densușianu privind difuzarea Chestionarului istoric și strângerea datelor pentru Dacia preistorică, în Sargetia, 25, 1992-1994, 201-217.

41. O conscripție din anii 1850 și 1857 din Ilia, în Sargetia, 25, 1992 - 1994, p. 529-566.

42. Învățământul pedagogic hunedorean între anii 1849 - 1883, în Sargetia, 25, 1992 -1994, p. 623 - 660.

1994

43. Funeraliile lui Avram Iancu și teama autorităților maghiare de amploarea mișcării naționale românești, în Restituiri, II, Deva, 1994, p. 88 - 97.

44. Atitudini și acțiuni politice hunedorene între anii 1875 - 1900, în Restituiri, II, Deva, 1994, p. 182 - 192.

45. Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei, în vol. "Din istoria metalurgiei hunedorene, 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara, 1884 - 1994", Hunedoara, 1994, p. 249 - 265 (în colaborare cu Nicolae Chindler).

46. Aspecte privind cărbunăritul în ținutul Hunedoarei (secolele XVI-XIX), în vol. "Din istoria metalurgiei hunedorene. 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara. 1884-1994", Hunedoara, 1994, p. 149-162.

47. Știri inedite despre familia Densușienilor, în Historia Magistra Vitae, nr. 2/1994, p. 7-11.

1995

48. Din viața și activitatea economistului Vasile C. Osvadă, în Simpozionul național de istorie și retrologie agrară a României, XV, Arad, 1995, p. 480 - 481.

49. Moșii, repere istorice hunedorene, în Reuniunea națională a moșilor, Deva, 13 mai 1995, 7 p.

50. Francisc Hossu-Longin (1847 - 1935), luptător pentru drepturile naționale ale românilor transilvăneni, în Restituiri, III, Deva, 1995, p. 109 - 124.

51. Castelul Corvineștilor Hunedoara, Hunedoara, 1995, 40 p. + 25 pl.

52. Toponimia hunedoreană, mărturie a practicării unor vechi meșteșuguri, în Corviniana, I, an.1 nr. 1/1995, p. 103-113 (în colaborare cu Elena Bugnariu).

53. Un primar român al Hunedoarei, avocatul George Dănilă, în Corviniana, I, an 1, nr. 1/1995, p. 149-157.

54. Beniamin Densușianu (1829-1915), un vrednic și devotat slujitor al Bisericii românești greco-catolice (I), în Cultura creștină, serie nouă, Blaj, an. 1, nr. 1/1995, p. 23-28.

1995-1996

55. Politica școlară a Curții din Viena și a guvernelor maghiare în perioada 1848-1883, în Sargetia, 26/2, 1995-1996, p. 87-103.

56. Procesele de la tribunalul din Alba Iulia intentate românilor în anul 1896, în Sargetia, 26/2, 1995-1996, p. 201-216.

57. O aniversare cu adânci semnificații: centenarul nașterii Mitropolitului Andrei Șaguna (1809-1909), în *Sargetia*, 26/2, 1995-1996, p. 267-297.

58. Istoriografia școlilor din sud-vestul Transilvaniei, în *Sargetia*, 26/2, 1995-1996, p. 663-671.

1996

59. Predecesorii, de la Ioan Pop de Hațeg la Vizante Pop de Măceș, tatăl Densușienilor, în *Restituiri*, IV, Deva, 1996, p. 11-16 (în colaborare cu Zenovie Densușan).

60. Sofia, mama Densușienilor, în *Restituiri*, IV, Deva, 1996, p. 17 - 22.

61. Din viața și activitatea lui Beniamin Densușianu (1829-1915), în *Restituiri*, IV, Deva, 1996, p. 23 - 43.

62. Beniamin Densușianu (1829-1915), un vrednic și devotat slujitor al Bisericii românești greco-catolice (II), în *Cultura creștină*, serie nouă, Blaj, an. II, nr. 1/1996, p. 96-101.

63. Din corespondența lui Aron Densușianu cu Ioan Micu Moldovan privind înființarea ziarului *Orientul latin*, în *Angustia*, nr. 1/1996, Sf. Gheorghe, Cluj - Napoca, 1996, p. 191-195.

64. O familie de preoți greco - catolici din satul Ciula Mare (Țara Hațegului), în *Corviniana*, an. II, nr. 2/1996, p. 127-135 (în colaborare cu Aurelia Pavlovschi).

65. Lupta comunităților hunedorene pentru dreptul de folosire a pădurilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în *Corviniana*, an. II, nr. 2/1996, p. 143-147 (în colaborare cu Elena Bugnariu).

66. "Istoria romanilor antici" de Beniamin Densușianu, în *Saeculum Traiani*, Sibiu, 1996, p. 60-63.

67. Alexandru Ioan Cuza și românii din Transilvania, în *Corviniana*, an. II, nr. 2/1996, p. 149-156.

68. Monumentele latinității românești în descrierile de călătorie ale lui Aron Densușianu (1864), în *Corviniana*, an. II, nr. 2/1996, p. 181-188.

69. Două procese intentate românilor solidari cu inculpații din Procesul Memorandului, în *Întâia sesiune de comunicări științifice a Academiei trupelor de uscat*, Sibiu, 10-11 decembrie 1996, p. 19-32.

70. Atitudinea românilor din Transilvania față de serbările mileniului maghiar din 1896, în *Acta MP*, 20/1996, p. 329-341.

71. Astra și Bibliotecile satești din Banat în *Buletinul informativ*, Istoria astăzi, Lugoj, an. 2, nr. 2, iulie - decembrie 1996, p. 5-8.

1997

72. Castelul Corvineștilor Hunedoara, Hunedoara, 1997, 40 p. + 25 pl.

73. Hațeg, istorie, cultură și civilizație, Hațeg, 1997, 63 p. + 33 pl.

74. Beniamin Densușianu (1829-1915), un vrednic și devotat slujitor al Bisericii românești greco-catolice, (III) în *Cultura creștină*, serie nouă, an. III, nr. 1/1997, p. 120-126.

75. Mănăstirea Crișan, Arad, 1997, p. 9-21.

76. Avram Iancu (1824-1872) - 125 de ani de la moartea sa, în *Restituiri*, V, Deva, 1997, p. 9-15.

77. Tragedia din Zarand din toamna anului 1848. Bătălia de la Târnavă (Jud. Hunedoara) din 8 noiembrie 1848, în *Restituiri*, V, Deva, 1997, p. 17-43.

78. Contribuția dr. Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului la realizarea Marii Uniri, în *Restituiri*, V, Deva, 1997, p. 193-198.

79. Tradiție și modernitate în ținutul Momârlanilor, în *Miorița*, nr. 3/1997, p. 41-43.

80. Contribuția dr. Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului la realizarea Marii Uniri, în *Angustia* 2/1997, Sf. Gheorghe, p. 273-276.

81. Castelul de la Hunedoara în descrierile de călătorie ale lui Aron Densușianu (1864), în *Corviniana*, an. III, nr. 3/1997, p. 133-139.

82. Despărțămintele hunedorene ale Astrei și înființarea de biblioteci populare (1873-1918), în *Corviniana*, an. III, nr. 3/1997, p. 141-146.

1997-1998

83. Învățământul pedagogic, gimnazial și liceal din sud-vestul Transilvaniei în perioada 1853-1883, în *Sargetia*, 27/2, 1997-1998, p. 37-104.

84. O piesă cu valoare deosebită - matricea sigilară a docurilor din Brăila și Galați, în *Sargetia*, 27/2, 1997-1998, p. 167-172.

85. Aron Budai (1763-1847) și mișcarea pentru emancipare națională a românilor din Transilvania, în *Sargetia*, 27/1, 1997-1998, p. 863-871.

1998

86. Două diplome de preoți greco-catolici din satul Ciula Mare (Țara Hațegului), în volumul *Hațeg – 750*, Hațeg, 1998, p. 59-69.

87. Țara Hațegului în descrierile de călătorie ale lui Aron Densușianu din vara anului 1864, în volumul *Hațeg – 750*, Hațeg, 1998, p. 70-82.

88. Serbările de la Hațeg dedicate aniversării centenarului nașterii lui Andrei Șaguna (1809-1909), în volumul *Hațeg – 750*, Hațeg, 1998, p. 157-165.

89. Castelul Corvineștilor Hunedoara, Oradea, 1998, 32 p. + 26 ilustrații.

90. Dr. Valeriu Traian Frențiu, paroh al Orăștiei și protopop al Cugirului (1904-1912), în *Corviniana* IV, nr. 4/1998, p. 163-171.

91. Ioan Buteanu – apărător al Zarandului în revoluția de la 1848, în *Acta MP*, XXIII/1998, p. 167-177.

1999

92. Orăștie 775, Editura Omnia, Deva, 1999, 152 p + 50 coli planșe.

93. Faptele și personalitatea împăratului Traian descrise în Compendiul de Istoria Transilvaniei a lui Ioan V. Rusu (1864), în *Traian și destinul Daciei* (98-1998). 1900 de ani de la urcarea pe tron a împăratului Marcus Ulpius Traianus (98-117), Alba Iulia, 1999, p. 81-88.

94. Din activitatea Mănăstirii Plosca: Școala de preoți greco-catolici (1859-1861), în *Corviniana*, V, nr. 5/1999, p. 174-185.

1998-2000

95. Țara Hațegului în izvoare cartografice, secolele XIV-XVIII, în *Cumidava*, XXII-XXIV/1998-2000, p. 267-286 (în colaborare cu Măriuca Radu).

1999-2000

96. Viața din totdeauna a țăranului transilvănean, în *Miorița*, nr. 6-7/1999-2000, p. 106-108.

97. Din viața și activitatea lui Simion Ulpianu (? – 1863), în *Sargetia*, 28-29/2, 1999-2000, p. 123-155.

98. Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei, Ioan I. Jenea (1914-1934), în *Sargetia*, 28-29, 28-29/1, 1999-2000, p. 323-345.

2000

99. Un exemplar inedit al Proclamației lui Simion Bărmuțiu din 24/25 martie 1848, în *Marisia*, Studii și materiale, vol. XXVI/2000, p. 219-238.

100. Valeriu Traian Frențiu – protopop al Orăștiei (1904-1912), în *Acta MP*, Zalău, XXIII/2, 2000, p. 129-150.

101. Un document inedit: testamentul lui Aron Budai din 1847, în *Apulum* XXXVII/2, Istorie-etnografie-conservare, Alba Iulia, 2000, p. 93-107.

2001

102. Dr. Valeriu Traian Frențiu, protopop greco-catolic al Orăștiei (1904-1912), în "Trei sute de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei", Lugoj, 2001, p. 175-190.

103. Aspecte privind învățământul primar din Protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei în perioada 1848-1868, în *Corviniana*, an. VI, nr. 6/2001, p. 229-238.

104. Participarea hunedorenilor la lupta pentru înfăptuirea României Mari, în *Corviniana*, an. VI, nr. 6/2001, p. 296-306.

105. Un exemplar al Proclamației lui Aron Pumnul păstrat în arhiva Beniamin Densușianu de la Biblioteca Academiei Române, în *Apulum*, XXXVIII/2, p. 65-77.

106. O brașoveancă în concert pe scenele Europei: Elisa Circa, în Cumidava, Brașov, vol. 25, 2001, p. 176-181.

2001-2002

107. Aspecte privind învățământul românesc din orașul Hațeg (1848-1918), în Sargetia, 30, 2001-2002, p. 421-447.

108. Conferința privind rolul școlii românești susținută de Ioan Pop Reteganul la Ulpia Traiana (1880), în Sargetia XXX, 2001-2002, p. 533-543.

109. O dispută româno-maghiară, din anul 1861, privind personalitatea lui Mihai Viteazul, în Acta MP, XXIV/2, 2001.

2002

110. Beniamin Densușianu, autor de manuale școlare pentru Preparandia de la Hațeg (1854-1857), în Buletin de informare, an. II, nr. 3, Deva 2002, p. 40-42.

111. Înființarea "Fundațiunii școlastice Petru Pop" din vicariatul greco-catolic al Hațegului, în Corviniana, an. VII, nr. 7/2002, p. 249-256.

112. Castelul Corvineștilor din Hunedoara descris într-o lucrare de grad aparținând învățătorului Constantin Popescu, în Corviniana, an. VII, nr. 7/2002, p. 329-339.

II. Cronici ale activității muzeale

1991

113. Cronica activității științifice a Muzeului județean Hunedoara Deva pe anii 1990-1992, în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 911-929.

1994

114. Cronica activității științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva pe anii 1993-1994, în Sargetia, 25, 1992-1994, p. 965-980.

1996

115. Cronica activității științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva pe anii 1995-1996, în Sargetia, 26/2, 1995-1996, p. 775-792.

1998

116. Cronica activității științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva pe anii 1997-1998, în Sargetia, 27/2, 1997-1998, p. 719-742.

2000

117. Cronica activității științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva pe anii 1999-2000, în Sargetia, XXVIII-XXIX, 1999-2000, p. 581-592.

2002

118. Cronica activității științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva pe anii 2001-2002, în Sargetia, XXX, 2001-2002, p. 933-945.

III. Recenzii

1991

119. Ioan Aurel Pop, Instituții medievale românești; Adunările cneziale și nobiliare (boierești), în secolele XIV-XVI, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, 256 pagini (în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 897-899).

120. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, XXXI, Academia Română, filiala din Cluj – Napoca, 285 pagini (în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 903-904).

121. Pentru libertate și unitate națională, Documente hunedorene, 1848-1920, București, 1990, 440 pagini (în Sargetia, 21-24, 1988-1991, p. 904-905).

1994

122. Simion Retegan, Sate și școli românești din Transilvania în mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, 256 p. + 17 planșe (în Sargetia, 25, 1992-1994, p. 945-948).

1995

123. Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919, Editura enciclopedică, București, 1995, 336 p. + 12 planșe (în Sargetia, 25, 1992-1994, p. 954-958).

1996

124. Valeriu Florin Dobrinescu, România și Ungaria de la Trianon la Paris, 1920-1947. Bătălia diplomatică pentru Transilvania, Editura Viitorul românesc, 1996, 306 pagini (în Sargetia, 26/2, 1995-1996, p. 769-771).

2002

125. Orăștie – Enciclopedie, Note de lectură, în Ardealul literar și artistic, an. VI, 2002, p. 31.

126. Orăștie. Enciclopedie, Editura Corvin, Deva, 2001, 315 pagini, 207 figuri (nenumerate, fără lista figurilor), 2 hărți, (fără rezumat în limbă străină). în Sargetia, 28-29/2, 1999-2000, p. 573-577.

IV. Prefețe

1993

127. În loc de prefață, la volumul Victor Șuiaga, Hunedoreni la Marea Unire, 1 Decembrie 1918, Deva, 1993, p. 5 – 8.

1994

128. Prefața la volumul Victor I. Șuiaga, Consiliul Național Român din Deva, Deva, 1994, p. 5-7.

1996

129. În loc de prefață, în Restituiri, IV, Deva, 1996, p. 5-9.

2001

130. Prefață la monografia Schiță monografică. Comuna Rapoltu Mare, Deva, 2001, p. I-IV.

2002

131. Prefață la volumul , Mircea Valea, Mihail Rudeanu, Anghel Nistor, Toponimie hunedoreană. De la daci la români, Deva, 2002, p. 5-7.

V. Articole omagiale

1999-2000

132. Dr. Gelu Neamțu la 60 de ani, în Sargetia, 28-29/2, 1999-2000, p. 9-18.

2002

133. Dr. Volker Wollmann la 60 de ani, în Sargetia, 30, 2001-2002, p.

VI. Necroloage

1983

134. Octavian Floca (1904-1983), în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 797.

1992

135. David Prodan (1902-1992), în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 931-935.
136. Radu Popa (1933-1993), în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 937-939.

1996

137. Victor I. Șuiaga (1899-1996), în *Sargetia*, 26/2, 1995-1996, p. 793-796.
138. Emil Nemeș (1943-1997), în *Sargetia*, 27/1, 1995-1996, p. 677-679.

1998

139. Ștefan Pascu (1914-1998), în *Sargetia*, 27/2, 1997-1998.
140. Vlaicu Bârna (1913-1999), în *Sargetia*, 27/2, 1997-1998.
141. Dumitran Laurențiu Viorel Brana (1907-1998), în *Sargetia*, 27/2, 1997-1998.

2000

142. Victor Ioan Opreșu (1911-2002), în *Sargetia*, 28-29/2, 1999-2000, p.593-595.
143. Nicolae Cordoș (1938-2002), în *Sargetia*, 28-29/2, 1999-2000, p.597-600.

VII. Pliante, diapozitive, cataloage

1974

144. Castelul de la Hunedoara, partea I-II, 1974, București (diapozitiv).

1975

145. Castelul de la Hunedoara, partea I-II, 1975, București (diapozitiv).

1976

146. Castelul de la Hunedoara, Editura sport-turism, 1976, 6 p. (pliant)

1994

147. Castelul de la Hunedoara, Hunedoara, 1994 (pliant).

1995

148. Mănăstirea Crișan (Broșură), Deva, 1995.

1997

149. Avram Iancu (1872-1997). Editura Destin Deva, 1997, 22 p.
150. Breslele transilvănene (secolul XIV-XIX), Catalog, Cluj-Napoca, 1997, 52 p. (p. 24, 32, 33, 37, 106).

2001

151. Mănăstirea Crișan. Pliant, Deva, 2001, 12 p.

VIII. Referințe

- România pitorească, nr. 10(130), octombrie 82, p. 14.
Rodica Andruș, Din "Cartea de Aur". La 115 ani de la înființarea muzeului devean, în *Sargetia*, 26/1, 1995-1996, p. 24.
Lucia Apolzan, Drumuri, încercări, împliniri, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 268.
Maria Razba, Personalități hunedorene (sec. XV-XX). Dicționar, Deva, 2000, p. 9 și 277-279.

Bibliografia istoriei extragerii și prelucrării metalelor prețioase, a fierului, sării și a pietrei, din Transilvania și Banat, din diferite perioade istorice, ar fi de neconceput fără opera dr. Volker Wollmann. S-a născut la 17 aprilie 1942 în orașul Sibiu. Era fiul maistrului marochiner Arthur Wollmann și a soției sale Elsa. Urmează studiile liceale în orașul Sebeș unde beneficiază de îndrumarea unor reputați profesori între care amintim numele lui Theobald Streitfeld, Ion Berciu, Michael Acker ș. a.

Încă din timpul liceului se dovedește pasionat de arheologie participând la periegezele efectuate în zona Sebeșului prilejuate de activitățile de constituire a Muzeului raional Sebeș. După absolvirea liceului devine student al Universității Babeș-Bolyai din Cluj, Facultatea de istorie-filozofie. În timpul studiilor universitare are privilegiul de a fi îndrumat de renumiți profesori de istorie veche și arheologie, Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea, Nicolae Lascu, I. I. Russu, Kurt Horedt și Hadrian Daicoviciu, care-i vor desăvârși pasiunea pentru arheologie. Participă la săpăturile arheologice organizate de către muzeele din Alba Iulia și Sibiu, între care amintim cele executate pe șantierul de la Piatra Craivii, Lumea Nouă, Teleac-Drâmbar, Pianul de Jos (Podei), Răhău, Călnic etc. la parte și la periegezele organizate pe teritoriul fostei regiuni Hunedoara, în cadrul unui colectiv din care făceau parte dr. Octavian Floca, Ioan Raica și Vasile Găinaru.

La absolvirea studiilor universitare a fost încadrat în funcția de director al Muzeului orașenesc Reșița. În această perioadă își desăvârșește profesia de arheolog participând la săpăturile de la Berzovia conduse de profesorul Dumitru Protase. În cei trei ani cât și-a desfășurat activitatea la muzeul din Reșița a contribuit la constituirea colecțiilor privind istoria mineritului și a metalurgiei din Munții Cărașeni. În anul 1967 este transferat la Cluj și încadrat pe funcția de cercetător științific la Institutul de Istorie și Arheologie. A inițiat săpături arheologice la Roșia Montană, în zona Hăbad-Brădoaia, descoperindu-se aici o serie de materiale epigrafice unice. Tot la Roșia Montană a cercetat complexul de galerii romane de la Orlea, Păru-Carpeni și Țarina.

În anii 1967-1968 participă la investigațiile arheologice de la Orșova întreprinse de către Colectivul de cercetări complexe din zona Porților de Fier și este cooptat (1967) ca membru al colectivului arheologic de la Dăbâca. Remarcându-se ca un bun cunoscător al epigrafiei romane, în perioada 1969-1988 face parte din colectivul de specialiști înființat pentru reeditarea inscripțiilor romane din Dacia și aflat sub conducerea renumitului profesor Ion I. Russu.

Cercetarea științifică întreprinsă de către Volker Wollmann se îndreaptă, cu prioritate, către domeniile vieții economice din Dacia Romană, în special, asupra exploatărilor metalifere, salinelor și carierelor de piatră. Aceste ramuri ale vieții economice vor constitui și tema tezei pentru doctorat aflată în pregătire. După o perioadă fructuoasă a cercetării, în anul 1983 își susține cu succes teza de doctorat cu titlul "Mineritul metalifer, exploatarea sării și carierele de piatră din Dacia Romană".

Urmărește evoluția mineritului până în secolul al XVIII-lea, cu referire specială la Transilvania și Banat, valorificând bogatul material documentar aflat în arhiva Tezaurariatului Minier de la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale. Continuă să manifeste un interes deosebit pentru patrimoniul din industria extractivă a fierului și a aurului. Între anii 1984-1988 inventariază instalațiile de topit minereul de fier din județele Hunedoara, Arad, Bihor etc.

Cu toată pasiunea pentru istoria mineritului și exploatării metalelor feroase și auro-argentifere, dr. Volker Wollmann abordează și alte teme prioritare pentru cercetarea românească. Participă alături de alți reputați cercetători la editarea unor volume privind "Izvoarele răscoalei lui Horea, seria A (Diplomataria) și seria B (Izvoare narative).

În anul 1988 se stabilește definitiv în Germania. Continuă și aici activitatea muzeală în calitate de director al Muzeului Transilvănean din Gundelsheim. Se ocupă de extinderea și modernizarea acestui muzeu, care are statut de "Landesmuseum". Trebuie menționat că dr. Volker Wollmann nu și-a uitat nici o clipă țara în care s-a născut și s-a realizat profesional, colegii și prietenii, păstrând o continuă legătură cu ei. În același timp, în calitate de conducător al muzeului din Gundelsheim stabilește o serie de legături cu muzee din Brașov și Sibiu organizând diverse expoziii care au circulat în Germania, Polonia și România. Amintim expozițiile "850 de ani de la stabilirea sașilor în Transilvania", "Biserici fortificate și cimitire din Transilvania", "Argintul și sarea din Transilvania", "Aurul Carpaților. Mineritul de la Roșia Montană" etc.

Pentru fructuoasa activitate științifică și muzeală, dr. Volker Wollmann a fost premiat și ales membru al unor instituții științifice din țară și străinătate. În anul 1984 a primit premiul "Vasile Pârvan" pentru monografia despre viața și activitatea lui Johann Michael Ackner, iar în 1986 a devenit membru onorific al Institutului de Arheologie Industrială din Roma. Din anul 1980 și până astăzi Volker Wollmann îndeplinește funcția de corespondent al României în cadrul "The International Commities for the Conservation of the Industrial Heritage". Din 1990 este membru în conducerea Asociației pentru istorie transilvăneană "Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde", cu sediul în Gundelsheim.

Acum la împlinirea vârstei de 60 de ani, îi dorim colegului, prietenului și colaboratorului nostru, dr. Volker Wollmann, multă sănătate și putere de muncă în realizarea tuturor proiectelor sale științifice și familiare.

La mulți ani !

Dr. Ioachim Lazăr

Lista publicațiilor / Schriftennachweis

I. Quelleneditionen und Sachbücher (Monographien)

Culegeri de inscripții, documente și monografii

- 1.- Inscriptiones Daciae Romanae (in Zusammenarbeit mit Ion I. Russu / în colaborare cu Ion I. Russu), Editura Academiei București / Akademie Verlag Bukarest), Ser. III (Dacia Superior), Bd. / Vol. III/1 (1977), III/2 (1980), III/3 (1984), III/4 (1988).
- 2.- Figured Monuments from Sarmizegetusa, in / în: British Archaeological Reports, Bd. / Vol. 55, Oxford, 1979 (in Zusammenarbeit mit / în colaborare cu Constantin Pop und / și Dorin Alicu).
- 3.- Johann Michael Ackner, Leben und Werk [Johann Michael Ackner. Viața și opera], Dacia Verlag / Editura Dacia Klausenburg / Cluj Napoca (1982). Besprechung/Recenzie in / în: Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte, 27, Berlin, 1984, p. 182-183 (H. Wilsdorf).
- 4.- Aurarii din Munții Apuseni [Die Goldarbeiter aus dem Westgebirge], Editura Sport -Turism / Sport-Turismus Verlag, București / Bukarest (1982), in Zusammenarbeit mit / în colaborare cu Bazil Roman und / și Aurel Sîntimbrean. Recenzie / Besprechung în / în: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 26, 1983-1984, 566-567 (Gh. Iancu); Der Anschnitt, 40, Bochum, 1988, 55 (G. Weisgerber)
- 5.- Briefe zur Geschichte der Siebenbürgischen Altertumskunde [Scrisori privind istoria arheologiei transilvănene], Kriterion Verlag / Editura Kriterion Bukarest / București (1983). Besprechung / Recenzie in / în: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 7, 1984, p. 192-195 (K. Horedt).
- 6.- Muzeul Mineritului din Roșia Montană [Das Bergbaumuseum in Roșia Montană], Editura Sport-Turism București / Sport-Turismus Verlag, in Zusammenarbeit mit / în colaborare cu Aurel Sîntimbrean, București / Bukarest (1989).
- 7.- Der römische Weihebezirk von Osterburken (I). Corpus der griechischen und lateinischen Benefiziarierinschriften des Römischen Reiches [Zona romană sacră de la Osterburken (I), Culegere de inscripții grecești și romane prin beneficiarii din imperiul roman], Stuttgart, 1990, p. 417-421.
- 8.- Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană / Der Erzbergbau. Die Salzgewinnung und die Steinbrüche im römischen Dakien, Bibliotheca Musei Napocensis XIII, Cluj - Napoca / Klausenburg (1996). Besprechungen / Recenzii in / în: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 21, 1998, 210-211 (D. Knopp); Der Anschnitt, 51, Bochum, 1999, 53-54, (D. Knopp); Gnomon, 72 (8) 2000, 726-727 (D. Knopp); Ephemeris Napocensis , IX-X, 1999-2000, p. 339-345; Besprechung / Recenzie la vol. I-III, in / în: Der Anschnitt, 52, Bochum, 2000, 218 (Hans-Henning Walter); ...Grosu-Mândruț, in / în: Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca / Klausenburg, 2001.
- 9.- Johann Jakob Ehrler, Banatul de la origini până acum (1774), Ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann. Das Banat vom Ursprung bis jetzo (1774). Herausgegeben und erläutert von Costin Feneșan in Zusammenarbeit mit Volker Wollmann, Editura de Vest, Timișoara, 2000, Westverlag, Temeswar, 2000.
- 10.- Enciclopedia Civilizației Romane [Enzyklopädie der römischen Zivilisation], Editura Științifică și Enciclopedică București / Wissenschaftlicher und Enzyklopädischer Verlag Bukarest (1981): die Artikel über den Bergbau, das Hüttenwesen und die Steinbrüche in der Antike, vorwiegend provinzialrömischer Zeit / Capitolele referitoare la mineritul, metalurgia și carierele de piatră în antichitate, cu specială privire la epoca romană.

11.- Izvoarele răscoalei lui Horea [Quellen zum Horea-Aufstand]: (**Seria A - Diplomataria - Urkunden**) *Vol./Bd. III* (decembrie /Dezember 1784 – aprilie / April 1785, 1984 (in Zusammenarbeit mit / în colaborare cu: A. Neamțu, I. Dordea, L. Täuber); *vol./Bd. III* (mai/Mai 1785- decembrie/Dezember 1785), 1986 (in colaborare / in Zusammenarbeit mit: A. Neamțu, I. Dordea, L. Täuber)

12. Izvoarele răscoalei lui Horea (**Seria B - Izvoare narative - Erzählende Quellen**) *Vol. I* (1773-1784) - Serie B: Narrative Quellen, *Bd. I* (1773-1784), Editura Academiei București / Akademie Verlag Bukarest, 1983 (in Zusammenarbeit mit/în colaborare cu: N. Edroiu, I. Bozac, L. Gyémánt, A. Neamțu și / und C. Feneșan); *Vol. / Bd. II*: (1786-1860), 1983 (in colaborare cu/in Zusammenarbeit mit N. Edroiu, I. Bozac, L. Gyémánt , A. Neamțu, C. Feneșan și / und L. Täuber; *Vol./Bd.III* (1784-1785), 1984 (in Zusammenarbeit mit/în colaborare cu N. Edroiu, L. Gyémánt și / und Eva Selecká-Mărza)

II. Aufsatzliteratur / Studii, articole și note

13.- Două inscripții romane din Munții Apuseni [Zwei römische Steininschriften aus dem Westgebirge] în / in: *Apulum*, 5, Karlsburg / Alba Iulia, 1965, p. 591-599.

14.- Valoarea cercetărilor metalografice pentru studierea unor descoperiri arheologice [Die Bedeutung der metallographischen Untersuchungen für die Erforschung einiger Bodenfunde], în / in: *Apulum*, 6, Karlsburg / Alba Iulia, 1967, p. 629-642.

15.- Monumente sculpturale din Germisara [Römische Steindenkmäler aus Germisara], în / in: *Sargetia*, 5, Deva, 1968, p. 109-119.

16.- Lei funerari romani din Bucerdea [Römische Grablöwen aus Bucerdea], în / in: *Acta Musei Napocensis*, 6, Klausenburg / Cluj-Napoca, 1969, p. 533-536.

17.- O descoperire scitică în județul Cluj [Ein Skytenfund aus dem Kreis Klausenburg], în / in: *Studii și Cercetări de Istorie veche*, 21, Bukarest / București, 1970, p. 245-251.

18.- Materiale epigrafice și sculpturale romane în Muzeul Sebeș [Römische Inschriften und Steindenkmäler im Mühlbacher Museum], în / in: *Acta Musei Napocensis*, 7, Klausenburg / Cluj-Napoca, 1970, p. 163-183.

19.- Valoarea cercetărilor metalografice pentru studierea unor descoperiri arheologie [Die Bedeutung der metallographischen Untersuchungen für die Erforschung einiger Bodenfunde], în / in: *Apulum*, 9, Karlsburg / Alba Iulia, 1971, p. 188-217.

20.- Dezvoltarea tehnicii miniere din Munții Cărașeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [Die Entwicklung der Bergbautechnik in den Banater Bergen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts], în / in: *Banatica*, 1, Reșița, 1971, p. 197-217.

21.- Inscriptii și sculpturi romane din sud-estul Banatului [Römische Inschriften und Steindenkmäler aus dem süd-östlichen Banat], în / in: *Acta Musei Napocensis*, 8, Klausenburg / Cluj-Napoca, 1971, p. 539-553.

22.- Ein Bataver im römischen Heer in Dakien [Un batav în armata romană a Daciei], in / în: *Germania*, 50, 1972, p. 247-251.

23.- Cercetări privind carierele de piatră din Dacia romană [Untersuchungen über die römischen Steinbrüche in Dakien], în / in: *Sargetia*, 10, Deva, 1973, p. 105-130.

- 24.- Monumente funerare reprezentând lei descoperite în județul Alba [Römische Grabsteine mit Löwendarstellungen aus dem Kreis Hunedoara], în/in: Sargetia, 10, Deva, 1973, p. 137-148 (+ 6 planșe / Tafeln), în colaborare cu: D. Isac și / und P. Albu.
- 25.- Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea [Grubenrisse von Dognecea aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts], în / in: Banatica, 2, Reșița, 1973, p. 187-198.
- 26.- Despre castrul și garnizoana romană de la Tihău [Über das Standlager und die Garnison von Tihău], în / in: In memoriam Constantini Daicoviciu, Editura Dacia / Dacia Verlag, Klausenburg / Cluj-Napoca, 1974, p. 429-439.
- 27.- Cohors I Canninefatum in Dakien [Cohorta I Canninefatum în Dacia], în / în: Germania, 52, 1974, p. 150-153.
- 28.- Aspecte tehnice ale exploatarea aurului în perioada romană la *Alburnus Maior* (Roșia Montană) [Bergbautechnik in der Römerzeit bei *Alburnus Maior* (Roșia Montană)], în / in: Apulum, 12, Karlsburg / Alba Iulia, 1974, p. 240-279 (în colaborare cu A. Sîntimbrean).
- 29.- Despre o nouă metodă de exploatarea sării din secolul al XVIII-lea în Maramureș [Über eine neue Abbaumethode des Steinsalzes in der Maramuresch im 18. Jahrhundert], în / in: Sub semnul lui Clio - Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu / Festschrift Prof. Ștefan Pascu, Klausenburg / Cluj-Napoca, 1974, p. 429-439.
- 30.- Monumente epigrafice și sculpturale romane din *Ulpia Traiana* [Römische Inschriften und Steindenkmäler aus *Ulpia Traiana*], în / in: Apulum, 13, Karlsburg / Alba Iulia, 1975, p. 199-225.
- 31.- Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea din prima jumătate a secolul al XVIII-lea [Grubenrisse von Dognecea aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts], în / in: Banatica, 3, Reșița, 1975, p. 175-191.
- 32.- Epigrafia și problema romanizării în provincia Dacia [Die Epigraphik und die Frage der Romanisierung der Provinz Dakien], în / in: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 18, 1975, p. 281-289.
- 33.- Germanische Volks - und Kulturelemente im römischen Dakien [Elemente etnice și culturale germanice în Dacia romană], în / în: Germania, 53, 1975, p. 166-174.
- 34.- Museen und Sammlungen zur Geschichte des Berg - und Hüttenwesens in Rumänien (Teil 1) [Muzee și colecții privind istoria mineritului și a metalurgiei din România (partea I-a)], în / în: Der Anschnitt, 27, Bochum, 1975, p. 31-34.
- 35.- Muzeul în aer liber al monumentelor tehnice din Hagen-Westfalia [Das Freilichtmuseum für technische Denkmäler in Hagen-Westfalen], în / in: Revista muzeelor și monumentelor, 2, 1975, p. 89-90.
- 36.- Täblițele cerate din Roșia Montană și datarea „galeriilor romane” [Die Wachstäfelchen aus Roșia Montană und die Frage der Datierung der „Römerstollen“], în / in: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 19, 1976, p. 237-257.
- 37.- Monumente sculpturale romane de pe cuprinsul județului Alba [Römische Steindenkmäler im Kreis Alba], în / in: Apulum, 14, Karlsburg / Alba Iulia, 1976, p. 199-219.
- 38.- Monumente epigrafice „emigrate” din *Ulpia Traiana* [Aus *Ulpia Traiana* „abgewanderte” Steininschriften], în / in: Sargetia, 11-12, Deva, 1974-1975, p. 307-314.

- 39.- Două inscripții romane din zona Caransebeș [Zwei römische Inschriften aus der Umgebung von Caransebeș], în / in: Acta Musei Napocensis, 13, Cluj-Napoca / Klausenburg, 1976, p. 163-168 (în colaborare cu L. Groza).
- 40.- Römischer Goldbergbau in Roșia Montană [Exploatarea aurului la Roșia Montană în epoca romană] in / in: Der Anschnitt, 28, Bochum, 1976, p. 182-192.
- 41.- Activitatea arheologică și epigrafică a lui Ignatz Reinbold pe cuprinsul județului Alba [Die archäologische und epigraphische Tätigkeit des Ignatz Reibold im Kreis Alba], în / in: Apulum, 15, Karlsburg / Alba Iulia, 1977, p. 671-680 (+ 14 Taf./planșe).
- 42.- Preocupări și cercetări de epigrafie asupra Banatului roman [Epigraphische Auseinandersetzungen und Forschungen über das Banat in der Römerzeit], în / in: Studii și comunicări de etnografie-istorie, 2, Caransebeș, 1977, p. 363-376.
- 43.- Exploatarea sării în Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea [Der Salzabbau in Siebenbürgen und in der Maramureș (Marmarosch) während des 18. Jahrhunderts], în / in: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 20, 1977, p. 163-203 (în colaborare cu I. Dordea).
- 44.- Informații privind mineritul și metalurgia de la Sasca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [Archivbelege über den Bergbau und das Hüttenwesen in Sasca in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts], în / in: Banatica, 4, Reșița, 1977, p. 245-257 (în colaborare cu C. Feneșan).
- 45.- Die Entdeckung einer Grubenkunst in einem Banater Bergwerk [Descoperirea unei instalații pentru evacuarea apei într-o exploatare minieră din Banat], in / in: Der Anschnitt, 29, Bochum, 1977, p. 158-163.
- 46.- Monumente epigrafice și sculpturale romane de la Potaissa văzute de F. J. Neugebauer, Fodor, A. și M. J. Ackner [Von F. J. Neugebauer, Fodor, A. und M. J. Ackner wahrgenommene römische Inschriften und Steindenkmäler aus Potaissa], în / in: Potaissa. Studii și Comunicări, 1, Turda, 1978, p. 39-54.
- 47.- Transportul și comercializarea sării din Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea [Der Salztransport - und Absatz in Siebenbürgen und in der Maramureș (Marmarosch) im 18. Jahrhundert], în / in: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 21, 1978, p. 135-171 (în colaborare cu I. Dordea).
- 48.- Monumente epigrafice și sculpturale din regiunea minieră *Alburnus Maior - Ampelum* [Steininschriften - und Denkmäler aus dem Bergbaudistrikt *Alburnus Maior-Ampelum*], în / in: Sargetia, 14, Deva, 1979, p. 191-202.
- 49.- Mineritul din Banat la mijlocul veacului al XVIII-lea oglindit într-un album cartografic [Der Banater Bergbau des 18. Jahrhunderts widerspiegelt in einer Grubenkartensammlung], în / in: Banatica, 5, Reșița, 1979, p. 297-315 + 28 Taf./planșe).
- 50.- Materiale epigrafice descoperite la Tibiscum [Römische Inschriften aus Tibiscum], în/in: Studii și Comunicări de Istorie, 2, Caransebeș, 1979, 253-263 (în colaborare cu M. Petrovsky).
- 51.- Complexul muzeistic al exploatării miniere Roșia Montană [Der Museumskomplex des Bergwerks Roșia Montană], în / in: Revista Muzeelor, 7, București, 1980, p. 62-68.

- 52.- Din tradițiile mineritului țărănesc și a prelucrării metalelor din Transilvania [Aus der Tradition des vorindustriellen Bergbaus und Hüttenwesens in Siebenbürgen], în / in: Revista Muzeelor, 4, București, 1981, p. 70-73.
- 53.- Museen und Sammlungen zur Geschichte des Berg- und Hüttenwesens in Rumänien (Teil 2) [Muzeu și colecții privind istoria mineritului și a metalurgiei în România (partea a 2-a)], în / în: Der Anschnitt, 33, Bochum, 1981, p. 104-109.
- 54.- Aus der Tradition des vorindustriellen Bergbaus und Hüttenwesens in Siebenbürgen [Din tradiția mineritului și a metalurgiei preindustriale în Transilvania], în / în: Der Anschnitt, 4, Bochum, 1981, p. 166-168.
- 55.- Monumente epigrafice și sculpturale din regiunea minieră *Alburnus Maior-Ampelum* (II) [Steinschriften- und Denkmäler aus dem Bergbaurevier *Alburnus Maior-Ampelum*], în / in: Potaissa. Studii și Comunicări, 3, Turda, 1982, p. 89-106.
- 56.- The Emergence and Development of studies concerning Industrial Heritage on the Territory of Transilvania, in: Rapports Nationaux 4-th International Conference on the Conservation of the Industrial Heritage, I, Paris-Lyon, 1981, p. 121-137 (eine gekürzte Fassung in/o variantă scurtată în: L'étude et la mise en valeur du patrimoine industriel, Paris, 1985, p. 126-143).
- 57.- Un cuptor de redus minereu de fier de la Ghelari (jud. Hunedoara) [Ein Rennofen in Ghelari], în / in: Materiale și Cercetări arheologice, Sesiunea de rapoarte anuale Brașov, București, 1983, p. 541-544 (în Zusammenarbeit mit / în colaborare cu M. D. Lazăr).
- 58.- Nepomuki Szent János a bányászok védőszentje [Patronajul religios al lui Ioan Nepomuk pentru mineri = Bergmännische Schutzpatron-Attribute des Hl. Johann Nepomuk], în / in: Vigilia, 48, Budapest, 1983, p. 91-94.
- 59.- Noi valori intrate în patrimoniul Complexului muzeistic al Exploatării Miniere Roșia Montană [Neuzugänge in den Fundus des Museumskomplexes des Bergwerks Roșia Montană], în / in: Revista Muzeelor, 7, București, 1985, p. 64-75.
- 60.- Un *lucus* la Alburnus Maior [Ein Heiligenhain in Alburnus Maior], în / in: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 27, 1985-1986, p. 253-296 (+ 8 Taf./planșe).
- 61.- Un monument de tehnică preindustrială. Forja de la Vlăhița (jud. Harghita) [Ein Denkmal vorindustrieller Technik. Die Schmiede von Vlăhița], în / in: Revista Muzeelor, 2, București, 1986, p. 3-16.
- 62.- Zlatna: Archaeological and Architectural Evidence from the Industrial Topography of Mining Community, în / in: Industrial Heritage, vol./Bd. II, Washington, 1986, p. 151-160.
- 63.- Din patrimoniul industrial al salinelor României [Der Salzbergbau in Rumänien und seine technischen Denkmäler], în / in: Revista Muzeelor, 2, București, 1987, p. 3-28.
- 64.- Museen und Sammlungen zur Geschichte des Berg- und Hüttenwesens in Rumänien (Teil 3) [Muzeu și colecții privind istoria mineritului și a metalurgiei în România (partea a 3-a)], în / în: Der Anschnitt, 39, Bochum, 1987, p. 163-172.
- 65.- Bunuri de patrimoniu industrial provenit din mineritul metalifer și carbonifer (sec. XVIII-XIX) [Industriedenkmäler aus dem Erz- und Kohlenbergbau im 18. Und 19. Jahrhundert], în / in: Revista Muzeelor, 4, 1987, p. 38-59.

- 66.- Storia e tecniche di estrazione del petrolea romeno, in / în: Il coltello di Delfo (Revista di Cultura Materiale & Archeologia Industriale), 6, Roma/Rom, 1988, 37-40 (= în / în: Archeologia Industriale, Roma, 1991, S. 321-324).
- 67.- Nouvelles données concernant la structure socio-ethnique de la zone miniere de la dacia Superior, in/in: Minería y metalurgia en las antiquas civilisationes mediterraneas y Europeas, II, Madrid, 1989, p. 107-119.
- 68.- The Iron Works in Transilvania in the 18th - 19th centuries and ist Technical Monuments, in / în: TICCIIH - Industrial Heritage, Transactions, II: Conference Papers and Result, Wien / Viena, 1990, p. 242-267.
- 69.- Die Sektion Mühlbach des Siebenbürgischen Karpatenvereins [Secțiunea Sebeș al Asociației „Siebenbürgischer Karpatenverein”, in / în: Der Siebenbürgische Karpatenverein (1880-1945), Gedenkband/Volum aniversativ „Der Siebenbürgische Karpatenverein” (1880-1945), Wort und Welt Verlag, 1990 / Editura Wort und Welt, 1990, p. 249-259.
- 70.- Die Sektion Broos des Siebenbenbürgischen Karpatenvereins (1880-1945) [Secțiunea Orăștie al Asociației „Siebenbürgischer Karpatenverein” (1880-1945)], a.a.O./op.cit., p. 259-270.
- 71.- Pioniere der siebenbürgischen Bergbautechnik im 18. Jh.- ein Beitrag zur Technikgeschichte im vorindustriellen Zeitalter [Pionieri ai tehnicii miniere în veacul al 18-lea - o contribuție la istoria tehnicii preindustriale], in / în: Südostdeutsches Archiv, 32-33, München, 1991, p. 129-158.
- 72.- Essais de modernisation des techniques minières dans l'Erzgebirge transylvanien pendant la deuxieme moitié du XVIIIe siecle, in / în: Actes des 113e Congrees nationaux des Societés savantes, Strasbourg, 1988, Paris 1992, p. 481-518.
- 73.- Vida Géza - der Künstler der rumänischen Bergleute [Minerii în opera lui Vida Géza], in / în: Der Anschnitt, 41, Bochum, 1989, p. 39-42.
- 74.- Der Bergpokal aus Kronstadt (Siebenbürgen) aus dem Jahr 1567 [Cupa cu reprezentări miniere din Brașov din anul 1567], in / în: Der Anschnitt, 44, Bochum, 1992 (Meisterwerke bergbaulicher Kunst und Kultur = Capodopere ale artei și culturii miniere, Nr. 59), o. S./fără pag.
- 75.- Die Erforschung der Römer- und Völkerwanderungszeit in Siebenbürgen bis zu Beginn des 20. Jahrhunderts [Cercetarea epocii romane și a perioadei migrației până la începutul secolului al 20-lea], in/in: Siebenbürgen zur Zeit der Römer und Völkerwanderung [Transilvania în timpul stăpânirii romane și în perioada migrației], Herausgegeben von/editat de Wolfgang Schuller, Böhlau Verlag / Editura Böhlau, 1994, p. 225-270.
- 76.- Prähistorische und römische Ansiedlungen in Schäßburg und Umgebung [Așezări preistorice și romane în Sighișoara și împrejurimi], in / în: Schäßburg [Monografia orașului Sighișoara], Wort und Welt Verlag / Editura Wort und Welt, Thaur, 1994, p. 56-65.
- 77.- Bergbau in Siebenbürgen und im Banat von der Römerzeit bis ins 18. Jahrhundert [Mineritul din Transilvania și Banat din perioada romană până în veacul al XVIII-lea], in / în: Bergbaureviere im 16. Jahrhundert - Vorträge des historisches Kolloquiums „Georg Agricola” / Districte miniere în veacul al XVI-lea. Comunicările colocviului istoric „Georg Agricola”, Freiberg/Sa., 1994, S. 127-136 (in Zusammenarbeit mit/in colaborare cu Werner Arnold).
- 78.- Steinsalzbergbau in Siebenbürgen und im südlichen Karpatenraum [Exploatarea sării în Transilvania și în spațiul sudcarpatic], in / în: Der Anschnitt, 47, Bochum, 1995, p. 135-147.

- 79.- Der Bernsteinbergbau von Colți [Exploatarea chihlimbarului la Colți], in/in: Ausstellungskatalog „Bernstein - Tränen der Götter“/Catalogul expoziției „Chihlimbar - Lacrimile zeilor“, Bochum, 1996, p. 369-376.
- 80.- Salzhauer-Darstellungen in alter siebenbürgischen Graphik [Tăietori de sare în grafica veche transilvăneană], in / în: Der Anschnitt, 49, Bochum, 1997, p. 41-43.
- 81.- Die Karlsburger Sternwarte (Specula) aus dem Jahre 1797 [Observatorul astronomic (specula) din Alba Iulia din anul 1797], in / în: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 21 (92), 1998, p. 64-74.
- 82.- Über den spiralverzierten Herd von der prähistorischen Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Schäßburg [Despre vatra ornamentală din așezarea preistorică de pe Dealul Wietenberg la Sighișoara], in/in: Transsilvanica (Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa = Gedenkschrift Kurt Horedt/Volum omagial K. Horedt), Leihdorf-Rahdem Verlag / Editura Leihdorf-Rahdem, 1999, p. 39-51.
- 83.- Contribution a la connaissance de la topographie archéologique d'*Alburnus Maior* (Roșia Montană) et a l'histoire des techniques d'exploitation romaines en Dacie, in/in: L'or dans l'Antiquité (Aquitania, Supplément 9), 1999, p. 117-130.
- 84.- Stadiul actual al preservării patrimoniului industrial din Transilvania și Banat [Der aktuelle Stand der Erhaltung der technischen Baudenkmäler in Siebenbürgen und im Banat], in / în: Colocviul Internațional: Patrimoniul cultural-național. Strategia conservării - o strategie a integrării în circuitul valorilor Europene/Internationales Kolloquium: Das nationale Kulturgut. Die Bewahrungsstrategie - eine Strategie seiner Integration in das europäische Kulturerbe, București / Bukarest, 2000, p. 93-102.
- 85.- O inscripție romană inedită de la Roșia Montană [Eine unveröffentlichte römische Inschrift aus Roșia Montană], in / în: Studia archaeologica et historica Nicolae Gudea dicata, Acta Musei Porolissensis, 4, Zalău, 2001, p. 447-454.
- 86.- Stadiul actual al cercetărilor privitoare la manuscrisul dispărut *Dacia antiqua* al lui Martin Opitz [Der Forschungsstand über die verschollene Handschrift *Dacia Antiqua* von Martin Opitz], in/in: Studiu de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu, Bibliotheca Musei Napocensis XX, Cluj-Napoca / Deva, 2001, p. 453-473
- 87.- Der Quecksilberbergbau in Siebenbürgen aus der Römerzeit bis Mitte des 20. Jahrhunderts [Exploatarea mercurului în Transilvania din epoca romană până la mijlocul sec. al XIX-lea] (sub tipar).

III. Buchbesprechungen/Recenzii

88. Nicolae, Maghiar, Ștefan, Olteanu: Din istoria mineritului în România [Aus der Geschichte des Bergbaus in Rumänien], Editura Științifică/Wissenschaftlicher Verlag, Bukarest/București, 1970, in / în: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 17, 1974, p. 320-329.
89. Georgius Agricola, De re metallica libri XII (Band VIII der Sammlung: Agricola - Ausgewählte Werke = Volumul VIII al ediției: Agricola . Opere alese), von / de Georg Fraustadt und / și Hans Prescher, Deutscher Verlag der Wissenschaften / Editura germană științifică, Berlin, 1974, in / în: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, 1975, p. 420-428.
90. Gheorghe Bichir: Geto-Dacii din Muntenia în epoca romană [Die Deko-Daker aus der Muntenia in römischer Zeit], Biblioteca de arheologie, Band/vol. 43, Editura Academiei / Akademie Verlag, Bukarest / București, 1984, in / în: Germania, 66, 1988, p. 250-254.

91. Diethard, Knopp: Die römischen Inschriften Dakiens im siebenbürgischen Untertal-Zibinbecken und ihr geschichtlicher Hintergrund [Inscripțiile Daciei de pe partea transilvăneană a cursului inferior al Cîbinului și semnificația lor istorică], Bonn, Habelt Verlag / Editura Habelt, 1993, in / în: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 18, 1995, p. 89-90.

IV. Nachrufe/Necrologuri

92. Prof. Kurt Horedt, in / în: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 15, 1992, p. 250-252; Ephemeris Napocensis, Klausenburg / Cluj-Napoca, 3, 1993, p. 329-338.

93. Dr. Annemie Schenk, in / în: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 22, 1999, p. 323-324.

V. Aufsätze und Berichte im „Nachrichtenheft des Freundeskreises“ des Siebenbürgischen Museums (ab 1989) [Articole și rapoarte din buletinul „Prietenilor Muzeului Transilvănean în Gundelsheim“, începând cu anul 1989]

94.- Gundelsheim - Vor- und Frühgeschichte (I) [Gundelsheim - Preistorie și evul mediu timpuriu (partea I-a)], 10. Jg./Tom.10., 3 / 4, 1878, p. 2-10.

95.- Viehbrand- und Speckzeichen im Siebenbürgischen Museum [Ustensile pentru marcat animale și slănină în Muzeul Transilvănean] , 11. Jg./Tom. 11, 1, 1990, p. 1-3.

96.- Gundelsheim - Vor- und Frühgeschichte (II) [Gundelsheim - Preistorie și evul mediu timpuriu (partea II-a)], 11. Jg./Tom, 3, 1990, p. 1-6.

97.- Ein Tulpenpokal Sebastian Hanns im Siebenbürgischen Museum [O cupă în formă de lălea în Muzeul Transilvănean executată de Sebastian Hann], 11. Jg./Tom. 11, 4, 1990, S. 4-6.

98.- Bistritzer Sammlungen und Museen (1852-1987) [Colecții și muzee în Bistrița (1852-1987)], Ebd./Ibidem, p. 10-15.

99.- Restaurierte Vereinsfahnen im Siebenbürgischen Museum [Steaguri de asociații restaurate, expuse în Muzeul Transilvănean] 12. Jg./Tom. 12, 1, 1991, p. 4-8.

100.- Exponate zur Weinbaugeschichte in den Beständen des Siebenbürgischen Museums [Exponate privind istoria viticolă în colecțiile Muzeului Transilvănean], Ebd./Ibidem , p. 9-17.

101.- Das Museum stellt neuerworbene sakrale Gegenstände aus [Muzeul expune obiecte bisericești recent achiziționate], 12. Jg./Tom.12, 2, 1991, p. 3-6.

102.- Neuordnung der entomologischen Sammlung [Reamenajarea colecției entomologice], Ebd./Ibidem, p. 7-11.

103.- Sicherung siebenbürgisch-sächsischen Kulturgutes (Bericht über die Ergebnisse der vier Sicherungsfahrten nach Siebenbürgen 1990/91) [Salvarea patrimoniului cultural transilvănean-săsească - Raportul privind cele patru periegeze de salvare în Transilvania din anii 1990/1], 12. Jg./Tom. 12, 3, 1991, p. 4-13.

104.- Sächsische Volkskunst im Repser Ländchen [Artă populară săsească în zona Rupea], Ebd./Ibidem , p. 14-20.

- 105.- Ein Renaissance-Pokal aus dem 16. Jahrhundert [O cupă de tradiție renaștere din veacul al 16-ea], 12. Jg./Tom. 12, 4, 1991, p. 7-11.
- 106.- Das Epitaph des Pfarrers Johann Kisch [Epitaful preotului Johann Kisch], Ebd./Ibidem, p. 12-17.
- 107.- Der „Halina“-Tuchspannrahmen der Heltauer Wollweber [Rama de întins postav tip „Halina“ din Cisnădie], 13. Jg./Tom. 13, 1, 1991, p. 1-10.
- 108.- Die Kelter. Eine neue Attraktion zur Winzergeschichte [Teascul. O nouă atracție pentru istoria viticulturii], 13. Jg./Tom. 13, 2, 1992, p. 5-9.
- 109.- Eine Wagnerwerkstatt aus dem Harbachtal in Gundelsheim [Un atelier de rotar din Valea Hârțibaciului], 13. Jg./Tom. 13, 3 / 4, 1992, p. 5-12.
- 110.- Neuerwerbungen des Museums aus den Mitteln der Siebenbürgisch - Sächsischen Stiftung (München) [Noi achiziții ale muzeului cu sprijinul financiar al Fundației Transilvano - săsești din München], 14. Jg./Tom. 14, 2, 1993, p. 1-8.
- 111.- Die ehemalige Zigarren-Fabrik in Gundelsheim als Dependance des Siebenbürgischen Museums [Fosta fabrică de țigarete din Gundelsheim ca dependință a Muzeului Transilvănean], Ebd./Ibidem, p. 9-16.
- 112.- Siebenbürgische Keramik. Eine Ausstellung des Ethnographischen Museums Kronstadt [Ceramică transilvăneană. O expoziție a Muzeului Etnografic din Brașov], Jg./Tom., 3 / 4, 1993, p. 17-23.
- 113.- Das Kirchenburgmuseum in Tartlau. Neue Aufgaben und Perspektiven [Muzeul cetății fortificate din Prejmer. Cerințe și perspective noi], Ebd./Ibidem, p. 23-27.
- 114.- Von der Heimatstube zum Zentralmuseum. Stationen in der Entwicklung des Siebenbürgischen Museums Gundelsheim [De la un muzeu local la un muzeu central. Etape în dezvoltarea Muzeului Transilvănean], 15. Jg./Tom. 15, 1 / 2, 1994, p. 6-13.
- 115.- Lagerarbeiten aus der Zeit der Zwangsverschickung nach Russland im Siebenbürgischen Museum [Obiecte confecționate în timpul deportării în Uniunea Sovietică în colecțiile Muzeului Transilvănean], 15. Jg./Tom. 15, 3 / 4, 1994, p. 1-12.
- 116.- Die Seilerei Georg & Johann Knall aus Agnetheln, [Atelierul de confecționat funii Georg & Johann Knall din Agnita] Ebd./Ibidem, p. 15-23.
- 117.- Ein unbekanntes Werk des Goldschmiedes Michael Hossmann im Siebenbürgischen Museum [O operă necunoscută a argintarului Michael Hossmann în Muzeul Transilvănean], 16. Jg./Tom. 16, 1 / 2, 1995, p. 13-19.
- 118.- Konservatorische und restauratorische Maßnahmen an vier bemalten Truhen aus Siebenbürgen [Măsuri de conservare și restaurare la patru lavițe originare din Transilvania] 18. Jg./Tom 18, 1 / 2, 1997, p. 5-10.
- 119.- Ein unbekanntes Werk des Hermannstädter Goldschmieds Johann Ongert II im Siebenbürgischen Museum, [O operă necunoscută a argintarului sibian Johann Ongert II în Muzeul Transilvănean], 19. Jg./Tom. 19, 1 / 2, 1998, p. 1-5.
- 120.- Kelch aus Draas im Siebenbürgischen Museum [Un potir de la Drăușeni în Muzeul Transilvănean], Ebd./Ibidem, p. 5-9.

121.- Das „Sächsisches Heimatmuseum Alt-Schäßburg“ vor seinem 100jährigen Jubiläum [Vechiul muzeu săsesc din Sighişoara în preajma centenarului], 19. Jg./Tom. 19, 3 / 4, 1998, 11-19.

122.- Forschungsvorhaben des Museums in Siebenbürgen [Proiecte de cercetare ale muzeului din Gundelsheim, în Transilvania], Ebd./Ibidem, p. 19-25.

123.- Die Prunkschale aus vergoldetem Silber zur Hochzeit von Catharina Minchin und Petrus Filstich im Jahr 1590 [Tava de nuntă din argint aurit a Caterinei Minchin și a lui Petrus Filstich din anul 1590], 20. Jg. /Tom. 20, 1 / 2, 1999, p. 13-25.

124.- Wissenswertes über zwei im Siebenbürgischen Museum aufbewahrte Silberlöffel mit der Inschrift „Donum Capituli Barcensis An(n)o 1783“ [Ce merită să fie știut în legătură cu cele două linguri de argint din Muzeul Transilvănean cu inscripția „Donum Capituli Barcensis An(n)o 1783“], 20. Jg. /Tom. 20, 3 / 4, 1999, p. 27-30.

125.- Eine Stutzuhr in Vasenform aus dem Jahr 1600 im Siebenbürgischen Museum [Un ceas de masă în formă de vază din anul 1600 în Muzeul Transilvănean], 21. Jg./Tom 21, 1 / 2, 2000, p. 3-10.

VI. Mitteilungen in der Zeitschrift „Der Gemeinsame Weg“ (Ost- und Mitteldeutsche Patenschaften. Volkskunst. Museen. Archive. Bibliotheken. Beiträge zum Kulturaustausch, Bonn)
[Note-informații în revista „Der Gemeinsame Weg“ (Parteneriate cu regiunile Europei centrale și de est locuite de germani. Muzeu, arhive, biblioteci. Contribuții privind schimbul cultural, Bonn)]

126.- Aus den ostdeutschen Landesmuseen: Neuerwerbungen [Informații din muzeele pentru cultură est-europeană: Noi achiziții ale muzeului Transilvănean] (59, 1990, 26).

127.- Bemühungen um die Sicherung siebenbürgisch-sächsischen Kulturgutes [Preocupări pentru salvarea patrimoniului sașilor transilvăneni ale Muzeului Transilvănean din Gundelsheim] (64, 1991, 21-22).

128.- Neuerwerbungen des Siebenbürgischen Museums Gundelsheim 1992 [Achiziții noi ale Muzeului Transilvănean din Gundelsheim] (70, 1993, 26-27).

129.- Von der Heimatstube zum Zentralmuseum. Stationen in der Entwicklung des Siebenbürgischen Museums Gundelsheim [De la o colecție la un muzeu central. Etapele de dezvoltare parcurse de Muzeul Transilvănean din Gundelsheim] (76, 1994, 29-31).

130.- Siebenbürgisches Museum Gundelsheim. Alte Probleme, immer neu. Neuerwerbungen [Muzeul Transilvănean Gundelsheim. Problemele vechi nu-și pierd actualitatea] (77, 1995, 28).

131.- Kunst und Handwerkskunst. Neuanschaffungen des Siebenbürgischen Museums Gundelsheim [Artă și meșteșug artistic. Noi achiziții ale Muzeului Transilvănean Gundelsheim] (85, 1997, 22-23).

132.- Nicht nur über, nicht nur für die Siebenbürger Sachsen. Zur Neukonzeption des Siebenbürgischen Museums, Gundelsheim [Nu numai despre (și) nici numai pentru sașii transilvăneni. Despre noul plan tematic al expoziției de bază a Muzeului Transilvănean din Gundelsheim] (91, 1998, 16-18).

VII. Beiträge (Aufsätze und Exponatbeschreibungen) in Ausstellungskatalogen und Begleitbüchern [Articole și descrieri de exponate în cataloage de expoziție]

133. „40 Jahre Förderung ostdeutscher Kulturarbeit“ [40 de ani de finanțare a culturii germanilor Europei de est] (1989): Kapitel: Siebenbürgische Töpferkunst [Capitolele referitoare la ceramica decorativă a sașilor transilvăneni].

134. „850 Jahre Siebenbürger Sachsen“ [850 de ani de la așezarea sașilor în Transilvania] (Wanderausstellung, 1991/92): Nachbarschaften, Keramik, Innenausstattung und Wohnkultur [Capitolele: vecinătățile, ceramică decorativă, interior tradițional, locuințe].

135. „Große Deutsche im Osten“ [Mari personalități germane din Europa de est] (1994): Johannes Honterus [articolul despre Johannes Honterus].

136. „Deutsche im Osten - Geschichte - Kultur - Erinnerungen“ [Germanii din Europa de est - Istorie - cultură - amintiri] (Rosenheim, 1994): Handwerk und Kunsthandwerk [vocile despre meșteșug și meșteșug artistic].

137. „Zögern bröckelt der Stein - Kirchenburgen und Friedhöfe in Siebenbürgen“ [Biserici fortificate și cimitire în Transilvania] (Kassel, München, 1997).

138. „Siebenbürgisches Kulturerbe am Leben erhalten“ [Păstrarea patrimoniului cultural transilvănean] (Wanderausstellung, 1997/98 /Expoziție itinerantă 1997/98), „Rettung des Vorhandenen im Wettlauf mit der Zeit [Salvarea patrimoniului existent într-o cursă contra cronometru]“ (S./pag. 39-50), Verzeichnis/Beschreibung der Objekte [Lista cu descrierea exponatelor] (S./pag. 51-62).

139. „Bayern - Ungarn. Tausend Jahre“ [O mie de ani Bavaria - Ungaria], Haus der Bayerischen Geschichte, Augsburg, 2000, Aufsätze über/articolele despre: Valentin Franck von Frankenstein (S./pag. 141-142); Kirchenburg Tartlau [Biserica fortificată săsească din Prejmer] (S./pag.147-149), Habaner in Siebenbürgen [Habanii în Transilvania] (S./pag. 246-249).

REFERINȚE

Enciclopedia istoriografiei românești, București, 1978, p. 347.

Arheologia română la sfârșit și început de mileniu, Oradea, 1995, p. 339-344.

Vademecum der Geschichtswissenschaftler (pentru Germania, Austria, Elveția), Ed. Franz Steiner, Stuttgart, 1994.

Clujeni ai secolului 20, Cluj-Napoca, 2000, p. 340.

Siebenbürgisches Museum Gundelsheim. Nachrichten für den Freundeskreis (Buletinul de Informare pentru „Prietenii Muzeului Transilvănean din Gundelsheim), Tom. 23, nr. 1/2002, p. 23-25.

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

DE CE NU EXISTĂ TEORIE ÎN ARHEOLOGIA PREISTORICĂ DIN ROMÂNIA?

Mircea Anghelinu

Motto: Ideile unui istoric sunt interpretările lui. (N. Iorga)

1. O EXPLICAȚIE

Întrebarea din titlu poate apărea eronat fondată dacă nu aducem urgent câteva lămuriri asupra accepțiunii termenului de "teorie" a cărei absență o clamăm. Indiscutabil, existența unui domeniu științific ar fi imposibilă fără un nucleu de apriorisme, un corpus de premise epistemologice. Faptul că aceste apriorisme se pot schimba - progresul cunoașterii, în sens general, are loc astfel - nu atentează la caracterul lor ineluctabil. Din acest punct de vedere, cu siguranță că arheologia preistorică din România dispune de o teorie. Însăși omogenitatea ei metodologică întărește această afirmație, pentru că aceasta nu este doar urmarea reluării în tipare identice a unui raționament tip, cât mai ales dovada continuității unei tradiții de cercetare, a unei teorii. La o primă lectură, teoria este cea care leagă pur și simplu artefactele, structurile, similaritățile sau diferențele percepute de arheologi într-un ansamblu coerent, care poate fi expus prin discurs. Prin urmare, doar ea conferă un sens descoperirilor.

Putem chiar să facem o disjunție, între o teorie cu caracter general și una cu caracter particular. Astfel, vom alege nivelele de teorie circumscrise de un arheolog scandinav¹:

- "a. a general conception of humanity and society that can be found in all the human sciences;*
- b. a more specific view that guides the archaeologists choice of data and special methods. "*

Cele două etaje teoretice sunt simbiotice. Suntem din nou nevoiți să acceptăm că ambele orizonturi există și în arheologia preistorică din România. Pentru analiza noastră, se aplică însă o lectură hegeliană: conștiința determină existența. Din acest punct de vedere, arheologia preistorică din România nu posedă conștiința existenței unei teorii proprii obiectului și subiectului său, deși o aplică permanent. Prin urmare, dacă teoria există în mod necesar, conștiința ei nu este obligatorie, pentru că această conștiință depinde de paradigmă², adică de un model de cercetare ce unifică o comunitate științifică.

Apartenența la o paradigmă este în mare parte inconștientă, pentru că se bazează pe instaurarea solidă a unor premise aflate dincolo de critică. Paradigma stabilește uzurile, funcționează aplicat, nu invită și uneori nici nu permite analiza fundamentelor epistemice ale respectivei discipline. Faptic, ea se constituie într-un set de leme, sau axiome. Paradigma nu este doar o teorie, sau un set de teorii, ea explică funcționarea lor, constituie cadrul ei de popularitate, dimensiunea ei organizatorică. Altfel spus, paradigma este atât teoria, cât și organizarea ei "socială". Ea se transmite prin manuale, selectează problemele de rezolvat și sugerează soluțiile. Noi nu vom respecta întru-totul sensul kuhnian al paradigmei, pentru că o parte a acestor modele de cercetare presupun chiar analiza fundamentelor epistemice, sau cel puțin argumentarea unor opțiuni metodologice. Acest nivel declarativ deschide criticii domenii care, în alte paradigme, ar fi implicite. Cert este că, odată definită o paradigmă, imperialismul ei metodologic inconștient ar putea fi, teoretic, anulat.

Teoriile arheologiei preistorice sunt și ele organizate în paradigme, dintre care unele permit cel puțin existența unui domeniu propriu teoretic, altele, printre care și cea românească, nu. Vom vedea că simpla conștiință nu este suficientă, dar e un început strict necesar. Analizând statutul unei teorii, suntem nevoiți să urmărim și acțiunea ei mundană, organizarea și funcționarea ei într-o paradigmă, cu atât mai mult cu cât a ne edifica asupra statutului teoriei în arheologia preistorică din România presupune, pur și simplu, a o urmări cum funcționează.

Existența unui subdomeniu propriu-zis și explicit teoretic este o achiziție relativ recentă a arheologiei, cu deosebire a celei preistorice și în special în cercurile scolastice de limbă engleză. Deși nevoită să completeze deductiv o documentație săracă, ermetică și excesiv de domestică încă de la

¹ B. Myhre, *Theory in Scandinavian Archaeology since 1960. A View from Norway*, în I. Hodder, *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades*, London, Routledge, 1991, p. 162.

² T. S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, București, 1976.

debutul său științific, arheologia preistorică nu a reușit elaborarea unui corpus epistemologic și conceptual aparte decât în ultimele decenii.

Debutul unui neofit va aduce primele considerații sistematice de acest tip, și am numit aici "noua arheologie" americană care, odată cu anii '60, introduce o problematică nouă în atenția practicienilor: modelele de analiză și interpretare pe care le folosesc, organizarea acestora în jurul unor idei directoare, subiectivitatea demersurilor lor³. Prin urmare, școala reformatoare procesualistă, deși s-a organizat rapid ea însăși într-o paradigmă, a avut un merit esențial în delimitarea unor modele de cercetare adverse, atât în scop, cât și în mijloace. Scepticii ar susține că meritele ei s-ar rezuma doar la atât.

Cu toate acestea, această reformă a mai avut cel puțin încă un merit: contrareforma. O nouă direcție, post-procesualismul, va prelua destinele teoriei arheologice, dezicându-se de precursori, printr-o perspectivă mai tolerantă, eclectică, de inspirație istorică și europeană și de respirație relativistă⁴. Noul curent va amplifica tot mai mult atenția pentru subiectivitatea arheologului. În fond, în jurul acestei probleme post-moderniste vom focaliza și scurta noastră analiză: arheologul și activitatea sa condiționată istoric, adică etnic, social, scolastic-paradigmatic și, abia ulterior, individual.

Câteva decenii de aprinse dezbateri au clarificat pe deplin statutul actual al teoriei în arheologie, cel de subdomeniu destinat analizei concepțiilor și metodologiilor de cercetare și interpretare a datelor arheologice. *Obiectivul teoriei arheologice poate fi definit drept analiza explicită a filtrelor ierarhice de selecție plasate între omul preistoric și arheologul contemporan*. Prin urmare, atenția ei va cuprinde mai multe segmente etajate, de la o teorie pre-depozițională, vizând modelele de existență și funcționare ale comunităților preistorice, inspirate de documentația și experiența istorică sau etnologică, până la o teorie interpretativă⁵.

Numai în această accepțiune se poate afirma că nu există o teorie arheologică în arheologia preistorică din România. O parte a factorilor care explică această absență vom încerca a-i schița în continuare, fără pretenția de a-i epuiza pe toți sau de a-i defini integral. Orice ajustare sau completare ar fi binevenită. Ea ar mărturisi, și pentru preistoria românească, începutul teoriei.

2. O SCHIȚĂ DE RĂSPUNS

2. 1. Statutul arheologiei preistorice în România.

2. 1. 1. O disciplină omogenă

În rândurile de mai sus afirmasem deosebita omogenitate a arheologiei preistorice din România. Această uniformitate poate părea neverosimilă, cu atât mai mult cu cât unifică cercetarea unor perioade diferite: paleolitic, neo-eneolitic, epoca bronzului. Ea va apărea mai puțin surprinzătoare dacă subliniem aici că – deși o atare opinie ar putea fi mai greu împărtășită de practicienii români – diferențierile cronoculturale nu fac decât să deghizeze superficial identitatea metodologică. Aceasta din urmă se datorează, în opinia noastră, unui corpus comun de precepte și prezumții, care ghidează demersul arheologului încă din faza de cabinet a cercetării. În ciuda specificului fiecărei perioade, un nucleu dur de premise domină reconstrucțiile istorice. Acestea sunt bazate pe un model stabil și unanim acceptat al dinamicii culturale, definitoriu pentru școala *cultural-istorică*⁶ căreia îi aparține indiscutabil și arheologia preistorică din România. Însurate de L. Binford⁷, aceste premise ar fi:

- *Cultura este localizată în ființe umane individuale (numai oamenii au capacitatea biologică pentru cogniția culturală);*
- *Cultura este transmisă între oameni (este asimilată prin învățare);*
- *Cultura este împărtășită ("shared") (rezultatele efectelor cumulative ale experiențelor învățate sunt împărtășite);*

³ O astfel de problematică este explicit expusă de către liderul proeminent al mișcării, L. Binford, *Contemporary Model Building: Paradigms and the Current State of Palaeolithic Research*, în D. Clarke (ed.), *Models in Archaeology*, London, Methuen, 1972, p. 109-165. Bibliografia direcției este însă imensă.

⁴ Principiile noii orientări sunt condensate în I. Hodder, *Reading the Past - Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986; vezi și T. Champion, *Theoretical Archaeology in Britain*, în I. Hodder (ed.), *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades*, London, Routledge, 1991, p. 129-160.

⁵ D. Clarke identifică 5 sub-teorii, vezi *Archaeology: the loss of innocence*, în *Antiquity*, XLVII, nr. 185, p. 6-18.

⁶ O prezentare utilă oferă S. Jones, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present*, London, Routledge, 1997, p. 15-26.

⁷ L. Binford, op. cit. p. 117.

- *Cultura derivă din oameni (numai actele umane de invenție o pot genera);*
- *Cultura este cumulativă (invențiile, odată realizate, se adaugă alternativelor, formând o bază de recombinație pentru noi invenții);*
- *Cultura este un continuum (pentru că generațiile se succedă, deci și cultura);*
- *Cultura este în continuă schimbare (pe de o parte, purtătorii ei se schimbă cu fiecare generație, iar pe de altă ei adaugă noi acte de invenție);*
- *Cultura se schimbă gradual (înlocuirea indivizilor duce la mutații în popularitatea anumitor modele).*

Obiectivul nostru nu este câtuși de puțin contestarea acestor afirmații, iar argumentația noastră nu va urmări consecvent ideile arheologului american. Descrierea sa este însă precisă.

Câteva considerații ne apar necesare aici. Instrumentul de lucru fundamental al arheologiei preistorice din România este *cultura arheologică*, unitate de studiu, dar și de interpretare. Convențional, ea coincide unui set de practici sociale ale unui grup uman determinat, de obicei etnic, și care îl disting pe acesta de unitățile similare. Viziunea cea mai răspândită este cea conform căreia aceste practici diferențiate sunt rezultatul unor comportamente învățate, mediate de unitatea socială proprie, deci a normelor unor comunități. Misiunea arheologiei este de a recunoaște și de a diferenția aceste norme culturale aparte, de a le stabili succesiunea și eventualele relații reciproce. În jurul noțiunii de cultură arheologică are loc sinteza metodelor arhicunoscute: tipologie, cronologie, chorologie. În consecință, culturile sunt oamenii, iar culturile arheologice reziduurile ideilor pe care le-au împărtășit aceștia în grup. Aserțiunea pare corectă, pentru că ignoră o latură esențială, și anume faptul că așa-numitele culturi arheologice sunt *construcții* și nu realități obiective.

În încercarea de a înțelege particularitatea unui gest istoric, delimitarea circumstanțelor sale, în fond a elementarei cauzalități, este esențială. Dacă o cultură arheologică anume este o viziune nominalistă asupra universalilor, deci coincide într-adevăr unei culturi vii, ea se va distinge (sau asemena) din punct de vedere economic, social, simbolic, în raport cu celelalte, contemporane sau nu. Or, criteriile de identificare a acestei specificități nu sunt considerate importante în sine de către arheologia preistorică din România, pentru care este în majoritatea situațiilor suficientă *că această specificitate există*. Dincolo de ea, orice alte criterii ale individualității culturale sunt mai puțin importante. Simplele diferențieri formale ale unor artefacte considerate caracteristice (ceramica, utilajul litic, plastica) sunt suficiente pentru a identifica unități stilistice, etnice.

Motivul discret pentru care preistoricienii acceptă de la bun început această specificitate minimă este încrederea în *inteligibilitatea gesturilor*. Cu o platformă filozofică istorică, arheologii vor acorda un credit imprudent ideii de comprehensiune și principiului uniformitarismului: în situații asemănătoare, oamenii se comportă asemănător, în toate timpurile, fie ele istorice sau preistorice. Onorabilă și parțial exactă, ca o mare parte a ideilor romantice, această prezumție ignoră un factor de risc aflat de multă vreme în atenția științelor umane: percepția "situațiilor asemănătoare" și răspunsul cultural la aceste provocări este dependent de o disponibilitate internă a fiecărei culturi, în fiecare *hic et nunc* istoric. Suntem nevoiți să acceptăm că nici noi, nici oamenii preistoriei nu au acționat "în absolut", sau în *illo tempore*, ci în circumstanțe culturale și istorice irepetabile. Prin urmare, aprioric, inteligibilitatea unui gest trecut are nevoie în primul rând de o înțelegere a ansamblului de idei și semnificații din care provine, pe scurt a contextului istoric și cultural. Or, tocmai reconstrucția acestui context cultural este misiunea arheologiei, care apelează constant la fragmente materiale în scopul reconstituirii întregului. Paradoxul este evident, iar soluțiile puține și discutabile⁸. Demersul nostru nu urmărește, evident, rezolvarea acestei spinoase dileme, ci problematizarea ei pentru practicienii români.

Pe scurt, primii europeni, cei ai preistoriei, semănau probabil mai puțin cu europenii timpurilor istorice, cât cu populațiile primitive actuale și subactuale, care nu au făcut niciodată obiectul atenției istorice propriu-zise. Prin urmare, într-o primă instanță, arheologia preistorică din România ar trebui să reeevalueze crezul ideilor sale, care a fost prea rar etnologic sau antropologic. Cultura arheologică, odată definită mulțumitor, trebuie înțeleasă, pe cât posibil, "din interior". Nu susținem aici naiva idee post-

⁸ Soluțiile pentru ieșirea din această aporie relativistă nu sunt deloc facile. Ultimul model, cel post-procesualist, deși vinovat de o serie de ambiguități, are cel puțin meritul că circumscrie bine problema și conduce către o meritorie atenție către context, vezi de exemplu I. Hodder, *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

procesualistă conform căreia poate exista și o altă lectură a trecutului, afară de cea pragmatică⁹. Sugerăm doar că înțelegerea fidelă a specificului cultural solicită în primul rând o cunoaștere cât mai completă a contextului istoric particular al respectivei culturi. Cum singura cale de acces către acesta este contextul arheologic, se cuvine reevaluată modalitatea de lectură a acestuia.

Revenind la premisele preistoriei românești, un scurt periplu istoric ar putea decodifica circumstanțele în care apriorismele s-au cimentat în practică. El este cu atât mai necesar cu cât arheologia preistorică din România practică de câteva decenii o cercetare cu caracter repetitiv, ce reproduce cu fidelitate fotografică principiile de studiu interbelice. În prea puține situații studiile interdisciplinare au reușit să afecteze acest edificiu, și vom constata în continuare de ce.

2. 1. 2. Geneza. O istorie națională mai specială

Omogenitatea conceptual-metodologică a arheologiei preistorice se datorează, credem, unui complex de factori, legați de geneza și evoluția sa ca disciplină. Ceea ce dorim să subliniem în continuare este perenitatea de substrat a statutului său, în ciuda morfologiilor temporare pe care le-a îmbrăcat în istoria sa.

O recentă definiție a arheologiei¹⁰ explică impecabil statutul său, cel de *disciplină istorică autonomă metodologic*. Această definiție rezumă o întreagă istorie a arheologiei, născută ca alternativă documentară a istoriei, preocupată îndeosebi de cultura materială a timpurilor istorice și preistorice și utilizând metode proprii. Aceste metode sunt, în ansamblu, tipologia, chorologia, cronologia. Prin intermediul lor, arheologia își va atinge obiectivul său: istoria. În subsidiar, arheologul este un istoric mai original, a cărui arhivă este geologică.

Însăși geneza arheologiei românești este urmarea unei necesități resimțite de istorie¹¹. Membrii triadei "critice"¹², în grija lor justificată pentru îmbogățirea fondului documentar al istoriei naționale, dar și printr-o politică academică bine organizată, îl vor promova rapid pe Vasile Pârvan. Dar fondatorul incontestabil al arheologiei românești este, înainte de toate, *un istoric*, un filozof al istoriei, și de altfel primul și ultimul dintre arheologii români care a publicat rezultatele unor astfel de preocupări. Discipolii săi vor fi însă primii profesioniști ai preistoriei, abandonând tiparele clasicizante, încă active la Pârvan și Andrieșescu, în favoarea unei perspective metodologice atente la specificul documentar al preistoriei. Dacă debutul preistoriei provine dintr-un racurs cronologic al istoriei către origini și este caracterizat, firesc, de preocuparea pentru rămășițele lumii clasice, greco-romane, ca și pentru contemporanii acestora, ancesralii direcți recunoscuți, geto-dacii, profesionalizarea disciplinei va conduce către un model de cercetare aparte, degrevat aparent de ingerințele istoriei.

Preistoria are de la bun început posibilitatea de a-și perfecționa metodele, dar la fel de clare sunt liniile de substrat ale interesului său, și acesta rămâne *național și istoric*¹³. Vom poposi puțin asupra acestei afirmații.

Arheologia europeană este, în ansamblul ei, opera unui continent aglomerat, fragmentat în tradiții regionale, fundamentate etnic în majoritatea situațiilor. Prin urmare, însăși geneza arheologiilor naționale, al cărei stimul inițial a fost o curiozitate anticaristă incoloră ideologic, a fost o misiune preluată rapid de către națiunile și statele secolului XIX. Perspectiva ei istorică este inerentă și definitorie, ca și limitele naționale în care ea se încadrează pretutindeni pe continentul european. Supralicitarea acestei focalizări

⁹ Lectura "pragmatică" nu implică neapărat teleologia, în orice caz nu explicit. Ne referim aici la viziunea fatal exterioară a discursului istoric, construit în cadre conceptuale diferite, proprii orizontului cultural în care se face lectura. Dacă discursul înseamnă selectarea unor criterii, stabilirea unei intrigi și o atribuire de nume, el este integral o construcție întrucâtva paralelă realității.

¹⁰ Vezi Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol I, București, p. 94.

¹¹ Perioada antiquaristă nu întruște aceste criterii, pentru că, în prima jumătate a secolului XIX, antiquarismul nu are substrat național, el fiind rezultatul unei curiozități omnivore, nedirecționate și al unor onorabile, dar disperate inițiative individuale. Nu insistăm aici nici asupra inițiativelor meritorii de înființare a Muzeului Național de Antichități (1864), sau a primei catedre de arheologie a Universității din București (ocupată de Alexandru Odobescu în 1877). Debutul unei arheologii preistorice științifice avea să aștepte, totuși, primele decenii ale secolului XX. În faza în care este evident legată de renașterea națională, preistoria nu este științifică, iar în momentul în care devine științifică, ea va renunța treptat la dezideratele naționale explicate, cel puțin prin colmatarea ideilor naționale într-o documentație tot mai bogată.

¹² Al. Zub unifică sub acest nume pe N. Iorga, D. Onciul și I. Bogdan, fondatori ai direcției critice în istoriografia română, vezi De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, București, 1985.

¹³ Se cuvine făcută aici o remarcă și anume că "interesul istoric", care poate să apară evident unui arheolog european, este aici nominal contrapus celui etnologic, sau antropologic, așa cum este el sesizabil în arheologia nord-americană și, într-o mai mică măsură, în cea britanică și franceză. Aceasta nu presupune că, în opinia noastră, obiectele acestor discipline sunt justificat diferențiate. Distincția metodologică este însă evidentă și indiscutabilă.

naționale este altă problemă, cazul clasic al abruptei perspective kossinniene aruncând și astăzi o umbră incomodă asupra arheologiei germane¹⁴. Nu este mai puțin adevărat că manipularea rezultatelor arheologice în scopuri naționale este o realitate indiscutabilă, care nu putea ocoli centrul și sud-estul european, din motive arhicunoscute.

Obsesiile naționale n-au ocolit istoriografia română¹⁵. Nu insistăm aici asupra avatarurilor problemei naționale în istoriografia noastră, ci asupra climatului intelectual în care cercetarea preistorică devine sistematică. Pentru arheologia preistorică, al cărei obiect este în însăși intimitatea lui o sfidare a limitelor politice și etnice actuale, preluarea de către argumentația națională a fost inevitabil mai dificilă. Principiul național se va estompa în metodă, deși nu putem ignora tradiționalismul ideii de arheologie cu obiective naționale¹⁶, stimulat, empatic cel puțin, de propaganda activă de după 1965. Ideea națională nu este explicit lizibilă pe parcursul monografiilor arheologice, iar dacă apare, ea este o simplă justificare *post-festum*. Pentru România, preistoria "națională" este deci o prioritate a *praxisului*, dar nu o doctrină explicită. Iar dacă aceasta a existat, a fost incoerentă în activitatea practicienilor. Ideea națională nu a determinat altceva decât alegerea unui obiect de studiu în defavoarea altora, ceea ce nu este neapărat foarte puțin. Considerăm însă ca extrem de sugestivă considerarea "culturii arheologice" preponderent ca *unitate de stil etnic*, aspect cu siguranță stimulat, dacă nu generat de acest climat intelectual, în care viziunea herderiană¹⁷ asupra națiunii este dominantă.

În ceea ce privește obiectivul complementar *istoric* al arheologiei, subsumarea teoriei arheologice celei a istoriei este efectivă, așa cum va rezulta și în continuare. Aspectul este foarte important, întrucât *teoria istoriei* nu a constituit niciodată un subdomeniu coerent și abordat sistematic de istoriografia română¹⁸. În multe situații, pot fi remarcate însă exerciții de metodă. Prin urmare, chiar dacă ar fi dorit să se inspire, arheologia preistorică nu o putea face decât din sânul unei istoriografii preocupate de metodă și ale cărei principale realizări stau sub auspiciile pozitivismului¹⁹.

În realitate, preistoria chiar s-a inspirat copios din sânul istoriei, preluând *omologia* comportamentelor în locul mult mai realistelor *analogii*. Ea nu a acceptat niciodată o diferență de esență între oamenii preistoriei și cei ai istoriei. Și nici nu sugerăm că ar fi trebuit s-o facă, ci că, plecând de la premisa uniformității de comportament, ea a renunțat cu bună știință la un bogat set de fapte pe care le raportează etnologia și care ne arată cât de diversă poate fi această uniformitate! Modelele istorice pe care le utilizează însă preistoricienii, întrucât tind către narațiune, capătă un caracter net expozitiv, lipsit deseori de un suport documentar la fel de bogat ca cel istoric. Mai mult, circumscrise lumii materiale și domesticului, izvoarele arheologice au un caracter net refractar și ermetic, ca să nu mai amintim că unitățile de timp ale vieții interne ale unui sit sau ale unei comunități preistorice sfadează deseori obișnuințele mentale ale istoricilor. Toate aceste diferențieri acute nu i-au împiedicat pe arheologi să se

¹⁴ H. Härke, *All Quiet on the Western Front. Paradigms, Methods and Approaches in West German Archaeology*, în I. Hodder (ed), *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades*, London Routledge, 1991, p. 187-222.

¹⁵ Cităm aici cu deosebire L. Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997.

¹⁶ Ar fi utilă aici parcurgerea originalului volum editat de S. Dumitrașcu, *Arheologia română la sfârșit și început de mileniu*, Oradea, 1995. Cuprinzând interviuri cu 104 arheologi români, ceea ce reprezintă un eșantion statistic reprezentativ, din moment ce numărul practicienilor nu depășea în acel moment 300-400 de specialiști, volumul oferă o imagine evocatoare asupra priorităților cercetării în anii '90. Statistic, din cei 81 de specialiști chestionați privind prioritățile arheologiei românești, 27 consideră importantă cercetarea continuității autohtone, sau în general, a mileniului I, 45 cred că acute sunt probleme speciale sau regionale ale diferitelor culturi arheologice. Doar 5 consideră că reevaluarea metodelor este esențială. În privința pregătirii unor noi generații de specialiști, doar 4 o consideră prioritară. În ciuda deformării produse de sistemul de redactare al întrebărilor, rămâne imaginea unei arheologii "satisfăcute" de metodologiile folosite, ale cărei probleme rezidă în creșterea setului de date și a cărei obsesie națională pare indiscutabilă. Nu este mai puțin adevărat că, în ciuda declarațiilor exaltate din Postfață – "nimic nu poate fi așezat mai sus decât poporul în gândirea acestor arheologi", slujit "temeinic, profesional și uman cu mijloacele arheologiei, ale adevărului istoric" etc., tonul general este mult mai sobru. Profesionalizarea practicienilor a condus, întâmplător, obsesia națională către un statut benign, cel de elaborare intelectuală secundară.

¹⁷ Accepțiunea herderiană se opune celei contractualist-plebiscitare propuse de E. Renan, vezi de exemplu G. Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, București, 1997, p. 141-157. Între cele două teorii, în care intrarea într-o națiune se face prin naștere sau prin opțiune, intelectualitatea românească a ales, în general, prima variantă. Așa se înțelege cunoscuta distincție, aparent paradoxală, a lui Nae Ionescu între un "român" și un "bun român".

¹⁸ Există, desigur, excepția meritorie a lui A. D. Xenopol, al cărui demers a fost însă prea puțin popular; facem abstracție de speculațiile generației romantice, mai apropiate de filozofia istoriei, ca și de ideile exprimate de V. Pârvan, care din punctul nostru de vedere au același statut, vezi V. Pârvan, *Ideii și forme istorice*, București, 1920.

¹⁹ Preocuparea pentru metodă și pentru exigențele pozitvistice au devenit definitorii odată cu debutul "școlii critice", iar "noua școală" va sublinia de la bun început această prioritate, vezi Zub op. cit., p., idem, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989, p. 199-234, A. Pop., *O fenomenologie a gândirii istorice românești. Teoria și filozofia istoriei de la Hasdeu și Xenopol la Iorga și Blaga*, București, 1999, p. 25-28, 40-48.

declare istorici. Ei au preferat comprehensiunea, deci simțul comun, înaintea - și uneori împotriva - analogiei etnografice, deci simțului istoric.

2. 1. 3. Empirism și pozitivism

Parte integrantă a istoriografiei și descendentă directă a unui anumit ideal istoriografic, devotat rigorii, preciziei, metodei, preistoria va moșteni de aici și o totală inapetență pentru "speculație", care va deveni curând sinonimul lipsei de profesionalism.

Într-o fermă tradiție pozitivistă, și ca recul al regretabilelor supralicitări de factură romantică, istoria vă găsi o singură soluție pentru a împăca empirismul și veridicul: *faptele*. Preistoria, ca prozelit aflat în fața unei documentații ermetice, va prelua entuziast această perspectivă, aparent sceptică și prudentă, deci riguroasă. Singurul aspect care a scăpat analizei este însă esențial: nu există fapte! Ele sunt rodul selecției și al atribuirii de nume. Aceasta se realizează după principiul faptului "interesant", conform căruia anumite tipuri ceramice sau litice au valoare reprezentativă pentru normele etnice. Nici această presupunere nu este integral greșită: oamenii se disting între ei, printre altele, și prin cultura materială. Ea deschide însă drumul unui întreg lanț de remarci calitative și subiective, dincolo de care rigoarea nu mai poate fi cuantificată.

Cu toate acestea, aceste fapte "pure" expun trecutul, prin urmare o cunoaștere mai bună a lui implică acumularea unui set cât mai bogat de fapte: o documentație bogată asigură, ca și pentru istorie, o imagine veridică și completă a trecutului. Cu cât distanța dintre contextele arheologice și interpretarea lor este mai mică, riscul unor inferențe eronate este mai mic. Progresul profesionalizării conduce treptat la ideea că *descrierea faptelor* nu înseamnă drumul către istorie, *ea este istoria*, deseori ignorându-se că, oricât de bună este descrierea, ea nu garantează cauzalitatea, și uneori nici nu o ia în considerare. Cu toate acestea, încă se mai crede, simpla prezentare a faptelor, "obiectivismul", sunt suficiente²⁰. Istoriografia "noii școli", contemporana primei generații de discipoli ai lui Pârvan, nu va face decât să confirme și să stimuleze această viziune. Treptat, arheologia preistorică va căpăta un caracter ilustrativ pentru diferitele teorii acceptate prin convenție: difuzionism, evoluționism superficial, marxism stadialist etc. Categoric, ideea unei teorii arheologice ar fi fost de neimaginat în perioada interbelică. Existau, fără îndoială, *teorii*, ca și încercări de argumentare sistematică care pigmentează pe alocuri raționamentele reconstrucției istorice. Pomind de la faptele arheologice, a căror indiscutabilă consistență pare împrumutată de la materialitatea lor, preistoria nu cunoaște decât reconstrucții inductive, iar istoria va crește arborescent pe trunchiul datelor smulse din pământ. Această dezvoltare este suficientă sieși.

În această perioadă are loc și stabilizarea accepțiunii pe care o va îmbrăca teoria de acum înainte, cea de *limbaj omogen în sine cu faptele raportate*, de la care pleacă prin inducție și de care nu se îndepărtează. Teoria înseamnă generalizare și această generalizare este considerată a se induce pe baza noilor fapte, prin procedeul inferenței. În realitate, exista deja o generalizare, una apriorică, activă în momentul selecției faptelor. Sub această platformă inductivă se regăsește un empirism temeinic. Preistoricienii nu acceptă decât afirmațiile verificabile și ipotezele prudente. Ei va împiedica însă o ordonare conceptuală a demersului arheologic. Această misiune ar fi revenit istoriei, dar istoria nu a mai avut timpul necesar reflecției. Mai exact, eventualele reflecții epistemologice vor lua o turnură unilaterală, inutilă arheologiei.

2. 2. Arheologia preistorică în perioada marxistă

Asimilarea, în perioada postbelică, a unui cadru marxist de către istoriografie, deși prea temerar pentru gustul pozitivismului de început de secol XX²¹, nu a făcut, pentru preistorie, decât să întărească

²⁰ Declarațiile de intenții sunt rare în cadrul arheologiei preistorice din România, pentru că obiectivele sale apar întotdeauna ca de la sine înțelese. Cu toate acestea, poate fi identificat relativ precis momentul de debut al acestei implicite prezumții la I. Nestor, Tendințe noi în istoriografia românească, Arheologia Moldovei, XII, 1988, p. 277-279; publicată inițial în presă, în 1933, declarația cuprinde observații edificatoare, dintre care cităm: "Alături de școala istoriei moderne cu cadre tradiționale, își face așadar, treptat, loc în sectorul determinant al spiritului românesc modern, și școala obiectivistă istorico-arheologică. Căci nu se poate contesta că Preistoria, ca și Protoistoria (diferind între ele de fapt numai întrucât se ținde la crearea mai multor catedre!) sunt concepte relative și în parte înșelătoare, deoarece este vorba de unul și același domeniu al istoriei. Doar metoda este diferită. [...] Conștiința cât mai reală a trecutului cât mai îndepărtat este cel mai solid suport al sentimentului național și al coeziunii naționale" (s. a.). Această luare de poziție nu este un rezumat al preistoriei interbelice, ci o ars poetica la care se vor raporta fără excepție și preistoricienii generațiilor următoare. Ea expune atât afinitatea preistoriei cu istoria, cât și menirea ei socială.

²¹ În realitate, marxismul trădează pozitivismul ortodox prin holism, prin identificarea unui motor universal, a unui debut și a unei eschatologii a istoriei, idei pe care Auguste Comte nu le putea accepta, dar pe care marxii le afirmă demonstrate de știința pozitivă. Deja funcționând într-un

Încrederea în valabilitatea cunoașterii empirice. Prea general și prea ambițios pentru a fi operaționalizat, cu deosebire în varianta sa oficială diluată, marxismul nu a condus deloc la o reevaluare serioasă a metodelor arheologilor. Principala lor problemă va fi acum asigurarea unei variante de mijloc între premisele cultural-istorice și modelul de dinamică istorică impus. Această variantă de compromis va fi descriptivismul, eventual precedat de o introducere corectă politic și de concluzii la fel de legaliste, chiar dacă nesustținute de argumentația arheologică²².

Rigoarea, mărturisită de alegerea și utilizarea unor metode recunoscute ca științifice de către colegi, este un concept pe cât de stabil în sine, pe atât de variabil manifest în practică. Obsesiva grijă pentru rigoare ascunde un complex de care istoria, deci nici arheologia nu vor scăpa niciodată, cel al empirismului lor ineluctabil. Ar fi imprudent să afirmăm că această rigoare nu s-a dezvoltat în ultima jumătate de secol. A urmat însă căile ei proprii.

Conform unui model general european, arheologia preistorică din România se va orienta, în epoca postbelică, în direcția unei mai precise sporiri a fondului documentar privind particularul cultural, în ciuda teoriei oficiale, mai interesată în "generalul" cultural. Sub presiunea teoriei obligatorii, practica înregistrează un recul în direcția empirismului și descriptivismului. Cauzele acestui derapaj se circumscriu pe de o parte însăși generalității teoriei, iar pe de alta mediului sociologic intern al breslei. Teoriile generale utilizate ca ghizi explicativi în perioada anterioară vor fi acum, cel puțin declarativ, înlocuite cu o unică explicație istorică, cea fidelă modelului sociologist marxist. Pentru circumstanțele în care grila marxistă se aplică greu sau deloc, și acestea sunt majoritare, vechile modele interpretative încearcă să se insinueze.

Puține aspecte preia preistoria românească din sânul marxismului. Printre ele, importante sunt elementele de limbaj ale etnologiei evoluționiste de secol XIX. Cu siguranță imperfecte și, din nefericire, deloc predispușe evaluărilor, aceste noțiuni (matriarhat, patriarhat, gintă) vor fi unicele progrese "teoretice". Ele reprezintă însă unica legătură consistentă a arheologiei preistorice din România cu etnologia, până astăzi. Utilizarea lor, fie și superficială, a determinat un glisaj al interesului către o problematică nouă, cea socială. Ortodoxia era însă reprezentată de "*Originea familiei, a proprietății private și a statului*" a lui Fr. Engels, și ea nu putea fi supusă gnozelor sau sofismelor. În aceste condiții, noile concepte nu vor putea fi instrumentalizate.

Avansurile metodologice și climatul marxist au orientat atenția și către alți factori de variabilitate, cum ar fi cei economici. Camuflate sub materialismul oficial, studiile pluridisciplinare vin acum în întâmpinarea acestei noi curiozități, generalizată de altfel pe întreg continentul european. Treptat, economia devine singurul nou domeniu de studiu important, dar nu întotdeauna și un principiu de inteligibilitate, cum ar fi aceasta într-o perspectivă marxistă coerentă. Uneori, ea se remarcă drept un factor causal ce se adaugă și care îi completează pe cei tradiționali (migrații, invazii, difuziuni)²³. Arheozoologia, palinologia, carpologia, studiul macroresturilor vegetale, deși opera unui număr mic de specialiști, vin să completeze informația istorică, *orientând treptat atenția către sit, și nu către cultură*. Drumul unei "arheologii globale"²⁴ părea deschis. În contextul unui discurs arheologic sobru, importul de metode naturaliste nu putea decât să accentueze atmosfera de rigoare științifică.

Dar pluridisciplinaritatea nu a avut puterea să modifice principiile, ci să completeze concluziile. Observațiile pluridisciplinare n-au reușit să uzurpe taxonomiile culturaliste, preocuparea pentru cronochorologie și valoarea instrumentală a utilajului litic sau ceramicii. În substrat, deși exploatarea informațională a unui sit devine *extensivă*, în sensul că se încearcă îmbogățirea acurateții prin recuperarea și studierea unui set mai bogat de dovezi arheologice, același nucleu dur de criterii culturale își conservă

sistem de reguli elaborate înaintea cercetării, arheologia preistorică din România va avea acum parte de concluzii gata scrise la care nu putea decît să ajungă. Mai numeroase vor fi însă situațiile în care va prefera să se piardă pe parcurs.

²² Acest model de studiu este abundent prezent în literatura de specialitate (de exemplu, în Studii și cercetări de istorie veche), cu deosebire în anii '50-'60. Cităm aici doar un articol, evocator atât pentru conflictul acut între interesul arheologului și pretențiile teoriei, ca și pentru modalitatea perspicace de a ocoli incongruențele evidente, I. Nestor, Cultura ceramicii liniare în Moldova (pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvănești-Vechi, Iași) în SCIV, tom II, nr. 2, 1951. Aflăm aici că "[...]absența unei dezvoltări pur liniare nu face decât să ne ajute să sesizăm mai exact realitatea istorică vie, fără a întuneca sau anula în nici un chip acțiunea fără greș a legilor amintite" (p. 26). Cu alte cuvinte, legile acționează, dar la alt nivel.

²³ Cu deosebire Al. Bolomey încearcă o infuzie de criterii economice în înțelegerea preistoriei, vezi de exemplu, capitolele I și V din VI. Dumitrescu și colab., *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 12-28, 140-162.

²⁴ Expresia îi aparține lui J. Clottes, *Phénomènes de mode dans l'archéologie française*, in T. Shay, J. Clottes (eds.), *The Limitations of Archaeological Knowledge*, ERAUL 49, Liege, 1992, p. 225-246.

eficiența. Siturile sunt în continuare eșantionate din punct de vedere al informației pentru a răspunde curiozității cultural-istorice.

Acumularea treptată de informație, sisifical efort de ordonare, clasare și interpretare a acesteia, vor îndepărta treptat arheologul de orizontul istoriei, răpindu-i timpul, odată cu disponibilitatea. Permanentul, și deseori agresivul *feedback* al colegilor impune rigoarea, sau cel puțin preocuparea pentru aceasta, drumul unui scientism aparent fiind deschis. Preistoria devine tot mai ermetică, limbajul tot mai special, textele tot mai aride. Precizia crescută presupune o bună descriere formală, deseori fiind ignorat potențialul real al tipologiilor singure de a contribui la o mai bună înțelegere a fenomenelor istorice.

Ceea ce caracterizează cu certitudine perioada postbelică este centralizarea și uniformizarea evidentă a discursului arheologic: practicienii sunt instruiți și angajați de către stat, care asigură, de asemenea, finanțarea cercetării și publicarea rezultatelor. Toate condițiile uniformizării - pe care nu o compromite decât personalitatea uneori contondentă a specialistului - sunt asigurate.

2. 3. Statutul preistoricianului. Organizarea academică și modelul formativ

Asimilarea arheologiei de către istorie este astăzi desăvârșită din punctul de vedere al formării practicienilor. Ei provin astăzi, într-o majoritate covârșitoare, din sânul facultăților de istorie, dispunând deci de o formație asemănătoare, diferențiată doar prin cîmpul istoric pe care îl vor prelua pentru studiu. Această educare academică presupune în special, în afara cursurilor speciale, și a activităților din cadrul seminariilor de specialitate, participarea directă la campaniile de săpături. Convențional, dacă teoria este asimilată în sălile de curs, metoda este asimilată prin exercițiul practic al uceniei. Cum, pentru o lungă perioadă de timp, pregătirea arheologică a studenților s-a rezumat la cursuri generale, adresate tuturor, activitatea individuală și consolidarea cunoștințelor prin practică vor completa pregătirea aspiranților.

Ucenicia, mai mult sau mai puțin lungă sau distantă, în funcție de personalitatea magistrului, impune aproape obligatoriu asimilarea metodelor sale, ca soluție standard de profesionalizare și de familiarizare cu problematica disciplinei. Studentul va atinge prin urmare o problematică specială, înaintea uneia generale, se va ocupa de problemele unei culturi arheologice înainte de cele ale arheologiei preistorice în general. Manipulând artefacte, va fi atent la fapte, iar teoriile vor fi invocate doar în circumstanțe precise. Mediul excelent de dezbateri pe care îl poate asigura un colectiv arheologic nu va fi suficient pentru "teoretizare", pentru că permanent noile probleme ridicate de fiecare campanie cer soluții imediate și un bricolaj intelectual bazat pe vechile metode și pe noile rezultate. Noul va apărea doar în canoanele și prin raportare la vechile teorii a noilor fapte. Aceste vechi "teorii" sunt însă generalizările, succesiunile acceptate sau pur și simplu moștenite, constituite pe baza tipologiilor formale și cronologiei relative.

Într-o primă etapă, preistoricianul român a fost un istoric. Acest istoric dispune însă de codul de lectură a unei informații altfel ermetice pentru neavizați. Va deveni așadar un tip exotic de intelectual. Posesia divinației generează rapid sentimentul de castă. El nu exclude însă criticile reciproce acerbe, pentru că arheologia slab structurată instituțional promovează personalități puternice, care se substituie structurilor prin putere de muncă și entuziasm. Fenomenul este cu atât mai evident în contextul în care, începând cu perioada interbelică, în arheologia preistorică din România, "totul era de făcut". În contextul unei slabe instituționalizări, patrimonialismul practicienilor și erudiția post-antiquaristă se vor sprijini reciproc în edificarea unei "ghilde" profesioniste. Efortul de documentare, care în arheologie solicită în primul rînd timp, a condus și la o treptată identitate între obiect și subiect. Situri, chiar culturi arheologice întregi, se identifică definitoriu cu cel care le-a studiat. Nu surprinde deci agresivitatea luărilor de poziție. Această castă va fi prin urmare polarizată de dispute, izolată cu bună știință de istorici, prin specificitatea documentației, convinsă de originalitatea misiunii sale și de primatul competenței. Acest profil s-a conservat tenace, încă de la debutul științific al primei generații de discipoli ai lui Vasile Pârvan²⁵. Polarizarea preistoriei nu va fi propriu-zis scolastică, ci individuală. Situație cu deosebire caracteristică fostului bloc comunist, prejudiciile aduse comunicării cu colegii occidentali au condus, pe de o parte, la o încetinire a fluxului de idei și informații, iar pe de alta a favorizat contactele în nume individual și concentrarea informației în bibliotecile personale. Preistoricienii români au fost și sunt, pe de altă parte,

²⁵ O lectură atentă a memoriilor lui Vl. Dumitrescu, Oameni și cioburi, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, XI, Călărași, 1993, evidențiază pe rînd toate aceste criterii.

puțini. Acest aspect este esențial în crearea unei atmosfere critice, nu pentru că luările de poziție critice ar lipsi, ci pentru că acestea nu presupun revoluții, ci revolte, criticând abuzurile și nu uzurile.

În perioada postbelică, misiunea culturală, asumată mai mult sau mai puțin imaginativ, de noua ideologie victorioasă, ar fi trebuit să îmbogățească și preistoricianul cu o nouă dimensiune, cea de ideolog nevoit²⁶: arheologul este posesorul dovezilor unui trecut conform doctrinei în mod necesar, pe care trebuie să le îmbogățească și să le expună ca atare. Succesul acestei inițiative a fost însă discutabil. În afara declarațiilor și a pasajelor juxtapuse din operele clasicilor marxism-leninismului, preistoricienii au continuat să îmbogățească și să expună descoperirile lor conform vechilor modele. Presiunea ideologică s-a colmatat rapid în masa enormă de informații și artefacte, cărora marxismul le oferea un model interpretativ prea general și mult prea holistic: preistoricienii erau deja preocupați de probleme speciale. Prin urmare, majoritatea bibliografiei arheologice se va încadra rigorilor interne ale practicienilor și nu modelului solicitat. Preistoricianul nu se adresa națiunii educabile, ci colegilor. El este un erudit. În acest sens, tradiția pozitivistă va subsista, motivată de altfel de reacția la suprapunerea unei teorii universale.

3. CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE. DE CE AR TREBUI SĂ EXISTE TEORIE

Un răspuns, poate abrupt și paradoxal, dar corect ar fi: pentru că există deja! Dacă vasele, locuințele și topoarele au un sens, acesta se datorează teoriei care le conferă semnificație. Arheologul poate cel mult participa la ea, o poate îmbunătăți, chiar radical. Un singur lucru nu poate face: să-i nege existența. Cu toate acestea, o multitudine de factori argumentează în favoarea unei arheologii "ateoretice". O parte a argumentelor am prezentat-o mai sus. Lista este cu siguranță incompletă și deschisă criticilor. Este oare arheologia preistorică din România o enclavă pozitivistă originală? În nici un caz. Originalitatea sa se estompează în popularitatea unei tradiții similare într-o bună parte a Europei²⁷. Ea răspunde, de asemenea, unui anumit fel de a concepe istoria, arheologia, unei comenzi sociale aparte și unei curiozități speciale, care a selectat domeniile de interes arheologic.

Ceea ce am încercat aici este, fără îndoială, o atribuire de nume. Experiența istorică arată că această practică presupune "domesticirea" problemelor, circumscrierea și luarea lor în stăpânire. Nu avem pretenția că am atribuit numele potrivite. Subliniem doar că faptul istoric sau arheologic nu este un dat obiectiv pe care conștiința se mulțumește să-l perceapă. El este un fapt construit prin selecție, imaginație și disponibilități. Acestea din urmă sunt legate de tradiția de cercetare, de momentul istoric și de indivizi. Prin urmare, existența unui model de cercetare uniform atestă perpetuarea unei tradiții a curiozității arheologice. Ceea ce încercăm să argumentăm este necesitatea, acută în opinia noastră, ca această curiozitate să-și schimbe coordonatele. Defazajul metodologic evident riscă permanent să împiedice comunicarea cu arheologii de pe alte coordonate, și acest aspect nu se face decât în detrimentul preistoriei românești.

Preistoricienii români ar trebui să renunțe, în primă instanță, la prejudecata naivă că istoria și autorul discursului istoric sunt entități separate, că faptele istorice sunt exterioare conștiinței și că istoria omului are o natură identică cu cea a fenomenelor naturale. Nimic din ceea ce percepe ca interesant arheologul nu există decât în funcție de ideile, valorile și predispozițiile lui. Prin urmare, există în funcție de teoria lui, implicită, explicită, coerentă sau nu. Preistoricianul are obligația să reflecteze critic asupra misiunii lui, și nu putem înțelege altfel noțiunea de onestitate științifică.

Ar trebui, de asemenea, să reflecteze dacă ceea ce constituie obiectul cercetării sale corespunde rigorilor actuale ale disciplinei și percepției mult mai complexe asupra comunităților studiate, pe care arheologia de pe alte meridiane o promovează de câteva decenii. Alegând aleatoriu o cultură arheologică preistorică, nu putem oare constata că, după câteva decenii de cercetare, deși știm cu siguranță *mai multe*, nu știm de fapt *mai mult*?

Un volum enorm de informație s-a acumulat în câteva decenii de cercetare, și o mare parte a acesteia necesită studiu, elaborare, reflecție. Dar acesta nu poate fi o precondiție a organizării spontane a unei teorii, a unei *reflecții sistematice*. Aceasta are nevoie de contextul unic din care informația provine, cel arheologic, unde încep interogațiile. Cu acest context dialoghează arheologia, și nicidecum cu colecțiile,

²⁶ D. W. Bailey expune o situație relativ similară pentru arheologia bulgară, vezi *Bulgarian Archaeology. Ideology, Sociopolitics and the Exotic*, în Lynn Meskel (ed.), *Archaeology Under Fire. Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, Routledge, London, 1998.

²⁷ Ar fi utilă aici parcurgerea volumului I. Hodder (ed.) *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades*, London, Routledge, 1991.

oricât de bogate, și cu atât mai puțin cu ideile, oricât de clare. Maieutica arheologiei trebuie să înceapă mult mai devreme decât ne-am obișnuit: limpezimea ideilor constituie un avantaj, dar complexitatea realităților din teren nu permite un rețetar teoretic universal.

În general, dezvoltarea unei teorii are nevoie fie de o temporizare nevoită a acumulării de material arheologic, fie de presiunea epistemică a altor științe sociale, fie de o dezvoltare rapidă a arheologiei preventive și de salvare, în funcție de proiectele economice și edilitare ce pot acutiza problema metodelor și tehnicilor de eșantionaj. Arheologia nord-americană, britanică, franceză sunt exemple interesante privind aceste precondiții, fiecare promovând o atitudine proprie în această direcție. Într-o oarecare măsură, aceste premise sunt asigurate, dar factorul dinamic nu poate fi determinat decât de insatisfacțiile resimțite de practicieni în fața propriilor modele de cercetare și interpretare.

Reevaluările sunt o modă, uneori periculoasă, prin iraționalitatea ei, dar organizarea unei gândiri arheologice a devenit o acută necesitate, pentru că, spre deosebire de alte domenii, experiențele arheologice sunt irepetabile: construcțiile arheologiei epuizează materia primă folosită, și aceasta este *contextul*. *Elaborarea unei teorii este necesară pentru că sistematizează riscurile întreprinderii arheologice de o manieră preventivă*. Chiar plecând de la problematica unui sit, reflecția metodică va putea anticipa o serie de dificultăți practice și o serie de soluții interpretative. Rolul teoriei este anticipativ, ca de altfel și cel al paradigmei. Diferența esențială constă în faptul că teoria promovează dubiul și nu certitudinile, anticipația pe termen scurt și nu soluții universale. *Feedbackul* ei cu practica este mai rapid, erorile sunt explicite, deci mai ușor criticabile. O teorie nu este un set de axiome, ci unul de teoreme, cel mult. Categorie, nu există o teorie arheologică (explicită sau implicită) necriticabilă sau universal aplicabilă. Am văzut mai sus că este însă posibilă perpetuarea unei teorii unice, a unui singur model de dinamică socială. Dar reflecția arată întotdeauna că "lucrurile sunt ceva mai complicate". Până în acest moment, în viziunea preistoricienilor români, oamenii trecutului studiat au fost în foarte mare măsură ceea ce contemporaneitatea le-a permis să fie. Progresul disciplinei are însă un singur obiectiv: să permită oamenilor preistorici să fie ceea ce au fost, în întreaga lor originalitate care ne este inteligibilă. Deși vor rămâne cu siguranță proiecții ale contemporaneității, printr-o curiozitate arheologică adecvată, aceste proiecții se pot apropia multumitor de original. Acest obiectiv necesită însă, printre multe altele, promovarea altei subdiscipline: arheologia teoretică, al cărei prim obiectiv să-l constituie analiza premiselor epistemice, metodologiilor și implicării sociale a cercetării arheologice, pe scurt, analiza arheologiei ca produs istoric.

Bogăția preistoriei de pe teritoriul României, multă vreme cantitativă, are nevoie de calitate, iar curiozitatea arheologilor simte deja nevoia unui salt²⁶, a unei înțelegeri mai complete a preistoriei. Noua viziune presupune o lectură mai atentă a informației, o atenție mai amplă pentru unicitatea și particularul fiecărui sit sau culturi.

Cum patrimoniul preistoric al României este încă foarte bogat, iar eficiența organizatorică a paradigmei tradiționale este indiscutabilă, sunt greu de presupus reevaluări radicale iminente. Ele nici nu reprezintă de altfel un panaceu. Ceea ce se cuvine făcut este ca, într-o perspectivă cât mai apropiată, vechile *axiome* să devină cel puțin *teoreme*, a căror demonstrație să permită critici. Abia ulterior putem spera că ele vor deveni ceea ce trebuiau să rămână, simple *ipoteze* de lucru.

Și o altă dimensiune solicită existența teoriei în arheologie, anume statutul disciplinei ca atare, ca și al practicienilor ei. Reevaluarea profilului cultural al unei țări aflate într-un intens proces de redefinire a propriei identități impune implicarea unei largi categorii intelectuale, din care profesioniștii istoriei nu pot lipsi fără a-și asuma serioase riscuri. Deschiderea socială a arheologiei, aflată până nu demult fie în ipostaza unui rezervor de exotisme scolastice, fie în cea a unui tăcut ideolog de serviciu, trebuie consolidată pe alte baze. Popularitatea nu compromite rigoarea științifică a unei discipline, mai ales a uneia cu șanse speciale de a stârni interesul public.

²⁶ Sunt demne de remarcat aici atitudinile novatoare - prin raportare la vechile teorii, și nu la problematica strictă a unor culturi arheologice - prezente sporadic în literatura de specialitate: Al. Niculescu, Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici și arheologi. Pericolele argumentației mixte, în *Timbul istoriei I, Memorie și patrimoniu*, Centrul de istorie comparată a societăților antice, Univ. București, 1997, p. 63-69, Al. Vulpe, *Istoria. Între mit și căutarea adevărului în antichitate și în prezent*, în *Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu"*, nr. 5-6, 1999-2000, p. 9-15, D. Popovici, Note pentru o viitoare și necesară istoriografie a arheologiei românești, în *idem*, p. 17-22. Un motiv serios de reflecție inclusiv în plan teoretic, nu numai metodologic, îl reprezintă prezentarea unei noi metode de exploatare a informației arheologice, vezi B. Randoin, D. Popovici, Y. Rialland, *Metoda de săpătură și înregistrarea datelor stratigrafice într-un sit pluristratificat: tell-ul neo-eneolitic de la Hârșova*, *Cercetări Arheologice*, XI, 1999, p. 199-234.

POURQUOI N'EXISTE PAS UNE THEORIE DANS L'ARCHEOLOGIE PREHISTORIQUE DE LA ROUMANIE

Résumé

L'article essaie d'élucider les causes de l'aspect traditionaliste de l'archéologie préhistorique en Roumanie, du point de vue de l'absence des démarches à caractère théorique. La théorie archéologique y est définie comme une analyse explicite des filtres hiérarchiques de sélection placés entre les hommes préhistoriques et l'archéologue contemporain. L'absence de ce domaine de réflexion est dû, selon l'auteur, à beaucoup de facteurs: le rôle de la philosophie et de l'historiographie positive dans la genèse de l'archéologie préhistorique en Roumanie, la division de la recherche par l'identification intime entre l'archéologue et son objet d'étude, les pratiques de sa catégorie sociale et l'influence du climat marxiste, qui ont dirigé les chercheurs vers la surenchère de l'empirisme et du descriptivisme. On présente, en bref, quelques perspectives concernant le développement de ce domaine de réflexion.

CONTRIBUȚII LA RECONSTITUIREA PALEOMEDIULUI COMUNITĂȚILOR VINȚA DIN BAZINUL MIJLOCIU AL MUREȘULUI. CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR NOI AMPRENTE VEGETALE DESCOPERITE ÎN SITUL DE LA LIMBA - VĂRĂRIA

Beatrice Daisa, Marius Ciută

Complexul de situri preistorice de la Limba a oferit în ultimii ani o serie de elemente materiale constând din resturi și/sau amprente de vegetale în diferite contexte¹, pe marginea cărora au putut fi avansate propuneri de identificări ale unor specii de plante contemporane cu comunitățile neolitice ce au habitat pe prima terasă a Mureșului în intervalul cronologic al culturii Vinča.

Resturile vegetale, deși sortite de regulă legii inevitabile a descompunerii vremelnice a componentelor organice, au uneori - ce-i drept foarte rar - posibilitatea (șansa) de a se păstra efectiv, sub diferite forme (semințe semicarbonizate, tije fibroase și fructe uscate, elemente lemnoase etc.) în diferite condiții excepționale², sau să păstreze doar urme ale lor sub forma amprentelor lăsate în anumite medii rigide, de regulă pe pereții vaselor ceramice sau în componența pereților din chirpici ce au ars. În categoria acestor urme „încremenite în timp” se situează și amprente de frunze, păstrate pe anumite părți ale fragmentelor masive de chirpici ars, provenite de la pereții unor locuințe de suprafață neoneolitice³.

Ampretele de frunze – prin caracteristicile pe care le păstrează (morfologie, configurație, structură) pot uneori, chiar și în lipsa unor părți importante (extremitățile limbului, baza frunzei, etc.), în condițiile păstrării nervurii principale și a unei părți a celor secundare să ducă la identificarea speciei de arbore căreia i-a aparținut frunza care a ajuns (intenționat sau accidental) în contact cu masă de argilă⁴. Prin recunoașterea mai multor specii, este posibilă reconstituirea vegetației specifice din arealul înconjurător al comunității studiate, respectiv a paleoclimii caracteristice (temperaturi medii, regim hidric, ecosistem specific etc.) știut fiind faptul că vegetația a fost (și este ?) un mediu sensibil care reacționează întotdeauna – în ciuda unor inerții⁵ specifice – la schimbările de mediu (climă).

Ampretele de frunze ce fac obiectul lucrării de față au fost descoperite în campania anului 2001, în punctul numit *Vărăria*, în secțiunea XIV – caseta II, în contextul unui mormânt de inhumație (M2/2001) aflat sub podeaua unei locuințe de suprafață de mari dimensiuni (L1/1998-2001). Pe ambele părți laterale ale scheletului, orientat sud-nord, cu craniul spre sud și privirea spre est, s-au relevat fragmente masive de chirpici ars, care de la prima vedere, datorită unei părți netezite și a celei opuse cu amprente de degete și de frunze, păreau a face parte dintr-o amenajare de tipul unei ciste (cutii). Sub schelet, s-au găsit alte trei fragmente, la fel de masive (grosime de 10-15 cm, netezite la suprafață, care au alcătuit o placă de aproximativ 50-60 cm lungime. Din aspectul general al acestui context, la ora actuală bănuim că decedatul ar fi putut fi depus într-o astfel de amenajare (de tip cistă) din chirpici ars.

Obiectul studiului de față îl fac amprente de frunze, mai mult sau mai puțin complete, sesizate pe marea majoritate a fragmentelor de chirpici ars provenite din acest complex, în două din cazuri fiind posibilă, cu o mică marjă de eroare, identificarea speciei de arbore căreia i-au aparținut.

Descrierea amprentelor. În urma analizării amprentelor de frunze de pe cele trei bucăți de chirpici s-a reușit determinarea a două specii de arbori, ambele specifice și integrându-se perfect arealului studiat de noi.

Prima amprentă supusă atenției noastre, a fost reconstituită și identificată ca aparținând genului *Alnus* (fig. 2a). Genul *Alnus* - care face parte din Ordinul *Fagales*, Familia *Betulaceae* ⁶ - este cunoscut sub denumirea de **anin**, amprenta noastră aparținând unei specii a acestuia și anume **aninului negru** (*Alnus glutinosa*). Aninul este o specie higrofilă, prin urmare preferă solurile cu umiditate mai ridicată, de aceea îl întâlnim frecvent în zonele de luncă și pe terasele aflate în imediata apropiere a luncilor, caz confirmat în cazul nostru de zona de luncă a Mureșului.

¹ Daisa, Ciută 2001, Zach, Daisa, Ciută 2002.

² Zochary, Hopf 1988, 3.

³ Paul 1967, nota 17; Monah 1985, 1992; Cărciumaru 1996.

⁴ Monah 1985: 1992; Monah, Monah 1995; Cărciumaru 1996.

⁵ Tomescu 2000a.

⁶ Stănescu 1996.

Frunzele speciei de anin negru (*Alnus glutinosa*), identificate în mare parte pe amprentă, sunt alterne, obovate sau aproape rotunde, de 6-10 cm lungime, cuneate la bază, au vârful rotunjit sau caracteristic, larg emarginat, marginea întreagă spre bază, neregulat-dublu-serată în rest (vezi fig. 2 b, c). Pe față sunt glabre, verzi-întunecate, lipicioase în tinerețe, pe dos cu o nuanță mai deschisă, gălbuie; prezintă smocuri de peri ruginii în axilele nervurilor și se găsesc prinse pe un pețiol lung, de 2-3 cm. Toamna, până târziu, frunzele își mențin culoarea verde și, de regulă, înainte de cădere se înnegresc. Fructele acestui arbore sunt de tip samară, de formă pentagonală, foarte mici (2-3 mm, la un kilogram intră circa un milion de fructe). Longevitatea se menține redusă, trecând rareori de 100 de ani⁷.

Cea de a doua amprentă identificată aparține unei alte specii, la rândul ei destul de frecventă în cadrul arealelor delimitate de ecosisteme specifice luncilor și teraselor joase. Este vorba de o specie a stejarului: genul *Quercus*.

Specia *Quercus robur* este cunoscută sub denumirea populară de **stejar** sau **tufan**, încadrându-se în Ordinul *Fagales*, și Familiei *Fagaceae*. În țara noastră, stejarul, în trecut cel mai răspândit dintre cvercinee, ocupă astăzi numai circa 130.000 ha din totalul suprafeței păduroase și formează arborete pure (stejărete), în special în regiunea de câmpie și dealuri joase. La dealuri apare frecvent pe terasele râurilor, pe platforme și piemonturi. La câmpie pătrunde adânc chiar și în ținuturile periferice, uscate, localizându-se de-a lungul cursurilor mari de apă. Frunzele speciei *Quercus robur*, deși au caractere variabile (6-20 cm lungime), se recunosc ușor după forma generală obovată și baza terminată în două urechiuși evidente (auriculată), lipsită de pețiol sau cu pețiol scurt, până la 0,6 cm lungime. Sunt lobate până la penat-fidate, cu 4-8 perechi de lobi obtuși sau rotunjiți, sinuați și inegali separați prin sinuri neregulate; în mod obișnuit glabre, la maturitate pielose și numai rareori cu peri dispersi, în lungul nervurilor, pe dos⁸ (vezi fig. 3 a-c, 4).

O serie de date istorice și paleoetnobotanice foarte interesante, în legătură cu folosirea ghindei de stejar, au fost strânse de către J.M. Renfrew. De la *Thephrastus* aflăm astfel că fructele stejarului de Valonia (*Quercus aegilops*) au un gust dulce, iar în același areal mai crește și stejarul de Hemeris sau stejarul amar (*Quercus infectoria*), stejarul pitic (*Quercus Lanuginosa*), stejarul de barcă de mare (*Quercus pseudo-robur*) și stejarul turcesc (*Quercus cerris*) ale căror fructe sunt foarte amare. De asemenea, mai menționează, că în Macedonia, printre speciile cu ghinde dulci sunt și *Quercus robur*, *Quercus illex*, *Quercus coccifera*. Hesiod considera că atâta timp cât pământul poartă hrana din belșug, iar pe munți există încă ghinde de stejar, oamenii nu pot să moară de foame⁹.

În comunitățile tradiționale de țărani din Europa și Orientul Apropiat ghindele erau culese prin toamnă, în mod normal, ca și supliment pentru hrana animalelor domestice. Însă erau și cazuri în care, dacă recoltele nu produceau destulă hrană, agricultorii culegeau ghindele pentru a face făină pentru pâine, pâine care era cunoscută sub denumirea de „pâinea foametei”¹⁰.

Din ghinde se poate obține făină pentru prepararea pâinii. Tribul Bahktyari, din sudul Persiei face pâine din făină de ghinde de *Quercus persica* și în zilele noastre. Din ghindele proaspete se poate prepara un soi de bere, iar atunci când sunt prăjite pot substitui cafeaua datorită conținutului lor în tanin amar¹¹. Este deosebit de interesant modul în care prepară ghindele indienii Klickitat din America de Nord. Ei îndepartează mai întâi coaja ghindei, după care din cotiledoane obțin, prin pisare, o făină ce o vor pune într-o concavitate în nisip. În această concavitate, captușită în prealabil cu ace de pin, se toarnă apoi apă fierbinte și se obține o pastă ce poate fi ușor întinsă, după ce a fost suficient de bine frământată¹².

Ghinde carbonizate de stejar (*Quercus*) au fost găsite în numeroase așezări neolitice și din epoca bronzului atât în Orientul Apropiat, cât și regiunile din jurul Bazinului Mării Mediterane¹³. De asemenea au fost găsite și în așezări din Europa Centrală și de nord. Stejarul a fost atestat și în Asia Mică, în jurul anului 7.000 BC, în localitatea Cayönü, unde au fost găsite câteva ghinde carbonizate, precum și la Catal Hüyük între 5.850-5.600 BC, în cantități mult mai mari. În perioada neoliticului timpuriu din Grecia s-au găsit ghinde la Nea Nikomedeia (circa 5.470 BC), ca de altfel și în Bulgaria în neoliticul

⁷ Stănescu 1996, 166-167.

⁸ Stănescu 1996, 214-216.

⁹ Cărciumaru 1996, 187; Hopf 1988, 175.

¹⁰ Hopf 1988, 175-176.

¹¹ Cărciumaru 1996, 187; Hopf 1988, 176.

¹² Cărciumaru 1996, 187.

¹³ Cărciumaru 1996, 186.

timpuriu de la Cavdar și la Nova Zagora în epoca bronzului¹⁴, dovedind calități alimentare deosebite și nu numai alimentare, care au determinat culegerea cu predilecție a acestor fructe..

La noi în țară s-au descoperit câteva mostre de ghinde (*Quercus sp.*) în diferite contexte arheologice. Cea mai timpurie descoperire aparține fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița de la Radovanu și în cultura Cernavodă I la Hârșova. Și în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în *tell-ul* de la Sucidava-Celei, au fost descoperite ghinde carbonizate, ca de asemenea, în așezarea hallstattiană de la Lăpuș și în sec. VI-VII A.D. la Băleni-Români. Dacă la Lăpuș cele câteva sute de grame de ghindă au fost recuperate dintr-un tumul, la Sucidava-Celei acestea au fost găsite lângă o vatră, împreună cu vertebre de pește. De asemenea, și ghindele de la Catal Hüyük se găseau plasate tot lângă o vatră, ceea ce poate fi un argument al consumării lor după ce erau prăjite¹⁵.

La Raskopnica în Bulgaria, în epoca bronzului, s-a observat, că ghindele de stejar erau amestecate cu semințe de grâu (*Triticum monococcum*) și orz (*Hordeum sp.*), în vederea pregătirii făinii necesare preparării unei fierturi (terci) sau poate a pâinii. Nu trebuie exclusă nici ipoteza folosirii ghindelor la obținerea unor coloranți sau pentru tăbăcitură a pielilor. Culoarea neagră ca pigment vegetal, puternică și persistentă, era obținută din scoarță de stejar, iar calitățile în procesul de tăbăcire erau oferite de taninul din scoarța copacului și de înțepătura unei viespi din genul *Cynips* care producea pe frunzele stejarului un fel de „gogoși”¹⁶.

Reconstituirea ecosistemului. În momentul de față putem încerca o reconstituire aproximativă a arealului studiat de noi luând în considerare și determinările anterioare ale amprentelor de frunze la care se adaugă rezultatele analizelor paleoetnobotanice efectuate în laboratorul de paleoetnobotanică din Köln de către dipl.biol. Barbara Zach-Obmann. Astfel deocamdată, în zona supusă atenției noastre avem determinate patru specii de arbori în urma analizării amprentelor de pe chirpici găsite în diferite contexte¹⁷. Toate aceste specii se încadrează perfect arealului studiat de noi.

Pe un plan mai larg, așezarea de la Limba se încadrează în zona bazinului mijlociu al Mureșului, iar vegetația din acest areal corespunde în cea mai mare parte gorunetelor, făgetelor și făgeto-carpinetelor¹⁸. În subetajul gorunului întâlnim păduri amestecate de fag (*Fagus silvatica*) și gorun (*Quercus polycarpa*), ce predomină în cadrul vegetației *arborescente*. Demn de semnalat, este că speciile de arin negru (*Alnus gentilosa*) și arinul alb (*Alnus incana*), cresc cu deosebire în lunca Mureșului¹⁹. La rândul său, etajul stejărișelor termofile (*Quercus robur*), condiționat de un climat mai blând, acoperea odinioară mari areale în culoarele depresionare și în dealurile joase, cuprinse între 200 – 500 m. El este reprezentat, la ora actuală, prin câteva petice de pădure în Podișul Secașelor și în dealurile piemontane învecinate, precum și prin pâlcuri răzlețe în apropiere de contactul cu zonele de luncă²⁰. Cei câțiva arbori seculari întâlniți în lunca Mureșului arată că această specie deținea aici suprafețe mult mai întinse²¹.

În preistorie, mai exact în perioada culturii Vinča (4200-3500 B.C.²²) ne aflăm în intervalul climatic al *Atlantului* (5500-2250 BC) când are loc faza *molidului cu alun și stejăriș amestecat*. Arealul zonei de la Limba, în perioada culturii Vinča, era populat de specii ca *Acer platanoides* (arțar sau paltin de câmp) *Ulmus minor* (ulm)²³, *Quercus robur* (stejar) *Alnus glutinosa* (arin negru).

O altă specie de arbore a fost determinată în urma analizării probelor de sol prelevate și flotote de pe același sit²⁴. S-a reușit astfel identificarea unei specii de arbust de corn (*Cornus mas*) ale cărei fructe, erau probabil consumate de către purtătorii acestei culturi.

Căutând analogii care să confirme rezultatele obținute de noi pentru zone învecinate arealului de la Limba, în urma analizării studiilor cu spectre polinice dintr-o zonă apropiată arealului în discuție, mai exact în Munții Sebeșului, în mlaștinile de la Prigoana, la o altitudine de 1350m, a fost identificată

¹⁴ Cărciumaru 1996, 187.

¹⁵ Cărciumaru 1996, 187.

¹⁶ Cărciumaru 1996, 187.

¹⁷ Daisa, Ciută 2001.

¹⁸ Roșu 1973, 33.

¹⁹ Roșu 1973, 134.

²⁰ Buza, Hozoc 1985, 28.

²¹ Morariu 1980, 82.

²² Lazarovici 1993, 249.

²³ Daisa, Ciută 2001.

²⁴ Studiul ce conține rezultatele analizelor paleoetnobotanice va apărea în periodicul Bazei de Cercetări cu Utilizatori Multipli din cadrul Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

evoluția vegetației din timpul fazei de molid cu alun și stejăriș amestecat. După faza de trecere pin-molid, când curbele celor două se intersectează, faza de molid cu alun și stejăriș amestecat începe prin brusca creștere a alunului, până la 70 %. La rândul lor, elementele stejărișului amestecat se afirmă în următoarea ordine: **tei-ulm-stejar**. Împreună totalizează doar ceva peste 9 %²⁵. Din cadrul mixturii tei-ulm-stejar, avem descoperite, la ora actuală, două dintre acestea, respectiv stejarul și ulmul. Rămâne ca pe viitor, să aflăm dacă teiul se afla printre arborii care au populat arealul de care suntem interesați. Este aproape cert faptul că arealul în discuție a fost acoperit într-o mai mare parte de păduri, astfel încât lemnul, a cărui prezență era imperios necesară pentru comunitățile preistorice, a fost indiscutabil folosit din abundență, atât ca sursă de căldură cât și pentru confecționarea anumitor obiecte, unelte și arme, fapt presupus, dar din păcate imposibil de argumentat arheologic datorită perisabilității acestui material.

Pe viitor, se va încerca, prin coroborarea analizelor paleoetnobotanice și dendrologice, reconstituirea cât mai exactă a ambientului în care au habitat comunitățile culturii Vinča.

Rezultatele oferite de discipline ca paleoetnobotanica, dendrologia, palinologia etc. sunt de o importanță majoră, în măsura în care suntem interesați de o reconstituire cât mai complexă a *enviromentului* siturilor arheologice abordate prin săpături sistematice și care urmăresc, în final, publicarea unei monografii complete.

Într-o serie de lucrări recente s-a avansat ideea conform căreia întreaga epocă neolitică, desfășurată de-a lungul perioadei Atlantice, a fost caracterizată printr-o perioadă îndelungată de *optimum* climatic, cu o climă mai caldă și mai umedă decât în zilele noastre²⁶. Totuși, rezultatele de ultimă oră oferite de analizele paleofaunistice, *timberline* și *snowline*, la care s-au adăugat studiile glaciologice asupra calotelor glaciare continentale²⁷, au dovedit faptul că și perioada în discuție a avut parte de variații considerabile ale temperaturilor medii, pe durate scurte sau lungi, înregistrându-se maxime și minime, suficient de fluctuante cât să influențeze, radical uneori strategiile de subzistență și modurile de comportament ale comunităților din diferite areale și ecosisteme. Rezultatele analizelor mai sus prezentate, alături de altele deja cunoscute dar și ale altor tipuri de investigații, vor clarifica, suntem convinși, problematica ridicată de reconstituirea paleoclimei, respectiv a paleomediului comunităților vinciene din bazinul mijlociu al Mureșului.

²⁵ Cărciumaru 1996, 21.

²⁶ Dumitrescu, Vulpe 1988, 15, 22; Păunescu 1984, 250-251; 1988, 5; 2001, 96 sqq.); Cărciumaru 1996, 21 sqq.; Tufescu 2001.

²⁷ Tomescu 2000a, 238 sqq.

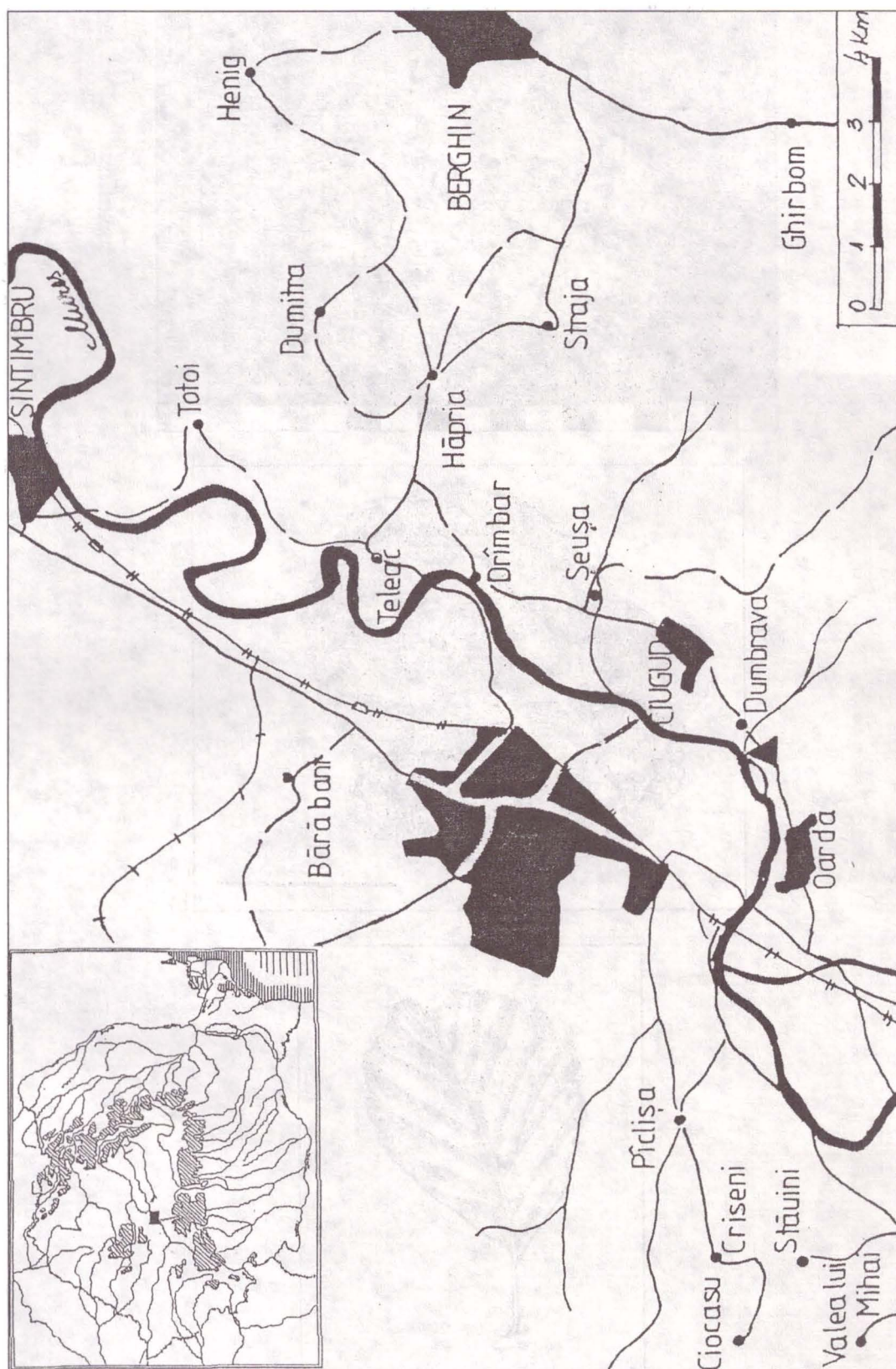

Fig. 1. Localizarea sitului arheologic de la Limba-Vărăria.

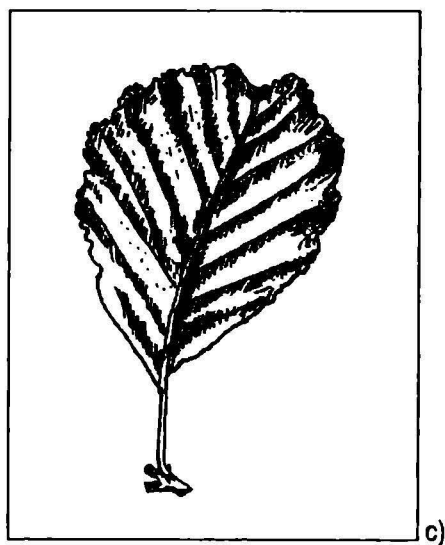
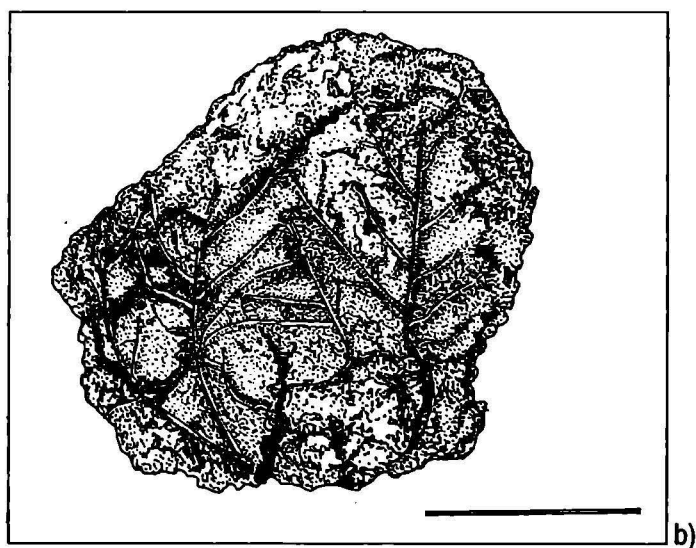
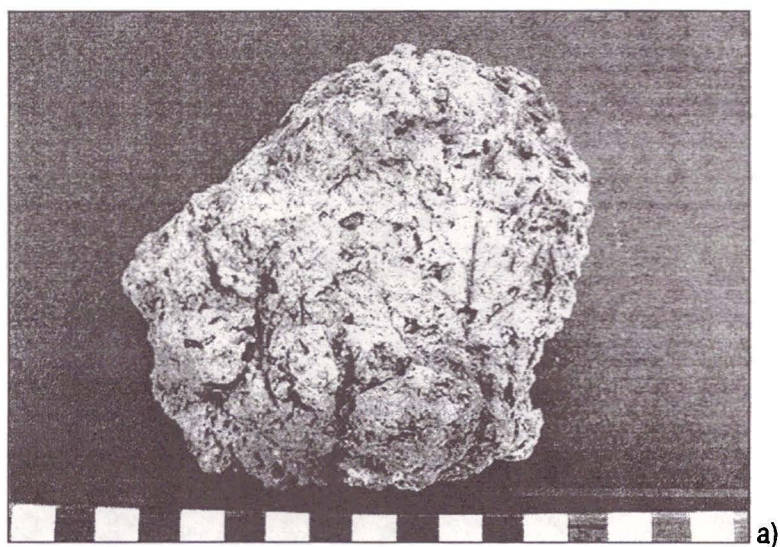

Fig. 2. Amprenta de frunză aparținând speciei aninului negru (*Alnus glutinosa*, fam *Betulaceae*),
a. Foto, b. Desen, c. Frunză completă de anin negru (reconstituire)

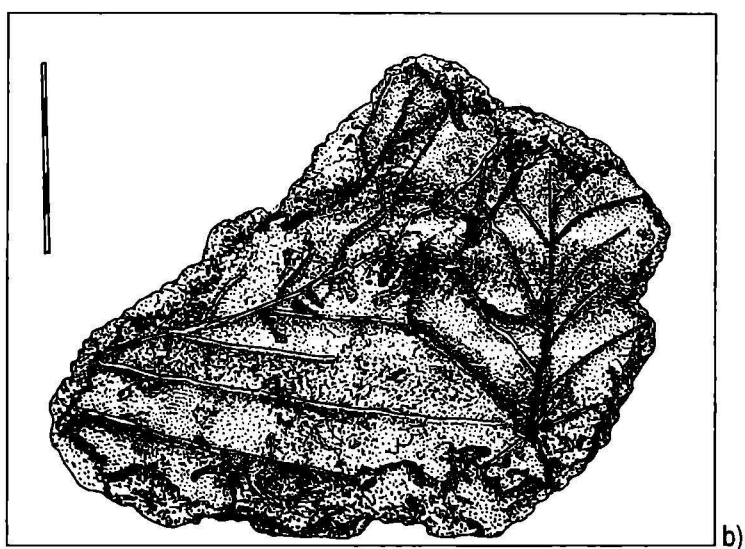
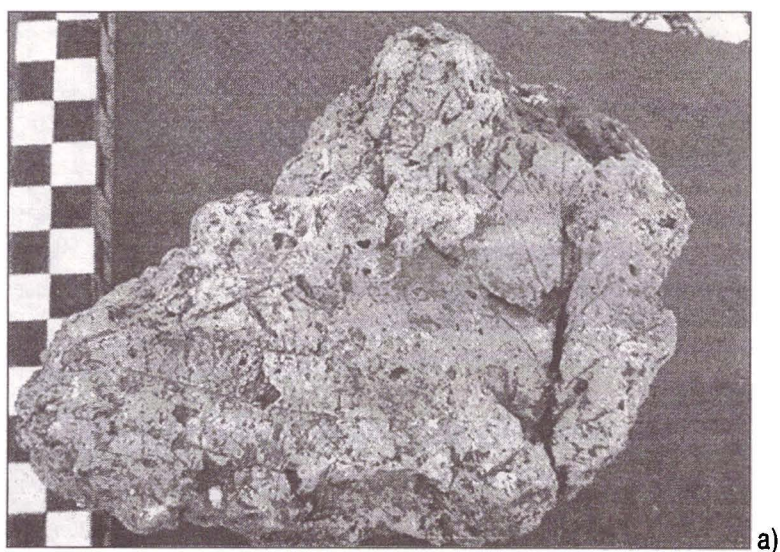

Fig. 3. Amprenta de frunză aparținând speciei stejarului (*Quercus robur*, fam *Fagaceae*),
a. Foto, b. Desen, c. Frunză completă de stejar (reconstituire).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Buza, Hozoc 1985 - M. Buza, I. Hozoc, Valea Sebeșului. București, 1985.
- Cârciumaru 1996 - M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica*, Iași, 1996.
- Cârciumaru, Monah 1985 - M. Cârciumaru, F. Monah, *Raport preliminar privind semințele carboizate de la Poduri-Dealul Ghindaru, jud. Bacău*, în *MemAntiqv*, IX-XI, 699-708.
- Cârciumaru, Monah 1987 - M. Cârciumaru, F. Monah, *Determination paleobotaniques pour les cultures Precucuteni et Cucuteni*, în vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte europeen*, Iași, 1987, 174 sqq.
- Cârciumaru, Tomescu 1994 - M. Cârciumaru, Al. Tomescu, *Palinologia și aplicațiile ei în arheologie*, București, 1994.
- Daisa, Ciută 2001 - B. Daisa, M-M. Ciută, *Considerații asupra unor amprente de frunze descoperite într-o locuință neolitică din situl de la Limba-Vărăia*, în *Sargeția*, XXVIII, 2001
- Dumitrescu, Vulpe 1998 - Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988.
- Hays 2001 - M.A. Hays, *Paleoethnobotany. Definition of term*. <http://www.colc.edu/~haysm/202Botany.html>, 2001.
- Lazarovici 1993 - Gh. Lazarovici, *Les Carpates Meridionales et la Transylvanie*, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale*, în E.R.A.U.L., Liege, 1993, 243-284.
- Monah 1985 - F. Monah, *Amprente de frunze descoperite în stațiunea arheologică Poduri-Dealul Ghindaru, jud. Bacău*, în *MemAntiqv*, IX-XI, 1985, 685-691.
- Monah 1992 - F. Monah, *Amprente de plante descoperite în așezări eneolitice din Moldova*, *ArhMold*, XV, 1992, 185-189.
- Monah, Monah 1995 - F. Monah, D. Monah, *Macroresturi vegetale descoperite în nivelurile Cucuteni A₂ și B₁ de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, 311-319.
- Morariu și colab.1980 - T. Morariu, O.Bogdan, A. Maier, *Județul Alba*, 1980.
- Paul 1967 - I. Paul, în *SCIV*, 18, 1, 1967, 1 (nota 17)
- Paul, Ciută 1999 - I. Paul, M. Ciută, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Limba-Vărăia, campania 1998*, în *CCA*, 1999 (Vaslui), 56-58.
- Pessina, Rottoli 1996 - A. Pessina, M. Rottoli, *New evidence on the earliest farming cultures in northern Italy: Archaeological and Palaeobotanical data*, în *Poročilo*, XXIII, 1996, Ljubljana, 77-94.
- Rădulescu și colab. 2001 - C. Radulescu, I. Badea, N. Panin, N. Boșcaiu, S. Haimovici, M. Cristescu, D. Botezatu, *Mediul natural și omul*, în *Istoria Românilor*, (I), 2001, București, 21-42.
- Roșu 1973 - Al. Roșu, *Geografia fizică a României*, București 1973.
- Stănescu 1996 - V. Stănescu, *Dendrologia*, Brașov, 1996.
- Tomescu 2000 - M. Tomescu, *Factori care influențează spectrele sporopolinice*, în *Cercetări Arheologice*, București, XI, II, 1998-2000, 545-575.
- Tomescu 2000a - M. Tomescu, *Holocenul - date cronologice și climatice*, în *Cercetări Arheologice*, București, XI, I, 1998-2000, 235-270.
- Zach, Daisa, Ciută 2002 - B. Zach, B. Daisa, M. Ciută, *Identificări de macroresturi botanice din situl vinciian de la Limba, punctele Bordan și Șesu' Orzii*, sub tipar, CSA, 2002,
- Zochary, Hopf 1988 - D. Zochary, M. Hopf, *Domestication of plants in the Old World*, Oxford, 1988.

**CONTRIBUTIONS TO THE RECONSTRUCTION OF THE PALEOENVIRONMENT OF THE VINÇA
COMMUNITIES IN THE MIDDLE MUREȘ BASSIN.
SOME CONSIDERATIONS CONCERNING SOME VEGETAL IMPRINTS
DISCOVERED AT LIMBA-VĂRĂRIA**

Abstract

The present paper deals with the problematic advanced by the discovery of some tree leaves imprints on burnt clay fragments, belonging to a burial clay structure (M2/2001) from the Neolithic site (Vinča culture) of Limba-Vărăria (Alba county, Ciugud village) (fig. 1).

After the presentation of some theoretical aspects concerning the palaeoetnobotany methodology, the authors describe the context of discovery and the pieces found there (burnt clay fragments with plant imprints). Based on the morphological comparison, the imprints have been identified as belonging to the following tree species: black alder (*Alnus glutinosa*, genus *Alnus*; fam. *Betulaceae*; fig. 2 a-c) and oak (*Quercus robur*, genus *Quercus*; fig. 3a-c), thus confirming the existence of weak essence, specific for the Mureș river meadows and characteristic for wet and warm, rich in precipitations, climate, which was probably common in Middle Neolithic times.

The palaeoetnobotanical analyses in the Neolithic sites from the Mureș valley may bring important contributions to the reconstruction of the environment, daily life, economical strategy and main occupations of Neolithic peoples.

EXPLANATION OF FIGURES

Fig. 1. Localization of the Limba-Vărăria site.

Fig. 2. Black alder leaf imprint (*Alnus glutinosa*, fam. *Betulaceae*); a. photo, b. drawing, c. a complete black alder leaf (reconstitution).

Fig. 3. Oak leaf imprint (*Quercus robur*, fam. *Fagaceae*); a. photo, b. drawing, c. a complete oak leaf (reconstitution).

NOI DATE PRIVIND COMPLEXELE DE CULT DIN CULTURA PRECUCUTENI

Nicolae Ursulescu, Dumitru Boghian,
Vasile Cotiugă, Vicu Merlan

Încă din momentul descoperirii ei, cultura Precucuteni a fost considerată, pe bună dreptate, ca o "prefață" a culturii Cucuteni - motiv pentru care i s-a dat acest nume¹. Legătura organică dintre cele două culturi se evidențiază nu numai sub aspectul manifestărilor materiale, ci deopotrivă și pe planul vieții spirituale, ceea ce are semnificații profunde în privința identității etnice a comunităților umane care le-au creat. Bineînțeles, la nivelul culturii Precucuteni nu a fost încă pe deplin atinsă larga paletă de exprimare a comunităților cucuteniene în domeniul magico-religios, dar se prefigurează clar cea mai mare parte a acestor credințe. În afară de plastică, forma cea mai înaltă de expresie a acestor manifestări o reprezintă locurile special amenajate pentru derularea unor ceremonii de cult: altare și chiar construcții cu caracter de sanctuar.

În acest sens, avem o serie de informații mai vechi, îmbogățite prin descoperiri de dată recentă. Datele provin atât de pe teritoriul Moldovei, cât și din Ucraina, unde cultura Precucuteni a fost desemnată cu numele de Tripolie A, în aceeași idee de subliniere a legăturii sale organice cu complexul Cucuteni-Tripolie².

Reamintim, pe scurt, principalele date despre complexele de cult deja publicate, pentru o mai bună comparare a celor recent descoperite. Pentru unele dintre descoperirile anterioare (Grenovka și Solonceni I) nu avem decât simple semnalări³, ceea ce nu ne permite să ne formăm o imagine coerentă asupra acestor ansambluri. De asemenea, prin contextul descoperirii, rămâne neclară interpretarea complexului de la Târpești (jud. Neamț), găsit sub nivelul unei locuințe (nr.5)⁴ și care putea să reprezinte atât un ritual de fundare, cât și, destul de plauzibil, resturile împrăștiate ale unei construcții de cult, având în vedere răspândirea obiectelor pe o suprafață de aproximativ 20 m² (vase, 34 de figurine antropomorfe, mai multe scăunele și o măsuță)⁵. Până de curând, cele mai reprezentative descoperiri ale unor complexe de cult în aria culturii Precucuteni - Tripolie A rămăneau cele de la Sabatinovka și Poduri.

În așezarea Sabatinovka II din bazinul Bugului Sudic (Ucraina), construcția-sanctuar, cu pridvor (fig.1), avea o suprafață de 70 m² și conținea un cuptor cu numeroase vase, 21 de statuete feminine (dintre care cinci așezate lângă același număr de râșnițe și 16 pe o laviță), circa zece tronuri-scăunele (cu proeminente în formă de corn) și un tron de lut, de mari dimensiuni (terminat, de asemenea, prin proeminente-coarne); statuetele și scăunelele erau pictate cu roșu pe alb⁶.

La Poduri (jud. Bacău), în locuința nr.36 (săpată parțial) au fost descoperite două vetre, în jurul fiecăreia existând câte un complex de cult. Lângă prima vatră era un complex, denumit "Sfânta Familie", format din șapte statuete, un tron de lut ars și un vas miniatural (fig.2/1). Lângă cea de a doua vatră erau depuse, într-un vas, 21 de statuete și 13 tronuri, probabil învelite în paie - complex denumit convențional "Soborul Zeițelor" (fig.2/2)⁷.

Cercetările din ultimii cinci ani au pus în lumină două noi descoperiri precucuteniene, de excepție, ce pot fi considerate, fără nici o reticență, drept construcții cu rol de cult (sanctuale).

¹ Radu Vulpe, *Civilisation précucutenienne récomment découverte à Izvoare en Moldavie, Eurasia Septentrionalis Antiqua*, XI, 1937, p.134-146.

² Tatjana S. Passek, *Periodizacija tripol'skich poselenija*, în colecția MIA, 10, Moskva, 1949; Ekaterina K. Černyš, *Eneolit pravoberežnoj Ukrainy i Moldavii*, în vol. *Eneolit SSSR*, Moskva, 1982, p.165-320; Linda Ellis, *The Cucuteni-Tripolie Culture*, în colecția BAR - International Series 217, Oxford, 1984.

³ Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț, 1997, p.35 și notele 62-63.

⁴ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 107.

⁵ Eadem, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, în colecția BAR - International Series 107, Oxford, 1981, p.26-27.

⁶ M.L.Makarevič, *Ob ideologičeskich predstavlenijach u tripol'skich plemen*, *Zapiski Odesskogo arheologičeskogo obščestva*, I (34), 1960, 290-292 și fig.1.

⁷ Dan Monah et alii, *Cercetările arheologice de la Poduri - Dealul Ghindaru*, în *Cercetări Arheologice*, VI, 1983, p.15-20; idem, *Noi date C₁₄ din nivelurile aparținând culturii Precucuteni din stațiunea de la Poduri - Dealul Ghindaru*, jud. Bacău, în *Cercetări Arheologice*, VIII, 1986, p.138; D. Monah, *O importantă descoperire arheologică*, *Arta*, 7-8, 1982, p.11-13; idem, *Practici rituale în vremea culturii Cucuteni*, în vol. *Credință și cultură în Moldova*, vol. I (Trecut religios și devenire creștină), Iași, 1995, p.14-16; idem, op. cit., 1997, p.34-35, 191-192; Cornelia-Magda Mantu, Gh. Dumitroaia, *Cult Complex "The Council of the Goddesses"*, în vol. *Cucuteni, the least great chalcolithic civilization of Europe*, Tessaaloniki-Athen, 1997, p.179-181.

În marea așezare precucuteniană de la Târgu Frumos (din faza a III-a a acestei culturi) stratul de cultură, cu o grosime de circa un metru, a indicat succesiunea a trei etape (fiecare cu câte două orizonturi), marcate atât prin compoziția diferită a solului, cât și prin suprapunerea sau întretăierea unor complexe de locuire⁸. Una din cele 12 locuințe descoperite aici (nr.11, situată în sectorul D al stațiunii: fig.3/1) aparținea ultimului nivel de locuire (III) și se evidenția prin existența unei platforme groase de lut, construită pe bârne, în maniera ce va deveni specifică culturii Cucuteni. În partea sa nord-estică, locuința avea o vatră de mari dimensiuni, cu un diametru de 1,20 - 1,30 m, în fața căreia, ușor lateral (spre sud-vest), era un altar casnic, care fusese înconjurat cu o margine de lut, în formă de potcoavă (fig. 4/3). În momentul descoperirii, atât altarul cât și marginea înconjurătoare erau puternic deranjate și fragmentare (fig. 3/2)⁹. Ele au fost acoperite cu o angobă albicioasă, pe care s-a pictat cu roșu-brun; la prima vedere, pare a fi vorba de o tricromie, dar deosebirile de nuanță între roșu și brun par a se datora arderii secundare (fig. 4/1). Altarul prezintă o formă necunoscută până acum. El consta din două plăci de lut, unite la partea superioară printr-o cornișă, care se arcuia spre spate, continuându-se cu o altă placă, de data aceasta unitară, paralelă cu cele din față; între ele există un spațiu liber, vizibil prin intervalul dintre plăcile frontale (fig. 4/2). Se pare că cele două plăci anterioare redau, printr-o schematizare extremă, busturi umane. Una din plăci era întreagă (cu excepția bazei), iar din cealaltă s-au păstrat două fragmente. Plăcile au, în starea actuală de conservare, o înălțime de 26 cm și o lățime de 20 cm, cu o grosime de 4 cm. Părțile laterale erau rotunjite. Între plăcile frontale și placa dorsală există câte o muchie transversală de lut, ambele dispuse puțin oblic și prinse organic de spatele celor două plăci din față. Pe părțile aflate ale muchiilor era câte o amprentă trapezoidală. La partea inferioară, aceste muchii aveau câte o perforație (cu diametrul de 6 cm), din care s-au păstrat doar segmente. Ampretele trapezoidale și orificiile sugerează că cele două plăci frontale erau probabil prinse între ele cu ajutorul unui dispozitiv de lemn, terminat cu o tijă introdusă în cele două orificii. În caz că respectivul dispozitiv avea într-adevăr această formă, el ar fi putut servi la deplasarea altarului.

La partea superioară, plăcile frontale aveau, lateral, câte o ușoară răsfrângere exterioară, sugerând probabil "umerii". La nivelul lor începea cornișa. Placa dorsală era lucrată mai rudimentar și arsă, ca și cornișa, până la zgurificare. Pe alocuri, această placă prezintă, pe fața interioară, slabe urme de vopsea albicioasă și puncte de culoare brună, dispuse întâmplător.

Partea de deasupra cornișei era ruptă, dar nu excludem posibilitatea ca aici să se fi aflat capetele (fixe sau mobile) celor două reprezentări antropomorfe schematizate, dacă avem în vedere cum se terminau, de exemplu, altarele de la Parța¹⁰ sau Trușești¹¹. Aspectul cel mai important al acestui altar neobișnuit îl reprezintă pictura existentă pe fețele plăcilor frontale. Motivul principal al decorului este, pe fiecare placă, un romb, în mijlocul căruia se află un cerc, ușor ovalizat. Deasupra celor două romburi, sub cornișă, au fost trasate patru linii paralele. Motivul rombului, uneori cu un orificiu sau cu un desen circular central, este caracteristic, în plastică, plăcilor de lut din aspectul cultural Stoicani-Aldeni (fig. 5), care se formează tocmai în zona de contact dintre comunitățile fazei Precucuteni III și cele de la începutul culturii Gumelnița, din Muntenia. Aceste plăci romboidale au fost considerate ca pandantive rituale, iar reprezentarea lor schematică se găsește și la gâtul unor statuete¹². De asemenea, motivul romburilor circumscrie este considerat un semn simbolic comun pentru mai multe civilizații neo-eneolitice din Europa de sud-est și centrală, ca și din Anatolia¹³.

Amplasarea altarului lângă vatră nu este întâmplătoare, deoarece, în calitatea ei de păstrătoare a focului, vatra era locul cel mai important al casei, deci și locul de desfășurare a ceremoniilor rituale¹⁴. În

⁸ N.Ursulescu, D-tru Boghian, Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Tg. Frumos (jud. Iași), în *Codrul Cosminului. Anale Științifice ale Universității "Ștefan cel Mare" Suceava, seria Istorie, S.N., 2 (12), 1996, p.38-72.*

⁹ N.Ursulescu, D.Boghian, V.Cotiugă, Târgu Frumos-Baza Pătule, jud. Iași, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1998, București, 1999, p.121*; idem, Târgu Frumos, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1999, București, 2000, p.107.*

¹⁰ Gh. Lazarovici, Florin Drașovean, Zoia Maxim, Parța, Timișoara, 2001.

¹¹ Mircea Petrescu-Dîmbovița, Marilena Florescu, Adrian C. Florescu, Trușești. Monografie arheologică, București-Iași, 1999, p.528-530 și fig. 372/6.

¹² I.T.Dragomir, Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni, București, 1983, p.104; idem, Monografia arheologică a Moldovei de sud, în *Danubius, XVI, 1996, p.192.*

¹³ Elisabeth Ruttkay, Ein Heilszeichen aus dem 5. Jahrtausend v. Chr. in der Lengyel-Kultur, *Das Altertum, 45, 1999, p.271-291.*

¹⁴ Mircea Eliade, *Sacru și profanul*, București, 1992, p. 30; Gaston Bachelard, *Psihanaliza focului*, București, 1989, p.31-35, 52-53; Catherine Pont-Humbert, *Dicționar universal de rituri, credințe și simboluri*, București, 1998, p.136-140; Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 1994, p.198.

plus, nu putem omite faptul că vatra locuinței 11 a fost amplasată exact pe locul unde în etapa anterioară de locuire existase o groapă (nr.29), umplută cu numeroase vestigii, cu ocazia nivelării terenului pentru ridicarea construcției. Aceeași situație a fost întâlnită și în cazul locuinței nr.8, unde vatra cuptorului a fost construită peste fosta groapă 25, dar și în numeroase alte așezări neo-eneolitice. Această soluție nu poate avea decât o explicație religioasă, deoarece, din punct de vedere tehnic, ridicarea vetrei pe o umplutură care se tase cu timpul impunea refacerea repetată a suprafeței vetrei (în cazul vetrei locuinței 11 s-au observat trei-patru asemenea refaceri, iar la vatra locuinței nr. 8 operațiunea s-a repetat de 9 ori!). Ostentația cu care această situație (vatră/groapă) se repetă, în ciuda inconvenientelor de ordin tehnic, constituie, credem, un argument forte în favoarea ipotezei că oamenii preistorici considerau că vatra - un veritabil "centru al lumii" pentru perspectiva familie - nu putea fi construită decât într-un loc hierofanic și cratofanic¹⁵. Era necesar ca un asemenea loc să se găsească într-un contact direct cu forțele ce asigurau regenerarea permanentă a naturii, deci cu Marea Zeiță (Mamă a Pământului). Vatra, în calitatea ei de păstrătoare a focului (de asemenea de origine divină, celestă), asigura astfel, prin construirea sa pe o groapă care pătrundea în pământul sacru, legătura dintre cele două forțe generatoare ale vieții: Cerul și Pământul; unirea lor era, în esență, o expresie a "cuplului divin", o formă de manifestare a hierogamiei. Deci, umplutura unor asemenea gropi, peste care se construia vatra unei locuințe (de fapt, punctul cel mai important al acestuia), poate fi considerată ca o depunere cultică de fundare.

Ideea dublei reprezentări a unor divinități în cadrul aceluiași complex de cult este întâlnită și în alte culturi eneolitice din România, precum la bine-cunoscutul altar de la Trușești¹⁶ din faza A a culturii Cucuteni, la Parța, în cultura Banatului¹⁷ sau în stațiunea eponimă de la Vădastra¹⁸. Acestea au fost interpretate fie ca o formă de reprezentare a ideii cuplului divin - Marea Zeiță¹⁹ cu acolitul masculin, fie ca un prototip al zeitelor mamă-fică, așa cum vor apare în mitologia greacă, prin cuplul Demeter-Core²⁰. Dacă interpretarea motivului pictat de pe busturile celor două plăci frontale ale altarului de la Târgu Frumos ca simbol feminin este corectă, atunci acest complex de cult poate constitui o dovadă în plus că și comunitățile culturii Precucuteni practicau o formă de venerare a cuplului zeităților feminine care asigurau perpetuarea naturii, vegetației, deci a vieții.

Caracterul de construcție cu destinație specială de cult al locuinței 11 de la Târgu Frumos pare a fi subliniat și prin existența unei banchete joase, adosată peretelui nordic, la circa 1,5 m spre vest de vatră (fig. 3/1). Bancheta se înălța, printr-un cant fățuit, cu circa 20 cm deasupra platformei locuinței; ea avea o lungime de aproape 3 m și o lățime de 1,45 m (de la peretele nordic spre interiorul locuinței)²¹. Deși, inițial, aceasta a fost interpretată ca un posibil loc pentru dormit²², totuși, având în vedere situarea sa în apropierea vetrei și a altarului, nu excludem posibilitatea ca bancheta să fi servit pentru depunerea ofrandelor, așa cum s-a constatat, de exemplu, la Parța²³.

De o deosebită importanță este descoperirea unei construcții cu evident caracter de sanctuar în așezarea de la Isaiia (com. Răducăneni, jud. Iași), care a existat în faza a II-a și eventual la începutul celei de-a III-a a culturii Precucuteni²⁴. Construcția a avut două faze de existență suprapuse în același loc, chiar dacă planul și dimensiunile par să se fi modificat în oarecare măsură; faza nouă a însemnat o reconstruire totală, care a deranjat aproape total vechea clădire. Ambele construcții au avut podea de lut masiv, pe o structură de bărne de lemn. Atât în faza mai veche, cât și în cea mai nouă s-au găsit numeroase obiecte, care aveau o destinație specială de cult; uneori, aceste obiecte erau grupate în

¹⁵ Mircea Eliade, op. cit., p. 49-51.

¹⁶ Vezi nota 11.

¹⁷ Vezi nota 10.

¹⁸ János Makkay, *Altorientalische Parallelen zu den ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas*, în *Alba Regia*, 11 (1970), 1971, p. 141.

¹⁹ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești (Moldau)*, *Prähistorische Zeitschrift*, 41, 1963, p. 180; Vladimir Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979, p. 79.

²⁰ Pierre Lévêque, *Formes et structures méditerranéennes dans la genèse de la religio grecque*, în *Praelectiones Patavinae*, IX, Roma, 1971, p. 175-176; J. Makkay, op. cit., 1971, p. 139-141; Dan Monah, *Grands thèmes religieux reliés dans la plastique anthropomorphe Cucuteni-Tripolie*, *Memoria Antiquitatis*, XVIII, 1992, p. 192; idem, op. cit., 1997, p.214.

²¹ N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, op. cit., 2000, p. 107.

²² Ibidem.

²³ Vezi nota 10.

²⁴ N. Ursulescu, Vicu Merlan, Isaiia, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1996*, București, 1997, p. 32 și pl. XXIV; N. Ursulescu, V. Merlan, Felix Adrian Tencariu, Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, București, 2001, p.110-112 și pl. 28; N. Ursulescu, *Construcțiile-sanctuar în cadrul organizării interne a așezărilor din eneoliticul timpuriu al României*, în vol. *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, 2001, p. 5-6.

adevărate complexe, în jurul celor două vetre, care au avut un amplasament diferit²⁵. Pentru a ilustra afirmația de mai sus, vom stărui asupra a două complexe din această construcție, pe care le considerăm a fi cele mai reprezentative.

Astfel, lângă vatra răvășită a primei construcții, pe o suprafață de circa 1 m², s-au găsit trei piese (fig. 6/1-3), cu un evident caracter de cult, care odinioară făceau parte, probabil, dintr-o structură rituală: o măsuță-altar rotundă, de mari dimensiuni (fig. 6/2; 7), cu bazinul sprijinit pe patru picioare masive (H=17 cm; D. bazinului = 43 cm); un vas de tip *askos* (fig. 6/3), una din cele mai vechi atestări ale acestei forme în sud-estul Europei; o tăbliță fragmentară de lut, cu semne incizate pe una din fețe (fig. 6/1)²⁶. Tableta se încadrează în categoria pieselor similare, acoperite cu semne incizate, descoperite în diferite culturi din sud-estul Europei, ce se pot lega de un mare orizont cultural-cronologic, corespunzător răspândirii fenomenului istoric de tip "vinčian", în sensul larg al accepțiunii; aceste semne au fost considerate fie simple simboluri magice, fie o veche încercare de utilizare a unui sistem incipient de scriere²⁷. Este evident, însă, că în cazul celor două tăblițe fragmentare este vorba doar de semne simbolice. Este posibil ca "șamanul" care avea în grijă acest sanctuar să fi cunoscut în alte zone valoarea simbolică a acestor tăblițe acoperite cu semne, dar, neputând să reproducă ideogramele respective, a incizat semne cu un aspect neobișnuit, în cadrul cărora fragmentele de spirală și arcurile de cerc dețin locul cel mai important.

În apropierea celei de a doua vetre, aparținând construcției mai noi, a fost găsit, printre altele, un recipient de o formă specială (fig. 8), care, așa cum arată și alte câteva piese similare din culturile Gumelnița și Cucuteni²⁸, a fost modelat tocmai pentru a adăposti un ansamblu de cult, ca un fel de "pușculiță"²⁹. Asemenea ansambluri de cult erau întrebuințate cu ocazia unor ceremonii și apoi păstrate în recipiente care, de regulă, aveau special această destinație, fiind modelate cu gura strâmtată prin încovoarea marginilor.

Recipientul de la Isăia conținea 21 de statuete antropomorfe feminine, 13 scăunele de lut (dintre care doar unul cu picioare), un colier cu 42 de mărgelile de lut perforate (cilindrice și rotunde), 21 de conuri de lut cu un orificiu vertical, la partea superioară și alte 21 de biluțe de lut, perforate doar parțial (fig. 9). Probabil că cele 21 de conuri și cele 21 de biluțe parțial perforate formau odinioară piese unitare, fiind reunite cu ajutorul unor tije de lemn (fig. 10); rezultă astfel 21 de imagini phallice schematizate³⁰, ce ar

²⁵ N. Ursulescu, V. Merlan, F. A. Tencariu, op. cit., 2001, p.110-111. Se repetă, deci, în așezarea de la Isăia, constatarea făcută și în alte așezări eneolitice din România, precum la Căscioarele (VI. Dumitrescu, Édifice destiné au culte découvert dans la couche Boian-Spanțov de la station tell de Căscioarele, în Dacia, N.S., XVI, 1970, p. 7, 22; idem, Stratigrafia așezării-tell de pe Ostrovetul de la Căscioarele, în Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, II, 1986, p. 73-74, 76) sau la Parța (Gh. Lazarovici, Das neolithische Heiligtum von Parța, în vol. Neolithic of Southeastern Europe and its Near East Connections, Budapesta, 1989, p. 149-174; Gh. Lazarovici, Fl. Drașoveanu, Zoia Maxim, op. cit., 2001), adică locul destinat activităților sacre se păstrează. În acest sens, Mircea Eliade (op. cit., p.57) consideră că: "Templul resanctifică în mod continuu lumea, pentru că o reprezintă și o conține în același timp".

²⁶ N. Ursulescu, V. Merlan, op. cit., 1997, p. 32, pl. XXIV. Ulterior, în campania 2001, deschizându-se din nou suprafața din jurul acestei vetre (a cărei cercetare nu fusese încheiată prin săpăturile de scurtă durată din 1996 și 1998), în pământul provenit din săpătura din 1998, efectuată de Vicu Merlan, acesta a descoperit jumătatea unei alte tăblițe de același fel, acoperită de asemenea cu motive incizate pe una din fețe (fig. 6/4). Similitudinea perfectă a celor două tăblițe ne face să credem că și cea de a doua provenea din același complex.

²⁷ N. Vlassa, Chronology of the Neolithic in Transylvania, in the Light of the Tartaria Settlement's Stratigraphy, în Dacia, N.S., VII, 1963, p. 485-494; Emilia Masson, "L'écriture" dans les civilisations danubiennes néolithiques, Kadmos, XXIII, 2, 1985, p. 89-123; S.M.M. Winn, Pre-Writing in South-Eastern Europe: the Sign System of the Vinča Culture, cca. 4000 B.C., Calgary, 1981; VI. Dumitrescu, Peut-on réellement parler d'un système de pré-écriture de la culture de Vinča?, în Dacia, N. S., XXIX, 1985, p. 112-118; J. Makkay, A tartariai leletek (Les découvertes de Tărtăria), Budapesta, 1990; N. Ursulescu, Începuturile istoriei pe teritoriul României, Iași, 1998, p. 101-106.

²⁸ Silvia Marinescu-Bîlcu, Marin Cărciumaru, Coliere de Lithospermum purpureo-coeruleum și "perle" de cerb în neoliticul din România în contextul centrului și sud-estului Europei, SCIVA, 43, 1992, 4, p. 62 și fig. 8; p. 360 și fig. 7/1; M. Cărciumaru, Le collier de semences d'Ulmeni (culture de Gumelnița), în Dacia, N.S., XXIX, 1985, p. 125 și fig. 1; Vasile Ursachi, Le dépôt d'objets de parure énéolithiques de Brad, com. Negri, dép. de Bacău, în vol. Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen, (coord. V. Chirica, Dan Monah), Iași, 1991, p. 337-338, 343-344, 364-367, fig. 5-8; idem, Depozitul de obiecte de podoabă eneolitice de la Brad, com. Negri, jud. Bacău, în Carpica, 23/2, 1992, p. 59-61 și fig. 5-8; C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, op. cit., 1997, p. 214 și fig. 153.

²⁹ M. Cărciumaru, op. cit., 1985, p. 125.

³⁰ Reconstituirea noastră se bazează pe existența tipului de statueta cu cap mobil în mai multe culturi neo-eneolitice din sud-estul Europei (VI. Dumitrescu, O nouă statueta de tip tesalic descoperită la Gumelnița, în SCIV, 11, 1960, 2, p. 254-257; idem, Arta preistorică în România, București, 1974, p. 232-233 și fig. 155; Eugen Comșa, Figurinele antropomorfe din epoca neolitică de pe teritoriul României, București 1995, p. 43 și fig. 53/5-6), ca și pe descoperirea în așezarea Cucuteni A de la Trușești a unui con care prezintă trăsături faciale la partea superioară (M. Petrescu-Dîmbovița et alii, Șantierul arheologic Trușești, SCIV, 6, 1955, 2, p. 172, fig. 5/1; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A. C. Florescu, op. cit., 1999, p. 539 și fig. 377/1). Asemenea conuri cu perforații la partea superioară sau cu reprezentări schematice ale capului sunt cunoscute sporadic în diverse locuri din Orientul Apropiat și Europa: Tepe Gawra, Vrșnik, Vinča, Kökenyömb (M. Tulok, A late Neolithic Idol of conical Type, în Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 23, 1971, p. 9, 10, 15), dar M. Tulok (op.cit., p. 16) le consideră ca fiind simboluri feminine, ceea ce ni se pare puțin plauzibil.

putea fi puse în legătură cu același număr de statuete feminine, existente în acest ansamblu, deci cupluri de tipul divinitatea feminină și acolitul ei.

Suntem convinși că ansamblul de cult de la Isaiia reprezintă o descoperire de excepție, în cadrul căreia corelațiile numerice dintre piesele componente joacă un rol de maximă importanță, bazându-se pe valoarea simbolică a cifrei 7, ca număr al divinității, al supranaturalului, în concepția vechiului sistem numeric oriental cu șase cifre³¹. Dorim să subliniem în mod deosebit repetarea exactă a unor proporții numerice în cadrul ansamblurilor de cult descoperite la Isaiia și Poduri, aparținând aceleiași faze a culturii Precucuteni (a II-a): 21 de statuete, dintre care 15 decorate (la Poduri cu pictură, la Isaiia prin incizii), 13 scăunele-tronuri de lut (fig. 11), cu spătelele terminate, la cele mai multe exemplare, prin proeminențe stilizate în formă de coame (mai mari sau mai mici), care pot fi considerate un simbol al masculinității.

Elemente constitutive	Poduri	Isaiia
Număr statuete	21	21
Număr scăunele-tronuri	13	13
Număr statuete decorate	15	15
Statuete cu colier	2	2
Diferențierea statuetelor prin dimensiuni	X	X
Coame pe spetezele scăunelor	X	X
Conuri parțial perforate	1	21
Bilute parțial perforate	1	21
Mărgele de lut	-	42

Tabel comparativ între complexe de cult de la Poduri și Isaiia.

Este evident că doar 13 din cele 21 de statuete aveau dreptul de a fi așezate pe scaune, probabil cele care erau considerate că ajunseseră la maturitate și dăduseră naștere vieții, iar coamele scăunelor reprezentau tocmai simbolul hierogamiei, ca și imaginile phallice stilizate (conurile cu cap mobil). În acest sens, trebuie remarcat că cele 21 de statuete din grupurile de la Isaiia și Poduri erau de dimensiuni diferite (la Isaiia, între 1,9 și 8,7 cm) și aveau, fiecare, trăsături distinctive. Și scăunelele se deosebeau între ele, prin diferite elemente distinctive. Se remarcă, în mod deosebit, două scăunele care prezintă decoruri simbolice, realizate prin puncte imprimate: unul avea o spirală (fig. 12/1), iar celălalt un decor cu metope, separate printr-o linie terminată, la unul din capete, cu alte două liniuțe, ceea ce ar putea reda o reprezentare umană, extrem schematizată (fig. 12/2). Scaunul cu decor spiralic de puncte avea, pe partea dorsală, un desen de linii incizate; din păcate, semnificația acestui desen ne scapă, dar nu putem să nu ne gândim la faptul că spirala e considerată ca fiind simbolul evoluției permanente, al vieții eterne³². Un alt semn simbolic (mai clar apropiat de o ideogramă) apare și pe spatele unei statuete (fig. 12/3).

Repetarea identică a componenței elementelor de bază din cele două complexe de cult contemporane, care au fost descoperite la o distanță de circa 140 km în linie dreaptă, ne sugerează faptul că lumea culturii Precucuteni avea o concepție religioasă unitară, pe care o transpunea identic, în esență, dar cu diferite modalități de redare artistică, deosebite de la o comunitate la alta. Această constatare, valabilă deocamdată în mod cert pentru așezările de la Poduri și Isaiia, pare a fi confirmată și de numărul identic al statuetelor (21) descoperite în construcția de cult de la Sabatinovka (16 piese pe laviță, cinci în zona râșnițelor), ca și de numărul probabil egal al scăunelor din același complex. Dar, la Sabatinovka nu era vorba de un complex închis (ca la Poduri și Isaiia), ci de piese răspândite pe suprafața construcției, etalate probabil chiar în timpul unei ceremonii³³.

³¹ Analiza detaliată a acestor corelații a fost prezentată de N. Ursulescu în comunicarea Valeur sacrée des nombres dans l'Énéolithique de Roumanie, susținută la cel de al XIV-lea Congres Internațional de Științe Preistorice și Protoistorice, Liège, 2-8 septembrie 2001 și care va apare în Actele Congresului (rezumatul comunicării în Pré-Actes, Liège, 2001, p.248). O variantă în limba română a acestui studiu (Dovezi ale unei simbolistici a numerelor în cultura Precucuteni) se află sub tipar, la revista Memoria Antiquitatis.

³² Johannes Boehlau, Die Spirale in der Bandkeramik, Praehistorische Zeitschrift, XIX, 1928, p. 54-98; Andrei Oișteanu, Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească, București, 1989, p. 164, 263-265.

³³ Dan Monah, op. cit., 1977, p. 36.

Datele recent furnizate prin cercetările de la Târgu Frumos și Isaiia ne oferă o lărgire majoră a cunoștințelor despre viața spirituală a comunităților precucuteniene, întrezărindu-se și mai bine legătura intimă ce a existat între cultura Precucuteni și civilizația cucuteniană, fiind vorba, în fond, de aceeași lume, aflată într-un proces firesc de evoluție, materializat prin găsirea treptată a unor noi forme de exprimare a aceluiași concepții fundamentale.

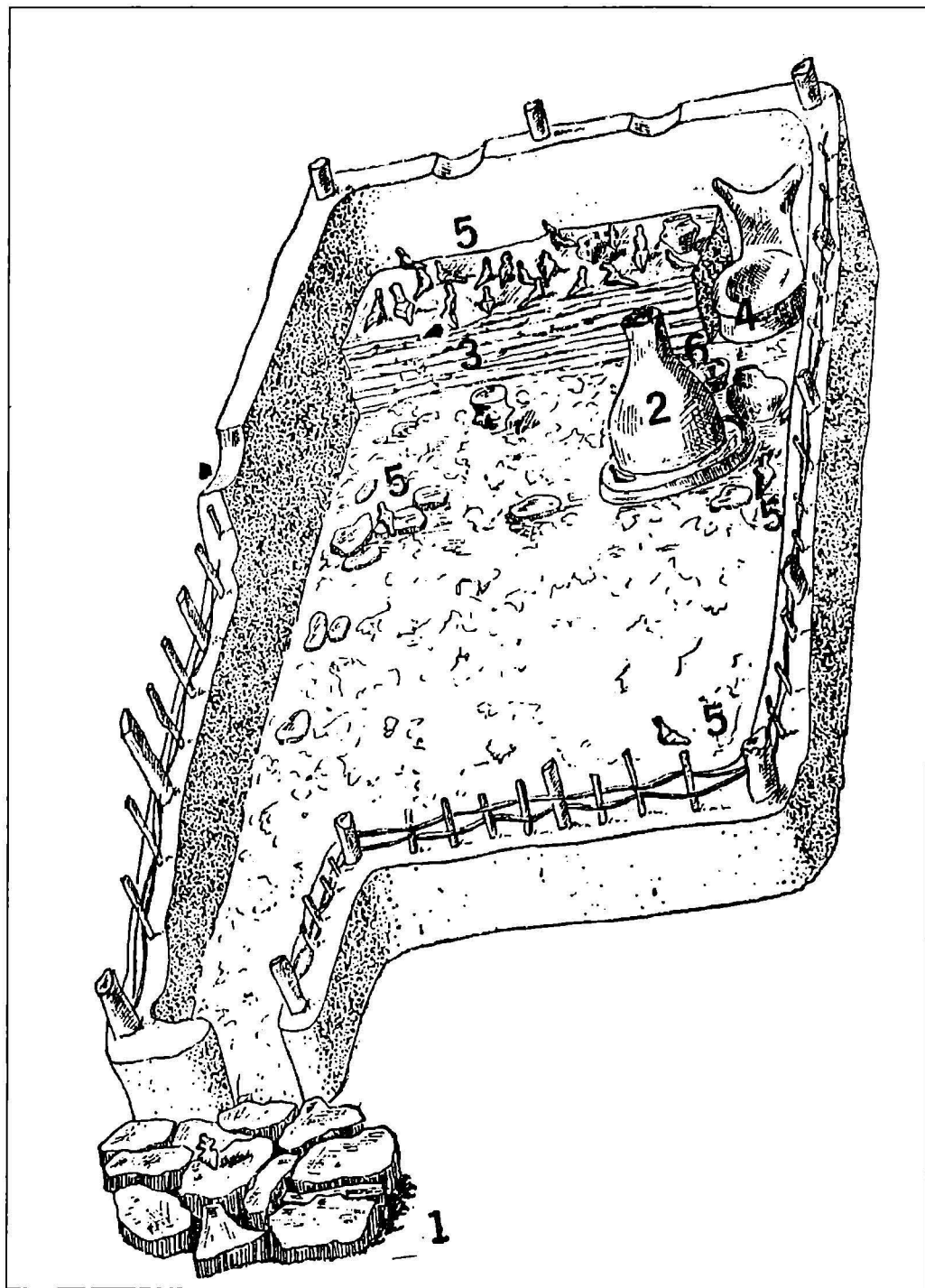

Fig. 1. Sabatinovka: reconstituirea construcției-sanctuar (apud M.L. Makarevič)

Fig. 2. Poduri. 1-2: complexele de cult *Sfânta familie* și *Sfatul Zeițelor*, descoperite în locuința nr. 36 (apud Dan Monah)

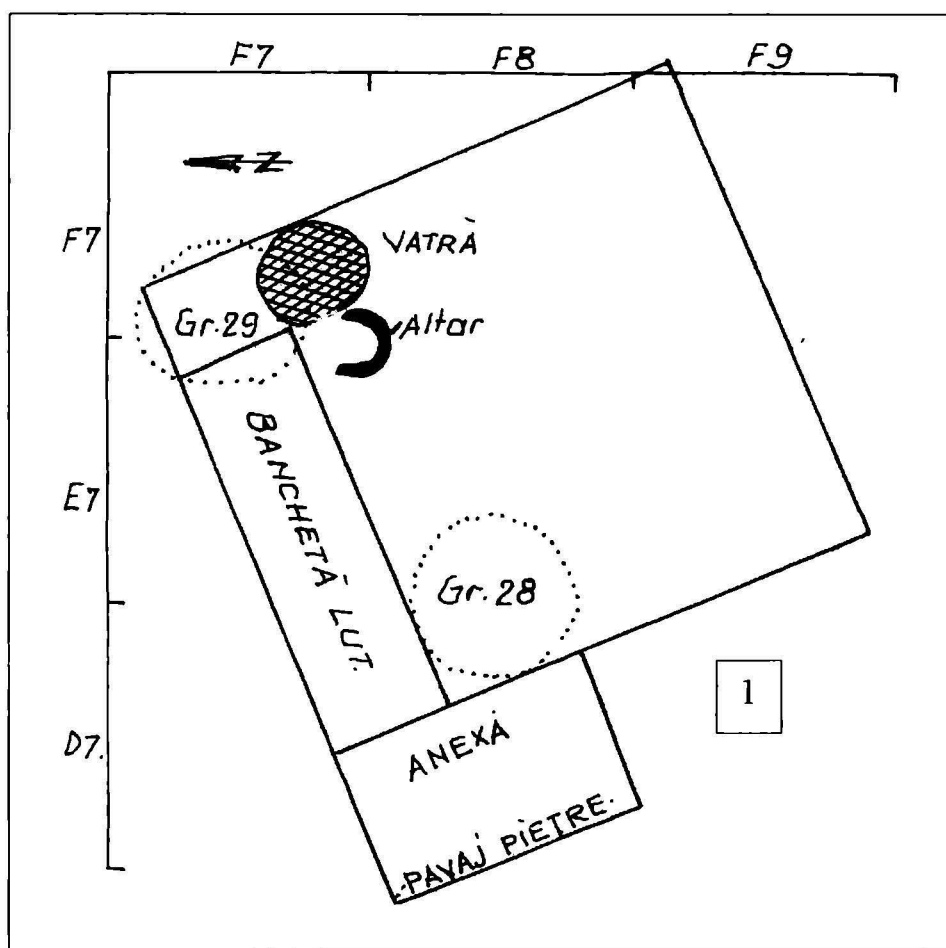

Fig. 3. Tg. Frumos. 1: planul locuinței nr. 11; 2: vestigiile *in situ* ale altarului descoperit lângă vatra locuinței nr. 11.

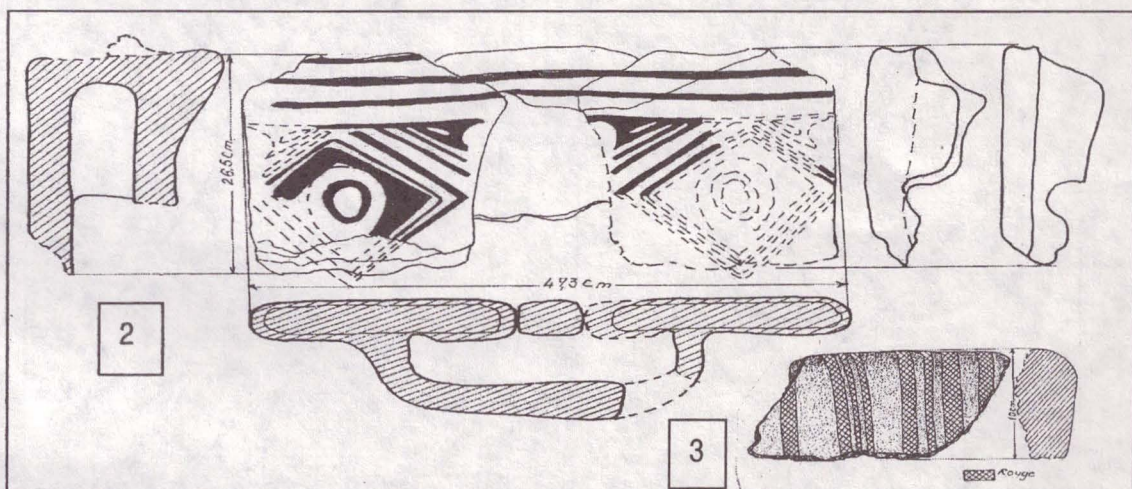
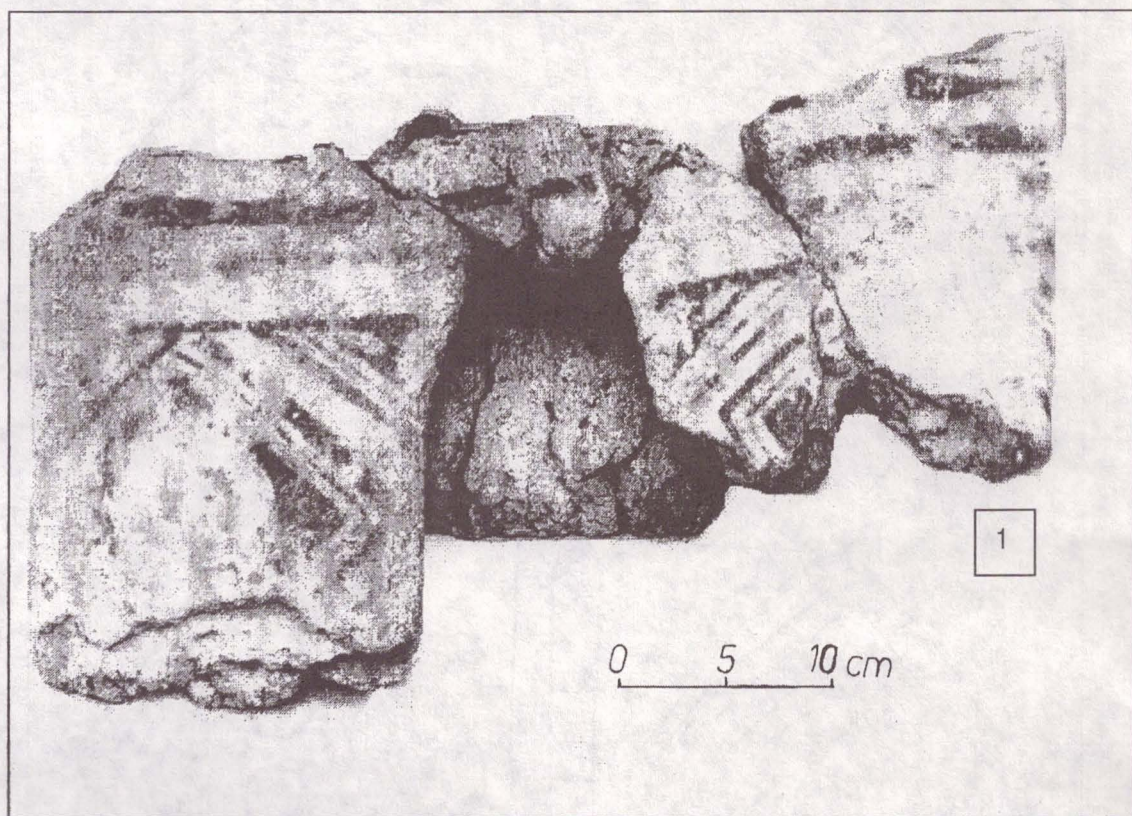

Fig. 4. Tg. Frumos - altarul pictat, descoperit lângă vatra locuinței nr. 11.
1: imagine de ansamblu; 2: vedere frontală și secțiuni; 3: fragment din marginea înconjurătoare.

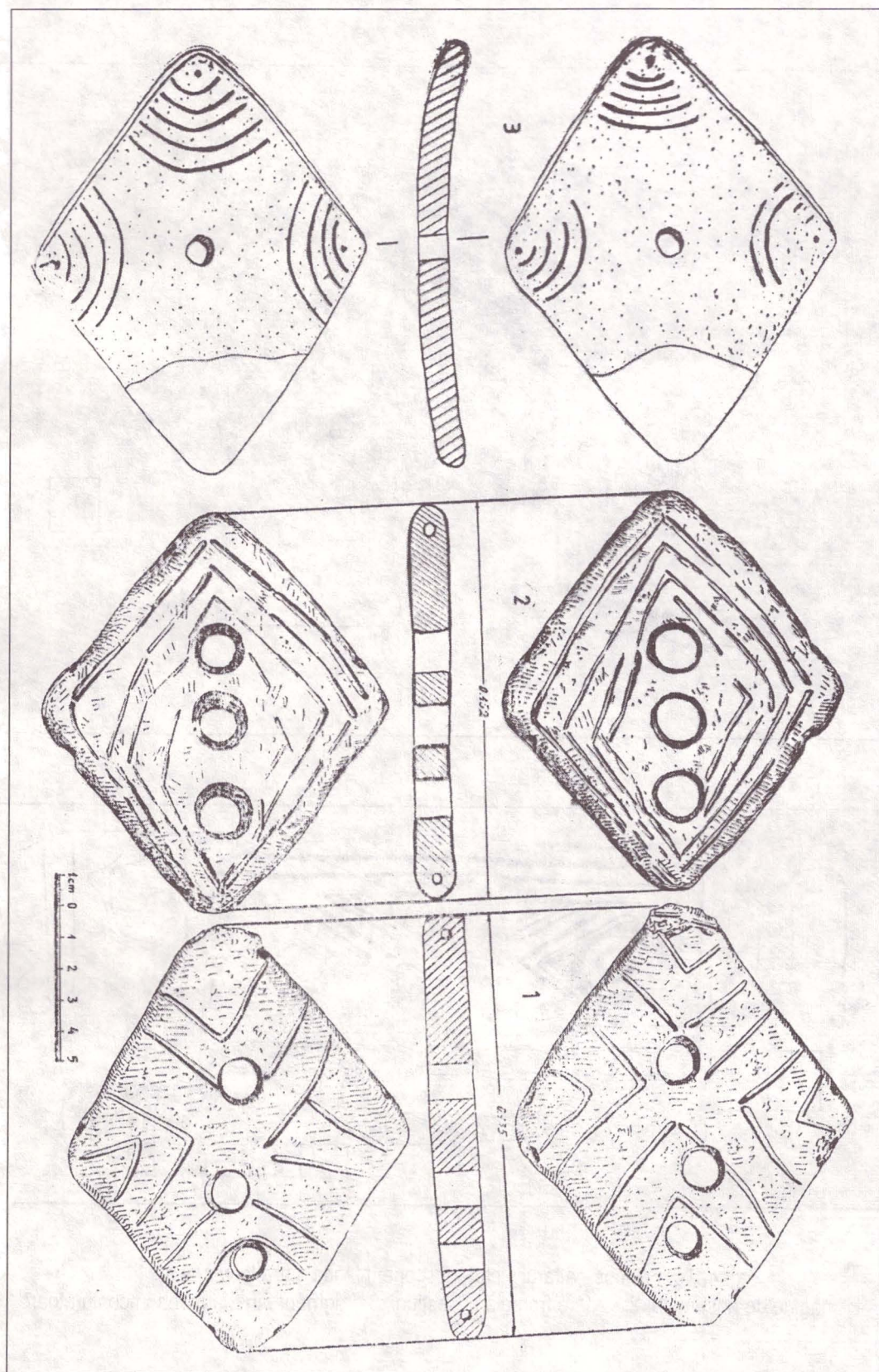

Fig. 5. Plăci rombice de lut din aspectul cultural Stoicani-Aldeni (apud I. T. Dragomir)

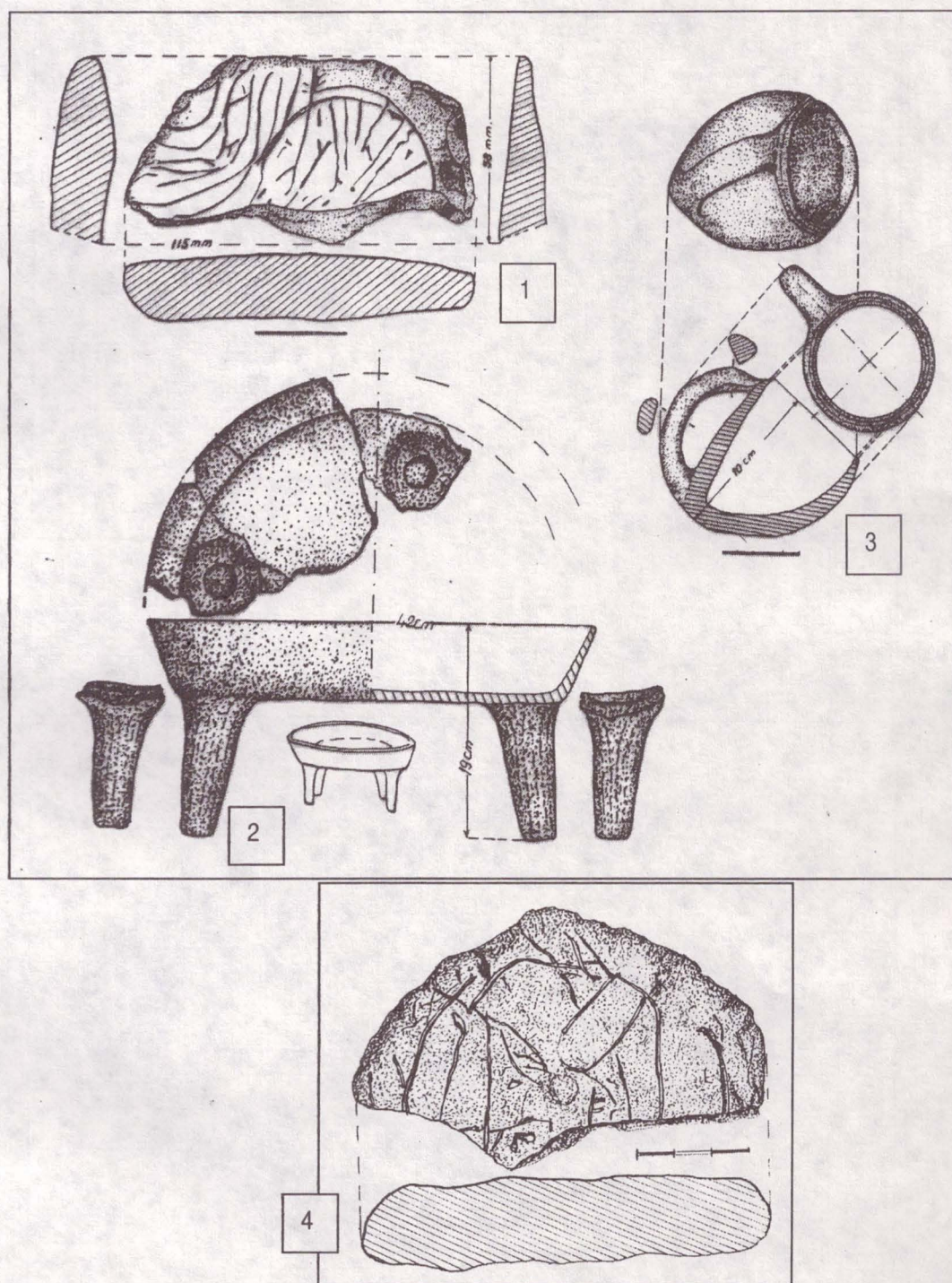

Fig. 6. Isăia. 1-3: piese de cult descoperite lângă vatra primului sanctuar;
4: a doua tăbliță fragmentară de lut, cu semne incizate (apud Ursulescu, Merlan)

Fig. 7. Isaiia: vasul de cult din complexul descoperit lângă vatra primului sanctuar.

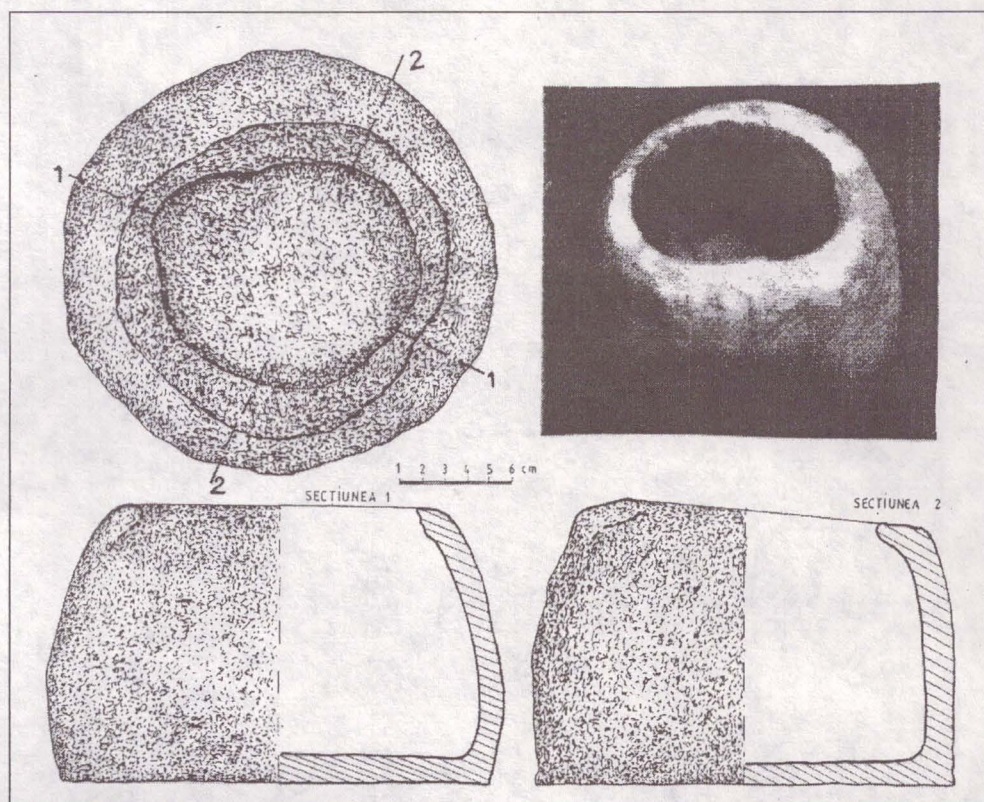

Fig. 8. Isaiia: recipientul în care a fost descoperit complexul de statuete.

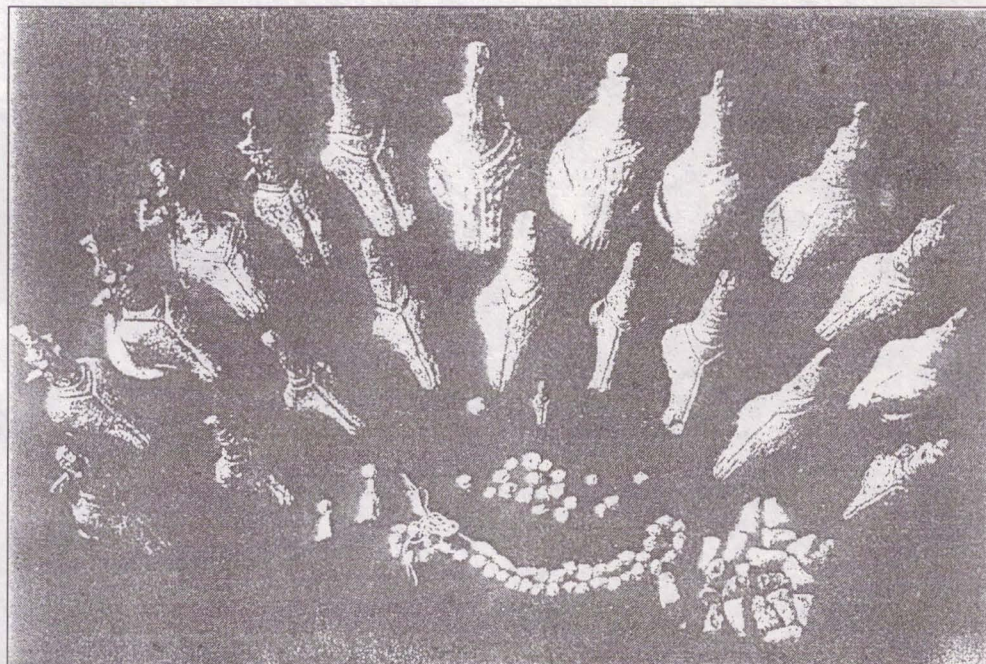

Fig. 9. Isaiia: complexul de cult descoperit în apropierea vetrei sanctuarului nou.

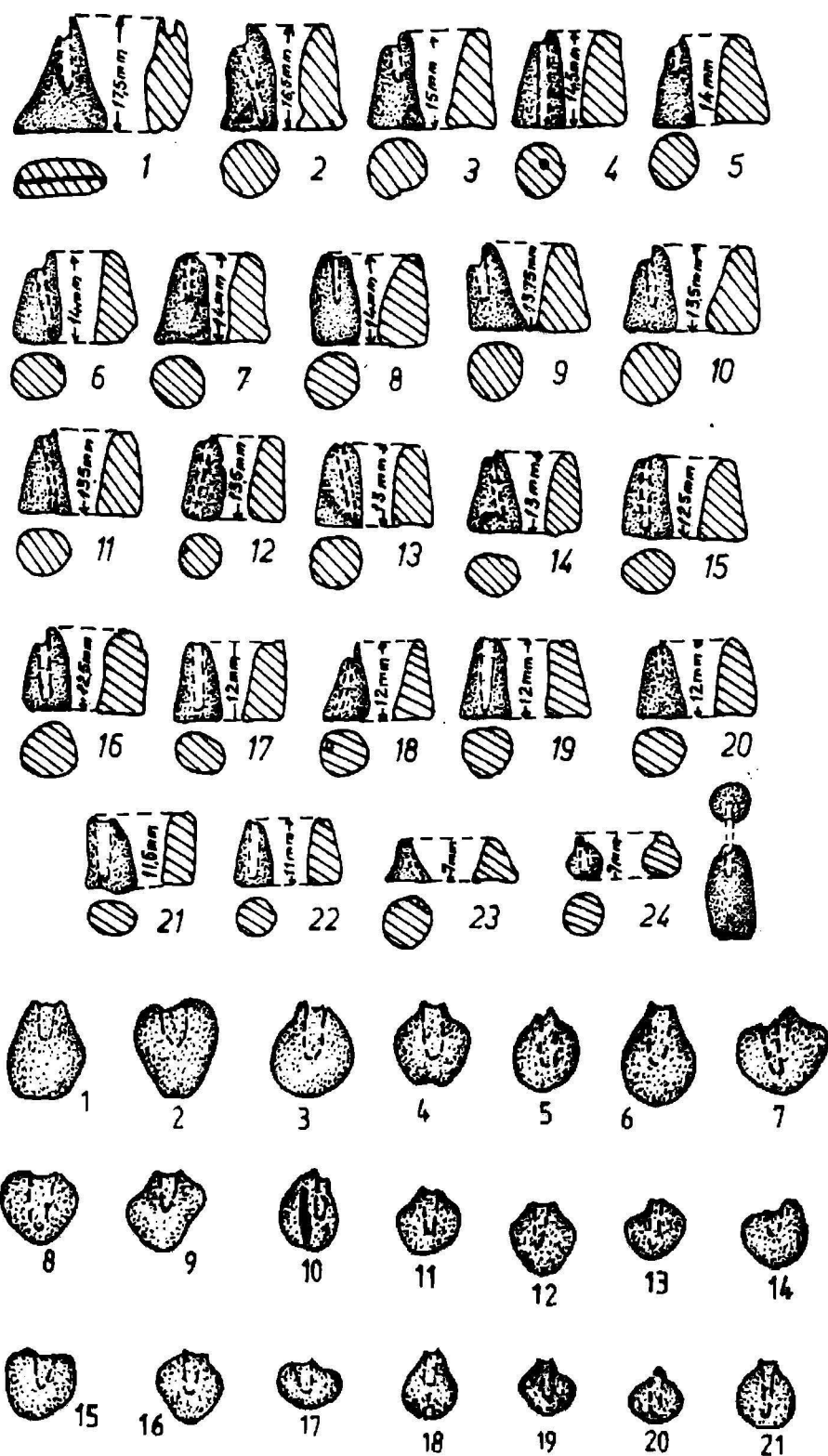

Fig. 10. Isăia: conuri și bile de lut, parțial perforate.

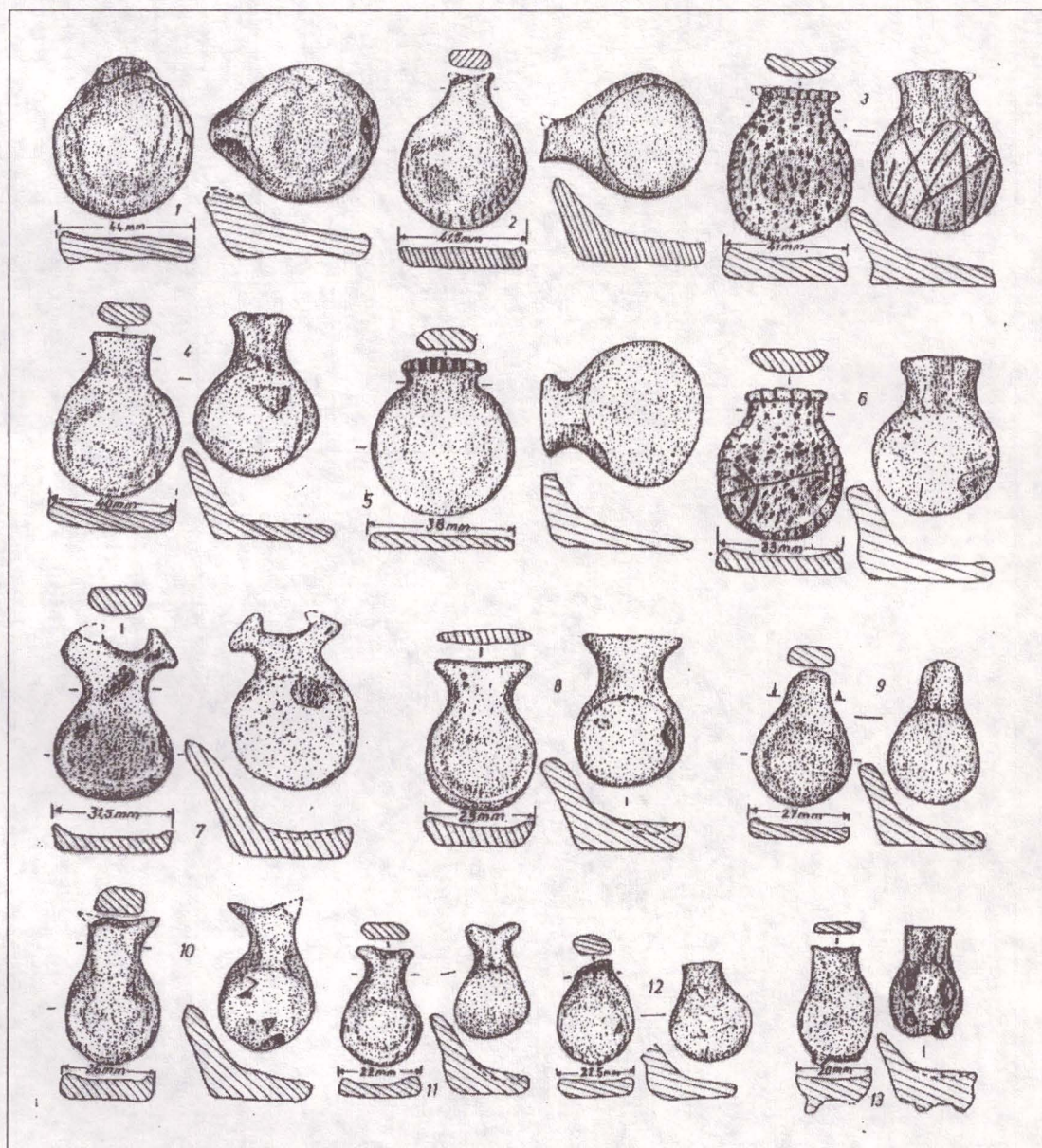

Fig. 11. Isaiia: cele 13 scăunele-tronuri din al doilea complex de cult.

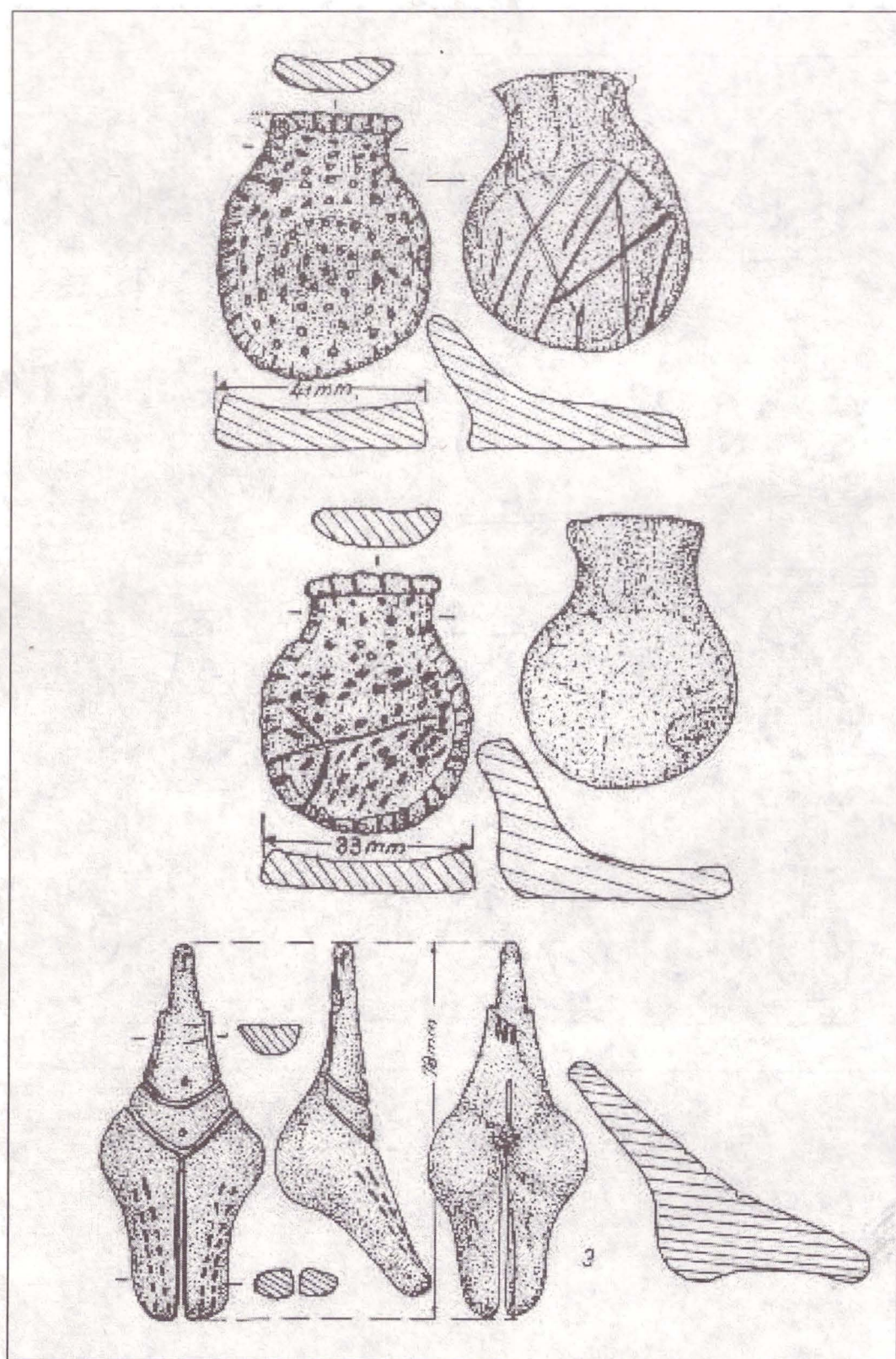

Fig. 12. Isaiia: scăunele și statueta cu semne simbolice

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LES COMPLEXES DE CULTE DE LA CULTURE PRÉCUCUTENI

Résumé

Après un bref coup d'oeil sur les constructions à caractère de sanctuaire connues à présent dans l'aire de la culture Précucuteni-Tripolie A de l'Énéolithique ancien - à Sabatinovka II⁶ (le bassin du Boug Méridional, Ukraine), à Poduri⁷ (dép. de Bacău) et, peut-être, à Târpești⁴ (dép. de Neamț) - l'article s'arrête sur deux découvertes faites dans les dernières cinq années dans deux habitats de cette culture, situés sur le territoire du département de Iași (Moldavie): Târgu Frumos (de la IIIe phase)⁸ et Isaiia (de la IIe phase)²⁴.

À Târgu Frumos, dans l'habitation no.11 (encadrée stratigraphiquement à la dernière étape d'habitat des trois y existantes), on trouvait les vestiges d'un autel, situé à proximité de l'âtre)⁹. À son tour, le foyer était aménagé au-dessus du remplissage d'une fosse, ce qui peut être interprété comme un rituel de fondation, une offrande destinée à la Grande Déesse de la Terre¹⁴⁻¹⁵. L'autel consiste de deux plaques en argile, réunies entre elles, à la partie supérieure, par une corniche et au dos était une autre plaque, cette-fois unitaire. Entre les plaques par devant et la plaque dorsale était un espace libre. À l'intérieur de cet espace on trouvait deux crêtes affrontées, placées verticalement, qui faisaient la liaison entre les plaques, probablement à l'aide d'un dispositif en bois: sur les faces affrontées des deux crêtes, on voit nettement en argile deux empreintes trapézoïdales, qui proviennent probablement de ce dispositif. À la partie inférieure de ces crêtes on trouvait les restes de deux orifices ronds qui servait probablement à l'introduction d'une tige en bois, pour un éventuel déplacement de l'autel. Les plaques frontales paraissent représenter l'image stylisée de deux bustes humains, avec les épaules légèrement cambrées à la partie supérieure. On n'exclut pas la possibilité aient existé jadis au-dessus de la corniche des têtes (fixes ou mobiles) des deux statues, ainsi que les analogies de Parța¹⁰ et de Trușești¹¹ suggèrent. Outre de sa forme inhabituelle, l'autel se remarque par la peinture des plaques frontales. Sur un fond de couleur blanchâtre des losanges concentriques ont été peints avec le rouge-brun; au milieu de ces losanges un cercle était tracé. Au-dessus des losanges, sous la corniche, quatre lignes parallèles étaient peintes.

L'idée de la double représentation antropomorphe peut être interprétée comme une forme de manifestation du "couple divin"¹⁹ ou comme un prototype du couple des déesses mère-fille²⁰.

La zone de l'autel était entourée par une bordure en argile, peu élevée, peinte aux mêmes couleurs, mais avec d'autres motifs. L'autel était orienté vers la bouche de l'âtre. De même, il se trouvait vis-à-vis d'une banquette située le long du mur septentrional. Celle-ci aurait éventuellement servir à la déposition des offrandes, s'il ne s'agit pas d'un lieu à dormir.

À Isaiia (commune de Răducăneni), exactement au centre de l'habitat, précucutenien, a existé une construction d'un caractère spécial, presque sûr un sanctuaire. Cette construction a eu deux phase d'existence, avec une réfection totale. Bien que le plan et les dimensions des deux constructions se sont modifiés, pourtant le sanctuaire a été rebâti au même endroit, qui, pour cette communauté, a conservé probablement son caractère hiérophanique. Les plus significatifs complexes de culte ont été découvertes près les foyers des deux constructions succesives, emplacements aux lieux différents²⁵.

La première construction a été en grande mesure bouleversée par l'élévation du nouveau sanctuaire, mais à côté des restes de l'âtre on trouvait, sur un surface d'environ 1 m², quelques objets avec une évidente destination cultuelle: une table-autel de grandes dimensions, avec le bassin soutenu sur quatre pieds massifs; un vase du type *askos* (l'une de plus anciennes attestations de cette forme dans le Sud-Est de l'Europe); deux tablettes fragmentaires en argile²⁶, avec de lignes incisées à l'une de leurs faces, qui paraient imiter les signes symboliques trouvés aux divers objets similaires de différentes civilisations néo-énéolithiques de l'Europe Sud-Est²⁷.

À la proximité de l'âtre du nouveau sanctuaire, vers l'intérieur de la construction, on trouvait un récipient d'une forme inhabituelle²⁸⁻²⁹, qui hébergeait un ensemble de culte formé de 21 statuettes féminines (de différentes dimensions et le modelage individualisé), 13 petites chaises-trônes en argile (les dossiers finis, en presque tous les cas, avec de proéminences en forme des cornes stylisées), 42 rassades en argile perforées (qui formaient probablement un collier), 21 de cônes et 21 de petites billes. Les dernières deux catégories d'objets étaient percées seulement partiellement, ce qui nous détermine à

supposer qu'un cône et une bille étaient réunies par l'intermédiaire d'une petite tige en bois, en formant ainsi une image phallique stylisée³⁰ (peut-être, les acolytes des déités féminines). L'interprétation de l'entier ensemble se base, semble-t-il, sur un symbolique des nombres³¹, ayant pour élément principal le chiffre 7, considéré en tant que le nombre de la divinité dans la conception de l'ancienne population orientale, qui utilisait un système numérique à six chiffres. La valeur symbolique des corrélations numériques de la composition de ce complexe de culte a été analysée par nous dans un autre ouvrage³¹.

Le fait que dans les agglomérations contemporaines d'Isaiia et de Poduri, situées à peu près 140 km l'une de l'autre, la composition numérique des deux complexes y trouvés se répète en grande mesure (fig.17), nous permet de considérer que le monde de la culture Précucuteni avait en essence une conception religieuse unitaire, mais exprimée par des modalités artistiques différenciées d'une communauté à l'autre. Il est intéressant le fait que le même nombre de statuettes (21) a été aussi trouvé dans la construction - sanctuaire de Sabatinovka, mais ici il ne s'agit pas d'un complexe clôt, mais, probablement, d'une scène de culte au cours de déroulement³³.

Les récentes découvertes de Târgu Frumos et d'Isaiia accentuent l'idée que le monde des civilisations Précucuteni et Cucuteni a eu une spiritualité qui a trouvé graduellement de nouvelles formes à exprimer les mêmes conceptions fondamentales.

LEGENDE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Sabatinovka: La reconstitution du bâtiment-sanctuaire (apud M.L. Makarevič)
- Fig. 2. Poduri: 1-2: Les complexes de culte la *Sainte Famille* et le *Conseil des Déeses*, découverts dans l'habitation no. 36 (apud Dan Monah)
- Fig. 3. Tg. Frumos. 1: plan de l'habitation no. 11; 2: les vestiges *in situ* de l'autel découvert près de l'âtre de l'habitation no. 11
- Fig. 4. Tg. Frumos: L'autel peint de l'habitation no. 11. 1: image d'ensemble; 2: vue frontale et des coupes; 3: fragment de la marge qui l'entoure
- Fig. 5. Des plaques en forme de rhombe en argile découvertes dans l'aspect culturel Stoicani-Aldeni (apud I. T. Dragomir)
- Fig. 6. Isaiia. 1-3: pièces de culte découvertes près de l'âtre du premier sanctuaire; 4: la deuxième tablette fragmentaire en argile, avec des signes incisés (apud Ursulescu, Merlan)
- Fig. 7. Isaiia: Le vase de culte du complexe découvert près de l'âtre du premier sanctuaire
- Fig. 8. Isaiia: Le récipient qui contenait le complexe des statuettes
- Fig. 9. Isaiia: Le complexe de culte découvert à la proximité de l'âtre du nouveau sanctuaire
- Fig. 10. Isaiia: Des cônes et des billes partiellement percées
- Fig. 11. Isaiia: Les 13 petites chaises-trônes du deuxième complexe de culte
- Fig. 12. Isaiia: De petites chaises et statuette avec des signes symboliques.

MATERIALE APARTINÂND BRONZULUI TIMPURIU ȘI DEBUTULUI BRONZULUI MIJLOCIU DIN COLECȚIILE MUZEULUI "IOAN RAICA" - SEBEȘ

Cristian Ioan Popa

Valorificarea descoperirilor ce se datează la începutul epocii bronzului se înscrie ca o coordonată esențială în cunoașterea manifestărilor culturale și a fenomenelor pe care le-au generat, precum și a rolului jucat de acestea în apariția și dezvoltarea bronzului "clasic" carpato-dunărean. Inițiate sistematic, pentru spațiul transilvănean, în urmă cu aproximativ două decenii preocupările în acest sens s-au intensificat în ultimul deceniu generând o adevărată "modă", îndeosebi în rândul generației tinere de arheologi. Convinși de utilitatea pe care orice informație nouă o poate avea în descifrarea bronzului timpuriu intracarpatic, vom face cunoscut în rândurile ce urmează lotul de descoperiri păstrat în Muzeul Municipal "Ioan Raica" din Sebeș, în majoritatea lui covârșitoare, inedit.

1. BRAȘOV-*Gesprenberg*, mun. (jud. Brașov).

În colecția Muzeului din Sebeș se păstrează un lot de materiale arheologice provenite din cercetările colecționarului Karl Haldenwang, întreprinse pe *Gesprenberg* între anii 1889, 1892, 1899 și 1902¹. Perioadei timpurii a epocii bronzului îi aparțin două fragmente ceramice, ambele lucrate dintr-o pastă de bună calitate, arse la brun închis. Unul aparține unui castron (?) (Nr. Inv. 344), decorat cu un brâu orizontal crestă (Pl. VI/4), celălalt unei străchini tronconice (Nr. Inv. 219) cu marginea ușor răsfrântă și crestă, ornamentat cu aplicații crestă, dispuse oblic sub buza vasului (Pl. VI/1).

Materialul aparține, prin factură și ornamentație, culturii Schenckenberg.

2. BRAȘOV-*Steingsberg / Dealul de Piatră*, mun. (jud. Brașov).

Locuirea de pe *Dealul de Piatră* a fost cercetată, pentru prima dată de către același colecționar K. Haldenwang, în anul 1892, când au fost găsite mai multe obiecte aparținând epocii bronzului², între care și unele publicate de noi mai jos.

Între acestea regăsim un mic fragment ceramic de factură fină, de culoare brună, decorat la exterior cu o aplicație în relief, crestă, ce se termină la partea inferioară cu două bucle, sub forma unei "ancore" (Pl. VI/2) (Nr. Inv. 1863/1330) și un vas miniatural, de formă tronconică, având culoarea cafeniu-brună (Pl. VI/6) (Nr. Inv. 1868/1335). Descoperirea cu decor aplicat își găsește analogii perfecte în materialele de tip Schenckenberg A publicate de la Brașov-*Gesprenberg*³. Un vâscior de mici dimensiuni apare, la același nivel cronologic și în descoperirile de tip Livezile din așezarea eponimă⁴.

Interesantă este o piesă de lut de formă alungită, ruptă la unul din capete, cu secțiunea patruleteră. Pe una dintre părți apare, spre capătul păstrat intact, un decor dispus axial, format din două înțepături fine, o alta fiind dispusă spre una din margini. Obiectul este lucrat din pastă semifină, având culoarea exterioară cafenie (Pl. VI/2) (Nr. Inv. 1869/1336).

Piesa face parte, cel mai probabil, dintr-un topor de lut miniatural, exemplare similare fiind semnalate în descoperirile bronzului timpuriu, în medii culturale diferite (Glina⁵, Zăbala⁶, Schenckenberg⁷, Livezile⁸). Decorul format din înțepături fine se regăsește pe o piesă glinoidă de la București⁹. Din punct de vedere cultural, piesa noastră se leagă de materialele Schenckenberg, pe care deja le-am semnalat. Reținem posibilul caracter votiv al acestor topoare miniaturale, purtate, cel mai probabil ca amulete.

3. CÂLNIC, com. (jud. Alba).

În colecțiile Muzeului din Sebeș se păstrează, ca provenind de la Călnic, fără loc exact de descoperire, un topor de bronz. Acesta face parte din categoria topoarelor plate cu marginile ridicate, în cazul de față doar ușor marcate. Piesa, publicată¹⁰, are o formă trapezoidală alungită, cu capetele arcuite, tăișul purtând urme evidente de uzură datorate utilizării sale în antichitate. Urme de lovituri sunt prezente și pe corpul toporului, a cărui suprafață este acoperită cu o patină de culoare verde deschis (Nr. inv. 2356) (Pl. VIII/1). Prin forma sa mai arhaică, exemplarul de la Sebeș poate fi datat în bronzul timpuriu¹¹. Despre utilitatea unor piese de genul celei de Călnic, în ultima vreme se pune accent tot mai insistent pe caracterul lor de unelte și mai puțin de arme¹².

4. DOȘTAT-*Coasta Ringhelului*, com. (jud. Alba).

Din locul numit *Coasta Ringhelului*, de pe raza localității Doștat (jud. Alba), în muzeul din Sebeș se păstrează, alături de alte materiale preistorice, un fragment ceramic ce poate fi datat în epoca timpurie a bronzului. Este vorba despre un fragment provenind din buza unui vas de tip sac, sub marginea căreia, la cca. 2 cm se găsește o proeminență plastică, cu rol de prindere, gen "creastă de cocoș". Pasta vasului a fost degresată cu nisip și pietricele, rezultând o ceramică semifină, de culoare cafenie (Pl.

¹ Pe lângă descoperirile din bronzul timpuriu, multe materiale aparțin culturii Wietenberg (vezi Simina 2001, 126-127; Simina 2002, 219-220). Din acest considerent obiecte, precum fusaiole, o roțiță de cărucior, două fragmente de Krummesser din piatră, nu pot fi atribuite uneia sau alteia din cele două orizonturi cronologico-culturale, dar ne facem o datorie din a le semnală.

² Simina 2001, 126; Simina 2002, 220.

³ Schroll 1933, Pl. 52/5-6; Prox 1941, Pl. X/1; Gimbutas 1965, Fig. 141/3.

⁴ Ciugudean 1996, Fig. 17/5.

⁵ Ulanici 1979, 28, Fig. 7/3, 9; Schuster 1997, 78, Fig. 54/1-6.

⁶ Székely 1997, 31, XIX/5; XXVIII/1-6.

⁷ Prox 1941, Pl. 12/1-2.

⁸ Ciugudean 1996, 136-137, Fig. 34/17.

⁹ Schuster 1997, 78, Fig. 54/1.

¹⁰ Vulpe 1975, 65, nr. 334, Pl. 37/337-338; Andrișoiu 1992, 77, Pl. 71/16; Andrișoiu 1993, 95, Pl. VII/16; Ciugudean 1996, 122, Fig. 87/6.

¹¹ Andrișoiu 1993, 95; Ciugudean 1996, 122, Fig. 87/6.

¹² Bader 1978, 85; Andrișoiu 1992, 77; Andrișoiu 1993, 95.

VI/12). Proeminențele de acest tip sunt frecvent întâlnite în cadrul ceramicii de tip Șoimuș, mediu cultural căruia credem că îi poate fi atribuită, prin factura sa și descoperirea de la Doștat.

5. LANCĂRĂM-Glod, sat (mun. Sebeș) (jud. Alba).

Locul numit *Glod* se află situat pe prima terasă de pe stânga râului Sebeș, între vetrele localităților Sebeș și Lăncrăm.

În colecția Muzeului din Sebeș se păstrează câteva materiale databile în bronzul timpuriu. Primul fragment pe care îl prezentăm aparține buzei unui vas, având marginea îngroșată sub forma unei "manșete" înguste. Ceramica a fost degresată cu nisip și pietricele de mari dimensiuni, arderea fiind reductantă până s-a obținut o culoare neagră-cenușie (Pl. VI/7). O serie de fragmente ceramice decorate cu măturicea (Pl. VI/8-9), alături de un fragment ceramic cu decor textil, în genul "boabelor de grâu" (Pl. VI/10), ne sugerează o locuire a *Glodului* în perioada de final a bronzului timpuriu III. Factura buzei de vas prevăzută cu "manșetă" indică și ea o perioadă mai târzie, ce poate fi plasată, cel mai probabil, la un orizont comun celui amintit mai sus. Amintim aici că "manșetele" sunt prezente și în alte materiale din bronzul timpuriu final, cum ar fi la Dumbrava (jud. Alba)¹³ și Deva-Dâmbul Popii¹⁴.

Apariția ceramicii cu *Textilmuster* la Lăncrăm este importantă, întrucât este, deocamdată, cea mai estică descoperire de acest gen din sud-vestul Transilvaniei. Ea se adaugă materialelor deja cunoscute din acest spațiu, aflate la Pianu de Jos¹⁵, Balomiru de Câmp, Șibot, Rapoltu Mare, Deva-Str. *Depozitelor*, Sibîșeni, "sud-vestul Transilvaniei"¹⁶, Vadu (jud. Hunedoara)¹⁷ și Micești¹⁸. Aflată în zona unui important nod de drumuri comerciale, ce făcea legătura cu zona Sibiului, descoperirea face, teoretic, posibilă descoperirea unor asemenea materiale și în spațiul sud-carpatic propriu-zis.

6. MIERCUREA SIBIULUI-Gară, com. (jud. Sibiu).

Din hotarul localității Miercurea Sibiului avem păstrate în colecțiile muzeului sebeșan un lot destul de consistent de materiale arheologice ce provin din locul numit *Gară*. Materialele au apărut cu prilejul unor lucrări de construcție pe cursul unei văi apropiate gării și au intrat în muzeu în anul 1958. Cele mai numeroase descoperiri aparțin culturii Coțofeni, dar împreună se află și unele materialele neolitice și altele ce pot fi atribuite epocii bronzului.

Ceramica din epoca bronzului este de bună calitate, arsă la roșu-cărămiziu sau cenușiu, cu pereții neteziți. Remarcăm buza unui vas de provizii decorată pe margine cu două șiruri orizontale de impresiuni neregulate realizate din brăie slab reliefate, sub care se află o barbotină stropită asociată cu striuri scurte (Pl. VII/2), asemeni unui alt fragment (Pl. VII/5). De asemenea, atrag atenția partea inferioară a unui castron (?) ornamentat cu un brâu crestet de sub care pornesc striuri realizate cu un pieptene (Pl. VII/1) și un fragment decorat tot cu pieptenele, dar având inciziile dispuse oblic (Pl. VII/3).

Descoperirile prezentate ridică, pentru cunoștințele actuale, probleme complexe de încadrare cronologico-culturală. Lipsa contextului provenienței lor nu face decât să reducă și mai mult posibilitățile unei discuții adecvate importanței și rarității unor astfel de materiale. În această situație nu ne rămâne decât să apelăm la paralele de ordin tipologico-stilistic.

Prezența ceramicii decorate cu pieptenele în bronzul timpuriu și începutul bronzului mijlociu din sudul Transilvaniei constituie un subiect pe care l-am abordat și cu altă ocazie, fapt ce ne scutește de a relua întreaga problemă în rândurile de față¹⁹. Rămânem la opinia că astfel de materiale marchează sfârșitul bronzului timpuriu și caracterizează, în special, debutul bronzului mijlociu în sudul Transilvaniei. Puținele descoperiri cunoscute au fost identificate la Peșteana-Măgurea²⁰, Balomiru de Câmp-După Sa²¹, "sud-vestul Transilvaniei" (?)²² sau Ercea²³. Fragmentul de la Pl. VII/1, care bănuim că provenea dintr-un vas cu corpul pântecos își găsește o bună analogie în necropola de la Szigetszentmiklós, încadrată de R. Kalicz-Schreiber în rândul descoperirilor de tip Kulcs, dateate în faza III b a bronzului timpuriu ungar²⁴.

7. PETREȘTI-Groapa Galbenă (= *Malul Galben*), sat (mun. Sebeș, jud. Alba).

În anul 1959 au fost inventariate în colecția Muzeului din Sebeș o serie de materiale provenind din cunoscuta așezare de la Petrești-Groapa Galbenă. Între aceste descoperiri reține atenția o cupă cu picior din care avem păstrată doar partea inferioară, având piciorul scurt, decorată la bază cu alveole adânci ce dau în negativ impresia unor mici lobi sau "zimți". Fragmentul este lucrat grosier fiind degresat cu nisip și multe pietricele, iar culoarea sa variază de la cărămiziu în interior, la cenușiu-roșcat pe suprafața exterioară (Pl. II/3). Un alt exemplar fragmentar aparține unei cupe cu piciorul puțin mai înalt, de aceeași factură, având culoarea brun-cărămizie (Pl. II/5). În același an, muzeul amintit inventaria de la *Groapa Galbenă* și o mică strachină de tip *Trichterrand*, păstrată fragmentar. Descoperirea, ce aparține ceramicii fine, prezintă o culoare roșcat-brună la exterior, cu partea superioară lustruită și interiorul având o culoare neagră. Exemplarul este decorat în zona umărului cu un șir orizontal de alveole alungite (Nr. Inv. 1852) (Pl. II/1).

Din câte cunoaștem, săpăturile efectuate în intervalul anilor 1961-1962 de către D. Berciu și I. Berciu la *Groapa Galbenă* au relevat existența a trei niveluri distincte aparținând culturii Petrești, suprapuse de un altul de tip Coțofeni, nefăcându-se precizări asupra existenței unor eventuale materiale databile la un orizont imediat posterior ultimei culturi menționate²⁵. În această situație, corelarea descoperirilor databile în bronzul timpuriu de stratigrafia de aici nu poate fi avansată.

¹³ Ciugudean 1996, Fig. 86/8.

¹⁴ Popa 1998, 52, 72, Pl. IX/4.

¹⁵ Ciugudean 1997 a, 10.

¹⁶ Popa 1998, 50-53, Pl. IV/5; VI/1-4; IX/7-8; X/3, 7.

¹⁷ Kalmar, Tatu 1987, 38, Fig. 5/1, unde fragmentul ilustrat se pare că este decorat cu un decor textil, deși acest lucru nu reiese din text, el fiind datat de autorii citați la începutul bronzului mijlociu.

¹⁸ Rustoiu 1999, 95, 97, Pl. III/1-14.

¹⁹ Popa 1998, 75-79.

²⁰ Popa, Ferencz 1999, 85.

²¹ Popa 1998, Pl. XI/6.

²² Rîșcuța 1998 a, Pl. VII/1, 5-6.

²³ Roska 1942, 191-192, Fig. 229/1.

²⁴ Kalicz-Schreiber 1981, Pl. 10/8.

²⁵ Vezi RepArhAlba 1995, 141.

Rețin atenția, în mod special, cele două fragmente de cupe cu picior²⁶. Forme similare, cu piciorul lobat se cunosc în mediu Jamnaia târziu, la Corlăteni (jud. Botoșani)²⁷ precum și în Oltenia, la Locusteni (jud. Dolj), într-un mediu cultural neprecizat cu claritate²⁸. În Transilvania exemplare miniaturale au fost găsite în bronzul timpuriu în descoperirile de tip Jigodin, la Lelicieni²⁹ și în cele de tip Livezile, în stațiunea eponimă³⁰. De asemenea, cupe cu picior lobat s-au aflat în culturi aflate în spațiul vestic: Baden³¹, Vučedo³², grupul Adria³³, Jevišovci B³⁴ sau în varianta Ljubljana a culturii Vučedo³⁵.

Cele două fragmente de cupe cu picior de la Petrești se înscriu printre puținele exemplare documentate până în prezent în Transilvania. La cele două piese amintite de la Livezile și Lelicieni, se alătură un posibil exemplar de la Gligorești (jud. Cluj)³⁶, și un altul, nerepertoriat de lucrările recente, apărut la Pianu de Jos-Podei și atribuit culturii Coțofeni³⁷. P. Roman îl pune, pe acesta din urmă, pe seama unor influențe exercitate de mediul Vučedo și îl data, în consecință în faza târzie a culturii Coțofeni³⁸. Prin piciorul său lobat, exemplarul de la Pian se constituie într-o foarte bună analogie pentru fragmentele găsite la Petrești-Groapa Galbenă.

Ținând cont și de faptul că cele două fragmente de cupe au apărut împreună cu strachina ce poate fi plasată la un orizont de BT I, înclinăm să datăm întregul lot de la Petrești în această etapă. Mult mai dificilă însă este încercarea de atribuire culturală, întrucât în singurul grup cultural definit până în prezent pentru sud-vestul Transilvaniei, anume Livezile, nu regăsim forme identice, deși o înrudire poate fi sesizată prin existența în stațiunea de la Baia a vasului miniatural cu piciorul lobat, amintit deja.

8. RĂHĂU-Dealul Șipotelor / Șipote, sat (mun. Sebeș, jud. Alba).

Din așezarea preistorică de la Dealul Șipotelor (sau Șipote) provine un lot de materiale arheologice găsit întâmplător, lot intrat în colecția muzeului în anul 1959. Reținem atenția, în acest context, cu o inedită descoperire ceramică (Nr. Inv. 1700). Este vorba despre un fragment din peretele unui vas cu gâtul prelung și corpul ușor bombat ce poartă un decor format din triunghiuri hașurate orizontale, dispuse cu vârful în jos și ordonate sub o linie incizată în zona de pomire a umărului. Alte triunghiuri, de același gen au fost realizate sub o altă linie incizată ce înconjură o serie de proeminențe, din care se mai păstrează doar două. Pasta vasului din care face parte fragmentul a fost degresată cu nisip și mici pietricele, arderea fiind reductantă, în urma căreia a rezultat o ceramică fină, de culoare neagră la interior și cenușie la exterior (Pl. VI/11).

Fragmentul, prin decorul său și, mai puțin prin factură, nu își găsește analogii în descoperiri de epoca bronzului din sud-vestul Transilvaniei. În schimb, frapante sunt asemănările, care merg până la identitate, cu materialele de tip Costișa / Ciomortan din sud-estul Transilvaniei. Avem în vedere îndeosebi maniera de execuție a triunghiurilor, dispuse cu vârful în jos, cu capetele laturilor petrecute, uneori hașurate orizontale dar întotdeauna marcate la partea superioară de cel puțin o incizie orizontală, manieră care se întâlnește doar în mediul Ciomortan, unde este considerată specifică acestei manifestări culturale³⁹. Precizăm aici descoperirile făcute de la Păuleni (f. Ciomortan) și Peteni⁴⁰. Asocierea decorului amintit cu mici proeminențe plasate pe umărul vasului reprezintă, de asemenea, un alt element distinctiv pentru același gen de descoperiri⁴¹. Mai mult, în așezarea de la Peteni (jud. Covasna) întâlnim chiar și încadrarea proeminențelor într-un chenar incizat, asemeni fragmentului de la Răhău⁴².

Apariția neașteptată a ceramicii de tip Costișa / Ciomortan la Răhău ridică problema contextului cultural din care provine descoperirea. La Răhău-Șipote mai sunt cunoscute doar două fragmente ceramice, tot inedite, cu care materialul de tip Ciomortan ar putea fi relațional. Descoperirea poate aparține fazei Wiitenberg II sau chiar fazei Wiitenberg I⁴³, dacă luăm în calcul ornamentica descoperirilor recent date astfel de la Păuleni⁴⁴. Prin urmare descoperirea nu poate fi situată decât la nivelul fazei Wiitenberg I final. Importul de tip Costișa / Ciomortan de la Răhău este interesantă cu atât mai mult cu cât chiar în sud-estul Transilvaniei, materialele de acest tip sunt cunoscute din doar patru puncte, Păuleni (f. Ciomortan), Peteni, Poiana și Sântionlunca⁴⁵.

²⁶ Nu putem să nu semnalăm asemănarea acestor cupe cu alte exemplare similare sau capace provenind din același sit și care, după factură și decor, aparțin neoliticului. Diferențele sunt, totuși, evidente.

²⁷ Schuster 1995, 46, Fig. 3/2.

²⁸ Petre Govora 1995, 41, Fig. 9/12. Este evident, credem, că materialele prezentate de aici de autorul citat aparțin unor orizonturi cultural-cronologice total diferite.

²⁹ Schuster 1995, Fig. 4/5.

³⁰ Ciugudean 1996, Fig. 17/6; Schuster 1995, 46.

³¹ Neustupný 1966, Fig. 1/1-3; Ruttkay 1975, Pl. 8/1-2.

³² Dimitrijević 1956, Pl. I/1; XII/77; Neustupný 1966, Fig. 1/4-5.

³³ Batović 1975, Pl. 28/3-4.

³⁴ Medunová-Benesová 1981, Pl. 4/30.

³⁵ Batović 1975, Pl. 31/2.

³⁶ Gogăltan, Florea 1994, 33, Fig. 9/2.

³⁷ Paul 1969, Pl. XIV/1.

³⁸ Roman 1976, 55, Pl. 88/1.

³⁹ Vezi observațiile la Székely 1970, 74; Székely 1997, 57.

⁴⁰ Székely 1970, Fig. 6/1, 5; 14/1, 14; Székely 1980, 129, Fig. 3/1; 4/5; Székely 1997, Pl. LXIX/1, 3; LXX/3; LXXII/4; LXXV/6; LXXX/1; LXXXI/1-3; 8; LXXXIII/1; LXXXIV/1; LXXXIX/3, 13, 17-18, 29.

⁴¹ Székely 1970, Fig. 9/2; 10/3=13/4.

⁴² Székely 1980, Fig. 4/5. Referitor la prezența pe ceramica de tip Costișa / Ciomortan a acestor gurguie, credem că la geneza acestora trebuie avut în vedere și o posibilă moștenire Odaia Turcului, pe ceramica acesteia fiind întâlnit așa-numitul ornament de tip "arici" (Băjenaru 1996, 313-323, Fig. 1/2-4), care, prin descompunere, a putut genera un asemenea decor.

⁴³ Material Wiitenberg inedit păstrat în colecția Muzeului din Sebeș; din passimuri provin două fragmente ceramice Wiitenberg, unul decorat cu incizii late dispuse în "câpriori", al doilea cu triunghiuri hașurate, ambele pe o pastă fină, de bună calitate, de culoare gălbuie. Săpăturile efectuate în această așezare nu au evidențiat nici o urmă materială databilă în epoca bronzului (vezi Horedt et alia 1967, 11-17).

⁴⁴ Căvruș, Rotea 2000, Pl. X/2.

⁴⁵ Vezi, mai recent, Székely 1996, 53.

Problematica „culturii Ciomortan” a suscitat numeroase controverse în rândul specialiștilor, în sensul precizării originii și a legăturilor cu manifestările culturale învecinate. Relațiile „culturii Ciomortan” sunt documentate, până în prezent, doar cu spațiul estic, aici referindu-se la importurile apărute în mediul cultural monteorean, la geneza căruia, pentru arealul moldovean, și-a adus, se pare, un considerabil aport⁴⁶. După N. Chidioșan, „grupul Ciomortan” reprezintă un aspect zonal al primei faze a culturii Wietenberg, subliniind contribuția elementelor răsăritene la cristalizarea acestei culturi în sud-estul Transilvaniei⁴⁷. Același autor paralelizează aceste descoperiri, pe baza importurilor, cu faza Monteoru I C₃ final și I C₂ incipient⁴⁸. Alți autori, printre care îi amintim pe P. Roman, Zs. Székely, M. Rotea plasează descoperirile de tip Ciomortan la un orizont ante Wietenberg⁴⁹. T. Muscă opinează, pe de altă parte, pentru existența unei culturi Ciomortan, de sine stătătoare, pe parcursul căreia apar primele elemente ale culturii Wietenberg⁵⁰. V. Cavruc postulează, mai recent, pe baza stratigrafiei și a observațiilor asupra materialelor din așezarea eponimă de la Păuleni (f. Ciomortan) datarea primului nivel de aici într-o perioadă ante Wietenberg și atribuirea sa culturii Costișa, pătrunsă prin pasurile Munților Orientali în sud-estul Transilvaniei⁵¹. În accepțiunea ultimelor interpretări date descoperirilor de la Păuleni, se pare că aceste materiale sunt încărcate cu un alt conținut cultural, constituind un facies transilvănean al culturii Costișa timpurie.

9. SĂSCIORI-*Vârful Măglii*, com. (jud. Alba).

Punctul numit de localnici *Vârful Măglii* se află situat pe partea dreaptă a Văii Sebeșului, pe un vârf proeminent de deal ce domină zona învecinată. Bogatul material arheologic recuperat din acest punct, semnalat încă din anul 1988⁵², aparține în covârșitoarea majoritate culturii Coțofeni, faza a III-a. Fragmentele ceramice păstrate în muzeul sebeșan provin dintr-o donație făcută după descoperirea lor, în anul 1998, cu ocazia săpării unui adăpost chiar pe platoul superior. Alături de materialele Coțofeni recuperate se află și sporadice fragmente ceramice ce pot fi atribuite epocii bronzului timpuriu și mijlociu.

Bronzului timpuriu îi atribuim un mic fragment ceramic de culoare cafenie care este decorat cu un brâu orizontal prevăzut cu mici alveole circulare (Pl. VI/4). O mențiune aparte însă trebuie făcută în cazul unei căni, semnalată nu demult de către H. Ciugudean, care o include între descoperirile de tip Livezile⁵³. Cana, din care se păstrează partea inferioară, are corpul de formă globulară-aplatizată, în partea de sus, lipsă, existând, cel mai probabil, un gât puțin prelung, ușor evazat. Se pare că exemplarul ce îl prezentăm avea o toartă suprainălțată ce pomea din buză. La baza gâtului se desfășura un șir (sau mai multe ?) de boabe de linte, de mărime mijlocie (o parte din ele păstrate, altele căzute), sub care s-au realizat, prin incizii fine, triunghiuri hașurate oblice, ce se înălțau, dispuse cu vârful în jos. Pereții vasului, de culoare negru-gălbui sunt lustruiți iar grosimea lor este mică (Pl. I/1).

Vasul de la Săsciori este foarte asemănător unei căni de tip Livezile găsită în așezarea eponimă⁵⁴. Contextul descoperirii exemplarului de la Săsciori nu permite formularea unor concluzii tranșante, însă totuși trebuie avut în vedere faptul că materialul de pe *Vârful Măglii* aparține fazei Coțofeni III, cu excepția micului fragment decorat cu un brâu alveolat amintit deja de aici. Astfel stând lucrurile, cana de la Săsciori ar putea fi datată în timpul culturii Coțofeni, o cană cu decor asemănător apărând în acest mediu la Geoagiu de Jos (jud. Hunedoara)⁵⁵. Factura descoperirii este însă străină mediului Coțofeni. Apropieri, în direcția utilizării inciziilor fine la realizarea triunghiurilor, puse pe seama unor influențe sud-dunărene⁵⁶, se pot face și cu o descoperire Coțofeni recent publicată de la Deva-Dealul Cetății⁵⁷. Pentru mediul Coțofeni sud-dunărean sârbesc ar fi de semnalat un vas ornamentat cu aceeași asociere de triunghiuri hașurate oblice cu „boabe de linte”, găsit la Klokočevac⁵⁸. Cele mai apropiate analogii le oferă însă exemplarul pomenit de la Livezile, datat în etapa de început a evoluției grupului Livezile⁵⁹, precum și un exemplar de la Zlatna-Colțul lui Blai⁶⁰, atribuit recent unei faze evolute a aceleiași grup⁶¹. O foarte bună analogie în privința formei vasului de la Săsciori o avem și în varianta Ljubljana a culturii Vučedol, unde apare și decorul format din triunghiuri dispuse asemănător, însă hașurate în rețea⁶².

Exemplarul săsciorian se pare că reflectă conținutul ceramic al fazei Coțofeni III târzie, în care își fac apariția, ca tehnologie sau ornamentare și/sau tipologie, primele elemente ale bronzului timpuriu din zona respectivă.

Un lot distinct de materiale îl formează mai multe fragmente ceramice caracterizate de un numitor comun: decorul realizat cu pieptenele și măturicea. Descoperirile avute la dispoziție sunt ilustrate de fragmentul unui vas cu gâtul puternic arcuit spre exterior, de culoare roșcată și bine netezit la interior și cafenie la exterior, ornamentat vag cu striuri abia vizibile (Pl. VII/6) și fundul unui vas de culoare cărămizie, decorat dezordonat cu măturicea (Pl. VII/4), la care se adaugă mai multe fragmente din partea inferioară a unui vas de mare capacitate, de culoare cenușiu închis la interior și gălbui-cărămiziu la exterior, cu suprafețele lustruite, decorat în zona mediană cu grupe de câte șase incizii verticale realizate cu un pieptene (Pl. VII/8), vas din care făcea parte, probabil și fragmentul de la Pl. VII/7.

⁴⁶ Zaharia 1970, 65-66.

⁴⁷ Chidioșan 1980, 71, 85.

⁴⁸ Chidioșan 1980, 71.

⁴⁹ Roman 1986, 45; Rotea 1993, 30-31; Székely 1997, 60.

⁵⁰ Muscă 1979, 88.

⁵¹ Cavruc 1999, 14; Cavruc 2001, 56.

⁵² Kalmar-Maxim 1988, 469 (la care toponimul apare greșit Săscior-Vârful Măglii); Ciugudean 2000, 80, nr. 511.

⁵³ Ciugudean 1996, 80.

⁵⁴ Ciugudean 1997, 10, 12, Fig. 9/2.

⁵⁵ Roska 1942, 15, Fig. 4/4.

⁵⁶ Ciugudean 1996, 142.

⁵⁷ Rîșcuța 2000, 209, Pl. VI/3.

⁵⁸ Tasić 1987, Pl. II/12; Tasić 1995, Pl. XXIV/1.

⁵⁹ Ciugudean 1997, Fig. 9/2.

⁶⁰ Lipovan 1983, 37, Pl. III/10; Ciugudean 1991, Fig. 24/11; Ciugudean 1996, Fig. 43/13.

⁶¹ Ciugudean 1996, 90, 95-96, Fig. 43/13.

⁶² Batović 1975, Pl. 31/4.

Prezența acestor materiale pe *Vârful Măglii* este, pentru zona Sebeșului, una cu totul aparte. Ne-am fi așteptat ca astfel de produse ceramice să apară în așezările joase, de câmpie, dar nicidecum într-o așezare de înălțime, precum cea de la Săsciori. Persistența decorului striat neregulat și a celui realizat cu un pieptene este rar semnalată în rândul descoperirilor Wiitenberg. Astfel de descoperiri sunt pomenite în așezări Wiitenberg II aflate în zona înaltă la Ciugud-*Între Cărări*⁶³, Plăiești (jud. Cluj)⁶⁴, Teina și Straja⁶⁵. Plasarea cronologică a materialelor noastre se situează la același orizont, cu sublinierea necesară că la Săsciori lipsesc alte elemente de ornamentală, în afara celor deja pomenite.

Observațiile făcute asupra unor materiale din Transilvania și Banat asupra ornamentației cu pieptenele (*Kammstrich*) au condus la concluzia că maxima utilizare a acestora se situează în perioada finală a bronzului timpuriu și în cea de început a bronzului mijlociu⁶⁶, ea fiind prezentă în fazele de debut ale culturilor bronzului "clasic" din jumătatea vestică a României, suprapunându-se peste aria ocupată de ceramica cu decor textil⁶⁷.

10. SEBEȘ, mun. (jud. Alba).

De pe malul stâng al râului Sebeș, din lunca acestuia, la cca. 500 m de locul lui Ordan Nicolae, cum e specificat pe biletul însoțitor materialului, provine un fragment din peretele unui vas prevăzut cu toartă. Descoperirea, prin factura ei poate fi atribuită epocii timpurii a bronzului. Remarcăm faptul că vasul aparține speciei fine, în compoziția pastei intrând nisip și mici pietricele. La interior recipientul prezintă o culoare cenușiu-maronie, exteriorul având o nuanță de negru-gălbui (Pl. II/4). Alături nu s-au aflat alte materiale databile în perioada respectivă.

După factura sa descoperirea aparține bronzului timpuriu II, ea putând fi, eventual, atribuită grupului cultural Șoimuș.

11. SEBEȘ-Podul Pripocului, mun. (jud. Alba).

Din cercetările de teren efectuate în cuprinsul așezării de către prof. Th. Streitfeld din Sebeș, în anul 1958 provine și un ac de bronz cu capul discoidal (*Scheibenkopfnadel*) decorat în tehnica *au repoussé* (Pl. VIII/2). Acul de bronz de la Sebeș-Podul Pripocului a intrat frecvent în atenția specialiștilor prin caracterul său inedit pentru teritoriul României. Majoritatea acestora s-au pronunțat pentru o datare a piesei în perioada de debut a bronzului mijlociu, legând-o de locuirea Wiitenberg II sesizată în respectivul sit⁶⁸. Nu au lipsit însă nici alte încercări, precum cea a lui A. Florescu, care, pornind de la o reconstituire eronată a părții superioare a acului (reconstituire deloc necesară, având în vedere că discul piesei are marginile bine delimitate) a inclus-o în rândul acelor cu discul rombic și a atribuit-o culturii Noua, deci bronzului târziu⁶⁹. Analiza spectrală efectuată asupra piesei de către M. Schröder (Stuttgart), în anul 1962, ne indică prezența staniului în procent de 3,1 %, alte elemente apropiate valorii de 1% fiind stibiul și arsenul (vezi tabelul de mai jos)⁷⁰.

Sn	Pb	As	Sb	Ag	Ni	Bi	Au	Zn	Co	Fe
3,1	0,06	0,94	1,1	-0,01	0,43	0	0	0	0,01	+

Piesa prezintă numeroase analogii, din punct de vedere stilistic, în medii culturale diferite din zona central europeană, unde întâlnim exemplare cu ornamentație extrem de variată. Pot fi amintite aici descoperirile de la Vycapy-Opotovce din grupul Nitra⁷¹, în mediul Vatină, la Kisapostag⁷², Dunaújváros⁷³, Százhalombatta⁷⁴, Dunakeszi⁷⁵, în mediul Gáta, la Oroszvár⁷⁶ sau în stațiunea eponimă⁷⁷, în cultura Ausjenitz, la Franzhausen⁷⁸, ori în cultura Unetice⁷⁹. Dată fiind prezența constantă, în respectivele stațiuni, în contexte cu caracter funerar, nu excludem posibilitatea ca acul de la Sebeș să aparțină, și în acest caz, unui posibil inventar funerar. Nu lipsită de importanță este și descoperirea unor materiale ceramice decorate cu măturicea din așezare⁸⁰, ceea ce poate lega acul, teoretic și de această locuire.

De reținut faptul că, conexiunile cu zona transdanubiană a zonei Sebeșului sunt relevate, pe lângă descoperirea discutată, și de depozitul de bronzuri, recent reconsiderat de C. Kacsó, databil la nivel cronologic de Reinecke Bz. A2⁸¹.

12. SEBEȘ-Țiglăria lui Weber, mun. (jud. Alba).

În locul numit *Țiglăria lui Weber*, loc aflat undeva în partea sudică a Sebeșului, către Pelrești, cu ocazia săpării unui șanț au fost descoperite resturile unui vas ceramic. Mai precis, avem doar partea superioară a unei amfore, fragmentată destul de puternic de respectivele lucrări. Amfora, cu gâtul înalt are buza evazată elegant spre exterior. Corpul se dezvoltă puternic în zona umărului, unde, foarte probabil, era prevăzută cu torți în bandă puternice. Linia de contact dintre gât și umăr este marcată printr-o

⁶³ Popa 1999, 108, 112, Pl. I/1-3, unde însă nu apar pe ceramică fină.

⁶⁴ Kalmar-Maxim 1988 a, 1051.

⁶⁵ Andrițoiu 1992, 40, Pl. 23/4; 24/2.

⁶⁶ Vezi Popa 1998, 75-76; Lazarovici 1998, 47.

⁶⁷ Vezi pentru alte probleme discutate de noi pe marginea acestei probleme, la Popa 1998, 75-79.

⁶⁸ Horedt 1960, 135, Fig. 15; Horedt et alia 1967, 19, Fig. 9/5 (fără încadrare cronologico-culturală); Andrițoiu 1992, 83, Pl. 66/2; Boroffka 1994.

⁶⁹ Florescu 1991, 117, Fig. 98/6.

⁷⁰ Junghans et alia 1962, analiza nr. 8935.

⁷¹ Gimbutas 1985, Fig. 10/1-5, 17; Pl. 3/1; 39/1-2; Vladár 1981, Pl. 5/1, 6.

⁷² Szathmári 1988, Fig. 1/8; 6/23.

⁷³ Bóna 1975, 55, Fig. 9/9-10; Pl. 23/12; 57/6, 80/7.

⁷⁴ Bóna 1975, Fig. 14/2, ac (mit Fächerkopf) decorat pe margine asemănător celui de la Sebeș.

⁷⁵ Bóna 1975, Fig. 55/5, 13.

⁷⁶ Bóna 1975, Pl. 277/3.

⁷⁷ Bóna 1975, 244, Pl. 26/6; 275/1-2; 277/1.

⁷⁸ Neugebauer 1988, Fig. 5/13-15, 16.

⁷⁹ Gimbutas 1965, Fig. 164/4-8.

⁸⁰ Popa, Totoianu 2001, 36, Pl. 2/3.

⁸¹ Kacsó 1993, 69-76, Fig. 1-2.

incizie orizontală. Recipientul, aparținând speciei semifine, este degresat cu nisip și mici pietricele, fiind ars reductant, în urmă căreia a primit o culoare cenușiu-închisă (Pl. I/2).

Vasul, neînsoțit și de alte materiale, poate fi destul de greu încadrat unei manifestări culturale. Vase apropiate ca formă, al căror gât se unește cu corpul printr-un prag, se cunosc în cultura Nir, la Berea⁸² sau în orizontul mormintelor în cistă, la Nucet⁸³, un alt fragment dintr-un vas probabil asemănător fiind găsit la București, în mediul Glina⁸⁴. Dat fiind faptul că din partea superioară se păstrează cea mai mare parte, propunem o reconstituire a acestuia cu torțile plasate pe umăr, fapt ce îl deosebește de cele două exemple citate de noi.

Cel mai probabil, descoperirea de la *Țiglăria lui Weber* se încadrează la sfârșitul BT II, legându-se, posibil, de manifestări gen Șoimuș finale, după cum sugerează factura vasului.

13. SEBEȘ-Valea Janului, mun. (jud. Alba).

Sub numele de *Valea Janului* este cunoscut un mic pârâu, afluent de dreapta al *Văii Sărății*, la rândul ei, aceasta din urmă, afluent de dreapta a râului Secaș. Pe un platou neted aflat la cca. 1 km de la intrarea pe firul pârâului, pe partea stângă a văii, în vecinătatea unui izvor cu debit scăzut a fost investigată, în anul 1962 o așezare cu urme de locuire petreștene și postromane⁸⁵. Săpăturile, aflate sub conducerea lui D. Berciu⁸⁶ au constatat din două secțiuni, numerotate cu S I și S II. Din cercetarea amintită o parte a descoperirilor se păstrează în muzeul din Sebeș⁸⁷. Analiza acestora ne permite însă să afirmăm că unele materiale aparțin, cu siguranță, și epocii bronzului.

Descoperirile din epoca bronzului au fost găsite în ambele secțiuni, majoritatea având notate pe ele cu tuș, locul exact de proveniență. Aflându-ne în fața unei descoperiri interesante, am considerat oportună, pentru mai buna cunoaștere a provenienței materialelor, prezentarea, pentru fiecare fragment în parte, a locului de găsim:

S I/1962 □ 8 – 0,20-0,40 m (Pl. III/8);

S I/1962 □ 11 – 0,30-0,40 m (Pl. III/9; IV/4; V/9);

S I/1962 □ 11 – 0,40-0,60 m (Pl. III/1, 5; IV/1, 5-6; V/3, 5);

S II/1962 (Pl. V/8);

S II/1962 □ 1 (Pl. II/3; V/1);

S II/1962 □ 10 – 0,40-0,60 m (Pl. V/2, 4, 6-7, 10);

Passim (Pl. III/2).

Din fericire, am reușit să identificăm o parte din arhiva șantierului, păstrată actualmente în Muzeul din Sebeș, cuprinzând și profilul stratigrafic sudic al secțiunii S II/1962, orientată pe direcția SV-NE. Cu toate că sarcina publicării unor documente de șantier cu o vechime apreciabilă devine, în lipsa altor date concrete ajutoare, una destul de dificilă⁸⁸, credem totuși că recuperarea a ceea ce se mai păstrează este binevenită, cu atât mai mult cu cât ea vizează nu doar obiectul discuției de față, ci și cultura Petrești și epoca postromană (sec. IV p. Chr.).

Conform desenului pomenit, stratigrafia se prezenta, pe sectorul respectiv, de sus în jos, astfel:

- humus recent;
- strat steril din punct de vedere arheologic;
- nivelul III de cultură;
- nivelul II de cultură;
- nivelul I de cultură;
- solul viu.

Observăm din acest profil faptul că, secțiunea S II/1962 a fost trasată către marginea platoului, întrucât depunerile arheologice de pe direcția SV se diluează treptat, (nivelul I în dreptul metrulei 4 chiar pierzându-se) proporțional cu creșterea nivelului steril superior. Consistența stratului de cultură este, însă, evidentă spre capătul de NE al secțiunii, ceea ce indică faptul că aici ne aflăm în plină așezare. Complexele numerotate cu *Gr. 1*, *Gr. 2*, *Gr. 3* și *B 1*, aparțin, se pare, depunerilor eneolitice timpurii⁸⁹. Între G 2 și G 3 se interpune, tăind nivelul III și partea superioară a nivelului II, un cuptor de epocă postromană (sec. IV p. Chr.) (Fig. 1).

Materialele databile în epoca bronzului, găsite în această secțiune sunt mai puține, iar observațiile stratigrafice consemnate pe ele destul de vagi (vezi supra). Reținem prezența lor în primul carou, fără adâncimea precizată și în caroul 10, unde au apărut între – 0,40-0,60 m. Raportând aceste date la stratigrafia păstrată am putea afirma că, cel mai probabil, descoperirile din epoca bronzului s-au surprins în nivelul superior de cultură (nivelul III), fără a forma un nivel distinct (din moment ce acesta conține și materiale petreștene) sau complexe de locuire.

⁸² Bader 1978, 24, Pl. IV/1= VIII/3.

⁸³ Schuster 1997, 129, Fig. 78/2.

⁸⁴ Schuster 1997, Fig. 95/3.

⁸⁵ Popescu 1963, 454; RepArhAlba 1995, 167. În ambele lucrări cuptorul de epocă postromană este datat, greșit, în epoca prefeudală.

⁸⁶ Conform documentației păstrate în arhiva Muzeului din Sebeș, colectivul de cercetare a fost format din D. Berciu (coordonator), I. Berciu și, pe atunci studenții, V. Wollmann și E. Moscalu.

⁸⁷ Sigur, materiale din această săpătură se păstrează și la Universitatea "1 Decembrie 1918" Alba Iulia, fiind ajunse aici probabil prin transferul lor din Muzeul Brukenthal Sibiu, unde au fost în posesia Prof. univ. dr. Iuliu Paul. Între acestea din urmă se află și un fragment de vas din bronzul timpuriu pe care, pentru a nu rupe unitatea lotului, l-am ilustrat în prezenta lucrare (Pl. IV/4).

⁸⁸ D-I V. Wollmann, singurul care mai poate fi consultat, din colectivul de cercetare al anului 1962, nu ne-a putut furniza nici dănsul informații suplimentare.

⁸⁹ Autorii cercetării afirmă că aici s-a aflat un strat de cultură cu trei niveluri petreștene (Popescu 1963, 454; RepArhAlba 1995, 167), în timp ce prof. I. Paul afirmă că avem de-a face doar cu un singur nivel petreștean, probabil de fază B (Paul 1992, 143). Pe fondul acestor neconcordanțe, comparând datele publicate în anii '60 cu desenul stratigrafiei avut la dispoziție, tindem să dăm crezare primelor informații.

Cu totul altfel se pare că stătea situația în cazul S I/1962, dată fiind concentrarea de materiale din epoca bronzului în caroul 11, între adâncimile 0,30-0,60 m, unde aflăm cea mai mare cantitate de ceramică recuperată și unde nu este exclusă prezența unui complex, a cărui limite să nu fi fost sesizate la vremea respectivă.

Întregul lot din epoca bronzului constă din ceramică, în rândul căreia întâlnim doar speciile semifină și, într-un caz, grosieră. Degresantul utilizat în cazul ceramicii a fost, în toate situațiile, nisipul și pietricelele. Arderea vaselor a fost incompletă, culorile rezultate în urma acestui proces fiind cel mai adesea cenușiul și cărămiziuil, năpădind însă și nuanțele de maroniu.

În S I/1962, în caroul 6, la – 0,40-0,60 m a fost găsită și o roțiță de cărucior, lucrată din lut, de culoare cărămiziu-cenușie. Piesa, păstrată întreagă, prezintă urmele butucilor pe ambele părți, astfel încât nu există dubii asupra rolului funcționalității (Pl. V/6). Roțița credem că poate fi legată, indubitabil, de lotul de descoperiri prezentat. La acest orizont cronologic, roțițe de car apar în grupul Gornea-Orlești din Oltenia⁹⁰, la Rogova (jud. Mehedinți)⁹¹, la Sanislău, în cultura Nir II fiind găsit un fragment de cărucior⁹². De remarcă numărul extrem de redus al unor asemenea piese în BT pe teritoriul României⁹³.

În aceeași secțiune, în caroul 11, la dâncimea 0,40-0,60 m a apărut o piesă de lut, cu slip de culoare brună, ruptă la un capăt, ce a putut aparține unei linguri (?) (Pl. V/5).

Formele ceramice mai des întâlnite sunt vasele de capacitate mare, având corpul pântecos, gâtul ușor alungit, iar buza îngroșată și arcuită spre exterior. Majoritatea vaselor de acest tip erau ornamentate cu măturicea (Pl. III/1, 4, 6, 8-9; IV/5, 7-8; V/9). Vasele reprezentate printr-un singur exemplar sunt amfora (Pl. V/7), vasul-sac (Pl. III/2), un vas cu pereții aproape drepti (vas-sac ?), având în zona umărului un mic prag (Pl. V/10). În aceeași categorie intră și vasele de mici dimensiuni, documentate printr-un vas cu aspect de amforă, cu gâtul îngust (Pl. III/7), o mică oală cu două torți, având gâtul prelung și aproape drept, iar la baza torții un ușor umăr (Pl. IV/4) și un pahar (?) prevăzut cu torțiță proeminentă perforată vertical (Pl. III/3). Remarcăm, tot aici, și fundul unui vas prevăzut cu inel (Pl. V/4).

Ornamentația se axează îndeosebi pe stilul *Besenstrich*, striurile trase cu măturicea acoperind toate zonele exterioare ale vaselor, pornind de sub buză (Pl. III/1, 3; IV/1-3, 5-8; V/1, 7). Două recipiente au fost decorate cu striuri rare dispuse neregulat (Pl. V/9-10). Prin incizie a fost realizat și un decor în "schelet de pește", ce flanchează fundul vasului (Pl. V/3). Impresiunile constau din alveole realizate pe buză (Pl. III/1) sau pe marginea fundului vasului (Pl. IV/6). Decorul în relief este prezent prin nervuri (Pl. III/7) și brăie orizontale (Pl. III/6, 8) precum și proeminențe alungite orizontale (Pl. III/2) sau verticale (Pl. III/9) plasate sub marginea vaselor de mari dimensiuni.

Vase prevăzute pe diametrul maxim cu torți asemănătoare celei de la Pl. V/7 se întâlnesc și în așezarea cu ceramică striată de la Păuleni (Ciomortan)⁹⁴. Decor striat executat cu măturicea pe torțile vaselor (Pl. V/1) apar tot la Păuleni⁹⁵, precum și în Oltenia, la Ocnele Mari-Ștrand.⁹⁶ Rare sunt pentru această secvență cronologică vasele cu torți perforate vertical. O descoperire similară, atribuită unei străchini calotiforme, cunoaștem de la Uioara de Jos, ornamentată însă cu decor textil⁹⁷. Pentru vasul de la Pl. III/9, ornamentat cu o proeminență aplicată sub buză avem o bună corespondență la Bretea Mureșeană, în mediu socotit de M. Rotea ca fiind Colofeni târziu⁹⁸, iar de noi Șoimuș⁹⁹.

În clasificarea propusă de noi ornamenticii striate de pe ceramica bronzului timpuriu intracarpatic, materialele de la Valea Janului se încadrează în categoriile 1 b și 1 c¹⁰⁰, asociere sesizată în sud-vestul Transilvaniei prin cercetări sistematice, doar la Deva-Magna Curia¹⁰¹.

În afara ornamentației cu măturicea, individualizantă în cazul de față, surprinde prezența unor elemente decorative ce trădează o componentă din fondul cultural al bronzului timpuriu "clasic" transilvănean. Susținem afirmația prin prezența proeminențelor-apucători alungite ale vaselor-sac (elemente Șoimuș) (Pl. III/2) sau proeminențelor verticale de sub buza vasului (Pl. III/9) sau a decorului în "schelet de pește" (Pl. V/3), ultimele probabil transmise prin filieră Șoimuș dintr-o etapă a bronzului timpuriu mai veche. Observația poate constitui un sprijin important în încercarea de datare mai fină a descoperirilor de la Valea Janului, prin prisma respectivelor asocieri și, un lucru demn de reținut, prin lipsa totală (s. a.) a decorului în stilul *Textilmuster*. În ordinea de idei prezentată, materialele noastre își găsesc cele mai bune corespondențe în locuirea din bronzul timpuriu de la Gligorești-Holoame, aceasta în ciuda distanței relativ mari între cele două stațiuni. Întâmplător sau nu, ne vedem obligați să atragem atenția că ambele sunt situate în zona unor noduri rutiere, a căror vechime coboară bine în preistorie. Prin luarea în vedere a locuirii de la Gligorești ca posibil pendant pentru descoperirile noastre, trebuie să acceptăm, implicit și datarea propusă pentru bronzul timpuriu de pe Holoame, la finele etapei BT II¹⁰².

Descoperirile de la Valea Janului ocupă, la ora actuală, un loc important în cunoașterea finalului bronzului timpuriu din spațiul intracarpatic. Ne motivăm afirmația prin faptul că ne aflăm în fața uneia dintre puținele situații în care materialele provin dintr-o săpătură sistematică, având un context relativ bine stabilit. Cantitativ vorbind, ele se situează după descoperirile de la

⁹⁰ Petre Govora 1995, 39, Fig. 5/12. Piesa de aici nu prezintă însă butuc, ea apropiindu-se, mai degrabă, de ceea ce este desemnat îndeosebi ca fiind fusaiole plate.

⁹¹ Crăciunescu 1999, 97.

⁹² Bader 1978, 27, Pl. VII/15; Schuster 1996, 117, Pl. 6/3.

⁹³ Fapt ce reiese în mod evident din repertorierea realizată de C. Schuster (Schuster 1996, 117-137).

⁹⁴ Cavruc 1999, Fig. 2/1-2; Cavruc 2000, Pl. V/3 = VI/5.

⁹⁵ Cavruc 2000, Pl. V/2 = VI/6.

⁹⁶ Petre Govora 1995, Fig. 3/1.

⁹⁷ Ciugudean 1996, 111, Fig. 86/4.

⁹⁸ Rotea 1981, 24, Pl. VII/1.

⁹⁹ Nu pot fi trecute cu vederea unele materiale Șoimuș, provenind din nivelul II, superior, publicate chiar în lucrarea respectivă, toate cu manșetă bine reliefată (Rotea 1981, Pl. VII/3, 6-7) sau de alte materiale din același loc, păstrate în Muzeul din Deva. Pentru includerea unor materiale de aici în bronzul timpuriu, vezi și Andrișoiu 1992, 120, nr. 19.

¹⁰⁰ Popa 1998, 70.

¹⁰¹ Rîșcuța 1998, 116, Fig. 17-18.

¹⁰² Gogăltan 1997, 18.

Zoltan (jud. Covasna)¹⁰³, Gligorești-*Holoame* (jud. Cluj) și Deva-*Magna Curia* (jud. Hunedoara), doar primele două stațiuni oferind o varietate tipologică și stilistică asemeni celei întâlnite la Sebeș; în acest sens materialele publicate de noi aduc noi contribuții în privința lărgirii repertoriului ceramic al BT transilvănean. Nu în ultimul rând, locuirea prezentată face dovada penetrării comunităților purtătoare a stilului *Besenrich* nu doar pe cursurile de ape importante, ci și pe afluenții mici, atunci când economia de subsistență sau alte cerințe o impuneau. Stațiunea de la *Valea Janului* este, în acest sens, un caz aparte.

Încercând să rezumăm concluziile ce se desprind din rândurile de mai sus rămân credem noi problematice plasările exacte a unor descoperiri. Amintim aici, pentru Bronzul timpuriu I, cana de la Săsciori (Pl. I/1) sau descoperirile de la Petrești (Pl. II/1, 3, 5), întrucât, atât contextul cât și analogiile, sugerează o datare sincronă culturii Coțofeni. Plasarea la un orizont post Coțofeni a acestora poate fi făcută doar admitând faptul că factura și formele sunt străine mediului cultural amintit, însă nu putem exclude ca asemenea produse să caracterizeze un orizont Coțofeni târziu. La Săsciori cana în discuție a apărut alături de ceramică specifică fazei Coțofeni III, iar la Petrești, de asemenea există numeroase produse ceramice Coțofeni III. În această ordine de idei, putem aprecia că aceste prime elemente ale bronzului timpuriu nu pot fi rupte de faza finală Coțofeni și, prin umare, cel puțin descoperirile prezentate, nu constituie orizonturi de locuire distincte și ulterioare acestei culturi. Conștienți de dificultatea opțiunii ferme pentru o variantă sau alta de datare a descoperirilor de mai sus, apreciem că publicarea lor este benefică, tocmai prin problemele pe care le ridică.

Bronzului timpuriu II îi aparțin descoperirile de la Sebeș, Sebeș-*Țiglăria lui Weber* și Doștat-*Coasta Ringhelului*, care prin materialele disponibile indică vag - ceramica avută la dispoziție fiind insuficientă - o posibilă apartenență a lor la grupul cultural Șoimuș, cel mai probabil unei etape evaluate.

Materialele de tip Gornea-Orlești de la Lancrăm-*Glod*, databile în BT III și cele, ceva mai timpurii, de la Sebeș-*Valea Janului* datând, cel mai probabil de la finele BT II completează numărul descoperirilor din bronzul timpuriu final semnalate deja în sud-vestul Transilvaniei¹⁰⁴. Ele mărturisesc o locuire a primei terase a Sebeșului, respectiv a Secașului, într-o perioadă de convulsii culturale, determinate de pătrunderea unui nou curent etno-cultural și a unor populații vestice în zona Transilvaniei, care prin evoluție și noi alimentări vor contribui la apariția culturilor bronzului mijlociu.

Descoperirile de la *Valea Janului* deocamdată greu de atribuit clar din punct de vedere cultural nu întrunesc, în opinia noastră, toate atributele caracteristice ceramicii de tip Gornea-Orlești, fiind anterioare acestui orizont cultural. Ele se plasează la nivelul evoluției locuirii de la Gligorești și tindem să dăm crezare colegului Fl. Gogâltan, care plasa această stațiune la finalul BT II. Lipsa ceramicii cu impresiuni textile ne obligă să ținem cont de această constatare, ce poate furniza un indiciu cronologic în evoluția manifestărilor culturale cu ceramică striată și cu decor textil și unul cultural, chiar dacă mai greu de sesizat, deocamdată. Marea problemă rămâne însă cea a lipsei (exceptând Zoltanul, care trebuie privit totuși ca rezultat al unei manifestări periferice, aflată sub semnul influențelor estice) complexelor din această perioadă, problemă care ar lămuri multe probleme referitoare la asocieri de forme și ornamente, evoluție internă și legături culturale. În acest moment ne mulțumim să constatăm totuși că Gligoreștiul și *Valea Janului* (la care nu este exclus să se alăture, dată fiind distanța mică față de Gligorești, și lemutul !) formează o grupă distinctă, ce poate defini, provizoriu aspectul culturii materiale aflată în evidentă schimbare, de la finalul BT II transilvănean. O datare timpurie a fost preconizată și pentru materialele de la Zoltan¹⁰⁵. Pătrunderea mai timpurie a grupelor cu ceramică decorată în tehnica *Besenrich* nu trebuie să ne surprindă, din moment ce aceasta este cunoscută cu mult înainte în mediul Jevișovice B sau în faza târzie a grupului Nyírség-Zatin¹⁰⁶. În această ordine de idei și problema fazei finale a grupului Șoimuș (pe departe de a fi definită clar) trebuie revizuită. Receptivi ideii de respectare a unei anumite convenții¹⁰⁷ și contrar a ceea ce afirmasem cu altă ocazie¹⁰⁸, acceptăm plasarea finalului grupului cultural Șoimuș (manifestare ce, cu siguranță, se va dovedi mult mai complexă decât o arată descoperirile publicate) cel mult până la finele BT II transilvănean. Nu excludem ca așezările ce flanchează cursul Mureșului să

¹⁰³ Căvruc, Căvruc 1997, 157-172; Székely 1997, 51-52, Pl. LXI-LXIV; Căvruc, Căvruc 1999, 131.

¹⁰⁴ Ciugudean 1996, 111, Fig. 86/8; Popa 1998, 49, 51-53, 68-79, Fig. 2; Pl. IV/5; V/2-7; VI-X; XI/1-5; Rîșcuța 1998, 115-116, Fig. 17-18; Rustoiu 1999, 95, 97, Pl. II/2-3, 5-6, 8-15; III/1-14; Rustoiu 2001, Pl. V/6, 8-12, 14-15.

¹⁰⁵ Lazarovici 1998, 46.

¹⁰⁶ Roman 1985, 121.

¹⁰⁷ Critică la care am fost supuși de Fl. Gogâltan (Gogâltan 1999, 72, nota 427).

¹⁰⁸ Popa 1998, 79.

furnizeze un al tip de inventar față de cele din zona deluroasă și de munte a Munților Apuseni, inventar rezultat în urma contactelor cu comunitățile din zona de câmpie a Transdanubiei. Comunitățile Șoimuș târzii din Munții Apuseni se pare că întrețineau relații de schimb mai strânse cu zona nord-vestică a României, din moment ce importul de la *Țebea-Ruști*¹⁰⁹, la care se adaugă cel de la *Ampoița-Peret*, trecut până în prezent cu vederea¹¹⁰, indică o orientare către comunitățile Nir II¹¹¹. Desigur, un aport considerabil la descifrarea multora dintre problemele discutate l-ar aduce publicarea integrală a celor două nivele de locuire din bronzul timpuriu de la Gligorești.

Revenind la materialele din muzeul sebeșan, interesantă ar fi fost de stabilit relația dintre locuirea de la *Valea Janului* și cea Șoimuș târzie (?) reprezentată de vasul găsit la *Țiglăria lui Weber*, ambele puncte fiind situate în hotarul Sebeșului.

Interesantele, dar din păcate puținele, descoperiri de la Miercurea Sibiului-*Gară* completează cu o nouă "verigă" lanțul actualmente extrem de fragmentat al bronzului timpuriu final intracarpatic. Posibil ca produsele publicate recent din "sud-vestul Transilvaniei" (?) și, cu atât mai mult cele total străine de mediul local, găsite mai demult la Ercea¹¹² să formeze un orizont cronologic (și cultural ?) marcat de o nouă penetrare vestică, din mediul Nagyrev târziu sau Hatvan timpuriu, cu o veselă în care se vor regăsi acum și amforele cu decor textil, precum cele din "sud-vestul Transilvaniei" (?)¹¹³ și de la Teiuș¹¹⁴. N. C. Rîșcuța vede aceste ultime descoperiri ca reprezentative pentru un "orizont distinct al descoperirilor de tip lernut", databil la nivel de Reinecke Bz A₁¹¹⁵. Cum ne-am exprimat și cu altă ocazie, nu credem că la acest nivel cronologic evoluția așa-numitului "grup lernut" (Gornea-Orlești) se mai derula, ea oprindu-se în ceea ce noi am numit etapă III a din bronzul timpuriu transilvănean¹¹⁶. Acest preconizat orizont târziu lernut este reprezentat, în realitate de alte materiale, rezultat al unui nou impuls cultural vestic, ce își așteaptă definirea exactă¹¹⁷. Ne menținem opinia datării lor la orizont Hatvan timpuriu, post "lernut", în etapa BT III b¹¹⁸.

Din perioada de debut a bronzului mijlociu se remarcă îndeosebi fragmentul ceramic de tip Costișa / Ciomortan, cel mai aproape de realitate import în mediul local Wietenberg și acul cu capul discoidal de la Sebeș-*Podul Pripocului*, care se plasează în aceeași perioadă. Dacă acest mediu local este unul Wietenberg II sau, mai degrabă unul sincron a ceea ce se înțelege încă îndeobște prin Wietenberg I, este greu de spus. Prin ineditul și prin caracterul fortuit al apariției lor, cele două descoperiri sunt, astfel, greu de încadrat exact, atât cronologic cât, mai ales, cultural.

Dintr-o perioadă imediat următoare datează descoperirile Wietenberg de la Săsciori-*Vârful Măglii*, ce ilustrează, probabil o comunitate Wietenberg I retardată, urcată în zona deluroasă și axată pe creșterea animalelor.

Rodul îndeosebi al unor cercetări de teren, dar și rezultatul unor săpături sistematice, materialele prezentate din muzeul sebeșan vin să completeze cu date suplimentare, uneori am putea zice chiar neașteptate, imaginea aflată încă în continuă și pasionantă construcție asupra bronzului timpuriu transilvănean. Noile probleme ridicate nu fac altceva decât să ilustreze încă odată, complexitatea proceselor derulate în această secvență cronologică și în debutul celei imediat următoare.

¹⁰⁹ Andrițoiu 1989, 8, Fig. V/14; Andrițoiu 1992, 24, Pl. 7/14.

¹¹⁰ Ciugudean 1991, Fig. 22/12; Ciugudean 1996, Fig. 33/12.

¹¹¹ Probabil, nu lipsită de importanță este semnalarea prezenței decorului format din impresiuni triunghiulare și la Gligorești-Holoame (Ciugudean 1996, Fig. 83/1) și Zoltan.

¹¹² Roska 1942, 191-192, Pl. 229-231.

¹¹³ Popa 1998, 53, 79, Pl. IV/5; Rîșcuța 1998, Pl. VII/4.

¹¹⁴ Ciugudean 1986, 81, Fig. 8/7; Ciugudean 1996, 112, Fig. 86/9.

¹¹⁵ Rîșcuța 1998, 114.

¹¹⁶ Popa 1998, 79.

¹¹⁷ Că este vorba de prima fază a culturii Wietenberg, lucru sugerat oarecum de noi (Popa 1998, 79) sau de un fond cultural anterior acestei manifestări, așa cum crede colegul N. Rîșcuța (Rîșcuța 1998, 114, nota 90) este o problemă care depășește nivelul informației editate actuale pe marginea acestui subiect; un posibil răspuns l-ar putea constitui publicarea integrală a materialelor de la Pianu de Jos (Ciugudean 1997 a, 10).

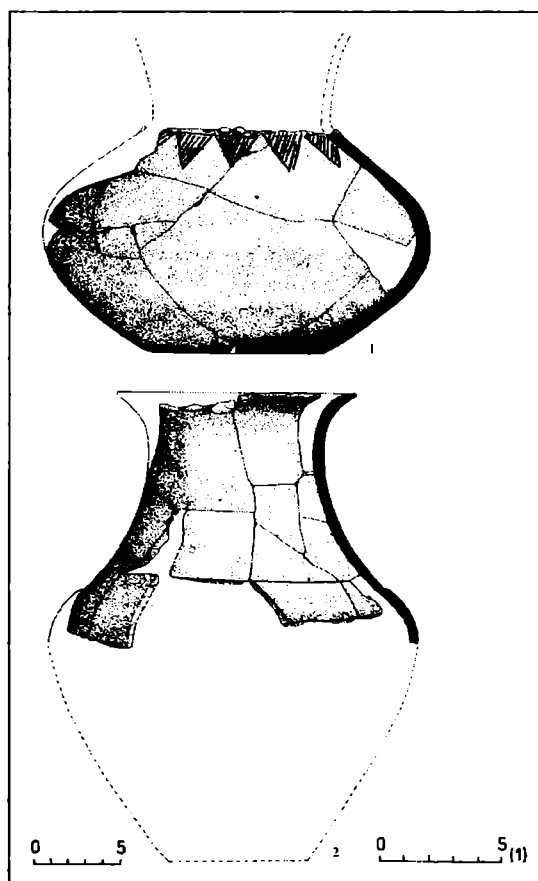
¹¹⁸ Popa 1998, 79.

BIBLIOGRAFIE

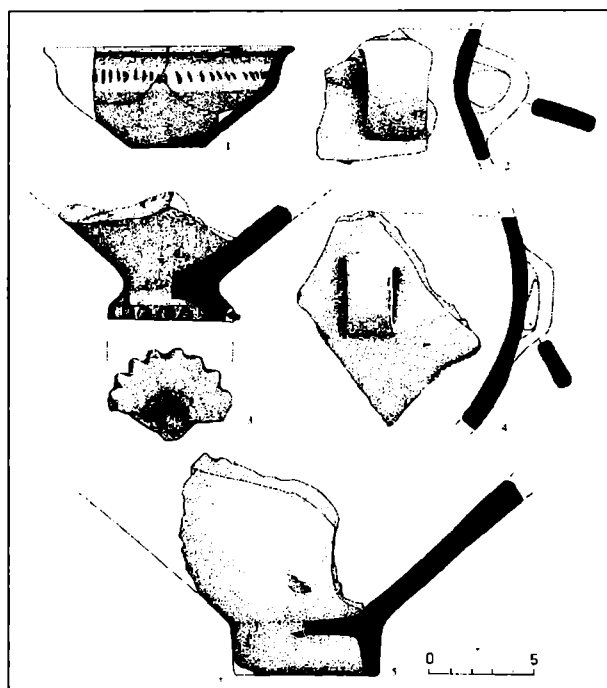
- Andrițoiu 1992 - I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bibliotheca Thracologica, II, București, 1992.
- Andrițoiu 1993 - I. Andrițoiu, *Metalurgia bronzului în sud-vestul Transilvaniei. Epoca bronzului (I)*, în *Analele Banatului*, II, 1993, p. 85-117.
- Bader 1978 - T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978.
- Batović 1975 - S. Batović, *Odnos jadranskog primorja prema području jugoistočnih Alpa u neolitu i eneolitu*, în *Arheoloski Vestnik*, XXIV, 1973, p. 62-127.
- Băjenaru 1996 - R. Băjenaru, *Un tip de decor specific bronzului timpuriu*, în *SCIIVA*, 47, 1996, 3, p. 313-323.
- Bóna 1975 - I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapest, 1975.
- Cavruc 1999 - V. Cavruc, *Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu*, în *Angustia*, 4, 1999, p. 13-41.
- Cavruc 2000 - V. Cavruc, *Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 131-154.
- Cavruc 2001 - V. Cavruc, *Legături între Moldova și sud-estul Transilvaniei în bronzul mijlociu*, în *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 55-76.
- Cavruc, Cavruc 1997 - V. Cavruc, G. Cavruc, *Așezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan*, în *Angustia*, 2, 1997, p. 157-172.
- Cavruc, Cavruc 1999 - V. Cavruc, G. Cavruc, *Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, în *CCA 1999*, p. 131-132.
- Cavruc, Rotea 2000 - V. Cavruc, M. Rotea, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, în *ActaMN*, 35/1, 2000, p. 155-172.
- Ciugudean 1991 - H. Ciugudean, *Zur frühen Bronzezeit in Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoita, jud. Alba*, în *PZ*, 66, 1, 1991, p. 79-114.
- Ciugudean 1996 - H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XIII, București, 1996.
- Ciugudean 1997 - H. Ciugudean, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Bibliotheca Musei Apulensis, VII, 1997.
- Ciugudean 1997 a - H. Ciugudean, *The Early and Midle Bronze Age in Transsylvania – General view*, în *The Bronze Age Civilisation in Transsylvania (exhibition catalogue)*, Alba Iulia, 1997, p. 5-12.
- Ciugudean 2000 - H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara, 2000.
- Crăciunescu 1999 - G. Crăciunescu, *Rogova, jud. Mehedinți*, în *CCA 1999*, p. 96-97.
- Florescu 1991 - A. C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, I / Biblioteca Thracologica, I, Călărași, 1991.
- Gogâltan 1995 - Fl. Gogâltan, *Die Frühe Bronzezeit im Südwesten Rumäniens. Stand der Forschung*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 55-79.
- Gogâltan 1997 - Fl. Gogâltan, *Gligorești-"Holoame"*, în *The Bronze Age Civilisation in Transylvania (exhibition catalogue)*, Alba Iulia, 1997, p. 18-19.
- Gogâltan 1999 - Fl. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XXIII, Timișoara, 1999.
- Gogâltan, Florea 1994 - Fl. Gogâltan, G. Florea, *Săpături arheologice la Gligorești (jud. Cluj) – 1990*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 9-38.
- Horedt et alia 1967 - K. Horedt, I. Berciu, Al. Popa, I. Paul, I. Raica, *Săpăturile arheologice de la Răhâu și Sebeș*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 11-27.
- Junghans et alia 1962 - S. Jughans, E. Sangmeister, M. Schröder, *Arbeitsgemeinschaft zur spektralanalytischen Untersuchung von Metallgegenständen der Kupfer- und Frühbronzezeit*, în *Analysen Muzeul Raional Sebeș*, mss.

- Kacsó 1993** - C. Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Sebeș*, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, p. 69-76.
- Kalicz-Schreiber 1981** - R. Kalicz-Schreiber, *Möglichkeiten zur feineren gliederung der Nagyrév-Kultur in Budapest*, în *Symposium Budapest-Velem*, Budapest, 1981, p. 81-86.
- Kalmar-Maxim 1988** - Z. Kalmar-Maxim, *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei*, în *ActaMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 465-483.
- Kalmar-Maxim 1988 a** - Z. Kalmar-Maxim, *Săpăturile arheologice de salvare de la Plăiești și Stejeriș*, în *ActaMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 1047-1063.
- Lazarovici 1998** - Gh. Lazarovici, *Încă o dată despre ceramica de la Gornea-Vodneac. Legăturile sale cu Transilvania și alte zone*, în *Angustia*, 3, 1998, p. 41-57.
- Lipovan 1983** - I. T. Lipovan, *Așezările purtătorilor culturii Coțofeni din bazinul Ampoiului (II)*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 29-48.
- Medunová-Benesová 1981** - A. Medunová - Benesová, *Die Jevisovice-Kultur südwestmährens*, în *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten-Internationale Symposium 1977. Budapest-Velem*, Budapest, 1981, p. 109-123.
- Muscă 1979** - T. I. Muscă, *Unele observații în legătură cu fenomenul cultural Ciomortan*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 87-89.
- Neugebauer 1994** - J.-W. Neugebauer, *Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit in Ostösterreich südlich der Donau*, în *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 85-111.
- Neustupný 1966** - E. Neustupný, *K mladšimu eneolitu v Karpatské kotlině*, în *Slovenská Archeológia*, XIV/1, 1966, p. 77-96.
- Paul 1969** - I. Paul, *Așezarea neo-eneolitică de la Pianu de Jos (Podei), jud. Alba*, în *Studii și Comunicări Muzeul Brukental*, 14, 1969, p. 33-88.
- Paul 1992** - I. Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992.
- Petre Govora 1995** - Gh. Petre Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei, Râmnicu-Vâlcea*, 1995.
- Popa 1998** - C. I. Popa, *Noi descoperiri aparținând bronzului timpuriu în bazinul mijlociu al Mureșului și câteva considerații privind finalul acestei perioade în Transilvania*, în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 47-85.
- Popa 1999** - C. I. Popa, *Cercetări de teren în centrul și sud-vestul Transilvaniei (I)*, în *BCȘS*, 5, 1999, p. 107-146.
- Popa, Ferencz 1999** - C. I. Popa, I. V. Ferencz, *Peșteana-"Măgureauă", jud. Hunedoara*, în *CCA. Campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 84-85.
- Popa, Totoianu 2001** - C. I. Popa, R. Totoianu, *Date noi asupra locurilor umane de la Sebeș-Podul Pripocului (jud. Alba)*, în *Patrimonium Apulense*, I, 2001, p. 33-54.
- Popescu 1963** - D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1962*, în *SCIV*, 2, 1963, p. 451-466.
- Prox 1941** - A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt, 1941.
- Rișcuța 1998** - C. Rișcuța, *Archaeological discoveries concerning the Early Bronze Age at Deva*, în *The Early and Midle Bronze Age in the Carpathian Basin*, Bibliotheca Musei Apulensis, VIII, Alba Iulia, 1998, p. 111-139.
- Rișcuța 1998 a** - N. C. Rișcuța, *Materiale arheologice aparținând bronzului timpuriu în colecția Muzeului din Deva*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p. 103-128.
- Rișcuța 2000** - N. C. Rișcuța, *Materiale arheologice preistorice aflate în colecția veche a Muzeului din Deva*, în *Analele Banatului*, s. n., VII-VIII, 1999-2000, p. 205-228.
- Roman 1976** - P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, Biblioteca de arheologie, XXVI, București, 1976.
- Roman 1985** - P. I. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului "tracic" în Oltenia*, în *Thraco-Dacica*, VI, 1-2, 1985, p. 116-122.
- Roman 1986** - P. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, p. 29-55.
- Roska 1942** - M. Roska, *Erdély régészeti repertórium, I. Öskor*, Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum, I, Praehistorica, Cluj, 1942.
- Rotea 1981** - M. Rotea, *Cercetări arheologice la Bretea-Mureșeană (județul Hunedoara)*, în *Sargetia*, XV, 1981, p. 19-34.
- Rotea 1993** - M. Rotea, *Așezările culturii Wietenberg*, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, p. 25-41.

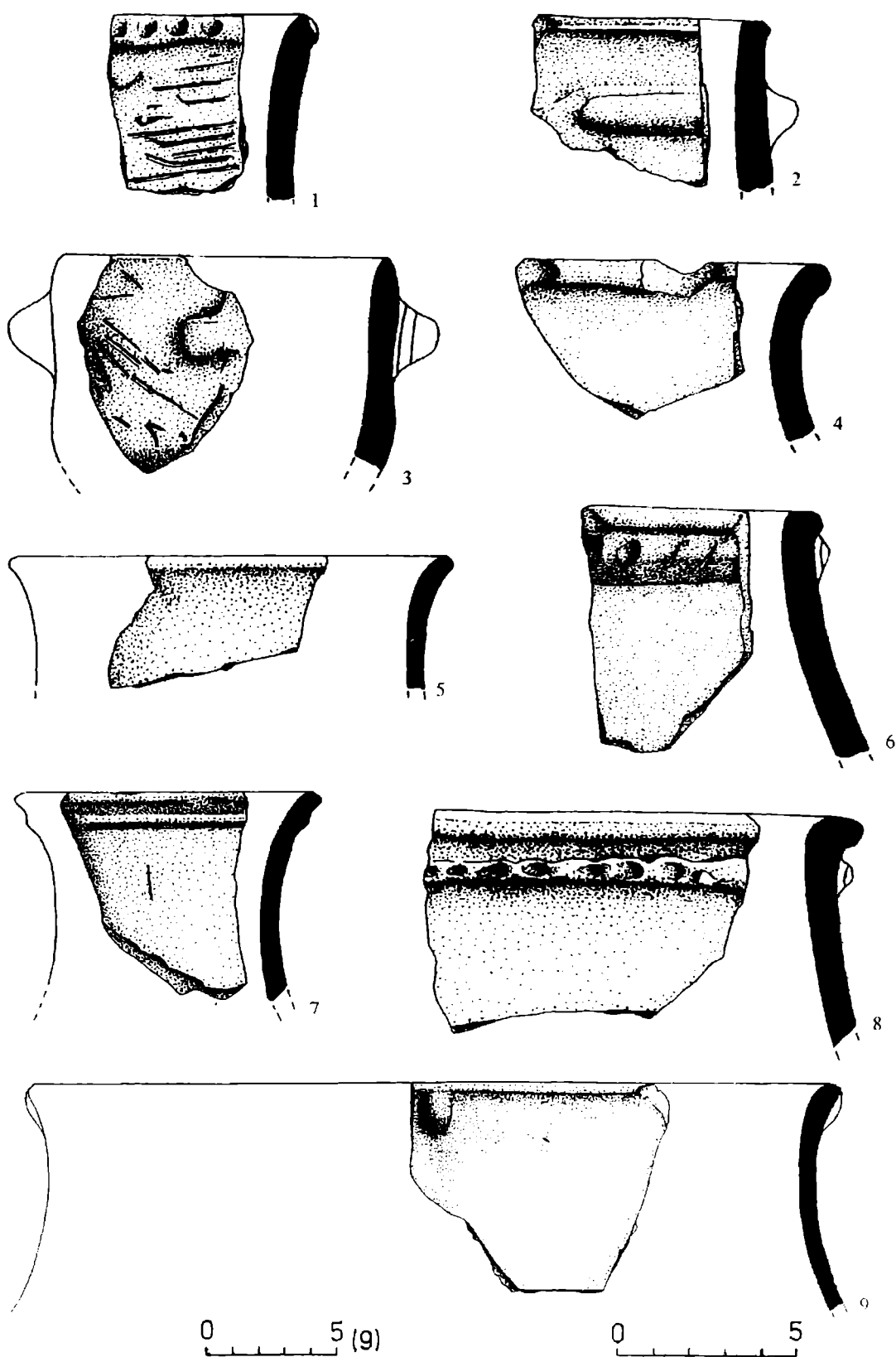
- Rustoiu 1999 - G. T. Rustoiu, *O așezare preistorică inedită identificată pe teritoriul municipiului Alba Iulia*, în *BCȘS*, 5, 1999, p. 95-105.
- Rustoiu 2001 - G. T. Rustoiu, *Așezarea de la Oarda-Dublihan (mun. Alba Iulia)*, în *Patrimonium Apulense*, I, 2001, p. 55-70.
- Ruttkey 1975 - E. Ruttkey, *Über einige fragen der Laibach-Vucedol-Kultur in Niederösterreich und im Burgenland*, în *Arheoloski Vestnik*, XXIV, 1975, p. 38-61.
- Schroller 1933 - H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933.
- Schuster 1995 - C. Schuster, *Zu den Fußschalen der Übergangsperiode von Äneolithikum zur bronzezeit und frühbronzezeit aus Rumänien*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 45-53.
- Schuster 1996 - C. Schuster, *Despre cărucioarele din lut ars din Epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *Thraco-Dacica*, XVII, 1-2, 1996, p. 117-137.
- Schuster 1997 - C. F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței Superioare*, *Bibliotheca Thracologica*, XX, 1997.
- Schuster 1997 - C. F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței superioare*, *Bibliotheca Thracologica*, XX, 1997.
- Simina 2001 - N. M. Simina, *Karl Haldenwang – precursor al arheologiei în Transilvania*, în *Patrimonium Apulense*, I, 2001, p. 124-131.
- Simina 2002 - N. M. Simina, *Karl Haldenwang – Vorgänger der Archäologie in Siebenbürgen*, în *Vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen / Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania*, Stuttgart, 2002, p. 217-225.
- Stojic 1996 - M. Stojic, *L' Énéolithique final dans le centre des Balkans*, în *Early Bronze Age settlement patterns in the Balkans (Ca. 3500-2000 BC, calibrated dates)*, Sofia, 1996, p. 353-372.
- Szathmári 1988 - I. Szathmári, *Korai títípusok a bronzkorban a Dunántúlon*, în *Folia Archaeologica*, XXXIX, 1988, p. 59-80.
- Székely 1970 - Z. Székely, *Cultura Ciomortan*, în *Aluta*, IV/1, 1970, p. 71-87.
- Székely 1980 - Zs. Székely, *Considerații arheologice privind așezarea din epoca bronzului de la Peteni, jud. Covasna*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 129-133.
- Székely 1997 - Zs. Székely, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, *Bibliotheca Thracologica*, XXI, 1997.
- Tasić 1997 - N. Tasić, *Äneolitische Kulturen in Ostserbien in der Zeit des Vorstosses der Steppenkultur*, în *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der Äneolitischen Periode. Internationales Symposium Donji Milanovac 1985*, Beograd, 1987, p. 13-20.
- Tasić 1995 - N. Tasić, *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*, Beograd, 1995.
- Ulanici 1979 - A. Ulanici, *Săpăturile arheologice efectuate la Braneț în anul 1976*, în *Cercetări arheologice*, III, 1979, p. 27-38.
- Vladár 1981 - J. Vladár, *Die Problematik der Frühbronzezeit in der Slowakei*, în *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten-Internationale Symposium 1977. Budapest-Velem*, Budapest, 1981, p. 211-221.
- Vlassa 1966 - N. Vlassa, *Săpăturile arheologice de la Iernuț*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 399-410.
- Vulpe 1975 - Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, în *PBF*, IX/5, München, 1970.
- Zaharia 1970 - E. Zaharia, *Probleme ale epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, IV/1, 1970, p. 63-69.

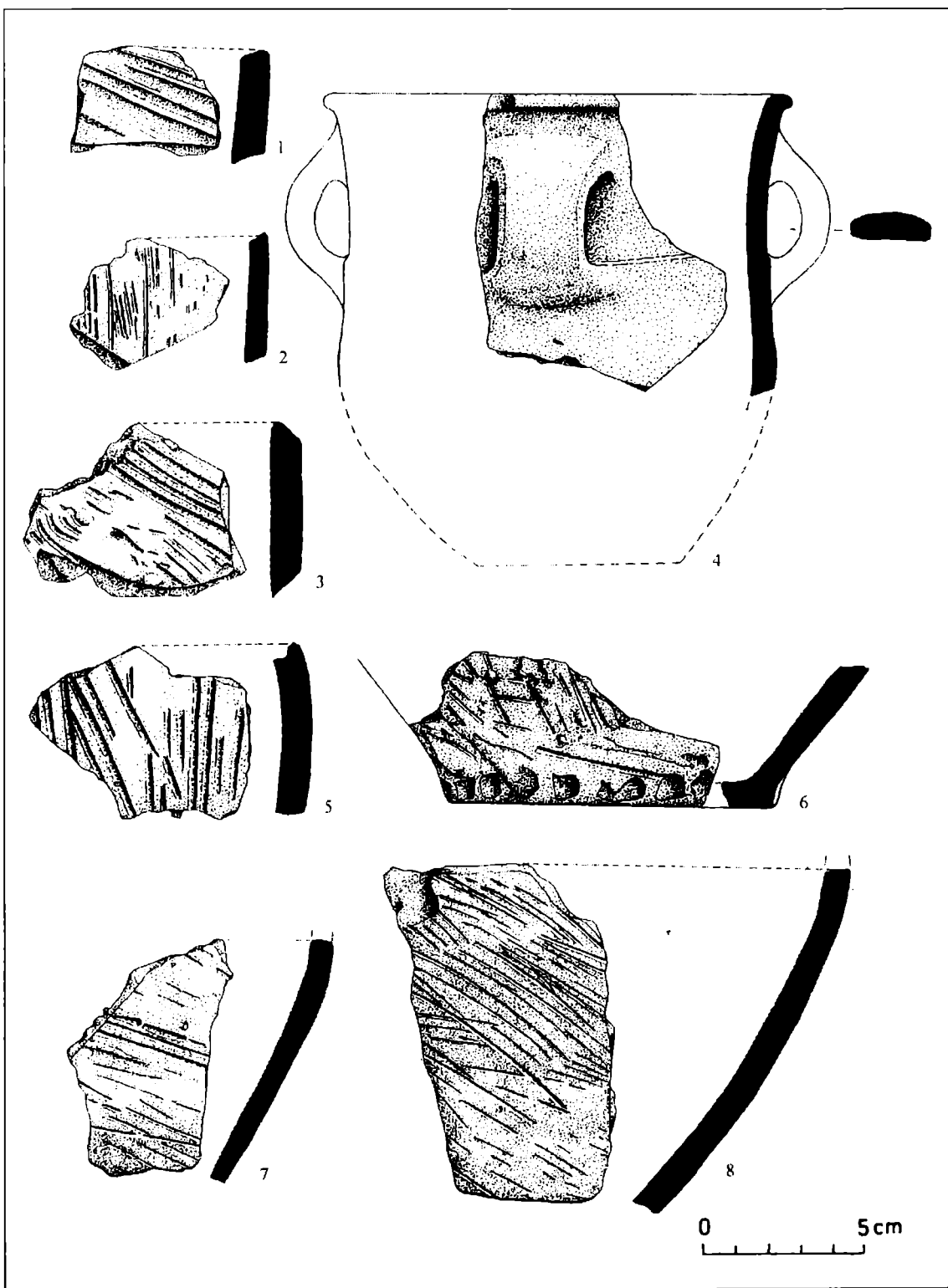
Pl. I. Ceramică aparținând bronzului timpuriu: Săsciori-Vârful Măgii (1); Sebeș-Țiglăria lui Weber (2)

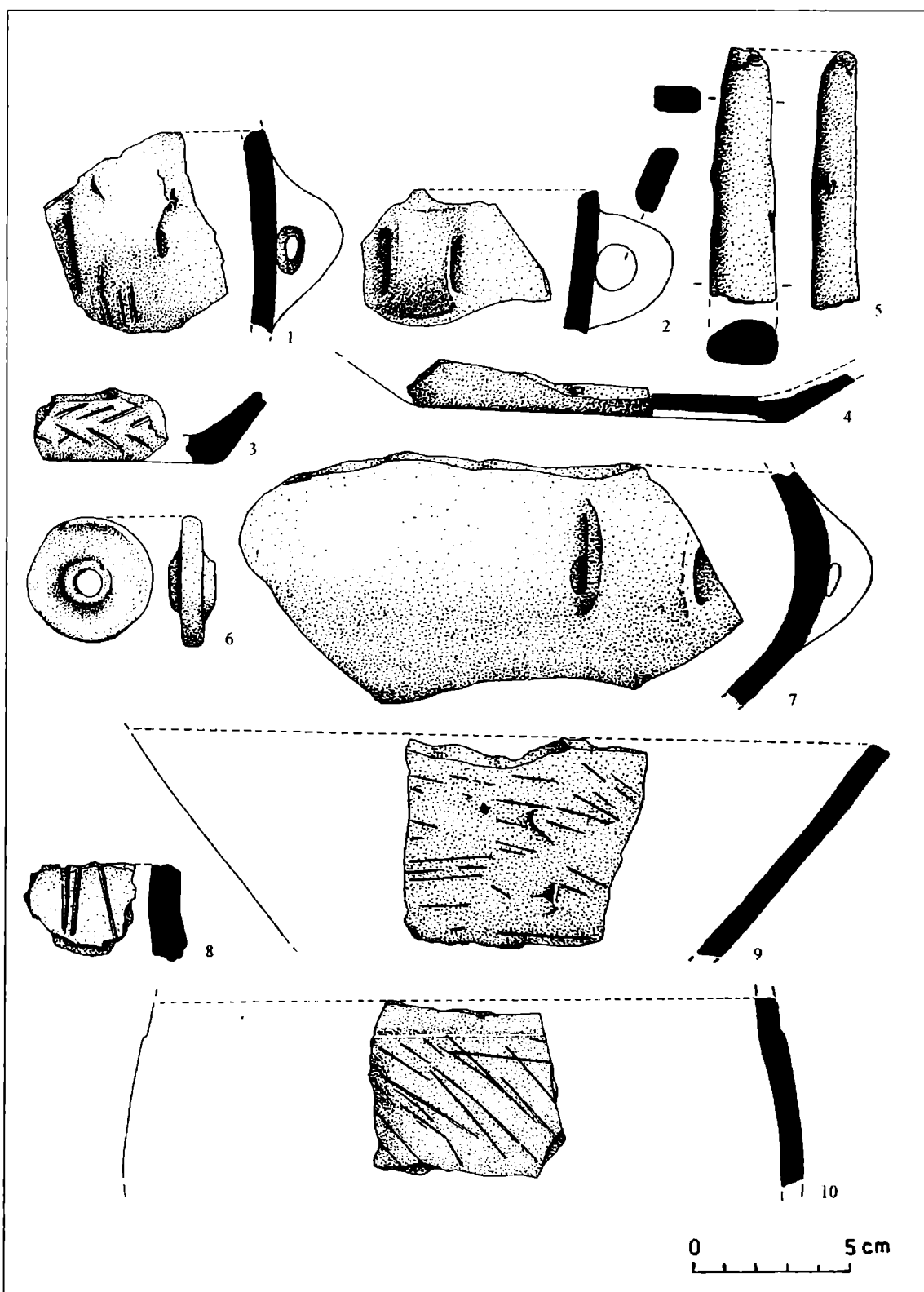
Pl. II. Ceramică aparținând bronzului timpuriu: Petrești-Groapa Galbenă (1-3, 5) și Sebeș (4)

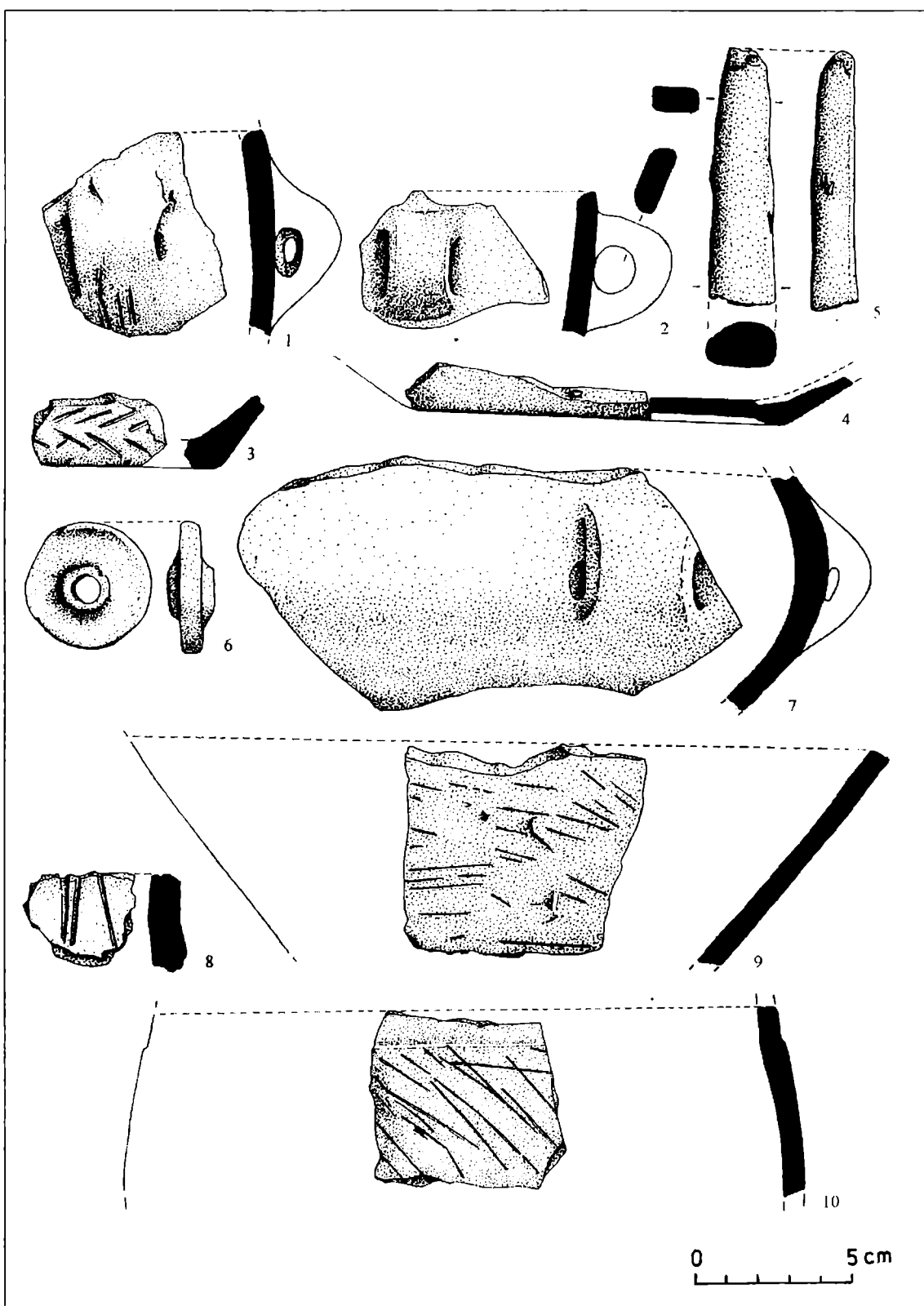
Pl. III. Ceramică aparținând bronzului timpuriu: Sebeș-Valea Janului (săpături 1962)

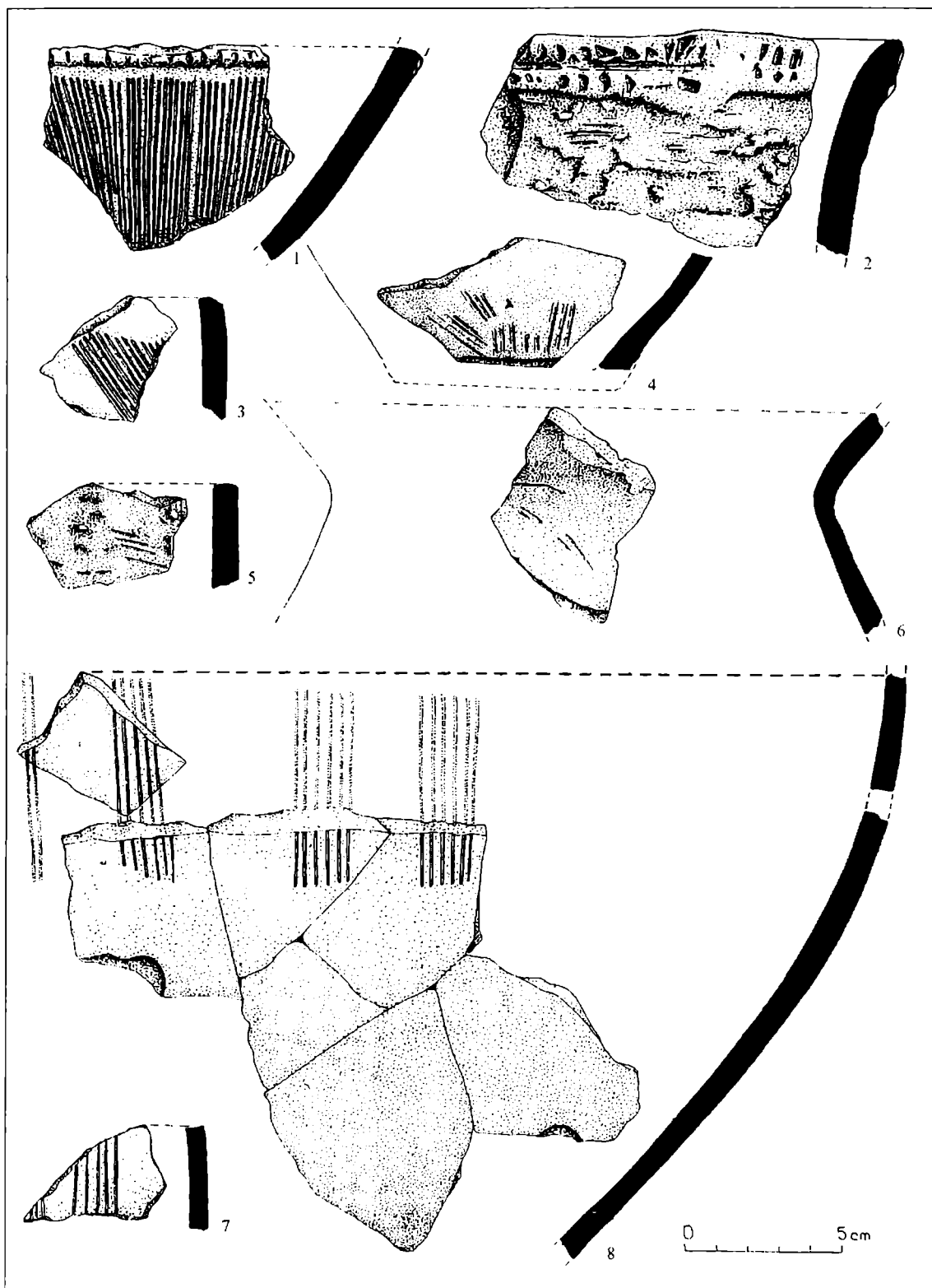
PI. IV. Ceramică aparținând bronzului timpuriu: Sebeș-Valea Janului (săpături 1962)

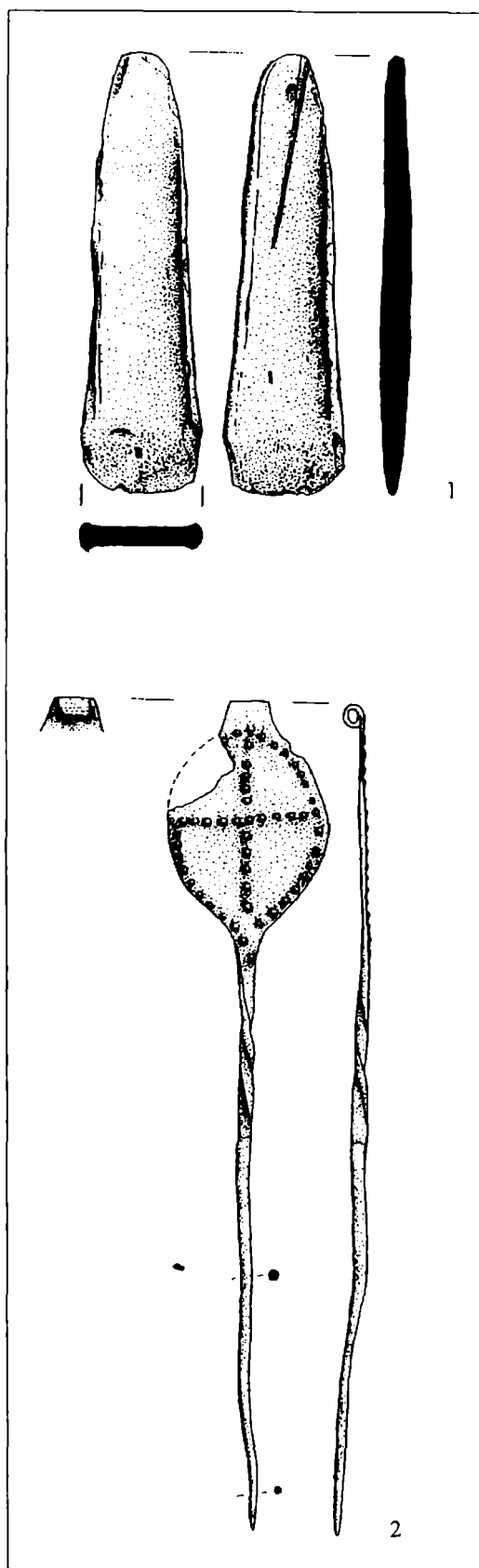
Pl. V. Ceramică (1-2, 4-5, 7-10), lingură de lut (?) (3) și roțiță de cărucior miniatural (6) aparținând bronzului timpuriu: Sebeș-Valea Janului (săpături 1962)

Pl. VI. Ceramică (1-4, 6-12) și fragment de topor miniatural (5) aparținând bronzului timpuriu și bronzului mijlociu (11): Brașov-Gesprenberg (1, 3); Brașov-Steingesberg (2, 5-6); Săsciori-Vârful Măgii (4); Lancrăm-Glod (7-10); Răhău-Dealul Șipotelor (11); Doștat-Coasta Ringhelului (12)

Pl. VII. Ceramică aparținând bronzului timpuriu și bronzului mijlociu: Miercurea Sibiului-Gară (1-3, 5);
Săsciori-Vârful Măglii (4, 6-8)

Pl. VIII. Topor de bronz (1) și ac de bronz (2): Călnic (1); Sebeș-Podul Pripocului (1)

MATERIALS BELONGING TO THE EARLY BRONZE AGE AND THE BEGINNING OF THE MIDDLE BRONZE AGE IN THE COLLECTION OF SEBEȘ MUSEUM

Summary

This study presents materials which date back to the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age kept in the collection of the Sebeș Museum. The materials result especially from the Sebeș Valley: Lancrăm, Sebeș, Petrești, Săsciori, or the from Secaș Valley: Răhău, Doștat, Călnic. One discovery only comes from Brașov.

EBA I. There has been distinguished a set of materials resulting from Petrești-*"Groapa Galbenă"* to which a bitronconic cup Vucedol belongs (Pl. I/2), but also materials belonging to the cultural group Livezile or contemporary to it (Pl. I/1-4, 6-7). Among them, there have been identified two cups with lobed props which are rare in Transylvania (Pl. I/6-7).

A cup found at Săsciori-*"Vârful Măglii"* belongs to the Coțofeni Culture, more likely, to the group Livezile (pl. II/1). A specific bowl found at Miercurea Sibiului-*"Gară"* (Pl. II/2) can also be attributed to the group Livezile, which suggests the extension of the area of this group to east in the territory of Sibiu.

A ceramic fragment from Brașov may be attributed to the Schneckenberg Culture (Pl. IV/6).

EBA II belonging discoveries from Doștat-*"Coasta Ringhelului"* (Pl. IV/6), Sebeș-*"Țiglăria lui Weber"* (Pl. II/3) could approximately be attributed to the cultural group Șoimuș.

EBA III is best represented by the decorated ceramics Besenstrich from Sebeș-*"Valea Janului"* (Pl. IV/1-4, 6-7) belonging to the discoveries of the D. Berciu in 1962 which seem to result from a pit crossing the Neolithic stratification. Within the same context, there also has been identified a ritual wheel (Pl. IV/5). Belonging to the same period there has been found a ceramic fragment decorated with round prominences (Pl. IV/8).

The beginning of the Middle Bronze Age is represented by a ceramic fragment specific to the discoveries Ciomortan in the south-east of Transylvania, and by the bronze pin, already published, from Sebeș-*"Podul Pripocului"*. These discoveries belong – in the author's opinion – to a preWietenberg phase.

EXPLANATION DE FIGURES

Pl. I	- Petrești- <i>"Groapa Galbenă"</i> (1-4, 6-7); Sebeș (5). Ceramics belonging to the early bronze age (1, 3-7), the Late Eneolithic (?) (2).
Pl. II	- Săsciori- <i>"Vârful Măglii"</i> (1); Miercurea Sibiului- <i>"Gară"</i> (2); Sebeș- <i>"Țiglăria lui Weber"</i> (3). Ceramics belonging at the Early Bronze Age.
Pl. III	- Sebeș- <i>"Valea Janului"</i> ; Ceramics belonging at the Early Bronze Age.
Pl. IV	- Sebeș- <i>"Valea Janului"</i> ; Ceramics belonging at the Early Bronze Age.
Pl. V	- Ceramics (1 – 2, 4 – 5, 7 – 10), clay spoon (3) and miniature cartwheel belonging at the Early Bronze Age: Sebeș – Valea Janului (1962)
Pl. VI	- Ceramics (1 – 4, 6 - 12) and fragment of a miniature axe (5) belonging at the Early Bronze Age and middling Bronze Age (11): Brașov – Gesprenberg (1, 3); Brașov – Steingesberg (2, 5 - 6); Săsciori – Vârful Măglii (4); Lancrăm – Glod (7 – 10); Răhău – Dealul Șipotelor (11); Doștat – Coasta Ringhelului (12)
Pl. VII	- Ceramics belonging at the Early and Middling Bronze Age: Miercurea Sibiului – Gară (1 –3,5); Săsciori – Vârful Măglii (4,6 – 8).
Pl. VIII	- Bronze Axe (1) and needle bronze (2): Călnic (1) Sebeș – Podul Pripocului (2).

Istoricul descoperirii. În toamna anului 2000, ocupând catedra de istorie la școala din satul Călienii Vechi (com. Nănești, jud. Vrancea), tânărul profesor Ștefan Tofan a preluat și colecția de obiecte istorice, adunată de-a lungul anilor de predecesorul său, profesorul Toader Enache. În această colecție se afla și o plăcuță, aparent de bronz, care, prin imaginea reprezentată și inscripția sa, i-a atras imediat atenția. În decembrie 2000, profesorul Tofan a adus piesa, pentru determinare, la Catedra de Istorie Antică și Arheologie a Facultății de Istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Cu această ocazie a precizat că piesa nu fusese înregistrată (de altfel, ca și celelalte piese din colecție), iar singurul lucru pe care și-l amintea profesorul Enache era că aceasta îi fusese adusă cu vreo 20 de ani în urmă de către cineva. Investigațiile ulterioare, întreprinse de prof. Tofan printre localnici, nu au putut aduce, până acum, date noi cu privire la descoperitor sau locul descoperirii.

Descrierea piesei. Plăcuța s-a păstrat aproape perfect, procesul de corodare fiind foarte redus. Forma este aproape dreptunghiulară, cu colțurile ușor rotunjite la partea superioară. Turnarea s-a făcut într-un tipar îngrijit realizat. Lungimea oscilează între 58 mm la partea inferioară și 60 mm la cea superioară. Înălțimea este de 48 mm, iar grosimea de 3,5 mm, cu subțieri evidente în partea stângă și pe latura superioară. Piesa este prevăzută cu două orificii (diametrul de circa 3 mm), care arată că plăcuța se purta atârnată cu ajutorul unui șnur. Reversul plăcuței este perfect neted. În schimb, aversul prezintă, în relief, un luptător călare, mergând spre stânga. Călărețul stă pe o șa. Pe cap poartă un coif, iar în mâna dreaptă ține o lance, cu vârful în sus; cu stânga ține frâul calului.

În partea stângă, în fața calului, este scris, pe verticală, cu litere grecești, numele personajului (la genitiv): ΣΙΡΜΟΥ (SIRMOY). Deasupra reprezentării și parțial în dreapta este scris titlul personajului: ΒΑΣΙΛΕΩΣ (BASILEOS). Probabil din rațiuni stilistice (pentru a păstra aceeași mărime a literelor și pentru a nu afecta reprezentarea personajului), cuvântul *Basileos* a fost fragmentat, atât în dreptul sulitei, cât și prin trecerea ultimelor două litere (de fapt, sufixul, considerat probabil mai puțin important) în spatele călărețului; ultima literă este chiar evident înghesuită, în comparație cu ceilalți doi Σ ai inscripției. Deci, inscripția nu prezintă nici o dificultate de lectură: *A lui Sirmos rege*.

Identificarea personajului. Ne aflăm în fața unui nume de rege, identic cu cel al conducătorului triballilor, menționat de izvoarele literare în legătură cu campania lui Alexandru cel Mare în Balcani (335 î. Chr.). Singura diferență apare în transcrierea primei vocale, care la autorii antici (Strabon, VII, 3, 8; Plutarh, *Alexandru*, 11; Arrian, I, 2, 2; I, 4, 6) este redată prin *y* (ύ), în timp ce în inscripție este *i* (ι) – problemă importantă, asupra căreia vom reveni.

Mai multe aspecte ne determină să credem că este vorba de același personaj contemporan cu Alexandru, care și aici, ca și în textele antice, poartă titlul de basileu. Nu găsim atestat acest nume în alte izvoare scrise referitoare la traci¹. Nu putem însă să nu remarcăm identitatea rădăcinii cuvântului cu cea a numelui cunoscutului oraș *Sirmium* și cu cea a numelui feminin *Sirmia*, ambele însă din mediul illiric, ulterior celtizat, prin scordisci². Facem această precizare, deoarece avem în vedere vecinătatea nemijlocită a triballilor (ca trib aproape sigur *tracic*)³ cu illirii - vecinătate despre care vorbesc mai mulți autori (Herodot, IV, 49; Arrian, I, 1, 4; Strabon, VII, 3, 13; 5, 11-12; Ptolemeios, III, 10, 6). Există, însă, și opinia că triballii ar fi fost de origine illiră, așa cum se poate deduce din genealogia strămoșului lor mitic, Triballo (Appian, *Illiria*, IX, 2, 3). S-a afirmat chiar, în istoriografia modernă, că triballii s-ar fi deosebit, prin origine, atât față de traci, cât și față de illiri⁴.

Cea mai veche menționare a triballilor (Herodot, IV, 49) arată că ei locuiau pe râul Angros (probabil unul din afluenții Moravei), care curgea din părțile illirilor, spre nord, ieșind în „câmpia triballilor”,

¹ Conform listelor de nume din lucrările lui I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967; idem, *Etnogeneza românilor*, București, 1981; Arlton Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980.

² I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969, p. 248. Poate fi avut în vedere și o eventuală derivare a numelui de la rădăcina i.-e. Ser-, cu sensul a se mișca repede (idem, op. cit., 1967, p. 136), explicându-se astfel numele Sirmos printr-un epitet („Cel iute”, „Cel năvalnic”).

³ Dimităr Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 523-526; Hristo Danov, *Tracia antică*, București, 1976, p. 155, n. 43; Alexandru Suceveanu, *Tribalii*, *Magazin istoric*, X, 6 (111), 1976, p. 46-47.

⁴ F. Papazoglu, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times: Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*, Amsterdam, 1978, p. 54.

și, de aici, se vărsa în Brongos (râul Morava), afluent al Istrului. Deci, atât izvoarele scrise, cât și cele arheologice⁵ atestă existența unei zone de interferență între cele două popoare vecine (și chiar înrudite), aici plasându-se și neamul triballilor, ceea ce explică unele elemente comune în onomastică sau toponimie, așa cum pare a fi și în cazul numelui Symros.

Remarcăm și faptul că tocmai această plasare geografică a triballilor⁶ la limita dintre traci și illiri a făcut ca amintirea lor să se mențină până în evul mediu, când izvoarele bizantine le utilizează numele, în bine cunoscutul stil arhaizant, pentru a-i desemna pe sârbi⁷.

Interpretarea reprezentărilor basoreliefului. Atât calul, cât și călărețul sunt reprezentați într-o manieră naturală, fără nici un fel de schematizare, ceea ce amintește frapant de tehnica de lucru a monedelor macedoniene, în care călărețul este o prezență nelipsită. În special calul se aseamănă mult, ca alură generală, cu aceste reprezentări⁸, existând totuși și deosebiri evidente. Astfel, în timp ce caii de pe monedele macedoniene au picioarele înalte și suple, iar gâtul este lung, calul lui Symros este de talie mai mică și foarte robust, cu păr lung pe coamă. De asemenea, caii macedonieni sunt reprezentați cu coada înfioată, în timp ce coada calului de pe plăcuța este lăsată în jos și pare a avea capătul prins într-un fel de nod (poate, cu ajutorul unei piese de ornament). Hamașamentul calului pare a fi destul de simplu. Un căpăstru este redat prin două șiruri verticale de mici puncte. La îmbinarea cu frâul se observă o mică pastilă rotundă, care ar putea să marcheze zăbala sau o rozetă ornamentală. Frâul este perfect întins și strunit de mâna călărețului. Între cal și călăreț se află o șa, redată ușor în relief. Tipul respectiv de cal pare să aparțină rasei pe care autorii antici o descriu drept caracteristică lumii tracice și scitice⁹. Există o unanimitate de păreri în privința iușelii și rezistenței acestor cai¹⁰, chiar dacă, așa cum spune Arrian, aceștia păreau net inferiori cailor folosiți de greci. Se pare că și macedonienii prețuiau această rasă de cai, având în vedere că, printre prăzile luate de Filip al II-lea de la sciții lui Ateas, se numărau și 20.000 de iepe de rasă, pentru prăsilă (Trogus Pompeius, IX, 2, 16).

În ceea ce îl privește pe călăreț, detaliile de îmbrăcăminte nu sunt redată sau, poate, au dispărut prin coroziune. La prima vedere, ar părea curios că un rege este înarmat doar cu o suliță (sau lance), având vârful triunghiular. Dar, Arrian (I, 1, 11), povestind lupta pe care Alexandru a dat-o cu tracii care au încercat să-l oprească la trecerea munților Haemus, arată că soldații din garda sa erau lăncieri, deci luptători de elită. De asemenea, lancea (sau sulița) de același tip apare frecvent în reprezentarea *heros*-ului (poate *Cavalerul Trac*) pe phalere, coifuri sau pe plăcuțele de la Letnița¹¹.

Elementul principal din echipamentul regelui îl constituie coiful, care îi acoperă aproape complet capul. Este vorba de un coif¹² cu calota dreaptă, cu obrăzare și cu apărătoare de ceafă, mult lăsată în jos. Deși la sud de Dunăre era foarte răspândit tipul de coif greco-illiric, prezent prin câteva exemplare și la nord de Dunăre (Gostavățu¹³, Ocna Mureș, Berzovia-Jidovin¹⁴, Găvani¹⁵, Bubuieci¹⁶), totuși se pare că pe plăcuța regelui Symros este reprezentat un coif de paradă, specific lumii getice. Afirmația noastră se bazează pe faptul că, la partea superioară a coifului, se observă câteva mici proeminențe, care par a sugera utilizarea tehnicii *au repoussé* în decorarea acestuia. Or, această tehnică este specifică în secolul al IV-lea î.Chr. tocmai coifurilor realizate pentru conducătorii din lumea getică¹⁷. Dacă atribuirea noastră este corectă, atunci forma coifului reprezentat pe plăcuța regelui Symros se aseamănă cel mai bine, prin

⁵ Illiri și Daci, Cluj – București, 1972; I. H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, București, 1993, I, p. 45: grupul Vrața, din NV Bulgariei; Nikola Theodosiev, *North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries BC*, BAR – International Series 859, Oxford, 2000.

⁶ I. I. Russu, op. cit., 1969.

⁷ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III (1975), IV (1982): indici, s.v. triballi.

⁸ Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, în deosebi pl. I.

⁹ Sergiu Haimovici, *Observații cu privire la motivul animalier în turetica traco-geto-dacă*, *Thraco-Dacica*, XIII, 1992, p. 191-192.

¹⁰ Xenophon, *Anabasis*, VII, 3, 26; Arrian, *Kinegetikos*, 23, 2; Strabon, VII, 4, 8; Ovidius, *Epistule ex Ponto*, I, 2, 83, 86; Cl. Aelianus, *Despre animale*, XV, 24.

¹¹ Dumitru Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 41-43: coiful de la Agighiol; Manfred Oppermann, *Tracii între arcul carpatic și Marea Egee*, București, 1988, pl. XLV sus; I. H. Crișan, op. cit., II, 1993, fig. 73-77: Letnița.

¹² Arta și cultura tracă pe pământurile bulgare, București, 1979; Illiri și Daci, Cluj – București, 1972; N. Theodosiev, op. cit., fig. 152.

¹³ Dumitru Berciu, *La casque gréco-illyrien de Gostavăț (Olténie)*, *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 437-450.

¹⁴ Ion Horațiu Crișan, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României* (coord. C. Preda), vol. I, București, 1994, p. 327, sub voce coif (cască).

¹⁵ Nicolae Harțuche, *Mormântul princiar traco-getic de la Găvani, județul Brăila*, Istros, IV, 1985, p. 25-70.

¹⁶ Tudor Amăut, Rodica Ursu Naniu, *Considérations sur une découverte faite aux alentours du village Bubuieci (République de Moldova)*, SAA, VII, 2000, p. 354-356.

¹⁷ D. Berciu, op. cit., 1969.

aspectul plat al calotei, cu coiful de la Poiana-Coțofenești¹⁸, care are și decorul realizat în tehnica *au repoussé*. Coiful de la Băiceni-Cucuteni prezintă și el aceeași tehnică decorativă¹⁹, dar are formă conică, la fel ca exemplarele de la Agighiol, Peretu și cel păstrat la Detroit²⁰. Redarea din profil a personajului ne privează de posibilitatea de a ști dacă și pe frontalul coifului lui Syrmos se găseau ochii apotropaici, prezenți pe toate celelalte coifuri de tip getic. Evident, acesta ar fi fost un argument decisiv pentru încadrarea tipologică a coifului de pe plăcuța regelui Syrmos. Faptul că regele triballilor ar fi putut să poarte un asemenea coif nu este incompatibil cu situația istorică din acele vremuri, având în vedere afirmațiile fără echivoc ale lui Arrian (I, 3, 5-6) despre strânsele relații economice, politice și militare existente între triballi și geții de la nord de Dunăre (alianța contra lui Alexandru, numărul mare de monoxile existente pe malurile fluviului).

Compoziția metalografică a piesei. Deși toate elementele constitutive ale piesei ne-au făcut să credem, în primul moment, că ne aflăm în fața unui document epigrafic de epocă, totuși rezultatele analizei metalografice par să infirme ipoteza inițială.

Analiza a fost întreprinsă de ing. Ilie Cojocar (Laboratorul zonal de investigații, conservare și restaurare – Suceava), împreună cu ing. Narcis Petrescu (Laboratorul spectral nedistructiv "Polyvac" al S.C. ROMUPS – Suceava), stabilindu-se că piesa a fost turnată în alamă, cu un conținut ridicat de zinc (31,59%), conform tehnologiilor moderne de aliere (vezi, în anexă, buletinul de analiză).

Plăcuța a fost analizată din nou, cu ocazia preluării ei de către Complexul Muzeal Național "Moldova" din Iași; analiza a fost efectuată de către reprezentanta Laboratorului zonal al respectivei instituții (fizician Ana Maria Vlad), la Institutul de Fizică Atomică din București, confirmându-se compoziția stabilită inițial. De asemenea, cunoscutul specialist în problemele aliajelor antice, dr. Paul T. Craddock (de la British Museum), căruia i-am trimis rezultatul analizei, ne-a confirmat că este vorba de o alamă modernă, făcută în secolul al XIX-lea sau al XX-lea.

Cercetările mai noi de istorie a metalurgiei au demonstrat că alama era cunoscută în Antichitate, mai ales în lumea romană²¹, dar conținutul de zinc al aliajului atingea, în foarte rare cazuri, maximum 28%²², de regulă situându-se pe la 12-13% la alamele intenționate lucrate²³. O proporție de până la 4% a zincului în aliajul alamei se putea datora și prezenței naturale a zincului în zăcămintele complexe, mai ales în cele de cupru și plumb²⁴, sub această formă putându-se vorbi de alame obținute neintenționate, încă din epoca bronzului²⁵. Se pare că originea aliajului cementat al alamei (în care zincul depășește procentul de 5%) se află în nord-vestul Indiei și în Imperiul Persan, începând de pe la mijlocul mileniului I î. Chr.²⁶.

¹⁸ Ibidem, p. 78, fig. 55.

¹⁹ Mircea Petrescu-Dimbovița, Marin Dinu, Le trésor de Băiceni (dép. de Iași), Dacia, N.S., 19, 1975, p. 105-123; M. Petrescu-Dimbovița, Certains problèmes concernant le trésor de Băiceni (département de Iași), Thraco-Dacica, XVI, 1995, p. 179-180, fig. 1-2.

²⁰ D. Berciu, op. cit., 1968, p. 40-43, 84-85; Emil Moscalu, Petru Voievozeanu, Le tombeau princier gète et le trésor de Peretu, in Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, București, 1980, p. 385-386 și fig. 1; E. Moscalu, Mormintul princiar getic de la Peretu (jud. Teleorman), Thraco-Dacica, VII, 1986, p. 63-64 și fig. 1.

²¹ Inga Lindberg, Die Einfuhr römischer Bronzegefäße nach Gotland, Saalburg Jahrbuch, XXX, 1973, p. 58-60, 67, 69; Paul T. Craddock, The composition of the copper alloys used by the Greek, Etruscan and Roman civilizations, 1. The Archaic, Classical and Hellenistic Greeks, Journal of Archaeological Science, 4, 1977, p. 103-123; idem, The composition of the copper alloys used by the Greek, Etruscan and Roman civilizations, 2. The Origins and Early Use of Brass, Journal of Archaeological Science, 5, 1978, p. 1-16; O. Werner, Über das Vorkommen von Zink und Messing in Altertum und im Mittelalter, Erzmetall, 23, 1970, p. 259-269; J.F. Healy, Mining and metallurgy in the Greek and Roman World, London, 1978; J. Wielowiejski, Bericht des Plinius des Älteren über die Legierung der römischen Bronzegefäße im Lichte der chemischen Analyse, Alba Regia, XXI, 1984, p. 131; Žiga Šmit, Primož Pelicon, Analysis of copper alloy fittings on a Roman gladius from the river Ljubljanka, Arheološki vestnik, 51, 2000, p. 183-187.

²² P.T. Craddock, op. cit., 1978, p. 10, 12-13.

²³ Ibidem, p. 12-13.

²⁴ Ibidem, p. 1-2.

²⁵ Ibidem, p. 2, 12; idem, 2000 years of zinc and brass², The British Museum Occasional Papers, 124, London, 1998; H. Otto, W. Witter, Handbuch der ältesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mitteleuropa, Leipzig, 1952, p. 210-211; H.W. Catling, Cypriot Bronze work in the Mycenaean World, London, 1964, p. 11-12; H.-G. Buchholz, Analysen prähistorischer Metallfunde aus Zypern und den Nachbarländern, Berliner Jahrbuch, 7, 1967, p. 189-256; Colin Renfrew, Cycladic metallurgy in the Aegean Early Bronze, AJA, 71, 1967, 1, p. 1-20; O. Werner, op. cit.; R.J. Forbes, Studien in Ancient Technology, VIII, Leyden, 1971, p. 272; K. Branigan, Aegean Metalwork of the Early and Middle Bronze Age, London, 1974; P.R.S. Moorey, Ancient Mesopotamia Materials and Industries, Oxford, 1994; Robert Chenciner, Ancient Copper Alloy Figurines from Daghestan, The Antiquaries Journal, 79, 1999, p. 72.

²⁶ O. Werner, Spektralanalytische und metallurgische Untersuchungen und indischen Bronzen, Leyden, 1972; R. Chenciner, op. cit., p. 72.

Grecii vorbeau deja în secolul al VII-lea î. Chr. despre alamă, ca despre un metal scump, exotic, neprodus în Grecia²⁷. În stadiul actual al cunoștințelor, se pare că centrul primar al obținerii alamei, în bazinul egeean, s-a aflat în Phrygia, unde au fost cercetate câteva obiecte de alamă, cu un conținut mai mare de 10% Zn²⁸. Se consideră că minereurile de Cu din estul Mediteranei sunt, în general, bogate în Zn²⁹. Un centru important de producere a zincului (numit, în epocă, "stropi de argint") și a alamei (*oreichalkos*), în secolul al IV-lea î. Chr., se afla la Andeira, în nord-vestul Asiei Mici, așa cum aflăm din informațiile lui Theopompos, păstrate la Strabon (*Geographia*) și la Ștefan din Bizanț ("Lexiconul geografic")³⁰. Până în perioada elenistică producerea alamei a fost limitată probabil doar la Asia Mică, dar după campaniile lui Alexandru procesul s-ar fi putut răspândi în toată lumea est-mediteraneană³¹. Am semnalat aceste date pentru a pune în evidență faptul că existența unei piese de alamă în mediul balcanic, lucrată într-unul din numeroasele centre grecești, chiar în a doua jumătate a secolului al IV-lea î. Chr., n-ar fi un fapt imposibil, doar că, în cazul nostru, respectiva compoziție a aliajului nu se încadrează în standardele tehnice ale epocii.

Interpretarea piesei. Problema ridicată de această plăcuță ni se pare a fi mai complicată decât simpla ei considerare drept un fals modern, dacă am ține cont doar de analiza metalografică. De regulă, falsurile se realizează după piese celebre sau cu o anumită valoare recunoscută, pentru a obține anumite avantaje. Or, în acest caz, personajul reprezentat este de o importanță istorică minoră, pentru a merita intenția și efortul de a i se crea, în prezent, o efigie epigrafă în metal. În schimb, surprinde exactitatea cu care sunt redată o serie de detalii de epocă în înfățișarea personajului, reprezentat ca un *heros*, așa cum întâlnim frecvent în medalistica tracică, pentru a nu aminti decât plăcuțele de argint aurit de la Letnița (Bulgaria)³² sau plăcuța de la Polovragi (jud. Gorj)³³. În cazul că am avea de-a face cu un fals modern, este dificil de explicat de ce s-a acordat atâta atenție unor elemente de detaliu, pentru a fi cât mai asemănătoare cu un presupus original antic, provenit din lumea tracică și de ce s-a ales soluția turnării în alamă, iar nu în bronz, ceea ce ar fi făcut ca "falsificarea" să fie foarte greu detectabilă.

Având în vedere ansamblul elementelor legate de această piesă (atât analiza elementelor constitutive, cât și rezultatul analizei metalografice), ni se pare mult mai plauzibilă explicația că, în acest caz, am avea de-a face nu cu un **fals**, ci cu o **copie**, executată după un posibil original antic. Această opțiune pare să ne fie sugerată și de unele "amănunte" epigrafice, minore în aparență, dar, de fapt, extrem de semnificative, în opinia noastră.

În primul rând, este vorba de scrierea la genitiv a numelui regelui, adică așa cum întâlnim și pe cele 10 vase cu inscripții din cele 165 care alcătuiesc fastuosul tezaur de la Rogozen (reg. Vrața, NV Bulgaria): Kotys – pe 12 exemplare, apoi Kainos, Didykaimos, Satakos, Kersebleptes, arătând cine era proprietarul³⁴. Acest tezaur a fost găsit exact în teritoriul stăpânit odinioară de triballi, nefiind exclus ca ascunderea lui să se fi produs tocmai în timpul evenimentelor din 335 î.Chr.

În al doilea rând, este vorba de înlocuirea, în numele personajului, a literei *y* (*ύ*) cu *i* (*ι*)³⁵. Acest fenomen a fost deja semnalat în epigrafia greacă, fiind vorba de o tendință ce apare tocmai în secolul al IV-lea î.Chr.³⁶, adică în vremea în care izvoarele antice îl menționează pe acest rege al triballilor!

²⁷ P.T. Craddock, op. cit., 1978, p.1, consideră că alama era desemnată de greci cu numele de oreichalkos, înțelegându-se prin aceasta un metal strălucitor, asemănător aurului. La prima sa menționare, în poemul "Scuturile lui Herakles" (r.121-122), datorat unui discipol beotian al lui Hesiod, din sec. al VII-lea î.Chr., oreichalkos era considerat un dar al lui Hephaistos (ibidem, p.6).

²⁸ Ibidem, p. 3; R.S.Young, The Gordion Tomb, Bulletin of the University Museum of the University of Pennsylvania, 1958, p.3-13; Oscar Walter Muscarella, Phrygian Fibulae from Gordion, London, 1967.

²⁹ P.T. Craddock, op. cit., 1978, p.4. Este demn de menționat că în teritoriul care se afla odinioară sub stăpânirea triballilor există bogate zăcămintele de minereuri complexe, cu un procentaj ridicat de zinc, precum, de ex., la Vrața, Ciprovți, Belogradicik, Bor (Atlas geografic general, București, 1974, pl.83b și 85b).

³⁰ P.T.Craddock, op. cit., 1978, p. 6-7.

³¹ Ibidem, p.4.

³² Manfred Oppermann, op. cit., p. 135-138 și pl. XXXVI-XXXVII, XLII, XLV; Valeriu Sîrbu, Gelu Florea, Imaginar și imagine în Dacia preromană, Brăila, 1997, p. 61, 63, 89, 112-113 și fig. 17.

³³ I. H. Crișan, op. cit., 1993, II, p. 52-53 și fig. de la p. 25; M. Oppermann, op. cit., p. 100, 190-191.

³⁴ Petre Alexandrescu, Însemnări arheologice. Asupra tezaurului de la Rogozen (Bulgaria), SCIVA, 38, 3, 1987, p.233-244; I. H. Crișan, op. cit., 1993, I, p. 281.

³⁵ Multumim colegilor Octavian Bounegru și Marius Alexianu, care ne-au atras atenția asupra acestui element epigrafic și ne-au oferit explicația sa, punându-ne, totodată, la dispoziție bibliografia legată de acest subiect.

³⁶ Semnificativă, în acest sens, este înlocuirea lui *ypsilon* cu *iota* într-o inscripție din Delos, încă din anul 394 î. Chr., unde numele vasului de tip *tryblion* este menționat, de două ori, sub forma *τρίβλιον* (Ch. Michel, Recueil d'inscriptions grecques, Paris, 1900, no. 815.1.17: apud O.

Lingvistica greacă încadrează acest element printre caracteristicile fenomenului mai amplu al transformării treptate a limbii eline vechi în "limba comună" (*koiné*), punctul culminant fiind atins tocmai în vremea lui Alexandru cel Mare³⁷. O caracteristică a limbii *koiné* este și dispariția opoziției dintre vocalele scurte și lungi, inclusiv schimbarea lui *ypsilon* în *iota*³⁸.

Mai ales acest din urmă "amănunt" epigrafic și lingvistic ni se pare a fi extrem de important și relevant pentru ipoteza că nu ne aflăm în fața unei inscripții "fabricate" în perioada modernă, ci că, mai curând, este vorba de copierea exactă a unei piese de epocă. Elementele de reprezentare a personajului, ca și cele epigrafice, converg spre o datare sigură a presupusului original în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Chr. Ar fi vorba, în acest caz, de existența unei "plachete de prestigiu", purtată atât de rege, cât și de diferiți nobili din anturajul său sau de către unii aliați, care o primeau ca semn de prietenie din partea regelui.

Din păcate, în lipsa unor date precise despre proveniența acestei "copii", este hazardat să lansăm alte ipoteze, doar pe baza unei prezumții. Ne mulțumim, deci, în momentul de față, să semnalăm existența acestei piese-unicat, cu speranța că poate, cândva, în vreo colecție, va apare și presupusul original, care, în opinia noastră, a stat la baza plăcuței epigrafe prezentată aici.

ANEXĂ

Laboratorul zonal de investigații, conservare și restaurare – Suceava
Buletin de analiză chimică și metalografică nr. 3232 din 22 03 2001

Obiectivul: placă bronz Călienii Vechi (comuna Nănești, județul Vrancea)

Beneficiar: Universitatea "Al. I. Cuza" - Iași

Prelevare: ing. Ilie Cojocaru (Laboratorul zonal de investigații, conservare și restaurare -Suceava), ing. Narcis Petrescu (Laboratorul spectral nedistructiv "Polyvac" al S.C. ROMUPS S.A. - Suceava)

Analizat: ing. Ilie Cojocaru

Scopul analizei:

- determinarea compoziției chimice;
- determinarea structurii metalografice;
- determinarea tehnologiei de obținere.

Metoda folosită:

- analiza chimică spectrală
- analiza metalografică

Analiza spectrală în miezul piesei:

Cu	Sn	Zn	Fe	Ni	Si	Mn	Cr	Pb
67,5	0,04	31,59	0,048	0,080	0,424	0,007	0,002	0,23

Nu au fost detectate următoarele elemente: aluminiu, fosfor, sulf, magneziu.

Total: 99,911. Restul de 0,089 poate fi pus pe seama unor elemente nedetectabile de aparatul spectral, diferite de cele menționate mai sus.

Concluzii:

Din analiza spectrală se pot deduce:

- procedeul de elaborare a fost complet (sortare, turnare, finisare);
- aliajul se încadrează în sistemul de aliaje Cu-Zn (alame binare), cu structură α (monofazică), de înaltă plasticitate;
- după compoziția chimică dată de buletinul de analiză spectrală, aliajul se încadrează în marca de alamă CuZn32Pb2 (Am T 67) conform STAS 199/1-73 (S. Șontea și colab., *Metale și aliaje neferoase de turnătorie*, p. 88);
- procedeul de formare (realizarea forme de turnare) este neîngrijit, fapt ce a necesitat cizelare pe ambele fețe;
- găurile de prindere sunt suspecte a fi ulterioare;
- urme de carbonat bazic de cupru (malachit), asemănătoare cu patina nobilă de pe piese din aliaje ale cuprului.

Bounegru, Tryblion: pot ou plat, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70 anniversaire*, Bucarest, 2000, p. 191).

³⁷ Fr. Blass, *Über die Aussprache des Griechischen*, Berlin, 1886, p. 40; P. Kretschmer, *Die griechischen Vaseninschriften ihrer Sprache nach untersucht*, Gütersloh, 1894, p. 120-121; Stavros E. Kamaroudis, *La langue grecque de la koiné à nos jours (grands traits de l'évolution)*, în *Lalies. Actes du session de linguistique et de littérature* (Thessalonique, 24 août-6 septembre 1980), Publications de la Sorbonne Nouvelle, Paris III, p. 59.

³⁸ S. E. Kamaroudis, op. cit., p. 60-61.

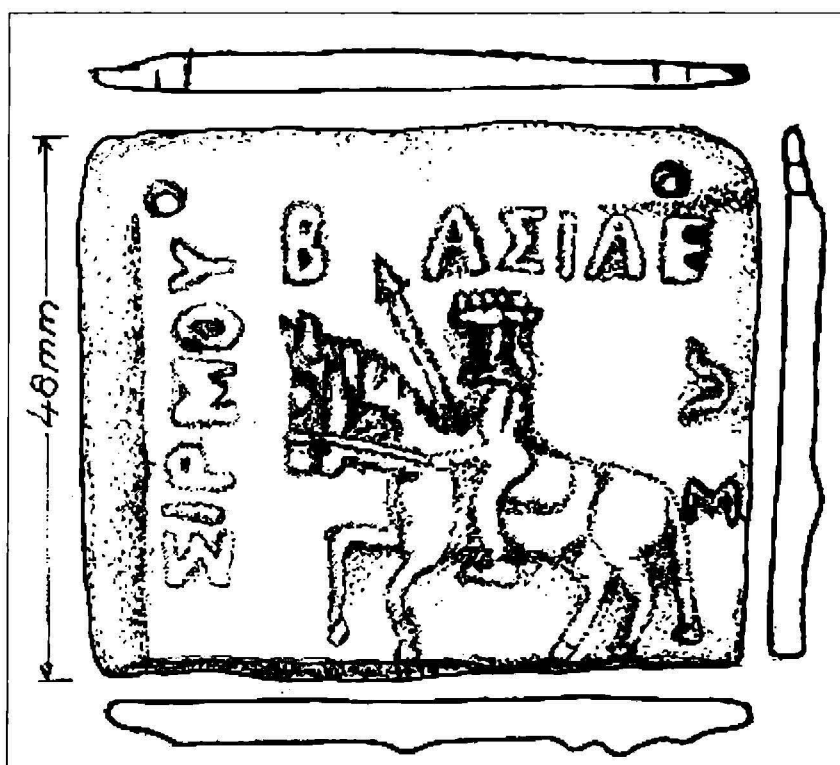

Fig. 1. Plăcuța cu reprezentarea și numele regelui Syrmos

Fig. 2. Plăcuța cu reprezentarea și numele regelui Syrmos

Fig. 3. Plăcuța regelui Syrmos (spatele)

Fig. 4. Plăcuța regelui Syrmos (detaliu: capul calului)

Fig. 5. Plăcuța regelui Syrmos (detaliu: coiful).

UNE POSSIBLE ATTESTATION ÉPIGRAPHIQUE DU ROI SYRMOS

Résumé

Dans la collection archéologique et numismatique de l'école du village Călienii Vechi (com. de Nănești, dép. de Vrancea) on trouvait une petite plaque en métal (58-60 x 48 mm); malheureusement, on ne sait ni le lieu de la découverte ni le nom de la personne qui a apporté cette pièce à l'école. La plaque représente en relief une inscription et un cavalier. L'inscription atteste le nom du roi Syrmos (ΣΙΡΜΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ). Il s'agit probablement du roi des Triballes, qui a lutté contre Alexandre le Grand en 335 av. J.-C. (Arrian, I, 2-4). Le roi est représenté armé d'une lance et la tête est couverte par une casque (avec des couvre-nuque et couvre-joue). La casque, par quelques détails décoratifs, semble avoir été travaillée dans la technique au repoussée, spécifique aux exemplaires du monde gète (la forme est surtout approchée à la casque de Poiana-Coțofenești)¹⁷⁻¹⁸.

L'analyse métallographique (v. le bulletin de l'analyse) a montré qu'il s'agit d'une pièce moderne, fondu en laiton, avec un haut contenu de zinc (31,59%). Mais, les détails épigraphiques³⁴⁻³⁸ et de la représentation du personnage, aussi bien que d'autres éléments d'ordre historique nous permettent à croire qu'il s'agit plutôt d'une copie selon une pièce antique et non d'un faux contemporain. La plaquette originelle a été probablement un symbole de prestige (porté comme pendentif), donné par le roi aux alliés et aux amis.

Explication des figures

Fig. 1. La petite plaque avec la représentation et le nom du roi Syrmos.

Fig. 2. La petite plaque avec la représentation et le nom du roi Syrmos.

Fig. 3. La petite plaque du roi Syrmos (le dos).

Fig. 4. La petite plaque du roi Syrmos (détail: la tête du cheval).

Fig. 5. La petite plaque du roi Syrmos (détail: la casque).

De câțiva ani în zona cetăților dacice din Munții Orăștiei a început o adevărată „vânătoare” a vestigiilor patrimoniale mobile. Sunt vizate, cum bine se cunoaște, în primul rând, piesele din metal prețios care au luat, de cele mai multe ori, drumul piețelor occidentale (și nu numai ș.a.) de asemenea obiecte. În urma acestor devastatori rămân zeci, dacă nu sute, de alte materiale, din fier mai ales, care scoase la lumină pe această cale își pierd, dacă nu valoarea informațională, cel puțin contextul arheologic ce ar putea oferi informații inedite despre daci și civilizația acestora. Așa se face că în lipsa unei legislații menită să stopeze din față acest veritabil jaf, ce s-a extins și în alte locuri deținătoare de vestigii, palidele măsuri administrative rămân doar pe hârtie, cei domici de „chilipiruri” istorice continuând-și nestingheriți activitatea.

O expoziție cu tema „Tezaurul arheologic în pericol” organizată de Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva, cu ocazia celei de a XXXV Sesiuni naționale de Rapoarte arheologice (Suceava, mai 2001) încerca să prezinte doar o infimă parte din piesele de patrimoniu recuperate în ultima vreme. La rândul lor E. Iaroslavschi, O. Bozu, Șt. Chișu, D. Benea, I. Ferencz au publicat recent¹ în volumul *Studii de istorie antică* dedicat lui Ioan Glodariu, câteva articole ce au ca subiect introducerea în circuitul științific a unor descoperiri dacice de la Grădiștea Muncelului, constând din unelte, arme și alte ustensile din fier și bronz rămase pe loc după intervenția „căutătorilor de comori”.

Or tocmai despre asemenea descoperiri ne vom ocupa și noi în cele ce urmează; cele patru piese din fier ne-au fost oferite întâmplător în toamna anului 2000 în localitatea Beriu, nu departe de zona cetăților dacice.

Din sumarele informații furnizate, reiese faptul că aceste obiecte, alături de altele văzute de descoperitori, au fost găsite în locul numit Vîrtoape („la Tipter”). Cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de Culmea Vîrtoapelor și de aici Coasta Vîrtoapelor² situate pe partea dreaptă a văii Anineșului, ca cele localizate la „Groapa” și mai ales „Sub Cununi” aceste puncte au oferit, în decursul timpului, mai multe descoperiri constând din conducte și elemente din ceramică pentru aerisirea apei, apoi urme ale unei întinse așezări dacice și a uneia romane cu ziduri, materiale de construcție, un tezaur monetar și două altare votive închinat Victoriei Augusta (IDR, III/3, 276) și lui Apollo Augustus (IDR, III/3, 275) de către M. Statius Priscus și L. Aemilius Carus, guvernatori ai Daciei. Mai mult chiar, o ipoteză verosimilă a lui I. Glodariu plasează aici localitatea Ranisstorum, legată de capturarea regelui Decebal³.

Revenind la piesele noastre să spunem că ele au fost restaurate și se află acum în colecțiile Muzeului Unirii din Alba Iulia.

1. Vârf de lance, lungime 9 cm, cu nervură mediană aplatizată. Tubul de prindere este circular. Face parte din categoria armamentului ofensiv al dacilor și romanilor, cu numeroase analogii pentru a mai fi menționate, aceasta în ideea de acum verificată, că alături de armele specifice dacilor – sica și falx - restul armamentului dacic este identic cu cel similar utilizat de către romani⁴.
2. Vârf de sulită (pillum), lungime 17,5 cm, formă conică prelungită cu vârful ascuțit, în patru muchii. Identic ca formă cu sulite romane cunoscute mai ales în castrele auxiliare din provincie dar și cu cele dacice descoperite în fortificațiile din interiorul arcului carpatic.

Semne de întrebare asupra autenticității dacice au ridicat, până la efectuarea unor analize metalografice următoarele piese care fac parte, în opinia noastră, din atelierul unui artizan orfevrar.

3. Nicovală, lungime 11,2 cm. Formă cunoscută, adică trunchi de piramidă în patru muchii. Capătul superior are forma unui dreptunghi de 2,2 x 2 cm.

¹ Studii de istorie antică, Cluj-Napoca, 2001, p.127-158.

² I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei, București, 1988, p.75-76; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, Sarmizegetusa Regia capitala Daciei preromane, Deva, 1996, p.78.

³ I. Glodariu, Apulum, 19, 1981, p. 51-55.

⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Civilizația fierului la daci, Cluj, 1979, p. 129-142; I. Glodariu, Crișana, antiqua et mediaevalia, Oradea, 2000, p. 11.

Ca o noutate în cadrul acestei categorii de unelte se detașează veriga-inel ce face corp comun cu piesa propriu-zisă și apoi, i-am spune „umărul” patrulater bine reliefat deasupra „cuiului” pentru fixare în lemn.

4. Nicovală lungă de 7 cm. Partea utilizată pentru prelucrare este pătrată (2,4 x 2,4 cm) cu vizibile urme de lovire cu ciocanul. Vârful ascuțit, pentru fixarea în suportul de lemn, mult mai scurt decât la piesa anterioară. Subliniem și în acest caz apariția verigii-inel.

Înainte de a încheia vom prezenta buletinul de analiză metalografică realizat în laboratorul Întreprinderii mecanice Cugir (jud. Alba).

C=0,40%
Si=0,25%
Mn=0,12%
P=0,22%
S=0,004%
Cu=0,03%
Fe=99,03%

Comparând datele noastre cu cele realizate pentru piese din fier de la Grădiștea Muncelului, ale căror analize apar în monografia lui I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, ed. Dacia, Cluj, 1979, p. 32-34, observăm că pentru cele analizate la Cluj, procentul de carbon variază între 0,28-0,71%, iar pentru cele ale noastre C este de 0,40%, rezultatele confirmând natura dacică a descoperirilor de care ne ocupăm. Buletinul de analiză spectrală de la Cluj, indică prezența elementelor siliciu, mangan, cupru și fier în proporție mai mare decât 0,001, așa cum apar și în buletinul de analiza efectuat la Cugir.

Prezența fisurilor formate la cald, existența unor oxizi și silicați indică procedeul realizării pieselor prin batere într-un atelier local ce funcționa, probabil, în apropierea Sarmizegetusei Regia, pe terasele masivului Vîrtoape.

LES PIÈCES EN FER Á GRĂDIȘTEA MUNCELULUI

Résumé

On présente quatre pièces en fer découvertes dans la région de la capitale dacique Sarmizegetusa-Regia-Vîrtoape. Les outils décrits ont été trouvés par les « chercheurs de trésors » qui réalisent, des années déjà, les fouilles clandestines dans cet endroit.

Liste de l'illustration

- Fig. 1. La pointe de lance
Fig. 2. La pointe de pique
Fig. 3. L'enclume (photo + dessin)
Fig. 4. L'enclume (photo + dessin)

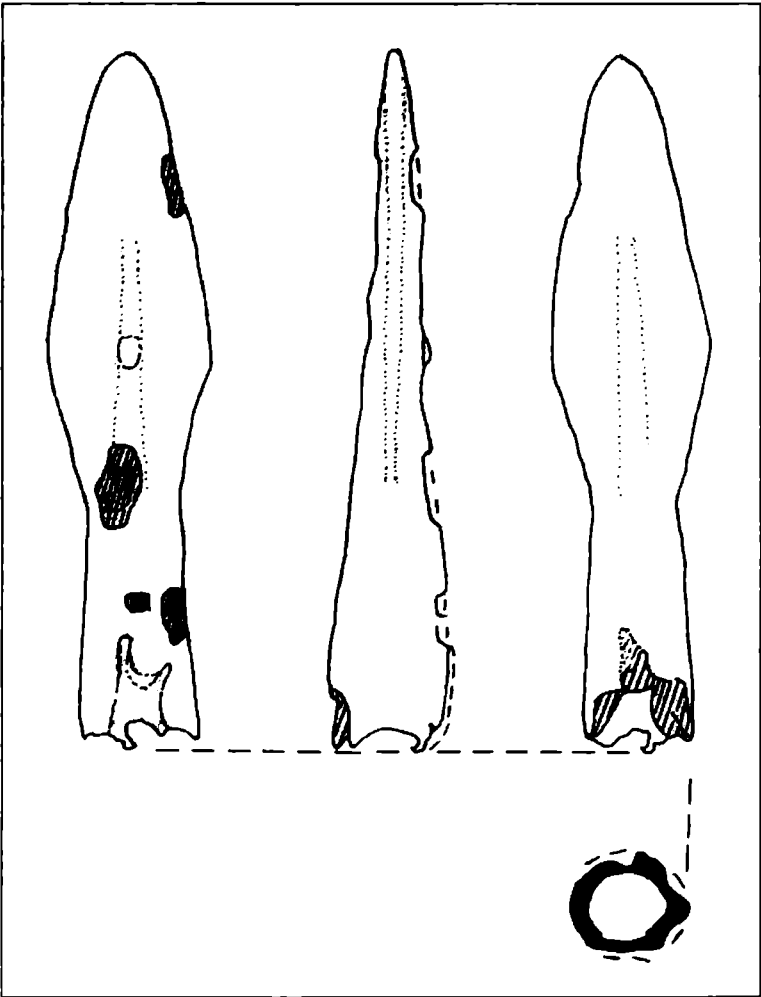

Fig. 1. Vârf de lance

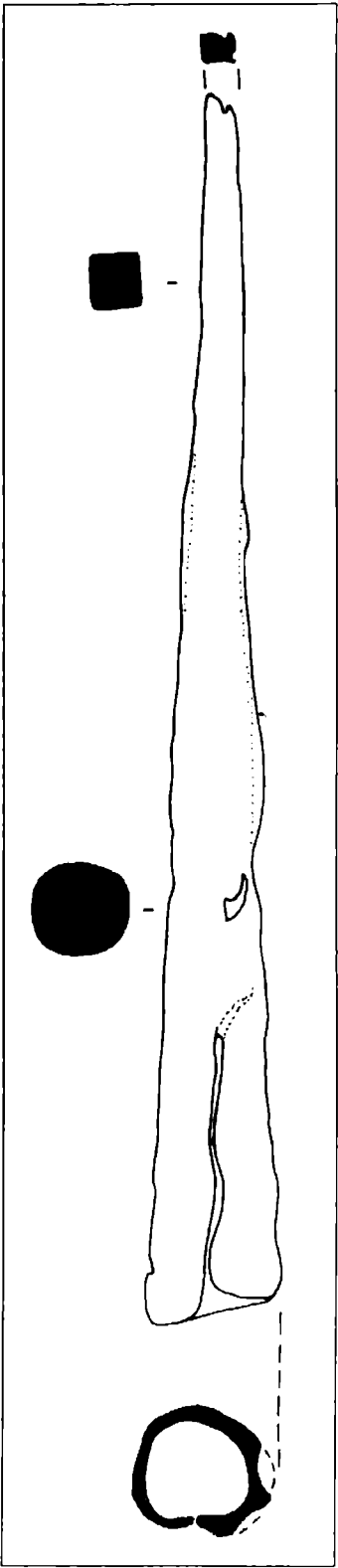

Fig. 2. Vârf de suliță (pillum)

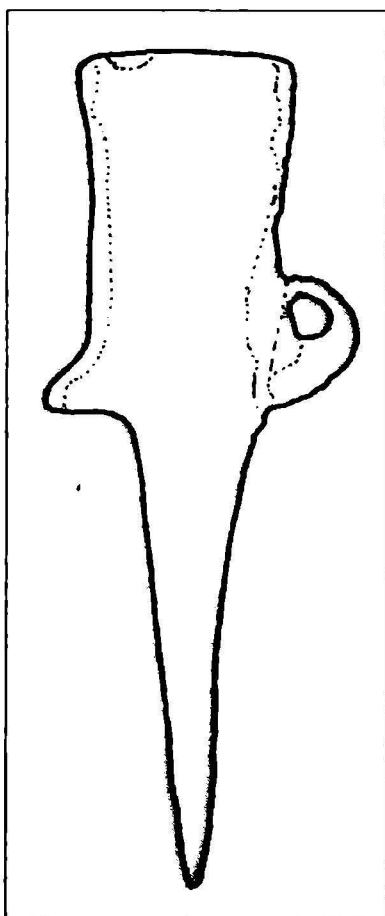

Fig. 3. Nicovală (foto + desen)

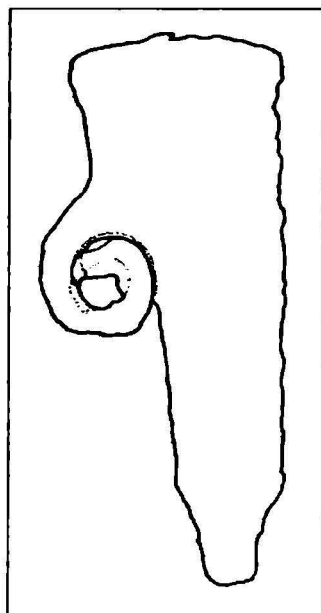
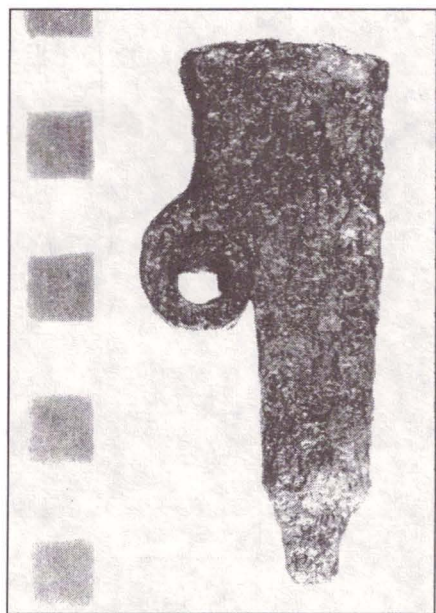

Fig. 4. Nicovală (foto + desen)

I. Observații preliminare. Contextul descoperirii

Complexul la care ne vom referi în paginile de față a fost descoperit, cu ocazia săpăturilor din anii 1975-1976 în localitatea Streisângeorgiu (astăzi înglobată orașului Călan, jud. Hunedoara). Cercetările au vizat investigarea complexului medieval datând din sec. XI-XV. Cu acel prilej a fost identificată o necropolă romană și un mormânt din a doua vârstă a fierului, considerat la data respectivă ca aparținând tot epocii romane și publicat ca atare de V. Eskenasy². Mormântul în discuție a scăpat atenției cercetătorilor civilizației dacice³. Recent, L. Petculescu a observat corect încadrarea cronologică a acestui complex funerar, eliminându-l – pe bună dreptate – din repertoriul mormintelor romane având în inventar piese de echipament militar⁴.

Încă din 1975 apăruseră în secțiunile din zona cercetată (fig. 1) o serie de piese de inventar funerar specifice epocii romane. Printre artefactele publicate de V. Eskenasy se numără însă și un pinten de fier⁵ care aparține mai degrabă fazei finale a celei de a doua vârste a fierului, cu numeroase analogii în așezările dacice contemporane Regatului dac⁶.

În 1976 a fost practică secțiunea nr. IX (S IX), dispusă aproximativ paralel cu marginea terasei (fig. 1; vezi și fig. 2 – aspectul actual al sitului), fiind descoperite trei complexe funerare de incinerare. Primele două aparțin perioadei Daciei romane. *Mormântul nr. 3*, după cum consemna V. Eskenasy, „...reprezintă un tip încă necunoscut ... pentru teritoriul provinciei Dacia”⁷. Pentru dezvelirea lui a fost deschisă o suprafață notată S X (fig. 3/1). Reproducem în continuare observațiile arheologice ale autorului săpăturii, acestea fiind de altfel foarte exacte:

„Oasele, cenușa, armele și piesele de harnașament au fost depuse la -0,90 m. În jurul depunerii a fost amenajată o platformă din pietre de râu, de formă pătrată, cu latura de 5,20 m. Pietrele, depuse pe un singur strat, relativ compact, se aflau la -0,80 m față de nivelul actual. În centrul platformei, într-o zonă lipsită de pietre, probabil într-o groapă specială, au fost depuse resturile aduse de la rug (oase, cărbune etc.) și armele puternic arse, până la vitrifiere. Armele au fost depuse într-o anumită ordine, se pare respectându-se orientarea nord-est – sud-vest, dar fără o ordine specială a dispunerii unei piese în raport cu alta. Pe platforma de pietre se aflau câteva fragmente ceramice din pastă roșie provenind de la un vas spart ca ofrandă”⁸.

Înainte de a ne referi la elementele de rit și ritual funerar și la implicațiile acestora în contextul mai larg al civilizației Daciei preromane sunt necesare o serie de observații privind inventarul mormântului în discuție.

II. Inventarul funerar.

În momentul în care V. Eskenasy publica nota privind necropola romană de la Stresângeorgiu, piesele de inventar se aflau în laboratorul de restaurare al Muzeului militar Central din București. Astfel că descrierea lor păstra „... un caracter provizoriu și limitat, ea fiind posibilă în mare măsură numai ca rezultat al radiografierii unora dintre ele ...”⁹, ceea ce explică parțial faptul că artefactele respective au scăpat atenției cercetătorilor epocii fierului.

¹ Mulțumim din toată inima colegului Comeliu Andonie pentru bunăvoința și efortul depus la regăsirea pieselor în Muzeul Militar Național București. Notă.

² V. Eskenasy, Date preliminare despre necropola romană de la Streisângeorgiu (jud. Hunedoara), în SCIVA, 28, 1977, 4, p. 603-609.

³ Din câte cunoaștem, singurul care și-a dat seama de încadrarea cronologică și culturală corectă a acestui complex este F. Medeleț, dar nu a scris-o (n.n. – A.R.).

⁴ L. Petculescu, Military equipment graves in Roman Dacia, în Roman military equipment: experiment and reality – Journal of Roman Military Equipment Studies, 6, 1995, p. 105, 138, n. 4. Doresc să mulțumesc călduros și pe această cale lui L. Petculescu pentru semnalarea descoperirii și pentru informațiile în legătură cu aceasta (n.n. – A.R.).

⁵ V. Eskenasy, op.cit., p. 603-604, fig. 2/a.

⁶ I. Glodariu, E. Iaroslavski, Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.), Cluj-Napoca, 1979, p. 126-127.

⁷ V. Eskenasy, op.cit., p. 605.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

Astăzi în Muzeul Militar Central au mai fost identificate doar o parte dintre piese. Este vorba de fragmentul unui pumnal curb, de un vârf de lance, o sabie fragmentată și o zăbală. Vom prezenta în continuare descrierea lor.

1. Pumnal curb de fier, fragmentar. Lama și extremitatea exterioară a mânerului sunt rupte. Lama era prevăzută pe una din fețe cu un canal longitudinal „pentru scurgerea sângelui”. Mânerul era prevăzut, probabil, inițial cu o gardă sub formă de manșon. Se mai păstrează două din niturile care fixau plăselele din lemn sau os. Lungimea păstrată a pumnalului este de 15,2 cm, din care mânerul măsoară 4,1 cm. Lățimea lamei este de 2,3 cm¹⁰ (fig. 6/1).

2. Vârf de lance din fier. Extremitatea vârfului este ruptă, iar lama ușor îndoită. Lama prezintă o nervură mediană unghiulară. Manșonul de fixare pe partea de lemn este cilindric. Lungimea totală a piesei este de 45,8 cm¹¹ (fig. 6/2).

3. Zăbală din fier de tip „tracic”. Se păstrează psaliile, muștiucul și fragmente ale părților laterale care distribuiau curelele prinse pe botul calului. Psaliile au forma obișnuită la zăbalele de acest tip. Muștiucul este format din două bare prinse între ele prin inele și este prevăzut cu câte două runde și câte doi cilindrii metalici de fiecare parte. Părțile laterale pentru prinderea curelelor sunt fragmentare. Asupra formei lor inițiale vom reveni ceva mai jos. Lungimea totală a psaliilor este de 22,1 cm, iar lățimea în zona muștiucului de 15,4 cm¹² (fig. 4).

Potrivit radiografiei piesei după descoperire (fig. 3/2), se pare că zăbala prezentată mai păstra încă tija de fier care unea cele două psalii în zona mediană.

4. O sabie lungă de tip celtic cu teacă, fragmentară, lungimea păstrată la descoperire măsurând cca. 70 cm¹³.

Pe lângă piesele prezentate, din inventarul mormântului mai făceau parte următoarele obiecte:

5. Fragment din teaca pumnalului curb, menționat anterior, având capătul prevăzut cu un buton „în formă de disc”. Lungimea era de 7 cm, iar lățimea de 3 cm¹⁴.

6. Fragment de zăbală de tipul celei descrise mai sus. Se păstra o parte din muștiuc¹⁵ (fig. 3/3b).

7. Inel lateral de zăbală de același tip¹⁶ (fig. 3/3d).

8. Psalie de zăbală de tipul celei de la nr. 3, având lungimea de 24 cm¹⁷ (fig. 3/3c).

9. Psalie asemănătoare, dar având o morfologie ușor diferită și lungimea de 28 cm¹⁸ (fig. 3/3a).

III. Analiza inventarului funerar.

Obiectele care formează inventarul funerar nu pun probleme deosebite de datare și de interpretare, asocierea lor fiind specifică unei anumite perioade și unui fenomen cultural. Cu excepția zăbalelor, restul pieselor constituie armamentul ofensiv al defunctului. Lipsesc obiectele reprezentând armamentul defensiv, cum ar fi elementele de scut, cămașa de zale sau coiful.

Pumanlele curbe cu teacă, deși constituie o creație mai veche a lumii tracice, sunt prezente în număr mare în contexte arheologice, mai ales în sec. II-I a.Chr. Este vorba, în primul rând, de mormintele specifice grupului Padea – Panaghiurski Kolonii din nord-vestul și nordul Bulgariei, din Oltenia și din zona Porților de Fier ale Dunării, precum și din sud-vestul Transilvaniei¹⁹ (fig. 7). Dintre analogiile mai apropiate exemplarului de la Călan, le menționăm pe cele de la Osen²⁰ și Târnava²¹ (în nord-vestul Bulgariei), Călărași²², Orodel²³ și Cetate²⁴ (în Oltenia), Blandiana²⁵ (în Transilvania) și Histria²⁶ (acesta din urmă

¹⁰ Ibidem, p. 605, lit. c.

¹¹ Ibidem, p. 605, lit. b.

¹² Ibidem, p. 607, lit. e, fig. 5.

¹³ Ibidem, p. 605, lit. a.

¹⁴ Ibidem, p. 605, 607, lit. d.

¹⁵ Ibidem, p. 607, lit. f, fig. 6/b.

¹⁶ Ibidem, p. 607, lit. g, fig. 6/d.

¹⁷ Ibidem, p. 607, lit. h, fig. 6/c.

¹⁸ Ibidem, p. 607, lit. i, fig. 6/a.

¹⁹ A. Rustoiu, Ornamentica pumnalelor curbe traco-dacice, în *Studia archaeologica et historica Nicolae Gudea dicata*, Zalău, 2001, p. 181-182, 184-185, fig. 2 (harta descoperirilor).

²⁰ B. Nikolov, Trakijski nahodki ot Severozapadna Bălgaria, în *Arheologija-Sofia*, XXXII, 1990, 4, fig. 9, 10.

²¹ Idem, Trakijski pametnici vav Vračansko, în *Izvestija-Sofia*, XXVIII, 1965, fig. 20; N. Teodosiev, N. Torbov, Trakijski mogili ot kăsnoleničeskata epoha pri Tărnava, Beloslătinsko, în *Izvestija na Muzeite v Severozapadna Bălgaria*, 23, 1995, fig. 16, 21.

²² C. S. Nicolaescu-Plopșor, Antiquités celtiques en Oltenie, în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, pl. I/6.

²³ Ibidem, pl. III/5.

aparținând, probabil, unui mercenar provenit din zona Dunării oltene²⁷). Pumnalele respective se regăsesc în inventarele unor morminte tumulare dacice din sec. I a.Chr., cum este cazul celor de la Cugir (jud. Alba)²⁸ sau Popești (jud. Giurgiu)²⁹. În sfârșit, o serie de pumnale curbe au fost găsite în unele cetăți și așezări dacice din sec. I a.Chr. – I p.Chr.³⁰, cea mai nordică descoperire fiind constituită de cea de la Solotvino (Ucraina Transcarpatică)³¹.

Vârful de lance (variantea cu nervură mediană unghiulară) este, de asemenea, deosebit de frecvent, atât în complexele funerare ale grupului Padea – Panaghiurski Kolonii³², cât și în mormintele tumulare din Dacia³³. Din punct de vedere cronologic, piesele de acest fel au cunoscut o utilizare îndelungată³⁴.

Printre armele din inventarul mormântului de la Călan se număra și o sabie lungă de tip celtic. Astfel de piese sunt numeroase în mediul grupului Padea – Panaghiurski Kolonii, unde se asociază cu pumnale curbe, vârfuri de lănci, elemente de scut etc. Ele se datează în perioada La Tène C2-D³⁵. Săbiile de acest fel se întâlnesc, de asemenea, într-o serie de morminte tumulare din Dacia preromană din sec. I a.Chr., inventarele funerare cunoscând aceleași asocieri de piese de armament. Este vorba de tumulul nr. II de la Cugir³⁶ și tumulii II și IV de la Popești³⁷.

Zăbalele de la Călan, mai mult sau mai puțin fragmentare, se încadrează în tipul XVI definit de W. M. Werner³⁸. Cercetătorul german a realizat și o împărțire în variante în funcție de forma elementelor laterale care serveau la distribuirea curelelor³⁹ (fig. 5/1). Deși, în cazul pieselor de la Călan ele sunt fragmentare, potrivit radiografiilor publicate de V. Eskenasy (fig. 3/3d), se pare că zăbalele în discuție aparțin, cel mai probabil, variantei 4. De asemenea, muștiucul format din două bucăți este prevăzut pe ambele părți cu câte două runde și doi cilindri de fier, spre deosebire de alte exemplare de același tip, care prezintă rozete cruciforme. Exemplare asemănătoare au fost descoperite la Novi Banovci⁴⁰ și Veliki Vetren⁴¹ (Iugoslavia), Altimir⁴², Bahovica⁴³, Bukjovci⁴⁴, Liljace⁴⁵, Sofronievo⁴⁶ și Tărnava⁴⁷ (în Bulgaria), Padea⁴⁸ (în Oltenia) și Șeușa⁴⁹ (în sud-vestul Transilvaniei).

Acest tip de zăbale, numite și „tracice”, este răspândit mai ales în zona nord-balcanică (fig. 8). Ele se concentrează în special în nord-vestul Bulgariei, în Oltenia și în sud-vestul Transilvaniei. Unele descoperiri sunt semnalate în mediul scordisc. În ceea ce privește contextele de descoperire, zăbalele de

²⁴ Ibidem, pl. III/6.

²⁵ H. Ciugudean, Mormântul dacic de la Blandiana (jud. Alba), în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 425-426, fig. 2/1-2.

²⁶ D. M. Pippidi et al., Raport asupra activității șantierului Histria în campania 1956, în *Materiale*, V, 1959, p. 309, fig. 11.

²⁷ A. Rustoiu, Mercenari „barbari” la Histria și Callatis în sec. I a.Chr. Interpretări arheologice și istorice, în *Istros*, X, 2000, p. 277-288.

²⁸ I. H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, II, București, 1993, fig. 11.

²⁹ Al. Vulpe, La nécropole tumulaire gète de Popești, în *Thraco-Dacia*, I, 1976, p. 201, fig. 14/2-3.

³⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, op.cit., p. 139.

³¹ A. Rustoiu, în V. Vasiliev, A. Rustoiu, E. A. Balaguri, C. Cosma, Solotvino – „Cetate” (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu, Cluj-Napoca, 2002, fig. 4-dreapta.

³² C. S. Nicolescu-Ploșor, op.cit., pl. I/4-5, 7, III/2, V/1, 3-5; N. Teodosiev, N. Torbov, op.cit., fig. 22, 33; V. Sirbu, A. Rustoiu, Découvertes funéraires Gêto-Daces du sud-ouest de la Roumanie (150-50 av. J.Ch.), în *Le Djerdap/Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millénaire av. J.Ch. jusqu'aux guerres daciques*, Beograd, 1999, p. 80, fig. 3.

³³ A. Rustoiu, Observații privind înmormântările tumulare din Dacia preromană, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj, 1994, p. 35.

³⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, op.cit., p. 133.

³⁵ Z. Wozniak, *Wschodnie pogranicze kultury Laténskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974, p. 87-94; VI. Zirra, Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 235; M. Domaradzki, Les épées en Thrace de la deuxième moitié du Ier millénaire av.n.è., în *Revue Aquitania*, Suppl. 1, 1986, p. 228-229; M. Tačeva, Au sujet d'épées celtiques trouvées en Bulgarie, în *Studia in honorem Veselini Beševliev*, Sofia, 1978, p. 325-337.

³⁶ I. H. Crișan, op.cit., I, p. 113, II, fig. 11.

³⁷ Al. Vulpe, op.cit., p. 198, 201, fig. 5/12, 13.

³⁸ W. M. Werner, Eisenzeitliche Tensen an der unteren und mittleren Donau, în *PBF*, XVI/4, München, 1988, p. 81-101. Vezi și VI. Zirra, Latènezeitliche Tensen in Rumänien, în *Hamburger Beiträge zur Archäologie*, 8, 1981, p. 124-128.

³⁹ W. M. Werner, op.cit., p. 86, fig. 13.

⁴⁰ Ibidem., p. 92, cat. 298, pl. 47.

⁴¹ M. Stojić, Le dépôt de parures, d'armes et de pièces de harnais du site de Veliki Vetren dans le massif du Juhor, în *Le Djerdap/Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millénaire av. J.Ch. jusqu'aux guerres daciques*, Beograd, 1999, p. 105, fig. 2.

⁴² W. M. Werner, op.cit., p. 92, cat. 300, pl. 48.

⁴³ Ibidem, p. 92, cat. 301, pl. 48.

⁴⁴ Ibidem, p. 93, cat. 303, pl. 49.

⁴⁵ Ibidem, p. 93, cat. 305, pl. 50.

⁴⁶ Ibidem, p. 93, cat. 308-309, pl. 51.

⁴⁷ N. Teodosiev, N. Torbov, op.cit., fig. 18, 24.

⁴⁸ W. M. Werner, op.cit., p. 93, cat. 307, pl. 51.

⁴⁹ Inedit. În curs de prelucrare și publicare de către M. Ciută și I. V. Ferencz.

tip XIV – Werner provin din morminte tumulare (atribuite tribalilor) din nordul și nord-vestul Bulgariei. În Dacia astfel de piese au fost descoperite atât în morminte plane de incinerare din Oltenia (Dubova, Padea) și sud-vestul Transilvaniei (Blandiana, Tărtăria), cât și în complexe tumulare (Cugir). De asemenea, se remarcă prezența lor într-o serie de așezări dacice (Șeușa, Sighișoara, Piatra Craivii). Este de subliniat, în acest sens, că exemplarul, încă inedit, de la Șeușa a fost descoperit într-o groapă rituală, din aria așezării dacice, în care a fost înhumat un cal. În mediul scordisc, zăbalele de acest fel se întâlnesc, de asemenea, în necropole și așezări. Din fortificația de la Veliki Vetren, aflată pe Muntele Juhor în valea Moravei, provine chiar un depozit de astfel de piese care a aparținut unei unități de cavalerie formată din 14 călăreți⁵⁰. Această difuziune a zăbalelor în discuție se explică prin alianțele militare dintre tribali, scordisci și daci, consemnate și de sursele literare antice cu privire la evenimente petrecute încă în sec. II a.Chr⁵¹. Alianțele respective au condus la procedee de luptă asemănătoare, dovada acestui fapt constituind-o asocierile de piese de armament având origini diferite, dar utilizate împreună de aceeași războinici. În ceea ce privește prezența unor exemplare în zone mai îndepărtate, din vestul Balcanilor, s-ar putea datora relațiilor existente între comunitățile de la Dunărea de Jos și cele din regiunile menționate. Dăruirea unor cai cu întregul lor harnașament constituia în antichitate o practică obișnuită în perfectarea înțelegerilor diplomatice⁵².

În legătură cu zăbalele din mormântul de la Călan, mai trebuie precizat faptul că dimensiunile diferite ale psaliilor sugerează că este vorba de *trei* exemplare. Același număr de zăbale a fost descoperit și în tumulul II de la Cugir, în care se afla însă și un car ceremonial. De aceea, s-a presupus că două dintre zăbale (având dimensiuni identice) au aparținut cailor înhamăți la car, în timp ce a treia era destinată unui cal de călărie⁵³. Deși nu dorim să insistăm acum asupra acestor aspecte, nu putem să nu remarcăm faptul că prezența celor trei zăbale în mormintele menționate amintește de *trimarkisia* consemnată la celti: grupuri de cavaleri însoțiți fiecare de câte doi „scutieri” călare. Adoptarea unui astfel de procedeu de luptă din lumea celtică (prin filieră scordiscă) nu ar fi ceva neobișnuit.

W. M. Werner consideră că zăbalele de tipul la care ne-am referit își fac apariția încă din prima jumătate a sec. III a.Chr., fiind frecvente în descoperirile grupului Padea – Panaghiurski Kolonii, datate între 250 – 50 a.Chr⁵⁴. Trebuie remarcat, însă, faptul că marea majoritate a descoperirilor de acest fel de pe teritoriul României se încadrează, în special, între cca. 150 – 50 a.Chr⁵⁵. Și alte contexte de descoperire mai recente confirmă această datare. Astfel, în inventarul tumulului nr. II de la Cugir se afla și o situla de bronz italică de la jumătatea sec. I a.Chr⁵⁶. Zăbala de la Șeușa provine dintr-o așezare care își începe existența în a doua jumătate a sec. II a.Chr., groapa în care a fost găsită numărându-se printre complexele timpurii ale sitului respectiv. Depozitul de la Veliki Vetren a fost îngropat, potrivit cronologiei celorlate piese din inventar, în primele decenii ale sec. I a.Chr., probabil în împrejurările campaniei lui Cornelius Scipio Asiagenus împotriva scordiscilor din anul 84 a.Chr⁵⁷.

În concluzie, având în vedere faptul că zăbalele în discuție sunt specifice grupului Padea – Panaghiurski Kolonii și că ele apar și în morminte tumulare dacice (care sunt documentate pe toată perioada sec. I a.Chr.), datarea lor generală, cel puțin pentru regiunile nord-dunărene, se situează între mijlocul sec. II a.Chr. și sfârșitul sec. I a.Chr.

Întrucât sabia și desenul ei au fost regăsite în timp ce articolul era deja predat la tipar ne mărginim doar la câteva observații. Desenul sumar al piesei, deja fragmentată, s-a făcut atunci când ea a fost adusă în laboratorul de restaurare. Deși nu sunt redată o serie de detalii noi vom ilustra piesa, măcar pentru a putea să se determine tipul ei, întrucât stadiul avansat de descompunere nu mai permite un desen corespunzător (Fig. 6a-b). Cu toate acestea, putem observa faptul că ornamentul în „S” din partea

⁵⁰ M. Stojić, op.cit., p. 107.

⁵¹ Vezi, printre alții, V. Zirra, Le problème des Celtes dans l'espace du Bas-Danube, în *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 179-181 și V. Sirbu, A. Rustoiu, op.cit., p. 86-88.

⁵² Xenophon, *Anabasis*, I, 2: „...Cirus îi oferi daruri (lui Syennesis) care erau socotite la curte drept o mare cinste: un cal cu frâu de aur (s.n.), un colier de aur, brățări și un costum persan...”; Titus Livius, *XLIII*, 5: „...doi cai împodobiți cu phalere, împreună cu slujitorii lor...” acordată unor soli celti; Tacitus, *Germania*, XV, 2: „Ei [germanii] se bucură mai ales de darurile popoarelor vecine, care li se trimit nu numai de unul sau de altul, ci și de obște: cai buni, arme minunate, alămuri și colane”.

⁵³ I. H. Crișan, *Necropola dacică de la Cugir (jud. Alba)*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 82-83.

⁵⁴ W. M. Werner, op.cit., p. 99-101.

⁵⁵ V. Sirbu, A. Rustoiu, op.cit., p. 77-91.

⁵⁶ I. H. Crișan, op.cit., p. 84.

⁵⁷ M. Stojić, op.cit., p. 107.

superioara a tecii, precum și aspectul părții inferioare a acesteia, își găsesc analogii într-o serie de complexe specifice La Tene-ului D1. Amintim, printre altele, o serie de exemplare, provenind din complexe funerare, de la Tarnava⁵⁸ și Borovan⁵⁹, ambele în Bulgaria, Dobrosloveni, în România⁶⁰, Belgrad-Karaburma în Iugoslavia⁶¹ și Roje pri Moravce în Slovenia⁶². Toate se datează la sfîrșitul sec. II a.Chr. și în prima jumătate a sec. I a.Chr.

IV. Elemente de rit și ritual funerar

Așa cum s-a putut observa din descrierea complexului, realizată de V.Eskenasy⁶³, este vorba de un mormânt de incinerare, arderea defunctului desfășurându-se în altă parte. Este, de asemenea cert, că întregul echipament militar al celui înmormântat se afla asupra sa, piesele suferind o ardere intensă.

Neclaritățile sunt determinate de „platforma de pietre de râu” din jurul gropii mormântului. Aceasta se afla la o adâncime mai mică decât locul în care au fost depuse resturile incinerate (fig. 3/1). Aspectul platformei respective este asemănător, aproape până la identitate, cu mantalele tumulilor de la Cugir. Aceștia din urmă au fost ridicați tot din piatră de râu și bucăți de micașist local iar, în momentul descoperirii, tumulii erau aplatizați, încât dădeau impresia unor morminte plane, nefiind vorba, evident, de așa ceva⁶⁴. Prin urmare, platforma de pietre de la Călan indică faptul că și în acest caz este vorba de mantaua unui tumul aplatizat. Movila a fost ridicată peste o groapă în care au fost depuse resturile incinerate.

Având în vedere toate acestea poate fi alcătuit și „scenariul” înmormântării. Defunctul a fost așezat pe rug echipat cu întregul armament. De asemenea, au fost sacrificați trei cai. După terminarea arderii, resturile au fost aduse în locul în care s-a ridicat tumulul. Inițial, a fost realizată o adâncitură în care au fost așezate (probabil într-o anumită ordine) resturile adunate de pe rug. Apoi a fost ridicat tumulul cu pietre de râu și pământ. În momentul ridicării movei s-au practicat și anumite ritualuri (poate un banchet funebru ?) în cursul cărora un vas „din pastă roșie” a fost „spart ca ofrandă” pe mantaua de piatră. Aceste ritualuri au fost constatate și la Cugir⁶⁵.

În ceea ce privește aspectul general al întregului complex, analogia cea mai apropiată este constituită de tumulul IV de la Popești. Și în acest caz inventarul funerar a fost depus într-o groapă, de formă ovală, orientată, la fel ca cea de la Călan, nord-est – sud-vest. De asemenea, inventarul era compus din piese de echipament militar: un coif de bronz, o cămașă de zale din fier, o sabie lungă de tip celtic, un pumnal curb cu teacă, un vârf de lance, un umbo de scut, o seceră de fier (?!), o zăbală de fier și alte piese ale harnașamentului⁶⁶.

Iată, deci, că mormântul de la Călan se adaugă descoperirilor tumulare timpurii din Dacia preromană. Asupra aspectelor cronologice și a implicațiilor culturale vom stărui în continuare.

V. Concluzii

Studiile mai recente privind fenomenele funerare din Dacia preromană au condus la o cunoaștere mai nuanțată a înmormântărilor tumulare⁶⁷. S-a putut constata, astfel, că aceste complexe funerare sunt prezente pe toată durata sec. I a.Chr. – I p.Chr. Însă aria de răspândire și componența inventarelor au cunoscut modificări semnificative de-a lungul intervalului cronologic menționat. În timp ce mormintele din sec. I a.Chr. au fost documentate în sud-vestul Transilvaniei, Muntenia și sudul Moldovei, aria celor din veacul următor s-a restrâns la zona râului Siret.

⁵⁸ N. Teodosiev, N. Torbov, op.cit., fig. 15, 31, 42.

⁵⁹ M. Taceva, Au sujet d'épees celtiques trouvées en Bulgarie, în Studia in honorem Veselini Besevliev, Sofia, 1978, p. 329, pl. II/a.

⁶⁰ C. S. Nicolaescu-Plopsor, op.cit., pl. V/12

⁶¹ D. Bozic, Relativna kronologija mlajše zelezne dobe v Jugoslovenskem podonavju, în Arheoloski vestnik, 32, Ljubljana, 1981, pl. 3/30

⁶² T. Knez, Keltski grobovi iz Roje pri Moravcih, în Keltiske studije, ed. M. Gustin, Brezice, 1977, pl. 3/8, 7/1,4

⁶³ Vezi supra.

⁶⁴ Tumulii I, II și IV au fost investigați în 1979. În anul 1981 am avut posibilitatea să particip la dezvelirea tumulului nr. III de la Cugir, sub îndrumarea lui F. Medeșet și I. H. Crișan (n.n. – A.R.).

⁶⁵ I. H. Crișan, op.cit., p. 81 sqq.

⁶⁶ Al. Vulpe, op.cit., p. 201-203, fig. 9. Vezi și A. Rustoiu, op.cit., p. 33, fig. 2, tipul 2b.

⁶⁷ Vezi M. Babeș, Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice, în SCIVA, 39, 1988, 1, p. 3-32; V. Sirbu, Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor, Galați, 1993, p. 22-23, 71-74; idem, Mormintele tumulare din zona carpato-dunăreană, în Istros, VII, 1994, p. 83-121; idem, Credințe și practici funerare și sacrificiale la geto-daci (sec. V a.Chr. - I p.Chr.), în Istros, X, 2000, p.159-189; A. Rustoiu, Observații privind înmormântările tumulare din Dacia preromană, în Studii de istorie a Transilvaniei, Cluj, 1994, p. 33-37.

Tumulul de la Călan se numără (potrivit cronologiei pieselor din inventar) printre descoperirile funerare similare datate în sec. I a.Chr. Astfel de complexe au fost identificate la Cugir (jud. Alba), Poiana (jud. Gorj), Lăceni, Orbeasca de Sus (jud. Teleorman), Popești (jud. Giurgiu), Radovanu (jud. Călărași), Piscu Crăsani (jud. Ialomița) și Poiana (jud. Galați). La acest grup de descoperiri ar putea fi adăugat, eventual, un tumul de la Brădiceni (jud. Gorj)⁶⁸. După cum s-a mai afirmat și cu alte ocazii, mormintele tumulare dacice din sec. I a.Chr. corespund, la nord de Dunăre, ariei de răspândire a grupului Padea – Panaghiurski Kolonii (sud-vestul Transilvaniei și Oltenia), dar se extind și în Muntenia și sudul Moldovei. În ceea ce privește inventarul funerar, atât în tumulii din Dacia, cât și în complexele grupului menționat, se asociază frecvent săbiile lungi de tip celtic, vârfurile de lance, pumnalele curbe, elementele de scut și piesele de harnașament (în special zăbale). În cazuri mai rare apar cămășile de zale și coifurile. Având în vedere toate acestea, se poate presupune că războinicii înmormântați în tumulii din Dacia au participat la alianțele militare daco-tribalo-scordisce (pe care le-am mai pomenit anterior), utilizând împreună aceleași procedee militare și armament. Nu este întâmplător nici faptul că aceste morminte tumulare sunt, în general, contemporane domniei lui Burebista. Ele exprimă o perioadă marcată de numeroase campanii militare, dintre care cele îndreptate spre Macedonia se înscriu pe o linie deja tradițională.

În legătură cu amplasarea necropolelor tumulare din Dacia, mai trebuie remarcat faptul că acestea nu sunt prea mari. Acolo unde au fost făcute observații mai detaliate, s-a constatat că ele sunt compuse dintr-un număr mic de movile. Acest fapt ar putea sugera că este vorba de necropole „de familie”, ale aristocrației războinice dacice. De asemenea, în aproape toate cazurile cunoscute, necropolele tumulare se află situate în apropierea unor așezări dacice, majoritatea fiind fortificate. Tumulul de la Călan constituie deocamdată o descoperire izolată. Însă pe terasa unde a fost descoperit este posibil să se fi aflat și alte complexe similare, constituite probabil într-o necropolă. Un argument în acest sens l-ar putea constitui pintenul de fier provenit din stratul arheologic, descoperit și publicat de V.Eskenasy⁶⁹. Piesa respectivă, fie a fost pierdută pe teritoriul necropolei, fie provine dintr-un mormânt distrus de intervențiile ulterioare (din epoca romană, medievală sau contemporană). De asemenea, deși la Călan nu este semnalată nici o așezare contemporană tumulului, aceasta se afla, probabil, în apropiere, conform celorlalte exemple cunoscute din Dacia. Răspunsurile la aceste probleme rămân deziderate ale cercetărilor viitoare.

LISTA LOCALITĂȚILOR ÎN CARE AU FOST DESCOPERITE ZĂBALE DE TIP „TRACIC” (TIP XVI – WERNER)⁷⁰ – fig. 8

BULGARIA

1. Altimir (okr. Vraca).
2. Bahovica (okr. Lovec).
3. Barkacevo (okr. Vraca).
4. Bjala Slatina (okr. Vraca).
5. Borovan (okr. Vraca).
6. Bukjovci (okr. Vraca).
7. Dolni Lukovit (okr. Vraca).
8. Gorna Malina (okr. Sofia).
9. Ihtiman (okr. Sofia).
10. Kamburovo (okr. Tărgoviste).
11. Kameno Pole (okr. Vraca).
12. Koinare (okr. Vraca)⁷¹
13. Komarevo (okr. Vraca).
14. Kriva Bara (okr. Vraca).

⁶⁸ W. M. Werner, op.cit., p. 94.

⁶⁹ Vezi supra.

⁷⁰ Lista a fost întocmită după W. M. Werner, op.cit. Au fost făcute trimiteri bibliografice numai pentru descoperirile mai noi, ulterioare lucrării lui W.M.Werner.

⁷¹ B.Nikolov, op.cit, 4, fig. 14-15.

15. Lesura (okr. Vraca).
16. Liljace (okr. Vraca).
17. Lipnica (okr. Vraca).
18. Makocevo (okr. Sofia).
19. Mihailovgrad (okr. Sofia).
20. Osen (okr. Vraca)⁷².
21. Panaghiurski Kolonii (okr. Pazardzik).
22. Popica (okr. Vraca).
23. Reselec (okr. Pleven).
24. Sofronievo (okr. Vraca).
25. Tămava (okr. Vraca)⁷³.
26. Vinograd (okr. Gorno Orjahovica).
27. Viskjar (okr. Pernik).

ROMÂNIA

1. Blandiana (jud. Alba).
2. Brădiceni (jud. Gorj).
3. Călan (jud. Hunedoara).
4. Craiva (jud. Alba).
5. Cugir (jud. Alba).
6. Dubova (jud. Caraș-Severin).
7. Gruia (jud. Mehedinți).
8. Lăceni (jud. Teleorman).
9. Mediaș (jud. Sibiu).
10. Ocnița (jud. Vâlcea).
11. Ostrovu Șimian (jud. Mehedinți).
12. Padea (jud. Dolj).
13. Sighișoara – Wietenberg (jud. Mureș).
14. Șeușa (jud. Alba)⁷⁴.
15. Șopot (jud. Dolj).
16. Tărtăria (jud. Alba).

IUGOSLAVIA

1. Belgrad-Karaburma.
2. Krajcinovic
3. Novi Banovci
4. Stari Slankamen
5. Zemun.
6. Veliki Vetren⁷⁵

SLOVENIA

1. Roje (ops. Gabrovka).

BOSNIA – HERȚEGOVINA

1. Donja Dolina.
2. Gradac.

⁷² Ibidem, fig. 9-10.

⁷³ N. Teodosiev, N. Torbov, op.cit, fig. 18, 24.

⁷⁴ Inedit.

⁷⁵ M. Stojić, op.cit, p. 105, fig. 2.

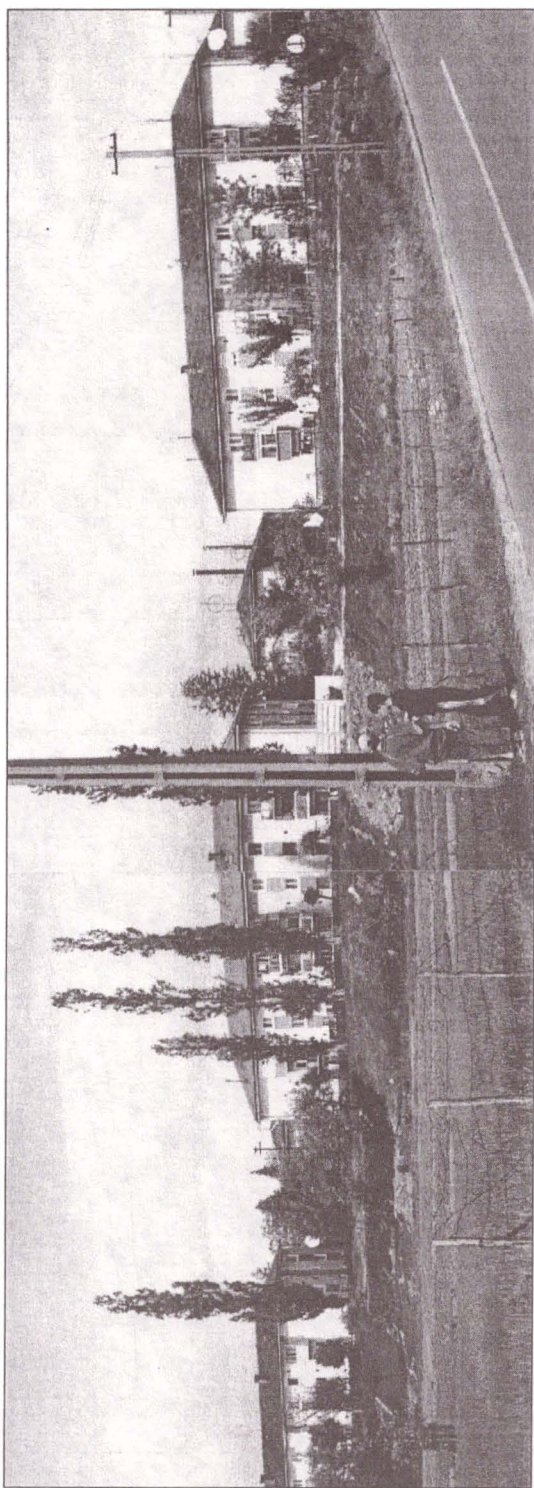
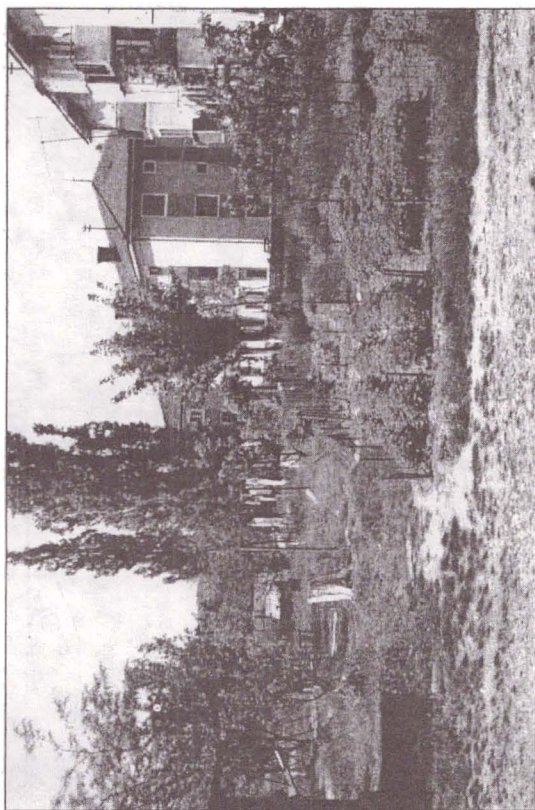

Fig. 2 – Imaginea actuală a terasei pe care se află situate descoperirile.

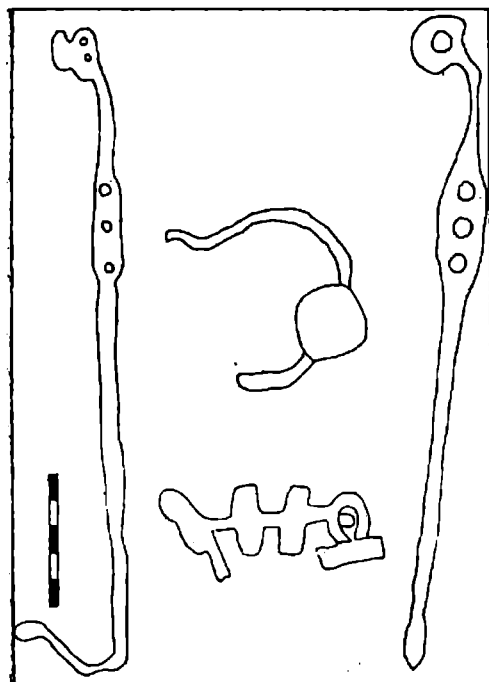
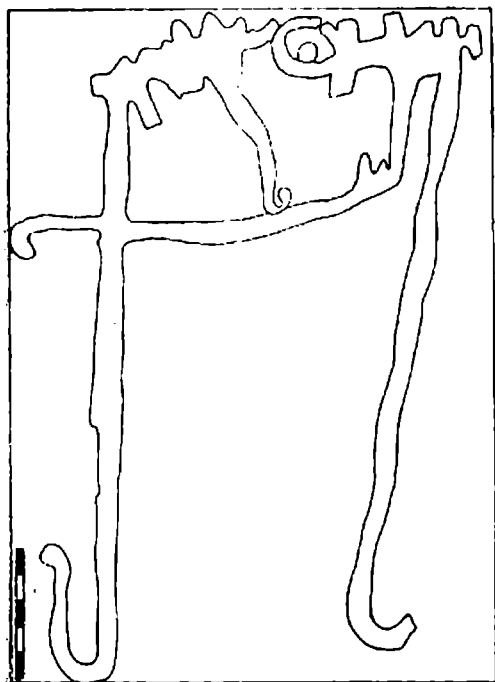
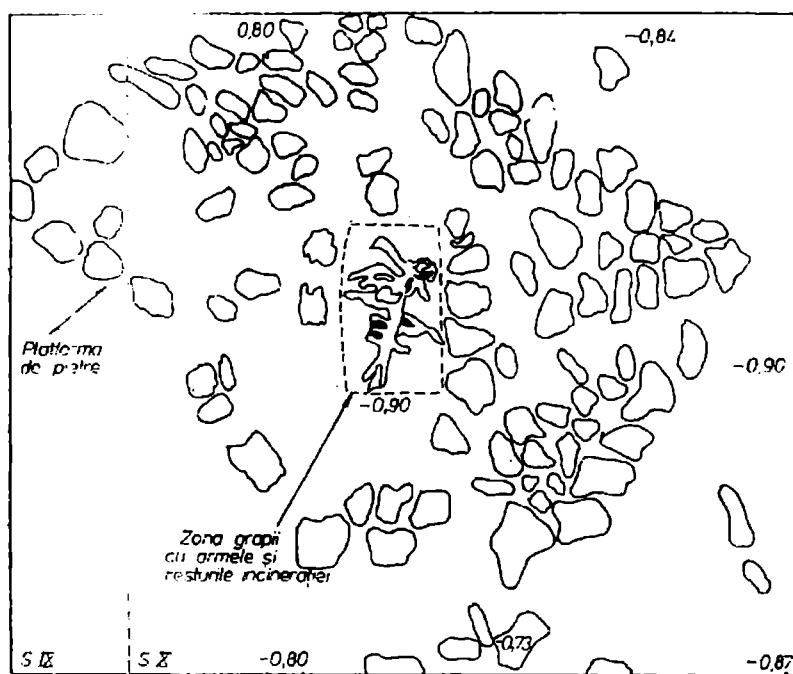

Fig. 3 – 1. Planul mormântului dacic (după V.Eskenasy). 2-3. Desene după radiografiile zăbalelor imediat după descoperire (după V.Eskenasy).

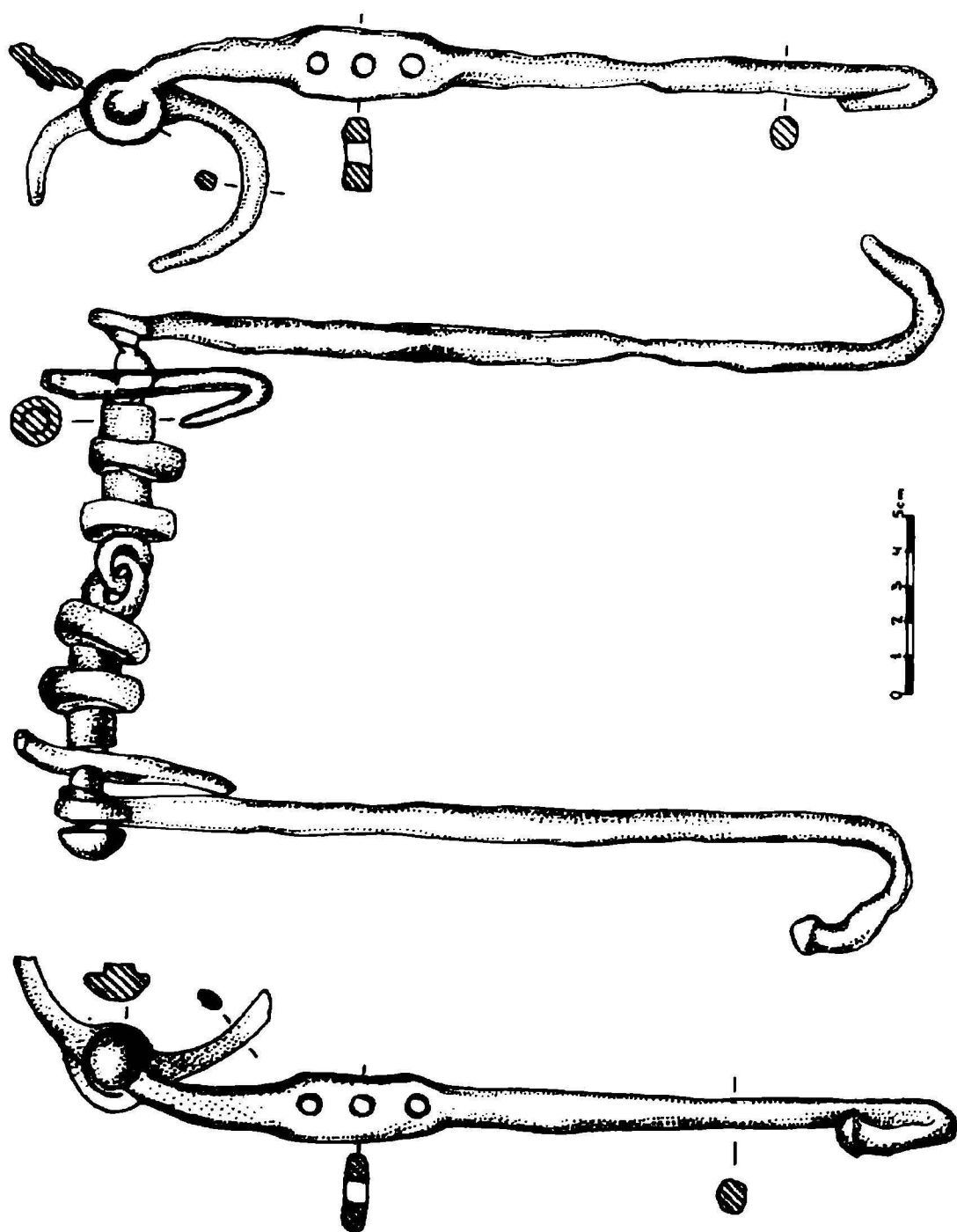

Fig. 4 – Zăbală de fier.

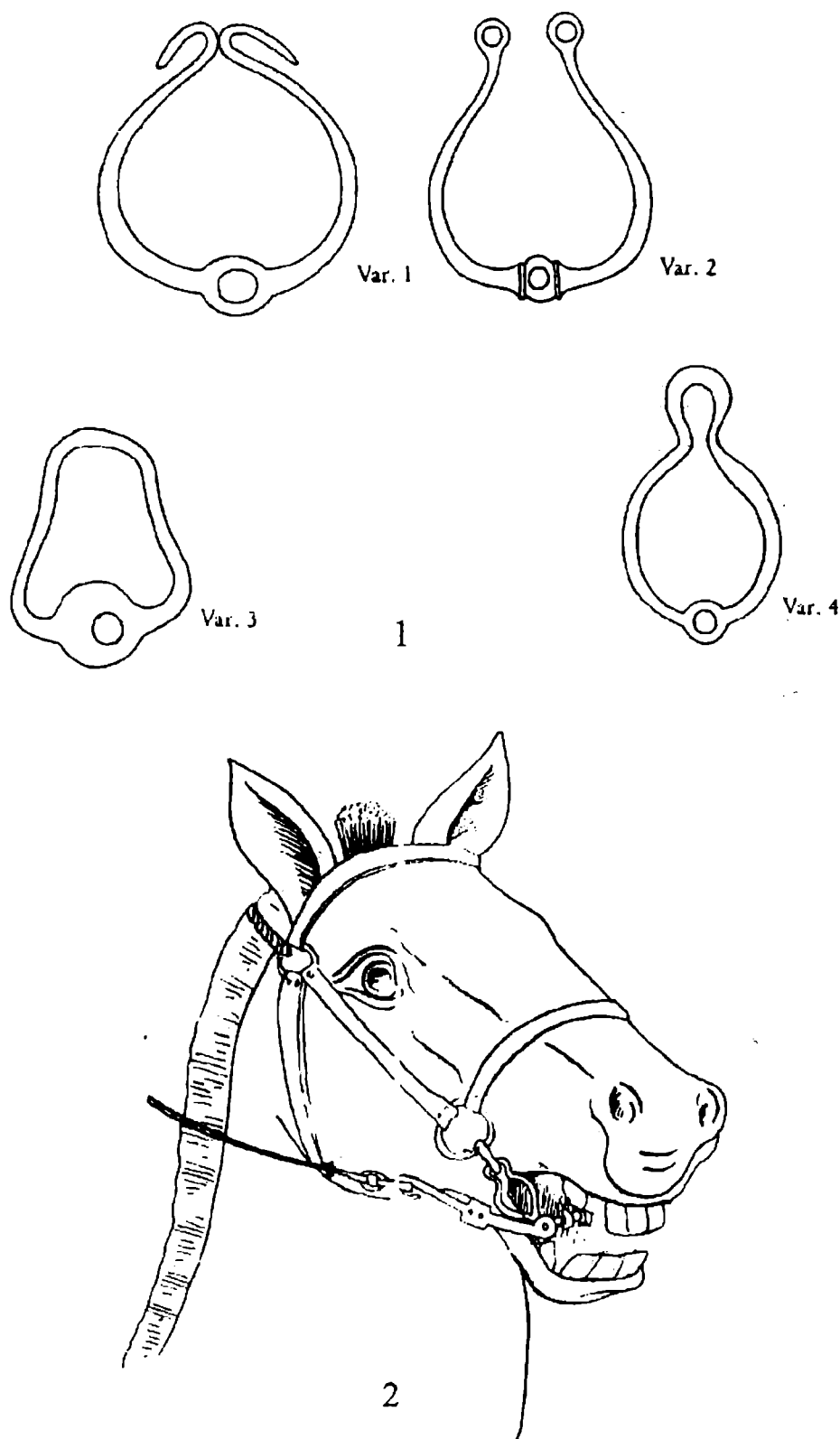

Fig. 5 – 1. Variantele tipului de zăbale XVI – Werner.
2. Reconstituirea modului de utilizare al zăbalelor (după VI.Zirra).

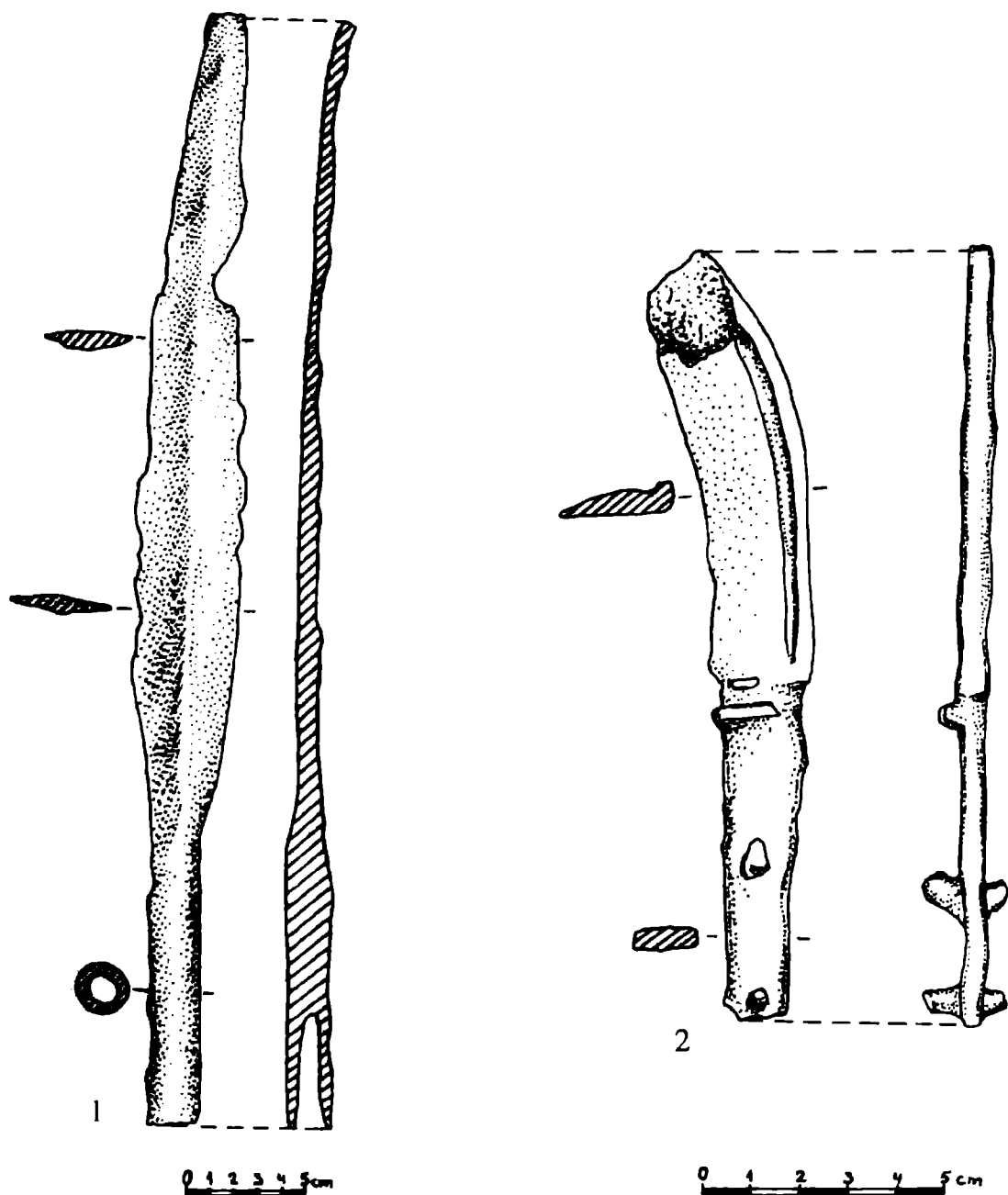

Fig. 6 – 1. Vârf de lance din fier. 2 – Pumnal curb de fier.

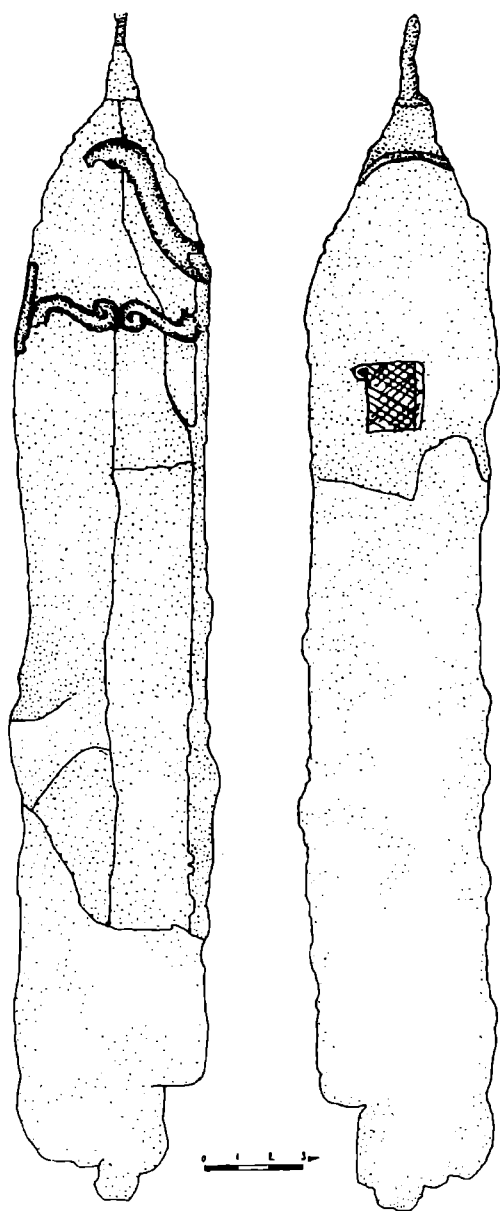

Fig. 6a. Patrea superioara a sabiei.

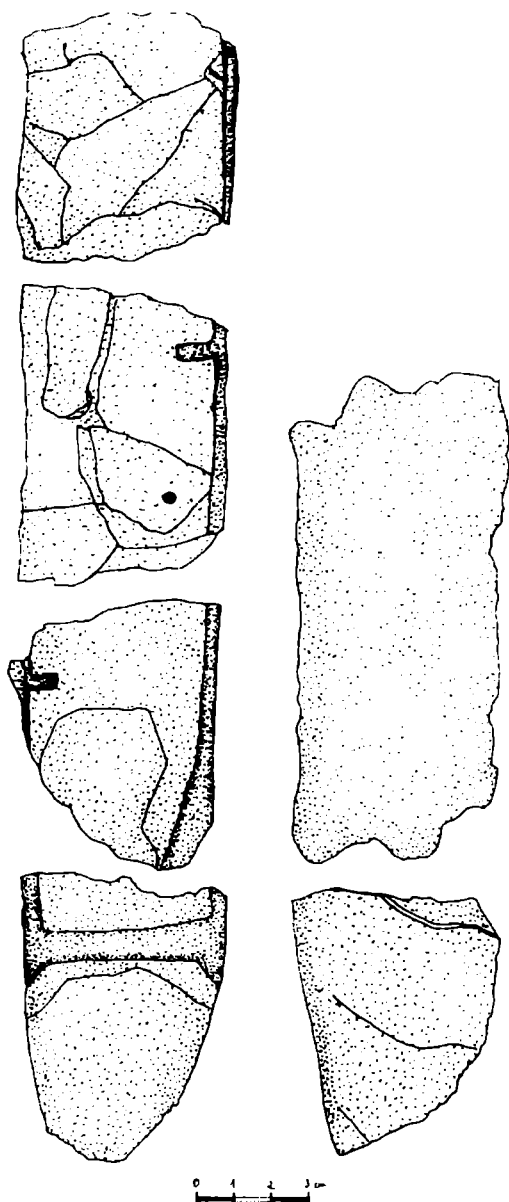

Fig. 6b. Partea inferioara a sabiei.

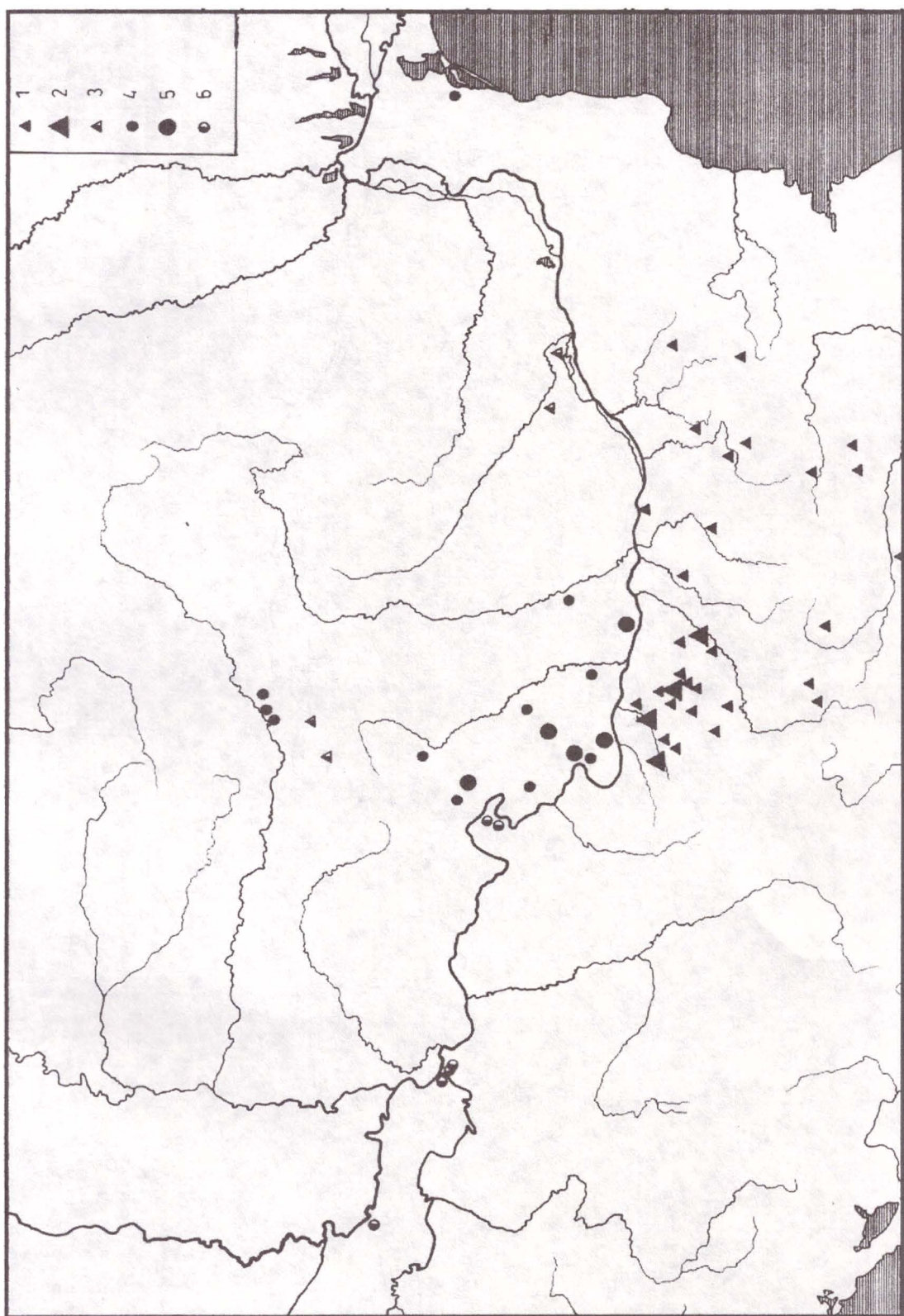

Fig. 7 – Harta cu răspândirea pumnalelor curbe descoperite în contexte funerare: 1 – morminte tumulare din Bulgaria; 2 – exemplare ornamentate; 3 – morminte tumulare din România; 4 – morminte plane din România; 5 –exemplare ornamentate; 6 – morminte scordisce.

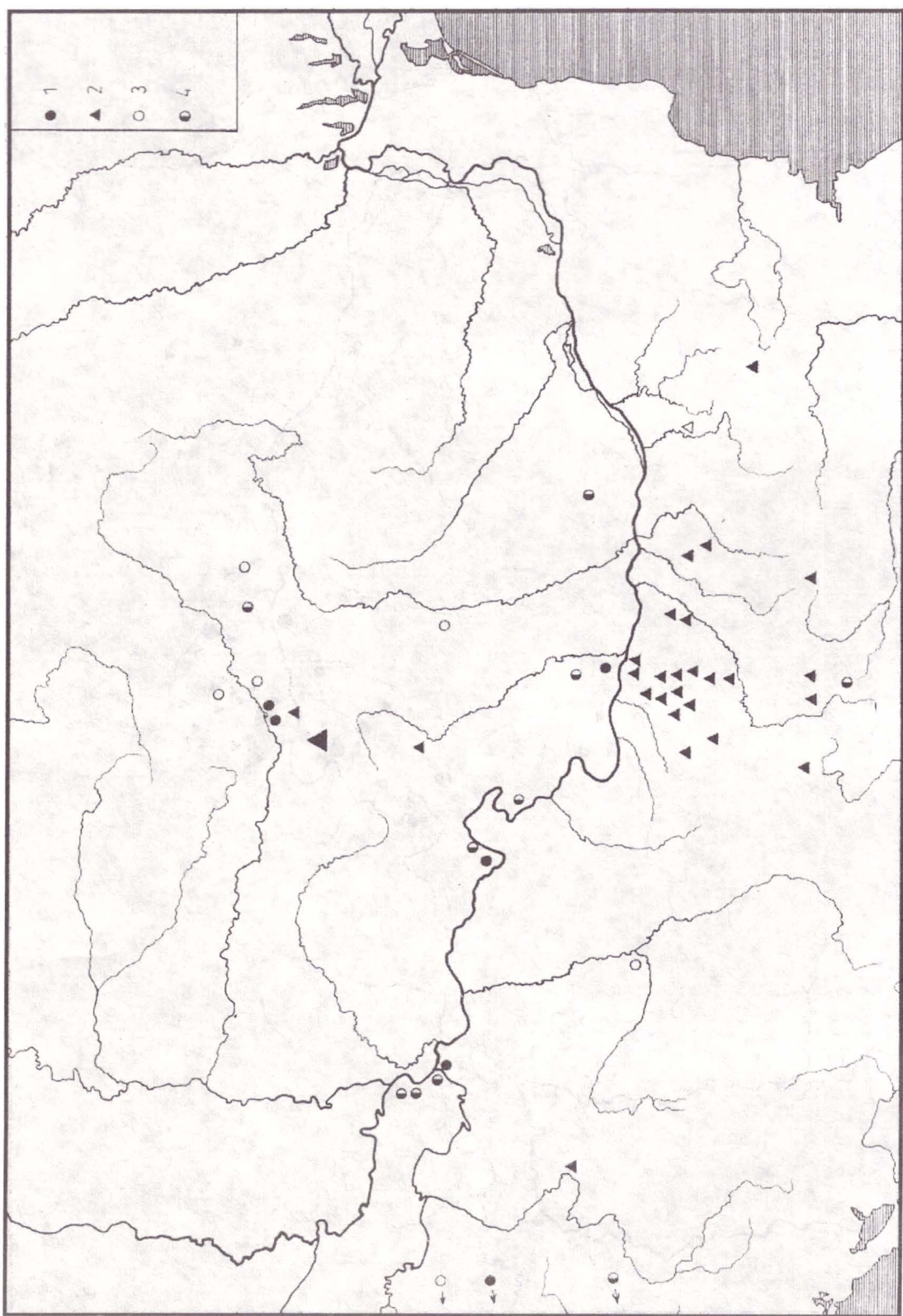

Fig. 8 – Harta cu răspândirea zăbalelor de tip tracic (tip XVI – Werner): 1 – morminte plane; 2 – morminte tumulare (triunghiul mai mare indică tumulul de la Călan); 3 – așezări; 4 – descoperiri izolate sau al căror context nu se cunoaște.

LA TOMBE TUMULAIRE DACE DE CĂLAN (DÉP. DE HUNEDOARA)

Résumé

Les auteurs y présentent une tombe tumulaire dace, considéré, à sa première publication en 1977, romaine.

Celui qui l'a découverte, V.Eskenasy a dit que les ossements, la cendre, les armes et les pièces de harnais se trouvaient à 0,90m de profondeur, peut-être dans une fosse, entourée et couverte d'un plate-forme de cailloux, surmontée par quelques fragments d'un vase céramique.

L'inventaire funéraire consistait en: un poignard courbe et son fourreau, un sabre long avec un fourreau du type celtique, une pointe de lance, une mors, un fragment de mors et un anneau latéral de mors, deux branches de mors, tous en fer (par malheur, on n'a plus retrouvé une partie des pièces pour pouvoir les étudier de nouveau).

Les données déjà publiées et l'analyse des pièces conservées nous mènent à la conclusion que c'était une tombe tumulaire au remblai en pierre, dont l'inventaire était déposé dans une fosse; la crémation du défunt et des mobilier avait au lieu ailleurs.

Reposant sur les pièces de mobilier nous pouvons considérer qu'il avait eu un chevalier, incinéré avec les trois chevaux.

Cette tombe se date au Ier siècle av.J.-C. et s'encadre dans le phénomène des tombes tumulaires typiques pour l'aristocratie dace des Ier siècle av.J.-C. - Ier siècle ap. J.-C.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig.1. Plan des fouilles effectuées à Călan (d'après V.Eskenasy).

Fig.2. Image actuelle de la terrasse sur laquelle on a fait les découvertes.

Fig.3. 1. Plan de la tombe dace; 2-3 Dessins d'après les radiographies des mors, peu après la découverte (d'après V.Eskenasy).

Fig.4. Mors en fer.

Fig.5. 1. Variantes du type de mors XVI - Werner; 2. Reconstitution du mode d'emploi des mors (d'après Vi.Zirra).

Fig.6. 1. Poignard courbe en fer; 2. Pointe de lance en fer.

Fig. 6a Épée en fer, part supérieur.

Fig. 6b Épée en fer, part inférieur.

Fig.7. Carte de la diffusion des poignards courbes découverts dans des contextes funéraires: 1 - tombes tumulaires de Bulgarie, 2 - exemplaires ornementés, 3 - tombes tumulaires de Roumanie, 4 - tombes planes de Roumanie, 5 - exemplaires ornementés, 6 - tombes scordisques.

Fig.8. Carte de la diffusion des mors du type thrace (type XVI - Werner); 1 - tombes planes, 2 - tombes tumulaires (le triangle plus grand indique le tumulus de Călan), 3 - établissements, 4 - découvertes isolées ou bien dont on ne connaît pas le contexte.

Studiul lămpilor¹ de lut ars de epocă romană, descoperite pe teritoriul Daciei, a căpătat amploare în ultimii ani și manifestă tendințe de aprofundare a problematicii ridicate de aceste artefacte. Totuși până în momentul actual o zonă descoperită o constituie problema lămpilor lucrate la roată; deși au fost analizate împreună cu celelalte tipuri de lămpi de lut ars, nu s-au bucurat de o prezentare relativ sintetică, menită să ofere o imagine de ansamblu și să ridice probleme specifice acestora. Studiul de față prezintă această categorie de lămpi, din Dacia romană, limitându-se la piese publicate până în prezent și la piesele existente în colecțiile Muzeelor din Cluj, Sarmizegetusa, Alba Iulia, Deva care parțial au putut fi analizate direct; acele fragmente care erau greu încadrabile între "grupurile" prezentate, sau care nu au avut "valoare" din punctul de vedere al analizei noastre nu au fost prezentate aici. Numărul pieselor descoperite este cu siguranță mai mare decât cel prezentat aici și e foarte posibil să existe noi varietăți ale acestui tip care nu au fost cuprinse în studiul de față. Limitarea spațială s-a făcut la zona Daciei romane din motive metodologice, fără a scăpa nici un moment din vedere faptul că schimbul de mărfuri și de persoane între Dacia și provinciile învecinate a avut o anumită fluentă care a implicat certe schimburi și influențe în producția acestui tip de artefacte, mai mult sau mai puțin decelabile actual în arealul amintit.

Lămpile lucrate la roata olarului au fost puternic răspândite în lumea grecească înaintea epocii romane. Spațiul roman va fi zona și mediul de răspândire a unei tehnici diferite – tehnica tiparului – apărută anterior în lumea elenistică. Cu ajutorul tiparului vor fi realizate cele mai răspândite tipuri de lămpi de lut ars: lămpile cu volute, lămpile-medalion, cu disc decorat (*Bildlampe*) și lămpile cu ștampila producătorului (*Firmalampe*) – toate trei de origine italică. Cantitatea în care aceste tipuri au fost produse sau copiate la nivel provincial a fost imensă, iar răspândirea lor a acoperit întregul Imperiu roman, incluzând și zonele grecești care anterior aveau o producție puternică de lămpi realizate la roată. Observând amploarea fenomenului (producția în tehnica tiparului), am fi tentați să credem nu se mai utilizează "tehnica roții olarului", mai "primitivă", mai înceată și în mod cert mult mai puțin rentabilă decât "tehnica tiparului"; folosirea tiparului aducea cu sine posibilitatea realizării producției "de masă" a lămpilor la costuri mult reduse și de cele mai multe ori conforme cu cerințele clientului sau cu moda timpului.

Ceea ce ne-am propus în demersul nostru este realizarea unei relative separații tipologice, iar acolo unde a fost posibil, stabilirea unor repere cronologice pentru diferitele variante întâlnite. Dorința noastră este de a supune atenției această categorie de lămpi și de a urmări cât de adevărată poate fi formularea mult prea uzitată pentru aceste piese – "lămpi romane târzii" – (a căror apariție reprezintă o renaștere a tehnicilor lumii grecești)².

În cele ce urmează vom vedea că această tehnică "rudimentară" a roții olarului a fost utilizată în Dacia și în perioada de înflorire economică a provinciei, înainte de manifestările crizei economice și mai mult, a existat pe fondul unei puternice producții locale în tehnica tiparului care nu diferă esențial din punct de vedere calitativ de produsele italice sau provinciale romane.

În încercările noastre de a realiza o separare tipologică a acestor piese am fost confrunțați cu o serie de probleme ce au decurs din varietatea morfologică sub care se prezintă această categorie de artefacte. Cum acest procedeu tehnic impune anumite limitări în realizarea unei lămpi, meșterii au putut "compensa" dorința de manifestare a spiritului creator prin modificări aduse părților componente ale lămpii.

* Mulțumim d-lui Al. Diaconescu care ne-a propus acest subiect spre studiu și care a avut amabilitatea de a purta scurte discuții asupra unora din problemele ridicate.

¹Înainte de a prezenta subiectul propriu-zis al acestui demers sunt necesare unele precizări de natură tehnică pentru a evita pe cât posibil confuziile. În lucrările autorilor români dedicate lămpilor de lut ars (lucerna) se întâlnesc deseori denumiri variate ale aceluiași părți componente; pentru a evita orice neînțelegere vom prezenta mai jos termenul folosit de noi și corespondentul său latinesc. Astfel am folosit "opaî" ori "lampă" pentru a desemna "lucerna", "rezervor" pentru "infundibulum", "disc" pentru "discus", orificiu de alimentare "pentru" "orificium", "oculus", "orificiu de ardere" pentru "myxus", "cioc" pentru "rostrum", "fili" pentru "ellyphnium", "ansa" pentru "ansa". Pentru a desemna spațiul dintre discul piesei și marginea rezervorului am folosit termenul de "umăr", iar pentru a desemna partea de jos a rezervorului, partea de sprijin, termenul de "bază"; când baza are o formă cilindrică și capătă înălțime va apărea termenul de "picior de pahar" sau "inel de fund".

² Vezi de exemplu Baumann 1995, p. 424 – când discutând despre degradarea întâlnită în producerea lămpilor decorate cu crater admite că această fenomen involutiv contribuie, în sec IV d.Chr., la revenirea vechiului procedeu tehnologic grecesc de confecționare a lămpilor la roată.

În acest caz nu este vorba de decorarea discului sau aplicarea ștampilei meșterului, ci de modificări ale profilului piesei, ale ansei și ciocului; putem întâlni lămpi cu cioc scurt sau alungit, cu disc plat sau concav, cu inel în jurul orificiului de alimentare, cu profil lenticular, bitronconic, etc. Modificările aduse nu sunt puternic diferite de la o perioadă la alta determinând în unele cazuri confuzii de încadrare temporală.

Autorii care au analizat acest tip de piese s-au lovit de aceste impedimente în realizarea unor încadrări cronologice și tipologice, fiecare propunând scheme diferite de încadrare bazate pe elemente diferite. În 1935 Dora Ivănyi separa lămpile realizate la roată în cinci variante: patru cu cioc lung și una cu cioc înălțat (*Ivănyi 1935, p.16-17, tipul XXII*), separare, am spune, tributară canoanelor impuse de tipologiile lămpilor lucrate în tehnica tiparului. În 1969 T.Szentlélek observă că baza lămpilor este încă joasă în secolul III d.Chr., pentru ca mai târziu, în secolul IV d.Chr. să înceapă să se înalțe (*Szentlélek 1969, p.132*)- observație care vine întrucâtva în ajutorul separării acestor piese. Mai apoi în 1989, analizând piesele de la Carnuntum, Eva Alram Stern observă la rândul-i dificultatea realizării unei tipologii în care să intre cât mai mulți factori. Autoarea lucrează doar cu două mari grupe: lămpi cu ciocul lung și cu ciocul scurt- luate ca ipoteze de lucru (*Alram-Stern 1989, p.53*); observăm și aici încercarea de folosire a ciocului pieselor ca element de separare tipologică, pe linia urmată de Dora Ivănyi în 1935. Eva Alram-Stern considera că ansa nu trebuie privită drept criteriu tipologic deoarece ea era adăugată ulterior realizării corpului lămpii (*Alram-Stern 1989, p.53*); dacă adăugăm la cele amintite de Eva Alram-Stern că, în multe cazuri și ciocul este lipit după producerea corpului piesei, vom realiza că ne aflăm în dificultate de a acorda credit unei clasificări sau de a realiza o încadrare tipologică coerentă. Mai recent, în 1992, D.Kuzmanov la publicarea lămpilor din Muzeul Național de Arheologie din Sofia va realiza o separare a lămpilor lucrate la roată ce ține cont de mai multe elemente de diferențiere, în special cele ce apar în cazul discului acestora (*Kuzmanov 1992, p.166-167, tipurile XXXIX-XLII*).

Încercând să cuprindem în schema de separare tipologică cât mai multe elemente la care apar modificări, am ajuns la un rezultat apropiat de cel al autorului bulgar. Urmărind realizarea unei structuri, pe cât posibil logice, din analiza efectuată au rezultat două mari categorii de lămpi cu multiple "varante" (de preferat a fi acceptate ca "grupe" de piese). Astfel o primă mare categorie include acele piese care morfologic se încadrează în "tiparele" lămpilor romane clasice din secolele I-II d.Chr.(-profilul piesei este similar cu cel al lămpilor romane realizate în tehnica tiparului, iar discul este plat sau convex). Cea de-a doua categorie cuprinde piese care la partea superioară suferă mari transformări, ce duc până la suprimarea discului și structurarea întregii piese în jurul orificiului de umplere; modificările profilului apropie aceste piese de formele altor produse ceramice (ex. - cănițele).

Separarea operată în analiza noastră a rezultat din observarea îndelungată a diferențelor ce survin în structura morfologică a lămpilor prezentate aici, fiind realizată cu scopul de a ușura receptarea acestora. Însă ținem să subliniem că limitele trasate de noi sunt pur didactice și în nici un caz nu poate fi vorba de stabilirea unor tipuri cu variante imobile; diferențele între aceste "grupuri" sunt de multe ori minore, datorate în principal modalității de realizare a acestor piese care exclude din start un grad ridicat de standardizare și implicit face dificil orice demers în direcția separării tipologice.

În afara celor două mari categorii amintite, pe teritoriul Daciei se întâlnește încă un tip de lămpi lucrate la roată (**fig. 1, 2**), care însă copiază cu mare fidelitate tipul *Firmalampe*, fapt pentru care este prezentat ca tip aparte de lămpi care fac obiectul analizei noastre; acest tip este întâlnit doar în zona Ulpiei Traiana Sarmizegetusa și a putut fi datat, după contextul de descoperire și materialul adiacent, în primele două decenii ale secolului II d.Chr.³

Tipul I - cuprinde 66 de piese incluse în opt grupuri distincte morfologic; după cum am amintit anterior, aceste lămpi sunt din punct de vedere morfologic foarte apropiate de "standardele" lămpilor romane clasice, realizate în tehnica tiparului.

Forma IA

În acest grup au fost incluse piesele cu rezervorul relativ plat și discul concav. Forma aceasta ar intra și în categoria lămpilor cu orificiul de alimentare larg, fără decor, așa zise "lămpi cu seu" (*Ponsich 1961, tip VI, p. 36; Lerat 1954, ser.6, p. 27, pl. XXIII*); piesele de acest gen care se remarcă prin forma lor ce păstrează, cu rare abateri, profilul lămpilor-medalion, cu rezervor circular și cioc rotund (*Provoost 1976, Spec.IV, tip 3, p. 554-557; Ponsich 1961, tip III, p. 34-35, Fig. 3, pl. XVI-XXV*). Numărul relativ mare al

³ Problema acestui tip de piese este tratată în detaliu în monografia Sarmizegetusei, în curs de apariție.

pieselor acestui tip a impus separarea în două grupe de lămpi: cele la care orificiul de alimentare nu este marcat într-un fel special (**forma IA₁**) și cele la care acest orificiu este marcat de un inel înălțat (**forma IA₂**).

Una din piesele acestui din urmă grup (nr. 17) a permis observarea în detaliu a modalității de realizare a acestor lămpi fără a fi necesară o secționare intenționată a acesteia.

Inițial era modelată la roată partea inferioară a lămpii - rezervorul-, de care era lipit apoi discul formându-se astfel corpul lămpii. Ciocurile erau create prin adăugarea (lipirea) de material în zona în care urma a fi acesta, iar apoi se practica orificiului de ardere prin perforarea ciocului plin și a peretelui rezervorului cu un instrument cilindric cu vârf conic ascuțit. Baza inelară era realizată similar cu cea a altor produse ceramice (ex. ulcioare, căni, oale, etc.). Pasta din care sunt modelate piesele acestui mare tip nu diferă de cea a *Firmalampen* create în provincie în acea perioadă. Inelul ce apare în jurul orificiului de alimentare este creat prin ușoara evazare a marginilor acestuia, probabil în momentul lipirii discului de rezervorul piesei.

Forma IA₁

1) Tibiscum, fig. 3, (Benea 1982, p.37, fig.16; Benea 1990, p.167, fig. 19/124)

Opaiț cu corp rotund, puternic aplatizat, cu discul concav și orificiul de alimentare larg. Baza circulară este convexă. Pasta omogenă, cu mică și nisip, are o culoare cărămizie. Dim: L=7,2; H=1,8; D=6,2

Datare⁴: sec. III d.Chr. (Benea 1990, p.167)

2) Ilișua, fig. 4, MNIT.Cluj, inv. 19142

Opaiț circular, foarte plat, cu discul ușor adâncit, și un orificiu de alimentare de mici dimensiuni. Ciocul ușor reliefat prezintă urme de ușoară arsură, ce ar indica o folosire de mai scurtă durată. Piesa este puternic rulată. Lampa este executată prin realizare la roată a părții inferioare a rezervorului (dispunerea porilor și a nisipului este în formă de spirală, de la interior spre exterior - ceea ce indică realizarea piesei prin această tehnică), peste care s-a lipit partea superioară. Pasta fină, săpunoasă, de culoare ocru-oranj, fără angobă. Dim: L= 7,5; H=1,5; D= 6,5

3) Draja de Sus, fig. 5, (Ștefan 1948, p.134, fig. 16/5,6)

Opaiț trilychnis, cu corpul rotund și discul plat; discul piesei este mărginit de o bordură ușor înălțată și are în centru un orificiu de alimentare larg. Ciocurile sunt trase în exterior, perforând umărul piesei. Datare: prima jumătate a sec. II d.Chr. (Ștefan 1948, p.134)

4) Porolissum, fig. 7, (Gudea 1989, p. 450, pl.XIII/74)

Opaiț circular bilychnis, cu discul ușor concav, și un orificiu de alimentare de mărime medie; "discul este delimitat de umărul piesei printr-o nervură circulară". Cele două ciocuri, ușor trase în exterior, străpung umărul lămpii. Ansa supraînălțată, are forma unei cupe, ori a unui caliciu de floare. Pasta fină, de culoare cărămiziu deschis, este acoperită de o angobă de culoare roșie-brună. Dim.L=8,2; D=6,5

5) Porolissum, fig. 11, (Gudea 1989, p. 45,pl. XIII/40)

Opaiț circular cu discul concav și orificiul de alimentare relativ larg. Ciocul piesei este rupt, iar ansa are o formă discoidală, plină, supraînălțată. Baza circulară plată, are două cercuri concentrice incizate.

6) Porolissum, fig. 10, (Gudea 1989, p. 450, pl. XIII/37)

Opaiț circular, cu discul concav și orificiul de alimentare de dimensiuni reduse. Ciocul este ușor tras în exterior, iar ansa piesei e ruptă. Baza circulară e plată. Pasta fină, are o culoare roșcată spre cenușiu. Dim: L=7; H=2,5; D=5,5

7) Brețcu, fig. 12, (Gudea 1980, p.313, fig.40/8)

Fragment; lipsește jumătatea anterioară a lămpii. Discul este ușor adâncit, iar ansa este ruptă. Baza circulară, e ușor convexă. Pasta fină, nisipoasă, are o culoare cărămizie. Dim:D =6,5 cm

8) Ilișua, fig. 5, MNIT. Cluj, inv. 19141

Opaiț circular cu ciocul ușor reliefat și discul adâncit. Ansa în formă de bandă este supraînălțată. Orificiul de ardere tăiat în disc are o formă triunghiulară și prezintă urme de ardere ce denotă folosirea lămpii. Se distinge cum a fost realizată inițial partea inferioară a rezervorului, cu ajutorul roții olarului, pentru ca ulterior să fie lipit discul și retușată zona de îmbinare. Pasta semifină, densă, de culoare ocru-oranj, se exfoliază de pe toată suprafața; angoba de culoare roșu-oranj s-a păstrat pe foarte puțin din suprafața piesei. Dim: L= 7; H (cu ansă)=3,8 ;H (fără ansă)=2,6; D=5,9

⁴ De remarcat aici că încadrarea cronologică a pieselor ce dispun de un astfel de reper, este cea precizată de autorii care au publicat anterior acele piese; la fel descrierea caracteristicilor piese este cea prezentată de autorii care au publicat piesele, cu excepția acelor piese care au putut fi observate direct. Dimensiunile pieselor sunt date în centimetri.

9) Porolissum, fig. 9, (Gudea 1989, p. 450, pl.XIII/34)

Opaiț circular, cu corpul relativ tronconic și discul plat cu două cercuri concentrice incizate; orificiul de alimentare de pe disc este relativ larg. Ciocul puțin reliefat perforază discul lămpii. Ansa lamelară se prelungește de la marginea rezervorului piesei, până în apropierea gurii de alimentare. Baza circulară e ușor concavă. Pasta e fină, de culoare cărămiziu deschis. Dim: L=8; H=2; D=6.

10) Potaissa, fig. 13, (Cătinaș 1997, p.178, 192, fig. 5/4)

Opaiț mic, cu corpul rotund și discul concav, cu orificiul de alimentare relativ larg. Discul este ușor fisurat. Dim: L=7,5; H=2; D=6,2

L.D. -Gura Văii Sândului

11) Potaissa, fig. 14, (Cătinaș 1997, p.178, 192, fig. 5/3)

Opaiț mic, cu corpul rotund și discul concav, cu orificiul de alimentare relativ larg. Discul și ciocul sunt parțial sparte, iar pe linia de unire a discului cu umărul lămpii sunt aplicate trei pastile de lut cu rol ornamental. Dim: L=7,5; H=2,6

L.D. -Gura Văii Sândului

12) Potaissa, fig.15, (Cătinaș 1997, p. 195, fig. 7/6)

Fragment de parte superioară de opaiț cu corpul rotund și disc concav, cu patru orificii de alimentare, mici ca dimensiune. Ansa este discoidală, iar din cioc nu s-a păstrat decât un mic fragment.

L.D. -Gura Văii Sândului

13) Brețcu, fig.16, (Gudea 1980, p. 313, fig39/5,6,7)

Trei opaițe rotunde descoperite în 1925, pierdute astăzi; s-a păstrat doar fotografia lor. Se poate observa că discul celor trei piese este mărginit de o bordură înălțată sau de un cerc incizat. Orificiul de alimentare al uneia este larg, în timp ce celelalte două piese au orificiul de alimentare de dimensiuni reduse. Ciocurile sunt ușor reliefate și perforază umărul pieselor. Ansa era fie discoidală, fie inelară.

14) Rîșnov, fig. 8, (Oancea 1969, p.600, fig. 4/4)

Opaiț întreg "cu profil biconvex", baza plată și ansa inelară. Pasta are o culoare cărămizie. Dim: L=7,5; D=6,7; H=2,5

Datat – sec 2-3 d.Chr.(după *Iconomu 1961, p.110, nr 553-variantă locală la tipul de la pagina121, fig.133)*

15) Sarmizegetusa, fig. 25, MS, inv. 2064

Opaiț trilychnis cu bazin bitronconic și discul înclinat spre orificiul de alimentare de mărime medie. Piesa nu are ansă, iar baza este circulară, plată. Ciocurile perforază umărul puternic înclinat. Pasta fină, densă, de culoare ocru-cărămiziu, e acoperită de o angobă de culoare roșu-oranj, foarte slab păstrată. Dim: L=8,1; H=3,7; D=7,2

16) Gilău, fig. 26, MNIT Cluj, inv. V 45687

Opaiț cu rezervor circular bitronconic și disc concav, puternic rulat. Baza este plată, iar ciocul prezintă urme puternice de arsură. Pasta densă, rugoasă, de culoare cărămizie. Dim:L=6, H=2,6, D=5,2

Date- după context, secolul III d.C⁵

Din cele 16 piese incluse aici (nr.1-14,) lămpile nr. 1-3, nu au ansă, iar în cazul pieselor nr. 1 și nr 2 rezervorul este puternic aplatizat. Opaițele nr 15,16, au fost incluse datorită discului adâncit, dar profilul bitronconic le delimitează de restul grupului; deocamdată nu avem lămpi similare cu aceasta. Piesa nr. 16, fig. 26, a fost încadrată conform contextului stratigrafic în secolul III d.Chr. Pentru lampa nr. 15, fig. 25, nu deținem o încadrare cronologică, dar caracteristicile piesei sunt foarte similare cu ale altor piese descoperite la Sarmizegetusa (forma A₂) databile spre mijlocul secolului II d.Chr.

Două din piesele acestui grup sunt încadrate cronologic de autorii care le-au publicat: piesa de la Drajna de Sus, nr. 3, și cea de la Tibiscum, nr. 1. Lampa descoperită în castrul de la Drajna de Sus, poate fi încadrată în primele decenii ale secolului II d.Chr., în conformitate cu perioada de existență a castrului⁶. Piesa de la Tibiscum este încadrată de Doina Benea în secolul III d.Chr.⁷ Analogii pentru piesele acestui

⁵ Mulțumesc d-lui Dan Isac care a avut amabilitatea de a-mi pune la dispoziție această piesă împreună cu datele privind încadrarea stratigrafică a acesteia.

⁶ Ștefan 1948, p. 143 -trupele romane s-ar fi retras din Drajna de Sus în deceniul al doilea al sec. II d. C., în timpul domniei lui Hadrian, probabil în 118 d.Chr.

⁷ Piesele lucrate la roată de la Tibiscum au fost prezentate de Doina Benea împreună cu restul lămpilor de lut ars descoperite în acel sit și au fost încadrate în majoritatea lor în secolele III-IV d.Chr.(Benea 1990, passim). Referirile clare la contextul de descoperire al pieselor de acest gen lipsesc sau nu au putut fi stabilite, datarea făcându-se mai mult pe baza pieselor analoage descoperite în cetățile romane târzii de la Gornea, Hinova, Noviodunum. Această încadrare laxă a fost preferată de mulți autori care au publicat piese de acest gen din Dacia. Vom lua aceste

grup regăsim între piesele de la Jidava (**fig. 21, 22**)(Negru 1996b, p.76,80, Fig.2/2,3-care ar avea paralele la Romula, Scornicești, București- Palatul Justiției, Aquincum, Ognianovo, Tomis, Sirmium, Siscia, Intercisa, Emona - dateate în sec. II-III d.Chr.⁹), între piesele de la Slăveni (**fig. 20**)(Popilian 1981, pl. 10/2,3, p.40), între cele de la Tomis (Chera, Lungu 1984, p.117, pl. 2/15), de la Viminacium (**fig. 27**) (Zotović 1990, Abb. 3, p.9) între piesele de la Gomolava (Ruševljan, Brukner 1992, p.117, pl. 5/23; p.118, pl.6/24), între piesele Muzeului Național de Arheologie din Sofia (**fig. 26**) (Kuzmanov 1992, tip XLII, var.1, nr. 364, 365) –piese dateate între secolele III-IV d.Chr., între cele de la Sirmium (**fig. 28**) (Rubright 1973, nr. 152, pl. XV, p.54)– lampă considerată de autor ca fiind similară cu lămpile de la Győr, Pannonia (**fig. 77**) (Iványi 1935, nr. 4210, pl.LVII/6,p.293, nr.4197, pl.LVI/8, p.293)⁹, între piesele de la Lauriacum (Derringer 1965,nr.365 =VIII 1001, Taf. IX/f, p.119), de la Carnuntum (**fig. 31-33**) (Alram Stern 1989, nr. 589, Taf. 3,40, p. 286, nr.595, Taf. 4,41, p. 288, nr. 604, p291). Piesele de la Carnuntum, nr.595 și 604, au profil înalt, similar cu cel al lămpilor glazurate de la Sucidava (**fig.17-19**) (Tudor 1947, fig 19/1,6,11, fig. 20/1, p.166-168-dateate la sfârșitul sec. IV d.Chr. și începutul sec. V d.Chr.)¹⁰ În Pannonia la TÁC-Fövenpuszta, lămpi similare cu ciocul mai reliefat, s-a descoperit într-un atelier datat sub Constantin II (**fig. 30**) (Thomas 1955, p.120-130, Taf.L/14, 16).

Cum castrul de la Draja de Sus este datat la începutul secolului II d.Chr. nu putem decât să admitem că piesa descoperită acolo se încadrează cronologic similar, implicând astfel existența lămpilor de forma IA₁ încă din primele decenii ale secolului amintit. Afirmatia privind prezența tipului acesta la începutul secolului II d.Chr. este sprijinită și de piese aparținând grupului IA₂ care vor fi analizate în cele ce urmează. Lipsa încadrării stratigrafice și cronologice a majorității pieselor acestui grup ne împiedică să urmărim evoluția lor, dar observând piesele glazurate de secol IV-V d.Chr. de la Sucidava putem crede că acestea din urmă ar fi rezultatul unei evoluții ce are la bază piesele timpurii de felul celor din grupul IA₁.

Forma IA₂

17) Sarmizegetusa, **fig. 32**, inedit .

Opaiț polilychnis, cu 9 arzătoare, lucrat la roată. Lampa are un corp rotund și discul ușor adâncit, cu orificiul de umplere larg de 2,1 cm; discul a fost lipit de rezervorul deschis al piesei, care inițial se apropia foarte puternic de forma unui bol, puțin înalt, cu buza trasă în interior. Ciocurile au fost lipite pe rezervorul lucrat la roată, iar orificiile de ardere au fost realizate prin perforarea lor de la exterior spre interior cu ajutorul unui instrument cilindric, cu vârful conic, ce a lăsat urme în dreptul fiecăruia, în interiorul rezervorului pe partea sa inferioară. Ansa plină, lamelară, de formă rectangulară, a fost lipită de rezervor. Baza sub forma unui inel înălțat, este des întâlnită la alte piese ceramice cum ar fi: ulcioare, căni, vase, etc. În interiorul lămpii se observă urmele execuției la roată, iar la exterior urmele de ardere și afumare ocupă mai mult de trei sferturi din partea superioară a piesei, ceea ce trădează o folosire intensă. Afirmatia de pe urmă este susținută și de depunerea, în jurul ciocurilor și pe disc, a unui strat de circa 1 mm de substanță rășinoasă, cheratinoasă -similară reziduurilor rezultate în urma arderii. Pastă fină, densă, cu mică și pigmenți cafenii, acoperită de o angobă ocru-oranj (piesa pare să fi fost scufundată parțial în lutul fluidizat, care nu a acoperit partea inferioară a acesteia). Dim: L=15,6; H(fără ansă)=3,8; H (cu ansă)=5,2; D =14

Datat: prima jumătate a secolului II d.Chr. – (piesa a fost descoperită în 1997, în primul nivel de locuire din așezare)

18) Sarmizegetusa, **fig. 34**, MS, inv.25518

Opaiț polilychnis, cu cinci ciocuri, similar cu anteriorul. Ansa discoidală este supraînălțată. Pe ciocuri se observă reziduuri de ardere.

Pasta fină, de culoare roșu-cărmăzie, este acoperită de o angobă de culoare roșu-oranj. Dim: L=9,6; H(fără ansă)=3,0; H(cu ansă)=4,3; D=7,4

⁹ încadrări cu rezerva cuvenită, dat fiind faptul că lămpile lucrate la roată în Dacia sunt privite ca expresie a decadentei tehnologiei de fabricație în contextul crizei Imperiului roman din secolul III d.Chr. și ulterior; acestea deși autorii străini încadrează acest tip de lămpi între secolele I-V/VIII d.Chr. (Ponsich 1960, p.31, fig.4;p.36, 78; Provoost 1970,p.557 – specia IV, tipul 4).

⁹ Negru 1996 b, p.76, cu bibliografia acestor analogii.

⁹ Iványi 1935, p.20-piesa nr. 4197, de la Győr, aparține tipului XXII, varianta 4; varianta în cauză la Dunapentele a fost descoperită în mormânt împreună cu monede de la Galerius Maximinus Caesar (295-305 d.Chr.), respectiv Augustus (305-306 d.Chr.)(Paulovics 1927, Abb.28, Grab XI, p. 114).

¹⁰ Tudor 1947, p. 167,-piesele au fost descoperite sub ori în stratul de asură hunică, alături de monede de la sfârșitul secolului IV d. Chr. și începutul secolului V d. Chr.

19) Sarmizegetusa, fig. 33, (Alicu 1979, p.240; Alicu 1994 p. 45)

Opaiț trilychnis, rotund, cu disul concav, și orificiu de alimentare larg, mărginit de o bordură reliefată. Ciocurile, ușor trase în exterior, perforază umărul piesei. Ansa, probabil discoidală, e ruptă parțial. Baza e marcată de un inel circular. Pasta fină, densă, cu nisip și mică, de culoare cărămiziu-oranj, este acoperită de o angobă la culoare (cu tentă spre roșu). Dim: L=8,4; H=3; D=6,2

20) Sarmizegetusa, fig. 31, (Alicu 1977, p.354; Alicu, Nemeș 1977, p.41, pl. V/4; Alicu 1994, p.45-46, fig. 2/49)

Opaiț trilychnis, ușor deteriorat, reconstituit. Piesa are profilul pronunțat conic, iar baza este marcată de un inel circular plat. Discul ușor adâncit are un orificiu de alimentare de dimensiuni medii. Pastă fină, densă, cu nisip și mică, de culoare cărămiziu-oranj, este acoperită de o angobă de bună calitate, de culoare oranj-cărămiziu. Dim.L=8,5; H(fără ansă)= 3; H(cu ansă)=4

L.D. - în complexul lui Aesculap și Hygeia, în templul A, nivelul I (Alicu, Nemeș 1977, p.42)

21) Sarmizegetusa, fig. 36, (Alicu 1977, p.354; Alicu, Nemeș 1977, pl.V/3, p.41; Alicu 1994, p.45)

Opaiț întreg; discul este adâncit, iar ansa discoidală supraînălțată. Baza lămpii este marcată de un inel circular. Pasta relativ fină, densă, cu nisip și mică, de culoare ocru-brun, e acoperită de o angobă ocru-gri, slab păstrată. Dim: L= 8,2; H(fără ansă)= 2,3; H(cu ansă)=3,2; D =5,6 ;

22) Sarmizegetusa, fig. 37, (Alicu 1979, p.240; Alicu 1994 p. 45)

Opaiț rotund, cu ciocul rupt și disc ușor adâncit, cu orificiul de alimentare larg. Ansa discoidală, supraînălțată e plină, iar baza este marcată de un inel circular în relief. Piesa este puternic rulată. Pasta semifină, rugoasă, cu nisip și mică, are o culoare gri-ocru. Dim: L=7,3; H(fără ansă)=2,4; H(cu ansă)=3,2; D=6 ,0; Dbazei=3,2

23) Sarmizegetusa, fig.38, (Alicu 1979, p.240; Alicu 1994 p. 45)

Opaiț similar cu anteriorul, cu discul ușor adâncit și orificiul de alimentare larg. Ciocul este rupt; baza este marcată de un inel circular în relief, iar ansa are o formă discoidală, supraînălțată. Lampa este puternic rulată și prezintă urme de ardere secundară. Pasta densă, semifină, de culoare ocru-brun, este acoperită de o angobă de culoare ocru-cărămiziu, slab păstrată. Dim: L=7,4; H(fără ansă)= 2,4; H(cu ansă)=3,3; D=6

24) Tibiscum, fig. 35, (Benea 1982, p.37, fig.16; Benea 1996, p.133-134, fig. 23/5)

Opaiț bilychnis, cu corpul rotund, cu discul concav și orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură inelară. Ciocurile, trase în exterior, perforază partea superioară a piesei. Baza circulară, plată, are urme de ardere secundară. Pasta poroasă, cu nisip și mică, are o culoare brun-oranj. Dim.L =7,4; D=7,2; H=2,8

25) Sarmizegetusa, fig. 41, (Alicu 1977, p.354; Alicu, Nemeș 1977,p.41, pl.V/1; Alicu 1994, p.45)

Opaiț întreg cu discul ușor concav și orificiul de umplere înconjurat de un inel circular separat de disc printr-un cerc incizat. Ciocul este puțin reliefat, iar ansa relativ discoidală; baza circulară, plată. Pasta densă, semifină, cu pietricele și mică, de culoare ocru-cărămiziu, puternic arsă; se păstrează la exterior unele urme de angobă roșu-cărămiziu. Dim: L=7,5; H(fără ansă) =2,1; H(cu ansă)= 2,3; D =5,5

26) Sarmizegetusa, fig. 40, (Alicu 1977, p.354; Alicu, Nemeș 1977, p.41, pl.V/2, fig.10; Alicu 1994, p.45, fig.2/41)

Piesă similară cu anterioara. Discul concav are un orificiu de alimentare de mărime medie. Se pot observa urme de la lipirea și apoi retușarea ciocului. Piesa este foarte puternic rulată și pe mai mult de jumătate din suprafață sunt urme de ardere secundară .Pe bază se observă urme de la desprinderea de pe roată cu ajutorul unei sfori. Pasta semifină, relativ densă, ușor rugoasă, cu pietricele și mică, are o culoare cărămiziu-roșu Dim: L= 8,5; H(fără ansă)=2,2; H(cu ansă)=2,8; D =5,6

L.D.- complexul zeilor Aesculap și Hygeia, templul A

Date: la mijlocul sec.II d.Chr. ¹¹

27) Sarmizegetusa, fig. 43, (Alicu 1979, p.240; Alicu 1994, p. 45)

Opaiț mic, rotund, cu discul puțin adâncit și orificiul de alimentare larg. Ciocul este ușor tras în exterior, perforând umărul piesei. Baza circulară este plată, iar ansa discoidală. Pasta fină, săpunoasă, de culoare ocru-oranj. Dim: L=7,3; H(fără ansă)=2,1; H(cu ansă)=2,5; D=5,1

28) Transilvania, fig. 45, MNIT.Cluj, inv. 19468

¹¹ Alicu 1994, p. 45 - piesa a fost descoperită în complexul dedicat zeilor Aesculap și Hygeia, în templul A sub zidul estic al fazei a II-a, iar faza doua a templului ar corespunde celei de-a doua jumătăți a sec. II d.Chr., după războaiele marcomanice, implicând o datare a opaițului la mijlocul aceluiași secol.

Opaiț circular cu discul plat și orificiu de alimentare larg. Ansa plină, discoidală, este supraînălțată. Piesa a fost arsă secundar. Pasta fină, densă, de culoare brun-cafenie este acoperită de o angobă ocru-oranj. Dim: L=8; H (cu ansă)=4,2; H (fără ansă)=2,4; D=6,3

29) Sarmizegetusa, fig. 44, (Alicu 1979, p.250; Alicu 1994 p. 45)

Opaiț similar cu nr. 27, fig.47; ciocul și parțial rezervorul lipsesc. Pasta fină, săpunoasă, de culoare ocru-cărămiziu, acoperită de o angobă ocru-oranj, de bună calitate. Dim: L(după restaurare)=6,1; H(fără ansă)=2,1; H(cu ansă)=2,7; D=4,9

30) Sarmizegetusa, fig. 42, (Alicu 1979, p.240; Alicu 1994, p. 45, pl. I, fig. 2/45)

Piesă similară cu cea de mai sus, puternic rulată. Pasta semifină, cu nisip și mică, de culoare ocru, ocru-cărămiziu, este pe alocuri acoperită de o angobă de culoare roșu-brun. Dim: L=7,1; H(fără ansă)=2,1; H(cu ansă)=2,7; D=5,1

31) Loc de descoperire necunoscut, fig. 39, MNIT Cluj, inv.19468

Opaiț lucrat la roată cu corpul rotund și plat, cu un orificiu de alimentare larg cu marginea ușor înălțată. Ciocul străpunge discul și este și el înălțat ușor. Ansa discoidală este supraînălțată, iar baza circulară plată în formă de picior de pahar pe care se observă urmele desprinderii de pe roata olarului. Pe cioc și pe disc sunt urme puternice de afumare care denotă o utilizare îndelungată.

Pasta fină și compactă are o culoare oranj-brună. Dim: L=8,3; H(cu ansă)=4,5; H(fără ansă)=2,5; D=6

32) Brețcu, fig. 46, (Gudea 1980, p.313, fig.40/7)

Opaiț cu corp rotund și disc ușor adâncit, cu orificiul de umplere larg. Ciocul reliefat, are un orificiu de ardere mare și este ușor înălțat față de umărul piesei. Pasta fină, nisipoasă, de culoare cărămizie. Dim: L=8,8; D=6,8; H=2,7

33) Râșnov, fig. 50, (Oancea 1969, p.600, fig.4/1)

Opaiț cu corp rotund și disc adâncit, despărțit de bordură printr-un brâu reliefat; ciocul scurt este săpat în peretele bazinului. Toarta lamelară este plină, iar baza piesei este dreaptă. Pastă gălbuie. Dim: L=8,3; D=6,9; H=3,1

Date: sec. II -III d.C (Oancea 1969, p.600)

34) Potaissa, fig. 49, (Căținaș 1997, p.178, 192-193, fig. 5/1)

Opaiț polilychis, cu șapte ciocuri, cu disul ușor concav și orificiul de alimentare relativ larg. Ciocurile sunt în majoritatea lor slab reliefate, aproape înglobate în rezervorul piesei. Ansa e ruptă.

L.D. -Dealul Zâna Mică, 1912

35) Potaissa, fig. 54, (Căținaș 1997, p. 184, 196, fig. 9/3)

Opaiț trilychis aplatizat, cu corpul rotund și discul plat; orificiul de alimentare relativ larg e mărginit de o bordură inelară. Două ciocuri sunt sparte, iar ansa este discoidală, supraînălțată.

L.D. -Culmea Văii Sândului

36) Gilău, fig. 48, (Macrea, Rusu, Winkler 1959, p.455, fig. 1/16)

Opaiț rotund, cu corpul tronconic, are discul concav prevăzut cu un orificiu de alimentare relativ larg; gura de alimentare are marginea înălțată. Ciocul tubular înălțat străpunge discul piesei. Ansa este ruptă, iar fragmentul păstrat este în formă de cilindru plin. Piesa prezintă urme puternice de arsură (urmarea incendiului care a distrus baraca în care a fost descoperită). Desc. în zona uneia dintre barăile castrului de pământ.

Datat: până în a doua jumătate a sec.II d. C¹²

37) Gornea, fig. 47, (Gudea 1977, p.79, fig. 20/10=34/5)

Opaiț circular, cu marginea rezervorului marcată de o bordură înălțată. Discul bombat se adâncește spre orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură inelară. Ciocul puternic reliefat, mare, e ușor înălțat. Ansa este ruptă, iar baza plată, circulară. Pasta fină, de culoare cenușie. Dim: L=8; H=3; D=6,5

38) Râșnov, fig. 53, (Oancea 1969, p.602, fig.4/5)

Opaiț alungit, ovoidal, cu discul concav și orificiul de alimentare relativ larg, înconjurat de o bordură înălțată. Ciocul mare, bine reliefat, conferă lămpii forma ovală. Ansa piesei este ruptă.

¹² Macrea, Rusu, Winkler 1959, p.456 -în stratul de nivelare a castrului de pământ s-au descoperit două monede: sestertii de la Hadrian și Antoninus Pius (148 d. Chr.).

Piese ale acestui grup, nr.17-38, sunt similare cu cele ale grupului anterior cu precizarea că au în jurul orificiului de alimentare un inel reliefat. Majoritatea pieselor acestui grup sunt descoperite la Sarmizegetusa (nr.17-23, 25-27,29,30), iar dintre ele șapte piese (nr.17-23) se remarcă prin existența inelului circular care marchează baza. Trei dintre lămpi dispun de încadrare stratigrafică care a permis datarea lor.

Piesa nr.17, fig. 32, -opaiț polilychnis cu nouă ciocuri-, a fost descoperită în primul nivel de locuire al așezării¹³, ceea ce permite încadrarea sa în prima jumătate a secolului II d.Chr. Lampa nr. 20, fig. 31, a fost descoperită în templul zeilor Aesculap și Hygia în primul nivel de locuire (*Alicu, Nemeș 1977, p.42*), iar piesa nr. 26, fig. 40, a fost descoperită în același templu sub zidul estic al fazei a II-a¹⁴; ambele încadrări stratigrafice permit datarea acestor piese în prima jumătate a secolului II d.Chr.

Majoritatea pieselor sarmizegetusane sunt similare ca realizare, ca pastă, ardere și foarte apropiate ca dimensiuni, ceea ce ar demonstra apartenența lor la un atelier local. Conform încadrării cronologice a celor trei lămpi amintite mai sus (nr. 17, fig. 32; nr. 20, fig. 31; nr. 26, fig. 40), acest atelier ar fi funcționat în prima jumătate a secolului II d. Chr. până spre mijlocul aceluiași secol; cercetările de până acum de la Sarmizegetusa nu au dezvăluit existența unor piese de acest tip databile după aceste date. Între piesele acestui atelier putem distinge două grupuri morfologice de lămpi diferențiate după forma bazei acestora. Astfel avem un grup cu baza plată (nr. 25, fig. 41; nr. 26, fig. 40; nr. 27, fig. 43; nr. 29, fig. 44), pe care de cele mai multe ori se observă urme de desprindere de pe roata olarului cu ajutorul unei sfori (nr. 26, fig. 40) și un al doilea (nr. 17-23, fig. 31-34, 36-38) la care baza are un inel de fund identic cu cel al altor categorii ceramice întâlnite la Sarmizegetusa, în special ulcioare. Prezența acestui inel de fund, puțin caracteristic lămpilor lucrate la roată, sugerează că atelierul respectiv producea vase ceramice care dețin în mod normal această caracteristică și este foarte probabil ca lămpile să nu fi constituit elementul caracteristic producției acestui atelier, ci sunt elemente adiționale unei producții masive de vase ceramice de cele mai variate tipuri și forme.

Spunem aceasta având în vedere că este dificil de crezut că un atelier ce producea numai lămpi, care în perioada amintită avea o producție eminamente de piese realizate în tipar¹⁵, ar fi realizat piese la roată într-o cantitate suficient de mare ca să se păstreze până astăzi stocul relativ consistent analizat aici. Ar fi fost lipsit de simț practic un astfel de demers, știut fiind faptul că piesele în tipar se realizează mai ușor, implică o cantitate de muncă mult mai mică, permite realizarea unor decorații artistice conform gustului cumpărătorului, sau modei din acele vremuri și sunt de departe mult mai profitabile; acestea sunt doar câteva aspecte care pledează pentru neta superioritate a lămpilor realizate prin "tehnica tiparului" și împotriva unei producții de piese realizate la roată într-un atelier de lămpi de lut ars.

Numărul mare de piese din tipul în discuție infirmă o eventuală "dispoziție" ori "tentativă" de scurtă durată, a unuia dintre olarii ce lucrează într-un atelier de lămpi, pentru crearea unor astfel de piese la roată.

Prezența unui meșter venit dintr-un mediu greco-elenistic, care ar fi fost familiarizat cu vechile modele grecești de lămpi lucrate la roată și care ar fi transpus aceste cunoștințe în practică adaptându-se la caracteristicile lămpilor de la acel început de secol II d.Chr., rămâne doar în stadiul simplei supoziții. Nici ipoteza producerii acestei forme de lampă, la roată, ca produs cu destinație specifică (spre exemplu-pentru a fi depuse ca ofrandă la unul din templele din zona sacră a Sarmizegetusei, acolo unde au fost descoperite majoritatea pieselor de fapt) nu poate fi susținută suficient de argumentat.

Între celelalte piese care dispun de o corelare cronologică se numără și opaițul nr.33, fig. 58, descoperit în castrul de la Râșnov, ce poate fi încadrat larg după perioada de existență a castrului în secolul II-III d.Chr. (*Oancea 1969, p.600*).

De la Gilău avem o lampă cu ansă cilindrică, piesă individualizată în cadrul grupului, descoperită în resturile uneia dintre barăile incendiate ale castrului de pământ (*Macrea, Rusu, Winkler 1959, p.456*).

¹³ Informație V.Voișian.

¹⁴ Alicu 1984, p. 77; Alicu 1994, p. 45, faza a II-a a templului ar corespunde celei de-a doua jumătăți a sec. II d. Chr., după războaiele marcomanice.

¹⁵ Roman 1997, *passim*, - La Sarmizegetusa producția de lămpi se manifestă foarte puternic încă din primele decenii ale secolului II d. Chr., nu doar ca o copiere a tipurilor în circulație la acea dată ci ca o producție de sine stătătoare de lămpi "Firmalampen".

După cum arată monedele descoperite în stratul de nivelare al castrului de pământ¹⁶, lampa noastră ar putea fi plasată temporal până la mijlocul secolului II d.Chr.

Cele mai apropiate lămpi din punct de vedere morfologic sunt piesele de la Sucidava (fig. 51, 52) (Tudor 1947, fig. 19/2,6,8,9, fig. 20/2,3, p.166-169), Telița –Valea Morilor (fig. 60) (Baumann 1995, pl. XI/4,5), (fig. 58, 59) (Baumann 1997, pl. LVII/5,7) și Durostorum (fig. 57, 55, 56) (Mușețeanu 1992, nr.100-110 - tip VIIIa, p.168- (=fig. 94, 93), Iványi 1935, nr. 4168, pl. LVI/10, p.291;nr. 4198, pl. LVI/9, p. 293; (fig. 77), Szenteleky 1969, nr. 252, 253- foarte în uz în Pannonia în sec. IV d.C., poate chiar în secolul V d.Chr.), 310-312 tipul XI, p.176- piese similare în sec. III-IV d.Chr., sunt la nord și sud de Dunăre), cele din colecțiile Muzeului Național de Arheologie din Sofia (fig. 65) (Kuzmanov 1992, tip XLI, varianta 1 și 2, nr. 351-357,381-383 – piese datate în secolele III-IV d.Chr.¹⁷). Similare sunt și piesele de la Carnuntum (fig. 64) (Alram Stern 1989, nr. 597, Taf.4, 41, p.288, 289, nr. 598, Taf.4, 41, p.289, nr. 603, p.290) considerate de autoare ca fiind analoage cu cele din Győr, Pannonia (fig. 77) (Iványi 1935, nr.4210, p. 293, Taf. LVII/6), de la Lauriacum (Derringer 1965, nr. 352, 354, p.58, 61), și tot de la Carnuntum (Alram Stern 1989, nr.600, p.289, 290) o piesă considerată similară cu două lămpi din Pannonia (fig. 62, 61) (Szenteleky 1969,nr. 253-254, p.131) și la Varșovia (Berhard 1955, nr. 393, T. CXXIII).

Am putea distinge între aceste opaițe lucrate la roată, cu discul concav și inel în jurul orificiului de alimentare, un grup de piese "timpurii" – reprezentat de formele IA₁, IA₂ și un grup mai "târziu" al lămpilor de la Sucidava, mai înalte și glazurate; primele există în Dacia încă în prima jumătate a secolului II d.Chr.

Este dificil de afirmat ce se întâmplă cu lămpile de forma IA, dacă ele continuă să existe și să "evolueze" în ceea ce vor fi în secolele IV-V d.Chr. piesele de la Sucidava. Ceea ce se poate afirma este că forma IA există în Dacia în prima jumătate a secolului II d.Chr., iar în zona capitalei producția de acest fel este bine reprezentată, rezultat al activității unui atelier local ce acorda o importanță sporită acestui tip de artefact. Motivația care a determinat realizarea acestei producții este greu de pătruns dacă ne gândim că apare pe fondul unei produceri și copieri masive de *Firmalampe*, de tipul X Loeschcke, care circulă puternic în acea perioadă. De ce erau necesare aceste piese lucrate la roată din moment ce realizarea în tipar era mai ușoară și în mod sigur mai larg răspândită în practica atelierelor locale? Numărul mare de piese descoperite sugerează că este vorba de o producție relativ bine dezvoltată și nu un caz izolat datorat încercărilor unui artizan local. În plus multe din aceste piese prezintă urme de ardere care implică o utilizare dacă nu curentă probabil mai mult decât ocazională.

Forma IB

39) Sarmizegetusa, fig. 66, M S, inv.3600

Opaiț rotund, cu discul puternic adâncit în jurul orificiului de alimentare larg. Ciocul, în formă de jgheab, perforază umărul piesei. Ansa inelară se lipește de corpul lămpii în zona mediană. Baza este plată, cu ușoare urme de la desprinderea de pe roata olarului. Pe cioc există urme de ardere, demonstrând o folosire intensă. Pasta, fină, densă, cu nisip și mică, are o culoare cărămiziu-ocru. Dim: L=8,7; H=3; D=6,1

40) Porolissum, fig. 69, (Gudea 1989, p. 450, pl.XIII/38)

Opaiț circular, cu discul concav spart și orificiul de alimentare relativ larg. Ciocul slab reliefat, perforază umărul și discul piesei. Ansa are forma inelară, iar baza circulară este ușor concavă. Pasta fină, nisipoasă, are o culoare cărămizie. Dim: L=7,7; H=2,3 ;D=5,8

41) Dierna, fig. 68, (Benea 1979, p.220,fig. I/2)

Opaiț circular, bitronconic, cu orificiul de alimentare larg în centrul discului adâncit. Ciocul reliefat, mare, perforază umărul piesei. Baza este plată, iar ansa ruptă. Pasta "roșie " (n.a.- probabil cărămizie) ,este acoperită de o glazură verde-oliv. Dim: L=7,8; H=3; D=6,2

Date: sec. III-IV d.Chr. (Benea 1979, p. 220-221)

Acest grup cuprinde trei lămpi, nr. 39-41, care se remarcă prin discul puternic adâncit, cu buza orificiului de ardere curbată spre interior.

¹⁶ În stratul de nivelare a castrului de pământ s-au descoperit două monede: sestertii de la Hadrian și Antoninus Pius (148 d.Chr.)

¹⁷ Datarea acestor piese, la fel ca cea a majorității pieselor lucrate la roată din același muzeu, s-a făcut prin corelarea cu opaițele glazurate de la Sucidava (Tudor 1947, p.166-169, fig.19/2,7-9; 20/3), care sunt datate în secolele IV-V d.Chr.Trebuie să remarcăm aici că piesele de la Sucidava, într-adevăr piese târzii, sunt glazurate și au profilul mai înalt, diferențiate puternic de piesele ce aparțin grupului IA₂.

Piesa de la Dierna, nr. 41, fig.68, considerată de Doina Benea ca fiind realizată în tipar (Benea 1979, p.220), a fost încadrată cronologic în perioada secolelor III-IV d.Chr., avându-se în vedere existența glazurii și morfologia piesei.

Lampa nr.39, fig. 66, de la Sarmizegetusa, este analoagă cu o piesă de la Sofia (fig. 67) (Kuzmanov 1992, tip XL, varianta 2, nr.358, p.130, 160) care a fost încadrată cronologic între secolele III-V d.Chr.¹⁸.

Caracteristicile piesei de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa sunt izbitor de similare cu cele ale pieselor de forma A₂ descoperite în același sit. Aceasta ne-ar determina la stabilirea unei date de apariție mai apropiată de cea a formei mai sus amintite decât de cea a piesei de la Dierna. Trebuie amintit aici că prezența glazurii de culoare verde sau ocru nu implică automat încadrarea piesei spre secolul IV d.Chr., când procedeul este des întâlnit. O dată mai mult lipsa analizelor fizico-chimice marchează limitele analizelor clasice în privința acestor artefacte.

Forma IC

42) Râșnov, fig. 72, (Oancea 1969,p.601, fig.4/3)

Opaiț polilychnis, lucrat neîngrijit, cu discul mare, plat, despărțit de umăr printr-un cerc incizat; orificiul de alimentare de pe disc este înconjurat de un brâu proeminent. Cele cinci ciocuri sunt ușor reliefate. Ansa este ruptă; baza este rotundă, mare, "reliefață" (Oancea 1969, p.601). Pasta impură, de culoare gălbuie. Dim: L=9,4; D=7,5; H=3,5

Datare: sec.II-III d.C (Oancea 1969 ,p.600)

43) Băile Herculane, fig. 71, MB, fără număr de inventar

Opaiț trilychnis, cu corp circular, aplatizat și discul plat cu orificiul de alimentare larg, mărginit de un inel reliefat. Rezervorul piesei are marginea marcată printr-o bordură înălțată. Ciocurile puternic reliefate se păstrează fragmentar; două ciocuri sunt rupte. Baza circulară, ușor convexă, este relativ înaltă, iar ansa lipsește. Pe baza lămpii se observă urme de la desprinderea de pe roata olarului. Pasta fină, săpunoasă, cu mică, are o culoare gri cu tente ocru . Dim: L=6,5; H=2,7; D=5,6

44) Apulum, fig. 70, (Băluță 1965, p.291, pl. VI/8-10; Băluță 1983, p.32, pl. XLVIII/d)

Opaiț circular, cu corpul aplatizat și disc plat; orificiul de alimentare de pe disc este larg. Rezervorul piesei are marginea marcată printr-o bordură înălțată. Ciocul reliefat are un orificiu de ardere mare, iar ansa este lamelară, relativ rectangulară, supraînălțată. Pasta grosolană are o culoare neagră-cenușie. Dim: L=11; H=2,9; D=7,5

Datare: sec. IV-V d.Chr. (Băluță 1983, p.32)

45) Râșnov, fig. 74, (Oancea 1969,p.601, fig.4/2)

Opaiț cu corp rotund, disc adâncit și despărțit de bordură printr-un brâu reliefat. Ciocul și toarta sunt sparte, iar baza plată. Pasta fină, rău arsă, de culoare cărămizie. Dim: D=6,2; H=2,5

Datare: sec.II-III d.Chr. (Oancea 1969, p.600)

Cele patru piese care formează grupul, nr. 42-45, au discul plat și o margine înălțată care conturează marginea exterioară a discului.

Lămpile nr. 42, fig. 72, și nr. 45, fig.74, au fost descoperite la Râșnov și pot fi încadrate cronologic în lunga perioadă de funcționare a castrului, adică secolele II-III d. Chr. (Oancea 1969, p.600; Gudea, Pop 1971, p. 7, 63-66). Opaițul descoperit la Alba Iulia (Apulum) a fost încadrat temporal în secolele IV-V d.Chr. (Băluță 1983, p.32), foarte probabil după caracteristicile pastei de slabă calitate.

Analogii pentru piesele acestui grup avem la Intercisa (fig. 75) (Paulovicz 1927, Taf.II, Grab. XXI, p.116), piesă considerată analogie pentru o piesă de la Carnuntum (fig. 73) (Aram Stern 1989, nr.585, Taf.40, p. 284-285), în Pannonia (fig. 77) (Iványi 1935,nr.4198, Taf. LVI/9, p.293; nr. 4168, pl. LVI/10, p.291), și la Sofia (fig. 76) (Kuzmanov 1992, tip XXXIX, p.166, nr.326-340)¹⁹. Eva Aram Stern consideră lampa de la Apulum, nr. 44, fig.86, ca fiind analogie pentru o piesă glazurată de la Carnuntum ce se remarcă printr-un "picior-candelabru" înalt (Aram Stern 1989, nr. 584, Taf. 40, p. 285).

Piesele acestui grup sunt realizate din pastă de slabă calitate și sunt arse defectuos - caracteristici care le-ar încadra morfologic între lămpile "târzii", ulterior stăpânirii romane în provincie- când meșteșugul ceramicii se degradează puternic; aceste caracteristici nu sunt însă suficiente pentru a stabili

¹⁸ Vezi nota 17 unde am discutat bazele pe care s-a făcut datarea pieselor de la Sofia.

¹⁹ Lămpi datate între jumătatea secolului III d.Chr. și secolul V d.Chr.

o datare "târzie" dacă avem în vedere că piesele de la Râșnov nu depășesc secolul III d.Chr., iar datarea piesei de la Apulum nu este suficient argumentată.

Forma ID

46) Orșova, **fig. 80**, MB, inv.1067

Opaiț cu corp rotund și disc concav, cu orificiul de alimentare mărginit de o bordură înălțată. Ciocul reliefat, are orificiul de ardere larg, străpungând umărul piesei. Baza circulară are forma unui picior de pahar, iar ansa este ruptă. Pasta roz, cu pigmenți cărămăzii, este acoperită de o glazură verde-gălbui cu pete brun închis. Dim: L=8; H=3,2; D=6,4

47) Gornea, **fig. 78**, (*Gudea 1977, p.79, fig. 20/11=34/4*)

Opaiț circular, cu discul adâncit și orificiul de alimentare larg; marginea discului este marcată printr-o bordură înălțată. Ciocul perforază umărul piesei, iar ansa este ruptă. Pasta fină, de culoare cenușie. Dim: L=7; H=3; D=6,5

48) Gornea, **fig. 79**, (*Gudea 1977, p.79, fig.20/9, 34/2*)

Opaiț circular cu baza înaltă, în formă de picior de pahar și discul relativ plat, mărginit de o bordură; de această bordură se lipește ansa groasă, supraînălțată, ce are o șanțuire mediană. Pasta fină, de culoare cărămizie, având la exterior o peliculă de glazură de culoare verde. Dim: L=8,5; H=6,5; D=5,6

Grupul pieselor cu disc concav separat de umărul piesei printr-o bordură înălțată cuprinde doar trei piese, nr. 46-48, dintre care două sunt de la Gornea. Lampa nr. 48 fig. 79, are baza înaltă, "postament", care o individualizează între lămpile grupului și chiar între piesele realizate la roată din Dacia. Opaițul de la Orșova este similar cu unul de la Sofia, (**fig. 81**) (*Kuzmanov 1992, nr. 344, p.46, 167, tip XL*), datat în secolele III-V d.Chr.

Analogii ale acestei forme avem la Neviodunum (*Petru, Petru 1978, Grob.8, p.84, Tab. LX*), Emona (**fig. 82**) (*Petru 1972, nr. 6, Tab. CIV, p.167*), Varșovia (*Bernard 1955, nr. 394, Taf. CXXIV*), între piesele Muzeului de arheologie din Zagreb (**fig. 86**) *Vikić-Belančić 1976, pl.XLII/1-5, XLIII/1-3, 6,7*), Salamina, Cipru (**fig. 84**) (*Oziol 1977, nr. 880, pl. 48, p.287-288*), Valeria (*Sanchez-Lafuente 1985, fig. 49/44, pl. XX/44, p. 216*) Sirmium (**fig. 83**) (*Rubright 1973, nr. 153°, pl. XV/153, 154, pl.XV/154, XXIV/154nr,285, pl. XIX/285, pl.XXV/285, tip XXII, p.54*) și Intercisa (**fig. 85**) (*Vago-Bona 1976, Taf. 25, 1280/1, p.108,235; Abb139, Taf. 26, 1300/2, p.110,236*)- cea din urmă piesă a fost datată în secolul IV d.Chr. cu monedă de la Maximinus Daia (312-313 d.Chr.) și cu fibulă cu capete de ceapă -de tipul 3 Keller- care apare abia în 330 d.Chr. (*Vago-Bona 1976, p.110, Taf.26, 1300/1, Taf. XXXVI/3*).

Cum nu deținem prea multe date despre cele trei piese prezentate aici, putem doar pe baza analogiilor stabili o relativă poziționare cronologică în secolele III-V(?) d.Chr. a acestora. Existența glazurii pe una din lămpile descoperite la Gornea, nr. 48, fig.79, nu constituie însă un argument suficient de solid pentru sprijinirea acestei datări.

Forma IE

49) Gornea, **fig. 90**, (*Gudea 1977, p.79, fig. 34/1*)

Opaiț circular cu baza plată și orificiul de alimentare relativ larg. Discul este reprezentat de o șanțuire concavă, întreruptă de ansa discoidală, supraînălțată, care se prelungește până la bordura ușor evazată a orificiului de ardere. Baza este circulară, plată. Pasta fină, de culoare cărămizie, este acoperită de o glazură de culoare verde închisă. Dim: L=11,5; H=4; D=6,5

50) Gornea, **fig. 89** (*Gudea 1977, p.79, fig. 34/3*)

Opaiț similar cu anteriorul. Pasta fină, de culoare cărămizie, acoperită de o glazură de culoare verde. Dim: L=11,5; H=4; D=6,7

51) Gornea, **fig. 87**, (*Gudea 1977, p.79, fig.20/7, 34/7*)

Opaiț similar cu anteriorul. Pasta fină, de culoare cărămizie, acoperită de o glazură de culoare verde roșcată. Dim: L=11,2; H=4,2; D=6,8

52) Gornea, **fig. 88**, (*Gudea 1977, p.79, fig.20/8, 34/8*)

Opaiț circular cu baza plată și orificiul de alimentare relativ larg, similar cu anterioarele. Ansa lamelară are o formă mai alungită decât anterioarele, rectangulară. Pasta fină, de culoare cărămizie, acoperită de o glazură de culoare verzuie. Dim: L=11; H=3,8; D=6,7

²⁰ Piesă considerată prototip pentru lămpile glazurate de la sfârșit de secol III d.Chr. și de secol IV d.Chr.

Patru piese compun acest grup, nr. 49-52, și se caracterizează prin discul concav, mărginit de o bordură înălțată, tăiat de ansa care unește umărul piesei cu inelul din jurul orificiului de alimentare; discul piesei capătă astfel forma unei potcoave. Ciocul acestor piese este alungit, iar ansa este plină, de formă relativ discoidală. Mărimea ciocului face ca întreg ansamblul să fie mai alungit, ovaloidal, apropiindu-se puternic de forma tipică a lămpilor din categoria "Firmalampen" sau de cea a lămpilor "nord-africane".

Toate opaițele acestui grup sunt descoperite la Gornea, sunt similare morfologic și din punctul de vedere al pastei și glazurii cu care sunt acoperite. Toate aceste caracteristici arată că aceste piese sunt rezultatul producției unui atelier ce a funcționat la Gornea. Similare în privința caracteristicilor pastei și a glazurii este și piesa nr. 48, fig. 96, din forma ID, implicând o apartenență la producția aceluiași atelier.

Analoage sunt piesa de la Sucidava (fig. 92) (Tudor 1947, p. 167, fig. 19/10) - datată la sfârșitul secolului IV d.Chr. și începutul secolului V d.Chr.²¹ și piesa de la Carnuntum (fig. 93) (Alram Stern 1989, nr. 587, p. 286, Taf. 40), la Vindonissa (fig. 91) (Neumann 1967, Taf. XIV/260, p. 24, tip XXII, var. 1), la Zalalövő (fig. 94) (Pongrácz 1990, p. 120, Abb. 2/62; p. 137-138 - piesa se datează între 124-230 d.Chr.).

Pe baza caracteristicilor pieselor și a similitudinii lor cu lampa de la Sucidava am putea data producția de acest gen a atelierului de la Gornea într-o perioadă contemporană cu aceasta sau între cele două repere cronologice oferite de piesele de la Zalalövő și Sucidava (- între 124 d.Chr. și sfârșitul sec. IV d.Chr., începutul secolului V d.Chr.). În aceeași perioadă s-ar putea încadra și piesa nr. 48, din forma ID.

Forma IF

53) Buciumi, fig. 102, (Chirilă, Gudea; Lucăcel, Pop 1972, p. 56, Taf. XLII/6)

Opaiț circular, aplatizat, cu orificiul de alimentare distrus (lărgit ?!). Ciocul este ușor reliefat, iar ansa are o formă discoidală. Baza circulară e plată. Pasta fină de culoare brună. Dim: L=9,2; H=2,5; D=7,5

54) Apulum, fig. 95, (Băluță 1965, p. 291, pl. VI/12,14)

Opaiț relativ globular, aplatizat, cu orificiul de alimentare larg. Baza circulară, plată, este ușor înaltă. Pasta semifină, cu pietricele și mică are o culoare gri-sepie. Dim: L=8,3; H=3,4; D=7,1

Date: cu rezervă, sec. IV d.Chr. (Băluță 1965, p. 290)

55) Gornea, fig. 96, (Gudea 1977, p. 79, fig. 34/6)

Opaiț fragmentar cu partea superioară plată și orificiul de alimentare relativ larg. Ciocul este puternic reliefat, perforând partea superioară a rezervorului piesei. Baza circulară, este marcată de o bordură înălțată. Pasta fină, de culoare cenușie. Dim: L=7,8; H=3; D=6

56) Loc desc.-necunoscut, fig. 101, (Dumitrașcu 1990, p. 55, pl. XXVIII/29 a-c)

Opaiț realizat la roată, cu orificiul de alimentare larg mărginit de o nervură inelară. Ciocul este scurt, iar orificiul pentru fitil oval. Rezervorul lămpii este de formă tronconică, cu baza plată, iar ansa semidiscoidală, supraînălțată, cu "gaură pentru sfoară". Pasta cu nisip și materii organice are o culoare cenușie negricioasă. Dim: L=7,3; H=3; D=5,7

Date: probabil în sec. IV-V d.Chr.²²

57) Potaissa, fig. 98, (Cătinaș 1997, p. 195, fig. 7/2)

Opaiț mic, cu corpul rotund și discul relativ plat. Ansa este ruptă, iar baza circulară este plată.

L.D. -Gura Văii Sândului

58) Cinciș, fig. 99, (Băluță 1978, p. 224, pl. V/42; Băluță 1983, pl. XLVIII/2; XLIX/2-2a)

Opaiț cu ciocul în formă de "jgheab cu extremitatea semicirculară" și orificiul de ardere larg, partea superioară este plată. Ansa discoidală este supraînălțată. Nu se cunosc dimensiunile reale, pentru că nu s-a păstrat decât fotografia. Pasta de culoare ocru. Dim: L=6,6; H(fără ansă)=2,8; H(cu ansă)=3,6; D=5,1

59) Romula, fig. 103, (Popilian 1976, p. 24, fig. 11/5)

Opaiț circular cu partea superioară plată și orificiul de alimentare de mărime medie. Ciocul reliefat are un orificiu de ardere mare, iar ansa este ruptă. Baza circulară este plană.

Date: din a doua jumătate a sec. II d. C. până la mijlocul sec. III d. C. (Popilian 1976, p. 225)

60) Potaissa, fig. 97, (Cătinaș 1997, p. 183, 194, fig. 8/2)

Opaiț cu corpul rotund și discul plat, cu orificiul de alimentare relativ larg. Discul are pe lângă orificiul de alimentare și un altul mai mic. Ansa este discoidală, supraînălțată, iar ciocul este spart.

61) Valea lui Mihai, fig. 100, (Dumitrașcu 1990, p. 55, pl. XXVIII/30 a-c)

²¹ Vezi nota 10

²² Dumitrașcu 1990, p. 55, prin analogie cu piesele din Muzeul Deva descoperite la Cinciș, Strei, Sântămărie de Piatra (Băluță 1977, pl. VI/42-44, p. 224).

Opaiț²³ cu discul plat și orificiul de alimentare mai puțin larg; discul este spart în partea centrală. Ciocul parțial rupt, perforază partea superioară a piesei. Rezervorul lămpii este de formă tronconică, cu baza mică, ușor convexă, ceea ce-l face instabil, iar ansa în bandă, supraînălțată. Pasta grosieră, are o culoare pământie negricioasă. Dim: L=6,8 ; H=2,4; D=5,7

Acest grup cuprinde nouă piese, nr. 53-61, cu partea superioară a rezervorului relativ plată, fără disc.

Lampa de la Romula nr. 59, fig. 103, a fost datată potrivit perioadei de existență a villa-ei în care a fost descoperită și anume din a doua jumătate a secolului II d.Chr.până la mijlocul secolului III d.Chr. (Popilian 1976, p.225). Lămpile nr. 54, fig. 95 și nr. 56, fig. 101, au fost date în secolul IV d.Chr. și respectiv IV-V d.Chr. Datările au ținut cont de calitatea inferioară a pastei și arderii acestor piese, situație similară pentru majoritatea pieselor grupului.

Pentru acest tip analogii sunt la Slăveni, (fig. 104) (Popilian 1981, pl. 10/4, p.40), Carnuntum, (fig. 106) (Alram Stern 1989, nr. 599, Taf. 4.41, p.289), Varșovia, (Bernhard 1955, nr. 392, p.349- piesă provenind din Siracusa, din catacombele S. Giovanni- care se datează în secolele IV-VI d.Chr.), Sophianae, (Fülep 1984, fig. 110/13, p.130, nr. 2379, pl.II/6, p.332), Zalalövö, (fig. 105) (Pongrácz 1990, Abb.8/326, p. 132, 138- din tipul XXII, datat între 124-230 d.Chr.) și Lauriacum, (Deringer 1965, Abb. 13/1001, p.62). Analogiile acoperă un segment temporal larg între secolele II-VI d.Chr., prezentând aceeași imagine care se desprinde și din puținele date care le avem despre grupul pieselor de forma IF. Ce putem observa este că această formă există între piesele produse în Dacia în secolul III d.Chr., dacă nu chiar de mai înainte din a doua jumătate a secolului II d.Chr.

Forma IG

62) Apulum, fig. 107, MUA I, inv. gen. 17044,

Opaiț lucrat la roată, cu corp circular aplatizat, și orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură inelară. Ciocul, ușor scos în exterior, este retușat pentru a se obține liniile de delimitare față de rezervorul piesei. Ansa este discoidală, plină, iar baza, plată, cu urme de desprindere de pe roata olarului. Pasta fină, compactă, cu puțină mică, de culoare portocaliu-gălbuie (ocru-oranj), este acoperită de angobă de culoare roșie. Dim: L=8,7; H(fără ansă)=2,6; H(cu ansă)=3,9; D=7,3

63) Bologa-Resculum, fig. 108, (Gudea 1997, p.46, fig. 26/1-3)

Opaiț circular cu orificiul de alimentare larg, înconjurat de o bordură inelară. Ciocul este reliefat, iar orificiul de ardere are o formă triunghiulară. Ansa de formă rectangulară, este perforată în trei puncte. Dim: L=10,7; D=7,3

Date: al treilea sfert al sec.III d.C (Gudea 1997, p.46)

64) Apulum, fig. 109, MUA I inv.351

Opaiț întreg, rotund, cu corpul plat, iar la partea superioară un orificiu de alimentare larg încadrat de un inel înălțat. Piesa are un cioc scurt și o ansă discoidală perforată; baza este plată și are un cerc incizat pe ea. Opaițul pare să fi fost fiert în parafină, după descoperirea sa.

Pasta compactă, semifină are culoarea gri la exterior și ocru - brun la interior. Dim: L=10,5; H(cu ansă)=5,8; H(fără ansă) =3,4; D=7,4

Cele trei piese ale acestui grup, nr.61-63, chiar dacă au partea superioară plată, se diferențiază puternic de cele ale grupului anterior prin orificiul de alimentare de dimensiuni mari, mărginit de un inel înălțat.

Opaițul de la Bologa-Resculum nr. 63, fig. 108, se individualizează prin ansa plată și rectangulară, plasată în plan orizontal față de corpul piesei, situație inedită pentru lămpile romane. Piesa a fost datată în al treilea sfert al secolului III d.Chr. după condițiile de descoperire și după formă (Gudea 1997, p.46).

Lămpile grupului sunt relativ similare cu piesa de la Alba Regia (fig. 111) (Szabo 1980, Taf. VII/1, p.294, Grab.2219), piesă considerată similară cu lămpile tipului XXII, varianta 4, din tipologia Dorei Iványi²⁴. Piesa de la Alba Regia este diferită doar în ceea ce privește baza lămpii, care în cazul ei este mai înaltă, cilindrică - ("picior de pahar"), față de baza plată a pieselor noastre; încadrarea cronologică a

²³ Dumitrașcu 1990, p.55, -piesa ar fi o "imitație locală după opaițele "firmalampen" cu toartă în bandă de tip IANUARIUS"!

²⁴ Vezi nota 9 privitor la datarea acestei variante

acestei piese, - respectiv la sfârșitul secolului III d.Chr. și începutul secolului IV d.Chr., întărește datarea făcută de N.Gudea piesei nr. 63, fig 135.

Similară este și piesa descoperită în Crimeea²⁵ (fig. 114-116) (Bailey 1975, Q 120, Q121, Q 122²⁶, p.73). Apropiate de grupul prezentat sunt și piesele de la Sophianae (fig. 113) (Fülep 1984, fig. 110/14, 15, p.130), -cu specificarea că acestea au ciocul puternic alungit, iar ultimele două dintre ele sunt glazurate, și cea de la Valeria, Spania (Sancez-Lafuente 1985, nr. 46, fig. 49/46, p.153); ultima are orificiul de alimentare de dimensiuni mai reduse și profilul rezervorului puternic tronconic. Similare sunt și piesele de la Slăveni (fig. 110) (Popilian 1981, pl. 11/3, p.41) și Jidava (fig. 112) (Negru 1996a, pl.1/5, p.50).

Forma IH

65) Satulung-Brașov, fig. 118, (Băluță 1983, p. 28, pl. XLVI/4; Băluță 1989, p.258, pl.X/3)

Opaiț globular, cu orificiul de alimentare larg și discul ușor concav. Ciocul este spart; lampa nu are ansă. Pasta de culoare A12, este acoperită de o angobă de culoare H 10²⁷. Dim: H= 3,2; D=6,9

Datare: a doua jumătate a sec. III d.Chr. (Băluță 1983, p.27, tipul XVIII)

66) Cristeștii de Mureș, fig. 117, (Băluță 1983, p. 27, pl. XLVI/5)

Opaiț globular, cu discul concav și orificiul de alimentare relativ larg. Baza este plată, iar piesa nu are ansă.

Datare: ca anterioara

Doar două lămpi formează acest grup, nr. 65,66, lămpi globulare, cu disc adâncit, fără cioc și ansă. Piesele au orificiul de ardere realizat prin perforarea peretelui sau umărului rezervorului. Ambele piese au fost datate de C.L.Băluță în a doua jumătate a secolului III d.Chr., însă fără a argumenta această datare.

Lămpi analoage cu acestea sunt la Carnuntum (fig. 121) (Afram Stern 1989, nr.596, Taf.4.41, p.288), Vindonissa (Neumann 1967, Taf. XIV/262, p.24), Sofia (fig. 120) (Kuzmanov 1992, tip XLII, varianta 5, nr. 396-399, p.167) - piese ce au însă profilul mai înalt, tronconic și dispun de ansă cum este cazul celor de la Varșovia (fig. 119) (Bernhard 1955, nr.386, Taf. CXVIII, p.346).

Tipul II. Această a doua mare categorie de lămpi cuprinde 28 de piese care se remarcă prin morfologia diferită de cea a lămpilor clasice romane.

Forma IIA

67) Sântămărie de Piatră, fig. 123, (Băluță 1978 ,p.224, pl.V/43 a-b; Băluță 1983, pl. XLVI/6)

Opaiț bitronconic, cu orificiul de alimentare cu marginile ușor înălțate. Ansa are o formă discoidală, supraînălțată, iar baza circulară este în formă de picior de pahar. Pasta de slabă calitate, are o culoare negru-brun. Dim: L=6,6; D =5,3; H=2,6

Datare: la jumătatea sec.III d.Chr., începutul sec.IV d.Chr.(Băluță 1983, p.28)

68) Buciumi, fig. 124, (Chirilă, Gudea; Lucăcel, Pop 1972, p.56, Taf.XLIII/5)

Opaiț cu corp rotund, bitronconic, cu discul spart. Ciocul perforază rezervorul pe linia mediană. Piesa nu are ansă, iar baza este circulară, plată. Pasta fină de culoare brună. Dim: L=8,5; H=3,5; D=7

69) Strei, fig. 122, (Băluță 1978,p.224, pl.V/44 a-b)

Opaiț bitronconic, cu orificiul de alimentare larg; marginea gurii de alimentare este înălțată și mulurată bifid. Ansa este spartă, iar baza are formă de picior de pahar. Pasta impură, de culoare gri-cenușiu. Dim.L =8,4; D=6,8; H =4,7

Primul grup al acestei categorii cuprinde trei piese, nr. 67-69, cu profil bitronconic și orificiul de alimentare de mari dimensiuni. Toate trei sunt realizate din pastă de slabă calitate, uneori impură și sunt arse deficitar. Piesa de la Sântămărie de Piatră a fost datată de C.L.Băluță de la jumătatea secolului III d.Chr. la începutul secolului IV d.Chr. (Băluță 1983, p.28), probabil după caracteristicile lămpii.

Piese similare avem la Slăveni (fig. 126) (Popilian 1981, pl.11/4, p.41), la Jidava (fig. 125) (Negru 1996a, pl.1/4, p.50) și la Sophianae(fig. 128)(Fülep 1984, fig.II/7,nr. 2360, p.27, 322).

²⁵ Descoperitorul piesei a încadrat-o în secolul II î.Chr., considerând-o apropiată de o lampă grecească cu deschidere largă descoperită în aceeași stațiune. Bailey acceptă și preia încadrarea amintită, dar atunci când discută alte piese lucrate la roată (Q 459-462) admite că ar fi vorba despre opaițe romane târzii și nu grecești, fapt probabil a fi aplicat și pieselor Q 158 și mai sus. Piesa Q 120 este apropiată de lampa Q 119 -opaiț grecesc, încadrat în secolul II î.Chr., dar are toate caracteristicile lămpilor romane în discuție și deci este considerată ca aparținând acestora.

²⁶ Piesele Q 121, 122 (Bailey 1975, p.75) par a face trecerea spre o altă formă de lămpi lucrate la roată, cele care apar aici în tipul II.

²⁷ C.L. Băluță determină culorile pastei și angobei pieselor după " Nuancier", CEC, Farbkarte, Fédération Européenne de fabricants de carreaux céramiques, Basel, fără a da eventuale echivalente. Cum nu am putut consulta catalogul utilizat de autor păstrăm descrierile acestuia.

Forma IIB

70) Tibiscum, fig. 132, (Benea 1982, p.37, fig. 16; Benea 1990, p. 167, fig. 20/131, tip XIV)

Opaiț tronconic, bilychnis, cu orificiul de alimentare larg și ansă bandă, supraînălțată, mulurată trifid. Ciocurile perforază rezervorul piesei pe linia mediană. Pasta de culoare cărămizie are multe impurități, pietricele și mică. Dim: L =6,5; D =5,5; H =2,9

Datare: sec. IV d.Chr. (Benea 1990, p.167)

71) Apulum, fig. 128, MUA I, inv. 414

Opaiț fragmentar tronconic, înalt, cu baza plată și orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură inelară. Ansa supraînălțată este mulurată trifid, iar ciocul piesei lipsește. Pe bază se remarcă urmele desprinderii de pe roată, iar pe corp se observă urme de afumare. Pasta semifină, cu mică, are o culoare ocru-oranj. Dim: L=7; H(cu ansă)=5,7 ;H(fără ansă)=3,6; D=7,4

72) Tibiscum, fig. 129, (Benea 1990, p. 167, nr. 127)

Fragment de opaiț relativ bitronconic; lipsesc ciocul și partea anterioară a lămpii. Orificiul de alimentare larg este mărginit de o bordură inelară. Ansa bandă este mulurată bifid; pe baza circulară se observă urmele desprinderii de pe roata olarului. Pasta de culoare cărămizie are multe impurități, pietricele și mică. Dim: L=6,2; H=2,4; D=5,6

Datat: sec. III-IV d. C. (Benea 1990, p.167)

73) Tibiscum, fig. 130, (Benea 1990, p.167, nr.130)

Fragment de opaiț relativ bitronconic, aplatizat; lipsesc ciocul, ansa și partea anterioară a lămpii. Orificiul de alimentare larg este mărginit de o bordură inelară. Pe baza circulară se observă urmele desprinderii de pe roata olarului. Pasta de culoare roșu-oranj are în compoziție mică. Dim: L=5,7; H=3,2; D=7,2

Datat: ca anterioara

74) Tibiscum, fig. 135, (Benea 1990, p.167, fig.20/128)

Opaiț bitronconic, înalt, cu baza plată și cu orificiul de alimentare larg, cu marginea înălțată și evazată ce formează o mică pâlnie. Ciocul perforază partea superioară a rezervorului lămpii, fiind ușor tras spre exterior. Ansa bandă supraînălțată este ruptă. Pasta este poroasă, zgrunțuroasă, cu o mare cantitate de impurități, cu mică, are o culoare brun-cărămizie. Dim: L=6,2; H=2,4; D=5,6

Datat: sec. III - IV d.Chr. (Benea 1990, p.167)

75) Tibiscum, fig. 133, (Benea 1990, p. 167, fig. 20/129, tipul XIV)

Opaiț cu corp tronconic, cu orificiul de alimentare larg, mărginit de un inel reliefat. Ciocul este ușor ieșit în relief, iar ansa este ruptă. Pasta cu multe impurități, cu nisip și mică, are o culoare cărămizie. Dim: L =7,5; H =3,6; D=6,2

Datare: sec. IV d.Chr. (Benea 1990, p.167)

76) Ilișua, fig. 134, (Băluță 1983, p. 28, pl. XLVI/7)

Opaiț trilychnis circular, cu orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură inelară. Umărul piesei este ușor bombat. Ansa bandă se lipește de peretele rezervorului și de bordura ce înconjoară orificiul de alimentare. Ciocurile sunt ușor trase în exterior, iar baza circulară, are o formă de picior de pahar.

Datare: de la jumătatea sec. III d.Chr. până la începutul sec. IV d.C (Băluță 1983, p. 28)

77) Tibiscum, fig. 131, (Benea 1990, p.167, fig. 20/132)

Opaiț trilychnis, cu corp circular tronconic (Benea 1990, p.151, lămpile de tip XIV), cu orificiul de alimentare larg, mărginit de un inel reliefat. Ciocurile sunt puternic reliefate, iar ansa lipsește. Pasta cu multe impurități, cu pietricele și mică, are o culoare cărămizie. Dim: L=7,1; H=2,6; D=5,8

Datare: sec. III -IV d.Chr. (Benea 1990, p.167)

78) Sarmizegetusa, fig. 138, MS, fără nr.inv.

Fragment de opaiț globular; s-au păstrat parțial doar ciocul, baza și peretele rezervorului lămpii. Ciocul a fost ușor tras în exterior, iar pe baza circulară plată se disting urmele desprinderii de pe roată. Pasta semifină cu nisip și mică, de culoare brun-cărămizie. Desc.- *forum vetus*

Datare: sec III d.Chr.²⁸

79) Potaissa, fig. 137, (Căținaș 1997, p. 182, 194, fig. 8/5)

²⁸ Piesa a fost descoperită într-un context datat la începutul dinastiei Severilor. Mulțumim pentru această informație D-lui Al.Diaconescu.

Opaiț cu corpul rotund, bombat și cu orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură inelară. Partea inferioară a rezervorului are un profil pronunțat tronconic. Ciocul slab reliefat perforază partea superioară a bazinului piesei. Pasta are o culoare cenușiu închis.

Zece piese, nr. 70-79, cu corpul tronconic și orificiul de alimentare larg, mărginit de un inel înălțat sau bordură evazată, formează acest grup.

Unele din piesele grupului au fost încadrate cronologic în secolele III-IV d.Chr., -nr. 72-74, fig. 129, 130, 135, nr. 76, fig. 134, (Benea 1990, p.167), altele în secolul IV d.Chr., -nr. 70, fig. 132, nr.75, fig. 133, (Benea 1990, p. 167), sau de la jumătatea secolului III d.Chr. până la începutul secolului IV d.Chr., -nr. 76, fig. 134, (Băluță 1983, p.28) – fără a fi clar dacă autorii s-au bazat și pe altceva în afara criteriului morfologic și caracteristici inferioare de fabricație a pieselor. Piesa nr. 74, fig. 135, descoperită tot la Tibiscum, se apropie mult de profilul lămpilor de tipul IIC, de la Romula, fapt pentru care am înclina spre o datare apropiată sau similară acestora de pe urmă (sfârșitul secolului II d.Chr.– jumătatea secolului III d.Chr.).

Lămpile nr.72, 73, fig. 129, 130 de la Tibiscum sunt apropiate morfologic de o piesă descoperită la Slăveni (fig. 136) (Popilian 1981, pl.11/1, p.41).

Numărul mare de piese de această formă descoperite la Tibiscum, care prezintă aceleași caracteristici ale pastei și o morfologie similară indică implicit existența unui atelier. Dificil este însă de stabilit perioada în care a funcționat acesta, în lipsa unor repere stratigrafice și cronologice clare; deși nu putem accepta fără reținere datarea largă amintită – secolele III- IV d.Chr., puținele informații deținute ne fac să admitem că atelierului de la Tibiscum producea în timpul secolului III d.Chr. lămpi de forma IIB. Ipoteza este sprijinită și de fragmentul nr. 78, fig. 132, de la Sarmizegetusa, care este foarte similară cu cele de la Tibiscum din punct de vedere morfologic și al caracteristicilor pastei, nefiind exclus ca acesta să provină nu dintr-un atelier local ci chiar din apropiere, de la Tibiscum; fragmentul a fost datat la începutul secolului III d.Chr.

Multe din lămpile care formează acest grup sunt realizate din pastă semifină și sunt arse deficient; aceste caracteristici par a indica o ușoară degradare a procesului de producere a acestor lămpi. În lipsa mai multor informații care să sprijine această afirmație, ne vom rezuma la simpla prezentare a acestor observații.

Forma IIC

80) Romula, fig. 142, (Popilian 1976, p.239, fig.11/6)

Opaiț bitronconic înalt, cu baza plată și orificiul de alimentare larg, cu marginea ușor evazată. Ciocul este tras în exterior și străpunge rezervorul piesei pe linia mediană. Ansa lipsește împreună cu o parte a rezervorului lămpii. Pasta de calitate inferioară are culoarea cărămidă. Desc.- în "villa suburbana".

Date: a doua jumătate a sec. II d.Chr.- prima jumătate a sec. III d.Chr.

81) Romula, fig. 140, (Popilian 1976, p.239, fig.11/8; Popilian 1997, pl.XXIX/1)

Opaiț similar cu anteriorul ca formă, pastă, loc de descoperire și datare. Piesa are păstrată ansa lamelară, plină, de formă patrulateră. (Popilian 1976, p.225)

82) Romula, fig. 141, (Popilian 1997, p. 14, pl.XXIX/ 2)

Opaiț similar cu anterioarele două; are corpul bitronconic înalt, cu baza plată și orificiul de alimentare larg, cu marginea ușor evazată. Ciocul este tras în exterior și străpunge rezervorul piesei pe linia mediană. Ansa lipsește împreună cu o parte marginii evazate a orificiului de alimentare.

83) Romula, fig. 139, (Popilian 1997, p. 14, pl.XXIX / 3)

Același tip de opaiț ca ultimele trei, doar că în acest caz ansa este bandă cu o șanțuire la mijloc; ea se lipsește de rezervorul lămpii în partea sa superioară și de marginea evazată a gurii de alimentare, acoperind-o chiar.

Cele patru piese care compun acest grup, nr. 80-83, au profilul tronconic și orificiul de alimentare mare, cu marginile puternic înălțate și evazate. Lămpile sunt similare atât morfologic cât și din punctul de vedere al pastei ceea ce dovedește că acestea sunt toate produse ale aceluiași atelier local. Forma IIE conține doar piese "romulane" care pot fi datate conform perioadei de existență a villa-ei în care au fost descoperite; villa a fost construită în a doua jumătate a sec. II d.Chr. și distrusă prin incendiere în timpul invaziei carpice (245-247) (Popilian 1976, p.225), ceea ce ne oferă perioada în care se situează producția atelierului căreia îi aparțin lămpile prezentate mai sus în intervalul amintit. Piese nr. 80, fig. 142 și 83, fig. 139, sunt similare cu o piesă de la Mătăsar, jud. Dîmbovița (Bichir 1984, p. 152, pl.XXXIII/2)-din nivelul de

lucuire M₂, datat, după materialul numismatic și fibulele descoperite, în secolul III d.Chr. (Bichir 1984, p.87).

Formă relativ similară o are lampa de la Sabratha (fig. 143) (Joly 1974, nr. 1328, pl. LVIII/1328, p.42- datat în secolul IX- X d.Chr., pe baza unui exemplar din Antiochia-p.57).

Forma IID

84) Loc de descoperire necunoscut, fig. 145, (Băluță 1989, p.258, pl.IX /4-4a)

Opaiț bitronconic, cu rezervorul "carenat", cu disc concav și orificiul de alimentare larg. Baza circulară e plată. Pasta de culoare "A3" este acoperită de o angobă de culoare "A11"²⁹

85) Apulum, fig. 147, (Băluță 1965, p. 291, pl. VI/11,13; Băluță 1983, p. 31, pl.XLVIII/a, XLIX/1-1a)

Opaiț "cu carenă", cu corp bitronconic și orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură înaltă, dreaptă. Ciocul reliefat, perforază partea superioară a rezervorului, iar ansa este ruptă. Baza circulară, plată, este ușor înaltă. Dim: L=7,9; H=4,9 ; D=7

Date: cu rezervă sec. IV d.Chr. (Băluță 1965, p.290)

86) Dierna, fig. 146, (Benea 1979, p.221, pl.1/3)

Opaiț lucrat la roată, cu corp rotund, bitronconic, înalt și disc ușor adâncit; orificiul de alimentare nu este larg. Ciocul tras în relief din corpul piesei perforază partea superioară a rezervorului mărginindu-se cu discul lămpii; ansa piesei, probabil inelară, se păstrează parțial. Pe corpul opaițului se mai observă urme de la retușarea manuală și urme de folosire intensă. Pasta de culoare cenușie are o calitate ce trădează o piesă locală. Dim: L=7,5; H=5,8 ;D= 5,9

Datat: sec. IV -după maniera execuției, pastă și formă (Benea 1979 ,p. 221)

Trei piese au fost incluse în acest grup, nr. 84-86, toate au corpul bitronconic dar se diferențiază între ele prin existența sau forma discului. În cazul lămpii nr. 84, fig. 145, discul este plat, mărginit de o bordură exterioară înălțată și de un inel înălțat care limita orificiul de alimentare. Piesa de la Dierna, nr.86, fig. 146, pare a avea un disc concav, iar cea de la Apulum, nr.85, fig. 147, este lipsită în totalitate de disc. Doar cea din urmă piesă a fost datată cu rezerve în secolul IV d.Chr.(Băluță 1965, p.290); această lampă este relativ similară cu o piesă de la British Museum (Bailey 1988, Q 3341, p.418)- datată în secolele V-VI d.Chr. Similară ar fi și piesa de la Salamina (fig. 148) (Oziol 1977, nr. 882, pl. 48/882) și cea de la Dinogetia (fig. 144) (Ștefan 1941, pl.4/2, fig. 15/1,pag. 412).

Forma IIE

87) Buciumi, fig. 153, (Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, p.58 ,pl.XLI/2)

Opaiț lucrat la roată, globular, cu orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură inelară. Ciocul perforază partea superioară a lămpii, iar ansa are o formă lamelară. Pasta nisipoasă, are culoarea cărămizie. Dim: L=7; H=3; D=6

88) Potaissa, fig. 154, (Cătinaș 1997, p. 182, 193, fig. 8/8)

Opaiț globular, fragmentar, cu orificiul de alimentare larg, marcat de o bordură inelară. Ciocul și ansa piesei sunt rupte. Pasta de culoare neagră

L.D. -Valea Sândului

89) Potaissa, fig. 155, (Cătinaș 1997, p. 183, 193, fig. 8/4)

Opaiț mare, cu corpul rotund globular și cu orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură înălțată vertical (un gât înalt). Orificiul de ardere perforază rezervorul în partea sa superioară; piesa nu are cioc propriu-zis. Lampa pare a avea o bază circulară, înaltă, în formă de picior de pahar. Dim: L=8,5; H(fără ansă)=3,8; H(cu ansă)=4,7; D=8,7

90) Apulum, fig.149, MUA1, fără nr.de inv. (-asociat cu monedă de la Claudius II)

Opaiț globular aplatizat, cu orificiul de alimentare larg, încadrat de o bordură înaltă, evazată. Ciocul este ușor reliefat, perforând rezervorul piesei la partea superioară. Ansa bandă, supraînălțată, este mulurată trifid. Pe corp și cioc se observă urme de afumare ce trădează o folosire intensă. Pasta piesei, poroasă, grosieră, zgrunțuroasă, cu pietricele și mică are o culoare ocru-sepia cu pete gri-brune. Dim: L=8,5; H(fără ansă)=3,8; H(cu ansă)=4,7; D=8,7

91) Apulum, fig. 150, MUA1, fără.nr.de inv.

²⁹ Vezi nota 27

Opaiț cu corp globular, aplatizat, cu orificiul de alimentare larg, mărginit de o bordură înălțată, ușor evazată, mulurată bifid. Ciocul este ușor reliefat, iar ansa are o formă discoidală, perforată. Dim: L=7,8; H=3,6; D=7

92) Apulum, fig. 152, MUAI, fără număr de inventar

Opaiț globular aplatizat păstrat fragmentar; lipsesc ciocul, ansa și parțial rezervorul. Orificiul de alimentare larg are marginea înălțată și foarte ușor evazată. Pe baza circulară plată se observă urmele desprinderii de pe roata olarului. Pasta relativ poroasă cu mică are o culoare gri-neagră. Dim: L=7,6; H=3,7; D=7,2

93) Loc de descoperire necunoscut, fig. 151, MCDR. Deva, fără număr de inventar

Opaiț rotund, relativ globular cu baza plană și orificiul de alimentare larg; orificiul de alimentare are marginea înălțată și mulurată bifid. Ciocul piesei, tras în exterior, străpunge rezervorul în partea mediană. Ansa este ruptă, iar pe baza circulară se observă urmele desprinderii de pe roata olarului cu ajutorul unei sfori. Dim: L=9,6; H=4,7; D=7,5

94) Apulum, fig. 160, MUAI, fără număr de inventar

Opaiț fragmentar, relativ bitronconic, cu baza plată și un "gât" larg în jurul orificiului de umplere; forma aduce cu vasele ceramice obișnuite, piesa semănând cu o căniță. De acest gât și de rezervorul piesei se lipește o ansă inelară; baza plată prezintă urmele caracteristice desprinderii piesei de pe roata olarului cu ajutorul unei sfori. Ciocul nu s-a păstrat. Dim: L=8,2; H=5,5 (fără ansă); H=6 (cu ansă); D=7,5

Ultimul grup al acestei mari categorii, cuprinde opt piese, nr. 87-94, care au ca loc comun profilul globular. Marginea orificiului de alimentare este înaltă, dreaptă sau evazată, uneori mulurată bifid. Ciocul este slab reliefat, fiind realizat prin perforarea peretelui rezervorului și tragerea acestuia în exterior; ansa poate fi panglică sau discoidală perforată.

La Apulum pare a se afla un atelier care producea astfel de lămpi globulare cu buza orificiului de alimentare evazată, după cum arată piesele nr. 90, fig. 149, nr. 91, fig. 150, nr. 92, fig. 152, nr. 94, fig. 160. Producția acestui atelier ar putea fi datată după piesa nr. 90, care a fost descoperită în asociație cu o monedă de la Claudius II (268-270 d.Chr.), spre sfârșitul secolului III d.Chr.

Lampa de la Buciumi, nr. 87 este analoagă cu piese din Muzeul din Zagreb (**fig. 161**) (*Vikić-Belančić 1976, pl.XLIII/4-4a, 5-5a*) și cu o piesă de la Carnuntum (**fig. 159**) (*Alram Stern 1989, nr. 606, Taf. 4,42, p.291-292*) considerată a fi similară cu cele de la Győr și Satorhely (**fig. 157**), Pannonia -(*Iványi 1935, nr. 4250, p.269, Taf. LVII/8; nr.4251, Taf. LVII/7, p.296 (tip XXIII)-desc în mormânt cu monedă de la Constantinus*) și tipurile XXXV Broneer și XXII Iványi. Piesele de la Potaissa, nr. 87 fig. 182, 88, fig. 183 sunt similare cu o lampă de la Novae (**fig.158**) (*Vasić 1983, pl.7/9, p.112, 119*), datată în secolul IV-V d.Chr. Similară este și piesa de la Isaccea (**fig. 156**) (*Topoleanu 1984, pl. VII/3, p. 592*).

Moneda care însoțea opaițul nr. 90 de la Apulum nu permite stabilirea cu precizie a duratei funcționării atelierului de aici; suntem în ultimii ani ai stăpânirii romane în Dacia sau poate imediat după retragerea administrației romane, când era posibil ca atelierul să-și înceteze activitatea. Afirmăm aceasta doar cu titlu ipotetic, fiind conșiși că facilitățile existente continuă a fi utilizate în beneficiul unei populații romanice, statornicite acolo, care continuă a trăi după canoanele vieții romane³⁰.

Deși nu putem ști ce se întâmplă ulterior sfârșitului de secol III d.Chr. și începutului de secol IV d.Chr., activitatea unui atelier ceramic la puțin timp înainte și după încetarea administrației romane în provincia, constituie imaginea existenței unor comunități romanice care continuă obiceiurile, mentalitățile și practicile din timpul provinciei. Funcționarea unui atelier necesita personal specializat cunoscător al tehnicilor și operațiilor implicate în procesul de producere și ardere a lămpilor, facilități complexe pentru prelucrarea materiilor prime și pentru arderea produselor.

Pasta poroasă și grosieră a pieselor acestei forme, arsă deficitar, indică un anumit grad de rudimentarizare, de o erodare a întregului proces de producere a lămpilor, dar nu poate fi vorba la acest moment, de o degradare completă a cunoștințelor legate de acest meșteșug.

Cele patru lămpi globulare de la Apulum, ca de altfel majoritatea pieselor acestei forme, sunt mai apropiate morfologic de vasele ceramice romane (ex. cănițele) decât de lămpile de lut ars. Aceste opaițe au orificiul de alimentare larg, cu marginea înaltă și evazată, părând a fi create pentru a fi posibilă utilizarea unui nou combustibil cu o vâscozitate diferită de cea a uleiului folosit în secolele anterioare. În

³⁰ Al. Diaconescu analizează în studiul său pe larg prezența unor lucerne pe teritoriul fostei provincii Dacia după epoca aureliană și implicațiile ce decurg din aceasta – Diaconescu 1995, *passim*.

acest caz situația este credibilă dacă ne gândim că la sfârșitul stăpânirii romane în provincie și după retragerea aureliană populația nu mai dispune de aceleași resurse ca înainte, iar în lipsa instituțiilor care asigurau stabilitatea în zonă nici comerțul în general nu mai are aceeași fluentă, aceeași structură și mărime. În aceste condiții era foarte firesc ca autohtonii să încerce să suplinească importul de ulei de măsline (combustibilul primordial pentru lămpi, în tot Imperiul roman), care probabil exista doar la un nivel scăzut la acel moment, cu combustibili locali –seul sau grăsimile animale.

Analogia de la Satorhely (fig. 157) vine să susțină ideea că piesele acestei forme au circulat la sârșitul secolului III d.Chr. și foarte probabil în prima jumătate a secolului IV d.Chr.

* * *

Analiza lotului prezentat aici a fost mult îngreunată și are de suferit din cauza lipsei reperelor cronologice proprii pieselor, din cauza lipsei unei prezentări riguroase a morfologiei și caracteristicilor fizice ale lămpilor și mai mult din maniera de publicare a acestora. Aceste deficiențe nu au putut fi surmontate decât în parte, iar prezentarea continuă să aibă un caracter relativ eclectic. Conștienți de acestea nu am avut pretenția de a da curs unei analize exhaustive, ci ne-am limitat la posibilitățile disponibile actual, reușind în pofida acestora să individualizăm o serie de observații care vin să lămurească parțial problema opaițelor lucrate la roată din Dacia.

În cele arătate anterior am putut observa că încă de la început spre mijlocul secolului II d.Chr. există forma IA, iar în capitala Daciei, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, un atelier ceramic produce astfel de piese; această producție ființează într-o perioadă în care în zonă se fabricau intens lămpi de tip "*Firmalampen*", cu tehnica tiparului. Mobilul, destinatarii și durata acestei producții rămân confuze pe moment, dacă avem în vedere faptul că cercetarea capitalei s-a făcut pe suprafețe limitate la zona administrativă și cea sacră.

O schemă a evoluției sau a transformărilor s-ar putea observa dacă corelăm piesele de la Sarmizegetusa, și nu numai, cu cele de la Sucidava (fig.17-19, 63-67) (datate la sfârșitul secolului IV d.Chr. și începutul celui următor).

Alt atelier care este individualizat de lămpile glazurate de forma IE producea la Gornea. Lipsa unor repere cronologice pentru atelierul propriu-zis a determinat încadrarea producției acestuia între cele două repere cronologice disponibile reprezentate de piesa de la Zalalövö și Sucidava (între 124 d.Chr. și sfârșitul secolului IV d.Chr., începutul secolului Vd.Chr.).

Analiza pieselor tipului II a permis remarcarea cu certitudine a câtova ateliere. Unul care funcționa la Romula între cea de-a doua jumătate a secolului II d.Chr. și prima jumătate a secolului III d.Chr. producea și piese de forma IIC. Un altul la Tibiscum, în secolul III d.Chr., producea și piese de forma IIB, iar la Apulum se remarcă ca aparținând producției unui atelier lămpi globulare de forma IIE, din care una a fost descoperită în asociere cu o monedă de la Claudius II. Atelierele amintite nu au fost singurele din Dacia; este foarte probabil ca piese de acest gen să se producă în toată provincia nu numai în ateliere specializate în producția lămpilor ci și în cele destinate produselor ceramice uzuale. Dacă producerea acestor lămpi alături de vasele ceramice uzuale este doar bănuită și considerată posibilă la începuturile provinciei romane Dacia, în epoca de sfârșit a provinciei și mai ales după încetarea stăpânirii romane acest lucru pare a fi mai apropiat de certitudine.

Urmărind evoluția morfologică a formelor lămpilor observăm schimbările ce intervin în interiorul celor tipuri și mai pregnant între cele două tipuri. Nu s-a putut stabili clar paternul unei evoluții morfologice, iar prezentarea făcută aici a urmat un fir logic – de la piesele mai apropiate de forma "clasică" a lămpilor romane spre acele forme care pierd aproape orice loc comun cu această formă. Ordinea prezentării nu s-a dorit și nici nu este una cronologică; trebuie să admitem că unele din formele aceluiași tip, sau din forme diferite, au circulat concomitent sau în perioade temporale apropiate.

Dacă vom observa două forme care prezintă repere cronologice (formele IA și IIC) vom observa că între ele există diferențe majore de profil. Acestea însă nu implică, așa cum ar fi de crezut la o primă privire, diferențe la fel de mari pe scara temporală. Putem admite doar câteva decenii de la apariția formei IA în Dacia ("clasică" în termenii amintiți la începutul discuției) până la apariția celeilalte forme –IIC, puternic modificate. Avem aici un argument al afirmației de mai sus și un puternic motiv ce îndeamnă la prudență în încadrarea cronologică a unor lămpi, dacă aceasta se face doar pe baza morfologiei piesei.

Orificiul de alimentare al acestor lămpi este un element care a dat naștere la discuții și supoziții. Lămpile lucrate cu ajutorul unei tehnologii mai puțin complexe, dintr-o materie primă mai puțin prelucrată, chiar grosieră, cu un orificiu de alimentare de mari dimensiuni, păreau a fi aparținând în mod logic unei epoci "târzii" (secolele III-V d.Chr. pentru Dacia), deoarece ele ar fi fost astfel rezultante ale unei perioade în care se resimțeau puternic efectele crizei economice care zguduia Imperiul roman, ale unui fenomen de îndepărtare treptată a provinciei din vitalul circuit economic al Imperiului. În acest caz orificiul de alimentare mărit ar fi fost un indicator al folosirii unui combustibil cu o vâscozitate mai ridicată față de clasicul ulei de măsline, al lipsei sau prezenței insuficiente a uleiului importat în provincie, unul din multiplele repere ale complexelor fenomene de marginalizare și decadentă economică. Într-un astfel de context trecerea totală sau parțială la un combustibil disponibil local (grăsimea animală – seul) era un fenomen logic, care trebuie să fi avut loc în provincia Dacia la un anumit moment, dar din cele observate până aici nu putem lega în mod automat și rigid acest fenomen de apariția lămpilor lucrate la roată. Observațiile noastre arată că cele două procese nu sunt complementare și implicite; opaițele lucrate la roată apar într-un moment de dezvoltare economică la nivelul provinciei, într-un moment în care o tehnică avansată (tehnica tiparului) este folosită la scară largă și cu succes în toată provincia, într-un moment în care e foarte greu de a vorbi de o decadentă a tehnicilor de producție.

Din cele observate mai sus remarcăm că nu putem aplica automat formula de "lămpi romane târzii" asupra lămpilor lucrate la roata olarului și nici nu avem elemente care să prezinte această producție ca o renaștere a tehnicilor folosite în lumea greacă. Mai mult este foarte probabil ca aceste artefacte să fie produse în cadrul unui atelier ceramic nu neapărat specializat, ca elemente adiționale unei producții de vase ceramice; aceasta pare a fi situația de la Sarmizegetusa în prima jumătate a secolului II d.Chr., când tot acolo există o puternică producție, înalt specializată, de lămpi lucrate în tehnica tiparului. Observăm în plus că aceste piese solicită o atenție sporită dat fiind faptul că tabloul oferit de acestea prezintă diferențe majore de la sit la sit, de la zonă la zonă și de la provincie la provincie. Modificările morfologice sunt puternice în intervale de timp relativ redus și sunt cauzate în primul rând de maniera de execuție care este foarte permisivă și e foarte probabil că și influențele interregionale au rol important în acest proces.

Dispariția acestor piese rămâne deocamdată o problemă fără răspuns. O analiză viitoare care va încerca să surprindă încetarea producției "industriale" a lămpilor sau a altor categorii ceramice la nivelul provinciei va oferi cu siguranță date legate de problema discutată aici. Cu certitudine dispariția acestor piese a fost un proces de durată care probabil a fost mai accelerat în zonele mai îndepărtate de granițele Imperiului; zona de la nordul Dunării care rămâne în sfera de influență romană produce lămpi de acest gen până în secolul V d.Chr. (ex. Sucidava) și probabil chiar mai târziu.

Rămâne ca analize ulterioare să încerce să răspundă problemelor nerezolvate până în acest moment și să ofere un tablou cât mai complet al evoluției acestor lămpi la nivelul provinciei Dacia, în corelație cu situațiile din zonele învecinate și în raport cu alte tipuri de artefacte.

Tabel cu reperele cronologice ale opaițelor lucrate la roată

Forma	Piese nr.	Sec. II d.Chr.				Sec. III d.Chr.				Sec. IV d.Chr.				Sec. V d.C.				Sec. VI d.C.			
		150				250				350				450				550			
IA *1	Nr. 1-38	•	•	•	•	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IB	Nr. 39-41					°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IC	Nr. 42-45	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
ID	Nr. 46-48		°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IE *2	Nr. 49-52		°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IF	Nr. 53-61		°	•	•	•	•	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IG	Nr. 62-64				°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IH	Nr. 65, 66					°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IIA	Nr. 67-69					°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IIB	Nr. 70-79		°	•	•	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IIC *3	Nr. 80-83		°	•	•	•	•	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IID *4	Nr. 84-86							°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				
IIE *5	Nr. 87-94				°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°	°				

Legenda: -•- datare cu repere cronologice

-°- datare lipsită de repere cronologice certe

-?- situație incertă sau necunoscută

-*1- atelier la Sarmizegetusa; -*2- atelier la Gornea; -*3- atelier la Romula; -*4- atelier la Tibiscum; -*5 atelier la Apulum

Apariția în aceeași casetă a semnelor ° și ? înseamnă că prezența pieselor formei respective în sectorul temporal dat s-a stabilit pe baza analogiilor cu piese relativ similare din alte provincii ale Imperiului, sau autorii care au încadrat cronologic piesele formei în cauză nu au argumentat datarea propusă.

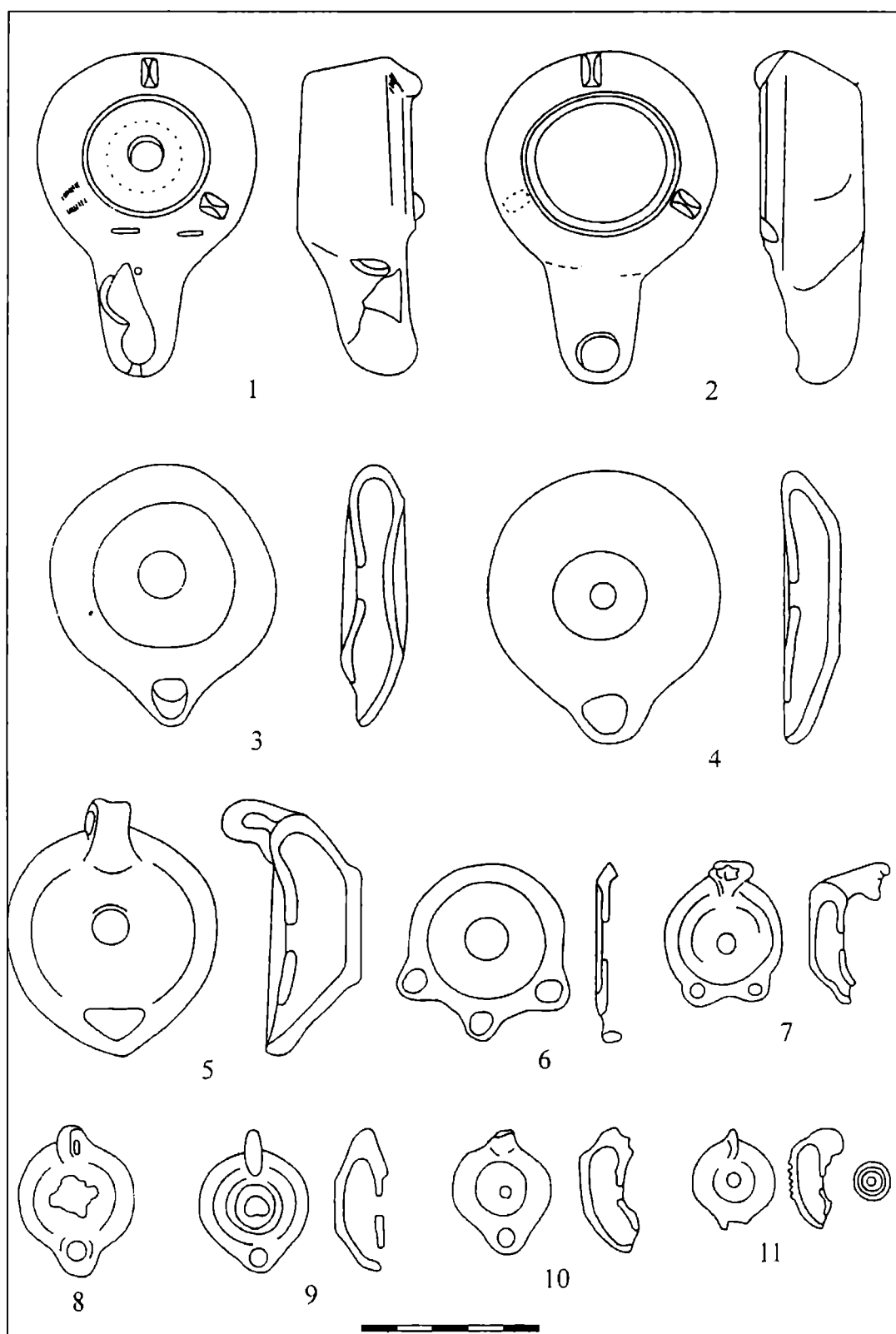

Fig. 1 - 11

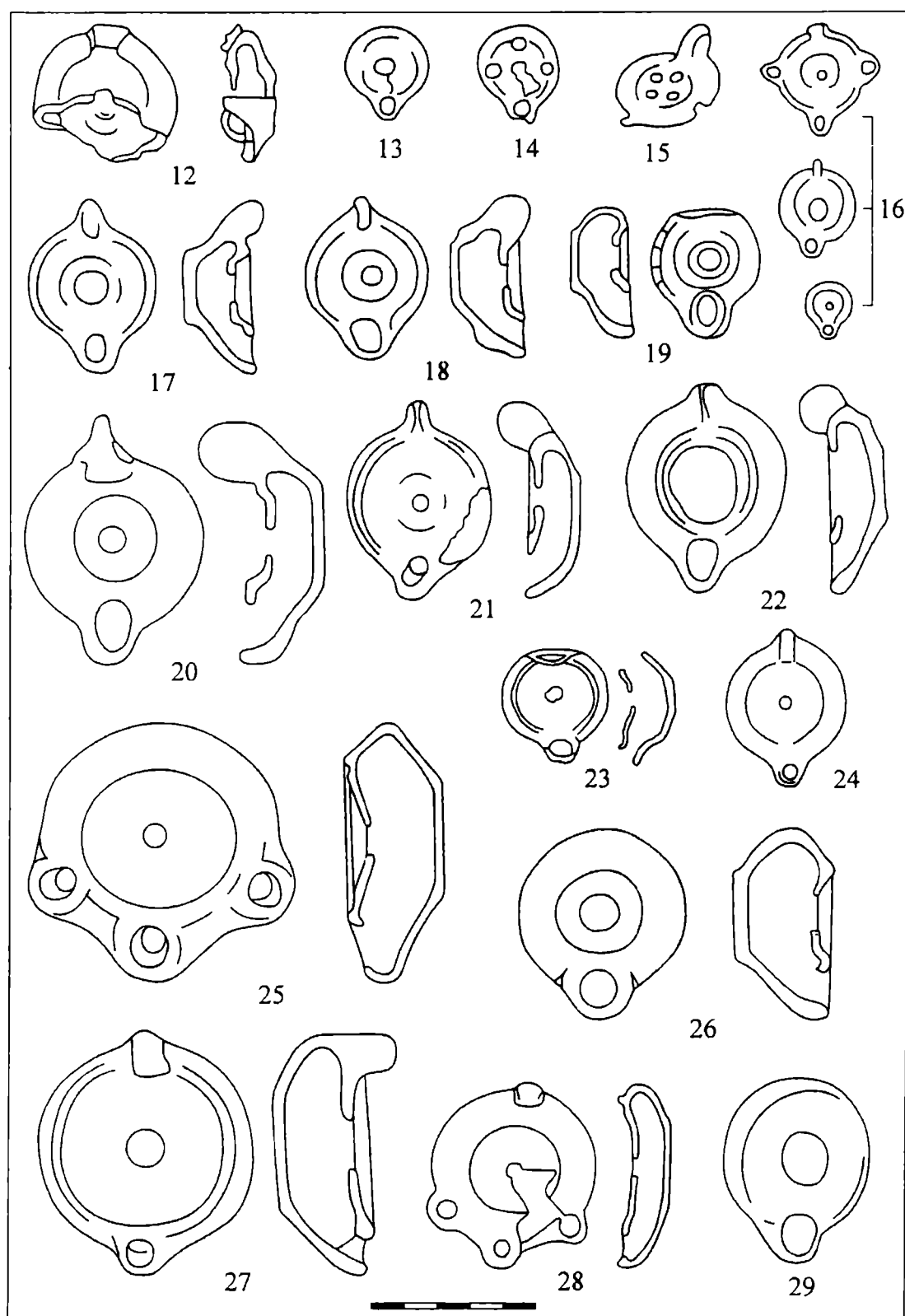

Fig. 12 – 29

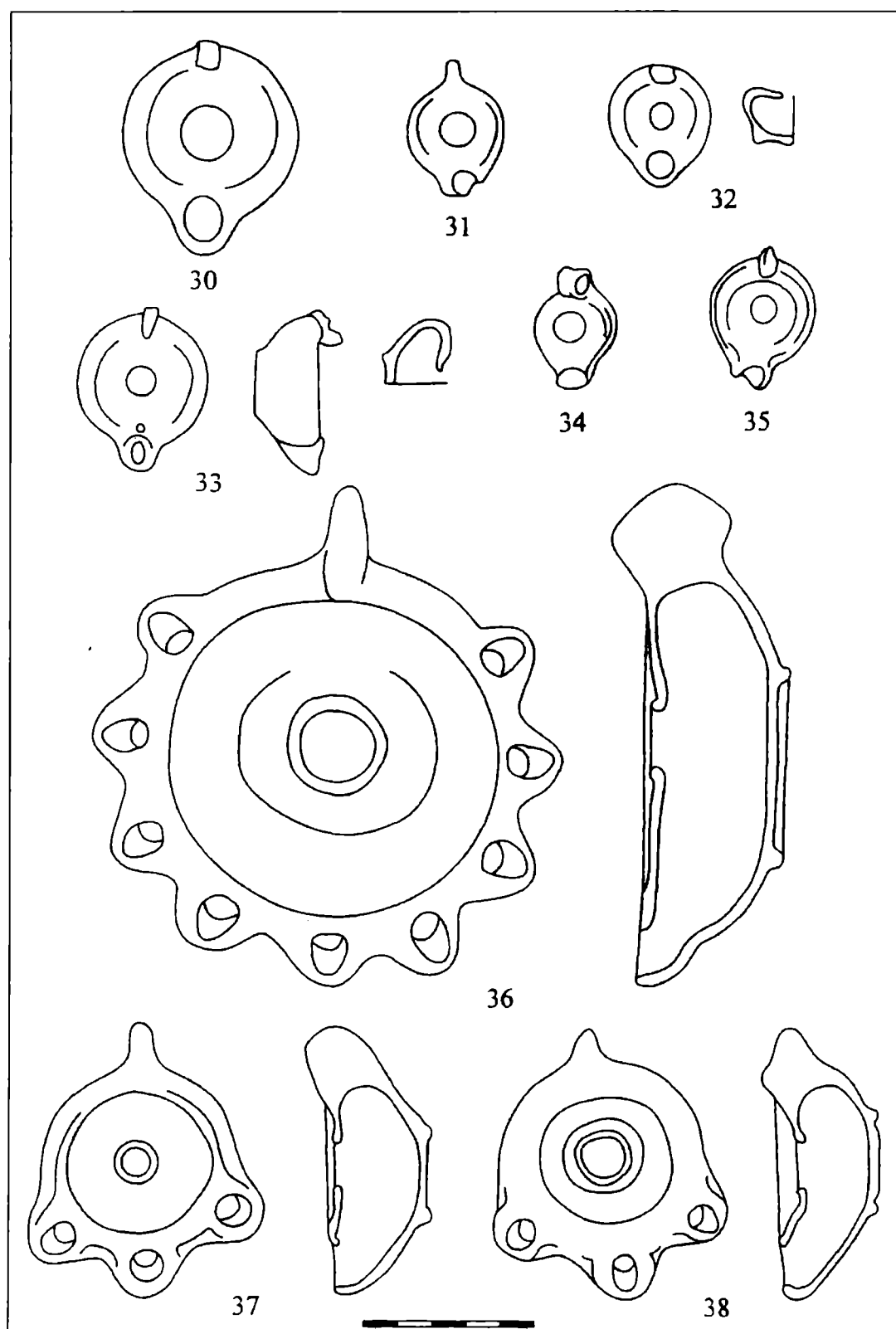
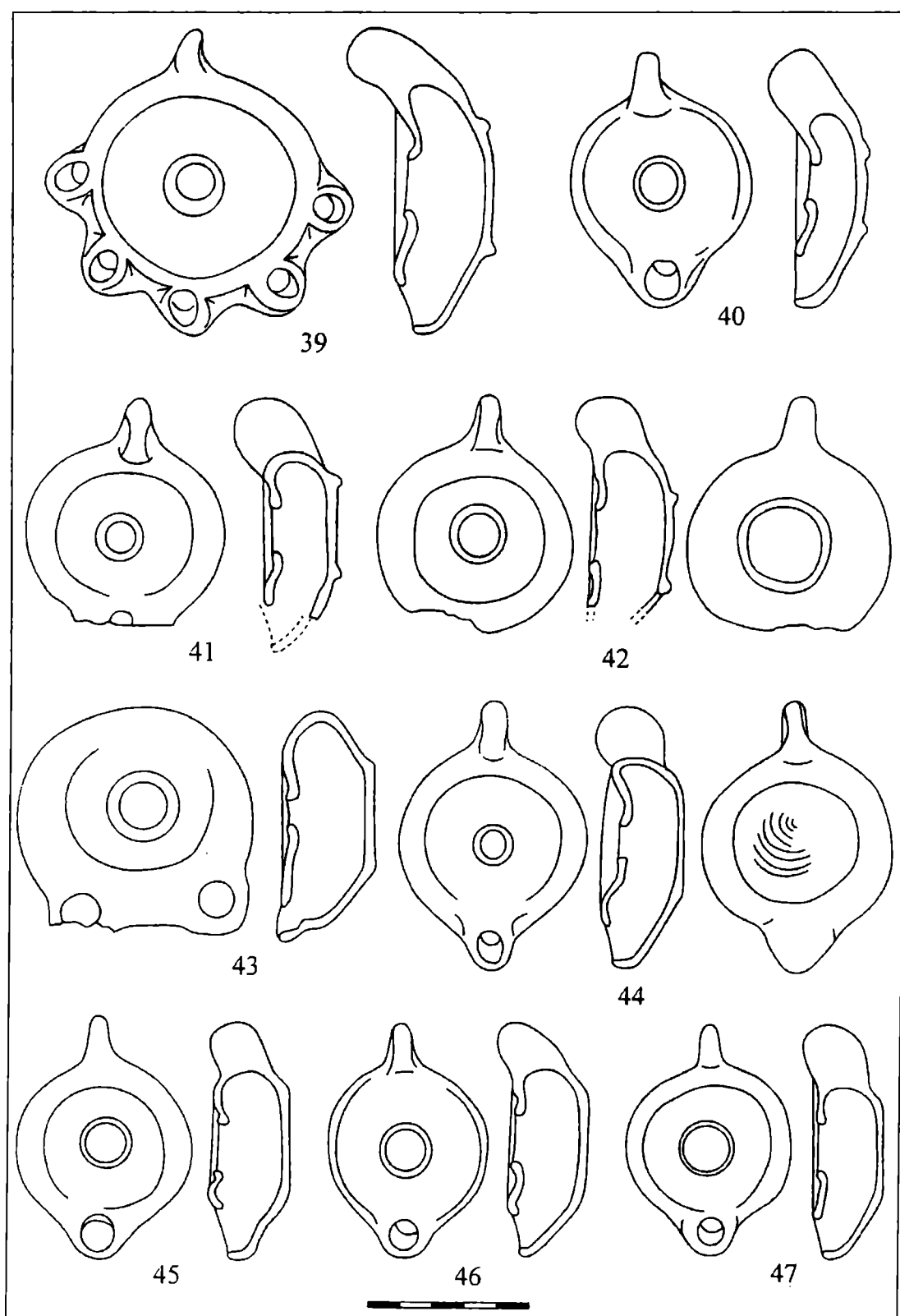

Fig. 30 – 38

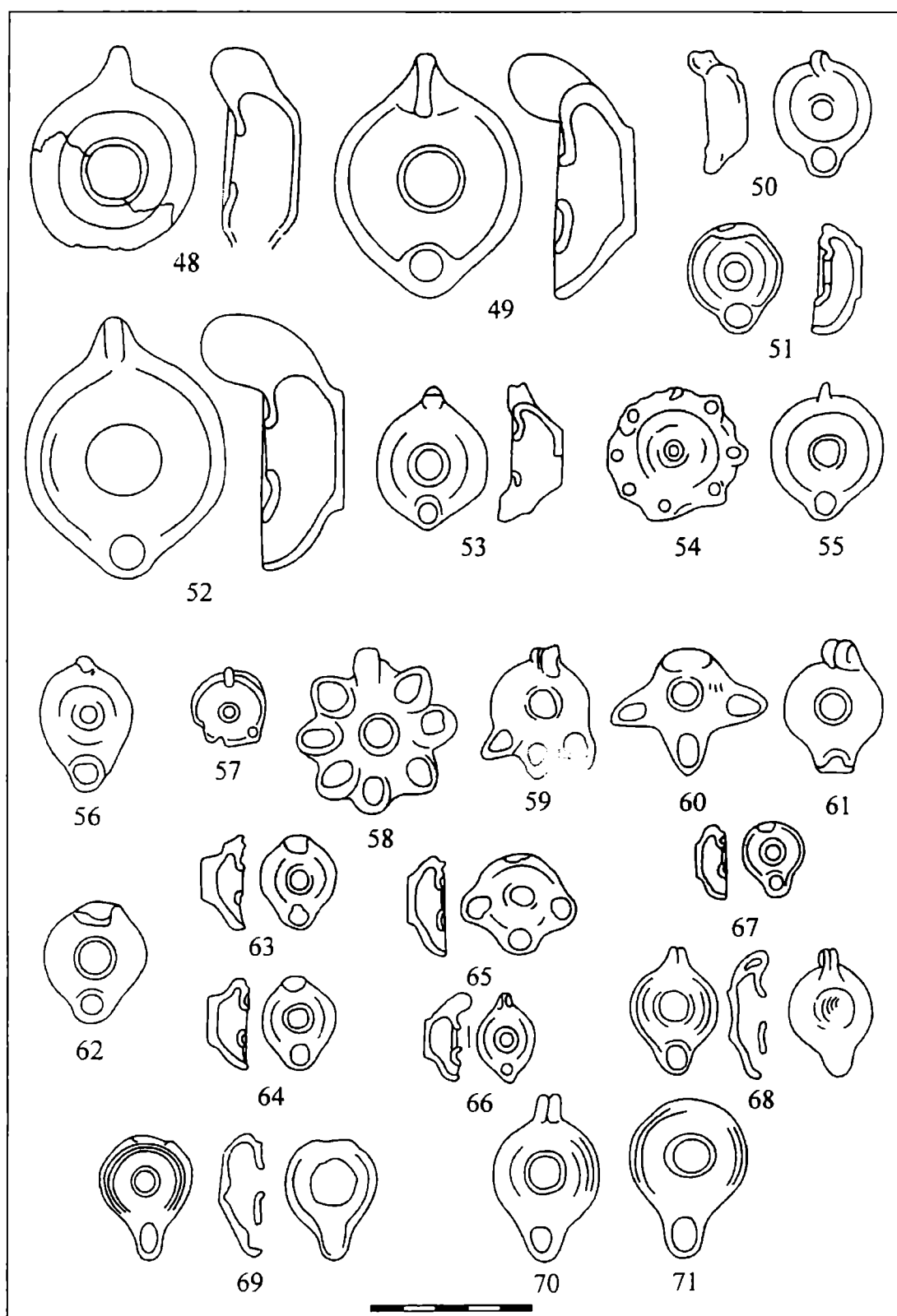

Fig. 48 - 71

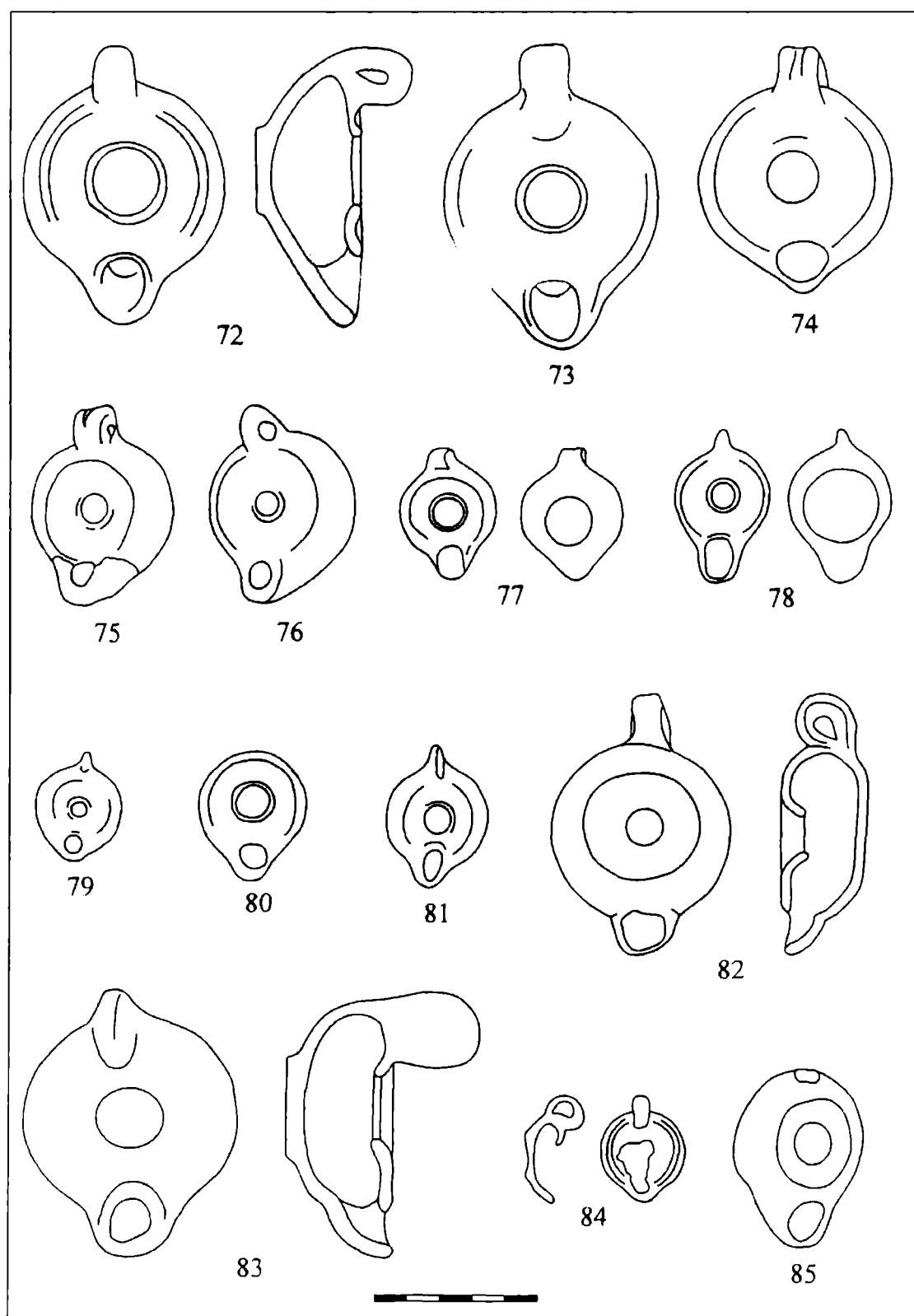

Fig. 72 - 85

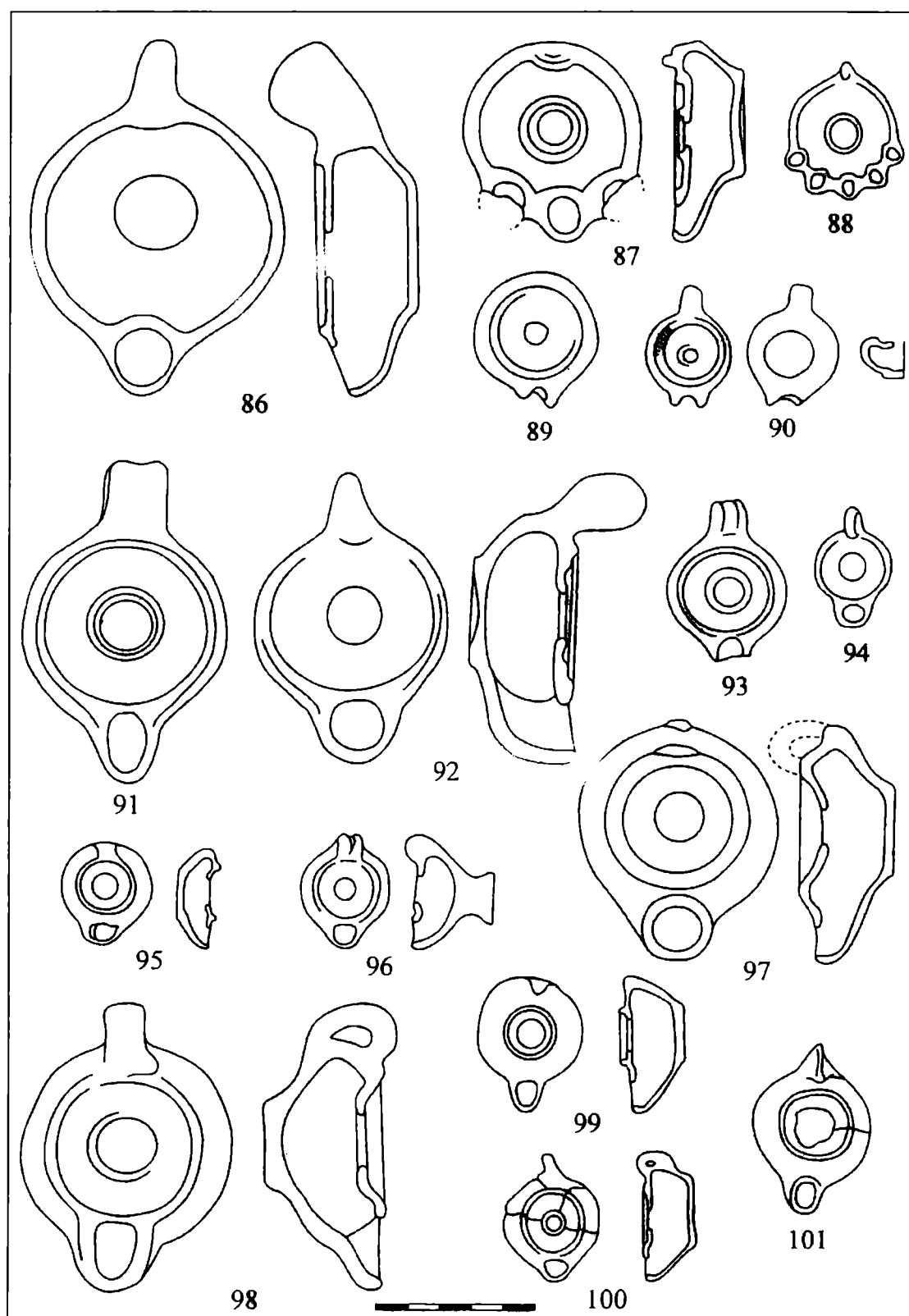
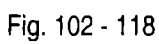

Fig. 86 - 101

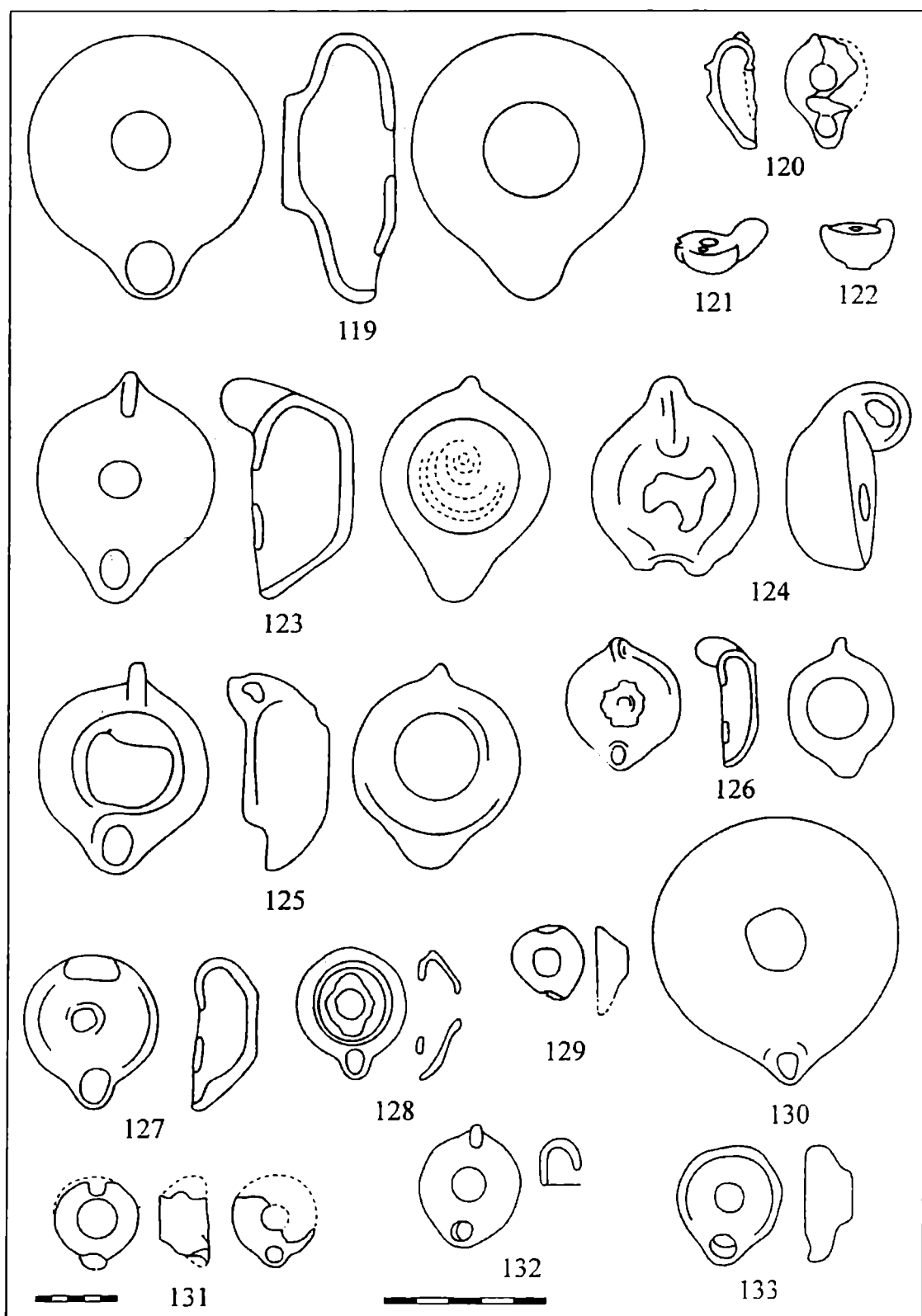

Fig. 119 - 133

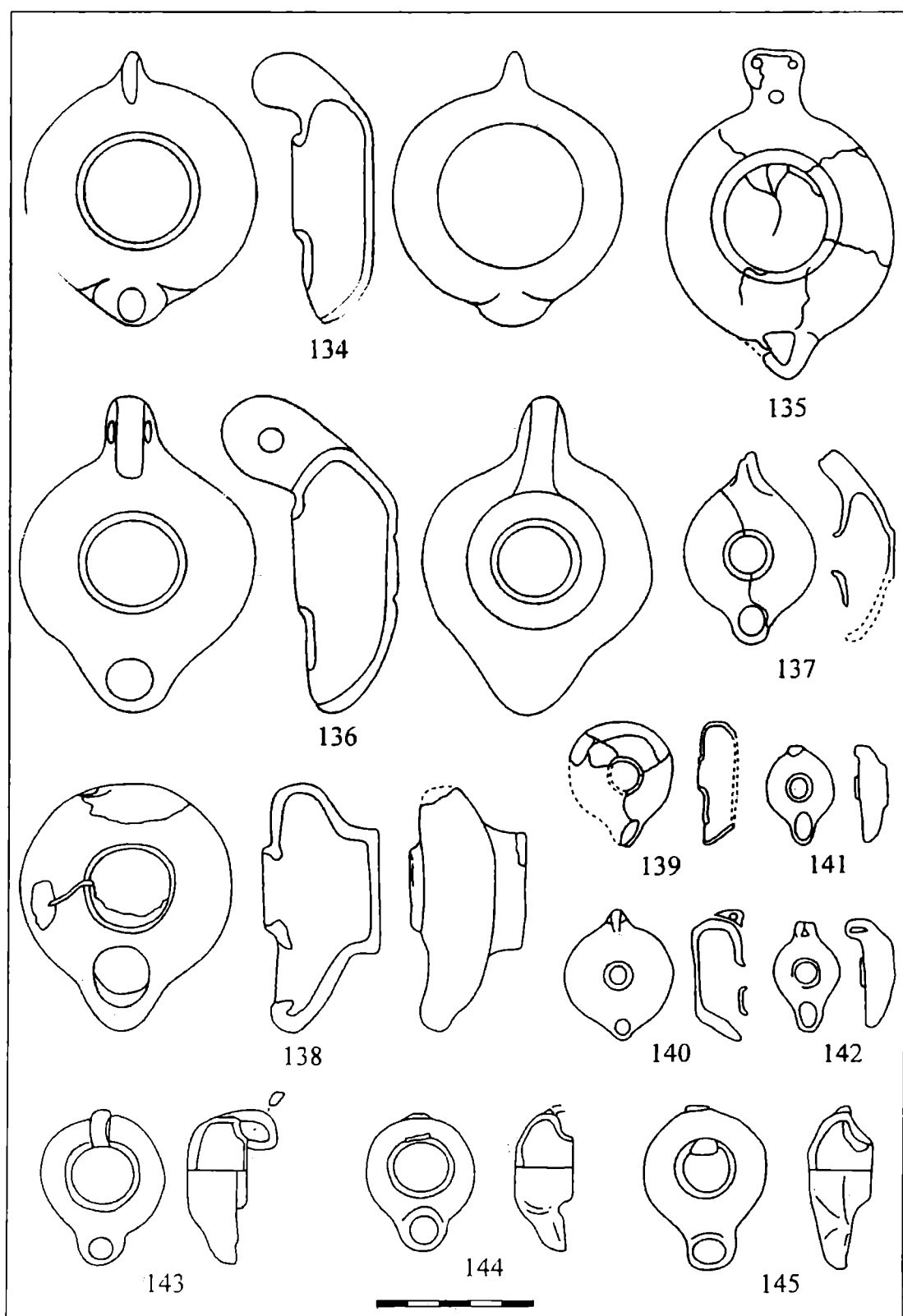

Fig. 134 - 145

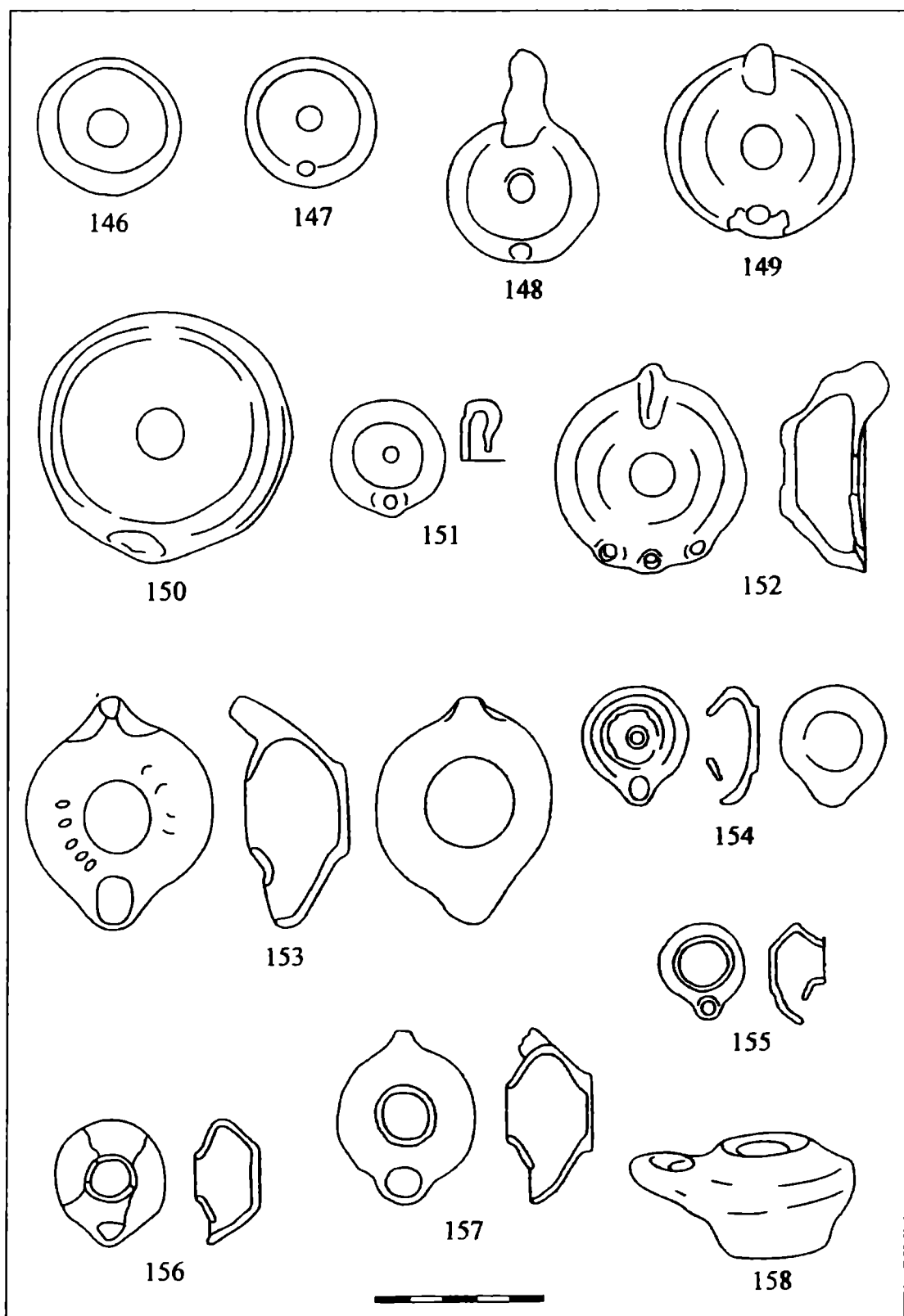

Fig. 146 - 158

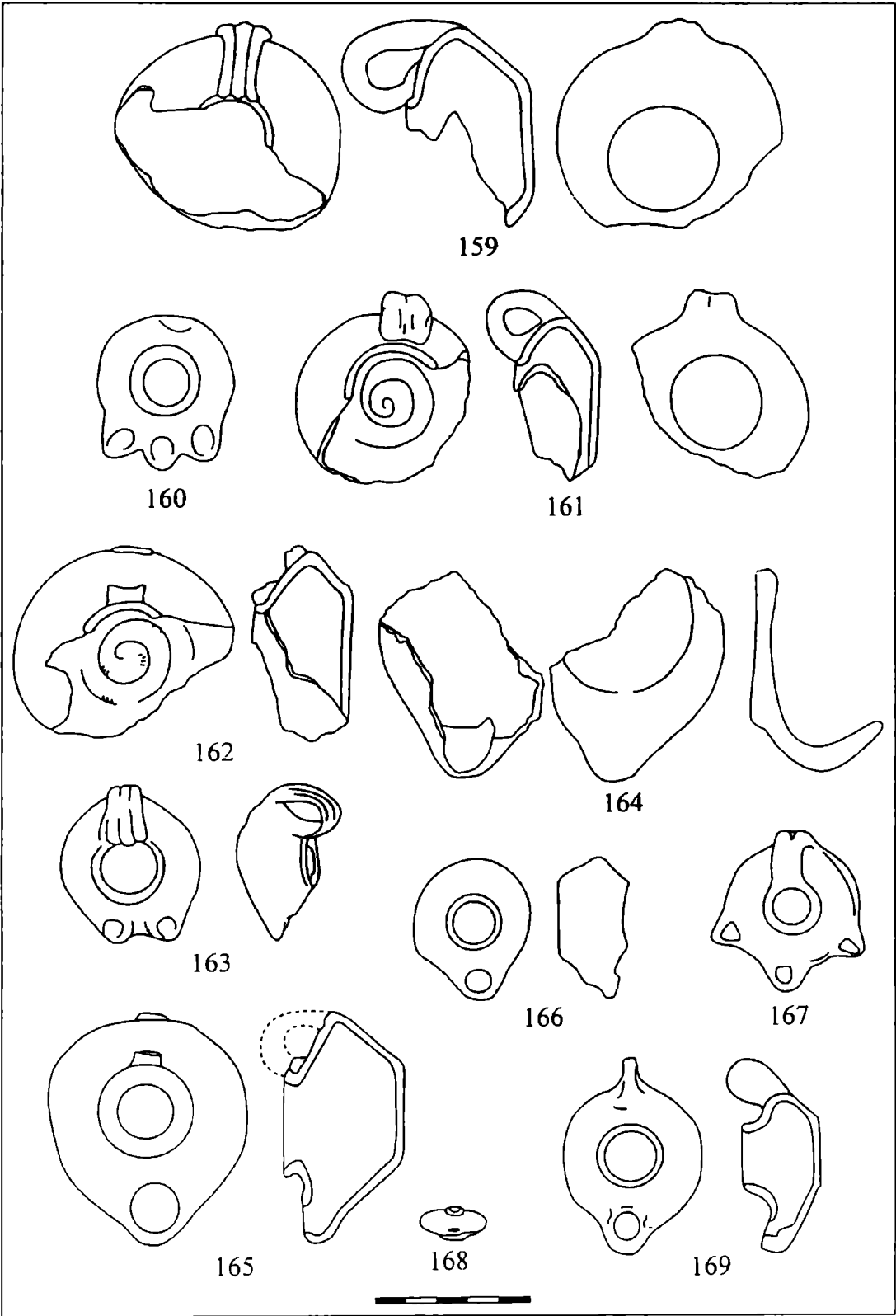

Fig. 159 - 169

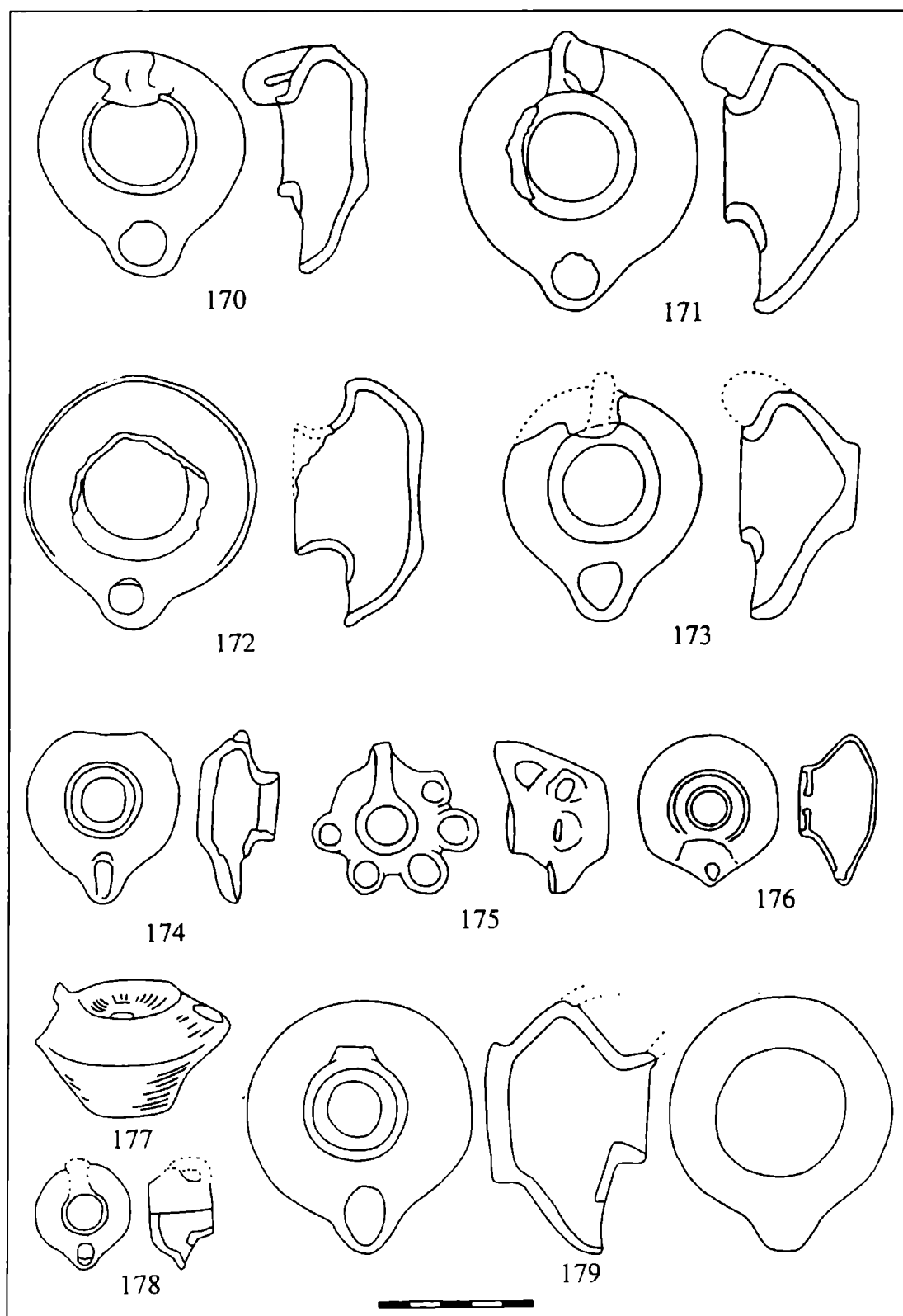

Fig. 170 - 179

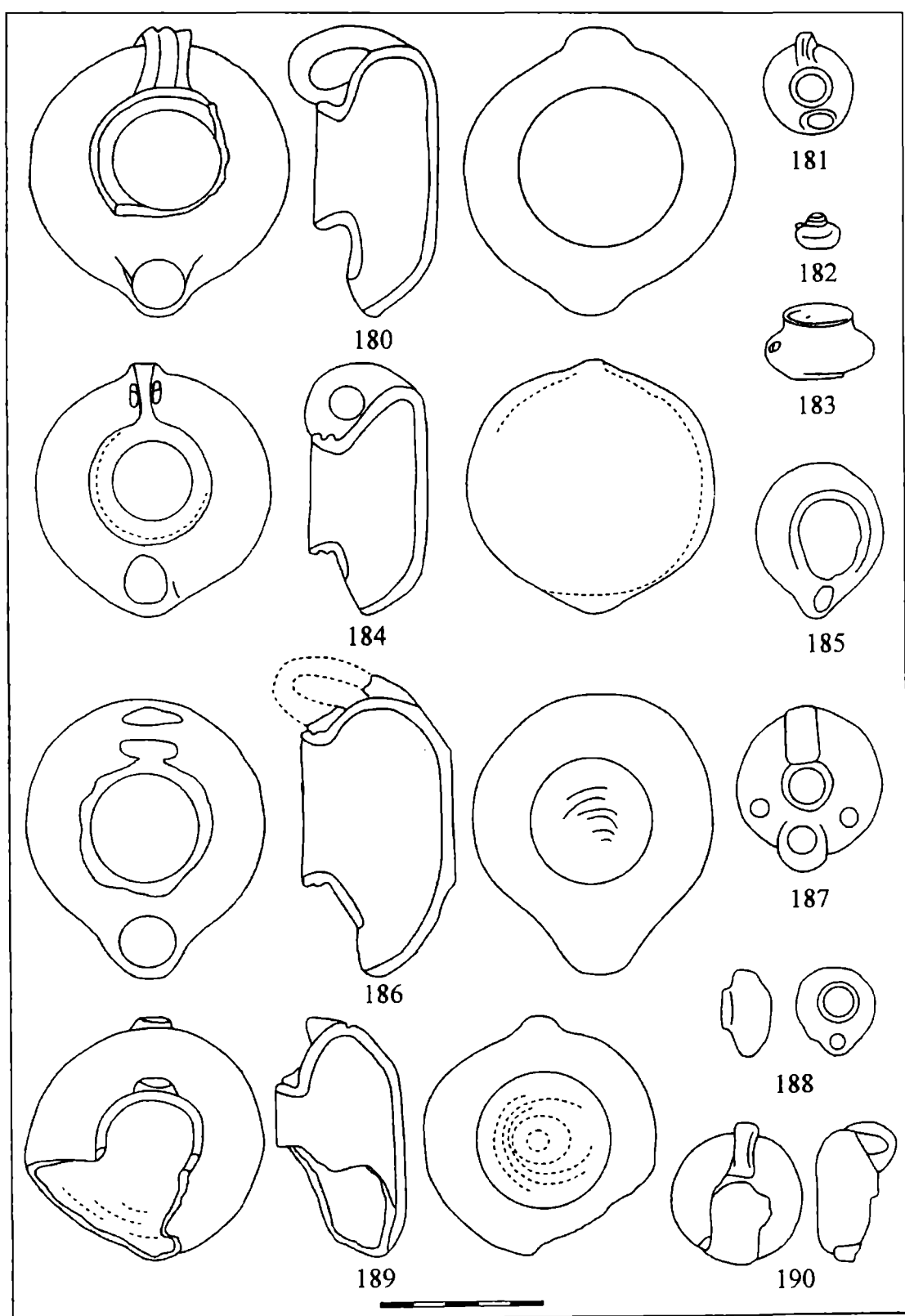

Fig. 180 - 190

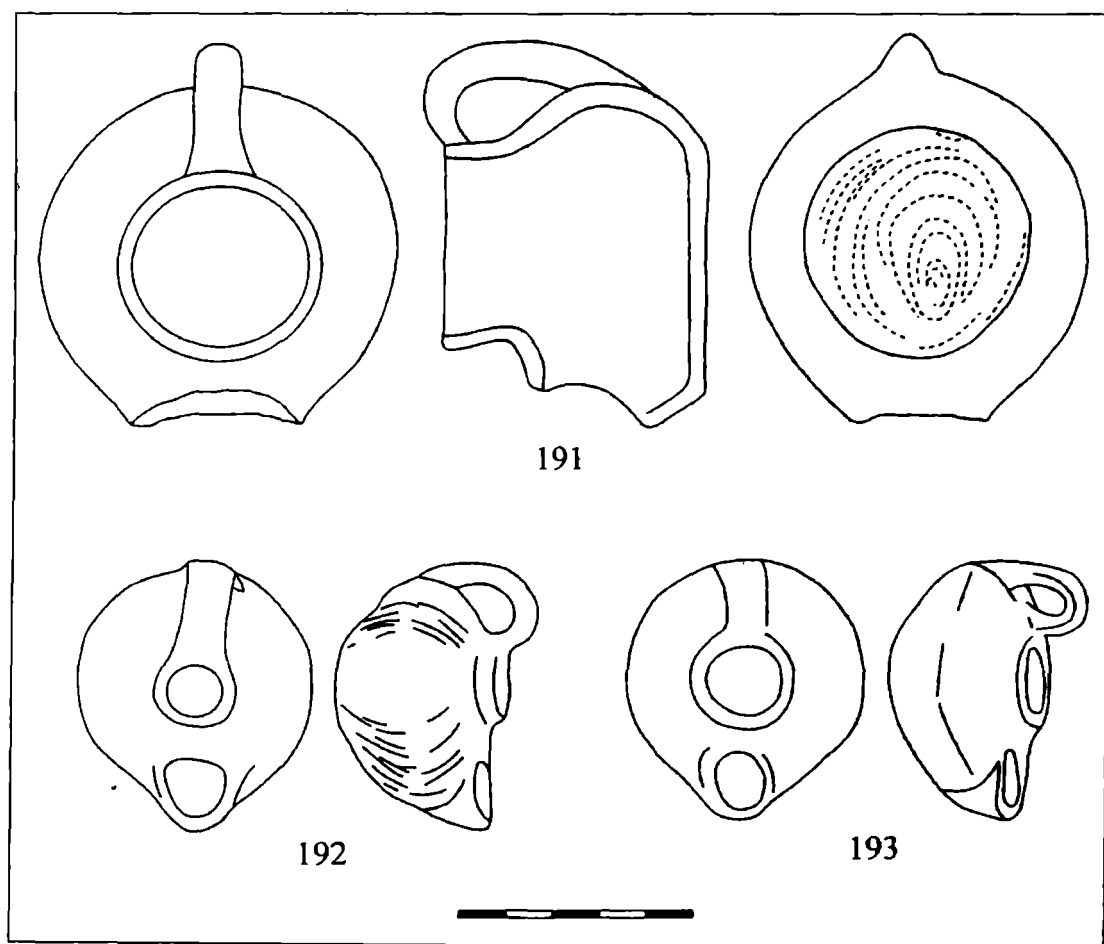

Fig. 191 - 193

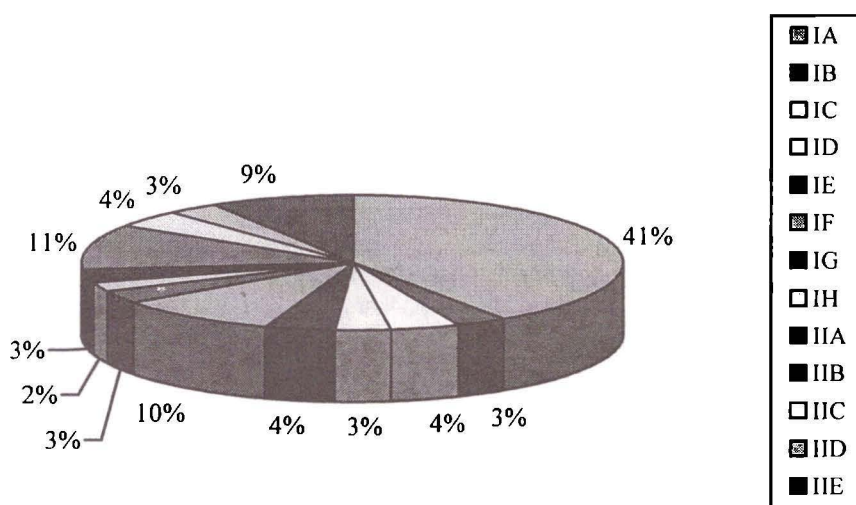
Abrevieri bibliografice:

- Alicu 1976, D. Alicu, *Die Firmalampen von Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 205-210
- Alicu 1977, D. Alicu, *Tonlampen- Typen aus Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *StComC*, 1977, p.331-362
- Alicu 1979, D. Alicu, *Römischen Tonlampen aus Sarmizegetusa (Ausgrabungskampagne 1976)*, în *StComC* 1979, p.235-251
- Alicu 1984, D. Alicu, *Precizări privind cronologia unor lămpi ștampilate de la Sarmizegetusa*, în *Apulum XXII*, 1984, p.77-87
- Alicu 1994, D. Alicu, *Opaite romane. Die Römischen Lampen - Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1994
- Alicu, Nemeș 1977, D. Alicu, E. Nemeș, *Roman Lamps from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *B.A.R.*, Supp. Ser. 18, Oxford, 1977
- Alram-Stern 1989, Eva Alram-Stern, *Die römischen Lampen aus Carnuntum*, în *RLÖ*, Heft 35, 1989
- Bailey 1975, D. M. Bailey, *A catalogue of the Lamps in the British Museum, I- Greek, Hellenistic, and early roman pottery lamps*, London, 1975
- Bailey 1980, D. M. Bailey, *A catalogue of the Lamps in the British Museum, II, Roman Lamps made in Italy*, London 1980
- Bailey 1988, D. M. Bailey, *A catalogue of the Lamps in the British Museum, III, Roman Lamps made in Italy*, London 1988
- Baumann 1995, V. H. Baumann, *Așezările rurale antice în zona gunilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec.I-IV p.Ch.)*, Tulcea, 1995
- Baumann 1997, V. H. Baumann, *La céramique utilitaire du IVe siècle fabriquée par officina romana de Valea Morilor (Telîța Département Tulcea)*, în *Études sur la ceramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timișoara, 1977, p.31-54 Baur 1947, P.U.C.Baur, *The Lamps. The Excavations at Dura-Europos. Final Report, IV, Part III*, London, 1947
- Băluță 1961, C.L.Băluță, *Opaite romane de la Apulum(I)*, în *Apulum IV*, 1961, p.189-220
- Băluță 1965, C.L.Băluță, *Opaite romane de la Apulum(II)*, în *Apulum V*, 1965, p.277-295
- Băluță 1978, C.L.Băluță, *Lămpile romane din muzeul județean Hunedoara-Deva*, în *Sargeța XIII*, 1978, p.209-228
- Băluță 1983, C.L.Băluță, *Lucernele romane din Dacia Intracarpatică* (teza de doctorat -nepublicată), Cluj-Napoca, 1983
- Băluță 1989, C.L.Băluță, *Lămpile antice de la Muzeul de Istorie Sibiu*, în *Apulum XXVI*, p. 237-262
- Benea 1979, Doina Benea, *Opaite romano-bizantine în colecțiile Muzeului Banatului în Sargeța XIV*, 1979, p.219-224
- Benea 1982, Doina Benea, *Atelierele ceramice de la Tibiscum (contribuții la istoria atelierelor ceramice din sud-vestul Daciei)*, în *Potaissa III*, 1982, p. 22-41
- Benea 1986, Doina Benea, *Mărturii arheologice de la Tibiscum din secolele III-IV*, în *Tibiscum VI*, 1986, p.241-257
- Benea 1990, Doina Benea, *Lampes romaines de Tibiscum*, în *Dacia N.S. XXXIV*, 1990, p.139-168
- Benea 1996, Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996
- Bernhard 1955, M.L. Bernhard, *Lampki starozytnie. Museum Narodowe w Warszawie*, Warszawa, 1955
- Bichir 1984, Gh.Bichir, *Geto-Dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984
- Broneer 1930, *Terracotta Lamps*, Corinth, IV, part II, Cambridge, Massachusetts, 1930
- Călinaș 1997, Ana Călinaș, *Opaite din colecția Teglás, în Civilizația romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997, p.172-214
- Chera, Lungu 1984, C.Chera-Mărgineanu, V. Lungu, în *Pontica XVII*, 1984, p. 109-130
- Chirilă, Gudea, Lucăcel, Pop 1972, E. Chirilă, N.Gudea, V.Lucăcel, C.Pop, *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj-Napoca, 1972
- Christescu 1938, V.Christescu, *Le "castellum" romain de Săpata de Jos*, în *Dacia V-VI*, 1935-1936, p.435-447
- Davidescu 1989, M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989
- Deneauve 1969, J. Deneauve, *Lampes de Carthage*, Paris, 1969
- Deringer 1955, H. Deringer, *Römische Lampen aus Lauriacum*, în *Forschungen in Lauriacum*, Band 9, Linz 1965.
- Diaconescu 1995, Al Diaconescu, *Lămpi romane târzii și paleobizantine din fosta provincie Dacia*, în *Ephemeris Napocensis*, V, 1995, p.255-299
- Dumitrașcu 1990, S. Dumitrașcu, *Lămpi romane. Repertoriul colecției secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor*, în *Crisia XX*, 1990, p.37-96
- Fülep 1984, F. Fülep, *Sopianae The history of Pécs during the roman era, and the problem of the continuity of the late Roman population*, Budapest 1984
- Gudea, Pop 1971, N. Gudea, I.I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov Cumidava*, Brașov, 1971, fig.50/2,4,6
- Gudea 1973, N. Gudea, *O locuință rustică din epoca romană la Gornea*, în *Acta.M.N.*, X, 1973, p. 569-594
- Gudea 1977, N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană târzie*, Reșița 1977
- Gudea 1980, N. Gudea, *Castrul roman de la Brețcu. Încercare de monografie*, în *Acta M.P.* IV, 1980, p.255-332
- Gudea 1987, N.Gudea, *Pannonian glazed pottery- a view from the East*, în *RCRF, Acta XXV-XXVI*, 1987, p. 409- 436
- Gudea 1989, N.Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman (I) în Acta M.P. XIII*, 1989, passim
- Gudea 1996, N.Gudea, *Porolissum II. Vama romană*, Cluj-Napoca, 1996
- Gudea 1997, N.Gudea, *Das Römergrenzenkastell von Bologa-Resculum. Castrul roman de la Bologa-Resculum*, Zalău, 1997
- Iconomu 1967, C.Iconomu, *Opaitele greco-romane. Colecțiile Muzeului Regional de arheologie Dobrogea*, București, 1967
- Iványi 1935, Dora Iványi, *Die panonischen Lampen*, în *Diss. Pann.*, Ser. II, nr.2, Budapest, 1935
- Joly 1974, Elda Joly, *Lucerne del Museo di Sabratha*, în *Monografie di Archeologico, Libica*, IX, Roma, 1974
- Kuzmanov 1992, G.Kuzmanov, *Antike lampen Sammlung des Nationalen Archäologischen Museum*, Sofia 1992
- Loeschcke 1919, S.Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, Zürich 1919

- Lungu, Chera 1986, V. Lungu, C-tin Chera, *Contribuții la cunoașterea complexelor funerare de incinerare cu "rug-busta" de epocă elenistică și romană la Tomis în Pontica XIX*, 1986, p.76-114
- Macrea, Rusu, Winkler 1959, M. Macrea, M. Rusu, Iudita Winkler, *Șantierul arheologic Gilău (raionul și regiunea Cluj)*, în *Materiale V*, 1959, p.453-460
- Mușețeanu 1992, C.Mușețeanu, *Ceramica romană de la Durostorum*, București 1992, (teza de doctorat – nepublicată)
- Negru 1996a, T. Cioflan, M.Negru, *Lămpi de lut ars descoperite în castrul roman de la Câmpulung-Pescăreasa (Jidava) în Arhivele Olteniei*, 11, Serie nouă, p.49-54
- Negru 1996b, M. Negru, *Some aspects of the lamps discovered in the roman forts of Muntenia*, în *RCRF* 33, Abingdon 1966, p. 75-81
- Neumann 1967, A. Neumann, *Lampen und andere Beleuchtungsgeräte aus Vindobona*, în *RLÖ*, XXII, 1967
- Oancea 1969, Al. Oancea, *Colecția de lucerne greco-romane din Muzeul județean Brașov*, în *Cumidava III*, 1969, p. 597-610
- Oziol 1977, Thérèse Oziol, *Salamine de Chypre, VII, Les lampes du Musée de Chypre*, Paris, 1977
- Paulovics 1927, *Die römische Ansiedlung von Dunapentele (Intercisa) în Arch. Hungarica*, II 1927
- Petru 1972, Sonja Petru, *Emonske nekropole*, Ljubljana, 1972
- Petru 1978, Sonja Petru, P.Petru, *Neviodunum (Dmovo pri Krškem)*, Ljubljana 1978
- Pongratz 1990, Z.-S. Pongratz, *Lampen aus Zalalövö (1973-1987)*, în *Acta Arch.Academiae Scientiarum Hungaricae* 42, 1990, p. 111-145
- Ponsich 1961, M. Ponsich, *Les lampes romaines en terre cuite de la Maurétanie Tingitane*, în *Publicationes du Service des Antiquités du Maroc*, fasc.15, Rabat, 1961
- Popilian 1976, G.Popilian, *Un quartier artisanal à Romula*, în *Dacia N. S. XX*, 1976, p.221-250
- Popilian 1997, G.Popilian, în *Études sur la ceramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timișoara 1997, p. 7-20
- Popilian 1981, G. Popilian, *L'atelier de céramique du camp romain de Slăveni*, în *Oltenia III*, 1981, p. 25-46
- Provoost 1976, A. Provoost, *Les lampes antiques en terre cuite. Introduction et essai de typologie générale avec des détails concernant les lampes trouvées en Italie*, în *l'Antiquité Classique XLV*, 1976, fasc.1, p. 5-39 și XLV, 1976, fasc.2, p. 550-558
- Roman 1997, C.A. Roman, *Reprezentări de măști de măști de sclavi din Noua Comedie în decorația lucernelor "Firmalampen" la Sarmizegetusa*, în *Acta M.N.*, 34/I, p.435-452
- Rubright 1973, J.C.Rubright, *Lamps from Sirmium in the Museum of Sremska Mitrovica*, în *Sirmium III*, Beograd 1973, p. 45-79
- Rușevljan, Brukner 1992, V. Dautova Rușevljan, Olga Brukner, Gomolava, *Rimski period (Gomolava The roman period)*, Novi Sad, 1992
- Sanchez-Lafuente 1985, J. Sanchet-Lafuente Perez, *Comercio de ceramicas romanas en Valencia*, Cuenca, 1985
- Szabo 1980, K. Szabo, *Die 1977 freigelegten Grädes Westlichen Gräberfeldes von Intercisa* în *Alba Regia XVIII*, 1980, p.291-316
- Szentleleki 1969, T.Szentleleki, *Ancient lamps*, Budapest, 1969
- Ștefan 1941, Gh. Ștefan, *Dinogetia I*, în *Dacia VII-VIII*, 1937-1940, p.401-425
- Ștefan 1948, Gh. Ștefan, *Le camp romain de Draja de Sus*, în *Dacia XI-XII*, 1945-1947, p.115-144
- Tătulea 1994, C.M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994
- Thomas 1955, E.B.Thomas, *Die römerzeitliche Villa von Tac-Fövenypuszta* în *Acta Arch.Hungarica*, VI, 1955, p.79-152
- Topál 1993, Judit Topál, *Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Bécsi Road)*, I, Budapest, 1993
- Topoleanu 1984, F.Topoleanu, *Noi descoperiri arheologice la Isaccea*, în *Peuce IX*, 1984, p.184-205
- Tudor 1938, D. Tudor, *Sucidava I*, în *Dacia V-VI*, 1935-1936, p.387-422
- Tudor 1941, D. Tudor, *Sucidava II*, în *Dacia VII-VIII*, 1937-1940, p.359-400
- Tudor 1947, D. Tudor, *Sucidava III*, în *Dacia XI-XII*, 1945-1947, p.145-208
- Tudor 1974, D. Tudor, *Sucidava*, Craiova 1974
- Vago, Bona 1976, E.B. Vago, I. Bona, *Die Gräberfelder von Intercisa, I, Der spätromische Südostfriedhof*, Budapest, 1976
- Vasić 1983, M. Vasić, *Čezara- castrum Novae*, în *Starinar XXXIII -XXXIV*, 1982-1983, p. 121-122
- Vikić-Belančić 1976, *Branka Vikić-Belančić, Antičke Svjetiljke u Arheološkom Muzeju u Zagrebu*, Zagreb, 1976
- Zotović 1990, L.Zotović, Č. Jordović 1990, *Viminacium Nekropole "Više Grobalja*, Beograd, 1990

WHEEL MADE LAMPS FORM DACIA. QUANTITATIVE CHART

Summary**

Our survey aims at cataloguing and discussing the wheelmade lamps of Roman Dacia as afforded by the items published so far as well as by those in display at the Museums of Cluj, Sarmizegetusa, Alba Iulia, Deva which have been partially available for direct scrutiny. The fragments that did not lend themselves to classification or were not relevant to our subject matter have been omitted from our presentation. Indeed, the lamps recovered outnumber the items catalogued in our survey, just as there is room left for further variants. We have limited our research to the geographic area of Roman Dacia for the sake of methodology, keeping in mind at all times the intense trade and travel between Dacia and the neighbouring provinces with a strong impact on the manufacture of the artifacts which can be substantiated for this area.

The analysis of the group surveyed here has been hindered by and has suffered from lack of chronological pointers to diagnose the items, largely due to the absence of a thorough depiction of their morphology and physical features, and, especially to the manner of publication. Only partially have these flaws been surmounted, therefore our survey is somewhat eclectic. Fully aware of this, we lay no claim on having made our presentation exhaustive, but rather on having made full use of whatever was available, and thus managed to point out some elements meant to clarify, partially, the issue of the wheelmade lamps of Dacia.

We have noted in our survey that form **IA** had been evolved as early as early to mid-second century, and that they were manufactured by a pottery workshop in the capital of Dacia, Ulpia Traiana Sarmizegetusa. This manufacture paralleled an intense mouldmade *Firmalampen* production in the area. The mobile, addressees and duration of the production are, as yet, still uncertain, since excavations have been limited to the administrative and religious areas of the capital.

A possible sketch of their evolution or development could be made available by correlating the items of Sarmizegetusa, and not only with those of Sucidava (fig. 17-19, 63-67) (dating from late fourth century to early fifth century AD).

Another workshop which was identified by the glazed lamps within form **IE** functioned at Gornea. The lack of chronological pointers for the workshop per se determined that its manufacture be assigned between the two pointers made available by the item of Zalău and Sucidava (from 124 AD to late fourth century AD- early fifth century AD). The analysis of the type II lamps certified the existence of a few

** The English version of this study is to be found in *Acta Musei Napocensis*, 37/I, 2000, 99-140

workshops. One functioning at Romula between the second half of the second century AD and the first half of the third century AD also manufactured form **IIC** lamps. Another at Tibiscum, during the third century, also manufactured form **IIB** lamps, whilst still another, at Apulum, manufactured globular form **IIE** lamps, one of which was recovered with a coin from Claudius II. The aforementioned were not the sole workshops in Dacia. It is very likely that items of this type were manufactured across the entire province in workshops manufacturing ordinary pottery rather than in workshops specializing in lamps only. While the manufacture of these lamps alongside other pottery was only suspected or assumed for early Roman province Dacia, the same is certain for the end of the Roman rule and the abandon of the province.

A survey of the development of the morphology of lamp forms identifies the changes occurring within, and more obviously, between the two types. The pattern for the morphological development is uncertain, but our presentation has pursued a certain logic – from the items closer to the “classical” form of the Roman lamps to those which lack all elements linking them to the Roman lamps. The order in our presentation was not meant to be, and indeed is not, chronological. One is compelled to admit that several forms within the same type, or belonging to different types, circulated either concomitantly or successively.

On studying the two forms with chronological pointers (forms **IA** and **IIC**), let us note that they display major profile dissimilarities. This, however, does not entail, as one might feel inclined to believe, equally major differences on the time scale. The span between the emergence of form **IA** in Dacia (“classical”, as suggested above) and the development of form **IIC**, with major alterations, is hardly a matter of decades. This is a powerful argument in favour of our claim above and an equally powerful motive which urges one to be cautious with assigning some of the lamps, when dating is based solely on the item’s morphology.

The filling-hole of the lamps is the cause for many debates and assumptions. The lamps fashioned with less technology, from less refined, if gross, material, with wide filling-holes, apparently, and logically, belonged to a “late” epoch (third to fifth centuries AD for Dacia), as the results of an age responding to the impact of the economic crisis under which the Roman Empire was staggering, and to a gradual removal of the province from the empire’s economic circuit. Under the circumstances, the widening filling-hole indicated the employment of a less fluid combustible which replaced traditional olive oil, while the lack or shortage of imported oil in the province, was one among several indications of such complex phenomena as marginalization and economic decay. Resorting, under the circumstances, either completely or partially, to some locally available combustible (animal fat –grease) was a logical step, which must have been taken at some point in Dacia, but from what we can tell there is no direct linking between this event and the emergence of wheelmade lamps in Dacia. Our studies have shown that the two episodes are neither complementary nor implicit. Wheelmade lamps emerge at a time of economic thriving within the province, at a time when a more advanced technique (in mould) was widely and successfully employed across the province, at a time when one can hardly speak of a declining technology.

It is also noteworthy that one should not readily apply the “late Roman lamps” formula to wheelmade lamps, nor are there elements that might present this manufacture as a revival of techniques used in the Greek ambience. Moreover, it is very likely that they evolved not necessarily as the products of some workshop specializing in lamps, but as additional products of pottery manufacture. This, apparently, was the case for Sarmizegetusa in the first half of the second century AD, with an extensive, highly specialized, mouldmade lamp manufacture. Moreover, one should also note that these items call for extra attention, since they offer different images with every site, every area, every province. Strong morphological changes occur within a short time range and are mainly caused by very permissive execution techniques, and under inter-regional influences.

No answers have been as yet forwarded for the disappearance of these items. However, we are hopeful that future studies on the cessation of the “industrial” manufacture of lamps or other categories of pottery within the province will yield more data on the issue here. The disappearance of these lamps must have been a lengthy process, rather amplified in the more remote regions of the Empire. The area north of the Danube, then still under Roman influence, manufactured these lamps as late as the fifth century AD (e.g. Sucidava), perhaps even later. It remains for future studies to answer unsolved issues and yield as complete an image as possible of the development of lamps within Dacia, as correlated with the situation in the neighbouring regions and as compared to other types of artifacts.

1. Introducere. Lumea romană și lumea de dincolo. Credința într-o supraviețuire dincolo de moarte l-a însoțit pe om încă de la început. Era aceasta, desigur, consecința unei revelații primare în fața morții și mai ales a misterului pe care ea l-a născut în mintea omului ancestral. "Moartea a fost primul mister" spune Fustel de Coulanges; "ea l-a îndreptat pe om pe făgașul altor mistere"¹. Numai necunoscutul, factorul misterios și, fără îndoială, teama, o teamă înăscută de moarte, i-au putut sugera acestuia încrederea în post existență. De la actul brutal, pur rațional și palpabil al morții și până la acel îndoielnic, dar izbăvitor, "suflet" desprins de corpul-cadavru nu a fost decât un pas; însă un pas pe care l-au urmat cu consecvență de-a lungul istoriei toți descendenții lui, sau cel puțin o mare parte.

Apariția ideii lumii de dincolo și a tuturor credințelor și practicilor legate în mod direct de aceasta au fost, prin urmare, o consolare și totodată un refugiu de care avea nevoie fiecare om în parte. S-a crezut într-o lume de dincolo așa cum s-a crezut în destin, în *karma*. Și n-ar fi, cred, exagerat să spunem că și zeei s-au născut tot din teama copleșitoare de neantul morții. De altfel, tot Fustel de Coulanges spune că între primii zei trebuie considerați, cu siguranță, și morții².

Lumea greco-romană avea o concepție despre nemurire și, în general, despre lumea de dincolo destul de ambiguă. Paul Veyne susține chiar că în ce-i privește pe romani (ca și pe greci de altfel, întrucât credințele li se suprapun în cea mai mare parte), aceștia nu se prea sinchiseau de ea. Față de religie, credințele acestea alcătuiau un domeniu aparte³. Și totuși sentimentul de pietate (*pietas*) era arătat, în egală măsură, atât zeilor în general, cât și celor morți. Se știe că romanii aveau pentru aceștia din urmă un respect deosebit. Fiecare familie își avea morții săi, cărora le aduceau ofrande în zilele dedicate lor. Acei *di Manes* despre care se vorbește întotdeauna cu același sentiment de adâncă prețuire nu sunt alții decât strămoșii trecuți în lumea de dincolo. Însuși numele lor înseamnă "cei buni"; adică atâta timp cât li se acordau cele trebuitoare, ei aveau grijă să nu li se întâmple nimic primejdios membrilor familiei, rămași în viață⁴. Ar fi, de aceea, ușor nefiresc să spunem că n-a existat la romani o credință în nemurire, sau că lumea de dincolo nu s-a aflat printre preocupările lor cotidiene.

Există însă o distincție, așa spune, – pe care trebuie să o facem de regulă atunci când luăm în discuție aceste probleme – între credințele populare care circulau în mod frecvent la Roma și în Imperiu și ideile pe care le vehiculau reprezentanții unor școli filosofice. În primul caz avem de analizat un întreg bagaj de concepte și rituri reprezentând un fond arhaic suprapus și evoluând în timp; pe când în cazul al doilea ne confruntăm cu idei, nu întotdeauna originale, născute din căutările raționale ale unor filosofi mai mult sau mai puțin raționaliști. Este firesc deci să existe mari discrepanțe. Acestea se observă foarte clar atunci când comparăm textele filosofice, istorice și cele literar-poetice între ele, sau când le confruntăm cu dovezile oferite neîndoios de către arheologie.

În general scriitorii antichității greco-romane oferă o imagine mai degrabă sceptică în ceea ce privește credințele despre lumea de dincolo. Sub influența filosofiei grecești, care încurajează în mare măsură acest scepticism, romanii se lasă antrenați în discreditarea pe față a acestora. Astfel, Lucrețiu, scriitor latin din prima jumătate a secolului I î.Chr. aparținând școlii epicureice, era convins că celălalt tărâm nu există, moartea fiind totală; el vedea în Infern și în toate hidoșeniile sale nimic altceva decât "eul cu toate spaimile lui, angoasa existențială"⁵. Contemporan cu el, Cicero refuza, de asemenea, să creadă în existența Infernului pe care îl cântau atât de des, totuși, poeții; moartea, spunea acesta, "stinge în noi însăși viața sufletului, este lipsită de consecințe și ar fi chiar de dorit, dacă ar conduce într-adevăr la un loc de ședere veșnică. Altă ipoteză nu există. De ce mi-ar putea fi deci frică dacă, după moarte, ori nu mai pot fi nefericit, ori trebuie să fiu preafericit?"⁶. Chiar și pentru Seneca, un stoic timpuriu din prima jumătatea a

¹ Fustel de Coulanges, *Cetatea antică*, București, 1984, vol. I, p. 38-39.

² Ibidem, p. 38.

³ Paul Veyne, "De la Imperiul roman la anul o mie", în *Istoria vieții private*, vol. I, București, 1994, p. 221.

⁴ Pierre Grimal, *Civilizația romană*, București, 1973, vol. I, p. 96.

⁵ Georges Minois, *Istoria infermurilor*, București, 1998, p. 44.

⁶ Cicéron, *De la vieillesse*, XX, apud Georges Minois, op. cit., p. 44, nota 27.

secolului I d.Chr., care avea să influențeze masiv creația literar-filosofică a următoarelor trei secole, moartea este "întorcere acolo unde se află tot ce nu s-a născut", după cum observa Georges Minois⁷.

Stoicismul, celălalt mare curent filosofic, alături de epicureism, beneficiind și de aportul împăratului Marcus Aurelius, a dezvoltat aceeași neîncredere în viața de după moarte; după împăratul filosof moartea este "o dezagregare, dacă lumea este alcătuită din atomi, ori constituie o stingere sau o transformare, dacă lumea alcătuiește un tot unitar"⁸. Și exemplele ar putea continua. Dar întrebarea ce vine firesc este aceasta: reflectă oare întocmai credințele omului de rând de la Roma și de aiurea toate aceste idei despre negarea post existenței, sau ele reprezintă doar punctul de vedere strict al celui care le-a emis și eventual al discipolilor săi?

După părerea lui Paul Veyne ele sunt aceleași și pentru popor; acest lucru ar fi o consecință, în deosebi, a lipsei unei doctrine comune, oficiale, care să afirme contrariul: "lumea nu știe ce să creadă și, prin urmare, nu presupune nimic, nu crede nimic"⁹. Faptul că există totuși unele "speculații" despre "o nelămurită supraviețuire a umbrelor" s-ar datora în special circulației lor în interiorul sectelor mici; însă pentru majoritatea populației ele nu sunt altceva decât simple născociri¹⁰.

Este o idee pe care o susțin destul de clar, se pare, și unii scriitori din secolul al II-lea d.Chr. "Că există mani și regate subpământene și vâsla lui Charon și broaștele negre din balta Styxului și că cu o singură luntre trec apa atâtea mii de suflete, nici copiii n-o cred, afară doar de cei ce nu plătesc când merg la baie"¹¹, adică cei foarte mici, spune Iuvenal, cunoscutul poet satiric de la Roma. Puțin mai târziu, Lucian din Samosata, un sofist rătăcitor prin întreaga lume romană, dezvăluia și condamna, în câteva din dialogurile sale satirice, aceste superstiții ce continuau să bântuie printre oameni: "Nu pricepeți că altfel stau lucrurile sub pământ și că «tot mort este și cel înmormântat, și cel ce n-avu parte de mormânt; că de aceeași cinstire se bucură și Iros, ca și Agamemnon, că feciorul lui Thetis, zeita cea cu plete frumoase, se află pe aceeași treaptă cu Thersit, și că oricare mort e doar o făptură slabă, despuiată și sfrijită pe pajiștea cu asfodele?»"¹².

În ambele cazuri apare totuși o idee foarte clară: aceea că vechile credințe au avut o circulație frecventă în popor, îndeajuns de frecventă încât ele puteau fi încă detectate. Înșiși autorii aceștia dau mărturie despre ele atunci când le menționează în textele lor. Din păcate textele care s-au păstrat nu redau la întreaga amploare acest fenomen. Nu trebuie uitat că ambii scriitori amintiți folosesc genul satiric; ei vor încerca, de aceea, prin toate mijloacele avute la îndemână să ia în derădere orice fel de manifestare ostentativă și în primul rând să demitifice lucrurile. Poeti și, în același timp, filosofi, aceștia uzează de cunoștințele dobândite de înaintași; o temă sau alta de discuție, va fi privită întotdeauna prin prisma lor.

Problema rămâne, prin urmare, deschisă. O afirmație într-un sens sau altul, în stadiul actual al cunoștințelor, are în continuare o oarecare doză de hazard.

Revenind însă la credințele în lumea de dincolo este, cred, necesar să amintim faptul că în textele mai vechi, și chiar în cele din epoca imperială, sunt prezentate frecvent ritualurile și credințele arhaice legate de trecerea spre o altă lume. Încă vechii latini considerau moartea mai mult decât o simplă dispariție a corpului; exista convingerea că mortul îngropat în pământ continua să viețuiască printr-un fel de dublu al său material sau prin suflet; acesta din urmă fiind probabil o credință apărută ulterior. Până târziu, prin secolul al doilea, se amintește încă obiceiul acesta străvechi de a aduce ofrande la morminte; ofrande ce constau de regulă din hrană și băutură pentru cei decedați¹³. Se perpetuau în acest fel nu numai relațiile foarte strânse dintre cel plecat și membrii familiei rămași în viață, ci și legătura care se credea că există între trupul îngropat în pământ și acel suflet sau dublu al său.

De altfel, între acestea două din urmă se pare că nu exista o distincție prea clară. Vergiliu, descriind funeraliile lui Polydor în *Eneida* (III, 67-68), spune: "... și sufletul în groapă / Noi îl închidem"¹⁴.

⁷ Georges Minois, op. cit., p. 44.

⁸ Epictet. Marcus Aurelius, Manualul. Către sine, București, 1977, p. 159.

⁹ Paul Veyne, op. cit., p. 221.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Iuvenal, Satire, București, 1986, Satira a II-a, p. 39.

¹² Lucian din Samosata, Scrieri alese, București, 1983, Dialogul "Charon sau privitorii", p. 174.

¹³ Ovidiu, Fastele, București, 1965, II, 537-540, p. 80, Manii se mulțumeau cu roade și sare presărate pe jos, pâine muiată în vin și câteva fire de viorele, toate puse într-un vas, la mijloc de drum; vezi și Lucian din Samosata, op. cit., p. 174, "Pentru ce oamenii împodobesc cu cununi niște pietre și pentru ce le ung cu mirodenii? Ba unii înalță și ruguri în fața moviștelor āstora de pământ, și apoi, după ce sapă o groapă, ard mâncăruri costisitoare, și în scobiturile făcute varsă vin și lapte amestecat cu miere".

¹⁴ Vergiliu, Eneida, Iași, 1997, p. 106-107.

Pe de altă parte, Ovidiu, în *Faste* (V, 451) amintește pe Romulus care "în mormânt așezat-a umbra frățească"¹⁵; sau Plinius cel Tânăr, care în *Scrisori* (VII, 27) vorbește de "spiritul mortului, care a fost îngropat după datină"¹⁶. Prin urmare, în mormânt se îngropa alături de trup și ceva care era viu, indiferent că acesta era dublul material al corpului sau sufletul său. Cicero încearcă să explice aceasta prin faptul că odată îngropat corpul, oamenii și-au imaginat că morții își petrec restul existenței lor sub pământ¹⁷. Iar mai încolo el clarifică oarecum lucrurile afirmând: "unii cred că moartea este separarea sufletului de trup, dar alții cred că amândouă mor deodată"¹⁸. Între aceștia din urmă se număra, în mod sigur, și el.

Cicero era un filosof sceptic, în ceea ce privește existența Lumii de dincolo, după cum am văzut; de aceea el este foarte intrigat de faptul că aceste credințe și ritualuri continuau să existe și să fie îndeplinite, deși incinerarea cadavrelor era și ea o practică curentă în acel timp. "Această prejudecată – spune el –, care, după părerea mea, este pe cale de dispariție, avea atâta forță încât se reprezentau în infern acțiuni care nu se pot face și nici concepe în absența corpului. Și aceasta când era știut că corpurile fuseseră incinerate"¹⁹. Dar nu avem certitudinea că era doar o simplă prejudecată și că a dispărut; cum nu putem ști nici momentul exact când vechile credințe au fost uitate sau înlocuite cu altele.

În tot cazul, romanii erau convinși, ca de altfel întreaga Antichitate, că sufletul avea absolută nevoie, pentru a se bucura de liniște în lăcașul său de veci, ca trupul să fie îngropat sub pământ și să se respecte întocmai datinile și obiceiurile legate de înmormântare. În caz contrar, se credea că acesta devenea rățacitor sub formă de larvă sau fantomă și, nemaiputând să se oprească pentru a primi ofrandele și hrana de care avea nevoie, ajungea un duh răufăcător și înfricoșător pentru cei vii²⁰.

Unele scrieri ale autorilor antici amintesc, astfel, de situații deosebite când sufletele celor morți bântuiau pe pământ datorită nerespectării datinilor de îngropăciune²¹, sau altelei despre neliniștea cu care priveau unii condamnați refuzul de a li se asigura înmormântarea²². Cicero vorbește undeva chiar de refuzul de a fi considerat în rândul zeilor acela "care n-are clădit mormântul unde să i se serbeze parentalile"²³.

Cultul Manilor era probabil la fel de străvechi, avându-și originea în primele înmormântări ce s-au făcut în pământul Italiei. Cu toate acestea, răspândirea sa fusese una quasigenerală. Manii nu numai că erau recunoscuți și omagiați de aproape toată lumea, dar amintirea lor era o datorie sacră pentru fiecare cetățean în parte. Este neîndoielnic faptul că în toate perioadele, de la apariția primelor monumente scrise și până către sfârșitul Imperiului, orice astfel de monument li se adresa, aproape fără excepție, în primul rând lor. Credința în supraviețuirea sufletului după moarte, o supraviețuire care se realiza prin Manii acestuia, devine astfel, am putea spune, o certitudine. Manii sunt sufletele strămoșilor, ei stăpânesc lumea de jos, lumea morților. Ei conduc sufletul după moarte spre noul său lăcaș, și tot ei îi au în grijă pe cei vii, rămași pe pământ²⁴.

Trecerea de la vechea idee a sufletului închis în mormânt la aceasta nouă, după care sufletul se duce să locuiască într-un lăcaș destinat lui, alături de strămoșii săi, s-a făcut destul de subtil, și probabil nu în totalitate. Avem în vedere aici acele ofrande ce continuă să fie duse la mormânt; dar și noile obiceiuri născute din conceperea mai complexă a ideii de supraviețuire după moarte. Încă în vremea sa, Ovidiu amintește un astfel de obicei păstrat din timpuri mai vechi: jertfele care se aduceau Manilor în luna mai, de sărbătoarea numită *Lemuria*, deveniseră, cu timpul, un ritual expiatoriu prin care tatăl familiei se răscumpăra pe el și familia sa, ieșind la miezul nopții și aruncând boabe negre duhurilor rele²⁵.

Manii înșiși aveau sărbătorile lor, numite *Parentalia* și *Feralia*, în timpul cărora le erau aduse acele prinosuri în hrană și băutură, iar mormintele erau împodobite cu flori, și care se prelungeau pe

¹⁵ Ovidiu, op. cit., p. 157.

¹⁶ Plinius cel Tânăr, *Scrisori*, București, 1977, p. 232.

¹⁷ Cicero, *Tusculanes*, tome I, Societe D'edition «Les Belles Lettres», Paris, 1970, p. 24.

¹⁸ *Ibidem*, p. 27.

¹⁹ *Ibidem*, p. 25.

²⁰ Fustel de Coulanges, op. cit., p. 27-2

²¹ vezi relatarea despre Caligula și Otho în, Suetonius, *Viețile celor doisprezece Cezari*, (IV, 59; VII, 2) București, 1998, p. 189 și , sau Plinius cel Tânăr, op. cit. (VI, 27), p. 230-232.

²² Suetonius, op. cit., (II, 13; VIII, 2), p. 62.

²³ Cicero, *Filipice*, București, 1972, p. 11.

²⁴ Enciclopedia civilizației romane, București, 1982, p. 465-466, articolul despre Manes.

²⁵ Ovidiu, op. cit., V, 419-444, p. 156-157.

parcursul mai multor zile: din 13 până în 21 februarie²⁶. Probabil de aici s-a născut ulterior ideea de divinizare a lor. Manii ajung treptat să dețină rangul de zei, divinități ale lumii subpământene a morților. Cicero ne spune: "Străbunii noștri au hotărât ca oamenii ce părăsesc această viață să fie numărați printre zei"²⁷. Iar pe inscripțiile funerare ei sunt numiți, fără excepție, *Di (Dis) Manes* - adică "zei". În această ipostază mormintele deveneau temple, unde cei onorați în mod solemn sunt Manii ce vii²⁸.

Nu este totuși foarte clar dacă această concepție despre Mani era împărtășită întocmai și de romanii din vremea Imperiului. Acea formulă sacramentală de adresare din inscripții rămâne deocamdată singurul indiciu. Ea este însă una consacrată; așa încât nu putem ști sigur dacă prin simpla ei menționare se va înțelege tot bagajul de credințe din trecut sau, dimpotrivă, ea nu semnifică decât o formulă oarecare, cu aplicare strict de conveniență. Aceasta, bineînțeles, dacă textul însuși al inscripției nu se pronunță ca atare.

Alături de inscripțiile dedicate morților, arta funerară romană mai oferă însă un indiciu destul de serios în legătură cu aceste credințe despre lumea de dincolo. Este vorba, desigur, de sarcofagele descoperite pe întregul teritoriu al Imperiului. Începând cu secolul al II-lea d.Chr. romanii bogați caută să-și construiască pentru liniștea de veci sarcofage somptuoase, frumos ornamentate și decorate cu basoreliefuluri, unde sunt apoi înmormântați. Numeroase studii apărute de-a lungul timpului s-au străduit să descifreze și să arate semnificația imaginilor care împodobesc din abundență aceste sarcofage. Deoarece în majoritatea cazurilor imaginile împrumută scene din mitologie, cercetătorii au descifrat în ele sensuri simbolice care în ultimă instanță redau resorturile adânci ale morții și supraviețuirii după moartea fizică.

Legenda și riturile lui Bachus, spre exemplu, zeitate de importanță secundară și ignorată de religia obișnuită, însă legată prin desele ocultări și epifanii ale sale de lumea de dincolo²⁹, erau înfățișate pe numeroase sarcofage, mai ales pe cele aparținând unor copii³⁰. Dar și alte scene precum: răpirea tânărului Ganimede de către Jupiter sau răpirea ficelor regelui Leukipos de către Castor și Polux, care apar pe unele sarcofage și care au fost interpretate ca alegorii ale sufletului mortului înălțat în ceruri pentru a deveni nemuritor³¹.

Acestui tip de interpretare eshatologică i s-au adus, totuși, în ultimul timp unele critici. În realitate, toată bogăția de scene mitologice care umplu sarcofagele n-ar semnifica altceva decât exact ceea ce sunt ele: adică niște legende mitologice; nimic simbolic nu se ascunde dincolo de imagine. Rostul lor ar fi doar de a "conferi morții un caracter estetic". Prin redarea cu acuratețe și foarte multă artă a unor scene preluate din mitologia clasică se realiza o apropiere nu de lumea de dincolo, care transcende moartea, întrucât oamenii nu mai credeau în ea, ci de "o lume minunată, fabuloasă, voluptoasă, de un omenesc camal". Și toate astea pentru a ascunde de fapt spaima dinaintea morții³². Privirea nu trebuia lăsată să se întristeze, ci ea trebuia îmbucurată; în fața morții iminente privitorul trebuia să uite de ea, trebuia să rămână doar cu bucuria imaginilor vii ale vieții. Refugierea în mit era, prin urmare, o soluție cel mai la îndemână.

Modul acesta de a privi lucrurile nu le era străin, probabil, foarte multora dintre romani. Este iarăși un fapt fără dubiu acela că pentru cei bogați măreția, gloria erau niște atribute la care țineau foarte mult și, de aceea, ele trebuiau eternizate cumva. Or, cel mai simplu mod de a o face, și cel mai eficient, rămânea monumentul funerar. "Pentru un roman nimic nu este mai important decât buna reputație în timpul vieții și amintirea unei virtuți nepătate după moarte", spune Pierre Grimal³³. Mormântul, monumentul funerar, vor sta măturie peste timp, de aceea ele sunt fastuoase, exaltând opulența și, ca un corolar, încercând să distragă atenția de la iminența morții cu toate spaimile ei.

Și totuși, moartea era un fenomen comun, nimeni nu se putea sustrage puterii sale. Vechile mituri cu eroi care înving moartea, eroi care coboară în Infern, pe tărâmul morților, cum au fost Orfeu, Hercule sau Enea, cel care avea să petreacă acolo o zi întreagă, nu mai satisfac; ele rămân doar simple legende

²⁶ Ibidem, p. 80.

²⁷ Ciceron, *Traite des Lois*, Societe D'edition «Les Belles Lettres», Paris, 1968, p. 24; citat și de F. de Coulanges în op. cit., p. 35.

²⁸ Fustel de Coulanges, op. cit., p. 36.

²⁹ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1991, vol. I, p. 362-367.

³⁰ Paul Veyne, op. cit., p. 223.

³¹ Ibidem, p. 233; Este vorba de interpretarea oferită de eruditul francez Franz Cumont, vezi lucrarea *Recherches sur le symbolisme funéraire des romains*, Paris, 1966, p. 99-100.

³² P. Veyne, op. cit., p. 232-234.

³³ Pierre Grimal, op. cit., p. 100.

de care își aduc aminte poezii. Dar nu sunt uitate. Și acesta rămâne un fapt important. Aceste mituri circulă; mentalul comun le păstrează și pentru mulți ele pot avea o semnificație. Lumea de dincolo rămâne astfel dacă nu o certitudine, cel puțin o speranță, "un «poate» mângâietor despre care se auzise"³⁴.

Desigur, această Lume de dincolo a romanilor nu se aseamănă deloc cu post existența închipuită de creștinism. Este complet diferită de ce înțelegem noi astăzi, după două mii de ani de practică creștină, prin viața de apoi. Componenta mântuirii care apare în creștinism și care a fost necunoscută păgânismului roman o situează la polul opus. În toate miturile și legendele antice Infernul nu este conceput neaparat ca o pedeapsă pentru cei răi; dimpotrivă, în Infern coboară toate sufletele. De la Tărâmul fără întoarcere din miturile Mesopotamiei, trecând chiar prin *Seol*-ul vechilor evrei, până la Infernul popular al lui Vergiliu, celălalt tărâm este un loc spre care se îndreaptă, fără excepție, toate făpturile lipsite de viață. Într-un fel, lumea de dincolo este o continuare, aproape fidelă, a lumii vii de la suprafață. Fiecare persoană continuă să facă aici exact aceleași lucruri pe care le-a făcut și în viață. Depinde doar de gravitatea faptelor sale, în funcție de aceasta, sufletul se va putea purifica, dacă faptele nu sunt foarte grave, și după cum ne povestește Vergiliu, se va putea elibera de povara lor, după o perioadă de o mie de ani în care va rămâne să locuiască în Câmpiile Elizee, sufletul va avea dezlegare să se reîncarneze într-un alt corp; asta după ce, bineînțeles, va fi băut din apa fluviului Lethe³⁵.

Treptat, alături de judecarea sufletelor coborâte în Infern, apare tot mai clar conturată împărțirea celuilalt tărâm în zone cu destinații speciale pentru păcătoși, ca și pentru cei fără de păcat. Se naște astfel o întreagă geografie a lumii de dincolo, a Infernului, atât de plastic înfățișată de Vergiliu în cartea VI din *Eneida*, prin ochii eroului său Enea, care o va stăbăte de la un capăt la altul, de-a lungul unei zile întregi. Scenele de coșmar întâlnite de acesta la tot pasul, alternând însă cu imaginea feerică a câmpiilor fericirilor și a sufletelor mari care le populează aveau să pătrundă dincolo de imaginația debordantă a poezilor; în mintea oamenilor de rând ele își vor face loc cu destulă ușurință și, inevitabil, vor amplifica acele angoase legate de moarte, pe care fondul arhaic continua să le păstreze vii.

Stoicii, pe de altă parte, concepeau sufletul ca pe un glob de foc înzestrat cu inteligență, o boare arzândă îndreptată spre cer, idee care făcea, de altfel, greu de admis coborârea lui sub pământ, acolo unde de regulă era situat Infernul. Mulți romani împărtășeau chiar credința că sufletele celor morți deveneau stele strălucitoare care luminează cerurile. Împăratul Hadrian, spre exemplu, își imagina acest lucru în legătură cu sufletul favoritului său, Antinous³⁶. Iar după Cicero, "aproape tot cerul e umplut cu neamul omenesc". Astfel, dintr-o necesitate conceptuală, Câmpiile Elizee au fost mutate în cerul de deasupra, iar sufletele rele urmau să coboare în Infernul de dedesubt³⁷.

Nu era, prin urmare, o perspectivă ideală; și de aceea foarte mulți vor părăsi aceste credințe; unii alunecând în scepticism: și îi vom numi aici pe majoritatea filosofilor, așa cum am văzut mai devreme – pragmaticul Pliniu se întreba, spre exemplu, cu destulă mirare, cum se face că, deși minerii au săpat puțuri adânci și galerii subterane, ei n-au dat niciodată peste regiunile Infernului³⁸ – alții, și aici îi putem bănuși pe cetățenii umili, lipsiți de mari perspective conceptuale și fără prea multe pretenții de inițiați într-ale cunoașterii de natură științifică sau culturală, refugiindu-se în tradiție, în acele obiceiuri străvechi de care se simt, în continuare, legați.

Lumea de dincolo era și nu era, așadar, o credință împărtășită printre romani. Dacă vom lua în considerare doar ceea ce găsim la suprafața lucrurilor, vom descoperi, cu destulă simplitate, o negare, deși nu una în absolut, a mai tuturor aspectelor ce țin de ea; dacă, însă, vom încerca să depășim acest stadiu și vom analiza fenomenul în profunzime, atunci vom observa că acesta este unul foarte complex. Iar greutatea constă tocmai în a găsi modalitatea prin care acest fenomen atât de complex să poată fi dezvăluit întocmai, așa cum s-a aflat el la origine.

Este de aceea interesant, cred, să încercăm în continuare să aflăm cum stau lucrurile, din această perspectivă, într-una din cele mai importante zone ale imperiului: și anume în provincia romană Dacia.

³⁴ P. Veyne, op. cit., p. 223.

³⁵ Vergiliu, op. cit., III, 713-751, p. 279-281.

³⁶ Historia Augusta, vita Hadriani, 14; Dio Cassius, LXIX, 11, 4, apud Mihai Bărbulescu, Interferențe spirituale în Dacia romană, Cluj-Napoca, 1984, p. 191.

³⁷ Daniel J. Boorstin, Descoperitorii, București, 1996, p. 116-119.

³⁸ apud, Ibidem, p. 119.

2. Inscripții funerare din Dacia romană

La începutul secolul al II-lea d.Chr. romanii pătrundeau în Dacia, ocupând un spațiu revendicat în urma înfrângerii regelui Decebal, și pe care îl luau în stăpânire deplină foarte de timpuriu. Aceasta avea să ducă la o ocupație destul de lungă, de aproape două secole, timp în care o întreagă civilizație va fi absorbită, transformată și redată istoriei în coordonate cu totul noi. Ceea ce avea să rezulte purta însă o clară amprentă romană. "Sigiliul Romei", cum foarte inspirat spunea cineva, era de acum vizibil în toate; și, mai mult, el va rămâne adânc înrădăcinat, chiar și după ce Roma imperială va fi dispărut demult.

Cu timpul Dacia se transformase într-un teritoriu roman, nu numai prin construcțiile, drumurile, orașele și administrația de tip imperial, dar și prin modul de a fi al locuitorilor săi. În această provincie trăiesc de acum romani, fie că sunt sau nu cetățeni, folosindu-se de limba latină ca limbă comună de înțelegere și circulație. Modul lor de viață seamănă foarte mult cu acela al locuitorilor Romei; obiceiurile le sunt, în general, comune, sărbătorile oficiale și mai ales tradițiile se respectă aici în aceeași măsură. Stau măturie despre toate acestea foarte multele descoperiri care s-au făcut de-a lungul timpului în spațiul ocupat de fosta provincie romană, un segment destul de important al acestora reprezentându-l, desigur, inscripțiile funerare.

Dealtfel, prin studiile numeroase publicate la noi în țară sau în străinătate, care s-au oprit asupra acestor aspecte și care acordă un spațiu larg datelor oferite cu generozitate de inscripțiile funerare, s-a realizat nu numai o corectă punere în valoare a acestora, dar și un mare pas înainte în înțelegerea și cunoașterea tot mai aprofundată a vieții romane de la nordul Dunării. Importanța acestor inscripții nu este, prin urmare, de neglijat; o cercetare amănunțită a lor ne-ar putea dezvălui sensuri și semnificații noi, după cum este, fără îndoială, și cazul acelor pe care le vom aduce în discuție în cele ce urmează, și care lasă loc unor interpretări mult mai ample, reflectând, într-un fel sau altul, credințele despre lumea de dincolo; acesta fiind unul din aspectele mai mult decât interesante, dar care au fost destul de puțin cercetate la noi.

Dacă ar fi, astfel, să dăm crezare spuselor lui Iuvenal, în vremea când scria el, adică probabil pe la începutul secolului al doilea, aceste credințe erau de mult perimate, demne doar de a-i speria pe copiii mici³⁹. Prin urmare, nimeni, în opinia acestui cunoscut poet satiric ce locuia la Roma, n-ar mai fi crezut în așa ceva, nici măcar în acei tradiționali *di Manes*. Însă nu putem ști sigur dacă el se referea doar la romanii din capitala Imperiului — deși, cum arătam de altfel mai sus, nici la Roma această afirmație nu poate fi susținută fără serioase dubii — sau îi avea în vedere pe toți cei care locuiau între granițele sale. Ceea ce știm însă cu certitudine este că în Dacia multe din inscripțiile dedicate morților încep cu vechea formulă sacramentală: *D(is) M(anibus)*. Acesta rămâne, totuși, un indiciu sigur și o dovadă că Manii, și implicit lumea stăpânită de ei, adică lumea de dincolo, continuau să facă obiectul recunoașterii și omagierii unui segment foarte numeros al populației romane din Dacia, fie că aceasta este sau nu originară din pământurile Italiei.

În tot cazul, nu văd de ce oamenii aceștia ar crede mai puțin în Mani, care sunt zei subpământeni și genii protectoare ale mormintelor, decât în acei Lari (*Lares*) sau Penați (*Penates*), cunoscuți ca divinități ale casei cu funcții specifice: paza și protecția căminului, a cămării de provizii și chiar a localităților⁴⁰. Or, după cum se știe, în Dacia numărul descoperirilor care atestă practicarea unui cult al acestor divinități sau genii protectoare, chiar dacă nu-l egalează pe acela al principalilor zei, este totuși destul de semnificativ⁴¹. Și tocmai de aceea, poate nu este lipsit de semnificație nici faptul că atât Larii, cât și Penații proveneau, se pare, la origine, din strămoșul sau stămoșii decedați⁴². Dimpotrivă, întrucât au o ascendență comună am putea spune că ambele categorii de divinități erau la fel de bine cunoscute; iar practicarea, cum s-a dovedit, a cultului uneia dintre ele, trebuie să presupună același lucru și pentru cealaltă categorie. Este, cu alte cuvinte, o dovadă indirectă a existenței în această provincie romană nu numai a unor credințe despre lumea de dincolo, ci chiar a unui cult dedicat zeităților ei.

Revenind însă la formula inițială de adresare din inscripții, se poate observa că unele pietre funerare păstrează această cunoscută invocare a Manilor într-o formulare mai puțin obișnuită: este vorba de un epitaf în care apare foarte probabil (după reconstituire) [*D(is) M(anibus)*] *S(acrum)*, în traducere:

³⁹ vezi mai sus nota 11.

⁴⁰ Enciclopedia civilizației romane, coord. D. Tudor, București, 1982, p. 416, articolul despre Lares, și pp. 469-470, articolul despre Penates; vezi și Nicolae Lascu, Cum trăiau romanii, București, 1965, p. 297-298.

⁴¹ Mihail Macrea, Viața în Dacia romană, București, 1969, p. 364-365.

⁴² vezi nota 2, precum și Mircea Eliade, Istoria credințelor și ideilor religioase, București, 1991, vol. II, p. 110.

"Zeilor Mani închinare"⁴³; sau alte două unde se poate reîntregi formula *D(is) l(nferis) M(anibus)*, adică "Zeilor Mani ai Infernului"⁴⁴. Un al treilea epitaf ar putea conține aceeași abreviere, însă cu *l(nferis)* în poziție inițială⁴⁵. În sfârșit pe o stelă funerară se poate observa o abreviere care conține ambele epitete: *D(is) l(nferis) M(anibus) S(acrum)*⁴⁶. Prin urmare, fiecare dintre acestea este o încercare de a sublinia o dată în plus, prin atributele adăugate, caracterul de cult ce li se atribuie Manilor; zeități ale Infernului, lor li se aduce închinare și li se dedică inscripția prin care este cinstită memoria celui decedat.

Un număr de inscripții funerare, e adevărat nu prea mare, lasă, totuși, deoparte acea formulă de început, cunoscută în toată lumea romană, afișând în loc una mult mai puțin definită în acest sens. La prima vedere, epitafurile care au ca formulare: *In memoriam* sau *Memoriae*⁴⁷ nu ar avea nici o legătură cu lumea de dincolo. Ele exprimă doar respectul pe care îl au dedicantul față de persoana decedată, fiind puse în amintirea sau memoria acesteia. Și totuși, nu avem încă dovada că acești oameni nu mai cred în supraviețuirea în lumea de dincolo; dimpotrivă, apare aici o situație de fapt mult mai complexă: dacă, așa cum crede Pierre Grimal, mormântul este "înainte de toate, un monument, un semn pentru oamenii vii și un mijloc de a perpetua amintirea acțiunilor defunctului"⁴⁸, înseamnă că ei conștientizează faptul că dincolo nu supraviețuiește trupul sau dublul său, așa cum se crezuse în trecut, ci, în cel mai bun caz, va supraviețui sufletul care nu duce cu el decât, eventual, amintirea faptelor bune săvârșite în viață. Iată de ce în aceste cazuri accentul cade tocmai pe memoria defunctului; ea trebuie evocată cât mai des și trebuie păstrată vie întrucât, numai astfel, sufletul se va putea bucura de liniște în lumea de dincolo.

Este o idee pe care o împărtășea probabil cea mai mare parte a populației din Dacia. Și în felul acesta se și explică de ce apare destul de puțin frecventă pe inscripții una din urările binecunoscute păgânismului roman: "Să-ți fie țărâna ușoară" (*Sit tibi terra levis*) sau *h(ic) s(itus) e(st)* "aici este așezat (îngropat)"⁴⁹, acestea fiind concretizarea în fapt a credinței foarte vechi după care în mormânt ar supraviețui chiar trupul sau un dublu al său⁵⁰. O dată abandonată această credință, este tot mai puțin folosită și formula de încheiere corespunzătoare, în ideea că ea nu mai este în consens cu noile uzanțe mentale. În schimb foarte des este întâlnită în epitafuri o altă formulare care de regulă este redată abreviat, dar putând apărea și sub alte forme: *b(ene) m(erenti) p(osuit)* "a fost pus (monumentul) celui care a binemeritat". Adică, prin faptele bune săvârșite în viață, cel înmormântat a meritat să-i fie cinstită memoria printr-un astfel de monument.

Pe de altă parte, folosirea, totuși, a vechilor formule de încheiere în câteva din epitafurile ridicate unora dintre locuitorii acestei provincii ar demonstra, destul de clar, acea supraviețuire în mentalul colectiv a unor străvechi practici și credințe populare. De altfel testamentul rămas pe o lespede funerară de la Sucidava prin care erau acordate venitul unei vii și folosința unei case în schimbul îngrijirii mormântului și îndeplinirii sacrificiilor anuale⁵¹, nu poate fi înțeles decât tot ca o astfel de reminiscență: era vorba, foarte probabil, de acele ofrande și sacrificii care se făceau periodic la mormânt, în cadrul unor sărbători rituale, încă din vechime⁵².

Nu e mai puțin adevărat însă și faptul că în Dacia populația era extrem de eterogenă. Veniți din toate colțurile imperiului, acei soldați și coloniști, sau de cele mai multe ori sclavi, primind sau nu cetățenia romană, își vor fi adus cu ei și bagajul cultural: obiceiurile și tradițiile. Multe dintre ele sunt evidente, mai ales, în adorarea zeităților lor tradiționale sub nume romane, după binecunoscutul fenomen de "interpretatio romana" sau poate chiar al sincretismului religios⁵³.

⁴³ IDR, III/4, 179.

⁴⁴ IDR, II, 134, abrevierea D. I. M. apare în penultimul rând, lipsind, din păcate, prima parte a inscripției; IDR, III/3, 172.

⁴⁵ IDR, III/3, 358.

⁴⁶ IDR, III/1, 72.

⁴⁷ IDR, II/2, 385, 389, 423; 453; IDR, II/3, 359.

⁴⁸ Pierre Grimal, op. cit., p. 100.

⁴⁹ IDR, II, 137, 183, 203, 357, 647; IDR, III/1, 89; IDR, III/2, 400, 412, 435, 437, 454; IDR, III/3, 176; IDR, III/4, 8, 12, 88, 89, 91, 128, 138, 139, 185, 291; pe una din inscripții, IDR, III/2, 382, apare formula *his tegitur terris* (în acest pământ este îngropat).

⁵⁰ Fustel de Coulanges, op. cit., p. 26-27.

⁵¹ IDR, II, 187.

⁵² După părerea lui Nelu Zugravu inscripția "se referă, cu siguranță, la cele patru solemnii sacrificia anuale care aveau loc în cinstea defuncților - de ziua nașterii (*dies natalis*), de parentafă (februarie), de rosalia (mai sau iunie) și de *dies violae* -, și la solemnii mortis săvârșite odată la două luni", Nelu Zugravu, Geneza creștinismului popular al românilor, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, XVIII, București, 1997, p. 105.

⁵³ Mihai Bărbulescu, Interferențe spirituale în Dacia romană, Cluj-Napoca, 1984, p. 140-144, 165-170.

În ce privește însă domeniul funerar, se pare că aici lucrurile au avut un caracter nici pe departe atât de conservator. Cu foarte puține excepții, inscripțiile tombale nu acceptă derogări de la formulele demult încetățenite⁵⁴. În continuare epitafurile sunt adresate Manilor și păstrează în mare structura convențională de redactare. Iar ceea ce le face să ne dăm seama că nu aparțin unor italici sunt doar numele defuncților sau ale dedicanților, care au o rezonanță străină. Pare a fi, așadar, o acceptare întocmai, din partea lor, a întregului buchet de credințe și obiceiuri legate de moarte, pe care le cunoaște și practică societatea romană, de altfel, o societate din care, de acum, vor face și ei parte. Va fi contribuit probabil la aceasta și faptul că lumea de dincolo cu toate miturile sale era o idee destul de fertilă⁵⁵; ea rămânea pentru mai toți oamenii o dorință vie, deși de multe ori ascunsă, o mare speranță totuși, dacă nu chiar o credință de proporții universale.

Ideea după care sufletul își găsește liniștea doar dacă amintirea sa rămâne vie printre cei rămași pe pământ este destul de veche, se pare. Încă de la primele legi scrise, așa cum bine se știe, înmormântările în interiorul orașului (*Urbs*), cu foarte puține excepții, au fost strict interzise, fie datorită faptului că pământul sfânt al cetății nu putea fi pângărit de morți, fie mai degrabă din motive de igienă, fapt care a dus la amplasarea mormintelor, de regulă, pe drumurile de intrare sau ieșire din oraș. Dar acest lucru a avut și o altă consecință: mormintele, cu pietrele lor funerare decorate cu basoreliefuri și felurite ornamente, îmbiau pe trecători să le citească, obținându-se în acest fel pomenirea de fiecare dată și a celui aflat dedesubt, ceea ce se credea că i-ar produce o mare bucurie și totodată i-ar aduce liniștea binemeritată.

În Dacia există câteva exemple de astfel de epitafuri, unde călătorul este menționat cu scopul evident de a-i atrage atenția. O piatră funerară, rămânând deocamdată unică în această structură, se deschide cu formula originală *Ave viator*, desemnând urarea "Să fii sănătos călătorule!"⁵⁶ Într-o formulare puțin diferită, urarea poate fi recunoscută și pe o altă piatră funerară, de data aceasta ea fiind așezată la sfârșitul epitafului: *Bonas vias viator* – "Cale bună, călătorule!"⁵⁷. De asemenea, o lungă inscripție în versuri de pe un sarcofag se încheie cu rugămintea adresată "drumețului călător" de a-i face mortului cuvenita urare "să-i fie țărâna ușoară!"⁵⁸; și în sfârșit, pe un fragment de epitaf, care nu poate fi, din păcate, reîntregit era, se pare, recomandată citirea lui de către trecători⁵⁹.

Ca o continuare poate a acestei idei ar trebui amintită desigur aici și inscripția – care din păcate se cunoaște doar din manuscrise – adresată lui Marcus Ulpius Hermias, înalt funcționar al provinciei Dacia (procurator al aului) și libert al împăratului, ale cărui rămășițe pământești au fost transportate la Roma, prin bunăvoința acestuia⁶⁰. Ne aflăm prin urmare în fața unei inscripții-epitaf ridicate, de către soția defunctului, pe un mormânt-cenotaf cu scopul de a-i păstra vie memoria și în părțile unde și-a petrecut probabil o mare parte a vieții lui. Această practică a cenotafului, de altfel, nu era deloc neobișnuită, chiar dacă nu se mai cunosc astfel de exemple în Dacia. Ea se folosea mai cu seamă însă în situațiile când recuperarea cadavrului celui dispărut era practic imposibilă, și se datora unei credințe destul răspândite în Antichitate după care, dacă trupul mortului nu fusese îngropat, atunci sufletul nu putea să-și afle odihna de veci⁶¹.

Deși puține ca număr, aceste inscripții fac dovada păstrării nu numai în timp a unor credințe vechi, strămoșești, ci chiar în spații destul de îndepărtate, așa cum era provincia Dacia, aflată la marginea de nord a Imperiului. Și aici romanii bogați, care nu sunt deloc puțini de altfel, simt nevoia să se înmormânteze după obicei și potrivit cu rangul lor social. Câteva inscripții funerare ne dau mărturie despre unele morminte somptuoase ridicate, după cum ei înșiși mărturisesc, cu scopul de a le servi ca "loc de odihnă" pentru "istovitele mădulare"⁶². S-ar părea, astfel, că acesștia nu urmăresc altceva decât să-și

⁵⁴ Excepțiile fac cele patru inscripții funerare din zona Banatului: IDR, III/1, 154, 167, 170, 178, în care textul latin este, se pare, dublat de unul în limba palmyreană, precum și alte două: IDR, III/1, 156, 172, în care textul funerar este dispus pe două coloane, în paralel; tot un epitaf cu dublu text este și cel de la biserica din Densuș IDR, III/2, 433. De inspirație maură, acestea din urmă au corespondență în numeroase materiale epigrafice recoltate din teritoriile Mauretaniei și Numidiei.

⁵⁵ F. de Coulanges, op. cit., p. 36-37.

⁵⁶ IDR, III/2, 381.

⁵⁷ IDR, II, 645.

⁵⁸ IDR, II, 357.

⁵⁹ IDR, II, 72.

⁶⁰ IDR, III/3, 366.

⁶¹ Athanasie Marienescu, *Cultura păgân și creștin, tomul I, Sărbătorile și datinile romane vechi*, București, 1884, p. 340.

⁶² IDR, III/1, 157.

așeze la odihna binemeritată trupurile obosite; moartea însăși nefiind decât "odihnă după o lungă călătorie", în opinia aceluiași Paul Veyne⁶³. Dar, dacă cel care pune o astfel de inscripție nu crede în lumea de dincolo, de ce s-ar mai fi obosit să ridice el însuși acel lăcaș, așa cum, cu emfază, o mărturisește uneori⁶⁴. Să fie motivul doar simpla respectare a tradiției? Parcurgerea întocmai a datinilor și îndeplinirea scrupuloasă a datoriei de bun cetățean?

O inscripție fragmentară (greu reîntregibilă) aduce, s-ar părea, un indiciu demn de luat în seamă. Iată ce se poate citi în cuprinsul său (deși aproximativ): "... iar de acum să piară frivola poveste a deșartelor lucruri / și să rămână doar faima fundată pe munca și fapte reale"⁶⁵. Este vorba din nou de perceperea foarte clară a distincției între lumea de pe pământ, a "lucrurilor deșarte", și lumea de dincolo, unde nu trece decât faima și amintirea faptelor bune; idee care rămâne, așa zice, un lait-motiv al multora dintre inscripțiile Daciei.

Desigur moartea este în primul rând un rapt, o dispariție tragică și o despărțire, de fiecare dată, de o persoană foarte dragă; de aceea nu puține sunt cazurile în care unul din soți, părinți sau prieteni îndurerăți adresează prin intermediul epitafului lamentații pline de patos. Există și în Dacia câteva exemple de astfel de plângeri poetice prin care sunt exprimate sentimente profunde: un soț neconsolat adresează, într-un lung epitaf, un pios omagiu soției mult credincioase⁶⁶, un altul deplânge distrugerea propriei familii odată cu moartea soției⁶⁷, sau o mamă îndurerată peste măsură plânge moartea celor doi fii ai săi "răpiți înainte de vreme de destinul (vrăjmaș)"⁶⁸.

Fie că sunt sau nu redactate sub influență orientală, distanțându-se tocmai prin sentimentul tragicului, aceste texte sunt în fond gânduri despre viață și moarte: o viață care se încheie prin moarte și, în același timp, o moarte care nu poate fi decât tragică. Dar, dincolo de asta rămâne speranța, amintirea vie și dureroasă. Într-unul din epitafuri însăși soția decedată se arată mulțumită pentru monumentul ridicat de soțul îndoliat în memoria ei: "... și vezi (cititorule) pentru mine singurul soț Aelius, în amintirea dragostei chiar și după moarte (îmi) închină (acest monument)"⁶⁹. Iar în alt loc marea-i pietate o determină pe mamă să așeze trupurilor celor doi fii ai săi în mormânt⁷⁰. Îmi pare, deci, evident faptul că fără acea speranță într-o viață ce continuă chiar și după moartea fizică aceste gânduri nu și-ar mai avea rostul.

De altfel și inscripția unui sarcofag vorbește despre "casa de veci" unde trupul rece urmează să se odihnească, iar tufișurile de viță și verdeață aveau să-i țină umbră deasă; în chip de încheiere apare din nou îndemnul adresat călătorului de a-i ura mortului să-i fie țărâna ușoară⁷¹, ca dovadă că sarcofagul era expus la vedere. Sunt cât se poate de clare și de această dată elementele prin care lumea de dincolo se definește ca atare: de la locul de veci și umbra deasă de care se bucură mortul (situație asemănătoare evident naturii pline de verdeață a Câmpiilor Elizee) și până la apelul către călător, adică, în fond, la neuitare. În tot cazul, această Lume de dincolo pare să fie localizată, destul de clar, sub pământ, locul spre care se îndreaptă sufletul odată cu trupul depus în mormânt și la care face referire urarea de acum binecunoscută din inscripții. Cu atât mai originală este, prin urmare, inscripția următoare, și din care s-a păstrat, din nefericire, doar partea de început a ei:

*D(is) M(anibus)
Terra te-
net corpus no-
men lapis atque
5 animam aer qv-
am melius fuer-*

În traducere: "Zeilor Mani, pământul ține (cuprins) trupul, numele (este pe) piatră, iar /5/ sufletul (se află în) aer; cu atât mai bine ar fi fost..."⁷²

⁶³ Paul Veyne, op. cit., p. 222.

⁶⁴ IDR, III/1, 157.

⁶⁵ IDR, III/1, 174.

⁶⁶ IDR, III/2, 430.

⁶⁷ IDR, III/3, 159.

⁶⁸ IDR, III/4, 216.

⁶⁹ IDR, III/2, 430.

⁷⁰ IDR, III/4, 216.

⁷¹ IDR, II, 357.

⁷² IDR, III/1, 173.

Acest epitaf conține în mod evident un text cu un caracter definit filosofic. Distincția clară ce se face între cele două naturi umane: trupul și sufletul, și mai cu seamă detaliul legat de situarea ultimă a acestuia din urmă nu lasă nici un dubiu. Cel care face dedicația era, mai mult ca sigur, în temă cu doctrinele spiritualiste care propuneau divinizarea sufletului și înălțarea lui spre regiunile înalte ale cerului, acolo unde va contempla adevărurile eterne. O nemurire astrală, care se realiza prin reîntoarcerea sufletului individual în cel universal⁷³, este probabil și resortul ultim spre care se tindea în cazul de față.

De altfel unii cercetători care s-au oprit asupra acestui text observau, pe bună dreptate, clare elemente și analogii cu doctrina stoică⁷⁴, lucrarea lui Marcus Aurelius *Către sine* oferind aici un model de comparație ideal. Iată ce spunea, spre exemplu, cunoscutul împărat filosof referitor la această problemă: "Cele ce vin din pământ se risipesc din nou în pământ, iar cele ce încolțesc din rodnicul sân al văzduhului se întorc iarăși spre bolta cerească"⁷⁵. Iar în altă parte, punându-și problema spațiului de depozitare atât a trupurilor, cât și a tuturor sufletelor, din veșnicie, da următorul răspuns, acesta fiind, în opinia sa, și un argument în favoarea ipotezei supraviețuirii sufletelor după moarte: "După cum aici pe pământ, transformarea și descompunerea, după o oarecare durată, a acestor cadavre, face loc pentru alți morți, tot așa și sufletele care s-au înălțat în aer, după ce un oarecare timp își mai păstrează ființa, se transformă, se risipesc ca un abur, devin flacăra, în urmă sunt absorbite de rațiunea creatoare a universului și în acest fel, fac loc sufletelor care-și stabilesc aici reședința"⁷⁶.

Este destul de interesantă, pe de altă parte, și menționarea numelui care rămâne pe piatră. Prin aceasta, am putea spune că se face din nou referire la memoria celui decedat; astfel, o dată trupul îngropat în pământ, nu va rămâne pentru posteritate decât numele său înscris pe această piatră, întrucât până și sufletul imaterial va fi cuprins sau chiar se va pierde în aer, după cum afirmau stoicii și, înaintea lor încă, pitagoreicii⁷⁷. Gândirea originală a autorului acestui epitaf, care combină fără prea mult efort idei noi cu concepte tradiționale, este astfel cât se poate de evidentă.

Din păcate, această inscripție fragmentară rămâne deocamdată singura de acest fel descoperită în provincia romană de la nordul Dunării. Ea ne dezvăluie însă preocupările, deloc neglijabile de altfel, ale populației provinciale din Dacia legate de acel domeniu des invocat – dar rămas în esență necunoscut –, și anume domeniul Lumii de dincolo. Această populație se poate arăta deschisă la noile teorii și concepte, așa cum o dovedește prin acest epitaf, însă ea nu pare să renunțe deloc la obiceiurile și ritualurile strămoșești și, în mare măsură, nici credințele străbune nu sunt părăsite chiar cu mare ușurință.

Rămâne, de aceea, o problemă discutabilă și un mare semn de întrebare ce anume i-a determinat pe locuitorii aceștia, romanizați mai mult sau mai puțin, și rămași în Dacia după retragerea aureliană, să treacă la profanarea mormintelor și, în foarte multe cazuri, să refolosească materialele cu caracter funerar fie la construirea unor noi morminte, fie chiar la ridicarea unor construcții civile sau militare; și asta mai ales că legislația romană deținea legi extrem de severe cu privire la astfel de acțiuni, legi care mergeau până la pedeapsa cu moartea⁷⁸.

Una din explicațiile care se aduc de obicei este aceea că reutilizările frecvente ale monumentelor funerare ar fi consecința directă a răspândirii creștinismului și a generalizării înhumației în aceste teritorii⁷⁹. Altă ipoteză propune ca explicație încetarea înmormântărilor într-un anumit loc sau pur și simplu neîngrijirea acestor morminte⁸⁰, adică o părăsire a lor de bunăvoie. Ambele soluții pot fi acceptate, fiind îndreptățite, am putea spune, în egală măsură. Pe de altă parte, nu putem trece nici peste faptul, evident totuși, că părăsirea provinciei de către armată și funcționarii administrației, a lăsat cale liberă barbarilor care, prin atacurile lor nenumărate, vor fi determinat pe apărători să folosească, probabil ca ultimă soluție, materialul ce îl aveau la dispoziție, și pe care îl ofereau din belșug necropolele.

În tot cazul, o cezură între perioada de dinainte și cea de după retragerea administrației aureliene este vizibilă și în ceea ce privește domeniul funerar. Dacă aceasta se datorează însă în totalitate

⁷³ P. Grimal, op. cit., p. 109.

⁷⁴ Nicolae Branga, în Sargetia, XIV, 1979, p. 656-658; Mihai Bărbulescu, op. cit., p. 195-196.

⁷⁵ Epictet. Marcus Aurelius, op. cit., p. 162. Acest fragment este de fapt un vers din Euripide, Chrysispos, inspirat din ideile lui Anaxagoras, cf. notei 1, loc. cit.

⁷⁶ Ibidem, p. 108.

⁷⁷ Daniel J. Boorstin, p. 116-117.

⁷⁸ vezi Ioana Hica, "Necropolele din zona de sud-est a municipiului Napoca (sec. II-IV)" în Napoca 1880, Cluj, 2000, p. 101.

⁷⁹ Ibidem; Ioana Hica-Câmpeanu, "Cu privire la unele morminte romane târzii de la Napoca" în Acta M.N., XIV, 1977, pp. 133-234.

⁸⁰ Nicolae Gudea, "Porolissum" în Acta M.P., XIII, Zalău, 1989, p. 222.

creștinismului și dacă a afectat sau nu și credințele legate de lumea de dincolo, nu putem fi foarte siguri. Totuși, o certitudine rămâne faptul că cel puțin pentru o perioadă mai târzie, când noua credință se generalizează în teritoriu, unele acțiuni de felul acesta pot fi puse pe seama ei.

THE AFTERLIFE IN THE *FUNERARIA* OF ROMAN DACIA

Abstract

This paper is part of an ampler study on funerary monuments in Roman Dacia, whose principal theme is the reflection of ideas related to the afterlife on funerary inscriptions and monuments from this province.

First of all, I analysed the Romans' conceptions regarding after-death survival. Stress was laid mostly upon the dual conception body-soul developed by Greco-Roman philosophy, but also upon the idea of direct survival, through the body, coming from the archaic Roman mentality. Although, in part, the Latin philosophers are sceptical about the afterlife, funerary practices show clearly that those who practised them, namely ordinary men, are true believers in post-existence. Collective mentality even conserves some archaic rituals like the feast named *Lemuria*.

As for the Roman funerary inscriptions from Dacia, I observe that in general the afterlife is suggested by some additional elements. Firstly, the introductory address, which, as a rule, is an excellent source, undergoes some changes by the addition of several attributes, in the sense that it underlines the connection between the cult of the *Manes* and the afterlife. The closing formula is also, in some cases, a testimony of the reminiscences of archaic beliefs regarding the survival of the body.

Some other inscriptions address the spectator directly (or the traveller, if the tombstones were placed along the entrance way of the city, as it was usual) with the aim of attracting him to read the inscriptions, and, in the same time, mentioning the name of the dead buried beneath, which was considered a reason to rejoice for him.

Yet, there is a number of inscriptions where the address to the *Manes* is missing. Without negating afterlife in this way, these inscriptions are dedicated to the memory of the dead and follow the idea, which became almost a leit-motif, that the soul cannot take with it in the afterlife anything but the fame acquired in his lifetime.

Similarly, an important inscription of Stoic character reveals a close knowledge of this philosophical doctrine which also circulated among the people of the North Danube province.

Finally, we draw attention to the destruction and reusing of funerary monuments after the Aurelian retreat, with the explanations offered by history and the idea of a clear break between the two historical periods.

EVOLUȚIA VICUS-ULUI DE LA TIBISCUM ÎN SEC. II-III. CU PRIVIRE LA PRINCIPALELE CĂI DE ACCES ÎN AȘEZARE

Doina Benea, Mariana Crînguș

De la prima publicare în anul 1991 a vicus-ului militar de la Tibiscum (Benea, 1991, 173-178), cercetările arheologice au adus un spor considerabil de informație prin descoperirile efectuate la: Cășei (Isac, 1998), Ilișua (Protase, Gaiu, Marinescu, 1997), Brâncoveniști (Protase, Zrinyi, 1994), Bumbești (Marinoiu, 1992), care însă nu au fost publicate încă integral și nici încadrate topografic în funcție de poziția și orientarea castrului, ceea ce îngreunează încă analiza corectă a așezărilor respective.

În continuare, cele mai reprezentative așezări rămân cele de la Porolissum (Gudea, Chirilă, Matei, Bajusz, Tamba, 1980, 1983), Micia (Marinescu 1979, Mărghitan 1970) Tibiscum (Benea, Crînguș, Timoc, Regep 1998) și mai nou Praetorium (Benea, Regep, Timoc 2000). Ultimele cercetări magnetometrice au oferit posibilitatea d-nului Alexandru Matei să identifice un posibil centru al așezării la Porolissum (rămâne încă incert dacă acesta este vicus-ul militar, sau **orașul** cu titlul de municipium din ultima fază, cercetări încă inedite, prezentate cu ocazia diferitelor sesiuni științifice. Publicarea unui plan al așezării de la Micia, de către Dorin Alicu, Coriolan Opreanu oferă o primă posibilitate de discuție asupra așezării, dar fără a beneficia de o posibilă analiză stratigrafică și implicit cronologică (Alicu, Opreanu, 2000, p.43, fig.12). În ultimii ani, descoperirile arheologice de la Tibiscum au îmbogățit informația documentară despre evoluția așezării din apropierea castrului.

Cercetările întreprinse la Tibiscum începând din anul 1964 de către M. Moga au condus la dezvelirea unei porțiuni importante din castrul roman și un complex de 8 edificii dispuse pe direcția nord-sud, de o parte și de alta a unei căi de comunicație principale pavate cu dale mari din piatră (Benea Bona, 1994, passim). De asemenea, se făcea referire la existența mai multor faze de locuire atât în caste, cât și în așezarea civilă.

Din anul 1976, când am preluat conducerea cercetărilor arheologice (D. Benea) accentul a fost pus pe identificarea stratigrafică generală a sitului, atât în castru, cât și în așezarea civilă și stabilirea etapelor principale cronologice. A fost redeschisă cercetarea unor edificii din așezarea civilă (I, II, VII, VIII) stabilindu-se destinația acestora, a fost studiat un edificiu nou (IX) (Bona, Petrovsky, Rogozea 1986, passim). Astfel s-a conturat în așezarea civilă posibilitatea de identificare și recunoaștere în Dacia a primelor elemente specifice ale unui vicus militar.

Etapel principale evolutive ale castrului și așezării de la Tibiscum cunoscute până acum ar fi următoarele:

a) în zona fortificațiilor:

- 1) un *castellum* (I) (60 x 60m) (datat în perioada dintre cele două războaie daco-romane);
- 2) un castru mic din pământ (II) cu incinta refăcută în piatră amplasat peste prima fortificație (110 x 101m); în ultimii ani, descoperirile arheologice de la Tibiscum au îmbogățit informația documentară despre evoluția așezării din apropierea castrului.
- 3) castru de pământ (III) amplasat la sud de castrul mic (faza 2) din care se cunoaște doar latura de nord-contemporană cu ultima fază de locuire a castrului mic de piatră;
- 4) castru mare (IV), construirea căruia presupunea înglobarea celor două fortificații anterioare (II și III) documentată în timpul lui Marcus Aurelius și datată prin inscripția ridicată în curtea comandamentului castrului în anul 165. (Benea, Bona 1994, p. 27-60).

În vicus-ul militar de la Tibiscum studiat mai mulți ani la rând prin cercetări noi sau reluarea celor efectuate de M. Moga se prezintă 4 mari faze de locuire identificate pe baza cercetărilor efectuate în clădirile I, II, III, VII, VIII:

- 1) **faza de lemn** databilă între anii 106-117/118 și care se încheie cu incendii violente la această dată.
- 2) **faza de piatră** care ar dura până în anii 158/159 poate chiar 167, etapa încheiată de asemenea cu un incendiu puternic. Această etapă de locuire a fost identificată la clădirile II, VII, VIII).

3) Din timpul lui Antoninus Pius- începutul domniei lui Marcus Aurelius se constată apariția clădirilor din piatră, păstrate în forma actuală. Fiecare edificiu prezintă etape proprii de refacere. Unele modificări se constată în timpul lui Septimius Sever sau Caracalla. Etapa se încheie la 271.

4) În epoca post-romană, se constată continuitatea de locuire a vechilor edificii doar în spații mai restrânse (Benea-Bona 1994, p. 61-62).

Aceasta ar fi până în prezent configurația cronologică a așezării de tip vicus militar de la Tibiscum. Structura internă a așezării apărea asemenea altor așezări de acest tip cu parcele de case, pe care s-au ridicat edificii cu dezvoltare în adâncimea lotului (Streifenhaus, Striphouse). Casele erau dispuse de-a lungul unei căi de comunicație orientate spre porta praetoria, fiind o ramificație de la drumul imperial spre Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

La edificiile II, VII, VIII au fost identificate faze de lemn fără a permite reconstituirea vreunei construcții. Ulterior, refacerile următoare au dus la modificarea planimetriei edificiilor, mai ales când acesta au fost construite în piatră. Astfel, parcelarea poate fi observată. Doar clădirile II și X au păstrat parțial forma unui edificiu ca dezvoltare în adâncimea lotului.

Astfel, se contura concluzia firească că de fapt clădirile I-VIII sunt dispuse perpendicular pe drumul de acces spre castru, respectiv a porții praetoria. Din dreptul castrului, edificiile însă erau dispuse în șiruri paralele cu drumul de acces și la 1,00-1,50 m una de alta în direcția râului Timiș (Tibiscus). Această structură apărea firească și clară databilă între mijlocul veacului II și până la sfârșitul așezării antice.

În ultimii ani, descoperirile arheologice de la Tibiscum au îmbogățit informațiile documentare despre evoluția așezării din apropierea castrului. Săpăturile arheologice efectuate la vest de clădirile I și III pentru a încerca obținerea unor informații despre organizarea vicus-ului militar au condus la noi concluzii privind începuturile așezării. Ele au fost efectuate în general în zone neatinse de săpăturile anterioare.

În anul 1995, pentru verificarea stratigrafiei în clădirea I a fost trasată o secțiune de 13 x 1,20m (SI). La 3,80m de colțul sud-estic al secțiunii, se află un punct care este la o distanță de 15,80m de colțul sud-vestic al clădirii I. Secțiunea a fost paralelă cu latura de vest a clădirii I -atelier de sticlă pentru podobe .

Această secțiune a oferit o stratigrafie interesantă:

1. Primul nivel de locuire apare la o adâncime de 2,25 - 2,40 m și este caracterizat printr-un pământ de culoare brună cu pigmentație de cărbune, urme slabe de material arheologic (ceramică). Trei stâlpi de lemn marchează o porțiune dintr-un edificiu orientat nord-sud pe o lungime de 9,35 m.
2. Acest nivel de locuire era suprapus de o lentilă de pietriș groasă de 0,20 m, între M. 7-8,50 m, o lentilă de lemn și o alta de chirpic ars. Drumul avea o lățime de 5,25 m. Rigola de pe latura de sud a drumului a fost dezafectată și transformată în groapă menajeră. Primele 4 nivele de refacere ale drumului antic reprezintă de fapt, reamenajări, între care sunt lentile subțiri de 1cm de pământ negru. Nivelul 4 de folosire al drumului este contemporan cu o nouă amenajare aflată între M 0-1,50 m, ce reprezintă o locuință cu pereți din lemn și chirpic distrusă de un incendiu violent. Nivelul al patrulea al drumului antic consta dintr-un strat dens de nisip gros de 15cm, suprapus de un strat de cenușă și lemn ars gros de 5cm.

Drumul a fost refăcut din nou (faza V) dintr-un strat de pietriș (10-12 cm) suprapus din nou de o arsură de lemn (9 cm). Faza a 6-a reprezintă o ultimă amenajare a drumului care are o grosime de 25 cm. după care urmează abandonarea drumului, iar zonei i se atribuie o altă destinație și organizare. Drumul este străpuns de amenajări făcute din lemn cu chirpic. Grosimea generală a drumului este 1,00 m. Orientarea drumului este ușor îndreptată sud-est cu o deviere de 1,00 m constatată între ambii pereți ai secțiunii noastre.

Arheologic el a fost identificat sub încăperile 1 și 4 ale clădirii I pe o porțiune de 1,50 m fiind înglobat în substructura acestui edificiu (fig. 4). În încăperile respective peste ultimul strat de pietriș a fost așezat un strat de mortar de 5 cm pentru izolarea noii construcții de fosta amenajare, iar restul drumului a rămas în continuare în folosință în clădirile I și II.

Structura acestui drum și lățimea sa, în ultima instanță, denotă că este un drum imperial, care la un moment dat înconjura castrul mic de la Tibiscum și traversa cursul râului Timiș, în direcția Ulpiei

Traiana Sarmizegetusa. (Categoric în antichitate cursul râului trebuie să fi fost altul, întrucât substrucţiunile descoperite în fundul râului de azi sunt ziduri ce aparţin mai multor construcţiilor).

Drumul marchează astfel, **prima etapă de locuire organizată a zonei** şi reprezintă începutul de locuire a vicus-ului militar, când construcţiile dispuse de-a lungul său erau din lemn. Astfel, la nord de drum la aceeaşi adâncime a fost descoperit primul atelier de olar de la Tibiscum. (Benea 1982) datat în epoca lui Traian.

O a doua amenajare din lemn cu cele două-trei etape de locuire a fost surprinsă în SI/1995 (fig. 3), chiar în preajma drumului descoperit între M 0 - 1,50. Materialul arheologic foarte interesant cuprinde fragmente dintr-o oală dacică lucrată de mână, 2 capace romane, o pateră, două dălţi şi numeroase oase de mistreţ şi ovicaprine.

În anul 1996 o secţiune (SII) a fost trasată prin încăperea 4 a clădirii III pentru identificarea stratigrafiei (fig. 5). Ea a fost prelungită în afara construcţiei 5 x 1,50 m. Între adâncimea 0,92 - 1,50 m a fost descoperit traseul unui drum antic, care intra sub zidul clădirii III cu 1,40 m. Deşi nu a fost dezvelit în întregime pe latura de vest, lăţimea sa se apropie de 5,40 m. În secţiunea II-prelungire, primul nivel de locuire aparţine unor construcţii din lemn de tip baracă. După cum aminteam, drumul are două sau chiar trei etape clare de refacere, din care cea mai concludentă ar fi ultima marcată, printr-o lentilă subţire de 2 cm de lemn ars (fig. 6).

Contemporan cu drumul era edificiul aflat în substrucţiunile clădirii III surprins de noi în încăperea 4 sub forma unui zid lat de 0,50 m. tencuit pe o înălţime de 0,50 m, cu un soclu de 0,80 m şi o fundaţie de 0,40 - 0,45 m din piatră de râu fără mortar şi care prezintă o tencuială pe faţa exterioară.

Orientarea drumului este aproximativ pe direcţia nord-sud şi marchează astfel o ramificaţie a drumului imperial îndreptată spre castrul mic. Cele două drumuri se întâlnesc undeva în preajma laturii de nord a clădirii II. Aici se păstrează cel mai bine o latură a fazei de lemn reprezentată printr-o construcţie din bârne de lemn dezvelită parţial având un cuptor menajer în mijloc.

Drumul nou identificat în vestul clădirii III reprezintă o tramă principală stradală a unui vicus militar, de-a lungul căreia s-au aliniat o serie de construcţii de tip baracă din lemn în care a locuit populaţia vicus-ului. Drumul se racorda la cel care era orientat vest-est în direcţia Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

De remarcat, în mod deosebit, **existenţa unor urme de locuire romane anterioare traseelor celor două drumuri**, ceea ce reprezintă în opinia noastră stabilirea populaţiei vicus-ului, probabil a lui Cohors I Sagittariorum imediat după anul 106 când lipsea orice fel de organizare a teritoriului dat. Nu se pot identifica sau reconstitui edificii, nivelul de locuire apare ca un strat subţire de culoare neagră cu pigmentaţie de lemn şi material arheologic extrem de puţin, mai ales ceramică.

Când a fost construit drumul imperial orientat est-vest? Cândva, în anii imediat următori formării provinciei Dacia. Deci, dacă miliarul de la Aiton confirmă lucrările de construire ale drumului imperial în jurul anului 108, probabil în jurul acestei date trebuia să fi fost construit şi cel de la Tibiscum întrucât construirea principalei căi de comunicaţie era realizată de armată, fiecare în sectorul ei de activitate. În orice caz, deocamdată lipsesc urme de datare fermă la Tibiscum. Folosirea intensă a drumului imperial evidenţiată de cele 6 nivele de refacere conduc la concluzia unui trafic intens rutier, dar şi a unor pericole externe care au putut afecta această cale de comunicaţie (ne referim mai ales la refacerea fazelor 4 şi 5).

Este dificil acum, de reconstituit în timp aceste momente pentru care lipsesc descoperiri specifice de datare.

Cele două sondaje întreprinse impun câteva concluzii preliminare:

1. Noile descoperiri, primele de acest fel pentru provincia Dacia, demonstrează o prezenţă romană civilă pe locul viitorului vicus militar caracterizată prin barăci de lemn sau chiar bordeie. Nu se poate preciza dacă acestea erau dispuse într-o ordine anume sau nu.
2. Drumul imperial constatat pe direcţia vest-est înconjură castrul mic pe la vest şi în zona viitoarei clădiri I era orientat spre est, spre cursul actual al râului Timiş, în direcţia Ulpiei Traiana Sarmizegetusei, după ce se unea cu drumul imperial din direcţia Dierna. Traseul său era deja orientat spre est. Aceasta înseamnă că **limita spre nord a vicus-ului militar se oprea în preajma acestei căi de comunicaţie**. Acest lucru ne conduce la concluzia că în momentul construirii castrului mic II, el reprezenta terenul atribuit pentru vicus-ul militar. Deocamdată, cercetările arheologice la vest de linia clădirilor din piatră, nu au depistat decât anexe gospodăreşti, dar trebuie să recunoaştem că cercetările au avut doar un caracter de sondaje. De-abia de acum prin cel de-al doilea drum

descoperit lângă clădirea III **se poate vorbi de organizarea vicus-ului militar**. Acest lucru s-a făcut prin barăci de lemn dispuse de-a lungul căii de comunicație spre castru. Nu se cunoaște exact ductul său, probabil paralel cu cel al vicus-ului mare. Probabil însă, în preajma castrului mic traseul său se oprea în poarta de nord a castrului. Astfel, în locul relativ mare dispus între clădirea VIII, drumul actual de acces în rezervația arheologică și porțiunea din fața șanțurilor a fost centrul vicus-ului militar în faza sa de început.

3. Dezafectarea căii principale de comunicație a fost determinată din rațiuni bine stabilite. În primul rând, extinderea vicus-ului, a determinat construirea deasupra a unei porțiuni de drum a clădirii I. Din păcate, astăzi nu se mai poate stabili până unde s-a putut extinde întrucât, după clădirea I, terenul a suferit o eroziune datorită cursului fluctuant al râului Timiș. Deci, limita de nord a vicus-ului nu se mai poate stabili în ultima sa faza de locuire.

4. Drumul imperial descoperit în anul 1995, în apropiere de clădirea I se datează în perioada 108-momentul construirii – 158/159 când a fost abandonat. De ce anul 108? Pentru că judecând după miliarul de la Aiton, drumul între Napoca și Potaissa a fost încheiat în acest an. Probabil că în întreaga provincie construirea căilor de comunicație imperiale era deja terminată. Teoretic această dată poate fi considerată ca posibilă. Cea de a doua 158/159 reprezintă momentul construirii castrului mare determinat de masivele lucrări de fortificare inițiate de către împăratul Antoninus Pius (fig. 7).

5. Mutarea drumului imperial a putut avea loc doar în momentul construirii castrului mare, când a trebuit să primească un alt traseu determinat de configurația terenului. Ca urmare a acestui fapt *porta praetoria* a noului castru a fost orientată spre est și ramificația de drum principală a fost trasată spre est de vechiul drum cu 16-18 m primind ductul cunoscut actualmente.

În atare situație, noile construcții ridicate din piatră au primit această organizare se pare, tot în această perioadă respectiv în epoca lui Antoninus Pius-Marcus Aurelius (158-165). Din acest moment vicus-ul s-a extins spre est într-o structură strânsă de edificii-locuințe dispuse la 1,50 m unul de celălalt. Cât de mult s-a extins spre N-E nu se poate preciza din cauza aceluiași râu Timiș.

Abandonarea drumului imperial se constată și la alte așezări de tip vicus în momentul unor refaceri generale constatate în caste. Astfel, la Praetorium (Mehadia) cella unui templu a fost ridicată pe traseul unui drum imperial lat de 6 m, aflat între castru și râul Belareca.

Noile descoperiri permit întregirea tabloului evolutiv al unui **vicus militar** pentru o trupă auxiliară de 500 de oameni, cum a fost initial Cohors I Sagittariorum. Terenul afectat din *ager publicus* pentru vicus-ul militar trebuie să fi avut pe direcția nord-sud 144 m (respectiv 150 m). Probabil judecând după sistemul roman de centuriație avea o formă pătrată aproape egală cu cea a castrului în cazul de față (castru 110X102 m plus cele două șanțuri de apărare).

În sfârșit, descoperirile recente de la Tibiscum au permis reconstituirea procesului de formare a unui vicus militar, evoluția și mai ales schimbările majore suferite în urma unor prefaceri importante în castru, ceea ce **demonstrează odată în plus dependența primilor de viața militară și de cazarmă, în general**. Deocamdată vicus-ul militar de la Tibiscum este singurul vicus militar la care s-au conturat etapele principale structurale din existența sa.

Bibliografie

- Alicu, Opreanu 2000 = Dorin Alicu, Coriolan Opreanu, *Les amphithéâtres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca, 2000, p. 42-58.
- Benea 1991 = Doina Benea, *Der Kastellvicus von Tibiscum*, Politique ediltaire dans les provinces de l'Empire Romain, II –ème siècle après J. C., Cluj-Napoca, 1993.
- Benea 1993 = Doina Benea, *Vicus Tibiscensis*. Contribuții la istoria viciilor militare din Dacia, *SCIVA*, 44,3 p. 267-291.
- Benea, Bona 1994 = D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994.
- Benea 1995 = Doina Benea, *Die Urbanisierung der Vici Militari aus Dakien*. Einfluss der demographischer Faktoren auf ihre Entwicklung, Actes du II Colloque Roumano-Suisse. Politique ediltaire dans les provinces de l'Empire Romain, Beme, 1995, p. 231-249.
- Benea, Crînguș, Timoc, Regep 1998 = D. Benea, M. Crînguș, C. Timoc, S. Regep, *Cercetările arheologice de la Tibiscum*, la Sesiunea Națională de Rapoarte, Călărași, 1998.
- Benea, Regep, Timoc 2000 = D. Benea, S. Regep, C. Timoc, *Cercetări arheologice de la Mehadia (jud. Caraș-Severin)* la Sesiunea Națională de Rapoarte Arheologice Suceava, 2000.
- Benea 2000 = Doina Benea, *Die Innere Organisierung der Militärvici aus Dakien(I)*. Die Wohnungen Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire, Alba-Iulia, 2000, p. 31-62.
- Isac 1998 = Dan Isac, *Cercetările arheologice de la Cășei*, Raport prezentat la Sesiunea Națională de rapoarte arheologice, Călărași, 1998.
- Gudea, Chirilă, Matei, Bajusz 1983 = N. Gudea, E. Chirilă, Al. Matei, I. Bajusz, *Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1980-1982*, *ActaMP*, 7, p. 119-147.
- Gudea, Chirilă, Bajusz, Tamba 1980 = N. Gudea, E. Chirilă, I. Bajusz, D. Tamba, *Raport preliminar despre săpăturile de la Moigrad 1977-1979*, *ActaMP*, 4, p. 89-97.
- Marinescu 1979 = Lucia Marinescu și colab., *Șantierul Arheologic Micia (Vețel, jud. Hunedoara)*, *Cercetări arheologice*, 3, p. 105-121.
- Marinoiu 1992 = I. Marinoiu, *Cercetări arheologice la Bumbesti-Jiu*, *Litua*, 6, p. 24-26 Mărghitan 1970 = L. Mărghitan, *Micia a fost un pagus în tot timpul stăpânirii romane?* *SCIV*, 21, 4, p. 579-594.
- Protase, Zrinyi 1994 = D. Protase, A. Zrinyi, *Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenesti (jud. Mureș)*. Săpăturile din anii 1970-1987, *Marisia*, 23-24, p. 79-169.
- Protase, Gaiu, Marinescu 1997 = D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman de la Ilișua*, *Raport de cercetare arheologică*, Călărași, p. 5-88.

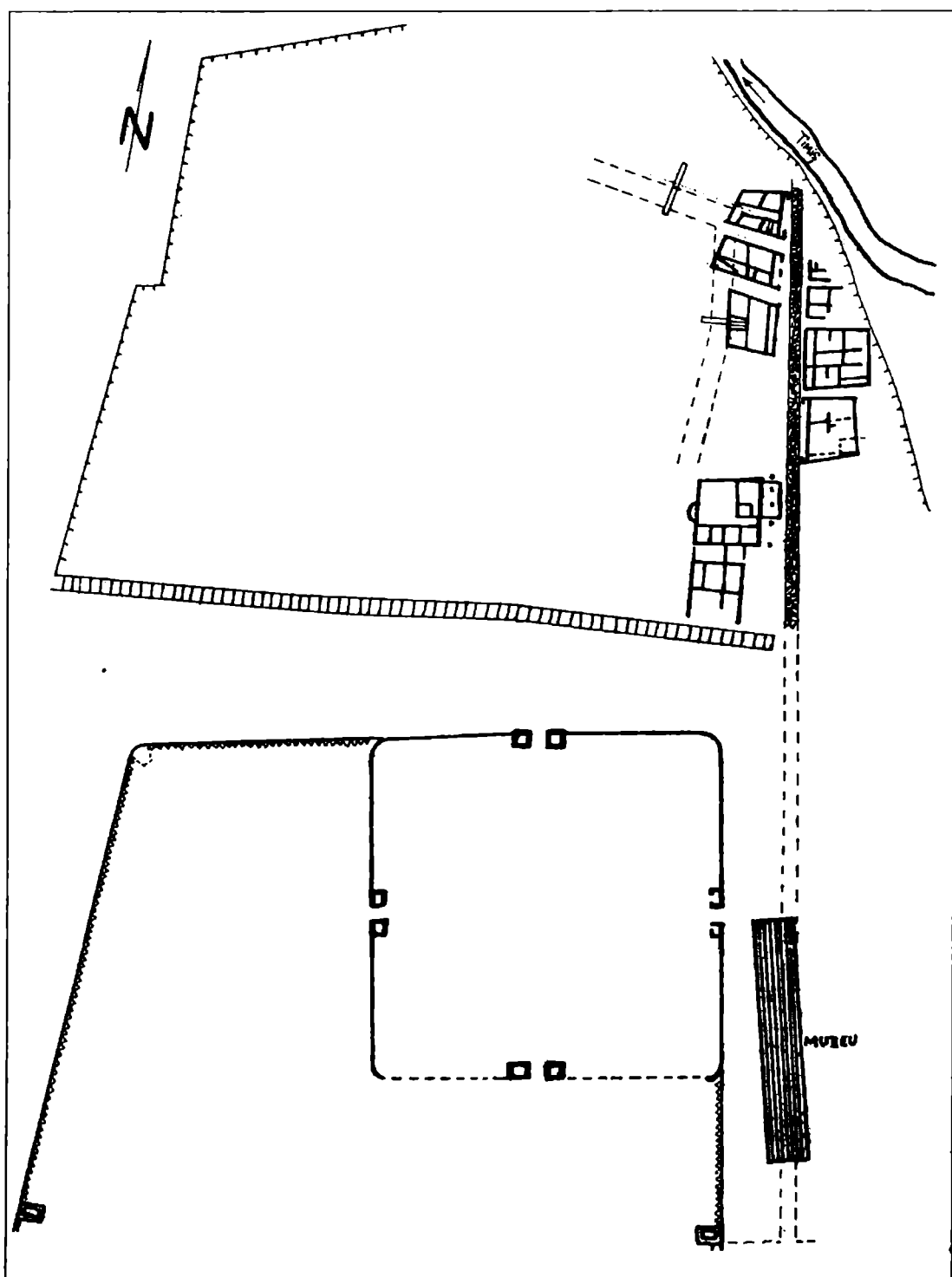

Fig. 1. Castrul mare și vicus-ul militar de la Tibiscum în secolul al III lea

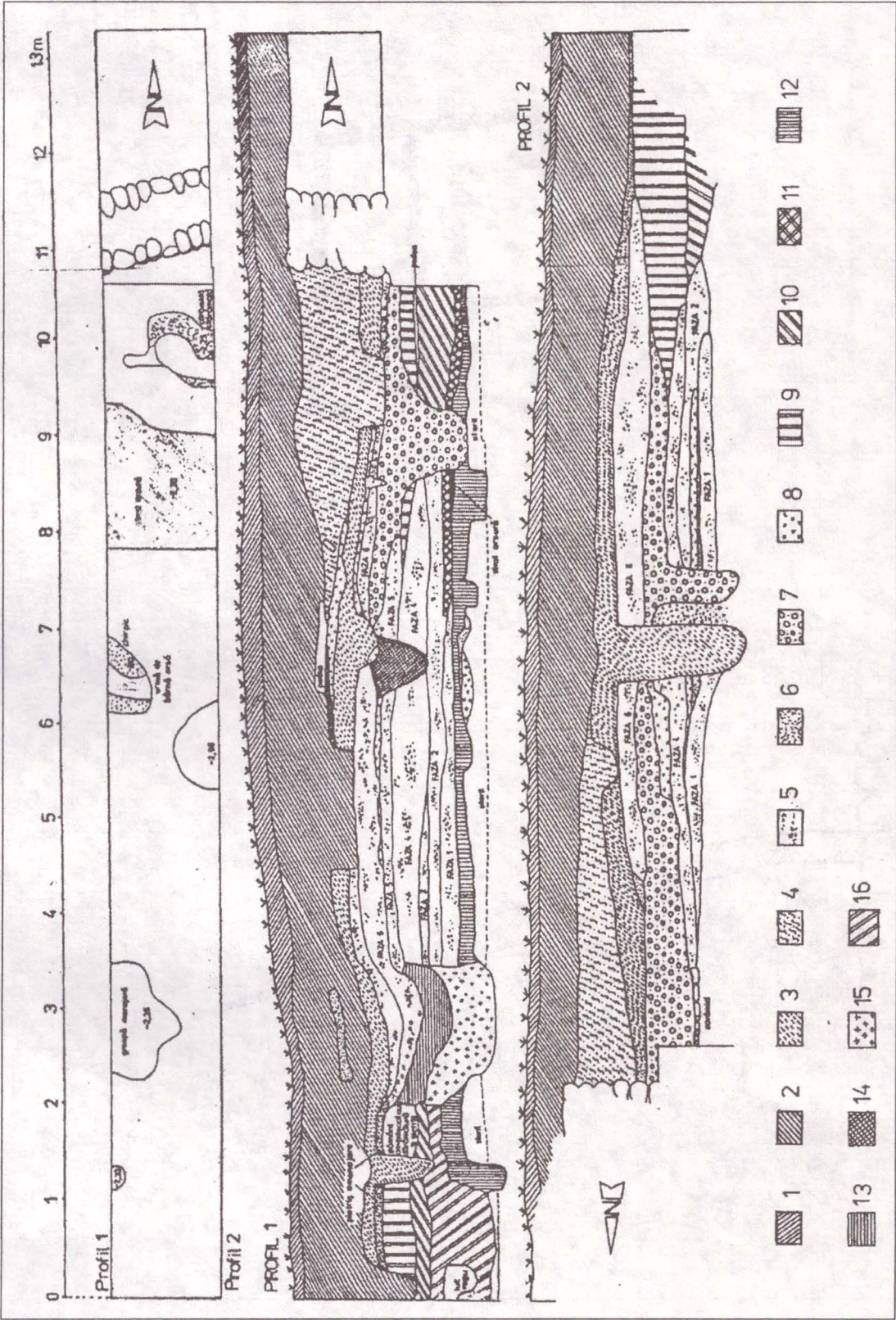

Fig. 2. Tibiscum- secțiunea cu profilul drumului imperial datat în prima jumătate a sec. al II lea

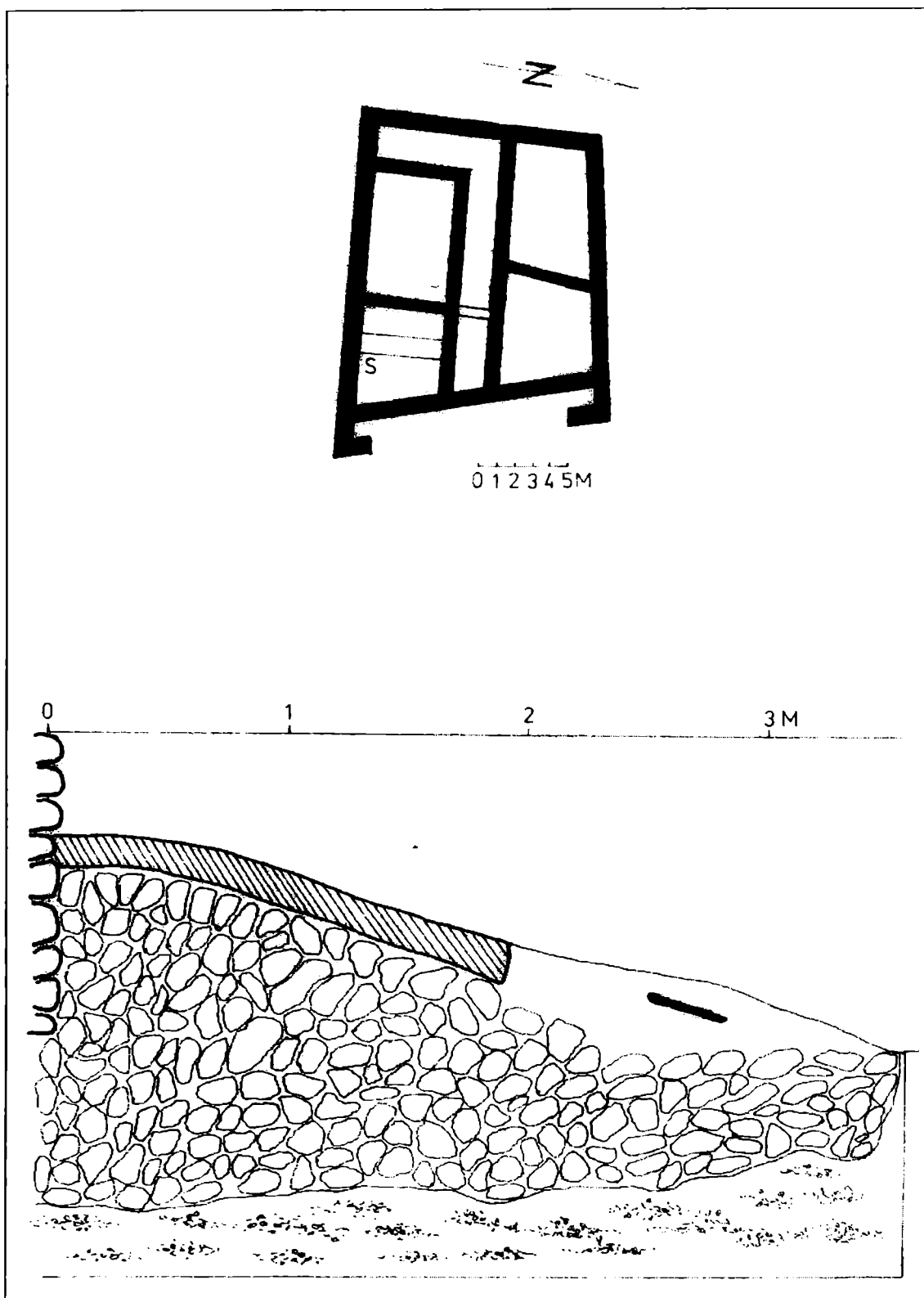

Fig. 3. 1. Clădirea I- atelierul de sticlă cu încăperea 2 cu secțiunea din anul 1997 în care apare o proiecție din drumul imperial orientat vest-est (sec. II).

Fig. 3. 2. Profilul unei porțiuni din drum, acoperit de un strat de mortar

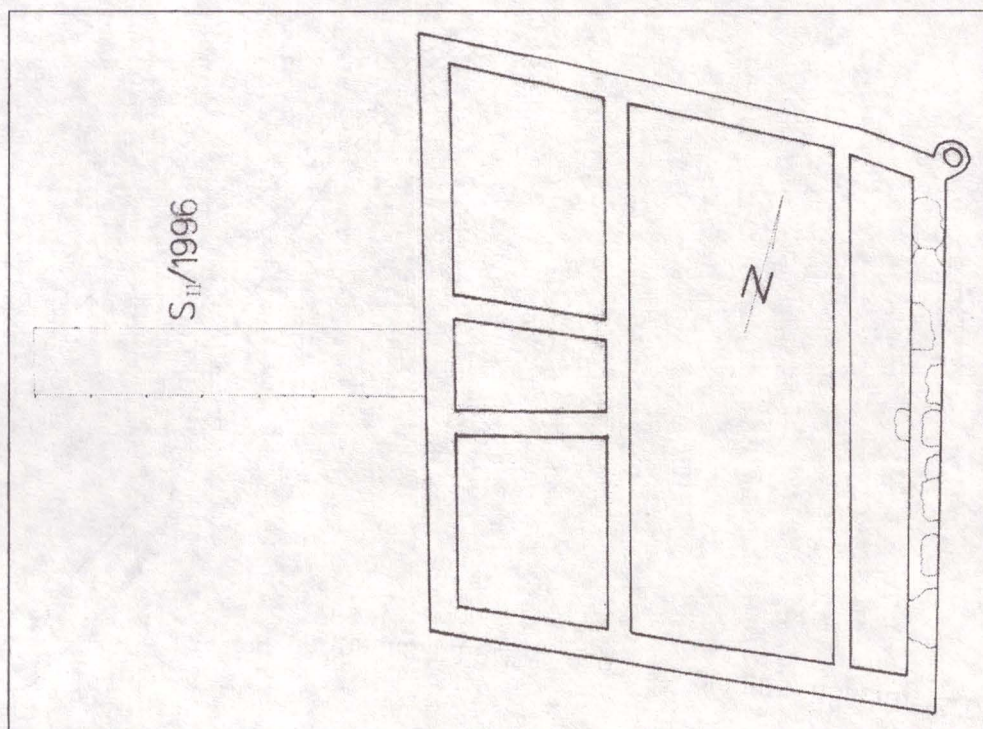

Fig. 4. Tibiscum- Clădirea III cu poziția secțiunii la vest de edificiu

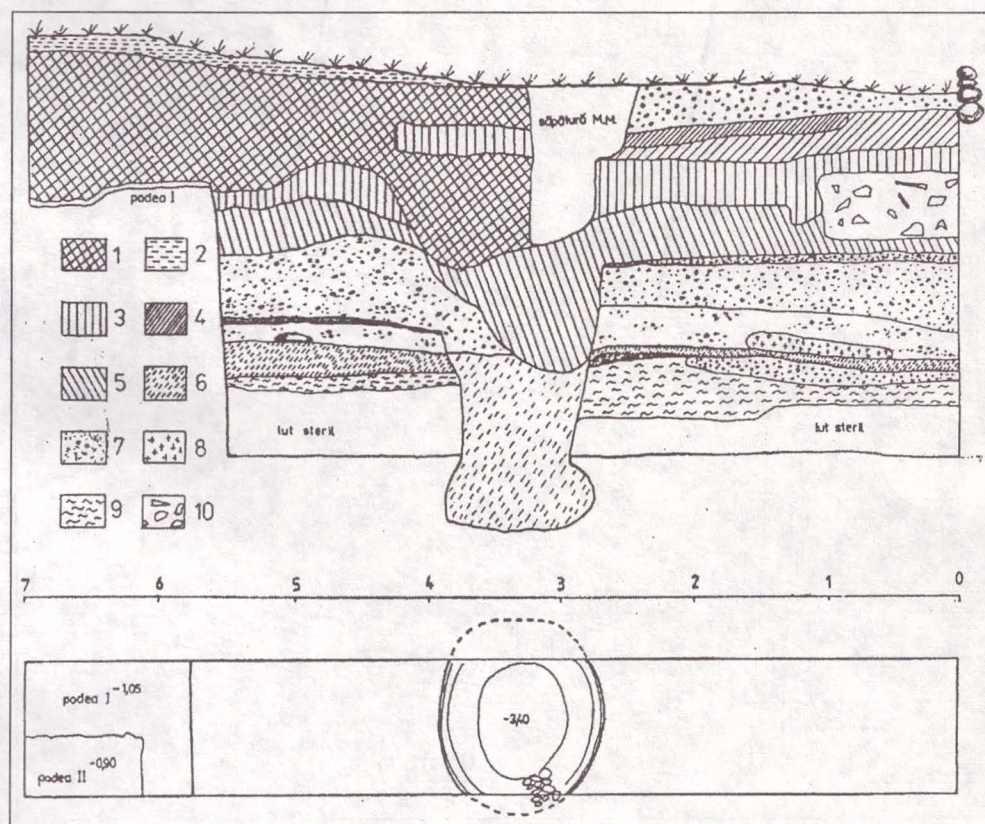

Fig. 5. Profilul drumului cu mai multe etape de refacere

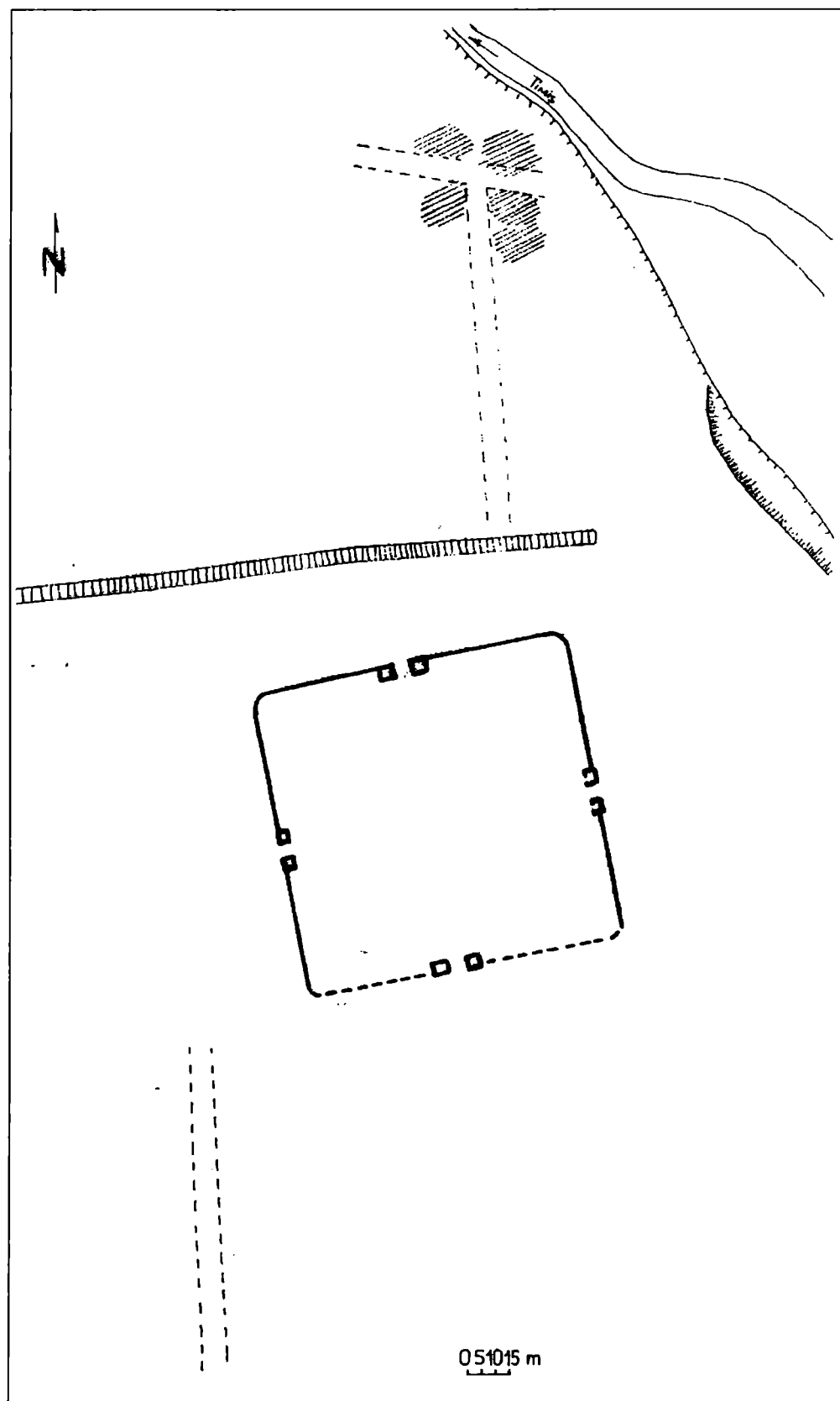

Fig. 6. Tibiscum- amplasamentul primului vicus militar cu principala tramă stradală, zona marcată cu hașuri reprezintă urme de construcții din lemn și chirpic (locuințe) datate în epoca Traian-Hadrian.

L'ÉVOLUTION DU VICUS MILITAIRE DE TIBISCUM (II-ème -III-ème siècle) CONCERNANT LA PLANIMÉTRIE DE LA CITÉ

Résumé

Depuis la première publication en 1991 du *vicus* militaire de Tibiscum (Benea, 1991, *passim.*), les recherches archéologiques ont apporté un important accroissement d'information par les découvertes faites à: Căşei, Gilău, Brâncovenesti, Bumbeşti. Mais celles-ci n'ont pas encore été publiées intégralement et elles n'ont pas été classifiées de point de vue topographique, en fonction de la position et de l'orientation du camp, ce qui rend difficile l'analyse corecte des établissements.

Les plus représentatifs établissements continuent d'être ceux situés à Porolissum, à Micia et à Tibiscum, et, plus récemment, à Praetorium. Les dernières recherches magnétométriques ont offert à Alexandru Matei la possibilité d'identifier un possible centre de l'établissement à Porolissum (il reste encore incertain s'il s'agit d'un *vicus* militaire ou d'une ville (ayant la qualité de *municipium* en dernière phase). La publication d'un plan de l'établissement de Micia par D. Alicu et C. Opreanu offre une première possibilité de discussion concernant l'établissement, mais sans bénéficier d'une possible analyse stratigraphique et, implicitement, chronologique. La datation des deux fortifications serait aproximativement des années 106-117/118 et ensuite la deuxième phase jusqu'au moment de la construction du grand camp. Ce sont surtout les sondages effectués près du premier et troisième edifices en 1995-1997 qui paraissent être les plus significatifs.

Qu'est-ce qu'on connaissait jusqu'à cette date? C'est l'existence des 4 fortifications:

- 1) un castellum (I) (60x60) (daté de la période d'entre les deux guerres daco-romaines);
- 2) un petit camp en argile à l'enceinte refaite en pierre, placé sur la première fortification (110x101m).

Dernièrement, les recherches archéologiques de Tibiscum ont enrichi l'information documentaire concernant l'évolution de l'établissement situé près du camp.

- 3) un camp en argile (III) situé au Sud du petit camp (phase 2) dont on connaît seulement le coté du Nord contemporain à la dernière phase d'habitation du petit camp en pierre;
- 4) le grand camp (IV), dont la construction présupposait l'inclusion des deux fortifications antérieures (II et III), documentée pendant le règne de Marcus Aurelius et datée par l'inscription élevée dans la cour du commandement du camp en 165.

Le *vicus* militaire découvert à Tibiscum, que nous avons étudié pendant plusieurs années par des recherches nouvelles, on, en reprenant celles effectuées par M. Moga, il présente quatre grandes phases d'habitation identifiées d'après les recherches réalisées dans les edifices: I, II, III, VII, VIII.

- 1) *la phase de bois* datée entre les années 106-117/118 et par de violents incendies à cette date
- 2) *la phase de pierre* qui a duré jusque dans les années 158/159, peut-être même 167, étape terminée aussi par un fort incendie (identifiée dans les edifices II, VII, VIII).
- 3) Depuis le règne d'Antoninus Pius-le début du règne de Marcus Aurelius, on constate l'apparition des edifices en pierre gardés dans la forme actuelle. Chaque édifice présente des étapes propres de reconstruction.

Nous pouvons remarquer quelques modifications pendant le règne de Septime Sévère ou de Caracalla. L'étape se termine en 271.

- 4) On constate, à l'époque post-romaine, la continuité d'habitation des anciens edifices seulement dans des espaces plus étroits (Benea-Bona, 1994, 61-62).

C'est, jusqu' à présent, la configuration chronologique de l'établissement de type *vicus* militaire de Tibiscum.

En 1995, pour vérifier la stratigraphie, on a tracé une section de 13x1,20m (SI) à 3,80m du coin Sud-Est de la section, ou se trouve un point situé à une distance de 15,80m du coté de Sud-Ouest de l'édifice I. La section est parallèle à la partie d'Ouest du I-er édifice- un atelier de verrerie.

Cette section nous a offert une stratigraphie intéressante pour la période de début du *vicus*.

1. Le premier niveau d'habitation apparaît à une profondeur de 2,25-2,40m et se caractérise par une argile brune avec pigmentation de charbon, des traces faibles de matériel archéologique (la céramique). Trois

pilliers en bois marquent une portion faisant partie d'un édifice orienté sur la direction Sud-Nord sur une longueur de 9,35m.

2. Ce niveau d'habitation est surmonté d'une lentille de gravier épaisse de 0,20m entre M 7-8,50m, d'une lentille en bois et d'une autre en torchis brûlé. La route a une largeur de 5,25m. La rigole située au côté Sud de la route a été désaffectée et transformée en fosse ménagère.

En fait, les premiers quatre niveaux de reconstruction de la route antique représentent des réaménagements, entre lesquels il y a des lentilles minces d'un centimètre d'argile noire. Le quatrième niveau d'utilisation de la route est contemporain avec le nouveau aménagement situé entre M 0 - 1,50 m, qui représente un habitation en torchis et en bois brûlés, mais elle aussi détruite par un incendie.

Le quatrième niveau de la route antique comprenait une couche dense de sable d'épaisseur de 15 cm sur laquelle est superposée une couche de cendre et de bois brûlé épaisse de 5 cm.

La route a été refaite de nouveau (V-ème phase) d'une couche de gravier (10 - 12 cm) sur laquelle se trouve superposée une couche de bois brûlé (9 cm).

La sixième phase représente un dernier aménagement de la route ayant une épaisseur de 25 cm. Ensuite la route est abandonnée et on attribue à la région une autre destination et une autre organisation. La route est superposée par des aménagements réalisés en torchis.

L'épaisseur générale de la route est d'un mètre. L'orientation de la route est vers Sud-Est avec une déviation d'un mètre que nous avons observée entre les deux parois de notre section.

À point de vue archéologique, elle a été identifiée sous les pièces 1-ère et 4-ème du premier édifice sur une portion de 1,50 m, étant encadré au bâtiment de cet édifice. Dans ces chambres, au-delà du dernier sédiment de gravier on a déposé une couche de mortier de 5 cm pour isoler la nouvelle construction de l'ancien bâtiment.

La structure de cette route, sa largeur, en fin de compte, indiquent qu'il s'agit d'une route impériale qui, à un moment donné, entourait le petit camp de Tibiscum et traversait le cours de la rivière de Timiş vers Ulpia Traiana Sarmizegetusa (aucun doute, dans l'antiquité, le cours de la rivière aura du différent car les bâtiments découverts au fond de la rivière d'aujourd'hui sont des murs appartenant à plusieurs constructions).

La route marque, ainsi, la première étape d'habitation organisée de la région et représente le commencement de l'habitation du vicus militaire lorsque les constructions situées le long de celui-ci étaient faites en bois. Par conséquent, au Nord de la route, à la même profondeur, on a découvert le premier atelier de poterie de Tibiscum daté de l'époque de Traian. On a découvert un deuxième aménagement en bois, comprenant les deux, trois étapes d'habitation, tout près de la route découverte entre M 0 - 1,50 m. Ce matériel archéologique très intéressant comprend des fragments d'un pot dace travaillé à la main, deux couvercles romains, une patère, deux ciseaux et de nombreux os de sanglier, de mouton et de chèvre.

En 1996, une section (SII) a été tracée à travers la quatrième pièce de l'édifice III pour identifier la stratigraphie. Elle a été prolongée en dehors de la construction de 5 x 1,50 m. À la profondeur de 0,92 m - 1,50 m on a découvert le tracé d'une route antique, qui pénétrait sous le mur de l'édifice III à 1,40 m. Bien qu'on ne l'ait pas découverte entièrement sur le côté d'Ouest, sa largeur s'approche de 5,40 m. Dans la deuxième section-prolongement, le premier niveau d'habitation appartient à des constructions en bois de type baraque. Comme nous l'avons déjà remarqué, la route comprend deux ou trois étapes distinctes de reconstruction, dont la plus concluante serait la dernière, marquée par une lentille mince de 2 cm de bois brûlé. L'édifice situé dans les fondements du bâtiment III, que nous avons trouvé dans la quatrième pièce sous la forme d'un mur, ayant une largeur crèpi jusqu'à une hauteur de 0,50 m avec un socle de 0,80 m et une fondation de 0,40 - 0,45 m en pierres de rivière sans mortier, présentant une crépissure sur la partie extérieure, était contemporain avec la route. L'orientation de la route est approximativement sur la direction nord-sud et marque ainsi une ramification de la route impériale dirigée vers le petit camp. Les deux routes se rencontrent quelque part près du côté nord de l'édifice II. C'est ici qu'est le mieux conservé une partie de la phase de bois représenté par une construction en poutres de bois découverte partiellement, ayant au milieu un four ménager. La nouvelle route identifiée près de l'édifice III représente une trame principale de circulation du vicus militaire, le long duquel on a aligné une série de constructions de type baraque en bois ou la population du vicus vécu.

Il faut remarquer, particulièrement, l'existence des traces d'habitation romaine antérieures aux trajets des deux routes, ce qui marque, à notre avis, l'établissement de la population du *vicus*, probablement de la Cohors I Sagittariorum immédiatement après l'année 106, quand il n'y avait aucune organisation de ce territoire.

Quand est-ce qu'on a construit la route impériale orientée sur la direction Est-Ouest? Pendant les années qui succèdent à la formation de la province Dacie. Ainsi, si le *Milliarium* de Aiton confirme les travaux de construction de la route impériale vers l'année 108, il est probable qu'à cette date la route de Tibiscum a été construite elle aussi, car la construction de la principale voie de communication était réalisée par l'armée, chacune dans son secteur d'activité. En tout cas, pour l'instant, les traces de datation ferme manquent à Tibiscum. L'utilisation intense de la route impériale evident témoignent les six niveaux de reconstruction nous amène à la conclusion qu'il y avait un trafic routier intense, mais il y avait aussi des dangers externes qui ont affecté cette voie de communication (nous nous référons surtout à la reconstruction des phases IV-ème et V-ème).

Il est difficile maintenant de reconstituer dans le temps ces moments pour lesquels les découvertes spécifiques de datation manquent.

Les deux sondages que nous avons entrepris imposent quelques conclusions préliminaires:

1. Les nouvelles découvertes, les premières de ce type pour la province de Dacie, témoignent une présence romaine civile sur la place du futur *vicus* militaire caractérisée par des baraques en bois ou même des chaumières. On ne peut pas préciser si elles étaient disposées ou non dans un ordre précis.

2. La route impériale découverte sur la direction Ouest-Est entourait le petit camp vers l'Ouest et dans la zone du futur édifice I. Son tracé était déjà orienté vers l'Est. Cela signifiait que la limite du Nord du *vicus* militaire se terminait près de cette voie de communication, ce qui nous conduit à la conclusion qu'au moment de la construction de deuxième petit camp, celui-ci représentait le terrain attribué au *vicus* militaire. Pour l'instant, les recherches archéologiques situées à l'Ouest de la ligne des bâtiments en pierre n'ont dépisté que des annexes ménagères, mais nous devons admettre que les recherches ont eu seulement un caractère de sondage.

Désormais, par la deuxième route découverte près du bâtiment III nous pouvons parler de l'organisation du *vicus* militaire. Cela a été possible grâce aux baraques en bois disposées le long de la voie de communication vers le camp. On ne connaît pas exactement son (*ductul*) probablement parallèle à celui du grand *vicus*.

Il est probable qu'aux alentours du petit camp, son trajet s'arrêtait devant la porte de Nord du camp. Ainsi, sur l'espace relativement grand, disposé entre le bâtiment VIII, la route actuelle d'accès dans la réserve archéologique et la pente située devant les douves s'est trouvé le centre du *vicus* militaire dans sa phase récipiente.

3. La désaffectation de la voie principale de communication a été déterminée par des raisons très précises. Tout d'abord, l'extension du *vicus* a conduit à la construction du bâtiment au-dessus d'une partie de la route. Malheureusement, nous ne pouvons plus établir aujourd'hui l'extension de celui-ci, car, après le bâtiment I, le terrain a souffert une érosion à cause du cours instable de la rivière Timis. Ainsi, nous ne pouvons pas établir la limite du Nord du *vicus* dans sa dernière phase d'habitation.

4. La route impériale découverte en 1995 près du bâtiment I, est datée de la période 108- le moment de la construction- 158/159, quand elle a été abandonnée.

5. Le changement de la route impériale a pu se produire seulement au moment de la construction du grand camp, quand elle a dû recevoir un autre trajet, déterminé par la configuration du terrain. Par la suite, la *porta praetoria* du nouveau camp a été orientée vers l'Est et on a tracé la ramification de la principale route vers l'Est avec 16-18m recevant le *duct* actuel.

Il paraît donc que les nouvelles constructions bâties en pierre ont reçu cette organisation toujours à cette époque-là, c'est à dire à l'époque d'Antoninus Pius-Marcus Aurelius (158-165). C'est à partir de ce moment-là que le *vicus* s'est élargi vers l'Est dans une structure étroite d'édifices-habitations disposées à 1,50m l'un de l'autre. Nous ne pouvons pas préciser combien il s'est élargi vers Nord-Est à cause de la même rivière de Timis.

On constate l'abandon de la route impériale à d'autres établissements de type *vicus* pendant les reconstructions générales constatées dans les camp. Ainsi, à Praetorium (Mehadia), la cella d'un temple a été élevée sur le trajet d'une route impériale large de 6m, située entre le camp et la rivière Belareca.

Les nouvelles découvertes nous permettent de compléter le tableau évolutif d'un *vicus* militaire pour une troupe auxiliaire de 500 hommes, comme c'était au début le cas de la Cohors I Sagittariorum. Le terrain affecté de l' ager publicus pour le *vicus* militaire doit avoir eu sur la direction Nord-sud une longueur de 144 m (respectivement 150 m).

Il est probable, en prenant en considération le système romain (qui utilisait les centuries), qu'il avait une forme carrée presque égale à celle du camp en question.

En *conclusion*, les fouilles récentes effectuées à Tibiscum ont permis la reconstruction du processus d'édification du *vicus* militaire, son évolution et surtout les changements majeurs survenus ici à la suite de la reconstruction du camp. La portion du premier *vicus* militaire de Tibiscum démontre, une fois de plus, la dépendance des établissements de ce type de l'orientation et de l'évolution de la fortification de point de vue de la construction. Pour l'instant, **le vicus militaire de Tibiscum** est le seul qui ait permis la mise en évidence des principales étapes de son existence.

LISTE DE L'ILLUSTRATIONS

Fig. 1 Grand camp et le vicus militaire (IIIème siècle).

Fig. 2 Tibiscum - La section avec le profil de la route imperial datée dans la première moitié du II siècle

Fig. 3.1. L'édifice I - atelier du verrerie avec la section de l'année 1997 où on peut voir une partie de la route imperial orientée ouest-est

Fig. 3.2. Le profil d'une partie de la route imperial

Fig. 4. Tibiscum - l'édifice III et la position de la section à ouest d'édifice

Fig. 5. Le profil de la route avec les étapes de reconstruction

Fig. 6. Tibiscum - l'emplacement de première vicus militaire avec son propre trame, la zone marquée représente constructions du bois et torchis brûlé datée à l'époque Trajan-Hadrien.

La o eventuală întrebare dacă *pagus Miciensis*¹ (actuala comună Vețel, județul Hunedoara) a fost sau nu un important centru artistic al Daciei romane, răspunsul nu poate fi decât pozitiv, numeroasele monumente figurate descoperite în această localitate, acreditează, cu justete, ipoteza respectivă.

Dacă din punctul de vedere al textelor epigrafice² Micia nu este atestată oficial printr-un titlu superior al ierarhiei municipale romane decât cu statutul unui *pagus*, impresionantele vestigii, de tot felul, depistate aici, certifică, convingerea că această comunitate a depășit, în special începând cu debutul secolului al II-lea p.Chr., faza unei așezări rurale³, ajungând, cu timpul, un posibil înfloritor oraș, cu nimic mai prejos decât celelalte centre urbane romane ale provinciei traiane.

Ne referim, în primul rând (enumerarea este arbitrară), la identificarea pe teren a unor impozante edificii arhitectonice, precum: templul *Maurilor*⁴, cel dedicat lui *Iupiter Erapolitanus*⁵, *castru*⁶, în care au staționat *ala I Hispanorum Campagnorum*, *cohors II Flavia Commagenorum* și *numerus Maurorum Miciensium*, așezare ce avea menirea de a supraveghea calea de comunicație de pe râul Mureș spre nordul Banatului de astăzi și, totodată, de a apăra dinspre sud-vest, zona auriferă a Munților Apuseni⁷, apoi, *amfiteatrul* de tip castrons⁸ (mai redus ca dimensiuni), complexul de cinci cuptoare⁹ pentru ars ceramică, vastele *therme*¹⁰, având o suprafață de peste 12.000 mp, portul¹¹, cu mal de piatră, numeroasele locuințe și cele câteva edificii, poate, aparținând unor particulari înstăriți sau importantul punct vamal (*statio portorii*) de pe Mureș și continuând cu cele aproape 250 de inscripții¹² și monumente sculpturale¹³, din piatră, depistate aici. Apoi, nu trebuie omise nici lista feluritelor unelte și obiecte de uz gospodăresc¹⁴, multe provenite din cele două necropole¹⁵ ale așezării, diversele descoperiri monetare, printre care și un tezaur cu peste 2.000 de denari imperiali¹⁶ din argint, piesele figurate din bronz¹⁷, unica trusă medicală¹⁸ completă, identificată până în prezent în Dacia romană, podoabele și obiectele vestimentare¹⁹, seriile gliptice²⁰ ș.a.

¹ Printre lucrările care încearcă să demonstreze că Micia a depășit faza unui *pagus*, a se vedea: C. Daicoviciu, *ACMIT*, III, 1932, 3 sqq.; Oct. Floca, *Sargetia*, I, 1937, 64; idem, *Sargetia*, V, 1968, 49-55; L. Mărghit, *SCIV*, 21, 4, 1970, 579-594; L. Țeposu-Marinescu, *Sargetia*, XIV, 1979, 155-163 etc.

² *CIL*, III, 7847; *ILS*, 7151 ș.a.

³ În general, Micia a fost plasată în rândurile așezărilor de tip rural, de exemplu, *Istoria României*, I, București, 1960, 154; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, 128 etc.

⁴ C. Daicoviciu, *Sargetia*, II, 1941, 117-125.

⁵ Oct. Floca, *Materiale*, I, 1953, 773-784.

⁶ C. Daicoviciu, *ACMIT*, III, 1932, 3 sqq. (cu „suplimentul epigrafic”).

⁷ Idem, *ACMIT*, III, 1932, 16; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, 154.

⁸ Oct. Floca, V. Vasilev, *Sargetia*, VI, 1969, 121-152; Oct. Floca, L. Mărghit, *Sargetia*, VII, 1970, 43-57.

⁹ Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghit, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970.

¹⁰ *CIL*, III, 1374; L. Marinescu și colab., *Cercetări arheologice*, I, 1975, 217-230; C. C. Petolescu, L. Mărghit, *Muzeul Național*, I, 1974, 247-258 ș.a.

¹¹ L. Mărghit, *op. cit.*, 580-591.

¹² *CIL*, III, 7847; *ILS*, 7151; C. Daicoviciu, *Sargetia*, II, 1941, 117 sqq.; Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, 114-115; idem *Sargetia*, V, 1968, 51; V. Vasilev, L. Mărghit, *Apulum*, VII, 1968, 429; L. Mărghit, *SCIVA*, 25, 1, 1974, 143-148; S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană. 1. Cultele siriene și palmiriene* (în continuare, prescurtarea bibliografică va fi *Culte*), București, 1981, 95-97, 99-101; L. Petculescu, *Potaissa*, III, 1982, 84-89 ș.a.

¹³ Oct. Floca, *Materiale*, I, 1953, 776-778; idem, *ActaMN*, V, 1968, 114-123; L. David, L. Mărghit, *ActaMN*, V, 1968, 125-135; idem, *ActaMN*, VI, 1969, 159-165; C. Pop și colab., *ActaMN*, IX, 1972, 512; Oct. Floca, W. Wolski, *Buletinul Monumentelor Istorice*, 3, 1973, *passim*; C. C. Petolescu, *Studii Clasice*, XVII, 1977, 153-159; *Culte*, 101 etc.

¹⁴ I. Andrișoiu, L. Mărghit, *Muzeul arheologic din Deva* (ghid), București, 1972, 33-34, 37-39.

¹⁵ Oct. Floca, *Sargetia*, II, 1941, 45-46; L. Mărghit, *SCIV*, 21, 4, 1970, 580.

¹⁶ I. Andrișoiu, L. Mărghit, *op. cit.*, 38.

¹⁷ C. Pop, *Sargetia*, IX, 1972, 69-70, fig. 4-5; L. Marinescu, *Cercetări arheologice*, III, 1979, 405-408; L. Țeposu-Marinescu, *Potaissa*, III, 1982, 113-116; C. Pop, *ActaMN*, XX, 1983, 471-473; fig. III/2,4,7; L. Țeposu-Marinescu, *Griechische und römische Statuetten und Grossbronzen. Akten der 9. Internationalen Tagung über antike Bronzen. Wien, 21.-25. Aprilie 1986* (ulterior, abrevierea bibliografică va fi *Akten*), 1988, 380-385 etc.

¹⁸ I. Andrișoiu, L. Mărghit, *op. cit.*, 39.

¹⁹ I. H. Crișan, *ActaMP*, III, 1979, 303; L. Petculescu, *Muzeul Național*, VII, 1983, 70, 72, fig. 1/1-2; S. Cociș, *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, 527-535; idem, *Fibule din Dacia romană*, teză de doctorat, ms., Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1998, *passim*, ș.a.

²⁰ L. Țeposu-David, *Omagiul lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, 525-533 (*passim*); eadem, *SCIV*, XV, 2, 1964, 257-264, fig. 1/1; C. Pop, Cr. Găzduc, *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, 143-148.

Desigur, subiectul propus, în rândurile de față, este deosebit de vast, el necesitând un număr sporit de pagini al unei monografii, care, - ne exprimăm speranța -, va putea fi dus la finalizare, cândva, de pleiada noii generații de talenți cercetători.

În vederea acestui scop, considerăm că este necesar a fi creionate câteva puncte, ce jalonează, - spre aducere aminte -, a monumentelor figurate miciense, indiferent de natura materialelor din care ele au fost confecționate și a diferitelor categorii funcționale.

Din punct de vedere artistic, *monumentele de piatră* constituie majoritatea descoperirilor de la Vețel. Definitiv pentru atestarea în această localitate a unui puternic centru de lapicizi, cu particularități stilistice bine conturate, îl constituie identificarea, într-o inscripție, a unui *collegium lapicidarum*²¹, epigrafă care nominalizează, totodată, amintirea unui artizan pietrar, *Marcus Cocceius Lucius lapidarius*²², unul dintre cei cinci meșteri ai genului cunoscuți din Dacia romană.

Istoricii artei antice clasice, din țara noastră, au stabilit, de comun acord, că tipul de monument funerar cultivat frecvent de oficiile de piatrărie, ce ființau la Micia, este *aedicula*²³, fapt, de altfel, atestat prin descoperirea numeroaselor elemente constitutive ale acestei mici fride sepulcrale (două-trei complexe întregi, acoperișuri, pereți posteriori și laterali, postamente ș.a.) în număr impresionant de 32 de exemplare²⁴. De asemenea, nu este exclus ca un alt tip de monument funerar, des folosit aici, să fi fost și mausoleul, spre care înclină părerea unor arheologi.

Cercetătoarea bucureșteană, dr. Lucia Marinescu, a reușit să determine câteva detalii sculpturale ale scenelor iconografice, specifice ediculelor miciense. Astfel, domnia sa este de părere că imaginile defuncților reprezentați pe aceste monumente sunt foarte asemănătoare, indiferent de sex ori de personaje mistice²⁵, descriind plastic aceste fizionomii: „Obraji sunt bucălați, ochii exoftalmici, fără iris și pupilă, cu fosa lacrimară bine marcată, gura cărnăsoasă, cu buze paralele, nearcuite, nasul mult lățit la rădăcină, capilatura, atât la bărbați, cât și la femei, are aspect de perucă, iar veșmintele sunt greoaie, cu falduri paralele, nenaturale și supărător de simetrice”²⁶. O altă particularitate se referă la maniera *sui generis* de tratare a *Medusei Gorgona* pe nișa unui acoperiș de *aedicula* și, anume: „...două busturi dispuse ca figurile de pe cărțile de joc..., cu fața lată, gura cărnăsoasă, cu colțurile lăsate în jos, ochii exoftalmici. De o parte și cealaltă a feței, părul răsucit și câte o coadă groasă, cu vârful ridicat, amintește de șerpilor care îi înconjoară capul. Poartă o cămașă, cu falduri unghiulare, redată sub forma unor linii în brăduț, iar pe umeri o manta, cu tiv lat pe piept”²⁷. De altfel, această imagine apare și pe câteva stele funerare²⁸, provenite tot de la Micia.

Dintre reprezentările iconografice comune ale ediculelor din Dacia (personaje decedate și a familiilor, defunctul în chip de *heros*, *camilli*, *camillae*, genii, banchetul funebru, elemente florale și vietăți tipice cultului funerar etc.), prin ineditul lor, se remarcă, în cadrul cercului cultural miciens, imaginea *Scylle*²⁹, cu cap și bust de femeie, având picioarele în forma cozilor de pește și lui *Hercules* ucigând *hydra* din *Lerna*³⁰.

Interesante sunt, apoi, frontoanele triunghiulare ale unor monumente funerare, de mari dimensiuni (posibile mausolee), iarăși caracteristice centrului de piatrari din Micia, prezentând bustul unei figuri bărboase (divinitate fluvială ?), încadrată de doi delfini³¹, sculptură de o bună factură artistică, alta, tot masculină, circumscrisă de o *corona*, flancată de câte un *tryton*³², apoi, doi păuni afrontați³³, ce beau dintr-un *cantharos* sau lespedea reliefată, înfățișând (fragmentar) scena, destul de rar întâlnită în arta antică, a răpirii *Europei*³⁴, de către *Iupiter*, metamorfozat în taur.

²¹ CIL, III, 1365; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane (Contribuții la o reconstituire istorică)*, Pilești, 1929, 81-82, 93; I. I. Rusu, *ActaMN*, I, 1964, 183; M. Macrea, *op. cit.*, 312.

²² *Supra* nota 21.

²³ L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, V, 1968, 130; C. Pop, *Apulum*, XV, 1977, 640.

²⁴ Oct. Floca, W. Wolski, *op. cit.*, 4-14, nr.1-32, cu bibliografia.

²⁵ L. Țeposu-Marinescu, *Muzeul Național*, I, 1974, 21.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, 1968, 128, pl.I/1; L. Țeposu-Marinescu, *Muzeul Național*, I, 1974, 17.

²⁸ L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, V, 1968, 131-132, pl.II/2-3.

²⁹ L. Țeposu-Marinescu, *Muzeul Național*, I, 1974, 17 și nota 26.

³⁰ L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, V, 1968, 128-129, nr.5, pl.II/1.

³¹ Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, 119-122, fig.7.

³² *Ibidem*, *op. cit.*, 120-122, fig.8.

³³ *Ibidem*, *op. cit.*, 117-119, fig.6.

³⁴ *Ibidem*, *op. cit.*, 122-123, fig.9.

Alte categorii de monumente funerare miciense, din piatră, sunt stelele cu sau fără inscripții, cu imaginile celor trecuți în veșnicie³⁵, bazele-postamente³⁶, coronamentele³⁷, printre care cele cu figura lui *Iupiter-Ammon*³⁸, medalioane lucrate aparte (așa-numitele „freistehendes Rundmedaillon”), în număr de cinci exemplare³⁹, statuile⁴⁰ masculine togate și cele feminine drapate, lei apotropaici⁴¹ ș.a., sculpturi care însă nu comportă discuții speciale, fiind, în ansamblu, asemănătoare cu piesele genului descoperite în provincia noastră nord-danubiană.

Dintre monumentele votive, din piatră, mai puțin numeroase comparativ cu cele sepulcrale, se fac remarcate statuile lui *Iupiter*, în ipostaza *tronans* (sau tip „Verospi”⁴²), un tors herculean⁴³ (posibil a fi și funerar), altul, al lui *Liber Pater*⁴⁴, o elegantă statuie afeală a zeiței *Diana*⁴⁵, în mișcare, la vânatoare, confecționată din marmură pigmentată, cu o surprinzătoare analogie aproape identică la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*⁴⁶, o acvilă turmasgadiană⁴⁷, cu șarpele în ghiare, imagini mithriace⁴⁸. Apoi dintre elementele arhitectonice, cu o vădită tentă artistică, se enumeră șase capiteli corinthere⁴⁹ și unul compozit⁵⁰, înfățișând, pe fața centrală, un vultur, bordat de frunze de acant, capul *Medusei-Gorgona* (latura stângă) și o masivă rozetă (pe cea dreaptă).

O singulară reprezentare în Dacia o constituie placa (poate, perete lateral de *aedicula* ori, mai degrabă, trofeu) având, în centru, imaginea unui scut, masiv, oval, cu *umbo* în mijloc, în spatele căruia se plasează, vertical, trei lănci⁵¹.

Totuși, în privința câtorva modele sculptate în piatră, atelierele de lapicizi din *Micia* rămân tributare unor motive decorative împrumutate din alte cercuri artistice ale Daciei, cum, bunăoară, este placa de construcție, descoperită în templul Maurilor⁵², placă ornamentată, pe părțile laterale, cu capete de grifon, în formă de *pelta*, imagine caracteristică centrului cultural ulpian⁵³, monument adus posibil, aici din metropola romană a provinciei ori, mai degrabă, confecționat pe loc.

Trecând la categoria *pieselor figurate*, turnate *în bronz* (numai acestea vor fi exemplificate în categoria respectivă de obiecte), descoperite la *Vețel* se cunosc 16 astfel de reprezentări mai interesante. Nu intră în discuție statuetele votive, una cu un *Iar*, lucrată, probabil, la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*⁵⁴, alta, reprezentând un *Amor*, în inedita postură de „pugilist”⁵⁵ și solzul de *lorica*, cu *Hercules*⁵⁶, ultimele două piese fiind considerate produse de import.

Astfel, cu o gamă largă funcțională, sunt reușitele bronzuri confecționate local: cinci figurine de cult (două *Venere*, una cu înfățișare grotescă⁵⁷, totuși foarte interesantă, cealaltă, în neobișnuita ipostază de *Venus „Siriana”*⁵⁸, o *Fortuna*⁵⁹, o hermă cu *Priapus*⁶⁰, un alt *Amor*⁶¹), un ataș de vas, cu cap juvenil⁶² și

³⁵ Idem, *op.cit.*, 114-115, fig.3; L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, V, 1968, 131-132, pl.II/2, 134, pl.II/3 ș.a.

³⁶ L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, VI, 1969, 162-163, pl.II/1-3.

³⁷ Idem, *ActaMN*, V, 1968, 161-162, nr.VI/1-3.

³⁸ H. Daicoviciu, *Civiltă romană în România*, Roma, 1970, 253, G127, pl.LXIII; L. Mărghită, I. Andrișoiu, *SCIVA*, 27, 1, 1976, 48-49, nr.4, fig.1/6, nr.5, fig.2/5.

³⁹ C. Pop și colab., *ActaMN*, IX, 1972, 512, nr.XVII/38-42, cu bibliografia.

⁴⁰ L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, VI, 1969, 159-160, nr.V, 1 și alte statui funerare inedite în Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva.

⁴¹ L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, VI, 1969, 163, nr.VIII, 1,2 și altul nepublicat, tot în muzeul deven (nr.inv.37.349).

⁴² Oct. Floca, *Materiale*, I, 1953, 776-777, nr.2-3, fig.2-3; D. Isac, *ActaMN*, XI, 1974, 76, nr.12-13.

⁴³ I. Andrișoiu, L. Mărghită, *op.cit.*, 39; L. David, L. Mărghită, *ActaMN*, VI, 1969, 161, nr.V, 2.

⁴⁴ C.Pop, *Apulum*, X, 1972, 173-175, nr.1, fig.1.

⁴⁵ I. Andrișoiu, L. Mărghită, *op.cit.*, 39; *Catalogul Expoziției Naționale „Capodopere de artă romană în Dacia”*, Cluj-Napoca, 1995, 9, 25, nr.16.

⁴⁶ L. Teșosu-David, *Civiltă romană în România*, Roma, 1970, 203, F21.

⁴⁷ C.C. Petolescu, *op.cit.*, 157-159, fig.2/2; *Culte*, 102.

⁴⁸ C.C.Petolescu, *op.cit.*, 153-154, fig.1.

⁴⁹ M. Bărbulescu, *Sargetia*, XIII, 1977, 237, nr.175-180, cu bibliografia.

⁵⁰ Oct. Floca, *ActaMN*, V, 1968, 123.

⁵¹ Piesă inedită în Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva (nr.inv.3518).

⁵² C. Daicoviciu, *Sargetia*, II, 1941, 119.120, fig.1.

⁵³ D. Alicu, C. Pop, V. Cățanaș, *ActaMN*, XIII, 1976, 129-132; C. Pop, D. Alicu, *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, III, Caransebeș, 1979, 278.

⁵⁴ L. Teșosu-Marinescu, *Potaissa*, III, 1982, 113-116, fig.1a-b; *eadem*, *Akten*, 381-382, nr.4, fig.5-6, 385, nr.4 (analiză spectrală).

⁵⁵ *Eadem*, *Akten*, 382-383, nr.5, fig.7-8, 385, nr.5 (analiză spectrală).

⁵⁶ M. Bărbulescu, *Culte greco-romane în provincia Dacia* (prescurtare *CGRPD*), teză de doctorat, ms., Institutul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 1985, 87, nr.88.

⁵⁷ C. Pop, *Sargetia*, IX, 1972, 69, nr.4, fig.4.

⁵⁸ L. Marinescu, *Cercetări arheologice*, III, 1979, 405-408; L. Teșosu-Marinescu, *Akten*, 380, nr.1, fig.1, 385, nr.1 (analiză spectrală).

⁵⁹ L. Teșosu-Marinescu, *Akten*, 380-381, nr.2, fig.2-3, 385, nr.2 (analiză spectrală).

⁶⁰ *Eadem*, *op.cit.*, 381, nr.3, fig.4, 385, nr.3 (analiză spectrală).

⁶¹ C. Pop, *Sargetia*, IX, 1972, 69-70, nr.5, fig.5.

o toartă de recipient, ilustrând, de asemenea pe zeul *Cupido*, călare pe un delfin⁶³, patru aplici, tip medalioane circulare, cu reprezentări reliefate⁶⁴ (capul *Medusei-Gorgona*) – două bucăți, un acolit bacchic și un *genius cucullatus*), un picior-postament⁶⁵ (piesă de formă curbată, cu cap și ghiară de felină, folosită la o măsuță *tripos* sau făcând parte din categoria „Klapptische”), o aplică de mâner pentru casetă⁶⁶ (cap de leu, cu botul deschis), două mânere pentru obiecte neidentificate (posibile sertare), unul cu cap de leu, plasat pe o rozetă, imitând petalele unei flori⁶⁷, celălalt, în genul literei „S”, cu extremitățile terminate în câte o ghindă⁶⁸ și, în sfârșit, o altă aplică circulară, traforată, cu motiv decorativ compus din trompete și cârcei de viță-de-vie⁶⁹.

Deși rândurile de față nu-și propun să semnaleze în mod special, podoabele și piesele vestimentare, descoperite la *Micia*, totuși, poate, se cere a fi amintit grupul de litere, din bronz, „VT” (în ligatură) și „E”, aparținând centiroanelor de tip „VTRE FELIX”⁷⁰, elemente de echipament militar, destul de rar întâlnite în Imperiul roman (în Dacia se cunosc doar șase piese⁷¹ cu astfel de funcționalitate).

Pasajul următor se referă la *teracotele figurate*, la Vețel fiind destul de puține descoperiri ale genului, dar această stare de fapt este departe de a fi alarmantă, marea cantitate de vase, din lut, provenite din localitate și identificarea aceluia amintit complex de cinci cuptoare pentru ars ceramică⁷² pot proba și o producție mai masivă de teracote, - să sperăm -, depistată de viitoarele cercetări arheologice.

Piesele cunoscute se rezumă la un cap masculin grotesc⁷³, apoi, la un grup de alte statueti, găsite în zona Mintia – Vețel⁷⁴ (cuplu de divinități pe tron, figura unui efeb, un cal-jucărie), câteva fragmente neesențiale etc.

Ultima categorie de monumente micienze figurate o constituie *produsele gliptice*⁷⁵, ce oferă un evantai larg de reprezentări, printre care trebuie exemplificate imaginile divinităților din pantheonul clasic greco-roman și egiptean, eroi mitici, profile, capete și busturi masculine, feminine, de copii și de împărați, animale, semne zodiacale, ființe fantastice, elemente florale, diverse recipiente ș.a.

Folosite fie ca talismane, însemne sigilare, fie ca obiecte de podoabă (pandantive, ornamente pentru castroanele de inele), confecționate din diferite varietăți de pietre semiprețioase, sticlă ori pastă vitroasă, intagliile și cameele, descoperite la *Micia* (în special, cu ocazia construirii căii ferate Deva – Arad, la începutul secolului al XX-lea, când s-a recoltat un numeros material arheologic, astăzi, mult prea risipit), prezintă o situație neobișnuită, de altfel, din păcate, similară și în alte localități din țara noastră⁷⁶. Față de cantitatea mare a pieselor depistate, cercetătorii nu au abordat, până în prezent, cu seriozitate, problema ființării unei/unor *officinae* locale, deși, cu siguranță, ele au existat. Ideea acreditării unui important centru de prelucrare gliptică la Vețel se bazează pe numărul considerabil de pietre gravate și reliefate, a celor semifinite ori rebutate, a nucleelor de varietăți mineralogice din care obiectele au fost confecționate și, - nu în ultimul rând -, a particularităților artistice și stilistice, dacă acestea pot fi evidențiate.

În încheiere, considerăm că exemplificările, prezentate mai sus, sunt suficiente spre a conferi *Micie* caracteristicile unui important centru cultural al provinciei Dacia sau, cel puțin, a unei aglomerări umane, cu o accelerată dezvoltarea preurbană. Un simplu *pagus* nu ar fi putut crea, în toate domeniile (în special, artistic), o asemenea civilizație superioară, de fapt, o situație, de fapt, situație similară întâlnită și în cazul localității *Sucidava*⁷⁷, din Oltenia de astăzi.

Oricum, măreția *Micie* de odinioară trebuie reliefată prin toate mijloacele și sacrificiile necesare.

⁶² Idem, *ActaMN*, XX, 1983, 472-473, nr.II, 7, fig.III/7 (piesă eronat interpretată ca aplică).

⁶³ *CGRPD*, 83, nr.34.

⁶⁴ C. Pop, *ActaMN*, XX, 1983, 471, nr.II, 1, fig.III/1, nr.2, 2, fig.III/2, nr.II, 4, fig.III/4, nr.II, 5, fig. III/5.

⁶⁵ Piesă inedită (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, din Cluj-Napoca, nr.inv.5.676).

⁶⁶ C. Pop, *ActaMN*, XX, 1983, 477, nr.II, 6, fig.VI/2.

⁶⁷ Idem, *op.cit.*, 473, nr.II, 8, fig.IV/1.

⁶⁸ Măner nepublicat (Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva, nr.inv.11.634).

⁶⁹ L. Mărghitan, *SCIV*, 21, 4, 1970, 583, fig.6; A. Rusu, *Sargetia*, XIV, 1979, 178, nr.21, pl.IV/2.

⁷⁰ L. Petculescu, *Muzeul Național*, VII, 1983, 72, nr.1-2, fig.1/1-2.

⁷¹ Idem, *op.cit.*, 69-73.

⁷² *Supra* nota 9.

⁷³ C. Pop, *Sargetia*, IX, 1972, 68, nr.3, fig.3.

⁷⁴ Teracotele, nepublicate, se păstrează în colecția de antichități romane a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca (în ordine, nr.inv.v.845, I 8.048, I 8.046).

⁷⁵ Pentru aceste reprezentări, *supra* nota 20.

⁷⁶ De pildă, descoperirile de la *Porolissum*, *Sucidava* etc.

⁷⁷ D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974; idem, *Oltenia romană*. ed.IV, 1978, *passim* ș.a.

MONUMENTS FIGURÉS DÉCOUVERTS À MICIA

Résumé

Les auteurs mettent en discussion les catégories des monuments figurés découverts à *Micia* (Vețel, dép. de Hunedoara).

Les monuments ont été confectionnés de divers variétés de pierre, de bronze, de terre-cuite et produits glyptiques, ayant en même temps, des divers fonctions: pièces votives, funéraires, objets de ornement, aussi, que des objets utilitaires.

Les observations archéologiques et utilitaires prouvent que *Micia* a été un important centre artistique de la Dacie romaine (spécialisé, surtout, dans l'usinage d'édicules), que a dépassé ainsi la condition d'un *pagus*, comme est considéré la localité dans les inscriptions.

Religia romană prin caracterul ei sincretic, extrem de flexibil, permitea fiecărui actant al vieții sociale și religioase să-și constituie propria sumă politeistă, în dependență directă de preocupările sale zilnice, pe de o parte, iar pe de alta, de originea sa etnică ori socială.

Fenomenul religios era astfel plasat într-un continuu proces de transformare și de adaptare la cerințele specifice fiecărui membru al comunității în parte. Trebuie indicat însă faptul că această flexibilitate și libertate de a alege era doar o parte dintr-un ansamblu mult mai larg, care cuprindea și norme extrem de precise și de rigide în ceea ce privește partea oficială a vieții religioase, mai precis de sacralizare a Imperiului și implicit a împăratului.

Familia reprezenta și la romani elementul de bază al societății. Caracterul ei este, prin excelență, patriarhal, șeful familiei - *pater familias* - putându-și exercita autoritatea absolută (*auctoritas*), unică și nelimitată, asupra soției, copiilor și sclavilor. Printre atribuțiile sale se număra și administrarea proprietății familiei (*bonorum administratio*), precum și coordonarea activităților economice ale familiei (Alföldi 1975, p. 4).

În perioada secolelor I-III p. Chr., religia în Imperiul Roman se manifestă sub egida *sumei de politeisme* (Bărbulescu 1984, *passim*; Husar 1999, p. 294) și a *mozaicului de divinități* (Bărbulescu 1984, p. 131-165) pe care fiecare actant religios și le compunea în funcție de preferințele spirituale, de originea etnică ori socială.

Cu toate acestea, pentru epoca imperială, bibliografia de specialitate (Christ 1992, p. 562 sqq.; Husar 1999, p. 295) sesizează o diminuare a pietății, ajungându-se la o formalizare a fenomenului religios și a trăirilor, din perspectiva actantului religios, fapt reflectat de forma stereotipă a multor inscripții votive și reprezentări figurative.

De remarcat este, în acest context, individualizarea cultului, fiecare personaj manifestându-și pietatea în solitudine. Astfel, religia individuală se va restrânge asupra adorării unui număr limitat de divinități, care își exercitau autoritatea spirituală strict asupra domeniilor de activitate ale celui care le invocă, iar familia avea, în acest context, un rol major (Petolescu 2000, p. 256).

În Lumea Romană, în accepțiune generală casa și familia sunt supuse atributelor de protejare exercitate de triada *Penates* - *Lares* - *Focul sacru*, simbolizat de *Vesta* (Baumann 1982, s.v. *Penates*).

Pe de altă parte (Roscher 1902-1909, p. 1880), din punct de vedere terminologic, *di penates* nu constituie un nume individual, ci sub acest termen se ascunde o categorie de zei, ca în cazul *di indigetes* sau *di novensides*. *Penus* însemna rezerva de alimente necesare pentru casă pe perioada unui an întreg. În casa romană veche, în condițiile modeste ale traiului cotidian, nu exista o încăpere aparte pentru *penus*, locul acestuia fiind în *atrium* (în partea din spate a acestuia) (Roscher 1902-1909, p. 1882).

De multe ori se vorbește despre suma divinităților care protejau o casă prin întrebuințarea termenului generic de *Penates* ai casei. Numărul acestora nu era prestabilit, fiind când mai mare, când mai mic, putând fi întâlnite aproape toate divinitățile, legate de cele mai multe ori de meseria „stăpânului casei”. Astfel, *Mercurius* este amplasat printre *Penates* de comerciant, *Vesta* de brutar, *Volcanus* de fierar, foarte frecvent putând fi întâlnite și reprezentări ale zeilor *Iuppiter*, *Hercules*, *Fortuna* sau *Venus* (Roscher 1902-1909, p. 1887).

La modul general, *Penates* erau divinități care protejau familia. În numeroase cazuri, se poate sesiza confundarea acestora cu *Lares*. Diferența dintre cele două entități spirituale consta în faptul că *Lares* constituie elemente de legătură ale familiei cu lumea defuncțiilor, spre deosebire de *Penates*, la care o astfel de caracteristică nu poate fi întâlnită. O altă deosebire se referă la faptul că *Lares* dețin o sferă mult mai largă de activități pe care le protejează, putând fi întâlniți în invocări care au ca finalitate protejarea terenurilor agricole și a drumurilor, pe când *Penates* au ca domenii stricte casa și statul.

Alături de *Penates* și *Vesta*, în fiecare casă romană se manifesta o atenție deosebită acordată Larilor (Fredouille 2000, p.114-149), ei putând fi identificați sub numele de *Lar familiaris*. Se consideră că (Wissowa 1902, p. 148) acești *Lares* nu își au originea în casă, ci ar fi provenit din mediul agrest.

Cultul lor se desfășura în jurul unui *lararium*, amplasat în cazul casei din mediul urban, în *tablinium* sau *atrium* (Grimal 2000, p. 18), dar putea fi amplasat și în grădină, așa cum poate fi observat la

Pompei (Etienne 1970, p. 217). În mediul rural, locul de amplasare al *lararium*-ului era în *atrium* (Lascu 1965, p. 156).

În *Gallia* și *Germania*, un cult al divinităților casei, exprimat prin existența unor locașuri de cult apare doar după cucerirea romană. *Lares* și *Genii* au fost figurile centrale ale noului cult, reorganizat de *Augustus* și se presupune, pentru acest spațiu, că primii *Lari* au fost aduși de armată, punând bazele cultului casei (Kaufmann-Heinemann 1998, p. 166).

Spre deosebire de *Penates*, *Larii* erau considerate "genii tutelare", al căror altar era căminul (*focus*) din *atrium* (Petolescu 1996, p. 298). Ei apar reprezentați în ipostaza de tineri, care purtau pe cap o ghirlandă din foi de laur, cu tunică scurtă, ridicând un *rhyton*.

În ceea ce privește Dacia Romană, în cadrul divinităților cu atribuții de protecție a casei și familiei (Macrea 1969, p. 364-365), îi putem întâlni pe *Lares*, *Penates*, *Iuno* și alte divinități. De asemenea, este atestată și practicarea cultului lui *Silvanus*, cu epitetul *Domesticus*.

Lares sunt atestați în Dacia printr-un număr redus de monumente epigrafice (2), la care se adaugă reprezentările figurative, care numeric nu depășesc cifra 8 și asupra cărora vom reveni ulterior. Având în vedere caracterul cultului *Larilor* și orientarea acestuia în cele două direcții: de divinități protectoare ale casei și divinități asociate cultului oficial, ar putea surprinde penuria de atestări epigrafice ale acestora în Dacia.

La *Apulum*, *P. Catius Sabinus*, un *tribunus militum legionis XIII Geminae*, ridică un altar prin care sunt invocate 12 divinități, (EDH, nr. HD018876: *Dis Penatibus Lari/bus Militaribus Lari / Viali Neptuno Saluti / Fortunae Reduci / (A)esculapio Dianae / Apollini Herculi / Spei Fa(v)ori P(ublius) Catius / Sabinus trib(unus) mil(itum) / leg(ionis) XIII g(eminae) v(otum) l(ibens) s(olvit)*, prezentând un adevărat "pantheon personal" (Bărbulescu 1984, p. 141).

De remarcat este faptul că doar *Penates*, din inscripția mai sus amintită, ar putea fi identificați drept divinități cu un caracter precis, de protejare a casei și familiei. *Larii* pomeniți de *Catius Sabinus*, nu se circumscriu în acest areal, al spiritualității căminului, valențele lor în acest context având mai mult un caracter militar. Înclinăm a crede că divinitățile pomenite de *Catius Sabinus* constituie acea categorie generică de *Penates*, care au reprezentat obiectul central al *larariului* său.

Cel de-al doilea monument epigrafic (IDR, III, 2, 206), în care sunt atestați *Lares*, provine de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, fiind vorba despre o dedicație făcută de *Q. Axius Aelianus*, procurator al Daciei *Apulensis* (Macrea 1969, p. 364): *Fortunae / Reduci Lari / Viali Romae / Aeternae / Q(uintus) Axius Aelia- / nus v(ir) e(gregius) proc(urator) / aug(g(ustorum)) / Ioni*. Se pare că și în acest caz, *Lares* sunt menționați în virtutea reformei întreprinse în anul 7 a. Chr. de *Augustus*. Probabil că astfel poate fi interpretată și asocierea lui *Iuppiter Optimus Maximus* cu *Lares militares*, la *Aquincum*, pe monumentul epigrafic ridicat de *M. Iallius Bassus*, *legatus Augusti pro praetore* (EDH, nr. HD016657: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Laribus Militaribus M(a)rc(us) / Iallius Bassus / leg(atus) Aug(usti) / pr(o) pr(aetore)*).

În ceea ce privește reprezentările figurative ale unor *Lari* în Dacia (Pop 1974, p. 599-607), acestea provin de la Brădeni (Sibiu), Micia, Orlea (Orlea), *Romula*, *Sucidava* și încă un *Lar* descoperit în Transilvania, dar locul exact nu este cunoscut. Tipul caracteristic este de *Lares ludentes* (Petolescu 1996, p. 298). De la *Ulpia Traiana* provin alte două statuete (Pop-Rusu 1978, p. 185-188).

În cazul piesei de la *Sucidava*, este vorba despre o statueta din bronz, care "reprezintă un *lar* dansând, pe bust cu tunică scurtă, cizmulite în picioare, încununat și având în mâini *patera* și un *rhyton*" (Tudor 1968, p. 394), așadar, din punct de vedere tipologic, făcând parte din categoria *Lares ludentes*. Totodată, D. Tudor consideră că piesa de la *Sucidava*, este un import din Occident, unul similar descoperindu-se în *Gallia*.

Larul de la Orlea se prezintă ca "un tânăr îmbrăcat cu o tunică scurtă, strânsă într-o centură, cu cizme ușoare și înalte; ține în stânga o *pateră*, iar cu dreapta ridică un corn de belșug (*acum rupt*)" (Tudor 1968, p. 394, Pl. 105, 2).

Pe de altă parte, *Lar-ul* de la *Sucidava*, este identificat într-o lucrare mai recentă (Țeposu Marinescu-Pop 2000, p. 69) cu un *lar angusticlavius*, pe baza celor două benzi verticale de pe *tunica*, încrustate cu aramă.

Alt *Lar*, cel care se presupune că a fost descoperit în Transilvania, este tot un *Lar angusticlavius*, dar îi lipsesc atributele. Prin analogiile făcute de către cei care au analizat statueta (Țeposu Marinescu-Pop 2000, p. 70), s-ar putea trage concluzia că a fost produs într-un atelier din Italia.

În ceea ce privește *Larul* de la *Micia*, acesta a fost descoperit în *horreum*, și îi lipsește atributul din mâna stângă. Analogiile piesei sunt considerate și ele piese de import din Italia (**Țeposu Marinescu-Pop 2000**, p. 71).

Referitor la statuetele de *Lari* descoperite în Dacia, o sinteză a interpretării acestora ar putea fi redată astfel:

Nr. Crt.	Loc de descoperire		Tipul iconografic	Atribute	Datare (sec.)	Obs.
1.	Sucidava	Strat arsură fortif. Romană târzie	<i>Lares angusticlavis</i>	<i>Rhyton</i>	I p. Chr.	-
2.	Transilvania?	?	<i>Lares angusticlavis</i>	<i>Rhyton?</i>	I p. Chr.	-
3.	Orlea	?	<i>Lares compitales</i>	<i>Rhyton?</i>	I-II	-
4.	Brădeni	?	<i>Lares compitales</i>	<i>Rhyton?</i>	II	-
5.	Micia	<i>Horreum</i>	<i>Lares familiaris</i>	<i>Rhyton</i>	I	-
6.	Deva	<i>Villa rustica</i>	<i>Lares compitales</i>	<i>Rhyton</i>	I	-
7.	Romula	?	<i>Lares compitales</i>	<i>Rhyton</i>	I	-
8.	Ulpia Traiana	?	<i>Lares compitales</i>	-	I	-

De menționat este faptul că doar la două din statuetele reprezentând *Lari* se cunoaște locul exact de descoperire. Astfel, *Larul* de la *Micia* a fost descoperit în *horreum*, aparținând probabil unui militar, iar în cazul *Larului* de la *Deva*, descoperit în *villa rustica*, acesta făcea parte din categoria *Lares compitales*, protejând probabil gospodăria. O deducere a unui caracter mai precis a statuetelor de *Lar*, pe baza locului de descoperire, nu se poate realiza.

Faptul că în cazul majorității reprezentărilor figurative de *Lari*, apare ca atribut un *rhyton*, sugerează că este vorba de *Lares compitales* (**Țeposu-Marinescu – Pop 2000**, p. 73).

Cunoscute ca locuri în care se oficia cultul *Larilor*, *lararia* sunt foarte puțin cunoscute în Dacia. Singura piesă de cult de acest gen, atestat până în prezent în provincia Dacia, pare a fi cea de la *Apulum* (**Băluță 2001**, p. 193-197), însă atribuirea fragmentului de *aedicula* practicării cultelor casei trebuie privită cu circumspecție.

Este vorba despre o piesă arheologică descoperită întâmplător în Partoș, care a fost identificată cu un element provenind dintr-un *lararium*. Piesa este fragmentară, din ea s-au păstrat „colțul stâng anterior cu aproape jumătate din fronton; un rest din acroteră; capitelul unei colonete; o parte din latura stângă și o mică porțiune din acoperiș și tavan” (**Băluță 2001**, p. 194).

Adorarea *Larilor* era realizată cu ajutorul unor *aediculae* sau unor nișe de perete, care aveau rolul fie de a păstra statuetele de *lari* sau, conțineau imagini pictate ale *larilor*. Exemple în acest sens, sunt prezente la Pompei, cum ar fi *aedicula* din *Casa del Larario del Sarno* (Fig. 1), nișa cu *Gorgoneion*, flancată de doi *lari* (Fig. 2), *aedicula* din *Casa lui Menandru* (Fig. 3) sau *larariul* din *Casa dei Vettii*, care prezintă imaginea unui *Genius*, flancat de doi *Lari* (Fig. 4).

Se consideră că prezența acestor *aediculae* dedicate *Larilor*, denotă un statut social mai ridicat, existând diferite modalități de practicare a cultului *Larilor*, de la reprezentarea acestora pe picturile parietale ale caselor, la existența unor altare din lemn (**Quatember 1999**, p. 2).

Pe de altă parte, în ceea ce privește spațiul Daciei Romane, mai poate fi presupusă prezența unui *lararium* la *Tibiscum*, prin intermediul unui *labrum* descoperit în încăperea B a clădirii a VII-a din *vicus*. Lipsa altor piese arheologice în context face însă dificilă atribuirea acestui *labrum* cultului *Larilor*.

Piesa, realizată din marmură și așezată pe o colonetă din același material, a fost descoperită pe peretele nordic al încăperii, fiind primul obiect de cult de acest gen din Dacia (**Benea-Bona 1994**, p. 66-67, 112). Astfel de obiecte pot fi întâlnite la autorii antici, însă fără indicarea formei, fiind sprijinite pe un picior care le ridică la înălțimea potrivită. Un astfel de *labrum* (**Cabrol-Leclercq 1928**, 881-882) se găsește la băile vechi din Pompei, având un suport gros, masiv, de formă circulară și se presupune că ele aveau rolul de a păstra apa purificată, necesară pentru *lustratio*, caracteristica ei fiind o cantitate de sare pe care o conținea (**Rich 1862**, p. 334-335).

Incluși tot în această categorie a *zeilor casei*, *Penates* sunt atestați în câteva inscripții, cum ar fi cea dedicată lui *Iupiter Optimus Maximus et Dis Penatibus* (CIL, III, 1081). De asemenea, în mai sus menționata inscripție, ridicată de *P. Catius Sabinus*, la *Apulum*, îi putem întâlni pe aceștia alături de alte 11 divinități. Totuși, în ceea ce-i privește pe *Penates* în Dacia, adorarea lor era legată mai mult de latura oficială a cultului, rolul lor de protectori ai casei fiind în mai mică măsură relevant.

Lares sunt atestați în Dacia printr-un număr relativ redus de monumente epigrafice, existând doar câteva menționări, la care se adaugă reprezentările figurative, printre care unele reprezintă manifestări ale cultului oficial. De menționat este faptul că în cazul *Larilor* și a reprezentărilor lor figurative, credem că s-ar putea vorbi despre circulația unor importuri de statuete, putându-se întâlni, probabil, o situație similară cu cea din provinciile germanice, unde adorarea acestora este ceva specific doar după instaurarea stăpânirii romane.

Numărul relativ redus (circa opt piese) pentru spațiul Daciei a unor astfel de reprezentări, s-ar putea explica prin faptul că aceste statuete se bucurau de o atenție și de o grijă sporită, pierderea lor semnificând semne malefice pentru întreaga familie, dar și datorită relativei slabe răspândiri a lor în spiritualitatea locală.

Referitor la invocarea acestora pe epigrafele din Dacia, interesantă este epigrafa consacrată de *P. Catius Sabinus* la *Apulum*, care provine din mediul militar și care realizează pe altar invocarea a 12 divinități: "*Dis Penatibus, Laribus militariibus, Lari viali, Neptuno, Saluti, Fortunae Reduci, Aesculapio, Dianae, Apollinis, Herculi, Spei, FAVOR*", prezentând un adevărat "*pantheon personae*".

În altă ordine de idei, la persoanele cu statut social mai ridicat în cadrul provinciei, se poate observa o apropiere de latura oficială a divinităților casei, cea reprezentată de caracterul lor de protejare a Casei Imperiale.

Pe de altă parte, dacă ne referim la *Penates* ca sumă a unor zeități care protejau casa, ar putea fi luate în considerare și numeroasele statuete ale unor zeități care ar fi putut fi puse în nișe sau *Lararia*, fiind mai puțin probabil caracterul decorativ al acestora.

Nu în ultimul rând, se poate presupune că practicarea cultului unor divinități aflate în legătură cu casa și familia a fost mult mai vastă, desfășurată la nivelul familiei, în sine. În sprijinul acestei idei, ar putea servi și numeroasele descoperiri de *turribula*, atât în mediul militar, dar și în cel civil.

Cu toate că funcția acestui tip de ceramică este controversată, vasele de acest tip au folosit la rituri și ritualuri domestice. Unii cercetători le consideră accesorii în practicarea unor culte (Miglbauer 1990, p. 31). Luate în ansamblu, cele mai multe piese arheologice de acest tip au fost descoperite în castre. De remarcat este faptul că, în castre, majoritatea vaselor *turribulum* provin din barăci (situație întâlnită în castrul de la Buciumi, cf. Chirilă et alii 1972, p. 51-52). Nu în ultimul rând, este de remarcat prezența acestor vase în edificii de cult. Astfel, descoperirile în acest context prevalează la *Ulpia Traiana*, templul lui *Liber Pater* (Soroceanu 1979, p. 552-576). Aici este evidentă prezența vaselor în contexte religioase, întărind ipoteza utilității vasului de tip *turribulum* ca și component al dotării unui templu (Cagnat – Chapot 1920, p. 184).

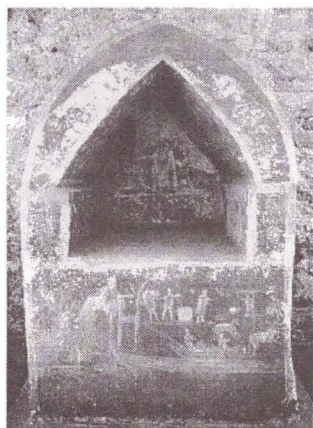

Fig. 1

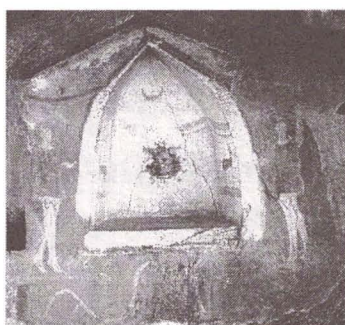

Fig. 2

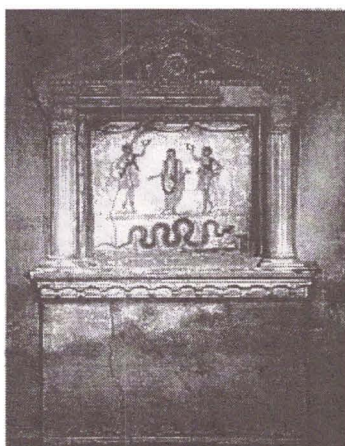

Fig. 4

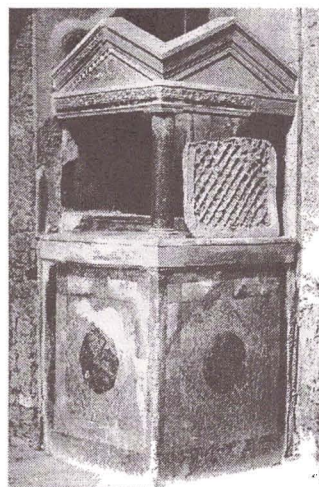

Fig. 3

- Fig. 1** *Aedicula, Casa del Larario del Sarno, Pompei, (după Quatember 1999, Fig. 3);*
- Fig. 2** *Nișă cu Gorgoneion, flancată de doi Lari, Pompei, (după Quatember 1999, Fig. 2);*
- Fig. 3** *Atrium, Casa lui Menandru, Pompei, (după Clarke 1991, p. 11, Fig. 5);*
- Fig. 4** *Genius flancat de Lari, Casa dei Vettii, Pompei (după Fröhlich 1991, Pl. 7);*

BIBLIOGRAFIE

- Alföldi 1975 G. Alföldi, *Römische Sozial-Geschichte*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1975.
- Baumann 1982 V. Baumann, Penates, în *Enciclopedia Civilizației Romane*, București, 1982
- Băluță 2001 Cl. L. Băluță, Sanctuarul zeilor Lares de la Apulum, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001.
- Bărbulescu 1984 M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984
- Benea-Bona 1994 Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994.
- Cabrol-Leclercq 1928 F. Cabrol, H. Leclercq, în *Dictionnaire d'archeologie chretienne et liturgie*, VI, Paris, 1928.
- Cagnat-Chapot 1920 R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'Archéologie romaine*, II, Paris
- Chirilă et alii 1972 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Das Römerlager von Buciumi. Beiträge zur Untersuchung des Limes der Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca
- Christ 1992 K. Christ, *Geschichte der Römischen Kaiserzeit. Von Augustus bis zu Konstantin*, Ed. C.H. Beck, München, 1992
- Clarke 1991 J. R. Clarke, *The House of Roman Italy 100 BC – AD 250: Ritual, Space and Decoration*, University of California Press, Berkeley, 1991
- Etienne 1970 R. Etienne, *Viața cotidiană la Pompei*, București, 1970.
- Fredouille 2000 J. Cl. Fredouille, *Dicționar de civilizație romană*, București, 2000.
- Fröhlich 1991 F. Fröhlich, *Lararien – und Fassadenbilder in den Vesuvstädten. Untersuchungen zur „volkstümlichen“ pompeianischen Malerei*, în *Ergh. RM*, 32, 1991
- Grimal 2000 P. Grimal, *Viața în Roma Antică*, București, 2000.
- Husar 1999a A. Husar, *Gesta Deorum per Romanos*, Târgu Mureș, 1999
- Kaufmann-Heinemann 1998 Annemarie Kaufmann-Heinemann, *Götter und Lararien aus Augusta Raureka. Herstellung, Fundzusammenhänge und sakrale Funktion figürlicher Bronzen in einer römischen Stadt, Augst, 1998.*
- Lascu 1965 N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, București, 1965.
- Macrea 1969 M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969.
- Miglbauer 1990 Renate Miglbauer, *Die Gefäßkeramik der Grabung Wels Marktgelände*, în *ActaRCRF*, Supl. 7
- Petolescu 1996 C.C. Petolescu, *Lares*, în *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, II, București, 1996
- Petolescu 2000 C.C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista până la sfârșitul Antichității*, București, 2000.
- Pop 1974 C. Pop, *Un Iar în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, în *Apulum*, XII, 1974.
- Pop-Rusu 1978 C. Pop, Adriana Rusu, *Două statuete cu zeii Lares de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Apulum*, XV, 1978, p. 185-188.
- Quatember 1999 Ursula Quatember, *Ego Lar sum familiaris. Private Frömmigkeit und Religionsausübung im Hanghaus 2 in Ephesos*, în *Forum Archaeologiae*, 13/XII/99, (<http://farch.tsx.org/forum1299>).
- Rich 1862 A. Rich, *Illustriertes Wörterbuch der Römischen Alterthümer*, Ed. Firmin Didot, Paris – Leipzig, 1862.
- Roscher 1902-1909 W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, B.H. Teubner, Leipzig, 1902-1909.

Soroceanu 1979	Alina Soroceanu, Tipologia ceramicii romane din templul lui Liber Pater de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în ActaMN, XVI
Tudor 1968	D. Tudor, Ottenia Romană, ed. III, București, 1968.
Țeposu Marinescu - Pop 2000	Lucia Țeposu-Marinescu, C. Pop, Statuete de bronz din Dacia Romană, Monografii, I, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2000.
Wissowa 1902	G. Wissowa, Religion und Kultus der Römer, Ed. C.H. Beck, München, 1902

LARES ET PENATES IM RÖMISCHEN DAKIEN

Zusammenfassung

Die Laren und Penaten gehören in der Römischen Welt zur Gruppe der Hausgötter, ein Begriff durch welchen sie auch oft bezeichnet werden. Zur selben Kategorie gehört auch Vesta, die Göttin des Herdes, die aber in Dakien durch keine epigraphische oder bildliche Darstellungen belegt ist.

Was die Laren anbelangt ist in Dakien eine geringe Zahl von Inschriften vorhanden, bzw. eine aus Apulum, die Widmung des P. Catus Sabinus an 12 Gottheiten, und die andere aus der Hauptstadt der Provinz – Ulpia Traiana Sarmizegetusa, in der Inschrift des Q. Axius Aelianus, *procurator* der Dacia Apulensis. Nennenswert ist es, dass in der letzten Inschrift die Laren wieder zusammen mit anderen Götter verehrt werden.

Häufiger erscheinen bildliche Darstellungen der Laren in Sucidava, Orlea, Brădeni, Micia, Deva, Romula, Ulpia Traiana und aus einem unbekannten Ort in Siebenbürgen.

Die Penaten werden in den Inschriften am häufigsten zusammen mit Iuppiter Optimus Maximus verehrt, wahrscheinlich als Zeichen der Annäherung der Penaten des Kaiserkultes, nach der religiösen Reform des Augustus.

Nicht als letztes sollte man die Funden aus Apulum und Tibiscum in Betracht nehmen, nämlich Gegenstände (Bruchstück einer *aedicula* und ein *labrum*) die die Anwesenheit zweier Lararia andeuten.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1** *Aedicula, Casa del Larario del Sarno, Pompei, (apud Quatember 1999, Abb. 3);*
- Abb. 2** *Nische mit Gorgoneion und zwei Laren, Pompei, (apud Quatember 1999, Abb. 2);*
- Abb. 3** *Atrium, Haus des Menander, Pompei, (apud Clarke 1991, S. 11, Abb. 5);*
- Abb. 4** *Genius und Laren, Casa dei Vettii, Pompei (apud Fröhlich 1991, Abb. 7);*

CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUIREA ÎN BANAT ȘI TRANSILVANIA ÎN SECOLELE VII-VIII D. HR. (II. NECROPOLE ȘI MORMINTE IZOLATE)

Olivian Dulea

Probleme preliminare. Studiul următor este al doilea din mini-seria pe care ne-am propus să o ducem la bun sfârșit, în ideea de a prezenta starea actuală de cunoaștere a secolelor VII-VIII în Banatul românesc și Transilvania. După ce într-un articol anterior¹ ne-am ocupat de problema așezărilor și locuințelor, în cadrul acestuia vom analiza necropolele și mormintele izolate.

Vom urma aceeași structură ca în cazul articolului anterior, atașând la sfârșit o listă a punctelor arheologice unde s-au descoperit necropole sau morminte izolate, cu trimiteri bibliografice (Anexa I), numărul de ordine din dreptul fiecărei localități putând fi regăsit pe harta descoperirilor (fig. 1).

Dispunerea geografică și mărimea necropolelor. Analiza de față a pornit de la cercetarea materialului bibliografic de specialitate publicat, fapt ce ne-a permis identificarea pe hartă (v. fig. 1) a descoperirilor de necropole și morminte izolate. Se delimitează, astfel, pe baza concentrărilor de situri arheologice, trei grupe geografice:

I. Prima grupă cuprinde Banatul și teritoriul cuprins între Mureș și Crișul Alb, cu o concentrare ridicată între Mureș și Bârzava, în zona de câmpie a Banatului. În Banatul montan este prezentă o singură descoperire. Punem această lipsă pe seama insuficienței cercetări arheologice.

II. A doua grupă se întinde geografic între Valea Crișului Repede și Valea Crasnei. O densitate mai mare întâlnim între Valea Barcăului și Valea Crasnei.

III. A treia grupă cuprinde cele mai multe descoperiri, în spațiul cuprins între Valea Someșului și Valea Oltului. Cea mai mare densitate se află între Arieș și malul stâng al Târnavei Mari.

După mărime, necropolele pot fi clasificate în trei categorii: mici (între 2 – 10 morminte), mijlocii (11 până la 50 de morminte), mari (peste 50 de morminte)².

În Banat nu există decât necropole mici și morminte izolate. Acestea sunt greu de depistat, apărând de regulă într-un mod întâmplător (în timpul lucrărilor pentru construcții, lucrări publice, agricole, etc.). În acest sens, trebuie spus că este foarte posibil ca unele puncte arheologice cunoscute numai în urma perieghezei și menționate în literatura de specialitate ca „așezări”, să fie de fapt necropole.

Din datele de care dispunem reiese că, începând cu secolul VIII, se poate observa o scădere a ponderii mormintelor izolate și a necropolelor mici și mijlocii, concomitent cu creșterea importanței necropolelor mari, marea majoritate a mormintelor provenind din astfel de cimitire în perioada cuprinsă între începutul secolului VIII și începutul secolului IX.

Rit și ritual de înmormântare. Sunt bine reprezentate ambele rituri de înmormântare: înhumarea și incinerarea. După acest criteriu, necropolele se împart în trei categorii: de înhumare, de incinerare și birituale.

Ritualul de înmormântare se diferențiază, la rândul său, în primul rând în funcție de rit, apoi de perioadă istorică, apartenență culturală, credințe religioase, influențe externe.

*Mormintele de înhumare*³ sunt orientate în toate direcțiile posibile: E-V, V-E, N-S, S-N, cu variante intermediare. Datorită mențiunilor lacunare nu se poate stabili clar care dintre orientări este mai des folosită. Se pare totuși că orientarea V-E și apoi N-S predomină. Poziționarea scheletului față de punctele cardinale nu se modifică semnificativ de-a lungul secolelor VII-VIII. Față de secolele V-VI însă, când orientarea V-E era net superioară ca număr, începând cu secolul VII se observă o creștere a numărului mormintelor orientate N-S, datorită pătrunderii avarilor și a influențelor acestora⁴.

Forma gropii în care sunt depuși defuncții este în general ovală sau dreptunghiulară.

¹ Sub titlul *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (I. Așezări)*, primul studiu la care ne referim este în curs de apariție în revista *Analele Banatului din Timișoara*.

² Această clasificare s-a făcut pornind de la premiza că necropolele cu peste 50 de morminte atestă prezența unei comunități stabile, care și-a înmormântat defuncții în același loc o perioadă îndelungată de timp, delimitându-se de micile necropole ale avarilor sau triburilor aliate, care rareori trec de 12-15 morminte. Aceasta este desigur situația doar a spațiului studiat.

³ Observațiile care urmează sunt generalizări rezultate în urma analizei întregului material arheologic; de aceea, nu vor fi făcute trimiteri decât la cazuri particulare; pentru a vedea punctele arheologice în care s-au făcut diverse descoperiri de obiecte, facem trimitere la Anexa II.

⁴ N. Zugravu - Geneza creștinismului popular al românilor, București, 1997, p. 497;

Foarte rar apar urme ale unui sicriu de lemn (cum este de pildă la Sănandrei – „Ocsabrickel”⁵ sau Comloșu Mare – „Hunca Neții”⁶, ambele din județul Timiș). Adâncimea la care este depus decedatul variază între 0,35 - 1,85 m față de nivelul de călcare antic. Decedații erau așezați întinși pe spate, cu mâinile de-a lungul corpului sau pe piept, abdomen ori bazin. Picioarele sunt dispuse la rândul lor în diferite poziții. Deseori capul este înclinat spre înainte, dreapta sau stânga.

În unele situații, apare un ritual mai aparte. Părți ale scheletului erau secționare și dispuse în poziții anatomice anormale. La Sănandrei oasele antebrățelor împreună cu falangele erau desprinse de corp și dispuse de o parte și alta a picioarelor⁷. La Căpușu Mare – „Cânepiște”⁸ (județul Cluj), cimitir ce pare a aparține slavilor, la una din extremitățile gropii (cea dinspre est) se găsea scheletul gambelor și al labelor picioarelor, iar la extremitatea cealaltă se afla o grămadă formată din oase lungi, scurte, late. Craniul era așezat lângă aceasta grămadă sau chiar în interiorul ei. Este important de semnalat faptul că oasele au fost dezarticulate înainte de înhumare. În urma analizelor antropologice s-a concluzionat că decedații se fierbeau sau erau lăsați să putrezească, după care oasele erau dezarticulate și înhumate după ritualul descris mai sus. În mod sigur această practică ciudată se leagă de frica de strigoii⁹. Analogii cu acest ritual neobișnuit au fost găsite în Ungaria și Slovacia, în mediu slav influențat de cultura avară¹⁰.

În unele morminte se întâlnesc ofrande animaliere: comute, porcine, ovicaprine, pasări, ouă. În mormintele de călăreți apar caii, întregi sau fragmentari. Calul avea un rol psihopomp la populațiile nomade de stepă. Mormintele în care caii nu sunt depuși în întregime au fost atribuite kuturgunilor și gepizilor, iar datarea pentru acestea este cuprinsă între sfârșitul sec. VI - sfârșitul sec. VII¹¹. Abia la sfârșitul sec. VII avarii vor pătrunde, ei înșiși, în Transilvania, aducând ritualul tipic avar.

În mormintele de călăreți apar piese de hamașament (zăbale, scărițe), arme (lânci, sulite, topoare, săgeți, săbii), unelte (cuțite, amnare, piepteni), piese de îmbrăcăminte (de obicei cataramă, dar și nasturi și fibule), podoabe (aplici, cercei, mărgelă, pandantive). În celelalte morminte de bărbați, în locul obiectelor specifice călăreților, apar mai multe unelte (seceri, clești, tipare pentru aplici sau alte piese turnate, găleți din lemn). În mormintele de femei se depun de obicei obiecte de podoabă (cercei, brățări, mărgelă, inele, pandantive), unelte (cuțite, fusaiole, piepteni, găleți din lemn), piese de îmbrăcăminte (fibule, cataramă). În puține cazuri s-au găsit monede, element ce amintește de vechiul obicei privind obolul lui Charon. În majoritatea mormintelor se găsesc cioburi sau vase întregi așezate, în general, în zona capului. În aceste vase au fost turnate probabil lichide pentru a astâmpăra „setea” mortului¹².

În funcție de bogăția inventarului funerar, se pot observa diferențieri sociale. Astfel, mormintele celor săraci cuprindeau de regulă vase, cuțite, piepteni, mărgelă, cataramă, în timp ce membrii mai înstăriți ai comunității erau îngropați împreună cu obiectele scumpe, uneori chiar de aur.

În câteva cazuri în cimitirul de la Bratei – „Cimitirul nr. 2”, s-au descoperit în groapă urme de cărbuni, uneori depus pe un fund de vas¹³. Această practică trebuie legată de credința în nevoia defunctului de a avea lumină pe drumul spre lumea „de dincolo”¹⁴.

La Cicău – „Săliște”, într-un mormânt de călăreț¹⁵, au apărut cochilii de melc. Cochilia simbolizează credința într-o renaștere după moarte¹⁶. În spațiul studiat au mai apărut cochilii de melc într-un mormânt de incinerare de la Alba-Iulia, așa cum se va vedea mai jos.

Sunt puține cazuri de morminte fără nici un fel de inventar. Acestea nu trebuie legate neapărat de o eventuală apartenență la creștinism a defuncților, ci mai degrabă de nivelul social inferior al acestora. De asemenea s-au găsit și câteva cenotafuri, pentru cei al căror corp nu a putut fi înmormântat de comunitate. Există câteva situații (de pildă la Cicău – „Săliște”¹⁷) unde s-au descoperit craniile izolate, fără

⁵ A. Bejan - Banatul în secolele IV-XII, Timișoara, 1995, p. 80.

⁶ Fl. Medeleț; I. Bugilan - Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat, în Banatica, IX, 1987, p. 124;

⁷ A. Bejan, op. cit., p. 80-81.

⁸ I. I. Russu, I. Roth - Rit de înmormântare (sec. al VII-lea), în PA, II, 1956, p. 7-39.

⁹ Ibidem, p. 28.

¹⁰ Ibidem, p. 33.

¹¹ G. Bako - Elemente slave în necropola de la Bandu de Câmpie, în SCIV, XIII, 1962, 2, p. 451-453. M. Rusu - Transilvania și Banatul în sec. VI-IX, în Banatica, IV, 1977, p. 84.

¹² N. Zugravu, op. cit., p. 499.

¹³ E. Zaharia - Populația românească în Transilvania în sec. VII-VIII, București, 1977, p. 94.

¹⁴ N. Zugravu, op. cit., p. 500.

¹⁵ I. Winkler, M. Takacs, Gh. Păiuș - Necropola avară de la Cicău, în AMN, XIV, 1977, p. 274.

¹⁶ J. Chevalier, A. Gheerbrant, Dicționar de simboluri, București, 1994, vol. I, ed. fr. 1969, p. 342.

¹⁷ Ibidem, p. 279-280.

inventar. Până în acest moment, însă, nu se cunosc date suficiente pentru emiterea ipotezei practicării vreunui cult al craniilor.

Mormintele de incinerare se împart în două mari grupe:

- I. Cea a mormintelor plane
- II. Cea a mormintelor tumulare.

I. Mormintele din prima categorie s-au găsit la adâncimi cuprinse între 0,25 - 0,50 m față de nivelul antic de călcare. Acestea cuprind trei variante:

- morminte în groapă;
- morminte în groapă și urnă;
- morminte în urnă.

Mormintele în groapă predomină în prima parte a intervalului (de pildă la Bratei – „Cimitirul nr. 2”¹⁸, Sighișoara – „Dealul Viilor”¹⁹ ș.a.), în timp ce în sec. VIII-IX este net preponderentă varianta a III-a (la Ocna Sibiului – „Lab”²⁰, Gușterița²¹, Alba-Iulia – „Stația de salvare”²², Sopor de Câmpie – „Sinișaua”²³). Etapa de trecere se poate observa la Turdaș – „Valea Clocita”²⁴, necropolă datată înainte de jumătatea sec. VIII, unde, din 18 morminte 10 sunt în urnă și 8 în groapă.

Forma gropilor era în general ovală sau rotundă. În unele cazuri, groapa în care s-au depus rămășițele funerare era în prealabil lutuită și arsă, transformându-se într-o veritabilă urnă.

Urmele sunt vase relativ mari, lucrate cu mâna sau la roată. Se pare că nu erau special realizate cu scop funerar, ci unele vase casnice erau refolosite astfel. Urmele erau uneori acoperite cu cioburi mari, pietre ori cărămizi.

În groapă sau urnă se depuneau oasele calcinate rezultate în urma arderii corpului defunctului pe un rug situat în apropiere de cimitir. Alături de oase se depuneau bucăți de pământ ars și cărbune, resturi provenite din rug. Este posibil ca depunerea cărbunelui să fie una rituală, de aici fiind împrumutat ritualul depunerii cărbunelui în morminte de înhumare. Tot de ritualul de înmormântare trebuie legată prezența, în câteva morminte (Bratei – „Cimitirul nr. 2”, Sighișoara – „Dealul Viilor”, Ocna Sibiului – „Lab”) a unor bucăți de argilă, pietrificată sau nu, așezate într-o anumită ordine. Cercetătoarea Maria Comșa consideră că această practică trebuie legată de o anumită concepție privind purificarea rămășițelor celui decedat²⁶.

În urnă sau groapă se așezau o serie de obiecte ce formau inventarul funerar, de regulă sărăcăcios. S-au descoperit unelte (cuțite, amnare, fusaiole din lut), piese de îmbrăcăminte (cataramă, fibule), podoabe (cercei, pandantive, aplici, mărgelile), piese de harnașament (zăbale, scărițe), arme (vârfuri de săgeți, vârfuri de lance). Deseori apar și fragmente de vase, ori vase întregi. Într-o serie de morminte s-au găsit ofrande animale: păsări (preponderent), ovicaprine, bovine, porcine sau câini. Într-un mormânt de la Alba-Iulia – „Stația de salvare”, s-au găsit un număr mare de cochilii, legate, așa cum am mai spus, de ideea de renaștere²⁷.

În unele cazuri s-au putut delimita rămășițe ale ospățului funerar, propriu slavilor²⁸. Ospățul funerar a fost dedus în urma analizelor oaselor care prezintă urme de tăieturi ca și efecte ale fierberii și frigerii²⁹.

Inventarul funerar lipsește în foarte multe cazuri. De pildă la Ocna Sibiului – „Lab” și Gușterița doar circa 40% din morminte aveau piese de inventar³⁰.

¹⁸ I. Nestor, E. Zaharia - Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959-1972), în MCA, X, 1973, p. 194-197; E. Zaharia, op. cit., p. 91-94.

¹⁹ Gh. Baltag - Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara, în Marisia, IX, 1979, p. 86-87.

²⁰ D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski - Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, București, 1975, p. 140-170.

²¹ Ibidem, p. 249-270.

²² Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. I, București, 1994 (în continuare, EAVR, I), p. 84; Repertoriul arheologic al județului Alba, Alba-Iulia, 1995 (în continuare, Repert.Alba), p. 43. Al. V. Grossu, M. Blăjan, D. Botezatu - Mormântul cu ofrandă de moluște (sec. VIII e.n.) descoperit la Alba-Iulia - Stația de salvare, în vol. Din istoria Europei romane, Oradea, 1995, p.275-284.

²³ D. Protase, I. Țigara - Șantierul arheologic Sopor de Câmpie, în MCA, VI, 1959, p. 205.

²⁴ I. Hica, M. Blăjan - Un cimitir de incinerare din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba), în AMN, X, 1973, p. 641-652.

²⁵ M. Comșa - Câteva date referitoare la folosirea lutului ars și nears în ritualul funerar al unor morminte de incinerare din sec. VI-X de pe teritoriul României, în AMN, XXXIII, 1996, 1, p. 228.

²⁶ Ibidem, p. 232.

²⁷ Al. V. Grossu, M. Blăjan, D. Botezatu, op. cit., p. 276-278.

²⁸ N. Zugravu, op. cit., p. 495, 499.

²⁹ De pildă, la Ocna Sibiului – „Lab”; v. D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, op. cit., p. 180.

³⁰ Ibidem, p. 224-260.

În final, trebuie amintită o particularitate ce o întâlnim în cadrul necropolei de la Ocna Sibiului, atribuită slavilor. Aici apare evidentă practica sacrificării femeilor/fetelor la moartea bărbaților/băieților. Din cele 88 de morminte studiate de reputații antropologi D. Nicolaescu-Plopșor și W. Wolski, în 82 această practică este prezentă³¹. Toate celelalte morminte, în care era înmormântat un singur defunct, aparțineau unor femei care se pare că au murit din cauze naturale. Există numeroase izvoare din acea perioadă, care dovedesc practica curentă a sacrificării femeilor la moartea bărbaților în cadrul triburilor slave³².

II. A doua categorie de morminte de incinerare este cea formată din **sepulturi tumulare**. S-au descoperit doar patru astfel de necropole, la: Sântandrei – „La colomb”³³, Nușfalău³⁴, Someșeni³⁵, Apahida³⁶. Urmărind dispunerea lor pe hartă, pare a fi vorba de una sau mai multe comunități legate între ele, venind dinspre nord-vest spre sud-est. Toate datează din sec. VIII-IX și aparțin slavilor vestici care au pătruns în Transilvania în această perioadă. Tumuli³⁷ au diametrul de 14-20 m, o formă cvasirotundă și înălțimea păstrată de 0,50 - 2,00 mm. Erau realizați în felul următor: pe o suprafață plană se făcea o groapă rectangulară cu laturile în lungime de 1,50 - 3,00 m și cu o adâncime de 0,35 - 0,50 mm. Deasupra acestei gropi, la nivelul solului antic, se așeza un podeț din lemn ce era sprijinit la colțuri pe stâlpi așezați vertical în groapă. Pe acest podeț erau așezate rămășițele pământești rămase în urma incinerăției, ca și ofrandele și obiectele de inventar. Peste acest ansamblu se ridica o movilă de pământ.

Într-un singur caz³⁸ s-au găsit pe platformă două grămezi de oase umane, ceea ce ar dovedi practicarea și aici a sacrificiului uman. Oasele nu au fost însă supuse unui studiu, prin umare nu există vreun argument serios în această chestiune. În același tumul se observă o depunere ulterioară a unor vase ceramice și a unor oase de animale.

Inventarul funerar cuprinde vase, găleți din lemn, aplici tumate, inele, cercei, câteva obiecte metalice cu utilizare incertă, ofrande animale. Vasele de diferite tipuri formează principala categorie de piese de inventar.

Materialul arheologic

a) Unelte și instrumente (v. Anexa II/a):

- *unelte și instrumente din os:*

Pieptenii (fig. 2) îi găsim îndeosebi în necropole. Au de obicei două șiruri de dinți, cu două excepții (un pieptene din așezarea din sec. VII – începutul secolului VIII de la Poian – „Culmea Pietroasă”³⁹ și un altul din necropola din sec. VIII - IX de la Ocna Sibiului – „Lab”⁴⁰), care sunt cu un singur șir. În necropole îi întâlnim atât în mormintele de femei cât și în cele de bărbați. Necropolele în care se întâlnesc piepteni bilaterali se încadrează între sfârșitul sec. VI și a doua jumătate a sec. VII⁴¹. Pieptenii cu un singur rând de dinți sunt mai târzii, apărând în spațiul intracarpatic în a doua jumătate a sec. VII, fapt dovedit de prezența ambelor tipuri în așezarea de la Poian – „Culmea Pietroasă”⁴². Acest al doilea tip de pieptene a fost utilizat în întregul sec. VIII, întâlnindu-se în necropola de la Ocna Sibiului – „Lab”, datată în sec. VIII-IX.

La Ocna Sibiului – „Lab” au apărut *mânere din os*⁴³.

La Bratei – „Cimitirul nr. 2”⁴⁴ s-a găsit un *recipient* pentru păstrat sarea, confecționat dintr-un corn.

- *unelte și instrumente din lut:*

³¹ Ibidem, p. 194.

³² Ibidem, p. 190-193, unde se găsește o prezentare a acestor izvoare.

³³ M. Comșa - Unele considerații privind organizarea socială în regiunile din nord-vestul României în sec. IV-IX, în *Crisia*, IV, 1974, p. 71.

³⁴ M. Comșa - Slavii pe teritoriul R.P.R. În secolele VI-IX, în *lumiina cercetărilor arheologice*, în SCIV, X (1959), 1, p. 71-73; M. Rusu, op. cit., p. 205.

³⁵ M. Macrea - Necropola slavă de la Someșeni (Cluj), în MCA, V, 1959, p. 519-527; M. Macrea - Șantierul arheologic Someșeni - Cluj, în MCA, VI, 1959, p. 515-522.

³⁶ M. Rusu - Populațiile turce, slavii și autohtonii din bazinul carpato-dunărean în veacurile VI-IX, în *AIAC*, 21, 1978, p. 127.

³⁷ Vezi M. Macrea, op. cit., p. 518-519.

³⁸ La Someșeni, M. Macrea, op. cit., p. 517.

³⁹ Z. Szekely - Așezări din sec. VI-XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior, în SCIVA, XLIII, 1992, 3, p. 268.

⁴⁰ D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, op. cit., p. 225.

⁴¹ Necropolele de la Căpușul Mare – „Cănepiște”, Iclod – „Pământul Vlădicii”, Noșlac – „Livadă”, Socodor – „Găvăjdia”.

⁴² Z. Szekely, op. cit., p. 268, 274.

⁴³ D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, op. cit., p. 225.

⁴⁴ E. Zaharia, op. cit., p. 75.

Singurele obiecte din lut întâlnite în morminte sunt *fusaiolele* (fig. 3), care se regăsesc în descoperiri datate din întreaga perioadă studiată. Cele mai multe au forme bitronconice ce se întâlnesc fără modificări în întregul interval. Aceeași este situația fusaiolelor de formă cilindrică, mai puține ca număr. Fusaiolele erau lucrate din lut, cu mâna sau la roată, apoi arse, având culori ca: roșcat, cenușiu, cafeniu. Unele erau decorate înainte de ardere, prin incizii, cu cercuri concentrice, raze sau linii în zig-zag.

- *unelte și instrumente din lemn:*

Într-o serie de morminte s-au descoperit urmele unor *găleți* din lemn legate cu cercuri din fier sau bronz (fig. 4). Gălețile au o formă tronconică sau cilindrică. După sistemul de prindere, se împart în două categorii:

- cu mâner mobil - forma propriu-zisă de găleată;
- cu apucători din lemn în partea superioară; înălțimea acestor recipiente variază în jurul a 20 cm⁴⁵.

Aceste obiecte se găsesc mai ales în morminte, răspândite de-a lungul întregii perioade analizate.

Din trei descoperiri provin urme ale unor *sicrie* din lemn. Siturile de unde provin aparțin întregului interval de timp discutat. Sicriile erau confecționate fie din scânduri legate cu scoabe, fie din trunchiuri de copac scobite.

La Band⁴⁶ apar urme ale ceea ce par *cutii* din lemn.

- *unelte și instrumente din piatră:*

Râșnițele manuale rotative sunt obiecte obișnuite în așezări⁴⁷, mai puțin în morminte. În cadrul secolelor analizate, numai la Berghin – „În perii”⁴⁸, necropolă din sec. VIII – IX s-au descoperit râșnițe. De obicei, aceste unelte se confecționau din tuf vulcanic. Prezența acestor râșnițe atestă indirect practicarea agriculturii de comunități cărora le aparțineau.

De la Band⁴⁹ și Noșlac – „Livadă”⁵⁰, prima fiind necropolă din sec. VI – VII, iar cea de-a doua din sec. VII, provin *pietre de ascuțit* (cute) confecționate din gresie.

Într-o serie de necropole s-au găsit bucăți de *cremene*. Complexele arheologice aparțin întregii perioade analizate. Prin frecarea sau baterea cremenelor cu amnarul se făceau scânteii care ajutau la aprinderea focului. Prezența cremenelor în morminte se leagă de nevoia de „a lumina” drumul mortului spre „lumea de dincolo”⁵¹.

- *unelte și instrumente din metal:*

Cuțitele (fig. 5) sunt cele mai des întâlnite obiecte în morminte. Nu se poate face o distincție cronologică sau tipologică, majoritatea cuțitelor având un aspect unic: muchie dreaptă curbată spre vârf, cu capătul opus prelungindu-se printr-o limbă care era introdusă într-un mâner din lemn sau corn. Lama e îngustă, iar lungimea ei variază între 6,5 - 13,5 cm.. La Ghibom – „Gruul Fierului”, necropolă din sec. VII - X s-a descoperit un brici pentru ras⁵².

Amnarele (fig. 6) apar îndeosebi în morminte, de asemenea datorită legăturii cu ideea de „luminare” a drumului defunctului spre drumul de dincolo. Amnarele sunt confecționate din fier și au corpul bombat, iar brațele sunt ridicate. Se întâlnesc trei tipuri:

- un tip timpuriu, cu brațe scurte, întoarse, și cu capetele rotunjite (fig. 6/7), datându-se din sec. VI-VII (Pișcolț – „Nisipărie”⁵³, Bratei – „Cimitirul nr. 2”⁵⁴);
- un tip des întâlnit, încadrat în sec. VII-VIII, cu brațele mai lungi, întoarse și apropiate de regiunea bombată (fig. 6/1-2, 5-6);
- al treilea tip este târziu, din sec. VIII-IX, brațele fiind lipite de partea bombată (fig. 6/3-4) (Timișoara – „Podul Mодоș”⁵⁵).

⁴⁵ A. Bejan - Necropola de înmormântare din secolele VIII-IX e.n. de la Timișoara - Podul Mодоș, în AMN, XX, 1983, p. 494.

⁴⁶ EAIVR, I, p. 156.

⁴⁷ V. studiul nostru amintit mai sus, pentru mai multe detalii.

⁴⁸ Repert.Alba, p. 56.

⁴⁹ EAIVR, I, p. 157.

⁵⁰ Repert.Alba, p. 130.

⁵¹ N. Zugravu, op. cit., p. 500.

⁵² I. Al. Aldea; E. Stoicovici; M. Blăjan - Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghibom (comuna Berghin, jud. Alba), în Apulum, XVIII, 1980, p. 158.

⁵³ I. Nemeti - Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu-Mare), în SCIVA, XXXIV, 1983, 2, p. 139.

⁵⁴ E. Zaharia, op. cit., p. 70.

Topoarele (fig. 7) au fost utilizate atât ca unelte, cât și ca arme. S-a considerat necesară analiza acestei categorii la grupa uneltelor pentru a nu crea confuzii. În plus, într-un mormânt de călăreț în care se întâlnește, de pildă, un topor și o seceră, este greu de susținut una sau alta dintre variante. Topoarele erau confecționate din fier și aveau muchia alungită, iar deseori corpul toporului se lărgea în jurul găurii de înmănușare. Aveau o lungime de 13-18 cm. Nu se pot stabili diferențe cronologice, acest tip fiind răspândit constant de-a lungul întregului interval istoric.

Secerile (fig. 8) găsite se realizau din fier și aveau o lamă curbată mai scurtă sau mai lungă. Sunt răspândite uniform din punct de vedere cronologic.

Cuiele descoperite în morminte erau confecționate din fier și aveau floarea cvadrilobată sau trilobată, cu o lungime de 7-10 cm.

La Band⁵⁶ și Noșlac – „Livadă”⁵⁷, necropole de înhumatie din perioada timpurie, s-au descoperit clești din fier. Tot de la Noșlac⁵⁸ provin câteva exemplare de ace și pensete.

b) *Arme* (v. Anexa II/b):

Vârfurile de lance (fig. 9) sunt obiecte des întâlnite în mormintele de războinici, mai ales avari sau influențați de cultura avară. Aceste descoperiri includ întreaga perioadă cuprinsă între sfârșitul sec. VI- și încep. sec. IX. Se confecționau din fier prezentând tub de înmănușare și fiind cunoscute două categorii principale:

- prima este formată din exemplare având secțiunea de formă romboidală (fig. 9/1-4, 8-10, 17): Aiud – „Școala de viticultură”⁵⁹, Band⁶⁰, Gâmbaș⁶¹, Lopadea Nouă⁶², Mediaș – „Dumbravă”⁶³, Măgina⁶⁴, etc.) acest tip apare de timpuriu în spațiul intracarpatic (încă de la sfârșitul sec. VI). Se va menține de-a lungul întregului sec. VII, până cel târziu la începutul sec. VIII, când va dispărea (ultimele exemplare cunoscute sunt cele de la Aiud, Gâmbaș și Măgina).

- a doua categorie cuprinde vârful de lance cu tășurile lărgite și secțiune oval-alungită (fig. 9/5, 7, 11-16). Se întâlnește și o variantă a cărei exemplare sunt decorate prin incizie, cu triunghiuri și cerculețe. Vârful de lance din această a doua categorie se întâlnesc alături de cele din prima categorie, în necropole ca cele de la Aiud⁶⁵ și Gâmbaș⁶⁶, date în sec. VII - încep. sec. VIII. La Câmpia Turzii⁶⁷, necropolă datată la sfârșitul sec. VII - încep. sec. VIII, este reprezentată doar cea de-a doua categorie. Aceasta nu apare în necropolele de la Band (prima jumătate a sec. VII) și Lopadea Nouă (sec. VII). Prin urmare, acest tip de lance apare spre sfârșitul sec. VII, eventual spre începutul sec. VIII. O dovadă în acest sens este și inventarul necropolelor din regiunea Bačka (nordul Serbiei). În cadrul acestor necropole date între ultimul sfert al sec. VII și primul sfert al sec. VIII, s-au descoperit exemplare din ambele categorii, cele din prima categorie fiind încă majoritare⁶⁸. Acest al doilea tip îl va înlocui pe primul în cursul sec. VIII. Este posibil ca acest tip să fi fost adus de un nou val de avari de la sfârșitul sec. VII. E puțin probabil să fi existat în Pannonia înainte de acest moment, deoarece ar fi fost documentat mai de timpuriu în Transilvania datorită kuturgurilor și gepizilor, așa cum s-a întâmplat cu alte obiecte de factură avară. O altă posibilitate ar fi ca, odată cu sfârșitul sec. VII, cultura materială avară să se fi modificat datorită unor cauze interne sau a unor influențe apusene.

Lungimea vârfulor de lance descoperite variază între 20-45 cm.

În cazul *vârfulor de săgeți* (fig. 10) ce provin din acest interval de timp, se cunosc mai multe tipuri :

⁵⁵ A. Bejan, *Necropola de înhumatie...*, p. 490.

⁵⁶ K. Horedt - *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XII*, București, 1958, p. 70.

⁵⁷ *Repert. Alba*, p. 130.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ K. Horedt, *op. cit.*, p. 91-92.

⁶⁰ *EAIVR*, I, p. 156.

⁶¹ K. Horedt, *op. cit.*, p. 96, 99.

⁶² *Ibidem*, p. 101.

⁶³ D. Botezatu, M. Blăjan - *Mormântul prefeudal (sec. VI e.n.) de la Mediaș (jud. Sibiu). Studiu arheologic și antropologic*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 347-348.

⁶⁴ H. Ciugudeanu - *Mormântul unui călăreț avar de la Măgina, jud. Alba*, în *SCIVA*, XXV, 1974, 3, p. 459.

⁶⁵ K. Horedt, *op. cit.*, p. 92.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 99.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 94.

⁶⁸ L. Gere - *Bacskai avar leletek*, în *A Wosinski Mor Muzeum Evkonyve*, XX, 1998, Szeged, p. 83, 87-91.

- primul tip cuprinde exemplare cu peduncul (fig. 10/1), iar corpul propriu-zis al săgeții se prezintă sub forma unei limbi alungite, oval-alungită în secțiune. Este un tip mai vechi, rar întâlnit, ce îl regăsim până la începutul sec. VIII (Bratei – „Cimitirul nr. 2”⁶⁹, Căpușul Mare – „Cânepiște”⁷⁰, Heria⁷¹ - descoperite izolată);

- al doilea tip cuprinde săgeți cu trei aripioare și peduncul (fig. 10/4-6, 9-11). Este cel mai răspândit tip, întâlnindu-se de-a lungul întregii perioade, atât la Mediaș – „Dumbravă”⁷² sau Lechința de Mureș – „Săliște”⁷³ (sec. VI-VII), cât și în așezările de la Gornea – „Căunița de Sus”⁷⁴ ori Popeni-Cuceni⁷⁵ (sec. VIII-IX);

- al treilea tip este format din exemplare în formă de spin (fig. 10/3), foarte rar întâlnit. Aparține mai mult sec. VI, în perioada analizată apărând doar la Mediaș – „Dumbravă”⁷⁶;

- al patrulea tip este cu trei aripioare și tub de înmănușare (fig. 10/2) întâlnindu-se în sec. VI-VII la Căpușul Mare – „Cânepiște”⁷⁷, Sâmpetru German – „Magazin”⁷⁸, Mediaș – „Dumbravă”⁷⁹;

- ultimul tip cuprinde exemplarele cu tub de înmănușare și corpul format dintr-o lamă cu două „cârlige” laterale. Apare pe la sfârșitul sec. VI- începutul sec. VII (Lechința de Mureș – „Săliște”⁸⁰), menținându-se de-a lungul întregului interval cronologic (Bratei – „Cimitirul nr. 2”⁸¹, Lăpușel – „Ciurgău”⁸² sau Popeni-Cuceu⁸³, ambele așezări din sec. VIII-IX).

Lungimea exemplarelor cunoscute este cuprinsă între 4-10 cm.

Săbiile (fig. 11) găsite sunt de obicei drepte, eventual cu lama puțin curbată, cu unul sau două tăişuri. Aveau un peduncul introdus într-un mâner din lemn, lungimea totală variind între 63 și 90 de cm. Starea exemplarelor nu permite o tipologie mai detaliată. Apar mai mult în morminte atribuite kuturgurilor sau gepizilor decât în cele avar.

Pumnale apar într-o serie de necropole dispuse uniform în întreaga perioadă. Prezintă un peduncul nu prea lung, care se introducea într-un mâner din lemn. Lama este dreaptă, cu o muchie îngroșată și vârf ascuțit. Lungimea pendulează între 15 și 23 cm, iar lățimea lamei este de cca. 2 cm. Se păstrau în teci din lemn.

Din două descoperiri (Band⁸⁴ și Sâmpetru German – „Magazin”⁸⁵) provin resturile unor *coifuri* (fig. 12). Sunt alcătuite din plăcuțe din metal (argint sau fier), îmbinate în partea superioară și fixate cu nituri sau sârmă, iar în cea inferioară erau legate cu un cerc din metal. Ambele coifuri datează de la sfârșitul sec. VI - prima jumătate a sec. VII, aparținând mediului germanic. Un exemplar asemănător cu cele două, realizat din fier, a fost găsit la Steinbrunn⁸⁶, în Austria meridională, teritoriu aparținând longobarzilor. Exemplarul datează de la jumătatea secolului VI.

c) *Piese de hamașament* (v. Anexa II/c):

Scărițele de șea (fig. 25) formează o altă categorie de obiecte ce se găsesc numai în morminte. Se pot împărți în trei categorii⁸⁷:

- prima categorie cuprinde scărițe cu arcul de formă cvasirotundă, iar urechea este realizată prin strangularea barei ce formează arcul scăriței (fig. 25/2). În spațiul intra - carpatic apare încă de la

⁶⁹ E. Zaharia, op. cit., p. 83.

⁷⁰ I. G. Russu, I. Roth, op. cit., p. 19.

⁷¹ K. Horedt, op. cit., p. 101.

⁷² D. Botezatu, M. Blăjan, op. cit., p. 347.

⁷³ EAVR, II, p. 303.

⁷⁴ D. Teicu; Gh. Lazarovici - Gornea, Timișoara, 1998, p. 18.

⁷⁵ I. Stanciu; Al. V. Matei - Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva considerații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania, în AMP, XVIII, 1994, p. 138.

⁷⁶ D. Botezatu, M. Blăjan, op. cit., p. 348.

⁷⁷ K. Horedt și col. - Șantierul "Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj", în SCIV, III, 1952, p. 317.

⁷⁸ E. Dörner - Mormânt din epoca avară la Sâmpetru German, în SCIV, XI, 1960, 2, p. 424-425.

⁷⁹ D. Botezatu, M. Blăjan, op. cit., p. 348.

⁸⁰ EAVR, II, p. 303.

⁸¹ E. Zaharia, op. cit., p. 83.

⁸² I. Stanciu - Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (cercețările arheologice din anii 1992-1993), în Eph.Nap., IV, 1994, p. 302.

⁸³ I. Stanciu, Al. I. Matei, op. cit., p. 138.

⁸⁴ EAVR, I, p. 156.

⁸⁵ E. Dörner, op. cit., p. 425.

⁸⁶ S. Gasparri - I Longobardi, Firenze, 1990, p. 20.

⁸⁷ Cf. K. Horedt, op. cit., p. 76.

începutul secolului VII (Sâmpetru German – „Magazin”⁸⁸) și se folosește până la începutul sec. VIII⁸⁹ (Valea lui Mihai – „Retalj”⁹⁰, Teiuș – „Cetățuie”⁹¹, Aiud⁹²).

- în cea de-a doua categorie se încadrează exemplarele cu arcu de formă patrulateră cu colțurile rotunjite și cu urechea lucrată separat de corpul scăriței. Acest tip este contemporan cu precedentul, la Aiud⁹³ fiind reprezentate ambele categorii. Se încadrează cronologic între începutul sec VII și primul sfert al sec. VIII⁹⁴.

- a treia categorie este formată din scărițe cu urechea lucrată separat, cu corpul scăriței arcuit în partea superioară, iar placa orizontală, ce servește pentru sprijinirea tălpii, este îndoită în jos și apoi trasă în sus (fig. 25/1, 3-5). Este tipul cel mai des întâlnit. Apare după jumătatea sec. VII (Lopadea Nouă – „Șanțuri”⁹⁵) și se menține în întreaga perioadă ulterioară (Timișoara – „Podul Mодоș”⁹⁶, sec. VIII-IX). În timp, forma devine mai arcuită.

Zăbalele (fig. 13) se găsesc deseori în mormintele secolelor VII-VIII. Acestea se împart în două tipuri⁹⁷:

- primul tip este al zăbalelor cu bare, la capătul cărora se găsesc inele prin care se treceau curelele căpăstrului (fig. 13/2-3). În spațiul intracarpatic apar în prima jumătate a sec. VII (Sâmpetru German – „Magazin”⁸⁸) și dispar la începutul sec. VIII (Aiud – „Școala de viticultură”⁹⁹, Teiuș – „Cetățuie”¹⁰⁰).

- al doilea tip este format din zăbale cu bare și psalii laterale (fig. 13/1, 4-6). Sunt mai evoluate, întâlnindu-se din a doua jumătate a sec. VII¹⁰¹ (Deta – „La cariera de nisip”¹⁰², Noșlac – „Livadă”¹⁰³, Valea lui Mihai – „Retalj”¹⁰⁴), menținându-se și la sfârșitul sec. VIII- încep. sec. IX, prin exemplarul de la Timișoara – „Podul Mодоș”¹⁰⁵. Acest tip de zăbale este cel mai bine reprezentat prin descoperiri.

O variantă a tipului cu psalii este cea cu psaliile în formă de S, cunoscându-se două exemplare: Bratei – „Cimitirul nr. 2”¹⁰⁶ și Timișoara – „Podul Mодоș”¹⁰⁷.

Dintr-un mormânt de călăreț din necropola de la Cicău – „Săliște”¹⁰⁸ (sec. VII - încep. sec. VIII) provine ceea ce pare a fi urmele unei *șei*. Este vorba de mai multe plăcuțe fragmentare din table de fier, legate între ele prin nituri, care făceau plăcuțele mobile. De aceste fragmente erau lipite mai multe bucăți de lemn și părți de țesătură din cânepă, ce ar fi putut forma partea interioară a *șei*¹⁰⁹. Este numai o ipoteză ce va putea fi verificată prin cercetări ulterioare.

La Săcuieni – „Dâmbul Vereș”¹¹⁰, într-un mormânt de la sfârșitul sec. VII - încep. sec. VIII (datat greșit în sec. VIII-IX), s-au găsit, de asemenea, urme de la o *șea*, reprezentată de mici plăcuțe legate între ele cu nituri și fragmente lemnoase, precum și un disc lamelar, realizat prin presare, pe care se observa urme din țesătura *șei*. Datorită eroziunii nu se poate stabili structura acesteia¹¹¹.

d) Piese de vestimentație (v. Anexa II/d):

⁸⁸ E. Dörner, op. cit., p. 425.

⁸⁹ Cf. și L. Gere, op. cit., p. 87-92.

⁹⁰ I. Nemeti, op. cit., p. 145.

⁹¹ K. Horedt, op. cit., p. 104.

⁹² Ibidem, p. 91.

⁹³ K. Horedt, op. cit., p. 91.

⁹⁴ Cf. L. Gere, op. cit., p. 88-91.

⁹⁵ K. Horedt, op. cit., p. 101.

⁹⁶ A. Bejan, Necropola de înhumatie..., p. 490.

⁹⁷ Cf. K. Horedt, op. cit., p. 76.

⁹⁸ E. Dörner, op. cit., p. 425.

⁹⁹ K. Horedt, op. cit., p. 92.

¹⁰⁰ Ibidem, p. 104.

¹⁰¹ Cf. I. Kovrig - The Devavanya Cemetery, în Avar Finds in the Hungarian National Museum, Budapesta, 1975, p. 121-157.

¹⁰² O. Dulea - Un mormânt din epoca avară descoperit întâmplător la Deta (jud. Timiș), mss.; comunicare susținută la Sesiunea națională de comunicări științifice studențești, Oradea, martie, 1999; în curs de publicare în revista *Arhé*, Timișoara.

¹⁰³ Repert. Alba, p. 130.

¹⁰⁴ I. Nemeti, op. cit., p. 145.

¹⁰⁵ A. Bejan, Necropola de înhumatie..., p. 494.

¹⁰⁶ E. Zaharia, op. cit., p. 89.

¹⁰⁷ A. Bejan, Necropola de înhumatie..., p. 494.

¹⁰⁸ I. Winkler, M. Takacs; Gh. Păiuș - Necropola avară de la Cicău, în AMN, XIV, 1977, p. 270.

¹⁰⁹ Ibidem, p. 271.

¹¹⁰ Z. Nanassi, I. Wilhelm - Un mormânt din epoca târzie a migrațiilor la Săcuieni, în AMP, XX, 1996, p. 127.

¹¹¹ Ibidem, p. 127.

S-au inclus în această categorie obiecte având scopuri practice în încheierea sau susținerea vestmintelor ori a echipamentului militar. Totodată, sunt cuprinse și cataramele ce susțineau piesele de hamașament. S-a recurs la această soluție datorită prezentării nediferențiate (în majoritatea cazurilor) în bibliografia de specialitate, a cataramelor vestimentare și a celor pentru hamașament.

Cataramele (fig. 14) reprezintă principala categorie de piese de vestimentație. Erau confecționate din fier, bronz sau argint (rar). Au forme simple, de obicei fără placă, circulare, rectangulare, trapezoidale, existând însă și exemplare cu placă, în timp ce alte exemplare fac parte din așa numitul tip *Sucidava*. S-a găsit și un exemplar de tip *Păpa*¹¹². Le vom descrie pe rând:

a) cataramele circulare (ovale sau rotunde) (fig. 14/1, 3, 10-11) au o structură simplă, fiind folosite atât la centurile vestimentare, cât și la prinderea șei. Sunt confecționate din fier sau bronz. Aparțin unui tip mai vechi, ce se menține de-a lungul întregii perioade a secolelor VII-VIII într-un număr relativ ridicat;

b) cataramele rectangulare (pătrate sau dreptunghiulare) (fig. 14/2, 5-7, 12) sunt folosite în aceleași scopuri, materia primă fiind tot bronzul sau fierul. Și acest tip se întâlnește în întregul interval de timp, într-un număr chiar mai mare decât precedentul;

c) catarama trapezoidală (fig. 14/4), având aceeași structură simplă și fiind realizate din aceleași metale. Se găsesc într-un număr redus, fiind cunoscute doar la Band¹¹³ și Bratei – „Cimitirul nr.2”¹¹⁴.

d) cataramele cu placă (fig. 8-9, 13-14) au forme circulare, trapezoidale, triunghiulare și rectangulare. Acestea prezintă pe corpul propriu-zis al cataramii o plăcuță din fier, bronz sau argint realizată prin turnare sau presare și decorată cu motive zoomorfe, fitomorfe ori geometrice. Se găsesc într-un număr redus, fiind răspândite în întregul interval de timp (Band¹¹⁵, Câmpia Turzii¹¹⁶, Someșeni¹¹⁷).

e) cataramele de tip *Sucidava* erau formate dintr-un cap dreptunghiular și un corp oval. De obicei, în corp este tăiată o cruce sau o mască umană. Aparține mai mult sec. VI, dispariția acestui tip fiind legată de înfrângerea statului gepid de către avari¹¹⁸. Exemplarele, care se încadrează între sfârșitul sec. VI și prima jumătate a sec. VII, sunt reduse numeric (Bratei – „Cimitirul nr.3”).

g) cataramele de tip *Păpa* au un apendice în forma de P, în timp ce pe corp se găsește o pereche de capete stilizate de păsări, cu ochii redați prin cerculețe. Sunt lucrate rudimentar din bronz. Acest tip derivă din mai vechiul *Salona-Histria*. Datează din prima jumătate a sec. VII. În teritoriul analizat apare un singur exemplar într-un mormânt din necropola nr.3 de la Bratei¹¹⁹, iar în întreg spațiul românesc mai apare la Sărata Monteoru, Histria și Capul Dolojman (jud. Tulcea)¹²⁰.

Fibulele (fig. 15), o a doua categorie după numărul de descoperiri, sunt confecționate de regulă din bronz, mai rar din argint. Se cunosc două tipuri:

- primul tip este alcătuit din așa numitele fibule „digitate” (fig. 15/2-4), numite și *Coșoveni* sau *Gâmbaș-Coșoveni*¹²¹. Sunt alcătuite dintr-un cap, aureolat de niște butoni, cu corpul terminându-se de obicei într-un cap humanoid. Uneori mai prezintă și niște brațe laterale, având forma unor capete stilizate de păsări. Au fost greșit atribuite uneori slavilor, ele aparținând de fapt mediului germanic¹²². Este posibil ca, la origine, să fi apărut în atelierele bizantine ce produceau pentru gustul barbarilor¹²³. În spațiul analizat acest tip este preponderent, întâlnindu-se în complexe arheologice datate între sfârșitul sec. VI și a doua jumătate a sec. VII (Gâmbaș, Noșlac – „Livadă”).

- al doilea tip este cel cu piciorul întors pe dedesubt, înfășurat pe arc. Erau realizate, în general, din bronz turnat. Deși în sec. VI a funcționat la Tumu- Severin un atelier pentru realizarea fibulelor din

¹¹² A. Madgearu - Despre cataramele de tip *Păpa* și unele probleme ale sec. al VII-lea, în SCIVA, XLIV, 1993, 2, p. 172.

¹¹³ EAVR, I, p. 156.

¹¹⁴ E. Zaharia, op. cit., p. 88.

¹¹⁵ EAVR, I, p. 158.

¹¹⁶ K. Horedt, op. cit., p. 94.

¹¹⁷ M. Macrea - Necropola slavă de la Someșeni (Cluj), în MCA, V, 1959, p. 520.

¹¹⁸ R. R. Heitel - Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia. II. Piesele din metal, în SCIVA, XXXVII, 1986, 3, p. 239; EAVR, I, p. 264.

¹¹⁹ A. Madgearu, op. cit., p. 172.

¹²⁰ Ibidem, p. 171-174.

¹²¹ K. Horedt, op. cit., p. 78.

¹²² S. Gaspari, op. cit., p. 2, 22.

¹²³ A. Petre - Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI-VII e.n., în SCIV, XVII, 1966, 2, p. 273.

această categorie¹²⁴, acest tip apare reprezentat în Banat și Transilvania abia în a doua jumătate a sec. VII (Valea lui Mihai – „Retalj”¹²⁵).

La Căpușul Mare – „Cânepiște”¹²⁶ (fig. 15/1) și Ghirbom – „Gruul Fierului”¹²⁷ (necropole din sec. VII și, respectiv, sec. VIII-X) s-au refolosit fibule romane din bronz.

Capetele (limbile) de centură (fig. 16) aveau o formă dreptunghiulară, ce se arcuiește în capătul care se suprapunea capătului curelei. Erau realizate din bronz, fier sau argint, prin presare sau turnare, în funcție de perioada căreia îi aparține descoperirea:

- limbile de curea realizate din tablă prin presare se încadrează între ultimul sfert al sec. VI și primul sfert al sec. VIII (incluzând și perioada de tranziție în care piesele turnate și cele presate coexistă pentru o perioadă de aproximativ 40 de ani. Erau confecționate din tablă de bronz, fiind decorate cu motive geometrice (Sâmpetru German - „Magazin”¹²⁸, Socodor¹²⁹).

- limbile de curea realizate prin turnare aparțin perioadei cuprinse între ultimul sfert al sec. VII și începutul sec. IX. Decorul este schimbat: în locul celui geometric apare cel fitomorf și, mai ales, zoomorf (Sânandrei – „Ocsabrickel”¹³⁰, Teiuș – „Cetățuie”¹³¹), după ce în perioada de tranziție apar și exemplare turnate cu decor geometric (Câmpia Turzii¹³²).

Pendantivele de centură sunt piese din metal atașate centurii, obișnuite în aria culturală avară. Având o balama, de ele se puteau prinde diverse obiecte sau arme. Toate exemplarele sunt turnate din bronz, cu o singură excepție: un exemplar de la Someșeni¹³³ ce era turnat din argint. Aparțin perioadei cuprinse între ultimul sfert al sec. VII și începutul sec. IX. Erau decorate cu motive fitomorfe, zoomorfe sau, mai rar, antropomorfe (Timișoara – „Podul Mодоș”¹³⁴). Au forme complexe (trilobată, arcuită, sau de lălea).

Nasturii (fig. 17) au fost găsiți în morminte din intervalul cuprins între începutul sec. VII și începutul sec. VIII. Aceștia erau realizați din tablă de bronz presată și aveau formă semisferică sau poligonală (Peregu Mare¹³⁵, Săcuieni – „Dâmbul Vereș”¹³⁶, Sănnicolau Mare¹³⁷, Valea lui Mihai – „Retalj”¹³⁸).

Dintr-o serie de necropole provin *verigi din metal* (fig. 18), cu ajutorul cărora se prindeau de centură diverse accesorii. Aceste verigi erau confecționate din fier, bronz sau argint. În teritoriul intracarpatic le întâlnim începând cu perioada de tranziție (sfârșitul secolului VII – începutul secolului VIII). Există câteva exemplare ce au anumite particularități. O verigă de la Timișoara – „Podul Mодоș”¹³⁹ și o alta de la Someșeni¹⁴⁰ aveau și o mică plăcuță care se aplica pe centură. La Valea lui Mihai – „Retalj”¹⁴¹ s-a găsit o piesă cu trei plăcuțe din fier.

e) *Obiecte de podoabă* (v. Anexa II/e)

După materialul din care s-au realizat, obiectele de podoabă se împart în două categorii:

- a) obiecte de podoabă din metal (aur, argint, bronz, fier).
- b) obiecte de podoabă din alte materiale (os, sticlă, piatră, lut).

-*obiecte de podoabă din metal:*

Cerceii (fig. 19) de diferite tipuri formează principala categorie de obiecte de podoabă. Aceștia erau folosiți atât de femei cât și de o parte a bărbaților. De aceea, se întâlnesc în morminte atribuite ambelor sexe. Erau confecționați din aur, argint sau bronz. Pot fi împărțiți în mai multe categorii:

¹²⁴ A. Bejan - Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin, în AMN, XIII, 1976, p. 257-278.

¹²⁵ I. Nemeti, op. cit., p. 146.

¹²⁶ K. Horedt și col., op. cit., p. 317.

¹²⁷ I. Al. Aldea, E. Stoicovici; M. Blăjan, op. cit., p. 158.

¹²⁸ E. Dörner, op. cit., p. 425.

¹²⁹ D. Popescu - Cercetările arheologice din R.P.R., din anul 1948, în Studii. Revista de știință și filozofie, II, 1949, 1, p. 90.

¹³⁰ A. Bejan, Banatul în secolele..., p. 81.

¹³¹ K. Horedt, op. cit., p. 104.

¹³² Ibidem, p. 94.

¹³³ M. Macrea, op. cit., p. 520.

¹³⁴ A. Bejan, Necropola de înhumatie..., p. 490.

¹³⁵ Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior - jud. Arad, Timișoara, 1999 (în continuare, Repert.Ar.) p. 102.

¹³⁶ Z. Nanassi; I. Wilhelm, op. cit., p. 127.

¹³⁷ Fl. Medeleț - O descoperire de factură avară la Sănnicolau Mare (jud. Timiș), în An.Ban., VI, 1998, p. 307.

¹³⁸ I. Nemeti, op. cit., p. 146.

¹³⁹ A. Bejan, Necropola de înhumatie..., p. 490.

¹⁴⁰ M. Macrea, op. cit., p. 520.

¹⁴¹ I. Nemeti, op. cit., p. 148.

1. *Cercei simpli* (fig. 19/12) formați doar dintr-o verigă;

2. *Cercei stelați* (fig. 19/19-20, 22, 24-29, 31) realizați prin turnare, cel mai des întâlniți, cu două variante:

- cu veriga simplă, de aceasta fiind atașat un decor stelat. Apar încă din a doua jumătate a sec. VII, în mediul gepid¹⁴², menținându-se de-a lungul sec. VII (Gâmbaș¹⁴³), pentru a dispărea apoi la începutul sec. VIII (Câmpia Turzii¹⁴⁴).

- cu partea inferioară a verigii transformată într-o lunulă decorată (fig. 19/24). De lunulă era prins pandantivul stelat. Dan Gheorghe Teodor fixează greșit limita cronologică superioară pentru acești cercei perioada anilor 680-700¹⁴⁵. Aceștia apar atât în cursul sec. VII (Cicău – „Săliște”¹⁴⁶), cât și mai târziu (Teiuș – „Cetățuia”¹⁴⁷). Această variantă este de fapt o combinație între cercei din prima variantă și cei din a doua categorie;

3. *Cercei confecționați prin turnare, cu partea inferioară a verigii în formă de lunulă* (fig. 19/16) decorată în tehnica filigranului. Apare probabil înaintea variantei a doua a primei categorii, cea mai timpurie descoperire înregistrându-se la Bratei – „Cimitirul nr.2”¹⁴⁸, iar cea mai târzie în așezarea din sec. VIII-IX de la Gornea – „Căunița de Sus”¹⁴⁹. Aceasta categorie de cercei mai cunoaște o variantă în care lunula are atașate câteva decoruri în formă triunghiulară, ce apare mai târziu în a doua jumătate a sec. VIII [în așezarea de la Gornea – „Căunița de Sus”¹⁵⁰ sau descoperirea izolată de la Târnava (jud. Sibiu)¹⁵¹].

4. *Cercei cu granulații* (fig. 19/1-6, 9-15), având o origine mai veche (sec. VI)¹⁵². În intervalul de timp analizat se întâlnesc la Lechința de Mureș – „Săliște”¹⁵³ (sec. VI-VII), Sâmpetru German – „Magazin”¹⁵⁴ (prima jumătate a sec. VII), Dudeștii Vechi – „Bucova VI”¹⁵⁵ (mormânt de înhumatie din sec. VI-VIII) și Bratei – „Cimitirul nr.2”¹⁵⁶, dispărând probabil la începutul sec. VIII. Sunt executați din bronz sau aur;

5. *Cercei cu pandantivul în formă de spirală* (fig. 19/7-8, 18, 30) realizată dintr-o bandă sau sârmă de bronz. Sunt rar întâlniți, cunoscându-se două descoperiri: Bratei – „Cimitirul nr.2”¹⁵⁷ și Câmpia Turzii¹⁵⁸.

6. *Cercei cu pandantiv globular* (fig. 19/17) realizat din tablă din aur, argint sau bronz. Apar în mediul gepid în sec. VI¹⁵⁹. În sec. VII apar la Band¹⁶⁰, apoi Cicău – „Săliște”¹⁶¹, menținându-se și în sec. VIII-X la Ghirbom – „Gruul fierului”¹⁶². O variantă a acestei categorii este formată din exemplare compuse din două verigi introduse una în cealaltă, una dintre acestea având atâmat un pandantiv globular din tablă presată. Îl găsim în sec. VII (Lopadea Nouă¹⁶³) și la cumpăna sec. VII-VIII (Bratei – „Cimitirul nr.2”¹⁶⁴).

Din mai multe situri arheologice provin *aplici* (fig. 20) din metal pentru decorarea centurilor și curelelor. Se întâlnesc mai des în morminte. Sunt confecționate din bronz, argint sau argint aurit, prin presare sau turnare:

¹⁴² EAIVR, II, p. 176.

¹⁴³ K. Horedt, op. cit., p. 97-98.

¹⁴⁴ Ibidem, p. 95.

¹⁴⁵ D. Gh. Teodor - Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în sec. V-XI e.n., Iași, 1981, p. 35.

¹⁴⁶ I. Winkler, M. Takacs; Gh. Păiuș, op. cit., p. 271.

¹⁴⁷ K. Horedt, op. cit., p. 104-105; Idem, Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz - Ugra și Teiuș, în MCA, I, 1953, p. 804.

¹⁴⁸ E. Zaharia, op. cit., p. 83; 85-87.

¹⁴⁹ D. Țicu, Gh. Lazarovici, op. cit., p. 31.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ K. Horedt, Contribuții..., p. 102.

¹⁵² EAIVR, II, p. 176.

¹⁵³ Ibidem, p. 303.

¹⁵⁴ E. Dörner, op. cit., p. 425.

¹⁵⁵ A. Bejan; M. Mare - Dudeștii Vechi - Pusta Bucova. Necropolă și morminte de înhumatie din sec. VI-XII (II), în An. Ban., VI, 1998, p. 325.

¹⁵⁶ E. Zaharia, op. cit., p. 88.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 83.

¹⁵⁸ K. Horedt, Contribuții..., p. 95.

¹⁵⁹ EAIVR, II, p. 176.

¹⁶⁰ K. Horedt, Contribuții..., p. 94; EAIVR, I, p. 156.

¹⁶¹ I. Winkler, M. Takacs; Gh. Păiuș, op. cit., p. 273.

¹⁶² I. Al. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, op. cit., p. 155.

¹⁶³ K. Horedt, Contribuții..., p. 101.

¹⁶⁴ E. Zaharia, op. cit., p. 85.

- aplicile presate (fig. 20/1-8, 10-13) au forme rectangulare, circulare sau de ciorchine, cu decor geometric. Un singur caz (o descoperire izolată de la Bedehaza¹⁶⁵) are un decorat animalier, datându-se din perioada de tranziție cuprinsă între sfârșitul sec. VII - începutul sec. VIII. Aplicile presate sunt datate între sfârșitul sec. VI și primul sfert al sec. VIII.

- aplicile turnate (fig. 20/9, 14) au forme oval-lunguiețe, rectangulare sau formă de potcoavă. Decorul este geometric sau fitomorf. Aparțin intervalului cuprins între ultimul sfert al sec. VII și începutul sec. IX.

La Noșlac – „Livadă”¹⁶⁶ s-au găsit câteva mici *tuburi de plumb* ce se aplicau probabil pe îmbrăcăminte.

Brățările, obiecte mai rar întâlnite în morminte, erau confecționate din aur, argint, bronz, sau bronz acoperit cu argint. Se împart în două tipuri:

- *brățări cu capete libere îngroșate*, neornamentate sau ornamentate cu motive geometrice. Uneori extremitățile sunt în forma unor capete de animale. Acest tip de brățări este mai vechi, încă din sec. V și se întâlnește până în a doua jumătate a sec. VII.

- *brățări cu capetele libere subțiate*, mai puțin întâlnite, uneori ornamentate. Exemplarele de la Ghirbom – „Gruiul Fierului” aveau încrustată o piatră prețioasă. Cronologic se întinde între a doua jumătate a sec. VII și sec. IX-X.

Rozetele și falerile (fig. 21) pentru împodobirea hamașamentului sunt confecționate prin presare din tablă de bronz și decorate în tehnica „au repousse”. Cronologic, datează între prima jumătate a sec. VII (Band¹⁶⁷) și primul sfert al sec. VIII (Săcuieni – „Dâmbul Vereș”¹⁶⁸).

Inelele (fig. 22) erau realizate din sârmă de bronz sau argint. Sunt răspândite de-a lungul întregii perioade a secolelor VII-VIII. Pot fi clasificate în două categorii:

- inele simple deschise (Band¹⁶⁹, Câmpia Turzii¹⁷⁰, Ciacova – „Gheorghianu”¹⁷¹ (necropolă din sec. VIII-IX, Gâmbaș¹⁷²). La Ghirbom – „Gruiul Fierului”¹⁷³ s-a descoperit un inel simplu din fier. Inelele din această primă categorie ar fi putut fi folosite și ca inele de păr sau chiar cercei¹⁷⁴.

- inele cu șaton format dintr-un buton central flancat de câte trei granule (Gâmbaș¹⁷⁵) sau o plăcuță circulară decorată prin incizie cu decor geometric (așezarea din sec. VII de la Cemat – „Roberttag”¹⁷⁶, jud. Covasna) ori o plăcuță mică pătrată (așezarea din sec. VII – începutul sec. VIII de la Sighișoara – „Dealul Viilor”¹⁷⁷).

Mărgelile din metal (fig. 23/1-3) se cunosc numai din necropole datate cel târziu în primul sfert al sec. VIII. Sunt confecționate din tablă de argint sau bronz, goale pe dinăuntru, fiind compuse din două jumătăți lipite. Au formă ovală sau bitronconică. La Noșlac – „Livadă”¹⁷⁸ s-au găsit și câteva mărgelile din plumb. Datorită informațiilor lacunare din bibliografia de specialitate, nu se poate stabili o tipologie a mărgelilor.

Urme de *coliere și lăntșoare* cu pandantive s-au descoperit în câteva necropole. Ambele categorii erau realizate din bronz.

Podoabele de păr (fig. 24) cunosc următoarele tipuri de obiecte: ace de păr, agrafe (fig. 24), diademe, inele de păr. Din necropola nr.3 de la Bratei provin câteva diademe din argint decorate¹⁷⁹. Ace de păr din bronz s-au găsit la Band¹⁸⁰. De la Sâmpetru German – „Magazin”¹⁸¹ provine o agrafă din bronz

¹⁶⁵ I. Ferenczi, K. Horedt, N. Liu, V. Mirea, M. Rusu - Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în regiunea Târnava Mare, în SCIV, I, 1950, I, p. 128.

¹⁶⁶ Repert.Alba, p. 130.

¹⁶⁷ K. Horedt, Contribuții..., p. 93.

¹⁶⁸ Z. Nanassi, I. Wilhelm, op. cit., p. 127.

¹⁶⁹ K. Horedt, Contribuții..., p. 94.

¹⁷⁰ Ibidem, p. 95.

¹⁷¹ O. Radu - Descoperiri întâmplătoare la Ciacova (jud. Timiș), în Tibiscus, II, 1972, p. 61.

¹⁷² K. Horedt, Contribuții..., p. 98-99.

¹⁷³ I. Al. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, op. cit., p. 155.

¹⁷⁴ Este opinia lui K. Horedt; v. K. Horedt, Contribuții..., p. 83.

¹⁷⁵ K. Horedt, Contribuții..., p. 100.

¹⁷⁶ Z. Szekely - Așezări din sec. VI-XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior, în SCIVA, XLIII, 1992, 3, p. 284.

¹⁷⁷ Gh. Baltag - Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara, în Marisia, IX, 1979, p. 84.

¹⁷⁸ Repert.Alba, p. 130.

¹⁷⁹ EAIIVR, I, p. 204.

¹⁸⁰ K. Horedt, Contribuții..., p. 94.

¹⁸¹ E. Dömer, op. cit., p. 425.

(fig. 24/2) cu decor geometric, iar de la Ghirbom – „Gruul Fierului”¹⁸² o agrafă simplă din bronz (fig. 24/1). La Ciacova – „Gheorghianu”¹⁸³ și Gâmbaș¹⁸⁴ s-au descoperit inele de păr cu un capăt răsucit în formă de spirală, iar celălalt capăt ascuțit. Exemplarul de la Gâmbaș este din argint iar celelalte din bronz.

Izolată, de la Bratei – „Cimitirul nr.3”¹⁸⁵ provin câteva *cruci și filactere creștine*, de la Bratei – „Cimitirul nr.2”¹⁸⁶ un *clopoțel* din fier de formă sferică, iar de la Dudeștii Vechi – „Bucova VI”¹⁸⁷ un *mâner de oglindă* a cărui contemporaneitate cu mormântul în apropierea căruia a fost descoperit nu este pe deplin clarificată.

- *obiecte de podoabă din alte materiale:*

Piesele de podoabă altele decât cele din metal se reduc la o singură categorie: *mărgelele* (fig. 23/4-5). După materialul din care s-au confecționat, avem mărgele din:

- lut, din descoperiri ce nu trec de începutul sec. VIII;
- os (Căpușul Mare – „Cânepiște”¹⁸⁸);
- chihlimbar (Noșlac – „Livadă”¹⁸⁹, Socodor – „Găvăjdia”¹⁹⁰, necropolă din sec. VI- VII);
- piatră – opal, calcedonă (fig. 23/5), obsidiană - din complexe ce datează de după jumătatea sec.

VIII;

- sticlă (fig. 23/4), cele mai numeroase. Acest tip de mărgele cuprinde multe forme și culori, cele mai numeroase fiind mărgelele mici din pastă galbenă ce datează din sec. VII - prima jumătate a sec. VIII. O altă variantă este formată din mărgele cilindrice cu decor încrustat în formă de „ochi”, iar alta din mărgele subțiri cu fațete poligonale, ambele variante caracteristice sec. VI-VII. O variantă ce aparține sec. VII-VIII cuprinde mărgele plate în formă de sâmbure de pepene. Alte câteva exemplare prezintă proeminențe de diferite culori. Acestea din urmă aparțin sec. VII - începutul sec. VIII. Se mai cunosc o mulțime de mărgele negre, brune, albe, cu dungi de altă culoare încrustată în forme spiralice, drepte, circulare, ce se răspândesc îndeosebi până la jumătatea sec. VIII.

f) *Obiecte cu utilitate nedeterminată* (v. Anexa II/f):

Din câteva situri arheologice provin *obiecte din fier și bronz* nedefinibile, iar la Gâmbaș¹⁹¹ s-a găsit o *piatră de iaspis*. Datorită precarității stadiului de conservare și a informațiilor reduse incluse în articolele de specialitate, nu se pot emite nici un fel de ipoteze cu privire la utilitatea acestor obiecte.

Concluzii. Bineînțeles că situația din Banat și Transilvania nu trebuie ruptă de teritoriile învecinate. Astfel, în intervalul secolelor VII-VIII, în Pannonia predomină înhumarea, cunoscându-se circa 35.000 de morminte din perioada dominației avare¹⁹². În Moldova predomină necropolele de incinerare, iar în Muntenia și Oltenia cele de incinerare și cele birituale.

În comparație cu perioada anterioară, dacă în secolele V-VI pe întregul areal actual românesc predominau mormintele de înhumare, din sec. VI, odată cu pătrunderea slavilor în regiunile extracarpătice, apar în număr din ce în ce mai mare mormintele de incinerare, acest rit ivindu-se în Transilvania abia în a doua jumătate a sec. VII¹⁹³. Preponderența incinerării nu trebuie însă înțeleasă ca o asimilare totală a populației băștinașe, ci, în primul rând, ca o influență culturală. Numai așa se explică, de pildă, practicarea incinerării în cadrul necropolei de la Gușterița, foarte aproape de cea de la Ocna Sibiului. În urma analizelor antropologice asupra rămășițelor umane din aceste necropole, s-a observat că, în timp ce la Ocna Sibiului este prezentă o populație est-europoidă (tip căruia îi aparțin slavii), la Gușterița populația este mediteranoidă (tip ce aparține mediului vechi sud-european)¹⁹⁴.

Apariția în centrul Transilvaniei, la cumpăna secolelor VII-VIII, a unei populații slave (după elemente de cultură materială și spirituală), care ocupă zona salinelor, îndepărtând pe gepizii și (probabil)

¹⁸² I. Al. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, op. cit., p. 162.

¹⁸³ O. Radu, op. cit., p. 61.

¹⁸⁴ K. Horedt, Contribuții..., p. 99.

¹⁸⁵ EAVR, I, p. 204.

¹⁸⁶ E. Zaharia, op. cit., p. 88.

¹⁸⁷ A. Bejan, M. Mare, op. cit., p. 325.

¹⁸⁸ I. G. Russu; I. Roth - Rit de înmormântare (sec. al VII-lea), în PA, II, 1956, p. 19, 23.

¹⁸⁹ Repert. Alba, p. 130.

¹⁹⁰ D. Popescu, op. cit., p. 90.

¹⁹¹ K. Horedt, Contribuții..., p. 98.

¹⁹² M. Rusu, Transilvania și Banatul..., p. 82.

¹⁹³ N. Zugravu, op. cit., p. 492-493.

¹⁹⁴ D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, op. cit., p. 263.

kuturguri de la Band, Unirea, Morești (necropole ce își încetează existența pe la 680), atestă o infiltrație foarte probabil sud-estică, dinspre Carpații de Curbură, fapt dovedit și de tipurile de locuințe și de ceramica ce își găsește corespondența în acea zonă. Exista însă și o altă comunitate slavă, venind dinspre nord sau nord-vest, probabil spre sfârșitul sec. VII, și care își înmormânta defuncții în necropolele de incinerare de la Pișcolț – „Nisipărie” și Dorolțu – „Dâmbu mic”¹⁹⁵. Necropolele tumulare din sec. VIII-IX dovedesc o a treia pătrundere, a slavilor vistici, mai puțin puternică, care nu va reuși să generalizeze aceasta practică funerară în Transilvania.

Amploarea pe care o iau necropolele birituale în sec. VIII-IX, cu preponderența mormintelor de incinerare, indică, în principal, faptul că două comunități diferite din punct de vedere al credințelor religioase reușesc să coabiteze. Mai mult decât atât, în perioada care urmează, ritul funerar al comunității mai slab numerice (care practica înhumarea) se va impune eliminând în timp incinerarea defuncțiilor. Este greu de spus cu certitudine care au fost cauzele exacte ale acestui proces. Creștinismul, în forma lui mai riguroasă, ar fi un posibil răspuns, ceea ce ar impune și afirmația că acest tip de creștinism ar fi trebuit să fie adus din exterior (probabil din sudul Dunării) de comunități puternice numeric sau spiritual.

Problematica Banatului se cuvine a fi tratată separat: în această provincie lipsesc cu desăvârșire mormintele de incinerare, ca și necropolele mari și mijlocii, în pofida densității ridicate a așezărilor¹⁹⁶. Pe lângă răspunsul firesc al cercetărilor reduse, trebuie presupus și că, în această provincie, cu toate dovezile prezenței ori influenței slave în cultura materială, practica înmormântării defuncțiilor izolat, sau câte doi-trei, pe familii, a aparținut băștinașilor. Această practică a fost probabil preluată de comunitățile slave prea puțin numeroase sau influente pentru a impune practica incinerării. Totuși, rămâne întrebarea cum a fost posibil ca slavii pătrunși în Banat să renunțe atât de ușor la practicile lor funerare, încât să nu mai poată fi observată nici o urmă a ritului lor, iar prezența slavă să fie dovedită doar de inventarele așezărilor și necropolelor.

În cazul materialului arheologic din morminte, dacă în ceea ce privește majoritatea categoriilor de obiecte, nu poate fi observată vreo modificare substanțială între perioada cuprinsă între sfârșitul secolului VI – încep. sec. VIII și cea cuprinsă între încep. sec. VIII – încep. sec. IX, în cazul armelor și pieselor de hamașament este evidentă o scădere accentuată a numărului acestora o dată cu primul sfert al secolului VIII¹⁹⁷. Cauza este evidentă: luptele dintre gepizi, mai întâi, și avari, pe de o parte, și între gepizi și slavi, pe de altă parte, pentru controlul salinelor din Transilvania. Aceste lupte sunt dovedite indirect prin materialul arheologic și sunt de presupus prin logica istorică, luând în considerare: luptele dintre avari și gepizi din a doua jumătate a secolului VI, ce au dus la dispariția statului barbar gepid; adăpostul pe care l-au găsit kuturguri, foștii aliați ai avarilor, la gepizi, după înfrângerea răzvrătirii acestora din anii 631-632¹⁹⁸; importanța salinelor pentru călăreții avari, dar și pentru seminomazii slavi; statutul de aliați ai avarilor pe care l-au avut slavii din regiunile extracarpatiche în unele perioade; penetrația aproape concomitentă a slavilor și avarilor în Transilvania; dispariția tuturor urmelor gepide imediat după instalarea avarilor și slavilor în Transilvania (acest din urmă fapt dovedește că gepizii înfrânți au părăsit Transilvania după sfârșitul sec. VII, asimilarea gepizilor neputând fi atât de rapidă¹⁹⁹).

¹⁹⁵ Concluzii identice referitoare la infiltrațiile slave au fost impuse și prin analiza așezărilor și locuințelor din acest interval cronologic; v. studiul nostru menționat mai sus, Considerații privind locuirea.

¹⁹⁶ V. Considerații privind locuirea...

¹⁹⁷ V. Anexa II/b și II/c.

¹⁹⁸ Al. Madgearu, op. cit., p. 178; G. Bako, op. cit., p. 451.

¹⁹⁹ Cf. G. Bako - Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereșmort (comuna Unirea), în SCIV, XXIV, 1973, 4, p. 643-651.

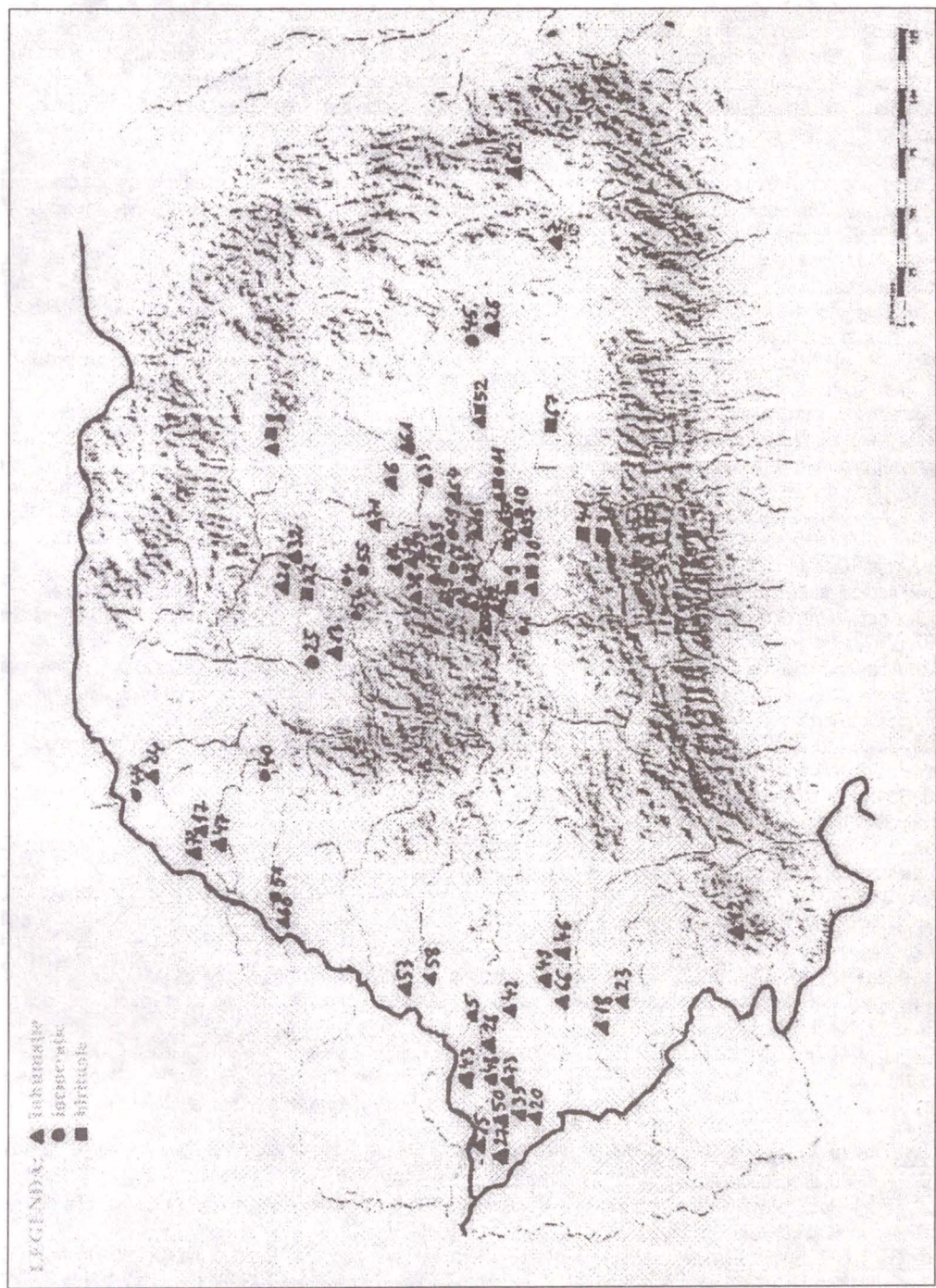

Fig. 1. Harta descoperirilor

ANEXA I: Lista așezărilor

Notă: Fiecărei localități îi corespunde un număr care poate fi regăsit pe hartă. S-a mai menționat: sursa de apă (și, deci, de acces) cea mai apropiată, denumirea punctului/punctelor arheologice, datarea materialului, tipul cercetării și bibliografia (dacă sunt mai multe trimiteri bibliografice, acestea au fost așezate în ordinea importanței pentru subiectul care ne interesează).

1) **Alba-Iulia** (jud. Alba), localitate situată pe Valea Mureșului:

a) „Stația de salvare – Sladion” - în apropiere de o așezare din sec. VIII-X - o mare necropolă din secolele VIII-XI; din sec. VIII-IX s-au dezvelit patru urne de incinerare; cercetări sistematice; *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I, București, 1994 (în continuare, *EAIVR*, I), p.84; *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba-Iulia, 1995 (în continuare, *Repert.Alba*), p. 43;

b) „Catedrala ortodoxă” - morminte de înhumare date în sec. VIII; *Repert.Alba*, p.37;

2) **Alud** (jud. Alba) - localitate aflată pe Valea Mureșului; în punctul „Școala de viticultură” - trei morminte de înhumare date în a doua jumătate a sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire fortuită; K. Horedt - *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XII*, București, 1958, p.91-92; *Repert.Alba*, p.23;

3) **Aludul de Sus** (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; dintr-un punct neprecizat provine inventarul unui mormânt de înhumare datat în sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire izolată; K. Horedt, *Contribuții...*, p.93; *Repert.Alba*, p.28;

4) **Apahida** (jud. Cluj) - localitate aflată pe Valea Someșului; necropolă tumulară de incinerare din sec. VIII-IX; M. Rusu - *Populațiile turce, slavii și autohtonii din bazinul carpato-dunărean în veacurile VI-IX*, în *AIAC*, 21, 1978, p. 127;

5) **Arad** (jud. Arad) - localitate de pe Valea Mureșului; într-un punct neprecizat din Aradul Nou - un mormânt de înhumare din sec. VIII; M. Rusu - *Transilvania și Banatul în sec. VI-IX*, în *Banatica*, IV, 1977, p.205;

6) **Band** (jud. Mureș) - localitate situată pe Valea Căpușului; la vest de comună - necropolă de înhumare (187 de morminte) datată în prima jumătate a sec. VII; cercetări sistematice; K. Horedt, *Contribuții...*, p. 93-94;

7) **Bedeaza** (jud. Covasna) - localitate aflată pe Valea Oltului; într-un punct neprecizat - urmele a patru morminte de înhumare date în sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire întâmplătoare; I. Ferenczi; K. Horedt; N. Liu; V. Mirea, M. Rusu - *Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în regiunea Târnava Mare*, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 128-129;

8) **Bistrița** (jud. Bistrița-Năsăud):

a) Într-un punct neprecizat - necropolă birtuală din sec. VIII-IX; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;

b) Într-un punct neprecizat - necropolă de înhumare din sec. VII; N. Zugravu - *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 498;

9) **Berghin** (jud. Alba) - localitate de pe Valea Gârbăului; în punctul „În per” - necropolă birtuală din sec. VIII-IX, din care s-au dezvelit 360 de morminte; cercetări sistematice; I. Al. Aldea; E. Stoicovici; M. Blăjan - *Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghirbom (comuna Berghin, jud. Alba)*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 151;

10) **Boarta** (jud. Sibiu) - localitate situată pe Valea Vișei, afluent al Târnavei Mari; în punctul „Pârâul zăpezii” - necropolă de incinerare din sec. VIII-IX; *EAIVR*, I, p.188;

11) **Bratei** (jud. Sibiu) - localitate ce se găsește pe Valea Târnavei Mari; în punctele „Zăvor”, „Rădaie” și „Nisipuri”, în apropierea așezărilor din sec. IV-VIII - trei necropole din perioada sec. VII-VIII:

a) Cimitirul nr. 2, birtual (34 de morminte de înhumare și 210 de incinerare) datat în sec. VII - începutul sec. VIII; cercetări sistematice; I. Nestor; E. Zaharia - *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959-1972)*, în *MCA* X, 1973, p. 194-197; E. Zaharia - *Populația românească în Transilvania în sec. VII-VIII*, București, 1977, p. 91-94; *EAIVR*, I, p.203-204;

b) Cimitirul nr. 3, de înhumare (293 de morminte) datat în sec. VI-VII; cercetări sistematice; I. Nestor; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 198-199; *EAIVR*, I, p. 204;

c) Cimitirul nr. 4, de incinerare, datat în sec. IV-VII; I. Nestor; E. Zaharia, *op. cit.*, p.194; *EAIVR*, I, p.202;

12) **Brădișorul de Jos** (jud. Caraș-Severin) - localitate din Lunca Oraviței; într-un punct neprecizat - un mormânt de înhumare din sec. VIII; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p.205;

13) **Căpuș Mare** (jud. Cluj) - localitate situată pe Valea Căpușului, afluent al Someșului; în punctul „Cănepiște” - necropolă de înhumare din care s-au dezvelit 19 morminte date în sec. VII; săpături sistematice; K. Horedt și col., *Șantierul „Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj”*, în *SCIV*, III, 1952, p. 313-317; I. G. Russu; I. Roth - *Rit de înmormântare (sec. al VII-lea)*, în *PA*, II, 1956, p. 7-34;

14) **Câmpia Turzii** (jud. Cluj) - localitate aflată pe Valea Arieșului; pe o terasă a acestui râu - câteva morminte de înhumare de la sfârșitul sec. VII - sec. VIII; descoperire fortuită; K. Horedt, *Contribuții...*, pp. 94-95;

15) **Cenad** (jud. Timiș) - localitate aflată în apropierea Văii Mureșului; într-un punct neprecizat - mormânt de înhumare din sec. VIII; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p.205;

16) **Cetatea de Baltă** (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe Valea Târnavei Mici; într-un punct neprecizat - mormânt de înhumare din sec. VII; descoperire întâmplătoare; K. Horedt - *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 195;

17) **Cheșereu** (jud. Brașov) - localitate ce se află în apropiere de Valea Barcăului; în punctul „Dealul Izvorului” - necropolă de înhumare din care s-au cercetat 9 morminte, date în sec. VII - începutul sec. VIII; sondaj; *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974 (în continuare *Repert.Bihor*), p. 24;

18) **Ciacova** (jud. Timiș) - localitate ce se află pe valea unui mic afluent al Timișului; în punctul „Gheorghianu” - trei morminte de înhumare, probabil din sec. VIII-IX; O. Radu - *Descoperiri întâmplătoare la Ciacova (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, II, 1972, p. 61-63;

19) **Cicău** (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Mureșului; în punctul „Săliște” - o necropolă de înhumare din care s-au cercetat 6 morminte, date în sec. VII - începutul sec. VIII; cercetare sistematică; I. Winkler; M. Takacs; Gh. Păiuș - *Necropola avară de la Cicău*, în *AMN*, XIV, 1977, p. 269-275;

- 20) Comloșu Mare (jud. Timiș) - localitate aflată în apropierea unor mici pâraie; în punctul „Hunca Neții” - urmele unui mormânt de înhumăție, probabil din sec. VII - începutul sec. VIII; Fl. Medeleț; I. Bugilan - *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, IX, 1987, p. 124;
- 21) Cornești (jud. Cluj) - localitate ce se găsește pe valea unui mic afluent al Someșului; în curtea unui sătean - mormânt de înhumăție din sec. VII; descoperire fortuită; A. Palko - *Descoperiri din sec. al VII-lea e.n. În Valea Arieșului*, în *SCIV*, XXIII, 1972, 4, p. 677-678;
- 22) Dăbâca (jud. Cluj) - localitate situată pe valea pârâului Lonea; într-un punct neprecizat - necropolă birituală din sec. VIII-IX; cercelare sistematică; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 23) Deta (jud. Timiș) - localitate de pe Valea Birdei, în punctul „La carieră” - mormânt de înhumăție datat în sec. VII; descoperire întâmplătoare; O. Dulea - *Un mormânt din epoca avară descoperit întâmplător la Deta (jud. Timiș)*, mss.; comunicare susținută la Sesiunea națională de comunicări științifice studențești, Oradea, martie, 1999; în curs de publicare în revista *Arhé*, Timișoara;
- 24) Dindești (jud. Satu-Mare) - localitate situată pe Valea Ierului, în punctul „Latura brazilor” - mormânt de înhumăție datat în sec. VIII-IX; descoperire întâmplătoare; I. Nemeli - *Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu-Mare)*, în *SCIVA*, XXXIV, 1983, 2, p. 137-148;
- 25) Dorofu (jud. Cluj) - localitate ce se găsește pe valea unui afluent al Someșului; în punctul „Dâmbu mic” - cel puțin un mormânt de incinerare datat în sec. VII; descoperire fortuită; Șt. Ferenczi - *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, în *AMN*, VII, 1970, p. 567-572;
- 26) Drăușeni (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Homorodului Mare; într-un punct neprecizat - mormânt de înhumăție datat în sec. VII; descoperire întâmplătoare; I. Ferenczi; K. Horedt; N. Liu; V. Mirea, M. Rusu, p. 124;
- 27) Dudeștii Vechi (jud. Timiș) - localitate aflată pe Valea Arancăi:
- a) „Bucova IV” - urmele unor morminte de înhumăție din sec. VIII-IX;
 - b) „Bucova VI” - mormânt de înhumăție din sec. VI-VIII; A. Bejan; M. Mare - *Dudeștii Vechi - Pusta Bucova. Necropolă și morminte de înhumăție din sec. VI-XII (II)*, în *An. Ban.*, VI, 1998, p. 325;
- 28) Felnac (jud. Arad) - localitate de pe Valea Mureșului; într-un punct neprecizat - două morminte de înhumăție date din sec. VII; descoperire întâmplătoare; M. Zdroba; M. Barbu - *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (Raport preliminar)*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 47-50; *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior - jud. Arad*, Timișoara, 1999 (în continuare *Repert. Arad*), p. 68;
- 29) Gâmbaș (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Mureșului:
- a) „Măgureica” - mormânt de înhumăție datat din sec. VII; descoperire izolată; K. Horedt, *Contribuții...*, p. 96; *Repert. Alba*, p. 101;
 - b) Într-un loc apropiat celui anterior - o necropolă de înhumăție formată din 13 morminte date din sec. VII - începutul sec. VIII; cercetări sistematice; K. Horedt, *Contribuții...*, p. 96-101;
- 30) Ghirbom (jud. Alba) - localitate aflată pe Valea pârâului Gârâu:
- a) „Gruiul Măciuliilor” - necropolă de înhumăție din care s-au dezvelit două morminte, date din sec. VIII-IX; descoperire întâmplătoare; I. Al. Aldea; E. Stoicovici; M. Blăjan, *op. cit.*, p. 151;
 - b) „Gruiul Fierului” - necropolă birituală din care s-au săpat 20 de morminte (11 de incinerare și 9 de înhumăție); datarea este puțin precisă, cuprinzând perioada sec. VII-X; mormintele de înhumăție ar putea aparține sec. VIII-IX; I. Al. Aldea; E. Stoicovici; M. Blăjan, *op. cit.*, p. 151-175; Gh. Anghel - *Necropola birituală prefeudală de la Ghirbom (Gruiul Fierului)*, jud. Alba, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 255-270;
- 31) Gusterita (jud. Sibiu) - localitate aflată pe Valea Cîinului, pe o terasă a râului - necropolă birituală (79 de morminte de incinerare și unul de înhumăție); necropolă se datează în sec. VIII-IX; cercetări sistematice; D. Nicolaescu-Plopșor; W. Wolski - *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p. 249-270;
- 32) Iclod (jud. Cluj) - localitate aflată pe Valea Someșului; în punctul „Pământul Vlădicii” - necropolă de înhumăție din care s-au săpat cinci morminte, date din sec. VI-VII; sondeaje; I. Hica-Câmpeanu - *Un grup de morminte din sec. al VII-lea e.n. la Iclod (jud. Cluj)*, în *AMN*, XV, 1978, p. 287-291;
- 33) Lechința de Mureș (jud. Mureș) - localitate aflată pe Valea Mureșului; în punctul „Săliște” - necropolă de înhumăție din sec. VI-VII; cercetare sistematică; *EAIVR*, II, p. 303;
- 34) Lopadea Nouă (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Râtului, afluent al Mureșului; în punctul „Șanțuri” - necropolă de înhumăție, câteva morminte datând din sec. VII; cercetări sistematice; K. Horedt, *Contribuții...*, p. 101;
- 35) Lunga (jud. Timiș) - localitate situată în zona unor mici pâraie; în grădina unui sătean - urmele mai multor morminte de înhumăție, probabil din sec. VII - începutul sec. VIII; Fl. Medeleț; I. Bugilan, *op. cit.*, p. 146;
- 36) Măgina (jud. Alba) - localitate de pe Valea Mureșului; în curtea unui sătean - mormânt de înhumăție datat în sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire fortuită; H. Ciugudeanu - *Mormântul unui călăreț avar de la Măgina, jud. Alba*, în *SCIVA*, XXV, 1974, 3, p. 457-459;
- 37) Medias (jud. Sibiu) - localitate situată pe Valea Târnavei Mari:
- a) „Teaba” - trei morminte de înhumăție date la sfârșitul sec. VI - începutul sec. VII; descoperire întâmplătoare; D. Botezatu; M. Blăjan - *Mormântul prefeudal (sec. VI e.n.) de la Medias (jud. Sibiu). Studii arheologice și antropologice*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 347;
 - b) „Dumbravă” - mormânt de înhumăție datat în sec. VI-VII; descoperire întâmplătoare; *Ibidem*, p. 347-352;
- 38) Moldovenesti (jud. Cluj) - localitate ce se găsește aproape de Valea Arieșului; într-un punct neprecizat - rămășițele unui mormânt de înhumăție datat din sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire întâmplătoare; A. Palko, *op. cit.*, p. 678;
- 39) Noșlac (jud. Alba) - localitate ce se afla pe Valea Mureșului; în punctul „Livadă” - necropolă de înhumăție din care s-au dezvelit 125 de morminte, date din sec. VII; cercetări sistematice; *Repert. Alba*, p. 129-131;

- 40) Nușfalău (jud. Sălaj) - localitate situată pe Valea Mare; într-un punct neprecizat - necropolă tumulară de incinerare datată în sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Comșa - *Slavii pe teritoriul R.P.R. în secolele VI-IX, în lumina cercetărilor arheologice*, în SCIV, X (1959), 1, p. 71-73; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 41) Ocna Sibiului (jud. Sibiu) - localitate ce se găsește pe Valea Vișei, afluent al Târnavei Mari; în punctul „Lab” - necropolă birtuală (118 morminte de incinerare și 18 de înhumare), datată în sec. VIII-IX; cercetări sistematice; D. Nicolaescu-Plopșor, W. Wolski, *op. cit.*, p. 165;
- 42) Orțișoara (jud. Timiș) - localitate situată în zona unor afluenți ai Begăi Mici; într-un punct neprecizat - mormânt de înhumare din sec. VIII; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 43) Peregu Mare (jud. Arad) - localitate aflată la circa 15 km de cursul Mureșului; într-un punct din holarul de sud-est al satului - câteva morminte de înhumare din sec. VII; *Repert.Arad*, p. 101-102;
- 44) Pișcolt (jud. Satu Mare) - localitate aflată în apropierea unui afluent al Pierului; în punctul „Nisipărie” - necropolă de incinerare din sec. VII, din care s-au săpat șapte morminte; cercetări sistematice; I. Nemeti, *op. cit.*, p. 139-140;
- 45) Porumbenii Mici (jud. Harghita) - localitate aflată pe Valea Târnavei Mari; în punctul „Galath” - necropolă de incinerare datată în sec. VII - începutul sec. VIII; sondaj; Z. Szekely - *Raport preliminar asupra sondajelor executate de muzeul regional din Sfântu-Gheorghe în anul 1956*, în MCA, V, 1959, p. 233-235;
- 46) Remetea Mare (jud. Timiș) - localitate aflată la circa 8 km de Valea Timișului; în punctul „Gomila lui Pitul” - necropolă de înhumare din care s-au cercetat patru morminte, puse în legătură cu așezarea din apropiere, datată în sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Mare - *Ritul de înmormântare în Banatul românesc în sec. IV-IX*, în An.Ban., VI, 1998, p. 294;
- 47) Săcuieni (jud. Bihor) - localitate aflată în apropiere de Valea Barcăului:
- a) „Horo” - un mormânt de înhumare datat în sec. VI-VII; săpătură de salvare; N. Chidioșan; Z. Nanassy - *Un mormânt din perioada prefeudală descoperit la Săcuieni*, în AMN, V, 1968, p. 517-519;
 - b) „Dămbul Vereș” - mormânt de înhumare de la începutul sec. VIII; descoperire întâmplătoare; Z. Nanassy; I. Wilhelm - *Un mormânt din epoca târzie a migrațiilor la Săcuieni*, în AMP, XX, 1996, p. 125-128;
- 48) Sâmpetru German (jud. Arad) - localitate ce se găsește în apropierea Văii Mureșului; în punctul „Magazin” - mormânt de înhumare datat înainte de jumătatea sec. VII; descoperire fortuită; E. Dörner - *Mormânt din epoca avară la Sâmpetru German*, în SCIV, XI, 1960, 2, p. 423-430;
- 49) Sânandrei (jud. Timiș) - localitate aflată în apropiere de Bega Veche; în punctul „Ocsabrickel” - necropolă de înhumare din care s-au dezgropat două morminte datate în sec. VIII-IX; cercetări sistematice; A. Bejan - *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995, p. 80-82;
- 50) Sănnicolau Mare (jud. Timiș) - localitate de pe Valea Arancăi:
- a) În hotar cu salul Saravale, în apropiere Arancăi - rămășițele unui mormânt de înhumare datat din sec. VII; descoperire întâmplătoare; Fl. Medeleț - *O descoperire de factură avară la Sănnicolau Mare (jud. Timiș)*, în An.Ban., VI, 1998, p. 306-309;
 - b) Într-un punct neprecizat - un mormânt de înhumare din sec. VII - începutul sec. VIII; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 51) Sântandrei (jud. Bihor) - localitate aflată pe Valea Crișului Repede; în punctul „La colomb” - necropolă tumulară slavă, probabil din sec. VIII-IV; cercetări de suprafață; M. Comșa - *Unele considerații privind organizarea socială în regiunile din nord-vestul României în sec. IV-IX*, în Crisia, IV, 1974, p. 71;
- 52) Sighișoara (jud. Mureș) - localitate aflată pe Valea Târnavei Mari:
- a) „Dealul Viilor” - în apropiere de așezarea din sec. VI-VIII - necropolă birtuală din sec. VI-VIII, din care s-au săpat 14 morminte (13 de incinerare și unul de înhumare); cercetări sistematice; Gh. Baltag - *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara*, în Mansia, IX, 1979, p. 85-86;
 - b) Într-un punct neprecizat - un mormânt de înhumare datat în sec. VI-VII; descoperire întâmplătoare; D. Botezatu, M. Blăjan, *op. cit.*, p. 352;
- 53) Socodor (jud. Arad) - localitate aflată în apropiere de Crișul Alb:
- a) „Găvăjdia” - patru morminte de înhumare datate din sec. VI-VII; cercetare sistematică; D. Popescu - *Cercetările arheologice din R.P.R., din anul 1948*, în Studii. Revista de știință și filozofie, II, 1949, 1, p. 88-90; *Repert.Arad*, p. 118;
 - b) Într-un punct neprecizat - un grup de morminte de înhumare, dintre care unul era de călăreț - datate sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire fortuită; D. Popescu, *op. cit.*, p. 90; *Idem, Cercetări arheologice în Transilvania (I)*, în MCA, II, 1956, p. 80-81;
- 54) Someșeni (jud. Cluj) - localitate situată pe Valea Someșului; în vatra și în jurul satului - un număr mare de tumuli indicând prezența unei necropole de incinerare; s-au cercetat șapte tumuli datați în sec. VIII-IX; cercetare sistematică; M. Macrea - *Necropola slavă de la Someșeni (Cluj)*, în MCA, V, 1959, p. 519-524; *Idem, Șantierul arheologic Someșeni - Cluj*, în MCA, VI, 1959, p. 515-520;
- 55) Soporu de Câmpie (jud. Cluj) - localitate situată pe Râul Morii; în punctul „Sinișaua” - necropolă de incinerare din care s-au cercetat două urne din sec. VIII-IX; sondaj; D. Protase; I. Țigăra - *Șantierul arheologic Soporu de Câmpie*, în MCA, VI, 1959, p. 205;
- 56) Stremț (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Geoagiului, afluent al Mureșului; în punctul „La vii” - mormânt de înhumare din sec. VII; descoperire întâmplătoare; K. Horedt, *Contribuții...*, p. 103;
- 57) Șeica Mică (jud. Sibiu) - localitate ce se găsește pe valea unui mic afluent al Târnavei Mari; într-un punct neprecizat - necropolă birtuală din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 207;
- 58) Șimand (jud. Arad) - localitate aflată în apropiere de Valea Chișerului, afluent al Crișului Alb; într-un punct neprecizat - morminte de înhumare din sec. VII - începutul sec. VIII; sondaj; M. Macrea, I. H. Crișan - *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944-1964)*, în AMN, I, 1964, p. 362;
- 59) Șpălnaca (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Mureșului; în punctul „Șugud” - necropolă de înhumare din sec. VI-VII; cercetări sistematice; D. Botezatu, M. Blăjan, *op. cit.*, p. 351; Al. V. Grossu; M. Blăjan; D. Botezatu - *Mormântul cu ofrandă de moluște (sec. VIII e.n.) descoperit la Alba-Iulia - Stația de salvare*, în vol. *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995 p. 276;

- 60) Tărian (jud. Bihor) - localitate aflată pe Valea Crișului Repede; într-un punct neprecizat - mormânt de înhumăție din sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire întâmplătoare; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 61) Târgu-Mureș (jud. Mureș) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; într-un punct neprecizat - cinci morminte de înhumăție date în prima jumătate a sec. VII; descoperire întâmplătoare; K. Horedt - *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV* VI, 1955, 3-4, p. 675;
- 62) Târgu-Secuiesc (jud. Covasna) - localitate aflată pe Valea Râului Negru; într-un punct neprecizat - mormânt de înhumăție din sec. VII; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 63) Târnava (jud. Sibiu) - localitate situată pe Valea Târnavei Mari; în punctul „Palamor” - necropolă birituală întinsă, datată în sec. VII - începutul sec. VIII; săpătură de salvare; I. Andrițoiu - *Necropolă din epoca bronzului de la Târnava (jud. Sibiu)*, în *SCIVA*, XXXII, 1981, 4, p. 553;
- 64) Târnăveni (jud. Mureș) - localitate situată pe Târnava Mica; într-un punct neprecizat - mormânt de înhumăție din sec. VII; descoperire întâmplătoare; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 65) Teiuș (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; în punctul „Cetățuia” - un grup de morminte de înhumăție datate la sfârșitul sec. VII - începutul sec. VIII; cercetări sistematice; K. Horedt, *Contribuții...*, p. 104-105; *Repert. Alba*, p. 189;
- 66) Timișoara (jud. Timiș) - în punctul „Podul Modoș” - necropolă din care s-au dezvelit patru morminte de înhumăție date în sec. VIII-IX; săpătură de salvare; A. Bejan - *Necropola de înhumăție din secolele VIII-IX e.n. de la Timișoara - Podul Modoș*, în *AMN*, XX, 1983, p. 489-496;
- 67) Toarcia (jud. Brașov) - localitate de pe valea pârâului Cincu, afluent al Oltului; într-un punct neprecizat - necropolă birituală datată în sec. VIII-IX; cercetare sistematică; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205;
- 68) Turdaș (jud. Alba) - localitate de pe Valea Râului, afluent al Mureșului; în punctul „Valea Clocita” - necropolă de incinerăție din care s-au cercetat 18 morminte date înainte de jumătatea sec. VIII; cercetări sistematice; M. Blăjan - *Așezările feudale timpurii din satele Turdaș și Asinip (jud. Alba)*, în *Apulum*, X, 1972, p. 727; I. Hica, M. Blăjan - *Un cimitir de incinerăție din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba)*, în *AMN*, X, 1973, p. 641-652; *Repert. Alba*, p. 193;
- 69) Uioara de Jos (jud. Alba) - localitate aflată pe Valea Mureșului; în punctul „Pârloage” - necropolă de incinerăție, din care s-au cercetat 42 de morminte, date în sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Macrea, I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 353; Gh. Lazarovici; N. Cristea - *Contribuții arheologice la istoria străveche a comunei Uioara de Jos - Ciunga (jud. Alba)*, în *AMN*, XVI, 1979, p. 431;
- 70) Unirea (jud. Alba) - localitate ce se află pe Valea Mureșului; în hotarul fostului sat Vereșmort (azi înglobat în Unirea), pe malul drept al Mureșului - necropolă de înhumăție din care s-au dezvelit 17 morminte date în a doua jumătate a sec. VII; cercetări sistematice; G. Bako - *Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereșmort (comuna Unirea)*, în *SCIV*, XXIV, 1973, 4, p. 644-648; *Repert. Alba*, p. 200;
- 71) Valea Largă (jud. Mureș) - localitate ce se află pe valea unui mic afluent al Mureșului; în punctul „Capul satului” - necropolă de înhumăție din care s-au cercetat 9 morminte date în sec. VII; săpătură de salvare; I. Hica - *Un cimitir din sec. al VII-lea e.n. la Valea Largă (jud. Mureș)*, în *SCIVA*, XXV, 1974, 4, p. 517-521;
- 72) Valea lui Mihai (jud. Bihor) - localitate situată pe Valea Finzecului:
- a) „Retali” - mormânt de înhumăție datat la sfârșitul sec. VII - începutul sec. VIII; descoperire fortuită; I. Nemeti, *op. cit.*, p. 145-148;
 - b) „Krizsar” - opt morminte din sec. VI-VII; sondaj; *Repert. Bihor*, p. 84;
 - c) „Bujanovics” - urme ale unor necropole de înhumăție din sec. VII-VIII; *Ibidem*;
- 73) Vizejdia (jud. Timiș) - localitate aflată în zona unor mici pâraie; într-un punct neprecizat - un mormânt de înhumăție din sec. VIII; M. Rusu, *Transilvania și Banatul...*, p. 205.

Anexa II: Materialul arheologic

Categorii de obiecte	Tipuri de obiecte	Necropole și morminte între sf. sec. VI și încep. sec. VIII	Necropole și morminte între încep. sec. VIII și încep. sec. IX
a) <i>Unelte</i> <i>Unelte și instrumente din os</i>	Recipiente	Bratei – „Cimitirul nr. 2”	
	Piepteni	Căpușul Mare – „Cânepiște”; Iclod – „Pământul vlădicii”; Noșlac – „Livadă”; Socodor – „Găvăjdia”	Ocna Sibiului – „Lab”
	Mânere		Ocna Sibiului – „Lab”
<i>Unelte și instrumente din lut</i>	Fusaiole	Band; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Căpușul Mare – „Cânepiște”; Iclod – „Pământul vlădicii”; Sănnicolau Mare	Săcuieni – „Dâmb Vereș”
<i>Unelte și instrumente din lemn</i>	Găleți	Comloșu Mare – Hunca Neții; Gâmbaș; Noșlac – „Livadă”;	Câmpia Turzii; Someșeni; Timișoara – Podul Modoș”
	Cuții	Band	
	Sicrie	Căpușul Mare – „Cânepiște”; Comloșu Mare – Hunca Neții”	Sănanadrei – „Ocsabrickel”
<i>Unelte și instrumente din piatră</i>	Rășnițe		Berghin – „În pen”
	Cute	Band; Noșlac – „Livadă”	
	Cremene	Band; Gâmbaș	Ghirbom – „Gruul Fierului”; Ocna Sibiului – „Lab”
<i>Unelte și instrumente din metal</i>	Cuțite	Aiud – „Școala de viticultură”; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Căpușul Mare – „Cânepiște”; Cicău – „Săliște”; Deta – „La cariera de nisip”; Felnac; Gâmbaș; Iclod – „Pământul vlădicii”; Noșlac – „Livadă”; Porumbenii Mici – „Galath”; Unirea – „Vereșmort”	Berghin – „În pen”; Ghirbom – „Gruul Fierului”; Gușterița; Ocna Sibiului – „Lab”; Săcuieni – „Dâmb Vereș”; Timișoara – „Podul Modoș”; Turdaș – „Valea Clocita”
	Amnare	Band; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Bratei – cimitirul nr. 3”; Gâmbaș; Pișcolț – „Nisipărie”; Unirea – „Vereșmort”	Berghin – „În pen”; Ghirbom – „Gruul Fierului”; Gușterița; Timișoara – „Podul Modoș”
	Topoare	Cicău – „Săliște”; Gâmbaș; Lopadea Nouă – „Șanțuri”; Noșlac – „Livadă”; Valea lui Mihai – „Retalj”	Câmpia Turzii
	Seceri	Gâmbaș; Teiuș – „Cetățuie”	Ghirbom – „Gruul Fierului”
	Cuie	Noșlac – „Livadă”; Sighișoara – „Dealul Viilor”	Ocna Sibiului – „Lab”
	Scoabe	Iclod – „Pământul vlădicii”	Ocna Sibiului – „Lab”
	Foarfece	Noșlac – „Livadă”	
	Pensete	Noșlac – „Livadă”	
	Clește	Band	
	Ace	Noșlac – „Livadă”	

b)Arme	Vârfuri de lance	Aiud – „Școala de viticultură”; Aiudul de Sus; Band; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Cicău – „Săliște”; Drăușeni; Gâmbaș; Lopadea Nouă; Măgina; Mediaș – „Dumbravă”; Noșlac – „Livadă”; Sâmpetru German – „Magazin”; Șpălnaca – „Șugud”; Teiuș – „Cetățuie”; Unirea – „Vereșmort”	Câmpia Turzii
	Coifuri	Band; Sâmpetru German – „Magazin”	
	Vârfuri de săgeți	Band; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Căpușul Mare – „Cânepiște”; Lechința de Mureș – „Săliște”; Mediaș – „Dumbravă”; Noșlac – „Livadă”; Sâmpetru German – „Magazin”; Unirea – „Vereșmort”; Valea lui Mihai – „Retalj”	Turdaș – „Valea clocita”
	Săbii	Aiudul de Sus; Band; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Cicău – „Săliște”; Noșlac – „Livadă”; Sâmpetru German – „Magazin”; Unirea – „Vereșmort”; Valea lui Mihai – „Retalj”	Dindești – „Latura brazilor”; Timișoara – „Podul Modoș”
	Pumnal	Căpușul Mare – „Cânepiște”; Cicău – „Săliște”; Noșlac – „Livadă”	Ghirbom – „Gruul Fierului”; Timișoara – „Podul Modoș”
	Scut	Unirea – „Vereșmort”	
c)Piese de harnașament	Zăbale	Aiud – „Școala de viticultură”; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Cicău – „Săliște”; Deta – „La cariera de nisip”; Gâmbaș – „Măguricea”; Gâmbaș – punct neprecizat; Noșlac – „Livadă”; Peregu Mare; Sâmpetru German – „Magazin”; Stremț – „La vii”; Teiuș – „Cetățuie”; Valea lui Mihai – „Retalj”	Câmpia Turzii; Timișoara – „Podul Modoș”
	Șei	Cicău – „Săliște”	Săcuieni – „Dâmbul Vereș”
	Scărnițe de șea	Aiud – „Școala de viticultură”; Aiudul de Sus; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Cicău – „Săliște”; Gâmbaș – „Măguricea”; Gâmbaș – punct neprecizat; Lopadea Nouă – „Șanțuri”; Măgina; Noșlac – „Livadă”; Peregu Mare; Sâmpetru German – „Magazin”; Socodor; Stremț – „La vii”; Șpălnaca; Teiuș – „Cetățuie”; Valea lui Mihai – „Retalj”	Câmpia Turzii; Timișoara – „Podul Modoș”
d)Piese de vestimentație	Cataramे	Aiud – „Școala de viticultură”; Band; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Căpușul Mare – „Cânepiște”; Cicău – „Săliște”; Drăușeni; Felnac; Gâmbaș; Iclod – „Pământul vlădicii”; Lopadea Nouă – „Șanțuri”; Noșlac – „Livadă”; Peregu Mare; Pișcolț – „Nisipărie”; Teiuș – „Cetățuie”; Unirea – „Vereșmort”	Câmpia Turzii; Dindești – „Latura brazilor”; Ghirbom – „Gruul Fierului”; Gușterița; Ocna Sibiului – „Lab”; Someșeni; Timișoara – „Podul Modoș”
	Limbi de centură	Band; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Peregu Mare; Sâmpetru German – „Magazin”; Socodor; Teiuș – „Cetățuie”; Unirea – „Vereșmort”	Câmpia Turzii; Dindești – „Latura brazilor”; Săcuieni – „Dâmbul Vereș”; Sănandrei – „Ocsabrickel”; Timișoara – „Podul Modoș”
	Fibule	Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Căpușul Mare – „Cânepiște”; Comești; Gâmbaș; Noșlac – „Livadă”; Săcuieni – „Horo”; Valea lui Mihai – „Retalj”	Ghirbom – „Gruul Fierului”; Săcuieni – „Dâmbul Vereș”

	Pandative de centură	Bratei – „Cimitirul nr. 2”	Câmpia Turzii; Săcuieni – „Dâmbul Vereș”; Sănandrei – „Ocsabrickel”; Someșeni; Timișoara – „Podul Modoș”
	Nasturi	Peregu Mare; Sănnicolau Mare; Valea lui Mihai – „Retalj”	Săcuieni – „Dâmbul Vereș”
	Verigi de agățat	Valea lui Mihai – „Retalj”	Someșeni; Timișoara – „Podul Modoș”
e)Obiecte de podoabă	Cercei	Band; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Cicău – „Săliște”; Cicău – „Săliște”; Dudeștii Vechi – „Bucova VI”; Gâmbaș; Lechința de Mureș – „Săliște”; Lopadea Nouă; Moldovenești; Noșlac – „Livadă”; Sâmpetru German – „Magazin”; Teiuș – „Cetățuia”; Unirea – „Vereșmort”	Berghin – „În peni”; Câmpia Turzii; Ghirbom – „Gruul Fierului”; Ghirbom – „Gruul Măciuliilor”; Someșeni
	Inele	Band; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Gâmbaș; Teiuș – „Cetățuia”	Câmpia Turzii; Ciacova – „Gheorghianu”; Ghirbom – „Gruul Fierului”
	Brățări		Berghin – „În peni”; Ciacova – „Gheorghianu”; Ghirbom – „Gruul Fierului”
	Agrafe	Band; Sâmpetru German – „Magazin”	Ghirbom – „Gruul Fierului”
	Inele de păr		Ciacova – „Gheorghianu”
	Coliere și lăntișoare	Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Noșlac – „Livadă”	Ciacova – „Gheorghianu”
	Diademe	Bratei – „Cimitirul nr. 3”	
	Mărgel de metal	Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Gâmbaș; Noșlac – „Livadă”; Sănnicolau Mare	
	Mărgel de piatră	Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Noșlac – „Livadă”; Socodor – „Găvăjdia”	Ghirbom – „Gruul Măciuliilor”
	Mărgel de sticlă	Band; Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Cicău – „Săliște”; Comești; Gâmbaș; Noșlac – „Livadă”; Săcuieni – „Horo”; Socodor – „Găvăjdia”	Câmpia Turzii; Ghirbom – „Gruul Măciuliilor”; Gușterița; Ocna Sibiului – „Lab”
	Mărgel de lut	Măgina; Noșlac – „Livadă”	
	Mărgel de os	Căpușul Mare – „Cănepiște”	
	Rozete și falere pentru împodobit harnașamentul	Band; Cicău – „Săliște”	Săcuieni – „Dâmbul Vereș”
	Aplici	Bratei – „Cimitirul nr. 2”; Noșlac – „Livadă”; Sănnicolau Mare; Teiuș – „Cetățuia”	Săcuieni – „Dâmbul Vereș”; Sănandrei – „Ocsabrickel”; Someșeni; Timișoara – „Podul Modoș”
	Clopoțel	Bratei – „Cimitirul nr. 2”	
	Cruci și alte obiecte creștine	Bratei – „Cimitirul nr. 3”; Dudeștii Vechi – „Bucova VI”	
	Mâner de oglindă	Dudeștii Vechi – „Bucova VI” (ipotetic)	
f)Obiecte cu utilitate nedeterminată	Obiecte de fier	Măgina; Valea Largă – „Capul satului”	Turdaș – „Valea clocita”
	Obiecte de bronz	Săcuieni – „Horo”	Someșeni
	Fragmente din piatră	Gâmbaș	

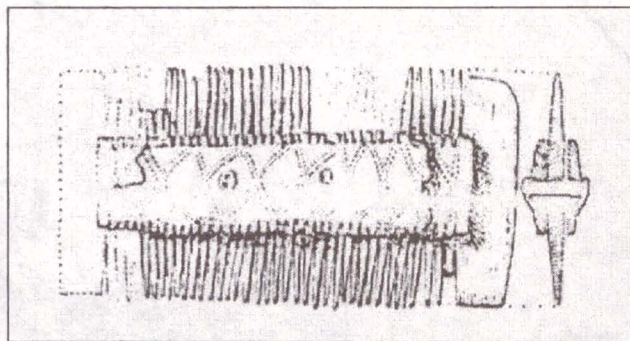

Fig. 2 – Pieptene: Căpușul Mare – „Cânepiște” (apud I. G. Russu, I. Roth, *Rit de înmormântare...*)

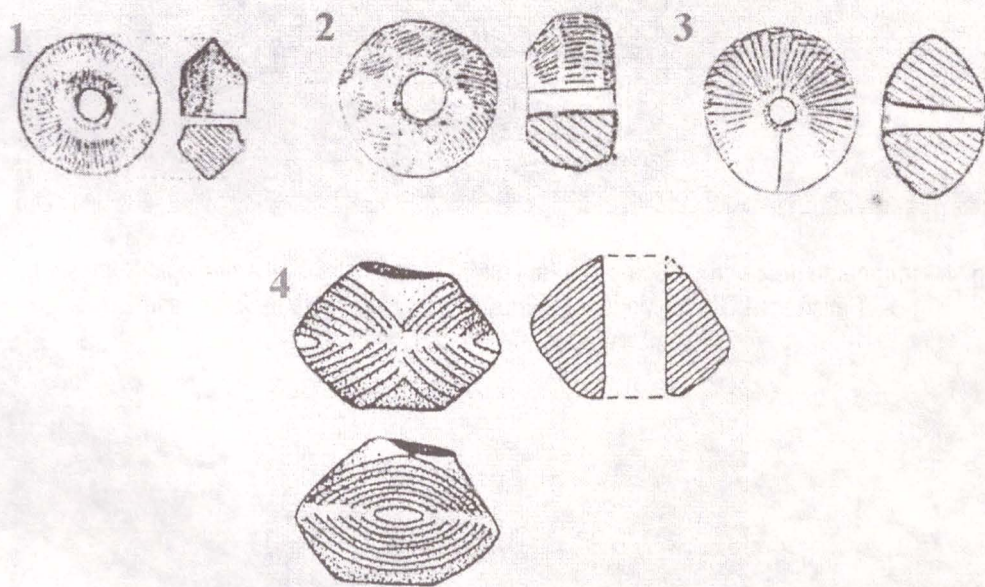

Fig. 3 – Fusaiole: 1. Căpușul Mare – „Cânepiște” (apud I. G. Russu, I. Roth, *Rit de înmormântare...*); 2-3 Bratei – “Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 4. Sânnicolau Mare (apud Fl. Medeleț, *O descoperire de factură avară...*).

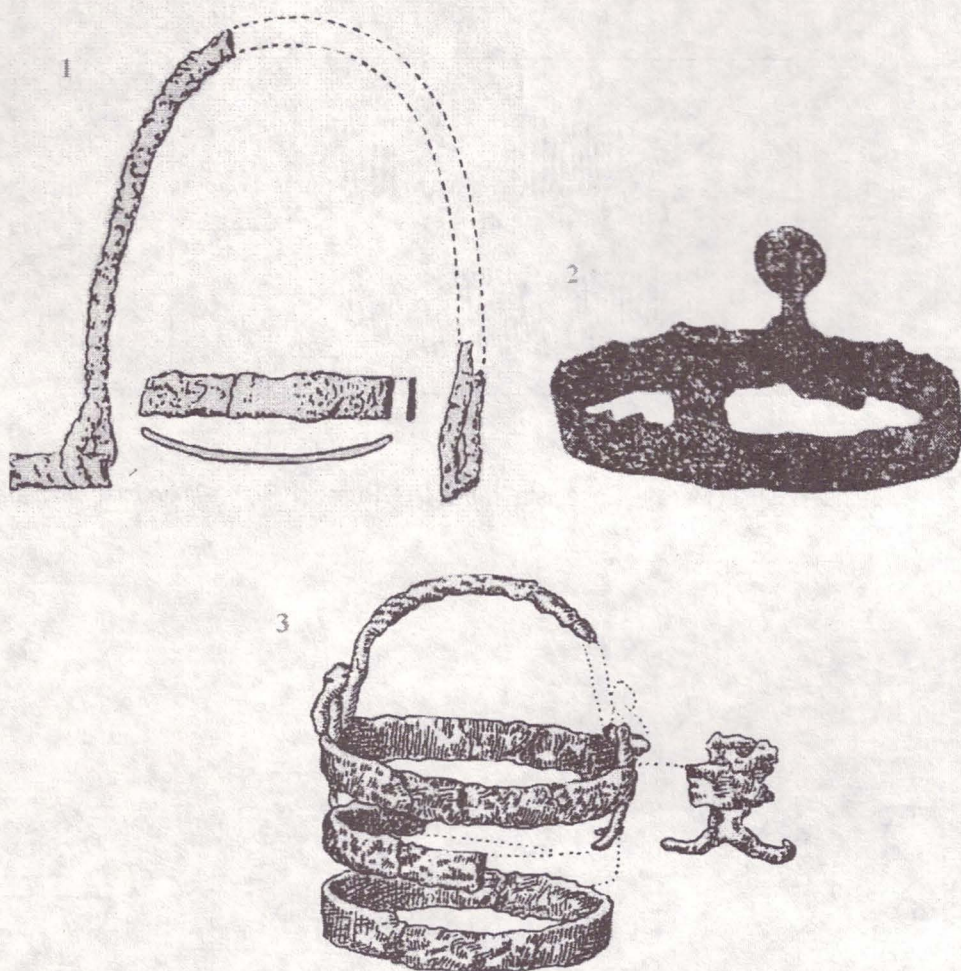
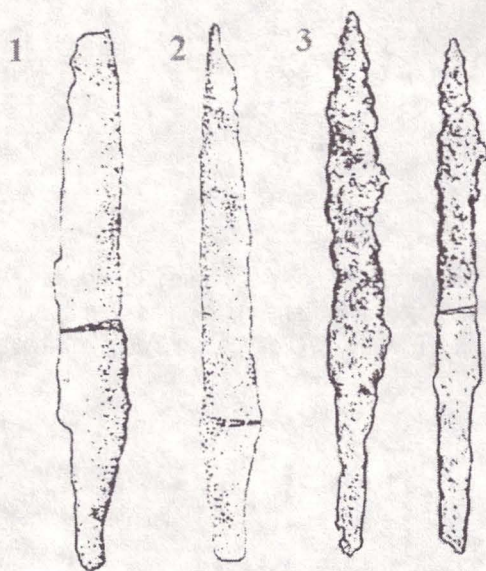

Fig. 4 – fragmente de găleți; 1. Someșeni (apud M. Macrea, *Șantierul arheologic Someșeni...*);
 2. Timișoara – „Podul Madoș” (apud A. Bejan, *Necropola de înhumatie...*);
 3. Gâmbaș (apud K. Horedt, *Contribuții...*).

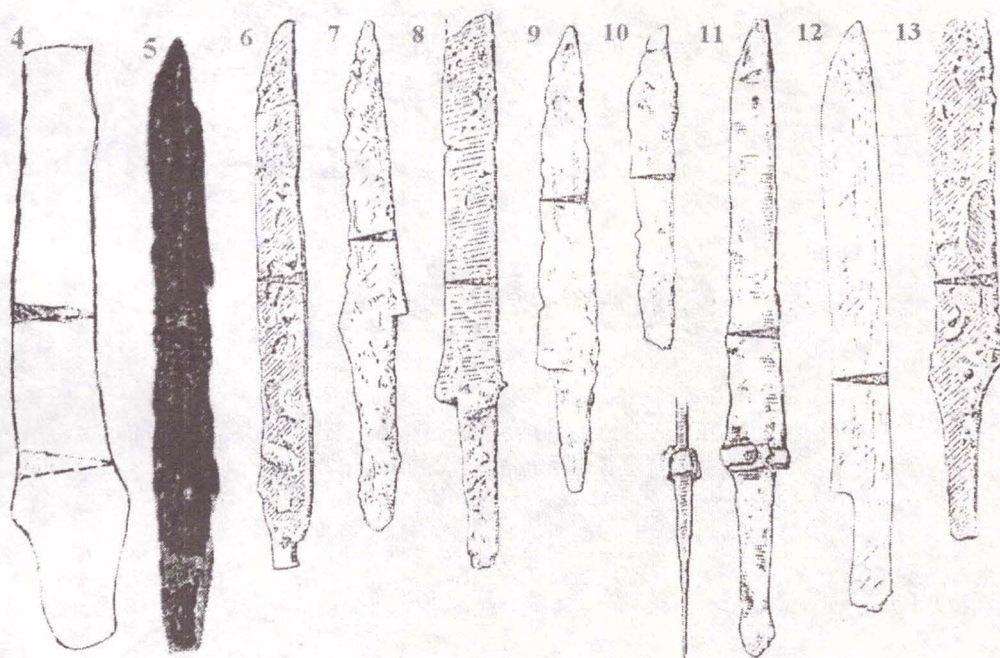

Fig. 5 – Cuțite: 1-2 Ghirbom – „Gruul Fierului” (apud I. Al. Aldea; E. Stoicovici; M. Blăjan, *Cercetări arheologice...*); 3. Căpușul Mare – „Cânepiște” (apud I. G. Russu, I. Rôth, *Rit de înmormântare...*); 4. Deta – „La cariera de nisip” (inedit); 5. Timișoara – „Podul Modoș” (apud A. Bejan, *Necropola de înhumăție...*); 6-13 Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*).

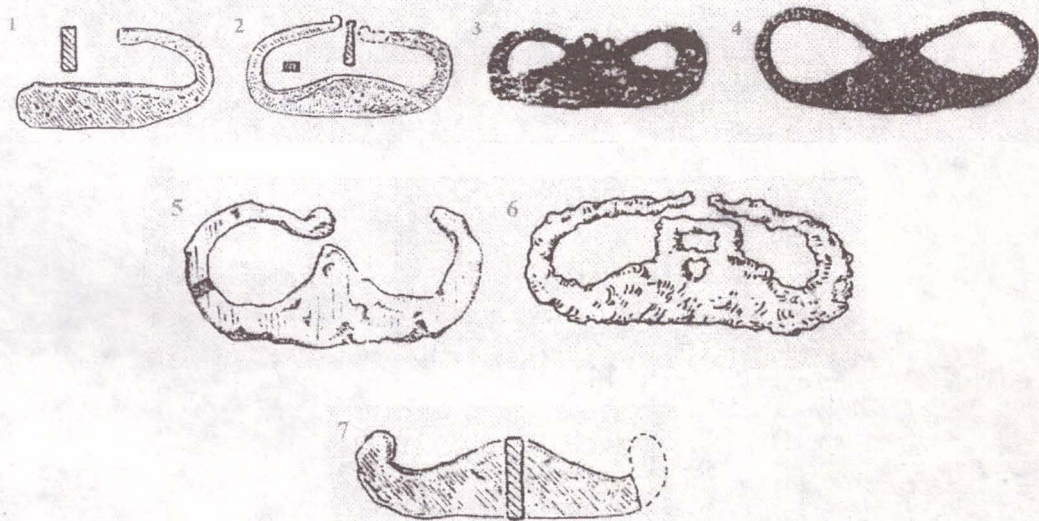

Fig. 6 – Amnare; 1-3, 5, 7 – Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 4. Timișoara – „Podul Modoș” (apud A. Bejan, *Necropola de înhumăție...*); 6. Gâmbaș (apud H. Horedt, *Contribuții...*).

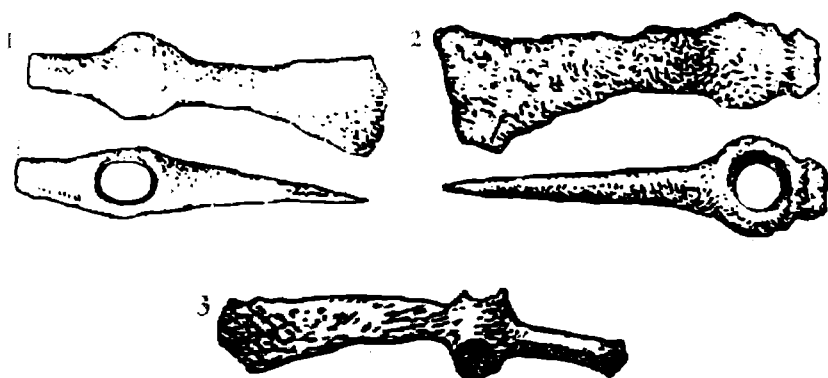

Fig. 7 – Topoare; 1. Aiud – „Școala de viticultură” (apud H. Horedt, *Contribuții...*); 2-3 - Gâmbaș (*Ibidem*).

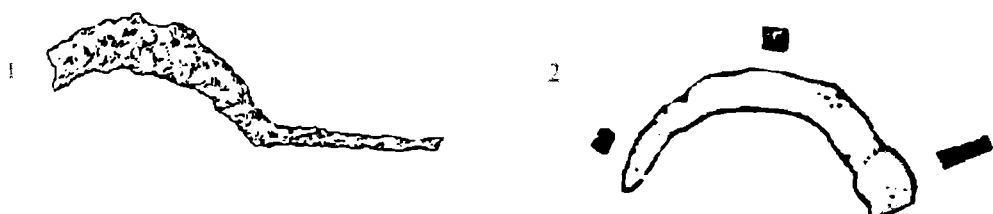

Fig. 8 – Seceri; 1. Gâmbaș (apud H. Horedt, *Contribuții...*); 2. Ghirbom – „Gruul Fierului” (apud I. Al. Aldea; E. Stoicovici; M. Blăjan - *Cercetări arheologice...*).

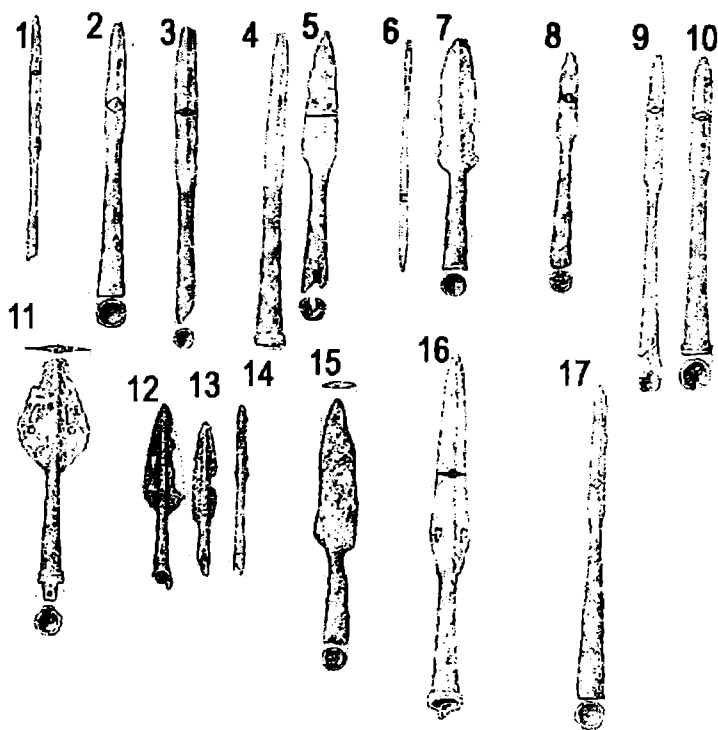

Fig. 9 – Vârfuri de lance; 1-5 – Aiud (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 6-7 – Aiudul de Sus (*Ibidem*); 8-14 – Gâmbaș (*Ibidem*); 15. Câmpia Turzii (*Ibidem*); 16. Teiuș (*Ibidem*); 17. Târnava (*Ibidem*).

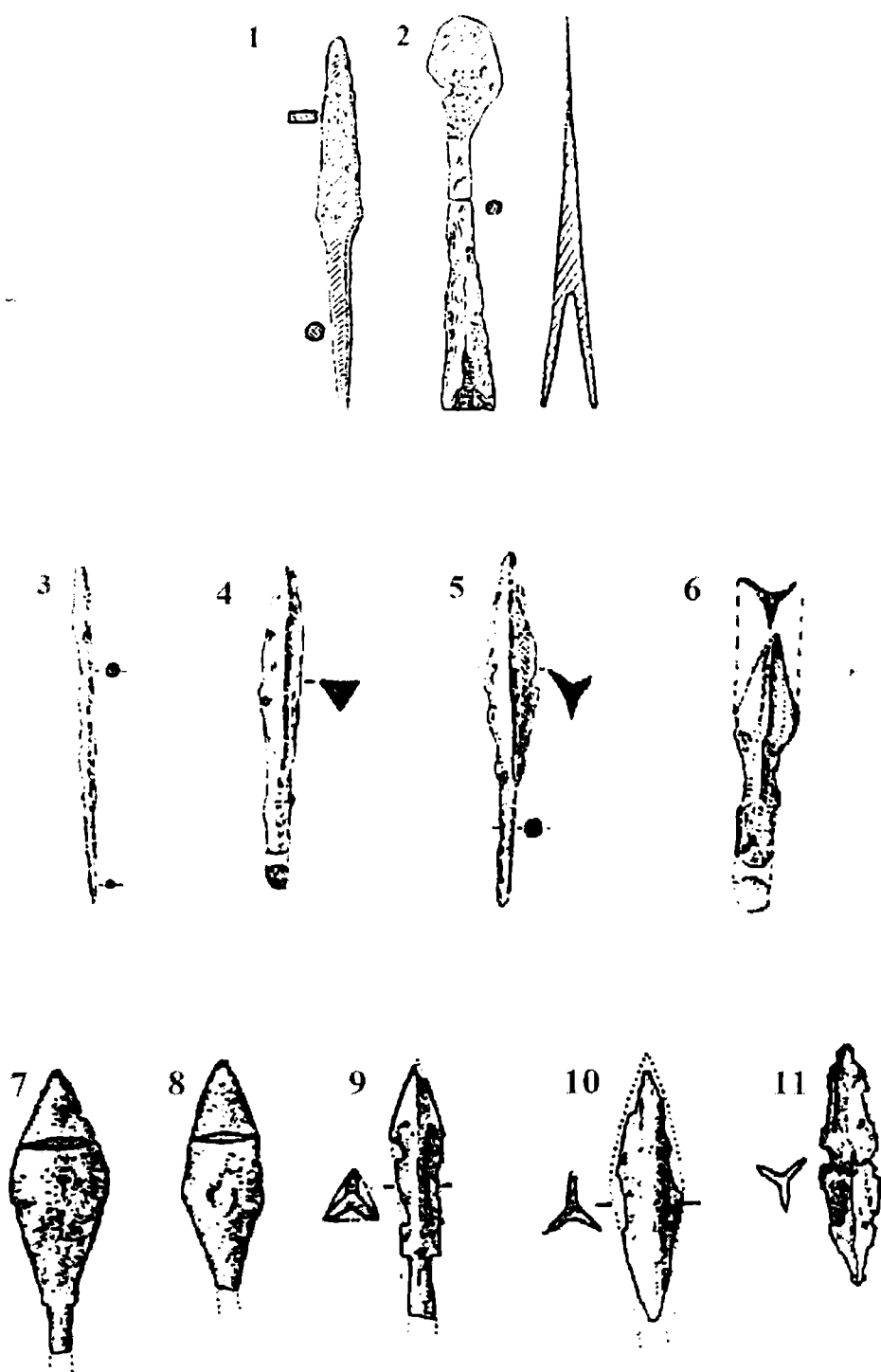

Fig. 10 – Vârfuri de săgeți: 1-2 Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*);
 3-6 Mediaș – „Dumbravă” (apud D. Botezatu; M. Blăjan - *Mormântul prefeudal...*);
 7-11 Căpușul Mare – „Cânepiște” (apud I. G. Russu, I. Roth, *Rit de înmormântare...*).

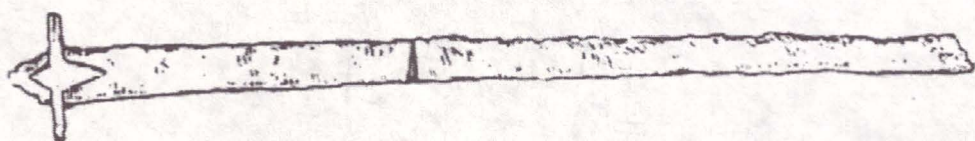

Fig. 11 – Sabie: Aiudul de Sus (apud K. Horedt, *Contribuții...*).

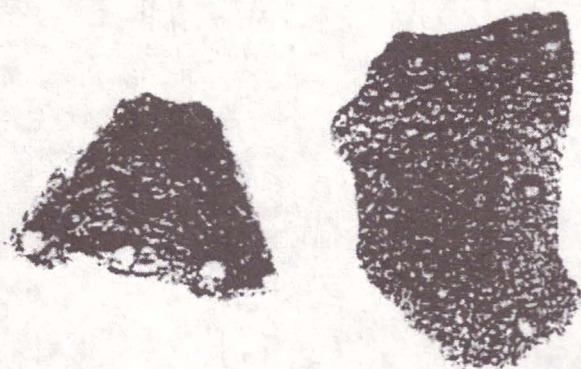
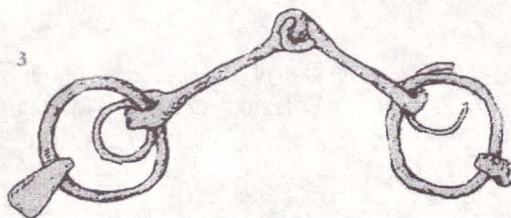
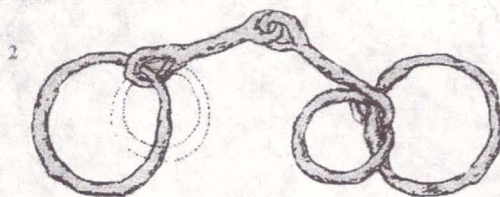
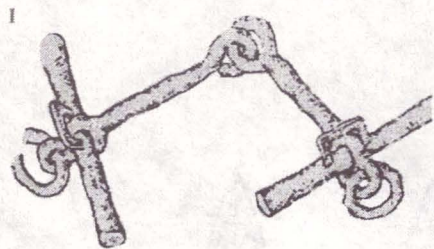

Fig. 12 – Fragmente de coif - Sâmpetru German – „Magazin” (apud E. Dömer, *Mormânt din epoca avară...*).

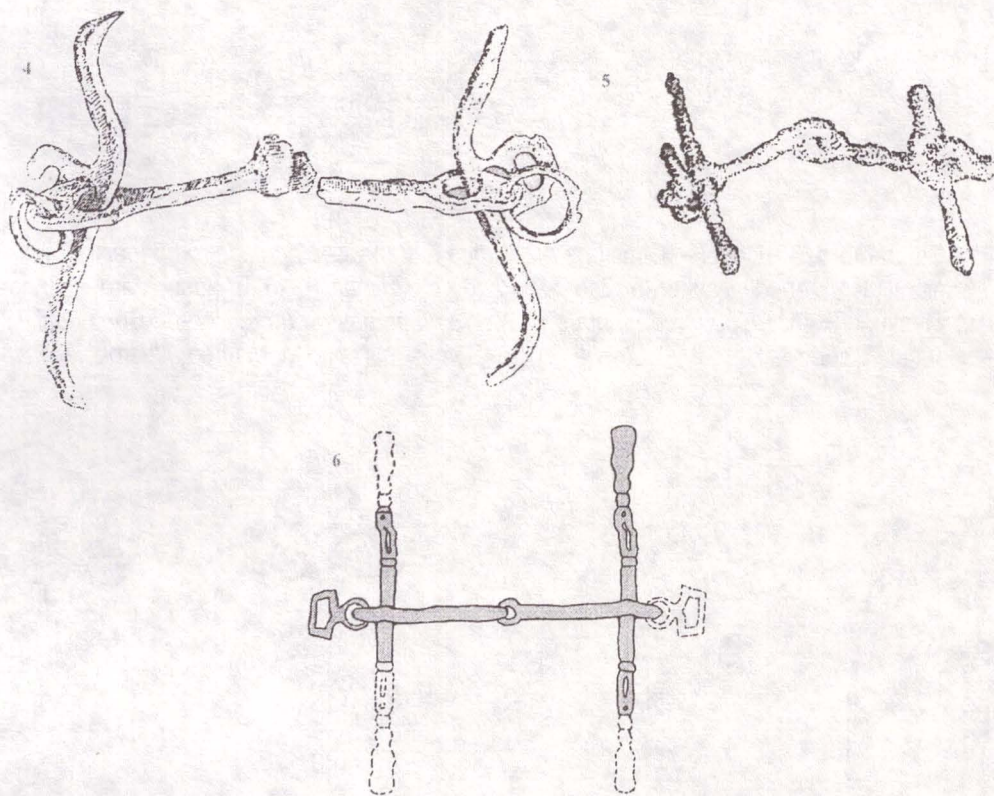

Fig. 13 – Zăbale – 1. Teiuș – „Cetățuie” (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 2-3 – Aiud – „Școala de viticultură” (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 4. Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 5. Câmpia Turzii (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 6. Deta – „La cariera de nisip” (inedit).

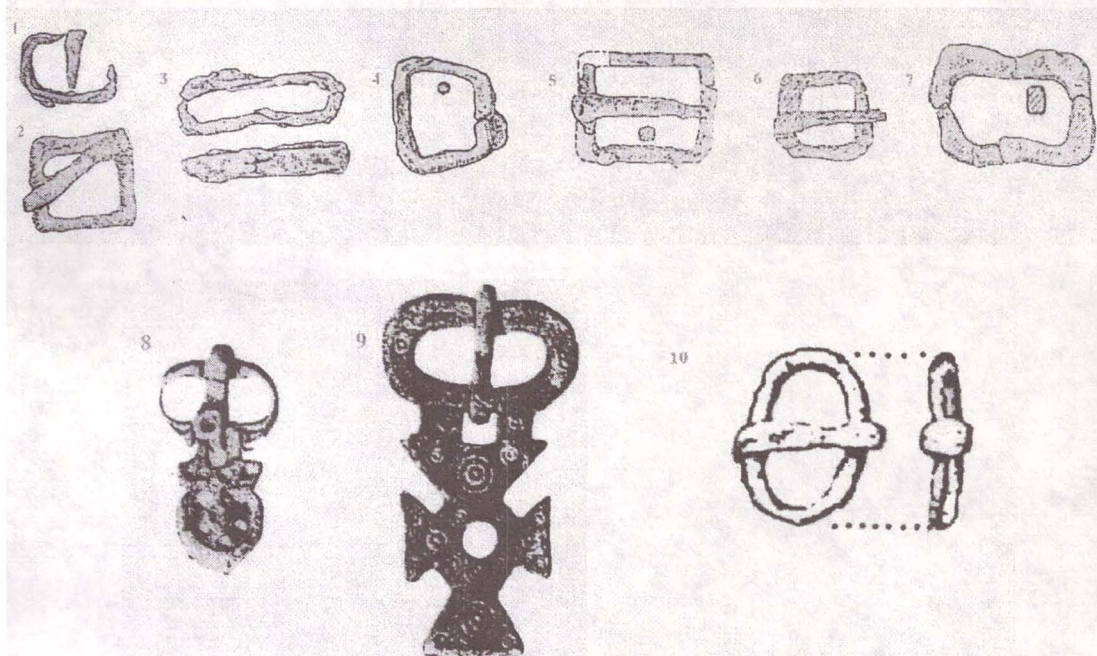

Fig. 14 – Catarames; 1-7 – Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 8-9 – Bratei – „Cimitirul nr. 3” (apud I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar...*); 10. Căpușul Mare – „Cânepiște” (apud I. G. Russu, I. Roth, *Rit de înmormântare...*); 11-13 - Gâmbaș (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 14. Teiuș – „Cetățuie” (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 15. Someșeni (apud M. Macrea, *Necropola slavă...*).

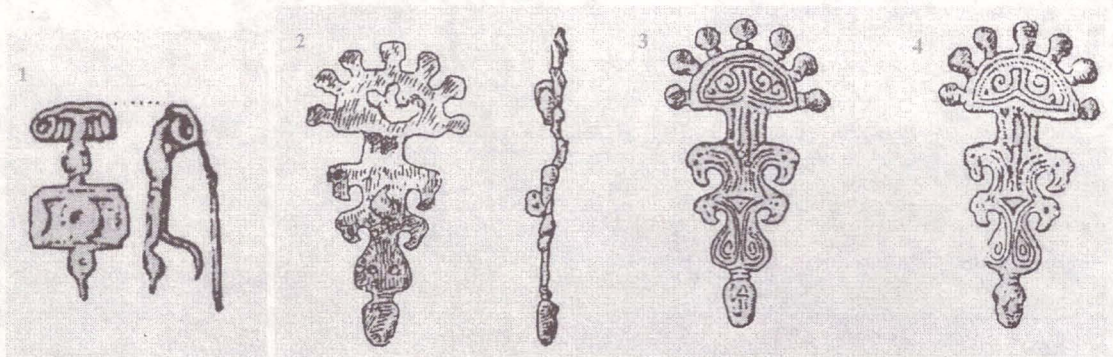
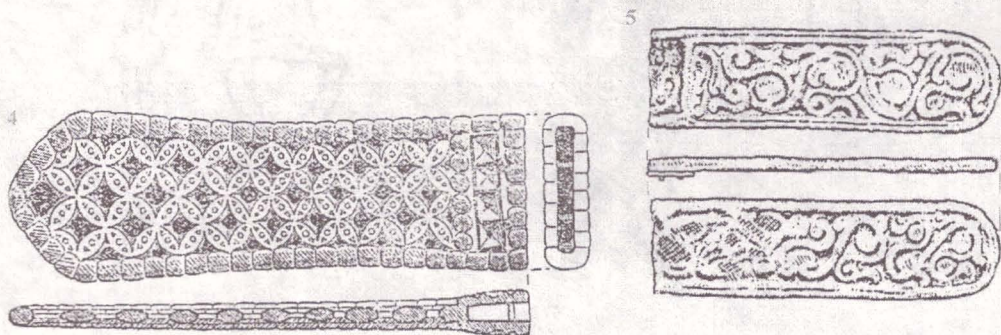
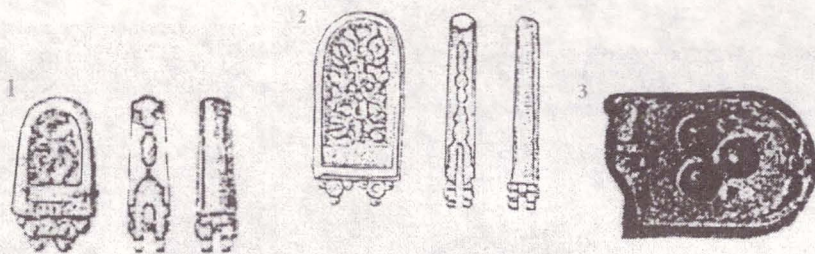

Fig. 15 – Fibule; 1. Căpușul Mare – „Cânepiște” (apud I. G. Russu, I. Roth, *Rit de înmormântare...*); 2-4 – Gâmbaș (apud K. Horedt, *Contribuții...*).

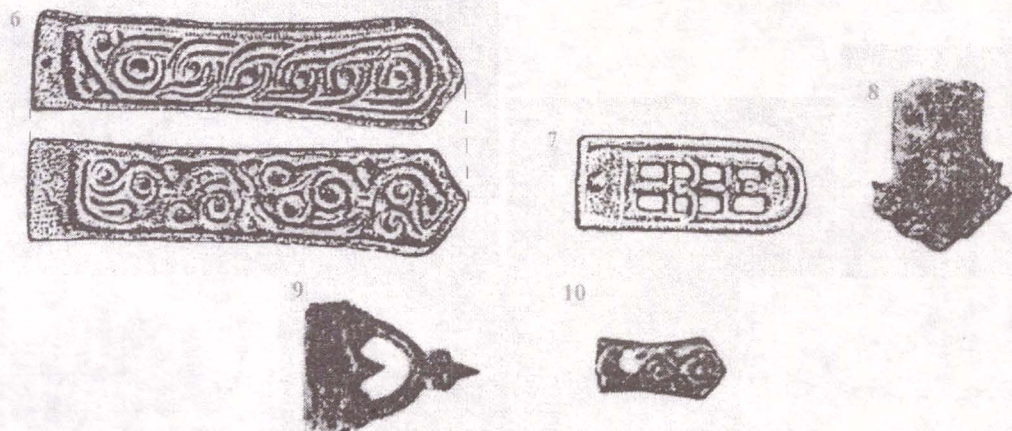

Fig. 16 – Capete de centură; 1. Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 3. Sâmpetru German – „Magazin” (apud E. Dörner, *Mormânt din epoca avară...*); 4. Socodor – „Căvăjdia” (apud D. Popescu, *Cercetări arheologice...*); 5-7 – Teiuș (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 8-10 – Timișoara – „Podul Modoș” (apud A. Bejan, *Necropola de înhumatie...*).

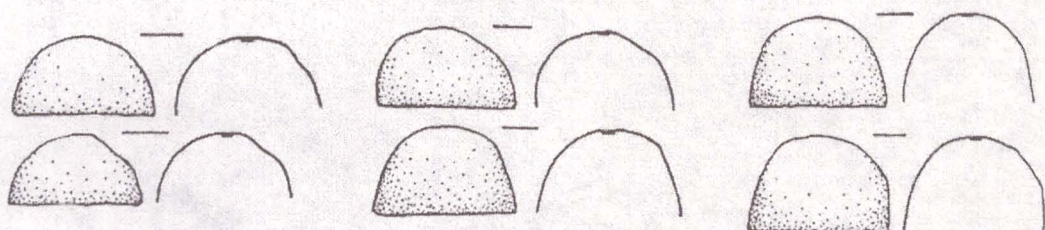

Fig. 17 – Nasturi (butoni) – Sânnicolau Mare (apud Fl. Medeleț, *O descoperire de factură avară...*).

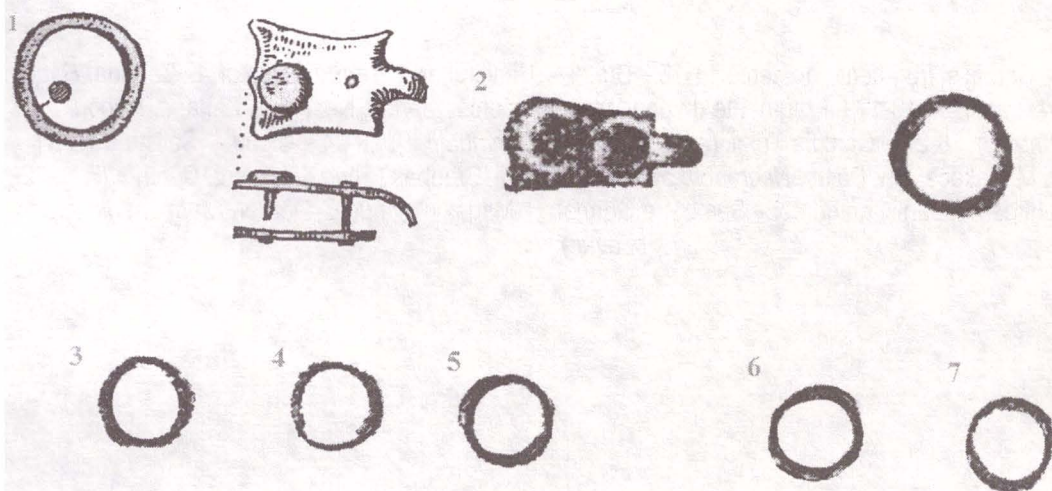

Fig. 18. Verigi de agățat; 1. Someșeni (apud M. Macrea, *Șantierul arheologic...*); 2-7 – Timișoara – „Podul Modoș” (apud A. Bejan, *Necropola de înhumatie...*).

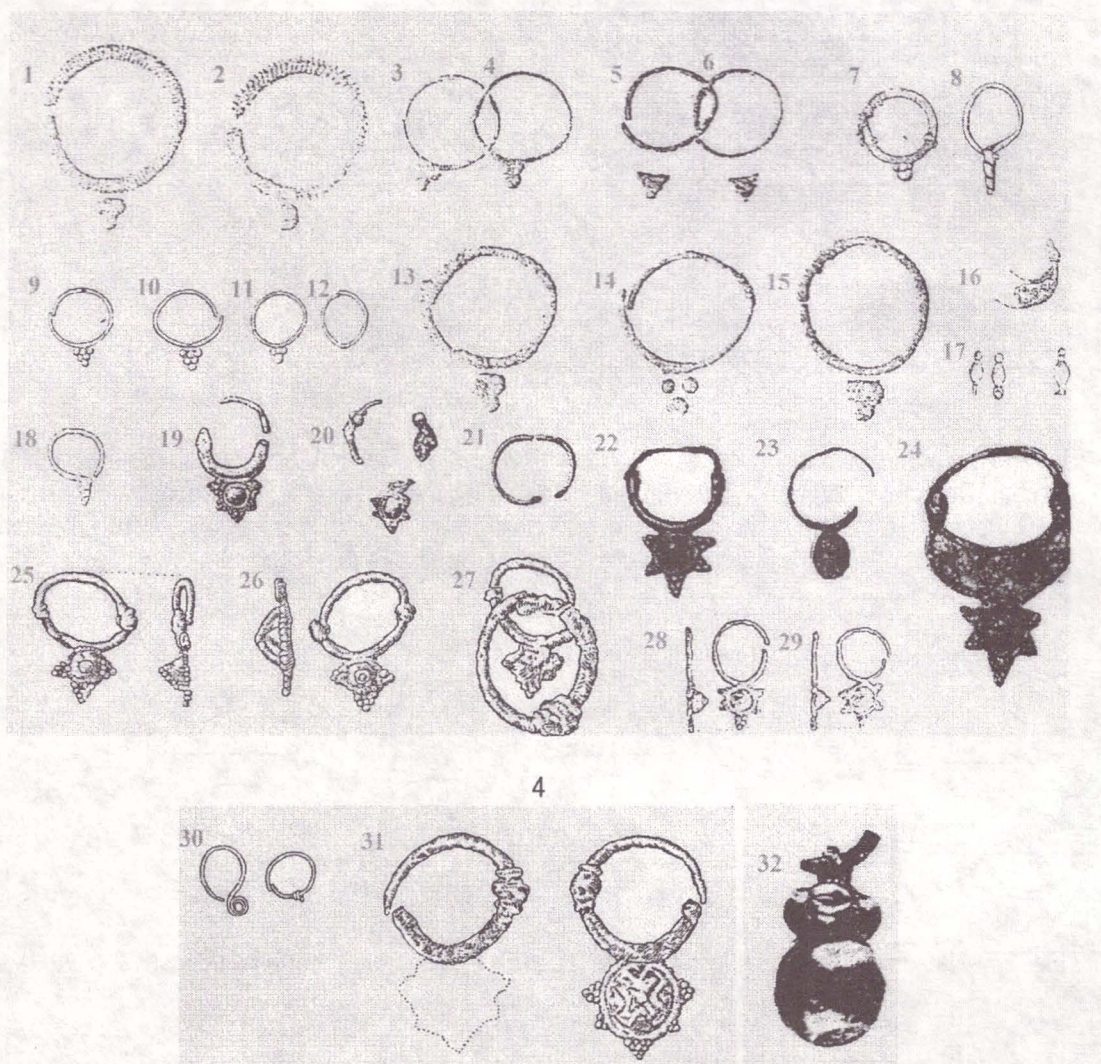

Fig. 19 – Cercei și fragmente de cercei; 1-15 – Bratei – „Cimitirul nr. 2” (*apud* I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar...*); 16-17 – Fragmente de pendantsive de cercei (*apud* I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar...*); 18-21 – Câmpia Turzii (*apud* K. Horedt, *Contribuții...*); 22-24 – Cicău – „Săliște” (*apud* I. Winkler, M. Takacs, Gh. Păiuș, *Necropola avară...*); 25-31 – Gâmbaș (*apud* K. Horedt, *Contribuții...*); 32. Fragment de pendentiv de cercei – Sâmpetru German – „Magazin” (*apud* E. Dörner, *Mormânt din epoca avară...*).

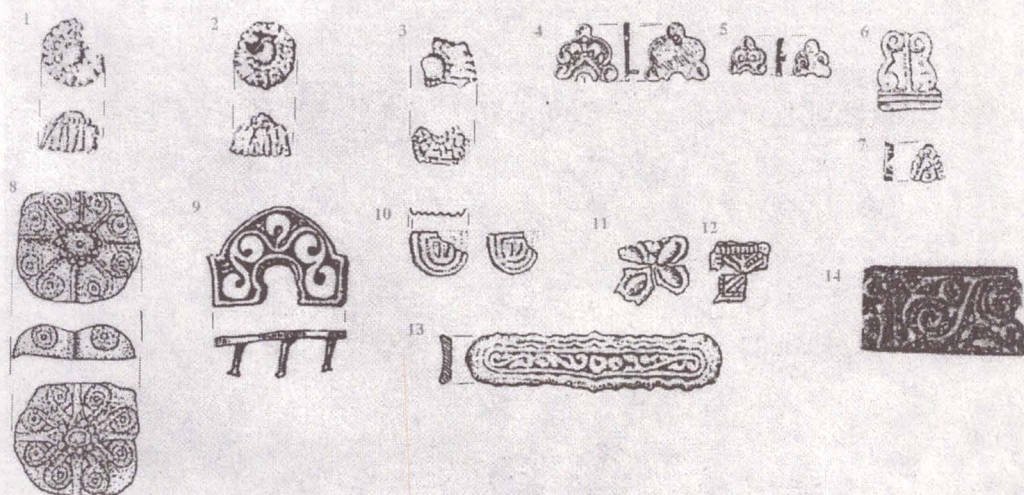

Fig. 20 – Aplici; 1-3 – Band (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 4-7 – Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar...*); 8. Sânnicolau Mare (apud Fl. Medeleț, *O descoperire de factură avară...*); 3. Someșeni (apud M. Macrea, *Șantierul arheologic...*); 10-13 – Teiuș (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 14. Timișoara – „Podul Modoș” (apud A. Bejan, *Necropola de înhumăție...*).

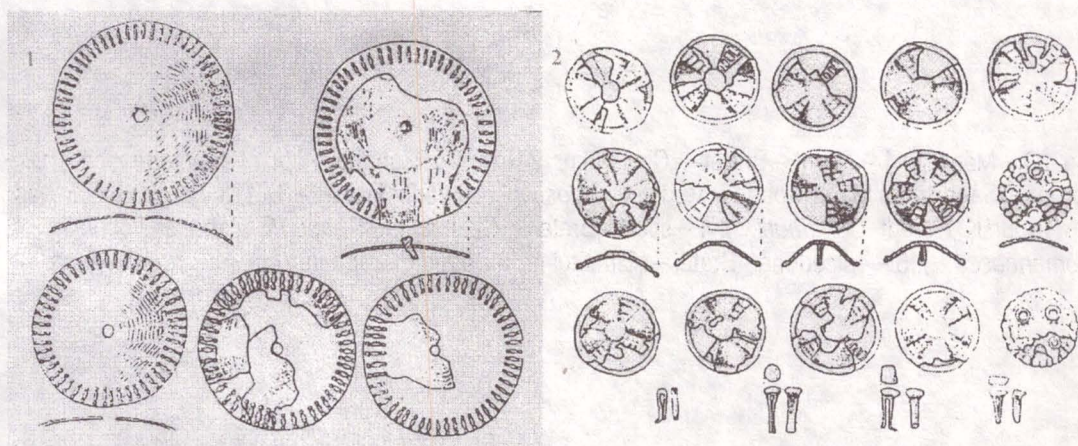

Fig. 21 – Piese pentru împodobirea harnașamentului - 1. Falere; 2. Rozete - Cicău – „Săliște” (apud I. Winkler, M. Takacs; Gh. Păiuș - *Necropola avară...*).

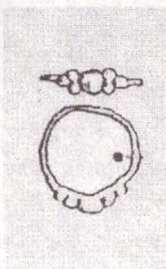

Fig. 22 – Inele; Gâmbaș (apud K. Horedt, *Contribuții...*).

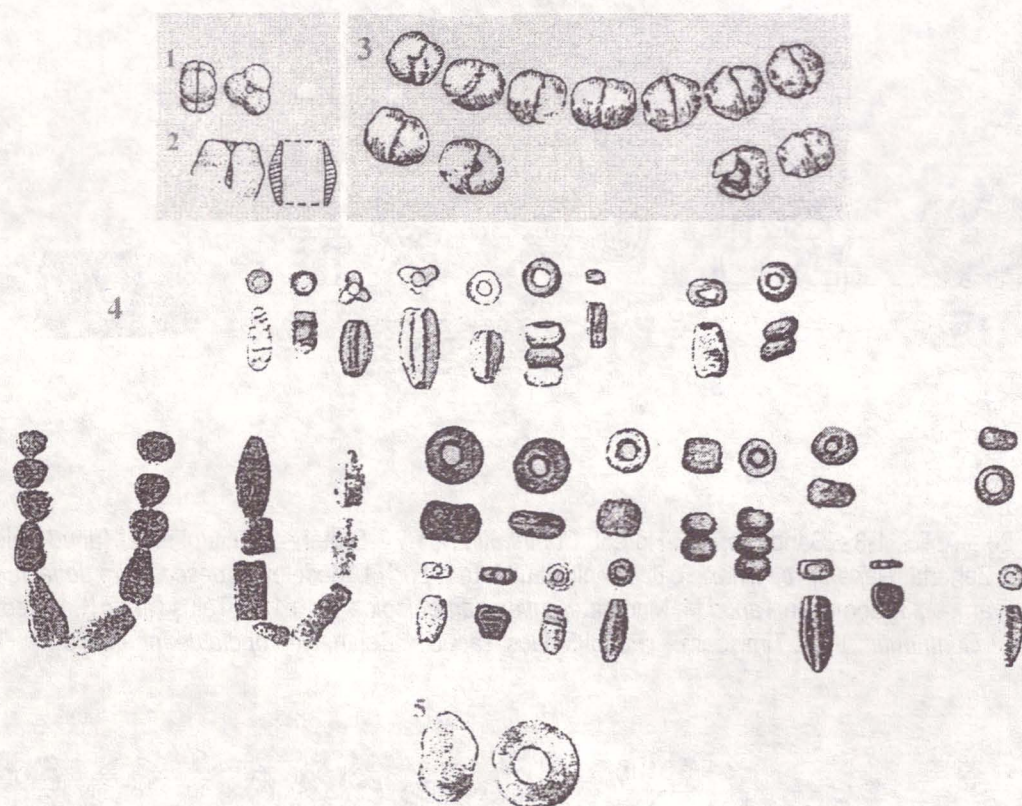

Fig. 23 – Mărgele; 1 – argint – Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 2 – bronz – Sânnicolau Mare (apud Fl. Medeleț, *O descoperire de factură avară...*); 3 – argint – Gâmbaș (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 4 – sticlă - Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 5 – calcedonă - Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*);

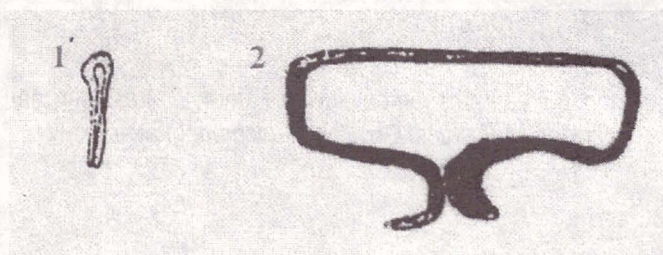

Fig. 24 – Agrafe de păr; 1. Ghibom – „Gruiul Fierului” (apud I. Al. Aldea; E. Stoicovici; M. Blăjan - *Cercetări arheologice...*); 2. Sâmpetru German – „Magazin” (apud E. Dömer, *Mormânt din epoca avară...*).

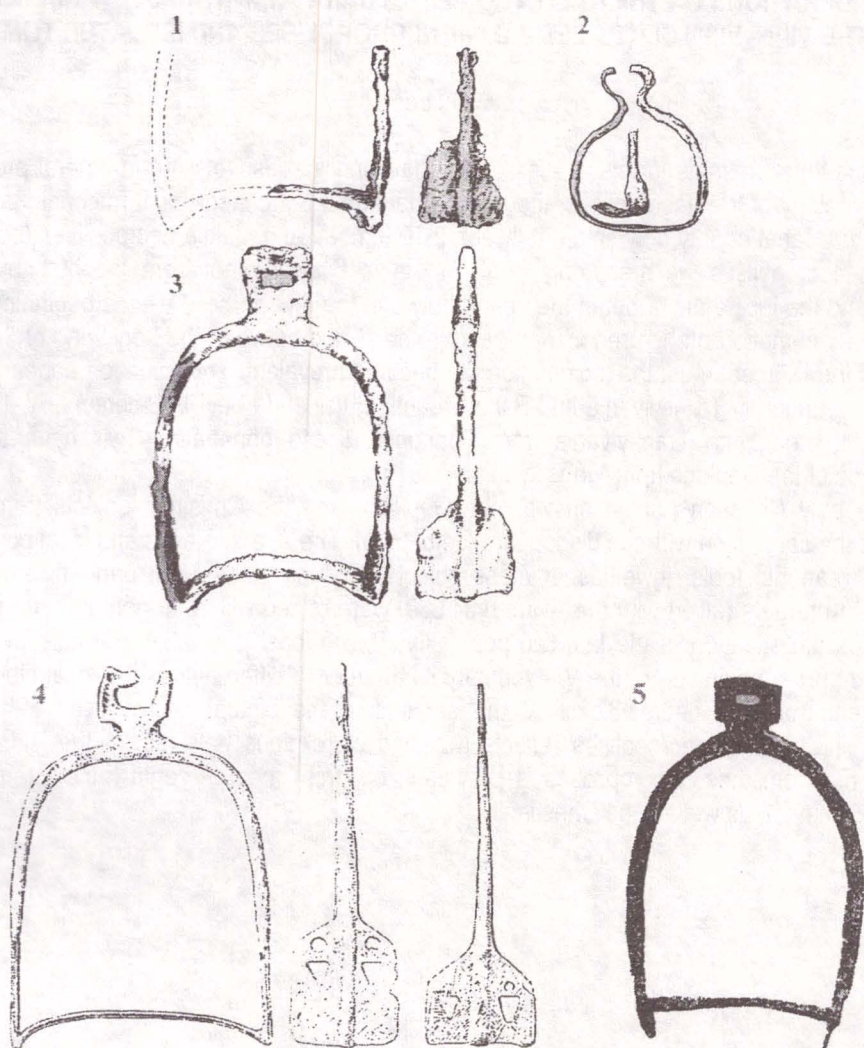

Fig. 25. Scărițe de șea; 1, 3 – Măgina (apud H. Ciugudeanu, *Mormântul unui călăreț...*); 2. Teiuș (apud K. Horedt, *Contribuții...*); 4. Bratei – „Cimitirul nr. 2” (apud E. Zaharia, *Populația românească...*); 5. Timișoara – „Podul Modoș” (apud A. Bejan, *Necropola de înhumăție...*).

CONSIDERATIONS ON THE HABITATION FROM BANAT AND TRANSYLVANIA COUNTY IN THE VIITH - VIIITH CENTURIES A.D. (II. NECROPOLISES AND ISOLATED TOMBS)

Abstract

The author presents in this article some of the principal aspects of the funeral problem in that period: the typology of the necropolises, the burial ritual and the archaeological material from the tombs. We have in the Banat county only small (between 2-10 tombs), and middle necropolises (between 11-50 graves). Big necropolises we meet only in Transylvania County. There are the both burial rite: the inhumation and the incineration, but in the period between the end of the VIth – the beginning of the VIIIth centuries, the inhumation rite is predominant, and in the period between the beginning of the VIIIth – the beginning of the IXth centuries, the incineration rite become prevalent. This situation appears because of the Slavic penetration in Transylvania and Banat County at the end of the VIIth century. At the same time the Avars will break into Transylvania from Pannonia. These penetrations will have as effect the disappearance of the Gepides from Transylvania.

The only Christian population was the Gepides, and the Christian objects from the graves disappear at the same time with the disappearance of them. The Avars, Slaves and local population were buried with weapons, tools, jewelries, harness objects, clothing pieces and earthenware. The Avars, Gepides and Kuturgurs (allied with the Avars until 630) were buried with their horses or fragments of the horses (this is the situation of the last two populations). The local population will take over the Slavic culture and from the beginning of the VIIIth century it is harder to differentiate the local element and the Slavic element from the necropolises. At the same time the burial necropolises will grow up as amplexity. This type of necropolises reflects two kind of religious believes. In the VIIIth century the incineration rite from these necropolises is prevalent, but from the IXth century the interment rite will become predominant, as well as the Christianity.

BISERICA MĂNĂSTIRII SFÂNTA TREIME DIN MĂGINA, JUDEȚUL ALBA. STUDIU PRELIMINAR DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ

Gheorghe Petrov

Localitatea Măgina este situată la circa 6 km nord-vest de orașul Aiud, într-o zonă cu relief deluros. O mică parte din gospodăriile satului sunt dispuse de-a lungul drumului județean care duce de la Aiud spre Buru, localitate situată pe valea Arieșului, dar marea majoritate a acestora sunt amplasate în stânga acestui drum, spre apus, fiind înșirate – pe o distanță de circa 2,5 km – de-a lungul unei văi străbătute de cursul unui pârâu. În prezent Măgina are statut de localitate suburbană, fiind subordonată pe linie administrativă orașului Aiud.

Localitatea Măgina (ung. Muzsina, Muzsnaháza) este menționată pentru prima oară documentar la 5 mai 1334, într-un registru de dijme papale, care conține o evidență făcută de cei desemnați să adune din cuprinsul regatului Ungariei, în contul acestui impozit, sumele de bani datorate Bisericii catolice pe o perioadă de șase ani, din 1332 și până în 1337¹. În acest registru sunt menționate toate parohiile romano-catolice din Transilvania, numele preoților care slujeau atunci în aceste parohii, precum și sumele de bani plătite de aceștia drept dijmă bisericească. Numele satului², care apare în acest document sub forma de *Musna*, este consemnat la capitolul socotelilor care privesc plata celei de-a doua tranșe de impozit pe anul 1334, colectat din parohiile care aparțin arhidiaconatului de Alba. Preot paroh (*plebanus*) în localitate era în acea vreme un anume Hermann (*Hermannus*), care a plătit echivalentul unei jumătăți de marcă în denari banali vechi³. Existența unei parohii deservită de un preot, care plătea obolul datorat papalității, presupune existența unei biserici romano-catolice. Dacă o astfel de biserică a existat într-adevăr la Măgina în prima jumătate a secolului al XIV-lea, știrile documentare ulterioare nu mai pomenesc însă nimic despre acest lucru.

Următoarea mențiune documentară a satului este din anul 1461, din care aflăm că locuitorii din *Musnahaza* (=Măgina) plăteau la acea dată *census quinquagesimalis*, care era o dare sau un impozit la care erau obligate numai satele cu populație românească⁴. Într-un alt document, din 1505, satul (*Mwrsynhaza*) apare ca fiind în proprietatea capittului bisericii romano-catolice din Alba Iulia⁵. În anul 1620, la 24 iunie, principele Gabriel Bethlen emite un act de donație în favoarea lui Moise Secuiul junior, care, pentru meritele deosebite ale defunctului său tată (Moise Secuiul senior), primește în stăpânire mai multe sate din comitatele Alba și Turda, între care și Măgina (*Musna*). Înainte de a fi donate, toate aceste sate au intrat în posesia principelui prin confiscare, în urma infidelității foștilor proprietari – Cseszeliczki Baltazar de Szilvási și soția sa Elisabeta Pernyeszi de Osztopán⁶.

Locul pe care a fost amplasată inițial vatra veche a satului se află în partea dinspre apus a așezării actuale, într-o zonă mai puțin expusă, unde valea pârâului este mai îngustă, fiind flancată la nord și sud de dealuri mai înalte care sunt împădurite; ulterior, în decursul timpului, așezarea s-a întins pe vale în jos, spre răsărit, ajungând la limitele teritoriale actuale. Faptul că în primele secole de existență a satului vatra acestuia se afla în extremitatea apuseană a așezării actuale, este adevărat nu numai de tradiția locală care susține acest lucru, ci și de faptul că în acea zonă se află situată și vechea biserică a satului. Edificiul de cult este amplasat în partea de nord a așezării, în stânga pârâului care străbate satul, aproape de limita dinspre sud a unei terase relativ înalte, într-un loc oarecum mai izolat, cele mai apropiate gospodării ale localnicilor aflându-se la o oarecare distanță spre sud de biserică, pe malul drept al apei.

Conform unei știri apocrife – care a fost publicată pentru prima dată în primul Șematism al Blajului, cel din anul 1835 – la Măgina, în anul 1611, ar fi fost întemeiată o mănăstire ("*parochia* > *una cum Monasterio 1611 erecto*")⁷. Nu se cunoaște de unde au preluat această informație autorii aceluia Șematism, însă informația ca atare a fost folosită ulterior în toate lucrările care fac referire la trecutul

¹ DIR. C., vol. III, p. 41-253, doc. nr. 56.

² Despre originea denumirii satului, după unele opinii, s-a apreciat că aceasta reprezintă un toponimic derivat dintr-un apelativ (vezi Pascu, Voievodatul, vol. II, p. 491).

³ DIR. C., vol. III, p. 194. Referitor la moneda în care s-a făcut plata acelei tranșe de impozit, denari banali, menționăm că această specie de monede s-a bătut în Regatul Ungariei între anii 1255 și 1349 (vezi Hóman Bálint, Magyar Pénztörténet (1000-1325), Budapest, 1916, p. 336).

⁴ Csánki, Történelmi földrajza, vol. I, p. 42-43; Páclisanu, Un registru, p. 597; Manciualea, Așezările, p. 157-158.

⁵ Iczkovits, Fehér megye, p. 59.

⁶ Székely Oklevéltár, vol. IV, p. 206.

⁷ Șematism – 1835, p. 30. Referitor la cuvântul erecto din citatul latin, în traducere, acesta are sensul de ridicare sau înălțare.

acestei mănăstiri⁸. Biserica care a deservit așezământul monahal a fost lăcașul care face obiectul discuției noastre. Deși informația din Șematismul de la 1835 precizează că numai mănăstirea a fost *ridică*tă în anul 1611, această dată este considerată – mai ales în istoriografia bisericească, dar și în tradiția locului – ca fiind și anul de edificare al bisericii, probabil pe considerentul că s-a apreciat că întregul complex monastic – care după regulă trebuia să fie compus din biserică, stăreție și chilii – a fost ridicat în același timp.

Prima semnalare scrisă a existenței mănăstirii și, implicit, a bisericii, o regăsim într-o însemnare făcută pe un exemplar dintr-o *Cazanie* a lui Varlaam (Iași, 1643), din care reiese că la 15 iunie 1713 călugării de la mănăstirea Măgina au vândut cartea, în târgul Aiudului, unui anume Dumitrașcu din Sângiorgiul de Mureș, iar acesta, în aceeași zi, a vândut-o preotului Ioan din Sidriaș pentru „17 florinți și două mierță de grâu”⁹. Această informație confirmă faptul că la acea dată, în anul 1713, mănăstirea era populată cu călugări, dar nu se specifică dacă aceștia erau ortodocși sau uniți. Nu există însă nici un document scris sau de altă natură care să ofere date ori indicii despre anul înființării în sat a unei parohii unite cu Roma, sau despre împrejurările preluării bisericii de către acei credincioși care au adoptat greco-catolicismul, dar se crede că aceste lucruri s-au întâmplat imediat după anul 1700. Dacă într-adevăr mănăstirea a funcționat și înainte de 1700, atunci ea trebuia să fie ortodoxă, situație în care ar fi interesant de aflat dacă a existat o continuitate în viața așezământului (posibil prin același personal monahal, care, foarte simplu și ușor, putea să accepte condițiile impuse de noua orientare religioasă), s-au a intervenit o perioadă de întrerupere datorată probabil transferului de proprietate ori a unor conflicte locale de interese.

În două documente din anul 1733 – este vorba conscripția episcopului Ion Inochentie Micu-Klein și de conscripția comitatensă – mănăstirea nu este menționată, dar în ambele statistici este consemnată o biserică la care slujea preotul greco-catolic *Vaszillia*, care era iobag și avea un copil de doi ani¹⁰. În acest caz, se poate presupune că biserica semnalată în respectivele conscripții, la care slujea un preot de mir, ar putea fi lăcașul mănăstirii, atunci cu destinație de biserică parohială în eventualitatea că în acea perioadă mănăstirea nu mai funcționa. O altă explicație plauzibilă ar fi acceptarea ideii existenței unui al doilea lăcaș de cult greco-catolic, care era biserica parohială a satului.

Într-o altă conscripție, cea a vicarului Petru Pavel Aron din anul 1750, parohia unită din Măgina apare ca având o biserică ce era deservită de un preot, dar mănăstirea nu este amintită¹¹. Existența ei este însă indicată de un raport al protopopiatului Geomalului, care însoțește conscripția din 1750, unde se face referire la mai multe biserici, probabil două, dintre care una era cu siguranță aceea de la mănăstire¹². După cum se poate observa, această informație confirmă, într-o oarecare măsură, existența în localitate a unei biserici parohiale unite, alta decât cea a mănăstirii.

Conform conscripției din anii 1760-1762, întocmită din ordinul generalului austriac Buccow, în sat exista un preot unit și trei preoți ortodocși, fiind amintită numai o singură biserică, care a fost retrocedată uniților („*templum concessum Unitis*”)¹³. Cunoscându-se faptul că în timpul răscoalei lui Sofronie din Cioara (mișcare antiunionistă desfășurată între anii 1759-1761) biserica de la mănăstire aparținuse ortodocșilor, se poate presupune că acesta ar putea fi lăcașul care a revenit uniților, conform datelor conscripției.

În conscripția episcopului Atanasie Rednic din anul 1765, parohia unită din Măgina, aparținând de protopopiatul Geomalului, apare ca având o biserică la care slujea un preot cu numele de *Vassile*, însă nu putem preciza despre care biserică ar putea fi vorba deoarece mănăstirea ca atare nu este menționată în conscripție, dar existența ei în acea perioadă se confirmă din alte surse¹⁴.

Despre viețuitorii mănăstirii, sursele documentare cunoscute sunt destul de sărace în informații, primele date mai concrete referitoare la anumiți călugări existând abia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Se știe că înainte de 1759 la mănăstire se așezase, în calitate de egumen, un călugăr de origine sârbă, Sofronie Pavlovici, venit de la mănăstirea Geoagiului. Pe vremea răscoalei lui Sofronie din Cioara acesta a fost silit să se refugieze din mănăstire, dar revine aici în anul 1762 unde rămâne – cu o întrerupere de câțiva ani, între 1780 și 1783, când a fost mutat la mănăstirea Ciunga – până la sfârșitul

⁸ Șematism – 1900, p. 124; Bunea, P. P. Aron și D. Novacovici, p. 346; Păclișanu, Vechile mănăstiri, p. 13; Meteș, Mănăstirile, p. 52.

⁹ Dudaș, Cazania, p. 318-320, nr. 190.

¹⁰ Feneșan, Izvoare, vol. I, p. 191; Hitchins – Beju, Conscripția, pl. XX.

¹¹ Feneșan, op. cit., p. 299.

¹² Răduțiu, Conscripția, p. 493.

¹³ Feneșan, op. cit., p. 318.

¹⁴ Dănilă, Contribuții, p. 9.

vieții sale, moartea lui survenind în 1795 sau 1796¹⁵. La sfârșitul lunii august 1765 la mănăstire este surghiunit călugărul Silvestru Caliani – profesor la seminarul din Blaj și prepozit al mănăstirii *Sfintei Treimi* – ca urmare a unui conflict personal cu episcopul Atanasie Rednic, însă, nu după multă vreme, la intervenția clerului, Caliani este readus la Blaj unde în semn de osândă arhierescă fu orânduit ca portar al mănăstirii blăjene¹⁶. În anii 1772 și 1774 la mănăstire viețuia un singur călugăr¹⁷, posibil acel Sofronie Pavlovici, iar în 1780 este amintit călugărul Teodosie, adus probabil în locul lui Sofronie deoarece acesta a fost mutat în acel an la mănăstirea Ciunga¹⁸. Din anul 1790 cunoaștem numele călugărului Macarie, care se pare că mai trăia la mănăstire și în anul 1795¹⁹. După moartea lui Sofronie, în 1795 sau 1796, începând cu anul 1797 și până în 1814 la mănăstire este atestat ca preot și călugăr un anume Gavrilă Ferenți. În continuare, după anul 1814, alți călugări cunoscuți cu numele – care au activat la mănăstire și în parohia Măgina în calitate de preoți-călugări – sunt Grigore Ujvari și Nicolae Aldea, care au păstrorit succesiv până în anul 1835 când evidențele timpului îl menționează pe preotul Aron Preja. Următorii preoți-călugări sunt: Nicolae Marcu (1848-1855), Nicolae Molnar (1855-1859), Ioan Cacovan (1859-1862), Toma Ieronim Albani (1862-1864) și Nicolae Dărămuș (1864-1871)²⁰.

În anul 1871, odată cu încheierea șirului preoților-călugări de la mănăstire, se sfârșește practic și istoria așezământului monahal de la Măgina. Fostul lăcaș al mănăstirii v-a continua însă să funcționeze cu unică destinație de biserică parohială greco-catolică, parohia unită fiind administrată până în 1913 de preoți din satele vecine, Aiudul de Sus și Căcova (Livezile). După 1913, vreme de 35 de ani, în parohie vor păstori numai preoți stabili, adică cu domiciliul în localitate. În anul 1948, ca urmare a desființării Bisericii Unite cu Roma și a interzicerii cultului greco-catolic, vechea biserică a satului revine în folosința comunității ortodoxe locale, fără a avea o destinație anume, fiind folosită doar ocazional. Din 1998 mănăstirea Măgina a fost reactivată prin aducerea unor călugări ortodocși, contrar însă dorinței comunității greco-catolice de a-și reocupa lăcașul de cult.

Din cele arătate mai sus, rezultă că efectivul de călugări cu care a fost populată mănăstirea Măginei a fost întotdeauna restrâns. Cel puțin din secolul al XVIII-lea, de când avem primele informații documentare despre călugări mănăstirii, niciodată aceștia nu apar ca fiind mai mulți de doi, câteodată chiar numai unul singur. Nu trebuie să ne închipuim nicidecum că, în trecut, această mănăstire a fost un așezământ monahal care s-ar putea compara prin ceva cu mănăstirile românești care funcționează astăzi în Transilvania. De obicei, în vechime, majoritatea mănăstirilor românești din acest spațiu geografic aveau un număr mic de viețuitori, iar în privința construcțiilor aflate în perimetrul spațiului monahal, pe lângă edificiul de cult, rareori se întâmpla să existe ceva mai mult decât unul sau două edificii modeste, care adăposteau chiliile călugărilor.

În ceea ce privește problema existenței, în vechime, a unei a doua biserici în localitate, referirile bibliografice precum și tradiția locală susțin prezența unui asemenea edificiu pe teritoriul satului. Acest lăcaș de cult, cunoscut sub denumirea de *biserica de jos*, pentru a fi deosebit de biserică mănăstirii care era situată pe vale în sus, era o construcție din lemn care avea hramul *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril*. Se știe că în anul 1820 această biserică a fost mutată în satul Decea de pe valea Mureșului (nu se cunoaște însă dacă a fost vândută sau donată), unde a dăinuit până la începutul secolului al XX-lea, acolo fiind folosită ca lăcaș de cult pentru comunitatea credincioșilor greco-catolici; se mai știe că biserică a avut un clopot, inscripționat cu anul 1665, care, după unele păreri, provenea de la biserică mănăstirii²¹.

Cazul acestei biserici de lemn implică două probleme controversate, una privitoare la datare și una privitoare la apartenența ei la una dintre comunitățile creștine ale satului, ortodoxă sau greco-catolică. În unele studii elaborate de anumiți reprezentanți ai clerului ortodox, se susține că respectivul lăcaș a aparținut parohiei ortodoxe din localitate²², însă acest lucru nu se bazează pe nici o sursă documentară sau de altă natură. În tradiția locală, s-a păstrat amintirea că în vechime ortodocșii făceau slujbă într-o *șură*, care s-ar fi aflat într-un loc situat nu departe de actuala biserică ortodoxă a satului²³. Astăzi, în

¹⁵Ibidem; Meteș, op. cit., p. 52-53.

¹⁶Micu, Istoria, vol. II, p. 348; Comșa, Dascăli, p. 19.

¹⁷Bunea, op. cit., p. 346; Păclișan, Vechile mănăstiri, p. 13.

¹⁸Albu, Școala, p. 469-470 (Anexa III).

¹⁹Dănilă, loc. cit.

²⁰Ibidem, Șematism – 1900, p. 124.

²¹Cristache Panait, Contribuții, p. 35; Eadem, Biserici, p. 88.

²²Dănilă, loc. cit.

²³Vasile Avram, Istoricul parohiei ortodoxe române Măgina (mss. din anul 1979 păstrat în arhiva parohiei).

Măgina, se susține de către unii localnici că acea șură ar fi fost tocmai biserica de lemn cu hramul *Sfinților Arhangheli*, însă cu greu putem crede că dacă a fost vorba de un lăcaș de cult în adevăratul sens al cuvântului, acesta putea să rămână în tradiția locală cu o astfel de denumire. În consecință, nu putem să fim de acord cu o această ipoteză ridicolă, care consideră că vechea biserică de lemn nu a fost altceva decât o șură (!).

Un lăcaș de cult ortodox pe teritoriul satului este amintit pentru prima dată în conscripția ortodoxă din anul 1805²⁴. Se știe că acea biserică avea hramul *Sf. Nicolae* și a fost ridicată, probabil, în anul 1790 de niște familii de comercianți macedo-români din Aiud, cunoscuți de către localnici sub numele de *greci*. Respectivul lăcaș a dăinuit până în anul 1931 când a fost parțial demolat, păstrându-se doar turnul-clopotniță care a fost apoi inclus în corpul unei noi biserici, construită ulterior pe același loc²⁵.

Din toate datele pe care le deținem rezultă faptul că biserica de lemn a aparținut uniților și nu ortodocșilor. Nu vedem altfel cum se explică faptul că un clopot al mănăstirii a ajuns să fie folosit la această biserică, decât considerând că transferul acestuia s-a făcut între două lăcașuri care aparțineau aceleiași comunități religioase, greco-catolice. Actualul clopot de la biserica mănăstirii datează din anul 1771, acesta fiind probabil și anul transferului clopotului mai vechi la cealaltă biserică. Anumite semne de întrebare ridică și mutarea bisericii în 1820 la Decea, tot într-o parohie greco-catolică. Faptul că lăcașul a ajuns – fie prin vânzare, fie printr-o altă formă de cedare – într-o astfel de parohie, este un indiciu care presupune, în primul rând, că transferul s-a efectuat între două parohii ale aceleiași Biserici (Unite). Dacă am considera că biserica a fost în proprietatea ortodocșilor din Măgina, aceasta putea ajunge în posesia comunității greco-catolice din Decea probabil prin vânzare, ca orice bun comercial.

În ceea ce privește cronologia începuturilor bisericii de lemn, referirile bibliografice, consemnând proveniența ei de la Măgina, o datează cu anul strămutării (1820), ignorând existența sa anterioară. Data înscrisă pe clopotul ce i-a aparținut (1665) nu poate fi nicidecum folosită la aprecierea vechimii bisericii, deoarece clopotul provine de la biserica mai veche a mănăstirii la care a fost folosit, probabil, până în anul 1771. Conform datelor de care dispunem, apreciem că lăcașul de lemn a fost ridicat în prima jumătate a secolului al XVIII, probabil imediat după anul 1700. În acest context, acea formulare care se regăsește în raportul protopopiatului unit al Geomalului din 1750, amintit deja aici, unde se vorbește nu de o singură biserică ci de *biserici* (la plural), credem că face referire atât la biserica mănăstirii cât și la această biserică de lemn.

Existența a două biserici greco-catolice după anul 1700 în aceeași parohie, se poate explica prin faptul că una dintre ele era lăcaș mănăstiresc, iar cealaltă (biserica de lemn) avea destinație de biserică parohială. După anul 1820, poate chiar și înainte de această dată, când în sat a rămas în funcțiune doar o singură biserică unită, cea a mănăstirii, aceasta a preluat și rolul celeilalte. Toți acei preoți cunoscuți care au slujit în cursul secolului al XIX-lea la biserica mănăstirii, mai precis până în anul 1871, și care erau călugări, au păstorit practic și peste credincioșii din parohia unită a Măginei. Nu este însă exclus ca și în secolul al XVIII-lea, acei călugări care erau preoți la mănăstire, să fi slujit tot ei și la cealaltă biserică.

Mănăstirea Măginei a avut și un important rol cultural pentru românii din această parte a Transilvaniei, prin școala care a funcționat pe lângă acest așezământ monahal. Deși în istoriografie se susține că această școală și-a avut începuturile odată cu așa-zisa întemeiere a mănăstirii, în 1611²⁶, sau mai târziu, după înființarea parohiei greco-catolice²⁷, totuși, nici una din aceste păreri nu se confirmă documentar sau pe altă cale. Școala este amintită pentru prima dată în două decrete împărătești, din august 1784 și aprilie 1785, semnate de Iosif al II-lea, fiind menționată atunci între cele 11 școli *triviale* din Transilvania. Conform decretelor iosefine, instituția era socotită "*școală de mănăstire împărătească*", iar dascălul care învăța elevii era plătit de către stat din fondul de instrucție al guvernului ardelean. În școală, pe lângă scris, citit și aritmetică, se mai învăța Catehismul, cântările bisericești și toată rânduiala Liturghiei, astfel că tinerii care se instruiu aici erau pregătiți pentru a deveni dascăli, cantori sau chiar preoți. Activitatea școlii a fost întreruptă definitiv în timpul evenimentelor revoluționare din anii 1848-1849, când întreaga mănăstire împreună cu localul școlii au fost incendiate de către reprezentanții unguri ai

²⁴ Dănilă, loc. cit.

²⁵ V. Avram, loc. cit.

²⁶ Albu, Școala, p. 465.

²⁷ Șematism – 1900, p. 124.

Colegiului reformat din Aiud, instituție cu care mănăstirea s-a aflat într-un îndelungat conflict ale căror începuturi se pot plasa, din câte cunoaștem, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea²⁸.

Biserica mănăstirii, având hramul *Sfintei Treimi*²⁹, este o construcție modestă, de mici dimensiuni, care prezintă o planimetrie mai puțin obișnuită în cadrul arhitecturii medievale cu caracter religios din Transilvania. Din acest punct de vedere, biserica reprezintă realmente o raritate în arhitectura religioasă, care, din câte cunoaștem, nu-și găsește corespondent în planurile vechilor biserici ridicate în mediul românesc din Transilvania.

Edificiul este alătuat dintr-un altar și o navă care este divizată în naos și pronaos. În exterior, corpul edificiului prezintă o planimetrie care reproduce în general forma unui dreptunghi, excepție făcând două ieșinduri ale zidăriei de pe laturile de nord și de sud, dispuse în dreptul naosului. Privit în ansamblu, planul exterior al bisericii imită oarecum planul unei cruci. În interior, organizarea spațiului respectă compartimentarea specifică lăcașurilor de cult bizantine, unde avem cele trei încăperi tradiționale – altarul, naosul și pronaosul. Altarul este o încăpăre de formă dreptunghiulară (interior: 1,86 x 3,49 m), cu laturile mai lungi dispuse pe relația nord-sud. Naosul – care este separat de altar printr-o tâmplă de zidărie cu două intrări³⁰ – are o formă ușor trapezoidală, cu baza pe latura dinspre răsărit; dimensiunile interioare ale acestui compartiment sunt următoarele: 4,14 m – latura estică, 3,91 m – latura vestică și 3,98 m – laturile de nord și de sud. Pronaosul este de formă tot trapezoidală, cu baza pe latura dinspre sud, având însă o singură latură oblică, cea de vest; dimensiunile interioare ale acestui compartiment sunt următoarele: 2,88 m – latura sudică, 3,40 m – latura estică, 2,63 – latura nordică și 3,44 m – latura vestică. Naosul este despărțit de pronaos printr-un zid îngust, de numai 0,30 m, prevăzut cu o deschidere centrală, dreptunghiulară (1,88 x 1 m), care facilitează comunicarea dintre cele două compartimente. Deschiderea respectivă este flancată de alte două deschideri dreptunghiulare cu pervaz înalt – ambele cu dimensiunile de 0,98 x 0,76 m – care asigură o mai bună vizibilitate spre altar în timpul slujbelor religioase. Intrarea în biserică este practică pe latura de vest a pronaosului, cadrul acesteia (1,54 x 0,70 m) având la partea superioară, pe post de lintel, precum și la partea inferioară, pe post de prag, două fragmente de piatră refolosite, care provin de la un fost ancadrament de ușă cu o profilatură de factură renascentistă. Încăperile bisericii sunt luminate printr-un număr de cinci ferestre, dispuse după cum urmează: una în axul altarului, două în naos și alte două în pronaos. Ferestrele de la naos și pronaos sunt plasate aproximativ simetric, pe laturile de nord și de sud, cele din naos fiind practicate în porțiunile unde zidăria se evidențiază prin cele două ieșinduri exterioare; toate aceste deschideri sunt de dimensiuni relativ reduse, au forme dreptunghiulare și prezintă evazări dinspre exterior, unde sunt mai înguste, spre interior, unde sunt mai largi. În ceea ce privește sistemul interior de acoperire al bisericii, toate cele trei încăperi sunt prevăzute la partea superioară cu structuri de lemn. Astfel, peste altar și naos se află niște *bolți* semicilindrice dispuse longitudinal, confecționate din scândură, iar pronaosul este prevăzut cu un tavan de lemn, care în părțile dinspre zidurile laterale prezintă ușoare arcuiri; acest tavan se află dispus la un nivel inferior în raport cu bolțirile din naos și altar. Existența unor bolți mai vechi din cărămidă și piatră peste spațiul naosului și altarului este dovedită de pomirile acestora care sunt încă vizibile în podul bisericii. Șarpanta bisericii este construită după sistemul în două ape, cu două suprafețe de închidere triunghiulare dispuse în plan înclinat la extremitățile de apus și răsărit; învelitoarea actuală este din șindrilă. Deasupra pronaosului se înalță o turlă din lemn, care adăpostește clopotul bisericii. Dintre dotările interioare, în primul rând trebuie amintite cele două nișe ale pastoforiilor, amenajate pe laturile de nord și de sud ale altarului, mai mare fiind cea a proscomidiei, ambele având închideri semicirculare la partea superioară. Masa altarului este confecționată din piatră și este postată apximativ în axul încăperii, piciorul ei fiind, în secțiune, de formă octogonală. Suprafața actuală de călcare din interiorul lăcașului este reprezentată de o pardoseală contemporană din cărămidă. După unele informații mai vechi, se pare că pereții lăcașului au fost decorați odinioară cu pictură murală, a căror urme au fost sesizate în naos cu ocazia unor reparații

²⁸Ibidem; Albu, *Istoria învățământului*, p. 40; Idem, *Școala*, p. 465, 467.

²⁹ În primul Șematism al Blajului, cel din anul 1835, biserica este menționată ca având hramul *Ascensio Domini nostri Jesu Christi* (Înălțarea Domnului). Același hram (Înălțarea D. N. Isusu Christosus) apare și în Șematismele următoare din anii 1876 și 1896. Actualul hram al bisericii – *Sfânta Treime* – este consemnat pentru prima oară în Șematismul de la 1900 (Șematism – 1835, p. 30; Șematism – 1876, p. 275; Șematism – 1896, p. 34; Șematism – 1900, p. 124).

³⁰ Deschiderile din zidul tâmplei prezintă la partea superioară închideri de formă ușor semicirculară. Dimensiunile acestora sunt de 1,63 x 0,53 m la intrarea dinspre nord și de 1,61 x 0,58 m la intrarea dinspre sud.

efectuate la începutul secolului trecut. În finalul descrierii monumentului, precizăm că lungimea construcției de-a lungul axei mediane, în exterior, este de 11,06 m.

Biserica a fost înconjurată în vechime cu o incintă de zid, a cărei grosime medie era de circa 0,80 m. Fiind dispărut aproape în întregime, la sfârșitul anilor '80 din secolul trecut, fostul traseu al zidului împrejmuitoar a fost refăcut parțial numai în părțile de nord, est și sud, prin înălțarea acestuia de la sol cu circa 0,50-0,60 m. Accesul în incintă se făcea printr-o poartă cu o deschidere de 3,18 m, aflată pe latura de nord, care a fost și aceasta refăcută odată cu porțiunea de zid menționată. În interiorul acestei incinte de zid a funcționat vechea mănăstire a Măginei, iar biserica – singura construcție care se mai păstrează astăzi în picioare – se află amplasată în jumătatea răsăriteană a acestui spațiu. Se mai știe că în anul 1902, în spațiul delimitat de această incintă, spre apus de biserică, exista o *căsuță*, care însă nu se cunoaște cât era de veche și dacă avea vreo legătură cu fostele construcții ale mănăstirii sau ale școlii care a funcționat acolo³¹.

În decursul timpului biserica mănăstirii a fost supusă unor intervenții care au vizat anumite modificări ori amplificări ale construcției inițiale, precum și întreținerea, repararea, înlocuirea sau eliminarea unor componente sau elemente structurale ale edificiului. Dacă unele din aceste intervenții efectuate în trecut la biserică – care sunt mai greu sau chiar imposibil de depistat – au putut fi surprinse numai pe cale arheologică, în schimb, pentru cele care s-au produs în vremuri mai apropiate de zilele noastre, există o oarecare evidență a lor, mai ales începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Prima informație de care dispunem în acest sens face referire la o intervenție care a avut loc în anul 1855, când s-au făcut reparații la elevații, iar acoperișul a fost refăcut în întregime cu o învelitoare de șindrilă. Aceste operațiuni s-au impus a fi efectuate, probabil ca urmare a stricăciunilor pricinuite bisericii în anii 1848-1849, când se știe că mănăstirea a fost incendiată. În anul 1863 încăperea altarului avea o boltă din piatră, naosul avea deja o boltă confecționată din scândură, iar pronaosul era tăvănit cu un planșeu de lemn. În 1873 bolta altarului a fost înlocuită cu una de scândură, iar în același an pavimentul din interiorul lăcașului, care era din plăci de piatră (cărămidă?) în formă de hexagon, a fost înlocuit parțial, numai în naos și pronaos, cu o dușumea din scândură, altarul rămânând în continuare pavat cu aceleași lespezi de piatră. În anul 1902 sunt semnalate niște reparații care s-au făcut la bolțile de lemn și la suprafața interioară de călcare. Peste doi ani, în 1904, învelitoarea de șindrilă a bisericii a fost înlocuită cu alta nouă, iar în 1909 alte reparații sunt efectuate la bolți și la acoperiș. În 1904 sau 1909 a fost demolat și vechiul zid care despărțea naosul de pronaos, prin îndepărtarea acestuia nava bisericii fiind transformată într-o încăpere unică, nedivizată. În timpul acestei operațiuni, s-au depistat vechi urme de pictură murală pe fața răsăriteană a zidului demolat, fragmente de frescă fiind sesizate și pe zidul tâmpiei, care a fost acoperit atunci cu o nouă zugrăveală. Mai târziu, în anul 1921, șindrila acoperișului este iarăși înlocuită, iar după șase ani, în 1927, întregul acoperiș a necesitat o nouă intervenție reparatorie, efectuată concomitent cu unele lucrări similare care au vizat zidăria și structurile de lemn din planul superior al încăperilor bisericii; aceste lucrări au fost continuate apoi în anul următor (1928), când se știe că s-a operat lărgirea celor trei ferestre de la naos și altar. După această dată, pentru o lungă perioadă de timp, nu avem cunoștință de alte lucrări mai importante care s-ar fi făcut la biserică; totuși, menționăm faptul că în 1967, după cum rezultă dintr-o fotografie a bisericii făcute în acel an, aceasta era acoperită cu carton asfaltat³². Ultima intervenție majoră asupra lăcașului a fost întreprinsă în cursul anilor 1987-1988, când s-au efectuat următoarele lucrări: s-a decapat întreaga tencuială de pe pereții interiori și exteriori, s-au astupat crăpăturile aflate în ziduri, după care s-a aplicat o nouă tencuială; s-a ridicat actualul perete despărțitor dintre naos și pronaos, pe traseul fostului zid demolat la începutul secolului XX; s-au lărgit ferestrele de la naos și altar, care au fost readuse la forma și dimensiunile aproximative pe care acestea le aveau înainte de modificările suportate în anul 1928; s-a pavat întreaga suprafață interioară cu cărămidă de formă dreptunghiulară; s-a înlocuit învelitoarea acoperișului, care era din carton asfaltat (catran), cu una nouă, din șindrilă. Tot atunci, în exteriorul lăcașului, s-a refăcut parțial acel zid de incintă și poarta

³¹ Bunea, op. cit., p. 346; Meleş, op. cit., p. 53.

³² V. Avram, loc.cit.; Ioan Fulezan, *Istoricul bisericii ortodoxe române Sf. Treime din Măgina – monument istoric* (mss. din anul 1986 păstrat în arhiva parohiei).

mănăstirii, iar pe latura de sud, acolo unde terenul prezenta o pantă ușoară dinspre biserică spre zidul de incintă, acesta a fost umplut și apoi nivelat cu molozul rezultat de la decaparea zidurilor³³.

În cursul anilor 1997, 1998 și 1999, la biserica mănăstirii au fost efectuate cercetări arheologice³⁴, care au vizat anumite suprafețe ale terenului din imediata vecinătate a monumentului precum și spațiul interior al acestuia. Principalele obiective urmărite de cercetarea noastră au fost stabilirea evoluției constructive a lăcașului și aflarea cronologiei începuturilor sale, sau precizarea cu o oarecare aproximație a intervalului de timp în care s-a ridicat biserica. Intervenția arheologică a constatat în executarea unui număr de 13 secțiuni și a unei mici casete de verificare, după cum urmează:

Secțiunea nr. 1 (S.1); dimensiuni: 4,10 x 3,90 x 2 m; în exterior, între altar și zidul de incintă, cu latura de nord (4,10 m) perpendiculară pe mijlocul laturii răsăritene a altarului.

Secțiunea nr. 2 (S.2); dimensiuni inițiale: 3 x 3 m; în exterior, pe latura de sud a altarului, latura vestică a secțiunii fiind în prelungirea umărului estic al ieșindului zidăriei de pe acea parte; ulterior, pentru dezvelirea completă a unei fundații de contrafort, a fost necesară practicarea unei casete cu dimensiunile de 1,20 x 0,77 m, direct din latura estică a secțiunii și până în dreptul colțului sud-estic al altarului.

Secțiunea nr. 3 (S.3); dimensiuni: 3 x 2,50 m; în exterior, perpendiculară pe latura de sud a bisericii, laturile mai lungi fiind dispuse, una în dreptul naosului și cealaltă în dreptul pronaosului.

Secțiunea nr. 4 (S.4); dimensiunile inițiale: 2,50 m x 3 m; în exterior, în dreptul altarului, cu laturile mai scurte perpendiculare pe zidul nordic al bisericii, latura vestică fiind în prelungirea umărului estic al zidăriei de pe acea parte; ulterior, pentru dezvelirea completă a unei fundații de contrafort, a fost necesară practicarea unei casete cu dimensiunile de 1,30 x 0,79 m, direct din latura estică a secțiunii și până în dreptul colțului nord-estic al altarului.

Secțiunea nr. 5 (S.5); dimensiunile inițiale: 4 x 2 m; în exterior, la vest de S.4, perpendiculară pe latura de nord a bisericii, având latura estică pe zidul naosului și latura vestică pe zidul pronaosului; ulterior, pentru dezvelirea completă a unei fundații de contrafort, a fost necesară practicarea unei casete cu dimensiunile de 1,14 x 1 m, direct din latura estică a secțiunii.

Secțiunea nr. 6 (S.6); dimensiunile: 3 x 1,50 m; în exterior, cu latura nordică perpendiculară pe mijlocul laturii apusene a pronaosului.

Secțiunea nr. 7 (S.7); dimensiuni inițiale: 4,90 x 4,50 x 2 m; în exterior, între S.2 și S.3, perpendiculară pe latura sudică a bisericii, în dreptul naosului; datorită faptului că secțiunea a suprins pe lățime unul din decroșurile zidăriei de pe acea parte, dimensiunile laturilor sale mai mari diferă, cea dinspre vest fiind mai lungă (4,90 m); ulterior, pentru dezvelirea completă a unei fundații de contrafort, a fost necesară practicarea unei casete cu dimensiunile de 1,40 x 0,60 m, direct din latura vestică a secțiunii și până foarte aproape de latura estică a lui S. 3.

Secțiunea nr. 8 (S.8); dimensiuni: 3 x 1,60 m; în exterior, în partea nordică a bisericii, la nord de S. 4 și la est de S. 5, cu laturile mai lungi dispuse pe relația est-vest; între latura sudică a lui S. 8 și latura nordică a lui S. 4 s-a lăsat un martor de pământ cu lățimea de 0,60 m, iar între latura vestică a lui S. 8 și latura estică a lui S. 5 s-a lăsat un martor de pământ cu lățimea de 0,50 m.

Secțiunea nr. 9 (S.9); în interiorul naosului și pronaosului, cu latura nordică – lungă de 7,52 m – pe axa bisericii, între zidul tâmplei și pragul intrării. Această secțiune a fost compusă din două tronsoane, primul în naos (S.9 I) și al doilea în pronaos (S.9 II). Primul tronson a cuprins, pe lățime, întreaga suprafață din jumătatea sudică a naosului, limita dinspre sud a secțiunii situându-se chiar pe fața interioară a zidului. În al doilea tronson, lățimea secțiunii a fost de 1,35 m, iar între latura sudică a acesteia – lungă de 2,86 m – și zid a rămas un martor de pământ cu o lățime de circa 0,37 m.

Secțiunea nr. 10 (S.10); dimensiuni: 4 m (latura nordică) x 3,98 m (latura sudică) x 1,62 m (latura estică) x 1,54 m (latura vestică); în interiorul naosului, la nord de S. 9 I, între cele două secțiuni fiind

³³ Informații primite de la actualul preot paroh, Ioan Fufezan. Toate lucrările care s-au făcut la biserică în cursul secolului trecut, dar mai ales ultimele, după știința noastră au fost întreprinse fără respectarea acelor proceduri și prevederi legale, care ar trebui să fie obligatorii în cazul oricărei intervenții la o construcție declarată monument istoric.

³⁴ Campaniile de săpături s-au desfășurat după cum urmează: în anul 1997, între 9-19 septembrie, în anul 1998, între 17-27 august și 15-18 septembrie, iar în anul 1999, între 6-16 septembrie. Despre cercetările efectuate în primele două campanii, vezi Petrov-Scrobotă, Măgina 1997-1998, p. 70.

La cercetările arheologice au participat colegii mei Paul Scrobotă și Răzvan Pinca, în prezent arheologi la Muzeele de Istorie din Aiud, respectiv Lugoj; amândurora le mulțumesc și pe această cale pentru întregul sprijin acordat. Cuvinte de îndreptățită recunoștință se cuvin adresate domnului Ioan Tocănel, protopop ortodox de Aiud, precum și domnului Ioan Fufezan, preotul paroh al Măginei, pentru susținerea și facilitățile create în vederea materializării eforturilor noastre de cercetare.

păstrat un martor de pământ cu o lățime de 0,45 m; limita dinspre nord a secțiunii s-a situat pe fața interioară a zidului bisericii.

Secțiunea nr. 11 (S.11); dimensiuni: 3,50 x 1,50 m; în exterior, în partea nordică a bisericii, la nord de S.4 și la est de S. 8, cu laturile mai lungi dispuse pe relația est-vest; între latura sudică a lui S. 11 și latura nordică a lui S. 4 s-a lăsat un martor de pământ cu lățimea de 0,50 m, iar între latura vestică a lui S. 11 și latura estică a lui S. 8 a fost lăsată o distanță de 1 m.

Secțiunea nr. 12 (S.12); dimensiuni: 3,50 x 2,20 m; în exterior, în partea nordică a bisericii, la nord de S. 5 și de S. 8, cu laturile mai lungi dispuse pe relația nord-sud; între latura sudică a lui S. 12 și latura nordică a lui S. 5 s-a lăsat o distanță de 1,22 m, iar între aceeași latură a lui S. 12 și latura nordică a lui S. 8 s-a lăsat un martor de pământ cu lățimea de 0,50 m.

Secțiunea nr. 13 (S. 13); dimensiuni: 3,50 x 2,25 m; în exterior, în partea de nord-est a bisericii, la nord de S. 1, la est de S. 4 și la sud de S. 11, cu laturile mai lungi dispuse pe relația nord-sud; între latura sudică a lui S. 13 și latura nordică a lui S. 1 s-a lăsat o distanță de 1,55 m, între latura vestică a lui S. 13 și latura estică a lui S. 4 inițial distanța a fost de 1,77 m, iar între latura nordică a lui S. 13 și latura sudică a lui S. 11 s-a lăsat un martor de pământ cu o lățime de 0,50 m; între latura estică a altarului și latura vestică a lui S. 13 a rămas o distanță de 0,98 m.

Caseta A (C. A); dimensiuni: 0,60 x 0,35 m; în interiorul altarului, în colțul de sud-est, cu laturile mai lungi dispuse pe relația est-vest; această casetă, de dimensiuni reduse, a fost practică cu scopul de a se verifica decroșurile făcute de fundația altarului în raport cu elevațiile sale³⁵.

În urma cercetărilor efectuate s-a stabilit că biserica a fost ridicată în două etape de construcție. Inițial, lăcașul a fost alcătuit din actualele compartimente ale naosului (nava veche) și altarului, iar ulterior construcția a fost mărită prin adăugarea pronaosului. Într-o fază de construcție intermediară, pe laturile de nord și de sud ale bisericii au fost adosate patru contraforturi de zidărie, dispuse simetric, două în dreptul altarului, la extremitățile laturilor, și alte două în dreptul navei vechi sau al naosului actual. Contraforturile se păstrează astăzi numai la nivelul fundațiilor, elevațiile acestora fiind demolate la o dată necunoscută. Înainte de intervenția arheologică, la suprafața solului nu se păstra nici o urmă care să indice existența unor foste structuri de sprijin ale zidurilor bisericii. Faptul că fundațiile acestor contraforturi nu se țin cu fundațiile bisericii, iar compoziția mortarelor folosite la cele două structuri de zidărie diferă în mod evident, sunt dovezi care arată că respectivele contraforturi nu sunt contemporane cu biserica, ele fiind adosate ulterior.

Prezența unor contraforturi presupune existența, în trecut, a unor bolți de piatră sau de cărămidă peste cele două încăperi ale bisericii inițiale. Știm că altarul a avut o astfel de boltă până în anul 1873, când aceasta a fost dărâmată și apoi înlocuită cu o structură similară de lemn. Cu siguranță că și vechea navă a bisericii a fost boltită, această structură de zidărie fiind la rândul ei dărâmată, însă nu se știe când, dar probabil cu ocazia efectuării unor lucrări care au vizat refacerea radicală a elevațiilor de la zidurile laterale ale amintitului compartiment.

Cercetările din interiorul bisericii au reușit să surprindă și să scoată în evidență o serie de detalii constructive care privesc, în primul rând, evoluția planimetrică a lăcașului și transformările suferite de structura unor anumite părți ale zidăriei elevațiilor. Astfel, fundația fostului zid care închidea la apus vechea navă a fost dezvelită pe toată lungimea sa, grosimea acesteia fiind de circa 1 m. După cum am arătat undeva mai sus, acest zid vechi, păstrat în picioare și după ridicarea pronaosului ca structură despărțitoare între cele două compartimente, a fost dărâmat numai în primul deceniu al secolului trecut. Se știe că intrarea în biserica inițială se afla practică pe mijlocul acestui zid, deschiderea ei fiind prevăzută cu un ancadrament dreptunghiular din piatră, de factură renascentistă; două fragmente din acest fost ancadrament de ușă se găsesc astăzi înglobate în cadrul actualei intrări de pe latura vestică a pronaosului. Scoaterea respectivului ancadrament din zidărie și apoi re folosirea unor părți ale sale la amenajarea unei alte intrări, a putut fi făcută fie atunci când s-a construit pronaosul, fie numai în momentul când s-a dezafectat, prin demolare, fostul zid apusean al navei vechi.

O situație deosebit de interesantă a fost constatată în interiorul naosului, unde s-a observat că traseul fundațiilor de pe laturile de nord și sud nu corespunde cu traseul actual al pereților interiori, care sunt în linie dreaptă. În raport cu zidăria elevațiilor, fundația iese spre interior cu 0,40 m pe latura nordică

³⁵ Din motive independente de voința noastră, în altar nu a fost posibilă efectuarea unei săpături mai ample.

și cu 0,50 m pe latura sudică, dar, în dreptul ieșindurilor pe care zidurile laterale le face la exterior, fundațiile de pe ambele părți se retrag spre acestea, în unghi drept, cu circa 0,36-0,38 m, pe o lungime de 1,75 m la sud și de 1,52 m la nord. În ceea ce privește numai fundația de pe latura nordică, aceasta prezintă, în dreptul umerilor intrândului de pe acea parte, o retragere pe înălțime de circa 0,17-0,20 m, mai pronunțată pe lățime în partea de vest; configurația pe care o are fundația laturii nordice, neîntâlnită însă pe latura opusă, poate fi explicată prin faptul că partea inferioară a zidăriei, până la decroș, reprezintă fundația propriu-zisă, iar treapta evidențiată la partea superioară putea constitui o bază a unei foste elevații. Ca urmare a acestei situații, rezultă că zidurile actuale ale naosului nu respectă decât parțial, numai la exterior, traseul zidurilor de elevație ale fostului compartiment al navei. În mod normal și după regulile ridicării oricărei construcții, planul elevațiilor trebuie să urmeze, uneori până la detaliu, planul fundațiilor. La biserica noastră, credem că planimetria construcției inițiale a respectat întocmai traseul prestabilit al temeliiilor sale. La o dată pe care din păcate nu o putem preciza, dar probabil cu ocazia unei reparații capitale a edificiului, determinată de cauze decamdată numai bănuite (starea precară a construcției, distrugerii provocate de factori naturali ori de potrivnici, intenția voită a unor responsabili locali ?), s-a procedat, printre altele, la modificarea parțială a traseului interior al zidurilor laterale de la nava veche, prin renunțarea la cei patru așa-ziși umeri de zidărie din colțurile încăperii și împingerea spre exterior a pereților din dreptul acestora până la alinierea lor pe un traseu în linie dreaptă, care corespunde cu traseul elevațiilor din dreptul celor două foste intrânduri, unde nava prezenta un spor de lățime. Una din consecințele presupuse ale acestei operațiuni a fost dezafectarea bolții inițiale de la navă, care a fost înlocuită cu o structură de lemn; probabil că tot atunci au fost demolate și contraforturile, care după dispariția respectivei bolți au devenit practic inutile.

Un alt detaliu constructiv, surprins de cercetarea efectuată în interiorul lăcașului, a fost acela că fundația zidului de tâmplă dintre naos și altar nu se țese cu fundațiile propriu-zise ale bisericii. Între cele două temelii – care se deosebesc atât prin structură, mod de construcție cât și prin compoziția mortarelor întrebuințate – există o diferență evidentă între cotele de adâncime ale tălpilor, acestea fiind de -1,02 m și de -0,58m, măsurate de la nivelul actual de călcare din naos (pavajul de cărămidă), adâncimea mai mică fiind aceea de la tâmplă. La prima vedere, din această situație rezultă că tâmpla de zid aparține unei alte etape de construcție, fiind amenajată la o dată ulterioară ridicării bisericii. În astfel de cazuri, întâlnite și la alte vechi biserici românești, se poate presupune că separarea altarului de navă a fost înfăptuită inițial printr-o structură de lemn, numită iconostas. Există însă și cazuri, uneori derutante și dificil de depistat, în care, deși zidăria unor tâmpale nu se întrepătrunde nici la fundație și nici în elevație cu zidurile unei biserici, totuși, ele sunt contemporane cu respectivul lăcaș deoarece au fost construite deodată, dar în etape de lucru diferite, tâmpalele fiind ridicate uneori numai către sfârșitul șantierului.

În naosul bisericii, la circa 1 m în fața zidului tâmpalei, pe profilul nordic al primei secțiuni din interior (S.9 I), care urmează axa mediană a lăcașului, a fost sesizată cavitatea unei foste gropi ce este căpăcuiată de un strat de nivelare în care se regăsesc urmele unor bârne dispuse transversal, care susțineau o fostă podea de lemn despre care știm că a fost pusă în anul 1873 ca suprafață de călcare în naos și pronaos. Groapa respectivă a adăpostit în trecut piciorul unei mese, probabil de piatră, postată într-o poziție centrală în fața altarului, care își avea rosturile și întrebuințarea în activitățile specifice cultului religios. În secțiunile arheologice practicate în interiorul bisericii nu au fost depistate gropi de morminte. De asemenea, nu credem că în spațiile rămase necercetate, cum este altarul și jumătatea nordică a pronaosului, să fi fost practicate înhumări. În finalul observațiilor și constatărilor făcute pe marginea descoperirilor din interiorul lăcașului, trebuie să menționăm faptul că în faza primară de existență, atunci când edificiul nu era alterat de adăugirile și modificările constructive ulterioare, acesta se prezenta ca având dimensiuni extrem de reduse, lungimea sa totală, de-a lungul axei mediane, fiind de 7,70 m la exterior și de 5,90 m în interior.

În secțiunile arheologice executate în exteriorul bisericii au fost depistate un număr de 43 de morminte, dintre care 41 au fost dezvelite și cercetate, celelalte două fiind remarcate doar prin gropile lor de înmormântare surprinse în profil (M.8/S.1) și pe fundul șanțului (M.12/S.3), în acest din urmă caz neputându-se ajunge efectiv la schelet deoarece groapa ieșea doar pe o porțiune restrânsă din profil, iar spațiul de manevră nu a permis adâncimea acesteia. Din cele 41 de morminte dezvelite, 16 dintre ele au fost surprinse integral în secțiuni (M.1-2, M.4, M.9, M.10-11, M.13, M.15, M.17, M.19, M.20-21, M.27-28, M.34, M.39), iar 25 numai parțial (M.3, M.5-7, M.14, M.16, M.18, M.22-26, M.29-33, M.35-38, M.

40-43), acestea din urmă având anumite părți ale scheletului sub profile sau în afara cadrului cercetat. Din același număr de 41 de morminte cercetate, 28 dintre ele aveau scheletele păstrate întregi (M. 2-5, M. 9-11, M. 14, M. 16, M. 18, M. 20, M. 22-24, M. 26, M. 28, M. 30-31, M. 33-38, M. 40-43), restul de 13 fiind deranjate – 12 parțial (M. 1, M. 6-7, M. 13, M. 15, M. 19, M. 21, M. 25, M. 27, M. 29, M. 32, M. 39) și unul integral (M. 17) – de gropile unor morminte ulterioare, dar nici unul nu a fost însă afectat de fundațiile propriu-zise ale bisericii.

În cimitirul care a funcționat din vechime în jurul bisericii, au fost înmormântate atât persoane de vârstă adultă dar și persoane adolescente sau chiar copii. Acest lucru dovedește că cimitirul a fost folosit de către comunitatea locală, care își îngropa membrii în jurul lăcașului parohial. În vremea când biserica a avut și destinație de lăcaș mănăstiresc, cu siguranță că acei călugări care și-au aflat sfârșitul zilelor acolo, au fost înhumați tot în acest cimitir. În mormântările făcute în spațiul din imediata vecinătate a bisericii, delimitat de incinta de zid, încetează cu desăvârșire în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cimitirul continuă însă să funcționeze și după aceea, până în zilele noastre, în zona din partea răsăriteană a lăcașului, dincolo de limita impusă spre acea parte de zidul incintei.

Defuncții au fost depuși la înmormântare în sicrie de lemn, urme ale acestora fiind sesizate la majoritatea cazurilor; acolo unde lemnul coșciugelor a reușit să putrezească în întregime, s-au păstrat cuiele care fixau capacele acestora. În gropile de înmormântare defuncții au fost așezați în poziția culcat pe spate, la adâncimi care variază, de la nivelul actual de călcare, între -0,62 m (M. 1/S.1) și -1,65 m (M. 2/S.1). Orientarea scheletelor urmează, în general, orientarea din teren a bisericii, care prezintă o deviație de 37° spre nord de la axa est-vest. Au existat însă și cazuri în care unele schelete sunt orientate după o axă reală est-vest, cu capul spre apus, dar au fost și schelete care aveau o dispunere perpendiculară pe biserică, cu capul mai mult spre nord (M. 6/S.2, M. 11/S.4, M. 20/S.7, M. 22/S.8). În ceea ce privește poziția membrelor superioare ale defuncților, aceasta este una obișnuită, frecvent întâlnită în vechile cimitire românești; brațele sunt așezate paralel pe lângă corp, sau, în unele cazuri, ambele sau numai unul sunt dispuse mai mult sau mai puțin oblic spre exterior; antebrațele sunt îndoite din cot și așezate în diferite poziții: ambele pe piept, pe abdomen sau pe bazin, sau unul pe piept ori pe abdomen și celălalt pe bazin sau pe lângă corp.

Materialul arheologic descoperit în săpătură este constituit, în marea lui majoritate, din obiecte de inventar funerar, recuperate de la unele din mormintele dezvelite și cercetate. Restul materialului arheologic este reprezentat de un nasture metalic, descoperit izolat în S. 6, de două fragmente de cahle de sobă moderne, precum și din câteva fragmente ceramice din epoca bronzului, medievale târzii și moderne. Obiectele de inventar funerar se pot repartiza în următoarele categorii: monede medievale și moderne, cruci pectorale (M. 5, M. 23), mărgelile (M. 5, M. 21, M. 33), accesorii vestimentare (copci de tip moș și babă – M. 16, M. 40; cataramă de curea – M. 16, M. 42) și potcoave de cizmă (M. 8, M. 16); la două morminte – M. 2 și M. 16 – s-au găsit și fragmente de materiale textile, resturi neputrezite încă din vestimentația defuncților. Dintre toate categoriile de obiecte descoperite în săpătură, monedele au fost piesele care ne-au oferit cele mai sigure informații despre vechimea înmormântărilor practicate în cimitirul din jurul bisericii. Pe baza acelor monede recuperate nemijlocit de la unele morminte, s-au putut face și aprecieri asupra cronologiei începuturilor lăcașului precum și a etapelor sale de construcție. Monedele descoperite sunt în număr de 18, dintre care 17 au fost recuperate de la 15 morminte, iar una singură a fost găsită în umplutura gropii lui M. 24, aceasta provenind din inventarul unui mormânt mai vechi care a fost distrus de groapa mormântului amintit. În cazul mormintelor cu monede, 13 dintre ele au avut în inventar câte o singură monedă (M. 3-4, M. 11, M. 13, M. 17, M. 22, M. 24, M. 26, M. 29, M. 32-33, M. 40, M. 43), iar două au avut câte două monede (M. 21, M. 28). Monedele au fost emise într-un interval de timp cuprins între prima jumătate a secolului al XVI-lea și a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Piesele cele mai recente, de epocă modernă, sunt reprezentate de patru emisiuni monetare, toate din anul 1764 (crețari), ale lui Francisc I de Lorena, soțul Mariei Terezia; aceste monede au fost descoperite la M. 24, M. 26, M. 40 și M. 43. Monedele mai vechi, emisiuni de până la anul 1700, sunt în număr de 14, acestea fiind piese ungurești, cehești și transilvănene (denari, groși, oboli, crețari, filleri), emise în vremea anilor de domnie ai lui Ferdinand I, Maximilian II, Matia II, Gabriel Báthory, Ferdinand II și Leopold I; două dintre aceste monede sunt emisiuni din secolul al XVI-lea, restul fiind bătute în cursul secolului următor.

După cum am mai arătat și într-un alt context, cercetările au stabilit că nici unul din mormintele descoperite lângă biserică nu a fost deranjat ori suprapus de către temelile propriu-zise ale lăcașului. Există însă un mormânt (M.3), suprins parțial în S.2, care este suprapus, fără a fi însă deranjat, de către fundația contrafortului adosat pe latura sudică a altarului. În acest caz, ținând cont de faptul că respectivul contrafort aparține unei alte faze de construcție a bisericii, M.3 este un mormânt mai vechi decât acesta, însă mai *nou* decât biserica inițială. Toate mormintele depistate sunt contemporane cu biserica, înmormântările fiind practicate numai după ridicarea acesteia.

Cel mai *vechi* mormânt descoperit și datat cu monedă este M. 22, surprins parțial în S.8. Scheletul a aparținut unui copil, iar din acesta, în secțiune, s-au găsit doar membrele inferioare, restul scheletului fiind intrat sub profilul de nord. După terminarea lucrului la respectiva secțiune, verificându-se în profil întregul schelet, în zona abdominală a fost găsită o monedă de 1 Filler, emisă pentru Boemia de către Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei între 1526-1564. Acest tip de monedă prezintă o imagine reliefată numai pe avers, reversul fiind lisă. Pe avers, încadrat într-un cerc, este reprezentat un leu rampant, iar în jurul cercului există inscripția: *FERDINAND – PRIMUS*. Moneda nu are inscripționat anul emiterii, dar se cunoaște că emisiunile monetare de acest tip au fost *fabricate* în toată perioada de timp când Ferdinand I a fost rege al Boemiei, respectiv între anii 1526 și 1564³⁶.

În ordinea vechimii, al doilea mormânt datat cu monedă este de M. 3, surprins parțial în S. 2. Scheletul a aparținut unei persoane de vârstă adultă, în secțiune aflându-se doar craniul, restul scheletului fiind intrat sub profilul răsăritean. Acesta este mormântul despre care am vorbit și puțin mai sus, unde arătam că scheletul este suprapus parțial de fundația contrafortului ce a fost adosat laturii sudice a altarului. Pe craniu, deasupra orbitei din partea stângă, a fost găsită o monedă ungurească (denar) emisă în anul 1570 de către regele Maximilian II (1564-1576)³⁷.

Următoarele morminte vechi care au fost dateate cu monede sunt M. 11/S.4, M. 17/S.5 și M. 21/S.8. Primul dintre ele a avut în inventar un denar ungurec emis de regele Matia II în anul 1615, al doilea a avut un groș ardelean emis în 1613 de principele Gabriel Báthory, iar ultimul a avut doi denari de la același rege Matia II, unul din anul 1609 și celălalt din 1616. După cum se poate observa, cele trei morminte se plasează cronologic în al doilea deceniu din secolul al XVII-lea, mai precis după 1613, anul menționat pe moneda descoperită la M.17. Dacă în cimitirul din jurul bisericii cele mai vechi morminte descoperite, aparținătoare primului orizont de înmormântări, ar fi fost într-adevăr acestea, atunci problema datării bisericii era ca și rezolvată deoarece se confirma acea știre apocrifă, care precizează că lăcașul a fost ridicat în anul 1611. Lucrurile nu pot fi însă judecate în acest fel deoarece nu putem să eludăm sau să facem abstracție de cele două morminte, M.3 și M.22, care au în inventar monede mai vechi, din secolul al XVI-lea.

Înainte de a vedea care sunt raporturile cronologice dintre biserică și cimitir, raporturi din care rezultă și aprecierea vechimii lăcașului, este oportun să facem o anumită precizare, care credem că este necesară ori de câte ori se încearcă, pe baza unor monede descoperite la morminte, elaborarea unor judecăți sau ipoteze privitoare la diferitele încadrări cronologice ale mormintelor respective sau ale bisericilor. Este cunoscut faptul că în evul mediu circulația monedelor nu se încheia întotdeauna odată cu dispariția fizică a suveranului care le-a emis. De aceea, în cazul mormintelor care se datează cu monede, există posibilitatea reală ca acele înhumări să fie, de cele mai multe ori, ulterioare anului sau perioadei de timp în care au fost emise monedele respective. Privitor la datarea bisericii noastre și nu numai, trebuie avută în vedere și o astfel de posibilitate deoarece riscul unei concluzii eronate în această chestiune este destul de mare.

Revenind la cele două morminte care, după monedele din inventar, se datează în secolul al XVI-lea, despre cel de-al doilea în ordinea vechimii, M. 3, care a avut o monedă din anul 1570, se poate spune că este un mormânt contemporan bisericii dar mai vechi decât contraforturile, care au fost adosate ulterior, după trecerea unui oarecare timp de la edificarea lăcașului. Pentru biserica inițială (altarul și naosul actual modificat), anul 1570, înscris pe moneda găsită la M. 3, reprezintă un termen *ante quem*, iar pentru contraforturi, același reper cronologic reprezintă un termen *post quem*. Celălalt mormânt, M. 22, și el contemporan bisericii, are, după cum știm, o monedă – întreagă și negăurită – din vremea lui Ferdinand I

³⁶ Joseph Appel, *Repertorium Münzkunde des Mittelalters und der neuern zeit*, 2/II, Pesth – Wien, 1822, p. 447, nr. 5.

³⁷ Huszar Lajos, *Corpus Nummorum Hungariae. Habsburg-hazi királyok pénzei (1526-1657)*, Budapest, 1975, p. 93, poz. 94.

de Habsburg (1526-1564). Monedele de acest tip nu au fost inscripționate din fabricație cu anul de emisiune, dar se cunoaște că în monetărie ele au fost bătute periodic, la intervale variabile de timp, între anii 1526 și 1564. În această situație, din păcate, nu vom putea cunoaște niciodată anul în care a fost emisă această monedă, lucru care ar fi permis restrângerea cronologiei pentru începuturile bisericii. Ca urmare a acestui fapt, nu ne rămâne decât să considerăm că biserica a fost ridicată, cândva, în perioada domniei regelui Ferdinand I, după anul 1526 dar înainte de 1570. Contraforturile au fost construite mai târziu, într-o altă etapă de construcție, ulterioară anului 1570. Despre pronaos, presupunem că acesta a fost atașat construcției inițiale după anul 1700, când biserica devenise lăcaș de cult greco-catolic (Fig.1-2).

DIE KIRCHE DES KLOSTERS "DIE HEILIGE DREIFALTIGKEIT" VON MĂGINA, KREIS ALBA. VORLÄUFIGE STUDIE EINER ARCHÄOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG

Zusammenfassung

Die Kirche des rumänischen Klosters von Măgina ist ein Steinbau bestehend aus einem Heiligtum und einem Schiff, das in Naos und Pronaos eingeteilt ist; alle Räume im Inneren sind rechteckig. Die Kirche wurde in mehreren Bauphasen errichtet und von bestimmten späteren Eingriffen verändert; ursprünglich bestand sie aus den heutigen Untereinteilungen des Naos und des Heiligtums. Die im Laufe der Jahre 1997-1999 durchgeführten archäologischen Forschungen bewiesen, daß der ursprüngliche Bau irgendwann unter der Regierung von Ferdinand I. von Habsburg (1526-1564) errichtet wurde. Später, nach 1570, wurden an den Enden der Nord-und Südseiten des ursprünglichen Baus vier Strebemauern aus Mauerwerk errichtet, von denen heute nur mehr die Fundamente erhalten sind. Über das Pronaos ist anzunehmen, daß es in Verlängerung des älteren Baus im Laufe des 18. Jh. errichtet wurde.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Fig. 1 - Măgina. Lageplan: die Kirche mit den Bauphasen, die Mauerumwehrung und die durchgeführten archäologischen Schnitten.

Fig. 2 - Măgina. Plan der Kirche mit der Lage der Funde in den inneren Schnitten.

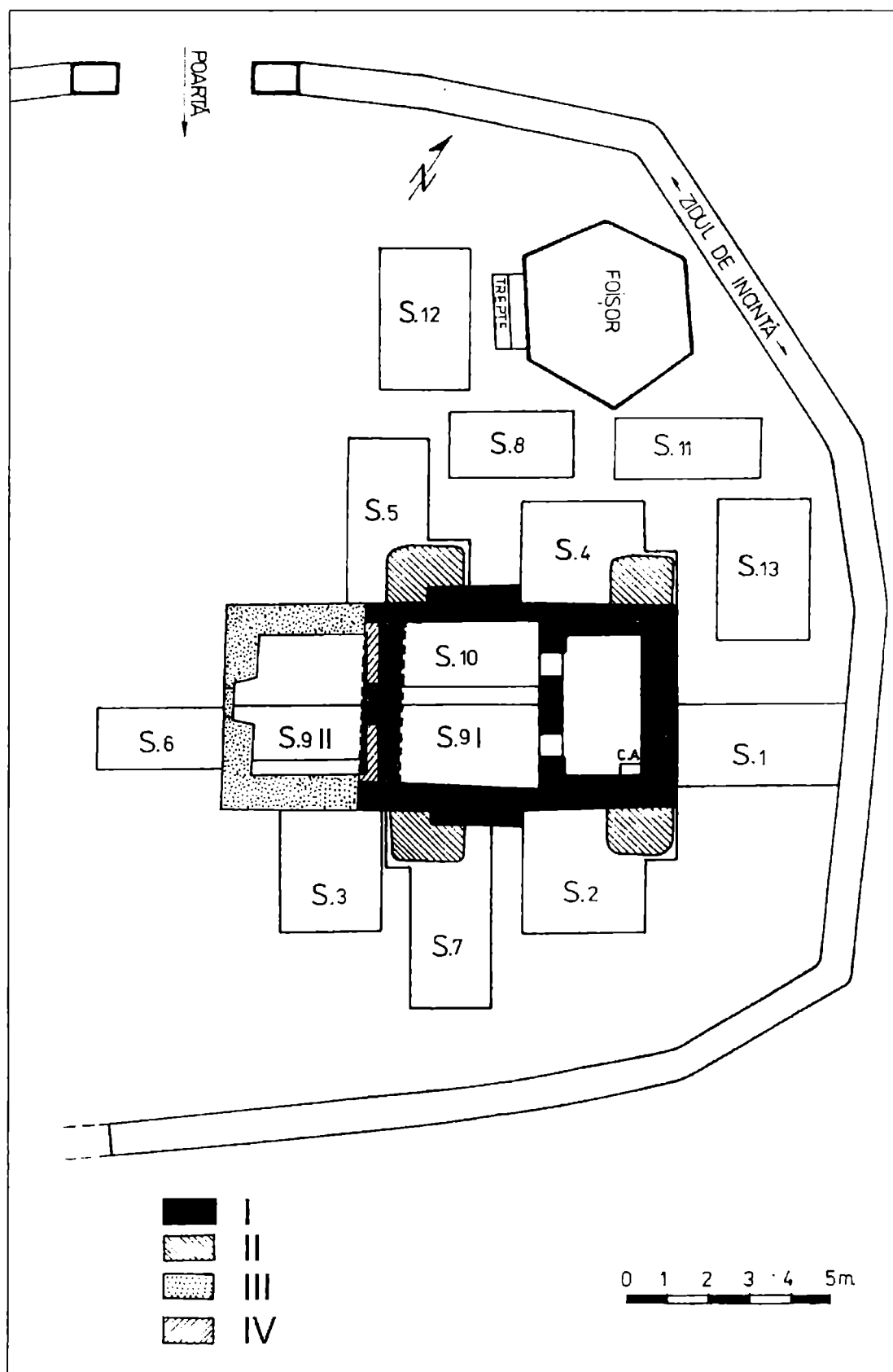

Fig. 1. Măgina. Plan de situație: biserica cu fazele de construcție, incinta de zid și secțiunile arheologice executate.

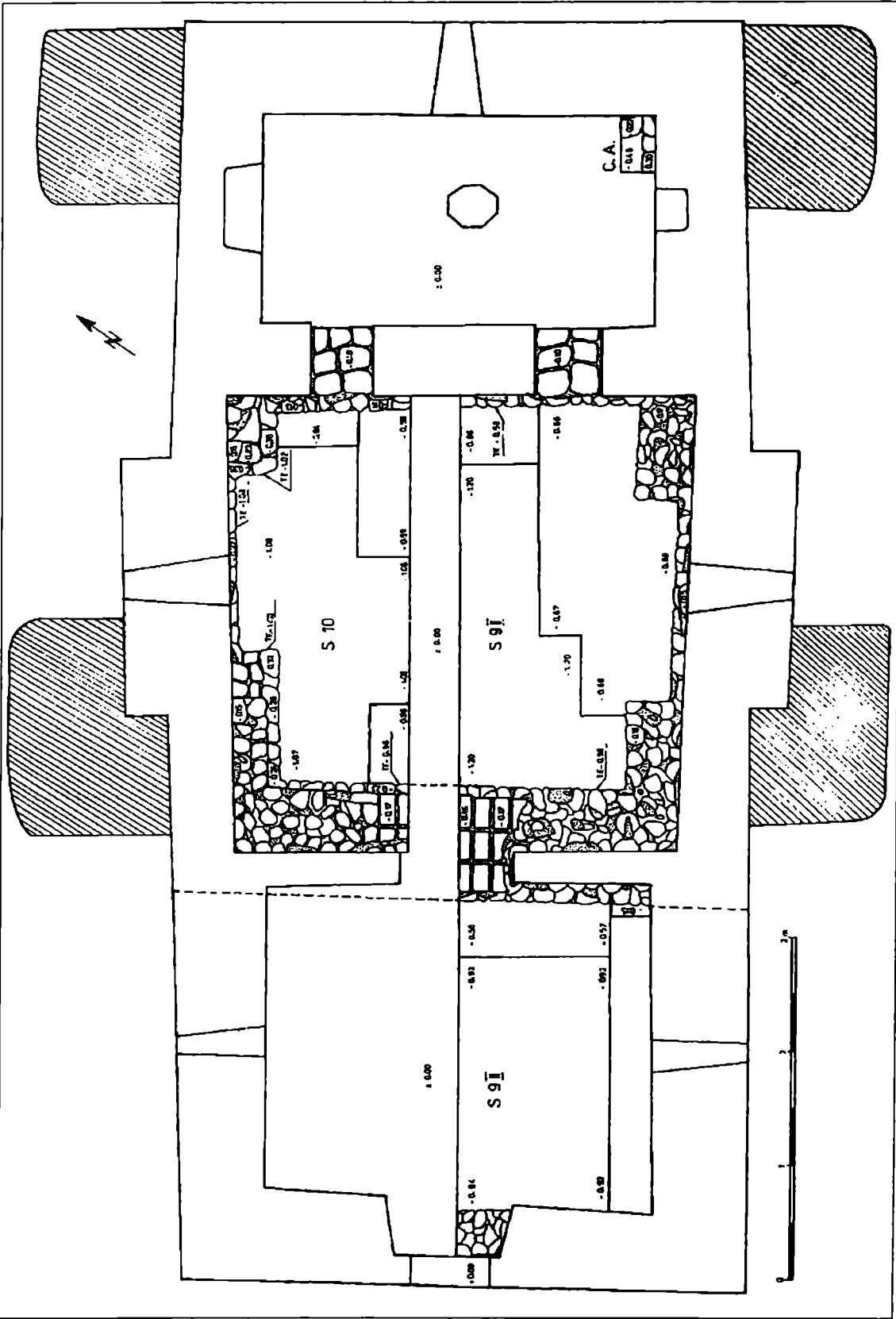

Fig. 2. Măgina. Planul bisericii cu situația descoperirilor din secțiunile interioare.

IPOTEZE CU PRIVIRE LA ÎNCĂLȚĂMINTEA MIGRATORILOR MEDIEVALI TIMPURII, DIN PERSPECTIVA EVOLUȚIEI SCĂRIȚELOR DE CAVALERIE

Ioan Marian Țiplic

Apariția scărițelor de cavalerie fabricate din fier se leagă de venirea avarilor în Europa¹, iar punctul de plecare pentru studierea problemelor legate de cultura materială avară a sec. VII-VIII în spațiul european, l-au constituit săpăturile executate de W. Lipp la Keszthely, unde s-au dezvelit cca. 5000 de morminte². Un element caracteristic inventarului funerar îl constituie frecvența pieselor de harnașament, în rândul cărora, pentru prima dată la o populație nomadă a sec. III-VIII³, apare scărița de cavalerie confecționată din fier și alte piese care atestă folosirea unui tip de îmbrăcăminte strânsă în jurul corpului cu o centură. În sprijinul ideii că avarii sunt primii care introduc scărița de călărie din fier în Europa vin și afirmațiile lui Mauricius: *căii, mai ales ai căpitanilor și ai celorlalți oșteni de seamă, să aibă platoșe de fier și pieptare de fier sau pănură sau să le fie ocrotite piepturile și grumazurile după obiceiul avarilor, mai ales pentru cei aflați în rândurile din față. Șeile cailor să aibă învelișuri mari și groase, iar frâiele să le fie îndemânoase. Să aibă câte două scărițe la șei...*⁴

Existența scărițelor de călărie și la alte populații din spațiul est-european este susținută de descoperirea figurinelor de bronz în așezările Petruha și Hansca-Limbari-Căprăria⁵. Obiectele respective fac parte din grupul II, după clasificarea lui G. A. Afanasiev⁶, fiind răspândite în număr mare în mormintele alanilor din Caucazul de nord, în special în necropola de la Kislovodsk. Prezența unor figuri asemănătoare, dar înconjurate de un cerc, în mormintele de tip Saltovo-Majațk a fost explicată prin migrația alanilor din Caucazul de nord în regiunea Donețului de nord⁷. Mai multe exemplare au fost găsite și pe teritoriul Bulgariei⁸. În general, cercetătorii le datează într-un interval destul de larg, sec. VIII-IX⁹ sau chiar X-XI¹⁰. Se impune precizarea că, în afară de exemplarele descoperite întâmplător, cea mai mare parte provine din necropola de la Kislovodsk, care, mai ales pe baza indicațiilor de pe hexograma lui Heraclius și Heraclius-Constantin (610-640), se datează începând cu a doua jumătate a sec. VII până în sec. VIII¹¹. În sprijinul unei asemenea datări vin și interpretările stilistice. Astfel, picioarele îndoite ale călărețului pot fi explicate numai prin faptul că se sprijineau pe scara de șa care este prezentă în descoperirile datorate alanilor din sec. VII-VIII. Existența acestor exemplare în spațiul pruto-nistean ar putea să reprezinte un ecou al evenimentelor legate de trecerea bulgarilor lui Asparuh la sud de Dunăre, printre care puteau fi și grupuri de alanii, atestați și pe baza descoperirilor din Dobrogea¹².

Primele scărițe de cavalerie fabricate din fier descoperite pe teritoriul românesc și în spațiul central european sunt cele aduse de valurile de călăreți ai stepelor, ce ajung în aceste zone în cursul sec. VII și anume avarii, considerați primii care introduc scărița de fier în Europa.

¹ W. Lipp, A Keszthely i sírmezők, Budapest, 1884; Idem, Die Gräberfelder von Keszthely, Budapest, 1885; D. Csallny, Archäologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa, Budapest, 1956; K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XIII, București, 1958, p. 61-105; E. Garan, I. Kovrig, J. Gy. Szabo, Gy. Török, Avar Finds in the Avar Period (567-829) in Hungaria, I, Budapest, 1975; A. Bejan, Banatul în sec. IV-XII, Timișoara, 1995.

² Cf. J. Hampel, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, II-III, Braunschweig, 1905.

³ Hunii, care sunt primul popor asiatic ce intră în Europa, nu cunoșteau scărița de cavalerie de fier și nici nu aveau încălțăminte confecționată special, ci ei foloseau piei de ied pentru acoperirea picioarelor. ...Neamul hunilor... își acoperă cu piei de ied picioarele lor păroase, încălțăminte care nefiind bine adaptată pe picior îi împiedică la mers... (Ammianus Marcellinus, Istorie romană, București, 1982, p. 560). Existența scăriței de cavalerie în perioada sec. VI-VIII în spațiul est-european este documentată de numeroasele descoperiri din zona cuprinsă între Nistru și Nipru - vezi П. Н. ТРЕТБЯКОВ, Восточнославянские племена, Москва, 1953, p. 166-182; В. КИСЕЛЕВ, Древняя история южной Сибири, Москва, 1951, p. 271 și urm.

⁴ Mauricius, I, 2, 10-20, apud Istoria României. Transilvania, I, Cluj-Napoca, 1997, p. 259.

⁵ I. Corman, Contribuții la istoria spațiului pruto-nistean în epoca Evului Mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr), Chișinău, 1998, p. 53.

⁶ G. A. Afanasiev, Bronzovye figurki vsadnikov iz alanskich pogrebenij Severnogo Kavkaza, în Soobščeniia Gosudarstvennogo Ermitaza, XXXVI, Leningrad, 1973, p. 37.

⁷ Existența acestora mai de timpuriu în aceste spații este susținută și de Ammianus Marcellinus: ...Căci, ca să las la o parte pe Lucullus, sau pe Pompeius care, trecând prin ținuturile albanilor și messageților pe care îi numim acum halani, a ajuns la lacul Caspic.... (Ammianus Marcellinus, op. cit., București, 1982, p. 336).

⁸ L. V. Subotin, I. T. Černjakov, Bronzovye amulety saltovo-majackoj kul'tury iz levoberež'jiznego Dunaja, în Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v severo-zapadnom pričemomor'e, Kiev, 1982, p. 162.

⁹ G. A. AFANAS'EV, op. cit., p. 37.

¹⁰ I. Hâncu, Issledovanie žilišča Hanska (X-XIV vv.), în Archeologičeskie otkrytija, Moskva, 1974, p. 449.

¹¹ I. Corman, op. cit., p. 53.

¹² M. Comșa, Ceramică alanică din secolul al VIII-lea descoperită în centrul Dobrogei, în Pontica, XII, 1979, p. 151-156.

Intenția noastră este de a oferi, pornind de la niște reconstituiri ale vestimentației și armurii populațiilor călărețe din perioada sec. VII-XIII, unele păreri cu privire la tipul de încălțăminte folosit în funcție de evoluția tipologică a scărițelor de cavalerie¹³. Așa cum se cunoaște, în cazul scărițelor avem de a face cu trei tipuri, ce caracterizează cele două momente de glorie ale kaganatului avar¹⁴. Primul tip, ilustrat de descoperirile de la Keszthely, sunt scărițe fabricate în spațiul de origine al avarilor și se înscriu cronologic în perioada sec. VII (vezi fig. 1/a,b), fiind vorba de un tip de scăriță cu ochiul de prindere de formă patrulateră și lucrat separat de arc, al doilea tip este confecționat prin îndoire dintr-o singură bară (vezi fig. 1/c,d), iar al treilea tip are ochiul separat de arcul scăriței, placa orizontală pe care se sprijină talpa călărețului este mai lată, îndoită spre interior și trasă în sus¹⁵. Acest ultim tip este datat în sec. VIII-IX, fiind cel mai evoluat ca tehnică de execuție din întreaga serie și încadrat în tipul patru, conform tipologiei lui Cilinska¹⁶.

Primele scărițe de fier ale avarilor au fost lucrate și aduse din Asia. Această concluzie se bazează nu numai pe identitatea perfectă a formelor, ci și pe faptul că materialul feros cu conținut de nichel nu este cunoscut în bazinul carpatic¹⁷. Scărițele acestea, care fac parte din primele două tipuri, erau confecționate pentru a corespunde cizmei din piele argăsită sau pâslă cu talpă moale, așa cum apar în reprezentările lui M. Gorelik la călăreții huni¹⁸ (fig. 2) sau în reprezentările călăreților slavi din sec. VII-VIII¹⁹. Aceste cizme erau, de fapt, confecționate prin croială dintr-o singură bucată de piele sau de pâslă, obținută din păr animal, iar talpa lor nu presupunea un material mai rigid. Din această cauză, forma scărițelor din primele două tipuri este ușor ovală sau chiar rotundă, ceea ce permite o mulare a piciorului pe scăriță, rezultând o mai bună mișcare a călcâiului, fapt absolut necesar în condițiile lipsei pintenului. Acest tip de scăriță se potrivea, atât stilului de luptă al cavaleriei de stepă, cât și tipului ușor de armură folosit în aceste zone, întrucât greutatea nefiind deosebit de mare, nu necesita o platformă solidă de sprijin.

Considerăm că modificarea formei scăriței, în ceea ce privește suprafața de sprijin, a devenit necesară odată cu apariția cavaleriei grele și cu apariția elementelor de protecție a labelor picioarelor, elemente confecționate din metal, pe de o parte iar pe de altă parte datorită generalizării folosirii pintenilor, ceea ce a presupus o întărire a încălțăminteii în zona călcâielor. Această ultimă situație este ilustrată prin existența unei etape intermediare, reprezentată de modalitatea de atașare a pintenului de încălțăminte din piele, fără talpă din material mai dur, modalitate ce presupune folosirea unui săculeț din piele ce îmbracă aripile pintenului, lăsând doar spinul acestuia afară, săculeț ce apoi este cusut direct pe încălțăminte²⁰ (fig. 3, a).

Al treilea tip de scăriță avară se leagă de schimbarea pe care o suferă echipamentul militar al călăreților stepei, prin înmulțirea pieselor defensive, inclusiv pentru protejarea calului. Ca urmare a acestui lucru are loc o schimbare și a tipului de scăriță și, bineînțeles, a încălțăminteii, care se confecționează din materiale mai rigide sau cel puțin talpa este lucrată dintr-un material mai tare decât restul cizmei. O reconstituire a unui astfel de echipament întâlnim tot la M. Gorelik, în legătură cu modalitatea de echipare a călărețului avar și a calului în sec. VIII²¹ (fig. 4). Reconstituirea ne prezintă un călăreț îmbrăcat cu o armură din piele placată cu solzi din foiță metalică, înarmat cu lance, sabie, arc și scut. Scărița caracteristică este cea cu lama orizontală mai lată și în unele cazuri ușor curbată în sus, scăriță ce presupune o încălțăminte cu talpă rigidă, așa cum ne este prezentată și în reconstituire.

¹³ Z. Cilinska, în *Archaeologia Slovaca Catalogi*, V, Bratislava, 1973.

¹⁴ Kurt Horedt distinge pe baza materialului arheologic și a influențelor motivelor ornamentale trei perioade de evoluție a avarilor: perioada veche (568-679), caracterizată prin preponderența influenței bizantine, perioada de tranziție (680-720) și perioada obiectelor tumate, ornamentate cu grifoni și lujeri (720-800). Conform acestei împărțiri se disting două grupe de invazie: una caracterizată de puternice legături cu avari și a doua după așezarea bulgarilor la sudul Dunării, moment la care avari sunt izolați de Imperiul Bizantin (K. Horedt, op. cit., p. 67-69).

¹⁵ K. Horedt, op. cit., p. 76.

¹⁶ Z. Cilinska, op. cit., p. 236, pl. XCV/14.

¹⁷ Erdelyi Történet, vol. I., Budapest, 1986, p. 164.

¹⁸ R. Rolle, M. V. Gorelik, *Panzerreiter in den nordpontisch-kaspischen Steppen*, în *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine*, Schleswig, 1991, reconstituirea echipamentului călărețului hun.

¹⁹ I. Lange, P. W. Lange, Vineta. *Atlantis des Nordens*, Leipzig, Jena, Berlin, 1991, p. 41.

²⁰ Analogie pentru acest tip de încălțăminte întâlnim la războinicii slavi, vezi I. Lange, P. W. Lange, op. cit., p. 160.

²¹ R. Rolle, M. V. Gorelik, op. cit., reconstituirea călărețului avar. O variantă mai timpurie a acestui tip de armură este atestată în spațiul Asiei Centrale și ea este redată pe un scut de lemn înfățișând un călăreț, scut provenit din săpăturile de pe muntele Mug (este datat în sec. VII) - vezi *Istoria universală*, sub redacția N. A. Sidorova, N. I. Konrad, I. P. Petrușevski, L. V. Cerepnin, București, 1960, p. 113.

Utilizarea unui echipament militar greu și necesitatea unui punct de sprijin mai larg au dus la lățirea suprafeței de contact pentru crearea unui punct de sprijin și de asigurare a echilibrului mai adecvat. Putem considera că, în ceea ce privește evoluția scăriței de cavalerie avar și implicit a încălțămintei, un aport deosebit de mare l-a avut modernizarea pe care echipamentul militar o cunoaște în spațiul european occidental, prin apariția armurii din zale care îmbracă tot corpul, modernizare care își pune amprenta și asupra modificării echipamentului militar avar în contextul conflictelor cu francii carolingieni.

Acest tip de scăriță este întâlnit, însă, și la alte două popoare de călăreți nomazi care au invadat Europa și anume la chazari și la pecenegi²². La primii cizma este confecționată din trei părți: talpa este dintr-un material rigid, care este prins prin coasere pe căputa din piele, iar partea superioară este îmbrăcată în pulpare de fier care protejează partea de jos a piciorului, partea de sus fiind protejată de prelungirile pieptarului din piele placat cu foițe de metal²³ (fig. 5). Acest pieptar-armură nu apare în inventarul mormintelor decât în zona stepelor nord-pontice și acolo este relativ rar întâlnit, probabil fiind o piesă prea costisitoare pentru ca defunctul să fie înmormântat cu ea. În ceea ce îi privește pe pecenegi, putem deduce din descoperirile din spațiul românesc și moldovenesc (Seliște, Șabalat, Berești, Movileni etc.)²⁴ (fig. 3/ b,c,d), ce tip de încălțămintă foloseau, anume cizma cu talpă relativ rigidă, pentru a se putea constitui într-o platformă mai largă de sprijin, lucru pentru care și scărița are lama orizontală dreaptă și ceva mai lată.

În secolele IX-X în Europa pătrunde un nou val de migratori, maghiarii, care introduc un nou model de scăriță (fig. 3/e), ce presupune existența unui tip de încălțămintă cu talpă moale, încălțămintă confecționată probabil tot din piele, ca și în cazul primelor valuri de avari. Acest tip de scăriță este folosit de maghiari până în sec. XII, când adoptă echipamentul militar occidental prin filiera germană și cea a cruciaților.

Începând din sec. XIII, ca umare a apariției armurii grele de cavalerie, atât pentru om, cât și pentru cal, ultimele valuri de călăreți ai stepelor (cumanii și mongolii) folosesc doar scărița de cavalerie cu placa orizontală mult lățită. O altă explicație posibilă pentru folosirea acestui tip de scăriță este faptul că arma principală a lor era arcul și lancea, folosite chiar din goana calului, ceea ce presupune îndeplinirea a două condiții pentru folosirea lor eficientă: existența unei suprafețe de sprijin a picioarelor relativ stabilă și o oarecare mobilitate a călcâielor, în condițiile lipsei pintenului. Ambele condiții se pot îndeplini dacă se utilizează combinația dintre scărița lată și cizma cu talpă rigidă²⁵. O imagine a unui călăreț astfel echipat ne-o oferă călărețul mongol prezentat de către M. Gorelik (fig. 6-7).

O tratare mai amănunțită a acestor problematici este relativ dificilă în condițiile lipsei descoperirilor arheologice care să confirme sau nu existența unei evoluții a încălțămintei indisolubil legată de evoluția armamentului defensiv, totuși prin analizarea din punct de vedere al formei evoluția tipurilor de scărițe concluzia care se impune este aceea că avem de a face cu unele modificări ale încălțămintei în contextul evoluției scărițelor de cavalerie din fier.

²² R. Rolle, M. V. Gorelik, op. cit., reconstituirea echipamentului călărețului peceneg; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 122-130.

²³ R. Rolle, M. V. Gorelik, op.cit., reconstituirea călărețului chazar.

²⁴ Vezi N. Chetaru, *Din istoria arheologiei Moldovei*, Chișinău, 1994, fig. 38/8, 9, fig. 39/10; V. Spinei, op. cit., p. 138-139 și fig. 31/1-4, 35/2-3, 37/1-2.

²⁵ Un astfel de tip de încălțămintă putem observa într-o reproducere a lui Rembrandt după o gravură persană. Imaginea prezentată are în centrul ei pe Timur Lenk stând pe tron; se poate observa foarte bine că încălțămintea este confecționată din două părți: talpa, dintr-un material mai dur și căputa, probabil din piele. M. Prawdin, *Das Erbe Tschingis-Chans*, Berlin, 1935, p. 257.

HYPOTHESEN BEZÜGLICH DES SCHUHWERKS DER FRÜHMITTELALTERLICHEN WANDERVÖLKER AUS DER PERSPEKTIVE DER ENTWICKLUNG DER REITSTEIGEN

Zusammenfassung

Das Vorkommen der Reitereisteigen ist mit dem Ankommen der Awaren in Europa verbunden. Indem man ihren typologische, mit den Versuche das Bild der frühmittelalterlichen Krieger zu rekonstruieren korroborierten Entwicklung, nachfolgt, können wir Vorschläge den Typus des benutzten Schuhwerks betreffend anzugeben. Das wichtigste Stützpunkt unserer Theorie ist die Form der Reitsteige, genauer ihrer horizontale Platte; die Entwicklung geht von der Form mit nach unten gekrümmten zu derjenigen mit nach oben gekrümmten Platte vor, was auch eine Entwicklung des Schuhwerks andeutet: von dasjenige mit weicher zu derjenigen mit harten Sohle, die ein sicherer Stützgrund anbietet. Das wurde nötig wenn die Abwehranteile des Reiters (hauptsächlich der Panzer) sich vermehren, was zu einer Zunahme an Gewicht führt.

ABBILDUNGEN

1. a-d. Awarische Reitsteigen.
2. Hunnischer Reiter (nach M. Gorelik).
3. a. Slawischer Krieger (nach W. Ruhner).
b - d. Polovzische Reitsteigen.
e. Ungarische Reitsteige.
4. Awarischer Reiter (nach M. Gorelik).
5. Chazarischer Reiter (nach M. Gorelik).
- 6, 7. Mongolischer Reiter (nach M. Gorelik).

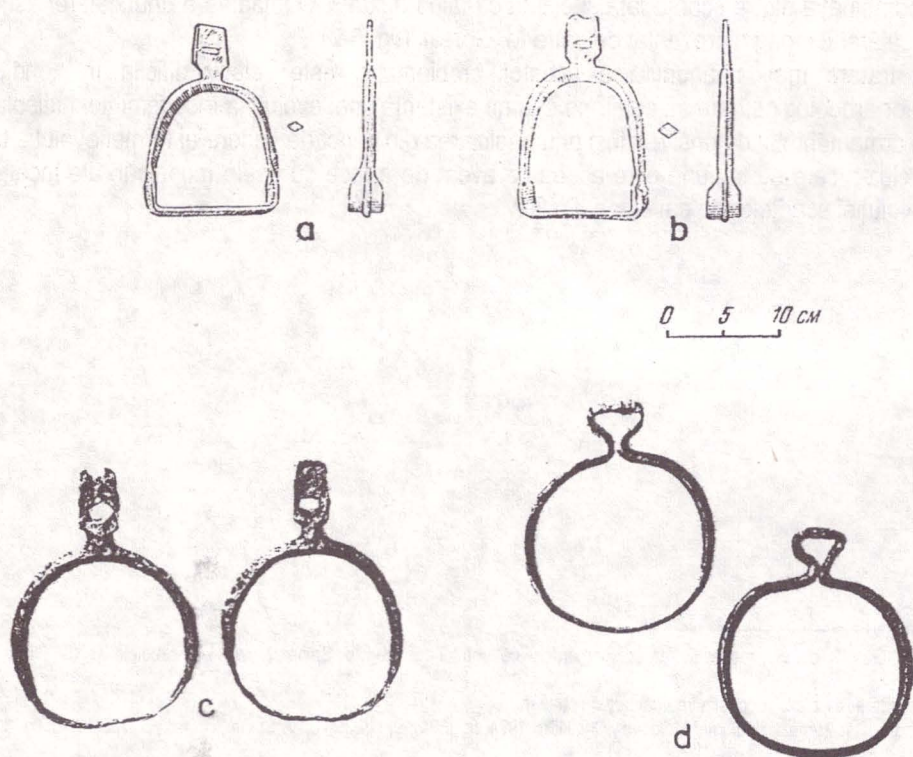

Fig. 1, a -d, Scărițe de cavalerie avară.

Fig. 2. Războinic hun (după M. Gorelik).

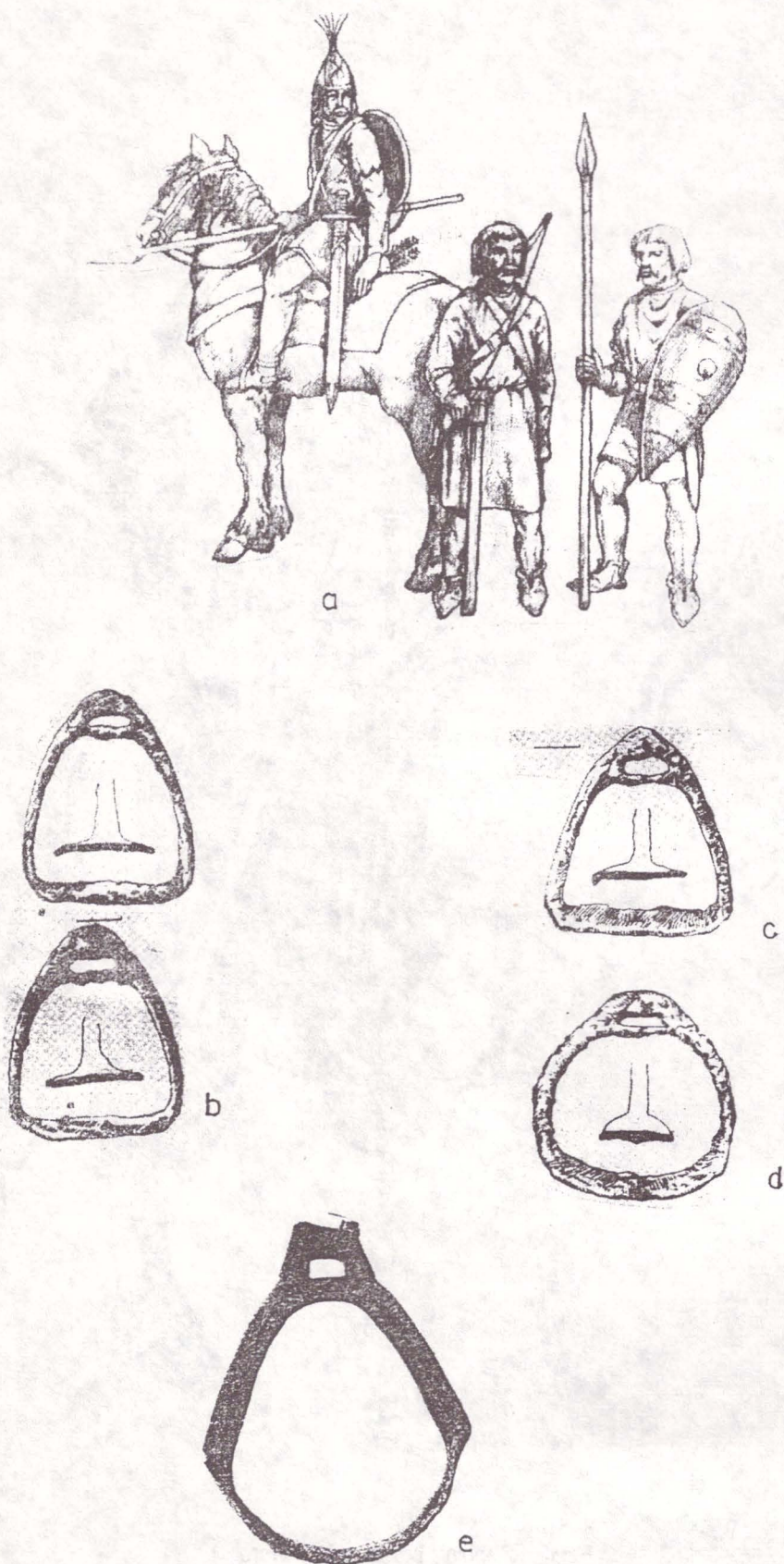

Fig. 3, a. Războinic slav. B-d. Scărițe de cavalerie polone. e. Scăriță de cavalerie maghiară.

Fig. 4. Războinic avar (după M. Gorelik).

Fig. 5. Războinic chazar (după M. Gorelik).

Fig. 6. Războinic mongol (după M. Gorelik).

Fig. 7. Războinic mongol (după M. Gorelik).

Monument reprezentativ al orașului Sibiu, Turnul Sfatului a beneficiat de-a lungul timpului de atenția istoricilor și a artiștilor plastici. Problematika cronologiei monumentului, insuficient clarificată de istoricii secolului XVIII¹ până la cei contemporani, este punct de pornire și stimulent în analiza istorică. Actualizarea listei bibliografice, redescoperirea informațiilor documentare ca și evidențierea rezultatelor cercetării arheologice fac parte din demersul cercetării istorice propuse. Așezat între Piața Mică și Piața Mare, Turnul Sfatului domină prin înălțime ansamblul arhitectonic concentric al piețelor centrale². El este un punct de acces în Piața Mare a orașului, pe drumul ce leagă cele două terase ale Cibinului. La poziția în ansamblul arhitectonic creat prin evoluția istorică s-a adăugat semnificația socio-politică a unui *centru de capitală a universității săsești*. Cercetarea arheologică și documentele grafice arată că evoluția Turnului Sfatului s-a legat de cea a clădirilor din jur, una dintre ele având, după unele opinii, funcția de "Casă a sfatului"³.

Cercetarea arheologică. Lucrările de cablare telefonică au afectat în perioada 1994 - 1996 fundațiile unor construcții medievale aflate în centrul istoric al orașului Sibiu și au prilejuit sondaje arheologice în zona unor monumente istorice. Efortul a fost susținut de interesul arheologic, dar și de nevoia de a atrage atenția asupra unui monument în interiorul căruia a funcționat până în 1989 o expoziție despre istoria Sibiului⁴. Ineditul și consistența rezultatelor cercetării de teren, coroborate cu tradiția istoriografică vor clarifica, sperăm, discuția și o vor duce la concluzii istorice credibile. Analiza istorică ia în considerare cronologia și morfologia monumentului în relație cu sistemul defensiv creat în jurul centrului religios și structura arhitectonică civilă.

Urmele late 12-14 cm ale unor bârne din lemn au fost evidențiate la nivelul celui mai vechi nivel de construcție înregistrat în caseta 1. (Planșa a II-a). Construcției din lemn îi corespunde în caseta 2, practică în partea opusă a culoarului de acces până la adâncimea de 3,90 m, un șanț cercetat arheologic în condiții de relativă securitate și în limita fondurilor alocate unei săpături de salvare. Mai jos de 2 m umplutura șanțului este deosebită: fragmente ceramice mai puține, mai multe crengi, unele tăiate la un capăt, iar la adâncimea maxim atinsă -fără a ajunge la solul viu- bucăți de piele. Un nivel compact de masă lemnoasă a fost vizibil la -2,50 m și unul de lut la -2,20 m. (Planșa a IV-a) Un probabil obol de argint de la Andrei al II-lea (1211-1234), descoperit la adâncimea de 2,10 m, a permis datarea perioadei finale de funcționare a șanțului, marcat de bucățile de lemn carbonizate și de lutul purtat.

Fragmentul de zid lat de 0,80 m, alcătuit din pietre de râu, folosind nisipul galben, de carieră în compoziția mortarului nu poate fi legat stratigrafic în teren cu șanțul amintit. El suprapune construcția din lemn. (Planșa a II-a).

În ediția a doua a ghidului orașului Sibiu, Al. Avram datează construirea celei de-a doua incinte, inclusiv a Turnului Sfatului, în perioada cuprinsă între 1224 și 1241⁵. În momentul editării ghidului, autorul avea la dispoziție rezultatele cercetărilor arheologice, dar îndrăzneța ipoteză a datării timpurii apăruse și în prima ediție⁶. Istoriografia săsească veche plasa momentul definitivării incintei a doua, incluzând Turnul Sfatului, la sfârșitul secolului al XIII-lea. Ideea dezvoltării progresive și apariției succesive a fortificațiilor se regăsește la E. Sigerus, care a legat apariția celei de-a doua incinte de pericolul invaziilor și de dezvoltarea economică a orașului⁷. Mai devreme, ipoteza a fost vehiculată de M. von Kimakowicz și L. Reissenberger⁸. Cercetarea arheologică a demonstrat existența unei fortificații din lemn și, probabil,

¹ Soterius, Cibinium.Historia pieraque de Cibino tractatos, Biblioteca Muzeului Brukenthal, ms. 26. Bibliografia istorică contemporană va fi luată în discuție mai jos.

² H. Fabini, Piața Republicii din Sibiu – un studiu de istorie și urbanism, în Buletinul monumentelor istorice, XLII, nr. 1, 1973, p. 52.

³ Vezi diversele păreri la: H. Fabini, Gotik in Hermannstadt, București, 1989, nota 57, p. 253.

⁴ În prezent, turnul, aflat în administrarea Primăriei Sibiu, este deschis publicului vizitator.

⁵ Al. Avram, V. Crișan, Sibiu, ghid cultural-artistic, București, 1998, p. 64, (mai departe Avram, Crișan, Sibiu, 1998).

⁶ Idem, Sibiu, ghid de oraș, f.a., p. 56. (mai departe Avram, Crișan, Sibiu)

⁷ E. Sigerus, Vom alten Hermannstadt, Sibiu, 1922, p. 2-3.

⁸ L. Reissenberger, Über die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt in Archiv des Verein für Siebenbürgische Landeskunde, 29, 2, 1900, p. 316; M. von Kimakowicz, Alt Hermannstadt. Eine entwicklungsgeschichte Studie in Archiv des Verein für Siebenbürgische Landeskunde, 37(1911), p. 247. Nu este locul inventarierii întregii contribuții bibliografice la reconstituirea istorică a evoluției așa numitului ringmauer, vezi, între

pământ ce apăra la începutul secolului al XIII-lea nu numai centrul religios (biserica, cimitirul) ci și un teritoriu exterior. Descoperirile arheologice din acest spațiu merită însă o atenție deosebită.

Momentul și modalitatea de înlocuire a structurilor de apărare din pământ cu cele din piatră sunt mai greu de deslușit. Segmentul de zidărie, din care s-a păstrat doar talpa, a suprapus amenajarea din lemn. Substrucția din pietre de râu de care se adosează la est fundația turnului (Planșa I) aduce în discuție amenajarea unui zwingler. Existența și relația lui cu fundația turnului necesită un comentariu aparte, luând în discuție urmele de ziduri păstrate în pivnițele din vecinătate sau descoperite arheologic. Relația stratigrafică a tălpii zidului din caseta 2 cu șanțul de apărare atrage atenția asupra caracteristicilor materialului arheologic descoperit acolo și a posibilității de relaționare cronologică.

Fragmentele ceramice recoltate din umplutura șanțului de apărare au fost depozitate în secolul al XIII-lea sau începutul celui următor dacă moneda descoperită acolo a fost emisă în vremea lui Carol Robert de Anjou⁹. Am inclus în analiză și fragmentele ceramice din stratul suprapus amenajării din lemn, dat fiind perioada apropiată de datare. Varietatea formelor de rășfrângere a buzei este caracteristică însă evului mediu în ansamblu. Din cele 21 fragmente ceramice tipice, două sunt arse reducător, dar fragmentul ceramic ce provine din șanțul de apărare, de la adâncimea de 3,90 m este ars oxidant, nepenetrant. Formele sunt cele specifice evului mediu dezvoltat: **capace**, de la care au provenit fragmentele de butoni (Planșa a V-a, t, u) și de perete (m), **căni** cu toarta ornamentată prin ștampilare (Planșa a V-a, s), **căni** cu picior (Planșa a V-a, n, o).

Cercetarea arheologică a evidențiat existența și evoluția clădirii adosate la sud turnului, în timp ce istoriografia ridică problema funcționării primăriei la nord de turn, într-o clădire ce ieșea în afara frontului celor din jur, dominând Piața Mică. Datarea *antequem* a primei faze a clădirii de la sud adosată Turnului Sfatului este asigurată de moneda bătută între 1430-1437, descoperită într-un strat de incendiere (Planșa a III-a)¹⁰. Evoluția clădirii, evidențiată arheologic, a însemnat amenajarea spațiului comercial și a pivniței din care s-au păstrat urmele gârlicuiului și restructurarea spațiului cu schimbarea accesului în subsol în anul 1930. (Planșa a II-a)

Turnul Sfatului, cu proprietar și funcțiune deosebite, a evoluat în parte, diferit. În stratigrafia casetei 2 (Planșa a IV-a) se disting două faze de construcție (faza a doua marcată de nivelul de lut, suprapus de stratul de incendiu din 1566, ambele straturi tăiate de buza gropii noii fundații) care pun în evidență mai vechile opinii despre existența unui "nucleu ridicat până la înălțimea primului etaj"¹¹. La acest etaj, ancadramentul ferestrei dinspre Piața Mare este simplu profilat cu muchia teșită și o concavitate. Trecerea în sala etajului prim este marcată de un ancadrament cu muchia teșită. La etajul al doilea, profilul ancadramentului din piatră se reduce la o muchie teșită.

Contraforturile ce susțin zidul dinspre Piața Mare păstrează în partea superioară doi lei din piatră. (Fotografia 5) Ei au fost datați, împreună cu întreg ansamblul arhitectonic, în secolul al XIII-lea¹² sau, mai degrabă, în ultima treime a secolului al XVI-lea¹³.

Atragem atenția asupra acestor detalii stilistice și forme reprezentative ca și asupra masivității construcției a cărei fundație nu s-a terminat la cota maximă a sondajului arheologic. Prin lucrările de consolidare, zidurile de sprijin a bolții au ajuns la o lățime apreciabilă pe latura de sud. În structura lor se observă blocuri de dimensiuni mari din piatră fasonată și bucăți de cărămizi între rosturi. Existența turnului împreună cu o clădirea refăcută la începutul secolului al XV-lea este ilustrată de deschiderea amenajată pe latura de sud, în grosimea zidului. În forma actuală, turnul comunică cu corpurile învecinate doar la nivelul etajului doi, cu podul casei de la nord.

Cea mai veche mențiune a unui turn în care se adunau reprezentanții comunității este din 1457: *turris praetorii et consistorii oppidi Cybiniensis*¹⁴. Mențiune documentară a unui *turn vechi al primăriei (alte*

altele: J. C. Schuller, Zur Geschichte der Ringmauer von Hermannstadt in Geschichte Nachrichten über dass Mediascher Gymnasium, Hermannstadt, 1852.

⁹ Din cauza stării precare de conservare a monedei, datarea ei întâmpină dificultăți. Mulțumesc colegei Oltea Dudău, custodele tezaurului Muzeului Brukenthal, pentru efortul de a analiza în repetate rânduri această monedă.

¹⁰ Monedă identificată de Oltea Dudău, pe care o amintim cu aceleași mulțumiri.

¹¹ Avram, Crișan, Sibiu, p. 60; Idem, Sibiu, 1998, p. 64.

¹² E. Thalgott, Hermannstadt. Die baugeschichtliche Entwicklung einer Siebenbürgische Stadt, Hermannstadt, 1934, p. 65.

¹³ Avram, Crișan, Sibiu, 1998, p. 65.

¹⁴ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, V, București, 1975, nr. 3066. Praetor = iudex civitatem la A. Bartal, Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, Leipzig, 1901, p. 519. Identificarea cu Turnul Sfatului este sugerată la I. Albu, Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und frühen Neuzeit, Sibiu, 2002, p. XXVII.

Ratture) orașului se regăsește într-un document din 1567.¹⁵ Probabil, aceeași construcție era amintită în 1560 sub numele *de alte Stadthure (turnul vechi al orașului)*¹⁶. Mărturiile documentare de după 1560 sugerează vechimea, utilitatea și prefigurează o etapă distinctă în evoluția turnului. Incendiul din 1556 a lăsat urme în profilul stratigrafic al casei 2. Perioadei 1560-1570, când spațiul turnului a fost folosit drept depozit, i-a urmat etapa de refacere masivă.

Citându-i pe Andreas Oltardus și Jacobus Schnizlerus, Soterius, care a înserat cea mai veche reprezentare a Turnului Sfatului, (Planșa a VI-a, C) relatează cu precizie că în data de 17 noiembrie 1585, la ora 12 a după amiezii, *recens aedificata funditus corruit*, îngropându-l sub dărâmături pe pictorul David¹⁷. Relatarea din *Album Oltardianum* aduce două amănunte deosebite: turnul din Piața Mică este *nou (nova turris)*, adică a suferit o transformare radicală și poartă numele de *Rathsthurm (Turnul Sfatului)*¹⁸. La evenimentele care au urmat s-a referit E. Sigerus, bazat pe informațiile cronicii lui Andreas Oltardus¹⁹. Cronicarul amintește obiceiurile constructorilor: *in die Mauer Münzen und kurtze chronica, so auf Pergament geschrieben, hinein gelegt worden*²⁰.

Perioada scurtă de timp ce a trecut de la momentul dărâmării la cel al refacerii turnului (25 aprilie 1586) nu se datorează unei erori de preluare a informațiilor, chiar dacă Andreas Oltardus a scris cronica la mulți ani după eveniment. Inscriptiile încastrate, păstrate până astăzi, sunt lămuritoare. Ca urmare a prăbușirii bolții în anul precedent, în primăvara anului 1586 au fost reluate lucrările de construcție. Ele s-au terminat la sfârșitul verii anului 1688²¹. Lipsesc informații istorice despre utilitatea Turnului Sfatului după 1588. Inscriptiile care apar pe ancadramentul etajului I începând cu 1686 (Planșa a VI-a, B) reflectă pierderea temporară, în contextul istoric cunoscut, a funcției reprezentative tradiționale. La mijlocul secolului al XVIII-lea, schimbarea situației politice a favorizat comunitatea sibiană. Acoperișul Turnului Sfatului a fost reparat²², înfățișarea acestuia fiind redată de cunoscuta panoramă a Pieței Mari datorată lui Franz Neuhauser și de desenul semnat "Docktor Fing". În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, partea superioară a Turnului Sfatului a suferit transformări masive²³. Acoperișul piramidal cu turnulețe în colțuri a fost înlocuit cu unul modern. Forma nouă a turnului este ilustrată, printre alții, de Ludwig Hessheimer, Jutta von Spies, Trude Schullerus, Hnriette Bielz, Arthur Coulin, Hans Hermann.

O ultimă intervenție în aspectul turnului se datorează intensificării traficului în perioada interbelică. Atunci a apărut, prin demolarea spațiului locuibil de la sud de Turnul Sfatului, un culoar carosabil ce leagă Piața mare de Piața Mică (vezi gravura Margaretei Fallin și a lui Radu Motrescu). Prezentarea informațiilor istorice permite evidențierea problematicei și clarificarea unor aspecte ale evoluției și funcționalității construcției numită Turnul Sfatului.

Umplerea șanțului de apărare din jurul Pieței Mici în secolul al XIII-lea sau cel mai târziu la începutul celui următor a precedat construirea unei incinte din piatră și a unui turn de poartă, urmele lor fiind identificate arheologic. Cel mai vechi turn, de care se lega casa incendiată în deceniul patru al secolului al XV-lea a fost refăcut între 1585-1588, după mutarea definitivă a sediului Primăriei în Palatul Altemberg. Utilitatea lui anterioară lasă loc discuțiilor, plasarea turnului din documentul redactat în 1457 fiind incertă²⁴. Denumirea lui însă presupune folosirea anterioară ca loc public, iar apelativul dat cu 100 de ani mai târziu confirmă bănuiala, mai ales că și în alte orașe săsești turnurile de cetate au fost refolosite ca locuri de întrunire a fruntașilor comunității²⁵. Spațiul folosit pentru ascunderea obiectelor de cult descoperite în 1406²⁶ poate fi cel asigurat de turnul cu gratii la ferestre. Structura actuală a zidurilor, mult

¹⁵ Reissenberger, op. cit, p. 363.

¹⁶ Ibidem, p. 365. Între timp s-au consumat din rezerva orașului 3 măsuri de grâu.

¹⁷ Soterius, Cibinium, op. cit., p. 57.

¹⁸ Album Oltardianum, in Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens, ediție E. Trauschenfels, Kronstadt, 1860, p. 30.

¹⁹ E. Sigerus, Vom alten Hermannstadt, Hermannstadt, 1928, p. 128.

²⁰ Album Oltardianum, p. 30.

²¹ Inscriptiile se află la I. Albu, Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und frühen Neuzeit, Sibiu, 2002, p. 92, 94.

²² E. Sigerus, op. cit, III, p. 128.

²³ Ibidem, p. 129-133.

²⁴ A se vedea ipoteza identificării turnului pomenit în 1457 cu Turnul preoților, aflat în imediata vecinătate a bisericii parohiale. (H. Fabini, op. cit, nota 36, p. 244).

²⁵ Și în alte orașe săsești din Transilvania (Mediaș, Sighișoara,) turnurile au fost folosite ca sedii ale reprezentanților comunităților (Gh. Sebestyen, O pagină din istoria arhitecturii României. Renașterea, București, 1987, p. 33; P. Niedermaier, Siebenbürgische Städte, București, 1979, p. 272).

²⁶ G. Severt, Das älteste Hermannstädter Kirchenbuch, in Archiv des Verein für Siebenbürgische Landeskunde, XI, III, 1874, nota 2, p. 398. Autorul pomeneste de la o sursă indirectă, inventarele protocoalelor Universității și Magistratului, ceea ce face ca detaliile locului descoperirii să fie privite cu anumite rezerve.

transformată, nu lasă să se vadă o legătură între etajul turnului și casa de la nord, dar ea a fost posibilă în secolele XIV-XV. Astfel, apelativul de *Turn al Sfatului* nu exprimă numai posesia, care s-a menținut și după 1588 (de fapt, toate turnurile de apărare erau ale comunității), ci și, în forme greu de precizat, utilitatea.

După restaurarea începută de pictorul David înainte de 17 noiembrie 1585, chiar dacă nu mai era poartă de intrare în spațiul consacrat de biserică și cimitir, turnul a primit însemnele puterii comunității, din care s-au păstrat lei și cele patru turnulețe vizibile în reprezentările grafice. De-a lungul timpului, Turnul Sfatului a reflectat și încă oglindește istoria, dar și starea actuală a comunității sibiene.

TURNULUI SFATULUI DIN SIBIU

REPERTORIUL REPREZENTĂRIILOR GRAFICE DIN CABINETUL DE STAMPE AL MUZEULUI BRUKENTHAL

Berwerth, Helmtraut Laura, (activă la Sibiu pe la 1925)

1. RATTURM (Turnul Sfatului),

gravură oțel; 9,5 x 4,5 cm,
nesemnat; nedatat,
inscripție mijloc jos, prin gravare: RATTURM
proveniența: donația Engber, 1984,
inv. XV - 71

Bielz, Henriette (1892 - 1956),

2. Ratturm in Hermannstadt (Turnul Sfatului din Sibiu),

acvaforte; 31,5 x 24,4 cm,
semnat și datat stânga sus: *Henriette Bielz*, dreapta jos sub cadru: *Original Radiemng v. Henriette Bielz, 1924*,
inscripție stânga jos: *Ratturm in Hermannstadt*,
proveniența: naționalizare,
inv. IX - 16a

Coulin, Arthur (1869 - 1912),

3. Turnul Sfatului,

foaia de premiu a Asociației Sebastian Hann,
cromolitografie; 57,3 x 40 cm,
semnat și datat stânga jos: *Coulin 1908*,
inscripție sub cadru: *PRÄMIENBLATT DES SEBASTIAN - HANN - VEREINS 1908. A. COULIN. RATTURM IN HERMANNSTADT KUNSTANSTALT; DROTLEFF, HERMANNSTADT*,
proveniența: donația Engber, 1984,
inv. XV - 597

Coulin, Arthur (1869 - 1912),

4. Piața Mare din Sibiu, Turnul Sfatului în amurg,

cetă colorată; 51,8 x 35,5 cm,
nesemnat; nedatat,
inv. XI - 946

Doctor Fing (?),

5. Turnul Primăriei Sibiului,

desen acuarelat; 42 x 34,5 cm,
semnat stânga jos, în creion: *Docktor(?) Fing*; nedatat,
inv. XI - 332

Faltin, Margareta (1865 - ?)

6. Piața Mică cu Turnul Sfatului,

desen peniță tuș; 14,9 x 11 cm,
nesemnat; datat: (18)94,
inscripție: stânga jos, cu tuș: *Hermannstadt 22 aug 94*,
inv. XIII - 23

Hasse, Benedict von (activ pe la 1930)

7. Alter Turm in Hermannstadt, (Turnul Sfatului din Sibiu),

litografie; 58 x 44,8 cm,
semnat și datat dreapta jos, în creion: *Benedict von Hasse, (19)30*,
inscripție: stânga jos, în creion: *Alter Turm in Hermannstadt*,
inv. XIII - 71

Hermann, Hans (? - 1981),

8. Sibiu, Piața Mică,

acvaforte; 25 x 20,5 cm,
semnat și datat stânga sus, cu peniță: *HANS HERMANN 1956*; dreapta jos în creion: *Hans Hermann*,
inscripție: stânga jos, în creion: *nr. 93a, mijloc: Sibiu, Piața mică acvaforte*; dreapta: 1927,
proveniența: 1971 Hans Hermann
inv. XI - 1094

Hermann, Hans (? - 1981),

9. Ratturm in Hermannstadt (Turnul primăriei din Sibiu),

acvaforte; 25,4 x 20,4 cm,
semnat dreapta jos, în creion: *Hans Hermann*, datat verso: 1927,
inscripții: jos, în creion: *Ratturm in Hermannstadt (Turnul primăriei din Sibiu)*,
inv. IX - 129

Hermann, Hans (? - 1981),

10. Sibiu, Turnul Sfatului,

acvaforte; 25,5 x 19 cm,
semnat dreapta jos, în creion: *Hans Hermann*, datat: 1922,
inscripții: stânga jos, în creion: *nr. 31a*; mijloc, în creion: *Sibiu, Turnul Sfatului (acvaforte)*;
dreapta jos, în creion: 1922
inv. XI - 1085

Hermann, Hans (? - 1981),

11. Kleiner Ring in Hermannstadt (Piața Mică din Sibiu),

acvaforte; 25,7 x 19,3 cm,
semnat dreapta jos, în creion: *Hans Hermann*; nedatat,
inscripție: stânga jos, în creion: *Kleiner Ring in Hermannstadt*; Orig. Rad. (Kl. Ring in H.);
verso: *Piața Mică cu turnul primăriei*,
inv. XIII - 22

Hermann, Hans (? - 1981),

12. Kleiner Ring in Hermannstadt (Piața Mică din Sibiu),

acvaforte; 15 x 12,3 cm,
semnat dreapta jos, în creion: *Hans Hermann*; datat verso: 1927,
inscripție: stânga jos, în creion: *Kleiner Ring in Hermannstadt (Piața Mică Sibiu)*,
inv. IX - 118

Hessheimer, Ludwig (1872 - 1956)

13. Wochenmarkt am Kleinen Ring in Hermannstadt (Târg săptămânal în Piața Mică din Sibiu),

acvaforte; 25 x 31,7 cm,
semnat stânga jos, cu monogramă; datat 1927,
inscripție: dreapta jos, în tuș: *Wochenmarkt am Kleinen Ring in Hermannstadt*; stânga jos
sub cadru, în creion, indescifrabil; dreapta jos, sub cadru, în creion: *Ludwig Hessheimer*,
proveniența: colecția Bielz, inv. XIII - 73

Lassy, Theodor Florian (1870 – 1951),

14. Turnul Sfatului din Sibiu,

peniță litografică; 17 x 13 cm,
semnat dreapta jos: *Tlassy*, nedatat,
proveniența: donația Engber, 1984,
inv. XV – 315

Michaelis, Hermine

15. Sibiu, Turnul Sfatului,

creion pe planșe tipizată pentru desen; 48 x 32 cm,
nesemnat; nedatat,
proveniența: donația Engber, 1984,
inv. XV – 1006

Motrescu, Radu

16. Turnul cu ceas din Sibiu,

acuarelă și tuș; 21,6 x 15 cm,
semnat și datat dreapta jos, în creion: *Radu Motrescu, Sibiu, 27 I 1958*,
inv. XI - 829

Neuhauser, Franz (1763 – 1836),

17. Vue de la foire à Hermannstadt. Der Hermannstädter Jahrmarkt (Târg anual la Sibiu),

guașă; 54,5 x 84 cm,
semnat dreapta jos, cu negru: *Fr. Neuhauser*, datat: 1789,
inscripție: sub cadru: *Vue de la foire à Hermannstadt. Der Hermannstädter Jahrmarkt*,
proveniența: transfer de la colecția de pictură,
inv. XI – 935

Schullerus, Trude (1866 – 1898),

18. Ratturm mit Lügenbrücke (Turnul Sfatului și Podul Minciunilor,

acvaforte; 27 x 19,5 cm,
semnat dreapta jos, sub cadru, în creion: *Trude Schullerus*; nedatat,
inscripție: sub cadru, în creion: *Ratturm mit Lügenbrücke*,
proveniența: donația Engber, 1984,
inv. XV - 39

Siegel, Fritz

19. Ratturm in Hermannstadt - Nagyszeben (Turnul Sfatului din Sibiu),

litografie executată la G. Lehmann, Brașov; 39,5 x 29 cm,
semnat și datat dreapta jos: *F. Si...* 1917,
inscripție: stânga jos: *LEHMANN KRONSTADT – BRASSÓ*,
proveniența: donația Engber, 1984,
inv. XV - 725

reproducere după

Slowikowski, Franz Adam (?) (activ la Sibiu pe la 1880),

20. Die eiserne Brücke in Hermannstadt (Podul Minciunilor din Sibiu),

fototipie editată de Franz Michaelis, Sibiu la firma Römmler & Jonas din Dresda; 16 x 10 cm,
nesemnat; nedatat,
inscripție: stânga, sub cadru: *Verlag v. F. Michaelis in Hermannstadt*; mijloc: *Die eiserne Brücke in Hermannstadt*; dreapta: *Lichtdruck v. Römmler & Jonas, Dresden*,
proveniența: donația Engber, 1984,
inv. XV – 480

Spiess, Jutta von

21. Sibiu, Turnul Sfatului,

acuarelă; 21,8 x 11,8 cm,
semnat dreapta jos: *J.v.S.*; datat: 1940,
inscripție: pe carton, cu creionul: *Jutta v. Spiess, 1940*; verso cu tuș: *Acuarelă de Jutta von Spiess, Hermannstadt 1940*,

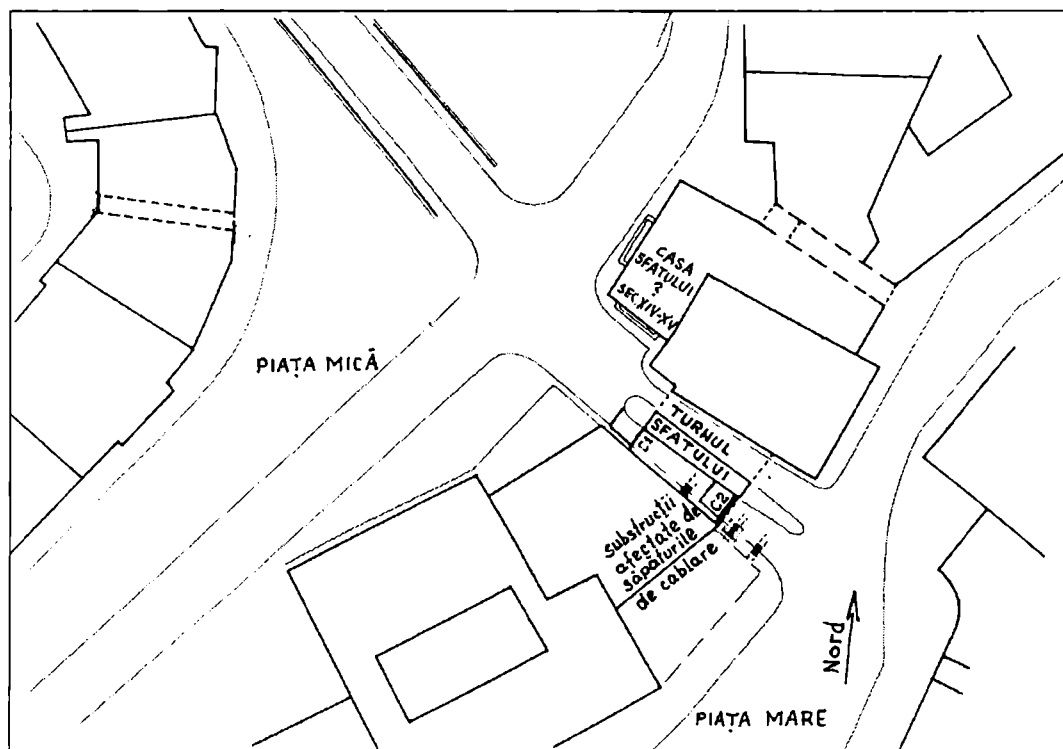
proveniență: Donația Engber, 1984,
inv. XV – 821

Spreer, Karl

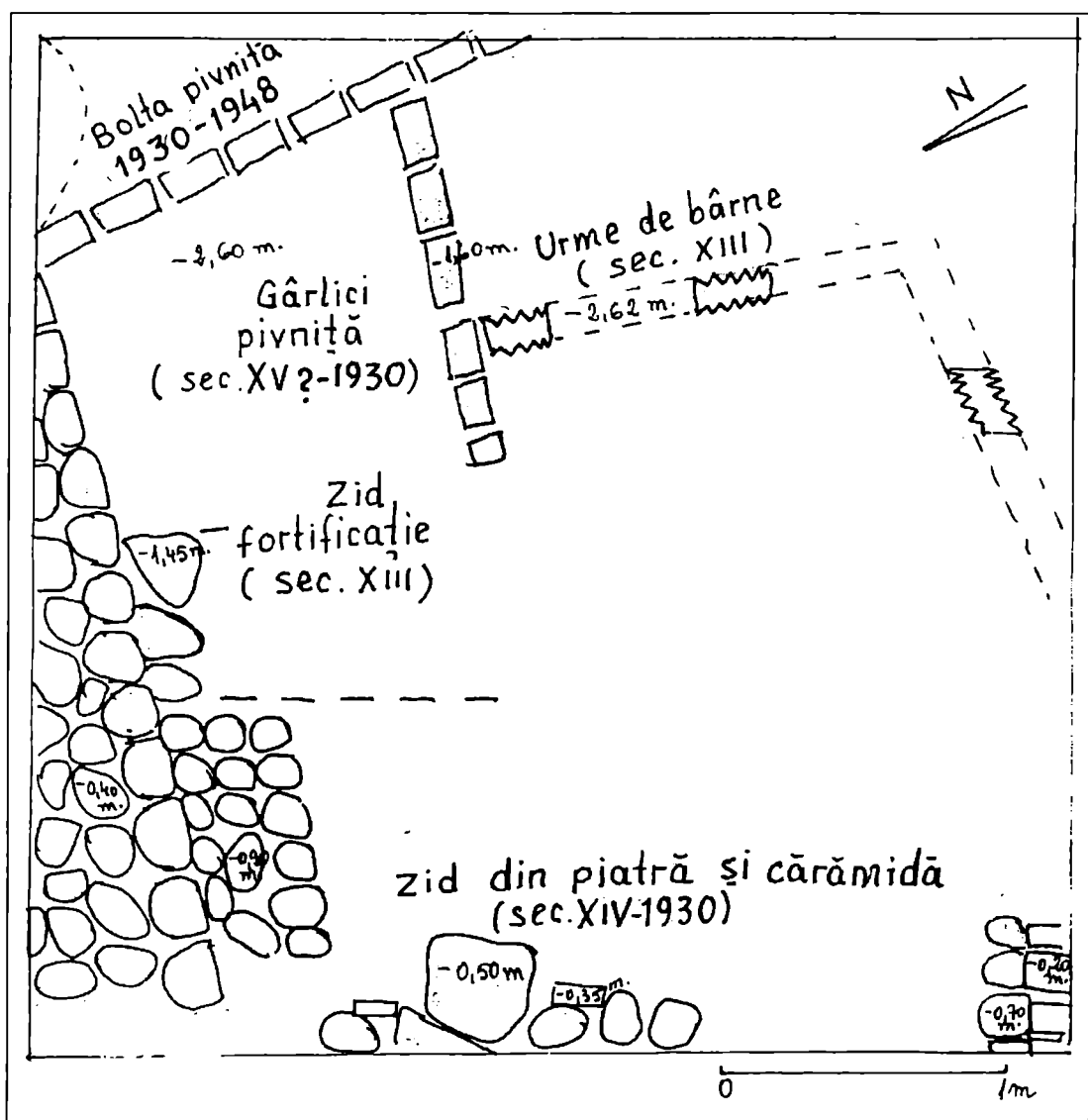
22. Piața Mică cu tunelul Burger dărâmat,

desen creion; 25,6 x 20,4 cm,
nesemnat; nedatat (1856),

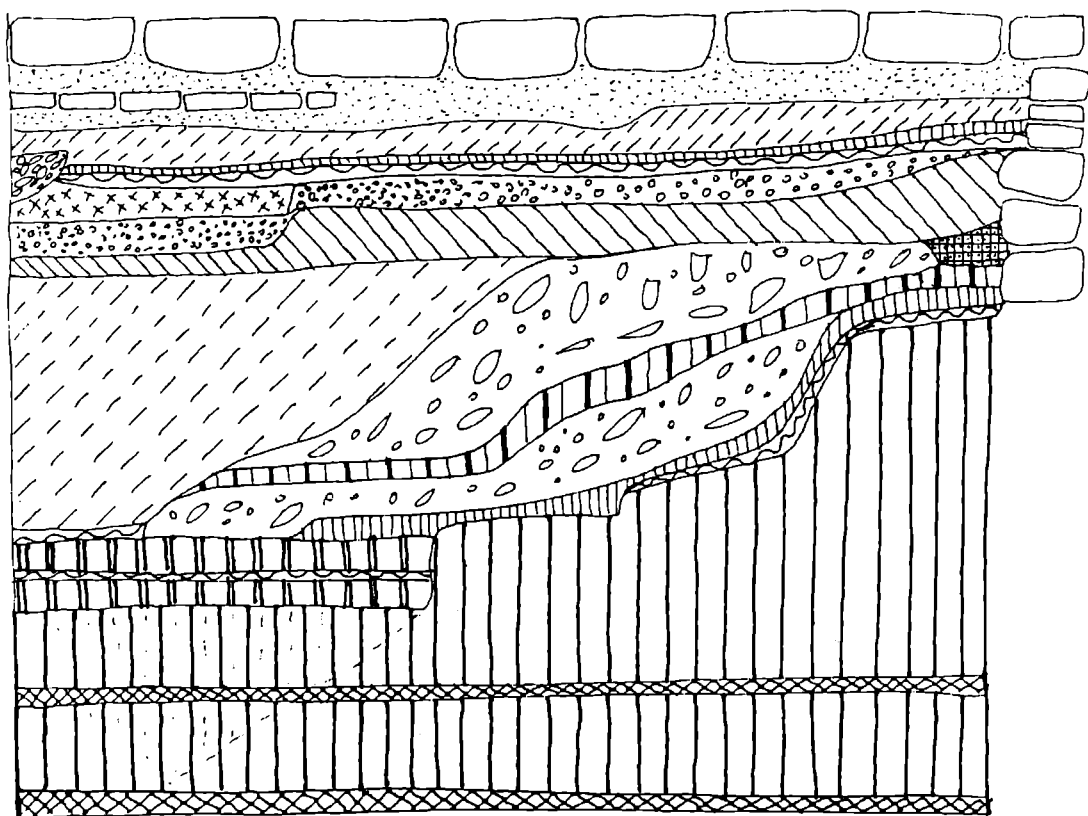
inscripție: verso, în peniță: *Das Abtragen des Tunnel Bürgergasse Kleiner Ring, etwa 1856,*
Zeichnung von K. Spreer,
inv. XIII 21

Planșa I - Turnul Sfatului din Sibiu - amplasamentul casetelor arheologice.

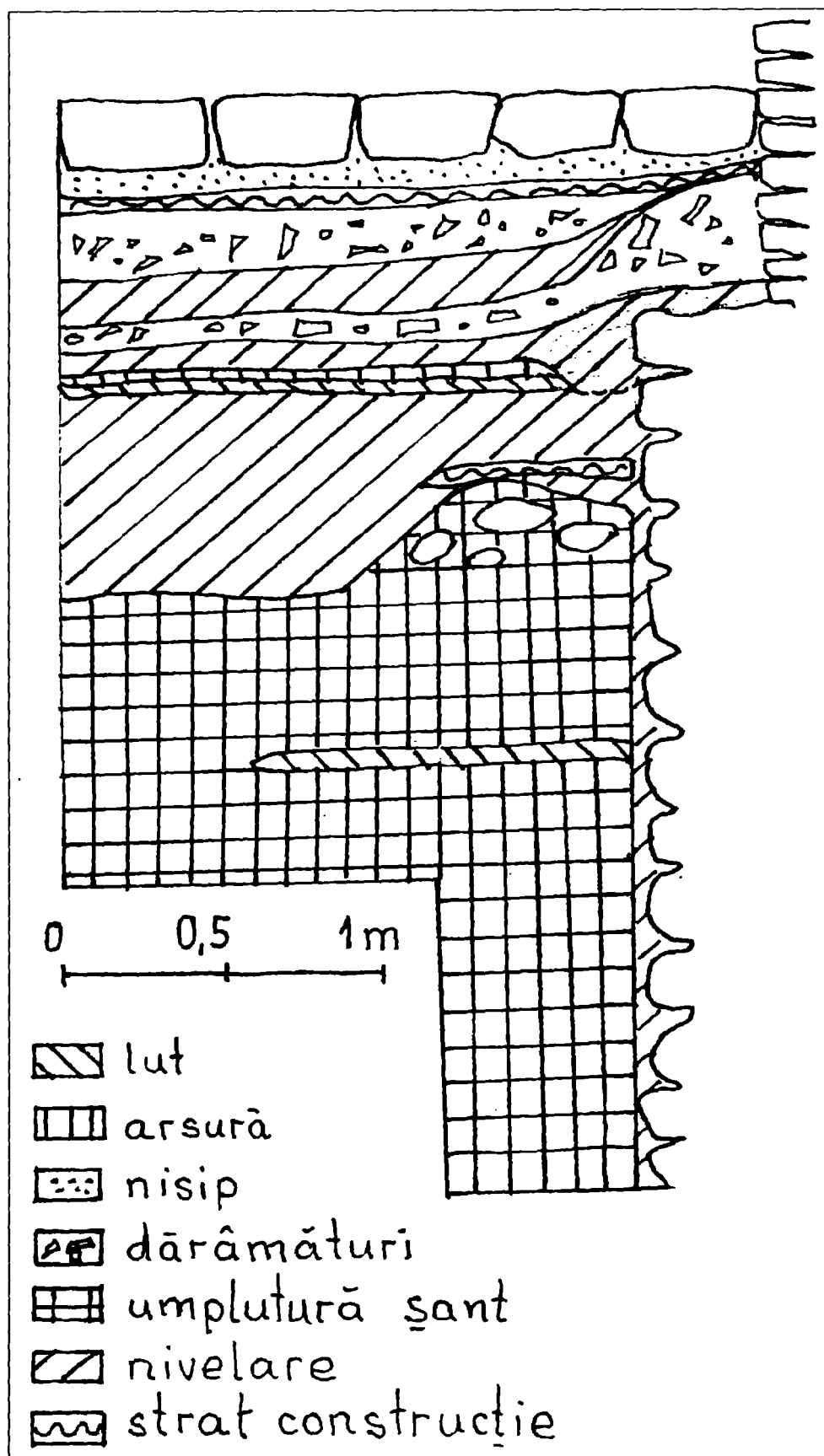
Planșa a II-a - Turnul Sfatului din Sibiu - urme de construcții dezvelite arheologic.

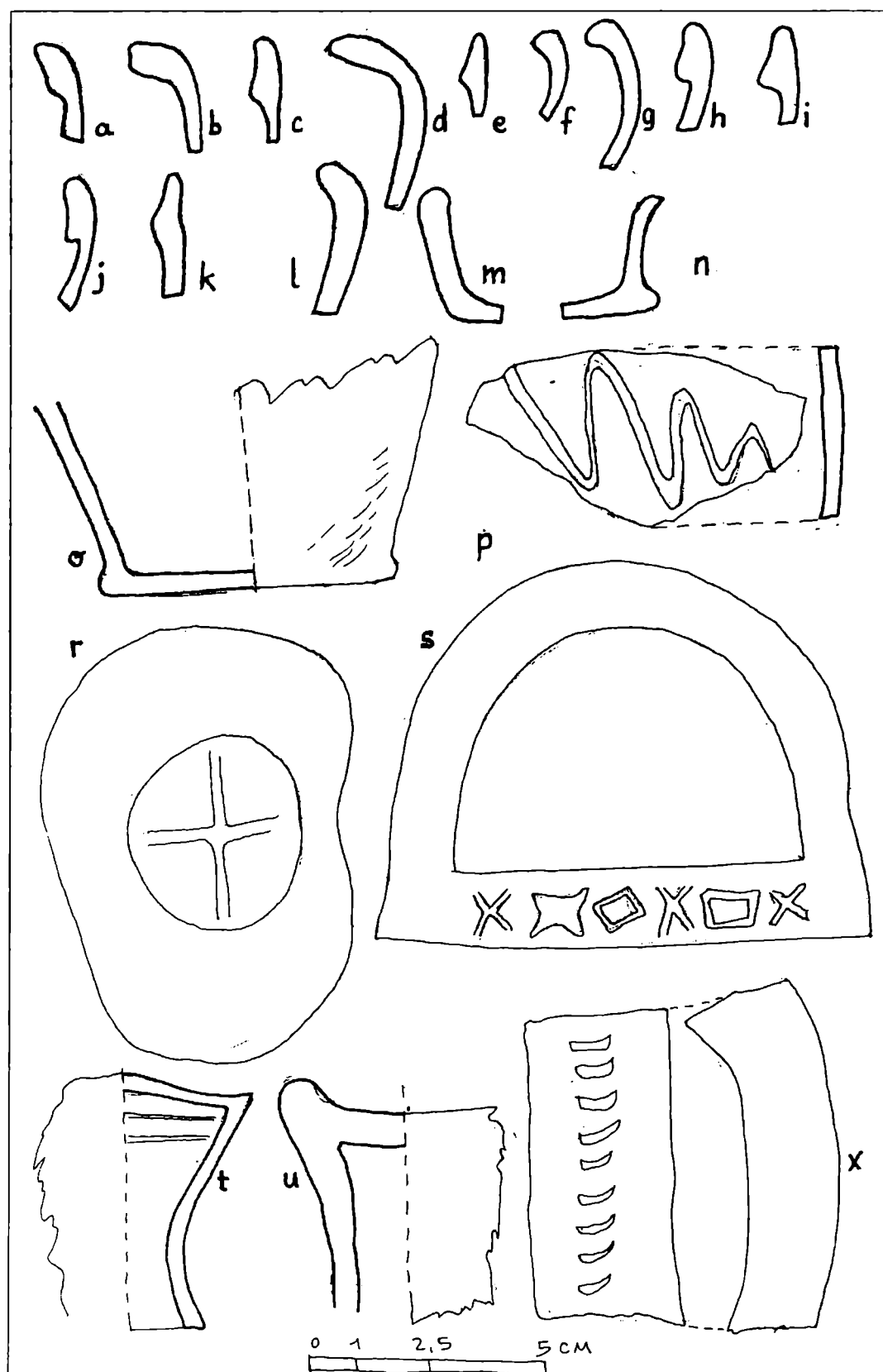
0 0,5 1m

	pământ brun cenușos		
	pământ negru pete galbene		
	pământ brun, pigmenți var, arsură		
	lentile cu pământ galben, pete negre		
	lentile cu pământ brun - castaniu		
	nivelare cu pământ brun - castaniu		
	pământ galben		moloz
	mortar, strat construcție		nisip
	pământ negru		arsură
	pământ brun		

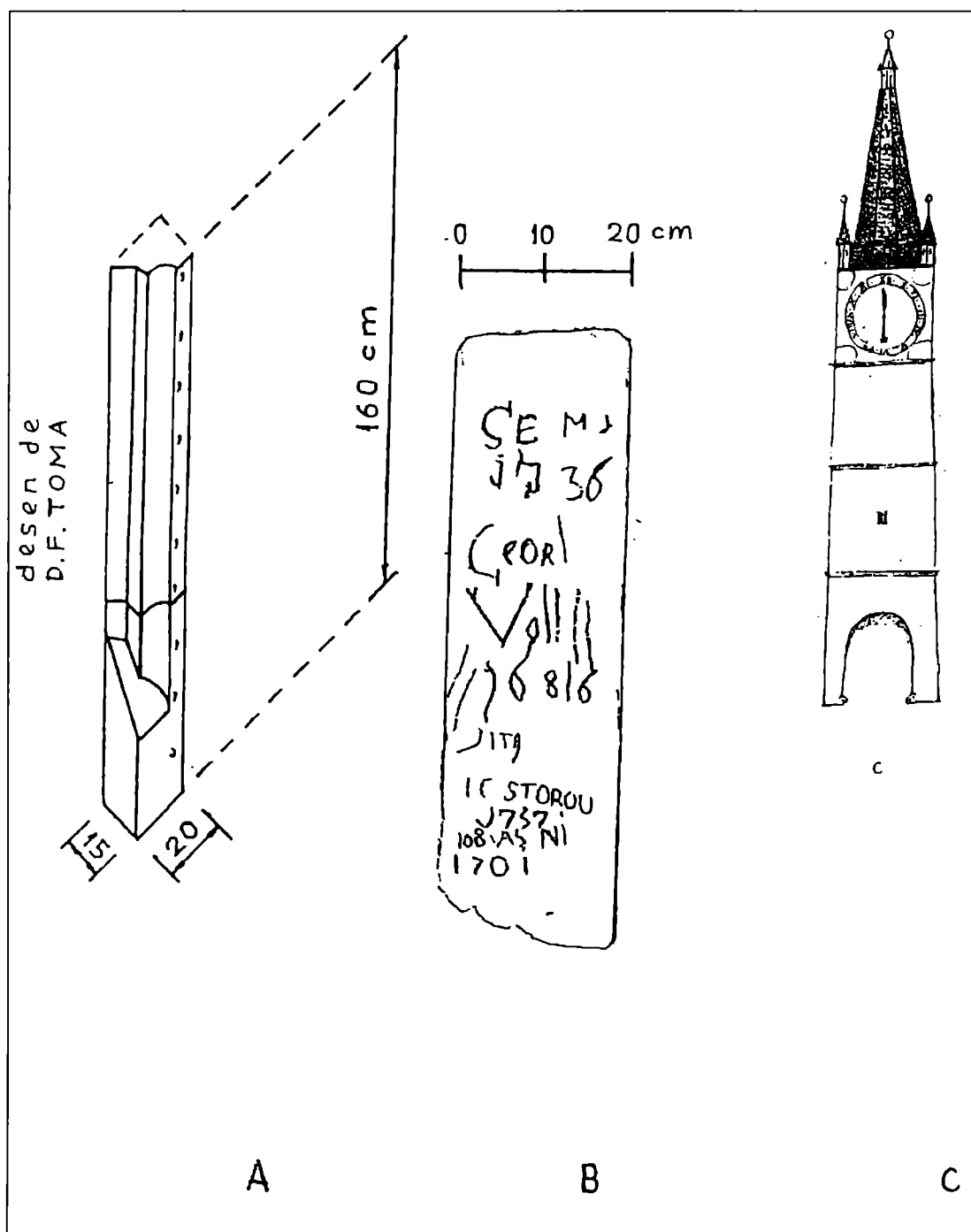
Planșa a III-a - Turnul Sfatului din Sibiu - profilul de sud al casei 1.

Planșa a IV-a Tumul Sfatului din Sibiu - profilul de est al casetei 2.

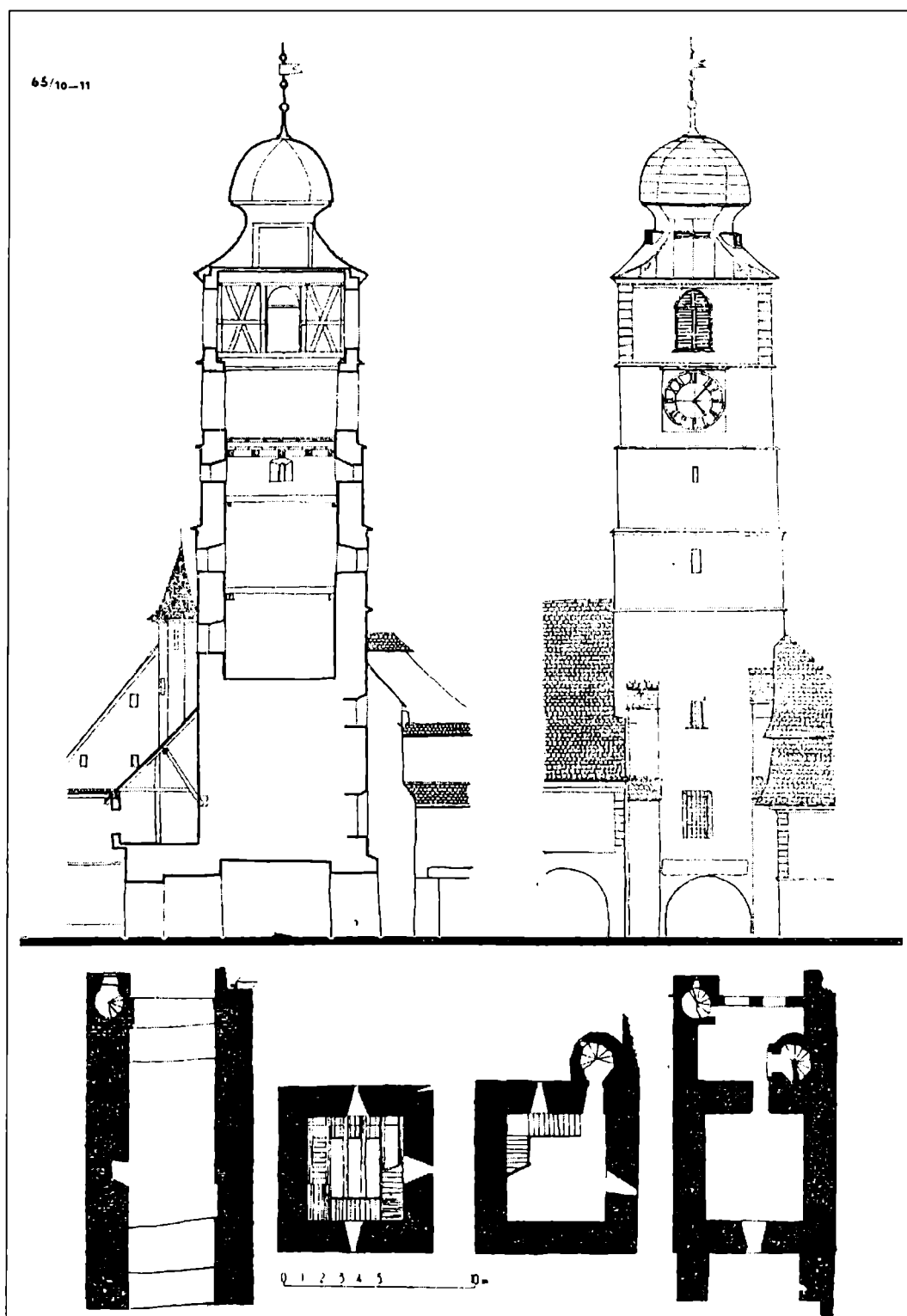

Planșa a V-a. Turnul Sfatului din Sibiu - fragmente ceramice medievale.

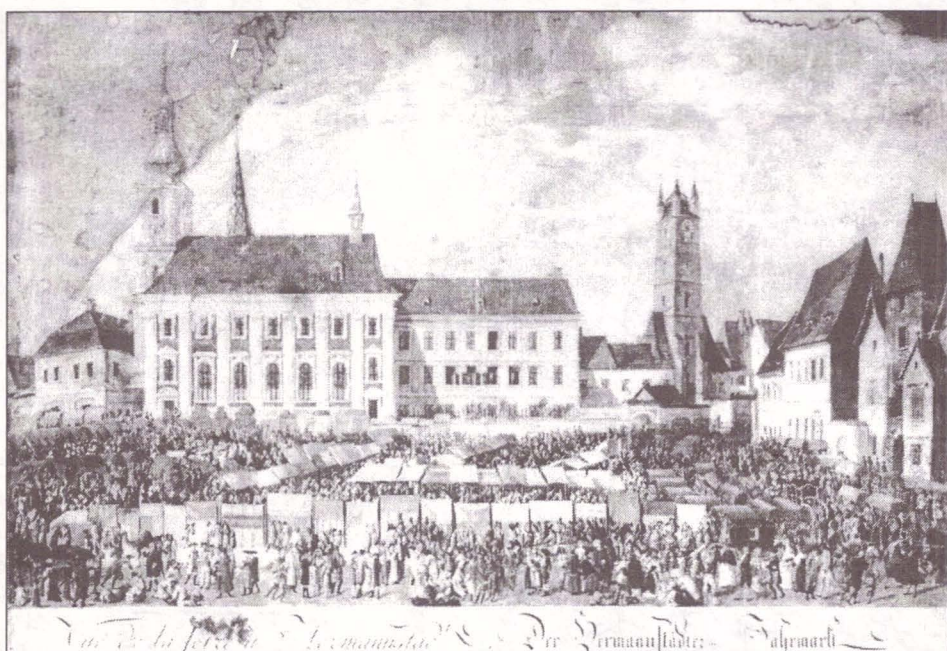

Planșa a VI-a Turnul Sfatului din Sibiu

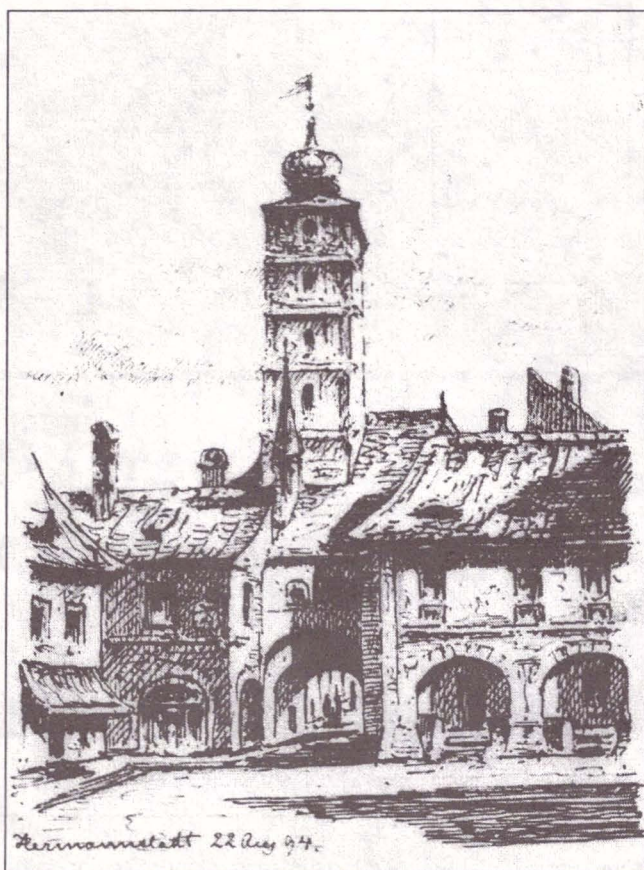
- A. ancadrament de fereastră;
 B. inscripții de pe ancadramentul intrării în spațiul etajului I;
 C. Turnul Sfatului, reprezentare grafică după Soterius, *Cibinum*, p. 67.

Planșa a VII-a - Turnul Sfatului din Sibiu - fațada vestică, planurile celor patru caturi și secțiune
(după *Documente de arhitectură din România*, 10-11, București, 1964, planșa 65/ 10-11.

Fotografia 1 - Franz Neuhauser (1763 – 1836),
Vue de la foire à Hermannstadt. Der Hermannstädter Jahrmarkt (Târg anual la Sibiu)

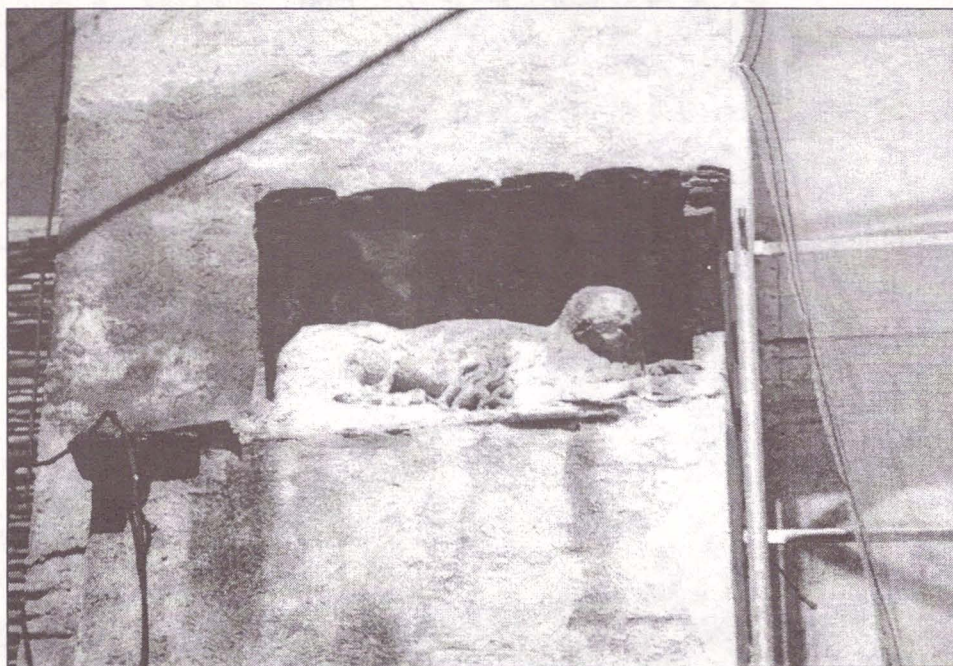
Fotografia 2 - Margareta Faltin (1865 - ?), *Piața Mică cu Turnul Sfatului*

Fotografia 3 - Hans Hermann (? – 1981), *Kleiner Ring in Hermannstadt (Piața Mică din Sibiu)*

Fotografia 4 – Motrescu Radu, *Turnul cu ceas din Sibiu*

Fotografia 5 – Turnul Sfatului din Sibiu - leu din piatră încastrat în contrafort (secolul al XVI-lea)

THE TOWN HALL TOWER FROM SIBIU

Abstract

The study starts from a rescue archaeological excavation in 1995. The archaeological finds belong to the beginning of the medieval precincts and the first dwelling built near the tower (the 14th century) up to the 20th century, when the civil construction was demolished for traffic reason.

Between 1585-1585 the gate tower was rebuilt, more floors added, the foundation enlarged. Two stone lions, the symbol of the community power, decorated the eastern facade and four little towers superposed the roof. The upper part of the tower belonging to the community (see the name *The Town Hall Tower*) was restored in 1750 and then after 1824.

The architectonical evolution and the social function of The Town Hall is revealed by the archaeological researches and the analyses of inscriptions, chronicles and graphics from the 18th to the 20th century.

ISTORIE

UTILIZAREA STEMEI CORVINEȘTILOR PE UNELE PIESE NUMISMATICE

Titus Dorin Tripa

Însemnul heraldic care a individualizat pentru totdeauna în istorie familia Corvineștilor - corbul cu inel în cioc - a fost folosit într-o anumită perioadă și în domeniul numismaticei. Stema Corvineștilor va fi utilizată pe monede de aur și argint emise în timpul cât această familie a ocupat prim-planul vieții politice din Transilvania și Ungaria, întâi prin marele comandant de oști și învingător al otomanilor, lăncu de Hunedoara, iar apoi prin fiul său, Matia Corvin, care va ajunge rege al Ungariei între anii 1458 - 1490. Lăncu de Hunedoara, atâta vreme cât a ocupat înalta funcție de guvernator al Ungariei a dispus emiterea unor bani de aur și de argint în care să fie introdusă stema sa ca și numele său și demnitatea cu care a fost investit. Astfel, florinii de aur emiși acum aveau pe avers stema Ungariei, în care fusese inclus și corbul. Aceasta avea următoarea alcătuire: scut sfertuit, în cartierele unu și patru cele opt brăuri alternând argint și roșu (culori figurate convențional), în cartierul doi crucea dublă cu brațele de jos mai mici, iar în cel de al treilea cartier corbul orientat spre dextera, cu penajul nefigurat, stând cu picioarele pe marginea scutului. Nu i se distinge în cioc inelul. Ecusonul este introdus într-un cerc în jurul căruia se desfășoară următoarea legendă (în paranteze vom reda întregirea cuvintelor): "JOHAN(N)ES D(E) HW(NIAD) R(EGNI) VNGARI(A)E GVB(ERNATOR)". Pe revers este înfățișat veridic un personaj încoronat și cu aureolă, cu o halebardă ridicată în mâna dreaptă și cu globul crucifer în cea stângă. Capul, halebarda și picioarele depășesc marginile cercului interior ajungând până la marginea monedei. Legenda din jurul cercului se prezintă după cum urmează: "S(ANCTVS) LADISLAVS REX"¹. (Fig. 1)

Pe altă monedă de aur, emisă de lăncu de Hunedoara cât timp a fost guvernatorul Ungariei, corbul este figurat pe o cracă fără frunze. Nică de această dată nu se deslușește inelul din pliscul păsării. Reprezentarea penajului lipsește. Pe avers se află blazonul Ungariei inclus într-un cerc: scut scartelat, în cartierele unu și patru cele opt brăuri alternând argint și roșu, în cel de-al doilea cartier crucea dublă cu brațele egale, iar în cartierul trei corbul descris mai sus, orientat spre dreapta. Împrejurul cercului avem legenda: "JOHAN(N)ES D(E) HW(NIAD) R(EGNI) VNGARI(A)E GV(BERNATOR)". Pe revers este figurat deasemenea un personaj, ca în moneda descrisă anterior, de această dată reprezentat mai grosolan. Legenda este similară: "S(ANCTVS) LADISLAVS REX"². (Fig. 2). Pe banii de argint emiși de lăncu, aversul păstrează aceeași stemă a Ungariei, cu mici deosebiri: corbului nu i se mai văd picioarele, iar crucea dublă are brațele superioare mai mici decât cele inferioare. Scutul blazonului este înconjurat de un cerc, între acesta și marginea monedei fiind înscrisă legenda: "JOHAN(N)ES D(E) HW(NIAD) R(EGNI) VNGARI(AE)". Pe revers este înfățișat un personaj domnesc, probabil lăncu de Hunedoara, în mâna dreaptă având o sabie cu vârful ajungând la marginea monedei, iar în mâna stângă ținând globul crucifer - simboluri ale suveranității. Acest personaj nu este încadrat în cerc. În stânga și în dreapta sa se găsește legenda: "DESPO(TA) GVB(ER)N(ATOR)"³. (Fig. 3) Bateria de bani având simbolul Corvineștilor va continua și după ce fiul mai mic al lui lăncu de Hunedoara va ajunge regele Ungariei. Din vremea sa vom analiza mai jos câteva monede de această factură.

Vom începe analiza cu monedele de aur emise de regele Matia și anume cu florinii⁴ (Fig. 4) Aceștia aveau pe avers stema Ungariei: scut sfertuit; în cartierul unu se găsesc patru brăuri situate la distanțe egale între ele; în al doilea cartier - crucea dublă cu brațele inferioare mai scurte; în cel de al treilea cartier - corbul cu orientarea înspre dreapta având un inel în cioc, penajul fiind nefigurat și stând pe o creangă desfrunzită din care nu se vede decât un fragment, picioarele păsării atingând marginile scutului; în cartierul patru un leu rampant încoronat orientat spre dreapta. Scutul este dispus într-un cerc zimțat. Leul încoronat care apare în stemă este blazonul Cehiei. În jurul cercului există inscripția: "MATHIAS D(EI) G(RATIA) R(EGIS) VNGARI(A)E".

¹ Lajos Mangold, Cyril Horváth și alții, *Világtörténelem. Tolnai történelem. A Középkor története. II. A Keresztes háborúktól a Renaissance koráig*, Budapesta, 1910, p. 224.

² József Szalay, Lajos Baróti, *A magyar nemzet története, II. kötet*, Budapesta, 1896, p. 193.

³ Ibidem, p. 200.

⁴ L. Mangold, C. Horváth și alții, op. cit., p. 224.

Pe revers este reprezentat destul de realist un personaj încoronat și cu aureolă care posedă în mâna dreaptă o halebardă cu aspect de secure și în mâna stângă globul crucifer. Arma, capul și picioarele depășesc marginile cercului în care este inclus personajul. Între cerc și marginea monedei este legenda: "S(ANCTVS) LADISLAVS REX".

Groșii de argint⁵ (Fig. 5) confectionați cât timp Matia a fost regele statului ungar aveau înfățișarea care urmează. Pe avers, introdus într-un cerc, se află scutul scartelat al Ungariei: în primul cartier cele opt brâuri, în cartierul al doilea crucea dublă având brațul de sus mai lung; cartierul trei este încărcat cu trei capete încoronate, de panteră, așezate 2:1; cel de-al patrulea cartier este prevăzut în câmpul său cu un leu încoronat în poziție rampantă, orientat spre dextra; în inima scutului mare există un scut mai mic care are ca mobilă corbul cu inel în cioc și orientat înspre partea dreaptă, cu picioarele atingând marginea dextră inferioară. Penajul zburătoarei nu apare figurat. Capetele de panteră încoronate desemnau Dalmația. Împrejurul cercului este scrisă legenda: "MONETA MATHI(A)E REGIS VNG(ARIAE)".

Pe avers este înfățișată în mod realist Maica Domnului șezând și ținându-l în brațe, în partea dreaptă, pe pruncul Iisus. Imaginea depășește cadrul cercului interior, în care se mai găsesc trei litere, în dreapta Maicii Domnului <K>, iar în stânga sa <V> suprapunând pe <A>. În afara cercului este gravată inscripția: <PATRONA HVNGARI(A)E>.

Alte monede din timpul regelui Matia în care apare stema Corvineștilor sunt paralele (gologanii)⁶. (Fig. 6) Execuția lor este asemănătoare cu banul descris mai sus dar există totuși câteva diferențe. Aversul este ocupat de blazonul Ungariei: scut scartelat având următoarele mobile în cele patru cartiere: în unu - opt brâuri alternând argint-roșu (figurate); în doi - crucea dublă cu brațele egale; în trei - capetele de panteră purtând fiecare o coroană; în patru - un leu rampant, cu orientare spre dextra, care ține în laba superioară dreaptă o coroană regală deschisă; peste tot, scutul mai mic prevăzut cu un corb stând pe un fragment de cracă. Realizarea stemei este destul de grosieră. În jurul cercului care circumscrie blazonul descris se găsește următoarea legendă: "MONETA MATHI(A)E R(E)GIS VNGARI(AE)".

Maica Domnului cu pruncul Iisus în brațe constituie imaginea de pe revers. Sfânta Maria este înfățișată șezând, cu picioarele pe un nor și cu capul aplecat în dreapta înspre Iisus. În stânga reprezentării se află o cruce dublă puțin aplecată spre dextra. Capul Maicii Domnului și norul depășesc cercul care a căpătat o formă ovală. Pe margine avem legenda: "PATRON(A) VNGAR(IAE)". Denarii de argint⁷ bătuiți de Matia Corvin sunt alte monede în care apare însemnul său heraldic, figurat de această dată mai simplu.

Astfel, corbul cu inel în cioc, stând pe o creangă fără frunze și orientat spre dreapta nu este introdus în scut ci este așezat direct în cercul în jurul căruia se desfășoară legenda. În cerc mai există două litere, în dreapta păsării heraldice a Corvineștilor, care are penajul figurat, litera <K>, iar în stânga sa litera . Legenda are următoarea configurație: "MONETA MAT(H)I(A)E D(E)I G(RATIA)". Pe revers este reprezentată stema Ungariei: scut despicaț, în primul cartier brâurile, iar în ultimul crucea dublă cu brațe egale. Scutul este timbrat cu o coroană regală deschisă care are trei fleuroane. Acest blazon nu se află inclus în cerc, legenda desfășurându-se direct în jurul său: "REGIS H(V)NGARI(A)E". (Fig. 7). Simbolul Corvineștilor va apare și pe o medalie de aur a regelui Matia emisă de acesta în anul 1486. Pe avers este înfățișat bustul lui Matia Corvin privit din față. În dreapta, sus și stânga este înscrisă legenda: "MATH(IA)S HVN(IADES) COR(VINUS) PANNONIAR(VM) BOH(EMIORVM) REX". Pe revers într-un dreptunghi orizontal încadrat de motive florale este scris: "CAESARE MAGNA MIHI VICTO THRACVMQ(VE) TYRANNIS MAIOR APOLLINEA GLORIA PARTA TVBA EST ANNO MCCCCLXXXVI". Sub acest dreptunghi într-un scut rotund cu marginea din dextra scobită se găsește corbul cu inel în cioc stând pe o creangă desfrunzită și fiind orientat spre dreapta. (Fig.8) Această medalie se păstrează la Viena⁸.

Prezența simbolului familial al Corvineștilor în emisiunile monetare și medalistice ale regatului medieval ungar se constituie într-o pagină luminoasă și glorioasă a istoriei acestui însemn heraldic care și-a avut începuturile pe plaiurile hunedorene.

⁵ Ibidem.

⁶ J. Szalay, L. Baróti, op. cit., p. 283.

⁷ Ibidem, p. 292.

⁸ Ibidem, p. 275.

Fig. 1. Monedă de aur emisă în timpul lui Iancu de Hunedoara

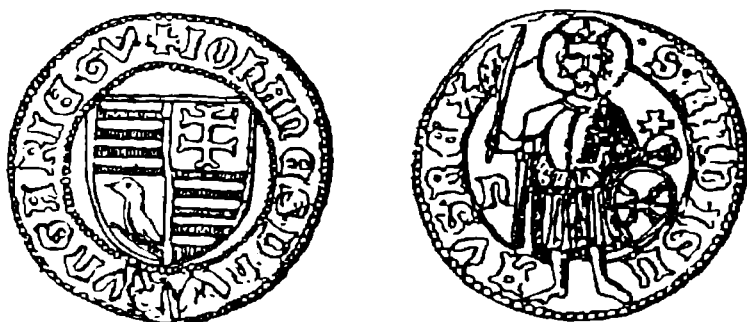

Fig. 2. Altă monedă de aur emisă în timpul lui Iancu de Hunedoara

Fig. 3. Monedă de argint emisă în timpul lui Iancu de Hunedoara

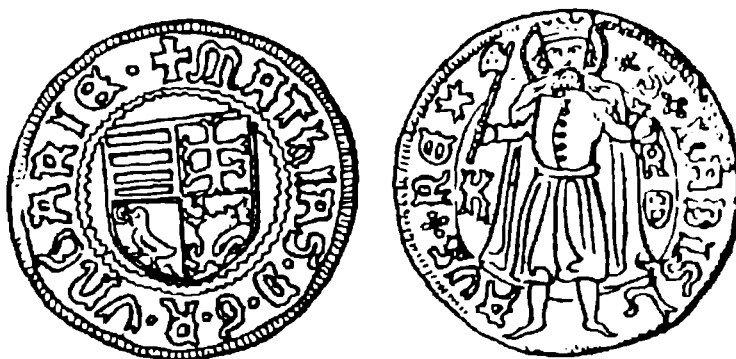

Fig. 4. Monedă de aur emisă în timpul lui Matia Corvin

Fig. 5. Monedă de argint emisă în timpul lui Matia Corvin

Fig. 6. Altă monedă emisă în timpul lui Matia Corvin

Fig. 7. Monedă de argint emisă în timpul lui Matia Corvin

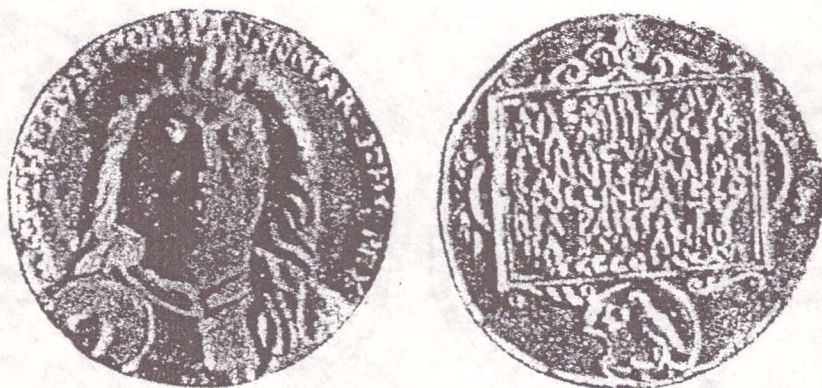

Fig. 8. Medalie de aur emisă în timpul lui Matia Corvin

THE USE OF THE COAT OF CORVIN ON SOME COINS

Summary

The symbol that individualized the family of Corvin was also used in numismatics, on the golden and silver coins minted on the time when this Romanian family had a first-rate role in the political and military life of Transylvania and of Hungary, through Iancu de Hunedoara at first, then through his son, Matia Corvin, who will take the throne of Hungary during 1458-1490.

The raven with a ring in its beak is pictured either alone, or, most of times, included in the arms of Hungary.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig.1. The golden coin minted on the time of Iancu de Hunedoara
- Fig. 2. Another golden coin minted on the time of Iancu de Hunedoara
- Fig. 3. The silver coin minted on the time of Iancu de Hunedoara
- Fig. 4. The golden coin minted on the time of Matia Corvin
- Fig. 5. The silver coin minted on the time of Matia Corvin
- Fig. 6. Another coin minted on the time of Matia Corvin
- Fig. 7. The silver coin minted on the time of Matia Corvin
- Fig. 8. The gold medal made on the time of Matia Corvin.

TEZAUROL MONETAR DIN SECOLELE XVI-XVII DESCOPERIT LA PUI, JUDEȚUL HUNEDOARA ȘI UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND CIRCULAȚIA MONEDEI STRĂINE ÎN COMITATUL HUNEDOARA

Olimpia Palamariu

Unul dintre cele mai numeroase tezaure monetare feudale, din colecția muzeului devean, descoperit, în luna noiembrie 1998, în cimitirul parohiei ortodoxe din localitatea Pui, județul Hunedoara, datează din secolele XVI-XVII și se compune din 1277 de piese*. Acestea au fost ascunse într-un vas de ceramică, cu o singură toartă și capac**. Vasul cu monede a fost găsit, la adâncimea de 80 cm, cu ocazia săpării unei gropi de înmormântare. Numărul total de monede din tezaur se eșalonează pe o perioadă de 86 de ani, cea mai veche monedă fiind o piesă de 3 groși emisă în anul 1544, de ducele Prusiei, Albert de Brandenburg iar cele mai recente, emisiunile monetare ale orașului Ragussa – patru piese de 3 groși datând din anii 1627 și 1630.

Repartiția acestor monede pe țări și emitenți este următoarea :

I.	<u>TRANSILVANIA</u>		<u>14 buc.</u>
	1. Sigismund Bathory	2 buc. (piese de 3 groși)	
	2. Gabriel Bathory	12 buc. (piese de 3 groși)	
II.	<u>UNGARIA</u>		<u>9 buc.</u>
	1. Ștefan Bocskay	9 buc. (piese de 3 groși)	
III.	<u>PRUSIA</u>		<u>3 buc.</u>
	1. Albert de Brandenburg	1 buc. (piesă de 3 groși)	
	2. Georg Wilhelm	2 buc. (piese de 18 groși)	
IV.	<u>CURLANDA</u>		<u>5 buc.</u>
	1. Friederich Kettler	5 buc. (piese de 3 groși)	
V.	<u>CIESCZYN</u>		<u>2 buc.</u>
	1. Adam Wenzel	2 buc. (piese de 3 groși)	
VI.	<u>RAGUSSA</u>		<u>4 buc.</u>
	1. Monetărie orășenească	4 buc. ((piese de 3 groși)	
VII.	<u>CONFEDERATIA OLANDEZĂ</u>		<u>2 buc.</u>
	1. Provincia Overijssel	1 buc. (piesă de 1 taler)	
	2. Provincia Zeelanda	1 buc. (piesă de 1 taler)	
VIII.	<u>POLONIA</u>		<u>853 buc.</u>
	1. Ștefan Bathory	31 buc. (piese de 3 groși)	
	2. Sigismund III Wassa	16 buc. (piese de 18 groși)	
		14 buc. (piese de 6 groși)	
		792 buc. (piese de 3 groși)	

* Piese au fost înregistrate la Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva sub numerele de inventar 40199 – 41475.

** Vasul din ceramică arsă, de culoare brun-cenușie, se încadrează tipologic în șirul vaselor datate prin monede în perioada secolelor XVI-XVII.

IX.	<u>LITUANIA</u>		<u>92 buc.</u>
	1. Ștefan Bathory	37 buc. (piese de 3 groși)	
	2. Sigismund III Wassa	55 buc. (piese de 3 groși)	
X.	<u>RIGA</u>		<u>229 buc.</u>
	1. Ștefan Bathory	46 buc. (piese de 3 groși)	
	2. Sigismund III Wassa	183 buc. (piese de 3 groși)	
XI.	<u>DANTZIG</u>		<u>64 buc.</u>
	1. Sigismund III Wassa	64 buc. (piese de 18 groși)	

TOTAL: 1277 buc.

În continuare dăm catalogul monedelor.

TransilvaniaSigismund Bathory (1581–1597)**1. 3 groși, 1590**

Av. SIG.D.G.TRANS.MOL.WAL.SP. Bust cuirasat în profil dreapta

Rv. GRO.ARG.TRIP.PRIN.TRANSYL / VANIAE.

Deasupra valoarea nominală III, anul 1590 și stema Bathoreștilor.

2. 3 groși, 1598

Av.–Rv. Identic cu nr.1 dar cu anul 1598.

Gabriel Bathory (1608–1613)**3. – 4. 3 groși, 1608**

Av. GABRI.D.G.PRIN.TR.ET.SIC. Bust cuirasat în profil dreapta.

Rv. GROS.ARG.TRIP.REGNI.TRANSYL / VANIAE.

Deasupra valoarea nominală III și stema Bathoreștilor.

5. – 12. 3 groși, 1609

ca mai sus, cu anul 1609.

13. 3 groși, 1610

ca mai sus, anul 1610

14. 3 groși, 1611

ca mai sus, anul 1611

UngariaȘtefan Bocskay (1604–1606)**15. 3 groși, 1605**

Av. STEPH.D.G.HVN.TRAN.P.ET.SIC. Bust cuirasat în profil dreapta.

Rv. GROS.ARG.TRIP.REGN.HVNGAR. Deasupra valoarea nominală III, stema Ungariei și a Transilvaniei și în mijloc scut cu armele familiei Bocskay. Dedesubt anul 1605.

16. – 17. 3 groși, 1606

ca mai sus, anul 1606

18. – 23. 3 groși, 1607

ca mai sus, anul 1607

PrusiaAlbert de Brandenburg (1525–1568)**24. 3 groși, 1544**

Av. ALBER.D.G.MAR.BRAN.DVX.PRVS. Bust cuirasat în profil dreapta.

Rv. III / GROSS.AR.TRIPLEX.ALBER.DVC.PRVSIAE.1544

Georg Wilhelm (1619–1640)**25. 18 groși, 1623**

Av. GEORG.WILH.D.G.MARCH.BRAND. Bust încoronat, cu sceptru și spadă.

Rv. SA.ROM.IMP.ARCHI.ELEC.D.PRVS. Scut cartelat în 4, cu armele Prusiei Brandenburgului și ale ducatului Jülich.

26. 18 groși, 1625

ca mai sus, dar cu anul 1625

CurlandaWilhelm Kettler (1587–1616)**27. 3 groși, 1596**

Av. MONE.ARG.CVR. Bust în profil dreapta.

Rv. III / GROS.AR.TR.DVCVM.CV.ET.S.E. Deasupra cu armele Poloniei și Lituaniei, dedesubt anul 1596.

28. 3 groși, 1597

ca mai sus, anul 1597

29 – 31. 3 groși, 1598

ca mai sus, anul 1598

CiesczynAdam Wenzel (1579–1617)**32. 3 groși, 1596**

Av. ADA.W.D.G.DVX.TES.ET.M.GLO. Bust în profil dreapta.

Rv. GROS.ARG.TRIP.DVC.TESSIN. Deasupra valoarea nominală III și anul 1596, încadrează vulturul ducatului Ciesczyn.

33. 3 groși, 1597

ca mai sus, anul 1597

RagussaMonetăria orășenească**34. 3 groși, 1627**

Av. S.BLAS.RAGUSII. Sfântul Blasiu, patronul Ragussei.

Rv. GROS.ARGE.TRIP.CIVI.RAGV. Deasupra valoarea nominală III, anul 1627 și scut cu stemele Ragussei.

35. – 37. 3 groși, 1630

ca mai sus, anul 1630

Confederația OlandezăProvincia Zeelanda**38. Taler, 1619**

Av. MO.ARG.PRO.CONFOE.BELG.ZEL. Soldat cu coif și platoșă ține în mâna stângă un scut mic cu leu și în mâna dreaptă spada.

Rv. CONCORDIA.RES.PARVAE.CRESCUNT. Scut cu leu ce ține în mâna dreaptă 7 săgeți și în stânga un parazonium. De o parte și de alta a scutului anul 16–19.

Provincia Overijssel (Transisilana)**39. Taler, 1620**

ca mai sus, anul 16–20 dar pe Av. MO.ARG.PRO.CONFO.BELG TRAIECT

Polonia *Stefan Bathory (1575–1586)

40. **3 groși**, 1580, **G.**, p.112, nr.697, mn. coroanei, monetar Jakob Rekossowski
 41. – 47. **3 groși**, 1582, **G.**, p.112, nr.704, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 48. – 49. **3 groși**, 1583, **G.**, p.113, nr.707, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 50. – 51. **3 groși**, 1584, **G.**, p.113, nr.708, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 52. – 53. **3 groși**, 1584, **G.**, p.113, nr.711, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 54. – 58. **3 groși**, 1585, **G.**, p.113, nr.712, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 59. – 61. **3 groși**, 1585, **G.**, p.113, nr.715, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 62. – 64. **3 groși**, 1586, **G.**, p.113, nr.716, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 65. – 69. **3 groși**, 1586, **G.**, p.113, nr.718, mn. coroanei, monetar Johann Dulski
 70. Deteriorată

Sigismund III Wassa (1587–1632)

71. – 74. **18 groși**, 1621, **G.**, p.130, nr.1174, Cracovia, monetar Johannes Danilowicz
 75. – 79. **18 groși**, 1622, **G.**, p.130, nr.1176, Cracovia, monetar Johannes Danilowicz
 80. – 82. **18 groși**, 1623, **G.**, p.130, nr.1177, Cracovia, monetar Johannes Danilowicz
 83. – 86. **18 groși**, 1624, **G.**, p.130, nr.1177, Cracovia, monetar Johannes Danilowicz
 87. **6 groși**, 1595, **G.**, p.128, nr.1146, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 88. – 97. **6 groși**, 1596, **G.**, p.128, nr.1151, Marienburg, monetar Johann Göbel
 98. **6 groși**, 1599, **G.**, p.128, nr.1153, Marienburg, monetar Johann Göbel
 99. **6 groși**, 1600, **G.**, p.128, nr.1155, Marienburg, monetar Johann Göbel
 100. **6 groși**, 1601, **G.**, p.128, nr.1158, Marienburg, monetar Johann Göbel
 101. – 102. **3 groși**, 1588, **G.**, p.123, nr.988, Poznan, monetar Johann Dulski
 103. – 105. **3 groși**, 1588, **G.**, p.123, nr.989, Poznan, monetar Johann Dulski
 106. – 108. **3 groși**, 1589, **G.**, p.123, nr.992, Poznan, monetar Johann Dulski
 109. – 118. **3 groși**, 1590, **G.**, p.123, nr.995, Poznan, monetar Johann Dulski
 119. – 125. **3 groși**, 1591, **G.**, p.123, nr.998, Poznan, monetar Johann Firlej
 126. – 141. **3 groși**, 1592, **G.**, p.123, nr.1003, Poznan, monetar Johann Firlej
 142. – 158. **3 groși**, 1593, **G.**, p.124, nr.1010, Poznan, monetar Johann Firlej
 159. – 180. **3 groși**, 1594, **G.**, p.124, nr.1018, Poznan, monetar Johann Firlej
 181. – 189. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1023, Poznan, monetar Johann Firlej
 190. – 192. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1024, Poznan, monetar Johann Firlej, Valentin Jahns
 193. **3 groși**, 1596, **G.**, p.124, nr.1036, Poznan, monetar Johann Firlej, Valentin Jahns
 194. – 199. **3 groși**, 1596, **G.**, p.124, nr.1037, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 200. – 204. **3 groși**, 1596, **G.**, p.124, nr.1038, Poznan, monetar Johann Firlej
 205. – 219. **3 groși**, 1596, **G.**, p.124, nr.1040, Poznan, monetar Johann Firlej
 220. – 221. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1041, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 222. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1042, Poznan, monetar Johann Firlej
 223. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1046, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 224. – 233. **3 groși**, 1597, **G.**, p.125, nr.1056, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 234. **3 groși**, 1597, **G.**, p.125, nr.1057, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 235. – 250. **3 groși**, 1597, **G.**, p.125, nr.1059, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 251. – 256. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1077, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 257. – 262. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1078, Poznan, monetar Johann Firlej, Herman Rüdiger
 263. – 293. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1079, Poznan, monetar Johann Firlej
 294. – 300. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1080, Poznan, monetar Herman Rüdiger
 301. – 305. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1081, Poznan, monetar Herman Rüdiger
 306. – 328. **3 groși**, 1599, **G.**, p.127, nr.1094, Poznan, monetar Johann Firlej

* Pentru determinarea monedelor s-a folosit catalogul: **G** – Marian Gumowski, *Handbuch der Polonischen Numismatik*, Graz, 1960

329. – 364. **3 groși**, 1600, **G.**, p.127, nr.1102, Poznan, monetar Johann Firlej
 365. – 366. **3 groși**, 1600, **G.**, p.127, nr.1103, Poznan, monetar Johann Firlej
 367. – 381. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1113 Poznan, monetar Johann Firlej
 382. – 389. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1114, Poznan, monetar Johann Firlej
 390. – 391. **3 groși**, 1589, **G.**, p.123, nr.990, Olkusz, monetar Johann Dulski
 392. **3 groși**, 1590 **G.**, p.123, nr.990, Olkusz, monetar Johann Dulski
 393. – 394. **3 groși**, 1590, **G.**, p.123, nr.993, Olkusz, monetar Johann Dulski
 395. – 397. **3 groși**, 1590, **G.**, p.123, nr.994, Olkusz, monetar Johann Firlej
 398. – 411. **3 groși**, 1591, **G.**, p.123, nr.996, Olkusz, monetar Johann Firlej
 412. – 414. **3 groși**, 1592, **G.**, p.123, nr.1000, Olkusz, monetar Johann Firlej
 415. **3 groși**, 1592, **G.**, p.123, nr.1001, Olkusz, monetar Johann Firlej
 416. **3 groși**, 1592, **G.**, p.123, nr.1002, Olkusz, monetar Johann Firlej
 417. **3 groși**, 1593, **G.**, p.124, nr.1005, Olkusz, monetar Johann Firlej
 418. **3 groși**, 1593, **G.**, p.124, nr.1009, Olkusz, monetar Johann Firlej
 419. **3 groși**, 1594, **G.**, p.124, nr.1013, Olkusz, monetar Johann Firlej
 420. – 426. **3 groși**, 1594, **G.**, p.124, nr.1017, Olkusz, monetar Johann Firlej
 427. – 438. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1022, Olkusz, monetar Johann Firlej
 439. – 462. **3 groși**, 1596, **G.**, p.124, nr.1035, Olkusz, monetar Johann Firlej
 463. – 491. **3 groși**, 1597, **G.**, p.125, nr.1054, Olkusz, monetar Johann Firlej
 492. – 526. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1076, Olkusz, monetar Johann Firlej
 527. – 542. **3 groși**, 1599, **G.**, p.127, nr.1093, Olkusz, monetar Johann Firlej
 543. – 549. **3 groși**, 1600, **G.**, p.127, nr.1100, Olkusz, monetar Johann Firlej
 550. – 560. **3 groși**, 1600, **G.**, p.127, nr.1101, Olkusz, monetar Johann Firlej
 561. – 565. **3 groși**, 1592, **G.**, p.123, nr.1004, Marienburg, monetar J. Göbel
 566. – 573. **3 groși**, 1593, **G.**, p.124, nr.1012, Marienburg, monetar J. Göbel
 574. – 603. **3 groși**, 1594, **G.**, p.124, nr.1021, Marienburg, monetar J. Göbel
 604. – 605. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1053, Marienburg, monetar J. Göbel
 606. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1020, Bromberg, monetar Johann Firlej, Stanislav Cikowski,
 Valentin Jahns
 607. – 612. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1026, Bromberg, monetar Johann Firlej, Stanislav Cikowski
 613. – 617. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1027, Bromberg, monetar Johann Firlej, Stanislav Cikowski,
 Valentin Jahns
 618. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1047, Bromberg, monetar Johann Firlej, Stanislav Cikowski
 619. – 631. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1048, Bromberg, monetar Johann Firlej, Stanislav Cikowski,
 Hermann Rüdiger
 632. – 654. **3 groși**, 1597, **G.**, p.125, nr.1060, Bromberg, monetar Johann Firlej, Stanislav Cikowski,
 Hermann Rüdiger
 655. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1082, Bromberg, monetar Johann Firlej, Stanislav Cikowski,
 Hermann Rüdiger
 656. – 676. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1083, Bromberg, monetar Johann Firlej
 677. – 693. **3 groși**, 1599, **G.**, p.127, nr.1096, Bromberg, monetar Johann Firlej
 694. – 697. **3 groși**, 1600, **G.**, p.127, nr.1108, Bromberg, monetar Johann Firlej
 698. – 703. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1115, Bromberg, monetar Johann Firlej
 704. – 712. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1029, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 713. – 714. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1050, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 715. – 726. **3 groși**, 1597, **G.**, p.125, nr.1063, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 727. – 728. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1085, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 729. – 731. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1086, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 732. – 741. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1087, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 742. – 743. **3 groși**, 1598, **G.**, p.126, nr.1088, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 744. – 772. **3 groși**, 1599, **G.**, p.127, nr.1095, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 773. – 774. **3 groși**, 1600, **G.**, p.127, nr.1106, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 775. – 778. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1116, Fraustadt, monetar Johann Firlej

779. – 784. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1118, Fraustadt, monetar Johann Firlej
 785. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1033, Lublin, monetar Johann Firlej
 786. – 790. **3 groși**, 1595, **G.**, p.124, nr.1034, Lublin, monetar Johann Firlej
 791. – 794. **3 groși**, 1596, **G.**, p.125, nr.1052, Lublin, monetar Johann Firlej
 795. – 796. **3 groși**, 1597, **G.**, p.125, nr.1066, Lublin, monetar Johann Firlej
 797. **3 groși**, 1597, **G.**, p.126, nr.1070, Lublin, monetar Johann Firlej
 798. – 804. **3 groși**, 1597, **G.**, p.126, nr.1074, Lublin, monetar Johann Firlej
 805. **3 groși**, 1597, **G.**, p.126, nr.1075, Lublin, monetar Johann Firlej
 806. – 814. **3 groși**, 1598, **G.**, p.127, nr.1090, Lublin, monetar Johann Firlej
 815. – 824. **3 groși**, 1598, **G.**, p.127, nr.1091, Lublin, monetar Johann Firlej
 825. – 830. **3 groși**, 1598, **G.**, p.127, nr.1092, Lublin, monetar Johann Firlej
 831. **3 groși**, 1599, **G.**, p.127, nr.1097, Lublin, monetar Johann Firlej
 832. – 837. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1120, Lublin, monetar Johann Firlej
 838. – 840. **3 groși**, 1600, **G.**, p.127, nr.1110, Cracovia, monetar Johann Firlej
 841. – 843. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1122, Cracovia, monetar Johann Firlej
 844. – 849. **3 groși**, 1601, **G.**, p.127, nr.1123, Cracovia, monetar Johann Firlej
 850. – 862. **3 groși**, 1602, **G.**, p.127, nr.1124, Cracovia, monetar Johann Firlej
 863. – 866. **3 groși**, 1603, **G.**, p.127, nr.1128, Cracovia, monetar Johann Firlej
 867. – 872. **3 groși**, 1604, **G.**, p.127, nr.1129, Cracovia, monetar Johann Firlej
 873. – 877. **3 groși**, 1605, **G.**, p.128, nr.1130, Cracovia, monetar Johann Firlej
 878. – 880. **3 groși**, 1606, **G.**, p.128, nr.1131, Cracovia, monetar Johann Firlej
 881. – 883. **3 groși**, 1618, **G.**, p.128, nr.1138, Cracovia, monetar Nikolaus Danilowicz
 884. – 885. **3 groși**, 1619, **G.**, p.128, nr.1138, Cracovia, monetar Nikolaus Danilowicz
 886. **3 groși**, 1620, **G.**, p.128, nr.1138, Cracovia, monetar Nikolaus Danilowicz
 887. – 888. **3 groși**, 1623, **G.**, p.128, nr.1138, Cracovia, monetar Nikolaus Danilowicz
 889. – 890. **3 groși**, 1624, **G.**, p.128, nr.1138, Cracovia, monetar Nikolaus Danilowicz
 891. – 892. **3 groși**, ilizibil

Lituania

Stefan Bathory (1575–1586)

893. – 894. **3 groși**, 1580, **G.**, p.112, nr.693, Vilna, monetar necunoscut
 895. – 901. **3 groși**, 1581, **G.**, p.115, nr.754, Vilna, monetar Stanislaw Myszkowski
 902. **3 groși**, 1582, **G.**, p.115, nr.756, Vilna, monetar necunoscut
 903. – 912. **3 groși**, 1582, **G.**, p.115, nr.757, Vilna, monetar necunoscut
 913. – 915. **3 groși**, 1583, **G.**, p.115, nr.758, Vilna, monetar Stanislaw Myszkowski
 916. – 917. **3 groși**, 1583, **G.**, p.115, nr.759, Vilna, monetar Stanislaw Myszkowski
 918. – 919. **3 groși**, 1584, **G.**, p.115, nr.761, Vilna, monetar necunoscut
 920. – 927. **3 groși**, 1585, **G.**, p.115, nr.762, Vilna, monetar necunoscut
 928. **3 groși**, 1585, **G.**, p.115, nr.763, Vilna, monetar Sapieha
 929. **3 groși**, 1586, **G.**, p.115, nr.764, Vilna, monetar necunoscut

Sigismund al III-lea (1587–1632)

930. – 931. **3 groși**, 1589, **G.**, p.135, nr.1328, Vilna, monetar necunoscut
 932. **3 groși**, 1589, **G.**, p.135, nr.1329, Vilna, monetar Theodor Skumin Tyszkiewicz
 933. **3 groși**, 1590, **G.**, p.135, nr.1330, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 934. – 935. **3 groși**, 1591, **G.**, p.135, nr.1332, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 936. – 943. **3 groși**, 1592, **G.**, p.135, nr.1333, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 944. – 953. **3 groși**, 1593, **G.**, p.135, nr.1334, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 954. – 964. **3 groși**, 1594, **G.**, p.135, nr.1335, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 965. – 967. **3 groși**, 1595, **G.**, p.135, nr.1336, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 968. – 973. **3 groși**, 1596, **G.**, p.135, nr.1337, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 974. – 979. **3 groși**, 1597, **G.**, p.135, nr.1340, Vilna, monetar Dimitri Chalecki
 980. **3 groși**, 1598, **G.**, p.135, nr.1341, Vilna, monetar Dimitri Chalecki

981. – 983. **3 groși**, 1601, **G.**, p.136, nr.1346, Vilna, monetar Andreas Zawisa

984. **3 groși**, 1603, **G.**, p.136, nr.1349, Vilna, monetar Andreas Zawisa

Riga

Ștefan Bathory (1575–1586)

985. – 986. **3 groși**, 1581, **G.**, p.117, nr.810, Riga, monetar necunoscut

987. **3 groși**, 1582, **G.**, p.117, nr.813, Riga, monetar necunoscut

988. – 994. **3 groși**, 1583, **G.**, p.117, nr.813, Riga, monetar necunoscut

995. – 996. **3 groși**, 1584, **G.**, p.117, nr.813, Riga, monetar necunoscut

997. – 1014. **3 groși**, 1585, **G.**, p.117, nr.814, Riga, monetar necunoscut

1015. – 1030. **3 groși**, 1586, **G.**, p.117, nr.814, Riga, monetar necunoscut

Sigismund al III-lea (1587–1632)

1031. – 1036. **3 groși**, 1588, **G.**, p.140, nr.1448, Riga, monetar necunoscut

1037. – 1045. **3 groși**, 1589, **G.**, p.140, nr.1449, Riga, monetar necunoscut

1046. – 1059. **3 groși**, 1590, **G.**, p.140, nr.1450, Riga, monetar necunoscut

1060. – 1071. **3 groși**, 1591, **G.**, p.140, nr.1450, Riga, monetar necunoscut

1072. – 1087. **3 groși**, 1592, **G.**, p.140, nr.1451, Riga, monetar necunoscut

1088. – 1097. **3 groși**, 1593, **G.**, p.140, nr.1452, Riga, monetar necunoscut

1098. – 1105. **3 groși**, 1594, **G.**, p.140, nr.1453, Riga, monetar necunoscut

1106. – 1117. **3 groși**, 1594, **G.**, p.140, nr.1453, Riga, monetar necunoscut

1118. – 1139. **3 groși**, 1595, **G.**, p.140, nr.1454, Riga, monetar necunoscut

1140. – 1170. **3 groși**, 1596, **G.**, p.140, nr.1454, Riga, monetar necunoscut

1171. – 1180. **3 groși**, 1597, **G.**, p.140, nr.1454, Riga, monetar necunoscut

1181. – 1198. **3 groși**, 1598, **G.**, p.140, nr.1454, Riga, monetar necunoscut

1199. – 1202. **3 groși**, 1599, **G.**, p.140, nr.1455, Riga, monetar necunoscut

1203. – 1211. **3 groși**, 1600, **G.**, p.140, nr.1456, Riga, monetar necunoscut

1212. – 1213. **3 groși**, 1619, **G.**, p.140, nr.1457, Riga, monetar necunoscut

Dantzig

Sigismund al III-lea (1587–1632)

1214. **18 groși**, 1611, **G.**, p.137, nr.1382, Dantzig, monetar Daniel Klüwer

1215. – 1218. **18 groși**, 1613, **G.**, p.137, nr.1382, Dantzig, monetar Daniel Klüwer

1219. – 1224. **18 groși**, 1615, **G.**, p.137, nr.1382, Dantzig, monetar Daniel Klüwer

1225. – 1230. **18 groși**, 1615, **G.**, p.137, nr.1383, Dantzig, monetar Daniel Klüwer

1231. – 1242. **18 groși**, 1616, **G.**, p.137, nr.1384, Dantzig, monetar Daniel Klüwer

1243. – 1260. **18 groși**, 1617, **G.**, p.137, nr.1385, Dantzig, monetar Daniel Klüwer

1261. – 1264. **18 groși**, 1618, **G.**, p.137, nr.1386, Dantzig, monetar Stanislaw Berman

1265. – 1267. **18 groși**, 1618, **G.**, p.137, nr.1387, Dantzig, monetar Stanislaw Berman

1268. **18 groși**, 1619, **G.**, p.137, nr.1388, Dantzig, monetar Stanislaw Berman

1269. – 1270. **18 groși**, 1620, **G.**, p.137, nr.1389, Dantzig, monetar Stanislaw Berman

1271. – 1275. **18 groși**, 1621, **G.**, p.137, nr.1389, Dantzig, monetar Samuel Ammon

1276. **18 groși**, 1623, **G.**, p.137, nr.1391, Dantzig, monetar Stanislaw Berman

1277. **18 groși**, 1625, **G.**, p.137, nr.1393, Dantzig, monetar Stanislaw Berman

Așa după cum reiese și din catalogul prezentat mai sus, cele mai multe piese din tezaur aparțin lui Sigismund III Wassa, și anume 1124 bucăți, ceea ce reprezintă 88,09% din totalul tezaurului, locul al doilea fiind ocupat de Ștefan Bathory cu 114 bucăți și un procent de 8,93% pentru ca emitenții ceilalți să se cifreze sub 1% (Gabriel Bathory – 0,93% ; Ștefan Bocskay – 0,70% ; Friederich Kettler – 0,39% ; orașul Ragussa – 0,31% ; Confederația Olandeză, Adam Venzel, Georg Wilhelm, Sigismund Bathory câte 0,16% și Albert de Brandenburg – 0,08%).

Deosebim în tezaurul nostru emisiunile a 11 țări, provincii sau orașe, această diversitate de monede fiind un fenomen care se manifestă în Transilvania încă din secolul XVI și se datorează în special

lipsei de monedă divizionară de argint (denari și groși) transilvăneană, aceasta fiind compensată printr-un aflus masiv de monedă străină, în special ungurească (în secolul XVI) și poloneză sau venită prin filieră poloneză (în secolul XVII). Principii transilvăneni bat în general cantități reduse de monedă mărunță de argint, punând în special accent pe emisiunile de aur și pe piesele mari din argint¹.

O înviorare a baterii de monedă mică și mijlocie autohtonă se constată odată cu alegerea ca principe a lui Ștefan Bocskay, emisiunile sale de monedă mijlocie și mică, merg chiar până în anul 1609, adică trei ani după moartea sa, fenomen explicabil, poate, prin lipsa mărunțișului în timpul urmașului său Sigismund Rackoczy (1606–1608). Vedem în intensificarea emisiunilor de groși (atât multipli cât și piese divizionare) sub Ștefan Bocskay o primă și pregnantă tendință de a contracara invazia de monedă poloneză, monedă ce pornise de pe la 1604 panta progresivei depreciere monetare. Dar nici moneda transilvăneană nu se putea sustrage acestui proces care începe chiar de la Bocskay adâncindu-se în timpul lui Gabriel Bathory și atingând cote maxime la mijlocul domniei lui Gabriel Bethlen².

Odată începută, deprecierea monetară, va cunoaște o evoluție vertiginoasă în timpul lui Gabriel Bathory (1608–1613). Permanentele tulburări interne, conflictele cu forțele nobiliare centrifuge, au favorizat și evoluția instabilității monetare. Principele Gabriel Bathory a acordat autorizație de emitere monetară unor persoane particulare, care l-au creditat, iar brașovenii, care s-au răzvrătit împotriva sa, au instalat din nou o monetărie a lor, proprie, în oraș, bătând și monedă mică de valoare depreciată. Paralel cu aceasta, continuă invazia monedei poloneze din ce în ce mai depreciată a lui Sigismund III. Majoritatea tezaurilor descoperite conțin mari cantități de asemenea "monetae novae", "dutki" (3 groși) și "polturi" (1,5 groși)³.

Aceasta este situația la începutul domniei lui Gabriel Bethlen (1613–1629), un început de domnie care a coincis cu anii de culminație în Europa Centrală a crizei economice (1613–1620), cunoscute sub numele de „revoluție a prețurilor”, când baterea de monedă, din ce în ce mai depreciată, se practica în întreg spațiul politic-geografic, cu care, în acel moment, Transilvania întreținea sistematice relații de schimb de mărfuri, dar cel mai aprig în Polonia lui Sigismund III Wassa. Aici procesul s-a accelerat după 1604, nominalelor apărute încă în veacul anterior, mai ales pieselor de 3 groși, adăugându-li-se, începând din 1614, faimoasa monedă de 1,5 groși, cunoscută și sub numele de poltură, care a invadat piața transilvăneană.

În primii ani ai domniei principelui Bethlen, menționata invazie monetară a zădărnicit, practic, emiterea de monedă mărunță autohtonă, dar Bethlen a încercat, prin toate mijloacele, să pregătească însănătoșirea relațiilor economice și anume: sprijinirea producției de breaslă, consolidarea proprietății funciare, investiții în exploatarea miniere, înlesnirea intrării negustorilor străini și impulsionearea schimburilor de mărfuri. Remarcabil în acest sens este și tratatul ce-l încheie, în 1619, cu Gavril Movilă, domnul Țării Românești, prin care ambele părți permit „negustorilor intrarea liberă și desfacerea pașnică a mărfurilor lor”⁴.

Izbucnirea marelui conflict european al epocii, Războiul de 30 de ani (1618–1648), nu a influențat în bine evoluția treburilor monetare. Pe de o parte, în anii 1620–1625, Bethlen emite monede după tipul celor ungurești, iar pe de alta evenimentele legate de desfășurarea războiului fac ca amestecul permanent de emisiuni poloneze, mai puțin maghiare, în operațiunile comerciale și utilizarea tuturor acestor emisiuni de către mase mari de necomercianți să ducă la activarea baterii de monedă transilvăneană depreciată. Nevoia de bani a crescut nemăsurat în perioada de participare a Transilvaniei, lui Bethlen, la război, bătându-se, în această perioadă, monedă pentru Transilvania în 5–6 monetării, ba chiar între 1622 și 1623 și în cele de la Oppeln și Ratibor, ducatele sileziene primite de Bethlen ca recompensă pentru renunțarea la titlul de rege al Ungariei, după pacea de la Mikulov⁵.

Cu toate că în perioada 1622–1625 se constată o accelerare a baterii de monedă mărunță, moneda autohtonă continuă să se deprecieze prin intrarea fără zăgazuri a monedei străine și mai depreciată, fapt ce va duce la creșteri neîncetate de prețuri, mai ales la alimente. În această situație, Bethlen se vede nevoit să ia o serie de măsuri: limității de prețuri din 1625, aprilie și octombrie 1627 i se

¹ E. Chirilă, T. Năgler, Tezaurul monetar de la Buzd (secolele XVI-XVII), în StCom Brukenenthal, 14, 1969, Sibiu, p. 333.

² Fr. Pap, Aspecte ale circulației monetare în Transilvania între 1571-1691, în ActaMN, 26-30, II, Istorie, 1989-1993, p. 70.

³ Ibidem, p. 71.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, p. 72.

adaugă stabilirea în 1625 a fineței de 5 lotoni pentru emisiunile de argint, punerea de acord prin intervenții succesive la capetele încoronate din Europa Centrală a acestor măsuri, cu reglementările analoage din Austria, Ungaria și Polonia. În Transilvania, baterea de monedă nouă cu valoare stabilă începe cu anul 1626⁶, bătându-se în total 93 de emisiuni în aproximativ 556 de variante⁷. Se pare însă că nici ele nu reușesc să acopere cantitatea de monedă mărunță de argint, necesară în principat, și compoziția tezaurului de la Pui ca și celorlalte tezaure din această epocă (Buzd, Sadu, Aghireș, Iacobeni, Turda, Feisa, Verveghiu și Suatu) reprezintă o dovadă concludentă în acest sens⁸.

Pătrunderea monedei poloneze, nu numai în Transilvania, ci și în Moldova și Țara Românească, este semnalată încă din secolul al XVI-lea dar la începutul celui de-al XVII-lea aceasta devine dominantă. De altfel, călătorul englez Robert Bargrave spunea că „în Moldova, monedele de 1,5 groși (polgroșii) și de 3 groși (troyacii) circulau ca și în Polonia”, alături de acestea, considerate de valoare mică și mijlocie, înscriindu-se și șustacii (monedele de 6 groși) și orții (18 groși) echivalenți ai unei monede de ¼ taler, adică monedele de valoare mare⁹.

Groșii au fost bătuți pentru prima dată în Polonia, în secolul al XIV-lea, imitând „groșii de Praga”. Întrerupte în 1370, emisiunile, au fost reluate în 1526, din argint de bună calitate (875‰) și cu o greutate stabilă de 2,05 gr. Calitatea bună a acestora le-a asigurat prețuirea generală dar a și incitat pe unii principii din nord-estul Germaniei să-i imite. Așa este cazul lui Friederich al II-lea de Liegnitz – Brieg și Johann de Küstrin care i-au imitat în monetăriile de la Brieg și Crossen¹⁰.

Polgroșii au fost până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea principala monedă poloneză care a circulat în țările române. Bătuți din argint de bună calitate (până în 1506), în monetăria de la Cracovia ei își pierd această calitate cu timpul, fapt ce a determinat închiderea grabnică a monetăriei, emisia lor fiind reluată abia în 1529¹¹. Din tezaurul nostru lipsesc însă cu desăvârșire atât piesele de 1,5 groși cât și cele de 1 gros.

Triplu groșii (troyacii, grossus triplex argenteus) au fost bătuți pentru prima dată în 1528 de către Sigismund I, dar emisiunile masive au început abia după reforma monetară a regelui Ștefan Bathory din anii 1578–1580. Având greutatea de 2,44 gr. și 844‰ finețea, aceste monede au fost emise în număr foarte ridicat în perioada 1580–1601, ulterior acestei date ele apărând numai sporadic și în cantități reduse. Monetăriile unde au fost bătute sunt cele regale de la Olkusz, Poznan, Fraustadt, Bromberg, Marienburg, Lublin și Cracovia pentru Polonia, la Wilna pentru Lituania și în monetăriile orașenești de la Dantzig și Riga¹². În tezaurul de la Pui se află însă, pe lângă aceștia, și triplu groși emiși pentru ducatul Curlandei și pentru micul ducat silezian de Ciesczyn (Teschen). Piesele de 3 groși de Curlanda au fost emise în anul 1597 de către Friederich Kettler, ducele Curlandei și Semgalliei. Aceste teritorii situate pe teritoriul baltic între Memel și Riga, aparținuseră Ordinului Cavalerilor livonieni, Gothard Kettler, ultimul mare maestru al Ordinului, și le însușește și devine primul duce ereditar al Curlandei (1559–1562), vasal, din 1561, al Poloniei. Friederich Kettler este fiul și urmașul lui Gothard¹³. Alături de aceste monede se înscriu și triplu groșii silezieni emiși de Adam Wenzel, în 1599.

Dar dintre toate emisiunile poloneze cea mai apreciată rămâne piesa de **6 groși** (grossus sextus argentus, șustacul), pe care o găsim menționată și în actele oficiale încheiate între Transilvania și Austria, referitoare la reglementarea circulației monetare¹⁴. Monedele de 6 groși au fost bătute de Sigismund al III-lea în toate monetăriile coroanei: Fraustadt, Bromberg, Marienburg și Cracovia. Greutatea lor, relativ constantă, oscila între 3,5 și 3,8 gr. Datorită calității argintului și greutateii lor constante, aceste emisiuni se mențin în circulație mult timp (abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, moneda austriacă reușind să le înlăture)¹⁵ cunoscând o circulație foarte mare au reușit să pătrundă până și la sud de Dunăre. Această epocă este cunoscută la noi sub denumirea de „preponderență polonă”, fiind caracterizată

⁶ Ibidem.

⁷ Gh. Anghel, Trei tezaure monetare din secolul al XVII-lea descoperite la Alba Iulia, în *Apulum*, V, 1965, Alba Iulia, p. 392.

⁸ E. Chirilă, T. Năgler, Tezaurul monetar de la Buzd (secolele XVI-XVII), în *StCom Brukenenthal*, 14, 1969, Sibiu, p. 333.

⁹ Gh. Anghel, op.cit., p. 395.

¹⁰ B. Murgescu, Circulația monetară în Țările Române în secolul XVI, București, 1996, p. 120.

¹¹ Ibidem, p. 123-124.

¹² Ibidem, p. 126.

¹³ E. Chirilă, A. Socolan, Tezaurul monetar de la Vad, sec. XV-XVII, în *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului Județean Mureș, Baia Mare*, 1971, p. 28-34.

¹⁴ Gh. Anghel, op.cit., p. 395.

¹⁵ Gh. Anghel, A. Hopârtean, Un tezaur feudal din secolul XVII, descoperit la Ploscoș (județul Cluj), în *Apulum*, VIII, 1971, p. 114.

printr-o adevărată anarhie monetară, cauzată în mare măsură, de falsificarea pe scară largă a monedelor poloneze și străine cu mare curs (respectiv moneda mică și mijlocie) pentru că piesele de valoare mare nu erau accesibile oamenilor de rând, în relațiile de schimb curente, ele găsindu-se în mâinile principelui, ale nobililor sau ale patriciatului orășenesc¹⁶, drept dovadă că în tezaurul de la Pui numărul acestora este doar de 14 bucăți.

Nu vom trece la analiza altor monede din tezaur fără a prezenta câteva date legate de moneda de 18 groși (ortul). Această monedă valora $\frac{1}{4}$ taler având o greutate medie de 6–6,3 gr. Dar cum tendința epocii era de a realiza câștiguri mari din emisiunile monetare, fie în folosul marelui tezaurier, fie în acela al arendașilor monetari, aceștia nu respectă hotărârile dietelor, emițând monedă sub greutatea normală și dintr-un argint de calitate inferioară, ceea ce provoacă mari neajunsuri¹⁷.

Așa după cum am mai menționat, monedele tezaurului de la Pui sunt emise în mai puțin de 11 țări, provincii sau orașe. Marea diversitate a emisiunilor străine este un fenomen des întâlnit în tezaurele transilvănene, în special de sec. XVI–XVII (vezi în acest sens tezaurele de la Buzd, Sadu, Iacobeni, Aghireș, Turda, Feisa, Suatu). Tezaurul de la Pui numără 1277 de piese, dintre acestea 1238 reprezintă moneda poloneză bătută în monetăriile coroanei de la Cracovia, Poznan, Olkusz, Bromberg, Marienburg, Fraustadt și Lublin (908 piese), în monetăria de la Riga (229 piese), Dantzig (64 piese) precum și monedele lituaniene bătute în monetăria de la Vilna (37 piese). Restul de 39 de monede sunt emisiuni ale principilor Transilvaniei (14 buc.), ale Ungariei (9 buc.), Prusiei (3 buc.), Curlandei (5 buc.), Sileziei (2 buc.), Ragussei (4 buc.) și ale Confederației Olandeze (2 buc.).

În ceea ce privește repartitia pe ani a componentelor tezaurului, anii cei mai bine reprezentați sunt 1598 cu 177 monede, 1596 (126) și 1597 (120). Cele mai puține monede datează din anii 1610 (1) și 1627 (1), dar sunt și ani fără nici o emisiune ca, de exemplu, 1587, 1612 și 1614. În privința emitenților, monedele poloneze și lituaniene au fost bătute în timpul regilor Ștefan Bathory (114 buc.) și Sigismund al III-lea Wassa (1124 buc.) – vezi Anexa 1.

Alături de monedele poloneze venite tot prin filiera poloneză se află monedele prusiene. Ele se numără printre cele mai frumoase și valoroase monede ale epocii, bucurându-se de mare trecere în Polonia, ducatul Prusiei și chiar dincolo de granițele acestei țări¹⁸. Piesele din tezaurul nostru reprezintă nominaluri de 3 și 18 groși și provin de la Albert de Brandenburg, fiind emise la Königsberg și de la electorul Brandenburgului Georg Wilhelm. Acesta din urmă se intitulează și duce al Prusiei, ca urmare a căsătoriei cu Ana, fiica lui Albert Friederich, iar după moartea acestuia (neexistând descendenți pe linie masculină) Prusia este alipită Brandenburgului prin Tratatul de la Wehlau¹⁹. Datorită greutăților exacte și a argintului de bună calitate, s-au bucurat, de o largă circulație, timp îndelungat de la data emiterii lor dovadă în acest sens fiind prezența lor în mai toate tezaurele transilvănene din sec. XVI–XVII²⁰. Aceste monede s-au bucurat de aceeași largă circulație în Transilvania, ca și monedele poloneze, fiind în plus protejate și de ordine imperiale iar faptul că se încerca o egalizare a grosului polonez cu creișarul austriac, ne permite să constatăm că scopul final era acela de a se ajunge la un sistem monetar încheiat, chiar dacă în principiu nu au existat acorduri în acest scop²¹.

În tezaurul nostru se află și două monede reprezentând taleri, emise de două dintre cele 7 provincii ale Confederației Țărilor de Jos: Overijssel și Zeelanda. Conform datelor cunoscute, până acum, în puține tezaure de secol XVI–XVII se află asemenea emisiuni și anume: două emisiuni ale provinciei Holland (tezaurul de la Iacobeni și Verveghiu); o emisiune a provinciei Geldern (tezaur Călanu Mic); una a provinciei Deventer (Călanu Mic). Piesele Confederației Olandeze (eliberat la 1579 de stăpânirea spaniolă), sunt bătute după sistemul monetar comun, dar fiecare provincie își înscrie numele alături de cel al Confederației²², pe moneda pe care o emit. Legenda CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT, reprezintă o parte a unui pasaj din Sallustius, De Bellum Jugurthinum, care sună astfel: *Nam Concordia res parvae crescunt, discordia maxumae dilabuntur*, și reprezintă o aluzie la necesitatea unității celor 7 provincii olandeze pentru a supraviețui în fața amenințării Spaniei. Tot la necesitatea unității în fața

¹⁶ Gh. Anghel, op. cit., p. 393-395.

¹⁷ Idem, Tezaurul monetar din secolul al XVII-lea de la Râșnaci (județul Cluj), în Apulum, VI, 1967, p. 405.

¹⁸ E. Chirilă, Z. Milea, Tezaurul de monede feudale de la Moldoveniști (pr. Turda) sec. XVI-XVII, în StComBrukenenthal, 12, 1965, Sibiu, p. 252.

¹⁹ E. Chirilă, N. Lupu, Tezaurul feudal de la Sadu (r. Sibiu) secolele XVI-XVII, în StComBrukenenthal, 12, 1965, p. 133.

²⁰ V. Pintea, Tezaurul de monede feudale de la Panticeu din secolele XVI-XVII, în Apulum, XI, 1973, p. 363.

²¹ Gh. Anghel, în Apulum, VI, 1967, p. 406.

²² E. Chirilă, Z. Milea, Tezaurul de la Iacobeni, sec. XVI-XVII, în Apulum, VI, 1967, p. 302.

primejdiei se referă și cele 7 săgeți pe care le ține leul: o aluzie la binecunoscuta povestire, după care săgețile pot fi frânte una câte una, dacă nu formează un mănunchi²³.

După această privire generală asupra circulației monedei străine și a categoriilor de monedă ce compun tezaurul de la Pui, vom încerca să precizăm câteva din cauzele care au dus la invadarea pieței transilvane, cu monedă străină și căile prin care s-a făcut acest lucru. Se cunoaște faptul că funcția de bază a monedei este întrebuințarea sa în tranzacții comerciale. Comerțul era practicat în Transilvania secolelor XVI–XVII, deopotrivă de locuitorii cu drept de cetățeni ai orașelor (Cluj, Brașov, Sibiu, Bistrița, Deva, Hunedoara, Hațeg, etc.), de negustorii ambulanți, ca și de populația rurală care își vindea mai ales propriile produse, cumpărându-și cele necesare nu numai din producția autohtonă, ci și din produsele de import. Un loc de seamă îl ocupă comerțul intratransilvănean și cel cu Ungaria. Astfel piesa monetară cea mai la îndemână este moneda maghiară. În rândul ei o cantitate impresionantă o constituie denarii, apoi subdiviziunile și multiplii groșilor, ambele familii de valori nominale fiind tipice schimbului de mărfuri cotidian (nu însă și unor tranzacții mai ample, pentru care se utilizează piese de argint de valoare ridicată sau piese din aur). Așadar cantitatea impresionantă a denarilor, a subdiviziunilor și multiplilor de groși indică un comerț curent cu obiecte de mai mică valoare (în cazul nostru absența lor din compoziția tezaurului determinându-ne să anticipăm concluzia că tezaurul a fost acumulat în urma uneia sau mai multor tranzacții mai mari).

Ca însoțitoare, a acestor monede, este de amintit în primul rând moneda mijlocie sau chiar mare, transilvăneană, monedele emise de împărații roman–germani, cele emise de orașe și foruri ecleziastice germane, emisiuni austriece sau piese mai valoroase emise în Europa Centrală și chiar apuseană²⁴.

Se știe, și am mai afirmat acest lucru, că unul dintre motivele pentru care Transilvania a fost invadată de moneda străină, este absența monedei mici și mijlocii de factură autohtonă de pe piață, deoarece principii transilvani, cu excepția lui Gabriel Bethlen nu au bătut de loc sau în cantitate cu totul insuficientă această monedă, ajungându-se ca spre sfârșitul secolului al XVII-lea, Dieta transilvană să aprobe circulația banilor străini, deschizând oficial căile de pătrundere a monedei străine²⁵.

În ceea ce privește căile de pătrundere a acestor monede ele sunt diverse. O primă cale de pătrundere o constituie relațiile de schimb statornicite în cadrul legăturilor comerciale dintre Apus și Răsărit²⁶. Cantități însemnate au pătruns însă și pe alte căi, fie sub formă de ajutor pe care anumite țări (în special Austria) îl dădea unor partide nobiliare din Transilvania, pentru a-i sprijini interesele, fie sub formă de ajutoare pentru întreținerea armatei care staționa pe teritoriul transilvan. Prezența unor trupe de mercenari, ce se aflau în continuă mișcare dintr-o țară în alta, a constituit o importantă cale de introducere a monedei străine, la noi. Încercând să stabilim raportul între diferitele categorii de monede vom constata că în tezaurul acumulat în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cum este și tezaurul de la Pui, de obicei moneda poloneză este preponderentă, pentru ca în cele acumulate în a doua jumătate a secolului și mai ales spre sfârșitul acestuia, pe lângă moneda poloneză pe locul următor, în unele cazuri aproape la paritate, se afla moneda austriacă²⁷.

O altă problemă ce trebuie lămurită cu acest prilej este aceea a perioadelor de pătrundere a monedelor străine din tezaurul nostru. Din studierea tabelului anexat lucrării (pe ani, emitenți și tipuri monetare) reiese că avem de-a face cu două perioade: una între 1580–1619 când asistăm la o mare avalanșă de monede poloneze de 18; 6 și 3 groși la care se adaugă cele câteva emisiuni transilvănene, maghiare și prusiene și a doua etapă 1619–1630 când pătrund emisiunile monetare ale Confederației Olandeze și ale orașului Ragussa.

După aceste câteva considerații generale asupra categoriilor de monedă, a cauzelor și căilor de pătrundere în Transilvania, urmează să stabilim în funcție de datele ce le avem, mărimea tezaurului în comparație cu alte tezaure transilvănene și hunedorene. Analizându-l din punct de vedere numeric și valoric, constatăm că tezaurul de la Pui este cel mai reprezentativ tezaur medieval, descoperit până la ora actuală în județul Hunedoara (mă refer la cele inventariate în colecția muzeului de vean) toate celelalte tezaure aflându-se cu mult sub nivelul acestuia. Astfel dintre tezaurele cu perioadă de acumulare în

²³ E. Chirilă, J. Bajusz, Tezaurul monetar de la Verveghiu secolele XVI–XVII, în *ActaMP*, XI, 1987, p. 225.

²⁴ Fr. Pap, op. cit., p. 67–69.

²⁵ Gh. Anghel, în *Apulum*, VI, 1967, p. 408.

²⁶ Ibidem, p. 409.

²⁷ Ibidem.

secolele XVI–XVII, date la iveală în acest perimetru, cel mai reprezentativ este tezaurul de la Călanul Mic, a cărui valoare exprimată în denari reprezintă 6552 deși numărul pieselor care compun acest tezaur este de doar 251 bucăți; pe locul al doilea situându-se tezaurul de la Nălați Vad cu o valoare de 2519 denari și 808 bucăți iar pe locul al treilea cel de la Lăpușnic cu valoare de 1646 denari și 889 de piese. Toate celelalte tezaure conțin sub raport valoric mai puțin de 1000 de denari – Dumbrăvița (720), Hațeg (620), Ohaba – Strei (600), Ribîța (493), Sălciva (488) și Boholt (278).

Din această analiză se poate observa că, deși cele 9 tezaure conțin, însumate, un număr de 4595 piese, depășind de cca 3,5 ori numărul pieselor din tezaurul de la Pui, sub raport valoric acest din urmă tezaur în sumă totală de 25.785 denari este de 1,85 ori mai mare decât valoarea însumată a celor 9 tezaure (13.916) (vezi Anexa 2).

Tezaurul de la Pui se încadrează în lunga serie de tezaure transilvane îngropate între anii 1630–1651. Aceste tezaure prezintă remarcabile analogii, atât în ceea ce privește locul de proveniență a pieselor și numeralul în sine, cât și în ce privește proporția diferitelor emisiuni care intră în compoziția lor: cota relativ redusă de monedă transilvăneană (care scade aproape constant pe măsură ce data îngropării se îndepărtează de 1630 spre 1651); preponderența monedei poloneze sau venite din Polonia; infima proporție a monedei ungurești sau chiar absența acesteia, și o cotă variabilă (atunci când există) de monedă din Europa Centrală și de Vest²⁸.

Deși piesele tezaurului se înșiruie pe o perioadă de ani relativ mică (cea mai veche emisiune datează din 1544 și cea mai recentă din 1630) putem considera că acumularea acestuia s-a făcut în mare parte în perioada de liniște și relativă înflorire economică dintre 1627–1630, iar distribuirea monedelor, în special a celor poloneze și ungurești emise în sec. XVII, este influențată de evoluția relațiilor dintre Principatul transilvănean, Imperiul Habsburgic și Polonia²⁹.

Comparându-l cu tezaurele transilvănene acumulate în aceeași perioadă (Sadu, Iacobenii, Mihai Viteazul, Huedin), dar mai ales cu cel de la Buzd cu care se aseamănă foarte bine, constatăm că, deși din punct de vedere numeric acesta este mult mai mic reprezentând doar 15,78% din tezaurul de la Buzd, din punct de vedere valoric se apropie destul de mult de acesta, reprezentând 81,66%.

Un lucru este cert, toate monedele din tezaur erau în circulație în momentul depunerii lui în pământ, ceea ce ne face să presupunem că ultimele monede bătute în prima jumătate a secolului al XVII-lea au putut ajunge la noi la mijlocul acestui secol sau chiar la sfârșitul lui. Ținând seama de această inconstanță a pătrunderii monedelor în timp nu putem trage concluzii prea valabile despre mersul evenimentelor politice. Datele de pe ultimele monede din tezaure ne pot sugera cel mult mersul unor evenimente politice care au determinat ascunderea tezaurului în măsura în care aceste date se completează cu altele, de aceeași natură și din același loc³⁰ și trebuiesc căutate în situația de nesiguranță creată după moartea lui Gabriel Bethlen, în 1629, și abdicarea Ecaterinei de Brandenburg în 1630, în conflictele interne iscate de lupta pentru dobândirea scaunului princiar, în strădaniile deloc amiabile ale noului principe de a-și lărgi domeniile și chiar în participarea la războiul de 30 de ani.

Privitor la proprietarul tezaurului, dacă luăm în considerare numărul de piese, valoarea acestora și perioada relativ scurtă de tezaurizare (de doar 86 de ani) putem concluziona că acesta era unul dintre oamenii avuți ai zonei, care așa cum am mai arătat a obținut aceste valori în urma unor tranzacții mai serioase, iar motivele îngropării sunt cele prezentate anterior.

Referitor la locul în care a fost ascuns tezaurul (imediata vecinătate a bisericii) credem că a fost ales cu multă chibzuință și considerat un loc sigur, iar nerecuperarea ulterioară a tezaurului s-a datorat unui singur motiv – dispariția proprietarului din lumea celor vii.

Și în sfârșit să facem câteva referiri și la localitatea Pui. Așezată în centrul văii superioare a Streiului, pe malul stâng al acestui râu, localitatea a fost atestată documentar pentru prima dată în anul 1426³¹. Documentele ulterioare, datând din anii 1444–1453 menționează printre localnici și cnezii hațegani ai lui Iancu de Hunedoara și anume pe Radu și Daneș din Pui³².

²⁸ E. Chirilă, J. Bajusz, op. cit., p. 225.

²⁹ E. Chirilă, Z. Milea, op. cit., p. 306.

³⁰ Gh. Anghel, în *Apulum*, VI, 1967, p. 416.

³¹ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1967, p. 63.

³² D.P. Mihail, *Un stegar al luptei antiotomane Iancu de Hunedoara*, București, 1974, p. 69.

"Vămile de plai" ce împânzeau Valea Jiului de la vest la est (cea mai importantă fiind vama de la Vâlcan, păzită de majestuosul turn de pază de la Crivadia), în vecinătatea cărora era situată localitatea Pui, au funcționat neîntreput asigurând importante venituri visteriei domnești sau diferitelor lăcașuri cărora erau concesionate. Circulația permanentă a mărfurilor prin aceste centre vamale a fost pusă în evidență și de circulația monetară. Numeroase descoperiri monetare vin să ateste și ele varietatea tipurilor de monede care au circulat în zonă și care sunt menționate și de izvoarele scrise³³. După cum se poate observa, majoritatea descoperirilor monetare s-au făcut fie pe teritoriul vechilor centre vamale, fie în imediata apropiere, fie pe rutele comerciale care străbăteau teritoriul hunedorean, confirmând, din nou, prin cantitatea de monede și conținutul lor, complexitatea și intensitatea vieții economice pe tot parcursul evului mediu, lucru pus în evidență și de faptul că 8 din cele 11 tezaure hunedorene provin din localități aflate pe principalele artere comerciale iar 5 dintre acestea chiar din Țara Hațegului (vezi Anexa 3). Încă odată se vedește legătura organică a acestor monede cu centrele de comerț și arterele comerciale ale timpului, deci faptul că, abstracție făcând de operațiunile ulterioare de acumulare monetară, și circulația acestor monede în comitatul Hunedoarei este în primul rând strâns legată de mișcarea comercială.

³³ A. Berciu Drăghicescu, Moneda în plata taxelor vamale în sec. XV-XVI în Țara Românească, în *Cercetări Numismatice*, II, 1979, București, p.136.

TEZAURUL MONETAR DE LA PUI – REPARTIȚIA PE ANI ȘI EMITENȚI

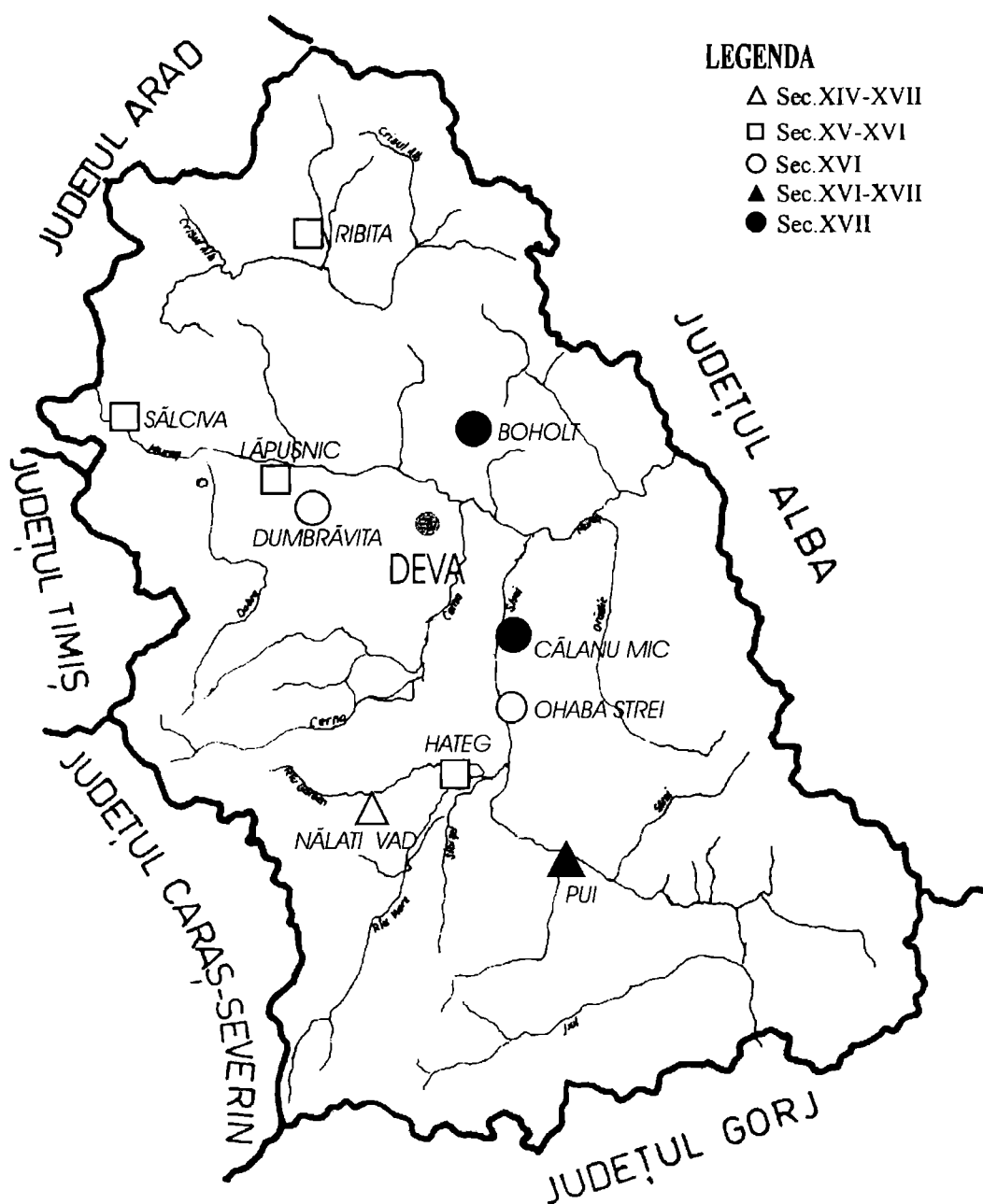
Nr. crt.	Anul	Emitenți															Total
		Transilvania	Ungaria	Prusia		Polonia			Lituanie	Riga	Dantzig	Suedia	Curlanda	Silezia (Ciescyn)	Confederația Olandeză	Ragusea	
		3 gr.	3 gr.	18 gr.	3 gr.	18 gr.	6 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	18 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	Taler	3 gr.	
1	1544				1												1
2	1580							1	2								3
3	1581								7	2							9
4	1582							7	11	1							19
5	1583							2	5	7							14
6	1584							4	2	2							8
7	1585							8	9	18							35
8	1586							8	1	16							25
9	1587																
10	1588							5		6							11
11	1589							5	3	9							17
12	1590	1						16	1	14							32
13	1591							21	2	12							35
14	1592							26	8	16							50
15	1593							27	10	10							47
16	1594							60	11	20							91
17	1595						1	51	3	22							77
18	1596						10	77	6	31			1	1			126
19	1597							102	6	10			1	1			120
20	1598	1						154	1	18			3				177
21	1599						1	86		4							91
22	1600						1	65		9							75
23	1601						1	54	3								58
24	1602							13									13
25	1603							4	1								5
26	1604							6									6
27	1605				1			5									6
28	1606				2			3									5
29	1607				6												6
30	1608		2														2
31	1609		8														8

Nr. crt.	Ani	Emitenți															Total
		Transilvania	Ungaria	Prusia		Polonia			Lituania	Riga	Dantzig	Suedia	Curlanda	Silezia (Ciescyn)	Confederația Olandeză	Ragussa	
		3 gr.	3 gr.	18 gr.	3 gr.	18 gr.	6 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	18 gr.	3 gr.	3 gr.	3 gr.	Taler	3 gr.	
32	1610	1															1
33	1611	1									1						2
34	1612																
35	1613										4						4
36	1614																-
37	1615										12						12
38	1616										12						12
39	1617										18						18
40	1618							3			7						10
41	1619							2		2	1				1		6
42	1620							1			2				1		4
43	1621					4					5						9
44	1622					5											5
45	1623			1		3		2			1						7
46	1624					4		2									6
47	1625		1								1						2
48	1626																-
49	1627															1	1
50	1628																-
51	1629																-
52	1630															3	3
54	f.a.							3									3
Total:		14	9	2	1	16	14	823	92	229	64		5	2	2	4	1277

TEZAURE FEUDALE DIN SECOLELE XIV-XVII DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA

Nr. c r.	Tezaur	Anii de emisie	Valoare nominală / bucăți													Anul Ingropării	Total piese	Convertirea în denari	Observații
			D	0,5 gr	1 gr	1,5 gr	3 gr	6 gr	18 gr	3 cr	6 cr	15 cr	1 fl	2/3 tal	1 tal				
1	Tezaurul Lăpușnic	1492-1600	644	141	87	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	1601-1603	886	1646	
2	Tezaurul Nălați Vad	1386-1659	641	24	90		42		6	1		-	-		2	1660	806	2519	+ 6 denari imperiali + 14 obiecte de cult și laice + 1 icosar - 1820
3	Tezaurul Dumbrăvița	1520-1587	720	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1567-1568	720	720	
4	Tezaurul Ohaba Strei	1509-1552	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1552	600	600	
5	Tezaurul Sălciova	1468-1503	488	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1514	488	488	
6	Tezaurul Ribici	1447-1592	378	26	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1592	414	493	
7	Tezaurul Hațeg	1492-1596	324	51	33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1600	408	619	
8	Tezaurul Călanu Mic	1609-1686	4	-	7	109	6	80	6	8	4	22	1	1	3	1690	251	6552	+ 1 denar imperial roman
9	Tezaurul Boholt	1623-1667	2	11	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	1668	22	278	
10	Tezaurul Pui	1544-1630	-	-	-	-	1179	14	82	-	-	-	-	-	2	1630-1650	1277	25785	
	Total:		3801	253	227	109	1241	103	94	9	4	22	1	1	7		5872		
	Total poziția 1-9																4595	13915	
	Total general:																5872	39700	

TEZAURE MONETARE FEUDALE DESCOPERITE PE TERITORIUL JUDEȚULUI HUNEDOARA

THE MONETARY HOARD FROM THE XVI-XVII CENTURIES DISCOVERED IN PUI (HUNEDOARA COUNTY), WITH SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE CIRCULATION OF FOREIGN COINS IN THE HUNEDOARA COUNTY

Abstract

The hoard from Pui was discovered by chance in the fall of 1998 in the local orthodox parish cemetery. Consisting of 1277 coins, it is dated from the XVI-XVII centuries. The coins were hidden in a covered, one ear ceramic vase. The typology of the vase fits in the category of the vessels dated by coins, from the XVI-XVII centuries.

The coins of the thesaurus range on a 86 years period, the oldest being a coin worth 3 groschen, issued in 1544 by Albert of Brandenburg, the Duke of Prusia, whilst the newest are issued by the town of Ragussa- 4 coins in value of 3 groschen, dating from 1627 and 1630. They are emitted for Transylvania by the princes Sigismund Bathory and Gabriel Bethlen (14 pieces), for Hungary, by Stefan Bocskay (9 pieces); for Prussia by Albert of Brandenburg and Georg Wilhelm (3 pieces); for Curland by Friedrich Kettler (5 pieces); for Ciesczyn by Adam Wenzel (2 pieces), for Ragussa (4 pieces); for The Dutch Confederation (2 pieces) as well as for Poland, Lituania, Riga and Danzig by the kings Stefan Bathory and Sigismund III Wassa (1238 pieces).

The value of the coins varies, being represented by coins of 3, 6, and 18 groschen as well as thalers. The diversity of the coinage is a phenomenon found in Transylvania, starting with XVIth century, due to the lack of silver fractional units of currency. In compensation, it was a massive afflux of Hungarian coins (XVIth century) as well as Polish or coming from a Polish channel (XVIIth century). As a rule, the Transylvanian princes coined fractional silver money only in reduced quantities, focussing mostly on gold and large silver coins (thalers).

The penetration of the Polish coins, not only in Transylvania but in Moldavia and Valachia as well, is also recorded by the English traveler Robert Bargrave, who notes: "coins of 1,5 groschen (Polish groschen) and 3 groschen (troiaci) circulate here as well as in Poland". As small and middle value coins there were also "șuștăcii" (6 groschen) and orții (18 groschen), the equivalent of a ¼ thaler.

The penetration channels of these coins are diverse, due to the commercial connections or to the needs of payment and maintenance of the army.

From a value and numerical perspective, the hoard from Pui is the most representative medieval find discovered until today in the Hunedoara County, being buried between 1630-1651. The fact of concealing the coins was due to the feeling of incertitude after Gabriel Bethlen's death, in 1629, and the abdication of Ecaterina of Brandenburg in 1630, as well as the intestine conflicts created for the acceding to the prince's throne, not to mention the war of 30 years.

As regarding the owner of the hoard, taking into account the large number of pieces, their value and the time interval relatively short to amass, we can suppose that it was one of the wealthy persons in the area.

EXPLANATION OF FIGURES

Appendix 1. The monetary hoard from Pui- year distribution and the issuing

Appendix 2. Feudal hoards from the XIV-XVIII centuries discovered in the Hunedoara County

Appendix 3. Feudal monetary hoards discovered in the Hunedoara County-a map

ATMOSFERA LOCALĂ DIN TIMPUL RĂSCOALEI LUI HOREA, REFLECTATĂ DE O SCRISOARE REDACTATĂ LA ALBA IULIA ÎN 15 FEBRUARIE 1785

Gabriela Mircea, Ioan Mircea

Puține fațete ale biografiei și activității confesionale a protopopului greco-catolic al Alba Iuliei, Tiron Dragoș, se cunosc actualmente. Nu este delimitat, de exemplu, nici măcar răstimpul în care a exercitat importanta funcție de protopop, cea de preot militar, sau cea de paroh al bisericii greco-catolice din Maieri II, deși în răstimpul 1784-1788¹ și, cu probabilitate, după încheierea războiului din 1787-1792, până în (?), sau doar în 1800, a exercitat, cu unele intermitențe, simultan toate cele trei funcții amintite, ca de altfel, se poate admite și după 1800, până în 1810 (!), sau chiar după ultima dată menționată. Preot militar și paroh în Maieri II a fost însă neîncetat, din 1784, până în 1810, cel puțin, deși în 1788 pleca temporar din Alba Iulia, predându-i parohia amintită lui Augustin Laday, pentru a o gestiona interimar, pentru ca, imediat după aceea să devină, în 1789, câțva timp, administrator al vicariatului greco-catolic Hațeg².

Cel care l-a introdus în circuitul istoriografic, ca personaj relativ important, a fost David Prodan, în consistența sa lucrare consacrată războaielor lui Horea, reliefându-i rolul avut ca și conscriptor al țărânilor române în miliția grănicerească³.

Șirul arhidiaconilor greco-catolici ai Alba Iuliei este greu de restabilit la ora actuală, iar o cercetare documentară sistematică presupune mult timp investit și în fond ea nu corespunde scopului principal al studiului de față.

După *Șematismul* blăjean din 1900, începând de la 1733, când era pomenit protopopul Ioan, despre care însă nu se știe mai nimic și până în 1794 "cine a urmat ca protopop... nu se scie"⁴, ceea ce acum pare insuficient, pentru că, cel puțin în 1784-1788, putem crede că funcția respectivă a îndeplinit-o Tiron Dragoș, cum s-a arătat anterior. Conform aceleiași surse istoriografice, din 1794 și până în 1807 protopop al Alba Iuliei ar fi fost George Demeter⁵, dar datele respective par, din nou, evident, nemulțumitoare, pentru că Nicolae Comșa, mult mai credibil, accepta faptul că ultimul cleric amintit "a funcționat ca paroh în Lipoveni și protopop al Albei Iulii", abia între anii 1795-1801/1802⁶, cu o excepție, credem noi, cel puțin în 1800⁷, când protopop greco-catolic al aceleiași protopopiat era, credem, iarăși Tiron Dragoș. În *Șematismul* greco-catolic din 1767 apărea ca arhidiacon al districtului albaulian, Alexandru Aron de Bistra, paroh al Roșiei Montane, care era și asesor consistorial⁸. Același personaj ar fi putut fi arhidiacon al Alba Iuliei și în 1780, deoarece el era menționat din nou printre arhidiaconii districtuali, numele lui Tiron Dragoș neapărând cu acel prilej, ceea ce ne determină să considerăm că ultimul amintit a început să activeze la Alba Iulia, ca protopop, probabil chiar ca simplu slujitor al bisericii, după 1780, ceea ce reiese, desigur indirect și cu titlu de ipoteză, dintr-o statistică confesională întocmită în ultimul an menționat, fără a se specifica însă arhidiaconul cărui district era cel dintâi amintit anterior⁹.

¹ Când îi preda lui Augustin Laday bunurile bisericii din Maieri II. Vezi Ioan Mircea, Valori artistice și bibliofile menționate într-un document din anul 1788, în *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*, XI, Alba Iulia, 1987, p. 71-78

² Prezența sa la Hațeg ne-a fost semnalată de domnul Ioachim Lazăr, urmând să delimităm și răstimpul șederii sale acolo. Deocamdată se poate admite acest detaliu, după Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 117. Pe baza datelor fragmentare amintite ne putem desigur întreba dacă Tiron Dragoș a ajuns în timpul războiului din 1789-1790 pe front și desigur dacă nu cumva Iosaphat Devai a suplinit exact lipsa lui ca preot militar, care, cel puțin în răstimpul dat, a funcționat ca administrator al vicariatului greco-catolic Hațeg, al cărui teritoriu, de altfel, devenise un veritabil teatru de război!

³ David Prodan, *Răscoala lui Horea, I*, București, 1984, p. 233, 238, 240, 250, 252, 253, 257, 279-280. Vezi și Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784-1785*, București, 1884, p. 118.

⁴ *Șematismul* venerabilului cler al arhiepiscopiei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la sănla unire 200, Blaj, 1900, p. 133.

⁵ Ibidem.

⁶ Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului*, în *Anuarul Liceului de băieți român unit "Sf. Vasile cel Mare"-Blaj pe anul școlar 1939/1940*, Blaj, 1940, p. 55. Autorul îl numea Dumitru George și arăta că s-a stins din viață în 1816, după ce în 1779 a absolvit teologia la Viena, între 1786-1789 a fost director al "normelor" din Năsăud, fiind și catehet, în 1792 a devenit protopop al Turzii, în 1802/1803-1805/1806 a fost prefect de studii la Seminarul teologic din Blaj, iar între 1806/1808 a funcționat din nou ca protopop al Turzii. S-a călugărit abia în 1813, rezidând în mănăstire și funcționând și ca profesor.

⁷ Vezi Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 1996, p. 256.

⁸ Ibidem, p. 225.

⁹ Ibidem.

Astfel, se poate accepta că Tiron Dragoș era din nou, în 1800, protopop al Alba Iuliei, iar în răstimpul 1795-1801/1802, poate până în 1807, a putut să-și împartă alternativ, funcția respectivă cu George Demeter, care oficia atunci ca paroh al bisericii greco-catolice din Lipovenii Alba Iuliei, pentru că primul menționat anterior apărea nominalizat ca atare în *Statistica clerului românesc din Transilvania din 1800*, alături de protopopul ortodox Nicolae Rațiu, care mai trăia și el la data respectivă¹⁰.

Ultimul protopop greco-catolic al Alba Iuliei menționat anterior mai trăia și în 1810, exercitând aceeași funcție de "Arhidiaconus Albo Carolinensis", dar între timp i s-a mai adăugat și prenumele de "Theodorus", devenind, se poate crede, "R<everendus> D<ominus> Theodorus Tiron Dragoși"¹¹, ceea ce putea să însemne că între 1800 și 1810 se călugărise, primind ca monah numele de "Theodorus". Oricum, în timpul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, Tiron Dragoș a exercitat cu siguranță și funcția de protopop greco-catolic al Alba Iuliei. Din această postură îndeosebi el a întreținut o corespondență particulară cu proaspăt numitul episcop, Ioan Bobb, pe care a onorat-o, se poate crede, constant, până la sfârșitul vieții.

S-a relevat deja conținutul unei scrisori pe care i-o expedia, în 25 septembrie 1784, din Alba Iulia, arhierelui menționat¹². Ea pune în lumină frământările confesionale care au bântuit arhidiaconatul Bălgradului, după încetarea conscripției militare și până în momentul redactării scrisorii amintite. De asemenea reieșeau clar, din aceeași sursă, dar indirect și acuzațiile oficiale care i se aduseseră arhiaconului albaiulian, din cauza participării sale deosebit de active la conscrierea țăranilor români. El reușise să se disculpe și să nu fie întemnițat, beneficiind în acest sens și de sprijinul fătîș, sau mai degrabă nefătîș, al arhierelui român de la Blaj.

În 15 februarie 1785, arhidiaconul Alba Iuliei îi adresa, din nou, o scrisoare, episcopului Ioan Bobb. Dacă scrisoarea din 25 septembrie fusese scrisă cu chirilice, în limba română, îl vedem pe Tiron Dragoș, de data aceasta, că era în stare să redacteze în foarte bune condiții și o scrisoare în latină, limbă oficială, dar și de cultură¹³, pe care o cunoștea și o folosea cursiv.

Prima scrisoare, cea din 25 septembrie 1784, conținea referiri, care pot fi considerate secrete, la situația confesională din arhidiaconatul Alba Iuliei, la neorânduilele preoțești și de aceea Tiron Dragoș a recurs, se poate crede, la alfabetul chirilic, atunci când a redactat-o, pentru că oficialitățile vremii (îndeosebi slujitorii poliției), sau străinii de neam interesați, nu descifrau, în mod curent, un astfel de text. Se poate ca atare presupune că prima scrisoare menționată era oarecum "cifrată", având un caracter, dacă nu strict privat, cel puțin unul de uz intern românesc, câtă vreme cea de-a doua, redactată în limba latină, poate fi considerată, într-un fel mai oficială, neconținând așa-zise secrete, sau oricum informații de "bucătărie internă" a bisericii greco-catolice românești transilvane. Dar și ea pare a avea unele părți incifrate, afișate însă la vedere!

Reiese, în primul rând, din scrisoarea redactată în 15 februarie 1785, faptul că Tiron Dragoș absentase un timp din Alba Iulia ("După ce cu ajutorul sorții divine am ajuns cu bine acasă..."¹⁴), probabil nu dintr-un motiv oarecare, ci, cu o misiune oficială! Sau poate fusese doar la Blaj, pentru a participa la funerariile fostului episcop Grigorie Maior¹⁵. De asemenea este de semnalat faptul că Tiron Dragoș, pe

¹⁰ Ibidem, p. 226.

¹¹ Ibidem, p. 227.

¹² Vezi Gabriela Mircea, Ioan Mircea, Preliminarii ale răscoalei lui Horea, relevante de un raport, din 25 septembrie 1784, al lui Tiron Dragoș, arhidiaconul greco-catolic al Alba Iuliei, în curs de apariție la Sargelia.

¹³ Limba internațională a iluminismului european, alături de franceză.

¹⁴ Direcția Arhivelor Naționale, Județul Alba, Fond Mitropolia Română Unită Blaj-a. i. (în continuare DANJA, FMRUB-a. i.), f. 6-7

¹⁵ Care, conform relatării lui Iosif Gabri, din 12 februarie 1785, murise la Alba Iulia în 27 ianuarie același an, pentru ca, după depunerea sa în catedrala din Blaj să fie înmormântat, în bisericuța din curtea episcopală, "duminica trecută", deci în duminica dinainte de 12 februarie (Vezi David Prodan, op. cit., II, p. 245). Monseniorul Octavian Bârlea sintetiza sensibil alte date referitoare la boala și moartea regretatului episcop greco-catolic: în 7 decembrie 1784, bolnav, el fusese dus la Alba Iulia, pentru a fi tratat de medici, dar în 25 ianuarie, anul următor, murea, după mari chinuri, fiind transportat apoi la Blaj în 27 ianuarie 1785 (Vezi Octavian Bârlea, Joannes Bob, 205). Figură controversată a momentului, episcopul Grigorie Maior este singura personalitate, singurul intelectual de marcă al românilor suspectat pe față de simpatie pentru răsculați, așa cum, mutatis mutandis, Ioan Inochentie Micu Klein fusese bănuț și de fapt acuzat oficial, la Viena, de legături cu mișcarea lui Visarion Sarai din 1744! Acuzațiile care i se aduceau în epocă lui Grigorie Maior par a avea un suport documentar, într-un manuscris în limba maghiară păstrat la Pesta, din care reieșea că revoluția românilor din 1784 își avea originea în conspirația inițiată la Blaj, în 1782, de amintitul episcop. (Vezi Octavian Bârlea, op. cit. p. 24 și îndeosebi Nicolae Densușianu, Anexa B. Raportul despre misiunea sa istorică în Transilvania și Ungaria, în *Analele Academiei Române*, seria II, t. II, [1879-1880], p. 159 nr. 557). Despre evenimentul în discuție, pelecet în 1782, respectiv despre sinodul convocat atunci de către episcopul Grigorie Maior, în timpul căruia acesta din urmă și-a și dat demisia din înalta funcție ecleziastică deținută, într-un mod inexplicabil și fără precedent în istoria bisericească a românilor, relata, la timpul condițiilor optativ trecut, deci sub semnul unei mari incertitudini, ca despre o tradiție populară greu de controlat, fără a-i releva însă vreo bază documentară și Ștefan Pascu în *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, 1984, p. 202.

lângă scrisoarea avută în vedere cu prilejul actual, îi mai trimitea lui Ioan Bobb și o altă epistolă, care i-a parvenit nu pe calea comună a serviciilor poștale, ci pe o cale mai specială: "...acest Oficiu poștal s-a îngrijit să transmită scrisoarea anexată prin mâini sigure, pentru care s-a cerut prețul de 40 creițari"¹⁶, iar arhidiaconul, care se trăgea cu probabilitate din neamul cunoscutului "meșter de poște" Ioan Dragoș de Thurma¹⁷, a achitat fără rețineri costul serviciului special respectiv! Amănuntul acesta este desigur unul dintre cele mai interesante. Ne întrebăm desigur despre ce scrisoare era vorba, de unde și de la cine parvenea și de ce, dacă ea îi era adresată lui Ioan Bobb a trebuit să-i sosească mai întâi, pe o cale atât de neobișnuită, lui Tiron Dragoș, pentru ca numai după aceea ea să-i fie expediată, probabil tot printr-o persoană și nu prin poșta obișnuită, adresantului ei propriu-zis? S-ar fi putut desigur ca Tiron Dragoș să fi mijlocit pentru Ioan Bobb niște relații în afara sau în interiorul provinciei transilvane, pe care cel din urmă nu le întreținea pe față, din sediul său episcopal, sau oricum arhidiaconul considera că era o obligație a sa transmiterea înspre Blaj a tuturor noutăților pe care le afla, pentru că și în 25 septembrie 1784, el îi transcria episcopului o scrisoare care îi sosise, de data aceasta, lui, personal, din Sântana. În februarie 1785 se întâmpla însă altceva: Tiron Dragoș era un mijlocitor de corespondență, de mare încredere, unul care nici n-a deschis, se poate bănuî, scrisoarea adresată lui Ioan Bobb. Din păcate, în faza actuală a cercetării, nu se poate explica natura acestor relații, în care servicii paralele celor poștale obișnuite sau poate chiar din interiorul poștei, jucau un rol important și care au existat, cu certitudine, între Tiron Dragoș și superiorul său ierarhic din Blaj, încă de la începutul păstoririi lui Ioan Bobb.

După partea introductivă a scrisorii, pe care nu o putem încă înțelege în implicațiile sale profunde, urma conținutul său propriu-zis: Tiron Dragoș îi transmitea episcopului vești de ultimă oră, pentru că scopul întreținerii unei corespondențe, la vremea respectivă, era și acela de-a vehicula, de la persoană la persoană îndeosebi noutățile, de multe ori denaturate. Iată cum își dezvoltă compoziția epistolară Tiron Dragoș, într-un stil concis, dar inspirat și chiar frumos: "Pentru moment pot să mă fac mesager doar pentru vești îndeajuns de rele"¹⁸.

În ordinea așternerii lor pe hârtie, veștile erau următoarele:

1. Murise nu de mult timp, din cauza molimei care băntuia în Bălgrad, căpitanul adjunct al generalului Papilla¹⁹. Era vorba despre căpitanul Knaabe, care a murit în cursul zilei de 8 februarie 1785, fiind înmormântat ziua următoare²⁰.

2. Murise și fusese deja îngropat de călău (!) Crișan: "*Krisan Dsurs celălalt ațățător al revoltaților s-a sugrumat în carcera în care era deținut, cu șiretul de piele de la încălțăminte, căruia i s-a adăugat o bucățică de țiglă, care a fost îngropat de călău*"²¹. Se știe, de asemenea că Crișan s-a sugrumat, sau i s-a înscenat sugrumarea în 13 februarie 1785²². Deși protopopul albaulian părea a se detașa cu răceală de soarta acestei căpetenii a răscoalei, el însera vestea respectivă printre știrile îndeajuns de rele pe care i le transmitea primordial arhiereului de la Blaj. Să se ascundă aici totuși o compătimire mascată a sa pentru Crișan?

3. Sosise la Alba Iulia, din 2 februarie 1785 și încă mai era acolo, episcopul ortodox, Ghedeon Nichitici: "Preailustrul Gedeon a poposit aici din a doua zi a acestei luni și acum este încă aici"²³. Este

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Vezi în acest sens Gheorghe Fleșer, *Biserici românești de zid din județul Alba, Alba Iulia*, 2001, p. 27. Ioan Dragoș de Thurma a fost unul dintre donatorii importanți ai bisericii greco-catolice din Lipoveni.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem: "... a adormit în Domnul căpitanul adjunct al generalului Papilla".

²⁰ David Prodan, *Id.*, op. cit., p. 242-244, 476, 482, 530, 532. Căpitanul Knaabe, adjutantul generalului Papilla, îndeplinea funcția de notar al comisiei de anchetare a răsculaților ("actuarius"), condusă de contele Jankovics. Membrii comisiei respective fuseseră cazați în clădirea fostei mănăstiri trinitariene (actuala Bibliotecă documentară Batthyaneum), cei din suita contelui Jankovics și, la etajul superior al noului spital din celate (actualul spital de boli nervoase), cei din anturajul generalului Papilla. Împreună cu aceștia din urmă va fi locuit și căpitanul Knaabe. Încă din 28 decembrie 1784 generalul Fabris îi atrăsese contelui Jankovics atenția asupra condițiilor improprie în care viețuiau cei aproximativ 300 de țărani, masați în cazematele subterane ale fortificației albauliene, cărora li se adăugau mereu alți prizonieri. Din pricina acestei situații generalul solicită ca prizonierii cu infracțiuni minime să fie eliberați, tocmai pentru a decongestiona închisoarea. În condițiile date molima a izbucnit și s-a extins cu rapiditate, extinzându-se la cei închiși, la soldații de pază, la simplii locuitori ai Alba Iuliei, inclusiv la membrii comisiei, care aveau și ei tangență directă cu captivii. Începând din 17 ianuarie 1785 contele Jankovics însuși era deja bolnav. În 8 februarie i se comunica guvernatorului faptul că aproape toți membrii comisiei erau bolnavi, contele Jankovics, generalul Papilla, secretarul Trajsik și printre ei căpitanul Knaabe, care murea în aceeași zi. Secretarul Trajsik murea în 21 februarie, iar însuși medicul comitatului Hunedoara, Ladislau Brusz, care l-a tratat pe contele Jankovics murea în 18 martie 1785 la Orăștie. Vezi și Gheorghe Fleșer, *Alba Iulia în timpul răscoalei lui Horea*, ms., p. 1-2.

²¹ DANJA, FMRUB - a. i., f. 6-7.

²² David Prodan, *Id.*, op. cit., II, p. 482.

²³ DANJA, FMRUB - a. i., f. 6-7.

oarecum nostim de constatat faptul că prezența arhierului ortodox transilvan la Alba Iulia era înregistrată și ea ca o "veste îndeajuns de rea", pentru greco-catolici!

4. Conte Jankovics, conducătorul comisiei de anchetare a răsculaților se simțea puțin mai bine: "Preailustrul conte Jankóvits, care deja de mult timp boala se simte puțin mai bine"²⁴.

5. Molima se răspândea tot mai alarmant în orașul și cetatea Bălgradului: "De altminteri aici, peste tot, o boală gravă se răspândește și domină, așa încât, de când am venit aici nu a trecut o zi în care, doi, sau trei, ba chiar șapte, chiar în una și aceeași zi, să nu moară"²⁵. Putem considera că Tiron Dragoș se întorsese la Alba Iulia, de câteva zile, respectiv de prin 10-13 februarie!

6. Se consemna, de asemenea, moartea foarte recentă a vicecomitelui Ladislau "Ballo": "Am mai aflat că cinstitul domn vicecomite, Ladislau Ballo, *ieri* [sublinierea noastră], în târgul Aiud, a plecat dintre cei vii"²⁶.

Deși toate veștile comunicate de Tiron Dragoș episcopului Ioan Bobb sunt binecunoscute din istoriografia referitoare la răscoala lui Horea ele merită a fi puse în discuție, unele mai insistent, altele mai puțin.

Desigur întâietatea i se cuvine comentării informației referitoare la moartea lui Crișan. În privința acesteia este evident că relatarea lui Tiron Dragoș diferă sensibil de cele cunoscute, datorate altor doi martori contemporani, Iosif Gabri și Johann Andreas Maetz²⁷, despre obștescul sfârșit al căpeteniilor răscoalei. De altfel ea este și mai timpurie decât cele două scrisori menționate la urmă, care datau din 2 și 31 martie 1785. Versiunea lui Iosif Gabri era în esență următoarea: Crișan se sugrumase "cu legăturile de la izmene"²⁸(!), expresie care putea fi o "înfloritură" stilistică, denigratoare la adresa căpeteniei românilor, sau o deformare inerentă a realității, tributară aceluiași dispreț față de români, percepută probabil prin intermediari, care astfel pare a nu i se datora întru totul autorului scrisorii din 2 martie 1785 ca, apoi să fie "dus sub furci și tăiat în patru, o bucată au lăsat-o aici, iar celelalte le-au dus în alte părți"²⁹. De altfel, varianta îndeobște admisă este cea conform căreia în 16 februarie 1785, ar fi fost executată practic, pe Dealul Furcilor, sentința din 14 februarie, de condamnare a lui Crișan, care presupunea partajarea trupului său și expunerea unor părți ale sale în câteva locuri publice. Varianta aceasta este categoric acceptată și de către David Prodan. Cu toate acestea nu se poate ignora amănuntul relevat de Tiron Dragoș, conform căruia, după moarte, corpul lui Crișan ar fi fost îngropat de călău, pentru că textul citat anterior nu se referea desigur la îngroparea șiretului de piele cu care acesta se sinucisese, ceea ce ar fi corespuns unei aberații! Deci textul respectiv are înțeles doar în sensul că el se referă la îngroparea lui Crișan. Este un amănunt extrem de interesant, care *poate, sau nu, să corespundă realității trecute*. Oricum, deși el pare eronat, nu trebuie neglijat, ci, avut în vedere cu prioritate, pentru a fi elucidat în viitor, dacă va fi posibil cândva! Versiunea lui Tiron Dragoș era, cum s-a subliniat anterior, aceea că Crișan s-ar fi spânzurat cu șiretul de piele de la opincă, căruia i s-a adăugat o bucată de țiglă, așa cum știa și contele Jankovics însuși³⁰. Nu trebuie să uităm că aceste detalii, extrem de credibile, erau furnizate de o persoană care a putut avea acces chiar la celulele înțemnițaiilor, sau oricum le-ar fi putut afla direct de la cei însărcinați cu paza prizonierilor, deoarece, el, ca preot militar, avea asigurat accesul în cetate și nu din știri locale, vehiculate de unul sau de altul, la a doua sau a treia sursă. Această reflexie logică extrapolează, de altfel, impresia de veridicitate și asupra știrii referitoare la inhumarea corpului lui Crișan de către călău, la scurt timp după sinuciderea sau asasinarea sa.

Cu aceste considerații punem de fapt în discuție, la modul cel mai amănunțit, data exactă a redactării scrisorii lui Tiron Dragoș, 15 februarie stil nou sau stil vechi? Înclinăm să credem că scrisoarea a fost redactată în 15 februarie stil nou, din mai multe motive:

1. În 27 februarie moartea căpitanului Knaabe nu ar fi fost o veste propriu-zisă, adică n-ar mai fi fost o noutate, o informație recentă.

2. Tot în 27 februarie, după ce în 16, aceeași lună, corpul lui Crișan fusese partajat, cum s-a acceptat îndeobște în istoriografie, Tiron Dragoș ar fi trebuit să-i relateze episcopului și despre

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Vezi Gheorghe Anghel, Două documente în legătură cu execuția lui Horea și Cloșca, în Apulum, V, 1964, p. 417-429.

²⁸ Ibidem, p. 422.

²⁹ Ibidem. Vezi și p. 424.

³⁰ Acesta era de fapt varianta oficială despre moartea lui Crișan.

episodul tranșării publice a trupului căpeteniei răscoalei, spectacol sângeros pe care nu îl putea omite. Nu o făcea pentru că în 15 februarie nu se transpusesese încă în practică scenariul sentinței rostite public în 14 februarie. Astfel, putem considera că el nu-i scrie episcopului despre acest eveniment, pentru că el nu avusese încă loc, urmând să se întâmple abia a doua zi.

Dar dacă trupul lui Crișan fusese deja îngropat în 15 februarie, ne putem întreba ce corp a fost partajat public în 16 februarie? Tiron Dragoș putea, la modul teoretic desigur, să spună mai multe în această privință, căci, dacă într-adevăr Crișan fusese greco-catolic, cum înclină să creadă unii istorici, atunci protopopul ar fi putut lua parte la îngropăciunea (o putem considera secretă!) a căpeteniei răscoalei. Iar dacă Crișan nu s-ar fi sinucis pur și simplu, ci ar fi fost "ajutat" să săvârșească gestul respectiv și acest aspect era cunoscut într-un cerc restrâns, atunci s-ar fi putut oficia chiar un serviciu religios la înmormântare, la care protopopul greco-catolic al Alba Iuliei ar fi trebuit cu necesitate să ia parte, ceea ce totuși este greu de imaginat, pentru că Crișan a fost tratat oficial, se poate crede, ca un sinucigaș! De altfel în relatarea sa Tiron Dragoș și insistă pe ideea sinuciderii lui Crișan, în care și părea a crede fără tăgadă, ca și contele Jankovics de altfel³¹. Astfel, chiar dacă scenariul imaginat anterior, pe marginea relatării lui Tiron Dragoș nu are suport documentar și nu poate fi acceptat decât ca o interpretare logică, dusă până dincolo de limitele reale, admisibile, nu putem să nu afirmăm că pe tema îngropării corpului lui Crișan, protopopul albaulian îi transmitea episcopului, pe față, laconic (suspect de laconic și suspect de "pe față!") o informație esențială, care îl interesa, probabil, cu prioritate! Totuși este evident că protopopul nu manifesta pe față nici cea mai elementară compasiune față de soarta căpeteniei amintite, față de care nu simțea nici un fel de solidaritate, nici un fel de simpatie! Mai mult, în contextul dat el afișa alte compasiuni, fiind în stare să deplângă în mod deosebit moartea vicecomitelui Balo, marele adversar al răsculaților. Această atitudine tranșantă o avea, iată!, unul dintre cei mai activi făptuitori ai conscripției țărânimii române în miliția grănicerească! Cu toate cele constatate anterior se poate intui și o undă nemanifestă, chiar bine ascunsă, de compasiune pentru moartea lui Crișan, dar aceasta se poate sau nu deduce din textul analizat!

3. În 27 februarie 1785, vestea despre prezența la Alba Iulia a lui Ghedeon Nichitici nu ar mai fi fost valabilă³².

4. Informațiile despre proliferarea molimei se potriveau mai bine cu situația din prima jumătate a lunii februarie 1785 și mai puțin cu cea din a doua jumătate a lunii februarie același an. Iosif Gabri scria în 12 februarie aproape exact în aceeași termeni despre răspândirea flagelului: "numai în cetate îngroapă șase-șapte pe zi; în orașul de Jos, mai ales în Lipoveni, morții sunt fără număr"³³, astfel încât și din acest punct de vedere relatarea lui Tiron Dragoș se potrivește mai bine cu data de 15 februarie decât cu cea de 27 februarie, același an.

5. Și vestea referitoare la boala contelui Jankovics, care "se simțea puțin mai bine" este iarăși mai de asociat datei de 15 februarie stil nou, decât zilei de 27 februarie, pentru că începând din 16 februarie³⁴, așa cum se știe, înaltul personaj a început să-și revină și să-și reia chiar, treptat, însărcinările oficiale, pentru care se deplasase la Alba Iulia. Dacă în 27 februarie se simțea doar "puțin mai bine", cum ar fi putut fi prezent la citirea sentinței de condamnare a celor doi capi ai răscoalei, Horea și Cloșca, iar a doua zi, în 28 februarie să vegheze la executarea suplicului acestora?

6. Ultimul argument al acceptării datei de 15 februarie stil nou, ca dată a redactării scrisorii pe care o edităm cu acest prilej este cel al morții vicecomitelui Ladislau "Ballo", care, conform relatării lui Tiron Dragoș ar fi murit *cu o zi înainte*, deci în 14 februarie(!), căci așa cum se știe din istoriografia răscoalei lui Horea, decesul acestui personaj important al vremii s-a petrecut, cu necesitate, înainte de 19 februarie, când și alți contemporani făceau referiri la el³⁵. În nici un caz nu se verifică moartea vicecomitelui în 26 februarie 1785.

Deci noi pledăm pentru ideea că scrisoarea lui Tiron Dragoș a fost redactată în 15 februarie 1785 stil nou și subliniem, din nou, detaliul deosebit de important că la acea dată protopopul greco-catolic al Alba Iuliei se referea la îngroparea lui Crișan ca la un fapt consumat, fără a pomeni ceva despre

³¹ Protopopul albaulian nu se putea abate de la varianta oficială referitoare la decesul lui Crișan!

³² Vezi David Prodan, op. cit., II, passim. În 24 februarie cu siguranță el nu mai era în Alba Iulia (p. 553).

³³ Ibidem, p. 244.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

spectacolul sângeros al partajării trupului său, pe dealul "La furci", care urma să se săvârșească a doua zi, nici măcar despre faptul că fusese deja anunțat oficial din 14 februarie! De ce omitea protopopul vestea despre anunțarea oficială a morții lui Crișan? Este o nouă întrebare pe care suntem obligați să ne-o punem.

Dar să revenim la atmosfera locală instituită la Alba Iulia, bastion militar și politic al stăpânirii austriece în Transilvania, în preajma datei de 15 februarie 1785. Este foarte clar că la data respectivă domnea printre cei prezenți acolo o profundă disperare și spaimă, de care nu erau scutiți, nici cei suspuși, nici cei oprimați, deoarece de flagelul molimei au fost, aproape în egală măsură, afectate ambele tabere aflate în luptă, ca și cei neimplicați direct. Astfel judecarea și condamnarea căpeteniilor răscoalei nu decurgea fără riscuri majore!

Deși trăsăturile caracteristice ale atmosferei locale, ale trăirilor psiho-individuale erau marcate de prezența terifiantă a morții, protopopul greco-catolic al Alba Iuliei, Tiron Dragoș avea capacitatea deosebită de-a nu cădea pradă deznădejdi, ba mai mult, nu uită să-i dea ierarhului de la Blaj informații amănunțite despre sorturile de vin din zonă, oferite la cumpărare, respectiv despre calitățile lor și prețurile la care puteau fi achiziționate în mod curent³⁶. Deși spectrul morții domnea peste tot, starea psihică a lui Tiron Dragoș era admirabilă, spaima nu părea a i se fi strecurat în suflet! Capacitatea sa de-a se detașa de amenințarea directă a morții denota tocmai o stabilitate psihică deosebită. Și nu era ușor să-ți menții echilibrul lăuntric, în acele momente, când moartea își făcea simțită direct prezența, în două moduri îndeosebi, respectiv prin intermediul molimei și prin cel al execuțiilor, astfel încât orașul devenise, la propriu, morbid! Iată că moartea intrată în cotidian nu-l speria întru totul pe protopop!

Așa cum reieșea din scrisoare sa se murea rapid atât în cetatea propriu-zisă, în care accesul străinilor fusese interzis, fortificația fiind izolată și baricadată, ca în toiul unui asediu permanent, cât și în orașul de jos! Mureau atât prizonierii cât și soldații și ofițerii, inclusiv cei superiori, atât bolnavii cât și medicii! Evenimentele se succedau cu rapiditate, veștile nefaste, care circulau și ele într-un mod alert și, distorsionându-se, ele creau stupefacție. Deși denaturările se întindeau la extrem Tiron Dragoș nu-i putea relata episcopului din Blaj decât ceea ce corespundea adevărului, conform propriei sale capacități de percepție, fără a ceda sub presiunea psihologică a momentului, mai ales că el a dat dovadă de un echilibru psihic deosebit!

Data fiind veridicitatea celor consemnate de către protopop, considerăm că documentul publicat în anexă este unul dintre cele mai interesante și credibile, denotând, cu realism, mult din atmosfera locală instituită la Alba Iulia în jurul datei de 15 februarie 1785.

L'ATMOSPHÈRE LOCALE PENDANT LA RÉVOLTE DE HOREA, REFLÉTÉE DANS UNE LETTRE RÉDIGÉ À ALBA IULIA EN 15 FÉVRIER 1785

Résumé

Par la lettre de 15 février 1785, adressée à l'évêque de Blaj Ioan Bobb, l'archiprêtre gréco-catholique d'Alba Iulia, Tiron Dragoș révèle l'atmosphère locale de sa ville au moment où il a rédigé son texte.

³⁶ Vezi în acest sens partea de început a scrisorii publicate în Anexă.

ANEXA

Illustrissime ac Reverendissime Domine Praesul,
D<omi>*ne ac Parens Gratosissime, Observandissime!

Posteaquam Divino Numine providente feliciter domum pervenissem, illico gratiosae Com<m>issioni Praetit<ula>t<ae> Illustritatis Vestrae satisfacere intendens, Postale hocce Officium debite requirens, hic acclusas missiles ad fideles manus transmittere non defuit, quarum requisitum pretium in 40 cr<uci>f<e>r<orum> per earundem Latorem eidem submisi cumque mihi nunciasset se se Illustritatis Vestrae ad servitia promptum, ne Lit<t>erae in posterum remoram patiantur ad ac<c>ordam pie in Domino Defuncti Excellentissimi quondam Praesulis solitum Libellum condescendere habereq<ue> velle, in quo menstruatim et dietim inserendarum adsemel pretium exolvendarum, annuente itaque Illustritate Vestra in duplici exemplari formulare conficiamus, quod unicus penes me, alid penes Ipsum Postale Officium ad tol<l>endas suspectas (quas non censerem) difficultates manere possit.

Quoad vero aliam mihi datam Com<m>issionem intuitu vinorum sequentia sustineo, quod omnino reperiantur specialia et satis bona in Felső- Gáld et Benedek pr<a>ecipue, non absimiliter in Vicinis quoque Possessionibus ex Promo<n>toris primis commendabilibus, meliora a 30 cr<uci>f<e>r<orum>, mediocria a 24, inferioris vero sortis leviori etiam pretio ita tamen aere parato urnam melioris sortis a 26 cr<uci>f<e>r<orum> satis abunde procurare possemus.

Novalibus pro nunc satis malis inservire possum, quod Adiutantius Capitaneus Generalis Papilla in Domino obdormiverit, Krisan Dsurs, tumultuantium Alter Tumultuator, in aresto, quo detinebatur, ligula perisomatium annexo eidem frustillo tegulae se se suffocaverit, qui sub hodierno per Carnificem contumulatus est. Ill<ustriss>mus Gedeon die 2-da p<rae>sentis mensis huc appulit et hodiedum hic est. Excellentissimus Comes ab Jánkovits, qui diu iam aegrotabat, meliuscule valet. Caeterum gravis hic morbus ubique dillatur, grassatur et regnat ita, ut, a quo huc venerim, non pertransivit dies, in quo, duo aut tres, imo septem etiam uno eodemque die non morerentur. Intellexi etiam quod Spectabilis Dominus Ordinarius Vice-Comes, Ladislau Ballo in Oppido N<agy> Enyed hesterno die e vivis decesserit.

Amore Patris quanti hic infirmi reperiuntur, quae** dum humillime Illustritati Vestrae notifico, in profundissimo Venerationis Cultu persisto.

Illustritatis V<est>rae Humillimus Capellanus
Tyron Dragosy m<anu> p<ropria>
Dist<ristus> A<lbae> Car<olinae> Archidiaconus

A<lbae> Carolinae, die 15 ta Februar<i> 1785

Pe verso:

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino, Domino Ioanni Bab de Gjula, Dei et Apostolicae Sedis gratia Graeci Ritus Catholicorum Episcopo in M<agno> Principatu Tran<silva>niae Fogarasiensi, Domino ac Praesuli mihi Gratosissimo, Observandissimo.

Balasfalvae

Tyron Dragos***

Original, MRUB-a. i., dos. 45/ 1785, f. 6-7, sigiliu în ceară roșie

* <> Semn grafic utilizat pentru întregirea abrevierilor.

** Așa e în text

*** Consemnare a cancelariei Episcopiei greco-catolice din Blaj.

CÂTEVA REPREZENTĂRI INEDITE ALE BLAZONULUI LUI IANCU DE HUNEDOARA

Titus Dorin Tripa

În cele ce urmează ne vom ocupa de prezentarea utilizării stemei Corvineștilor pe elemente de echipament militar, în speță arme de apărare, ne referim la scuturi. Scuturile prevăzute cu blazonul familial corvinian au fost confecționate în timpul domniei lui Matia Corvin. Vom descrie în cele ce urmează două scuturi care au aparținut fiului mai mic al lui Iancu de Hunedoara.

Primul scut¹ (Fig. 1) are reprezentat în partea sa superioară, în dreapta un element din stema Ungariei - crucea dublă pe trei piscuri muntoase, fără scut, dar inclus într-un cerc cu bordură, iar în stânga un scut de factură central-europeană încărcat cu un corb figurat negru, orientat spre dextra, cu inel în cioc și stând pe un fragment de creangă. Și această stemă este introdusă într-un cerc cu bordură.

În partea inferioară a armei de apărare se află gravată monograma regelui Matia, circumscrisă de un cerc prevăzut cu zimți. La mijlocul scutului este înfățișată scena în care Sfântul Gheorghe ucide balaurul. Marginile scutului sunt ornamentate de jur împrejur cu motive fitomorfe. Scutul se păstrează la Viena. Al doilea scut² (Fig. 2), de mai mici dimensiuni, a lui Matia Corvin, are următoarea înfățișare. În mijlocul armei de apărare se găsește stema Ungariei: scut scartelat având în cartierele sale piesele: în unu cele opt brâuri, în doi leul rampant orientat spre dextra, în trei capetele de panteră încoronate și dispuse 2:1, în patru crucea dublă așezată pe o colină; peste tot, în abis, scutul mai mic al familiei regale având corbul cu inel în plisc stând pe o cracă, iar în cantonul superior senestru o semilună și o stea. În jurul stemei ungare sunt figurate raze de soare, motive spiralice și fleuroane. În cele patru puncte ale armei de apărare, adică: sus, jos, la dreapta și la stânga există gravată câte o stemă, aceste patru steme diferite între ele nefiind importante în demersul nostru.

În jurul imaginii descrise de mai sus se desfășoară legenda: „ALMA DEI GENITRIX MARIA INTERPELLE PRO REGE MATHIA „>. Între cuvintele legendei apar figurații fitomorfe.

Scutul original se păstrează la Paris, iar copia acestuia la Muzeul Național din Budapesta. În continuare ne vom ocupa de alte câteva reprezentări ale corbului cu inel în cioc, realizate în timpul lui Iancu de Hunedoara și a lui Matia Corvin.

Din vremea voievodului Transilvaniei și guvernator al Ungariei ne-a parvenit un portret care o înfățișează pe soția sa Elisabeta Szilágyi, mai exact bustul acesteia. Portretul de formă ovală are în partea sa inferioară un scut circular care are în interiorul lui un cap de corb ținând în cioc un inel, orientat înspre dreapta. Sub capul păsării se află semiluna având orientarea spre stânga, străpunsă de o săgeată cu vârful la dextra. Împrejurul acestor elemente se găsesc o serie de ornamentații³. (Fig.3) Prezența capului de corb în această stemă a Elisabetei se explică printr-un transfer de elemente din stema soțului care a avut loc după căsătorirea ei cu Iancu de Hunedoara. Corbul cu inel în cioc a fost inclus și în marele sigiliu atârnat, iconografic și monumental, al regelui Matia Corvin⁴, fapt normal datorită înaltei poziții ocupate de deținătorul acestui însemn.

În centrul marelui sigiliu atârnat este înfățișat încoronat regele Matia șezând pe tron. În mâna dreaptă posedă un sceptru, iar în cea stângă cunoscutul glob crucifer. În planul secund, în dreapta și în stânga tronului, ca și deasupra sa este figurată o clădire construită în stil gotic. De o parte și de alta a scaunului regal se găsesc câte trei steme. Sub tron este reprezentat scutul care poartă în câmpul său corbul cu inel în plisc, orientat spre dextra. Acest blazon este pus peste linia cercului care circumscribează întreaga imagine, vârful său inferior ajungând până la marginea sigiliului. Cercul este depășit și în partea de sus a pecetei, de către edificiul menționat mai sus. Între cerc și margine (exergă) este inscripționată legenda: < Sigillum maiestatis Matthie Dei gratia Hungari(a)e Dalmaci(a)e Croaci(ae) Ram(a)e Servi(a)e Gallici(a)e Lodomeri(a)e Commani(a)e Bulgari(a)eq(ue) regis>. (Fig. 4)

¹ Jozsef Szalay, Lajos Baróti, A magyar nemzet története, II. kötet, Budapesta, 1896, p. 253.

² Ibidem, p. 279.

³ Lajos Mangold, Cyril Horváth și alții, Világtörténelem. Tolnai történelme. A Középkor története, II. A Keresztes háborúktól a Renaissance koráig, Budapesta, 1910, p. 263.

⁴ J. Szalay, L. Baróti, op. cit., p. 241

În timpul domniei lui Matia Corvin blazonul familiei sale a apărut imprimat și pe cărți. Un exemplu în acest sens este compoziția heraldică din „Cronica” lui I. Thuróczi tipărită la Augsburg în anul 1488⁵. (Fig.5) Această compoziție este de formă circulară și conține zece steme.

În cercul interior se află două scuturi accolte timbrate de o coroană regală închisă ornamentată, de aur. Ambele ecusoane sunt sfertuite. Cel din dextra reprezintă stema Ungariei din acea vreme: în cartierul întâi crucea dublă apostolică așezată pe o movilă trilobată, în al doilea cartier cele opt brăuri, în cartierul trei un leu rampant orientat spre senestra, iar în ultimul cartier corbul figurat negru ținând un inel în plisc, stând pe o cracă desfrunzită și orientat spre stânga. Scutul din senestra este blazonul reginei Beatrix, soția lui Matia Corvin, în care se găsesc elemente ale stemei regale din Napoli, regina fiind originară de aici.

Între cercul interior și cercul exterior sunt anexate un număr de opt steme: deasupra coroanei regale avem blazonul Cehiei, apoi urmează în sensul deplasării acelor de ceasornic însemne heraldice desemnând în ordine: Luxemburg, Luzația, Moravia, Galiția, Austria, Dalmația și Cumania. Stemele au partea inferioară rotunjită, iar cele două colțuri puțin ascuțite.

O reprezentare de prim ordin a blazonului Corvineștilor se găsește pe pagina de titlu a unui codex corvinian scris în limba latină, păstrat la Biblioteca Muzeului Național din capitala Ungariei⁶. Pe această foaie de titlu unde începe „Prefața la Comentariul Sfântului Ieronim la Epistola Sfântului Apostol Pavel către galateni”, printre miniaturile din margine realizate în culori, corbul cu inel în cioc apare de două ori: odată în partea de sus a paginii, iar apoi în cea de jos.

Stema de deasupra are următoarele caracteristici: scut având câmpul albastru prevăzut cu un corb maro aproape negru, orientat spre dextra, stând pe o creangă de aur și ținând în cioc un inel de metal identic. Stema este circumscrisă de un cerc de aur susținut de doi îngerași.

Stema din partea inferioară a paginii, care este cea a Ungariei, are următoarea înfățișare: scut scartelat, în primul cartier având opt brăuri alternând argint și roșu, în cartierul doi pe fond roșu crucea apostolică dublă de argint așezată pe un pisc trilobat verde, în cartierul al treilea, pe albastru, trei capete de panteră de aur purtând fiecare câte o coroană de același metal, dispuse 2:1 și în cel din urmă cartier, în câmp de culoare roșie, un leu de argint rampant orientat spre dreapta, purtând o coroană de aur. Peste tot este plasat un scut mai mic în care observăm pe albastru, orientat spre dextra, binecunoscutul corb cu inel de aur în plisc care stă pe o ramură tot de aur. Corbul este colorat în culoarea maro. Timbrul scutului este o coroană regală deschisă de aur, bătută cu pietre prețioase. Scutul este susținut de patru îngerași, câte doi de fiecare parte. Toată compoziția este inclusă în două cercuri de aur situate unul lângă celălalt. Însemnele heraldice, ca de altfel toată miniatura, sunt executate în mod deosebit, artistul sau artiștii care le-au realizat fiind adevărați specialiști în domeniu.

⁵ Ibidem, p.397.

⁶ Ibidem, planșa I.

Fig. 1. Scut al lui Matia Corvin, regele Ungariei

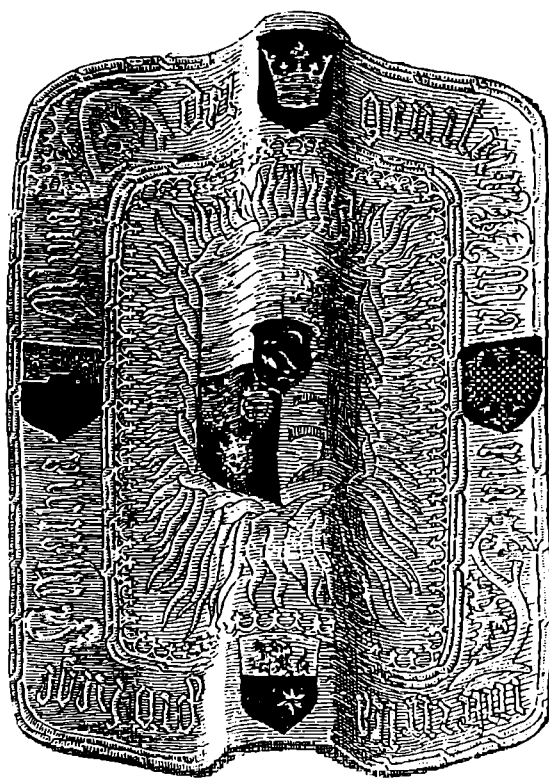

Fig. 2. Alt scut al aceluiași rege al Ungariei

Fig. 3. Elisabeta Szilágyi, soția lui Iancu de Hunedoara

Fig. 4. Marele sigiliu al regelui Matia Corvin

Fig. 5. Corbul cu inel în cioc în „Cronica” lui I. Thuróczi editată în Augsburg (1488)

SOME UNPRECEDENTED REPRESENTATIONS OF THE ARMS OF IANCU DE HUNEDOARA

Summary

The arms of Corvin were engraved of the defense military equipment in combat, that is shields belonging to the Hungary king, Matia Corvin.

The arms with a raven were also introduced in the field of the great seal of the same king, the monumental and iconographic seal.

In the same times of the king Matia Corvin, the arms of his family will also be printed on books, such as „Cronica” of I. Thuróczi edited in Augsburg (1488) and a Corvinian „Codex” written in Latin language.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS:

Fig. 1. A shield of Matia Corvin, the king of Hungary

Fig. 2. Another shield of the same king of Hungary

Fig. 3. Elisabeta Szilágyi, the wife of Iancu de Hunedoara

Fig. 4. The great seal of the king Matia Corvin

Fig. 5. The raven with a ring in its beak in „Cronica” of I. Thuróczi edited in Augsburg (1488).

PRINCIPIUL CONFESIONAL ÎN MODELUL SOCIO - ECONOMIC MEDIEVAL. SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA SITUAȚIEI DIN SĂLAJ

Elena Muscă

Studiul reglementărilor privind organizarea internă și funcționarea breslelor ilustrează diferențele intervenite în principiile de organizare și funcționare în cazul diferitelor meșteșuguri. Constatăm cât de rigid era sistemul de breaslă în perioada secolului al XVII-lea și evoluția lui ulterioară spre relaxare, determinată de schimbările economice și politice survenite până în secolul al XIX-lea, când reglementările au fost concepute mai flexibile. Regulile după care se dezvoltau organizațiile meșteșugarilor erau cuprinse în **statute**, documentul de bază pentru organizarea și conducerea întregii activități a celor care practicau o anumită meserie. Regulamentele erau absolut necesare într-un sistem de tip feudal, care căuta să se protejeze împotriva imixtiunilor din afară. În statute se asigurau prioritățile față de meșterii străini, se acordau privilegii din partea conducerii locale, guvernului principatului Transilvania sau a curții regale din Ungaria. De-a lungul timpului, odată cu schimbările în planul politic, se cer reînnoirile privilegiilor sau chiar, după caz, acordarea unor privilegii noi.

Paradoxal, în secolele XVIII - XIX, în timp ce producția meșteșugărească din statele Europei de Apus este tot mai mult abandonată în favoarea producției de fabrică, care se generalizează, în Transilvania breslele au cunoscut o nouă perioadă de înflorire. Este o perioadă în care numărul breslelor crește datorită diversificării meseriilor din fiecare branșă. Se desprind curelarii de cojocari și de tăbăcari, apar producătorii de îmbrăcăminte din postav (sumănarii sau gubarii, cum erau denumiți în Zalău). Fiecare statut emis cu ocazia înființării unei noi asociații cuprinde reglementările referitoare la posibilitatea de a accede în rândul meșterilor organizați în sistemul asociativ.

Ce se întâmpla cu cei care nu îndeplineau condițiile de intrare în breaslă? Situația lor poate fi definită ca fiind o problemă de existență, deoarece meșterii care rămăneau în afara breslei în localitatea sau zona în care își exercitau profesiunea, nu aveau acces la sursele de materii prime, la funcționarea legală a anului atelier în care să folosească forța de muncă specializată și să pregătească noi meșteri, nu aveau acces la piața de desfacere din localitatea respectivă și din zona de influență a breslei sau asociației meșterilor similari. Statutele conțineau prevederi exprese, explicite și stricte referitoare la calitățile pe care trebuia să le îndeplinească meșterul care solicita intrarea în breaslă, prevederi care nu puteau fi nicidecum încălcate.

Astfel, în anul 1650, la 25 martie, cancelaria princiară din Alba Iulia a emis regulamentul breslei cizmarilor din Zalău, promulgat de către principele Gheorghe Rákoczy. Printre documentele acestei bresle, care se păstrează în arhiva muzeului din Zalău, există o copie a regulamentului, legalizat în anul 1715 de către Notariatul din Cluj. Documentul legalizat a fost sigilat cu un sigiliu din ceară galbenă, care a fost lipită de hârtie, acum distrus. Redăm în rândurile care urmează, în rezumat, prevederile acestui statut care nu a fost publicat până acum:

Art. 1. Magistratii, conducătorii breslei cizmarilor vor fi schimbați la conducere după principiul naționalității, din doi în doi ani, așa cum se obișnuiește în toate celelalte bresle din acest oraș. Adică, dacă starostele breslei pe timpul a doi ani a fost sas, următorul trebuie să fie maghiar. (Nu se amintește posibilitatea ca starostele să fie, eventual, de altă naționalitate, n.n.)

Art. 2. Cine respinge o funcție care i s-a acordat prin votul adunării va fi pedepsit.

Art. 3. Cine vrea să fie primit în breaslă, din localitate sau de oriunde altundeva ar fi, trebuie să se prezinte la casa conducătorilor breslei cu un act care să dovedească naționalitatea, cu un certificat de meserie și de bună purtare și să documenteze dacă este om liber sau este iobag¹.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, paralel cu fenomenul de destrămare a feudalismului, s-au petrecut schimbări radicale în viața satelor și a meșteșugarilor de la orașe. Ca urmare a dezvoltării tehnicii agrare, s-a format la sate o nouă piață de desfacere pentru produsele meșteșugărești. În consecință, s-au înmulțit meseriile din orașe, unde sistemul de breaslă se menținea în vigoare, dar a intrat într-o evidentă perioadă de destrămare².

¹ Regulamentul breslei cizmarilor, în colecția MIAZ, fond Bresle.

² Șt. Pascu, Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea, București, 1954.

În anul 1851, Carol Von Schwarzenberg a dat o dispoziție provizorie prin intermediul căreia a desființat unele din privilegiile breslelor, iar în anul 1872, prin ordin ministerial, se desființează breslele și apar corporațiile meșteșugărești. În sistem asociativ, organizațiile meșteșugarilor au existat până în anul 1945 și apoi s-au transformat în cooperative meșteșugărești, care există și astăzi. Pe baza legii din 1872 s-au format în Zalău mai multe asociații meșteșugărești care, deși au preluat unele tradiții și averea breslelor tradiționale, au adus inovații în modul lor de organizare și funcționare. Acestea nu mai sunt instituții închise, ci tind să devină instituții organizate pe principii de tip capitalist, cu propriul capital și liberă concurență în ceea ce privește exploatarea muncii calfelor și ucenicilor. Prevederile statutare sunt mult mai largi decât cele ale breslelor. Dispozițiile generale prevăd următoarele:

Art. 1. Nimeni, fără deosebire de religie sau naționalitate sau proveniență socială, nu poate fi exclus de la învățarea unei meserii sau a practicării comerțului.

Art. 2. În toate ramurile comerțului și industriei va fi în vigoare principiul liberei concurențe, astfel că cei care întrunesc condițiile legale, dovedind, și totodată având intenții legale pentru aceasta, nu vor putea fi trași la răspundere dacă au provocat, prin concurență, pagubă unor comercianți sau industriași³.

Se observă ieșirea din închistarea anterioară și se recunoaște existența meșterilor neorganizați în breaslă și dreptul lor de a-și practica meseria. Acestora nu li se mai poate interzice parțicarea meșteșugului, dar se mai păstrează interdicția de intrare în breaslă pentru ucenicii și calfele care se pregătesc sub îndrumarea lor. Se renunță și la monopolul absolut al apartenenței religioase și, implicit, al apartenenței etnice (sași și maghiari), ceea ce presupune că tinerii de naționalitate română și religie greco-catolică pot fi primiți în ucenicie de către meșterii breslași. În general, aceste schimbări s-au petrecut după ce în interiorul sistemului de breaslă au avut loc adevărate contorsiuni de organizare și, mai ales, de schimbare a mentalității. Spre exemplificare, în ceea ce privește regulamentul de funcționare al breslei gubarilor, există posibilitatea ca ea să fie condusă pe o durată determinată, de un an, de către văduva meșterului, și ea trebuie să fie ajutată de ceilalți meșteri. Este o posibilitate creată de specificul meseriei, care era practică și de femei întrucât torsul lânii, țesutul postavului, croitul și cusutul sumanelor (așa-numita *gubă* în limbajul zăläuanilor) era, prin tradiție, o îndeletnicire a femeilor. În acest caz, avem de-a face și cu o atitudine nediscriminatorie între sexe⁴.

Extrem de interesantă este și mentalitatea referitoare la botezul copiilor din comunitățile de meșteșugari. Din anul 1852 datează un certificat de naștere al copilului unui meșter (probabil tăbăcar, deoarece se afla în lada breslei tăbăcarilor), care era, totodată, și certificat eliberat după botez.

Anul nașterii, ziua, luna	Cine i-a făcut botezul catolic (sau reformat)	Data botezului	Părinți	Cine sunt aceștia (conf., ocupația)	Nași
1852, aprilie, 5 (sâmbătă)	Puzu Sandor înlocuitor de preot	la 7 ani cu nume de Gyula	Hajdu Jozsef Fatias Maria	gr.catolic, meșter gr.catolic, om	Has Jozsef Majoros Maria

Dincolo de terminologia acestui formular, datorată primei jumătăți a secolului al XIX-lea, certificatul acesta cuprinde o sumedenie de informații. În primul rând, constatăm faptul că este vorba de parohia catolică din Zalău care a eliberat formularul, deși nu este exclus nici preotul reformat din rubricatură (populația catolică a orașului Zalău era numeroasă). După cum se vede din rubrica aferentă datei botezului, vârsta copilului era de 7 ani, deci certificatul de față a fost eliberat în anul 1859. Botezul nu se făcea în mod obligatoriu, imediat după naștere sau la câteva luni, decât în cazul în care copilul era grav bolnav, și era recomandabil să nu decedeze păgân, adică nebotezat. Apoi, părinții erau trecuți cu numele, ocupația și confesiunea fiecăruia. Interesant este faptul că tatăl, Hajdu Joszef (cu certitudine Haidu Iosif), era greco catolic, deci român, dar meșter al breslei. Aceasta ne duce cu gândul la schimbări, care erau deja palpabile în anul 1859, anul eliberării acestui certificat și al îndeplinirii ritualului sacru al botezului, prin care pruncul - probabil Ioan - a devenit creștin. Cât despre mamă, aceasta era "om" ca ocupație, definiție

³ Regulamentul general, colecția MIAZ, fond Bresle, nr. inv. 45, p. 3.

⁴ Regulamentul breslei gubarilor, 1822, colecția MIAZ, fond Bresle, nr. inv. 1, p. 5

care ar putea fi considerată hilară dar care era frecventă pentru epocile pe care le-a traversat societatea omenească⁵.

La începutul secolului al XIX-lea conducerile breslelor au luat măsura antieconomică de a reduce numărul meșterilor. Repercursiunea antisocială a acestei măsuri a fost mai puternică decât s-ar fi putut prevedea. Meșteșugarii care nu au mai găsit de lucru în oraș ca urmare a scoaterii lor din breaslă, au plecat la sate. Ei erau calificați de ceilalți meșteșugari drept "cârpaci", dar puteau să-și practice meseria, să asigure existența familiei și făceau o reală concurență breslelor. Spiritul retrograd al conducerilor breslelor a mers până la interzicerea oricărei înoini de ordin tehnic, măsură care a dus sistemul, în mod legic, la faliment.

În paralel, situația țăranilor români și a preoților lor era similară cu cea a orășenilor. Iată cum caracterizează Hitchins sistemul politic bazat pe diferențele socio-confesionale: "Această conducere bisericească își avea rădăcinile în structura medievală a Transilvaniei care, din secolele al XV-lea și al XVI-lea, au exclus efectiv pe români din dietă și din celelalte consilii superioare ale statului din cauza condiției lor modeste și a credinței lor(s.n.).

Într-un sistem social dominat de către nobilime și marea burghezie și de către Bisericile Romano-Catolică și Protestante nu era loc între cei aleși pentru țăranii ortodocși. În secolul al XVII-lea discriminarea socială și religioasă era îmbinată cu antagonisme naționale, căci nobilimea maghiară și clasa mijlocie germano-săsească deveneau tot mai conștiente de amenințarea ce o reprezenta pentru hegemonia lor populația românească în continuă creștere⁶. O problemă de importanță capitală pentru românii din Transilvania a fost aceea a formării și dezvoltării conștiinței naționale. Aceasta nu putea fi realizată decât de o elită culturală românească, elită intelectuală care să poată acționa în egală măsură în orașele transilvănene, dar mai ales în lumea rurală, propenderent populată de români. Același autor citat mai sus menționează referitor la modalitatea de ridicare a conștiinței naționale a românilor: "Unirea s-a dovedit a fi un important punct de cotitură în dezvoltarea românilor, nu așa de mult în aplicarea ei strict religioasă, cât mai ales prin consecințele ei culturale și politice de lungă durată. În primul rând ea a pus bazele mișcării politice românești din Transilvania. Curtea, în mare parte datorită opoziției ferme a stărilor transilvănene, s-a dovedit incapabilă să-și îndeplinească promisiunile de egalitate făcute uniților... În această mișcare politică era implicată îndeaproape o elită intelectuală din rândul clerului unit, care datora formarea ei în mare parte privilegiilor educaționale posibile datorită unirii⁷.

Înainte de 1699, situația clerului ortodox din Transilvania era

doar cu puțin diferită de cea a țăranilor iobagi. În satele din comitatele sălăjene preoții erau situați în categoria oamenilor liberi, dar familiile lor făceau parte din categoria iobagilor. În ceea ce privește obligațiile lor față de stat, academicianul David Prodan consemnează următoarele: "Decretele primilor regi vorbesc numai despre obligativitatea oamenilor liberi sau eliberați, a **preoților** și a abaților sau a oricăror purtători de slujbe care lucrează pământ sau vie în hotarul vreunei biserici⁸. Din anul 1481 se stabilesc și unele interdicții privind afurisenia pe care preoții o puteau arunca asupra familiilor nobiliare în cazul în care aceștia erau pedepsiți pentru neplata dijmelor, ceea ce înseamnă că astfel de cazuri erau atât de frecvente, încât a fost necesară promulgarea unei legi pentru stăvilirea acestui fenomen. Totodată, " Art. 7 din 1481 hotărăște ca dijmuitorii de acum încolo să nu mai fie găzduiți la juzi, ci la plebanii (preoții) satelor⁹.

După ce s-a încercat statomicirea unei dijme senioriale pe mierea de albine, dijmă care a fost anulată, se mai adaugă o scutire în anul 1498, dată de către Ladislau II, care prevedea să nu se ia vamă pentru bunurile cumpărate de nobili, preoți și călugări precum și de către oamenii lor¹⁰. În anul 1538, dieta Transilvaniei a hotărât ca oamenii, indiferent că sunt libertini, slugi, juzi, cneji români, **preoți**, morari, maieri să plătească darea de 1 florin¹¹. Pe domeniul Cehului, în localitatea Sălsig preotul este înscris în conscripția urbarială ca fiind libert, și uneori sunt specificate și obligațiile pe care preoții le au față de nobil sau stat. În ceea ce privește darurile, ele erau colectate și de la preoții români. "În 1566 la Bicz citim că

⁵ Certificat de botez, Colecția MIAZ, fond Bresle, nr. inv. 27

⁶ K. Hitchins, Ortodoxie și naționalitate, București, 1995, p. 22

⁷ Ibidem, p. 22 - 23

⁸ D. Prodan, Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea, vol. I, București, 1967, p. 28

⁹ Ibidem, p. 51

¹⁰ Ibidem, p. 96

¹¹ Ibidem, p. 414

preotul Teodor (Theodorus Sacerdos) trebuie să dea anual o pătură (lodicem) pentru care Gheorghe Báthory lua 1,25 fl. La Bârsăul de Sus preotul Ion Pop e trecut între libertini. Tot o pătură trebuia să dea și preotul din Asuajul de Sus. În 1569 obligația însă e înregistrată ca generală, pentru toți preoții români, fiecare trebuind să dea o pătură mare sau pentru ea 1,25 fl., cât lua Gh. Báthory¹². Păturile erau cerute, în general, pentru folosul trupelor militare care staționau în cetăți.

Să evaluăm puțin acest material arhivistic al breslelor, și al economiei rurale, care este în mod indirect, o sursă de documentare pentru meșteșugurile sătești, deoarece numeroasele reclamații și petiții înaintate organismelor ierarhic superioare de către meșteșugarii urbani organizați în bresle, ca și interdicțiile pe care aceștia le obțineau în defavoarea meșteșugarilor de la sate, ne dau unele date despre existența meșterilor țărani sau a meșterilor emigrați de la orașe la sate, din anumite motive:

- conservatorismul sistemului de breaslă
- slaba posibilitate de avansare în interiorul breslei

- sistemul discriminativ pe baza apartenenței confesionale și, mai târziu, pe baza principiului naționalității, ceea ce excludea din primire posibilitatea românilor de a învăța meserii în mos legal și de a practica un meșteșug în cadrul sistemului instituționalizat în Transilvania. Situația a fost cu atât mai gravă pentru economia localităților românești cu cât sistemul a funcționat până în epoca noastră și a contribuit din plin la pauperizarea meșterilor români în unele perioade. Găsim, deasemenea, informații despre natura meseriilor practicate la sate, despre sursele de aprovizionare cu materii prime, descrieri ale produselor finite și date despre piața de desfacere. Lupta continuă desfășurată de bresle pentru menținerea privilegiilor și împotriva meseriașilor de la sate, atestă potențialul pericol pe care aceștia îl reprezentau. Măsurile de precauțiune luate de către breslașii din oraș, enunțate clar în statutele din secolul al XIX-lea sau amendamentele obținute atunci când aceste se impuneau, subliniază importanța mereu crescândă pe care o aveau meșteșugurile sătești. Evident, rezultatele obținute prin studiul de față, după explicația și evaluarea activității realizate, reduc încă puțin din entropia sistemului. Valorizarea concluziilor rezultate din acest studiu s-a realizat deja, parțial, prin publicarea unor aspecte în revistele de specialitate.

În ce privește abordarea instrumentelor de lucru, am adoptat cercetarea critică a izvoarelor meșteșugurilor sălăjene și a conscripțiilor sătești, așa cum au fost publicate. Aceste izvoare au fost, în cea mai mare parte, documentele existente din arhivele breslelor. Conținutul lor este extrem de variabil și oferă informații extrem de variate, de la practicarea meșteșugului propriu-zis și de la cuantumul dărilor, la chestiuni de ordin social și mental. Hermeneutica informațiilor stă mărturie despre obiectivitatea noastră în demersul pe care ni l-am propus, acela de a căuta adevărul asupra trecutului.

¹² Ibidem, vol. II, București, 1968, p. 203

THE RELIGIOUS PROBLEM ABOUT THE HANDICRAFTS AND THE ROMANIAN PRIESTS' RIGHTS

Summary

The inhabitants of Zalău town have always been preoccupied by agriculture, especially by cultivating grape-vine. Due to the fact that it represented "the entrance gate to Transylvania", a place where the armies were always passing through, during Middle Age always existed the threaten that the town would remain without inhabitants. To avoid this fact, towns people were given favors for developing own activities - handicrafts and winery, and for merchandise sale in Transylvania. The handicrafts was organized in trade (e.g. trade boxes), and they were received in these associations about their confession: the catholic, unitarian, lutheran and reformat religions, but not orthodox or grek-catholic. The orthodox priests weren't settled the possession of meadows, hay fields, and forests and they have to work or to pay every year for aristocrats. This innship right has been restricted and the increasing of the duties led to the poverty of the peasants and the ruin of their households.

The 2nd half of the 18th century and the first half of 19th century represent a period of radical changes in the life of villages but also towns and cities craftsmen, along with feudalism dissolving phenomenon. The process began in 19th century when even more restrictions had been introduced by law regarding the promotion of trade journeymen. The decree accepted the grek-catholic handicraftsmen in the association. In 20th century, trades' place was taken by handicrafts cooperatives that suited systems evolution process of that moment, and disappeared the problem of religion.

Transilvania oferă din plin condițiile necesare începând cu prezența unor nisipuri de cuarț suficient de pure, la bogăția inapreciabilă de păduri de foioase, în special carpen și fag; în zonele submontane necesare producerii sticlei. Aceasta face ca în principalele văi ale Carpaților Orientali, Meridionali și Apuseni să întâlnim încă de timpuriu locuri unde se producea și prelucra sticla "glăjăriile" sau "hutele".

Începuturile producerii sticlei și a meșteșugului sticlăritului din Transilvania este greu de stabilit întrucât primele documente care atestă prezența sticle, a sticlarilor și a meșteșugului se referă în exclusivitate la meșterii sticlari (vytripari, geamgii) și nu menționează dacă sticla este produsă în glăjării autohtone vechi sau mai nou construite în țară sau este produsă și adusă de undeva din străinătate. Atunci când se referă la o glăjărie anume fac greșeala de a considera și consemna de cele mai multe ori momentele când se realizează reparații și refaceri la instalații și clădiri care se produc în decursul anilor, precum și mutarea locului de funcționare a hutei dintr-o parte a hotarului în alta a localității sau în hotarul altei localități apropiate prin ridicarea unei hute noi ca date de înființare a acesteia generând convingerea că una și aceeași glăjărie a fost înființată la date diferite. La fel se întâmplă și în cazul când glăjăria își schimbă, din anumite motive proprietarul, noul proprietar fiind considerat fondatorul ei, iar data preluării de către acesta ca dată de înființare.

Clarificarea problemei este posibilă atunci când studiul documentelor de arhivă este completat de o amplă și amănunțită cercetare arheologică care poate surprinde aspecte ce nu au fost sesizate de către documente capabile să confirme sau să infirme informațiile scrise.

Materialele documentare folosite pentru elucidarea problemei privind înființarea glăjăriilor sunt alcătuite din: conscripții, urbarii și inventare parțiale sau totale ale domeniilor feudale, registre de socoteli anuale (*rationes*), matricole și socoteli ale unor biserici și mănăstiri, inventare ale glăjăriilor, jurnale economice, corespondență purtată între proprietari de domenii feudale pe vatra cărora ființează glăjăriile cu administratorii lor constituite în fonduri familiale și alte acte păstrate în mari arhive din țară și din străinătate¹, cât și din cronici și articole de presă. Mai este folosită și literatura referitoare la studiul glăjăriilor din secolele XVII-XIX constând din monografii cu caracter general sau special referitoare la istoria sticlei și meșteșugului sticlăritului apărute în secolele trecute și în zilele noastre. Aceste se referă la așezarea geografică, înzestrarea tehnică, producția realizată și desfacerea sortimentelor de sticlă fabricate, cât și la forța de muncă folosită în glăjării.

Referitor la teza unde și când s-a întemeiat prima glăjărie în Transilvania, Sándor Takáts² arată că, pe de o parte documentele amintesc la Făgăraș o glăjărie încă din anul 1602, despre vechimea căreia, din lipsă de alte surse, nu ne putem pronunța, cu atât mai mult cu cât înscrisurile nu specifică dacă este vorba de localitatea Făgăraș, de domeniul sau districtul Făgăraș. Acest toponimic apare în documentele ulterioare asociat cu cel al domeniilor Comana și Porumbacu. Pe de altă parte afirmă că Arpașul are în secolele XVI-XVIII (1541-1715) o industrie de sticlă dezvoltată, în timp ce literatura de specialitate de mai târziu consemnează că cea mai veche atestare a glăjăriei de la Arpașul de Sus datează din anul 1738³, ea fiind considerată ca fondată de un membru al familiei Fleissig, ceea ce contrazice realitatea creând confuzii. Adevărul se află undeva la mijloc deoarece așa cum remarcă cercetătoarea clujeană, Magdalena Bunta care face referiri la documente provenind din arhiva familiei Teleki, glăjăria este amintită prima dată în anul 1715. În aceeași situație se află și glăjăria de la Tâlmăciu care este amintită în lucrarea lui A. Scheiner⁴ ca fiind înființată în anul 1614 de către un oarecare Stokart, dar neexistând și alte documente nu ne putem pronunța nici asupra anului înființării, nici asupra existenței ei la acea dată și nici mai târziu.

¹ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Cluj-Napoca. Arhivele orașului Cluj-Napoca (AN. DJCN. AOCN); Arhivele Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca (Arh. Acad. Rom. Fil. CN); Biblioteca Filialei Academiei Cluj-Napoca. Arhiva Istorică. Colecția Generală. (BFA. CN. Al. CG.); Arhivele Naționale. Direcția Județeană Sibiu (AN. DJS.); Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov (AN.DJB); Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bihor Oradea (AN.DJBO); Arhivele Statului Budapesta. Arhiva Fiscală a Transilvaniei. Arhiva Conventului Cluj-Mănăstur (ASBp. AFTr. ACC-M).

² Sándor Takáts, Magyar úveg, magyar üvegesegek, în Szazadok, 41, 1907, p. 635-636.

³ J. Bielz, Kunstgewerbe der Siebenbürger Sachsen, Manuskript, Brukenthalbibliothek, Hermannstadt, cca. 1946-1948, p. 69 (în continuare J. Bielz, Kunstgewerbe).

⁴ A. Scheiner, Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert, în Archiv des vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1933, Bd. 47 p. 19.

Atât în cazul glăjăriei de la Făgăraș, cât și a celei de la Tâlmaci singura modalitate de a dovedi existența lor este realizarea unor cercetări arheologice, la început de suprafață pentru a identifica locul unde au funcționat, iar mai apoi, cercetări arheologice sistematice pentru a stabili vechimea și durată de funcționare a lor, precum și eventuale transformări produse în decursul anilor la instalații, cât și eventualele schimbări ale locului de funcționare a acestora. Referitor la glăjăria de la Tâlmaci trebuie să menționăm faptul că, nici tradiția, nici toponimia locală și nici cercetările de suprafață întreprinse de noi nu au lămurit problema.

Teza referitoare la prezența sticlei în Transilvania încă din secolul al-XVI-lea este susținută atât de datele consemnate în socotelile bisericesti care evidențiază faptul că în orașe existau deja la 1540 case cu ferestre cu geamuri⁵ ce ne conduc la concluzia plasării începutului producției de sticlă, în special de geamuri spre mijlocul secolului al XVI-lea, la care se adaugă spre mijlocul secolului al-XVII-lea și producția de sticle și pahare, cât și de faptul că cele mai vechi glăjării despre a căror existență și funcționare se cunosc o serie de izvoare relativ bogate, au fost în Țara Făgărașului pe domeniile Porumbacu și Comana⁶.

Din Cronica lui Georg Kraus reiese că producția sticlei la Porumbacu își datorează obârșia principelui Gabriel Bethlen (1613-1629), care "a poruncit în anul 1625-1626 să fie aduși din Veneția, și anume Murano, iscusiți meșteri sticlari italieni care au făcut cristal la Forembach (Porumbacu) în Țara Făgărașului⁷. După moartea principelui la 15 noiembrie 1629, aceștia "au fost prost ținuti" motiv care a făcut ca ei să se întoarcă la Veneția unde, în anul 1630, cronicarul a stat de vorbă cu ei de mai multe ori⁸.

Informația a fost preluată de către R. Csallner și folosită în lucrarea publicată de el cu câteva decenii în urmă⁹ și de cercetătoarea clujeană Magdalena Bunta¹⁰, utilizând-o în studiul publicat în revista Acta Musei Napocensis din 1980. Cu acest prilej autoarea menționează existența unei glăjării și începutul prelucrării sticlei la Porumbacu deja în primii ani ai deceniului trei al secolului al XVII-lea, cel mai târziu la 1621-1622, socotind necesari aproximativ doi ani pentru începerea lucrărilor de către sticlarii veniți din Murano¹¹. Opinia sa este confirmată, după cum relatează autoarea, de o însemnare păstrată în Registrul de socoteli al orașului Cluj, din care rezultă că "la 13 ianuarie 1624 sosesc la Cluj din Țara Făgărașului trimișii lui Gabriel Bethlen (două persoane) cu sticla Măriei Sale intenționând să o vândă"¹². Autoarei lucrării nu i se pare verosimil ca angajații principelui să fi sosit la Cluj spre a vinde sticlă adusă de undeva din străinătate, ci mai degrabă sticlă produsă deja la Porumbacu (sau Comana?). Cercetătoarea merge mai departe cu supozițiile susținând că, de vreme ce în ianuarie 1624 exista deja un stoc, pentru care renta parcurgerea drumului până la Cluj și riscul transportului anevoios al sticlei, producția "va fi fost începută cu câțiva ani înainte de 13 ianuarie 1624, cel puțin cu doi trei ani"¹³. În același timp consideră că vânzarea sticlei la Cluj de către trimișii principelui indică și faptul că înființarea sticlăriei la Porumbacu nu a urmărit în exclusivitate satisfacerea curții princiare ci, dimpotrivă prin înființarea obiectivului se urmărea și valorificarea posibilităților oferite de unele materii prime existente pe domeniul princiar (fiscal), în vederea realizării unui venit sporit de pe urma domeniului¹⁴.

Pe de altă parte este vorba de dorința de încetățenire, sau impulsioneare a unor preocupări de pe bazele acelor tradiții de excepție pe care le reprezintă producția sticlei din Veneția¹⁵. Aducerea sticlărilor italieni și obiectivul sticlăriei la Porumbacu, se înscriu în cadrul planurilor de politică economică a lui Gabriel Bethlen. Urbanile și inventarele celor două domenii datând din 1 februarie 1632 dovedesc existența concomitentă a două hute de sticlă în hotarul satului Porumbacu de Sus, respectiv la Comana

⁵ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69.

⁶ D. Prodan, Liviu Ursuțiu, Marieta Ursuțiu, Urbanile Țării Făgărașului, vol. I (1601-1650), București, 1970; vol. II (1651-1680), 1976 (în continuare Urb. Făg., vol. I sau II).

⁷ Georg Kraus, Cronica Transilvaniei (1608-1665), (Traducere și studiu introductiv de G. Duzinchevici și E. Rus-Mârza), București, 1956, p. 46.

⁸ Ibidem.

⁹ R. Chailner, in Quellenbuch zur vaterländischen Geschichte, Hermannstadt, 1922, 2 Aufl., p. 90.

¹⁰ Magdalena Bunta, Contribuții la studiul produselor artistice ale glăjăriei de la Porumbacu (sec. XVII-XVIII), in Acta MN XVII, 1980, p. 221 (în continuare Acta. MN).

¹¹ Ibidem.

¹² AN. DJCN. AOC. Socotelile orașului Cluj din anul 1624 (13 ianuarie), 16, XXIV, p. 9.

¹³ Magdalena Bunta Op. cit., p. 221.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

de Sus¹⁶. În perioada anilor 1632-1637 munca în aceste două glăjării se desfășoară în paralel, fapt ce face ca documentele să le menționeze deodată.

Inventarul domeniului Comana din 28 octombrie 1633 indică aici o hută de sticlă situată „la vreo jumătate de milă din sus de Comana pe vale”. „E sticlărie nou clădită, jumătate încă neacoperită. Cuptoarele sunt bune”, iar ca unelte de lucru se folosesc: un cârlig de fier pentru tras cărbunii, un alt cârlig mare de fier (vas horog), un fier mare de tăiat, o lingură mare din fier, un drug din fier, un cârlig de fier mai mic, șase tuburi de fier, șase vas ponterok és pelek, o borsilla de fier în formă de foarfecă, trei fiare pumnal (törvas), o foarfecă mică de fier, un ciocan, o formă de aramă pentru sticle, două cârlige de tras sticla, trei drugi de fier pentru gura cuptorului. Din sus de sat se află o moară de măcinat piatra cu două săgeți, cu fier de șteamp în cap și cu cerc de fier fiecare, două site și un ciur¹⁷. Lista „colonilor” domeniului Comana de Sus menționează aici trei sticlari (euges), numiți popular glăjari: Opre Voda (Uode), Oprea Pleșa și Buda Cikeria, iar în Cuciulata trei cenușari (hamu egeteö)¹⁸, care serveau desigur glăjăria cu potasă.

Conform urbariului din 3 iunie 1637 huta este prezentă acum și lucrează. Mai există și o moară de măcinat piatra cu o rotă și două săgeți. Urbariul mai indică la Comana de Sus șase sticlari scutiți de dări, în Cuciulata trei cenușari¹⁹, iar într-o totalizare apar acum 11 sticlari²⁰. Aceiași sticlari și aceeași moară sunt prezenți în urbariul din iulie 1637 iar lista iobagilor din Comana de Sus indică de data aceasta șapte sticlari, iar la Cuciulata patru cenușari²¹. În sumar sunt înscrși tot 11 sticlari²².

Din inventarul datat 9 decembrie 1648 reiese că huta este foarte dărăpănată, ușile sunt rele, pereții sunt proțâpiți, fundamentul este rău, acoperișul este dărăpănat de vechime. În interior există un cuptor de uscat sticla, stricat, crăpat, topitorul de sticlă cinci „oale (creuzete) netrebnice”, un cuptor de ars farfuriile (ochiurile) de sticlă având partea de jos rea, o cămară mică pentru ținut sticla un cuptor de prăjit cu temelia stricată. Mai există un jgheab pentru cernut cenușa, altul de ținut cenușa, un șteamp pentru cenușă. În jgheab se află vreo două găleti de cenușă pentru sticle. În continuare urbariul înșiră o serie de ustensile și instrumente de lucru. Este menționată iarăși moara de măcinat piatra²³. Sunt înregistrate 280 pahare mici poloneze, 35 pahare mici ascuțite, 50 sticle lungi, 128 ploști de apă, 106 ochiuri mari străvezii, 7080 ochiuri mici²⁴. Listele iobagilor din Comana de Sus indică pe maistrul Matei Sticlar (Eweges Mathe mester) iar în Cuciulata un cenușar (hamu egeteö) Stan Tudose.

Situația deplorabilă a clădirilor și a instalațiilor existentă în decembrie 1648 ne face să credem că activitatea a încetat aici definitiv la câțiva ani după 1648. Ipoteza noastră este confirmată și de faptul că din a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu mai avem știri care să ateste funcționarea ei, lipsind urbariile și inventarele domeniului din această perioadă, iar pe de altă parte jumalele economice păstrate de la Anna Bornemisza, întocmite între anii 1667-1680 nu conțin referiri la produsele de sticlă de la Comana²⁵.

Încetarea activității glăjăriei de la Comana după 1648 face ca începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea singura glăjărie care ființează, cu mici întreruperi, timp de aproape 270 de ani, până la sfârșitul secolului al XIX-lea să fie glăjăria de la Porumbacu de Sus. Ei i se vor alătura glăjăriile ce vor fi înființate începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea în sudul și sud-estul Transilvaniei pe care le vom prezenta la momentul potrivit.

Referitor la domeniul Porumbacu, din urbariul domeniului întocmit în anul 1632 aflăm că în hotarul satului Porumbacu de Sus este o glăjărie cu toate cele de trebuință. Lângă ea și „o moară de pisat piatra cu roată și două săgeți”²⁶.

Din anul 1633 până în anul 1637 nu s-a mai păstrat vreun inventar sau urbariu nici la Porumbacu de Sus. Ca urmare, nu mai avem informații despre huta de sticlă de aici.

Urbariul din 31 iulie 1637 indică la Porumbacu de Sus glăjăria care apare „ca începută să fie

¹⁶ Urb. Făg., I, p. 274, 283.

¹⁷ Ibidem, p. 314-315.

¹⁸ Ibidem, p. 307-308.

¹⁹ Ibidem, p. 452-457.

²⁰ Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle, II, 1898, p. 483 (în continuare Erd. Gt. Szemle).

²¹ Urb. Făg., I, p. 603-605.

²² Ibidem, p. 612.

²³ Ibidem, p. 937-938.

²⁴ Ibidem, p. 928.

²⁵ Cf. Szádeczki Béla, I Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói (1661-1690), Budapest, 1911, passim.

²⁶ Urb. Făg., I, p. 283.

clădită în locul celei vechi²⁷. În urbariu mai apar la Porumbacu de Sus un sticlar, în Cârțișoara unul, în sumar fiind menționați trei²⁸. Concluzia care se desprinde este că huta de aici a existat începând din primele decenii ale secolului al XVII-lea în anii 1633-1637, activitatea ei a stagnat revirimentul având loc la începutul deceniului al treilea al aceluiași secol ca umare a construirii în anul 1637 a hutei noi. Ținând cont de relatările cronicarului Georg Kraus se poate presupune că stagnarea producției la huta din Porumbacu, între anii 1633-1637, este legată de reîntoarcerea sticlarilor italieni la Murano, după moartea lui Gabriel Bethlen. Inventarul sumar din noiembrie 1642 menționează ca existente la huta din Porumbacu de Sus a nu mai puțin de 6200 ochiuri de sticlă, 80 ploști late și 400 pahare poloneze mijlocii²⁹.

Prezentarea cea mai completă a glăjăriei și a producției sale o face urbariul din 19 februarie 1648. Documentul de la început arată că la Porumbacu de Sus "din jos de sat" este o hută în care lucrează acum permanent doi sticlar nemți și doi sticlar români, cei din urmă numiți în limba maghiară "román üvegesk"³⁰. Lucrătorii români care apar în lista satului sunt Oprea Capas (Kapas), arzător de "freta" (freta egető) la sticlărie, Radul Glăjar și Ioan Spătar sticlar. Lor li se adaugă un sticlar din Sărata numit Toma Banci³¹.

Urbariul descrie în continuare amănunțit construcțiile și instalațiile hutei cu inventarul uneltelor și produselor existente la acea dată, pe baza cărora putem să reconstituim tehnica și tehnologia de lucru folosite în procesul de fabricație. Un loc aparte în descrierea glăjăriei îl ocupă încăperea pentru sticle situată într-un colț al sticlăriei. Ea este închisă cu scânduri având ușa cu lacăt. În interior sunt două polițe pentru ținut sticla pe care sunt rânduite mai multe forme de sticle: 553 ploști de sticlă de șapte tipuri, 629 pahare de patru tipuri, 15 cești mărunte, 20 căni cu toartă, 60 sticle mari cu toartă lungă (kotyogos hoszu száru), 19 mărunte, 225 cu toartă scurtă³². Lângă polițe se află un cuptor mic de cositorit construit din două părți, în partea de deasupra cu cinci pante mărunte.

De mare însemnătate este prezentarea glăjăriei din punct de vedere arhitectonic, fiind printre primele descrieri complete a unei glăjării din secolul al XVII-lea, păstrată până în prezent. Clădirea este din bârne pe unele locuri lipite, dar rău, fiind acoperită cu șindrilă "găurită pe alocuri, dar încă mai poate ține ceva". Într-un colț sunt descheiate pe mai multe locuri, "dar cum spun dregătorii pe vreo patru locuri le-au descheiat sticlarii". La cele două capete două uși "netrebnice" umblând pe țâțâni de lemn". Pe acoperișul (podul) sticlăriei sunt 8 scânduri de brad și 8 care de lemne de foc.

Ca instalații de producere a sticlei în clădire se găsesc două cuptoare. Unul pentru topit sticla, în jurul căruia lucrau patru lucrători care este fără acoperiș. Celălalt cuptor pentru ars "freta" și el este în stare bună. Lângă sticlărie există o casă mică din bârne acoperită cu paie - moară pentru sfărâmat piatra, cu roată cu două săgeți, jilip cu șteampuri, cu două săgeți fiecare, grindeul roții de apă și el cu cercuri și osii de fier la amândouă capetele. O albie din scânduri de fierăstrău pentru cernut piatra, în care există o găleată de piatră cernută. Aici se mai găsesc un ciur de piele în formă de sită și două site de cernut cenușa. Jgheburile de lemn din afara morii încă mai țin, și roata încă mai corespunde.

Sticlăria este închisă cu gard bun, "făcut numai în anul trecut" care trebuie doar să fie acoperit. În cele două capete ale gardului sunt două porți noi cu aripi umblând pe țâțâni de lemn³³. Urmează enumerarea uneltelor folosite la fabricarea sticlei existente la acea dată în dotarea hutei aparținând atât sticlarilor români, cât și sticlarilor nemți.

O nouă descriere a glăjăriei cu instrumentarul ei o găsim într-un document din anul 1649³⁴. Printre instrumentele de lucru sunt consemnate forme de sticlă confecționate din lemn și piatră. Inventarul mai cuprinde 4780 buc. sticlă de târg, 7900 ochiuri de sticlă, 2980 ochiuri străvezii, 80 sticle separatori de aur, 60 sticle opaițe³⁵. Inventarele și urbariile domeniului Porumbacu datând din perioada anilor 1664-1680³⁶ furnizează informații, în continuare, despre existența hutei situată în hotarul Porumbacului.

²⁷ Ibidem, p. 589.

²⁸ Ibidem, p. 587-596.

²⁹ Ibidem, p. 821; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVIII*, vol. II, București, 1987, p. 271.

³⁰ Urb. Făg., I, p. 866, 903; D. Prodan, op. cit., p. 271; Magdalena Bunta, în *Acta.MN.*, XVII, 1980, p. 220.

³¹ D. Prodan, op. cit., p. 271.

³² Urb. Făg., I, p. 864-866, 892; D. Prodan, op. cit., p. 271.

³³ Urb. Făg., I, p. 902-903. Traducerea aproximativă, inventarul n-ar putea fi precizat decât de tehnicianul specialist; D. Prodan, op. cit., p. 271.

³⁴ Sándor Takáts, *Rajok a török vilábol*, III, Budapest, 1917, p. 192-194; Idem, în *Századok*, 1907, p. 636; D. Prodan, op. cit., p. 271.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Urb. Făg., II, ; Magdalena Bunta, în *Acta.MN.*, XVII, 1980, p. 223.

Jurnalele economice păstrate de la Anna Bornemisza conțin știri despre produsele ce se realizau pentru necesitățile curții princiare, în același timp făcând posibilă urmărirea activității hutei între anii 1667-1688³⁷. Ultima însemnare privind expedierea unui transport de sticlă de la Porumbacu datează din anul 1688³⁸. Urbariul din anul 1664 de la Porumbacu de Sus amintește în șirul supușilor pe sticlarii Man Spătar, Radul Glăjarul, Ioan Glăjarul, în Sărata pe maistrul sticlar Toma Danci, iar în Arpașul de Sus doi cenușari³⁹. Foarte important este inventarul din noiembrie 1674⁴⁰ care, pe lângă faptul că menționează glăjăria și moara de sfărâmat piatra, face mențiunea că glăjăria „se găsește din sus de Portumbacu de Sus, sub pădure sau sub munte”⁴¹, fiind clădită din bârne de fag. În continuare este prezentat instrumentarul folosit de către meșteri în procesul de fabricație. Concomitent textul urbariului califică acum huta „eminentă” (jeles), în ea făcându-se neconținut sticle din belșug.

Pentru Porumbacu de Jos textul menționează pe sticlarul Stan Musa alias Glesar (Glăjar), iar în Porumbacu de Sus slujitorii la sticlărie Acim Bădilă, Oprea Bădilă, Somsa Sim, Man Spătar, Comșa Fuma?, Stoica Glăjar și doi cenușari. Mai sunt menționați câte un cenușar în Sărata și Corbi.

Din urbariul datat 1674 deducem că între timp (după 1664) huta din Porumbacu a fost arendată pentru o sumă de 400 florini care se plătește trimestrial, arendatorul fiind obligat să trimită sub formă de cadou anumite cantități de diferite feluri de produse curții princiare sau prefectului cu condiția ca și dregătorul domeniului să întrețină sticlăria cât ține arenda cu lemne și cenușă suficientă. În schimb „el, dregătorul să nu fie dator să procure sau să facă nici un fel de instrument”⁴². Începând de la această dată, 1674, glăjăria este arendată an de an, exploatarea ei făcându-se până la limita rezistenței instalațiilor care, deja sunt rudimentare față de instalații similare de la alte glăjării din țară și din străinătate.

În mod asemănător este descrisă huta în iunie 1676 existând același instrumentar și aceeași moară pentru sfărâmat piatra⁴³, precum și același Stan Glăjar în Porumbacu de Jos, iar la Porumbacu de Sus întreținătorul de foc Comșa Sin. În Sărata sticlarul Toma Banci și doi cenușari. Conform textului de la Porumbacu de Sus huta este arendată acum cu 500 florini anual, care trebuie depuși de către dregător în aceleași condiții de a servi curții anual sticlărie suficientă gratuit, dregătorul fiind obligat să servească glăjăria cu lemne și cenușă suficiente cât ține arenda, în afară de aceasta el nefiind obligat cu procurarea sau facerea nici unui fel de instrument⁴⁴. În decembrie 1676 sunt trimise de la Porumbacu la Dumbrăveni 246 sticle felurite (36 pentru vinars)⁴⁵.

Cele două documente amintite mai sus nu menționează numele arendatorilor, în vreme ce inventarul întocmit în anul 1680 cu ocazia unei noi arendări specifică faptul că ea este arendată unor polonezi⁴⁶ pentru suma de 500 florini⁴⁷. Cu această ocazie sunt înregistrate ustensilele și moara de sfărâmat piatra de pe apa care curge din munte⁴⁸. Glăjăria va apare în continuare în urbarii și inventare inclusiv în urbariul din decembrie 1700. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, între anii 1693 – 1700 glăjăria de la Porumbacu continuă să fie arendată. Mărturie stau cele șapte contracte de arendare cunoscute în prezent.

Primul contract de arendare a fost încheiat la 1 iunie 1693 cu ocazia arendării hutei pe timp de un an polonezilor Cazimir și Nicolae. Arenda începe cu data de 1 iunie și ține până la 1 iunie 1649 cu respectarea următoarelor clauze: în timpul muncilor capitale de vară iobagii aflați în serviciul glăjăriei să fie lăsați pe timp de trei luni să se întoarcă, fie cu vitele, fie pedestru la muncile domeniului. Suma arende este de 400 florini ungurești, pe care arendașii trebuie să o verse trimestrial la visteria Măriei sale. Altă condiție este ca nici prebenda, nici numărul lucrătorilor să nu fie sporite peste rândurile dinainte.

Contractul de arendare a hutei mai prevede că arendașii să nu poată pleca fără hotărârea Măriei sale înainte de împlinirea anului și servirea sumei contractate. Dacă ar pleca Măria sa să poată readuce

³⁷ Magdalena Bunta, în Acta. MN., XVII, 1980, p. 223.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Urb. Făg., II, p. 291-299.

⁴⁰ Ibidem, p. 614-615.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, p. 623-637.

⁴³ Ibidem, p. 788.

⁴⁴ Ibidem, p. 790-805.

⁴⁵ Ibidem, p. 847.

⁴⁶ Ibidem, p. 971-974, 991.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, p. 273.

ca pe slugi înlăturând orice sufragiu. Arendașii mai sunt datori ca la orice poruncă, fie și numai verbală să dăruiască când, ce fel și câte sticle dorește Măria sa fără să aștepte nici o plată și fără să se plângă. Totodată sunt obligați ca peste obiceiul și rânduiala de până aici să nu introducă nimic spre paguba Măriei sale, să nu-i molesteze pe dregători, iar dacă au ceva necaz să se plângă Măriei sale.

De cealaltă parte doresc ca meșterii proveniți din iobagii Măriei sale să slujească (la sticlărie) și de acum încolo. Cu acest prilej se specifică 12 cenușari, 8 făcători de foc, dintre iobagii fără vite (boi), 12 care de cărat lemne, 4 care pe an pentru adus pământ de la Brașov. După uzul de până acum dregătorii să le fie de ajutor în toate, să le servească prebenda în aceeași rânduială ca și până acum. Doresc să nu lucreze nimănui gratuit, ci doar Măriei sale, domnului Guvernator și domnului Grigore Bethlen când poruncesc măriile lor. La acestea s-a învoit și Măria sa, iar arendașii "ca niște cinstite și credincioase slugi s-au legat la toate punctele, cu datul mâinii. Adăugând și că dacă în acest timp unul ar muri, celălalt să suporte fără nici o sustragere plata sumei"⁴⁹. Clauzele înscrise în acest contract se regăsesc, cu mici excepții și în contractele de arendare de mai târziu.

Începând din 10 august 1694 a fost încheiat un nou contract de arendare, acum cu evreii din Alba Iulia, Iacob Fincz și fiul său Solomon. Termenul de arendare este 10 august 1694 – 10 august 1695 cu exceptarea celor trei luni de vară din timpul muncilor capitale în care lucrătorii iobagi să se întoarcă la slujba Măriei sale. Suma de arendare este de 400 florini ungurești, plătită în patru rate trimestriale. Se mențin aceleași obligații ca în contractul precedent, precum și menținerea lucrătorilor polonezi.

Arendășii dacă n-ar plăti suma arendei când ar porunci Măria sa ori Prefectul său, pot fi concediați în baza acestei scrisori, toate bunurile lor pot fi luate la jumătate de preț și până nu vor satisface deplin să fie reținuți în detenție dacă prin bunăvoință nu vor fi scoși prin chezașie⁵⁰. Un nou contract de arendare a fost încheiat începând cu data de 1 iulie 1697 cu alți doi evrei Avram Vigder și Avram Naphtalin pe durata 1 iulie 1697 – 1 iunie 1698, cu 500 florini și în genere în aceleași condiții. Suma trebuia să o plătească jumătate la 1 noiembrie, jumătate la 1 iunie. De data aceasta sunt obligați să dea gratuit tot felul de sticle numai Măriei sale. Pot menține pe polonezi ca lucrători, care și ei să fie obligați ca dându-li-se parte dreaptă să slujească⁵¹.

Cu toate cele stipulate în contract, la 11 martie 1698 s-a ajuns la un nou contract de arendare, de data aceasta cu aceiași doi poloni Nicolae și Cazimir. Contractul este încheiat pe perioada 26 octombrie 1698 până la 25 iunie 1699 tot pentru 400 florini ungurești cu aceeași clauză ca arendașii să nu poată pleca în acest timp fără îngăduința Măriei sale, iar dacă pleacă fără aceasta, Măriile lor *exclusis omnibus Procesibus juridicis et subterfugiis*, să-i poată readuce de unde s-ar găsi, sat, oraș, bălci ca pe slugi obligate. Să fie datori să plătească suma chiar dacă ar pleca în țări străine. În rest sunt impuse condițiile obișnuite⁵².

Un ultim contract de arendare datează din 7 noiembrie 1700 cu polonul Nicolae asociat cu evreul Solomon (Sidor Solomon) pe răstimpul 1 noiembrie 1701-30 noiembrie 1702 de data aceasta numai pentru 300 florini, ocazie cu care este limitată și sticla gratuită pe seama principelui la o valoare de 200 florini, cu clauza că dacă nu vor da sticlă la această valoare să compenseze lipsa în bani ce se adaugă la arendă și invers, dacă la porunci vor face sticlă peste această valoare, prețul lor să fie socotit în suma arendării⁵³.

Arendările succesive ale hutei, pe lângă faptul că fac ca ea să fie exploatată până la limita rezistenței instalațiilor duc la degradarea ei din punct de vedere moral având de suferit însăși arhitectura din cauză că arendașii pe motiv că în contractele lor de arendare nu se prevăd clauze privind intervenții din partea lor în caz de degradări, nu sunt preocupați de reparațiile necesare și nici de modernizarea din punct de vedere tehnic și tehnologic. Cu atât mai mult cu cât nici proprietarii nu sunt interesați în asemenea măsuri. Dovada o constituie clauza stipulată în majoritatea contractelor de arendare care prevede că „dregătorul să nu fie dator să procure sau să facă nici un fel de instrumente”⁵⁴.

⁴⁹ Arh. St. Bp. AFT, D., VI, Fasc. 435 I.

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Ibidem

⁵² Ibidem

⁵³ Ibidem

⁵⁴ Urb. Făg., II, p. 623-627.

Atât inventarele, cât și contractele de arendare ale hutei de la Porumbacu menționează, pe lângă uneltele, instalațiile și produsele existente la datele întocmirii lor și iobagii de pe domeniu și din satele aparținătoare care execută diferite munci la glăjărie în contul obligațiilor față de stăpânul feudal constând din cărăușie, tăiatul lemnului, zdrobitul pietrei etc.⁵⁵. În perioada 1632 – 1691 întâlnim, în general, aceleași nume de iobagi executând diferite munci, la început necalificate, activitățile de bază, cea de sticlărie, suflător de sticlă și de făcător de forme pentru sticle, fiind efectuate de către meșterii sticlari, nemți, polonezi, boemieni, muranezi etc. Mai târziu aceștia îndeplinesc și munci calificate fiind menționați alături de sticlarii străini. Meseria de sticlărie transmițându-se din tată în fiu așa fel așa fel încât numele de glăjar devine apelativ frecvent la românii din Porumbacu și satele din împrejurimi.

Documentele referitoare la domeniul Porumbacu și la hutele care ființează aici, urbarii, contracte de arendare indică și retribuirea pe care o primește meșterul sticlărie în diferite perioade de timp. Inventarul din 5 decembrie 1700, de exemplu, arată că prebenda maistrului sticlărie (üveg mester) la acea dată, pe săptămână este de 1 ½ gălele de grâu, 2 fontă de brânză, iar pe zi, 2 cupe (ejtel) de bere.⁵⁶

În afara celor două hute, Comana și Porumbacu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și anume între anii 1637 – 1644 este menționată glăjăria de la Râșnov (Rosenau). Întemeietorul ei este considerat Stephan Andreas. Huta se găsește la o distanță de două ore de mers „cu piciorul” de la Râșnov lângă Buteasa înspre munții Bucegi.⁵⁷ În anul 1813 este „din păcate dăruită”⁵⁸.

Începând din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și în a doua jumătate a acestuia în sudul Transilvaniei funcționează deja 15 glăjării dintre care unele cu o continuitate de funcționare din secolul al XVII-lea, cum este cazul hutei de la Porumbacu de Sus. Încetarea definitivă activității și abandonarea ei a avut loc în urma construirii glăjăriei de la Avrig în anul 1892.⁵⁹

Documentele de arhivă păstrate de la familia Teleki menționează că în partea de sud a Transilvaniei, în Țara Făgărașului, pe lângă glăjăria de la Porumbacu de Sus în anii 1715 și respectiv 1718 sunt în funcțiune hutele de la Arpașu de Sus și de la Cârțișoara (Streza-Cârțișoara)⁶⁰. Un document din 20 iulie 1715 provenit din arhiva familiei Telehi menționează la Arpașu de Sus pe un locuitor Stephan Joan care este „sticlăria Domniei Sale”, adică al stăpânului domeniului. Documentul este considerat a fi cel mai vechi document care atestă glăjăria⁶¹. Din conscripția întocmită în anii 1721-1722 reiese că înființarea hutei a avut loc înainte de data întocmirii acesteia, probabil anterior anului 1715⁶². În anul 1738 huta a fost condusă de un oarecare Fleissig al cărui nume apare și la hutele de la Porumbacu de Sus, Ucea de Sus și Cârțișoara. Huta a funcționat fără întrerupere până la sfârșitul secolului al XVIII (1787). Între anii 1742-1784 huta de la Arpașu de Sus fabrica următoarele produse: la 16 august, la comanda voievodului din București, Mihai Racoviță, se produc geamuri (üveg tabla), în 1749, diferite tipuri de obiecte din sticlă, în 1751 diferite tipuri de carafe și pahare de băut. Un document datat 21 octombrie 1762 arată că „glăjăria se află în pădurea de la Arpaș” menționându-i, în același timp pe maeștrii Venzel Tajer Majer și Johannes Pépel.

Izvoarele menționează că la începutul secolului al XIX-lea (anii 1800, 1804, 1824, 1832 și 1843) munca la huta continuă. Dintr-un document din anul 1803 aflăm că huta este condusă de către Băptis Fischer, gravor de sticlă, de origine cehă care în anul 1804 o reconstruiește ridicând o hută nouă în locul celei vechi, așa cum reiese din contractul pe care acesta îl încheie cu proprietarul moșiei pe care ființează, contract încheiat pe o perioadă de 30 de ani. La 16 iulie 1804 noul atelier este deja în picioare, iar atelierul de gravură „se află sub acoperiș”. Acum, huta este situată în „hotarul cu Arpașu Mare”(sic!) și „le depășește pe cele de la Zălan, Bixad, Porumbacu și Cârțișoara”⁶³.

⁵⁵ Bujor Surdu, Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVII-lea, în Anuarul Institutului de Istorie Cluj . VI, 1964, p. 172-177 (în continuare AIIC).

⁵⁶ Arh. St. Bp. AFT, D. XIV, Fasc. 9 I.

⁵⁷ Landler Rosenau, Monographie, p. 65.

⁵⁸ Herbert Hoffman, Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen, în Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Bd. 15, nr. 2, 1972. P. 91 (în continuare FVL); Idem, Contribuții la studiul glăjăriilor din sudul și sud-estul Transilvaniei, în Aluta, 1980, p. 298, 305; Ernst Wagner, Ergänzungen zur Mitteilung Herbert Hofmanns, Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 123.

⁵⁹ Ibidem

⁶⁰ Magdalena Bunta, Katona Imre, Az erdélyi üvegművesseg a százfordulóján, București, 1983; Idem, A magyar üvegművesseg, Budapest, 1974, p. 57.

⁶¹ Magdalena Bunta, op. cit., p. 67.

⁶² Ibidem

⁶³ Ibidem

Se pare că, în acest caz trebuie să considerăm înființarea drept o reînființare sau mai bine zis o reorganizare a glăjăriei; așa cum este amintit în același loc pentru anul 1844 "arendaș Talmeyer în timpul căruia glăjăria a fost din nou ridicată de către administratorul Ferdinand Friederich, după o decădere, dând sticlă curată și șlefuire frumoasă". Același Fischer se pare că a reorganizat și glăjăriile de la Porumbacu și Cârțișoara. Concluzia care se desprinde este că putem vorbi despre o sistematizare a glăjăriilor de pe valea Oltului de către un specialist din Boemia, puternic centru european al fabricării sticlei⁶⁴.

În anul 1827 a fost ridicată fabrica de sticlă din "valea Albota" care mai târziu a fost mutată în valea Arpașu Mare, situată la aproximativ 7 km. sud de comună, în pădure, pe malul stâng al pârâului Arpaș. Sticlăria a atras o mulțime de nemți și locuitori din toate părțile dând naștere la un al doilea sat, situat la poalele muntelui. Aici a funcționat o școală cu limba de predare germană, unde au învățat "și unii săteni de ai noștri"⁶⁵. În anul 1839 huta se găsea "mai sus de localitate"⁶⁶. Din datele publicate în literatura de specialitate reiese că în anul 1856 huta din Arpaș deținea un cuptor și 10 oale (creuzete) pentru topit sticlă⁶⁷. Huta nu mai exista în anul 1902.

J. Bielz considera că huta a fost înființată în anul 1738, împreună cu cea de la Cârțișoara, de către un membru al familiei Fleissig, considerație pe care noi nu o împărtășim⁶⁸.

Referitor la huta lui Teleki de la Cârțișoara există date care arată că aceasta funcționează în primii ani ai secolului al XVIII-lea în perioada 5 februarie 1718-26 septembrie 1735. Începutul activității de aici îl putem considera că are loc în anul 1718 după ce a produs la comandă "farfurii" ("ochiuri") de sticlă "măruntă și bătrână". În anul 1728 la huta se fabricau, pe lângă "farfurii" ("ochiuri") de sticlă și tablă de sticlă (foi pentru geam) și diferite butelii. Într-o scrisoare se arată că "glăjăria este în declin" după moartea lui Teleki Jozsef survenită în 25 septembrie 1735. Despre activitatea hutei în anii 1735-1762 nu există date. În primăvara anului 1762 Teleki Laszlo a pornit din nou fabricarea sticlei la Cârțișoara, dar huta cea nouă nu a mai fost construită în același loc unde a funcționat huta cea veche. Imediat după începerea producției, proprietarul a arendat-o pe o perioadă de 8 ani. Huta a primit comenzi încă din anul 1764 pentru a produce tablă de sticlă (foi pentru geamuri) cât și pahare de apă și de vin.

După cum reiese din documente, la 28 decembrie 1774, arendaș al hutei a fost Johann Băptis Fischer în timpul căruia huta fabrica felinare, lămpi și diferite forme de sticlă de culoare verde, așa cum reiese dintr-o decontare a arendașului. Între timp din cauza defrișării pădurii huta și-a schimbat locul de funcționare. În anul 1781 se lucra deja la clădirea noii hute, dar în aprilie 1782 "când au fost ridicate și casele muncitorilor" a izbucnit un incendiu care a distrus din temelii huta. Între timp munca s-a desfășurat la huta cea veche. Un ordin din 10 iulie 1784 spune că "proprietarul să fie obligat să aducă la glăjărie un gravor de sticlă, menționând totodată că "anual se obișnuiește să fie făcute pentru stăpân" carafe și pahare gravate. Administratorul l-a anunțat pe Teleki Jozsef că intenționează ca la 13 iulie 1786 să meargă la Görgey pentru a aduce de acolo un arendaș" întrucât huta din Görgey stă prost".

Din documentele care ne stau la dispoziție putem deduce că în anul 1787 atât huta de la Porumbacu, cât și cea de la Cârțișoara au arendaș comun (probabil Fischer). Din cauză că nu s-au putut înțelege cu Fischer asupra sumei de arendare s-a iscat o problemă referitoare la arendarea din nou a hutei. Apare soluția aducerii la Cârțișoara a unui nou arendaș, meșter sticlar din Cehia. În anii 1790-1793 la Cârțișoara ne întâlnim din nou cu un arendaș cu numele Fischer.

Wesseny Dániel, administrator al glăjăriei, îi comunică la 21 februarie 1793 proprietarului care se afla la Viena următoarele în legătură cu activitatea sticlarilor: "la început câteva zile au produs sticlă foarte urâtă până când nu s-au acomodat cu cuptoarele și nu au învățat și din alte greșeli. Acum fabrică deja cristal, geamuri și alte feluri de sticlă verzi atât de frumoase (...) încât celelalte hute se ascund (...) nici una nu o poate ajunge".

Urbaniul din 7 februarie 1801 al domeniului ce a aparținut contelui Teleki Jozsef menționează, pe lângă celelalte construcții de pe domeniu și glăjăria care se găsea "pe hotarul satului Streza-Cârțișoara în

⁶⁴ Stephan Kees, *Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens in seinen gegenwertigen Zustande etc.*, Viena, partea II, vol. II, p. 860.

⁶⁵ Constantin Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Târnave*, vol. I, Sibiu, 1928, p. 138.

⁶⁶ Ignaz Lenk, von Treuenfeld, *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und ortographisch Lexikon...*, 4 Bände, Wien, 1839, p. 335.

⁶⁷ Lajos Ságheily, *A magyar üvegipar története*, Budapest, 1938, p.279 (în continuare Ságheily).

⁶⁸ J. Bielz, *Kunstgewerbe...*, p. 160.

cotitura din sus", în pădure. Sunt înregistrate clădirile cele mai importante care alcătuiesc glăjăria, precum și locuințele muncitorilor, care se aflau prin jur.

Glăjăria se compunea din următoarele construcții: un șopron pentru depozitarea potasei; un șopron pentru sticlă, înalt și spațios, în stare bună acoperit cu șindrilă, în care se află un topitor cu cuptoare mari pentru sticlă și trei cămări tot pentru sticlă; un depozit lung cu pereții din bârne, acoperit cu șindrilă, cu cuptor pentru prepararea foilor de sticlă; un alt depozit făcut tot din bârne acoperit cu șindrilă, pentru conservarea sticlei; o varniță sau o cămară pentru var, acoperită cu paie, cu pereți din bârne; o moară pentru pisat piatra, cu o roată acoperită cu paie cu pereții din bârne; o clădire pentru tăiatul sticlei, cu acoperiș de paie și cu pereții din bârne, împreună cu o roată exterioară și cu două roți interioare, și în sfârșit o magazie acoperită cu șindrilă, cu pereții din bârne pentru fabricarea leșiei (potasei).

Celor de mai sus li se adaugă: o clădire cu două camere, din bârne, așezate pe fundament din piatră, cu acoperiș de șindrilă, în care, la data întocmirii urbariului locuia arendașul. Locuința avea și două cămări mici și un grajd făcut "pe cheltuiala proprie" care adăpostea 4 cai; se mai găseau și opt case mici țărănești, separate una de alta, cu acoperiș din paie, cu pereții din bârne situate nu departe de clădirea care adăpostea cuptorul pentru topit sticla, în care locuiesc "lucrătorii de la șopronul de sticlă". Din declarația arendașului reiese că mai existau și alte construcții făcute pe cheltuiala lui. În final sunt pomenite trei case separate una de alta, acoperite cu paie, cu pereții din bârne, bune pentru locuit, construite pentru lucrătorii de la glăjărie⁶⁹. Huta a fost arendată pentru suma de 500 florini anual, la ea muncind mai mulți lucrători. În anul 1841 huta este arendată de către Carl Fischer, iar în anul 1850 arendaș este Lindner, Anton Colbert este conducător tehnic, iar Johann Waldhütter contabil. În anul 1852 Johann Braun este amintit ca administrator.

La Cârțișoara s-a fabricat în anul 1847 și sticlă gravată, "dar fundul sticlelor se desfăcea ușor".

Huta deținea în anul 1856 un cuptor și 10 "oale"(creuzete) pentru topit sticla. Ultimul an în care huta este menționată într-un document este 1902 dată la care huta "nu mai există".

Documentele menționează că în luna noiembrie 1741 pe domeniul Beliu aparținând Episcopiei Romano-Catolice din Oradea, în hotarul dintre localitățile Groșeni (Groși) și Hășmaș (Hagymas)⁷⁰ începe construirea unei hute care este menționată la Groșeni⁷¹, dar mai frecvent la Hășmaș și apoi la Beliu⁷², unde a fost mutată de altfel în jurul anilor 1780-1787 în scopul apropierei ei de sursele de materii prime și de drumurile care duc spre comitatul Arad⁷³. Actele existente la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor din Oradea menționează manufactura sub denumirea de "huta vitraria", "ustrina vitraria" și "officina vitraria"⁷⁴. Construirea hutei începe în luna noiembrie 1741; până la sfârșitul anului este ridicată clădirea principală, sunt zidite cuptoarele, este construit șteampul⁷⁵, iar în anul 1742 este construită moara pentru zdrobit piatra de cuarț⁷⁶.

V. Covaci, plecând de la documentele de arhivă existente⁷⁷ face o descriere detaliată a manufacturii. Pentru aceasta folosește inventarul sumar, întocmit în anul 1784 cu ocazia schimbării provizorului din Beliu⁷⁸, considerat de către autor ca fiind foarte sumar nedeosebindu-se în esență de cel din anul 1760⁷⁹. În ambele documente sunt înregistrate imobilele aparținătoare hutei cu instalațiile și uneltele existente. Pentru o imagine mai completă asupra imobilelor și instalațiilor hutei autorul folosește documentul din urmă, în care sunt menționate clădirile care compun sticlăria, cuptoarele pentru topit sticla, uneltele folosite în procesul de fabricație, anexele, locuințele lucrătorilor și dotările sociale existente.

⁶⁹ Documentul a fost folosit de către directorul Liceului din Făgăraș la lucrarea de grad I. Lucrarea ne-a fost pusă la dispoziție de către domnul Traian Cânduleț din satul Cârțișoara căruia îi mulțumim și pe această cale. În trecut documentul s-a aflat în Arhiva Muzeului din Făgăraș de unde a fost luat de către Ștefan Pascu și nu se mai știe nimic despre el.

⁷⁰ V. Covaci, Manufactura de sticlă de la Beliu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Crisia*, III, Oradea, 1973, p. 219-234; Idem, Manufactura de sticlă de la Beliu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în *Crisia*, VI, Oradea, 1976, p. 76-88.

⁷¹ AN. DJB.O, Fond Episcopia Romano-Catolică Oradea, Seria economică. Manufacturi, Registrul de contracte 1743-1746.

⁷² Ibidem, Socotelile hutei din anii 1760, 1767, 1770.

⁷³ Ibidem, Conscrierea și evaluarea tuturor edificiilor domeniului "anul 1787".

⁷⁴ V. Covaci, în *Crisia*, III, 1973, p. 220.

⁷⁵ Idem, Socotelile hutei, anul 1741, poz. 1; V. Covaci, în *Crisia*, III, 1973, p. 219-231.

⁷⁶ Idem, anul 1742, poz.7.

⁷⁷ V. Covaci, în *Crisia*, III, 1973, p. 219-231.

⁷⁸ Idem, Socotelile hutei, anul 1748, poz. 38.

⁷⁹ Idem, Dosar 87, p. 45-51.

O imagine asupra amplasării imobilelor aparținătoare hutei poate fi realizată comparând inventarul de mai sus cu o schiță topografică întocmită în inventarul din anul 1772⁸⁰. Inventarul hutei întocmit în anul 1789 menționează că aceasta este înzestrată cu *instrumenta politoria și fabrica scissoria cum rota* necesare pentru gravarea și șlefuirea sticlei⁸¹.

În anul 1762 în Maramureș pe valea Șomcutei, în hotarul Barcăului s-a înființat o nouă hută care, împreună cu altele, a aparținut familiei Károlyi, dar nu a fost administrată în mod direct de către acesta. Între anii 1762-1767 huta a fost arendată pentru suma de 100 de coroane de aur⁸².

Huta cea mai veche de la Bixad (Bicsad) a fost pusă în funcțiune de către Mikó Ferenc (mort în anul 1755) în mijlocul pădurii de fag (făget) pe platoul Jimbor de pe malul Pârâului Uscat, Bixadul de azi și Mikfalău. Așa a primit satul Mikfalău numele de la cel care a pus bazele hutei. Unii consideră ca dată a întemeierii hutei anul 1760⁸³, alții susțin că huta a fost întemeiată în septembrie 1763.

Cu ocazia studierii clopotului mic din scaunul Trei Scaune a ieșit la iveală și clopotul mic "de suflet" al bisericii romano-catolice din Mikfalău a cărui inscripție menționează o "Glăjărie". În anul 1750 huta exista deja. Descoperirea acestor date care nu sunt conforme cu cele cunoscute până acum ne pot duce la concluzia că întemeietor al hutei poate fi considerat Mikó Ferencz și nu fiul său, Mikó Miklós. La hută au lucrat, pe lângă meșteri nemți și meșteri cehi și localnici. Dintre aceștia, numele lui Pál Peter și Mihály Lános au fost înscrise pe clopotul mic păstrat în biserica din localitate.

Întrucât cu timpul huta a folosit lemnul din pădurea de fag, Mikó Miklós, fiul fondatorului, a mutat huta pe teritoriul Bixadului de astăzi, care în anul 1782 aparținea comitatului Alba de Sus (din anul 1877 comitatul Trei Scaune). Trei pătrimi din hotarul Bixadului erau acoperite de păduri. Localitatea însăși își datorează existența mutării aici a hutei. "Fumul închis al fabricii a dat ființă satului – scria Orbán Balász - în *Descrierea Transilvaniei* - și astfel lucrurile neînsuflețite produc suflet fabrica fabrică satul, pe vatra căruia cu zeci de ani în urmă era un loc sălbatic".

Colonia și huta au funcționat la început în condiții modeste. În anul 1790, la 8 ani după strămutare aici locuiau 12 familii. Mai târziu, tot mai multe familii s-au așezat în colonie. Dintre cei care s-au așezat în colonie unii lucrau pe pământul contelui, alții s-au calificat ca sticlari sau îndeplineau diferite munci necalificate în folosul hutei (țiaiau lemne în pădure, le mărunțeau și le cărau la hută, zdrobeau piatra de cuarț, preparau "frita", ardeau cenușa și fabricau potasa etc.). În această perioadă huta se întindea pe o suprafață de aproximativ două jugăre. Pe acest teren au fost amplasate clădirile principale ale hutei și anexele. Clădirea principală – huta propriu-zisă – avea o lungime de 80 m. și o lățime de 40 m., fiind construită din lemn și acoperită cu șindrilă. În anul 1813 glăjăria aparținea localității și se găsea "mai sus de Bixad" (astăzi încorporată localității), colonia având 21 de gospodării.

Huta grofului Miklós Benedek se află la 26 km. de Bixad, pe calea ferată și are o putere instalată de 4 HP și 20 de "oale" (creuzete) pentru topit sticla, producând anual 80.000 de obiecte din sticlă și cristal, tablă din sticlă (geamuri) și diferite sticle⁸⁴. În anul 1901 huta a devenit fabrică de sticlă. În literatura de specialitate funcționarea hutei de la Buteasa este aproape necunoscută. Reconstituirea istoriei hutei o putem realiza cu ajutorul documentelor de arhivă care ne furnizează date importante despre existența și funcționarea acesteia⁸⁵.

Din documente reiese că huta a fost înființată la mijlocul sec. al XVIII-lea, mai precis în anul 1754 pe valea Șomcutei din districtul Chiuar. Fondatorul ei a fost Teleki Ádám, care-și avea reședința la Luna de Sus. El a supravegheat activitatea hutei de la înființare până în anul 1763. Din acest an Teleki Ádám transcrie averea sa din districtul Chiuar pe numele fiului său. Transferul are loc la 13 martie 1844. Bătrânul Teleki ține sub supraveghere atentă funcționarea hutei până înaintea anului 1769, când decedează. Din înscrisurile moșiei de la Buteasa, conscripția din 1771 știm că huta a fost amplasată la capătul de răsărit al satului.

⁸⁰ Idem, p. 59.; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 77-78.

⁸¹ V. Covaci, în *Crisia*, III, 1973, p. 221, 232-233; Idem, în *Crisia*, VI, 1976, p. 77.

⁸² Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 77-78.

⁸³ Sághezi, p. 291, 30; Blätter für Geist, 1884, passim; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 71-72; Lukas Jozsef Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, 2 Bände, Hermannstadt, 1813, p. 177 (în continuare MB); *Die Österreichisch ungarische Monarchie in Wort und Bild*, VI Bd., Wien, 1839, p. 350 (în continuare ÖU).

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 89-96.

Cercetările efectuate până acum nu au putut preciza data înființării hutei. Cert este că într-o scrisoare datată 1740 Teleki senior menționează pe un oarecare Glesan (probabil Glesar) Janos, maistru sticlar cu care a "umblat prin locuri" pe care acesta le cunoștea bine și "lângă Lăpuș în Poiană locul i-a plăcut mai mult...". Din scrisoare reiese că identificarea poienii a avut drept scop alegerea locului pentru hută.

În 1743 Teleki Ádám continuă corespondența cu Borsai István arendaș de mină din Zlatna (?) pentru aprovizionarea cu "Ciborium" (vopsea roșie) și mercurul necesare. Borsai îi comunică mai târziu că pentru mercur trebuie să se adreseze monetăriei, dar că el i-a făcut rost de 8 livre de "Ciborium foarte frumos". Cu siguranță materialele comandate erau pentru huta care funcționa deja. Tot prin documentele de arhivă se poate dovedi că în lunile ianuarie-aprilie 1744 "a fost aprins deja focul hutei". Pentru a dovedi că în hută s-a lucrat între anii 1744-1754 avem la dispoziție o singură informație. La 1 februarie 1746 contabilul hutei îl anunță pe Teleki Ádám că maistrul glăjăriei a terminat buteliile (...) și că "în cursul săptămânii va termina și pe celelalte și cum le va termina (...) va trimite și cele 10 butelii...".

Din scrisorile amintite aflăm că în anul 1754 au existat producții mari datorate probabil unei extinderi a hutei sau unei modernizări a ei. În acel an la hută au lucrat 23 de tăietori de lemne ruși, s-a construit șteampul (moara pentru zdrobit piatra, zdrobitorul); pământul de la Vad a fost excavat de către olarii localnici, se arde varul și se face cenușa (potasă).

La 27 iunie 1755 un delegat al lui Teleki a fost anunțat de un angajat al hutei că acoperirea ei cu șindrilă se apropie de sfârșit, șteampul va fi gata în 3-4 zile, sunt vreo 400 stânjeni de lemne; cenușă (potasă) este din belșug și dacă "oalele" de topit vor fi primite, în 3-4 săptămâni se pot apuca de lucru.

Din scrisoare mai știm că în decembrie au funcționat deja 4 cuptoare. Un oficial de la Curte vorbind despre avansarea înceată a muncii la hută îi atrage atenția lui Teleki asupra a două aspecte: pământul trebuie ars, spart, cernut ca și făina, după aceea se fac din el cărămizi și "oale". Din cărămizi se construiesc cuptoarele. Un cuptor a fost construit cu pământ de la Criș (Keresi). Din cele expuse mai sus se poate deduce că în anul 1754, față de anii anteriori s-au produs extinderi mai mari decât cele dinainte de 1754; huta a funcționat înainte în condiții modeste.

Conscripția din anul 1771, pe lângă faptul că indică locul unde funcționează huta, amintește și că ea a fost construită cu 17 ani în urmă. Socotind întoarcerea în timp cu 17 ani înseamnă că aceasta a fost construită în anul 1754, an în care au fost produse transformările amintite. Din tabelul întocmit la 3 septembrie 1755 reiese că la huta din Buteasa au lucrat la acea dată următoarele persoane: Schüller Antoni, primul maistru de glăjărie, Schüller Venzel, al doilea maistru de glăjărie, Christian Schmidt, al treilea maistru, Jakob Schmidt, al patrulea maistru, Ferdinand Szemper, al cincilea maistru. Mai este așteptat sticlarul Martin Kolhver și cel de-al șaptelea "acela pe care îl vor aduce pentru gravat".

După cum aflăm dintr-o însemnare persoanele amintite mai sus se aflau deja la hută la data menționată, dar nu au venit acolo de mult timp și că era așteptat Martin Kolhver, sticlar și al șaptelea M. Mező pe care "il veți aduce dumneavoastră". În diferite perioade ale activității ei huta a produs o gamă variată de produse din sticlă și cristal, remarcându-se sticlele de farmacie. Din documente reiese că între 1 ianuarie-22 martie 1756 în glăjărie au fost confecționate și trimise lui Teleki la moșia sa din Luna de Sus mari cantități de produse din sticlă și cristal. În această perioadă Teleki a purtat o corespondență bogată cu administratorul Bérkszi Mihály cu Bodóki Jozsef, cu Cseh Benjamin în legătură cu procurarea de către aceștia a diferite materiale necesare producerii sticlei. Este vorba despre salpetru, arsenic, piatră albastră ("braunstein").

Sticla se comercializa pe piețele din interiorul Transilvaniei unde în câteva orașe au fost înființate depozite de unde sticla putea fi vândută în zonă. Produse se puteau procura și direct de la glăjărie, fie pe loc, fie prin comenzi. Socotelile, însemnările și corespondența din perioada anilor 1756-1763 arată că în acel timp se fabrica o gamă destul de largă de sortimente de sticlă: "farfurii" și "tablă de sticlă" pentru geamuri, pahare de cristal sau sticlă, carafe, butelii de diferite dimensiuni din sticlă alba și colorată sau din cristal, vase pentru medicamente, sticlă țărănească, vase din "sticlă de os" (opal).

Între anii 1764-1769 produsele din sticlă nu s-au schimbat față de perioada menționată mai sus. Din 1761 apar menționate câteva produse care nu au fost menționate anterior și anume: sticlă pentru muște, verzuie și călimări din sticlă albastră. Documentele, pe lângă menționarea sortimentelor de produse fabricate vorbesc despre greutățile întâmpinate de hută în legătură cu lipsa forței de muncă calificată și a materiilor prime, cu arendarea glăjăriei și urmările ei, cu aducerea muncitorilor calificați din

străinătate și cu consecințele acesteia, cu dese simptome ce apar în procesul de producție și în funcționarea glăjăriei, care fac ca în anul 1792 aceasta să își înceteze activitatea⁸⁶.

Julius Bielz menționează că huta de la Covasna a fost înființată în anul 1760 de către familia Mikes⁸⁷. Magdalena Bunta și Katona Imre consemnează că la mijlocul sec. al XVIII-lea până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea au fost înființate mai multe hute, specificând că în anul 1760 au fost înființate hutele din Covasna și Zagon, confirmând cele afirmate de către Bielz⁸⁸. Herbert Hoffmann, citându-l pe Sághegyi semnalează prezența hutei și în anul 1856⁸⁹. Trebuie să menționăm că Sághegyi se referă în lucrarea citată de Hoffmann la o glăjărie existentă în localitatea Crasna nu Covasna. Credem că Hoffmann greșește, fie confundând localitatea Crasna cu Covasna, fie confundând Covasna cu județul Covasna, ambele localități aflându-se în județul Covasna. Ernst Wagner susține că "probabil este comuna Zăbrătau" adăugând "fără noi izvoare"⁹⁰.

Magdalena Bunta în lucrarea publicată în colaborare cu Katona Imre menționând hutele care au funcționat în sud-estul Transilvaniei la mijlocul sec. al XVIII-lea și în sec. al XIX-lea, consemnează și huta din Malnaș, despre care spune că a fost înființată înainte de anul 1772. Mai departe arată că lucrările de specialitate anterioare au dat ca an de înființare anul 1792, iar că data recomandată de ea arată că huta a început să funcționeze cu 20 de ani mai devreme. Nici acest an nu exprimă începutul funcționării hutei. De fapt la 27 aprilie 1772 Mikó József îi amintește lui Mikó Miklós că moara de zdrobit piatra aflată la huta din Malnaș a construit-o el; de aici rezultă că huta din Malnaș a funcționat înainte de anul 1772⁹¹.

În anul 1839 numele localității era Uveg-Tsür, Malnascher Glasshütte, Malnas Officina, românește Gleserie; moșie cu glăjărie⁹². Documentele menționează în pasul Șomcutei, în hotarul aparținând Poienii Codrului o hută pentru "fabricarea sticlei care a funcționat și înainte de anul 1777. Acest lucru se poate deduce și din faptul că în anul 1777 au fost folosiți 1777 florini pentru renovarea ei. Referitor la producția hutei știm că în anul menționat s-au consumat pentru producție 3505 brațe de lemne, 524 feldere (gâble) de cenușe, 196 măji de materie topită, 112 feldere sare de Bicaz și 8 care de argilă de Brașov.

Huta din Poiana Codrului este considerată precursora fabricii de sticlă ce funcționează în zilele noastre în localitatea amintită. Studiile care se ocupă de istoria fabricii și a fabricării sticlei la Poiana Codrului fixează începuturile ei în anul 1801 considerând-o o creație a fostului conte maghiar Károlyi. Documentele păstrate în arhivele familiei Károlyi arată că huta a funcționat deja în anul 1777. Se presupune că în 1801 huta și-a schimbat locul de funcționare, rămânând însă în hotarul localității Poiana Codrului, așa cum mai târziu, până în anul 1848 s-a mutat încă de trei ori. La începutul sec. al XIX-lea, însemnările din perioada anilor 1828-1913 menționează localitatea sub numele Zeleste (Zelestie), Glăjăria Nouă, Poiana Codrului (Zelestye, Uj Hutta, Zelestyhuta)⁹³.

În prima jumătate a sec. al XVIII-lea dintre hutele care au funcționat în Transilvania cea de la Săldăbagiu este reprezentativă. Principalele izvoare de atestare și cunoaștere a funcționării hutei sunt scrisorile familiei Teleki existente în fondul de documente cu același nume. Documentele arată că în anul 1722 la Săldăbagiu, în județul Bihor începe fabricarea sticlei⁹⁴, huta funcționând în același loc în care a funcționat și la începutul deceniului al cincilea. Înființarea hutei se datorează generalului Károlyi Sándor și a fost construită probabil pe locul unei hute mai vechi. Sticlarii și lucrătorii au fost aduși de către proprietar din străinătate, probabil din Cehia, iar conducerea hutei i-a fost încredințată lui Farkas István.

În contractul încheiat cu meșterii aduși din străinătate era inclusă clauza potrivit căreia aceștia aveau ca datorie să-i învețe pe tinerii din sat, români și unguri meșteșugul fabricării sticlei. La început la hută au fost șase meșteri: un topitor (smelzer), un fierbător de materie primă – "frită" – (fluzfözö), un legător de sticlă (üvegtötő) și patru ucenici.

⁸⁶ Ibidem, p. 89-96.

⁸⁷ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69.

⁸⁸ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p.70; Sághegyi, p. 291; Herbert Hoffmann, în FVL, Bd, 15, nr. 2, 1972, p. 100; Ernst Wagner, în FVL, Bd.16, nr. 2, 1973, p. 122.

⁸⁹ Ibidem

⁹⁰ Ibidem

⁹¹ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 70.

⁹² Sághegyi, p. 279; Österreichische Vaterlandeskunde, Hermannstadt, 1858, passim; (în continuare ÖV)

⁹³ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 77-78; Ing. Dr. Cristina Popescu, File din istoricul sticlei românești, în Industria ușoară, nr. 8, 1964, p. 422-430 (în continuare Cristina Popescu, în Industria ușoară).

⁹⁴ Esze Támás, Adatok a nagybányai penzverőház személyzeleröl, în Num. K. XLVI-XLVII, 1947-1948, p. 27.

După trei ani de la înființare, la 4 noiembrie 1725 Károlyi îi recomandă conducătorului hutei printr-o scrisoare ca "vasele și piesele să fie frumoase, să le facă așa ca să placă oamenilor care vor să aibă forme tot mai noi și mai noi. "Ochiurile" de sticlă, paharele de bere și cele cu picior, buteliile pentru casete, ploștile de pivniță, sunt cele mai îndrăgite, deci să se străduiască să facă din acelea". Károlyi îi atrage atenția conducătorului de hută să facă rost de "băieți care se pricep la fabricarea tablei de sticlă (foi de geam)" și să se străduiască să primească mai mulți oameni "și să-l învețe". Când veți avea cel mai mult material din cristal – citim – să facă trei sau patru lustre pentru șase și nouă, cel mult douăsprezece lumânări alb curat", pandante de culoarea rubinului și altele", pot să mai facă și altele, "dar mie acestea – scrie – Károlyi îmi plac mai mult. În continuare autorul scrisorii arată că îi plac mult paharele cu talpă cu nodul la picior. În încheiere îi recomandă lui Farkas István să mai facă pe lângă altele și pahare de culoarea rubinului și violet.

După cum reiese din indicațiile date, în anul 1725 la huta de la Săldăbagiu se fabricau, pe de o parte, sticlă pentru geamuri (ochiuri de sticlă și tablă de sticlă), vase pentru folosință casnică, pahare de bere, pahare cu picior, mult căutatele butelii pentru casete și "din cristal" lustre, precum obiecte decorative pentru masă și pahare de culoarea rubinului și violet (deosebite). Tot atunci, deja în acel an, apar printre produsele fabricate, pahare din "sticlă de os". Sub această denumire trebuie să înțelegem desigur paharele din sticlă opal.

Din socotelile conducătorului hutei Farkas István păstrate de familia Károly și din scrisori, putem cunoaște produsele fabricate aici an de an, cantitatea de materie primă folosită. De exemplu, în anul 1726. "Nu chiar într-un întreg an", mai precis în 40 de săptămâni pe lângă vasele de sticlă s-au fabricat și 1640 "cercuri" de sticlă fine, 25990 "cercuri" de sticlă verzi, 39450 "cercuri" mărunte, 557 "cercuri" din cristal (sticlă transparentă) și din opal, 5668 legături de sticlă verde, 514000 mărgelile de sticlă (coral). În continuare prezintă cantitățile de materii prime folosite pentru fabricarea acestora: 271 brațe de lemn, 229 banițe de cenușă pentru sticlă, 10 banițe cenușă arsă (potasă). Glăjăria a lucrat și pentru monetăria de la Baia Mare vase de sticlă necesare pentru separarea aurului. În anul 1727 în magazia glăjăriei existau un număr considerabil de obiecte din sticlă ce nu au fost menționate în socotelile anilor anteriori care variază ca sortimente și material de fabricație (cristal și sticlă opal).

Socotelile din anii 1731-1735 menționează sortimente de sticlă care nu au fost fabricate până atunci: potir de cristal pentru biserică, ceșcuță de cristal pentru flori pe altar, știubei de cristal, clopot de cristal, recipient pentru bărbier, potir românesc cu patenă, sticlă ardelenească de un sfert. Procurarea materiilor prime și a materiilor auxiliare se făcea din locuri diferite din țară: din preajma domeniului Károlyi, de la Hodișa (Beltek), Mogyorod și Homorod și din Cehia. Produsele erau valorificate, parte în sudul Transilvaniei, pe Tisa spre Belgrad, parte în Transilvania pe piețele din Oradea, Carei, Satu Mare. Nu puteau fi valorificate în Oltenia și teritoriile dinspre Balcani deoarece aceste zone erau invadate de către produsele similare din Austria.

Până în anul 1729 glăjăria a fost condusă de Farkas István. Munca în glăjărie era coordonată de "primul sticlar sau maistrul sticlar" alias maistrul glăjăriei care, la început a fost numit "annuantim", adică anual. În perioada anilor 1722-1729 documentele menționează, la început, numele unui singur sticlar, iar mai apoi a cinci sticlari, dar nu specifică cu ce se ocupă fiecare în cursul procesului de pregătire a sticlei. Până la mijlocul anilor treizeci după Telekyi István glăjăria a fost condusă de către Salánki András, perioadă în care comparativ cu cea anterioară au apărut tulburări în activitatea glăjăriei. În anul 1735 Károlyi se plânge că "aflându-mă acolo nu cu puțină neplăcere a trebuit să văd prăpădirea aproape finală a glăjăriei mele de la Săldăbagiu".

Socotelile din 1736 precizează că Stancz Flora a preluat conducerea glăjăriei primind instrucțiuni să pregătească fii de iobagi români și unguri să fabrice sticlă care să fie capabili să mențină glăjăria după plecarea specialiștilor străini. Într-o scrisoare din același an Károlyi mărturisește că din cauza deteriorării glăjăriei din lipsa unui maistru priceput este nevoit să caute chiar și în străinătate un maistru sticlar priceput. Astfel îl aduce pe această funcție pe Johann Padtscheider care a preluat conducerea glăjăriei în anul 1737. În anul 1739 găsim în fruntea glăjăriei pe Stancz Flora, care în 1741 este menționat pentru ultima dată în fruntea glăjăriei. Nu se știe cu exactitate când glăjăria și-a încetat activitatea, ultima știre referitoare la activitatea acesteia o avem din anul 1741. În anul 1747 urmașul lui Károlyi Sándor, Károlyi Férencz a construit o glăjărie pe domeniul de la Ardud din comitatul Satu Mare deoarece "nu-și irosește banii pentru reînnoirea celei vechi". Din anii '40 glăjăria a încetat să mai existe.

Din inventarul glăjăriei de la Ardud reiese că aceasta avea la acea dată în dotare 4 cuptoare, o magazie pentru sticle, cămară pentru otravă, materiale și cenușă, o topitorie. Mutarea glăjăriei aici s-a făcut și din cauza concurenței, după anul 1742, a glăjăriei din Hășmaș. Anul de vârf al producției din prima jumătate a secolului a fost anul 1749 când a fost fabricată sticlă în valoare de 1689 fl.R⁹⁵. În anul 1755 a fost fabricată sticlă în valoare de 230 fl. R., iar în anul 1767 în valoare de 5038 fl. R.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, anul 1763, în apropierea Orăștiei (la Sibișelul Vechi?) a funcționat o hută. Data înființării ei poate fi coborâtă la începutul secolului al XVIII-lea. Ipoteza este susținută de conținutul unei scrisori datată 13 mai 1728 expediată din Bratislava de către noul arendator al glăjăriei proprietarului acesteia. Autorul scrisorii atrage atenția destinatarului că – propunerile pe care i le-a făcut acesta îl vor pune în fața unor probleme grele dacă primește oferta. Motivul îl constituie faptul că "cele stricate sau cele care se vor strica" trebuie reparate, lemnele trebuie tăiate, meșterii trebuie eliberați". Toate acestea îi vor fi în defavoare, cu atât mai mult cu cât în acele momente huta "nici nu este în așa perfecțiune și nu face sticlă așa frumoasă și curată albă ca pe vremea lui Krof. Concluzia care se desprinde este că huta de la Sibișel - Orăștie și-a început activitatea înainte de anul 1728. Ernst Wagner susține că modul cum se pune problema (existând un singur izvor) poate genera o confuzie cu Pleșa Huta de lângă Sebeșul Mic (astăzi Poieni) din apropiere de Huedin. La Sibișel, lângă Orăștie este pomenit și un atelier de fierărie⁹⁶.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea glăjăria era în funcțiune și era așezată la poalele munților. Aici s-au găsit forme din șamotă pentru suflat butelii, "oale" pentru topit sticla de dimensiuni mari cu rămășițe de sticlă verzuie, care datează probabil din perioada târzie de activitate a glăjăriei⁹⁷.

Singura informație referitoare la huta din Ucea de Sus provine din lucrarea lui J. Bielz care consemnează în anul 1783 o hută la Ucea de Sus, acesta fiind și unicul document privitor la ea⁹⁸. Ernst Wagner spune despre izvoarele care amintesc huta că sunt sărăcicioase și că unicul document existent este de acord că huta exista înainte de anul 1857⁹⁹. În partea de est și sud-est a Transilvaniei printre hutele existente cea mai timpurie a fost cea de la Zalanpatak, în Valea Zălanului la Zălan. Ea a fost fondată probabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea, anii 1740-1750 avându-l ca fondator pe Kálnókyi Sámuel. În acea perioadă Zalanpatak se numea Egyedmezeje.

Atestarea documentară a funcționării glăjăriei Zalanpatak din ultima decadă a secolului al XVII-lea o deducem din scrisoarea scrisă de fondatorul ei Kálnókyi Sámuel la 26 octombrie 1694 din cetatea Micoșoara (Miklosvar-Covasna) adresată orașului Brașov. În scrisoare Kálnókyi arată că după ce a văzut orașul, "frumoasa biserică care se ruinează" (este vorba de Biserica Neagră) se oferă să vândă orașului pentru suma de 80 florini 10000 de "farfurii de sticlă" ("ochiuri") cantitate care a primit-o și Clujul pentru suma de 100 de florini. Huta a fost până în anul 1759 în administrarea familiei Kánókyi, când acesta a arendat-o. Huta s-a aflat deasupra morilor de la Cuciulata, pe malul pârâului Teksa.

Orbán Balázs spune că în anul 1869 pe când se plimba pe acolo "huta mai era doar memoria celor 250 de suflete (locuitori)" care mai erau în sat. Forța de muncă pe timpul funcționării hutei a fost asigurată de către meșteri din Stiria și Cehia, precum și de localnici români și maghiari. În anul 1813 huta se afla în pădurea Zalanpatak. În anul 1839 sunt menționate numele Zalanpatak, Zalanyer Glashütte (în limba română Glăjărie), Praedium (moșie) cu hută și Zalany-Üveg-Tsür. În anul 1847 huta a fost menționată alături de cele de la Arpașul de Sus, Porumbacu, Görgeny, Bicsad, Almașu Mare, Borsec și Cârțșoara. În anul 1856 huta deținea un cuptor și 10 "oale" pentru topit sticla.

Huta și-a încetat activitatea în anul 1860 după ce a funcționat în jur de 68-70 de ani. Cauza opririi ei a fost lipsa de lemne¹⁰⁰. Documentele de la începutul secolului al XVIII-lea provenind din arhiva domeniului Porumbacu, deși furnizează informații lacunare arată că glăjăria de aici și-a continuat activitatea și în acest secol. Conscriptia întocmită în anul 1721-22 arată că la Porumbacu funcționează o sticlărie "officina vitrearia", care este a domnului de pământ (?), amintind ca fiind sticlari pe luoa Pavel,

⁹⁵ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 74-77.

⁹⁶ J. Bielz, Kunstgeverbe..., p. 69; Johann von Lipsky, Repertrium aller Oerter ... die in der Charte ... des Grassfürstenthums Siebenbürgen vorkomen, Ofen, 1808, 2 Teil, p. 125 (în continuare LR); Lukas Jozsef Marienburg, Geographie des Grassfürstenthums Siebenbürgen, 2 Bande, Hermannstadt, 1813, p. 301 (în continuare MB); LT, 4, p. 34; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 124.

⁹⁷ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 72.

⁹⁸ J. Bielz, Kunstgeverbe..., p. 69; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 68; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 124.

⁹⁹ Ernst Wagner, op. cit. p. 124.

¹⁰⁰ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 70; Blätter für Geist, 1844, passim; Ságheily, p. 231, 291.; LT, 4, p. 460.; MB, 2, p. 181.

Man Glesar și Coman Spătar. Dintr-o altă sursă aflăm că înainte de 1726 sticlăria a fost reconstruită prin munca grea a iobagilor, care erau obligați să efectueze și diferite alte munci pentru necesitățile sticlăriei.

În această perioadă domeniul Porumbacu, după stingerea din viață a ultimului membru al familiei Apafi în anul 1713 devine proprietatea Coroanei austriece (domeniu fiscal austriac)¹⁰¹. Inventarul hutei întocmit la data de 12 martie 1760¹⁰², menționează atât categoriile de sticlă produse la Porumbacu, cât și varietatea extrem de bogată a sortimentelor în cadrul fiecărei categorii. Inventarul reflectă în același timp activitatea hutei pe o perioadă îndelungată înainte de anul 1760. La data întocmirii inventarului huta este înzestrată cu instrumentele necesare șlefuirii sticlei (*"Pro politura seu scisione Vitrium"*). El cuprinde sortimentele de sticlă șlefuită și gravată, precum și prețurile acestora.

Perioada anilor 1759-1764 este o perioadă relativ bogată în informații despre huta de la Porumbacu. Informațiile provin din arhiva familiei Bethlen¹⁰³. Datorită unei tranzacții financiare începând din anul 1757 domeniul Porumbacu devine proprietatea lui Gabriel (1712 ? – 1768) și Nicolae Bethlen¹⁰⁴. În anul 1759 între cei doi se încheie o înțelegere din care reiese că, deși Gabriel cedează domeniul fratelui său, huta din Porumbacu va deveni proprietate comună a celor doi frați, cheltuielile fiind suportate în egală măsură, iar veniturile realizate împărțindu-se la fel. Administrarea comună s-a desfășurat până în vara anului 1762, când Nicolae Bethlen a cedat huta fratelui său Gabriel Bethlen în schimbul sumei de 1500 florini Renani. De numele lui Gabriel Bethlen se leagă o serie de modificări și modernizări petrecute la huta. La 13 august 1761 se încheie la Viena un contract între Bethlen și un meșter sticlăru cu numele de Franz Boschva, care se angajează să vină în Transilvania împreună cu alți șase meșteri buni, printre care un pictor și un gravor, șlefuitor. În contract se specifică însă menținerea în serviciul hutei a 5-6 dintre muncitorii buni, vechi. La 11 ianuarie 1762 meșterii angajați la Viena au și început să lucreze. Așa cum reiese din corespondența lui Bethlen cu administratorul domeniilor sale aceștia au întâmpinat o serie de greutăți, și nicidecum nu puteau obține o "compoziție bună", deoarece, după spusele lor "materialele prime accesibile în Transilvania se deosebeau foarte mult de cele cu care se obișnuiseră în Boemia. Până la urmă, adăugând cioburi de sticlă în compoziția obținută de ei au reușit să producă sticlă bună". Din corespondența mai sus amintită aflăm că la 17 ianuarie 1762 sosește la Porumbacu un grup de sticlări. La Viena de la bun început Bethlen prevăzuse angajarea a 14 persoane. Nu se știe dacă până la urmă aveau să sosească la Porumbacu toți meșterii.

Huta de la Porumbacu, în urma modernizărilor făcute de Bethlen, a angajării specialiștilor străini și a meșterilor salariați mai vechi înregistrează o producție însemnată în anii 1759-1763. În această perioadă sunt înființate depozitele din Cluj și Brașov, Alba Iulia, Sibiu, se încheie contracte cu negustori din Țara Românească unde se preconizează înființarea unor depozite, urmând ca sticla să fie transportată până la Turnu Roșu cu căruțele și de acolo pe Olt, cu ajutorul unor ambarcațiuni, în Țara Românească. La 7 septembrie 1762 Bethlen încheie un contract cu negustorul turc Mustafa Aga, în valoare de 10-12000 florini, iar contractul trebuie onorat în septembrie 1763, termen care până la urmă a fost prelungit, pare-se până în vara anului 1764¹⁰⁵.

Corespondența purtată între Gabriel Bethlen și administratorul său referitoare la cantitatea de sticlă solicitată de către negustorul turc Mustafa Aga precizează că acesta și-a construit trei vapoare la Turnu Roșu și tot pe calea Oltului intenționa să transporte sticla în Țara Românească. Nu există informații din care să se presupună dacă sticla comandată de negustorul turc a fost vândută în Țara Românească sau a fost transportată mai departe. De remarcat că Mustafa Aga a comandat diferitele piese pe baza unor desene, modele existente. Credem că în persoana lui Mustafa Aga avem de a face cu un negustor specializat în comerțul cu produse de sticlă fiind vorba de același Mustafa Aga care în anii 1758 și 1759 comanda sticlă de la huta din Nové Hrad, apoi la sticlăria din Mühlberg în Boemia¹⁰⁶.

¹⁰¹ Dintr-o scrisoare întocmită în anii 1721-1722 reiese că la Porumbacu de Sus funcționează o sticlărie "officina vitraria", care este a domnului de pământ (?). Dintre iobagi sunt amintiți ca fiind glăjarii Iuon Pavel, Man Glesar, Coman Spatar. Înainte de 1726 huta a fost reconstruită prin munca grea a iobagilor, care erau obligați să efectueze și diferite alte munci pentru necesitățile sticlăriei. Cf. Ștefan Meteș, Situația economică a românilor din Țara Făgărașului, vol. I, Cluj, 1935, p. 132, 135, 137, 325.

¹⁰² Arh. St. Bp. Arhiva familiei Bethlen (Beclean) din Cetatea de Bătă; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., Cf. Borsos Béla, op. cit., p. 57.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Lukinich Imre, A bethleni gróf – család története, Budapest, i.a., p. 506-509.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Karel Hettes, Influence orientales sur la verre de Bohême du XVII-XVIIIe au XIXe siècle, în Annales du 3e Congrès des Journées Internationales u Verre, Liège, p. 173-174.

După cum am arătat în anii în care Gabriel Bethlen se preocupă personal de treburile legate de funcționarea hutei au loc o serie de modificări și modernizări în vederea sporirii capacității de producție care se urmărește, pe de o parte prin sporirea numărului angajaților, pe de alta prin ridicarea unor clădiri, încăperi noi. Acum se construiește cuptorul pentru răcirea pieselor finite, având o "formă" diferită de cea veche, se construiește un nou cuptor de topire a sticlei. Apar, însă, o serie de dificultăți, ca de exemplu crăpăturile din pereții cuptorului nou construit, trebuind să fie dărâmat și reconstruit, iar când totul a fost gata, sticlarii străini, adică meșterul care alcătuiește compoziția masei de sticlă necunoscând proprietățile materiilor prime, trebuie să facă o serie de "probe". Sticlarii angajați la Viena de către Bethlen sunt obișnuiți să lucreze sticlă albă, dar în depozitele hutei există deja un stoc din această categorie; nu dispun în schimb de produse realizate din sticlă verde, care sunt "foarte căutate" în această vreme, după cum reiese din scrisorile administratorului adresate lui Bethlen.

Modernizările preconizate și îndeplinite de către Bethlen în anii 1764-1765 dau deja roade. Schimbările sunt sesizate la produsele hutei păstrate până în zilele noastre, databile din deceniile care au urmat modernizărilor. Informațiile de care dispunem în legătură cu huta de la Porumbacu sunt lacunare și după moartea lui Bethlen survenită în anul 1768. În anul 1787 se pare că toate cele trei sticlării din Țara Făgărașului, Arpașul de Sus, Cârtișoara și Porumbacu sunt ținute în arendă de către una și aceeași persoană Johann Băptis Fischer¹⁰⁷.

Documentele menționează că în anul 1760 familia Bornemisza a înființat la Görgény alias GLĂJĂRIA o hută care a funcționat până la sfârșitul secolului al XIX-lea (1894). Mari discuții s-au purtat vis-à-vis de numele localității care de-a lungul anilor a fost menționat în diferite moduri. Astfel, în anul 1839, localitatea se numea Üveg-Tsür, Üveg-Huta, Görgenyer Glashütte, Gleseria¹⁰⁸. Ernst Wagner spune că numele sub care apare localitatea este fals¹⁰⁹.

Dacă numele localității în care ființa glăjăria este incert, nu același lucru se poate spune și despre faptul că descrierea ei din documente este considerată cea mai amănunțită descriere a unei glăjării din prima jumătate a secolului al XIX-lea, huta fiind cea mai reprezentativă deoarece este "una din cele mai dinamice și căutate din țară"¹¹⁰, deși, așa cum reiese din documentele provenite din prima jumătate a secolului dotările și baza tehnică abia se deosebesc de cele din anul 1760, anul înființării ei.

Autorul face o descriere fidelă a tuturor instalațiilor glăjăriei menționând cuptorul dublu care conține tigăi cu sticlă topită, înconjurat de podul pe care stau sticlarii, uscătoarea de lemne, cuptorul "tamper" folosit pentru coacerea tigăilor și a cărămizilor, cuptorul de calcinare pentru nitratul de potasiu, cât și toate anexele glăjăriei, magazii, locuințe etc. Cel care face descrierea este un fost arendaș al glăjăriei. El subliniază primitivismul tuturor aspectelor legate de utilare, producție și meșteșug, motivând prin aceasta calitatea inferioară a produselor. "La fel de logic, cum glăjăria după modelul descris trebuie să fie plasată în acea perioadă unde pereții împodobiți de vase de cositor și pământ, iar ferestrele erau la țară acoperite aproape integral cu burduf, iar sticla era privită de mulți ca un articol de lux..." nu trebuie să ne mire faptul că produsele cu tot progresul imens înregistrat în meșteșugul sticlărilor în genere, se găsesc în același stadiu ca în vremea înființării întreprinderii¹¹¹.

Interlocutorul găsește motivarea faptelor în însăși condițiile în care funcționează glăjăria și anume, în primul rând la înființarea ei accentul a căzut mai mult pe prezența abundentă a combustibilului necesar și pentru prepararea nitrului de sodiu și mai puțin pe prezența altor materii prime cum este varul și cuarțul. Întreprinderea își procura cuarțul din zona Năsăudului și varul de la Homorod-Almaș ambele materii lipsind în imediata apropiere a glăjăriei. În afara acestui aspect economic-financiar al prețului de cost ridicat, mai hotărâtor este un al doilea, care este decisiv și dovedește totodată de ce anumite glăjării exploatate de proprietari au dat randamente satisfăcătoare și anume faptul că, în general, după cum o arată documentele, majoritatea proprietarilor preferă să arendeze întreprinderile în loc să le conducă singuri. Arendarea se face în următoarele condiții de bază: plata punctuală a arendei și restituirea la sfârșitul termenului contractual a tuturor clădirilor, instalațiilor, cât și numărul lucrătorilor găsiți la glăjărie la preluarea ei. Ca urmare a acestui fapt se poate constata că nu există nici o tendință de a se îmbunătăți

¹⁰⁷ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit.; Cf. Borsos Béla, op. cit., p. 57.

¹⁰⁸ "Der name Georgeny-Glajăria ist falsch !"; Ignaz Lenk Treunfeld, p. 4, 367.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Emmerich Martin, Ein Beitrag zur Kenntnis des siebenbürgischen Glashüttenwesens, in Hermannstädter Zeitung, 1865, nr. 2—9.

¹¹¹ Vezi și in Ein Beitrag ..., Colligatum, Biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu, II, inv. 49760-76, p. 4.

condițiile de lucru prin utilare, aducere de cadre calificate etc. În această situație arendașul este, în primul rând uzufructuar temporar. Chiar dacă – în baza unor cunoștințe de specialitate și a unor inițiative pozitive – (ambele mai rar întâlnite) ar lua în considerare unele proiecte de îmbunătățire, orice investiție ar rămâne un lucru unilateral întrucât fondurile investite nu s-ar rambursa arendașului la expirarea contractului de arendare. Urmare a acestui aspect este că glăjăriile au trecut de-a lungul vremii dintr-o mână în alta fără să li se aducă ameliorări substanțiale. Un anunț laconic inserat în revista "Siebenbürger Bote" din anul 1808¹¹² oferă spre dare în arendă moara de hârtie și glăjăria de la (Glăjăria) Görgény – Üvegsür aparținând contelui Leopold Bornemisza "în stare perfectă", ceea ce nu înseamnă altceva decât "inventarul complet". Nimeni nu ar îndrăzni să întrebe în ce stadiu de uzură se găsește aceasta și cât de evoluată este întreprinderea sub aspect tehnologic. La jumătatea secolului al XIX-lea ca urmare a acestor condiții la călcarea geamului se realizează tot manual în timp ce în glăjăriile din alte părți s-a trecut la vâlțuire¹¹³.

Perioada de arendare expiră din șase în șase ani, iar cu un an înainte de acest termen arendașul trebuie să reînnoiască contractul cu proprietarul care este total dezinteresat în prosperarea meșteșugului din întreprinderea respectivă. În cazul în care arendașul obține rezultate economice bune, proprietarul se consideră îndreptățit să mărească arenda, deși el nu a contribuit cu nimic la progresele realizate. Acest fapt îl determină pe arendaș să renunțe de la început la astfel de inițiative¹¹⁴. J. Bielz menționează în lucrarea sa o hută la Zagon care a fost în funcțiune în anul 1760 fiind cunoscută mai târziu ca huta de la Crasna¹¹⁵.

Magdalena Bunta și Katona Imre susțin că printre hutele care au funcționat în Trei Scaune, se numără și huta din Crasna, care probabil a început să funcționeze la începutul secolului al XIX-lea, Strămoșul hutei din Crasna se află deci la Zagon (Bărcani) la poalele Munților Întorsurii (Buzăului) (Bodzai- hegyek) pe mica vale unde se întâlneau păduri până la Zagon. Huta a fost mutată la Crasna probabil în jurul anului 1890¹¹⁶. Ernst Wagner susține că afirmația este inexactă, ea fiind valabilă probabil pentru Zăbrătau, specificând "fără noi dovezi"¹¹⁷. În anul 1856 huta deținea un cuptor și 10 "oale" pentru topit sticla¹¹⁸.

În anul 1804 a fost înființată glăjăria de la Borsec de către doi asociați, vienezul Günter și mercureanul Zimmethslausen în urma studierii îndeaproape a traseului de către un cunoscător al industriei de sticlă din Boemia, Eisner v. Eisenstein.

Lajos Sághegyi dă ca an de înființare a hutei anul 1810 având ca fondator pe un oarecare Kozseg, fiind amplasată la 90 km. de sat. Puterea instalată era de 8 HP asigurată de un cuptor cu vană în care se produceau 120000 bucăți ardezie. În anul 1847 la Borsec au lucrat 10-12 "flăcăi", iar huta a ajuns la valoarea de 60000-70000 forinți. În anul 1856 huta deținea un cuptor pentru topit sticla și 10 "oale" (creuzete) pentru topit sticla. În anul 1902 devine fabrică specializată în fabricarea sticlelor în vederea exploatarei apei minerale de la Borsec și exportarea ei la Viena. În urma unor mașinațiuni din partea proprietarilor funciari huta a fost închisă¹¹⁹.

Documentele menționează ca an de înființare a hutei de la Huta Poieni anul 1808. Satul Huta era vecin cu satul Poieni (Kissebes), Vitriaria (Glăjăria) comitatul Cluj. În anul 1839 se numea Üvegsür, în românește Pleșa și era moșie (praedium) unde era așezată huta. În anul 1857 Üvegcsür, Huta avea 587 de locuitori și o glăjărie. În anul 1874 Huta, comuna Jegeristye (Vânători), lângă Kissebes (Sebeșul Mic, azi Poieni). Înainte de 1910 a fost unit cu comuna Vânători¹²⁰. În legătură cu huta de la Almașu Mare există doar un singur document datând din anul 1847 din care reiese că ea a fost înființată în anul respectiv. Probabil că este huta din comuna Bogdan (Balc), județul Sălaj, lângă Almașu Mare. Fabricile de sticlă din Ardeal la acea dată (1847) erau în jur de 7: Porumbacu, Görgeny, Bicsad, Almașu Mare

¹¹² Siebenbürger Bote, nr. 45, 1808, p. 360.

¹¹³ Bericht ..., p. 16.

¹¹⁴ Ibidem, p. 17.

¹¹⁵ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69.

¹¹⁶ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 72; Sághegyi, p. 291.

¹¹⁷ Ernst Wagner, în FVL, Bd, 16, nr. 2, 1973, p. 124.

¹¹⁸ Sághegyi, p. 291.

¹¹⁹ J. M. Salzer, Reisenbilder aus Siebenbürgen, 1860, p.88-89 (în continuare Reis. Sieb.); Sághegyi, p. 231, 279, 291.

¹²⁰ E. A. Bielz, Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, Hermannstadt, 1857, p. 495 (în continuare E. A. Bielz, Handbuch); LT, p. 367; LR, p. 58; ÖL., p. 379.

(Nagyalmas), Borsec, Zalanpatak, Arpașu de Sus și Cârțișoara. Produsele care se fabricau aici erau foarte restrânse și limitate și se mișcau între sticlă brută, tablă de sticlă (üvegtabla) și pahare¹²¹.

E. A. Bielz amintește la 1847 două hute în districtul Cluj, însă nu le nominalizează. Acest fapt naște disputa pentru localizarea lor în localitatea Huta, comuna Chiuiești, județul Cluj sau localitatea Pleșa Huta, comuna Poieni tot din județul Cluj¹²². În anul 1857 a fost înființată o hută la Zăbrătău, comuna Sita Buzăului lângă pasul Întorsura Buzăului și aparținea baronului Mikés. În anul 1902 huta baronului Mikés se afla la vale de Întorsura Buzăului¹²³.

Dintre hutele din comitatul Trei Scaune amintim strămoșul hutei din Crasna care probabil a fost înființată la începutul secolului al XIX-lea în Bărcani (Zagonbarkany) de la poalele Munților Buzăului, pe mica vale unde se întind păduri nesfârșite până în Zagon. Huta a fost mutată probabil în jurul anului 1890 la Crasna. Lajos Săghelyi menționează în anul 1856 la Crasna - Sălaj, o hută care deținea la acea dată un cuptor pentru topit sticla și 9 "oale" (creuzete) pentru topit sticla¹²⁴. Pe moșia Găloaia (Calina), pe malul drept al Mureșului există o hută aparținând familiei baronale Kemény¹²⁵.

Informațiile care s-au transmis pe cale orală confirmate de documente numai parțial susțin că huta de la Porumbacu stă la baza celei de la Avrig prin locțiitorul familiei Fleissig considerat și întemeietorul hutelor de la Ucea, Porumbacu, Arpașu de Sus și Cârțișoara, la 1738, desființate la 1892¹²⁶, odată cu înființarea hutei de la Avrig. Același lucru îl susține și Mircea Stoia în articolul "Mărturii despre "Glăjăria Avrigului" publicat în revista "Trnsilvania"¹²⁷ afirmând că "glăjăria de la Avrig, înființată în anul 1830, pare să fie rezultatul direct al crizei de decădere a glăjăriei din Porumbacu care în cele din urmă, își încetează activitatea"¹²⁸.

J. Bielz referindu-se la data înființării hutei de la Avrig se limitează să menționeze că aceasta este înființată în anul 1892 de către familia Fleissig¹²⁹. Mențiunea preluată de către Herbert Hoffmann¹³⁰, Ernst Wagner¹³¹ spune că în anul 1892 huta "este de asemenea și astăzi în funcțiune". L. Săghelyi menționează că la 1894 huta este "a lui Emil Ponda"¹³². Cea mai veche prezentare a glăjăriei de la Avrig datează din anul 1889 fiind făcută într-un memoriu adresat autorităților comitatense¹³³ de către locuitorii Avrigului (Felek, Frenk) la sfârșitul căruia se face o descriere amănunțită a fabricii în două variante însoțite de o schiță-plan. Documentul, după ce poziționează fabrica față de comună face o descriere a clădirilor existente prezentând amănunțit procesul de producție al fabricii¹³⁴.

Un cătun cu numele de Huta este menționat în Harta generală a Austriei (1: 200000 din anul 1916) ca aparținând comunei Chiuiești, care în anul 1916 s-a transformat într-un sat independent. Satul și-a luat numele de la huta construită pe aceste meleaguri¹³⁵. Numele Löberc sinonim cu huta veche apare în Harta specială a Austriei (1:75000) la nr. 5576 egal cu Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) în anul 1839 devine o pășune alpină numită "Lobritz". Ernst Wagner consideră anul 1916 ca an de înființare¹³⁶.

Am lăsat la sfârșit prezentarea datelor despre glăjăria de la Tâlmaci datorită faptului că la începutul lucrării de față am arătat că documentul referitor la atestarea acesteia este incert. Toți cei ce s-au ocupat de această problemă au pomit de la lucrarea lui Andreas Sheiner care menționează în Anexe, p. 205 existența la Tâlmaci a unei glăjării încă din anul 1614, fapt neconfirmat de alte documente și de realitate. Decăderea glăjăriilor survenită la sfârșitul secolului al XIX-lea se datorează mai multor cauze, atât de natură tehnică, cât și economică.

¹²¹ Săghelyi, p. 231, 279; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 121.

¹²² ÖL, p. 379; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 123; E. A. Bielz, Handbuch..., p. 285.

¹²³ E. A. Bielz, Handbuch..., p. 285; ÖU, p. 362; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 124.

¹²⁴ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 72.; Săghelyi, p. 291.

¹²⁵ Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 122; LT, 2, p. 8.

¹²⁶ Mircea Stoia, Mărturii despre "Glăjăria" Avrigului, în Transilvania, Anul II, (LXXXIX); nr.9, Sibiu, 1973, p. 38-39.

¹²⁷ Ibidem

¹²⁸ Ibidem

¹²⁹ J. Bielz, Kunstgeverbe..., p. 69.

¹³⁰ Herbert Hoffmann, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1972, p. 99.

¹³¹ Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 122.

¹³² Săghelyi, p. 301.

¹³³ AN. DJS., Colecția Brukenthal, Z (1-7), nr. crt. 36.

¹³⁴ Ibidem

¹³⁵ Indicatorul alfabetic al localităților din Republica Populară Română, București 1956, p. 302 (în continuare IALR, 1956).

¹³⁶ Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 123; LT, 2, p. 435.

Din punct de vedere tehnic arendările succesive au avut consecințe nefaste asupra instalațiilor datorită faptului că acestea au fost exploatare până la limita rezistenței lor, deși ele erau rudimentare față de instalațiile similare aparținând altor glăjării din țară, dar mai ales din străinătate. Totodată arendările nu au permis amplificări și modernizări ale construcțiilor și ale instalațiilor, nici introducerea de noi tehnologii în procesul de fabricație, producerea sticlei făcându-se la fel cum se făcea în urmă cu 50 de ani, în comparație cu marile progrese profesionale pe care le-au făcut alte țări în ultimii ani.

Toate acestea au afectat calitatea produselor, precum și posibilitatea vânzării lor. La acestea se adaugă concurența produselor străine similare care sunt de o calitate superioară și sunt protejate de un sistem vamal protecționist.

DIE DOKUMENTARBESCHEINIGUNG DES GLASSWERKEN VON SIEBENBÜRGEN

Zusammenfassung

Der Autor verwendend ein reicher Material die aus Konskription, Urbarieien, Inventare partialle und allgemeine von feudal Gebieten, Reichen Registern jährlichen (rationes), Matrikolen und Rechnungen von manche Kirchen und Kloster, Inventar von Hütten, Wirtscaflische Zeintungen, Briefwechsel zwischen den Gutsbesitzer auf wessen Gebiet Glashütten mit ihren Verwaltern funktionierten und anden Akten die im großen Archive aus Land und aus Ausland aufbewart sind, so wie Kroniken, allgemein oder Fachmonografien, Artikel aus der Presse der Zeit, will aufklaren das Problem der Bestätigung des Glasshütten aus Siebenbürgen, die kulminieren mit das Aufhören des Aktivitäts und Verlassen der Hütten.

Das Problem der Gründung der Glasshütten ist sehr bestrieten, weil mehr welahe Transformation gemacht werden im dessen Aktivität, ist im Dokumenten als Datum der Gründung mentioniert.

Das selbe komut fohr auch wenn die Hütte auf einem anderen Platz im selben Dorf oder in der Wähe funktionirt viel kein Holz im Wald mehr ist, ein anderer Besitzer übernimmt etc.

Am Ende, glaubt der Autor das diese Problemen gelässt werden wenn das Studium des Dokumenten aus Archiven mit einem umfangreichen und ausführlichen Archeologischen Forschung ergänzen werden.

PREOȚIA ȘI IMPACTUL PREOȚILOR ÎN LUMEA SATELOR (SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI AL XIX-LEA)

Ionela Mircea

De când ne-am pomenit ca neam, românul îl numește pe preot părinte și unde îl întâlnește se apropie cu respect și evlavie și îi sărută mâna, cerând în unele zone și binecuvântarea lui. Acest fapt reprezintă concepția tradițională a românului despre preoția creștină. Și concepția este genuin creștină în spiritul Evangheliei. Așa cum a lăsat-o Hristos și Apostolii. Preoții trebuie să fie socotiți de oameni ca și chivernisitorii tainelor lui Hristos.

Acești preoți ai românilor, nu numai în primele veacuri, ci veacuri de-a rândul, n-au avut nici un semn extern prin care să se deosebească de popor, n-au fost oameni învățați, n-au fost oameni avuți, în unele zone n-au fost nici chiar oameni liberi¹. Și totuși au fost numiți părinte, au fost cinstiți și venerați de către mireni. La fel ca și cei mulți, preotul satului românesc a cunoscut de-a lungul timpului lipsuri și mizerii, a muncit cu mâinile la plug și la sapă, a tras în jugul iobăgiei². Dar s-a deosebit de aceștia prin harul și puterea sfintei Taine a Hirotonirii. Preotul a fost un om din sat ca și ceilalți săteni, dar după hirotonire devenea un om sfințit, un slujitor al Domnului și al bisericii. Primea de la vlădica darurile și puterea preoției. Și veacuri de-a rândul în ochii românilor pe preot nu l-a făcut cartea, învățătura, haina, ci harul. Ori acest har, au înțeles cu toții, era de la D-zeu. Cu credința lor au pătruns până în inima Sacramentului Preoției și au înțeles mai mult din Taină decât poate să înțeleagă astăzi chiar și un intelectual, un om de știință, dar lipsit de credință.

Veacuri de-a rândul istoria românilor de la apusul Carpaților a fost țesută din "sate și preoți" din traiul lor împreună, din îndrumarea unora și ascultarea celorlalți, din sprijin și mângâiere laolaltă, din întrepătrunderea unei vieți comune, din aceleași suferințe și necazuri și din aceeași credință izbăvitoare în D-zeu și-n dreptatea lui, din aceleași rare bucurii și aceleași prea dese dureri³. Aceeași credință și aceeași soartă au făcut în scurgerea timpului din satul românesc și din preotul lui un singur bloc, o singură comunitate socială. Un sat cu preotul său a constituit de fapt o catenă în lanțul nesfârșit al românismului.

Multă vreme preotul a fost singurul om mai luminat în sat și în sprijinul satului. Faptul că avea darul preoției, că era o față sfințită i-a atras considerația credincioșilor și respectul maselor, mai ales dacă era un om bun, iubitor de bine, drept, cuvios, capabil să dea sfaturi și "să-i certe pe cei neplecați, grăitori în deșert și amăgitori de minte"⁴. Toate acestea l-au așezat pe preot în fruntea satului drept conducător, când satul a rămas fără alte căpetenii. Preotul și bătrânii satului, care erau în aceeași vreme și bătrânii bisericii, cum se mai numeau și epitropii, au format miezul vieții românești și creștinești în satele noastre, centrul de sfat și de îndrumare, de judecare a pricinilor în familie, acasă, după străvechiul *jus valahicum*, după ce-au apucat din bătrâni, după obiceiuri și tradiție.

Preoții noștri au fost țărani din sat, de cele mai multe ori fiii preoților de mai înainte, tot așa, țărani care au putut ajunge la puțină cunoștință de carte cu ajutorul unui protopop sau în vreo chilie mănăstirească. La începuturi nu se poate vorbi de țărani fruntași prin avere, mai ales după căderea românilor în iobăgie, ci de țărani hamici, inteligenți, cu purtări bune, deci cu o bună zestre genetică fizică și psihică. De obicei, țărani blânzi din fire, aplecați spre rugăciune, postelnici, hotărau să se preotească, dar numai la alegerea și insistența satului întreg, care făcea selecția⁵. Se poate spune că acea chemare ce se cerea după Scripturi la Taina Preoției este indicată prin această trimitere de către credincioși. Lipsit la-nceputuri de o ierarhie bisericească stabilă continuă și activă, viitorul preot a avut tot interesul să nu râvnească să ajungă într-un sat fără voia poporenilor. Din acest punct de vedere se poate afirma cu certitudine că veacuri de-a rândul noi am trăit vremurile patriarhale ale bisericii, când nici o hirotonire nu s-a făcut fără nici o dovadă din partea credincioșilor că acel candidat la preoție este vrednic⁶. Până-n ziua

¹ Andrei Șaguna, Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale de la întemeierea ei până în zilele noastre, vol. II, Sibiu, 1860, p. 197.

² Mateiu Ion, Români ortodocși și uniți români sau două organizații bisericești române în Ardeal. Studiu istoric-statistic bisericesc, Sibiu, 1922, p. 63 și urm.

³ Nicolae Iorga, Istoria românilor din Ardeal și Ungaria, București, 1989, p. 215 și urm.

⁴ Ibidem.

⁵ Zenovie Păclișanu, Contribuții istorice privitoare la situația materială a preoției române din Ardeal și Ungaria, în Cultura creștină, VI, 1916, p. 135-140, 164-171.

⁶ Onisifor Ghibu, Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria, București, 1915, p. 45 și urm.

de astăzi în ritualul bisericii noastre s-a păstrat formula de la hirotonirea preotului, când arhiereul înainte de sfințirea candidatului ca preot întreabă pe credincioșii din biserică: "Vrednic este?" iar poporul răspunde: "Vrednic!"

A fost și a rămas firesc ca un sat întreg să fie în măsură să cunoască purtările, firea, modul de viață al unui om care a trăit și a crescut acolo în mijlocul comunității. Episcopul care hirotonea a fost mereu obligat să respecte porunca Sf. Pavel de a nu hirotoni pe cineva în grabă "fără alegere și cuvenita cercetare" și ce altă carte de vizită mai bună putea primi candidatul la preoție decât prezentarea lui cu asentimentul și recomandarea satului. De multe ori candidatul la preoție a fost om căsătorit, cu copii, având de soție o fată din sat, țarancă și ea. Câteva săptămâni la protopopie, sau la vladicie mai târziu, completa puțină știință de carte și cunoștințele principale pentru săvârșirea slujbelor. Întors de la hirotonire, preotul român intra în rândul satului. Se scula în zorii zilei și el și preoteasa și copii și ncepeau munca la-nceput în brazdă străină ca și ceilalți săteni, zilele de robotă stabilite, iar apoi pe locul primit în folosință. Nici vorbă de sugestii pe care preotul să le poată da în munca câmpului, sătenilor. A fost tot atât de necunosător ca și ei și a înțeles în aceeași mizerie. A fost un tovarăș de muncă al celorlanți, îmbrăcat la fel ca ceilalți, hrănindu-și familia la fel ca ceilalți.

Nu a avut cunoștințele necesare pentru a ține predici și a interpreta scripturi. Învățătura lui a fost simplă, aproape numai atât cât știau și țărani credincioși lui: că este un D-zeu atotputernic, drept și milostiv; că Fiul lui, Isus Hristos, ne-a răscumpărat păcatele prin durerea și moartea lui pe Cruce, din dragoste pentru om; că Preacurata Fecioară Maria se roagă pentru noi păcătoșii; că avem un suflet nemuritor și că este o judecată dreaptă când cei buni vor fi răsplătiți și cei răi vor fi osândiți; că viața este trecătoare și trebuie purtată cu răbdare și fără cârtire, fiindcă D-zeu vede și știe toate; că omul este dator să se roage lui D-zeu, să postească, să respecte sărbătorile, să cinstească icoanele, să facă ceea ce este bine și să se ferească de rău; să-și boteze copilul, că prin botez omul se încreștinează; să se spovedească, că prin spovedanie omul se poate curăța de păcate și e păcat mare ca omul să moară nemărturisit și necuminecat⁷.

Toate aceste învățături simple, preotul român le-a moștenit prin tradiție, ele fiind transmise din mamă-n fiică și din tată în fiu, fiind cunoscute de toți credincioșii. Prin viu grai s-au păstrat la români rugăciunile și adevărurile fundamentale ale creștinismului, altoite pe adevărurile care le descoperă în general o minte curată, sănătoasă, sau ceea ce se cheamă bun simț. Și dacă credincioși au intrat mereu în casa preotului fără nici o sfială, duminica și de sărbători omul, țaranul, dispărea din ochii lor și nu mai rămânea decât fața sfințită, omul cu har, preotul. Biserica cu slujbele religioase, preotul în altar vorbind românește duminicile și zilele de praznic au fost singurele oaze de lumină în viața întunecată a românilor, singurul mod de înălțare sufletească și de dobândire de energii⁸.

Pentru a răscoli adâncurile spirituale, sentimentele religioase firești ale românilor, preotul a trebuit să se înalțe dintre ei, să fie pătruns de credința în slujba lui, să iradieze lumină, să se simtă din întreaga lui ființă credința în ceea ce săvârșește ca preot. Numai așa el a putut regenera moravurile, numai așa el a putut avea înrăurirea asupra mulțimii. Satul nu a simțit umilința că preotul nu avea mai multă carte, sau că trăia la fel ca și ceilalți, sau că-și însura feciorii sau își mărita fetele în sat. Tocmai apropierea preotului de săteni, în ceea ce privește viața, mijloacele de trai, mentalitatea, a dus la încrederea nestrămutată a sătenilor în preot. Iar respectul și cinstea satului față de preoți a crescut când au început să apară adevăratele "dinastii" de preoți. Până la apariția școlilor și a seminariilor a fost firesc ca preotul să-și învețe unul din fii "cetania la rânduiala slujbei" pentru a-i putea lua locul când va muri, ori a-l ajuta la bătrânețe. Această moștenire din tată-n fiu a preoției a condus la sporirea considerației satului față de familia preoțească.

Prin folosirea limbii române în biserică au sporit cunoștințele dogmatice și la preoție și la păstoriții ei, iar rolul bisericii și-a lărgit sfera și conținutul. Din ceasul primei liturghii slujite românește a-nceput să răsără în sufletul preotului conștiința că preotul nu este numai un îndrumător spiritual, ci și un conducător al neamului. Treptat, preotul a devenit conștient de menirea lui și și-a stabilit ca prim ideal, acela de a fi după slabele lui puteri și cunoștințe, păstor spiritual. Idealul național s-a conturat în sufletul preotului român ceva mai târziu, abia-n momentul în care s-a născut dorința acestuia de a avea o viață

⁷ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, Fond Cabinetul Mitropolitului, Mitropolia Unită a Blajului, dosar nr. 947/1872

⁸ Ibidem

mai bună, când i s-a deșteptat mândria de om liber și stăpân în țara lui. În acest vis și-a găsit puterea de a lupta pentru a câștiga pentru sine și pentru cei pe care îi călăuzea, libertatea și toate drepturile de care se bucurau celelalte națiuni privilegiate.

În veacul al XVIII-lea preoții români au reușit să dea idealului național un caracter de sfințenie, îmbinându-l cu idealul preotesc. Lozincile latinității limbii și ale originilor românilor au reprezentat energia vitală în lupta românilor din Transilvania pentru câștigarea de drepturi și libertăți, pentru recunoașterea lor ca nație⁹. Preotul român a devenit astfel canalul de scurgere al ideilor noi, liantul între cultura națională ce se infiripa și masele mari de credincioși. Și aceasta cu atât mai mult cu cât preotul a cunoscut mizeria satului și întunericul lui.

Pentru susținerea idealului național a fost nevoie de o preoție instruită, care să vină apoi în lumea satului să-mprăștie lumina. Chiar dacă în timp preoțimea s-a ridicat prin cultură, prin sistematizată educație și instrucție teologică, ea nu s-a înstrăinat de sat, de viața credincioșilor, nici fizic și nici psihic. Școlile Blajului, seminariile teologice din Sibiu, din Arad, au format generații de preoți fiind renumite prin instrucția pe care o ofereau. Și după 3, 4 ani de studii în seminariile din centrele episcopale, viitorii preoți se întorceau în satul natal să ia locul preotului bătrân, sau în satul viitoarei preotese, de obicei fiica preotului din localitate, sau într-un sat vecin unde-l trimitea vlădica, sau unde-l alegeau credincioșii. Deși tot mai instruită, preoțimea nu s-a îndepărtat de sat. Școala, cultura, educația primită-n seminar au avut rolul de a lărgi entuziasmul, cunoștințele, puterea preotului pentru ridicarea și sprijinirea celor mulți. Înțorși în lumea satului, acești preoți români, mai instruiți, mai culti, au rămas în fond tot țărani, intrând în rândurile celorlalți plugari, muncind pământul de această dată al bisericilor sau lăsat zestre de către părinți sau de către socrii.

Până spre sfârșitul sec.al XIX-lea figura obișnuită a preotului român, fie el ortodox sau unit, a fost mai aproape de popa "satului iobăgesc" care are o pregătire școlară sumară, care ară, sapă, seceră, cosește alături de sătenii săi, care umblă cu ei la târguri, la moară, decât omul de carte propiu-zis, ce trăiește exclusiv din exercitarea serviciilor religioase, care este beneficiarul unui întins patrimoniu funciar, al unor importante surse de venituri, așa cum au fost cei mai mulți preoți ai religiilor recepte.

Preoții români, chiar și cei mai instruiți și zeloși, au putut însă să roage, să sfătuiască sau să mustrate satele, dar nu au dispus de mijloacele necesare pentru a le obliga și nici nu au avut interesul să forțeze lucrurile, pentru a nu se pune rău cu poporeniile lor de care depindea în cea mai mare măsură însăși existența lor materială, ferdela anuală de cereale, ziua de lucru ori plata obișnuitelor servicii bisericești.

Preotesele au fost de cele mai multe ori fiice de preot sătesc crescute acasă, cu 2, 3 ani sau cel mult 4 ani în școlile din oraș, și uneori chiar fiice de țărani fruntași, școlite doar la școala din sat. Crescute în tradiția strămoșească și în sobrietatea caselor parohiale ori a celor țărănești, preotesele nu au râvnit la luxul orașelor, ci au condus o gospodărie casnică, țărănească. Până pe la 1870-1880 s-au putut vedea destui preoți în haină țărănească, deși aveau altă școală decât înaintașii lor. Iar vara, la munca câmpului se putea vedea întreaga familie a preotului alături de ceilalți săteni.

Familia preotului s-a identificat cu familia țărănească și prin faptul că și casa parohială a fost plină de copii ca și aceea a țăranului. De la jumătatea sec. Al XIX-lea, mai ales copiii preotului au luat mai des drumul școlilor de la oraș. Majoritatea intelectualilor ardeleni care au pus umărul la înfăptuirea Unirii din 1918 s-au ridicat din rândurile acestor copii. S-a păstrat însă și tradiția trecerii preoției din tată-n fiu, cel puțin unul dintre copii preotului fiind trimis la seminar, iar când al doilea sau al treilea fiu al preotului s-a îndreptat tot către seminar se cunoșteau de obicei și viitoarele preotese, mai cu seamă fete de preoți care nu aveau băieți care să le continue slujba în parohie.

Noua preoție, prin liceu și prin seminar nu s-a simțit dezrădăcinată din viața satului din care a pornit. Păstrarea acestei legături cu locul de obârșie și dorința și eforturile susținute ale preotului de a ridica spre mai bine viața credincioșilor pe care-i păstora au stat la baza respectului pe care satul l-a acordat preotului. În parohie preotul a depus eforturi animate de interese spirituale, culturale, economice, naționale. Și dacă sătenii nu le-au înțeles întotdeauna pe cele economice de pildă (înființarea de cooperative, asigurarea contra focului, arendări sau cumpărări de moșii etc.), le-au înțeles pe cele culturale și naționale (susținerea de școli românești, abonamente la ziare, înființarea de coruri bisericești, de teatre sătești, organizarea de expoziții de fructe, de animale, de artă casnică etc.).

⁹ Ibidem

Legătura permanentă dintre cler și mireni a constituit de fapt și baza organizării vieții bisericești a românilor din Transilvania. Îngrijorându-se pentru viața de zi cu zi a mireanului, încercând să-i asigure un viitor mai bun, preotul satului și-a înțeles rolul de la-nceputuri, acela de a sădi și de a răspândi sentimente religioase și mai apoi naționale, lucru primordial pentru trezirea unei națiuni. Care au fost condițiile care au trebuit să fie îndeplinite pentru ca preotul să poată răspunde chemării sale? Cum a trebuit el să fie? Exact așa cum a trebuit să fie și poporul pentru ca să se emancipeze, demn de încredere, având conștiința de sine și a trecutului său, conștiința prezentului și-a viitorului său, "luminat", activ, muncitor, neobosit și "român și numai român, pururea român, mândru de originea sa".

Preotul român a fost nevoit să reprezinte "perfectiunea" culturii române, să cunoască istoria națională cât mai deplin, să cunoască limba, literatura, tot ceea ce-l putea sluji pentru a-și îndeplini rolul conform scopului și misiunii sale pe pământ. Ori istoria a dovedit că preotul român a fost atât de iubitor de nația sa, încât el a fost și principalul realizator al celor mai vitale interese naționale. Preotul a fost mereu gata de sacrificii. Preotul a fost acela care a dat poporului speranța și a încercat să-l conducă pe omul de rând pe drumul civilizației, al prosperității sădind sămburele educației morale. S-a spus pe bună dreptate că "Preotul e sarea pământului, păstorul cel bun care-și sacrifică averea și sănătatea pentru oile sale, numai și numai ca să le poată conduce la paladiul civilizațiunii"¹⁰.

Un preot ce voia să-și urmeze chemarea trebuia să dețină cunoștințe nu numai în domeniul teologiei ci și în domeniul științelor reale, practice. Ori foarte puțini preoți s-au putut lăuda în aceea perioadă cu asemenea cunoștințe largi. Vina nu au purtat-o ei, preoții, ci guvernul care, dornic de a ține în șah naționalitățile, a luat măsuri aspre împotriva învățământului românesc religios, împiedecând astfel buna pregătire a preoților române. Și totuși, în ciuda tuturor obstacolelor, aceste institute au crescut mulți preoți buni și bine pregătiți, devotați cauzei celor mulți, încât se poate spune că preoțimea a fost multă vreme unica inteligență. Preoții au fost aceia care au conservat mii de datini, ei au susținut limba și naționalitatea pretutindeni. Odată cu creșterea inteligenței civile, preoțimea nu a mai fost silită să poarte de una singură făclia printre poporeni.

"Istoria Ardealului" a fost însă după opinia lui Iorga o istorie de "sate și preoți". Masivitatea istoriei au făcut-o plugarii și slujitorii altarului. Solidari la bine și la rău, înfrățiți prin acele idealuri de mântuire a sufletului și de ridicare ca neam, preoții și țărani ardeleni au oferit imaginea statomiceiei în lupta și jertfa pentru păstrarea credinței și a datinilor strămoșești. Prin grija preotului de țară, românii au conștientizat că sunt români și ca români trebuie să se ridice și să se mențină, să contribuie la ceea ce se cheamă civilizație și cultură mondială. Numai așa un popor are o viață lungă, un popor care-și cunoaște originile, care are conștiința trecutului dar în egală măsură și pe aceea a prezentului și a viitorului său și care cu răbdare luptă și rămâne mereu credincios sieși, sufletului și idealului său.

THE PRIESTHOOD ROLE AND THEIR FAMILIES' ROLE IN VILLAGES' LIFE

Summary

Many centuries the romanian history starting from the west side of the Carpathians, was weaved with "villages and priests" or in other words, with their life together, meaning, the guidance of ones linked with the obedience of the others, support and blessing together, the same faith and destiny made the Romanian village during the years, a unique "block" and a social community.

Thanks to the care of those village' priests Romanians were aware of their nationality (that they are Romanians) thus they ought to rise in order to maintain and participate to the so called civilisation and universal culture.

A people that is fully aware of his origins, who is also conscions of his past as much as for the present and future, who remains faithfull to himself and to his own soul or ideal, can succeed in the concert of the universal civilisation.

¹⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Alba, Fond Cabinetul Mitropolitului, Mitropolia Unită a Blajului, dosar nr. 955/1873.

PRELIMINARII ALE RĂSCOALEI LUI HOREA, RELEVATE DE UN RAPORT, DIN 25 SEPTEMBRIE 1784, AL LUI TIRON DRAGOȘ, ARHIDIACONUL GRECO-CATOLIC AL ALBA IULIEI

Gabriela Mircea, Ioan Mircea

Se poate crede, de la început, că scrisoarea arhidiaconului greco-catolic al Alba Iuliei, Tiron Dragoș, redactată în 25 septembrie 1784, pentru a fi expediată la Blaj, a făcut parte dintr-o corespondență mai amplă, întreținută de către cel dintâi cu episcopul Ioan Bobb¹ și, probabil, înainte de 1782², nu și înainte de 1780 (?), cu Grigorie Maior³. Din păcate însă nu se cunosc prea multe, în istoriografie, despre viața și activitatea lui Tiron Dragoș, iar dintre presupusele sale scrisori expediate la Blaj nu se păstrează decât prea puține⁴.

Prin urmare, succintul său raport⁵, avut în vedere cu prilejul actual, constituie o mostră istorică deosebit de prețioasă, nu numai din cauza *rărității* sale și a conținutului său intrinsec, ci și din cea a *perspectivei sale oarecum extradocumentare*, a valențelor *sugestive*, pe care le dezvăluie cercetătorilor.

Textul scrisorii-raport amintite conduce, în primul rând, înspre intuirea adevăratei naturi a relațiilor care au existat între arhidiaconul Tiron Dragoș și episcopul Ioan Bobb, într-un moment existențial deosebit de dificil al celui dintâi (și nu numai al său), care fusese incriminat, nu de mult timp, de către oficialitățile transilvane, printre principalii inovatori ai conscrierii ilegale a țărânimii române aservite în milițiile grănicerești, cerându-se totodată grabnica sa pedepsire⁶. Dar arhidiaconul reușise să se disculpe atât pe sine, cât și, în general, să îi disculpe pe ceilalți preoți greco-catolici din arhidiaconatul său, supunându-se unui interogatoriu oficial⁷, iar pe linie confesională, prin intermediul unui raport amănunțit, adresat ierarhului din Blaj, în 1 septembrie același an, document valorificat din punct de vedere istoriografic⁸. Or, sub acest aspect, scrisoarea pe care încercăm acum să o stoarcem de semnificații, dezvăluie faptul că la aproximativ 25 de zile (sau la 37 de zile?), de la redactarea ultimului raport amintit, Tiron Dragoș se bucura, cu toate că avusese de înfruntat noi dificultăți, preponderent confesionale, care îl compromiseseră oficial și mai mult, de întreaga încredere și protecție a superiorului său ierarhic cel mai înalt⁹. Întrebarea care se formulează parcă de la sine, pe fondul constatării anterioare este dacă nu cumva, totuși, preoții greco-catolici, cel puțin unii dintre ei, mai ales Tiron Dragoș, au activat în timpul conscripției, cu știrea, sau cu acordul, fie el și tacit, nefățîș, al proaspătului episcop? Cert este doar faptul că Ioan Bobb a luat apărarea clerului său, atât cât a putut¹⁰.

Pe de altă parte, la o examinare atentă, scrisoarea arhidiaconului Tiron Dragoș, din 25 septembrie 1784, pune în lumină noi aspecte de istorie bisericească, doar în aparență de interes local, particular. În fond ea relevă, direct sau indirect, atât realitățile și atmosfera caracteristice mediului greco-catolic românesc al arhidiaconatului de Alba Iulia, cât și, mai mult sau mai puțin, cele general-românești din imperiu, cu aproximativ o lună înaintea izbucnirii propriu-zise a rășcoalei lui Horea, în 31 octombrie 1784.

¹ Episcopul fusese instalat solemn la Blaj în 11 iulie 1784. Vezi Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei metropolitane greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900 de la sânta Unire 200, Blaj, 1900, p. 40.

² Tiron Dragoș a exercitat, se poate presupune, funcția de protopop greco-catolic al Alba Iuliei, după 1780(?) și până în 1810, cel puțin (Vezi Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitrescu, Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor, Alba Iulia, 1996, p. 225). În intervalul 1767- 1780 (?), protopop greco-catolic al Alba Iuliei a putut fi Alexandru Aron de Bistra, paroh al Roșiei Montane.

³ În 29 decembrie 1784 el fusese martor și redactor, după dictare, al testamentului episcopului Grigorie Maior, de la care primea de altfel, prin intermediul aceluiași testament 4 stupi, ceea ce putea fi și un semn că episcopul îl cunoștea pe protopopul albaulian de mai mult timp! (Vezi Timotei Cipariu, Acte și fragmente latine românești. Pentru istoria beserecei romane mai alesu unite..., Blaj, 1855, p. 47-55.)

⁴ Se mai cunoaște o scrisoare a aceluiași protopop către Ioan Bobb, care datează din 15 februarie 1785.

⁵ Direcția Arhivelor Naționale, Județul Alba, Fond Mitropolia Română Unită Blaj, acte inventariate, doc. 75/ 1784.

⁶ David Prodan, Răscoala lui Horea, București, 1984, I, p. 233 ("Pe la mijlocul verii Comandamentul militar se decise, în sfârșit, la începerea conscrierii. Ceea ce ajunsese, firește, într-un fel sau altul și la cunoștința celor interesați. Mai întâi a țărănilor din apropierea Albei Iulii, prin comandantii militari de aci sau prin protopopul Tiron Dragoș, acuzat de un text că el ar fi pomit tulburarea...") și 280 ("Printre cei bănuți de a fi îndemnat pe țărani la înscriere era și protopopul Tiron Dragoș, protopopul diecezei Alba Iulia, care era și preot militar, tot așa și preoții uniți")

⁷ Ibidem, p. 280: "Tiron Dragoș la 24 august declara comisarului Halmagyi: comisarul de război personal i-a spus că a primit ordin de la Consiliul de război, ca oricine ar vrea să se dea la miliție și vine pentru aceasta să fie primit și înscris, dar fără să se sustragă de la robote...Episcopul Bobb însuși îi ceru să răspundă.")

⁸ Ibidem. Vezi și Nicolae Densușianu, Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria. 1784-1785, București, 1884, p. 118.

⁹ Ceea ce reiese din textul scrisorii publicate în contextul studiului de față.

¹⁰ După ce la ceruse să răspundă oricăror chestionare oficiale.

Sigur o întrebare esențială este aceea dacă într-adevăr scrisoarea a fost redactată în 25 septembrie stil vechi sau stil nou? Noi opinăm stadial pentru redactarea ei în 25 septembrie stil nou, deși amănuntele meteorologice consemnate de către autorul ei înclină balanța înspre acceptarea datei de 25 septembrie stil vechi, ceea ce ar corespunde zilei de 7 octombrie 1784 stil nou¹¹. Alte considerente, respectiv transcrierea unei scrisori primite de la Sântana, redactată în 26 august stil nou (!), pledează mai mult pentru acceptarea datei de 25 septembrie stil nou. Dilema datei exacte a scrisorii în cauză va fi soluționată cu siguranță pe parcursul timpului, după acumularea mai multor cunoștințe referitoare la activitatea arhidiaconului greco-catolic al Alba Iuliei, atunci când faptele sale vor putea fi reconstituite și înseriate mai detaliat!

Tulburările care-i fuseseră reproșate de câțiva timp lui Tiron Dragoș nu se cuvin a fi considerate, din punct de vedere logic, întâmplătoare¹², în condițiile de atunci, ci se poate admite ipoteza de lucru că motivația lor cea mai directă izvoră din situația locală creată, imediat după încetarea brutală a conscripției militare, în care atâția vitregii ai sorții de ambele confesiuni, își pusese, dintr-o dată, speranțele. Astfel, încercarea de trecere la ortodoxie a comunității greco-catolice din Coșlar¹³, la care se referea Tiron Dragoș, nu apare decât ca un posibil reflex imediat al interdicției amintite, care a devenit operantă după 19 august 1784¹⁴, mai ales că arhidiaconului îi erau cunoscute mai multe tentative de același gen, din cuprinsul zonei păstorite (deci ele izbucniseră concertat), a căror extindere nu-l speria totuși: "Și nădăjduiesc însă și pe aiurea pe unde s-au fost clătit că-i voi întocmi, de-mi va ajuta Dumnezeu și voi avea sănătate"¹⁵. Nu e exclus însă nici ca tentativa ruperii de greco-catolicism a celor din Coșlar să fi avut rădăcini cauzal-temporale mai adânci, acutizate doar după interdicția conscripției¹⁶. Nu e exclus, de asemenea, ca la potențarea frământărilor confesionale amintite să fi contribuit și cazul "clericului Vasile", fiul preotului greco-catolic din Coșlar, care, cum se știe, a fost unul dintre cei mai inimoși conscriptori ai

¹¹ Considerațiile noastre nu sunt desigur definitive, ci doar stadiale, cum s-a subliniat anterior acest aspect. Argumente pro sau contra mai pot fi considerabil mobilizate.

¹² Din bibliografie se cunoaște faptul că în cursul anului 1784 au defecționat integral de la unire locuitorii Șardului, care abia în 1835-1836 au redevenit greco-catolici datorită preotului Simion Pop (Vezi în acest sens Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christo nato MDCCCXXXV ab Unione cum Ecclesia Romana CXXXVIII, p. 15-16; Șematismul..., Blaj, 1900, p. 146; Octavian Bârlea, Ex romena historia: Ioannes Bobb, Episcopus Fogarasiensis, Frankfurt am Main, 1951, p. 239), dar afirmația autorilor Șematismului din 1900, conform căreia până în 1784 toți locuitorii Șardului fuseseră greco-catolici nu era corectă. Răsfoind vechile conscripții se poate constata că la Șard au avut loc de-a lungul timpului puternice dispute confesionale. Astfel, în 1733 se consemna existența acolo a trei preoți uniți, respectiv cea a lui popa Anghel, supranumit și "Munțian", deoarece era libertin, originar din Țara Românească, care avea în întreținere patru feciori, cu vârste cuprinse între 15 ani și 1 an (respectiv pe Ioan de 15 ani, Gheorghe de 11 ani, Petru de 9 ani și "Nikola" de 1 an), cea a lui popa Ionașcu, libertin de asemenea, originar din satul "Vajdejei" și cea a lui popa Petru, iobag din satul Bulbuc. Tot trei preoți lungeni, care păstureau 704 suflete în total, existau și în 1750, ca de altfel și biserica mai veche din localitate, aflată tot în uzul greco-catolicilor. Situația confesională a românilor din Șard era însă radical schimbată, în 1760-1762, când se consemna existența a trei preoți uniți, care păstureau 16 familii de aceeași confesiune precum și 1 preot neunit, căruii îi reveneau 150 familii ortodoxe. Ortodocșilor majoritari le fusese concesională și biserica românească a târgului, pentru că la vremea respectivă Șardul mai era încă "oppidum". Existau atunci și două case parohiale. Ortodocșii predominau zdrobitor la Șard și în 1766, când se înregistra existența a 302 suflete de aceeași confesiune, dintre care 140 bărbați și 162 femei. Ca preoți ortodocși funcționau în Șard doi localnici, preoții Petru Popovici și Toma Șardji. Nu se știe ce s-a mai întâmplat la Șard, sub aspect confesional, după 1767, dar se poate admite teoretic că ortodocșii au continuat să predomine și după această dată, menținându-se în continuare și o comunitate greco-catolică minoritară, care pe parcursul anului 1784, probabil după interdicția conscripției militare și urmărirea penală a nobilului Hajdu, care înregistrase pe listele miliției grănicerești toți capii de familie din localitate, trecuse integral la ortodoxie, moment consemnat, cum s-a remarcat anterior în Șematismele blăjene. În 1805 populația greco-orientală a Șardului se cifra la 250 capi de familie, incluzându-le atât pe văduve cât și pe țărani. Mai trăia atunci Petru Popovici, amintit și în 1767, care fusese hirotonit în Valahia iar în 1805 el era pensionar. Fungeții la vremea respectivă (1805) erau Petru Păcurar, hirotonit în Transilvania în 1772 și mai tânărul Teodor "Mátyás", hirotonit tot în Transilvania, în 1793. Aparținerea la ortodoxie a comunității respective s-a menținut neschimbată până în 1835, când ea a fost reconvertită integral la greco-catolicism, datorită osârdiei preotului "Simeon Pop Mateiu", descendent, probabil, al preotului ortodox de la 1805, Teodor Matei, pomenit anterior. (Vezi Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, op. cit., p. 26, 53, 81, 88, 96, 105, 114)

¹³ Direcția Arhivelor Naționale, Județul Alba, Fond Mitropolia Română Unită Blaj, a. i., doc. 75/ 1784.

¹⁴ David Prodan, op. cit., p. 240.

¹⁵ Direcția Arhivelor Naționale, Fond Mitropolia Română Unită Blaj, a. i., doc. 75/1784.

¹⁶ Problematika respectivă se impune desigur a fi aprofundată, pentru că ea nu este doar de interes local. În 1733 la Coșlar existau 23 familii de greco-catolici, păstorite de către preotul Petru, supranumit "Munțian", care avea la vremea respectivă trei fii în întreținere, respectiv pe Simion, de 8 ani, pe Gavrilă, de 4 ani și pe Ioan de o jumătate de an. El era libertin din Țara Românească ("ex Valahia"), trecut la greco-catolicism. Comunitatea religioasă din Coșlar beneficia la vremea respectivă și de o biserică, a cărei existență se înregistra și în conscripția greco-catolică din 1750, când numărul total al sufletelor păstorite se cifra la 211. Conform conscripției autorităților austriece din 1760-1762, în localitatea menționată se înregistrează o semnificativă răsturnare a situației confesionale: cu acel prilej se declaraseră unite doar 10 familii, care nu aveau însă preot de aceeași confesiune, câtă vreme cele 40 familii de ortodocși obținuseră biserica din sat și se bucurau de serviciile religioase a doi preoți ortodocși. În 1766 Coșlariul reunea 120 suflete de ortodocși, dintre care 50 parte bărbătească și 70 parte femească. În 1767 preot neunit în Coșlar era un localnic, Simion Cocan. Cele două comunități religioase amintite, ortodoxă și greco-catolică, existau cu siguranță la Coșlar, într-o proporție anumită și în preajma izbucnirii răscoalei lui Horea. În 1831 biserica din Coșlar le aparținea greco-catolicilor, numărul locuitorilor așezării era de 600 de suflete (Vezi Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, op. cit., p. 26, 53, 80, 88, 96, 105, 129 etc.).

țărănilor, activând atât la Alba Iulia, în comisia lui Ortmeyer, cât și prin satele din împrejurimi¹⁷. După încetarea conscripției, el a fost urmărit, insistent, de către o poteră, găsindu-și adăpost doar la curtea episcopului Ioan Bobb. La somația nobilului care inițiasse potera, de a-i fi predat, pentru a fi deferit justiției civile, episcopul s-a opus¹⁸, ceea ce constituia, la vremea respectivă, un veritabil act de curaj, denotând din nou, de data aceasta cvasitrănsant, solidaritatea vladicii cu făptuitorii conscripției¹⁹. Refuzul lui Ioan Bobb se baza pe câteva argumente memorabile, care relevau o umanitate, puțin cunoscută, a episcopului și chiar o mândrie confesională manifestă, cu evidente nuanțe naționale: "clericul Vasile" nu putea fi extrădat așa de ușor din Blaj, pentru că era bolnav ("scurpa sânge") și, în fond, el nu era un oarecare fiu de iobag, ci o față bisericească și o persoană cu o instrucție aleasă, desăvârșită la Viena, care avea dreptul de a fi supus, mai întâi, judecății eccleziastice. Doar dacă va fi absolut necesar, pe baza unei solicitări oficiale, urma să fie deferit instanțelor civile²⁰.

Altă cauză a deprimării lui Tiron Dragoș o constituia indisciplina preoților greco-catolici aflați în subordinea sa: "Ci e mulți dintră Preoții noștri nu ca să ne ajute (desigur în lupta pentru menținerea integrității bisericii greco-catolice românești n. n.), ce foarte neascultători să află"²¹. Starea respectivă nu părea, la prima vedere, însă, să aibă tangențe cauzale, cu atmosfera generală care se instituisese printre români înaintea izbucnirii propriu-zise a răscoalei lui Horea, ci descindea parcă mai mult din rele cutume preotești mai vechi²². Cel mai tare îl nemulțumea, sub aspect disciplinar strict, pe arhidiacon, situația creată la Benic, din cauza comportamentului preotului Ariton, "carele cu vicleșug au căpătat Darul preoției"²³. La o examinare mai atentă, tensiunile din interiorul clerului greco-catolic al arhidiaconatului alba-iulian, nu pot fi, totuși, explicate independent, fără nici o legătură cu tentativele de trecere la ortodoxie ale unor comunități greco-catolice românești din zona dată. Legătura reciproc-cauzală, sau implicațiile reciproce, ale celor două fenomene se impun totuși a fi luate în calcul, ca adevăruri posibile. Cert, la modul absolut, este deocamdată doar faptul că în răstimpul delimitat de interdicția conscripției și izbucnirea propriu-zisă a răscoalei, clerul greco-catolic al arhidiaconatului alba-iulian a fost bântuit de convulsii interioare puternice²⁴, al căror ecou se resimte evident în textul redactat de către Tiron Dragoș în 25 septembrie 1784.

¹⁷ David Prodan, op. cit., p. 240.

¹⁸ David Prodan, op. cit., p. 279: "Ștefan Szotyor, răz bunător, ieșind din curtea comitelui, umbind călare pe ulițele Galdei de Jos răsnea ca un leu... Luind cu el grăniceri din Teiuș, căuta pe sale cu ei pe conscriptorii iobagilor să-i prindă - mărturisesc preoți și sâtenii din Cetea. El a pomit în urmărire și a fiului preotului unit din Coșlar. În timp ce căuta în Ciumbud, cei din Bucerdea Grînoasă s-au adunat mai mulți de 70-80, i-au luat calul lăsat acolo cu fratele său și cu soldați, zicînd că și ei sînt cătane, și pînă cînd nu li se plătește ceea ce au dat pentru oaste și nu le dă înapoi calul lor pe care a plecat, nu-i dau pe al lui. Cel urmărit se refugie la Blaj, căutînd ocrotirea episcopului. Episcopul Bob și dă o scrisoare, cu data de 29 august, spunînd că Szotyor a venit la el cu doi soldați, cu porunca Guvernului dată de tabla comitatului, să-l ridice. A răspuns însă că acel fecior e cleric și se bucură de prerogative clericale, și-a făcut studiile la Viena, nu poate să-l extrădeze ca pe un fecior de țăran. Îl ține însă în detenție pînă cînd va informa Guvernul mai pe larg despre el, mai ales că zace în pat și scurpă sânge. Dacă și după informațiile date Guvernului va porunci totuși pentru el închisoare (laică), e gata să-l extrădeze."

¹⁹ Ideea respectivă se impune a fi demonstrată mai în detaliu, pe baza altor surse documentare.

²⁰ Desigur merită a fi creionată, cât mai în detaliu și biografia clericului Vasile.

²¹ Direcția Arhivelor Naționale, Județul Alba, Fond Mitropolia Română Unită Blaj, a. i., doc. 75/ 1784.

²² Ibidem.

²³ Ibidem. Situația confesională a românilor din Benic merită și ea a fi studiată independent și aprofundată. În 1733 existau acolo 12 familii de greco-catolici, în frunte cu preotul Ioan, care avea trei feciori de crescut, pe Ioan, de 9 ani, pe Nicolae, de 5 ani și pe Vasile, de un an și jumătate. El era iobag fiscal al domeniului albaulian, de loc din Galda de Jos, uns la București și trecut ulterior la greco-catolicism. Conscripția din 1750 înregistra existența acolo a unei biserici românești, în care oficia un preot unit, pentru o comunitate de 250 suflete de credincioși. Mai explicită era desigur conscripția administrației oficiale austriece din 1760-1762, conform căreia în Benic existau 5 familii de greco-catolici, păstorite de un preot unit, dar și 80 familii de ortodocși, care beneficiau de serviciile a doi preoți de aceeași confesiune. Biserica din sat le era concesionată acum ortodocșilor, care în mod evident erau majoritari. În 1766 se declarau ortodocși doar 200 de suflete, 92 parte bărbătească și 108, parte femeiească, ceea ce însemna totuși cu ceva mai puțini decît se declaraseră în 1760-1762, dacă identificăm într-adevăr Sănbenedicul, din conscripția amintită, cu Benicul. În 1767, preot neunit în Benic era localnicul Teodor Cara. În 1831, românii din Benic beneficiau de existența și folosirea a două biserici, una a greco-catolicilor și cealaltă a ortodocșilor. Situația respectivă era cu siguranță rezultatul unor confruntări confesionale puternice, ale unei rezistențe ortodoxe îndărătnice. Situația confesională a localității amintite nu putea fi desigur liniștită, așa cum reieșea și din scrisoarea lui Tiron Dragoș, în pragul izbucnirii răscoalei lui Horea (Vezi Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, op. cit., p. 25, 55, 80, 88, 96, 105, 130 etc.). Preotul Ariton nu ne este cunoscut din bibliografie.

²⁴ Nici problemele bisericești de la Vințul de Jos nu fuseseră, nu de mult timp, prea liniștite. Deși aparent restabilită ordinea și acolo mai existau, cu siguranță, tensiuni, ca în oricare comunitate partajată din punct de vedere confesional a protopopiatului amintit. Trecutul confesional al Vințului de Jos este și el dintre cele mai interesante. Conform conscripției lui Inochentie Micu Klein din 1733 existau la Vinț 99 familii de greco-catolici, păstorite de popa Toma, care era și arhidiacon și popa Simion, ginerele celui dintâi. Deși arhidiacon, Toma era deja poligam (adică recăsătorit după moartea primei soții!). Fusese hirotonit de episcopul Teofil. Ca fiu al lui Ioan Zoba din Vinț, era și el de condiție nobiliară. Popa Simion fusese hirotonit în Maramureș, dar avea "litteras testimoniales" de la Ioan Inochentie Micu Klein. În 1750 se înregistrau la Vințul de Jos 350 suflete de credincioși greco-catolici. La data aceea funcționa un singur preot de aceeași confesiune, probabil popa Simion, biserica din localitate revenindu-le tot greco-catolicilor. În 1760-1762 însă situația era cu totul alta. Deși greco-catolicii deveniseră minoritari, aproape dispăruseră din localitate (mai existau 8 familii unite și 4 preoți de aceeași confesiune) veche biserică le era concesionată în continuare acestora. Ortodocșii predominau

Pentru dovedirea celor afirmate anterior este necesară transcrierea integrală a documentului amintit, mai întâi a părții sale originale, redactată în limba română și cu litere chirilice și apoi a "post scriptum"-ului său latinesc. (Vezi *Anexa*).

Și conținutul "post scriptum"-ului scrisorii amintite este relevant pentru atmosfera generală încărcată, din preajma izbucnirii efective a răscoalei. Tiron Dragoș nu făcea altceva, la finele scrisorii sale din 25 septembrie 1784, decât să transcrie, pentru uzul episcopului, textul latinesc al unei scrisori, redactată la Sântana, în 26 august 1784, de către Antonius Maskasy²⁵. Prin intermediul ei, episcopul putea afla (dacă nu aflase până atunci din altă sursă!), ce nenorocire i se întâmplase, nu de mult timp (de fapt la sfârșitul lunii iulie și începutul lunii august), vicecomitelui Andrei Forray, eveniment care anunța efectiv, mai ales ca formă de manifestare, extrem de curajoasă, viitoarele acțiuni ale răsculaților, deși incidentul s-a datorat nu unor țărani obișnuiți, ci unor haiduci bănățeni, cu mai vechi state de plată.

Textul relevă amănuntul că la acțiunea practică de salvare a vicecomitelui Andrei Forray, din mâinile lotrilor, a participat și preotul greco-catolic român al "diocezei sârbești" arădane²⁶.

Conținutul integral al "post scriptum"-ului amintit merită și el a fi trecut în revistă cu prilejul actual, datorită mai ales a amănuntelor pe care le furnizează. El este deci, în rezumat, următorul:

Ce s-a întâmplat cu vicecomitele Forray se poate afla în detaliu din următoarea scrisoare, care cu amabilitate mi-a fost transmisă din Arad.

Noutatea pe care intenționez să ți-o comunic este aceasta.

S-a întâmplat nu cu mult timp înainte, la Săvârșin, că, pe când domnul Forray, vicecomitele comitatului Arad, împreună cu mulți oaspeți, tocmai se așeza la masa de prânz, pe neașteptate o mulțime de tâlhari a dat năvala în castelul acestuia și, două sute erau cu toții acești țărani, i-au cerut să solicite de la împărat grațiere pentru ei.

Deși a promis că va făptui cât mai repede acest lucru, cu toate acestea, după ce i-au alungat pe oaspeți și au înșfăcat cu nelegiuitele lor mâini pe un atât de strălucit bărbat și cu adevărat podoabă a comitatului Arad, purtându-l în spinări sau pe umeri, ca pe o pradă, l-au dus pe creste pustii ale munților și în ascunzători ale fiarelor.

Acesta, chinuit de foame, sete, dezonorări, mai că nu și-a dat duhul răstimp de aproape șapte zile, până când episcopul din Arad al sârbilor și preotul nostru unit al aceleiași dioceze și câțiva vicejuzi ai nobililor au ajuns acolo, la tâlhari, și, după ce au jurat lotrilor că fără tăgadă vor interveni la Maiestatea Sa pentru a obține milostivire pentru ei, cu mare greutate l-au dobândit pe vicecomite²⁷.

Dintre ei episcopul abia a scăpat de moarte, căci trei tâlhari voiau să sloboadă plumbi în el, dacă nu i-ar fi rugat ceilalți dintre cei de față să-l crute²⁸.

Într-adevăr toți acei tâlhari au dobândit milostivirea.

Scrisoarea respectivă, transcrisă în post scriptum era localizată și datată la Sântana, în ziua de 26 august 1784 și semnată de Antonius Maskasy.

Valoarea specială a documentului editat în anexă se va dovedi cu siguranță, suplimentar, în viitor, prin coroborare cu alte documente editate și inedite. Oricând interpretările aplicate unor pasaje ale sale vor putea fi reluate și aprofundate, pentru valorificarea efectiv pleneră a unei surse documentarea atât de valoroasă.

zdrobitor atunci, întrunind 273 de familii, care se bucurau de asistența spirituală a doi preoți de aceeași credință. În 1766 se înregistrau la Vurpăr, Vințul de Jos și Sibîșeni 650 credincioși ortodocși, dintre care 300 parte bărbătească și 350 parte femeiască, un număr de 523 suflete locuind în Vințul propriu-zis. În 1767, preot ortodox în Vințul de Jos era lăncu Bena din Pian. Ortodocșii predominau și în 1805, când se înregistrau la Vințul de Jos, Vurpăr și Sibîșeni, împreună cu credincioșii din comunitatea bulgară, 251 capi de familie. Biserici românești, aflate în uzul ortodocșilor erau 2, iar preoți de aceeași confesiune 3 și anume: Ieremia Bena, hirotonit în Transilvania în 1791, Nicolae Bența, hirotonit la Arad în 1799 și Avram Munteanu, hirotonit tot la Arad în 1804 (Vezi Nicolae Josa, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, op. cit. p. 32, 52, 76, 89, 96, 102, 112 etc)

²⁵ Ibidem. Cele relatate de către Antonius Maskasy diferă de faptele referitoare la același eveniment, deja prelucrate de către David Prodan, op. cit., I, p. 83.

²⁶ Amănunt care din datele prelucrate de către David Prodan nu reieșea.

²⁷ Andrei Forray fusese luat ostatic în 27 iulie 1784 și eliberat pe la începutul lunii august același an. Rescriptul imperial de amnistiere data din 3 august 1784, dată la care vicecomitele era deja în libertate. Vezi în acest sens David Prodan, op. cit., I, p. 83.

²⁸ Amănunt dintre cele mai interesante, dacă el s-a petrecut în realitate. Desigur episcopul în cauză nu era altul decât episcopul ortodox al Aradului, Petru Petrovici, dar relatarea despre faptul respectiv parvine din mediul greco-catolic românesc! Vezi în acest sens din nou David Prodan, op. cit., I. c. Episodul răpirii vicecomitelui Andrei Forray a fost relatat în detaliu, cu unele diferențe sensibile, datorate surselor documentare folosite, de către Ștefan Meleş, Lămuriri nouă privitoare la Revoluția lui Horea, Sibiu, 1933, p. 36-37: și acest text se referă la episodul agresiunii episcopului ortodox la Aradului, petrecut la Dumbrăvița, în 31 iulie 1784, cu ocazia eliberării lui Andrei Forray, când, unul dintre țărani implicati, "infuriat, neavând nici o încredere în iertarea domnilor, trage cu pușca asupra episcopului care nu era de neamul lor". La cele petrecute lui Andrei Forray s-a referit și Nicolae Densușianu, op. cit., p. 227.

ANEXA

I

Illustrissime ac Reverendissime D<omi>*ne Praesul
D<omi>ne ac Parens Gratosissime Ob<sequi>ssime!

Multe acum deodată a-ți scrie nu pociu , pe<n>tru multe de toate cu care sâ<n>t/ cuprins, iară mai tare nădăduin<d> că cât mai de curun<d> înaintea/ prea luminatei feți Mării tale află<n>du-mă mai pe larg ceea ce aș/ avea acum de-a-ți scrie, cu plecată metanie ți le voi arăta, însă/ ce am așăzat cu cojläreni<i> încât e pe<n>tru Inștrucție, des/ pre care Ce<saro-crăiasca> Tablă ades Domnulu<i> Vicarăș au scris împotriva/ mea la nedreaptă informația unor desmântători pe carii/ din închisă aici copie ți vei putea cunoaște pe cum ș<i> așăzarea, / acelor credincioși cu maica noastră Besearica. Și nădăduiesc/ însă și pe aiurea pe u<n>de s-au fos<t> clăti<t> că-i voi întocmi de-mi va aju/ ta Dumnezeu și voi avea sănătate. Ci e mulți dintră Preoții noștri/ nu ca să ne ajute, ce foarte neascultători să află, ș<i> să mă crezi că/ la Benic, cu lipsirea Preotulu<i> mai de n-om umbla ca cu Vi<n>țul , că/ acel Preo<t> Ariton carele cu vicleșug au căpăta<t> Darul Preoții, di<n> acel ceas nu l-am mai văzut, batăr pe Benic s-au fost/ Preoți. Mulți rămân de la soboară, ș<i> poru<n>cile ce li să vestescu/ nu le aud, și așa de pururea rămân neîndreptați, ș<i> dacă-i/ dojenesc pe<n>tru unele ca acestea, iară de canoni<t> nice pe unul/ încă n-am canoni<t>, ei să scârbesc ș<i>-mi aru<n>că cuvinte care nu/ să cuvin. Pe<n>tru care mă rog ca să te milostivești a-mi da/ mie Inștrucție și lor să li să pue zăbală, ca să știu și eu ș<i> / lei ceea datomice supuneri; bine că eu datoria mea o știu/ da dacă ei totdeauna să vor împotrivi, și a-i canoni slobod/ nu-mi va fi, ce folos e? Că mai bine îmi iaste mie a fi cu ci<n>ste în numărul clerulu<i>, decât totdeauna de-aceste cuvinte a-mi/ auzi deregătorii mele înpotri<v>nice. Ce e precum mai în su<s> mă rugaiu dee-mi-să mie și lor Inștrucție, ș<i> carii vom trece pes/ te aceia canonul să ni-l luom. Că întramintrănea nu e puțință/ datoria mea în vig a mi-o duce cum să cade, dacă datomica supunere va lipsi. Și apoi mi să înpută toate mie/

Oameni<i> ce au venit după buți mai multe n/ au putu<t> pune pe cară/ decât șapte, încă ș<i> acelea pe cumu-i calea acum foarte grea/ mă tem că nu știu cum le vor aduce, că pe aici acum u<n> dărab/ de vreme ploia nu o mai cionti<t>. Zisu-le-am adevărat să pue câte// câte opt da numai n-au plânsu săraci<i>. Așa trâmura și ei și noi de apă ș<i> de frig, că la noi au sosit zăpada pe vârful<i> dialurilor și așe/ n-am avut ce le face. Pere pe cum de astă dată să află pe la noi îți trimet Mării tale o sută și 4 ș<i> mă rog/ să le iai în nume de bine, ca de la cel mai mic a Mării tale fiu credi<n>cios, ș<i> nu spoit, aceasta m-am născut, acesta voi rămânea de-a pururea/ lângă care sărutând blagoslovitoarea dreaptă rămân al mării tale

Umilită slugă ș<i> kăplan
Tiron Dragoși Pro<topopus>
Carlovitzensis m. p.

Bălgrad Var 25 septe<m>brie

**

P<ost> s<criptum>

Quid cum V<ice> Comite Foroi acciderit uberius ex sequenti litterar<um> mihi perscripta gratiose perspicere poterit. /

Novi quid scripturus sum, hoc est, accidit non pridem in Szoborszin, ut, cum D<omi>nus Foroi, V<ice> Comes/ l<n>clyti Co<mi>t<a>tus Aradiensis cum multis hospitibus mensae iam in prandio accumberet, ex improvise*** magna/ Latronum multitudo in eius Aulam irruerit at<que> agresti hi homines in su<m>a erant ducenti, pos/ tulavere ab illo, ut pro ipsis apud Caesarem gratiam iniret< quod tametsi facturum se quantocius/ promiserit, ipsis nihilominus dispersis hospitibus suisq<ue> scelestis manibus in tam praeclarum/ virum ac Aradiensis Co<mi>t<a>tus vere ornamentum iniectis eum per

deserta Montium iuga atq<ue>/ ferarum**** latibula tergis humerisq<ue> praedae similem portantes adduxerunt, qui srtenis/ plus minus diebus inter famem, sitim ignominiasq<ue> cruciatus, vix non exhalavit animam, donec Ep<isco>pus Rascianor<um> Aradiensis et Noster Unitus eiusdem Dioecesis Parochus/ et nonnulli V<ice>/ Judlium illuc ad latrones accesserunt atq<ue> deposito Latronibus iuramento,/ se nimirum apud suam Ma<ies>t<a>tem pro eorum impetranda gratia acturos**** affirmantes,/ V<ice> Comitum magna cum difficultate***** receperunt< inter quos vix Ep<isco>pus mortem ef<f>ugit tres sclopetos***** namq<ue> in eum emittere volebant latrones, nisi rogantibus aliis/ adstantibus ei pepercissent< latrones vero illi omnes gratia donati sunt./

Szent Annae, d<ie> 26-ta Aug<ust>

Antonius Maskasy m<anu> p<ropria>

Original, *M.R.U.B.*- a. i., dos. 75/ 1784, f 1 v-r.

- * < > Semn grafic utilizat pentru întregirea abrevierilor.
- ** În colțul din stânga, sus, al filei 1v este înscrisă nota cancelariei Episcopiei greco-catolice din Blaj: Tyron
- *** În text: inproviso
- **** În text: ferrarum
- ***** În text: difficultate
- ***** În text: sclophetos.

**PRÉLIMINAIRES DE LA RÉVOLTE DE HOREA, RÉLEVÉES PAR
UN RAPORT DE 25 SEPTEMBRE 1784, RÉDIGÉ PAR TIRON DRAGOȘ,
L' ARCHIPRÊTRE GRÉCO-CATHOLIQUE ROUMAIN D' ALBA IULIA**

Résumé

Par sa lettre de 25 septembre 1784, l' archiprêtre Tiron Dragoș présente à son évêque de Blaj la situation difficile créée dans son diocèse après l' interdiction de la conscription militaire des paysans roumains transylvains, pendant l' été de la même année.

GRIND – UN SAT HUNEDOREAN

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Viorel Vânătoru
Elenuța Mărioara Vânătoru

Așezare. Condiții fizico-geografice. În "Ghidul județului Hunedoara" întocmit de Octavian Floca și Victor Șuiaga, în anul 1938, există următoarea precizare: "Pe Valea Lăpugului și pâraul Coșeștilor, prin pasul și serpentinele de la Coșevița se trece în Banat. Pe această vale se află satele: Coșești – 243 loc; Holdea – 222 loc; Ohaba – 145 loc; Fintoag – 663 loc; Lăpugiu de Jos – 394 loc; Lăpugiu de Sus – 975 loc; Baștea – 205 loc; Grind – 127 loc; Lăsău – 447 loc".

Pentru o localizare mai exactă a acestui sat mic (secole de-a rândul numărul locuitorilor săi nu a depășit cifra de 150) menționăm că așezarea Grind este situată lateral dreapta de șoseaua națională Deva - Timișoara, la o depărtare de 39 km. Vest de Deva și la 1 km. Distanță de stația CFR Lăpugiu (pe vremuri stația s-a numit Grind) de pe calea ferată ce face legătura pe ruta Deva-Lugoj-Timișoara. După împărțirea administrativă din 1968, satul Grind face parte din comuna Lăpugiu de Jos, alături de satele enumerate mai sus (pentru consultare, a se vedea lucrarea "Județele RSR", București, 1970, p. 300).

Satul Grind este despărțit de satul Lăsău de valea râului Lăpugiu care izvorăște din dealurile Lăpugului de Sus (cel mai înalt deal fiind Vârful Frasinului, în hotarul județului Timiș), străbate Lăpugiu de Jos (centrul de comună), apoi cotește spre Nord, îndreptându-se spre râul Mureș unde se și varsă în locul numit de grindani "La Barancă", la aproximativ 4 km de Grind. De fapt se poate spune că de aici de "La Barancă" începe Sectorul de defileu al Mureșului care, între Tătărești și Zam, desparte Munții Metaliferi din dreapta de Munții Poiana Ruscă aflați în stânga.

Satul Grind este înconjurat de jur împrejur de dealuri de înălțime medie (ultimele ramificații ale Munților Poiana Ruscă), acoperite cu păduri de foioase – stejar, gorun, ceri, fagi, paltini, ulmi, cireși sălbatici, salcâmi etc., precum și din diferite esențe de subarbori – măceș, sânger, corn, lemn câinesc, mărul și părul pădureț, muri etc., ceea ce crează un cadru propice pentru existența unei faune variate formată din iepuri, căprioare, porcul mistreț, lupi, vulpi, nevăistuici; dintre păsări pot fi menționate ciorile, gaița, coțofana, ulii, fazanii, apoi cele migratoare – berzele, rândunicile, cucul, pupăza etc. Fauna ihtiologică este prezentă în râul Lăpugiu și este reprezentată de obleți, porcușori, clean, mreană, scobar, rareori știucă, biban și raci.

Aceste condiții geografice oferă satului Grind un climat temperat fiind ferit de vânturi prea mari și reci în timpul iernii (atrase cu mai multă putere de valea Mureșului). Plouă mai mult toamna și primăvara și mai puțin vara și, în general, ploile vin dinspre Vest și Sud. Zăpada nu cade întotdeauna în cantități suficiente, dar deficitul de apă din sol este suplinit de ploile de primăvară.

Referitor la teritoriul care grupează locuințele și diverse alte construcții funcționale și care este îndeobște cunoscut sub numele de *vatră* și în cele din urmă formează satul, adică acel spațiu adecvat și necesar unei comunități rurale pentru a-și desfășura viața cotidiană în toate aspectele într-o anumită etapă istorică, suprafața vetrei satului este de cca. 4, 5 ha. Satul este străbătut de două uliți principale care se intersectează în dreptul Căminului cultural, acolo unde este și "centrul" satului și unde, pe vremuri, se afla și o fântână. De asemenea satul face parte din categoria satelor "așezate", gospodăriile nefiind răsfirate. Fiecare gospodărie este alcătuită dintr-o casă cu două sau mai multe încăperi, anexe, grajduri, bucătării de vară etc. Atât casele cât și grajdurile sunt din cărămidă arsă. La fel și majoritatea zidurilor care înconjoară curțile caselor. De menționat totuși, că într-un recensământ din 1900 ("Recensământul din 1900, Transilvania, Cluj Napoca, 1999) se arată că gospodăriile din satul Grind erau din lemn iar acoperișurile din șindrilă, fapt ce ne deteremină să credem că această stare de lucruri a existat până la Unirea din 1918, cel puțin. Oricum, noile construcții de case din cărămidă încep să apară abia după 1926, sporesc în perioada interbelică și se renovează și se extind foarte mult în anii 1959-1972. Fiecare gospodărie dispune de fântână proprie în curtea casei. Majoritatea curților au bolți alcătuite din viță de vie obișnuită. Multe curți sunt betonate sau pietruite.

Deși este un sat cu multe secole de existență, datorită numărului redus de locuitori și implicit datorită puterii economice reduse așezarea nu a avut biserică proprie, credincioșii din Grind mergând la

biserica din Lasău unde și participau cu contribuție bisericească. De abia în 1996 s-a pus piatra de temelie a bisericii, și după 4 ani, prin strădaniile părintelui Diniș și prin contribuția localnicilor ca și a unor sponsori (S. C. Casial Deva, S. A. Macon Deva ș. a.) biserica a fost terminată. Tâmosirea a avut loc în 30 noiembrie 2000 în prezența IPS arhiepiscopul Aradului și Hălmagiului, Timotei Sevcicu. Hramul bisericii este "Sf. Andrei". Alături de biserică este zidit tumul clopotniței. Dacă atâtea secole satul nu a avut biserică și a rezistat credem că, în ciuda fenomenului de îmbătrânire care a afectat satul, biserica nou construită va ajuta la dăinuirea peste veacuri a acestei mici așezări. La fel ca în cazul bisericii, satul nu a avut școală proprie. Numai între anii 1960-1972 a existat o școală primară cu clasele I - IV. După această dată, elevii din Grind au frecventat școala cu clasele I – IV din Lasău, iar pentru clasele mai mari, școala din Dobra.

Viața economico-socială. Ocupații. Obiceiuri. Satul și teritoriul aferent formează hotarul satului. În ce privește satul Grind din punct de vedere economic un "*Un borderou cu suprafețele satelor și comunelor pe categorii de terenuri*" întocmit în 1949 de șeful Ocolului agricol Ilia, arată că așezarea avea un total de 91 ha din care 55 ha arabil, 6 ha fânețe naturale, 6 ha pășuni și islazuri, 1 ha terenuri și curți, inclusiv clădirile, 1 ha teren nefructificat, restul îl constituie livezile și pomii fructiferi¹.

Ocupațiile tradiționale – agricultura și creșterea animalelor au asigurat un trai mulțumitor. Aceste ocupații s-au dezvoltat în strânsă interdependență întrucât pentru a cultiva pământul trebuie un număr sporit de vite care să producă o mai mare cantitate de îngrășăminte naturale necesare fertilizării solului. Trebuie subliniat că solurile din jurul satului sunt brun-gălbui și podzolice, deci nu sunt soluri foarte fertile. De menționat că agricultura s-a practicat, până la colectivizare pe parcele sau "holde" cum le spun grindanii ceea ce a determinat și o toponimie ce definește un anumit teritoriu. Astfel sunt holde în hotarul satului la "Sădișor", "După Arțăgu", "După Grădini", "La Birt", "Țarina de Jos", "La Moară" ș. a. Fertilizarea pământului se făcea prin gunoarea locului și apoi se alternau culturile. După secerișul păioaselor se făcea ogorărea, se pregăteau prin arătura cu plugul tras de animale, iar mai nou cu tractoarele. Din inventarul agricol nu lipsea plugul de lemn sau fier cu roțile, grapa, sapa, rarița, răzușul, mașina de semănat, coasa, secera, îmblăciul, furca de lemn (furconi) sau de fier, grebla. De multe ori la recoltarea grâului (seceriș), la coasă se făcea clacă. Până la colectivizare, în 1960, se cultiva cânepa, cele două soiuri, de vară și de toamnă. Cânepa se recolta fie prin smulgerea tulpinilor, dacă terenul era mai nisipos, fie prin tăierea cu secera. Făcută snopi se pune în car și se ducea la topit unde stătea în "murătoare" 7-8 zile cea de vară și două săptămâni cea de toamnă (apa fiind mai rece). Se scotea mănunchiul și când se desfăcea fibra de pe bățul lemnos se ducea acsă și se pune în locuri cu soare timp de 6-7 zile; apoi cu "melița" se melița ca să sară "puzderie" – bucățile lemnoase din ea și să rămână fuiorul curat. După melițat fuiorul se pieptăna cu piaptăn de fier. Pentru ca să poată fi țesute firele de cânepă erau înmuiate și înălbite – operație ce se făcea într-un "pârâu" – un trunchi de copac scobit – unde, după ce fuiorul și câlții de cânepă erau bătuți cu maiul, se turna cenușă iar deasupra 5-6 căldări cu apă clocotită. Se "pârăuia" cânepa, adică leșia rezultată acționa asupra cânepii. Această operație se repeta cca. 3 zile la rând și de fiecare dată cânepa se scotea, se clătea cu apă ca să nu rămână urme de cenușă. Se pune apoi la soare și cânepa se înălbea (E. Pârvu, 80 ani).

Fiecare gospodar care avea cel puțin 1-2 oi, primăvara, înainte de a fi duse la cioban, își tundeau oile. Se întindea lâna să se usuce pe garduri, o zi întreagă. Apoi se aduna grămadă și se pune "la dos", de obicei în cămară până când se iveria vremea să fie spălată cu apă și sodă (sau leșie rămasă de la făcut săpunul). La pârâu se limpezea. Apoi se scărmana cu mâinile și se dădea la pieptănat pe un piaptăn cu dinți de fier, rezultând două calități de fire, unele mai lungi și mai rezistente, din care se făcea urzeala și altele mai scurte pentru "băteală" la țesăturile groase. Atât cânepa cât și lâna erau toarse de femei, de multe ori făcându-se clacă pentru tors, prilej de destindere – se cânta, se spuneau glume și se făcea și treabă. Înainte de a fi puse la războiul de țesut se făcea vopsitul firelor și fibrelor. De obicei vopselele erau coloranți vegetali – frunze de nuc, foile (cojile) de ceapă etc.

Războiul de țesut, de tip orizontal, era alcătuit din piese de lemn și anume: două tălpi, sulul de dinapoi pentru învelit urzeala, sulul de dinainte pe care se învelește țesătura rezultată, întinzătorul în care intră slobozitorul, vergelele cu ajutorul cărora se formează rostul în timpul neveditului, talpa cu tălponii, scaunul de șezut, "brâglele" pentru spată, "baba" ce vare sunt agățate brâglele, spata și ițele (suveica, sucala). La țesut cea mai importantă operație la care participă două femei era neveditul. Se practica se

¹ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare D. J. H. A. N.), fond Pretura Dobra, dosar 4 / 1949, f. 1

asemenea împletitul cu andrelele. Când femeia merge cu "marăle" (animalele) la pășune ea își ia și andrelele și "ștrincănește" fie vreun "sfetăr", fie ciorapi de lână.

Este evident că toate aceste activități economice și sociale în ultimă instanță presupuneau un anumit timp. Timpul care la fel ca și spațiul este pentru țăranul român o coordonată socială și spirituală de afirmare a existenței într-un ciclu care se reia mereu, într-o alternanță în care momentele de sărbătoare succed celor de muncă. Țăranul a știut mereu că toate lucrurile au timpul lor și că o anumită ordine în timp a activităților tradiționale este o necesitate. Sigur că nostalgia vremurilor de odinioară revine adesea în mintea celor în vârstă: "Când eram copilă mergeam la seceră la oameni și aveam "ștrânfi" de lână pentru a acoperi picioarele de paie de pe miște..."; "Ce mai jocuri se făceau... se țineau toate sărbătorile... la Crăciun veneau dubașii, se făceau pizărăi"; "Mergeam cu carul cu boi până la Făget sau la Dobra, cumpăram făina și toate cele". Calendarul țăranilor este un calendar al muncilor agricole: cucuruzul trebuie pus până în luna mai; cartofii în aprilie; în iunie se coc cireșii, în iulie se mergea la seceră iar în august se strângea fânul. După culesul cucuruzului "toamna este deja târzie". Brânza pe care o primeau pamenii de la cioban era "de vară" și "de toamnă", cea de toamnă fiind mai bună.

Soarele și luna au un rol important în activitatea de zi cu zi "Drumul soarelui" pe cer se măsura în "pălmi" sau când soarele "coboară" după culmea Lăsăului, vitele trebuie duse acasă de la pășune". Când era lună nouă, mai toți bătrânii satului aveau câte un descântec pregătit, care descântec fiind păstrat cu strânsnicie nu i s-a putut afla conținutul. Tot bătrânii satului cunosc o serie de semne ale vremii – când vine porcul cu paiul în gură se "schimbă vremea"; dacă soarele la apus "eroșu" vremea va fi bună, dacă e "galben" și cu nori sângerii pe lângă el, va ploua; când vin nori dinspre Lăpugiu ori Fintoag va ploua în mod sigur; niciodată nu va ploua dacă norii sunt "peste Murăș". Dacă la "Sf. Gheorghe" se ascunde cioara în holda de grâu, recolta va fi bună. "Mușuroaiele" mari de furnici din iarba necosită arată că va fi zăpadă în iarna care vine. Când cântă cucul după "Sf. Gheorghe" e sigur că primăvara a venit. Când tună, "duruie", când fulgeră, "flacăra". Firește există sărbători de sfinți "însemnate cu cruce roșie", praznice împărătești dar și zile "mânioase și zile oprite" când nu se desfășoară anumite activități.

Satul Grind a dispus până la colectivizare de o moară țărănească proprie amplasată pe râul Lăpugiu. Capacitatea morii era de cca. 400 kg boabe măcinate în 24 de ore. Era proprietatea a doi grindani și a unui lăsăuan, fapt pentru care cei trei vor fi trecuți în 1953 pe lista "chiaburilor". Locuitorii din Grind trebuie ca în fiecare an să îngrașe terenurile agricole cu gunoi de grajd astfel producția obținută este slabă. Căile de comunicație ale satului Grind sunt șosele ce leagă satul de localitățile din jur precum și calea ferată ce face legătura Ilia-Dobra-Lugoj-Timișoara. Cum am mai spus distanța până la stația CFR Lăpugiu este de 1 km.

Industria lipsește cu desăvârșire, excepție făcând mica "industrie țărănească" proprie satelor românești. Nu a existat și nici nu există magazin de desfacere a mărfurilor ("Boltă"). Pe vremuri a funcționat, pe hotarul satului o crâșmă, de la care a rămas denumirea locului "La Birt". Cele trebuincioase vieții cotidiene se cumpărau în special de la Dobra, sau Făget.

Grindanii au pus mare preț pe creșterea vitelor, această ocupație fiind aducătoare de câștig. Din datele documentare rezultă că până târziu, spre 1989, numărul cornutelor și animalelor mari s-a situat în permanență în jurul cifrei de 100-105 capete (până la "colectivă" se creșteau și boi). În prezent în sat, a scăzut numărul animalelor ca urmare a fenomenului de îmbătrânire a populației, care nu mai poate să le îngrijească. Rămâne de remarcat că ocupația principală a grindanilor a fost agricultura și creșterea animalelor, în special a cornutelor mari. Din această cauză disputa pentru pășunea satului și pădurea comunală a fost mereu un motiv conflictual cu autoritățile statului. Elocventă este întâmpinarea făcută de "subsemnații, locuitori ai comunei Grind, plasa Dobra în urma adresei Regiunei II agricole Ilia din 1929, prin care ne încunoștințează că trebuie să însămânțăm un teren de 10 iugăre din pășunea comunală cu trifoi". Se spune în întâmpinare că deși "comuna noastră a fost împroprietărită prin reforma agrară cu un teritoriu de 57 iugăre pășune" ea nu este suficientă pentru hrana vitelor noastre în timpul verii – cca. 100 capete de vite, câte posedă locuitorii acestei comune. Așadar, în cazul în care "am fi siliți a însămânța și din acest teritoriu un teren de 10 iugăre, pășunea s-ar împuțina considerabil și odată cu aceasta am suferi consecințele acesteia – neavând unde trimite vitele noastre la pășune ceea ce ar cauza ruina noastră materială a tuturor, fiindu-ne nouă creșterea vitelor singurul izvor de câștig". Dar acest document este important și pentru că oferă o imagine de ansamblu asupra unei concepții colective privind o ocupație ancestrală care este agricultura. Se spune în continuare că "pășunea nu necesită a fi însămânțată cu

semințe de nutreț, din cauză că aceasta s-a înțelenit frumos în timpul din urmă (de când nu s-a mai lucrat) peste întreg teritoriul, iar însămânțarea în loc s-o îmbunătățească ar slăbi-o pe cel puțin 5 ani până ar prinde iarba rădăcină sănătoasă în acest pământ sărac cu desăvârșire și apăsător peste tot și care însămânțare nu ar da rezultat favorabil deoarece orice sămânță de nutreț ar pieri în decursul ierni din această cauză – *ceea ce noi știm din experiență, - noi care muncim pământul de atâția ani neîntrerupt*². Pe de altă parte însămânțarea pășunii nu ar folosi prea mult. Se spune că acest trifoi ar asigura hrana vitelor pentru iarnă "ceea ce la noi nu este cazul, deoarece noi ne îngrijim a avea nutreț pentru vitele noastre din locurile noastre proprii care în cursul verii nu le putem pășuna, pe de o parte din cauza teritoriilor mici, situate printre semănături, pe de altă parte din cauză că nu avem unde să însămânțăm cele necesare pentru hrana noastră și a animalelor în decursul anului". Tot asemenea nu ne putem angaja la însămânțarea terenului cu trifoi și din cauza crizei de numerar neavând noi, oameni săraci, nici cu ce ne plăti dările către stat – bătându-ne percepătorul toba la ușă – necum să cumpărăm sămânța scumpă pentru a o arunca în vânt – egal cu acel pământ sălbatic"².

Multe documente se referă aproape obsesiv la chestiunile legate de pășune. Pășunea comunală este leitmotivul la care se revine permanent, ea face parte integrantă din viața micii colectivități umane care este conștientă că fără o bună administrare a acestui bun nepieritor (orice viete este trecătoare, numai pământul este etern se putea auzi în vorbele bătrânilor din satul Grind) dispărea principala sursă de venituri creșterea animalelor – care asigură cât de cât un trai mulțumitor. Așa se face că în toți anii de după Unirea din 1918 și până târziu, chiar și în perioada comunistă, pășunea comunală a fost în permanență îngrijită, acest lucru reieșind din documente. Astfel un proces verbal din 25 Noiembrie 1927 încheiat de Pavel Portasse, șeful Regiunii Agricole Ilia, în prezența primarului Nistor Alionte și notarului Popa Miron, ambii din Grind, preciza că satul deține în proprietate, în baza legii de reformă agrară, o pășune comunală de 47 jug. 997 st. pătrați, în locul numit "La Ștempi", care pășune este "împrejmuită cu gard de nuiele și are drept trecătoare drumul de țară și cel al pășunei", iar pentru adăparea vitelor ("mară" cum le numesc grindanii) este "fântâna existentă pe izlaz". Pășunea "cu floră mulțumitoare, 70% graminee și 15% leguminoase, restul ranunculacee; tufe spinoase, buruieni și mușchi nu sunt," era bine îngrijită "fiind grăpată de două ori pe an". Se prevedea și plantarea a 100 bucăți de nuci care să servească pentru umbră la vite³. Între anii 1936-1944 contractele de pășunat între Eforia de pășuni Grind și locuitorii satului prevedeau un număr de cca. 100 vite mari pentru pășune, socotindu-se 2 vite mari la un iugăr de pășune. Nu s-au socotit 2 vite mici la una mare întrucât "vitele cele mici pășunează în permanență primăvara-toamna-, iar cele mari nu fiindcă acestea se folosesc la muncile agricole". Caii se socoteau 2 cai la 3 vite mari⁴. Nu întotdeauna erau însă respectate prevederile contractului de pășunat. Așa de pildă, tot în 1927, un proces verbal de control al șefului Regiunii agricole Ilia, consemna faptul că în '25 noiembrie pe izlaz pășunau vitele locuitorilor din comuna Grind, deși pășunatul pe izlazuri - de la 1 Noiembrie -15 Aprilie este cu totul interzis... fiind tolerați de autoritatea comunală". Primarul și-a argumentat atitudinea spunând că din moment ce comuna Grind posedă o pășune comunală în suprafață de 47 iugăre 997 st. p. „ce i s-a dat prin împrumut definitivă din moșia statului român din hotarul comunei Teiu și pentru care locuitorii din Grind au plătit 25. 709 lei preț de exproprierie și spese de măsurătoare” el, primarul, nu înțelege rostul contractului de pășunat, și „că niciodată nu se va încheia contract de pășunat și pășunatul cu vitele pe izlaz va continua până ce dă gerul cel mare când vitele merg la grajd”⁵. De menționat că dintotdeauna paza vitelor s-a făcut „de către proprietarii vitelor în parte”.

Fiind înconjurat de dealuri împădurite satul Grind a avut atât pădure comunală cât și pădure posesorală. Pădurea comunală în suprafață de 45 iugăre de pădure este atribuită, în 1923, în urma reformei agrare, în hotarul satului Abucea la locul numit „*Poiana Ceretului*”⁶. Pădurea posesorală, situată în hotarul satului Lăsău a generat controverse între grindani și lăsăuani. O adresă a notarului Grosu Iosif din Grind (de menționat că în perioada interbelică a funcționat Notariatul cercual Grind), adresă datată în 15 ianuarie 1935 și înaintată Eforiei de pășuni județene Deva arată că „președintele posesoriatului din comuna Lăsău „a adus” un registru de ședință și mi-a arătat care-l hotărârea lor în

²D. J. H. A. N., fond Eforia de pășuni a județului Hunedoara, dosar 4 / 1929, f. 5

³Ibidem, dosar 65 / 1927, f. 13

⁴Ibidem, dosar 85/1943, f. 10

⁵Ibidem, f. 11

⁶D. J. H. A. N., fond Inspectoratul tehnic și cadastral, dosar 1/1923, f. 7

privața pădurii" și că alegându-se „2 oameni de încredere din partea adunării generale în persoana d-lor Iosif Munduca și Muntean Iosif lui Iosif” la adresa 'notarului comunei Grind de a-i înainta un tablou de dreptul ce-l *au fiecare iobag* ca să se înființeze foaie comunală, adunarea în unanimitate hotărăște: Nu se ia în seamă adresa Notariatului Grind și voim a rămâne pe mai departe așa cum am fost, adică tot composessorat, să nu se înainteze nici un tablou și nici un act la Notariat”⁷. De menționat că pe adresa notarului din Grind este o rezoluție dată de șeful Eforiei de pășuni județene Deva în care se spune: „Se va întreba Notariatul dacă în bunul administrat de composessoratul de pădure este numai pădure sau este și pășune, arătând ca suprafața este ocupată cu pădure și ce suprafață este ocupată cu pășune”⁸.

În 1939 într-un tablou întocmit de Camera agricolă Deva “privind situația pășunilor” se face referire și la numărul gospodăriilor și locuitorilor din satele din plasa Dobra. Comuna Grind figurează cu “148 locuitori români” care în acel an cultivaseră “3 ha cu ovăz, 23 ha cu grâu de toamnă, 27 ha cu porumb, 1 ha cu lucernă, 5 ha cu trifoi și 3 ha cu cânepă”. Un alt document și anume “Chestionarul pentru cunoașterea instrumentelor de producție și asigurarea muncilor și producției agricole în împrejurări excepționale” întocmit de Comitetul agricol local în 1939⁹ arată următoarele: numărul locuitorilor nemobilizabili inclusiv cei mobilizați pentru lucru: copii între 7-12 ani – 10; 12-18 ani – 9; bărbați între 18-62 ani – 14; bărbați între 62-68 ani – 6; femei între 18-62 ani – 31; restul populației neamintită la categoriile pomenite – 12; totalul populației fără mobilizați – 82; numărul vitelor trăgătoare (nerechiziționate) boi – 14; vaci – 30; cai – 4; vaci de reproducție – 7; tineret comute (sub 2 ani) – 13; porci de rentă – 16; mașini și unelte agricole: pluguri – 25; grape (boroane) – 23; mașini de semănat porumb – 2; mașini de prășit – 3; care pentru boi – 20; căruță pentru boi – 1; rezerve disponibile în sat: 500 kg grâu, 500 kg porumb și 500 kg cartofi¹⁰.

Anii de după 1945 sunt ani care coincid cu perioada regimului comunist pentru mai bine de 50 de ani. Firește că și locuitorii din Grind s-au adaptat încet-încet la noile condiții economice, sociale și politice. Ocupațiile tradiționale, agricultura și creșterea animalelor pierd tot mai mult teren în fața industrializării și după colectivizarea forțată. După 1945 tinerii și cei în jur de 30-35 ani s-au văzut siliți să părăsească satul și să caute slujbe salarizate în centrele industriale din județ. Satul s-a depopulat, obiceiurile s-au destrămat și pierdut, dar n-a avut soarta altor sate (Baștea Holdea) care efectiv s-au desființat.

În 1948 se constituie Comitetul agricol comunal alcătuit din primarul Oprean Roman ca președinte, notarul Ciobanu Simion, secretar, Furdui Milionor, preot, Pătroiescu Petru, învățător, plt. major Buda D-tru, Popa Ioan, administrator agricol, Făgăraș Victor, agricultor, Mariș Iosif, agricultor și Voica Alexe. Comitetul avea atribuția de a repartiza grâu de sămânță de la Firma AFSM după cum urmează: satul Teiu – 1000 kg; satul Lăsău – 1300 kg; satul Fintoag – 1000 kg; *satul Grind* – 700 kg¹¹.

Un “Borderou cu suprafețele satelor și comunelor pe categorii de terenuri în ha” întocmit de șeful Ocolului agricol din satul Grind în 1949 arată că satul Grind avea “un total de 91 ha din care arabil 55 ha fânețe naturale, pășuni și izlazuri 6 ha; livezi cu pomi fructiferi 17 ha; terenuri cu curți și clădiri 1 ha și 1 ha teren necultivat”¹².

În 1953 suprafața totală arabilă a satului Grind era de 81 ha din care se planificaseră 32 ha cu grâu și 3 ha cu secară. Situația atelajelor arăta că Grind-ul dispunea de un total de 18 boi și 7 vaci¹³.

Cererile de înscriere în întovărașirea agricolă “7 Noiembrie” Grind sunt făcute de grindani după același tipic: toți solicită înscrierea în întovărașire cu “suprafețele existente în registrul agricol” în afară “de grădină”, “de terenul intravilan din zona satului”, de “două bucăți de teren care rămân la nevastă” (noră, soacră etc)¹⁴. Tot în 1959 într-o situație statistică privind cooperativizarea agriculturii în comuna Lăpugiu la data de 30 August localitatea Grind figurează cu 30 de gospodării, cu o suprafață totală după registrul agricol de 100, 5 ha din care 98, 34 ha erau cooperativizate, iar o gospodărie și 2, 16 ha rămaseră necooperativizate¹⁵, pentru ca, în “Centralizatorul cu principalii indicatori ai activității GAC “Drumul

⁷ D. J. H. A. N., fond Eforia de pășuni a județului Hunedoara, dos. 5/1936, f. 7

⁸ Ibidem

⁹ D. J. H. A. N., fond Prefectura județului Hunedoara, dos. 14/1937, f. 15

¹⁰ D. J. H. A. N., fond Pretura Dobra, dos. 4/1949, f. 75

¹¹ Ibidem, dos. 3/1948, f. 118

¹² Ibidem, dos. 47/1949, f. 1

¹³ D. J. H. A. N., fond Primăria Lăpugiu, dos. 3/1954, f. 6

¹⁴ Ibidem, dos. 4/1958, f. 4

¹⁵ D. J. H. A. N., fond Primăria Lăpugiu, dos. 5/1959, f. 51

Belșugului" în cursul anului 1960", să se arate: satul Grind: total familii –24; nr. membrilor indiferent de vârstă –88; capabili de muncă –50; participanți la muncă –41; zile muncă total –5007; în producție vegetală –4067; pentru creșterea animalelor –117; modul de folosință a terenului: suprafața totală –85, 2 ha; suprafața agricolă –82, 3 ha; arabil –63, 7 ha; pășuni, fânețe –19, 15 ha; livezi de pomi –0, 06 ha; valoarea mijloacelor fixe, 85. 000 lei; situația culturilor recoltate: grâu –28 ha cultivate; producția obținută –40 tone; producția medie –1412 kg/ha; porumb: suprafața cultivată 22 ha; producția obținută 28 tone; producția medie 1200 kg/ha; cartofi: suprafața cultivată 2 ha; producția obținută: 22 tone; producția medie: 11. 000 kg/ha; porumb siloz: producția obținută: 40 tone, suprafața cultivată: 2 ha; producția medie: 20 tone/ha; efective animale; bovine: 28 din care vaci 10 și cabaline 10¹⁶.

După 1989 satul Grind a suferit transformările impuse de noile condiții economico-sociale și politice. Astfel printre primele măsuri luate de grindani și lăsăuani a fost lichidarea CAP-ului "Drumul belșugului" Lăsău în care fuseseră înscrși forțat cu 40 de ani în urmă. După promulgarea Legii 18/1991 privind fondul funciar toți locuitorii din Grind și-au revendicat proprietățile agricole cu care fuseseră înscrși în CAP. Efectivul de animale ale fostului CAP a fost împărțit între foștii membri CAP. În prezent în sat mai există un efectiv de cca. 32 vite, incluzând aici vacile, junincile și tăurașii, 3 cai și 30 de porci. Opt familii au tractoare și mașini agricole pentru muncile cerute de cultivarea pământului. Din păcate, așa cum am mai arătat și în Grind se manifestă fenomenul de îmbătrânire a populației stabile.

Evoluția istorică a satului Grind. Numele satului a fost dintotdeauna *Grind*, documentele păstrate neoferind și alte denumiri oficiale sau neoficiale. Însuși toponimul *Gerend* ce apare consemnat în "*Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*", vol. I, A-N, p. 271, întocmit de Coriolan Suciu unde figurează "*possessio Gerend*", după conscripția lui Csanki, nu este altceva decât rostirea maghiară și mai apoi germană a termenului românesc "*Grind*". Pentru că această posesiune, în mod cert făcând parte din domeniul nobiliar al Devei, așa cum o demonstrează documentele ulterioare, există conșcrisă într-un act oficial din 1491 se poate considera ca dată de atestare documentară a satului Grind anul 1491.

În legătură cu numele satului ar mai fi de remarcat faptul că printre bătrânii satului a circulat o legendă care, în esență, spunea că satul actual și-ar fi avut vechea vatră așezată pe malul Mureșului, la o depărtare de cca. 4 km de vatra actuală a satului. Și, pentru că vechii locuitori se îndeletniceau printre altele și cu pirateria, dijmuid corăbiile și plutele care transportau mărfuri pe Mureș (în special sare spre Arad și cereale spre Alba Iulia – portul Partoș) autoritățile de atunci i-au strămutat pe localnici și au incendiat vechiul sat. Dacă ne gândim la faptul că toponimul Grind se referă, în esență, la o formă de relief "rezultată din depunerile aluvionare și care pot fi fluviale – formate în luncile marilor râuri"¹⁷ precum și la faptul că încă și astăzi locuitorii din Dobra folosesc termenul "La Grind" pentru a desemna pădurea "La Luncă" aflată chiar pe malul Mureșului putem concluziona că legenda poate să conțină un sâmbure de adevăr.

La 1601 principele Sigismund Bathory dăruia lui George Borbely stăpânirea cetății Deva și a domeniului ei ca recunoaștere a meritelor sale militare dovedite atât în luptele purtate împotriva turcilor cât și în cele împotriva lui Mihai Viteazul. În cuprinsul domeniului cetății Deva apare și "*possessio Gerend*" în document fiind specificat că "în dominium totalis arcis et oppidi Deva" intrau "possessionum Veczel cum curia, Zantohalom, Kozolia, Asszu Almás, Kersec Herpelie et Vultzec, item oppidi Jofeo, possessionum Felső, Also Lapusnyk, Banyest, Radulest, Ztergonia, Zlarcest, Felső, Also Broznik, Fachat, Mihalest, Facza, Roskany, Piva, Pokest, Pank, Zeliste, Kordun, Felső, Also Lapugy, Sesz, Tej, Bukurel, Lazo, Felső Zaditor, Bradest, *Gerend*, Tiz et Ohaba in comitatu Hunyad existentium"¹⁸.

Anul 1653 este extrem de important pentru destinele satului Grind. În acel an principele Gheorghe Rákoczy II a acordat Dobrei la 23 ianuarie 1653 o nouă diplomă privilegială în virtutea căreia târgul Dobra ținând "de drept și din vechime, ca de altfel și în prezent de cetatea noastră (a principelui n. n) Deva" este declarat "așezare și reședință liberă de călăreți liberi" a căror obligație de căpetenie consta în serviciul militar prestat la apărarea târgului și la datoria de a "veghea cu strășnicie asupra acestor părți pentru păzirea fruntariilor țării". În schimb dobrenii beneficiau de scutirea deplină de dijmă și de plata altor dări cât și de îngăduința practicării oricăror activități agricole pe teritoriul aparținând târgului Dobra. Mai

¹⁶ Ibidem, dos. 3/1959, f. 129

¹⁷ Mic dicționar enciclopedic, București, 1973, p. 429

¹⁸ Veress, Andrei, Documente referitoare la istoria Ardealului și Țării Românești Vol. VI. Acte și scrisori (1600-1601), București, 1933, p. 370 (doc. 353)

erau scutiți de plata vâmlor pe tot cuprinsul Transilvaniei, erau eliberați de obligația de acordare a ospitalității (adăpost și hrană) cu excepția solilor turci și a curierilor principari și, în perioada 1 septembrie-30 Aprilie puteau practica vânzarea și desfacerea liberă a vinului în propriul folos. Această diplomă este importantă și pentru satul Grind întrucât ea a constituit în întregul ei cuprins – cu excepția unor modificări și adăugiri – obiectul reconfirmării de către principele Mihai Apafi I la 11 Februarie 1664 când Dobra este scoasă de sub dependența față de dregătorii cetății Deva și, mai mult și-a văzut *sporit patrimoniul cu locuitorii și teritoriul moșiei învecinate Grind*, care urmau să *beneficieze pe viitor de toate drepturile și imunitățile acordate târgului căruia îi fuseseră încorporați* ("incolae possessionis Gerend ipsis incorporantur eiusdemque fiant oppidi commembra, territorium ipsorum pari cum eysdem possidendi praerogativa et imunitatibus")¹⁹.

Tot principele Mihail Apafi I reconfirmă prevederile diplomei din 1664 într-o altă diplomă privilegiată dată "in curia nostra Devensis" în anul 1679²⁰. Trebuie subliniat că obținerea unor privilegii și scutiri nu era un lucru de neglijat în evul mediu. Astfel de pildă, în economia Transilvaniei medievale numai comercializarea sării presupunea foarte multe obligații din partea contribuabililor începând cu extragerea ei din ocelele de la Turda, Cojoca, Sic, Dej, Ocna Sibiului ș. a., transportate cu carele cu boi până la Partoș (port la Alba Iulia) și care însemna multe zile de cărașie și culminând cu obligația locuitorilor din satele de pe cursul Mureșului de a curăți malurile și de a înlătura permanent dese obstacole naturale de pe cursul râului pentru a-l menține navigabil, ceea ce echivala cu o muncă obositoare, stresantă, generatoare deseori de împotriviri fătșe. Apare așadar firesc protestul locuitorilor din satul Grind când la 1744 se împotrivesc încercării de separare de târgul Dobra pentru a fi înglobați iarăși domeniului cetății Deva²¹. Se pare că protestul a rămas fără rezultat întrucât la 1784, provizorul domeniului Deva cere comitatului Hunedoara să ia măsuri pentru ca țăranii nesupuși din districtul Dobra să fie siliți în a-și presta obligațiile cu atât mai mult cu cât de "13 săptămâni n-au făcut nici o slujbă și nici nu vreau să facă".

Locuitorii satelor Lăpugiu (de Sus și de Jos), Ohaba, Fintoag, Teiu, Lăsău (lângă Grind), Tisa, Panc, Brăznic, Roșcani, Rădulești, Făgețel ș. a., se plâng de jugul iobăgesc, aruncat în spatele lor poate din străbuni iar domnii l-au îngreunat în așa măsură încât abia îl pot purta. Bărbații trebuie să facă pe capete câte patru zile pe săptămână robotă iar nevestele lor câte patru la lucru femeiesc care însă nu se socotește în slujbă, deși foarte puțini din ei au sesie întreagă. Din porci, înainte dădeau al 10-lea, acum dau al 5-lea. Bucatele, cărașiiile pentru armată, încartiruirile și multe alte obligații de zece ani nu li s-a plătit și nici nu li s-a socotit²². Acesta a fost și unul din motivele pentru care și țăranii din Grind au luat parte activă la răscoala condusă de Horea în 1784. Aceasta o știm dintr-un document din 1785 în care *vicejudele Ioan Szabo cere ca securile și alte unelte de fier confiscate în urma răscoalei de la locuitorii cercului Dobra să fie restituite pentru că în lipsa acestora nu se poate lucra la repararea drumurilor și a "caselor destinate militarilor infirmi, numite popular "spitale". Printre satele cercului Dobra apare mențiunea referitoare la Grind: "Lasso-Gerend 12 secures et 20 furcae"*²³.

Tot în 1785 provizoratul domeniului Devei cere comitatului să fie desemnat un funcționar regesc pentru evaluarea pagubelor provocate de "rebeli" în zona Dobra "eastimatione damnorum in periphaeria Dobrensi per rebelles"²⁴. În 7 aprilie 1785 același provizorat arată că iobagii din "Rădulești, Strigoanea, Stînțești Ohaba, Mihăilești, Roșcani, Panc, Săliște, Lăpugiu de Sus, Teiu, Fintoag, Tisa, Lăsău-Grind și Coșești" refuză să mai respecte vechile urbarii în ce privește crășmăritul, acesta din urmă fiind în esență o obligație împovărătoare întrucât iobagii erau siliți să cumpere de la domni vinul prost pe care aceștia nu reușeau să-l comercializeze²⁵.

Tot în rândul obligațiilor permanente se înscriau și naturalele datorate armatei. Astfel în coscriptia din 1805 între localitățile ce datorau naturale armatei în cercul de "peste Mureș" apare satul Grind cu 100 apoi cu 260 "salame" (porții de hrană)²⁶.

¹⁹ Feneșan, Costin, Un târg uitat – Dobra (sec. XV-XVII), în "Sargeția", XV, 1981, p. 107-109

²⁰ D. J. H. A. N., fond Societatea de istorie. Colecția de documente, dosar 7/1804, f. 27-28

²¹ D. J. H. A. N., fond Societatea de istorie. Colecția de documente, dosar 7/1804, f. 28

²² Prodan, David, Răscoala lui Horea, vol. II, București, 1984, p. 203

²³ D. J. H. A. N., fond Societatea de istorie. Colecția de documente, dosar 22/1785, f. 1

²⁴ Pascu, Ștefan, Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria A. Vol. VI. Diplomataria, București, 1993, p. 52

²⁵ Ibidem, p. 55

²⁶ D. J. H. A. N., fond Societatea de istorie. Colecția de documente, dosar 3/1805, f. 8-9

În "Buletinul Guberniului provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei, 1854, secțiunea II, fasc. I, p. 108, apare "*Gerend*" cu o populație de 102 locuitori și care făcea parte din punct de vedere administrativ din cercul Deva". Numai peste un an, la 20 iunie 1855 notarul cercual Johann Herr din Dobra face un tabel statistic al cercului notarial Teiu, unde, referitor la satul Grind apar următoarele date: Denumirea localității – Gerend ; locuitorii - (grânceri sau supuși liberi): privincialiști; numărul sufletelor: bărbați - 60, femei - 53; total - 113; copii de vârstă școlară - 3 băieți; numărul de animale - 6 boi și 17 vaci ²⁷. Într-o scrisoare de felicitare din 1867 adresată de alegătorii români din cercul electoral Dobra deputatului Iosif Hodoș "pentru felul în care a apărât cauza națională românească în Dieta de la Pesta", printre semnatorii scrisorii figurează și "Antonie Bușca, jude în Grind"²⁸. Un alt tabel statistic, întocmit pe baza protocolului parohial al comunei bisericești Teiu, "cu filia Lăsău-Grind", pe anul 1901, arată că, în parohia Grind "sunt 25 familii cu 58 bărbați și 52 femei, cu totul 110; din aceștia știu ceti și scrie 32 bărbați și 10 femei, cu totul 42". Protocolul mai menționează "6 conviețuiri nelegiuite", faptul că s-a născut "1 copilă" și că au decedat "2 băieți și 2 fete, cu totul 4"²⁹. În 1910 localitatea Grind făcea parte din plasa Ilia și avea 118 locuitori, iar în 1930, la recensământul general din România, în Grind existau 34 de gospodării și 31 de clădiri în care locuiau 127 de locuitori, adică 63 de bărbați și 64 femei ³⁰.

Pentru anul 1918, anul Unirii Transilvaniei cu România, singura informație despre participarea grindanilor la evenimentul istoric aparține unui participant, dr. Victor Șuiaga ilustrează personalitate a vieții politice hunedorene din perioada interbelică. Referindu-se la momentul Unirii dr. Victor Suiaga spune: "Am plecat cu noaptea în cap în preziua Adunării Naționale (de la Alba Iulia n. n.) un mic grup de consăteni din teiu, purtând cu noi un drapel tricolor și ne-am urcat în tren cu alți țărani și cărturari din *satele vecine la stația Lăsău*, azi Lăpugiu ³¹.

După Unirea din 1918 informațiile despre satul Grind sunt mai numeroase. Astfel la 3 noiembrie 1923 Consilieratul agricol județean era sesizat că nemulțumirile țăranilor din *comuna Grind* curg "tot mai aspre de zi cu zi" deoarece satului îi fusese luată pe seama statului o suprafață întinsă din pășunea comunală. Totodată sătenii din Grind "ar dori ca toți cei ce au luat parte la război (primul război mondial n. n.) să se împărțasească cu pământ" ³².

De menționat că în toată perioada interbelică satul Grind a fost sediul cercului notarial Grind, după cum reiese dintr-un document din 1926 în care se spune: "Domnule judecător ! Noi alegătorii din comuna Grind, plasa Dobra, județul Hunedoara mai jos arătați, în conformitate cu dispozițiunile art. 175 din Legea pentru unificarea administrativă, avem onoare a propune de candidați pentru a fi aleși consilieri comunali ai comunei noastre Grind la alegerea ce urmează a se efectua în ziua de 18 februarie 1926 pe următorii candidați: Moldovan George, Pârv Ioan, Stretean Iosif, Ilie Cioroagă, Băștean Trandafir, Nistor Alionte, Munduca Iosif, Moldovan Petru, Băștean George; aceștia toți la consilieri, iar ca supleanți pe următorii: Făgăraș Vasile, Vesa Iosif, Igreț Teofil. Conform art. 177 din susnumita lege mai propunem ca alegători asistenți pe locuitorii Moldovan Iosif, Stretean Matei, iar ca delegați pe Șerban Iosif, Stretean Matei, toți locuitori din comuna noastră Grind și, în conformitate cu art. 178 din legea pentru unificare activă, alegem ca semn o bară neagră verticală în lungime de 1 cm. Totodată imputernicim în baza art. 75, alin. 4 pe domnul Popa Miron să ne prezinte această propunere de candidare pentru noi"³³. În continuare se arată: "Noi Popa Miron, *notarul comunei Grind* având în vedere cererea de față înregistrată la nr. 79 din 29 ianuarie 1926, atestăm atât indentitatea propunătorilor mai sus arătați cât și faptul că ei sunt înscrși în listele electorale ale comunei" la care locuitorii "din comuna Grind arătați mai sus declarăm prin prezenta în fața d-lui notar Popa Miron al comunei Grind că acceptăm candidaturile ce ni s-au propus de cei 25 alegători mai sus arătați pentru ca să fim aleși consilieri ai comunei Grind precum și supleanți" ³⁴.

Tot în 1926 raportul pretorului plășii Dobra adresat Prefecturii județului Hunedoara enumeră neregulile săvârșite de notarul Popa Miron de la Notariatul Grind, mai ales în neexecutarea ordinelor

²⁷ Idem, fond Prefectura județului Hunedoara. Prețuri, dosar 31/1854, f. 13

²⁸ Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene 1848-1920, București, 1990, p. 182

²⁹ D. J. H. A. N., Colecția de registre de stare civilă, dosar 1/1901, f. 11

³⁰ Manuilă, Sabin, Recensământul general al populației României din 29. XI. 1930, vol. IX, București, 1930, p. 134

³¹ Șuiaga, Victor, Hunedoreni la Marea Unire, 1 Decembrie 1918, Deva, 1993, p. 18

³² D. J. H. A. N., fond Consilieratul agricol al județului Hunedoara, dosar 97/1923, f. 1

³³ Idem, fond Prefectura județului Hunedoara, dosar 278/1926, f. 186

³⁴ D. J. H. A. N., fond Prefectura județului Hunedoara, dosar 278/1926, f. 187

venite de la prefectură. Se mai reproșează notarului neachitarea datoriilor față de "Librăria românească" din Deva pentru rechizite de birou, neachitarea chiriei secției de jandarmi din Dobra și a subvenției ce se cuvenea "școalei de meserii din Dobra", deși la "verificarea jurnalelor de casă și a casei comunale s-a constatat că se dispunea de numerar suficient"³⁵. O reclamație interesantă împotriva notarului din Grind o face în 1928 învățătorul Ioan Petruțoni din Tisa. Acesta semnalează pretorului din Dobra că plicul cu transferul unei învățătoare din Tisa "l-au fost desfăcut și în această stare a fost înmănat de primar care l-a mărturisit că așa l-a primit de la cancelaria notarială Grind. Oare are dreptul oricărei oficiu notarial a desface epistolele oficiale?" se întreabă învățătorul³⁶.

În 1930 într-un proces verbal din 16 ianuarie întocmit de dr. Ioan Baci, pretorul plășii Dobra în urma deciziei prefectului județului Hunedoara de dizolvare a consiliilor comunale și numirea consiliilor comunale interimare, din comuna Grind au fost desemnați și invitați a depune jurământul de credință, conform art. 85 din Legea pentru unificare administrativă următorii: Pârnu Iosif, Moldovan George, Cioroagă Ilie, Moldovan Iosif și Pârnu Ioan³⁷.

Publicațiunea din 15 mai 1934 dată de președintele Biroului electoral central aducea la cunoștință publică faptul că "alegătorii comunali din comunele rurale mai jos arătate sunt convocați pentru a alege un număr de 10 (zece) consilieri după cum urmează: în ziua de duminică 3 iunie 1934 comunele rurale Abucea, Teiu...Grind". Fiecare comună constituia o circumscripție electorală și "în toate aceste comune se va vota într-o singură secțiune. Alegerea va începe la ora 7(șapte) dimineața în localul unde funcționează Primăria comunală. Ora la care operațiunile de votare se vor putea încheia este minimum ora 15, putându-se prelungi până la ora 20"³⁸. În 1935 se constituia Eforia comunală de pășunat din Grind. Procesul verbal de constituire "dresat astăzi 7 aprilie 1935" spunea următoarele: "Noi Gheorghe Moldovan, primarul comunei Grind, conchemând astăzi, data de mai sus, pe membrii mai jos notați pentru respectarea Decretului regal, nr. 3028/1934, am procedat la constituirea Eforiei comunale de pășunat care se compune din:

1. D-I Moldovan Ghe. - primarul comunei ca președinte ;

2. D-I Pârnu Iosif - reprezentantul sătenilor care va urma să fie desemnat și de Camera de Agricultură dintre membrii comitetului local ;

3. D-I Durlă C-tin - percepătorul de agenția Lăpușul Inferior

4. D-I Dalca Isidor - șef de post

5. D-I Grosu Iosif - notar ca secretar.

Preotul nu face parte din Eforie "³⁹.

Rezultatele controlului gestiunii financiare pe anul financiar 1935 -1936 sunt consemnate într-un proces verbal întocmit de pretorul delegat al plășii Dobra, Romul Vasiiu. În procesul verbal respectiv se arată că verificând "registrele de contabilitate ale comunelor aparținătoare notariatului Grind s-a constatat că nu a avut excedente deoarece toate bugetele comunale sunt deficitare, ele având o sumedenie de rămășițe de plată și de depășiri de credite "⁴⁰.

Un alt proces verbal din 1937 oferă date extrem de interesante despre satul Grind. Redăm aproape integral textul acestui document pentru a putea să ne facem o imagine despre satul hunedorean din deceniul IV al sec. XX: "Dresat astăzi 9 August 1937 în comuna Grind. Noi pretorul Dr. Ștefan Popa, pretorul plășii Dobra asistat de Szekely Alexandru notar (al com. Grind n. n.) și de Gh. Moldovan, primar, a constatat întrunirea după necesitate a consiliului comunal și participarea consilierilor la ședințe. Străzile sunt curate, iar contravențiile sunt foarte reduse în această comună. Nu s-a semnalat nici o boală contagioasă iar medicul de circă face inspecții periodice. Din punct de vedere al stării economice satul a obținut o producție mijlocie la recolta grâului, iar porumbul permite o recoltă bună. Livezi de pomi sunt mai puține în această comună, însă recolta este bună. Nu s-au semnat epizootii. Comuna fiind mică nu are taur comunal și neaflându-se nici întreținător nu s-a dat nici lot în acest scop. În ce privește starea morală a populației, locuitorii sunt liniștiți, în comună nu este nici un curent subversiv sau vreo agitație contra

³⁵ Idem, fond Pretura plășii Dobra, dosar 1/1926, f. 4

³⁶ Ibidem, dosar 2/1928, f. 1

³⁷ Ibidem, dosar 1/1930, f. 19/10/02

³⁸ Ibidem, dosar 1/1934, f. 1

³⁹ D. J. H. A. N., fond Eforia de pășuni ..., dosar 5/1935, f. 6

⁴⁰ Idem, fond Prefectura județului Hunedoara, dosar 14/1937, f. 1

ordinii publice și siguranței statului. În general starea materială a populației este bună. În concluzie situația generală a comunei din toate punctele de vedere se prezintă în mod satisfăcător ⁴¹.

Anii 1940-1945 sunt anii ce coincid cu anii celui de-al doilea război mondial. În ciuda greutăților inerente condițiilor de război, viața satului Grind s-a desfășurat cât de cât în limite normale. Mărturie în acest sens sunt foarte multe documente de arhivă care oferă informații interesante despre comunitatea satului Grind. Astfel în 4 mai 1940 are loc ședința Comitetului de conducere al pășunii comunei Grind unde sunt prezenți: Ioan Popovici, primar ca președinte ; Zaharia Brihan, șeful postului de jandarmi, Vasile Băștean agent agricol și Antoniu Nagy notar ca membri. În ședința respectivă principala chestiune pe ordinea de zi a fost votarea bugetului pășunii comunale Grind pe anul financiar 1940/1941. În final s-a stabilit "votarea unui buget al pășunii comunale Grind pe anul financiar 1940/1941 pe articole și în total cu următoarele cifre: la venituri – 12134 lei; la cheltuieli – 11600 lei; fond pentru deschiderea de credite – 534 lei"⁴².

Într-un alt proces verbal datat în 4 noiembrie 1942 se arată: "proces verbal dresat astăzi 4 Noiembrie 1942 în satul Grind, aparținător comunei Teiu, plasa Dobra, județul Hunedoara. Noi, dr. Amos Gligor, notarul plășii Dobra, la ordinul verbal al d-lui dr. Gheorghe Guiman pretorul plasei Dobra, ne-am deplasat azi însoțit de dl. Nicolae Grozavu, notarul comunei Teiu și dl. Ivantie Berda, secretarul comunei Teiu, în satul Grind și procedând la facerea inspecției am constatat următoarele: Delegatul satului Vasile Băștean are în casa sa o cameră pentru trebuințele sale oficiale; lipsește tabloul Maiestății Sale Regelui și al D-lui Mareșal Antonescu; colțul eroilor nu este înființat, fideritele grafice nu sunt afișate, nici itinerarul zilelor oficioase ale notarului și casierului ;

- Cuvântul Mareșalului se afișează regulat pe o tablă la locuința delegatului sătesc; Tabla n-are nici o sârmă, nici încuietore.

- În sat nu bântuie nici o boală epidemică. Medicul de circumscripție își face inspecțiile în mod regulat.

- Am controlat gospodăria lui Igreț Teofil și a lui Munduca Iosif ambele le-am găsit în stare curată. Se constată că locuitorii satului sunt curați, deasemenea și îmbrăcămintea lor este curată. Se observă că acest sat din punct de vedere al curățeniei este mai avansat decât celelalte din plasă. Satul posedă animale de montă, nefiind vite multe și oamenii neavând mijloace proprii pentru întreținerea lor; se constată că epizootii nu sunt.

- În sat nu există școală și nici biserică, locuitorii acestui sat contribuie cu sarcinile compunătoare de școală și cult ale comunei Lăsău unde copii și credincioși frecventează aceste instituții.

- Starea morală a populației este bună. Starea de spirit de asemenea este bună. Locuitorii acestui sat sunt oameni pașnici și liniștiți. În sat nu există nici un curent subversiv sau vreo agitație contra ordinii și siguranței statului. Drumurile au fost împietruite în cursul lunilor Mai și Iunie, ele sunt în stare bună.

- Localurile publice nu sunt în sat. Satul nu are nici o plângere" ⁴³.

- În general am constatat că locuitorii majoritatea lor sunt buni gospodari având clădiri igienice și aproape toate construite din piatră și cărămidă arsă, acoperite cu țiglă, îngrijindu-se bine totodată de curățenia locuitorilor, îmbrăcămintea lor, a corpului și de vitele lor"⁴⁴.

Aceleași cuvinte de laudă la adresa locuitorilor din Grind le are și prefectul județului Hunedoara, colonelul Dumitrescu Constantin care în 1943 spune: "Subsemnatul colonel Dumitrescu C-tin, prefectul județului Hunedoara, însoțit de pascu Adam, notar, inspectând comuna Teiu și satele Grind și Lăsău am constatat: gospodăriile locuitorilor curate și bine îngrijite atât din interior cât și din exterior; starea sanitară umană și veterinară este bună, medicul uman cercetează lunar populația, iar veterinarul vine foarte rar prin sat; Hrana populației este asigurată până la noua recoltă; se simte lipsa de încălțăminte; nivelul încasărilor din bugetul comunal este de 60%; credincioșii frecventează regulat biserica, iar slujitorii altarelor sunt la datorie" ⁴⁵. De altfel tot în 1943 sătenii din Grind au participat la "conferințele religioase și

⁴¹ Ibidem, dosar 14/1937, f. 2

⁴² Ibidem, dosar 13/1940, f. 11

⁴³ D. J. H. A. N., fond Prefectura județului Hunedoara, dosar 5/1942, f. 4

⁴⁴ Ibidem, dosar 16/1943, f. 235-236

⁴⁵ Ibidem, dosar 38/1943, f. 135

național-patriotice și, împreună cu cei din Lăsău, au ținut 7 hore" după cum rezultă dintr-un "tablou de activitatea sătenilor desfășurată în timpul iernii", tablou întocmit de pretura plășii Dobra ⁴⁶.

În vara anului 1943, prefectul județului Hunedoara, colonel Constantin Dumitrescu face un raport către Ministerul Afacerilor Interne în legătură cu cererea locuitorilor din satul Lăsău care solicitau transformarea satului în comună. În document se precizează: "Dl. pretor al plasei Dobra a convocat obștea fiecărui sat interesat: obștea satului Lăsău susține cele afirmate în petiția înaintată Ministerului cerând să fie din nou transformată în comună cu alipirea satelor Grind, Fintoag și Teiu, actuala comună de sediu. Locuitorii satului Grind preferă să fie alipiți satului Lăsău, având școală și biserică comună, pe când locuitorii din Fintoag nu vor să aparțină nici comunei Lăsău nici comunei Teiu, ci comunei Lăpugiu Inferior. Obștea comunei Teiu se opune categoric la o eventuală transformare a comunei în sat și alipirea ei la comuna Lăsău. Aceasta din motivele că Teiul este situat în centru satelor, având un hotar cu 220 iugăre, iar venitul agricol cu 40000 lei mai mare decât a satului Lăsău. Comuna are biserică, școală și baie populară. Având în vedere că cele invocate de comuna Teiu corespund cu realitatea, nu găsim nici un motiv serios pentru care să schimbăm actuala grupare a acestor comune și propunem respingerea cererii locuitorilor din satul Lăsău" ⁴⁷. Aceasta Hotărâre a rămas valabilă întrucât în anul 1948, satul Grind făcea parte în continuare din comuna Teiu, alături de Lăsău, Teiu și Fintoag. Firește că pentru deceniile care urmează instaurării regimului comunist sunt multe documente care se referă la evoluția satului Grind, însă aceste documente sunt prea recente pentru a fi date fără riscul de a cădea în subiectivism.

Totuși pentru a nu încheia acest capitol prea abrupt se cuvine semnalată o întâmplare semnificativă. În deceniul nouă al secolului trecut, mai precis în anul 1988-1989 satul Grind a fost trecut pe lista satelor care urmau să fie "sistemizate". Acest lucru presupunea desființarea satului și strămutarea locuitorilor. În Occident această acțiune era privită ca un atentat la existența civilizației rurale românești. Ca atare au fost inițiate mai multe acțiuni, printre care și acțiunea "Villages roumaines" din Franța. Așa se face că după revoluție în 1991 satul a fost vizitat în cadrul acțiunii pomenite mai sus de o echipă de francezi condusă de primarul Pierre Bourdelin din Solignac-sur-Loire în încercarea de a înfrăți acest sat din Franța cu satul Grind. În anul următor când au revenit în Grind, francezii au adus ca donații din partea locuitorilor din Solignac-sur-Loire unelte agricole și un motocultivator "Ferrari". Grindanii au dăruit vechi obiecte și îmbrăcăminte populară românească pentru amenajarea unui colț muzeistic în Franța. De atunci relațiile dintre cele două sate s-au păstrat prin corespondență.

Demografie. Datini – căsătorie, naștere, moarte; Credințe. Legende.

În prezent numărul locuitorilor din satul Grind este de 59 dintre care 26 sunt bărbați, 26 sunt femei și 7 copii. Din păcate peste 80% din populație ste îmbătrânită. O rază de speranță s-a ivit totuși când la târnosirea bisericii în 30 Noiembrie 2000 s-au strâns la un loc, fii și fice ale satului, gineri, nurori și nepoți 139 de suflete.

Fiind un sat mic în Grind a funcționat sistemul căsătoriilor exogame. Cercetând registrele parohiale cu căsătoriții din satul grind pe anii 1850-1940 se observă că mirii respectiv miresele veneau din satele învecinate sau chiar din alte comune. Se păstrează respectarea unor reguli cum ar fi descurajarea căsătoriilor între rude, neadmiterea căsătoriei între neamurile de până la gradul III de rudenie. Rarele excepții de la aceste reguli au fost date ca exemple negative și au fost blamate. După anii 1950, odată cu exodul tineretului spre zone industriale (Deva, Hunedoara, Simeria, Orăștie, Cugir etc) aria matrimonială s-a extins, astfel că în sat s-au realizat căsătorii cu oameni din alte zone geografice (Moldova, Banat), realizându-se "un metisaj interzonal".

În ceea ce privește căsătoria tradițională tinerii din satul de odinioară foloseau sărbătorile, în principal duminicile și sărbătorile religioase, în care se organiza joc, mai ales între Crăciun și Postul Paștelui pentru a se întâlni și a se cunoaște. Poate că acest prilej mai era oferit și de șezători și clacă, dar acestea se organizau sporadic numai cu feciori și fete. Oricum momentul primei ieșiri la joc era pregătit minuțios de fete și de băieți, asistați de familie. Crăciunul era cel mai nimerit prilej din an când cele două grupuri –masculin și feminin- se cunoșteau mai bine, cu atât mai mult cu cât urma imediat o lungă perioadă de timp numai potrivită pentru nunți, fiind liber din punct de vedere religios de a se ține "ospăț", și, lucru deloc de neglijat, existând bucatele necesare, vinul și vinarsul, porcul tăiat, fără de care nu se

⁴⁶ Ibidem, dosar 3/1943, f. 10

⁴⁷ D. J. H. A. N., fond Prefectura județului Hunedoara, dosar 43/1943, f. 10

putea concepe a ține "ospățul". Mai mult ca sigur că ceata de feciori cu dubele (dubașii) urmărea, la Crăciun, facilitarea închegării de noi familii. La casele cu fete de măritat se intra obligatoriu. Dubașii primeau un litru de vinars, un colac, un câmat, și uneori bani. Apoi muzicanții care însoțeau dubașii după încheierea unei colinde, ziceau "câteva de joc" și "Cânepa" fapt ce îmbia perechile la dans. Cei care veneau în vizită de Crăciun erau "omeniți" cu o prăjitură specifică, nelipsită, "haiosi", pe lângă sortimentele tradiționale.

Căsătoria propriu-zisă era precedată de tocmeală sau "căpăreală" – se dădea căpara – adică logodna. Această tocmeală era făcută de părinții logodnicilor, părinții băiatului mergând în vizită "în pețit" la părinții fetei și unde, dacă se cădea de acord asupra zestre cerute și pe care părinții fetei o ofereau, se fixa ziua nunții. Până la colectivizare s-au respectat regulile mai vechi privind nașii de cununie, regulile ospățului, chemarea cu "doleșii" etc. După anii '60 exogamia – căsătoria în afara satului și a microzonei – a făcut posibilă încălcarea unor obiceiuri, a unor reguli, astfel că nașii de cununie au putut fi aleși dintre prieteni, colegi de serviciu, persoane influente din enturajul tinerilor, nașii nemaifiind în mod obligatoriu și nașii de botez pentru copiii acestora. Ca atare nici regula numirii nou-născutului după străbunici, bunici ori chiar părinți nu s-a păstrat. Copiii adesea primesc nume "la modă", de flori, ș. a. Tot așa a dispărut și rostul moașei, ritual care trebuia să păstreze intact vechiul ceremonial de botez ("Atunci la 9 zile se punea ursitori. Dacă era băiat se făcea un colac să bagi copilu' prin el. Și șapte linguri cu sare, busuioc, făină, apă, vin. Dacă era fată n-o băga prin colac, numa'dacă era fecior! Masa se punea fereastră și timp de trei zile moașa mergea cu mâncare la nepoată. Se tăia găina, se făcea supă cu lașcă, friptură"). Moașa scâldea copilul în mod ritual într-o troacă de lemn anume făcută din lemn de tei sau de plop. Apoi alături de nașă mergeau la biserică pentru a boteza copilul.

În privința obiceiurilor de înmormântare nu au intervenit schimbări. Mortul de spală, se îmbracă în haine noi și i se pun obiectele cele mai dragi și mai de folosință din timpul vieții – ochelari, ceas etc. Crâsnicul trage clopotele, vestind satul despre deces. Acesta, după trasul clopotului, aduce două icoane pentru mort: una reprezintă moartea, iar alta pe Sfântul Arhanghel Mihail. Se aduce și un sfeșnic în care se pun lumânări. Se aprinde la capătul mortului multe lumânări și lampa (sau becul). De la primărie se scot actele de deces. Extractul de deces este trimis preotului cu rugămintea de a veni să facă slujba de moarte și îngropăciune. Se comandă colacii – pomenile și lumânările rituale – o lumânare în formă de cruce din ceară de albine și care are în mijloc firul de lungimea mortului. Se taie lumânarea și din restul se face iconostasul adică se răsuțește lumânarea roată și se ridică un capăt care se aprinde ; i se mai spune "stat". Cât se face slujba în curte (sau în biserică) statul arde pe pieptul mortului.

Peste noapte vin la casa mortului oamenii din sat și stau la priveghit până la ziuă. Se spune că stau la "vișă". A doua zi se cheamă oamenii care sapă groapa la locul fixat de familie. Groapa o începe crâsnicul. În acest răstimp din două în două ore se trage clopotul. Pe la orele două p. m. vine preotul să facă slujba prohodirii mortului. După terminarea slujbei sicriul ("copârșeu") cu mortul este pus într-un car și este dus spre cimitir ("progage" cum spun grindenii). În acest timp mortul este bocit . Pe drum cortegiul funerar se oprește de trei ori, oamenii îngenunchiază, femeile se opresc din bocit iar popa citește din rugăciunile pentru morți. La groapă preotul face slujba de dezlegare după care mortul este băgat la locul de veci. De aici familia celui decedat îl ia pe preot, pe cantori și pomesc spre casă unde s-a pregătit pomana. Preotul face slujba casei și a pomenii. Se dă de pomană câni, colaci cu lumânări. Se mai pun pomeni la 9 zile, la 6 săptămâni, la 6 luni, la un an etc.

Dintre credințe cele mai răspândite sunt cele legate de Crăciun, Sf. Gheorghe, Sf. Paște și de Sânziene. Astfel în dimineața de ajun primul om sau femeie care vine în casă este poftit să stea pe scaun pentru ca să stea cloșca pe ouă când va fi pusă. Dacă oaspetele este femeie vaca va fâta o vițică, dacă cel venit este bărbat, vaca va face un vițel. În noaptea Crăciunului lumina se ține aprinsă toată noaptea ca să se lumineze calea lui Moș Crăciun. Cele mai răspândite colinde sunt "Colinda junelui" și "Colinda gazdei". Spicuiam câteva fragmente din aceste colinde:

"Colinda junelui":

- Ce stai june nu te-nsori, junelui bunu,
Ori de-acasă nu te lasă,
Părinții nu te-nvoiesc
Ori fete nu te iubesc ? junelui bunu,
- Ba de-acasă că mă lasă, junelui bunu,

"Colinda gazdei"

-Scoală gazdă, gazdă bună,
C-afară ploaie și tună,
Afară ploaie și varsă,
Sloboade-ne gazdă-n casă;
Scoală gazdă nu durni,

Și părinții mă-nvoiesc
 Și fetele mă iubesc, junelui bunu,
 Numai eu am să mai șed,
 Până-n vară, primăvară, junelui bunu,
 Să-mi cuprind o grădinioară,
 Să-mi samăn flori vâncioare, junelui bunu,
 Fetele or veni și-or culege, ș-or dezlege,
 Și eu maică mi-oi alege, junelui bunu,
 Care fată-i mai frumoasă
 Și la chip mai drăgăstoasă, junelui bunu,
 Ș-apoi june-nveselește
 Și la colindători cinstește “.

Că te-mâncă puricii,
 Scoală, scoală fetele
 S-aprindă luminile,
 S-arăm, să sămănăm,
 Brazdă neagră să-ntumăm
 Și grâu roș să sămănăm
 Că Dumnezeu a lăsat
 Roadă-n grâu, roadă-n bucate,
 Și-o-nchinăm cu sănătate !”

Cu o zi înainte de Sf. Gheorghe, pe vremuri, femeile puneau la porți urzici și rugi pentru ca să nu fie luat laptele de la vaci de “moronițe”.

În săptămâna Patimilor și anume în Joia Mare se merge la cimitir se aprind lumânări. La lăsatul postului Sf. Paște în afara satului se adună coceni de porumb, cauciucuri se face un rug căruia i se dă foc. Se cheamă “moroleucă”, probabil din cuvântul german “leuchten” - a lumina. Sunt aprinse și torțe din lemn de cireș. După consumarea ritualului cozile de la torți sunt puse la cotețul de găini pentru ca acestea să se ouă.

De Sânziene fetele și femeile din sat merg pe câmp și culeg flori de sânziene din care fac cununițe ce le atârnă apoi pe porți.

Poate trebuie amintit aici și faptul că limba vorbită este limba română cu influențe ale graiului bănățean, multe din cuvintele uzuale care definesc obiecte, activități etc, fiind pronunțate la fel ca în Banat. Astfel batista este “tistinuț”; la hotar se spune “mezuină”; cartofii sunt “crumpi”, tăiței sunt “lașcă”, păsările se cheamă “hoară”; animalele “mară”; “mereu, mereuț” înseamnă încet; “ace” pentru frate și “nană” pentru soră; la bucătărie se spune “comne”, la cârpă “dârză”; la capac se spune “fegeu”; la gaură “hudă”; la gogoși se zice “pancove”. “Maistorii or mâncat pancove și-or beut câte un păhăruț de vinars”. Soba din casă este “spor”, iar mâinile se șterg cu “tingeul” etc.

În ce privește portul trebuie remarcat faptul că începând cu anii 1945 -1950 în Grind nu se mai poartă costumele populare, nici măcar la sărbători. Oamenii se îmbracă “orășenește”. Totuși din fotografii și relatările oamenilor mai în vârstă se poate afla care era portul grindanilor multă vreme înainte. Astfel bărbații purtau o cămașă albă până la genunchi (cămașile de sărbătoare erau numai din bumbac) și izmene mai largi tot din pânză. Peste cămașă se purta un “laibăr” (vestă) de culoare albă sau neagră. În anotimpul friguros peste acestea se poartă un suman (“șubă”) făcut din lână de oaie, iar dacă gerul era mare bărbații purtau cojoace din blană de oaie. Cojocelule se mai numeau și “bunzi”. În picioare aveau obiele și opinci. Pe cap vara purtau pălărie iar iarna căciulă. Femeile și fetele o ie cusută cu frumoase motive populare românești, peste care puneau un “laibăruț” iar iarna un “cojocel” fără mâneci, cusut cu fire de mătase și betelă în diferite culori. Mai purtau o fustă albă de bumbac peste care era încinsă catrința cusută cu fire de mătase, betelă în forme și motive românești. Pe cap purtau baticuri (tistimie). În picioare la fel, obiele și opinci.

În privința locuințelor din Grind trebuie spus că în prezent casele sunt mari cu câte 3-5 încăperi, cu ferestre largi. Temeliile caselor sunt din bolovani de râu sau balast cu ciment și cunt ridicate sus de la pământ. Multe case au un coridor larg pe toată lungimea sau numai pe jumătate numit “târnaț”. Este acoperit și prevăzut cu geamuri. Camerele sunt pardosite cu scânduri de brad fălțuite și șlefuite. Sunt zugrăvite în var de meșteri zugravi, în stil clasic, în sensul că se păstrează încă zugrăveli făcute cu șabloane. Acoperișurile caselor sunt de țigla și ridicate în “două ape”. Există și bucătării de vară care au pardoseala din pământ bătătorit; unele case au pivnițe în care se țin alimentele pentru iarnă (cartofi, murături, rădăcinoase, fructe). Altele au și o așa numită cămară unde se păstrează la fel o parte din alimente și vinarsul. Pentru păstrarea în timpul iernii a sfeclii (brozbe), a cartofilor, a morcovilor se mai sapă niște gropi în pământ și se căptușesc cu paie, apoi produsele puse în aceste gropi sunt acoperite cu paie și cu pământ bătătorit. Peste pământ se pun snopi de “țuluji” (coceni de porumb). Fiecare astfel de groapă era prevăzută cu țevi de aerisire. De menționat că produsele se păstrau bine până în primă vară.

Casele bătrânești se construiau pe temelie de piatră peste care se așezau tălpile (tălponii) de lemn. În tălponi erau așezate niște furci (săgețile) și "căteii" (lemne scobite), între care se puneau lemne cioplite numite "groși". Acești groși se umpleau cu pământ, se lipeau. Acoperișurile erau din șindrilă, și mai rar din țigla. În loc de plafon se făcea un pod de scânduri fălțuite așezate peste grinzile casei, care uneori se vopseau în interiorul casei. În prezent acest pod este tencuit. Tencuiala se dă peste stuful (trestia) care este bătută în prealabil pe tavan. În interiorul vechilor case țărănești se găseau covoare românești, lucrate din lână vopsită în diverse culori în care predomină roșul, galbenul, albastrul, verdele. Pe lângă masa și scaunele lungi, prevăzute cu spătar (laviță) era lada (sicrinul) în care se păstrau hainele țesute în casă de țărâncă româncă. În general această ladă era vopsită și era confecționată de cele mai multe ori de meșteri din Dobra sau Făget. Pe pereți erau prinse ștergare frumos țesute și care încadrau diverse farfurii înflorate. Pe peretele de la Răsărit erau așezate icoane. Mesele erau acoperite cu fețe de masă, țesute în casă, din bumbac, în diverse forme geometrice, albe, alb cu bleu, alb cu roz, etc. Se numeau "măsa". Paturile erau acoperite cu covoare colorate. Tot mobilierul camerei (masa, scaunele, paturile, lavița, sicrinul) erau confecționate de meșteri tâmplari locali sau din sate învecinate (Fintoag, Teiu) și mai rar aduse de la târguri sau din orașele apropiate.

Vasele ce s-au întrebuințat în bucătăria țărănească erau din lut cât și din tuci (fontă) fier, aramă. Căldarea de aramă este nelipsită din gospodărie în ea se fierb toamna prunele pentru a se face magiunul (silvoiața). Lingurile erau din metal, mai rar se foloseau cele din lemn.

Curțile caselor sunt înconjurate, în prezent, fie din ziduri acoperite cu țigla prevăzute cu porți înalte care să permită accesul carelor încărcate cu fân sau paie, și cu porțițe pentru accesul persoanelor, fie prevăzute cu porți metalice. Există de asemeni garduri din plasă de sârmă. În vechime, ținând seama de civilizația rustică specifică zonei, gardurile erau făcute din scânduri de brad sau de stejar, din lațuri ori, în cele mai multe cazuri, din nuiile împletite. Dealtfel asemenea garduri din nuiile, vechi de mai bine de 60 de ani se mai păstrează încă și astăzi între unele grădini învecinate.

Curțile caselor, aproape în totalitate sunt betonate sau pietruite, numai câteva fac excepție.

În ceea ce privește pe stăpânii caselor, pe grindani, trebuie spus că sunt oameni prietenoși și ospitalieri. Oaspeții casei sunt "omeniți" cu vinars de prune, cu "laște" (supă de găină cu tăieței făcuți în casă), sărmăluțe în foi de varză, celebrele "pancove" (gogoși), friptură, plăcintă cu brânză și cu mere, cozonac cu nucă ș. a.

Sigur că hrana zilnică este mai modestă și ea constă în principal din feluri de mâncare gătite din varză, cartofi, fasole (numită de grindani mazăre) verde și uscată, brânză, lapte, smântână, ouă, carne.

În trecut, la întâlnirile între neamuri prilejuite de sărbători este posibil ca pe lângă cântece, dans și voie bună, la degustarea unui păhăruț de vinars să se fi spus și legende care circulau prin partea locului. Una din ele era cea referitoare la strămutarea satului de pe malul Mureșului. O altă legendă tot de Mureș este cea referitoare la Piatra lui Filip din apropiere de Zam. Bătrânii satului povestesc că acolo se află o piatră albă, mare, abruptă care se termină brusc în Mureș. Numele ce-l poartă este al unui haiduc vestit care a trăit în vremurile de grea urgie dezlănțuită de autorități asupra românilor care luaseră parte la răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan. Fiind urmărit și prins Filip a cerut autorităților de atunci să-l urmeze în codru și pe crestele munților unde le va arăta hotarul adevărat dintre Ardeal și banat, începând din Valea Bistrei și până la albia Mureșului, hotar care nu era întrerupt de nici o vale și de nici cel mai mic pâraiaș. Filip cerea în schimb să fie grațiat. După ce le-a arătat calea și au ajuns la malul Mureșului, Filip a fost aruncat în valuri de pe această piatră de cei care îl însoțeau și care aveau ordin în acest sens. Toate încercările lui de a se salva au fost zadarnice, căci n-a fost lăsat să se cațere pe stâncă, fiindu-l strâpuns mâinile cu baioneta ori de câte ori încerca să iasă din apă. Această legendă a putut fi probabil auzită de bătrânii satului Grind la târgurile de la Zam.

Ar trebui menționat în legătură cu satul și faptul că cimitirul satului se află lângă șoseaua națională la intrarea în drumul care duce spre sat. În partea cealaltă a satului, la intersecția drumului sătesc cu șoseaua națională se află o cruce mare din piatră care după aspect are pe puțin 150 de ani.

Încheiem acest capitol dedicat stării demografice a satului Grind cu câteva date oferite de "Îndreptarul statistic al județului Hunedoara din 1949". Astfel în "Tabela I referitoare la clădiri, gospodării și populație după grupe de vârstă și știință de carte" figurează localitatea Grind situată la 39 de km de capitola județului (Deva) și la 5 km de cel mai apropiat târg –Dobra. Existau 30 de clădiri și 32 gospodării conform Recensământului din 25 ianuarie 1948. Totalul populației era de 127 locuitori la recensământul

din 1930, 112 la cel din 1941 și 108 la cel din 25. I. 1948. Populația după grupe de vârstă la recensământul din 25. I. 1948 era împărțită astfel: sub 7 ani – 10; între 7-14 ani – 10; între 15-44 ani – 45; între 45-60 ani – 32; peste 60 de ani – 11. Populație neștiutoare de carte era de 37, adică 37, 8% din totalul locuitorilor⁴⁸.

În Tabela II referitoare la împărțirea populației după vârstă și sex și limbă maternă, localitatea Grind are un total de 108 locuitori din care 49 sunt bărbați și 59 sunt femei, toți români⁴⁹.

În Tabela II privind categoriile de terenuri și inventarul viu și mort Grind-ul figurează cu 32 exploatații agricole cu un total de 92 ha de terenuri. La ancheta agricolă din 15 ianuarie 1947, suprafața agricolă era de 86 ha din care 73 ha erau terenuri arabile, 11 ha erau fânațe naturale, pășuni și islazuri, 2 ha erau cu livezi și 6 ha terenuri neproductive. Inventarul mai cuprindea la recensământul din 25, I. 1948 2 cabaline, 94 bovine, 23 ovine și 29 porcine. Locuitorii din Grind dispuneau de asemenea de 25 pluguri, 2 semănători, prășitoare și 27 care și căruțe⁵⁰.

Recensământul din 1966 arată că satul Grind făcea parte din comuna Lăpugiu, raionul Ilia. Totalul populației era de 99 locuitori, toți români. Populația pe grupe de vârstă și sexe se prezenta în felul următor: total – 99; Masculin – 5; Feminin – 49; grupa de vârstă: 0-4 ani: M-3, F-2; grupa 5-9 ani: M-4, F-5; grupa 10-14 ani: M-4, F-1; grupa 15-19 ani: M-2, F-3; grupa 20-24 ani: M-1, F-4; grupa 25-29 ani: M-7, F-6; grupa 30-34 ani: M-5, F-1; grupa 35-39 ani: M-3, F-4; grupa 40-44 ani: M-5, F-6; grupa 45-49 ani: M-3, F-2; grupa 50-54 ani: M-3, F-2; grupa 55-59 ani: M-2, F-2; grupa 60-64 ani: M-5, F-4; peste 65 ani: M-3, F-7; la starea civilă erau necăsătoriți 16 bărbați și 11 fete, căsătoriți erau 31 bărbați și 31 de femei, iar văduvi erau 3 bărbați și 8 femei. Din totalul de 99 suflete, populația activă era de 67 locuitori din care 6 lucrau în industrie, 54 în agricultură, 1 în învățământ, iar 32 erau în rândul populației inactive.

Registrele parohiale. După cum le spune și numele sunt registrele cununaților, botezaților și decedaților ținute de preotul paroh al localității respective. Ele sunt destul de vechi, în colecția de registre parohiale și de stare civilă s-au păstrat registre parohiale începând cu anul 1790. Cele mai multe însă acoperă perioada 1851-1895. În acest din urmă an sunt introduse registrele de stare civilă prin Legea XXXIII din 1894 care, prin numeroasele sale articole, a adus o reglementare în spirit laic dispunând ca ele să fie ținute de funcționari publici și că doar ele puteau servi la publicitatea și dovedirea legală a nașterilor, căsătoriei sau deceselor.

Importanța registrelor pentru onomastică, evoluția demografică, a toponimiei, a genealogiei, etc nu poate fi pusă la îndoială. Deosebite sunt diversele însemnări făcute de preoții parohi cum este cazul cu însemnarea făcută de preotul Aron Ilie, "paroh Teiu, Lăsău et Gerend", în "Protocolul cununaților Sfintei Biserici Răsăritene din satul Lăsău, protoprezbiteriatul Dobrii": "Spre veșnica pomenire fac cunoscut precum la anul 1851, 9 Aprilie s-au adus protocoalele cununaților, botezaților și a morților la parohia Teiu cu filia Lăsău et Gerend prin preacinstitul Domn Protoprezbiter Nicolau de Crainic din Dobra, din Sibiu de la tipografia Înalt și Luminat Măriei Sale Domnul Andrei Șaguna, drept credinciosul episcop al bisericii greco-răsăritene a Ardealului și comendator al strălucitului Ordin Austriac Leopoldian, care prin osteneala și cheltuiala Prea Sfinției Sale a înființat această tipografie cu numele Tipografia Diecezană. Signatum Teiu din 4 aprilie 1851, Aaron Ilie paroh, Teiu, Lăsău et Gerend".

Într-un alt registru parohial un act deosebit oferă informații interesante în privința ceremonialului căsătoriei. Documentul nu face referire la satul Grind însă cum satul Coșești este în apropiere se poate presupune că acest document este caracteristic pentru întreaga zonă: "Coșești în anul Domnului 1859, în ziua 31 a lunii lui Dekembrie, venind înaintea noastră a subscrișilor Ioan Uscat din parohia Coșești și au încredințat pe mireasa Maria Holdean din parohia Coșești, amândoi de religie greco-răsăriteană, care vreau a păși la Taina Sfintei Căsătorii și, după sunetul preainaltei Ordinațiuni ieșită pentru căsătoriți, fiind întrebați deosebi unul câte unul, ca nu cumva de către părinții lor, sau de către alții, care le sunt lor în locul părinților, sunt siliți în vreun chip la căsătorie? Sau nu cumva pentru oareșicareva interese private, precum pot să fie: averea sau deosebita frumusețe a vreunei părți vreau să o facă aceasta? S-au declarat fieșicare dintre fețele numite, că ele nesilite de nimeni, fără nici o lăcomie către avere sau frumusețe, numai singure, de bună voie, și din îndemnul iubirii curate, ce o au unii către alții, doresc a păși la Taina Căsătoriei și totdeauna s-au declarat că ele din pricina silei niciodată nu vor cerca despărțirea de laolaltă.

⁴⁸ Îndreptarul statistic al județului Hunedoara, București, 1949, p. 8-9

⁴⁹ Ibidem, p. 49

⁵⁰ Ibidem, p. 50

Care toate pentru mai buna statornicie s-au însemnat aici în Protocol și s-au subscris de către noi. Locul, anul, luna și ziua mai sus zise. Nicolae Curiac parohul locului. Iosif Suba și Iosif Carolina martori. Ioan Uscat și Maria Holdean miri.

Tot într-o această zi au venit înaintea noastră și părinții (curatorii) tinerilor susnumiți și după pusa întrebare s-au declarat că dâșii nici decum nu fac silă copiilor lor la căsătoria aceasta și se învoiesc în căsătoria aceloră, pe care cu însăși a lor subscriere o întăresc, locul, anul luna și ziua mai sus înseminate. Semnează Ioan Uscat, Suzana Holdean, părinții (curatori) mirelui și ai miresei ⁵¹.

Tot în privința căsătoriei protoprezbiterul Dobrei dădea și o "licență de căsătorie", atunci când acest lucru se impunea. Conținutul acestui act era următorul: " Licență de căsătorie. Văduvul Avram Crâșnic de religie greco-ortodoxă din Roșcani încredințat cu juna Anastasia Muntean de religie greco-ortodoxă din Seliște se dispensează la a doua căsătorie, si se dă voie parohului concement a miresei, a le binecuvânta nunta în Domnu, constatându-se că acești nupturienți știu rugăciunile și poruncile rânduite de biserică și că sub decursul celor trei promulgațiuni prescrise în lege, n-a obvenit nici un impediment civil, nici canonic. Dobra la 15 ianuarie 1885, Romulus de Crainic protoprezbiter".

Din registrul decedaților se pot obține informații privind starea de sănătate a populației, având în vedere că de multe ori la acest registru este completată rubrica privind cauza decesului.

ANEXA I

PROTOCOLUL BOTEZAȚILOR A SFINTEI BISERICI RĂSĂRITENE DIN SATUL GRIND, PROTOPOPIATUL DOBRII

Nr. crt.	Anul, luna, ziua		Prunc Sau Pruncă	Din pat legiuit sau nelegiuit	În botezi s-a dat nume	Numele, polecra, religia, meseria și caracterul părinților	Locul, subcercul și districtul de unde sunt și unde locuiesc părinții	Numele Preotului botezător	Numele, polecra, religia, starea și locul locuinței nașului sau nașei	Numele și polecra moașei
	Nașterii	Botezului								
1	19 Okt. 1851	24 Okt. 1851	Pruncă	legiuită	Ruja	Pavel Suba, Mama Lutie Birtasi, locuitori din Grind	Lăsău, Subcercul Dobrii, Cercul Devii, Districtul Albei	Aron Ilie parohul locului și botezător	Paraschie Moldovan Loc. Grind	Solomie Munducă loc. Lăsău
2	20 Okt. 1851	24 Okt. 1851	Pruncă	legiuită	Marie	Ivanție Munduca Mama Ionila, plugari, locuitori Grind	"	"	"	"
3	10 Dec. 1851	16 Dec. 1851	Prunc	legiuit	Trandafir	Damaschin Băștean, mama Marie, plugari, locuitori Grind	"	"	Ana Borca din Lăsău	Bujoran din Lăsău
4	16 Ian. 1852	22 Ian. 1852	Pruncă	legiuită	Mărie	Ion Băștean, mama Anuța, plugari loc. Grind	"	"	Afiuța Borca loc. Lăsău	Mărie Cicel loc. Grind
5	9 Martie 1852	12 Martie 1852	Pruncă	legiuită	Anuța	Damaschin Cărăbaș, plugari, loc. Grind	"	"	"	"
6	16 Aprilie 1852	20 Aprilie 1852	prunc	legiuit	Ioan	Georgiu Giurgiu, mama Rozalie, țigană de fel, loc. Grind	Lăsău, Subcercul Dobrii, Cercul Devii, Districtul Albei	Aron Ilie Parohul locului și botezător	Paraschie Moldovan	Mărie Mariș din Lăsău
7	19 Aprilie 1852	24 Aprilie 1852	prunc	legiuit	Trandafir	Georgie Herteg mama, plugari, loc. Grind	"	"	Georgie Sirb din Lăsău	Ana Bujoran din Lăsău
8	21 Aprilie 1852	24 Aprilie 1852	prunc	"	Săladie	Iosif Făgăraș, mama Marie, loc. Grind	"	"	Alisandru Bulzan din Lăsău	Ilinca
9	20 Nov. 1852	24 Nov. 1852	pruncă	legiuită	Solomie	Iosif Strelean mama Elena, loc. Grind	"	"	Maria Ilie din Lăsău	"
10	16 Ian. 1853	18 Ian. 1853	pruncă	legiuită	Marie	Trandafir Bundă mama Arintia, loc. Grind	"	"	Fiuța Bunda din Grind	Maria Bundă din Grind
11	10 Martie 1853	20 Martie 1853	pruncă	legiuită	Marie	Ioan Băștean, mama Anuța, plugari, loc. Grind	"	"	Petru Meliță din Grind	Eva Suba din Lăsău

⁵¹ D. J. H. A. N., Colecția de registre de stare civilă, dosar 3/1851

12	7 Dec. 1853	12 Dec. 1853	prunc	legiuit	Alisandru	Dionisie Groza, mama Eva , plugari, loc.Grind	.	.	Petru Moldovan din Grind	Simziana Mariș din Lăsău
13	8 Dec. 1853	12 Dec. 1853	pruncă	legiuită	Iosana	Iosif Bunda , mama Fița , plugari Grind	.	.	Manasie Oprean din Lăsău	Eva Suba din Lăsău
14	16 Iunie 1854	22 Iunie 1854	pruncă	legiuită	Solomie	Ivantie Munduca mama Doinița, plugari Grind	.	.	Paraschie Moldovan din Grind	Simi Suba din Lăsău
15	27 Iulie 1854	9 August 1854	prunc	legiuit	Pavel	Iosif Făgăraș, mama Marie, loc.Grind	.	.		
16	4 August 1854	9 August 1854	pruncă	legiuită	Ruja	Petru Moldovan mama Ana, loc.Grind	.	.	Sudreșan Iosif din Lăsău	Ruja Mariș din Lăsău
17	1 Noiemb. 1854	7Noiemb. 1854	pruncă	legiuită	Mărie	Pătru Hățegan, mama Ioana loc.Grind	Teiu, Cercul Devii, Prefect. Orăștiei	Aron Ilie	Mărie Băștean din Grind	Mărie Borca din Lăsău
18	12 Noiern. 1854	17 Noiern 1854	pruncă	legiuită	Ruja	Alisandru Herțeg mama Arinția loc.Grind	.	.	Ruja Munduca Lăsău	Ruja Munduca
19	4 Dec. 1854	11 Dec. 1854	prunc	legiuit	Georgie	Georgie... Rozalie Loc.Grind	.	.	Simziana Popovici Lăsău	Rusanda Sirb Lăsău
20	4 Dec. 1854	11 Dec. 1854	pruncă	legiuită	Marie	Damaschin Cărăbaș , mama Păscuța loc.Grind	.	.	Rusanda Sirb Lăsău	Anuța Suba Lăsău
21	13 Aug. 1855	20 Aug. 1855	prunc	legiuit	Vasilie	Ivantie Herțeg, mama Susana din Grind	.	.	Simziana Bujoran din Lăsău	Marie din Grind
22	8 Sept. 1855	2 Okt. 1855	prunc	legiuit	Simon	Georgie Herțeg , mama Ana din Grind	.	.	Simziana Bujoran din Lăsău	Doinița Munduca din Grind
23	9 Sept. 1855	17 Sept. 1855	prunc	legiuit	Georgie	Iosif Stretean , mama Elena din Grind	.	.	Anuța Bujoran din Lăsău	Fița Sirb din Teiu
24	17 Dec. 1855	21 Dec. 1855	pruncă	legiuită	Maria	Moise N.Wegreter din Grind, mama –	.	.	Terezia Herbei din Dobra	Elena Stretean din Grind
25	4 Mai 1856	13 Mai 1856	prunc	legiuit	Georgie	Alecsandru Herțeg, mama Arinția din Grind	.	.	Ruja Munduca din Lăsău	Elena Stretean din Grind
26	26 Mai 1856	4 Iunie 1856	pruncă	legiuită	Ana	Ioan Băștean, mama Anuța din Grind	.	.	Lucie Moldovan din Lăsău	Ilinca Bujoran din Lăsău
27	2 Sept. 1856	6 Sept. 1856	pruncă	legiuită	Solomie	Damaschin Băștean , mama Marie din Grind	.	.	Lucie Munduca din Lăsău	Marie Stretean din Grind
28	4 Sept. 1856	10 Sept. 1856	pruncă	legiuită	Persida	Serafin Băștean mama Lucie din Grind	Teiu, Cercul Devii, Prefect. Orăștiei	Aron Ilie	Lucie Munduca din Lăsău	Maria Hățegan din Grind
29	4 Dec. 1856	8 Dec. 1856	prunc	legiuit	Georgie	Iosif Stretean muma Elena din Grind	.	.	Anuța Bujoran din Lăsău	Aba Mariș din Lăsău
30	5 Dec. 1856	8 Dec. 1856	prunc	legiuit	Georgie	Petru Moldovan muma Anuța din Grind	.	.	Anuța Grind	Maria Bunda din Grind
31	2 Ian. 1857	8 Ian. 1857	prunc	legiuit	Ivan	Iosif Stretean muma Marie din Grind	.	.	Lucie Munduca din Lăsău	Marie Băștean din Grind
32	4 Febr. 1857	9 Febr. 1857	pruncă	legiuită	Elena	Petru Hățegan muma Ivana din Grind	.	.	Marie Băștean din Grind	Marie Borca din Lăsău
33	17 Febr. 1857	24 Febr. 1857	prunc	legiuit	Ivan	Damaschin Cărăbuș muma Păscuța din Grind	.	.	Maria Bujoran din Lăsău	Ruja Munduca din Lăsău
34	10 Iunie 1857	17 Iunie 1857	prunc	legiuit	Petru	Ivantie Herțeg muma Simziana din Grind	.	.	Simziana Muntean din Lăsău	Ioana Herțeg din Grind
35	10 Okt. 1857	15 Okt. 1857	prunc	legiuit	Georgie	Ivantie Munduca muma Ionița din Grind	.	.	Iosif Sudreșan din Grind	Elena Stretean din Grind
36	4 Aug. 1857	10 Aug. 1857	pruncă	legiuită	Maria	Ioan Munduca muma Solomie din Grind	.	.	Dionisia Beluș din Lăsău	Maria Hățegan din Grind
37	14 Noi. 1857	17 Noi. 1857	pruncă	legiuită	Anuța	Dionisie Groza muma Eva din Grind	.	.	Maria Hățegan din Grind	Lucie Băștean din Grind
38	4 Dec. 1857	9 Dec. 1857	prunc	legiuit	Iosif	Petru Moldovan muma Mărie din Grind	.	.	Ioan Băștean din Grind	Ionița Munduca din Grind

39	6 Dec. 1857	9 Dec. 1857	pruncă	legiuită	Rujița	Ioan Băștean muma Anuța din Grind	.	.	Lucie Munda din Lăsău	Ilinca Bujoran Lăsău
40	16 Mart. 1858	20 Mart. 1858	prunc	legiuit	Teodor	Petru Moldovan muma Anuța din Grind	Teu, Cercul Devii, Prefect. Orăștiei	Aron Ilie	Arintia Meliță din Grind	Maria Băștean din Grind
41	20 Iulie 1858	26 Iulie 1858	pruncă	legiuită	Elena	Mihai Muntean muma Arintia din Grind	.	.	George Povirjan din Lăsău	Ionița Munda din Grind
42	25 Okt. 1858	2 Noi. 1858	prunc	legiuit	George	George Herțeg muma Ana din Grind	.	.	Marie Povirjan din Lăsău	Ruja Munda din Lăsău
43	28 Okt. 1858	1 Noi. 1858	pruncă	legiuită	Fluța	Anton Bușcă muma Păscuța din Grind	.	.	Simziana Bujoran din Lăsău	Ionița Munda din Grind
44	23 Iunie 1859	30 Iunie 1859	prunc	legiuit	Petru	Alixandru Herțeg muma Arintia din Grind	.	.	Ruja Munda din Lăsău	Ioana Hațegan din Grind
45	4 Iulie 1859	19 Iulie 1859	pruncă	legiuită	Rujița	Damaschin Băștean muma Marie din Grind	.	.	Lucie Munda din Lăsău	Ruja Bujoran din Lăsău
46	3 Aug. 1859	10 Aug. 1859	pruncă	legiuită	Mărie	Iosif Stretean muma Elena din Grind	.	.	Anuța Bujoran din Lăsău	Ana Mariș din Lăsău
47	4 Aug. 1859	10 Aug. 1859	pruncă	legiuită	Mărie	Ivantie Herțeg muma Simziana din Grind	.	.	Simziana Bujoran din Lăsău	Ioana Hațegan din Grind
48	2 Oct. 1859	11 Oct. 1859	prunc	legiuit	Iosif	Serafin Băștean muma Lucie din Grind	.	.	Lucie Munda din Lăsău	Marina Hațegan din Grind
49	7 Noi. 1859	14 Noi. 1859	prunc	legiuit	Vasilie	Petru Cioroagă muma Ioana din Grind	.	.	Marie Băștean din Grind	Marie Borca din Lăsău
50	2 Mai 1860	8 Mai 1860	pruncă	legiuită	Ana	Ioan Munda muma Solomie din Grind	.	.	Marie Beluș din Lăsău	Maria Hațegan din Grind
51	2 Iunie 1860	5 Iunie 1860	pruncă	legiuită	Elena	Pascu Popa muma Susana din Grind	Teu, Cercul Devii, Prefect. Orăștiei	Aron Ilie	Maria Hațegan din Grind	Opița Lăsău
52	2 Aug. 1860	6 Aug. 1860	pruncă	legiuită	Elena	Dionisie Groza muma Eva din Grind	.	.	Maria Hațegan din Grind	Lucie Băștean din Grind
53	24 Aug. 1860	2 Sept. 1860	pruncă	legiuită	Elena	Petru Moldovan muma Marie din Grind	.	.	Anuța Băștean din Grind	Ionița Munda din Grind
54	4 Dec. 1860	20 Dec. 1860	prunc	legiuit	Ioan	Petru Moldovan muma Anuța din Grind	.	.	Arintia Meliță din Grind	Ioana Hațegan din Grind
55	29 Ian. 1861	2 Febr. 1861	pruncă	legiuită	Rujița	Anton Bușcă muma Păscuța din Grind	.	.	Marie Povirjan din Lăsău	Ruja Munda din Lăsău
56	1 Sept. 1861	17 Sept. 1861	prunc	legiuit	Vasilie	Pavel Făgărăș muma Ioana din Grind	.	.	Marie Hațegan din Grind	Solomie Munda din Grind
57	24 Martie 1862	1 Aprilie 1862	prunc	legiuit	Iosif	Petru Cioroagă muma Ioana din Grind	.	.	Marie Băștean din Grind	Marie Borca din Lăsău
58	14 Aprilie 1862	24 Aprilie 1862	pruncă	legiuită	Elena	Ivantie Herțeg muma Susana din Grind	.	.	Ioana Cioroagă din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
59	2 Iunie 1862	10 Iunie 1862	pruncă	legiuită	Rujița	Pascu Popa muma Susana din Grind	.	.	Maria Hațegan din Grind	Opița Raț din Lăsău
60	14 Iulie 1862	26 Iulie 1862	prunc	legiuit	Vasilie	Damaschin Băștean muma Marie din Grind	.	.	Simziana Suba din Lăsău	Ruja Bujoran din Lăsău
61	7 Aug. 1862	8 Aug. 1862	prunc	nelegiuit	Ioan	Elena Strelean din Grind (tatăl Dragostin Strelean)	.	.	Anuța Bujoran din Lăsău	Anuța Moldovan din Grind
62	4 Aug. 1863	17 Aug. 1863	pruncă	legiuită	Lia	Petru Moldovan muma Marie loc.Grind, gr.răs.	Teu, Cercul Devii, Prefect. Orăștiei	Aron Ilie	Anuța Băștean din Grind	Ionița Munda din Grind
63	10 Okt. 1863	10 Okt. 1863	pruncă	legiuită	Elena	Anton Bușcă muma Păscuța loc.Grind, gr.răs.	.	.	Marie Povirjan din Lăsău	Ruja Munda din Lăsău
64	20 Okt. 1863	4 Noi. 1863	prunc	legiuit	Ambrosie	Petru Moldovan muma Anuța loc.Grind, gr.răs.	.	.	Arintia Meliță din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind

65	7 Dec. 1863	14 Dec. 1863	pruncă	legiuită	Marta	Ivanție Herțeg muma Suzana loc.Grind, gr.răs.	"	"	Simziana Munțian din Lăsău	Păscuța Bușca din Grind
66	12 Febr. 1864	17 Febr. 1864	prunc	legiuit	Serafin	Serafin Bășlean muma Lucie loc.Grind, gr.răs.	"	"	Lucia Munduca din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
67	25 Martie 1864	5 Aprilie 1864	pruncă	legiuită	Elisaveta	Alecsandru Herțeg muma Arintia locuitorii în Grind gr.răs.	"	"	Ruja Munduca din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
68	1 August 1864	30 August 1864	prunc	legiuit	Vasilie	Ambrosie Munduca muma Marie, locuit în Grind, gr.răs.	"	"	Iosif Sudreșan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
69	1 Sept. 1864	10 Sept. 1864	pruncă	legiuită	Fimia	Petru Cioroagă muma Ioana locuit.Grind, gr.răs.	"	"	Marie Borca din Lăsău	Marie Bășlean din Grind
70	20 Noi. 1864	30 Dec. 1864	prunc	nelegiuit	Matei	Dragostin Strelean muma Elena locuit.Grind, gr.răs.	"	"	Anuța Bujoran din Lăsău	Anuța Moldovan din Grind
71	1 Aprilie 1865	4 Aprilie 1865	prunc	-	Vasilie	Alecsandru Herțeg muma Arintia loc.Grind	"	"	-	-
72	4 Aprilie 1865	12 Aprilie 1865	prunc	legiuit	Iosif	Petru Herțeg muma Ionița locuit.Grind, gr.răs.	Teiu, Cercul Devii, Prefect. Orăștiei	Aron Ilie	Ioana Munduca din Lăsău	Ioana din Lăsău
73	5 Aprilie 1865	11 Aprilie 1865	pruncă	legiuită	Sineta	Ivanție Herțeg muma Susana loc.Grind	"	"	-	-
74	11 Aprilie 1865	18 Aprilie 1865	prunc	legiuit	Ioan	Pascu Popa muma Susana loc.Grind, gr.răs.	"	"	Maria Hajegan	Arintia Mihul
75	3 Mai 1865	12 Mai 1865	pruncă	legiuită	Efmia	Damaschin Bășlean muma Marie loc.Grind, gr.răs.	"	"	Trandafir Suba din Lăsău	Marie Borca din Lăsău
76	11 Ian. 1866	16 Ian. 1866	pruncă	legiuită	Efmia	Anton Bușca muma Păscuța loc.din Grind, gr.răs.	"	"	Marie Povirjan din Lăsău	Ruja Munduca din Lăsău
77	2 Febr. 1866	6 Febr. 1866	pruncă	legiuită	Asineta	Ivanție Herțeg muma Susana din Grind, gr.răs.	"	"	Simziana Bujoran din Lăsău	Păscuța Bușca
78	13 Martie 1866	20 Martie 1866	prunc	legiuit	Iosif	Teodosie Bășlean muma Anuța loc.Grind, gr.răs.	"	"	Trandafir Suba din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
79	20 Mai 1866	28 Mai 1866	prunc	legiuit	Marie	Iosif Făgărăș muma Ana locuit.Grind, gr.răs.	"	"	Marie Moldovan din Grind	Susana Herțeg din Grind
80	2 Iulie 1866	10 Iulie 1866	prunc	legiuit	Ivanție	Petru Moldovan muma Marie loc.din Grind, gr.răs.	"	"	Anuța Bășlean din Grind	Ionița Munduca din Grind
81	2 Sept. 1866	11 Sept. 1866	prunc	legiuit	Trandafir	Iosif Bunda muma Oprița loc.din Grind, gr.răs.	"	"	Marie Povirjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
82	1 Noi. 1866	8 Noi. 1866	prunc	legiuit	Mihail	Petru Moldovan muma Anuța (Pirv) din Grind, gr.răs.	Teiu, Cercul Devii, Prefect. Orăștiei	Aron Ilie	Arintia Muntean din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
83	8 Noi. 1866	19 Dec. 1866	prunc	legiuit	Iosif	Alexandru Herțeg muma Ioanița loc.Grind, gr.ort.	"	"	Ruje Munduca din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
84	10 Noi. 1866	17 Noi. 1866	prunc	legiuit	Iosif	Petru Cioroagă muma Ioana loc.din Grind, gr.răs.	"	"	Marie Bășlean din Grind	Marie Borca din Lăsău
85	3 Aprilie 1867	24 Aprilie 1867	prunc	legiuit	Iosif	Alexandru Herțeg muma Arintia din Grind, gr.răs.	"	"	Ruja Munduca din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
86	12 Aprilie 1867	18 Aprilie 1867	pruncă	legiuită	Maria	George Pirv muma Floare, din Grind	"	"	-	-
87	1 August 1867	20 Aug. 1867	prunc	legiuit	George	Teodosie Bășlean muma Anuța, loc.Grind, gr.răs.	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Solgă Lăpușni- cului	"	Trandafir Suba din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
88	1 Sept. 1867	4 Sept. 1867	prunc	legiuit	Iosif	Ioan Bunda muma Solomie loc.din Grind gr.răs.	"	"	Marie Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
89	30 Oct. 1867	9 Oct. 1867	prunc	legiuit	Trandafir	Iosif Făgărăș muma Ana loc.Grind, gr.răs.	"	"	Marie Moldovan din Grind	Marie Moldovan din Grind
90	4 Oct. 1867	15 Oct. 1867	pruncă	legiuită	Efmia	Damaschin Bășlean, muma Maria loc.Grind, gr.răs.	"	"	Trandafir Suba din Lăsău	Marie Borca din Lăsău

91	18 Oct. 1867	24 Oct. 1867	pruncă	legiuită	Elena	Dragostin Strelean muma Elena, loc. Grind, gr.răs.	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Solgăbi – Ratul Lăpușni- cului	Aron Ilie	Adam Bujoran din Lăsău	Anuța Moldovan din Grind
92	18 Ian. 1868	25 Ian. 1868	pruncă	legiuită	Marina	Ambrosie Munduca muma Anuța din Grind, gr.răs.	"	"	Sofia Luncan din Lăsău	Ioan Cioroagă din Grind
93	14 Martie 1868	27 Martie 1868	pruncă	legiuită	Păscuța	Ivantie Herțeg muma Susana, loc. Grind, gr.răs.	"	"	Păscuța Buța din Grind	Simziana Muntean din Lăsău
94	5 Iulie 1868	21 Iulie 1868	prunc	legiuit	Ioan	Alixandru Simon muma Marie, loc. Grind, gr.răs.	"	"	Trandafir Suba din Lăsău	Maria Borca din Lăsău
95	5 Sept. 1868	15 Sept. 1868	pruncă	legiuită	Ivana	Alexandru Herțeg muma Arintia loc. Grind, gr.răs.	"	"	Ruja Munduca din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
96	15 Sept. 1868	30 Okt. 1868	prunc	legiuit	Petru	Popa Pascu	"	"	"	"
97	2 Febr. 1869	10 Febr. 1869	prunc	legiuit	George	Ioan Bunda, muma Solomie, loc. Grind, gr.răs.	"	"	Maria Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
98	3 Febr. 1869	10 Febr. 1869	pruncă	legiuită	Elisaveta	Anton Bușca, muma Păscuța, din Grind, gr.răs.	"	"	Maria Povirjan din Lăsău	Ruja Munduca din Lăsău
99	7 Iunie 1869	30 Iunie 1869	prunc	legiuit	Petru	Petru Moldovan muma Maria, loc. Grind, gr.răs.	"	"	Anuța Băștean din Grind	Ionița Munduca din Grind
100	4 Iulie 1869	20 Iulie 1869	Prunc	legiuit	Ilie	Petru Cioroagă muma Ioana din loc. Grind, gr.răs.	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Solgăbi – Ratul Lăpușni- cului	Aron Ilie	Maria Borca din Lăsău	Maria Borca din Lăsău
101	3 August 1869	12 Aug. 1869	Pruncă	legiuită	Solomie	Petru Moldovan, muma Anuța, loc. Grind, gr.răs.	"	"	Arintia Melița din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
102	5 August 1869	12 Aug. 1869	Prunc	legiuit	Iosif	Iosif Făgăraș, muma Ana, loc. Grind, gr.răs.	"	"	Marie Moldovan din Grind	Marie Moldovan din Grind
103	6 Febr. 1870	14 Febr. 1870	Prunce	legiuite	Floare Solomie	Alixandru Herțeg muma Arintie din Grind, gr.răs.	"	"	Ruja Munduca din Lăsău	Ioana Cioroagă Din Grind
104	14 Martie 1870	20 Martie 1870	Pruncă	legiuită	Ruja	Dragostin Strelean muma Elena din Grind, gr.răs.	"	"	Adam Bujoran din Lăsău	Anuța Moldovan din Grind
105	14 Mai 1870	17 Mai 1870	Pruncă	legiuită	Solomie	Damaschin Munduca muma Petruța din Grind, gr.răs.	"	"	Maria Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
106	15 Iulie 1870	19 Iulie 1870	Prunc	legiuit	Alecsie	George Făgăraș muma Anuța din Grind, gr.răs.	"	"	Susana Herțeg din Grind	Anuța Herțeg din Grind
107	18 Oct. 1870	22 Oct. 1870	Prunc	Legiuit	Iosif	Iosif și Oprița Pirv gr.ort.din Grind	"	"	Zamfir Povirjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
108	17 Dec. 1870	22 Dec. 1870	Pruncă	legiuită	Maria	George Băștean muma Ruița	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Solgăbi – ratul Lăpușni- cului	Aron Ilie	Maria Munduca din Lăsău	Maria Moldovan din Grind
109	25 Sept. 1871	28 Sept. 1871	Pruncă	legiuită	Maria	Iosif Pirvu muma Oprița, gr.ort.din Grind	"	"	Marie Povirjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
110	22 Ian. 1872	30 Ian. 1872	Pruncă	legiuită	Magdalena	Antonie Bușca muma Marie din grind, gr.răs.	"	"	Lucie Povirjan din Lăsău	Oprița Pirvu din Grind
111	12 Martie 1872	19 Martie 1872	Pruncă	Legiuită	Floare	Petru Moldovan muma Marie loc. Grind, gr.răs.	"	"	Anița Munduca din Grind	Ionița Munduca din Grind
112	14 Martie 1872	19 Martie 1872	Prunc	legiuit	Petru	Iosif Făgăraș muma Ana loc. Grind, gr.răs.	"	Aron Ilie	Oprița Bundă din Grind	Arintia Herțeg din Grind
113	20 Oct. 1872	24 Oct. 1872	Prunc	legiuit	Teodosie	Petru Cioroagă muma Ioana loc. Grind, gr.răs.	"	"	Adam Bujoran din Lăsău	Lina Strelean din Grind

114	13 Iunie 1873	17 Iunie 1873	Prunc	legiuit	Iosif	Teodosie Bășlean muma Anuța loc.Grind, gr. răs.	-	-	Trandafir Suba din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
115	3 Ian. 1874	18 Ian. 1874	Prunc	legiuit	Serafin	George Bășlean muma Rujila loc.Grind, gr. răs.	-	-	Maria Munduca din Lăsău	Marie Moldovan din Grind
116	5 Ian. 1874	15 Ian. 1874	Pruncă	legiuită	Marie	Anton Bușca muma Marie din grind	-	-	Lucie Povirjan din Lăsău	Oprîța Pîrv din Grind
117	4 Febr. 1874	10 Febr. 1874	Pruncă	legiuită	Rusalina	Ambrosie Munduca muma Anuța loc.Grind	-	-	Sofia Luncan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
118	4 Sept. 1874	7 Sept. 1874	prunc	legiuit	Roman	Iosif Bunda Pîrv muma Oprîța loc.Grind	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Solgăbi – ratul Lăpușni- cului	Aron Ilie	Lucie Povirjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
119	1 Martie 1875	2 Martie 1875	prunc	legiuit	Iosif	Ivan George Pîrv (Bunda) muma Solomie loc.Grind, gr. răs.	-	-	Maria Moldovan din Grind	Ioan Cioroagă din Grind
120	4 Aprilie 1875	10 Aprilie 1875	pruncă	legiuită	Floare	Toma Baba din Abucea muma Ioana loc.Grind	-	-	Oprîța Pîrv din Grind	Susana Herțeg din Grind
121	17 Mai 1875	23 Mai 1875	prunc	legiuit	Moisie	Anton Bușca muma Maria din Grind, gr. răs.	-	-	Lucie Povirjan din Lăsău	Oprîța Pîrv din Grind
122	7 August 1875	12 Aug. 1875	prunc	legiuit	Adam	Petru Moldovan muma Maria din Grind, gr. răs.	-	-	Anuța Munduca din Lăsău	Ionîța Munduca din Grind
123	5 Oct. 1875	15 Oct. 1875	pruncă	nelegiuită	Rujila	Ana Făgăraș din Grind, tata Georgie din Șipol	-	-	Oprîța Petruț din Lăsău	Elisaveta Petruț din Lăsău
123	3 Febr. 1876	14 Febr. 1876	prunc	legiuit	Georgie	Petru Stretean muma Ioana din Grind, gr. răs.	-	-	Untia Bujoran din Lăsău	Elena Stretean
124	24 Martie 1876	5 Aprilie 1876	pruncă	legiuită	Ana	Ivantie Herțeg muma Susana din Grind, gr. răs.	-	-	Simziana Muntean din Lăsău	Marie Bușca din Grind
125	24 Martie 1876	5 Aprilie 1876	pruncă	legiuită	Brîndușa	Ivantie Herțeg muma Susana din Grind, gr. răs.	-	-	Simziana Muntean din Lăsău	Maria Bușcă din Grind
126	14 Iunie 1876	24 Iunie 1876	pruncă	legiuită	Ana	George Bășlean muma Rujila din Grind, gr. răs.	-	-	Marie Moldovan din Grind	Oprîța Pîrv din Grind
127	4 Iulie 1876	9 Iulie 1876	prunc	legiuit	Ioan	Teodosie Bășlean muma Anuța din Grind, gr. răs.	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Solgăbi – ratul Lăpușni- cului	Aron Ilie	Trandafir Suba din Lăsău	Marina Hațegan din Grind
128	8 Oct. 1876	10 Oct. 1876	prunc	legiuit	Teodosie	Alixandru Groza muma Solomie din Grind, gr. răs.	-	-	Maria Borca din Lăsău	Oprîța Pîrv din Grind
129	7 Oct. 1876	12 Oct. 1876	pruncă	legiuită	Elimia	Damaschin Munduca muma Solomie din Grind, gr. răs.	-	-	Maria Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
130	3 Noi. 1876	6 Noi. 1876	prunc	legiuit	Alixandru	Ivan Bujoran (loc.din Lăsău) muma Elena din Grind	-	-	Oprîța Pîrv din Grind	Oprîța Pîrv din Grind
131	4 Dec. 1876	12 Dec. 1876	pruncă	legiuită	Carolina	Petru Cioroagă muma Ioana loc.Grind, gr. răs.	-	-	Maria Borca din Lăsău	Maria Borca din Lăsău
132	12 Iunie 1877	26 Iunie 1877	pruncă	legiuită	Ana	Iosif Pîrv muma Oprîța din Grind, gr. răs.	-	-	M. Povirjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
133	5 Sept. 1877	12 Sept. 1877	pruncă	legiuită	Elimia	Ambrosie Munduca muma Anuța loc.Grind, gr. răs.	-	-	Maria Luncan din Lăsău	Ioan Cioroagă din Grind
134	8 Sept. 1877	12 Sept. 1877	prunc	legiuit	Roman	Antonie Bușca muma Maria loc.Grind, gr. răs.	-	-	Lucie Povirjan din Lăsău	Oprîța Pîrv din Grind
135	5 Oct. 1877	9 Oct. 1877	prunc	legiuit	Trandafir	Georgie Pîrv muma Solomie loc.Grind, gr. răs.	-	-	Maria Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
136	4 Sept. 1878	12 Sept. 1878	pruncă	legiuită	Ana	Pîrv Iosif muma Oprîța, gr. răs. în Grind	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Solgăbi – ratul Lăpușni- cului	Aron Ilie	Lucie Povirjan din Lăsău	Maria Suba din Lăsău

137	1 Sept. 1878	14 Sept. 1878	pruncă	legiuită	Ana	Damaschin Munda muma Maria, gr.răs.loc.Grind	-	-	Maria Moldovan din Grind	Maria Suba din Lăsău
138	19 Sept. 1878	25 Sept. 1878	prunc	legiuit	Dimitrie	Dragostin Stretean muma Florinca din Grind, gr.răs.	-	-	Maria Bujoran din Lăsău	Oprița Pîrv din Grind
139	17 Ian. 1879	21 Ian. 1879	pruncă	legiuită	Sofia	Iosif Pîrv muma Oprița din Grind, gr.răs.	-	-	Lucie Povîrjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
140	4 Iunie 1879	30 Iunie 1879	prunc	legiuit	Roman	Petru Moldovan muma Maria din Grind, gr.răs.	-	-	Maria Munda din Grind	Ioanîia Munda din Grind
141	15 Oct. 1879	20 Oct. 1879	prunc	legiuit	Trandafir	Teodosie Băștean muma Anuța din Grind, gr.răs.	-	-	Trandafir Suba din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
142	7 Iunie 1880	11 Iunie 1880	pruncă	legiuită	Floare	Damaschin Munda muma Maria, gr.răs. din Grind	-	-	Maria Moldovan din Grind	Maria Suba din Lăsău
143	23 Iunie 1880	27 Iunie 1880	prunc	legiuit	Iosif	George Munda muma Elena , gr.răs. din Grind	-	-	Maria Bulzan din Lăsău	Anuța Munda din Grind
144	24 Iunie 1880	27 Iunie 1880	pruncă	legiuită	Persida	Iosif Moldovan muma Elena Muntian, gr.răs. din Grind	-	-	Anuța Munda din Grind	Oprița Pîrv din Grind
145	4 August 1880	10 Aug. 1880	prunc	legiuit	George	George Băștean muma Rujîța , gr.răs. din Grind	Comuna Grind, Comitatul Huniad, Sogăbi – ratul Lăpușni- cului	Aron Ilie	Maria Munda din Grind	Oprița Pîrv din Grind
146	12 Sept. 1880	18 Sept. 1880	pruncă	legiuită	Floare	George Stretean muma Suzana din Grind	-	-	Maria Bujoran din Lăsău	Floare Borca din Lăsău
147	2 Iunie 1881	14 Iunie 1881	prunc	legiuit	Dimitrie	Dragostin Stretean muma Florinca, gr.răs. plugari în Grind	-	-	Maria Bulzan din Lăsău	Oprița Pîrv din Grind
148	3 August 1881	9 August 1881	prunc	legiuit	Iuan	Ioan Pîrvu muma Solomie, gr.răs. din Grind	-	-	Lucie Povîrjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
149	4 August 1881	9 August 1881	pruncă	legiuită	Sofia	Iosif Pîrvu muma Oprița, gr.răs. din Grind	-	-	Lucie Povîrjan din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
150	4 Sept. 1881	12 Sept. 1881	pruncă	legiuită	Păscuța	Petru Băștean muma Fița, gr.răs. din Grind	Comitatul Hunedo- arei Cercul Lăușni- cului, Comuna Grind	-	Maria Munda din Lăsău	Solomie Pîrvu din Grind
151	1 Noi. 1881	9 Noi. 1881	pruncă	legiuită	Carolina	Ambrosie Munda muma Anuța, gr.răs. din Grind	-	-	Ioana Cioroagă din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
152	4 Noi. 1881	12 Noi. 1881	prunc	legiuit	Vergilie	Damaschin Munda muma Marie, gr.răs. din Grind	-	-	Maria Moldovan din Grind	Maria Suba din Lăsău
153	11 Dec. 1881	20 Dec. 1881	prunc	legiuit	Ignat	Iosif Moldovan muma Elena, gr.ort. din Grind	Comitatul Hunedo- rei Cercul Lăușni- cului, Comuna Grind	Aron Ilie	Anuța Munda din Grind	Oprița Pîrv din Grind
154	10 Ian. 1882	16 Ian. 1882	prunc	Legiuit	Aleontie	Dimitrie Nistor muma Maria, gr.ort. din Grind	-	-	Lucie Povîrjan din Lăsău	Oprița Pîrv din Grind
155	3 Aprilie 1883	12 Aprilie 1883	prunc	legiuit	Ioan	Iosif Moldovan muma Elena din Grind	-	-	Anuța Munda din Grind	Oprița Pîrv din Grind
156	15 Oct. 1883	18 Oct. 1883	prunc	legiuit	Petru	Ioan Pîrvu și Solomia (Mariș), gr.ort., agronomi din Grind	-	-	Maria Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
157	7 Nov. 1883	8 Nov. 1883	prunc	legiuit	Serafin	George Băștean muma Rujîța, gr.ort., agricultori	-	-	Maria Munda din Lăsău	Oprița Pîrv din Grind
158	2 Dec. 1883	6 Dec. 1883	prunc	legiuit	Miron	George Munda muma Elena, gr.ort. agronomi din Grind	-	-	Toader Bulzan din Lăsău	Anuța Munda din Grind
159	17 Dec. 1883	25 Dec. 1883	prunc	legiuit	Iosif	George Stretean muma Susana din Grind	-	-	Maria Bulzan din Lăsău	Floare Borca din Lăsău

160	22 Dec. 1883	27 Dec. 1883	pruncă	legitimă	Minerva	Ioan Făgăraș muma Asinefta, gr.ort., agronomi din Grind	"	"	Oprîța Pîrv din Grind	Anuța Băștean din Grind
161	28 Dec. 1883	29 Dec. 1883	pruncă	legiuită	Elena	Damaschin Munduca muma Marie, gr.ort., agricultori din Grind	"	Sofronie Olariu adminis- trator	Maria Moldovan din Grind	Maria Suba din Lăsău
162	18 Martie 1884	25 Martie 1884	prunc	legitim	Miron	Petru Băștean muma Fița, gr.ort., agronomi din Grind	Comitatul Hunedoa Rei, Cercul Lăușnicu lui, Comuna Grind	Aron Ilie	Ruja Suba din Lăsău	Solomia Pîrv din Grind
163	28 Martie 1884	31 Martie 1884	pruncă	legitimă	Minerva	Teodosie Băștean muma Anuța, gr.ort., agronomi din Grind	"	"	Trandafir Suba din Lăsău	Ioana Cioroagă din Grind
164	29 Martie 1884	31 Martie 1884	pruncă	legitimă	Minerva	Petru Strelean muma Ioana, gr.ort., agronomi din Grind	"	"	Maria Bulzan din Lăsău	Persida Munduca din Lăsău
165	1 Iunie 1884	17 Iunie 1884	pruncă	legitimă	Comelia	Ambrosie Munduca muma Anuța, gr.ort., agronomi din Grind	"	"	Ioana Cioroagă din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
166	15 Sept. 1884	26 Sept. 1884	prunc	legitim	Ludovic	Vasile Făgăraș muma Maria, gr.ort., agronomi din Grind	"	"	Ioana Cioroagă din Grind	Maria Munduca din Grind
167	13 Febr. 1885	15 Febr. 1885	prunc	legitim	Miron	Iosif Băștean muma Sofia, gr.ort., agronomi din Grind	"	Olariu Solronie administrat or Grind	Ruița Suba din Lăsău	Anuța Băștean din Grind
168	4 martie 1885	10 martie 1885	pruncă	legitimă	Lia	Iosif Moldovan, mama Elena din Grind	"	"	Ana Munduca din Grind	Pîrv Oprîța din Grind
168	16 Mai 1885	25 Mai 1885	prunc	legitim	Romulus	Iosif Șoman și Marta , gr.ort.din Grind	"	"	Anuța Băștean din Grind	Anuța Băștean din Grind
169	13 Aug. 1885	20 Aug. 1885	un prunc și o pruncă	legitimi	Ignă și Matilda gemeni	Dragostin Strelean și cu Florinca, gr.ort., din Grind	Comitatul Hunedoa Rei, Cercul Lăușnic. Comuna Grind	Olariu Solronie administrat or Grind	Maria Bulzan din Lăsău	Oprîța Pîrv din Grind
170	16 Dec. 1885	22 Dec. 1885	prunc	legitim	Iosif	Ioan Pîrvu și Solomie, gr.ort., Iplugari din Grind	"	"	Petru Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
171	2 Martie 1886	4 Aprilie 1886	pruncă	legitimă	Elena	Vasile Făgăraș și Maria, gr.ort., economi din Grind	"	"	Ioana Cioroagă din Grind	Marie Munduca din Grind
172	17 Aprilie 1886	19 Aprilie 1886	pruncă	legitimă	Floarea	George Munduca și Elena, gr.ort., Agronomi din Grind	"	"	Teodosie Bulzan din Lăsău	Anuța Munduca din Grind
173	8 Sept. 1886	16 Sept. 1886	pruncă	legitimă	Elena	Ioan Făgăraș și Asinefta, gr.ort.economi din Grind	"	"	Oprîța Pîrv din Grind	Anuța Băștean din Grind
174	6 Oct. 1886	10 Oct. 1886	pruncă	legitimă	Elena	Iosif Băștean și Sofia, gr.ort., economi din Grind	Comitatul Hunedoa Rei, Cercul Ila Mure – șană	"	Ruița Munduca din Lăsău	Anuța Băștean din Grind
175	12 Martie 1887	20 martie 1887	pruncă	legitimă	Aurelia	Iosif Moldovan și Elena, economi din Grind, gr.ort.	"	"	Anuța Munduca din Grind	Oprîța Pîrv din Grind
176	15 Martie 1887	24 Martie 1887	pruncă	legitimă	Maria	Iosif Șoman și Marta, agronomi din Grind	"	"	Anuța Băștean din Grind	Anuța Băștean din Grind
177	20 Aprilie 1887	26 Aprilie 1887	pruncă	legitimă	Carolina	Ioan Pîrv și Solomia, agronomi , gr.ort.	Comitatul Hunedoa Rei, Cercul Ila Mure – șană	Olariu Solronie administrat or Grind	Prevonia Moldovan din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
178	3 Iunie 1887	7 Iunie 1887	pruncă	legitimă	Elena	Damaschin Munduca și Maria, economi din Grind, gr.ort.	"	"	Maria Suba din Lăsău	Maria Suba din Lăsău
179	12 Iunie 1887	20 Iunie 1887	prunc	legitim	Petru	Petru Băștean și Fița, economi, Gr.ort., din Grind	"	"	Ruița Suba din Lăsău	Solomia Pîrv din Grind
180	1 Iulie 1887	5 Iulie 1887	prunc	legitim	George	Ioan Moldovan și Elena, agro – nomi, gr.ort.din Grind	"	"	Maria Bulzan din Lăsău	Solomie Pîrv din Grind

181	14 Mai 1888	20 Mai 1888	pruncă	legitimă	Minerva	Teodosie Băștean și Anuța, agronomi gr.ort. din Grind	"	"	Ioana Cioroagă din Grind	Ioan Cioroagă din Grind
182	15 Iunie 1888	17 Iunie 1888	pruncă	nelegitimă	Matilda	Tatăl neștiut, Mama Elena Strelean, gr. ort. din Grind	"	"	Oprița Pîrv din Grind	Oprița Pîrv din Grind
183	14 Iulie 1888	26 Iulie 1888	prunc	legitim	Iulius	George Strelean și Suana, agronomi, gr.ort. din Grind	"	"	Maria Bulzan din Lăsău	Floarea Borca din Lăsău
184	18 Oct. 1888	24 Oct. 1888	prunc	legitim	Vasilie	Vasile Făgăraș și Ana, gr.ort., Agric. din Grind	"	"	Ioana Cioroagă din Grind	Oprița Pîrv din Grind
185	2 Nov. 1888	8 Nov. 1888	pruncă	legitimă	Păscuța	Dimitrie Mura și maria, gr.ort. Agronomi din Grind	"	"	Ioana Cioroagă din Grind	Fiuța Băștean din Grind
186	15 Febr. 1889	23 Febr. 1889	prunc	legitim	Romulus	Iosif Moldovan și Elena, gr.ort., Economii din Grind	Comitatul Hunedorei Cercul Iliu Mure – șană Comuna Grind	Olariu Solfronie administrat or Grind	Ambrosie Munduca din Grind	Oprița Pîrv din Grind
187	2 Aprilie 1889	8 Aprilie 1889	pruncă	legitimă	Maria	Ioan Făgăraș și Asinefta, agronomi, gr.ort. din Grind	"	"	Oprița Pîrv din Grind	Anuța Băștean din Grind
188	7 Dec. 1889	17 Dec. 1889	pruncă	legitimă	Elena	Petru Băștean și Fiuța, agricultori Gr.ort. din Grind	"	Iosif Ognean preot	Ruița Suba din Lăsău	Solomie Pîrv din Grind
189	17 Dec. 1889	24 Dec. 1889	prunc	legitim	Dimitrie	Iosif Șoman și Marta, agricultori, gr.ort. din Grind	"	"	Anuța Băștean din Grind	Ana Băștean din Grind
190	29 Martie 1890	30 Martie 1890	prunc	legitim	Ilie	Teodosie Băștean și Anuța, gr.ort., agricultori din Grind	"	"	Ioana Cioroagă din Grind	Ioana Cioroagă din Grind
191	20 Aprilie 1890	29 Aprilie 1890	pruncă	legitimă	Carolina	Ioan Pîrv și Solomia, gr.ort., agricultori din Grind	"	"	Prevoniu Moldovan din Grind	Carolina Cioroagă din Grind
192	15 Mai 1890	20 Mai 1890	pruncă	legitimă	Ruița	Iosif Băștean și Sofia, gr.ort. agricultori din Grind	"	"	Suba Ruița din Lăsău	Anuța Băștean din Grind
193	24 Mai 1890	27 Mai 1890	prunc	legitim	George	Dimitrie Mura și Maria, gr.ort., agricultori din Grind	"	"	Carolina Cioroagă din Grind	Fiuța Băștean din Grind
194	5 Iunie 1890	14 Iunie 1890	prunc	legitim	Iosif	Damaschin Munduca și Marie, gr.ort. agricultori din Grind	Comitatul Hunedorei Cercul Iliu Mure – șană Comuna Grind	Olariu Solfronie administrat or Grind	Iosif Suba din Lăsău	Maria Suba din Lăsău
195	13 martie 1892	1 Aprilie 1892	prunc	legitim	Ioan	Petru Băștean și Fiuța, gr.ort., agricultori din Grind	"	"	Domnica Suba din Lăsău	Solomie Pîrv din Grind
196	9 Aprilie 1892	18 Aprilie 1892	pruncă	legitimă	Maria	Ioan Făgăraș și Ana, gr.ort., din Grind	"	"	Solomia Pîrv din Grind	Ana Băștean din Grind
197	1 Nov. 1892	7 Nov. 1892	fecior	legitim	Iosif	Iosif Băștean și Sofia, gr.ort. din Grind	"	"	Ruița Suba din Lăsău	Anuța Băștean din Grind
198	18 Ian. 1894	22 Ian. 1894	prunc	nelegitim	Matei	Elena Strelean gr.ort., agricultori din Grind	"	"	Anuța Băștean din Grind	Oprița Pîrv din Grind
199	17 Febr. 1894	18 Febr. 1894	prunc	legitim	Roman	Iosif Moldovan și mama Lina, gr.ort., economii din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Partenie Stoica	Ambrosie Munduca din Grind	Oprița Pîrv din Grind
200	10 Dec. 1894	18 Dec. 1894	pruncă	legitimă	Carolina	Iosif Cioroagă și Nela, gr.ort. din Grind	"	"	Floare Borca din Grind	Floare Borca din Grind
201	1 Ian. 1895	8 Ian. 1895	pruncă	legitimă	Carolina	Alisandru Giurgiu și Floare Ghidilă, gr.ort., tauri în Grind	"	"	Anișca Petruț	Ana Făgăraș
202	4 Ian. 1895	5 Febr. 1895	prunc	legitim	Iosif	Petruț Băștean și mama Fiuța gr.ort., economii	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Partenie Stoica	Elisabeta Furdui	Solomie Pîrv din Grind
203	17 Iulie 1895	24 Iulie 1895	pruncă	legitimă	Matilda	Iosif Băștean și Sofia, gr.ort. economii din Grind	"	"	Ruița Suba din Lăsău	Anuța Băștean din Grind
204	1 Sept. 1895	25 Sept. 1895	Pruncă	Nelegitimă	Floare	Lazăr Cărmănuș și mama Elena Strelean din Grind	"	"	Anuța Băștean	Oprița Pîrv

205	9 Nov. 1895	12 Nov. 1895	pruncă	legiuită	Floare	Iosif și Asinefta Cioroagă, gr.ort. economi din Grind	"	"	Floare Borca	Floare Borca
206	8 Mai 1896	19 Mai 1896	feminin	nelegiuită	Calia (Catalina)	Ana Moisa, gr.ort. din Grind	"	"	Cioroagă Carolina	Pirv Opița
207	1/13 Sept. 1896	5/17 Sept. 1896	fată	legiuită	Ruița	Moldovan Petru și Magdalena Bușca, gr.ort. economi din Grind	"	Ion de Șuiagă	Murășan Păscuța	Suba Ruița
208	11/23 Febr. 1897	16/28 Febr. 1897	prunc	legiuit	Petru	Petru Bășlean și Fiua Bușca gr.ort.din Grind	"	"	Saveta Furdul din Lăsău	Solomie Pirv din Grind
209	5/17 Iulie 1897	6/18 Iulie 1897	pruncă	legiuită	Vilma	Ion Făgăraș și mama Neta gr.ort.din Grind	"	"	Opița Pirv din Grind	Anuța Bășlean din Grind
210	11/23 Dec. 1897	14/26 Dec. 1897	pruncă	nelegiuită	Minerva	Lina Strelean gr.ort.din Grind	"	"	Anuța Bășlean	Lina Moldovan
211	27 Dec. 1897	1 Ian. 1897	pruncă	legiuită	Lina	Ilie Cioroagă și mama Ana Munduca, gr.ort.din Grind	"	"	Floare Borca din Lăsău	Floare Borca din Lăsău
212	5/17 Mart. 1898	15/27 Mart. 1898	prunc	legiuit	George	Iosif Cioroagă și Asinefta gr.ort. din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă	Floare Borca din Lăsău	Floare Borca din Lăsău
213	24 Aug. 1898	30 Aug. 1898	pruncă	legiuită	Carolina	Petru Bășlean și Fiua gr.ort.din Grind	"	"	Elisabeta Furdul din Lăsău	Solomia Pirv din Grind
214	3/15 Dec. 1898	6/18 Dec. 1898	pruncă	nelegiuită	Catalina	Păscuța Bășlean gr.ort.din Grind	"	"	Lucie Povirjan din Lăsău	Domnica Groza din Lăsău
215	15/27 Iulie 1898	18/30 Iul. 1898	pruncă	nelegiuită	Iozefa	Veronica Negru Gr.ort.din Grind	"	"	Opița Pirv	Fiua Bășlean
216	23 Sept.-5 Oct. 1899	3/15 Oct. 1899	pruncă	legiuită	Carolina	Roman Pirv mama Catalina gr.ort.din Grind	"	"	Lina Stănilă din Lăsău	Lina Stănilă din Lăsău
217	8 Dec. 1899	20 Dec. 1899	prunc	legiuit	Ladislau (Laszló)	Iosif Bășlean și mama Persida gr.ort.din Grind	"	"	Similiana Furdul din Lăsău	Ana Moisa din Grind
218	27 ian. 1900	6 Febr. 1900	pruncă	legiuită	Maria	Iosif Cioroagă și mama Asinefta gr.ort.din Grind	"	"	Floare Borca din Lăsău	Floare Borca din Lăsău
219	14 febr. 1900	20 Febr. 1900	pruncă	legiuită	Minerva	Todosiu Cioroagă și mama Sofia	"	"	Floare Borca din Lăsău	Ana Bujoran din Lăsău
220	7 Nov. 1900	12 Nov. 1900	pruncă	legiuită	Domnica	Petru Moldovan mama Magdalena gr.ort.din Grind	"	"	Păscuța Murășan din Grind	Ruița Suba din Lăsău
221	23 Ian. 1901	8 Febr. 1901	Pruncă	legiuită	Ana	Ilie Cioroagă și mama Ana gr.ort.din Grind	"	"	Floare Borca din Lăsău	Floare Borca din Lăsău
222	18 Sept. 1902	28 Sept. 1902	Prunc	legiuit	Petru	Petru Bășlean și mama Fiua Borca gr.ort. din Grind	"	"	Minerva Povirjan din Lăsău	Solomie Pirv din Grind
223	25 Sept. 1902	30 Sept. 1902	Prunc	nelegiuit	Iosif	Ioana Vlad gr.ort.din Tisa în Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă	Ana Cioroagă din Grind	Ana Cioroagă din Grind
224	1902		Prunc	legiuit	Iosif	George Roman Pirv și mama Catalina, gr.ort. Grind	"	"	-	-
225	13 Oct. 1902	19 Oct. 1902	Pruncă	legiuită	Ruița	Iosif Strelean și Catalina Novac gr.ort.din Grind	"	"	Ana Popa din Lăsău	Magdalena Moldovan din Grind
226	20 Dec. 1903	24 Dec. 1903	Pruncă	legiuită	Maria	Petru Moldovan și mama Magdalena gr.ort. din Grind	"	"	Păscuța Mureșan	Ruița Suba din Lăsău
227	10 Nov. 1903	13 Nov. 1903	Prunc	legiuit	Iosif	Todose Cioroagă și Sofia gr.ort.din Grind	"	"	Floare Borca din Lăsău	Ana Popovici
228	15 Ian. 1904		Prunc	nelegiuit	Iosif	Sofia Bășlean gr.ort.din Grind	"	"	Ana Moisa	Ana Moisa
229	1905		Prunc	legiuit	Iosif	George Bășlean și mama Marta gr.ort.din Grind	"	"	Catalina Pirv din Grind	Catalina Pirv din Grind
230	9 Mai 1905	15 Mai 1905	Prunc	legiuit	Leonlin	Roman Pirv mama Catalina gr.ort.din Grind	"	"	Vichenle și Lina Stănilă din Lăsău	Vichenle și Lina Stănilă din Lăsău
231	17 Nov. 1905	20 Nov. 1905	Pruncă	legiuită	Lina	Ignat Moldovan și mama Floare Ancula gr.ort. din Grind	"	"	Ana Moisa	Catalina Pirv
232	14 Dec. 1905	22 Dec. 1905	prunc	legiuit	Iov	Iosif Strelean și mama Ana Laslău	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă	Catalina Pirv	Maria Beluș
233	27 martie 1906	3 Aprilie 1906	prunc	legiuit	Iosif	Ion Pirv și mama Minerva	"	"	Matilda Moldovan	Ana Cioroagă
234	13 August 1906	18 Aug. 1906	pruncă	legiuită	Lina	Trandafir Bășlean și mama Rozalia gr.ort.din Grind	"	"	Similiana Furdul	Ana Cioroagă

235	7 Oct. 1906	15 Oct. 1906	prunc	legiuit	George	George Bășlean și mama Maria gr.ort.din Grind	"	"	Catalina Pîrv	Catalina Pîrv
236	8 Martie 1907	12 Martie 1907	prunc	legiuit	George	Iosif Strelean mama Catalina	"	"	Ana Popa	Magdalina Moldovan
237	11 Ian. 1908	17 Ian. 1908	pruncă	legiuită	Domnica	George Bășlean mama Maria Suba gr.ort.din Grind	"	"	-	-
238	13 Febr. 1909	15 Febr. 1909	pruncă	legiuită	Valeria	Todose Cioroagă mama Sofia Furdui gr.ort.din Grind	"	"	Catalina Pîrv	Ana Popovici
239	24 Aprilie 1909	30 Aprilie 1909	pruncă	nelegiuită	Ilona	Matilda Strelean gr.ort.din Grind	"	"	Ana Groza	Catalina Pîrv
240	25 Aprilie 1909	30 Aprilie 1909	pruncă	legiuită	Ana	Trandafir Bășlean mama Rozalia Șoman gr.ort.din Grind	"	"	Similiana Furdui	Ana Cioroagă
241	17 Aprilie 1910	24 Aprilie 1910	pruncă	legiuită	Floare	Ion Pîrv mama Minerva Veľian gr.ort.din Grind	"	"	Matilda Moldovan	Ana Cioroagă
242	26 Iunie 1910	30 Iunie 1910	prunc	legiuit	Iosif	Virgil Mundaica mama Maria Crainic gr.ort.din Grind	"	"	-	-
243	29 Dec. 1911	7 Ian. 1912	pruncă	legiuită	Ana	George Bășlean mama Maria Suba gr.ort.din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă		
244	15 Martie 1912	21 Martie 1912	prunc	legiuit	Roman	Todose Cioroagă mama Sofia Furdui	"	"	-	-
245	4 Nov. 1912	7 Nov. 1912	prunc	neleguit	Iovița	Amelia Moldovan gr.ort.din Grind	"	"	Sofia Serban Finloag	Maria Moldovan
246	13 Iulie 1912	20 Iulie 1912	prunc	legiuit	Viorel	Vasile Făgăraș mama Maria Ursulescu gr.ort.din Grind	"	"	Ana Cioroagă	Catalina Pîrv
247	25 Martie 1913	30 Martie 1913	pruncă	legiuită	Elena	Ion Pîrv mama Minerva Veľian, gr.ort.din Grind	"	"	Matilda Moldovan	Ana Cioroagă
248	5 Mai 1913	10 Mai 1913	prunc	legiuit	Iosif	Iuliu Strelean mama Matilda Strelean gr.ort.din Grind	"	"	-	-
249	20 Sept. 1914	27 Sept. 1914	pruncă	legiuită	Terezia	Vasile Făgăraș mama Maria Ursulescu gr.ort.din Grind	"	"	-	-
250	7 Iunie 1917	9 Iunie 1917	pruncă	-	Ilona	Ion Popa mama Sofia Bășlean gr.ort.din Grind	"	"	-	-
251	5 Oct. 1919	16 Oct. 1919	prunc	legiuit	Leontin	Vasile Făgăraș mama Maria Ursulescu gr.ort.din Grind	"	"	Ana Cioroagă	Catalina Pîrv
252	14 August 1919	17 Aug. 1919	pruncă	-	Floare	Aurelia Moldovan gr.ort.din Grind	"	"	-	-
253	2 Sept. 1919	6 Sept. 1919	prunc	legiuit	Ioan	Trandafir Bășlean mama Elena Timovean gr.ort.din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă		
254	22 Ian. 1920	30 Ian. 1920	pruncă	legiuită	Clara	Petru Crauser mama Matilda Strelean gr.ort.din Grind	"	"	Maria Făgăraș	Catalina Pîrv
255	9 Aprilie 1920	16 Aprilie 1920	prunc	-	Iosif	Lina Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	Sofia Vlad	Sofia Vlad
256	10 Aprilie 1920	16 Aprilie 1920	prunc	nelegiuit	Viorel	Maria Crainic gr.ort.din Grind	"	"	Ana Negru	Maria Frujina
257	16 Aprilie 1920	20 Aprilie 1920	pruncă	legiuită	Catalina	George Bășlean mama Maria Suba gr.ort.din Grind	"	"	Catalina Pîrv	Catalina Pîrv
258	12 August 1920	18 Aug. 1920	pruncă	legiuită	Măruța	Iosif Mundaica mama Floare Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	Ana Borca	Ana Borca
259	17 Oct. 1920	23 Oct. 1920	prunc	legiuit	Victor	Vasile Făgăraș mama Marie Ursulescu gr.ort.din Grind	"	"	-	-
260	8 Dec. 1920	26 Dec. 1920	prunc	legiuit	Ioanițu	Ion Pîrv și mama Minerva Veľian, gr.ort.din Grind	"	"	-	-
261	16 Martie 1921	22 Martie 1921	prunc	legiuit	Iosif	Adam Moldovan mama Elena Păncotan gr.ort.din Grind	"	"	Iosana Mureșan	Domnica Orbonaș
261	18 Martie 1921	23 Martie 1921	pruncă	legiuită	Olivia	Ioan Popovici mama Carolina Pîrv gr.ort.din Grind	"	"	Lucreția Stănilă	Șucreția Stănilă
262	16 Ian. 1922	22 Ian. 1922	pruncă	legiuită	Ana	Iosif Mundaica mama Floare Cioroagă gr.ort.din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă	Ana Borca	Ana Borca
263	3 Aprilie 1922	10 Aprilie 1922	pruncă	legiuită	Domnica	Iulius Strelean mama Matilda Bășlean gr.ort.din Grind	"	"	Domnica Orbonaș	Maria Muntean
264	12 Iulie 1922	18 Iulie 1922	prunc	legiuit	Petru	Todose Cioroagă mama Nela Vesa gr.ort.din Grind	"	"	Catalina Pîrv	Nela Cioroagă
265	18 Nov. 1922	26 Nov. 1922	pruncă	legiuită	Elena	Iosif Mundaica mama Floare Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	-	-
266	4 Ian. 1923	10 Ian. 1923	pruncă	legiuită	Iosana	Iosif Strelean mama Maria Sirb gr.ort.din Grind	"	"	Floare Furdui	Minerva Pîrv
267	3 Febr. 1923	9 Febr. 1923	pruncă	legiuită	Olivia	Iosif Moldovan mama Marie Timovean gr.ort.din Grind	"	"	Floare Furdui	Floare Furdui

268	10 Febr. 1923	16 Febr. 1923	prunc		Leontin	Iosif Vlad mama Maria Moldovan gr.ort.Grind	"	"	Lina Cioroagă	Sofia Vlad
269	20 Sept. 1923	27 Sept. 1923	prunc	nelegiuit	George	Rujița Moldovan	"	"	Malilda Moldovan	Domnica Orbonaș
270	24 Iunie 1924	26 Sept. 1924	prunc	legiuit	Leontin	Trandafir Bășlean mama Elena Timovean gr.ort.din Grind	"	"	Iosana Beluș	Lina Cioroagă
271	4 August 1924	10 Aug. 1924	pruncă	legiuită	Ana	Iosif Stretean mama Maria Sirb gr.ort.din Grind	"	"	Floare Pîrv	Minerva Pîrv
272	5 Aug. 1924	13 Aug. 1924	pruncă	legiuită	Elena	Iosif Moldovan mama Maria Timovean gr.ort.din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă	Floare Pîrv din Grind	Floare Pîrv din Grind
273	16 Sept. 1924	25 Sept. 1924	prunc	nelegiuit	Miron	Minerva Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	-	-
274	5 Oct. 1924	10 Oct. 1924	pruncă	legiuită	Viorica	Ion Negru mama Ana Moldovan gr.ort.din Grind	"	"	Maria Făgăraș	Floare Pîrv
275	4 Sept. 1925	20 Sept. 1925	prunc	legiuit	Siminic	Adam Moldovan mama Elena Păncolan gr.ort.din Grind	"	"	-	-
276	11 Mai 1926	22 Mai 1926	prunc	legiuit	George	Vasile Făgăraș mama Maria Ursulescu gr.ort.din Grind	"	"	Maria Moldovan	Ana Cioroagă
277	2 Mai 1926	30 Mai 1926	prunc	nelegiuit	Iulius	Mama Maria Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	Sofia Vlad	Ana Borca
278	28 Mai 1926	30 Mai 1926	prunc	legiuit	Iosif	Trandafir Bășlean mama Elena Timovean gr.ort.din Grind	"	"	Iosana Beluș	Lina Cioroagă
279	7 Sept. 1926	15 Sept.	prunc	legiuit	Iosif	Ambrosie Dan mama Rujița Strelean gr.ort.din Grind	"	"	-	-
280	1 Oct. 1926	10 Oct. 1926	pruncă	legiuită	Elena	Malei Strelean mama Caralena Bășlean gr.ort.din Grind	"	"	Suzana Stănilă	Minerva Pîrv
281	26 Martie 1927	31 Martie 1927	pruncă	legiuită	Floare	Todose Cioroagă mama Asinefta Vesa gr.ort.din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă	Catalina Pîrv	Neta Cioroagă
281	27 Martie 1927	31 Martie 1927	prunc		Iosif	Iosif Pîrv mama Floare Furdul gr.ort.din Grind	"	"	Lucreția Stănilă	Lucreția Stănilă
282	8 August 1927	11 Aug. 1927	prunc	nelegiuit	Viorel	Mama Maria Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	Sofia Vlad	Ana Borca
283	13 Aug. 1928	19 Aug. 1928	prunc	legiuit	Ionel	Adam Moldovan mama Lina Păncolan gr.ort.din Grind	"	"	Iosana Mureșan	Domnica Orbonaș
284	17 Dec. 1928	20 Dec. 1928	prunc	legiuit	George	Iosif Cioroagă mama Lina Mariș gr.ort.din Grind	"	"	-	Floare Furdul
285	13 Febr. 1929	13 Febr. 1929	pruncă	legiuită	Domnica	Ion Negru mama Lina Moldovan gr.ort.din Grind	"	"	Maria Făgăraș	Floare Furdul
286	18 Febr. 1929	21 Febr. 1929	pruncă		Ana	Ion Borca mama Lina Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	Sofia Vlad	Sofia Vlad
287	28 ian. 1930	31 ian. 1930	prunc	legitim	Roman	Iosif Cioroagă mama Lina Mariș gr.ort.din Grind	"	"	Catalina Pîrv din Teiu	Floare Furdul din Grind
288	15 Sept. 1930	30 Sept. 1930	pruncă	legiuită	Floare	Ion Pîntea și Neta Vesa gr.ort.din Grind	"	"	Sabina Brelean	Mitra Mihui
289	1 Martie 1931	8 Martie 1931	pruncă	legiuită	Lozia	Ion Negru și Lina Moldovan gr.ort.din Grind	"	"	Marie Făgăraș	Floare Furdul
290	25 Sept. 1931	26 Sept. 1931	prunc	legiuit	Iacob	Ion Pîntea și Asinefta Vesa	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Ion de Șuiagă	Sabina Brelean	Mitra Mihui
291	17 Nov. 1931	21 Nov. 1931	prunc	legiuit	Ioan	Iosif Cioroagă și Lina Mariș	"	"	Catalina Pîrv din Teiu	Floare Furdul din Grind
292	11 Iunie 1932	20 Iunie 1932	pruncă	nelegiuită	Viorica	Arsene Floria și Ilia Crauzer gr.ort.din Grind	"	"	Malilda Bășlean din Grind	Floare Munduca din Grind
293	2 Iulie 1932	10 Iulie 1932	prunc	legiuit	George	Iosif Moldovan și Maria Timovean gr.ort.din Grind	"	"	Catalina Pîrv	Sofia Vlad din Grind
294	27 ian. 1933	29 ian. 1933	prunc	legiuit	Roman	Iosif Bășlean și Ilia Manga gr.ort.din Grind	"	"	Floare Furdul din Grind	Floare Furdul din Grind
295	16 Aprilie 1933	22 Aprilie 1933	prunc	nelegiuit	Ilarie	Maria Cioroagă gr.ort.din Grind	"	"	Sofia Vlad	Ana Borca
296	7 Iulie 1935	7 Iulie 1935	prunc	legiuit	Iosif	Decedatul Iosif Cioroagă și mama Lina gr.ort.din Grind	"	A.Udrea ad.-lor parohial		
297	2 Mai 1936	10 Mai 1936	prunc	legiuit	Gheorghe	Iulius și Măruța Strelean ort.din Grind, economi	"	"	Hermina Galopenița din Dobra	Rozalia Ursulescu
298	17 Iunie 1936	24 Iunie 1936	pruncă	nelegiuită	Irina	Elena Târnoavean ort.rom.din Grind casnică	"	Milionor Furdul	Maria Strelean	Lina Borca

299	25 Ian. 1938	20 Febr. 1938	pruncă	legiuită	Leonera	Iulius Strelean și Maria născută Crăciun ort.rom. din Grind	-	-	Floare Pirvu din Grind	Aurelia Strelean din Grind
300	4 Iulie 1938	5 Iulie 1938	pruncă	legiuită	Virginia Steluța	Iosif Strelean și Aurelia născută Muntean ort.rom. din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Milionor Furdui	Preot Remus și Olivia Haneș din Lăsău	Măruța Moldovan din Grind
301	25 Noi. 1938	6 Dec. 1938	prunc	legiuit	Gheorghe	Mihai Simulesc și Păscuța n.Strelean ort.rom. din Grind	-	-	Iosana Stănilă din Lăsău	Minerva Pirv din Grind
302	30 Iunie 1939	2 Iulie 1939	prunc	legiuit	Iosif	Ioan Vlad și Catalina n.Bășlean ort.rom. din Tisa-Grind	-	-	Măruța Vlad din Grind	-
303	29 Mai 1940	16 Iunie 1940	pruncă	legiuită	Aurelia	Mihai Simulescu și Păscuța n.Strelean ort.rom.agricult. din Făgetel-Grind	-	-	Iosana Stănilă din Lăsău	Minerva Pirv din Grind
304	26 Aprilie 1941	28 Aprilie 1941	pruncă	legiuită	Floare	Iosif Moldovan și Silvia Moldovan n.Bujoran ort.rom.agricult. din Grind-Lăsău	-	-	Silvia Munduca din Lăsău	Florica Beluș din Lăsău
305	28 Iunie 1941	6 Iulie 1941	prunc	legiuit	Ioan	Ioan Vlad și Ecaterina Vlad n.Bășlean ort.rom., agricult. din Grind-Tisa	-	-	Măruța Vlad din Grind	Măruța Vlad din Grind
306	19 Iunie 1942	25 Iunie 1942	pruncă	legiuită	Florica	Ion și Lina Borca ort.rom. din Grind	-	-	Floare Pirv din Grind	Maria Popa din Grind
307	30 Sept. 1942	15 Oct. 1942	pruncă	legiuită	Eleonora	Ioan și Elena Stănilă ort.rom. din Grind	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Milionor Furdui	Floare Negru din Grind	Maria Vlad din Grind
308	6 Aug. 1944	23 Aug. 1944	prunc	legiuit	Ioan Leontin	Violet Crainic și Victoria Crainic n.Laslău ort.rom.agricult. din Grind- Coșești	-	-	Maria Vlad din Grind	Lina Negru
309	19 Noi. 1944	26 Dec. 1944	pruncă	legiuită	Aurica Iliana	Manole Simulesc și Olivia Simulesc n.Moldovan din Grind-Făgetel	-	-	Olimpia Bujoran din Teiu	Aurelia Stănilă din Lăsău
310	7 Aug. 1945	12 Aug. 1945	prunc	legiuit	Gheorghe	Ioan Vlad și Catalina Vlad n.Bășlean ort.rom.agricult. din Grind-Tisa	-	-	Măruța Vlad din Grind	Măruța Vlad din Grind
311	18 Sept. 1945	30 Sept. 1945	prunc	legiuit	Ilarie	Iosif Bășlean și Elena Bășlean n.Manga ort.rom.agricult. din Grind	-	-	Floare Pirv din Grind	Floare Pirv din Grind
312	19 Sept. 1945	7 Oct. 1945	prunc	legiuit	Emil Liviu	Ioan Pirvu și Dorica Pirvu n.Pirvu ort.rom.agricult. din Grind	-	-	Aurelia Stănilă din Lăsău	Lucreția Stănilă din Lăsău
313	22 Sept. 1946		prunc	nelegiuit	Milionor	Cioroagă Floare ort.rom. din Grind casnică	-	-	Lozia Popa din Lăsău	Maria Păncotan din Lăsău
314	29 Ian. 1947	6 Febr. 1947	prunc	legiuit	Iosif	Neag Salade(acar) și Aurelia Neag n.Muntean ort.rom. din Grind- Burjuc	Ungaria Comitat Hune – doara Comuna Grind	Milionor Furdui	Olivia preot Haneș din Lăsău	Lina Negru din Grind

ANEXA II

**PROTOCOLUL CUNUNAȚILOR A SFINTEI BISERICI RĂSĂRITENE DIN LĂSĂU,
PROTOPREZBITERIALUL DOBREI**

Nr. CrL	Anul/Luna/Ziua Cununiei	Numele, poleca, religie, starea, caracterul, vârsta locul nașterii și al locuinței mirelui	Numele, poleca, religie, starea, caracterul, vârsta locul nașterii și al locuinței miresei	Numele și Poleca nunului și al nunei	Numele și poleca parohului cunună - tor	Întâia, a doua sau a treia căsătorie	Când s-au făcut vestirile	Când s-au făcut în- credințarea sau tocmeala
1	1851 Mai 14	Iosif Bujoran din Fintloag, june de 20 ani	Ana Hașegan din Grind de 16 ani, fată		Aron Ilie	Cu a 3-a cununie	29 IV 6 și 13 V 1851	20 IV 1851
2	1853 Ianuarie 25	Damaschin Cărăbaș din Teiu văduv, de 30 ani locuitor în Grind	Păscuța Bunda din Grind, fată, 20 ani	George Sirb din Lăsău	-	Cu a 2-a cununie	În 1, 4 și 6 Ian.	30 Dec. 1852
3	1853 Februarie 1	George Pirv din Teiu, văduv, de 32 ani, locuitor în Teiu	Lie Moldovan din Grind, fată 18 ani	Iosif Blidar din Teiu	-	Cu a 3-a cununie	În 18, 25, 30 Ian.	În 17 Ian. 1853
4	1853 Februarie 12	Petru Moldovan din Grind văduv, de 32 ani, locuitor în Grind	Anuța Pirv din Teiu fată de 20 ani	Petru Meliță din Grind	Aron Ilie	Cu a 2-a cununie	1, 2, 8 Febr.	7 Ian. 1853

5	1853 Februarie 22	George Herțeg din Grind, văduv, de 33 ani locuitor din Grind	Ana Dan din Teiu fată de 19 ani	Petru Meliță din Grind	Aron Ilie	Cu a 2-a cununie	2, 8, 5 Febr.	1 Febr. 1853
6	1853 Noem. 14	Iosif Hațeganu plugar, văduv, 26 de ani loc. Grind	Iosana Ilie, fată 18 ani din Coșești	Petru Meliță din Grind	Aron Ilie	Cu a 2-a cununie	26 Okt. 1, 8 Noi.	25 Okt. 1853
7	1854 Ianuarie 17	Alexandru Herțeg din Grind, june de 24 ani	Arintia Făgăraș din Grind, 19 ani, fată	Solomon Bujoran din Lăsău	"	Cu 1-a cununie	6, 7, 10 Ian.	În 3 Ian. 1854
8	1854 Ianuarie 28	George Borca Roman văduv, de 36 ani locuitor în Lăsău	Marie Strelean fată de 20 ani, din Grind	Alisandru Bulzan din Lăsău	"	Cu a 3-a cununie	1, 6, 7 Ian.	30 Dec. 1853
9	1854 Mai 31	Damaschin Băstean din Grind, văduv, de 39 ani	Marie Meliță, văduvă, din Grind de 24 ani	Ioan Mundacla din Lăsău	"	Cu a 3-a cununie	23, 30, 31 Mai	22 Mai 1854
10	1854 Noiembrie 7	Iosif Șandru văduv, de 35 ani din Grind	Arintia Roșu văduvă, de 40 ani din Lăsău	George Mundacla din Lăsău	"	Cu a 3-a cununie	31 Okt. 7, 8 Noi. 1854	30 Oct. 1854
11	1855 Ianuarie 29	Ioan Crișan din Lăpugi de Jos, văduv, de 29 ani	Marie Bunda, fată de 18 ani din Grind	"	"	Cu a 2-a cununie	8, 16, 23 Ianuarie	6 Ian. 1855
12	1856 Ianuarie 7	Ivanție Herțeg din Grind, văduv, de 28 ani	Simziana Strelean fată de 19 ani, din Grind	Iosif Muntean din Lăsău	"	Cu a 3-a cununie	26, 27 Dec. 6 Ian.	25 Dec. 1855
13	1856 Mai 17	Ioan Sirb din Teiu, june, de 23 ani	Ileana Harțeg din Grind, fată, de 19 ani	Anișca Ilie din Teiu	"	Cu 1-a cununie	-	-
14	1856 Noiembrie 10	Petru Moldovan, văduv, 29 ani din Grind	Anuța Pîrv, fată de 18 ani din Grind	Ioan Băstean din Grind	"	Cu a 2-a cununie	3, 8, 10 Noiemb.	3 Noi. 1856
15	1857 Noiembrie 4	Anton Buștea din Tălărăști, june de 22 ani	Păscuța Bunda din Grind, văduvă de 25 ani	George Povîrjan din Lăsău	"	Cu a 2-a cununie	13, 14, 20 Oktom.	6 Okt. 1857
16	1858 Mai 3	Petru Moldovan din Grind, june de 22 ani	Marie Pîrv din Teiu, de 20 ani, fată	Ioan Băstean din Grind	"	Cu a 1-a cununie	20, 23, 27 Aprilie	19 Aprilie 1858
17	1858 Iunie 26	Mihai Muntean din Tisa, june, cătană	Arintie Meliță, văduvă din Grind	George Povîrjan din Lăsău	Aron Ilie Paroh	Cu a 2-a cununie	6, 13, 20 Iunie 1858	4 Okt. 1857
18	1859 August 16	Pascu Popa din Grind, june	Suzana Borca din Lăsău, fată	Damaschin Hațegan din Grind	"	Cu a 1-a cununie	1, 6, 15 Aug.	30 Iunie 1859
19	1860 Ianuar 9	Ivanție Herțeg din Grind, văduv	Susana Pîrv, fată din Teiu	Iosif Muntean din Lăsău	"	Cu a 3-a cununie	1, 6, 7 Ian.	21 Okt. 1859
20	1862 Ianuarie 24	Iosif Borca din Lăsău, june	Solomia Mundacla din Grind, fată	Anton Bușea din Grind	"	Cu a 1-a cununie	1, 6, 7 Ian. 1862	30 Dec. 1861
21	1863 Februarie 3	George Pîrv din Grind, june	Ana Adam, fată din Teiu	Maria Bujoran din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	20, 27, 30 Ian.	14 Ian. 1863
22	1863 Noiembrie 3	Petru Herțeg din Grind, june	Ioniția Bujoran din Lăsău, fată	Petru Mundacla din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	14, 20, 27 Oct. 1863	13 Okt. 1863
23	1863 Noiembrie 3	Ambrosie Mundacla din Grind, june	Anuța Băstean din Grind, fată	Iosif Șudreșan din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	14, 20, 27 Oct. 1863	30 Oct. 1863
24	1864 Februarie 3	Teodosie Borca din Lăsău, june	Solomie Teian, născută în Teiu, dar locuitoare în Grind	Damaschin Bunda din Grind	"	Cu a 1-a cununie	9, 19, 30 Ian.	26 Ian. 1864
25	1865 Februarie 6	Ioan Groza din Grind, june de 24 ani, gr. răs.	Anisia Cărăbaș din Teiu, văduvă, gr. răs.	Marina Hațegan din Grind	Aron Ilie	Cu a 2-a cununie	2, 9, 16 Febr.	1 Febr. 1865
26	1865 Februarie 10	Teodosie Băstean din Grind, june de 22 ani, gr. răs.	Anuța Roșu din Grind, fată, gr. răs.	Trandafir Suba din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	30 Ian.	2, 9 Gerar 1865
27	1865 Mai 12	Petru Mundacla din Lăsău, văduv	Arintie Bunda din Grind, fată	"	"	-	-	-
28	1865 Iunie 5	Iosif Făgăraș din Grind, văduv, de 27 ani, gr. răs.	Ana Petruș din Lăsău, fată	Petru Moldovan din Grind	Aron Ilie	Cu a 2-a cununie	23, 24, 25 Mai 1865	20 mai 1865
29	1866 Ianuarie 24	George Bunda (Pîrv) din Grind, de 27 ani, văduv, gr. răs.	Floare Băstean din Grind, fată, gr. răs.	Anton Bușca din Grind	"	Cu a 2-a cununie	1, 5, 6 Ian. 1866	30 Dec. 1865
30	1866 Noiembrie 13	Ioan Pîrv de 23 ani, gr. răs. din Grind	Solomie Mariș de 20 ani, din Tisa	Petru Moldovan, Grind	Dionisie Furdul Paroh	Cu a 1-a cununie	6, 8, 13 Noi.	6 XI 1866
31	1867 Septembrie 11	Alexandru Șeman Din teiu, văduv	Maria Băstean, văduvă din Grind	Trandafir Suba din Lăsău	Aron Ilie	Cu a 2-a cununie	4, 8, 11 Sept. 1867	2 Sept. 1867
32	1868 Ianuarie 4	Iosif Pîrv din Grind, de 30 ani, gr. răs.	Oprîța Luncan din Tisa, gr. răs.	Anton Bușca din Grind	"	Cu a 1-a cununie	26, 27 Dec. 1867 1 Ian. 1868	25 Dec. 1867

33	1868 Ianuarie 4	Dragostin Stretean, de 28 ani, din Grind, gr.răs.	Elena Stretean, din Grind, gr.răs.	Adam Bujoran din Lăsău	"	Cu a 2-a cununie	26, 27 Dec. 1867 1 Ian.'68	25 Dec. 1867
34	1868 Noiembrie 6	George Făgăraș de 33 ani, gr.răs. din Grind	Anuța Filimon din Lăpugi de Sus, gr.răs.	Ivanlie Herțeg din Grind	Aron Ilie	Cu a 1-a cununie	14, 18, 24 Oct. 1868	10 Oct. 1868
35	1868 Noiembrie 6	Petru Herțeg de 30 ani, din Grind, gr.răs.	Ioana Suba din Grind, gr.răs.	Petru Moldovan din Grind	"	Cu a 2-a cununie	14, 18, 24 Oct. 1868	10 Oct. 1868
36	1868 Noiembrie 6	Nicolae Giurgi de 25 ani, din Grind, gr.răs.	Anuța Țigana din Vejei	Damaschin Bujoran din Lăsău	"	Cu a 2-a cununie	18, 24, Oct. 1868	1 Oct. 1868
37	1868 Noiembrie 10	Damaschin Munda de religie răsăritean, lucrător de pământ, de 23 ani, născut și locuitor în com. Grind, june	Petruța Groza de religie răsăritean lucrătoare de pământ de 20 ani, născută și locuitoare în Lăugiu de Jos, fată	Petru Moldovan din Grind	C-tin Crișan paroh în Lăugiu de Jos	Cu a 1-a cununie	3, 8, 10 Noi.	2 Noi. 1868
38	1869 Februarie 24	Ioan Groza din Grind, văduv, gr.răs.	Anuța Tilei (Borca) din Lăsău, văduvă, gr.răs.	Ioan Munda din Lăsău	Aron Ilie	Cu a 2-a cununie	9, 16, 23 Febr. 1869	7 Febr. 1869
39	1869 August 30	George Herțeg din Grind, gr.răs., văduv	Maria Bășlean, văduvă din Grind, gr.răs.	Eva Groza din Teiu	"	Cu a 2-a cununie	17, 14, 29 Sept.	15 August 1869
40	1869 Octombrie 12	George Bășlean din Grind, june, gr.răs.	Ruița Borca din Lăsău, fată, gr.răs.	Ioan Munda din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	28 Sept. 5, 12 oct. 1869	27 Sept. 1869
41	1869 Noiembrie 9	Petru Stretean de 24 ani, gr.răs., june din Grind	Ioana Groza din Grind, gr.răs.	Adam Bujoran din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	26 Oct. 2, 9 Noiembrie. 1869	25 Oct. 1869
42	1869 Noiembrie 9	Petru Munda, soldat, 26 ani, gr.răs., june din Lăsău	Maria Groza din Grind, gr.răs.	George Mureșan din Lăsău	Aron Ilie	Cu a 1-a cununie	26 Oct., 2, 8 Noiembrie. 1869	25 Oct. 1869
43	1870 Februarie 20	Anton Bușca din Grind	Maria Munda din Grind	Maria Povirjan Lăsău	"	Cu a 2-a cununie		
44	1870 Noiembrie 8	Adam Niamțu din Dobra, gr.răs.	Maria Herțeg din Grind, gr.răs.	Petru Olaru din Dobra	"	Cu a 3-a cununie	26 Oct. 1, 8 Noiembrie. 1870	25 Sept. 1870
45	1875 Februarie 1	Iosif Suba din Lăsău, june, gr.răs.	Maria Cioroagă din Grind, fată, gr.cat.	"	"	Cu a 2-a cununie	19, 26, 30 Ian. 1875	16 Ian. 1875
46	1875 Noiembrie 2	Alixandru Groza din Grind, june, gr.răs.	Solomie Stretean din Grind, fecioara, gr.răs.	Simon Paucan din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	14, 19, 26 Oct. 1875	12 Oct. 1875
47	1876 Ianuarie 30	Ioan Bujoran din Lăsău, june, gr.răs.	Elena Cioroagă din Grind, fată, gr.răs.	Saladie Oprean din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	19, 26, 30 Ian. 1876	12 Ian. 1876
48	1877 Noiembrie 6	Dragostin Stretean din Grind, văduv, gr.răs.	Florinca Munda din Grind, fecioara, gr.răs.	Teodosie Bulzan din Lăsău	"	Cu a 2-a cununie	20, 26, 30 Oct. 1877	22 Oct. 1877
49	1878 Februarie 23	Petru Borca, din Lăsău, văduv, gr.răs.	Ruijile Moldovan din Grind, fecioara, gr.răs.	Ioan Mureșan din Lăsău	"	Cu a 2-a cununie	5, 12, 19 Febr. 1878	4 Febr. 1878
50	1879 Ianuarie 21	George Petruț din Lăsău, june, de 28 ani	Susana Herțeg, din Grind, fată	Iosif Suba din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	6, 7, 14 Ian. 1879	4 Ian. 1879
51	1879 Mai 13	Petru Bășlean din Grind, june, gr.răs.	Fiulța Bușca, fecioară din Grind	Ioan Munda din Lăsău	Aron Ilie	Cu a 1-a cununie	6, 11, 13 Mai 1879	4 Mai 1879
52	1879 Noiembrie 4	George Munda din Grind, june, gr.răs.	Elena Beluș, născută în Tisa și născută în Grind	Teodosie Bulzan din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	21, 26, 28 Oct. 1879	20 Oct. 1879
53	1879 Noiembrie 4	Seladie Bujoran din Lăsău, june, gr.răs.	Lia Moldovan din Grind, fată, gr.răs.	Seladie Popovici, din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie	21, 26, 28 Oct. 1879	20 Oct. 1879
54	1879 Noiembrie 4	Iosif Moldovan din Grind, june, gr.răs.	Elena Muntean, fată din Grind	"	"	Cu a 1-a cununie	-	-
55	1879 Noiembrie 11	Ioan Stretean, gr.or.agr., de 24 ani din Grind	Susana Mariș, gr.or., de 24 ani din Grind	Ioan Bulzan	Sofronie Olaru	Cu a 1-a cununie	4, 8, 11 XI	28 X 1879
56	1880 Mai 12	Moise Popa din Lăsău, văduv, gr.răs.	Anuța Groza din Grind, fată, gr.răs.	"	"	Cu a 2-a cununie	-	-
57	1880 Mai 12	Dimitrie Nistor din Tisa, june, gr.răs.	Maria Bușca din Grind, văduvă	Zamfir Moldovan din Lăsău	"	Cu a 1-a cununie		
59	1881 Februarie 8	Iosif Mițul din Lăsău, june soldat, gr.răs.	Ana Munda din Grind, fată			Cu a 1-a cununie	25, 30 Ian., 1 Febr. 1881	25 Ian. 1881

60	1881 Noiembrie 12	Iosif Popa din Teiu, june, gr.răs.	Ruița Popa din Grind, fată, gr.răs.	Iuan Șerman din Teiu	Aron Ilie	Cu a l-a cununie	26 Oct., 18 Noi. 1881	25 Oct.
61	1883 Aprilie 16	Ioan Făgărășan din Grind, june fost soldat	Asinefta Herțeg, Gr.or., economă, Fecioară	Oprîța Pirv din Grind	"	Cu a l-a cununie		-
62	1884 Septembrie 2	Iosif Șioman din Ohaba, gr.or., agronom, de 27 de ani	Marta Herțeg, din Grind, agronomă, de 22 ani	Teodosie Băștean	Solronie Olari administrator parohial	Cu a l-a cununie	19, 26, 29 August 1884	17 Aug. 1884
63	1886 Februarie 20	Ioan Moldovan din Grind, june de 22 ani, de religie gr.or.	Elena Mundaça, de 28 ani, gr.or., economă, Născută Beluș în Tisa, văduvă în Com.Grind	Teodosie Bulzan din com.Grind	"	Cu a 2-a cununie	2, 4, 16, Febr.	1 Febr. 1886
64	1886 Mai 18	Petru Moldovan din Grind, văduvă, de 50 ani, de religie gr.ort.	Prevonia Murășan, de 48 ani, văduvă din Lăsău, gr.ort.	Iosif Borca din Lăsău	"	Cu a 2-a cununie	9, 11, 18 Mai	1 Mai 1886
65	1887 Octombrie 25	Dimitrie Mura, gr.ort., agronom, de 23 ani, din Tisa	Maria Pirv, gr.ort., Agronomă, de 17 ani, din Grind	Petru Cioroagă	"	Cu a l-a cununie	11, 14, 18 Oct. 1887	8 Oct. 1887
66	1890 Octombrie 14	Junele Vasile Luncan din Holdea, de 22 ani	Juna Marina Mundaça, gr.ort., Din Grind, 24 ani	Antonie Irimie	Iosif Ognean	Cu a l-a cununie	30 Sept. 7, 14 Oct.	29 Sept. 1890
67	1891 Februarie 3	Junele Ioan Popa, gr.ort., de 25 ani din Grind	Juna Ruița Bujoran, gr.ort. din Lăsău	Vasile Făgărăș și Lozia	"	Cu a l-a cununie	30 Ian. 2, 13 Febr.	19 Ian. 1891
68	1891 August 18	Vasile Mundaça, June de 26 ani, din Grind	Anuța Bujoran de 32 ani, jună din Lăsău	Ilie Cioroagă din Grind	Iosif Ognean	Cu a l-a cununie	7, 11, 15 August 1891	1 August 1891
69	1892 Noiembrie 9	Georgie Povârjan, văduv, de 28 ani, gr.ort. din Lăsău	Rusalina Mundaça, gr.ort., de 17 ani, jună din Grind	Vichente Stănilă și Sofia din Lăsău	Iosif Ognean	Cu a 2-a cununie	25, 26 Oct. 9 Noi.	24 Oct. 1892
70	1893 Ianuarie 12	Petruț Moldovan, june de 24 ani, gr.ort. din Grind	Magdalena Bușca jună de 17 ani, gr.ort. din Grind	Leonte Mureșan și Lozia din Lăsău	"	Cu a l-a cununie	Ianuarie 1, 6, 12 1893	
71	1893 Noiembrie 11	Iosif Cioroagă, gr.ort., june de 26 ani, piugar din Grind	Asinefta Ghibu, gr.ort., june de 18 ani din Tălărăști	George Borca din Lăsău	D.Nistor	Cu a l-a cununie	24, 31, Oct. 7 Noi.	14 Oct. 1893
72	1897	Iosif Cioroagă, gr.ort., june de 24 ani din Grind, Econom	Sofia Furdui, gr.ort., jună de 18 ani, din Tisa, Economă			Cu a l-a cununie		
73	1899 Februarie 4/26	Iosif Băștean, june de 25 ani, gr.ort., din Grind	Persida Moldovan, jună de 18 ani, gr.ort., din Grind		Ioan Șuiaga	Cu a l-a cununie	-	-
74	1899 Octombrie 3/15	Ion Muntean, gr.ort. din Teiu	Efimia Bușca, jună, gr.ort. din Grind	Iosif Bujoran	"		-	-
75	1903 November 22	Ioan Popovici gr.ort. din Lăsău	Ana Herțeg, gr.ort. din Grind	Iosif Borca din Lăsău	Ioan Șuiaga	Cu a l-a cununie		
76	1904 Septembrie 25	Ignat Moldovan, june de 25 ani din Grind, gr.ort.rom.	Floare Anucuța, jună de 20 ani, Lăpugiu Inferior, gr.ort.rom.	Vasile Făgărăș și Ana din Grind	Ludovic Lăslău preot	Cu a l-a cununie	25 Sept.	-
77	1904 October 6	George Băștean, june, gr.ort. din Grind	Marta Suba, jună gr.ort. din Lăsău	-	Ion Șuiaga	Cu a l-a cununie	-	-
78	1907	Vasile Murășian june, gr.ort. din Lăsău	Elena Mundaça, jună gr.ort., din Grind	Iosif Borca	"	Cu a l-a cununie	-	-
79	1908 Februarie 3/16	Alionte Nistor june, gr.ort. din Grind	Ana Muntean jună, gr.ort., din Teiu	-	"	Cu a l-a cununie	-	-
80	1911 Iulie 3	Făgărăș Vasile, gr.ort., june de 24 ani din Grind	Ursulesc Maria, gr.ort., jună de 29 ani din Holdea	Stretean George	Partenie Stoica	Cu a l-a cununie	-	-
81	1912 Aprilie 14	Iulius Stretean june, gr.ort. din Grind	Matilda Băștean jună, gr.ort. din Grind	Alisandru Orobonaș	Ion Șuiaga	Cu a l-a cununie	-	-
82	1913	Péter Krauser rom.calh.	Matilda Stretean gr.ort. din Grind	Horn Ioan	"	Cu a l-a cununie	-	-
83	1914 Februarie 12	Iosif Mundaça june, gr.ort. din Grind	Floare Cioroagă jună, gr.ort. din Grind	George Borca	"	Cu a l-a cununie	-	-
84	1919 Iunie 5	Iosif Borca june, gr.ort. din Lăsău	Carolina Cioroagă, jună, gr.ort. din Grind	-	"	Cu a l-a cununie	-	-
85	1920 Mai 27	Maleiu Stretean june, gr.ort. Grind	Carolina Băștean Jună, gr.ort. Grind	-	"	Cu a l-a cununie	-	-
86	1920 Iunie 6	Iosif Moldovan june, gr.ort. Grind	Marie Timovean juna, gr.ort. din Teiu	-	Ion Șuiagă	Cu a l-a cununie	-	-
87	1929 Februarie 3	Băștean Iosif june de 24 ani, ort.rom. din Grind	Manga Lina, jună de 19 ani, ort.rom. din Tisa	Iosif Pirv și soția din Grind	A.Urdea preot	Cu a l-a cununie	-	-

88	1936 Mai 17	Crișan Trandafir ort.rom., econom, Fintloag	Victoria Crișan, născută Florea, ort.rom. economă, Grind	Vasiu Ambrosie și Maria Fintloag	Remus Haneș	Cu a l-a cununie		
89	1936 Mai 17	Ioviță Moldovan june, ort.rom., din Grind, 22 ani	Susana Borca jună, ort., 28 ani din Lăsău	Strelean Maria din Grind	Milionor Furdui	Cu a l-a cununie		
90	1936 Mai 17	Iosif Cioroagă june, ort.rom. 31 ani din Grind	Maria Cioroagă jună, ort.rom., 26 ani din Tisa	Aleonte și Sofia Nistor din Grind	Milionor Furdui	Cu a l-a cununie		
91	1936 Mai 17	Vlad Iosif june, ort.rom., 38 ani din Grind	Maria Moldovan jună, ort.rom., 35 ani din Grind	Ioan și Lina Borca din Grind	-			
92	1936 Mai 17	Borca Ioan june, ort.rom., 36 ani din Grind	Cioroagă Lina jună, ort.rom., 34 ani din Grind	Aleonte și Sofia Nistor din Grind				
93	1936 Mai 17	Manga Iosif june, ort.rom., 35 ani din Tisa, domiciliat în Grind	Minerva Herțeg jună, ort.rom., 30 ani din Tisa, domiciliată în Grind	Strelean Carolina din Grind				
94	1936 Mai 20	Gheorghe Muntean june, ort.rom., 30 ani, din Grind	Sofia Bășlean jună, ort.rom., 28 ani	Aleonte și Sofia Nistor din Grind	-	-		
95	1936 Mai 20	Dan Ambruș june, ort.rom., 32 ani din Teiu, domiciliat în Grind	Maria Bășlean jună, ort.rom., 28 ani, din Grind	Părv Ioan și Ana din Grind	-	-	-	
97	1936 Mai 20	Florea Arsenie june, ort.rom., 33 ani din Lăpugiu de Jos, domiciliat în Grind	Elena Crauser jună, ort.rom., 28 ani din Grind	Vasile și Ana Făgăraș din Grind	-			
98	1937 Noiembrie 8	Simulesc Mihai june.ort.rom., 25 ani din Făgetel, Grind	Păscuța Strelean jună, ort.rom., de 16 ani, din Grind	Ioan și Ioana Stănilă din Lăsău	-			
99	1938 Mai 29	Iosif Strelean june, ort.rom., 25 ani din Grind	Aurelia Muntean jună, ort.rom., de 25 ani din Făgetel –Grind	Preot Remus și Olivia Haneș din Lăsău	-	-	-	
100	1938 Ianuarie 30	Ioan Vlad june, ort.rom., de 25 ani din Tisa, domiciliat în Grind	Catalina Bășlean jună, ort.rom., de 18 ani, din Grind	Iosif și Mariuța Vlad din Grind	-	-	-	
101	1940 Iunie 9	Teofil Igreț june, ort.rom., de 53 ani din Câmpuri domiciliat în Grind	Maria născută Crainic, văduvă, 50 ani, ort.rom., din Grind	Iosif și Mariuța Vlad din Grind	-		-	-
102	1942 Aprilie 19	Ioan Stănilă, ort.rom., june de 25 ani din Făgetel dom.Grind	Elena Stănilă născută Munduca, jună de 20 ani din Grind	-		-	-	
103	1943 Iunie 22	Ioan Pîrvu, ort.rom., june de 23 ani din Grind	Dora Pîrv ort.rom., născ. 20 ani din Grind	Iosif și Lucreția Stănilă din Lăsău	-		-	
104	1943 Octombrie 10	Viorel Crainic, 24 ani, ort.rom.com. Grind	Crainic Viorica Născută Lăsău, ort.rom., Lăpugiu de Jos	Vlad Leontin și Maria	Ion Țigu	Cu a l-a cununie		
105	1944 Februarie 20	Manole Simulesc ort.rom., june de 19 ani din Făgetel	Olivia Simulesc născută Moldovan, ort.rom., jună de 21 ani din grind	Samson și Păscuța Pâncota	-	-		
106	1947 Februarie 12	Beluș Rudolf, ort. rom., june de 24 ani, din Lăsău	Beluș Elena, Născută Moldovan, jună de 22 ani din Grind	Iosif și Floare Muntean din Lăsău	-	-		-
107	1947 Mai 18	Vlad Leontin, ort.rom., june de 24 ani din Grind	Vlad Lozia, născută Negru, ort.rom., jună de 16 ani	Alexandru și Catița Păsculesc din Lăsău				

ANEXA III

**PROTOCOLUL MORȚILOR A SFINTEI BISERICI RĂSĂRITENE
DIN SATUL GRIND, PROTOPREZBITERIALUL DOBRII**

Nr. Crt.	Ziua, luna, anul morții	Ziua îngropării	Numele, poleca, religia, starea, caracterul, vîrsta, locul nașterii și locuinței mortului	Numele parohului îngropător	Fost-au mortul grijii suflăleșie sau nu ?	Felul morții
1	17 Aug. 1851	19 Aug. 1851	Brîndușa Popa, răsăriteană, de 35 ani, locuitoare în Grind, plugară	Aron Ilie paroh	Fost	de rînd
2	22 Aug. 1851	24 Aug. 1851	Maria Herțeg, plugară, de 23 ani, răsăriteană, locuitoare Grind	"	"	"
3	26 Aug. 1851	29 Aug. 1851	George Bundă(Pîrv) de 40 ani, plugar, răsăritean, locuitor Grind	"	"	"
4	10 Ian. 1852	11 Ian. 1852	Marie Bășlean de 10 zile, locuitoare în Grind	"	"	"
5	10 Febr. 1852	12 Febr. 1852	Marie Groza, de 14 ani, locuitoare în Grind	"	"	"
6	6 Martie 1852	8 Martie 1852	Ioan Iancu de 54 ani, din Grind	"	"	"
7	16 Martie 1852	18 Martie 1852	Artenie Iancu de 50 de ani, din Grind	"	"	"
8	10 Aprilie 1852	12 Aprilie 1852	Trandafir Bășlean de 4 luni, din Grind	"	"	"
9	12 Mai 1852	13 Mai 1852	Trandafir Herțeg de 2 ½ luni, fiu de plugar din Grind	"	"	"
10	10 Okt. 1852	12 Okt. 1852	Crucița Herțeg de 32 ani, din Grind	"	"	"
11	7 Nov. 1852	9 Nov. 1852	Petru Herțeg de 40 ani, plugar din Grind	"	"	"
12	13 Dec. 1852	15 Dec. 1852	Marie Cărăbaș de 24 ani, plugară din Grind	"	"	"
13	20 Ian. 1853	22 Ian. 1852	Sofia Moldovan de 26 ani, plugară, din Grind	"	"	"
14	2 August 1853	4 August 1853	Ana Hățegan de 20 ani plugară, din Grind	"	"	"
15	13 August 1853	14 August 1853	Solomon Făgăraș de 40 ani, plugar din Grind	"	"	"
16	20 Sept. 1853	22 Sept. 1853	Arintia Meliță de 9 luni, din Grind	"	"	"
17	27 Sept. 1853	28 Sept. 1853	Marie Pîrv de 8 luni, din Grind	"	"	"
18	1 Dec. 1853	3 Dec. 1853	Alexandru Moldovan de 50 ani, plugar din Grind	"	"	"
19	2 Ian. 1854	4 Ian. 1854	Petru Meliță de 45 ani, din Grind	"	"	"
20	4 Ian. 1854	6 Ian. 1854	Solomon Moldovan de 45 ani, din Grind	Aron Ilie paroh	Fost	de rînd
21	15 Ian. 1854	17 Ian. 1854	Iosana Meliță de 50 ani din, Grind	"	"	"
22	17 Ian. 1854	19 Ian. 1854	Ioan Cincu, țigan de 58 ani, din Grind	"	"	"
23	10 Febr. 1854	12 Febr. 1854	Marie Bășlean de 34 ani, din Grind	"	"	"
24	16 Aprilie 1854	17 Aprilie 1854	Marie Bășlean de 50 ani, din Grind	"	"	"
25	17 Aprilie 1854	19 Aprilie 1854	Anița Hălegan de 70 ani, din Grind	"	"	"
26	22 Aprilie 1854	24 Aprilie 1854	Petru Hălegan de 73 ani, din Grind	"	"	"
27	22 Mai 1854	24 Mai 1854	Ioan Meliță de 29 ani, a fost călană pe 3 ani, din Grind	"	"	"
28	6 Sept. 1854	8 Sept. 1854	Iosif Bunda de 33 ani, plugar din Grind	"	"	"
29	21 Nov. 1854	23 Nov. 1854	Borița Cincu, țigan de 60 ani, din Grind	"	"	"
30	22 Nov. 1854	24 Nov. 1854	George Sîrelean de 40 ani, din Grind	"	"	"
31	8 Ian. 1855	10 Ian. 1855	Istina Făgăraș de 40 ani, din Grind	"	"	"
32	10 Mai 1855	12 Mai 1855	Ambrosie Bășlean de 5 ani, din Grind	"	"	"
33	20 Sept. 1855	20 Sept. 1855	George Strelean, de 6 zile, din Grind	"	"	"
34	25 Oct. 1855	27 Oct. 1855	Paraschie Moldovan de 50 ani, din Grind	"	"	"
35	7 Nov. 1855	9 Nov. 1855	Susana Herțeg de 21 ani, din Grind	"	"	"
36	1 Dec. 1855	3 Dec. 1855	Anastasia Bunda de 55 ani, din Grind	"	"	"
37	4 Nov. 1855	6 Nov. 1855	Anna Bășlean de 2 luni, din Grind	"	"	"
38	7 Nov. 1856	9 Nov. 1856	Damaschin Cărăbaș de 29 ani, din Grind	"	"	"
39	20 Dec. 1856	23 Dec. 1856	Trandafir (Fîrv) Bundă de 29 ani, din Grind, cătană	"	"	"
40	10 Ian. 1857	11 Ian. 1857	George Moldovan de 1 ani și 10 zile, din Grind	"	"	"
41	11 Iunie 1857	12 Iunie 1857	Ioan Cărăbaș de 3 luni, din Grind	"	"	"
42	21 Sept. 1857	23 Sept. 1857	Iosif Făgăraș de 32 ani, din Grind	"	"	"
43	17 Ian. 1858	19 Ian. 1858	Ioan Șandru din Grind, de 17 ani	"	"	"
44	23 Martie 1858	25 Martie 1858	Ilana Moldovan de 56 ani din Grind	"	"	"
45	30 Mai 1858	1 Iunie 1858	Floare Făgăraș, de 58 ani, din Grind	"	"	"
46	16 Iunie 1858	18 Iunie 1858	Floare Sîrelean din Grind, de 50 ani	"	"	"
47	14 Iunie 1858	16 Iunie 1858	Damaschin Hățegan de 14 ani, din Grind	"	"	"
48	24 Iunie 1858	25 Iunie 1858	Petru Herțeg din Grind, de 2 ½ ani	"	"	"
49	23 Martie 1859	25 Martie 1859	Finuța Șandru din Grind, de 80 ani	"	"	"
50	27 Martie 1859	28 Martie 1859	Anna Mundaș din Grind, de 14 ani	"	"	"
51	9 Aprilie 1859	11 Aprilie 1859	Solomie Mundaș de 5 ani, din Grind	"	"	"
52	9 Aprilie 1859	11 Aprilie 1859	Solomie Bășlean de 4 ani, din Grind	"	"	"
53	9 Ian. 1860	11 Ian. 1860	Simziana Herțeg din Grind, de 22 ani	"	"	"
54	10 Ian. 1860	13 Ian. 1860	George Meliță din grînd, de 90 ani	"	"	"
55	15 Ian. 1860	17 Ian. 1860	Anisie Mundaș de 19 ani, din Grind	"	"	"
56	22 Ian. 1860	24 Ian. 1860	Alexandru Popa din Grind, de 70 ani	"	"	"
57	1 Iulie 1860	3 Iulie 1860	Marie Herțeg de 7 luni, din Grind	"	"	"
58	31 Aug. 1860	2 Sept. 1860	Ruja Bășlean de 3 ani, din Grind	"	"	"
59	9 Aprilie 1861	11 Aprilie 1861	Vasilie Cioroagă de 2 ani, din Grind	"	"	"
60	15 Mai 1861	17 Mai 1861	Istina Meliță de 40 ani, din Grind	"	"	"
61	13 August 1861	15 August 1861	Iosif Sîrelean de 30 ani, din Grind	"	"	"
62	7 Sept. 1861	9 Sept. 1861	Damaschin Hățegan de 45 ani, din Grind	"	"	"
63	27 Oct. 1861	29 Oct. 1861	Ilana Roșu de 45 ani, din Grind	"	"	"
64	23 Ian. 1862	25 Ian. 1862	Georgie Herțeg de 3 ani, din Grind	"	"	"
65	2 Febr. 1863	4 Febr. 1863	Maria Bundă de 50 ani, din Grind	"	"	"
66	26 Aprilie 1863	28 Aprilie 1863	Ioan Bășlean din Grind, de 4 ani	"	"	"
67	22 Mai 1863	23 Mai 1863	Elena Moldovean de 3 ani, din Grind	"	"	"

68	26 Mai 1863	27 Mai 1863	Ruița Bușcă de 2 ani și 4 luni, din Grind	"	"	"
69	3 Iunie 1863	4 Iunie 1863	Marie Bășlean de 12 ani, din Grind	"	"	"
70	21 Oct. 1863	23 Oct. 1863	Alisandru Groza de 60 ani, din Grind	"	"	De amețea
71	2 Oct. 1864	4 Oct. 1864	Elena Bușcă de 1 an, din Grind	"	"	De rind
72	20 Nov. 1864	23 Nov. 1864	Damaschin Bășlean din grind, de 54 ani, gr.r.	"	"	"
73	9 Iulie 1865	11 Iulie 1865	Iuan Munda din grind, de 52 ani, gr.r.	"	"	"
74	10 Iulie 1865	12 Iulie 1865	Serafin Bășlean, de 47 ani, gr.r.	"	"	De boală de apă
75	23 Aprilie 1866	25 Aprilie 1866	Iosif Cioroagă din Grind, de 3 ani, gr.r.	"	"	De rind
76	6 Mai 1866	7 Mai 1866	Ruselina Băștian din Grind, de 3 ani, gr.r.	"	"	"
77	9 Mai 1866	10 Mai 1866	Serafin Bășlian din Grind, de 3 ani, gr.r.	"	"	"
78	12 Mai 1866	13 Mai 1866	Iosif Roșu din Grind, de 7 luni, gr.r.	"	"	"
79	5 Ian. 1867	7 Ian. 1867	Iosif Herjeg de 70 ani, din Grind, gr.r.	"	Fost	"
80	7 August 1868	8 August 1868	Iosif Bundă de 1 an, din Grind, gr.r.	"	"	"
81	12 Sept. 1868	13 Sept. 1868	Trandafir Făgăraș din Grind, de 1 an, gr.r.	"	"	"
82	10 Oct. 1868	12 Oct. 1868	Pavel Suba (Făgăraș) din Grind, de 37 ani, gr.r.	"	Fost	De vărsat
83	19 Nov. 1868	20 Nov. 1868	Trandafir Bundă de 2 ani, din Grind, gr.r.	"	"	"
84	14 Iunie 1868	16 Iunie 1868	Lucie Bășlean de 43 ani, din Grind, gr.r.	Aron Ilie paroh	Fost	De rind
85	29 Iunie 1869	30 Iunie 1869	Manie Groza de 68 ani, din Grind	"	"	"
86	19 Febr. 1870	20 Febr. 1870	Georgie Pirvu (Bundă) din Grind, de 1 an, gr.r.	"	"	"
87	14 Mai 1870	15 Mai 1870	Petruța Munda din Grind, de 22 ani, gr.r.	"	"	Prin naștere
88	28 Oct. 1870	29 Oct. 1870	Elisabela Bușcă din Grind, de 2 ani, gr.	"	"	De arsură
89	2 Nov. 1870	4 Nov. 1870	Păscuța Bușcă din Grind, de 35 ani, gr.	"	Fost	"
90	23 Nov. 1870	25 Nov. 1870	Eva Șandru din Grind, de 40 ani, gr.r.	"	n-a fost	De rind
91	25 Nov. 1870	27 Nov. 1870	Efimia Bușcă din Grind, de 5 ani, gr.r.	"	"	De o arsură
92	2 Nov. 1871	4 Nov. 1871	Dionisie Groza din grind, de 60 ani, gr.r.	"	Fost	De rind
93	14 Nov. 1871	17 Nov. 1871	Anuța Moldovan de 37 ani, din Grind, gr.r.	"	"	"
94	16 Dec. 1871	23 Dec. 1871	Iosif Făgăraș din Grind, de 32 ani, gr.r.	"	"	Moarte năprasnică fiind la Lăpugiu de Jos la lucru, pe cale, l-or omorât.
95	24 Dec. 1871	26 Dec. 1871	Ioan Simon de 3 ani, din Grind, gr.r.	"	n-a fost	De tuse
96	29 Ian. 1872	31 Ian. 1872	Pascu Popa, de 35 ani, din Grind, gr.r.	"	Fost	De rind
97	4 Febr. 1872	5 Febr. 1872	Teodor Munda de 18 ani, din Lășău, născut în Grind	"	"	"
98	7 Febr. 1872	9 Febr. 1872	Georgie Pirvu (Bundă) de 33 ani, din Grind, gr.r.	Aron Ilie paroh	fost	De rind
99	5 Iunie 1872	6 Iunie 1872	Efimia Cioroagă din grind, de 7 ani și 4 luni	"	"	"
100	30 Iunie 1872	1 Iulie 1872	Damaschin Bundă din Grind, de 63 ani, gr.r.	"	"	"
101	3 Aug. 1872	5 Aug. 1872	Ivanție Munda de 53 ani, din Grind, gr.r.	"	"	"
102	20 Dec. 1872	21 Dec. 1872	Ruița Strelean din Grind, de 3 ani, gr.r.	"	"	"
103	5 Martie 1873	7 Martie 1873	Alisandru Herjeg de 38 ani, din Grind, gr.r.	"	Fost	"
104	27 Martie 1873	19 Martie 1873	Antanasie Roșu din grind, de 57 ani, gr.r.	"	"	"
105	16 Iulie 1873	17 Iulie 1873	Anuța Cărăbaș (Meliiță) gr.r. din Teiu, născută în Grind, de 18 ani	"	"	"
106	5 Febr. 1874	6 Febr. 1874	Georgie Bășlean din Grind, de 6 ani și 3 luni, gr.r.	"	Fost	"
107	18 Febr. 1874	20 Febr. 1874	Maria Bășlean din grind, 47 ani, gr.r.	"	"	De boală de apă
108	7 Martie 1874	8 Martie 1874	Ana Bășlean din Grind, de 4 ani și 7 luni, gr.r.	"	"	De rind
109	20 Martie 1874	21 Martie 1874	Georgie Făgăraș din grind, de 41 ani, gr.r.	"	"	"
110	11 Aprilie 1874	12 Aprilie 1874	Petru Moldoveanu din Grind, de 55 ani, gr.r.	"	Fost	"
111	1 Martie 1875	2 Martie 1875	Serafin Băștian din Grind, de 10 ani și 3 luni	"	"	"
112	16 Martie 1875	17 Martie 1875	Vasile Bășlean din Grind, de 12 ani și 9 luni	Aron Ilie paroh	Fost	De boală de apă
113	18 Martie 1875	19 Martie 1875	Maria Cărăbaș (Bușcă) din Grind, de 21 ani, gr.r.	"	"	Grabnică
114	19 Martie 1875	20 Martie 1875	Petru Popa de 7 ani, din Grind	"	"	De rind
115	6 Iulie 1876	7 Iulie 1876	Elena Popa din Grind, de 15 ani și 5 luni, gr.r.	Aron Ilie paroh	"	Neștiută, grabnică
116	27 Nov. 1876	28 Nov. 1876	Alixandru Bujoran din Grind, de 24 zile, gr.r.	"	"	De rind
117	30 Martie 1877	31 Martie 1877	Damaschin Șandru din grind, de 72 ani	"	Fost	"
118	10 Mai 1877	12 Mai 1877	Ilana Sirb (Herjeg) din Grind, de 39 ani, gr.r.	"	"	"
119	14 Mai 1877	16 Mai 1877	Elena Strelean din Grind, de 40 ani, gr.r.	"	"	"
120	7 Oct. 1878	10 Oct. 1878	Petru Herjeg de 40 ani, din Grind, gr.r.	"	"	S-a spânzurat în ștreang singur.
121	15 Iunie 1878	16 Iunie 1878	Marie Bășlean din Grind, de 8 ani, gr.r.	Aron Ilie	Fost	De rind
122	4 Nov. 1879	5 Nov. 1879	Marie Bășlean de 5 ani, din Grind, gr.r.	"	"	"
123	10 Nov. 1879	12 Nov. 1879	Anton Bușcă din Grind, de 47 ani, gr.r.	"	"	De rind
124	16 Aug. 1880	17 Aug. 1880	Iosif Munda de 20 zile, din Grind, gr.r.	"	"	"
125	17 Aug. 1880	18 Aug. 1880	Dimitrie Strelean de 2 ani, din Grind, gr.r.	"	"	De grumaz
126	20 Aug. 1880	21 Aug. 1880	Moisie Bușcă din Grind, de 5 ani, gr.r.	"	"	"
127	11 Sept. 1880	12 Sept. 1880	Marina Hăjean din Grind, de 74 ani, gr.r.	"	Fost	De rind
128	24 Sept. 1880	25 Sept. 1880	Sofia Pirvu din Grind, de 1 an și 8 luni	Aron Ilie	"	De grumaz
129	29 Sept. 1880	30 Sept. 1880	Ana Pirvu din Grind, de 2 ani, gr.r.	"	"	"
130	29 Sept. 1880	30 Sept. 1880	Trandafir Pirvu din Grind, d'ce 2 ani, gr.r.	"	"	"
131	14 Iunie 1881	15 Iunie 1881	Solomie Munda de 56 ani, gr.r. din Grind	Aron Ilie	Fost	De rind
132	19 Iunie 1881	20 Iunie 1881	Elena Munda de 10 luni, gr.r. din Grind	"	"	"
133	4 Aug. 1881	5 Aug. 1881	Sofia Pirv de 2 luni, gr.r. din Grind	"	"	De bube
134	4 Aug. 1881	5 Aug. 1881	Floare Strelean de 2 luni, gr.r. din Grind	"	"	De rind
135	14 Dec. 1881	17 Dec. 1881	Solomie Groza din GGrind, de 25 ani, gr.r.	"	Fost	"
136	5 Ian. 1882	7 Ian. 1882	Maria Munda din Grind, de 27 ani, gr.r.	"	"	"
137	1 Febr. 1882	2 Febr. 1882	Dimitrie Strelean de 8 luni, gr. orientală, din Grind	"	"	"
138	4 Febr. 1882	5 Febr. 1882	Teodosie Groza (Roșu) din Grind, gr.r., de 5 ani și 6 luni	"	"	De grumaz
139	24 Febr. 1882	25 Febr. 1882	Carolina Munda din Grind, gr.r. de 5 luni	"	"	De rind
140	17 Mai 1882	18 Mai 1882	Petru Popa din Grind, de 16 ani și 7 luni, gr.r.	"	Fost	De boală de apă

141	18 Febr. 1884	19 Febr. 1884	Ionijia Mundaça gr.ort., economă din Grind, de 60 ani	S.Ollariu	"	De rînd
142	18 Mai 1884	19 Mai 1884	Ivantie Herțeg, gr.ort., econom din Grind, de 55 ani	În Deva la spital	-	De boală de apă
143	24 Mai 1884	25 Mai 1884	Miron Bășlean, gr.ort., econom din grind, de 11 săptămâni	S.Ollariu	-	Zgârci la foale
144	14 Martie 1885	16 Martie 1885	Iosif Pîrv gr.ort., econom din Grind, de 9 ani	"	Fost	Aprindere de plumoni
145	24 Martie 1885	26 Martie 1885	Miron Bășlean gr.ort., econom, de 5 luni, din Grind	S.Ollariu	Fost	De friguri
146	24 Mai 1885	26 Mai 1885	Ludovic Făgăraș, gr.ort., agronom din grind, de 11 luni	"	"	Zgârci la foale
147	12 Iulie 1885	14 Iulie 1885	Maleiu Strelean, gr.ort., agronom, de 21 ani, din Grind	"	"	Zgârci la rînză
148	26 Noi. 1885	28 Noi. 1885	Florinca Strelean, gr.ort., de 48 ani, din Grind	S.Ollariu	Fost	Aprindere de plumoni
149	14 Febr. 1886	16 Febr. 1886	George Mundaça de 28 ani, gr.ort., din Grind	"	"	"
150	14 Martie 1886	16 Martie 1886	Igna și Matilda Strelean, gemeni, de 11 luni, gr.ort., din Grind	"	"	"
151	11 Aprilie 1886	13 Aprilie 1886	Maria Moldovan de 5 ani, gr.ort., din Grind	"	"	Boală îndelungată
152	5 Mai 1886	7 Mai 1886	Floarea Mundaça, gr.ort. de 2 săptămîni și 4 zile	"	-	"
153	26 Mai 1886	28 Mai 1886	Romulus Șoman de 1 an și 2 luni, gr.ort., din Grind	"	-	Tusă
154	25 Iulie 1886	27 Iulie 1886	Florea Moldovan de 8 zile, gr.ort. din Grind	"	-	Fără vreme
155	28 Iulie 1886	30 Iulie 1886	Iosif Pirvu, de 4 luni, gr.ort., din Grind	"	-	Tusă
156	25 Sept. 1886	27 Sept. 1886	Elena Făgăraș, de 7 luni, gr.ort. din Grind	"	-	Diaree
157	24 Oct. 1886	25 Oct. 1886	Miron (Ilie) Bășlean de 1 an, gr.ort. din Grind	"	-	Tusă
158	27 Oct. 1886	29 Oct. 1886	Minerva Bășlean, de 2 ani, gr.ort. din Grind	"	-	Friguri
159	22 Aug. 1887	24 Aug. 1887	Maria Făgăraș de 26 ani, din Grind, gr.ort., născută în Sălciva (Banat)	"	Fost	La nașterea unui prunc
160	16 Oct. 1887	18 Oct. 1887	Carolina Pîrv de 8 luni, gr.ort. din Grind	"	-	Zgârci la rînză
161	1 Noi. 1887	3 Noi. 1887	Ruja recte Eva Groza de 78 ani, gr.ort. din Grind	"	Fost	Aprindere de plumoni
162	12 Febr. 1889	14 Febr. 1889	Anuța Mundaça, gr.ort., agronomă de 38 ani, din Grind	S.Ollariu	Fost	Aprindere la plumoni
163	18 Martie 1889	20 Martie 1889	Anuța Mundaça, gr.ort., de 85 ani, din Grind	"	"	Ordinară
164	16 Mai 1889	18 Mai 1889	Păscuța Mura, gr.ort. de 6 luni, din Grind	"	Nu	De slabă
165	20 Nov. 1889	22 Nov. 1889	Adam Moldovan, gr.ort., de 14 ani, din Grind	Iosif Ognean	Fost	Naturală
166	9 Iunie 1890	10 Iunie 1890	Ilie Bășlean, gr.ort. de 10 săptămîni, din Grind	"	-	Anghină difterică
167	15 Iulie 1891	16 Iulie 1891	Roman Moldovan, gr.ort., de 3 ani, din Grind	"	-	Zgârci la rînză
168	28 Iulie 1891	30 Iulie 1891	Salomie Mundaça, gr.ort., de 21 ani, necăsătorită din Grind	"	Fost	Vărsat mare
169	4 Sept. 1891	5 Sept. 1891	Petru Bășlean de 4 ani, din Grind	Ion Ognean	-	Vărsat
170	10 Sept. 1891	11 Sept. 1891	Silvia Mundaça de 8 luni, din Grind	"	-	"
171	12 Sept. 1891	13 Sept. 1891	Minerva Făgăraș de 7 ani, din Grind	"	-	"
172	24 Sept. 1891	25 Sept. 1891	Mariuța Făgăraș de 2 ani, din Grind	"	-	"
173	24 Sept. 1891	26 Sept. 1891	Ana Bășlean de 16 ani, din Grind	"	fost	"
174	26 Sept. 1891	27 Sept. 1891	Ruița Bășlean de 2 ani, din Grind	"	-	"
175	26 Sept. 1891	27 Sept. 1891	Măcsim Cioroagă de 24 ani, din Grind	"	fost	Lingoare tifos
176	1 Oct. 1891	2 Oct. 1891	Salomie Pîrv, gr.ort., de 20 ani, din Grind	"	"	Durere de foale
177	4 Oct. 1891	5 Oct. 1891	Minerva Bășlean de 3 ani, din Grind	"	-	Vărsat
178	16 Oct. 1891	17 Oct. 1891	Ioana Cioroagă, gr.ort., născută Hătegan de 64 ani, din Grind	"	fost	Friguri și tusă
179	9 Febr. 1894	10 Febr. 1894	Iosif Bășlean, gr.ort., prunc de 1 an, din Grind	Partenie Stoica	-	Anghină
180	14 Febr. 1894	15 Febr. 1894	Elena Bășlean, gr.ort., pruncă de 7 ani, din Grind	"	fost	"
181	19 Febr. 1894	20 Febr. 1894	Serafin Bășlean, gr.ort., prunc de 10 ani din Grind	"	"	"
182	2 Martie 1894	3 Martie 1894	Ioan Bășlean lui Petru, gr.ort., prunc de 2 ani, din Grind	Partenie Stoica	Fost	Anghină
183	3 Martie 1894	4 Martie 1894	Roman Moldovan, gr.ort., prunc de 2 săptămîni, din Grind	"	"	"
184	4 Martie 1894	5 Martie 1894	Elena Bășlean, gr.ort., pruncă de 4 ani, din Grind	"	"	"
185	26 Mai 1895	27 Mai 1895	Carolina Pîrv, gr.ort., pruncă de 5 ani, din Grind	"	Nu	"
186	4 Febr. 1896	6 Febr. 1896	Lina Moldovan, gr.ort., căsătorită, de 39 ani, din Grind	Sofronie Ollariu	Fost	De rînd
187	9 Aprilie 1897	10 Aprilie 1897	Petru Bășlean, gr.ort., de 2 luni, din Grind	Ion de Șuiagă	-	Tusă și friguri. Indus în Măncuța de Stat
188	22 Sept. 1897	24 Sept. 1897	Vilma lui Ion Făgăraș, gr.ort., de 10 săptămîni, din Grind	"	-	"
189	27 Dec. 1898	29 Dec. 1898	Petru Cioroagă, văduv, născut în Tisa, gr.ort., de 80 ani, din Grind	"	-	-
190	16 Febr. 1899	17 Febr. 1899	George Cioroagă lui Iosif, gr.ort., de 1 an, din Grind	"	-	-
191	2 Martie 1899	4 Martie 1899	Ioan Cioroagă lui Todose, gr.ort., de 10 zile, din Grind	Ion Șuiagă	Fost	-
192	10 Mai 1899	12 Mai 1899	Maria Făgăraș născută Popa, din Teiu, în Grind, de 57 ani, gr.ort.	"	"	-
193	10 Ian. 1900	12 Ian. 1900	Firnia Mundaça, căsătorită Mariș, de 22 ani, din Grind, gr.ort.	"	"	-
194	25 Iulie 1900	26 Iulie 1900	Iozefa Negru lui Veronica din Grind, 1 an, gr.ort.	"	-	-
195	5 Aprilie 1901	6 Aprilie 1901	Lazar Cărmănuș, gr.ort., din Sălciva în Grind, 36 ani	Ion Șuiagă	Fost	-
196	28 Mai 1901	30 Mai 1901	Susana Popa, născută Borca din Lăsău, în Grind, de 60 ani, gr.ort.	"	"	-
197	12 Dec. 1901	13 Dec. 1901	Iosif Bășlean lui Petruți, gr.ort., din Grind, de 6 ani și 10 luni	"	-	-
198	19 Dec. 1901	20 Dec. 1901	Catalina Bășlean I. Păscuța, gr.ort., din Grind, de 3 ani	Ion Șuiagă	-	-
199	8 Febr. 1902	9 Febr. 1902	Maria Furdul din Tisa în Grind, gr.ort.	"	Fost	-
200	1 Oct. 1902	2 Oct. 1902	Mihai Munlean, căsătorit, gr.ort., din Tisa în Grind	"	"	-
201	13 Febr. 1903	14 Febr. 1903	Ana Bășlean, gr.ort., din Grind	"	-	-
202	15 Ian. 1904	17 Ian. 1904	Dragostin Strelean, gr.ort., văduv din Grind	"	Fost	-
203	9 Martie 1904	10 Martie 1904	Maria, căsătorită Mundaça Damaschin, gr.ort., Grind	"	"	-
204	1904	1904	Ioana Făgăraș, văduvă, gr.ort. din Grind	"	"	-
205	14 Aug. 1904	16 Aug. 1904	Iosif Bășlean lui Todose, căsătorit, gr.ort., Grind	"	"	-
206	13 Febr. 1906	15 Febr. 1906	George Bășlean, căsătorit, gr.ort., din Grind	"	"	-
207	6 Martie 1906	8 Martie 1906	Anuța Munlean, văduvă, gr.ort., din Grind	"	"	-
208	15 Martie 1906	17 Martie 1906	Floare Bășlean, căsătorită Pîrv, văduvă, gr.ort. din Grind	"	"	-
209	19 Ian. 1907	21 Ian. 1907	George Bășlean, copil, gr.ort. Grind	"	-	-
210	3 Martie 1909	5 Martie 1909	Ana Moisë căsătorită Mura, gr.ort., din Grind	"	Fost	-

211	14 Dec. 1909	16 Dec. 1909	Damaschin Munda, văduv, gr.ort., din Grind	"	"	-
212	17 Mai 1910	18 Mai 1910	Floare Pîrv, fată, gr.ort. din Grind	Ion Șuiagă	-	-
213	29 Oct. 1911	31 Oct. 1911	Todose Bășlean, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	Fost	-
214	23 Martie 1912	25 Martie 1912	Petru Strelean, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	"	-
215	23 Martie 1912	24 Martie 1912	Vasile Făgăraș, căsătorit, gr.ort. din Grind	Ion Șuiagă	Fost	-
216	7 Aprilie 1912	8 Aprilie 1912	Petru Moldovan, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	"	-
217	7 Sept. 1912	9 Sept. 1912	Floare Strelean a lui Elena, necăsătorită, din Grind, gr.ort.	Ion Șuiagă	Fost	-
218	17 Sept. 1912	18 Sept. 1912	Virgil Munda, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	"	-
219	7 Nov. 1912	8 Nov. 1912	Sofia Furdul, căsătorită Cioroagă, gr.ort., din Tisa în Grind	"	"	-
220	16 Febr. 1913	17 Febr. 1913	Ana Lăslău, căsătorită Strelean, gr.ort., din Lăpușiu de Jos în Grind	"	"	-
221	25 Martie 1913	26 Martie 1913	Petru Bășlean a lui Petruș, copil, gr.ort., Grind	"	"	-
222	22 Aprilie 1913	23 Aprilie 1913	Iosif Munda a lui Virgil, copil, gr.ort. din Grind	"	-	-
223	22 Aprilie 1913	23 Aprilie 1913	George Strelean, gr.ort. din Grind	"	-	-
224	24 Aprilie 1913	25 Aprilie 1913	Ilie Filie Fgraș, june, gr.ort. din Grind	"	-	-
225	25 Aprilie 1913	26 Aprilie 1913	Iosif Pîrv, copil, gr.ort. din Grind	"	-	-
226	5 Mai 1913	6 Mai 1913	Elisaveta Munda a lui Virgil, copilă, gr.ort. din Grind	"	"	-
227	18 Oct. 1913	19 Oct. 1913	Valeria Cioroagă a lui Todose, pruncă, gr.ort. din Grind	"	-	-
228	5 Martie 1914	6 Martie 1914	Solomia Mariș, căsătorită Pîrv, din Tisa în Grind, gr.ort.	"	Fost	-
229	30 Sept. 1914	2 Oct. 1914	Susana Pîrv, căsătorită Herleg, gr.ort. din Teiu în Grind	"	"	-
230	21 Martie 1915	22 Martie 1915	Rozalia Șoman, căsătorită Bășlean, gr.ort. din Ohaba în Grind	"	"	-
231	13 Oct. 1915	17 Oct. 1915	Ilona Elena Negru, fată, gr.ort. din Grind	"	-	-
232	26 Martie 1917	27 Martie 1917	Ana Roșu, căsătorită Bășlean, gr.ort. Grind	Ion Șuiagă	Fost	-
233	22 Iunie 1917	23 Iunie 1917	Ilona Bășlean	"	"	-
234	4 Aug. 1917	5 Aug. 1917	Maria Munda	"	Fost	-
235	8 Aug. 1917	9 Aug. 1917	Iosif Pîrv, gr.ort., căsătorit	"	-	-
236	13 Dec. 1918	14 Dec. 1918	Ion Moldovan, gr.ort., căsătorit	"	Fost	-
237	Dec. 1918	Dec. 1918	Domnica Moldovan, fată	"	"	-
238	22 Dec. 1918	23 Dec. 1918	Veronica Negru, căsătorită	"	"	-
239	9 Aug. 1919	11 Aug. 1919	Roman Cioroagă, copil, gr.ort. din Grind	"	-	-
240	8 Sept. 1919	9 Sept. 1919	Ioan Bășlean, gr.ort. din Grind	"	"	-
241	29 Nov. 1919	30 Nov. 1919	Leontin Făgăraș, copil, gr.ort. Grind	"	-	-
242	30 Sept. 1920	1 Oct. 1920	Marița Munda, gr.ort., copil din Grind	"	-	-
243	10 Martie 1922	11 Martie 1922	Ana Munda, gr.ort.	"	-	-
244	8 Iunie 1922	9 Iunie 1922	George Roman Pîrv, căsătorit, gr.ort.	"	Fost	-
245	1 Aug. 1922	2 Aug. 1922	Roman Munda, gr.ort.	"	"	-
246	15 Nov. 1922	16 Nov. 1922	Petru Cioroagă, gr.ort., de 3 luni	"	-	-
247	7 Dec. 1922	8 Dec. 1922	Domnica Strelean, de 7 luni, gr.ort.	"	-	-
248	24 Ian. 1923	25 Ian. 1923	Iosana a lui Strelean, copilă	"	-	-
249	27 Febr. 1923	28 Febr. 1923	Ignat Moldovan, gr.ort., căsătorit din Grind	Ion Șuiagă	Fost	-
250	2 Dec. 1923	3 Dec. 1923	Fiulă Băscă, căsătorită Bășlean, din Grind	"	"	-
251	14 Febr. 1924	15 Febr. 1924	Iulius Strelean, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	"	-
252	16 Nov. 1924	17 Nov. 1924	George Strelean, căsătorit, gr.ort. de 67 ani, din Grind	"	"	-
253	30 Ian. 1925	31 Ian. 1925	Ana Herleg, gr.ort. din Grind	"	"	-
254	26 Aprilie 1925	27 Aprilie 1925	Dumitru Nistor, văduv, gr.ort. din Tisa în Grind	"	"	-
255	17 Iunie 1925	19 Iunie 1925	Elena Beluș, căsătorit Moldovan, văduvă, gr.ort. din Grind	"	"	-
256	26 Aug. 1925	27 Aug. 1925	Ion Strelean, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	"	-
257	27 Sept. 1925	28 Sept. 1925	Susana Strelean, căsătorită, gr.ort.	"	"	-
258	22 Oct. 1925	23 Oct. 1925	Oprila Pîrv, văduvă, gr.ort., născută Luncan	"	"	-
259	28 Oct. 1925	30 Oct. 1925	Ioana Strelean, văduvă, gr.ort., născută Groza	"	"	-
260	26 Martie 1926	27 Martie 1926	Ruija Pășlean, născută Borca, gr.ort.	"	"	-
261	13 Aprilie 1926	14 Aprilie 1926	Ana Bășlean, gr.ort.	"	"	-
262	15 Martie 1927	16 Martie 1927	Iulius Cioroagă prunc, gr.ort.	"	"	-
263	10 Iulie 1927	11 Iulie 1927	Iosif Bășlean, prunc, gr.ort., de 1 an	"	-	-
264	3 Aprilie 1928	4 Aprilie 1928	George Mura, june, gr.ort. din Grind	"	fost	-
265	7 Mai 1928	9 Mai 1928	Vionica Negru, pruncă de 3½ ani, gr.ort. din Grind	"	-	-
266	14 Iunie 1928	15 Iunie 1928	Ioan Popa, gr.ort.	Ion Șuiagă	fost	-
267	10 Ian. 1929	4 Ian. 1929	Iovilă Strelean, june, gr.ort. din Grind	"	"	-
268	13 Febr. 1929	14 Febr. 1929	Iosif a lui Cioroagă Iosif, de 2 zile	"	-	-
269	3 Martie 1929	4 Martie 1929	Ioan Strelean, gr.ort.	"	fost	-
270	25 Febr. 1930	26 Febr. 1930	Roman Cioroagă, gr.ort. din Grind	"	-	-
271	10 Iunie 1930	11 Iunie 1930	Trandafir Bășlean, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	fost	-
272	11 Iunie 1930	12 Iunie 1930	Iosif Cioroagă, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	"	-
273	5 Nov. 1931	7 Nov. 1931	Ioan Pîrv, văduv, gr.ort. din Grind	"	"	-
274	18 Nov. 1931	19 Nov. 1931	George Moldovan, copil, gr.ort. din Grind	"	-	-
275	18 Febr. 1932	20 Febr. 1932	Ioan Moldovan, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	fost	-
276	13 Iulie 1932	14 Iulie 1932	Elena Vlad, căsătorită Munda, gr.ort. din Tisa în Grind	"	-	-
277	22 Dec. 1932	24 Dec. 1932	Iosif Strelean, căsătorit, gr.ort. din Grind	"	fost	-
278	27 Aprilie 1933	28 Aprilie 1933	Maria Mura, căsătorită, gr.ort. din Grind	"	"	-
279	7 Martie 1934	9 Martie 1934	Elena Nicula, căsătorită, gr.ort.	"	"	-
280	10 Mai 1934	11 Mai 1934	Aneta Făgăraș, ort., română	A. Urdea	fost	-
281	9 Oct. 1934	11 Oct. 1934	Ioana Strelean, ort. română	"	n-a fost	Subită
282	18 Dec. 1934	19 Dec. 1934	Ana Borca, ort. română	"	Fost	Ordinară
283	28 Ian. 1935	30 Ian. 1935	Petru Bășlean, ort. român	A. Urdea	Fost	-
284	30 Mai 1935	31 Mai 1935	Iosif Cioroagă, ort. român	"	n-a fost	Extraordinară
285	8 Sept. 1935	10 Sept. 1935	Ana Cioroagă, ort. român	A. Urdea	Fost	Ordinară
286	6 Sept. 1937	7 Sept. 1937	Iosif Moldovan, 80 ani, plugar, ort. rom., din Grind	Militor Furdul	Fost	Naturală
287	13 Aprilie 1940	15 Aprilie 1940	Ana Moldovan, născută Furdul, ort. rom. din Grind, 76 ani.	"	"	"

GRIND – UN VILLAGE DU DÉPARTEMENT HUNEDOARA ESQUISSE MONOGRAPHIQUE

Résumé

L'étude à la base des documents qui relèvent des aspects relativement à l'histoire du village Grind, département Hunedoara.

Le village Grind, qui est attesté en 1491 (en Conscription Csánki) est présenté en évolution historique dans ses aspects essentiels comme: la position géographique, la développement économique, sociale, politique et démographique le long des siècles.

On a mis en évidence le mode de vie de la population du village et les aspects de la culture spirituelle relevés par les coutumes et les pratiques axées sur les jours de fête ou le déploiement des activités de l'année agricole.

SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA VĂZUTĂ DE CĂLĂTORI STRĂINI

Anca Maria Zamfir

Călătorii străini în Principatele primei jumătăți a secolului al XIX-lea relatează despre o societate cu o mentalitate dublă, orientală și occidentală. Tributară încă tradiției, ea face eforturi în a se lepăda de aceasta, atât în formele vieții exterioare, cât și în conținutul vieții interioare. Impregnarea treptată cu cultura și obiceiuri occidentale se produce pe fondul structurii interioare ușurate remarcată de mai mulți călători. Libertatea moravurilor, o anumită imoralitate a acestei societăți aplecată spre lux și petreceri, îi intrigă oarecum pe acești călători, care vin dintr-o Europă în care Biserica impunea încă mentalului colectiv precepte foarte precise, teama de păcat și de pedeapsa divină, o anumită austeritate. Observațiile lor ne fac să ne întrebăm în ce măsură religia mai joacă un rol în determinarea vieții interioare și exterioare a individului și a societății din Principatele Române ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea?

Călătorii străini relatează despre numărul mare de biserici din vechime, în special în București, remarcând în mod constant starea jalnică în care se găsesc. În general, ele sunt calificate drept „proaste” și „neîngrijite”. Biserica Episcopală de la Curtea de Argeș este, în 1806, „foarte strică”¹, iar Mitropolia pare «ruinată și murdară»². Dezinteresul față de Casa Domnului pare constant. Nici unul dintre călători nu menționează construirea vreunei biserici noi, iar istoria arhitecturii românești din această perioadă dovedește interesul societății pentru arhitectura laică.

În ceea ce privește clerul, acesta este calificat drept «*abject³, ignorant⁴, popi incult⁵ și interesat⁶*». Amenda șterge păcatele, iar beția este obișnuită⁶. Posturile în ierarhia bisericească se cumpără și există o grijă constantă pentru sporirea veniturilor. Mitropolitul Moldovei, care și el își cumpără scaunul cu 30 - 40 de pungi, are un venit de 70 - 80 de pungi pe an⁷. La țară, «*din cârciuma lui foarte cercetată, preotul își scoate uneori cu sila în zilele de hram credincioșii...Din cimitir, în lipsă de lemne, se fură brațele crucilor. El însuși [este] un țăran, în casa căruia sunt doar câteva icoane românești lângă catehismul în rusește*»⁸. În general, din observațiile călătorilor, se poate constata viața dublă a clerului în sensul în care obligațiile *de servicii* sunt concurate de gradul de integrare în viața laică. Mitropolitul Nectarie, cu un venit de 100 000 de lei pe an, «*face impresia unui bon vivant roșcovan, care vorbește numai grecește despre vizitele lui și alte nimicuri*»⁹. În aceste condiții, nu este de mirare că «*biserica nu este ținută în seamă, cu preoții pomiți la zi-ntâi, pe care-i gonesc din saloane [...] cu cântăreții în papuci, cu lumea care stă cu pălăria pe cap și vorbește fără nici o jenă*»¹⁰.

Viața religioasă își menține, totuși, poziția, marcând momentele-cheie ale existenței (nașterea, căsătoria, moartea), dar este dublată, întotdeauna, de tentațiile vieții laice. Ceremonia nunții se desfășoară la biserică, cu excepții ca în cazul unei nunți la curte, când mitropolitul oficiază slujba cununiei în sala tronului, care slujește de biserică¹¹. Oficierea căsătoriei este urmată de ospățul tradițional și de balul modern¹². Se păstrează, de asemenea, rolul simbolic al Bisericii în investirea domnitorului cu putere. Domnul Caragea, uns la Constantinopol, după ce primește însemnele puterii de la turci, este binecuvântat și uns cu mir de către Patriarh¹³.

¹ Madame REINHARD, Une femme de diplomate. Lettres de Madame Reinhardt a sa mère (1789 - 1815), Paris, apud Nicolae Iorga, Istoria românilor prin călători, București, 1980, p. 446.

² V. DERBLICH, Land und Leute der Moldau und Wallachei, Praga, 1863, p. 79, apud N. Iorga, op. cit., p. 626.

³ F. S. LAURENÇON, Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, ses mœurs et les coutumes des habitants et sur son gouvernement, I. a., p. 18, apud N. Iorga, op. cit., p. 487.

⁴ PERTUSIER, La Valachie, la Moldavie et l'influence politique des grecs du Fanal, Paris, 1822, p. 31, apud N. Iorga, op. cit., p. 496.

⁵ Felice CARONNI, Caronni in Dacia, Milano, 1812, p. 15, apud N. Iorga, op. cit., p. 612.

⁶ Ibidem.

⁷ Andreas WOLF, Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau, Sibiu, 1805, p. 143-144, apud N. Iorga, op. cit., p. 479.

⁸ M. A. RITTER von Zerbioni di Spasetti, in Unsere Welt, 1866, apud N. Iorga, op. cit., p. 642.

⁹ William MAC'MICHAEL, apud N. Iorga, op. cit., p. 463.

¹⁰ M. A. R. v. Zerbioni, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 639.

¹¹ Madame REINHARDT, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 448.

¹² Auguste de LAGARDE, Voyage de Moscou à Vienne, par Kiev, Odessa, Constantinople, Bucarest et Hermanstadt ou lettres adressées à Jules Griffith, Paris, 1824, apud N. Iorga, op. cit., p. 455.

¹³ Ibidem, apud N. Iorga, op. cit., p. 453.

Semnele exterioare ale pioșeniei arată amestecul de credințe creștine și de superstiții păgâne remarcat de majoritatea călătorilor. Practica religioasă implică frecventarea bisericii, rugăciuni și posturi care se țin cu strictețe. Alături de acestea, boieroaice bătrâne vorbesc despre descântece, farmece, Miazănoapte, Joimărițe¹⁴. Se crede în strigoi care se străpung în inimă. Băbele și farmecele se întrebuintează la boli¹⁵.

Cartea religioasă nu pare să contribuie la spiritualitatea elitei din Principate. Călătorii nu o amintesc, dar menționează, cu plăcută surprindere, ofensiva cărții laice de proveniență occidentală în bibliotecile acestei societăți instruite. În 1802, un Balș din Botoșani traduce *un roman* al lui Voltaire și are o bibliotecă numai cu asemenea cărți¹⁶. În biblioteca Mitropoliei din București, cărți franceze zac amestecate cu manuscrise slavone și grecești¹⁷. După 1821, femeile pierd vremea cu citirea fără simț critic a romanelor. Ele citesc literatură franceză și « își închipuie că viața trebuie să se întrebuinteze în a vorbi dragoste, pentru că așa e viața romanelor »¹⁸. Pe marginile *Corinei* doamnei de Stael, o cititoare notează grecește pe Oswald de « dobitoc, de măgar » și chiar de « măgar cu coame »¹⁹. La mijlocul secolului, cărțile franceze sunt menționate ca fiind singurele admise în biblioteci²⁰. Pe lângă acestea, se traduce din Hugo și Lamartine de către Văcărescu²¹ și se ridică literatura nouă națională: Văcărescu, Eliade, Kogălniceanu²².

Instruirea este și ea orientată spre Apus, laicizându-se. Religia este predată de dascăli în școlile grecești într-o fază primară a învățământului, la vârste mici. Ea este surclasată de alte materii și abandonată în momentul plecării la studii în străinătate. Deși unii călători consideră că educația copiilor e proastă, « de la doică la dascăl între slugi și părinți »²³, majoritatea menționează faptul că tinerii sunt crescuți de profesori francezi și germani²⁴. Se studiază fizica, matematica, filosofia, dreptul, greaca, latina, franceza, italiana, germana. Pentru fete se aduc institutoare din Viena și Frankfurt²⁵. Învățământul de stat merge în paralel cu cel particular, la București fiind menționat în 1816 « liceul grecesc » cu dascăli vestiți și chiar cu o bibliotecă publică²⁶. După 1821, tineretul se va forma în școlile create și conduse de ardeleni, în cele ale Regulamentului Organic și în universitățile Apusului. Dacă, în 1805, Cantacuzinii din Pașani și-ar trimite cei doi băieți mai mari la studii în străinătate « dar nu e voie »²⁷, după 1821 domnitorii trimit în fiecare an bursieri în Europa, în special la Paris, să studieze pictura și legile²⁸. Există călători care dezaprobă și privesc cu dispreț acest aflus al tinerilor români spre Paris, acuzându-i că nu se duc acolo pentru studii, ci numai din deșartă trufie de a se putea întoarce acasă cu atitudini de « dandies și de lions »²⁹, aducând de acolo numai limba, costumele și atitudinea³⁰. « Moldovenii bogați [...] au și ei marele neajuns de a-și trimite copiii, prea tineri încă, să studieze sau mai curând să se piardă în acele strălucitoare capitale. Viena, Parisul, Berlinul, Londra numără o mulțime dintre ei, care trăiesc ușuratic, cu lux, fără rânduială, fără a se instrui; fac datorii, contractează obișnuințe rele, ruinează sănătatea lor și se întorc în Moldova cu defecte și fără o singură calitate, din cele dintâi ale noastre orașe, europene »³¹.

În general, călătorii străini găsesc o societate cultivată la nivelul elitelor. Începând cu generația bătrână, formată în secolul al XIX-lea, pornind de la vârful piramidei sociale (domnitorul) și propagându-se la nivelul boierilor, se vorbesc limbi străine, în special franceza, se citește, se merge la teatru. « Limba

¹⁴ V. DERBLICH, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 627-628.

¹⁵ F. CARONNI, op. cit., p. 27-28, apud N. Iorga, op. cit., p. 613.

¹⁶ Joseph ROHRER, *Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Gränze über die Bukovina durch Ost- und West Galizien, Schlesie und Mähren nach Wien*, 1804. Rezumat de Scarlat Callimachi, în *ziarul Adevărul*, 10 nov. 1928, apud N. Iorga, op. cit., p. 435.

¹⁷ William MACMICHAEL, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 435.

¹⁸ Saint-Marc GIRARDIN, *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris, 1852, apud N. Iorga, op. cit., p. 516.

¹⁹ KOSMELI, *Harmlose Bemerkungen auf einer Reise über Petersburg, Moskau, Kiev nach Jassy*, apud N. IORGA, op. cit., p. 465.

²⁰ Thibault LEFEBVRE, *La Valachie au point de vue économique et diplomatique*, Paris, 1859, p. 124, apud N. Iorga, op. cit., p. 580.

²¹ Raoul PERRIN, *Coup d'oeil sur la Valachie et la Moldavie*, 1839, apud N. Iorga, op. cit., p. 527.

²² Edouard THOUVENEL, *La Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyage et notes historiques*, Paris, f. a., p. 225, apud N. Iorga, op. cit., p. 518.

²³ François RECORDON, *Lettres sur la Valachie ou observations sur cette province et ses habitants, écrites de 1815 à 1821, avec la relation des derniers événements qui y ont lieu*, Paris, f. a., apud N. Iorga, op. cit., p. 484.

²⁴ WOLF, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 477.

²⁵ J. M. LEJEUNE, apud N. Iorga, op. cit., p. 486.

²⁶ Ludovic von STÜRMER, *Taschenbibliothek der wichtigsten Reisen*, hggb. von J. Jack, fasc. LXXII, Gratz, 1830, apud N. Iorga, op. cit., p. 457.

²⁷ A WOLF, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 477.

²⁸ J. M. LEJEUNE, apud N. Iorga, op. cit., p. 486; R. PERRIN, op. cit., p. 20, apud N. Iorga, op. cit., p. 527.

²⁹ Etienne Adolphe BILLECOCCQ, apud N. Iorga, op. cit., p. 537.

³⁰ Felix COLSON, *Considérations sur l'état présent et sur l'avenir des Principautés de Valachie et de Moldavie*, apud N. Iorga, op. cit., p. 458.

³¹ APPERT, *Voyage dans les Principautés danubiennes*, Mainz, 1853, apud N. Iorga, op. cit., p. 558.

noastră e așa de răspândită, încât fetele nu învață alta, și tinerii din colegii traduc în acest grai pe autorii greci sau latini adoptați pentru studiile de umanioare. În limba franceză se convorbește în saloane și se joacă piesele de teatru; profesorii sunt francezi, educația unui boier și a unui parizian sunt asemenea »³². Tendința este spre cultura laică și spre civilizația occidentală. Vodă Ipsilanti vorbește curent limba franceză, iar doamna o vorbește chiar cu farmec și literatura franceză nu-i este necunoscută³³. Vodă Caragea vădește « o judecată pe atât de pătrunzătoare, pe cât îi erau cunoștințele de întinse »³⁴. Vodă Scarlat Callimachi este foarte stăpânit de cultura constantinopolitană în care trăise³⁵. Vodă Caragea e un om cult, care plătește 1000 de galbeni pe lună ca să aibă din Apus știri proaspete și bune, pe care le trimite Portii³⁶. Acești oameni sunt accesibili și la ce are mai înalt civilizația din Apus; Florescu, directorul închisorilor, citește pe Tocqueville, autorul « *Democrației în America* » . Mihai Ghica e cunosător al trecutului și are o colecție arheologică³⁷. Alexandru Vodă Ghica a fost crescut occidental și a călătorit pe vremuri și el la Viena. « Vorbește frantuzește ca un francez chiar; se rostește asupra tuturor lucrurilor cu o îngrijire plină de gust, fără afectație, fără umflătură »³⁸. Se ocupă de literatură și urmărește de aproape politica străină. Boierii, oameni culți, vorbesc frantuzește, grecește, ba chiar și nemțește și rusește³⁹.

Pe lângă preocupările pentru literatură, există un interes real pentru teatru și muzică. La începutul secolului, în anul 1806, nu se îngăduiau teatrul și concertul de diletanți. Ofițerii ruși, care făceau aceste lucruri, păreau ciudați. Lăutarii reprezentau muzica și « zece pisici într-un pod sunt mai plăcute de ascultat decât cei dintâi cântăreți din Iaș »⁴⁰. În deceniul doi, în Moldova, Catinca de S., sora agăi și văduvă de mare boier, cântă la pian arii grecești⁴¹. Fetele banului Brăcoveanu cântă la pian și la harpă, din gură, gecește și rusește, ba chiar dansează⁴². De la 1818, o dată pe săptămână, este teatru cu actori germani; pentru ei s-a făcut la București un teatru drăguț, destul de vast ca să poată cuprinde o mie de persoane. Se trece la piese franceze traduse de ucenicii școlii domnești; dintr-o subscipție de vreo mie de galbeni era să se aducă în 1821 o trupă italiană⁴³.

Moravurile sunt în parte orientale prin turci, parte occidentale prin ruși⁴⁴. În general, călătorii remarcă faptul că această societate are o înclinație specială pentru lene, lux și petreceri și o moralitate discutabilă. Bărbații au spiritul fin, sunt remarcabil de frumoși, deștepți, vioi, ușuratici, imorali, inconsecvenți, caustici, neastâmpărați, entuziaști, primitivi, amabili și darnici, leneși și gâlcevitori într-un mediu viciat, foarte plăcuți, dormici de progres, nemiloși cu slugile, jupoale pe țărani și petrec cu venitul muncii lor la Paris și Viena. N-au simț pentru natură, ci numai pentru bani. Femeile sunt foarte frumoase, leneșe, zac pe sofale trecându-și vremea cu cafelele, sentimentale, galante, ospitaliere, hiene față de slugile lor, apatice și rău crescute. Sunt preocupați de mese, de plăceri, de plimbări și sunt nebune după lux. « Tineretul are inima bună, e mărinos, milos, iubitor și inteligent, dar puțin harnic la studii. A cheltui mult, a străluci la teatru, la baluri, în societăți, a vorbi de bogăția sa, de galbenii săi, [...] a fi neprevăzător, a merge întotdeauna în trăsură, a avea haine la modă, cai, țiitoare, masă bună, iată ce alcătuiește bucuriile și îndeletnicirile acestor nobil »⁴⁵.

În locuințele lor, amestec de lux și de mizerie, divanurile și pernele orientale învață a conviețui (ca și stăpânii lor, de altfel) cu mobilierul occidental adus de la Paris și Viena. La începutul secolului, la curtea lui Constantin Vodă Ipsilanti, pentru oaspeții occidentali (bărbați) se pun scaune, fetele lui Vodă stau pe marginea divanului, iar doamna și vizitatoarea sa englezoaică stau turcește deasupra⁴⁶. Tot pe atunci, soția lui Balș primește în « budoarul » ei mobilat după datina franceză, culcată din cauza

³² Thibault LEFEBVRE, op. cit., p. 124, apud N. Iorga, op. cit., p. 580.

³³ Madame REINHARDT, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 446.

³⁴ L. V. STÜRMER, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 457.

³⁵ W. MACMICHAEL, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 461.

³⁶ Ibidem, p. 462

³⁷ E. Thouvenel, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 518.

³⁸ Stanislas BELLANGER, Le Keroutza (Voyage en Moldo-Valachie), 2 vol., Paris, 1846, apud N. Iorga, op. cit., p. 533.

³⁹ A de LAGARDE, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 454.

⁴⁰ Generalul de LANGERON, Memorii, apud N. Iorga, op. cit., p. 438.

⁴¹ A de LAGARDE, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 454.

⁴² Ibidem, p. 455.

⁴³ F. de RECORDON, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 484.

⁴⁴ J. M. LEJEUNE, Introducere la istoria Moldovei, în Revue de Nord, nr. 9/1837, apud N. Iorga, op. cit., p. 521.

⁴⁵ APPERT, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 558.

⁴⁶ Macame REINHARD, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 446.

« migrenei »; în toate colțurile se văd splendide vase de porțelan⁴⁷. Dar până acolo se străbate o curte cu găini, iar odăile sunt pline de slugi care « *tologesc pe divane* »⁴⁸ și umblă lacome după bacșiș⁴⁹ sau de țigani « *care năpădesc vestibulele și dorm de-a dreptul pe treptele scărilor. Toate acestea vă amintesc că vă aflați în Valahia și că toată această civilizație, la fel ca metalele prețioase ale țării, n-a fost încă curățată de crusta noroioasă care o acoperă și îi ia strălucirea* »⁵⁰.

O vădită înclinație pentru lux și distracții, deloc creștinească, este remarcată de majoritatea călătorilor. Privită cu admirație sau dezaprobată, în funcție de convingerile religioase ale acestora, ea este departe de asceza și cumpătarea creștină. Pusă pe seama influenței turcești, ea se manifestă în special la nivelul reprezentării: evenimente mondene, costum, mijloace de locomoție. Și la acest nivel se observă conviețuirea dintre Orient și Occident, cu o creștere accentuată a influenței occidentale spre mijlocul secolului.

La începutul secolului, primirea însemna, după obiceiul oriental, ciubuc, dulceață, cafea și stropirea oaspetelui cu parfumuri. La sfârșitul meselor bogate, boierul oferea oaspetelui străin, în semn de prețuire, sâmburii merelor ce le mâncase⁵¹. Treptat, se aduc bucătări francezi și mesele, servite *frânzuște*, devin adevărate evenimente mondene. Având între douăzeci și cincizeci de locuri, cincisprezece - douăzeci de feluri de mâncare, majolică de Danzig, chelțuiala lor se ridica la două - trei mii de galbeni pe an⁵².

După amiaza, *obiceiuri italiene*: somn și plimbare la Copou sau la Băneasa în « *noroi și praf* ». Plimbarea se face în trăsuri aduse de la Viena și Pesta, « *aurite dar rău întreținute, cu cai proști și vizitii țigan* »⁵³. Acestea costă averi, dar devin obligatorii atât din rațiuni practice (mizeria de pe ulițe), cât, mai ales, din rațiuni sociale. A avea trăsură « *indică faptul că ești un om normal [...] Am văzut persoane care se urcau în trăsură ieșind din niște case în care n-ar fi stat nici un muncitor de la noi [...] N-am văzut niciodată asemenea contrast între lux și mizerie, [...] nicări n-am întâlnit o asemenea silă și împotrivire față de folosirea picioarelor [...] Oamenii și-au înlocuit picioarele cu trăsura* »⁵⁴. « *Eram într-o duminică, pe la ora plimbării, când o mulțime de trăsuri vieneze străbăteau, din ambele sensuri, străzile murdare; trásurile erau pline de femei frumoase și tinere, îmbrăcate elegant, după moda pariziană, căreia crema societății din lumea întreagă îi plătește un greu tribut. Doamnele erau însoțite de numeroși tineri, și ei în haine europene. Te puteai crede într-o mare capitală europeană, dacă n-ar fi fost atât de șocant contrastul dintre lux și mizerie* »⁵⁵.

Seara, sunt balurile, teatrul, supeurile, jocul de cărți.

La începutul secolului, singurele distracții permise erau nunțile, care țineau trei zile. Ceremonia la biserică era urmată de ospăț și bal, unde se juca « *danțul grecesc* » cu învățarea în loc și ridicarea mâinilor peste cap⁵⁶. « *Joacă și o femeie care stă să nască. Nu se îngăduie teatrul, nici concertul de diletanți* »⁵⁷.

Începând cu Vodă Caragea, balurile și balurile mascate devin evenimente mondene și prilej de distracție. Ele sunt însoțite de concerte, iar muzica nu mai este asigurată de lăutari țigani, ca înainte, ci de *violoniști profesioniști și amatori*⁵⁸. Când începe balul, boierii își lasă ișlicele și giubelele și apar în scurteici roși, verzi cu samururi, cu brâu de șal, iar pe capul ras cu un fes roșu. Danțurile sunt grecești și românești și se pomenește unul în care se bate din palme și se fac piruete. Toți joacă din toată inima. « *Ei trăiesc într-un lux și o splendoare care abea pot fi întrecute în vreo capitală din Europa. Balurile și partidele lor, cu*

⁴⁷ Contele de ROCHECHOUART, Souvenirs sur la Révolution, l'Empire et la Restauration, ed. a doua, Paris, 1892, apud N. Iorga, op. cit., p. 493.

⁴⁸ Madame REINHARD, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 446.

⁴⁹ W. MACMICHAEL, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 462.

⁵⁰ Anatoli DEMIDOFF, Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, Paris, 1840, apud Prin țările române. Călători străini din secolul al XIX-lea, antologie, traducere și note Simona Vârzaru, București, 1984, p. 115.

⁵¹ A de LAGARDE, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 455.

⁵² F. RECORDON, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 484.

⁵³ William WILKINSON, An Account of the Principalities of Walachia and Moldavia, Londra, 1820, apud N. Iorga, op. cit., p. 473.

⁵⁴ S.-M. GIRARDIN, op. cit., apud Prin țările române..., p. 61 - 62.

⁵⁵ M. COCHELET, Itinéraire des Principautés de Valachie et de Moldavie, publicată în Journal de voyage fait en 1834 et 1835, apud Prin țările române..., p. 54.

⁵⁶ A de LAGARDE, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 455.

⁵⁷ LANGERON, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 438.

⁵⁸ Sir Robert Kerr PORTER, Travels in Georgia, Persia Armenia, ancient Babylonia etc, etc, during the years 1817, 1818, 1819, and 1820, II, Londra, 1817 (!), apud N. Iorga, op. cit., p. 466.

rochiile cu pietre scumpe ale doamnelor lor, sunt peste orice închipuire..”⁵⁹. Femeile sunt frumoase, îmbrăcăminte lor e după moda pariziană. “*Ele dansează elegant dansurile noi, occidentale (poloneza, valsul, danțuri engleze) lângă hora îndătinată, care nu lipsește*”⁶⁰. Bărbații sunt eleganți, cu o oarecare *nonchalance*. Se bea punch, se fumează, se joacă cărți. La bufet, spre miezul nopții, se servesc înghețate, bomboane, cafea, limonadă, prăjituri, fructe. La supeu, care se servește după miezul nopții, pentru două sute de invitați, se văd temple cu ape care curg, cu tot felul de figuri. Pești vii se zbat în vase; lumina se revarsă din policandre; flori sunt raspândite pe mese. Danțul ține până la ziuă⁶¹.

Majoritatea călătorilor remarcă în această perioadă « *extremul lux în veșminte* » și conviețuirea costumului oriental cu cel occidental. În primul deceniu al secolului, costumul oriental este dominant. Boierii bătrâni au costume somptuoase și pitorești, încălțați cu papuci din piele galbenă și botine de aceeași culoare, cusute de indispensabilii largi de cașmir roșu, numiți *ciachir*; ei purtau o hlamidă largă de mătase țipătoare, un spențer de cașmir împodobit cu blănuri scumpe; brăul și-l înfășurau cu un șal luxos de care atârnavă pumnalul încărcat cu aur și pietre prețioase; pe cap aveau căciuli înalte, îmblăite, sau fes roșu, care trebuia să aibă forma unui caic, pentru a fi în pas cu moda. Tinerii purtau jambiere brodate, ca armăuții, și un fel de tunică strânsă pe talie, cu galoane de aur⁶². Femeile, peste părul felurit împletit, așezau un ișlic din blană rară, de care prindeau un colier de diamante fixat, la rândul lui, cu o agrafă din smaralde. Purtau încălțări cu vârful încovoiat și ciorapi ajurați, prinși cu jartiere din panglici roșii. Culmea cochetăriei era să lași capetele acestor panglici să se vadă pe sub cămașa brodată, care ajungea până la glezne. Deasupra unui anterior larg de stofă, puneau un ilic brodat cu aur. Cordonul era de o bogăție nemaipomenită. Cămașa fină și transparentă, brodată elegant, dezvăluia goliciunea sânelor. Pe piept se atârna un colier, cel mai adesea o salbă de aur, după vechiul obicei bizantin⁶³. Treptat, moda occidentală, în special pariziană, cucerește inimile femeilor și ale tinerilor. În timp ce bărbații din generația veche rămân tributari costumului oriental, tinerii aduc de la Paris îmbrăcăminte modernă: jambiere, tunica strânsă și brandenburguri de aur, fracul și pălăria franceză. În țara « *în care fracul e vecin cu ișlicul* »⁶⁴, n-am văzut nici o persoană sub patruzeci de ani care să mai poarte haine orientale »⁶⁵. Același lucru se observă în cazul femeilor. Costumul oriental este păstrat de femeile mai în vârstă și de boieroaicele de clasa a treia⁶⁶. În deceniul patru, fiica bătrânului Brâncoveanu, văduva de șaizeci de ani, poartă un turban de șal cu diamante și o tunică albă de brocart cu flori; *fularul indian* susținut de o cingătoare cu perle care îi atârna la șold e folosit și ca năframă de șters nasul. În picioare poartă ciorapi de mătase în culoarea cârnii și papuci cusuți cu fir de aur și pietre scumpe⁶⁷. Femeile tinere schimbă rapid costumul oriental cu rochiile pariziene. Luxul acestor femei, cărora le trebuie cașmiruri din India și mătăsuri de Lyon, este ieșit din comun și remarcat cu admirație sau dezaprobare. Rochia ajunge să coste douăzeci - treizeci de mii de piaștri, giuvaerurile de pe degete și din pieptănătură, fabricate de evrei emigranți, sunt o întreagă avere. Follet face avere vânzând articole de modă din Paris, în timp ce Procopie, mitropolitul Palestinei, face carte de blestem, de paisprezece foi, contra jupânelor care întrebunțează trese scumpe de fir pe rochiile lor⁶⁸. Dar cui îi pasă de această carte? « *Rămâi uluit văzând cât de mult se cheltuiește pe toalete și cât de mare este luxul lor, care, cu siguranță, în multe privințe, îl întrece pe cel al doamnelor din cele mai mari capitale, căci diamantele și rochiile de cașmir sunt podoabele lor obișnuite. Moda de la Paris este urmată cu sfințenie, iar croitoresele venite din străinătate nu stau degeaba* »⁶⁹. La acestea se adaugă fardul, roșul de obraz, *lentilele de tafetas neagră de Anglia*. Deșertăciunea acestei societăți este atât de mare încât « *nu se pot împiedica să nu-și arate luxul, chiar și în timp de ciumă* »⁷⁰.

⁵⁹ Ibidem, p. 466.

⁶⁰ F. G. LAURENCON, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 492.

⁶¹ Sir R. K. PORTER, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 466.

⁶² Ulysse de MARSILLAC, De Pesth à Bucarest, Notes de voyage, Tipografia Asociației muncitorești, București, 1869, apud Prin țările române..., p. 139 - 140.

⁶³ Ibidem, p. 140.

⁶⁴ A DEMIDOF, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 529.

⁶⁵ S.-M. GIRARDIN, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 61.

⁶⁶ A de LAGARDE, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 454.

⁶⁷ Aloyse de CARLOWITZ, Voyage dans les Principautés Danubiennes et aux embouchures du Danube, in Revue de Paris, Paris, 15 sept. 1856, apud N. Iorga, op. cit., p. 553 - 554.

⁶⁸ R. PERRIN, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 527.

⁶⁹ A de LAGARDE, op. cit., apud Neagu Djuvara, Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800 - 1840), București, f. a., p. 103.

⁷⁰ R. P. Robert WALSH, apud N. Djuvara, op. cit., p. 111.

În afara luxului exorbitant, se remarcă dragostea pentru jocul de cărți, care cuprinde atât bărbații, cât și femeile. Se joacă pasionat până în ziua. Joacă toți, cu aga, *prefect de poliție* în frunte. Se joacă, pe lângă vechile jocuri (mariage, panțarola, cu cărți nemțești), cele noi, cu cărți franțuzești: ombre, quadrille, pichet, pharo, boston, whist. Se joacă, de asemeni, turcescul ghiordum. Se pierde până la patru mii de galbeni pe seară. « *Un aventurier polon a făcut avere cu norocul lui începând de la inelul de pe deget* »⁷¹.

Moralitatea acestei societăți este discutabilă pentru mulți călători. Se duce o viață neorânduită, care predispune la ușurătate. Căsătoria, considerată ca un incident, este scăzută în seriozitate cu însuși concursul unui cler ignorant. Divorțul, ajutat de biserică, e foarte obișnuit. Fete pe care părinții le mărită la treisprezece - paisprezece ani se despart, una pentru că soțul nu i-a luat o casă pe Podul Migoșoaiei, alta pentru că al ei, bolnav, a mers să se caute la Viena, o a treia ca să nu mai aibă copii⁷². Fiul domnului Caragea apare la teatru ducându-și de braț amanta, care lăsase la soțul părăsit șase copii. E o nebună alergare după zestre. Într-un mediu viciat, căsătoriile fetelor foarte tinere și divorțurile ușoare și foarte dese contribuie la corupția clasei. [...] « *Femeile care, la o petrecere, își întâlnesc primii doi sau trei bărbați, sunt la brațul celui de al patrulea și zâmbesc atunci când al cincilea le dă târcoale [...]. Puteți fi încredințat că adulterul, așa cum este el la dumneavoastră, la noi ar fi un progres și că ceea ce, la voi, este o boală la noi ar fi un început de însănătoșire. În societatea noastră, adulterul este cu neputință, deoarece el nu este decât preludiul unei alte căsătorii* » [...] ⁷³va spune un boier lui Saint-Marc Girardin. În aceste condiții, « *nu există viață de familie. Copiii își au mama într-o familie, tatăl în alta și neștiind pe cine să respecte și să iubească, nu au nici un centru, nici punct de legătură* » [...] ⁷⁴. Ei sunt dați la guvernante, la preceptor sau afară - apoi la școală pentru a învăța pe de rost Corneille și Racine, la zece - doisprezece ani și a ajunge la cincisprezece - șaisprezece ani la Paris. « *E multă stricăciune în boierimea veche, care a luat câte ceva rău de la fiecare dintre străinii cu care a intrat în contact: divorțul de la poloni, destrăul de la ruși, pizmuirea și vanitatea de la fanarioți și lenea de la turci* »⁷⁵.

Relatările călătorilor ne îndreptătesc să observăm că în societatea românească din Principatele primei jumătăți a secolului al XIX-lea preceptele vieții religioase sunt surclasate de ademenitoarele ispite ale vieții laice. Cu concursul conștient sau inconștient al clerului, societatea românească din această perioadă este mai aproape de cele șapte păcate decât de cele șapte virtuți. Călătorii observă o slăbire a credinței, motivând, la un moment dat, chiar o anumită simpatie pentru turci prin teama de o mai strictă supraveghere creștină⁷⁶. În orice caz, laicizarea societății din Principate nu poate fi pusă numai pe seama influenței culturii occidentale. Aceasta a avut contribuția sa, dar nu a determinat, ci a favorizat un fenomen firesc într-un timp istoric în care laicizarea existenței marcase demult întreaga Europă.

⁷¹ W. MACMICHAEL, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 461; A. WOLF, op. cit., apud N. Iorga, op. cit., p. 478.

⁷² W. WILKINSON, op. cit., p. 144 și urm., apud N. Iorga, op. cit., p. 473.

⁷³ S.-M. GIRARDIN, op. cit., apud N. Djuvara, op. cit., p. 117.

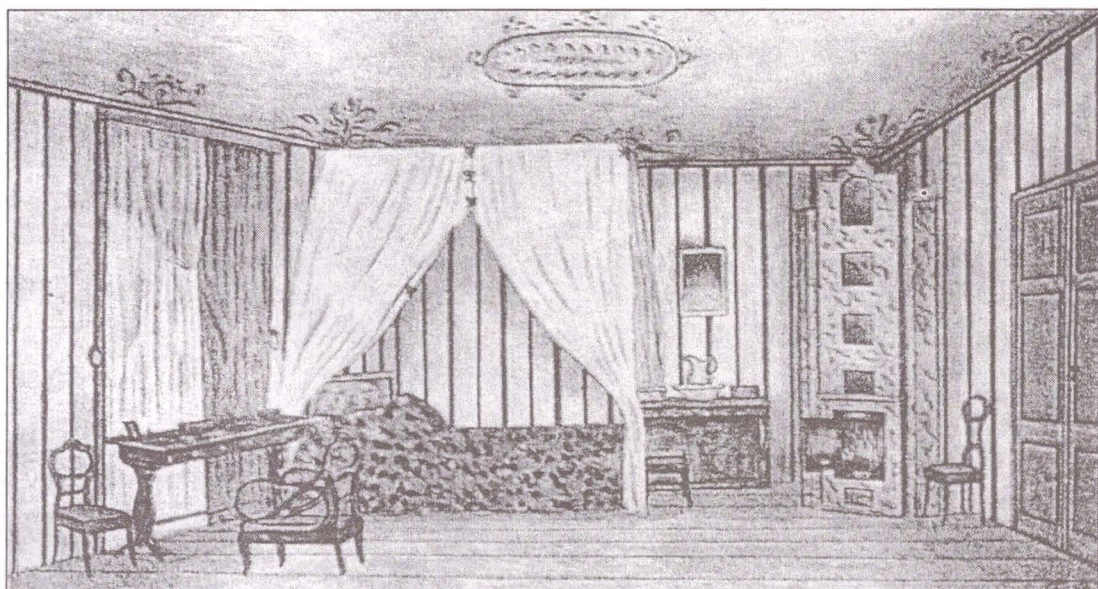
⁷⁴ Ibidem, p. 117.

⁷⁵ S.-M. GIRARDIN, op. cit., p. 287 - 288, apud N. Iorga, op. cit., p. 516.

⁷⁶ F. RECORDON, op. cit., p. 60, apud N. Iorga, op. cit., p. 486.

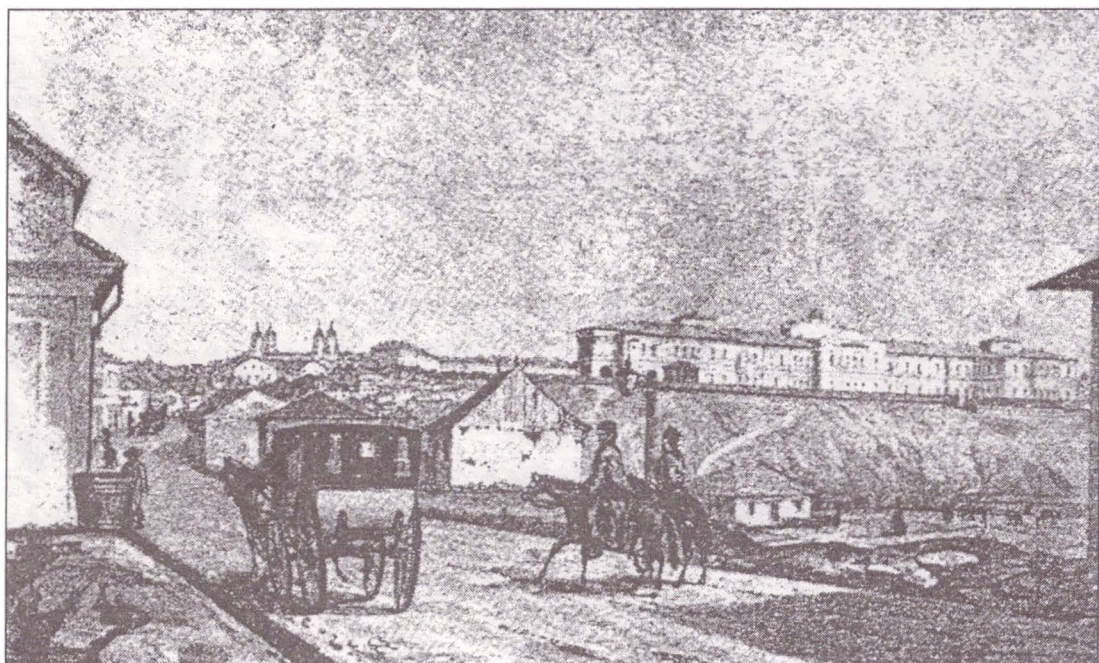
1. Comandantul ostașilor de pază la curtea domnitorului; acuarelă de C. Stockler, circa 1840.

2. Cameră de musafiri în București (1854); acuarelă de locotenentul austriac Ferel.

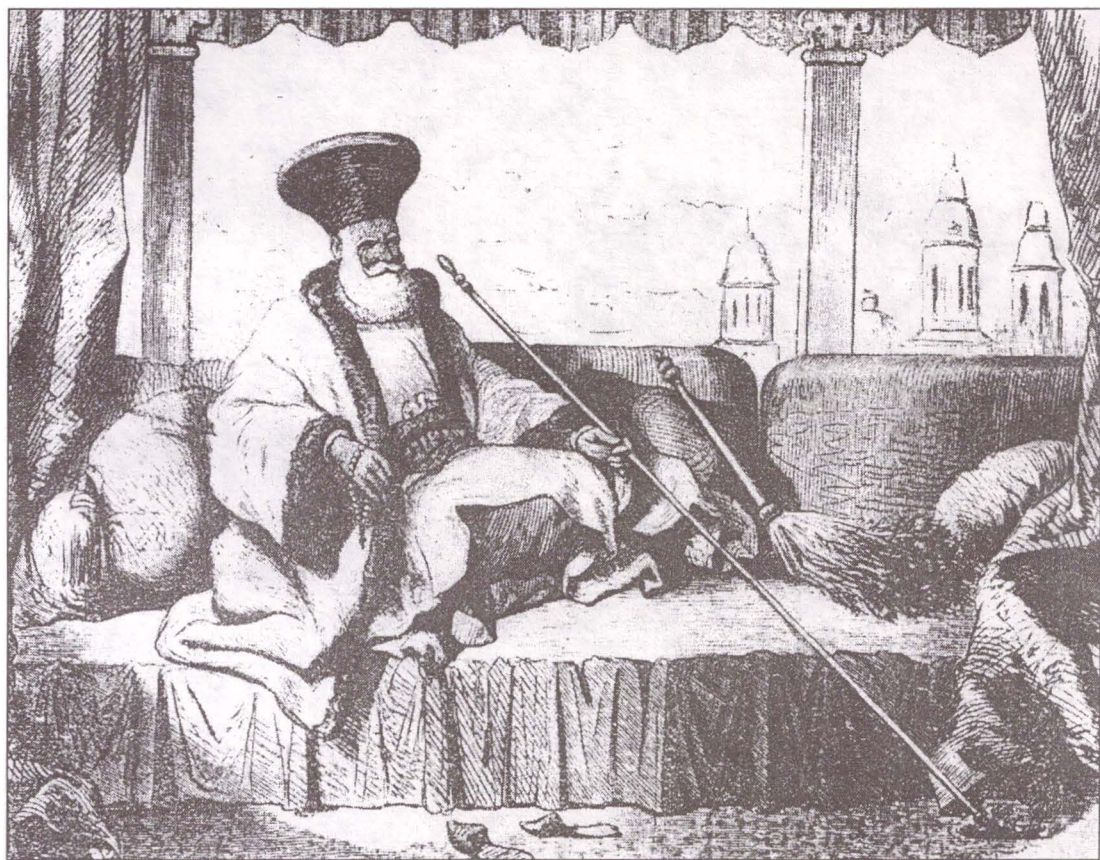
3. August von Henikstein, Boieri la plimbare (1825); acuarelă.

4. J. Rey, Curtea Arsă (1845); litografie de P. Miller.

5. August von Henikstein, Boieri de primul rang (1825); acuarelă.

6. Charles Doussault, Boierul Iordache Filipescu (1843).

7. Anonim, Portretul lui Mihăiță Filipescu.

8. Anonim, Portretul lui Ioan Manu.

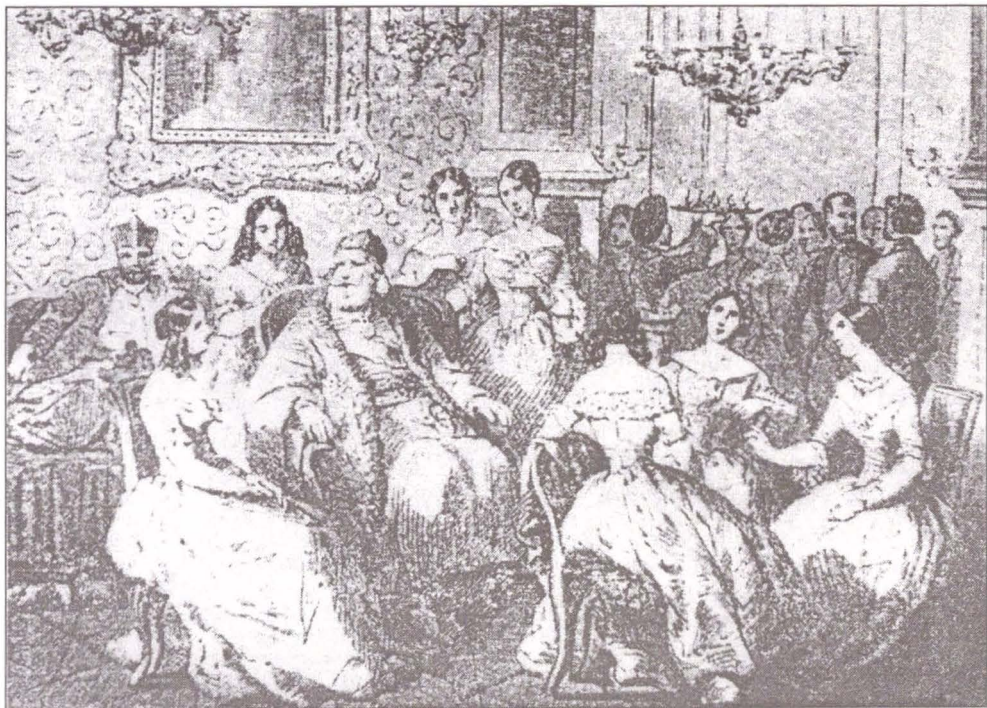
9. Mihail Topler, Portret de femeie.

10. Costume de bal; gravură din *Les modes de Paris* (1834).

11. Costache Petrescu, Revoluționari de la 1848.

12. Charles Doussault, Serată la Iași.

13. Giovanni Schiavoni, Portretul vornicesei Burada.

14. Josef August Schoefft, Portret de femeie.

LA SOCIÉTÉ ROUMAINE DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-ÈME SIÈCLE VUE PAR VOYAGEURS ETRANGERS

Résumé

Les voyageurs étrangers dans les Principautés Roumaines de la première moitié du XIX-ème siècle parlent d'une société avec une double mentalité, orientale et occidentale. Sa liberté des moeurs, l'amour pour le luxe et les fêtes, l'état précaire des églises, le clergé ignorant, la prédilection pour la littérature laïque - en particulier française - donnent naissance à la question: en quelle mesure la religion joue quelque rôle dans la détermination de la vie intérieure et extérieure d'individu et de la société roumaine dans la première moitié du XIX-ème siècle?

Auprès les récits des voyageurs étrangers, nous pouvons observer que les préceptes de la vie religieuse sont surclassés par les tentations de la vie laïque. Avec le concours conscient ou inconscient du clergé, la société roumaine de cette période est plus proche des sept pêchés que des sept vertues, l'affaiblissement de la croyance et la laïcisation de la vie constituant un phénomène naturel dans toute l'Europe du XIX-ème siècle.

LISTE DES ILLUSTRATIONS:

1. Le commandant des soldats dans la cour princière.
2. Chambre d'hôtes à Bucarest (1854); aquarelle par le lieutenant autrichien Ferel.
3. August von Henikstein, Boyards en promenade (1825); aquarelle.
4. J. Rey, La Cour Brulée (1845); lithographie par P. Miller.
5. August von Henikstein, Boyards de premier rang (1825); aquarelle.
6. Charles Doussault, Le boyard lordache Filipescu (1843).
7. Anonyme, Portrait du Mihaita Filipescu.
8. Anonyme, Portrait du Ioan Manu.
9. Mihail Topler, Portrait de femme.
10. Costums de bal; gravure dans *Les modes de Paris*, 1834.
11. Costache Petrescu, Révolutionnaires de 1848.
12. Charles Doussault, Soirée à l'assy.
13. Giovanni Schiavoni, Portrait de madame Burada.
14. Joseph August Schoefft, Portrait de femme.

EPISCOPUL IOAN LEMENI (1832-1850) ȘI PROBLEMELE EPOCII SALE

Marcel Știrban

La Blaj, episcopului Bob îi urmează *Ioan Lemeni* (1833-1850). În vremea sa, istoria Bisericii Greco-Catolice se identifică întru totul cu aceea a națiunii române. Evenimentele politice sunt deosebite acum și se desfășoară în jurul a trei probleme principale: încercarea de introducere a limbii maghiare în școlile confesionale românești (1842), ca o măsură de maghiarizare a românilor; revoluția de la 1848-1849; uniunea forțată a principatului Transilvaniei cu Ungaria (1848).

Biserica Greco-Catolică și școlile ei – credincioșii, preoții, profesorii, elevii și studenții – participă având un rol activ în toate aceste evenimente, inițiază, pregătesc, conduc și iau parte la acțiuni hotărâtoare pentru destinul națiunii române. Episcopul Ioan Lemeni și elita clericală greco-catolică e în fruntea lor, iar masele îi urmează. Se afirmă la Blaj, în vremea lui Lemeni, cea de a doua strălucită pleiadă de dascăli – Timotei Cipariu, Simion Bărnuțiu, Ioan Rusu, Aron Pumnul și George Barițiu.

Blajul este, în vremea episcopului Lemeni, un puternic centru spiritual care polarizează forțele românești, indiferent de confesiunea lor. În cancelaria episcopiei se redactează memoriul din 8 martie 1842 împotriva proiectului de lege pentru introducerea limbii maghiare în școlile române confesionale. Împreună cu episcopul ortodox Vasile Moga, episcopul Lemeni a înaintat Dietei din Cluj, în același an, un memoriu în legătură cu drepturile românilor din "*fondus regius*" ("pământul crăiesc"), adică domeniile coroanei.

Profesorii de la Blaj predau lecțiile la clasă și fac traduceri în limba română. Simion Bărnuțiu urmărește problemele de filozofie și de drept, traduce în românește din filozofia lui Krug, de care va și rămâne puternic influențat. Prin Timotei Cipariu, se continuă studiul limbii și al istoriei naționale cu o mare erudiție. Prin Demetriu Boer și I. Rusu se predau, tot în limba română, dreptul canonic, dreptul particular al Bisericii răsăritene și istoria universală. Episcopul Lemeni dă școlilor de la Blaj o altă înfățișare. Le îngăduie să pregătească și să formeze generația eroică de la 1848.

În vremea lui, Blajul – Catedrala episcopală și Câmpul ce se va numi de atunci al Libertății – va găzdui elita și poporul, veniți aici pentru a spune care erau dorințele națiunii române din Transilvania¹. Aici au fost învățate Poruncile Dumnezeiești și tot aici și Crezul Națiunii Române. Aici se cuvenea să fie rostite și unele și altele spre a fi auzite de vechea stăpânire.

"Vrem să ne unim cu Țara"

Revoluția română de la 1848/1849 este parte a celei europene², însă nu-și are cauzele în afara spiritualității românești. Cunoaște forme proprii de desfășurare – pașnice și violente. Are programe ce pornesc de la realitățile interne, brodate pe idealurile generale ale tuturor revoluțiilor pașoptiste europene:

Libertate, Egalitate și Frăție³

Este o acțiune a lumii moderne europene, pornită de la sine – fără să fie dirijată de undeva – în direcția democratizării structurilor statale. Desigur, prin aceasta nu vrem să negăm rolul revoluției franceze sau influențele exercitate de altele. Ideile revoluționare, oricare ar fi ele, nu au granițe. Prind însă numai când au un suport de masă și o motivație proprie. Trăiesc sau mor prin consecințele lor.

În ceea ce ne privește, revoluția de 1848/49 este o altă acțiune politică ce cuprinde toate provinciile românești – Țara Românească, Moldova și Principatul Transilvaniei. Este o trăsătură fundamentală, de o importanță covârșitoare, depășită doar de Unirea lui Mihai. Revoluția română din 1848/49 se desfășoară în același timp cu celelalte revoluții europene; ele nu au programe identice; au

¹ Teodor Seiceanu, Manifestări premergătoare Adunării Naționale de la 3/15 mai 1848 din Blaj, Unirea, 1995, 6, nr. 4; Idem, Blajul și anul 1848, Unirea, 1992, 3, nr.4; Idem, Adunarea Națională de la 3/15 mai 1848 din Blaj, Unirea 1995, 6, nr. 5; Ioan Georgescu, 3/15 mai, Blajul, 1934, 1, p. 179-200.

² Dumitru Suciu, Contribuția elitelor politice românești la democratizarea și armonizarea geografiei politice europene, 1848-1918. Anuarul Inst. Ist. Cluj, 1993, 32, p. 149-168; 1994, 33, p. 33-60; 1995, p. 217-235 C. Bodea, Lupta românilor pentru unitate națională, 1834-1849, București, Ed. Academiei, 1967. Cf. Bibliografia istorică a României, toate volumele apărute.

³ 1848 la Români. O istorie în date și mărturii de Cornelia Bodea, vol. I-II, București, 1982; Victor Chereșteșiu, Adunarea Națională de la Blaj, București, 1966; Liviu Maior, 1848-1849 – Români și unguri, București, 1998; Gelu Neamțu, Revoluția românilor din Transilvania 1848-1849, Cluj, 1996; – Ancheta Kozma din Munții Apuseni: revoluția din 1848 în Transilvania. Coordonatori G. Neamțu și I. Bolovan, Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 1998.

însă *puncte comune* și la desfășurarea lor *participă români din întreg spațiul geografic al românismului*. La Blaj au venit, alături de transilvănenii stabiliți în Țara Românească – August Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu, Aron Florian, C. Roman – Dimitrie Brătianu din partea Comitetului revoluționar din Țara Românească, bănățenii și reprezentanții comitatelor apusene, moldovenii Alecu Russo, L. Rosetti, N. Ionescu, Z. Moldovanu. Aici și acum se prefigurează spiritual unirile din 1859 și 1918. Pe Câmpia Libertății de la Blaj, mulțimea a și strigat într-un cor al inimilor: *"Vrem să ne unim cu Țara"*.

Atitudinea revoluției române față de cele trei mari imperii europene – Austria, Rusia și Turcia –, sub influența cărora se desfășura atunci istoria noastră, a fost diferențiată. La fel a fost și aceea a marilor puteri. În ce privește Austria și Transilvania, cea dintâi a manifestat, aparent, o atitudine binevoitoare și favorabilă românilor din Transilvania și, în general, revoluției române. La rândul ei, Transilvania – toate cele trei țări românești, de fapt – și-a acomodat linia de conduită și chiar programul în așa fel încât să nu vină în conflict cu interesele Austriei, devenită monarhie constituțională ca urmare a revoluției din martie.

Încrederea în împărat, zdruncinată în vremea revoluției lui Horea, se refăce. În anul 1848, Viena recâștiga simpatia românilor. Această apropiere nu exclude programul naționalist. El există și cunoaște forme superioare chiar. E *trăsătura fundamentală a revoluției române în general*. Programul național al revoluției din Transilvania, desigur, avea particularitățile sale determinate de realitățile de aici. Mișcarea națională însemna apărarea limbii și drepturi politice, dar, în același timp și dorința creării cadrului instituțional, local și central, legislativ, administrativ, de drept și spiritual pentru națiunea română. Este un program complex, formulat în vremuri revoluționare, dar cu adânci rădăcini în Supplexul de la 1791 și în gândirea episcopului Inochentie Micu. Este făclia revoluției, portdrapelul ei, cu o fundamentare foarte solidă, pregătită îndelung de Simion Bărnuțiu și rostită tot de el în Catedrala Blajului la 2/14 mai 1848.

Revoluția românilor din Transilvania are un program democratic, cu scopuri foarte clar formulate, și se desfășoară în câteva etape, în forme pașnice și violente.

Pregătirea revoluției. Cronologic, înseamnă lunile martie-aprilie 1848, când pe de o parte publicațiile românești – *"Gazeta de Transilvania"*, *"Foaițe pentru minte, inimă și literatură"* (din Brașov), redactate de George Barițiu, și *"Organul luminării"*, devenit Organul Național (din Blaj) al lui Timotei Cipariu – două ilustre personalități românești – vor publica o serie de materiale în care dezbate problemele social-politice ce se cereau rezolvate. Pe de altă parte, la 27 martie/8 aprilie, este eliberat din închisoarea de la Pesta, Eftimie Murgu, devenit conducătorul românilor bănățeni. Încă la 12/24 martie, Simion Bărnuțiu, profesor și jurist, de aceeași mărime spirituală cu Cipariu și Barițiu, redactează și răspândește o Proclamație prin care cheamă națiunea română la acțiune: *"Astăzi – spunea el – este ziua învierii popoarelor celor moarte. Ascultați români! Voi ați fost până acum morți politicește... Voi, un milion trei sute de mii și mai bine de români, nu existați pe lume ca nație... Astăzi este ziua învierii dreptului nostru..."*, pentru ca, după o analiză a procesului iobăgiei, să încheie subliniind din nou obiectivele generale ale luptei românilor de la 1848: *"Încă o dată, fraților! Fără naționalitate pentru noi și republică, e numai un despotism afurisit. Ștergerea iobăgiei nației române, congres național, în care să ne înțelegem mai înainte despre dobândirea acestora"*⁴.

Proclamația lui Simion Bărnuțiu, ce sintetiza vechi și noi aspirații ale națiunii române, este larg răspândită în orașele și satele ardelene. O proclamație similară au redactat la Cluj, la 16/28 martie 1848, Alexandru Papiu Ilarian, Ion Buteanu, Florian Micaș și alți tineri români revoluționari. În sprijinul celor cerute de ei, au fost organizate în luna aprilie mai multe adunări populare la Câmpeni, Bistra, Abrud. La Târgu-Mureș, Avram Iancu, la mijlocul lunii martie, cerea *"desființarea robotelor fără despăgubire"*. Pentru el – asemeni tuturor revoluționarilor români – *"Libertate, Egalitate și Frățietate sunt deviza noastră, tezaurul cel mai scump și obiectivul cel mai sfânt"*. În numele lor sunt gata, de va fi nevoie – avertizează tot Avram Iancu – să-și verse și sângele *"până la cel din urmă român"*.

Avram Iancu exprima un crez al său și al generației sale, crez ce va găsi o fundamentare de drept și o exprimare plenară în Catedrala Blajului, la 2/14 mai 1848, și pe Câmpia Libertății, tot de la Blaj, o zi mai târziu, la 3/15 mai. Până atunci însă, la Blaj va avea loc o primă adunare pregătitoare a Adunării celei Mari din Duminica Tomii. Ea a avut loc la 18/30 aprilie 1848, ca urmare a Proclamației redactate de Aron Pumnul, profesorul de filosofie de o aleasă cultură de la școlile blăjene⁵. Poporul era chemat aici

⁴ Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, p. 211-212.

⁵ Ibidem, p. 217, textul proclamației, p. 218-220.

pentru a hotărî căile de urmat în împlinirea dezideratelor naționale și sociale în spiritul noilor timpuri. Proclamația e răspândită în sate și orașe. Ecoul este puternic și de pretutindeni sosesc la Blaj oștenii neînarmați ai Principatului, în frunte cu tribunii lor, tineri intelectuali. Avram Iancu și Ioan Buteanu erau în fruntea moșilor. Cronicile vremii spun că românii s-au adunat de pretutindeni, ca la vreo patru mii de oameni, în acea Duminică a Tomii.

Nu se formulează acum programul revoluției, se pregătește însă psihologic viitoarea adunare de la Blaj, căreia îi revine și obligația și meritul de a direcționa programatic acțiunile românilor din anul 1848. Aici și acum are loc însă *întâiul dialog* purtat între elită și popor, *organizat la scară națională*. Un dialog pașnic, în care nu se confruntă părți adverse, ci este mai degrabă un prim examen al conștiinței naționale colective, susținut de generația românilor de la 1848 – iobagi și oameni liberi, țărani și intelectuali. Cu toții și-au verificat *forța și crezul*, și în temeiul lor au *hotărât* reîntoarcerea la Blaj peste două săptămâni. Acestea sunt meritele și semnificațiile istorice și politice ale primei Adunări de pe Câmpia Libertății de la Blaj.

Adunarea Națională de la Blaj din 3/15 mai 1848 este o puternică manifestare colectivă a spiritualității românești din Transilvania. Prin obiectivele sale umaniste și realiste, este și cea mai însemnată. Aici și acum se expune programul revoluției române din Transilvania, fundamentat cu o zi mai devreme în Catedrala Blajului de către Simion Bănuțiu. Ceea ce realizează el este, de fapt, un nou Supplex al românilor, exprimat în termenii lumii moderne. A fost o strălucită pledoarie pentru cauza poporului român, pentru drepturile sale naționale, politice, socio-economice și spirituale. A fost arătată în Catedrala Blajului, prin glasul lui Bănuțiu, toată istoria românilor transilvăneni, din străvechi timpuri și până la el, și gloria străbună, și toate nedreptățile stăpânilor, străine. A fost un aspru rechizitoriu și un hotărât *NU* spus gândurilor și planurilor maghiarimii de a anexa cea de a treia țară românească, Principatul Transilvaniei, la regatul ungar.

Simion Bănuțiu cerea ca *"națiunea adunându-se din toate părțile la această sărbătoare a libertății... să proclame libertatea și independența națiunii române"*. Atitudinea Adunării trebuia să fie de neclintit, hotărâtă și dreaptă; în spiritul aspirațiilor naționale, dar și în consens cu cerințele lumii europene. Aceasta însemna: dreptate pentru națiunea română și egalitate cu celelalte națiuni ale imperiului. "Libertate, Egalitate și Frățietate" era deviza rostită în Catedrala Blajului, al cărei ecou a străbătut toate deceniile următoare, a însuflețit întreaga noastră luptă națională, pentru a învinge la Alba-Iulia, la 1 Decembrie 1918. În discursul lui Goldiș și în Hotărârea Unirii Transilvaniei cu Regatul Român, din Sala Marii Uniri, regăsim ideile bănuțiene. Le regăsim – cele ce privesc independența Transilvaniei, adaptate, desigur, noilor condiții – și în Declarația de autodeterminare a Partidului Național Român, citită în Parlamentul de la Budapesta, la 18 octombrie 1918, de către deputatul Alexandru Vaida-Voievod. Era un act de mare curaj din partea lui Bănuțiu, după cum a fost la fel și din partea lui Vaida.

"Națiunea română declară sărbătorește – spune Bănuțiu – că de aici înainte nu se va cunoaște obligată decât prin legile care se vor pune în dieta țării, unde va fi reprezentată și ea după dreptate și cuviință și se va ține datoare cu ascultare numai dregătorilor aleși din sânul său". Aceeași națiune română *"dă de știre – prin glasul lui Bănuțiu – națiunilor conlocuitoare că, voind a se constitui și organiza pe temei național, n-are cuget dușman în contra altor națiuni și cunoaște același drept pentru toate. Voiește a-l respecta cu sinceritate, cerând respect împrumutat după dreptate. Prin urmare –conchide Bănuțiu – națiunea română nici nu voiește a domni peste alte națiuni, nici nu va suferi a fi supusă altora, ci voiește drept egal pentru toate"*⁶.

Desigur, este vorba aici de exprimarea unor trăsături spirituale ale poporului român, dar și de un angajament solemn în numele acestuia. Națiunea română de la 1848 dorea o viață independentă, o emancipare a tuturor stărilor sale sociale și o încadrare a elitei noastre în toate structurile instituționale, într-un mod egalitar cu reprezentanții tuturor naționalităților conlocuitoare. Hotărârea de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918 se întemeiază pe aceleași principii, iar discursul de atunci al lui Iuliu Maniu este o pledoarie și o garanție pentru triumful lor.

Cuvântarea lui Simion Bănuțiu în Catedrala Blajului are semnificația unei rugăciuni în fața Altarului și a lui Dumnezeu, în fața oamenilor și a posterității. E solemnă și angajantă, în același timp. A primit binecuvântarea cerului și a fost bine primită de oameni. De oamenii strănsi în catedrală și de cei ce

⁶ Ibidem, p. 425. Cf. și Bibliografia lucrărilor lui Simion Bănuțiu și a problemelor de istorie.

aveau să sintetizeze programul revoluției, ascultat și aprobat de mulțimea strânsă pe Câmpia Libertății în zilele de 3-4/15-16 mai 1848. A izvorât din gândirea elitei române și a răspuns vrierilor întregii națiuni române.

Românii pe Câmpia Libertății de la Blaj. Programul revoluției.

"Libertate, Egalitate și Frățietate" a fost deviza din care s-au născut întrebările adresate mulțimii la 3/15 mai 1848 și tot în temeiul ei vin și răspunsurile acesteia. Mulțimea cere eliberarea de iobăgie, egalitate între toate națiunile, egalitatea limbii române cu a celorlalte neamuri, încetarea robotelor fără nici o despăgubire și, *"să nu se hotărăscă nimic și nicăieri despre noi, fără de noi"*. Erau toate gândurile și vrierile lui Inochentie Micu, cerute cu un veac mai înainte, cu glas de înalt ierarh și de adevărat voievod al tuturor românilor din Transilvania, cum spunea Iorga.

Răspunsurile venite din mulțime s-au constituit în temeiurile de drept ale celor 16 puncte ale *Petiției Națiunii Române*, citită și explicată, în cei mai potriviți termeni, a doua zi, tot pe Câmpia, numită de atunci, a Libertății. A fost citită de către Augustin Treboniu Laurian, destoinic și neînfricat urmaș dac, cu vrednicie de mare român, explicată mulțimii și sancționată de ea. Nu era, de fapt, o simplă petiție, ci un adevărat proiect de Constituție, menit a deschide, prin punerea în aplicare, drumul românilor transilvăneni spre o nouă viață, spre o nouă epocă istorică.

Totul e cerut în numele națiunii române, pentru națiune, și cuprinde revendicări de ordin politic, social, economic și spiritual:

1. *"Națiunea română, rezimată pe principiul libertății, egalității și frăției, pretinde independența sa națională..."*;

2. *"Națiunea română pretinde ca biserica română, fără distincțiune de confesiune, să fie și să rămână liberă, independentă de oricare altă biserică, egală în drepturi și foloase cu celelalte biserici ale Transilvaniei..."*.

3. *"Națiunea română, ajungând la conștiința drepturilor individuale omenești, cere, fără întârziere, desființarea iobăgiei fără nici o despăgubire din partea țăranilor iobași atât în comitate, cât și în districte, scaune și granițe militare. Cere totodată și desființarea dijmelor ca un mijloc de contribuire împiedecător economiei"*;

4. *"Națiunea română pofteste libertatea industrială și comercială..."*;

5. *"Națiunea română pofteste ca dajdia (darea) ce s-a pus de un timp încoace asupra vitelor care din pricina strâmtorii hotarelor gremiale se țin și se pasc în țările vecine... să se șteargă cu totul"*;

6. *"Națiunea română cere desființarea dijmii, adică a zeciuiei metalelor (!) create în patria noastră..."*;

7. *"Națiunea română cere libertatea de a vorbi, de a scrie și a tipări fără nici o cenzură..."*;

8. *"Națiunea română cere asigurarea libertății personale..."*;

9. *"Națiunea română cere titlurile de jurați, cu publicitate, în care procesele să se facă verbal..."*;

10. *"Națiunea română cere înarmarea poporului sau gardă națională... Militia română să-și aibă ofițerii săi români"*;

11. *"Națiunea română cere denumirea unei comisii mixte... pentru cercetarea cauzelor de hotărnicie a moșilor și pădurilor, de ocuparea pământului comun și a sesiilor iobăgești..."*;

12. *"Națiunea română cere dotarea clerului român întreg din Casa Statului, întocmai ca și clerul celorlalte națiuni"*;

13. *"Națiunea română cere înființarea școalelor române pe la toate satele și orașele, a gimnaziilor, instituțiilor militare și tehnice, a seminariilor preoțești, precum și a unei universități românești..."*;

14. *"Națiunea română pretinde purtarea comună a sarcinilor publice după starea și averea fiecăruia și ștergerea privilegiilor"*;

15. *"Națiunea română pofteste să se facă Constituțiune nouă pentru Transilvania, prin o adunare constituantă a națiunilor țării, care constituțiune să se întemeieze pe principiile dreptății, libertății și fraternității, să se lucreze codice noi și civile, penale, comerciale etc, tot după acele principii"*;

16. *"Națiunea română cere ca națiunile conlocuitoare nicidecum să nu ia în dezbatere cauza uniunii cu Ungaria, până când națiunea română nu va fi națiune constituantă și organizată cu vot"*

deliberativ și decisiv în camera legislativă. Iară, din contră, dacă dieta Transilvaniei ar voi totuși a se lăsa la pertractarea aceleiași uniuni, de noi fără noi – atunci națiunea română protestează cu solemnitate"⁷.

Legat de acest ultim punct, *uniunea* cu Ungaria a fost respinsă cu hotărâre de elita română prin toate scrierile ei, iar în ce privește poporul, națiunea a cerut același lucru chiar pe Câmpia Libertății de la Blaj, strigând "Vrem se ne unim cu Țara!"

Toți cei prezenți aici erau constituiți în Adunarea generală națională a românilor transilvăneni. "*Marea Adunare Națională de la Blaj, din 3/15 mai 1848, a fost o excepțională demonstrație de forță și solidaritate națională românească* – spune distinsul profesor de la Universitatea ieșeană, Gheorghe Platon. *Drumul spre locul de adunare al zecilor de mii de țărani a reliefat puternic conștiința acestei forțe coplesitoare, a răscolit întreaga națiune, a verificat conștiința nevoii de a impune și apăra drepturile și independența națiunii*". Și citează câteva izvoare contemporane: "*Se slobozeau la vale ca puhoiul, toți în veșminte slabe, ca în zi de cea mai mare sărbătoare*"; *la Blaj era "șesul plin de popor și de pe toate dealurile și colinele curgeau cete de popor; văzându-le omul gândea că au înviat din morți și se grăbesc la Blaj ca să-și vadă ziua libertății cu al cărei dor le-a expirat sufletul*".

Mulțimea a venit pe Câmpie chemată de sunetul clopotului cel mare al catedralei, într-o ordine perfectă, cu preoții și tribunii în frunte și cu stindardul arborat printre ei. Era o mare de oameni – așa cum va fi peste câteva decenii la Alba-Iulia – veniți de la șes și munte, din părțile Făgărașului și ale Sibiului, din Apusenii lui Avram Iancu, de pe Târnavele lui Timotei Cipariu, de pe Mureș, de pe Someșuri și Crișuri, din toată Transilvania. Era o mare de oameni îmbrăcați în haine de sărbătoare și gata a răspunde marilor întrebări și marilor probleme ale vremii de atunci, cu hotărâre și demnitate.

Pentru învățatul revoluționar sas, prieten al românilor, Stephan Ludwig Roth, "*Ardealul nu mai este Ardeal, ci România*". Acesta e marele câștig al Adunării de la Blaj din mai 1848. S-a pus temelia unui drum de luptă și s-a dovedit țăria națiunii române. Ei au plecat de la Blaj – spune tot profesorul Platon – "*întăriți în sentimentele și convingerile naționale*".

Cadrul a fost oferit de Blaj – inima românismului în Țara Transilvaniei. Un orașel mic și ieri și azi, în care au trăit însă și s-au format mulți oameni mari. E o școală de ideal național propovăduit neîncetat de dascălii lui. Și tot aici, tribunii de la 1848 – cei mai mulți dascăli sau foști elevi ai școlilor blăjene – spuneau mulțimii: "*Voi sunteți milioane, îndărătul vostru e un trecut de glorie, înaintea voastră strălucește un viitor nemărginit*". "*Uitați-vă pe câmp, românilor* – le spunea Avram Iancu țăranilor – *suntem mulți ca cucuruzul brazilor, suntem mulți și tari*".

Blajul a oferit, în același timp, și prilejul înfrățirii tuturor românilor, și al iubirii tuturor neamurilor. A fost o înfrățire a românilor dincolo de starea lor socială și de confesiunea lor. Au stat la un loc atunci înalții arhieriei Ioan Lemeni, român unit, și Andrei Șaguna, român ortodox. Au stat împreună, spre binele și folosul neamului, ei și toți credincioșii lor. Și tot aici s-au făcut solemne promisiuni de egalitate și frățietate cu toți cei de alt neam și de o altă lege.

Revoluția română din Transilvania își urmează cursul său. Programul de la Blaj este adus la cunoștința dietei și împăratului de la Viena. Are însă soarta tuturor demersurilor românilor. Îl respinge dieta și îl nesocotește "*drăguțul de împărat*". Mai mult, la 17/29 mai, dieta întrunită la Cluj – sfidând hotărârile Adunării de la Blaj – votează "*uniunea*" Principatului Transilvaniei cu Ungaria, iar împăratul o sancționează. Starea de spirit e revoluționară. Nemulțumirile sunt deopotrivă în rândurile țăranimii și ale intelectualității. Și românii se adună din nou la Blaj.

A treia Adunare de la Blaj

Timp de 10 zile, din 15 septembrie 1848, Câmpia Libertății de aici găzduiește din nou peste 20.000 de țărani hotărâți, veniți să-și dobândească, de va fi nevoie, cu forța armelor, drepturile cerute, în același loc, în luna mai. Avram Iancu și Axente Sever sunt în fruntea lor. Vin și Bărnăuțiu, Laurian și Papiu.

Adunarea nu recunoaște "*uniunea*" Transilvaniei cu Ungaria, cere ca dieta să fie formată din deputați români, maghiari și sași, proporțional cu numărul fiecărei națiuni, iar guvernul provizoriu să fie ales pe aceleași baze. În numele națiunii române, adunarea declara recunoașterea ca suveran al Principatului Transilvaniei numai pe împăratul de la Viena. Aceeași adunare a susținut și revendicările țăranimii.

⁷ Ibidem, p. 459-466.

Noua adunare de la Blaj nu cunoaște amploarea celei precedente, are însă o semnificație aparte. Românii încep să acționeze pe cont propriu. Trec la organizarea politică și militară a provinciei. Transilvania este împărțită în 15 prefecturi, fiecare având câte o legiune. Masele populare văd în *Comitetul Național* ales aici un adevărat guvern revoluționar. În Transilvania, se instituie o autoritate și o administrație românească. Bănățenii, care au urmat calea ardelenilor, pășesc pe același drum. Sunt dizolvate gărzile maghiare. Organizarea administrației românești se face pe baza vechii tradiții autohtone. Puterea imperială este nemulțumită de evoluția lucrurilor. Revoluția își continuă mersul său.

Adunarea de la Sibiu din 28 decembrie 1848/9 ianuarie 1849 și Petiția din 13/25 februarie

Nu se renunță încă la petiții. Românii mai au nădejde că le vor fi ascultate cererile. În lunile decembrie 1848 – februarie 1849 se prefigura un nou curent, potrivit căruia se preconizează o mai strânsă colaborare între românii din întreg imperiul habsburgic. La Sibiu, sub președinția lui Șaguna, se încearcă o definitivare a programului revoluționar în această direcție, iar în februarie se înaintează împăratului o petiție în care se vorbește de "*unirea tuturor românilor din Imperiul austriac într-o națiune de sine stătătoare*". În martie și aprilie, spre împărat pornesc și alte memorii. Rezultatul este ca și altădată. Dar potrivit Constituției din 4 martie 1849, autonomia Principatului a fost restabilită, s-a admis și existența națională a românilor, fără ca Transilvania să fie socotită totuși provincie românească.

Sfârșitul și urmările revoluției în plan politic

Transilvania se transformă treptat într-un adevărat teatru de luptă. Până în martie 1849 armata guvernului maghiar a reușit să ocupe cea mai mare parte a Transilvaniei. Doar Alba-Iulia și Munții Apuseni se aflau sub stăpânirea românilor conduși de Avram Iancu, Axente Sever, Ioan Buteanu ș.a. Nemeșii maghiari trec la represalii împotriva țăranilor români răzvrățiți. A fost introdusă starea de asediu, reînființate tribunalele de teroare. Mii de țărani cad victime.

Avram Iancu, conducătorul oastei românilor din Transilvania, a înțeles că promisiunile împăratului sunt vorbe neauzite și, mai ales, neascultate de nimeni, că există pentru îndreptarea lucrurilor o singură cale. Bun organizator, ajutat în același timp și de alți inimoși prefecți, desfășoară o eroică revoluție în munți și resping atacul armatei maghiare, condusă de contele Kemény Farkas. Acceptă apoi tratativele propuse de L. Kossuth. E atacat prin surprindere de trupele maghiare conduse de Hatvany, apoi de Paul Vasvary. Sunt înfrânți amândoi.

Contraofensiva armatei austriece și intrarea trupelor țariste în Transilvania determină guvernul maghiar să accepte propunerile de tratative și colaborare formulate de Nicolae Bălcescu, Ion Ghica și Cezar Bolliac. La 2/14 iulie 1849, la Seghedin, se semnează *Proiectul de pacificare* și *Tratatul* pentru formarea unei legiuni române. Se recunoaște totodată din partea guvernului maghiar dreptul de a folosi limba română în administrația comitatelor cu majoritate românească, de a avea funcționari români aici, se recunoaște desființarea robotelor și a celorlalte obligații feudale. La 16/28 iulie, parlamentul maghiar votează legea naționalităților, prin care se acordau drepturi politice românilor și slovacilor din Ungaria. Iancu s-a angajat să nu atace armata maghiară, iar Kossuth a publicat decretul privind încetarea luptelor între maghiari și români. La 1/13 august 1849, armata maghiară capitula la Șiria. Românii, la rândul lor, siliți de comandantul armatei austriece, depun armele⁸.

Revoluția românilor se sfârșește. Un regim autoritar se instaurează în întreg imperiul. Legiunile armate din Apuseni sunt obligate să depună armele. Avram Iancu, omul în care "*clocotea în el viața și sănătatea*", omul cu înfățișare de tribun amintind de vremea străbunilor noștri, omul cu trăsături de luptător, hotărât și dărz, neînfricat și demn, un om vrednic al timpurilor sale, născut spre a contribui la construcția unei alte lumi, conducătorul oștirii române din Apuseni, rătăcește de acum în munții săi doinind eterna jale a unui vrednic popor. Alți revoluționari, ca Eftimie Murgu, iau drumul închisorilor sau al exilului.

Și totuși, s-a frânt un lanț, cel al asprei iobăgii, pentru mulțimea românilor din Principat. Au fost desființate și instituțiile feudale ale celor trei națiuni până atunci privilegiate. Românii nu mai sunt doar tolerați, ci recunoscuți ca națiune. Toate acestea însemnau foarte mult, însă nu îndeajuns pentru a se asigura națiunii române drumul de prosperitate dorit. De aceea, lupta națională a românilor va continua aici, fără răgaz, încă aproape șapte decenii. Revoluția românilor din Transilvania a fost numai o nouă treaptă în istoria Marii Uniri.

⁸ Cf. Lupta națională din veacul al XVIII-lea până la 1867. Bibliografie.

Confruntările militare s-au încheiat, nu însă și cele politice. Dimpotrivă, ele cunosc de acum – și mai ales după 1867 – noi forme de manifestare. Intensitatea lor e, poate, puțin diferită de la un guvern la altul, dar în ansamblu poartă pecetea unui război dus de acum, fără arme, cu precădere de către partidele politice înființate la sfârșitul deceniului șapte.

Episcopul Ioan Lemeni în judecata oamenilor și a istoriei

Lui Ioan Lemeni nu-i va fi dat să străbată, ca episcop activ, noua etapă din istoria Bisericii lui și a vieții politice din deceniul absolutismului, deși va trăi până în martie 1861. Cu unsprezece ani mai devreme (în martie 1850), a fost obligat de către guvernatorul Transilvaniei, Ludwig Wolhgemuth, să-și prezinte demisia, după care, la 10 aprilie a.a., pleacă la Viena, unde rămâne până la sfârșitul vieții.

Demisia impusă a fost un act de pedeapsă pentru atitudinea sa din timpul revoluției pașoptiste, considerată prokossuthistă⁹. A avut loc și după multe confruntări din timpul episcopatului său, neprovocate întotdeauna de el, și după nesfârșite acuzații pentru lucruri de care a fost mult mai puțin vinovat decât i s-a reproșat în epocă, sau i s-a imputat mai târziu. A fost socotit de unii contemporani ai săi și de o parte a istoriografiei noastre din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, de istoriografia secolului nostru, adeseori, ca vândut străinilor, "ungurit", retrograd în raport cu lumea nouă, chiar om nepotrivit vremurilor de atunci, fără însușiri elitare și intelectuale deosebite, certat cu cei din jurul său. Nedreptățile care i s-au făcut în viață au fost urmate astfel de altele, după moarte, morale desigur, prin caracterizările și învinuirile aduse, prin sentințele date, neiertătoare, dar multe și nedrepte.

Prin formația lui și prin acțiunile sale, Ioan Lemeni se încadrează, totuși, în rândurile elitei noastre clericale și laice, pătrunsă de spiritul și dragostea față de limba și națiunea română, față de valorile spirituale și el a luptat pentru apărarea drepturilor lor. A urmărit însă, în deceniul cinci al veacului său, în anii revoluției pașoptiste – spre deosebire de elita tânără revoluționară – realizarea dezideratelor comune pe căi deosebite, pașnice și petiționare. A rămas tributar vechilor căi și vechilor mijloace de luptă cunoscute de elita politică și clericală europeană, în general, până la revoluția franceză. A crezut, în același timp, că în acțiunile sale trebuie să pomească de la statutul său de înalt ierarh al unei Biserici creștine ce considera că îi impunea, în lupta națională pentru îndreptarea lucrurilor, alegerea căilor considerate legale și pașnice.

Episcopul Lemeni a dorit românilor – și în 1834, și în 1848 – *un viitor potrivit drepturilor lor naturale*, nu însă prin ridicarea mulțimii, ci printr-un dialog al elitei românilor cu factorii politici statali, cărora le-a acordat, ca și Șaguna, deplina sa încredere. Aici este izvorul atitudinii sale din 1848. N-a înțeles formele și căile alese de noul val ce stăpânea gândirea politică europeană în anii revoluției și, mai ales, n-a înțeles că nici o putere imperială n-a dat nimic și niciodată fără a fi constrânsă să o facă de către forțele naționale unite și hotărâte în acțiunile lor revendicative. Este partea lui omenească, ca și a lui Șaguna, dar nu și un motiv de totală repudiare a sa. Nici Șaguna și nici Lemeni nu s-au opus și nu au oprit un proces istoric obiectiv. N-au acceptat formele de luptă preconizate de elita tânără revoluționară și au acordat totală lor încredere puterii politice de la Viena și Budapesta. Aici e marea lor greșală, comună, nu numai a lui Lemeni. Dar trebuie recunoscut că amândoi episcopii au acceptat faptele elitei revoluționare chiar dacă nu le-au împărtășit toate ideile și, mai ales, mijloacele folosite. Au fost deosebit de legați de puterea imperială, Șaguna, până la un punct, era legat mai ales de Viena, în timp ce Lemeni avea mai bune legături cu guvernul maghiar de la Budapesta, dar n-au încetat de a fi români, iar Adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 a fost condusă, în calitate de copreședinti, de Lemeni și Șaguna, semn că ei reprezentau încă simbolul luptei naționale în fața mulțimii și în fața puterii statale, maghiară și harzburgică, în timp ce – pentru o vreme – forța reală aparținea elitei tinere, revoluționare.

Lui Lemeni i s-au adus acuze grave din partea adversarilor lui și chiar a unei părți din istoriografia modernă sau contemporană, invocându-se o pretinsă favorizare a răspândirii limbii maghiare în școlile de la Blaj și în cadrul episcopiei, o conducere autoritară a eparhiei și o atitudine nedreaptă față de Simion Bărnuțiu și colegii săi.

În ce privește prima problemă – a susținerii limbii maghiare – ea este pe deplin infirmată de realitatea vremii; a doua – conducerea autoritară – este discutabilă; a treia – conflictul cu Simion Bărnuțiu și grupul său – trebuie privită în contextul epocii de atunci ca o realitate cu cauze generale și particulare.

⁹ G. Bogdan-Duică, *Notesul de însemnări al lui Simion Bărnuțiu, 1849-1863*. București, Cartea Românească, 1924, p. 217 (Extras din Anuarul de Istorie Națională, 1923-1924). Simion Bărnuțiu surprinde în notele sale de însemnări un dialog dintre episcopul Erdeli al Oradiei și Lemeni aflat la mănăstirea Franciscanilor din Viena, în care se reamintește de atitudinea sa de sprijinire a lui Kossuth. Ibidem.

Amintirea episcopului Lemeni a avut de suferit, fără îndoială, mult din cauza raporturilor sale cu Simion Bămuțiu. A avut de înfruntat, în anii 1842-1846, opoziția lui Simion Bămuțiu și de plătit pentru greșelile, mai ales, ale canonicului său, Baziliu Rațiu, așezat de el (în 1842) ca rector al Institutului teologic de la Blaj; pentru greșelile acestuia și ale teologilor răzvrățiți, îndemnați la nesupunere de grupul de profesori alăturați lui Bămuțiu și potrivnici episcopului.

Nimeni nu poate nega și nimeni nu poate micșora realele calități de mare patriot și mare gânditor ale lui Simion Bămuțiu; a fost providențial prin gândirea sa politică, care l-a așezat, din acest punct de vedere, în fruntea generației pașoptiste. Însuși Lemeni a avut cuvinte de apreciere la adresa lui Simion Bămuțiu, l-a considerat un om înțelept și i-a arătat toată dragostea lui¹⁰. Din cauze lesne de înțeles, Lemeni, ca episcop, nu a putut fi însă de acord cu întreaga sa gândire raționalistă, în temeiul căreia susținea și îndemna și pe alții la îndepărtarea clerului de unele rigori ale vieții monahale și la nerespectarea unor canoane ale Bisericii, în numele liberalismului promovat. Bămuțiu a fost, fără îndoială, omul de mari dimensiuni, arhitectul vremurilor noi. Lemeni și cei care l-au sprijinit nu le-au respins în totalitatea lor. Au apărat însă tradiția din Biserică și au înțeles o dezvoltare progresivă, nu *"în galop... Nu scopul, ci numai mijloacele sunt rele"* – scris, în 31 iulie 1843, arhivarul cancelariei episcopale, Ioan Turcu, comentând acțiunile lui Simion Bămuțiu și ale grupului său¹¹.

Deși totul pare a fi îmbrăcat forma unei lupte dintre doi oameni (sau două grupuri), pomindu-se adeseori de la fapte particulare sau personale, neesențiale, ori generale și semnificative, ea este de fapt, mai profundă și a vizat schimbări radicale, de principii și de structură, de fond. În această luptă, ei s-au așezat în tabere opuse. Învingătoare, în fața istoriei, e cea condusă de Simion Bămuțiu, iar cel înfrânt Ioan Lemeni. Nimeni și niciodată nu poate fi absolvit de greșelile săvârșite. Credem că în cazul lui Lemeni se impune, totuși, o recântărire a lor și, mai ales, contabilizarea, în bilanțul vieții lui, și a faptelor bune, alături de cele socotite a fi fost negative, explicate și analizate toate în contextul vremurilor de atunci. S-a trecut, credem noi, cu prea multă ușurință peste perioadele lui bune (1807-1832-1842) și s-au sancționat cu prea mare asprime atitudinile sale din anii 1842-1846, 1848-1849.

Episcopul Ioan Lemeni provenea dintr-o familie românească de la Dezmir, din comitatul Clujului. S-a născut la 23 aprilie 1780. Tatăl său, nobil, era funcționar al Comitatului și marea lui dorință a fost, multă vreme, ca fiul său Ioan să urmeze o carieră în administrația publică sau în justiție. Spre o asemenea carieră l-a și pregătit. Cursurile primare și secundare le-a urmat la Cluj, Blaj și din nou la Cluj. La Cluj urmează filosofia și dreptul (până în 1800). Pleacă apoi la Viena. A fost sfătuit să rămână la Cancelaria Aulică, dar refuză. Se îndreaptă spre Blaj, cu gândul de-a se înscrie la teologie. Episcopul Bob, la îndemnul tatălui, nu-l primește ca student și îi oferă un post de pe *"domeniul episcopesc"*, apoi îl îndeamnă să meargă la Tabla regească (la Curtea de apel) din Târgu-Mureș.

Ioan Lemeni a insistat să fie primit la teologie. Episcopul Ioan Bob îi satisface, în cele din urmă, dorința. Rămâne ca student la Blaj doi ani, după care, la cererea sa, este trimis la Seminarul teologic de la Oradea, unde termină Teologia în 1805. În același an, reîntors la Blaj, este numit profesor de filosofie la liceu și de istoria Bisericii la seminarul teologic. După doi ani (1805-1807) este trimis ca protopop la Cluj, unde păstorește timp de 13 ani (1807-1820). În 1819, a fost chemat de mitropolitul Moldovei, Veniamin Costache, să ocupe o catedră de teologie la Școala românească de la Socola (Iași). Episcopul Bob n-a fost de acord, iar un an mai târziu (în 1820) îl readuce la Blaj, fiind ales canonic (1819) în locul lui Dimitrie Vaida. Din 1821 devine și secretar al episcopului, funcție pe care o va îndeplini până la moartea lui Bob (octombrie 1830).

Ioan Lemeni și-a terminat, până la vârsta de 25 ani, studiile superioare de filosofie, de drept și teologie cu cele mai bune rezultate, fiind remarcat și apreciat pentru calitățile sale intelectuale și buna lui pregătire. Avea o pregătire umanistă și a fost întâiul ierarh român unit cu studii juridice. Își începe activitatea de preot-profesor la 25 de ani, iar pe aceea de paroh-protopop, de la 27 la 40 de ani. Urcă treptele ierarhiei: canonic de la 39 la 52 ani și episcop de la 52-53 la 70 ani.

Are și o îndelungată activitate ca secretar episcopal (10 ani), în vremea episcopului Ioan Bob. A fost ales episcop, în locul rămas vacant, de sinodul electoral din 3/15 mai 1832, cu un număr covârșitor de voturi (179 din 212), ceea ce dovedea popularitatea de care se bucura în rândurile consistoriului și ale

¹⁰ Coriolan Suciu, Din Procesul dintre profesorii de la Blaj și episcopul Lemeni (1843-1846). Reproducere din "Cultura Creștină", Blaj, 1998, p. 38.

¹¹ Ibidem, p. 30-31.

clerului. Ioan Lemeni era cunoscut la Blaj prin activitatea desfășurată ca student, profesor, canonic și secretar episcopal vreme de 16 ani. Ca secretar, mai ales, a purtat toate agendele episcopiei și s-a implicat în toate problemele acesteia, în condițiile în care Ioan Bob, octogenar, era copleșit de anii săi mulți și nu lipsiți de greutate. Toate i-au asigurat drumul spre scaunul episcopal, cu toată împotrivirea celor 16 membri ai guvernului, chemați a-și da avizul asupra candidaților. *"Toți recunoșteau calitățile lui Lemeni – se spune în biografia episcopului, publicată în revista "Observatorul" – majoritatea însă era cu totul contra lui, căci ziceau ei: "deși Lemeni are toate calitățile, dară în cei 10 ani precât a fost secretar /episcopal/ a cauzat guvernului mulțime de neplăceri prin deseale recurse la Cabinetul din Viena". Ei au acceptat totuși candidatura lui Lemeni, de teamă ca "bătrânul împărat să /nu/ respingă /altfel/ votul colectiv al guvernului și prin aceasta să-l blameze, au mers însă pe sub mână, bunăoară cum se face și în zilele noastre, /cu/ denunțuri voluminoase, între care cele mai grele calomnii..."*¹².

Este o perioadă din viața și activitatea lui Lemeni ce credem că nu trebuie neglijată, după cum se cuvine cercetată și aceea de preot și protopop la Cluj. Episcopul Ioan Bob îl trimite pe Ioan Lemeni la Cluj, nu fără un temei, pentru a sluji la întâia biserică a românilor uniți, construită de el în interiorul cetății, și îl aduce la Blaj apoi, iarăși nu întâmplător, într-o vreme în care episcopul Ioan Bob era învinuit că *"își pregătea clerul pentru timpuri revoluționare"*¹³. Toate vor dovedi, de fapt vor confirma, că Ioan Lemeni nu a fost de partea puterii în toate împrejurările și niciodată necondiționat. Se poate spune, mai degrabă, că întotdeauna a apărut interesele clerului și ale națiunii române făcând apel la căi și mijloace *"legaliste"*, practicate curent până la 1848, dar contestate în vremea revoluției. Chemarea lui la Iași, ca profesor, credem că semnifică și ea recunoașterea unor însușiri moral-spirituale și nu negarea unor calități intelectuale, așa cum susținea George Bogdan-Duică.

Ioan Lemeni se folosește de prima sa audiență la împărat în calitate de episcop pentru a-i vorbi acestuia și a-i prezenta *"toate cererile"* clerului și ale națiunii sale. S-a bucurat de promisiunile împăratului Francisc, făcute lui cu acel prilej, dar a fost și profund dezamăgit când i s-a spus că memoriul său are să fie transpus spre dezbateră dietei Transilvaniei, a cărei deschidere era așteptată. *"Lemeni era un mare amic al constituționalismului nu însă al celui care se practica pe atunci în Transilvania, din acea cauză dânsul nu a simțit nici o bucurie când auzi de la împărat că memoriul său are să ajungă la dietă"*¹⁴.

Numirea lui ca episcop s-a făcut la 23 august 1832, la 16 aprilie 1833 a primit confirmarea din partea Sfântului Scaun, la 6 iunie același an a fost hirotonit în catedrala din Oradea de către episcopul Samuil Vulcan, iar la 14 iulie a fost instalat ca episcop la Blaj. În sinodul întrunit cu prilejul instalării sale, Ioan Lemeni a promis preoților tineri un ajutor în bani de 30-50 fl.¹⁵ și tot atunci și acolo s-a hotărât ca în fiecare parohie să ia ființă o *școală poporală cu învățător*¹⁶. Papa Gregorian XVI (1831-1846).

Erau măsuri ce izvorau din cunoașterea sărăciei ce domnea în rândurile tinerilor teologi și din înțelegerea rosturilor școlii în viața satelor. Toate acestea nu se puteau naște în mintea și inima unui om îndepărtat de neamul românesc, de interesele acestuia și nici nu pot fi dovada inculturii sale. Dimpotrivă, cine luptă pentru zidirea unei singure școli este cel puțin tot atât de vrednic cât cel ce-și așterne gândurile în pagini de carte – de nu cumva chiar mai mult – pentru că din fiecare bancă se ridică un om ce poate fi mai vrednic pentru el și pentru neamul lui, care poate fi o carte deschisă, vie, nu doar una vrednică de cinstire, dar adeseori plină de praf, uitată într-un raft.

Ioan Lemeni a înțeles, de la începutul episcopatului său, că trebuie să facă ceea ce înaintașului său vârsta nu-i mai îngăduise de foarte multă vreme: să întreprindă vizite canonice; să întărească, în plan local, autoritatea Bisericii sale în raport cu seniorii feudali, cu puterea locală în general, cu celelalte confesiuni.

Prozelitismul religios, calvin în primul rând, a cunoscut noi dimensiuni, mai ales în unele comitate (cel al Hunedoarei, de pildă). Străbate Țara Hațegului, întreg Zarandul, comitatul Albei. Ca martor al acestor drumeții apostolice, preotul Constantin Papfalvi, paroh al Hunedoarei între anii 1833-1841, nu știa *"ce să admire mai mult: puterile fizice, supuse la fatigie (oboseală), la mâncări cum se putea, la lipsa totală de repaus comod, sau talentul său de orator, căci pe lângă funcțiunile arhierești împreunate cu*

¹² Observatorul, 1880, 3, nr. 21, p. 81.

¹³ Ibidem, nr. 19 din 1880, p. 74.

¹⁴ Ibidem, nr. 21 din 1880, p. 81.

¹⁵ Ibidem, p. 82.

¹⁶ S.A. Prunduș, C. Plaianu, Catolicism și ortodoxie românească..., p. 82.

*vizițiile canonice, ținea mai în fiecare zi câte trei, încă și câte patru dicțiuni (predici) mai ales în Țara Hațegului unde oamenii, setoși de învățătură, alergau din sat în sat pe urma lui*¹⁷.

Ioan Lemeni își începuse activitatea de episcop continuând o bună tradiție: apostolatul nemijlocit, cunoașterea directă a stărilor din parohii, și s-a dovedit a fi un ierarh apropiat credincioșilor săi. Alegerea sa ca episcop n-a fost impusă de nimeni, ci s-a datorat virtuților dovedite până atunci. Însuși Simion Bărnuțiu, recunoscându-i calitățile, exclama în preajma alegerilor: *"De nu vor alege pe Lemeni de episcop, atunci nu voi mai crede nici în Dumnezeu"*¹⁸.

Ioan Lemeni a fost preocupat chiar din primii ani ai episcopatului de problema modernizării catedralei de la Blaj și a castelului mitropolitan. În 1837, a mărit nava, a adăugat cele două turnuri ce și astăzi veghează la liniștea creștină a orașului, două sacristii și două coruri și a restaurat castelul. Era un semn de cinstire la împlinirea unui veac de la mutarea episcopiei la Blaj¹⁹. Edificiile economice, casa parohială a orașului, lăcașurile unor școli de la Blaj s-au bucurat de asemenea de grija episcopului Lemeni. Nu este numai inițiatorul acestor lucrări, ci și cel care a acoperit din propriile sale venituri o bună parte din cheltuielile provocate de acțiunile sale edilitare, ceea ce dovedește că Lemeni a fost un om cu inițiative și generos.

Episcopul Ioan Lemeni a avut în planul său și construcția a încă două lăcașuri de cultură, o școală de meserii pentru 40-50 de elevi și un nou seminar pentru teologi. Le-a plănuțit în minte, le-a destăinuit celor din jurul său, le-a estimat valoarea, le-a găsit și locurile potrivite. Desigur, avea nevoie pentru construcția lor de foarte mulți bani, dar mai avea nevoie și de mai multă înțelegere din partea contemporanilor săi. Unii l-au sprijinit, mulți însă l-au hărțuit. Au rămas pentru posteritate gândurile concretizate în planuri neîmplinite. Și totuși a făcut și în această direcție ceva semnificativ. A completat cursurile teologice de la 3 la 4 ani²⁰, un lucru pe care un om lipsit de afinitate pentru cultură nu l-ar fi putut preocupa, după cum, din același motiv, nu s-ar fi gândit nici la o școală profesională pentru copiii țăranilor români avută de asemenea în vedere.

Preocupările pentru reorganizarea tipografiei de la Blaj se cer și ele contabilizate la activul episcopului Lemeni. Datorită inițiativei sale și activității lui Timotei Cipariu, tipografia de la Blaj, prin cărțile religioase și cele școlare, prin publicațiile și presa ce vor începe să apară aici, se constituie în cea de a treia putere în societatea românească, alături de Biserică și Școală. *"Episcopul Ioan Lemeni – scrie George Barițiu – a decis a o scoate din starea ei dezolantă, dispuse ca să fie mutată, câtă brumă era, din chilia întunecoasă în o sală mare și luminoasă, denumi pe Timotei Cipariu director al ei și îi puse la mână fond ca să o restaureze și să înceapă cu tipărirea cărților bisericești și școlare, câte lipseau"*²¹.

Episcopul Lemeni a găsit modalitățile potrivite ce vor da Blajului cultural din epoca modernă noi dimensiuni și, prin el, spiritualității românești din Transilvania.

Reluând tradiția școlii tipografice din vremea episcopului Petru Pavel Aron, tipografia de la Blaj cunoaște, sub directoratul lui Timotei Cipariu, dimensiunile unei tipografii moderne. Este desigur marele lui merit, al său și al tuturor colaboratorilor, dar credem că și al celui care a inițiat și a facilitat renașterea și dezvoltarea tipografiei de la Blaj la jumătatea veacului al XIX-lea.

În aceeași parte a activelor, în alt plan însă, se cere amintită o acțiune politică de la mijlocul deceniului trei, peste care s-a trecut cu o mare ușurință. În chiar cel de al doilea an de la instalarea sa ca episcop, în cadrul dietei convocate de împărat la sfârșitul lunii mai 1834, Ioan Lemeni și episcopul ortodox de la Sibiu, Vasile Moga, au reactualizat Supplexul românilor de la 1791, rămas vreme de patru decenii fără nici un răspuns și fără nici o consecință prin vreo ușurare adusă națiunii române. Au alcătuit împreună o nouă petiție pe care au adresat-o împăratului, în care, pornind de la Supplex, pretind împlinirea revendicărilor cerute prin el, cu motivația întâlnită mai întâi la Inochentie Micu. Ei au cerut ca *"națiunea română, care întrece în număr pe celelalte națiuni ale Transilvaniei și poartă în măsură mai mare toate greutățile războiului și ale păcii, fără a avea totuși vreun drept cetățenesc, să se recunoască de națiune de sine stătătoare și întru toate egală celorlalte trei națiuni recepte"*²².

¹⁷ Observatorul, nr. 22 din 1880, p. 85.

¹⁸ Ibidem, nr. 20 din 1880, p. 78.

¹⁹ S.A. Prunduș, C. Plaianu, Catolicism și ortodoxie românească, p. 82.

²⁰ Ibidem, p. 83.

²¹ G. Barițiu, Părți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă, p. 612.

²² C. Suci, Lupta Blajului pentru chestiunea națională pe teren politic, pe timpul episcopului Lemeni. Petiția din 1834 către împăratul Francisc I, Cultura Creștină, 1925, 14, nr. 3, p. 69.

Lemeni și Moga combat, în petiția lor, starea de "tolerat", în termenii întâlniți și în Supplexul din 1791, dar aduc și un element nou. Invocă starea de libertate a românilor din Principat în secolele XII-XIII și, în temeiul ei, voiau în 1834 recunoașterea națiunii române și egalitatea dintre toate națiunile ce locuiesc în Transilvania. Argumentelor de ordin istoric le-a alăturat pe cele ale *dreptului natural*. Însemnau toate preocupări din partea celor doi episcopi pentru schimbări social-politice în viața națiunii române, prin cereri adresate împăratului. N-au fost soluționate, dar vina nu mai era a lor. Istoria le-a consemnat și istoricii n-au dreptul să nu țină seama de ele²³.

Două evenimente petrecute în anul 1842, cu implicații și consecințe majore, aduc în prim plan și pun în discuție atitudinea lui Ioan Lemeni.

În 1842, episcopul Vasile Moga reia o problemă ridicată de el în dieta din anii 1837-1838 și anume cererea de emancipare a clerului și a credincioșilor Bisericii ortodoxe din "*fundus regius*". Ioan Lemeni s-a alăturat cererii reformulate de către confratele său de la Sibiu. Acțiunea a fost aspru criticată de către contemporani. Au criticat-o în primul rând sașii, dar și românii, socotind, pe bună dreptate, că lupta nu se putea duce doar numai împotriva unor privilegiați și nici nu se puteau cere drepturi doar pentru o parte a națiunii române. Era în logica firească a lucrurilor. Greșeala a fost săvârșită totuși și sancționată fără menajamente. Românii ortodocși n-au câștigat nimic, iar în ceea ce îl privește pe Lemeni, adeziunea sa la acțiunea episcopului Moga a fost considerată ca un gest neloial față de sași, o apropiere față de maghiari, o tactică nepotrivită din perspectiva luptei naționale românești în general.

Nu este o idee la care subscrie cu ușurință și fără îndoieli. Are întemeiate temeri și le mărturisește: "... *Mult mi-am bătut capul – scria episcopului Vasile Moga – cum să despărțim 200.000 din cele 1.000.000 care se află mai sub greu jug...*". Se hotărâse greu și numai după ce se sfătuiseră cu avocatul Alexandru Bohățel, deputatul Hunedoarei. "*Am socotit – mărturisește în aceeași scrisoare episcopul Lemeni – a se întocmi, pe scurt, și încât s-a putut mai fără vătămare, în modul precum vei vedea din aici sub A închisa Supplică*". Din încheierea scrisorii, rezultă aceleași îndoieli: "*Pentru întârziere să am iertare că adevărat anevoie m-am hotărât, îngrijorat fiind, ca nu cumva voind a folosi, mai mult să stricăm*"²⁴.

Atât episcopul Lemeni cât și episcopul Moga, în acel demers, dovedesc o apropiere de spiritul nou al veacului în care trăiau. Îl înțeleg și, în numele lui, al libertății și al egalității, ca principii de viață universale, ei cer drepturi pentru români, cer ca toți cei fără drepturi constituționale să intre sub pavăza Constituției, să fie părtași egali la bine și la greu. "*Glasul deșteptător și sfânt al lui Dumnezeu, al națiunii și al omenirii: ca omul să nu domnească peste om slobod și să nu apese pe semenul său, înăscut cu drept deopotrivă, nici să-l dezbrace din drepturile lui*". Sunt adevăruri spuse în cea mai bună tradiție clainiană, dar și în consens cu gândirea noului veac. "*Acum când în toată lumea luminată sună sfântul glas al libertății și al desrobirei, spre a slobozi pe cei neslobozi, spre a primi înăuntrul pavezilor constituționale pe cei de afară*"²⁵, sunt cuvinte gândite și scrise de cei doi episcopi români într-o vreme în care se încerca, prin toate mijloacele, îngenuncherea limbii române și, prin aceasta, a însăși națiunii noastre din imperiu.

Apărarea limbii române este a doua mare problemă a aceluiași an 1842, în care s-a implicat episcopul Ioan Lemeni și nu numai el²⁶. Blajul s-a ridicat cu întreaga sa elită. Și nu numai Blajul. Aici se redactează însă acel impresionant protest cunoscut sub numele de Pronunciamentul din 1842. Lemeni nu era la Blaj atunci, ci la Cluj. E opera profesorilor de la Blaj (a lui Bămuțiu, în primul rând), și a Consistoriului Bisericii, semnată de vicarul general, canonicul Simion Crainic, de fapt redactată în numele Consistoriului. Un act care angaja Biserica ca instituție. Nu analizăm conținutul protestului, dar trebuie să spunem că este cea mai hotărâtă replică ce s-a dat intențiilor de maghiarizare prin introducerea limbii maghiare în toate școlile românești. Lemeni, înaintând personal protestul Curții de la Viena, la 8 martie 1842, se asociază implicit ideilor cuprinse în el și își asumă răspunderea celor afirmate și cerute acolo în calitate sa de șef al Bisericii Unite și al școlilor acesteia.

Episcopul Ioan Lemeni nu putea fi și nici nu a fost împotriva protestului. Cu știrea și sub oblăduirea lui, Simion Bămuțiu a început predarea filosofiei în limba română la Blaj și era deplin conștient și de rosturile limbii române, și de consecințele introducerii celei maghiare. Într-o scrisoare adresată

²³ Vezi și Observatorul, 1880, 3, nr. 41, p. 161-162, nr. 42, p. 165-166.

²⁴ C. Suci, Crâmpeie din procesul..., p. 10.

²⁵ Ibidem, p. 11.

²⁶ C. Suci, Protestul din 1842 al Blajului împotriva limbii maghiare, Cultura Creștină, 1925, nr. 4, p. 114-132.

vicarului său de la Șimleul Silvaniei și urmaș în scaunul episcopiei, Al. Șterca Șuluțiu, căruia mereu i s-a confesat, rezumând conținutul protestului, Lemeni spunea: *"...Multe sunt care nu le putem pune pe hârtie ci le citești în inima noastră. Rugarea către Înalțul Tron a fost pe scurt: că noi voim ca limba ungurească să fie diplomatică, dacă Monarhului i se va vedea /părea/ folositor, însă ca în lucrurile noastre cele dintre noi să o primim a ne îndatori socotim a fi împotriva drepturilor firii, și fiindcă a fost /o/ vreme când numai slujba Bisericească a fost pe limbă străină, și din acel izvor se trage toată întunecarea, ne-am rugat ca să nu ne lase a ne băga în întunec togma (tocmai) atunci când toți doresc lumină, și să nu ne lipsească de dreptul firesc togma /tocmai/ când dorim ca să ni se dea îndărăpt drepturile, de care nepărtinirea /nedreptatea/ vremurilor ne-au dezbrăcat"*²⁷.

Rezultă cu claritate că nu este vorba de o simplă adeziune la protestul Consistoriului, ci de o identificare cu el. *"Noi voim"* – spune Lemeni – *"Ne-am rugat ca să nu ne lase"*... Conștient de răul adus de o limbă străină, folosită multă vreme la slujbele religioase, este hotărât împotriva introducerii celei maghiare în școli și Biserică, considerând că națiunea română așteaptă să i se dea înapoi *"drepturile de care a fost dezbrăcată"*.

Lemeni a avut conștiința nedreptăților din trecut, le-a cunoscut și cauzele, și efectele. *"Adevărat că și eu zic, că numai limba ne-a rămas, și dacă și de aceasta ne-ar putea lipsi, rămânem morți"*, îi scria episcopului Moga la 10 februarie. Și tot lui îi scria, două luni mai târziu, la 20 aprilie 1842: *"Eu gata sunt pentru neamul meu a și muri, dar atunci când prin moartea mea aş putea folosi"*²⁸. În aceeași vreme Simion Bărnuțiu își face cunoscute, în mod public, gândurile ce vizau schimbări, deocamdată în cadrul Bisericii, și au loc polemici ce au condus la ceea ce a fost și este cunoscut sub sintagma *"procesul lemenian"*. El a avut câteva antecedente și a implicat nu numai pe Lemeni și pe Bărnuțiu.

Cauze și premise în "procesul lemenian". Acțiuni. Fapte. Consecințe

Cronologic, sunt încadrate toate în deceniul patru al veacului al XIX-lea, iar cauzele *"procesului lemenian"* sunt complexe, după cum tot complexe erau și premisele acestuia, și consecințele.

Desigur, se poate vorbi în principal de un conflict între reprezentanții a două concepții de viață monahală, una tradițională, apărată de episcopul Ioan Lemeni și susținătorii săi (canonicul Constantin Papfalvi, Basiliu Rațiu, Constantin Alutan, Ștefan Boeriu și Timotei Cipariu), iar a doua, dezvoltată în jurul lui Simion Bărnuțiu, căruia i s-a atașat un grup de tineri colegi, adepți ai liberalismului nu numai în societatea civilă, ci și în cadrul Bisericii și, implicit, în rândurile clerului (Ioan Rusu, Demetriu Boer, Nicolae Manu, Al. Papiu Ilarian, prof. Grigore Moldvai), în ajutorul cărora au venit canonicii Simion Crainic, prepozit, vicar general și director al liceului de băieți, Ioan Barna și Arsenie Popovici, ca adversari ai lui B. Rațiu.

Schimbările vizate, cu consecințe generale ce purtau pecetea noului, izvorau sau porneau, în destul de multe cazuri, și de la unele interese personale ori întâmplări în care nu au fost implicați, în mod direct, protagoniștii celor două curente. Au suportat consecințele și unii și alții, fără să fie întotdeauna și cei vinovați.

În ce îl privește pe Lemeni, el a dovedit, cum mai spuneam, receptivitate la ideile veacului revoluționar în plan politic, a respins doar folosirea metodelor violente și a dorit desfășurarea înnoirilor într-un ritm mai lent, cu respectarea fondului tradițional în viața Bisericii. Cu studii de teologie, juridice și filosofice amândoi, s-au pregătit în spații geografice și de cultură, în bună parte, deosebite. Ioan Lemeni a fost legat de Cluj, Blaj și Oradea, iar Simion Bărnuțiu de Blaj, Sibiu, Viena și Pavia, locuri și școli ce le vor influența pregătirea, gândirea și, în cele din urmă, destinul. Unele trăsături moștenite, chiar cele temperamentale, n-au fost nici ele aceleași, totuși a existat și un timp al drumului comun și al înțelegerilor dintre ei, cuprins în spațiul deceniului trei al veacului trecut, pentru ca cel următor, deceniul patru, să fie al confruntărilor. Simion Bărnuțiu (1808-1864) – în calitatea sa de arhivar consistorial și profesor de sintaxă la gimnaziul din Blaj (1829-1831), profesor de filosofie, ținând cursuri în limba germană (1830-1834), notar consistorial (1834-1839) și profesor (1840-1845) – vine în contact cu Ioan Lemeni, mai întâi în calitatea acestuia de secretar episcopal și profesor de Istoria Bisericii la Seminarul teologic și apoi, din 1833, ca episcop.

²⁷ Idem, Crâmpoie din procesul... p. 12.

²⁸ Ibidem, p. 8.

Momentul ce pare a fi declanșat conflictul este legat de toamna anului 1840. Poate din rivalitate profesională (dar, evident, și din alte motive), între călugării-profesori ai mănăstirii de la Blaj și preoții-profesori celibatari au intervenit unele neînțelegeri. Cei dintâi erau învinuiți că, sub influența iezuită, *"au introdus absolutismul Bisericii latine"*²⁹, iar Bărmuțiu și grupul său (adică preoții-profesori celibi) *"au început să lase pe al doilea plan practicile religioase"*³⁰.

Episcopul Lemeni, informat că unii profesori ai liceului nu slujesc ca preoți la altar și că, în duminici și sărbători, nu însoțesc pe elevi la utrenie și vecernie, sesizat de asemenea că profesorii celibatari, care locuiau în mănăstirea călugărilor bazilitani, deranjau prin programul lor viața călugărilor, trimite directorului liceului, canonicul Simeon Crainic, la 10 septembrie 1840, *"Rezoluția nr. 1007"*, prin care atrage atenția că *"nu poate aproba absentarea /profesorilor/ în unele zile festive și de sărbătoare de la utrenie și vecernie"*. Cerea, în același timp *"ca la ora 9 seara, când porțile /mănăstirii/ urmau să se închidă, profesorii să fie reînțorși acasă, iar cine vrea să rămână până târziu în noapte, să grijească să nu conturbe pe alții care se culcă mai devreme, dar se scoală mai de dimineață"*³¹.

Cerințele episcopului Lemeni le credem firești din orice punct de vedere le-am analiza. Participarea la slujbele religioase era și este o datorie a fiecărui creștin, de la care nu puteau fi absolviți tocmai preoții-profesori, care se constituiau ca exemple pentru tineret. Nici cerința de a respecta reguli omenești de conduită pentru cei ce conviețuiau în comun cu profesorii călugări nu poate fi socotită ca exagerată sau ca rămăneri în veacurile îndepărtate ale evului mediu.

Din păcate, exigențele episcopului Lemeni au fost interpretate altfel din partea celor cărora le erau adresate. Așa se explică de ce, în noiembrie 1842, el intervine cu un nou ordin (nr. 1243), revenind asupra aceluiași probleme. Ordinul a fost adresat directorului liceului și egumenului mănăstirii, reiterând exigențele:

1) reamintește profesorilor ca *"să-și țină de datorință să participe la utrenie și vecernie, mai ales în zilele de duminici; să slujească pe rând în zilele de sărbătoare toți profesorii, fără excepție..."*;

2) *"profesorii de filosofie vor însoți pe elevii care vor merge la biserică și vor asista la slujbă"*;

3) *"Atrage, totodată, atențiunea profesorilor cari locuiesc în mănăstire, că aceea e casa călugărilor și că preoții seculari cari locuiesc acolo trebuie să se nizuiască să nu fie incomozi călugărilor și să țină curățenie"*;

4) egumenului mănăstirii i se cerea ca *"cine nu va voi să se conformeze regulamentului intern al mănăstirii și la ora 9 seara să fie în camera sa, să-și caute locuință în altă parte, de unde să poată ieși liber; dar până când cineva stă în comunitate (mănăstire), trebuie să nizuiască să nu fie incomod altuia"*³².

La acest nou ordin al episcopului Lemeni, Bărmuțiu răspunde împreună cu grupul său, în termeni din care răzbat ideile lor liberale, dar și nesupunerea. Sunt cunoscute, în parte numai, din relatările contemporane ale arhivarului cancelariei episcopoești, Ioan Turcu. *"Ce au făcut filozofii noștri? se întreabă Ioan Turcu într-o scrisoare adresată protopopului de Făgăraș, Ștefan Moldvai – Au trimis Episcopului la Cluj unde se afla la lucrările dietei/ un răspuns pe o coală și jumătate că ei nu slujesc liturgie, fiindcă sunt dascăli, nu preoți; – afară de aceea slujba noastră religioasă este produsul veacurilor de întunec, și că aceea este o pietate oarbă mănăstirească, la care nu poate fi obligată o minte luminată..."*³³.

Simion Bărmuțiu și toți cei ce îl susțineau au avut, parțial, dreptate în formularea unor critici, dar au sugerat unele schimbări ori s-au manifestat în forme neacceptate de Biserică, oricine ar fi fost în fruntea ei. Nu credem că, prin cele susținute, Bărmuțiu a promovat totuși *"un raționalism idealist cu tendințe antiteologice"*³⁴, ci mai degrabă un raționalism care să îngăduie clerului o viață adecvată noilor idei și principii ale veacului, iar slujbele religioase, păstrând elementele de bază tradiționale ale ritului, să se desfășoare prin rugăciuni și cântece exprimate potrivit cerințelor lumii moderne. S-a gândit și la schimbări de structură la nivel instituțional, altoite tot pe un fond tradițional, cel puțin atunci când a cerut reînvierea Sinodului Mare. A dorit, în același timp, ca spiritul lumii noi, moderne, să pătrundă pretutindeni, în Biserică, în școală, în familie, în societate. Ideile sale și-au făcut loc pornind de la critica adusă unor

²⁹ Ibidem, p. 21.

³⁰ Ibidem, p. 27.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, p. 29.

³³ Ibidem, p. 34.

³⁴ Enciclopedia istoriografiei românești. București, 1978, p. 52.

realități sau oameni cu care el, ori cei din jurul său s-au confruntat. În final, adunate toate la un loc, ele se constituie într-un program, chiar doctrină. Expunerea lor s-a făcut însă în etape ca un răspuns la problemele religioase, culturale, politice și sociale de la mijlocul veacului al XIX-lea. Este o luptă dintre nou și vechi în întreg deceniul cinci, la nivelul forțelor politice (între elita națională și instituțiile de stat) și sunt *confruntări – neînțelegeri în sânul elitei naționale (clericală sau laică) în problema căilor de afirmare și de pătrundere a ideilor reformatoare*. Ele pomesc, în 1842, tot de la situații locale și individuale, de aceea vor și genera confruntări și polemici, ca și în anul 1840.

"Despre starea școalelor" din Blaj

La 20 septembrie 1842, Simion Bănuțiu a trimis ziarului "Vasámapi ujság" din Cluj, semnat cu inițialele G.H.I., un articol cu titlul *"Despre starea școalelor din Blaj"*, ce va și apărea în numărul 448 din 4 decembrie 1842. Toate rândurile sale conțin o critică foarte aspră, dură chiar, la adresa profesorilor-călugări de la Blaj, contemporani lui, care făceau parte din ordinul "Sfântul Vasile cel Mare", în mănăstirea cărora locuia și Simion Bănuțiu. Critica lui este extinsă, de fapt, de la călugării-profesori, în general, la călugării din ordinul amintit în totalitatea lor, la toate ordinele călugărești din toate timpurile, pentru a face caracterizări și a formula concluzii dureroase ce vor determina nemulțumiri, frământări și împărțirea profesorilor, chiar a elitei clericale de la Blaj, în două tabere ostile.

Articolul a fost provocat de zvonul auzit de Simion Bănuțiu că, începând din toamna anului 1842, va spori numărul profesorilor-călugări la toate școlile din Blaj, cu excepția școlii normale. La gimnaziu (unde era și el profesor), consideră că *"schimbarea"* a și avut loc, *"pentru că în toate cele cinci clase au fost puși – scria Simion Bănuțiu – profesori Vasiliți"*³⁵ și se temea că *"în viitor vor fi puși poate și la Catedra de filosofie /onorată de el/ și, mai știi, poate și la Catedra de religie"*³⁶.

Consideră că acest lucru va conduce inevitabil la un dezastru, căci nu se poate aștepta *"să iasă preoți și învățători isteți, formați în spiritul sublim al științei curate creștinești, de sub conducerea unor oameni conduși de spiritul călugărismului, care urăște știința, dezvoltarea și progresul"*³⁷.

A cerut o mai mare stabilitate pentru profesorii-preoți celibi și a condamnat stabilitatea profesorilor călugări, pe care a socotit-o un rău fără măsură, uitând, voit desigur, meritele marilor dascăli de la Blaj, de până la el, călugări în bună parte. A invocat o pretinsă ignoranță a acestora și a deplâns *"povara călugăriei"*, pe care a considerat-o *"insuportabilă și contrară oricărei gândiri sănătoase"*³⁸. Formulând aceste prime concluzii, s-a crezut îndreptățit să se adreseze *"marelui public"* pentru a arăta *"situația noastră tristă"* și a cerut *"inteligenței"* *"să infiltreze în neamul nostru o opinie nouă, care să lupte pentru ideea slăvită a dezvoltării, a iubirii de adevăr și de dreptate, a luminii și a moralității curate; pentru că apărarea despotică, care domnește acum în neamul nostru, părtinește întunecime și răutatea"*³⁹.

De la o critică generală și cu o mărturisire a crezului său de viață, propus contemporanilor săi, revine din nou la călugării-profesori din vremea lui și de altădată, condamnându-i în cei mai vehemenți termeni. Exaltat și, credem, puțin pătimăș, adresându-se celor *"mai deștepți ai neamului"* său, îi întreabă: *"Vreți din tot sufletul să eliberați de sub blestemul întunecului străvechi pe concetățenii noștri înjosiți?"*, pentru ca, în cazul unui răspuns pozitiv, de care nu se îndoia, să le ceară: *"Atunci, pentru Dumnezeu, nu mai lăsați conducerea intelectuală a neamului în mâna călugărilor! Pentru că, adevăr zic vouă, prin aceștia niciodată nu veți putea ajunge scopul urmărit"*⁴⁰.

Credea că, din vina acestora și a preoților pregătiți superficial prin cursuri reduse (pe care îi numește "popanduși"), *"Neamul nostru este în primejdie"* și că, în locul călugărilor, *"brațe mai tari trebuie pentru stăpînirea prejudiciilor"*, iar în locul preoților slab pregătiți, apostoli luminați⁴¹.

Simion Bănuțiu declară un adevărat război călugărilor-profesori din vremea sa, iar din aversiunea față de ei s-a născut un sentiment de respingere totală a ordinelor călugărești în general, aducându-le tuturor grave învinuiri, poate motivate în unele cazuri, luate individual, greșite însă prin extinderea și generalizarea lor.

³⁵ Viața și ideile lui Simion Bănuțiu, București, Cultura Națională, 1924, p. 191 (Academia Română. Studiu și Cercetări VIII). Profesorii din ordinul "Sfântul Vasile" G. Bogdan Duică, p. 191.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, p. 192.

³⁹ Ibidem, p. 193.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, p. 195.

Călugării-profesori, călugării în general, au fost întâiul său obiectiv. Erau cei mai de aproape. Trăia și-și desfășura activitatea în mijlocul lor. De la ei, a trecut la o altă problemă, instituțională, de fond – *Sinodul cel mare* – și a atins prin el, implicit, și pe episcopul Lemeni. Nu era, desigur, pentru prima oară. Orice critică adusă spiritualității catolice de la Blaj – din Biserică, mănăstire și școală – îl viza deopotrivă și pe episcopul diecezei, șeful tuturor.

La problema Sinodului Mare și, implicit, la episcopul Lemeni, Bămuțiu a ajuns în contextul replicii sale la intențiile puterii politice ungare de a introduce în școlile confesionale de toate gradele limba maghiară. Consistoriul de la Blaj și-a spus punctul său de vedere. Simion Bămuțiu considera – și avea dreptate – că în sensul respingerii trebuia să se pronunțe întreaga noastră elită, din întreg spațiul diecezei, prin intermediul Sinodului Mare, care să întărească, în numele tuturor credincioșilor, hotărârea consistoriului. Episcopul Lemeni nu a fost împotriva convocării Sinodului. A invocat însă greutățile întâmpinate, în general, din partea Curții imperiale în aprobarea ținerii sinoadelor bisericești. Așa ajunge Bămuțiu să pună problema convocării ca regulă, în fiecare an, a Sinodului Mare. Face, cu acest prilej, istoricul lor, al rosturilor avute în trecut, critică prezentul din vremea sa și îi definește locul ce se cuvenea să-l aibă în viața Bisericii, de atunci și în viitor. O face prin intermediul presei.

"Sinodul cel Mare al Episcopiei Făgărașului"

Sub acest titlu, Simion Bămuțiu a trimis un articol lui George Barițiu la 22 decembrie 1842, spre a fi publicat în *Foaia pentru minte, inimă și literatură* de la Brașov, unde va și apare, numai în parte (cenzurat), la începutul anului următor 1843. A fost însoțit de o scrisoare adresată lui George Barițiu, redactorul revistei, ce cuprindea motivația articolului: *necesitatea convocării, atunci și în fiecare an, a Soborului Mare*.

Articolul are o importanță și o semnificație deosebită, pentru că, prin el, Simion Bămuțiu își face cunoscute, din nou, în mod public, ideile sale reformatoare, gândirea sa, gândirea veacului său de fapt, din anii premergători revoluției pașoptiste, dar foarte apropiată de ea.

A pornit, și în acest caz, tot de la o critică a unor stări din vremea lui: nețineria anuală a Marelui Sobor. Punând problema convocării Soborului Mare, Bămuțiu l-a implicat în mod direct pe episcopul Lemeni. El a cerut, în 1842, întrunirea sinodului, repetăm, pentru a da un caracter mai larg Protestului consistoriului de la Blaj (15 februarie 1842) în legătură cu intențiile guvernului maghiar de a introduce limba maghiară în toate școlile confesionale românești ca limbă de predare a tuturor obiectelor de învățământ. Elita blăjeană s-a ridicat atunci ca un vulcan și Simion Bămuțiu a fost, desigur, în fruntea acțiunii. Lemeni nu era, repetăm, la Blaj. Participa la lucrările dietei de la Cluj. A fost rugat însă să intervină.

Simion Bămuțiu dorea – și avea dreptate – ca ceea ce elita clericală blăjeană exprimase în cei mai hotărâți termeni – *"Mărturisim sincer, că nu numai după zece ani, dar nici după zece veacuri, ba niciodată, în vecii vecilor, noi și națiunea noastră nu putem fi obligați printr-o lege care, pentru datinele și credința noastră, pregătește un pericol și un obstacol, iar pentru naționalitatea noastră ruină și peire"*⁴² – să fie întărit de voința colectivă a unui sinod, așa cum era în obiceiul acestora de a discuta și hotărî în problemele fundamentale ale Bisericii și ale Națiunii.

Simion Bămuțiu pornește de la o problemă instituțională. Are un obiectiv mai larg însă, cu bătaie lungă, clar. Îl spune și nu se teme de urmări. *"Nu te teme a-l tipări – îi scrie Bămuțiu lui Barițiu – că eu nu m-am temut a-l scrie"*⁴³.

Simion Bămuțiu amintește de o datină mai veche de *"a se aduna protopopii la Blaj, spre a se sfătui asupra treburilor bisericii"* și că s-a *"ținut această datină până în zilele episcopului Atanasie Rednic (1765-1772)"*⁴⁴. Întreruperea e pusă pe seama călugărilor, a spiritului iezuit și a ideilor învățate de tinerii teologi veniți de la Roma. Cere păstrarea *"tocmelii bisericii"*, adică păstrarea obiceiului de a se convoca anual Soborul Mare, pentru a nu ajunge altfel – spune Simion Bămuțiu – *"toată puterea în mâna episcopului"* care apoi, la rândul său, să dea *"singur legi la osebite întâmplări, după a sa socoteală"*, să fie singur judecător în Biserică, iar cei din jurul său *"numai niște dățători de păreni"*, fără ca ideile lor să fie

⁴² În nr. 4 și 5 din 25 ianuarie 1843, p. 26-29, 33-37, publicat integral după aproape 40 de ani în paginile Observatorului din 1881, p. 409-410, 413-414 și 417-418, și reprodus tot integral de G. Bogdan-Duică în 1924, p. 211, 212-219.

⁴³ Observatorul, 1881, 3, nr. 102 din 1 ianuarie, p. 409.

⁴⁴ G. Bogdan Duică, op. cit., p. 213.

luate "în chip de judecată, ci numai ca informări". Acuză apoi că nu se respectă "pravila", că nu se judecă și nu se învață după ea⁴⁵. Învinuirile vizau deopotrivă trecutul și prezentul.

Articolul "Soborul cel Mare al Episcopiei Făgărașului" nu este numai o declarație de război adresată lui Lemeni și nu are în vedere numai problema Soborului Mare. Este o continuare a ceea ce a dezbătut și a atacat în primul său articol *despre situația școlilor de la Blaj*. Critică și acuză, din nou, pe călugării basilitani, pe cei din vremea lui și de mai înainte. Condamnă și respinge puterea iezuită în Biserica Unită, pe care o consideră uzurpatoarea Sinodului Mare. A fost împotriva consistoriului și a rolului jucat de acesta în viața Bisericii.

Pomește, credem, în multe din problemele dezbătute, de la situații și nemulțumiri personale pentru a ajunge la generalizări și soluții ce vizau schimbări de fond. Totul este o pledoarie, în primul rând, pentru "o lucrare slobodă a tuturor mădurelor bisericii, potrivită cu dreptul cel neînstrăinat al libertății conștiinței", pentru o reînviere a Soborului Mare. "Din mormântul Soborului Mare – scrie Bărnăuțiu – izvorăsc o mulțime de nefericiri peste clerul românesc, și în restaurarea aceluiași o mulțime de nădejdi"⁴⁶.

În al doilea rând, având în vedere drepturile clerului de a cere întrunirea sinoadelor anual, el elogiază valențele dreptului în general. "Fără drept nu e nădejde de înaintare, nu e viață nicăieri, dreptul e izvorul tuturor bunătăților a fiecărei societate, dreptul! Minunat și mare nume, cela ce este menit a fi unul și același la toate popoarele, unul și același pretutindeni și în toate timpurile, tu pe cel ostenit de munca nedreaptă îl odihnește, conștiințele cele căzute și de timpuri barbare umilite le ridică; aperi pe cel mai slab, ții în respect și înfrunți pe cel semeț; mai luminos ești tu decât soarele și mai sfânt decât tăria cerului; unde nu strălucește lumina ta, acolo domnește întunericul veșnic, sălbăticia, jalea și nefericirea..."⁴⁷.

Găsim aici definite conceptele de libertate, dreptate și egalitate, în termeni ce îl atestă pe Simion Bărnăuțiu ca un mare filozof creștin și îl așează în rândul prim al elitei noastre de la mijlocul veacului al XIX-lea. Simion Bărnăuțiu fixează, în același timp, tot aici, rostul Bisericii în societate: "Biserica noastră, ca un institut pentru ținerea și cultivarea credinței celei religioase și pentru îndestularea lipselor celor religioase a credincioșilor, nu are altceva decât cultura cea morală și religioasă a tuturor credincioșilor. Adică biserica pentru aceea e rânduită ca pe oameni să-i facă neîncetat mai înțelepți și mai buni, să se străduiască ca oamenii să fie mai înțelegători când mor, decât când se nasc, să fie mai luminați când ies din biserică decât când intră, să fie mai blânzi, mai drepți și mai de omenie cei ce viețuiesc în societatea bisericească, decât cei ce n-au norocire a se folosi cu acest mijloc al culturii, să dea fiecare an și fiecare veac viitorului o omenire mai bună și mai înțeleaptă de cum primise de la cel trecut..."⁴⁸.

Este o profesiune de credință; este chiar mai mult, un îndreptar, în primul rând pentru slujitorii Bisericii. Nu sunt lucruri noi în totalitatea lor. Rosturile Bisericii în societate, asupra colectivității și individului, le găsim fixate și în predicile lui Samuil Micu, în ale tuturor ierarhilor Bisericii noastre, ale Bisericii Catolice și în cele ale Ortodoxiei. Acum și aici erau însă mai bine conturate, pornind din gândirea unui preot-filosof și spuse în forma potrivită veacului său, ce se vrea a fi revoluționar în toate. Iar pentru Simion Bărnăuțiu înnoirile trebuiau să cuprindă în primul rând Biserica.

Sfaturile erau foarte bune, dar învinuirile prea aspre și nu întotdeauna cu temei. Acuzele aduse călugărilor și foștilor teologi cu studii la Roma (deveniți, în bună parte, calugări), chiar lui Lemeni (fără a-i rosti numele), au pornit adeseori de la nemulțumiri, repetăm, personale și au dat naștere la suspiciuni și mai mari, și mai fără temei contemporanilor săi. Lumea bănuitoare, cum e în firea ei, a crezut că Bărnăuțiu știe de nemaipomenite fărâdelegi petrecute în jurul lui. N-a înțeles scopul urmărit de el, ci a interpretat în felul său motivațiile lui, în dosul cărora credeau că se ascund cine știe ce fapte de ocaș. "S-a pornit în cler și în modesta inteligență seculară de atunci" – după acest articol al lui Simion Bărnăuțiu – scria peste ani, în 1881, George Barițiu – o mișcare și o fierbere, pe care nici însuși autorul acestei scrisori nu o așteptase⁴⁹. Spiritelor erau agitate în acea vreme pretutindeni, în țară și în imperiu, ne spune tot Barițiu, dar "la Blaj s-au mai adaus și alte împrejurări, spre a tulbura spiritelor"⁵⁰. S-a făcut legătura cu renunțarea

⁴⁵ Ibidem, p. 218.

⁴⁶ Observatorul, 1881, nr. 104, p. 417.

⁴⁷ Ibidem, p. 418.

⁴⁸ Ibidem, p. 417.

⁴⁹ Ibidem, 1881, nr. 6, p. 21.

⁵⁰ Ibidem.

lui Simion Bănuțiu la funcția sa onorifică de notar consistorial, crezând că a fost determinată de nereguli văzute sau simțite de el. Despre presupuse abuzuri s-a vorbit, tot fără temei, și la procesul lemenian.

Venind în apărarea lui Lemeni, Barițiu invocă starea de fapt în ambele probleme. Amintește mai întâi un lucru care crede că s-a uitat, că de fapt sinoadele anuale de multă vreme nu se mai țineau cu regularitate – nu numai în timpul episcopului Lemeni – că erau prilejuate doar de alegerile episcopale, după care se dizolvau, că această realitate era o consecință a atitudinii împăratului Ferdinand I, care *"nu voia nici să audă de activitatea constituțională, nici chiar pe teren politic și nici după a doua revoluțiune din Franța, de la 1830 iar/ de sinoade mai era vorba numai din catedrele unor profesori de drept canonic și – ici colea, în câte 10-20 de ani, de câte un sinod electoral, care cum își da voturile se dizolva"*⁵¹.

Cu privire la învinuirile de simonie, nepotism, delapidarea fondurilor, flămânzirea clericilor și a profesorilor – subliniate în unele cărți din epocă *"imagine de tinerime – spune tot Barițiu – și folosite de către avocatul lor Konrad Schmidt de la Sibiu, care a purtat acel proces, spre a înegri pe Lemeni și a-l omorî moralicește, spre răzbunare, pentru că atacase atât de rău nobilimea săsească în dieta din 1837 și mai vârtos în cea de la 1842"*⁵², ele s-au dovedit fie imagine, fie greșeli ce nu-i aparțineau episcopului Lemeni, dar care au contribuit la formarea unei anume imagini și au amplificat confruntările.

"Despre infirmeria teologilor din Blaj" și despre incidentul din Joia Patimilor – urmările lui

La începutul anului 1843, Simion Bănuțiu a trimis ziarului "Vasámapi ujság" din Cluj un nou articol, nesemnat, intitulat *"Despre infirmeria teologilor din Blaj"*, articol ce a și apărut în 1 februarie 1843.

Era îndreptat, de data aceasta (fără să i se spună numele), împotriva rectorului seminarului teologic de la Blaj, canonicul Baziliu Rațiu. De fapt, e vorba de o știre cu note critice la adresa infirmeriei seminarului teologic, de la care ajunge, din nou, la a sugera, direct sau indirect, necesitatea schimbărilor în plan general.

Noul articol al lui Bănuțiu a fost urmat de replica rectorului Rațiu, apărută în paginile aceluiași ziar, la 2 martie 1843 și, mai ales, de conflictul dintre rector – episcop – teologi și grupul de profesori din jurul lui Bănuțiu, după un incident petrecut în Joia patimilor (1843). De acum înainte, ostilitățile între cele două grupuri depășesc paginile ziarelor și comentariile private ale opiniei publice. A început să se facă apel, și de o parte și de alta, la arbitri, la instituții clericale sau laice, să se treacă la măsuri de pedeapsă. Conflictul ia proporții și forme noi care vor conduce la ceea ce este cunoscut în istoriografia noastră sub numele de *Procesul lemenian*, adică procesul dintre o parte a profesorilor de la Blaj și episcopul Lemeni (între 1843-1846).

Simion Bănuțiu invocă, de data aceasta, în articolul său, o stare de fapt existentă la infirmeria seminarului teologic din Blaj. Din cauza unei boli epidemice, vărsatul, au fost internați acolo șase studenți. Bănuțiu deplânge condițiile de la infirmerie, care, spune el, *"abia este înzestrată cu lucrurile trebuincioase"*. Lasă să se înțeleagă că de vină este chiar rectorul seminarului, pe care îl consideră *"departe de spiritul secolului nostru"*. Mai spune apoi că din *"ordin mai înalt – aluzie, desigur, la episcop – tineretul nu trimis acasă până în prima duminică a postului mare"* (pentru a se evita contagiunea) și că, la reîntoarcere, îi va aștepta pe toți postul, pe care îl socotea *"slab și primejdios"*, gata a-i duce *"în împărăția cerului"*⁵³.

Bănuțiu nu-și semnează articolul și nu face nici o nominalizare. Toată lumea cunoștea însă și autorul, și cui îi erau adresate învinuirile din articol. În consecință, canonicul Baziliu Rațiu îi răspunde lui Bănuțiu, semnându-și replica, dar fără să-i rostească numele. O face cu asprimea ce se pare că îl, caracteriza, cu duritate chiar, numindu-l *"un zburdalnic mascat, cu mintea întunecată, cu caracter îndoielnic și cu inima rea"*⁵⁴.

După o asemenea caracterizare pătimășă, canonicul Baziliu Rațiu reia, pe rând, toate învinuirile aduse lui și instituției, le numește drept calomnii și îl supune pe Bănuțiu unui adevărat rechizitoriu. Îl consideră ca fiind unul din cei ce a trecut prin seminar și a trăit în condițiile de aici, fără consecințe

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ G. Bogdan-Duică, op. cit., p. 196-197.

⁵⁴ Ibidem. Baziliu Rațiu, canonic și directorul Institutului de teologie, 2 martie 1843. Despre teologii din Blaj, Desmințire. Vasámapi Ujsag, nr. 464 din 2 aprilie 1843, reprodus de G. Bogdan-Duică, op. cit., p. 197-198.

dăunătoare. Susține că se bucura și se bucură de anumite avantaje, pe care, evident, este amenințat că le va putea pierde.

Atmosfera printre profesorii ce se întâlneau cu regularitate, la orele de prânz sau de cină, la cantina seminarului va fi fost desigur, după duelul din presă, incandescentă. La foarte scurtă vreme, ea va deveni chiar incendiară, datorită unei întâmplări neașteptate și cu consecințe morale grave. În Joia Patimilor din același an, 1843, potrivit tradiției creștine, dar și a unui mai vechi obicei al Bisericii de la Blaj, un teolog din cei 12, din anul IV, aleși ca episcopul să le spele picioarele în acea seară, nu a fost admis, iar în locul lui a fost numit altul, din anul III. *"Camarazii săi din anul IV – scrie Barițiu – iritați prin acea măsură luată de superiorii lor, în momentul când aveau să se prezinte la executarea acestei ceremonii rituale deneagă cu cerbiec orice ascultare, aduc pe episcop, pe presbiterii concelebranți în nespusă confuzie și provoacă un scandal înfricoșător în biserică"*⁵⁵.

Incidentul din Joia Patimilor marchează momentul în care tabăra bărnuțiană pășește împotriva episcopului Lemeni *"pe față și începe/ să afișeze /deschis/ steagul răscoalei... în calitate de apărători ai drepturilor clerului"*⁵⁶.

Prilejul le-a fost oferit – după descrierile lui George Barițiu – de un grup de 39 teologi din cei patru ani ai Institutului teologic care, la 4 mai 1843, a înaintat episcopului Lemeni și consistoriului o lungă plângere împotriva vicerectorului Alexandru Arpad și a rectorului lor, canonicul Baziliu Rațiu, cerând destituirea lor, amenințând că în caz contrar se vor adresa guvernului. Revin asupra cererii la câteva zile, repetând și amenințarea că se vor adresa guvernului. La 13 mai, episcopul le răspunde. Promite investigații, le cere răbdare, iar pe teologii implicați în incidentul din Joia Patimilor îi mustră. Teologii sunt nemulțumiți de răspunsul primit și înaintează episcopului o nouă plângere, însoțită, pentru a treia oară, de amenințarea că se vor adresa guvernului, lucru pe care îl vor și face.

La 23 iunie, episcopul Lemeni trece la pedepsirea prin eliminare a celor 12 teologi din institut și-i obligă pe cei ce li s-au alăturat *"să-și caute alt mod de viață"*, adică să-și caute *"gazdă"* în oraș. Ei refuză, iar rectorul *"puse de le aruncă obiectele pe fereastră"*. *"Scandalul – spune din nou Barițiu – fu neauzit de mare"*⁵⁷. În ajutorul lor a sărit, a doua zi, grupul lui Simion Bărnăuțiu, format din nouă profesori, înaintând consistoriului un protest *"în termenii cei mai drastici și defăimători a rectorului, înfruntători fără cruțare pentru Consistoriu"* și apărând pe cei 39 teologi implicați⁵⁸.

La 6 iulie 1843, teologii pedepsiți primesc și din partea guvernului *"o rezoluțiune înfruntătoare"*⁵⁹, iar ei, nemulțumiți, se plâng împăratului. Cererea lor a fost rezolvată în spiritul tradițional al Curții imperiale: a fost trimisă primatului de Strigoni, căruia îi era subordonată episcopia de Alba-Iulia și Făgăraș. La fel a făcut și Lemeni. S-a adresat Curții de la Viena: *"Văzând episcopul Lemeni că unii profesori nu mai vor să știe de nici o subordonare și că urgia se întinde peste toată dieceza, a recurs la cancelaria Curții"*⁶⁰.

La 28 august 1843, se dispun cercetări *"pe calea primatului de la Strigoni"*⁶¹. Este un alt moment hotărâtor și semnificativ în desfășurarea conflictului. Intervin, în cercetarea și aplanarea lui, factori ai puterii statale și ai Bisericii, din afara episcopiei de la Blaj. Învinuirile se amplifică, acuzele sporesc, cuprind probleme speciale în care îl implică, direct sau indirect, pe episcopul Lemeni; sunt îndreptate împotriva lui, dar urmăresc, de fapt, reforme de structură. Izvorul lor se află, potrivit unui contemporan al acelor evenimente, preotul Ioan Turcu, în *"lozinca prezentului progresist care pe toți îi îndeamnă să-l urmeze"* și, în numele lui, toți cei ridicați împotriva episcopului *"s-au socotit chemați în spiritul vremii la aceea, ca să reformeze totul: biserica noastră, ritul nostru, clerul și națiunea, și au crezut așa că totul numai așa e bine, cun îl visează ei..."*⁶².

Era un punct de vedere exprimat, la sfârșitul lunii iulie 1843, din rândul celor ce au rămas apropiați episcopului Lemeni, care, fără îndoială, a surprins esența lucrurilor petrecute în vremea lui. Intențiile lui Lemeni față de Bărnăuțiu și ale întregului său grup au fost sesizate și de episcopul Lemeni, nu

⁵⁵ George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urma*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 634.

⁵⁶ Din scrisoarea lui Ioan Turcu din 31 iulie 1843 adresată lui Ștefan Moldvan, la C. Suci, Crâmpeie din procesul..., p. 35.

⁵⁷ George Barițiu, *Părți alese...* I, p. 636.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ *Observatorul*, 1881, nr. 6, p. 21.

⁶¹ Ibidem.

⁶² C. Suci, *Crâmpeie din procesul...* p. 32, 33.

pe deplin înțelese și, mai ales, acceptate. El a crezut că multe din principiile promovate vor strica cu vremea atât Bisericii cât și națiunii, iar opoziția manifestată Lemeni o explică nu prin dorința de a apăra *"drepturile clerului, căci – spune el – nu le-am vătămat, ci din râvna isbândirei, pentru că nu i-am lăsat de capu-și, spre înstrăinarea tinerimii și prin aceasta a Nației"*⁶³. Aceasta era situația episcopului Lemeni la sfârșitul anului 1843, când a început să fie învinovățit și de două încercări de atentate la viața lui Bămuțiu, care ar fi fost pregătite de episcop, o acuză, firește, imaginară⁶⁴.

La 4 spre 5 ianuarie 1843 și în toamna aceluiași an, la 21 septembrie, Simion Bămuțiu s-a crezut amenințat cu moartea prin două acțiuni puse la cale, după părerea sa, de către episcopul Lemeni. În consecință, trimite, în iarna anului următor, 1844, o lungă plângere împăratului împotriva episcopului Lemeni. A fost și la guberniul Transilvaniei, unde a cerut anchetă⁶⁵. S-a și făcut, dar Simion Bămuțiu n-a primit câștig de cauză. Lemeni, în toate scrierile sale, se disculpă convingător, iar George Barițiu, peste câteva decenii, explică, în temeiul unor mărturii, cum s-au desfășurat lucrurile⁶⁶. Simion Bămuțiu a rămas însă, până la sfârșitul vieții sale, convins de vinovăția episcopului Lemeni.

În această atmosferă încărcată, cu atâtea persoane aflate în conflict, lupta se intensifică, se adaugă noi piese la dosarul teologilor răzvrățiți, la al lui Bămuțiu și al susținătorilor săi, la al episcopului Lemeni și la al rectorului Baziliu Rațiu. Figura în jurul căruia se purtau discuțiile era canonicul Rațiu, comportarea acestuia și cererea de înlocuire a lui. Din septembrie 1843 a început să se vorbească intens și despre ceea ce în epocă s-a numit *"încercări de atentat"* împotriva lui Simion Bămuțiu. Conflictul se transformă, treptat, într-un adevărat proces ce va dura până în 1846 și în cadrul căruia grupul lui Bămuțiu va fi apărat de avocatul Konrad Schmidt de la Sibiu. Episcopului Lemeni i s-au înmulțit învinuirile. A mai fost acuzat *"de nepotism"* și *"delapidare de fonduri"*⁶⁷, pe lângă acuzele legate direct de situația lui Simion Bămuțiu, a celorlalți profesori înlocuiți de către episcop (în 1845) și a teologilor exmatriculați (în 1843).

Un sinod diecezan, compus din toți vicarii foranei, protopopii, viceprotopopii și administratorii protopopești, întrunit la Blaj la 17/27 septembrie 1845, a dezbătut învinuirile aduse și de o parte și de alta, l-a declarat pe episcopul Lemeni nevinovat, și i-a sancționat pe Simion Bămuțiu, Demetriu Boer și Grigore Moldvai, ca pe niște *"calomniatori"*⁶⁸. Ultimii doi, Demetriu Boer și Grigore Moldvai, se pierd și rămân în anonim.

Scoși din rândurile profesorilor de la Blaj, ei vor avea de acum înainte fiecare drunul lui⁶⁹. Destinul îi desparte, Bămuțiu va străbate în viață înălțându-se mereu. Va reveni la Blaj triumfător pentru a rămâne în istorie prin discursul său rostit la 2/14 mai 1848, și va trăi în capitala Moldovei până la sfârșitul vieții (1864), cu gândul la ai săi, dar și dăruind studenților ieșeni, cu generozitate, marea lui știință de carte și iubire de neam. Semn al prețuirii sale la Iași, sunt cel puțin două împrejurări. I se propune, în două rânduri (1860 și 1863), să fie ales rector al universității ieșene, propunere neacceptată de Simion Bămuțiu. Apoi, la doi ani de la moartea lui, aceeași universitate, prin rectorul ei de atunci, Titu Maiorescu, îi eternizează memoria printr-un bust dezvelit *"cu o mare solemnitate și cu un mare număr de invitați"*⁷⁰. Cei de acasă, din părțile sălăjene, se gândesc, la moartea episcopului Ioan Alexei al Gherlei (1863), să-i ofere scaunul episcopal rămas vacant⁷¹.

Episcopul Ioan Lemeni în vremea revoluției

Perioada revoluției din anii 1848-1849 (pregătirea, desfășurarea și sfârșitul ei) înseamnă a doua mare încercare pentru episcopul Ioan Lemeni. Era la fel de mare și pentru episcopul ortodox Andrei

⁶³ Din scrisoarea lui Lemeni către Șuluțiu din 23 decembrie 1843, după C. Suci, Crâmpie din procesul...p. 37.

⁶⁴ Vezi pe larg ibidem, p. 51-80.

⁶⁵ Observatorul, 1881, 4, nr. 6, p. 21.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, 1884, 4, nr. 7, p. 25

⁶⁸ C. Suci, Crâmpie din procesul..., p. 25-26. Vezi și G. Barițiu, Părți alese...I, p. 760-762.

⁶⁹ Demetriu Boer pleacă din Blaj (avea 33 ani), îmbrățișează o nouă carieră, cea de jurist. Ajunge președintele Tribunalului din Aiud, unde rămâne până la sfârșitul vieții (1871); Grigore Moldvai și-a pierdut catedra la 39 de ani și a fost scos din rândurile clerului. Ajunge învățător la Brașov, unde de asemenea a rămas până la moarte; Simion Bămuțiu urmează în anii 1845-1848 cursurile Academiei de drept din Sibiu, participă la revoluția din Transilvania (1848-1849). Face călătorii la Constantinopol, Triest, Viena. În 1850 se înscrie la Facultatea de drept din Viena. În 1852 e la Pavia, unde doi ani mai târziu își ia doctoratul în drept. În 1855 ajunge profesor de logică la liceul din Iași. Din 1858 a ocupat catedra de filozofie și cea de drept la Universitatea din Iași, unde se înscrie într-o lojă masonică după afirmațiile cercetătorului Gelu Neamțu. Bănuiește că a fost recrutat în masonerie la Sibiu unde și înainte de 1848 a existat, susține Gelu Neamțu, o lojă masonică din care făcea parte și Ioan Pioaru Molnar. Peste șapte ani, îmbolnăvindu-se, se întoarce în Ardeal. Moare pe drum, la Valea Almașului.

⁷⁰ Mircea Popa, Ultimii ani ai lui Simion Bămuțiu la Iași, Acta Musei MP 1980, 4, p. 527.

⁷¹ C. Suci, Bămuțiu, candidat de episcop, Sălajul, 1926, 7, nr. 17, p. 1-2.

Șaguna. Atitudinile lor au fost, în această vreme, identice sau mult apropiate până la un punct. Deosebirea fundamentală constă în faptul că Șaguna, prin revoluție, a intrat în viața politică, iar Lemeni, la sfârșitul ei, a fost obligat să se despartă de ea, odată cu pierderea calității de episcop, ca urmare a demisiei ce i-a fost impusă de guvernatorul Transilvaniei.

Cum mai arătam, era o măsură de pedeapsă venită dinspre autoritatea imperială pentru apropierea sa, în timpul revoluției, de Kossuth Lajos, căpetenia revoluționarilor maghiari. I s-a imputat, apoi, chiar de către o parte din contemporanii săi și, mai târziu, de către istoriografia noastră, atitudinea lui în vremea pregătirii și desfășurării revoluției, fiind considerată promaghiară. Un adevăr ce nu poate fi contestat. Nu l-a negat nici episcopul Lemeni și nimeni nu-l va putea nega. Acest adevăr se cere însă explicat prin cauzele și limitele sale, judecat în contextul vremii lui și ținându-se seama de statutul său ca șef al unei instituții ecleziastice, e drept, dar nu total independentă de puterea politică. Cel puțin așa au înțeles cei doi episcopi români din vremea revoluției și, în consecință, s-au comportat ca atare.

În cercurile revoluționare se vorbea, firește, de o dorință a românilor transilvăneni de a se uni cu Țara Românească și Moldova. O receptaseră și organele puterii politice maghiare. Nu întâmplător s-a susținut și s-a pregătit, din partea acesteia, uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Marea noastră unire era atunci doar o aspirație, iar uniunea cu Ungaria o realitate, nedorită, e drept, de națiunea română. E un mare merit al celor ce au contestat-o și o greșală tot mare a celor ce au acceptat-o. S-a vorbit în timpul revoluției de drepturile națiunii române – politice, sociale și spirituale. Episcopii Lemeni și Șaguna, și-au îndreptat privirile spre Viena sau Budapesta, dar au susținut, în toate împrejurările, împlinirea dezideratelor națiunii. E, firește, o vină (în parte, explicabilă) și, evident, un merit (desigur, mult umbrat). În circularele emise de episcopul Lemeni (ca și în cele trimise de Șaguna), câștigarea drepturilor pe seama națiunii române erau legate de atitudinea pașnică față de puterea politică.

La 1 aprilie 1848, Lemeni trimite o circulară preoților prin care îi îndeamnă ca, în eventualitatea unor tulburări, să-și aducă aminte învățătura creștină, de a se da împăratului ce este al împăratului, de a fi "supuși puterilor mai înalte" și de a aștepta "mângâiere, ușurare și dreptate", cu convingerea că vor fi date "fieștecărei semenții fără distingerea națiunii și religiunii", singura modalitate de a câștiga ceea ce dorea națiunea română – credea Lemeni – este "cererea" și "ruga", adresate pe cale pașnică puterii politice⁷².

Mișcările cresc însă numeric și în intensitate. Proportional, crește și teama puterii față de ele. În consecință, guvernul cere celor doi episcopi să intervină pentru oprirea Adunării poporului, convocată la Blaj pentru Duminica Tomei. A doua zi, episcopul Lemeni a și trimis o circulară tuturor vicarilor episcopali, protopopilor principali și secundari, administratorilor protopopiatelor unite, prin care le comunică "împuternicirea Gubernului" de a se aduna doar elita, la o anumită dată, și nu oamenii de rând, "nimenea putând sta bun, cum că acea mulțime va rămâne între hotarele cuvînții"⁷³.

Lemeni a încercat să oprească venirea mulțimii la Adunarea de la Blaj din Dumineca Tomei⁷⁴, și să îndemne, după adunare (din nou la cererea guvernului)⁷⁵, îndeplinirea sarcinilor iobăgești "până ce dieta, care se va întruni în orice caz la sfârșitul acestei luni /aprilie /, va aduce o hotărâre în această problemă"⁷⁶.

La 26 aprilie 1848, cei doi episcopi, Lemeni și Șaguna, primesc fiecare din partea guvernului Transilvaniei un răspuns la hotărârile luate de ei de a se ține, la Blaj și Sibiu, în 15 mai, adunările propuse. Guvernul a aprobat ținerea lor. "Nu sunt împotriva ținerii unei adunări alcătuite dintr-un număr redus de persoane alese și inteligente" – scria guvernatorul Teleki episcopului Lemeni. Cerea în schimb și lui, și lui Șaguna, asigurarea liniștii publice și limita aria de cuprindere a discuțiilor purtate și a hotărârilor luate. "...În acea adunare să se discute numai structura petiției ce urmează a se înainta proximei Diete și nimic altceva. În orice caz să nu se poarte discuții și să nu se adopte sub nici o formă hotărâri care ar periclita liniștea și securitatea publică". Petiția ce urma să fie trimisă Dietei trebuia "să poarte pecetea moderației. atât în conținut cât și în formă"⁷⁷.

⁷² Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, vol. I. București, 1977, p. 233.

⁷³ Ibidem, vol. II, p. 108.

⁷⁴ Ibidem, vol. III, p. 173, 319.

⁷⁵ Ibidem, p. 320.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, vol. II, p. 300.

Lemeni a înțeles – în mod greșit, firește – să apere acest punct de vedere al stăpânirii și să-l pună în aplicare, detașându-se de aripa revoluționară. Credința sa, pe care a mărturisit-o deschis în acele zile, era că totul o să se desfășoare potrivit celor îngăduite de forurile superioare. Aceasta însemna întrunirea la 15 mai numai a celor *"ce se pricep la lucruri, că aceștia vor cugeta asupra evenimentelor și nu vor uita să înainteze petiția națiunii la locul cuvenit"*. Mulțimii i-a cerut *"să se supună dregătorilor și să aștepte rezultatele legislației"*⁷⁸.

La fel a gândit și a acționat și episcopul Șaguna. În pastorală sa din 16 mai, dată la Blaj, invocând intențiile împăratului de *"a șterge iobăgia"* promițând sancționarea unei legi pregătite în acest scop de dieta ce urma a se *"ține la Cluj în 17/29 mai"*, invocând voința *"părintească"* a oamenilor politici și a domnilor de pământ de a veni în ajutorul tuturor, Șaguna dădea sfat arhieresc credincioșilor săi să fie *"și de acum înainte, ca și până acum, cu frica lui Dumnezeu, cu credință cătră împăratul nostru și cu cinstire și ascultare cătră dregătorii voștri mirenești și să știți că înlesnirea greutăților sărăciei curând se va înființa, numai una este de lipsă, ca până la vremea aceea să fiți cu ascultare către domnii voștri pământeni, până când pre calea legii se va înlesni iobăgia voastră..."*⁷⁹.

Lemeni și Șaguna au încercat constant în vremea revoluției să inspire poporului încredere în dreptatea ce o vor face românilor *"domnii de pământ"* (marii proprietari) și *"domnii politicieni"* (guvernanții din acea vreme). De această atitudine a lor a încercat să profite stăpânirea și să formuleze concluzia potrivit căreia amândoi episcopii (fiecare în felul său însă) au fost de partea puterii, Lemeni de partea guvernului ungar, Șaguna de partea Vienei imperiale, iar de aici s-a ajuns, cu timpul, la sentințe globale, foarte aspre. Au greșit, desigur, amândoi episcopii în vremea revoluției; unde, cât și de ce?

Nu vom încerca un posibil răspuns. Toate întrebările cheamă doar la meditație și presupun, oricum, o mai profundă cercetare... Apoi, Istoria – s-a spus de multă vreme – nu este o instanță de judecată, iar istoricii nu sunt, în consecință, nici ei judecători. Menirea noastră este de a povesti adevărul (atât cât îl putem cunoaște), fără părtinire și fără ură, lăsând apoi cartea de istorie deschisă celor de azi și de mâine, spre *"înțeleaptă îndreptare și învățătură"*.

L' ÉVÊQUE IOAN LEMENI (1832 – 1850) ET LES PROBLÈMES DE SON EPOQUE

Résumé

L'article présente quelques problèmes du temps de l' évêque Ioan Lemeni et la façon dont il s'y est impliqué, en tant que hiérarque des Roumains unis ; Lemeni dans le jugement des gens et de l'histoire ; causes et prémisses dans le „ processus léménien” : actions, fait, conséquences „ le grand Synode de l'Évêché de Făgăraș”, „L'Incident du lundi Saint” ; la révolution de 1848 et l'Évêché Ioan Lemeni.

⁷⁸ Ibidem, vol. III, p. 370.

⁷⁹ Ibidem, vol. IV, p. 93-94.

PROGRAMUL NAȚIONAL AL LUI IOAN TOMICI PENTRU EPARHIILE ARAD, TIMIȘOARA ȘI VÂRȘEȚ (MARTIE – APRILIE 1848)

Dan Demșea

În cuprinsul comunicării prezente venim, printre altele, cu o corecție a articolului nostru publicat în suplimentul cultural-științific al Universității din Oradea (anul IX, noiembrie-decembrie 1998)¹, anume, că *autorul scrisorii*, însoțită de un program reformativ - sub semnătura "Cunoscutul" - nu era ziaristul George Bariț ci studentul de la Școala clericală din Vârșeț, Ioan Tomici². Scrisoarea respectivă făcuse, probabil, parte dintr-un ciclu de corespondență purtat între Ioan Tomici, aflat temporar la Karlovitz, și Paul Manguț, asesor conzistorial, domiciliat în orașul Vârșeț, acesta din urmă fiind pus prompt la curent cu pulsul mișcării naționale sârbești. Celălalt trebuie să fi fost angajatul sau colaboratorul Episcopiei ortodoxe a Vârșetului.

Neavând la dispoziție decât două scrisori emise de către Ioan Tomici – ultima, din punct de vedere cronologic, se-a parvenit ulterior publicării primei scrisori – considerăm necesar să aducem o serie de precizări referitoare la conținutul lor, înainte de a le reda în anexe. Oricum, scrisul celor două misive fiind același, am putut identifica expeditorul primei scrisori pe baza celei de-a doua (vezi anexa 2), care, spre deosebire de prima, este datată și localizată.

După felul cum relata pregătirile pentru alcătuirea primei delegații sârbești, reieșea că tânărul Tomici sondase terenul chiar în orașul de reședință mitropolitan, Karlovitz. Aici aflase de intenția mitropolitului Raiacici de a prezida delegația sârbească în fața tronului. Dacă relatarea lui Tomici era corectă în privința existenței celor 17 puncte ale petiției sârbești, atunci însemna că noi trebuie să datăm această relatare imediat după 15 martie 1848. Pentru că, probabil, reprezentanții sârbilor din Pesta și Sânandrei – aceasta din urmă constituind sediul episcopului sârb de Buda, situată în proximitatea nordică a orașului Buda – s-au sfătuit cu cei din Karlovitz în acest sens, din moment ce postulaseră inițial deplasarea mitropolitului Raiacici la "tron" (la Viena) și nu la Pojon (Bratislava) în fruntea delegației respective. Examinând sursele indirecte, aflate la îndemâna noastră, constatăm că cele 17 puncte revendicative ale consfătuirilor sârbilor din Pesta, elaborate între 17-19 martie 1848 cereau "recunoașterea unui teritoriu național pe seama poporului sârb din Ungaria"³ și, binențeles, autonomie lingvistică, bisericească și școlară⁴.

Trebuie să reținem două aspecte care ar fi de natură să clarifice datarea scrisorii lui Ioan Tomici. *Primul aspect*: certitudinea deplasării mitropolitului Raiacici în fruntea delegației sârbilor pestani la Pojon. Ioan Tomici nu avea cum să afle dacă mitropolitul Raiacici nu a mai mers la Pojon. E de presupus că mitropolitul Raiacici, în calitate sa de membru al Casei de Sus a Dietei, a fost prezent la Pojon dar nu a condus personal delegația sârbă în fața reprezentanților Casei de Jos. În faza actuală a cercetării nu avem aceste certitudini.

Cel de-al doilea aspect: impactul votului Dietei din Pojon, din ziua de 18 martie 1848⁵, asupra sârbilor și asupra românilor. Mai ales, articolul XX/1848 avea să-i nemulțumească. Reacția sârbă a fost promptă, din moment ce-și elaborau tocmai în acele zile *cele 17 puncte*. Prima reacție publică românească nu protesta împotriva legilor reformatoare ale dietei anului 1847/1848, cum o făcuseră sârbii din Pesta, ci împotriva memoriului politic formulat de delegația sârbă (conținut în cele 17 puncte). Ea avea să vină din

¹ Dan Demșea, *Revoluție și mișcare națională la Arad în 1848* (luna martie) – (încercare de descifrare a mecanismelor), în "Cele Trei Crișuri", Oradea, serie nouă, nr.11-12 (104-105), noiembrie-decembrie 1998, p. 3.

² La sfârșitul anului 1847 tânărul "teolog" de la Vârșeț, Ioan Tomici, se abona pentru anul următor (1848) la ziarul blăjean "Organul Luminării"; Cf. "Organul Luminării", Blaj, anul LII, 27 decembrie 1847, p. 295-296. După încheierea războiului civil din împărăția habsburgică, Ioan Tomici se stabilea la Lugoj, figurând ca atare pe lista de abonare a lui Alanasie Șandor (din Arad) la "Gazeta Transilvaniei", pe semestrul I al anului 1851; Cf. Biblioteca Academiei Române, București, Mss rom 1016, f. 244 v.

³ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968, p. 46.

⁴ Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj 3-5 (15-17) mai 1848. Începuturile și alcătuirea programului revoluționar din 1848 din Transilvania*, București, 1966, p. 192; vezi și *Magyarország története (1790-1849)*, A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszaka, vol. III, Budapesta, 1961, p. 419.

⁵ *Istoria României în date*, București, 1971.

partea "Junimii studioase române". Aceasta elaborase în ziua de 22 martie 1848 un manifest⁶ pe care îl "publica în numele celor 2 milioane de Români un răspuns la cele 17 puncte ale Sârbilor, care sub mantaua religioasă ținteau la restrângerea românilor greco-neuniți în câmpul activității politice"⁷. Tinerimea română din Pesta aflase, probabil, atât pe cale directă cât și din ziarele cotidiene despre consfăturile sârbilor (din zilele de 17-19 martie). Șocul resimțit de români pomea de la nedreptățirea și excluderea reprezentanților proprii în afacerile bisericii greco-neunite din Ungaria conform viziunii sârbe. Este mai mult decât sigur că atât Ioan Tomici cât și românii pestani aflaseră despre aceste evenimente în intervalul zilelor de 20-22 martie. Ca atare, datarea primei scrisori (vezi anexa 1) ieșită din pana lui I. Tomici trebuie fixată în acest moment.

Dacă în prima scrisoare accentul cădea pe problemele de cadre (alegerea unor episcopi români în *eparhiile românești* ale Aradului, Timișorii și Vârșetului) și problemele financiare-fundaționale, în cea de-a doua scrisoare – datată 24 mai 1848 – accentul era pus pe obținerea unei protecții legislative din partea statului, în mod separat pentru români, pe baza unor memorii care să fie susținute la tron și la viitorul parlament din capitala statului ungar.

O comparație a diverselor programe național-religioase românești, de pildă cel al "Junimii" românești pestane (din 22 martie 1848) cu punctajul lui Tomici relevă o evoluție spre separarea de ierarhia bisericească de la Karlovitz pe calea unirii episcopilor de Arad, Timișoara și Vârșet cu episcopia Ardealului, sub conducerea unui mitropolit român. Adăugăm că și acest fapt este de natură să ne îndreptățească la un mic decalaj cronologic între scrisoarea lui I. Tomici și programul românesc pestan din 22 martie 1848⁸, ceva mai avansat decât cel propus de tânărul teolog de la Vârșet.

Considerăm că studiul nostru a contribuit la elucidarea unui moment relativ puțin cunoscut din *istoria mitropoliei Banatului*, care începând din secolul al XX-lea cuprindea și teritoriul județului Hunedoara (implicit vechiul Zărand).

⁶ Victor Chereșeșiu, op. cit., p. 207.

⁷ Elie Dăianu, *Cronica anului 1848 (martie-septembrie)*, Sibiu, 1898, p. 9; datarea de 11/23 martie era preluată din bibliografia ziaristică folosită la redactarea acestei cărți.

⁸ I. D. Suci, op. cit., p. 55; Cf. "Gazeta de Transilvania", Brașov, 1848, nr. 26, p. 103 (29 martie). Pagina este redată eronat (109) în I. D. Suci.

"Mult prețuite Domnule !⁹

Deși sânt convins că D-voastră văzând starea lucrurilor ce să născociră de eri alaltăieri /recunoașterea de către Viena a primului cabinet ministerial responsabil ungar și acceptarea programului reformat al acestuia la data de 15 martie 1848/; și prejudecând favorabila poziție la carea ne rădică spiritul libertății comune, nu veți fi lăsat a trece așa clipite momentoașe fără de a face ceva pașuri întru rădicarea neamului nostru român, odată, la treapta maiorenității; totuși, ca cu atâta mai siguri și mai cu energie să puteți efectua începutul do/a/ră plan în privința îmbunătățirii trebilor no/a/stre naționale, grăbesc cu aceștia /recte: aceștea/ puține rânduri a vă decopia un exemplar petiționar din partea mea, ca așa întocmind lucru// bine și investu/in/du-l cu ponderoase argumente, cu cuvincioasa seriozitate, păzind acurat cumpăna dreptății, cât mai curând să ne ajungem țanta. /Rânduri pline de speranțe. Cine se putea gândi că vor trece câteva decenii până la realizarea dezideratelor național-confesionale românești din monarhia dualistă austro-ungară ? /.

Starea politică a pop/or/ului român să va îmbunătăți, fără îndoială, de-a'npreună cu a maghiarilor. /Rânduri premonitorii, dacă ne gândim la concomitența dialogului dinastiei de Habsburg, pe de-o parte cu adepții dualismului austro-ungar, pe de-altă parte cu reprezentanții românilor ortodocși sub conducerea episcopului sibian Andrei Șaguna, pe parcursul celui de-al șaptelea deceniu al secolului al XIX-lea/.

Ideea libertății ș-au desfășurat ghiemul tuturor intrigelor; /ceea ce însemna că foarte mulți supuși ai coroanei se simțeau în continuare nedreptățiți întru libertatea (libertățile) democrației burgheze occidentale europene/ și oricâte nedreptăți erau scutite /mascate – n.n./ de pretexturi mincinoase, și-or dat /arama – n.n./ pre față; toate sunt descoperite, toate cunoscute pân' și celui mai urmă plugariu /datorită preoților și învățătorilor care explicau, de regulă, legislația și, nu rareori, își îngăduiau prezentarea unei viziuni proprii asupra recentelor evenimente din Europa/. Dar, însă, cu toate acestia /recte: aceștea/ românul, de nu-și va deschide mai bine ochii și nu va cugeta de/spre/ viitoriu, lesne poate rămânea acolo unde fu 900 de ani. /Ca atare, autorul întrevedea necesitatea elaborării unui program propriu, românesc, reluind mai vechile punctaje, mediatizate în presa de limbă românească, și cerând, în esență, separarea bisericească de ierarhia mitropolitană de la Karlovitz/.

Starea lui civilă /în textul original: țivilă – n.n./ e legată cu religia așa de strâns, /în/cât una fără alta nu poate exista. Perzând valoarea unității lăuntru/ /religios/ cu a celui din afară /cel cetățenesc, riscul ar fi prea mare pentru români. Drept /consecință ar fi / aceea /că/: pă când, de o parte, starea lui civilă să vede îmbunătățindă cu a maghiarilor dinpreună, /pe/ dealtă parte ar trebui noi să ne îngrijim de starea lui religioasă, carea – una și singură – e în stare a ne păzi drepturile naționale și limba. /Acordarea unei importanțe speciale limbii materne românești trăda acuitatea problemei lingvistice în ceea ce am numi lupta pentru supraviețuire etno-lingvistică a românilor din eparhiile ortodoxe din sud-estul regatului ungar/. /Textul continua retoric, culminând cu o întrebare și răspunsul ei adecvat – impunerea unei legi de protejare a identității etno-lingvistice pentru nemaghiari/: Au nu eram noi de mult topiți cu alte elementuri naționale, precumpănind ele și cu numărul și cu puterea ? Legea, dară, nu numai pentru curățenia și diviniile ei însușări /generale – cu conținut democrat-burghez/, ci, mai vârtos pentru limbă trăbue bine păzită. /Noile prevederi legislative, votate recent de către Dieta Țării Ungariei, în exercițiul 1847/1848, cât și manifestările naționalismului elitei intelectuale maghiare îi îngrijoraseră extrem de mult pe aproape toți nemaghiarii de pe teritoriul regatului ungar/.

Nenorocirea noastră au fost că fugind de stila /recte stânca mitică Scilla/ să cădem în caribdeni /recte stânca mitică Charibda/; adică despărțându-ne de biserica Romei să picăm în ghiarale slavismului, care ucisă simțul național în inimile românilor și îi adusă ca să se lapede de sine însuși și să le fie rușine a mărturisii naintea lumii de ce /fel de/ neam sânt.

În biserica românilor atâția ani să slăviră sârbii. Și /astăzi – n.n./ românii noștri azbuchiază, vedează și glagolează prin Școli /recte: școli/. Pricina era că Tinerimea atârna dela învățătoriu, învățătorii de la Director, Directorul dela Inspector; de unde urma că Insp/ectorul/ porunceă Directorului; Directorul – învățătorului; acesta iară Tinerimei; apoi vezi, az, buki, vede și celelalte nebunii scălvinești veneau dela Peșta – dela Inspectorul !!! Așa crescă Tinerimea noastră; dar poporul fu și mai rău tractat; Poporul atârna dela păstorii săi localnici, Preoți numiți /și nu alesi de către comunitatea bisericească/; aceștia – dela Protă, prota - dela Episcop, Episcopul - dela Mitropolit; de aici urmează că Slaviile /recte slăvirile/, Bogoro/di/tele, Mila și orice Blagoslovenie să scoborau din Karlovitz în Bănatul D/omniilor/ vostre; acum avem ocazie a scăpa de sub stăpânirea lor; acum, de vom ști întrăbuinta spre

⁹ Vezi reproducerea acestui document programatic, însă fără comentariile din anexa 1 de mai sus, în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, p. 29-30.

folosul nostru aceste puține (ce mai curg) momente, putem așa /de bine –n.n./ statornici și asigura naționalitatea noastră /în/cât nici o putere a slaveno-sârbilor să /nu/ fie în stare mai mult a o nimici.

Luați exemplul dela Sârbi. Ei or și ales deputație ca să meargă la Maiestatea Sa cu o rugare ce din 17 puncturi, toate de/spre/ naționalitatea lor atingătoare, constă. Întru acelea nici o litără despre români. Capul deputăției/ e Mitropolitul.

Drept aceea sfătuiți-vă și D-voastră – ca să nu trageți blăstămuri următorilor /voștri/ peste capu-vă – cu comunitățile române din Arad, Timișoara, Lipova, Oradia Mare, Giula, Biserica Albă, Caransebeș și altele care vă sânt cunoscute; /Vârșetul nu era pomenit în scrisoare deoarece adresantul era asesor conzistorial al episcopiei omonime/. Și jărtviți ce puteți până /ce/ să primește Jărtva /recte Jertfa/, căci mai târziu nu știu cine vă va asculta; provocați pre toți, însă cu modalitate și seriozitate ca să nu fim de răs. /Este evident pentru noi faptul că tânărul teolog român de la institutul clerical din Karlovitz – aproape sigur descendent al protopopului Tomici din Caransebeș – se referea la stăpânirea furiei de tip revoluționar în astfel de procedee petiționare/.

Iată, eu adaug aici /ceea/ ce promisăi mai nainte, adecă puncturile petiționare. D-voastră străcurați-le, modificați-le cum știți mai bine. / E de presupus că destinatarul Pavel Mănguț și ceilalți români de prin preajma conzistoriului eparhial ortodox de la Vârșet erau la curent cu intențiile programatice de separare treptată în domeniul bisericesc și școlar de ierarhia sârbească de la Karlovitz/.

1. Nația română e gata a apăra pre regele și patria sa în tot timpul; ea /naționalitatea română din regatul Ungariei – n.n./ limba maghiară o recunoaște de diplomatică; în trebile, însă, religioase precum și în scolile naționale va păstra ca și până aci limba maicii.

2. /Naționalitatea română îl/ roagă pre Maiestatea Sa pentru îngăduirea congresului național și sărbarea lui în Timișoara la toți 2 ani; alegerea deputaților prin comunități, după numărul impopulației/ 50 țivili, 50 preoți, 25 ofițiri, cari să aibe voturi informative de la comunitățile lor căpătânde.

3. Administrația și întrăbuințarea fundusurilor clerical și național /de la Karlovitz/ să să facă în tot anul cunoscută Nați/e/i române.

4. Precum în eparhiile sârbești numai sârbi să aleg de episcopi, așa și în cele românești, Arad, Timișoara și Vârșet să să așeze numai români.

5. Ca în cinul călugăresc – stând Sârbii cu Românii în proporție ca 1.000.000 la 800.000 – jumătate număr să fie români; și aceștia acolo să să apliceze unde cere folosul nați/e/i lor

6. /Naționalitatea română/ roagă ca învățătorii scolelor și preoții să fie candidați /recte: **examinați**/ de comunitate; iară de /cătref/ învățători și preoți să să aleagă Directori /școlari/ și Protopresviteri; de /cătref/ aceștia /din urmă – n.n./ însă – Inspectorul și Episcopul.

7. În mănăstirile Banatului să să așeze călugări români.

8. Să să organizeze Scoalele clericale, preparandice și normale după cum cere lipsa stărilor și geniul timpului de față.

9. Să să defigă /recte: **stabilească**/ o plată pentru învățători, Director(iu), Inspector, Preoți, Protopresbiteri și celelalte direcătorii mai nalte călugărești, /la fel/ ca și la catolici.

Toate aceste /Inouă/ puncturi au, iară, spețifica lor explicație /recte: **explicații**/ despre folosul și valoarea lor, care, aici, însă, parte /din cauză/ de înguștimea timpului, parte de a cartei /recte: **hârtiei**/, nu o pociu alătura.

Scrie-mi, te rog, cât mai curând, ce aveți de gând.

Cunoscutul".

II

**Scrisoarea lui Ioan Tomici către Paul Manguţ,
asesor konzistorial la Vârşeţ (fragment):**

“Mult preţuite Ghico !

Karlovitc , 24 mai 1848

astăzi plecă o deputaţie de 30 persoane la Viena, în carea să află şi trei Arhimandriţi, trei Protosingheli, Secretarul Mitropolitului, Ceialaltii / - / civili; românii noştri / **din părţile Bisericii Albe, Vârşeţului şi Caransebeşului – n.n./** tac; apoi mâne poimâne iară le vor arunca sărbii că ei or doborât privilegiurile, nu Românii.

aplecăt nepot I.Tomici.

N.B. Aureliu e sănătos, cu examenurile foarte bine s-au purtat. Vei vedea când vei veni”.

Muzeul oraşenesc de istorie şi etnografie Lugoj, nr.inv. 6846/236.

**LE PROGRAMME NATIONAL DE IOAN TOMICI
POUR LES DIOCÈSE D'ARAD, TIMIŞOARA ET VÂRŞEŢ (MARS - AVRIL 1848)**

Résumé

L'auteur fait une précision sur le nom de celui qui est l'auteur de la lettre qui contient un programme réformateur. La signature „Le Connu” n'appartient pas de George Bariţ, elle est de l'étudiant de Vârşeţ, Ioan Tomici, qui a investigué les préparations pour la formation de la délégation des Serbs devant le trône, dans la ville de la résidence métropolitaine, Karlovitz, où le métropolitite était Raiacici.

Dans le programme serb on demandaient „la reconnaissance d'un territoire national pour le peuple Serb de l'Hangrie”.

L'auteur de l'article fait une comparaison entre les programmes nationaux-religieux roumains avec le programme de Tomici.

L'article a contribué à clarifier une partie peu connue de l'histoire de la Métropole de Banat, qui en commençant le XX-ème siècle renfermait même le territoire du département de Hunedoara.

ZIUA DE 3-15 MAI 1848 ÎN CONȘTIINȚA CONTEMPORANILOR ȘI A POSTERITĂȚII

Ioana Burlacu, Emil Burlacu

Sacră scriptură de căpătâi, istoria fiecărui neam îi arată acestuia facerea lui și făptuirile și viața sfinților săi, pătimirile și învierile ...

Iată, la 15 septembrie 1998 (stil nou), avem exact cincisprezece decenii din ziua când a început cea de a treia adunare de la Blaj, care fusese precedată de energice adunări la Orlat și Năsăud¹. De data aceasta, la Blaj nu a mai domnit bucuria curată a Învierii ce fusese la 15 mai². Iancu a venit călare, cu oaste „atât de regulată (...), încât se minunară tocmai și ofițerii împărătești”. El se pronunță răspicat: „Pretențiunile noastre sunt sfinte, precum e sfântă dreptatea și noi românii vom fi gata a le apăra cu orice preț”³. Rostind aceste cuvinte, Avram Iancu a slobozit foc de pistol⁴, parcă voind a pecetlui timpul trecerii la faptă. Delegat de unguri să negocieze și chiar să-i cumpere, cu arginți grei, pe fruntașii românilor, înaltul comisar imperial Vay a fost umilit a recunoaște că a văzut o „măreață adunare de popor” ... Măreața adunare se înfățișa ca o adevărată „tabără de oaste țărănească”⁵, numărul fiind mult sporit față de 3 mai, când participaseră „circa 40.000” de oameni⁶.

Da, sosise timpul faptelor ce trebuiau să urmeze Învierii ...

După clipa de aur și covârșitoare lumină a lui Mihai Viteazul, din primăvara anului 1600, Învierea a fost la 15 mai 1848.

Mai întâi, s-a ținut adunarea din duminica Tomei (2 mai), „preparatorie”⁷, potrivit precizării lui Eminescu în romanul „Geniu pustiu”. Așa cum bine se cunoaște, această adunare s-a desfășurat în catedrala Blajului, afară așteptând, în frământare și nerăbdare, poporul stâns în număr masiv, începând încă de vineri seara, „în forul cel pătrat al orașului ... Tribunii salutară pe rând miile poporului, zicând: Christ a înviat! Libertatea a înviat? .. Miile răspundeau: Adevărat că a înviat!”⁸. După liturgia în biserica mitropolitană, oficiată de episcopul unit Ioan Lemenyi, alături aflându-se episcopul ortodox Andrei Șaguna, și-a rostit istoricul discurs Simion Bămuțiu, considerat de Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu „cuvântarea cea mai importantă, puternic documentară”⁹. La rândul său, Ștefan Pascu face sublinierea că „discursul lui Simion Bămuțiu, care a analizat cu o pătrundere remarcabilă toate problemele zilei și îndeosebi cele de însemnătate primordială: desființarea iobăgiei și drepturile națiunii române” (...), a precizat, „totodată, programul revoluției”¹⁰.

Vlad Georgescu lărgeste cadrul, menționând că, încă în martie 1848, Bămuțiu i-a avertizat pe români „asupra pericolului pe care-l reprezenta pentru naționalitatea lor naționalismul unguresc”, propunând a se „lua în discuție problema unirii Transilvaniei cu Ungaria numai după ce se vor fi acordat națiunii române toate drepturile politice, economice, sociale de care era privată”, pe el preocupându-l „nici unirea, nici o abstractă democrație, ci învierea poporului său”. În virtutea unor asemenea precizări, Vlad Georgescu face următoarea încheiere: „La Blaj, frumosul discurs” rostit de Bămuțiu în 2/14 mai „va relua aceste idei pe care adunarea le va recunoaște drept program al său: românii trebuie să lupte pentru păstrarea naționalității, respingând orice încercări de desnaționaizare; adunarea trebuie să proclame libertatea și independența națiunii române, să respingă unirea, dar să întindă o mână de prieten națiunilor conlocuitoare”¹¹.

Aproximativ în același registru se exteriorizează, în martie 1942, profesorul Mario Ruffini care, arătând că Simion Bămuțiu „și-a început discursul cu enunțarea unor principii ale unei politici

¹ Al. Papiu Ilarian, *Antologie*, București, 1981, p. 153.

² Sunt folosite în egală măsură și stilul vechi, deci „3 mai 1848”, și stilul nou, acceptat de multă vreme în Transilvania, prin urmare, „15 mai 1848”.

³ *Ibidem*.

⁴ S. Dragomir, Avram Iancu, București, 1968, p. 83, 84, 85.

⁵ Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român – 1918 -*, București, 1983, vol. I, p. 117.

⁶ M. Eminescu, *Geniu pustiu*, „Proză literară”, București, 1964, p. 144.

⁷ Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 120.

⁸ C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1971, p. 533.

⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 98.

¹⁰ Vl. Georgescu, *Istoria ideilor politice românești*, Munchen, 1987, p. 225.

¹¹ M. Ruffini, *Istoria românilor din Transilvania (Storia dei romani di Transilvania*, Libreria de La Stampa, Torino, 1942), traducerea în română la Editura proteus-București și Editura Hyperion-Chișinău, Fundația Culturală Memoria-București, 1993, p. 187-188.

transcedentale, bazate pe argumente istorice" și s-a ocupat direct de situația românilor, declarând că momentul însemna nașterea libertății și egalității lor naționale. De asemenea, așa cum spune Ruffini, oratorul a avut trimiteri accentuate spre „opreliștile și servituțile care cădeau pe națiune în general și pe indivizi în particular”, spre „nesfârșitele nedreptăți ce li se făceau românilor”, spre „necesara desființare a slugăniei pământului și a dijmelor” (...) „Dar lucrul cel mai important a fost declarația că, în lupta pentru recunoașterea drepturilor lor, toți românii, fără deosebire de clasă, de religie, de pregătire intelectuală, formau o națiune autonomă, parte integrantă a Transilvaniei, pe baza unei egale libertăți”¹².

Și a fost luni, 3 mai 1848

O zi cum nu a mai fost în Transilvania și care nu avea să-și găsească pereche decât în ziua de 1 decembrie 1918 a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

O zi însoțită, năpădită de floare, cu cer curat, răspunzând bucuriei și nădejdlor din sufletele zecilor de mii de oameni din tot Ardealul, din Banat, Maramureș, de pe plaiuri crișănene, din Țara Românească, Moldova, Basarabia.

De la doi martori oculari de prestigiu beneficiem de relatări aproape identice despre adunarea de la Blaj – canonicul Timotei Cipariu și Alexandru Papiu Ilarian, acesta din urmă citând adesea din ziarul „Organul Național”, redactat de Cipariu. Celor doi li se adaugă, într-o măsură, scriitorul moldovean George Sion.

Principalele momente în curgerea adunării începute în dimineața zilei de luni, 3 mai

Deși vastă, piața Blajului devenise neîncăpătoare, aflăm de la Timotei Cipariu, „Era teama că, pe lângă toată îngrijirea, starea celor din față, de căldura zilei și desimea poporului, va să fie nesuferită”. Deci se concluse ca Adunarea să se strămute pre câmp în larg și așa toată mulțimea plecă în pratul de sus, numit *râtul grecilor*¹³.

De parcă ar întâri, Alexandru Papiu Ilarian relatează, continuând: „Adunarea națională se strămută în larg, în câmpul din sus de Blaj. Se trase clopotul cel mare al catredralei. Se sculară episcopii și toată inteligența înainte, în urma lor se ridică mulțimea poporului cât se mai afla în for și plecară cu toții la câmp. Înainte mergea flamura cea mare, tricolora națiunii române, cu inscripțiunea *Virtutea română reînviată*”¹⁴. Cum va scrie Eminescu, peste douăzeci de ani, în „Geniu pustiu”: „Fuse și adunarea cea mare din Câmpul Libertății, unde flamura reînvierei sfâșia aerul cu tricolorul său. Virtus romana rediviva!”¹⁵.

Papiu Ilarian este adânc impresionat de aspectul adunării, de modul în care a început și avea să se desfășoare. „Poporul urma în cea mai minunată ordine, împărțit în cete sub conducerea tribunilor „de cari era ascultător peste toată cugetarea”, zice „Organul”. În această măreață procesiune se înălțară mai multe flamure naționale cu inscripțiuni: „libertate și independență națională, credință către națiune și tron, nici o uniune cu țara ungurească” ... Veniră la adunare și ungurii și sașii din satele vecine și încă ungurii săteni se îmbiau a se face români, iar tribunii spuneau că „românii nu s-au adunat ca să-i facă români pe unguri, ci să-i scape pe toți de servitute; așadar, românii să fie români, ungurii să rămână unguri și toți frați între sine”, cari cuvinte auzindu-le ungurii, răpiți de bucurie, nu mai știau ce să mai zică; dar ajunge că și după ce s-a șters iobăgia, ungurii țărani credeau și ziceau că adunarea de la Blaj a pus capăt iobăgiei și peste tot anul sătenii unguri țineau cu românii ... Ziua de 15 era una din cele mai strălucite zile: limpede, senină; câmpul verde, înflorit era acoperit de fiii României; era căldură fierbinte și poporul stătea, ca la sărbătoare, în cămăși albe, încins cu șerpăre. Pe fețele lor se manifesta o seriozitate adevărată romană, ca într-o adunare unde poporul ținea consiliu „cum să scape republica”; pe fețele lor puteai citi toate durerile trecutului și toate virtuțile prin cari să salveze prezintele și viitorul națiunii”¹⁶.

În a sa lucrare „Istoria românilor din Dacia Superioară”, tipărită la Viena în anul 1852, Papiu Ilarian avea să evoce cam în același ton: „De când e țara Ardealului, agitațiune nu s-a făcut nici mai puternică, nici mai cutezătoare, dar nici în spirit mai de pace și libertate. Sălta tot sufletul român de bucurie națională. Din părțile cele mai îndepărtate ale țării, cu merindea în spate, cu pieptul aprins de dorul libertății naționale (...), așa alergau românii tot gloate la Blaj ... Toată românimea, toată țara era să se

¹² T. Seiceanu, I. Buziași, Blajul, o istorie în texte, București, 1993, p. 220.

¹³ Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 127.

¹⁴ M. Eminescu, op. cit., p. 144.

¹⁵ Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 127-129.

¹⁶ T. Seiceanu, I. Buziași, op. cit., p. 226-227.

adune la Blaj (...) la adunare gentii române ... Ziua de 15 mai era una din cele mai strălucite zile, limpede, senină și ca un câmp verde și înflorit în auria primăvară erau întinși pe câmp fiii României! Era căldură fierbinte! Poporul sta numai în cămeși albe, încinși cu șerpăre ... Pe fețele lor puteai citi toate durerile trecutului și toate cu care să mântuiască prezentul și viitorul națiunii: seriozitate în adunare, eroism în rezel, dacă se cere"¹⁷.

Peste două decenii de la adunarea din 3 mai Eminescu va rememora cu durere în „Geniu pustiu”: „Începuse a fierbe în toată Transilvania, și primăvara cea vergină a adus flori frumoase și zile de aur – însă pentru ghicitorul cel profund ce ar fi cutreierat câmpiile înflorite ale Transilvaniei, ele s-ar fi părut profunzi și întunecați ochi de mort. Asprul arhanghel al răzbunării pătrundeau prin aerul cel amețit și bolnav. Ungurii cugetau încă o dată (...) cum că prin uniune și furci vor stinge pe români de pe fața pământului ... În țara toată, mișcarea română antiunionistă fierbea în clocotul cel mare”¹⁸.

Mergând pe firul evenimentelor petrecute pe câmpia de la Blaj, cronica vremii atestă că adunarea a început prin rugăciunile episcopului Andrei Șaguna, amănunt comentat de Papiu Ilarian în acest fel: „Frumos exemplu de caritate frățească și de cultură în adevăr omenească! Ieri, servi sfânta liturghie episcopul unit pentru toată națiunea și astăzi înaltă rugăciuni cel neunit iarăși pentru toată națiunea ...”¹⁹. Generalul imperial Schurter, observator oficial la Adunarea de la Blaj²⁰, „răpit de purtarea cea minunată a poporului, (...) făcu următoarea declarațiune publică în adunare că „de când e, a văzut multe adunări de popor – în Elveția, Belgia, Anglita, dar adunare de popor atât de numeroasă, condusă în atâta liniște, care să documenteze atâta cultură, atâta seriozitate și atâta entuziasm nobil n-a văzut în toată Europa”²¹.

A urmat citirea de către Simion Bănuțiu, vicepreședinte al adunării, a unui șir de propuneri primite cu entuziasm și acceptate în unanimitate. Le redăm după lista publicată de Alexandru Papiu Ilarian.

- I. „Adunarea aceasta se proclamă de adunare generală națională a națiunii române din Transilvania (punct lipsind la Cipariu – n. n.).
- II. Câmpul acesta, pe care se ține prima adunare națională română din Transilvania, într-o eternă aducere aminte a acestei lucrări glorioase (la Cipariu, „act glorios” – n. n.), se va numi Câmpul Libertății pentru totdeauna.
- III. Națiunea română dechiară că vrea să rămână de-a pururea credincioasă împăratului Austriei și marelui principe al Transilvaniei (la Cipariu: „Națiunea română se dechiară că va să rămână de pururea statoriu – credincioasă înălțatului împărat Austriei, rege Ungariei și mare principe Transilvaniei, și augustei case austriece”).
- IV. Națiunea română se dechiară și se proclamă de națiune de sine stătătoare și de parte întregitoare a Transilvaniei pe temeiul libertății egale.
- V. Națiunea română depune jurământ de credință (la Cipariu, „jurământul credinței” - n. n.) către împărat, către patrie (Cipariu, „către împăratul, patria” – n. n.) și națiunea română.

Jurământul se depuse sub flamurile imperiale și naționale²².

Cele cinci puncte amintite se găsesc, de asemenea, în memoriile lui George Sion.

A doua zi, marți, 4 mai

Adunarea adoptă cele 16 puncte ale „petițiunii naționale” către Viena și dieta de la Cluj, citite „cu acuratețe de maestru”²³ de August Treboniu Laurian, reproduse cu fidelitate de Alexandru Papiu Ilarian și rezumate de Vlad Georgescu în acest chip: „se cereau egalitatea națiunii române cu celelalte națiuni, recunoașterea drepturilor bisericii române, folosirea limbii române în administrație și legislație, desființarea iobăgiei fără despăgubire, înființarea unei gărzi naționale românești. Se cereau, de asemenea, drepturi economice, sociale și culturale pentru populația românească, drepturi de care nu avusese până atunci parte, ca urmare a nerecunoașterii ei ca națiune. În privința unirii Transilvaniei cu Ungaria, adunarea cerea

¹⁷ M. Eminescu, op. cit., p. 142-144.

¹⁸ Al. Papiu Ilarian; op. cit., p. 130.

¹⁹ Șt. Pascu, op. cit., p. 102.

²⁰ Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 130.

²¹ Ibidem, p. 130-131.

²² Ibidem, p. 134.

²³ Vl. Georgescu, Istoria românilor de la origini până în zilele noastre, București, 1992, p. 168.

amânarea luării unei hotărâri până la convocarea unei adunări constituante, cu participarea românilor, o adunare care în chip firesc ar fi blocat unirea²⁴.

Ziua a doua a adunării de la Blaj s-a impus a fi reținută și prin alte segmente ale sale. De pildă, dimineată, când a venit în Câmpul Libertății spre a-și ocupa locul de președinte, episcopului Lemeni i s-a strigat, din toate părțile, „să nu faceți unirea cu Țara Ungurească; să nu ne vindem țara, Măria ta; nu vrem unirea cu Țara Ungurească”. Drept urmare, după cum relatează Papiu Ilarian, în protocol s-a scris în acest fel: „domnul episcop Lemeni, ocupând scaunul, mărturisi cum că, trecând prin popor, l-a auzit strigând, cu o gură, că nu voiește uniunea Transilvaniei cu Ungaria și a enunțat ca de unire astăzi nu poate fi vorba²⁵”.

Din nefericire, la 17/30 mai 1848, unirea a fost proclamată de o dietă din Cluj, la care au luat parte doar doi deputați români, regaliști, iar nu aleși, ducând la acel conflict între români și unguri ce nu s-a sfârșit decât prin reprimarea revoluției maghiare de către ruși la Șiria-Arad

Un alt fapt care a marcat ziua a doua a adunării de la Blaj s-a consumat în casa lui Timotei Cipariu, unde erau întruniți fruntașii revoluționari, între ei aflându-se și George Barițiu, cel care își va aminti. „A doua zi (16 mai – n.n.), pre când eram cu toții la mese, observam din locuința lui Cipariu o ondulare a poporului înghesuit în spațiul pieței, ca și când un vânt tare pleca spicele câmpului în vreo parte²⁶”.

În sfârșit (întâmplarea a fost reținută, în primul rând, de Cipariu), după alegerea celor „două deputațiuni care să aducă punctele satorite și cuprinzând în petițiuni” la tron și la dieta Transilvaniei, „ploaia începu a se revărsa cu repezime înfricoșată și adunarea se sparse, bucurându-se că în urmă s-a și botezat cu apa botezului libertății²⁷”. „Adunarea se desfăcu, „bucurându-se de acest botez al libertății”, cum zice „Organul²⁸”, scrie Alexandru Papiu Ilarian.

Proverbialul umor al românilor, dar, posibil, mai ales, convingerea că nimic nu mai putea să stingă în cugete focul aprins al credinței în libertate.

În a treia zi, 5/17 mai, după cum aflăm de la Timotei Cipariu, a fost pus la punct și autentificat protocolul adunării; canonicul Rațiu „proiectă a se rădica un monument demn de națiunea românească, întru eterna memorie a acestor zile glorioase.... Poporul român – toată adunarea – s-a purtat cu o cuvenință ce te răpește de mirare ... Numărul adunațiilor nu-l știm calcula cu scumpătate. Cei ce-l zic mai puțin pun 15 mii, cei ce mai mult, 95 mii. Atât știm că piațul Blajului poate cuprinde mai mult de 30.000. Și, luni mai ales, au fost mai mulți decât i-ar fi putut cuprinde pre toți. Noi punem 40-50 de mii²⁹, cifre notate și de Papiu Ilarian după „Organul Național” al lui Timotei Cipariu, din care, de asemenea, citează: „În adunare mulțime de oameni din popor, nu numai români, dar și sași și unguri. Avem date sigure, cum că unii din cei de altă limbă fură prinși și duși la închisoare, căci au venit la noi. Poporul român, toată adunarea, s-a purtat cu o cuvință ce te răpește de mirare ... Ascultați, popoare ale Transilvaniei! Luați exemplu de la acest popor: Mulțumită vouă, tinerilor recunoscuți ce-ați învățat poporul la acestea. Trăiască poporul și junimea română!”³⁰ Și Papiu Ilarian adaugă: „În adevăr poporul din Blaj nu imita scandalurile ce se petrecea în adunările poporare ale ungarilor și chiar ale nemților ...] Această admirată purtare a poporului român e o probă neînvinsă că jugul și tirania seculară n-au fost în stare de-a stinge întrânsul caracterul cel grav și serios erezit de la străbuni. Școala nevoilor l-a adus la maturitate³¹”.

Adunarea națională română de la Blaj din 3-5 mai a impresionat puternic, lăsând amintiri cu neputință de șters chiar martorilor străini de români ...

Mészáros Károly, care s-a autointitulat „cronicar al evenimentelor, împluternicit de guvernul național”. Nu cu simpatie, totuși ... „Agiția a luat o asemenea amploare din toate direcțiile, încât valahii au hotărât și au stabilit o adunare populară generală pentru ziua de 15 mai la Blaj, în vederea formulării cererilor lor. A fost o mulțime enormă de valahi și sași, care s-au adunat aici. Lăsând la o parte popii și

²⁴ Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 133.

²⁵ Val. Nițu, Timotei Cipariu și Adunarea Națională din 3/15 mai 1848 de la Blaj, „Revista Arhivelor”, anul L, vol. XXXV, Supliment, București, 1973, p. 66.

²⁶ T. Seiceanu, I. Buzași, op. cit., p. 221.

²⁷ Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 137.

²⁸ T. Seiceanu, I. Buzași, op. cit., p. 221-222.

²⁹ Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 139.

³⁰ Ibidem, p. 139-140.

³¹ Cornelia Bodea, 1848 la români. O istorie în date și mărturii, București, 1982, p. 504.

avocații valahi, numai dintre laici s-au strâns peste 12.000 de oameni călări. Cât privește aspectul exterior al acestei mărețe adunări populare, așa ceva n-a prea văzut vreodată Europa. O masă populară semibarbară și fanatică, cu trăsăturile accentuate, caracteristice, ușor de recunoscut ale coloniștilor romani, oferea spectatorului, în tumultul sălbatic, tălăuzitor al patimilor politice, un tablou extraordinar de interesant și de captivant ... „Trăiască libertatea! Trăiască Daco-România!”, se auzea din toate părțile. Iar adunarea, pentru a întări aceste strigări, și-a formulat doleanțele în douăsprezece puncte (au fost șaisprezece – n. n.), pe care le-au trimis de îndată împăratului Ferdinand al V-lea la Innsbruck, cu deputăția condusă de episcopul Șaguna și contele Nopcea, comitele județului Hunedoara³².

Publicistul Iakab Elek. În general, simpatizant al mișcării de emancipare socială și națională a românilor din Transilvania. Cu obiectivitate. „Eu am sosit pe câmpul Blajului chiar în ziua adunării, venind de la Sibiu ... Câmpul pe care s-a ținut adunarea a fost denumit (...) în cadrul unei însuflețite manifestații și într-o atmosferă de bucurie izvorâtă din cultul naționalității – Câmpul Libertății. Măreț era spectacolul ce se desfășura în fața noastră. O masă de vreo douăzeci de mii de oameni, îmbrăcați sărăcăcios, cu înfățișare chinuită, un biet popor de iobagi!” Urmează descrierea portului participanților, în această ordine de idei, autorul remarcând eleganța celor „din părți sibiene și de la munte”. Se fac referiri la înfățișarea clerului de jos și a celui de sus, precum și la felul în care arătau și se purtau „studentimea Blajului, reprezentanții laici ai inteligenței”.... „Această masă imensă de oameni, care se ridicase spre prânz la 25-30.000, părea o mare liniștită, pe a cărei suprafață nu se zărea nici cel mai mic val, în ale cărei adâncimi nu se putea bănuî cel mai mic semn de agitație. Armata, nu multă la număr, a stat toată ziua la locul indicat, cu armele așezate în piramidă, în deplină liniște: aproape nici nu se putea observa că aici e atâta popor întrunit, pentru prima oară în viața lui, cu scop de consfătuire politică ... Ziua aceea a fost cu totul revelatorie: poporul tăcea și asculta, observa și închidea în sine cele auzite: fiecare își împărtășea confidențial părerile cu vecinul său. Seara însă, Blajul și Câmpia Libertății au apărut în altă perspectivă. S-a organizat iluminatie, s-au improvisat transparente înfățișând Daco-România, au apărut, în mod ostentativ, în favoarea imperiului și împotriva Ungariei, un mare număr de steaguri austriece ..., sârbești ..., săsești, numai ungurești nu erau. Birturile, cârciumile și popasurile s-au umplut ... Sub transparentele și drapelele luminate, câțiva oratori populari s-au pomit să țină cuvântări, la început însuflețitoare, apoi provocatoare, în cele din urmă răzvrătitoare; poporul adunat în mare număr îi asculta cu nesaț ...”³³.

Istoricul și gânditorul transilvan Stephan Ludwig Roth, cel care a demonstrat că în Ardeal „Limba țării” nu poate fi decât „cea românească”. „Când am sosit la Blaj, duminică, inscripția „Virtutea Romană Reînviată”, pe trei rânduri, cu litere inițiale mari și aurite, prinsă pe un steag așezat deasupra intrării în Catedrală, se putea vedea de departe. Toate celelalte care intrau și ieșeau din oraș treceau prin fața ei ... Desigur, „virtus” înseamnă *virtute*, dar, în înțelesul roman al bărbăției, cuvântul derivând din „*vir*”, *bărbat*. Eu aş traduce deci așa: „Conștiința de sine a românilor s-a deșteptat” ... Cu toate că acest steag național n-a fost atât de înalt încât el să poată fi văzut de la Dunăre, totuși, cred eu că, fiind o mărturie a unor mișcări sufletești solidare, falfăirea acestor culori de aici a făcut să bată inimile și la Iași și la București. Oare mă înșel?”³⁴. Nu, eminentul profesor Stephan Ludwig Roth nu s-a înșelat: Inscripția „Virtutea Romană Reînviată” de pe flamura română de la Blaj a fost citită și înțeleasă, la semnificația ei, „și la Iași și la București”... Cu înțelesuri adânci i-a întărit adunarea de la Blaj pe românii transilvăneni, așa cum s-a putut constata din mărturiile rămase de la Alexandru Papiu Ilarian, Timotei Cipariu, George Barițiu ...

Vasile Moldovan, viitorul prefect al Legiunii a III-a din Câmpie în oastea lui Avram Iancu: „Vedeam numai, peste capetele oamenilor, mulțimea flamurilor românești, purtătorii cărora văzând flamura noastră, făceau mișcări de salutare și observăm că se apropie de a noastră. În urmă și după un timp îndelungat, ni s-au împreunat flamurile ca și când s-ar îmbrățișa. Atunci a răsunat un „Vivat”, de gândeai că se cutremură întreg pământul Înainte de a ne despărți de această adunare grandioasă, ca și care n-au mai avut românii de la descălecarea lor (...) trebuie să observ că ea a dat semnul de viață al națiunii și a avut consecințe influențatoare, ba a fost baza agendelor noastre politice”³⁵.

Cu amintiri înălțătoare, de păstrat pentru toată viața s-au ales românii de peste munți, ajunși să fie de față la marea adunare de pe Câmpia Libertății.

³² Ibidem, p. 499-501.

³³ T. Seiceanu, I. Buzași, op.cit., p. 233-234.

³⁴ V. Moldovan, Memorii din 1848-1849, Brașov, 1895, p. 59.

³⁵ S. Dragomir, op. cit., p. 55.

Scriitorul Alecu (Rusu) Russo, născut în Basarabia. El a reținut cuvintele rostite, în auzul mulțimilor, de Ion Buteanu și Avram Iancu, cuvinte ce aveau să fie trecute în cărți de istorie de mai târziu. „Pe doi bărbați i-am auzit grăind românește” Unul din cei doi zicea: ungurii vreau „unio!” știți ce vrea să zică unio? Că până acum ne-au încălecat pe păr și acum vor să ne pună și șaua în spinare. Al doilea striga: Uitați-vă pe câmp, românilor, suntem mulți, ca cucuruzul brazilor, suntem mulți și tari, că Dumnezeu e cu noi”³⁶.

În „Cugetările” sale, Alecu Russo a prins o imagine tulburătoare a zilei de 3/15 mai, la Blaj ... „Într-un ținut al Ardealului se ivi, la 1848, o zi frumoasă pe un câmp întins, unde patruzeci de mii de români stau să asculte, sub aripele unui steag în trei culori, cuvântul inteligenței ardeleni. Moldoveni și munteni, pribegi ai tulburărilor din țări, priveau cu bătaie de inimă adunarea oștită grămadă câte grămadă, după satele și ținuturile de unde veniseră oamenii; un popor întreg de același port și aceeași limbă ca și a poporului nostru sta măreț în lumina soarelui, și printre sumane se vedeau amestecate multe surtuce; aceste surtuce acopereau piepturile tineretului de frunte, ieșit din Blaj și din Școalele Ardealului, tineret cu mare curaj și mare iubire de neamul românesc! Multă mirare însufla pribegilor spectacolul frăției curate între surtuce și sumane, frăție nu numai de sânge, dar frăție în trai și obiceiuri și în toate relațiile. Societatea în Principate, ca toate societățile vechi, este întemeiată pe nepotriviri, pe interesuri ce se prigonesc și pe ierarhii. Ardelenii, tolerați numai pe pământul ce-l ocupau până la 1848 și privind cu duioșie de peste munți la țări, adică la Moldova și Valahia, alcătuiesc o familie”...³⁷

Scriitorul George Sion din Moldova: „Cu toate amenințările, persecuțiunile și împiedicările ce se făceau din partea ungarilor și a guvernului pentru ziua destinată a adunării, românii curgeau ca torente din toate părțile. Peste râurile cele mai mari, pe unde ungurii ridicaseră înadins, podurile, românii treceau prin ape până în piept sau înot, numai și numai ca să meargă și să ajungă la locul ce se făcuse un ideal de mântuire pentru dâșșii. În ziua de 3 mai, poporul adunat ajungea la cifra de o sută de mii”. Sion amintește și el de „inscripțiunea „Virtutea Romană Reînviată”, scrisă pe „flamura tricoloră, improvizată la Sibii” și reprezentând, „prin vânăț, alb și roșu, culorile îmbrăcămintei poporului. Ungurii nerozi ziceau că este flamura rusească!” Totodată, Sion povestește că mulți dintre nobilii unguri veniți la adunarea de la Blaj „erau de origine română: strămoșii lor își renegaseră limba, națiunea și religiunea pentru diferite interese politice”. La Blaj, „simțiră inimile lor entuziasmate pentru onoarea numelui de român și începură a îmbrățișa pe conducătorii poporului, minindu-i frații lor, roșind de rătăcirile lor trecute ... Cu inimile noastre tinere și înflăcărate de idealuri frumoase, scrie Sion, împărțăseam toate emoțiunile fraților ardeleni și cu sufletele noastre de români îmbrățișam aspirațiunile și credințele lor, identificându-se soarta noastră cu a lor”...³⁸

A scris Timotei Cipariu: „Blajul încă avut a sale trei zile, zile de bucurie, de sărbătoare, de înfrățire și împăcarea tuturor inemelor. Nu zilele Parisului, Berlinului, Vienei, ci zile pline de entuziasm pentru națiunea sa, cărora rare pagine a istoriei se află asemenea, așa glorioase...”³⁹

Dacă ne întoarcem și recapitulăm, nu putem să nu observăm insistența cu care revin în texte inscripția „Virtus romana rediviva”, numele de „popor român”, „România”, „România”, „Daco-România”. Stephan Ludwig Roth era încredințat că falfăirea culorilor din steagul de la Blaj, „mărturie a unor mișcări sufletești solidare (...) a făcut să bată inimile și la Iași și la București”. La Paris, în „Junimea română, numărul 2 din iunie 1851, Nicolae Bălcescu scria: „Zi de 15 mai 1848! Zi de lumină, de libertate și de mărire română, te pomenim și te serbăm cu drag! Tu minunaseși lumea și arătaseși că nația română e matură, vrednică de libertate, vrednică de a intra în frăția cea mare a națiilor. În analele românilor altă zi nu strălucește mai frumos decât tine și cea de asemenea ție, sora ta iubită, ziua de 11 iunie 1848 a poporului din București. Te pomenim și te serbăm cu drag, o, zi măreață, căci întâiași dată auzirăm un popor întreg răspunzând celor ce-i vorbeau de unirea Ardealului cu Ungaria, prin această strigare: „Noi vrem să ne unim cu Țara!”⁴⁰

Sub impresia foarte proaspătă și total acaparatoare a înaltelor idei ce au mrcat până în rărunchi adunarea din 3-5 mai de la Blaj, George Barițiu dăduse în „Gazeta Transilvaniei”, XI, numărul 43 din 14/27

³⁶ C. Bodea, op.cit., p. 496-497.

³⁷ Ibidem, p. 493-496.

³⁸ Ibidem, p. 487.

³⁹ N. Bălcescu, Mișcarea românilor din Ardeal la 1848, „Culegere”, București, 1966, p. 55.

⁴⁰ Șt. Pascu, op. cit., p. 102.

mai 1848, o replică fără echivoc lozincii „uniune sau moarte” ce o vântura nobilimea maghiară: „Soarta națiunii române se va hotărâ în București și în Iași, iar nu în Cluj, nici în Blaj, nici în Buda”⁴¹

Apoi, la Blaj, s-au găsit strânși împreună, alături de ardeleni, un „mare număr de maramureșeni (...) care, întorși acasă (...) au răsculat populația din părțile nord-vestice (...), ardeleni așezați de mai înainte în principate: August Treboniu Laurian, Ioan Axente Sever, Constantin Romanu-Vivu, Nicolae Bălășescu, Petru Suci, David Almășan, și mulți alții (...), moldovenii Alecu Russo, Costache Negri, Vasile și Iancu Alecsandri, Lascăr Rosetti, George Cantacuzino, Manolache Costache Epureanu, Grigore Balș, Zaharia Moldoveanu, Petrache și Costache Cazimir, Ioan Curius, George și Teodor Sion, Alexandru Ioan Cuza. Alecu Moruzi, Vasile Conta și alții. Dintre munteni se semnalează prezența lui Dumitru Brătianu și a altora, trecuți clandestin, deoarece se refuzase pașaportul tuturor celor ce-l solicitară, între care și lui Bălcescu”⁴². Oaspeții munteni și moldoveni au fost găzduiți în modesta locuință din Blaj a canonicului Timotei Cipariu, cel care, descifrând sensul istoric al momentului, scria în „Organul luminării” din 7 aprilie 1848: „Europa nu va mai fi numai un nume geografic a unei părți a pământului mărginite cu margini naturale de mări, munți, fluvii etc., ci ea va fi nume sinonim cu al culturii, civilizației. Ea va însemna complexul popoarelor recunoscătoare de eternele adevăruri, libertate, egalitate, frățietate pentru toți și toate popoarelor întrasemenea”⁴³. De unde se poate înțelege, chestiunea „intrării în Europa” nu-i de azi, de ieri.

Și la munteni și la moldoveni se vehicula ideea unirii „întregului neam românesc într-un imperiu dacic, într-o nouă Dacie”, a restabilirii „regatului dacic”, a regatului „Daco-Român”, un nou stat independent, la formarea căruia să participe (alături de munteni – n. n.) și frații din Moldova, Bucovina, Transilvania și Basarabia⁴⁴, idee ce a pus pe jar trei împărății – Rusia, Imperiul habsburgic, Imperiul otoman. Această idee, a întemeierii „unei Dacii care să cuprindă cele trei provincii românești”, Transilvania, Țara Românească și Moldova, s-a manifestat, potrivit unei afirmații a lui Ioan Ghica, „și la adunarea din mai 1848 de la Blaj”⁴⁵.

După Blaj, muntenii se vor întoarce în țară, ca să se întâmpine cu 11 iunie 1848, adunarea de pe Câmpia Libertății având ecou repetat în acțiunile lor revoluționare. Reveniți la Brașov, revoluționarii moldoveni elaborează și aduc la conștiința lumii, în 12/24 mai 1848, programul în șase puncte sub genericul „Principiile noastre pentru reformarea patriei”, cuprinzând, pe lângă problemele social-politice, și „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat independent”. Motive de ordin tactic au determinat ca în programul revoluționarilor moldoveni să nu figureze Transilvania, cu toate că înțelegerea în acest sens se realizase la Blaj, unde, din aceleași considerente, asemenea consens nu a fost inclus în documentele marii întruniri naționale din mai de pe Câmpul Libertății⁴⁶.

Interesant este că și creația poetică a momentului militează într-un glas pentru libertatea națională, pentru ridicarea la luptă a tuturor românilor, pentru unirea lor într-o singură țară neatârmată. Încă în 10 mai 1848, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Vasile Alecsandri publica, la Brașov, poezia „15 mai 1848”, pe care Timotei Cipariu a reprodus-o în ziarul său „Învățătorul poporului” din 19 mai 1848⁴⁷.

Fraților, nădejde bună ! azi, sub cerul fără nori
 Libertatea, România se-nălțesc pe câmp de flori
 S-înnoiesc în fata lumii a lor vecinică-nfrățire
 Dup-o lungă, dureroasă și fatală despărțire .

Fraților, nădejde bună! Viitorul ce urziți
 Va fi vrednic de trecutul al strămoșilor slăviți!
 Bărbăția și unirea între voi de-acum domnescă
 Și strigați în libertate: România să trăiască!⁴⁸

⁴¹ Ibidem, p. 97.

⁴² Val. Nițu, art. cit., p. 67, 69.

⁴³ Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 137.

⁴⁴ Șt. Pascu, op. cit., p. 95.

⁴⁵ Ibidem, p. 97.

⁴⁶ Ibidem, p. 103.

⁴⁷ Val. Nițu, art. cit., p. 67.

⁴⁸ Toate versurile privitoare la momentul „mai 1848 - Blaj” și reproduse în această comunicare au fost extrase din selecția făcând de Teodor Seiceanu și Ion Buzași în cartea „Blajul, o istorie în texte”.

Sub înrăurirea poeziei lui Vasile Alecsandri, "15 mai 1848", Andrei Mureșanu, acela ce „scutură lanțul cu-a lui voce ruginită”,⁴⁹ va compune, chiar în zilele marii adunări naționale, o poezie cu același titlu .

.....
Măreață-i serbarea, când frații d-un sânge
Se leagă-ntr-o sine, prin viu jurământ,
A nu lăsa pradă și nici a se-nfrânge
Mărirea străbună și dreptul cuvânt.
De astăzi blăstămul contras din vechime
S-a șters ca și umbra, ca norii prin vânt
Ș-întocma ca floarea răsari, româtime ,
Pe brațele gloriei, în vechiu-ți pământ .

Blajul l-a inspirat pe Vasile Alecsandri să scrie „Hora Ardealului”.

Hai să dăm mâna cu mâna
Cei cu inima română
Să-nvârtim hora frăției
Pe pământul României !

.....
Ardelean, copil de munte !
Iar ridică-acum cea frunte
Și te-nsuflă de mândrie
Că-mi esti fiu de Românie !

Ardeleni ! lumea ne vede !
România-n noi să-ncrede ,
Căci de-acum românul-n lume
A fi vrednic de-al său nume !

.....
Cu vreo două luni mai devreme de „Răsunetul” lui Andrei Mureșanu, cel ce avea să fie numit „bardul de la Mircești” scrisese o veritabilă „Marsillaise” românească, poezia „Deșteptarea României”.

.....
Sculați, frați de-același nume, iată timpul de frăție !
Peste Molna, peste Milcov, peste Prut, peste Carpați
Aruncați brațele voastre cu-o puternică mândrie
Și de-acum pe vecinicie !
Cu toți mâinile vă dați !
Hai, copii de-același sânge ! hai cu toți într-o unire
Libertate-acum sau moarte să cătăm, să dobândim
Pas, români ! lumea ne vede Pentru-a patriei iubire,
Pentru-a mamei desrobire
Viața noastră să jertfim !

Dar „Marseillaise” a românilor din Transilvania⁵⁰, care i-a însoțit în tot timpul Revoluției din 1848-1849, în tot timpul de răstăpă, de cumpănă și sânge, a fost într-adevăr poemul „Un Răsunet” al lui Andrei Mureșanu, cunoscut mai cu seamă sub titlul „Deșteaptă-te, Române”.

Deșteaptă-te, române din somnul cel de moarte,
În care te-adânciră barbarii de tirani !
Acum ori niciodată, croiește-ți altă soarte,
La care să se-nchine și cruzii tăi dușmani !

⁴⁹ M. Eminescu, Epigonii, „Poezii”, București, 1960, p. 24.

⁵⁰ Șt. Pascu, op.cit., p. 98.

Priviți, mărețe umbre, Mihai, Ștefan, Corvine,
Româna națiune, ai voștri strănepoți,
Cu brațele armate, cu focul vostru-n vine,
„Vieață-n libertate ori moarte”, strigă toți !

Pre voi vă nimiciră a pizmei răutate
Și oarba neunire, la Milcov și Carpați !
Dar noi, pătrunși la suflet de sânta libertate,
Jurăm că vom da mâna, să fim pururea frați !

Sunt amintite „plăgile fatale”, pricinuite de „iataganul barbarei Semilune”, cnutul muscălesc („cnuta”) ce „se vără în vetrele străbune, încercarea despotismului unguresc de a le răpi românilor limba.
”Dar morți numai o dăm !”

Români din patru unghiuri, acum ori niciodată
Uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri !
Strigați în lumea largă că Dunărea-i furată
Prin intrigă și sâlă, viclene uneltiri!

Preoți, cu crucea-n frunte ! căci oastea e creștină,
Deviza-i libertate și scopul ei prea sânt,
Murim mai bine-n luptă, cu glorie deplină,
Decât să fim sclavi iarăși în vechiul nost' pământ !⁵¹

Și 3/15 mai 1848 a devenit istorie, să fie sărbătoare ani la rând, dată memorabilă de o însemnătate aparte, zi aniversată cu duioșie și mândrie. Au evocat-o emotionați participanții ajunși la vârsta senectuții. „Ne-a rămas, de pildă, amintirea zilei de 3/15 mai a anului 1870, când adunarea de pe Câmpia Libertății a fost sărbătorită în Pădurea Băneasa, cu participarea țăranilor din comunele învecinate. Președintele Societății „Transilvania”, Alexandru Papiu Ilarian, în discursul pe care l-a rostit cu această ocazie, a caracterizat acea zi de 3 mai 1848 ca fiind ziua redeșteptării naționale a trei milioane de români. „Și când trei milioane de români se miscă, a subliniat oratorul, toți cei zece milioane sunt deșteptați”. După cum, de asemenea, a arătat Papiu Ilarian, în „Dacia Superioară”, la acea data, nu a fost localitate, fie oraș, orășel, sat sau cătun, nu a fost biserică în care să nu se fi celebrat a 22-a aniversare a adunării de la Blaj. Ba mai mult, ea s-a sărbătorit în bisericile de peste Carpați, „în loc de priceasnă” cântându-se „Deșteaptă-te, Române”⁵².

Și s-a sărbătorit împlinirea unui sfert de veac de la 3/15 mai 1848, când așa cum a spus în toastul său Alexandru Papiu Ilarian, „un număr nu prea mare de tineri, aprinși de dorul libertății naționale, răpiră scânteia cea sacră a luminii și a adevărului din sânul întunecului, se sculară și făcură ca poporul însuși să se proclame liber”. Papiu Ilarian a închinat paharul în memoria lui „Bămuțiu, profesorul naționalității române, libertăților și independenței” ce „cu iubire” le-a confirmat „și cu jurământ național”. A se nota că, din perioada ieșeană, relațiile cu Bămuțiu s-au cam deteriorat, aceasta pentru că Papiu Ilarian a preferat prietenia lui August Treboniu Laurian, care se remarcă printr-o excesivitate nu de puține ori din cale afară. Președintele Societății „Transilvania” a toastat, de asemenea, „în onoarea lui Laurian”, cel care a formulat „drepturile națiunii române, precum și protestul ei contra fuziunii cu dușmanul”, „în onoarea și memoria junilor de la 1848, care uimără lumea prin curajul, activitatea, eroismul și sacrificiile pentru români”, urând tinerilor din anul 1873 să-i urmeze în faptă pe cei de dinaintea lor „și, de se poate, chiar să-i întrecă”⁵³.

Un alt veteran ilustru al Revoluției de la 1848 : George Barițiu. Evocarea sa se plasează în ajunul zilei de joi, 3/15 mai 1879, când se împlineau 31 de ani de la adunarea națională de la Blaj, care, după Barițiu, a însemnat „renașterea națiunii române din Ungaria și marele principat al Transilvaniei, prin redeșteptarea și emanciparea a milioane de iobagi români, de a căror existență lumea uitase cu totul”,

⁵¹ T. Seiceanu, I. Buzăși, op. cit., p. 214-219.

⁵² Al. Papiu Ilarian, op. cit., p. 434.

⁵³ Ibidem, p. 476-477.

(.....) moment în care luându-se „de bază principiile dreptului roman care sunt: *Honeste vivere, Neminem laedere, Suum cuique tribuere* (a trăi onest, a nu leza pe nimeni, a da fiecăruia ce-i al său), națiunea română și-a formulat (.....) cunoscutul său program politic, constator din 16 puncte (.....) consacrat și sigilat prin torente de sânge și care „grație politice neconstante și șovăitoare ce a urmat de la 1866 (.....) au rămas nerealizate”. Ca una din consecințele dualismului (.....) națiunea română a fost redusă iarăși în starea în care s-au aflat înainte de aceasta cu 31 de ani”, ca să se vadă „provocată și forțată a reîncepe (.....) lupta de apărare în contra arbitrarului și nedreptului”. O luptă legitimă, „pentru că i s-au pus iarăși în cestiune limba, biserica și naționalitatea sa, care sunt garanțiile și condițiunile existenței sale”. Programul național al românilor din Transilvania, care nu comportă „nici o disensiune”, nu „poate fi decât unul” singur. În realizarea lui, „noi, scria George Barițiu, credem că față cu evenimentele deja petrecute și față cu cele ce se prepară, nici aceasta nu ne va cauza dificultăți și ca furtuna ne va afla: *Uniți în cugete și-n simțiri*!”⁵⁴

Chemarea la luptă era pe cât de limpede pe atât de hotărâtă

Și timpul tot trece !... Iată, în 1898, prin scocurile istoriei se și consuma o jumătate de secol de la acel mai din anul 1848 al Blajului. În 26 aprilie 1898, „Foaia poporului” din Sibiu publica programul serbărilor ce urmau să aibă loc la București și Craiova, informând că despre semnificația zilei de 3/15 mai este programat, printre alții, să vorbească Barbu Ștefănescu Delavrancea. Pe temeiul planului întocmit de Liga Culturală, „Foaia poporului”, prin apelul „Să sărbătorim ziua de 3/15 mai”, îndemna la organizarea unor festivități similare „în întreaga Transilvanie”⁵⁵.

„Un episod frumos, poate cel mai frumos din întreaga istorie a românilor de peste munți, a fost adunarea „celor patruzeci de mii” pe pe Câmpia Blajului, numită de atunci Câmpia Libertății”, scria, în anul 1902, George Coșbuc, într-un articol intitulat chiar „Câmpia Libertății”. „E frumos numele acesta ! O câmpie unde aveau să se adune românii ca robi clăcași, ca neam suferit, numai de milă, pe pământul strămoșilor săi, și de unde aveau să se întoarcă liberi și stăpâni în țara cea largă a Ardealului..... Deși adunarea se numește „a celor patruzeci de mii”, (.....) pe câmpia Blajului (.....) au curs de pretutindeni bărbații neamului: peste o sută de mii”, alergând „sute de kilometri, ca să se înțeleagă asupra stării lor politice și, cu toții într-un gând, să-și ceară dreptul”⁵⁶.

„Poetul țărânimii”, George Coșbuc, avea să fie menționat și pe file tescuite în dosare de arhivă... La ședința din 30 martie 1909, ținută în sala „Alexandrescu” din strada „Popa Tatu 29, București, din Comitetul Cercului „Viitorul”, constituit „din inițiativa sindicalistului Ion Crețu” și cuprinzând „români muncitori de peste munți”, „au luat parte 30 de persoane, între care și 10 femei”. S-a adus „la cunoștiința celor prezenți balul” ce urma a se da „în ziua de 3 mai (.....) în sala Băilor Eforiei”, la „aniversarea a 61 de ani de la adunarea de pe Câmpia Libertății de la Blaj 1848”. Balul se organiza „sub patronajul domnului Const. Mille”, „președinte de onoare” fiind „domnul G.Coșbuc”⁵⁷.

Între intrarea în marele pojar al primului război mondial și România nu se mai aflau decât un an și niște luni, se întâmpla în 1915, când adunarea de pe Câmpia Libertății-Blaj era sărbătorită, chiar în ziua de 3 mai. Conferențind despre însemnătatea acestei zile, Nicolae Iorga a spus, între altele, parcă prevestind ce avea să urmeze: „Oriunde va fi popor român, oricine i-ar vorbi, aceeași minune se va întâmpla. Nu fângăduielile de la apus la răsărit. Cine cunoaște viața poporului român știe că singura lui însușire este de fi unitar”⁵⁸.

S-a petrecut la București, în sala Ateneului...

A rămas în urma și războiul... România, întregită ca în visurile ei de la 1600 și 1848, și-a dobândit răgazul de a cerceta răbojul pătimirilor și învierilor sale, mahnită și lăcrimând pentru cei răpuși pe încinsele tipsii ale bătăliilor, bucurându-se de izbândă și pentru cei hărăziți a merge sub soartă mai departe...

La 15 mai 1927, Blajul a trăit cu plinătate sub semnul aniversării a 79 de ani, câți se numărau de la 3/15 mai 1848. Ca ministru al educației naționale, a cuvântat, înfierbântând sufletele și făcându-le să

⁵⁴ G. Barițiu, În memoria zilei de 3/15 mai 1848, articol în „Observatorul” II, nr. 35 din 2/14 mai 1879. Vezi și „Viața și ideile lui George Barițiu”, București, 1964, p. 236-265.

⁵⁵ I. Burlacu, Tr. Rus, Contribuții documentare privind rolul Ligii Culturale în făurirea Statului național român, „Revista Arhivelor” 2, anul XI, București, 1968, p. 112.

⁵⁶ G. Coșbuc, Câmpia Libertății, „Universul Literar”, București XX, nr. 9, 4 martie 1902.

⁵⁷ Arhivele Naționale Istorie Centrale, fond „Direcția Poliției și Siguranței Generale”, dosar nr. 153/1908, f. 24.

⁵⁸ Octavian Nichifor, Sprijinul dat de societăților culturale-patriotice din București luptei de eliberare a românilor din Transilvania în anii 1914-1916, „Revista Arhivelor”, Supliment, vol. XLI, anul LVI, București, 1979, p. 200.

vibreze, jeluitorul „pătimirii noastre”, Octavian Goga. În discursul său, pagină de antologie, strălucit model de oratorie, Câmpul Libertății s-a dovedit locul unde „s-a strigat odată destinul unui neam” și care, de aceea, „rămâne pentru posteritate un loc de pelerinaj”. Acest câmp „a auzit cea dintâi mare spovedanie a Ardealului”, ziua de 3/15 mai 1848 așezându-se în ogorul istoriei stâlp „de foc ce s-a aprins, după veacuri de întuneric, prima zi a libertății noastre politice”⁵⁹.

Peste vreo șapte ani, în ziua unirii Principatelor Române, 24 ianuarie, 1934, a vorbit, la Radio, Iuliu Maniu, reamintind de alipirea Ardealului la România. Ilustrul bărbat politic și patriot fără de pată a evocat, cu acesl prilej, perseverența cu care „Adunarea Națională de la Blaj 1848” a reclamat „pentru poporul românesc” dreptul „de autodeterminare”⁶⁰.

Mai aproape de zilele noastre, în anul 1973, când a fost dator să se despartă de această lume dulce și amară a Terrei, Geo Bogza, ne-a lăsat un dens poem în proză, „Câmpia”.

„Un munte dacă s-ar fi ridicat între hotarele țării și i s-ar fi spus „Muntele Libertății”, fără îndoială că ar fi fost pentru noi prilej de mândrie. Dar „Câmpia Libertății” înseamnă altceva.

Un munte al libertății duce gândul spre un popor viteaz și orgolios, până la gradul care ar face din el un popor războinic.

Mult mai aproape de noi, de firea și istoria noastră, de ceea ce năzuim este câmpia.

Ea nu sugerează războinici în armura, ci oameni în cămăși simple de cânepă. Ea nu e un cuib al vulturilor, ci locul peste care trece plugul. Ea poate fi stropită cu sânge, dar mai sigur și mai des este stropită cu sudoare.

Câmpia Libertății evoca în primul rând o mare mulțime de oameni. Câteva pâlcuri de bărbați cu arma în mână pot face într-un spațiu de piscuri un munte al libertății. Câmpia, ca să se poată bucura de aceeași glorie, are nevoie de o mare mulțime, aceea despre care se spune: câtă frunză și iarbă.

Numai un popor întreg având unitatea ierbii, avea să transforme un șes în Câmpie a Libertății”⁶¹.

Desigur, Geo Bogza a poetizat exagerând cumva, pentru ca loc înalt, stâncos, al libertății, adevărat „cuib al vulturilor”, a fost tocmai cetatea de piatră a Munților Apuseni, de care Bogza nu e străin, cetatea unde s-a întărit și de unde s-a războit cu toată îndârjirea oastea lui Avram Iancu, cel ce nu în deșert s-a numit Craiul Munților.

Anul 1998... De la 3/15 mai 1848 s-a închis crugul amplu al unui veac și jumătate. Au fost mari manifestări în toată România și, mai ales, la Blaj, ca și la centenar, în 1948, când episcopului unit Ioan Suciul i s-a interzis a-și rosti cuvântul. În 1998, sărbătoarea Blajului a fost onorată de prezența președintelui țării și a altor potenți. Cu două zile mai înainte, în 15 mai, l-am ascultat spunând înțelept, în emisiunea radiofonică „Studio deschis”, pe Teodor Seiceanu atât de des discutat în bibliografia acestei lucrări. A vorbit, tot la Radio, în emisiunea „Matinal” potolit și cu știuta-i tristețe, poetul Ion Brad. L-am urmărit la una din televiziunile bucureștene pe Adrian Păunescu. Și ar mai fi de menționat și alții, mulți alții. Foarte bine! Nimeni nu poate trece cu ușurință pe lângă istorie, căci plata îi va fi doar neiertarea. Cel care-și uita de istoria neamului său, se autocondamnă la prăvălirea lui în groapa uitării celei mai negre a istoriei. Dacă mai tineți minte, până și Nicolae Ceaușescu și-a amintit de Blaj, firește mânat fiind de niște interese ale sale, meschine și stupide. La urma urmei, cum a prezis Eminescu în „Scrisoarea I”:

„Iar de-asupra tuturor va vorbi vreun mititel
Nu slăvindu-te pe tine ... lustruindu-se pe el
Sub a numelui tău umbră”⁶².

⁵⁹ T. Seiceanu, I. Buzăși, op. cit., p. 239.

⁶⁰ Iuliu Maniu, Conferință rostită, la Radio, în 24 ianuarie din 11 mai 1973, București, p. 1.

⁶¹ G. Borza, Câmpia, text apărut în „Contemporanul”, numărul din 11 mai 1973, București, p. 1.

⁶² M. Eminescu, op. cit., p. 103.

DER 3. MAI 1848 IN DEM BEWUSSTSEIN DER ZEITGENOSSEN UND DER NACHKOMMEN

Zusammenfassung

Die Autoren rufen die Volksversammlung der Rumanen vom 3./15-5./17. Mai 1848 bei Blasendorf durch die Auffassung der Zeitgenossen und der Nachkommen nach Memoiren, Andenken, Presseberichte einiger bedeutenden Persönlichkeiten der Kultur und der Politik werden vorgestellt. Persönlichkeiten wie Timotei Cipariu, Alexandru Papiu Ilarian, George Barițiu, Stephan Ludwig Roth, Iakab Elek, Alecu Russo, Nicolae Bălcescu, George Coșbuc, Nicolae Iorga, Octavian Goga, Iuliu Maniu, u.a. drückten den Wunsch auf soziale und politische Freiheit, den Willen, sich in einem einzigen Staat zu vereinen, aus.

ÎNȚĂMÂNTUL ROMÂNESC DIN ORAȘUL HAȚEG ÎN PERIOADA 1848-1918

Ioachim Lazăr

Orașul Hațeg se înscrie printre centrele importante ale învățământului românesc din comitatul Hunedoarei alături de localitățile Brad, Deva, Hunedoara și Orăștie. Prima școală care a luat ființă în orașelul Hațeg a fost cea calvino-românească, deschisă încă în anul 1660¹. Pentru a-i atrage pe români, principele Gheorghe Rakoczy al II-lea a scutit pe hațegani care treceau la calvinism, de sarcinile de a duce poșta și a face cărașie în caz de război. Limba de predare în școala calvinească era maghiara. În anul 1795 se înființează, la Hațeg, o școală romano-catolică, frecventată de mulți fii de români². Înființarea primei școli românești trebuie pusă în legătură cu înființarea regimentelor românești de graniță. Astfel în raportul oficial din 20 mai 1777 al generalului de brigadă, baronul Cristian Roll, despre starea regimentului de graniță se amintește despre școala din Hațeg³. Școala era încadrată cu 2 dascăli: Dascălul nemțesc Peter Drodowsky, care avea un salariu lunar de 2 fl. 30 cr. și instruia 30 școlari, dintre care 6 știa și scrie, și dascălul român Iacob Popa, cu un salariu de 1 fl. 40 cr. care instruia tot pe aceiași 30 școlari, între care 12 știa și scrie românește⁴. După terminarea cursurilor școlii grănicerești din Hațeg, cei mai capabili elevi puteau urma școlile din Orăștie sau Aiud.

În preajma anului 1790, în fruntea școlii era renumitul învățător Hugo Hamerle, ceea ce a determinat o mare afinență de tineri către școala grănicerească din Hațeg. Veneau tineri români din Deva, Hunedoara, Orăștie și jur ca să se deprindă în vorbire și scriere nemțească, învățatură pe care o vor continua la Școala din Orlat, mai ales cei domici a deveni instructori sau dascăli în care o condiție principală era cunoașterea limbii germane⁵. La școala din Hațeg a învățat și teologul-scriitor Moise Sora Noacul, care apoi termina seminarul la romano-catolici în Cluj, având o bursă bobiană⁶.

Școala din Hațeg trece prin mari frământări la începutul secolului al XIX-lea. În anul 1815, școala unită era împiedecată să funcționeze de către căpitanul sârb Dyurisits, comandantul companiei din Hațeg. Acesta "pe dascălul național, de legea unită, cu numele Oprea, care ținuse mai înainte școală la mănăstirea Prislop și la Tuștea, nu l-a mai lăsat să țină școala în Hațeg, zicând că e hoț și mișel, dar după ce s-a făcut neunit, l-a pus dascăl, silind și pe pruncii uniților să umble la el la școală"⁷.

Vicarul Hațegului, Ciriil Țopa cerea, la 18 ianuarie 1810, episcopului Ioan Bob, ca pe baza articolului 8 al Diplomei Leopoldine "să se înființeze la Hațeg o școală națională română sau un gimnaziu greco-catolic cerând, spre scopul zidirii edificiului școlar, grădina călugărilor franciscani"⁸. Dar nici aceste demersuri nu au avut rezultatul dorit, iar românii au rămas doar cu școala grănicerească, care s-a divizat în două, una nemțească și alta românească numită națională. La școala națională românească au funcționat învățătorii Aron Sora și Nicolae Munteanu (1832-1851). Această școală a funcționat într-un local construit de către grăniceri în anul 1834. În timpul revoluției din 1848 școlile din Hațeg și-au încetat activitatea, localul lor fiind folosit ca spital sau magazie pentru revoluționari⁹. Astfel se "stinge și mica școală românească din acest ținut și bezna întunericului iar se lasă peste fii poporului român"¹⁰.

În anul 1851 asupra școlilor grănicerești planează incertitudinea. Prin Decretul împărătesc din 22 ianuarie 1851 Regimentul român I de graniță a fost desființat¹¹. Fostele școli grănicerești încep să fie

¹ V. Tănăsescu, Monografia școlii primare de stat din Hațeg, în Arhivele Naționale București, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 604/1942, f. 292 v.

² Ibidem.

³ George Barițu, Material pentru istoria Regimentului I granițariu din Transilvania, în Transilvania, An. XVI, nr. 9-10 din 1-15 mai 1885, p. 67; Paul Olteanu, Schița monografică a opidului Hațeg, în Transilvania, an. XXIII, nr. 7 din 15 iunie 1892, p. 242; Iacob Radu, Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului, Lugoj, 1913, p. 143-144.

⁴ Ibidem.

⁵ Nicolae Albu, Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800, Blaj, 1944, p. 234-235.

⁶ Idem, Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867, București, 1971, p. 129-130.

⁷ Ibidem.

⁸ Iacob Radu, op. cit., p. 145.

⁹ V. Tănăsescu, op. cit., f. 293 v.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Memoriul fostului Regiment I român de granițari relativ la munții revendicați, pe care i-au stăpânit granițarii de la 1769 până la 1864, când au fost dați în mod ilegal Universității săsești, familiei grofești Kendeffy și altor proprietari nemeci din Ardeal, Sibiu, 1925, p. 6.

disputate cu ardoare, de cele două confesiuni românești, dispute ce întârzie clarificarea statutului lor. Astfel al 5 iunie 1855, protopopul Devei, Moise Lazăr îi scria lui Andrei Șaguna în problema școlilor foste grănicerești și cerea a fi povățuit ce are "de a urma în treaba aceasta și până încât am influență asupra unor asemenea comune bisericești în trebile școlare"¹². Protopopul Moise Lazăr își justifică intervenția sa întrucât "foștii militari de graniță sunt siliți a ține școlile lor sub cârma dascălului primar din Orlat, român de altă religie"¹³.

În anul școlar 1850-1851 școala națională din Hațeg și-a deschis cursurile dar învățătorul Nicolae Munteanu a refuzat să mai servească cu salarii de până aici¹⁴. În momentul numirii lui Ștefan Moldovan în funcția de vicar al Hațegului (1852) situația învățământului românesc din întregul vicariat era dezastruoasă. La 19 august 1852, Ștefan Moldovan adresa o cerere către guvernatorul Transilvaniei, Schwarzenberg, în care arăta starea învățământului din vicariat. El menționa existența școlii triviale germane, însă dascălul ei "Iosif Moritz, un bătrân de 70 de ani, nu știe românește, nici vorbi la înțeles și e cu totul neapt de a instrua pruncii"¹⁵. Clădirea fostei școli naționale române, care își încetase activitatea, în anul 1851, prin demisia învățătorului Nicolae Munteanu, servește drept "cazarmă pentru jandarmi"¹⁶.

Pentru îndreptarea situației învățământului din orașul Hațeg, Ștefan Moldovan propune următoarele soluții:

- "Școala germană din Hațeg să se prefacă în școală elementară, după noul sistem, unde limba instrucțiunii să fie limba poporului.

- Învățătorul cel bătrân, ca un neputincios să fie pus în pensie.

- În locul dânsului să se aleagă, prin concurs, un dascăl apt.

- În locul școalei celei române, ocupată de jandarmi, magistratul orașului să dea altă casă și pe anul viitor, să se deschidă a 2-a și a 3-a clasă cu doi învățători harnici"¹⁷.

La solicitarea vicarului Ștefan Moldovan, guvernatorul răspunde la 18 septembrie 1852, comunicând că s-a dat ordin magistratului din Hațeg, să se scoată jandarmii din școală și să o predea destinațiunii sale¹⁸. Dar magistratul răspunde că acea clădire n-a fost școală națională, ci a fost casa magistruală și numai din porunca autorităților militare s-a folosit ca școală. În noua conjunctură Ștefan Moldovan îl roagă pe episcopul Blajului, Alexandru Sterca Șuluțiu, să intervină la Guberniu ca "Școala nemțească să se prefacă în școală nemțească-românească, cu doi dascăli plătiți din fondurile publice"¹⁹. În cazul că nici această propunere nu se aprobă, cere să-i dea voie "de a face o școală română, ori din colectă publică ori din împreunarea parohiilor vecine și o parte din plata dascălului să se mijlocească din fondul religiunii și ce ar mai lipsi să se acopere din didactul de 1 fl. m. c. ce ar fi obligat a plăti tot pruncul de școală"²⁰. Dar nici acest proiect nu s-a realizat. La propunerea magistratului, Guberniul ordonă lui D. Dombay ca împreună cu dascălul de la școala nemțească, Petru Lelutz, să afle vreo modalitate pentru învățarea limbii române în școala nemțească²¹. Tot magistratul Hațegului hotărăște ca școala română să nu se deschidă până când Guberniul "nu va dispune ca din veniturile munților grănicerești să se plătească un învățător harnic"²². Până atunci cei 82 de copii ai românilor să învețe "a citi și a scrie românește câte o oră pe zi numai vara, afară de orele prevăzute în orar, pentru instrucția nemțească"²³. Iarna învățătorul era scutit de această obligație și pentru ora în plus, el era plătit cu 18 fl. și 6 stânjini de lemne²⁴.

Socotind măsurile luate neîndestulătoare, vicarul Ștefan Moldovan cere episcopului său să intervină la Guberniu pentru a aproba finanțarea școlilor din fostele comune grănicerești, din venitul munților, iar în școala erarială-trivială din Hațeg, în tot cursul anului, să se învețe, câte o oră pe zi și limba română²⁵. El mai propune ca sumele ce provin din chiria plătită de jandarmi pentru clădirea fostei școli, să

¹² Arhiva Mitropoliei din Sibiu, fond Șaguna, Doc. nr. 1052.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Iacob Radu, op. cit., p. 145; V. Tănăsescu, op. cit., f. 294.

¹⁵ Iacob Radu, op. cit., p. 146-147.

¹⁶ Ibidem, p. 147.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² V. Tănăsescu, op. cit., f. 294 v.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

se păstreze până ce se va deschide școala națională²⁶. Guvernul nu este de acord cu raportul vicarului și îi cere să "justifice afirmațiunea sa, cum că în școala nemțească nu se poate învăța limba română în modul indicat. Ștefan Moldovan răspunde la 30 iulie 1853, arătând că:

Școala ocupată de jandarmi a fost zidită de către grăniceri, ca să fie școală națională română, precum a și fost până la 1852.

Dascălul Petru Leluțiu nu a propus deloc limba română²⁷ și nici magistratul nu a făcut nimic în această direcție. În încheierea răspunsului său vicarul considera că fără "școală națională bine organizată, aici e un defect public văzut și pe noi o ignominie adânc apăsătoare²⁸ și insistă pentru aprobarea propunerii sale privind înființarea școlii naționale"²⁹.

Toate eforturile vicarului Ștefan Moldovan pentru transformarea școlii erariale din Hațeg în școală națională română s-au dovedit zadarnice. Cooptarea sa în rândul canonicilor Bisericii Catedrale din Lugoj, în primăvara anului 1857, lasă această sarcină în seama viitorilor vicari ai Hațegului, Gavril Pop și a urmașului său în funcție Petru Pop.

Îndată după ocuparea funcției de vicar al Hațegului, Gavril Pop începe acțiunea pentru transformarea școlii din Hațeg în școală centrală sub inspecția Ordinariatului din Lugoj. În decembrie 1858, Gavril Pop cerea episcopului Alexandru Dobra să intervină la Înaltul Tron pentru "o școală populară pentru tinerimea gr. cath. de aici să se asigureze școala trivială granițară din Hațeg cu toate beneficiile ei"³⁰. La 12 aprilie 1859 el cerea episcopului Dobra să trimită o scrisoare circulară către preoții vicariatului pentru a le "explica lipsa unei școle centrale care să susție existența și a celorlalte și să-i poștești ca, cu zelul cunoscut să întrebuințeze toate mijloacele spre a îndupleca pe popor ca să cunoască lipsa ce-i mare a unei școli centrale"³¹. Obținând încuviințarea Episcopiei Lugojului, vicarul trece la încheierea de contracte pentru acordarea unei părți a împrumutului din 1854 în favoarea înființării unei școli centrale în Hațeg. Comunitățile Clopotiva, Păucinești și Totești au dat tot împrumutul pe seama școlii din Hațeg³². Satele Băiești, Bouțaru de Sus și de Jos, Baru Mare și Mic, Coroiești, Ciula Mare și Mică, Cârnești, Densuș, Grădiște, Hobîța, Hățăgel, Hobîța Grădiștei, Lunca Cerni, Mătești, Meria, Ostrov, Ostrovel, Poieni, Peșteana, Paroș-Peștera, Răchitova, Sălașu de Jos, Șerel, Valea Lupului, Vaidei, Valea Dâlji și Zeicani au contractat "jumătate din împrumut"³³. La rândul lor localitățile Boița, Sântămăria, Jiu-Vaidei, Crivadia, Vulcan și Vălioara, oferă 2/3 bisericii și 1/3 școlii din Hațeg³⁴. Livadia de Câmp și de Coastă se obligau a ceda fiecare câte o obligație de 200 fl., Sălașu de Sus, 100 fl., iar Tuștea, 40 florini³⁵. Comunitățile Ponor și Ohaba-Ponor acordau împrumutul lor din 1854, atât pe seama școlii cât și a bisericii, fără a stabili cum să se împartă³⁶. La 16 octombrie 1859 Gavril Pop informa Episcopia Lugojului despre măsurile luate și "propune ridicarea unei școli normale centrale în Hațeg, sustinând și contractele celor 43 de comune, prin care acestea se obligau ca "împrumutul statului și interesele acelora a-l sacrifica spre scopul acesta"³⁷.

Îndată după primirea contractelor din vicariat, canonicul Ștefan Moldovan întocmea și înainta episcopului Alexandru Dobra un raport referitor la școala centrală din Hațeg, în care enumera comunitățile și contractele încheiate "prin care se obligă a constitui un fond școlar, și cere să intervină la guvern"³⁸. Paralel cu acțiunea episcopiei, acționează și comunitatea greco-catolică din Hațeg care se adresa Guvernului, cerând înființarea școlii normale și enumera veniturile din care se va susține școala, ce constau din: împrumutul de stat, crâșmăritul, pășunatul, restul de bani din salariul profesorilor fostei preparandii, venitul din concederea a încă două târguri de peste an în sama fondului școlastic"³⁹.

²⁶ Iacob Radu, op. cit., p. 148.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1858, f. 28.

³¹ Ibidem, Dosar 2/1859, f. 1-2.

³² Ibidem, f. 3.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, f. 112-113.

³⁸ Ibidem, f. 114-115.

³⁹ Ibidem, f. 116.

O puternică rezistență întâmpină din partea Preturii din Hațeg, a cărei reprezentanți au cerut locuitorilor din Totești și Peșteana, la 12 iulie 1860, ca din împrumutul de stat "să nu dea nici un ajutor pentru înființarea școlii Gr. Cath. din Hațeg"⁴⁰. Atitudinea funcționarilor preturii din Hațeg și în primul rând a pretorului îl determină pe Gavril Pop să se adreseze, la 28 august 1860, episcopului Alexandru Dobra, denunțând atitudinea acestuia care "e contrariu mare culturii române și ridicării unei școli populare române mai înalte aici în Hațeg"⁴¹. Pretorul din Hațeg, continua vicarul, cu ocazia constituirii comisiei ordonate de Guberniu, în 12 iulie, a sugerat comunităților, ca în privința școlii Gr. cath. din Hațeg să nu acorde "ajutorul promis pentru școala aceasta"⁴².

Începe o dispută acerbă între cele două confesiuni românești din Hațeg, la care mai iau parte și romano-catolici sau pretura Hațegului. Încă la 15 noiembrie 1860 vicarul Gavril Pop și cei mai reprezentativi membri ai greco-catolicilor din Hațeg adresau un consistent raport episcopului Alexandru Dobra, în care îi cereau să intervină la Guberniu pentru a dispune ca "Școala c. r. trivială granitiară de aici cu toate beneficiile sale să se asemene pentru școală comunală română unită, pentru orașul și ținutul Hațegului fără destingere de religie"⁴³. În același raport Gavril Pop susținea ca pentru fondurile acestei școli "să putem oferi interesele noastre Gr. Cath. abvenitoare nouă după împrumutul nostru respectiv dat statului, ca să ni se dea facultate, ca pentru acest fond școlastic să putem da partea noastră competentă din venitul arendeii crâșmăritului de toamnă de 3 luni, competența noastră din pășionatul hotarului abvenitoare confesiunii unite"⁴⁴. Vicarul Gavril Pop cerea aprobarea ca pentru școala din Hațeg să contribuie toate comunele greco-catolice din vicariat, care voiesc a "sacrifica pentru fondul școlii noastre de aici, această a noastră rugare, precum suntem informați în 16 octombrie"⁴⁵. Gavril Pop îi cere episcopului să intervină la Guberniu "ca Școala trivială granitiară de aici, să se transforme, cu toate beneficiile sale jurisdicțiunii bisericești unite" și rugarea "pentru înființarea unui fondu școlastic pentru această școală transformândă în școală comunală mai înaltă"⁴⁶.

Gavril Pop arată că în răspunsul Guberniului din 12 iulie 1860, s-a solicitat să se întrebe "comunele acestui vicariat despre declarațiunile lor prin care interesurile gr. cath. abvenitoare după împrumutul dat statului ofera ele ajutoriu pentru fondul școlastic, școlii din Hațeg"⁴⁷. Vicarul arăta că la 14 noiembrie 1860 câțiva bărbați neuniți și 5 individue unite, în cadrul magistratului Hațegului, au cerut a se consulta în privința școlii din Hațeg. Vicarul îi acuza pe ortodocși că au informat Pretura, în scris, în numele orașului, cum că orașul vrea ca "școala trivială granitiară de aici să fie neunită sub inspecțiunea Consiliului școlastic neunit din Sibiu"⁴⁸. Gavril Pop condamna acțiunea ortodocșilor care s-a făcut "fără ascultarea tuturor confesiunilor, fără știrea inspectorilor școlastici respectivi, fără învoirea părții unite, e ilegală și nelegiuită"⁴⁹. Deci, vicarul cerea episcopului să intervină la Guberniu, care să considere declarația orașului "ca o declarație particulară și nelegiuită, să se declare de nulă și fără nici o putere"⁵⁰.

Având în vedere aceste argumente Episcopia trebuie să ceară Guberniului ca "Școala c. r. granitiară de aici cu toate beneficiile sale să se transforme de școală comunală, inspecțiunii bisericești unite"⁵¹, din următoarele motive:

„Pentru că în Hațeg, în sensul Diplomei Leopoldine, din anul 1701, 19 martiu, articol 8, trebuie să fie școală confesională unită.

Pentru că în sensul acestei diplome, această școală trivială, s-a zidit de compania granitiară din ținutul Hațegului, în care companie, cea mai mare parte a fost și este și acuma de legea română unită.

Pentru că această școală trivială nu se poate transpune inspecțiunii bisericești neunite cu prejudiciul uniților din acest ținut, cu nerespectarea votului Ordinariatului Gr. Cath. a nostru de la Lugosiu

⁴⁰ Ibidem, Dosar 2/1860, f. 32-33.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, f. 36-37.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem. Vezi anexa I.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

și a votului Episcopului romano-catolic a Transilvaniei, care dreptul său în privința acestei școale triviale l-a transpus Ordinariatului nostru cu aceiași condițiune, ca această școală să nu se supună inspecțiunei Bisericei schismatice.

Pentru că această școală trivială acum e fără inspecțiune și aproape de ruină, de cumva nu se va supune Inspecțiunei cuvenite.

Pentru că neuniții sunt în stare să-și facă școală comunală, era noi, partea unită de aici, de nu vom fi ajutați prin transpunerea acestei școale triviale sub Inspecțiunea Ordinariatului nostru, nu suntem în stare fără ajutoriu a ridica școală comunală după cum demandă In. c. r. rendueli⁵².

În finalul raportului său vicarul Gavril Pop arăta atitudinea pretorului Hațegului care e "tare împotrivoriu ridicărei unei școli comunale unite în acest orașiu, din care cauză desmântă oamenii să nu concurgă cu ajutorul din interesele după împrumutul dat statului"⁵³. El cere episcopului Dobra să prezinte atitudinea pretorului de la Hațeg la Guberniu "ca nisce opiniuni a unui împotrivoriu mare culturai noastre, să nu se prețuiască, cu atâta mai vârtos, căci acelea sunt bazate pe declarațiunile cele particulare a oficiului magistrual al orașului, care stă din membri neuniți, mare parte, și care sub firma orașului dă declarațiuni fără de a asculta toți membri comunei"⁵⁴. În acțiunea întreprinsă vicarul este sprijinit și de presa pedagogică din Transilvania. "În vicariatul Hațegului – scria „Amicul școalei” – prin stăruința d-lui vicariu (gr. cath.) Gavril Pop, s-a proiectat a sacrifica cu puteri unite la înființarea unei școli centrale în Hațeg"⁵⁵. La 15 noiembrie 1860 comunitatea greco-catolică se adresa din nou Înalțului Guberniu, revenind la cererea din 1859 referitoare la înființarea unei școli centrale. "Noi comuna română unită din Hațeg, încă în anul trecut... ne-am fost rugat de Înalțul c. r. Guberniu a dispune ca școala c. r. trivială grănicerească de aici, cu toate beneficiile sale să se asemneze pentru școală comunală română unită, pentru orașul și ținutul Hațegului fără distingere de religiune"⁵⁶. În aceeași dată vicarul îl informa și pe episcopul Alexandru Dobra despre activitatea ortodocșilor din Hațeg. "Neuniții din Hațeg - scria vicarul – în numele orașului au protestat la pretura politică că școala trivială de acolo să nu se supună inspecțiunii greco-catolice ci Consiliarului neunit din Sibiu"⁵⁷.

Disputa dintre greco-catolici și ortodocși se amplifică odată cu numirea în fruntea protopopiatului ortodox al Hațegului a lui Ioan Rațiu. În urma decesului, la începutul anului 1861 a protopopului Michail Maximilian, în locul său a fost numit Ioan Rațiu, redactorul Telegrafului român⁵⁸. Anul 1861 aduce noi speranțe ambelor confesiuni, pentru susținerea cu fonduri a fostelor școli grănicerești. La 24 august 1861 împăratul a aprobat ca "fondul de montură al Regimentului I român de graniță să fie folosit ca un fond pentru zidirea și susținerea școlilor din toate comunele grănicerești"⁵⁹. Proprietari ai fondului sunt comunele foste grănicerești care au compus cele 12 Companii ale Regimentului. Orașul Hațeg făcea parte din Compania a II-a alături de comunele Silvașu Superior, Silvașu Inferior, Totești, Cârnești și Clopotiva⁶⁰. Statutele pentru administrarea fondului, definitivare la Sibiu, la 1 martie 1870, au fost aprobate de către Pauler Tivadar, ministrul de culte și instrucțiune publică, la 16 martie 1871⁶¹. Posibilitatea obținerii unor noi fonduri pentru susținerea școlilor din unele comune din vicariatul și respectiv protopopiatul Hațegului, a dus la accentuarea disputelor dintre cele două confesiuni. În dispută intervin și romano-catolicii. La 12 ianuarie 1860 episcopul romano-catolic Haynald, comunica magistratului orașului Hațeg "copia reprezentațiunei așternută guberniului Transilvaniei, pentru subordonarea școlii triviale erariale din Hațeg sub inspecțiunea acestui Ordinariat"⁶².

O altă piedică, nu foarte ușor de înlăturat, o reprezenta învățătorul școlii din Hațeg, Petru Leluțiu (Peter Lelutz, cum îi plăcea să se semneze). Solicitat de către vicarul Gavril Pop, să comunice care este

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Amicul școalei, An. I, nr. 2/1860, p. 181.

⁵⁶ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1860, f. 36-37.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Amicul școalei, An. II, nr. 14 din 8 martie 1861, p. 112.

⁵⁹ Memoriul fostului Regiment...p. 40.

⁶⁰ Statute pentru reprezentarea, inspecțiunea, administrarea și manipularea fondului școlastic al fostilor granitari din Regimentul român I, Sibiu, 1888, p. 2.

⁶¹ Ibidem, p. 14.

⁶² DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1860, f. 17-20.

situația sa și sub a cui inspecție stă școala trivială din Hațeg, Petru Leluțiu, îi răspundea, la 8 martie 1861, următoarele:

„Ținerea examenului, pe semestrul de iarnă, în 26 a. c.

Aștept hotărârea de la locurile mai înalte și așa nu se știe cine va fi dascăl în locul meu.

Până acum nici de la Înalțul Guberniu, nici de la Direcția școlastică, întru această privință, nimic nu s-a rânduit.

Direcțiunea școlastică de la Orlat a inspectat școala aceasta până acum”⁶³.

Situația incertă a școlii din Hațeg îl determină pe vicar să-și exprime temerea că „tinerii uniți vor fi excluși din școală”⁶⁴. În adresa din 12 martie 1861, Gavril Pop informa Ordinariatul din Lugoj despre „starea deplorabilă a școlii triviale din Hațeg, cerând a se mijloci de la locurile mai înalte determinarea în a cui inspecțiune are de a sta această școală pe viitoriu”⁶⁵. La 18 martie, Ordinariatul episcopesc din Lugoj informa vicariatul despre faptul că învățătorul Petru Leluțiu va rămâne în post până la decizia finală a Înaltei Locotenente Transilvane⁶⁶. Tot atunci Ordinariatul episcopesc se adresa Guberniului Transilvaniei insistând asupra caracterului confesional al școlii din Hațeg și că până la decizia sa „neuniții nu pot avea dreptul de a dispune acolo de învățătoriu”⁶⁷. La 22 martie 1861, Gavril Pop scria episcopiei din Lugoj că învățătorul Petru Leluțiu „beneficiind de pensiu de bătrânețe”, după ținerea examenului se „va muta de la Hațeg la Cugir, la economia sa și nu poate să mai învețe”⁶⁸.

La 14 aprilie 1861, Ordinariatul din Lugoj primește un răspuns ambiguu din partea Guberniului: „Până la definitiva deciziune în privința caracterului confesional al școlii triviale din Hațeg, aceea are a rămâne în statu quo, adică după depărtarea învățătorului Leluțiu, să se suplinească stațiunea învățătorescă cu un individ gr. catholic”⁶⁹. Episcopul îi mai comunica vicarului că a scris și prefecturii din Orăștie pentru a propune un candidat de religia greco-catolică, cu aceea observare „că dacă am avea noi un individ calificat de a-l propune”⁷⁰. Îndată vicarul Gavril Pop începe să caute un asemenea învățător care să facă față cerințelor școlii din Hațeg. Alegerea sa se oprește asupra unui tânăr, bine pregătit și cu experiență didactică. La 8 mai 1861 el înainta Ordinariatului din Lugoj documentele lui Ioane Popescu „recomandându-l pe acesta de învățător pentru școala trivială din Hațeg”⁷¹. La 14 mai vicarul revine cu noi precizări privind activitatea învățătorului propus la 8 mai. Acesta a urmat „cursul preparandial prescris în Hațeg, cu calculi de Eminenția le-a absolvat, posiede cunoștința limbii române, maghiare și germane și în cursul unui an a fost aplicat la C. R. Pretură din Sas-Sebeș ca scriitoriu”⁷². Din punct de vedere pedagogic, preciza vicarul Gavril Pop „a fost învățătoriu mai întâi în Clopotiva, după aceea în Grădisce”, iar „prin purtarea sa morală, metodă de propunere și progresul documentat a meritat mulțumirea și deplina îndestulare a respectivilor săi superiori”⁷³. Recomandarea învățătorului Ioane Popescu era întărită și de Athanasie Filip, preotul greco-catolic al Hațegului, cu data de 17 aprilie 1861⁷⁴.

Dar lovitură de teatru. Cu sprijinul autorităților orașului Hațeg, în vara anului 1861, ortodocșii impun ca învățător pe Ioan Comea, fiind plătit cu 9 fl. 45 cr. pe lună⁷⁵. Numirea lui Ioan Comea atrage după sine protestul Ordinariatului din Lugoj, căruia i se încredințase, între timp, din partea Locotenentei Transilvane, inspectarea școlii erariale din Hațeg și propune Guberniului înlocuirea lui⁷⁶.

La rândul său și vicariatul se adresa comitatului reclamând acțiunea judelei Hațegului care a numit în locul lui Petru Leluțiu „pe un individ necalificat, Ioan Comea, de suplente la școala erarială

⁶³ Ibidem, Dosar 2/1861, f. 8.

⁶⁴ Ibidem, f. 10-11.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, f. 7.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, f. 12.

⁶⁹ Ibidem, f. 1.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, f. 27-28.

⁷² Ibidem, f. 16-17 și 23-24.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, f. 18.

⁷⁵ V. Tănăsescu, op. cit., f.295.

⁷⁶ Ibidem.

trivială”⁷⁷. Ordinariatul din Lugoj cerea, la 16 mai 1861, comitatului Hunedoara “să tragă la răspundere pe judele Hațegului”⁷⁸.

În august 1861 sosește întărirea învățătorului din parte Guberniului, deși atât Ordinariatul cât și vicariatul reclamaseră “neabilitatea acestuia și ocuparea postului pe calea concursului”⁷⁹. Disputele dintre cele două confesiuni se vor amplifica, de această dată vizând și menținerea sau îndepărtarea din post a lui Ioan Cornea.

La 11 decembrie 1861, Episcopia Lugojului solicita vicariatului să fie informată despre comunele în care au fost școli grănicerești. Vicarul Gavril Pop, informează, la 31 decembrie 1861, scriind că asemenea școli au fost în Băiești, Bănița, Bar, Cârnești, Coroiești, Coroeșteni, Clopotiva, Fărcădinu de Jos, Galați, Hațeg, Livadia, Mățești, Paroș, Paroșeni, Peșteana, Râu Alb, Sălășu de Sus, Silvășu de Jos, Silvășu de Sus, Totești și Zeicani⁸⁰. Dar numai “în Hațeg a fost școală regulată G. C. cu 3 clase pentru tot ținutul Hațegului, această școală acum, în privința stării edificiului, se află în stare mediocră, ferestrele sunt cam debile, are o încăpere unde învață pruncii, o căsulia pentru dascăl și o cuhnă și apoi pe lângă acestea și o grădină bună pentru dascăl; dascălul a avut salariu anual 180 fl. m. c. din fondul milităresc granitierescu pentru sine și pentru școală a avut, în tot anul, 12 orgie de lemne, tăiate și aduse de către orășeni din pădurea orașului și școala numită, pentru școlarii miseri s-au cumpărat livre și pentru școlarii eminenti premie (gratis) din fondul milit. granitierescu; reparaturile școlei s-au făcut tot din acest fundu și s-au dat și pentru școală, alte beneficii n-a avut; această școală anume fără inspecțiune e prevăzută, fără scirea noastră, prin oficiul locale comunal cu un dascăl schismatic, care e neapt de a înveția în această școală”⁸¹.

La 24 decembrie 1862, vicarul Gavril Pop, informa Episcopia Lugojului asupra stării generale a învățământului confesional greco-catolic din vicariat. Referindu-se la Școala din Hațeg, el preciza că aceasta “până astăzi e lipsită de inspecțiune competentă, prevediută cu dascăl neunit, neapt pentru această școală”⁸².

În anul 1863 ortodocșii își intensifică eforturile pentru păstrarea în folosul lor a școlii din Hațeg. Având în vedere starea clădirii, ei cer Guberniului “păstrarea școlii pentru confesiunea gr. or. cu atât mai tare, cu cât până la deciderea cauzei acesteia nu putem întreprinde nici o ameliorare”⁸³. Cu prilejul examenului din 26 martie 1863, consilierul școlilor ortodoxe, Pavel Vasici atrăgea atenția magistratului orașului Hațeg că școala “nu este organizată după prescripsele în. esmis ministerial din 23 martie 1855”⁸⁴.

Magistratul Hațegului intervine la Guberniu, în anul 1863, pentru aprobarea salarizării a doi învățători cu 300 fl. respectiv 180 fl. plată ce se va face din taxele pentru pășunat și din didactul plătit de pruncii celorlalte confesiuni⁸⁵. Comunitatea ortodoxă din Hațeg aducea în sprijinul cererii lor și alte argumente:

“Locuitorii gr. or. sunt în comuna Hațeg astfel reprezentați încât nu numai că formează numărul cel preponderent al locuitorilor, ci și posesiunea cea mai mare este în mâinile lor.

Pentru că comuna Hațeg, ca atare, a dat locul pentru școală, pentru grădina de școală, de pomi, prin urmare și aci gr. orientalii au contribuit mai mult.

Catihetul, numai cel neunit, a cercetat școala totdeauna, iar alte confesiuni au catechizat copii în casele lor, că școlala aceasta, deși n-a avut caracter confesional, a fost sub îngrijirea preoților greco-orientali.

Pretensiunea ce se face din partea greco-catolicilor, cum că școala aceasta s-ar cuveni lor, din motivul că populațiunea gr. cath. ar forma majoritatea împrejurul Hațegului, nu poate avea nici o valoare”⁸⁶. Ei aduc în sprijinul cererilor lor și numărul elevilor din confesiunea lor, în anul școlar 1862/63, frecventând școala 79 de elevi, din care 62 băieți și 17 fete⁸⁷.

⁷⁷ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1861, f. 25-26.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, f. 40-41.

⁸⁰ Ibidem, Dosar 2/1862, f. 12-13.

⁸¹ Ibidem. O orgie de lemne era egală cu 6,821 m cubi.

⁸² Ibidem, f. 6.

⁸³ Ibidem, Fond Protopopiatul ortodox Hațeg, Dosar 1/1863, f. 38.

⁸⁴ Ibidem, f. 40.

⁸⁵ Ibidem, f. 41.

⁸⁶ Ibidem, f. 42-43.

⁸⁷ Ibidem, f. 25.

Demersurile greco-catolicilor pentru îndepărtarea din școală a învățătorului Ioan Comea sunt încununate de succes abia în anul 1864. La 28 iunie 1864, vicarul Petru Pop îi scria episcopului din Lugoj, despre contactarea unui învățător și "am provocat pe docentele din Sas-Reghin, Vasile Dumbravă, carele a absolvat pedagogia în Viena și a pregătit pruncii de a putea trece la gimnaziu"⁸⁸. Noul vicar al Hațegului, Petru Pop se deplasează și la Sibiu, pentru a descoperi, în arhiva școlilor grănicerești, "fasiunile școlastice încă de la fosta Locotenentă esmise"⁸⁹. La 12 august 1864, vicarul Petru Pop aducea în sprijinul solicitărilor sale și argumentul preponderenței populației de religia greco-catolică, arătând că Țara Hațegului, la o populație de 56.501 locuitori, are 38.638 greco-catolici față de numai 17.803 uniți⁹⁰. Vicarul Petru Pop își vede încununate eforturile abia la 2 septembrie 1864. În ședința Guberniului din 30 august s-a discutat și în final s-a "decis numirea învățătorului primariu pentru școala erarială din Hațeg, întărindu-se propusul Vasiliu Dumbravă"⁹¹. Ordinariatul din Lugoj preciza că decizia Guberniului s-a făcut "nu fără greutate" căci Ordinariatul neunit a introdus protest că școala erarială ar fi fost totdeauna sub inspecțiune neunită⁹². Câteva zile mai târziu episcopul Alexandru Dobra trimitea vicariatului și actul de numire a lui Vasile Dumbravă⁹³. El beneficia de un salariu de 300 fl. și 40 creștani⁹⁴. În perioada cât a funcționat la școala din Hațeg, limba de predare germană a fost înlocuită cu cea română⁹⁵.

În anul școlar 1864/65, între cei 99 școlari înscriși, 50 erau greco-catolici, 8 romano-catolici, 1 iudeu și 40 neuniți⁹⁶. La începutul anului 1865 ortodocșii reiau demersurile către Guberniu pentru a-l determina să renunțe la decizia sa din anul anterior. Ei arată că în Hațeg se află "o școală fostă militară, care deși susținută din fondul de provente al grănicerilor și deși numărul foștilor grăniceri de religiunea greco-orientală face patru părți, au impus aici cu forța învățătoriu unit, cu toate că foștii grăniceri uniți fac aci o fracțiune mică, neînsemnată"⁹⁷.

În anul 1867 vicarul Petru Pop încearcă transformarea școlii din Hațeg în școală confesională greco-catolică, plan ce întâmpină o puternică rezistență din partea ortodocșilor. În anul 1869 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice ia o hotărâre prin care încearcă să împace cele două confesiuni. La 27 mai 1869 se decide ca școala din Hațeg să revină sub inspecțiunea ortodoxă, iar greco-catolicii au primit edificiul în care mai înainte s-a ținut școala greco-orientală⁹⁸. La cererea Guberniului ortodocșii trebuie să întocmească, în cel mai scurt timp, statute ale noii instituții școlare și să le trimită pentru aprobare.

La 15-27 iunie 1869, Sinodul bisericii ortodoxe din Transilvania transmitea instrucțiuni protopopiatului ortodox Hațeg pentru a pregăti deschiderea noului an școlar 1869/70, conform noilor dispoziții ministeriale. Se aveau în vedere și prevederile legii școlare 38 din 1868. Comitetul parohial greco-oriental al Hațegului aproba, în ședința din 5/17 august 1869, în formă definitivă proiectul de statute al "Școlii capitale de religiunea greco-orientale din Hațeg"⁹⁹. Proiectul cuprinde 19 paragrafe, stabilind caracterul confesional al școlii, salarizarea învățătorilor, limba de predare, atribuțiile învățătorului diriginte etc.

În partea introductivă se precizează că Statutul a fost ordonat din partea ministerului, în urma deciziei din 27 mai 1869, care îl socotește indispensabil pentru "organizarea acestei școli capitale"¹⁰⁰. Noua organizare a școlii corespunde "spiritului timpului, care nu mai poate concede ca o populațiune atât de numeroasă, precum este și cea greco-orientale din Hațeg, să mai rămână și pe viitoriu lipsită de o școală bine organizată, cu atât mai vârtos, căci greco-orientalii în tot ținutul Hațegului se află tare înapoiați în cultura pe terenul școlar"¹⁰¹.

Conform (§ 1) școala se va numi "Școla capitală greco-orientală din Hațeg" și stă sub jurisdicțiunea școlară greco-orientală din Archidieceasa Transilvaniei. Școala "va avea pe viitoriu 4 clase,

⁸⁸ Ibidem, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1864, f. 6.

⁸⁹ Ibidem, f. 42.

⁹⁰ Ibidem, f. 13.

⁹¹ Ibidem, f. 19.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, f. 22.

⁹⁴ V. Tănăsescu, op. cit., f. 295.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1865, f. 27.

⁹⁷ Ibidem, Protopopiatul ortodox Hațeg, Dosar 1/1869, f. 27.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva (în continuare Muzeul CDR), Colecția de istorie modernă, nr. inv. 40192. Vezi anexa II.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

deocamdată cu doi învățători, dintre cari unul va fi pentru clasa I-a și a II-a, iar cel mai apt, pentru a III-a și a IV. Cesta din urmă va fi tot odată și învățătorul diriginte¹⁰². Învățătorul de la clasele I-II, are salariul de 300 fl. anual, iar învățătorul diriginte, 400 fl. la care se mai adaugă cuartir natural și câte 3 orgii de lemne¹⁰³.

În școală copiii foștilor grăniceri vor învăța gratuit, ceilalți vor plăti o taxă de 3 fl. plătibili în două rate. Sunt exceptați doar copii ai căror părinți sunt săraci, dar au purtare bună, sunt diligenți și fac progres bun¹⁰⁴. Banii strânși din taxe se vor administra de către comitetul parohial și vor fi folosiți la procurarea cărților de premii, reparații și alte lipse neprevăzute¹⁰⁵.

Limba de predare este româna dar se va preda și maghiara și germana¹⁰⁶. Statutul precizează și obiectele de învățământ, obligatoriu stabilite prin legea 38 din 1868, care sunt:

„Învățătura religioasă și a moralei.

Cetirea și scrierea.

Computul mental și în scris și cunoștința măsurilor din patria.

Gramatica.

Elementele fizicii și istoriei naturale.

Geografia și istoria patriei.

Învășiuni practice asupra economiei câmpului și cu deosebire asupra grădinăritului.

Cunoștința pe scurt a drepturilor și datorințelor cetățenești.

Cântarea.

Deprinderi corporale (gimnastica), cu privire la exerciții militare¹⁰⁷.

Conform statutului, anul școlar este împărțit în două semestre, a câte 5 luni fiecare, iar la sfârșitul fiecăruia, elevii susțin examene. La sfârșitul semestrului al II-lea se vor citi și clasificările învățăcelilor și se vor împărți premiile¹⁰⁸. Planul de învățământ va ține seama și de planul școlar de la Inspectoratul bisericesc suprem de școală¹⁰⁹. Posturile se vor ocupa prin concurs și se vor "întări de suprema inspecțiune bisericească"¹¹⁰. Pentru a fi admiși la concurs, candidații vor depune acte prin care să dovedească că au absolvit "cursul pedagogic cu calcul bun, că au cunoștința limbilor patriei, precum și purtare morală și politică bună"¹¹¹. În cazul demisiei, învățătorii sunt obligați a anunța Comitetul parohial cu 3 luni înainte de începerea semestrului. Lipsirea din postul său, învățătorul nu o poate face fără aprobarea inspecțiunii supreme școlare¹¹². Prin statut este interzisă pedeapsa corporală aplicată elevilor¹¹³.

Învățătorul diriginte are o serie de obligații în plus față de celălalt învățător. El se preocupă ca învățământul "să se predea cu diligență, a priveghia asupra metodei întrebuințate și ca orele prescrise să se observe cu punctualitate"¹¹⁴. El informează Comitetul parohial despre lipsurile și trebuințele școlii, se îngrijește de întocmirea documentelor școlare, protocoale, testimoniile, clasificările elevilor¹¹⁵ etc. Sigiliul școlii are emblema sfinților "Constantin și Elena" și inscripția "Școla capitală greco-orientală din Hațieg"¹¹⁶. Comitetul parohial fixa data concursului pentru ocupare posturilor și se îngrijea de dotarea școlii cu cele necesare și asigurarea salariului învățătorilor¹¹⁷. Dacă era necesar statutul putea fi modificat, însă numai cu aprobarea supremei inspecțiuni școlare bisericești¹¹⁸. Președintele comitetului școlar, protopopul Ioan Rațiu și ceilalți membri ai comitetului întăresc prin semnăturile lor acest statut care va fi înaintat Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică de la Budapesta spre aprobare.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem, § 3.

¹⁰⁴ Ibidem, § 4.

¹⁰⁵ Ibidem, § 5.

¹⁰⁶ Ibidem, § 6.

¹⁰⁷ Ibidem, § 7.

¹⁰⁸ Ibidem, § 8.

¹⁰⁹ Ibidem, § 9.

¹¹⁰ Ibidem, § 10.

¹¹¹ Ibidem, § 11.

¹¹² Ibidem, § 12.

¹¹³ Ibidem, § 13.

¹¹⁴ Ibidem, § 14-16.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem, § 17.

¹¹⁷ Ibidem, § 18.

¹¹⁸ Ibidem, § 19.

Anul școlar 1869/1870 debutează cu două școli confesionale la Hațeg. La 22 februarie 1869, vicarul Petru Pop anunțase un concurs pentru ocuparea postului de învățător la școala capitală greco-catolică din Hațeg, cu un salariu de 300 fl. și cortel natural¹¹⁹. Învățător rămâne și în acest an școlar tot Vasile Dumbravă, care funcționa aici încă din 1864. Pentru școala greco-orientală este încadrat, în urma organizării unui concurs, Vasile Florian¹²⁰.

Dar evenimentele ulterioare aveau să dea un alt curs învățământului din orașul Hațeg. În urma Conferinței a V-a, din 26-27 septembrie 1871, s-a stabilit definitiv situația organizării și scopul folosirii fondului școlar al foștilor grăniceri din Regimentul I român¹²¹. De acum școlile se vor numi "Școale de Reuniune grănicerească" și vor ființa până în anul 1895, când au fost transformate în școli comunale, măsură luată în cadrul politicii de maghiarizare forțată a naționalităților. La Conferință s-a adoptat și "Normativul privitor la organizarea învățământului în școlile centrale a Reuniunilor grănicerești din fostul Regiment de graniță I"¹²². Acest normativ cuprinde trei capitole referitoare la școli (§ 1-13), învățători (§ 14-27) și autoritățile școlare (§ 28-37)¹²³. Se prevedea înființarea de școli centrale în fiecare din cele 12 localități, foste reședințe ale companiilor regimentului și una pentru husarii dejani de naționalitate română.

Planul de învățământ era elaborat periodic de către Comitetul central administrativ de la Sibiu. Autoritatea supremă a școlilor era adunarea generală compusă din reprezentanții foștilor grăniceri¹²⁴. Adunarea generală avea ca organe executive, Comitetul central administrativ de la Sibiu și subcomitetele sau eforiile școlare locale. Autoritatea adunării generale privea organizarea, administrarea și inspecția întregului învățământ grăniceresc.

Comitetul școlar central îndeplinea hotărârile luate de către adunarea generală, organiza și desfășura concursurile pentru posturile de învățători vacante, făcea numirea învățătorilor, inspecta prin câte un membru al său fiecare școală de cel puțin odată pe an, asista la examene și făcea publicarea rezultatelor în ziare¹²⁵. Comitetul școlar de la Sibiu pregătește cu atenție deschiderea anului școlar 1871/1872, întrucât intrau în funcțiune 15 școli de Reuniune grănicerească, printre care și cele de la Hațeg și Cugir. Era însă necesară rezolvarea statutului școlii din Hațeg. Aici ortodocșii cereau să li se dea cotă parte din fonduri, după numărul sufletelor, spre a-și susține școala lor confesională¹²⁶. Pe de altă parte greco-catolicii cer a se susține la Hațeg numai o singură școală cu caracter grăniceresc¹²⁷.

Reprezentanța generală de la Sibiu a luat în discuție cele două opinii în ședința sa din septembrie 1871, hotărând că în Hațeg, se va susține, din fondul școlar, o singură școală grănicerească și declara cu acest prilej "că niciodată nu va favora pe una confesiune în dauna și prejudiciul celeilalte"¹²⁸. Prin ordinul 379 din 17 septembrie 1872, Comitetul administrativ al fondului școlar din Sibiu, preciza "că și în acest an școlar, școala se va continua cu învățătorii Florian și Olteanu, luând unul învățăceii și învățăcelele de la 6-9 ani iar celălalt pe cei de la 10-12 ani, adică fiecare câte 3 clase naturale"¹²⁹. La 22 august 1872, cele două confesiuni din Hațeg au încheiat un pact privind Școala de Reuniune grănicerească, care stabilea următoarele:

"Foștii granițari de ambele confesiuni se întrunesc spre a susține, în Hațeg, o școală grănicerească de 4 clase și anume, din fondul școlastic, din fondul de provente și alte mijloace private.

Până când Comitetul se va îngriji de un local propriu pentru acea școală, pactanții oferă spre acest scop școlile lor confesionale.

Eforia școlară se va compune din 6 membri greco-orientali și 3 greco-catolici.

Eforia va avea dreptul de a inspecționa școala, pe școlari și pe învățători, singura a escrise concurs pentru ocuparea posturilor învățătoarești și pe învățătorii aleși a-i recomanda Comitetului pentru decretarea și semnarea salariilor.

¹¹⁹ Gazeta Transilvaniei, nr. 19 din 7/19 martie 1869.

¹²⁰ V. Tănăsescu, op. cit., f. 296 și 301.

¹²¹ Nicolae Florea, Contribuție la istoria învățământului. Școlile de Reuniune grănicerească, în Sargetia, XVI-XVII/1982-1983, p. 559.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem, p. 561.

¹²⁶ Transilvania, An. VIII, nr. 8 din 15 aprilie 1875, p. 89.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ AN București, Fond Ministerul educației naționale, Dosar 604/1942, f. 296.

Din trei învățători, unul va fi de ritul greco-catolic, ceilalți doi de ritul greco-oriental. Învățătorul dirigit înșă va fi cel mai calificat, fără respect de la religie.

Instrucțiunea religiei rămâne în competența organelor bisericești concerninți.

Pentru cazul când fondul școlastic s-ar transpune Ordinariatelor și școlile și-ar lua caracter confesional, pactanții rămân în drept a adera și pe venitoriu la pactul prezent, sau recediut de la pact, a-și trage cota după proporția sufletelor aflat la desființarea regimentului.

Fiind timpul înaintat, învățământul în anul școlastic 1872/1873 se va suplini prin ambii învățători de până aici, Paul Olteanu și Basiliu Florian¹³⁰. Înțelegerea încheiată între cele două confesiuni este confirmată și de către protopopul Ioan Rațiu care anunța Mitropolia din Sibiu "că s-a făcut un acord cu uniții, pe baza căruia, uniții dispunând de un local școlar corespunzător, elevii claselor I și III aveau să urmeze cursurile la învățătorul greco-catolic iar cei din clasele II și IV la învățătorul ortodox"¹³¹.

Pactul sau înțelegerea încheiată între cele două confesiuni din Hațeg a fost discutată în ședința Comitetului din Sibiu la 26 august 1872. Întrucât înțelegerea nu elimina numai disputele confesionale, "ci statomicea și niște principii care veneau în contadictie cu "Normativul", școlilor de Reuniune grănicerească, Comitetul le cere să aducă pactul în consonanță cu concluzele sale"¹³². Cele două confesiuni acceptă modificările, în mod provizoriu, până ce avea loc adunarea generală care va decide în această problemă.

Prin înțelegerea încheiată, începând din anul școlar 1871/1872, se înființa Școala de Reuniune grănicerească din Hațeg, spre îndestulirea ambelor confesiuni și prin aceasta încetând între grăniceri cea din urmă disonanță cu privire la inspecțiunea școlilor grănicerești¹³³. În cadrul adunării generale din 30 octombrie 1874 se propune ca din bugetul pe 1875, suma de 1074 fl. să se folosească "pentru clădirea școlilor proiectate în Hațeg, Viștea Inferioară și Tohanul Vechi"¹³⁴. La această adunare compania a II-a era reprezentată de protopopul Ioan Rațiu și Nicolae Petroviciu, comerciant și proprietar, ambii din Hațeg¹³⁵. Paul Erdöbeny prezintă cererea grănicerilor din Săcel, prin care aceștia solicitau să "li se facă partea cerută din fondul școlastic spre a putea concurge și ei la dotarea învățătorului de la școala confesională din Bărăști, la care comuna Săcel s-a afiliat de bună voie din cauza apropienii"¹³⁶. Întrucât cererea grănicerilor din Săcel contravenea statutelor, protopopul Ioan Rațiu, intervine arătând că ei cer acum "să fie afiliați la școala grănicerească, pentru Compania a II-a în Hațeg iar partea ce s-ar cuveni acestor grăniceri din fondul școlastic să se adauge la cota școlii din Hațeg"¹³⁷. Prezidiul adunării aprobă cererea de afiliere a grănicerilor din Săcel la școala din Hațeg, dar cota parte solicitată, o consideră "contra Statutelor"¹³⁸. "Pentru viitor – scria revista „Transilvania” – Reprezentanța din Sibiu va trebui " să-și îndrepte atențiunea sa mai întâi asupra edificiilor școlare din Hațeg, Viștea Inferioară și Tohanul Vechi, deoarece școlile grănicerești fiind mai vechi, acestea ar corespunde mai puțin scopului"¹³⁹. Reprezentanța generală ia hotărârea ca imediat după terminarea școlilor proiectate, la adunarea generală din septembrie 1871 "vor veni la rând, mai întâi, școlile din Hațeg, Viștea Inferioară și Tohanul Vechi"¹⁴⁰. În anul 1880 a început ridicarea școlii de Reuniune grănicerească din Hațeg. Clădirea este proiectată cu un etaj și patru săli de clasă. Construirea ei s-a făcut pe un teren intravilan donat de comună și cu spesele fondului central grăniceresc¹⁴¹. Ridicarea școlii și înzestrarea a costat 11.500 florini¹⁴² sau 23.000 coroane¹⁴³. Inaugurarea festivă a avut loc la 1 septembrie 1881¹⁴⁴. Trebuie subliniat efortul celor doi învățători, Paul Olteanu și Nicolae Sânzian pentru ridicarea unei dintre cele mai moderne localuri de școală din Transilvania. Școala dispunea de patru săli de clasă, patru camere pentru învățători, 2 cămări pentru

¹³⁰ Transilvania, An. VIII, nr. 8 din 15 aprilie 1875, p. 89-90.

¹³¹ Vasile Netea, Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881), București, 1974, p. 328.

¹³² Transilvania, An. VIII, nr. 8 din 15 aprilie 1875, p. 89-90.

¹³³ Ibidem, p. 90.

¹³⁴ Ibidem, nr. 10 din 15 mai 1875, p. 123.

¹³⁵ Ibidem, nr. 9 din 1 mai 1875, p. 107.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Ibidem, nr. 10 din 15 mai 1875, p. 127.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem, nr. 6 din 15 martie 1875, p. 59.

¹⁴⁰ Ibidem, nr. 9 din 1 mai 1875, p. 109.

¹⁴¹ Paul Olteanu, op. cit., p. 244.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ V. Tănăsescu, op. cit., f. 297.

¹⁴⁴ Paul Olteanu, op. cit., p. 244.

bucate și alte anexe¹⁴⁵. Inventarul complet al școlii din Hațeg se compunea din : Edificiul școlii, ridicat în 1880, și a curții cu suprafața de 292 orgie; grădina cu suprafața de 320 orgie. Săli de propunere – 4, odăi pentru învățători – 4, cămări pentru bucate – 2, culina – 2, celariu simplu 1, antișambă – 1, coridor – 2, pod - 1¹⁴⁶. Curtea și grădina erau împrejmuite cu un palanc de scânduri de 113 m lungime și cu gard (84 m)¹⁴⁷. Comitetul de la Sibiu s-a îngrijit și pentru dotarea școlilor grănicerești cu "mijloacele, recuisitele și aparatele de învățământ prevăzute de lege. Școala din Hațeg dispunea de următorul mobilier: mese și scaune pentru învățători (câte 4 bucăți), 40 bănci pentru școlari, 4 table negre, patru picioare pentru table, 1 cuier și 1 sigiliu¹⁴⁸.

Pentru desfășurarea procesului de învățământ în condiții optime școala mai dispunea de : 2 hărți ale Europei, 1 a Ungariei, 2 ale Transilvaniei, 1 glob terestru, 1 mașină de comput cu 70 bile, 20 tabele citit române, 20 tabele parietali pentru istorie naturală, 8 tabele fizică, 96 modele caligrafice, 64 modele desen. 1 mapă a Asiei, 5 atlasuri vechi, 2 tabele cu numeri romane și arabici¹⁴⁹. Răspunzând hotărârii Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică, Comitetul ia măsura introducerii sistemului metric, începând din semestrul al II-lea din 1875¹⁵⁰. În acest scop fiecare școală este obligată a se dota, din fondul școlar cu câte un aparat metric¹⁵¹. Pentru instruirea învățătorilor se va organiza, sub conducerea directorului suprem, o conferință de 2-3 zile, îndată după susținerea examenului de iarnă¹⁵².

Școala din Hațeg avea una dintre cele mai înzestrate biblioteci, dintre toate școlile grănicerești¹⁵³. Bazele ei au fost puse imediat după înființarea școlii de Reuniune grănicerească din Hațeg în anul 1872. Biblioteca era atât pentru uzul învățătorilor, cât și pentru al școlarilor¹⁵⁴. Fondul de carte s-a procurat prin cumpărare, prin donații etc. Comitetul școlar administrativ al fostului regiment, solicita conducerii "Astrei" câte un exemplar din revista "Transilvania", pe anul 1875, pentru cele "20 școli grănicerești sau gratuit sau cu un preț mai moderat, iar pe anii trecuți a se da din numita foaie câte un exemplar gratuit pe seama acelor școli"¹⁵⁵. Se aflau aici manuale ale unor autori români din Transilvania dar și din România, multe din aceste manuale vor fi interzise de către autorități fiind socotite dăunătoare statului. Biblioteca școlii din Hațeg ajunsese, până la 1892 la peste 167 poziții de inventar cu un număr de peste 300 de titluri. Biblioteca dispunea de cărți în limbile română, maghiară, germană și franceză. Se afla aici "Cronica românilor" de Șincai, "Dicționarul român" de Laurian și Masim, "Elemente de constituțiunea patriei" de Teodor Petrișor, "Pedagogia generală" de Pușcariu, "Elemente de poetică română" de Ioan Lăzăriciu, "Raportul lui Avram Iancu", editat de G. Barițiu, "Programa pentru adunarea cuvintelor" de Hașdeu, "Studiu asupra constituției românilor", editată la București în 1866, "Încercări în literatură" de I. Lapedatu, "Legende sau basme naționale, București 1858", "Istoria patriei" de I. M. Moldovan, "Revoluțiunea lui Horia" de Nicolae Densușianu, "Chimia elementară" de P. Poni, "Istoria românilor" de Petru Maior etc¹⁵⁶.

Biblioteca își procurase principalele reviste editate de elita intelectuală română. Se aflau aici revistele "Transilvania", "Familia", "Amicul școlii" și "Școala română"¹⁵⁷. Cărțile și revistele au fost procurate prin cumpărare, donații sau cadouri din partea unor intelectuali români. Astfel, în anul 1879 Beniamin Densușianu comunica senatelor școlare din vicariat că pot procura de la negustorul Bucur Popoviciu din Hațeg, "Abecedariul lui Solomon" de Blaj, "Legendariile", "Catechismul" lui Rațiu, "Istoria patriei și geografia", "Istoria naturală" și alte cărți școlare prescrise de către Venerabilul Ordinariat¹⁵⁸. Revista "Transilvania" era completă, respectiv aparițiile din anii 1869-1879¹⁵⁹.

¹⁴⁵ Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare DJSAN), Fond Comitetul pentru administrarea fostelor școli grănicerești, 1861-1920, Registru 12/1880, f. 5. O orgie patrată este egală cu 3,596 mp.

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Ibidem, f. 8.

¹⁴⁹ Ibidem, f. 15.

¹⁵⁰ Transilvania, An. VIII, nr. 9 din 1 mai 1875, p. 110.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Vezi anexa III.

¹⁵⁴ Transilvania, An. VIII, nr. 6 din 15 martie 1875, p. 60.

¹⁵⁵ Ibidem, p. 70.

¹⁵⁶ Vezi anexa III.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 1/1879, f. 13 v.

¹⁵⁹ Vezi anexa III.

Posturile de învățători de la școlile de Reuniune grănicerească erau asigurate cu un salariu decent și plătit la termenele fixate prin contractele încheiate. În anul 1864, când este numit învățător la școala din Hațeg, Vasile Dumbravă trebuia să primească un salariu de 300 fl. 40 creștari¹⁶⁰. În realitate învățătorului îi revenea doar suma de 181 fl. din cauză că se lua de bază nu salariul ordinar ci competența de substituție¹⁶¹. Această anomalie a durat până în anul 1872, când Comitetul din Sibiu a cerut Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică să dispună ca și pentru învățătorul din Hațeg să se aprobe salariul întreg¹⁶².

Cu un salariu de 300 fl. cuartir natural și 3 orgii de lemne, primea și învățătorul școlii confesionale greco-orientale, conform statutului din 1869¹⁶³. În anul 1875 cei doi învățători, Basiliu (Vasile) Florian și Paul Olteanu se adresau Comitetului din Sibiu pentru mărirea salariului de la 300 la 400 fl., pe an pentru fiecare¹⁶⁴. Comisia care gestiona fondurile grănicerești le răspunde că le-a satisfăcut cererea doar în parte, acordându-li-se o "ameliorare anuală de câte 83 florini"¹⁶⁵. În anul școlar 1879/80 învățătorul Paul Olteanu primea una "salariu anual de 400 fl. din fondul granițieresc și lemne focali"¹⁶⁶. În același an cel de-al doilea învățător, Nicolae Sânzian, primea doar 300 fl. anual¹⁶⁷. Peste doi ani, în 1881, salariul învățătorului diriginte Paul Olteanu¹⁶⁸ era tot de 400 fl. anual, tot cât avea și învățătorul Nicolae Sânzianu¹⁶⁹. În anul școlar 1879/80 funcționau la școala din Hațeg trei învățători, celor doi amintiți mai sus, adăgându-li-se și învățătoarea Aurelia Filipașcu care se ocupa de clasele de fete, fiind retribuită pentru munca sa tot cu 400 fl., și 4 orgii de lemne¹⁷⁰.

Școala de Reuniune grănicerească din Hațeg nu întâmpina probleme cu frecvența elevilor. În anul școlar 1879/80 frecventau școala 19 băieți și 13 fete¹⁷¹, aparținând greco-catolicilor la care se mai adăugau 47 băieți și 20 fete aparținând altor confesiuni¹⁷². Potrivit conspectului școlilor confesionale din vicariat, întocmit de către Beniamin Densușianu, la 10 august 1880, din Hațeg și Săcel, frecventaseră școala 16 băieți și 3 fete dintre cei 21 băieți și 7 fete obligați la școală¹⁷³, aparținând confesiunii greco-catolice. Lor li se mai adăugau cei 47 băieți și 20 fete aparținând altor confesiuni și în primul rând ortodocșilor care erau cei mai numeroși. Probleme privind frecventarea școlii ridica fetele. Deși erau înscrise 46 fete, frecventau școala doar 33 dintre care 13 aparțin confesiunii greco-catolice, iar 20 altor confesiuni¹⁷⁴.

Planul de prelegeri pentru o școală cu doi învățători, cum e cazul Hațegului, cuprindea obiectele prevăzute în "Normativul" școlilor de Reuniune grănicerească. Se predau religia, învățământul intuitiv, scrierea, citirea, calculul, științele naturale, limba maternă, istoria și dreptul civil, limba germană, cântul, gimnastica și exerciții de economie în grădină¹⁷⁵. Cursurile se desfășurau dimineața de la orele 8 la 12,30 și după masă de la 14 la 16¹⁷⁶. În zilele de miercuri și sâmbătă, în perioada de primăvară și vară se predau elevilor noțiuni practice privind grădinaritul și pomăritul. Duminică și în sărbători legale se desfășurau cursurile școlii de repetiție în care erau cuprinși copii de la 13 la 15 ani. Lor li se predau câte 5 ore iarnă și vară câte două ore pe săptămână¹⁷⁷. O atenție deosebită era acordată catehizării elevilor. Elevii de confesiunea greco-catolică erau catehizați de către vicarul Hațegului, cei ortodocși de protopopul ortodox, iar cei aparținând altor confesiuni de către preoții respectivi.

¹⁶⁰ V. Tănăsescu, op. cit., f. 295 v.

¹⁶¹ Transilvania, An. VIII, nr. 8 din 15 aprilie 1875, p. 90.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Vezi anexa II.

¹⁶⁴ Transilvania, A. VIII, nr. 10 din 15 mai 1875, p. 126.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1880, f. 187.

¹⁶⁷ Ibidem, f. 133. Nicolae Sânzian era în primul an de funcționare la Hațeg.

¹⁶⁸ Paul Olteanu s-a născut în localitatea Galtiu, în anul 1844, a urmat școala la Blaj, pe care a absolvit-o în 1870 (Cf. DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1879, f. 40-42).

¹⁶⁹ Nicolae Sânzianu s-a născut în Mezienea, în anul 1840, a urmat școala la Sibiu, pe care a absolvit-o în anul 1869 fiind ales învățător de către Eforia școlilor (Cf. DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1879, f. 40-42).

¹⁷⁰ Ibidem, Dosar 2/1880, f. 133.

¹⁷¹ Ibidem, f. 93.

¹⁷² Ibidem. Cf. V. Tănăsescu, op. cit., f. 302, în anul școlar 1879/80 în școală erau înscrise 82 băieți.

¹⁷³ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1880, f. 133.

¹⁷⁴ Ibidem.

¹⁷⁵ Vezi anexa IV.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Ibidem.

La sfârșitul anului școlar 1880/81 s-au desfășurat examenele cu elevii din școlile de Reuniune grănicerească la care a luat parte și un comisariu desemnat din partea Comitetului de la Sibiu. Cu acest prilej s-a urmărit atât desfășurarea examenului propriu-zis, cât și modul de întocmire a documentelor școlare care au fost înaintate comitetului. Pe baza relatărilor comisarilor s-a întocmit o circulară către toate Eforiile și toți învățătorii școlilor centrale ale Reuniunii foștilor grăniceri¹⁷⁸, în care s-au publicat publicat aprecierile asupra desfășurării examenelor. Potrivit circularii, la examenul elevilor din clasa I-a, aflați sub pregătirea învățătorului diriginte Nicolae Sânzianu, au luat parte 42 de elevi, din care 32 ordinari și 10 deobligați¹⁷⁹. Rezultatul "a fost strălucit din toate obiectele, îndeosebi din învățământul intuitiv, care este sufletul instrucțiunii în școlile populare"¹⁸⁰. "Învățătorul diriginte Nicolau Sânzianu fu aplaudat și felicitat de toți aceia, care au asistat la examen"¹⁸¹. Aprecierile asupra examenului elevilor pregătiți de Paul Olteanu au fost mai puțin elogioase. La examenul elevilor din clasa a II-a au participat 44 elevi, din care 12 repetenți. "Examenul ar fi reușit binișor dacă cititul și obiectele matematice nu s-ar fi negles"¹⁸². "Atari observări n-am fost deprinși a face acestui învățatoriu"¹⁸³, nota comisarul în raportul său către comitet. Credem că a fost doar un simplu accident. De altfel, în raportul înaintat de către vicarul Hațegului, Benjamin Densușianu către Episcopia Lugojului, referitor la starea școlilor din vicariat pe anul 1879/80 aprecierile privind activitatea lui Paul Olteanu sunt dintre cele mai bune. Și nu putem să-l suspectăm pe Benjamin Densușianu de lipsă de obiectivitate. "Purtarea docentului ordinariu Paul Olteanu - scria Densușianu - cea morală e eminent, iar cea oficioasă diligență"¹⁸⁴. Un alt raport din vara anului 1884, înaintat Comitetului administrativ din Sibiu, aparține comisarului G. Ciuciu¹⁸⁵. "Examenul a început cu o rugăciune și cu cântarea poeziei bine alese < Fost-am grănicer, mai alaltăieri...> Sala, jur-împrejur, era decorată cu rami verzi, iar pe aceștia flori pe tot locul, bucheți și cununi, dar nici de pe masă nu lipseau. Aici erau vreo trei buchete de flori frumoase, de o deosebită frumusețe. Cei ce intrau, cugetau că intra în rai... Cu mare plăcere văzurăm încă două bănci de copilași. Acești copilași erau de 5 ani trecuți, care vin deobligați, pe anul viitor școlar și care au fugit de acasă la școală. Aceștia au fost vreo 10 la număr și formau așa numita clasă < grădina școlarilor >. În clasa aceasta progresul zboară. Văzând rezultatele examenului eminent, am exprimat atât din partea mea, a Eforiei și a părinților mulțumiri, care după finitul examenului strângeau în brațe pe învățători de bucurie"¹⁸⁶. În anul 1891 examenul de vară de la Școala de Reuniune grănicerească din Hațeg s-a anulat. "Între elevii acestei școli grasând bubatul în mod epidemic, școala a fost închisă, în semestrul II, așa că examen nu s-a putut da"¹⁸⁷.

În politica de maghiarizare promovată de guvernele maghiare, școlile de Reuniune grănicerească constituiau un obstacol ce trebuia înlăturat. După o îndelungată luptă purtată de Comitetul din Sibiu, în frunte cu baronul David Urs de Mărgineni, a fost silit să cedeze. Încă după 1879, Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică trimite la intervale tot mai dese, sub anumite pretexte, ordinele sale și școlilor de Reuniune grănicerească. În cele din urmă Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică solicită împăratului ca toate școlile grănicerești să se transforme în școli comunale și să fie supuse controlului inspectorilor săi.

La 15 septembrie 1895, împăratul Francisc Iosif emitea o hotărâre care stabilea că "școalele populare grănicerești susținute din fondul școlastic al fostului Regiment I de graniță, nu au caracter de reuniuni private, ci caracter comunal și ca atare au să se pună sub inspecția senatelor școlare comunale și jurisdicția comitetului care administrează amintitul fond"¹⁸⁸. În acest caz Comitetului central grăniceresc nu-i rămânea altceva de făcut, decât să administreze fonduri, să susțină edificiile și să plătească pe învățători, iar școlile erau conduse de comitetele comunale ale căror hotărâri trebuiau aprobate și de către inspectorii școlari regești.

¹⁷⁸ M CDR Deva, Colecția istorie modernă, nr. inv. 21483.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Ibidem.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1880, f. 187 v.

¹⁸⁵ Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare DJSAN), Fond Arhiva școlilor grănicerești, Doc. nr. 574 din 19 iulie 1884.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Muzeul CDR, Colecția istorie modernă, Doc. nr. inv. 21484.

¹⁸⁸ V. Tănăsescu, op. cit., f. 297 v.

Primul director al școlii după anul 1895 a fost Nicolae Sânzian. Până în anul 1915, acțiunile de maghiarizare în cadrul școlii sunt atenuate de activitatea învățătorilor Paul Olteanu (1870-1900), Nicolae Sânzian (1879-1916), Aurel Pintea (1901-1919), care se remarcă prin activitatea desfășurată în favoarea populației românești din comitatul Hunedoarei. După izbucnirea primului război mondial și mai ales după intrarea României în război de partea Antantei, sunt aduși și la școala din Hațeg o serie de învățători care nu cunoșteau limba română. Acțiunea oficialităților maghiare se înscrie în cadrul creării acelei faimoase "zone culturale". Cei trei profesori maghiari activează din fericire, o perioadă foarte scurtă, care nu depășește anul 1918. Astfel Vermes Rosa (1915-1917), Duffner Maria (1917-1918) și Dobo Ștefan (1917-1918)¹⁸⁹, nu reușesc decât parțial să-și îndeplinească misiunea pentru care au fost încadrați în această școală. În timpul războiului pentru întregirea neamului, școala și-a întrerupt activitatea din 14 octombrie 1918 până la 1 martie 1919, din cauza gripei spaniole, a lipsei de combustibil și a revoluției¹⁹⁰. La 1 martie 1919 Aurel Pintea a reluat cursurile singur, întrucât cei doi învățători maghiari, Duffner Maria și Dobo Ștefan au plecat, fără a mai reveni la posturile lor. Anul școlar 1919 aducea în fruntea școlii din Hațeg pe George Părau, fiu al orașului Hațeg, cel care va conduce școala în perioada interbelică. Consiliul Dirigent socotește pe cei doi învățători maghiari demisionați și numește, după o perioadă de interimat, pe Ioan Moldovan, Alexandru Bontoș și Eugenia Ciorogariu¹⁹¹.

Școala din Hațeg, în perioada 1865/66 – 1919/20 a pregătit un număr de peste 4378 elevi¹⁹². Ea s-a impus, în special după 1872, odată cu încheierea înțelegerii dintre ortodocși și greco-catolici, printre cele mai importante din comitatul Hunedoara, creind posibilitatea unui mare număr de copii ai românilor să urmeze, după absolvirea ei, școlile superioare din Blaj, Cluj, Sibiu, Brașov, Deva, Brad, Oradea, Orăștie și Alba Iulia. Din rândul acestor absolvenți se va ridica o nouă pleiadă de intelectuali care vor contribui prin activitatea pe diverse planuri, economic, politic, cultural și spiritual la realizarea Marii Uniri din 1918.

¹⁸⁹ Ibidem. Vezi anexa V.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Ibidem. Vezi anexa VI.

ANEXE

I

PRE LUMINATE DOMNE EPISCOPE !

Noi comuna română unită din Hatzeg încă din anul trecut, în luna lui Optomvbre ne-am fost rugat, se binevoiască Înalţul c. r. Guberniu a dispune, ca şcoala c. r. trivială graniţiară de aici, cu toate beneficiile sale să se asemneze pentru şcoală comunală română unită, pentru oraşul şi ţienutul Hatzegului fără destingere de religiune şi deodată să binevoiască Înalţul c. r. Guberniu a ne conceda, ca pentru fundul acestei şcoale, să putem oferi interesurile noastre gr. cath. obvenitoare noa, după împrumutul nostru respectiv dat statului, ca să ni se deie facultate, ca pentru acest fund şcolastic să putem da partea noastră competente din venitul arendeii crâşmăritului de toamnă de 3 luni, competenţa noastră din paşionatul hotarului obvenitoare confesiunii unite şi în urmă ne-am rugat tot de acelaşi c. r. Guberniu să se îndure a concede pe lângă două târguri ce sunt în Hatzeg peste an, încă două pe sama şcoalelor tuturor confesiunilor din Hatzeg pentru sustinerea şcolilor comunale, respective, să se îndure a ne da facultate ca pentru fundul şcolii noastre comunale de aici să putem căpăta ajutorie de la comunele gr. cath. din acest vicariat al Hatzegului, care voesc din interesurile respective obvenitoare după împrumutul dat statului, a sacrifica pentru fundul şcolei noastre de aici.

Aceasta a noastră rugare precum suntem informaţi în 16 optomvre 1859, nr. 350 Officiul vicariale o a sustenut Illstritatei Voastre cu acel scop, ca Illustritatea Voastră să binevoiţi a o înainta la Înalţul c. r. Guberniu şi a exopera ca şcoala trivială graniţiară de aici, să se transpună cu toate beneficiile sale Jurisdicţiunei Besericesci Unite, şi să se asculte la Înalţul c. r. Guberniu rugarea noastră pentru înfiinţarea unui fund şcolastic pentru această şcoală transformândă în şcoală comunală mai înaltă. În urma acestei rugări foarte târziu Înalţul c. r. Guberniu, cu datu de 12 iuliu 1860, nr. 24285 a binevoit a dispune, că până în finea lui optomvre a. c. din partea Prea Onoratelor c. r. Officiolate concernente, să se întrebe comunele din acest vicariat, despre declaraţiunile lor, prin carea interesurile gr. cath. obvenitoare după împrumutul dat statului, oferesc ele ajutoriu pentru fundul şcolastic şcolei din Hatzeg, împlinitu-s-au aceste renduei, În. Guberniu mai sus memorat, în privinţa interesurilor oferite pentru şcola comunală din Hatzeg noi până acum nu putem sci, atât numai scim, cum că în 14 noemvre a. c. în urma renduei c. r. Preture de aici, la Magistratul oraşului s-au tietat, câţiva bărbaţi neuniţi şi 5 individue unite spre a se consulta despre şcola trivială greniţiare de aici, cu această ocasiune acei puţini bărbaţi neuniţi, fără voia acestor 5 persoane unite, fără voia judelui oraşului, au făcut însciinţare la c. r. pretură în scris, în numele oraşului, cum că oraşul vre ca şcoala trivială greniţiare de aici, să fie neunită sub inspecţiunea consiliariului şcolastic neunit din Sibiu, astfelu de declarare făcută fără ascultarea tuturor confesiunilor, fără scirea inspectorilor şcolastici respectivi, fără învoirea partei unite, e ilegală şi nelegiuită, de unde cu cea mai mare umilinţa ne rugăm să binevoiţi Illustritatea Voastră a exopera la În. c. r. Guberniu cât mai curând, ca declararea de la Officiul Magistratual al oraşului dată, ca o declarare particulare şi nelegiuită, să se declare de nulă şi fără nici o putere şi deodată a exopera la În. c. r. Guberniu, ca şcoala c. r. greniţiare de aici cu toate beneficiile sale să se transpună de şcoală comunală, inspecţiunei besericesci unite competente şi aceasta din următoarele cauze:

Pentru că în Hatzeg în sensul Diplomei Leopoldine, din anul 1701, 19 martiu, articol 8, trebuie să fie şcoală confesională unită.

Pentru că în sensul acestei Diplome, această şcoală trivială s-au zidit de Compania graniţiară din ţienutul Hatzegului, în care companie cea mai mare parte a fost şi este şi acuma de legea română unită.

Pentru că această şcoală trivială nu se poate transpune inspecţiunei bisericesci neunite, cu prejudiciu uniţilor din acest ţienut, cu nerespectarea votului Primariatului gr. cath. a nostru de la Lugoşiu şi a votului episcopului romano-cath. a Transilvaniei, care dreptul său în privinţa acestei şcoli triviale la transpus Ordinariatului nostru cu aceiaşi condiţiune ca această şcoală să nu se supună inspecţiunei besericeii schismatice.

Pentru că această şcoală trivială acum e fără inspecţiune şi aproape de ruină, de cumva nu se va supune inspecţiunei cuvenite.

Pentru că neuniții sunt în stare să-și facă școală comunală, iar noi partea unită de aici, de nu vom fi ajutați prin transpunerea acestei școli triviale sub inspecțiunea Ordinariatului nostru, nu suntem în stare, fără ajutoriu, a ridica școală comunală după cum demandă În. c. r. rendueli.

Pre Luminate Domne Episcopo ! cu această ocasiune îndresnim a vă face cunoscut cum că c. r. pretore de aici e tare împotrivotriu redicării unei școli comunale unite în acest orașiu, din care cause desmandă la oameni să nu concurgă cu ajutoriu din interesurile după împrumutul dat statului obvenitoare, la înființaria școlii unite din Hatzeg și le zice să nu facă fală hatzeganilor dându-le ajutoriu pentru școală, de unde umilit ne rugăm să binevoiți Illustritatea Voastră a face cunoscută această lucrare contrarie Înaltelor rendueli Guberniale scandaloase și mult dăunoasă pentru partea unită din Hatzeg și a ținutului acestuia și deodată a exopera la În. c. r. Guberniu ca opiniunile c. r. pretore de aici date în privinția școlei triviale de aici grenitiare și în privinția înființarii școlei comunale unite pentru acest ținut, ca nisce opiniuni a unui împotrivotriu mare culturei noastre, să nu se prețuiască, cu atâta mai virtuos, căci acelea sunt bazate pe declarațiunile cele particulare a Oficiului magistratual al orașului, care stă din membri neuniți, mare parte și care sub firma orașului dă declarațiuni fără de a asculta toți membri români – asceptând părintescul ajutoriu în privinția școlei, cu cea mai mare umilinția și supunere rămânem.

A Illustritei Voastre

Hatzeg 15 novembre 860

Vidi Gavril Pop mp.

vicariu foran. GC rom.

Cei mai aplecați servi

Athanasiu Philip parochul Hatzegului Gr.Cath.

Iuon Popu curator

Georgiu Nandra

George Kosta editul

Lădar Coreti ? cantor

Dinu Apostol

II

Statutu

Pentru școla capitală de religiunea greco orientală din Hațeg

Introducere

Cu Înaltul esmis al escelsului Ministeriu de cult și instrucțiune din 27 mai 1869, nr. 8858 s-a decis pre gratios, ca școla trivială din Hațeg a foștilor granițieri, carea de la înființarea ei încoco s-a susținut din fondul de provente al fostilor granițieri, să devină sub suprema inspecțiune bisericească școlară greco-orientală, ordonând tot odată ca reprezentanția bisericească greco-orientală să compună statutul necesariu pentru organizarea acestei școle capitale și ascernerea lor spre înaltă aprobare, așa spre a corespunde de o parte sus lăudatului esmis ministerial de cult și instrucțiune, iar de altă parte spre a corespunde necesității imperative ce o pretinde spiritul timpului, carele nu mai poate concede ca o populațiune atât de numeroasă precum este și cea greco-orientală din Hațeg să mai rămână și pe viitoriu lipsită de o școală bine organizată, cu atât mai vârtos, căci greco orientalii, în tot ținutul Hațegului se află tare înapoiți în cultura pe tărâmul școlariu. Comitetul parochial greco-oriental din Hațeg, ca reprezentanția bisericească statoresce următoarele:

§ 1. Școla trivială din Hațeg a foștilor granițieri se va numi pe viitoriu **„Școla capitală greco orientală din Hațegu”** și va sta sub jurisdicțiunea școlară greco-orientală din archidieceasa Transilvaniei.

§ 2. Școla capitală greco-orientală din Hațeg va avea pe viitoriu 4 clase deocamdată cu doi învețiatori, dintre carii unul va fi pentru clasa I-a și II-a, iar cel mai apt pentru a III-a și a IV-a. Cestu din urmă va fi tot deodată și învețiatoriu diriginte.

§ 3. Leafa învețiatorului din clasa I-a și a II-a se statoresce cu 300 fl. v. a., (adecă trei sute florini valută austriacă), cuartir natural și 3 orgi de lemne focale, iar leafa învețiatorului diriginte cu 400 fl. v. a. (adecă patru sute florini valută austriacă) cuartir natural și 3 orgi de lemne focale.

§ 4. Deoarece școla aceasta se subvenționează parte din fondul de provente, parte din fondul de montur - respective școlastic a foștilor granițieri, așa toți copii foștilor granițieri, de ambele secse, precum și următorii acestora, se vor bucura de dreptul a studia întrânsa gratuit, fără nici o plată, iar pentru învețiacei a căror părinți n-au fost granițieri, se fipseșă didactu 3 florini v. a. pe an, care se va încasa prin învețiatoriu diriginte în două rate și anunit 1 f. 50 cr. v. a. în prima săptămână a semestrului I, iar 1 fl. 50 cr. v. a. în prima săptămână a semestrului al 2-lea. De la acest didactu însă sunt scutiți acei învețiacei de părinți săraci carii au purtare bună, sunt diligenți și fac progres bun.

§ 5. Banii veniți din didactu pe cari învețiatoriu diriginte îi va transpune, pe lângă o specificațiune epitropiei parochiale, prin comitetul parochial, se vor aplica după cerințele ce le va afla de lipsă comitetul parochial precum : pentru câștigarea cărților de premii, reparațiuni și alte lipse neprevădute.

§ 6. Limba propunerii de învățământ este limba română, într-aceia fiindu că scopul acestei școli capitale este a pregăti pe școlari pentru clasele gimnasiale și reali, ba și din considerațiune ca în patria noastră cunoștința a trei limbi și anunit, a limbei române, mag(h)iare și germane este o necesitate imperativă, așa pre lângă limba română se va propune și limba mag(h)iară și germană ca obiecte de învățământ pentru toți învețiacei.

§ 7. Obiectele de învățământ sunt cele indicate în articolul 38 de lege pentru învățământul din anul 1868 și anunit:

- a) Învețiatura religiunei și a moralei.
- b) Cetirea și scrierea.
- c) Computul mental și în scris și cunoștința măsurilor din patria.
- d) Gramatica.
- e) Elementele fizicei și istoriei naturali.
- f) Geografia și istoria patriei.
- g) Învețiuni practice asupra economiei câmpului și cu osebite asupra grădinăritului.
- h) Cunoștința pre scurt a drepturilor și datorințelor cetățenesci.
- i) Cântarea.
- j) Deprinderi corporali (gimnastica) cu privire la exerciții militari.

§ 8. Anul școlastic se va împărți după usul observat și la alte școli capitale, în două semestre egali: în semestrul de iarnă și de vară, fiește care semestru va sta din cinci luni. La finirea fiește cărui semestru se va ținea examen spre a se putea afla sporiul ce l-au făcut învațiacei(i) și diligenția învațiatorului. Cu finia semestrului al doilea se vor ceti și clasificațiunile învațiaceilor, și se vor împărți premiile.

§ 9. Învațiamentul se va propune întră aceste 4 clase din obiectele însemnate în § 7, după planul școlariu de la inspectoratul bisericesc suprem de școlă.

§ 10. Învațiatorii se vor procura prin concurs, pre care-l va escrie Comitetul parochial, conform § 23, punctul 5 și se va alege prin sinodul parochial § 7 punct 2 din Statutul organic al bisericei ortodoxe române din Ungaria și Transilvania și se va întări de suprema inspecțiune bisericească.

§ 11. Indiviții care vor compete pentru ocuparea posturilor la această școlă capitală, fiind de religiune greco-orientală, au să producă atestatele de cualificațiune și anumit că au absolvat cursul pedagogic cu calcul bun, că au cunoscința limbilor patriei, precum și purtare morală și politică bună.

§ 12. Învațiatorii vor fi datori a areta comitetului parochial cu 3 luni înainte de începerea semestrului I, dacă au voi a se dimisiona, asemenea va fi datoriu și Comitetul parochial a observa aceasta când din cauze legali ar vre să lipsească din post pre vreunul dintre învațiatori. Lipsirea din post înse a vreunui învațiatoriu nu se poate face, fără de aprobarea inspecțiunei supreme școlare.

§ 13. Învațiatorilor nu li este ertat a pedepsi pe învațiacei cu pedeapsă trupească, nici le este ertat a da elevilor mai multe zile de recreție afară de timpul prescrist.

§ 14. Învațiatoriu diriginte va fi datoriu a priveghia, ca: a) învețiamentul să se predae cu diligenția. b) să priveghedia asupra metodei întrebuințate și ca orele prescriste să se observe cu punctualitate. c) a raporta comitetului parochial despre lipsele și trebuințele ce se vor afla la școlă și d) a face raport semestrial despre sporiul elevilor.

§ 15. Învețiatoriu diriginte va îngriji ca să se poarte protocoalele necesare, în cari să se însemne toate afacerile școlare, să se petreacă toate ordinațiunile ce referesă la învețiament, să se însemne mai departe absențiile și calculii răspunsurilor de preste an, cât și clasificațiunile semestriale.

§ 16. Învețiatoriu diriginte dinpreună cu învațiatoriu de clasa I și II, vor compune testimoniile școlare estrase din protocolul clasificațiunilor, provideute cu sigiliul școlariu.

§ 17. Școla capitală greco-orientală din Hațieg va avea un sigiliu cu emblema "Constantin și Elena" și va purta înscripțiunea "Școla capitală greco orientală din Hațiegu".

§ 18. Comitetul parochial are de datorinție a escrie concursese de temporiu și a îngriji ca școla, mobilele și aparatele recerute să fie totdeauna în stare bună, a îngriji ca leafa învațiatorului să încurgă regulat, și a relaționa despre întreaga stare a acestei școle sinodului parochial.

§ 19. Cerend înprejurările și cerințele timpului aceste statut se poate modifica numai pre lângă aprobarea supremei inspecțiuni școlare bisericești.

Din siedinția comitetului parochial greco-oriental al Hațiegului, ținută în 5/17 august 1869.

Ioan Costan
N. Petroviciu
Marcu Muntean
George Csismas
Marku Kornea

I. Rațiu președinte
I. Vlad
G. Ciuciu
Csuts Lotan
A. Bajecz

Ad.nr. ppscu 177 ex 869

III

Biblioteca.

19

Nr. curentu	Numirea obiectului	Opus	Tomu	Fascicle	Pretiu	
					fl.	cr.
1	Carti germane foratitula si anu	8	8	.	.	.
2	Samlung der besten deutschen Dichter 1779	1	5	.	.	.
3	Der österreichische Wirtschafter 1803	1	1	.	.	.
4	Erzählungsbuch v. Jakob Glatz 1803	1	1	.	.	.
5	Naturgeschichte 1804	.	.	2	.	.
6	Bienenkucht 1808	.	.	1	.	.
7	Der Monatsgärtner v. Müller 1815	1	1	.	.	.
8	Soldatenspiegel 1820	1	1	.	.	.
9	Handbuch für Katecheten 1820	1	1	.	.	.
10	Metodenbuch für Lehrer 1822	1	1	.	.	.
11	Blicke auf die Bestimmung des Militärstandes 1827	.	.	1	.	.
12	Die Goldgrube 1829	1	3	.	.	.
13	Giftbuch 1830	1	1	.	.	.
14	Hilfsbuch für Männer Dr. Albrecht 1830	.	.	1	.	.
15	Provincia Romanilor de G. Imcaimans 1844	1	1	.	.	.
16	Aritmetica de I. Fekete 1853	.	.	1	.	.
17	Magyar nyelv tan 1856	.	.	1	.	.
18	Amiculus scolei de V. Romanu 1861	1	1	.	.	.
19	Organu pedagogicu de I. Poprescu 1863	.	.	14	.	.
20	Cartede computu de A. Necscia 1864	.	.	1	.	.
21	Geometrische Anschauungslehre Dr. Mosnik 1864	3	3	.	.	.
22	Proachdenklehre v. J. Raimund 1864	1	1	.	.	.
23	Carte de lectura de S. Munteanu 1866	1	1	.	.	.
24	Cunoștințe despre gradinaritudo Vasiciu 1867	1	1	.	.	.
25	Szeged könyv Mikó Pándor 1868	.	.	1	.	.
26	Drepturi si datorintie civili 1868	.	.	1	.	.
27	Pagliano 1869	.	.	1	.	.
28	Utasítás a kőrsegek számára 1869	.	.	1	.	.

Nr. curentu	Numirea obiectului	Opu	Tomu	Fascicle	Pretulu	
					fl.	cr.
29.	Elemente de istoria naturala 1870	.	.	1	.	.
30.	Fisica de Bacalogh 1870	1	1	.	5	08
31.	Leitfaden zu dem deutschen ABC. " " 2	2	2	.	.	40
32.	Verkékönyv a Magyar ABC. " " 2	2	2	.	.	40
33.	Dictionariulu romanu Laurian-Masim 1870-76	1	.	37	20	.
34.	Glosariulu . . . " . . . 1	.	.	6	6	.
35.	Transilvania de G. Baritau 1869-877	1	10	.	20	.
36.	Nyelvtan gyakorlatkönyv. Nagy Sasaló 1871	.	.	1	.	.
37.	Politikai áramlatok Boros Mihály " "	.	.	1	.	.
38.	Utastás a járványos kolera tárgyában . .	.	.	1	.	.
39.	Istoria Ungariei de Meletiu Draghiciu . .	.	.	1	.	.
40.	Ueber die Pflege etc. Dr. Bock . .	.	.	2	.	.
41.	Cursu de practică grădinaritulu Vintilo . .	1	1	.	.	.
42.	Trăia învățătorilor munca de I. Ministaru 1871-878	.	.	7	.	.
43.	Causa romana la 1872	.	.	1	.	.
44.	Instrucțiunea de Pietri " " 2	2	2	.	.	.
45.	Graphische Darstellung I. Raffank 1873.	1	1	.	.	.
46.	Der Nord-deutsche Lloyd Dr. Finsch. " "	.	.	1	.	.
47.	Istoria universală de Mandinescu 1874	1	1	.	6	01
48.	Noia lege electorală. " "	.	.	1	.	20
49.	Statutele Asociațiunei Trvane . .	.	.	1	.	.
50.	Mesuri metrice de St. Popu. 1875	1	1	.	.	.
51.	Carte de calcul de Ghera 1874	2	2	.	.	88
52.	Conferința asupra economiei D. Lăscu 1875	.	.	1	.	.
53.	Romani și Magiari 1875	1	1	.	.	.
54.	Iskolai könyv és a gazdasági P. Ferenc " "	.	.	1	.	.
55.	Deutsches ABC und Lesebuch Gönczy " "	1	1	.	.	15
56.	Magyar ABC. Gönczy Pál " "	1	1	.	.	14
57.	Utastás a népművelés tanfelügyelők etc. 1876	.	.	1	.	.

Nr. curentu	Numirea obiectului	Opa	Tomu	Fascicle	Pretului	
					fl.	cr.
58	Reportu anualu etc. Crestia 1877			1		
59	Planu de invetiamentu B. Petru			2		40
60	Tanteru			1		20
61	Elemente de constituțiunea patriei. Petrisoru 1878			1		20
62	Ortografia in scoalele poporale 1878			1		
63	Compositiuni. Mandiu 1879	1	1		1	04
64	Tanteru a nem magyarajku népiskolák 1879			1		20
65	Pedagogia generala. Puscaru 1880	1	1			68
66	Manducerea gramaticii limbii magiare. 1880	1	1			21
67	Transsische Grammatik fora ann	1	1			
68	Cultura albineloru edata la 1883	1	1			
69	Magyar ABC. Gönczy Pal. 1880	1	1			13
	<u>Antonieus Benderah</u> prezidentu					
70	Negotulu sa uniceia de Petru Petrisoru 1881	1		1		25
71	Legia emmoralis aplicata de Josef Popu 247/882	1	1			93
72	Manualu de procedura in cauze bogatulu de Jos. Popu	1	1			48
73	Studiu asupra conflict. emmoralu fur. T. II. p. III. al. 1881	1		3		6
74	Elemente de poezia romana de Jani Laxerianu	1		1		
75	Curu normale pentru dift. la bice primu de T. Laxerianu	1		1		42
76	Curu normalu pentru dift. la bice primu de T. Laxerianu	1		1		
77	Programa pentru dift. la bice primu de T. Laxerianu	1		1		
78	Programa pentru dift. la bice primu de T. Laxerianu	1		1		
79	Programa pentru dift. la bice primu de T. Laxerianu	1		1		
80	Curu de literatura, de T. Laxerianu	1		1		
81	Reportu la Clorina Jucu, Dist. Clorina Dist. Clorina	1		1		
82	Donu raportu a doi prefecti rom.	1		1		
83	Scola romana de poezie, anul 1881 completa	1	1			
84	Gramatica limba de Pet. Petrisoru, Clorina 1869	1		1		
85	Lehiknau der Hammerstein'sche Sch. von 1871	1	2			
86	Lehiknau der Hammerstein'sche Sch. von 1871	1		1		

Nr. curentu	Numirea obiectului	Opu	Tomu	Fascicle	Prețului	
					fl.	cr.
87	Cartica con. de Teodor Lacariciu, Edit. Bonata de autori	1	1			
88	Epigrama: Balada de D. D. 1879. Cluj.			1		
89	Hypotulu cu nache.			1		
90	Scalul dracului de S. Ghilase			1		
91	De la sate, noile si schite de Iosif Vileanu			1		
92	Dracul au sate, reitorare de T. B. 1879					
93	Trucari si literatura, de S. Lapadat					
94	Familia, de pe anul 1875		1			
95	Unore Lit 1874			1		
96	La Alma, de Bonata J. D. 1881			1		
97	Humor Compilin, de S. Ghilase 1879	1				
98	Saga de sau, la me national, Bucuresti 1881	1		1		
99	Historia patrii de T. M. Moldovanu, Bucuresti 1881					
100	Romanul de T. M. Moldovanu 1878	1				
101	Humorale din gura a algeitorilor, Bucuresti 1881	1		1		
102	Humorale de T. M. Moldovanu, Bucuresti 1881	1	1			
103	Statutele, Statutele de la T. M. Moldovanu, Bucuresti 1881	1		1		
104	Geografia de T. M. Moldovanu si Moldovanu	1				
105	Studiu asupra constitutiunii Roman de T. M. Moldovanu					
106	Dovesti un guresci 24 fasciculi			24		
107	Geografia scolei civile de T. M. Moldovanu			1		
108	Statutele pentru organizarea scolei de T. M. Moldovanu			1		
109	Statutele de scoala si de familie, Bucuresti 1881			24		
110	Reinstituirea lui T. M. Moldovanu	1	1			
111	Legile si regulamentele promulgat de T. M. Moldovanu	1	1			
112	Reinstituirea funciei de scoala comuna propuneri, Bucuresti 1881			1		
113	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
114	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
115	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
116	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
117	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
118	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
119	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
120	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
121	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
122	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
123	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		
124	Voluntate de scoala si scoala, Bucuresti 1881			1		

IV

Planul de prelecțiuni

pentru școala cu clase învățătore

Zilele	Luni				Marți				Miercuri				Joi				Vineri				Sambătă			
	A		B		A		B		A		B		A		B		A		B		A		B	
Clasa nouă învățători	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Generașii nou celi	Religie				Comp. de l. rom.				Geografie				Religie				Geografie				Limba română și matematică			
8-9	Religie				Comp. de l. rom.				Comp. de l. rom.				Religie				Geografie				Limba română și matematică			
9-10	L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică			
10-11	L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică			
11-12	L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică			
2-3	L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică			
3-4	L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică				L. rom. și matematică			

Domnia se în
arbitru se va ține
acela de repetiție
cu copii de la alți
15 lei sau înveșni
de până la 15 ani în
gimnaziu și adesea
canta 5 sau 8 ore la
septimana

V

Nr. crt.	Numele și prenumele învățătorilor	Anii școlari când a servit	Observațiuni
1	Aron Sora	1830-1832	
2	Nicolae Munteanu	1832-1851	
3	Iosif Moritz	1851-1853	
4	Petru Lelutiu (Peter Lelutz)	1853-1858	Cf. actelor de arhivă 1861
5	Ioan Comea	1860-1864	Corect 1861
6	Vasile Dumbravă	1864-1870	La școala confesională greco-catolică
7	Vasile Florian	1869-1872	La școala confesională ortodoxă
8	Paul Olteanu	1870-1900	Din 1872 la școala de reuniune grănic.
9	Petru Nandra	1871-1872	A funcționat 1 an la școala greco-cat.
8	Ida Bălaș	1875-1880	Învățătoare la clasa de fete
9	Nicolae Sânzian	1879-1916	În perioada 1872-1879 a fost Vasile Florian, deși era pensionat de boală
10	Eliza Popovici	1880-1883	La școala de fete
11	Aurelia Filipașcu	1883-1886	La școala de fete
12	Cornelia Lupu	1886-1889	La școala de fete
13	Valeria Căteanu	1889-1897	La școala de fete
14	Eugenia Sânzian n. Pop	1897-1917	La școala de fete
15	Iudita Pop	1900-1902	Învățătoare de lucru manual
16	Aurel Pinte	1901-1919	
17	Vesmas Roza	1915-1917	
18	Duffner Maria	1917-1918	
19	Dobo Ștefan	1917-1918	
20	George Părau	1919	
21	Olivia Stanciu	1919-1920	
22	Felicia Hobean	1919-1920	
23	Paraschiva Aldea	1919-1920	
24	Eugenia Ciorogaru	1920-1922	
25	Alexandru Bontos	1920-1922	
26	Ioan Moldovan	1922	

DAN București, Fond Ministerul Educației Naționale, Dosar 604/1942, f. 301, 301v.

VI

Anul școlar	Înscriși	Anul școlar	Înscriși	Anul școlar	Înscriși
1865/66	94 B	1884/85	73 B	1902/3	91
1866/67	58 B	1885/86	62 B	1903/4	93
1867/68	62 B	1886/87	57 B	1904/5	85
1868/69	70 B	1887/88	52 B	1905/6	104
1869/70	69 B	1888/89	41 B	1906/7	112
1870/71	82 B	1889/90	43 B	1907/8	106
1871/72	101 B	1890/91	40 B	1908/9	102
1872/73	107 B	1891/92	38 B	1909/10	99
1873/74	107 B	1892/93	43 B	1910/11	97
1874/75	88 B	1893/94	47 B	1911/12	90
1875/76	79 B	1894/95	48 B	1912/13	95
1876/77	65 B	1895/96	62 B	1913/14	111
1877/78	100 B	1896/97	63 B	1914/15	101
1878/79	99 B	1897/98	65 B	1915/16	106
1879/80	82 B	1898/99	62 B	1916/17	108
1881/82	67 B	1899/900	105	1917/18	104
1882/83	70 B	1900/1	96	1918/19	98
1883/84	83 B	1901/2	92	1919/20	116
				1920/21	163

DAN București, Fond Ministerul Educației Naționale, Dosar 604/1942, f. 302.

L' ENSEIGNEMENT ROUMAIN DE LA VILLE DE HAȚEG DANS LA PÉRIODE 1848-1918

Résumé

La ville de Hațeg se compte parmi les plus vieilles localités du Sud-Ouest de la Transsylvanie dans lesquelles ont été créées des écoles. La première école créée à Hațeg en 1660, a été l'école calvinienne-roumaine.

En 1777, dans la ville de Hațeg a existé une école propre pour l'unité affectée à la garde des frontières. Ici a travaillé aussi un instituteur roumain, Iacob Popa. Après l'abolissement, en 1851, des unités de la garde des frontières, l'école de Hațeg a été disputée par les deux confessions: orthodoxe et uniates.

Par les démarches faites aux prélats des les deux églises roumaines et même au gouvernement, l'école a été subordonnée, à tour de rôle, aux orthodoxes et aux uniates. Après la fondation des écoles de la Réunion des unités de la garde des frontières, subventionnées par les fonds scolaires des anciennes unités des frontières, les orthodoxes et les uniates de Hațeg ont fondé, de commun accord, une école avec deux instituteurs, l'un de chaque confession.

En 1895, les écoles de la Réunion ont été transformées dans des écoles communales et passées sous l'inspection des sénats scolaires communales. Pendant la guerre, ont été amenés trois instituteurs hongroises, qui ne connaissaient pas la langue roumaine, avec le but d'apprendre les élèves la langue hongroise, officielle dans l'état dualiste hongroise.

Après l'Union de 1918, l'école de Hațeg a regagné la place initiale, parmi les plus importantes institutions scolaires de la Transsylvanie.

DIN CORESPONDENȚA LUI GEORGE BARIȚIU CU TIMOTEI CIPARIU ȘI IOAN MICU MOLDOVAN

Ioana Botezan

Relativ recent au intrat în fondul Blaj de la Arhivele Naționale din Cluj-Napoca o serie de documente care reprezintă corespondența primită de filologul blăjean Timotei Cipariu de la diferite personalități politice și culturale în deceniile ce au urmat revoluției din 1848-1849. Între aceste personalități, se numără publicistul și istoricul George Barițiu. De fapt, din totalul celor 15 scrisori, numai primele șapte i-au fost trimise personal lui Cipariu. Celelalte i le-a adresat indirect prin intermediul discipolului și colaboratorului său Ioan Micu Moldovan. Autorul lor le-a expediat cu intermitențe între 1861-1876, deci în anii regimului liberal al Imperiului habsburgic și în primul deceniu de după transformarea lui în monarhie austro-ungară.

În primele cinci scrisori, Barițiu a abordat cu precădere probleme de natură politică. Astfel, în trei din cele cinci epistole, datând din 1861 și 1862, Barițiu se referă la tipărirea și difuzarea protocoalelor conferinței naționale care a avut loc la Sibiu, în condițiile trecerii monarhiei habsburgice de la neoabsolutism postrevoluționar la regimul liberal, ca urmare a patentei imperiale din 20 octombrie 1860¹.

În cea dintâi scrisoare, îl informa pe Cipariu că, potrivit înțelegerii avute cu mitropolitul Șulufiu la conferință, l-a însărcinat pe tânărul consilier gubernial Ilie Măcelariu să expedieze la Blaj o sută de exemplare din protocoale sub forma unui pachet. De aceea, îi adresa rugămintea de a găsi pe cineva dispus să le preia și să le distribuie participanților la apropiatul Sinod de la Blaj, urmând ca, din banii obținuți prin vânzarea lor, să-și oprească un comision de 15%. Unul din exemplare era destinat mitropolitului Șulufiu. Încheia epistola deplângând caracterele perfide ale unor renegați ca Moga din Dej care „pentru plapoma sa” n-a ezitat să-l trădeze pe mitropolit, superiorul său ierarhic, și să-l dea „pumnului și baltagului unguresc”².

A doua scrisoare Barițiu o începe tot cu o rugămintă adresată lui Cipariu, în numele tipografilor Römer et Kamner, de a le da informații despre vânzarea celor o sută de exemplare ale protocoalelor conferinței naționale trimise la Blaj prin intermediul lui Ilie Măcelariu. De altfel, pe cei doi tipografi i-a menționat și în prima epistolă în legătură cu plata pentru crestomația răposatului Nichifor și pentru „dicționarele noastre”. Cea de a doua scrisoare prezintă importanță fiindcă dezvăluie încrederea și strânsele legături dintre autorul ei și filologul blăjean. Colaborarea s-a concretizat, între altele, printr-o comandă pe care i-o face, ca director al tipografiei blăjene, în valoare de 40 florini, a unor manuale pentru școala greco-catolică din Tohanul Vechi. Comanda constă în 100 *Abecedare* și 50 *Catehisme*, iar în număr mai redus, în funcție de prețul lor, câteva *Gramatici*, *Geografii*, Istorii ale *Bibliei* și eventual ale broșurii *Purtare de bunăcuvîntă*. Insista asupra onorării comenzii, deoarece împreună cu Iacob Mureșianu, patronau școala din Tohanul Vechi. Acest lucru reiese și din corespondența lui Iacob Mureșianu cu Cipariu³.

Și în a treia epistolă, Barițiu face referiri, atât la tipografia Römer et Kamner, cât și la protocoalele conferinței naționale. Deși protocoalele expediate la Blaj unele au rămas în parte neverificate, considera că acolo se puteau vinde totuși mai ușor decât la Brașov. Dacă totuși nu se puteau valorifica acolo, sugera să le trimită la librarul Filtsch din Sibiu.

Dar, în această scrisoare, expeditorul ei a insistat mai mult asupra unor probleme referitoare la preconizatul „jurnal” al Astrei. Apariția lui îi interesa deopotrivă pe amândoi, întrucât, cu ocazia constituirii acesteia, el fusese ales secretar, iar Cipariu vicepreședinte. Barițiu îi da asigurări că este de acord ca „jurnalul Asociației să iasă la Blaj numai dacă voiți d-stră să luați această sarcină asupra-vă”. Opta pentru Blaj, deoarece la Brașov apăreau ziarele mai vechi. În plus, „jurnalul” presupunea multă muncă și timp, pe care el le consuma cu articolele de fond ale „Gazetei”. Ocupațiile multiple l-au determinat ca la adunarea de constituire a Astrei să manifeste rezerve față de posibilitatea îndeplinirii sarcinii de secretar la Brașov,

¹ S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 34-56

² Vezi scrisoarea I.

³ Vezi epistola II; Liviu Botezan și Ioana Botezan, *Corespondența lui Iacob Mureșianu cu Timotei Cipariu*, în *Cumidava*, XV-XIX, 1990-1994, p. 125-154.

când comitetul și președintele se aflau la Sibiu. Spera ca la proxima adunare a Astrei, ce va avea loc la Brașov, să fie eliberat din funcția de secretar, pe care a fost constrâns să o primească datorită votului ce i s-a dat cu prilejul constituirii ei. Spera, de asemenea, să fie scutit de sarcina de a redacta „Foaia Asociațiunii”. Cu acest scop i-a scris președintelui Astrei. Apariția revistei Asociației considera că nu va fi posibilă până ce nu se vor publica actele, care nu erau pregătite pentru tipar și de aceea nu se putea pune problema repartizării lor membrilor Astrei.

Spre finalul celei de a treia epistole, care datează din 1 februarie 1862, Barițiu îi aducea la cunoștință lui Cipariu că nu va putea participa la ședința comitetului Asociației de la Sibiu, fiindcă Brașovul l-a ales între delegații ce urmau să meargă la București pentru a discuta cu guvernul României „cauza drumului de fier”. Îl aștepta pe Maager să revină de la Viena pentru a face împreună deplasarea acolo. Regreta că va lipsi de la ședința comitetului, deoarece era interesat să se rezolve problema „planului și programului jurnalului Asociațiunii”⁴.

Un conținut aproape în exclusivitate politic are scrisoarea a patra din 1865. Pe parcursul ei, Barițiu dezbate chestiunea adoptării poziției românilor la noua conjunctură politică, determinată de dizolvarea Dietei de la Sibiu și de abrogarea legilor adoptate de ea, în care și-au pus atâtea speranțe că le vor permite să se afirme ca națiune. Chiar din partea introductivă reiese că el răspundea la provocarea pe care i-a adresat-o Cipariu. Totodată, îi exprima mulțumiri pentru încrederea acordată. De la început afirma că românii erau datori să dea dovadă de bărbăție și de demnitate. Invocând democrația politică din Anglia care permitea partidelor să spună una în timpul propagandei electorale și să facă alta după alegerile parlamentare, Barițiu aborda problema situației românilor pornind de la antecedentele istorice din ultimii aproximativ 165-175 de ani, adică de la sfârșitul secolului al XVII-lea. El sublinia că trebuie să se țină seama de oamenii pe care puteau conta ca români și ardeleni pentru a face față dificilei situații ce se crease prin convocarea noii diete, pe baza legilor din 1791 și 1848. În această situație, una din principalele îndatoriri ale presei era de a le întări convingerile acelor români „cărora le pasă de naționalitatea lor și de autonomia țării”. A doua sarcină importantă a momentului consta în a menține trează vigilența față de desemnarea candidaților la mandatele de deputați. Numai astfel ar fi posibil să fie aleși deputați acei bărbați care să nu voteze orbește uniunea, ci să insuflă respect față de voința românului, acolo unde el este „disprețuit”. Întrucât „Coroana ne aruncă mărul Eridei” [zeița discordiei], atitudinea și simțămintele românilor față de Ungaria și față de unitatea monarhiei trebuie lăsate pentru mai târziu, când va sosi momentul potrivit.

Referindu-se la legea din 1791 care prevedea că aceia care candidau la mandatele de deputați să primească instrucțiuni de la alegători, el sugera ideea susținerii sale de către candidații români, în timpul propagandei electorale, a tezei că nu-i interesau rezultatele alegerilor. În realitate, trebuia să se acționeze pentru alegerea a cel puțin 10-12 deputați hotărâți. Aceștia să elaboreze apoi un memorial care să constituie un protest contra uniunii. Unul din deputații aleși urma să citească protestul în prima sau a doua ședință a Dietei, după care să anunțe că renunță cu toții la mandate și să o părăsească. Eficiența protestului s-ar mări considerabil, dacă l-ar susține și deputații regaliști. Desigur, regaliștii nu ar fi consult să părăsească dieta deodată cu cei aleși, deoarece ei erau reprezentanți ai monarhului. În felul acesta, nu li s-ar putea reproșa românilor că n-au vrut să-și aleagă deputați, deși au avut posibilitatea.

Dar alegerea deputaților prezenta și pericole, deoarece, în districtele Făgăraș și Hațeg, boierii „opincari” ar putea trimite deputați prounioniști în dietă care, ca și la 1848, vor vota uniunea fără nici o rețineră și scrupul. Iată de ce îi solicita lui Cipariu să reflecteze asupra diferitelor aspecte ale participării și ale neparticipării la apropiatul scrutin electoral. El va dezbate diferitele aspecte ale chestiunii în gazetele din Brașov. În ceea ce privește argumentele dezbătute de filologul blăjean în materialele pe care i le-a trimis, îl asigură că le-a pregătit pentru publicare. Se va strădui ca odată cu publicarea lor să nu se comită indiscreții.

În epistola sa, Barițiu a abordat nu numai problema boierilor „opincari”, ci și a funcționarilor. Despre aceștia își exprima părerea că dacă vor îmbrățișa cauza națională, se vor putea menține în funcții și chiar vor putea avansa pe scara ierarhică, numai ca români. Exista însă și în cazul lor primejdia ca „balaurul să-i păcălească din nou”. În partea finală, autorul scrisorii se referă la ziarul „Concordia”, afirmând că ori își va schimba orientarea prounionistă, ori în 15-20 de zile își va înceta apariția.

⁴ Vezi epistola III.

La post-scriptum, Barițiu preciza că, după finalizarea epistolei, a venit la el Iacob Mureșianu, căruia i-a prezentat ideile și argumentele expuse pe parcursul ei și i-a cerut să le reproducă în „Gazeta”. El s-a arătat dispus să le reproducă, dar s-a plâns că nu avea pentru cine să se ostenească, deoarece nu mai dispunea decât de 270 abonați. De aceea, i-a propus să recurgă la fondul bănesc destinat propagandei inițiat, se pare, de turdeni, mai precis de avocatul Ioan Rațiu⁵.

Spre deosebire de scrisoarea din 1865, cea din octombrie 1867 este dedicată problemei Dicționarului limbii române, a cărui elaborare a fost hotărâtă cu ocazia constituirii Societății Academice la București. La constituirea ei au participat, alături de profesorul Munteanu de la Liceul ortodox din Brașov, atât Barițiu, cât și Cipariu, ca reprezentanți ai românilor ardeleni. Datorită intervențiilor lui Cipariu, în timpul dezbaterilor prilejuite de dicționar cu ocazia ședințelor de constituire, Prezidiul Societății Academice a hotărât ca strângerea materialului și redactarea lui pe litere, cu ajutorul unor colaboratori, să revină lui I. Massim, A. T. Laurian, G. Sion, V. A. Urechia, N. Ionescu, I. Sbiera, I. Caragianu, Al. Roman, I. Hodoșiu, G. Barițiu și T. Cipariu. Lui Cipariu, de exemplu, i s-a repartizat litera T. În epistola sa Barițiu i se confesează lui Cipariu că-i va fi greu să găsească colaboratori, deoarece ar trebui să aibă timp să facă deplasări în diferite localități pentru a-i găsi și a-i coopta. Or, el nu dispunea de timp și nu putea conta pe profesorul Munteanu cu care nu avea relații apropiate și, de aceea, nu se întâlneau decât rar, cel mult o dată pe an. Până la urmă prevedea că sarcina îndeplinirii părții de dicționar ce-i revenea va rămâne numai pe umerii săi. În afara chestiunii dicționarului, în scrisoarea din 1867 Barițiu îi dezvăluia lui Cipariu că s-a înhamat la munca grea a elaborării unui „memorial țapăn”, în care urma să dezvolte istoricul antecedentelor „uniunii” cu Ungaria. Avea, însă, nevoie de colaborarea canonicilor de la Blaj pe care-i ruga, prin intermediul lui Cipariu, să nu se rezume la declarații binevoitoare, ci să-l ajute prin contribuția lor concretă.

Spre finalul scrisorii, îi sugera lui Cipariu să convingă Mitropolia Blajului să se implice în obținerea aprobării oficiale pentru înființarea a cât mai multe școli de normă bune, care să funcționeze cu câte trei-patru învățători bine pregătiți profesional. Considera astfel de școli că ar fi necesare cel puțin la Făgăraș, Hațeg, Brad, Turda și Cluj⁶.

În august 1868, Barițiu i-a scris lui Cipariu din București unde s-a deplasat, împreună cu I. Hodoș și Al. Roman, pentru a participa la sesiunea Societății Academice. Acolo, a aflat că invitația ce i-a fost adresată filologului blăjean printr-o telegramă, Ministerul de resort de la București a trimis-o în mod greșit profesorului Munteanu la Brașov, iar acesta n-a expediat-o la Blaj. I-a oferit acest amănunt, deoarece la București, de sosirea ardelenilor și îndeosebi a lui Cipariu, s-a interesat însuși domnitorul. De aceea, împreună cu Laurian, Hodoș și Roman, îi adresa rugămintea de a-și da osteneala să vină la sesiune. Insista să-și aducă dicționarul în manuscris, dându-i asigurarea că, alături de Roman și Hodoș, îl vor „apăra cu viața pentru a fi acceptat și publicat”⁷.

Din partea introductivă a scrisorii lui Barițiu cu data de 10 octombrie 1869 rezultă că, T. Cipariu n-a participat nici la sesiunea Societății Academice recent încheiată, nici la aceea din anul precedent. Invocând, ca și Al. Roman care i-a făcut lui Cipariu o vizită la Blaj și i-a relatat despre atmosfera defavorabilă creată de Heliade ardelenilor, Barițiu îi aproba refuzul de a mai participa la sesiunile Societății Academice. În aceeași ordine de idei, autorul epistolei îi dezvăluia filologului blăjean că încă în anul precedent ministrul cultelor și chiar premierul I. C. Brătianu i-au mărturisit că, „numai provocați de domnitor” au îndrăznit să-i mai cheme pe ardeleni la sesiunile Societății Academice. Datorită atmosferei tensionate create de Heliade, la sesiunea din 1868 numai ultimele patru-cinci zile s-a lucrat efectiv. Sesizând-o, tânărul Titu Maiorescu, proaspăt întors de la studiile pe care le-a făcut la Berlin, „a treia zi și-a luat banii de drum și s-a dus la Iași, de unde a scris că el renunță să mai participe la sesiune. Fiindcă i s-a pretins să restituie banii, s-a conformat și „apoi își bătu joc de toată Societatea”.

Ardelenii nu au răspuns provocărilor lui Heliade, ci s-au străduit să-l menajeze. Ei au păstrat o atitudine rezonabilă chiar și atunci când, în discursul său, acesta s-a referit în mod insidios la premiul Gramaticii lui Cipariu. În timpul alocuțiunii sale va afirma cu ipocrizie că „admiră erudiția autorului”, dar „nu-i poate suferi pedanteria”. Iar când s-a pus la vot premiul Gramaticii, el a afișat o opinie separată, afirmând că se învoiește a i se da un premiu, însă nu pentru că ar fi cea mai bună, ci fiindcă ar fi un „op

⁵ Vezi epistola IV.

⁶ Vezi epistola V; L. Botezan, I. Botezan și I. Cuibus, Timotei Cipariu. Corespondență primită, București, 1992, p. 68-69.

⁷ Vezi epistola VI.

filologic erudit". Heliade și-a motivat opinia separată cu argumentul că opera cipariană n-ar fi fost o adevărată gramatică.

După plecarea ardelenilor de la București, Heliade s-a înhăitat cu Boliac „și cu alți transilvanofagi” și împreună au organizat „conferințe limbistice”. Însă, deși la ele au participat „profesori și actori”, toate s-au soldat cu un „fiasco cumplit”. Heliade nu s-a mulțumit cu atât, ci a cerut Societății Academice 2500 de galbeni pentru a-și tipări Biblia și alte trei cărți. Întrucât majoritatea membrilor ei s-au opus, el a amenințat că, dacă nu i se vor da banii ceruți, Societatea Academică se va destrăma. Până la urmă, pentru a-l îmbuna, la propunerea lui Laurian, membrii Societății Academice i-au aprobat suma solicitată, urmând ca din vânzarea cărților tipărite banii să fie recuperați. Totuși, peste zece zile, în ședința din 12/24 septembrie 1868, după ce și-a exprimat dezacordul cu folosirea accentelor la stabilirea ortografiei, și-a dat demisia și a părăsit sala. Numai cu greutate s-a lăsat convins să revină asupra demisiei. Revenind în sala de ședințe, i-a mărturisit lui Laurian că mulți oameni, inclusiv consuli Angliei și Greciei, și-ar fi exprimat mirarea că acceptă să stea la aceeași masă cu uniții greco-catolici. Două zile mai târziu, sprijinit de ministrul Crețescu, care-i ura pe Laurian și mai ales pe Al. Papiu Ilarian, a încercat să împiedice ținerea unei ședințe publice. În acest scop, i-a solicitat sprijinul lui Kogălniceanu. Acesta veni la ședință și-i spuse lui Heliade „curat că toate argumentele lui sunt secături”. Astfel, ședința publică s-a ținut și a fost un succes, fiind elogiată de ziarele „Românul” și „Traian”, ca și „foile boierești”.

Văzându-și contracarate intrigile, Heliade a amenințat din nou cu demisia, dar Kogălniceanu și N. Ionescu l-au obligat să renunțe la șantaj. Barițiu îi mărturisește lui Cipariu că Heliade i-a vorbit și lui de intenția de a demisiona, când i-a făcut o vizită de rămas bun, înainte de a părăsi Bucureștiul. Cu acel prilej, el a recunoscut că asupra lui exercita presiuni clerul ortodox care-i considera uniți pe toți ardelenii și ungurenii. Cu ocazia sesiunii, a stat de vorbă cu o serie de bucureșteni rezonabili care l-au atenționat că Eliade era „un om de nimic, intrigant, blăstămat, fără caracter”. Spre finalul epistolei din 1869, autorul ei îi dezvăluia lui Cipariu că la Ministerul Cultelor exista „o scrisoare a celui mitropolit pe care d-ta-l lăudaseși odată foarte, foarte”. Prin ea mitropolitul pretindea ca „uniții să fie depărtați cu orice preț din România”. Evident, înaltul ierarh era Șaguna de la Sibiu care stătea în spatele intrigilor lui Heliade contra greco-catolicilor⁸.

La 15 mai 1871, Barițiu se adresa de astă dată nu lui Cipariu, ci lui Ioan Micu Moldovan în problema actelor conferinței intelectualilor greco-catolici care a avut loc în 13-14 aprilie la Alba Iulia. Ea a fost convocată din inițiativa liderului politic Vasile Ladislav Pop care, ocupând o funcție juridică importantă la Pesta, a sesizat că Biserica romano-catolică maghiară urmărea să-și creeze o provincie ecleziastică autonomă și să includă în sânul ei și episcopatele greco-catolice pentru a și le subordona. Conferința a avut menirea de a contracara această intenție. De la ea a lipsit mitropolitul Ioan Vancea care înclina să participe la congresul romano-catolic de la Pesta. În schimb, au participat clerici de rând și intelectuali laici, în frunte cu Barițiu și cu profesorii de la școlile din Blaj, între care a figurat și Ioan Micu Moldovan. Participanții la conferință au adoptat două documente ale căror concepte le-a redactat Barițiu. Ele au reprezentat, de fapt, două memorii: unul înaintat împăratului de la Viena, iar celălalt, mitropolitului de la Blaj. La tipărirea lor și a plenipotențelor participanților se referea Barițiu în scrisoarea sa din 1871. În legătură cu plenipotențele, el era de acord ca ele să nu se publice „în extensum”. Însă considera necesară păstrarea lor în arhiva mitropoliei, pe baza unui registru după care să li se poată urmări evidența. Plenipotențele ofereau posibilitatea evidențierii „în care ținuturi au avut oamenii noștri bărbăția mai mare”. Evidența era necesară, deoarece la conferință a aflat că au fost cazuri în care unii aderenți au lipsit „numai de frică”. Principalele acte ale conferinței era necesar să fie tipărite cât mai corect, ceea ce nu se putea spune despre tipografiile de la Brașov și Sibiu. În continuare, Barițiu l-a informat pe Cipariu despre un adevărat complot inițiat împotriva sa. Înscenarea a început cu publicarea în „Gazetă” a unei scrisori în numele a 147 negustori din Brașov care n-au avut curajul s-o semneze. Prin această scrisoare, pe care o considera „o apostazie politică și națională”, s-a urmărit o nouă dezbinare a națiunii și o batjocorire a tuturor apărătorilor programului național, o jignire a „bărbaților adunați în conferința de la Alba Iulia”. Intriga o pune în legătură cu apariția cărții lui Popea despre Șaguna, la care se referea „Trompeta Carpaților”. Avea de gând să răspundă complotului și intrigii printr-un articol pe care-l va publica în „Kronstädter Zeitung”. Considera necesar să apere interesele naționale cu atât mai mult, cu cât a aflat că unelte

⁸ Vezi epistola VII.

guvernului ungar se pregăteau să înființeze un comitet format din 12 negustori din Șchei și din tot atâția comercianți secui și armeni. Comitetul intenționa să scoată un ziar prin care să se propage o politică obedientă insuflată „acestor bieți negustori ignoranți”. Contracurarea unei atari propagande impunea sprijinirea ziarului „Federațiunea”, pentru ca în paginile ei să se publice „contradeclarații din cât mai multe ținuturi”. Sprijinirea „Federațiunii” era indispensabilă, întrucât pe „Albina” nu se prea putea conta⁹.

Explicația orientării corespondenței lui Barițiu spre I. Micu Moldovan constă în faptul că, după 1870, Cipariu și-a concentrat eforturile asupra definitivării Sintaxei, volumul al doilea al Gramaticii, pentru a o prezenta la concursul inițiat de Societatea Academică, iar, după acceptare, pregătirii ei în vederea tipăririi. Acest lucru reiese atât din schimbarea modului de adresare către destinatar, cât mai ales din epistola cu data de 20 octombrie 1876, în care îl roagă pe I. Micu Moldovan să-l salute din partea sa „pe domnul prepozit”, adică pe Cipariu. Scrisoarea putea fi considerată un comentariu pe marginea premiului pe care autorul „Sintaxei” l-ar fi meritat pentru efortul depus la elaborarea ei. Comentariul începea cu propunerea pe care secretarul Societății Academice i-a făcut-o lui Cipariu, în numele „Delegațiunii” sau Prezidiului acesteia, de a accepta în loc de premiu, doar o recompensă. Barițiu aproba atitudinea lui Cipariu de a nu răspunde la această propunere, fiind informat, probabil, despre intriga mizerabilă pornită asupra „Sintaxei” prin intermediul ziarului liberal „Alegătorul liber” de la București. De astă dată, intriga nu s-a mai datorat lui Heliade, ci autorilor Dicționarului academic, Laurian și Massim.

Referindu-se la cel dintâi, autorul epistolei îi dezvăluie lui Cipariu că acesta și-a pierdut echilibrul psihic și intelectual, ceea ce l-a făcut ca, la ședințele Societății Academice, să se manifeste violent, bătând cu pumnul în masă și insultându-i pe participanții la dezbaterile ce-au avut loc cu prilejul alegerii a patru noi membri. Manifestarea violentă a lui Laurian s-a datorat încercării unora dintre participanți de a-l alege ca membru pe Hașdeu, precum și a dr. Crețescu, fost profesor de drept și președinte al Curții de Casație, spre care înclina majoritatea.

La rândul său, Massim care avea mintea alterată din cauza unei ușoare apoplexii și mai ales a morții celor trei fii ai săi, i-a insultat pe participanții la dezbateri, „cum i-a venit la gură”, când a avut posibilitatea să vorbească. Laurian și Massim nu l-au cruțat nici pe autorul scrisorii, acuzându-l că ar ține cu „boierii”, în realitate fiindcă nu li s-a alăturat și nu i-a sprijinit în ineptiile lor. Cazul lor amintea de soarta tristă, asemănătoare, a lui I. Heliade-Rădulescu, Gavril Munteanu și Al. Papiu Ilarian. Barițiu reamintea că în 1870 le-a reproșat celor doi că și-au luat asupra lor sarcina, ruinătoare de sănătate, de a elabora Dicționarul Academic. Pentru munca lor au primit peste 5600 de galbeni, dar valoarea operei pe care au realizat-o era îndoielnică și nu mulțumea pe nimenea. Le-a recomandat, de asemenea, să-i lase și pe alții să primească premii, dacă le meritau, fără a-i denigra și fără a se degrada „la tocmeli negustorești”. Controversele s-au prelungit în vreo patru ședințe. Aprecia că eroarea ce s-a comis cu ocazia votării recompensei în locul premiului pentru Sintaxă, nu se va putea corecta decât eventual la viitoarea sesiune a Societății Academice. De aceea, lăsa la latitudinea lui Cipariu să decidă cum va crede mai potrivit în legătură cu acceptarea sau refuzul recompensei.

În continuare, Barițiu îi comunica filologului blăjean că din partea comisiei de revizuire a Dicționarului, lui Massim și Laurian i s-a trasat sarcina de a-i propune să prezinte Societății Academice spre examinare propriul său dicționar. În eventualitatea că va accepta propunerea, îl ruga să-i comunice și condițiile, iar el le va aduce la cunoștință președintelui Societății Academice. Totodată îi va sugera acestuia să convoace o sesiune extraordinară în ianuarie sau martie 1877, pentru dezbaterile dicționarului ciparian. În aceeași ordine de idei, Barițiu îl ruga pe I. Micu Moldovan să-l atenționeze „pe domnul prepozit” că a promis Societății Academice ca până în 1876, să-i trimită „un vocabular cu cuvinte vechi din perioada ce se întinde până la 1700 inclusive”. Dacă nu va putea sau nu va voi să-l trimită, să anunțe comisia de revizuire a Dicționarului academic, pentru a se apuca membrii ei să-l elaboreze.

Barițiu revine asupra Sintaxei în epistola din 21 decembrie 1876. Pe parcursul ei, îl roagă pe I. Micu Moldovan să-l informeze „pe dl. prepozit” că membrii „Delegației” sau Prezidiului Societății și-au exprimat satisfacția, când au aflat că Sintaxa îi aparține. Totodată, și-au exprimat indignarea când au aflat că Laurian și Massim s-au apucat „a forfeca, schimba, corege, drege manuscriptele după placul dumnealor”. Datorită intervenției lor, au și fost înlăturați din „Delegațiune”. În acest fel s-a respectat voința autorului care a avertizat că nu va admite nici o modificare în opera sa.

⁹ Vezi epistola IX.

Dar, pentru a rezolva problema locului și a subvenționării tipăririi Sintaxei, „Delegațiunea” nu se va întruni, deocamdată, deoarece noul ei președinte, Ioan Ghica, se afla într-o misiune diplomatică la Londra. La absența președintelui se adăuga lipsa banilor. Va trebui să se aștepte noul an financiar pentru a se apela la dobânda ce revenea după acțiunile Societății Academice. Aceasta însemna, de fapt, luna martie din 1877.

Pregătirea războiului de independență și apoi declanșarea lui vor determina o nouă întârziere a banilor, pe care Cipariu ar fi trebuit să-i primească pentru a începe tipărirea Sintaxei cu corecturile de rigoare, după cum reiese din scrisoarea primită de Ioan Micu Moldovan cu data de 1 mai. Societatea Academică nu putea trimite banii până nu-i avea la dispoziție. Or, datorită războiului, plățirea dobânzii s-a sistat temporar. Cupoanele după capitalul Societății Academice și după cei 1000 de galbeni donați de Zappa se păstrau însă, iar, în momentul când va deveni posibil, se va efectua plata atât pentru premii, cât și pentru tipărirea Sintaxei, inclusiv a corecturilor. De altfel, în contul sumei votate pentru tipărirea Sintaxei, se va livra hârtia de la București și se va plăti transportul ei.

Pentru desfacerea Sintaxei în Ardeal, Barițiu preciza că i-a scris lui G. Sion să acorde un scăzământ de 25%. Prin răspunsul său, acesta l-a informat că din volumul întâi al Gramaticii nu s-au vândut decât puține exemplare în România și, de aceea, întreba dacă nu se puteau valorifica în Transilvania vreo 200-300. S-a declarat de acord să se trimită deocamdată 100 de exemplare pentru ardeleni, dar și pentru acestea i-a solicitat o reducere de 25% din prețul fixat. S-a decis să facă o atare ofertă, deoarece s-a gândit la pericolul că turcii ar putea ajunge la București și, cum aveau obiceiul să incendieze pe unde treceau, prin cele o sută de exemplare volumul I era salvat.

Prin scrisorile din 1876 și 1877, Barițiu a abordat, desigur, și alte subiecte. Astfel, în epistola menționată din 24 octombrie 1876, el se referea la proiectul de Statut al Astrei, pe secțiuni. Nu a avut posibilitatea să le dea atenție, deoarece a avut de rezolvat probleme legate de falimentul fabricii de hârtie de la Zărnești. Statutele Astrei mai puteau aștepta. Însă, pentru întocmirea lor, ar fi necesar să-și aducă aportul și „literații noștri”, prin trimiterea de proiecte, pe care era dispus să le publice în paginile revistei „Transilvaniei”. Colaborarea i-ar permite să aibă mai mult timp pentru a se „bate cu boierii și cu renegații noștri de la Cluj”; de asemenea, pentru a se ocupa de „afacerile României”. În tot cazul, dacă va fi necesar, va propune Comitetului Astrei ca la definitivarea Statutelor să invite la Sibiu atât pe Cipariu, cât și pe el însuși.

O altă cauză pe care Barițiu a invocat-o atunci când a afirmat că nu s-a putut ocupa de Statutele Astrei s-a datorat necesității de a-l ajuta pe „bietul Iacob carele nu mai poate lucra nimic”, pentru a salva „Gazeta”. La Iacob Mureșianu s-a referit și în epistola din 10 noiembrie 1876, în care a relatat că, venind de la Zărnești, l-a vizitat pentru a stabili conținutul viitorului număr al „Gazetei”. Cu această ocazie bătrânul s-a plâns că blăjenii i-ar datora o restanță de 200 fl. și de aceea se gândea să sisteze apariția ziarului. Fiindcă pe Iacob l-a părăsit memoria, îi cerea lui I. Micu Moldovan să se intereseze dacă nu cumva plângerea reprezenta o eroare. Solicita lămuriri de la Blaj, deoarece încetarea apariției „Gazetei” ar face mult „zgomot și ar lăsa impresiuni prea neplăcute în viața abonaților”.

La 26 decembrie 1876, Barițiu îi scrie lui I. Micu Moldovan că a primit pachetul și banii, împreună cu răspunsurile la scrisorile precedente, din care rezultă că plângerea lui Iacob Mureșianu în legătură cu cei 200 de florini restanță s-a dovedit o eroare, așa cum a bănuț. Agravarea stării de sănătate a „bietului Iacob” s-a demonstrat „sâmbăta trecută” când, „venind de la Poșta amei și căzu pe brânci în mijlocul drumului”.

Epistola din 23 iunie 1876 relevă că Barițiu a intermediat o comandă de cărți pentru Casa școalelor din Blaj. Comanda a constat, după cum reiese din scrisoarea următoare, în cinci Dicționare maghiaro-române și în zece exemplare din *Femeile*, de Iulius Peterzání. Fiind strâmtorat de bani, îl ruga pe I. Micu Moldovan să intervină la Casa școalelor pentru a primi contravaloarea lor. La 26 decembrie același an îl anunța pe I. Micu Moldovan că a primit pachetul în care a găsit 15 fl. și 12 creițari, prețul cărților menționate. Îi mulțumea și-i da de înțeles că banii primiți erau bineveniți, fiindcă va putea face față cu ei sărbătorilor de iarnă.

O dezvăluire cu iz politic cuprinde scrisoarea din 21 decembrie 1876. Prin ea Barițiu i se confesează lui I. Micu Moldovan și prin intermediul acestuia lui Cipariu că, în ultimele luni a observat violarea corespondenței pe care o primea de către poliția secretă a guvernului lui Tisza Kálmán. Tot de câteva luni și-a dat seama că are pe urma sa spioni. Aceștia l-au urmărit toată vara doar-dar va merge la

Vâlcele la băi pentru a se întâlni cu Axente și a pune la cale făurirea „Daciei mari”, deși cea mai mare parte a ei constituia sferă de influență și pretenții a Rusiei. Nu-i va putea opri pe spionii lui Tisza să-i controleze corespondența. Dar, după ce o vor citi „până li se vor umfla ochii” să i-o restituie, așa cum proceda Cabinetul negru austriac care o copia și apoi o reintroducea în plic și o trimitea destinatarului¹⁰.

Ultima dintre scrisorile pe care le publicăm mai jos i-a fost trimisă lui I. Micu Moldovan de către Barițiu la 10 ianuarie 1891, deci la șapte ani de la încetarea din viață a lui Cipariu. Ea se referă la un ajutor de 200 fl. pe care i l-a trimis mitropolitul de la Blaj pentru a elabora volumul III al Istoriei Transilvaniei. Ajutorul îl stimula la îndeplinirea promisiunii de a aduce istoria Ardealului la zi. Se afla în întârzierea angajamentului din cauza efortului pe care l-a depus la redactarea și tipărirea volumului al II-lea care l-a epuizat și i-a subțiat punga. Recuperarea cheltuielilor făcute cu acest volum prin vânzarea lui se realiza anevoios. A contribuit la întârziere, în al doilea rând, timpul pe care i-l lua funcția de președinte al Astrei, întrucât nu era ajutat efectiv decât de un singur secretar. În sfârșit, schițarea planului volumului al III-lea nu era o muncă ușoară, datorită vastității materialului documentar adunat, pe care va trebui să-l selecteze și să-l sistematizeze pentru a fi cuprins într-un singur volum¹¹.

Valoroasa colecție de scrisori primite de G. Barițiu de-a lungul lungii lui cariere de publicist și istoric, de la diverse personalități politice și de cultură, publicată înainte de anul 2000, conține și vasta corespondență pe care i-a adresat-o Cipariu timp de peste trei decenii, din 1836 până în 1877¹². Din această vastă corespondență nu lipsesc epistolele care reprezintă răspunsurile filologului blăjean la acelea ce i le-a trimis Barițiu între 1861-1877. Astfel, la a doua scrisoare a lui Barițiu din 1861, prin care făcea o comandă de manuale școlare în valoare de 40 florini, Cipariu i-a răspuns, în septembrie același an, că a pregătit pentru expediție 100 de Abecedare în valoare de 18 fl. (a câte 18 creișari fiecare). Dar, pentru cele 50 de Catehisme comandate ar fi fost necesari 38 fl. și 50 cr. Or, această sumă, împreună cu 18 fl. pentru Abecedare, depășea cei 40 fl. plătiți anticipat. Prin urmare, nu putea fi vorba și de câteva exemplare de Gramatici și Istorii biblice. De aceea, îl ruga să-i comunice ca în contul celor 40 de florini ce anume să-i trimită. Se vede că Barițiu i-a făcut precizarea solicitată, fiindcă la 20 octombrie 1861 Cipariu îl înștiința că va merge peste câteva zile la Sibiu și va duce cu el manualele indicate¹³.

Chestiunea achitării prețului tipării protocoalelor conferinței naționale din ianuarie 1861, abordată de Barițiu în prima și a doua epistolă, Cipariu o soluționează informându-l, în ianuarie 1862, că tipograful Römer și Kamner le va trimite, în contul lor, 35 fl. și 75 cr.¹⁴. La scrisoarea lui Barițiu din 1 februarie 1862, Cipariu i-a răspuns opt zile mai târziu. Îl asigură că nici nu s-a gândit la redactarea „jurnalului” Astrei. Statutele Asociației conțineau precizarea clară că redacția jurnalului revenea primsecretarului, adică lui Barițiu. Lui îi ajungea funcția de vicepreședinte. El a adus vorba într-o epistolă anterioară de „Foaia Asociației”, fiindcă dorea să-i știe programul pentru a colabora la susținerea lui cu materiale și articole¹⁵.

La lungul comentariu politic al lui Barițiu din septembrie 1865, prilejuit de dizolvarea Dietei de la Sibiu și de convocarea alteia pe baza legilor din 1791 și 1848, Cipariu exprima părerea că, decât să se participe la alegeri și să se desemneze deputați care să nu apere cu bărbăție cauza națională, atunci „mai bine va fi să ședem cu toții acasă”¹⁶.

În legătură cu colaborarea la elaborarea Dicționarului limbii române, decisă la ședințele prilejuite de constituirea Societății Academice, la care se referea Barițiu în epistola din 25 octombrie 1867, Cipariu i-a comunicat, la 7 noiembrie același an, că n-a ajuns să-i acorde atenție din cauza sănătății șubrede și a ocupațiilor lui multiple. În redactarea părții ce-i revenea se va putea baza, deocamdată, pe Dicționarul de la Buda și pe acela al lui Bob. Era necesar, însă, ca pentru efectuarea cercetării științifice „Delegațiunea” sau Prezidiul Societății Academice să trimită banii promiși. Nu spera, totuși, să-i primească, deoarece Eliade, ca președinte și mai ales ca poet și politician, nu acorda importanță evoluției istorice a cuvintelor, el având alte principii filologice decât ale sale. Concepția lui despre întocmirea unui dicționar etimologic nu era agreată de majoritatea membrilor Societății Academice.

¹⁰ Vezi epistola IX-XIV.

¹¹ Vezi epistola XV.

¹² George Barițiu și contemporanii săi, vol. V, București, 1981, p. 71-355.

¹³ Idem, p. 337-338.

¹⁴ Idem, p. 342.

¹⁵ Ibidem, p. 344.

¹⁶ Ibidem, p. 345.

În ceea ce privea chestiunea înființării a cât mai multe școli de normă, cum se numeau școlile primare mai pretențioase, la care s-a referit Barițiu în aceeași epistolă din octombrie 1867, Cipariu recunoștea că Mitropolia din Blaj avea posibilitatea să joace un rol important. Dar ea singură nu putea face, totuși, prea mult. Lipseau oamenii cu inițiativă care să se implice pe plan local, așa cum a procedat avocatul Ioan Rațiu la Turda¹⁷.

La invitația din 26 august 1868, trimisă de Barițiu din București, în numele său, al lui Laurian, Hodoș și Al. Roman, de a veni la sesiunea Societății Academice, Cipariu a răspuns la 1 septembrie. În răspuns invoca mai multe piedici, fără a le preciza. Dar își exprima convingerea că, „d-voastre veți putea lucra negreșit tot așa de bine, ca și împreună cu mine”. De fapt, unul din motivele neparticipării lui la sesiune s-a datorat trimerii manuscrisului cu volumul I al Gramaticii sale la concursul inițiat de Societatea Academică, cu ocazia constituirii ei în 1867, pentru cea mai bună operă morfologică sub titlul "Analitica". Concursul prevedea premiarea celei mai bune Gramatici cu 300 de galbeni și, de aceea, nu voia să influențeze prin prezența sa acordarea premiului.

Referitor la dicționarul sau glosarul său, mulțumea pentru promisiunea de a-l sprijini, însă, deocamdată, nu se gândea să-l prezinte Societății Academice, până ce nu va vedea orientarea ei din punct de vedere ortografic și gramatical¹⁸.

Relativ prompt a răspuns Cipariu la epistola lui Barițiu din 10 octombrie 1869, prin care-l informa despre intriga pusă la cale de Heliade și clerul ortodox împotriva ardelenilor greco-catolici. Filologul blăjean motiva lipsa lui de la recenta sesiune a Societății Academice prin starea sănătății sale precare care nu-i permitea ieșirea din casă în condițiile instalării unei ierni veritabile; datoria lui de a participa la ședințele consistoriale și la pregătirea Sinodului Bisericii greco-catolice; efortul susținut pretins de corecturile cerute de tipărirea volumului I al Gramaticii. Cât despre intriga lui Heliade, îl asigură pe Barițiu că nu-l supăra în nici un fel, deoarece a avut onoarea de a-l cunoaște bine. Ajuns la bătrânețe, nu și-ar ierta să nu fi învățat a nu da atenție unei „apucături ciocoiești”. Alături de celelalte motive, atmosfera creată de Heliade și adepții săi, „mă vor determina să nu merg nici la anu venitoriu, de voi trăi și poate ca să nu mai merg nice una dată”¹⁹.

La scrisorile lui Barițiu din 1871 și 1876 nu s-au păstrat răspunsurile lui Cipariu, ci numai la aceea din 1 mai 1877, cu care se încheie corespondența dintre cei doi corifei ai culturii și ai vieții politice din secolul al XIX-lea. Explicația o dă spre finalul acestei epistole, unde preciza că, în ultimii ani, cel care l-a ajutat să răspundă la corespondența primită a fost colaboratorul său I. Micu Moldovan. Din ea rezultă că încă din iarna trecută i-a cerut acestuia să informeze Prezidiul Societății Academice că nu se va implica în munca de revizuire a Dicționarului lui Massim și Laurian. Deși, potrivit concepțiilor sale, modul elaborării Dicționarului îl considera eronat, totuși nu voia să dea prilejul autorilor lui de a-l acuza că ar fi „contribuit cât de puțin la descrierea operei lor”.

În legătură cu dicționarul sau glosarul său, recunoștea că nu l-a trimis Societății Academice, întrucât nu l-a terminat. Nu s-a putut ocupa de el pentru că, pe de o parte, i-a consumat tot timpul redactarea Arhivului și elaborarea celui de al doilea volum al Gramaticii prezentat Societății Academice, iar, pe de altă parte, fiindcă a primit un material documentar nou, pe care nu l-a studiat și nu l-a exploatat încă. Nu putea preciza când îl va finaliza, însă, dacă-l va termina, nu va ezita să-l înainteze Societății Academice. Își exprima regretul că n-a avut posibilitatea să-l definitiveze, deoarece era conștient că „la Academie sunt puțini care să cunoască de facto și din proprie experiență întreaga literatură veche până la 1700 din toate provinciile”. Spre sfârșitul ultimei scrisori, declara că i s-a urât cu tăgănelile și diferitele pretexte invocate de Prezidiul Academiei cu scopul justificării netrimiterii banilor ce i se cuveneau pentru premiu și tipărirea Sintaxei²⁰.

Dacă la epistolele lui Barițiu din 1871 și 1876 lipsesc răspunsurile lui Cipariu, în schimb se păstrează cele ale lui I. Micu Moldovan. În lunile aprilie-iunie 1871, I. Micu Moldovan îi adresează lui Barițiu cinci scrisori, prin care-l informează despre tipărirea actelor conferinței din aprilie același an de la Alba Iulia și totodată face comentarii pe marginea așa-zisei „înfrățiri” de la Brașov. Astfel, la 11 mai 1871 îi aducea la cunoștință că a întârziat tipărirea documentelor conferinței, pe de o parte fiindcă mitropolitului i

¹⁷ Ibidem, p. 347-348.

¹⁸ Ibidem, p. 348-349.

¹⁹ Ibidem, p. 349-350.

²⁰ Ibidem, p. 354-355.

s-a înmănat adresa numai în 6 mai, iar, pe de altă parte, pentru că președintele ei nu i-a trimis protocolul decât o zi mai târziu prin canonicul Papfalvi. Imediat ce le-a primit, le-a expediat la tipografia lui Filtsch pentru a le tipări cât mai repede posibil. Corecturile le va efectua el, tot atât de prompt pentru ca, într-o săptămână, să apară sub forma unei broșuri. Plenipotențele delegaților la conferință nu le-a dat la tipar, întrucât includerea lor în broșură ar face ca ea să fie mult mai voluminoasă și, în plus, i-ar întârzia apariția cu 7 până la 10 zile. Dacă Barițiu va considera ca și plenipotențele să fie incluse în broșură, să-l informeze și el se va conforma.

La 2 mai, I. Micu Moldovan îl înștiința pe Barițiu că a primit primele exemplare ale broșurii cu Actele conferinței de la Alba Iulia, din care-i trimitea două pentru a le vedea, în eventualitatea că nu i-au parvenit deja din partea lui Krafft. Celelalte exemplare le-a trimis „încoace-încolo” pentru ca aceia interesați să le aibă la dispoziție. Totodată, s-a adresat și unor ziare pentru ca, prin intermediul lor, să fie informați cititorii despre apariția broșurii. Împreună cu cele două exemplare ale broșurii, s-a decis să-i restituie și conceptele documentelor adoptate la Alba Iulia, așa cum și-a exprimat dorința la conferință.

I. Micu Moldovan revine asupra Actelor conferinței la 3 iunie 1871 pentru a-i preciza lui Barițiu că s-au tipărit 1000 de exemplare, din care 50 îi stăteau la dispoziție. Din cele o mie de exemplare, a trimis 400 unor destinatari din diferite părți ale Transilvaniei. Peste Carpați a expediat câte un exemplar lui Al. Papiu Ilarian la București, unui profesor din Craiova (probabil Simion Mihali) și altuia stabilit la Huși.

Referitor la așa-zisa „înfrățire” cu maghiarii a celor 147 de negustori din Șcheii Brașovului și la proclamația denigratoare la adresa lui Barițiu și a participanților la conferința de la Alba Iulia, publicată în „Gazeta Transilvaniei”, I. Micu Moldovan își exprima dezaprobarea în scrisoarea din 16 mai 1871, considerând-o și el o trădare a intereselor naționale. În următoarea epistolă, din 28 mai, acesta îl înștiința pe Barițiu că blăjenii s-au întrunit la 16 mai și au adoptat o declarație împotriva „înfrățirii” de la Brașov. Declarația a fost precedată de o cuvântare a canonicului Grigore Mihali, căruia i-a dat răspuns mitropolitul Vancea. Ambele ar merita să vadă lumina tiparului. Declarația a fost concepută pe linia tonului adoptat în Pronunciamentul de la Blaj din 1868. Cu ocazia discutării ei, unii vorbitori au exprimat opinia adoptării și a unei dezavuări a denigrării lui Barițiu. Dar cei mai mulți dintre participanți au fost de părere că, „Bariț stă mai sus în opinia publică a românilor, decât să-l ajungă cârtelele unor vânturari”. Declarația adoptată la Blaj apărea într-o evidentă contradicție cu „Telegraful român”. Organul de presă al mitropoliei ortodoxe de la Sibiu lua apărarea „înfrățirii” de la Brașov în numărul din 23 aprilie 1871, iar în cel din 25 mai nu ezita să-l atace și pe I. Micu Moldovan într-un articol intitulat: „Săpientul din Blaj”²¹.

La scrisoarea din 24 octombrie 1876 în care Barițiu relatează despre discuțiile iscate la recenta sesiune a Societății Academice pe marginea Sintaxei lui Cipariu și a Dicționarului lui Massim și Laurian, ca și la aceea din 10 noiembrie același an despre decăderea fizică și intelectuală a lui Iacob Mureșianu, I. Micu Moldovan a răspuns la o lună, respectiv două săptămâni mai târziu. În prima parte a epistolei din 24 octombrie, arată că, deși aprecia în mod sincer Societatea Academică prin valoarea ei de înaltă instituție culturală, nu putea fi de acord nici cu intrigile din anul precedent, nici cu acelea din sesiunea recent încheiată. Ele reflectau erori și contradicții între condițiile prevăzute în 1875 și respectiv 1876 pentru elaborarea Sintaxei. Prin eliminarea lor, s-ar fi putut evita atmosfera ce s-a creat cu ocazia votării premiului. Datorită atmosferei create de discuțiile contradictorii, era sigur că Cipariu și-ar fi menținut hotărârea de a nu accepta „remunerațiunea” în locul premiului la care avea dreptul. A cedat numai pentru că nu voia să pricinuiască o adâncire a tensionării atmosferei apărute de la sesiunea inaugurării Societății Academice. Tocmai pentru a-i menaja susceptibilitatea, a ezitat să-i prezinte lui Cipariu propunerea pe care i-a făcut-o G. Sion, secretarul general al Societății Academice, privind premiarea Sintaxei cu aceeași sumă primită pentru primul volum al Gramaticii. Din aceleași considerente nu i-a adus la cunoștință deocamdată comentariul defavorabil apărut în „Alegătorul liber”. La timpul potrivit i-l va prezenta totuși. Tot atunci îi va da să citească în întregime epistola lui Barițiu din 24 octombrie 1876. Considera important faptul că T. Cipariu a înfruntat șocul informațiilor defavorabile și a început tipărirea Sintaxei, cu toate dificultățile financiare cauzate de întârzierea banilor promiși de Prezidiul Societății Academice.

În a doua parte a aceleași epistole din 24 octombrie, I. Micu Moldovan îi expunea lui Barițiu opiniile sale despre comitetul Astei și despre susținerea revistei acesteia „Transilvania”. Dificultățile se datorau numărului redus de intelectuali români cu studii superioare, pe care să-i intereseze și să dea bani

²¹ George Bariț și contemporanii săi, vol. V, București. 1981, p. 278-355.

pentru a-și procura lucrări cu caracter științific sau opere literare. Din acest punct de vedere, era necesar să se țină seama de posibilitățile materiale și de mentalitatea majorității poporului român „aservit de seculi”. Astfel, era convins că orice român ar fi fost dispus să susțină apariția revistei „Transilvania”. Dar, cu toate dificultățile generate de trecutul istoric și de realitățile puțin favorabile ale prezentului, autorul scrisorii aprecia că Barițiu nu se va descuraja. Invoca, în acest sens, argumentul că el s-a implicat din nou în salvarea „Gazetei”. Prin munca, priceperea și experiența lui a făcut ca „Gazeta” să fie iarăși citită și să fie așteptată cu interes de solicitanți, pentru „a se informa și orienta după dânsa”. Referitor la antrenarea în activitatea Astrei a anumitor persoane cu vederi mai radicale, în condițiile politice date, atenționa că-i puteau periclita existența.

I. Micu Moldovan încheia scrisoarea din 24 noiembrie 1876 cu bilanțul serviciilor și datoriiilor reciproce, așa cum i-a cerut Barițiu în epistola din 10 noiembrie același an. Bilanțul cuprindea sumele pe care i le datora pentru cărțile ce i le-a trimis, precum și pentru acelea ce i le comanda. Conținea, de asemenea, și evidența sumelor datorate de patru profesori blăjeni pentru abonamentele pe anii 1873 și 1874 la „Gazeta Transilvaniei”. Fiindcă Barițiu i-a scris la 1 decembrie că n-a primit încă banii la care s-a referit în scrisoarea precedentă, două zile mai târziu I. M. Moldovan i s-a adresat din nou pentru a-l asigura că i-a expediat într-un pachet, pe care a menționat că „înăuntru” se aflau bani ce reprezentau contravaloarea unor cărți. După cum s-a arătat mai sus, abia la 26 decembrie 1876 Barițiu i-a confirmat că a primit pachetul cu banii așteptați²².

Correspondența dintre Barițiu și I. M. Moldovan a continuat și după 1876 până în 1891, după cum demonstrează atât epistola celui dintâi din acest an, cât și scrisorile pe care i le-a adresat cel de al doilea până în 1881, apărute în volumul V al colecției menționate, realizată de un grup de cercetători clujeni²³.

În concluzie, corespondența pe care Barițiu a întreținut-o cu Cipariu și I. M. Moldovan între 1861-1876 merită să vadă lumina tiparului, fiindcă, prin conținutul ei, lărgeste și completează baza documentară necesară aprofundării studiilor despre viața politică și culturală a românilor transilvăneni din acești ani. Referitor la aspecte ale vieții politice ale românilor ardeleni, corespondența oferă informații despre: conferința națională din ianuarie 1861 prilejuită de trecerea monarhiei habsburgice de la neoabsolutismul postrevoluționar la cel liberal; anul 1865 care a reprezentat primul pas spre înlocuirea regimului liberal cu cel dualist, inaugurat oficial în 1867; conturarea încă din 1867 a ideii întocmirii unui „memorial” împotriva „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria, impusă de exponenții intereselor nobilimii maghiare mai întâi în 1848 și apoi între 1865-1867; încercarea din 1871 a autorităților maghiare de a-și subordona și influența cel puțin o parte a românilor ardeleni prin intermediul Bisericii romano-catolice, ceea ce a determinat riposta clerului și intelectualității greco-catolice prin documentele adoptate în conferința de la Alba Iulia; subterfugile la care a recurs guvernul nobiliar ungar al lui Tisza Kálmán, prin organizarea simulacrlui de „înfrățire maghiaro-română” din 1876 de la Brașov ce viza adâncirea disensiunilor dintre ortodocși și greco-catolici și prin aceasta subminarea solidarității naționale românești etc.

Correspondența reflectă aspecte ale vieții culturale a românilor ardeleni îndeosebi în legătură cu organizarea și activitatea Astrei în primii ani ai existenței sale, inclusiv cu elaborarea statutelor pe baza cărora să-și desfășoare activitatea. Nu lipsesc informațiile despre strădaniile privind apariția unei reviste a Astrei care să publice și în acest mod să încurajeze creațiile cu caracter literar, filologic și istoric.

O importantă contribuție aduce corespondența pe care o publicăm mai jos la evidențierea legăturilor culturale dintre românii transilvăneni, bănățeni și ungureni și cei de la est și sud de Carpați, uniți într-un singur stat cu numele de România. Evenimentul cel mai important care a marcat această colaborare a fost înființarea în 1867 a Societății Academice, precursora Academiei Române. Constituirea Societății Academice prin includerea în sânul ei a celor mai de seamă intelectuali ai vremii din toate provinciile locuite de români, simboliza nu numai înfăptuirea unei culturi comune, ci și liantul care trebuia să pregătească viitoarea lor unire politică.

Despre aspectele pozitive ale Societății Academice, dar și despre disensiunile ivite între intelectualii ardeleni și cei din România în primul ei deceniu de activitate, corespondența conține, de asemenea, informații lămuritoare. Din conținutul ei, rezultă că disensiunile s-au ivit încă din primele sesiuni ale Societății Academice și au fost determinate de concepțiile diferite privind elaborarea unei gramatici, a

²² Ibidem, p. 296-404.

²³ Ibidem, p. 304-322; vezi și epistola XV.

unui dicționar și a ortografiei care să faciliteze promovarea unei limbi literare unitare. Concepțiile diferite oglindeau, în fond, mentalități și judecăți deosebite. Acelea ale ardelenilor, bănățenilor și ungurenilor erau mai apropiate de cele proprii Europei centrale și occidentale. În schimb, ale românilor de la sud și est de Carpați, inclusiv ale intelectualilor din Basarabia și ale românilor din Peninsula Balcanică, s-au dovedit a fi proprii lumii orientale ortodoxe. De altfel, aceste deosebiri au îmbrăcat și un aspect religios sub forma unei aversiuni împotriva a tot ce era catolic. Ca exponent tipic al fanatismului anticatolic s-a manifestat Ioan Heliade-Rădulescu care i-a mărturisit lui Laurian și Barițiu că împărtășea concepția clerului ortodox. Fanatismul l-a împiedicat să ia în considerare și să admită că Biserica greco-catolică a jucat un rol hotărâtor în formarea unei intelectualități românești în Transilvania înainte de 1848, care a contribuit decisiv la făurirea ideologiei naționale. De asemenea, n-a ținut cont că această ideologie a avut un efect benefic și în Țara Românească și în Moldova prin răspândirea ei în școlile ce s-au înființat în cuprinsul lor după înlăturarea regimului fanariot, datorită învățătorilor și profesorilor veniți din Ardeal. Între acești dascăli ardeleni, fie ei greco-catolici sau ortodocși, mai cunoscuți au rămas, prin activitatea depusă la sud și est de Carpați în deceniile premergătoare revoluției pașoptiste: Aaron Florian, August Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu, Nifon Bălășescu și Axente Sever.

Fără ideologia națională creată de corifeii Școlii Ardelene în anii când au funcționat ca profesori la Blaj, propagată prin intermediul preoților și învățătorilor de-a lungul primei jumătăți a veacului al XIX-lea, ar fi fost mult mai dificil pentru românii transilvăneni, bănățeni și ungureni să reziste politicii de deznăționalizare promovată de autoritățile nobiliare maghiare, atât înainte de 1848, cât mai ales după 1867. Totodată, ar fi fost mult mai greu ca acestor români să li se cultive conștiința solidarității naționale cu frații din România, premisă a dorinței și voinței lor de a se uni cu patria mamă. Fără să țină seama de aceste considerente și de faptul că între invitații la constituirea Societății Academice s-au aflat intelectuali greco-catolici de prestigiu ca Timotei Cipariu, Alexandru Roman și George Barițiu, I. Heliade Rădulescu și susținătorii săi n-au ezitat să le conteste meritele, să-i denigreze și să țeasă împotriva lor intrigi.

Meritul reprezentanților românilor ardeleni – care au devenit membrii fondatori ai Societății Academice – de a nu se lăsa dominați de resentimentele provocate de atitudinea lui Heliade și a susținătorilor săi se reflectă clar în corespondența pe care o publicăm. La fel, se oglindește și orizontul larg demonstrat de intelectuali prestigioși din România ca G. Sion, M. Kogălniceanu și B. P. Hașdeu care nu au încurajat manifestările jignitoare și denigratoare contra greco-catolicilor. Dimpotrivă, ei au apreciat contribuțiile remarcabile ale acestora la progresul studiului limbii române, a publicisticii și a istoriei românilor, chiar dacă n-au fost de acord cu toate concepțiile ardelenilor, ci le-au supus unei critici obiective pe cele pe care le-au considerat greșite.

ANEXE

GEORGE BARIȚIU CĂTRE TIMOTEI CIPARIU

I.

Brașov, 1861 martiu 30 n/ou/

Reverendissime domine!

Nu știu, eram să-și cer ertare pentru îndrăzneala mea. Excelența sa domnul mitropolit²⁴ presupusese că dacă se va tipări protocolul Conferinței naționale cu toate aclusele sale, voi trimite și la Blașiu câteva exemplare. Așa eu, neștiind că ce număr de exemplare să trimit, am pus într-un pachet 100 exempl. și am rugat pe domnul consilier Ilie Măcelaru²⁵ ca, din Sibiu să-l nănteze în primirea domniei tale cu ocaziune sigură. Rugarea mea mai departe este ca să binevoiți a concredre acele 100 exempl. sau unui compactor de omenie, care va fi având și alte cărți în comisiune, sau la altcineva om de treabă, carele să se însărcine/ze/ cu distragerea lor, pe timpul ce mai e până pe la deschiderea sinodului pe lângă o proviziune de 15%, cu care doară s-ar îndestula. Numai să nu dea nimic pe credit. Excelenței sale i-am trimis, tot prin d. Măcelaru, 7 exempl. legale ca să binevoiască a dispune cu ele. N-am îndrăznit a scrie excelenței sale nimic pentru atâta bagatelă, că are alte și alte de a citi până la scrisori de-ale mele.

Tipografia Römer et Kamner mă tot întreabă și [de] o samă de Crestomații de-ale răposatului Nichifor, ce mi se pare au apucat tot la Pop, alături cu dicționarele noastre, fără ca să desfacă vreodată socoteala lor, sau că acelea vor fi stând pe acolo undeva nevândute! Aș vrea să scap de gurile lor. A dona tempora! toate ar merge cum ar merge, dar când se află între români caractere perfide, fii de-ai lui Iuda Iscarioteanul ca un Moga de la Dej care, pentru plapoma sa e în stare de a lucra pe archipăstorul său (și pe mine) pumnarului și baltagului unguresc și apoi prin astfel de minciuni colosale! Sed lento gradu ad vindictam sui divina procedit ira²⁶. Am onoare a fi cu cea mai sinceră reverință al domniei tale serv plecat

G. Barițiu

Doc. XII/200, fil. 1, la Arhivele Naționale din Cluj-Napoca, colecția Biblioteca Centrală din Blaj. (În continuare prescurtat: doc. nr., fond citat).

II.

Zărnești, 1861 august 27

Reverendissime domine!

Satul Tohanul Vechiu numără preste 400 familii, toate unite. Același avea odată școală bună. De câțiva ani însă a decăzut tare. Excel. sa domnul mitropolit binevoi a dăruit școalei pentru cărți școlare 20 fl. v. a., inspectorul consistorial Ioan 6 fl., fabrica noastră 1 fl., eu 4 = 40 fl. Mă rog reverendissime ca în această sumă să binevoiți a trimite *prin Sibiu* durch die Vermittlung des Herrn Eisenhändlers Paul Nendrich an die Niederlage der *Zemesten Papierfabrik in Kronstadt*²⁷, 1 pachet cu cărți școlare p/entru/ clasele elementare și anume: 100 ex. ABECedare, 50 Catehisme, iară pentru restul banilor: din *Gramatica* cea mică a domniei tale, din o *Geografia* mică dacă este, din *Istoria biblică* și din cârtica dtale despre Purtarea cuviincioasă. Din acestea nu pociu determina numărul, din cauză că nu am nici la Zărnești prețurile. Mi-ar părea însă bine dacă s-ar ajunge din fiecare cel puțin câte 25 exempl. De cumva unele ar lipsi cu totul, să se împlinescă din altele. Îndată ce voi afla că se pot trimite cărțile, nu voi lipsi a trimite banii de-adreptul, sau tot prin P. Nendrich²⁸. Într-aceea poate fi că vom primi și noi - adică Römer et Kamner²⁹ știri despre vânzarea protocoalelor Conferinței naționale, din care se trimiseră la Blașiu - paremi-se - 100 ex. prin mijlocirea dlui consilier Măcelaru. Tânărul aducător al acestei scrisori /se/ cam grăbește, pentru că altminterea prea bucuros mi-așiu lua voia de a conversa cu domnia ta încă și în alte afaceri de însemnătate mai mare ci, bun e Dzeu, poate și că ne vom revedea. Am onoare a fi cu distinsă stimă și reverință al domniei tale serv plecat

G. Barițiu

[Pe verso Cipariu notează]: "răsp. 24 sept."

Doc. XII/200, f. 2-3, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

²⁴ Alexandru Sterca-Șuluțiu, episcop din 1851, iar din 1854 până în 1868 mitropolit al Bisericii greco-catolice cu sediul la Blaj.

²⁵ Ilie Măcelariu, cancelist la Târgu Mureș în preajma izbucnirii revoluției din 1848; după transformarea ei în război civil tribun în armata populară a lui Avram Iancu; în 1861 jude regesc suprem (cum se numea atunci prefectul) al scaunului Miercurea Sibiului; între 1862-1865 consilier gubernial; în 1865 deputat în Dieta nobiliară de la Cluj și apoi în cea de la Pesta; reales deputat în Dieta pestană în 1868, când a încercat să ia cuvântul în limba română și fiind obstrucționat și-a depus mandatul de deputat; în 1869 a participat la conferința de constituire a Partidului Național organizată la Miercurea Sibiului și a fost ales primul lui președinte.

²⁶ Dar treptat a ajuns cu ura sa la răzbunarea divină.

²⁷ Prin intermediul domnului negustor de fier Paul Nendrich la depozitul fabricii de hârtie din Zărnești, în Brașov.

²⁸ Paul Nendrich, negustor de fier din Brașov.

²⁹ Römer et Kamner, firmă de librărie din Brașov.

III.

Zărnești, 1862 faur 1 n/ou/

Reverendissime domine!

Nepuțându-mi împlini dorința de a-ți răspunde la mult stimata domniei tale scrisoare din * în persoană la Sibiu, precum ași fi putut în caz când ne-am fi întâlnit acolo, îmi iau voia a mă pune în conversațiune prin ajutorul condeului. Socoteala lui Römmer et Kamner o am răfuit; a rămas ca să-ți trimit restul prețului cărților destinate pentru școala de la Tohanu, pe care-l și alătur într-o notă de 10 fl. Încât pentru exemplarele rămase din protocolul conferinței, eu m-ași roga, reverendissime, ca să binevoii a le concedea acolo pe loc la un compactor sau la alt om de omenie, unde să se afle de vânzare mai aproape, în centrul țării, din cauză că din timp în timp tot se mai cere câte un exemplariu. Apoi oamenilor le este cu greu a plăti porto al poștei de la Brașiov până cine știe unde ci așa, eu ași publica în Gazeta că protocoale de-ale conferinței se mai află și în Blașiu la cutare loc a 40 cr. 1 ex. Iară în caz când nu ar voi a le primi nimeni acolo în Blașiu, apoi mă rog ca exemplare rămase nevândute să se trimită la Filtsch în Sibiu³⁰, de unde să se dea un revers de primire.

Să trecem la afacerile Asociațiunii. Eu mă învoiesc din tot sufletul ca jurnalul Asociațiunii să iasă la Blașiu numai dacă voiți dstră să luați această sarcină asupra-ve și mă învoiesc nu atât din temeiul că aici vor mai eși jurnale românești, cât mai vârtos pentru că: a) numei Dzeu știe câtă treabă-mi face Gazeta pentru că, deși eu lucru mai mult numai articuli de fond, însă tocma aceștia sunt cei mai ostensicioși. Apoi, pe lângă că mulți dintr-ânșii îmi cer un studiu mai serios, mi se și cer punct la ora destinată, pe când uneori abia mai este altu în manuscrip de cules; b) pentru că redactorul și cu editorul se află în o împărechiarie necurmală, care ține întins mai vârtos de vreo 5 ani încoace ceea ce, pe lângă toată retragerea mea de la afacerile redacțiunii, totuși îmi cășiuă și mie multă neodihnă; c) pentru că eu nu pricep cum se va putea pe viitor ca secretarul Asociațiunii să șiadă în Brașiov, când președinția și comitetul îi este în Sibiu. Eu am cunoscut acest inconvenient din capul locului. Prin urmare, nici că trebuia să primesc alegerea; mă aflam însă într-o dilemă foarte uricioasă pe timpul alegerilor, încât mă văzui constrâns a primi. Cred însă că adunarea din iuliu, văzând răul ce vine de aici, mă va absolvi de postul secretariatului. Prin urmare, și de îndatorirea impusă mie de a redige foaia Asociațiunii. În acest înțeles am scris și excel/enței/ sale domnul președinte pe la 7 ian. n/ou/. Eu nu pociu ști ce va decide comitetul p/entru/ timpul începerii jurnalului. Ceea ce știu este că același nu se va putea începe până nu se vor publica *actele* urzirei și inaugurării Asociațiunii care însă pare-mi-se că nici până astăzi nu sunt gala tipărite, cu atât mai puțin împărțite și vândute, o împregiurare [ca] aceasta ce a mahnit și pe dn. președinte foarte mult.

Eu nu am putut merge nici acum la Sibiu, atât din cauzele arătate prezidiului în ianuarie, cât și că de atunci încoace comuna Brașiovolui (cea politică) mă alese deputat spre a merge la București în cauza drumului de fier, însă cu condițiune ca să aștept pe loc până la reîntorcerea lui Maager³¹ din misiunea sa omonimă de la Viena. Iară el întârzie mult și eu mă țin și pe mine între două drumuri. Și, cu toate acestea, e o mare necesitate ca să ne înțelegem asupra planului și programei jurnalului Asociațiunii. M-am bucurat prea mult că ți-a plăcut ideea expozițiunii; mulțamesc înainte pentru obiectele ce vei trimite. Mărturisesc că mi-am implântat securea într-un copaciu gros, ci acum iasă unde va eși; o începătură trebuia să se facă odată. Totuși, așiu dori ca să se adune 5 sau 10 mii bucăți de obiecte. Cu stimă și reverință distincă

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 4-5, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

IV.

Brașiov, 1865 sept. 18 n/ou/

Domnule și frate!

Copia

Atât e de frig pe aici, încât fără foc în casă, abie pociu ține condeul între degete. Deci, eu nu-ți voi scrie cu graba și tot îți voi scrie urât (că frumos tot n-am scris niciodată). Să trecem la cuprinsul scrisorii dtale din 15 a.c.

Bine, vă mulțamesc de provocare și cu aceasta de încrederea ce-mi dați. Așa este, să ne apărăm programa cu bărbăție și demnitate. Într-aceea, fiindcă ne este vorba de apărare deocamdată prin foile publice, iată te reflectez pe dta la o împregiurare sau două, pe care cred că le cunoști, pe care însă, când ne este vorba de ziare, trebuie să le ținem totdeauna dinaintea noastră. În Anglia, unde domnește cea mai largă publicitate, partidele adesea se înșeală și /se/ păcălesc unele pe altele tocma prin aceeași libertate. Iadica, adesea una spun ziaarele cutărei parlide și alta fac tot dânsule. Noi suntem împresurați din toate părțile cât de spioni, cât și de oameni slabi, flecari - gutmütige Schwätzer³². Așiadară, să nu vă spărieți dacă uneori vom spune câte ceva și pe seama acestor clase de oameni, pentru ca să aibă cu ce să-și câștige merite. Mai încolo, fiindcă acum însăși Coroana ne aruncă mărul Eridei a doua oară între noi, la câți spun că eu m-am apucat de *Uniune* spre a-i deduce istoria ei pe 185 de ani și spre a clarifica situațiunea până la formularea statului cestiunii așa cum trebuie să ni se prezinte ea astăzi nouă ca români și ca ardeleni. Aici apoi am să stau pe loc, adeca la întrebarea că ce avem noi să facem față cu dieta viitoare. Articulul meu va consta din trei sau și patru părți; scopul lui va fi multiplu: a) pregăti și întâri în credință pre români căror le pasă de naționalitatea lor și de autonomia țării; b) a insufla grija cât se poate mai mare acelor români carii ar sta gata de a se candida ca

³⁰ Filtsch-Krafft, editură, tipografie și librărie din Sibiu.³¹ Karl Maager, directorul Camerei de Comerț din Brașov.³² Flecari blajini.

deputați cu scop de a vota orbește uniunea; a înșufla respect de voință românului *acolo* unde el e disprețuit etc. Care sunt apoi adevăratele noastre simțăminte și opinii față de Ungaria și față cu unitatea monarhiei aceasta se va spune mai târziu, la momentul acomodat. Iară legea elect[orală] 1791-48 încă trebuiește sfărâmată, așa încât să o facem posdarii /puzderiei/.

Alegere de deputați din fiecare comitat? Nu sunt străin de această idee. Mie însă-mi mai veni și alta: *După* legea lor din 1791, deputații au să primească *instrucțiuni*. Cum ar fi oare, când românii s-ar încorda din toate puterile ca să-și aleagă din țara întreagă măcar 10-12 deputați, căror apoi să li se dea o instrucțiune elaborată înadins, după care să aibă a lucra. Vreau să zic: acea instrucțiune ar fi un memorial țiapăn, la care apoi ne-am sili să înduplecăm a se alătura și regaliștii; aceeași s-ar comunica dietei îndată în 1^a sau a doua ședință, după care apoi românii ar și părăsi dieta. Să fiu bine înțeles: Noi să zicem în public mereu că nu vrem să știm de alegeri după 1791-1848, spre a-i ameli și a-i ține în amețelă. Dar eu am mai cugetat asupra acestui punct de alegere și intrare și am aflat că, precum observași și dta, ampoiații și archierei și canonicii chiamiți ca regaliști vor merge nesmintit la dietă, că sunt angajați, că nu pot altfel. Apoi, închipueșteți cazul când ceilalți vor zice: "iată reprezentanții voștri și dacă n-avurăli deputați aleși, vina e numai a voastră". Ia însă cazul când deputați[i] aleși vor lua între sine la mijloc pe regaliști și îi vor pune să subscrie alătura. Mai este și un alt pericol în caz de nealegere. Crezi dta că, de ies în districtul Făgărașului majoritatea alegătorilor fiind "boieri" - opincari, neavând candidat de român, fără nici un scrupol vor alege pe orice unionist, fie fost acela omorât măcar și pre tată-său, atunci apoi un nou triumf al *lor*. În comit[atul] Hunedoarei încă s-ar întâmpla asemenea. Punem apoi că toți acei deputați aleși de români ar vota necondiționat uniunea ca și în 1848.

Vă rog să mai cugetați și dv. asupra acestor scrupule ale mele, iară apoi timp de cointelegere mai avem. Eu într-aceea, voi publica cele aieptate mai în sus. N. B. Cred că aceleași vor fi de o natură, încât Foaia numită de dta să le poată folosi prea bine în coloanele sale și, preste tot sper că, fiind sănătos, îi voi du da în Gazeta materia destulă din Ardeal. Ia-n facă bine, apuce-se și acea red/acțiune/ de scărmanarea art. III ung/uresc/, să vadă ce impresiune minunată va face colo pe sus ș. a. ș. a. Traducător încă-și poate afla. Dară nici ca să nu ne comită indiscrețiuni. Doamne ce bine ar face acela, dacă ar publica asuprelile de care-mi vorbeși. Văzuși cum v-am pregătit calea din partea mea...

Regaliștii pot să fie și ca ampoiați cu poporul, să o știe adeca ddor că, oricum se va întoarce roata politice, ampoiații de națiune români deocamdată numai ca români vor înainta. Într-aceea, se apropie zilele în care și ddor le vom spune opiniunea noastră. Balaurlul? Ne poate păcăli earăși, de nu vom fi cu cea mai mare luare aminte. Încât p[entru] Concordia cred că în 15-20 zile ori își va schimba părerea, ori va tăcea. Cetera textus habebit³³. Salutare la familia întreagă de la al dta le frate și amic

G. Barițiu m. pr.

Binevoili a întoarce /foaia/: P.S. După ce am încheiat această scrisoare (și am întârziat cu ea de la poștă) veni dn. director Iacob Mureșianu³⁴ la mine, cărui îi arătaiu cele scrise de dv. pe 1^a și /a/ 2/-a/ față. Dsa, ca șef al redacțiunii, îmi zise că: bine, bine, dară pentru cine să scriem și să ostenim, că dsa mai are încă numai 270 abonați, adică cu 75 mai puțin decât în sem. I și că, de ce nu am zis eu românilor, pe unde am umblat, ca să se prenumere la Gazeta. Iară eu i-am răspuns că eu am vorbit destul, însă tot se provoacă la fond, nu s-ar fi mai pomenit acel fond. La acestea dsa îmi răspunse că, dacă-i așa, va fi silit să atace chiar fondul spre a da Gazeta în format mai mare. Eu iară îi zisei: fă cum ști[i], dară te înjelege totuși și cu aceia carii au fost urzitorii acelui fond, adică cu turdenii. Ce va mai face nu știu
[La sfârșit de mâna lui Barițiu]: "1865. Cătră...Turda și Viena". Idem

Doc. XII/200, f. 6-7, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

V.

/Brașov, 25 octombrie 1867/

Brașov, 1867 octobrie 25/13

Reverendissime domine!

De când ne reîntoarserăm noi de la București, delegațiunea Societății noastre academice nu mai dete de la sine nici un semn de viață. De câștigarea dicționarilor destinate a fi de manuducătoare la culegerea materialului nici vorbă (Eu din parte-mi le am, dta cu atât mai vârtos). Ceea ce doresc să știu este cum să ne împărțim noi lucrarea după ținuturi încunsunat cu concluzul societății. La aceasta eu mă rog ca să binevoiești a decide domnia ta pentru ca să știm care, unde, să ne căutăm corespondenții pentru vocabile. Trei inși suntem în Transilvania. Iaca eu renunțu la votul meu. Cu domnul Munteanu³⁵ încă n-am vorbit, pentru că noi abia ne întâlnim câte odată în an; din cauză [că] dlui nu ese "în lume". Mi se pare însă că dlui nevoia se va depărta cu scrutările sale din ținutul acesta. Pre cât îmi spune mie presimțitul meu, dicționarul dtale va rămânea dicționarul Societății Academice și se va lipări cu speșele fondului ei și vei câștiga premiul iară noi, până una, alta, vom umbla vreo 2-3 inși culegând pe mirișle spice și grăunțe câte se vor mai găsi. Atât mai bine că, nici noi, nici întreaga națiune *n-avem* timp de perdat. Eu încă mă înhățaiu de "Unio" în cestiunea mitropoliei; aș ruga însă pe canonoștii și istoricii din Blașiu ca să se impulpe, să grăbească și

³³ De altfel, țesătură (înjghebare) avem.

³⁴ Iacob Mureșianu, profesor de latină și română la liceul din Brașov înainte de 1848 și, totodată, colaborator la "Gazeta Transilvaniei" și la "Foaia pentru minte..."; participant la Adunarea Națională de la Blaj din 15-17 mai 1848; din 1850 director al "Gazetei" și al "Foi pentru minte" până în 1877; a contribuit la înființarea unor școli pentru fete la Sibiu și la Blaj.

³⁵ Gavril Munteanu, înainte de 1848 profesor la seminariile teologice de la Buzău și Râmnicu Sărat; după revoluție se stabilește la Brașov și devine profesor la liceul ortodox înființat în 1851 căruia, din 1853, îi va fi director; va publica o gramatică latină și una românească precum și o carte de lectură, toate cu caracter didactic; în 1867 se va număra printre fondatorii Societății Academice, împreună cu Barițiu și Cipariu, ca reprezentanți ai Ardealului.

să apere acea cauză mare cu totul altminterea, iară nu numai per apices, cum se face în ziare. Fondurile de acolo să nu cruțe speșele pentru o broșură care să aibă merit durătoriu. Un memorial țiapăn în care, trecând departe înapoi preste istoria uniunei, să meargă pe seculi până unde numai se poate cu evidența! Zilele acestea îmi veni un studente anume Petru Opișiu, fiul de la al doilea bărbat al preotesei fostului odinioară paroh Ioan Sabadi, mă rugă ca să vă rog să binevoiți a reflecta la starea lui de orfan și de mare sărăcie, pentru că al doilea bărbat, Opișiu, încă a murit de 10 ani. Mumă-sa nu mai are de unde să-l țină și tânărul este unul din cei mai buni, truște încă sănătos și voinic. De se poate, să capete un stipendiu.

Reverendissime, faceți oricum veți ști ca să se fundeze din partea Blajului încăi câte o școală normală bună cu 3-4 docenți, atât în Făgăraș, cât și în Hațieg și în Abrud că de nu, generațiunea cea mai deaproape va vedea urmări funeste, despre care eu sunt convins. Tot asemenea în Clusiu și în Turda este necesitate imperativă pentru câte o normă, încăi norma. Sunt cu toată reverința și caritatea al domniei tale prea plecat

G. Barițiu

/Pe verso Cipariu notează: "25 oct. 1867. Răsp. 5 nov.". Tot acolo ciorna răspunsului lui Cipariu. Originalul publicat în *George Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, București 1978, p. 347-348.

Doc. XII/200, f. 8-9, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

VI.

București, 1868 august 26 n/ou/

Reverendissime domine!

Trebue să-mi bat peptul pentru eroarea ce am comis de nu ți-am scris domniei tale îndată în 17, când am sosit aici eu, Hodoșiu și cu Roman. Am sperat că, după alegeri, vei pleca și domnia ta încoace, pentru că am crezut că d. Munteanu ți-a împărțit telegramul ministerului. Același minister mai telegrafă dtale de 2 ori însă, fără a ne întreba pe noi, a telegrafiat la loc fals. Eu din parte-mi mă simțiu foarte îndatorat a-ți face cunoscut de o parte cum că noi toți suntem foarte îngrijiați că nu vei veni, iară de alta că Domnul întreabă mereu de venirea membrilor Societății și în specie de dumneata. Deci, ne rugăm: eu, dnul Laurian³⁶, Hodoșiu³⁷, Roman³⁸ și toți, ca să mai faci măcar estimp sacrificiul și să ostenești încoace. Adaog, totodată, că nu se face nici o demonstrațiune, ci că ne vom vedea de lucrările noastre în liniște. Prin urmare, din această parte să nu fii îngrijat.

Reverendissime! Eu nu aș putea avea odihnă-n viața mea dacă n-ași ajunge ca să-ți văziu dicționarul dtale tipărit. Deci mă rog, totodată, ca să-ți aduci și manuscrisul pentru orice caz, iară de va fi trebuință de apărarea opului dtale să fii sigur că eu, Roman și Hodoșiu ne-am determinat a-l apăra cu viața, a-i cere acceptarea și publicarea lui, apoi iasă unde va eși. Dorind din suflet ca să ne revedem cât mai curând sunt cu cea mai destinsă reverință al domniei tale serv devotat

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 10, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

VII.

Brașov, 1869 octobre 10 n/ou/

Reverendissime Domine!

N-ai venit la București; într-aceea cred că a venit fratele Al. Roman pe la dvoastră, de va fi avut dânsul timp, de a-ți enara și domnia ta de a-l asculta măcar numai 1/10 din câte pătîrăm noi este timp în București. Apoi, mai mă tem că nicidecum nu-ți va părea rău că ai rămas acasă, iară eu, din parte-mi, îmi adusei mai adeseori amente de puținele cuvinte cu care-mi aieptaseși în una de zile, pre când eram ambii la Filschi³⁹, zicând că dta anevoia vei mai veni vreodată [la] București. Ai avut prevedere minunată, iară pe mine mă întăriseși în instinctul meu pe care-l aveam pe atunci, ca unul "ce-mi cunosc pe bucureștenii mei". Eu încă am mers târziu, adevăral, din cauza morbului, dară nici în caz de-a fi fost deplin sănătos nu mi-ar fi părut rău.

³⁶ August Treboniu Laurian, ca și Cipariu, reprezentant al celei de a doua generații a curentului latinist inaugurat de Școala ardeleană; din 1848 profesor de filozofie la Colegiul "Sf. Sava" din București; în 1845 va edita, împreună cu Bălcescu, "Magazin istoric pentru Dacia"; revine în Transilvania în 1848 și participă la Adunarea de la Blaj din 15-17 mai, unde este ales în comitetul național; după revoluție este numit inspector general al școlilor din Moldova; din 1864, când s-a înființat Universitatea din București, profesor de istoria literaturii clasice; în 1867 s-a numărat printre fondatorii Societății Academice; coautor, alături de Maxim, al Dicționarului limbii române și al Glosariului care vor fi criticate pentru exagerările lor latiniste.

³⁷ Iosif Hodoșiu, în preajma revoluției din 1848 cancelist și el la Tabla regească din Tg. Mureș; participant la Adunarea Națională de la Blaj din 15-17 mai 1848; după transformarea revoluției în război civil, subprefect al uneia din legiunile românești care au format armata populară a lui Avram Iancu; în anii imediat postrevoluționari, ca și Papiu, va urma Facultatea de Drept din Viena și Padova, unde amândoi își vor lua doctoratul în științe juridice; cofondator al Astrei în 1861; din 1861 până în 1865 vicecomite sau subprefect al comitatului Zarand; în 1867 membru al Societății Academice ca reprezentant al românilor ungureni din vestul Transilvaniei, împreună cu Alex. Roman.

³⁸ Alexandru Roman, în 1861 deputat în Parlamentul de la Pesta; din 1862 profesor de limba și literatura română la Universitatea din capitala Ungariei; implicat în mai multe procese de presă, între care și cel datorat publicării Pronunciamentului de la Blaj din 1868; în 1867 membru fondator al Societății Academice ca reprezentant al românilor ungureni din Crișana și Maramureș, împreună cu Iosif Hodoș.

³⁹ "Filschi" = local în Sibiu.

Încă din anul trecut ne spusese fostul ministru de Culte, ba și Brăteanu⁴⁰, că ei numai provocajă de Domnitorul au cutezat a ne mai conchiama. Vei fi obserbat însă că și în anul 1868 a fost preste potință a lucra în pleno, decât numai în cele 4-5 zile din urmă. Iară președintele se poartă cu atâta silă și oareșicum nepăsare, încât oricine potea pricepe unde țintesc a ne dezgusta cu totul. De aceea eu încă am tras masca în vreo două ședințe. Tot pe atunci coconul Titu⁴¹, venind de la Berlin pr[în] Brașov la București, își luă iute banii de drum, apoi o șterse la sănătoasă [la Iași] îndată a treia zi. Iară de la Iași scrise că el la acea sesiune nu mai poate veni. Atunci delegațiunea îi receră banii de călătorie ex concluso. Cela, înfuriat, remise banii apoi își bătu joc de toată Societatea. Într-aceea, noi toți ceilalți conspiraserăm ca să ne portăm cu președintele⁴² precum se poartă mama bună pe lângă prunculețul frățel. Aceasta trebuia să o facem încă și din cauză că el, citind gramatica d[ile] cu mare atențiune, se făcea că admiră vasta erudițiune a autorului, că însă nu-i poate suferi cumplita pedanterie. Apoi, manuscriptul d[ile] îl cunoștea/u/ mai toți. Când la vot iacă-l că ese cu opiniune separată, că el încă voiește a se da premiu, nu însă că pentru gramatica cea mai bună, că aceea nu e gramatică, ci numai ca pentru un op filologic erudit. Două ședințe am perdut cu acel vot separat. În fine, s-a înduplecat din "stimă către membri". Abia am eșit noi din București, când eacă el se înădește iară cu Boliac⁴³ (fiul jidovului Pollak fugit odinioară din Varșovia la București, de acolo la C/onstant/nopole, unde păși în furci) și cu alți transilvanofagi-și publică ceea ce ai văzut: conferințe limbistice cu profesori și actori cu cari însă, în iarna trecută, făcu fiasco cumplit. În anul curent iaca ce se întâmplă: Președintele cere de la Societate 2500 # din fonduri pe ipotecă. Majoritatea nu voiește să-i dea pentru mari cuvinte. El pune de pretext că are să-și tipărească cu acei bani Biblia și alte trei cărți. Amenință, totodată, în una ședință că, de nu i se vor da banii ceruți, Societatea se va sparge!! Atunci majoritatea, îndemnată de fratele Laurian, carele era foarte îngrijat /se/ înduplecă a-i da banii[!], însă nu pe ipotecă, ci să-i tipărească cărțile, din care apoi Societatea să-și scoată succesive banii. El acceptă, ca astăzi /să/ refuze, ca preste zece zile, în ședința din 9/21 sept. plânge; în ședința din 12/24 se prefăce necăjit din cauza-mi se pare - a accentelor, își ia pălăria, își dă dimisiunea și *fuge* p-aci încolo. Doi înși aleargă după el și-l reîntorc. Atunci el chiamă pe Laurian la una parte, îi spune câte verzi și uscate zicând că publicul e foarte înțat asupra Societății, că una frunte de oameni se miră cum mai poate el șiedea la una masă cu noi, că consulul Rusiei și mai ales al Greciei reclamă că nu se cuvine să se amestece ortodocșii cu uniții că, mai în scurt, el își dă dimisiunea. Aceasta era vineri. Duminică /urma/ să se țină șed[în]ța publică. Scopul acestor blăstămați era ca ședința publică să fie împedecată cu orice preț. Ministru// Crețescu, care urășe din suflet pe Laur[ian] și mai ales pe Papiu, era înțeles la toate. Unii aleargă la Cogălniceanu. Acesta vine în altă ședință și, cu sinceritate neașteptată de la el, se pune cu peptul ca ședința publică să se facă; îi spune și lui Eliad curat că toate argumentele lui sunt secături. Ședința publică se ține și iese, în adevăr, așa de ilustră, precum o descriseră "Rom[ânul]" et "Traianu"⁴⁴, ba chiar și foile boierești. Presa și Opinia constituțională o lăudară preste toată așteptarea. Eliad văzând entuziasmul adunării, întoarce foaia și strigă: Să trăiască România! Însă, abia eșirăm în alt local, pentru ca după solem[n]itate să mai ținem o scurtă ședință privată când, iaca, iarăși vorbește de dimisiune. Cogălniceanu [și] Nicolae Ionescu⁴⁵ ț-i iau cum știu ei și-l făcu să-și retragă cuvintele. Atunci iară începe cu lingușiri. După încheierea totală a sesiunii, adeca marți, merg și eu la el ca să-mi iau rămas bun. Ce să auzi! Că pe el nu-l mai lasă ai săi ca să șiadă cu noi la masă; că clerul încă e încontra, p[entru] că acela ne ține de uniți pre toți ardelenii și ungurenii că, în fine, el își va da dimisiunea îndată ce va veni Domnul acasă.

Eu zic că bietul Eliad e smintit, dară bucureștenii mă rād și-mi zic că eu nu-l cunosc și că el este om de nimic, intrigant, blăstămat, fără caracter. Dzeu să aleagă. Din toate acestea d[ile] vei putea culege pentru ce noi ceștilalți ne învoirăm ca epistola din urmă a domniei tale să nu se ia [în] est timp în pertractare. Mai află că în ministerul Cultelor este și o scrisoare secretă a celui mitropolit, pe care d[ile] lăudaseși odată foarte, foarte. Acela cere ca uniții să fie depărtați cu orice preț din România. Astăzi, constrâns a încheia, îmi voi lua voia a continua altă dată, cu toată reverența

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 11-12, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

⁴⁰ I. C. Brăteanu, prim-ministru al României între 1876-1888.

⁴¹ Titu Maiorescu, fiu al lui Ioan Maiorescu, la 23 de ani profesor la Universitatea din Iași și membru fondator al Societății Academice; s-a impus ca principal ideolog al revistei junimiste "Convorbiri literare"; a jucat un rol hotărâtor în adoptarea de către Academia Română a ortografiei și scrierii fonetice pentru limba literară; pe plan politic de orientare conservatoare; după unificarea junimiștilor cu partidul conservator în 1907 va deveni prim-ministru al guvernului pe care această formațiune politică îl va forma între 1910-1913; în acest ultim an va prezida pacea de la București, care va pune capăt celui de al doilea război balcanic.

⁴² Barițiu se referă aici la Ioan Heliade Rădulescu, ales primul președinte al Societății Academice, ținându-se seama de activitatea lui publicistică și literară de dinainte și de după revoluția din 1848; orientarea lui conservatoare manifestată în timpul revoluției va încerca să o impună și Societății Academice cât timp i-a fost președinte; fiind adept al concepției italianizante, se va manifesta ostil față de susținătorii adoptării unei limbi literare bazată pe scrierea etimologică, care erau în majoritatea lor ardeleni greco-catolici și adepți ai curentului latinist, inclusiv reputatul filolog și lingvist Timotei Cipariu.

⁴³ Cezar Bolliac, scriitor și gazetar înainte de 1848; în timpul guvernului provizoriu redactor la "Poporul suveran"; după înfrângerea revoluției din Țara Românească s-a refugiat în Transilvania, unde a redactat ziarul "Expatriatul" favorabil revoluției maghiare; între 1851-1857, în cadrul emigrației de la Paris, a colaborat la propaganda pentru unirea Moldovei cu Țara Românească; din 1865 a scos "Trompeta Carpaților", în paginile căreia s-a manifestat ca adept al lui I. Heliade Rădulescu.

⁴⁴ "Românul" lui C. A. Rosetti și "Traian" al lui B. P. Hașdeu au adoptat o atitudine critică față de domnia lui Al. I. Cuza și de aceea, temporar, au fost suspendate; în schimb s-au manifestat favorabile lui Carol în primii ani de domnie; n-au aprobat atitudinea lui Heliade în cadrul Societății Academice.

⁴⁵ Nicolae Ionescu, frate cu Ion Ionescu de la Brad; a participat la întrunirea din martie 1848 de la Iași; de aceea a trebuit să se refugieze mai întâi în Transilvania, unde a asistat la Adunarea de la Blaj din 15-17 mai și apoi în Bucovina la frații Hurmuzachi; din 1860, când s-a înființat Universitatea din Iași, profesor de istorie; în 1867 membru fondator al Societății Academice, unde a dezaprobat atitudinea lui Heliade împreună cu Cogălniceanu; în 1875 fondator și al Partidului Liberal; din toamna anului 1876 până la 1 aprilie 1877 ministru de externe în guvernul I. C. Brătianu; la 1 aprilie a fost înlocuit cu Cogălniceanu, deoarece s-a opus încheierii tratatului cu Rusia care deschidea calea spre independență a României.

GEORGE BARIȚIU CĂTRE IOAN MICU MOLDOVAN

VIII.

/Brașov, 15 mai 1871/

Brașov, 1871 mai 15/3

Admodum Reverende!

Stimata d-tale epistolă din 11 a l. c. o am primit astăzi. În respectul tipăririi actelor de la conferință sunt de acord cu d-ta, că adeca aceea mulțime de plenipotențe să nu se publice per extensum; cred însă că nu ar strica nicidecum a le cita pe toate, ca în un felu de registru, pe scurt, și apoi la fine a observa că toate acelea se află în păstrare depuse la archiv. Asemenea registru alăturat la acte ar da pond și mai mare lucrurilor conferinței. S-ar vedea, tot una dată, în care ținuturi au avut oamenii noștri bărbăția mai mare. Eu adeca, aflaiu de la conferință încoace că, au fost și oameni de aceia carii numai de frică au lipsit de la conferință, pentru ca să nu se compromită în una sau altă parte.

Încât pentru corectură, așiu dori ca aceea să iasă cât se poate de acurată, precum adeca nu prea ese nici din tipografiile Sibiului, nici din ale Brașiovului. Comedia de la Brașov din 22 aprilie începe să ia una față foarte serioasă. Pasquillul publicat în nr. 31 al Gazetei în contra mea cu neuzită nerușinare în numele a 147 înși, dintre carii nici unul nu avu curajul a se da pe față, adeca a se subscrie; apoi revelațiunile care es în Federațiunea⁴⁶ și chiar blânda revelațiune din Albina⁴⁷ de la 11 maiu, au produs între acești șchiai abderiți cea mai mare confuziune ce-și poate imagina cineva. Alta însă nu e de ajuns. După ce avem date autentice din care se cunoaște curat că aici a jocat mâna ministeriului pe sub ascuns, pedepsind noi românii pe acești șchiai pentru repețita lor apostazie politică și națională, plesnim mâna celora carii prin acestia au cercat a produce dezbinare nouă în națiune, a confunde și da de ba/tjocură pre toți apărătorii programei noastre naționale, a trage și una palmă cu dosul mânei bărbaților adunați în conferința de la Alba Iulia. Apropos de aceasta, ei s-au înșelat în așteptările lor. Ceea ce au voit ei de la noi, să vadă cartea lui N. Popea⁴⁸ și mai de-aproape în nr... Trompetei Carpaților (venit aici eri). Eu însă le răspunseseam lor prin articl.: *Fanarioții* și, înainte cu 12 zile, prin un art[icol] publicat în Kr/onstadt/ Zeitung nr. 70. Să rămânem însă pe terenul politic național. Șchiaii de aici se prepară la luptă. Ș[i]-au ales comitet nou: 12 șchiai și 12 secui = armeni. Voiesc să deschidă un ziaru nou pentru propagarea politice abdenitice, la care-i duseră pe acești bieți negustori ignoranți câțiva oameni îngânfați de teoriile lor. Eu sunt de opinie că Federațiunea să fie ajutată în a sa luptă cu contradeciațiuni din mai multe ținuturi. Să băgați de samă că Albina nu-i va apăra. Mi se pare că Lengher⁴⁹ stă să dezerteze de la ea. Salutare cordială de la al d-tale frate devolat

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 13-14, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

IX.

Zărnești, 23 iunie 1876

Admodum Reverende Domine!

Frăjeasca d-tale scrisoare mă află aici, unde petrec mai mult. Am dat îndată ordin ca să vi se transmită cărțile comandate prin poșta de la Brașov și sper că le veți avea în 3 zile.

Al d-tale frate devolat

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 15, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

X.

Brașov, 24 octobre 1876

Admodum Reverende Domine!

Secretariul general al Societății Academice Române îmi scrise din 7/19 ale l. c. că delegațiunea s-ar fi adresat în cauza Sintacticei către d-ta, ca către cel care ai înaintat manuscriptul; prin urmare, trebue să cunoști pre dn. auctor, de la care se cere ca în caz când s-ar îndestula cu "recompensa", în loc *de premiul legale* și care-i compete, să dea voia delegațiunei ca să-i desigileze epistola. Acuma domnii din București se miră că d-ta nu le-ai răspuns de 2 săptămâni încoace. Eu nu mă mir din cauză că, presupun cum că, domnul va fi primit mai dinainte informațiune despre intriga mizerabilă pornită asupra Sintacticei d-sale, încă de când eșise faimosul articol în Aleg[ătorul] liber⁵⁰ în această chestiune, cum și despre neuzita disensiune iscată între Societatea

⁴⁶ "Federațiunea", jurnal cu orientare mai radicală decât "Albina" datorită redactorului ei principal, profesorul Alexandru Roman.

⁴⁷ "Albina", ziar subvenționat de familia Mocioni, avându-l ca redactor principal pe Vincențiu Babeș.

⁴⁸ Nicolae Popea, în 1848 căpitan al gărzii românești din Brașov; după revoluție se călugărește și ajunge mai întâi arhimandrit și apoi în 1889 episcop al Caransebeșului în cadrul bisericii ortodoxe; între 1863-1865 deputat în Dieta de la Sibiu; din 1879 președinte al Partidului Național din Transilvania; patronează în 1881 unificarea cu cel din Banat, Crișana și Maramureș, fiind ales primul președinte al PNR unificat; a lăsat mai multe cărți dedicate istoriei Mitropoliei ortodoxe, între care și Memorialul arhiepiscopului și mitropolitului Șaguna; din 1877 membru corespondent al Societății Academice și apoi academician în 1892.

⁴⁹ Ioan Lengher, comerciant din Brașov; în 1877 membru al comitetului de întrajutorare a răniților din războiul de independență; probabil acționar și sprijinitor al ziarului "Albina".

⁵⁰ "Alegătorul liber", ziar al Partidului Național Liberal din România înființat în 1875.

întreagă și între domnii Laurian et Maxim⁵¹, dintre cari cel de antaiu - atacat iarăși de vechiul săi morbo: migrena, cu obstrucțiuni și de insomni[i] cu lunile întregi, violent și din natură -, în sesiunea aceasta ajunsese la atâtă, încât bătea cu pumnul în masă, ne insulta ca pe niște copii mucoși până ce, în fine, când am ales pe cei 4 membri noi, ne numi "complici la hoții", din cauză că unii voia/u/ să aleagă și pe Hașdeu⁵² și, cu toții, afară de dumnealor, pe dr. Crețescu, fost profesor de drepturi și actuale președinte al Înaltei Curți de casație, iară al doilea, Maxim, ruinat cu totul prin excesiva laboarea la Dicționarul, atacat ceva și de apoplexie, alterat chiar în scaunul minții prin moartea celor trei copii ai săi, ne insultă cum îi venia la gură, când *potea* să vorbească. Tocma pe la fine, mânia celor doi colegi nefericiți se concentră asupra mea, căci era[u] torturați de ideea fixă că eu așiu ținea "cu boierii"; că, adeca de ce nu mă cert și eu cu ei. Cu alte cuvinte ca și cum ar zice: insultă pe fondatorii și donatorii cei mai eminenți ai Societății Academice. Dară să lăsăm acestea cominucațiuni dureroase, triste, storcătoare de lacrimi, când mai recugelăm la soarta lui Eliad, Gavril/ Munteanu, Papiu⁵³. Destul că eu le-am zis, mai ales în una conferință secretă: "Dv. ați luat de la 1870 pentru laboarea Dv. grea și ruinătoare de sănătate, cu ale cărei rezultate însă puțini români literați sunt conțenti, preste 5600 galbini; lăsați și auctorului Sintacticei premiul întreg pentru laboarea sa de mai mulți [ani] și nu-l degradați și nu vă degradați la tocmeli neguțătorești, sau ziceți pur și simplu: nu-i dăm nimic. Lupta dură vreo patru ședințe. Eroarea comisă la votare contra regulamentului nu se mai putea corege exact conform legii, decât numai în sesiunea viitoare, în care ar fi a se reasuma să se dea vot nou. Domnul autor va face cum va ști mai înțelieptește. Mi s-a mai comis din partea colegilor mei din comis[ia] de reviziune a Dicționarului să rog pe domnul canonic prepozit ca să binevoiască a ne arăta: nu cumva ar fi aplecat a ceda Dicționarul său Societății Academice și, în caz de așa, cu ce condițiuni. Nu i-am putut scrie, am crezut că voi veni la invitarea de deunăzi a excelenței sale dlui mitropolit, dară am întârziat tare pe dincolo la ai noștri. Mă rog salută pe dn. prepozit din partea mea și, în caz când ar fi aplecat a împlini rogarea noastră, să-mi permită a-i scrie de-a dreptul în această cestiune inportantă, ca apoi să am un răspuns cu care să pociu sta înaintea Societății Academice, pe care noul președinte o ar conchiama în sesiunea extraordinară, fie și numai spre acest scop, colo în ianuarie, fie cel mult în martie a/nul/ viitor/; afară numai dacă evenimentele belice care sunt la ușă ar impune muzelor tăcere. În a. 1867 domnul prepozit promisese Societății Academice un Vocabulariu de cuvinte vechi din periodul ce se întinde până la 1700 inclusive. Comis[ia] de revizuire/ dorește să afle dacă dsa voiește să-l dea măcar pe acela sau ca să se apuce comisiunea de elaborarea lui.

Să trecem la altă cestiune. Comitetul Asociațiunii noastre [Astra] îmi cere proiectul de statute pe secțiuni. Dară eu, pe timpul sesiunii Societății Academice, nu am avut niciuna zi liberă spre a mă ocupa de acela, iară apoi, până astăzi, pe lângă ce avui a lupta cu calamități rămase pe capul meu din anul trecut, de când cu catastrofa comer[ci]ală de aici, caut să ajut și pe bietul Iacob, carele nu mai poate lucra nimic. Tocma însă de ar putea lucra, iată că ajunserăm în această epocă, în care evenimentele pot să fie și pentru noi decizătoare. De aceea cred că nu am făcut rău dacă am reapucat pana de publicist. Statutele se vor face ele; mie însă mi se pare că literații noștri m-ar putea ajuta cu manuscrisul la "Transilvania" și fără statute și chiar fără secțiuni și să-mi lase mie timp de a mă "hăți" [bate] cu boierii și cu renegații din Clusiu etc., cu afacerile României și cu altele multe. De altumentrea, eu voi răspunde comitetului în această materie și-l voi roga să mă comunice răspunsul meu, sau să ne chame pe câțiva la Sibiu.

În fine, /i/ mi permit a reflecta și la coprinsul stim[atei] dale scrisori din 18 iun[ie] a.c., la care v-am răspuns prin transmiterea unui pachet în 23 iunie cu 5 ex. /din/ Dicționarul ung/uresc/ - rom/ănesc/ și 10 ex. [din] Femeile, de Peterzané⁵⁴. De nu așiu fi strâmtorat și eu de bani, așiu fi mai așteptat bucuros. Așa însă, mă rog ca să binevoiești a mijloci regularea celui compt de la Cassa Școalelor sau a premiilor, bine nu știu, și rogându-vă pe toți ca să mă aveți în buna aducere aminte, sunt al dale frate devotat

G. Barițiu

/Pe verso I. Micu Moldovan notează: "Am răspuns în 24/11: 4 Dict. mag.

[12,80 [fl.], 10 Femeile (pre nemerite), 4 [fl.] = 16,80 [+], 1,68 [fl.], tramesi 15,12 fl. Transilvania an. I venită din eroare *retour*".

Doc. XII/200, f. 16-19, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

⁵¹ Ioan Maxim (Massim), filolog, autor al unor gramatici: greacă, română, macedo-română; membru fondator al Societății Academice și secretarul ei general între 1870-1877; împreună cu Laurian au elaborat Dicționarul limbii române și Glosariul, amândouă criticate pentru exagerările lor latiniste.

⁵² Bogdan Petriceicu Hașdeu, publicist, istoric și filolog cu cunoștințe enciclopedice; dintre numeroasele lui opere științifice mai cunoscute au rămas: *Magnum etimologicum Romaniae*; *Cuvente den bătrâni*; *Principii de filologie comparativă ariano-europăe* și *Istoria critică a românilor*; din 1877 membru al Societății Academice, iar din 1886 președinte al Academiei Române.

⁵³ Al. Papiu Ilarian, cancelist din anturajul lui Avram Iancu la Tribunalul suprem de la Tg. Mureș în preajma revoluției din 1848; a participat la Adunarea Națională de la Blaj din 15-17 mai și a fost ales între membrii comitetului național; în primii ani după revoluție și-a continuat studiile, ca și Hodoșiu, la Facultatea de drept din Viena și apoi la aceea din Padova, unde și va lua doctoratul în științe juridice; după terminarea studiilor s-a stabilit la București ca avocat, iar în timpul domniei lui Cuza a fost ministru al justiției. A avut și activitate științifică, lucrările lui mai cunoscute fiind: *Istoria românilor din Dacia Superioară*; *Independența constituțională a Transilvaniei*; *Viața și operele lui Șincai* s. a.

⁵⁴ Este vorba de cartea scriitorului și sociologului Iulius Peterzan cu titlul: *Die Frauen. Eine Studie*, apărută la Pesta în 1874 (vezi G. Barițiu și contemporanii săi, vol. V, p. 290-291 și 294-295).

XI.

Braşov, 10 nov. n/ou/ 1876

Adm/odum/ Reverende Domine!

Venind eu zilele acestea de la Zărneşti la Braşov, intrau le redacţiunea Gazetei Trans[ilvaniei], adica în locuinţa dlui Iac[ob] Murăşianu cu scop fix ca să rog pe domnii redactori (dn. Mărgineanu şi fiul al 2-lea al lui M., concipente de advocatură, să dea în acestea timpuri *mar*i şi câte un suplement la Gazeta, din cauză că materialul este foarte mult şi spaţiu strâmt de tot. Până a nu-mi deschide gura, bietul bătrân nepolincios îmi şi eşi cu plânsoarea: "Uită-te, nici chiar blăjenii nu plătesc, se află în restanţă cu suma de vreo 200 fl. c. Cum să mai putem ţine Gazeta?". La acestea se reflectă că, mai bine să se suspende expediţiunea la toţi restanţierii, iară familia să nu mai plătească din punga sa. Eu, văzând acestea, cugetaiu că va fi bine să întreb de-a dreptul, nu cumva fratele Iacob se afla în eroare, mai ales de când nu-l mai ajută memoria căci, de altă parte, cazul unei suspensiuni a expediţiunii ziarului ar face un zgomot şi ar lăsa impresiuni prea neplăcute în minţile abonaţilor. Mă rog, deci, ca cu ocaziunea când vei binevoi a răspunde la scrisoarea mea din 24 oct. a.c., să ai bunătate a mă informa în câteva cuvinte şi despre cazul sus atins. Într-aceea sunt şi rămân cu toată stima frăţească

G. Bariţiu

Doc. XII/200, f.20, la Arh. Naţionale din Cluj-Napoca, fond citat.

XII.

Braşov, 21 dec. 1876

Admodum Reverende Domine!

În stim/ata/ dtele scrisoare dein 16 ale l. c. îmi vorbeşti de "epistola dtele precedente". Eu nu am primit altă epistolă "precedentă" de la dta, decât pe cea din 18 iunie, la care am răspuns în 23 iunie prin transmiterea cărţilor cerute. Apoi, în aceeaşi cauză şi-am scris în 24 oct. şi mai deunăzi în cauza abonaţilor din Blaşiu ai Gazetei. La toate acestea nu am receput nici un răspuns. Nu cumva scrisorile dtele încă peregrinează în cabinetul *negru* [unde] îmi correg scrisorile oricui adresate mie? Atâta ştiu bine că, încă de când mă aflam la adunarea generală a Asociaţiunii sunt pus sub privighiere *poliţiană* şi spionat din *porunca* lui Tisza⁵⁵. Toată vara m-au aşteptat spionii că doară voi merge la Vâlcele, unde se află şi Axente⁵⁶, ca să proclam acolo cu el ce? Vezi bine că Dacia mare, mare, sub protecţiunea Rusiei. Aceşti nebuni îmi fac multă distracţiune şi recreaţiune. Numai mi-ar fi ciudă să-mi ia scrisorile şi să nu mi le mai dea. Citească-le până li se vor infla ochii, dară apoi să mi le restituie mizerabili, cum făcea cabinetul *negru* austriac; că acela încai nu fura, decât numai decopia şi apoi iarăşi punea originalul la poştă. Aşadar, eu nu ştiu nimic ce-mi vei fi răspuns dta de 2 luni încoace. Nu cumva ai scris şi pus epistola în plicul dlui Iac[ob] Murăşianu, ca să mi-o fi rătăcit dlui? Eu l-am întrebat de două ori, dară nu ştie nimic; zice că nu i-a răspuns deloc. Să nu vă îngrijaţi că domnul Sion nu va răspunde până acilea. Cauza e că delegaţiunea nu se poate aduna în lipsă de preşedinte şi vicepreşedinte. Preşedintele Ioan Ghica⁵⁷ fusese la Londra în misiunea cea mare şi nu se ştia cât va petrece acolo, aşia încât era [cât] p-aci să mă chame pe mine ca *vice*/preşedinte, să dau lucrurilor cursul lor. Acum singura cauză pentru care amână ei răspunsul va fi: lipsa de bani până la anul nou, când iaie cupoanele de la obligaţiunile Societăţii. Într-aceea se votează şi subvenţiunea de 10 fl. n., care însă nu se numără numai în martiu. De altminterea, fie domnul prepozit încredinţat că membrii *actuali* ai delegaţiunei au primit cu mare bucurie ştirea, adeca permisiunea de a se deschide plicul. Mie îmi scrisese Sion⁵⁸ despre aceasta. Bine ar fi când s-ar tramite lui şi lui Alex. Odobescu nr. 95 al Gazetei.

De ceea ce preune domnul prepozit n-are să se teamă întru nimic; tocma, din contra, toţi membrii Societăţii Academice s-au indignat foarte la toate ocaziunile că, domnii Laurian şi Maxim au *cutezat* toties quoties⁵⁹ a torfecca, schimba,

⁵⁵ Groful Tisza Kálmán, prim-ministru al Ungariei între 1875-1890.

⁵⁶ Ioan Axente Sever, eliminat în 1845 de la Seminarul teologic din Blaj, împreună cu alţi 11 colegi, datorită atitudinii lor favorabile lui Simion Bărnuţiu în conflictul acestuia cu episcopul Ioan Lemeni; în 1847 se află la Bucureşti ca pedagog şi profesor de latină şi română la un institut particular; participă la revoluţia din 1848 de aici; în toamnă se va reîntoarce în Transilvania şi, după a treia Adunare de la Blaj, va organiza o legiune românească de pe Târnave cu care va lupta contra insurgenţilor maghiari; în timpul războiului civil pentru curajul şi contribuţia sa la apărarea cetăţii de la Alba Iulia va fi decorat de împăratul de la Viena în 1852, împreună cu Avram Iancu şi Simion Balint; cei 2500 florini primiţi ca recompensă cu această ocazie îi va dona pentru constituirea unui fond bănesc care să contribuie la înfiinţarea unei societăţi literare şi a unei facultăţi de drept pentru români; fiind autorul unui plan de eliberare a Transilvaniei, Axente va fi atent supravegheat de poliţia politică maghiară până la sfârşitul vieţii lui.

⁵⁷ Ioan Ghica, prieten şi tovarăş de idei cu Nicolae Bălcescu; împreună cu Cristian Tell, în 1845 ei vor pune bazele Societăţii secrete "Frăţia", care va pregăti revoluţia din 1848; membrii ai guvernului provizoriu după triumful temporar al revoluţiei; guvernul provizoriu îl va trimite ca reprezentant al său pe Ioan Ghica pe lângă Poarta Otomană; la Constantinopol el va dovedi talent diplomatic, ca şi în preajma războiului de independenţă când va pleca la Londra trimis de I. C. Brătianu; între timp a contribuit la unirea din 1859, dar şi la detronarea lui Cuza; după abdicarea lui Cuza până la venirea lui Carol pe tron a îndeplinit funcţia de prim-ministru; a demonstrat talent ca economist şi în domeniul literaturii; de aceea s-a numărat printre membrii fondatori ai Societăţii Academice căreia, în 1878-1879, i-a fost chiar preşedinte.

⁵⁸ Gheorghe Sion, deşi autodidact, datorită preocupărilor lui literare şi lingvistice s-a aflat printre membrii fondatori ai Societăţii Academice în 1867, iar în 1877-1878 i-a fost secretar general.

⁵⁹ Toties quoties = de fiecare dată; de multe ori, de atâtea ori, atât de des.

corregi, derege manuscriptele altora după placul dumnealor care și fu una din cauzele principale ale delăturării dumnealor din delegațiune. Astăzi, îndată ce domnul prepozit ar declara rotund: "nu suferiu să mi se schimbe și forfecă *nimic*", s-ar observa cu sancțiune la Academie și oriunde (Încă și fratele Iacob a mai rărit cu ale sale). Fundațiunea? Ați văzut Gazeta nr. 95. Dară atâta nu e de ajuns. Doresc foarte mult să știu care este *venitul total* mijlociu al *mitropolitului*, computat pe un period de 3 ani sau și de 5, apoi divis cu 3 ori cu 5. Maxima mea este că oricât ar fi acela de mare (cum nu este), să-l știu în adevăr, dară apoi să-l comparăm cu ale altora și să-l declarăm de relative foarte mic, insuficiente. Ași avea mare gust să lucră ceva în acest sens. Observați numai că, de câte ori se ivește câte o fundațiune românească, inamicii crapă de pizmă și mânie. Dară noi avem trebuință de sume înșutite. Tot ce avem până acuma declarăm de bagatelă, de avere minimă. Oare venitul celui de la Oradea cât este? Nu mi-ați putea facilita problema aceasta? Vă rog, dacă se poate, că rău nu vă va părea. Întârzii de poștă.

Salve et ut facis, me dilige.

George /Barițiu/

Doc. XII/200, f. 21-22, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

XIII.

/Brașov, 26 decembrie 1876/

Brașov, 26/14 dec. 1876

Ad/modum/ Reverende!

Să ne bucurăm. Eri, mergând la poștă în persoană ca sa-mi scot 2 pachete: 1 de la dv. cu Schematismul și altul de la Sibiu, îmi zise un june speditor: "dta mai ai la noi un pachet care zace aici de mai multe zile "Eu? să-l vedem dară unde e pachetul, că eu am primit numai de la două? Unde este, unde nu este, iacă-ți pachetul". Și mi-l dederă neatins, doară la o parte unsuros tare; se vede ca s-a vărsat oleiu pe el. Îl caut cu de-amăruntul. Era în toate părțile sale întreg, sigilele neatins. Văzui mâna dtaie, alerg acasă și-l desfac, aflui și bănișorii așa cum i-ai pus dta. Apoi dară ce fu această întârziere de 1 lună întreagă? A fost secătură întreagă. Aici la Brașov vin pachete nenumărate din România care, fie și cărți, se aleg din altele și se transmit la vamă spre reviziune. Pachetul dtaie se amestecase cu cele din Oláhország [România]. Când [a] dat poștariul (Briefträger) biletul de cărașie (Fracht) la oamenii mei în cancelarie pre când eu absentam de aici, le-a zis: căutați-vă pachetul la Vamă. Acești năuci nu-mi spuseră nimic ci, s-au tot dus de câteva ori pe la Vamă, de unde totdeauna lua răspuns brusc: inkă nu vényit. Ei au crezut că e carte dată la cenzură și că trebue să mai așteptăm, până când măria sa domnul revizor de cărți va avea timp mai mult. Destul că acum, de eri încoace, pachetul e în mâna mea și cu 15 fl. c. [și] 12 cr., pentru care-ți mulțimesc foarte.

De altumenterea, tot eri o pății cu un alt pachet de manuscripte venit de la Sibiu. Epistola comitivă este din 2 dec. n/ou/, pe copertă însă este 23 dec. Se vede că amicul, proprietariu al manuscriptelor, rogase pe altul ca să-i facă expedițiunea, iară acesta-l lăsă 3 săptămâni să doarmă pe masă. Ci, că bine-i și așa, căci este: *mare patria*. Coprinsul scrisorilor dtaie din 24 nov. și 23 dec. (recepte tot eri), îmi este de mare folos și m-au obligat mult. Îți mulțimesc. Cu computul Gazetei este cum văzui eu din epistola dtaie, curat așa precum mă temeam eu, că mai avusem exemple de acestea. Astăzi sau mâne am să mă consult cu Mărgineanu⁶⁰, să vedem ce mai e de făcut că bietul Iacob, venind sâmbăta trecută de la poștă, amei și căzu pe brânci în mijlocul drumului. În cauza computului voi face tot ce voi putea ca să scoțiu la lumină, dară prin alt individ, că dânsul nu mai poate așa ceva. Computul ce-mi făcuși dta pe cărțile mele este "greșit": a) că Femeile, care înainte era/u/ mai scumpe, s-au mai effinit, adeca 35 cr.; b) că porto pachetului returnat nu trebuia să-l plătești dta. De-ar vedea acest lucru vreun sas de-ai noștri din cei mai economi, știu că ți-ar zice: Au weh, hei weh, ist das eine Wirtschaft wie diese Walachen verschwenderisch sind⁶¹. Deci, mă rog ca din preții celor 2 dicționare care ți se vor tramite, prin librarul meu de aici, să corriji acestea greșeli și să tramiți numai atâți bani, câți se cuvine că, de nu, am să te denunțu eu în Economul din Blasiu⁶², că nu te pricepi la economia. În /cauza/ convenirei noastre la Sibiu scriu astăzi președintelui. Salutare frățescă

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 23-24, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

XIV.

Brașov, 1 mai n/ou/ 1877

Prea stimate domnule profesor!

În ziua în care-mi veni pachetul de la dta cu exemplarele de Sintactică, am recept și un răspuns de la domnul Sion, cărui iarăși îi scriu tot astăzi, rogându-l ca să înduplece pe delegațiunea Academiei să acorde pentru românimea de aici 25% din temeuri pe care i le-am și indigitat. Și, fiindcă domnul Sion arată că din *Part. I* a Gramaticii nu s-au vândut mai nimic în România; așa, întreabă nu cumva s-ar mai putea vinde aici vreo 2-300 din aceea. Eu, cumpănind toate împregiurările, fără să mai aștept învoirea dv., îi răspunsei că, dacă delegațiunea acordă 25%, să tramiți și din *Part. I* deocamdată 100 ex. pe adresa dtaie. Ca să tac de altele, lucrurile se pot întoarce și așa încât, fruntariile să se închidă pe mai mult timp și ferească Dumnezeu ca să fie bătălii

⁶⁰ Redactor la "Gazeta Transilvaniei".

⁶¹ Vai, vai, ce economie este aceasta, la cât sunt acești români de risipitori.

⁶² Publicație cu profil economic.

chiar împregiurul capitalei, pericol de incendii teribile, mai ales când ar apuca turcii de la Giurgiu spre capitală, căci sunt foarte dedați a pune foc pe unde ajung în țări creștine.

Afacerea cu premiu? Nu mă surprinde, mă temeam eu de așa ceva. Dară nici nu mă mir. În adevăr, delegațiunea poate plăti numai când primește și ea bani. Est timp nu cred să ia nici o subvențiune de la stat. Rămân cupoanele de la capital și 1000 # de la Zappa. Dară spesele anuale ale Soc[ietății] Acad[emice] trec peste 70 mii franci. În tot cazul, premiul se va număra și corectura încă se va plăti. Budget este, cifrele din el sunt legitimize. A plăti, că și nouă ne plătesc numai la câte 3 luni pentru transporturile de hârtie ce le liferăm [livrăm].

Efecte dominiale⁶³. Firește că astăzi cursul lor e scăzut tare și nimeni n-are plăcere a le lua în valoare nominală, iară cela ce are lipsă de bani metal, nu le ia deloc. De altminteria, acele efecte au stat bine și era/u/ căutate tare până în 1875/6, adeca până ce se apropia criza orient/ală/ de România.

Foaia de probă din Apostolu? Nu-mi veni. O căutau prin foile celor două exemplare, dară nu o aflai. Acum însă sunt prea curios ca să văzi ce este acela? Sub + /cruce/ nu ar veni oare?

Comunică, mă rog, domnului prepozit Cipariu mulțămila mea pentru binevoitoarea felicitare și respectoasele mele salutări, al dtele frate stimate

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 25-26, la Arh. Naționale din Cluj-Napoca, fond citat.

XV.

Sibiu, 10 ianuarie 1891

Reverendissime Domine!

Cu stimata domniei tale scrisoare din 7 ale /lunii/ c/urent/ am primit suma de 200, zic două sute florini val/oare/ a/ustriacă/, pe care excelența sa domnul arhiepiscop și mitropolit al nostru, îndemnat de înăscuta sa generozitate, află de bine a mi-i trimite ca ajutoriu la tipărirea vol. III din studiul meu⁶⁴. Cu cât îmi veni mai neașteptat acest dar nou de la excel. sa, cu atât cresc și dorința mea de a mă vedea cât mai curând dezlegat de votul făcut națiunei mele, adeca de a scoate cât mai curând și vol. III. Deși suma îngropată în cele două volume intră foarte încet, eu tot nu așiu fi stat pe loc cu vol. III. M-au reținut însă câteva luni unele pedee pe care alt om de temperament mai domol descât este al meu le-ar fi putut prevedea. Vol. II mă obosise, îmi descordase spiritul peste toată starea mea, îmi trebuia un repaus. Domnia de președinte și delegat îmi răpesc mult timp prețios, precum nu s-a întâmplat la niciunul din antecesorii mei. Un singur secretariu mă ajută cu toată lealitatea. Cu primul stăm încordați.

În planul executării mă încurcă mult și împregiurarea că, pentru materialul care cred eu că ar trebui să ajungă la cunoștința posterității, iară nu la băcănia de învelit icre și olive, nu ar fi de ajuns nici alte două volume. Însă cine să le plătească sau, mai exact, unde ne sunt lectorii? Voiu face cum mă va lumina Dumnezeu. Excelenței sale i-am mulțămii de-a dreptul, precum eram datoriu. Rămâne ca să-ți mulțămesc și domniei tale pentru dese binefaceri și afecțiunea simpatice cu care ești și ai fost totdeauna cătră mine. An nou și ziua onomastică fericite!, devotat

G. Barițiu

Doc. XII/200, f. 27, la Arh. Naționale din Cluj Napoca, fond citat.

⁶³ Efectele domeniiale au fost un fel de acțiuni, pe care foștii proprietari ai domeniilor feudale le-au primit ca despăgubire de la stat în contul pierderii loturilor și obligațiilor iobăgești prin legile agrare din 1848-1854.

⁶⁴ Este vorba de donația făcută de mitropolitul Ioan Vancea, care a condus provincia mitropolitană a Blajului din 1868 până în 1893.

DOKUMENTE AUS GEORGE BARIȚIUS KORRESPONDENZ MIT TIMOTEI CIPARIU UND IOAN MICU MOLDOVAN IM 1861-1869, BZW. 1871-1891 ZEITABSCHNITT

Zusammenfassung

Durch ihren Inhalt, erweitert und vervollständigt Barițius geführte Korrespondenz mit Cipariu (1861-1869) und I. M. Moldovan (1871-1876) die dokumentarische Grundlage welche der Vertiefung der Studien über das politische und kulturelle Leben der siebenbürgischen Rumänen in diesem Zeitraum dienen. In Bezug auf diese Aspekte des politischen Lebens der siebenbürgischen Rumänen, bietet die Korrespondenz Informationen über: die nationale Konferenz vom Januar 1861 veranlasst vom Übergang der habsburgischen Monarchie vom postrevolutionären zum liberalen Neoabsolutismus; das Jahr 1865 welches der erste Schritt zur Ersetzung des Liberalregimes mit dem dualistischen Regime war, und 1867 offiziell eingesetzt wurde; die Umreißung, schon im Jahr 1867, der Idee mit Hinsicht auf die Abfassung eines "Memorials" gegen die "Union" Siebenbürgens mit Ungarn, auferlegt von den Exponenten der Interessen des ungarischen Adels zuerst im Jahr 1848, dann auch im 1865-1867 Zeitabschnitt; den Versuch, aus dem Jahr 1871, der ungarischen Behörde zumindest eine Anzahl der siebenbürgischen Rumänen, mittels der römisch-katholischen Kirche, sich zu unterordnen und zu beeinflussen, was zur Erwidern des Klerus und der griechisch-katholischen Intellektuellen durch die an der Konferenz von Weissenburg angenommenen Dokumente, führte; die List welche die ungarische Adelsregierung von Tisza Kálman angewendet hat, durch die Organisierung, im Jahr 1876, des Scheines bezüglich der "ungarisch-rumänischen Verbrüderung" in Kronstadt, welches die Vertiefung der Unstimmigkeiten zwischen den Orthodoxen und Griechisch-Katholischen zielte und dadurch auch die Untergrabung der nationalen rumänischen Solidarität etc.

Die Korrespondenz spiegelt Aspekte des kulturellen Lebens der siebenbürgischen Rumänen wider, besonders in Bezug zu der Organisierung und Tätigkeit der "Astra" in den ersten Jahren ihrer Existenz, einschließlich mit der Ausarbeitung der Satzungen gemäß dessen sie sich ihre Tätigkeit entfalten soll. Informationen gibt es auch über die Bemühungen bezüglich der Erscheinung einer "Astra" - Zeitschrift welche das literarische, philologische und historische Schaffen veröffentlichen, und somit fördern soll.

Einen wichtigen Beitrag leistet die Korrespondenz zur Hervorhebung der kulturellen Verhältnissen zwischen den Rumänen aus den westlichen Komitaten (N-V Partiums), aus Siebenbürgen und Banat, und die vom Osten und Süden der Karpaten, vereinigt in einem einzigen Staat mit dem Namen Rumänien. Das wichtigste Ereignis welches diese Zusammenarbeit dargestellt hat, war die Gründung, im Jahr 1867, der Akademischen Gesellschaft, Vorgängerin der Rumänischen Akademie. Die Gründung der Akademischen Gesellschaft durch die Aufnahme der bedeutendsten Intellektuellen aus allen von Rumänen bewohnten Provinzen, symbolisierte nicht nur die Verwirklichung einer gemeinsamen Kultur, sondern auch der innere Zusammenhalt welcher deren zukünftige politische Eintracht vorbereiten sollte.

REȚEAUA ȘCOLARĂ ÎN VICARIATUL GRECO - CATOLIC HAȚEG ÎNTRE ANII 1849-1867

Camelia Elena Vulea

La începutul secolului al XIX-lea în atenția românilor s-a impus o problemă importantă și anume aceea a școlii, a ridicării nivelului de cultură al poporului. Pentru a desluși această problemă complexă, învățământul românesc din Transilvania impune studiarea mai multor aspecte. Școala s-a aflat permanent în centrul preocupărilor mișcării naționale românești, constituind un reazem pentru cultivarea limbii române și progresul nației. În Transilvania, însă, cauza învățământului progresează lent în rândul românilor în condițiile în care autoritățile habsburgice încercau să-și mențină controlul asupra școlilor, iar nobilimea maghiară dorea să impună învățarea limbii maghiare de către toate naționalitățile conlocuitoare. În aceste condiții, pentru români funcționau școlile confesionale, într-un număr mult mai mic decât al celorlalte confesiuni.

Atât înainte cât și după 1848, școala a stat sub patronajul spiritual al bisericii. Deși măsurile luate au stârnit uneori critici, biserica a înțeles rolul școlii. Referindu-se la perioada de dinainte de 1848, Al. P. Ilarian este printre cei care critica ceea ce s-a făcut sau nu s-a făcut în domeniul școlii: "Episcopiile românești, nici în timpul mai recent, nu făcură mai nimic pentru ridicarea școalelor populare"¹. Dar, în acele vremuri, după cum spunea și N. Iorga, aproape că "unica formă de viață sufletească a popoarelor era cea religioasă"². După 1848 educația este privită ca cea dintâi preocupare a unei nații. Ridicarea gradului de cultură ar putea duce și la îmbunătățirea situației materiale a poporului. Școlii și culturii le revine un rol determinant în înlăturarea stării de înapoiere economică și socială a națiunii, iar entuziasmul popular pentru școală s-a făcut simțit.

În această perioadă a începuturilor, majoritatea școlilor nu aveau local propriu, ci își desfășurau activitatea în câte o casă din sat aflată într-o stare deplorabilă de cele mai multe ori. Dascălul nu avea o pregătire adecvată, iar funcția era deținută de la an la an de preot, diacon, cantor sau de vreun individ cu ceva carte. Cursurile se desfășurau cu intermitențe, iar școala nu avea nici cel mai modest suport material propriu. Școlile nu aveau nici o sursă de venituri propriie, fiind susținute de către săteni, motiv pentru care nici nu funcționau regulat, depinzând de situația materială și economică a comunității. Cu toate greutățile existente în extinderea învățământului, mai ales în mediul rural, această perioadă constituie un moment de referință în procesul de cuprindere a copiilor în școli. Acest proces s-a desfășurat și a fost influențat de două coordonate: pe de o parte politica școlară a curții de la Viena și a guvernului Transilvaniei, iar pe de altă parte dorința maselor largi de a accede la educație, de a-și însuși cel puțin noțiuni elementare.

Istoria școlarizării la nivelul comunităților sătene prezintă interes în această perioadă în care se înjghebează cele dintâi creații școlare, firave din toate punctele de vedere. Impresionează angajamentul satelor care, răspunzând unor impulsuri venite din afară sau din interior, achiziționează sau donează un teren pe seama școlii, ridică un modest local de școală, donează obligațiunile împrumutului de stat din 1854 și se obligă să asigure plata învățătorului, în bani, produse sau muncă. În Hațeg, ca în nici o altă parte poate, se regăsesc aceste eforturi dar, uneori, rezultatele se lasă așteptate. Învîingând piedici de tot felul, școala face primii săi pași și reușește să supraviețuiască datorită dăruirii cu care satele se implică în susținerea ei. Comunități mari și mici se lasă antrenate în eforturi ce par uneori să depășească cu mult posibilitățile lor reale.

Situația învățământului din Transilvania nu era una din cele mai bune, realitate surprinsă și de Timotei Cipariu care scria: "...Românul singur din toate popoarele Ardealului să nu zică ale Europei, e fără școli, fără învățători politici, fără foi scrise întru interesul lui. El e lipsit de aceste ajutoare, numai el nu știe calea cea oablă și dreaptă ce-l poate duce la îmbunătățirea soartei lui. El nu știe ce sunt acelea ce fac fericite pe celelalte popoare ale Europei. El ca și omul călător în țară străină, care nu știe drumul, și nu-și află om care să-i arate calea. Ca pruncul sărac lepădat în mijlocul calei, carele de toți se roagă și de puțini este ascultat"³.

¹ Al. P. Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I, p. 167.

² I. Lupăș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 32.

³ Gândirea pedagogică a generației de la 1848, București, 1968, p. 113.

Pomind de la general la particular, nici situația vicariatului de Hațeg nu este mai bună. Starea proastă în care se aflau școlile vicariatului este surprinsă de toate documentele: rapoarte și plângeri ale preoților, rapoarte ale vicarului, circulare episcopoești. Aceste realități sunt dezvăluite de preoții vicariatului în 30 noiembrie 1857⁴ când deplâng faptul că "în tot vicariatul Hațegului nefiind școli mai înalte" ei se află în imposibilitatea de a-și crește fiii "în școli mai înalte, precum cere binele vicariatului Hațeg, binele statului și al Bisericii, care au mare trebuință de oameni învățați și crescuți bine prin școli". Și vicarul Gavril Pop, în raportul nr. 491 din 7 decembrie 1857 prezintă episcopului "deplorândă stare a s(fintei) biserici și a școlilor noastre, care pentru miserele și nefavoritoriele lor giurstări pătimesc mare daună și nu pot înainta"⁵. Starea culturală a românilor din Țara Hațegului, în acele vremuri, probabil că nu se deosebea prea mult de cea a românilor din alte părți ale Transilvaniei. Nu exista nici o școală, accesul la învățătură fiind permis numai copiilor nemeșilor și nobililor. I. Radu identifica cele mai vechi urme despre existența unei școli ce aparținea calvinilor și funcționa la sfârșitul secolului al XVI-lea⁶, la Hațeg. Tot aici, funcționa în secolul al XVIII-lea o școală romano-catolică, frecventată și de mulți români.

Hațegul, ca sediu vicarial, nu beneficiază de prezența unei școli românești. În 18 ianuarie 1810, în adresa către episcopul Bob, vicarul Țopa cerea aplicarea articolului 8 al diplomei leo-poldine referitoare la înființarea unei școli în Hațeg⁷, propunând ca loc grădina călugărilor franciscani⁸. Nici acestei cereri nu i s-a dat curs, deoarece Hațegul continua să rămână doar cu o școală nemțească. Mai târziu aceasta s-a împărțit în două: școala nemțească frecventată de băieții din Deva și Hunedoara și cea românească, numită națională, la care veneau băieții români. Această școală va face și obiectul interesului viitorului vicar Ștefan Moldovan. La 1830 învățător era Aron Sora, iar între 1832-1851 Nicolae Munteanu. Este și anul în care școala a încetat prin plecarea învățătorului, determinând începerea demersurilor vicarului Moldovan.

Situația ce caracteriza vicariatul în acea perioadă este elocvent descrisă chiar de către cel mai în drept să o facă, și anume, vicarul Șt. Moldovan care a avut respect pentru școală și pentru menirea sa. Definiție pentru eforturile pe care le va depune în următorii ani în favoarea cauzei școlare este memoriul din 19/31 august 1852, adresat guvernatorului Schwarzenberg⁹. Memoriul solicita înființarea unei școli pe seama românilor în Hațeg, invocând dispoziția împăratească din 17 noiembrie 1846, în urma căreia a demarat acțiunea de întemeiere de școli. Dar, dacă acest lucru se întâmpla în alte părți în schimb, în vicariatul său, la 40000 de oameni "în 60 de comunități mai mari și în 22 mai mici nu se afla nici una școală elementară".

În istoria fiecărui popor, deci și a poporului român, există oameni care și-au câștigat un statut privilegiat pe scara de valori spirituale ale neamului. Personalitate a secolului al XIX-lea, Ștefan Moldovan este unul dintre acești oameni prin activitatea susținută desfășurată în beneficiul școlii românești din Hațeg. A luptat pentru înființarea de școli elementare românești și a unei școli pentru pregătirea corespunzătoare a învățătorilor. După instalarea sa în Hațeg, el a depus stăruință în înființarea de școli populare, de care la venirea sa nu se afla nici una. A îndemnat preoții și sătenii să se îngrijească de asigurarea de localuri de școală și de plata învățătorilor. Are meritul de a fi înființat preparandia din Hațeg. Aceste inițiative și strădanii au făcut ca absolvenții acestei preparandii să contribuie la rândul lor la instruirea și educarea copiilor ardeleni.

Revenind, memoriul din 1852, ce solicita o școală românească în Hațeg, notează că: "Ba ce e mai cu durere aici în orașul Hațeg școala destinată română elementară este cuprinsă de Gendsarmi". Vicarul solicita bunăvoința guvernatorului în această problemă, deoarece școala trivială germană, al cărei învățător nu știa românește, nu corespunde. Învățătorul are 70 de ani și nu mai face față cu succes acestui post. Rezuma doleanțele în următoarele puncte:

- școala să se transforme în școală elementară unde limba de predare să fie limba poporului, adică limba română;

⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Hunedoara-Deva (în continuare DJANHD.), Fond Vicariatul Greco-Catolic Hațeg (Vic. Hațeg), dosar 1/1857, fila 21.

⁵ Ibidem, 1/1857, f. 25.

⁶ I. Radu, *Istoria Vicariatului Greco-Catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 141.

⁷ Se mai prevedea înființarea de școli la Alba Iulia și Făgăraș.

⁸ I. Radu, op.cit., p. 145.

⁹ Gh. Naghi, *Memoriile lui Ștefan Moldovan din 1852 și 1854 cu privire la școlile românești din Hațeg*, în "Sargetia", XIV, 1979, p. 429; I. Radu, op.cit., p. 146.

- recomanda pensionarea învățătorului Iosif Morîțiu "ca un om bătrân neputincios și ignorante de limba română să rămâie în o odihnă, cuvenindu-i-se și de altminterea a sa pensiune", subliniind lipsa de competență;

- în locul lui să fie ales "prin concurs" un alt învățător. "Iar școala numită română, care acum e locuită de gendarmi, să se dispună pe anii viitori să provadă de altă clasă de carele sunt pustii destule aici în Hațeg și să se deschidă pentru a doua și a treia clasă elementară, și la acesta să se rânduiască un alt învățător..." fiindcă "pe anul următor școlastic înființându-se, să servească de bază la alte școli mai înalte". Incheia cerând evacuarea jandarmilor și redarea clădirii circuitului școlar¹⁰. Amânarea rezolvării acestei probleme ar putea avea consecințe dintre cele mai nefaste, ducând la "o mare înapoiere a acestui ținut". Memoriul a dezvoltat o argumentație bazată, în esență, pe factorul educativ, încercând să reliefeze și posibilele urmări negative pentru monarhie care va fi privată de concursul unor oameni pregătiți în școli.

Gubernatorul remite memoriul episcopului din Blaj și magistratului din Hațeg cu recomandarea de a-i scoate pe jandarmi din casa cu destinație școlară. Episcopul îi recomanda lui Șt. Moldovan să nu intre în sfera politicului și să-și limiteze acțiunile, militând pentru moderație¹¹. Magistratul a răspuns că acea casă nu a fost școala națională, ci casă magistratuală și numai la porunca autorităților militare s-a folosit ca școală. Sinodul vicarial din 25 august/6 septembrie 1852 prilejuiește reluarea problemei, de data aceasta dezideratele fiind ale unei adunări românești și nu ale unei persoane particulare.

Datorită acțiunilor susținute desfășurate de români, autoritățile habsburgice s-au văzut nevoite să admită unele modificări. În școala nemțească s-a introdus limba română, iar pe durata verii, o oră pe zi, elevii vor învăța limba română. Dar, deschiderea unei școli naționale nu se aprobă¹². Vicarul nu a reușit să obțină transformarea școlii erariale din Hațeg în școală națională românească. Ceea ce a obținut era un pas important pe calea edificării unui învățământ românesc dar se oferea totuși foarte puțin românilor. Scopul unor asemenea acțiuni întreprinse de către autoritățile habsburgice era acela de a diminua demersurile românești.

Ștefan Moldovan nu se oprește însă în acest punct, elaborând mereu planuri de deschidere a cât mai multor școli. Problema școlară revine mereu în actualitate cu ocazia vizitelor canonice efectuate pe întreg cuprinsul vicariatului. Cauza școlară este concepută în relație cu dezideratul emancipării culturale și naționale a poporului român. În 25 august 1852 cu ocazia unei consfătuiri cu preoții, Șt. Moldovan precizează că: a) preoții sunt datori să lămurească poporul despre importanța școlii; b) să caute în sat o casă în care să se deschidă școala; c) să caute dascăl "căruia urmează să i se plătească de fiecare prunc un florin"; d) prevede obligativitatea pentru toți copiii între 6-12 ani să frecventeze școala "de la Sf. Mihail la Sf. Gheorghe"; e) copiii mai înstăriți să-și cumpere abecedare, iar pentru cei mai săraci "să se strângă milă"¹³. Atribuie în acest fel un rol mult mai complex preotului.

A căutat să colaboreze și cu autoritățile locale, să le cointereneze în susținerea școlilor. Astfel, consfătuirea din 16 aprilie 1853 de la Râușor s-a desfășurat în prezența juzilor și primarilor din subcercul Pui¹⁴. Acum s-a elaborat un plan îndrăzneț ce prevedea înființarea a 10 școli în: Sălașul de sus, Mațești, Râu alb, Pui, Livadia, Vulcan, Uricanii de jos sau Mirleasa. Înființarea trebuia să respecte următoarele condiții: a) plata dascălului să se ridice la 300 fl. 12 stânjeni de lemne și locuință, obiectiv mai mult decât optimist; b) în 9 școli să se predea în română dar și limba germană, iar la Râu-Alb în germană și maghiară; c) anul școlar durează de la 1 septembrie până la 15 iulie; d) inspecția școlară aparține dregătoriei subcercului care, împreună cu sinodul bisericesc, alege învățătorul și stabilește plata acestuia; e) nu se va face deosebire între unit și neunit, român sau maghiar. Răspunsul guvernului din 26 august 1853 este negativ.

Sinodul vicarial din 1 martie 1855 preconizează înființarea de școli în toate comunele mai mari, costurile urmând a fi suportate de către săteni. Se precizează că fiecare familie este datoră să dea material de construcție și 20 cr. m. c., iar în cazul în care suma se dovedea a fi insuficientă se va folosi și dobânda de pe un an a împrumutului de stat. Din această dobândă urma să se asigure plata dascălului

¹⁰ Gh. Naghi, op.cit., p. 425; I. Radu, op. cit., p. 146-147; N. Albu, op.cit., p. 131; Ioachim Lazăr, Din activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857), în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie" (A.I.I.A.) Cluj, XXIV, 1989, p. 504-505.

¹¹ Gh. Naghi, op. cit., p. 426.

¹² I. Radu, op. cit., p. 426.

¹³ Ibidem, p. 149.

¹⁴ Ibidem, p. 150.

dar nu se preciza valoarea acesteia. Sinodul din 17 mai 1855 propune înființarea de școli comunale "iar nu deosebite confesionale" pentru "ca să se mai împuțineze ura religioasă"¹⁵. Prezentând starea deplorabilă a școlii românești, Șt. Moldovan cere împăratului ca din dobânda de 51908 fl. m. c. să se asigure plata dascălilor de pe sate iar, în cazul în care la Hațeg se va ridica școală normală sau gimnaziu unit, să se folosească și pentru plata învățătorului de aici. Problema constituirii unui fond școlar a fost abordată de sinodul din 12 ianuarie 1856. Deși, prin contracte, comunele au cedat acestui scop împrumutul de stat, locotenența transilvană a răspuns printr-o amânare¹⁶.

Demersurile sale le putem desprinde din actele vizitațiilor canonice, care surprind și starea școlii. Problema școlară revine obsesiv și îl împinge adeseori spre un optimism neîntemeiat pentru un viitor apropiat, validat însă mult mai târziu decât spera. Protocoalele menționează angajamentele satelor de a ridica școala dar până în anul următor comunitățile nici măcar nu reușesc să achiziționeze pământul pe care să se construiască școala. Situația se repetă de un an la altul, la nesfârșit, dar Ștefan Moldovan se dovedește a fi un pledant insistent și neobosit pentru cauza școlară. Situația este atât de gravă încât în multe documente nici măcar nu se precizează dacă într-o comunitate anume există sau nu școală, dacă preotul sau altcineva a ținut școală cu copiii. În cele mai multe cazuri este vorba de comunități mici și îndepărtate ceea ce, adeseori, presupune că nu s-a ținut școală deloc, sătenii nefiind în stare să ofere suportul material de care avea nevoie pentru a subzista. Acesta este motivul pentru care asemenea mici comunități au fost arondate la altele pentru ca copiii să poată primi o educație. Cazurile în care 2-3 sate se asociază pentru a putea întreține o școală și pe învățătorul acesteia sunt numeroase pe teritoriul vicariatului. S-ar putea spune chiar că este situația cea mai frecvent întâlnită. Pentru cauza școlilor populare nu precupește nici un efort, se adresează oficiilor politice cerând ajutor în mobilizarea satelor și adunarea banilor destinați școlii. În 22 februarie 1853 se adresează adjunctului comisarului subcercului Pui, Mărcuțiu Popescu, cerând ajutor pentru ridicarea școlii în Vulcan și Mierlesă deoarece "Școala și biserica sunt fundamentele fericirii popoarelor". Se adresează în aceeași problemă și guvernului în 3 februarie, precum și comisarului subcercului Pui¹⁷. Observații de genul "se va ridica școală la primăvară" revin obsesiv, dar trebuie privite cu rezervă în condițiile în care și în anul următor se întâlnește aceeași situație.

Cu ocazia vizitației din 23 noiembrie 1852, Ștefan Moldovan i-a convins pe locuitorii din Baru Mare să cumpere cu 200 fl. un loc pentru școală la care să vină și copiii din Baru Mic și Petros. Până la ridicarea școlii, locuitorul Bunea Gârbea a pus la dispoziție casa sa, învățător fiind preotul Ștefan Traian¹⁸. I. Radu susține că școala a început în iarna anului 1853, iar la 14 aprilie 1854 s-a ținut examen cu 40 de elevi¹⁹. Se pare însă că această comunitate nu și-a onorat promisiunea deoarece protocolul vizitației din 1855 precizează că nu exista pământ pe care să se edifice școala,²⁰ iar în 1856 preotul ținea școală în casa sa²¹.

În 13 decembrie 1854 vicarul Moldovan se adresează dregătoriei cercuale din Pui "în numele Dlui Isus Christos care a venit pe lume ca celor ce sunt în întunec și în umbra morții lumină să le aducă", pentru a-i obliga pe locuitorii din Baru Mare să facă contract cu preotul ca acesta să le fie și dascăl și să-și trimită copiii la școală. Rugarea se pare că a avut efect deoarece, în 1855,²² comuna l-a tocmit ca învățător pe Istvan Manea cu plata 3 stânjeni de lemne și 4 de piatră. Insuficient însă, motiv pentru care și părăsește școala după ce reușise să adune materialul pentru ridicarea școlii. Plecarea învățătorului în 1856, a pus în sarcina preotului Ștefan Traian acest rol,²³ ceea ce face ca școala să funcționeze fără întrerupere. Există și unele cazuri fericite în care cauza școlară profită de pe urma ridicării bisericii,

¹⁵ Ibidem, p. 153.

¹⁶ Decretul din 26 iulie 1856, nr. 16985-1639; preciza să se aștepte până în 1859 când se va plăti ultima rată din împrumutul de stat și atunci să se redeschidă această problemă.

¹⁷ Pentru libertate și unitate națională: Documente hunedorene 1848-1920, București, 1990, p. 60.

¹⁸ I. Radu, op. cit., p. 170.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Gh. Naghi, Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldova privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea, în "Sargetia" XX, 1986, p. 308-309.

²¹ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

²² Afirmație susținută de I. Radu dar neconfirmată de fondul arhivistic existent.

²³ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

materialele rămase fiind folosite în acest scop, așa cum s-a întâmplat la Bucova²⁴, unde în 1855 se deschide școala²⁵. Uneori se preconizează ridicarea școlii pe locul vechii biserici.

Situații diverse ni se înfățișează în cele 55 de parohii cu filialele lor, în 1855. Dintre acestea 11 parohii nu au pământ pe care să se ridice școala: Baru Mare cu filialele Baru Mic, Petros, Crivadia sat; Băiești; Cârnești; Ciula Mare cu Ciula Mica; Clopotiva; Densuș; Hațeg; Lunca Cemii cu Meria; Merișor cu Bănița și Rusești; Răchitova; Uricani cu Hobiceni²⁶. Tabloul este întregit de alte 14 parohii cu filialele lor care, din cauza greutăților, s-au asociat pentru a susține o școală: Paroșeni și Mațeșteni la Lupeni; Bărbătenii de sus și Mirleasa la Uricani; Vălioara și Boița la Ciula; Valea Lupului la Râu Bărbat; Totești și Pâclișa la Cârnești; Ștei cu Valea Fierului la Densuș; Sântămărie Orlea la Hațeg; Peștenișa și Hațegel la Peșteana; Ostrovel și Gureni la Râu de Mori; Mațești la Paroși; Hobița Grădiștei la Grădiște; Galați la Pui²⁷.

Locul unde va fi școala	Comunități asociate
Baru Mare	Baru Mic, Petros, Crivadia-sat
Râu-alb	Băiești, Vaidei
Bouțarul de Jos	Bouțarul de Sus
Ciula Mare	Ciula Mica, Valioara, Boița
Fărcădinul de Jos	Fărcădinul de Sus, Craguiș, Găuricea
Pui	Galați
Grădiște	Breazova, Hobița Grădiștei
Peșteana	Hațegel, Peștenișa
Livadia de Câmp	Livadia de Coastă
Paroș-Peștera	Mățești
Merișor	Bănița, Rusești
Râu de Mori	Ostrovel, Gureni, Suseni
Pâclișa	Cârnești, Totești
Râu Bărbat	Hobița, Uric, Valea Lupului
Densuș	Ștei, Valea Fierului
Valea Dâljii	Sibișel, Ohaba Sibișel
Uricani	Bărbătenii de Sus, Mirleasa, Hobiceni
Coroieșteni	Isroni, Bărbătenii de Jos
Lupeni	Paroșeni, Mățeșteni
Pasul Vulcan	Crivadia Vulcan
Subcelate	Balomir

În șase cazuri s-au asociat câte patru parohii, în nouă cazuri câte trei și în șase cazuri câte două parohii. Există și comunități care preferă să ridice singure școala: Bucova, Clopotiva, Păucinești, Șerel, Coroiești. La Silvașul Superior întâlnim o situație mai aparte, fiind singura localitate unde se preconiza ridicarea unei școli comune pentru ortodocși și greco-catolici²⁸.

Statisticile pentru Transilvania nu surprind întotdeauna starea precară a școlii românești care, de multe ori, exista numai fictiv în statisticile oficiale. Unele sate reușesc să obțină loc pentru școală și o parte din materiale dar majoritatea nu au nici măcar locul. În aceste cazuri școala se ține fie într-o casă închiriată (Clopotiva), fie în casa parohială. Majoritatea acestor parohii s-au angajat să achiziționeze pământ pentru școală.

²⁴Gh. Naghi, op.cit., p. 310-311.

²⁵I. Radu, op.cit., p. 174-175.

²⁶Gh. Naghi, op.cit., p. 308-309, 311-315, 318-323; A. A. Rusu, Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea(II), în "Sargetia", XXI-XXIV, 1988-1991, p. 257-276.

²⁷Gh. Naghi, op.cit., p. 316-319, 324; A.A. Rusu, op.cit., p. 254, 263, 266, 268, 270-271, 273, 275.

²⁸A. A. Rusu, op.cit., p. 265.

Nu au pământ pentru școală în 1855		Au pământ pentru școală	
Parohia	Afiliate	Parohia	Afiliate
Baru Mare	Baru Mic, Petros, Crivadia sat	Bouțarul de jos	Bouțarul de sus
Băiești		Bucova	
Cârnești		Coroiești	
Ciula Mare	Ciula Mica	Fărcădinul de jos	Fărcădinul de sus, Craguiș, Găuricea
Clopotiva		Grădiște	Hobița Grădiștei, Breazova
Hațeg		Livadia de câmp	Livadia de Coastă
Lunca Cemii	Meria	Ostrov	Ostrovel
Densuș		Păucinești	
Răchitova		Peșteana	
Uricani	Hobiceni	Ponor	Ohaba Ponor
		Pui	Galați
		Râu Bărbat	Uric, Hobița, Valea Lupului
		Sălașul de jos	Sălașul de sus
		Șerel	
		Silvașul de sus	
		Silvașul de jos	
		Subcetate	Balomir
		Tuștea	
		Valea Dâljii	Sibișel, Ohaba Sibișel
		Zeicani	Poieni
		Coroieșteni	Iscroni, Bărbătenii de jos
		Lupeni	Paroșeni, Mateșteni
		Paroș Peștera	
		Câmpul lui Neag	
		Râu de Mori	Suseni, Gureni

Parohiile care reușiseră să cumpere pământ mai trebuiau să rezolve o problemă și anume, salarizarea învățătorului. Se întâlnesc și situații în care comunitățile se angajează în paralel să ridice și școala și biserica: Crivadia Vulcan, sau școala urmează să se ridice în cimitir sau pe locul bisericii vechi, din materialele și banii rămași de la edificarea celei noi. În Sălașul de sus s-a avansat ideea colaborării între ortodocși și uniți pentru susținerea școlii, la fel ca în Silvaș. O situație aparte apare în Crivadia Vulcan unde exista loc pentru școală și biserică dar ridicarea lor s-a amânat din cauza intervenției dregătoriei locale. Ideea nu a fost împărtășită deoarece exista teama că învățătorul ar putea solicita plata de la oficiul tricesimal local. În acest caz opera școlară a fost bulversată de atitudinea autorităților. La Râu Alb întâlnim o situație mai bună, deoarece exista locul pentru școală, donat de către fam. Banya, iar materialul de construcție este adunat. La Râu de Mori se pare că s-a ridicat școala și mai trebuie rezolvată problema salarizării învățătorului. Grădiștea are locul încă din 1852 dar școala se va ridica abia în 1864,²⁹ deși erau speranțe că se va deschide din noiembrie 1855. La fel și în Paroș-Peștera unde exista locul, precum și două odăi renovate care corespund scopului școlar.

Dintre cele 55 de comunități doar două au clădirea cu destinație școlară, iar pentru 13 se precizează că preotul ține școală în casa proprie. Doar pentru o singură comunitate apare numele celui ce va fi învățător. Starea materială precară este cauza pentru care satele nu sunt capabile să susțină mai mult cauza școlară. Dar ele se angajează cu însuflețire în acțiunea de constituire a unor fonduri școlare și de înzestrare a învățătorului și a școlii cu cele necesare. Chiar și acele angajamente repetate an de an că

²⁹ I. Radu, op.cit., p. 211-213.

vor ridica școala pot fi considerate manifestări ale dorinței de a contribui la progresul școlar. Precaritatea economiei face ca uneori satele să nu poată asigura plata învățătorului, promițând, în schimb, o bucată de pământ spre folosința acestuia.

Starea școlilor este din nou înfățișată cu ocazia vizitațiunii a 26 de parohii, în 1856³⁰. Realitatea este asemănătoare celei din anul precedent, iar demersurile sale au fost intensificate și dublate de o serie de argumente, între care își găsesc loc întunecimea poporului și nevoia de a se oferi o instrucție, motivul rușinii față de celelalte confesiuni ale Transilvaniei. El cere comunităților să remedieze această situație dar, în același timp, surprinde o economie precară ce nu putea asigura veniturile necesare. Satele nu au abdicat de la cauza școlară dar situația materială și gradul de cultură le împiedica adeseori să contribuie cu adevărat la progresul școlar. Entuziasmul îi anima pe oameni ca și anii precedenți dar realitatea vorbește de la sine. Se continuă eforturile în vederea constituirii unor fonduri cu destinație școlară, dar protocolul nu menționează, pentru nici o comunitate vizitată, faptul că s-ar fi ridicat școala. Doar repetarea aceluiași angajament, devenit rutină, că se va ridica școala. Doar în Bucova situația este oarecum schimbată deoarece se precizează că locuitorii se pregătesc să edifice școala, fără a se prezenta dovezi concrete în acest sens³¹. Protocolul înregistrează o situație nedorită și anume faptul că majoritatea școlilor ce funcționează nu au personal didactic calificat, învățător fiind preotul.

Însă, acest raport nu cuprinde toate parohiile vicariatului și, prin urmare, oferă doar o imagine de ansamblu. În condițiile în care se precizează că au fost alese parohiile cu o situație mai grea,³² se poate presupune că celelalte parohii se situează mai bine. Raportul menționează totuși că în Păucinești a început să se construiască școala,³³ iar în Bucova, Bouțarul de Jos și de Sus se va purcede în curând la lucru, toate condițiile fiind îndeplinite³⁴. Cele două Bouțare se pare că au o situație mai bună, deoarece I. Radu menționează că în cel de jos a existat o tentativă de se ține școală încă din 1830, iar în cel de sus construcția școlii a început în 1856, fiind menționat un învățător³⁵. Între 1866-1890 cele două Bouțare au avut aceeași școală. O rază mică de lumină în comparație cu ce se confrunta vicariatul. În majoritatea satelor nici măcar nu se ține școală.

Fără îndoială însă că cea mai mare realizare a vicarului Ștefan Moldovan a fost deschiderea preparandiei de la Hațeg. Chiar dacă nu a reușit să înființeze o școală populară în Hațeg, meritele sale sunt incontestabile. Documentele ulterioare nu mai vin să confirme dacă s-au mai construit sau nu școli dar este evident că numărul lor a crescut din moment ce vicarul Gavril Pop, urmașul său, era în măsură să solicite în 9 decembrie 1858, 100 de Abecedare, 30 de Catehisme și 50 de Istorie biblice³⁶.

Informații despre evoluția școlară a vicariatului ne oferă fostul vicar de Hațeg Iacob Radu. Deși ar trebui să scrie în cunoștință de cauză, unele neconcordanțe cu materialul de arhivă ridică semne de întrebare asupra veridicității spuselor sale. Comparația între cele două categorii de surse evidențiază numeroase diferențe ce vor fi semnalate în continuare, acordându-se prioritate materialului de arhivă. În total, între 1852-1858 el înregistrează funcționarea a 30 de școli ce au cunoscut și perioade de oprire a activității. Informațiile concordă în cazul următoarelor parohii în care nu s-a ținut școală: Băiești, Câmpul lui Neag,³⁷ Densuș, Mațești, Uricani, dar și în privința unor școli aflate în funcțiune în: Bouțarul de Sus,³⁸ Bucova,³⁹ Grădiște, Livadia de Câmp, Lunca Cernei, Ostrov, Păucinești, Pui, Râu Alb, Râu de Mori, Sântămărie Orlea, Șerel, Subcetate, Totești.

În Ciula Mare aflăm că școala a început încă din 1818 când învățător era Petru Stoicovici. După moartea lui nu mai există dovezi despre existența școlii până în 1857 când s-a deschis școala centrală și pentru comunele Ciula Mica, Vălioara și Boița,⁴⁰ informație verificată de documentele de mai târziu. Învățător este Ștefan Pop, absolvent al preparandiei din Hațeg. La Clopotiva în 1856 s-ar fi ridicat școală

³⁰ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1-3.

³¹ Ibidem, f. 1.

³² Ibidem, f. 4.

³³ Ibidem, f. 3.

³⁴ Ibidem.

³⁵ I. Radu, op. cit., p. 172-173.

³⁶ Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

³⁷ Se precizează că se va ridica școală.

³⁸ Exista locul și se lucra la școală.

³⁹ În 1855 se va ridica școala din lemnele rămase de la biserică. Informația se repetă și în 1856 și e confirmată de documente.

⁴⁰ I. Radu, op. cit., p. 182-183.

de piatră⁴¹, dar protocolul vizitațiunii canonice din 1856 nu o înregistrează⁴². Școală s-a ținut însă din 1855 de către preotul George Casian dar foarte neregulat. E urmat în 1856 de Antoniu Poganu iar din 1858 de Ioan Popescu. Situația este asemănătoare în Coroișteni,⁴³ unde preotul ține școală în casa sa din 1851, între 1857-1859 existând un învățător calificat, absolvent al preparandiei din Hațeg. Aici în 1860 s-a deschis școală comună cu Iscroni, având același învățător.

O încercare de organizare a școlii s-a făcut încă din 1853 la Coroiști⁴⁴ unde a fost numit învățător Ucenicu Oneasă⁴⁵. Acesta însă nu și-a făcut datoria, profitând doar de privilegiul scutirii de armată. Nu exista edificiu școlar, preotul din 1855-1856 înregistrând doar promisiunea de a se ridica școala. Situația nu diferă foarte mult în Densuș⁴⁶. Încă din 1852, Șt. Moldovan îi îndeamnă pe oameni să procure pământ, dar date sigure despre școală ne parvin doar din 1862. Este anul în care curatorul, conform lui I. Radu, cere protopretorelui Silvasi Lazlo din Bretea să dea bisericii locul unde fusese cazarma militară pentru a se zidi școala. Dar aceasta se va ridica abia în 1864, din lemn, fără ca documentele să o confirme.

În 1853 se deschide școala și în Livadia dar nu se cunoaște numele învățătorului⁴⁷. La Râu Alb în 1853 s-a deschis școala, iar mai târziu și școala grănicerească, transformată în școală comună, frecventată și de copiii din Vaidei și Coroiști⁴⁸. La fel în Silvașul de Jos, unde în 1831 se ținea școală, fiind comună grănicerească⁴⁹. La Galați, încă din 1852, Șt. Moldovan îi îndemna pe oameni să se unească cu Pui, ceea ce s-a făcut în 1855 și apoi în 1860. În 1857 preotul Ștefan Suciuc este cel ce ține școală. La Grădiște I. Radu notează ca s-a donat loc de școală,⁵⁰ în timp ce Șt. Moldovan menționează că locul a fost cumpărat⁵¹. Școala s-a ridicat abia în 1864 dar se ține din 1855. În Țuștea protocolul din 1855 reține faptul că funcția de învățător era exercitată de către cantor, iar I. Radu susține că școala a început doar în 1858.

Din 1850-1852 s-a ținut școală în Cârnești, învățător fiind Ștefan Barbescu,⁵² întrerupându-se între 1852-1856, fără ca protocolul să o amintească. Același autor ne spune că în acest an a fost numit ca învățător un absolvent al preparandiei din Hațeg, Moise Crăciunescu care, după 1856, pe timpul verii ținea școală cu copiii în biserică, iar iarna în casa preotului. În Fărcădinul de Sus școala se ținea din 1856, iar în Galați din 1857 de către cantor sau preot în casele proprii,⁵³ iar mai târziu în case închiriate. La fel și în Subcetate, între 1824-1888. La început dura doar 6 săptămâni/an, și abia din 1852 s-a ținut regulat în casa preotului. În 24 aprilie 1853 s-a ținut primul examen cu copiii. Între 1846-1848 la Uricani a ținut școală un dascăl din România, pentru ca între 1849-1859 să nu mai funcționeze⁵⁴.

Aceste școli administrate de biserică se aflau într-o stare proastă. Lipseau dascălii laici, lucru ușor de explicat în condițiile în care această profesie oferea puține atracții tinerilor. De salarii regulate nu se auzise, iar învățătorii erau la discreția comunităților care hotărau remunerația acestuia. Între 1850-1859 școlile au funcționat cu intermițente determinate de diferite motive, fie din lipsa învățătorului sau a localului de școală, fie din încăpățănarea locuitorilor care nu înțelegeau să spijine școala. Local de școală se cunoaște că a existat în Râu Alb, Paroș Peștera, Râu de Mori, Clopotiva, Păucinești, Bucova ridicate mai ales după 1855-1856, dar școală s-a ținut și în alte comune. Au fost și școli care au funcționat o anumită perioadă iar apoi s-au afiliat alteia: Peșteana, Paroș-Peștera. Anul 1857 a marcat semnarea a 17 contracte între comune și învățători fără a se spune ceva despre numele acestora sau despre starea edificiilor școlare⁵⁵. În același an a început ridicarea școlii din Sălașul de Jos⁵⁶.

⁴¹ Ibidem, p. 186.

⁴² Vic. Hațeg, 4/1856 f. 1.

⁴³ I. Radu, op. cit., p. 187.

⁴⁴ Ibidem, p. 188.

⁴⁵ Gh. Naghi, op. cit., p. 314.

⁴⁶ I. Radu, op. cit., p. 202.

⁴⁷ Ibidem, p. 246-247.

⁴⁸ Ibidem, p. 299-300.

⁴⁹ Ibidem, p. 322-323.

⁵⁰ Ibidem, p. 211-213.

⁵¹ Gh. Naghi, op. cit., p. 317.

⁵² I. Radu, op. cit., p. 180.

⁵³ Ibidem, p. 205-206; 208-209.

⁵⁴ Ibidem, p. 328-329, 335-336.

⁵⁵ Vic. Hațeg, 2/1857 f. 58.

⁵⁶ Ibidem, 3/1857 f. 22.

Absolutismul a adus cu sine obligația pentru fiecare sat de a avea o școală, ceea ce s-a încercat a se face dar cu mari eforturi. Ridicarea de școli este cu atât mai lăudabilă cu cât a trebuit să înfrunte și piedicile venite din partea unor funcționari locali. Dar cauza școlară progresează peste aceste dificultăți, iar comunitățile sătești se angajează tot mai mult în educația copiilor. Stau mărturie actele de donație. În 1859 comunele⁵⁷ Băiești, Bouțarul de Jos, Bucova, Barul Mare și Mic, Coroești, Ciula Mare și Mică, Cămești, Densuș, Grădiște, Hațeg, Hațiegel, Hobița Grădiștei, Lunca Cernii, Mațiești, Ostrov, Ostrovel, Poieni, Peșteana, Paroș-Peștera, Răchitova, Sălașul de Jos, Șerel, Valea Lupului, Vaidei, Valea Dăljii, Zeicani, Ponor cedează jumătate din împrumutul statului pe seama școlilor locale și jumătate pentru proiectul înființării unei școli centrale normale în Hațeg.

În lumina acestor date se poate aprecia în mod pozitiv activitatea vicarului Șt. Moldovan în domeniul școlar. El a pus bazele acestor demersuri ce vor fi continuate de către urmașii săi dar nu la aceeași scară. Vor fi alte vremuri, cu alte legiuiri care uneori au favorizat școala românească alteori nu. După numirea sa la Lugoj nu a abandonat opera începută la Hațeg, străduindu-se să ofere soluții și sugestii pentru unele probleme ale vicariatului. Ascendentalul remarcabil al școlii din vicariat din timpul păstoririi sale nu poate fi contestat, deși și-ar fi dorit să realizeze mai mult.

După 1858, în paralel cu încercările de a redeschide preparandia, ierarhia greco-catolică a vicariatului și-a îndreptat atenția asupra școlii triviale și a celei naționale din Hațeg. Corespondența este vastă, sunt puse în lucru o serie de argumente și motivații menite să justifice dreptul greco-catolicilor de a primi școala triviale, susținând acordarea școlii naționale ortodocșilor. Demersurile în această problemă s-au întins pe mai mulți ani, preocupându-i pe vicarii Gavril Pop și Petru Pop dar și pe canonicul Ștefan Moldovan. Aceștia se adresează mereu episcopiei cerând intervenția pe lângă guvern în soluționarea favorabilă a problemei, considerându-se îndreptățiți să desfășoare aceste acțiuni. Primul care pune problema școlii triviale și cedării ei greco-catolicilor a fost vicarul Gavril Pop⁵⁸. Se încerca organizarea unei școli populare "mai înalte" pentru "creșterea tinerimei romane greco-catolice" căci, neavând altă școală aceasta "va rămâne proastă fără învățătură religioasă" sau va fi nevoită să meargă la școala neuniților, alternativă care apare mult mai înspăimântătoare.

Anul 1858 nu mai aduce alte demersuri dar acestea sunt reluate cu mai multă vigoare în anul următor. Se acționează pe lângă autorități, pe lângă pretura din Hațeg și chiar pe lângă Ministerul cultelor și instrucțiunii. În 4 mai 1859 nr. 178 pretura din Hațeg solicita vicarului informații detaliate referitoare la școală: cine a construit-o și care confesiune a contribuit mai mult la edificarea școlii⁵⁹. Cel care oferă răspunsul este Șt. Moldovan, argumentele lui fiind reluate și dezvoltate și de către vicarul Gavril Pop⁶⁰. Adresându-se ministrului cultelor, Șt. Moldovan cere școala triviale pentru uniți din următoarele motive: a) în anul 1786 când s-a construit școala de către regimentul de graniță românesc, majoritatea grănicerilor erau greco-catolici. Chiar dacă mai târziu multe familii au părăsit unirea, majoritatea celorlalte comunități grănicerești au rămas unite; b) din 1786 până azi (73 ani) școala a avut caracter catolic, sub protecția grănicerilor și a guvernului catolic; c) în Hațeg au existat și romano-catolici și de confesiune helvetică care, laolaltă întreceau numărul uniților și ar fi avut dreptul la pământul pe care s-a ridicat școala. Dar romano-catolicii au renunțat la aceste drepturi în favoarea uniților, iar helveții nu au formulat o asemenea pretenție. În aceste condiții este drept ca școala să revină uniților; c) romano-catolicii, reformații și neuniții din Hațeg au azi fiecare propriile școli confesionale, bine organizate, prevăzute cu venituri, numai greco-catolicii au doar școala triviale erarială care a fost școală centrală pentru regimentele grănicerești; d) în Hațeg a mai existat o școală numită națională pentru orășenii români dar care în 1852, după desființarea regimentelor de graniță, s-a închis și acum este reședința jandarmilor care plătesc chirie. Consideră că la această școală au dreptul neuniții din Hațeg. Intervine apoi argumentul numărului. Dar pentru că elevii greco-catolici și neuniți erau în număr de 44 de fiecare parte, se apelează la caracterul catolic adăugând și pe cei 22 de elevi romano-catolici deși mai sus se arăta că aceștia renunțaseră la această școală.

Se face referire și la argumentele ortodocșilor care pretind că școala trebuie să le revină pentru că e aproape de biserica lor, realitate contestată. Se mai arată apoi că școala a fost construită în 1786 iar biserica ortodoxă abia în 1826 iar după aceea prin "viclenie" greco-catolicii au fost atrași la neunire. În

⁵⁷ Ibidem, 2/1859 f. 3.

⁵⁸ Ibidem, 2/1858 f. 28-29.

⁵⁹ Ibidem, 2/1859 f. 97, 98-99.

⁶⁰ Ibidem, f. 90-91, 112-113.

opозиție cu modul de a acționa al ortodocșilor se arată că greco-catolicii nu au scos alte confesiuni din propria școală. Argumentația se prelungește, precizându-se că ortodocșii au primit școala erarială de la Dobra iar dacă ar primi-o și pe cea din Hațeg ar avea două în timp ce pentru cele 42.750 de suflete greco-catolice nu ar exista nici o școală.

Se adaugă pericolul decăderii vicariatului prin lipsa hranei spirituale și faptul că greco-catolicii din Hațeg sunt "de toate părțile încungiurați cu neuniții în masă compactă". Acest aspect este exploatat de fiecare dată până la saturație, limbajul având rolul de a contura chiar imaginea unei comunități asediate de rău din toate părțile. Mai este invocată și diploma leopoldină din 19 martie 1701 care prevedea înființarea unei școli greco-catolice în Hațeg. Școala devine astfel punctul de alegere între scăderea sau înaintarea religiei catolice. Pentru a întări argumentul numărului, în 3 mai 1859, vicarul G. Pop îi cere învățătorului Petru Leluțiu să realizeze o statistică a elevilor⁶¹. Acesta răspunde în 4 mai 1859 că în școală sunt 11 elevi greco-catolici și 11 romano-catolici din Hațeg, 28 de greco-catolici și 13 romano-catolici din ținutul Hațegului, la care se mai adaugă 5 elevi greco-catolici care au încetat să mai frecventeze școala. Pe baza acestei statistici și reluând argumentele lui Șt. Moldovan, G. Pop se adresează episcopului în 4 mai 1859⁶². Solicitând ajutor în problema școlii, vicarul se raportează mai mult la comunitatea ortodoxă din ținutul Hațegului notând, printre altele, că dacă școala s-ar da "confesiunii schismatice", atunci sfânta unire se pune în pericol mai ales că neuniții, prin legea lor, sunt opriți de a învăța la un loc cu uniții. Se creaa pericolul ca uniții să treacă la schismatici. Dacă școala ar reveni greco-catolicilor aceștia ar permite accesul și altor confesiuni, fără a trece cu vederea faptul că grănicerii ar fi nedreptățiți dacă ortodocșii ar primi școala. Se revine mereu asupra faptului că aceștia au o situație mai bună decât greco-catolicii și mai multe școli.

Continuă eforturile de a convinge comunele să cedeze venitul din arenda cârciumăritului pe trei luni și veniturile pășunatului pe tot anul în scopul organizării unei școli centrale în Hațeg⁶³. Atât G. Pop cât și parohul secundar al Hațegului, Atanasie Filip, solicita constituirea unui fond care să asigure deschiderea și funcționarea ei. Solicita acordarea dreptului ca Hațegul, pe lângă cele două târguri existente deja, să aibă dreptul să mai organizeze încă două și să se repartizeze școala trivială. Cu fondurile rămase de la preparandie să se constituie fondul școlar necesar care să fie administrat de o comisie numită de guvern. Această școală centrală cu 4 clase era necesară pentru ca elevii ce au studiat la școlile populare de la sate să poată să-și continue studiile⁶⁴. Era concepută sub forma unui mic gimnaziu cu patru clase ce urmau să funcționeze în clădirea școlii triviale, în fosta locuință a maiorului, căpitanului și a medicului regimentului, toate clădirile fiind ridicate de către grăniceri⁶⁵. Așa cum am arătat mai sus comunele au răspuns la acest apel, astfel încât Șt. Moldovan putea să intervină la episcopie în favoarea acestui demers, înaintând contractele prin care oamenii se obligă să dea toată sau o parte din dobânda împrumutului de stat⁶⁶.

Această luptă a fost una cu scadență îndelungată, deoarece nici anul 1859 nu aduce vreo soluționare a problemei, iar încercările și intervențiile continuă. G. Pop, în 12 martie 1860 cere episcopiei urgentarea problemei mai ales că pretorele din Hațeg încearcă să-i convingă pe oameni să nu mai dea împrumutul statului pentru școală,⁶⁷ impunându-se o intervenție pe lângă guvern pentru a-l opri pe acesta. Dacă dorește "fericirea tinerimei noastre de pe aici prin școli", episcopul este rugat să întetească demersurile pe lângă guvern. Pentru a convinge autoritățile că această acțiune se bucură de sprijinul popular și nu este o inițiativă particulară, în 15 august 1860 vicarul trimite declarațiile unor comune prin care se obligă să susțină școala⁶⁸. Între timp pretorele își continua acțiunea, convingând comunele Totești și Peștenița să nu mai acorde împrumutul de stat școlii, iar pe cei din Țuștea îi îndemna să-și schimbe religia pentru a scăpa de plata dascălului⁶⁹. Vicarul adresează episcopiei repetate semnale de alarmă dar se pare că demersurile sale și ale episcopului erau lipsite de eficiență. Pentru a da greutate și consistență

⁶¹ Ibidem, 2/1859, f. 98.

⁶² Ibidem, f. 98-99.

⁶³ Ibidem, f. 112-113, 116-117, 114-115.

⁶⁴ Ibidem, f. 113.

⁶⁵ Ibidem, 2/1862, f. 12-14.

⁶⁶ Ibidem, 2/1859, f. 114-115.

⁶⁷ Ibidem, 2/1860, f. 14-15.

⁶⁸ Ibidem, f. 26-27.

⁶⁹ Ibidem, f. 32-33.

demersurilor, se îndreaptă către episcop și comuna Hațegului prin reprezentanții săi, întărind dorința de a susține financiar o școală centrală, subliniind necesitatea accelerării acțiunii.⁷⁰ Vicarul înaintează această declarație, insistând din nou asupra pericolului reprezentat de atitudinea preotului⁷¹.

Episcopia se adresează și cancelariei transilvănene⁷² care a hotărât ca, până la stabilirea deciziei finale, neuniții nu au dreptul să desfășoare activități în această școală. Abia în 14 aprilie 1861 intervine decretul Locotenentei transilvane cu nr. 5649-737 în privința școlii triviale⁷³. Se precizează că până la hotărârea caracterului confesional al școlii situația rămâne neschimbată. După îndepărtarea învățătorului Leluțiu, postul va fi suplinit de o persoană greco-catolică ce va fi propusă de prefectura Orăștiei. Episcopul, în 22 aprilie 1861 nr. 337, îi cere vicarului să facă propuneri în acest sens⁷⁴. Acest răspuns nu este de natură să rezolve situația însă. "Conduc pe de o parte de amorea ce o nutresc în inima mea către cultura morală a tineretului de aici, iar de altă parte mișcat de durere, ce-mi sfâșia sufletul pentru desolată și trista soartă a școlii triviale de aici" vicarul își exprima nemulțumirea față de trăgănarea de care dădeau dovadă autoritățile în privința unei hotărâri definitive⁷⁵. Indignarea sa sporește deoarece învățătorul Leluțiu, aflat în pragul pensiei, intenționează să părăsească școala,⁷⁶ iar ortodocșii vor să pună învățător pe "copilul unui idiot ingnorant, neprevăzut cu însușirile dascăliei"⁷⁷ care, conform circularei episcopului Șaguna, va interzice copiilor greco-catolici să frecventeze școala.

Chestiunea învățătorului se complică deoarece după pensionare P. Leluțiu a declarat că va duce la sfârșit anul școlar⁷⁸ dar s-a îmbolnăvit și a lăsat în locul său pe un ortodox, Comea, care nu este pregătit. În consecință vicarul propune, în 29 aprilie 1861, numirea provizorie a învățătorului din Grădiște Ioan Popescu care poate face față postului⁷⁹. Episcopia solicită însă documentele școlare ale acestuia, pentru a-l putea propune fiind nevoie să fi absolvit preparandia⁸⁰. Se pare că vicarul a trimis repede actele cerute,⁸¹ astfel încât în 14 mai 1861 episcopia solicita guvernului numirea provizorie a lui Ioan Popescu⁸². Acesta cunoștea limbile maghiară și germană, iar ca învățător și-a îndeplinit sarcinile.

În privința înlocuitorului, dregătoria comitatului Hunedoara a hotărât⁸³ că este ilegal ca învățătorul sau judele comunal să desemneze pe succesorul acestuia. Dar nu s-a făcut nimic în această direcție din moment ce în 21 septembrie mitropolitul informa că guvernul a acordat învățătorului Comea salariul ce i se cuvine începând cu luna mai⁸⁴. În 17 martie 1862 preoții vicariatului intervin și ei în cauza școlii triviale⁸⁵ dar în 7 octombrie 1864 situația era neschimbată⁸⁶. Lupta este continuată de vicarul Petru Pop⁸⁷ cu aceleași argumente, deasemenea intervențiile episcopiei la guvern⁸⁸. În condițiile în care în privința școlii triviale din Hațeg nu s-a luat nici o hotărâre definitivă iar guvernul și locotenenta tergiversau decizia, greco-catolicii și-au îndreptat atenția asupra școlii similare din Orlat⁸⁹. În privința școlii din Orlat locotenenta a hotărât trecerea ei sub inspecția romano-catolicilor cu observația că se propune mutarea ei în Orăștie. Atanasie Filip sugerează mutarea în Hațeg și chiar acordarea ei greco-catolicilor care în ținutul Hațegului sunt în număr de 40.000 în timp ce romano-catolicii sunt doar 600. Completează expunerea cu argumentul că Orăștia este aproape de Alba Iulia unde există instituții catolice de învățământ, în timp ce

⁷⁰ Ibidem, f. 36-37.

⁷¹ Ibidem, f. 38-39.

⁷² Ibidem, 2/1861, f. 7.

⁷³ Ibidem, f. 1-2, 20.

⁷⁴ Ibidem, f. 1-2, 14, 19, 20.

⁷⁵ Ibidem, f. 10-11.

⁷⁶ Ibidem, f. 8-9, 12, 18.

⁷⁷ Ibidem, f. 10-11.

⁷⁸ Ibidem, f. 16-17.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem, 2/1861, f. 15.

⁸¹ Ibidem, f. 27-28.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem, f. 25-26.

⁸⁴ Ibidem, 3/1861, f. 21.

⁸⁵ Ibidem, 3/1862, f. 6-10, 11-12.

⁸⁶ Ibidem, 2/1863, f. 29-31.

⁸⁷ Ibidem, 1/1864, f. 6-7.

⁸⁸ Ibidem, f. 4.

⁸⁹ Ibidem, 2/1863, f. 29-31, 32-33; 2/1865, f. 1-4.

Hațegul este mai departe și nu are un asemenea institut, iar Orăștia nu a fost localitate grănicerească. Se apelează în continuare la conținutul diplomei leopoldine⁹⁰.

Problema era departe de a-și găsi rezolvarea. Mai mult se pare că învățătorul Cornea a rămas în continuare deoarece în august 1864, apropiindu-se începutul anului școlar și numărul elevilor fiind de peste 100, se solicita deschiderea celui de al doilea post de învățător în Hațeg⁹¹. În ședința din 30 august guvernul a aprobat această cerere,⁹² cu un salariu de 113 fl. 40 xr⁹³. Salariul se pare că era de 300 fl., restul sumei fiind completată din fondul școlar al regimentului. Noul învățător Vasile Dumbravă, absolvent al preparandiei din Viena,⁹⁴ și-a luat postul în primire la 23 octombrie⁹⁵.

Anul 1864 a adus cu sine împlinirea dorinței greco-catolicilor deoarece prin decretul guvernial din 30 august 1864 nr. 24552 școala trivială din Hațeg a fost supusă inspecției Ordinariatului greco-catolic⁹⁶. A fost o situație tranzitorie, deoarece decizia guvernului din 30 decembrie 1864 nr. 35170 a dat școala ortodocșilor⁹⁷. În compensație, în aceeași zi s-a hotărât ca școala de la Orlat să se mute la Hațeg pe seama greco-catolicilor⁹⁸.

După confirmarea lui V. Dumbravă școala trivială a rămas din nou cu un învățător și cu 112 elevi, motiv pentru care se solicita din nou al doilea învățător,⁹⁹ iar pentru ca bugetul statului să nu fie împovărat se propune ca salarizarea acestuia să se facă din fondul grăniceresc care fusese destinat scopului școlar după desființarea regimentelor. Din același fond se prevede construirea a celei de a doua săli de clasă și a locuinței pentru învățător. În martie 1865 se revine însă, iar vicarul susține că nu mai este necesar al doilea post de învățător¹⁰⁰. În condițiile în care se pune problema mutării școlii din Orlat la Hațeg, numind un al doilea învățător ar însemna să se lucreze în beneficiul ortodocșilor. Adversitatea este atât de mare încât se recurge la o soluție de compromis și este pus învățător cel mai bun elev din clasa a treia, reușindu-se chiar organizarea examenului pe semestrul întâi, în 11 martie 1865¹⁰¹.

În privința școlii din Orlat se arată că fondul ei este de trei ori mai mare decât a școlii din Hațeg deoarece se plăteau trei învățători¹⁰². Învățătorul principal primea 400 fl., cel secundar 300 fl. iar suplinitorul 200 fl., în timp ce la Hațeg se puteau plăti doi învățători cu câte 300 fl. Fondul pentru rechizite era de 30 fl. la Orlat iar la Hațeg doar de 15 fl. În aceste condiții ne putem întreba dacă greco-catolicii s-au resemnat cu pierderea școlii din Hațeg. Oricum, anul 1865 nu aduce definitivarea problemei mutării școlii din Orlat, iar greco-catolicii urmează tot școala erarială din Hațeg ceea ce demonstrează netemeinicia temerii că ortodocșii îi vor exclude din școală. Examenul de sfârșit de an s-a desfășurat în 29 iulie cu 113 elevi din care 58 greco-catolici, 47 ortodocși și 8 romano-catolici¹⁰³. Obiectele din care elevii au dat examen au fost: Catehism, Istoria biblică, scriere și citire în limba română și germană, pronunție și tradus, Istorie, Geografie, Istoria naturală. S-a mai acordat atenție inteligenței, moralității și frecvenței. În anii următori se va mai reveni asupra acestei școli. Se poate spune că din această dispută ambele confesiuni au avut de câștigat, fiecare primind spre îngrijire câte o școală.

Școlile vicariatului între 1860-1866. După 1860 învățământul românesc din această zonă cunoaște o nouă evoluție. La aceasta a contribuit și patenta imperială din 20 octombrie 1860 prin care se anunța încetarea sistemului absolutist și inaugurarea unui regim constituțional de guvernare. Noile reglementări în domeniu și libertatea acordată de regim naționalităților pe tărâm școlar, și-au găsit finalitatea pe teren. Rămâne de stabilit în ce măsură românii au știut să profite de noul curs al politicii, dacă numărul școlilor, al învățătorilor și elevilor a crescut.

În mediul românesc, liberalizarea vieții politice din Transilvania, cu consecințe și asupra culturii, s-a resimțit mai întâi în domeniul școlar. Problema școlii începe să se pună în termeni noi, dând câștig de

⁹⁰ Ibidem, 1/1864, f. 17, 18-19.

⁹¹ Ibidem, 2/1864, f. 11-12, 13-14.

⁹² Ibidem, f. 19-20, 22-23.

⁹³ Ibidem, f. 27.

⁹⁴ Ibidem, f. 32-35.

⁹⁵ Ibidem, f. 28-29.

⁹⁶ Ibidem, 2/1865, f. 5-6.

⁹⁷ Ibidem, f. 12.

⁹⁸ Ibidem, f. 13-14.

⁹⁹ Ibidem, f. 9-10.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 39-40.

¹⁰¹ Ibidem, f. 44-45.

¹⁰² Ibidem, f. 46-47.

¹⁰³ Ibidem, f. 67-68.

cauză a spiritului național. Această nouă orientare a învățământului românesc se face simțită odată cu deschiderea senatului imperial lărgit, din 1860. Demersul desfășurat în plan local și confesional, sub controlul riguros al statului este înlocuit cu acțiuni mai ample care vizează reunirea resurselor din zone largi românești, punându-se accent și pe colaborarea în plan școlar dintre uniți și ortodocși. Precaritatea situației economice a satelor românești, aflate în imposibilitatea de a susține o școală, avansează, mai mult în plan ideatic, soluția unor școli mixte, în care toate cheltuielile să fie suportate în mod proporțional de către cele două confesiuni românești. Această propunere se înscrie în două registre: al concretului și al potențialului dar, deși opiniile formulate corespundeau spiritului timpului, efectele unor măsuri concrete sunt greu observabile în anii următori, chiar dacă nu poate fi eludată importanța unei asemenea inițiative.

Controlul statului este înlocuit, în această perioadă, de patronajul bisericii asupra școlilor. Biserica încearcă acum să realizeze obiectivul din anii absolutismului, și anume ca școala sătească să devină un monopol al clerului. Înlăturarea acestui control al statului asupra procesului de învățământ nu a avut doar aspecte pozitive. În linii mari școala evoluează ca și în anii precedenți: continuă donațiile de pământ, sume de bani sau materiale de construcții pe seama școlii, se depun eforturi pentru câștigarea unui învățător calificat, etc. Toate aceste eforturi stau sub semnul incertitudinii și al hazardului, deoarece se poate constata un recul al școlii rurale românești¹⁰⁴. Satele încearcă să finalizeze obiectivele fixate în anii precedenți dar an de an regăsim aceeași situație. Ziarele epocii deplâng paragina "caselor de școală", case țărănești ca oricare altele, salariile mici și neregulate primite de învățători, slaba pregătire a acestora, lipsa manualelor, nerespectarea duratei regulamentare a anului școlar. Asistăm la o situație în care satele românești, deși se străduiesc să ridice nivelul școlii, se află în imposibilitatea practică de a respecta întru totul prevederile legilor.

Cel care trage un semnal de alarmă în legătură cu starea școlilor este consilierul gubernial pentru școlile greco-catolice, Ioan Maior care notează că școli bune există în regiunea Năsăudului, în jurul Clujului și câteva sate din sudul Transilvaniei, în timp ce celelalte "abia merită numele de școală".¹⁰⁵ Rapoartele sale prezintă situația gravă în care se află școala românească, determinând intervenția guvernului în problemele școlare. Este și anul în care se reia colaborarea între forurile bisericești și organele statului. Împreună cu consilierul pentru școlile ortodoxe, propune ca statul să impună forurilor bisericești locale obligația de a stăruii pentru ridicarea edificiilor școlare acolo unde lipseau, pentru repararea sau asocierea mai multor comune în vederea susținerii unei școli. Pentru atingerea acestor obiective era necesară colaborarea dintre organismele politice locale și biserică. Propun chiar înlocuirea contractelor dintre sat și învățător, care îl lăsau pe acesta la discreția sătenilor, cu Instrumente sau Fasiuni școlare permanente.

În consecință, la 7 mai 1864 guberniul a hotărât ca satele în care existau școli elementare să le susțină cu tărie, iar acolo unde nu existau să se înființeze. La 31 ianuarie 1866 cancelaria aulică de la Viena a emis un circular către forurile administrative și bisericești prin care șefii unităților administrative trebuiau să colaboreze cu forurile bisericești pentru a se obține în fiecare localitate un teren pe care să se construiască școala. Se preconizează din nou posibilitatea asocierii mai multor comunități mici, precum și constituirea prin acte de donație a unui lot pomicol și stabilirea unui salariu fix pentru dascăl. Efectele acestei intervenții s-au făcut simțite în valul de circulare episcopicești ce au urmat între 1866-1867.

În prima parte, mutările politice ale anului 1860 au împietat asupra procesului educativ, școlile fiind lipsite, pe moment, de ajutorul venit din partea statului, pentru a se reglementa apoi situația. Această mică defecțiune este surprinsă și de către vicarul Gavril Pop în adresa din 24 decembrie 1861 nr. 367 către episcop, în care făcea o trecere în revistă a parohiilor vizitate în anul 1861¹⁰⁶. Stagnarea învățământului este asociată pasivității clerului și stării de subordonare a învățătorului față de acesta, fiind condamnat principiul primatului bisericii în problemele școlare. Printre cauze se pot afla și divergențele dintre clericii și mirenii contemporani. Laicii acuzau pasivitatea și ignoranța preoților sătești în calitatea lor de directori ai școlii, sau inerția episcopioilor¹⁰⁷. Această situație se regăsește însă la un nivel mai înalt deoarece, la nivelul comunităților sătești, învățătorii continuă să aspire la statutul preoției ca expresie a unei poziții sociale semnificativ mai bună.

¹⁰⁴ S. Retegan, op.cit., p. 21.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 6-7.

¹⁰⁷ K. Hitchins, op.cit, p. 120.

În replică, clericii acuzau situația materială deficitară a satului românesc abia ieșit din iobăgie, rănile provocate de acest regim, firava înzestrare economică a gospodăriei țărănești, lupta țăranului pentru supraviețuire. Se adaugă slaba retribuție a învățătorului și frecvența redusă a copiilor nevoiți să participe la muncile câmpului pentru a-și ajuta familia. Rapoartele și plângerile preoților invocă și atitudinea răuvoitoare a stăpânilor de pământ față de școala românească, desconsiderarea și disprețul cu care sunt priviți preoții români din cauza modului de viață apropiat de al țăranilor.

Tabloul acelei epoci este zugrăvit de către vicarul Gavril Pop care păstrează și duce mai departe moștenirea lui Ștefan Moldovan. Acesta continuă demersurile pentru edificarea de școli, prin numeroase îndemnuri adresate locuitorilor în acest sens, cerându-le să remedieze lipsurile existente. Imaginea rețelei școlare nu e cu mult schimbată: sate în care se ține școală și sate în care nu se ține, comunități ce continuă lucrările începute la școală, cum sunt Bouțarul de sus și Bouțarul de jos, Păucinești,¹⁰⁸ Sălașul de jos,¹⁰⁹ comunități care donează bucate¹¹⁰ sau din banii arenzii de crăsmărit pe trei luni cumpără loc pentru școală, ca în Subcetate. Aceste demersuri conjugate au dus în final la creșterea numărului de școli dar acest progres se revindică de la acțiunea desfășurată de vicarul anterior. În majoritatea satelor însă, școala nu se poate edifica "din cauză că poporenii sunt foarte mizeri"¹¹¹.

În multe localități, protocoalele vizitațiunilor canonice din mai-iulie 1861 și martie-mai 1862 suprimă o realitate negativă. Școala nu s-a ținut, în cele mai multe cazuri, din diverse motive sau s-a terminat înainte de vreme. Motivele variază de la îndărătnicia oamenilor¹¹² până la cauze mai complexe: "din cauză că oamenii n-au voit nici decât a plăti dascălului și a cuprinde casa pentru școală, nefiind edificiu școlar". În Valea Dâljii se întâlnește o situație mai aparte deoarece, deși a început școala, anul școlar 1861-1862 a durat doar patru săptămâni¹¹³. Nu se precizează care sunt cauzele acestei anomalii dar, probabil, că sunt cele general valabile: lipsa fondurilor, a clădirii de școală, a învățătorului sau îndărătnicia și ignoranța oamenilor. Protocoalele nu surprind care era starea școlii din Bucova a cărei construcție începuse în anii anteriori. Se precizează că s-a ținut școală fără a se spune în ce clădire. Uneori comunitățile se află în imposibilitatea de a închiria o casă pentru școală.

În 1861 au fost vizitate 21 de parohii, din care în 6 nu s-a ținut școală, în 6 cursurile s-au terminat după Paști, iar în 3 se lucra la ridicarea școlilor: Bouțarul de sus și Bouțarul de jos, Peșteana. În 1862 au făcut obiectul atenției vicarului 16 parohii dintre care în 3 nu s-a ținut școală deloc, în 5 s-a terminat mai repede, iar în patru dintre ele se lucra la edificiul școlar: cele două Bouțare, Păucinești și Sălașul de jos. Aici lucrul începuse din 1857¹¹⁴.

S-a ținut școală în 1861 tot anul școlar	Nu s-a ținut școală tot anul școlar	S-a ținut școală în 1862 tot anul școlar	Nu s-a ținut școală tot anul școlar
Totești, Hațegel, Peșteana, Zeicani, Cârnești, Subcetate, Râu-Bărbat,	Grădiște, Bucova, Pui, Valea Lupului, Ponor, Livadia de Câmp și Livadia de Coastă, Fărcădinul de Jos, Silvașul Superior, Șerel, Baru Mare și Petros	Subcetate, Fărcădinul de Jos, Totești, Râu de Mori, Galați	Peșteana, Ponor, Silvașul de Jos, Sântămărie Orlea, Grădiște, Cârnești, Valea Dâljii

Concluzia vizitațiunii din 1861 dezvăluie cel mai bine tabloul școlar din vicariat și motivul pentru care comunele nu au școli: sărăcia. Vicarul Gavril Pop îi scria episcopului în 24 decembrie 1861: "...poporul în cele mai multe comune e de tot miser și acum în timpul acesta neroditor nu este în stare fără ajutor de la stat a-și edifica și a-și ține școală pentru învățarea pruncilor"¹¹⁵.

Cu ocazia vizitei din mai 1863 în comuna Sălașul de Sus, vicarul sublinia necesitatea unei școli deoarece această comună are doar 250 de credincioși greco-catolici și 1250 de ortodocși și crea pericolul părăsirii unirii¹¹⁶. După cum se observă, propunerea de colaborare între uniți și ortodocși în domeniul școlar, rămâne de cele mai multe ori în plan ideatic.

¹⁰⁸ În 1862 mai lipseau ușile și ferestrele.

¹⁰⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5, 21-25.

¹¹⁰ În Grădiște, din toamna anului 1861, oamenii se angajează să dea bisericii, în scop școlar, câte două cupe de bucate/familie.

¹¹¹ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 22.

¹¹² la Râu-Alb, Clopotiva, densuș. Răchitova, Lunca Cemii, Merișor, Silvașul de Jos, în 1861-1862.

¹¹³ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 21.

¹¹⁴ Ibidem, 3/1857, f. 22.

¹¹⁵ I. Radu, op.cit., p. 202, 212.

¹¹⁶ Fond Vic. Hațeg, 2/1863, f. 12-13.

Schimbarea atitudinii autorităților și colaborarea cu biserica cu începere din 1864 a avut urmări vizibile. În decurs de un an, 1864/1865, s-au ridicat trei școli. Din 1864 există școala de lemn la Grădiște și Densuș,¹¹⁷ iar în 1865 se ridică o școală în Barul Mare și pentru Barul Mic și Petros¹¹⁸. La Densuș, eforturile de a obține un loc de școală au început în 1861 când preotul local, G. Pop Densușianu, susținut de comună, solicita judeului primar un loc de 300 de stânjani, pe care fusese cazarma militară¹¹⁹. Acum locul este pustiu și pietros iar comuna plătește bir pentru el dar nu este folosibil. O privire retrospectivă asupra perioadei 1860-1866 dezvăluie existența unor edificii școlare la Bouțarul de sus și Bouțarul de jos, Păcinești, Sălașul de jos, Râu Alb, Grădiște, Paroș Peștera, Râu de Mori, Clopotiva, Densuș dar că s-a ținut școală și în Fărcădinul de sus, Paroșeni, Peștenița, Pui, Ostrov, Totești, Lunca Cernii, Merișor, Uricani, Bucova, Peșteana, Cârnești, Hațegel, Zeicani, Șerel, Valea Lupului, Grădiște, Sântămărie Orlea, Subcetate. Toate aceste școli au funcționat cu intermitențe, rațiunile ce au cauzat aceste întreruperi varind de la o comunitate la alta. Uneori aceste nereguli în desfășurarea procesului educativ sunt înregistrate dar există și cazuri în care informațiile despre anumite școli încetează. Cea mai plauzibilă explicație pentru această carență este aceea că ele și-au întrerupt activitatea, pentru a o relua mai târziu. Nu au lipsit actele de donație pe seama școlii. În februarie 1860 familiile Badia și Stoicuția din Râu Alb au donat școlii un pământ situat chiar în centrul comunei¹²⁰. Așa cum s-a văzut, demersurile pentru ridicarea școlii au început în 1861 pentru ca în 1864 Densușul să aibe școală de lemn, mică, iar în 1865 este numit primul învățător în persoana lui Iosif Pop.

Între 1849-1859 și-au început activitatea școlile din 28 de parohii cu filialele lor iar între 1860-1867 se adaugă încă 6 școli. Cele mai multe dintre ele nu au edificiu școlar propriu, ci își desfășoară activitatea în case închiriate și mai rar în casa preotului în această perioadă. Cele care dobândesc edificiu școlar în această perioadă îl datorează eforturilor din etapa anterioară, 1849-1859. Dintre aceste școli unele au cunoscut întreruperi ale activității sau au funcționat doar câțiva ani pentru a se afilia apoi altei școli. În unele comunități nu a existat școală niciodată: Balomir, Breazova, Hațegel, iar multe dintre ele s-au înființat după 1867. Există și comunități în care se ține școală înainte de 1849: Uricani-Hobiceni, Silivașul inferior, Lunca Cernii, Bouțarul de Jos. Asocierile dintre două-trei sau mai multe comune nu sunt definitiv stabilite, de multe ori comunele mai mici oscilând între mai multe comunități, în perioade diferite de timp. De exemplu, între 1851-1859, Coroieșteni a fost independent, pentru ca în 1860 să se deschidă școală comună cu Iscroni, iar din 1869 cu Vulcan. O situație similară întâlnim în Coroiești. Școala începe în 1853, în 1860 copiii merg la școala comunală din Vaidei, iar din 1874 la școala grănicerească din Râu-Alb.

Nr. crt.	Localități unde se ține școală și filiile	Anul începerii activității	Observații
1.	Baru Mare cu Baru Mic, Petros	1853	Primul examen s-a desfășurat în 14 aprilie 1853
2.	Bouțarul de Jos	1830	Învățătorii nu au plată regulată
3.	Bouțarul de Sus	1856-1866 1890-1914	Între 1866-1890 s-a asociat la Bouțarul de Jos
4.	Bucova	1855	
5.	Cârnești cu Ohaba Sibișel	1850	
6.	Ciula Mare cu Ciula Mica, Vălioara, Boița	1857	Încercări s-au făcut încă din 1818
7.	Clopotiva	1855	
8.	Coroieșteni cu Vulcan, Iscroni, Bărbănenii de Jos	1851	Cu întrerupere între 1860-1868
9.	Coroiești	1853	Din 1860 se asociază la școala comunală din filia Vaidei
10.	Densuș cu Hațegel	1865	
11.	Fărcădinul de Sus cu Fărcădinul de Jos, Craguiș, Găuricea	1856	
12.	Galați cu Hobița Grădiștei	1857	Din 1860 se afiliază la Pui
13.	Livadia de Câmp și de Coasta	1852	Cu întrerupere în 1861
14.	Lunca Cernii	1845	

¹¹⁷ Ibidem, 2/1865, f. 6-7.

¹¹⁸ Ibidem, f. 92-94.

¹¹⁹ Ibidem, 2/1861, f. 21-22.

¹²⁰ Ibidem, 2/1860, f. 19-20.

15.	Merșor cu Crivadia sat	1857	
16.	Paroșeni cu Lupeni	1860	
17.	Ostrovel Gureni	1856-1858	Apoi la Râu de Mori
18.	Ostrov cu Ostrovu Mic	1856	
19.	Paroș-Peștera cu Mațești	1858	
20.	Peșteana cu Breazova	1861	
21.	Păucinești	1852	
22.	Peștenița	1860-1868	Apoi la Peșteana
23.	Galăț	1860	Până în 1860 copii mergeau la Pui
24.	Răchitova	1857	
25.	Pui	1860	Incerări neregulate încă din 1852
26.	Râu-Alb	1853	
27.	Râu-Bărbat cu Hobița, Vaidei, Valea Lupului	1858	În 1861 s-a transformat în școală maghiară
28.	Râu de Mori cu Suseni	1853	
29.	Sălașul de Jos	1858	
30.	Sântămărie Orlea	1852	
31.	Șerel	1856	
32.	Silivașul inferior	1830	La 1848 este pomenit un învățător Ianăș Costa cu 14 ani vechime; în 1862 nu s-a ținut școală
33.	Ștei	1857	
33.	Subcetate cu Balomir	1852	
34.	Tuștea	1858	
35.	Uricani-Hobiceni	1846	
36.	Mațiești	1858	
37.	Zeicani	1857	

Nu au lipsit demersurile și măsurile menite să confere funcționalitate sistemului, dar realitățile economice și sociale au fost cele care au validat sau invalidat aceste soluții.

De actualitate a fost problema manualelor și a conținutului învățământului. Peste tot, nu doar în vicariatul Hațegului se simțea nevoia de școli noi, dotate cu manualele necesare. Această nevoie este exprimată de viitorul mitropolit Al. S. Șuluțiu, în 9 februarie 1850, din Șimleul Silvaniei:¹²¹ "Noi cu toții avem lipsă să avem una înțelegere și să ținem cât va fi cu putință în toate și pe tot locul, oareșcare uniformitate în școalele noastre naționale. De aceea provoc toate capetele luminate ale națiunii, ca mai înainte de toate o neâncetată grijă să poarte, cum să ridice școalele sătești că de cele mai înalte doară nu ne mai putem îndoi. Cum și ce fel de cărți, afară de catehisme să se dea pe mâna pruncilor și a fetițelor romane? Piedica învățătorei la noi – după a mea experiență – cea mai mare e, că n-avem cărți, nici de unde cumpăra".

Nevoia de manuale era cu atât mai stringentă cu cât o schimbare în bine nu era posibilă decât printr-o ridicare culturală a maselor țărănești. Învățătura și cartea erau chemate să contribuie la luminarea maselor. Aceste manuale trebuiau concepute în așa fel încât să corespundă firii poporului român. Ioan Micu Moldovan, unul din cei care s-a ocupat de editarea manualelor, susținea această idee, respingând orice imitație care putea fi dăunătoare căci nu corespundea realităților românești¹²². Dezvoltarea învățământului prin sporirea editării de cărți didactice creează un climat propice răspândirii culturii în pătri sociale mai largi și pregătirii de noi specialiști.

Caracteristica principală a învățământului din Transilvania era conținutul religios, iar scopul acestui învățământ era pregătirea viitorilor preoți. Învățământul se făcea pe cărți bisericești și de multe ori nu depășea simpla citire și aritmetica, citirea catehismului și cântări bisericești. La acestea se mai adaugă uneori învățarea câtorva deprinderi practice. În general informațiile despre manuale lipsesc, existând date despre anumite cărți bisericești folosite în școală. Cele mai numeroase date se referă la preparandia din Hațeg. Lipsa manualelor a constituit o piedică în derularea normală a cursurilor. Dificultățile provocate de

¹²¹ Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919: Documente (8 august 1849-31 decembrie 1855), Cluj, 1996, vol. I, p. 318-319.

¹²² Ioana Botezan, Documente inedite privind contribuția lui Ioan Micu Moldovan la elaborarea, editarea și răspândirea manualelor școlare pentru învățământul românesc din Transilvania în perioada 1860-1914 în "Sargetia", X, 1973, p. 252;

lipsa abecedarelor sunt sesizate și de către T. Cipariu în scrisoarea din 6 iulie 1852 adresată lui Șuluțiu¹²³. Această deficiență este evidențiată și de către vicarul Ștefan Moldovan în 27 decembrie 1853 când îi scria lui T. Cipariu că ar dori ca începerea cursurilor la preparandie să fie fixată pe data de 7 ianuarie 1854 dar că o mare piedică o reprezintă lipsa abecedarelor. În consecință, îi cere să-i trimită 50 de exemplare din abecedarul tipărit la Blaj, cu credit pe o lună¹²⁴. În cazul în care nu se mai găsesc abecedare de Blaj, atunci poate să-i trimită și cele de la Viena pentru a putea începe cursurile. Mai solicită și 50 de exemplare din Gramatica românească, urmând ca banii să-i trimită pe măsură ce îi va aduna de la elevi, deoarece nici aceștia nu puteau plăti pe loc. Lipsa fondurilor necesare achitării manualelor și asigurării retribuțiilor învățătorilor reprezenta o altă problemă ce împiedica asupra desfășurării normale a cursurilor.

În răstimpul în care a funcționat preparandia, Șt. Moldovan i s-a adresat mereu lui T. Cipariu, solicitându-i manuale. Acestuia, în calitate de director administrativ al tipografiei diecezeane din Blaj, i-a revenit misiunea de a aproviziona cu manuale școlile greco-catolice. Corespondența acestuia cu intelectualii hunedoreni vadește preocupările acestora de a asigura funcționarea normală a școlilor prin înzestrarea cu manuale. Această grijă a marcat și activitatea lui Șt. Moldovan. Astfel, în 25 aprilie 1854 reînnoiește cererea pentru 50 de exemplare din abecedar, solicitând și 50 de exemplare din Istoria naturală¹²⁵. Distanța dintre cele două scrisori se explică prin faptul că banii reprezentau o problemă pentru Șt. Moldovan, acesta nereușind să strângă suma necesară, dar și pentru T. Cipariu deoarece încă nu trimisese cărțile solicitate anterior.

Începerea cursurilor prilejuiește, la 9 noiembrie 1854, o nouă cerere. De data aceasta este vorba de 30 de abecedare, 50 de gramatici, 50 de Istorii naturale și 50 exemplare din Istoria biblică.¹²⁶ Nu se precizează însă dacă este vorba de o cerere nouă sau de o reînnoire a celei mai vechi. Presupunând că cererea mai veche fusese onorată de către T. Cipariu, putem vorbi de un număr total de 80 de abecedare ceea ce ar însemna că și numărul elevilor este de cel puțin 80. Dar nu se poate preciza care a fost în final numărul elevilor înscriși în primul an. Șt. Moldovan preciza la un moment dat că la 7 noiembrie 1854 se aflau înscriși 69 de elevi care urmau să susțină examenul de selecție. Cererea sa este un strigăt disperat de ajutor pentru a se asigura funcționarea în parametri normali a cursului preparandial, scriind: "Dați-ne cărți, ca să nu petrecem în deșert timpul cel scump".

La 26 noiembrie a confirmat primirea a 30 de Abecedare și 50 de Istorii naturale,¹²⁷ dar notează că nu poate trimite decât 12 fl. 50 xr., restul nefiind strâns de la elevi, precum și 7 fl. pentru un Apostoler¹²⁸. Cu această ocazie mai cere 100 de Abecedare pentru școlile hunedorene și 50 pentru școala din Hațeg. Deoarece guberniul a cerut lista titlurilor după care învață școlarii, roagă să-i fie trimisă lista aprobată de sus, deoarece, ei fiind departe, nu cunosc aceste titluri. În 13 ianuarie 1855 i-a trimis lui T. Cipariu¹²⁹ 12 fl. pentru un Triod, 7 fl. pentru un Apostoler, 5 fl. pentru un Octoih și 2 fl. pentru un Liturgier achiziționate pentru biblioteca sa personală, solicitând încă 10 exemplare din Istoria biblică. Deasemenea, îi cere lui Cipariu să treacă pe carte prețul acesteia pentru a se putea justifica.

Pentru a explica oarecum deseale întârzieri, la 20 mai 1855 nota că prețul unei Gramatici, de 1 fl., este echivalent cu valoarea unei oi sau a unei mierțe de grâu. De aici rezulta imposibilitatea părinților de a achita la timp contravaloarea manualelor. În consecință, banii se adunau greu, dovadă fiind cererile repetate de amânare: de exemplu din cele 50 de Gramatici achită doar 37 restul nefiind vândute. Primirea gramaticilor precum și a celor 50 de exemplare din Istoria naturală partea I a lui S. Mihali și a unui Acatist, o confirmă în 12 aprilie 1855 când mai cere și 20 exemplare din Istoria naturală partea I și a II-a¹³⁰. La 25 mai 1855¹³¹ trimite banii pentru cele 37 de exemplare din Elemente din limba română și 48 de fl. de la Ohaba Ponor pentru un Minei, un Triod și un Penticostar, mulțumind pentru primirea a 50 de gramatici, 50 exemplare din Istoria naturală partea a II-a și un Acatist. La 22 noiembrie 1855 îl informa pe Cipariu că

¹²³ Liviu Botezan, Două documente de la 1852 referitoare la învățământul românesc din Transilvania, în "Studia Universitatis Babes-Bolyai. Historia", an XXIV, 1, 1973, p. 43.

¹²⁴ Ioana Botezan, Documente privind istoria învățământului din Țara Hațegului între anii 1850-1860, în "Sargetia", VIII, 1971, p. 121.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem, p. 122.

¹²⁷ I. Lazăr, Învățământul pedagogic hunedorean între 1849-1883, în "Sargeția", XXV, 1992-1994; p. 632.

¹²⁸ Ioana Botezan, op.cit., p. 122.

¹²⁹ Ibidem, p. 123.

¹³⁰ Ibidem, p. 123-124.

¹³¹ Ibidem, p. 124.

pentru "cărțile ecleziastice, până acum nu s-au adunat numai 10 fl."¹³². Mai expediază cu această ocazie și 8 fl. pentru "Propovedania la morți" a lui P. Maior sau Klein¹³³.

În anul 1856 necesitatea manualelor a sporit deoarece intenționa să reorganizeze cursul. În luna martie îl informează pe Cipariu de această intenție dar arată că îi lipsesc 10 Catehisme și 15 Abecedare. O lună mai târziu confirmă primirea lor dar solicită un număr și mai mare de manuale: 50 de Geografii, 50 Istorii ale Transilvaniei, 100 Istorii naturale, 200 de Abecedare, 30 de Geografii ale lumii prelucrate de S. Mihali după Burger, 100 de Metodici, 30 de Istorii biblice, 30 de exemplare din Adnotările domnului Teodor Aron. S-ar părea că el spera în creșterea numărului de elevi dat fiind numărul mare de manuale solicitat. De asemenea, această cerere releva faptul că se intenționa diversificarea programei studiate la preparandie. Dar T. Cipariu nu a putut să asigure întregul necesar de manuale, motiv pentru care cei doi învățători au trecut la elaborarea de manuale. În 13/25 mai 1857 Beniamin Densușianu îl informa pe Șt. Moldovan despre eforturile lor: "Istoria bisericească și Istoria românilor antici, le-am isprăvit cu compunerea... asemenea Economia pomilor în care lucru m-am mai rugat de Ulpian de mi-a ajutat"¹³⁴.

După ce s-a mutat la Lugoj, Șt. Moldovan i-a rămas dator lui Cipariu. Îi cerea scuze, în 27 iunie 1857, informându-l că a lăsat pe seama lui Ulpianu strângerea banilor. Dar acesta, din cauza neprimirii salariului, a fost nevoit să cheltuiască din ei pentru a supraviețui. Mai târziu nu se mai revine asupra problemei chiar dacă se înregistrează faptul că Ulpianu și-a primit o parte din salariul restant. Mai menționează că, în cazul în care Ulpianu nu va putea plăti, se angajează să achite el datoria dar cerea o păsuire.

Deci la preparandia din Hațeg se foloseau următoarele manuale: Abecedar de la Blaj și Viena, Gramatica românească, Istoria biblică, Istoria naturală după S. Mihali, Catehism, Geografia, Istoria Transilvaniei, Metodica, Geografia lumii de Burger prelucrata de S. Mihali, Adnotările lui Teodor Aron, precum și trei cărți redactate de către Beniamin Densușianu: Istoria bisericească, Istoria românilor antici, Economia pomilor. Pentru majoritatea titlurilor nu se precizează autorul.

Și după plecarea lui Moldovan cererile pentru manuale continuă să se îndrepte spre Blaj. În 9 decembrie 1858, vicarul Gavril Pop se adresează Ordinariatului din Lugoj solicitând 300 de Abecedare, 50 de Istorii biblice și 30 de Catehisme, destinate școlilor populare din vicariat¹³⁵. În 22 decembrie 1858 răspunsul Ordinariatului arată că acesta nu păstrează "cărți scolastice" și i se recomanda să se adreseze Blajului sau să ia legătura cu vreun librar din Sibiu sau din Timișoara¹³⁶. Cererea este mare în comparație cu perioada vicariatului lui Șt. Moldovan, dovadă a creșterii numărului de școli grație eforturilor acestuia.

O problemă de-a lungul întregului secol a fost salarizarea învățătorilor în condițiile în care statul nu asigura nici o parte din sumele necesare. Astfel, comunitatea a trebuit să preia asupra ei o sarcină în plus. Sătenii contribuiau, în funcție de numărul fumurilor sau al copiilor, cu mici sume de bani, anumite cantități de produse, lemne de foc, zile de lucru, după cum se înțelegeau bătrânii satului cu cel ce urma să ocupe funcția. Această situație făcea ca învățătorul să fie la discreția oamenilor. Situația mai prezenta un dezavantaj deoarece nu întotdeauna pregătirea unui învățător prima în fața comunității. De multe ori satele își aleg un învățător pe baza altor criterii: dacă e din sat, are sau nu are locuință, are sau nu o suprafață de pământ proprietate particulară care să-i asigure un venit și, ce e mai important, ce plată pretindea? Înțelegerea dintre bătrânii satului și învățător reprezenta un criteriu de alegere a acestuia. În aceste condiții preferințele se îndreptau spre cineva din sat care cerea puțin și avea locuință proprie și care era aproape întotdeauna cel mai slab pregătit.

Pentru ca învățământul să fie de bună calitate era nevoie de învățători cu pregătire, dar salariile foarte mici nu reprezentau o atracție. În articolul "Școalele noastre în 1841" G. Barițiu scria "învățătorii sunt foarte slab plătiți, cu toată truda celor câțiva directori provinciali de a le ridica salariile la o stare mai cuviincioasă măcar pentru învățătorii mai cernuți"¹³⁷.

Problema salarizării învățătorilor a fost una de mare actualitate, deoarece aceștia erau mereu nevoiți să-și găsească surse de întreținere. Cu această problemă s-a confruntat și preparandia din Hațeg

¹³² I. Lazăr, op.cit., p. 632.

¹³³ Ioana Botezan, op.cit., p. 124-125.

¹³⁴ I. Lazăr, op.cit.

¹³⁵ Fond Vic. Hațeg, 2/1858, f. 21-22.

¹³⁶ Ibidem, f. 20.

¹³⁷ N. Albu, op.cit., p. 14.

încă din primul an de funcționare și se datorează în principal încetinelii cu care sunt adunați banii de la locuitori. Încă din ianuarie 1854 Șt. Moldovan intervine pe lângă autoritățile subcercului Densuș pentru a se strânge suma necesară pentru acoperirea plății dascălului prin execuții silite. Această situație a făcut ca în 27 februarie 1855 B. Densușianu să se plângă lui Șt. Moldovan "că la cea mai puțină prelungire, voi fi silit a recurge la superiorii care m-au ținut aici, ca aceia să mijlocească aceea ce serviciul meu de până acum pot pretinde"¹³⁸.

Despre starea materială grea a celor doi învățători îi scrie și Șt. Moldovan lui T. Cipariu în 27 iunie 1857, iar B. Densușianu nota în memoriile sale că în perioada cât a funcționat ca profesor la Hațeg a fost nevoit uneori să supraviețuiască cu "stipendiul meu, ce-mi crușasem de la conducerea cadastrală". Această situație a durat "până ce mi s-a adunat salariul după repartitia făcută pe poporul Văii Hațegului". În 27 martie/7 aprilie 1857 B. Densușianu se plângea episcopului¹³⁹ că nu și-a primit salariul nici pentru anul școlar trecut, motiv pentru care este nevoit să solicite una din stațiunile parohiale vacante scoase la concurs prin circularul episcopal din 19 februarie 1857 nr. 173. Arată că nu face acest lucru "din ura lui (serviciului) care mi-a fost plăcerea vieții, dar din ura jurstărilor nepărtinitoare..." dacă nu va primi una din parohiile vacante atunci măcar să fie numit capelan de castru sau să i se îmbunătățească situația de dascăl în Hațeg. În 13/25 mai 1857 B. Densușianu se adresează lui Șt. Moldovan, exprimându-și îndoiala că își va primi salariul, mai ales din cercul Pui. De data aceasta el acționează mai ferm și în 29 aprilie/11 mai îi scrie vicarului că "de nu mijlocește scoaterea simbriei, părăsind școala voi fi silit după litera contractului cu care m-a legat de profesor, a proceda judecătorește".

În favoarea celor doi învățători intervine și Șt. Moldovan, în 3/15 aprilie 1857, în calitatea sa de canonic¹⁴⁰. El aduce la cunoștința episcopului dorința celor doi învățători de a primi câte o parohie din cauza întârzierilor mari cu care își primesc salariile. Cum acest lucru putea crea pericolul ca școala să rămână fără profesori, cere episcopului să intervină pe lângă dregătoria pretorială din Orăștie, Pui și Hațeg pentru a scoate de la locuitori sumele restante. Solicita și găsirea unei modalități de asigurare a plății învățătorilor pentru ca aceștia să nu se mai simtă în nesiguranță. În acest scop dă și o adeverință în care se arată că B. Densușianu "acum de trei ani întru acesta al său oficiu, cu cea mai mare silință și acurațiune pofțită l-a îndeplinit..."¹⁴¹. În luna august, locotenența transilvană informează că în urma execuțiilor silite s-a scos de la locuitori aproape toată suma în afara de 111 fl. 20 xr. datorată de "astfel de oameni care nu au nimic și numai cu mare silă se pot scoate", date aduse la cunoștința vicarului de către Ordinariat¹⁴².

Precaritatea situației financiare și greutățile vieții îl determină și pe Simion Ulpianu să se adreseze vicarului în 23 noiembrie 1857,¹⁴³ solicitând un ajutor de 50 fl. Acești bani urma să-i folosească pentru a-și achita restanțele la chirie deoarece "grelele cercustări întru atâta s-au făcut de nemaisuferibile", încât a ajuns în situația de a nu-și putea achiziționa haine pentru iarnă. Mai rușinos este faptul că autoritățile locale au trimis asupra lui 5 soldați pentru a-l supaveghea din cauză că nu și-a plătit capitația. El explică din ce cauză a ajuns în această situație arătând că nu și-a primit salariul pe anul școlar trecut. Situația sa este atât de grea încât vicarul intervine în favoarea sa pe lângă episcop¹⁴⁴.

Intervențiile vicarului în sprijinul celor doi învățători sunt explicabile cu atât mai mult cu cât ambii primiseră certificate de purtare "conform legilor morale"¹⁴⁵. În cursul anului 1857 aceste intervenții rămân fără vreun rezultat practic, deoarece "constrânși fiind... cu multe contribuțiuni și subsidiuri", Ordinariatul abia trimite, în decembrie 1857, 5 fl. pentru învățătorul S. Ulpianu¹⁴⁶.

În 20 aprilie 1858¹⁴⁷ Ulpianu își revendica salariul restant, notând că în contract se prevedea un salariu de 300 fl./an; dar pe anul școlar 1856/1857 nu a primit nimic. Prin urmare solicita episcopiei să înainteze cererea sa locotenenței. Abia în 9 februarie 1860 vicarul Gavril Pop primește de la pretura din

¹³⁸ I. Lazăr, *Învățământul pedagogic...*, p. 638.

¹³⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1857, f. 10-11.

¹⁴⁰ Ibidem, f. 12.

¹⁴¹ Ibidem, f. 39.

¹⁴² Ibidem, f. 26, 27.

¹⁴³ Ibidem, 3/1857, f. 25-26.

¹⁴⁴ Ibidem, f. 28-29.

¹⁴⁵ Ibidem f. 7 din 7 iulie semnat de parohul secund al Hațegului Atanasie Filip pentru Benjamin Densușianu; f. 42 din 25 martie 1857 pentru Simion Ulpianu.

¹⁴⁶ Ibidem, 3/1857, f. 27.

¹⁴⁷ Ibidem, 3/1858, f. 39-40.

Pui suma de 305 fl. 75 xr. pentru a se achita restanțele salariale ale celor doi profesori.¹⁴⁸ Vicarul cere însă episcopului să-i provoace pe cei doi profesori să informeze detaliat asupra sumelor ce li se cuveneau și cât din această sumă primiseră deja¹⁴⁹. În 21 martie 1860 episcopia răspunde trimițând contractul lui B. Densușianu pentru a se putea stabili suma pe care este îndreptățit să o primească¹⁵⁰. Cu două zile înainte¹⁵¹ cel în cauză răspunsese provocării episcopicești și informase că prin contract se prevedea un salariu de 300 fl. iar pentru anii doi-trei câte 400 fl., pe care îi primise integral. Pentru al patrulea an i se stabilise un salariu de 300 fl. din care nu primise nimic, solicitând cel puțin 200 fl. deoarece se afla în lipsuri mari. În 5 mai 1860 confirma că mai are de primit 186 fl. 10 xr¹⁵². În 21 noiembrie 1858, prin decretul nr. 16958/2516, guvernul Transilvaniei recunoscuse drepturile celor doi profesori la salariul pentru anul al patrulea, dar în august 1860 încă nu primiseră decât jumătate, pretura Hațeg fiind încă datoare¹⁵³.

Salariile învățătorilor variau ca valoare dar nu depășeau cu mult pe cele ale unor servitori domnești. Sursele principale din care se asigura plata învățătorilor erau contribuțiile sătenilor. Aceștia dădeau mici sume de bani, produse, lemne de foc sau zile de lucru după numărul fumurilor, al copiilor sau după florinul de dare plătit statului. Modalitatea de plată era stabilită prin înțelegerea dintre învățător și bătrânii satului. Din cauza sărăciei, opțiunile se îndreaptă aproape întotdeauna spre cineva din sat care cerea mai puțin. În aceste condiții pregătirea celui în cauză conta prea puțin. Salariile învățătorilor variau de la 40 fl. până la 100 fl. sau înzestrarea cu pământ deoarece achitarea unei remunerații ieșea din discuție. Există și cazuri când învățătorul, fiind din sat și fără nici o pregătire, solicita doar 24 fl., 4 stânjeni de lemne și 4 ferdele de bucate¹⁵⁴. În vederea constituirii unui fond școlar care să acopere și retribuiția învățătorului, multe sate donează dobânda împrumutului de stat din 1854 sau venitul cârciumăritului celor trei luni de toamnă, mici bucăți de pământ comunal, părți din pădure, cantități de cereale sau lemne pentru foc. Nu rare sunt situațiile în care preotul-învățător nu pretinde nimic pentru munca cu copiii. Tot așa nu lipsesc situațiile în care învățătorul este nevoit să părăsească școala deoarece nu mai este plătit. Problema salarizării învățătorilor a stat în atenția forurilor ecleziastice. Astfel, consfătuirea din 25 august 1852 a preoților din vicariatul Hațegului, prezidată de vicarul Șt. Moldovan, a stabilit obligația satelor de a avea un învățător pentru plata căruia să se dea câte un florin de fiecare copil¹⁵⁵.

Între 1818-1851, la Ciula Mare a fost învățător preotul Petru Stoicovici care primea plată 40 cruceri¹⁵⁶ de la fiecare casă, în timp ce la Livadia de Câmp, preotul Vasile Vladislav, din 1853 învață copiii "fără ore care remunerațiune"¹⁵⁷. În 1855 comunitatea Șerel își exprima dorința de a ridica școală, anunțând în același timp intenția de a-l înzestra cu pământ pe învățător, deoarece bani nu îi poate oferi¹⁵⁸. Se pare că un an mai târziu situația s-a remediat deoarece învățătorul Onisim Bărbuț primea 40 fl./an pentru ca mai târziu salariul să i se stabilească la 100 fl. În aceeași perioadă instrucția copiilor în Cârnești era asigurată de către Moise Crăciunescu care primea pentru eforturile sale 40 fl./an.

Salariile diferă de la o comunitate la alta între 1853-1856: în Șerel și Cârnești învățătorul primea 40 fl., în Ciula Mare, în 1857, 52 fl., în Subcetate, în 1852 o mierță de cucuruz de la fiecare elev, apoi 60 fl., iar în Merișor, în 1857, 40 cr./fam. și 7 stânjeni de lemne pentru a ajunge în 1865 la 60 fl.. Satele mai mari sau școlile centrale puteau oferi salarii mai mari în timp ce în Pui, în 1862, învățătorul este nevoit să părăsească școala deoarece nu mai este plătit¹⁵⁹. Uneori încăpățănarea oamenilor frânează cauza școlară. În Grădiște, până în 1862 nu s-a ținut școală "din cauză că oamenii n-au voit nici decât a plăti dascălului și a cuprinde casă pentru școală...". Abia în 1862 oamenii se angajează să dea pentru școală câte 2 cupe de bucate de fiecare familie¹⁶⁰. Când învățător este preotul, plata este mai mică, arareori în bani și mai des în lemne, bucate sau zile de muncă. În Clopotiva preotul-învățător primește câte o zi de

¹⁴⁸ Ibidem, 2/1860, f. 6-7.

¹⁴⁹ Ibidem, f. 8.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem, f. 10-11.

¹⁵² Ibidem, f. 22-23.

¹⁵³ Ibidem, f. 30-31.

¹⁵⁴ Ibidem, f. 19-20.

¹⁵⁵ M. Bordeianu, P. Vladovschi, *Învățământul românesc în date*, Iași, 1979, p. 161.

¹⁵⁶ A.A. Rusu, op. cit., p. 222; I. Radu, op. cit., p. 182.

¹⁵⁷ Fond Vic. Hațeg, 4/1856, f. 2.

¹⁵⁸ A. A. Rusu, op. cit., p. 263-264.

¹⁵⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5.

¹⁶⁰ Ibidem, f. 6.

lucru de la fiecare casă¹⁶¹, în Grădiște preotul cooperator primea 20 cr. de fiecare fum, un stângen de lemne de la 10 case și o zi de lucru de la cei fără casă¹⁶². În Fărcădinul de Sus cantorul primește, în 1856, 30 cr. de la fiecare casă și lemne de foc,¹⁶³ plată ce se va menține până în 1871. Uricani-Hobiceni a început în 1846 cu 30 cr./casă, adică 50-60 fl, iar în 1859 învățătorul primea 70 fl¹⁶⁴. Între 30 -100 fl. primeau învățătorii din Bucova, Densuș, Lunca Cernii, Ștei¹⁶⁵. O situație mai bună întâlnim în Râu de Mori unde, în 1860 la deschiderea școlii, învățătorul avea un salariu de 300 fl. În Densuș, la numirea primului învățător, contractul din 24 noiembrie 1864 între comunitate și învățător stabilea un salariu de 60 fl., locuință, o grădina de 360 și 4 orgii de lemne¹⁶⁶. Contractul dintre comunitatea Sălașului de Sus și Petru Iltu, din 19 octombrie 1863, stabilea ca plată 30 fl. și 1 ferdeu de bucate de fiecare copil,¹⁶⁷ iar Pavel Marila primea de la comuna Totești 40 fl¹⁶⁸.

Învățătorul primar de la școala erarială normală din Hațeg primea în 1864 un salariu de 300 fl. din care 113 fl. erau asigurați de către stat, iar pentru învățătorul secundar se cerea un salariu de 200 fl. achitat din fondul fostului regiment grăniceresc¹⁶⁹. Economia gospodăriei țărănești a influențat numirea învățătorilor și plata acestora. Salariile mici nu reprezentau o atracție față de această meserie și mai trebuie să treacă ani pentru ca această problemă să fie sistematizată. O comunitate săracă nu putea să asigure decât o plată mică. Este cauza pentru care de multe ori plata se dă în natură, variind de la un anumit număr de cupe de bucate de familie, lemne de foc sau zile de muncă la situații ridicole în care învățătorul primește doar lemne de foc și piatră. Adeseori acesta părăsește școala pentru că nu mai poate supraviețui, influențând astfel și procesul educativ care are de suferit.

Școlarizarea și frecvența copiilor a constituit o problemă deoarece mentalitatea țărănească tradițională ignora sau cel puțin minimaliza necesitatea sau utilitatea operei de instruire școlară. Oamenii consideră că ce a fost bun pentru ei va fi și pentru copiii lor. În această perioadă a începuturilor, entuziasmul manifestat față de școală este de multe ori înlocuit de inerție, chiar nepăsare. Donațiile și sacrificiile pe care le fac pentru organizarea și funcționarea unei școli, coexistă cu momente de ezitare, cu situații în care satele doresc să-l mențină pe cantor ca și învățător pentru a nu mai fi nevoiți să suporte și povara întreținerii învățătorului.

Statul a încercat să reglementeze și această problemă. Astfel, ordinul ministerial cu nr. 68151 stabilea structura anului școlar pentru școlile populare din Transilvania, de la 1 octombrie până la 6 august¹⁷⁰. Ordinul va fi însă mereu nesocotit din varii motive. Doi ani mai târziu, un decret al guvernului din 13 mai 1857, stabilea obligativitatea școlii pentru toți copiii de ambele sexe, între 6-12 ani (școala elementară) și 12-15 ani (școala de repetiție), de la sate și orașe, prevăzând pedepse pentru părinții și patronii ce se opuneau¹⁷¹. Cu toate acestea existau mari deficiențe în ceea ce privește frecvența școlară. În legătură cu obligativitatea școlii pentru copiii cu vârste cuprinse între 6-12 ani se pronunța și Ștefan Moldovan în cadrul consfătuirilor pe care le-a avut cu preoții. Structura neomogenă a claselor, în care se aflau copii cu vârste cuprinse între 6-12 ani, va avea repercursiuni asupra procesului instructiv-educativ. Înscrierea elevilor după începerea anului școlar ducea de asemenea la perturbări ale școlarizării și frecvenței. Elevii frecventau fără continuitate, între un semestru și celălalt interpunându-se unul sau mai mulți ani. Listele cu numele elevilor din cataloage se modifică de la un semestru la altul; unele nume dispar pentru a fi înlocuite cu altele, noi. Doar un procent scăzut al copiilor care atingeau vârsta necesară mergeau la școală. Cel mai adesea vinovați erau părinții care preferau ca copiii să muncească la câmp pentru a-și ajuta familia decât să-și piardă timpul cu preocupări care nu le asigurau un viitor. Așa cum am arătat și mai sus, se pleacă de la ideea că ceea ce a fost bun pentru ei va fi și pentru copiii lor. Adesea școlarizarea copiilor între 6-12 ani se rezumă la lunile de iarnă, începând din prima săptămână a postului

¹⁶¹ I. Radu, op. cit., p. 186.

¹⁶² Ibidem, p. 213.

¹⁶³ Ibidem, p. 206.

¹⁶⁴ Ibidem, p. 337.

¹⁶⁵ Ibidem, p. 175, 203, 252, 328.

¹⁶⁶ Fond Vic. Hațeg, 2/1865, f. 97.

¹⁶⁷ Ibidem, 2/1863, f. 14.

¹⁶⁸ Ibidem, 2/1865, f. 90.

¹⁶⁹ Ibidem, 2/1864, f. 11-12, 27.

¹⁷⁰ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, op.cit., p. 167.

¹⁷¹ Dicționar cronologic. Educația, învățământul, gândirea pedagogică în România, București, 1978, p. 112.

mare, după ce se aduna totul de pe câmp și până la sărbătorile Paștelor, când animalele încep să fie scoase din nou la pășunat.

În comitatul Hunedoara, unde cele mai multe așezări erau mici și răspândite, în special în zonele muntoase, conflictele religioase, mai ales cele dintre ortodocși și uniți, au adus serioase prejudicii în dezvoltarea învățământului. Cele mai multe probleme le-a pus școlarizarea copiilor din satele de munte și a satelor mici incapabile să susțină singure o școală. În aceste condiții, singura soluție era ca acești copii să frecventeze școala din cel mai apropiat sat. Această situație a oferit însă o scuză în plus pentru neprezentare, fiind invocată distanța pe care copiii trebuiau să o parcurgă.

Frecvența școlară l-a preocupat și pe Șt. Moldovan care, în cadrul consfătuirii din 25 august 1852, stabilea obligativitatea cursurilor școlare pentru copiii cu vârste cuprinse între 6-12 ani. Durata anului școlar era fixată de la Sfântul Mihai până la Sfântul Gheorghe¹⁷². În 1853 școala proiectată la Vulcan și pentru Paroșeni, Mațeșteni, Crivadia, Coroieșteni, Iscroni și Bărbătenii de Jos ar fi trebuit să fie frecventată de 119 copii, iar cea din Lupeni pentru Mierleasa, Uricani, Hobița, Câmpul lui Neag de 143 de copii¹⁷³. Cauze general valabile au determinat însă o frecvență redusă. Date mai exacte despre frecvența școlară ne oferă abia protocoalele vizitațiilor canonice din 1861 și 1862¹⁷⁴. În 6 din 21 de parohii vizitate nu s-a ținut deloc școală din cauza îndărătniciei locuitorilor sau din cauză că nu au avut unde: Râu-Bărbat¹⁷⁵. La Grădiște, Livadia de Câmp și de Coastă, Ponor, Fărcădinul de Jos și Silivașul de Sus nu s-a făcut școală deloc "din cauză că oamenii n-au voit nici decât a plăti dascălului și a cuprinde casa pentru școală, nefiind edificiu școlar"¹⁷⁶. În 6 cazuri școala s-a încheiat după Paști: Bucova, Pui, Șerel, Valea Lupului, Baru Mare și Petros. Printre cauze: îndărătnicia oamenilor, "neacurațiunea" învățătorului sau faptul că acesta nu a mai fost plătit, părăsind școala. În 1862 din 16 parohii vizitate în 3 nu s-a ținut școală, din aceleași motive, iar în 5 școala s-a terminat mai repede. O situație aparte se întâlnește în Valea Dâljii unde învățătorul nu a fost prezent, iar preotul a informat că școala a ținut 4 săptămâni înainte de Crăciun deoarece după această dată părinții nu și-au mai trimis copiii la școală¹⁷⁷. În restul parohiilor s-a ținut școală și, în prezența vicarului, s-a susținut și examenul. Copiii au răspuns, după vârste, din silabisit și rugăciuni sau din Catehismul Mare sau Mic, Istoria biblică, aritmetică, economie, Istoria Patriei.

În 1861	Fete	Data	Localitate	În 1862	Data	Fete	Localitate
26	8	5 iunie	Totești	20	15 mai	?	Totești
25	4	6 iunie	Hațiegel	8 din 30	20 mai	?	Râu de Mori
40	15	8 iunie	Păucinești	34	30 mart	13	Păucinești
12	-	?	Peșteana	18 din 36	11 mai	?	Grădiște
18	-	15 iunie	Zeicani				
12 din 32	?	?	Cârnești	6 din 20	5 mai	?	Fărcădinul de Jos
4	?	23 iunie	Subcetate	10 din 22	6 apr.	?	Subcetate
29	?	27 iunie	Boușarul de Jos	24 din 30	8 mai	?	Boușarul de Jos
19	6	27 iunie	Boușarul de Sus	15	9 mai	?	Boușarul de Sus
185	33			125		13?	

Se poate observa că numărul lor este în scădere iar cel al fetelor nici nu mai este precizat, probabil din cauză că acestea nu mai frecventau.

În cadrul acestui proces rolul principal este deținut de către învățător. Cine este acest învățător, de unde vine el și care este pregătirea lui? În această perioadă a începuturilor școlare figura învățătorului este aceea a preotului sau cantorului satului. Erau oameni simpli din popor, fără prea multă învățătură.

¹⁷² M. Bordeianu, P. Vladcovschi, op.cit., p. 161.

¹⁷³ Pentru libertate și unitate..., p. 127.

¹⁷⁴ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5, 21-25.

¹⁷⁵ Ibidem, f. 4.

¹⁷⁶ Ibidem, f. 1.

¹⁷⁷ Ibidem, f. 25.

Țineau școală cu copiii din sat mai ales pe timpul iernii, vara fiind destinată muncilor câmpului. Pentru că această cauză să progreseze era nevoie de oameni instruiți, capabili să asigure educația altora. De cele mai multe ori însă, preotul avea nevoie să se lumineze mai întâi pe sine pentru a-i putea lumina apoi pe alții. În atari condiții situația învățământului popular românesc lăsa mult de dorit. În epocă se incriminează mereu pasivitatea sau ignoranța preoților de sat, directorii în drept ai școlilor confesionale. Imaginea preotului era mai apropiată de a țăranului decât de cea a omului de carte, care trăiește învățându-i pe alții, oferind credincioșilor din prinosul cunoștințelor sale, purtându-i pe copii pe cărările cunoașterii. El nu se poate întreține pe el și pe familia sa din această meserie, fiind nevoit să meargă la câmp cot la cot cu credincioșii săi, să are, să sape, să meargă la târguri și la pădure.

Rolul de învățător al preotului este recunoscut și general acceptat, primind și o confirmare oficială cu ocazia soborului de la Șimleu din septembrie 1850. Protopopii și inteligența românească prezentă aici s-a pronunțat pentru înființarea de școli elementare, stabilindu-se ca acolo unde nu sunt învățători cursurile să fie predate de către preoți. Cele mai multe aprecieri pozitive le întrunesc profesorii de la școala preparandială din Hațeg. Absolvent a doi ani la cursul de filosofie la Blaj,¹⁷⁸ Beniamin Densușianu și-a dat mare silință în oficiul său, având o purtare exemplară ce a produs respectul tinerilor elevi. Aceleași rezultate le-a obținut și Simion Ulpianu, ce a absolvit doi ani în liceul din Blaj cu rezultate bune¹⁷⁹.

În vicariatul de Hațeg protocoalele vizitațiunilor canonice din 1855 și 1856 înregistrează, în toate satele în care se ține școală, faptul că acest rol aparține și este exercitat de către preot. Aceștia se dăruiesc școlii, indiferent de școala absolvită, oferind casa proprie și nereclamând nici o plată. În general, puțina știință de carte preoții au deprins-o la mănăstiri. Înainte de această perioadă este pomenit doar învățătorul din Lunca Cernii, Ianăș Zepa, absolvent a șase clase la gimnaziul din Alba Iulia¹⁸⁰.

După ce de pe băncile preparandiei din Hațeg încep să iasă primii învățători, satele hațegane vor beneficia de pregătirea acestora. Astfel, în 1856 au fost numiți ca și învățători, dintre absolvenții acestei școli, Moise Crăciunescu în Cârnești și Onisim Bărbuț în Șerel; în 1857 Ștefan Pop la școala centrală din Ciula Mare (și pentru Ciula Mică, Vălioara, Boița), Petru Dragotă în Merișor, Ioan Dragotă în Răchitova, Ioan Mânja în Subcetate, Petru Burlec în Coroieșteni, Petru Redoniu în Lunca Cernii. În 1858 a mai fost numit Nicolae Georgiția în Sălașul de Jos iar în 1859 și-a ocupat postul Ioan Zugravu în Uricani-Hobicieni. Numirile de învățători se înmulțesc. Cu ocazia fiecărei numiri Ordinariatul solicita documentele școlare, precum și atestate de hârnicie și purtare morală bună. Astfel, în 1857 vicarul trimite 16 contracte încheiate între învățători și următoarele comune:¹⁸¹ Bucova, Bărbăteni, Ciula Mare (împreună cu Ciula Mică, Vălioara, Boița), Subcetate și Balomir, Lupeni și Paroșeni, Livadia de Câmp și Livadia de Coastă, Lunca Cernei și Meria, Crivadia și Merișor, Mățești și Paroș Peștera, Ostrovul Mare și Ostrovul Mic, Răchitova, Șerel, Ștei, Păclișa și Totești, Grădiște. Trei luni mai târziu,¹⁸² de la Ordinariat a venit confirmarea pentru numirea lui Petru Mara în Țuștea, Grațiosu Bereșiu în Ponor, Ioan Pop Țarina în Păucenești, Dia Albulescu în Bouțarul de Jos, Ioan Hunyadi în Zeicani, cu adaosul ca aceste contracte să fie redactate și în limba germană. În cursul anului 1857 sau la începutul anului 1858 au primit confirmarea și Ioan Popescu în Clopotiva și Dioniu Georgiu în Densuș¹⁸³.

În decembrie 1858 vicarul Gavril Pop¹⁸⁴ a solicitat Ordinariatului noi numiri de învățători, înaintând și contractele acestora cu comunele: Rusalin Albulescu cu Bouțarul de Sus, Lascu Mihuțoni cu Ostrov, Chiril Iovănescu cu Sântămărie și Ioan Mensa (Minjia?) cu Subcetate. Mihuțoni și Mensa fuseseră învățători și în anul precedent și dovediseră purtare bună și zel în învățarea copiilor.

Anul 1860 aduce cu sine noi contracte. În ianuarie vicarul cere episcopiei numirea lui Petru Rădoniu în Vaidei, Valea Dâljii, Ohaba Sibișel, Ioan Popescu cu Lunca Cernei, Matei Dănilă cu Mațiești și Petru Pauloniu cu Ștei. Se cerea numirea definitivă pentru primii doi și numirea provizorie pentru următorii. Petru Rădoniu a fost învățător în Lunca Cernii dar cere mutarea din cauza dorinței locuitorilor. Mațiești a avut învățător anul trecut pe Aron Comșa Pop, dar acesta este bolnav și e nevoie de un înlocuitor

¹⁷⁸ Ibidem, 2/1857, f. 4, 7, 9, 39.

¹⁷⁹ Ibidem, f. 40, 42, 43.

¹⁸⁰ A. A. Rusu, op.cit., p. 224; I. Radu, op.cit., p. 67.

¹⁸¹ Fond Vic. Hațeg, 2/1857, f. 50.

¹⁸² Ibidem, f. 58, 59.

¹⁸³ Ibidem, 2/1858, f. 11-12, 13-14. Rămâne de stabilit în ce perioadă și-a desfășurat activitatea și în ce condiții, mai ales că la Densuș școala s-a ridicat doar în 1864, iar în 1865 este menționat primul învățător numit.

¹⁸⁴ Ibidem, f. 15-16.

provizoriu. Ștei a aparținut de Densuș dar comuna solicita învățător propriu, în timp ce Valea Dăljii a rămas fără învățător în urma mutării în Fărcădinul de Sus a lui Nicolae Andreșianu¹⁸⁵. Ordinariatul îi confirma pe Petru Rădoniu și Petru Pauloni, în timp ce ceilalți doi nu au făcut dovada calificativelor cerute¹⁸⁶.

O situație aparte se întâlnește în Râu Alb, comună care a refuzat mai mulți învățători. Contract avuseseră cu Stoicuța Stoicuța, un grănicer, deoarece acesta cerea plată mică¹⁸⁷. Vicarul a verificat însă competența acestuia și a respins contractul deoarece acesta nu avea nici o pregătire. L-a propus pe Petru Rădoniu apoi pe Ioan Dragotă, dar abia a patra propunere a întrunit acordul locuitorilor, în persoana lui Ioan Pop Țarina¹⁸⁸. În 19 octombrie 1863¹⁸⁹ prin contract comuna Sălașul de Sus s-a angajat să întrețină un învățător în persoana lui Petru Itu. Vicarul Petru Pop cere episcopiei întărirea acestui contract deoarece tânărul este preparand, iar în comună e nevoie de un învățător deoarece sunt doar 250 de greco-catolici față de 1250 de neuniți¹⁹⁰. Episcopia, prin ordinul din 2 noiembrie 1863 nr. 1442 cere documentele școlare ale candidatului și solicita vicarului să întreprindă o cercetare mai amănunțită a acestuia pentru a stabili dacă este apt să devină învățător¹⁹¹. Răspunsul vicarului nu se lasă mult așteptat, motiv pentru care zece zile mai târziu episcopia confirma numirea lui Petru Itu¹⁹². Tot în 1863 este numit și Nicolae Georgiția în Sălașul de Jos¹⁹³. Episcopia dovedește un interes crescând pentru pregătirea candidaților la posturile de învățători, solicitând mereu documentele școlare ale acestora. Deasemenea, este preocupată de stabilitatea posturilor de învățători, cerând garanții că învățătorul va funcționa cel puțin cinci ani. Așa se întâmplă în momentul confirmării lui Mihail Pop ca și învățător ordinar în Paroș¹⁹⁴. În același timp se cer informații despre pregătirea acestuia și despre starea școlii din Paroș. În 1865 mai sunt numiți: Ioan Ganea în Clopotiva, Bălan Suci în Sălașul de Jos, Iosif Pop în Densuș, Nicolae Traian în Baru Mare și Pavel Marilă în Totești¹⁹⁵. Cu Iosif Pop comuna Densușului încheiase contract în 24 noiembrie "pentru creșterea și educarea fiilor noștri",¹⁹⁶ aprobat de episcopie în 29 noiembrie 1865 nr. 1807¹⁹⁷.

Nr. crt.	Nume învățător	Localitate școlară	An	Observații
1.	Ianăș Olar	Bouțarul de Jos	?	Școala începe încă din 1830 dar învățătorii nu au avut plată regulată
2.	Die Albulescu		1857	
3.	Rusalin Albulescu		1858	
4.	Nicolae Albulescu		?	
5.	Sebastian Raca		?	
6.	Vidu Aglicer		?	
7.	Nicolae Albulescu	Bouțarul de Sus	1856	Între 1866-1890 au avut școală comună cu Bouțarul de Jos
8.	Rusalin Albulescu		1858	
9.	Gh. Bugaru		1862-1866	
10.	Ioan Albulescu	Bucova	1855	
11.	Rusalin Albulescu		1858	
12.	Ioan Pantea		1861	
13.	Ștefan Barbescu	Câmești	1850	Înterupere 1852-1856
14.	Moise Crăciunescu		1856	Confirmat în 1858
15.	Ștefan Pop	Ciula Mare	1857	Școala a început în 1818 de către preotul Petru Stoicovici, pe timpul vieții sale
16.	George Casian	Clopotiva	1855	Neregulat

¹⁸⁵ Ibidem, 2/1860, f. 2-3.

¹⁸⁶ Ibidem, f. 1.

¹⁸⁷ Ibidem, f. 19-20.

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Ibidem, 2/1863, f. 14.

¹⁹⁰ Ibidem, f. 12-13.

¹⁹¹ Ibidem, f. 18-19.

¹⁹² Ibidem, f. 20-21.

¹⁹³ Ibidem, f. 12.

¹⁹⁴ Ibidem, 2/1864, f. 5.

¹⁹⁵ Ibidem, 2/1865, f. 81-82 – în 29 septembrie 1865, vicarul Petre Pop cere confirmarea pentru I. Ganea din Clopotiva și Bălan Suci din Sălașul de Jos, acordată în 5.10.1865; 2/1865, f. 89- în 18.10.1865 s-a încheiat contract între comuna Totești și Marilă Pavel să le fie învățător; 2/1865, f. 92-94- în 24.11.1865- vicarul îl propune pe Nicolae Traian în Baru Mare; 2/1865 f. 95-96 – în 24.11.1865 îl propune pe Iosif Pop în Densuș.

¹⁹⁶ Ibidem, f. 97.

¹⁹⁷ Ibidem, f. 99.

17.	Antoni Popescu		1856	
18.	Ioan Popescu		1858	
19.	Andrei Bociat		dupa 1859	
20.	Ioan Ganea		1865	
21.	Pavel Oneasă	Coroieșteni	1851	În 1860 s-a deschis școală comună cu Vaidei dar s-a ținut neregulat până în 1868
22.	Petru Burlec		1857-1859	
23.	Ucenicu Oneasă	Coroiești	1853	În 1860 se înființează școala comunală în filia Vaidei
24.	Petru Rădoniu		1860	
25.	Dioniu George	Densuș	1858	
26.	Iosif Pop		1865	E primul învățător numit
27.	Avram Socaciu		1866	6.12.1866 nr. 1989
28.	Mihai Roman	Fărcădinul de Sus	1856	
29.	Gh. Marin		1857-1869	Suplinitor
30.	Avram Socaciu		1870	
31.	Ștefan Suciu	Galăț	1857	Din 1860 la Pui
32.	Isaia Popa	Grădiște	1855	
33.	Gh. Pop		după 1860	
34.	Ioachim Eliu			
35.	Paul Vladislav	Livadia de Câmp și de Coasta	1852	În 1855 nu se cunoaște numele învățătorului
36.	Vasile Vladislav		1857	
37.	Ianăș Zepa	Unca Cemii	1845-1848	
38.	Ioan Zepa		1848	
39.	Petru Rădoniu		1857	
40.	Ion Popescu		1858	
41.	Iosif Pop		1865	29.11.1865 nr. 1807
42.	Petru Dragotă	Merisor	1857	
43.	Ioan Dan (David?)		1865	22.11.1866 nr. 1935
44.	Partenie Popovici	Ostrovel-Gureni	1856	Din 1858 se afiliază la Râu de Mori
45.	Lascu Mihuleoni		1858	
46.	Ioan Popovici	Ostrovel Mare și Mic	1856	
47.	Lascu Mihuleoni		1857-1864	Confirmat în 1858
48.	Ștefan Bojin		1865-1868	
49.	Ioan Bora	Paroș-Peștera	1858	
50.	Mihail Pop		1864	18 apr. 1864 nr. 506
51.	Tănase Cotoroi	Paroșeni	1860	
52.	Gh. Pop	Peșteana	1861	
53.	Aron Comșa Pop	Maiești	?-1859	Bolnav este înlocuit provizoriu
54.	Matei Danilă		1860	
55.	Nicolae Țiarina	Păucinești	1852	
56.	Dimitrie Dărie		?	
57.	Ioan Țiarina		1857	
58.	Ștefan Grațian		?	
59.	Mihai Barbescu	Peștenița	Intre	
60.	Iosif Todoni		1860-1868	
61.	A. Popa			
62.	Grațiosu Bereșiu	Ponor	1857	
63.	Ioan Dragola	Răchitova	1857-1876	
64.	Stoicuța Stoicuța	Râu-Alb	?	Grănicer fără carte
65.	Ion Pop Țiarina		1860	
66.	Nicolae Mateșoi		?	Suplinitor
67.	Nicolae Georgița	Sălașul de Jos	1858	Confirmat definitiv în 1863
68.	Bălan Suciu		1865	Confirmat în 5.10.1865
69.	Ioan Lazăr	Sântămărie	1852	
70.	Chiril Iovănescu	Orlea	1858	
71.	Onisim Bărbuț	Șerel	1856	
72.	Ianăș Costa	Silivașul Inferior	1830-1843	
73.	Ștefan Micșia	Ștei	1857	
74.	Petru Paveloni		1858-1861	Confirmat în 1860 dar provizoriu
75.	Nicolae Barbescu		1862	
76.	Gh. Dioniu		1863-1864	
77.	Iosif Pop		1865-1867	
78.	Ioan Cetățianu	Subcetate	1852	
79.	Ioan Minja (Mensa)		1857-1888	

80.	Dumitru Părau	Uricani-Hobiceni	1846-1848	Venit din România Se unește cu Bărbătenii de Sus Se întoarce din armată
81.	Ioan Zugravu		1859-1863	
82.	Gh. Opiș		1863-1868	
83.	Ioan Zugravu		1868-1892	
84.	Nicolae	Valea Dâjii	1857	
85.	Andreșianu Petru Rădoniu		1858	
86.	Petru Mara	Țușlea	1857/58	
87.	Ioan Hunyadi	Zeicani	1857	
88.	Petru Itu	Sălașul de Sus	1863	
89.	Pavel Marilă	Totești	1865	29.11.1865 nr. 1803
90.	Petru Bay	Băiești	?	Suplinitor
91.	Avel Stoicuța	Vaidei	?	Suplinitor
92.	Dan Flore	Uric	1863	30.03.1863 nr. 403

Valoarea unui învățător este dată și de rezultatele obținute de copii la examene. Astfel, protocolul vizitațiunii canonice din 1861 notează că majoritatea copiilor au răspuns cu îndestulare¹⁹⁸. Excepție a făcut învățătorul din Cănești care este "cam debil". Pregătirea învățătorilor este tot mai importantă mai ales că decretul guvernamental din 3 august 1865 prevedea că un învățător trebuie să fie absolvent de gimnaziu sau preparandie¹⁹⁹. Astfel, Vasile Dumbravă dă un atestat din care rezulta că Pavel Marilă este absolvent al școlii normale din Hațeg²⁰⁰. Nicolae Traian a absolvit 3 clase normale,²⁰¹ iar Iosif Pop a absolvit trei clase de gimnaziu la Blaj cu rezultate de mijloc²⁰² și școala normală, fiind calificat. Anul 1866 marchează noi preocupări pentru asigurarea unei bune pregătiri a învățătorilor, episcopia aprobând ca viitorii învățători candidați pentru comunele Merisor, Răchitova, Râu de Mori, Râu-Alb să se pregătească din studiile pedagogice²⁰³. Astfel, printre învățătorii cu studii se află:

Nr.crt.	Numele și prenumele	Localitatea	Studii	Anul numirii
1.	Moise Crăciunescu	Cănești	Preparandia Hațeg	1858-1875
2.	Petru Burlec	Coroișteni	Preparandia Hațeg	1857-1859
3.	Petru Rădoniu	Lunca Cemii	Preparandia Hațeg	1857-1865?
4.	Petru Dragotă	Merisor	Preparandia Hațeg	1857/1865
5.	Ioan Dragota	Rachitova	Preparandia Hațeg	1857-1876
6.	Nicolae Georgiția	Sălașul de Jos	Preparandia Hațeg	1858-?
7.	Onisim Bârbus	Șerel	Preparandia Hațeg	1856-1886
8.	Ioan Manja(Mensa?)	Subcetate	Preparandia Hațeg	1857-1888
9.	Ioan Zugravu	Uricani Hobiceni	Preparandia Hațeg	1859-1863
10.	Petru Itu	Sălașul de Sus	Preparandia Hațeg	1863-?
11.	Ioan Ganea	Clopotiva	Preparandia Hațeg	1865-?
12.	Ștefan Pop	Ciula Mare	Preparandia Hațeg	1857-?
13.	Marilă Pavel	Totești	Școala Normală Hațeg	1865-?
14.	Nicolae Traian	Baru Mare	Școala Normală	1865-?
15.	Iosif Pop	Densuș	Gimnaziul Blaj, Clasele normale	1865-?
16.	Vasile Dumbravă	Hațeg, șc. erarială	Preparandia la Viena	1864-?

În aproape toate comunele vicariatului Hațeg cei care au inițiat cursurile unei școli au fost preoții. De cele mai multe ori instrucția oferită de aceștia era rudimentară, limitându-se la citit și învățarea rugăciunilor și cântărilor bisericești sau la câteva noțiuni elementare de agricultură. Formația intelectuală a

¹⁹⁸ Ibidem, 2/1862, f. 1-5.

¹⁹⁹ Ibidem, 2/1865, f. 88.

²⁰⁰ Ibidem, f. 90.

²⁰¹ Ibidem, f. 92.

²⁰² Ibidem, f. 95-96, 98.

²⁰³ Ibidem, 1/1866, f. 1.

acestora nu le permitea să depășească aceste limite în condițiile în care mulți dintre ei trebuiau să se lumineze mai întâi pe ei pentru a putea apoi răspândi lumina învățării asupra copiilor. Meritul lor consta în faptul că au fost deschizători de drumuri, au pus bazele unui sistem școlar ce se va dezvolta în anii următori sub îndrumarea absolvenților de la Hațeg și Deva. Dimitrie Bolintineanu scria că "Instrucția este un templu și profesorii sunt preoții lui. Acest templu nu este încă terminat și preoții săi sunt încă risipiți împrejurul său"²⁰⁴.

Nr.crl	Nume și prenume	Localitate	Anul
1	Ștefan Traian	Baru Mare	1853-1855
2	Ioan Alibulescu	Bucova	1855-1858
3	Petru Stoicovici	Ciula Mare	1818-?
4	Ștefan Barbescu	Cârnești	1850-1852
5	George Casian	Clopotiva	1855-1856
6	Pavel Oneasă	Coroișteni	1851-1857
7	George Pop Densușianu	Densuș	?
8	Mihai Roman (cantor)	Farcașinul de sus	1856-1857
9	Ștefan Suciu	Galați	1857-1860
10	Isaia Popa (cooperator)	Grădiște	1855-?
11	Paul Vladislav	Livadia de Câmp și de Coastă	1852-?
12	Ioan Popovici	Ostrov	1856-1857
13	Nicolae Tiarina	Păucinești	1852-?
14	Ioan Lazăr	Sântămărie Orlea	1852-?
15	Ioan Cetățianu	Subcetate	1852-1857

Se pune accent și pe purtarea dascălului nu doar pe educația acestuia. În general observațiile asupra comportamentului lor sunt favorabile subliniindu-se purtarea bună, faptul că "a răspuns cu laudă oficiului său" sau că este "silitor întru împlinirea oficiului său"²⁰⁵. Dar există și situații opuse, când dascălul dă dovadă de "neacurațiune", este neglijent sau "debil" în exercitarea funcției²⁰⁶. Aceste abateri de la normă nu corespund statutului conferit de funcție și au făcut obiectul atenției vicarilor cu ocazia vizitelor canonice, fiind uneori sancționate și de către beneficiarii acestor servicii.

Anul 1865 aduce cu sine un eveniment care va releva necesitatea unei pregătiri și perfecționări continue. Între 2-7 iunie 1865 școlile vicariatului și școala normală erarială au fost vizitate de consilierul școlar Petru Maior care a constatat că învățătorii, chiar și cei cu studii preparandiale nu au fost suficient de calificați pentru a răspunde acestei chemări în conformitate cu cerințele vremii și dau dovadă de o slabă pregătire metodică²⁰⁷. Necesitatea competenței profesionale este subliniată și de către S. Bărnăuțiu²⁰⁸ și este o condiție indispensabilă pentru a pregăti "oameni onorați", așa cum susțin locuitorii comunei Paroș când solicitau un dascăl²⁰⁹. Rolul învățătorului a fost clar precizat încă din epocă și anume "de a satisface misiunea sublimă a luminării și instituțiunii poporului" care "de atâta timp zace în ignoranță și orbire spirituală"²¹⁰.

O problemă de mare acuitate era aceea a localurilor de școală. În cele mai multe cazuri funcționau în clădiri improvizate, fiind vorba doar de o umilă casă țărănească închiriată. Puține școli erau într-o stare corespunzătoare sau cel puțin mulțumitoare, înfățișarea școlii oglindind sărăcia satelor. La 1813, D. Țichindeal descria starea școlilor astfel: "Dacă vrei să știi în sat, unde e școala, nu întreba pe nimeni, ci du-te, și apoi vei afla o casă, nu departe de biserică, dezgrădită, descoperită, cu fereștile sparte și lipite cu hârtie; să știi că aceea este școala!"²¹¹. Situația reală a școlii trebuie raportată la starea materială și mentală a satelor care au sarcina întreținerii ei. În general avem de-a face cu sate mici, cu o economie deficitară. Pe umerii acestor colectivități nu apasă doar sarcina întreținerii școlii ci și a susținerii

²⁰⁴ Gândirea pedagogică.... P. 298.

²⁰⁵ Fond Vic. Hațeg, 2/1862, f. 1-5, 21-25.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Ibidem, 2/1865, f. 50-51.

²⁰⁸ Maria Basarab, Considerații privind cărțile didactice românești (1785-1892), din patrimoniul hunedorean, în "Sargelia", XVI-XVII, 1982-1983, p. 567.

²⁰⁹ Fond Vic. Hațeg, 2/1855, f. 1.

²¹⁰ Ibidem, 2/1864, f. 11-12.

²¹¹ Ioan Lupaș, Din istoria Transilvaniei, București, 1988, p. 257.

bisericii, iar satele dispun rar de bunuri comune cu care ar putea înzestra școala. Documentele păstrate demonstrează că satele nu pot face prea multe pentru cauza școlară cu atât mai mult cu cât trebuie să întrețină și administrația comunală: jude, notar, jurați. În general condiția materială deficitară a satului românesc rămâne o piedică în calea progresului învățământului în mediul rural. Este explicabil astfel ceea ce îi scria Al. Sterca Șuluțiu lui G. Barițiu: "Noi cu toții avem lipsă să avem una înțelegere și să ținem cit va fi cu puțință în toate și pe tot locul, oareșcare uniformitate în școlile noastre naționale. De aceea provoc toate capetele luminate ale națiunii, ca mai înainte de toate o neîncetată grijă să poarte, cum să ridice școlile satești, că de cele mai înalte doară nu ne putem îndoi"²¹².

Foarte multe școli nu aveau local propriu, ci funcționau în câte o casă de țară, fără dascăl cu pregătire, fără un suport material adecvat. Majoritatea comunităților nu pot edifica o clădire destinată școlii. Imaginea de ansamblu a școlilor vicariatului a fost prezentată în paginile anterioare astfel încât ne vom rezuma la a specifica ce comunități au reușit să ridice școală. Entuziasmul pentru școală îi determină uneori pe oameni să promită ridicarea școlii în decurs de un an pentru ca realitatea să le demonteze acest optimism. Existau comunități în care lucrul durează mai mult decât se estimase inițial sau comunități care au materialul de construcție dar diferite motive împiedică ridicarea școlii.

În 1855 sunt precizate doar două comunități care au local de școlă²¹³. În Paroș-Peștera existau două odăi renovate destinate școlii, iar în Râu-Alb se pare că școala se ridica pe un pământ donat de familia Badia. Între 1855-1856 se pare că s-a ridicat școala și în Râu de Mori. Anul 1856 aduce mai multe inițiative în această direcție²¹⁴. În Bucova, Păucinești, Bouțarul de Sus, Bouțarul de Jos și Coroișteni au îndeplinit toate condițiile necesare și vor începe lucrul în cursul anului. În 1861-1862 lucrările la școlile din cele două Bouțare nu erau finalizate iar cea din Păucinești mai avea nevoie de uși și ferestre²¹⁵. Se pare însă că până în 1864 au fost terminate. La Clopotiva este menționată în 1856 o școală de piatră dar documentele nu ne vorbesc despre ea²¹⁶. În 1857 a început lucrul la școala din Sălașul de Jos²¹⁷ dar în 1861 încă nu era gata²¹⁸. Școala va fi din lemn și foarte mică motiv pentru care destul de repede se va dovedi necorespunzătoare. Tot în 1857 se fac încercări de a ridica școală și în Hațeg dar fără succes²¹⁹. În Sălașul de Sus existau materialele de construcție și se preconiza o școală comună pentru greco-catolici, ortodocși și maghiari, dar în 1863 maghiarii s-au răzgândit iar materialele au fost împărțite în trei și ridicarea școlii amân timer²²⁰. În Subcetate, în 1862 abia se reușește cumpărarea unui loc din banii arenzii de cârciumărit²²¹. Între 1864-1865 s-au ridicat trei școli la Densuș și Grădiște²²² și la Baru Mare²²³. La Densuș încercări se făcuseră încă din 1852 dar fără rezultate. Contractul dintre comună și învățător din 24 noiembrie 1865 nota că "acum cu ajutorul lui Dumnezeu s-a terminat zidirea școlii noastre populare²²⁴. Raportat la întreg vicariatul numărul comunelor care au izbutit să edifice un local propriu de școală este foarte mic și explicația principală rezidă în sărăcia locuitorilor. Uneori se poate vorbi însă și de nepăsare, neglijență sau de adversitatea autorităților.

Toate aceste școli s-au întemeiat și susținut cu sacrificii mari, cu atât mai mult cu cât poporul român era lipsit de bunăstare materială, condiție esențială pentru progresul școlar. În clădiri cu totul improprie muncii de dascăl, în căsuțe acoperite cu nuiiele, își desfășurau munca dascălii acelor vremuri. Dar, așa cum spunea și Ioan Lupaș,²²⁵ valoarea unei școli nu este dată de pereții ei, ci de însuflețirea și vrednicia celor ce o slujesc, punând bazele unui început de cultură pentru poporul nostru. Greutățile nu i-au făcut pe oameni să dea înapoi chiar dacă, de multe ori, se lăsau cu greu convinși de utilitatea școlii. În general, ei se angajează cu entuziasm în această muncă. Adeziunea, sprijinul acordat școlii crește pe măsură ce se restrâng celelalte posibilități de exprimare națională. Școala devine expresia sufletului

²¹² Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919..., p. 318-319.

²¹³ Gh. Naghi, op.cit., p. 425-430.

²¹⁴ Fond Vic. Hațeg, 4/1856, f. 1-4.

²¹⁵ Ibidem, 2/1862, f. 21-22.

²¹⁶ I. Radu, op.cit., 186.

²¹⁷ Fond Vic. Hațeg, 3/1857, f. 22.

²¹⁸ Ibidem, 2/1862, f. 25; I. Radu susține că școala e gata din 1860 dar documentele demonstrează contrariul.

²¹⁹ Ibidem, 2/1858, f. 28-29.

²²⁰ Ibidem, 2/1863, f. 18-19.

²²¹ Ibidem, 2/1862, f. 22.

²²² Ibidem, 2/1865, f. 6-7.

²²³ Ibidem, f. 92-94.

²²⁴ Ibidem, f. 95.

²²⁵ Ioan Lupaș, op.cit., p. 257.

național, o marcă de identitate și sprijin pentru cei ce nu găseau înțelegere niciunde. Este și o speranță într-un viitor mai bun. De această realitate, țăranul român devine conștient pe măsură ce atracția pentru școală, pentru o profesie de viitor, își dezvăluie oportunitățile. Această mișcare cuprinde tot mai multe sate, chiar dacă școala este mereu mutată dintr-o casă țărănească în alta, dintr-o casă de lemn și paie în tinda bisericii sau în casa preotului. Impresionează înainte de toate voința de a menține în viață școala, oricât de slab dotată ar fi, pentru a deprinde aici rudimentele educației.

Această mișcare se dezvoltă sub aripa protecție a bisericii care, însă, de multe ori, se limitează la a încuraja acțiunea, oferind un patronaj moral. Este departe de a-și asuma întreținerea materială a școlii în condițiile în care și ea este la fel de săracă. O biserică săracă patronează o școală și mai săracă. Astfel, comunitățile sătenești preiau și această sarcină a cărei greutate se resimte puternic la nivelul gospodăriei țărănești la fel de săracă. Colectivitățile țărănești nu dispun decât arareori de bunuri colective care ar fi putut fi destinate școlii, întrețineau și biserica și școala, dar și administrația comunală: jude, notar, jurați. În aceste condiții satele nu pot face prea multe pentru cauza școlii. Există însă și perioade favorabile. Grijă traiului de zi cu zi nu apasă cu aceeași intensitate asupra tuturor satelor; există ani buni și ani răi, sate bogate și sate sărace, familii sărmene și familii înstărite care fac donații școlii, dar condiția materială deficitară rămâne o realitate incontestabilă pentru toată perioadă²²⁶. Satele fac eforturi deosebite pentru susținerea cauzei școlare, pentru a obține loc și a ridica o clădire, pentru a asigura plata învățătorului.

Acest progres care azi poate apărea ca fiind nesemnificativ are, în ochii celor de atunci, valoarea unui nou început. Învățământul parcurge un proces de modernizare, realizat prin eforturile și sacrificiile națiunii, în beneficiul națiunii. Aceste instituții firave vor deveni peste ani focare de cultivare a sentimentului național, adevărate școli naționale. Așa cum spunea și Al. Papiu Ilarian:²²⁷ "Cultura, cultura va scăpa pe români și cultura numai națională poate fi. Școalele naționale, dar pentru români, cu profesori naționali și limbă națională, de la școalele cele sătenești până la universitate națională română; școale naționale pentru români; nu unite nici neunite... ci școale naționale..."

THE SCHOOLS IN THE GREEK-CATHOLIC DEAN OFFICE OF HAȚEG BETWEEN 1849-1867

Summary

This study presents the efforts of romanian people from Hațeg to build more schools. Characteristic for this period is the lack of financial resources to be used in the proces. Those who have to buil this schools are the people because the church doesn't have the resources to do it. This institution offer a spiritual patronage rather than a financial one. It is important who were the teachers then, if they had the kwoledge for teaching others, what school did they attend to? Due to the efforts of the people at the end of this period we can talk about an encreasing number of schools.

²²⁶ S. Retegan, Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875), Cluj, 1994, p. 9.

²²⁷ Al. P. Ilarian, op. cit., vol. I, p. 172.

MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNE ORIGINARI DIN JUDEȚUL HUNEDOARA

Liviu Mărghit

Eforturile pe cât de îndelungate pe atât de multiple ale românilor din cele trei state feudale surori de emancipare națională și economică au cuprins în ansamblul lor și însemnata acțiune a creării unei limbi literare unitare românești. La început de veac XIX eruditul lingvist Constantin Diaconovici Loga (1770-1850) în profetice cuvinte evoca faptul că prin limbă se va ajunge, într-un viitor pe care nu îl putea preciza cât era de apropiat sau de îndepărtat, la libertatea națională mult dorită. Filologul originar din Caransebeș, în *Manifestul „Societății pentru cultivarea limbii române”*, document programatic publicat în anul 1808, preciza că „până când ni vor veni în ajutor și alte împrejurări, trebuie să începem cu mijlocul cel mai de frunte cu care putem face fericirea nației, și anume să începem cu cultivarea limbii noastre și prin ea cu lățirea tot mai mare a culturii, câștigându-se astfel vază și merite”¹.

La rândul său, marele fiu al Cigmăului, ilustrul reprezentant al ținutului hunedorean în cadrul Școlii Ardelene, Ioan Budai-Deleanu (1760-1820), referindu-se la acest acut și arzător subiect lingvistic arăta că numai prin „adunarea a mai multor învățați depreună ca să poată covârși toate dialecturile și osăbitele noime ale cuvintelor”, fiind imperios necesară constituirea „unui sfat a mai multor învățați ai neamului”².

Necesitatea constituirii unui for coagulator al eforturilor comune panromânești de făurire a limbii literare naționale a fost pe deplin exprimată nu doar în Transilvania ci și în Țara Românească și Moldova, dar calea spre punerea în practică a mărinimoasei idei nu se dovedea deloc simplă și facilă.

Din dorința de a realiza un pas pe care îl credeau hotărâtor, a început în spațiul locuit de către națiunea română, înființarea a mai multor societăți literare locale în cadrul cărora se căutau și propuneau soluționări ce vizau unificarea limbii culte românești. Enumerăm, spre edificare, câteva din acestea. În Crișana, de pildă, a luat ființă în anul 1851 „Societatea literară a junimii studioase la Academia de Drepturi și arhigimnaziul din Oradea Mare”. La scurtă vreme se constituise în partea nordică a aceluiași ținut „Societatea de lectură a studenților din Satu Mare”. Nici intelectualitatea română maramureșeană nu s-a lăsat mai prejos, constituind la Sighet, în anul 1861, „Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș”. Doar peste un an (1862), în principalul centru urban românesc de pe valea Mureșului de Jos, Aradul, își începea activitatea „Activitatea națională pentru cultura și conservarea poporului român”. Acestea din urmă, împreună cu renumita „Asociațiune transilvană pentru literatura și cultura poporului român ASTRA” din Sibiu, întemeiată în anul 1861, a avut un impact cultural și asupra românilor din fostul comitat al Hunedoarei.

Dar, pasul național hotărâtor, cel care a încununat lungă serie de încercări de a se soluționa constituirea limbii literare panromânești a fost făcut prin înființarea la București a „Societății Literare Române” a cărei primă ședință de lucru plenară, aceea din 1/13 august 1867 hotărâse schimbarea numelui instituției respective în „Societatea Academică Română”. Chiar din debutul său Societatea Academică a avut un caracter național prin cuprinderea în grupul membrilor fondatori a celor mai elevați intelectuali din întregul spațiu locuit de către neamul românesc. Între cei 25 de membri fondatori ai Academiei Române se aflau Timotei Cipariu (1805-1887), născut în satul Pânade, comuna Sâncel, județul Alba, August Treboniu Laurian (1810-1881), născut în satul Fofeldea, comuna Nocrih, județul Sibiu, George Barițiu (1812-1893), originar din Jucul de Jos, comuna Jucu, județul Cluj, Gavril Munteanu (1812-1869) născut în satul Vingard, comuna Șpring, județul Alba, Andrei Mocioni (1812-1880) care văzuse lumina zilei în Budapesta, însă familia sa era din Banat, comuna Foeni, județul Timiș, Vicențiu Babeș (1821-1907) originar din satul Hodoni, comuna Satchinez, județul Timiș, Alexandru Roman (1826-1897), născut în comuna Aușeu, județul Bihor, și cel mai tânăr dintre aceștia, Iosif Hodoșiu (1829-1880), a venit pe lume în localitatea Bandu de Câmpie, a cărei denumire actuală este Band, comună din județul Mureș.

Dacă la data întemeierii Academiei Române nu a existat încă un personaj marcant din punct de vedere cultural-științific în comitatul hunedorean, bărbat a cărei știință și activitate pe plan cultural

¹ Zenovie Păclișanu, O veche societate pentru cultivarea limbii române, în „Revista istorică”, VII, 1921, p. 130.

² Ioan Budai-Deleanu, Scrieri lingvistice, București, 1970, p. 113 și 168.

transilvănean să îl propulseze în rândul fondatorilor înaltei instituții, pe parcursul vremii mai mulți fii ai acestui ținut cu o bogată istorie s-au învrednicit să li se acorde un loc în *aula nemuritorilor*.

Cel dintâi născut în actualul județ Hunedoara care a fost deținător al unui fotoliu academic era Aron Densușianu. Evenimentul admiterii sale ca membru corespondent a avut loc în anul 1877, în data de 13 septembrie. Pe atunci, Aron Pop (pe numele său de familie) era în al 40-lea an de viață.

Clasele liceale le-a făcut începând cu anul 1852 în Blaj, pentru ca după obținerea diplomei de bacalaureat să urmeze Academia de Drept din Sibiu, ale cărei cursuri le absolvise în anul 1864. Și-a îndreptat gândul spre practicarea avocaturii. În Făgăraș a fost avocat pe durata anilor 1864-1874. Apoi, trecut în România, la anul 1880 i se încredințase catedra universitară a facultății de Drept din București. Atras de literatură, când i s-a ivit prilejul de a obține o catedră de Limbă și Literatură la Universitatea din Iași, nu a ezitat să părăsească definitiv capitala de pe Dâmbovița.

Pe lângă cursul la universitate Aron Densușianu a editat în Iași, putem spune că întâia publicație de critică literară temeinică din România, și anume „Revista critică literară”. De asemenea a elaborat amplele studii „*Starea criticei literare la români*”³, „*Poeziile lui George Sion*”⁴ și „*Regenerarea literaturii române*”⁵ prin care i se recunoaște pe plan național autoritatea în materie. Împreună cu aceste contribuții, a mai dat un plus de apreciere în desemnarea lui Aron Densușianu ca membru al Academiei Române, și lucrarea „*Studie asupra poeziei populare române: originea Doinei*”, publicată în anul 1876⁶. După admiterea sa în cadrul academiei a scris și publicat „*Istoria limbei și literaturii române*”, Iași, 1885, carte care a avut parte și de o ediție secundă, în anul 1894. Un merit literar deosebit al său constă în faptul că a fost cel dintâi care a remarcat valoarea creației lui Ioan Budai-Deleanu, și îndeosebi a poemului acestuia „*Tiganiada*”.

Cel de-al doilea fiu al ținutului hunedorean ce a avut onoarea de a fi primit în cadrul Academiei Române a fost Nicolae Densușianu, cunoscutul istoric și folclorist. Mai mic ca vârstă cu 9 ani decât fratele său Aron, i se acordase calitatea de membru corespondent în data de 6 aprilie 1880. Venise pe lume tot în Densuș și a început învățătura la Colegiul franciscan din Hațegul învecinat localității natale. Apoi în Blaj a absolvit clasele gimnaziale iar în Sibiu obține – urmând cursurile Academiei de Drept – titlatura avocațială în anul 1869. Ocupant al postului de „notar suprem” în orașul Făgăraș, și de avocat în Brașov și București, deși avea perspective de a face o serioasă carieră juridică, a părăsit această branșă profesională. Fiind un foarte bun cunoscător al limbilor maghiară și germană Academia Română i-a solicitat să întreprindă în anul 1878 cercetări în arhive din Transilvania și Ungaria, care urmare a reușit să adune date de mare însemnătate științifică referitoare la marea ridicare a românilor din Apuseni de la anul 1784. La patru ani după primirea sa în Academia Română a publicat volumul intitulat „*Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785 scrisă pe baza documentelor oficiale*”. Pentru valoarea informațională științifică deosebită această carte a fost primită cu un interes atât de mare încât i s-a decernat în anul 1885 premiul academic. A creat o cuprinzătoare listă de titluri de cărți cu subiecte istorice și literare, lucrări a căror veridicitate științifică a fost extrem de puțin estompată prin trecerea timpului.

Al treilea, ca an de naștere, dintre membrii originari din județul Hunedoara ai Academiei noastre naționale este inginerul aviator Aurel Vlaicu. Născut la Biniș, în anul 1882, după studii universitare de profil tehnic efectuate la Munchen, orașul de reședință al landului Bavaria, a inventat și pilotat un original tip de aeroplan. În timpul vieții i s-a acordat, la propunerea lui Spiru Haret, premiul Academiei pentru lucrarea „*Aeroplanul Aurel Vlaicu*”.

Deoarece nu întotdeauna diriguitorii Academiei Române au avut o clară imagine asupra personalităților care își merituau un loc în *Aulă*, s-a recurs la acordarea post-mortem a titlului academic, existând în toată existența Academiei Române 42 de astfel de cazuri, între care îl avem și pe Aurel Vlaicu. Prima masivă acordare de titluri academice unor persoane care nu mai erau în viață a avut loc în anul 1948, când au fost desemnați 14 erudiți din diferite domenii ale culturii, științelor și artei (Ion Andreescu, Dumitru Bagdasar, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Mihai Eminescu, Garabet Ibrăileanu, Ștefan Luchian, Theodor Neculuță, Ion Păun-Pincio, Călin Popovici, Alexandru Sahia,

³ „*Federațiunea*”, I, 1968.

⁴ Ibidem

⁵ „*Oriental latin*”, 1874, nr. 1

⁶ „*Concordia*”, VI

Ștefan Stâncă, Alexandru Vlahuță, Aurel Vlaicu)⁷. Valul masiv secund de primiri post-mortem a avut loc în anii 1990 și 1991 (în 1990: Alexandru Borza, Constantin Brâncuși, Mircea Florian, Virgil Madgearu, Ioan Moraru, Constantin Noica, Ștefan Odobleja, Nicolae Paulescu, Călin Popovici, Marin Preda, Alexandru Proca, Nichita Stănescu, Haralambie Vasiliu, Mircea Eliade; în 1991: (Tehodor Aman, Petre Andrei, Dan Barbilian, Ștefan Berceanu, Petru Caraman, Traian Lalescu, Eugen Lovinescu, Ștefan Lupașcu, Herman Oberth, Constantin Părvulescu, Bartok Bela)⁸.

Ultimul (cel de-al IV-lea) dintre membrii Academiei Române născut în fostul comitat al Hunedoarei anterior anului 1900 este istoricul Silviu Dragomir. Originar din comuna Gurasada, a văzut lumina zilei în anul 1888. Gimnaziul îl face la Blaj și Novisad, iar începând cu anul 1905 a urmat teologia în cadrul universității din Cernăuți. După absolvirea facultății teologice a fost trimis spre specializare (1909-1911) la Universitatea din Viena. A întreprins cercetări în arhive din capitala imperiului Austro-Ungar, Belgrad, Karlowitz și mai multe orașe din imperiul Rusiei. Pentru contribuțiile sale istorice privind comunitățile vlahilor din Peninsula Balcanică a fost primit în anul 1916 ca membru corespondent al Academiei Române.

Lucrări importante ca „*Vlahii din Serbia în secolele XII-XV*” (vol. apărut în anul 1922) și „*Originea coloniilor romane din Istria*” (vol. apărut în anul 1924), „*Documente noi privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolele XV-XVI*”, (apărute în anii 1926-1927), i-au adus și demnitatea științifică de membru titular al Academiei, fapt petrecut în anul 1928. În luna mai 1929 și-a susținut discursul de recepție având ca subiect evocarea lui Constantin Romanul Vivu („*Un precursor al unității naționale: profesorul ardelean Constantin Romanul Vivu*”), răspunsul fiind dat de către academicianul, și el transilvănean originar din Sălișteja Sibiului, Ioan Lupaș.

Silviu Dragomir a fost așadar întâiul hunedorean deținător al calității de membru titular activ al Academiei Române, precum și primul dintre cei de pe meleagurile hunedorene căruia i s-a încredințat președinția unei secțiuni, și anume Secțiunea Istorică, exercitându-și mandatul în perioada dintre anii 1945-1948.

Din grupul de membri ai Academiei Române născuți după anul 1900 în zona hunedoreană, nouă la număr, au fost primiți în anul 1955 ca membri corespondenți Ștefan Pașca și Ștefan Petrefi. Primul enumerat de noi, Ștefan Pașca, este și cel mai vârstnic, fiind născut în anul 1901. Locul venirii sale pe lume a fost satul Crișcior, actualmente parte componentă a orașului Brad. După clasele elementare făcute în localitatea natală a urmat cursul secundar la licee din Blaj, Brașov și Orăștie. La universitatea din Cluj a fost student al Facultății de Litere și Filosofie, după a cărei absolvire s-a specializat în cadrul Școlii Române din Roma. Ajuns lingvist de foarte mare autoritate științifică a ajuns să dețină un rol preponderent în colectivul care a elaborat „*Dicționarul limbii române*”, „*Atlasul lingvistic român*” și „*Dicționarul graiurilor românești*”. În cadrul academiei a deținut postul de director adjunct al Institutului de Lingvistică, precum și funcția de redactor responsabil al publicației academice „*Cercetări de lingvistică*”. Datorită prematurului său deces, la numai 56 de ani, nu a mai putut fi trecut în rândul membrilor titulari.

Mai tânăr cu cinci ani decât Ștefan Pașca, devenul Ștefan Peterfi și-a făcut studiile liceale și universitare în orașul Cluj. A absolvit în anul 1933 facultatea de științe, Secția Științele Naturii. Pe lângă activitatea didactică de la universitate, unde era deținător al catedrei de Anatomia și Fiziologia plantelor a desfășurat și o susținută cercetare științifică, aducând însemnate contribuții privind influența sărurilor minerale asupra creșterii și dezvoltării unor specii de alge.

Începând din luna iulie 1955 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar peste alți opt ani, în 1963, a devenit membru titular. În această din urmă calitate a deținut în perioada 1974-1978 funcția de vicepreședinte.

Penultimul hunedorean de origine născut în primul deceniu al secolului al XX-lea, deținător de titlu academic a fost Banyai Ladislau. Data nașterii sale e consemnată într-un final de noiembrie a anului 1907, iar localitatea de baștină îi este comuna Baia de Criș. A efectuat studii secundare la Cluj, Sibiu, Miercurea Ciuc și Alba Iulia, iar pregătirea universitară în istorie a făcut-o la universitatea din Budapesta, cu pregătire suplimentară de specialitate la universitățile franceze din Grenoble și Paris. Cercetările

⁷ Dorina N. Rusu, Membrii Academiei Române, 1866-1999, Dicționar, București, 1999, p. 603; 604; 611.

⁸ Ibidem

întreprinse în arhive din Ungaria, Slovacia, Serbia și România aveau ca orientare studierea etnicității maghiare din bazinul dunărean. În anul 1974 a fost ales membru corespondent al Academiei Române.

Cu doar doi ani anterior încheierii întâiului deceniu al veacului al XX-lea se năștea în orașul Simeria, Sigismund Toduță. Înzestrat cu o capacitate intelectuală deosebită a reușit să devină absolvent a trei secții concomitent, ale Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică din Cluj, studii făcute în intervalul anilor 1926-1935. A fost trimis la specializarea în materie de muzică la Academia „Santa Cecilia” și la Institutul Pontifical de Muzică sacră, ambele din Roma. Pe lângă o bogată activitate de compozitor a publicat de-a lungul anilor cuprinzătoare studii de muzicologie.

Academia Română a premiat în anul 1974 compozițiile sale. În martie 1991, ca o foarte tardivă recunoaștere a aportului său deosebit i s-a acordat demnitatea de membru corespondent dar nu a mai reușit să activeze în înaltul for cultural-științific național deoarece în iulie 1991 a încetat din viață. În anul întâi al deceniului al II-lea din secolul care tocmai de un an a intrat în istorie, s-a născut în Valea Jiului, la Vulcan, Pius Brânzeu. Cursul primar îl face în localitatea natală, iar liceul îl absolvise în Lugoj. Studiile superioare pe care le-a început în anul 1928 le face în Franța, urmând Facultatea de Medicină din orașul de reședință a provinciei Alsacia, Strasburg. Fiind student eminent, la terminarea facultății, în anul 1939, a fost numit șef adjunct al Clinicii Universitare, devenind astfel întâiul român conucător al unui foarte important centru spitalicesc din Franța. Tot la Strasburg și-a susținut teza de doctorat în chirurgie, lucrare care nu doar că îl consacră cu distincția de doctor ci și prestigiosul premiu „Luis Sencert” (este unicul român care posedă această onorantă apreciere din partea medicinei franceze).

Îndată după încheierea celui de-al doilea război mondial s-a întors în țară, fiind încadrat conferențiar la Institutul de Medicină din Timișoara. În orașul de pe Bega și-a desfășurat activitatea de chirurg și de cercetător al bolilor cardio-vasculare. În anul 1974 era desemnat membru corespondent al Academiei Române, iar în 1990 a devenit membru titular. I s-a acordat în 1996 calitatea de *Doctor honoris causa* al Universității de Medicină din Timișoara.

Mai tânăr cu zece ani decât academicianul Pius Brânzeu, Ion R. Baciuc s-a născut în comuna Orăștioara de Sus. Clasele primare le făcuse în localitatea-i natală, după care a urmat cursurile medii la liceul „Aurel Vlaicu” din Orăștie. Apoi și-a îndreptat pașii spre Facultatea de Medicină din Cluj unde în anul 1946 a obținut titlul de doctor în medicină și chirurgie. A urmat apoi trecerea examenelor pentru titlul de doctor în științe medicale (1958), iar peste doi ani a obținut și docența.

A parcurs cu destulă rapiditate etapele profesionale universitare până la treapta superioară de rector al Institutului de Medicină și Farmacie din orașul de pe Someșul Mic. A fost membru fondator al Societății europene de fiziopatologie respiratorie (instituție a cărei sediu se află la Praga), iar în Franța, ca o meritorie recunoaștere a unei intense și rodnice activități de cercetare medicală a fost desemnat președinte de onoare al Societății Internaționale de Transfuzii, fiind singurul medic român deținător al unui atât de onorant titlu.

Din decembrie 1991 devine membru corespondent al Academiei Române, pentru ca numai peste doi ani să fie admis ca membru titular activ.

Marea comună hunedoreană ce aspiră la încadrarea sa în rândul localităților urbane, Ilia, a fost așezarea în care s-a născut, în anul 1930, Teodor Pompiliu. Începe școlarizarea în Ilia, după care își continuă studiile liceale la Deva. Începând cu anul 1950 a fost student la Facultatea de Istorie a universității „Victor Babeș” din Cluj. A fost trimis la cursuri de specializare la Universitatea din Viena (1968-1969), iar în anii 1972-1973 era „visiting profesor” la Urbana University din S.U.A. statul Illinois.

Specializat în cunoașterea istoriei veacului al XVIII-lea central european, în istoria istoriografiei și istoria vieții religioase, pe lângă cursurile universitare a publicat un impresionant număr de studii și cărți, atât în limba română cât și în limbi de largă circulație internațională. Începând din anul 1990 a fost membru corespondent al Academiei Române. Nu a mai apucat să obțină și calitatea de membru titular deoarece a decedat cu puțin timp în urmă, în plină activitate creatoare.

De pe Valea Streiului, din satul Ruși, comuna Bretea Română, este originar Mircea Păcurariu, născut în anul 1932. După școala primară din satul natal a devenit elev al liceului devenit „Decebal” ale cărui cursuri le-a absolvit în anul 1951. Studiile superioare le începuse la Facultatea de Istorie a universității clujene, însă numai după un an își schimbă opțiunea devenind student la Institutul Teologic Universitar din Sibiu, absolvind în anul 1956. Ulterior, între anii 1957-1969 își continuă pregătirea specializându-se în cadrul Institutului Teologic Universitar din București, la care în 1968 a susținut teza

pentru obținerea titlaturii de doctor în teologie. A desfășurat o bogată activitate didactică în cadrul Seminarului Teologic de la Mănăstirea Neamț, Institutul Teologic Universitar din Sibiu, precum și la Facultatea de Teologie din Iași. În 1971 a trecut în cinul preoțesc, în cadrul căruia a ajuns în 1976 la demnitatea de iconom stavrofor. Are o extrem de bogată activitate de cercetare atât în domeniul istoriei României precum și în Istoria Teologiei. A realizat, ca o premieră națională *Dicționarul teologilor români*, editat în 1996. Pentru prodigioasa creație științifică în octombrie 1997 a fost desemnat membru corespondent al Academiei Române.

Cel mai tânăr dintre academicienii născuți în județul Hunedoara este Mircea Desideriu Banciu, venit pe lume în municipiul Hunedoara, în anul 1941. Clasele primare le-a făcut în localitate natală, iar studiile medii și superioare în București. A absolvit facultatea de Chimie din cadrul Universității București. Prin susținerea tezei de doctorat a devenit doctor-inginer specialist în tehnologia medicamentelor și produselor farmaceutice. După puțină vreme de la obținerea doctoranturii s-a specializat la Institutul de Chimie Organică al Universității din Köln. A predat în paralel la Facultatea de Chimie Industrială din București și la facultăți de profil chimie-medicală din Franța și Germania. Este membru al Societății Europene de Chimie și a aceleiași tip de societate științifică din Statele Unite. Evident că bogata publicistică de specialitate i-a adus admiterea ca membru corespondent al Academiei Române, în anul 1991.

LES MEMBRES DE L'ACADEMIE ROUMAINE ORIGINAIRES DE DÉPARTEMENT DE HUNEDOARA

Parmi les membres de l'Académie Roumaine se comptent de nombreuses personnalités de la Transsylvanie, nées dans le département de Hunedoara. Nous mentionnons les noms de Aron Densușianu, Nicolae Densușianu, Aurel Vlaicu, Silviu Dragomir, Ștefan Pașca, Ștefan Peterfi, Ladislau Banyai, Sigismund Toduță, Pius Brânzeu, Ion R. Baci, Pompiliu Teodor, Mircea Păcurariu et Mircea Desideriu Banciu.

Grâce à leur oeuvre, les membres de l'Academie Roumaine, qui sont d'origine de département de Hunedoara ont contribué au développement de la culture, de la science et de la spiritualité roumaine.

CORRESPONDENȚA LUI FRANCISC HOSSU-LONGIN PĂSTRATĂ ÎN ARHIVA MUREȘENILOR DIN BRAȘOV (I)

Valer Rus

Francisc Hossu Longin s-a născut la 2 octombrie 1847 în comuna Zam, județul Hunedoara, într-o veche și distinsă familie românească. A studiat dreptul la Universitatea din Budapesta. În 1878 și-a deschis biroul avocațial în Deva unde a trăit aproape tot restul vieții. A fost senator al Circumscripției Deva (jud. Hunedoarei). Educat într-o atmosferă familială intransigentă Francisc Hossu-Longin a fost întreaga viață cea mai expresivă întrupare a spiritului de fanatică rezistență națională în luptele politice ale românilor din Transilvania.

Ca student al Facultății de drept din Budapesta a colaborat la revista "Familia" și "Gura Satului" întemeiate de Iosif Vulcan, mai târziu devenind colaboratorul statornic al "Gazetei Transilvaniei" pe timpul când aceasta a fost redactată de Aurel Mureșianu de care era legat printr-o strânsă prietenie. A colaborat și la alte ziare românești ardelen. A luat parte activă la toate luptele partidului național român. La congresul din 1881, când s-a fixat programul acestui partid Francisc Hossu-Longin a fost unul dintre secretarii adunării, iar mai târziu a fost membru al Comitetului Central al partidului. A luat apoi parte activă la toate mișcările culturale ale românilor ardeleni. A fost unul din apărătorii în faimosul proces al "Memorandului" și apărătorul celor implicați în procesul pentru "Cununa lui Iancu". În urma atitudinii sale politice a cunoscut în repetate rânduri regimul sever al închisorii.

În decursul primului război mondial Francisc Hossu-Longin a fost unul dintre puținii români ardeleni care și sub presiunea celor mai grele amenințări a refuzat semnarea declarației de loialitate cerută de guvernul de la Budapesta și a făcut între cei dintâi declarația că nu este de acord cu cei care încearcă să inițieze o politică regională în fosta Transilvanie.

În arhiva Mureșenilor, care se află în cadrul muzeului Casa Mureșenilor din Brașov, sunt păstrate mai multe scrisori ale cunoscutului om politic devesan adresate unor membri ai familiei care în perioada 1850-1911 au redactat Gazeta Transilvaniei (Iacob Mureșianu între 1850 și 1877, apoi Aurel Mureșianu între 1877-1909). În ceea ce privește implicațiile politice ale evenimentelor redactate în numita corespondență, cercetătorii Nicolae Cordoș și Liviu Botezan, și alții, și-au adus contribuția în ceea ce privește facțiunile apărute în cadrul Partidului Național Român la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Scrisorile (vezi *infra*) demonstrează apartenența lui Francisc Hossu-Longin la gruparea gazetistă, al cărei lider se pare că a fost¹. În această primă parte a lucrării noastre vom da luminii tiparului 10 scrisori trimise de Hossu Longin la Brașov, urmând ca această editare a corespondenței să fie completată ulterior. Scrisorile sunt redactate în ordine cronologică. Pentru o ancorare cât mai veridică în atmosfera epocii am păstrat grafia epocii, intervenind doar acolo unde am considerat absolut necesar, cu corecții vitale unei bune înțelegeri a documentelor.

¹ Bărbuță N., *Date noi referitoare la conferința intimă a fruntașilor Partidului Național Român ținută la Sibiu în 14 iunie 1899*, în *Cumidava*, II, 1968; Boia L., *Aspecte ale emigrației politice din Transilvania în vechea Românie, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *AUB*, seria istorie, XIX, 1970; Boia L., *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism*, în *Sudii*, tom 24, nr. 5, p. 963-984, 1971; Botezan L., *Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895-1898*, în *AIAC*, XIII, 1970; Botezan L., Cordoș N., *Politica guvernului Bánffy în Transilvania din anii 1897-1898*, în *AIAC*, XIV, 1971; Idem, *Din frământările Partidului Național Român transilvănean în anul 1897*, în *AIAC*, XV, 1972; Idem, *Frământările din Partidul Național Român transilvănean în anul 1898*, în *AIAC*, XVI, 1973; Idem, *Câteva aspecte ale rolului jucat de orașul Deva în viața politică a românilor transilvăneni din ultimii ani ai veacului al XIX-lea*, în *Sargetia*, XIII, 1977; Idem, *Încercări de revitalizare a activității P.N.R. în anul 1899 (I)*, în *AIAC*, XXI, 1978; Idem, *Încercări de revitalizare a activității P.N.R. în anul 1899 (II)*, în *AIAC*, XXII, 1979; Cordoș N., Aurel C. Popovici și "dezvăluirile" lui din 1896, în *Sargetia*, XXVII/2; Radu M., *Adunarea generală a Aștei de la Deva (1899) – în mărturie brașovene*, în *Sargetis*, XXVII/2.

ANEXE

21/1 876

1. Aradu 18 Ianu. 876 fl.n²

Pré Onorab. Dle Redactoru!

Anulu trecutu am avutu norocirea a me poté numera și eu între abonatii Dvoastră și am și priimitu Gazeta regulatu. În prețul abonamentului, mi se mi pare, am și solvitu ceva.

Împregiurările nefavorabile înse nu-mi detere ocașiune a acuita detoria națională, n-am încetatu înse de locu a abduce de prețuitulu Dvoastră diuariu, ci m-am nisuitu alu recomandă tularoru de pe aici. Resultatulu lu veți fi sciendu mai bine Dvoastră. Dreptu acea ve rogu aveți bunătate a me înregistra și pe anulu curinte între prenumeranții Gazetei, asigurandu-ve, că dăca nu voi solvi în sume mai mari, totuși în rate lunare voiu trămite restanțiile.

Me scusați că de unu tempu nu v-am mai scrisu din părțile aceste, fiindu foarte ocupatu, dér pe venitoriu me voiu nisui a suplini cea ce n-am făcutu anu. Una înse totuși am făcutu - precum dăcă veți fi observatu, - că m-am trudit a da diarului *Gura Satului* o direcțiune după programulu și spiritulu Gazetei. Cea ce voi face și pe venitoriu.

În dilele aceste voi face și o cōla de abonare pentru Gazeta și Transilvania, da dăca le-oiu pote respândi pe aici, că Ve mărturescu Dle Redactoru, românii de pe aici, cu foarte pucine escepțiune, nu au neci ideia despre luptele româniloru, a națiunei române din anii de mai nainte, că-ci Dlu Babeșiu cu fletetiția lui de fōia i-au dedatu la lectura sēcă, la lectura fore studiu, la flēcuri și personalități, la scrieri cu frase și cuvinte bombastice și fore neci un folosu, din contra la polemi dăunōse, așie încātu mulți, chiaru și dintre cei mai luminați, au devenitu orbiți, dedați la frase, a nu ceti și a nu scriă nemicu de valōre, pesimiști până la compătimire și fanatisați până la ridiculositate.

Mai multu, eppulu³ Mețianu vediendu-se atacatu prin Telegrafu a lualu refugiu la Albina, facendu-se colectante, tramițindu pe curtenii sei din casa în casa cu îndrumarea ca să căscige prenumeranți pentru Albina, m'a la unii preoți și subordinați ai lui i le impune par fors a abona numita fōia. Precum vedeți dera este foarte greu ai lumina pre nefericiții aceștia a se prenumera la foiu prețioșe seriōse și adeveralu națiunale. Intrigi peste intrigi, și materialismu în tōte părțile. Apoi încă și prōsta de confesionalitate. Voru trece dieci de ani, până se voru tredi sedușii de pe aici.

Asociațiunea o mănăcară. I-ași poté spune pe toți cu numele, carii o prăpădiră, dér stricamu numai cauzei, că-ci alunci toți inteleginții devinu compromitați și poté chiar trași la judecățile magiare, cari apoi ar sci face capitale colosale, din negândirea lor. Așie dera numai pentru a nu compromite causă română, caută să li damu pace și să deplângemu nefericita stare în care am ajunsu, până la tempuri mai bune.

Dér despre tōte aceste mai târziu într'o corespondinția. Și acum, nainte de a încheia, mi iau voia a vă mai gratula, pentru zelulu și laborea ce-o desvoltăți în Gazetă. Cu deosebire ne îmbucurăm multu, că erași ați câștigatu pe veteranulu luptaciulu și vredniculu fiu dulce alu națiunei, pre Dlu Barițiu. Domnedieu să lu țienă la mulți ani, ca să ni însuflețescă, să ni pōtă da anima și să ne apere cu demnitate, precum se recere la o națiune cu politica morala! Ér Dvoastră poteri întru a fi și de acuma mulți ani avocatulu și sonsolulu nostru credințiosu. Trăiți la mulți ani! Noi cești tineri, vomu nisui a ve studia, a ve urma și a ve asculta întru tōte cele bune și românesci. Așia să fie, și acuma primitu respectuōsele mele salutări remanandu și mai departe cu semerinția

Alu Dvoastră
Stimatoriu
F. H. Longin
candid. de adv.

Arhiva Mureșenilor, documentul 3270, dos. 340/A

II

Deva 18 Iulie 1887

Stimate Dle Redactoru!

Încă înainte de conferinția din Sibiu, din estu-anu, mi propusesemu, că voi trimitu și respective voi face o întrebare publică lui Slaviciu, că cine sunt aceia dintre românii de partida națională, cari pe sub mana lucra în serviciulu guvernului magiaru – ca se ni-i nemesca și noi aflandu se-i combatemu și eventualu se ne ferimu de dînșii, rogandu și provocandu-lu, ca apoi se nu mai vorbesca în generalu, ci se înregistreze fapte, precum e chiamarea cronicariloru ear nu totu a suspiciona.

Der – precum disei fiindu nainte de conferinția, pe candu erași se apucase de Dvoastră, consultandu și cu alții – am trecutu, - ear dupa cele petrecute de la conferinția din Sibiu și mai alesu dupa declarațiunea publica ce a facutu și prin care a pusu la busunări totu ce i s'a disu earași nu am aflatu de consultu a reflecta, - sperandu că va fi în fine pace.

Aiurările de alaltăeri m'au scosu din sărite și m'am pusu la masa și am compusu întrebarea despre care ve amintisemu. Înainte de espedare înse – consultandu earași cu amicii mei, - am decisu se asceptamu ce ve-ți dice Dvoastră, celu

² Pasaje subliniate în textul original cu o linie sunt transcrise cu caractere italice. Am păstrat de asemenea prescurtările originale.

³ Episcopul.

mai de aproape atinsu de nou prin Tribuna. Sosindu adi Gazeta, am aflatu cu multa bucurie și satisfacțiune ingeniosulu respunsu ce ii dați cu întrebările și punandu paralelu disele de mai nainte. Foarte cu cale, mai nimeritu și disprețuitoriu respunsu nici ca i se potea da. Deci punu și eu sabia în teaca, dear sum cu mana totu pe manunchiu. Atata ii va fi de ajunsu, ear de va continua, vomu sta și noi de facia.

Se vede ca și Secașianu lu cunoasce de minune....⁴

18 Iulie 1887

În cauza alegerii de la Baia de Crișiu asta – di s-a insinuat acuș criminala (la Trib. din Deva)⁵ pentru mai multe lapte criminale contra lui Ignacz Imets, Tobias Mihalyovits, Oliveru Krasznay, Carolu Beke, L. Szabó și alți mulți. Pe calea administrativa înca s'au facutu insinuarile legale prin anca unei apelațiuni. Despre resultatu la timpulul seu. Mai batatoriu la ochiu e împrejurarea, că atatu alesulu Emericu Holloly, câtu și mai alesu I. Imets și ceilalți, au taria morala, să tacă la toate cate s'au publicatu despre acea alegere.

În alte locuri cei atacați celu pucinu se escusa întru unu modu oare care – ear cei ce baga la busunări asemenea declarațiuni și publicațiuni se espunu disprețului publicu. Ne mai prinde mirarea și de acea, cum de Dnii procurori, cari alta data sciu se easa așie ușoru din serite și sciu se faca așie iute și conscițioși "pașii legali" – tacu tacerea pescelui la toate cate scriu diuarile despre abusurile și faradelegile publice comise la alegeri, - ori poate sunt pre ocupați cu persecutarea hoților de gâsce? Seraca tieara ce mai justicia te scutesce. Cu respectu

F. Hossu

Adv.

Arhiva Mureșenilor, doc. 3275, dos.340/A

III

Deva 8. Dec. 1887

Iubite Amice!⁶

Pre câtu ne-am îmbucuratu că teai abătutu pe la noi, pe atâtu de multu am regretatu cu toți, că ai statu atâtu de pucinu; pentru acea contamu, că la véra, precum ne-ai apromisu, vei repara și vei petrece mai îndelungatu aici, unde ești atâtu de bine vediutu și stimatu - fără deosebire de confesiune și secsu.

Și cum că acemu totu dreptulu a spera acésta, dovedesce împregiurare, că ne-ai lăsatu, dreptu pe (...) ? tabachera, carea numai sub acea condițiune ț-o renapoim, ca se-ți aduci aminte în fiacare di, cându o vei folosi, că ai să ne faci plăcerea de a fi ospete nōstru pe mai multe dile, când și noi te vomu poté primi mai demn, ca cu acésta ocașiune neasceptală.-

Ți potu notifica, că și scurta ta vediuta, a făcutu buna și plăcuta impresiune la noi și prin urmare cându vei veni vei afla ai mai mulți amici și stimatori sinceri.-

Asceptamu deci cu doru acelu timpu și până atunci te rogamu se primesci asigurările deosebitei nōstre stime ce-ți păstramu

Alu teu

F. H. Longin

Arhiva Mureșenilor, doc. 3274 dos. 340/A

IV

Deva 11. Aprilie 1892

Iubite Amice!

Nainte de tôte primesce felicitările nōstre, pentru obiectiva și bărbătesca la pășire, prin articlii publicați, relativu la situațiune! Întru adeveru, a fostu timpulul supremu, ca se vîi, și se le areți, celoru ce totu mereu te cîrteau, că vorbești pe lungu și îi obosesci, că fără studiarea actelor și desbaterea amenunțită a situațiunei, adecă "éca numai așie", nu se pôte face politică raditoria și numai ne facemu de risu.

Cei ce voru ceté cu atențiune articolii tei, trebue sé se convingă, că mare greșiéla au fostu că nu au ascultat de tine și s'au pripitu în detrimentulu causei. Tonulu și modulu cum ai scrisu articlii până aci, speru să deschide ochii la mulți orbiți și se voru alla mulți de aceia, cari se voru rușina de cea ce au făculu. Atâta ți potu spune, că pe mulți am auditu, esprimându-se forte favorabilu despre articlii din cestiune. Înainte deci numai totu așie și eu speru, că sedușii pe rându se voru rușina éra majoritatea precumpenitória a intelegenței nōstre, totu are să fia de părerile nōstre.

Eu de pe la comitetulu centralu nu sciu absolutu nimicu, decâtu comunicatulu celu mai recentu din Tribuna, că tecstulu memoriului e gata și în Mai, vom pleca cu alaiu. Nu am nici ideia și nici nu mi potu închipui, că cum voru executa ei subcnernea.

⁴ Întrerupere în textul original.

⁵ Inserție în textul original

⁶ Spre deosebire de primele două scrisori care păstrează un ton protocolar, începând cu această scrisoare se poate constata din tonul abordat de Francisc Hossu Longin că între el și Aurel Mureșianu a intervenit o relație de prietenie care se va păstra neschimbată până la dispariția fizică a celui din urmă în anul 1909.

⁷ Scris indescifrabil.

De amicii noștri de principii încă nu știu absolutu nimicu, că nime nu mi-a scrisu, deca a-ți facutu ceva séu ba. În Februarie am convocat aici o conferința confidențială și am trimisu invitare la vre-o 60 de fruntași, ba m'am dusu pe la Orascia, Huniad și Dobra și am vorbitu cu cei mai destiși bărbați cum e D-I Tincu, D-I Mihu s.a. s.a.

Mi-au apromis și m'au încuragiatu - apoi am făcutu toate pregătirile și în fine m'am pomenitu, cu câți-va preoți mai tineri, din apropiere, - vom fi fostu cu toți până în 20 de inși. Ei, dér Tincu, Mihu, Demian și alții mai de valoare nu au venit și așie, am socotitu, sé convocăm o altă conferința, da decă voru veni acum mai mulți. Ți acludu deci convocarea - întocmită acum după trebuința de acuma, - rogându-te sé binevoiesci a o publica și deca se pôte a face și ceva comentariu da decă se voru tredi ômenii noștri din amortală. E vorba, că la 2. Maiu, se va alege unu vice comite - în locul lui Colomanu Borcsai, - apoi unu pretore la Baia de Crișiu, eventualu unu protonotaru deci ar fi timpul supremu să ne punemu la lucru.

E dreptu, că câți amplotiați romani sunt aleși mai toți sunt cu musca pe căciula și nu avemu mai nici o bucuria de dinșii, ei dér ce se faci la cele din urma sunt totu de ai noștri și mai facu în celea ce potu, că multu nu potu fiindu gróznicu persecutați și intimidati. Ei, dér noi cei independinți, am pôte se insuflamu pucine curagiu în ei și câtă îngrigire în cei ce îi persecută.

Frate Aurelu! Decă ași poté găsi la noi 20. séu celu pucinu 10 inși carii sé fia langa mine, în congregațiune, și în reprezentație oreșienasci și opidane, ași poté șicana pe puternicii dilei de s'ar scârpina în ceafă. Am pote face și noi abstrucțiune, se vorbimu fiecare la fiecare obiectu în limba română, sé face propuneri și se ceremu votisare și éta nici o congregațiune nu s'ar poté găta decātu în 7-8 dile. Apoi ai mai pote face și altele totu pe basa lezei. Așie ar trebui sé se facă în tote municipiile, și atunci ar avé înțelesu executarea programului.

Serbători fericite! Noi pe pasci mergemu la Basesci.

Cu iubire și amicie

Francisc H.

Arhiva Mureșenilor, doc. 14426, dos. 340.A

V

Deva 3. Dec. 1892

Iubite Amice!

Nainte de toate, te felicitu pentru articuli scriși, în contra Doctoriloru din Blașiu. -

Întru adeveru, a sositu timpul, ca și mirenii sânt. Bis. unite, sé-și ridice odată glasulu contra papistașismului și grimasurilor catolice, ce s'au introdusu de umiliții și separatiscii din Blașiu, și a le da a înțelegere, că nu mai merge cu esnitismulu practacutu până aci. Ei, apoi ai fi crediutu, pe fratele Dr. Hossu?

Am avutu eu presimțulu, că cu ei nu o sé faci trêba cum se cade, - de aceea eu de locu după aparițiunea Unirei, - am re-napoiatu foiă și nu mi-am facutu simbra cu ei. - Totu așie am facutu și cu Anclu trimisu și la advis'a mea, cu inscripțiunea "gratisu", scriendu pe dosu, că nu o primescu. Sé le fia rușine. Articuli amintii au fostu cetii și pe aici cu multă atențiune și cu câți am vorbitu eu, toți au aprobatu și aprobă lupta' ce ați început-o.

Credu, că nici Densușianu nu ți-va remanê datoriu. Că câtu de importantă este cestiunea, se vede și de acolo, că și diuarele magiare, au făcutu mențiune și au pusu mare prețu pe cele ce a scrisu Densușianu. Vei fi curiosu sé știi, că ce mai facemu noi pe aici.

Nimicu, frate Aurelu, dorere nimicu, că de cându cu scârnăviile din Tribuna, nu mai am cu cine mé înțelegere, - pare că au căpiatu cu toții. - A intratu o apatia, de care nu a mai fostu nici odată pe aici, - căci nu numai pe terenulu politicu dér nici pe alte terene nu putem face nimicu, - ci éta stau așie desperatu că nu am cu cine face ceva. Eri a fostu Congregațiune estraordinarie, pentru de a statori diuă alegeriloru pentru membrii congregațiunei, cari cu 1. Ianuarie voru eși. S-a prefixtu diuă de 13. Decemvre, - apoi s-au alesu președinții, cari au sé conducă alegerile, - se înțelegere, că s'au alesu totu magiari afara de cerculu Baitia, - unde fu alesu George Bardosi, - câtu cu elu, câtu fără elu.

După însemnările mele, vom eși vre 50. romani, prin urmare este chiaru timpul, ca preoții mai cu séma și alți inteligenți romani, sé îngrigêscu, de cu buna vreme, ca notarii și alți funcționari cottensi, sé nu facă presiune pe poporu și se nu facă escamatorii, pe la alegeri, ci sé îndemne pe cei îndreptățiți, a-și esercia dreptulu legalu și a fi cu ochii deschiși la alegere, că atunci vom poté alege mai în toate cercurile, ômeni de ai noștri, cari știu dorenil și necasurile poporului, dér la din contra, se voru întemplă alegerile ca și până aci, așie adecă că în cercuri unde romanii suntu în mare majoritate și unde sunt o mulțime de inteligenți romani, totuși se alegu mai totu unguri, deregători și professori de pe la reala, cari apoi dreptu recompensă, că reprezenta cercuri curatu romanesce, nu facu alta, decātu mereu cârtescu contra romanilor, pe cari i represinta, ér în congregațiune votêza fără șfială și fără mustrare de conscientia totu în contra acelu, pe cari îi reprezenta. Unu faptu scârbosu acêstă de care nu vei afla părechie nici la Turci. Eu m'am adresatu la mai mulți cu cuventu și înscrisu, îndemnându-i, sé stâruiêscu, cu sé se aleagă romani.

Ce va fi, - vomu vede. De aceea și fiindu timpul scurtu te rogu, i-a și tu notiția și fă o provocare ôre care, - că după cum știu, și în alte comitate, acum se alegu membrii pentru congregațiune și o provocare cum știi tu se scrii, desigur va avé efect. În cele ale politiceii nu mai știu nimicu, ci dilnicu vedu fanfaronadele celor de la comitetu. Socia mea e dusă la Băsesci și mi scrie între între altele urmatoriile: "Tătuca dice, că ar trebui sé ve înțelegeti, cu Babeși și Mocioni, ca sé vie ei la situațiune" - care va se dică, s'a săturatu și elu până dincolo.

Eartă, că nu-ți mai scriu câte - ceva de pe aici, căci cum ți spunu sum de totu amărîtu. Audu că Dr. Mihu s'a însemoșiatu - nu am vorbitu cu elu încă. Dilele aceste au fostu "de Crainicu" la mine, sé dau bani comitetului. - I am de negatu, -

pe aici nici nu a datu nime nici unu cinceru (?), - căci D-lu Crainicu a mai colectatu bani pentru alte treburi și nici adi nu i-a administratu.

Spune salutări fraților Popu și Maior, sărutare de mână Dómnai, - ție ți strânge mânia cu iubire

Francisc Hossu

Arhiva Mureșenilor, doc.14425 dos.340/A

VI

Deva 2. Ian. 1894

Iubite Aurelu!

Sum împachetatu și gata sé plecu pe séra la Sibiu. - Eu voiu trage la hot. Neuviver. Nu ți-am telegrafatu, fiindu fôrte ocupatu și din cauza, că probabilu voiu sta 2. dile în Sibiu. Nevésta mea a plecatu a séra la Basesci, fiindu că socrulu mi-a telegrafatu, că pe mâne va fi în Sibiu.

Din telegrama socrului deducu, că comitetulu va avé siedinția, deci mi-ar place sé fiu și eu pe acolo, sé vediu ce se face și ce voru sé facă. Dr. Rațiu m'a provocatu și pe mine, ca se me declam déca primesc sé fiu aperiatori. I-am respunsu, că da, atâtú eu, câtú și fratele meu primim. Din Sibiu ți-voiu scrie, ce am aflu.

Nu sciu déca tu ai fostu provocatu, ca sé fii aperiatoriu séu ba? - dér la totu casulu, ar fi cu cale, ca sé te oferi și tu, - vorbă e, că aperiatori voru fi destui și așie cu greu ar veni rândulu la tine, căci va trebui, sé dăm antâietate străiniloru pentru acea, socotu eu, că ar fi bine să te oferi și tu. De altmintrea cum socoți. Articulu de fondu din Arulu de astădi, este fôrte la locu și scrisu escelentu. - Magiarii au nevoia, aflându că ce scrie "Gazeta", - deórăce, lorú li-ar fi venitu bine la socotéla, ca sé nu se facă nici o amintire, despre luptă nostra, - ba ei déca ai observatu, vreu sé faca lumea a crede, că noi, am vorbitu în sensu împaciuitoriu. Celu pucinu din raportele scurte din diuariile magiare, se presupune așlé ceva. - Fiindu materialu multu și dorindu, ca sé facu raportulu iute, am uitatu, se spunu încă câte-va.

Și a-numitu:

La propunerea séu recercarea societății carpatine, comisiunea permanentă, a fostu de părere, că propunerea și resp. recercarea, sé se predee "Societății archiologice din cottulu Huniadorei ca sé-și dee ca mai nainte părere în privinția scimbarei (magiarisarei) numeloru comuneloru. - (...) ^a ... atâta vorba romanésca nu s'a auditu de mult în congregațiunea noastră, de acea ți-mulțumescu, că ai sacrificatu unu primu articlu, - deși pentru mine estre prea magulitoriu, - ca da déca se voru mai îndemna și pe venitoriu, vom poté se le tragemu câte-o parada romanésca. E mai interesantu, că Sașii stau se plesnescă de mânia, vedindu, că noi ce facemu și ei, altu-cum folosi, - nu potú și nu potú... Interpelațiunea mea, i-au abatutu reu, căci Dómnai, câte asemenea spurcațiuni administrative avemu și déca le-am sgândérá în diclu, ar eși la iveală gróznice lucruri, - de acea după amédi a și venitu vicispanulu la mine în congregațiune și m'a rugatu sé-i dau mânia de ajutoriu, că elú vrea se facă ordine nu mai se me înțielegu și cu elú. - Bine!

Mulțumindu-ți de felicitări, te rogu și eu a spune confrățiloru Maioru și Popu salutări cordiale, la stimata Dómnai i sărutu mânia éra ție ți strânge mânia cu dragoste amiculu

Francisc

Arhiva Mureșenilor, doc. 3287, dos. 340/A

VII

Sibiú 3 Ianu. 1894

Frate Aurelu!

Precum ți-am scrisu, a seară am plecatu din Deva și adi deminetia am sositu la Sibiú și me aflu la hotelulu Neuviver Nr. 20. Probabilu, că pe seară vom pleca cu socrulu la Basesci, unde voiu sta pana cam prin 12. Ian. Membrii comitetulu au sositu mai toți, și nainte de amedi, au avutu șiedinția și acum s-au întrunitu de nou. Ce au desbatutu și ce voru mai discuta nu sciu, ca nu am potutu afla nimica positivu. Nici pe drum nu mi-au împarteșitu nimicu, der din vorbele lorú trebue se deducu că suntú în mare zapaceala. Unulu mi-a spusu, mai nainte, atâta că totu naintea de amedi n-au facutu alta de catu, ca au totu vorbitu, ca dupa datina și deci nu au adusu nici unu concludu meritoria.

Una am aflu, că pe Brote suntú mahniți mai cu toții și se vorbesce, că și Dr. Popoviciu, în Bucuresci s-a certatu formalu cu Brote. Socrulu, avendu cate-va momente libere cu elú m'a întrebatu, că eu pe cine ași afla cu cale, ca ei să "despreze" dreptu comitetu, la casulu când ar fi judecați? Eu i-am respunsu, că singuru și fără o consultare și cu alți factori, nu potú dice și nu vreu să dicu nimicu.

Pe seară poate voiu mai afla ce va și atunci cu fuga, ți-oiu scrie acum me pun nițelu la hodina.

Arhiva Mureșenilor, doc. 14450, dos 340/A

^a Lipsește o filă.

VIII

Deva 24. Mart. 1894

Iubite Amice!

Mi-ai fostu scrisu, - încă pe candu me aflamu la Basesci, - că aveți de gandu, ca să veniți aici, pentru a consulta în cauzele noastre grave. Deși cam tardiu eu ți-am și răspunsu, că ve vedu bucuros, - dar pana în ziua de astăzi, nu am primitu nici de la unulu din voi, că în ce chipu v'ați horărâtu; pentru aceea sum îngrijiatu, nu cumva s'a perdutu acea epistola - și acum voi socotiți, că eu nu voi a ve primi. Te rogu deci scrie mi celu pucinu atata, că primitai acea scrisoare a mea.

Ți facu cunoscutu, ragandute, ca să i-ai notitia în Gazeta, - cum că în 30 Martie st. n. va fi adunare generala a Congregațiunei.

În programu sunt 51. pozițiuni de pertractatu și probabilu vom mai fi și mai multe, adeca cauze, ce vom fi intratu mai tardiu. Sunt câte-va cauze interesante și de interesu politicu, pentru acea, bine ar face membrii români, deacă ar veni câtu de mulți și să ia parte, la desbaterile ce voru fi. Nu știu observata-i, că în "Tribuna" din zilele trecute a fostu o suspiciune tendentioasa, pe care nu mulți o voru înțelege. Tribuna polemizendu cu Dreptatea dice între altele, că unulu dintre av(oca)ți memorandiști și ar fi exprimat bucuria, că membri comitetului naționalu sunt la închisore.

Această suspiciune are următoria istoria: Betrenulu Vaida Dénes, mergându odată la Vațiu, au spusu celoru de acolo, că eu, re-ntorcându de la conferența din Aradu și întâlnindu-me pe calea ferată cu Dlu Tocilescu - i-ași fi disu Dlu Tocilescu următorele: "lasă Dle, că așie-i trebeu comitetului, să șiează în temnița, căci merita să fie acolo". Cându la Crăciunu am fostu la Vațiu, am observatu de locu, că martirii se uita cam curiosu la mine.

În fine marele Comșia nu s-a potutu reține, ci a spusu sociei mele, ce s'a disu despre mine. Ți poți inchipui surprinderea și indignațiunea sociei mele. "Această suspiciune e atât de josnică, - dise ea, - încātu ași insulta pe bărbatul meu, decât m-ași încerca să-lu escuzu. Între aceste am ajunsu și eu în aprierea lor, candu apoi Comșia m'a întrebatu și pe mine.

Eu i-am răspunsu: D-le Comșia! Eu și amicii mei, ne avem parerile noastre precise, despre D-voastră și politica ce o faceți, - și cându suntemu noi de noi, nici nu refacemu acele păreri, cari nu sunt măgulitorie pentru Dvoastră, - acea înse, că m'ași fi exprimat în modulu cum ni s-a spusu, Dlu Tocilescu, este unu neadeveru, că cu Dsa, despre Dvoastră nu am vorbitu nimicu. Marele barbatu alu națiunei și-a exprimat mulțumirea facia de acestu răspunsu. Se vede înse, că martirii noștri de la Vațiu, nu s'au mulțumitu cu atata, ci voru fi datu porunca slugiloru de la Tribuna, ca să faca întrebuințare și de acestu casu, deși au primitu desmințire din partea mea... Aceste ți le comunicu, - nu pentru ca să faci întrebuințare, ci ca să vedi, că martirii noștri, ascultă bucuros spusele unoru lingșitori și facu capitalu din fleacuri. Încă o tristă și neînțeleasă simptomă. N'ai vediatu pe Dr Isacu benchetuindu cu Rusu Șirianulu (asta treacă ducăsă) și facendu reclama "Foie pe poporului"? Ei frate Aurelu sic non ilur ad astra!

La toți salutare, - ție o sinceră strângere de mână de la alu teu amicu

Francisc

Arhiva Mureșenilor, doc. 14428, dos. 340/A

IX

Deva 16. Sept. (1)894

Iubite Aurelu!

După ce ne-au avisatu socrulu meu, că lu-voru dețiené gendarmii, m-am dusu cu socia mea la Clusiu și am asceptatu acolo pe betranulu, apoi împreună cu elu m-am dusu la Vațiu, de l-am așediatu.

În Clusiu am întrebatu pe Dr. Rațiu, cum de nu a convocat conferența alegatoriloru, de locu ce a primitu ucasulu ministrului? mi-a răspunsu, că a fostu ocupatu și impresionatu peste mesura s.a. dér mi dicea, s'au făcutu toți pașii, ca să se continue lupta. Totu cu acea ocaziune, am ținutu o consultare, cu cei din Clusiu și carii erau pe acolo și am decisu, că este necesitate de a se convocă delegații câtu mai curându, totu odată am primitu încredințarea, că venindu de la Vațiu spre acea, să me ducu la Lugoșiu, și să vorbescu cu cei de acolo și în specialu cu vice-președintele comitetului Dr. Popoviciu, că-ci mi dicea Dr. Rațiu D'niasa ca vicepresied. comitetului e însărcinatu cu ulteriarele afaceri și că toate actele se afla la dînsulu.

M-am dusu și conferindu prealabilu cu Bradiceanu, am aflatu că Dr. Rațiu nu a spusu adeverulu și anumitu Dr. Popoviciu dicea, că elu pucinu scie și nici nu înțelege, cum vine să fie elu vicepresied. com. apoi acte la elu nu se află. Am consultatu și la Lugoșiu iar cei de acolo și dînsii erau de părere că să se convõe delegații și Dr. Popoviciu mi-a promis ca se va interesa și va face totu posibilulu. E de însemnatu, că și la Lugoșiu inteligență rom. numai la aparinția e solidară și că și acolo sunt multe păcătoșii și o nepesare grôznica.

Rentorcu m-am abătutu la Aradu și am conferitu și acolo, cu câțiva. Aici Mangra, secretarul gener. mi spunea, că să fie pe pace, că ei, adecă cei din Sibiu (cei de la Tribuna siguru) au pusu toate la cale, ca toate pregătirile suntu făcute și că chiaru și ziua conferenței s'a satoritu pe ziua de 17. Sept. numai să se espedeze provocatorele. Așie am venit acasa confusu și fără a scii ce-va pozitivu - apoi peste câte-va zile m'am dusu la Băsesci, ca să facu pe economulu. O lună întreagă am statu pe acolo, la pluguri, la cară și la cai, oi și vite, - nesciundu nimicu ce se întâmplă prin lumea mare și repetandu în tota ziua: "Luavaru draculu, cu memorandu cu tolu, cum me facurați voi martirulu martiriloru", - că până ce martirii primescu la vizite eu și socia mea am trasu și vomu trage unu adeveratu martiragiu.

Acum de câte-va zile érași sum aici, ca să-mi mai vedu de seracia mea proprie și am lasatu pe bieta mea socie, să facă ea acolo ce va pôte, pana voi merge érași. Venindu cătră casă, la Deșiu am convenitu cu Vajda Vaivodulu, care mi spunea, că mari și minunate lucruri să pregătescu, dér că ce nu mi-a spusu. - Totu atunci am aflatu, că la Sibiu diplomații noștri de acolo

s'au consultatu, că ce se facă și că au fostu doue păreri: unii diceau, că se se convoace conferența electorală în Budapesta, - era alții la Sibiu și se aducă lume de poporu, - că voru fi decisu definitiv nu am potutu află.

La Clușiu am statu și am convenitu cu Dr. Isacu. - Elu mi dicea, că nu scie nimicu și că e de totu disgustatu, - prin urmare nici de la elu nu am potutu afla nimicu. Peste totu, cu cine am convenitu, toți mi diceau, că nu sciu nimicu cei cu cauza noastră și că ce va fi în venitoriu. Eri, am capetatu o scrisoare, în care Dr. Popoviciu și Mangra, me invita pe 17/29. Sept. la Aradu, la o conferența confidențială "ca întrunu cercu restrînsu și în chipu intimu, se ne consfătuimu a supra situațiunei grave, create acum partidului naționalu." Așie se vede dera, că nici Mangra nu mi-a spusu adevărulu, că adeca toate suntu pregătite. Totu eri a aparutu în Tribuna unu articlu "Treia detorinție" din care se vedea că Bloru era suspicionează și vorbescu în taine, de nu mai ei sciu, că ce vreau se dică, - se u poate eu nu-i înțelegu.

În astă situațiune, avendu câte-va minute libere, ți-leam comunicatu aceste pe scurtu, ca se vedi celu pucinu în generalu, cum stau resp. cum vedu eu împregiurările noastre. Cătu voi u șiede eu pe aici nu sciu, - credu înse că în casulu celu mai reu până în 1. Octom. voi u fi acasă. - Déca nu vei fi chiamatu și tu și déca credi, că ți-ași poté servi cu ceva, scrie-mi și mi spune pe scurtu: ce dici tu la tote aceste. Ér déca vei fi chiamatu și vei lua parte la consultarea din Aradu, atunci - fiindu drumulu lungu de la Brașiovu plăca cu o di mai iute și fă o pausă aici la Deva că în casulu acela voi u avisa și pe Dr. Isacu și Frâncu și ne vomu poté și noi consulta prealabilu și vomu poté merge pregătiți și împreună.-

Așie dera ți-acceptu respunsulu, ca se pot u avisa și pe ceialalți amici de principii. Fratele meu mi spune, că a a flatu de la socrulu seu, că a fostu o conferența confidențială și la Căpâlnașiu, unde ar fi fostu și Mețianu, apoi și Partenie Cosma din Sibiu, - dér că ce au desbătutu și decisu nu scie. Déca voi u despune de timp u ți-voiu mai scrie, dér nu credu, că forte multe suntu în anulu acesta pe capulu meu. -

Te rogu împărtășesce fratelui Popu felicitările mele. Salutu pe D. Maior, sărutu mâna la cocôna și pe tine cu pușiorii te sărută

Francisc

Arhiva Mureșenilor, doc. 3286, dos.340/A

X

Aradu 2/11 894

Onorob. Red!

Aici vi alaturu unu estrasu din procesulu meu. Ve rogu publicați-lu totu per estensoru mai vertosu articulu incriminatu. De dreptate neci vorbă. Chiar ungurii s-au scandalisatu. Precum audu din forte siguru unguri nainte de pertractare au țienutu mai multe conferința, în interesulu causei lor, și astu feliu cu volens nolens a trebuitu să fiu pedecatu, căci guvernulu ungurescu s'ar fi compromisatu, pentru că la unu om petatu ca Koos i-a datu postu și plane directoru la preparandia (!).

Pertractarea aceasta de siguru s-a nimici că s-a facutu multe greșeli. Cum voru judeca la cea viitoare vom vede. Eu din partemi le-am spusu siesi romanesc, sciu că nime dintre ei nu se bucura de o astu-feliu de dobenda. Deacă poftiți ve voi u trimite întreaa vorbire, nu mai se sciu că o veți publica, se me inscintiti. Diarele magiare firesce falsifică ca totu de una. Der lasă lasă...

Totu odată primiți Dle Redactoru și mulțumita mea pentru trimirea foiei, restanția va urma catu de curendu.
Cu totu respectulu

F. H. Longin

Arhiva Mureșenilor, doc. 3269, dos. 340/A

FRANCISC HOSSU LONGIN'S CORRESPONDENCE KEPTED IN MUREȘENILOR'S ARCHIVE FROM BRAȘOV (I).

Abstract

Mureșenilor's Archive from Brașov contains 36 letters sent by Francisc Hossu Longin to Mureșianu family. The article contains the transcription of the first ten.

18 january 1876. Francisc Hossu Longin (afterwards F.H.L.) informs about his subscription to "Gazeta Transilvaniei" (afterwards G.T.), apreciated an "national duty". He follows the example of G.T. in making his articles from "Gura Satului". F.H.L. is critic about the political position of Vincențiu Babeș. Also he is blaming bishop Mețianu which demands from his faithfuls to subscribe to "Albina" through his popes.

18 july 1887. F.H.L. condemns Slavici for his political atitude against some romanians political leaders. He writes about the conferece from Sibiu. Critics about "Tribuna". About the elections from Baia de Criș won by Emeric Holloly. About the hungarian justice which is subjective.

8 december 1887. About the visit of Aurel Mureșianu in Deva and the good impression created on city's establishment. He is expected again to visit Deva.

11 april 1892. Congratulations for last political articles. About an political gathering organized by F.H.L. in february, followed by weak results. About new elections in Deva. Disappointed by romanian office workers, threatened by authorities.

3 december 1892. Congratulations for the articles against the religious leaders from Blaj. About the interference of catholicism in greek catholic church life. About the "Tribuna" and his agressiv atitude. About new elections in Deva congregation. All the winners are hungarians with the exceptions of George Bardosi. About the neutral position of romanian popes in political fights.

2 january 1894. F.H.L. prepare a visit at Sibiu. There will be an meeting of the Central Comittee of Romanian National Party from Hungaria. He invite Aurel Mureșianu to be one of the lawyers in the memorandum trial. About the hungarisation of romanian settlements names. Missing one page.

3 january 1894. F.H.L. arrives at Sibiu. About the meeting of the Central Comittee of Romanian National Party from Hungaria. The members are angry on Popovici and Brote.

24 march 1894. Aurel Mureșianu is expected at Băsești. About a new gathering of the congregation. About the position of "Tribuna". F.H.L. is defending himself by some charges.

16 september 1894. F.H.L. accompany George Pop of Băsești in his travel to Vaț, where George Pop must spent two years in jail. F.H.L. receive some political charge from the Central Comittee of Romanian National Party from Hungaria. He find good solidarity in Cluj, Lugoj, Arad. He work hard at Băsești instead of his father in law, George Pop. That is why F.H.L. express some brutal apreciations about the memorandum. Political talks at Dej with Vaida Voevod and at Cluj with Aurel Isac. Invited at Arad by Mangra. F.H.L. invites Aurel Mureșianu and his political companions at Deva.

2 september 1894. F.H.L. informes one of the G.T. reporter about one hungarian office worker, Koos.

PROCESUL POLITIC DE PRESĂ INTENTAT LUI FRANCISC HOSSU-LONGIN PENTRU PUBLICAREA ARTICOLULUI „MEA CULPA” (DECEMBRIE 1909)

Marcel Morar

Declanșarea de procese politice împotriva unor personalități cu o vie și cunoscută activitate pe terenul mișcării naționale se numără printre cele mai drastice măsuri luate de autoritățile maghiare. Printre personalitățile care s-au „bucurat” din plin de atenția justiției maghiare îl regăsim pe cunoscutul avocat și om politic Francisc Hossu-Longin. Suita de procese care i s-au intentat de-a lungul vieții, începând cu cel de pe vremea când era colaborator al revistei „Gura satului”, care i-a adus o condamnare la o lună de închisoare, ispășită la Vác, continuată de procesul politic intentat încă din toamna anului 1876, datorită activității de sprijinire a războiului de independență a României, a culminat prin cercetarea și procesul politic din anul 1909.

Pretextul pentru declanșarea acțiunii judiciare împotriva lui Francisc Hossu-Longin l-a constituit publicarea articolului „Mea culpa” în „Gazeta Transilvaniei” numărul 286 din 30 decembrie 1908. Articolul reprezenta, în fond, un rechizitoriu la adresa intelectualității românești care, în opinia autorului, nu mai acorda atenția necesară țărănimii, claselor de jos în ansamblu. Francisc Hossu-Longin nu era singurul care constata existența acestei stări de spirit. După 1907, Octavian Goga și colegii săi s-au plasat în fruntea mișcării de „întoarcere la popor” din cadrul Partidului Național¹. Aceștia și-au exprimat ideile în publicațiile „Luceafărul” și „Țara Noastră” printr-o serie de articole tăioase în care îi îndemneau pe fruntașii Partidului Național să-și îndrepte atenția spre țărănime, căci aceasta era clasa din care se trăgeau toate celelalte clase ale societății românești din Transilvania².

Francisc Hossu-Longin își exprima îngrijorarea și nemulțumirea că zilnic, în paginile ziarelor, găsea prea multe articole care deplângeau starea „destrăbălată și nenorocită” în care ajunsese poporul român în toate domeniile vieții publice³. Toate acele „jăluiri și tânguiri” nu făceau decât să dovedească că, în timp ce poporul nu avea decât de suferit în urma marilor greșeli politice făcute de fruntașii români, cei care erau cu adevărat vinovați se mărgineau la a-și face publice părerile de rău asupra situației existente.

Lucrurile nu se opreau aici. O mare parte a intelectualității românești se ferea să-și recunoască vina și să prevadă urmările ce în mod sigur vor decurge „din greșelile și păcatele noastre proprii”⁴. Era foarte clar, în opinia autorului, că intelectualii români, conducătorii luptei pe terenul emancipării naționale, „nu vreau să lupte așa, precum recer atacurile, ce zilnic întâmpinăm, ci sub diverse pretexte, se subtrag pe rând și astfel luptele noastre n-au să fie decât pierdute și azi și mâine”⁵.

Una dintre dureroasele consecințe ale atitudinii fruntașilor români, criticată de autorul articolului, era îndepărtarea poporului de conducătorii săi, de cei pe care „i-a crezut că îi vor fi frați nu numai pe la serbări și diverse conveniri, ci adevărații lui apărători în nenumăratele năcazuri zilnice”⁶. Cei chemați să-i sprijine pe țărani expuși persecuțiilor de tot felul, preoții, învățătorii, notarii, avocații, nu numai că nu interveneau împotriva acțiunilor autorităților, dar evitau chiar să-i sfătuiască, „ca nu cumva să-și pericliteze ale lor interese”⁷. Această situație nu putea fi decât în favoarea celor care, bucurându-se de „slăbiciunile și păcatele noastre”, se vor grăbi să le exploateze „în favorul lor și spre nimicirea noastră sigură”⁸.

Concluzia lui Francisc Hossu-Longin din finalul articolului incriminat de justiția maghiară, se dorea un îndemn clar în sensul modificării atitudinii elitei, în mare parte orășenească și puțin numeroasă, față de clasele de jos: „C-un cuvânt: mai multe fapte decât fraze sforăitoare, mai multă demnitate și bărbăție, decât tertipuri și alergări după prietinia sau mila dușmanului, mai multă muncă și jertfă, decât umilire și cerșire după protecții, mai multă strădanie de a câștiga cât mai estinse cunoștințe și experiențe, decât a face pe învățatul și pe politicianul neîntrecut, mai bine a recunoaște sincer adevărata stare a lucrului oricum ar fi, decât a îmbăta lumea cu apă rece, afectând pe *bine situatul* – mai bine a duce o luptă pe față

¹ Keith Hitchins, Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914, București, 2000, p. 158.

² Ibidem, p. 159.

³ Francisc Hossu-Longin, Mea culpa în „Gazeta Transilvaniei” nr.286 din 30 decembrie 1908, p. 1.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

și rezolută, decât o luptă numai la aparență!⁹. Cel care nu corespundea acestor cerințe, dar totuși se considera îndreptățit să conducă „destinele fraților săi”, Francisc Hossu-Longin îl caracteriza drept „plagă și nenorocire pe capul unui neam bătut de soartă și dat pradă dușmanilor săi seculari”¹⁰.

Curajul, adevărul și mai ales sinceritatea erau calitățile care ar trebui să anime pe toți fruntașii luptei naționale, pentru ca lupta lor comună să-și poată urma cursul dorit. Dar, pentru ca această luptă să poată avea sorti de izbândă, trebuiau recunoscute greșelile trecutului. În acest sens, mesajul lui Francisc Hossu-Longin din finalul articolului era limpede: „... să punem mâna cu toții pe inimă și să repetăm mereu cu sinceritate: mea culpa!”¹¹.

Critica lui Francisc Hossu-Longin la adresa „intelighenței” românești, care prin atitudinea ei provocase și perpetua sciziunea dintre elită și popor, se pare că a rămas necomentată, cel puțin în mod public, în presă, de partea română. Justiția maghiară nu rămâne însă la fel de „insensibilă” la ideile autorului articolului și, prin decizia luată la 26 aprilie 1909, cu numărul 3178/909¹², tribunalul regesc din Târgu-Mureș ordona cercetarea lui Francisc Hossu-Longin sub acuzația de „delict de agitație pe calea presei”. Unul dintre primele ziare care anunță acțiunea pomită de procuratură împotriva lui Francisc Hossu-Longin este „Libertatea” din Orăștie din 2/15 mai 1909. În coloanele ziarului este redată și surprinderea normală față de ineditul situației: „Aceste păcate ale noastre proprii, le zbiciuie dl.avocat Hossu-Longin în articolul d-sale, și lucru minunat, în loc să-l iee de cap Românii, căror atătora li se potrivește icoana ce o zugrăvește și o înfierează, s-a supărat procurorul! Că el a zis așa: Scriitorul articolului acestuia e primejdios. El ceartă intelighința neamului seu că de ce e prea lasă-mă să te las și prin asta o asmuță asupra Maghiarilor – așadar iacă-l că atătă contra Maghiarilor! Pe el!”¹³.

Împotriva acțiunii ordonate de tribunalul din Târgu-Mureș, Francisc Hossu-Longin depune un recurs și publică în „Gazeta Transilvaniei”, numărul 100 din 9/22 mai 1909, motivele care stăteau la baza acestuia. În primul rând, articolul „Mea culpa” nu întrunea criteriile specifice delictului de agitație în presă, deoarece ideile formulate erau exclusiv politice. Bogata lui experiență ca avocat îl făcea însă să constate că, în procesele de agitație „verdictele și sentințele au rămas întotdeauna neschimbate”¹⁴. În expunerea sa de motive, Francisc Hossu-Longin ajunge să facă o analiză a întregului aparat de justiție și a legii pentru organizarea procuraturii. Invocă și părerea juriștilor maghiari în această problemă, a lui Varga Ferencz în special, adjunct al procurorului coroanei, publicată în revista de specialitate „A jóg”. Varga Ferencz condamna, într-un articol din revista menționată, raportul de dependență al procurorilor față de ministrul justiției, raport în urma căruia, primii sunt folosiți în scopuri politice și de intimidare de către guvern. În ceea ce-i privește pe judecători, Francisc Hossu-Longin menționează părerea lui Herczeg Ferencz, om politic și considerat o adevărată personalitate în opinia publică maghiară „de convingeri mai bune”: „Ori ce s-ar zice și judecătorii fac politică, când judecă asupra unui delict politic”¹⁵.

Acestea erau condițiile în care justiția maghiară își exercita autoritatea și se explică de ce acuzațiile potrivit cărora autorul articolului „Mea culpa” ar fi îndemnat la ură împotriva *naționalității*, conform paragrafului 172, aliniat 2 din Codul penal, sau a *maghiarimii alcătuitoare de stat* erau lipsite de o bază reală. Pentru a compensa, cel puțin în parte, lipsurile actului de acuzare, unele expresii din conținutul articolului au fost traduse greșit în limba maghiară. Chiar și titlul „Mea culpa” („Vina mea”) a fost tradus în limba maghiară „Păcatul meu” („Az èn bünöm”)¹⁶.

Acuzațiile la adresa lui Francisc Hossu-Longin erau o dovadă în plus a falsului constituționalism maghiar. Faptul că autorul articolului criticase acea parte a inteligenței române pentru delăsare și greșeli politice, cu alte cuvinte, își exprimase propriile convingeri asupra unei situații, cu referiri stricte la națiunea română și fără nici o atingere a celei maghiare, constituia, în opinia justiției maghiare, unul dintre principalele capete de acuzare. Expresii obișnuite, ca „de veacuri”, „inamici ai românilor” erau scoase din context și interpretate în sens politic. În logica acuzatorului, românilor le era interzis să constate că au dușmani de orice fel, dar odată constatarea făcută, cel ce folosea expresia „inamicii românilor” se referea

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, p. 2.

¹¹ Ibidem.

¹² „Gazeta Transilvaniei”, nr.100 din 9/22 mai 1909, p. 1.

¹³ „Libertatea”, 2/15 mai 1909, nr.20, p. 2.

¹⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr.100 din 9/22 mai 1909, p. 1.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

indiscutabil la naționalitatea maghiară. Îndemnul la demnitate și bărbăție, la acumulări de cunoștințe și experiențe cât mai extinse care trebuiau folosite în interesul poporului era interpretat ca un gest agitatoric ce trebuia pedepsit, în timp ce eforturile maghiarilor de ridicare doar a propriului lor popor erau considerate adevărate fapte patriotice.

Motivele aduse de Francisc Hossu-Longin în susținerea recursului său nu au fost luate în considerare, recursul fiind respins iar cercetarea continuată personal de judecătorul de instrucție. Drept urmare, lui Francisc Hossu-Longin i s-a înmănat oficial actul de acuzare. Uzând de toate mijloacele pe care legea i le punea la îndemână, cunoscutul avocat își va prezenta și publica „excepțiunile” (obiecțiile de drept) pe baza cărora nega orice legătură între articolul „Mea culpa” și delictul de agitație în presă.

Actul de acuzare, invocând prevederile paragrafului 172, aliniat 2 din Codul penal, cita și frazele din articol vizate direct de procuror ca provocatoare de agitație și motiva acțiunea intentată împotriva lui Francisc Hossu-Longin: „Prin publicarea și răspândirea citatelor de mai sus, autorul a agitat la ură pe cetățenii de limbă română contra maghiarimei”¹⁷. „Deși articolul incriminat – menționa procurorul – nu numește pe dușmanii *valahimei*, dar din cuprinsul lui se vede limpede, că sub denumirea de *dușmani ai valahilor* nu se înțelege decât maghiarii, adică *maghiarimea*, care se opune năzuințelor *iredentiste valahe*”.

Argumentele prezentate de Francisc Hossu-Longin în favoarea sa demonstau că esența întregului articol nu era decât un ecou al vederilor și opiniilor politice care apăreau sub diverse forme și în diferite publicații, atât de limbă română cât și maghiară. Francisc Hossu-Longin face referiri la articole din presa maghiară, a căror conținut făcea dovada faptului că nu numai „valahii iredentiști”, ci și „maghiarimea” procurorilor era preocupată de aspecte politice similare celor din cuprinsul articolului „Mea culpa”. Însă nici împotriva ziarelor „Az Ujság”, „Budapesti Hirlap” sau „Pesti Napló” și nici a ziaristilor acestora justiția maghiară nu lua nici o măsură. Presa română era însă mereu în vizorul procurorilor maghiari, iar ziaristii români, caracterizați ca „iredentiști români”, erau chemați periodic în fața instanței. Atâta timp însă, cât starea politică se menținea neschimbată, românii vor fi într-o permanentă luptă cu cei care loveau în interesele lor. Singurii care nu se angajau în acest conflict deschis cu puterea, erau cei care, în ciuda originii lor române de necontestat „prin anumite cercuri și prin anumiți factori politici sunt prezentați și considerați de *buni patrioți maghiari*”¹⁸.

Dacă îndrăzneala de a-ți mărturisi public convingerile politice era incompatibilă cu respectivul statut, Francisc Hossu-Longin refuza să facă parte din aceeași categorie de „patrioți”. Iar dacă justiția maghiară considera că această atitudine nu trebuia lăsată nepedepsită, orice condamnare era acceptată de Francisc Hossu-Longin „ca o răsplată strălucită a nepretențioasei mele personalități”¹⁹.

Justiția maghiară își va urma însă nestingherită cursul și la 9 decembrie 1909, Francisc Hossu-Longin compărea în fața tribunalului din Târgu-Mureș, acuzat de agitație împotriva naționalității maghiare²⁰. Procesul stârnea un interes deosebit, atât prin faptul că persoana acuzată era un avocat recunoscut și acuzațiile care îi erau aduse nu se regăseau în articolul incriminat, cât și prin acela că președintele numit să conducă dezbaterile procesului nu era altul decât contele Lázár Miklós. Acesta devenise „celebru” cu ocazia procesului intentat lui T.L. Albini, acuzat că ar fi delapidat banii colectați pentru ridicarea unui monument în memoria lui Avram Iancu. În calitate de procuror la tribunalul din Alba Iulia, Lázár Miklós insultase memoria eroului național numindu-l „căpitan de bandiți”. Acum, același conte Lázár Miklós era în măsură să-și exprime judecata asupra unei personalități marcante a vieții publice românești.

Curtea s-a întrunit la orele 9 dimineața, având următoarea componență: Președinte, contele Lázár Miklós, judecători, Vári și Bella, procuror, Tarr și interpret, dr. Vancea. Francisc Hossu-Longin, care se prezentase fără avocat, declara că nu uzează de dreptul legal de a recuza pe unul sau mai mulți jurați, astfel că procedura de alegere a acestora a decurs rapid. Toți cei 12 jurați aleși făceau parte din clasa micilor burghezi secui. După ce aceștia au depus jurământul obișnuit, președintele a dat citire actului de acuzare, iar procurorul a insistat ca articolul din presă pe baza căruia se formulase respectivul act să fie citit, cu sublinierea frazelor incriminate. Deoarece articolul era semnat *Cassiu*, la întrebarea președintelui, Francisc Hossu-Longin declară, cu bărbăție și demnitate, că își asumă întreaga responsabilitate pentru

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr.175 din 14/27 august 1909, p. 1.

¹⁸ Ibidem, p. 2.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ „Tribuna”, nr.264 din 4/17 decembrie 1909, p. 2.

conținutul acelui articol, în calitate de autor. Contele Lázár Miklós își începe interogatoriul, încercând să afle dacă, deși nemărturisită, intenția acuzatului a fost să considere responsabilă maghiarimea de suferințele poporului român, singura naționalitate menționată în articol. La respectiva întrebare, Francisc Hossu-Longin răspunde cu siguranța legistului de forță: „Legea penală nu urmărește intențiunea, ci fapta. Cu toate acestea țin a declara că intențiune mi-a fost enunțarea adevărului”²¹. La o nouă întrebare a președintelui care insistă să afle cine sunt considerați în articol dușmanii poporului român, Francisc Hossu-Longin răspunde cu voce răspicată „toți dușmanii libertății!”. Deranjat de siguranța acuzatului, președintele încearcă să schimbe încadrarea juridică a acuzațiilor, încălcând normele procedurale. Referindu-se la recursul și obiecțiile de drept prezentate și publicate de Francisc Hossu-Longin, contele Lázár Miklós lansa următoarea acuzație: „D-ta în recursurile și excepțiile d-tale ai aplicat ofensă corpului judecătoresc maghiar și procuraturei maghiare și i-ai făcut pe ei responsabili pentru afirmativele suferințe ale poporului valah”²². Francisc Hossu-Longin a refuzat să răspundă, evitând inteligent schimbarea și totodată înăsprirea acuzațiilor aduse. Atâta timp cât procurorul administra (chiar și aceasta gratuit) cuvântului dușman înțelesul de ungur, acuzația împotriva lui Francisc Hossu-Longin era de agitație împotriva naționalității. Prin provocarea sa, președintele încercase să transforme acuzația în *ultraj autorităților ungurești* considerând cuvântul *dușman* ca făcând directă referire la acestea.

Ședința a fost apoi suspendată pentru o scurtă pauză, iar la reluarea ei, procurorul Tarr a motivat punctul de vedere al acuzatorului într-o expunere lungă de aproape o oră. Recunoscând că legea ungară pedepsește delictul de agitație fără a-l defini, procurorul consideră că acuzația poate fi făcută în funcție de situație, de cine și ce cuvinte rostește, al căror înțeles pot trezi sentimente de ură. A urmat apoi lansarea într-o perorație cu caracter istoric asupra originii și vechimii românilor, folosind binecunoscuta teză a istoriografiei maghiare: „... la ocuparea țării prin unguri, românii aici n-au existat, ci românimea s-a strecurat încetul cu încetul din Balcani peste munți în secolul al XIII-lea și al XIV-lea în această țară unde populațiunea maghiară se rărise în urma războaielor necurmte”²³.

De atunci și până la 1790, afirma procurorul Tarr, poporul român nu a avut nici conștiință de drept, nici națională. „Mișcarea naționalistă începută prin *Supplex Libellus Valachorum* a fost apoi desăvârșită deodată cu renașterea națională a națiunii maghiare în secolul al XIX-lea supt impulsul ideilor lui Széchenyi și Kossuth, cari unite cu spiritul timpului au infiltrat și în tinerețea română ideile de libertate, egalitate și frățietate. Aceste idei însă românii n-au voit să le primească ca frați intelectuali a ungarilor, ci le-au pretins pentru sine ca rasă”²⁴, aflăm în continuare din discursul procurorului.

Toți cei care afirmau că „poporul are o soartă de nesuferit” se făceau vinovați de agitație împotriva naționalității maghiare, la fel ca și cei care învinuiau inteligența română că nu-și face datoria față de propriul popor. Datoria acesteia era de a veni în ajutorul țaranului român prigonit. Cine erau cei care îl prigoneau? „Că cine îl prigonește nu se spune, dar noi iar o putem ști ... Sânt ungurii, după articol”, suna una dintre concluziile procurorului.

Istoria, așa cum era cunoscută de către acuzator, dovedea „că numai exclusiv cultura maghiară este izvorul culturii românești”²⁵. Mai mult decât atât, „țaranul român din Ungaria are o soartă de invidiat, ... ungurii tolerează ca trei milioane de români din Ungaria să-și scoată 49 de ziare ... ungurii permit ca românii să-și susțină din propriile lor forțe 2285 școli populare. Ungurii au permis ca bisericile române să aibă autonomie confesională, ... ungurimea a acordat sute de mii congruă și ajutor de stat preoților și învățătorilor valahi”²⁶.

Nici un cuvânt despre interminabilele tracasări, procese de presă, amenzi și condamnări care au marcat frecvent presa românească transilvăneană. În Transilvania propriu-zisă, spre deosebire de Ungaria, exista un regim de presă diferit, mult mai defavorabil și unde răspundeau solidar autorul, redactorul și editorul. Încă din 1885 guvernul ungar a abordat problema unui supliment – congrua dotatio – adus regulat veniturilor preoților săraci. Cel care avea dreptul să hotărască cine dintre preoți urma să primească suplimentul la venit era guvernul, acesta având astfel posibilitatea de a exercita presiuni politice

²¹ Ibidem, p. 3.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, p. 4.

²⁶ Ibidem.

de tot felul. Autoritățile puteau retrage oricând plățile pentru cei suspectați de activități „antipatriotice”, pe de o parte, iar pe de altă parte, guvernul era dispus să furnizeze sume tot mai mari de bani, ca mijloc de îndepărtare a preoților de mișcarea națională.

Începând cu 1879 au fost introduse legi menite să facă școlile românești mult mai receptive la politica guvernului, să promoveze asimilarea românilor, mai ales a generației tinere. Din 1883 limba și literatura ungară deveneau materii obligatorii în școlile secundare, iar învățătorii trebuiau să-și dovedească cunoștințele temeinice de limba maghiară înainte de obținerea certificatului de stat de competență. Legile școlare de după 1890 au făcut dovada atitudinii guvernului de restrângere a autonomiei culturale și bisericești românești, culminând cu legea XXVII din 1907 („Lex Apponyi”).

Bazându-se pe propriile realități, concluzia procurorului Tarr nu putea fi decât una singură: „Este deci un neadevăr, că poporul român ar fi apăsător în Ungaria. Poporul român din Ungaria e mulțumit și fericit ... Iată deci că intenția articolului nu era adevărul, ci era trezirea urei în poporul român împotriva maghiarimei ... Iată pentru ce, cu conștiință liniștită le cer juraților să dea un verdict afirmativ osândind pe acuzat”²⁷.

Momentul în care președintele a dat cuvântul acuzatului pentru a se apăra, reprezintă punctul culminant al întregului proces. Cu o voce clară și răspăcată, Francisc Hossu-Longin a făcut doar următorul anunț: „Onorat tribunal! În conștiința nevinovăției mele și din principiu nu iau cuvântul pentru apărare”²⁸. Prin refuzul său de a se apăra, Francisc Hossu-Longin făcea cea mai bună dovadă a faptului că într-un proces politic era zadarnică orice exprimare a unui punct de vedere de drept.

Procedura odată încheiată, jurații s-au retras și au revenit după doar cinci minute de deliberare. Verdictul lor era afirmativ, Francisc Hossu-Longin era vinovat de agitație în presă împotriva naționalității maghiare. După revenirea judecătorilor, rețrași să hotărască pedeapsa, președintele tribunalului a făcut publică sentința. Francisc Hossu-Longin era condamnat la un an temniță de stat și 1000 coroane amendă.

Pe lângă ziarele „Tribuna” și „Liberatea”, și alte organe de presă vor prelua și publica informații legate de procesul intentat lui Francisc Hossu-Longin. Este cazul cotidianului „Lupta”, ziarul deputaților români, care a apărut la Budapesta între ianuarie 1907 și decembrie 1910. În numărul 212 din decembrie 1909 se puteau citi următoarele referiri la sentința justiției maghiare: „Din punctul de vedere al celui mai turbat șovinism maghiar, sentința aceasta este mai nimerită și mai dreaptă decât multe altele. De astădată cel puțin a fost lovit nu un inofensiv redactor responsabil, ci unul dintre fruntașii cei mai distinși ai neamului nostru”²⁹. Ecourile procesului, care a depășit granițele Transilvaniei, se regăsesc și în presa maghiară. În revista „Huszadik század”, cunoscutul sociolog Oszkár Jászi semnează articolul „Ungaria, naționalitățile noastre și străinătatea”, în care critică „politica coruptă și falimentară a reacțiunii feudale maghiare ce o preconizează în Ungaria toate regimurile împotriva naționalităților”³⁰. Prezentându-și opiniile sale moderate și democratice cu privire la problema naționalităților, Oszkár Jászi scria: „Îngenuncherea volnică a periferiei naționalităților stingherește și tulpina maghiară a acestei țări în libertatea și bunăstarea ei materială. Este timpul suprem ca acest adevăr fundamental să nu fie recunoscut numai de străinătate, ci să fie pătruns și de democrația maghiară. Pentru că fără recunoașterea acestui adevăr Ungaria nu poate deveni nici stat de drept, nici stat național.

În fața acestor adevăruri politica oficială se obrăznicește și minte mai departe. E un calomniator mizerabil acela care vorbește de persecuție națională aici în acest ostrov al libertăților. În Ungaria libertatea convingerii și a gândirii e deplină”³¹. Printre exemplele pe care le citează ca așa-zise „libertăți ale convingerii și gândirii”, Oszkár Jászi menționează și procesul intentat lui Francisc Hossu-Longin, condamnat la „pedeapsă oribilă pentru un articol de ziar”³². După ce reproduce pasajele incriminate din articolul „Mea culpa”, sociologul maghiar își prezintă punctul de vedere: „Am citat verbal părțile incriminate,

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem; „Liberatea” nr. 51 din 5/18 decembrie 1909, p. 2.

²⁹ „Lupta”, nr. 212 din 29 noiembrie/12 decembrie 1909, p. 1; Dintre ziarele care tratează subiectul respectiv se mai pot aminti: „De la noi”, numerele din 2 și 6 decembrie 1909, apărut la București, precum și „Neamul Românesc” unde apare un articol semnat de Nicolae Iorga și intitulat „Cel mai nou osândit politic român în Ungaria”. Articolul respectiv sub semnătura lui Nicolae Iorga a fost preluat și publicat și de „Gazeta Transilvaniei” nr. 275 din 19 decembrie 1909.

³⁰ „Lupta”, nr. 12 din 20 ianuarie/2 februarie 1910, p. 1-2; „Tribuna”, nr. 12 din 17/30 ianuarie 1910, p. 2; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 19 din 26 ianuarie/8 februarie 1910, p. 1.

³¹ „Lupta”, nr. 12 din 20 ianuarie/2 februarie 1910, p. 1.

³² Ibidem, p. 2.

prentu ca orice om cinstit să înțeleagă din ele spiritul lipsit de conștiință, îngust, trivial și plin de cruzime cu care se rezolvă la noi chestiunea naționalităților. Pentru aceste constatări în adevăr potolite și moderate (în patria clasică a corupției de județ și a teroarei administrative!) îi lipsesc pe un an de libertate pe cetățenii care spun adevărul. Dar orice scriitor social-politic vorbește de o sută de ori mai aspru de stările noastre³³.

Derularea acestui proces este o dovadă a abuzurilor autorităților maghiare, a felului în care acestea înțelegeau să folosească toate pârgurile aflate la îndemână, inclusiv justiția, împotriva mișcării naționale românești. Însă asemenea acțiuni, cu ecourile lor tot mai nefavorabile, începeau să devină subiecte serioase de dezbatere și între personalități ale vieții publice maghiare.

THE POLITICAL TRIAL AGAINST FRANCISC HOSSU-LONGIN INTENDED FOR PUBLISHING THE ARTICLE "MEA CULPA"(DECEMBER 1909)

Summary

One of the most severe measures taken by the Hungarian authorities against the Romanian national movement was to issue political trials. Among the personalities with an intense and renowned political activity, who sustained the national movement, monitorized by the Hungarian system of justice, was the well-known politician Francisc Hossu-Longin.

By publishing the article "Mea culpa", in which he criticized the attitude of a group belonging to the Romanian elite, he was sentenced to one year in prison and 1000 "coroane" fine by the royal court, being accused of the offence "agitation through written press".

His conviction caused important turbulence amongst the journalists. Important personalities of the public life from Hungary, among whom we can mention the sociologist Oszkár Jászi, used the moment for presenting their own more moderate and democratical opinions on nationalities.

³³ Ibidem.

DIN CORESPONDENȚA LUI FRANCISC HOSSU-LONGIN CU GEORGE BARIȚIU (1877-1892) - 12 SCRISORI

Gelu Neamțu

Francisc Hossu-Longin este fără îndoială o personalitate emblematică pentru orașul Deva¹. Cu siguranță își va găsi biograful care să-i pună în lumină zbuciumata viață de luptă și de sacrificii, așa cum de altfel a fost și aceea a majorității intelectualilor români din Transilvania acelor vremuri. Acesta este motivul pentru care nu are rost să insistăm aici asupra biografiei sale, ci considerăm mai util să aruncăm doar o privire pe corespondența sa cu George Barițiu, nepublicată până acum, și să punctăm pe scurt câteva aspecte privind legăturile sale cu acest important lider al mișcării naționale românești din Transilvania în aproape întreaga a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Correspondența Francisc Hossu-Longin - George Barițiu începe în 18 iulie 1877 și se încheie cu telegrama din 5 mai 1892, în total, 12 piese. Nu este *întreaga* corespondență dintre cei doi bărbați, ci doar ceea ce a mai rămas din ea la Biblioteca Academiei Române din București.

Correspondența George Barițiu - Francisc Hossu-Longin (tot 12 piese) dintre 4 august 1877 - 14 august 1887, existentă la Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" din Cluj-Napoca (preluată de Arhivele Naționale), a fost deja publicată². Desigur, ideal ar fi fost ca respectivele scrisori să fi fost publicate împreună; așa mă și pregătisem să fac cu aproape două decenii în urmă, dar colegul meu Ioan Chindriș a fost mai rapid decât mine.

Așa stând lucrurile, nu mi-a mai rămas de adus la lumină decât corespondența Francisc Hossu-Longin - George Barițiu; o public acolo unde trebuia să o public de mult mai multă vreme: în *Sargetia* din Deva. Adică, în Anuarului Muzeului Civilizației Dacice și Romane, una din revistele de istorie din Transilvania de o certă valoare științifică și care în decursul câtorva decenii de atentă selectare a colaboratorilor și a materialelor lor, a ajuns și la un binemeritat prestigiu.

Scrisorile lui Francisc Hossu-Longin sunt mai sărace în informații decât cele ale lui George Barițiu, însă sunt și ele importante mai ales pentru complementaritatea lor cu acelea.

Una dintre scrisori, cea din Deva, 15 iulie 1884, este de o deosebită importanță, pentru că ea a stat la baza declașării unei *mișcări populare*, dirijată din umbră de George Barițiu,³ dar sugerată de Francisc Hossu-Longin care a făcut propunerea pentru declanșarea unei astfel de mișcări în urma consfătuirii sale cu câțiva "amici de principii", dar și stimulați de confrății de peste Carpați, de fapt ardeleni refugiați în România, hotărâți să aniverseze centenarul răscoalei lui Horea (mai ales studenți membri ai societății "Carpații"). De remarcat că scrisoarea sa cu propunerea de sărbătorire a centenarului este anterioară (15 iulie 1884) celei a lui Simion Mihali Mihalescu (20 iulie 1884)⁴.

Deși Francisc Hossu-Longin bănuia că sărbătorirea centenarului Horea *va fi interzisă* (încă o dovadă a intoleranței statului polițist ungar de după 1867), el și amicii săi erau de părere să recurgă la eterna petiție sau la un memorial, ceea ce l-a și iritat puțin pe G. Barițiu, care, citind scrisoarea, face observația direct pe text: "adecă să lucrați la el un an"⁵. Din aceeași scrisoare, reiese și faptul că la 1884, mai erau cunoscute numele celor 46 de români din satele din jurul Devei, asasinați la 1784 și îngropați în două *gropi comune*. Tot atât de valoroasă este și informația că în ciuda terorii administrației maghiare, de când au fost descoperite mormintele (cu câțiva ani înainte de 1884) de lângă Deva, tinerii români le vizitau și puneau acolo flori, cununi și buchete. Era fără îndoială nu numai un gest pios de respect pentru eroii neamului, ci și un gest de protest împotriva opresorilor lui⁶.

Pentru corespondența de față este remarcabilă și scrisoarea din Deva 1/14 noiembrie 1877, prin care i se cere lui G. Barițiu un sfat cu privire la persoana care să fie aleasă (în cercul respectiv) ca deputat în dieta ungară și care să respecte pasivismul declarând că nu intră în dietă.

¹ Francisc Hossu-Longin, Amintiri din viața mea, Cluj-Napoca, 1975. Text stabilit, introducere, note și glosar de Georgeta Antonescu.

² George Barițiu și contemporanii săi, VII, București, 1985, p. 306-326. Ediție de Șt. Pascu, I. Chindriș și Gh. Asanache.

³ Gelu Neamțu, Aniversarea centenarului execuției eroilor răscoalei de la 1784-1785 în cadrul mișcării naționale românești din 1885, în Acta MP, XIX, Zalău, 1995, p.159-181.

⁴ Ibidem, p.160.

⁵ Vezi scrisoarea nr. IX.

⁶ Din păcate nu se află acolo nici un semn care să marcheze locul execuției țăranilor prinși în urma asediului cetății Deva.

Cercul de "amici de principii" al lui Francisc Hossu-Longin l-ar fi dorit de deputat, chiar pe destinatarul scrisorii, însă răspunsul negativ al lui Barițiu a fost extrem de hotărât. În răspunsul la această scrisoare, cu referire la agenții electorali, G. Barițiu comenta cum unii funcționari publici care o făceau pe agenții electorali, intenționau să se așeze pe două scaune, încercând "să fie totodată buni români și buni maghian", o specie extrem de interesantă acești hibrizi, care ar merita poate o analiză istorică mai atentă. În final, sfatul înțelept al lui G. Barițiu a fost acela, de bun simț, să caute un "proprietar cu totul independent".

Demnă de interes este și scrisoarea din Pesta, 29 noiembrie 1878, în care Francisc Hossu-Longin îl roagă pe G. Barițiu să-i publice discursul socrului său George Pop de Băsești în *Observatorul*, ceea ce redactorul o și face în numărul 94⁷. Francisc Hossu-Longin îi trimite lui G. Barițiu și banii pentru 50 de exemplare din *Observatorul* în care va fi publicat respectivul discurs. Este un discurs privind politica externă a monarhiei. Din scrisoarea lui Francisc Hossu-Longin, din 5 februarie 1879, reiese și stăruința intelectualilor din Deva pentru a împiedica votarea legii Trefort care scotea limba română din școlile românești. Este o dovadă grăitoare a lipsei de toleranță a guvernului ungar față de naționalitățile nemaghiare. Oricum, intelectualitatea Devei în frunte cu Francisc Hossu-Longin îl susține pe George Barițiu în lupta sa pentru drepturi naționale.

Petiția pe care Barițiu o publică integral în *Observatorul*,⁸ și care va fi semnată de 33 de români fruntași din Deva este un document care demonstrează cea mai crasă intoleranță față de români, ba chiar o bătaie de joc la adresa lor, caracteristică oprimatorilor care disprețuiau cele mai elementare drepturi ale românilor - dreptul de a se cultiva în limba maternă.

Istoricii adevărați au datoriat să pună în lumină aceste documente care ne fac, prin comparație, să înțelegem mai bine oprimarea la care au fost supuși românii când au fost sub stăpânirea administrației ungare. Așa, comparând drepturile de ieri cu cele de azi, se înțelege și de către străini, nu numai de către români, că 1 Decembrie 1918 a fost imperios necesar. În caz că nu ar fi avut loc Unirea - această adevărată judecată a istoriei - românii din Ungaria ar fi fost șterși de pe suprafața pământului. În comentariul pe care G. Barițiu îl face acestui zguduitoar document, este puțin în eroare când compară maghiarizarea cu germanizarea.

Dacă românii au protestat împotriva germanizării, chiar în condițiile unui regim neoabsolutist, ea a încetat fiindcă cei ce voiau să o impună erau un partener civilizat, cult, lipsit de fanatism, un partener ce înțelegea că și oprimarea are anumite limite. În ce privește protestele românilor în fața politicii de maghiarizare, de-a lungul istoriei de după 1867 odată cu instalarea dualismului, nu au avut nici un rezultat pozitiv pentru aceștia⁹. Politica de maghiarizare NU A ÎNCETAT, cel mult, doar când și când, viteza ei de aplicare a fost încetinită (dar aceasta în foarte rare cazuri), dar au fost și momente când ea a fost accelerată, prevăzând expres maghiarizarea integrală a tuturor românilor din Transilvania¹⁰. Calitatea partenerului era alta. Așa încât reproșul lui G. Barițiu, făcut devenilor că de ce nu au scris această petiție încă în 1875 nu stă în picioare din perspectiva istoriei. Așa cum am spus mai sus, după 1867 tăvălugul maghiarizării forțate nu mai putea fi oprit sub nici o formă.

Acest tăvălug pornise încă din 1842 și cu greu l-au putut opri românii cu protestul din 15 februarie 1842 pentru că s-au bucurat de sprijinul împăratului de la Viena. Și chiar temporar paralizat acest plan a exercitat așa o amenințare de puternică pentru români, încât George Barițiu îl consideră (și pe bună dreptate) că acesta a "*preparat anul 1848 mai mult decât însăși tirania iobăgească*" [sb. ns. - G. N.]¹¹. O asemenea apreciere subliniază și mai mult faptul că revoluția românilor a avut și un caracter de apărare legitimă a limbii române, ca o componentă esențială a ființei naționale; așa încât împingerea acestei revoluții în zona Vendéei; la care nici pe departe n-au renunțat istoricii celebrului tratat de Istorie a Transilvaniei de la Budapesta din 1986, este nejustificată.

⁷ *Observatorul*, I, nr. 94 din 22/4 decembrie 1878, p. 1-2: "Discursurile celor doi domni deputați români ținute în dieta Ungariei 25 noiembrie a.c.". În acest număr este reprodus doar discursul lui George Pop de Băsești. În nr. 96, 97 și 98 din noiembrie-decembrie 1878 este reprodus și cel al lui Partenie Cosma.

⁸ *Observatorul*, IV, nr. 86 din 24/5 noiembrie 1881, p. 345-346.

⁹ G. Neamțu, N. Cordoș, The Politics of Magyar Government for Denationalization of Transylvanian Romanians between 1867-1918, Bulletin of Center for Transylvanian Studies, II, nr. 4, 1993, 55 p.

¹⁰ G. Neamțu, Plan secret de maghiarizare a tuturor românilor din Transilvania, în 80 de ani de administrație românească la Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 1999, p. 21-26.

¹¹ *Observatorul*, II, nr. 11 din 7/19 februarie 1879, p. 42.

Proiectul de lege de la 1842 care stătea ca o sabie a lui Damocles deasupra capetelor românilor la 1848, readus în memoria românilor la 1879, pentru a fi comparat cu cel al lui Trefort, era astfel caracterizat de G. Barițiu: "lege mai nebună și mai nerușinată, decât era să fie cea din 1842, nu s-a mai văzut alta nici în patria noastră, nici pe aiurea"¹². În 1849 oprimatorii au pierdut puterea și maghiarizarea a încetat până în 1867 (aproape două decenii - timp în care românii și-au ridicat o mulțime de școli. De remarcat că istoriografia lui Mihail Roller, în general istoriografia comunistă de influență maghiară, a criticat nemăsurat și fără temei absolutismul austriac pentru a face pe plac istoriografiei ungare când în fond, cercetat cu seriozitate, pentru români, a constituit o perioadă de dezvoltare și ceea ce era vital pentru români - așa cum confirmă istoricul trăitor în epocă George Barițiu, "*Absolutismul austriac a pus frâne tari maghiarizării*" [sb. ns. - G. N.]¹³. După 1867 maghiarizarea a fost reluată cu o furie și mai devastatoare de drepturi și suflete românești, așa încât urmași ai generației "lipsite de orice caracter" proorocită la 1881 de către Barițiu, au proliferat decenii în șir. Iată ce părere avea G. Barițiu despre această "generație corcită" în care nu puteai avea încredere: "o generațiune demnă de compătimit, la care se va putea aplica" pe drept cuvânt acea expresie prozaică folosită pe atunci în România extracarpatică: "Nici e câine nici ogar"¹⁴.

Iată cum, citite cu atenție, scrisorile particulare devin izvoare extrem de prețioase pentru istoric. Cele ale lui Francisc Hossu-Longin aruncă și ele noi lumini asupra istoriei locale, demonstrând mai ales că acolo la Deva, deși sub stăpânire deosebit de opresivă, a existat un cuib de vulturi (33 după semnăturile de pe *Petiția* din 24 oct. 1881) care au luptat din răsuputeri cu regimul dictatorial, intolerant și oprimator de după instaurarea regimului dualist.

Cele 12 scrisori pe care le aducem la lumină sunt și o modestă contribuție la alcătuirea unei istorii cuprinzătoare a mișcării naționale a românilor din Transilvania care prin stăruință, credință și speranță au realizat unitatea națională.

FROM THE CORRESPONDENCE BETWEEN FRANCISC HOSSU-LONGIN WITH GEORGE BARIȚIU (1877-1892) - 12 LETTERS

Abstract

The 12 letters published here bring a contribution to the biography of Francisc Hossu-Longin, to the history of Deva and the evolution of the national movement of the Romanians in Transilvania during the austrian-hungarian dualist period.

They are a relevant proof for the ethnic oppression (cleansing?) against the Transilvanian Romanians which were brutally deprived of elementary rights such as studying in their mother tongue, in order to be more easily 'magyarized'.

One of these letters (the one of July 15 1884) is extremely valuable as it lays at the root of the true popular movement to celebrate the centennial of the resurrection lead by Horea, Cloșca and Crișan, a movement which was outlawed by the hungarian government.

These letters unveil the discovery in Deva of two mass graves where 46 Romanians slaughtered in 1784 were buried.

¹² Ibidem., loc. cit.

¹³ Ibidem., II, nr. 11 din 7/19 februarie 1879, p. 43.

¹⁴ Ibidem., IV, nr. 86 din 24/5 noiembrie 1881, p. 345-346.

ANEXE

I

Deva la 18 VII 1877 st.n.

*Onorabile domnule!*¹⁵

Am onoare a vă trimite aci alăturatele scrisori vechi, rugându-vă a le cerca și a le folosi - dacă adecă vor cuprinde ceva de preț - iar dacă nu, a mi le renapoia.

În cazul prim, mă rog a fi onorat cu un răspuns, căci mai am asemenea documente o mulțime și v-ași putea servi și cu celelalte.

De altminteria, cu profundă reverență,

Francisc Hossu-Longin
candidat de avocat.

[De mâna lui G. Barițiu:] 1877 Franc. Longin. Deva, 18/VII. Resp. 4 aug.¹⁶

II

Deva, 1/14 Noem[brie] 1877

*Onorabile domnule!*¹⁷

Mă scuzați că vă întretin pe câteva momente .

Avem să cerem prețuitul d-voastră sfat, într-o cestiune națională.

Cercul electoral 2 al scaunului Orăștie iară este vacant.

Terminul pentru noua tentațiune, s-a decis ieri, pe 30 noemvrie 1877 st.n. în comuna Romos.

Mișcările au și început, vorba este, că acum pe cine să alegem și cum să procedem, ca să salvăm onoarea cercului?

Eu din parte-mi am fost propus încă în cela rând, ca să alegem pe un atare individ / care ar fi nu numai un român de bun renume, ci să aibă curajul și se între în dieta Ungariei, numai pentru aceea, ca acolo: protestând și declarând de ilegale toate câte s-au făcut fără noi și în contra noastră, să aduchiame apoi alegătorii și într-o adunare poporală să-și deie socoata, despre ținuta lui.

În est mod am cugetat eu, că mi-a succede, a arăta și în străinătate, că românii și după 10 ani, sunt pasivi - și după mine, - o vorbire în dietă, ar produce mai mare efect, decât un protest, ce trece pe aci-n colo în atare archiv, iar lumea mare nu știe nimica.

Propunerea mea însă a căzut / și am ales pe dr.T. - pentru de a nu intra în dietă.

Fiindcă acum iară suntem unde am fost, și timpul e scurt, cu încredere vă rugăm dați-ne un sfat, să alegem așa după propunerea mea, - căci eu am resuscitat-o de nou, - sau iară ca până aci, ca să nu meargă?

Și dacă da, pe cine?

A fost vorba în conferința noastră de d-voastră.

Eu însă cunoscând ținuta-vă, dar mai pe sus cunoscând necesitatea de a vă vedea pe d-voastră în alte sfere și având dv. alte role mai sublimе, am fost de părere, a nu aduce persoana dv. pe tapet.

Aflați însă dv. acum la timp? bine, atunci treaba e ca făculă, sunteți ca ales./

La caz de recomandare, vă rog a fi cu atenție la aceea, că cercul este mai tot gr. or. și că lumea rămâne lume.

Observ, că aceste întrebări și această molestare o fac în urma hotărârii unei conferințe mai înguste, drept ce mă rog, în numele confrăților, a mă onora cu un răspuns de îndreptari și cât s-a putea mai iute, nu cumva să rămânem pe jos.

La tot cazul vă mai rugăm încă la una. Poporul din acel cerc este bun, deștept și inteligent, deci are și o ambițiune politică. Însărcinați pe cineva de la redacțiune, - ca mai experți fiind, ca să ia notițe despre termenul de alegere și să / facă o formă de îndemănare și însuflețire, pentru cauza alegerii, iar noi vom tâlculi poporului și nu-l vom lăsa pradă străinilor.

Domnii au și început a lucra și astă dată în secret și cu atâta liniște încât abia poți zări codița de drac.

Planul lor nu credem să izbutească nici astădată.

Alegerile membrilor noi pentru congregațiune pe venitoriu au decurs cu multă înverșunare. Unde au fost românii în minoritate, unde maghiarii nu au ales pe nimene din noi, iar unde am fost noi mai puternici, nu am ales nici un pui de nemeșuț. Tot români s-au ales: în fostul Zarand, fosta Orăștie, Hațeg, Hunedoara, cerc. Dobrei, Iliei ș.c.l./

Acum este chiar timpul reclamărilor, ei ne reclamă pe noi, noi pe ei.

Cu toate însă, că la alegeri, noi aveam majoritate, maghiarii vor fi deasupra - cu viriliștii.

E secret public, că cu compunerea listelor alegătorilor și a viriliștilor, s-au făcut abuzuri colosale.

Publicarea procesului meu a făcut adevărată revoluțiune la Tribunal. Fiscul caută pe moarte după &, ca să oprească publicarea mai departe.

¹⁵ B.A.R., Ms. rom. 1007, f. 131.

¹⁶ Răspunsul lui G. Barițiu, vezi George Bariț și contemporanii săi, vol.VII, București, 1985, p. 306-307. În continuare G.B.C.

¹⁷ B.A.R., Ms. rom. 1007, f.167-169.

Dar iată am luat-o prea pe lung. Încă odată vă rog, onorab[ile] d-le a ne onora cu sfatul d-voastră, și vă rugăm a primi și asigurările distinsei noastre considerațiuni și reverențe.

Pentru ceialalți confrați.

[De mâna lui G.Barițiu:]

1877 Fr. Hossu Longin

Deva . 14 nov.

R: 16-17 nov.¹⁸

Dat intecevali în Gazeta.

III

Deva la 20 sept. 1878

*Prea onorabile Domnule!*¹⁹

Astă vară, umblând pe aici dl. George Orășan, secretariul societății Transilvania și oficianț la ministeriu de culte, a îmbărbătat pe civele de aici Gustav Bartiloviciu, bugnariu în Deva, ca să-și trimită băiatul său la București, că d-sa va exopera ca să fie primit la școala agronomică de acolo. Părinții îmbucurați au exoperat Pașaportu și cu mari sacrificii au câștigat vreo 30 fl. și au trimis copilul la București.

După câteva zile s-au pomenit cu o telegramă, că fiul lor nu este primit și că nu are cu ce [se] reîntoarce în patrie.

Această știre a debelat pe părinți foarte tare, fiind foarte sărmani, și la moment, neavând de unde să-i trimită bani.

În astă stare m-au încredințat pe mine, ca să vă recerc prin aceste șire, rugându-vă în numele lor, ca să exoperați sau primirea băiatului (fie în orice institut) sau să mijlociți ca să capete spese de drum.

Părinții ar fi învoiți și la aceea, ca băiatul să intre în armata de acolo.

Tânărul Bartilovici se află la otelul Transilvania. I s-a telegrafiat ca să vă caute.

În numele bieților părinți disperați, vă rog îngrijiți-vă de soarta compatriotului nostru.

Cerându-mi scuzele pentru molestare, mă subscriu

al d-voastră sincer stimător,

F. H. Longin

IV

Pesta, 29/XI 1878

*Mult stimat d-le Redactor!*²⁰

Am onoarea a vă alătura aici, vorbirea d-lui George Pop, ținută cu ocaziunea dezbaterii "adresei", rogându-vă ca să o publicați în n-rul cel mai de aproape²¹.

Lângă vorbire vă alătur cu graba și citațiunile ce se fac în discurs, ca să le folosiți dacă se va recere.

Regret că nu vi le pot tramite în traducțiune fiindcă-s foarte ocupat.

Tot odată am onoare a vă roga în numele d-lui George Pop, ca să binevoiți a-i tramite / 50 de exemplare din n-rul în care va apărea discursul d-sale.

Drept preț vă alătur aici o sumă de 5 fl.

Adresa: George Pop, deputat și proprietar per Szilágy Cseh in Ilésfalva.

Al d-voastră sincer stimător,

F. H. Longin

P. S. Sunteți rugat a publica discursul - dacă se va putea - într-un număr, având astfel mai mare efect, precum și a face să se traducă cele din Egyetértés și vorbirea lui Tűr.

Longin

[De mâna lui G.Barițiu:]

1878 G. Popa et Longin 29 nov.

Nr. 94 Obs.

Răsp.: 5 dec. Scrisoare privată și câteva portrete în rolă
Separat

¹⁷ fotocopia defectă - n. ns. G.N.

¹⁸ Răspunsul lui G. Barițiu în G.B.C., VII, p. 308-309.

¹⁹ B.A.R., Ms.rom. 1007, f.256.

²⁰ B.A.R., Ms. rom. 1007, f. 284.

²¹ A și publicat-o în Observatorul, I, nr. 94 din 22/4 decembrie 1878, p. 1-2, cu comentariul următor: "Din cei vreo 12 deputați de naționalitate română, cari au fost aleși în camera Ungariei între greutăți nespuse, cu ocaziunea dezbaterilor la proiectele de adresă au cuvântat doi inși din bărbății cei mai luminați și mai viguroși, adică dnii Partenie Cosma și George Pop, ambii aleși din părțile Ungariei proprii. Discursurile, dloru se vezură publicate în câteva ziare maghiare, însă numai în extrase făcute de către redacțiuni, care cum convine partidei sale. Credem însă că lectorilor noștri le mai convine, ca să le aibă din cuvânt în cuvânt după textul stenografat, cu atât mai vârtos, că amândoi au votat contra proiectului ministerial. Spre părerea noastră de rău, nouă acel text unguresc ne lipsește în momentul acesta. Într-aceea un amic, care petrece de câteva zile în capitala Ungariei, avu bunătatea a ne trimite în orele din urmă discursul întreg al dlui G. Pop, cărui îi și facem loc, așteptând într-aceea și pe al dlui P. Cosma, întreg. Discursul lui P. Cosma a fost publicat în Observatorul, II, nr. 96 din 29/11 decembrie 1878, p. 1-2; nr. 97 din 2/14 decembrie 1878, p. 2-3 și nr. 98 din 6/18 decembrie 1878, p. 2-3.

V

Deva la 5/II [1]879 st. n.

*Prea onorabile domnule!*²²

Cele comunicate și încredințate în prețuita d-voastră scrisoare din 30/18²³ ian a.c. s-au comunicat cu cei competenți și de loc s-a și urmat întocmai.

Măne va ajunge la locul competent.

Am făcut pași și în alte două părți; dintr-un loc am și primit încunoștințare că se face.

Drept dovadă vă alătur un exemplu din concept²⁴.

S-au subscris tot de cei mai de influență, la Nr. de²⁵.

Celelalte încă vi le-am / câștiga pe rând.

Vă mulțumesc de încredere. Totdeauna bucuros, ce numai ni-a fi cu potință.

Dumnezeu să vă ajute!

Primiți totodată felicitări și de la ceilalți confrați, cari vă roagă, prin mine, ca să continuați și pe mai departe tot ca până aci, că cu sufletul și inima suntem alături cu d-voastră,²⁶ iar de la mine, primiți și cu astă ocaziune asigurarea celui mai sincer respect,

F. H. Longin
Advocat

[De mâna lui G. Barițiu:]

1879 F. H. Longin
Deva, 5 Febr.

VI

Deva la 30 oct. [1]881

*Onorabile domnule Redactor!*²⁷

Cutezanța și impertinența așanumiților "remaghiarizatori" din comitatul nostru - în urma nepăsării noastre și în urma spiritului domnitor - au rezultat, că și puțintelul favor ce l-am mai avut prin catedra limbei române de la școalele reale din Deva, să devină o iluziune.

În fine ne-am rezolvit a mai încerca și pe o altă cale și am înaintat prin comitele suprem petițiunea alăturată.²⁸

Știind cât de mult vă interesează luptele noastre, din încredințarea subscrișilor în petițiunea de mai sus, [î]mi iau voia a vă ruga, ca să o publicați și dacă aflați consult, a-i face o comitivă oarecare.²⁹

Cu deosebit respect,
Fr. H. Longin
adv.

²² B.A.R., Ms. rom. 1008, f. 70.

²³ Publicată în G.B.C., VII, p. 314.

²⁴ Este vorba de Protestele cerute de G. Barițiu în scrisoarea din 30/18 ianuarie 1879.

²⁵ În scrisoare nu este indicat numărul semnatarilor.

²⁶ Adică devenii susțineau protestele împotriva proiectului de lege ale ministrului de instrucție Trefort Ágost. Acest proiect va deveni lege în ciuda numeroaselor proteste, "legea XVIII/1879". În spiritul respectivelor proteste, George Barițiu publica în Observatorul, II, nr. 11 din 7/19 februarie 1879, p. 43, un articol intitulat "Despre introducerea limbei maghiare" în care se trece în revistă eforturile maghiare de deznaționalizare a românilor, notând în final: "Ne aducem bine aminte, că între anii 1845 și 1849 terorismul maghiarizării în acelea 5 comitate și în alte două transilvane era atât de furios, în cât locuitorii români din comune amestecate nu mai cutezau să vorbească în limba lor maternă, dacă ieșea afară din casa și curtea lor, căci mai ales dacă erau iobagi, mâncau bătaii cumplite, dar și pe la orașe erau insultați, uneori luați între palme și pumni. Studenții români mergând pe stradă, numai șoptind cutezau să converseze românește, curat precum se întâmplă și astăzi în o parte din Secuimea Transilvaniei.

Maghiarizarea mai câștiga mult între românii din Ungaria încă și prin neexplicabila trimitere a mai multor elevi gr.-catolici de hetologie în seminarele rom.-catolice maghiare, unde în câte patru ani nu numai că nu aud un singur cuvânt românesc, dar nu le este permis nici să citească vreun diariu orice carte în limba lor națională, precum nu este permis nici elevilor de la școala pedagogică din Deva în Transilvania, precum documentarăm de repetate ori în anul trecut cu cazuri concrete.

Maghiarizatorii fanatici au fruntea să afirme, că între alte scopuri ale maghiarizării este și cultivarea și cilizarea poporului românesc hăbăuc (a buta oláh népnék mivelődése).

²⁷ B.A.R., Ms. rom. 1009, f.513.

²⁸ Petiția a fost publicată în Observatorul, IV, nr.86 din 24/5 nov. 1881. p.345-346. Vezi Anexa.

²⁹ Iată și comentariul solicitat de Fr. Hossu Longin: tot în Anexă.

VII

Deva, 1 noiembrie 1882

*Onorabile domnule!*³⁰

Relativ la memorandum,³¹ am onoare a vă răspunde că la noi este un librar care ar și primi vânzarea în comisiune, dar și eu ca dl. Secula suntem de părere, ca deocamdată să nu dăm librarului, ci mai bine să lățim noi. Astfel vă rugăm, ca să transmiteți la adresa mea sau a d-lui Secula 100 exemplare, că noi împreună vom face, ca să se răspândească; totodată vom face și o colecție pentru spesele de tipar.

Dl. coleg Secula vă roagă să-l escuzați că nu v-a răspuns deoarece mai bine de 10 zile suferă cumplit de dureri de urechi și nu poate lucra nimic.

La tot cazul vă rugăm să ne avizați, dacă trimiteți exemplarele sau nu, ca astfel și noi să ne știm orienta.

Cu respect,

F. H. Longin
adv.

[De mâna lui G. Barițiu:]

H. Longin 1 Nov.

R. ...

2 Nov.

100 exempl. comandate în 4 nov. la Krafft.³²

VIII

Deva la 20 febr. 1883

*Onorabile d-le Redactor!*³³

Din încredințare am onoare a vă ruga, ca să publicați convocarea alăturată³⁴.

Ne-am simțit deobligați, decumva pe lângă publicare a-ți îndemna oamenii noștri și separat, sau prin o notiță sau sulevând chiar cauza pentru care am făcut convocarea.

Sperăm, că în acea ocaziune vom putea dezbate și alte cauze de interes.

Cu respect deosebit,

F. H. Longin

[De mâna lui G. Barițiu:]

Răsp. la G. Secula

IX

Deva, 15 iulie 1884

*Prea stimate domnule!*³⁵

În scurt timp se împlinesc o sută de ani, decând o parte însemnată din românii transilvani, ne mai putând suferi tirania nobilimii maghiare, a fost constrânsă a recurge la cel din urmă mijloc de apărare și a revolta.

Teatrul luptelor, în mare parte, a fost pe teritoriul de azi al comitatului Hunedoarei și archiva din Deva este și azi depozitul unor interesante documente autentice la acea mișcare a românilor.

³⁰ B.A.R., Ms. rom. 1010, f. 131.

³¹ Este vorba de "Memorialul" redactat de G. Barițiu din însărcinarea Conferinței din mai 1881.

³² G.B.C., VII, p. 316-317.

³³ B.A.R., Ms. rom. 1010, f. 288.

³⁴ Publicată în Observatorul, VI, nr. 12 din 12/24 februarie 1883, p. 47:

"Convocare

În conțelegere cu mai mulți amici din toate părțile comitatului nostru al Hunedoarei, subscrișii au onoare a convoca o conferință a tuturor românilor din acest comitat pentru ziua de 10 martie 1883 st.n. după amiază ora 3 la Deva în localul îndătinat.

Obiectul principal al conferinței va fi: Consultare și decizie asupra celor de făcut în privința noului proiect de lege relativ la instrucțiunea în școlile medii, înaintat dietei din Budapesta, ce amenință cu dezastru și stingere instrucțiunea în școlile noastre medii naționale confesionale.

Deva, 4/16 februarie 1883.

Ioan Papiu m. pr., Dr. Lazăr Petcu m. pr., George Secula m. pr., Alexiu Olariu m. pr., F. H. Longin m. pr."

³⁵ B.A.R., Ms. rom. 1011, f. 109-111.

Contrații de peste Carpați - după cum aflăm din ziare, se prepară / a serba aniversarea revoluțiunii; cuvine-se deci cu adevărat, ca și noi, cei ce trăim și călcăm peste morminții celor ce au sângerat pentru libertate și neamul nostru, să dăm un semn de viață și să ne facem datoria.

Nainte de a face pașii necesari - după o consultare amicală cu câțiva amici de un principiu, - am aflat cu cale, a ne adresa preastimat d-voastră, ca la unul dintre cei mai binemeritați bărbați ai noștri, rugându-vă ca să binevoiți a vă da părerea: este sau nu consult ca între împrejurările actuale să serbăm și noi aniversarea din chestiune și dacă da, cam care ar fi modalitatea ș.c.l.

Cât privește pe noi, am să vă comunic un plan al nostru.

Noi suntem de părere, că la toată întâmplarea, cel puțin să încercăm a face pași mai târziu, că nici nu am încercat a serba, sau a face pași pentru a ni se concede serbarea - cu toate că știm apriori, că ni se vor pune piedici, ba probabil că se va și interzice.

Pentru aceea, executarea planului nostru este: ca să înaintăm o petițiune, sau o întâmpinare, către organele / administrative sau de-a dreptul la ministru, prin care să cerem a ni se concede mai întâi: a consulta asupra modului, cam cum să se serbeze acea aniversare, apoi a ni se și concede ținerea ei pe teritoriul comitatului făcând și respective invitând toți românii la o sărbătoare și respective parastas.

Nota bene: în petițiunea aceea apoi să se facă provocare - cât se poate mai exact - la toate documentele și scrierile ce tractează revoluțiunea din chestiune, - a arăta că și frații maghiari serbează asemenea momente din trecutul / patriei comune, ba prin publicarea scrisorilor lui Kosuth și ridicarea de monumente în amintirea acelor, cari au luptat contra dinastiei și a patriei chiar, - apoi prin faptul, că un distins publicist și bărbat de stat a făcut aluziune chiar și la patriotismul lui Rozsa Sándor, apoi că azi, ca și în trecut s-au aflat scriitori maghiari, cari au justificat revolta românilor - în scurt, că publiciștii și istoricii de astăzi judecă și din alte puncte de vedere acea revoluțiune / dar mai presus de toate - și ori cum ar judeca maghiarii de astăzi acea revoluțiune, este un drept etern și recunoscut în toate statele, că consăngenilor este permis a ridica rogatiuni pentru ai lor, firear aceia chiar cei mai mari criminaliști, în fine, că trăim în stat constituțional ș.c.l. maghiarii și respective organele administrative sunt constrânse moralmente a concede acelei sărbători. Scurt, ca întâmpinarea, sau să-i zicem petițiunea aceea să fie ca un memorial oarecare [subliniat de mâna lui G. Barițiu și adnotat: "adecă să lucrați la el un an"- n. ns. - G. N.] așa ca și la caz de concedere și la caz de derogare, - publicându-se să se serbească drept de un document. Iată, cam aceste sunt vederile noastre, pentru aceea vă rugăm cu tot respectul și ne onorați cu răspunsul prea st. d.-voastră și încât veți dispune de timp a ne da și oarecare date sau îndrumări și îndeețări. Tot odată sunt fericit a fi însărcinat [a] vă trimite salutările contraților de aici și exprimarea dorinței, de a vă saluta iarăși în mijlocul nostru, precum ați fost promis mai anu.

Lângă cetatea Devei, este respective sunt 2 mormini mari unde s-au decapitat paremi-se 46 români toți din satele de prin giurul Devei, familiile lor mai există și azi.

Eu am consemnarea numelor lor.

Morminții s-au descoperit de câțiva ani și de atunci adese junimea și damele noastre peregrinează acolo punând flori, cununi și buchete!

Așteptând cu sete prețuitul d-voastră răspuns vă rog a primi deosebitele mele asigurări de stima și încrederea ce v-am păstrat todeauna.

F. Hossu - Longin

[De mâna lui G. Barițiu:] Resp.: 2 aug.³⁶

X

Băsești, 2 mai 1886

*Scumpul nostru Uncheș!*³⁷

Din ansa zilei onomastice, venim și noi cu respect și adevărată iubire, a vă exprima sincerele noastre felicitări, cerând de la Tatăl cel ceresc, ca să vă deie putere, sănătate și îndelungă răbdare la prețioasa muncă ce a-ți întreprins, pentru și spre luminarea adevărului și ridicarea numelui român, ca scumpa și mult cercata noastră națiune, încă mulți ani să admire și să primească tezaurele ce le scoateți la lumina zilei.

Să trăiți spre mândria noastră a tuturor.

Elena Pop H. Longin

Devotați:

George Pop
Francisc Hossu Longin

³⁶ Vezi răspunsul în G.B.C., VII, p. 318 (poartă data de 3 august 1884).

³⁷ B.A.R., Ms. rom. 1012, f. 27.

XI

Deva, 3 mai 1890

*Magnifice domnule!*³⁸

Mărețele și prețioasele scrieri a Majestății Sale regina României,³⁹ trimise la adresa soției mele, le-am primit numai eu, fiindcă ea de câteva săptămâni, e dusă la părinți în Sălaj.

Gingașa atențiune, ce și cu această ocaziune a-ți dovedit față de soția mea, mă îndreptățește, ca în absența ei, și și până va afla și dânsa, să vă mulțumesc cu cordialitate pentru onoarea ce i-ați făcut ei, și prin ea și nouă, celor ce o iubim atât de mult./

Le vom citi și răsciti cu încordată atențiune și vom profita de sublime învățăături, ce marea regină a dăruit românilor.

Să o țină Dumnezeu mulți ani cu pace, ca să poată scrie mult și de acuma înainte!

Profitând de această ocaziune, permiteți-mi, ca din ansa onomastice de poimâne, să vă urez și eu, ani mulți și fericiți.

O Magnifice d-le! dacă a-ți ști câtă iubire, câtă stimă și câtă admirațiune vă păstrăm.

Adese în luptele noastre grele și zilnice, vă amintim și adese vă punem drept model în întreprinderile noastre pentru a ne încuraja! Cu mândrie și cu curaj amintim scump numele d-voastră, atât amicilor cât și inamicilor noștri!

De aceea rugăm pe bunul Dumnezeu să vă lungească firul vieții, să vă deie putere ca să îmbogățiți și mai departe sârmana noastră națiune prin talentele și prețioasele d-voastră lucrări, iar noi vă asigurăm că amintirea d-voastră, niciodată nu se va șterge din inimile noastre, iar învățăturile și bogatele d-voastră scrieri le vom propovădui între toate împrejurările și fără nici o teamă.

Să trăiți spre fala și bucuria tuturor românilor!

Cu devotament
Francisc Hossu-Longin

XII

Deva, 5 mai 1892

[TELEGRAMĂ]⁴⁰

Provedința vă lungească firul vieții spre mândria națiunii

Longin și toți amicii de pe-aici

XIII

"Petițiunea celor 33 români frunțași

din Deva adresată pe calea prefecturii comitatului către dn. ministru de culte și instrucțiune publică, în contra celor ce au casat și eliminat limba noastră românească din cele opt clase reale dela Deva.

Excelența Voastră Dle Ministru!

În comitatul Hunedoarei, locuit în preponderență majoritate de români, atât de vitreg tratat, în respectul cultural, din partea guvernelor trecute, încât pe un teritoriu de 133.65 mile cuadrade, cu 258.584 locuitori n-a existat nici o școală de mijloc. În urma unei fericite inițiative a mai multor bărbați de litere, plini de zel și nobile sentimente pentru creșterea și înaintarea în cultură a generațiunii celei noi, prin contribuiri benevole, apoi aruncuri și alte ajutoare din partea statului, cu înalta autorizare, sub patronajul și suprema inspecțiune a ministerului de cult și instrucțiune publică, încă în anul 1871 s-a înființat o școală reală cu 8 clase, și cu reședință în opidul Deva.

Românii, ca cei mai numeroși locuitori ai acestui comitat, simțind imperativa necesitate a înființării unui astfel de institut cultural, precum este cel de sub întrebare, îmbrățișând și salutând cu bucuria această măreață idee, și-au dat tot posibilul lor sucurs material și moral pentru realizarea scopului menționat, sub acea strictă condițiune însă, ca studiile în acel institut, să se propună, dacă nu exclusiv în limba română - a majorității locuitorilor - cel puțin paralel cu cea maghiară.

Cu toate acestea, deși în art. de lege XLIV din 1868 despre egala îndreptățire a naționalităților la §.18 se dispune apriatu, că: "Institutele învățământului de mediulocu, sau mai înalte ale statului, care sunt în ființă sau se vor înființa, pe acele teritorii, unde este în uz una mai multe, decât o limbă, este a se ridica caedra pe seama limbei și literaturii fiecărei limbi"; - era la §.17 se zice: "Din punctul de vedere al cultivării și bunăstării comune, fiind scopul suprem și al statului, acesta se obligă a purta

³⁸ B.A.R., Ms. rom. 1012, f. 222-223.

³⁹ Carmen Silva, soția regelui Carol I.

⁴⁰ B.A.R., Ms. rom. 1012, f. 408.

grija la învățământul de stat, ca cetățenii oricărei naționalități, care trăiesc în masa mare la olaltă, să se poată perfecționa în limba lor maternă: totuși, cu ocazia înființării școlii cestiunată, nesocotindu-se legea, pentru limba română, nu s-a stabilit decât o catedră extraordinară, cu 2-3 ore pe săptămână, iară pentru propunerea ei, s-a luat un învățător supleant dela preparandia de stat din Deva, providuit cu adjuțu anual la început de 300 fl., apoi 200 fl. și în urmă numai de 100 fl. v.a.

Dar și așa, până când se aflau la numita preparandie și se aplica pentru propunerea limbii române profesori capabili, de naționalitate română, copiii noștri - pentru a căror educație atât de mare grijă purtăm - au făcut din an în an progrese corespunzătoare și din limba maternă; iar școala era cercetată de un considerabil număr de elevi români.

După ce însă, cu deosebire dela anul 1874/75 încoace, directoratul școlii reale, - nu scrutam, dacă din propriul său îndemn, cu rea voință, sau cu învoirea și aprobarea supremei inspecțiuni, abătându-se de la uzul de până aici, ne mai aplicând pentru limba română un profesor ca acela, care să fi fost în stare a satisface sublimii sale chemări în acest respect: elevii români au început a neglija frecventarea acestui studiu, iar părinții văzând, că limba română se tractează acolo numai ca în batjocură, și-au trimis și trimis băieții lor la alte institute, de unde limba română, până acum încă nu este cu totul proscrisă; prin urmare, singur din acest motiv, părinții români, care se bucură de o stare materială mai bună, precum ziserăm, ducându-și pruncii lor la alte institute, școala reală din Deva, deși încă tot în număr destul de considerabil, dar este mai puțin cercetată de tinerii români, decât cum era în trecut; iar limba și cultura română sunt cu totul eliminate; ceea ce nu se poate uni nici cu nobila intențiune a inițiatorilor, nici cu ceea a supremei inspecțiuni, și cu atât mai puțin cu marelui scop al unui institut de învățământ, care trebuie să aibă destinația de a întinde în proporții juste peste toți razele binefăcătoare ale culturii sale.

Drept aceea, având în vedere, că la toate institutele medii din țară, chiar și la cele ce sunt numai ale statului, în apropierea cărora se află români, este sistematizată, cel puțin câte o catedră ordinară publică de limba și literatura română; apoi considerând, că școala reală din Deva a fost înființată și susținută în mare parte din contribuțiile românilor din acest comitat; ba și în prezent, pentru susținerea ei se face aruncu pe locuitorii contribuabili în tot anul; convins fiind, că înaltul minister nu poate avea intenția de a închide tinerilor români calea de la învățarea limbii materne, acest scump tezaur pentru oricare individ;

și în urmă, fiind deplin încredințați, că eliminarea totală a propunerii limbii și literaturii române dela acest institut, n-a urmat cu știrea și încuviințarea supremei inspecțiuni, ci mai mult, credem noi, din motivul, că directoratul și administrațiunea aceluia nu și-a îndeplinit cu scumpetea datorită impusă de lege: de a raporta toldeaua fidel, despre starea lucrului în acest respect: Subscriși români din Deva, bazați pe dreptul oferit de citații §§-i ai legii despre egala îndreptățire a naționalităților, și pătrunși de obligamentul ce-l avem față cu creșterea și educația pruncilor noștri, cu tot respectul ne luăm libertatea de a ne ruga de Excelența Voastră, în ale cărui mâini este pusă suprema inspecțiune a numitei școli, ca să binevoiți, cât mai curând, și încă în decursul acestui semestru a dispune sistematizarea catedrei de limba și literatura română la școlile reale din Deva, obligatorie cel puțin pentru tinerii români, cu ore îndestulătoare și cu un profesor ordinaru salarizat, și prevăzut cu toate emolumentele necesare, asemenea cu ceilalți profesori ordinaru dela aceste școli; și totodată pentru propunerea acestui studiu a numi pe un altare individ, care în limba și literatura română să aibă deplină calificare.

În legătură cu aceasta având în vedere, că de prezenta catedră de limba germană dela desu memoratul institut este în vacanția, cu respect la economisirea cu bugetul statului, ne luăm voia a Vă atrage înalta atenție asupra acestei împrejurări, cerând, ca pentru această catedră să binevoiți a numi pe un individ așa de bine calificat, dintr-odată, atât studiului limbii germane, cât și celui al limbii și literaturii române.

Așteptând favorabila rezoluțiune, suntem Deva 24 Octombrie 1881. Ai Excelenței Voastre cu respect: Ioan Papiu m. p. protopop gr.-or., George Secula m. p. avocat, Fr. Hossu Longin m. p. avocat, Sabin Piso m. p., George I. Pop m. p., Ioan Mihui m. p., Dr. Petco Lazăr m. p. avocat, Ioan Simionasiu m. p., Alexandru L. Hossu m. p., Georgiu Ciacianu m. p., Czura Alexandru m. p., Alexandru Șuluțiu m. p., Mihail Zara m. p., Ioan Moțiu m. p., Iosif P. Gerendi m. p., Alex Olariu m. p. adv., Isaie Moldovanu m. p., Ioachim Fulea m. p. avocat, Petru Zara m. p., Ioan Szabo m. p., Georgiu Nicoră m. p., Ardeleanu Longin m. p., Nicolau Oprea m. p., Eduard Nemeș m. p., Oragyanu Iosif m. p., Petru Dragits m. p. proprietar, Ioanichiu Olariu m. p. cetățean, Nicolae Lakatos m. p., Petru Stanciu m. p., Alexandru Bontilovics m. p., Antoniu Cuteanu m. p., George Josanu m. p., George Gila m. p..

[Comentariul lui George Barițiu:] "Mulțumim lui D-zeu. că deși foarte târziu, românii din Deva se impulară și în bărbătară la pasul acela, pe care ar fi trebuit să-l facă îndată pe la a. 1875, căci este un mare adevăr în cunoscuta sentință: Principiis obsta. Sub absolutismul austriac, pe când așa zisii "mameluci și mesopotami" începuseră să-și îngroașe pielea feței lor și să încerce a străbate peste tot cu limba lor, au fost de ajuns câteva proteste curajoase aici în Ardeal, pentru ca să-și ascundă ghiarele de motoci și să o ia mult mai încet. În Banat la Timișoara era pe atunci comisar administrator al provinciei fericitul în Domnul Andrei Mocioni. Acestuia nu-i plăceau nici măsurile marțiale și mai puțin cele clandestine (ascunse), pe care le dicta ministerul absolutist din Viena. Într-o zi, pleca la Viena, chemat sau din propriul îndemn, nu știu. Acolo având a se prezenta la Alexandru Bach pe atunci ministru de interne, între alte afaceri administrative se ventila și chestiunea limbii. La observarea lui Mocioni, că ministerul prea se încerca să germanizeze toată administrația, și că anume un decret mai nou relativ la introducerea limbii germane a degustat mult pe locuitori, - ministrul întrebă scurt: Se supun oamenii? - Se supun, fu răspunsul. - Apoi vezi dta, noi cu acea măsură am făcut numai o probă, o cercare, să vedem cum o vor primi locuitorii; apoi iacă, tot dta îmi spuseși, că oamenii se supun.

Și oare ce înseamnă această supunere, pe care o accentuase ministrul Bach? Ea înseamnă rușinea bănățenilor români și sârbi, că nici la unii le pășase de limba și naționalitatea lor, pentru care cu 2-3 ani înainte vărsaseră timente de sânge.

Da, așa este precum zic ddnii deveni în memorialul lor: școlile reale din Deva s-au înființat mai mult prin bani adunați de la poporul românesc peste contribuțiile normale ale statului, și chiar astăzi se aruncă cotizații după florinul de dare, tot pentru acele școli. Dar tocmai să nu fie acesta, ci să le fie întemeiat statul imediat din bugetul său, devenii ar fi putut și trebuiau, ca pentru acel popor de 158 mii suflete aproape curat românesc să fi pretins, ca limba propunerii în toate acelea să fie cea românească, iar cea maghiară să se învețe ca studiu obligat.

Rezultatele finale ale acelor școli curat maghiare, precum sunt cele reale, cele pedagogice din Deva, cea din Hunedoara, colegiul calvinesc din Orăștie și altele de categoria acestora, semănate printre popoare curate românești, se pot

prevedea din capul locului, fără nici o dificultate. Va ieși dintrânsele o generație corcită, lipsită de orice caracter ce ar insufla cea mai puțină încredere maghiarilor, și dacă se mai poate un superlativ peste superlativ, cu atât mai puțină românilor, o generație demnă de compălimit, la care se va putea aplica cu tot dreptul acea expresie trivială, prozaică, ce se aude în România: Nici câine nici ogar.

Înțelegem prea bine, că într-o țară locuită de trei naționalități să ne învățăm limbile unii altora, oareșicum cu drept de reciprocitate; dar nu vom înțelege în veci și nu va înțelege nici-un om civilizat în Europa o măsură atât de tiranică, care îmi interzice vorbirea, scrierea, cultivarea limbii mele naționale, numai pentru ca să învăț limba altuia. Și dacă ar fi numai atâtă. Dar noi românii de am fi corcituți, bastarzi atât de blestemați și afurisiți, precum vor să ne facă, avem trebuința imperativă de învățare și cultivarea limbii noastre în interesul sublim al culturii și civilizației atâtor milioane de suflete. În Orientul întreg numai limba românească este aceea, cu al cărei ajutor înveți limba clasică latină și limbile neolatine, italiana, franceza, spaniola etc. de zece ori mai ușor, decât le poate învăța slavul, germanul, maghiarul și ori-care alt popor, a cărui limbă nu stă în nici-un nex de consanginitate cu limba latină și cu fiicele ei. A voi să căutăm noi cultura și civilizația europeană și clasică prin mijlocirea limbii maghiare și nu prin a noastră, ar fi tot-una, ca și când cineva ar călători la Roma sau la Paris pe la Moscova, de acolo prin Caucaz, apoi peste marea Caspică și mare Neagră în Italia și așa mai departe. Până atunci unu altul, ai cărui creieri n-au secăt, se va pune de aici pe calea ferată sau și pe Dunăre, și pe lângă ce va și pausa ici-colea o noapte, două, în patru cinci zile va ajunge la locul destinat.

Proiectul de lege relativ la școlile medii (gimnazii, reale) este pus din nou, acum doar a patra oară în vreo cinci ani pe mesele dietei spre a se da în dezbatere. Fiindcă în alți ani ministrul îl puneă și retrăgea, după cum, se simțea că trag vânturile politice și bubuie orcalele belice, astădată se pare că-l vor vota definitiv, apoi vor lăsa pe ministru și pe consilierii săi să-și spargă capul cu confesiunile și cu naționalitățile. Numai de nu ar da cu capul și de vreun perete. Dar nici acea legea să nu aducă pe nimeni la descurajare. În fața legilor naturii orice lege pozitivă contrarie aceloră, devine paralizată prin omnipotența evenimentelor

Red.

CONFERINȚA PRIVIND ROLUL ȘCOLII ROMÂNEȘTI SUSȚINUTĂ DE IOAN POP RETEGANUL LA ULPIA TRAIANĂ (1880)

Ioachim Lazăr

Rolul lui Ioan Pop Reteganul în dezvoltarea școlii românești este mai puțin cunoscut în literatura didactică din țara noastră. El s-a impus, în primul rând, ca folclorist, scriitor și publicist, majoritatea studiilor dedicate activității sale urmărind domeniile respective¹. Despre activitatea didactică desfășurată de Ioan Pop Reteganul a apărut un singur studiu datorat lui Sebastian Stanca².

Ioan Pop Reteganul s-a născut, la 10 iulie 1853, în comuna Reteag din comitatul Cluj. Urmează școala primară în satul natal, după absolvire înscriindu-se la gimnaziul "grăniceresc" din Năsăud. Atras de personalitatea profesorului Vasile Petri, solicită înscrierea la Preparandia de Stat din Deva, unde acesta era profesor. În vara anului 1871, Ioan Pop Reteganul îi scrie lui Vasile Petri, exprimându-și dorința de a veni aici³. La 7 septembrie 1871, Vasile Petri îi comunica lui Ioan Pop Reteganul ca "la însărcinarea directorului Koos, am onoarea a te încunoaștința, că în principiu ești primit în preparandia noastră și că prin urmare a-ți întocmi lucrurile astfel, ca pe 1 octombrie a. c. stil nou, să fii aici la Deva"⁴. Sosit în oraș, Vasile Petri îl prezintă directorului Koos Ferenczi. "Acesta ne primi foarte amabil, vorbind cu noi românesce", își amintește Ioan Pop Reteganul care rămâne profund impresionat de bunăvoința acestuia "față de toți elevii săi, indiferent de naționalitatea lor"⁵. În cadrul preparandiei Ioan Pop Reteganul a fost un elev strălucit, obținând la cele trei cursuri, urmate aici, calificativul "eminentia".

În toamna anului 1873 este încadrat profesor suplinitor la Școala de Reuniune grănicerească din Orlat. În aceeași perioadă își susține examenul de calificățiune la Preparandia din Deva, obținând rezultate deosebite. O bună parte din cariera sa didactică s-a desfășurat la diferite școli confesionale din comitatul Hunedoara, îndeosebi în părțile Țării Hațegului. A funcționat la școlile din Vâlcelele Rele (1875-1876), Baru Mare (1876-1878) și Bouțaru Superior (1879-1880). În toamna anului 1879 este încadrat ca învățător la Școala din Lisa⁶, dar revine în același an la Bouțaru Superior. La Vâlcelele Rele a închiriat o casă și a confectionat el însuși mobilierul pentru copii⁷. La școala din Baru Mare pe lângă activitatea la clasă, Ioan Pop Reteganul s-a preocupat și de "inițierea elevilor și a cetățenilor în lucrări de pomărit"⁸. Această activitate este practică consecvent de către învățătorul Ioan Pop Reteganul în toate școlile la care a funcționat. În raportul privind activitatea pe anul 1879-1880, Astra acorda un premiu "pentru cultivarea pomăritului și grădinaritului lui Ioan Pop Reteganul, învățător diriginte la Școala grănicerească din Lisa"⁹. În anul școlar 1879-1880 el funcționa la Școala confesională greco-catolică din Bouțaru Superior. De aici el se adresa conducerii Astrei pentru a primi revista Transilvania. În ședința din 13 februarie 1880 comitetul Astrei lua în discuție și aproba cererea sa prin care solicita să i se dea "cursurile din foaia Transilvania pe anii 1875, 1876, 1877 și 1878, pentru prețul de 4 florini"¹⁰. Perioada în care activează în cadrul școlilor hunedorene corespunde unei intense politici de maghiarizare promovată de către guvernele maghiare. Conform legii școlare din anul 1868 se impuneau o serie de condiții pentru funcționarea școlilor confesionale care se refereau la clădire, mobilier, inventarul școlii, manualele folosite etc. Dacă nu îndeplineau condițiile cerute de lege, la 6 ani de la promulgarea legii, după 3 avertismente, școala populară era desființată și transformată în școală comunală sau de stat cu limba de predare maghiară.

¹ Ion Agârbiceanu, Cu prilejul unui studiu asupra lui Ion Pop Reteganul, Prefață la Ion Pop Reteganul, Viața și activitatea sa de Ion Apostol Popescu, București, 1965; Ion Breazu, Ion Pop Reteganul, Centenarul nașterii, Steaua, 4, nr. 6, 1953, p. 110-117; Pompiliu Dumitrașcu, Observații asupra limbii lui Ion Pop Reteganul, în Limba română, vol. III, Sibiu, 1904, p. 641; Petru Froicu, Eugen Dimitriu, Corespondența folcloristului Ion Pop Reteganul cu Simion Florea Marian, în Limba și literatura, 1, 1986, p. 64-68; Anca Goția, Din corespondența folcloristului Ion Pop Reteganul cu Astra, în Studii și comunicări de etnologie, tom. 10, București, 1996; Ion Mușlea, Ion Pop Reteganul, folclorist, în Studii și cercetări științifice, Seria III, tom. VI, nr. 3-4, 1955.

² Sebastian Stanca, Din viața dascălului Ion Pop Retegan, Cluj, 1938.

³ Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, Monografia Liceului pedagogic Deva, Deva, 1970, p. 22.

⁴ Biblioteca Astra Sibiu, M. XXIII/4/6/.

⁵ Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit., p. 22.

⁶ Transilvania, An. XII, nr. 1-2 din 1-15 ianuarie 1881, p. 7.

⁷ Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit., p. 22.

⁸ Ibidem.

⁹ Transilvania, An. XII, nr. 1-2 din 1-15 ianuarie 1881, p. 7.

¹⁰ Ibidem, p. 8.

Presiunea statului dualist maghiar asupra învățământului confesional românesc se intensifică după 1875, odată cu venirea la guvernare a lui Koloman Tisza. Legea din 1876 atribuia forurilor administrative comitatense competențe foarte largi în materie școlară, între care și posibilitatea de a confisca manuale, a pedepsi cu amenzi pe învățători, a le intenta procese și chiar de a închide școli. Abuzurile împotriva școlilor confesionale din comitatul Hunedoarei se întetesc după numirea în funcția de inspector școlar regesc a lui Ludovic Rethy. Șirul abuzurilor începe cu închiderea școlii din Sălașul Inferior¹¹ și obligarea copiilor din Geoagiul Inferior de a frecventa școala de stat¹². Școli de stat, cu limba de predare maghiară, au mai fost înființate în comunitățile Băcia și Bârcea Mică. Copiii aparținând ambelor confesiuni românești erau "siliți a umbla la școala de stat, care tocma de nu ar exista"¹³. "În comunitățile, în care nu existau școli confesionale – sublinia ziarul „Observatorul” – se înființau școli comunale maghiare"¹⁴. Comitetul administrativ al comitatului Hunedoara "manifesta o deosebită plăcere a sugruma câteva școli confesionale românești și a le preface, sub diverse pretexte, în școli maghiare"¹⁵. Era acuzat chiar Consistoriul ortodox din Sibiu că la "Șoimuș și Boholt, de atâția ani nu mai are școli"¹⁶.

În vicariatul Hațegului se înființaseră școli comunale sau de stat în Sălașu de Sus¹⁷, Silvașu de Jos¹⁸, Silvașu de Sus¹⁹ și Băiești²⁰. Dar pericolul extinderii lor devenea tot mai amenințător. Beniamin Densușianu, vicarul Hațegului, atrăgea atenția episcopiei Lugojului, că în comunitățile ortodoxe ale protopopiatului Hațeg "se află 14 școli comunale, mai vârtos pe Strei și ai noștri sunt influențați cu lauda că docenții n. u. capătă plata de la împărăție și ai noștri nu sunt băgați în seamă"²¹.

Vicarul Hațegului, Beniamin Densușianu și cei doi protopopi, Ioan Ianza al Ulpiei Traiane și Ștefan Radic al Jiului, i-au o serie de măsuri pentru a rezista presiunilor organelor administrative comitatense și amestecului tot mai insolent al inspectorului Rethy în treburile școlilor confesionale din Țara Hațegului. Cu prilejul Reuniunii învățătorilor greco-ortodocși din comitatul Hunedoarei, desfășurată la Orăștie, în 7/19 – 8/20 septembrie 1880, inspectorul maghiar explica învățătorilor că "limba maghiară numai așa se poate învăța cu succes, dacă va merge paralel cu limba română"²². El cerea ca limba maghiară "să nu fie tratată separat de limba română". Inspectorul Rethy combina de minune planul ministerial "unde sărmanei limbi române abia i se dau 2 ore, separate, pe săptămână"²³, cu acțiunile sale abuzive.

În seria de măsuri luate pentru apărarea școlii confesionale se înscrie și Conferința învățătorilor greco-catolici din protopopiatul Ulpia Traiană din 11 iulie 1880. Învățătorii din protopopiat erau chemați să-și unească eforturile în uniformizarea metodelor de predare și asupra importanței diferitelor obiecte ce se predau în școlile populare. Pentru a conferința este chemat Ioan Pop Reteganul, unul dintre cei mai străluciți învățători ai perioadei sale. În ziua de 11 iulie 1880, la Ulpia Traiană, sub prezidiul protopopului Ioan Ianza are loc conferința învățătorilor români greco-catolici²⁴. Sunt prezenți preoții Avel Pop Bociat din Clopotiva, Manasie Pop (Zeicani), Ștefan Grațian (Ostrov) și George Albulescu (Bucova)²⁵, în calitatea lor de directori școlari. Învățătorii prezenți erau Zacharia Pop (Grădiște - Ulpia Traiană), Nicolau Câmpeanu (Clopotiva), Ioane Bora (Râu de Mori), Demetriu Răceanu (Bucova), Demetriu Angheloni (Păucinești) și Ioane Pop Reteganu, învățător în Bouțariu²⁶.

Conferința se deschide de către protopopul Ioan Ianza printr-o cuvântare ce pune accent pe "reunificarea ce ar trebui să existe în toate afacerile învățătorilor"²⁷. La terminarea cuvântului rostit de

¹¹ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1876, f. 1-2.

¹² Enea Hodoș, Cercetări, probleme școlare confesionale, ... p. 60.

¹³ Ioachim Lazăr, Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei între 1848-1883.

¹⁴ Observatorul, An. II, nr. 90 din 10/22 noiembrie 1879, p. 371.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 2/1875, f. 18.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, Dosar 2/1879, f. 173.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, Dosar 2/1875, f. 68.

²² Foaia școlastică, An. VIII, nr. 22, 15-27 noiembrie 1880, p. 176.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, Dosar 2/1880, f. 98-99.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

protopop, cei prezenți răspund prin formula "să trăiască"²⁸. Apoi învățătorul "Ioane Pop Reteganul își citește disertațiunea sa"²⁹. El mulțumește, în numele colegilor săi, protopopului Ioan Ianza care "se interesează de afacerile învățământului și așterne formularele relative la agendele scripturistice ținătoare de fiecare învățătoriu"³⁰.

Conferința continuă cu prezentarea disertației de către Ioan Pop Reteganul, care tratează "toate afacerile noastre școlare"³¹. Disertația prezentată de Ioan Pop Reteganul constituie o adevărată lecție didactică, ea îmbinând idei și exemple din marii oameni de cultură ai timpului. În partea introductivă el face o prezentare a Ulpiei Traiane, asemănând-o cu muntele sfânt pe care a urcat legendarul Moise. "Au ruinele ce le călcăm nu sunt tot atâtea relicve sfinte pe cari nu suntem demni a le călca ? Și cea mai mică piatră și cel mai mic atom de mozaic ne strigă: deslegați-ve curelele încălțămintelor voastre, căci locul unde stați sfânt este"³². Apoi el subliniază importanța culturii în viața unui popor și rolul învățătorilor "întemeietori de caractere ferme". "Noi suntem dascăli, frumos epitet, impunătorie nume, plăcute ocupațiuni"³³, spune Ioan Pop Reteganul. Dascălul este asemănat cu grădinarul cel bun "priceput și îndemânatec la lucru, cărui i se dau plântuțele tinerele, spinioase, necultivate, nealtoite și neaducătoare de fructe"³⁴. "Noi suntem chemați a educa și cultiva – continuă conferențiarul – tinerimea română încredințată. Dar știți cum a zis Diogene către Alexandru ? Nu lua ce nu-mi poți da" ! Ioan Pop Reteganul sublinia că "de nu suntem capabili a da pruncuților ceva mai bun, mai nobil, să nu le luăm barem ce au, embrionul, germenul acel natural, ci pe acela să-l conducem și îndreptăm ca să purceadă calea sa firească"³⁵. În continuarea cuvântării subliniază importanța obiectelor predate în școală și care contribuie nemijlocit la educația elevilor.

Doctrina creștinească, religia, fără ea nu se poate presupune educațiunea. Dar rolul principal este acordat limbii materne. "Cine nu știe limba sa maternă nu-i demn să trăiască. Și care e limba noastră maternă ? Oh ! Cea mai dulce, mai sonoră, mai frumoasă ce poate să existe pe fața globului nostru terestru. Limba română ce ne-a rămas ca ereditate de la moși-strămoșii noștri"³⁶. Limba care la străbunii noștri "era soartă ca și tiera"³⁷. "În ea trebuie predată toată instrucțiunea noastră școlastică. De ea ne folosim la toate obiectele, ca de mașina carea se presupune în tot locul unde urmărim un scop. Ci limba noastră română trebuie să o cultivăm de una dată cu sentimentele moralo-religioase și naționale la băieți. Limba trebuie să ne fie tot înaintea ochilor, cum era la Moise stâlpul de foc; de ea trebuie să uităm nici una clipită. De va veni un băiat și numai una zi la școală să ducă din tezaurul limbei ceva acasă"³⁸. "De ce limba strămoșească să n-o cultivăm - se întreabă retoric Ioan Pop Reteganul. "Au voim să rușiească țierina ce o călcăm"? Apoi Ioan Pop Reteganul explică modul cultivării limbii materne. "Cum avem mai în detaliu a cultiva limba maternă la băiații școlari, căci vin în școală cu câți termini răi și provincialismi urâți – aceea o învățăm din instrucțiunile lucrate de bărbați competenți și deci numai voia se recere la aceea"³⁹. În cultivarea limbii române, Ioan Pop Reteganul insistă asupra metodelor folosite în școală, între care enumeră intuiția, citirea și scrierea, gramatica limbii materne, memorizarea poeziilor. Citirea și scrierea - spunea Ioan Pop Reteganul – acestea sunt barometrul ce ne arată pe ce treaptă stă un popor în cultură. Azi tot civele trebuie să știe citi și scrie. De la aceste nu e dispensat:

Nici împăratul din palat
Nici muncitorul de la sat
Nici coconița de la bal
Nici țărâncuța de pe mal⁴⁰.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, f. 90-97.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, vezi anexa II.

Toți și toate trebuie să știe citi și scrie. "Scrisul – cititul încă trebuie tratat în mod intuitiv. Nu e iertat a trece peste una literă, cuvânt, propozițiune, până nu o înțeleg școlarii dacă voim ca ele să aibă și ajungă scopul dorit"⁴¹. Un rol deosebit acordă gramaticii limbii române. "Ea ne înveția cum avem să vorbim corect, să scriem fără eroare și să cetim bine". Ca să o înțelegem – insista Ioan Pop Reteganul în cuvântarea prezentată – "intuițiunea e și aci aceea care ne ușurează învățământul"⁴².

Memorarea poeziilor ocupă un rol important în școala confesională. "Poezia excită simțul frumosului la băieți, deci nu trebuie ignorată"⁴³. Un loc important în cadrul obiectelor de învățământ predate în școala confesională este acordat aritmeticii. Ea ajută la cunoașterea monedelor și fondurilor din țară și a măsurătorilor. "Computul e gimnastica spiritului"⁴⁴, era concluzia lui Ioan Pop Reteganul.

Printre cele mai importante obiecte se numără geografia și istoria. "Pre cum nu e demn cineva a nu-și cunoaște casa și părinții, așa nu e demn a nu-și cunoaște patria și fazele prin care a trecut ea și locuitorii"⁴⁵. Un obiect frumos de învățământ și ușor de tratat este geografia împreună cu istoria, căci separate nici închipui nu se pot. Știți cum cânta poetul ?

Să-mi spui ce-ai fost române
Ce ești, ce vrei să fii,
Din care țări streine
Și când veni-și aci ?

"Tratând comitatul Hunedoarei și ajungând la Grădiște (Ulpia Traiana), tratăm colonizarea Daciei prin romani, moartea lui Longin, poezia < Rar acum este >. La Reteag, comitatul Solnoc – Dobâcei, tratăm Istoria lui Petru Rareșiu, Ciceul, castelul lui și poezia < Scoală, școală măi române >; La Marmăția: trecerea lui Dragoșiu în Moldova, fundarea Moldovei și < Marșul lui Dragoșiu >; la Turda, moartea lui Mihai Eroul și poeziile < Ca un glob de aur, Pe câmpia Turdei >; la Blaj, ștergerea iobăgiei, poezia < Deșteaptă-te române >"⁴⁶.

Astfel mergând "geografia mână în mână cu istoria vor deveni școlarii capabili de a-și revoca în memorie timpurile, locurile și întâmplămintele cele mai ponderoase și se vor deprinde a îmbrăcioșia și ama virtutea și a înconjura, ignora și desprecia viciul"⁴⁷. Un loc important în disertația lui Ioan Pop Reteganul îl ocupă științele naturale. "Trăim în natură, în vecinătate cu animalele, plantele și mineralele, de cari ne servim ca de nescari lucruri fără de cari nu putem fi"⁴⁸. "Singura știința naturii e capabilă să ne mântuească de sărăcia în care se tăvăleşce azi multă lume, singur știind care product natural ne aduce folos și care ne aduce daună, suntem siguri în alegerea lor"⁴⁹. "Cunoscând fenomenele și legile naturii, pierd din noi superstițiunea și din perfecta cunoaștere a naturii, rezultă cunoașterea și venerarea Bunului Dumnezeu"⁵⁰. "Ar fi deci dureros a lipsi pe băiații școlari de cel mai frumos și folositor obiect de învățământ"⁵¹.

Tot de studiul naturii Ioan Pop Reteganul lega și Economia – Grădinăritul – Stupăritul – Mătăsăritul. "Învățarea Economiei e nu numai frumoasă ci și folositoare tot una dată. Scopul ei e mai mult practic – ca formal. Mare bucuria ar fi părinții școlarilor văzând că aceea știu și le place a cultiva pomii și a lucra câte ceva"⁵². "Cultivând învățătoria cu școlarii săi grădina școlii – continua Ioan Pop Reteganul – aceia lu imitează pe la casele lor. Drept aceea nici de această instrucțiune nu trebuie să lipsim pe pruncii școlari, cu atât mai vârtos că din ei o să devină – din cea mai mare parte economi"⁵³.

Un rol important acordă și pregătirii fizice – gimnasticii. Bătrânii noștri recunoșteau că "Mens sana in corpore sano" spune Pop Reteganul. "Dacă e de lipsă cuiva jocul, mișcarea, deprinderea, apoi cei dintâi sunt școlarii; căci școlarii sunt băiați, corpul și spiritul lor e în dezvoltare și dezvoltarea pretinde

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

mișcare. E frumos omul cu una ținută cavalească, sprinten, istețiu, sănătos și cu mersul îndemânat și sigur”⁵⁴, concluziona Ioan Pop Reteganul.

Referindu-se la obiectele artistice, el spune că “arta și știința învingă, apărute de spirit”⁵⁵. În rândul disciplinelor artistice un loc aparte îl ocupă cântecul. “Românul e născut poet, cântărețiu. El unde merge, unde stă, cântă. El lucrând, arând, săpând, cosind, secerând, păscând turmele, făcând fân – scurt în tot locul – cântă și iarăși cântă”⁵⁶.

Când vorbește despre predarea limbii maghiare, Ioan Pop Reteganul recunoaște cu obiectivitate că nu o știe aprecia cum se cuvine. “Și aceasta provine de acolo, căci însumi nu o știu”⁵⁷. În continuare el prezintă celelalte obiecte și documentele pe care orice învățător trebuie să le întocmească și să le țină în evidență.

În finalul cuvântului său Ioan Pop Reteganul aseamăna pe dascăli cu artiștii. Trebuie să ne însușim știința și aceea trebuie să o punem în practică de e vorba să devenim artiști. “Dar știința n-o putem suge din degete, ci se câștigă prin lectură”⁵⁸. Ioan Pop Reteganul arăta că este “foarte mare trebuință de cărți serioase științifice. Nu trebuie să ne jucăm nici cu lectura”⁵⁹. “Noi avem să citim opuri religioase, limbistice, naturale, metodice, pedagogice, geografo-istorice, filosofice, juridice, politice, naționale, poetice, satirice, scurt, tot soiul de opuri trebuie să citim, dar firesce să citim, studiind și încă înțelegând”⁶⁰.

Învățătorul școlii populare trebuie să fie de toate, el trebuie să fie ca și mâna: “cuțit, furcuția, instrument și armă. De aceea se recere ca să cetim mult și cele ce cad în sfera noastră – să le punem în praxă și atunci, fiind și darul lui Dumnezeu cu noi – vom deveni artiști și vom schimba împrejurările”⁶¹.

După prezentarea disertației, participanții stabilesc publicațiile ce trebuie abonate. Astfel comunitățile Grădiște, Păucinești, Zeicani, Bucova, Bouțaru Superior și Inferior se vor abona la: “Școala română, Economul, Foaia scolastică, Amicul familiei și Observatoriul, iar învăț. Ioane Pop Retg. dă prezent foile ce le are, gratuit, ca colaboratoriu”⁶². “Pentru Clopotiva, Râu de Mori, Ostrovel, Ostrov și Valea Dâlji se prenumerează: “Școala română, Economul, Foaia scolastică, Familia și Gazeta Transilvaniei”⁶³.

Ioan Pop Reteganul, prin conferința susținută în fața colegilor săi adunați la Ulpia Traiana, se dovedește unul dintre cei mai străluciți dascăli, capabil de a mobiliza corpul învățătoresc din protopopiat să depună eforturi susținute pentru ridicarea culturii sale și să transmită elevilor încredințați spre instruire, cunoștințele necesare pentru a deveni cetățeni, în spiritul european al secolului al XIX-lea.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, anexa I.

⁶³ Ibidem.

ANEXE

I

PROTOCOL

luat în ședința învățătorilor români gr. cat. din tractul Ulpiei Traiane, ținută la 11 iuliu a. c. s. n. în Grădisce, sub prezidiul M. On. Domn Ioane Ianza protopop tractual, în prezenția:

Avel Pop Bociat - paroch gr. cat.	Clopotiva
Manasie Pop - "	Zeicani
Ștefan Grațian - "	Ostrov
George Albulescu - "	Bucova
Zacharia Pop - învățătoriu	Grădisce
Nicolau Câmpeanu - "	Clopotiva
Ioane Bora	Râu de Mori
Demetriu Receanu	Bucova
Demetriu Angeloni	Păucenesci
Ioane Pop Reteganul - "	Bouțariu

Obiectele

1	M. O. D. protopop Ioan Ianza prin una vorbire foartea acomodată arată scopul întrunirii și adevărat accentuarea ce ar trebui să existe în toate afacerile învățătorilor în sensul statutelor.	Ad 1	Cei prezenți răspund prin "să trăiască"
2	Dl. învățătoriu Ioane Pop Reteganul și citește disertațiunea sa, relativă la toate afacerile noastre școlare carea se alătură sub f mulțimesce în numele colegilor săi M. On. D. protopop, care se interesează de afacerile învățământului și ascerne formularele relative la agendele scripturistice ținătoare de fiacare învățătoriu, ce crede dsa. că ar fi necesarie.	Ad. 2	Se primesce cu aplauze pre lângă observările: - Matricula de sub A și consemnarea de sub B să se facă după formulele recomandate în statute. - Diuariul de sub C, conspectele de sub D și E Clasificațiunile de sub F se facă formularele aduse de dl. I. Pop Retgan. Se ia spre cunoștința cu viua plăcere.
3	Ca se fie uniformitate în manualele de prelegere arată M. O. D. protopop că nime nu-și va mai aduce pe placul său manuale, ci fiacare paroch-i va trimite de cu bună vreme una consemnare în carea va arăta, din care specia câte esemplarie-i trebuiesc pentru școala sa, apoi Acel M. O. D. va aduce una dată pentru toate școlile astfelu de cărți, ce sunt recomandate în Statute.	Ad. 3	
4	Venind vorba de împărțirea orelor, ca să fie și aceea uniformă, se însărcinează cu lucrarea ei, înveț. Zacharia Pop și Ioanu Pop Reteganul.	Ad. 4	Numiții învățători primesc însărcinarea, mulțumind pentru încrederea pusă în ei, ci observă că numai la 1 septembrie a.c. va fi gata și că numai în sensul statutelor pot să o facă.
5	Dl. Avel Pop Bociat propune ca să se prenumerească câteva diuare care se vor afla mai necesarie, la costul cărora să solvească și preoții și învățătorii acestui tract și să le primească ca și circularele, de la unul la altul, având drept a le ține fiacarele numai 24 ore.	Ad. 5	Se decide ca să se prenumere 2 rânduri de foi, și adevărat: Pentru Grădisce, Păucenesci, Zeicani, Bucova și Bouțariu sup. et inf: Școala română, Economul, Foia școlastică, Amicul familiei și Observatoriul, iar înveț. Ioane Pop Retg. dă present foile ce le are gratuit, ca colaboratoriu. Pentru Clopotiva, Râu de Mori, Ostrovel, Ostrov și Valea Delji se prenumerească Școala română, Economul, Foia școlastică, Familia și Gazeta Transilvaniei.

6 Se face din partea presidiului întrebarea că a 2-a sedința se mai ține. 1-a sedința regulată când să se țină și ca corporațiunea noastră astfelu întrunită nu va avea lipsă de oficiali ?

Ad. 6 Se decide: Corporațiunea aceasta de unacamdată este de a se reprezenta prin M. On. D. protopop Ioane Ianza ca presied. și Zacharia Pop ca secretariu. Încât despre alte afari rămase pe numiții doi reprezentanți se pune în înțelegere cu tractele vecine ce ar fi de făcut la timpul său.

Nefiind alte obiecte de pertractat, sedința se încheie.
Grădisce, 11 iuliu 1880

Pentru secretariu,

Ioane Ianza
v. Protopopul Ulpiei Traiane Gr. Cath.

Ioane Pop Reteganul

DJHAN, Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, Dosar 1/1880. f. 98-99.

II

Mult Onorate Domnule !
Onorați Domni ! Frați colegi !

La amabila invitare a Mult On. Dn. protopop al Ulpiei Traiane și cu ajutorul Celui ce conduce destinul în lume iată-ne întruniți în una conferința, în prima conferința a învețiatorilor acestui tract. Unde suntem noi ? Au nu auzim noi, unul, fiecarele vorbe rostite la urechia noastră ca cele ce le auzi odată Moise din roga: deslegați curelele încălciamentelor, căci locul unde esci - sant este ? Crezii că la urechia fia căruia din noi sună aceste vorbe ! Și cum nu ? Au locul unde suntem noi e mai puțin santu ? Au Ulpia Traiana e pentru noi mai puțin de cum fu muntele Horio pentru Moise ? Au nu asemenea ton potinte iese din Amphiteatrul ce este facia cu noi ? Au ruinele ce le călcăm nu sunt tot atâtea relicve sante pe cari nu suntem demni a le călca ? Și cea mai mică piatră și cel mai mic atom de mosaic nu strigă: Deslegați-vă curelele încălciamentelor voastre căci locul unde stați - sant este !

Acesta e locul cel ocupă divul Traian prima dată, aci per rivalul său Decebal. De aci ne strigă noue Traian, santul nostru părinte:

"Ori cât timp romani veți fi,
Nu vă temeți că-ți per" !

Aci benevoi Mult On. Dn. protopop a conchiema l-a șiedința a învețiatorilor români din acest tract; din tractul Ulpiei Traiane ! Mulțiamim mult On. Dn ! Tramită-și D-dieu îndurările sale cele bogate peste M. On. D. ! Să trăiescă în mulți ani fericiți !

Frați colegi ! Cultura nu o putem suge din degete, ci ea se câștigă prin lectură ! Așa ne înveția popa Ioane Antoneli. Noi suntem cari ne lăudăm cu numele: Înaintatori ai culturei și civilizațiunei, începători ai educațiunei regulate, întemeietori de caractere firme, noi suntem dascăli. Frumoase epitețe ! Impunătorie nume ! Plăcute ocupațiuni ! Ce suntem noi ? Noi suntem învețiatori, nu instructori, ci amendoue de una dată ! În noi e personificată duitatea de educatori și instructori. Iată deci ce suntem noi, sau de nu suntem - ce trebeue să fim. Noi suntem chiamiți a face aceea ce face grădinariul cel bun, priceput și îndemanatec la lucru, căru i se dau plantuțele tinerele, spinoase, necultivate, nealuite și neaducătoare de fructe. Grădinariul scie că lăsând el acele plante așa, le umplu spinii și mărăcinele și sau nu aduc fructe, sau de a intrat între ele vre una capră și a ros unele smicele - poate că aduc fructe, ci fructe rele căci pomul rău, fructe rele produce ! Iar de a intrat capra până plantele erau tinere, le nimicesce, le roade coaja și vârfurile și în loc să iasă din ele pomi mari ca arborii se desvoltă nescari tufari ca măcieșul. Noi dar suntem chiamiți, înainte de toate a îngrădi plantuțele ca să nu intre capre la ele și să le nimicească. După aceea să vedem de ele, să le curățim, să săpăm pe lângă ele, să le gunoim, să le legăm pe lângă parul caracterului ca să nu le poată arunca vântul la pământ, apoi să le nobilităm, altuim, mutăm sau răsădim și după aceea să le predăm posesorului ca plante deplin desvoltate și aducătorie de fructe bune, ca plante tari la cari nu le pot strica caprele, inimicii lor !

Noi suntem chiamiți a educa și cultiva tinerimea noastră încredințată. Dar știți cum a zis Diogene către Alexandru ? "Nu lua - ce nu-mi poți da ! De nu suntem capabili a da pruncuilor ceva mai bun, mai nobil, să nu le luăm barem ce au, embrionul, germenul acela natural, ci pe acela să-l conducem și îndreptăm ca să purceadă calea sa firească. E constatat și aceea că, dacă voim să dăm cuiva ceva, mai întâi trebeue să posedem acela ce, ce voim a-l preda. Dacă voim a educa pe cineva, se recere ca mai întâi noi să fim educați. De voim a cultiva pe cineva noi să fim mai întâi cultivați. Dar cultura, precum am mai zis cu vorbele venerabilului părinte Antoneli, nu se suge din degete !

Nu tragă la îndoială că unul fiacarele din noi și-a făcut studiile sale relative la oficiul ce-l ocupă. Credem că fiacare din noi posiede cele necesarie pentru ajungerea scopului. Vorbesc de scop; și care e scopul nostru ? De a cresce mituteii ce stau sub tutela noastră ! Acesta e scopul nostru: să le desceptăm privirea lor și toate direcțiunile, să-i învețiam a cugela serios, a vorbi logice și a se sci folosi de puterile ce le au, de la marna cea bună - natura. A-i cresce ca să fie folositori sieși, națiunei, bisericeii, statului și omenireii în genere. Acesta e scopul nostru ! Și noi trebeue să urmărim scopul, căci, cine lucră fără scop, nu lucră nimic !

Scopul însă presupune mijloace. Mijloacele aducătorie la scopul nostru sunt de 7 (șapte) soiuri: 1. Religioase, 2-a Limbistice, 3-a Matematicice, 4-a Istoricice, 5-a Naturale, 6-a Gimnasticice și a 7-a Artistice. Obiectele, ce cad în sfera acestor șapte

soiuri, ne compum mijloacele ducătorie la scopul nostru. Iar pe ele le numim obiecte de învețământ, căci, ca să ne ajungem scopul, trebuie să le învețăm, ci nu pentru școală, pentru parada examenului, ci pentru viața ! Permiteți-mi să fac una scurtă revistă peste ele, fie și numai în genere, până doară va veni timpul ca să le specificăm mai în detaliu.

1. **Doctrina creștinească.** Fără religie, nu se poate presupune educație, și atâta e destul pentru a arăta ponderositatea acestui obiect de învețământ. Manualele relative la acest obiect se pot vede în Statutele școlilor noastre de la pag. 58.

2. **Limba maternă.** Cine nu-și știe limba sa maternă, nu-i demn să trăiască ! Și care e limba noastră maternă ? Oh ! Cea mai dulce, mai sonoră, mai frumoasă ce poate să existe pe fața globului nostru terestru. Limba română, ce ne-a rămas ca ereditate de la moșii-strămoșii noștri. Limba carea la străbunii noștri era soartă ca și țara. În ea trebuie predată toată instrucțiunea noastră școlastică. De ea ne folosim la toate obiectele, ca de mașina carea se presupune în tot locul unde urmărim un scop. Ci limba noastră română trebuie să o cultivăm de una dată ca semăntele morale-religioase și naționale la băiați. Limba trebuie să ne fie tot înaintea ochilor, cum era la Moise stâlpu de foc. De ea nu trebuie să uităm nici una clipă. De va veni un băiat și numai una zi la școală, să ducă din tezaurul limbii ceva acasă. Și să cultivăm și păstrăm limba română căci, de ce limba strămoșească să n-o cultivăm. Au voim ca să roșească țărâna ce o călcăm ? Cum avem mai în detaliu a cultiva limba maternă la băiații școlari, cari vin în școală cu câți termini răi și provincialismuri urâți - aceea o învățăm din instrucțiunile lucrute de bărbați competenți și deci numai voia se recere la aceea. În statutele noastre încă avem îndrumări relative la pag. 59-62 și adevă:

a. **Intuițiunea.** De ce prețiu e aceasta la instrucțiune și educație o recunoaște fiecarele. Și această nu e de a se aplica numai la învețământul intuitiv, adevă la exercițiile verbale și memoriali, ci la toate obiectele de învețământ. Ea preinde ca toate obiectele să le predăm școlarilor în mod intuitiv - natural. Ea ne îndeamnă a privi obiectele din toate punctele de vedere, a le numi cu numele cele adevărate, a le descompune în părți, a numi părțile cu termeni buni, a spune scopul și folosul fiacrei părți și a obiectului întreg și ea (intuițiunea) ne conduce la învețământul moral " a nu strica și vătăma nimic " și ne îndrumă a cunoaște și mări pe cauzatoriul tuturor lucrurilor - pe Dumnezeu. Intuițiunea nu trebuie dar s-o pierdem din vedere.

b. **Cetirea și scrierea.** Aceste sunt barometrul ce ne arată pe ce treaptă stă un popor în cultură. Azi tot civele trebuie să știe celi și scrie. De la aceste nu e dispensat

nici împăratul din palat,
nici muncitorul de la sat,
nici coconia de la bal,
nici țierencuța de pe mal. Toți și toate trebuie să știe celi și scrie. Scrisul - cetitul încă trebuie

tratate în mod intuitiv. Nu e iertat a trece peste una literă, silabă, cuvânt, propoziție, până nu o înțeleg școlarii, dacă voim ca ele să aibă și ajungă scopul dorit.

c. **Gramatica limbii materne.** Ea ne înveția cum avem să vorbim corect, să scriem fără eroare și să cetim bine. Nu înțelegem însă în școala populară gramatica teoretică "de-a rostul" nu, intuițiunea e și aci aceea care ne ușorează învețământul.

d. **Memorisarea poeziilor școlare, religioase, patriotice, naționale.** Poezia escită simțul frumosului în băiați, deci nu trebuie ignorată.

3. **Computul.** Trăim în secolul acela când toți și toate, din toate părțile trag la foloase. Dar folosul, fie ori și cât de mic și neînsemnat, trebuie să ne știm da seama de el. Și aceasta ne înveția computul. Aci vine cunoașterea monetelor și fondurilor din patria și a măsurilor. Și aceasta iar trebuie predat în mod intuitiv. De intuițiune nu scăpăm nici aci și nicăieri, sau mai bine ea nu e iertată să scape de noi și de s-ar ajunge în fundul păământului. Abstrăgând de la scopul practic ce-l are computul, el mai are și un scop formal. Pin comput dacă e propus intuitiv, metodic și cu înțeles, se dezvoltă mai tare memoria fiecărui școlar și om în genere. Computul e gimnastica spiritului. În statutele noastre aflăm la pag. 62-64.

4. **Obiecte istorice.** Precum nu e demn cineva a nu-și cunoaște casa și părinții așa nu e demn a nu-și cunoaște patria (cesta mai mică și cea mai mare - lumea) și fazele prin cari a trecut ea și locuitorii ei. Un obiect frumos de învețământ și ușor de tratare Geografia împreună cu Istoria. - căci separate nici închipui nu se pot, Știți cum cânta poetul:

Să-mi spui ce-ai fost române,
Ce esci, ce vrei să fii ?
Din care țări streine,
Și când veni-și aci ?

Geografia și Istoria răspund curent:

Numai să le înveția
Să le resfeția, neîncetat.

Da așa este. Ci Geografia trebuie tractată în mod natural și împreună cu Istoria și cu poeziile patriotice, naționale, eroice. D. e. Tractând comitatul Hunedoarei și ajungând la Grădisce (Ulpia Traiana) tractăm colonizarea Daciei prin romani, moartea lui Longin, poezia: "Rar acum este". La Reteag, colțul Solnoc Dobăcei tractăm Istoria lui Petru Rareșu, Ciceul, castelul lui și poezia "Școală, școală măi române". La Marmăția: Trecerea lui Dragoșu în Moldova, fondarea Moldovei și marșul lui Dragoșu; la Turda: "Moartea lui Mihai eroul și poeziile "Ca un glob de aur", "Pe câmpia Turdei". La Blasiu: Ștergerea iobăgiei, poezia "Deșteaptă-le române" etc, etc. Aceasta e ziua ș. a. Astfel mergând Geografia mână în mână cu Istoria vor deveni școlarii capabili de a-și revoca în memoria timpurile, locurile și întâmplările mai ponderoase și se vor deprinde a îmbrățișa și ama virtutea și a înconjura, ignora și deprecia viciul. În statutele noastre le putem afla la pag. 64-65.

5. **Științele naturale.** Frumoasă-i natura, marea și ei arte - zice grăitorul de adevăr, repausatul poet, dascăl, naționalist, anteluptătorul cauzei drepte, Andrei Mureșianu. Și numai acest adevăr ar fi destul ca să ne îndrume la studierea și predarea științelor naturale. Dar afară de aceea, trăim în natură și vecinătate cu animalele, plantele și mineralele, de care ne servim ca de nescari lucruri fără de cari nu putem fi. Ar fi trist destul dacă nu am cunoaște aceea, de ce avem neînconjurabilă trebuință, de nu am cunoaște lucrurile naturii și fenomenele ei. Singura știință naturii e capabilă să ne mântuească de sărăcia în care se tăvăleşce azi multă lume, singur știind care product natural ne aduce folos și care ne aduce daună, suntem siguri în alegerea lor. Singur cunoscând firea, dacă nu a fiecărui individ natural, barem a fiacrei specia, suntem capabili a ne apropia cele

necesarie. Apoi cunoscând fenomenele rele și legile naturii, pierd din noi superstițiunea și din perfectă cunoaștere a naturii rezultă cunoașterea și venerarea bunului Ddieu, din ele se vede nemărginita înțelepciune, putere și bunătațe, ele ne demandă a lăuda și preamări pe Cel Pre Santu !

Și observând natura ne întocmim și noi lucrurile după ea, căci natura-și are una cale atât de exactă, cât nu se înșală nici când. Ar fi deci dureros a lipsi pe băiații școlari de cel mai frumos și folositoriu obiect de învețământ. Dar, de nu veți fi ca pruncii, nu veți intra într-o împărăția lui Ddieu și de nu veți fi ca pruncii nu veți intra în împărăția naturii ! Aci la tot pasul trebuie să ne punem întrebarea: Ce e ? Cum e ? De ce e așa și nu altcum ? Spre ce scop ? Ce folos ? Ce daune ? Cine le-a făcut ? Cum ? etc. În statute putem citi despre acest obiect la pag. 65-67.

De știința naturii s-ar ține și Economia, Grădăritul, Stupăritul, Metasaritul. Învețierea Economiei e nu numai frumoasă ci și folositoria tot una dată. Scopul ei e mai mult practic, ca formal. Mare bucuria ar fi părinții școlarilor văzând că aceia știu și le place a cultiva pomii și a lucra câte ceva. Și prin aceste instrucțiuni-i dedăm la lucru. Acolo se dezvoltă puterile corporali ca și la gimnastică, și cele spirituale ca și la oricare alt obiect de învețământ. Încă una. Cultivând învețătorul cu școlarii săi grădina școlii, aceia lu imedia pe la casele lor. Drept aceea nici de această instrucțiune nu trebuie să lipsim pe pruncii școlari, cu atât mai vârtos că din ei o să devină – din cea mai mare parte economi.

6. Gimnastica. Bătrânii noștri la carii nu suntem demni a le deslega curelele încălciamentelor lor, recunosciau ca: Mens sana in corpore sano. Ce ne dă sănătate corpului ? Lucrul, deprinderea. Fierul ce stă – ruginesce, Apa ce stă se clocesc, putrezesc, se împușcesc. Omul ce stă – se trândăvesce corporal și spiritualmente. Băiatul, ce stă ca mielul lui St. Petru – nu are spirit pătrunzătoriu, ager. Dacă e de lipsă cuiva jocul, mișcarea, deprinderea, apoi cei dintâi sunt școlarii, căci școlarii sunt băiații corpul și spiritul lor e în dezvoltare și dezvoltarea pretinde mișcare. E frumos omul cu una ținută cavalerescă, sprinten, istețiu, sănătos și cu mersul îndemănat și sigur. Toate aceste-i le dă omului gimnastica, deprinderea. Să nu cugete cineva că prin gimnastică școlaria ași înțelege eu jocurile din circ. Nu, gimnastica școlaria pretinde ca pe școlari să-i dedăm la stat, pășit, umblat, mișcat, sărit etc. Scurt, să le deprindem toate membrele corpului ca să se desvolte simetrice. Aceasta e gimnastica școlastică. Și instruirea, educarea trebuie să fie omnilaterală, deci; nu numai spiritul, mintea, inima, semțiamintele trebuie dezvoltate și cultivate ci și trupul, corpul, căci Corpurile noastre sunt locașele spiritului sf(ânt), care locuiesc întru ele – zice Ap. Pavel. Scopul gimnastei e spus în Statute la pag. 67-68.

7. Obiecte artistice. Artea și știința învingă apărare de spirit (An. Mureș.) Au nu e destul atâtea ca să putem vede de ce însemnătate sunt aceste poztulate pentru vieția ? Dar abstrăgând împrejurarea aceasta șcim că aci se ține mai întâi cântul. Românul e născut poet, cântărețiu. El unde merge, unde stă – cântă. El lucrând, arând, săpând, cosind, secerând, pascănd turmele, făcând fân – scurt în tot locul – cântă și iarăși cântă. El de bucurie, cântă, de supărare – cântă, el tot cântă. Această artă o a adus-o cu sine din Italia. Chiar așa fac și italienii, verișorii românului, ei încă tot cântă. Muiera română, legănând, cântă, îngropându-și morții cântă, la nuntă cântă, la clacă cântă. Ea tot cântă. Prin urmare școlarii noștri nu e iertat să-i lipsim de cânt, trebuie să-i facem și pe ei purtați din ereditatea ce o mai avem rămasă de la strămoși. Relative la obiectele artistului putem citi în Statutele noastre la pag. 68.

Limba mag (h)iară. Cu părere de rău trebuie să vă spun că eu nu o știu aprecia după merit. Și aceasta provine de acolo căci însumi nu o știu. Apoi, cum am mai zis, eu nu posedem, nu putem nici preda. Eu știu adevărul că: Câte limbe șcim, atâția oameni suntem; știu și aceea că e frumos și folositoriu a posede cineva limbe multe; știu și aceea că e tare plăcut dacă cineva le șcie propune cu succes, cu deosebire când și legea pretinde așa; drept aceea, aceia din Dvoastră, care știu perfect limba mag(h)iară o pot și propune, numai să țină cont de celelalte obiecte – cu mult mai importante, ca să nu stagnesia acele pentru ea. Eu, cum am mai zis, nu o știu nici că o pot căndva propune.

Aceste sunt Domnilor mijloacele ducătorie la școlul nostru. Și nu le-am enumerat aci în fuga mare ca pe nescari lucruri ce le aș fi presupus necunoscute din partea Dvoastre; nu, sunt deplin convinși că le știți toți așa de bine, ba poate mai bine ca mine; ci – scopul fiindu-ne unul, mijloacele – după cum văzurăm – avându-le unele și aceleași; având de a călca unul și același drum spre a ajunge unul și același scop, având – cum se zice una soarte în lume și același nume; doresc și cu mine dinpreună dorim toți ca să fim uniformi în afacerile noastre. Și la această uniformitate nu putem ajunge decât căutându-ne unul pe altul din când în când, astrăgându-ne din când în când și conferind asupra unora și altora ce cad în sfera noastră. Iată deci scopul conferinței noastre de azi. Iată că și aci avurăm un scop înaintea ochilor – uniformitatea. Și până vom putea deveni la una uniformitate în toate afacerile noastre, să vedem barem unde ne e posibil – să fim uniformi.

Domnilor colegi ! Să facem una scurtă revistă asupra unui an de școală. Să zicem că d. e. la 1 septembrie ori 1 octombrie începem învețământul. Atunci deci scoatem pruncii deobligați a frecventa școala și-i înmatriculăm în **Matricula noastră** (a se vede formularul A). Matricula după părerea mea, ar trebui să fie făcută din minimum 2 contiuri de chartia, ca, cu atâtea să fie pe mai mulți ani. Aceasta ar fi mai bine rubricată în tipariu. În ea se induce un băiat numai una dată la intrarea sa în școală. Numai în ea se va scrie numele părinților, locuința, religiunea, anul natal, timpul intrării și ieșirii din școală. Fără această matriculă nu-mi pot întipuri regula la un învețătoriu; apoi care e chemat a ține mai mare regula ca învețătoriu ? ! În cele 2-5 zile la începutul anului școlastic citim de pe ea numele școlarilor până se familiarisedia toți cu auzul numelor lor. În ea se scriu întâi cei mai bătrâni, apoi continuăți-vă în jos, până ajungem la începători; de acolo, în tot anul scriem un rând de începători în ea, iar din începutul ei rămâne un an ca absolvit de școală cotidiană și intrat în cea repetitoria, iar un an (chiar la începutul Matriculei) ca absolvit de școala repetitoria. Din matriculă apoi compunem **Consemnarea pruncilor câte pentru o lună** (form. B).

Aci nu vine a se pune decât nrul curente, numele și connumele școlariului, zilele respectivei luni și după ele vin 3 rubrici, unde se sumedia absențele, în una (m) cele excusate pentru morbo, în a doua (a), cele excusate pentru alte cauze și a treia (n) cele neexcusate. În rubrica observări – însemnăm ce ar mai deveni d. e. N-are morbo lipitosu etc. Absențele cu însemne m = morbos, a = excusat din alte cauze – absentu fără cauza ante amedi, 1 fără cauză după ameezi, † fără cauză toată ziua și . (punctul) present.

Îndată ce încep băiații a veni la școală trebuie să-i învățăm; ci ceea ce-i învățăm avem de a nota în diariu (form. C). Rubricile pot fi cam cele văzute în formulariu și se pot umple cam în modul arătat acolo. Și e de mare trebuință Diariul la un învețătoriu. Aci își ține învețătoriu în revistă toate prelegerile de peste anul întreg, oră de oră și despărțământ de despărțământ.

Eu servesc ca învețiatoriu din 1873 din 20 faur și din 1 martie a celui an pot arăta fiecui ce am propus și fiacare ziună și oră de școală. În rubrica Observări se înseamnă între altele învețiatoriul, el cu mâna lui, de a absentat cândva și din ce cauză sau cu a cui scire. Numai acela scie precis diuariul, care la purtat cândva. La fine semestrului se consultă învețiatoriul cu diuariul său și compune;

Conspectul materiei propuse. (form. sub D) care dinpreună cu diuariul se pune pe masă la examen. Comisiunea esaminatoria e limitată în dreptul său, având aceste două instrumente pe masă, de la ele nu se poate abate. La timpul său, cu aceste două instrumente la mână se poate învețiatoriul iustifica: cât a propus din fiecare obiect și cum ? De ce manuale s-a servit: în fiecare zi câți elevi a avut ect. Lângă acestea pe masa de examen e de a se pune și:

Conspectul pomologiei școlaria. (form. E) Acesta ne arată starea grădinei școlaria și activitatea noastră pe terenul pomologiei. Deasupra tuturor elaboratelor stă:

Clasificatiunea școlarilor (form. F), carea încă trebuie să fie făcută cu toată atențiunea, ca toate elaboratele ce ies din mâna învețiatoriului. Aceste sunt elaboratele, sunt instrumentele scripturistice cari trebuie să le avem toți, unii ca și alții. La formele respectivelor elaborate vă rog dlor colegi să vă îndreptați atențiune și să vedem a le compune așa cât să ne convină opiniunii tuturor, ca pe venitoriu barem acestea să fie uniforme. Ele arată starea școalei.

Arătarea tabelaria, carea încă se ține de elaboratele scripturistice ale învețiatoriului și are formularul în statute și deci numai după formula aceea avem de a o face, până superiorii noștri ar afla necesu a o schimba. Noi să hotărâm numai asupra acestor de sub A. B. C. D. E. și F. și apoi – statorite una dată să le prezentăm Veneratului Ordinariat Episcopesc, prin M. O. Oficiu protopopesco spre revisiune, pe lângă rugarea de a ne încuviința acesta uniformitate.

Dlor colegi ! Odată statorită astă formulă de operate scripturistice, ar trebui să cugetăm încă la 2 momente: să avem **împărțirea orelor** (Planul de replectiuni) unul ca și altul și adică lucrat în sensul statutelor. Și nu e ușor de compus. E însă de mare trebuință, căci fără de el, de dragul computului d. e. am ține 3 ore din el și numai una din alt obiect, pe când noi trebuie să fim drepti, neparțiali. Nu e iertat să folosim timpul cum voim, ci cum ne e impus. Dacă vom statori odată această împărțire a orelor, atunci d. e. de la mine de acasă voi sci când să mă duc în Bucova ca să ascult la prelegerea din fizică ori alt obiect, căci: ce va fi pe planul meu de pe perete, aceea va trebui să fie și pe al altuia docente din noi și de la aceea nu va fi iertat a mă abate nici eu, nici altul. Până la începutul cursului școlastic pro 1880/1 sperediu ca una comisiune aleasă dintre noi va fi gata cu aceste operate.

Mai ceva, apoi finim ! Ce manuale să folosim la școlari ? Și de ce manuale să ne folosim noi ? Statutele noastre ne recomandă multe și ar fi tare bine și folositoriu dacă am putea să ne procurăm barem cele mai necesare. Trăim însă între împrejurări cam nefavoritice, ne cam dă lumea uitărei ! Noi însă trebuie să schimbăm împrejurările. Dar aceea nu se poate una dată. Spre aceea să recere timp. Aci numai arta și știința si învinge. Să vedem deci ca în afacerile noastre să fim artiști, atunci am schimbat împrejurările cele nefavoritice. E drept că până vom fi diletanți trebuie să răbdăm sete, foame, golătate, ba și alungați vom fi ect. Devenind însă artiști nu ne mai înfiorăm atât de tare de câte toate. Și artistul trebuie să-și înveția arta, trebuie să înveția arta teoretică și trebuie să o pună în praxă. Așadară noi trebuie să ne însușim știința și aceea trebuie să o punem în praxă de e vorba să devenim artiști.

Dar știința nu o putem suge din degete; ci se câștigă prin lectură. Și ce să citim ? Bucovna ? Catechismul ? Tabelele de părete ? Alexandria ? Archivul ? Leonatul ? sau ce să citim ? Noi avem foarte mare trebuință de cărți serioase științifice. Nu trebuie să ne jucăm nici cu lectura. Nu e tot una dacă d. e. ai citit opuri naturale, al doile filosofice, și al treile satirice. E drept că spiritul nostru are necesitate de nutremânt diferit, trebuie să schimbăm și lectura. Noi avem să citim opuri religioase, limbistice, naturale, metodice, pedagogice, geografo-istorice, filosofice, juridice, politice, naționale, poetice, satirice, scurt; tot soiul de opuri trebuie să citim, dar firesce să citim studiind, sau încă-i înțelegând, căci: [.....]

Avem dar trebuință de cărți, ca să putem citi pentru de a putea deveni omnilaterali ! E ușor altor oameni, de alte condițiuni: preotul are cu cele moralo-religioase, medicul, juristul, tehnicul ect., cu cele medicale, juridice, tehnice ect. și st gata. Cu totul altcum trebuie să fie învețiatoriul, și nu înveț. gimnasial, academic ori universitar. Nu aceia-și au câte un studiu numa și de acela au să poarte grija. Înveț. scoalei populare trebuie să fie de toate; el trebuie să fie ca și mâna: cuțitul, furcuța, instrument și armă. De aceea se recere ca să citim mult și cele ce cad în sfera noastră, să le punem în praxă și atunci, fiind și darul lui Ddieu cu noi, vom deveni artiști și vom schimba împrejurările.

Dar iată Dlor eu abusa de paciința și bunăvoința Dvoastre. Ceea ce puteam zice cu câteva vorbe o întinsei cât suferințele dăscălesci. Să ne constituim deci, să ne uniformăm, să ne cultivăm pe noi și pe cei increduliți noui și să zicem:

Doamne al puterilor fii cu noi, că pe altul, afară de tine, ajutoriu întru necasuri nu avem!

Grădisce, 11 iuliu 1880.

Ioane Popu Reteganul
docente – român

**LA CONFERENCE CONCERNANT LE ROLE D'ECOLE ROUMAINE
DONNEE PAR IOAN POP RETEGANUL A ULPIA TRAIANA**

Résumé

Le nom de l'instituteur Ioan Pop Reteganul occupe une première place dans l'histoire de l'école confessionnelle du Pays de Hațeg.

Sorti de l'École Normale de Deva, en 1872-1873, Ioan Pop Reteganul a passé plusieurs années comme instituteur aux écoles de Vâlcelele Rele, Baru Mare et Boutaru Supérieur.

Pendant l'été de l'année de 1880, l'archiprêtre de Ulpia Traiana, Ioan Ianza a convoqué une conférence à laquelle ont participé les prêtres dans leur qualité de directeurs des écoles et les instituteurs de l'archidiocèse. Ioan Pop Reteganul a été nommé pour présenter un discours concernant l'uniformisation de l'enseignement des objets d'étude à l'école et l'élaboration des documents de l'école confessionnelle uniate des communautés de l'archidiocèse Ulpia Traiana.

Le discours de l'instituteur Ioan Pop Reteganul est une vraie leçon de pédagogie d'une qualité scientifique remarquable et de la méthode d'enseignement dans les écoles confessionnelles uniates. La conférence de 11 Juillet 1880 a présenté l'importance de l'enseignement dans la langue roumaine et aussi l'importance de l'enseignement de l'histoire, de la géographie, de la mathématique, de la musique et de la gymnastique.

Ioan Pop Reteganul a insisté aussi sur les activités pratiques déployées par les élèves dans le jardin de l'école et de les préparer pour les travaux champêtres.

Par l'enseignement unitaire, dans toutes les écoles populaires on a évité une série des confusions sur les objets d'étude. Ioan Pop Reteganul a comparé les instituteurs avec les artistes. Pour leur préparation ils ont besoin d'une sérieuse instruction. L'instituteur a besoin des livres de religion, de littérature, de sciences naturelles, de méthode de l'enseignement, de pédagogie, de géographie et d'histoire, de philosophie etc. "Il n'est pas suffisant de lire, mais chacun doit étudier pendant la lecture, ou bien de comprendre ce qu'il lit".

La conférence présentée par Ioan Pop Reteganul à Ulpia Traiana en 11 Juillet 1880 est une preuve de la préoccupation des autorités ecclésiastiques en ce qui concerne la sauvegarde de l'école roumaine face aux tendances de l'apprendre la langue hongroise avancées par le régime dualiste autrichien-hongrois.

TEZAUROL MONETAR DESCOPERIT LA CUNȚA (JUD. ALBA) DATÂND DIN SEC. XIX – XX

Angela Mureșan

În vara anului 2000 cu ocazia prașilei porumbului, Cunțan I. călcând mai spre marginea lotului său din hotarul satului Cunța, unde terenul cobora, a alunecat dislocând o bucată de pământ. În acel moment din locul respectiv “au început să curgă monede”. Deci monedele care urmează să fie prezentate sunt rezultatul unei descoperiri întâmplătoare, ele fiind depuse probabil într-un sac de pânză care a putrezit în timp, la locul descoperirii nefiind găsite urme de vas ceramic sau alt recipient metalic. Tezaurul numără 1650 de monede, piese de 10 și 20 helleri sau filleri.

LISTA MONEDELOR

Austria

Francisc Iosif I (1848 –1916)

1 - 482 Piese de 10 helleri (nichel emise 1892-1911)

1892, Y¹ .,1, p. 29, nr. 29
1893, (91)*,Y,p. 29, nr. 29
1894, (101),Y, p. 29, nr. 29,
1895, (174),Y,p. 29 nr. 29
1907, (23),Y,p. 29 nr. 29
1908, (17), Y,p. 29 nr. 29
1909, (44), Y,p. 29 nr. 29
1910, (27),Y, p. 29 nr. 29
1911, (4), Y, p. 29, nr. 29

483 – 714. Piese de 10 helleri (cupru –nichel –zinc)

1915, (232), Y, p. 29, nr. 31

715 – 754. Piese de 10 helleri

1916, (40), Y, p. 29, nr. 31

755 – 822. Piese de 10 helleri (cu stema Austriei)

1916, (68), Y, p.29 nr. 32

823 - 851 Piese de 20 helleri (Ni)

1892 Y, p. 29, nr. 30
1893 (10) Y,p. 29,nr. 30
1894 (8) Y,p. 29, nr.30
1895 (4) Y, p. 29,nr. 30
1907 (2) Y, p.29 nr. 30
1908 Y, p. 29 nr. 30
1911 Y, p. 29, nr. 30
1914 Y, p. 29 nr. 30
1916 Y, p. 29, nr. 30

¹ R.S. Yeoman, A Catalog of Modern World Coins,Racine,Wisconsin, 1964 . Il vom cita “Y”.

*Cifrele din paranteza reprezinta numarul de piese de acelasi fel.

UNGARIA

Ferencz Iozsef I (1848- 1916)

852 – 1294. Piese de 10 filleri (1892-1909, nichel)

- 1892, (6) K. B. Y, p. 233, nr. 25
- 1893, (55) K. B., Y, p. 233, nr. 25
- 1894, (217) K B Y p 233,nr. 25
- 1895, (47) K. B., Y, p 233, nr. 25
- 1908, (47) K. B.,Y, p. 233, nr. 25
- 1909, (71) K. B. Y, p. 233, nr.25

1295 – 1623. Piese de 10 filleri (cupru nichel zinc)

- 1915, (278) K. B., Y, p. 233, nr. 27
- 1916, (51) K. B., Y, p. 233 nr.27

1624 – 1650. Piese de 20 filleri (1892- 1914)

- 1892, K. B. , Y, p. 233, nr. 27
- 1893, (12) K.B., Y, p.233, nr.27
- 1894, (6) K. B., Y, p.233,nr. 27
- 1908, (4) K. B., Y, p. 233,nr. 2
- 1914, (4) K. B., Y,p. 233, nr.27

Reforma monetară a monarhiei Austro – Ungare s-a realizat prin Legea din 1892, care pune în aplicare legea nr . XVII din 1892 ce prevede că - sistemul bănesc al monarhiei bazat pe moneda de argint austriacă se înlocuiește cu monometalismul aur, iar unitatea monetară a noului sistem este coroana egală cu 100 helleri sau filleri².

Conform acestei legi au fost emise piese de 10 și 20 coroane aur ca monede principale de aur și ca piese divizionare erau piesa de o coroană de argint - semnul unității monetare a noului sistem -, piesele de 10 și 20 helleri de nichel și de 1 și 2 helleri de bronz³.

Puterea circulatorie a pieselor de 10 și 20 helleri sau filleri, pentru că ei constituie obiectul tezaurului nostru de care ne ocupăm era limitată, atât în ce privește plățile între particulari cât și plățile efectuate prin casele statului și ale instituțiilor publice⁴.

Între anii 1901 și 1910 în circulația monetară internă moneda uzuală a rămas moneda divizionară, mai ales piesele de nichel și bronz .Monedele tezaurului nostru sunt emisiuni din nichel austriece, de 10 și 20 helleri, emise între 1892 – 1911 respectiv 1892 - 1914, iar piesele de 10 helleri din cupru - nichel - zinc sunt emise între 1915 și 1916. Toate emisiunile de helleri provin din monetăriile austriece, probabil Viena, iar monedele nu poartă sigle de monetărie. Monedele de 10 și 20 filleri sunt emisiuni din nichel ungurești dintre anii 1892 - 1909 și 1892 –1914, iar emisiunile de 10 filleri din cupru – nichel – zinc sunt emise între anii 1914 – 1916. Toate aceste piese, provin din monetăria Ungariei - Kormocbanya – și poartă sigla acestei monetării - K . B. În timpul războiului între anii 1914 –1916 aliajul din care au fost făcute monedele era cupru nichel zinc, iar în perioada 1915 – 1918 au fost bătute din fier, piesele de 2 și 20 helleri între 1915 –1916 în timpul lui F. Iosif I și apoi în timpul lui Karol între 1917-1918⁵. În tezaurul nostru se găsește o singură piesă de 20 helleri emisiune 1916 din fier .

Tezaurul descoperit la Cunța are în compoziția sa atât piese din nichel cât și piese din cupru nichel zinc, excepție făcând piesa amintită.

² Costin C. Kirițescu, Sistemul bănesc al leului și precursorii lui, Institutul de Studii Economice, vol. II, 1967, p. 216-217.

³ Ibidem, p. 223.

⁴ Ibidem, p. 223.

⁵ R. S. Yeoman, op. cit., p. 29-30.

Valoarea nominală a tezaurului pentru cele 1594 monede de câte 10 helleri și 56 monede de câte 20 de helleri, în total 1650 piese, este de 17060 helleri sau filleri = 170,60 coroane.

Cu această sumă la începutul secolului XX se puteau plăti salariile unui număr de 46 muncitori minieri pe o zi de muncă în Banat, unde salariul acestora pe o zi era cuprins între 1,80 și 3.70 coroane sau se puteau plăti salariile unui număr de 68 muncitori minieri pe o zi de muncă la Baia Mare unde acestea erau mai reduse între 0,60 și 2,50 coroane. Salariile în exemplul dat au fost calculate la sumele maxime de 3,70 respectiv 2,50 coroane⁶. De asemenea cu valoarea nominală a tezaurului nostru în 1913 se puteau cumpăra fie 7,68 chintale de grâu la prețul de 22,19 coroane chintalul, fie 11 chintale porumb la prețul de 15,45 coroane chintalul⁷.

Aceste date ne evidențiază situația social economică din Transilvania și Banat la începutul sec. XX, situație grea mai ales pentru populația din Transilvania prost plătită și care a suportat toate reformele monetare făcute de monarhie pe spinarea sa, fiind păgubiți în urma deselor preschimbări monetare care nu se făceau la valoarea nominală și deținătorii pieselor suptau pierderile față de valoarea nominală a monedelor înlocuite. Crizele economice de la începutul secolului XX s-au reflectat în scăderea nivelului de trai și au adus populația Transilvaniei într-o precară situație economică

Tezaurul nostru a fost îngropat probabil în preajma evenimentelor petrecute în Transilvania la sfârșitul războiului și cu ocazia pregătirii actului Marii Uniri din 1918.

LE TRESOR MONETAIRE DU XIX-E ET- XX-E S. DECOUVERT A CUNȚA

Résumé

Le trésor a été découvert fortuitement pendant l'été 2000, dans le village de Cunța (dép. d'Alba), sur le terrain agricole appartenant à Cunțan Ioan. Il comprend 1650 monnaies, en pièces de 10 et 20 phillères, en nickel et cuivre, nickel, zinc, émises entre 1892 et 1916. Les pièces en provenance des ateliers autrichien ne portent pas de marques, en revanche celles émises en Hongrie portent la marque K. B. de l'atelier de Kormocbanya.

La valeur nominale des 1594 pièces de 10 phillères et des 56 pièces de 20 phillères est de 17060 phillères, c'est à dire 170,060 couronnes.

Le trésor a été enterré probablement suite aux événements déroulés en Transylvanie entre la fin de la Première Guerre et la grande Union de 1918.

⁶ Costin C. Kirițescu, op. cit., p. 236 (salariul pe o zi de muncă).

⁷ Ibidem, p. 237 (prețul cerealelor).

Documentele pe care le prezentăm fac parte din colecțiile bogate și valoroase ale muzeului municipal „IOAN RAICA” din Sebeș. Ele se referă alături de altele numeroase – statute sau obiecte – publicate de către noi¹, la breslele din Sebeș, fiind târzii, datate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În cele ce urmează prezentăm conținutul în traducere al acestora, pentru a face apoi câteva considerații asupra lor și a breslelor din urbea amintită.

1. Diplomă de meseriaș tinichigiu (Fig.1) acordată lui Karl Gruninger din Sebeș la 18 februarie 1856²:

„Noi subsemnații și ceilalți meșteri reprezentanți ai cetățenilor privilegiați recunoaștem în numele tuturor meșteșugarilor că Karl Gruninger născut în Sebeș în Ardeal, la 18 februarie 1853³ și care a fost dat pe 3 ani la școala de meserii, în timpul uceniciei s-a comportat manierat și cinstit și e în stare să-și exercite meseria. Învățătorul său Karl Rothe maistru în Alba Iulia a fost convins de reușita lui și a fost primit la examen. Deci fiind convinși împreună cu ceilalți domni reprezentanți ai breslei de tinichigii de cunoștințele ucenicului și de nenumăratele dovezi de comportare cinstită, l-am scutit de restul anilor de ucenicie și l-am recomandat în toate localitățile ca un harnic meseriaș.

Drept pentru care i s-a eliberat această diplomă cu sigiliul breslei împuternicit în Sibiu, 18 februarie 1856”

Vicepreședinte,
SS indescifrabil

Președinte,
Joh. Daniel Kroner

Jos în centru sigiliul breslei pe ceară roșie, cu inscripția „ZUNFT. SIEGEL DER PRIV. SPENDLER ZUNFT. IN HERMANSTADT. 1841”, având în centru doi lei afrontați ținând în gheare un felinar (Fig. 2).

2. Diplomă de rotar (Fig. 3) acordată lui Herzeg Istvan din Sebeș la 8 noiembrie 1867⁴:

„Noi subsemnații conducători ai cinstitei bresle cetățenești a rotarilor din Sebeș atestăm și recunoaștem prin intermediul prezentului certificat de ucenicie că Herzeg Istvan din Magyar Igen de religie reformat și născut în anul 1855, ziua 7-a a lunii iunie, a absolvit cursurile de 4 ani în meseria de rotar.

După ce s-a dovedit a fi cuvincios, fidel și harnic pe parcursul celor 4 ani de învățătură conform regulamentului și atestat de către maistrul său, domnul Christian Frantz, aparținând profesiei de rotar, este absolvit ca și califică pe 20 iunie 1858 în urma unei îndelungate probe.

Eliberându-i prezentul certificat de ucenicie ca și legitimitate a pregătirii lui, dorim ca el, conform regulamentului, să fie recunoscut oriunde cu plăcere ca și califică.

În vederea autentificării acestui certificat de ucenicie emis de către noi, se prevede acest act și cu obișnuita ștampilă a breslei

Sebeș, la 8 noiembrie 1867.”

Comisarul breslei,
SS. indescifrabil

Președinte,
Christian Frantz

Jos în dreapta, sigiliul breslei (Fig. 4), aplicat pe ceară roșie, cu inscripția: „VAGNER. SIGHL. IN. SILER. PA.”⁵.

¹ D. O. Dan, O contribuție la studiul breslelor: Statutul breslei dogarilor din Sebeș (1752), în Apulum, XXI, 1983, p. 231-237; Idem, Noi contribuții la studiul breslelor. Statutul breslei tâmplarilor din Sebeș (1631), în Apulum, XXXII, 1995, p. 327-334; Idem, Noi date despre breasla tâmplarilor din Sebeș, în Patrimonium Apulense, I, 2001, p. 143-146; Idem, Lăzi de breasla, alte lăzi și case de bani din Sebeș, în Apulum, XXII, 1985, p. 197-202.

² Doc. nr. 296, Muzeul Sebeș, hârtie cu dimensiunile 40,5 x 44 cm, cu filigran, reprezentând o floare stilizată cu 6 petale. Text în gotică tipărită și de mână pe 13 rânduri, cu cerneală neagră, încadrat de două coloane și având deasupra o cupolă cu stema orașului Sibiu și o litografie a urbei realizată de M. Bielz din Sibiu, tipărită la tipografia S. Filtsch din Sibiu. Pe ghirlandele ce împodobesc cele două coloane inscripția: „cunoștințe – experiențe - exerciții vor produce” (stânga) „meditație – răbdare – rezistență ducând la perfecțiune” (dreapta).

³ Dată transcrisă desigur greșit.

⁴ Doc. Nr. 306, Muzeul Sebeș, hârtie cu dimensiunile 39,5 x 49,5 cm, fără filigran. Text în gotică tipărită și de mână, pe 16 rânduri, cu cerneală neagră, încadrat de un chenar ornamentat. Diplomă realizată la tipografia Josef Drotleff din Sibiu, 1865.

⁵ Greu de descifrat, datorită imprimării insuficiente.

3. Diplomă de brutar (Fig. 5) acordată lui Josef Schumacher la 9 februarie 1874⁶:

„Noi subsemnații conducători ai cinstitei bresle cetățenești a croitorilor și brutarilor din Sebeș în Transilvania, atestăm și recunoaștem prin prezentul certificat de ucenicie că Josef Schumacher din Sebeș de religie reformat și născut în anul 1871⁷, ziua 9 a lunii februarie, a absolvit cursurile de 3 ani în meseria de brutar.

După ce pe parcursul celor 3 ani de învățătură, conform regulamentului și atestat de către maestrul său, domnul L. Kestler, aparținând meseriei de brutar, este absolvit ca și calificat pe 9 februarie 1874.

Eliberându-i prezentul certificat de ucenicie ca și legitimitate a pregătirii lui, dorim ca el, conform regulamentului să fie recunoscut oriunde cu plăcere ca și calificat.

În vederea autentificării acestui certificat de ucenicie emis de către noi, se prevede acest act și cu obișnuita ștampilă a breslei.

Sebeș, la 9 februarie 1874”.

Comisarul breslei

SS indescifrabil

Președinte,

Daniel Meister

Jos în stânga, sigiliul breslei (Fig. 6), aplicat pe ceară vișinie, cu inscripția: "MUHLBACHER SCHNEIDER ZUNFT", având în centru doi lei afrontați ținând în gheare o foarfecă, timbrați de o coroană.

4. Extras al breslei fierarilor și lăcătușilor (Fig. 7) atestând datoria lui Toma Gierig din Sebeș, la 24 septembrie 1886⁸:

„Extras al breslei fierarilor și tinichigiilor. Pe baza extrasului de datorii aflat la noi din data de 9 mai 1883 se adevărește că Toma Gierig ne datorează suma de 24 florini și 94 creitzari în valută austriacă.

Legalizat de președintele breslei

Sebeș, la 24 / 9. '886”

Keinth Josef

Josef Binder.

În stânga jos, sigiliul breslei (Fig. 8), aplicat pe ceară vișinie, cu inscripția "SCHLOS UND SCHMIEDE IANUAR 1868", având în centru o nicovală timbrată cu două chei, încadrată stânga-dreapta de cifrele anului 1868.

Atestate documentar – alături de cele din Sibiu, Sighișoara și Orăștie – încă din 19 noiembrie 1376, când sunt reînnoite de către regele Ungariei statutele celor 19 bresle cuprinzând 25 branșe meșteșugărești⁹, breslele din Sebeș vor evolua în timp atât datorită condițiilor favorabile cât și progresului tehnic¹⁰. Dezvoltării puternice a acestora îi corespunde și o creștere a rolului lor în viața economică și politică a orașului, reprezentanții breslelor fiind aleși și în organele de conducere ale scaunului, respectiv jurați¹¹ la 1376 și 1435, sau jude scăunali la 1352¹².

Reînnoindu-și periodic statutele și dezvoltându-se, breslele din Sebeș le revenea –între altele – și rolul de a întreține turnurile de apărare ale orașului¹³, precum și de a asigura cele necesare în caz de război sau atac asupra urbei¹⁴.

Atacurile turco-tătare din anii 1438, 1442, 1479 și 1661, luptele dintre curuți și lobonți la 1710-1711 sau evenimentele sângeroase din 1848-1849 au afectat decimând –alături de moliime - populația orașului, repercutându-se negativ și asupra activității breslelor¹⁵. Acestea devin corporații închise prin

⁶ Doc. nr. 100, Muzeul Sebeș, hârtie cu dimensiunile 39,5 x49,5 cm, fără filigran. Text în gotică tipărită și de mână, pe 16 rânduri cu cerneală neagră, încadrat de un chenar ornamentat. Diplomă realizată la tipografia lui Josef Dorotieff din Sibiu, 1865. În stânga sus, în dreptul celui de-al treilea rând sunt aplicate 2 timbre de 10 și 5 kroane.

⁷ Dată desigur transcrisă greșit.

⁸ Doc. nr. 127 Muzeul Sebeș, hârtie cu dimensiunile 20 x34 cm, cu linii, fără filigran. Text în gotică de mână cu 11 rânduri, scris cu cerneală neagră.

⁹ Șt. Pascu, Meșteșugurile în Transilvania până în a doua jumătate a sec.al XVI-lea, București, 1954, p. 87; Șt. Pascu, VI. Hanga, Crestomație pentru studiul statului și dreptului R.P.R., București, 1958, p. 187-191.

¹⁰ Din istoria Transilvaniei, București, 1965, p. 91.

¹¹ Șt. Pascu, op. cit., p. 238-239; Idem, Voievodatul Transilvaniei, I, Cluj, 1972, p. 243.

¹² D.I.R., veac XIV, C, Transilvania, vol. IV, București, 1954, p. 245-246, nr. 319.

¹³ La 1513 breasla cismarilor primește 2 heleștee și turnul de nord spre întreținere, pază și apărare, cf. D. O. Dan, Contribuții la cunoașterea rolului economic al Sebeșului (sec.XIV-XIX), în Apulum, XXIV, 1997, p. 276, nota 27.

¹⁴ Gh. Anghel, Fortificații medievale din Transilvania, Cluj, 1986, p. 163, fig. 32; Idem, Fortificația medievală a orașului Sebeș, în Apulum, XIV, 1976, p. 147-159, n. 80; Th. Streitfeld, Sebeșul în anii viforoși 1848-1849. (Din amintirile lui Andreas Heitz), în Apulum, VIII, 1971, p. 319-320.

¹⁵ D. O. Dan, „Contribuții la cunoașterea rolului politic al Sebeșului (sec. XIV-XIX), în Apulum, XXXV, 1998, p. 301-325.

taxele de intrare prohibitive, favorizarea fiilor meșterilor și oprirea celor neîncadrați în bresle să lucreze, confiscându-li-se uneltele. Monopolizarea producției în folosul unui număr restrâns de breslași, sistemul îngust, de castă, naționalist, a făcut ca să sporească în același timp disputele dintre meșteri, calfe și ucenici.

Intrarea Transilvaniei în sfera de interese austriacă va face ca prin Diploma Leopoldină (1691) să se prevadă și o serie de măsuri restrictive contra breslelor și manufacturilor autohtone, produsele acestora fiind concurate de cele din Imperiu. În același timp, Dieta provinciei ia la 1715 măsura reducerii taxei de intrare în bresle, de la 300 fl. La 30 fl., cu obligația admiterii de noi categorii de breslași¹⁶.

Dacă la 1729 se instituie controlul asupra breslelor prin intermediul unor comisari numiți de consiliile orășenești¹⁷, la 1761, printr-un ordin general s-a încercat unificarea – fără succes – a acestor asociații¹⁸. Primele măsuri contra monopolizării producției de către bresle se iau în 1769, repetate – fără rezultate – în anii 1771 și 1775¹⁹.

După pierderea de către austrieci a Sileziei (1764), atenția acestora se îndreaptă spre Transilvania, unde începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sporește numărul breslelor și al manufacturilor²⁰.

Breslele din Sebeș se plasează conform statisticii din 1836 pe un loc codaș, numărul celor care lucrau aici variind între 100 și 300 meșteri²¹. După revoluția de la 1848, breslele din Transilvania, inclusiv cele din Sebeș pierd din importanță, intrând într-o criză accentuată. Patenta imperială din 1851 și legea industrială din 1852 dau lovituri puternice breslelor, reducându-le privilegiile²². Acestea își încetează activitatea, concurate tot mai mult de corporații, manufacturi și fabrici care apar și la Sebeș²³: fabrica de piele Dahinten(1843), fabrica de hârtie de la Petrești (1852), continuatoarea vechilor mori de hârtie de la Lancrăm și Strungari, sau –după 1873 - fabrica de cherestea prin fuzionarea firmelor Baierdorf & Biach, care au evoluat ulterior spre forme superioare de producție.

Documentele prezentate întregesc imaginea asupra breslelor din Sebeș, alături de statute, registre, semnele sau lăzile de breaslă, cele trei certificate acordate de către breasla tinichigiilor din Sibiu sebeșanului Karl Gruninger (1856) sau de cele de profil din Sebeș rotarului Herzeg Istvan (1867), brutarului de albituri Josef Schumacher (1874). Remarcăm durata perioadei de practică, 3-4 ani, aceștia făcând dovada cunoștințelor dobândite, având o „comportare cinstită”, pe măsură „cuvincios, fidel și harnic”, primind recunoștință din partea maiștrilor de la care au învățat meserie. Despre taxele plătite nu se amintește nimic, acestea fiind presupuse. Cel de-al patrulea document arată rigoarea cu care erau consemnate datoriile breslașilor, în cazul nostru cele ale lui Toma Gierig față de breasla fierarilor și lăcătușilor (1886).

Prin introducerea în circuitul științific a acestor documente târzii, prin analiza lor inclusiv prin prezentarea sigiliilor aplicate pe acestea, sperăm să aducem noi contribuții la istoria breslelor în general și a celor aparținând tinichigiilor, rotarilor, brutarilor, fierarilor și lăcătușilor din Sebeș în special.

NEW CONTRIBUTION TO GUILDS HISTORY FROM SEBES

Abstract

The author presents four old documents, related to Sebes guilds, placed in the 2nd half of 19 century: three handicraft certificates of tinker (1856), wheelwright (1867), baker (1874), a blacksmiths and locksmiths excerpt (1886). Also are made incursions in guilds history from Sebes until their dismantle and handicrafts appearance.

¹⁶ B. Surdu, Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în, A.I.I.Cluj, VII, 1964, p. 152, nota 1.

¹⁷ L. Sághegy, A magyar úvegéssipar története, Budapest, 1938, p.160-162.

¹⁸ B. Surdu, Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea până la răscoala lui Horea, în A.I.I.Cluj, III, 1940, p.139.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ G. Kovács, P. Binder, A céhes élet Erdélyben, București, 1981, p.14 și 51-53.

²¹ În această categorie se plasează și Alba Iulia, Șimleul Silvaniei, O. Sibiului și Dumbrăveni, pe primul rând situându-se Brașovul cu 4918 meșteri, cf. J. Pal, Meșteșugurile în orașele din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Historia Urbana, VI, 1-2, 1998, p. 87, nota 10.

²² Ist.Rom, IV, București, 1964, p. 413.

²³ T. Hațieganu, Th. Streifeld, Cursul inferior al râului Sebeș și importanța sa pentru dezvoltarea economică a localităților din această zonă, în Apulum, XV, 1977, p. 745-755; A. Sârbu, De la atelier la fabrică în industria pielăriei sebeșene, Rev. Muz. Muzee, 9, 1988, p.85-89; v. și I. Raica, Prima organizație a meseriașilor și comercianților din Sebeș: Reuniunea "Andreiana", în Apulum, XIV, 1976, p. 473-481.

Fig.1 Diplomă de meseriaş tinichigiu (18 februarie 1856).

Fig.2 Sigiliul breslei meseriaşilor tinichigii, Sibiu (1856).

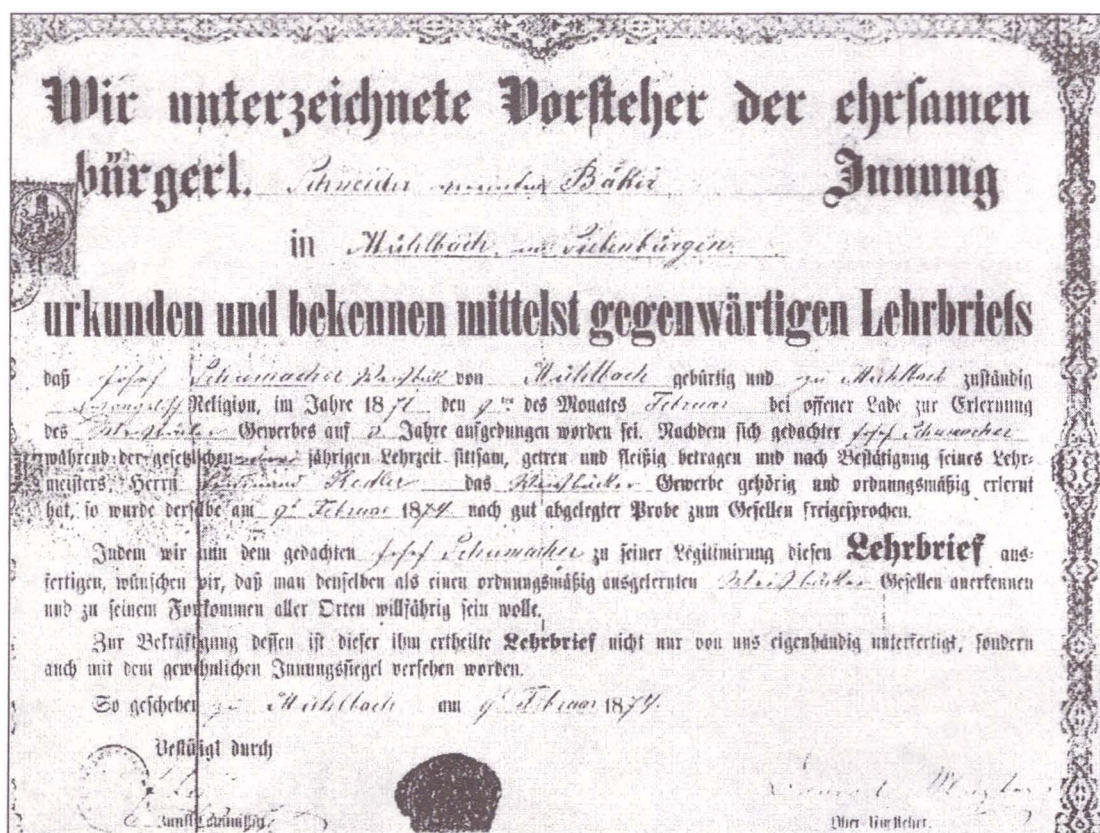

Fig.5 Diplomă de brutar (9 februarie 1974).

Fig.6 Sigiliul breslei fierarilor și lăcătușilor din Sebeș (1874).

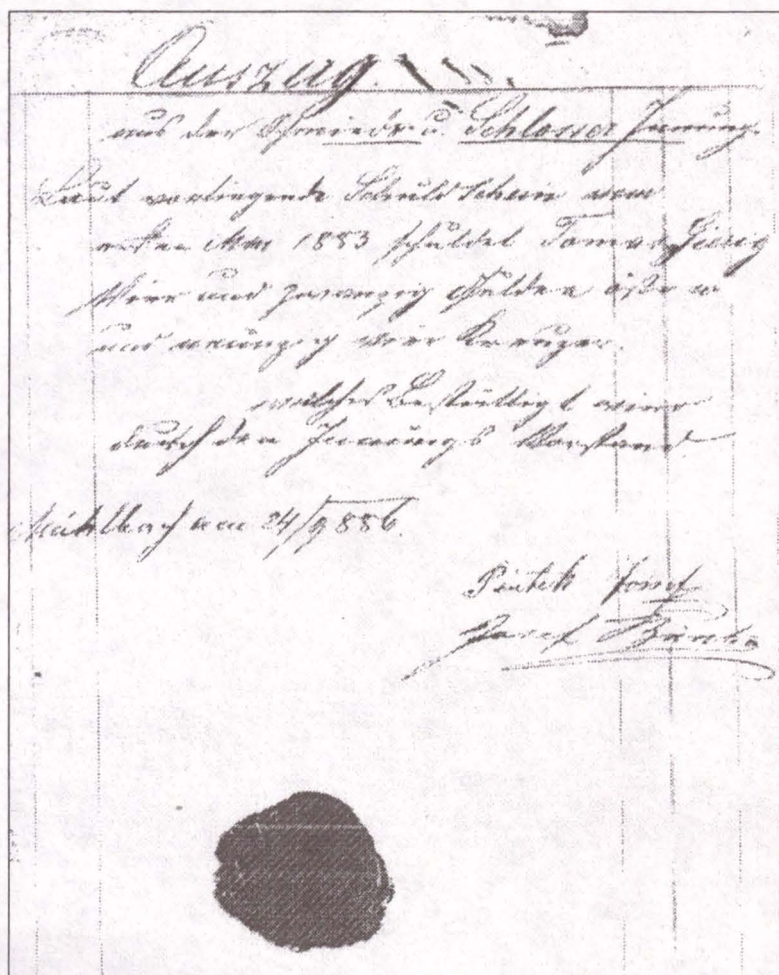

Fig.7 Extras al breslei fierarilor și lăcătușilor (1886).

Fig.8 Sigiliul breslei fierarilor și lăcătușilor.

SUFLETUL ROMÂNESC NU CUNOAȘTE FRONTIERE. BOIERUL VASILE STROESCU

Rodica Andruș

Fii ai aceluiași neam, frați întru credință, datini și cultură, românii de dincoace și de dincolo de Prut au cunoscut, de-a lungul istoriei lor zbuciumate multe momente de restriște, de nedreptăți și de asuprire națională.

Transilvania, încorporată regatului feudal maghiar, devenită principat autonom în 1541, trecută sub dominația austriacă și apoi austro-ungară după pactul dualist din 1867, revenită la patria mamă în 1918, ciuntită prin Dictatul de la Viena din 1940, eliberată după al doilea război mondial, a fost, nu numai centrul politic și spiritual al dacilor, ci un izvor nesecat de minți luminate, de luptători pentru păstrarea și afirmarea ființei naționale.

Bucovina, răpită în urma tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774) și alipită Austriei (1775), a fost încorporată Galiției (1786) iar după 1817 în școli s-a introdus limba poloneză. După 1849, când devine ducat autonom, școlile trec sub îndrumarea Consistoriului Episcopal din Cernăuți (1851)¹. După frământările politice din 1848 a urmat o epocă de redeșteptare națională, acțiuni importante având loc mai cu seamă în domeniul culturii. Trebuie amintită activitatea Societății pentru literatura și cultura română (înființată în 1865), a Societății „Arboroasa”, a Societăților studențești „Armonia”, „Tudor Flondor”, „Lumina”, a ziarului „Bucovina” (ce a apărut între 16 octombrie 1848-2 octombrie 1850, sub redacția lui Gheorghe și Alecu Hurmuzachi, a „Gazetei Bucovinei” (1891-1897)² etc. Nu trebuie trecuți cu vederea nici alți frunzași bucovineni – mitropolitul Silvestru Morariu, preotul Andrei Vasilovici, Iraclie Porumbescu din Stupca (tatăl compozitorului Ciprian Porumbescu care va fi dirijor al corului Societății „Arboroasa”), iar mai apoi în primii ani ai secolului XX, Iancu Flondor, frații Hurmuzachi și mulți, mulți alții care au militat pentru unirea cu România publicând în paginile ziarului „Glasul Bucovinei” apărut la 22 octombrie 1918 sub redacția lui Dionisie Bejan. În primul număr al ziarului Sextil Pușcariu scria: „Vrem să rămânem români pe pământul nostru strămoșesc și să ne ocârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești”³. Legăturile între românii din Bucovina, Transilvania și România au fost permanente. În timpul evenimentelor din 1848-1849 și-au găsit adăpost la Cernaucă, moșia familiei Hurmuzachi, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Anastasie Panu, Alecu Russo, Al. I. Cuza. Aici, în Bucovina a fost adus, escortat de cazaci, George Bariț, eliberat la intervenția lui Gheorghe Hurmuzachi. Din Transilvania au venit, tot la Cernaucă Andrei Șaguna, Grigore Mihali, Aron Pumnul care va deveni primul profesor de limba română în Bucovina⁴ și alții.

Doxachi Hurmuzachi scria că acele zile „au produs acest bine că bărbații români, care simt adânc și sunt gata a se jertfi pentru națiunea lor, împinși de o putere nerezistibilă, se cunosc, se iubesc și se îndatoriră unii pe alții, legându-se și unindu-se spre binele neamului cu legăminte atât de plăcute precum și trainice.....Răzlețul trup al națiunii noastre, fără îndoială s-a îndesit și s-a încheat”⁵.

Au participat la serbările de la Putna din 1871 românii din „țară” și din Transilvania, cu acest prilej Ciprian Porumbescu declarându-i lui Mihai Eminescu „Am cântat aici întregii Dacii”. După aceste serbări T. Ștefanelli scria, mai târziu, „Studentii, poporul și inteligența (intellectualitate n. n.) au văzut, au simțit și au înțeles cu toții că hotarele nu pot împiedica manifestările entuziaste ale unui popor pentru o idee, pe care a urmărit-o și serbarea de la Putna. Deși despărțiți prin hotare politice toți știu că sunt unu și același neam și această convingere va mări puterea lor de rezistență și îi va oțeli în lupta pentru neam, lege (religie n. n) și țară”⁶.

În anul 1900 Iancu Flondor și George Popovici au pus bazele Partidului Poporal Național cu oficiosul „Deșteptarea” sub conducerea preotului Atanasie Gherman pentru ca, în 1904 să apară și revista

¹ Victor Dobrescu, Pedagogiul din Cernăuți (1848-1947). O prestigioasă școală românească din Bucovina, în „Țara fagilor”, Almanahul cultural literar al românilor nord-bucovineni, X, Cernăuți, 2000, p. 121-136.

² Ioan Căpreanu, Istorie și cultură românească (1775-1918), Iași, 1995, p. 46 și urm. și p. 75.

³ Ibidem, p. 117-118.

⁴ Ibidem, p. 38-41.

⁵ Din corespondența familiei Hurmuzachi cu G. Bariț, p. 63, apud Ioan Căpreanu, op. cit., p. 39.

⁶ Teodor Ștefanelli, Amintiri despre Eminescu, în „Junimea literară” din 1909, apud Ioan Căpreanu, op. cit., p. 65.

„Junimea literară”⁷. Lupta permanentă și susținută a românilor bucovineni a fost încununată de succes în 1918 când, la 25 noiembrie Congresul General al Bucovinei a hotărât unirea necondiționată cu România. Dar evenimentele politice internaționale și-au spus din nou cuvântul și, prin pactul Ribbentrop-Molotov (1940) nordul Bucovinei, ținutul Herța și Basarabia sunt anexate Uniunii Sovietice fără acordul sau consultarea românilor.

Basarabia a avut o istorie la fel de zbuciumată ca și celelalte teritorii românești căzute sub dominația străină. Vechi teritoriu românesc, al cărui nume derivă de la Basarabii întemeietori ai Țării Românești, teritoriul dintre Prut și Nistru a intrat în componența Rusiei țariste în urma păcii de la București din 1812. „Țara aceasta rar s-a bucurat deplin de bunurile ei. Pe pământul ei au curs atâtea lacrimi și sânge, a fost atâta încălcare și atâta silă încât privirile și cântecele urmașilor au rămas triste. Sfânt pământ al Moldovei, din munte la Nistru, oricât au cercat cei vicleni să te sfârtece, cei răi să-ți strice rânduielile, cei întunecați să ridice dușmanii, tu ești unul și nedespărțit, ca un uriaș mormânt în care dorm părinții noștri...”⁸ scria Mihail Sadoveanu. Într-adevăr, acest teritoriu românesc a fost o veșnică monedă de schimb la discreția marilor puteri. În 1856, prin tratatul de pace de la Paris încheiat la 30 martie după terminarea războiului Crimeii (1853-1856) României i se restituie trei județe din sudul Basarabiei – Cahul, Bolgrad și Ismail – care formau Bugeacul, dar, în 1878, Congresul de la Berlin răpește din nou aceste teritorii românești în favoarea Rusiei, România primind Dobrogea și Delta Dunării aflate sub dominația otomană. Era prețul pe care statul român îl plătea pentru recunoașterea internațională a independenței sale, cucerită cu enorme jertfe pe câmpiile însângerate ale Bulgariei.

Ca și în Bucovina, anul 1918 aduce și în Basarabia încununarea luptei de eliberare națională prin hotărârea din 27 martie a Sfatului Țării de unire cu patria mamă. Dar ca și în cazul Bucovinei unirea este anulată în 1940, prin tratatul Ribbentrop-Molotov⁹.

Încă din 1867 în teritoriul dintre Prut și Nistru limba română a fost înlocuită cu cea rusă, desfășurându-se un intens proces de rusificare, atât prin deportări ale românilor care urmăreau schimbarea compoziției demografice, cât și prin colonizarea unei populații de alte naționalități (ruși, ucrainieni etc.). Cele mai masive deportări au avut loc după 1940. Primul val de mari deportări ale românilor se înscrie între 28 iunie 1940 - 22 iunie 1941 când sunt expediați în Siberia peste 300.000 de români iar alți 250.000 sunt deportați în al doilea val (1944-1948)¹⁰.

După al doilea război mondial o parte din teritoriul basarabean a fost acordat Ucrainei: Basarabia, Bucovina de nord, Herța și Bugeacul cu ieșirea la Marea Neagră¹¹.

Ca și în celelalte teritorii românești aflate sub ocupație străină și în Basarabia s-a manifestat în permanență spiritualitatea românească un rol important având intelectualitatea și corpul clerical¹².

În șirul minților luminate ale Basarabiei care au gândit și simțit românește se numără și boierul Vasile Stroescu. În cercetările noastre am găsit același nume purtat de boieri din Bucovina, dar nu avem certitudinea legăturilor de rudenie, fără însă a putea exclude posibilitatea existenței lor. Astfel revista Societății „Arboroasa” din Cernăuți publică o imagine a bisericii construită aici de boierul Stroescu în 1607 și incendiată în 1992¹³. Aceeași revistă, în numărul pe 1999¹⁴ menționează că la 1802 existau în Bucovina: Constantin Stroescu proprietar a ½ din Brăiești, cu domiciliul în aceeași localitate și Ursachi, Panaite și Mihalachi Stroescu, mazili, stăpânind 4/8 din Subraneș și 2/10 din Stănești pe Siret¹⁵.

Un alt Stroescu este menționat în 1904 de Enciclopedia Română. Aici scrie: „Stroesco Mihail V., filantrop român, născut în 1836 într-o familie fruntașă și bogată basarabeană. Studiază la Chișinău; intră în armata rusă de unde repășind (eliberându-se n.n.) după șase ani a ascultat în Petersburg studii naturale, completate cu doi ani la Paris. În 1868 s-a căsătorit cu Elisa Nedelcovici. A donat guvernului

⁷ Ibidem, p. 91.

⁸ apud Mihai Cimpoi, Basarabia sub steaua exilului. Fenomenul basarabean, București, 1994, Foia de gardă.

⁹ Hannes Hofbauer, Viorel Roman, Bucovina, Basarabia, Moldova. O țară uitată între Europa de vest, Rusia și Turcia, București, 1995, p. 74.

¹⁰ Mihai Cimpoi, op. cit., p. 168-169.

¹¹ H. Hofbauer, V. Roman, op. cit., p. 144.

¹² Boris Buzilă, Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812-1918; 1918-1944), București-Chișinău, 1966. Lucrarea prezintă pe larg implicațiile pe care evenimentele politice le-au avut asupra bisericii ortodoxe române din Basarabia.

¹³ „Țara fagilor”, Cernăuți, 1993, p. 15.

¹⁴ Idem, VIII, Cernăuți, 1999, p. 10-33. Articolul lui Dumitru Conahine Boierii, mazilii, rușii și alți proprietari de pământ în Bucovina la 1802. Stroiești apar la p. 28, poziția 159.

¹⁵ mazilii = domni sau demnitari scoși din funcție; descendent al unei familii boierești de rangul al doilea; răzeș însărcinat cu strângerea birurilor, cf. Vasile Breban, Dicționar al limbii române contemporane, București, 1980, p. 339.

român 50.000 ruble pentru ajutorarea școlilor sătești; Asociației pentru sprijinirea meseriașilor din Bucovina 25.000 florini sub numele de Fundațiunea soților Mihail și Elisa Stroescu; a contribuit cu sume mari la fondurile Atheneului Român, Azilului Elena Doamna, Societății "Curtea de Argeș". Pentru clădirea și susținerea unui spital în satul Pociumbați de pe moșiă sa din Basarabia a testat (donat n.n.) întreaga sa avere la sfârșitul vieții –15/27 iunie 1889¹⁶.

Datele biografice de care dispunem pentru Vasile Stroescu sunt lacunare. A trăit între 1849 – 1925, s-a născut la Trinca lângă Hotin și a murit la București. Prezentarea sa în Dicționarul Enciclopedic Ilustrat este foarte succintă. Se menționează: „Jurist și mecenat român. Înființează școli în Basarabia și Transilvania. Primul decan al Parlamentului României Mari. Membru de onoare al Academiei Române”¹⁷.

Interesul lui Vasile Stroescu față de situația românilor din Transilvania s-a manifestat deopotrivă pe plan cultural și economic. Într-o perioadă în care politica de desnaționalizare din această provincie era în plină desfășurare, singurele lăcașe de păstrare a limbii și culturii românești fiind biserica și școlile confesionale susținute de comunitățile sătești sărace, care nu puteau asigura pentru învățători minimum salarial cerut de lege, Vasile Stroescu a donat mari sume de bani pentru susținerea acestor școli¹⁸. Au existat desigur și alți donatori din moment ce, în 1874 într-o scrisoare din Pesta din 3/15 aprilie, Vicențiu Babeș atrăgea atenția să se trimită scrisori de mulțumire pentru că „boierii bucovineni țin mult la formă”¹⁹, făcând referire directă la George Popoviciu din Stroești. Neîndoiros însă că se detașează donația lui Vasile Stroescu pentru gimnaziul din Brad. „La stăruințele entuziastului director de atunci, dr. Pavel Oprea, reprezentanța gimnazială din 21 mai 1906 a decis înființarea fondului pentru o nouă clădire, luând ca izvor venitele unei colecte publice în întreaga Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei”²⁰. Reacția lui Vasile Stroescu este promptă și generoasă. În Monografia citată scrie: „Un mare binefăcător a fost Vasile Stroescu. Acesta, la recomandarea lui Partenie Cozma, directorul băncii Albina din Sibiu, a donat pe seama fondului gimnazial suma de 100.000 coroane, în anul 1906, cu condiția ca suma să se folosească numai pentru construcția noului local și anume în faza de finisare, după ce construcția este acoperită”²¹. Dacă ținem cont de faptul că fondul gimnazial dispunea de 300.000 coroane – fără a include aici donația Stroescu, iar planurile și devizul pentru construcție se ridicau la 290.000 coroane, vom înțelege mai bine mărinimosul gest al boierului basarabean²². Construcția a fost terminată abia în 1922 cu ajutorul fondului dat de Vasile Stroescu, cu ajutoare de la Consiliul Dirigent al Ardealului și de la guvernul României întregite²³.

Boierul basarabean a donat bani și Astrei, din care s-au instituit burse pentru elevi. Au fost bursieri ai lui Vasile Stroescu : Vasile Buteanu, clasa II, pentru studierea industriei lemnului la Câmpulung-Bucovina; Ciril Munteanu, clasa I pentru același gen de studii la aceeași școală: Lucreția Iosif, clasa IV pentru studierea dantelăriei la Praga și Tiberia Barcianu pentru dantelărie la Viena²⁴. Aceasta va deveni maestru de studiu la atelierul de țesătorie înființat în 1907 la Orăștie prin strădania Astrei și sub conducerea Elenei Hossu-Longin²⁵. Suma donată de Vasile Stroescu era de câte 2.500 coroane pentru dantelărie la Viena și Praga și câte 600 coroane pentru industria lemnului, deci un total de 6.200 coroane²⁶.

Un alt domeniu al culturii care a intrat în atenția boierului Stroescu au fost bibliotecile populare ca mijloc de ridicare a nivelului cultural al locuitorilor satelor. „Cărți, cărți pentru popor ! Acolo e un suflet mare

¹⁶ C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*. Publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, tomul III, Sibiu, 1904, p. 1028.

¹⁷ Dicționar Enciclopedic Ilustrat, Chișinău, 1999, p. 1710. Coordonatori de proiect Nicolae Guțanu, Gheorghe Ierizeanu și Andrei Țurcanu. În Dicționar se dă ca an al nașterii 1845 și al morții 1926, în timp ce pe piatra tombală sunt dați anii 1849-1925. Inclinaș să dăm crezare inscripției de pe monumentul funerar.

¹⁸ Eugenia Glodariu, *Bibliotecile populare ale Astrei*, II, în *Acta MN*, VII, Cluj, 1970, p. 318

¹⁹ I. Lazăr, *Învățământul pedagogic, gimnazial și liceal din sud-vestul Transilvaniei în perioada 1853-1883*, în *Sargetia*, XXVII/2, Deva, 1997-1998, p. 85.

²⁰ N. Lupei, R. Neagu, *Monografia Liceului „Avram Iancu” Brad, 1869-1969*, Sibiu, 1969, p. 71.

²¹ Ibidem, p. 57.

²² Ibidem, p. 53.

²³ Ibidem, p. 75.

²⁴ „Transilvania”, IV-V, 1913, p. 358.

²⁵ V. Achim, Elena Hossu-Longin, reprezentantă de frunte a feminismului românesc în județul Hunedoara, în *Sargetia*, XIII, Deva, 1977, p. 427.

²⁶ I. Lazăr, „Transilvania” - supra nota 19. Vezi și Rodica Andruș, *Lucrările generale ale Astrei ținute în județul Hunedoara, în Sargetia*, XXI-XXIV, Deva, 1988-1991, anexa VIII.

care cere lumină.... Acolo-i puterea și viitorul nostru", scria „Solia satelor” în 1913²⁷. Donația făcută pentru înființarea de biblioteci se ridica la suma de 25.000 coroane pentru 3.000 de biblioteci. „Astra” a încercat ca din această donație să înființeze numai 150 de biblioteci populare în comitatele Maramureș, Sătmăr și Bihor dar donatorul și-a susținut oferta inițială. Din donația Stroescu s-au tipărit și legat câte 3.000 de exemplare din patru lucrări alese de donator și s-au cumpărat, în același număr, alte două lucrări²⁸.

Pe tărâm economic Vasile Stroescu a sprijinit inițiativa lui Vasile Osvadă pentru înființarea de cooperative sătești promițând alte o sută de mii coroane pentru înființarea de reuniuni de credit în Bihor²⁹. Nu toată lumea a înțeles bunele sale intenții. Conducătorii băncilor existente în Bihor s-au alarmat „pe cuvânt că înființându-se acelea, în timp apropiat vor putea doară să fie un pericol pentru băncile de acolo”³⁰.

După înfăptuirea Marii Uniri din 1918 Vasile Stroescu s-a stabilit la București fiind președintele Camerei primului parlament al României întregite, așa cum reiese din piatra sa tombală.

Spirit luminat și în același timp un om bogat boierul Stroescu a înțeles că românii sunt frați indiferent de provincia istorică în care trăiesc, că frontierele vremelnice nu pot și nu trebuie să-i despartă, că ajutorul dat de el poate contribui la ridicarea generală a românilor. De aceea am considerat că prezentarea chiar succintă a activității acestui mecena al neamului românesc este nu numai un gest de recunoaștere a meritelor sale ci, în același timp, un pios și tardiv omagiu.

²⁷ E. Precup, *Bibliotecile populare la sate*, în „Solia satelor”, Cluj, 1913, p. 2.

²⁸ *Bibliotecile sătești în „Transilvania”*, XLV, numărul 1/1914, p. 39. Vezi și Rodica Andruș, *Din activitatea bibliotecilor înființate de Astra în județul Hunedoara*, în *Sargetia*, XX, Deva, 1986-1987, p. 389-396. Regulamentul de înființare și administrare a bibliotecilor populare, în Rodica Andruș, *Lucrările adunărilor generale.....*, p. 449-451.

²⁹ „Revista economică”, XIV, nr. 2/1912, p. 259 și nr. 34/1912, p. 263.

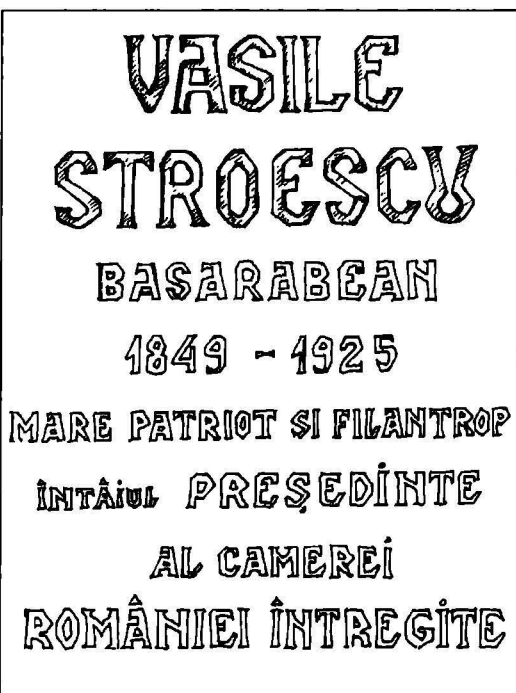
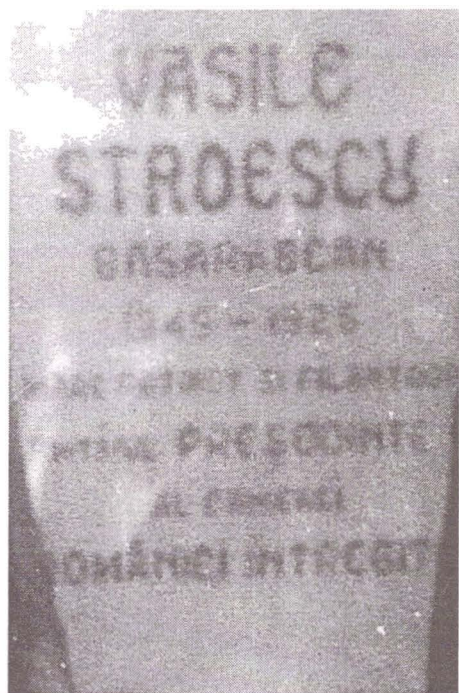
³⁰ Băncile și însoțirile economice sătești, în „Revista economică”, XIV, nr. 34/1912, p. 363-365.

Foto 1. Boierul Vasile Stroescu

Foto 2. Mormântul lui Vasile Stroescu din București:
în dreapta, fruntașul politic basarabean, Pantelimon
Halippa și în stânga, Gheorghe Cristescu
(Plăpumaru), primul secretar al Partidului Comunist
Român

3. – 4. Detaliu de pe piatra tombală a lui Vasile Stroescu (foto și desen)

L'ÂME ROUMAIN NE CONNAÎT PAS DES FRONTIÈRES. BOÎARD VASILE STROESCU

Résumé

L'article presente en generalement la situation politique des provinces roumaines qui ont connus la domination étrangère (Transilvania, Bucovina et Basarabia).

Ils sont esquissés quelq'uns des actions des roumains pour garder et affirmer des liaisons permanentes entre les roumains de toutes les trois provinces historiques. Parmi ceux qui ont contribué à la maintenir des liaisons entre roumains est compté le boïard de Basarabia, Vasile Stroescu, juriste, qui a doné des importantes sommes d'argent pour écoles, bourses d'enseignement, bibliothèques populaires et fondation des banques populaires aux villages.

Après la Grande Union de 1918 il a été le premier président de la Chambre de la Roumanie qui a été unie.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig.1-ère. Le boïard Vasile Stroescu

Fig.2-ème. Le tombeau de Vasile Stroescu de Bucarest. À la droite le représentant politique de Basarabie, Pantelimon Halippa, à la gauche, Gheorghe Cristescu (Plăpumaru), le premier secretaire du Partie Comuniste Roumain

Fig. 3 – 4. Le detail sur la pierre du tombeau de Vasile Stroescu.

APORTUL PREOȚILOR ȘI PROTOPOPILOR GRECO – CATOLICI DIN JUDEȚUL MUREȘ LA REALIZAREA MARI UNIRI DE LA 1 DECEMBRIE 1918

Traian Bosoancă

În decursul existenței sale, Biserica Unită prin slujitorii ei și-a făcut datoria față de neam și țară, în lupta spre libertate națională și unitate statală. Și preoțimea din județul Mureș, alături de celelalte categorii sociale, a fost prezentă în ampla mișcare națională și pentru desăvârșirea unității sale, mai ales în perioada dualismului austro-ungar, iar după realizarea Unirii la consolidarea ei.

Ampla mișcare a întregii națiuni române care a dus la realizarea marelui act al Unirii, cu putere de lege, democratic prin fond și formă, fără seamăn în analele istoriei, a mișcat adânc și pe prelații greco-catolici din părțile mureșene, cu aceeași forță și convingere în justetea cauzei ei ca pretutindeni în ținuturile românești. Modul cum au înțeles să se încadreze în această vastă și importantă acțiune, aportul pe care l-au adus la realizarea Unirii, ilustrează că ei s-au situat în cadrul acestei mișcări, având un rol important în înfăptuirea ei.

Aportul preoților și protopopilor mureșeni în pregătirea și realizarea Marii Uniri din 1918, deși recunoscută în primele două decenii și jumătate, nu a fost evocat decât general și semnalat doar ocazional și de foarte multe ori denaturat în perioada comunistă. În schimb, lucrările și studiile mai recente îl subliniază cu mai multă claritate, unele dintre ele ilustrându-l cu noi și tot mai valoroase mărturii, întregindu-l cu aspecte din cele mai diverse, dându-i astfel noi sensuri.

Fără să i se fi consacrat, până în prezent, o lucrare care să trateze rolul acestor prelați mureșeni care au apărut interesele națiunii române în vremurile de mari prefaceri (1917-1918), sau de profund dezastru (1940-1945), sau că ei au apărut interesele Bisericii Unite și ale neamului românesc în vremuri de înălțare a țării (1918-1940) sau de declin (1945-1948), studiul de față vine să completeze o parte din cea ce s-a menționat mai sus din județul Mureș, cu referire la perioada premergătoare Unirii și apoi a realizării ei.

Intrarea României în război în noaptea de 14/15 august 1916, a determinat autoritățile din Budapesta să pomească o acțiune și mai puternică de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania. Atenția lor s-a îndreptat, cum era și firesc, îndeosebi asupra intelectualilor români din mediul rural, adică preoții și învățătorii școlilor confesionale românești. De fapt învățătorii, chiar dacă ar fi constituit un pericol pentru statul dualist, nu putea să mai exercite nici o influență asupra elevilor lor ori asupra masei de țărani români din sat, căci încă de la începutul războiului, 1914, cea mai mare parte din ei au fost mobilizați și trimiși pe fronturile din Galiția sau Italia. Au rămas doar preoții care, în condițiile de viață ale Transilvaniei românești, erau nu numai cârmuitorii sufletești ai credincioșilor, ci și îndrumătorii lor în probleme național-politice, social-economice și culturale, întreaga viață a românilor transilvăneni gravitând pe atunci în jurul Bisericii.

Așa se face că un număr mare de preoți din Transilvania au fost aruncați în închisorile din Cluj, Târgu-Mureș ori Odorhei, iar apoi, majoritatea din ei, trimiși în asprele închisori din Ungaria. Astfel un număr de 11 preoți și protopopi au fost arestați, batjocoriți și condamnați la ani de temniță amară, iar doi preoți, fără a fi condamnați, au fost prizonieri din parohiile lor și nevoiți să se refugieze. Aceasta le-a fost răsplata, fiindcă predicau în satele necăjite credința în izbânda dreptății, izbânda românismului, și fiindcă ei au voit să mângâie orfanii și văduvele din parohiile lor.

Iată numele și timpul de închisoare îndurat de ei: ALEXANDRU GLIGOR din Șardu Nirajului. Văduv cu 5 copii, a fost persecutat de episcopul de Hajdudorog și de vicarul de Mureș, renegatul român Huban, pentru sentimentele sale românești. La 23 martie 1915 a fost arestat, tribunalul din Târgu-Mureș osândindu-l la un an de temniță pentru trădare de patrie. La 29 august a fost escortat la Șopron și internat la Fertőmeggyes până la 8 mai 1917¹. PETRU GORA din Fărăgău, a fost închis la Cluj între 7 septembrie 1916 și 25 octombrie 1916; apoi a fost deportat la Kabold-Sopron și închis între 25 octombrie 1916 și 15

¹ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 262; Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1981, p. 66.

mai 1918². IULIU NISTOR, protopop greco-catolic în Târgu-Mureș, a fost deportat la Fertőmeggyes-Şopron între 28 august 1916 și 1 iulie 1917. Familia a rămas pradă mizeriei și necazurilor. După război nu s-a mai întors în Târgu-Mureș, stabilindu-se în Mediaș³. VASILE BERBECAR MUNTENESCU din Solovăstru, pentru activitatea sa politică națională a fost alungat din sat de jandarmi, apoi arestat la 3 septembrie 1916, familia rămânându-i în mijlocul câmpului. A fost escortat pe jos la Târgu-Mureș, unde a stat 8 zile în închisoare, după care a fost dus la Şopron și internat la Fertőmeggyes, de unde a fost eliberat la 18 mai 1918. Acasă familia i-a fost despuiată de tot avutul⁴. ARITON MARIAN POPA, protopop greco-catolic în Reghin, a fost deportat la Fertőmeggyes între 6 septembrie 1916 și 12 iunie 1917⁵. OCTAVIAN PETRA din Ibănești, a fost deportat la Fertőmeggyes și Fertőrakos-Şopron între 1 septembrie 1916 și 1 octombrie 1918. A murit la scurt timp după eliberare la 15 noiembrie 1918, la vârsta de numai 34 de ani.⁶ GHEORGHE DĂNILĂ din Bahnea, deportat la Şopron între 29 august 1916 și 2 aprilie 1917⁷. ALEXANDRU LUPAN din Sănmartinul de Câmpie, deportat la Veperd între 5 septembrie 1916 și 4 mai 1918⁸. EMIL POP din Tușin a fost arestat preventiv la Cluj între 26 septembrie 1916 și decembrie 1916⁹. GHEORGHE DANILĂ din Chețani a fost închis 3 săptămâni la Cluj¹⁰. GHEORGHE MOLDOVAN din Bezidu Nou, a fost arestat în toamna anului 1916 și dus la Odorhei; nu s-a mai aflat nimic despre el¹¹.

Toți acești venerabili preoți au fost răpiți de la altarele lor și din sânul familiilor dragi, pentru a fi târați cu nerușinare în temnițele dușmane, iar unii dintre ei au fost trimiși în exil forțat în închisorile din Ungaria. Au mai fost doi preoți care, fără a fi fost condamnați oficial, au fost totuși prizoniți din satele lor: VICTOR BRANIȘTE din Urșiul de Jos și ALEXANDRU OLTEANU din Jabenita¹². Am pomenit aici cu evlavie numele celor de mai sus, fiindcă actualitatea încă ține prea puțin seamă de meritele și jertfele lor. Dar în vâltoarea vijeliei, sufletele lor au stat împotriva dușmanilor asemenea stejarilor puternici. Într-o vreme când toți conducătorii satelor ardeleni erau duși departe pe câmpuri de bătaie, acești preoți au fost stăvilarele desnădejdiilor și mângâietorii inimilor îndurerate.

În 1916 când steagul românesc intra biruitor în Ardeal, inimile lor au vibrat puternic și exploziile de bucurie au răsunat în inimile credincioșilor lor. Ei care știau din cronicile vremii despre bătrânele descălecări, ei care au vorbit norodului, în pildele vreunei predici despre vitejiile voievodului de la Turda, ei, preoții credinței, au crezut că ceasul mântuirii sosise. L-au vestit de la amvon, să știe norodul și să se bucure, pregătindu-se de sărbătoare. Toate arestările s-au efectuat în 1916, anul intrării României în război. De atunci a început prigonirea împotriva lor, prigoană care nu s-a sfârșit decât în anul 1918, odată cu zdrobirea cătușelor milenare, odată cu reînvierea neamului pe care ei o vestiseră cu un ceas mai curând. De asemenea, preoții și protopopii mureșeni au participat la bătălia finală din toamna anului 1918. În acea toamnă acești patrioți prelați au pregătit drumul credincioșilor uniți spre Alba Iulia, chemându-i mai întâi la formarea consiliilor naționale românești și a gărzilor naționale.

Consiliul Național Român Central care și-a început activitatea propriu-zisă în ziua de 2 noiembrie 1918, a dirijat întreaga acțiune de organizare a vieții politice românești pe teritoriul Transilvaniei, ceea ce s-a realizat prin crearea la nivelul comitatelor a consiliilor naționale comitatense. La rândul lor, aceste consilii au îndrumat în mod direct crearea consiliilor naționale locale în toate orașele și în marea majoritate a localităților din Transilvania. Și pe raza județului Mureș s-au constituit la începutul lunii noiembrie 1918 consilii naționale comitatense, cercuale și comunale. În acțiunea de organizare și de conducere a acestor consilii, preoții și protopopii, a fost categoria socială cea mai bine reprezentată.

Astfel, în Consiliul Național Român comitatens (județean) Mureș-Turda cu sediul la Reghin, constituit la 5 noiembrie 1918¹³ și reîntregit la 14 noiembrie 1918¹⁴, alcătuit din 40 de personalități, au fost

² Mircea Păcurariu, op. cit., p. 269.

³ Ibidem, p. 271; Traian Popa, Monografia orașului Târgu-Mureș, 1932, p. 178.

⁴ Ioan Silviu Nistor, op. cit., p. 71-72.

⁵ Mircea Păcurariu, op. cit., p. 272.

⁶ Ibidem, p. 271.

⁷ Ibidem, p. 270.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, p. 261.

¹⁰ Ibidem, p. 261.

¹¹ Ibidem, p. 263.

¹² Ibidem, p. 281.

¹³ Ioan Silviu Nistor, op. cit., p. 38.

¹⁴ Ibidem, p. 41-42.

aleși 3 protopopi și 10 preoți. ARITON MARIAN POPA, protopop al districtului Reghin¹⁵, a fost secretarul consiliului. Ceilalți au fost membri ai Consiliului: ALEXANDRU TÂRNĂVEAN, protopop al districtului Pogăceaua¹⁶; DIONISIE P. DECEI protopop în Band¹⁷; PETRE CIOBOTAR, preot în Reghin¹⁸; IULIU GRAMA, preot în Chiheru de Sus¹⁹; TEODOR BRANEA, preot în Hodac²⁰; VASILE BERBECAR MUNTENESCU, preot în Solovăstru²¹; SIMION ZEHAN, preot în Cașva²²; EMIL ANDREȘAN, preot în Băla²³; SEPTIMIU POPA, preot nehirotit în Sântăntinul de Câmpie²⁴; GEORGE TÂRNAVEAN, preot în Sângiorgiu de Mureș²⁵; MELINTE POP, preot în Oroiu²⁶.

În CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN TÂRNAVA MICĂ, constituit la 1 noiembrie 1918 cu sediul în Târnăveni²⁷, funcția de președinte a deținut-o LAURENȚIU PASCU, protopop al districtului Târnăveni²⁸, iar preotul din Boziaș, azi cartier al municipiului Târnăveni, AUGUSTIN FOLEA, era membru în Consiliu²⁹. De asemenea din consiliu a mai făcut parte și preotul Ioan Pădurean din Șoimuș³⁰.

Și în cele 3 Consilii naționale române cercuale, Târgu-Mureș, Sereda (Miercurea Niraj) și Câmpia Transilvaniei au fost aleși și preoți. În Consiliul cercual Târgu-Mureș, alcătuit din 24 de membri au făcut parte și 5 preoți: AUGUSTIN NILCA, preot în Voiniceni³¹, vicepreședinte³², IOAN ROMAN, preot în Sântana de Mureș³³, controlor³⁴, restul preoților erau membri ai consiliului³⁵; VICTOR TUFAN, preot în Ungheni³⁶; VASILE SALTELECHI, preot în Bărdești (azi cartier al municipiului Târgu-Mureș)³⁷.

Consiliul național român cercual Secția Câmpie, cu sediul în Bandul de Câmpie, s-a constituit în 25 noiembrie 1918, cu ocazia adunării populare ținută în Râciu „cu o însuflețire de nedescris și cu succes strălucit național”³⁸. În biroul C.N.R. cercual funcția de președinte a deținut-o protopopul din Band Dionisie P. Decei³⁹, iar ca membri au fost aleși Septimiu Popa, preot în Sântăntinul de Câmpie și Aurel Pop, absolvent de teologie, care deținea funcția de notar⁴⁰.

C.N.R. cercual Miercurea Nirajului (Sereda) ia ființă ceva mai târziu. Satele românești de pe valea Nirajului au fost cuprinse la început în zona de competență a C.N.R. Târgu-Mureș. Ocupând un teritoriu distinct care avea nevoie de o organizare proprie, Alexandru Gligor, preot în Șardu Nirajului, adresează o cerere, la 5 decembrie 1918, C.N.R. comitatens Mureș-Turda, în care solicită ca pentru comunele: Sângiorgiu de Pădure, Sântăndrei, Șardu Nirajului, Miercurea Nirajului, Lăureni, Veța, Sântioana, Poienița, Bolintineni și Sânișor, care sunt mai departe de Târgu-Mureș și mai ușor de administrat între sine, să se aprobe înființarea secției Miercurea Nirajului, separată de Târgu-Mureș. Consiliul comitatens găsind justificată cererea hotărăște înființarea Secției (Cercului) Sereda (Miercurea Nirajului), care însă nu poate face nici un pas „fără știrea și învoirea C.N.R.comitatens”⁴¹. Adunarea de constituire a C.N.R.cercual are loc la 8 decembrie în școala românească din Șardu Nirajului, fiind prezenți majoritatea locuitorilor români din comunele menționate anterior. Sediul C.N.R. al Secției Miercurea

¹⁵ Arhivele Naționale, Direcția județeană Mureș (în continuare Arh.Nat.Mureș), Fond protopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 18.

¹⁶ Șematism, Blaj, 1911, p. 181-182; 1923, p. 54.

¹⁷ Arh. Nat. Mureș, Fond protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 37.

¹⁸ Arh.Nat.Mureș, Fond Protopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 87.

¹⁹ Ibidem, f. 11.

²⁰ Ibidem, f. 8.

²¹ Ibidem, f. 43.

²² Ibidem, f. 1.

²³ Șematism, Blaj, 1911, p. 182; 1923, p. 54.

²⁴ Parohia ortodoxă Sântăntinul de Câmpie, Lista preoților români din parohie, 1984, p.1.

²⁵ Arh. Naț. Mureș, Fond Protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 6.

²⁶ Ibidem, f. 24.

²⁷ 1918 la Români. Documentele Unirii (în continuare 1918 la Români), vol. VII, București, 1989, p. 67-68.

²⁸ Arh. Naț. Mureș, Fond Protopopiatul gr. cat. Târnăveni. dos. 83/1918, f. 90.

²⁹ 1918 la Români, vol. VII, p. 68.

³⁰ Arh. Naț. Mureș, Fond Protopopiatul gr. cat. Târnăveni, dos. 83/1918, f. 27.

³¹ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 10.

³² Ioan Silviu Nistor, op. cit., p. 63.

³³ Arh. Naț. Mureș, Fond Protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 51.

³⁴ Ioan Silviu Nistor, op. cit., p. 63.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Arh. Naț. Mureș, Fond Protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 11.

³⁷ Ibidem, f. 20.

³⁸ Ioan Silviu Nistor, op. cit., p. 66.

³⁹ Ibidem, p. 67; 264.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, p. 66.

Nirajului a fost stabilit în Șardu Nirajului⁴². În biroul consiliului, alcătuit din 24 de membri, au fost aleși: Alexandru Bidian, preot în Lăurenii⁴³, secretar⁴⁴.

În baza constituirii consiliilor comunale a stat ideea respectării unor principii democratice largi, astfel că în aceste organe au fost aleși cei care s-au distins de-a lungul anilor în lupta pentru menținerea ființei naționale a românilor, pentru afirmarea drepturilor lor naționale în lupta purtată inegal cu autoritățile austro-ungare. Consiliile naționale locale au fost create ca organe populare alese în cadrul unor mari adunări cu participarea tuturor locuitorilor, din rândul cărora firește că se detașau intelectualii (preoții și învățătorii), în fapt animatorii și conducătorii luptei naționale pe plan local. A existat în acele momente o identitate de interese între popor și reprezentanții intelectualității, un sens convergent în acțiunile lor, determinat de existența unei aspirații comune aflate în pragul împlinirii. Prin poziția ei socială, mai ales preoțimea, la sate, se situează în fruntea luptei naționale. Ea este aceea care fixează programul de acțiune, dă o formă concretă aspirațiilor sociale și naționale nutrite de popor, o orientare inițială mișcării în ansamblu⁴⁵.

Înființarea consiliilor naționale s-a realizat în etape. Cele mai multe au fost create la începutul lunii noiembrie, imediat după constituirea consiliilor naționale comitatense, apoi în a doua jumătate a lunii noiembrie, după tratativele de la Arad, și în plină activitate pentru pregătirea Adunării naționale de la Alba Iulia. În marea majoritate a localităților, funcția de președinte al acestor consilii a fost încredințată preoților. În continuare prezentăm o situație pe localități, despre data constituirii consiliilor naționale române comunale, componența lor numerică, și numele preoților care au deținut funcția de președinte:

Localitatea	Data constituirii C.N.R.com.	Nr.membri C.N.R.	Numele preoților
1. Adrian	noiembrie	12	Zaharia Pop ⁴⁶
2. Băla	23 noiembrie	20	Emil Andreșan ⁴⁷
3.Beica de Sus	17 noiembrie	12	Mihail Marieșan ⁴⁸
4.Căcuciu	10 noiembrie	10	Iuliu Cioba ⁴⁹
5.Căpușu de Câmpe	8 noiembrie	6	Vasile Suciu ⁵⁰
6.Chiheru de Jos	noiembrie	12	Ioan Alexandru ⁵¹
7.Chiheru de Sus	noiembrie	12	Iuliu Grama ⁵²
8.Chimelnic	14 noiembrie	13	Teodor Hârșan ⁵³
9.Chinceș (azi Comori)	noiembrie	12	Patriciu Tătar ⁵⁴
10.Dateș	13 noiembrie	10	Octavian Mihălțan ⁵⁵
11.Dumbrava	24 noiembrie	18	Augustin Boțian ⁵⁶
12.Ercea	14 noiembrie	12	Ioan Pop ⁵⁷
13.Grebenișu de Câmpie	noiembrie	5	Emil Tătar ⁵⁸
14.Lunca	noiembrie	8	Maxim Pop ⁵⁹
15.Mădăraș	29 noiembrie	13	Maxim Pop ⁶⁰
16.Maiorești	22 noiembrie		Nicolae Petruța ⁶¹

⁴² Ibidem, p. 67.

⁴³ Arh. Naț. Mureș, Fond Prototopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 73.

⁴⁴ Ioan Silviu Nistor, op. cit., p. 67.

⁴⁵ Ibidem, p. 68.

⁴⁶ Arh. Naț. Mureș, Fond Prototopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 39.

⁴⁷ Șematism, Blaj, 1911, p. 182; 1923, p. 54.

⁴⁸ Arh. Naț. Mureș, Fond Prototopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 131/1918, f. 96.

⁴⁹ Ibidem, dos.130/1918, f. 79.

⁵⁰ Arh. Naț. București, Fond Consiliul Dirigent, dos. 67/1918, f. 68.

⁵¹ Arh. Naț. Mureș, Fond Prototopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 68.

⁵² Ibidem, f. 11.

⁵³ Arh. Naț. București, Fond Consiliul Dirigent, dos. 67/1918, f. 67-58.

⁵⁴ Arh. Naț. Mureș, Fond Prototopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 74.

⁵⁵ Arh. Naț. București, Fond Consiliul Dirigent, dos. 67/1918, f. 136.

⁵⁶ Arh. Naț. Mureș, Fond Prototopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 131/1918, f. 156.

⁵⁷ Șematism, Blaj, 1911, p.117; 1923, p. 42.

⁵⁸ Arh. Naț. București, Fond Consiliul Dirigent, dos. 67/1918, f. 8.

⁵⁹ Șematism, Blaj, 1911, p. 117; 1923, p. 42.

⁶⁰ Arh. Naț. Mureș, Fond Prototopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 15.

17.Moișa	23 noiembrie	14	Nicolae Poravu ⁶²
18.Mura Mare	noiembrie	12	Zachei Graur ⁶³
19.Mura Mică	noiembrie	12	Partenie Grama ⁶⁴
20.Oroiu	10 noiembrie	6	Maxim Pop ⁶⁵
21.Oroiu de Câmpie	noiembrie	5	Nicolae Hârșan ⁶⁶
22.Orșova	24 noiembrie	16	Demetriu Fărcaș ⁶⁷
23.Petelea	noiembrie	6	Gavril Branea ⁶⁸
24.Poartea	12 noiembrie	13	Emil Graur ⁶⁹
25.Sântana de Mureș	17 noiembrie	17	Ioan Roman ⁷⁰
26.Solovăstru	9 noiembrie	15	Vasile B.Muntenescu ⁷¹
27.Suseni	11 noiembrie	13	Victor Câmpian ⁷²
28.Teleac	1 decembrie	14	Ioan Siara ⁷³
29.Ungheni	noiembrie	14	Victor Tufan ⁷⁴
30.Voivodeni	noiembrie	20	Teodor Sărmășan ⁷⁵
31.Zau de Câmpie	8 noiembrie	12	Teodor Nagy ⁷⁶

De asemenea, preoți și protopopi mureșeni au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, în calitate de delegați aleși în cercurile electorale, dându-și semnătura pe actul de Unire a Transilvaniei cu România.

Au participat un număr de 11 preoți greco-catolici: Ioan Roman din Sântana de Mureș, Emil Andreșan din Băla, Emil Ștefănuțiu din Filpișu Mare, Ioan Pop din Ercea, Nicolae Poravu din Moișa, Alexandru Gligor din Șardu Nirajului, Augustin Nilca din Voiniceni, Vasile Berbecar Muntenescu din Solovăstru, Nicolae Grigore Deac din Șomoșelnic, Nonic Rusu din Coroi și Ioan Pădurean din Șoimuș.

De asemenea au participat, ca delegați de drept, un număr de 6 protopopi (Ariton Marian Popa, protopop din Reghin; Laurențiu Pascu, protopop din Târnăveni; Enea Pop Bota, protopop din Luduș, Alexandru Papiu, protopop din Iernut; Alexandru Târnăveanu, protopop din Pogăceaua și Dionisie P.Decei, protopop din Band)⁷⁷.

Acești patrioți preoți și protopopi mureșeni, care contribuiseră la realizarea României Mari, în toată perioada interbelică, se vor implica pe tărâm politic, administrativ, economic, cultural și ecleziastic nu numai la consolidarea României întregite, dar și la apărarea ei. În perioada dureroasă a anilor 1940-1944, când județul Mureș căzuse în întregime sub ocupația horthystă, tot ei vor fi aceia care vor suferi din nou și care vor ține trează flacăra vie, în sufletele românilor îndurerăți și batjocoriți, în victoria românismului pe aceste meleaguri.

⁶¹ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 46.

⁶² Ibidem, f. 31.

⁶³ Ibidem, f. 106.

⁶⁴ Ibidem, dos. 131/1918, f. 156.

⁶⁵ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 16.

⁶⁶ Ibidem, f. 72.

⁶⁷ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 46.

⁶⁸ Ibidem, f. 30.

⁶⁹ Ibidem, f. 32.

⁷⁰ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 39.

⁷¹ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 131/1918, f. 156.

⁷² Ibidem, dos. 130/1918, f. 80.

⁷³ Ibidem, dos. 131/1918, f. 156.

⁷⁴ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Târgu-Mureș, dos. 1200/1918, f. 67.

⁷⁵ Ibidem, Fond Protopopiatul gr. cat. Reghin, dos. 130/1918, f. 13.

⁷⁶ Arh. Naț. București, Fond Consiliul Dirigent, dos.67/1918, f. 59.

⁷⁷ Traian Bosoancă, Mureșenii și Marea Unire, Târgu-Mureș, 2000, p. 7-13

LA CONTRIBUTION DES PRÊTRES ET DES ARCHIPRÊTRES CATHOLIQUES GRECQUES À L'ACCOMPLISSEMENT DE LA GRANDE UNION DU 1ER DÉCEMBRE 1918

Résumé

Le clergé du département de Mureș aussi que celui des autres départements a appuyé intensément le but de l'unité nationale. L'étude ici présentée s'occupe seulement de la période des années 1914-1918.

L'entrée de la Roumanie en guerre, à 15 août 1916, a déterminé les autorités de Budapest à déclencher une réaction contre toute manifestation au caractère roumain de Transylvanie, leur attention se dirigeant surtout contre le clergé catholique de rite grec qui était non seulement le représentant spirituel des fidèles roumains, mais aussi leur dirigeant dans les problèmes politiques, nationales, sociales, économiques et culturels.

Au début l'auteur présente les prêtres qui ont été éloignés de leurs paroisses et enfermés dans les prisons d'Hongrie et, puis, à partir de l'automne de l'an 1918, leur apport à la constitution des conseils et des gardes nationales roumaines et les noms des prêtres qui ont dirigé ces organismes politiques. A la fin on présente les noms des prêtres et des archiprêtres qui ont participé en tant que délégués à la Grande Assemblée Nationale de Alba Iulia et dans le Grand Conseil National Roumain.

G. Barițiu în discursul ținut în 15-27 august 1892 în adunarea generală cu ocazia împlinirii a 31 ani de la înființarea Astrei, aduce în prim plan motivele ce l-au determinat pe împărat să aprobe înființarea Astrei "îndemnat de dorința și voința sa de a deschide și supușilor de naționalitate română din monarhia sa o cale mult mai largă și mai sigură către cultura cea adevărată decât fusese cea veche foarte îngustă și nesigură...".

Societatea culturală de la Sibiu, a devenit una din puținele instituții românești, cea mai bine organizată și mai activă prin care se putea acționa legal în favoarea românilor, identificându-se în Transilvania cu destinul populației autohtone majoritare de aici. Românii din celelalte provincii au înțeles că Asociațiunea, servind interesele românilor din Imperiul Austro-ungar, servea conștient interesele întregii națiuni, fiind una din cele mai mari și mai importante forțe ale întregii mișcări naționale de emancipare și de obținere a drepturilor politice legitime. În adunarea generală a Astrei ținută la Gherla în 1868, se prevedea și discutarea unui proiect de regulament, inițiat de Iacob Bologa, "în privința înființării de reuniuni ținutale și agenturi comunale pentru dezvoltarea activității Asociațiunii"².

Adunarea generală următoare ținută la Șomcuta Mare în 10-11 august 1869, a hotărât organizarea "reuniunilor ținutale", numite despărțăminte. Scopul despărțămintelor precizat în art. 5 al regulamentului "este de a servi de mijloace prin care să se poată ajunge mai ușor scopul Asociațiunii, intrând în cele mai de aproape atingere cu poporul și răspândind la acela învățătură în toate direcțiunile"³.

Despărțământul Săliște al Astrei, înființat în 1894 în urma hotărârii adunării generale a Astrei de la Reghin din 1890, cuprindea 15 localități, o parte fiind sate tradiționale marginene (Săliște, Galeș, Tilișca, Cacova, Gura-Râului, Săcele, Sibiel, Orlat, Vale). Comuna reședință a despărțământului Săliște se găsește la o distanță de 15 km de Sibiu, la stânga șoselei naționale ce leagă Sibiu de Sebeș Alba. În activitatea despărțământului Săliște se pot delimita câteva etape distincte: înființarea, activitatea până la primul război mondial, în timpul războiului culminând cu Marea Unire, reorganizarea despărțământului după război, urmând perioada 1921-1948.

Anii 1919-1920 sunt ani de reorganizare după perioada războiului și de entuziasm după Marea Unire, de reluare a activității despărțământului întreruptă în perioada 1916-1918, de legături culturale cu românii de peste munți și din Basarabia. După adunarea generală a despărțământului din 22 septembrie 1919, președintele Nicolae Califariu se retrage din conducere, decedând în 17 mai 1920, activitatea sa culturală, ca președinte, începută din 1909, fiind prezentată la înmormântare de secretarul despărțământului, Dumitru Borgia.

În vara anului 1920 sunt semnalate câteva primiri festive: vizita corpului didactic din Basarabia prilej de organizare cu ajutorul „Reuniunii de cântări” din Săliște, de spectacole, discursuri de înfrățire și binecuvântare. Tot în cursul verii anului 1920, la Săliște au sosit membrii din "Liga culturală" din București, în frunte cu Nicolae Iorga, organizându-se un frumos festival cultural⁴. Alte serbări s-au organizat cu prilejul vizitei corului teologic din Râmnicul – Vâlcea, a unui grup de studenți, a școlii profesionale din Caracal, a școlii de meserii din Tg-Jiu, la aceste festivități dându-și concursul "Reuniunea de cântări" din Săliște, iar Muzeul etnografic a fost cercetat și admirat de toți vizitatorii⁵.

În primăvara și toamna anului 1921, se reiau activitățile anterioare războiului: prelegerile populare, organizarea agenturilor, a bibliotecilor comunale. Între prelegerile susținute sunt:

1. Dr. Ioan Georgescu "Rolul social al femeii".
2. Dr. Dumitru Borgia, "Despre problemele Asociațiunii".
3. Maiorul Rădulescu "Nevoia de a avea armată".
4. Ioan Martin, student, "Însemnătatea și organizarea școalelor de meserii ale statului".
5. Alexandru Iosop, profesor, "Momente mai însemnate ale unirii neamului".

¹ Transilvania, 15 septembrie 1892, Brașov, an.XXIII, nr. 9, p. 273.

² Ibidem, 15 octombrie 1868, Brașov, an I, p. 503.

³ Ibidem, 15 octombrie 1897, an XXVIII, nr. 8, p. 134.

⁴ Proces verbal nr. 896/1921, Arhivele Naționale, Filiala Sibiu, Fond Astra, Despărțământul Săliște.

⁵ Ibidem

6. Prof. Simionescu, „Despre poetul Alecsandri”.

Cu prilejul împlinirii a 50 ani de la nașterea lui Nicolae Iorga, directorul despărțământului dr. Dumitru Borcia a ținut un discurs omagial⁶. S-a trecut la organizarea de agenturi în toate satele despărțământului, în unele ținându-se prelegeri în postul Paștelui.

Muzeul funcționa numai în localitatea de reședință Săliște.

După 1921 analiza activității despărțământului se extinde foarte amănunțit în teritoriul despărțământului, tocmai pentru a urmări dacă se îndeplinește scopul Asociațiunii: emancipare prin cultură. În baza rapoartelor primite s-a constatat înființarea de agenturi în satele: Cacova, Galeș, Gura Râului, Orlat, Sibiel, Tilișca. Conform statutului cele care aveau mai puțin de 4 membri nu puteau fi considerate agenturi. Biblioteci populare aveau satele: Gura – Râului cu 35 volume, Orlat 36 volume, Cacova cu 247 volume, Mag o bibliotecă școlară cu 275 cărți, în Sibiel o bibliotecă ce avea 50 volume⁷. Aproape în toate localitățile despărțământului sunt biblioteci școlare, parohiale, din care locuitorii pot împrumuta cărți în permanență. Conducerea despărțământului evidențiază în mod deosebit activitatea bibliotecilor din Sibiel și Tilișca menționând că „...se lucrează cu multă râvnă...se cetește mai mult”⁸.

Cursuri de alfabetizare nu s-au ținut în iarna anului 1921-1922 deoarece în despărțământ sunt mai puțin neștiutori de carte, cursuri de alfabetizare ținându-se înainte de război, în perioada iernii. Prelegeri s-au ținut în întreg despărțământul în perioada 1921-1922 în număr de 28 cu tematică diversă: medicină veterinară, economie, educația tineretului.

O frumoasă activitate a avut agentura din Sibiel: la 24 ianuarie Ioan Dobrotă a vorbit „Despre Unirea Principatelor Române”. În 7 mai „Precauțiuni contra febrei tifoide” de dr. Petrache Bucșan. La ziua eroilor, când s-a făcut dezvelirea frumosului monument al eroilor din Sibiel, ridicat de Ioanș Petra, a vorbit dr. Dumitru Borcea „Despre cultul eroilor”. La 10 mai, Valeriu Popovici a ținut o conferință „Despre însemnătatea zilei”. Cu alte ocazii s-a discutat despre educație, ce să citească poporul despre lucrările de toamnă pentru cultura pomilor.

Agentura Tilișca, din toate comunele despărțământului, a fost singura care a sărbătorit în luna septembrie pe Avram Iancu, cu această ocazie colectându-se pentru monumentele lui Avram Iancu suma de 150 lei. Tot despre Avram Iancu, în agentura Orlat, cu ocazia Adunării cercului cultural al învățătorilor din plasa Săliște, a ținut o conferință, profesorul Constantin Criștiu.

În afara prelegerilor trebuie amintite și activitatea celorlalte societăți culturale existente în Săliște. Reuniunea meseriașilor, Reuniunea economilor, Reuniunea femeilor, Reuniunea de cântări și Reuniunea pompierilor. Toate aceste societăți, în cercul membrilor lor, au ținut prelegeri, serate artistice. Asemenea și „Cercul cultural” al învățătorilor din plasa Săliște a ținut ședințe culturale, cu programe bine alese în localitățile: Vale, Aciliu, Săcel, Mag și Orlat. La ținerea acestor ședințe și-a dat concursul și „Corul bărbătesc” din Săliște, interpretând frumoase cântece naționale, religioase și populare.

Serate artistice cu cântări și declamări cu jocuri naționale și spectacole de teatru, s-au ținut în Aciliu, Cacova, Galeș, Gura – Râului, Mag, Orlat, Săliște, Sibiel și Tilișca. La Sibiel s-a înființat o sală de lectură, unde locuitorii satului citesc ziare, cărți, reviste și discută probleme de interes obștesc. La sala de lectură s-a înființat și o bibliotecă cu 50 de cărți. Tot la Sibiel s-a hotărât și zidirea unei „Case naționale” împreună cu pavilion care să servească și de sală pentru spectacole teatrale. S-au înființat cooperative de consum în Gura – Râului și Orlat.

Între anii 1922-1923 activitatea axându-se pe organizarea de șezători culturale ținerea de conferințe și prelegeri în cât mai multe comune ale despărțământului după un anumit plan, în două serii, în postul Crăciunului și postul Paștilor precum și în alte zile mai însemnate de peste an, așa cum se obișnuia înainte de război. În anii 1924-1925, despărțământul a trecut perioada de dezorganizare din timpul războiului și de după război.

Singur numărul membrilor „Asociațiunii” nu era mulțumitor, dar acest fapt are o explicație. Înainte de război, numărul cel mare de membri era din rândul sătenilor, ca membrii ajutători, care pentru 2 coroane primeau în fiecare lună o carte din biblioteca populară și un calendar. După război Asociațiunea

⁶ Ibidem.

⁷ Proces verbal nr. 1517/1922, Arhivele Naționale, Filiala Sibiu, Fond Astra, Despărțământul Săliște.

⁸ Ibidem.

în schimbul taxei de membru ajutător de 2 lei, nu poate da 12 broșuri pe an, plus un calendar, așa că numărul membrilor ajutători s-a redus mult⁹.

Sunt prelegeri cu tematică istorică, artistică ținute de către personalități locale sau din București. Profesorul de artă și director al Muzeului Renașterii Române din București Ion Ștefănescu, a conferențiat a doua duminică din postul mare, demonstrând ca superioritatea și noblețea poporului nostru reiese din monumentele noastre de artă, biserici, mănăstiri, palate domnești, din arta noastră populară pregătită cu multă răbdare și dăruire în casa țaranului român (covoare, fețe de masă, haine, vase, unelte). Acestea toate sunt documentele, mărturiile trecutului pe care le putem arăta străinilor, care ne-ar întreba asupra trecutului nostru.

Mihai Viteazu și Ferdinand I, înfăptuitorii unității naționale, au fost prezentați în a treia duminică a postului mare, de prof. Silviu Țeposu de la liceul "Gheorghe Lazăr" din Sibiu. În zilele de 3, 10 și 17 decembrie 1923 și anul următor 1924 în 4 și 11 martie, prelegerile au fost însoțite de programe artistice oferite sătenilor de elevii școlilor civile sub conducerea profesorului Gheorghe Oancea, aceste zile fiind adevărate șezători culturale. Nu poate fi uitată activitatea Reuniunii de cântări sub conducerea prof. Gheorghe Oancea, care în 1923 a fost invitat să cante la Congresul "Ligii culturale" ținut la Galați. A concertat și la Ismail ducând astfel numele bun al Săliștei până în Basarabia. În drum spre Galați grupul de sălișteni cu Reuniunea de cântări, cu dr. Ioan Lupaș și dr. Onisifor Ghibu, s-au oprit în ajunul Rusaliilor în Buzău, la mormântul episcopului Dionisie Romano, fiul comunei Săliște ca să-i serbeze semicentenarul morții și să depună pe mormânt o cunună în semn de recunoștință pentru meritele mari ce le-a avut acest arhieru, pentru biserică și neamul nostru¹⁰.

Și-n celelalte localități ale despărțământului (Cacova, Galeș, Gura Râului, Aciliu) sunt ținute prelegeri cu tematică istorică: Avram Iancu, Tudor Vladimirescu, Horia Cloșca și Crișan, anul 1848 și Războiul de Independență fiind subiectele preferate. Agentura din Gura Râului s-a remarcat în 1924 prin activități deosebite. Aproape la fiecare ședință corul „Reuniunii Doina” de sub conducerea învățătorului Nicolae Hanzu a cântat câte 3-4 bucăți corale din „Imnul regal”, „Sună buciul”, „Coroana Moldovei”, „Oituzul geme”.

În 17 mai 1925 la Săliște a avut loc un festival artistic, pentru sărbătorirea zile de 3-15 mai 1848, cu următorul program: cuvânt de deschidere prezentat de D. Borcia, președintele despărțământului, program susținut de Reuniunea de cântări și o conferință despre viața episcopului Dionisie Romano. Un moment însemnat în activitatea despărțământului este participarea unui grup de 4 perechi de tineri, reprezentând despărțământul Săliște la Serbările Astei din Sibiu, în 19-24 iulie 1924.

În 18 august 1924 despărțământul Săliște a avut din nou onoarea să-l primească pe Nicolae Iorga împreună cu 100 auditori veniți la cursurile de la Vălenii de Munte. Pe tot parcursul timpului activitatea despărțământului s-a canalizat spre prelegeri cu caracter economic și politic, sărbătorirea evenimentelor istorice importante pentru poporul român, prin activitatea diverselor reuniuni existente în Săliște. În timpul celui de-al doilea război mondial activitatea Astei s-a redus implicit și activitatea despărțământului.

Ministerul Artelor și informațiilor, pe baza referatului Direcțiunii Așezămintelor Culturale nr.50/4 ianuarie 1949 și pe baza Decretului 62/1948 privind organizarea și funcționarea ministerului Artelor și informațiilor, a hotărât ca cercurile culturale ale Astei să se contopească cu „Ateneele și căminele culturale”¹¹.

Mijloacele de acțiune pe care le-a folosit în domeniul culturii și al științei, cât și al organizării și ridicării materiale și spirituale a mărginenilor, a dat despărțământului Săliște o valoare de simbol, făcând din el "o veritabilă școală", unul din factorii influenți ai pregătirii morale a locuitorilor acestei zone pentru Marea Unire. Reușind să strângă într-o devotată oaste pe cărturarii mărgineni, Despărțământul Săliște al Astei i-a trimis "pe frontul luminării și povățuirii satelor"¹² din Mărginime.

⁹ Proces verbal nr.2040/1923, Arhivele Naționale, Filiala Sibiu, Fond Astra, Despărțământul Săliște.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Monitorul Oficial (partea I B), nr. 6 din 8 ianuarie 1949.

¹² D. V. Dumitru Borcia (1877-1946) și Despărțământul Săliște al Astei, în „Astra 125 de ani de la înființare”, Sibiu 1987, p. 226.

LA SECTION CULTURELLE DE L'ASTRA EN SĂLIȘTE – PERIODE 1918-1948

Résumé

Fondée en 1894 la section culturelle a plusieurs périodes d'activité: entre 1894-1909, 1909 -1916, le période de la guerre et 1918-1949.

L'activité de section culturelle de l'Astra en Săliște a connu plusieurs formes: présentation de l'importance du connaissance aux plusiers métiers par les habitants des village, l'organisations des bibliothèques et des écoles communales, redaction des manuels écoliers des maîtres D. Lapedat et Iuliu Crișan et en biver l'organisation des cours d'alphabetiquement.

En 1914 quand est éclatée la guerre, l'activité du section a été corrigée vers les actions humanitaires. Depuis la guerre est suivi un période d'organiser et puis l'activité de la section culturelle de l'Astra s'oriente vers les biens culturels avec Roumanie et Basarabia.

La section culturelle de l'Astra en Săliște s'est interrompu en 1949.

PRESA ROMÂNEASCĂ DIN JUDEȚUL ALBA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ ȘI POZIȚIA SA PATRIOTICĂ

Nicolae Josan

Apariția unui număr important de publicații pe teritoriul tuturor unităților administrative românești, inclusiv ardelene - din care nu putea lipsi, firește, nici județul Alba -, a fost una din consecințele pe plan spiritual, foarte accentuate, ale actului unirii Transilvaniei cu România, săvârșit la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918.

Până la Marea Unire din 1918, singurul centru din județ, unde exista o presă românească, și încă, importantă, era Blajul, cu strălucitele sale școli și tradiții culturale. Acestuia i se va adăuga, chiar în zilele înfăptuirii marelui act istoric, orașul Alba Iulia, pentru ca în anii următori, să putem consemna, intrarea în această categorie, pe rând, a orașelor Aiud, Abrud și Sebeș. Acest fapt și fenomen exprima în mare măsură interesul diferitelor partide politice de a și difuza cât mai larg programele lor și de a-și câștiga cât mai mulți adepți în rândul populației locale. Astfel se explică faptul că majoritatea ziarelor și revistelor de aici, chiar dacă se declarau "independente", au avut într-o măsură mai mare sau mai mică caracterul unor publicații de partid. Acest fapt nu le-a putut împiedeca să abordeze problemele naționale de pe poziții profund patriotice. Avându-se în vedere poziția patriotică a tuturor publicațiilor românești din județul Alba din perioada interbelică, vom realiza în cele ce urmează, în mod implacabil, un repertoriu complet al ziarelor și revistelor românești din acest județ din anii 1918-1940.

Blajul, după cum este cunoscut, a jucat un rol important, ca centru al presei românești transilvănene, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, din anul 1847, când omul de cultură Timotei Cipariu a editat și publicat aici gazeta "Organul Luminării", denumită în anii revoluției din 1848-1849 "Organul Național". Tot aici au apărut în anii 1866-1914 alte publicații de seamă, ca revistele "Archivu pentru filologie și istorie", "Economul", "Foaia Scolastică" și "Revista politică și literară"¹.

În anul 1891 își începea drumul și existența sa glorioasă ziarul "Unirea", beneficiind de colaborarea unor valoroși cărturari, ca Augustin Bunea, Victor Smighelschi, Alexandru Grama, Alexandru Lupeanu-Melin, Izidor Marcu, apoi după 1900 de cea a lui Aurel C. Domșa, Ștefan Roșianu, Vasile Suciu, Victor Macavei, Ioan Coltort, etc. Grație acestora, acest "organ național și bisericesc" a reprezentat o adevărată comoară vie a vieții și luptei românilor în contextul epocalului an 1918. Așadar în contextul glorios al momentului împlinirii apoteotice românești din finalul lui 1918 ziarul blăjan avea la activ trei decenii de rodnică activitate și existență în slujba neamului.

În contextul fierbinte al pregătirii nemijlocite a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, începând cu 12 noiembrie 1918 ziarul a devenit "ziar național cotidian", apărând zilnic în numere de "propagandă", ca organ de presă al importantului Consiliu Național Român local, sub redacția tânărului și valorosului profesor-preot și cărturar Ovidiu Hulea. Atunci, în acele zile glorioase, cotidianul blăjean și-a îndeplinit cu prisosință înalta sa menire de îndrumător al poporului în vederea actului final al luptei sale pentru deplina unitate națională. Atunci, condeiele de seamă ale Blajului au scris articole și reportaje de o frumusețe cu adevărat antologică. Cei mai productivi cărturari în acest domeniu în acele împrejurări rare, excepționale, au fost Alexandru Ciura, Alexandru Lupeanu-Melin, Aurel Ciato, Augustin Caliani, Ioan Coltort, și, desigur, tânărul conducător al ziarului, Ovidiu Hulea². După Unire, având în vedere rolul pe care ziarul și presa românească, în general, îl aveau de îndeplinit pe linia desăvârșirii și consolidării actului de la 1 Decembrie 1918, redactorii gazetei, în frunte cu Ovidiu Hulea și Alexandru Ciura, au depus mari eforturi și strădanii pentru a asigura ziarului, apariția și în continuare, reușind chiar ca în întregul an 1919, acesta să apară zilnic, deci ca cotidian, reprezentând una din cele mai importante publicații românești transilvănene, de sub egida Consiliului Dirigent.

¹ V. Moldovan, Presa românească, în primele rânduri ale luptei pentru unitatea națională, în "Presa noastră", 1988, 32, I, p. 41-43; Gh. Socol, Lupta pentru unitate națională reflectată în presa vremii, în "Revista Arhivelor", 1978, 55, nr. 3, p. 360-362; M. Popa, Rolul presei românești din Transilvania în formarea conștiinței naționale și a unității de neam, în "Ziridava", Arad, 1979, 11, p. 395-402; Șt. Vasilescu, Publiciști precursori ai Marii Uniri, Timișoara, 1988.

² Vezi Melania Gronsch, Pregătirea și desfășurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia oglindită în ziarul "Unirea" din Blaj, în "Apulum", Alba Iulia, XXI, 1983, p. 99-118.

În ceea ce privește orientarea politică a ziarului, aceasta a fost net favorabilă Partidului Național Român, devenit din 1926 Partidul Național Țărănesc. Aceasta se datorează în mare măsură liderului acestuia, Iuliu Maniu, care funcționează până în anul 1919, ca "fiscal" și avocat al mitropoliei unite blăjene. Fapt remarcabil, ziarul apărând, fără nici o întrerupere, în întreaga perioadă 1918-1944, nu a omis nimic din momentele și evenimentele cât de cât importante, legate de înfăptuirea, consolidarea și apărarea unității și integrității naționale.

În ianuarie 1919, din inițiativa și sub conducerea profesorului și scriitorului Alexandru Lupeanu-Melin, ajutat de profesorul Iuliu Maior, a apărut și a pornit la drum, suplimentul pentru popor al ziarului, intitulat "Unirea poporului". Având la conducere și ca redactor principal un cărturar de excepție, acest ziar s-a afirmat rapid prin bogăția informațiilor și frumusețea articolelor inserate, depășind din acest punct de vedere pe "Unirea", dar și pe toate publicațiile județului Alba.

Pentru Alba Iulia, oraș aureolat cu o istorie de o bogăție unică, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, împrejurările au fost puțin favorabile vieții spirituale românești. Datorită acestui fapt românii de aici nu au putut păși în publicistica națională, decât cu prilejul actului de la 1 Decembrie 1918. Dar a fost un debut cu adevărat memorabil, care a făcut din ziarul "Alba Iulia" un document de o tulburătoare autenticitate despre acele momente unice din viața și istoria poporului român, care s-au petrecut în noiembrie-decembrie 1918³. Primele numere ale ziarului au fost redactate și publicate de avocatul local Zaharie Muntean, ajutat de reputații cărturari transilvăneni, cu o bogată practică publicistică, ca Alexandru Lupeanu-Melin, Ioan Georgescu și Ghiță Pop. Ele au fost tipărite în modesta tipografie locală a lui Francisc Schasser. Acestea sunt și cele mai prețioase numere ale ziarului, ele cuprinzând o adevărată cronică vie a marilor evenimente politice din 1918 și din 1919-1920⁴. "Alba Iulia" a apărut în continuare, practic fără întrerupere, până în 1939, reapărând timp de câteva luni, și în agitații ani 1944-1945. Fără virtuți stilistice deosebite, datorită ponderei foarte mari pe care Partidul Național Român, apoi Partidul Național Țărănesc, a avut-o în permanență în județul Alba, ziarul a avut un mare tiraj și o răspândire deosebită pe plan local.

Poziția sa în raport cu problemele politice și social-economice, declarată la început, adică în primul său număr regulat cu apariție săptămânală, din 27 noiembrie/10 decembrie 1918, a fost cea a însăși adunării naționale românești, care a hotărât unirea Transilvaniei cu România, însușită de Partidul Național Român, apoi de Partidul Național Țărănesc. Ca organ al acestui partid, care se mândrea cu marea sa contribuție la actul de la 1 Decembrie 1918, el a acordat cea mai mare atenție problemelor unității și integrității naționale. Din acest punct de vedere, prin bogăția și promptitudinea informațiilor, ca și prin poziția sa patriotică tranșantă, el se va situa alături de "Unirea" și "Unirea Poporului" din Blaj.

Pentru a contrabalansa influența putemică, enormă a Partidului Național Român, apoi a Partidului Național Țărănesc, pe plan local, celelalte partide, și în primul rând Partidul Național-Liberal și Partidul Poporului, condus de mareșalul Averescu, și-au înființat la Alba Iulia, o serie de ziare noi, mai mult sau mai puțin importante, dintre care unele, pentru o mai mare audiență la public, s-au declarat "independente".

Primul dintre acestea a fost "Transilvania românească", apărut în 1921-22, având ca proprietară pe bucureșteanca Caliopei Davidescu, iar ca prim redactor pe C. T. Russu. Acest ziar, cu o apariție săptămânală, nu a putut depăși nivelul unei modeste publicații locale. El a avut o orientare pro-averescană și pro-liberală, dispărând după circa 6 luni de existență. Mult mai consistent prin valoarea informațiilor a fost al doilea ziar "independent", apărut la Alba Iulia sub titlul "Vestea". El a apărut tot la o săptămână și a avut o existență mai îndelungată, de aproape 4 ani, între anii 1922 și 1925. Primele sale numere au tratat pe larg evenimentul Încoronării perechii regale Ferdinand și Maria în noua catedrală ortodoxă dela Alba Iulia, construită anume în acest înalt scop. Încoronarea, boicotată de P.N.R., dar cu toate acestea având amploarea și semnificația unui eveniment măreț, a avut loc la 15 octombrie 1922⁵.

³ V. Netea, *Periodicele Unirii*, în Vasile Netea, "Pe drumul unității naționale", Cluj-Napoca, 1975, p. 247-269; Nicolae Josan, *Presa românească despre unirea Transilvaniei cu România, în "1918. Sfârșit și început de epocă. Korszakvög-korszakkezdel. The End and the Beginning of an era", Satu Mare-Zalău, Zalău și Editura Muzeului Sătmărean/Coordonatori dr. Cornel Grad și Viorel Ciubotă*, 1998, p.419-440.

⁴ Nicolae Josan, *Ziarul "Alba Iulia"*, organ al proclamării unității naționale, în "Îndrumatorul pastoral", Alba Iulia, II, 1978, p.151-153; Vezi și Ioan Bâsca, *Izvoare de mare valoare și autenticitate, "Unirea" din Blaj, 1918 și "Alba Iulia"*, organ al proclamării unității naționale, în "Presa noastră", 1988, 32, nr. 11, p. 59-61.

⁵ Valer Moga, Constantin Stan, *Încoronarea regelui Ferdinand I la Alba Iulia. Jubileul de 70 de ani al Catedralei Încoronării. 15 octombrie 1922 - 15 octombrie 1992*, în "Îndrumatorul pastoral", Alba Iulia, vol. XVI, număr jubiliar ..., p. 1-47.

În perioada celei de-a doua guvernări a Partidului Poporului și a mareșalului Averescu, în anii 1926 și 1927 au apărut la Alba Iulia, succesiv, două gazete săptămânale de scurtă durată, modeste, finanțate de acesta. Este vorba de "Glasul Poporului" și de "Gazeta Unirii", prima având ca redactor responsabil pe Eugen Micu, iar cea de a doua pe profesorul Ioan Rațiu de la Blaj. Strădania liberalilor de a combate influența copleșitoare a "țărăniștilor" pe plan local a fost exprimată în primul rând prin ziarul "Viitorul Albei", publicația oficială a organizației liberale din județul Alba, care a apărut, tot săptămânal, cam atunci când liberalii s-au aflat la conducerea țării. O atenție cu totul deosebită a fost acordată în anii 1933-1937 combaterii pericolului fascist și a adversităților de tot felul la adresa României, urmate sistematic după venirea lui Hitler la putere în Germania, în ianuarie 1933.

În anii puternicei crize economice din anii 1929-1933, mai precis în intervalul 1930-1933, a apărut la Alba Iulia ziarul săptămânal "Pacea" al tipografului local Sabin Solomon. Între altele, ziarul se remarcă prin consemnarea acțiunilor de politică externă antirevizionistă, mai ales din 1933. Pe o poziție neutră, fără veleități politice, s-a situat ziarul "Informator", apărut la Alba Iulia în anii 1933-1938, continuat în anii 1938-1940 sub numele de "Informatorul Albei". Tipărit la Aiud, bilingv, în limbile română și maghiară, probabil de elemente evreiești, ziarul a evidențiat bine poziția și lupta antirevizionistă a poporului român, până în pragul dictatului de la Viena, când a fost nevoit să-și înceteze apariția.

Pentru perioada interbelică, suita presei albauliene mai include și ziarul "Ecoul Economic", organ al Camerei de Comerț și Industrie a județului Alba. În cuprinsul acestuia, remarcabile au fost articolele privind politica economică și relațiile comerciale ale României, din anii 1933-1938.

Dintre ziarele de însemnătate minoră, cu o apariție efemeră, amintim "Mișcarea Albei", oficiosul organizației județene Alba a Partidului Național Liberal, aripa condusă de istoricul Gheorghe Brătianu, din care au apărut 4 numere, în primăvara lui 1935. În anii 1927-1930, o încercare asemănătoare, nereușită, a făcut și "Liga Apărării Național Creștine", condusă de A. C. Cuza. Ea a tipărit la București mai multe numere ale ziarului intitulat "Alba". În anii de regim sever ai dictaturii regelui Carol al II-lea, 1938-1940, și-au încetat pe rând apariția, toate ziarele care apăreau în județul Alba, cu excepția celor ale mitropoliei de la Blaj. Astfel, în momentele grele ale sfârșirii țării, în vara lui 1940, la Alba Iulia nu mai apărea nici un organ de presă. Abia la sfârșitul nefericitului an 1940 aici a început să apară "Tribuna Asociației refugiaților și expulzaților din Ardealul ocupat" - "organ al durerii și vrierii românești".

Lista gazetelor albauliene pomenite în studiul de față se încheie cu "Detunata", editată și tipărită de "țărăniștilor" dizident Ioan Popa-Zlatna, care a mai apărut câteva luni și după actul de la 23 august 1944, după ce el apăruse săptămânal în anii 1943-1944. În final amintim că în perioada octombrie 1944-mai 1945, la Alba Iulia a fost tipărit "Ardealul luptător", de către forțele politice de stânga, dirijate de organizația locală a P.C.R.⁶

Al treilea centru al publicisticii românești, după Blaj și Alba Iulia, ca număr de periodice și valoare a acestora, l-a reprezentat Aiudul, care a fost și reședință a județului Alba până în anul 1929. Cea dintâi publicație periodică în limba română, apărută la Aiud, a fost "Monitorul oficial al județului Alba Inferioară", devenit în 1929, când a fost transferat la Alba Iulia, sub titlul de "Monitorul oficial al județului Alba". Alături de amintitul organ de presă, organ oficial al județului, aici și-a făcut apariția, începând de la 1 Decembrie 1923, deci la 5 ani după actul unirii Transilvaniei cu România, ziarul săptămânal "Zorile", sub precizarea în subtitlu de "gazetă culturală", cuprinzând unele valoroase articole și materiale politico-culturale. Ziarul, editat de profesorul Ovidiu Hulea, directorul liceului românesc "Titu Maiorescu" din localitate, din motive financiare, a putut să apară doar în 1923-1924.

O durată la fel de scurtă a avut și cel de-al doilea ziar publicat la Aiud de același Ovidiu Hulea, care între timp se înregimentase la Partidul Poporului al mareșalului Alexandru Averescu. Ziarul, editat și publicat în 1926-1927, purta titlul de "Gazeta Poporului". În 1937, când primejdiile interne, și mai ales externe, la adresa României, erau considerabile, devenind tot mari și mai amenințătoare, pe măsura ascensiunii Germaniei și Italiei fasciste, susținătoarele politicii revizioniste a Ungariei horthiste, intelectualii români din Aiud au publicat ziarul "Aiudul", având la început ca redactor principal pe profesorul Octavian Lupeanu-Melin, frate cu mai cunoscutul Alexandru Lupeanu-Melin din Blaj, iar din septembrie 1937 pe

⁶ Aurel Bănuță, Transformările social-politice din perioada octombrie 1944-mai 1945 petrecute în județul Alba sub conducerea P.C.R., reflectate în ziarul "Ardealul luptător", organul de presă al F.N.D. județean Alba., în "Apulum", Alba Iulia, vol. XX, 1982, p. 321-326; Vezi și Rodica Pogan, Problema unității naționale a poporului român și a integrității teritoriale a României în publicistica românească interbelică de pe teritoriul județului Alba, lucrare pentru obținerea gradului didactic I, manuscris dactilografat, în posesia autoarei, p. 1-125.

directorul liceului românesc local, Ovidiu Hulea. Prin bogăția și modul de prezentare al materialelor sale, acesta a fost, de departe, cel mai valoros ziar românesc aiudean din întreaga perioadă interbelică.

Abrudul, capitala zonei miniere a Țării Moților, își leagă numele de două ziare românești din acești ani, cu nume, orientări și preocupări asemănătoare, anume "Graiul Moților"(1927-1928) și "Glasul Moților"(1932-1935), cel de-al doilea tipărit în cea mai mare parte a timpului la Cluj. Ambele, expresie a precarei stării economice și culturale a locuitorilor din Munții Apuseni, au excelat, totuși, pe planul apărării unității și integrității teritoriale a României.

În fine, între centrele presei românești din județul Alba se poate enumera și Sebeșul, oraș aparținător, împreună cu plasa Sebeș, până în anul 1925, la județul Sibiu. În perioada anilor 1935-1936, sub direcția și redacția lui Puiu N. Zaharia-Ploiești, aici a apărut ziarul "Acțiunea Albei", la început cu două sedii redacționale, la Alba Iulia și Sebeș, apoi numai la Sebeș. El se remarcă prin vehemența cu care combate pericolul fascisto-legionar, intern, ca și pe cel extern, revizionist. Același cârturar a redactat și tipărit, tot la Sebeș, revista bilunară "Ghiara Dracului", din care am identificat doar 5 numere. În același oraș, în perioada iulie 1937 - ianuarie 1938 a apărut efemerul ziar numit "Izbânda" al Partidului Național Creștin, sub conducerea și redacția lui Ioan Postescu, de orientare antipatriotică, profascistă.

În continuare amintim revistele care au apărut în anii 1918-1944 în județul Alba.

Dintre aceste publicații, locul cel mai de frunte îl ocupă, fără nici o îndoială, revista "Cultura Creștină", apărută la Blaj, lunar, în anii 1911-1948. Mai ales în anii 1938-1940, alături de valoroase articole pe teme cultural-istorice și religioase, aici au apărut foarte valoroase articole ce condamnau sever politica agresivă a puterilor fasciste și revizionismul Ungariei horthiste, materiale care au culminat cu cele ce înfierau evenimentele tragice din vara anului 1940⁷.

O altă valoroasă revistă blăjeană, pe care o amintim la loc de frunte, este "Comoara satelor", revistă lunară de folclor, în cuprinsul căreia remarcăm impresionantul articol al lui Alexandru Lupeanu-Melin, "Poporul și congresele Astrei", închinat serbărilor aniversare din 1936 ale "Astrei", desfășurate la Blaj. Tot la Blaj a apărut în anii 1934-1936 sub conducerea lui Nicolae Comșa revista lunară de cultură intitulată "Blajul", cu multe materiale antirevizioniste, între care remarcăm temeinicul serial "Granița de vest", scris de profesorul Ștefan Manciu⁸.

Amintim acum revistele apărute la Alba Iulia în perioada interbelică.

Revista albaiuliană cu cea mai lungă durată a fost "Școala Albei", apărută în anii 1934-1945, scoasă la început de Andrei Floașiu și Vasile Zdrenghia, apoi de inspectorul școlar Ioan Raica, învățător de profesie. Publicația a reprezentat un mijloc important de susținere a unității și integrității României.

Ultima publicație albaiuliană pe care o menționăm este "Munții Apuseni", revistă culturală editată la început de Puiu N. Zaharia, apoi de Liviu Bica, din care au apărut 4 numere în intervalul septembrie 1938 - martie 1939. Având printre colaboratorii săi pe Virgil Carianopol, Vasile Copilu-Chiatră, Emil Zegreanu și alții și o orientare influențată de cea a revistei culturale prolegionare "Gândirea", ea nu s-a ridicat la un nivel cultural-literar deosebit.

Și Aiudul se poate mândri cu o valoroasă revistă școlară, cea intitulată "Amicul Școalei", editată și tipărită de merituosul revizor școlar Marian Sasu, cu merite deosebite pe planul organizării învățământului primar românesc din județul Alba, după actul unirii Transilvaniei cu România, din 1918. Fără nici o îndoială, cea mai elevată încercare publicistică aiudeană dintre cele două războaie mondiale a constituit-o revista "România literară", condusă și redactată de inimosul cârturar aiudean Ovidiu Hulea în 1930. Din păcate, din cauza puținătății mijloacelor financiare, ea a putut apărea doar în 3 numere în intervalul martie-iunie 1930. Revista a beneficiat de colaborarea unor literați prestigioși, ca Liviu Rebreanu, Ion Agârbiceanu, Gheorghe Bogdan-Duică, Emil Isac, Alexandru Ciura, Emil Giurgiuca și alții. Dar, din motive materiale ea a trebuit să dispară în scurtă vreme dintre publicațiile literare ale vremii. Revista a durat puțin, dar prin valoarea sa deosebită, a rămas în memoria oamenilor ca un lucru demn de o aleasă mândrie pentru orașul Aiud și pentru valorosul director și profesor al liceului românesc de aici⁹. Acestea au fost cele 35 de ziare și reviste care au văzut lumina tiparului în anii 1918-1947 în județul Alba. Deși câteva

⁷ T. Bunesco, Lupta poporului român împotriva Dictatului de la Viena (august 1940), București, 1971, p.124-193; A. Simion, Opinia publică românească și Dictatul de la Viena în "Acta MN, VII, 1970, p. 405-424.

⁸ Ibidem, p. 10-27.

⁹ Vezi și Ioan Pleșa, Tipărituri și publicații românești pe teritoriul județului Alba, în "Apulum", Alba Iulia, X, 1972, p. 777-796.

au aparținut partidelor de dreapta, putem spune că practic toate au apărut statul național român unitar, desăvârșit la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918, adică au avut o poziție și o atitudine cu adevărat patriotică.

Această realitate ne îndreptățește să privim cu mândrie la presa românească interbelică din județul Alba, care, datorită efectului în general binefăcător al actului unirii Transilvaniei cu România de la 1 Decembrie 1918 a fost și aici neașteptat de bogată și de valoroasă pe plan național-patriotic.

TABELUL ZIARELOR ȘI REVISTELOR ROMÂNEȘTI DIN JUDEȚUL ALBA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

ZIARE

Nr. crt.	Denumire	Localitatea	Anii de apariție	Periodicitate	Orientare politică	Poziție declarată	Proprietar	Redactor principal	Obs.
1.	Unirea	Blaj	1891-1948	Săptămânal, Zilnic	P.N.R., P.N.Ț.	P.N.R., P.N.Ț.	Mitropolia Unită Blaj	Vasile Hossu, Ovidiu Hulea	
2.	Unirea poporului	Blaj	1919-1948	Cotidian	P.N.R., P.N.Ț.	P.N.R., P.N.Ț.	Mitropolia Unită Blaj	Alexandru Lupeanu-Melin, Iuliu Maior	Valoare deosebită
3.	Alba Iulia	Alba Iulia	1918-1939 1944-1945	Săptămânal	P.N.R., P.N.Ț.	P.N.R., P.N.Ț.	P.N.R. Alba P.N.Ț. Alba	Zaharie Muntean și alții	
4.	Transilvania românească	Alba Iulia	1921-1922	Săptămânal	Partidul Poporului	Independent	Calopi Davidescu, Buc.	C.T. Rusu	
5.	Vestea	Alba Iulia	1922-1925	Săptămânal	Partidul Poporului	Independent			
6.	Glasul poporului	Alba Iulia	1926-1927	Săptămânal	Partidul Poporului	Independent	Partidul Poporului Alba	Eugen Micu	
7.	Gazeta Unirii	Alba Iulia	1926-1927	Săptămânal	Partidul Poporului	Independent	Partidul Poporului Alba	Ioan Rațiu, Blaj	
8.	Viitorul Albei	Alba Iulia	1926-1928 1934-1935	Săptămânal	P.N.L. Alba	P.N.L. Alba	P.N.L. Alba		
9.	Pacea	Alba Iulia	1930-1933	Săptămânal	Independent	Independent	Sabin Solomon, Alba Iulia	Sabin Solomon, Alba Iulia	
10.	Informator	Alba Iulia	1933-1938	Săptămânal	Independent	Independent			
11.	Informatorul Albei	Alba Iulia	1938-1940	Săptămânal	Independent	Independent			
12.	Ecoul economic	Alba Iulia	1934-1938	Săptămânal	Independent	Independent	Camera de Comerț și Ind. Alba		
13.	Mișcarea Albei	Alba Iulia	1935-1936	Săptămânal	P.N.L. Brătianu	Independent	P.N.L. Brătianu Alba		
14.	Alba	Alba Iulia	1927-1930	neregulat	L.A.N.C.	L.A.N.C.	L.A.N.C. Alba		
15.	Tribuna refugiaților...	Alba Iulia	1940-1944	Săptămânal	Independent	Independent	Prefectura județeană Alba		Valoare deosebită
16.	Detunata	Alba Iulia	1943-1945	Săptămânal	P.N.Ț.	Independent	P.N.Ț. - Ioan Popa Zlatna	Ioan Popa Zlatna	
17.	Monitorul oficial al jud. Alba	Alba Iulia	1929-1945	Săptămânal	Independent	Independent	Prefectura județului Alba		
18.	Ardealul luptător	Alba Iulia	1944-1945	De 2 ori pe săptămână	F.N.D. Alba	F.N.D. Alba	F.N.D. Alba		
19.	Monitorul oficial al comit. Alba	Aiud	1919-1929	Săptămânal	Independent	Independent	Prefectura comitatului Alba Inferioară		
20.	Zorile	Aiud	1923-1924	Săptămânal	Independent	Independent	Ovidiu Hulea	Ovidiu Hulea	
21.	Gazeta poporului	Aiud	1926-1927	Săptămânal	Partidul Poporului	Independent	Partidul Poporului Alba		

22.	Aiudul	Aiud	1937	De 2 ori pe săptămână	Independent	Independent	Liga antirev. Aiud	Oct. Lupianu-Melin, Ovidiu Hulea	Valoare deosebită
23.	Glasul Moților	Abrud	1927-1928	Săptămânal	Independent	Independent			
24.	Graiul Moților	Abrud	1932-1933	Săptămânal	Independent	Independent			
25.	Acțiunea Albei	Alba Iulia, Sebeș	1935-1936	Săptămânal	Independent	Independent		Puiu N. Zaharia, Ploiesti	
26.	Ghiara dracului	Sebeș	1937	neregulat	Independent	Independent		Puiu N. Zaharia, Ploiesti	
27.	Izbânda	Sebeș	1937-1938	neregulat	L.A.N.C.	L.A.N.C.	Ioan Postescu	Ioan Postescu	

REVISTE

Nr. crt	Denumire	Localitate a	Anii de apariție	Periodicitate	Orientare politică	Poziție declarată	Proprietar	Redactor principal	Observații
28.	Cultura creștină	Blaj	1911-1940	Lunar	Independență	Independență	Mitropolia Unită Blaj		
29.	Comoara satelor	Blaj	1934-1940	Săptămânal	Independență	Independență			
30.	Blajul	Blaj	1934-1936	Lunar	Independență	Independență			
31.	Front	Alba Iulia	1932	ocazional	Independență	Independență			
32.	Școala Albei	Alba Iulia	1934-1947	Lunar	Independență	Independență	Inspectoratul Școlar Alba	Andrei Floașu, Vasile Zdrenghea, Ioan Rica	
33.	Munții Apuseni	Alba Iulia	1938-1939	ocazional	Independență	Independență			

LA PRESSE ROUMAINE DU DEPARTEMENT D' ALBA DANS LA PERIODE COMPRISE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES ET SA CONTRIBUTION PATRIOTIQUE.

Résumé

L'apparition d'un important nombre des journaux et revues roumaines dans le territoire du département D'Alba après 1918 a été une des conséquences spirituelles de l'act de l'union de Transylvanie avec la Roumanie.

Jusqu'à 1918, le seul centre du département où se trouvait une presse roumaine a été la ville Blaj, avec ses brillantes écoles et traditions culturelles.

A cette ville on ajoutera même dans l'automne d'1918, la ville Alba Iulia, puis, tour à tour, les villes Aiud, Abrud et Sebeș.

La complexe situation politique de ce temps nous montre l'intérêt des diverses parties politiques pour soutenir leurs programmes et pour gagner un grand nombre des citoyens locaux.

Dans le début l'auteur relève la grande valeur des informations des journaux "Unirea", Unirea poporului" de Blaj et puis d' "Alba Iulia", de ville avec le même nomme.

De tous les revues du temps on remarque particulièrement "Cultura Creștină" de Blaj, "Școala Albei", d' Alba Iulia et de Aiud "România literară" du Ovidiu Hulea.

On montre que dans l'intervall 1918-1947 dans le département Alba ont paru 35 journaux et revues. On montre aussi qu' un mérite exceptionnel pour cette presse ont eu les précieux intellectuels comme Alexandru Lupeanu-Melin, Ovidiu Hulea, etc.

La richesse de presse roumain du département Alba entre les deux guerres mondiales et son caractère général patriotique nous offre le droit de regarder avec fierté la presse roumaine de cet temps, comme un effet positif de l'act de 1 Decembre 1918.

UN ISTORIC ÎN SLUJBA DIPLOMAȚIEI CONFESIONALE: ZENOVIE PĂCLIȘANU (1886-1957)

Adela Herban

Istoriografia românească ne-a obișnuit în abordarea unor momente istorice mari cu nume pe măsură, omițând adesea pe aceia care au pus umărul la realizarea lor. Zenovie Păclișanu se numără printre aceștia.

Câteva date biografice se impun de la sine. Născut într-o familie păstrătoare a celor mai bune tradiții țărănești, din comuna Straja, județul Alba, la 10 mai 1886, Zenovie Păclișanu a urmat, rând pe rând, cursurile liceului românesc din Blaj (1906) și pe cele ale Facultății de teologie din Budapesta (1906-1910). 1913 este anul în care întreprinde o călătorie de studii în Elveția, Franța și Germania, materializată în anul următor cu susținerea tezei de doctorat în teologie și, totodată, anul de debut în cercetarea fenomenului istoric. Calitățile sale intelectuale l-au impus în viața obștească pentru început ca profesor la seminarul teologic din Blaj (1911-1920), fiind și primul director al Bibliotecii centrale din această localitate. Implicat, ca atâți alți intelectuali, în procesul de întregire a României, pe Zenovie Păclișanu îl întâlnim în 1918 la Alba – Iulia în calitate de secretar al Comitetului Executiv al Consiliului Național Român din Blaj.

În următorii doi ani, evenimentele l-au propulsat ca director al Arhivelor Statului din Cluj – Napoca (1920-1922), iar apoi, pentru mulți ani, ca director general în Ministerul Instrucțiunii și Cultelor (1922-1948). Pentru perioade scurte, Zenovie Păclișanu a fost șef al Direcției Artelor din Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor (ianuarie-septembrie 1930), director al Secțiunii Minoritare din cadrul Direcției Presei și Informațiilor de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri (iulie-decembrie 1931), revenind apoi ca director general al Direcției Minorităților din Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, respectiv din Ministerul Cultelor și Artelor, unde a rămas până în martie 1942. În următorii doi ani a fost director al Direcțiunii de Studii și Documentare din Ministerul Propagandei Naționale și totodată director de secție la Institutul de Istorie Națională din București. După reorganizarea ministerială din vara lui 1944, Zenovie Păclișanu a fost transferat cu Direcția pe care o conducea, la Ministerul Afacerilor Străine. Aici el a fost încadrat cu gradul de consilier cultural, fiind atașat pe lângă Direcțiunea Culturală de Presă, Propagandă și Informații. De asemenea, a condus și Oficiul de Studii al Ministerului.

Zenovie Păclișanu a fost membru corespondent al Academiei Române (1919), prelat papal. A căzut jertfă prigoanei comuniste alături de mulți alți oameni de valoare ai României interbelice, sfârșindu-și viața în închisoare¹. Istoricul Zenovie Păclișanu, cercetător profund a istoriei bisericești, a mișcării naționale a românilor transilvăneni din secolul al XVIII-lea dar și a curentelor revizioniste și ale minorităților, a fost cooptat în comisiile ce au pregătit două acte diplomatice de o valoare aparte: Concordatul semnat între Vatican și România și în Comisia politico-juridică a delegației române prezentă la Conferința păcli de la Paris.

Considerăm ca o necesitate în susținerea rolului determinant al istoricului în actul diplomatic a menționa câteva studii elaborate de el: *Propaganda catolică între românii din Ardeal și Ungaria înainte de 1500*, *Luptele politice ale românilor ardeleni din 1790-1792*, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIII-e siècle*, *Guvernele maghiare și mișcările culturale ale românilor ardeleni*, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, *Ordinea maghiară în Europa Centrală*, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, *Ungaria și acțiunea catolică în Orient*, *Hungary's struggle to annihilate its national minorities. Based on secret Hungarian documents*, *Propaganda catolică între românii din Ardeal și Ungaria înainte de 1900*, *Mișcările revizioniste în statele europene în cursul anului 1931*, *Problema statutului minorităților*, precum și o serie de articole, recenzii în diferite periodice ale timpului². În anul 1927 între Statul român și Vatican se semna Tratatul cunoscut în istorie și sub denumirea de Concordat, Tratat ratificat doi ani mai târziu de Parlamentul României.

¹ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 327-328; Claudiu Secașiu, *Istoricul Zenovie Păclișanu în închisorile comuniste (1949-1953; 1957)*. Documente inedite, în "Buletinul Cercurilor Științifice Studențești", V, Alba Iulia, 1999, p. 221-234; Ana și Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului*, Blaj, 1994, p. 144-145; Clemente Plăianu, *Catolicism și ortodoxie românească*. Scurt istoric al Bisericii Române Unite, Cluj-Napoca, 1994, p. 121; Teodor Seiceanu, Ioan Buzași, *Blajul, Vatră de istorie și cultură*, București, 1986, p. 111.

² Octavian Bârlea, *Observări preliminare privitoare la Zenovie Păclișanu*, în "Perspective", nr. 53-60, München, iulie 1991-iunie 1993, p. 10-11.

Problemele rămase nesoluționate prin Concordat, în speță dreptul de reprezentare a bunurilor Status-ului romano-catolic ardelean în forma legală a persoanei juridice, au făcut obiectul unei noi Convenții între Statul român și Vatican cunoscută în istorie și sub denumirea de Acordul de la Roma (1932)³.

Istoricul Zenovie Păclișanu, așa cum am arătat deja, un bun cunoscător al problemelor istorico-juridice și minoritare din Transilvania, în calitate de director general în Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, a primit însărcinarea redactării unui studiu (memoriu) axat pe originea și activitatea Status-ului romano-catolic ardelean în perioada ante și post românească. Studiul – asupra căruia ne-am propus să ne concentrăm atenția – demonstrează caracterul anacronic al Status-ului în dezacord cu societatea modernă și propune totodată soluții pentru adaptarea lui. Din punct de vedere al autorului, problema Status-ului are două părți, care "...pentru înțelegerea exactă a chestiunii, trebuie bine deosebite. Trebuie separată chestiunea existenței, structurii și funcționării Status-ului de chestiunea fondurilor și averilor lui"⁴. El definește Status-ul catolic ca "organul compus din clerici și mireni, ales de totalitatea credincioșilor Eparhiei catolice de Alba Iulia pentru a ajuta pe Episcop în administrarea anumitor fonduri și fundațiuni culturale" cu mențiunea că "în atribuțiunile Status-ului catolic" nu intră "... chestiunile de natură strict bisericească ierarhică". Toate aceste caracteristici îi conferă unicitate în lumea catolică. "Conform normelor canonice ale acestei Biserici, stăpânul absolut al eparhiei este Episcopul, care, în foarte puține cazuri e legat de avizul Capitlului de canonici, Capitlu care constituie organul consultativ al lui"⁵ – arată Zenovie Păclișanu.

Explicația apariției și evoluției acestei instituții – spune autorul – "ne-o dau împrejurările istorice între care s-a dezvoltat, de la Reformă încoace, catolicismul ardelean. Rămânând Eparhia catolică de aici pe la începutul jumătății a doua a veacului XVI fără episcop și fără capitu – situație care cu foarte mici întreruperi a durat până la începutul veacului al XVIII-lea - în mod fatal conducerea treburilor a ajuns în mâinile preoțimii de rând și ale mirenilor, afară de chestiunile de pură jurisdicție canonică". Mai mult încă – subliniază el – cunoscuta colecție de legi *Approbatae Constitutiones* impune tuturor confesiunilor "recipiate" (reformată, catolică, luterană și unitariană) ca chestiunile mici – în minoribus – cari privesc numai tagma preoțească să fie soluționate de această tagmă însăși, dar – numai în adunări generale". Cât privește problemele de interes general ale creștinilor, acestea erau rezolvate "... numai cu concursul acestora, adică cu concursul fruntașilor mireni și al patronilor". De o parte deci, împrejurările timpului, de altă parte, legea însăși, au impus o abatere esențială de la normele Dreptului canonic al Bisericii catolice: "Episcopul nu mai e stăpânul absolut al credincioșilor, nici al preoților, nici al mirenilor. Pe când, conform canoanelor, Episcopul putea lua orice măsură, de aici înainte, măsuri care priveau preoțimea puteau fi luate numai în adunarea generală a lor, asemenea măsurile cari se refereau la credincioși, numai cu concursul fruntașilor lor. Astfel, au fost introduse nu numai în viața Bisericii catolice, ci în a tuturor celorlalte confesiuni ardeleni două organe esențiale: adunarea preoților și fruntașilor mireni. Această democratizare radicală a organismului bisericesc a fost codificată și amănunțit dezvoltată mai ales de confesiunile protestante din această provincie cari au influențat în măsură covârșitoare și pe catolici și pe românii ortodocși" – conchide Zenovie Păclișanu.

După ajungerea Ardealului sub habsburgi și după restabilirea ierarhiei catolice în Transilvania, practica de aproape două veacuri nu a mai putut fi distrusă, influența preoțimii și a mirenilor nu a mai putut fi eliminată din conducerea problemelor materiale, fundațiilor culturale ale eparhiei. Nu a putut fi eliminată, deși nici episcopii, nici regele nu o priveau cu ochi buni, fiindcă amestecul Status-ului constituia o diminuare și a puterii episcopale și a dreptului de Patron suprem al regelui. Cu toate acestea, - spune Zenovie Păclișanu – "Forma actuală a compunerii, funcționării și atribuțiunilor Status-ului catolic ardelean a fost fixată în adunarea fruntașilor catolici, ținută la Cluj în 10 ianuarie 1866, obținând la 19 august 1867 și aprobarea regală și de adunarea ținută la 12 mai 1873 la Alba Iulia ale cărei hotărâri au obținut și ele "prea înalta aprobare la 16 iulie a aceluiași an"⁶.

³ Ion Dumitriu-Snagov, România în diplomația Vaticanului. 1939-1944, București, 1991, p. 51; Adela Herban, Relațiile României cu Vaticanul în deceniul 3. Tratatul pentru Concordat, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia", Cluj-Napoca, XXVII, 1-2, 1992, p. 159-187; Idem, Acordul de la Roma, în "Sargetia", XXV, Deva, 1992-1994, p. 803-822.

⁴ Valer Pop, Acordul de la Roma, Cluj, 1934, p. 67.

⁵ Ibidem, p. 68.

⁶ Ibidem, p. 69.

În încheierea primei părți a memoriului, Zenovie Păclișanu trage câteva concluzii asupra organizării, atribuțiilor și activității Status-ului romano-catolic ardelean. În primul rând vede această organizație ca "o abatere esențială de la normele canonice ale Bisericii catolice" deoarece "în eparhiile catolice episcopul este stăpânul absolut care numai în foarte puține cazuri este legat de avizul capitolului canonicilor" astfel "în aceste eparhii puterea și autoritatea tuturor organelor emană din delegația Episcopului". În situația dată, spune autorul, "în eparhia catolică din Transilvania, Episcopul nu mai are conducerea exclusivă a chestiunilor materiale, spirituale și culturale, ci acestea aparțin, mare parte, competenței unui organ ale cărui puteri și a cărui autoritate nu emană de la Episcop, ci de la sufragiile poporului credincios". În al doilea rând, prin natura atribuțiilor și prin drepturile pe care Status-ul catolic și le-a însușit în cursul dezvoltării sale, "el constituie nu numai o deviere de la litera și spiritul canoanelor, deviere de altfel explicabilă - menționează autorul - ci constituie o anomalie fără pereche în organizarea administrativ-bisericească, atât catolică cât și protestantă". Anomalia - explică el - "nu constă în faptul că Eparhia catolică de Alba Iulia are o adunare generală a delegaților clerici și mireni aleși de credincioși și nici în faptul că această adunare generală alege un "Consiliu Dirigent" compus din o treime clerici și două treimi mireni... ci în faptul că acest Status catolic este persoană juridică distinctă de eparhie și că importante bunuri și instituții culturale figurează nu ca proprietăți ale eparhiei ci ca proprietăți ale Status-ului". Anomalia - spune el mai departe - "constă în faptul că Status-ul a devenit din organ, organizație". Referindu-se la Regulamentul întocmit de Status-ul catolic în 1914 pentru Consiliul său dirigent și care a primit girul Regelui Ungariei la 24 aprilie 1915, Zenovie Păclișanu atrage atenția asupra art.1 al acestui act care vorbește despre "averea mobilă și imobilă și de fondurile Status-ului și fundațiunile aflătoare sub administrația lui". Prevederile acestui articol l-au îndrituit pe autorul memoriului să concluzioneze că Status-ul catolic "nu este un simplu organ bisericesc prin care capul eparhiei exercită unele din atribuțiile sale administrative, ci este însuși proprietar de mari bunuri materiale și culturale de interes bisericesc general"⁷.

În partea a doua, autorul memoriului analizează principalele bunuri ce compun averea Status-ului catolic, aceasta fiind compartimentată în fondul religionar, de studii și cel al burselor. Zenovie Păclișanu atrage atenția asupra faptului că la acea vreme "s-a făcut greșala de a se confunda fondul religionar și fondul de studii administrat de Status-ul catolic cu fondul general religionar și cu fondul general de studii cari pe timpul dominațiunii maghiare erau administrate de Ministerul Cultelor cu concursul unui Consiliu compus din fruntași clerici și mireni ai Bisericii catolice, iar sub stăpânirea românească averile lor au fost administrate de Ministerul Agriculturii". Pentru înlăturarea confuziilor, autorul memoriului vine cu următoarele precizări: "fondul general religionar și fondul religionar de studii au servit intereselor bisericești și școlare ale Bisericii catolice din fosta Ungarie" pe când "fondul religionar și fondul de studii administrate de Status-ul catolic" au servit doar "interesele bisericești și școlare ale Eparhiei catolice de Alba Iulia". Cât privește "fondul general religionar" și "fondul general de studii" - adaugă autorul - "avem dispozițiuni precise în articolul XIII al Concordatului" care stipulează că "Moșiile acestor fonduri fiind expropriate... rentele de împroprietărire cuvenite pentru aceste moșii să fie trecute la "Patromoniul Sacru".

După aceste clarificări, Z. Păclișanu vine și argumentează că "toate trei fondurile administrate... de Status-ul catolic, au o destinație categoric catolică... privind exclusiv Episcopia catolică de Alba Iulia"⁸. Autorul memoriului vine și cu soluții la rezolvarea problemei. "Anomalia - spune el - trebuie să înceteze, adică trebuie să înceteze ceea ce constituie o anomalie în structura și atribuțiunile actuale ale Status-ului". Și precizează că "dacă Episcopul catolic ardelean vrea să aibă adunări generale ale delegaților credincioșilor, și o reprezentanță, un consiliu, ... ales de această adunare generală pe care să-l consulte și să-l utilizeze în chestiuni cari cad în afară de sfera strictei ierarhii - chestiuni fundamentale, materiale și culturale, - Statul nu poate avea nici o obiecție legală de făcut, fiindcă astfel de organe are și cultul ortodox și cultele protestante". În susținerea celor afirmate Zenovie Păclișanu îl dă ca exemplu pe Episcopul Timișoarei care "a înființat un consiliul școlar diecesan, compus din fruntași clerici și mireni" (1931 n. n.). De altfel "Codex juris canonici însuși prevede în canonul 5 că obiceiurile contrarii canoanelor - cazul Status-ului, nominalizează autorul - întrucât nu sunt expres reprobate de noul Codice, pot fi menținute, dacă Episcopul crede că, din cauza împrejurărilor, nu pot fi supimate fără primejdie". În situația însă a

⁷ Ibidem, p. 70.

⁸ Ibidem.

Status-ului – spune el acesta “nu poate avea personalitate juridică proprie, nu poate fi proprietar de bunuri materiale și instituții culturale, el nu poate lucra cu de la sine putere, nu poate fi organizație, ci, în cazul cel mai bun, un simplu organ cu atribuțiuni date de Episcop, lucrând în numele lui și sub răspunderea lui”. Transpunând în practică cele afirmate “... cele câteva licee catolice din Transilvania nu vor mai fi licee ale Status-ului catolic, fondurile amintite nu vor mai fi fonduri ale Status-ului”, profesorii nu vor mai fi “profesori ai Status-ului”, etc. și exemplele date de Zenovie Pâclișanu ar putea continua. Revenind la cele trei fonduri (religionar, de studii și al burselor) fiecare din ele cu o destinație precisă, autorul arată că “Până la 1867 au fost administrate de Comisiunea catolică, înființată de Maria Terezia, pe lângă guvernul ardelean, la început pentru administrarea așa numitului “fond Lusitan” din care s-a dezvoltat “fondul religionar” și căruia i s-a dat mai târziu și administrarea fondului de studii și a fondului burselor”. Desființându-se Comisiunea catolică la anul mai sus menționat, fondurile au trecut în administrația Status-ului și așa au rămas până la unirea Transilvaniei cu România în 1918.

“Preluarea lor iarăși de administrația Statului, acum după 65 de ani, mi se pare foarte grea și inoportună - arată Zenovie Pâclișanu - ele fiind fonduri bisericești vor trebui administrate de Biserică. De Biserică, adică de Episcopie, sub răspunderea ei, nu de Status și nu sub răspunderea lui, și sub controlul legal al Status-ului, control prevăzut categoric în Legea pentru regimul general al Cultelor”⁹.

La 30 mai 1932 Statul român reprezentat de Valer Pop și Vaticanul prin delegatul său Cardinalul Pacelli, semnavă în capitala de la poalele Quirinalului, așa numitul Acord de la Roma. Facem precizarea că cu toate că poartă titulatura “Acord privitor la interpretarea articolului IX din Concordatul de la 10 mai 1927 între Sfântul Scaun și Guvernul României” este de fapt, prin conținut un alt tratat. El, de altfel, a și fost ratificat la opt ani de la semnarea lui, respectiv la 2 martie 1940, prin Decretul nr. 659¹⁰. Importanța Acordului constă în aceea că, prin crearea Consiliului Episcopiei catolice de rit latin de Alba Iulia, se pune capăt Status-ului romano-catolic ardelean, acea organizație mai mult laică decât ecleziastică, unică în lumea catolică și totodată, se regelementa situația averilor administrate de el.

Acordul semnat de Valer Pop și Cardinalul Pacelli are în esență aceleași elemente, raționamente și soluții pe care le găsim și în materialul lui Zenovie Pâclișanu, ceea ce l-a determinat pe acesta să aprecieze că “... studiul serios al ei (organizației Status-ului catolic ardelean n.n.), ne-a dus la aceleași rezultate”¹¹.

UN HISTORIEN AU SERVICE DE LA DIPLOMATIE CONFESSIONNELLE: ZENOVIE PÂCLIȘANU (1886-1957)

Résumé

L'historiographie roumaine nous a habitué avec le fait d'aborder des événements historiques, mais on laisse au dehors les personnalités qui les ont réalisés. In ce cas se trouve Zenovie Pâclișanu.

L'historien Zenovie Pâclișanu, chercheur scientifique de l'histoire de l'église, des mouvements nationaux des Roumains de Transylvanie pendant le XVIII-ème siècle et également, des courants révisionnistes et des minorités. Il a fait partie aux commissions qui ont préparé deux actes diplomatiques avec une valeur spéciale: le Concordat signé de Roumanie et Vatican et aussi il a été coopté en Commission politique-juridique de la délégation roumaine qui a été présenté à la Conférence de Paix de Paris.

Zenovie Pâclișanu, dans sa qualité de directeur dans le Ministère de l'Instruction et des Cultes, lui a mis en charge de rédiger une étude sur l'origine et l'activité de Status romain-catholique de Transylvanie pendant le période d'avant et après l'année 1918. L'étude de l'auteur démontre le caractère anachronique du Status qui a été en désaccord avec la société moderne et propose en même temps, des solutions pour être adapté. Le 30 mai 1932 l'Etat Roumain, représenté par Valer Pop et le Vatican, par son délégué le cardinal Pacelli ont signé, dans la capitale, au pieds de Quirinal, l'Accord de Rome. Cet Accord a dans son contenu les mêmes éléments raisonnables et les solutions trouvés aussi dans l'étude de Zenovie Pâclișanu ce qui l'a déterminé de commenter que „l'étude sérieux de l'organisation de Status catholique de Transylvanie a apporté les mêmes résultats”.

⁹ Ibidem, p. 71.

¹⁰ Ioan N. Floca, Din istoria dreptului românesc. III. Concordatul, Sibiu, 1993, p. 33.

¹¹ Valer Pop, op. cit., p. 72.

Considerații introductive. Cum se transformă oamenii și colectivitățile la nivel mental? Care sunt resorturile intime capabile să țină oamenii laolaltă și în ce măsură tipul de habitat produce mutații asupra conștiinței sau al inconștiinței?

Pentru a căuta răspunsuri la aceste întrebări și la altele, cronologicul are o importanță modestă; aceasta se sublimă la nivelul unui alt tip de abordare a trecutului în care aspectul pozitivist primește o altă relevanță. Avem în vedere în paginile care urmează, nu istoria preponderent tradițională, evenimentială, orientată spre fapte importante, ci una bazată pe continuități și evoluții lente, insesizabile, la fel ca o „creștere”. Și aici este cazul să declarăm deschis un lucru care ne-a stat în atenție: dacă negarea valențelor științifice ale istoriei a avansat mereu ca argument imposibilitatea celor care o practică de a discerne din textura trecutului constantele sau regulile acestuia din cauza subiectivității inerente oricărei reconstituiri, credem că nu este lipsit de sens ca această subiectivitate să nu mai fie ocultată ci asumată cât mai hotărât, ea primind rolul unui fel de chestionar ca metodă.

Pentru o mai bună explicare a demersurilor noastre trebuie să deschidem aici o paranteză. Încă de la sfârșitul secolului al XIX –lea și începutul secolului al XX –lea o importantă dezbateră opunea sociologia durkheimiană istoriei pozitivistă, ambiția de știință a ultimei fiind serios contestată atât din unghiul principiilor, cât și din cel al metodelor. Se susținea de către una din tabere, cea sociologică, faptul că mai important pentru cercetător este chestionarul, pe baza căruia se cercetează trecutul, idee preluată de la Marc Bloch și Lucien Febvre, apoi de Jacques Le Goff în nou înființata revistă „Anale”. Acesta subliniază că instaurarea istoriei ca o cunoaștere trece obligatoriu prin constituirea obiectului ei de studiu, prin reconfigurarea integrală a anchetei istorice ca „descoperire”.

În această nouă viziune se modifică atitudinea cercetătorului față de informație, imperativul nemaifiind reconstrucția unei evoluții ci înțelegerea și explicarea ei. Prin aceasta sunt depășite și o serie de limite tradiționale ale conceptului de „fapt istoric”, curiozitatea istorică răstrângându-se practic asupra oricărui domeniu. Obiectul istoriei ca formă de cunoaștere se dilată astfel de la faptul politic și economic la studiul grupurilor sociale, a atitudinilor și a comportamentelor. Acest nou context tematic nu se mai dezvoltă direct din amalgamul trecutului pe măsură ce curge nararea faptelor. El se dezvoltă din interogațiile și problemele apărute, create chiar de către cercetător. În acest context și timpul primește conceptual o nouă dimensiune; el nu mai este o perioadă, un traseu invariabil ascendent sau care verifică aproape automat formula „după aceasta, deci din cauza aceasta”, ci devine „durată” pentru procesele majore, independent de intenționalitatea oamenilor și invariabil mai presus de puterea lor de a le controla.

Se impune acum și un nou tip de atitudine față de surse, izvoare. Pe lângă faptul că apar acum ca documente: ancheta orală, filmul și fotografia, statistica și monumentele, acestea își asociază o grilă complet diferită de lectură, de structurare a documentului, care pe lângă elementele de critică de veracitate sau chiar prin ignorarea acestora, se raportează în contextul elaborării, la natura emitentului, la ansamblul de proceduri ce au concurat la realizarea sa. Aplicată astfel, chiar și faptelor sau evenimentelor nesemnificative, lectura acestora dezvoltă crâmpie de viață cotidiană și dobândește accesul la umanitatea de ordinioară. Pentru această din urmă afirmație credem că putem proba cu un exemplu semnificativ. La una din serbările organizației „Muncă și lumină” a societății „Mica”, directorii Octav Ulmanu și Petre Keminger au trimis directorului Liceului „Avram Iancu” din Brad o invitație la bal pentru toți profesorii cu mențiunea „Ținuta este obligatorie!” (aceasta presupunând rochii de seară, frac cămașă cu dantelă, pantofi negri și mănuși). Directorul Pandele Oncescu a răspuns cu un scris nervos pe aceeași invitație că „... este ofensatoare la adresa modestiei materiale a dascălului”. Povestită de directorul în cauză, P. Oncescu, întâmplarea relevă un fapt de viață, o situație socială, o relație socială și un anumit tip de ierarhizare în rândurile elitei urbane, desigur fără pretenția de a absolutiza. Este însă în primul rând un acces la „umanitatea de ordinioară”. Ca o paranteză, ca să fim dreți până la capăt și pentru a satisface o curiozitate pe care am creat-o, menționăm că directorii societății, după scuzele ce se impuneau, au renunțat la imperativul ținutei.

Cele menționate anterior sunt în parte exigente după care ne-am condus atât în realizarea prezentei lucrări, cât și a celei de anul trecut. Credem că este un unghi de vedere interesant care ar

suporta destule discuții. În ceea ce ne privește exercițiul este abia la început, abordat poate cu stângăcie, dar cu bună credință. Aplicat mai ales unor domenii ale realității care nu au fost considerate predilect de interes istoric, credem că poate susține considerații noi care pot întregii peisajul cunoașterii anteriorității.

Oraș și târg. De bună seamă că spațiul în care se regăsesc cei doi termeni poate coincide, mai importantă pentru noi este analiza lor semantică, singura în măsură să dea substanțialitatea prin care se propulsează viața și în jurul căreia s-a constituit o realitate în permanentă devenire.

Fie-ne permisă aici o comparație: dacă cei doi termeni ar fi fiecare un fel de stop - cadru, a-i înțelege semantic înseamnă a derula pelicula, umplând spațiul de mișcare, sesizând prin aceasta tipologia relațiilor umane și în ultimă instanță, chiar tipurile umane, în situația în care, la fel ca și Lucien Febvre, înțelegem omul ca „măsură a istoriei, unica ei măsură. Mult mai mult, rațiunea ei de-a fi”¹.

Inițial ca mediu citadin prin excelență, orașul este spațiul populat din abundență, cel mai bine rânduit de om pentru că în primul rând aici se ciocnesc sau converg interesele, este un spațiu al îngrămădelii. Fiind în primul rând un centru economic, inima lui este piața de mărfuri; relativ specializat, orășeanul se învață cu dependența de piață. Spațiul concentrat, resimțit uneori și ca spațiu concentraționar, alienat, dependența permanentă impun omului o atitudine activă, o agendă strictă. Dacă țărănul se orientează după anotimpuri și are lungi intermezzo-uri, orășeanul este strict limitat în timp. Acesta din urmă resimte mai mult această ciclicitate ca mod al existenței sale.

„Genovez, deci negustor” afirmă un proverb italian. Iată deci o coabitare emblematică. Sigur că, în alte proporții, proverbul este o realitate plină de conținut când se raportează la orice oraș. Dependența de piață a orășeanului impune orașului ca mediu al schimbului, ca permanentizare a relației bani-marfă. Într-o proporție mai mică sau mai mare (influențată de evoluția specifică), orașul este târg, teren al negocierilor pentru echivalarea capacității de muncă, ideilor, serviciilor și bunurilor, în aparență un spațiu suficient sieși. Numai în aparență! Încă mai mult, orașul s-a dezvoltat ca pe sine mai ales prin devenirea vechilor târguri. La mijlocul secolului al XIX – lea, ca rezultat al unei evoluții mai lente, în contextul predominării economiei meșteșugărești, târgul românesc este pe cale să devină oraș. Excelează încă prin numărul mare de prăvălii peste care sau alături de care se ridică de obicei casele negustorilor, ale proprietarilor în general. Nu are încă liniile de forță ale arhitecturii urbane. O lume amestecată, de etnii diferite (români, maghiari, austrieci, germani, greci, evrei, armeni, ucrainieni, țigani), o producție în mare parte manufacturieră, un habitat încă insuficient urbanizat în jurul unei administrații încă prea puțin instituționalizată, toate acestea eviidentiază deocamdată așezări de tip meșteșugăresc - comercial. Excepție fac așezările mari ale Transilvaniei unde, sub influența civilizației occidentale de tip austriac, procesul urbanizării este mai evident, înaintat cu cel puțin o jumătate de secol față de restul țării.

Arhitectura laică răspunde în special nevoilor negustorilor, meșteșugarilor înstăriți și boierilor. „Ea stă încă sub directă influență a tradiției populare românești, fapt explicabil prin originea țărănească a majorității meșterilor constructori”². Abia efervescența pașoptistă, exprimată pe multiple planuri, va impune treptat și ideea de oraș al burgheziei sau al nobilimii liberale.

În zonele periferice procesul este încă lent. Iată cum se găsește și târgul Bradului în preajma anului 1890: „Bradul este localitatea cea mai de frunte din Zarand. Dintre toate localitățile acestui ținut, el are cei mai mulți locuitori, a căror înaintare pe terenul material este ajutorată mult de bogatele băișaguri. În Brad se află 4 biserici, două românești și două ungurești și este aici scaunul protopopiatului român al Zarandului... În privința economică-comercială Bradul este centru însemnat. În el se află un institut de bani românesc („Crișana”) și se fac târguri mari, vestite (târg de săptămână se face Joia)”³.

Către începutul veacului al XIX-lea, în cunoscutele sale călătorii prin Ardeal unde are un nemijlocit contact cu realitatea schițată în pagini de reportaj, Iorga întâlnește aceeași așezare, încă insuficient definită: „Casele de țară între care intrăm fac parte din comuna Bradului, care urmează apoi cu grădini de verze, cu bordeie (pivnițe n.n.) în pământ pentru provizii, cu zidiri mai mari ale stănilor și cu o alee de prăvălioare ca ale oricărui târgușor. La o casă cu două rânduri se văd copii în bănci... Acesta e gimnaziul din Brad... lucrul de căpetenie pentru noi în orașelul risipit, de 2000 de suflete, în care străinii

¹ J. Le Goff (coordonator), *Omul medieval*, București, 1999, p. 5.

² M. N. Goffin, *Istoria artei*, vol. II, p. 146 și urm., București, 1970.

³ S. Moldovan, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu 1898, p. 19.

sunt reprezentați prin meșteșugari unguri, funcționari și evrei”⁴. În cazul acesta, ca și în altele, orașul și târgul sunt termeni diferiți ai unei realități sinonime.

Abia perioada interbelică aduce diferențieri structurale, firște la dimensiunile unei așezări modeste. Este vorba - în primul rând - de organizarea edilitară. Se finalizează construcțiile în jurul cărora se organizează orașul, depășind stadiul de simplu târg: primăria, gimnaziul, biserica ortodoxă, pavilionul societății „Mica”, cinematograful, configurându-se acum și spațiul preocupărilor administrative, culturale, religioase și economice, în interiorul acestui spațiu constituindu-se elementele care prefigurează un început de societate civilă, ca expresie nedisimulată a preocupărilor de acum constante care exced individualitatea, eviidentând colectivitatea cu exigențele ei, nu o comunitate lineară ci una contradictorie, a dezbatelor și atitudinilor, care încep să se organizeze după preocupări, interese, profesii. În centrul spațiului edilitar se constituie noul tip de piață, cea a dezbatelor, întâlnirilor mondene, a vieții culturale și a manifestărilor pro sau contra. Este spațiul care se confruntă cu nucleul civismului, un civism inițial care nu scapă și accentelor groțeschi din marginea lumii lui Caragiale.

Târgoveț și orășean. Târgul și orașul produc tipuri umane aparte. Fenomenul de convertire este specific încă din Evul Mediu. În oricare dicționar târgovețul e definit ca locuitor al târgului, ca orășean. Este încă o dovadă că, la un moment anume al evoluției mediului urban, târgul și orașul se confundă. Noi vom încerca însă o definiție mai extinsă, prinsă în resorturile intime a tot ceea ce articulează viața omului.

Într-o accepție mai veche, târgovețul era un pelerin, un negustor care nu de la începutul existenței sale și-a câștigat stima celorlalți (Isus i-a alugat pe negustori din templu). Între negustor și cămătar granița este de multă vreme incertă, imaginea jidovului detestat răsfrângându-se și asupra negustorului.

În Occidentul mercantil distincția s-a realizat mai devreme. Încă din secolul al XIV-lea un preot anonim englez separă bine etica nouă și neacceptată încă a „economului” de cea tradițional lăudată a „cheltuitorului” sau „risipitorului”⁵. Negustorul este călăuzit de etica muncii și a proprietății; nașterii (nobleței n.n.) el îi opune talentul. Nu este un nabab, el se chivernisește, asumându-și riscuri. Negustorul are mobilitate, e un precursor al învățării limbii străine, al perfecționării sistemului tot mai complex de măsuri și corespondențele acestora, al manevrării și echivalării monedelor, e un om al scrisului care pune ordine în afaceri și în viață. Dispune de capital, fantezie și îndrăzneală. Va schimba arhitectura orașelor, iar pe acestea le va înzestra cu funcții noi.

Un târgoveț este și meșteșugarul. Ca și negustorul este expresia reușitei spiritului întreprinzător. Legat de materialitatea lumii, el este spiritul limitat, cumpătat și plin de vitalitate. Spațiul activității sale ocupă un loc distinct în mediul general al târgului.

Orășeanul e expresia condensată a întregii populații urbane, foarte interesant dacă este analizat în mediul său. Cel mai adesea este un emigrant recent, este țărănul de ieri. Noul mediu îl convertește treptat, îl eliberează de o parte din prejudecăți; îl strâmtorează însă, impunându-i un alt tip de organizare a vieții, a muncii, a gospodăriei. În perioada interbelică și chiar mai veche este evident faptul că, cel puțin în jurul casei, atunci când există suficient pământ, se manifestă ca țărăn, organizând livada, grădina de legume și chiar de cereale (aceasta din urmă mai ales la cei care dobândesc terenuri la marginea orașului). A fost și cazul Bradului care, spre marginile sale (Botău, Țioara, Dealul Tăului, Brățiș, Poienița), se prelungea cu un habitat absolut rural.

Treptat, pe măsură ce sporește concentrarea populației, apar elemente noi ale unui tip anume de dependență: locuința începe să fie o problemă, piața devine o necesitate absolută pentru din ce în ce mai mulți oameni. Orășeanul învață relativ repede să accepte diversitatea și schimbarea. Fizionomii foarte diferite, caractere diverse, elemente din popor sau cele de vază, ciocnirea de interese într-un mediu mercantil unde banul e rege sunt realități greu de asimilat pentru prima generație. Este însă la fel de adevărat că aici omul află care este valoarea de schimb a muncii și a timpului, aici se obișnuiește cu schimbările perpetue: mișcarea neîncetată a prețurilor, recesiunea și avântul, modificările de condiție socială. Fiecare trăiește aici între vecini și prieteni, e prins în viața de cartier și de stradă. Are multe locuri de întâlnire: cârciuma, piața, cinematograful, baia publică, frizeria sau spălătoria, trăind într-un fel de

⁴ N. Iorga, Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat, vol. I, București 1977, p. 200.

⁵ vezi J. Le Goff, op. cit., p. 22

„intimitate extinsă”. Relația aproape permanentă cu ceilalți îi impune o autocenzură; orașul este școala gestului și disimulării, a uzanțelor.

Orășeanul, în raport cu țaranul, este un agitat, un spirit mai viu și mai colorat, are o gândire mai mobilă și își câștigă o capacitate în plus de a argumenta (evident în acest sens este și faptul că, cu excepții ne semnificative, clasa politicianilor se recoltează din mediul urban). Devenit un anonim într-o mulțime, orășeanul poate evada în mondenități mai greu de imaginat în lumea satului.

Școala primară, gimnaziul, școlile de arte și meserii, alte instituții, cultivă spirite, dau informație, consolidează aptitudini și pregătesc profesioniști, adună oameni în spațiul civismului, făcând viața să pulseze alert. Când își negociază munca, produsele și acțiunile, orășeanul redevine târgovețul pentru care totul are un preț și pentru care banul este expresia libertății, mai limitată sau mai extinsă, în funcție de ceea ce poate scoate din portofelul său. Îmbrăcat la confecții sau la croitor, orășeanul știe că – cel puțin într-o relație pasageră – haina îl face pe om, ajutându-l să salveze aparențe sau să sublinieze elitismul.

Spațiu predilect al relației marfă-ban, orașul este mediul șanselor confirmate sau ratate prin consecințe. Iată de ce orășeanul e mereu pregătit, mereu alertat, trecând peste conveniențe și câștigând în îndrăzneală, în impetuoșitate. Dacă țaranul este îndărătnic, conservându-se și raportând mediul social la sine, orășeanul improvizează și se raportează pe sine la exigențele urbei pentru că, spre deosebire de țaran, el poate să se afle într-o permanentă devenire.

În mediul orășenesc interesul individual și cel public se întrepătrund, se manifestă într-o intimitate uneori greu de descifrat, care adună oamenii către înfăptuiri comune. Evident în acest sens este faptul că încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea nevoia de capital pentru investiții a determinat construirea în Brad a băncii „Crișana”. Inițiată în mediul comercianților și al intelectualității, la constituire banca s-a bucurat de participarea exemplară a unor personalități locale, cele care i-au asigurat credibilitatea și onorabilitatea: I. Ghișa, P. Opiș, I. Radu, V. Damian, Al. Draia, I. Papp. Aceștia, împreună cu alți acționari, au alcătuit chiar personalul băncii, care, în primul an, au activat voluntar, atrăgând – prin exemplu propriu – economii ale depunătorilor din întreg Zarandul.

Același spirit comunitar s-a manifestat și în cazul unui fenomen cultural de excepție, anume constituirea Societății pentru Crearea Fondului de Teatru Român. Inițiat încă din 1869 de către Iosif Vulcan, după tumele organizate în Transilvania de Fany Tardini și M. Pascali, Fondul prinde contur și la Brad, mai ales în urma deselor dezbateri ale despărțământului Astrei despre istoria și conținutul teatrului, semnificația sa estetică și națională. Pentru strângerea fondurilor s-au realizat în Brad spectacole de amatori în care s-au deprins cu dificilă artă actoricească oameni de vază ai orașului: doamnele Boneu, L. Ghișa, O. Pănu-Ometa și domnii: I. Băma, M. Stoica, P. Lazăr, I. Radu (vezi revista Familia, an XL, nr. 34, Oradea, 22 aug/4 sept. 1904). Această din urmă inițiativă subliniază și o nouă realitate care se naște în mediul orășenesc, anume intrarea femeii în viața publică a comunității, unde aceasta își câștigă un nou statut, chiar dacă inițial rolul său este de a contribui, prin acțiuni culturale-caritabile, la succesul bărbatului (prin viața publică înțelegând nu sensul restrâns de viață politică ci participarea individului la ansamblul de manifestări care interesează comunitatea). Este însă tot atât de adevărat că – cel puțin pentru perioada care ne interesează – emanciparea se manifestă la nivelul familiilor din elita societății.

Un alt element care trebuie semnalat în cadrul acestui capitol în legătură cu populația Bradului este autohtonitatea acesteia. Chiar dacă este vorba de o populație relativ amestecată (români, unguri, germani, evrei), majoritatea covârșitoare e formată din localnici, orășenii din perioada interbelică fiind cel puțin la a treia generație. La această situație a contribuit și statutul de oraș periferic al Bradului, împreună cu relativa sa izolare. Este o populație care a moștenit case și pământuri, meserii și mici afaceri. Orășeanul acesta nu este încă pe deplin detașat de activitățile agricole. Cu excepția intelectualilor și a unora din oamenii de afaceri, majoritatea orășenilor cultivau pământul sau creșteau vite. Situația este mai veche și pare destul de greu de schimbat. Prin specificul său, acest tip de orășean este unul mai conservator în privința stilului de viață, mentalității și ocupației.

Dependent de acestea, sunt de remarcat câteva lucruri care întregesc profilul orășeanului, locuitor al Bradului. Mai întâi este vorba de o anumită siguranță; omul se află aici între ai săi, între prieteni, vecini și rude. Se remarcă apoi prin faptul că fiecare individ își cunoaște locul, rangul am putea spune pentru că îl moștenește. Aceasta impune un tip de relații întemeiate pe respect. Aici elita impune, punctul său de vedere fiind acceptat și urmat. Aici cadrul restrâns al orașului mic și numărul mare de cunoscuți impun un anumit tip de autocenzură de care orașul mare se descătușase.

Dacă la începutul secolului trecut tonul în privința modului de viață, manierelor și mentalității orașenești este impus de populația de origine maghiară sau germană care, deși minoritare, veneau cu o cultură urbană mai veche, în perioada interbelică statutul se deplasează vizibil spre populația românească. Evoluția s-a realizat fără nici un fel de conflicte etnice. Tot atât de adevărat este însă și faptul că maghiarii sau germanii nu se află în mediul periferic al orașului nici în această perioadă, rolul lor continuând să fie unul exemplar chiar și fără privilegiile secolelor anterioare.

Cotidianul vieții. Într-o importantă lucrare a sa („Orașe în mișcare”) Arnold Toynbee încearcă să rescrie evoluția Londrei ca pe o împlinire a vocației universale a orașului. Anterior lui, Cicero percepe locul ca „locuire”, pornind de la faptul că acesta există ca habitat articulat numai prin lucrarea împreună a celor ce viețuiesc în solidaritate și securitate. Ambele afirmații – direct sau indirect – susțin un fapt valabil pentru orice „locuire”, în orice împrejurare, anume că, independent de dimensiunile ei, este în fond ceea ce o fac oamenii săi să fie.

Afirmate inițial ca târguri, orașele românești mai modeste ca dimensiuni încep să își afirme o anumită identitate economică și culturală înconfundabilă pe la începutul secolului al XX –lea.

În cazul Bradului, apariția unor edificii publice (Primăria, noul gimnaziu, băile publice, pavilionul și clădirea administrației societății „Mica”, cinematografele dintre care unul având și scenă pentru proiecții în aer liber, tipografia, hotelul cu restaurant, gara, lanțul de prăvălii, farmacia, spitalul) datează din perioada 1880 – 1935 și se înscriu în ansamblul arhitectonic foarte asemănător celorlalte două orașe moștești, Abrudul și Câmpeniul. Centrul, zona cea mai animată, deschisă unei permanente circulații, cunoștea joia (zi tradițională de târg) un amestec de căruțe, trăsuri, și automobile, cele din urmă aflate mai ales în trecere și dând nota de exotic primilor ani de după războiul reîntregirii. Un spațiu destul de larg, deschis pe două laturi, găzduia piața, loc de negociere în registre diferite, după temperamentul și obiceiul fiecăruia. Se afla la marginea șoselei ce traversa orașul, în direcția Băii de Criș. Bătrânii își amintesc faptul că se întregea și cu o altă piață, situată pe malul Crișului, anume „piața de scândură”, unde în căruțe speciale, cu oiștea lungă de până la 10 metri, își desfășeau marfa moșii (grinzi și coarne pentru „hăizaș”, scândură, buți, ciubere, donițe, furci, greble, lațuri și mai rar șindrilă). Multe căruțe aduceau special lemnul la comandă, fără a intra în piață deci. Alături se așezau căruțele vârarilor din Buceș, în fața cărora caii rumegau molcom căpița de fân.

Târgul de vite de la marginea orașului completa ansamblul cererii și ofertei care aduna gospodarii din Abrud, Buceș – Vâlcău, Hălmașiu și din alte localități zărandene. Aici veneau și negustorii veritabili, angroșiști sau cu amănuntul din ținuturile mai îndepărtate: Arad, Brașov, Sibiu, Câmpeni, Oradea.

În mare parte desfundate, străzile ofereau un parcurs dificil. Abia în perioada interbelică au început să fie pietruite.

De-a lungul străzilor, mai ales în imediata apropiere a locului de târg, erau înșirate „bolțile”, prăvălii cu un singur nivel, care ofereau: postavuri, scule, suveniruri, încălțăminte, gaz, sare, vase, mobilier și țesături. Erau construcții trainice, înălțate pe fundații relativ înalte, ale căror ferestre cu chenar, lăsau interioarele în semiîntineric misterios. Odată intrat te lăsa cuprins de mirosurile de pielărie, papetărie sau coloniale.

Nu lipseau cârciumile ca loc de aldămaș, de prietășug sau discordie, dar și de întâlniri între „neamuri”, cărora munca de zi cu zi și împrăștierea în diferite sate rareori lăsau prilej de revedere.

Producătorii ambulanți întregeau peisajul unei oferte surprinzătoare prin diversitate dacă avem în vedere o cerere relativ limitată: țigani cu căldări sau argintărie, țărani cu fluier, jucării, umerășe, măcelari cu căldările de aramă la foc domol, în care se opăreau virșli (un soi de cârnăciori preparați din carne de capră și de porc amestecată cu seu de oaie, tocată mărunt și frământată aproape ca o maioneză), meșteri olari aducând mai ales tradiționalele ulcioare arse dar nesmălțuite. O mișcare neîntreruptă frământa orașul, contopit acum pe de-a-ntregul cu vechiul târg.

Portul oferea și el prilej de desfătare pentru privitorul pe care graba nu-l mâna din spate. Bărbații cu căciuli, cămăși din pânză de casă, cusute cu arnici, încinse cu șerpar pe sub cojoace, cu cioareci și opinci își purtau domol cai de căpăstru, oferind ciubere, donițe sau fructe. Alături, femeile cu cămăși încrețite la umeri, cu fodorii lați, cu poalele terminate în ochiuri sau chindisite, purtau noile chischinee (baticuri) tocmai cumpărate de la târg. Din satele apropiate se distingeau cei ce purtau pălărie, laibăr din pânură și bocanci sau cisme înalte încălțate peste cioarecii strâmți, cu cusătură peste partea din față a pulpei (celebrul port „unguresc” al minerilor).

Portul orașenilor se individualiza prin pălăria neagră cu panglică de mătase, pantalonii drepți, pantofii și pardesiul lung care se distingea mai ales prin calitatea stofei. Cuta și tăietura îndrăzneată a vestei, rochia cu pliuri sau pălăria, pantofii cu tocuri masive și coșul din împletitură aduceau încă o dată grația feminină care singură ar fi putut să dea strălucire și inedit cotidianului.

Clădirea gării putea oferi singură servicii complete unei clientele mai pretențioase care venea dinspre Arad: hotel, restaurant, frizerie, prăvălie și birje.

Acest mediu provincial oferea farmecul discret celor dispuși să-l simtă. Cinematograful cu grădină, teatrul de amatori sau gazeta locală („Zarandul”) susțineau un efort cultural întregit uneori de strălucite colaborări ale unor actori, gazetari sau scriitori. Tipografia Roth și librăria familiei ar merita o adevărată monografie pentru efortul cultural de ținută. Lucrul la gazetă, studioul fotografic „Dineș”, popasul la frizer au fiecare rolul lor plin de importanță pentru spectacolul vieții.

Locul de promenadă nu a fost Bradul, așa cum s-ar putea crede, ci Gurabarza, colonia Societății Române Anonime „Mica”, unde stadionul, parcul cu arteziană, popicăria, sala de biliard, grădina de vară și restarantul făceau ca mulți brădeni să ia trenul pentru zilele de duminică. Fanfara societății întregea aerul sărbătoresc, oferind arii din opere și operete, valsuri, muzică de cafe concert.

În sensul în care orașul devine treptat cel mai propice mediu al circulației banului și produselor, este evident că aici vom întâlnii și cea mai largă gamă a ofertei de bunuri și servicii. Situația este aceeași în toate localitățile urbane, proporțiile în care se manifestă sunt diferite. Ne rămân astăzi de cercetat în special anunțurile publicitare și reclamele vremii. Pentru orașul Brad, cele mai semnificative se află în calendarele gazetei „Zarandul”. Chiar dacă fără mult rafinament, prea puțin persuasive ori insinuante, sunt o mărturie despre o realitate social-economică vie. Limbajul direct orientează limpede pe posibilul cumpărător: „D-lor Cititori! Dacă voțiți să fiți bine serviți: Cumpărați făină și coloniale, dela primul magazin românesc din Brad, a Fraților David (sub internat) cari le cumpărați cu cele mai ieftine prețuri. Frații David, Magazin de făină și coloniale Brad”. Când este vorba de produse obișnuite, de lucruri necesare, miezul reclamei este prețul accesibil: „Cercetați librăria Zarand, unde găsiți tot felul de cărți literare, cărți școlare, hârtie de scris, hârtie colorată, tablouri, creioane și tot felul de rechizite, cu prețurile cele mai mici”. Când se oferă produse de lux publicitatea mizează pe diversitatea ofertei și pe servicii: „Sidor Ignație, fondat 1903, Brad. Găsiți la noi: Ceasornice de buzunar și de brățare, pendule și ceasuri deșteptătoare, bijuterii de aur și argint. Atelier special de reparație a ceasornicelor, bijuteriilor și articolelor optice. ” Altele au pretenția de exhaustivitate, făcând inutilă pentru client orice alternativă: „Toate medicamentele și articolele de primă necesitate le puteți cumpăra de la Farmacia I. Stoica, Brad”. Cea mai bună calitate a ofertei are și ea un important rol publicitar: „Cele mai bune, cele mai curate și mai naturale băuturi le găsiți numai la Bodega Ioan Coposu, Brad, Piața Regele Ferdinand, nr. 14”. Un alt tip de publicitate este cel care îndeamnă cumpărătorul să se convingă singur: „La Librăria Dumitru Bodiciu din Brad se găsesc tot felul de cărți literare, didactice și pentru popor, rechizite școlare și de birou, cu prețurile cele mai avantajoase. Debit special de tutun, timbre etc. Cercetați spre convingere!”

Dorința de a evidenția diversitatea ofertei și concurența deloc neglijabilă într-un orașel cu ceva peste 3000 de locuitori ne îndeamnă să cităm și alte anunțuri publicitare: „Zilnic se găsesc mâncări calde și reci, precum și tot felul de băuturi la Bodega și Restaurantul Popa Gheorghe, Brad, Strada Avram Iancu, Nr. 44, aproape de gară”; „Totuși cele mai bune băuturi și mâncări le găsiți la «Bodega de lângă podul Crișului» Care zilnic este aprovizionată cu tot felul de gustări calde și reci-Încercați! Cine merge odată la această bodegă, merge toată viața!”; „Simion Țândău, Brad. Coloniale, fierărie, vase, geamuri și băuturi spirtoase. Înreg. la Of. Reg. Com. sub No 184/1931 Telefon 26”. Anunțul băncii „Crișana” se distinge prin sobrietate: „Banca «Crișana» S.A. Brad. Fondată în anul 1891, Sucursala Baia de Criș și Hălmașiu. Capital social 29.000.000 lei.” Cursul vremii ne impune și el un nou tip de publicitate. Ne aflăm în 1944, când spiritul național este exacerbat. Iată ce putem citi într-o reclamă: „Dacă vă trebuie fotografii bune și frumos executate, mergeți la singurul atelier fotografic românesc Foto-Sport, Brad, Proprietar Dineș, Piața Avram Iancu, Nr. 8. Vizitați! Execută cu cea mai mare conștiinciozitate tot felul de lucrări ce țin de această branșă. Vizitați!”(vezi „Calendarul Zarandului” pe anii 1936, 1940).

Într-un oraș mic orice element spectacular primește valențe importante mai ales când angajează un segment semnificativ al societății. Petrecerile sau cum le-am spune azi – serbările câmpenești – ale societății anonime „Mica” se desfășurau în aer liber „sub Pietroasa” (un deal din apropiere) sau pe stadionul societății. Discursul directorului sau a unuia din acționarii mai importanți deschidea serbarea al

cărei ton general era de mândria apartenenței la efortul comun de propășire a firmei. Deseori se oferea mâncare și bere gratuite participanților și familiilor acestora. Fanfara asigura antrenul, împreună cu sportivii de la secțiile de profil: fotbaliști, dresori de cai, gimnaști (aceștia din urmă cu demonstrații de gimnastică suedeză). Atmosfera primea în întregul său un discret aer paternalist din partea patronatului, acesta participând împreună cu toți membrii familiei, dând în acest fel senzația unei mari familii care petrece. Se consolida astfel un sentiment al întregului, un tip de apartenență și de fidelitate foarte importante pentru ambianța generală a societății miniere. Omul resimțea importanța sa pentru întregul colectiv și – lucru deloc neglijabil – câștiga un spor de prestigiu în ochii familiei sale. Sentimentul apartenenței nu îl părăsea nici după pensionare.

„Maialul” sau petrecerea de iarbă verde într-una din duminicile lunii mai a elevilor și profesorilor era de asemenea un punct de reper între mondenitățile orașului. Prilej de mare veselie, prin desfășurarea sa maialul înlătura pentru o zi multe din diferențele care separau pe profesori de elevi. Întregul potențial cultural – sportiv al școlii se producea în hazul general, unde profesorii își trădau mare parte din limitele lor și unde vârsta nu era suport pentru lipsa aptitudinilor. Această petrecere avea rolul de a descătușa de morgă sau de complexe, umanizând o relație destul de austeră în școală. Cu acest prilej, elevii exersau și o serie de utilități necesare unei ieșiri în natură (cum se face focul, cum se pune masa, cum se întinde cortul sau cum se confecționează o colibă, cum se acordă primul ajutor). Dincolo de veselie, petrecerea aducea în subsidiar o altă dimensiune a camaraderiei profesor – elev, o consolidare a spiritului de apartenență și o „deconspirare” a unor calități individuale altfel greu de remarcat (chiar și elevii mai puțin merituoși relevau aptitudini și priceperi care primeau respectul și remarcile cuvenite, sporind încrederea în sine).

Chiar dacă în dimensiuni și cu mijloace modeste, viața cotidiană a orașului evidenția un important spirit participativ. Remarcabil este faptul că prin specificul său n-a dat individului nici sentimentul singurătății, nici al perifericului. Fiecare simțea că are un rol al său în spectacolul general al vieții, un rol mereu remarcat de cineva.

Sensuri și semnificații. Relativul paradox al Bradului pentru perioada interbelică rămâne acela că un oraș mic are o pondere economică importantă (aproximativ 65% din producția de aur a României este asigurată de minele societății „Mica”). Importanța resurselor a atras aici începând mai ales de pe la mijlocul secolului al XIX –lea maghiari și germani, ai căror urmași îi regăsim alături de populația românească autohtonă, în secolul următor. Cel puțin pe plan religios cele trei comunități s-au organizat temeinic: în primele decenii ale secolului al XX -lea regăsim aici două biserici ortodoxe, două catolice și una reformată. Pornind de la faptul că cele două comunități minoritare au avut anterior un statut privilegiat, în perioada interbelică regăsim consecințele acestuia. Cea mai mare parte a activităților comerciale sunt conduse de maghiari; cei câțiva germani rămași sunt încă în administrația societății sau maiștri la Atelierele Centrale și Uzina electrică din Gurabarza. Cu o situație materială mai bună, cu o mentalitate mai exigentă față de sine, au încă un grad de cultură mai ridicat. Schimbările constituționale din perioada 1918 – 1923 au întâmpinat la nivelul mentalităților acestor minorități o anumită rezistență, care la rândul său și-a găsit ca suport un tip anume al complexului de superioritate. Acesta se manifestă mai ales prin numărul redus de căsătorii mixte din punct de vedere etnic.

Chiar printre români se manifesta un respect poate exagerat pentru sistemul de organizare a muncii și a vieții evidente în cadrul comunității germane.

În același timp este de remarcat faptul că începe un proces lent de dispariție a diferențelor. Acesta este sesizabil mai ales la nivelul elitei (gestul directorului Adolf Siber de a rămâne la conducerea societății după 1918 și de a-și boteza fiul în religia ortodoxă, dar mai ales conduita sa nepărtinitoare i-a atras o mare simpatie a minerilor români, sindicatul acestora decidând să-l înmormânteze la Brad cu cele mai înalte onoruri).

În general diferențele etnice au asigurat chiar standardul ridicat al vieții urbane, imprimat în peisajul arhitectural, în viața culturală, în relațiile dintre locuitori (pentru care respectul propriului cuvânt a avut o importanță deosebită), în gastronomie, port și obiceiuri. Poate că și proporția relativ optimă între comunități a făcut ca eventualele asperități să se manifeste doar la nivelul indivizilor, fără a afecta calitatea unei relații comunitare.

De remarcat este și faptul că ecourile veștii politice s-au atenuat mult până în acest oraș destul de izolat, fără prea multe legături cu centre importante, astfel încât unele fenomene și manifestări cu o masă critică ridicată nu au influențat prea mult orășenimea Bradului sau populația rurală din împrejurimi.

În orașul interbelic provincial și mic cum a fost Bradul nu există viață de cartiere; oamenii se cunoșteau toți, indiferent dacă aveau sau nu relații directe. Acest fapt asigură un aer de familiaritate, o anumită coeziune resimțită de la vârsta copilăriei. Este desigur unul din motivele pentru care cei mai mulți au revenit acasă după diverse experiențe pasagere. Multe din aceste experiențe au îmbogățit modul de viață, aducându-i în plus noi modalități de lucru, noi utilaje, noi forme de organizare a gospodăriei, sau reevaluarea relațiilor de familie. Este cazul minerilor care au lucrat la minele din California sau la întreprinderile din Marsilia, Nisa și Savoia. Plini de pitoresc erau acei oameni care, deși cu puțină carte, puteau să se înțeleagă în limbile română, maghiară, germană, engleză sau franceză.

Pornind de la considerațiile generale, adaptându-le la specific, am încercat aici să evidențiem măcar parțial trăsăturile care asigurau Bradului interbelic o anumită identitate. Cu siguranță că toate acestea se pot continua cu alte unghiuri de vedere și – de ce nu – cu o altă metodă de cercetare, aducând însă cu siguranță aceleași concluzii.

DIE STADT BRAD ZWISCHEN DIE WELTKRIEGENZEITRAUM

Zusammenfassung

Die Enderungen die in der Gesellschaftsstruktur erscheinen bestehen aus einem komplexen Mechanismus dass aus verschiedenen Seiten studiert sein kann.

Warum endert sich der Mensch im Laufe der Zeit? Wie gross ist die Rolle der Umgebung in dieser Enderung und warum findet sie statt? Diese sind zwei Fragen die in der Geschichte der Welt auf eine ganz objektive Antwort warten. Und in dem Zusammenhang mit ihnen befindet sich auch unser Versuch „Brad – Stadt und Markt. Zwischen den zwei Weltkriegen“.

Unser Studium, beschäftigt mit Elementen die weniger eine Rolle in der traditionellen Historiographie gefunden haben, möchte die hauptsächlichen Kategorien der Stadtleute evidenzieren (Markt, Mentalität der Stadt – und Dorfleute, Reklame).

Das zentrale Element, das wir hier eingeführt haben und durch das wir unsere Einsicht erklären möchten, ist „die erweiterte Intimität“ als Lebensmodell das den Stadtmann individualisiert.

COMPORTAMENT DEMOGRAFIC ȘI CALITATEA VIEȚII ÎN VALEA ALMĂJULUI LA 1938

Carmen Albert

Ancheta monografică întreprinsă în vara anului 1938 în Valea Almăjului (plasa Bozovici) de Institutul Social Banat-Crișana¹ (în continuare I.S.B.C.), vizând o largă problematică socioumană, a prilejuit o reîntâlnire cu lumea satului bănățean, cu reflexia unor realități dureroase în existența și conștiința țăranilor almăjeni. Multitudinea de informații culese s-au regăsit parțial în studii publicate de monografiști în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, majoritatea însă rămânând teaurizate în documente de arhivă. Studiul de față, încearcă analitic să surprindă unele aspecte de demografie, dinamică socială, habitat, mod de viață, calitatea vieții din perspectiva sociologiei istorice pe baza informațiilor din materialul statistic adunat în timpul campaniei, material care ar fi trebuit să constituie baza informațională a viitoarei monografii. Ipoteza noastră este că atunci la 1938 în V. Almăjului existau coordonate economice și caracteristici psihosociale tipice unei ruralități în tranziție spre un model urban sau mai bine zis urbanizat, atât ca realizări cât și ca aspirații. Complementar informațiile s-au coroborat și cu studiile publicate de monografiști în Revista Institutului Social Banat-Crișana.

Materialul statistic conține situațiile și evidențele localităților trimise de notarii plasei Bozovici, monografii, răspunsurile la două chestionare având obiective administrativ-turistice, caietele de însemnări ale lui C. Groșorean², memorii și rapoarte trimestriale și anuale. Desigur ne putem exprima îndoiala mai ales față de corectitudinea răspunsurilor din chestionare, acestea putând fi afectate de variabile subiective cu consecințe asupra obiectivității celor declarate. Demersul nostru, a sesizat în varietatea răspunsurilor și aspecte negative, neajunsuri, lipsuri, defecte, erori, tocmai pentru că erau destinate unor foruri superioare care se spera că vor remedia sau măcar ameliora starea de lucruri. Acest argument, este credem noi, în măsură să ne asigure de sinceritatea celor anchetați și să inițiem investigația ce ne-am propus. Datele oferite nouă de inventarul documentar, ne-au facilitat obținerea unor indici și indicatori de dinamică demografică, relevarea unor factori declanșatori de fenomene, motivații, cauzalități, determinisme, relevanți pentru conturarea unei imagini a Văii Almăjului corespunzând unității administrative-plasa Bozovici, așa cum parafraza și I. Nemoianu: „Unitatea geografică a Almăjului a făcut ca și din acest punct de vedere administrativ să formeze o unitate, în toate vremurile. În adevăr, teritoriul (...) coincide perfect cu harta plasei Bozovici din epoca modernă. Unitatea Almăjului a fost întotdeauna respectată(...). Prin toate schimbările politice și administrative acest ținut a trecut în întregime, fie într-o parte, fie într-alta³. Putem considera această unitate rurală un eșantion reprezentativ pentru întregul Banat, datorită caracteristicilor populației, numărului satelor și nu în ultimul rând varietății formelor de relief.

Situația geografică, istoria comunei și administrația sa este prezentată pe scurt chiar de la începutul memoriului administrativ: „Plasa Bozovici, datorită configurației sale geografice, este un ținut care s-a afirmat totdeauna independent de restul județului. Delimitarea ei mărginindu-se la bazinul râului Nera, înconjurat din toate părțile cu munți împăduriți și cunoscut sub numele de valea Almăjului a fost încă din vechimea timpurilor o organizație administrativă aparte (...) Plasa Bozovici are 16 comune înșirate de o parte și de cealaltă a râului Nera. Aceste 16 comune sunt împărțite în șase circumscripții notariale, cu sediul în comunele mai principale. Cele șase notariate sunt: notariatul Bozovici cu comunele Bozovici și Lăpușnicul Mare; notariatul Rudăria cu comuna Rudăria; notariatul Bănia cu comuna Bănia și Gârbovăt; notariatul Prilipeți cu comunele Prilipeți, Pătaș și Borlovenii Vechi; notariatul Prigor cu comunele Prigor, Borlovenii Noi și Putna și notariatul Dalboșeț cu comunele Dalboșeț, Mocerș, Șopotul Vechiu, Șopotul Nou și Ravensca⁴.

¹ Institut fondat în 1932 la Timișoara de intelectuali bănățeni (C. Groșorean, I. Nemoianu, V. Blașian) care a efectuat după teoria și metodologia lui D. Gusti, campanii monografice în Banat pe parcursul unui deceniu.

² C. Groșorean (1881-1949), remarcabilă personalitate a Banatului, fondator și lider al I.S.B.C. care a supervizat activitățile acestui Institut și a inițiat campaniile monografice în urma cărora Institutul a dobândit presanță și valoare.

³ I. Nemoianu, Bănatu-i fruncea, Lugoj, 1929, p. 25.

⁴ Muzeul Banatului Montan (în continuare M.B.M.) Reșița, Fond. „C. Groșorean”, inv. 9638, Memoriu asupra situației administrative a Plășii Bozovici.

Analiza noastră transversală, are în vedere profilul unei microzone a Banatului, compusă din 16 sate, deci un univers exclusiv rural, sate pe care le-am tipologizat după numărul de locuitori (Anexe-tabelul 1). Se poate observa cu claritate predominarea așezărilor mari și foarte mari (Bozovici-3663 loc.) și absența celor foarte mici, media fiind de 1518 locuitori/sat. Pentru Bozovici concentrarea rurală este explicabilă deoarece aici era centrul de plasă, celelalte însă probabil se raportează la un model de existență preurban, de evoluție firească dar și ca o consecință a unei politici imperiale de sistematizare a localităților de graniță⁵.

Structura populației. O scurtă privire asupra mișcării naturale, atât cât ne oferă documentele invocate mai sus, ilustrează tendințe de descreștere, alimentate de componente diverse la care vom reveni pe parcursul studiului. Regresul în privința creșterii naturale nu este o caracteristică actuală, a anului 1938. Comparativ cu anii 1910 și 1930 situația de față nu face decât să continue o realitate mai veche. Evoluția demografică este categoric descendentă în plasa Bozovici cu excepția satului Ravensca, a cărei populații a crescut cu 137 de persoane în intervalul studiat. Bozovici-centru de plasă rămâne în continuare cu numărul cel mai mare de locuitori iar Putna cu cel mai redus. Numărul înregistrat al unei populații trebuie corelat și cu repartitia teritorială a acesteia, cu densitatea în ultimă instanță. Transformarea unui jugăr cadastral în km², ne-a condus la situația prezentată în tabelul 2 (Anexe). Se constată că cea mai mare densitate a populației o avea localitatea Borlovenii Vechi cu 44,37 loc/km², urmată de Dalboșeț cu 40,57 loc/km² iar cea mai redusă o deține Putna cu doar 6,97 loc/km². Retrospectiv, valorile nu s-au schimbat prea mult față de recensământul din 1930 unde densitatea populației Banatului era de 41,3 loc/km² cea mai mică dintre toate provinciile istorice⁶. O consecință a descreșterii populației este scăderea densității ei iar o altă cauză a sporului demografic deficitar, s-ar plasa în sfera geografiei și a reliefului care nu permite o mare afluență demografică, căutându-se de regulă, zone mai accesibile cu teren agricol. Cauza unei densități atât de reduse pentru localitatea Putna se află în localizarea sa, așa cum aflăm din documente: „Comuna Putna este situată în regiunea deluroasă a dealurilor înalte și a munților mici, pe valea pâraiașului Putnița pe partea dreaptă a șoselei naționale Bzovici-Mehadia și la o distanță de 4 km”⁷.

Datele documentare relevă atât numeric populația plasei cât și structura confesională. Plasa Bozovici nu este locuită în exclusivitate de populații de etnie română ci coexistă mai multe minorități naționale alături de cea majoritar românească, conferind Banatului acea policromie etno-confesională caracteristică. Numeric subpopulațiile acestei unități teritoriale se ierarhizează după cum reiese din Anexe (fig.2). Ruralitatea almăjeană este dominată de români, alături de care se mai află cehi, germani, țigani, ultimul procent fiind reprezentat de unguri, ucraineni și evrei. Etnic, cele mai eterogene localități erau: Dalboșeț, Bozovici și Borlovenii Noi iar cele mai omogene: Lăpușnicu Mare, Șopotul-Nou, Bănia, Gărovăț și Mocerș unde locuitorii erau eminent de etnie română; o situație specială exista la Ravensca care era locuită, în exclusivitate de cehi. Această compoziție multiculturală corespunde unei diversități confesionale⁸ și desigur unor comportamente demografice diferite. Datele incomplete nu ne permit nuanțarea acestei situații, informațiile fiind etalate pe ansamblul populației, nu distinct pentru subpopulațiile existente.

Structura socio-profesională. Plasa Bozovici - exclusiv rurală - înfățișează o reală diversitate socio-ocupatională în care se interferează specificul agronomic cu economia rurală. Păstoritul și agricultura, ca ocupații primare sunt dominante⁹, alături de care se mai numără, din grupa celor secundare-tâmplari, fierari, zidari, brutari, dogari, croitori, vopsitori chimici, cârciumari, comercianți, funcționari, necesari pentru a se asigura o normalitate funcțională a satului. Deși exploatațiile agricole reprezentau baza venitului principal, erau ineficiente economică. Din *Raportul anual* al pretorului plasei aflăm că pământul era de calitate mediocră și deluros¹⁰. Deși se afla în proprietate privată, sectorul funciar nu era o sursă de avuție pentru gospodăriile almăjene. Evidențele la suprafața arabilă ilustrează loturi mici

⁵ I. Boros, Regularea comunelor în județul Caraș, 1784-1796, în „Analele Banatului”, III (1930), nr. apr-iun. p. 30-42.

⁶ D. C. Georgescu, Populația satelor românești în „Sociologie Românească”, an II (1937), nr. 2-3, p. 68.

⁷ M.B.M. Fond „C. Groșorean”, inv. 9636, Chestionar Putna.

⁸ Confesiunea majoritară o reprezenta ortodoxismul urmată de romano-catolicism, protestantism, neoprotestantism și mozaism.

⁹ Procentul celor ocupați în aceste sectoare era: Borlovenii Noi-84,9%, Mocerș-90,5% și Bănia-91,7%, din Traian Birăescu, Patru comune almăjene. Cercetări monografice în „Borlovenii Noi, Bozovici, Mocerș și Bănia, în „Revista I.S.B.C.”, X(1942), sept-dec. p.567 iar cifrele pe întregul Banat sunt de 31% muncitori agricoli din D.Șandru, Populația rurală a României între cele două războaie mondiale, Iași, 1980, p.99.

¹⁰ M.B.M., Fond „C. Groșorean”, nr. 9638, Raport anual.

destinate exploatațiilor agricole în regim familial. Cele mai mari terenuri însămnănțate se găseau la Dalboșeț-16% și Ravensca-15,36%. Celelalte situându-se sub 10% suprafață cultivată. E de la sine înțeles de ce recoltele erau prea puțin semnificative. Relieful accidentat prin existența zonei colinare și muntoase, a creat un spațiu restrâns practicării agriculturii, la care s-a mai adăugat calitatea neproductivă a acestuia. Satele din ruralul almăjean se aflau astfel într-o zonă defavorizată, ceea ce a determinat orientarea locuitorilor și spre alte ocupații generatoare de resurse. De regulă culturile erau de porumb, grâu și trifoi, un caz aparte îl reprezenta Ravensca care excela prin cultura cartofilor atât pentru consumul propriu cât și în scopul comercializării la Anina și Bozovici. Din spusele respondenților și inventarul tehnic modest ar fi cauzator de sărăcie, cumulându-se la condițiile anterior menționate. La Mocerș: „*mașini agricole nu sunt. Pământul se muncește rudimentar, produsul cerealelor nesatisfăcând nici consumul intern al comunei*”¹¹.

La fel stau lucrurile și la Gârbovăț, Putna, Șopotul Vechi, Bozovici, Șopotul Nou, Prigor, Bănia, Borlovenii Noi; există însă și note optimiste: la Rudăria „*pământul a început să se lucreze mai rațional, datorită îndemnurilor date de echipele regale ce au activat aci timp de trei ani consecutiv*”¹², la Lăpușnicu Mare „*a început a se introduce mașini agricole ca semănătoarea*”¹³ iar la Dalboșeț există mijloace mecanizate cât pentru toată comuna: mașină de semănat grâu, porumb, trifoi, lucernă; mașină pentru treieratul păioaselor, trifoiului, lucernei; trioare pentru alesul grâului, păioaselor în general, pentru curățatul porumbului, vânturătoare pentru alesul seminței de trifoi și lucernei, uruitoare pentru uruitul cocenilor, presă pentru storsul uleiului vegetal¹⁴. Efectele sunt neîntârziate. Posedând și cea mai întinsă suprafață cultivabilă-16.13%, Dalboșeț a produs cea mai mare recoltă de grâu din valea Almăjului cca 40 vagoane anual¹⁵. Utilizarea inventarului tehnic și a mijloacelor mecanizate cu obținerea de performanțe la nivelul cantității de produse și a raționalizării muncii, era una din prioritățile bănătenilor. Ancheta desfășurată de A. Golopenția și D. C. Georgescu în anul 1938 în câteva sate reprezentative din Banat, a situat această provincie în frunte clasamentului privind repartizarea mașinilor agricole. Astfel în timp ce în Banat revine un plug la 1,3 gospodării, în Muntenia revine 1 la 3,2 iar în Bucovina la 5,0. Semănătorile sunt în număr impresionant în Banat, revenind una la 9,9 gospodării, în timp ce în Transilvania exista 1 la 183 gospodării sau Muntenia, 1 la 212,3¹⁶.

Cultura pomilor fructiferi este o altă îndeletnicire în V. Almăjului cu deosebire cultura prunilor. Rudăria era vestită pentru celebra „*țuică de Almăj*”, destinată însă cu precădere consumului propriu, generând la nivelul subpopulației masculine îndeosebi, fenomenul alcoolismului. Răspunsurile menționează că în rest cultura pomilor este neglijată deși ar trebui să fie printre primele preocupări datorită terenului potrivit pentru acest scop: „*pomilor nu se dă o îngrijire specială. Nu sunt curățți de uscături, de omizi, nu sunt tratați contra boalelor criptogamice și parazitare, cari în ultimul timp au devenit tot mai accentuate*”¹⁷.

Creșterea animalelor (Anexe-tabel 3) nu este nici ea ilustrată pozitiv, găsindu-se motivații de această dată în lipsa pășunilor și epidemia de febră aftoasă. Animalele asigurau necesarul de alimente a localnicilor precum și materia primă pentru fabrica de brânzeturi de la Bozovici și lăptăriile de la Prilipeți și Bănia. Ele erau de asemenea valorificate la târgul din Bozovici. Din însemnările de teren ale lui C. Groșorean aflăm că „*Rudăria se ocupă mai intensiv cu creșterea animalelor. Sunt oameni cari au câte 20 (de) vaci*”¹⁸. Rasa Siementhal exista în mai toate satele plasei, considerându-se a fi cea mai potrivită zonei. Porcinele erau de asemenea aducătoare de venituri, aprovizionând măcelăriile de la Steierdorf, Reșița și alte județe. Valorificarea surplusului de produse la piață și achiziționarea de inventar tehnic, conferă unele nuanțe de economie antreprenorială în această zonă deși dominantă o constituie încă economia sătească de tip țărănesc care încă nu s-a concentrat exclusiv pe obținerea de capital.

¹¹ Chestionar Mocerș nr. 99632.

¹² Chestionar Rudăria, nr. 9638.

¹³ Chestionar Lăpușnicu Mare, nr. 9633.

¹⁴ Chestionar Dalboșeț, nr. 9439.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ A. Golopenția, D. C. Georgescu, 60 de sate românești, București, 1941, p. 125.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ M.B.M., Fond „C. Groșorean”, nr. 10 116, Caiet 1 Almăj.

Deși cea mai mare a plășii o constituia fondul forestier, acesta aflându-se în proprietatea Statului și a Comunității de Avere din Caransebeș, ocupații caracteristice de tip exploatare, prelucrare a lemnului și căraușie, se practicau în mică măsură și nu erau în măsură să genereze acumulări de proprietate.

Un fapt foarte interesant reiterat în toate răspunsurile se referă la inexistența minelor de exploatare într-o zonă bogat înzestrată cu resurse. S-a semnalat prezența zăcămintelor metalifere, nemetalifere, a aurului și cărbunilor, cu toate acestea, lipsa investițiilor și o infrastructură deficitară cauzând izolarea zonei, astfel că acest sector de producție, a existat doar în etapa prospectivă. Doar la Mocerîș s-a obținut piatră de construcție și var.

Pluralitatea profesiilor, unele presupunând specializare, ne dă posibilitatea grupării populației active după criteriul ocupațional. Astfel putem distinge grupul celor ocupați în sfera administrativă, a celor calificați în activități tehnice și a celor ocupați cu activități de tip agricol. Bineînțeles primele două grupuri își asumau de asemenea și rolul de agricultori, dacă dețineau pământ. Stratificarea socială a locuitorilor Almăjului, este asociată rolului urmând în general structura socio-profesională. Distingem elita satului (primar, învățător, medic, avocat, notar, preot), funcționarii (administrație, primărie, notariat etc), agricultorii și meseriașii. În ceea ce privește status-ul în cadrul familiei și el înregistrează metamorfoze. Autoritatea familială, suferă o diminuare impusă de noul model familial nuclear, ce urmează celui lărgit: „disciplina familială mai severă, constrâneau pe toți membrii cari se supunea capului familiei. Acum având „tot natul” averea sa proprie chiar și soția și nora ori ginerile”¹⁹. Dispersia proprietății, a averii, atrage după sine inevitabil individualizarea membrilor, a căror autonomie economică le facilitează emanciparea de sub tutela familiei, a „capului de familie”.

Mișcarea demografică. Populația nu este o entitate imobilă ci fluidă înregistrând modificări ce se înscriu în logica unei mișcări naturale. Observarea noastră transversală a încercat să surprindă această dinamică a populației evidențiind ratele brute ale natalității, mortalității și desigur excedentului natural rezultat, util în înțelegerea dinamicii demografice. Calculul indicilor a fost posibil datorită informațiilor cifrice din răspunsurile la chestionare, unde al doilea item era dedicat expres acestui aspect, uneori însă indicii sunt parțiali acolo unde răspunsul notarului era mult mai sintetic decât se cerea. O imagine generală despre mișcarea demografică a plasei Bozovici la 1938 ne ilustrează tabelul 4 (Anexe). Se observă o diversitate de valori de la cele mai mici până la cele mai mari. Ratele brute ale natalității și mortalității, deși utilizate în lucrările de specialitate cu rezerve datorită valenței lor aproximative, în cazul de față evidențiază cel mai bine, frecvența nașterilor și deceselor în populația medie; calculul lor a permis și obținerea excedentului natural și a ratei acestuia, ca expresie sintetică a balanței nașterilor și deceselor, evidențiindu-se faza de tranziție demografică în care se afla V. Almăjului. Valorile sunt negative la nivelul ratei excedentului natural, am putea spune fără exagerări, chiar alarmante. Borlovenii Vechi (-20,65 ‰), Mocerîș (16,53 ‰), Șopotul Vechi (17,78‰), Rudăria (15,08‰), mult sub nivelul 0, un spor natural negativ cu consecința sa directă-diminuarea numărului populației. Excedentul natural negativ caracterizează 10 din cele 16 localități ale plasei, în timp ce valori pozitive se înregistrează doar la 4 localități pe prim plan impunându-se Borlovenii Noi cu 31,71‰. Există și populații staționare - la Pătaș - unde numărul nașterilor este egal cu cel al deceselor. La nivelul întregii plase, rata totală a excedentului natural este de 4,48 ‰, cu mult mai puțin decât valoarea consemnată pentru Banat în intervalul 1933-1935, de 0,5 ‰ și extinzând comparația, spre deosebire de valoarea ratei aceluiași excedent în România, de 14‰²⁰, situație care circumscrie Plasa Bozovici și Banatul în rândul regiunilor afectate de flagelul depopulării. O analiză comparativă a evoluției numărului populației anului 1938 cu datele recensămintelor anterioare, conform Anexelor, (fig. 1) relevă că anul 1930 a însemnat cu excepția loc. Șopotul Nou, un regres în privința creșterii numerice a populației iar anul 1938, pe baza datelor deținute²¹ pare să se continue tendința de descreștere, în cele mai multe localități populația fiind în scădere sau staționară. Excepțiile sunt trei localități (Ravensca, Lăpușnicu Mare și Rudăria) ce înregistrează câteva creșteri, destul de modeste însă. Pentru Rudăria am reușit o exemplificare distinctă (Anexe-fig.3), fiind și cel mai interesant caz. Conform informațiilor, pe parcursul unui deceniu, populația Rudăriei a evoluat descendent, scăderea fiind urmată de o adevărată explozie demografică în anul 1938. Diferența numerică a populației

¹⁹ Ibidem.

²⁰ D. C. Georgescu, op. cit.

²¹ Lipsesc informații despre Prilipeți, Pătaș, Borlovenii Vechi. Datele din 1910 sunt preluate din Traian Rotariu (coord.), Recensământul din 1910, Cluj-Napoca, 1999, p. 208-223 și L. Smeu, Contribuții la istoria Almăjului, București, 1977.

anilor 1937 și 1938 fiind de 170 indivizi, este exclusă ipoteza unei creșteri naturale. Ea nu putea să însemne nașcutii vii mai ales că tabelul 3 înfățișează un spor negativ categoric. Nu se poate conchide decât că este vorba de o imigrare masivă de populație așa cum s-a putut constata în alte localități ale plasei²². Astfel în Borlovenii Noi 12% din totalul populației era reprezentată de imigranți, în Mocerîș-6,4% iar în Bănia 3,6%. Este posibil ca și în Rudăria să existe în anul 1938 aprox. 6,5% imigranți.

Declinul și întreg comportamentul demografic în acest areal etno-cultural, s-a datorat acțiunii variabilelor economice, culturale, sociale, psihologice, etc. Deoarece nu considerăm necesară o analiză detaliată a acestora²³, vom insista în mod deosebit, acum ci vom examina doar formal câteva particularități.

Scăderea dramatică a populației s-a datorat în primul rând unui număr redus de nașteri. Tabelul 4 (Anexe) arată cifre modeste ale acestora, în Banat generalizându-se aproape, modelul familiei nucleare cu 1-2 copii, preluat de la coloniștii germani statorniciți cu 2 veacuri în urmă, model aspru criticat de vârstnicii satului: „*faptul că erau mulți copii nu împedeca dezvoltarea economiei deoarece un copil lucra la pădure, altul la câmp, altul cu vitele la pășune*,”. Tineretul nu este așa de ascultător. Îndeosebi femeile s-au emancipat considerabil de sub tutela soțului. „Fixându-se acest nou model reproductiv bazat pe planificare familială, noua generație a devenit insuficientă pentru a asigura înlocuirea generației dispărute, urmarea fiind, scăderea natalității începută în secolul trecut²⁴ și continuată cu fermitate în perioada interbelică. Nuclearizarea familiei înlocuind modelul familiei extinse, caracteristică Banatului a determinat astfel fenomenul denatalității. Pe de altă parte conjunctura economică, starea socială generală și contextul politic, pot fi de asemenea responsabile pentru dinamica comportamentului reproductiv. Să nu uităm că anul 1938 a fost unul marcat de criza economică, de deteriorarea calității vieții, tensiuni sociale, agravate și de perspectiva războiului care deja se conturase. Rata generală de natalitate a întregii plase Bozovici era de 19,63 ‰ situată în proximitatea valorilor întregului Banat de 18,8‰²⁵. Fenomenul denatalității cu consecințele sale, amplu cercetat de I.S.B.C., a fost explicat de H. Haufe, astfel: „*Acest fenomen este o fază necesară a „europenizării” crescândă, așa zisa contraparte dialectică a „progresului” și a „ajungerii la conștiința de sine” a națiunii române. Căci la sfârșit, nu trebuie să uităm, că nu puțini bărbați din Banatul atât de slab biologiceste joacă un rol de frunte în viața culturală și politică a prezentului românesc*”²⁶.

Valorile care consfințesc declinul demografic sunt alimentate și de nivelul mortalității (Tabelul 4, Anexe). Rata brută de mortalitate este extrem de ridicată la Rudăria (39,44‰), Borlovenii Vechi (41,30‰) și Mocerîș (33,05‰) ceea ce s-a răsfrânt direct asupra excedentului natural. Aceeași rată este cu mult mai mare și decât a întregului Banat consemnată cu 3 ani în urmă de 19,5‰²⁷. Deși sunt mari, valorile mortalității de acum sunt mai mici decât cele din secolul trecut, unde în apropierea plasei Bozovici, la Sasca, ele se situau frecvent la nivel de 25, 30 și chiar 38‰. Cu o sută de ani în urmă s-a înregistrat un oarecare progres, destul de timid însă. Mortalitatea, ca și alte fenomene demografice este conexasă de o serie de variabile economice, sociale, culturale, de modul și nivelul de viață. O scurtă incursiune în celelalte răspunsuri ale chestionarului, pentru a localiza câteva cauze ale mortalității ridicate, se impune de la sine cu atât mai mult cu cât ele se constituie și în argumente în privința calității vieții. Multicausalitatea acestui fenomen se centrează pe lipsa personalului de specialitate sau deprofesionalizarea acestuia, insuficienta dotare cu tehnică și echipamente medicale, carențe la nivelul aprovizionării cu medicamente, condițiile de habitat și igienă, alimentație etc, acestea acționând nu numai drept cauze dar și condiții ale fenomenului general al mortalității. Mortalitatea infantilă este o categorie care nu poate fi ignorată, ponderea sa la mortalitatea generală, fiind una semnificativă. Cercetarea a 4 comune din cele 16 și publicarea rezultatelor relevă un fapt de o extremă gravitate: la Borlovenii Noi din 100 de decese 33 sunt copii sub un an, la Bănia 25, Bozovici 18,5 și Mocerîș 15²⁸ iar la Dalboșet de 6%²⁹.

²² Tr. Birăescu, op. cit., p. 563-594.

²³ Acest obiectiv s-a realizat la nivelul Banatului, studiile semnate în Revista Institutului Social Banat-Crișana, de nume prestigioase ca: Tr. Birăescu, E. Botiș, M. Bucătura, C. Groșorean, M. Marian, I. Nemoianu, P. Râmneanțu etc. au adus contribuții majore la elucidarea fenomenului. Demersul lor interdisciplinar analitico-explicativ, relevă o diversitate de cauze și condiții generatoare ale fenomenului în discuție, cu valabilitate la nivelul provinciei și desigur, a plasei Bozovici.

²⁴ Pentru detalii vezi studiul de caz Comportament demografic pe domeniile STEG în răspunsurile chestionarului de la 1859, în „Cercetarea monografică din Banat (1859-1948)” (lucrare sub tipar), semnată de C. Albert.

²⁵ V. Trebici, Demografia, București, 1979, p. 231.

²⁶ H. Haufe, Despre semnificația situației demografice a Banatului, „Sociologie Românească, IV (1936), p. 53.

²⁷ D. C. Georgescu, Populația satelor românești, în „Sociologie Românească” II (1937), p. 76.

²⁸ Tr. Birăescu, op. cit., p. 265

Notarul din Dalboșeț sintetizează pentru mortalitatea infantilă următoarele cauze, propunând și câteva măsuri reparatorii: „Cauzele mortalității sunt: debilitatea congenitală datorită căsătoriilor premature, surmenajului mamelor cari în timpul sarcinei sunt obligate a presta munci peste puterile lor, lipsa igienei la naștere, a asistenței medicale, a sistemului defectuos de alimentație a sugacilor. Propuneri, trimiterea de moașe comunale special instruite, obligate a-și improspăta periodic cunoștințele profesionale. Formarea și creșterea mamelor în școala primară prin modificarea acestui capitol în programa analitică care, în prezent, este insuficient formulat dacă nu inexistent”²⁹.

Căsătoria, eveniment suferind importante influențe sociale, definește alături de divorț, comportamentul familial. Valori ridicate ale nupțialității, observabile (Tabelul 4-Anexe), în localitățile Șopotul Nou, Prilipeți, Borlovenii Noi, Rudăria, nu se corelează cu cele ale natalității. Unde nupțialitatea este ridicată natalitatea este de 25,44‰ iar unde nupțialitatea era de 8,84‰ natalitatea de 38,34‰. O rată înaltă a căsătoriilor nu atrage după sine invariabil și o rată înaltă a nașterilor. O cauză ar putea fi numărul sporit al concubinajelor. Unul din obiectivele declarate în cursul campaniilor monografice ale I.S.B.C., fiind tocmai acela de eradicare prin legalizarea relației în forma consfințită a căsătoriei, a atras atenția investigatorilor. Concubinajul, este văzut ca una din cauzele depopulării dar și o consecință a modernizării satului, a urbanizării lui, înțelegându-se că „lipsa de moralitate” a orașenilor a pătruns și în structurile rurale deci trebuie luptat împotriva lui, pentru revenirea la tradiția „sănătoasă”. Cercetarea fenomenului s-a realizat în toată plasa însă rezultatele provin doar din patru comune, ierarhia fiind următoarea: Borlovenii Noi 23,1%, Mocerîș 16,4%, Bănia 6%, Bozovici 4,2%. Uniunile consensuale se practicau atât în preambulul căsătoriei cât și după divorțul soților sau decesul unui dintre ei. Consecința acestor relații neconvenționale erau copiii nelegitimi care a dus la situația paradoxală sesizată de Tr. Birăescu în comuna Bozovici, de a exista cele mai puține cupluri căsătorite și cei mai mulți copii nelegitimi. Desigur copii puteau proveni atât din concubinaj cât și din relații extraconjugale, situații însă destul de puțin frecvente: „Concubinajul este răspândit dar aceasta nu e considerată ca imoral. Divorțuri abea sunt, adulterele sunt cazuri izolate”³¹ sau „Femeile în trecut erau mai morale. Fetele fug de acasă și se împreună în concubinaj. Femeile măritate ori ce cari trăesc în concubinaj stau în credință, nu au amant”³². Iată deci că în sistemul de gândire rural, și-a făcut loc un element specific orașului și mai mult nu este considerat periculos, cu excepția celor de vârstă a treia, mai bine ancorați conservatorism și atașați tradiției.

Sănătatea. Personalul medical de specialitate, una din condițiile sine-qua-non menținerii sănătății și reducerii mortalității, nu era suficient necesităților. Mai mult de jumătate din localitățile plasei sunt lipsite de moașă calificată. Din perspectiva asistenței medicale în Banat, între 1932-1934, nașterile se pot tipologiza în: nașteri asistate de medic sau moașă calificată (60,8%), nașteri cu moașă necalificată (0,4%) și neasistate (38,8%)³³. Chiar și acolo unde mai există câte o moașă, se întâmplă să fie deprofesionalizată cum este cazul comunei Dalboșeț unde era și sediul circumscripției medicale. De fapt toată plasa era deservită de 2 circumscripții cu câte un medic: una la Bozovici și una la Dalboșeț, existând și un spital la Bozovici. Acestor doi medici le revenea obligația de a vizita periodic localitățile plasei, cele mai multe din ele beneficiind de asistență medicală calificată însă cu o frecvență redusă, 1/săptămână sau chiar pe 1/lună deși densitatea medicilor în Banat, era printre cele mai ridicate³⁴. Cazurile de urgență (nașteri, accidente, etc) erau dificil de soluționat, uneori lipsind și elementara trusă de intervenție, fără să mai adăugăm dispensarul și infirmiera. Pentru nașteri se făcea apel la moașe necalificate a căror cunoștințe empirice erau insuficiente, așa cum remarca și notarul din Dalboșeț. Mortalitatea indică valori ridicate și datorită epidemiilor (febra tifoidă, tetanos, tusa convulsivă, gripă), și a bolilor sociale (tuberculoză pulmonară, osoasă, sifilis). În special tuberculoza înregistra valori ridicate în Banat, 172 ‰⁰⁰⁰⁰⁰, mai mult decât în alte zone ale României, sifilisul fiind la un nivel de 4 ‰⁰⁰⁰⁰⁰ mai mic decât în Moldova, Bucovina și Muntenia care dețineau un adevărat record în materie³⁵. Tratamentele medicale aplicate au redus

²⁹ M.B.M., Fond „C. Groșorean”, nr. 9648, Monografia comunei Dalboșeț.

³⁰ Ibidem.

³¹ Caiet I Almăj.

³² Caiet II Almăj.

³³ D. C. Georgescu, op. cit.

³⁴ La 100 000 de locuitori densitatea medicilor era de 26,7‰⁰⁰⁰⁰⁰, cea mai mare dintre toate provinciile istorice. Raportul era de 1 medic la 3735 locuitori în Banat, 1 la 6275 locuitori în Crișana-Maramureș și 1 la 11 963 locuitori în Muntenia, din D. C. Georgescu, op. cit.

³⁵ I. Measnicov, Mortalitatea populației rurale românești, în „Sociologie Românească”, II (1937), nr. 4, C. Georgescu, op. cit.

morbiditatea la niveluri mai mici dar încă îngrijorătoare. De altfel sarcina echipelor Fundațiilor Regale, care au frecventat și ținutul Almăjului timp de trei ani consecutiv, era tocmai aceea de a orienta activitatea rurală spre latura pragmatică și de a emancipa țăranul spre un standard conform liniei evolutive a societății. Lipsa performanțelor științifice în medicină, condițiile de viață și igiena precară, au condus la apariția și dezvoltarea unor boli cauzatoare de deces, ca cele menționate anterior. Situația era conștientizată de factorii locali, care și-au propus pentru anul viitor dotarea spitalului și a dispensarelor cu tot ce este necesar, moașe calificate și surori de ocrotire.

Sănătatea este condiționată nu numai de asistența medicală ci și igiena personală, igiena rurală, salubritatea casei, calitatea apei, comportamentul alimentar etc. Igiena corporală nesatisfăcătoare se datora lipsei băilor de apă caldă, excepție fiind doar Lăpușnicu Mare: „*Căminul cultural este înzestrat cu o baie de toată frumusețea, cu trei cabine, cu patru vane și o sală de dușuri cu 20 (de) dușuri*”³⁶ iar la Bozovici, Serviciul Social proiectase una pentru vara lui 1939. Desigur și educația în familie, deprinderile formate în cadrul ei, legate de gradul de emancipare a săteanului, își spun cuvântul în problema igienei personale cum s-a sesizat în *Monografia comunei Dalboșeș* apreciindu-se starea de curățenie a unor locuințe ca cea de acum 2000 de ani³⁷. Organele de stat prin medicul de circumscripție, efectuau periodic controale sanitare în școli, localuri publice, spații comerciale și industriale³⁸, urmărind respectarea regulilor de igienă, depistarea și limitarea focarelor de epidemie: „*În curțile sătenilor și în casele lor lipsa de curățenie este aproape generală. Cu toate ordinele și îndrumările autorităților locuitorii nu vreau să înțeleagă binefacerile curățeniei. Toată atenția lor se mărginește la lux, iar pentru igienă și alimentație nu dau nici un interes*”³⁹.

Habitatul rural. Construcția și igiena habitatului, menite să asigure condiții optime existenței și dezvoltării sănătoase a familiei rurale, au stat permanent în atenția monografiștilor I.S.B.C. Cercetarea lor s-a efectuat selectiv, fiecare categorie socială fiind investigată prin prisma acestor criterii, rezultând astfel o diversitate a habitatului corespunzătoare stratificării sociale. Mai existau case vechi de bărne după cum construcțiile de cărămidă crudă sau mai ales arsă începeau să-și facă simțită prezența, noul tip conferind pe lângă trănicie și numeroase alte avantaje. Acoperișul casei la începutul secolului era predominant de șindrilă, în rare cazuri de țigla, trestie sau paie⁴⁰, acum la 1938, țigla era folosită preponderent, șindrila mai rar iar acoperișuri de paie nici nu mai există. Deosebirea față de alte provincii istorice era mare. În comuna Bălujeni (jud. Botoșani), la 1938 doar 5% dintre case aveau acoperiș de șindrilă sau tablă, țigla nici nu exista⁴¹ iar la Sârbova (jud. Timiș -Torontal) echipele I.S.B.C. au constatat că 95% din totalul caselor erau acoperite cu țigla, celelalte cu stuf⁴². Numărul camerelor depindeau de asemenea de starea economică a sătenilor. Casele au de obicei 2-3 camere, alături de care se află bucătăria, tinda și cămara iar cei mai înstăriți au și 4-5 camere. Având în vedere populația prea puțin numeroasă, unde sporul natural era preponderent negativ, putem concluziona că spațiul locuibil nu era suprapopulat ci dimpotrivă. Încercând să igienizeze locuința, sătenii zugrăveau pereții cu var, podelele erau din scânduri, ferestrele erau mari cu geamuri duble iar closetele cu acoperiș și vopsite cu var nu lipsesc din nici o casă. Nici anexele nu erau ignorate. Grajdurile erau construite din cărămidă cu acoperiș de țigla, prevăzute cu groapă de gunoi și canal de scurgere a urinei⁴³, asigurând condiții optime de creștere a animalelor. Ca urmare a acestor stări epidemia de febră aftoasă înregistrată în documente, nu a afectat șeptelul, în rândul porcilor și comutelor mortalitatea fiind neînsemnată, datorită igienei dar și a campaniilor de vaccinare preventivă inițiate de Serviciul Sanitar veterinar și Poliția Sanitară.

Accesul la resursele de apă potabilă, se realiza din fântâni a căror număr varia de la 1 (Putna) până la 36 (Prigor), existând și aici dotări ce amintesc de dezideratul unei vieți civilizate, urbane. Astfel existau fântâni cu acoperiș de lemn și cu capac sau cu împrejmuire de beton și pompă de mână ca la Dalboșeș iar calitatea apei era verificată periodic. Rampele de gunoi erau doar în faza de proiect cu

³⁶ I. Measnicov, Mortalitatea populației rurale românești, în „Sociologie Românească”, II (1937), nr. 4, p. 167.

³⁶ Chestionar Lăpușnicu Mare nr. 9633

³⁷ Raport anual...

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Tr. Rotariu (coord), op. cit.

⁴¹ D. Șandru, op. cit. p. 163.

⁴² *** Monografia comunei Sârbova, Timișoara, 1939, p. 120

⁴³ Gh. Atanasiu, Igiena casei în Almăj, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VIII (1940), p. 166-169.

excepția Rudăriei iar cimitire de animale existau doar la Bănia și Bozovici. Modul de viață presupune nu numai un habitat corespunzător prin dimensiuni și repartitia judicioasă a spațiului pentru locuire ci și sistemul de canalizare, iluminatul public etc. În unitatea teritorială a Almăjului predomina iluminatul cu gaz, excepție fiind localitatea Lăpușnicu Mare, unde la căminul cultural, a cărei construcție și dotări au fost susținute de deputatul socialist Eftimie Gherman, se afla un generator de curent electric pentru iluminatul public, biserică și școală⁴⁴.

Învățământ, cultură. Existența umană presupune și satisfacerea unor trebuințe socio-culturale (odihnă, recreere, educaționale sau culturale) asupra căreia ne vom opri în continuare. Natalitatea scăzută este în concepția modernă și un efect al nivelului ridicat de instrucție și educație. Această dimensiune comportă evaluări calitative și cantitative conexe cu actul de învățământ: numărul școlilor, dotarea didactică, calitatea manualelor, numărul lor, frecvența elevilor, capacitatea de comprehensiune, cadrele didactice și nivelul lor de profesionalizare, importanța acordată procesului de învățământ etc, elemente care vor lipsi din analiza noastră întrucât itemi chestionarelor nu vizau acest lucru. În *Raportul General* asupra plășii, există totuși un capitol destinat evaluării din perspectivă globală a acestor aspecte. În fiecare comună exista câte o școală destinată învățământului primar totalizând 43 de cadre didactice la nivelul plășii, în Bozovici fiind în plus și o grădiniță și o școală de ucenici. Localurile școlilor erau corespunzătoare cerințelor desfășurării activității, exceptând localitățile Prilipeți și Borlovenii Vechi, declarate de autorități insalubre iar la Borlovenii Noi și Putna, unica încăpere a școlii era parte componentă a primăriei localității. Frecvența elevilor se situa între 65-93%, percepuându-se amenzi pentru neprezentarea la școală⁴⁵. Procentele de analfabeți erau foarte mari: Mocerș - 57,56%, Borloveni Noi - 37,05%, Bozovici - 29,21%, Bănia - 22,48%⁴⁶, ponderea majoritară deținând-o femeile. Din nefericire această situație avea consecințe dramatice, sesizate de I. Nemoianu, ce a constatat fenomenul cu câțiva ani în urmă: „rolul lor (femeile - n. a.) în familie, mai ales în ce privește creșterea și educațiunea copiilor, este covârșitor. Incultura femeilor îngroapă cu zile un număr mare de copii, răspândește „luxul care împodobește trupul dar sărăcește sufletul”⁴⁷ La recensământul din 1930, plasa Bozovici figura cu 54% știutori de carte, situându-se sub media întregului județ Caraș de 60%⁴⁸, județ care se plasa printre primele din țară în privința populației alfabetizate.

În rândul activităților culturale, beneficiind de o îndelungată tradiție în direcția asimilării și propagării elementelor de etnocultură, Almăjul evidențiază: muzeele sătești (Rudăria), bibliotecile (Rudăria - 1200 volume, Putna - 60 volume, Mocerș - 119 volume, Bănia, Bozovici, Șopotul Vechi, Gârbovăt), cele mai multe întemeiate de Astra; cor bisericesc și fanfare iar formula asociaționismului, adânc înrădăcinată se dezvăluie la 1938 cu: societăți de lectură și muzică, asociațiile vânătorilor „Vidra” și „Jderul”, de asigurare a vitelor, de ajutor mutual etc. În ceea ce privește clădirile cu destinație culturală, Fundațiile Culturale „Regele Carol” au înființat câteva cămine. Acolo unde acestea însă nu existau (Borlovenii Noi, Putna, Bănia, Gârbovăt, Ravensca, Prigor), acțiunile se desfășurau în localul școlii. Sub semnul modernismului se afla și Bozovici-centru de plasă care deținea și un cinematograf unde rulau filme fără sonor⁴⁹. Înainte de anul 1938, anul anchetei întreprinse, activitățile culturale se practicau cu o frecvență mai mare și o intensitate mai crescută, acum funcționarul care a redactat *Raportul anual* al plășii constată: „Starea morală a locuitorilor nu este la înălțimea cerințelor de azi. Lipsa de interes a sătenilor față de cultură se observă peste tot locul. Se observă de asemenea că la sărbătorile naționale nu participă decât sătenii cari sunt în imediata apropiere a locului unde se desfășoară programul de serbări, iar restul nu vin că sunt contra lui, ci pentru că nu cunosc importanța lor”⁵⁰. Practicarea jocurilor sportive se făcea pe terenuri special amenajate, cum era cel de la Rudăria de 10 000 m² sau parțial amenajate (Lăpușnicu Mare, Bănia, Bozovici, Șopotul Nou, Prigor) iar localitățile (Borlovenii Noi, Putna, Șopotul Vechi, Mocerș, Gârbovăt, Șopotul Nou, Ravensca) care nu posedau un spațiu distinct în acest scop, foloseau curtea școlii.

⁴⁴ Chestionar Lăpușnicu Mare, nr. 9633.

⁴⁵ Raport anual...

⁴⁶ Tr. Birăescu, op. cit..

⁴⁷ I. Nemoianu, op. cit., p. 43.

⁴⁸ A. Golopenția, Gradul de modernizare a regiunilor rurale ale României, în „Sociologie Românească”, IV (1939), nr. 4-6, p. 214.

⁴⁹ Raport anual...

⁵⁰ Ibidem.

Aceste componente: igiena, habitatul, activitățile de loisir, educația, sunt direct răspunzătoare de calitatea vieții individului și populației, fixând standardul de viață. Alături de acestea se află și modul de alimentație, varietatea sa, aportul de substanțe nutritive, dovedindu-se și o variabilă importantă în înțelegerea mortalității și precizând astfel pe lângă funcția producătoare și pe cea consumatoare a familiei. Din descrierea localității Dalboșeț aflăm detalii: „Alimentația populației, ca în toate ținuturile locuite de români, este tradițională mămăligă și brânză. După războiu însă standardul de viață a crescut în mod simțitor (...) Grâu de locuitor, hrană suficientă pentru un an de zile. Comuna are 2 brutării pentru aprovizionarea cu pâine. Laptele este foarte mult apreciat în alimentație. Prisosul se vinde în lăptărie. Ouăle sunt de asemenea căutate în alimentație. Legumele și carnea sunt prețuite în alimentație și se consumă pe o scară mare. Cel mai sărac locuitor are porcul său de iarnă. Familiile mai înstărite taie peste iarnă câte 2-3 porci. În comună sunt două măcelării cari aprovizionează populație cu carne de oaie mai ales primăvara și toamna. Vara se întrebuințează carnea păsărilor de curte care sunt foarte bine crescute și formează un aliment ușor și foarte nutritiv”⁵¹. Alimentația copiilor însă este deficitară, așa cum remarcă același document: „Locuitorii nu înțeleg îndeajuns rostul alimentației raționale în creșterea copiilor. Pe lângă laptele mamei se întrebuințează laptele de vacă, grâul, zahărul, neglijându-se complet alimentele ce conțin vitamine ca portocala, lămâia, pătlăgele roșii, orezul etc. Un obicei, pe cât de vechiu pe atât de vătămător, este acela de a hrăni copii între 5-6 luni cu alimente grele supă de fasole, de varză etc. cari produc anumite indispoziții gastrice ba, în unele cazuri, și moartea”⁵². Ancheta din 1938 în plasa Bozovici, nefiind una cu specific socioalimentar, nu dispunem de informații mai detaliate însă cele relatate indic ideea unei alimentații diversificate.

Scăderea progresivă a natalității, asociată cu scăderea mortalității ne permite concluzia că V. Almăjului, ca și întreg Banatul la 1938, se aflau în plină tranziție demografică. Am încercat astfel să delimităm mișcarea demografică și calitatea vieții în V. Almăjului, în mod distinct față de restul Banatului, evidențiind cu această ocazie, prin descrierea factorilor sociali și individuali, morfologia socială a familiei almăjene. Fără îndoială s-au produs modificări față de perioadele anterioare sesizându-se unele tendințe evolutive, spre progres comportamental, atitudinal și nu în ultimul rând economic, datorate politicilor agrare și de împroprietărire a țăranilor, a tradițiilor și mentalului colectiv, a exercițiului schimbării cu care bănățenii s-au mai confruntat⁵³. Aceasta este de fapt și concluzia lui C. Groșorean după finalizarea anchetei, găsind și explicații: „Incontestabil țăranul din Bozovici prezintă un tip mai înaintat de urbanizare, simțindu-se aproape burghez, cu alururi orășenești (...) Și ce este mai original, această urbanizare s-a petrecut fără vreo influență a unei industrializări deoarece în comună nu se află întreprinderi industriale (...). Verosimil, influența binefăcătoare a administrației austriece care s-a revărsat asupra graniței militarizate”⁵⁴. Emergența unei mici burghezii bănățene, preponderența localităților rurale aglomerate după model urban, status-ul socioprofesional diversificat, stratificarea socială, modelul cultural țăranesc puternic influențat de cel orășenesc, sunt semne clare de orientare spre tipul urban. Acest fapt este cu atât mai interesant cu cât totul se petrece într-o regiune fără prezență industrială, lipsită de tradiții în aceste sens, spre deosebire de alte microzone ale Banatului, unde exista industrie din sec. XVIII⁵⁵. Dacă la nivel macrosocial s-au înregistrat numeroase asemenea evidențe, indicii de modernizare socială de fapt, lucrurile s-au schimbat și la nivelul familiei, sensibilă la orice mutații. Atomizarea familiei în dauna celei extinse, tradiționale românești și natalitatea redusă a acesteia, precum și emanciparea femeii, a modului de constituire a familiei și de evoluție a funcțiilor ei, sunt tot atâtea dovezi că urbanizarea era în plină ascensiune. Concubinajul, în mod normal sancționat de lumea satului, este văzut de localnici ca un factor specific progresului, un nonconformism care se opune tradiției, mai mult un parteneriat în care cei doi își aduc contribuția la propășirea economică conjugală. Toate acestea poate nu s-ar fi întâmplat dacă s-ar fi menținut sistemul comuniunilor familiale, reglementate de legislația austriacă la vremea respectivă, sistem ce a început în perioada interbelică să fie abandonat în favoarea proprietății individuale, generând autonomie și individualism, sursa tuturor neregulilor, după părerea lui C. Groșorean⁵⁶.

⁵¹ Monografia comunei Dalboșeț.

⁵² Ibidem.

⁵³ V. Leu, Modernizare și imobilism, Reșița, 1998.

⁵⁴ M.B.M., Fond „C. Groșorean”, nr. 8115, Caiet Almăj II.

⁵⁵ R. Grăf, Domeniul bănățean al Steg (1855-1920), Reșița, 1997.

⁵⁶ Caiet Almăj II.

Chiar dacă acest progres s-a petrecut neuniform, starea generală a locuitorilor s-a ameliorat considerabil iar acolo unde s-au mai înregistrat deficiențe, sesizate de echipele I.S.B.C., s-a încercat remedierea acestora prin adrese, intervenții și sesizări la organele direct răspunzătoare, multe din ele rezolvându-se favorabil.

ANEXE**Tabel 1. Tipologia satului almăjean la 1938**

<i>Tipul satului</i>			
<i>Mic</i>	<i>Mijlociu</i>	<i>Mare</i>	<i>Foarte mare</i>
1-500 loc.	501-1000 loc.	1001-2000 loc.	2001-3700 loc.
Putna, Ravensca	Borlovenii-Noi, Borlovenii Vechi	Mocerîș, Șopotul Vechi, Șopotul Nou, Gârbovăț, Bănia, Prigor, Prilipeți, Pătaș	Dalboșeț, Lăpușnicu Mare, Rudăria, Bozovici

Tabel 2. Densitatea populației în Valea Almăjului la 1938

<i>Nr. crt.</i>	<i>Localitate</i>	<i>Densitate loc./ km²</i>
1.	Borlovenii Noi	30
2.	Rudăria	26
3.	Bănia	14
4.	Prigor	18,72
5.	Șopotul Nou	25
6.	Bozovici	13,61
7.	Gârbovăț	16
8.	Șopotul Vechi	25
9.	Lăpușnicu Mare	25,51
10.	Putna	6,97
11.	Mocerîș	15,94
12.	Dalboșeț	40,57
13.	Ravensca	19,68
14.	Pătaș	11,08
15.	Borlovenii Vechi	44,37
16.	Prilipeți	38,55

Tabel 3. Situația animalelor plasei Bozovici.

<i>Comuna</i>	<i>Cabaline</i>	<i>Bovine</i>	<i>Ovine</i>	<i>Porcine</i>
Bozovici	271	1001	5139	599
Lăpușnicu Mare	141	390	2842	114
Rudăria	226	858	6076	361
Bănia	297	944	2558	611
Gârbovăț	156	544	4027	631
Prilipeți	186	472	2232	272
Pătaș	78	402	3131	322
Borlovenii Vechi	61	266	1675	119
Prigor	237	632	4500	286
Borloveni Noui	42	320	1936	97
Putna	32	175	1459	82
Dalboșeț	88	384	875	282
Șopotul Vechiu	77	357	2397	717
Mocerîș	107	304	1553	120
Șopotul Nou	86	468	2334	271
Ravensca	173	271	337	85
Total	2259	7768	43.111	4.969

Fig. 1 Evoluția demografică a satului almăjean (1910-1938)

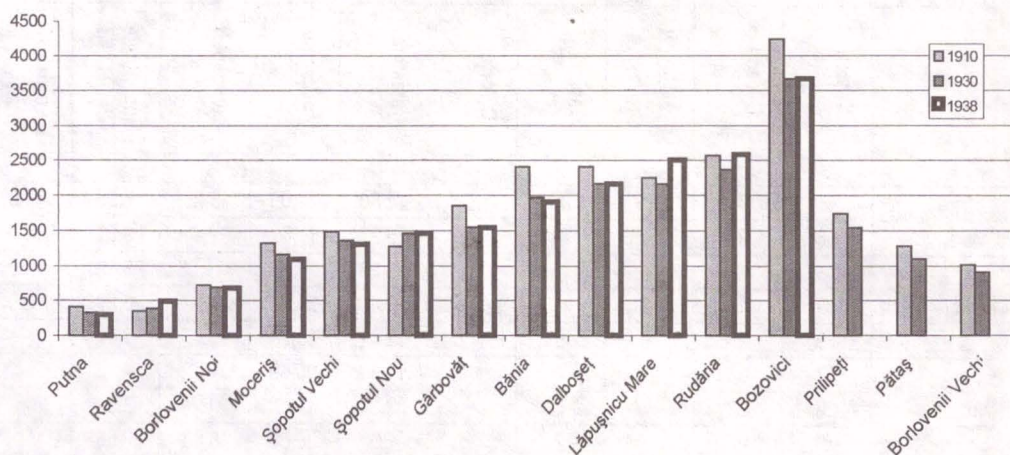
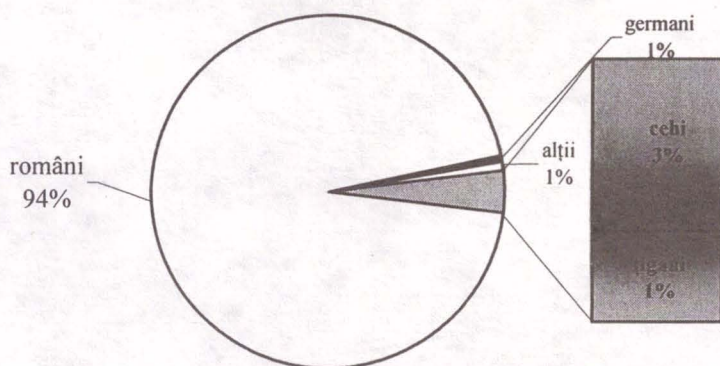

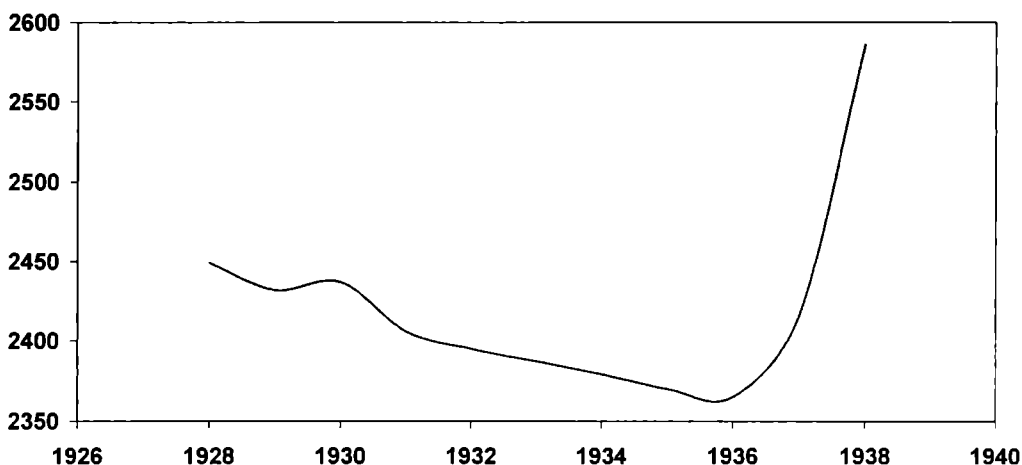
Fig. 2. Ponderea etniilor în valea Almăjului la 1938

Tabel 4. Mișcare demografică - plasa Bozovici în anul 1938

Localitatea	Nașteri	Decese	Excedent N	Căsătorii	Divorțuri	Natalitate	Mortalitate	Excedent N	Nupțialitate	Divorțialitate
	N					Δ ‰				
Bozovici	45	74	-29	26	6	12,80	21,05	-8,25	7,39	1,70
Lăpușnicu Mare	56	39	17	21	-	25,37	17,67	7,7	9,51	-
Rudăria	63	102	-39	23	6	24,36	39,44	-15,08	8,89	2,32
Bănia	39	48	-9	12	4	20,46	25,18	-4,72	6,29	2,09
Gârbovăț	19	28	-9	9	-	12,41	18,28	-5,87	5,87	-
Prigor	17	38	-21	7	-	11,49	25,69	-14,2	4,73	-
Borlovenii Noi	26	22	4	6	-	38,34	6,63	31,71	8,84	-
Putna	6	8	-2	2	-	20	26,66	-6,66	6,66	-
Prilipeți	34	33	1	13	-	21,34	20,71	0,63	8,16	-
Pătaș	26	26	0	3	1	24,05	24,05	0	2,77	0,92
Borlovenii Vechi	19	16	3	5	-	20,65	41,30	-20,65	7,60	-
Dalboșeț	44	45	-1	17	7	20,41	20,88	-0,47	7,88	3,24
Șopolul Vechi	18	29	-11	4	-	13,74	31,52	-17,78	3,05	-
Moceriș	18	36	-18	5	-	16,52	33,05	-16,53	4,59	-
Șopolul Nou	37	30	7	5	2	25,44	20,63	4,81	10,31	1,37
Ravensca	13	12	1	3	-	26,26	24,24	2,42	6,06	-
Total	480	586	-106	109	26	19,63	24,11	-4,48	4,48	1,07

Fig.3 Evoluția populației comunei Rudăria

DEMOGRAPHIC BEHAVIOUR AND LIFE QUALITY IN ALMĂJ VALLEY AT 1938

Summary

After a monographic campaign made by Social Institute of Banat Crişana in Almăj Valley at 1938, there have been a plenty information stocked in archives. They have been partially published.

This study is trying to use the unpublished information and to offer some marks regarding demographic behaviour, lifestyle in this area, tendency to urbanisation, life quality etc. Our research revealed some major factors, causes, motivations, determination and dynamics features during the global process of economic modernisation and cultural emancipation. The classic family was replaced with the modern one, birth rate decreased, the way that family was constituted and the evolution of its functions is evidence that urbanisation is in progress. This process was unequal, but even that, the life conditions have been considerably optimised.

VALENȚE DIDACTICE ÎN PUBLICISTICA LUI GAVRIL TODICA (1877 – 1946)

Adela Herban

Răsfoind cartea neamului, atât de bogată în fapte și nume de cărturari patrioți, întâlnim o pagină mai puțin cercetată până acum, vorbind și ea despre un om și idealul său. Este vorba despre Gavril Todica. Cu diverse preocupări pentru știință, literatură, folclor, Todica prin conținutul complex al publicațiilor sale ocupă locul binemeritat în galeria intelectualilor transilvăneni dăruți ideii de culturalizare a cititorilor săi.

Prin perseverența și elevata sa activitate publicistică, Gavril Todica se remarcă, ca un cărturar mult angajat în luminarea maselor, în îndrumarea lor, spre a se cultiva, fiind un deschizător de drumuri, un vizionar, mai ales în domeniul popularizării științelor „calificându-se” ca un vrednic dascăl al poporului.

Publicistul Gavril Todica pentru interesul arătat tineretului școlar, expediind lucrări personale și chiar colecții unor biblioteci școlare, a fost răsplătit de Comitetul Central al Astei care a dispus folosirea broșurilor sale științifice ca material didactic în școlile secundare din Transilvania.

Gavril Todica s-a născut la 3 februarie 1877 în comuna Iclod (județul Someș) într-o familie de țărani români, simpli, dar care manifestau interes pentru științele exacte, îndeosebi pentru astronomie, în vreme ce mama sa Maria, își încânta cei 13 copii cu minunate basme și cântece populare românești. Todica a urmat școala confesională din Iclod, cea primară și secundară din Dej. În anii următori a frecventat cursurile școlii secundare la Gherla, Năsăud, Bistrița, Blaj, Brașov și Alba - Iulia. În toată această perioadă, cuprinsă între anii 1889-1892, stăruința sa la învățătură a fost răsplătită prin bursele acordate de „Astra”.

În anul 1899, s-a înscris la Facultatea de chimie din cadrul Universității București. Studiile științifice de specialitate au fost însoțite de intense preocupări pentru alte domenii, frecventând între altele cu regularitate, cursurile lui Titu Maiorescu și Bogdan Petriceicu-Hașdeu. Pentru a se putea întreține a colaborat cu articole de chimie industrială și chimie agricolă la ziarul bucureștean „Agrarul”, organ al Societății Agricole Centrale. În anul universitar următor (1900-1901) îl găsim pe Todica student la Facultatea de chimie industrială din Leipzig, receptat ca un student deosebit de dotat și studios. La sfârșitul studiilor el primește oferta unei societăți germane de produse chimice, cu sediul la Bombay (India). Cu toată această ofertă tentantă, el revine în Transilvania, încercând să pună în aplicare planul pe care îl concepușe în timpul studiilor în Germania: înființarea unei întreprinderi industriale cu capital și forță de muncă românească.

Todica se înscrie în anul 1903 la Facultatea de științe economice, secția contabilitate, din cadrul Universității din Budapesta. Cei doi ani petrecuți în capitala Ungariei sunt de remarcat îndeosebi pentru cunoștințele și prietenii legate de tânărul student printre intelectualii români ardeleni aflați în orașul de pe Dunăre și pentru activitatea sa publicistică pe lângă periodicele românești de aici.

După încheierea studiilor economice, Todica se stabilește în 1905 la Geoagiul de Jos (comitatul Hunedoara), în apropiere de Orăștie, în calitate de contabil la Banca românească locală „Geogeană”, întreprinzând noi demersuri pentru înființarea întreprinderilor românești la care visa. Decepționat de nereușită dar nu descurajat ia hotărârea de a se dedica de aici înainte muncii de răspândire a cunoștințelor științifice în rândul populației a cărei aplicare perseverentă o considera cu toată convingerea în măsură să contribuie la fortificarea națiunii în vederea marilor încercări viitoare. Ideile sale vor apărea frecvent în paginile unor ziare și reviste ca: „Românul” (Arad), „Transilvania” (Sibiu), „Gazeta economică” (Sibiu), „Gazeta Transilvaniei” (Brașov), „Revista economică și literară” (Blaj), „Tribuna” (Sibiu), „Pagini literare” (Arad), „Telegraful român” (Sibiu), „Cultura creștină” (Blaj), „Luceafărul” (Budapesta-Sibiu) și „Unirea” (Blaj). În calitatea sa de fruntaș al vieții românești din ținutul Orăștiei, Todica publică cu regularitate în prestigioasele periodice orăștience, îndeosebi în cunoscuta gazetă „Libertatea” și în suplimentele ei culturale și economice „Cosânzeana”, „Foaia interesantă”, „Tovărășia” și „Plugarul luminat”. Colaborarea sa cu reprezentanții științei românești de dincolo de munți s-a materializat între altele, în publicarea celor mai valoroase rezultate ale cercetărilor sale în ziarul „Călătoriile și științele populare” și în revista „Orion”, editat la București de Victor Anestin, la care colaborează în perioada

1908-1913 cu articole de astronomie în revista „Amicul tinerimii” editată de Ion Moisil, în ziarul „Neamul românesc” editat de Nicolae Iorga, în revista „Natura” condusă de Ghe. Țițeica și G.G. Longinescu, etc.

În dorința de a face din preocupările sale științifice, economice și culturale, instrumente eficiente ale ridicării populației la nivelul înțelegerii legităților muncii și societății, Todica a publicat și volume separate ca: „Studii științifice” (3 volume, Orăștie, 1910), „Poșta, telegraful, telefonul. Noțiuni generale despre instituții poștale” (Sibiu 1903), „Paradox” (Orăștie), „Convorbiri științifice” (Orăștie, 1917-1922, 1933), „Hades. Studii filozofice” (Orăștie 1912), „Vulcanismul” (Sibiu 1905), „Zări din univers”, „Eclipsele solare”(Orăștie f.r.), „Din astronomia sistemului solar”(Arad 1946), „Instituții economico-financiare” (Arad, 1912).

În cursul întregii sale activități a întreținut legături și relații de afecțiune cu personalități cunoscute ca: Octavian Goga, Vasile Goldiș, Oct. Tăslăuan, Grigore Tocilescu, Ion Moisil, Emil Isac, Constantin Diaconovici, Alexandru Borza, Iosif Sterca Șuluțiu, Vasile Sadoveanu, Alexandru Ciura, Ion Pop Reteganul, Victor Anestin, Ion Lapedatu, Sever Dan, Vasile Osvadă, etc.

Acestui intelectual instruit la înalte școli din țară și din străinătate, destinul i-a rezervat o viață trăită la sat, dar la fel de activă ca și în mediul citadin.

Redactor și în mare parte semnatar al articolelor apărute în revista „Convorbiri științifice” (1917-1922), Gavril Todica dovedește calități incontestabile de jurnalist¹.

Aceasta este opera lui izvorâtă din necesitățile existente în Transilvania acelor vremi dar și din convingerea că știința are un rol important în instruire. „O ducem rău în privința activității științifice. Profesorii de liceu dezvoltă o activitate ce abia răzbate în afară de cercul strâmt al elevilor lor. Ingineri, medici nu avem, care să lămurească lucrurile deslușit ca dincolo, un doctor Urechilă, sau inginer Petculescu în admirabilele lor pagini de vulgarizare. Alți intelectuali sunt împiedicați prin însăși meseria lor, de a se dedica sistematic științelor naturale, fizice și exacte”². Și la toate acestea se adaugă lipsa unei „reviste de specialitate ... O altă piedică pentru acei puțini care s-ar putea emancipa din sfera apatiei generale”. Într-o atare situație – spune el – „aceștia sunt siliți să se mărginească la câte un foileton pripășit prin ziarele politice, sau sa-și ia refugiu la reviste din străinătate, cum face domnul I. Corbu din Bistrița”³. Gavril Todica este de părere că cultura unui popor „nu se poate înfripa numai cu literatura frumoasă, fără temeiul solid al științelor exacte, care transformă suprafața globului și condițiile de existență ale omenirii” cu mențiunea că „a nu le acorda atenția cuvenită înseamnă a cugeta copilărește, cum de altminteri cugetau și înaintașii noștri, Dumnezeu să-i ierte. Că și aceștia s-au trudit cu zor să formeze bunăoară fonduri de teatru, lăsând grija școalelor românești în sarcina noastră, când aproape e prea târziu ... Adecă, întâi teatru apoi bucoavna pentru copii. Înăi mezeluri apoi pâinea cea de toate zilele ...”⁴. Referindu-se la intelectuali, Gavril Todica afirmă că aceștia „duc groază de științe. Să nu le amintești lucruri științifice, că li se zbârleşte părul pe vârful capului”, întrebându-se retoric „De unde această aversiune?” și tot el dă răspunsul „Din lipsă totală de îndeletnicire, cu asemenea studii. Ignoti nulla cupido”.

Gavril Todica pledează cu convingere și cu căldură pentru tema sa. „Adevărata religie, unirea spiritului în căutarea adevărului, nu poate fi opera științei. Opera acelor spirite curajoase și dezinteresate, cari se vor elibera de fățarnicii, de doctrine și judecăți false și cari de altă parte nu vor cădea în ateismul miop și îngâmfat al oamenilor superficiali, cari vor ști aplica toți ramii științei întru cercetarea constituțiunii intime universului și a ființelor”⁵.

Conform lui Gavril Todica „Știința adevărată și religia adevărată sunt surori gemene unite, a căror despărțire ar provoca moartea amândurora”, cu mențiunea „Nu științele sunt nereligioase, ci lipsa de cultură științifică dă naștere ireligiozității. Acela e nereligios cari se retrage îndărătnic de la studierea universului. Suntem nereligioși, când neglijăm studierea fenomenelor, totdeauna de rost adânc, și disprețuim sau acuzăm cu pierdere de vreme pe aceia, cari își jertfesc viața pentru cunoașterea minunilor firei”⁶. Dacă „noi suntem nereligioși”, - spune el - , „ei sunt mai aproape de divinitate, ale cărei-șoaapte

¹ Maria Basarab, Adela Herban, Gavril Todica între știință, istorie și cultură. „Convorbiri științifice” – antologie de texte de istorie și cultură, Deva, 1997, 57 p. (lucrare în manuscris aflată în biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane – Deva).

² „Transilvania”, Sibiu, nr. VI, nov. – dec., 1913, an. XLV, p. 404.

³ „Studii științifice”, a. i., fasc. I, p. 27.

⁴ Ibidem.

⁵ „Transilvania”, ... p. 404.

⁶ „Studii științifice”, ... , p. 10 – 12.

tainice le aud din toate depărtările, din toate colțurile naturei. Știința le evocă sentimente tainice, le inspiră darul liniștei sufletești și al fericirii. Noi? Epigonii – mici de zile, mari de patimi – ne împotrivim îndârjiți a cunoaște grandioasa arhitectură a cerurilor nemărginite și a microcosmosului infinit pe când ne pasionăm, groaznic de năzbâțiile cutărei princese. Criticăm cu pedantism ridicol distichoane grecești, - apreciază el – ignorând cu desăvârșire incomparabilul poem, gravat de dala vremii în straturile pământului". Aprofundând ideea, Todica apreciază că „Științele micșorează durerea sau curmă boalele. Ele măresc fertilitatea pământului, smulg trăsnete din nori; luminează noaptea cu lampe feerice, întind spre depărtări imense vederea omenească; ne fac să pătrundem adâncurile oceanelor". El conchide entuziasmat „...să străbătem pământul cruciș și curmeziș, în zborul locomotivelor; să alergăm pe oceane cu corăbii ce fac de la 10 noduri în sus împotriva vântului”⁷. Ținând cont de importanța „științelor în viața noastră materială și morală”, Gavril Todica, ne povățuiește „să le acordăm atenție, să le îmbrățișăm cu toată căldura de cari sunt vrednice”⁸. De altfel, el dă și o definiție a științei „o lungă goană după adevăr”⁹ privind-o în antiteză cu „... obscurantismul, bigotismul și exclusivismul miop”¹⁰. El consideră știința ca „factorul cel mai important al progresului omenirii, punând-o în relație cu fericirea omenească”¹². Todica, arată de asemenea, în scrierile sale că, știința nu se poate manifesta în plenitudinea posibilităților ei într-o societate a inegalității și exploatării; într-o asemenea societate „observațiile, descoperirile, invențiile cele mai mari ... au întâmpinat și întâmpină rezistența crâncenă”¹³. Todica de altfel, s-a declarat consecvent pentru aplicarea științei în folosul omenirii arătând că, uneori „oamenii civilizați aplică deseori știința greșit, că o întrebuințează prea des spre distrugere, în loc să o aplice totdeauna spre producere”¹⁴. Din acest punct de vedere, cărturarul de la Geoagiu a crezut cu tărie într-o societate a viitorului, în care științele vor fi puse în slujba omului și a bunăstării. Gavril Todica nu a făcut din cercetarea științifică un scop în sine, el era convins că acesta își poate îndeplini menirea numai în măsura aplicabilității descoperirilor în practica cotidiană, a accesibilității rezultatelor ei¹⁵.

Todica și-a presărat articolele cu reflecții și constatări ce depășesc simplele preocupări ale cercetătorului limitat la domeniul lui de activitate. „Nicăieri ca în fața altarului nemărginirii, în fața universului – scria el – nu ne putem pătrunde așa mult de idealul frățietății, de faptul că nu suntem decât oameni, oricărei rase sau religii am aparține”¹⁶.

Temenicia cunoștințelor, stăpânirea problemelor abordate, bogăția și varietatea limbajului folosit de Gavril Todica i-au adus numai laude din partea contemporanilor. Ioan Radu, directorul Gimnaziului din Brad, spunea despre acesta că are asigurat „un loc de cinste între scriitorii noștri”, adăugând că „grija de căpetenie a domnului Todica se îndreaptă neconștient la lipsa de pregătire a publicului nostru, folosind toate mijloacele pentru a-l scoate din apatie”. Spre exemplificare: „...la momente potrivite face câte o mică abatere, totdeauna de spirit, luminându-și subiectul cu citații din vreun clasic al nostru, ori din graiul cuminte și șăgalnic al săteanului nostru și chiar din Sfânta Scriptură” – arată I. Radu¹⁷.

Concepția economică a acestui cărturar singuratic se identifică cu cea a „tinerei” burghezii române din Transilvania – afirmată de altfel pe plan politic în cadrul noului activism, - exprimându-se lapidar în cuvintele „E timpul să ne identificăm prin noi înșine”. O regăsim în majoritatea articolelor și prelegerilor sale de această natură, dintre care amintim: „Minunile industriei”, „Cum putem înainta”, „Producțiunea și consumul”, „Schimbul”, „Comerțul”, „Rosturi economice și războiul”, etc. alături de ideile sale proprii. Gavril Todica era convins că industria bazată pe cele mai mari și mai eficiente cuceriri ale științei are un rol major în viața societății. El vede ca pe o necesitate absolută legătura strânsă dintre industrie și agricultură, condiționând progresul de buna relație a celor două. De altfel, el și spune că

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ „Transilvania”, 1903, nr. 5 – 6, p. 227.

¹⁰ Gavril Todica, „Convorbiri Științifice”, Orăștie, 1920, IV, nr. 11 – 12, p.163.

¹¹ Ibidem, p.162.

¹² Ibidem.

¹³ „Transilvania”, 1903, nr. 5 – 6, p. 228.

¹⁴ Gavril Todica, „Convorbiri Științifice”, Orăștie, 1919, III, nr. 6 – 7, p. 83.

¹⁵ Ioan Șerban – Corina Oargă, Gavril Todica (1877 – 1946). Un răspânditor al științei și culturii românești din Transilvania, în „Apulum”, Alba – Iulia, 1977, p. 517 – 540.

¹⁶ „Transilvania”, 1913, nr. 6, p. 407.

¹⁷ Ioan Radu, „Răspândirea științei la români. Conferință prilejuită de Adunarea generală a Asociațiunii de la Orăștie”, în „Transilvania”, Sibiu, nr. IV, nov. – dec., 1913, an XLIV, p. 404.

„agricultura rațională capabilă de progres, nu poate exista fără industrie”¹⁸. Privind în perspectivă, „viața noastră națională – spune în articolul „Minunile industriei” – nu poate fi completă numai cu plugăritul primitiv, proiectat de țărani, fără orientări largi, după metode tradiționale moștenite de pe timpul lui taica Traian. Agricultura rațională, capabilă de progres nu poate exista fără industrie”¹⁹. Într-un alt articol intitulat „Activitate științifică”, problema este din nou reluată și amplu dezbătută. „Intensificarea producției – se spune aici – se poate realiza exclusiv prin intervenția științei în agricultură, prin colaborarea oamenilor de știință și a muncitorilor, a energiei spirituale cu cea fizică, prin intelectualizarea plugăriei”²⁰.

După Marea Unire, Gavril Todica a intensificat propaganda în favoarea industrializării economiei naționale, pe care o considera prioritate a progresului economic general, condiție sine qua non a ridicării standardului de viață și civilizație. Și, pentru că reforma apărea ca una din prioritățile Statului român la acea vreme, Gavril Todica sublinia că aceasta se va dovedi eficientă numai dacă va fi însoțită de „intervenția științei în agricultură, prin colaborarea necondițională a oamenilor de știință și a muncitorilor, a energiei spirituale cu energia fizică”²¹.

Gavril Todica condiționa progresul de o „altă organizare a vieții economice”, de sus în jos, prin metode pacifiste²².

Sunt idei pe care Gavril Todica le sugerează deopotrivă guvernanților, dar și specialiștilor și trudnicilor. Fin observator al realităților vremii, ideile, observațiile și recomandările sale servesc deopotrivă tuturor categoriilor sociale.

Apreciat atât în țară cât și în străinătate, Gavril Todica în anul 1905 – la propunerea marelui astronom francez Camille Flammarion – a fost ales membru corespondent al Societății de astronomie din Franța, iar peste un an membru corespondent al instituției științifice similare din Belgia. De asemenea, el a fost și membru corespondent (1909) și mai apoi membru al Comitetului Central al Astei (1920).

DISPONIBILITES DIDACTIQUES DANS LES PERIODIQUES DE GAVRIL TODICA (1877-1946)

Résumé

Parmi nos intellectuels patriots on remarque Gavril Todica, de qui on a moins écrit. Il a eu des préoccupations pour la science, la littérature, folklore de quoi il a écrit dans ses périodiques et également dans les journalaux du temps, ainsi qu'il occupe une bonne place parmi les intellectuels de Transylvanie qui se sont doués a l'idée de culturalisation de notre peuple.

Par une persévérance activité dans le domaine du journalisme Gavril Todica est connu comme un vrai intellectuel qui s'est engagé pour culturaliser le peuple. Il a ouvert la route vers la science, notamment, de l'astronomie popularisé.

Le publiciste Gavril Todica pour son intérêt vers les jeuns, en expédiant des collections de livres et périodiques aux bibliothèques des écoles, a été récompensé, par le Comité Central de l'Astra, et ses petits livres scientifiques ont été utilisés comme livres documentaires dans les écoles secondaires de Transylvanie.

¹⁸ Gavril Todica, „Convorbiri științifice”, Orăștie, 1919, III, nr. 1 – 2, p. 4.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, anul IV, nr. 1-2, 1920.

²¹ Ibidem, III, nr. 1-2, p. 7.

²² Ibidem, nr. 11-12, p. 165.

SOCIETATEA "MICA". EVOLUȚIE ȘI ACTIVITATE ECONOMICĂ (1920-1930)

Cristina Rîșcuța

Societatea "Mica" Brad a reprezentat, de la înființare în 1920 și până la naționalizarea sa în 1948, una din exploatarea aurifere de frunte din România. Înființarea acesteia datează din toamna anului 1919 când Ion Gigurtu, Constantin Maltezeanu și Anton Esser și-au propus constituirea unei societăți pentru exploatarea unor cariere de mică¹ din județele Gorj și Vâlcea. În acest sens, în primăvara anului următor aceștia au cumpărat de la familia Oancea din localitatea Voineasa (jud. Vâlcea), câteva hectare de pădure și au concesionat carierele de mică și alte minereuri de pe aceeași suprafață. Terenul concesionat era limitat, la răsărit de Muntele Runculeț, de Muntele Mănăileasa Cernătenilor din Gorj la vest, de râul Lotru la nord și de Valea Mănăileasa la sud².

Contractele de vânzare-cumpărare încheiate între Ion Gigurtu, Constantin Maltezeanu și Anton Esser pe de o parte și proprietarii terenului, membrii familiei Oancea pe de altă parte, prevedeau suprafața concesionată, durata concesionării, prețul de vânzare a pădurii și a concesiunii subsolului, condițiile în care urma să se facă concesiunea, drepturile și obligațiile ce decurgeau din încheierea contractului pentru ambele părți. Astfel, suprafața care făcea obiectul contractului, respectiv Muntele Mănăileasa era concesionată pe o perioadă de 29 de ani cu posibilitatea prelungirii termenului cu încă 11 ani, iar prețul de vânzare a pădurii și a concesiunii subsolului a variat pentru fiecare dintre cei patru proprietari.

Contractul cu Aleman Oancea (proprietarul unei jumătăți din suprafața muntelui) stipula ca preț de vânzare-cumpărare suma de 3.500.000 lei din care primea în numerar 2.500.000 lei, restul de un milion reprezentînd 2000 de acțiuni ale Societății "Mica" în formare, în valoare de 500 lei fiecare. Concesionarul putea rezilia contractul dacă pe durata concesiunii exploatarea subsolului nu devenea rentabilă, rezilierea urmînd să se facă printr-o simplă notificare fără vreo somație în prealabil din partea concesionarului³. Același contract stipula dreptul proprietarului Aleman Oancea de a face parte din Consiliul de Administrație al Societății "Mica" și de a-și desemna urmașul în această funcție. Societatea se obliga să asigure plata lucrătorilor, aprovizionarea acestora cu cele necesare desfășurării activității de exploatare și să remită proprietarului după constituirea legală a sa și obținerea autorizației de funcționare, o declarație a Consiliului de Administrației care ratifica respectivul contract. Pe toată durata concesiunii locuința lui Aleman Oancea devenea sediul local al Societății "Mica".

Contractele cu ceilalți membri ai familiei Oancea prevedeau aceeași durată a concesiunii și același scop al acesteia. Diferit era prețul și anumite condiții de concesionare. Astfel, Paraschiva Crețianu Oancea a primit suma de 933.334 lei pentru pădure și concesiunea subsolului; o redevență de 12% din producția brută de mică și alte minereuri sau produse ce se extrăgeau din terenul său; o sumă anuală de 3333 lei plătită anticipat de Societate reprezentînd indemnizația convențională stabilită de comun acord pentru orice degradări ce s-ar fi adus suprafeței sale prin lucrările de exploatare. De asemenea, contractul îi oferea dreptul de a folosi în mod gratuit toate instalațiile Societății pentru transportul minereurilor extase de pe suprafața sa⁴. Același conținut l-a avut contractul cu Traian Oancea și Maria Măcelariu Oancea⁵.

Contractele cu familia Oancea au fost încheiate în perioada 2-13 martie 1920 iar în 22 martie 1920 la Grefa Tribunalului Ilfov, secția I Comercială a fost înscrisă în registrul de firme sub numărul 165/1920, Societatea Anonimă Minieră „Mica” cu un capital de 21 milioane lei⁶. Actul constitutiv a fost semnat de Adalbert de Rositzky și Ernest Schmidt reprezentanții Băncii „Transilvania-Bancă pentru Comerț și Industrie”; Alexandru Apostol-reprezentantul Băncii Sindicatului Agricol Ialomița, al cărei director

¹ Mică – familie de minerale cristalizate, (silicați dubli de aluminiu și de potasiu sau de sodiu, care conțin și fier, magneziu, litiu) care clivează foarte ușor în foițe, de obicei elastice. Culoarea variază de la alb (moscovit) până la negru (biotit), după compoziție. Mica albă sunt folosite în special pentru izolări electrice, fie ca foițe, fie aglomerate în micanită. Mica măcinată în fulgi este folosită ca adaos în fluidul de foraj, pentru a-i îmbunătăți proprietățile de colmatare, cf. Dicționar politehnic, București, 1967, p. 565.

² Arhivele Statului, Deva, fond „Mica”, dos. nr. 8/1920, fila 2.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, filele 8-16.

⁵ Ibidem, filele 6-10; 20-24.

⁶ Ibidem, dos. nr. 5/1920, fila 2.

general era C. Maltezeanu; deputatul Rudolph Brandsh; Ion Gigurtu și C. Maltezeanu atât personal cât și ca reprezentanți ai Societății Române de Industrie și Comerț și Anton Esser⁷.

Societatea „Mica” a avut la înființare un capital de 21 milioane lei care putea fi mărit până la 50 milioane lei într-una sau mai multe emisiuni doar prin decizia Consiliului de Administrație, iar asupra beneficiului net trebuia să se prevaleze 10% beneficii de fondatori în favoarea Societății „Transilvania-Bancă pentru Comerț și Industrie”⁸. Tot pentru această Societate, „Mica” urma să emită 100 de titluri de fondatori care urmau să fie la purtător⁹.

Beneficiul net îl reprezenta produsul întreprinderii rezultat din scăderea tuturor cheltuielilor de administrație, exploatare și întreținere, precum și din amortizarea imobilelor, instalațiilor și uneltelor. La 19 martie 1920 a fost publicat în Monitorul Oficial statutul de funcționare al Societății „Mica”. Acesta cuprindea 9 articole care stipulau scopul, durata și activitatea Societății; modul în care se făceau exploatarea, modul de alegere a membrilor Consiliului de Administrație; modul de repartizare a beneficiului net și procedura de lichidare a Societății¹⁰.

După încheierea primului război mondial statul român a devenit proprietarul unor bogate resurse naturale: cărbune, petrol, aur și diferite alte minerale, care ofereau țării noi condiții de dezvoltare economică, în special industrială. Astfel, în perioada care a urmat Marii Uniri, factorii politici de la București au adoptat o serie de decrete care făceau posibilă revenirea în patrimoniul statului român, a bunurilor și averilor care aparținuseră foștilor inamici. Aceste decrete au constituit de fapt o primă etapă în procesul de lichidare, statul român luând măsuri concrete în acest sens abia în vara anului 1919 după încheierea Tratatelor de pace cu Germania¹¹.

Astfel, conform Decretului regal nr. 3603 din 8 decembrie 1918, un număr mare de societăți economice au fost supuse aplicării acestui decret¹². În cazul Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”¹³ cu sediul în Brad, evenimentele s-au petrecut puțin diferit. Pentru ca averea sa să nu fie înglobată în categoria bunurilor sechestrate, conducerea Societăților germane „Haarkortische Bergwerke und Chemische Fabriken” și „Haarkortische Schwefel” ambele cu sediul în Gotha, și proprietățile cuxelor la „Ruda 12 Apostoli”, au hotărât vinderea urgentă a cuxelor (cuxă-acțiune la o societate minieră). Ca urmare, în urma tratativelor care au avut loc în mai multe rânduri la Berlin (aprilie-mai-iunie) între Leonhard Buchruker, reprezentantul Asociației „Ruda 12 Apostoli” și Ion Gigurtu și Anton Esser, reprezentanți ai Societății „Mica”, București, la 3 iunie 1920 a fost încheiat un act provizoriu de cumpărare a minelor cu 40 milioane mărci¹⁴. Acest act era condiționat de autorizarea convenției de atestare de către statul român. Ulterior, în urma sugestiilor venite din partea Ministerului Industriei și Comerțului că prețul era exagerat, avându-se în vedere și fluctuațiile valutare, discuțiile au fost reluate și prețul de vânzare al cuxelor Societății „Ruda 12 Apostoli” a fost scăzut la 15 milioane de mărci. Borderoul de vânzare al celor 128 de cuxe a fost înregistrat la Căpitănatul Minier din Zlatna, iar taxele de timbru și de înregistrare au fost plătite la Perceptoratul Regesc din Alba Iulia. Cuxele au trecut astfel pe numele Societății „Mica” București, Inspectoratul VI Minier, Zlatna eliberând atestatul de certificare a transcrierii cuxelor pe numele Societății „Mica” București¹⁵.

Noua Societate formată sub titulatura de „Mica” Societate Anonimă Română Minieră (S.A.R.M.). Exploatarea Minelor de aur și cărbune „Ruda 12 Apostoli” și mai târziu Societatea „Mica” Exploatarea Minelor de aur și cărbune Brad, cu sediul social la București a fost organizată astfel: 1. Direcțiunea; 2. Secretariatul; 3. Corespondența; 4. Serviciul contabil; 5. Casieria; 6. Evidența lucrătorilor; 7. Serviciul Administrației Forestiere; 8. Ingineratul Hotarnic; 9. Magazinul Central, Brad; 10. Consumul Gurabarza;

⁷ Ibidem, fila 4.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, fila 4.

¹⁰ Ibidem, fila 16-25.

¹¹ Ludovic Báthory, Societățile carbonifere și sistemul economic al României (1919-1929), Cluj-Napoca, 1999, p. 62-70.

¹² Monitorul Oficial nr. 209 din 9/22 decembrie 1918.

¹³ Asociația minieră pe cuxe „Ruda 12 Apostoli” (Brad) a fost înființată în anul 1782. Ea a aparținut familiei maghiare Toldalaghi până în 1884 când a vândut proprietățile miniere ale Asociației unei firme germane. În 1920 cuxele Asociației „Ruda 12 Apostoli” au fost cumpărate de Societatea „Mica”, care le-a avut în proprietate până în anul 1948 când a fost naționalizată. Pentru amănunte a se vedea: Virgil Madgearu, Opera camuflărilor, în Independența economică, 122, 5, nr. 1, p. 5-10; Ion Rusu Abrudeanu, Aurul românesc, București, 1933; Alexandru Herlea, Contribuții la istoria economiei miniere în Munții Apuseni. Prezentarea arhivei Societății „Mica”, în Studii. Revistă de istorie, XXVI, 1, 1973, p. 101-106.

¹⁴ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 10/1920, fila 72-74.

¹⁵ Ibidem.

11. Consumul Musariu; 12. Conducerea Uzinelor Gurabarza; 13. Conducerea Exploatărilor: a) Barza; b) Ruda; c) Valea Morii; d) Musariu; e) Tebea; 14. Serviciul Mașinilor; 15. Fondul de pensii (din 1931 Casa de pensii); 16. Laboratorul; 17. Funicularul Brad; 18. Administrația Clădirilor; 19. Registratura¹⁶.

După demersurile de constituire, Conducerea Societății „Mica” Brad a acționat începînd mai ales cu anul 1923, pentru validarea drepturilor miniere bazate pe cumpărarea acțiunilor de la firma germană. Suprafața pe întinderea căreia Societatea urma să exercite drepturi miniere era de 1761.3769 ha avînd ca bază 253 acte de concesiune¹⁷.

Eforturile Direcțiunii pentru recunoașterea și validarea drepturilor sale miniere au durat câțiva ani datorită multiplelor procese civile pe care Societatea le-a purtat cu diverși exploratori ale căror drepturi de explorare le-a preluat Societatea ca urmare a prevederilor legii privind lichidarea averilor foștilor inamici, dar și datorită proceselor penale derulate cu persoane ale căror bunuri miniere au intrat în posesia Societății după ce „Mica” București a cumpărat acțiunile Societății „Ruda 12 Apostoli”¹⁸.

Cu toate acestea Societatea a reușit să obțină până la sfîrșitul anilor treizeci validarea tuturor concesiunilor sale. Demersurile pentru obținerea acestor validări începeau cu o cerere înaintată Comisiei pentru validarea drepturilor miniere instituită pe lângă Tribunalul Regional din Brad. Borderoul de cumpărare a acțiunilor miniere, chitanța Perceptoratului regional privind achitarea taxelor cuvenite efectuării validării, certificatul emis de Oficiul de lichidare înființat în baza legii din 12 iunie 1923, certificatul Ministerului Industriei și Comerțului care dovedea prezența Societății „Mica” în țară în momentul promulgării Constituției din 1923, o serie de hărți și documente ale concesiunilor pentru care se cereau validările, extrase din cartea funduară, planul principal de situație la scara 1:7500 asupra întregii proprietăți și recipisa administrației Financiare privind plata sumei de 100 lei conform art. 263 din legea minelor – erau actele care trebuiau depuse odată cu cererea de validare a drepturilor miniere. Termenul limită pentru care statul acorda validarea unei concesiuni era de 50 de ani de la data promulgării Constituției¹⁹.

La 12 iunie 1923 a fost promulgată Legea pentru lichidarea bunurilor, drepturilor și intereselor supușilor foști inamici și pentru încasarea creanțelor și datoriiilor lor față de supușii români²⁰. Prin această lege a fost înființat pe lângă Ministerul de Finanțe un Oficiu de lichidare compus din șase membri și prezidat de ministrul de finanțe, care trebuia să facă un raport comparativ asupra situației fiecărui bun, drept sau interes fost inamic. Conform aceleiași legi produsul lichidării urma să fie încasat de către stat în vederea despăgubirilor supușilor români. Dacă unele bunuri, drepturi sau interese ale foștilor inamici nu puteau fi lichidate, atunci - prevedea art. 8 - acestea puteau fi înlocuite printr-o contravaloare către stat, ținîndu-se seama de situația acestora de la data de 14 august 1916²¹. Ca urmare, în februarie 1926 Oficiul de Lichidare a luat în examinare cazul Societății „Mica” București, în patrimoniul cărei au intrat la 3 iunie 1920 minele de aur din Brad. Conform legii din 12 iunie 1923 acestea trebuiau să fie evaluate și preluate de stat. Dar interesele proprietarilor și mai ales faptul că toate Consiliile de Administrație ale Societății au avut culoarea politică a vremii respective, au făcut ca situația legată de lichidarea Societății „Mica” să fie rezolvată printr-o bună înțelegere a celor două părți. De altfel, în Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 2255 din 11 august 1920 prin care „Mica” era autorizată să exercite drepturile ce decurgeau pentru ea din dobîndirea punctelor de participație ale exploatării miniere „Ruda 12 Apostoli”, se specifica dreptul statului în caz de lichidare²².

După rapoartele experților desemnați de Oficiul de Lichidare pentru examinarea situației Societății „Mica”, Oficiul a cerut Direcțiunii Societății să îndeplinească anumite condiții. Astfel, statul trebuia să primească fără nici o plată 12.500.000 lei în acțiuni ale Societății pe valoarea lor nominală; să i se asigure o participare la beneficiul net al Societății pe timp de 15 ani conform unei anumite scări de progresivitate²³. De asemenea, statul urma să aibă în permanență doi membri în Consiliul de Administrație. În afara acestor condiții statul, prin Ministerul de Finanțe și Industrie trebuia să coordoneze

¹⁶ Ibidem, dos. nr. 6/1922, fila 4.

¹⁷ Ibidem, dos. nr. 10/1920, fila 156.

¹⁸ Alexandru Herlea, op. cit., p. 112.

¹⁹ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 10/1920, fila 156.

²⁰ Monitorul Oficial nr. 3037 din 13 iunie 1923.

²¹ Ibidem, art. 8.

²² Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 10/1920, filele 136-138.

²³ Ibidem, fila 136.

evoluția viitoare a Societății atât în exploatarea sale cât și ca urmare a drepturilor sale fixate prin aceste condiții. Dacă Societatea respecta aceste condiții, statul urma să o considere eliberată față de el în ce privea pretențiile ce decurgeau din drepturile sale privind lichidarea exploatarea miniere „Ruda 12 Apostoli”²⁴. Societatea a respectat, în general, condițiile impuse de stat, iar acesta la rândul său a fost întotdeauna indulgent atunci când era vorba de rezolvarea vreunei probleme mai mult sau mai puțin legală privind activitatea Societății „Mica”.

Societatea „Mica” a reprezentat una dintre exploatarea aurifere cele mai productive ale României interbelice. Acest fapt s-a datorat investițiilor pe care Societatea le-a făcut pentru prospectarea și descoperirea unor noi filoane aurifere atât în țară cât și în străinătate; înlocuirii și modernizării instalațiilor; investițiilor făcute în alte domenii.

În 1922–1924 planurile de acțiune ale societății „Mica” Brad prevedeau ca scop principal al activității lucrări de cercetare și deschidere de noi terenuri miniere „spre a face posibilă ridicarea producției la nivelul anilor de dinainte de război”²⁵. Pentru aceasta în 1923 de exemplu, directorul minelor de la Brad, Adolf Sieber, cerea conducerii de la București suma de 9.426.000 lei, bani cu care urmau să se facă lucrări de explorare, de reparare a bateriilor de stampare, de terminare a instalației de spălare, de instalare a unui separator magnetic, a unui birou pentru preparator, pentru completarea și modernizarea laboratorului, pentru achiziționarea diverselor aparate pentru preparare și pentru atelierul mecanic de la Gurabarza, pentru construirea în Brad a unei camere pentru depozitarea cărbunilor extrași de la mina Tebea²⁶.

În ce privește descoperirea de noi filoane, la 11 februarie 1921 a fost încheiat un contract între Societate reprezentată prin Ion Gigurtu, pe de o parte și Otto și Oskar Schwarz pe de altă parte, prin care aceștia din urmă intrau în serviciile Societății pe o durată de șase luni pentru a sonda și cerceta minele de mică ale Societății aflate în România în apropiere de Voineasa și la sud de Sibiu. Prin contract cei doi se obligau să apere interesele Societății și să nu înființeze o întreprindere analogă ce ar fi putut face concurență societății „Mica” la expirarea contractului. Pentru serviciile lor primeau de la Societate un salariu de 5000 lei și câte o locuință de serviciu. De asemenea, beneficiau de o diurnă de 120 lei și plata tuturor cheltuielilor de călătorie cu trenul sau cu vaporul²⁷.

La 24 mai 1922 un alt contract a fost semnat între aceleași persoane, dar de această dată pentru înființarea unei exploatarea de mică și alte minerale în Africa Portugheză de Est²⁸. În acest scop Societatea pune la dispoziția lui Otto și Oskar Schwarz un capital de 2000 lire cu care urmau să-și procure uneltele și echipamentele necesare începerii exploatarea. Durata contractului a fost fixată pentru o perioadă de cinci ani cu posibilitatea prelungirii cu încă trei ani dacă în primii patru ani nu intervenea nici o reziliere. Otto și Oskar Schwarz primeau ca salariu suma de 50 de lire lunar și un procent de 5% din beneficiul net obținut anual²⁹. Contractul mai prevedea modul de valorificare a produselor minerale obținute din exploatarea, modul de angajare și salarizare a personalului muncitor precum și modul de lichidare a exploatarea africane³⁰.

Prosperitatea Societății „Mica” s-a datorat și faptului că pe lângă dobândirea de noi exploatarea miniere, aceasta a făcut investiții și în alte domenii economice (chimie, petrol, industrie grea, etc.)³¹.

De asemenea, evoluția ascendentă a producției extractive a Societății s-a datorat și modernizării utilajelor și echipamentelor utilizate în exploatarea minereului. Începând cu anul 1921, Conducerea Societății a cumpărat astfel de utilaje de la renumite firme occidentale. De exemplu, a achiziționat mașini cu aburi de la firma „Humboldt Deutzmotoren A.G.” din Köln³², unelte de la „Union Elektrisitaets A.G.” din Budapesta³³, instalații pentru amalgamare de la „Overstrom Concentrator” din Huntington, de la „Heberlein and Co., Metalurgical, Chemical and Mechanical Engineers and Contractors”, din Londra, de la „Seen

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, dos. nr. 13/1922, fila 80.

²⁶ Ibidem, fila 90.

²⁷ Ibidem, dos. nr. 10/1920, fila 62.

²⁸ Ibidem, filele 1-2.

²⁹ Ibidem, filele 3-5.

³⁰ Ibidem, filele 6-7.

³¹ Ibidem, dos. nr. 19/1937; dos. nr. 28/1938.

³² Ibidem, dos. nr. 11/1921, fila 71.

³³ Ibidem, dos. nr. 8/1921, fila 377.

Concentrator Company" din San Francisco; multe alte echipamente de la firme precum „Orenstein and Koppel" din Berlin, „F. Burgmann Maschinenfabriks Ges." din Bremen, de la „Saechsische Oberhnettenant" din Freiberg, de la firma „Breitfeld Danek and Co." din Praga³⁴. De asemenea, Conducerea Societății a făcut investiții pentru a înlocui vechile instalații din secțiile de preparare a Uzinei de stampare și a secției de flotație din Gurabarza. Aceste instalații erau foarte importante în procesul de extracție a aurului din minereuri.

Procesul de extracție și prelucrare a aurului începea la Uzina de stampare din Gurabarza. Aici minereul era adus cu funicularul și încărcat în silozuri de lemn (100 t fiecare) care la rândul lor alimentau câte o baterie de stampare (erau în total 13 baterii). Din silozuri minereul era introdus împreună cu un jet continuu de apă și o anumită cantitate de mercur, care varia în funcție de conținutul de aur al minereului, în puietele bateriilor. În aceste puiete minereul era pisat la o finețe de 30 de mașe³⁵ cu ajutorul unor ciocane, obținându-se în această fază așa numitul amalgam. Mai mult de jumătate din cantitatea acestuia era reținut de două plăci de cupru aflate în interiorul puietelor. Restul amalgamului era transportat împreună cu turbureala peste alte două plăci mari de cupru înclinate aflate în exteriorul puietelor. Amalgamul adunat atât pe plăcile interioare cât și pe cele exterioare era amestecat la anumite intervale de timp după care era distilat, obținându-se astfel aurul brut, care era topit în lingouri³⁶. Turbureala rămasă de la amalgam era transportată prin jgheaburi la aparatele numite „spitzkasten" în care se producea clasarea materialului rămas pe mesele de concentrare. Această operațiune era urmată de sortarea materialului solid care avea ca scop separarea sulfidelor, în special a piritei (sulfură de fier naturală, de culoare galbenă, cristalizată în sistem cubic, folosită mai ales ca materie primă la fabricarea acidului sulfuric) din sortare rezultând un concentrat care conținea aproximativ 10 gr/t aur și 43 % sulfide. Concentratul era transportat apoi la instalația de cianurare. Acolo concentratul era spălat în rezervoare cu apă și apoi cu lapte de var pentru obținerea alcalinității protective necesară cianurării propriu-zise. După spălare, pirita era tratată cu o leșie de 0,04-0,05% Na și 0,06-0,08% CaO (alcalinitate protectivă) care circula prin fiecare rezervor (șarjă) timp de 120-130 ore. În timpul cianurării un compresor de tipul „Mamuth", introducea în rezervoare aer comprimat pentru o mai bună amestecare a piritei cu leșia. În urma procesului de cianurare se extrăgea 40-45% din conținutul de aur al unei tone de minereu și 30% din conținutul de argint al piritei³⁷.

Un alt proces tehnic de extracție a aurului din minereu era cel numit flotație. În acest caz minereul după ce era zdrobit printr-un sistem de concasoare, se introducea într-o moară cu bile unde minereul era pisat până la o finețe de 100-120 de mașe. După măcinare minerul era împins în bazinul pentru turbureală, iar de aici într-un „butoi de compensare" unde era amestecat foarte bine cu ajutorul unei axe verticale prevăzută cu elice. Din „butoiul de compensare" turbureala intra în mașina de flotație (de tipul „Minerals Separation") în care prin acțiunea aerului comprimat și a reactivilor de separare, rezultau trei feluri de produse: concentratul, produsul mixt și produsul steril.

Concentratele erau împinse printr-un jgheab într-un butoi de îngroșare (de tip „Dorr") pentru a ajunge la un filtru-tambur de uscare, după care concentratele erau încărcate în saci și expediate la o uzină metalurgică pentru extragerea aurului, argintului și cuprului (de obicei erau trimise la Uzinele de la Firiza de Jos, Baia Mare, sau în străinătate atunci când cantitățile depășeau capacitățile tehnologice ale uzinei baimărene)³⁸.

Produsul mixt era trimis din nou la moara cu bile pentru a fi mărunțit mai fin, iar produsul steril din care se separa cu ajutorul unei pâlnii și ultimul rest de concentrate, era expedit de asemenea înapoi la moara cu bile³⁹. Prin acest procedeu se extrăgea aproximativ 89% aur/t minereu și 90-92% argint/t minereu.

Comparativ, capacitatea de prelucrare a minereului în instalațiile de stampare, cianurare și de flotație era diferită: stampare: 350-400 t/24 h; flotație: 50-57 t/24 h; cianurare: 300-400 t/lună. De asemenea randamentul celor trei instalații de prelucrare varia mult: prim stampare se extrăgea un procent de 72% aur/t minereu; 12% argint/t minereu; prin flotație se obținea 88-89% aur/t minereu și 90-92%

³⁴ Ibidem.

³⁵ Mașă-unitate de măsură, cf. Dicționar tehnic german-român. București, 1966, p. 886 și Dicționar german-român, București, 1966, p. 644.

³⁶ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 11/1921, fila 11.

³⁷ Ibidem fila 13.

³⁸ Gh. Robescu, Aspecte privind dezvoltarea mineritului și a metalurgiei neferoase în nordul Transilvaniei 1919-1940. Activitatea capitalului particular, în AMP, 1980, nr. 4, p. 593-604.

³⁹ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 11/1921, fila 15.

argint/t minereu, iar prin cianurare 40-45% aur/t pirită sau 3% aur/t minereu brut și 30% argint/t pirită sau 5,75% argint/t minereu brut⁴⁰. În ce privește cheltuielile de prelucrare a unei tone de minereu, sumele necesare erau: 127,50 lei la instalația de stampare, 669 lei la flotație și 249,60 lei la cianurare⁴¹. Se observă deci că instalația de flotație era mai costisitoare dar avea cel mai bun randament.

O chestiune dificilă cu care se confrunta Conducerea Societății era aceea a pierderii unei cantități destul de mari de aur prin rămășițele rezultate din procesul de cianurare a minereului la Uzina din Gurabarza. Într-un raport semnat de câțiva ingineri ai Societății către Conducere se făcea o analiză comparativă a eficienței utilizării în procesul de extracție a aurului, a celor trei instalații. „Totdeauna – scria în raport – s-au dat la flotație rezultate mai bune” și de aceea semnatarii raportului recomandau o instalație de flotație de o capacitate de 50 t/24h și achiziționarea unui decantor „Counter Corrent” cu îngroșător „Dorr” folosit la filtrarea nămolurilor coloidale și a 12 mese de concentrare „Overstrom” folosite la sortarea materialului solid din minereu⁴². În concluzie, devenea explicabil interesul Direcțiunii Societății de a reuși cu instalații moderne și performante Uzina de prelucrare de la Gurabarza.

În anii 1923-1927, Societatea „Mica” a colaborat cu mai multe firme străine în vederea achiziționării de noi instalații precum „Humboldt”, „Krupp”, „Burgmann Maschinenfabriks-Ges.”, „Grusonwerk”, din Germania, „Minerals Separation” din Anglia, etc. În perioada 1926-1927, firma engleză „Minerals Separation” a făcut Societății „Mica” mai multe oferte de aparatură pentru secția de flotație. Pentru a convinge Conducerea Societății de eficiența instalațiilor respective, firma engleză i-a cerut să-i trimită probe de minereu din exploatarea sa aurifere pe care le-a supus încercărilor de flotație cu instalațiile proprii. În luna mai Societatea a expediat la Londra o cantitate de 30 t minereu de la mina Brădișor. În urma experimentului s-a obținut un procent de 87% aur/t minereu. În răspunsul trimis Societății „Mica” firma engleză declara că „extracția aurului prin flotație cu aparatele noastre va fi mai bună” și recomanda Societății cumpărarea instalațiilor englezești.⁴³

Societatea „Mica” cumpăra din Occident nu numai utilaje ci și materialele specifice mineritului, cum ar fi explozibilul și fitilul comandate la firmele „Dynamit Nobel” și „Gebr. Mracek” din Cehia, „Wiener Neustadt” din Austria⁴⁴. După primul război mondial toată industria extractivă românească a suferit transformări importante din punct de vedere tehnic și tehnologic care au dus la reale salturi calitative. Pe lângă înlocuirea vechilor instalații de exploatare și prelucrare a aurului care nu mai erau rentabile, au fost introduse utilaje și unelte acționate electric și pneumatic. Astfel, începând cu 1923 Societatea a demarat pregătiri în vederea organizării exploatarea cu ajutorul mașinilor de perforat; a fost construită o nouă spălătorie de sulfide care ajuta la sporirea producției de șlicuri⁴⁵ (~300 t/lună); a fost instalată o macara la magazia din stația C.F.R. din Brad⁴⁶. De asemenea au fost create condiții pentru realizarea aerajului în mine cu ajutorul pompelor electrice; a fost mărită linia ferată la exploatarea minieră și au fost introduse locomotive cu motoare electrice.

Pe baza buletinelor statistice prezentate Ministerului Industriei de către Conducerea Societății de la Brad în perioada 1921-1935 am constatat că pentru desfășurarea activității în toate minele sale se aflau în dotare 4 cazane cu aburi cu o suprafață de ardere de 1040 m²; 125 motoare electrice cu o putere de 1296 HP; 3 mașini cu aburi fixe cu piston care aveau o putere de 1500 HC; o turbină cu o putere de 1450 HP; în 1931 au fost instalate 6 generatoare iar în 1933, 9 generatoare din care jumătate produceau curent alternativ de 3200 V, iar cealaltă jumătate producea curent continuu de 500 V; 16 compresori de aer care produceau aer comprimat la 7 atm.; 6500 m (și din 1922 – 9000 m) linie ferată îngustă cu ecartament de 760 mm pe care se tractau 18 vagonete de lemn; o linie aeriană pentru funicular, cu o lungime de 1200 m, cu ajutorul căreia se transportau peste 10.000 t minereu la uzinele de prelucrare din Gurabarza. Combustibilul folosit la cazane era achiziționat de la firma „Babkor Wilkoks” (Anglia); pentru mașinile cu aburi fixe combustibilul provenea de la firma „Hartman” (Germania), iar pentru turbinele cu aburi de la „Brown Boveri” (Anglia)⁴⁷.

⁴⁰ Ibidem, fila 25.

⁴¹ Ibidem, fila 25.

⁴² Ibidem, fila 130.

⁴³ Ibidem, fila 84.

⁴⁴ Ibidem, dos. nr. 8/1921, fila 94, 377.

⁴⁵ Șlic - (germ. Sohlick) nămol, măt lipicios, cf. Dicționar german-român, București, 1966, p. 839.

⁴⁶ Arhivele Statului, Deva, fond. cit., dos. nr. 13/1922, filele 80-87.

⁴⁷ Buletin statistic 1921-1935.

Pe lângă toate aceste utilaje și echipamente tehnice necesare activității de producție, mai existau ateliere, la Gurabarza, pentru diferite operațiuni specifice prelucrării aurului; de asemenea, Societatea mai avea în proprietate câteva terenuri cu pădure cu care-și asigura într-o anumită proporție lemnul necesar pentru lucrările din mină. Acestor dotări trebuie să le adăugăm forța de muncă, care provenea în general din zonă⁴⁸. În 1921, la Societate lucrau 2160 de persoane din care 2130 erau încadrați la personal tehnic și lucrători, iar restul îl reprezenta personalul administrativ.

În prima categorie intrau ingineri de exploatare, șefi de echipă, maiștri mineri, topografi, maiștri de ateliere, muncitori calificați: mecanici, strungari, tâmplari, cazangii și muncitori necalificați: salahori, vagonetari, odăiași, vizitii, grăjdari, lucrători la funicular, lucrători cu ziua etc. Personalul administrativ era reprezentat de economiști, contabili, șefi de birouri și de secții, impiegați. În fruntea Societății, la București, se afla directorul general, funcție ocupată la început de Anton Esser și apoi de Ion Gigurtu, iar Exploatarea de aur, argint și cărbune de la Brad a fost condusă la rândul ei de un director general și unul adjunct. Aceste funcții au fost îndeplinite de inginerul Adolf Sieber—directorul general, (cel care îndeplinise această funcție și la Societatea „Ruda 12 Apostoli” până în iunie 1920) și Valer Ambruș, directorul adjunct.

Salarizarea personalului a fost problema care a stat cel mai mult în centrul relațiilor dintre muncitori și Conducerea Societății. Indicele scăzut al salariilor, durata zilei de muncă, nesiguranța primirii pensiilor, lipsa alimentelor de bază sau prețul mare al acestora, concedierile și o serie de alte nemulțumiri sociale ale minerilor au dus la frecvente conflicte de muncă între Conducerea Societății și angajații săi. Rezolvarea acestor neînțelegeri s-a făcut prin contractul colectiv de muncă care era de fapt un produs al legislației muncii adoptată după încheierea primului război mondial (Decretul-Lege nr. XII al Consiliului Dirigent privitor la reglementarea timpului de muncă în industrie și comerț – 21 mai 1919 ; Legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă – 5 septembrie 1920; Legea asupra sindicatelor profesionale – 26 mai 1921; Legea pentru reglementarea repausului duminical și a sărbătorilor legale – 18 iunie 1925; Legea pentru ocrotirea muncii minorilor și femeilor și asupra duratei muncii lor – 13 aprilie 1929). La rândul ei această legislație reprezenta rezultatul unor eforturi mai timpurii ale muncitorilor și patronatului de a clarifica și instituționaliza, într-o anumită măsură, raporturile dintre cele două părți. Astfel, Legea minieră austriacă din 1854 de exemplu, cuprindea prevederi referitoare la raporturile de muncă, la obligativitatea tuturor exploataților miniere de a avea un regulament de serviciu⁴⁹. De asemenea legea austriacă a instituit Casele frățești (Bruderlade) care au avut rolul de a sigura asistență socială muncitorilor și familiilor lor. Aceste Case frățești au fost desființate la 1 octombrie 1919 printr-un Decret al Consiliului Dirigent, atribuțiile lor fiind preluate de Casele Cercuale înființate în 1907⁵⁰. În 1927, Conducerea Societății „Mica” a reînnoit vechiul Regulament de serviciu, de fabrică și de exploatare din 1902, aprobat de Subinspectoratul Minier Abrud. Regulamentul cuprindea 5 capitole și trebuia respectat de toți angajații Societății⁵¹.

O altă instituție muncitorească înființată la începutul secolul XX și care a funcționat și la „Mica” a fost aceea a „bărbaților de încredere”. Aceștia erau aleși dintre mineri, cu recunoașterea Conducerii Societății, și aveau ca îndatoriri: înaintarea către conducătorii de uzine sau Direcțiunii în cazul în care

⁴⁸ Au fost angajați la Societate și muncitori veniți din fostul Regat, dar numărul acestora a fost mai redus, de pildă, în comparație cu numărul minerilor veniți din altă parte, angajați în Valea Jiului.

⁴⁹ Ludovic Vaida, Cu privire la pătrunderea capitalului austriac în industria minieră și metalurgică a Transilvaniei între 1848-1867, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, seria Historia, 2, 1965, p. 63-77.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 2/1924, filele 1-10.

situațiile nu se rezolvau la nivelul șefilor de uzine a diferitelor plângeri, cereri sau nemulțumiri ale minerilor; participarea la fixarea gedingurilor⁵² și la controlul minerilor la ieșirea lor din mină; de asemenea, aveau dreptul să viziteze exploatarea o dată pe lună împreună cu președintele sau vicepreședintele Sindicatului muncitoresc⁵³.

După trecerea minelor Societății „Ruda 12 Apostoli” în proprietatea Societății „Mica” București, în vara anului 1920 au avut loc o serie de concedieri, pe care Ion Gigurtu le motiva în înștiințarea trimisă Direcțiunii la Brad la sfârșitul lunii iunie 1920, prin ineficiența minelor Ruda, Barza și Valea Morii a căror producție era foarte slabă aducând pagube financiare Societății, urmînd a fi închise și muncitorii concediați⁵⁴. Pe lângă aceasta lipsa alimentelor, condițiile grele de muncă, lipsa măsurilor de igienă și protecția muncii au făcut ca în 23 octombrie 1920 minerii Societății „Mica” să declare încetare completă a activității la toate minele⁵⁵. Situația nu a fost rezolvată, iar starea de nemulțumire a minerilor a continuat până la începutul anului următor. În cele din urmă Direcțiunea a acceptat să încheie cu reprezentanții minerilor contractul colectiv de muncă. Alcătuit din 8 capitole, contractul prevedea, în primul rând, timpul de lucru ca fiind de 8 ore/zi, de 48 ore/săptămână și de mai multe ore pe zi în cazuri de urgență; dacă muncitorul refuza efectuarea lucrului peste 8 ore/zi, Societatea își rezerva dreptul, prin acest contract, de a-l concedia. Muncitorii primeau dreptul de a-și alege „bărbați de încredere” care să-i reprezinte în fața Direcțiunii. De notat că cele mai importante cerințe ale minerilor nu au fost rezolvate în mod favorabil. Conducerea Societății reducea salariile cu 23%, nu desființa „barbariile” și refuza să asigure minerilor produse la prețuri ieftine în magazinele sale. Valabilitatea contractului era stabilită pe o perioadă de trei luni, iar termenul pentru o eventuală reziliere a acestuia era de 14 zile.

Nemulțumirea muncitorilor a continuat și la 11 aprilie 1921 au înaintat Conducerii Societății un memoriu cuprinzînd 11 puncte în care cereau: mărirea salariilor, plata pensiilor, alimente cu prețuri mici livrate prin magazinele Societății, sau dacă aceasta nu se preocupa de aprovizionare să plătească muncitorilor o sumă de bani proporțională cu salariul pe care-l primeau, cu care puteau să-și procure cele necesare din alte locuri; introducerea muncii în acord, încetarea „barbariilor” precum controlul minerilor prin dezbrăcare și oprirea la troc⁵⁶, reprimirea la Societate a muncitorilor întorși din armată, asigurarea unor condiții mai bune de lucru, și altele. Pentru că cererile minerilor se loveau încă o dată de refuzul patronatului de a le satisface în totalitate, atât reprezentanții minerilor cât și ai Societății au hotărât aplanarea diferendului în fața Comisiei de arbitraj, conform Legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă din 4 septembrie 1920. Din Comisie urmau să facă parte directorul minelor „Ruda 12 apostoli”- Adolf Sieber, juristul Societății – Iuliu Papp și Ioan Winklenher, membru supleant – directorul minelor de cărbuni, Petroșani, iar din partea muncitorilor Petru Duncă, Nicolae Bogdan și Gherasim Faur. Președinte al Comisiei a fost numit ministrul dr. Petru Groza.

La 12 iunie 1921 au avut loc lucrările Comisiei de arbitraj. Problemele dezbătute au fost: salarizarea, controlul minerilor la ieșirea din mină, reprimirea muncitorilor concediați și a celor care terminaseră serviciul militar, prestarea de către mineri a trei „șuturi domnești” pe lună în acord a căror plată urma să se facă în funcție de viitoarele salarii⁵⁷.

În privința salariilor, reprezentanții Societății au propus două variante de salarizare: a) fixarea acestora pe o perioadă de șase luni începînd de la 1 iulie, în primele trei luni menținîndu-se vechile salarii iar pentru următoarele trei fiind reduse cu 10%, b) fixarea salariilor pe șase luni cu o reducere de 20%⁵⁸. Nici una din aceste variante nu a fost acceptată de muncitori, nici controlul prin reținerea la troc. În privința reprimirii celor concediați și a demobilizaților, reprezentanții Societății condiționau reîncadrarea lor de reducerea salariilor cu 20%, cu care bineînțeles reprezentanții minerilor nu au fost de acord. Deci, dezbaterile Comisiei de arbitraj s-au încheiat fără a se fi ajuns la un rezultat pozitiv. Ca urmare, în 25 iunie 1921 s-a întrunit o nouă Comisie de arbitraj care a dezbătut patru probleme: salariile, reprimirea celor concediați și a demobilizaților, controlul minerilor la ieșirea din mină, efectuarea a trei „șuturi domnești” pe

⁵² Geding – tocmeală (referitor la preț, la condiții); contract, învoială; muncă în acord, cf. Dicționar german-român, București, 1966, p. 387.

⁵³ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 1/1920, fila 39.

⁵⁴ Ibidem, dos. nr. 8/1921, fila 222-224.

⁵⁵ Ibidem, fila 30.

⁵⁶ Oprirea la troc era un atentat la intimitatea minerilor, în sensul că aceștia erau siliți să rămână câteva ore după terminarea șutului într-o încăpere pentru a elimina materiile fecale, care erau apoi controlate pentru a se verifica dacă mineri au înghițit sau au introdus în anus bucăți de aur.

⁵⁷ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 1/1920, fila 29.

⁵⁸ Ibidem.

lună⁵⁹. Conform hotărârii Comisiei de arbitraj salariile rămăneau la nivelul stabilit de vechiul contract; muncitorii concediați în octombrie 1920 precum și cei demobilizați erau reprimiți de Societate în mod eșalonat timp de două luni; controlul urma să se facă prin percheziție corporală a muncitorilor în încăperi încălzite, la control asistând și un muncitor și un „bărbat de încredere”; reținerea la troc era înlocuită cu o supraveghere mai strictă în timpul lucrului; în fine Societatea accepta efectuarea de către muncitori a celor trei „șuturi domnești” plătite cu salariul obișnuit. Această hotărâre era valabilă de la 1 iulie până la 30 septembrie 1921⁶⁰. În toamna și iarna anului 1923 situația materială a minerilor a început să se înrăutățească. Din nou au fost puse în discuție salariile, timpul de lucru, concedierile și aprovizionarea cu alimente și produse industriale. În luna mai 1924 muncitorii au înaintat Direcțiunii un memoriu cuprinzând șapte capitole, în care cereau îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă. Pozițiile diferite ale celor două părți au impus din nou desfășurarea unor lungi tratative pentru încheierea contractului colectiv.

În acest memoriu muncitorii cereau mărirea salariilor, plata orelor suplimentare cu un adaos de 50% în zilele de lucru, cu 15% în zilele de duminică și sărbători și 25% în primele două zile ale Paștilor, Rusaliilor și Crăciunului⁶¹. Orelor suplimentare erau deci o sursă bună de venituri și minerii cereau în memoriu chemarea tuturor prin rotație la lucru peste programul obișnuit. În același timp Societatea trebuia să respecte toate sărbătorile confesionale, neobligându-i pe mineri să lucreze în aceste zile. La lucrul în mină minerii cereau angajarea tinerilor numai dacă aveau 16 ani, iar la suprafață tineri peste 14 ani. De asemenea, toți tinerii trebuiau să fie reangajați după satisfacerea serviciului militar.

Printre drepturile pe care minerii le revendicau era și acela al concediului plătit, al motivării absențelor de la lucru pentru o perioadă de trei zile fără pierderea drepturilor câștigate. În privința aprovizionării cu alimente minerii impuneau asumarea de către Societate a obligației aprovizionării magazinelor sale cu făină, slănină, brânză, fasole, unsoare, zahăr, cu preț de cost, memoriul specificând și cantitățile pe care minerii puteau să le cumpere la acest preț: 16 kg făină/miner și 12 kg făină/familie; 1 kg unsoare/miner și 1,5 kg unsoare/familie; 1,5 kg slănină/miner și 1,5 kg slănină/familie; 1,5 kg zahăr/miner și 1 kg zahăr pentru fiecare membru al familiei lui familie; 1 kg brânză pentru fiecare miner și tot atât pentru fiecare membru al familiei sale, aceeași cantitate și pentru fasole. În cazul în care Societatea nu putea procura acesta alimente atunci minerii cereau contravaloarea în bani a alimentelor⁶².

Reprezentanții Societății nu au acceptat toate cererile minerilor, mai ales cele legate de salarizare și alimente, încheierea contractului colectiv de muncă fiind mereu amânată până în august 1924 când cele două părți au ajuns la o înțelegere. Dar după o lună de zile conducerea Societății a anulat contractul motivând că minerii au ținut o sărbătoare religioasă neprevăzută în contract⁶³. Deși au avut loc tratative între reprezentanții muncitorilor și Direcțiune sub conducerea Inspectorului muncii de la Arad, Petre Popescu nu s-a ajuns la nici un rezultat⁶⁴. În aceste condiții, minerii amenințați cu reducerea cu 30% a salariilor, anularea plății orelor suplimentare, scumpirea alimentelor, închiderea a două mine și concedierea a 400 de muncitori, au declanșat grevă în 15 și 21 decembrie 1924⁶⁵. Timp de o lună de zile Direcțiunea a încercat impunerea propriilor condiții în tratativele cu reprezentanții muncitorilor. Dar la 12 ianuarie 1925 conducerea Societății a fost nevoită să accepte condițiile muncitorilor, încheindu-se astfel un nou contract de muncă valabil pe șase luni. După expirarea termenului contractul a fost reînnoit. În perioada următoare până în 1940 contractele de muncă la Societatea „Mica” au fost în general reînnoite sau prelungite, doar uneori fiind ușor modificate. Contractul colectiv de muncă a devenit după 1924 mai clar și mai coerent, reprezentând un cadru juridic care a creat o relație de compromis, în ultimă instanță, între patronat și muncitori și care a dus, fără îndoială, la progres și dezvoltare economico-socială în zonă.

Salarizarea și asigurările sociale (pensie, sănătate, accidente, concedii de odihnă, și medicale) au fost două probleme reglementate de contractul colectiv de muncă.

Muncitorii obțineau periodic creșteri salariale în funcție de mărirea prețurilor pieței iar în ce privește asigurările sociale, au existat instituții care se preocupau de problemele sociale ale muncitorilor.

⁵⁹ Ibidem, filele 32-35.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, dos. nr. 11/1924, fila 28.

⁶² Ibidem.

⁶³ Minerul, nr. 3/1924.

⁶⁴ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 7/1920, fila 66; Adela Herban, Aspecte din lupta minerilor de la Societatea „Mica” Brad în anii 1924-1925, în Sargetia, 1982-1991, XVI-XVII, p. 463-468.

⁶⁵ Minerul, nr. 12/1924; Adela Herban, op. cit., p. 465.

Una dintre acestea a fost Fondul de pensii a funcționarilor Societății „Ruda 12 Apostoli” înființat în 1919 și care în 1931 a devenit Casa de pensii a Societății „Mica”⁶⁶. Importanța Fondului a fost una considerabilă în sensul că acesta a asigurat, conform Statutului, o continuitate a plății pensiilor membrilor Societății precum și a diverselor ajutoare pentru văduve și orfani.

Până la 1 decembrie 1918 unii angajați ai Societății „Ruda 12 apostoli” fuseseră asigurați din punct de vedere social la Budapesta. Începînd cu 1919 aceștia au intrat în evidențele Fondului de pensii de la Brad și a Casei Cercuale pentru asigurările sociale, Deva. Statutul de funcționare a Fondului a intrat în vigoare la 1 aprilie 1919 avînd 11 capitole și 37 articole. Conform primelor articole acesta își avea sediul la Brad iar averea sa reprezenta suma de 1.000.000 lei⁶⁷. Veniturile Fondului proveneau din cotizația lunară de cel puțin 10.000 lei pe care o plătea Societatea; din donații și ajutoare de educație pe care putea să le plaseze în imobile, aur, în bănci și împrumuturi pentru asigurare, împrumuturi ipotecare neasigurate. Erau membri ai Fondului toți lucrătorii Societății angajați cu contract definitiv și care aveau vârsta minimă de 18 ani. Conducerea Fondului era asigurată de un comitet alcătuit din 11 membri: președintele – directorul Societății, cinci membri activi aleși de Adunarea generală pe timp de trei ani și cinci membri numiți de directorul Societății tot pe timp de trei ani. Comitetul administra Fondul, fără remunerație, organiza adunările generale în cadrul cărora prezenta bilanțul anual al Fondului și avea dreptul de a modifica Statutul Fondului și reprezenta Fondul ca persoană juridică în relațiile cu alte instituții.

Capitolul al IV-lea prevedea repartizarea pe grupe a membrilor: grupele întâi îi aparțineau, cu o pensie de 3000 lei/an: șefminerii din mine și șteampuri, mașiniștii și conducătorii de locomotive, monteurii, ajutorii inginerilor hotarnici, magazionerii, controlorii magazinelor de alimente, brigadierii silvici, probatorii. La a doua grupă intrau, cu o pensie de 4000 lei/an: șefminerii de revir, primșefminerii, primmașiniștii, șefii de ateliere, primbrigadierii silvici, administratorii de consum, manipulanții de lemne, funcționarii de la magazia centrală de materiale. În grupa a treia intrau, cu o pensie de 5000 lei/an: inginerii de exploatare, chimiștii, conducătorii de exploatare, asistenții, controlorul Casei frățești.

La ultima grupă intrau cu o pensie de 6000 lei/an: directorii, șefii de exploatare, inspectorii, inginerii hotarnici, primforestierii, procurorii, inspectorii de materiale, medicul șef și administratorul Casei frățești. Celelalte capitole prevedeau modul de acordare și de retragere a pensiilor, modalitatea de acordare a ajutoarelor bănești în scopuri educative copiilor membrilor Fondului și de ajutorare a văduvelor⁶⁸.

La 1 ianuarie 1931 a intrat în vigoare un nou Statut al Fondului de pensii, de această dată avînd 12 capitole și 57 articole. Conform primului articol Fondul de pensii a devenit Casa de pensii a funcționarilor Societății „Mica”, scopul acesteia fiind în continuare acela de a asigura pensiile membrilor și urmașilor lor. Cum era și firesc, noul Statut aducea unele modificări și adăugiri celui vechi. De exemplu, vârsta la care devenea posibilă angajarea și înscrierea unei persoane la Societate și la Casa de pensii se ridica de la 18 ani la 21 ani nedepășind-o pe cea de 40 de ani pentru bărbați și 35 de ani pentru femei. Cuantumul pensiilor nu mai era fix pentru fiecare grupă de pensie, ci se calcula în funcție de vechime și de ultima majorare salarială⁶⁹.

Casa de pensii era condusă tot de un comitet alcătuit din 8 membri: președintele – vicepreședintele Consiliului de Administrație al Societății; vicepreședintele – directorul general al Societății; trei membri desemnați de Conducerea Societății și trei membri aleși de Casa de pensii pe o perioadă de trei ani. În ce privește dizolvarea Casei de pensii, spre deosebire de vechiul Statut care prevedea că Fondul de pensii nu se putea dizolva nici după sistarea totală a activității Societății „Ruda 12 Apostoli”, prin Statutul din 1931 Casa de pensii se dizolva dacă Societatea era lichidată, urmînd ca pensiile să fie preluate de altă societate de asigurări sociale. Noul Statut mai prevedea o serie de articole în plus față de cel din 1919 referitoare la drepturile și obligațiile membrilor și urmașilor acestora față de Societate și Casa de pensii; administrarea acesteia, acordarea ajutoarelor de educație copiilor membrilor și timpul util pentru calcularea pensiilor.

O altă realizare importantă pe plan social a fost „Consumul” care oferea tuturor angajaților Societății posibilitatea de a-și procura alimente și produse industriale la prețuri mai mici decât cele ale

⁶⁶ Arhivele Statului, Deva, fond cit., dos. nr. 14/1923, filele 81-97; 132-147.

⁶⁷ Ibidem, fila 132.

⁶⁸ Ibidem, fila 134.

⁶⁹ Ibidem, fila 86.

pieței sau la preț de cost. Au fost înființate, pentru aceasta, un magazin central la Brad, care le aproviziona pe cele de la Gurabarza și Musariu. Produsele agricole erau cumpărate din Oltenia și Banat, iar cele industriale de la diferite fabrici din țară. Aceste magazine au fost menținute prin contractele colective de muncă în toată perioada interbelică, muncitorii avînd dreptul de a controla distribuirea produselor pentru evitarea abuzurilor, în condițiile în care cantitățile pe care un muncitor le putea cumpăra erau limitate⁷⁰. În general, observăm că Societatea s-a preocupat să ofere muncitorilor săi o anumită protecție socială prin acordarea unor facilități cerute, de altfel, de aceștia prin contractele colective de muncă.

LA SOCIÉTÉ "MICA" – ÉVOLUTION ET ACTIVITÉ ÉCONOMIQUE ENTRE 1920 ET 1924

Résumé

La Société "Mica" a représenté depuis sa fondation, en 1920 et jusqu'à sa nationalisation en 1948, l'une des plus importantes exploitations de Roumanie.

À 19 mars 1920, a été publié le statut du fonctionnement de la Société "Mica". Ce statut contenait neuf articles qui stipulaient le but, la durée et l'activité de la Société: la modalité dans laquelle étaient faites les exploitations, la modalité de choisir les membres du conseil d'Administration et la modalité de répartition du bénéfice net. Après la première guerre mondiale toute l'industrie roumaine a subi des importantes transformations technique et technologique. Ces transformations ont conduit aux vrais bonds qualificatifs.

Même la Direction de la Société a été préoccupée de remplacer les anciens installations avec unes modernes et performantes qui faisaient croître les indicateurs de l'activité productive.

Entre 1920 et 1924 une série de problèmes sociaux a marqué l'évolution et le développement de la Société, la rémunération, le temps de travail, les conditions de travail et de vie.

⁷⁰ Ibidem, dos. nr. 11/1924, fila 1.

ÎN VĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR GIMNAZIAL, LICEAL ȘI PROFESIONAL ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA ÎNTRE 1918 – 1940 (II)

Dumitru Barna

Schimbări importante și progrese considerabile s-au realizat după Unirea din 1918 și în învățământul secundar cu a cărui organizare a fost însărcinat de către Consiliul Dirigent distinsul profesor și patriot de la Blaj, Gavril Precup, în calitate de director general al acestui învățământ. Aceste schimbări vor avea două caracteristici esențiale și anume, sporirea considerabilă a învățământului secundar românesc în general și apoi dezvoltarea învățământului secundar pentru fete.

În momentul Unirii, nici învățământul secundar nu avea o situație mai bună decât cel primar. Așezămintele școlare de acest grad erau departe de a corespunde cu cifra populației românești din Transilvania. Înainte de 1918 nu erau decât cinci licee de băieți, aproape toate create și susținute de cele două biserici naționale: ortodoxă și greco-catolică. Biserica greco-catolică susținea liceul din Blaj (cel mai vechi) și liceul din Beiuș (1828), iar biserica ortodoxă susținea liceele din Brașov și Brad. Al cincilea, liceul din Năsăud, era o fundație a comunității grănicerești din această regiune, care avusese privilegiile cunoscute, încă din sec. XVIII. Cele 5 licee au fost mândria românilor din Transilvania¹. Ele erau cele mai importante institute de învățământ pe care le-au avut, cu cel mai mare merit în crearea ambianței necesare propășirii culturale în această parte de țară. Prin preluarea liceelor de stat maghiare, numărul liceelor românești s-a ridicat, în 1918 la 20, cifră sporită mereu în anii următori².

În ceea ce privește învățământul secundar de fete, românii din Transilvania nu au avut până în 1918, nici unul. Singurele așezăminte de această categorie au fost cele 5 școli medii sau civile cum se mai numeau, de la Brașov, Sibiu, Blaj, Beiuș și Arad, susținute tot de cele două biserici naționale. Chiar imediat după 1918, românii au creat 5 licee de fete, sporind apoi și numărul școlilor civile prin noi creații și prin preluarea școlilor respective ale statului maghiar³.

În vederea organizării învățământului secundar s-a pus de la început problema recrutării corpului didactic. S-au menținut în serviciu profesorii minoritari, cei care au dorit să depună jurământul de credință față de statul român. Dar era nevoie de o nouă serie de profesori pentru obiectele de învățământ care nu figurau în programa analitică veche, cum erau limba română, literatura română, istoria și geografia României, o serie de limbi moderne. Golul a fost umplut în parte de profesori veniți din vechiul regat, la chemarea Consiliului Dirigent, iar în rest s-au folosit elemente pregătite sumar prin cursuri de vară, dintre studenții fără adevăruri, preoți și învățători mai bine pregătiți. În cei trei ani (1919-1921), cât au ținut aceste cursuri, 685 persoane au obținut diploma de absolvire⁴.

Acești profesori, care aveau o pregătire inferioară celor cu pregătire normală în învățământul superior, au fost întrebuințați mai ales în școlile medii, al căror număr a crescut mult, erau 66 în 1919⁵. Programa analitică a învățământului secundar a fost întocmită după cea din Regat, păstrând totuși unele caracteristici locale, până în 1923, când se va unifica tot învățământul. Liceul a fost bifurcat, având o secție reală și alta modernă. Un timp a existat și o secțiune clasică, desființată, deoarece nu mai corespundea necesităților învățământului. Au fost admise la început, din cauza greutăților și școlile mixte de băieți și fete, dar pentru scurt timp. După depășirea primelor dificultăți de organizare, s-a pornit și în domeniul învățământului secundar, o activitate de extindere, cu scopul de a răspunde necesităților vremii. Numărul elevilor înscriși în primii ani după 1918, a fost atât de mare, încât a fost necesar să se înființeze la multe școli clase paralele, iar uneori s-a ajuns și la a treia clasă paralelă. Întregul spor de elevi l-a dat populația rurală, care a suferit și sub acest raport în trecut. Acum, când piedicile au fost înlăturate și s-au creat și unele înlesniri ca burse, internate, scutiri de taxe școlare pentru anumite categorii sociale, numărul elevilor din școlile secundare din Transilvania va crește foarte mult.

Chiar din primul an școlar numărul total al elevilor din școlile secundare a fost de 23.000. Până în anul școlar 1924-1925 cifra s-a urcat la 31.000. În aceeași proporție a sporit și numărul școlilor. În

¹ Olimpiu Boitoș, Progresul cultural al Transilvaniei după Unire, Sibiu, 1942, p. 35.

² Ibidem, p. 36.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, p. 37.

1918-1919 au existat 25 licee, din care 5 de fete și 66 școli medii, iar în anul școlar 1928-1929 erau în Transilvania 34 licee de băieți și 15 licee de fete. De aceea s-au luat o serie de măsuri speciale pentru a reduce această afinență sporită a elevilor, care amenința să creeze cu timpul o mare categorie de șomeri intelectuali⁶.

Măsurile luate au dus și la ridicarea nivelului învățământului secundar. În toamna anului 1923 s-a adoptat integral regulamentul și programa analitică din vechiul Regat și s-a introdus la sfârșitul liceului examenul de bacalaureat, mai sever decât cel vechi de maturitate. Prin legea învățământului secundar din 1925 s-a introdus un examen special de admitere la cursul superior al liceului, făcându-se prin aceasta o primă alegere a elementelor ce aveau să aspire spre învățământul superior⁷. În același timp s-a operat o selecție tot mai mare în cadrul corpului didactic, prin introducerea examenului de capacitate, care presupunea o pregătire specială de natură didactică, punând și problema narației educative.

O schimbare asemănătoare s-a produs și în învățământul mediu. Vechile școli civile, care aveau menirea să dea o cultură elementară cursanților, au fost înlocuite cu gimnaziile, școli în general cu aceeași menire, dar cu un program de învățământ ceva mai ridicat.

Măsura cea mai indicată pentru modernizarea învățământului secundar, generală pentru toată țara, a fost însă cea care a adaptat acest învățământ la nevoile reale ale statului, ținând seama de structura lui social-economică. Statul român era un stat agricol, cu o populație urbană relativ redusă și nu avea nevoie de un număr prea mare de profesioniști intelectuali, care sunt produse ale liceelor teoretice și studiilor universitare corespunzătoare. Cu atât mai mare era însă deficitul de profesioniști tehnici, reclamați și de nevoia imperioasă a creerii unei industrii naționale. De aceea prin legea învățământului secundar din 15 mai 1928⁸, învățământul teoretic a fost frânat în dezvoltarea lui excesivă și s-au creat posibilități de dezvoltare a unui învățământ practic, profesional.

Astfel a sporit mai întâi învățământul comercial. În 1918 erau 13 școli comerciale, în 1928, 21 școli comerciale superioare care apoi se vor transforma în licee comerciale și 11 școli comerciale elementare. La fel s-a dezvoltat și învățământul industrial. În 1918 această ramură a învățământului avea în Transilvania numai 556 elevi, din care 28 români, dar în 1928 vor fi 2.904 elevi, din care 2.712 români. S-a creat un nou învățământ profesional pentru fete și de la o școală în 1918, s-a ajuns în 1929 la 11 școli de acest fel, din care 5 de menaj și 7 școli de gospodărie casnică. Paralel s-a dezvoltat și învățământul agricol secundar, numărul școlilor de agricultură ridicându-se în primii 10 ani de la 14 la 24 școli⁹.

Situația învățământului secundar de stat în Transilvania, în anul școlar 1939-1940 era următoarea: 40 licee teoretice, din care 13 de fete; 42 gimnazii teoretice din care 6 de fete; 7 gimnazii comerciale din care 3 de fete; 6 licee industriale de fete, 7 gimnazii industriale de fete; 29 ateliere industriale de fete și 16 școli de gospodărie, tot pentru fete¹⁰.

Și în județul Hunedoara situația învățământului secundar era la fel de gravă, fiind foarte slab dezvoltat. La anul 1918 în județ existau 3 licee și un gimnaziu la Brad. Liceele funcționau astfel:

- a) Liceul de stat din Petroșani cu 14 profesori și 186 elevi,
- b) Liceul autonom din Orăștie cu 18 profesori și 333 elevi
- c) Liceul de stat Deva cu 20 profesori și 320 elevi.

Gimnaziul din Brad funcționa autonom având 7 profesori și 75 elevi¹¹.

Pomind de la această situație, în cadrul efortului general de dezvoltare a învățământului secundar și în județul Hunedoara situația se va îmbunătăți vizibil prin creșterea și modernizarea acestui sector al învățământului, mărindu-se în primul rând numărul școlilor secundare.

În perioada interbelică în județul Hunedoara au funcționat următoarele gimnazii:

1. Gimnaziul unic mixt Hațeg, înființat în 1919
2. Gimnaziul comunal Petroșani, înființat în 1919
3. Gimnaziul episcopesc romano-catolic de fete Petroșani, înființat în 1925
4. Gimnaziul industrial de fete Hunedoara, înființat în 1936

⁶ Ibidem, p. 38.

⁷ C. Hamangiu, Codul general al României. Legi și regulamente, vol. XI-XII (1922-1926) p. 567 – 569.

⁸ Ibidem, op. cit., vol. XV-XVI, p. 1064 – 1094.

⁹ Olimpiu Boitoș, op. cit., p. 39-40.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ion Enescu și Iuliu Enescu, Istoria învățământului românesc, p. 113.

5. Gimnaziul industrial de stat pentru băieți Hunedoara, înființat în 1929
6. Gimnaziul industrial de băieți Hunedoara, înființat în 1938
7. Gimnaziul de stat Hunedoara, înființat în 1928

În aceeași perioadă, în județ vor funcționa următoarele licee și școli medii:

1. Liceul de stat Deva, înființat în 1919
2. Liceul pentru băieți al statului Petroșani, înființat în 1919
3. Liceul comercial de băieți Hațeg, înființat în 1923
4. Liceul "Aurel Vlaicu" Orăștie, înființat în 1919
5. Liceul "Avram Iancu" Brad, înființat în 1919
6. Școala secundară de stat pentru fete Petroșani, înființată în 1923
7. Școala medie romano-catolică de băieți Petroșani, înființată în 1920
8. Școala medie mixtă de stat Hunedoara, înființată în 1923
9. Școala medie de băieți Hunedoara, înființată în 1924
10. Școala secundară de fete "General Berthelot", înființată în Hunedoara în 1926
11. Școala medie de fete Hunedoara, înființată în 1923

Trebuie să subliniem faptul că, din păcate, datorită condițiilor istorico-politice vitrege și mai ales răutății, incompetenței și lipsei de înțelegere a valorii istorice, culturale și practice a arhivelor acestor așezăminte școlare de către autorități și factorii aflați la putere după 1945, aceste arhive au fost neglijate sau chiar distruse cu bună știință. Foarte puținele documente scăpate de acest act criminal, în special registre matricole și cataloage, nu prea pot ajuta la reconstituirea istoriei acestor școli și nu pot da o imagine cuprinzătoare a dezvoltării învățământului secundar în județul Hunedoara. Aceste registre și cataloage se păstrează în fondurile Arhivelor Naționale Deva, ca unică și palidă mărturie a ceea ce a însemnat efortul de dezvoltare și modernizare a învățământului secundar hunedorean în perioada interbelică. Însă numai semnalarea așezămintelor școlare care au funcționat în această perioadă ne poate demonstra că, și în acest sector, s-au făcut mari eforturi cu rezultate benefice pentru populația și economia hunedoreană.

O situație relativ mai bună, în ceea ce privește păstrarea unor documente care să reflecte istoria evoluției școlii o are Liceul de băieți Petroșani. Acest liceu a fost înființat în anul 1894 dar ca gimnaziu particular, romano-catolic, clasele I-III până în anul 1897. Între anii 1897-1899 a funcționat ca gimnaziu particular comunal cu clasele I-IV, apoi între anii 1899-1905 ca gimnaziu particular comunal subvenționat de stat, cu clasele I-IV. În anul 1905 a fost transformat în liceul comunal de stat cu clasele I-VII, până în anul 1908 când va fi liceu de stat cu clasele I-VIII până în anul 1919¹². După anul 1918, ca în toată Transilvania și liceul de stat din Petroșani a fost preluat de autoritățile locale românești și transformat în liceu de stat românesc. De altfel mulți profesori români și alți intelectuali din Valea Jiului se adresau printr-un memoriu Cosiliului Dirigent, cerând aprobarea pentru redeschiderea liceului, dar cu predarea în limba română. La 27 august 1919, Resortul cultelor și instrucțiuni din Consiliul Dirigent înconștient de redeschiderea cursurilor în anul școlar 1919-1920. Se prevedea ca în acest an școlar, clasa I să se deschidă în limba română, iar celelalte clase se vor naționaliza succesiv¹³. Averele liceului a fost predată de fostul director maghiar reprezentantului consiliului național român local, Romulus Mioc, care va numi un nou director, Coloman Fülöp. Apoi se trece la înscrierea elevilor și la pregătirea pentru începerea anului școlar. Însă acest lucru a fost întârziat datorită unor piedici mari, cum a fost lipsa unor cadre didactice corespunzătoare profesional chiar lipsă de efective complete de elevi (minimum 20 de clasă), multe probleme materiale (cărți de școală, material didactic, mobilier), dar prin efortul comun al autorităților locale și al intelectualilor, dar și al întregii populații din Valea Jiului, la 15 decembrie 1919 cursurile liceului se deschid, cu patru clase: clasa I – 48 elevi, clasa II – 48 elevi, clasa III – 44 elevi, clasa IV – 23 elevi, deci un total de 163 elevi, din care 31 români, 89 maghiari, 13 germani și 30 evrei. În acest an școlar au funcționat 8 cadre didactice, din care 2 maghiari, un german și 5 români, precum și 6 catiheti (profesori de religie) care acopereau toate confesiunile de care aparțineau elevii liceului¹⁴. Cu toate greutățile materiale ale perioadei s-a putut asigura și un buget care să acopere necesitățile minime ale procesului de învățământ. Anul școlar 1920-1921 a însemnat un nou pas înainte în organizarea și funcționarea liceului.

¹² Paal Eugen, Liceul de Băieți Petroșani. Date monografice, vol. I, Petroșani, 1969, p. 10.

¹³ Ibidem, p. 89.

¹⁴ Ibidem, p. 94-95.

Se introduce programa analitică pentru școlile secundare de băieți din Transilvania pe timpul de tranziție și regulamentul provizoriu al școlilor secundare, acte ale Consiliului Dirigent. Și condițiile materiale au fost ameliorate. De aceea direcțiunea școlii putea afirma că în anii școlari 1920-1921 "instituția noastră a intrat în cadrele unei vieți normale"¹⁵. Tocmai din acest motiv, acum direcțiunea poate acorda scutiri de taxe școlare pentru 22 elevi săraci și burse unui număr de 10 elevi¹⁶. În acest an școlar au fost 156 elevi înscriși și 134 elevi la sfârșitul anului. Dintre aceștia 109 au fost ordinari și 25 particulari. După naționalitate repartizarea lor a fost astfel: 60 români, 29 maghiari, 8 germani, 37 evrei; după domiciliu 67 erau din Petroșani și 67 din județ¹⁷. Intrarea activității liceului într-un cadru normal este dovedită și prin acțiunile extrașcolare organizate cu elevii; excursii, serbări școlare, organizarea cercetașilor, acordarea de premii la sfârșitul anului școlar.

În anii următori, procesul de învățământ a început să se dezvolte și modernizeze tot mai mult în acest liceu. În anul școlar 1921-1922, numărul elevilor a crescut la 235, clasa I a fost paralelă, existau cursuri pentru clasele I-VII, corpul profesoral a fost completat cu patru cadre didactice calificate. Tot acum s-a deschis și internatul liceului cu 22 elevi interni în special dintre cei săraci, aceștia având posibilitatea să-și urmeze studiile. S-au mai acordat scutiri de taxă școlară la 31 elevi și burse la 17 elevi¹⁸. Anul școlar 1923-1924 a însemnat unificarea învățământului în întreaga țară, introducându-se regulamentul și programa analitică unică după cele din vechiul Regat. Acum liceul avea 288 elevi înscriși, din care 221 elevi ordinari și 67 particulari. Pentru o scurtă perioadă au fost admise la liceu și fete (34 în acest an). Liceul a funcționat cu 13 cadre didactice, dintre care 2 titulari definitivi, 3 titulari provizorii, 5 suplinitori, 2 auxiliari, 1 maestru titular, precum și 6 catiheți auxiliari. "Activitatea educativă, în general a fost mulțumitoare, iar cea disciplinară bună. Lecțiile au început, din cauza prealuntei vizite în orașul nostru a A.S.R. Principele Carol, moștenitorul tronului, în ziua de 25 septembrie 1922 și s-au ținut regulat fără întrerupere, până la 20 iunie 1922. În cursul anului școlar curent n-am întâmpinat nici o greutate" – se arată în raportul directorului din 28 iunie 1922¹⁹. Liceul funcționa cu două cicluri: inferior și superior, iar acesta din urmă numai cu secția modernă. În anul 1922 s-au luat măsuri și pentru reglementarea drepturilor bănești, salariale ale personalului didactic, apoi anumite înlesniri precum reducerea cu 50% pe C.F.R., pentru 12 călătorii pe an. Din anul în 1923, profesorii liceului din Petroșani au fost asimilați cu funcționarii Societății "Petroșani", având dreptul la rația de alimente asigurată acestora de către economatul societății²⁰.

În anii următori, până în 1929, numărul elevilor înscriși la liceul de băieți din Petroșani va crește, cifra maximă fiind atinsă în anul școlar 1926-1927, când erau 361 elevi, din care 30 erau particulari²¹. În anii crizei economice (1929-1933) numărul elevilor scade, ajungând în anul școlar 1932-1933, la 215 elevi. După anul 1934, când situația economică și financiară a țării și a locuitorilor se va îmbunătăți sensibil și numărul elevilor liceului din Petroșani va crește anual²², ajungând la 330 elevi în anul școlar 1937-1938.

Și numărul cadrelor didactice va varia în funcție de situația generală economică și financiară a țării și de numărul elevilor cursanți. În urma scăderii bugetelor pentru învățământ și a subvențiilor, numărul profesorilor de la liceul din Petroșani scade de la 11 în 1928, la 10 în 1929, la 8 în 1930, 9 în 1931, 8 în 1932, pentru ca în anul școlar 1932-1933 să fie 10²³. Tot în această perioadă au fost menținute însă cele 10 posturi administrative: director, secretar, 2 pedagogi, econom, 5 servitori și spălătorese. În această perioadă de criză vor scădea și salariile profesorilor cu procente semnificative, cum ar fi de 21,3% în 1932, față de 1931. De menționat este faptul că în anul 1930 se punea chiar problema încetării activității acestui liceu și numai prin insistența corpului didactic și al autorităților locale la ministerul de resort, a salvat acest așezământ școlar cu un rol deosebit pentru zona Văii Jiului. Un rol deosebit în continuarea existenței acestui liceu, ca de altfel de la începutul existenței sale, l-a avut Societatea "Petroșani", care anual subvenționa cu generozitate bugetul acestei școli. În anul 1931, direcțiunea liceului a făcut un apel

¹⁵ Ibidem, p. 98.

¹⁶ Ibidem, p. 99.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, p. 100-101.

¹⁹ Arhiva Liceului teoretic Petroșani, act nr. 570/1923, f. 1-2.

²⁰ Paal Eugen, op.cit., p. 180.

²¹ Ibidem, p. 296.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, p. 121.

călduros la directorul Bujoiu pentru o subvenție de 600.000 lei. Ca întodeauna, acest inginer cunoscut ca susținător și iubitor al culturii și învățământului, a răspuns pozitiv, astfel că acest important așezământ cultural își poate continua misiunea avută în condiții acceptabile. Merită subliniat faptul că în toată perioada interbelică, din comitetul școlar al acestui liceu, pe lângă directorul școlii, reprezentanți ai autorităților locale, făceau parte întodeauna și reprezentanți ai Societății "Petroșani", cum au fost inginer Iosif Timoc, director principal la societate, Iosif Iancu, inspector general și Alexandru Popescu, director administrativ al Societății "Petroșani". Și aceasta pentru că în toți anii, această puternică societate minieră a contribuit din plin prin subvenții, la bugetele anuale ale liceului, la procurarea materialului didactic, mobilier, cărți pentru bibliotecă și sprijin material pentru corpul didactic.

Bugetele anuale ale liceului au crescut progresiv. Dacă în anul școlar 1919-1920 bugetul prevedea la cheltuieli 26.550 lei din care 6.554 lei donații, în anul 1927-1928 cheltuielile erau de 416.474 lei, din care 39.000 lei subvenții. În perioada crizei, bugetul va scădea considerabil, ca după anul 1934 să crească din nou, astfel că în 1935-1936, cheltuielile să se ridice la 1.284.727, lei din care 15.000 lei donații particulare. Și subvențiile de stat vor aduce o contribuție sensibilă la bugetul liceului (exemplu 52.000 lei în anul școlar 1934-1935)²⁴.

O atenție deosebită a fost acordată și întreținerii, reparării și ridicării capacității localului liceului, preluat în 1919 într-o stare deplorabilă, în urma războiului și luptelor purtate în Valea Jiului din toamna anului 1916. Se fac reparații și curățenii generale anuale, sumele acordate acestor operații fiind considerabile, o bună parte fiind dată prin subvenții de minele din zonă și Societatea "Petroșani". Aceste sume pentru întreținere și reparații au variat între 73.292 lei, în 1926 și 87.368 lei în 1938²⁵. Aceeași preocupare s-a manifestat și pentru dotarea cu mobilier școlar. Dacă în primii ani după 1918, liceul era dotat cu mobilier modest și învechit, treptat cantitativ și calitativ, acesta a fost mult îmbunătățit. Astfel pe baza unui contract între comitetul școlar al liceului și o firmă de mobile din Brașov, aprobat de Casa Școalelor între anii 1933-1936, au fost înlocuite toate băncile din cele 8 săli de clasă cu un nou tip de bănci moderne, apoi tablele școlare, s-au cumpărat 20 mese și 20 scaune pentru laborator, suporti de hărți și altele, în valoare de 234.471 lei. Acest mobilier de bună calitate și practic a fost folosit de elevi timp de 30 de ani, fiind înlocuit numai în 1965²⁶. Sporirea materialului didactic a fost o activitate permanentă a direcțiunii și comitetului școlar al liceului. Acest așezământ școlar poseda încă din 1919-1920 materialul didactic pentru istorie, geografie, filologie, științe naturale, fizică-chimie, aparate de gimnastică. Există și o colecție geologică cu materiale din zona Văii Jiului și împrejurimi. Numai în anul școlar 1936-1937, comitetul școlar a acordat suma de 80.000 lei pentru completarea materialului didactic. A fost dotat laboratorul de fizică-chimie, muzeul de științe naturale, sala de gimnastică²⁷.

O grijă deosebită a fost acordată înzestrării bibliotecii profesorilor și celei a elevilor. În anul școlar 1919-1920 biblioteca profesorilor număra 2.377 volume, iar cea a elevilor 802 volume. În 1921 s-au cumpărat pentru profesori 239 volume, iar pentru elevi 231 volume. Anual se cumpărau între 300-400 volume pentru cele două biblioteci. În anul 1933 biblioteca profesorilor număra 3.500, volume reprezentând lucrări și reviste românești și în diferite limbi, dintre cele mai diferite domenii, de la cele clasice și până la cele mai moderne. Biblioteca elevilor avea în același an 2.200 volume, repartizate după gradul de pregătire precum și după nevoile reclamate de diferite obiecte predate: română, istorie, filozofie, științe exacte. Începând din 1928, liceul a avut abonamente la un număr mare de publicații de specialitate²⁸. Această acțiune de îmbogățire a bibliotecilor a continuat într-un ritm mai intens, după 1934, când sumele acordate erau mai consistente, cum a fost în anul 1939, când s-au cheltuit 13.066, respectiv 2.375 lei, pentru cele două biblioteci (69 respectiv 123 volume). Eforturi mari financiare s-au făcut și pentru întreținerea și aprovizionarea cu cele necesare internatului și cantinei școlare. Numai în 1936 s-au cheltuit 312.914 lei pentru repararea și modernizarea clădirii acestui internat²⁹.

Structura anului școlar a fost diferită în această perioadă. Între anii 1919-1922, anul școlar a fost împărțit în două semestre: semestrul I, între septembrie – ianuarie și semestrul II, între februarie – iunie.

²⁴ Ibidem, p. 169.

²⁵ Ibidem, p. 176.

²⁶ Ibidem, p. 179.

²⁷ Ibidem, p. 180.

²⁸ Ibidem, p. 183.

²⁹ Ibidem, p. 192.

Începând cu anul școlar 1922-1923, a fost împărțit în trei trimestre. Dacă în primii ani, până în 1923, examenele de sfârșit de an au fost suprimate, din acest an, la ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice din 2 aprilie 1923, examenele de sfârșit de an se reintroduc, cu mici modificări în privința obiectelor de examen, până la sfârșitul perioadei interbelice. Examene, începând cu anul școlar 1925-1926 se dădeau și pentru admiterea în clasa I de liceu, apoi se dădeau examene pentru absolvirea cursului inferior, examenul de admitere în cursul superior, precum și examenul de bacalaureat începând cu anul școlar 1923-1924³⁰.

Programa analitică, aplicată și în liceul din Petroșani, cuprindea următoarele obiecte de studii: religia, limba română, limba latină, limba greacă, limba franceză, limba germană, istorie, filozofie, drept și economie politică, geografie, științe naturale, mineralogie, fizică-chimie, igienă, matematică, muzică vocală, desen artistic, desen liniar, caligrafie, gimnastică. Liceul avea două secții; secția modernă cu limba latină obligatorie și secția reală fără limbă latină și mai multe ore de științe exacte³¹.

Pentru îmbunătățirea calitativă a procesului de învățământ se asigura perfecționarea, prin diverse mijloace (la nivel de minister, regiune școlară, specific pe obiecte de predare), la care au participat aproape toate cadrele liceului în perioada interbelică. În toată această perioadă nu a fost neglijată nici activitatea extrașcolară, organizată de personalul didactic și elevii acestui liceu. Încă din anul școlar 1921-1922 funcționa aici societatea de lectură "Gavril Precup", care avea statute aprobate de minister. În cadrul acestei societăți de sub conducerea profesorului de limba și literatura română, elevii discutau în ședințe lunare sau chiar mai dese, probleme care să-i ajute în procesul de învățământ: cum se scrie corect, cărți noi apărute, probleme ale literaturii române și universale, se citeau mici producții ale elevilor³². Mai exista o societate de matematică, înființată în 1930, apoi funcționa cercetășia, iar din 1936 - străjeria. Se organizau serbări școlare cu ocazia sfârșitului de an școlar sau cu prilejul unor sărbători naționale sau religioase, vizite ale unor personalități politice³³. Din tot ceea ce am prezentat mai sus rezultă că acest liceu, mult dorit și susținut de intelectualitatea și populația din Valea Jiului, a avut o dezvoltare ascendentă în toată perioada interbelică, desfășurând prin corpul didactic avut, o importantă și modernă activitate în domeniul învățământului secundar local, județean și chiar național, de pe băncile lui ieșind multe promoții de absolvenți bine pregătiți, dintre care mulți vor urma cursurile învățământului superior, devenind specialiști în diverse domenii economice, financiare, cultural-artistice.

Un alt liceu care și-a clădit în decursul timpului, o faimă binemeritată în județ și chiar în întreaga țară, prin renumele corpului didactic și calitatea absolvenților săi, a fost Liceul "Decebal" din Deva. Acest așezământ școlar a fost înființat la 4 octombrie 1871, ca liceu real în baza unui ordin al Ministerului Culturii din Budapesta și la cererile repetate ale intelectualității și populației din Deva, indiferent de naționalitate, Liceul real a avut, până în anul 1918, ca limbă de predare cea maghiară. La început a funcționat în niște clădiri închiriate, dar în anul 1887-1888 a fost construit actualul local din piatră și cărămidă, având 64 încăperi și 6 ieșiri³⁴. În anul 1876 se înființează și internat cu cantină pentru elevi. După anul 1918, odată cu Unirea și instalarea administrației românești, așa cum s-a procedat în întreaga Transilvanie și liceul real de stat din Deva este preluat la 5 iulie 1919, de către profesorul Iosif Buteanu, de la vechiul director maghiar, cu tot inventarul și clădirile.

În anul școlar 1919-1920 a început reorganizarea liceului. S-a introdus predarea în limba română a tuturor obiectelor pentru clasele I-V, iar pentru clasele VI-VIII, s-a continuat predarea în limba maghiară, până la absolvirea liceului de către elevii acestor clase. Pentru elevii de altă naționalitate însă, s-a ținut un curs special de limba română. Anul școlar 1919-1920 începea cu multe greutăți, dintre care cea mai mare era lipsa de cadre didactice calificate, români. S-a făcut apel la învățători mai bine pregătiți, studenți în ultimi ani de studiu, alți intelectuali care să se califice prin cursuri de pregătire speciale organizate la Cluj, pentru învățământul secundar. Datorită acestor greutăți cursurile liceului vor începe numai la 1 octombrie 1919. Devenit proprietatea statului român și pus la dispoziția populației județului, liceul a primit în 1920, aprobarea să poarte numele de Liceul de stat "Decebal".

³⁰ Ibidem, p. 228-229.

³¹ Ibidem, p. 233-234.

³² Ibidem, p. 308-309.

³³ Ibidem, p. 313.

³⁴ V. Iacob, D. Susan, E. Ghișoiu, Monografia Liceului "Decebal" Deva, 1871-1971, Deva, 1971, p. 13.

Treptat se introduc regulamentele de funcționare și programele analitice potrivit legilor de unificare a învățământului secundar amintite și în alte cazuri. Se dădea examen de admitere, atât la cursul inferior cât și la cel superior, iar absolvenții clasei a VIII-a dădeau examen de maturitate, iar din anul școlar 1923-1924, examen de bacalaureat. Până în anul școlar 1928-1929, liceul a avut numai secție reală, iar anul școlar era împărțit în semestre, până în 1924, când se va împărți în trimestre. Prin legea învățământului secundar din 1928 se desființează liceul cu 8 clase și se trece la liceul unic cu 7 clase³⁵. În anul 1935 s-a revenit la liceul cu 8 clase. Între 1919 și 1940 liceul nu a avut niciodată un număr prea mare de elevi, iar clase paralele au fost numai la începutul și la sfârșitul acestei perioade. Între anii 1923 și 1927 numărul elevilor din liceu varia între 200 și 300, crescând constant, maximul fiind de 423 elevi în anul școlar 1925-1926. În perioada crizei economice, numărul elevilor va scădea până la 250 elevi, dar după anul 1934 acest număr va crește anual, ajungând la 314 numai în anul 1935-1936³⁶. La liceul "Decebal" era organizat și învățământul fără frecvență, cu câte 31-35 elevi annual, după cum erau primiți la examene și elevii particulari. Statisticile cu privire la originea socială a elevilor arată, că în primul deceniu, pe primul loc erau fii de țărani, apoi ai intelectualilor, funcționarilor și în ultimul rând ai muncitorilor, meseriașilor, comercianților. Treptat numărul fiilor de țărani va scădea, ei mergând mai mult spre școala normală³⁷. În liceu elevii găseau condiții bune de învățământ și profesori calificați, bibliotecă, laboratoare, colecții de materiale didactice, precum și un internat cu cantină corespunzător. Erau și unele greutăți, mai ales în primii ani, cum ar fi lipsa de manuale școlare, rechizite, taxe școlare destul de ridicate, dar se acordau multe scutiri de taxe și burse pentru elevii merituosi și săraci.

Elevii liceului "Decebal" au fost instruiți, în perioada dintre 1919-1940, de un număr total de 193 cadre didactice. Profesorii încadrați au desfășurat o muncă de calitate, care a rămas în memoria foștilor elevi și a contribuit la formarea numelui său deosebit. Conducerea liceului a fost încredințată până în anul 1938, inimosului și energicului director Iosif Buteanu, fiu al județului Hunedoara. Din 1938, director a devenit, prin pensionarea lui Buteanu, profesorul Liviu Stoica, profesor de română și filozofie, din 1927, la acest liceu³⁸. Alți profesori renumiți ai liceului din această perioadă au fost Alexandru Mărculescu (fizică-chimie), Ion Ignaton (muzică), Cornel Bran (științe naturale), Nicolae Dragomir (istorie), Nicolae Lupșor (limba română), Louis Cambi – francez de la misiunea umanitară franceză din România (limba franceză). Întreg corpul profesoral a manifestat o preocupare continuă pentru îmbunătățirea procesului de învățământ, a avut preocupări metodice și pedagogice, dezbătute în conferințele corpului didactic și chiar prin studii și articole în reviste de specialitate. Din anul 1933 s-au introdus fișele de observație ale elevilor de către diriginți³⁹. Programă analitică era aceeași cu cea amintită la liceul din Petroșani, cuprinzând între 30-32 ore săptămânal⁴⁰.

Pe lângă munca de instruire și educație la clasă, elevii desfășurau sub conducerea profesorilor lor și o imensă activitate extrașcolară, cu efecte atât în pregătirea lor cât și în răspândirea culturii în rândul populației. Astfel la 19 noiembrie 1919, lua ființă societatea de lectură a elevilor, "Alexandru Vlahuță", care avea ca scop completarea cunoștințelor și a educației elevilor în afara cadrului învățământului obligatoriu. Societatea cuprinde 5 secții: literară, istorică, științifică, artistică și ziaristică. Societatea va funcționa până în timpul celui de-al doilea război mondial⁴¹. Se țineau câte 7-8 ședințe pe an și elevii prezentau și creații originale proprii în cadrul acestor întâlniri ale societății. În 1924 a luat ființă și o societate de matematică și științe exacte, cu o frumoasă activitate mulți ani⁴². În liceu a mai funcționat cercul de aeromodelism "Elicea", o societate științifică "Petru Poni", mulți elevi cucerind numeroase premii la concursuri organizate în aceste domenii în diferite orașe din țară. Apoi se organizau spectacole și serbări cu ocazia sfârșitului de an școlar și sărbătorilor naționale. În liceu s-a desfășurat și o bogată activitate sportivă, excursii de studii și cunoaștere a județului și a țării. În anul 1937, la 1 ianuarie, a fost editată revista "Știu", a elevilor și profesorilor, care a apărut până în anul 1943, cu rezultate deosebite⁴³.

³⁵ Ibidem, p. 21.

³⁶ Ibidem, p. 22.

³⁷ Ibidem, p. 23.

³⁸ Ibidem, p. 24.

³⁹ Ibidem, p. 29.

⁴⁰ Ibidem, p. 32.

⁴¹ Ibidem, p. 34-35.

⁴² Ibidem, p. 45.

⁴³ Ibidem.

Cel mai valoros dintre mijloacele auxiliare al procesului instructiv este biblioteca școlii. Liceul "Decebal" a posedat de la început o bibliotecă preluată de la fostele autorități maghiare, dar care a fost îmbogățită an de an. În anul 1919-1920 erau numeroase cărți, dar în majoritate în limba maghiară. De fapt funcționau două biblioteci, una a profesorilor și alta a elevilor. Biblioteca profesorală posedă în acel an, 600 volume în limba maghiară și numai 512 în limba română. Odată cu preluarea liceului, grija pentru înzestrarea celor două biblioteci cu cărți românești a fost permanentă, prin cumpărare sau prin donații. Astfel în 1920 Francisc Hossu Longin, dona bibliotecii liceului 411 cărți, reviste, ziare, Rozalia Igna 140 cărți, iar din partea Consiliului Dirigent s-a primit în dar "Enciclopedia română" în două volume, a lui G. Diaconovici. În 1921-1922, numitul Ignat Mircea din București dona bibliotecii liceului 712 cărți, din care 112 pentru cea profesorală și 600 pentru cea a elevilor⁴⁴. S-au mai primit tot atunci 45 cărți de la Republica Franceză. Se mai primeau în dar cărți de la Academia Română și Casa Școalelor. În anul 1928, biblioteca profesorilor avea 7.596 volume, în 1935 avea 7.726 volume, iar în 1938 avea un număr de 8.005 volume⁴⁵. În bibliotecă mai erau ziare, reviste, abonate de Casa Școalelor pentru liceu, altele de școală sau de societatea de lectură "Alexandru Vlahuță". Biblioteca elevilor sau biblioteca tinerimii, cum i se mai spunea, cuprindea în 1919-1920 un număr de 4.314 cărți în limbi străine (maghiară, germană) și 227 românești. În 1921-1922 numărul cărților românești ajunsese la 1.267, prin cumpărare sau donațiile amintite. Sporul anual nu a fost prea mare, în 1928 erau 1.860 volume, iar în 1937 erau 2.212 volume în limba română⁴⁶. Biblioteca profesorală era condusă de un bibliotecar angajat, iar cea a elevilor de unul dintre profesorii liceului. Liceul era dotat și cu câteva laboratoare pentru experiențe: laboratorul de fizică, laboratorul de chimie, laboratorul de științe naturale, sală de desen, sală de muzică, sală de gimnastică. Mai exista o colecție de istorie și geografie cu hărți, globuri, planșe și tablouri didactice, tablouri istorice. Colecția cuprindea în 1919-1920 un număr de 227 bucăți materiale, ajungând la peste 400 în 1938⁴⁷.

Pentru supravegherea și buna desfășurare a învățământului secundar în Deva, la 27 august 1919, s-a înființat Eforia școlară cu un birou format din 16 membri în frunte cu prefectul județului, Toma Vasinca. Acest birou controla internatele, bugetele, supraveghea educația, ajuta elevii săraci. Totuși eficiența acestei eforii nu a fost prea mare și în anul 1922, prin Regulamentul școlilor secundare, introdus de minister și în Transilvania, se crează comitetul școlar condus de directorul școlii, având sarcina de a susține din punct de vedere material liceul și internatul, în condiții tot mai bune în fiecare an. Bugetul anual a crescut tot mai mult, atingând în anul școlar 1930-1931 cea mai mare cifră, de 5.107.265 lei, când s-a făcut și o reparație și o extindere a anexelor liceului⁴⁸.

Multe fonduri din buget, donații de la particulari, minister, Casa Școalelor, Academia Română, librăriile din Deva, erau folosite pentru premierea celor mai buni elevi, scutiri de taxe școlare și burse pentru elevii merituoiși și săraci. Toate aceste eforturi mari financiare, materiale și de altă natură, făcute de guverne, autorități locale și populația Devei pentru a înființa, dezvolta și moderniza acest liceu, au fost răsplătite prin calitatea procesului de educație și învățământ practicate în acest așezământ școlar, prin pregătirea la un nivel superior recunoscut al absolvenților săi, care în cea mai mare parte vor urma învățământul superior și prin faptul că era, un focar de cultură pentru micul oraș Deva din perioada interbelică.

În istoria învățământului secundar din județul Hunedoara, un loc important îl ocupă liceul "Aurel Vlaicu" din Orăștie. Năzuințele românilor de a avea o instituție de învățământ liceal era veche. De aceea, chiar la începutul anului 1919, o solie românească mergea la Sibiu, unde dr. Valeriu Braniște aprobă înființarea liceului. În condițiile grele de după 1918, se preconizau numai 5 clase dar prin strădaniile depuse, o bună organizare, numărul mare de elevi înscriși sprijinului prefectului și al fiului Orăștiei, ministrul Aurel Vlad, au făcut ca de la început liceul să aibă 8 clase⁴⁹. Încă de acum elevii săraci erau scutiți total sau parțial de taxe școlare și plata internatului, acordându-se și burse pentru cei merituoiși. Deschiderea în anul școlar 1919-1920 a liceului românesc a fost o sărbătoare culturală românească. La

⁴⁴ Ibidem, p. 47.

⁴⁵ Ibidem, p. 54.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, p. 55.

⁴⁸ Ibidem, p. 56-57.

⁴⁹ Ibidem, p. 60.

deschidere totul era rânduit de un comitet alcătuit urgent, iar la festivitate o formație corală a intonat "Pe-al nostru steag e scris Unire"⁵⁰.

Evident școala a resimțit numeroasele greutăți materiale, inerente, ale începutului. Localul nu era corespunzător, lipseau cadrele didactice calificate. Au fost aduși profesorii Ion Cheri de la Brad și Aron Demian de la Brașov. Pentru început, liceului va funcționa în localul școlii civile de fete cu tot mobilierul, iar internatul se făcea prin gazde, în 3 case din oraș. La 8 octombrie 1919 încep primele cursuri la liceu. Îmediat s-a trecut și la constituirea unei biblioteci profesionale cu 370 cărți și cea a elevilor, cu peste 700 cărți, a muzeului, a colecțiilor diverse, a societăților de literatură și de științe exacte, pentru toate constituindu-se fonduri speciale. Intelectualii din oraș, diverse asociații și reuniuni, ca "Ardeleana", satele din jurul Orăștiei, vin în ajutorul liceului, financiar și material. Profesorii de la liceu vor ține un curs de limba română și pentru noii funcționari ai statului. Liceul, prin profesorii și elevii săi vor fi prezenți la sărbătoarea zilelor naționale sau alte aniversări cu spectacole deosebite. La inițiativa profesorului Aron Demian, se înființase societatea de lectură "Mihai Eminescu" cu clasele superioare, cu ședințe literare sau publice.

Din al treilea an de învățământ, 1921-1922, când numărul elevilor s-a ridicat la 427, spațiul școlii nu mai era suficient și s-a mutat în localul vechiului colegiu maghiar "Kun", dar curând și acesta e neîncăpător. De aceea în 1928 a fost preluat noul local al colegiului "Kun" construit prin 1910 și mult îmbunătățit, deoarece acest colegiu era pe cale de dispariție din cauza lipsei de elevi și de fapt fusese construit tot de populația locală, în proporție zdrobitoare românească. În schimb statul român a dat un alt local, într-o zonă populată cu maghiari majoritari. În noul local inaugurarea se face în 1928, participând și ministrul instrucțiunii publice C. Angelescu⁵¹. Având acum condițiile materiale și cele profesionale asigurate, liceul va deveni un valoros așezământ de cultură. Prin directorul său Aron Demian, s-a acordat o grijă deosebită și alcătuirii unui select corp didactic, pentru ridicarea calității procesului instructiv educațional: Atanasie Bologa, Ion Romoșan, Fernand Dionisie, Gh. Tămaș, V. Necșa, T. Pop, V. Iacob. O parte dintre foștii profesori ai liceului, vor ajunge cadre didactice universitare sau cercetători de elită ca Iosif Lepși, Iulian Helgiu, Cornel Simoc, Emil Meșter. Procesul de învățământ s-a desfășurat pe baza unui plan și al unor programe analitice noi și moderne pentru școlile secundare, cu manuale diverse pentru toate obiectele. Procesul de învățământ și educație se va desfășura în condiții tot mai bune și cu mai mare eficiență. Biblioteca va fi mult îmbogățită, având peste 10.000 volume, se vor îmbogăți colecțiile și muzeul ca și laboratoarele de experiențe. În anul 1922, liceul a organizat și o mică grădină botanică, atelier de legătorie, apoi o orchestră instrumentală. Se vor organiza săli speciale pentru desen, gimnastică, laborator de psihologie, încât liceul a fost o școală modernă, bine dotată și organizată⁵².

N-a fost neglijată nici activitatea extrașcolară, cea culturală a profesorilor și elevilor: societatea de lectură "Mihai Enescu" pentru cursul superior și "Vasile Alecsandri" pentru cel inferior, corul, orchestra, formație de călușari, cea de teatru, apoi excursiile și concursurile elevilor, conferințele, cercetarea științifică și cea de creație, calificarea superioară a profesorilor, avansarea lor corectă și severă, toate adăugând noi dimensiuni la renumele școlii⁵³.

Un alt așezământ școlar al învățământului secundar din județul Hunedoara care a constituit un focar de instrucție, educație și cultură în perioada interbelică, în ținutul Zarandului și pentru întregul județ, a fost Liceul "Avram Iancu" din Brad. Acest liceu va fi înființat tot în anul școlar 1919-1920, prin transformarea vechiului gimnaziu ortodox românesc de aici, în liceu de stat cu cele două cursuri: inferior și superior. Din anul 1919-1920 se va înființa clasa a V-a, iar în anul școlar 1920-1921 și clasa a VI-a și apoi următoarele. Primul examen de maturitate a fost în anul școlar 1922-1923, cu 18 absolvenți⁵⁴. Cursurile s-au ținut în primii ani, în localul școlii civile foste maghiare, deoarece localul vechiului gimnaziu era ocupat de garda națională locală. La conferința profesorală din 20 iunie 1919, directorul Ștefan Albu a făcut propunerea ca liceul să poarte numele eroului național Avram Iancu, propunere aprobată cu entuziasm⁵⁵. În anul 1920 se va relua construcția noului local, început în 1910 și neterminat, construcție încheiată în 1922, cu ajutorul unui fond de donații de la Vasile Stroescu, cu ajutoare de la Consiliul Dirigent și apoi

⁵⁰ Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, Orăștie - 750 de ani, Deva, 1974, p. 236.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem, p. 237.

⁵³ Ibidem, p. 237-238.

⁵⁴ Ibidem, p. 238.

⁵⁵ Nestor Lupei, Romulus Negru, Monografia Liceului "Avram Iancu" Brad, Brad, 1969, p. 75.

guvernul României întregite. Anul școlar 1922-1923 a început în noul local. La fel ca la celelalte licee, o grijă deosebită a fost acordată completării corpului didactic, deoarece mulți profesori ai gimnaziului muriseră pe front, erau în vârstă, sau plecaseră în alte localități. Au rămas la Brad numai 4 profesori vechi, așa că au fost încadrați alți 11 profesori bine pregătiți, iar la 12 decembrie 1919, a fost ales ca director, renumitul profesor local Ioan Radu. La 27 iunie 1920 a fost sărbătorit semicentenarul înființării gimnaziului românesc din Brad, cu un deosebit program festiv. Anual erau încadrați noi profesori bine pregătiți, liceul avea 8 clase, iar numărul elevilor va crește substanțial. Ca structură liceul s-a dezvoltat ca liceu modern, funcționând mai târziu cu clase paralele în cursul inferior. Afluxul elevilor a crescut simțitor:

- a) anul școlar 1917-1918 cu 4 clase și 130 elevi înscriși,
- b) anul școlar 1920-1921 cu 6 clase și 293 elevi înscriși,
- c) anul școlar 1921-1922 cu 7 clase și 321 elevi înscriși,
- d) anul școlar 1922-1923 cu 8 clase și 369 elevi înscriși.

În aceeași clădire, în acești primii ani va funcționa și școala civilă de fete, românească, succesoarea școlii de stat maghiare⁵⁶. Liceul va fi dotat și cu internat cu cantină.

Începând cu anul școlar 1922-1923, liceul a funcționat cu 8 clase până în 1929, de când potrivit noii legi a învățământului secundar, va funcționa cu 7 clase. Programă analitică, cuprinsul orarului era cel prevăzut în lege și regulamente, cu 26-29 ore săptămânal. Din anul școlar 1935-1936 s-a trecut din nou la liceul cu 8 clase și cu specializarea cu 2 secții: una literară și una științifică, diferențiate în clasele VII și VIII, prin cursurile de latină și greacă sau fizică și matematică predate cu prioritate⁵⁷. Pe măsură ce anii treceau se îmbogățea calitatea corpului didactic și evident, ca urmare, și calitatea procesului de învățământ și educație, liceul câștigându-și o faimă și un renume binemeritat în județ și chiar în țară. Liceul era prevăzut cu sală de gimnastică, laboratoare de experiențe, colecții de științe naturale, colecție de desen, hărți istorice și geografice. S-au făcut modernizări în ceea ce privește mobilierul, materialul didactic. Liceul a primit multe donații pentru dotare din partea unor persoane ca dr. Ion Radu, fostul director, care a donat în 1936, suma de 840.000 lei, sau din partea societății "Mica" Brad, care în același an, dona 80.000 lei pentru modernizarea sălii gimnastice a localului școlar⁵⁸.

În ceea ce privește biblioteca liceului trebuie să menționăm faptul că aceasta ar fi putut moșteni de la gimnaziu, un fond de carte deosebit de valoros care să se ridice în 1916 la 4137 opere în 5291 volume și 3335 fascicule, reviste, extrase de lucrări⁵⁹. Dar în timpul primului război mondial, biblioteca a suferit mari pierderi și distrugerii. După 1918, anual pe măsura posibilităților, lipsurile au fost completate cu cărți din toate domeniile. Liceul avea un atelier de legatorie compactare cu 2 lucrători, pentru a restaura cărțile distruse.

Astfel că, în anul 1938 biblioteca avea un număr apreciabil de lucrări de mare valoare, prin raritatea și importanța lor, cum era "Cartea de aur" a lui Păcățeanu, "Enciclopedia Română" a lui Diaconovici, opera lui Iorga, dar și literatură – opere ale clasicii români și universale. În afară de biblioteca profesorilor s-a îmbogățit și biblioteca societății de lectură "Ion Creaangă" și biblioteca societății "Sf. Gheorghe", ambele pe seama elevilor. Pentru clasele inferioare funcționau biblioteci de clasă, sub îndrumarea dirigintilor. Într-un inventar al bibliotecii din 1940 se vede că biblioteca elevilor avea un număr de 1.468 volume⁶⁰. Numărul elevilor a crescut începând din 1919, până în anul școlar 1924-1925, apoi a scăzut în anii 1932-1934, apoi a urcat continuu până în 1938-1939. Ca origine socială, cei mai mulți elevi au fost copii de țărani zărândeni sau din județul Arad, iar ca origine etnică, majoritatea elevilor erau români, însăși populație locală zărândească fiind zdrobitor românească. Se practica scutirea de taxe școlare și acordarea de burse pentru elevii săraci și buni la învățătură. Mulți elevi absolvenți ai liceului vor ajunge profesori universitari și cercetători, ca Nistor Lupei, Mercea Petru, Ovidiu Onea, Teodor Onea, Traian Boroș, Valentin Bota⁶¹. Activitatea extrașcolară a elevilor și profesorilor a fost foarte bogată, ei fiind un factor de cultură în zonă: societăți literare, societăți științifice, cor și orchestre care dădeau spectacole

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, p. 77.

⁵⁸ Ibidem, p. 79.

⁵⁹ Ibidem, p. 85.

⁶⁰ Ibidem, p. 55.

⁶¹ Ibidem, p. 85.

cu ocazia serbărilor școlare sau sărbătorilor naționale și religioase, excursii de studii și cercetări în zonă și în țară, activitate sportivă⁶². La liceul "Avram Iancu" din Brad se practica și învățământul fără frecvență.

În concluzie, se poate afirma că prin activitatea instructiv-educativă și extrașcolară desfășurată la Liceul "Avram Iancu" din Brad de corpul didactic și elevii săi în toată perioada interbelică, acest așezământ școlar și-a câștigat un renume binemeritat, practicând un învățământ modern, cu rezultate deosebite, contribuind din plin, alături de celelalte licee din județ, la dezvoltarea învățământului secundar hunedorean. Un rol important, în aceeași perioadă istorică, l-a avut și Liceul comercial de băieți din Hațeg, dar din păcate, arhiva acestui liceu a fost distrusă aproape în întregime, nefiind documente pentru reconstituirea activității lui.

După cum am mai specificat mai sus, în județul Hunedoara au funcționat cu bune rezultate și alte forme ale învățământului secundar, dar informații s-au păstrat numai sporadice, din cauza vitregiei condițiilor istorice, mai ales din perioada 1945-1950. La Orăștie funcționa, de exemplu, începând din 1919, gimnaziul teoretic de fete din Orăștie, prin transformarea vechi școli civile. Această școală civilă trece în 1919 ca școală a statului român și funcționează până în 1926, ca școală medie, iar de atunci ca școală secundară de gradul I⁶³. Școala a avut 11 profesori, un bun local, un plan modern de învățământ. Școala s-a manifestat public și de exemplu, în anul 1923, elevele au pus în scenă "Poemul Unirii" și tabloul "Apoteoza României". Societatea de lectură purta numele de "Iulia Hașdeu". În ceea ce privește activitatea de instruire, aceasta se desfășura în 3 clase, iar din 1931, în 4 clase gimnaziale. Efectivul școlii era în jur de 150 eleve. Până în 1924 a fost și o secție maghiară, care va înceta din lipsă de eleve.

Procesul de învățământ funcționa cu clase paralele, iar în ceea ce privește cadrele didactice, școala dispunea de un personal calificat și bine pregătit, condus de directoarea Letiția Iacob, aproape toată perioada interbelică. Școala avea și un internat și o bibliotecă, cu un număr impresionant de cărți – 12.685 volume – ceea ce reprezenta un fapt de cultură deosebit⁶⁴.

Tot în Orăștie a fost și o școală medie secundară, cu predare în limba maghiară, numită "Colegiul Kun", cu o îndelungată istorie. Între anii 1867-1918 a funcționat unitar, dar după 1918, va funcționa în descendență până în anul 1928, când se va autodesființa din cauza lipsei elevilor⁶⁵. La 1 noiembrie 1923, în urma unor cereri ale locuitorilor și intelectualilor din Petroșani, s-a deschis Școala secundară de stat pentru fete, care va funcționa în toată perioada interbelică. Din păcate, din arhiva acestei școli s-au păstrat numai câteva registre cu matricole școlare. Din aceste matricole se poate vedea numai evoluția numărului elevilor pe unii ani școlari. Această situație se prezintă astfel: 82 eleve în 1924, 117 eleve în 1925, 143 eleve în 1926, scăzând apoi la 70 eleve în 1929 și ajungând în anul 1937 la 118 eleve⁶⁶. În perioada 1920-1928 a funcționat în Petroșani și Școala medie (civilă) romano-catolică de băieți, cu 4 clase. Din matricolele păstrate rezultă evoluția numărului elevilor în acești ani: 154 elevi în anul școlar 1923-1934, 149 elevi în anul școlar 1924-1925, 192 elevi în anul școlar 1925-1926, 188 elevi în anul școlar 1926-27 și 129 elevi în anul școlar 1927-1928. Datorită unor greutatea materiale și lipsei de elevi, această școală se va desființa⁶⁷. Paralel a funcționat, dar în toată perioada interbelică, și școala medie romano-catolică de fete. Însă nu se păstrează decât știri colaterale referitoare la existența acestei școli. Tot din informații și semnalări colaterale se știe că în orașul Hunedoara au fost mai multe școli secundare, în special gimnazii, care au funcționat sporadic sau continuu:

- a) Școala medie mixtă de stat Hunedoara 1923 – 1926
- b) Școala medie de băieți Hunedoara 1924 – 1929
- c) Școala secundară de fete "General Berthelot" din Hunedoara 1926-1928
- d) Școala medie de fete Hunedoara 1923-1943.

Mai este de semnalat un gimnaziu la Lupeni și un altul la Hațeg, dar de la care nu se păstrează materiale documentare.

Concluzia care se impune, după prezentarea tuturor acestor școli de grad secundar, care au funcționat în județul Hunedoara în perioada interbelică, este că acest grad de învățământ, pornit după

⁶² Ibidem, p. 89.

⁶³ Ibidem, p. 91-92.

⁶⁴ Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, op. cit., p. 235.

⁶⁵ Ibidem, p. 236.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Arhivele Naționale Deva., fond "Școala secundară de stat pentru fete Petroșani, 1923 – 1948", registre matricole.

1918 de la o situație grea, mai ales în ceea ce privește învățământul românesc, s-a dezvoltat și modernizat continuu, prin eforturile deosebite, financiare și materiale, ale autorităților județene și ale populației locale, domică de cultură și cu sprijinul guvernelor României întregite. S-a practicat un învățământ de cea mai bună calitate și cu un înalt nivel științific, rezultând absolvenți bine pregătiți, mai ales cei de liceu, care în cea mai mare parte au urmat cursurile învățământului superior sau tehnic, devenind profesioniști ai cercetării științifice și învățământului universitar, cu o bogată activitate în toate domeniile. Toate aceste așezăminte școlare au constituit în perioada interbelică nu numai centre de instrucție și educație școlară, ci și focare de cultură locale pentru întreaga populație, prin activitățile extrașcolare, culturale ale personalului didactic, ale elevilor și societăților culturale-literare și științifice create de către aceștia. De altfel, școlile secundare hunedorene își recrutau elevii dintre absolvenții învățământului primar hunedorean, de aceeași calitate înaltă, după cum am văzut, la rândul său el alimentând apoi învățământul superior românesc.

Cu toate greutatele inerente începutului, an de an, pe măsură ce situația economică se ameliora și până în pragul celui de-al doilea război mondial, n-a fost evitat nici un efort, de către toți factorii responsabili și de către intelectualitatea și populația hunedoreană, ca acest învățământ secundar să se dezvolte, să se multiplice, să se modernizeze, să fie dotat material și financiar, pentru ca tinerele generații să se poată instrui la cel mai înalt nivel științific, pentru a deveni cetățeni folositori județului și întregii țări. Succesele au fost pe măsura eforturilor.

Cea de-a treia formă de învățământ căruia statul român, după Unirea din 1918, i-a acordat o atenție deosebită, a fost învățământul profesional și tehnic. Necesitățile economiei României impuneau luarea unor măsuri urgente pentru formarea de muncitori și tehnicieni cu temeinice cunoștințe tehnice și practice. Până în anul 1918, învățământul profesional și tehnic, dar în general tot învățământul, avea legături prea slabe cu producția industrială și agricolă a țării. Acest tip de învățământ era susținut mai mult de inițiativa particulară, decât de stat. Deși pentru vechea Românie exista o bună lege a învățământului profesional – legea lui Spiru Haret din 1899 și aplicată din 1901 – aceasta nu s-a aplicat în totalitatea ei și nu a produs rezultatele ce ar fi putut da un impuls hotărâtor învățământului profesional. Acest tip de învățământ era împărțit în 4 categorii: învățământul meseriilor, învățământul agricol, învățământul comercial, și cursuri pentru ucenici și pentru adulți⁶⁸. Această lege a lui Spiru Haret va funcționa, cu mici modificări și actualizări, până la mijlocul perioadei interbelice. Mai ales după 1919, efectele ei vor fi mai vizibile și concrete, contribuind la formarea corpului de muncitori, meseriași și tehnicieni români, calificați.

În Transilvania, după instalarea administrației românești, în anul 1919 situația învățământului profesional se prezenta astfel⁶⁹:

- a) școli industriale care au funcționat erau 11, din care 9 inferioare și 2 medii, toate de stat. La aceste școli au fost înscriși 880 elevi. Deși cei mai mulți elevi erau maghiari, elevii români vor fi mai mulți în anul școlar 1919-1920, realizând un spor de 228 elevi, formând acum 32% din totalul elevilor înscriși. Personalul didactic se ridică într-un an de la 57 la 67 profesori și maestrii.
- b) școlile comerciale superioare erau în 1919-1920 în număr de 25, din care 17 de băieți și 8 de fete. Erau cu 12 școli mai multe decât în anul școlar 1917-1918. Elevii înscriși au fost în număr de 3.037, cu 956 mai mulți decât în 1917-1918, iar elevii români reprezentau numai 12% din total, majoritatea fiind maghiari și evrei. Personalul didactic a fost reprezentat prin 286 profesori, cu 148 mai mulți decât în 1917-1918.
- c) școlile economice erau în număr de 10, numindu-se și școli inferioare de agricultură. La aceste școli au fost înscriși 167 elevi, cu 86 mai mulți ca în 1917-1918, majoritatea fiind germani (sași). Personalul didactic a fost reprezentat de 32 profesori.

Pornind de la această situație, când învățământul profesional și tehnic era relativ slab dezvoltat în Transilvania, se vor face eforturi, atât pe plan legislativ, cât și materiale și financiare, pentru a crea acestui tip de instrucție condițiile pentru o dezvoltare normală, conform necesităților economice ale țării reîntregite, pornite pe calea unei dezvoltări ascendente. Imediat după 1920 și mai ales după anul 1924, când vor fi adoptate principalele legi ale unificării, se va proceda și la elaborarea legilor necesare

⁶⁸ C. Nicolae, Organizarea și conținutul învățământului profesional și tehnic în România. Aspecte din perioada 1964-1948, Buc 1973, p. 66.

⁶⁹ G. Teodoru, Statistica învățământului public și particular din România pe anii școlari 1919-1920 și 1920-1921 cu o dare de seamă, București, 1924, p. XCI.

dezvoltării și modernizării învățământului profesional. Legile vor fi date separat, pentru învățământul silvic, comercial, industrial, agricol, sanitar, construcții, conductorii tehnici și în alte domenii ale economiei românești. Această nouă legislație va fi continuu îmbunătățită, modernizată și adaptată nevoilor momentului.

După cum se știe județul Hunedoara a fost și în perioada interbelică, un județ în care industria ocupa un loc important în economia locală. Erau dezvoltate sectoare industriale, precum, mineritul, metalurgia și siderurgia, industria chimică, prelucrarea lemnului. De aceea, autoritățile locale administrative, factorii ce răspundeau de învățământ și educație, au fost preocupați pentru amplificarea și adaptarea învățământului profesional conform necesităților economice locale și naționale.

În toată perioada interbelică, în județ au funcționat așezăminte școlare ale învățământului profesional specializate în diverse domenii economice, unele sub autoritatea Ministerului Instrucțiunii Publice, altele la Ministerul Muncii, multe susținute de Ministerul Industriei și Comerțului, iar cele mai importante, în cea ce privește școlile de ucenici, erau sub autoritatea puternicelor societăți miniere și metalurgice din județ: Societatea "Petroșani" în Valea Jiului, Societatea "Mica" Brad în zona Zarandului și Uzinele de Fier Hunedoara. Situația învățământului profesional în județul Hunedoara în anii 1922-1925 se prezenta astfel⁷⁰: cinci școli de ucenici cu durata studiilor de 3 ani, o școală minieră în Petroșani, susținută de societățile miniere din Valea Jiului pentru a le pregăti maeștrii minieri de care aveau nevoie, două școli în Deva – una de fete și una de băieți. Pentru a se da o cât mai largă posibilitate elementului românesc de la țară să poată pătrunde în comerț, industrie și meserii, s-au înființat multe școli de acest profil. În aceeași perioadă amintită mai sus, în județ erau patru școli de meserii și două de comerț: una superioară la Hațeg și una practică în Deva, înființate după 1918. Deși privite cu multă neîncredere la înființare, ele au dat rezultate dintre cele mai mulțumitoare⁷¹.

Un exemplu edificator în acest sens îl oferea Școala de arte și meserii din Deva, înființată în anul 1923, într-un local mic și dărăpănat, cu un număr de 17 elevi aduși cu sila, deoarece nimeni nu era obișnuit să-și dea copiii să învețe meserie la școală. Totuși școala ajunge rapid, datorită priceperii și eforturilor direcțiunii și membrilor comitetului școlar ales, să-și mărească an de an, numărul de elevi, iar în 1927, să aibă și internat cu cantină, ateliere pentru dulgherie, tâmplărie, mobilier de artă, strungărie în lemn, sculptură în lemn, lăcătușerie, mecanică, strungărie în fier, electro-mecanică și altele⁷².

Toate aceste ateliere erau construite și întreținute în condiții de igienă, iar în anul 1927, piesele produse de cei 110 elevi, câți erau în primele 4 clase existente, erau adevărate obiecte de artă și precizie. Astfel că, numai în 4 ani, datorită muncii depuse de directorul Rășcanu și de corpul profesorilor și maeștrilor, elevii, care la intrarea în școală abia absolviseră școala primară, au ajuns să facă la vârsta de 14-15 ani, numai piese demne de orice expoziție de mobilă de artă. Rezultatele au fost apreciate și de populația rurală, iar candidații la admiterea în școală vor fi tot mai numeroși.

Școala practică de comerț "I.Vulcu" din Deva, înființată și susținută de Camera de Comerț a Județului Hunedoara, din 1926, pregătea pe viitorii comercianți, dându-le cunoștințe teoretice și de cultură generală necesare oricărui bun comerciant. La înființare în 1926, școala număra în clasa I, 38 de elevi care învățau arta de a fi comerciant⁷³.

O școală de arte și meserii de bună calitate a fost și în Orăștie, aceasta funcționând între anii 1924-1931. Ea a luat ființă în octombrie 1924 și avea inițial trei secții: tâmplărie, fierărie și rotărie⁷⁴. Localul a fost preluat de la Liceul "Kun", iar atelierul a fost amenajat într-o clădire apropiată. Școala pregătea lucrători, șefi de echipe, maeștrii, personal tehnic. Durata școlarizării a fost de 5 ani, iar elevii puteau urma apoi cursurile școlii tehnice superioare. Vârsta elevilor era de 12-16 ani și puteau frecventa numai cei care aveau cursul primar terminat sau unul-doi ani de gimnaziu. Se practicau taxele școlare. Din 1927 școala va avea 6 secții: fierărie, rotărie, tâmplărie, sculptură, lăcătușerie și arhitectură. Școala avea și un internat de 100 de locuri. Produsele realizate de elevi au oglindit atât destoinicia, cât și bunele deprinderi de muncă. Au produs căruțe, plite, scaune, uși, ferestre, dulapuri, stupi, fotolii. Atelierul de țesătorie întreținut de Reuniunea meseriașilor din Orăștie, a desfășurat o bună activitate instructiv-educativă și practică, de

⁷⁰ E. Rusiescki, Județul Hunedoara. Monografie, Deva, 1927, p. 15-16.

⁷¹ Ibidem, p. 16.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem, p. 17.

⁷⁴ I. Iliescu, T. Istrate, op. cit., p. 235.

mare eficiență. De altfel atelierul funcționa încă înainte de 1918⁷⁵. Datorită unor împrejurări vitrege ale istoriei, pe care le-am mai amintit, arhivele acestor școli profesionale au fost distruse aproape în totalitate, astfel că evoluția lor în perioada interbelică, nu prea poate fi cercetată și cunoscută, decât aproximativ și sporadic.

Studiind legislația timpului, din acest domeniu al învățământului, putem prezenta o programă analitică a unei școli de meserii și arte. O astfel de programă cuprindea următoarele obiecte de studiu: aritmetică practică, geometrie practică, noțiuni de tehnologie pentru fierari sau lemnari, mașini agricole, fizică, noțiuni de mecanică necesare lucrătorului, contabilitatea atelierelor, scrierea, schițe, desenul liniar și desenul de ornamentație și modelaj. Numărul de ore săptămânal era de 12, împărțite pe ani de studiu⁷⁶.

Informații mai cuprinzătoare, referitoare la evoluția învățământului profesional în județul Hunedoara, vom găsi după anul 1931, când se va înființa Subinspectoratul muncii al județului Hunedoara, care avea în subordine și competență școlile de ucenici precum și căminele de ucenici, pe care le va controla și îndruma. Deși și în documentele păstrate de la acest subinspectorat se găsesc informații incomplete, totuși ne putem forma o imagine a dezvoltării și funcționării școlilor de ucenici din județ.

Dintr-un recensământ din anul 1934 al ucenicilor din Deva, făcut de Subinspectoratul muncii și care aveau contract de ucenicie, urmând cursurile școlii de ucenici din localitate, rezultă că erau 25 ucenici în anul I, 20 în anul II și 12 în anul III, deci un total de 57 de ucenici. Meseriile care se învățau erau de mecanici, pantofari, croitori, frizeri, tipografi, pălărieri, cofetari, sobari, geamgii, măcelari, zidari, dogari, tinichigii, manicheze, modiste, brutari⁷⁷.

Un alt recensământ al Subinspectoratului muncii se referă la numărul ucenicilor de la Școala Comunală de Ucenici Industriali și Comercial din Orăștie, din 15 ianuarie 1935⁷⁸. Din acest recensământ reiese că erau 10 ucenici comercianți, 11 tâmplari, 8 croitori, 5 brutari, 11 pantofari, 7 măcelari, 8 lăcătuși, 5 fierari, 3 tăbăcari, 4 frizeri, 2 curelari și 9 – alte meserii, deci în total erau 83 ucenici în diferite meserii. Cursurile școlii durau 3 ani. La școala comunală de ucenici din Brad existau, la 16 ianuarie 1935, un număr de 67 ucenici, cu aceeași pregătire și specializare ca la Orăștie⁷⁹.

În orașul Hunedoara funcționa Școala industrială de ucenici care avea la 14 ianuarie 1935, un număr de 145 ucenici (61 anul I; 50 anul II; 34 anul III)⁸⁰. Se observă că numărul ucenicilor înscriși în anul I, crește față de numărul ucenicilor din anii precedenți și aceasta datorită redresării economice a localităților și județului Hunedoara.

Într-un raport al direcțiunii Școlii de ucenici industriali din Petroșani către Subinspectoratul muncii Deva din 15 aprilie 1935, cu ocazia punerii în funcție a căminului de ucenici din Petroșani, numărul acestora pe ani de studiu era următorul: 132 în anul I; 82 în anul II și 58 ucenici în anul III⁸¹. Se constată din nou creșterea numărului ucenicilor an de an, după încetarea crizei economice.

O situație mai completă a învățământului profesional industrial muncitoresc din Valea Jiului reiese din raportul înaintat de subinspectorul I. Candele din Petroșani către directorul general al învățământului din Ministerul Muncii, din 26 februarie 1937, în urma unor inspecții făcute în această zonă⁸². Din acest raport mai detaliat, rezultă că în Valea Jiului sunt 3 școli de ucenici și anume la Petroșani, Vulcan și Lupeni.

Școala de Ucenici din Petroșani funcționa în localul școlii primare romano-catolice, plătind o chirie anuală de 14.000 lei, deși localul este necorespunzător igienic și ca spațiu, cu mobilier vechi și uzat. Școala de Ucenici din Vulcan funcționa în localul Școlii primare de stat nr. 1, plătind o chirie de 200 lei lunar, dar este corespunzător și igienic. Școala de Ucenici din Lupeni era instalată în localul Școlii primare nr. 1, care era corespunzător și fără chirie. La toate școlile se constatau lipsuri în ceea ce privește materialul didactic, manuale și rechizite școlare.

Numărul elevilor înscriși în anul școlar 1936-1937 era de 244 la Petroșani, 56 la Vulcan și 85 la Lupeni, deci în total erau 385 ucenici în cei 3 ani de studiu. Interesant de subliniat este faptul că la Școala

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ C. Nicolae, op. cit., p. 85.

⁷⁷ Arhivele Naționale Deva, fond "Subinspectoratul muncii Deva", dosarul 1 / 1934, f. 3.

⁷⁸ Ibidem, f. 8.

⁷⁹ Ibidem, f. 14-15.

⁸⁰ Ibidem, f. 16.

⁸¹ Ibidem, dos. 5/1935, f. 7-8.

⁸² Ibidem, dos. 24/1936, f. 1-4.

de Ucenici din Petroșani erau 3 clase paralele în anul I și numai câte o clasă pentru ceilalți doi ani superiori, ceea ce demonstrează creșterea interesului pentru învățământul profesional muncitoresc. Specializarea ucenicilor cuprindea toate meseriile căutate în economia locală a Văii Jiului sau a județului. Frecvența școlară se ridica la 85%, mai fiind probleme cu participarea elevilor la cursuri, din cauza unor patroni sau a dezinteresului părinților. Ucenicii plăteau taxe școlare, iar programa școlară era cea aprobată de minister și era de 10 ore săptămânal. Corpul didactic al școlii de ucenici din Petroșani cuprindea 6 profesori calificați și un maestru de practică, precum și 4 catiheți confesionali.

La școala din Vulcan era un singur profesor. Școala de Ucenici din Lupeni avea 5 profesori, un maestru de practică și 4 catiheți. Subinspectorul raportor constata că procesul de instruire și educație se desfășura corespunzător și cu bune rezultate. Se solicita mărirea bugetelor anuale ale acestor școli pentru acoperirea necesităților procesului de învățământ.

Din statistica înaintată de direcțiunea Școlii profesionale comerciale și industriale de ucenici din Brad din anul școlar 1937-1938, înaintată către Subinspectoratul muncii Deva, reiese că aici frecventau 129 elevi din care 71 în anul I, 34 anul II și 24 anul III⁶³.

La cursul profesional de ucenici din Deva, în același an școlar, erau înscriși 140 elevi din care 46 în anul I, 52 în anul II, 43 în anul III, după cum reiese dintr-un raport al Subinspectoratului muncii Deva, către Inspectoratul general al muncii Timișoara, din 28 noiembrie 1938⁶⁴. Există un corp didactic format din 11 membrii.

După cum am mai afirmat, societățile industriale mari din județul Hunedoara susțineau financiar și patronau multe școli de ucenici. Uneori, chiar înființau din proprie inițiativă, evident cu aprobarea forurilor competente, școli de ucenici. Un astfel de caz este cel al Societății "Petroșani" care, în 1938 a înființat 3 școli de ucenici minieri pe lângă minele de la Petrila, Aninoasa și Lupeni⁶⁵. Cursul avea durata de 3 ani și în total erau 207 ucenici. Admiterea ucenicilor se făcea prin concurs, conform legii pentru pregătirea profesională și pregăteau pe viitorii mineri. Fiecare școală era condusă de un inginer al Societății "Petroșani", de la exploatarea respectivă, ajutat de un maestru pentru practică. Cursurile teoretice erau predate de învățători de la școlile primare. Ucenicii lucrau între orele 7-12 sub conducerea unui muncitor de specialitate în diferitele secții ale atelierelor minelor, iar după-masa urmau cursurile teoretice de cultură generală și de specialitate. Pe lângă atelierelor centrale ale Societății "Petroșani", funcționa o școală practică pentru ucenicii pregătiți pentru metalurgie. Școala avea în 1938 un efectiv de 150 ucenici în cei trei ani de studiu, cu același program ca și cei mineri⁶⁶.

Pentru a constata nivelul învățământului profesional – școli de ucenici – din județul Hunedoara la sfârșitul perioadei interbelice, avem la dispoziție unele statistici întocmite la cecerea Subinspectoratului muncii Deva, în 1940, deși nici acestea nu sunt complete. Se constată că în județ funcționau la aceea dată următoarele cursuri:

- a) Cursul profesional de la Societatea "Mica" Brad
- b) Cursul profesional din Brad al Ministerului Muncii
- c) Cursul profesional din Orăștie
- d) Cursul profesional din Călan al Societății "Titan", Nădrag, Călan
- e) Cursul profesional din Petroșani al Ministerului Muncii
- f) Cursul profesional din Lupeni al Ministerului Muncii⁶⁷.

Din situația întocmită de Subinspectoratul muncii Deva pentru cursul profesional de ucenici de 3 ani din Petroșani, rezultă că acest curs era finanțat de Ministerul Muncii, Societatea "Petroșani", Camera de Muncă Petroșani și Camera de Comerț și Industrie Petroșani. Numărul ucenicilor era de 291, din care 141 în anul I, 92 în anul II și 58 în anul III. În anul 1940 au obținut diploma de absolvire 39 ucenici⁶⁸. La sfârșitul anului școlar s-au acordat premii la un număr de 20 ucenici, constând din cărți și îmbrăcăminte, în valoare de 6.000 lei. Ucenicii desfășoară și activități extrașcolare, având coruri, echipe sportive, serate

⁶³ Ibidem, dos. 23/1938, f. 13.

⁶⁴ Ibidem, f. 47.

⁶⁵ Ibidem, dos. 28/1940, f. 6-7.

⁶⁶ Ibidem, f. 7.

⁶⁷ Ibidem, f. 72.

⁶⁸ Ibidem, f. 74.

literare, echipe de teatru, precum și strejăria și premilităria. La școală funcționa un număr de 8 cadre didactice.

Cursul profesional de ucenici din Lupeni, în anul 1940, era susținut financiar de Ministerul Muncii, primărie, Camera de Muncă și Societatea "Petroșani". Cursul are 4 cadre didactice și era frecventat de 87 de ucenici în cei 3 ani de studiu, iar 19 ucenici au obținut diploma de absolvire⁸⁹. S-au acordat 9 premii unor ucenici merituosi. Cursul era frecventat și de 15 ucenici ziși comerciali, în anul I și II de studiu. Și aici existau activități extrașcolare: tabere de vară, cor, echipă sportivă.

Cursul de ucenici din Orăștie era susținut financiar în 1940 de Ministerul Muncii și primăria Orăștie. Corpul didactic număra 6 persoane calificate. Era frecventat de 106 ucenici în cei trei ani de studiu, din care 88 ucenici industriali și 18 ucenici comerciali, 10 ucenici obținând diploma de absolvire⁹⁰. Au fost premiați 6 ucenici merituosi. Se practică activități extrașcolare ca sportul, excursiile, orchestră de muzică populară.

În orașul Călan funcționa cursul profesional de ucenici, susținut de Societatea "Titan, Nădrag, Călan", și Uzinele Călan. Corpul didactic era format din 6 profesori. Cursul era frecventat de 58 de ucenici în cei trei ani de studiu, iar 27 ucenici au obținut în 1940 diploma de absolvire⁹¹. Ca activități extrașcolare se practicau mai mult diverse sporturi.

Dintr-un raport al directorului căminului de ucenici din Hunedoara, din 23 decembrie 1940, rezultă și statistica ucenicilor industriali și comerciali de la Școala de ucenici din Hunedoara. Acest curs era susținut financiar de Ministerul Muncii și Uzinele de Fier Hunedoara. Erau în cei trei ani de studiu 241 ucenici industriali și 3 comerciali, deci în total 244 ucenici⁹².

În orașul Brad funcționau două cursuri profesionale. Primul curs profesional organizat și susținut financiar de Societatea "Mica" Brad, care aveau un corp didactic format din 18 profesori și maeștri. Cursul avea durata de 3 ani, urmat de 81 ucenici industriali, iar în anul 1940, obținuseră diploma de absolvire 23 ucenici⁹³. Se practicau activități extrașcolare. Astfel, 40 ucenici au participat la o tabără de vară, exista un cor de 80 persoane, formații de dansuri românești, echipe sportive. Cel de-al doilea curs profesional de ucenici din Brad era organizat și finanțat de Ministerul Muncii, iar corpul didactic era format din 6 profesori și maeștrii.

Cursul de ucenici industriali era urmat de 73 elevi, iar cursul de ucenici comerciali de 13 elevi⁹⁴. Un număr de 14 ucenici au obținut diplome de absolvire în 1940. Numai activitatea extrașcolară este mai slab reprezentată, se practicau numai întreceri sportive. Și în comuna Simeria funcționa un curs profesional de ucenici, susținut financiar de primăria localității, având 6 cadre didactice. Cursul avea o durată de 3 ani, fiind urmat de 44 ucenici industriali și 10 ucenici comerciali. Au obținut diplome de absolvire în anul 1940 un număr de 7 ucenici⁹⁵. Ca activitate extrașcolară se poate menționa numai cea sportivă. Și în puternicul centru industrial Cugir funcționa un curs profesional de ucenici industriali cu durată de 3 ani și deservit de 19 cadre didactice. Cursul era finanțat și organizat de Uzinele Metalurgice Cugir și cuprindea un număr de 250 ucenici. În 1940 au obținut diploma de absolvire 75 de ucenici⁹⁶. Aici se desfășura și o bogată activitate extrașcolară; excursii și tabere finanțate de întreprindere, cor și formație de fanfară, echipe și competiții sportive. Subliniem faptul că toate aceste școli de ucenici erau dotate și cu cămine și cantine pentru elevii interni, de cele mai multe ori bine dotate și finanțate de marile societăți industriale din zonele respective. Ca exemplu se poate da adresa din 3 iulie 1937 a Direcției Generale a Societății "Petroșani" din București, către Direcția Minelor Petroșani, prin care se aproba suma de 25.000 lei ca ajutor pentru școala de ucenici industriali din Petroșani și căminul acesteia⁹⁷. Relevant pentru nivelul și stadiul de dezvoltare al învățământului profesional de ucenici din județ este tabelul întocmit de Subinspectoratul muncii Deva în 1940 și care cuprinde numărul contractelor de ucenicie înregistrate de Camera de Muncă Deva. Din acest tabel rezultă că 669 ucenici băieți și 60 de ucenice

⁸⁹ Ibidem, f. 76.

⁹⁰ Ibidem, f. 82.

⁹¹ Ibidem, f. 83.

⁹² Ibidem, f. 90.

⁹³ Ibidem, f. 92.

⁹⁴ Ibidem, f. 94.

⁹⁵ Ibidem, f. 108.

⁹⁶ Ibidem, f. 110.

⁹⁷ Ibidem, f. 123.

aveau contracte de ucenicie înregistrate și urmau cursurile profesionale sub diferite forme numai în zona Devei⁹⁸. Din toate aceste date statistice și alte informații prezentate mai sus, referitoare la învățământul profesional, deși incomplete și care nu acoperă întreaga perioadă, se poate trage concluzia că și acestui grad de învățământ i-a fost acordată aceeași atenție, de către guverne, legislativ, autorități locale și populația județului ca și celorlalte două categorii de învățământ primar și secundar.

Nivelul de la care s-a plecat în anul 1919 era la fel de scăzut, atât din punct de vedere calitativ, cât și cantitativ, ca în general în tot învățământul. Și învățământul profesional a fost luat sub controlul statului român după 1918 și s-a procedat la unificarea lui legislativă, precum și la modernizarea și extinderea formelor sale de exprimare. În județul Hunedoara, unde industria, mai ales cea extractivă, metalurgică și lemnului, era bine reprezentată, se simțea nevoia de forță de muncă bine calificată și numeroasă. Tocmai din acest motiv, alături de stat, în acțiunea de perfecționare și extindere a învățământului profesional s-au situat și puterile societății industriale din zonă, așa după cum s-a mai subliniat. Prin acțiunea și contribuția conjugată a tuturor factorilor învățământul profesional hunedorean va cunoaște, spre sfârșitul perioadei interbelice, o dezvoltare deosebit de intensă, sub toate formele: industrial, comercial, agricol (la Geoagiu) și de toate gradele: inferior prin cursuri de ucenici și ucenice și superior prin școlile de arte și meserii. Acest timp de învățământ a fost dotat și cu localuri și cămine corespunzătoare în mare parte, cu material didactic și mobilier corespunzător, cu un corp didactic cu înaltă calificare, iar practica se făcea, fie la patron cu firme particulare de profil, fie în uzinele, minele, atelierele marilor societăți industriale din județ, sub conducerea unor tehnicieni bine pregătiți și interesați în formarea unor muncitori cu înaltă calificare profesională și bine educați moral și civic. Ucenicii erau încurajați în activitatea lor de însușire a unei meserii prin scutiri de taxe școlare, burse, ajutoare în bani și îmbrăcăminte, organizarea de tabere și excursii, alte activități extrașcolare educative.

Efectele imediate ale acestor deosebite eforturi materiale și financiare, precum și a muncii depuse de corpul didactic, s-au concretizat în formarea și intrarea în activitatea economică a județului, a unor muncitori și meseriași cu o înaltă calificare și cu un comportament moral și civic corespunzător.

După prezentarea evoluției învățământului primar, secundar și profesional în județul Hunedoara în perioada interbelică, se pot trage unele concluzii generale vizavi de această componentă esențială a vieții culturale și spirituale de pe aceste meleaguri românești, cu o istorie multiseclară.

În primul rând, se poate afirma, potrivit datelor statistice ale perioadei, că după 1918, se moștenește o stare deplorabilă și grea în cea ce privește învățământul românesc și în general a învățământului de toate gradele, lipsind localuri școlare, cadre didactice, material didactic, mobilier, manuale, biblioteci școlare și profesionale și nu în ultimul rând o legislație corespunzătoare care să promoveze un învățământ modern și care să cuprindă toate categoriile sociale de cetățeni. Situația mai gravă era în Transilvania, deci și în județul Hunedoara.

Pomind de la această situație, cu toate greutățile și distrugerile prin care trecuse țara în timpul primului război mondial și în anii imediat următori după Marea Unire din 1918, s-a trecut cu toate forțele disponibile materiale, și financiare, la promovarea unui învățământ general și care să cuprindă toate gradele de pregătire. Se va trece în primul rând la unificarea legislativă a formelor de învățământ, tocmai pentru a se promova forme unice pentru țara întregită cu toate provinciile românești. Acest obiectiv va fi realizat de parlamentul României reîntregite, care va promulga legi pentru toate cele 3 grade de învățământ, în contextul promovării legilor noi de unificare. Concomitent, se va trece la dotarea învățământului cu edificii școlare și dotarea acestora cu mobilier, material didactic, internate și cantine. Această acțiune se va întinde pe toată perioada interbelică, având scopul ca, mai ales învățământul primar, să ajungă la ultimul cătun hunedorean și de la el să se satisfacă setea de carte și cunoaștere a populației hunedorene, doritoare de cultură și instrucție. S-au făcut uriașe eforturi materiale și financiare, atât din partea guvernelor, Prefecturii Hunedoara, Casei Școalelor, dar mai ales din partea populației și comunelor politice, pentru edificarea de localuri școlare noi, repararea și modernizarea celor vechi, apoi pentru întreținerea materială a acestora, în toată această perioadă. Paralel se construiesc și locuințe pentru directorii și învățătorii școlilor, mai ales la sate, pentru a se putea obține stabilitatea corpului didactic în aceste zone. Efectul acestei vaste campanii de construcții a fost subliniat mai sus, numărul edificiilor școlare noi sau reparate crescând hotărâtor la sfârșitul perioadei interbelice. Paralel s-a trecut la

⁹⁸ Ibidem, I. 160.

dotarea localurilor cu mobilier, material didactic, biblioteci, numărul și calitatea acestora crescând an de an, pe măsura posibilităților. O altă preocupare a forurilor competente a fost formarea și încadrarea cu un personal didactic corespunzător, ca număr și calificare superioară. Dacă, după 1918, se simțea o lipsă acută de cadre didactice române, iar cei de altă naționalitate, în parte, refuzaseră să depună jurământul de fidelitate față de statul român, încet și pe măsură ce se putea, calitatea și numărul acestora se va îmbunătăți progresiv. Chemări lansate de guvernanți, după 1918, pentru sprijinirea eforturilor de încadrare cu învățători și profesori pentru școli, i-a răspuns cu entuziasm intelectualitatea hunedoreană și, mulți preoți, medici, avocați, ingineri, au acceptat să slujească o perioadă învățământul hunedorean. Pe măsură ce învățământul normal primar și superior se va dezvolta și numărul și calitatea corpului didactic se va îmbunătăți, ajungând în anii 1938-1939, la un standard înalt profesional și numeric, unii reprezentanți ajungând apoi profesori universitari, cercetători, oameni de cultură în diverse domenii. Ca efect al eforturilor legislative, al măririi numărului de școli de toate gradele, a cooptării unui personal didactic corespunzător creșterii, numărul știutorilor de carte prin eliminarea analfabetismului și a cadrelor profesionale, grupul social al intelectualilor hunedoreni va crește hotărâtor. Dacă în 1918, procentul de analfabeți era de 48,5%, la sfârșitul perioadei interbelice acest procent se va reduce la 10-12% și chiar mai puțin. Mulți elevi care părăsesc băncile școlilor hunedorene, vor ajunge țărani pricepuți, muncitori harnici și calificați, meseriași, comercianți, dar și intelectuali de frunte ai culturii românești.

Învățământul hunedorean de toate gradele nu a dat numai o instrucție școlară corespunzătoare, dar a promovat și o educație civică și morală de înalt nivel, contribuind la formarea unor cetățeni patrioți, cinstiți și cu respectul valorilor naționale și al legilor țării.

Un rol deosebit de important l-a avut învățământul hunedorean prin școlile, bibliotecile școlare și corpul său didactic și activitățile extrașcolare promovate, în dezvoltarea unei vieți culturale și spirituale în toate localitățile hunedorene. În toată perioada interbelică, școala a constituit un factor de cultură de la care s-a împărțit întreaga populație a județului, de la țară sau de la oraș. Învățătorul sau profesorul, erau sufletul vieții culturale în localitatea unde activau, conduceau activitatea căminelor culturale locale, insuflețeau toate manifestările culturale artistice și spirituale ale locuitorilor. Prin formațiile corale, de dansuri, orchestre muzicale, prin societățile de lectură, cercurile culturale, sezătorile organizate la cămine culturale, școala, corpul didactic și evident, prin activitatea extrașcolară culturală a elevilor, se promova o viață culturală locală diversă, bogată și cu efecte sensibile în ridicarea nivelului cultural al populației. Un aport deosebit și-a adus școala, elevii și corpul didactic, la dezvoltarea activității sportive la orașe și sate, la cunoașterea valorilor naționale materiale și spirituale, prin excursiile organizate, prin cercetările folclorice sau științifice făcute în diverse zone ale județului sau țării.

Putem afirma în final, că întreaga dezvoltare și modernizare a învățământului hunedorean, în perioada interbelică, s-a făcut ascendent, câștigând în calitate și cantitate și având un rol hotărâtor în întreaga viață culturală locală și națională.

L'ENSEIGNEMENT GYMNASIALE, DE LYCÉE ET PROFESSIONNAL DANS LE DÉPARTEMENT DE HUNEDOARA DANS L'INTERVALLE 1918-1940

Résumé

Cette étude est consacrée à la présentation de l'histoire du développement de l'enseignement gymnasial, de lycée et professionnel dans le département de Hunedoara pendant la période de l'entre-deux guerres (1918-1940). L'intention de l'auteur a été de présenter le développement et la modernisation de l'enseignement en prenant comme point de départ la situation difficile dans laquelle se trouvait dans les premières années suivies le 1er Décembre 1918 et en finissant par le progrès réalisé après 1924 par la promulgation d'une législation satisfaisante qui a mené au stade atteint à la veille de la deuxième guerre mondiale.

L'enseignement dans le département de Hunedoara a traversé les mêmes étapes que dans tous les autres départements du pays. Dans les premières années (1918-1923) on a travaillé pour la reconstruction des écoles et la reprise des cours en conservant les formes de l'enseignement confessionnel soutenu par l'église et aussi pour l'apparition des premières dispositions émises par le Conseil Dirigeant de la Transylvanie qui s'efforce de laïciser le processus éducatif. Depuis 1923 aura lieu le processus de transfert dans le pouvoir de l'État des écoles confessionnelles; l'État roumain va prendre en totalité la fonction de l'éducation des futures générations.

Entre 1924 et 1925 vont apparaître les lois fondamentales qui réuniront l'enseignement sur tout le territoire de la Roumanie Grande et qui établiront les directions fondamentales concernant le développement et la modernisation du processus instructif-éducatif. Ces lois vont se dérouler avec quelques modifications durant l'époque de l'entre-deux guerres et vont attirer par leur application le progrès et la modernisation de l'enseignement dans le département: construction et modernisation des établissements scolaires, la dotation des écoles avec des fournitures scolaires, des manuels scolaires, des meubles, du matériel didactique, l'application des programmes scolaires modernes conformément aux exigences de la société roumaine à cette époque là, l'encadrement des écoles avec des personnes qualifiées et douées pour le travail pédagogique, le perfectionnement de ce personnel pédagogique.

La présentation de beaucoup de statistiques incluses dans cette étude veut démontrer le progrès de l'enseignement secondaire et professionnel dans le département de Hunedoara qui a préparé des générations de jeunes pour la vie, pour la culture, pour la recherche et pour d'autres domaines spécifiques à la société roumaine dans l'époque étudiée et visant aussi les périodes suivantes.

ISTORIA CULTURII ȘI ARTĂ

VALOAREA ARTISTICĂ A BISERICII MONUMENT ISTORIC – SF. NICOLAE DIN CĂRACI (JUDEȚUL HUNEDOARA)

Doina Ionescu

Adevărate valori de ordin artistic, bisericile-monument din Țara Zarandului, reprezintă documente și mărturii privitoare la istoria și cultura națională. Frământările sociale și politice mai frecvente și mai violente din Țara Zarandului de-a lungul secolelor, vor face să dispară înghițite de flăcări multe lăcașuri de cult, în special biserici de lemn și odată cu ele comorile de artă adăpostite cu sfințenie. Cu toate acestea se mai păstrează astăzi în zonă un număr însemnat de icoane pe lemn, ansambluri murale ce dețin un loc de importanță majoră în arta veche românească reprezentând valoroase documente de reconstituire a mediului artistic în acest ținut denumit și „Panteon al neamului”. Se mai păstrează în special un număr semnificativ de lăcașuri de cult aparținând secolului al XVIII-lea, veac ce marchează nu numai un moment de maximă strălucire, ci o adevărată explozie artistică românească, în special în Transilvania.

Legăturile cu țările române se intensifică începând cu al doilea sfert al secolului al XVIII-lea, activitatea artistică cunoscând o deosebită efervescență. Construirea de biserici în special de lemn, după modelul tradițional, la care s-au adăugat elemente înnoitoare ale epocii, urmate de împodobirea lor cu pictură realizată de pictori atât autohtoni cât și veniți din Țara Românească și Transilvania pentru a onora comenzile cerute și totodată pentru a întregi profilul artistic al acestei zone, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

În acest context într-o minunată așezare zărândeană, la Căraci, s-a construit o biserică din lemn de gorun. Străveche așezare atestată documentar în anul 1439 sub numele Karachfalva, localitatea Căraci situată la circa 7 km de Țebea, păstrează vestigiile folosirii lemnului, cu dărnicie oferit de natură, ca și zăcămintul aurifer. Tradiția păstrează aici o minunată biserică de lemn ce constituie o mărturie a artei lemnului și în special a picturii veacului al XVIII-lea și începutului de veac XIX. Punerea în valoare al acestui lăcaș de cult, oferă o perspectivă larg cuprinzătoare asupra vieții spirituale a românilor din părțile zărândene în acea perioadă. Cercetările efectuate atestă existența unei biserici încă spre sfârșitul secolului al XVI-lea sau de la începutul celui următor¹. Clopotul cu inscripția în limba latină din deceniul doi al secolului al XVII-lea, constituie un element de datare aproximativă² „Căraci Deo Gloria...anno 161-” (ultima cifră fiind ștersă).

În arhiva bisericii nu se păstrează documente care să ateste începutul întemeierii unei organizații bisericești pe teritoriul locuit de cărăceni, nici date referitoare la începutul și sfârșitul lucrărilor construirii acestui minunat lăcaș de cult. De pe Sfântul Antimis, în litere chirilice se poate descifra al doilea paragraf al inscripției care menționează: „Cu voința și cu toată cheltuiala celui sus numitul Episcopul Dionisie Novacovici, la anul de la Hristos 1762”. Probabil că biserica a fost terminată de construit și sfințită în anul 1762. Pe partea stângă a pronaosului, pe peretele despărțitor al acestuia de naos se menționează de asemenea: „S-au zugrăvit această sfântă biserică în zilele prea înălțatului împărat Ferdinand I-iul, episcop al Ardealului de legea răsăriteană, Vasile Moga, protopop și deodată acești slăvite varmeghii, jurat, asesor Iosif Bașa, parohul locului Ioan Clej, cu cheltuiala obștii, de zugravu Silaghi Simon din Abrud și cu Dimitrie din Țara Românească la anii Domnului 1842”.

Lăcașul de cult prezenta o siluetă plăcută și armonioasă, grație planului dreptunghiular cu absida decroșată, poligonală cu 5 laturi, a proporțiilor și a formei acoperișului coborât la absidă și din care se înalță deasupra pronaosului, turnul clopotniță cu un foișor și coif ascuțit. Intrarea în biserică se face și astăzi prin două uși una amplasată pe latura de vest, cealaltă pe cea de sud a naosului. În prezent multiplele modificări survenite în timp au schimbat mult în sens negativ aspectul bisericii, care a pierdut acea armonie a formelor. Până în anul 1928 biserica a fost acoperită în întregime cu șindrilă. Ulterior ea a fost acoperită parțial cu țiglă. În aceeași perioadă a fost adăugat un pridvor deschis pe fațada de vest și sud, până aproape de zona altarului. În primăvara anului 1934 s-a acoperit în zona altarului și coiful de la turnul clopotniță cu tablă zincată, iar în anul 1938 a fost acoperită și porțiunea de la foișor în jos. De asemenea biserica din lemn a fost tencuită, iar recent parțial retencuită și odată cu acest lucru s-au făcut

¹ Ioana Cristache Panait, Arhitectura de lemn din județul Hunedoara, București, 2000, p. 25

² Ibidem p.25

modificări asupra intrărilor și a deschiderilor ferestrelor. Aceste intervenții s-au făcut cu întârziere de către localnici în ideea de a proteja minunatul ansamblu de pictură din interior, care purta deja semnele necruțătoare ale ploilor.

În interior, planul bisericii prezintă împărțirea caracteristică din bisericile ortodoxe: pronaos, naos și altar. În distribuția spațiului interior partea cea mai mare îi revine naosului. Acoperirea interioară este rezolvată printr-un tavan drept peste pronaos, o boltă semicilindrică peste naos, iar deasupra altarului un trunchi de con, racordat la traseul pereților prin mijlocirea a trei fâșii curbe. Pronaosul este despărțit de naos printr-un perete, de asemenea naosul este despărțit de altar printr-un iconostas construit din scânduri groase de gorun. În acest interior se păstrează un remarcabil ansamblu de pictură, realizat în bună parte de pictorul Simion Silaghi la care au contribuit de asemenea pictorul bucureștean Dimitrie și Constantin Boghină din Brașov. Fără modestie am putea afirma că biserica de lemn cu hramul „Sfântul Nicolae” din Căraci păstrează un adevărat tezaur de artă românească realizată de trei pictori din trei părți diferite ale țării: zona Munților Apuseni unde se va stabili Simion Silaghi, Țara Românească și Șcheii Brașovului. Așa cum reiese din inscripția existentă în pronaos, biserica a fost pictată în anul 1842. Icoanele împărătești amplasate pe tâmplă au fost realizate în anul 1797, fiind semnate și datate de Constantin Boghină. În pronaos pictura se păstrează parțial. Pe perețele vestic, deoparte și de alta a intrării, sunt reprezentate scenele „Împărțășania Mariei Egipteanca” și „Căderea în păcat”. În ambele scene compoziționale personajele sunt redată într-o mișcare firească, degajată. Scenele se desfășoară într-un cadru peisagistic cu frunziș des, pictat cu suprapuneri de tente de umbră naturală, verzuri și alburii, în tușe mărunte. Pe perețele sudic sunt redată Sfintele Mucenice: Pelaghia, Eutimia, Marina și Paraschiva. La fel și pe perețele nordic: Sfintele Mucenice Varvara, Agapia, celelalte două portrete fiind puternic deteriorate, nu se mai pot identifica. Sfintele Mucenice sunt redată bust, încadrate în medalioane circulare realizate din frunze de stejar, în așa fel modelate încât sugerează un fin relief. Fiecare personaj se distinge prin trăsături anatomice și psihologice diferite, prin varietatea vestimentară și printr-o expresivitate deosebită.

Tavanul drept a avut de asemenea pictură. Se mai distinge vag urme de culoare, sugerând cerul și nelipsite elemente ce-l însoțesc: stelele, luna și soarele cu chipuri omenești. Perețele despărțitor între pronaos și naos urmărește forma concavă a bolții naosului, prezentând pictură în partea superioară. Pictura a suferit modificări de la forma inițială, introducându-se în registrul superior patru icoane ce reprezintă figurile sfinților anarghiri.

În forma inițială, Scenele Patimilor lui Iisus Hristos erau redată într-un cadru scenic sugerat de drapajul redat în dreapta și în stânga imaginilor, faldurile fiind prinse cu șnur gros de mătase, element de decor preluat din recuzita barocă. Cele patru scene care se mai păstrează sunt încărcate de dramatism. Compozițiile sunt ample, cu multe personaje redată în plină mișcare, pozițiile corpurilor fiind pline de dinamism. Pictorul se dovedește a fi un bun desenator, cunoscător al formelor anatomice și chiar a problemelor legate de perspectivă. Dramatismul scenelor este ușor estompat de coloritul viu al veșmintelor personajelor. Roșul fiind culoarea dominantă, inclusiv la redarea cerului și a pavimentului, acolo unde el există. Chenarele ce separă scenele sunt și ele viu colorate și decorate cu motive vegetale și florale. Prin procedee simple, fără a realiza o construcție perspectivală riguroasă, pictorul redă desfășurarea în spațiu a scenelor în fiecare registru în parte, prin jocul degradeurilor și prin sublinierea volumelor. Modul în care rezolvă problemele complexe ale unei asemenea compoziții, ne relevă bogăția resurselor sale picturale. Din ceea ce se mai păstrează, inscripția scrisă cu litere chirilice indică anul în care a fost finalizată construirea bisericii, text reprodus anterior.

În naos, din pictura inițială se păstrează pe bolta semicilindrică parțial degradată, de infiltrațiile pluviale ce au distrus atât stratul de preparare a suportului care s-a exfoliat de pe suprafețe destul de mari, cât și stratul de culoare care în unele locuri s-a oxidat pierzându-și din strălucire. Pe axul bolții sunt două reprezentări de o expresivitate cu totul deosebită. Este vorba de Maria Orantă redată într-un nimb strălucitor de lumină cu mâinile detașate de corp într-o poziție de venerație, cu privirea îndreptată spre cer. Picioarele îi sunt așezate pe pâlcuri de nori. Mantia care îi acoperă corpul prezintă un bogat drapaj având o învolburare barocă.

Cealaltă reprezentare este a Tatălui Savaot însoțit de legenda: "Ceru-mi iaste scaun și așezământ picioarelor, pământul". Personajul este reprezentat cu nimb triumfiular, poziția corpului dinamică, cu brațele detașate mult de corp, cu genunchii flectați sugerând poziția de ședere iar picioarele

sunt sprijinite pe o sferă ce reprezintă globul pământesc. Vestimentația este bogat drapată, mantia ce-i acoperă umerii este redată în mișcare, ridicându-se mult deasupra capului. Cele două personaje din axul bolții sunt înconjurate de cei patru Evangheliști: Luca și Ioan spre sud, iar spre nord, Marcu și Matei, fiecare însoțit de un element simbolic. Chipurile Evangheliștilor cu excepția chipului lui Ioan care este puternic degradat, sunt deosebit de expresive, pictorul realizând și în acest caz o suită de portrete deosebit de izbutite. Cele patru personaje sunt redade în plină acțiune, în poziții degajate. Drapajul vestimentației este bogat, faldurile urmărind poziția corpului și formele anatomice.

În naos se mai păstrează pe perețele sudic trei scene din Patimile Domnului și o scenă chiar deasupra ușii, reprezentând capul Leviatanului redat cu antene și aripi. Cele trei scene din patimile lui Iisus sunt: Scena Răstignirii, Coborârea de pe Cruce și Punerea în Mormânt. Compozițiile sunt ample, bine echilibrate, Semnul Crucii fiind elementul dominant. Paleta cromatică bine echilibrată din întreg spațiul naosului, confirmă încă o dată iscusința pictorului în săvârșirea creației sale. Un desen plin de siguranță, autorul fiind atent la redarea celor mai mici detalii. În reprezentarea picturii de pe bolta din naos, singurul element de decor sunt razele strălucitoare de lumină ce pleacă din axul personajului principal, extinzându-se până la îmbinarea bolții cu pereții laterali.

Naosul este despărțit de altar, printr-un iconostas realizat spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai puțin somptuos din punct de vedere al elementelor ornamentale și al suprafețelor aurite, dar de o frumoasă realizare artistică în ceea ce privește compunerea scenelor pe întreaga suprafață, în realizarea amplerelor și complexelor compoziții. Arhitectura iconostasului evocă stilul baroc brâncovenesc. Construit din lemn de gorun, pe patru coloane care flanchează intrările în altar (ușile împărătești și cele diaconești) iconostasul se desfășoară pe patru registre:

- În registrul superior este redată scena Răstignirii, având reprezentată în stânga pe Maica Domnului, iar în dreapta pe Sfântul Apostol Ioan; Sfinții Prooroci sunt redați bust, în medalioane circulare.

- Registrul cu friza Apostolilor, întrerupt la mijloc de reprezentarea lui Iisus pe Tron, în ipostază de Învățător și Judecător; Apostolii sunt redați figură întreagă, sub un șir de arcade. Între acest registru și registrul al treilea, sunt reprezentate de asemenea un șir de arcade realizate prin folosirea unui motiv ornamental inspirat după forma frunzei de acant, motiv des întrebuințat în stilul baroc; În acest registru este redată friza prăznicarelor ce reprezintă scene din viața Maicii Domnului și scene din ciclul cristologic: Nașterea Precistei, Adormirea Maicii Domnului, Intrarea în Biserică, Bunavestire, Pogorârea Sfântului Duh, Nașterea lui Iisus, Răstignirea, Înălțarea, etc. În compozițiile elaborate și redade cu multă minuțiozitate, pictorul se dovedește a fi un remarcabil miniaturist. Știința caligrafiei formelor, a stilizării drapajului, siguranța desenului cu care surprinde agitația barocă a veșmintelor, demonstrează că autorul este stăpân pe mijloacele sale de exprimare, fiind un maestru al modelului atât în realizarea chipurilor cât și în redarea cadrului peisagistic care abundă în elemente arhitecturale și ornamentale din recuzita barocă.

Pictorul așterne pata de culoare, nu pune tușa direct pe uscat, ci intervine cu verniuri care dau o anumită transparență suprafețelor. Acest procedeu pictorul îl aplică și în modelarea chipurilor și în reprezentarea veșmintelor ale căror cute sunt lipsite de acea rigiditate atât de des întâlnită. De multe ori autorul vine cu pensula subțire muiată în culoare deschisă, pentru a marca linia cea mai intens luminată a cutei. Perspectiva cromatică aplicată de autor dă senzația de adâncime și de aer. Ușile împărătești sunt realizate mai târziu, în 1820, amintind de cele de la Ocșor, de factură populară. Pictura reprezintă scena Buneivestiri.

În ultimul registru sunt amplasate icoanele împărătești. Icoanele pe lemn sunt realizate de pictorul brașovean Constantin Boghină. S-a născut în anul 1750 la Brașov și a murit în 1820. Cunoscut ca pictor de icoane și iconosase, se formează la București începându-și activitatea în 1781 pictând în special în zona Brașovului la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului-icoane 1795, uși împărătești, ale Paraclisului Nou și icoane prăznicare. În 1786 la Turcheș va realiza icoane împărătești apoi la Mănăstirea Cheia pictează în 1792 frumoase icoane împărătești. În 1796 pictează iconostasul bisericii Sf. Treime din Cluj-Napoca. În zona Țării Zarandului pentru biserica din Căraci va realiza în 1797 trei icoane împărătești pentru iconostas, două purtând semnătura autorului și anul execuției.

Constantin Boghină se numără printre zugravii influențați de stilul baroc, stil ce se impune în Transilvania spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. De o bună factură, icoanele poartă amprenta noului stil. În realizarea tehnică a icoanelor zugravul urmează o veche tradiție. Suportul de lemn este acoperit cu straturi

de preparare (ipsos de obicei) formând grundul care ulterior a fost netezit prin șlefuire. S-a obținut în final un strat subțire de grund peste care zugravul și-a realizat desenul, începând să picteze în culori de tempera, în straturi succesive. Cu excepția porțiunilor carnației care sunt lăsate în culoarea deschisă, restul suprafeței este dat cu o singură culoare, în cazul nostru roșu englez și albastru ceruleum peste care s-a intervenit prin straturi succesive de culoare, plecând de la o culoare mai închisă spre mai deschisă pentru carnație.

Desenul este sigur trădând formarea pictorului într-o școală de iconari cu tradiție. De asemenea se distinge o siguranță în redarea expresiei chipului și a gesticii cu o remarcabilă forță caracterologică. Calitatea picturală și virtuozitatea tehnică, figurile bine proporționate redade printr-un subtil joc de umbre și lumini, pensulația largă așternută rapid pe suport, modeleul de mare finețe, chipurile modelate într-un dezechilibru foarte fin, de la rozul caracteristic spre alb cu o ușoară marcă a ovalului feței, sunt caracteristici ale creației pictorului.

Icoana Împărătească – „Iisus Hristos Pantocrator” (49,5/66,3 cm.)

Iisus Hristos este reprezentat frontal $\frac{3}{4}$, înveșmântat în hiton roșu și mantie verde smarald închis. Personajul ține în mâna stângă Evanghelia închisă, iar cu dreapta binecuvântează. Veșmintele sunt bordate cu auriu realizat din praf de aur. Chipul cu ochi expresivi este redat cu un modeleu fin folosind dégradé-ul de roz cald, tonuri de brun în zonele de umbră. Părul având cărare la mijloc și căzând în plete pe umeri, este redat pictural cu aceeași finețe. Aureola este realizată în relief cu stucatură, pictată de asemenea cu preparare de praf de aur. Expresia este atent studiată, pe chipul lui Iisus citindu-se un îndemn, subliniat și de gestul mâinii drepte. Cu siguranță că vestimentația a fost presărată cu motive vegetale de factură barocă așa cum bine se distinge în cele două icoane realizate de același autor. Icoana a fost supusă unui procedeu de curățire. Intervenția asupra icoanei a dus la deteriorarea stratului de culoare, pe întreaga suprafață. O parte din fond și-a pierdut din consistență, iar blicurile și ornamentele de pe vestimentație au dispărut. În momentul de față culoarea este ternă pierzându-și din strălucire. Chenarul cu stucatură ce încadrează imaginea, prezintă în partea inferioară, central, o inscripție în litere chirilice din care se mai păstrează parțial: „Această Sfântă icoană s-au făcut pe anul 1797... Căraciu zugrav ...”. O parte din text a fost acoperit cu poileală, icoana fiind repictată în zona aureolei și a chenarului. Spre exterior rama este pictată cu roșu.

Icoana Împărătească – „Maica Domnului Hodighitria” (51/68,3 cm)

Maica Domnului reprezentată $\frac{3}{4}$ frontal poartă maforion roșu și hiton albastru Prusia deschis în amestec cu albastru ceruleum, tivit la gât, mâneci și pe margine cu galon auriu cu motiv ornamental vegetal. Pe brațul stâng ține pe Iisus, iar cu mâna dreaptă indică Pruncul. Iisus poartă cămașă lungă cu guler rășfrânt și maforion ocru auriu. Ține pe genunchi Sf. Evanghelie. Chipurile personajelor sunt deosebit de expresive și frumos modelate. Iisus este reprezentat aproape ca un adolescent, cu proporții mărite. În acest caz, mâna dreaptă nu sugerează semnul binecuvântării. Modeleul carnației este rezolvat cu nuanțe de roz-sidefiu delicat, iar în zona de umbră cu o nuanță de roșu-vișiniu și brun. Pe capete, personajele poartă coroane imperiale înconjurată de aureole pictate cu praf de aur, marginile fiind marcate cu un ușor relief perlat. Veșmintele Maicii Domnului sunt presărate cu motive ornamentale florale preluate din recuzita barocă. Compoziția este încadrată într-o ramă cu relief realizat cu stucatură acoperită cu un strat de praf de aur. Central, în partea inferioară este menționată cu litere chirilice următoarea inscripție: „Această Sf. icoană s-au făcut în anul 1797 luna lui decembrie 25 s-au făcut Zugrav Constantin”.

Icoana Împărătească – „Sf. Nicolae”, este icoana de hram a bisericii (49,3/66,5cm).

Sf. Nicolae este redat frontal $\frac{3}{4}$. Poartă felon roșu englez, omofor albastru Prusia, cu cruci mari aurii și stihar albastru Prusia deschis. Veșmintele sunt presărate cu motive vegetale baroce. În mâna stângă ține Evanghelia închisă, iar cu dreapta binecuvântează. Capul este frumos modelat, cu o siguranță și cu o remarcabilă forță caracterologică, cu părul și cu barba tratate pictural, redade în tonuri de gri cu accente de alb, ce denotă întreaga măiestrie artistică a autorului. Modelajul feței, buzele cărnoase, nasul drept cu nările puternic subliniate, ochii și privirea pătrunzătoare, redau psihologia particulară a personajului care nu mai păstrează nimic din hieratismul bizantin. Carnația este realizată în nuanțe de roșu-vișiniu și cu puțină umbră naturală pentru porțiunile întunecate. Părul și barba sunt modelate în tonuri de gri cu accente de alb. Portretul Sf. Nicolae este deosebit de expresiv, luminos, senin. Gestica mâinilor este de asemenea bine redată. Reprezentat fără mitră, ierarhul poartă doar nimbul în relief cu stucatură, pictat

cu o preparație de praf de aur, „reîmprospătat” de curând cum de altfel este și rama care în interior este acoperită cu un strat auriu, numai exteriorul este pictat cu roșu.

Această icoană nu este semnată și nici datată, dar prin analogie cu cele semnate și prezentate anterior, afirmăm că este vorba de același iscusit zugrav.

Pictura din altar s-a păstrat oarecum mai bine decât în naos și pronaos. Pe tâmplă este reprezentată amplu scena „Jertfei lui Avraam”. Într-o redare aproape monocromă, scena se desfășoară într-un cadru peisagistic convențional. În felul în care este redată această compoziție plină de dramatism am putea crede că este vorba de o scenă laică în care personajele cu excepția îngerului poartă veșminte asemănătoare cu cele din portul popular românesc. Undeva în partea dreaptă sus, este schițată miniatural cu pensula o imagine reprezentând două personaje așezate în jurul focului, iar într-un plan secundar este conturat profilul unui cal.

Pe pereții laterali ai altarului, de jur-împrejur, sunt redați Sfinții Ierarhi reprezentați figură întreagă, cu cărje arhieresti. Din această suită am distins pe Sfinții Ierarhi: Grigorie, Vasilie cel Mare și Sf. Nicolae, redați sub un șir de arcade. Pe bolta semicilindrică este redată scena „Încoronării Fecioarei Maria” și patru sfinți Liturghisitori care asistă la eveniment, unul în poziție de rugăciune, altul îngenunchiat ținând un potir, iar doi în poziție contrapost, ținând în mâini câte o cădelniță. Pe fundal sunt redați pâlcuri de nori, iar central este reprezentat Sf. Duh în chip de porumbel de la care pornesc raze de lumină ce cuprind întreaga scenă.

Personajele sunt redade în mărime naturală, într-o mișcare firească. Pictorul realizează și în acest caz o varietate de portrete deosebit de reușite. Chipurile personajelor degajă noblețe și seninătate. Linia desenului care descrie ovalul fețelor are puritate și o remarcabilă putere de expresie.

Întreaga artă a lui Simion Silaghi o găsim aici, această lucrare fiind reprezentativă pentru creația sa. În cazul picturii murale ce împodobește biserica, pictorul Simion Silaghi realizează o sinteză a elementelor tradiționale și novatoare, preluate din arta apuseană începând cu tratarea și redarea personajelor. În acest fel apusul și răsăritul s-au contopit într-o formulă picturală care poartă amprenta personalității celui care le-a realizat. Pictor muralist și iconar, Simion Silaghi s-a născut în ținutul Sălajului formându-se într-una din școlile artistice din cetatea Clujului. Și-a petrecut anii de ucenicie într-un mediu cultural în care a fost adoptat barocul încă din prima jumătate a sec. XVIII. Această perioadă a avut o puternică influență asupra creației sale, lucrările realizate ulterior caracterizându-se în special prin folosirea unor elemente morfologice specifice acestui stil. Un moment de asemenea deosebit de important în evoluția sa artistică a fost colaborarea cu pictorul Gheorghe Iacov originar din Rășinari care îi va îmbogăți tehnica de lucru, structura compozițională și recuzita ornamentală. Până spre sfârșitul sec. al XVIII-lea, îl vom găsi lucrând în zona Clujului și a Sălajului. Odată cu stabilirea sa în Țara Zarandului la Abrud, activitatea sa se va desfășura mai mult în această zonă. Dacă anul în care a realizat frumoasa pictură din biserica din Căraci este cel menționat în pronaos respectiv 1842, atunci acest ansamblu mural ar putea fi ultimul care a fost realizat din întreaga sa activitate atât de prodigioasă și de valoroasă. Realizările sale artistice remarcabile, varietatea și numărul deosebit de mare al lucrărilor, precum și îndelungata activitate artistică, în care s-a bucurat de unanimă apreciere, îl situează printre importanții pictori transilvăneni ai secolelor XVIII și XIX”.

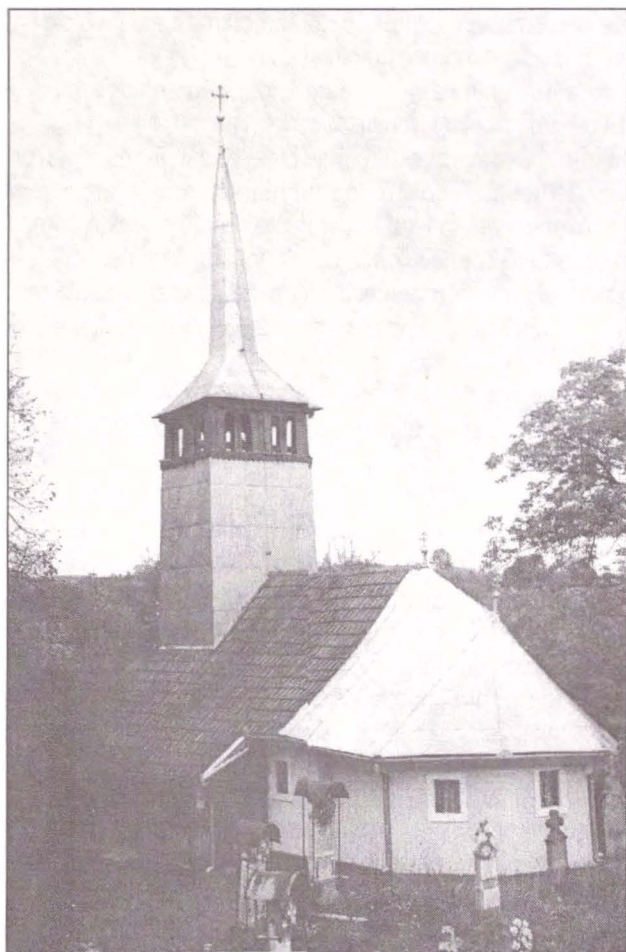

Fig.1. Biserica monument istoric „Sf. Nicolae” din Căraci (jud. Hunedoara)

Fig.2. Pronaos – Medalioane cu portretele Sf. Mucenițe: Eutimia, Marina și Paraschiva

Fig.3. Naos (Axul bolții) – Maria Orantă

Fig.4. Peretele despărțitor dintre pronaos și naos – scena „Flagelarea lui Isus”

Fig.5. Icoană împărătească – „Maica D-lui Hodighitria” – Zugrav Constantin

Fig.6. Iconostas (Fragment registru II)

Fig. 7. Altar – portretul Sf. Arhiepiscop Grigorie

BIBLIOGRAFIE

1. Cristache-Panait, Ioana, Arhitectura de lemn din Județul Hunedoara, București, 2000.
2. Porumb, Marius, Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, secolele XIII-XVIII, București, 1998.
3. Suci, Coriolan, Dicționarul istoric al localităților din Transilvania, București, 1966.
4. Greceanu, Eugenia, Tehnică și măiestrie în arhitectura de lemn a județului Hunedoara, în Monumente istorice și de artă, I, București, 1983.

LA VALEUR ARTISTIQUE DE L'ÉGLISE MONUMENT HISTORIQUE „LE SAINT NICOLAS” DE CĂRACI, LE DÉPARTEMENT DE HUNEDOARA

Résumé

Vrais valeurs artistiques, les églises monuments historiques de pays de Zarand représentent des documents et des témoignages en ce qui concerne l'histoire de la culture nationale. Les revoltes sociales et politiques plus fréquentes et plus violentes du Pays Zarand, contribueront à la disparition, au long des siècles beaucoup d'églises. Pourtant on conserve dans cette zone un grand nombre d'ensemble murale et des icônes, qui ont un rôle important dans l'art vieux roumain. On conserve, notamment, des églises qui appartiennent au XVIII-e siècle, quand a été connue une vraie explosion artistique en Transylvanie.

Dans le Pays de Zarand on conserve à Caraci une église en bois qui constitue un témoignage de l'art en bois et notamment, de la peinture du XVIII-e siècle et le début du XIX-e siècle. Les recherches scientifiques effectuées soulignent l'existence d'une église qui se trouvait pendant le XVI-e siècle, ou au début du XVII-e siècle.

L'église a été construite de nouveau, pendant le XVIII-e siècle, et a été finie dans l'année 1762. L'inscription („Pisania”) qui se trouve sur le mur qui sépare le naos et le pronaos, mentionne les auteurs de cet ensemble murale: ... „le peintre d'église Silaghi Simion de Abrud et Dimitrie de la Valachie, dans l'année de Dieu 1842”.

Le beau ensemble murale qui décore l'église réalise une synthèse des éléments traditionnels de l'art avec celles de l'ouest et garde en même temps l'empreinte de la personnalité des réalisateurs. L'iconostase date de XVIII-e siècle et les icônes impériales ont été réalisées dans l'année 1797 par le peintre d'église Constantin Boghină de Braşov et porte l'empreinte du style baroque.

En généralement, l'église monument historique „Le Saint Nicolas” de Caraci constitue un vrai trésor d'art roumaine de la Transylvanie.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 - L'église monument historique „ Saint Nicolas” de Căraci, le département de Hunedoara
- Fig. 2 - Pronaos – Les médaillons avec les portraits des martyres: Eutimia, Marina et Paraschiva
- Fig. 3 - Naos (L'axe de la coupole) - Maria Orantă
- Fig. 4 - Le mur qui sépare le naos de pronaos – la scène „Flagellation d' Jesus”
- Fig. 5 - L'icône impériale – „Maica Domnului Hodighitria” – Le peintre Constantin
- Fig. 6 - L'iconostas- Fragment du II-e registre
- Fig. 7 - L'autel – le portrait du Saint prélat Grigorie.

În anul 1803, orașul Sibiu a beneficiat de o moștenire culturală de excepție care și-a pus pentru totdeauna pecetea asupra vieții locuitorilor cetății: aceea a Baronului Samuel von Brukenthal.

Încă din timpul vieții, faptele Baronului Brukenthal, personalitate de primă mărime a Transilvaniei secolului al XVIII-lea, aparținând la mișcarea de idei a secolului, au vizat crearea la Sibiu a unui nucleu de forță, care a legat orașul, printr-un *coridor cultural*, de viața Europei centrale. Influențat de ideile Iluminismului, el a încercat să lărgască accesul celor interesați la cultură pentru a le da șansa de a depăși poziția marginalizatoare, impusă de plasarea la frontiera estică a Imperiului, într-o nouă aspirație spre situația de partener al *dialogului cu lumea*.

Baronul Samuel von Brukenthal (1721-1803), , educat la universitățile din Halle și Jena, a reușit, datorită vastei culturi și calităților excepționale de diplomat, să acceadă într-o manieră impresionantă, în ierarhia Curții imperiale vieneze. În pofida faptului că era de religie protestantă, împărăteasa Maria Theresia l-a numit în funcția de guvernator al celei mai mari provincii a Imperiului. Într-un stil rafinat, elegant, acest adevărat *Aufklärer* a știut să-si creeze o situație materială, o ambianță a vieții zilnice, o atmosferă culturală și un renume cu adevărat reprezentative pentru poziția socială pe care a ocupat-o. În palatul baroc, construit în Piața Mare din Sibiu după modelul celor vieneze ale epocii, Brukenthal a adăpostit valori culturale ce-i vor asigura faima peste veacuri. Animat de nevoia de reprezentare, dar și de pasiunea de a colecționa a secolului al XVIII-lea, el a reușit să constituie colecții de mare valoare, în domeniile mineralogiei, numismaticii, arheologiei, cărții, gravurii și picturii. Colecția de pictură europeană, adăpostită în deceniul opt în cancelaria aulică din Viena, era menționată în anii 1773 / 1774 în *Almanach de Vienne / Almanach von Wien*, ca fiind una dintre cele mai importante trei colecții particulare care se aflau în acel moment în capitala Imperiului. În anii 1788-1789, după definitivarea construcției palatului din Sibiu, colecția de pictură europeană este expusă la etajul al doilea, iar publicul sibian este invitat, prin publicațiile locale, să o viziteze¹.

În anul 1802, Brukenthal se apropia de sfârșitul unei vieți bogate și lungi, chiar dacă nu deplin împlinite. În termeni juridici foarte preciși, testamentul său², întocmit la data de 3 ianuarie 1802, lăsa școlii, bisericii evanghelice, implicit orașului, palatul din Piața Mare, toate colecțiile, conacul de la Avrig și moșiile din afara orașului și un fond de bani cu ajutorul căruia acestea urmau să fie administrate, în situația dispariției ultimului descendent masculin al moștenitorului universal desemnat, Johann Michael Joseph (1781-1856) și a liniilor masculine și feminine ale familiei Brukenthal. Într-o asemenea situație: *biblioteca, tablourile și gravurile, colecția de minerale, antichitățile și colecția de numismatică (...) împreună cu fondul de 36.000 de florini, vor trece, deci, în proprietatea veșnică și de necontestat a gimnaziului evanghelic din Sibiu. Pentru menținerea integrității institutului, după dispariția mea, prim-preotul bisericii evanghelice din oraș, împreună cu un mirean, membru al consistoriului, vor deveni codirectori și vor veghea ca totul să fie rânduit așa cum am dispus eu*³. Forma juridică sub care era lăsată această moștenire, aceea de *fidei-comiss*, presupunea păstrarea moștenirii într-un tot unitar, fără ca cineva să aibă dreptul să o dezmembreze. Pentru a se asigura că averea sa avea să rămână în folosul comunității, baronul a făcut o serie de precizări în testament, punând beneficiarul sub supravegherea guvernului și a Națiunii: *Doresc ca tutorii să depună un raport anual privind administrarea "fidei comiss"-ului în fața a doi comisari numiți de guvern și de Națiunea săsească... Dacă se va ivi situația de care să ne ferească Dumnezeu - ca nici o persoană din familia Brukenthal să nu poată deține funcția de tutore, rog, prin puterea ultimei mele voințe, magistratul sibian să desemneze un om capabil, care să aibă și aprobarea guvernului și care, pentru suma de 100 de ducați pe an să preia această funcție, obligându-se totodată să dea un raport anual asupra activității sale*⁴. În pofida precauțiilor de formulare a acestui act, de-a lungul vremii, sub diferite forme și din varii motive, integritatea colecțiilor, a întregii moșteniri Brukenthal, a fost pusă de mai multe ori

¹ Hochmeister, Martin, Kalender des Siebenbürgischen Sachsen, Hermannstadt im Jahre 1790, Hermannstadt, p. 100.

² Testamentul Baronului Samuel von Brukenthal, Arhivele Statului Sibiu, Colecția de documente Brukenthal, CD 1-51, nr. 28, apud Gudrun Ittu, Muzeul Brukenthal de la constituirea colecțiilor până în zilele noastre, în Convergențe transilvane, Sibiu, 2000, p. 84.

³ Georg Adolf Schuller, Samuel von Brukenthal, vol. II, München, 1969.

⁴ Testamentul..., p. 85.

în discuție⁵. Intenția noastră este să ne oprim asupra unuia dintre aceste momente și anume acela din anii 1911-1912.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui următor, colecția de pictură europeană a Muzeului Brukenenthal a devenit cunoscută în Europa datorită cataloagelor tipărite în anii 1844, 1884, 1889, 1893, 1901, 1909 și studiilor publicate de istoricul de artă vienez Theodor von Frimmel, intrând, în acest fel, în circuitul european al valorilor de artă⁶. Recunoașterea importanței acestei colecții a declanșat un mare număr de invitații la expoziții internaționale⁷. În ședințele curatoriale se purtau discuții aprinse în legătură cu participarea muzeului la manifestări culturale internaționale. În ciuda reținerii inițiale, care se poate motiva prin teama pierderii unor piese redutabile din colecție, prin intervenția unor personalități europene, ca Theodor von Frimmel sau Eduard Gerisch, muzeul ajunge să participe la cele mai interesante manifestări expoziționale europene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea⁸. Spre deosebire de mobilitatea Baronului Brukenenthal în lumea culturală europeană, aflăm, din aceleași registre, despre o anume rigiditate a curatorilor în colaborarea cu Europa. Remarcăm și atenția cu care se urmăresc, în asemenea situații, stabilirea sumei de asigurare, datele returnării lucrărilor, condițiile de transport⁹.

Urmarea nu s-a lăsat mult așteptată, temerile curatorilor dovedindu-se întrucâtva întemeiate. Piese de valoare excepțională ale colecției au trezit interesul unor mari colecționari, muzeul primind o serie de oferte de cumpărare. Erau mult râvnite, în special *Omul cu tichie albastră* al lui Jan van Eyck, cele două lucrări ale lui Hans Memling, *Bărbat citind* și *Femeie în vechi costum german*, Max Joseph Schinnagel, *Peisaj montan*, *Peisaj cu ruine*, *Peisaj cu castel*, Antonello Da Messina, *Christos răstignit* și Pierro Della Francesca. Ofertele de la *Galeria Cassierer* din Berlin¹⁰, *Altetummuseum zu Burghausen*¹¹, la recomandarea profesorului Gerisch, *Galeria Națională* din Berlin¹², prin Dr. Hugo von Tschudi, comerciantului de artă Baronul von Reitzstein¹³, proprietarului de mine Schuster din America prin intermediul agentului Karl Löbl din Budapesta¹⁴, sunt câteva dintre consemnările *Registrelor curatoriale*, la care se răspunde de fiecare dată cu *nu*. Apogeul acestor tentative îl constituie disputa aprinsă din anii 1911-1912, în privința vânzării lucrării lui Jan van Eyck. Acum, pentru prima oară după procesele intentate de urmașii lui Samuel von Brukenenthal, testamentul Baronului este din nou pus în discuție.

Ambivalența componentei ideologice a programului cultural de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, modernitate / tradiție, provoacă una dintre cele mai interesante dispute pe tema finalității modelului original. Pentru *Omul cu tichia albastră*, al lui Jan van Eyck, intermediarul de tranzacții de artă Karl Löbl, reprezentând un proprietar de mine din America, Schuster, a oferit muzeului suma de 1.000.000 de florini. Posibilitatea scoaterii din colecție a acestui tablou, considerat capodopera muzeului, a provocat dispute aprige între susținătorii vânzării și oponenții lor.

Tabăra tânără, al cărei purtător de cuvânt era pictorul Ernst Honigberger, susținea vânzarea piesei în scopul obținerii unui fond destinat constituirii unei colecții de artă contemporană. Presa vremii - *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt*, *Die Karpathen*, *Kronstädter Zeitung* - procesele verbale ale *Asociației Sebastian Hann*, procesele verbale curatoriale consemnează aprigele polemici dintre oameni de cultură, juriști și artiști ai vremii în privința acestei probleme.

⁵ Schuller, op. cit., vol. II.

⁶ Der Erste Galeriekatalog, redactat la 1844 de Johann Ludwig Neugeboren, a fost trimis la mai multe instituții europene în speranța unei reintegrări în circuitul valorilor artistice europene. Sub îngrijirea profesorului Karl Schellein, directorul școlii vieneze de restaurare, va apărea o nouă ediție a catalogului pinacotecii, reeditat apoi în 1884, 1889, 1893; Theodor von Frimmel, *Kleine Galeriestudien*, Wien, 1894; Michael Csaki, *Führer durch die Gemäldegalerie des Baron von Brukenenthalischen Museum zu Hermannstadt*, Sibiu, 1901, 1909.

⁷ Iulia Mesea, *Modelul Brukenenthal – intenție și devenire*, în *Euphorion*, anul IX, nr. doi, 1998, p. 27.

⁸ Geschäftsprotokoll des Kustos (Registrele curatoriale), Colecția de manuscrise a Muzeului Brukenenthal, însemnări în vol. 60, 74.

⁹ Ibidem, vol. 74, însemnările din 23 mai 1902, 9 sept. 1902, 13 iulie 1903, 18 nov. 1903, 12 apr. 1906, 10 apr. 1912 etc. Printre sumele de asigurare stabilite exemplificăm cu: 200000 koroane pentru Jan van Eyck, 100000 koroane pentru Memling, 10000 koroane pentru J. Kupeczki, etc.

¹⁰ Ibidem, vol. 75, însemnarea din 15 sept. 1920.

¹¹ Ibidem, vol. 75, însemnarea din 3 aug. și 2 oct. 1907, se referă la oferta pentru o lucrare a lui M. Josef Schinnagel.

¹² Ibidem, vol. 74, însemnarea din 1 dec. 1897; oferta se referă la lucrarea lui Jan van Eyck. Hotărârea curatorului este ca: piesa să nu se înstrăineze.

¹³ Ibidem, vol. 75, însemnarea din 18 martie 1925: oferta este de 25000 lire sterline pentru Jan van Eyck și 30000 dolari pentru cele două lucrări ale lui Memling.

¹⁴ Ibidem, vol. 74, însemnările din 27 nov. 1911.

Așa cum reiese din argumentele și tonul pe care s-a purtat disputa, exista, la începutul secolului al XX-lea o arome efuziune în rândul tinerilor artiști transilvăneni. Încă din ultimul deceniu al secolului premergător, arta locală, în speță pictura cunoscuse o revitalizare, ajungând din nou la eferescența pe care o mai avusese cu o jumătate de secol înainte. Artiștii sibiieni și brașoveni erau mai mult decât creatori, în spiritul *Zeitgeist*-ului acelei epoci, ei se implicau intens în viața comunității, încercând să asigure artei și artistului un nou loc și un nou statut în cadrul societății. În acest scop, pe lângă activitatea propriu-zisă de creație, ei înființează asociații cultural-artistice, susțin conferințe pe teme de popularizare a artei, organizează cu mari eforturi expoziții, colaborează la înființarea de reviste culturale, etc.

De-a lungul secolului al XIX-lea, Muzeul fusese, pentru artiștii care au activat la Sibiu, o adevărată școală de artă¹⁵. La sfârșitul veacului, însă, el este privit ca o instituție vie, care trebuie să se implice activ în viața comunității. Pretențiile creatorilor de artă locali cresc, ei cerând acum să găsească în acest lăcaș de cultură: sursă de inspirație, spațiu de lucru, spațiu de expunere, și chiar sprijin financiar, prin comenzi și achiziții, invocând chiar intenția fondatorului: *Samuel von Brukenthal a lăsat capitalul și pentru sprijinirea tinerilor artiști*, afirma Robert Wellmann într-o scrisoare trimisă de la Roma curatorului Muzeului Brukenthal, în 19 februarie 1901¹⁶.

Concepția că datoria unui muzeu național este și aceea de a prezenta și păstra propriile realizări artistice și istorice, de a se constitui în adevărate locuri de identificare națională, era larg răspândită în Europa centrală. Pentru artiștii tineri, pentru întreaga comunitate chiar, muzeul trebuia să devină spațiu de regăsire și de regândire, nu numai prin prisma înaintașilor, ci și prin cea a prezentului. Muzeul Brukenthal era privit, mai mult decât oricând, ca păstrător al valorilor culturale majore ale națiunii săsești. În presa locală apar tot mai des articole scrise de artiști sau adepți ai acestora, în susținerea ideii că muzeul ar trebui să aibă o poziție mai flexibilă și receptivă față de creația locală: *Când se vizitează Sibiul, în fiecare an ar trebui să ne punem întrebarea: ce este nou în Muzeul Brukenthal? Răspunsul ar trebui să fie, de fiecare dată: un Ziegler, un Wellmann, un Coulin*. Era însă un fapt cunoscut că fondurile de care dispunea instituția erau insuficiente chiar și pentru întreținerea și valorificarea patrimoniului existent. Într-o asemenea situație, dobândirea unei sume considerabile prin vânzarea uneia dintre piesele colecției părea unica soluție.

Într-un articol publicat în revista *Die Karpathen*, înainte chiar de izbucnirea conflictului, Ernst Honigberger, prezenta situația picturii locale și dificultățile cu care se confruntau artiștii sași. Acestea erau de natură financiară, se refereau la absența spațiilor de expunere în unele orașe, printre care chiar Brașovul, la lipsa de educație estetică a publicului, la neînțelegerea dezideratelor artei noi, uneori chiar în interiorul propriei caste. Dacă aceste probleme s-ar putea rezolva, *va veni timpul când pictorii noștri nu vor mai fi obligați să trăiască în străinătate și s-ar putea crea cadrul de dezvoltare a unei picturi specific săsești, naționale, care este de fapt dezideratul tuturor sașilor inteligenți*¹⁷. Într-o atare situație, varianta obținerii unei sume atât de mari prin renunțarea la o singură piesă din colecție, părea cu adevărat salvatoare. Banii obținuți ar fi fost folosiți la crearea unei galerii de artă modernă germană sau europeană și a unei colecții solide de artă modernă săsească.

Pictorul brașovean Ernst Honigberger, reprezentantul *tinerilor*, exprima, în articolele publicate în presă, cu predilecție în revista *Die Karpathen*, opiniile și dezideratele tuturor artiștilor sași și ale susținătorilor acestora. Ideea principală a demersului său era că Muzeul Brukenthal, aflat într-o situație financiară grea, nu mai era capabil să-și ducă la îndeplinire sarcinile pe care le avea: întreținerea colecțiilor, dezvoltarea lor, sprijinirea artei și culturii locale, în acțiunea de mecenat pe care o inițiasse fondatorul său. Oferta copleșitoare de 1.000.000 de florini ar fi fost suma cu ajutorul căreia această situație ar fi fost depășită. Din acești bani, Muzeul ar fi putut să-și îmbogățească colecțiile, aducându-le la zi cu opere ale unor artiști contemporani locali și străini, erijându-se din nou în promotor al unei vieți culturale înfloritoare, susținător al artei și științei locale. Implicit aceasta ar fi avut efecte pozitive asupra educării publicului care ar deveni mai receptiv față de arta modernă săsească¹⁸ și asupra întregii vieți a cetății sibiene: *O colecție de pictură modernă în Sibiu! S-a gândit cineva câți vizitatori ar atrage o*

¹⁵ Mesea, op. cit. p. 26.

¹⁶ Geschäftsprotokoll..., vol. 74, însemnări din 27 februarie 1901.

¹⁷ Ernst Honigberger, Bestrebungen und Ziele der jüngeren sächsischen Maler, in *Die Karpathen*, 1911-1912, nr. 1, p. 10.

¹⁸ Ernst Honigberger, Zurschrift an das Kuratorium der Brukenthalgalerie und Rundfrage über den Verkauf des Van Eyckschen Bildes, in *Die Karpathen*, 1911-1912, nr. XII, p. 370.

asemenea colecție? Din banii obținuți s-ar putea face o secție modernă, cum poate nu există în toată Austro-Ungaria. Ce imbold ar fi o astfel de colecție pentru dezvoltarea culturii în zonă, nu numai a picturii! Datoria oricărui om de cultură este să facă tot ce-i stă în putință pentru a-și aduce contribuția la dezvoltarea culturii poporului său. Toți care sunt de această părere trebuie să lupte pentru înființarea unei colecții de pictură națională modernă¹⁹.

Obținerea acestei sume de bani și investirea ei înțeleaptă ar fi putut fi benefică pentru întregul oraș susținea și avocatul dr. Guido Gündisch: *Sunt oare ei capabili, dacă pierd șansa vinderii tabloului să constituie o galerie și o bibliotecă săsească? Este evident că viața noastră artistică suferă pentru că nu avem la dispoziție o bibliotecă modernă germană. Aceasta ar fi o cerință stringentă. Biblioteca Brukenenthal nu are bani să se mențină la zi cu cărțile, făcând achiziții minime față de ritmul rapid al dezvoltării artei și științei. (...) Cred că poziția Muzeului Brukenenthal nu trebuie să reprezinte doar câțiva istorici, ci întreg poporul. Oare ne putem permite să ratăm acest moment din cauza câtorva persoane care nu sunt hotărâte să facă acest pas important? Ar trebui să fie consultată și opinia publică²⁰.*

Un alt argument era moralitatea acestui act, care s-ar situa pe direcția intențiilor fondatorului colecțiilor. Instituția muzeală nu trebuie să fie o entitate imobilă, izolată. Pictorul brașovean susținea că nu cei care păzesc necondiționat această moștenire sunt cu adevărat urmașii lui Brukenenthal, ci artiștii și susținătorii acestora: *Noi îi ducem spiritul mai departe și dorim să-l ducem înspre împlinire, pentru a termina ce a început²¹. Tânăru artist invocă în susținerea cauzei sale, faptele și intențiile culturalizatoare, democratice ale Baronului: Oare Brukenenthal a vrut să-și creeze prin colecție un monument sau a vizat un scop mai înalt? Suntem convinși că nu s-a gândit la el însuși, ci la poporul său. Scopul său a fost dezvoltarea artei și culturii poporului său. Un om mare transmite operei sale caracterul său. Caracterul colecției ar avea oare de suferit dacă ar fi scos tabloul lui Van Eyck²².*

Memoria și prezumtiva opțiune a fostului guvernator este invocată, de altfel, de ambele tabere: *(...) Personal sunt convins că Brukenenthal ar fi fost foarte tulburat de ideea vânzării unui tablou, susținea Csaki²³. Brukenenthal însuși ar fi vândut acest tablou dacă în locul lui ar fi achiziționat o colecție de lucrări moderne (asta în absența altor mijloace materiale). Cel mai bine ar fi să le avem pe amândouă, dar din păcate una trebuie sacrificată. Ar fi un schimb îndreptățit și necesar, spunea, în contradictoriu, Honigberger, argumentând mai departe că dacă banii obținuți ar fi fost investiți tot în lucrări de artă, nu s-ar fi putut pune problema atingerii intenției inițiale a fondatorului²⁴.*

În susținerea punctului său de vedere, Ernst Honigberger aduce argumente care ar putea pune la îndoială capacitatea sa de a aprecia valoarea lucrărilor de artă: *vânzarea acestui tablou a cărui valoare stă nu atât în calitatea artistică de excepție, cât în raritatea operelor păstrate peste timp din creația artistului flamand, n-ar fi o pierdere atât de mare pentru Galeria Brukenenthal, ... care deține lucrări mult mai importante²⁵. În același articol incisiv și acuzator Honigberger întreabă retoric: Ce-a făcut Muzeul Brukenenthal pentru arta locală?, un reproș care va reveni mereu pe parcursul disputei. Chiar autenticitatea acestei lucrări ar putea fi pusă sub semnul întrebării, după cum afirmau unii specialiști consultați. Din acest motiv, vânzarea la o sumă atât de mare este o adevărată șansă care nu trebuie ratată²⁶.*

La acuzele preotului orașului, dr. Victor Roth, că ar avea un câștig personal din vânzarea acestei lucrări și că artiștii nu sprijină suficient Muzeul, tânărul Honigberger reacționează violent, întrebându-se dacă nu cumva este, de fapt, de datoria Muzeului să sprijine tinerele speranțe ale artei locale. În condițiile în care nu au din ce trăi în propria lor țară, artiștii sunt nevoiți să creeze în străinătate, ceea ce e o mare pierdere pentru patrie: *Gândiți-vă la vechii noștri artiști: Coulin, Wellmann, Ziegler, cât de greu au trăit. Toți au stat puțin în țara lor. Iar dintre tineri: Eder, eu, Eduard Morres și Teutsch, doar Morres trăiește în patrie. Nu v-ați întrebat de ce? Artiștii sași nu au sprijin în țara lor, câștigă puțin și nu pot supraviețui din asta. (...)*

¹⁹ Ernst Honigberger, *Brustbild eines Unbekannten mit der blauen Sendelbinde*, von Jan van Eyck, in *Die Karpathen*, 1911-1912, VII, nr. p. 212.

²⁰ Dr. Guido Gündisch, *Darf das Brukenenthalische Museum sein Bild von Jan van Eyck verkaufen?*, in *Die Karpathen*, nr. X, 1911-1912, p. 312.

²¹ Friedrich Müller, Ernst Honigberger, *Darf das Brukenenthalische Museum sein Bild von Jan van Eyck verkaufen?*, in *Die Karpathen*, 1911-1912, nr. XI, p. 348.

²² Ibidem, p. 350.

²³ Michael Csaki, *Darf das Brukenenthalische Museum sein Bild von Jan van Eyck verkaufen?*, in *Die Karpathen*, 1911-1912, nr. IX, p. 270.

²⁴ Honigberger, *Darf...* in loc. cit., nr. XI, p. 350.

²⁵ Idem, *Brustbild...*, p. 212.

²⁶ Istoricul de artă dr. Karl Voll, specialist în pictura veche olandeză, este cel care pune la îndoială autenticitatea tabloului. Opiniile sale sunt citate de Ernst Honigberger în articolul: *Zuschrift...*, p. 376.

Cum ar putea ei să doneze lucrări Galeriei? Vă compătimească domnule preot pentru naivitatea dumneavoastră. Prin vânzarea tabloului lui van Eyck, galeria și probabil întregul Muzeu se poate transforma dintr-un cavou plin de pietate vizitat odată la 10 ani de cunoscători (...), într-un izvor de frumusețe și creație pentru o generație tânără și vie²⁷.

Purtătorul de cuvânt al *taberei conservatoare* era Michael Csaki (1858-1927), primul custode cu reale cunoștințe de istoria artei (audiase cursuri de istoria artei în perioada cât fusese student al Universităților din Viena și Leipzig), cel care prin pricepere și perseverență, cu sprijinul colaboratorului său, faimosul specialist vienez Theodor von Frimmel, a reușit să publice primul catalog raționat al galeriei de artă Brukenthal. Munca tenace, studiul aprofundat al tablourilor colecției, conștiința valorii pinacotecii l-au făcut un adversar redutabil în acest conflict.

În răspunsul pe care îl dădea în aceeași publicație, Michael Csaki îi contesta lui Honigberger capacitatea de a judeca valoarea artistică sau materială a lucrării lui Jan van Eyck. Conform opiniilor celor mai reputați specialiști ai epocii, Frimmel, Bode, Friedländer, Bredius, Hoffstdädte van Groot, Tschudi, Martin, Hymann, piesa este un van Eyck veritabil, iar vânzarea ei ar fi o pierdere irecuperabilă

Custodele muzeului invocă *imoralitatea* unui asemenea act, care ar veni în contradicție cu intențiile fondatorului și ar afecta spiritul colecției: *Brukenthal ne-a lăsat acest muzeu sub forma unei fundații al cărei capital trebuie să fie menținut și înmulțit. De aceea părerea mea este că tabloul nu trebuie să fie vândut, căci scopul fundației este de a păstra colecțiile așa cum au fost ele formate și îngrijite. Ele au fost păstrate până acum în spiritul celui care le-a achiziționat. (...) Dacă îl vindem pe van Eyck cine ne poate garanta că spiritul, savoarea, valoarea colecției vor rămâne aceleași, așa cum au fost gândite de fondator. Doar fondatorul ar putea decide ce este mai important pentru dezvoltarea noastră culturală: o colecție cu van Eyck, Memling, Tizian sau una cu Böcklin, Lenbach, Stuck²⁸.*

Pentru a se lua și din punct de vedere juridic decizia corectă s-au consultat specialiști în domeniu, a căror opinie a fost, spune Csaki, în majoritate că lucrarea nu poate fi vândută. Testamentul exclude orice interpretări în această privință, specificând că moștenirea Brukenthal este *unitară* (totală, *Vollständigkeit*), cuvântul fiind dublat, pentru o înțelegere exactă de latinescul *integritate*. Avocatul dr. Guido Gündisch, luând ca reper același testament, se pronunță pentru posibilitatea vânzării. Testamentul nu precizează că piesele nu pot fi înstrăinate; termenul de *unitar* (*Vollständigkeit*) se referă la felul în care a fost lăsată moștenirea: *total și fără excepție*; el nu conține nici o obligație pentru cel care a primit donația. Cumpărarea altor tablouri în schimbul acestora nu ar afecta ideea de bază a formării colecției. Termenul de integritate nu s-a referit la fiecare piesă în parte, ci la integritatea Institutului ca întreg, este interpretarea pe care o dădea dr. Gündisch termenilor din testament.

Problema atât de spinoasă pusă în discuție, a trezit numeroase reacții în rândul personalităților de cultură, artă și știință locale sau străine. Opiniile lor au fost publicate în *Die Karpathen*²⁹. 1 Cei mai mulți dintre cei care au răspuns au fost artiști din țară și străinătate, istorici de artă sași sau germani. Aceștia s-au pronunțat în majoritate pentru vânzarea lucrării, considerând câștigul material și cultural care s-ar fi obținut mai mare decât pierderea. Interesant de menționat este mesajul profesorului Hans Thoma, directorul muzeului din Karlsruhe, care evidențiază dilema reală a situației ivite: ca pictor, Hans Thoma este de acord cu vânzarea tabloului, dar ca director de muzeu nu ar înstrăina niciodată o lucrare de mare valoare din colecția sa³⁰.

Poziția preotului dr. Adolf Schullerus, susținător al *imoralității* înstrăinării, poate constitui o concluzie în conflictului. După opinia sa, curatorul nu și-ar putea lua răspunderea înstrăinării tabloului și alterării averii lăuate de Brukenthal. Conform prevederilor testamentare, dincolo de orice interpretări, această decizie este la latitudinea moștenitorului și a celui care conduce în prezent instituția. În consecință curatorul trebuie să decidă dacă vânzarea tabloului ar afecta intențiile fondatorului și unitatea colecției, vânzarea fiind, până la urmă, o *problemă de conștiință*³¹.

²⁷ Ibidem, p. 351.

²⁸ Csaki, Darf..., p. 269.

²⁹ Printre cei care și-au exprimat opiniile referitoare la disputatul subiect al comunității săsești, s-au aflat: prof. Heinrich Ritter von Zügel din München, directorul Hans Josef Brackl din München, directorul Heinrich Thannhauser din München, prof. Max Slevogt, din Berlin, prof. Walther Schmarje din Berlin, Paul Cassierer din Berlin și mulți alții. Mesajele lor, 36 la număr, din care 32 s-au pronunțat pentru vânzarea piesei, au fost publicate în Honigberger, Jan van Eyck's Bildnis oder eine moderne Galerie?, in *Die Karpathen*, 1911-1912, nr. 12, pp. 370-378.

³⁰ Idem, *Zuschrift* ..., p. 373.

³¹ Gündisch, Eine juristische Eingabe in Eingelegenheit des Bildes von Jan van Eyck, *Die Karpathen*, 1911-1912, 2, nr. XIII, p. 393.

Ca urmare a stabilirii dreptului incontestabil al curatorului de a hotărî în orice problemă privitoare la prezentul și viitorul Muzeului, *tabăra conservatoare* a avut câștig de cauză. Necesitatea păstrării nealterate a modelului inițial este varianta care izbândește. Pentru a-și păstra forța modelatoare, el trebuie să rămână unitar, în forma sa originală. Muzeu de colecție, ocupând un spațiu, de la bun început astfel gândit și destinat, el poartă întipărită pecetea epocii, cu încărcătura sa socială, politică și, în modul cel mai fermecător, umană. Invocând integritatea colecției stipulată în testamentul donatorului și riscul pierderii unei piese valoroase în favoarea unora care, în timp, ar fi putut să se dovedească mediocre, precum și riscul de a crea un precedent atât de periculos pentru viitorul colecțiilor, *gruparea conservatoare* a reușit să împiedice această *tranzacție*. Mai târziu cu aproape 40 de ani, într-o conjunctură care nu face subiectul acestui studiu, istoria s-a dovedit nedreaptă pentru soarta lucrării lui Jan van Eyck care, alături de alte 18 piese de valoare excepțională, au fost scoase abuziv din colecția căreia îi aparțin de drept.

Indiferent de tabăra în care s-au plasat cei aflați în disputa anilor 1911-1912, trebuie să remarcăm spiritul în care s-a argumentat, care a fost întotdeauna unul creator, vizând păstrarea neștirbită a spiritului colecției, a memoriei și intenției fondatorului său, în scopul bunăstării spirituale a întregii comunități. Este un spirit care s-a perpetuat peste veacuri și care trebuie păstrat și de slujitorii actuali ai Muzeului, așa încât această instituție să fie o prezență vie în cetate și în afara ei, loc de delectare și îmbogățire spirituală pentru locuitorii orașului și cei ce îl vizitează.

AN ENCROACHMENT UPON THE INTEGRITY OF THE BRUKENTHAL COLLECTION

Abstract

In 1803, the town of Sibiu was bestowed an exceptional cultural inheritance. In his last will, in very precise and clear terms, the Baron Samuel von Brukenthal left his Palace from the Big Square (Grosse Ring), all his collection, the palace from Avrig and the estates near the town, to the Evangelic Church, the evangelic school, implicitly, to the town. Despite the precautions in drawing up this document, the integrity of the collections and the entire legacy was several times encroached upon, from different reasons, across the time.

In the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, the European painting collection of the Brukenthal Museum became well known in Europe due to the catalogues printed in 1844, 1888, 1893, 1901 and 1909. Thus, this collection made its entrance in the circulation of European art values. This was the moment when works of exceptional value of the collection became coveted by other museums or by private collectors. Several offers for some of the best paintings were sent to the Brukenthal Museum. The most desired painting of the collection was *The Man with a Blue Cap*, by Jan van Eyck. In 1912, the Brukenthal Museum received an extremely tempting offer for this work, namely, 1.000.000 crowns, from an American mine owner. As the museum had very small financial funds for new acquisitions, the *young artists*, lead by Ernst Honigberger, a painter from Braşov, strongly supported the idea of selling the painting, so that the institution could enrich its collections. The money was supposed to be used in acquiring a collection of German and Saxon contemporary art. Some of the arguments of the young team were: the necessity of offering the public contemporary art so that it became more interested in the offer of the museum; the town of Sibiu could become famous in this region thanks to such a collection; the museum should have been able to support the young generation of artists by buying their creations; the selling of one work would not affect the unity of the collection; the Baron Samuel von Brukenthal also left his inheritance for the young generation of artists to be supported.

The *conservative team*, lead by the curator Michael Csaki, supported the idea of keeping the integrity of the collection, taking into consideration the terms of the last will of the Baron Brukenthal. They also considered risky to sell a masterpiece for buying contemporary art that could prove a lot less valuable in time. At the same time, the gesture of selling one piece of the collection could have proved in time a very dangerous precedent.

After many strong debates, arguments and opinions of a lot of artists, art critics, cultural personalities, lawyers from the country and abroad, most of them published in the newspapers of the time, the final decision taken by the board of the museum that had the right to take all decisions regarding the institution, was to decline the offer.

Unfortunately, almost forty years later, in different circumstances that do not make the subject of this study, the Brukenthal collection was deprived of 19 paintings, among which was also Jan van Eyck's masterpiece.

POSSIBILITĂȚI DE CERCETARE A EVOLUȚIEI STILISTICE LA PRODUCEREA STICLEI MANUFACTURIERE DIN BELIU

Alice Tamas

"Producerea sticlei în sudul Bihariei, în districtul Beliului datează din timpuri destul de vechi, după cum pare să o dovedească locul fostelor glăjerii, din pădurea Botfeiului, a căror vechime se pierde în negura veacurilor evului mediu", scria profesorul Emil Lăzureanu într-un articol din "Lumina" editată la Oradea, numărul 7-8 din 1991.

În lucrarea "Az Erdelyi Uvegmuvesseg a szazad forduloig" adică "Producerea sticlei manufacturiere din Transilvania până la 1900" de Bunta Magda și Katona Imre editura Kriterion, 1983, autorii de fapt se bazează, când amintesc de sticla de Beliu, pe cele două articole publicate de doamna Veronica Covaci în anuarul muzeului orădean "Crisia" din 1973 și 1975 după cercetările efectuate pe documentele de arhivă. Aceste articole prezintă cronologic istoria producerii sticlei de la reclădirea după incendiu a hutei la Beliu în 1741 din ordinul șpanului până la 1851, cu listele de inventar ale clădirilor, instalațiilor, uneltelor din dotare, listele statelor de plată a personalului muncitor, listele comenzilor pentru materiile prime precum și corespondența privind desfacerea produselor la cerere. După consultarea unei liste bibliografice de specialitate, a periodicelor, a publicațiilor în urma cercetărilor arheologice rezultă că despre sticla de Beliu se știe practic foarte puțin. Se știe că activa o "glăjerie", "iegărie" și înainte de 1741 : Alexandru Susan în lucrarea "Povestea sticlei" scria despre glăjeria de la Beliu ca fiind cea mai veche fabrică de sticlă din România iar Constantin Pavel în lucrarea "Școalele din Beiuș" relatează despre reorganizarea în 1728 a activității manufacturii de la Finiș și a sticlăriei de la Beliu¹. Cercetări arheologice sistematice ar clarifica datarea glăjeriilor, cu atât mai mult cu cât în publicația Academiei de Științe din Budapesta, din 1992, în "Arheologiai Ertesito" putem citi despre "Descoperirea unui cuptor de sticlă din evul mediu la Nograd în apropierea localității Diosjeno din Ungaria". În lucrare se relatează descoperirea unor cuptoare de topit sticlă, construite în pădure de către coloniștii sași, din materiale autohtone, fasonate în stilul secolului al XIII-lea, cu umpluturi de fundație constituite din cioburi de ceramică autohtonă din secolul al XII-lea și cioburi de sticlă de origine venețiană secolul al XIV-lea. Documentele arhivistice din secolul al XIII-lea din Germania atestă producerea sticlei și înainte de secolul al XIII-lea în cadrul așa ziselor "officinae" de tip roman al ordinelor călugărești pentru realizarea vitraliilor de la bisericile catedralele în stilul romanic, gotic². Între secolele XIV și XVI nu se consemnează existența hutelor, ceea ce nu exclude totuși posibila lor existență și funcționare. După exemplul vest european hutele de sticlă existau în imediata vecinătate a topitoriilor de metale prețioase, aur și argint, pentru satisfacerea nevoilor acestora cu vase separatoare creuzete. Se presupune că primele hute au funcționat în Maramureș la Baia Sprie acolo unde condițiile naturale au favorizat dezvoltarea acestui meșteșug: lemn din abundență, prezența pădurilor, nisipul cuarțos, apa râurilor, minele de extracție a minereurilor feroase și neferoase folosite la colorarea sticlei³.

Din folclorul local, cules de profesorul Emil Lăzureanu despre cei "Trei frați muranezi" se desprinde prezența și activitatea unor meșteri veniți din Italia de la Veneția. Aceștia au fost contractați de Episcopia Romano-Catolică din Oradea pe domeniul ecleziastic pe care se afla și huta, la fel cum principele Gabriel Bethlen a adus personal meșteri de la Murano pe domeniul princiar de la Porumbacu la 1620⁴. Din cercetările efectuate pe materialul din arhivă vom încerca să reconstituim amploarea, importanța manufacturii în cadrul manufacturilor din Transilvania în secolele XVII, XVIII și XIX, amploarea producției, precum și o imagine a sortimentelor produse. Cercetările efectuate pe teren, în zona Beiuș, Finiș, Ineu de Arad, Beliu, Tăgădău, Tinca au avut drept scop trecerea în revistă a sticlărilor păstrate în colecții particulare, cum sunt cele ale familiei Lăzureanu, Moise Zapota, Silvia Moț care fiind dascăli de meserie au contribuit la educarea multor generații de copii în spiritul salvării și păstrării valorilor materiale, culturale, spirituale, legate de istoria localității, printre care și piese din sticlă de Beliu, din secolele XVII,

¹ Emil Lăzureanu, "Tradiția meșteșugului sticlăriei în districtul Beliului" în Lumina Oradea, Anul II, nr. 7-8, 1991.

² "Arheologiai ertesito" Akademiai Kiado- Budapest- 1992, nr 1-2, vol. 119.

³ Bunta Magda, Katona Imre "Az Erdelyi Uvegmuvesseg a szazadforduloig", Bukarest, 1983.

⁴ Tamas Alice- "Arta sticlăritului în Bihor" Biharia XXI 1994, Oradea, 1997 p. 187-197.

XVIII, XIX și XX., și care au pus bazele colecțiilor Muzeului Codrîi și Lunca Beliiului, precum și Centrului de recuperare din Ineu de Arad. De asemenea colecțiile: Muzeului de Istorie a Transilvaniei, Muzeului de Istorie a Farmaciei din Cluj, a Muzeului din Deva, colecțiile eclesiastice din parohiile romano-catolice din Oradea, Seleuș, Tinca, Beliu, Ineu au o bogată colecție de sticlă utilitar-decorative, din secolele XVIII și XIX precum și vitralii din secolele XIX și XX executate din sticla lucrată la Beliu. Munca de teren efectivă constând din chestionarea unui număr mare de persoane, foști elevi, profesori, colegi, cunoscuți, rude ai profesorului Emil Lăzureanu, foști meșteri, muncitori pensionari, vecinii fabricii de sticlă, locuitori din localitate și împrejurimi, fotografierea pozelor și a vechilor clădiri ale fabricii, a obiectelor de sticlă, uneltelor, ustensilelor de lucru, a matrițelor, materiilor prime recuperate, cu ocazia reprofilării fabricii, au scos la iveală eforturile unor generații de oameni de a lăsa generațiilor viitoare o idee despre ceea ce a fost cristalul fluid timp de câteva secole. Achizițiile unor piese reprezentative din sticlă de Beliu au drept scop completarea colecțiilor de artă decorativă a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea în vederea organizării unei expoziții de Istoria producerii sticlei din Districtul Beliiului, Comitatul Bihor, până în zilele noastre. Din toate piesele păstrate în colecțiile sus amintite, piesele recent achiziționate din teren, putem schița un studiu comparativ asupra evoluției stilurilor europene cu influențe asupra prelucrării sticlei în Transilvania și la Beliu.

Sticlăria produsă în Transilvania în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, denotă faptul că marea ei majoritate este din sticlă transparentă, translucidă și mai ales gălbui grizat, claritatea și calitatea fiind o dificultate tehnologică chiar și pentru secolul al XIX-lea. datorită calităților inferioare ale materiilor prime autohtone, a compoziției chimice cu impurități de origine organică (fig.1). Nisipul cuarțos și piatra de cuarț trebuiau zdrobite, decantate, purificate iar costul tehnologiei de separare era ridicat. După tehnologia decolorării sticlei a urmat tehnologia colorării. În secolul al XVIII-lea, meșteri veniți din Boemia cunoșteau tehnologia de prelucrare a materiei prime, dar mai puțin obținerea de parametri calitativi superiori din materia primă aflată la dispoziție pe domeniul episcopal. Începând din secolul al XVII-lea colorarea în nuanța osului și al laptelui, va ajunge la o adevărată înflorire în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. Sticlele de culoarea mierii de albine, verde, albastru-verzui, albastru cobalt, maron intens în nuanțe tari în secolul al XVII-lea, vor fi preferate în nuanțe diluate, suave în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apare sticla de mangan, în diverse nuanțe: de la roșu, roz intens până la rozul pal (fig.2).

Obiectele din sticlă, după tehnologia de prelucrare trec de-a lungul secolelor prin diverse stiluri. Dacă până în secolul al XVII-lea, stilul suflat la liber din pipă are întâietate, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea ajung la modă sticlele suflate în șabloane cu diverse profiluri. Cele mai des întâlnite piese din acest inventar stilistic sunt buteliile, care după forma bazei lor, sunt paralelipipedice [cărămidă], patrulatere sau hexagonale cu fațetele inegale ca lățime două câte două., cu muchiile rotunjite, atât la umeri cât și lateral. Ele erau mai rar gravate, aveau gâtul scurt lipit la cald de corp, buza ușor evazată lărgită căreia se atașa la începutul secolului al XVIII-lea un capac de zinc prins cu un inel și balamale de gât, fără șanț de înșurubare, iar la sfârșitul secolului al XVIII-lea buteliile aveau dopuri cu înfiletare interioară. Se popularizează de asemenea flacoanele, cu dopuri de sticlă, de format plat, globular, sau conic (fig. 3). Cele de dimensiuni mici aveau destinație farmaceutică. Formele sferice specifice secolului al XVII-lea se pot întâlni sporadic și în secolul al XVIII-lea. Forma de pară derivată din forma sferică, se poate urmări atât în stil suflat cât și șablon din secolul al XVIII-lea, al XIX-lea mai rar în secolul XX, în asemenea caz are pe gît sau la bază dungă aurie. Flacoanele ovale, turtite tip ploscă, sunt utilizate încă din secolul al XVII-lea, al XVIII-lea, chiar al XIX-lea, sporadic sunt întâlnite și la începutul secolului XX. Aceste tipuri aveau huse din piele și se purtau prinse în diagonală de un umăr, de o curelușă și o cataramă metalică. Erau comandate special, pentru diverse ocazii și prezintă inscripții, motive ornamentale. Tipul de sticlărie numit canceu, apare pe lângă tipurile flacon, ajungînd la o mare popularitate încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (fig. 4). Tot în această perioadă este favorizat un sortiment de sticlă, ce derivă din tipul de canceu, și cel de pahar cu talpă, și anume paharul canceu, ce se va fabrica până în secolul al XX-lea (fig. 5). Un loc aparte în fabricarea sticlei o constituie paharele. Acestea aveau rol decorativ, prin prezența blazonului și erau comandate de regi, principi, nobili mai întâi la Veneția apoi Boemia și Transilvania până în secolul al XVII-lea. Pentru curtea lui Napoleon al III-lea se

comandase la Beliu 40.000 de pahare de cristal, gravate discret cu o cunună și majuscula "N" în mijloc⁵. Paharele au fost comandate de bresle cu emblema pictată sau gravată în secolul al XVIII-lea. Datorită efectelor benefice ale apelor termale, se intensifică turismul, se dezvoltă comerțul și implicit orașele înfloresc în secolul al XIX-lea. Se comandă intens și au trecere, paharele cu vederi ale clădirilor impozante, din orașe și stațiunile balneo-climaterice, de asemenea paharele souvenir. La Beliu s-au lucrat și există la Muzeul Codrîi pahare în stil baroc, unul cu trei bile, mai multe cu talpă lucrate din sticlă transparentă ușor gălbui – grizat cu bule de aer, finisajul manual fără decor (fig. 6). Tot aici și în colecții particulare se găsesc pahare souvenir, pahare de băi din secolul al XIX-lea comandate pentru ștrandurile de la Băile Episcopale, azi Băile 1 Mai și Băile Felix (fig. 7).

Pentru eventualele cazuri de camuflare a imperfecțiunilor se aplicau diferite ornamentații: benzi subțiri, fișii din sticlă colorată sau incoloră, în relief sau presate, se aplicau glazuri colorate, se pictau diverse modele, se executau diverse efecte optice prin tratamente speciale la cald, la rece cum sunt: tocirea, cizelarea, șlefuirea, gravarea. Materiile prime erau: piatra de cuarț, nisipul cuarțos, lemnul ce se găseau pe domeniul Episcopiei, de asemenea se foloseau și cioburile de sticlă ce se cumpărau de la negustorii de sticle. Pentru obținerea sticlei de calitate superioară, trebuia ca din cenușă să se prepare potasa calcinată. Restul materialelor care s-au folosit în procesul de producție și care nu se găseau pe teritoriul domeniului cum sunt: arseniul, se procura de la Viena cu 33 RFL. maja, salpetrul de la Kallo Ungaria cu 26 RFL maja, manganul se cumpăra de la Kisocsa din Cehia⁶. Pe categorii de produse, producția de sticlă apare în registrul de inventar din 1749 astfel: sortimente de sticlă pentru geam rotunde, "orbiculorum", table pentru ferestre, "tabula". Ambele tipuri au fost folosite la bisericile romano-catolice construite în stil baroc, după 1690 în Bihor, vizibile și azi din ceea ce s-au păstrat mai bine de 250 de ani, printre multe altele Palatul Episcopal și Bazilica Romano-Catolică din Oradea. Alte sortimente consemnate au fost: sticlă scobită obișnuită "vitrurum ordinari", folosite pentru diferite vase sau obiecte, care erau din sticlă incoloră sau colorată în galben, albastru sau verde pentru butelii de calitate mai slabă și cristal "cristallo." Cristallul pentru acea perioadă era incolor. După modul de finisare era cristal simplu sau cristal gravat. Se comandau carafe, amfore, sfeșnice, candelabre (vizibile și azi la bisericile din Beliu și satele învecinate) de asemenea pahare de bere, vin, apă, lichior, butelii. Sunt câteva în colecția Muzeului din Beliu. Meșterii au fost contractați din Boemia, numele lor pe listele de plată fiind semnate cu caractere gotice. Adamus Venczel, cel care a condus lucrările de construire a hutei, a lucrat în calitate de meșter mai mulți ani, Gottlieb Srajcenberger, Antonius Fogh, Martinus Venczel, Ioanez Skapinecz, Michael Pokl, Martinus Kerber și Paulus Modli⁷.

În inventarul întocmit la 1748 este amintit un atelier de șlefuit sticlă. Tehnicile de gravare au fost descoperite simultan cu descoperirea tehnicii suflării sticlei cu pipa în forme negative în secolul I î.Ch. în Alexandria. Gravarea superficială și adâncă în peretele vasului (Kameenshnit, Hochschnitt) constituie punctul de plecare al tehnicii sofisticate a sticlei în straturi (Uberfang) și adaos foiță de aur (vaza Portland, Roma, secolul I d. Chr.). Tehnicile supraviețuiesc în atelierele bizantine, sunt preluate în secolul al VIII-lea de arabi, arta cărora s-a întins prin cuceriri din India până în Spania. Deși tehnica gravării cu cap de diamant se cunoaște în secolul al XVI-lea în hutele europene, la Venetia nu se practica, astfel celebrul centru cunoscând o perioadă de decădere datorită concurenței oferite pe piața de desfacere a sticlelor gravate în stil diamant, provenite de la Praga de la curtea împăratului Rudolf al II-lea⁸. Gaspar Lehman redescoperă vechile tehnici alexandrine și bizantine, din nevoia înlocuirii tehnicii costisitoare de sculptare a cristalului de stâncă, pentru executarea obiectelor de lux, a casetelor de bijuterii. Acesta împrumută prin analogie tehnici de prelucrare a pietrelor prețioase în tehnologia prelucrării sticlei. El obține de la împărat brevetul la 1609. În Transilvania, tehnica gravării apare prin intermediul meșterilor veniți din Germania sau Boemia. Documentele și piesele păstrate în colecții, provenind din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atestă continuarea stilului suflat și gravarea sticlei cu perete subțire comandate de principii, nobili, patriciatul sășesc. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea apar comanditari, breslele și asociațiile, exigența execuției scăzând odată cu popularizarea acestui produs în secolele al XIX-lea și al XX-lea (fig. 8). După un incendiu, huta se recons truieste din temelii la 1751. Pe listele de inventar din 1753 nu se amintește de

⁵ Emil Lăzureanu, "Tradiția meșteșugului sticlăriei în districtul Beliiului" în Lumina Oradea, Anul II, Nr. 7-8, 1991

⁶ Veronica Covaci, "Manufactura de sticlă din Beliu în prima jumătate a sec.XVIII", în Crisia, Oradea, 1973, p. 219-231.

⁷ Veronica Covaci, "Manufactura de sticlă din Beliu în a doua jumătate a sec.XVIII", în Crisia, Oradea, 1976, p. 71-93.

un atelier de șlefuit sticlă, se presupune că gravarea și șlefuirea sticlei fine se făcea într-unul din spațiile hutei, neacordându-se spațiu special acestui proces tehnologic. De altfel existența lui era determinată de procesul de producție, iar în ceea ce privește instalațiile tehnice, instrumentele folosite în atelierele respective au fost descrise în inventarele întocmite în 1789. S-au păstrat multe piese din sticlă gravate pe perete subțire în colecții, particulare, eclesiastice, muzeale, provenite de la manufactura din Beliu (Fig. 9).

Procedura de aplicare a benzilor subțiri de sticlă de altă nuanță decât cea de bază este cunoscută încă din antichitate, folosită la flacoanele de parfum executate în Aleandria în secolul V a.Chr., la Murano în perioada renașterii, în Germania în secolul al XVI-lea, în Transilvania la Porumbacu în secolul al XVII-lea, la Beliu în secolul al XVIII-lea. Pe o ploscă translucidă se poate observa o bandă opalescentă spre gât, coborând treptat, formând dungi orizontale, colorându-se treptat spre burta vasului în roz mangan, ciupit pe alocuri cu cleștele la cald de corpul vasului (fig. 10). Pe o bombonieră cu aplice de flori de sticle sub formă de gulerăș, se pot observa dungi dese fine de roz mangan presate diagonal în masa de sticlă opalescentă de la bază spre capac, împreunate sub o bilă de cristal (fig. 11). Tehnica amintește de celebrele plase de sticlă venețiene. Tot în același stil de aplicare a unor gulerașe și ghirlande din scoici de sticlă transparentă pe un trunchi de con roșu-purpuriu de mangan s-a executat o lampă cu abajur pentru cadou de nuntă, comandată de un localnic pentru mireasa lui, după mărturia unei descendente a acestei familii, care a donat piesa prin anii 1963-65 Muzeului din Beliu. Acest tip de solzi, lipiți la cald de obiect, formând un decor stilizat floral în relief, amintește fidel tehnica de execuție a unei cante provenite dintr-un atelier spaniol de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, sau de un pahar-cupă cu capac, montat pe un picior înalt, bogat decorat, datat chiar 1672, dintr-un atelier din Germania, sau solzii de sticlă de pe un vas vexir (cu tâlc) din Ungaria, din secolul al XVIII-lea.

O altă modalitate de decorare este pictarea cu glazuri colorate, tehnologia fiind cunoscută în atelierele concurente din Roma în secolul I d. Chr. și va cunoaște o deosebită înflorire în secolul IV-V în atelierele bizantine. Tradiția antică a tehnologiei supraviețuiește în evul mediu timpuriu în atelierele din Egipt, Siria, Iraq. Cu ocazia cruciadelor, mulți meșteri se stabilesc la Veneția, centru care va deține monopolul sticlelor pictate încă din secolul al XIII-lea. În Transilvania, la Porumbacu, în secolul al XVII-lea meșterii venețieni lucrează pentru principi și nobili. În secolul al XVIII-lea inscripțiile în limba germană, demonstrează comanditari sași, șvabi și breslele din Transilvania⁸. Meșterii pictori erau veniți din Cehia și Germania. Se poate afirma cu certitudine că au adus meșteșugul și au fondat o adevărată școală de pictură pe sticlă la Beliu (fig. 12) S-au păstrat foarte multe piese pictate în muzee: la Deva o fructieră albastră în stil orientalist (fig. 13), Oradea, Beliu și în colecții particulare. În documentele de arhivă se poate urmări predilecția pentru motivul pictat al vânătorului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la 1850⁹. La Muzeul din Deva există o piesă din sticlă mată pictată cu o rară finețe cu negru în stil "teatru de umbre" silueta unui vânător în costum specific secolului al XVIII-lea (fig. 14). Măiestria artistică în pictura pe sticlă va decade la începutul secolului al XX-lea, primind o tentă provincială de kitsh, ca de exemplu plosca de culoare roșu-mangan, comandată la alegerea lui Govojdean Paul în funcția de primar la 1918.

În 1846, Uniunea manufacturilor din Oradea, participă printre altele cu piese reprezentative de la Beliu, la o expoziție de produse manufacturiere organizată la Budapesta. Condițiile de lucru s-au schimbat, raporturile sociale de asemenea. Dezvoltarea industriei a fost îngreunată de drumurile neamenajate, distanțele mari față de căile ferate. Deși situația economică se schimbă față de secolul precedent, huta din Beliu mai funcționează. Concurența Austriei este simțitoare pe piața de desfacere, deoarece folosea instalații tehnice avansate pentru acea perioadă, printre care cuptoare cu regeneratoare pentru încălzire cu gaz¹⁰. Implicit apar produse rentabile pe piața de desfacere, ceea ce periclitează supraviețuirea fabricilor cu tehnologie tradițională, ce nu pot face față cerințelor, exigențelor vremii. În deceniile VIII-IX al secolului al XIX-lea, hutele trec printr-o perioadă de criză și din cauza ridicării prețurilor la materiile prime și materiale, apar societăți mixte cu ajutorul cărora fabricile produc în continuare în funcție de cereri și oferte pe piața de desfacere internă și externă. În 1887 intră în vigoare Legea Vămii, statul acordând înlesniri exportului de marfă, implicit fabricarea și exportul de sticlărie autohtonă. În 1890

⁸ Bunta Magda, Katona Imre "Az Erdelyi Uvegmuvesseg a szazadforduloig" Kriterion, Bukarest, 1983.

⁹ Filiala Arhivelor Statului Oradea, Fond Episcopia romano-catolică, Corespondența privind organizarea producției, aprovizionarea, desfacerea, nr. dosar 3715, nr. rolă 633 pentru anul 1804-1855.

¹⁰ Borovszky Samu "Magyarország Varmegyei és Varosai, Budapest, 1901, p. 302-305.

huta din Beliu intră în asociație cu o societate pe acțiuni ce obține titlul de proprietar de la Episcopia romano-catolică din Oradea. Această societate devine acționarul principal, astfel înzestrând fabrica cu utilaje moderne competitive pe piață. Se fabricau sticle utilitare și utilitar-decorative presate în matrițe metalice, pe lângă cele artistice, unicate (fig. 15).

În secolul al XIX-lea stilul "cristal" (piese din sticlă cu aspect colțuros, ce imitau bijuteriile de diamant) devenise suprasaturat prin încărcare, ceea ce determină căutarea contrastului, al noului. Sau renașterea, redescoperirea specificului renaștător al sticlelor "de Murano" ce păstrau multe din vechile tradiții ale sticlelor antice romane, siriene și alexandrine¹¹. Trezirea acestei nostalgii în artele decorative, a fost pregătită de avangarda artistică europeană, încă din 1800, în pictura lui Ingres și Fussli, de grafica de carte al lui William Blake, pictura și entuziasmul prerafaeliților. Romanticismul deschide interesul de ordin istoric între 1820-1890 pentru stilurile perioadelor trecute, reprezentat prin istoricism, care în timp ce evolua își pierde punctul de plecare romantic. Succesiunea curentelor, de la istorism (neogotic, neorenaștere, neoclasic, neobaroc, neorococo) până la simbolism și renașterea celtică, au impus mișcarea reformei în cultura europeană în ansamblul ei. Urmărind fenomenul la produsele executate la Beliu, se poate constata evoluția stilurilor europene, sub forma unor valuri succesive, ce ajung cu o oarecare întârziere la noi, datorită fisurii ce exista între creațiile artistice de avangardă, artele decorative și politica comercială. Paharele de cristal înalte cu talpă, fără butoni de prindere pe picior, cu motivul ghirlandelor gravate discret (fig. 16), forma sfeșnicelor suferă de asemenea modificări de la tipul grosier cu talpă groasă de la începutul secolului al XIX-lea la cel de alură greacă din deceniul V, VI la stilul alungit al secesiunii (fig. 17).

Vitriliile în stil istoricist de la Bazilica romano-catolică din Oradea, creația marelui artist budapestan Kratzman Ede (1878) după proiectele pictorului Francisco Stomo, au avut ca materie primă table de sticlă colorate de la Beliu. De asemenea vitriliile în stil secesiune de la bisericile, palatele: (Palatul Episcopiei Greco-Catolice, Palatul "Vulturul Negru", Palatul Ulmann) farmaciile și vilele elegante din Oradea au sticle de proveniență Beliu¹².

Stilul Secesiune și-a pus amprenta și la obiectele decorative din sticlă, cu tentă orientală, producerea de sticlă glasată, sau matizată prin sablare, ori tratare cu acid, realizarea unor degradeuri fine de roșu spre roz mangan, ori galben spre verzui din oxid de Baltimore la fructiere, sau abajururi pentru lămpi (fig. 14). În 1928 fabrica se închide provizoriu datorită unuia dintre acționari, Gustav Dvaracek (junior) care fugise cu o contesă spaniolă luând cecurile întreprinderii cu plata salariilor, în perioada când se lucrau piese în stil "art deco" (fig. 15).

În 1939 fabrica a fost cumpărată de mai mulți asociați din partea locului, funcționând până în 1940, și din 1944 până în 1947. A urmat preioada Proletcultistă, timp în care fabrica a fost desființată și în mare parte dărîmată. Într-o aripă rămasă intactă s-a reluat activitatea în 1971 până în 1981 când s-a reprofilat într-o secție de poliester. Economia socialistă, gustul populației a favorizat producerea peștilor și a coșulețelor peștrițe de sticlă.

¹¹ S. Tschudi Madsen- "Art Nouveau", București, 1972.

¹² Rodica Hîrcă, Catalogul expoziției "Oradea, Vitrilii 1900" Oradea, 1997.

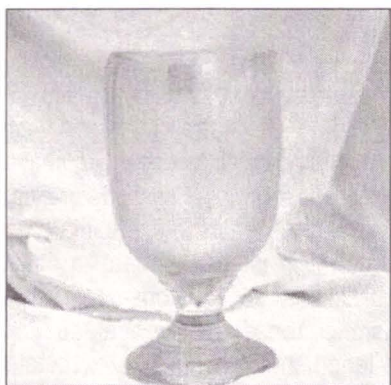

Fig. 1. **Cupă** - (sf. sec. XVII- înc. sec. XVIII), Colecția M. CLB Beliu, Arad

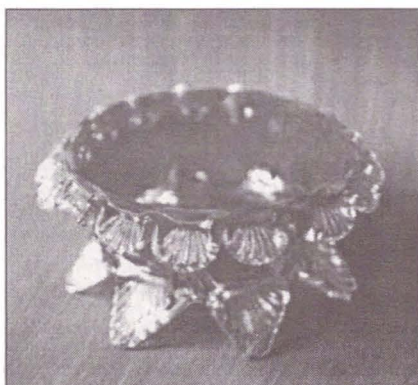

Fig. 2. **Bombonieră** - (sf. sec. XVIII), Colecție particulară Melan I. Oradea

Fig. 3. **Flacon cu dop** - (sf. sec. XVIII), Colecția M. Ț. Cr. Oradea

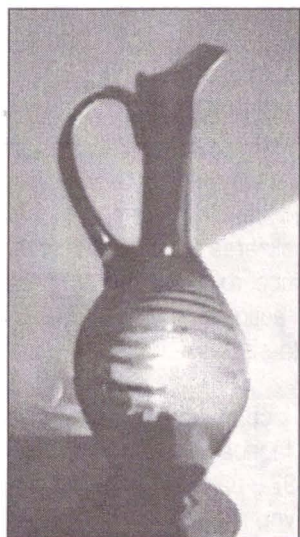

Fig. 4. **Canceu** - (sf. sec. XVIII), Colecția M.Ț.Cr. Oradea.

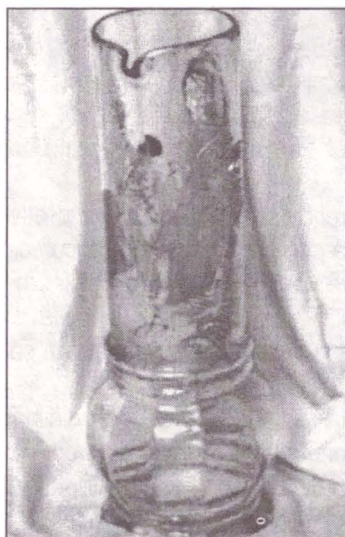

Fig. 5. **Canceu** (inc. sec. XIX), Colecția M.Ț. Cr. Oradea

Fig. 6. **Pahar** - (sec. XVII), Colecția M.C.L.B. Beliu Arad

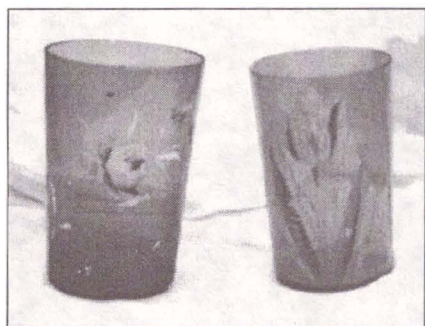

Fig. 7. **Pahare de băi** - (jum. Sec. XIX), Colecția M.C.L.Beliu Arad

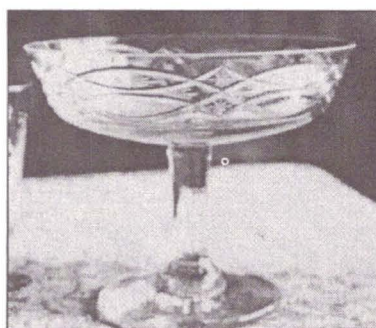

Fig. 8. **Fructieră** (a II-a jum.a sec XIX), Colecție particulară T.Lăzureanu Ineu, Arad.

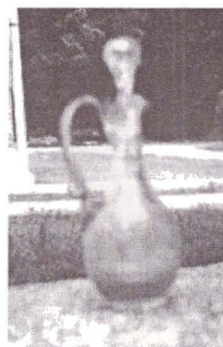

Fig. 9. **Canceu** (inc. Sec. XIX), Colecția M.C.D.R. Deva

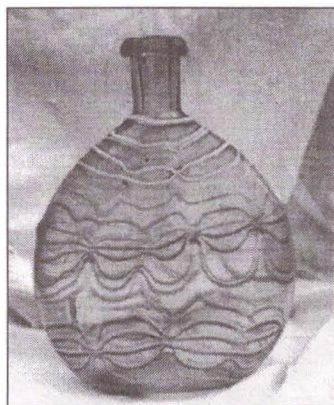

Fig. 10. **Ploscă**-(sf. sec. XVIII),
Colecția M.C.L. B. Beliu Arad

Fig. 11. **Bombonieră** (sf. sec. XVIII),
Colecție particulară Molnar S. Oradea

Fig. 12. **Pahar** (inc. sec. XIX),
Colecția M.C.L.B. Beliu

Fig. 13. **Fructieră** (Jum. Sec. XIX),
Colecția M.C.D. R. Deva

Fig. 14. **Garafă cu pahare**-(sf. sec.
XVIII), Colecția M.C.D. R. Deva

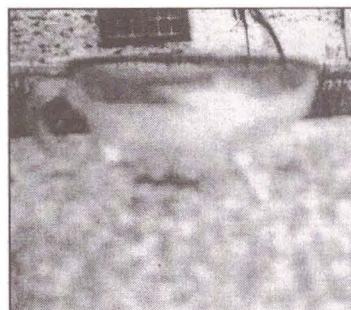

Fig. 15. **Chesea** (sf. sec. XIX),
Colecția M.C.D.R. Deva

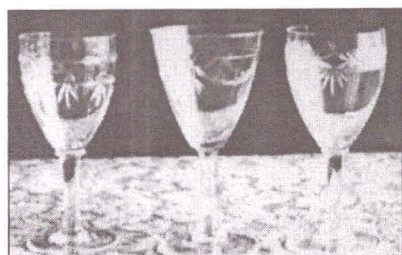

Fig. 16. **Pahare**-(sec XIX),
Colecție particulară T. Lăzureanu Ineu Arad

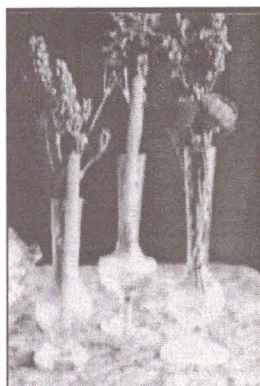

Fig. 17. **Sfeșnice**(sec. XIX),
Colecție particulară T. Lăzureanu
Ineu Arad

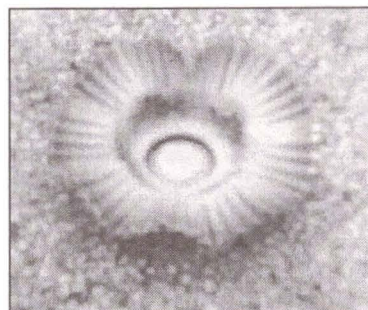

Fig. 18. **Abajur** (sf. sec. XIX), Colecția
M.C.D.R. Deva

LES POSSIBILITÉS D'EXPLORATION DE L'HISTOIRE DE LA VERRERIE À FOUR DE BELIU

Résumé

Dans cette étude sont présentées quelques méthodes analytiques et comparatives de recherche de l'histoire et de l'évolution stylistique des pièces en verre pendant quelques siècles, dès le XVIIIème siècle jusqu'à nos jours. On a renouvelé la gamme des assortiments produits à Beliu suivant les recherches dans les collections privées, dans les archives, dans les collections des musées, des photographies, des bibliographies et aussi par le questionnaire de différentes personnes dans les villages proches du four de Beliu. Peut être à l'avenir, les découvertes archéologiques faciliteront la reconstitution approximative des âges, de la datation des premières fours en Transylvanie, spécialement dans le district Bihor, depuis celle de Murano à Venise au Moyen Âge. Le four qui appartient à L'Évêché Romain-Catholique d'Oradea s'est situé parmi les plus doués fours de Transylvanie du XVIIIème siècle. En même temps on a suivi l'infiltration des technologies et des styles, dans quelques cas avec un retard très grand, environ cent ans, l'infiltrations effectuées par l'intermédiaire des ouvriers italiens et de Bohême. Pendant cette période, on va utiliser parallèlement plusieurs technologies, par exemple celle nommée "la soufle à la libre en pipe de la verre incandescente" (fig. 1, 2); un autre procédé a été la compression en moule (fig. 3, 10, 11). La décoloration de la verre comune pour obtenir le cristal a une évolution parallèle avec celle de la coloration (fig. 3), de la solidification de la peinture (fig. 5, 12, 13, 14) et de la verre, en utilisant aussi divers procédés de traitement au chaud et au froid (fig. 10). La gravure et le polissage de la verre sont appliqués sur des pièces avec des murs minces (fig. 8), pendant la même période quand dans l'Europe ce procédé se pratiquait sur des pièces ayant des murs gros, par exemple le cristal gravé de Bohême. Petit à petit, le four perd son utilité et au XIXème siècle il ne correspond plus au standard. Grâce à l'association du four de Beliu avec un Société Unie de Verre Hongroise, à la fin du XIXème siècle, on va procéder à la modernisation de la technologie du four transformé en fabrique. Le résultat a été la naissance d'une nouvelle période de prospérité jusqu'à la IVème décennie du XXème siècle (fig. 7, 15, 17, 18)

Les vitraux néoclassiques de la Basilique Romain Catholique exécutés par Kratzman Ede en 1873 suivant les projets de Francisco Storno, ceux du Palais Grec-Catholique, et tout les vitraux en style Sécession de beaucoup palais publiques et particulières d'Oradea ont été exécutés en verre colorée fabriquée à Beliu.

Les objets gardés dans les collections particulières et des musées démontrent les préférences, les goûts, le sens esthétique, tenant compte de l'évolution politique, sociale et économique de la population de cette zone géographique, le long du XVIIIème siècle et du XXème siècle. Le style Art Déco européen conquiert cette technologie entre les deux guerres mondiales quand la fabrique a été la propriété de la famille Dvaracek pendant la première partie du XXème siècle, après le style Sécession.

Le phénomène proletcultiste fleurit depuis la seconde guerre mondiale quand la fabrique devient la propriété de l'État.

Les perturbations politiques, économiques de 1981 transforment la fabrique de verre en fabrique des pièces en polyester.

NOI CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA VIEȚII ȘI ACTIVITĂȚII PICTORULUI SAVA HENȚIA (1848 - 1904)

Iulia Ramona Dan

Sava Henția este un nume de rezonanță, binecunoscut între artiștii penelului – nu puțini - născuți sau care au activat pe meleagurile Albei¹, "una dintre naturile – cum îl califica G. Oprescu – cele mai înzestrate și mai captivante"², evoluând de la stilul academic la cel realist, debordant.

Născut la 1 februarie 1848 la Sebeșel, satul din preajma Sebeșului, va fi al 8-lea din cei 14 copii care au supraviețuit din familia preotului Ilie Henția, căsătorit (1896) cu Ana (n. Dăncilă) din Răchita. După absolvirea școlii primare se va stabili, începând cu 1862, la București, adus aici de unchiul său dinspre mama, fotografii Zaharia Dănculescu. Îmbolnăvindu-se în 1863 de febră tifoidă³, va rămâne din cauza tratamentului, cu chinină, surd pe viață. Doi ani mai târziu începe cursurile Școlii de Belle Arte din București, pe care o absolvă în 1870, având - între alții - ca profesori pe Th. Aman și Gh. Tătărescu. Se remarcă alături de colegii săi M. Ștefănescu, M. Dan și D. Marinescu. În colecțiile Muzeului municipal din Sebeș se păstrează două interesante documente din această perioadă legate de numele său și anume:

1. Certificatul⁴ eliberat de către Academia Națională, Direcția Pinacotecii și a Școlei de Belle Arte, nr. 45, București, Septembrie, 8, 1867, "Prin care se atestă că D-nu **Savu Henția** elevul Bursier din Școla de Belle – Arte din București, secțiunea de Pictură, este în imposibilitate d'a avea alta ocupațiune decât cariera ce a îmbrățișat fiind din naștere surdu și mut, precum se poate confirma într-un chip și mai legal prin alăturat certificat medical. Direcțiunea Școlei de Belle Arte din București crede că zoticind pe mai sus numitul elev de la ocupațiunile sale în care a făcut deja un progres destul de însemnat, nu mai că aceasta ar fi foarte periculos pentru dânsul, dar ar fi privat în viitor de singurul mijloc d-a se scuti fiind silit apoi să ajunge la Clemența publică. Directoarele Școlii de Belle Arte din București, Th. Aman (ss)".

2. "Certificatu Medicalu"⁵. Pe urma invitațiunei făcute de către D-nu Director al Școlei de Bele – Arte din București spre a examina starea sănătății elevului dintr-acea Școla, Savu Henția, afirm că într-adevăr el este lipsit de Auzu și de Vorbă și prin urmare este imposibile d-a se ocupa de cel de specialități ce au de scop imitațiune. 1867 - 12 septembrie Doctor W. Marcovici, Professor de Anatomie la Școla de Bele Arte din București. După V cel Verde Subsemnat de mai sus fiind adresată D-lui Marcovici de încredințat și de Subscrisu numai pre cel de atinge de dânsa Subcomisar D. Ionescu, 1867 sept. 14". Ștampila Pinacotecii.

Reiese din cele de mai sus că tânărul artist era scutit de alte materii ("ocupațiuni") în afara celor de specialitate, găsind înțelegerea necesară la conducerea școlii, dovada desigur și a talentului său.

În urma concursului câștigat cu lucrarea "Orfeu și Euridice" în 1871, Sava Henția primește o bursă și pleacă la Paris, în cetatea academismului, unde va studia - făcând scurte vizite și în Italia – la Ecole de Beaux - Arts, devenind elevul pictorului academist Alexandre Cabanel, trecând și prin atelierul lui Pierre Paul Prud'hon, cel care avea o pictură "împregnată de amintirea poetică a rococoului"⁶. Reîntors în țară în 1874 este pe rând profesor la Externatul de fete la Azilul Elena Doamna și la Școala profesională de fete.

Din august 1877 este înștiințat prin "scrisoru de însoțire" a doctorului Davilla ca este "atașat la Ambulanța Marelui Quartier General pe tot timpul resbelului", ca și corespondent⁷, autoritățile fiind rugate "a da ajutorul de care va avea trebuință pentru îndeplinirea misiunii de artist", atrăgându-se atenția "tuturor persoanelor cari vor fi în relațiune cu Domnu Hintzea că D-lui suferă de ua surditate aproape completă", care "pune ore care greutate în relațiunile sale"⁸. Prezența sa pe front "prilej providențial și nesperat de progres artistic "îi va permite observarea crudei realități a războiului și realizarea a numeroase

¹ X X X, Documentar. Biografia unor destine, Alba Iulia, 1993, p. 94, passim; Vezi și I. Mărgineanu, M. Pop, Documentar. Biografia unor destine. Artă Plastică, III, Alba Iulia, 1998, passim, volum plin - din păcate de greșeli și omisiuni.

² G. Oprescu, Pictura românească în secolul XIX. București, 1943, p. 193 passim.

³ M. Popescu, Sava Henția, București, 1954, p. 8.

⁴ Inv. 286 A.

⁵ Inv. 286 B.

⁶ L. Drăgoi Expoziția retrospectivă, Sava Henția, București, 1974, p. 8, nota 4.

⁷ Din echipa de pictori făcând parte și N. Grigorescu, G. D. Mirea și C. Popp de Szathmari.

⁸ Biblioteca Academiei. Cabinetul de Stampe. Arhiva artiștilor plastici, Sava Henția, acte 1-17, apud L. Drăgoi, op.cit., p. 13, nota 14.

și însemnate opere, primind mai târziu pentru acestea – între altele – și medalia artistică Bene Merenti (clasa a II-a).

Din 1878, după război își continuă activitatea didactică și expozițională în București și țară. Realizează la comandă portrete, decorații interioare și picturi murale la Casa Vernescu (Str. Sf. Apostoli, nr. 2) și la platforma vechiului Teatru Național (bombardat în 1944), ilustrează diferite cărți etc.

După 1880, călătorește mult prin țară, pe Valea Prahovei și Teleajenului, în zona Câmpulungului, Câmpinei⁹, vizitând mănăstirile Suzana (1882), Pasărea (1892) și Comana (1898). Din 1886 îl întâlnim la Brebu, unde își cumpără o casă decorând biserica de aici și pe cea din Milcov. Câteva fotografii de arhivă (fig. 2), aflate la Muzeul municipal din Sebeș ni-l prezintă la Brebu, în perioada 1890-1894, în fața unei cârciumi, sau împreună cu preotul Ghita și soția acestuia¹⁰. Alte două fotografii aflate în aceleași colecții¹¹ îl înfățișează la vârsta maturității și în 1903, cu un an înaintea morții sale din 21 februarie 1904. În ultimii ani ai vieții a revenit pe meleagurile natale, vizitându-și rudele, realizând iconostase pentru bisericile din Răhău (1894-1899) sau Vințu de Jos (1899) pictând (1902) biserica ortodoxă din cimitirul din Sebeș - Alba¹², sau decorând peretele de nord al bisericii "Sf. Treime" din Săsciori, căreia i-a dăruit icoana de hram și un epitaf cu scena „Punerii în mormânt”¹³.

În 1973 (la 125 de ani de la nașterea sa), 1974 și 1978 (la 130 de ani de la moarte), se organizează la Cluj și respectiv Sebeș¹⁴ expoziții omagiale. Bustul pictorului - opera a sculptorului Tiberiu Panait - a fost dezvelit (Fig. 3) în satul său natal Sebeșel, la 16 noiembrie 1975¹⁵, unde se afla și casa natală¹⁶, aflată¹⁷ - din păcate - într-o avansată stare de degradare.

Prin numeroasele sale lucrări, peste 500¹⁸ - compoziții mitologic - alegorizante, opere de inspirație mitologică, istorică, prin portretistica, ca reporter de război (1877-1878), spectator al târgurilor și bălciurilor, ca autor a numeroase scene de vânătoare, naturi statice cu flori sau prin pictură murală ori decorativă, Sava Henția s-a impus ca un autor prolific, "unul dintre acei artiști - cum scria Amalia Pavel în 1973 - receptivi care au absorbit într-un fel sau altul efluviile spirituale ale epocii lor, conștienți fiind de importanța acestor absorbții”¹⁹. El este un adevărat și laborios cronicar în imagini al timpului său, divers ca tehnică, tematică și viziune artistică, în ciuda handicapului sau fizic.

Documentele și fotografiile prezentate, aflate în colecțiile Muzeului municipal Sebeș, aduc - sperăm - noi contribuții la cunoașterea artistului și omului Sava Henția.

⁹ Ibidem, p. 19, nota 23.

¹⁰ Inv. nr. 822 și 823, publicate de L. Dragoi, în *Expoziția retrospectivă Sava Henția (1848-1904)*, Cluj, 1979, fig 10 și 11.

¹¹ Inv. nr. 873 și 825, donate de familia Vasii din București.

¹² L. Dragoi, op. cit., p. 22; Vezi și *Îndrumător Pastoral*, XIX - XX, 1996 - 2000, Alba Iulia, 2000, p. 300, nr. 42.

¹³ Ghe. Fleșer în *Sava Henția (1848-1904). 150 de ani de la nașterea artistului*. Catalog, Alba Iulia, 1998, p. 9.

¹⁴ Idem, *Opera pictorului Sava Henția în patrimoniul cultural al jud. Alba*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 499-505.

¹⁵ Muzeul municipal din Sebeș deține un număr de 43 lucrări semnate de autor, cf și Ghe. Ciul, *Colecția "Sava Henția" a Muzeului Mixt Sebes*, în *Revista Muzeelor*, nr. 6, VIII, 1971, p. 518-519. În județul Alba se află de asemenea numeroase alte lucrări în colecții particulare.

¹⁶ D. O. Dan, în *Breviar. Muzeu, colecții muzeale, monumente și situri arheologice, monumente și ansambluri de arhitectură, monumente de for public, artă statuară, monumente ale eroilor, plăci memoriale și comemorative, rezervații științifice și monumente ale naturii*, Alba Iulia, 1993, p. 139-140; N. Josan, Ghe. Fleșer, A. Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor*, Muzeul Național al Unirii, Bibliotheca Musei Apulensis, III, Alba Iulia, 1996, p. 349, fig. 188.

¹⁷ Lista Monumentelor Istorice. Județul Alba, București, 2000. Clădiri memoriale (cod LMI-AB-5128, respective Cod LMI'92 01-C-0002).

¹⁸ Ghe. Fleșer, op. cit., p. 3.

¹⁹ L. Drăgoi, op. cit., p. 5, nota 1.

ACADEMIA NAȚIONALĂ
DIRECȚIA PINACOTECEI

ȘCOLEI DE BELE-ARTE

Nr. 45.

București, Septembrie 2, 1867.

Certificat

Prim care de artistă ca D^{na} Tareu Nintea
eleva Burseu din Școala de Belle-Arte din Bu-
curești, (Știința de Pictură) este în imposibilitate
de a avea altă ocupație de a se dedica
ce a instruirii, fiind din nouitate surdă
și Mute, precum și poate compoziția în sus
cipu și mai legată prin altă turată Certifi-
catu medical. Direcțiunea Școlii de Belle-
Arte din București, care, ca notând pe
mai sus numitul elevă de la Ocupația
său, în care a fostu D^{na} un progres
destul de însemnat, nu numai că aceasta
ar fi fost periculoasă pentru D^{na}, dar
ar fi putut în viitor de singurului medic
de la noi fiind scutit apoi de a merge
la Clinica publică. —

Directorul Școlii de Belle-Arte
din București. Ch. M. an

Fig. 1- Certificat medical

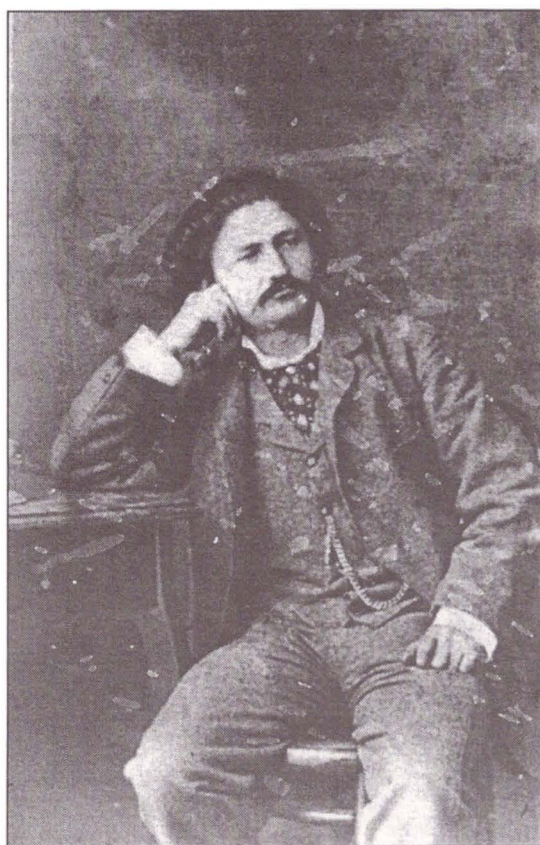
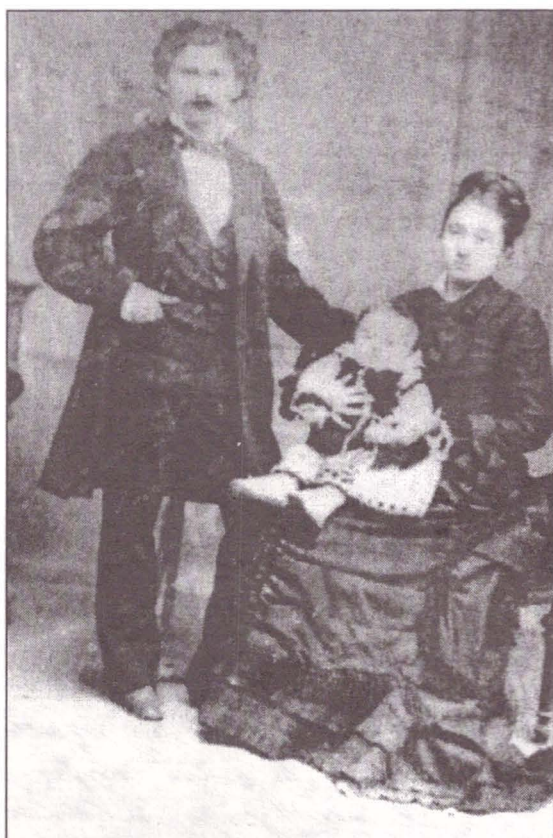

Fig. 2. - Fotografii ale artistului

Fig.3 - Casa natală a pictorului Sava Henția

NEW CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF LIFE AND ACTIVITIES CONCERNING PAINTER SAVA HEȚIA

Summary

The author presents some interesting and inedit documents and pictures placed in collections of Municipal Museum of Sebeș, presenting a well-documented summary in the life and activity of the painter Sava Henția. The study wants to be a contribution at the recognition of lifetime opera of the artist born on Alba places.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1 - Medical certificate

Fig. 2 - Pictures of the artist Sava Henția

Fig. 3 - Native house of the painter Sava Henția

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA FOTOGRAFULUI ALBAIULIAN ARTHUR BACH (1894-1979) ȘI A CREAȚIEI SALE

Dorin Ovidiu Dan, Iulia Ramona Dan

Deopotrivă știință sau meșteșug, fotografia - arta de a fixa prin acțiunea luminii imaginea unor obiecte pe o suprafață sensibilă (placă, peliculă, hârtie)¹ - a revoluționat de la descoperirea sa² și până azi - ca și tiparul - lumea, immortalizând-o, lăsând posterității imagini - veritabile mărturii - pe care privirea, cuvântul sau memoria individuală sau colectivă nu le-ar fi redat așa de fidel niciodată.

Literatura de specialitate a consacrat - între altele - importante pagini fotografiei, istoriei acesteia, rolului ei ca și document³ edificator. Vechilor fotografi care au lucrat până mai ieri la Sibiu⁴, Oradea⁵, Tg. Mureș⁶, Arad⁷, le-au fost atribuite interesante studii. Fotografi cu renume, aceștia au făcut cinstite breslei prin studiu, profesionalism și mai ales prin rodul muncii lor, ieșit cu mîgălă din ateliere și lăsat moștenire posterității. Între aceștia amintim pe cei care au activat la Brașov⁸, Sibiu⁹, Aiud și Cluj¹⁰, Sighișoara, Borsec, Bistrița ori Reghinul Săsesc,¹¹ Mediaș¹², Sebeș¹³, Făgăraș¹⁴ sau București¹⁵.

Fotografului Marii Uniri, Samoilă Mârza i-a fost consacrat un interesant studiu¹⁶.

În cele ce urmează ne vom referi pe scurt la fotografii din familia Bach, care și-au desfășurat activitatea în Alba Iulia. Continuând munca, agoniseala și experiența de-o viață a tatălui său, Karl Bach, fiul acestuia (fig. 1), Arthur Bach (1894-1979) și-a avut atelierul în preajma fostei gări mici a mocăniței din centrul orașului de jos, unde a lucrat până la moarte, munca fiindu-i continuată de soția Irina (născută Fekete) și fiica Heda, până când - în anii 80 - prin sistematizarea ceașistă le-a fost demolat atelierul. Aici s-au realizat în timp - la cerere și nu numai - fotografii de familie, portrete, imagini de grup, etc., aflate încă în casele unor localnici, a rudelor acestora sau în colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia ori a

¹ Fizicianul francez Nicéphore Niepce (1765-1833) este inventatorul fotografiei. Asociat cu acesta, Jacques Daguerre (1787-1851), inventatorul dioramei (1822), și-au perfecționat invențiile, realizând în 1837-1838 primul daguerrotip, cf. Petit Larousse illustré, Paris, 1976, p. 1282; M. Edbauer, Chr. Bayer, J. Rudiger, 2000 Ereignisse aus 2000 Jahren. Meilensteine der Weltgeschichte, München, 2000, p. 233. Descoperirea fotografiei a fost anunțată de astronomul și fizicianul François Arago (1786-1853) la 19 august 1839 la Academia franceză, denumirea de fotografie înlocuind treptat pe cele de dagherotipie, halotipie etc., cf. C. Săvulescu, Inceputurile fotografiei în țările române, în Fotografia, 1973, vol. VII, nr. 3, p. 93.

² I. Negrea, Lecția de fotografie, București, 1984.

³ A. S. Ionescu, Fotografia-sursă pentru portretele unor personalități politice ale secolului al XIX-lea multiplicare prin gravare sau litografiere, în Revista de istorie socială. Fundația culturală română, 1, Iași, 1996, p. 77-91; Z. Pungă, D. Juncu, Fotografia secolului al XIX-lea, document în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei Iași, în Ion Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, 2-3, Iași, 1996-1997, p. 177-196.

⁴ M. Rill, Foto-Platten-Archiv Fischer im Brukenthalmuseum, in Forschungen, 24, 2, 1981, p. 126-127.

⁵ Mezey Lajos (1820-1880), Dăcsy Eda, Fekete Sándor, Kizsel István și Lojanek János din 1863, firma Körösi și Stupa din 1865, atelierul Biersitzky József din 1871, cf. L. Comea, Inceputurile fotografiei la Oradea. Primul atelier fotografic orădean (1852), în Crisia, XXIII, Oradea, 1993, p. 195-202; Idem, Ateliere fotografice timpurii la Oradea, în Crisia, XXVI-XXVII, Oradea, 1996-1997, p. 119-130.

⁶ Bolyai Farkas, Czecz Márton, Ciehułski Péter, Ciehułski Warg, Csonka Géza, Orbán Balász, cf. C. Gál, Aspecte din istoria fotografiilor din Târgu Mureș, în Marisia, XXIII-XXIV, Tg. Mureș, 1994, p. 409-413.

⁷ Auerbach Miksa, Auerbach és Warg, Drescher L., Marie Drescher, Honisch L. Istvan, Kossak Jozsef, Krauss Béla, Ravasz Jmre, Ravasz és Weisz, Rottman (Fulop) és Társa, Vago, Weisz Hugo, cf. L. Comea, Vechi fotografii arădeni în colecții muzeale din Oradea. Contribuții la o istorie a fotografiei arădene, în Ziridava, XXI, Arad, 1998, p. 403-418.

⁸ Leopold Adler (1848 - 1924), Eduard Daniel (1914 -1996), Anton Fiala (1820 -1892), Heinrich Gust (1887-1969), Karl Ernst Kraft (1902 -1945), Carl Lehmann (1897 - d. 1945), Albert Scholsch (1911-196), Josef Schuller sen. (1850 -1918) și Josef Schuller jr. (1874 -1956), cf. Lexicon der Siebenbürger Sachsen, Innsbruck, 1993, p. 17-18, 96, 124, 167, 277-278, 310, 440-441, 445.

⁹ Kamilla Asboth (1838-1908), Eduard Daniel (1914-1996), Emil Fischer (1873-1965), Josef Fischer (1898-1965), Theodor Glatz (1818-1871), Carl Koller (1838-1889), August Salomon Meinhardt (1845-1900), cf. op. cit., p. 33, 96, 128, 149-150, 271, 331.

¹⁰ Veress Ferenc, cf., C. Gál, op. cit., p. 410, nota 8.

¹¹ Georg Heiter (1871-1947), Reghin și Borsec: Caroline Keinitzel (1845-1911), Reghin și Sighișoara; Fritz Romerscher (1884 -1960), Reghin și Bistrița; Ludwig Friederich Schuller (? - 1906) Sighișoara, op. cit., p. 183-184, 229, 413, 445-446.

¹² Ida Guggenberger (1881-1973), op. cit., p. 16.

¹³ Emil Albert Schneider, Photograph Szászsyébes Mühlbach , cf. I. R. Dan, D. O. Dan, Colecția muzeală Vasile Stancu din Loman (județul Alba), în Apulum XXXIX, 2002, sub tipar; Heinrich Maus, Fachphotograph, in Der Unterwald, Sebeș, nr. 13, 1907; Adolf Schuller, op. cit., nr. 12, 1907, p. 3 și nr. 20, 1907, p. 1; Hermine Heitz, op. cit., nr. 51, 1931; Viktor Cloos (1890-1968) și soția sa Ida Cloos, op. cit., nr. 51, 1924; v și R. Totoianu, Doi artiști sebeșeni mai puțin cunoscuți, IDA și VIKTOR CARL CLOOS, în Sebeșul, nr. 4, 2002, p. 3.

¹⁴ I. Szábo, I. Canamela.

¹⁵ Samuel Herter (1830-1880), Kurt Hielscher (1881-1998), Hans Retzlaff (1902 -1965), Emil Albert Schiwert (1826 - 1881), Carol Popp de Szathmari (1812-1887) în Lexicon der Siebenbürger Sachsen, p. 192, 193, 407, 436, 513.

¹⁶ Gh. Anghel, Samoilă Mârza, fotograf al Unirii (1866-1967), în Apulum, VII, 2, 1969, p. 361-374.

unor persoane fizice¹⁷. Prin grija și cu efortul financiar al municipalității din Alba Iulia¹⁸, au fost achiziționate de la familie-stabilită în Germania la Karlsruhe – un număr de 266 clișee¹⁹, având ca suport sticlă (189) sau celuloid (77), care fac subiectul prezentului studiu.

Realizate - după explicații - în deceniile 4 și 5 ale secolului 20, acestea au o tematică variată, prezentând vederi generale, clădiri, case, piețe, parcuri, monumente istorice sau ale naturii, din actualele județe Alba și Hunedoara. Ele pot fi grupate pe localități, monumente ale naturii, cât și în funcție de tematica amintită, astfel:

Din județul Alba:

Alba Iulia (67 imagini din care 60 pe sticlă și 7 pe celuloid): Vedere generală spre orașul de jos, Vedere generală spre Cetate, Vedere generală cu zidurile Cetății, Vedere spre Cercul Militar, Catedrala Intronării, Sala Unirii, Portalul Sălii Unirii, Sala Unirii (interior, cu pictura lui P.Bellet), Pavilionul ofițerilor (azi clădirea Muzeului), Clădirea Muzeului, Monumentul Custozza, Monumentul Losenau cu vedere spre Sala Unirii, Celula lui Horea, Cetatea cu vedere de la Poarta I, Poarta I a Cetății, Poarta a III-a a Cetății, Cazărmile de la Poarta a III-a, Obeliscul Horea, Cloșca și Crișan, Biserica Bathory (azi dispărută), Regimentul de artilerie grea, Alee în parc, Poarta a IV-a a Cetății, Vechea Primărie (azi demolată), Palatul Justiției (azi Prefectura), Teatrul I. L. Caragiale (azi Casa de cultură a studenților), Strada Frații Buzești, Alee în parc, Școala nr. 1, Camera de Comerț și Industrie, Lumea Nouă.

Abud (4 imagini pe sticlă): Vedere generală, Vedere din Munții Apuseni, Biserica ortodoxă (1935), Spitalul Principesa Elena.

Aiud (10 imagini pe sticlă și 1 pe celuloid): Vedere generală, Cetatea, Parcul Fosta Prefectură, Sanatoriul, Liceul Titu Maiorescu, Gimnaziul de fete.

Blaj (2 imagini pe sticlă): Vedere generală, Școlile din Blaj.

Uioara (12 imagini pe sticlă și 2 pe celuloid): Vedere generală, Stradă din Uioara Băi, Uioara Sat, Ștrandul, Sanatoriul Casei Cercuale, Baia de aburi.

Zlatna (3 imagini pe sticlă): Dealul Mare spre Zlatna, Școala de arte și meserii.

Detunata (7 imagini pe sticlă): Cel mai înalt vârf, 1169 m (1935), Stânca de Bazalt, (1939).

Întregalde (3 imagini pe sticlă): Stâncă din Valea Turcului (1935), Turiști culegând floarea reginei, Cheile Întregălzii.

Cheile Gălzii (2 imagini pe sticlă).

Cheile Râmețului (6 imagini pe sticlă).

Scărișoara (7 imagini pe sticlă): Arieșul lângă drum, Drumul spre Scărișoara, Arieșul lângă Scărișoara, Biserica ortodoxă din lemn, Ghețarul de la Scărișoara.

Târgul de Fete de pe Muntele Găina (7 imagini pe sticlă): Vedere generală, Crucea lui Avram Iancu, Fată de moț cu tunică.

Huda lui Papară (1935, un clișeu pe sticlă).

¹⁷ I. Cadariu, Gh. Hendrea etc.

¹⁸ La propunerea colegului V. Wollmann și la insistențele noastre.

¹⁹ Cu dimensiunile 150/100/2 mm, respectiv 120/90/2 mm.

Din județul **Hunedoara**:

Brad (2 imagini pe sticlă): Monumentul lui Avram Iancu.

Geoagiu Băi (11 imagini pe sticlă): Vedere generală, Hotel, Hotel și restaurant, Sanatoriul T.B.C.

Hunedoara (15 imagini pe sticlă): Vedere generală, Străzi, Clădiri, Castelul Corvineștilor.

Orăștie (20 imagini pe sticlă și 5 imagini pe celoid): Vedere generală, Stradă, Biserica ortodoxă, Licelul de stat Aurel Vlaicu, Școala generală, Strada Regele Ferdinand, Piața (1935), În curtea școlii.

Tebea (1 clișeu pe sticlă): Gorunul lui Horea și mormântul lui Avram Iancu.

Clișeele din colecția Bach²⁰ succint prezentate, reprezintă mărturii fotografice inegalabile ce reconstituie imaginea unor instituții, case, piețe de odinioară, parcuri, locuri, monumente istorice – unele din păcate dispărute - sau frumuseți ale naturii, reliefând viața citadină ori rurală din deceniile 4 și 5 ale secolului XX din județul Alba sau Hunedoara. Ele sunt expresia nedeformată, realistă a unor clipe imortalizate pe peliculă ce prezintă imagini de arhivă²¹, trecute prin prisma gândurilor și sentimentelor fotografului și artistului Bach, fiind în același timp pe lângă mesajul transmis, un important mijloc de expresie și comunicare între oameni. Documente utile și veridice, acestea coroborate cu cele istorice, înfruntă scurgerea timpului, fiind un mărturisitor pentru eternitate. Ele se constituie - sperăm - într-o utilă contribuție la istoria fotografiei în general, la cunoașterea acestui plin de istorie colț de țară în special, ai cărei principali „actori” au fost și vor rămâne oamenii.

CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF ALBA IULIA PHOTOGRAPHER ARTHUR BACH (1894-1979)

Summary

The authors make an incursion in photography history, illustrating with names of important photographers, with their own workshops, known in urban centers from all country. Are made reference to Arthur Bach (1894-1979), counting 266 clips (with glass and celoid support), bought by the Alba Iulia municipality from his family who live in Germany. This ones- datated in decade 4 or 5 of the XX century- presents an various thematic, general views, buildings, houses, markets, parks, historical monuments or natural monuments, from Alba Iulia, Aiud, Abrud, Blaj, Uioara, Zlatna, Apuseni Mountains, Brad, Geoagiu Baths, Hunedoara, Orastie.

The collection is it self a usefully and veridical document which, corroborate with the historical ones, face out the time pass.

²⁰ Din care 8 nu au fost identificate.

²¹ Vezi și Gh. Hendrea, Alba Iulia, Orașul Marii Uniri în imagini de epocă, Alba Iulia, 1996; D. O. Dan, Alba Iulia orașul- istorie, orașul monumentelor, Alba Iulia, 1998.

În cadrul unei cercetări mai ample în satul Galeș, comuna Săliște, județul Sibiu, aparținând Mărginimii Sibiului, am remarcat existența icoanelor pictate pe tablă, atât la trecerea podurilor, cu rol de troiță, cât și în biserica din sat, unde formează majoritatea inventarului. Ignorate oarecum de literatura de specialitate, ele sunt destul de numeroase mai ales în zonele rurale și se încadrează cronologic la sfârșitul sec. XIX și în primele decenii ale sec. XX.

Din punct de vedere tehnic, executarea unei icoane pe tablă era mult mai simplă și mai ieftină decât a unei icoane pe un suport tradițional de lemn sau sticlă, deoarece tabla nu necesita o preparare complicată și era mai rezistentă în timp. Era tăiată la dimensiunea dorită cu o dală ascutită iar marginile erau pilite pentru a nu deranja la manevrare. Pe suprafața de lucru se practicau zgârieturi pentru a măări aderența culorii și, după degresare, se aplica un grund sau un strat subțire de culoare apoi se picta folosindu-se culori de ulei. Icoana era încadrată într-o ramă de lemn în care era fixată cu cuie. Spatele rămânând neacoperit, se aplica eventual un grund sau o culoare închisă.

Icoane de acest tip, mai mari, 50x100 cm., prinse într-un ancadrament metalic cu un decor sumar, care avea și rol de protecție contra intemperiilor vremii, se află la poduri, cu rol de troiță. Satul are două poduri peste râul Negru, care-l străbate, amândouă străjuite de icoana Maicii Domnului cu Pruncul. Maria este reprezentată în maniera specifică sfârșitului de sec. XIX, cu maforion roșu cu margini brodate cu aur, purtând coroană de aur bogat împodobită (de inspirație catolică). Fundalul este cerul albastru cu nori albi pe care sunt înscrise inițialele, iar în colțuri sunt doi îngeri. Fără a fi realizări excepționale, icoanele se încadrau în genul acelor lucrări convenționale, făcute la comandă după reproducerile pe hârtie care circulau în epocă. Nu aveau semnătură de autor, erau plătite din banii enoriașilor sau a unor familii care făcea astfel donație bisericii și satului și atunci, după obicei, își înscriseră numele. De altfel erau mereu refăcute și aceasta tot ca donație. În termeni locali sunt numite "troiță" sau "crucea de la podul Primăriei," (deși clădirea care adăpostea Primăria până în 1947 este acum școala și Muzeul local) și "crucea de la podu lui Fleacă" după numele unui proprietar din zonă mai de vază în alte vremi. Mai importantă este funcționalitatea lor. La "troița de la primărie" se ține slujba de Rusalii, iar la cealaltă slujba de Sînziene¹.

Creștinismul ortodox românesc, așa cum a fost receptat în sate, acordă o mare importanță puterii protectoare a Maicii Domnului, dovadă legendele care mai circulau încă în sec. XIX și datinile păstrate. Apa și mai ales podul au valențe simbolice în credințele populare, fiind oarecum sub influența maleficului (sufletele călătoresc pe apă, diavolul se ascunde sub pod, știne sau chiar propriile păcate îl trag pe om spre adâncuri) care trebuie combătut². Cea mai luminoasă dintre sfinți, cea mai puternică salvatoare este Maica Domnului, prezența icoanei sale în aceste locuri îi relevă tocmai ipostaza soterică.

Slujbele religioase care invocă protecția pentru recolte, belșugul, au două momente distincte: o parte se țin în biserică apoi se continuă într-un loc consacrat dominat de un simbol creștin, "troiță", și aflat neapărat în preajma apei, a cărei conotație simbolică privind fertilitatea este arhicunoscută, și care este necesară ceremoniei ce include botezul. În cazul acesta cele două icoane îndeplinesc rolul cerut. Suportul pe care sunt fixate, lucru ce se observă în spate, are forma crucii ceea ce simbolic le întărește forța protectoare³. Cununile de spice sau de sânziene, buchete de flori și uneori o mică candelă indică rolul încă activ în viața comunității.

Expuse intemperiilor, este explicabil de ce s-au preferat icoane pe tablă care rezistau și se puteau ușor repicta. Interesul de a le păstra în bună stare a avut în ultimii ani efect negativ: după ce timp de peste 100 ani au fost periodic curățate și repictate, acum au fost înlocuite de reproduceri pe hârtie închise în rame de lemn protejate de sticlă, aspectul îngrijit primând asupra celui artistic. Protecția unui loc o asigură și Arhanghelii; astfel, la podișorul peste Vale, pârâul ce se varsă în râul Negru, aceștia sunt reprezentați

¹ Informație din teren.

² Chevalier J., Gheerbrant A., Dicționar de simboluri, București, 1994, vol. 1, p. 107-116 și vol. 3, p. 118-120; Kernbach V. Dicționar de mitologie generală, București, 1995, p. 37-39.

³ Chevalier J., Gheerbrand A. op. cit., vol. 1, p. 395-405; Kernbach V., op. cit., p. 131-132.

tot pe o icoană veche de tablă. Fostul cantor, credincios tradiției, a plătit refacerea picturii în 1994, căutând un meșter care a respectat desenul original⁴.

La podul de la Râpa Dracului, aflat cam la 1 km. distanță de sat, în pădure, pe drumul Aciliului, loc considerat în trecut drept băntuit, a fost așezată la începutul sec. XX, tot o icoană-troiță de tablă cu o pictură în ulei reprezentând pe Arhanghelii Mihail și Gavril. Când morăritul n-a mai funcționat ca sursă de câștig a satului (din 1944) și drumul n-a mai fost întreținut, nici icoana n-a mai fost refăcută. În prezent, ruginită, este aproape pierdută în mărăcinișul crescut. S-au uitat și superstițiile și povestirile vesele legate de loc⁵.

Biserica satului a fost reconstruită din piatră de meșteri sași la 1700, reparată la 1809, dotată cu o galerie la 1833 și renovată la 1938 cu ocazia inaugurării șoselei regale (de la Săliște prin Găleş – Tilișca – Rod – Poiana – Jina – Dobra - Șugag la Sebeș - Alba Julia). Pe boltă există mențiunea repictării în 1810, a curățirii picturii în 1912, o ultimă curățire făcându-se în 1976. Urmele picturii inițiale efectuate în sec. XVIII se mai văd la cadrul ferestrelor și au mai fost dezvelite accidental.

În 1810 o parte din spațiul pictat în partea de jos a pereților n-a mai fost repictat ci zugrăvit, pereții fiind împodobiți cu icoane. Majoritatea icoanelor, inclusiv cele ale iconostasului sunt executate în ulei pe suport de tablă. Nu avem o mențiune precisă a datei pictării acestuia sau a autorului, dar existența numelor donatorilor îl încadrează la sfârșitul sec. XIX. A fost o donație colectivă a celor mai importante familii din sat, fiecare gospodar înscriindu-și numele alături de soție pe câte o scenă a iconostasului, chiar o pictură murală poartă nume de donator. Pictura, cu reale calități artistice, aparține celui curent de sfârșit de secol XIX care se îndepărta de erminiile bizantine, specifice artei religioase răsăritene, artiștii inspirându-se din modelele clasicilor din Apus, unde adesea reușeau să-și facă studiile. Artistul a avut mână bună, pictura este frumos executată, sobră, echilibrată, dar nu s-a semnat.

Patru icoane au înscris nu numai datele donatorilor ci și numele pictorului și anul creației. Cu totul diferite de celelalte din iconostas ele merg pe linia clasică a tradiției picturii ortodoxe fiind vizibilă influența bizantină, chiar cea a mănăstirilor atonite. Este vorba de Constantin Boghină "Maister Zugrav, Brașoveanu"⁶, cum se semnează pe icoane, alături de numele celor care le-au comandat. Astfel, el pictează un „Sfânt Nicolae” dăruit în 15 august 1863 de Nicolae Stănilă și soția sa Ana, bisericii (aflat în partea stângă a iconostasului); o Maica Domnului cu Pruncul plătită de Gheorghe Floașiu și soția Sora cu 30 zloți de argint în iunie 25, 1863 "întru pomenirea lor" (aflată în partea dreaptă, în spațiul rezervat femeilor); un Iisus Pantocrator, cu mențiunea: "această icoană s-au zugrăvit de Constantin Boghină Maister Brașovean 1863, iunie 17" (aflată în partea dreaptă, în spațiul rezervat femeilor); și o Ovidenie (prezentarea Mariei la templu) cu o inscripție greu lizibilă: "această icoană s-au plătit de robii lui Dumnezeu Danu Marcu și cu Mariș ... răposatului Danu Marcu întru pomenirea lor dăruită...1864, 26 octombrie" (aflată în partea dreaptă a iconostasului). Icoanele n-au fost curățate dar, în ciuda impurităților, se remarcă frumusețea culorilor, în nuanțe puține, saturate, dar amonios echilibrate: roșu, verde, albastru, alb, ocruri, luminate de foița de aur care acoperă aureolele și broderia veșmintelor, într-un echilibru cromatic care accentuează starea de pietate, de simplitate și de încredere pe care o inspiră bisericile românești din Mărginime. Figurile au trăsături mai aspre, serioase, tronurile sunt reprezentate cu o decorație asemănătoare arhitecturii unor turnuri, scrisul este cu litere chirilice artistic trasate.

Icoana „Sfântului Mucenic Marele Mercurie”, ale cărei moaște sunt cusute în Sf. Aer, se află în partea dreaptă a altarului și este donația preotului Dimitrie Iosof. Autorul picturii pare a se fi inspirat din portretele de domnitori români de pe pereții mănăstirilor din sudul Carpaților în realizarea coroanei și mantiei sfântului⁷.

Pe peretele din stânga în spațiul rezervat bărbaților se află o frumoasă icoană cu Arhanghelii Mihail și Gavril, reprezentați clasic, naturalist având în partea de jos mențiunea "DĂRUITĂ de DIONISIE SGURĂ 1906" cu litere mari de tipar și un nume Bendorean (?) probabil autorul. Pictura nu iese din tiparul lucrărilor la comandă specifice epocii și este cea mai mare din biserică (1x 1,50 m).

⁴ Informație de la Lupea I. cantor fiu de cantor 80 de ani.

⁵ Informatori: Lupea I. 80 de ani, Răchițan I. 81 de ani, Simionescu M. 79 de ani.

⁶ Informații despre această familie brașoveană care a dat și pictori în Mușlea Candid C., Biserica Sfântul Nicolae din Scheii Brașovului, Brașov, vol. I-1943 (indice de nume), vol. II-1946.

⁷ Icoana este afumată și înrămată astfel încât o parte a inscripției nu se poate citi, este lizibil doar: "s-a dăruit de preot Dimitrie Iosof parohu Găleşu ...și. s-au..de..". cu litere chirilice. Preotul a păstorit în ultimele două decenii ale sec. XIX, când probabil a donat icoana.

Se pare că moda icoanelor pe tablă s-a răspândit pentru că pe pereți, în porțiunile zugrăvite, s-au pus icoane de mici dimensiuni (25x40cm), circa 10 bucăți, încadrate în rame cu un profil simplu folosit în perioada interbelică. Neavând date despre proveniența lor nu le putem data decât aproximativ, la început de sec. XX. Sunt asemănătoare ca stil dar inferioare din punct de vedere artistic.

Mult mai interesante, artistic vorbind, sunt o colecție de 33 de icoane, tot pe tablă, de mici dimensiuni, 30 X 25 cm, care reprezintă sărbătorile creștine și erau expuse doar atuncia "la închinăciune, la altar". Nu au rame și în prezent sunt adăpostite alături de colecția veche de cărți bisericești într-un dulap, fără a mai fi folosite ca în trecut. După informațiile cantorului actual erau și pe vremea tatălui său tot cantor, deci sunt databile la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX. Probabil au fost cumpărate din veniturile parohiei sau donatorul n-a ținut să-și inscrie numele. Cert este că cel care le-a executat a avut și talent și pregătire, pentru că sunt frumos lucrate, demonstrând atât cunoașterea picturii clasice cât și acelei murale bisericești, ortodoxe și, eventual a celei țărănești pe sticlă. Desenul, compoziția și culorile folosite le aseamănă cu icoanele pe sticlă. Este regretabil că aceste frumoase icoane în stil ortodox românesc nu sunt înrămate și expuse în locul noilor donații formate din reproduceri pe hârtie în rame arătoase.

Icoanele pe tablă, destul de răspândite la sfârșitul sec. XIX și în primele decenii ale sec. XX, au fost o soluție oarecum mai la îndemână pentru unele parohii, cazul bisericii din Galeș nefiind singular. Din motive subiective ele nu și-au găsit loc suficient în atenția specialiștilor, regăsindu-se prea puțin în bibliografia de istoria artei. S-a considerat ades suportul, tabla, "tinichiaua", o "găselniță"; chiar creatorii, unii simpli meșteri, alții reali artiști, adesea nu par a fi dat mare importanță paternității acestui tip de lucrări. În cazul prezentat am remarcat diferențele de valoare artistică a picturilor, dar folosirea unui suport "ieftin" nu înseamnă neapărat o lucrare "ieftină" și suntem privați de o bibliografie corespunzătoare unui gen, destul de răspândit pe parcursul unei perioade suficient de lungă cât să reprezinte un moment în arta românească religioasă, gen care a dat lucrări interesante ce își pot afla un loc alături de icoanele pe lemn și icoanele pe sticlă.

Altarul bisericii din sat Galeș, jud. Sibiu. Partea stângă – sf. sec. XIX. Icoane pe tablă; partea dreapta-sus: icoană pe tablă a Sf. Nicolae pictată de Constantin Boghină din Brașov, 1863.

Icoană pe tablă cu **Marele Mucenic Mercurie**, sf. sec. XIX, ale cărei moaște sunt cusute în Sfântul Altar al bisericii din sat Galeș, jud. Sibiu

Icoană pe tablă cu **Arhanghelii** (Donația lui Dumitru Gaură în 1906)
în biserica din sat Galeș, jud. Sibiu

ICONS ON METAL IN MĂRGINIMEA SIBIULUI

Summary

During a monographical research in Galeș (Săliște vilage, Sibiu contry) in Mărginimea Sibiului, we noticed the existance of icons painted on metal sheets. They can be found both at roadside crucifixes situated on the bridges and in the church.

We found few data about such icons in our specific literature. Chronologically they belong to the end of the 19th century and the first decades of the 20th century. They were very popular in that time because they were easier to be made (the material is cheaper and resistant in time and it doesn't need a long and complicated preparation).

Both roadside crucifixes and the icons in the church are donations from the peasants. Most of the authors are unknown but the donators are mentioned on each icon, even on those on the altar, thing which helps us dating them. The icons are of different styles and value due to the different painters. Only four icons are painted in orthodox style by Constantin Boghina from Brasov and are dated 1863-1866.

Although not so popular as the icons on glass or wood, thus ignored by the specialists, the icons on metal should be mentioned and appreciated because of their artistic value, spiritual importance and spreading, and because they represent a stage in roumanian religious folk art.

De-a lungul secolelor termenul de **ebenist** a cunoscut sensuri diferite. Dacă inițial, în secolele XV și XVI, în plină Renaștere europeană termenul desemna pe tâmplarul specializat în placarea mobilelor cu lemn de abanos, sfera lui s-a lărgit considerabil începând cu secolul al XVIII-lea.

Încă din prima jumătate a secolului **ebenistul**, ca termen, desemna pe artizanul care execută mobilierul de lux din lemn exotic cu incrustații, marchetărie, etc. și care face parte dintr-o corporație aparte de cea a tâmplarilor de uz comun. Actualmente, termenul desemnează pe meșterul calificat în copierea și restaurarea mobilelor vechi, de stil, din diverse epoci istorice¹. Tâmplăria de lux sibiană s-a dezvoltat organic, în contextul specific al burgului sibian, ieșit din epoca medievală, deși, uneori, acest proces a fost încetinit în raport cu evoluția sa din Europa Centrală și de Vest, datorită datului istoric în care s-a format. Tâmplăria de mobilă, așa după cum o înțelegem astăzi este o ramură relativ târzie desprinsă din diviziunea meșterilor în lemnărit, "mensatores", sau măsurii și "kistemacher" sau cei ce fac lăzile, categorii ce încep să fie amintite diferențiat și la Sibiu, ca și în restul Europei începând cu secolul al XVI-lea. Confirmarea certă privind organizarea lor în cadrul breslei datează la Sibiu din anul 1520, când Universitatea Natiunii Săsești – Universitas Saxorum – întărește statutele breslei zugravilor, măsurilor și ferestrarilor. Dacă până în 1627 actele breslașilor sibieni sunt sporadice, după această dată breasla tâmplarilor, devenită puternică în urma numărului tot mai important de comenzi și deci a creșterii numărului de membrii se vede nevoită să-și clarifice statutele și instituie o ordine mai riguroasă ca până atunci a membrilor săi². Astfel se face că în 1631, la o nouă atestare a statutelor, tâmplarii apar ca fiind singuri în breaslă. În listele ce cuprind membrii breslei tâmplarilor pe anul 1627 (de breasla sibiană la acea dată aparțineau și meșterii din Cincu, Rupea, Sebeș, Agnita)³, găsim un număr de 24 de membrii activi. Unii dintre ei sunt sibieni, alții, după cum am arătat aparțin și altor localități din lumea saxonă a Transilvaniei, iar o a treia categorie, mai restrânsă, este cea a meșterilor veniți din Europa Centrală și care se stabilesc, sau activează o perioadă de timp limitată în cadrul breslei sibiene. Din statutele breslei aflăm că în 1642 Hanner STHAL, din Viena, intră în breasla tâmplarilor unde rămâne până la moartea sa survenită în ianuarie 1655; alți meșteri vor poposi doar pentru câțiva ani în orașul de pe Cibin, de unde au plecat mai departe, chemați de alte comenzi, probabil mai atractive – așa este cazul lui Stephan Simmermann care pleacă din breasla sibiană în 1656, sau Georg Krauss care părăsește breasla în 1660⁴.

Multora dintre acești meșteri nu le era străină arta incrustației, intarsierii și a marchetării diferitelor esențe lemnoase. În acest sens stau mărturie unele din stranele păstrate în bisericile săsești din sudul Transilvaniei de la Dupuș, (1514), Biertan (1523), Ațel (1526), sau Băcaci (1533), ultima dintre ele lucrată de meșterul Johann Reychnut din Sighișoara⁵, și care demonstrează folosirea curentă, în mediul bisericesc transilvănean a tehnicilor de intarsiere și marchetare.

Din punct de vedere istoric începuturile tâmplăriei de mobilă - în acest context ne referim la mobilierul laic - coincid cu perioada de dezvoltare impetuoasă a vieții urbane din Transilvania. În Sibiul secolului al XVII-lea au lucrat meșteri artiști precum Jeremias Stranovius sau Sebastian Hann, și au existat și iubitori de artă, colecționari și oameni de litere precum comitele Albert Huet sau Valentin Franck von Franckenstain. În protocoalele de lăsamânt sibiene (ce implică foi de zestre, sau de moșteniri) sunt notate și piese de mobilier din interiorul urban sibian: lăzi, bănci, paturi strunjite și policromate - cu, sau fără baldachin -, dar și lucrute cu "lemn creț", adică furniruite⁶. În testamentul comitelui Albert Huet din 1607 acesta lăsa moștenire la moartea sa o colecție de 18 tablouri mari și mici (printre ele erau enumerate portretele împăratului Carol V și al regelui Ferdinand, portretul principelui Transilvaniei Stefan Bathory, sau lucrarea cu temă biblică, Judith cu capul lui Holofen, etc.), o casă bine mobilată, iar în încăperea destinată

¹ Dicționar de Artă, 1995, p. 161.

² Arhivele Statului Sibiu, 690 - cutia 56-145, membrii breslei tâmplarilor între 1627 –1795.

³ Ibidem, 692 - cutia 56 -148, membrii din alte localități și taxele plătite de către aceștia între 1742-1844.

⁴ Ibidem.

⁵ 800 de ani de biserică a germanilor din Transilvania, catalog de expoziție, Wort und Welt, 1992, p. 53.

⁶ Sigerius, Emil, Von alten Hermannstadt, III, Hermannstadt 1928, p.12.

păstrării cărților pe lângă rafturile cu cărți și mobilier de scris este menționat și un perete în frescă⁷. Nu știm dacă Hauner Sthal, venit din Viena și care a intrat în breasla tâmplarilor sibieni unde a rămas până la moartea sa survenită în ianuarie 1655 a lucrat tâmplărie pentru comenzi de biserică sau privată, dar el este menționat printre membrii acesteia și cu siguranță a adus cu el tehnici noi de înfrumusețare a lemnului, lucrând piese de mobilier identice cu cele ce erau confecționate în reședințele din Europa Centrală, pe care le-a frecventat și unde a deprins arta meșteșugului său. Astfel ne putem explica numărul relativ frecvent al menționării în protocoalele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea a "dulapurilor de scris = birourile cabinet", "frumos intarsiate și cu sumedenie de sertare". Una dintre lucrările de marcă ale epocii a fost cel lucrat la Sibiu între 1691 – 1697 pentru comitele cărturar Valentin Franck von Franckenstein, dulap cabinet din lemn de nuc, cu aplice decorative din argint reliefat, cizelat și gravat, și cu feronerie realizată de Sebastian Hann⁸. Astfel de lucrări ca cea pentru comitele Frankenstein erau destul de rare în Europa acelei perioade știut fiind faptul că mobilierul pentru scris a avut o apariție târzie, dar dramatică în interiorul domestic european. Birourile cabinet erau obișnuite doar în biserici, mănăstiri și palate înainte de anul 1600.

În mod uzual acestea vor intra în casele oamenilor prosperi europeni, într-o mare varietate de abia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁹. După 1680 când Sibiu, ca de altfel întreg Principatul Transilvaniei a intrat direct în sfera de influență a Imperiului Austriac, numărul meșterilor aparținători breslei tâmplarilor crește în mod constant, acest lucru fiind o rezultantă a stabilității economice și politice din zonă în această perioadă. În medie, după 1700 sunt înregistrați unu până la doi membrii în cadrul breslei, dar sunt ani în care s-au făcut și chiar patru intrări de noi meșteri. Se intră astfel în perioada de glorie a breslei tâmplarilor sibieni : 1750 – 1850. În lucrarea sa "Die Entwicklung des Gewerbes in Hermannstadt in den letzten hundert Jahren"¹⁰, Friedrich Teutsch a realizat un tabel sinoptic ce prezintă mișcarea breslelor sibiene între 1657 -1889. Dacă în anul 1657 măsarii erau în Sibiu în număr de 14 (și îi considerăm pe măsari a fi făuritorii de mobilier orășenesc în Sibiu secolelor XVII – XIX), vedem că, după 140 de ani, în 1797 numărul lor era cu mult mai mare, de 44, un număr care așa după cum se desprinde și din documente era superior nevoilor de absorbție ale populației locale. În acest sens au fost date o serie de dispoziții guberniale în 1780, 1781, 1783, care limitau acceptul meseriașilor în cadrul breslei tâmplarilor sibieni, hotărâri însoțite de indicația ca raportul dintre numărul meșteșugarilor și al artiștilor asociați să fie într-o relație justă cu nevoile publicului¹¹. Conform datelor statistice tipărite de Friedrich Teutsch aflăm că Sibiu a avut în acest interval o creștere de peste 200 de case din zidărie. Toate aceste case au fost mobilate în stilul, mai mult sau mai puțin tradițional cu mobilier orășenesc pictat și din ce în ce mai mult furniruit. Mobilierul furniruit a apărut mai întâi la oficialitățile de stat care reprezentau puterea imperială a Austriei în capitala provinciei, Sibiu și mai apoi a devenit un lucru cotidian la nivelul patriciatului local sibian, precum și al cetățenilor din alte localități transilvănene.

Mobilierul placat cu furnir a însemnat nu numai o altă tehnică, ci și o altă viziune artistică și ambientală care a început să câștige teren la începutul secolului al XVIII-lea, pentru a deveni spre sfârșitul acestuia oarecum obligatoriu în sfera habitatului burghez aulic. Tehnica furnirului a detronat astfel, de-a lungul unui secol, o altă tehnică, cea a policromărilor mobilierului și care a fost foarte răspândită în perioada barocului transilvănean.

Secolul al XVIII-lea impune totodată folosirea lemnului de nuc la mobilierul artistic, în detrimentul celui de stejar. După 1750 toate intrările de meșteri în cadrul breslei tâmplarilor sibieni au ca suport lemnul de nuc, iar cele 90 de planșe cu " Prob Stuck"-urile desenate pentru acceptarea probei de meșter aflate la Arhivele Statului din Sibiu, prezintă un mobilier din lemn de nuc, furniruit cu diverse esențe lemnoase de furniruri locale sau exotice¹².

⁷ Kertesz, Andrei, Testamentul lui Albert Huet, în Studii și Comunicări, Arad 1992.

⁸ Guy Marica, Viorica, Sebastian Hann, Cluj 1973, p.163.

⁹ Bridge, Marke, An Encyclopedia of Desks, ISDN 1988, p.6-8.

¹⁰ Teutsch, Friedrich, Die Entwicklung des Gewerbes in Hermannstadt, Hermannstadt 1890.

¹¹ Arhivele Statului Sibiu, 394 II, cut.19, limitarea numărului maiștrilor tâmplari 1780, 1781; Dr. Bielz Julius, Kunstschker Johann Bauemfeind und seine Arbeiten, in Mitteilungen aus den Baron Brukenenthalischen Museum, VII, 1938, p. 19- 25.

¹² Arhivele Statului Sibiu, 697 cut. 56 – 152, Mapa de schițe 1750 – 1850, Berthalan Karin, Tâmplăria artistică sibiană (1750 – 1850), în Studii și Comunicări. Arheologie. Istorie, Muzeul Brukenenthal, Sibiu, 1981, p. 311 – 324.

Aşa după cum stau dovadă piesele de mobilier ce fac parte din colecția Muzeului Brukenthal, din diverse colecții particulare, precum și cele 90 de desene aflate la Arhivele Statului din Sibiu tâmplarii sibieni, **ebenişti** ai secolului al XVIII-lea, erau foarte buni executanți și cunoscători ai tehnicilor celor mai noi în uz din acea perioadă. Ei erau buni cunoscători ai artei marchetării și intarsierii mobilierului, înscriindu-se în linia generală de influență a mobilierului olandez, pe filieră sud germană, ce abordează un design sobru, cu un simț aproape arhitectonic al echilibrului, cu foarte puține elemente sculpturale, dar cu o puternică notă a esteticului ce rezultă din folosirea jocului de furniruri. Una dintre piesele vechi, furniruite din colecția Muzeului Brukenthal este lada de haine (AD. 215), lucrată în 1721 într-un atelier sibian, o piesă elegantă, cu influențe de renaștere târzie în marchetarea și delimitarea în casete a decorului, cu plinta soclului marchetată și dublată de un brâu denticular, cu patru pilaștri marchetați adosați ce au rolul de a împărți decorația frontală a lăzii, cu colonete strunjite, din lemn de abanos; toate acestea dau o notă de excepție, de lux piesei. Din păcate nu cunoaștem nici autorul și nici comanditarul acestei piese deosebite. Ea a fost donată muzeului în anul 1910 de către o familie din Sibiu, iar datarea acestei lăzi o cunoaștem de pe capacul interior al ei.

Tot de autori necunoscuți, dar ieșite din atelierile de mobilă sibiene sunt și trei dintre **dulapurile** aflate în colecția muzeului. Dulapul transilvănean aflat ca formă evolutivă sub influență sud germană și austriacă a devenit în secolul al XVIII-lea o piesă indispensabilă interiorului aulic luând forme tot mai rafinate odată cu trecerea timpului. Din stilul sever al secolului al XVII-lea, de o somptuozitate impresionantă, dulapurile secolului al XVIII-lea, mai ales cele lucrate în prima jumătate a secolului, conservă o structură arhitectonică ce le particularizează: ele au preluat forma unui paralelipiped înalt și masiv, accentuat adeseori de o cornișă puternic mulurată, subdivizată în două părți de benzi, ce dau o forță puternică frontonului. Exemplarele secolului al XVIII-lea se detașează de predecesoarele lor prin utilizarea unei game mai mari de esențe lemnoase, precum și prin execuție. Ele sunt placate cu furnir și prezintă o marchetărie delicată, cu oglinzi de panou, au balamalele și broaștele din alamă, iar picioarele lor sunt strunjite "en oignon".

Dacă asupra dulapului de haine AD.250, lucrat la începutul secolului al XVIII-lea sunt dubii în al atribui atelierelor de tâmplărie transilvăneană (mai degrabă este de proveniență nord italiană și aparține primului deceniu al secolului al XVIII-lea, probabil atelier milanез), dulapul de haine AD.182, intrat în colecția muzeului în 1944, a fost lucrat în atelierile sibiene în primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, 1720- 1730 și subliniază din plin foarte buna stăpânire a meșteșugului de către ebenistul care l-a executat. Dulapul impresionează în mod plăcut privitorul atât prin severitatea proporționalității lui, (tipică de altfel întregului areal european din primele decenii ale secolului al XVIII-lea), cât și prin folosirea cu măiestrie a artei marchetării și intarsierii cu diferite esențe lemnoase, în care predomină rădăcina de nuc, și a realizării cartuşelor în poligon stelar aplicate în relief, cu câte o intarsie florală la mijloc, ce înfrumusețează ușile dulapului. Din aceeași clasă bună de execuție este și dulapul de haine cu nr. AD. 311, piesă executată la un interval de trei – patru decenii față de dulapul anterior, spre mijlocul secolului al XVIII-lea, într-un alt atelier de ebenist sibian, și care demonstrează noul design, aflat în circulație în Europa aceluia interval de timp, piesa pierzând din somptuozitate prin diminuarea cornișei, câștigând însă în proporționalitate și anunțând noile structuri de mobilier ale burgheziei secolului al XIX-lea. O piesă de o rafinată eleganță este dulapul AD. 231, lucrat într-un atelier de ebenist sibian în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, piesă ce a aparținut uneia dintre familiile de marcă ale patriciatului sibian, familia Csaki. Forma arcuită a frontonului este copiată și de partea superioară a ușilor, precum și de motivul marchetat în furnirul din rădăcină de nuc al ușilor dulapului.

Cele patru picioare ușor evazate, ornate printr-o sculptură fină ce se termină în buclă, înscrisu piesa în maniera rococoului european din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹³.

Termenul de **ebenist** este sinonim în lumea engleză și germană cu cel ce execută birourile cabinet: **cabinet maker**, sau **kunstschreiner**, aceasta fiind piesa cea mai de vază din cadrul unui salon aristocratic. Termenul de cabinet în ceea ce privește istoria mobilierului și a locuinței indică mai degrabă o încăpere decât o mobilă. Ca încăpere cabinetul este menționat deja de la începutul secolului al XVI-lea, iar ca mobilă, termenul apare în secolul al XVII-lea, desemnând o piesă închisă printr-o ușă în interiorul

¹³ Haaff R., Das Suddeutsche Biedermeier, Bonn, 1998, p.85, foto 88 : un dulap identic cu piesa noastră executată la Lothringer în 1760 din nuc masiv, furniruit.

căreia sunt o serie de etajere și compartimente¹⁴. **Biroul cabinet** din secolul al XVIII-lea își are evoluția în dulapul cu două corpuri. Această mobilă de reprezentare era cerută de aristocrația epocii și uneori era realizată în pereche. În general mult dezvoltat pe înălțime, biroul cabinet preia forme arhitecturale la acest efect contribuind în mod egal structura simezei, adesea foarte articulată compusă din elemente de arhitectură, sau sculptate în ronde-bosse, cu frontoane rupte care se regăsesc și la numeroasele biserici din secolele XVII și XVIII. Spre deosebire de piesele de factură olandeză, cu un aspect excesiv bombat "în acordeon" în jumătatea sertarelor, biroul cabinet de influență germană preferă "linia arbaletă" a sertarelor, mult mai caracteristică gustului german. Această linie o regăsim la toate cele șase piese aflate în colecția Muzeului Brukenthal, piese de excepție din rândul cărora remarcăm totuși trei: AD.177, AD. 178 și AD. 180., și lucrate în intervalul 1750 – 1770. Din păcate, doar uneia dintre ele îi cunoaștem autorul Johannes Gollner care, cu acest birou cabinet și-a susținut intrarea în breaslă, ca "Prob Stuck" în anul 1766, ziua de 22 martie, așa după cum stă menționat pe inscripția din interiorul piesei. Prin aceste birouri cabinet, ebeniștii sibieni și-au dat adevărata lor măsură creând opere de o certă valoare artistică, în care intărirea, marchetarea, incrustația, folosirea "mesei roșii și verzi" de culoare (tehnică modernă pentru acea perioadă, menționată a fi în uz în atelierile ebeniștilor francezi la începutul anilor 1760), a valorării prin ardere a furnicului pentru a crea adâncimi, strălucirea lacurilor ce pun în valoare esențele de furnicuri, completează în mod fericit somptuozitatea arhitectonică a pieselor. În mapa de desene a breslei de la Arhivele Statului nu avem releveul acestei lucrări, fapt ce demonstrează, că, din păcate, nu s-au păstrat decât parțial, lucrările de examinare. Desenul singurului birou cabinet păstrat în mapă este cel de la 1769, a lui Johannes Kraussens, un releveu îngrijit executat, care întărește clasa ebeniștilor sibieni, de bună calitate, din această perioadă. Kraussens a realizat o lucrare monumentală, echilibrată arhitectonic, cu o simeză ondulată marcată de un medalion central cu motive rocaille, lucrare în care predomină furnicul de rădăcină de nuc. Din păcate la acest foarte frumos și minuțios releveu nu avem și lucrarea.

Alături de biroul cabinet, **bufetul vitrat** a fost una din piesele de rezistență ale salonului patriciatului săsesc sibian. În mapa de desene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea găsim releveele a trei ebeniști sibieni care au lucrat bufete de salon. În releveu din 1770 regăsim numele de Gollner, a lui Georgius, probabil un frate mai mic, dar la fel de priceput meșter ca și Johannes. Patria bufetelor vitrate este cu certitudine Olanda secolului al XVII-lea, unde burghezia și comercianții orașelor Amsterdam și Anvers își doreau astfel de mobile pentru a-și putea expune, la vedere, piesele de valoare din porțelan sau argintărie, fie ea europeană, asiatică sau extrem orientală. Bufetele sibiene nu preiau formele bombastice ale vitrinelor olandeze. În ansamblu ele păstrează mult din rigorile liniei drepte, deși simeza lor este ondulată, ca și partea de legătură dintre cele două corpuri principale. Atât releveele cât și cele două bufete vitrate din colecția Muzeului Brukenthal aparțin stilistic aceleași perioade, anii 1770, dar din păcate, nefiind semnate lucrările nu putem atribui cu certitudine nici unuia dintre cei trei ebeniști sibieni cele două bufete ale muzeului. Cu certitudine însă, ele au fost lucrate în atelierile sibiene nu ca "Prob Stuk", ci ca și comenzi în urma cererii mari de astfel de piese.

Marea majoritate a schițelor din mapa de desene sunt pentru lucrări mai ușor de executat decât un birou cabinet sau un dulap vitrină. Ele, în proporție mare abordează comoda și biroul, ca și tipuri categoriale. Karin Berthalan în lucrarea sa "Tâmplăria artistică sibiană 1750 -1850" a realizat o discuție pertinentă privind tipologia evolutivă a acestor piese¹⁵. Sunt de menționat totuși câteva desene cum sunt cele ale lui Georgius Ungart, admis cu un birou secreter de damă în 1773, Michael Schmidt, admis cu o comodă cu pult în 1776, și tot în același an și cu o lucrare asemănătoare este admis și Michael West. O comodă marchetată este lucrarea din 1784 a lui Johann Georg Sekely, iar o lucrare asemănătoare, în stil Josephin (Louis XVI) este cea prezentată de Petrus Kissling în 1785, pe când Andreas Zilmann lucrează în același decor de panouri marchetate o comodă în stil terezian (Louis XV). O lucrare interesantă este cea a lui Jacob Brunnens, din 1787, a unui birou cu rulou cilindric, se pare una dintre primele lucrări de acest fel din atelierile sibiene. În 1788 Johannes Roth propune și el o lucrare interesantă, un birou secreter cu rulou, în stil Josephin, dar, din păcate, ni s-a păstrat doar schița de detaliu a interiorului. În 1798 Samuel Michelis propune și el o comodă cu rulou cilindric, în stil Josephin. Colegul său de an de admitere, 1798, Georg Binder, propune o lucrare asemănătoare ca stil și marchetare, o comodă cu pult.

¹⁴ Piva, Domenico, Mobilier. Les Monde Fascinant des Antiquaires, ISBN – Milan, 1996, p. 50.

Ceea ce caracterizează desenele din ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea este simplificarea lor, atât prin diminuarea complexității mobilierului propus pentru examinare, cât și printr-o redare tot mai săracă a tehnicii de furniruire. Ca modele de înfrumusețare a mobilelor este propusă doar casetarea și marchetarea, cu furnir de nuc. Să nu uităm că aceste ultime două decenii ale secolului al XVIII-lea se înscriu în perioada unor frământări puternice în cadrul breslei tâmplarilor sibieni când marea masă a meseriașilor refuză să accepte în rândurile ei pe ebeniștii de excepție, (așa după cum este cazul vienezul Johann Bauerfeind)¹⁶, preferând lucrări mediocre celor de o calitate artistică deosebită. Este lupta care se dă între meseriași și ebeniști, artiștii meseriei. Pentru această perioadă menționăm doar două nume de ebeniști care au lucrat în Sibiu nu numai pentru baronul von Brukenthal, ci și pentru oamenii de vază ai orașului. Este vorba de L. Cristian Hetzel, care a condus lucrările de lemnărie și stucatură în Palatul Brukenthal și de mai tânărul său confrate, Johann Bauernfeind, ebenist de formație vieneză venit la Sibiu în această perioadă și căruia breslașii sibieni nu îi acceptă cererea de intrare în corporație, deși a demonstrat din plin marea artă pe care o stăpânea. Brukenthal însuși a fost pus în situația de a media acest conflict. Piese de mobilier rămase în colecție de la Baronul Samuel von Brukenthal, conform statelor de plăți ale palatului au fost executate de acești doi mari ebeniști sibieni de formație vieneză. Se știe cum că Johann Bauernfeind a lucrat mobilier numai în stil Josephin (Louis XVI), de unde deducem că mobilierul stil terezian (Louis XVI) al palatului a fost lucrat de mai bătrânul său prieten L. G. Hetzel, cel care, așa după cum a dovedit istoria a fost singurul din breasla tâmplarilor sibieni care l-a ajutat și l-a ocrotit.

Sibiul secolului al XVIII-lea, mică capitală a unei provincii de la marginea imperiului a luptat pentru a se afirma, inclusiv în acest plan al mobilierului ebenizat ceea ce confirma dorința cetățenilor lui de a se încadra în valorile de circulație central europeană. Așa după cum a confirmat însăși istoria, parțial, a reușit, o bună parte a pierdut, a cunoscut oameni pricepuți, dar mulți și mai puțin pricepuți. A pierdut marea cursă de a rămâne o capitală, dar iau rămas "eroii" unei istorii interesante și pline de pitoresc, pe care fiecare cetățean al urbei trebuie să-l cunoască și să-l ridice pe pedestalul pe care îl merită.

AD.215 Ladă de haine, 1721 atelier sibian

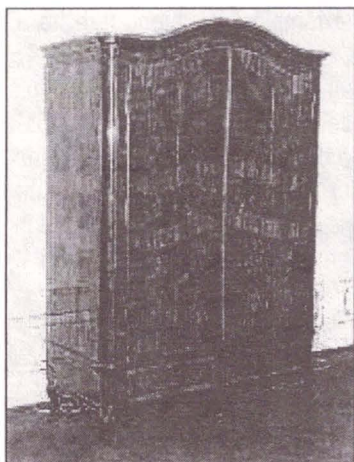
AD. 250. Dulap de haine, baroc, începutul sec. XVIII, Italia de nord

AD. 182. Dulap de haine, baroc,
prima jumătate a sec. XVIII, atelier sibian

AD.311. Dulap de haine, baroc,
mijlocul sec. XVIII, atelier sibian

AD.231. dulap de haine, baroc târziu,
ultimul sfert al sec. XVIII, atelier sibian

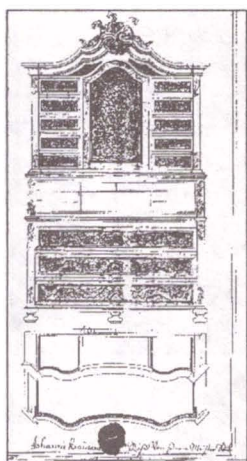
AD.178. Birou cabinet, „prob stück von Johannes Göllner
Ao 1766 Die 22 Marti”, atelier sibian

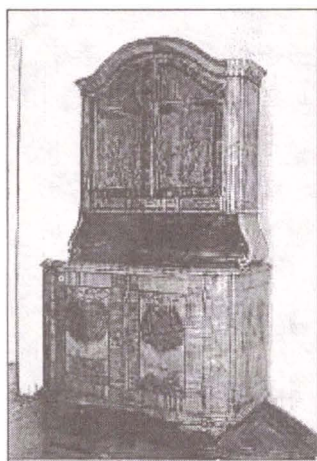
AD.180. Birou cabinet, a doua jumătate a sec. XVIII,
atelier sibian

AD.177. Birou cabinet, a doua jumătate a sec. XVIII,
atelier sibian

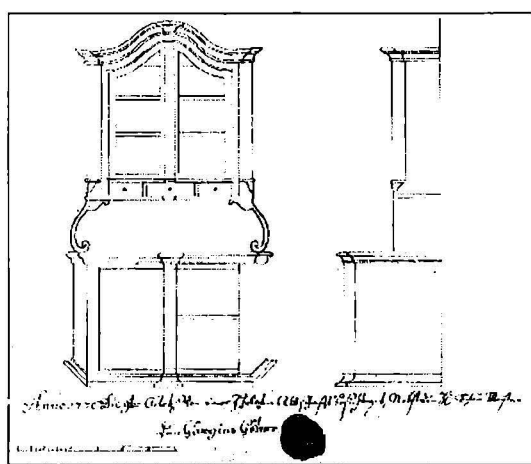
Arhivele Statului Sibiu, mapa de desene,
"prob stück" de Johannes Kraussens, 1769

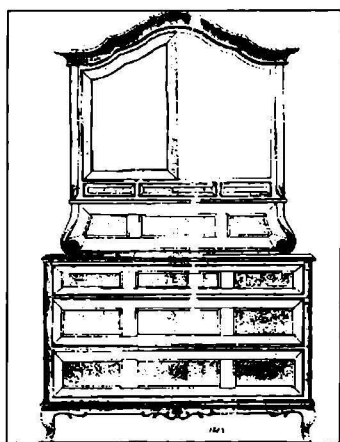
AD.213. Bufet vitrat, baroc târziu,
a doua jumătate a sec. XVIII, atelier sibian

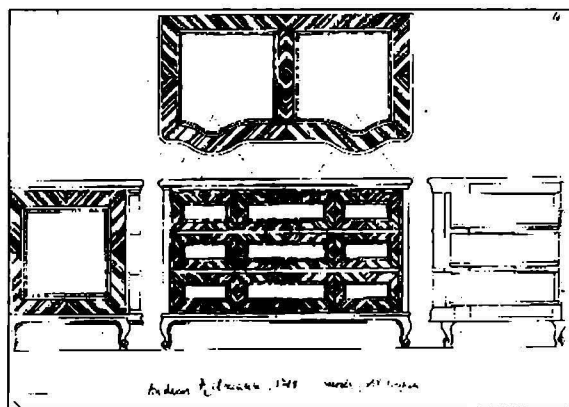
AD.213. Bufet vitrat, baroc târziu,
a doua jumătate a sec. XVIII, atelier sibian

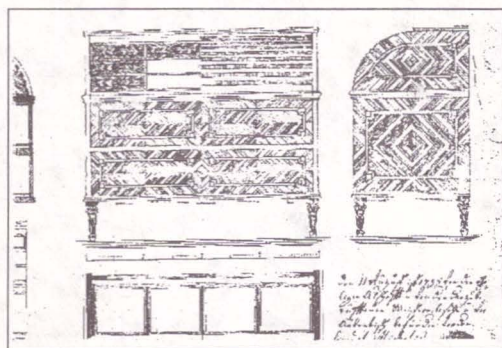
Arhivele Statului Sibiu, mapa de desene,
bufet vitrat „prob stück”, 1770, Georgius Gölner

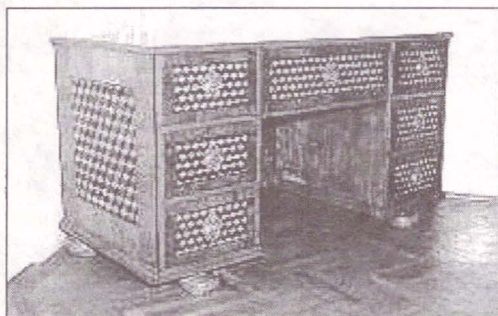
Arhivele Statului Sibiu, mapa de desene,
bufet vitrat, 1783, atelier sibian

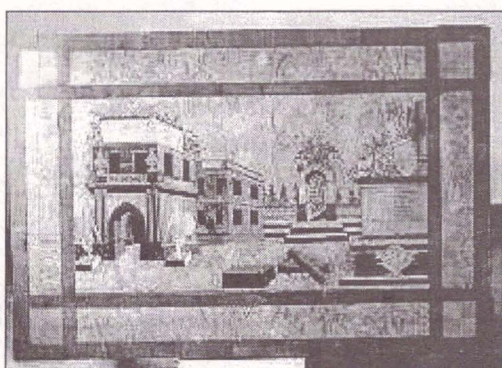
Arhivele Statului Sibiu, mapa de desene,
comodă, Andreas Zilmann, 1785

Arhivele Statului Sibiu, Comodă cu ruluu,
Samuel Michelis, 1798

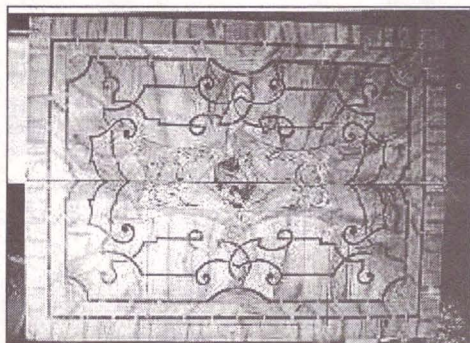
AD.154. Birou cu două corpuri, baroc, cca. 1780,
atelier sibian

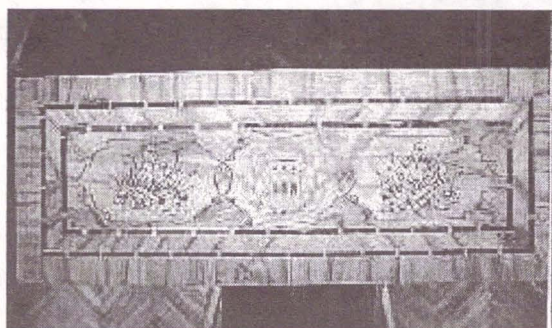
AD.185. Măsuță stil clasicist,
Johann Bauernfeind, 1803, atelier sibian

AD.210. Măsuță de salon, L. Cristian Hetzel, 1770,
atelier sibian

AD.218. Măsuță de joc, 1770, atelier sibian / vienez (?)

EBENISTES OF SIBIU IN THE 18TH CENTURY

Summary

Throughout the centuries the term **EBENISTE** had different meanings. At first, in the 15th and 16th centuries, during the European Renaissance, the word was used to make reference to the joiner who had been specialized in working ebony wood in carved pieces of furniture. The meaning of the word was widely spread beginning with the 18th century. **Thus the ebeniste, the French term for a cabinetmaker, appointed a specialist in veneered furniture who worked an elaborate marquetry and inlay pieces. He belonged to a special guild apart from the ordinary joiners.** Nowadays the term indicates the specialist who imitates, or restores old pieces of fine furniture.

The fine furniture developed at the end of the 17th century in Sibiu, an old medieval town in Transylvania that was under the influence of the Central and Western European cities.

The 18th century and the first half of the 19th century was the flourishing period of the ebenistes of Sibiu. More than 40 workshops with highly qualified workmen customarily made veneered furniture. The young apprentice who requests to join the guild must do both a "probe stuk", and a drawing and explanatory diagrams of it. The State Archives of Sibiu preserves more than 90 such drawings, and there is an interesting debate between them and the beautiful furniture artefacts from the Brukenthal Museum.

Some names of ebenistes active in Sibiu are worth being mentioned: Johannes Gollner, Georgius Ungart, Michael Schmidt, Johann Georg Sekely, Michael West, Petrus Kissling, Andreas Zilmann, Samuel Michelis, etc.

Mention should be made on two Viennese ebenistes who settled down in Sibiu in the second half of the 18th century. They were L. Cristian Hetzel and Johann Bauernfeind. Both of them worked for Baron Samuel von Brukenthal, the governor of Transylvania and for the nobility of Sibiu as well.

CĂRȚI DIN BIBLIOTECA ILUMINISTULUI IOAN CORNELI ÎN COLECȚII SĂLĂJENE

Ioan Oros

În anul 1988, preotul Alexandru Pop din Șimleu Silvaniei, fost paroh în satul Zalnoc¹, com. Bobota, jud. Sălaj, dona Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău trei cărți provenite, se pare, din vechea bibliotecă parohială unde colecționarul a păstrorit². În afară de consemnarea acestui fapt în registrul de inventar al bibliotecii³, un alt înscris oficial privitor la donația sau proveniența cărților, emis fie de către donator, fie de către beneficiar, deocamdată nu am găsit⁴. Astfel că, până deunăzi, aceste cărți, respectiv: *Teologia dogmatică* (Blaj, 1804), *Anticile romanilor* de Damaschin T. Bojincă (Buda, 1832) și un colligat înregistrat sub titlul *Synopsis historiae Imperii romano-germanici* au zăcut necercetate în rafturile bibliotecii muzeului.

Cu ocazia operațiunii de inventariere și actualizare a evidenței bunurilor mobile de patrimoniu tip carte, ca răspuns la chestionarele statistice lansate în acest sens de către CIMEC⁵, ne-am dat seama că, după ex -librisurile olografe conținute, cel puțin colligatul reprezintă cu certitudine absolută un volum provenit din biblioteca iluministului Ioan Corneli (1754-1848)⁶.

Ca mulți alți învățați români ai perioadei Vormărtz, în ultimul timp și cărturarul ardelean Ioan Corneli s-a bucurat de o îndreptățită acțiune de reconsiderare științifică, reconstituindu-i-se în acest sens biblioteca, studiindu-i-se opera și activitatea pe tărâm bisericesc, cultural-național etc.⁷, culminând toate cu o valoroasă teză de doctorat consacrată lui⁸.

Presupunem că aceste cărți au ajuns într-o modestă bibliotecă parohială din Sălaj, printr-unul din posesorii ulteriori, și anume preotul Ladislaus Muszta (1795-1874), paroh al Zalnocului timp de peste o jumătate de secol (1823 -1874), al cărui nume îl găsim în ex-librisul olograf așternut pe forțașul 2 al amintitei cărți de Blaj, *Teologia dogmatică*⁹.

Ladislaus Muszta (alias Vasilie Musta)¹⁰, originar din Bobota, este, credem, un preot cu studii seminariale la Blaj (după însemnare, cartea este cumpărată, se pare, la 1810), probabil având studiile primare și o parte din cele secundare la Carei¹¹; făcea parte din primele generații de preoți din Sălaj, școliți

¹ Satul Zalnoc, atestat la anul 1327, cu biserică de lemn de la 1700, este situat în apropiere de Bocșa lui Simeon Bămuțiu.

² Cu excepția unei Evanghelii de București (1723), toate celelalte cărți vechi românești păstrate la parohie sunt apărute la Blaj, respectiv: Penticostarion (1768), Octoih (1770), Triodion (1771), Strastnic (1773), Molitvenic (1784), Apostol (1802), Strastnic (1817) și Ceaslov (1824).

³ Sub nr. inv. 7980-7982/1988, Biblioteca Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău. În marginea registrului de inventar, la rubrica Observațiuni, sunt consemnate următoarele: "Donație din partea preot. Alexandru Pop din Șimleu Silvaniei".

⁴ Păstorind el însuși în această parohie, preotul Ioan Buteanu (1874-1937), nepotul lui Vasilie Muszta, este autorul unei monografii a satului Zalnoc. În serial, părți din această monografie au fost publicate prin 1924, în ziarul Plugarul ce apărea la Șimleu Silvaniei. De asemenea, a mai scris o genealogie a preoților din familia nobilului Muszta Onu (1822) așternută, între anii 1912-1914, pe ultimele file (p. 25 ș. u.) din Matricola botezaților, morților, cununărilor pe anii 1824-1858 a satului Zalnoc (AN-DJ Sălaj, cota 1272). Până la 1823, când, pe 5 august, apare aici (AN-DJ Sălaj, cota 1271), pentru prima oară, numele lui Vasilie (alias Ladislaus) Muszta, mai apar ca preoți Teodor Oros (1795-1820) și Ioan Kereșteleki (18210 - 1822).

⁵ Trimestrul al III-lea, anul 2001.

⁶ V. Fl. Dudaș, *Românii din Oradea în epoca Luminilor*, Oradea, 1996, vol. I, p. 105-125.

⁷ Gh. Mudura, Ioan Corneli și răspândirea cărții didactice în districtul literar al Orăzii, în *Biblioteca și școala*, Oradea, 1976, p. 135-155; C. Mălinaș, *Cărțile Școlii ardelenice în colecții din Oradea*, în *Biblioteca și cercetarea*, V. Cluj, 1981, p. 37- 63; D. Stelaru, *Cărți din biblioteca iluministului Ioan Corneli existente în colecții din Oradea* (Catalog), în *Crisia*, XII, 1982, p. 471-479; C. Mălinaș, *Pe urmele vechilor biblioteci - biblioteca iluministului Ioan Corneli (1762-1848)*, în *Biblioteca*, 1985, nr. 1-2, p. 55-58; C. Mălinaș, *Reconstituirea bibliotecii cărturarului iluminist Ioan Corneli, de la Oradea (1762-1848)*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 185-198.

⁸ C. Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli (1762-1848)*, Cluj-Napoca, 2000 (478 p.).

⁹ *Teologie dogmatică*, Blaj, 1804. Pe forțașul 2 interior:

Ex Libris Ladislaus Muszta. 15 Februarie

Ex libris Ladislaus / Paroch in Zalnok/ Muszta Parochu in Zalnok

Suntu bune ciupercele mâncate, ieste și bureți păstrăvi.

Pe p. 470: Anulu Domnului una mie optusute se dieci.

¹⁰ Omonim frecvent în zonă. A nu se confunda cu Basilius Muste, " Administrator Magyar-Laposiensis et Director scholae normalis gr.-cath. Magyar-Laposiensis", hirotonit la 1850 - mort 1877 . Vezi Sch. cleri diocesis Szamoujváriensis graeci ritus catholicorum pro anno a Cristo Nato 1898, /Gherla/, 1898, p. 53 și 260.

¹¹ O posibilă explicație pentru vizitele sale de mai târziu la Carei, unde călătorea adesea cu căruța. Socotim curriculum-ul școlar al personajului nostru ca fiind similar cu cel al altui preot sălăjean, Ioan Pop Suduranul (1792-1872), care "a făcut școala primară și primele clase din cursul secundar la școlile din Careii-Mari", apoi, "ultimele clase secundare și teologia le-a făcut la Blaj". Vezi I. Ardeleanu-Senior, *Oameni din Sălaj, Zalău*, 1938, p. 33.

la Blaj imediat după 1800, alături de Constantin Cuște (1802 - Gârcei), Toader Pop (1802 - Ban), Elisie Ban (1810 - Șimișna), popa Vasilie de la Marin (1819) ș.a.¹²

Însuși biograful său, preotul I. Buteanu, relatează că Ladislaus Muszta era "moralist dela Blaj", iar ca fire era "om darnic și evlavios"¹³. Astfel că, membru fondator al "Asociațiunii" fiind, cu ocazia adunării generale a acesteia, ținută la Năsăud, în 8-10 august 1870¹⁴, a dat o taxă de 200 fl. Întrucât nici unul dintre volumele în cauză nu prezintă numerele de poziționare indicate în *Catalogus Librorum per Praepositum Ioannem Corneli Capitulo G R C M Varadinensi Testamentaliter legatorum*, întocmit de către Iosif Silaghi, canonic cancelar și executor testamentar al lui Ioan Corneli¹⁵, nu excludem situația în care aceste cărți să fi fost date în mâna preotului Ladislaus Muszta de către însuși profesorul canonic I. Corneli. Rămâne de stabilit, în timp, circumstanțele în care acest fapt s-ar fi putut petrece. Deși, mult mai plauzibilă ni se pare filiera: Ioan Corneli - Gheorghe Șincai - Ignatie Ipian Marinceaș - Ladislaus Muszta¹⁶.

Iată descrierea cărților din colligatul Pütterus:

1. SYNOPSIS // HISTORIAE // IMPERII // ROMANO-GERMANICI // PER // IOANNEM STEPHANUM PÜTTERUM // I. V. D. M. BRITANNIAE REGIS CONSILIARIUM AULICUM // ET UNIVERSITATE GEORGIA AUGUSTA PROFES- // SOREM PUBLICUM ORDINARIUM // IN USUM // AUDITORUM SUORUM // CONSCRIPTA // NUNC VERO IN LATINUM VERSA IUXTA ALTERAM // EIUSDEM CORRECTAM ET CONTINUATAM // EDITIONEM, ADORNATAM // GÖTTINGAE // SUMPTIBUS VANDENHOEK - ET RUPRECHTIANIS // 1793.

Autor: Pütterus, Ioannes Stephanus

Titlul: Synopsis historiae Imperii Romano-Germanici

Tipografia: Sumptibus Vandenhoeck -et Ruprechtianis

Locul apariției: Göttingen

Data: 1793

Paginația: F. titlu + [2] prefatio + [4] conspectus operis + 188 p.

Formatul: în 8°, [14,5x 8,5 cm], 34 r./ pag.

Limba: latină

Caractere: latine

Coperta: din carton acoperit cu hârtie marmorată, moron închis; cotorul cu imitație de nervuri și vignete (cornul abundenței între frunze de acant plasate la colțuri), obținute prin presare la rece pe foiță de aur; colligat cu 2 și 3. Șnit roșu. Pe cotor: *HISTORIA IMPERII ROMANO-GER. // PÜTTER*.

Ornamentație: vigneta de compoziție tipografică (p. 1).

Proprietate: Muzeul Județean de Istorie și Artă, inv. bibl. 7961 / 1988.

Proveniență: donație

Obs: Pe pagina de titlu, cu țemeală neagră, ex-librisul olograf: *Ioannis Corneli*.

2. NECĒSSITAS // SEPULTURAE // AN, ET QUATENUS // IN JURE NATURALI SUUM // HABEAT // FUNDAMENTUM // DISQUIRITUR. // ANNUENTE INCLYTA // FACULTATE JURIDICA // PRO // CONSEQUENDA JURIS UNIVERSI // DOCTORATUS LAUREA // IN ANTIQUISSIMA // AC // CELEBERRIMA // UNIVERSITATE // VINDOBONENSI // A // MATHIA KOSSU, // CARNIOLO MICHELSTETTENSI. // VINDOBONAE, // EX TYPOGRAPHIA IGNATII GRUND, // IN AULA S. CRUCIS 1784.

¹² Dintre cei identificați de noi după propriile lor mărturisiri din cuprinsul însemnărilor pe cărțile vechi din Sălaj. Dar vezi și I. Mărza, Școală și națiune (Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale), Cluj-Napoca, 1987, p. 195-198, unde regăsim destui sălăjeni.

¹³ Deși poate nu sunt suficiente de relevante pentru subiectul nostru, însă ilustrează perfect o anumită percepție cvasilegendară comună mentalității țărănești (ce ține de oralitate) cu privire la portretul unei vieți, creionat cel mai mult din amănunte picante despre viața lui Ladislaus Muszta, cităm, după același biograf, că preotul "era om simplu, dar sârguincios și a câștigat o avere de 400 jugere", iar "pădurile unite le-a vândut la săteni", plăcându-i "irtutul buturilor" și clăditul clăilor de fân. Se spune că era "un om înalt, albinet, subțirel, purta cușmă de miel și pieptar de miel", dar și om gingaș cu/la sănătate. În toamna lui 1874, călătorind la Carei i se sperie caii și, răsturnându-se cu căruța, și-a rupt câteva coaste; în același sezon cade de pe o claie de fân. Bolnav, se retrage din Zalnoc, unde păstorise 51 de ani, la fiică-sa, în satul învecinat, Derșida, și repausează pe 21 decembrie 1874, în vârstă de 79 de ani, fiind îngropat aici, lângă biserică.

¹⁴ Despre cea de-a X-a adunare generală a ASTREI, din 8-10 aug. 1870, vezi T. Echim, Un mare eveniment cultural la Năsăud în 1870, în *Plaiuri Năsăudene*, II, nr. 11-12, 1944, p. 14; T. Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, IV, Bistrița, 1981, p. 52-59.

¹⁵ Vezi C. Mălinaș, op.cit., în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 187.

¹⁶ Fostul protopop de Ip (1820), Ignatie Ipian Marinceaș, mai apoi paroh în Bobota și socrul lui Vasilie Musta, era prieten mare cu Gheorghe Șincai datorită faptului că acesta avea în Bobota un frate al cumnatului său, pe Ioan Pop, diacul bisericii, pe care l-a și numit învățător aici la înființarea - de către el - a școlii (1786).

Autor: Mathia Kossu

Titlul: *Necessitas sepulturae an ...*

Tipografia: Ex Typographia Ignatii Grund

Locul apariției: Vindobonae

Data: 1784

Paginația: 39 + [3] p.

Formatul: in 8°, [14 x 8,2 cm], 34 r./ pag.

Limba: latină

Caractere: latine

Coperta: colligat cu 1 și 3.

Ornamentație: vignetă (f. titlu, p. 39), frontispiciu (p. 3).

Proprietate: Muzeul Județean de Istorie și Artă, inv. bibl. 7961 / 1988.

Proveniență: donație

Obs.: Cartea, colligat cu 1 și 3, nu conține vreo însemnare de proprietate sau de altă natură.

3. PRINCIPIA // JURIS PUBLICI // REGNI HUNGARIAE // QUAE // SCHOLASTICAE JUVENTUTI // SCRIPSIT // CONSTANT. FARKAS, J.U.D. // IN REGIA SCIENTIARUM // ACADEMIA ZAGRABIANI // JURIS NAT. ET PUBL. REG. HUNG. // PROF. P. O. I. COMITATUS DE ZALA // TABULAE. JUDICIARIAE ASSESSOR. // ZAGRABIAE, // TYPIS NOVOSZELIANIS.// 1818.

Autor: Constant. Farkas

Titlul: *Principia juris publici regni Hungariae...*

Tipografia: Typis Novoszelianis

Locul apariției: Zagrabiae

Data: 1818

Paginația: F. titlu + [1 + 10] p. dedicatio + [5] p. prefatio + [25] p. conspectus + 192 p.

Formatul: in 8°, [13,8x 8 cm], 32 r./ pag.

Limba: latină

Caractere: latine

Coperta: in colligat cu 1 și 2

Ornamentație: f. titlu - vignetă / marcă tipografică, vignetă compoziție tipografică (p. 1), vignetă finală - coș cu spice (p. 192).

Proprietate: Muzeul Județean de Istorie și Artă, inv. bibl. 7961 / 1988.

Proveniență: donație

Obs.: Pe f. de titlu, de o parte și de alta a vignetei / mărcii tipografice, cu cemeală neagră, ex- librisul olograf: *Ioann. Corneli*.

Judecând după structura fondurilor bibliotecii sale, cele trei cărți colligate aparțin unor domenii agreate de învățatul iluminist. Momentan însă, nu știm în ce măsură, după conținut, acestea ar fi putut face parte dintre cele repudiate, ca, astfel fiind și admitând o ultimă ipoteză, acestea să fi fost date lui Ladislaus Muszta direct de către cei doi executori testamentari: sălăjenii I. Alexi și I. Silaghi¹⁷.

Credem că nu greșim dacă identificăm în Constant. Farkas, autorul cărții ce constituie cea de-a treia piesă a colligatului Pütterus, și anume: *Principia juris publici regni Hungariae* (Zagrabiae, 1818), pe acel Constantin Fărcaș - despre care știm încă prea puțin - propus de Samuil Vulcan, la 1806, candidat la funcția de cenzor al cărților românești pe lângă tipografia din Buda și coautor, împreună cu Gheorghe Șincai și Ștefan Pop, al mănunchiului de versuri omagiale, după bunul obicei academic al timpului, intitulat *Adplausus... Samuiei Vulcani*¹⁸.

Menționăm că nici una dintre aceste cărți nu are numere proprii de inventar care să indice ordinea lor în biblioteca iluministului Ioan Corneli.

¹⁷ Inventarul cărților lui Ioan Corneli, redactat în 12 septembrie 1848, după moartea cărturarului, în ideea preluării și predării lor bibliotecii dieceane de către Iosif Silaghi, canonic cancelar și executor testamentar al lui Ioan Corneli se încheie astfel: *Infra scripti in fidem hujus authenticae conscriptionis Librorum // Praepositi Ioannis Corneli per nos per actos attestamur. Sig M Varadini Die 12 Sep 848 Ioannes Alexi Cath. Eccl. G. R.. Cath. M. Varadinensis Canonicus scholasticus, qua deputatus Capitularis Josephus Szilagyi Canonicus et Testamenti executor.* (Vezi C. Mălinaș, op.cit., în Crisia, XVIII, 1988, p. 189).

¹⁸ Vezi Fl. Dudaș, op. cit., p. 134.

Pe exemplarul donat din *Anticile romanilor*, p. 233, în cadrul secțiunii *Însemnarea DD. Prenumeranți*, a cărora nume s-au pus după A. B.V., printre cei din "Oradia Mare", este trecut **Revd. D. Ioan Corneli Canon. Distr. Director a Shoalelor G. K. a Tablei de Județ Assessor**, înscris cu două bucăți. Deși figurează, precum se vede, pe lista de prenumerați, acest titlu, după cum ne-a comunicat dr. C. Mălinaș, nu a fost găsit consemnat în inventarele bibliotecii canonicului orădean. Un argument în plus cum că am putea avea în față unul dintre cele două exemplare comandate.

Exegetul C. Mălinaș a subliniat în repetate rânduri importanța deosebită a reconstituirii și studierii bibliotecii iluministului Ioan Corneli, ca una ce ilustrează "tipul de bibliotecă al unui reprezentant de seamă al Școlii ardelenne, din perioada ei de cea mai rodnică acțiune națională". În concluzie, socotim că, inclusiv din mult prea modesta noastră contribuție la reîntregirea "virtuală" a acestei biblioteci, reiese în ce bună măsură se confirmă un posibil înțeles al adagiului latin *Habent sua fata libeli* - "Așa este soarta cărților": chiar rătăcite fiind, să mai dea seama - și încă pentru totdeauna - de dimensiunea intelectual-umanistă a posesorilor lor.

Fig. 1. I. St. Pütterus, *Synopsis historiae Imperii Romano-Germanici*, Göttingen, 1793; p. de titlu cu ex-librisul olograf al lui Ioan Corneli

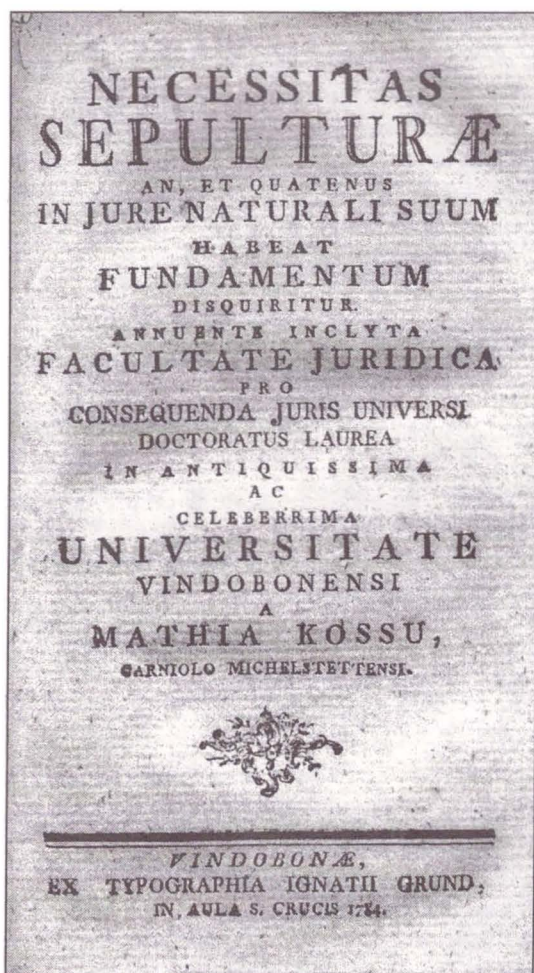

Fig. 2. Mattia Kossu, *Necessitas sepulturae an, et quatenus in jure...*, Vindobonae, 1784; p. de titlu

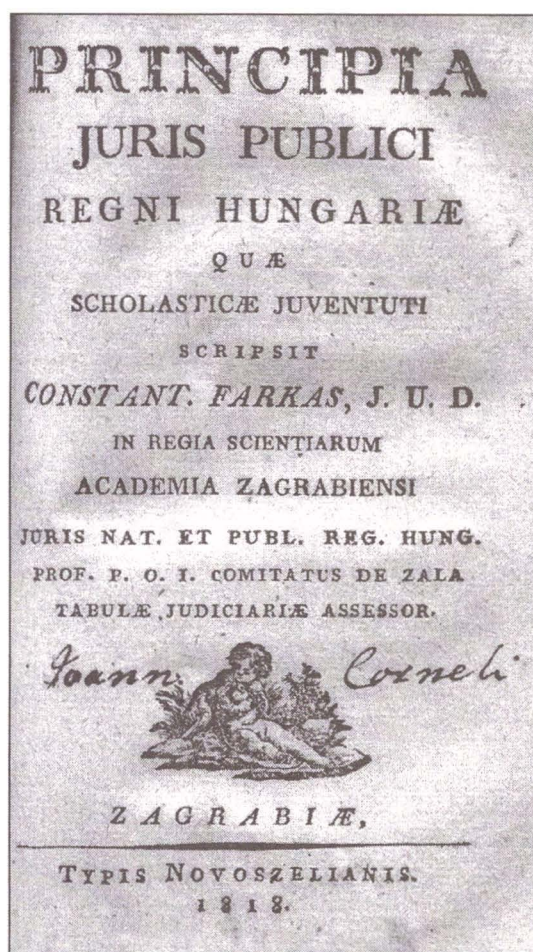

Fig. 3. Constant. Farkas, *Principia juris publici regni Hungariae, Zagrabiae*, 1818; p. de titlu cu ex-librisul olograf al lui Ioan Coeneli

LIVRES DE LA BIBLIOTHEQUE DE IOAN CORNELI DANS LES COLLECTIONS DE SĂLAJ

Résumé

Dans son article, l'auteur presente quelques livres de la bibliotheque de Ioan Corneli (1754-1848), grande personnalité des Lumières de Transylvanie, et les circonstances dont ces livres sont parvenues aux collections de Musée d'histoire et d'art, Zalău .

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. I. St. Pütterus, *Synopsis historiae Imperii Romano-Germanici*, Göttingen, 1793; la page titre avec l'ex-libris autographe de Ioan Corneli

Fig. 2. Mattia Kossu, *Necessitas sepulturae an, et quatenus in iure...*, Vindobonae, 1784; la page titre

Fig. 3. Constant. Farkas, *Principia juris publici regni Hungariae, Zagrabiae*, 1818; la page titre avec l'ex-libris autographe de Ioan Corneli

REPREZENTANȚI AI CULTURII MAGHIARE ÎN COLECȚIA MEDALISTICĂ AIUDEANĂ

Mihaela Coza, Matilda Takacs

Un rol important în constituirea colecției numismatice și medalistice a muzeului aiudean, l-a avut profesorul iluminist Benkő Franciscus, fondatorul Muzeului din Aiud, muzeu care și-a desfășurat activitatea pe lângă Colegiul academic Bethlen din Aiud. La îmbunătățirea colecției numismatice, un mare aport l-a avut groful Mikó Imre, care în anul 1863 și-a donat propria colecție numismatică.

Din aceste două colecții am ales trei piese ale unor reprezentanți ai intelectualității maghiare care s-au remarcat în mod deosebit prin activitatea desfășurată în veacul al XIX-lea, marcând prin opera și personalitatea lor evoluția culturii maghiare.

1. Medalie dedicată lui Döbrentey Gábor, pentru editarea publicației Erdelyi Múzeum, 1818. (Planșa I, fig. 1)

Döbrentey Gábor (1. XII. 1786, Nagy-Szöllös, comitat Veszprém – 28. III. 1851, Buda), poet, scriitor, lingvist și istoric. După studii primare și liceale efectuate în Ungaria, a călătorit în Germania, unde a audiat timp de trei ani cursuri de lingvistică, istorie, literatură și filozofie. În 1820 a audiat la Târgu Mureș cursuri de drept, depunându-și jurământul de avocat. Șederea la Viena i-a permis să scrie numeroase articole, rămânând în manuscris și o lucrare intitulată "Magyar dolgok Bécsben", (Obiecte maghiare în Viena)¹. În 1825 l-a cunoscut la Bratislava pe Széchenyi István, întâlnirea celor doi având însemnate efecte în viața academică și literară a Ungariei. În 1814 a lansat revista "ERDÉLYI MÚZEUM" (Muzeul Ardelean), în zece numere; majoritatea lucrărilor au aparținut redactorului revistei². În amintirea editării revistei a fost emis în 1818 un set de medalii din argint, bronz și cositor. Muzeul aiudean păstrează o medalie din cositor, nr. inv. 6406, provenind din fosta colecție a Colegiului Bethlen (inv. 1652), donație Kosza Dániel din Deva.

Av. DÖBRENTÉY – GÁBORNÁK / A HVNYADI MEGYE TÁBLA BIRÁIÁNAK / KI / A DICSŐ ARÁNYT IOL BEFEIÉZET / NEVELÉS GODIAI KÖZT / AZ / ERDÉLYI – MÚZEUM – KIADÁSÁVAL / LESZ TETTE – A – TODOMÁNYOKAT. / EBREZTETTE – A HAZAFI LELKET. / TERIESZTETTE – A – IO – ÉS – SZÉP – IZLÉST. / A – SZIVEK BEOLTOTTA – A – HONNI NYELV SZERETETÉT. / E / KICSIBE AZT A MIT A NEMZET ÉREZ / NYUITIA / FÉMLŐ ÉRDEMEINEK ÉS SZEMÉLIÉNEK / BARÁTIA. / 1818. dedesubt o ramură de palmier și una de laur legate cu o panglică.

Rv. semicircular: VIDÁMIT ÉS ÉLESZT. în câmp: Genius în zbor deasupra unui glob pământesc pe care este scris ERDELY;

D = 53,60 mm; orificiu ulterior în partea superioară; Resch nr. 244.

(Av. Lui Döbrentey Gábor din partea tablei comitatului Hunedoara în semn de prețuire, cu sprijinul Muzeului Ardelean, pentru contribuția la extinderea cunoștințelor științifice și trezirea sentimentului patriotic, dezvoltarea simțului artistic, însuflețirea inimii în sentimentul dragostei față de limbă și față de națiune.

Rv. a bine dispune și a lumina.)

2. Medalie dedicată morții scriitorului Széchenyi István, 1860. (Planșa I, fig. 2)

Széchenyi István (21. IX. 1791, Viena – 7 / 8. IV. 1860, Budapesta), conte de Sárovar și Felsővidék, a fost fiul contelui Sz. Ferencz - fondatorul Muzeului Național Maghiar – și al contesei Festetics Julianna. După studii făcute în particular își susține examenele la școala publică, cu rezultate strălucite. Conform tradiției, împreună cu ceilalți doi frați ai săi, îmbrățișează cariera armelor. A fost combatant în războaiele antinapoloniene, inclusiv la bătălia națiunilor de la Leipzig (1813), fiind decorat cu ordinul țarist Sf. Vladimir. În timpul deplasărilor efectuate a vizitat Germania, Franța, Italia, iar după înfrângerea lui Napoleon I, va întreprinde călătorii de studii în Franța, Anglia, Italia, Grecia, Bosfor și

¹ Printre lucrările sale mai figurează: A Magyar Tud. Akadémia Évkönyve I-II, Pest, 1833, 1835 (Anuarul Academiei Ungare de Științe); Shakespeare remekei (Minunățiile lui Shakespeare), Buda, 1834; Régi Magyar Nyelvméleket, I-III și IV (Vechi monumente lingvistice maghiare), Buda, 1838, 1840, 1842, 1846; Huszárdalok (Cântece husărești), Buda, 1847.

² A Pallas Nagy Lexikona, V, Budapesten, 1893, p. 475-476; Révai Nagy Lexikona, V, Budapest, 1912, p. 713; Adolf Resch, Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur gegenwart, Hermannstadt 1901, p. 245, Lil, nr. 242 a-243-244, T 77 / 243; Br. Ványi Ferencz, Magyar Irodalmi Lexikon, Budapest, a " Studium " Kiadása, p. 216-217.

țărul Asiei Mici ajungând să cunoască poezia italiană precum și artele Greciei. Revenit în țară a întreprins călătorii în orașe renumite din Ungaria și Transilvania. Cu acest prilej a vizitat și Aiudul, în zilele de 16 și 17 iulie 1821. (În memoria acestei vizite în anul 1994 a fost dezvelită o placă comemorativă pe fațada casei parohiale reformatate din cetatea medievală a orașului). A fost fondatorul Academiei de Științe a Ungariei, iar în 1848 a fost ministru al Ungariei³. Cu prilejul morții sale s-a emis o medalie comemorativă. În fosta colecție Mikö a muzeului aiudean s-au păstrat două medalii din cositor, dintre care în actuala colecție numismatică se mai păstrează doar un exemplar (nr. inv. 6588).

Av. gravor SEIDAN; în câmp: bust stânga Széchenyi István.

Rv. SZÉCHÉNYI / JSTVÁN / + 1860 APRILIS 8 IK, totul într-o cunună din două ramuri de laur, legate cu o panglică.

D = 23,00 mm; inel pentru textilă.

3. Medalie dedicată morții grofului Teleki László, 1861. (Planșa I, fig. 3)

Teleki László (11. II. 1811, Pesta – 8. V. 1861, Pesta) este fiul contelui Teleki László și al baroanei Mészáros Johanna. După studii făcute în casa părintească urmează universitățile din Pesta și Berlin. În 1836 a ajuns membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe, devenind membru plin în 1844. A fost reprezentantul districtului Făgăraș în dieta Transilvaniei din 1836. Din 1844 a fost membru al Asociației pentru drepturile maghiarilor, din care făcea parte și Kossuth Lajos. În 1848 a fost trimis la Paris în calitatea de ambasador al Parlamentului Ungar pentru apărarea cauzei maghiare pe lângă Republica franceză, rămânând în străinătate și după înfrângerea revoluției. La 17 decembrie 1860 a fost arestat de poliția din Dresda și extrădat autorităților austriece. Probabil că acest incident a cauzat sinuciderea sa câteva luni mai târziu. Ca om politic și de cultură maghiar a lăsat posterității scrieri politice, versuri, drame, lucrări de belearte⁴. În memoria dispariției acestui reprezentant al culturii maghiare au fost emise trei tipuri de medalii, în vechea colecție numismatică a muzeului ajungând patru exemplare (o piesă – colecția Miko, trei piese – colecția colegiului). În prezent în colecția numismatică a muzeului aiudean se găsește un singur exemplar, nr. 6589, provenit din colecția colegiului, nr. inv. 1668.

Av. circular: SZÉKI GRÓF TELEKI LÁSZLÓ HALÁLA EMLÉKEÜL SZÜL: FEBR: 11 KÁN, 1811 + MÁJ: 8 KÁN, 1861.; în câmp: bust din față Teleki László.

Rv. ISTENI LELKE HAZÁNK ÖS / ÉLTÉBE OLVADA : IGY Ö / ÉLNI FOG ITT KÖZTÜNK, / MIG E ' HON ÉLETE TART; - / HA E HON NEMESÜL / ELVÉRZENE A SZABAD ESZMÉK / HARCZAIBAN TELEKI / AKKOR IS ÉLNI FOGAND: / VÉRTANUKÉNT, MINTEGY DICSÖÜLT / - NAGY SPÁRTAI JELLEM, - / S SZELLEME MINT NEMTÖ: / ... MESSZE VILÁGRA HATAND.

D = 49,80 mm

(Av. în amintirea morții grofului Teleki László;

Rv. Sufletul lui dumnezeiesc s-a topit în veșnicia traiului patriei noastre. Așa el va trăi aici printre noi, atât cât durează traiul acestui pământ, chiar dacă această patrie ar muri însângărată în lupta pentru idealul libertății; și atunci Teleki va trăi slăvit ca martir, un mare caracter spartan, și spiritul său nobil va străbate departe în lume.)

Aceste medalii reprezintă o formă de recunoaștere generală a activității meritorii, care depășește și pe această cale limitele conjuncturale ale unei epoci, devenind piese cu valoare artistică și de colecție proprie, aflate în atenția numismaților.

³ Szinnyei József, Magyar Irok Élete és Munkái, XIII, Budapest, 1909, Kiadja Hornyánszky Viktor, p. 502-515.

⁴ Ibidem, p. 1415-1418.

PLANȘA 1

Fig. 1.

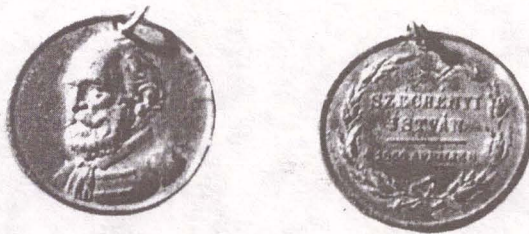

Fig. 2.

Fig. 3.

VERTRETER DER UNGARISCHEN KULTUR, IN DER MEDAILLIONS SAMMLUNG IN AIUD

Zusammenfassung

In dieser Arbeit sind drei Medaillen, die einiger Vertreter der ungarischen Intelektualität gewidmet sind, vorgestellt. Zwei dieser Stücke gehören zur Sammlung des Gymnasiums, das dritte Stück gehört zu der Miko Sammlung. Döbrentey Gábor war Dichter, Schriftsteller, Sprachforscher und Hystoriker, Er hatte auch eine reiche publicistische Tätigkeit, unter der die Ausgabe der Zeitschrift " Erdély Múzeum " zu erwähnen ist. Széchenyi István war Schriftsteller, Gründer der Wissenschaftsakademie Ungarus. Graf Teleki László, ließ seiner Nachwelt politische Schreiben, Gedichte Dramen, Belle-Arte Arbeiten.

LA TRANSYLVANIE SOUS LES AUSPICES LIVRESQUES EUROPÉENS VIEUX LIVRES FRANÇAIS (XVIIÈME – XVIIIÈME SIÈCLES) CONSERVÉS AU MUSÉE DE DEVA

Maria Basarab

La réception des livres provenus des vieilles typographies européennes, au sein des intellectuels de Transylvanie, s'est encadrée dans les efforts (et l'intérêt) que cette catégorie de gens a fait pour s'intégrer dans le dynamisme culturel universel. Les habitants de la Transylvanie des XVIIe - XVIIIe siècles qui ont bénéficié d'une formation élevée, comme ceux qui font l'objet de notre attention, ont apprécié et adopté les valeurs de la spiritualité européennes. Ainsi, dans un paysage effervescent du point de vue intellectuel, pendant les XVIIe et XVIIIe siècles, se sont multipliées les bibliothèques institutionnalisées, mais également les bibliothèques privées, dans l'espace géographique de la région et de la ville de Deva.

En tenant compte des circonstances dans lesquelles les possesseurs ou les lecteurs transylvains des livres de ce temps d'autrefois se sont formés dans le climat culturel viennois de l'Empire Autrichien, le contact avec les livres français n'a pas été omis, notamment quand il s'agit des livres des "Lumières" (le XVIIIe siècle).

Les idées nouvelles des "Lumières" ont favorisé l'horizon livresque en Transylvanie et à Deva en même temps. Les livres des "Lumières" ont été un véhicule privilégié de la circulation des idées¹.

La cohabitation des diverses nationalités dans cette province a poussé les intellectuels vers l'émulation sociale et culturelle. En ce qui concerne la circulation des écrits des "Lumières" parmi les personnalités de la culture roumaine, nous pouvons présenter l'exemple de la biographie intellectuelle de Ioan Budai - Deleanu, Petru Maior, Timotei Cipariu, etc. qui témoignent des relations culturelles avec les écrivains français du XVIIIe siècle, dont les œuvres se trouvaient dans leurs bibliothèques. Les livres représentatifs des XVIIe et XVIIIe siècles sont arrivés aussi dans la bibliothèque du Musée de Deva, en assumant le profil spirituel de l'époque, mais aussi pour nous, ceux d'aujourd'hui, également. À propos de l'époque des "Lumières" on reconnaît le fait que, "à partir de 1715 a eu lieu un phénomène de diffusion sans précédent. Ce qui avait poussé à l'ombre, s'est développé à la lumière, ce qui avait été la spéculation de quelques esprits, a grandi en masse, ce qui avait été timide, est devenu provocateur. L'héritage de l'Antiquité, du Moyen Âge, de la Renaissance, pèse sur nous, pourtant nous sommes les descendants directs du XVIIIe siècle"².

Il est difficile d'identifier les voies de pénétration des livres français, imprimés dans les siècles qui nous ont précédés, parmi les gens qui vivaient dans les environs de Deva, notamment pour les livres qui se trouvent à la bibliothèque du Musée. Il n'est pas facile de mettre de l'ordre parmi les possesseurs de ces livres et les circonstances réelles dans lesquelles ils ont été obtenus, mais nous connaissons le fait que les villes universitaires de l'Europe de l'Ouest, les couvents, les résidences ecclésiastiques et celles des princes, ont été pendant longtemps les principaux marchés provinciaux d'ouvrages (de livres).

En généralement, les possibilités d'acquérir les livres, pour les habitants de la Transylvanie et donc de Deva aussi, passaient par les villes de Vienne et de Leipzig.

Le XVIIe siècle a établi les contours de l'homme cultivé et annonce déjà les images du siècle suivant. L'intérêt pour les livres français est explicable au XVIIe siècle, quand la France dominait l'Europe, en littérature et en art. C'était l'époque du Roi Soleil, où beaucoup de livres étaient imprimés par l'imprimerie Royale.

Les 11 exemplaires de livres français imprimés au XVIIe - XVIIIe siècles, sont apportés des imprimeries des villes de Paris, de Lyon et de Strasbourg. L'histoire de l'imprimerie française est connue, nous ne la répétons donc pas, et nous éviterons aussi la configuration géographique et politique d'un temps si éloigné, que nous essayons de rendre dans une atmosphère culturelle. Nous rappelons

¹ Francois Furet, Histoire du livre dans la société moderne, în R.R.H. IX/3/1970; I. Mărza, Orizont livresc iluminist în Transilvania, în "Apulum", XXVI, Alba Iulia, 1989, p. 507

² Paul Hazard, Gândirea europeană în sec. XVIII, București 1981, p. 6, în M. Gherman, Enciclopedia francezi despre carte și bibliotecă în "Biblioteca și Cercetarea" VII, Cluj, 1983.

seulement les débuts de l'imprimerie de Paris, qui ont eu lieu en 1470³. Des 41 villes possédant l'imprimerie en 1500, Paris et Lyon ont été les vrais centres de l'imprimerie et de l'édition en France⁴.

Des auteurs, des éditeurs et des typographes érudits se sont succédés le long des siècles dans les imprimeries de Paris. Un grand évènement a eu lieu en 1620, quand le roi Louis XIII a installé au Louvre une imprimerie privée⁵.

Au cours de ce siècle, s'est imposée la littérature religieuse, à la suite de la propagande de la contre-réforme, littérature au style majestueux, qu'elle a prêté aussi au discours religieux. Cependant, outre les livres de théologie, ont promu aussi des textes de la littérature classique.

Le XVIIe siècle a été le temps de la coexistence, de la présence simultanée des systèmes politiques, sociaux et religieux contradictoires et le domaine de l'imprimerie a été aussi controversé.

En 1686 le nombre des typographies, à Paris, a été limité à 36 et à Lyon à 18, et un peu plus tard les imprimeries et les librairies ont connu une période de prospérité⁶. On a commencé à apprécier la reliure, l'illustration sur page, on a accordé des espaces typographiques pour les préfaces, pour les "mots" adressés aux "protolecteurs", aux lecteurs et on voit les frontispices et les autres éléments décoratifs ce qui a contribué à faire imprimer deux exemplaires de livres de luxe. À Paris a été fondée une vraie école où les graveurs de livre sont sortis de l'anonymat.

En 1640 le roi a pris la décision de fonder une typographie royale au château du Louvre "à la gloire de la France et pour la considération des lettres"⁷. Ce la a ouvert la voie aux livres monumentaux.

Un peu plus tard, en 1671, toujours à Paris, paraissaient des livres consacrés aux "classiques latins", "ad usum Delphini" qui étaient accompagnés de commentaires et de vocabulaire, une tentative de créer un livre didactique, quoiqu'au début il fût destiné à l'usage du prince héritier⁸.

Le XVIIe siècle reste celui de Corneille, Racine, Molière, Descartes, Pascal, mais on a continué d'imprimer aussi des ouvrages de théologie.

Au point de vue chronologique, le plus vieux livre français conservé au Musée de Deva est *Toma D'Aquino – Commentaires à l'oeuvre politique d'Aristotele* imprimé à Paris, en 1645, biensûr, écrit en langue latine (Sancti / Thomae / Aquinatis / doctoris angelici / ordinis / praedicatorum / comentarii / in octo libris politicorum / Aristotelis/).

L'auteur du livre, Saint Thomas d'Aquin, le célèbre théologien du XIIIe siècle, de l'ordre des moines Dominicains, a appartenu à une célèbre famille du royaume de Naples. Sans avoir l'accord des parents il a choisi la théologie, la vie monacale où il a été bien reçu. Ses supérieures ont vite remarqué sa vocation pour la science et il a été envoyé à Cologne (Köln) pour étudier la philosophie. Il a connu l'atmosphère théologique intellectuelle, de Paris et aussi la Cour royale. Il s'est fait remarquer par sa force de travail et de concentration distributive. Dans sa courte vie (il est mort à 48 ans) il a écrit des oeuvres importantes demandées par l'Université de Paris : les ouvrages sur Platon et Aristotele, des commentaires du l'Ancien et du Nouveau Testament etc⁹.

L'exemplaire conservé au Musée de Deva (c.6153) garde des « ex-libris » écrits à la main qui nous donnent des indices sur les uns des possesseurs. Le livre a été dans la bibliothèque de Constantin Cantacuzino (ex-libris Constantini Cantacuzini), un érudit roumain apparenté à la famille princière de la Valachie. Probablement, ce grand intellectuel et homme politique a acheté ce livre pendant la période de ses études à Venise où il se trouvait en 1667 et d'où il a rapporté beaucoup de livres importants à l'époque. Lui même fut, plus tard, l'auteur d'une Chronique de la Valachie¹⁰. Un autre ex-libris nomme un autre possesseur cette fois, le Monastère Franciscain de Hunedoara, et la note datée: "1740, die 18 octobre".

³ A Flocon, *Universul cărților*, București, 1987, p. 185.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, p. 186.

⁷ Ibidem, p. 298.

⁸ Ibidem, p. 303.

⁹ Biographie universelle ancienne et moderne ou Histoire par ordre alphabetique de la vie publique et privé des tous les Hommes qui se sont distingués par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes, Paris, Tome 45, 1826.

¹⁰ Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977, p. 249.

De Paris est venu à Deva un autre livre *Familles Romaines représentés dans la numismatique* (*Familiae Romanae in antiquis numismatibus ab urbe condita*). L'auteur du livre est Patin Carolus docteur en médecine de Paris ("doctor medicus parisiensis") et le livre a été imprimé en 1663.

Patin Carolus né à Paris en 1633 a été médecin et antiquaire. Il a été très intelligent à l'âge de 14 ans il a soutenu des mémoires en latin et en grec sur des thèmes de philosophie. Il a étudié le droit puis la médecine et il est devenu l'un des meilleurs médecins de Paris. En même temps il s'est dédié à sa passion pour les antiquités, particulièrement à la numismatique. Il a visité beaucoup de villes, par exemple Strasbourg, pour voir les cabinets de numismatique et s'est établi contre sa volonté à Padoue, en Italie, où il a été nommé premier professeur en chirurgie. Il a écrit des livres sur la numismatique, qui ont été imprimés à Bâle (Basel), Paris, Strasbourg, Venise, Amsterdam, Padoue. Les ouvrages l'ont consacré comme une personnalité européenne de son temps¹¹.

Le livre vient de la bibliothèque de Fulvio Orsini, notification imprimée sur la page du titre "Ex biblioteca Fulvii Ursino", qui a été canonique et philologue au XVIe siècle avec des ancêtres bien connus remontants jusqu'au XIIIe siècle. Fulvio Orsini a ramassé les manuscrits les plus importants pour les notes des leurs propriétaires, ou pour les textes. Le Pape Grégoire XIII a acheté cette bibliothèque unique, dans les conditions d'une rente de 200 ducats¹².

Le livre est remarquable pour nous par les deux noms: Patin Carolus et Fulvio Orsini et par son ancienneté.

Un autre livre, aussi vieux et portant sur le même thème de numismatique, est *Numismatique en bronze, des empereurs* ("Numismata aerea imperatorum Augustarum Caesarum") qui a été écrit par Jean Foi Vaillant, et a été imprimé à Paris en 1697.

Intitulé *Les monnaies pendant le temps des empereurs romains*, ce livre a été imprimé par le privilège du roi et contient, après une préface adressée aux lecteurs et aux protecteurs, une carte des provinces romaines connues, qui possédaient des monnaies, carte dessinée par Auguste Lubin, le géographe du roi.

L'auteur Jean Foi Vaillant, né en 1632 à Beauvais a été un célèbre numismat. Il a commencé par étudier la magistrature, puis la médecine. Il a hérité une fortune et ainsi a pu satisfaire sa vocation de numismat. Il a voyagé à Paris où il a connu le célèbre numismat Seguin, par lequel il en vient à s'occuper du cabinet numismatique du roi. Il a voyagé beaucoup, dans divers pays avec le but de procurer des pièces de monnaie pour le cabinet numismatique du roi.

Jean Foi Vaillant a écrit des ouvrages sur la science de numismatique¹³. Sur la feuille de titre du livre de J.F.Vaillant, qui est conservé à Deva, se trouve un ex-libris estampillé qui nous révèle l'identité de ses possesseurs, notamment la bibliothèque de la Société d'Histoire et d'Archéologie du Comitat de Hunedoara, première forme organisée pour les collections de Deva.

Du XVIIIe siècle nous viennent, au Musée de Deva, 3 livres imprimés à Paris. L'un d'eux c'est *Histoire du commerce et de la navigation des anciens à Paris*, (1716). Le typographe du livre a été François Fournier en même temps libraire à Paris, qui a eu l'accord du roi pour l'imprimer et le vendre dans toutes les provinces royales, pendant une période de 6 ans. La "préface" se réfère à l'essor pour le développement du commerce et de la navigation et "aux avantages que peut attirer à l'Etat le commerce des Indes."

Ce livre, par lequel on poursuivait un effet économique a eu l'avantage d'être imprimé à la "maison typographique" de la famille Fournier, cette qui avait créé une nouvelle technique typographique, avec des lettres romaines, des vignettes élégantes contribuant ainsi au développement de l'esthétique typographique¹⁴.

Vient ensuite le XVIIIe siècle, avec le livre intitulé *Theologie Universelle pour l'usage des candidats à la Theologie* ("Theologia / Universa. / ad usum Theologiae candidatorum /) écrit par R.P.Paulo Gabriele Antoine, et imprimé à Paris en 1736. C'est un livre déjà décoré avec des frontispices pour chaque chapitre et à la fin il y a une vignette avec l'emblème signifiant la réalité de la vie, "memento mori". L'auteur du livre P.Antoine Gabriel fait partie de l'ordre des moines jésuites français qui ont été

¹¹ Biographie universelle..., Tome 33, Paris, 1823.

¹² Al. Flocon, op.cit., p. 328.

¹³ Biographie universelle..., Tome 47, Paris, 1827.

¹⁴ Al. Flocon, op.cit., p. 251.

missionnaires en Chine. En 1743, les missionnaires ont déployé leur activité à la cour de l'empereur, en qualité de peintres, d'ingénieurs, de musiciens, d'astronomes, d'artisans dans l'art de la verrerie. Parmi eux s'est distingué Antoine Gabriel, supérieur aux grands savants chinois du temps¹⁵. À côté de son activité destinée à appuyer le christianisme en Chine, ce théologien cultivé a écrit un livre pour l'enseignement de la Théologie. L'exemplaire de ce livre, qui se trouve actuellement au Musée de Deva était en possession du couvent de Hunedoara, institution datant du XVe siècle et un complexe monacal en 1773 malheureusement détruite au début du XXe siècle, à cause de l'extension de la zone industrielle¹⁶.

Le sixième livre imprimé à Paris et qui est conservé à Deva, porte le titre *Annales de la Vertu ou Cours d'histoire à l'usage des jeunes personnes*. Le livre date de 1784 et comporte (dans son Sommaire) des chapitres qui se réfèrent à l'Histoire Romaine, à l'Histoire de l'Amerique, à la Géographie du Portugal, de l'Espagne et de la France, aux Arts et aux Sciences, à la Chirurgie, à la Botanique, à la Peinture, à la Littérature, à l'Architecture, en somme il a un contenu encyclopédique. Par les "ex-libris" nous reconstituons une partie de la route parcourue par ce livre jusqu'à son arrivée à Deva. Nous apprenons ainsi que ce livre a appartenu à la Bibliothèque de l'Institut Théologique Pedagogique Gr.Orthodoxe Roumain d'Arad. Une autre note rédigée en latin dévoile que "le présent tome est donné à l'usage à V.P.Gaspar Peterfi jusqu'à la fin de sa vie, qui a la résidence à Târgu Mureș". Nous savons donc que le livre est parti de Paris, puis est arrivé en Roumanie nous ne savons pas quand, mais il est resté par un temps dans la ville de Târgu Mureș, puis à Arad et enfin à Deva.

Le deuxième centre typographique français dont le Musée de Deva garde de vieux livres est la ville de Lyon connu sous son ancien nom Lugdunum.

Nous signalons, à cet égard, l'*Oeuvres* écrits par R.P.Hieronimae Drexeli qui ont été imprimés à Lyon, en 1675. Johann Drexeli, moine jésuite, a fait partie des missionnaires du XVIIIe siècle, en Chine. Il a été l'écrivain le plus populaire de son temps, qui a su compléter ses connaissances solides avec le symbolisme qui était en vogue. Il s'est spécialisé dans les textes brefs avec des titres curieux, par exemple: *Le zodiaque chrétien*, ou *L'Horloge des anges gardiens*. Le tome *Oeuvres* a été plusieurs fois imprimé et sollicité par exemple à Munich, pendant 22 ans, son éditeur a vendu 107.000 exemplaires¹⁷.

Le livre de Drexeli *Oeuvres* imprimé à Lyon, qui se trouve à Deva, porte un ex-libris et le cachet du Monastère des Franciscains de Deva et encore une note en langue latine: "Andreas Saurian Prêtre à Nechling (?), professeur ecclésiastique et candidat à Sancta Theologia, 1696".

Un autre livre de Lyon est *Prêches et Discours chrétiens* écrits par R.P.Louis Bourdaloue, imprimé en 1756. L. Bourdaloue est né à Bourges en 1632 et à l'âge de 16 ans il est entré dans l'ordre des moines jésuites. Il a étudié la rhétorique, la philosophie et la théologie morale. Ses vertus l'ont élevé à des hautes fonctions ecclésiastiques et ses sermons l'ont rendu fameux. Ses discours, où il critiquait les vices par les armes de la foi et de la raison, l'ont amené à la cour royale de Louis XVI et il a reçu la mission de propager la contraréforme. Il a été reconnu comme un réformateur de la "chaise" ecclésiastique. Les discours, ses sermons, ont été traduits en plusieurs de langues et se retournent dans presque toutes les bibliothèques d'Europe¹⁸. Ses sermons ont eu un si grand succès parce qu'il les avait préparés avec soin pour toutes occasions: pour une campagne, dans à l'hôpital ou dans une prison. Le père Bourdaloue a accordé du respect à la parole de Dieu dont il était l'interprète. Pour tout cela ses ouvrages ont été sollicités tout le temps.

Le troisième groupe de livres français, sans tenir compte d'une division géographique et politique passagère, le long des siècles, comprend les livres imprimés à Strasbourg connu, sous son ancien nom Argentorati. La première typographie a été installée à Strasbourg en 1460.

Le tome *Oeuvres* écrits par Raymond Lulli imprimé à Strasbourg, en 1617, dont un exemplaire se trouve à Deva un compendium de science, de philosophie, d'art, de logique. L'auteur, Raymond Lulli a vécu au XIIIe siècle. À l'âge de trente ans il a changé sa vie et s'est dédié à Christ. Mais il reste une personnalité complexe, il a créé la langue catalane, il est pour les historiens de la philosophie un cas, pour l'Inquisition un hérétique, pour l'école franciscaine un saint, pour les spécialistes en littérature mystique un géant. R.Lulli a fondé des collèges pour l'enseignement des langues en vue de la prédication. Il a eu

¹⁵ William V. Baugert, S.J., *Istoria iezuiților, Iași*, 2001, p. 458.

¹⁶ A.A. Rusu, *Dicționarul Mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj Napoca, 2000, p. 149.

¹⁷ William V. Baugert S.J., *op.cit.*, p. 300-301.

¹⁸ *Biographie universelle*, Tome 5, Paris, 1812.

une vie apostolique qui l'a conduit d'une localité à l'autre, de Majorque à Montpellier, à Avignon, à Paris, à Rome etc. sa doctrine était d'établir un rapport entre la créature et le créateur et ce rapport est établi par la parole. Il a mis joint la science à la philosophie. Il a été préoccupé aussi, de la poésie des images et du langage mystique. La pensée originale révèle sa sagesse et son langage. Il a situé celui qui parle au milieu d'une trilogie préétablie dont les trois sont: Dieu, l'homme et le monde.

Toute son activité a été redécouverte par la Renaissance italienne et française et son oeuvre a été reimprimée plusieurs fois¹⁹. L'exemplaire d'*Oeuvres* qui se trouve au Musée de Deva garde une note écrite en latin qui signifie: ce livre est couvert dans l'or de la dignité, apporté maintenant à la cour royale...". Une autre note signale le nom de "Teodor Balnae l'abbé en couvent".

Du même siècle, le XVIIe et de la même localité typographique, Strasbourg (Argentorati) nous vient au Musée de Deva *Commentaires du livre de Samuel*, écrits par Sebastiano Schmidt, docteur à Strasbourg, professeur à l'Université et dirigeant ecclésiastique au couvent.

Le texte de Samuel est l'un des moins bien conservés de l'Ancien Testament. Le livre de Samuel a cinq parties: l'enfance du prophète Samuel / Samuel et Saül / le rapport de Saül et David / l'histoire du roi David / exécution des descents de Saul. Ce livre a la signification d'une histoire religieuse d'Israël. Les récits qui composent cette "histoire" décrivent les conditions et les difficultés d'un royaume terrestre au sein d'un peuple dont Dieu est considéré comme l'unique roi²⁰. Le livre de Samuel que l'on garde au Musée de Deva, a un ex libris estampillé qui prouve que ce livre a appartenu à la bibliothèque de la Société d'Histoire et d'Archeologie du département de Hunedoara.

De Strasbourg est arrivé à Deva le volume de *Théâtre* de W. Shakespeare, qui a paru par les soins de Ioachim Eschenburg, professeur au collège Karolin de Brunswick. Ce livre a été imprimé en 1778, et débute par la pièce de théâtre *Les deux de Verone* et se finit par une Annexe critique à ce deuxième tome. Le livre a été imprimé en langue allemande. Cet exemplaire de Deva porte le même cachet estampillé ex libris de la "Société d'Histoire et d'Archéologie de Hunedoara" qui avait servi de base pour la formation du Musée de Deva.

En guise de conclusions sur les livres français qui se retrouvent à Deva, nous dirons que l'on fait des efforts pour que tous les exemplaires soient bien conservés. La plupart d'entre eux ont des reliures en cuir de veau d'une couleur jaune. La majorité des livres sont imprimés en langue latine et la plupart des auteurs sont des personnalités ecclésiastiques provenus des monastères où l'on formaient les intellectuels pour la société d'autrefois.

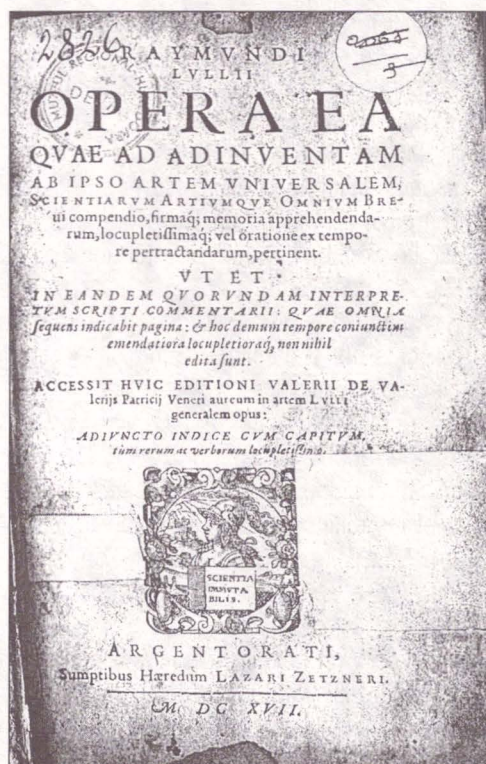
Les relations culturelles de la Transylvanie avec l'Europe de l'Ouest ont été réalisées par les moines-missionnaires, par les collèges bibliques où enseignaient les jeuns de tous les pays d'Europe.

La valeur et le nombre de livres achetés est en rapport avec l'appartenance sociale du possesseur. Il y fonctionnait la réception sélective. Les notes des lecteurs restent sur les pages des livres et elles nous aident à reconstituer les vieilles collections, la route faite jusqu'au destinataire.

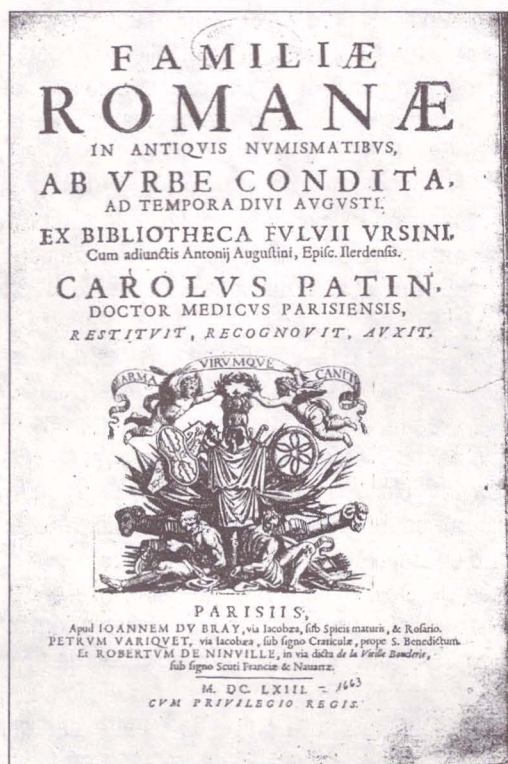
Pour nous le retour aux vieux livres imprimés sur le territoire français et ces livres signalés peu connus maintenant, assurent le niveau élevé des intellectuels du département de Hunedoara, notamment de Deva, qui ont vécu avant de nous. Ces livres contribuent aussi à la connaissance des interférences de longue durée entre les cultures européennes, dont les livres français restent encore une nécessité spirituelle.

¹⁹ Encyclopedia Universalis, Paris, 1992.

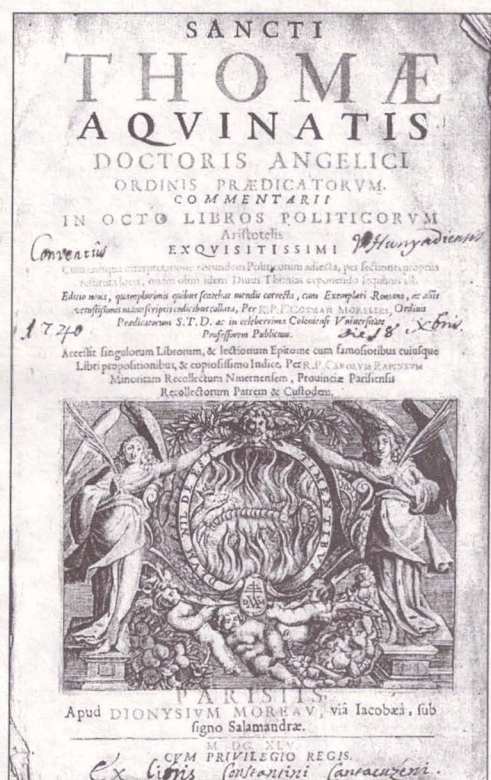
²⁰ Encyclopedia Universalis, Paris, 1990.

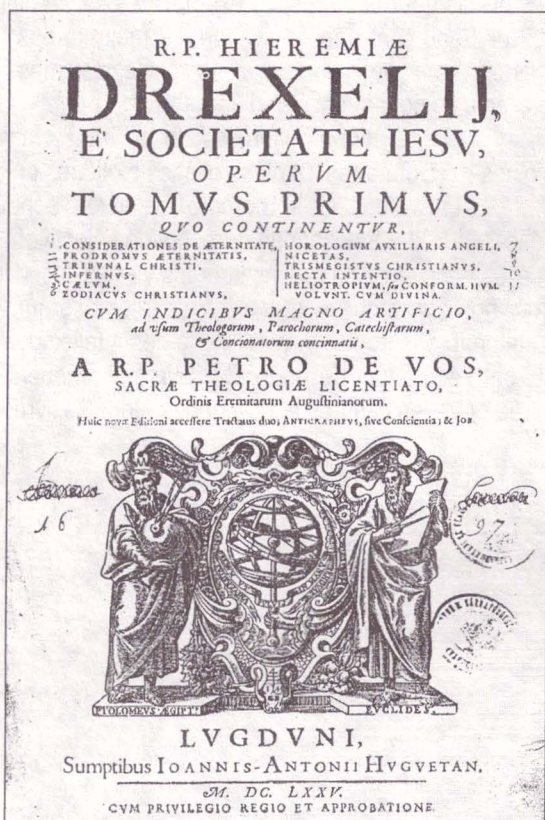
Raymundi Lulli, Oeuvres, Strasbourg, 1617

Carolus Patin, Familles Romaines, Paris, 1663

Thomas D'Aquino, Les commentaires aux oeuvres politiques d'Aristote, Paris, 1665

R. P. Hieronimiae Drexeli, Oeuvres, Lyon, 1675

TIPOGRAFI DIN SECOLUL AL XVI-LEA ÎN BIBLIOTECA MUZEULUI BRUKENTHAL DIN SIBIU – GASPAR HELTAI (? - 1574)

Olga Șerbănescu

Gaspar Heltai a fost o personalitate tipică epocii în care a trăit - frământatul secol al XVI-lea. A fost predicator în slujba ideilor Reformei, autor de cărți religioase, istorice, chiar și de fabule și nu în ultimul rând, tipograf, unul dintre primii care au încetățenit în Transilvania invenția lui Gutenberg. Despre viața lui se știe destul de puțin, mai ales în ceea ce privește anii de tinerețe. S-a născut într-o familie de sași transilvăneni, dar nu se cunoaște cu siguranță nici data, nici locul nașterii. În unele izvoare orașul Sibiu¹ este menționat ca orașul natal al tipografului, în altele, orașul Cislădie² de lângă Sibiu (Heltau - Heltai). Nici anul nașterii nu este sigur. Unele însemnări îl plasează între 1515-1520, punându-l în legătură cu un mic scandal care a tulburat liniștea Sibiului în această perioadă. Este vorba de o răpire de mireasă în care este implicat și Johannes Heltner, tatăl lui Gaspar Heltai³. Alte izvoare fixează ca dată a nașterii lui Heltai anul 1505, ba chiar 1490⁴. S-ar putea ca aceasta din urmă să fie cea corectă și în acest caz Heltai poate fi identificat cu acel Caspar von Heltau care în 1505 a studiat la Universitatea din Viena, iar după 1526 a fost paroh la Michelsberg (Cislădioara), lângă Heltau (Cislădie), amândouă în apropierea Sibiului⁵. Oricum, în 1565, la cea de-a doua ediție a Bibliei sale, în prefața cărții, Heltai se declară „om bătrân care poate să spere prelungirea vieții sale doar prin mila și bunătatea Domnului”⁶.

Tinerețea lui Heltai este foarte puțin cunoscută, doar un lucru este sigur, a decurs într-o perioadă furtunoasă din istoria Transilvaniei: 1514 - războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja; expansiunea otomană la Dunăre, ridicarea sultanului Soliman cel Mare, invincibilul; 1526 - bătălia de la Mohács, care nu a însemnat altceva decât sfârșitul statului feudal maghiar; luptele interne pentru tron și pentru putere; 1541 - ocuparea Budei de către turci, destrămarea în trei părți a Ungariei: centrul, pašalâc turcesc; vestul, sub stăpânire habsburgică; iar comitatele din Răsărit și Transilvania, principat autonom condus de regina Isabela și de „călugărul alb” Gheorghe Martinuzzi în numele principelui minor Ioan Sigismund, aflându-se neîncetat în atenția Habsburgilor, precum și în cea a otomanilor.

În luptele acestea pentru putere, Heltai se situa de partea nobilimii de rând, potrivnică Habsburgilor și oligarhiei nestăpânite. Chiar și după zeci de ani, în lucrările sale, vorbește cu multă ură despre nobilimea mare, trădătoare de patrie, cea care în destrăbălarea sa, a permis pustiirea țării de către turci și austrieci, iar pe Martinuzzi l-a considerat cauza tuturor relelor. Se observă limpede că în formarea viziunii sale politice un rol însemnat au avut ideile Reformei.

Părintele ideologic al Reformei a fost Martin Luther. Foarte repede s-a desprins o aripă burgheză moderată condusă de Luther și una radicală a țărănilor și plebeilor, condusă de Thomas Münzer, culminând în răscoala din 1525. La începutul secolului al XVI-lea, la fel ca și în alte țări din Europa și în Transilvania au avut loc mișcări împotriva bisericii catolice.

După dezastrul de la Mohács, protestantismul s-a răspândit cu mare repeziciune, cuprinzând nu numai burghezia puțină la număr, ci și nobilimea de rând, pătrunzând chiar și în castelele nobilimii mari. Până la finele secolului al XVI-lea locuitorii orașelor în întregime, iar nobilimea maghiară aproape în totalitatea ei a fost trecută la protestantism⁷.

În Transilvania, regina Isabela și episcopul Martinuzzi erau principalele obstacole în răspândirea protestantismului. În 1551, după asasinarea lui Martinuzzi în castelul său de la Vințul de Sus, catholicismul din Transilvania și-a pierdut cel mai important sprijin. Învățăturile lui Luther au fost acceptate mai întâi de către orașele săsești. La aceasta, o contribuție importantă au adus și tipografiile. Producția de carte tipărită a început în Transilvania, la Sibiu în anul 1528. Ea se datorează lui Theobaldus Gryphius Reutlingensis, iar după moartea acestuia, începând cu anul 1540, lui Lukas Trapoldner care și-a deschis

¹ Lakos Béla, Heltai Gáspár reformátor és kora, Budapest, 1913, p.7.

² Ibidem, p. 5.

³ Borbély István, Heltai Gáspár, Budapest, 1907, p. 4-5.

⁴ Heltai Gáspár válogatott munkái, szerkesztette és bevezetővel ellátta Székely Erzsébet, Bukarest, f. a., p. 5.

⁵ Ibidem, p. 6.

⁶ Ibidem, p. 372.

⁷ Ibidem, p. 8-9.

un atelier tipografic propriu. La acesta a tipărit și românul Filip Moldoveanu cărți cu litere chirilice⁸. Cărțile tipărite în diferite limbi, printre care și Catehismul Românesc din 1544 tipărit la Sibiu (până astăzi socotit pierdut, dar citat în izvoare contemporane), au avut un rol mare în propagarea Reformei⁹.

Brașovul a fost primul oraș transilvănean cucerit de Reformă, datorită lui Johannes Honterus întors în 1534 de la Wittenberg, încărcat cu idei novatoare. El și tipografia lui, înființată în 1535, au câștigat foarte repede de partea credinței noi atât populația Brașovului cât și pe cea din împrejurimi. La începutul carierei sale de preot, la această ramură săsească a Reformei, a aderat și Heltai. În 1542 a participat la sinodul organizat la Brașov, care a dezbătut și a adoptat statutul bisericii luterane săsești, elaborat de Honterus. Chiar Heltai a fost însărcinat să ducă statutul la Wittenberg pentru a-l prezenta lui Luther și Melanchton. Melanchton a primit cu bucurie acest statut destul de moderat și l-a și tipărit imediat. Încheindu-și misiunea, Heltai nu s-a întors acasă, ci s-a înscris la cursurile universității din Wittenberg, la data de 17 februarie 1543, sub numele de Caspar Heltensis Transilvanus¹⁰. Pe lângă aprofundarea cunoștințelor în domeniul Teologiei, de la Wittenberg și-a procurat și materialul ajutător pentru traducerea Bibliei și tot aici a cunoscut și colecțiile de povestiri și basme care au stat la baza ediției de mai târziu a fabulelor sale. Nu este exclus că tot aici și acum și-a însușit și cunoștințele necesare pentru înființarea unei tipografii.

Reîntors de la Wittenberg, Heltai se stabilește la Cluj în anul 1544, fiind parohul sașilor luterani de aici. În 1548 a fost invitat să ocupe parohia de la Bistrița, iar în 1557 la Brașov, dar el fiind deja prins în traducerea în limba maghiară a Bibliei, a preferat să rămână la Cluj. Se gândea probabil deja și la tipografia pe care urma să o înființeze.

Tipărirea de cărți, ca ramură industrială, a fost foarte apreciată în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Tipografiile nu erau organizate în breaslă, deci sistemul rigid al breslelor nu a constituit o piedică în dezvoltarea liberă a noului meșteșug. Puterea pe care o reprezenta cuvântul scris a fost recunoscută și de marea nobilime feudală, precum și de către curtea princiară care tocmai din această cauză au încercat influențarea activității atelierelor tipografice prin păstrarea și totodată controlarea lor. Astfel, tipografiile înființate în diferite orașe transilvănene au ajuns în curând sub influența consiliului orășenesc sau sub cea a aristocraților comanditari de carte, mecenai locali.

Tipografia înființată în anul 1550 la Cluj de către Gaspar Heltai și asociatul său Georg Hoffgraef a făcut excepție de la această regulă. A fost concepută ca o întreprindere independentă, de care proprietarii puteau să dispună liber. Pe la sfârșitul anului 1552 sau începutul lui 1553, timp de un an de zile Heltai și-a condus singur tipografia. În 1553, Hoffgraef a reușit să o recupereze din nou printr-un proces intentat lui Heltai, stăpânind-o până în 1559, după care atelierul a ajuns din nou și definitiv în posesia lui Heltai, Hoffgraef decedând în 1559. Pe lângă tipografie, Heltai s-a lansat și în alte întreprinderi, unele dintre ele fiind chiar profitabile. Astfel, a înființat o moară de hârtie proprie (până la acea dată folosind în tipografia sa hârtia fabricată la Brașov), moară care a funcționat până în secolul al XIX-lea. Filigranul noii mori de hârtie a apărut pentru prima dată pe o tipăritură din 1565, constând din inițialele lui Gaspar Heltai.

Heltai, ca editor și tipograf, a editat cărți pe cheltuiala proprie, rupând cu sistemul Maecena practicat de alte edituri. Deci trebuia să transforme cartea într-un articol ieftin și căutat, ușor vandabil și în mari cantități. El și-a dat seama că sașii din Transilvania puteau să-și procure cu ușurință cărți din Germania (în primul rând prin fiii studenți la diferite facultăți germane) sau din tipografiile de la Sibiu și Brașov, vestite și cu tradiție. Ținând cont de acestea, după câteva cărți tipărite la început în limba germană, și-a schimbat orientarea către publicul de limbă maghiară, care la acea vreme, nu avea nici literatură, nici tipografie protestantă proprie. Din 1559 (data la care a ajuns singurul stăpân al tipografiei și până la moartea sa, survenită în 1574), Heltai a tipărit 22 de cărți în limba maghiară, 22 în limba latină și este cunoscută și o lucrare în limba greacă¹¹.

În ceea ce privește conținutul acestor tipărituri, este natural ca pe primul loc să fie lucrările religioase, în majoritatea lor traduse de Heltai însuși, având drept scop satisfacerea cât mai deplină a gustului publicului. Așa se explică marea varietate a lucrărilor religioase tipărite în atelierul său: traduceri din Biblie, Catehismul Mare și cel Mic, Agenda, Cărți cu rugăciuni etc. Cele mai importante sunt traduceri

⁸ Simonescu, Dan, Buluță Gheorghe, Pagini din istoria cărții românești, București, 1981, p. 39-40.

⁹ Ibidem, p. 40.

¹⁰ Lakos Béla, op. cit., p. 5.

¹¹ Heltai Gáspár válogott munkái, p. 14.

din Biblie, Biblia fiind considerată de Reformă singura sursă veridică a ideilor religioase. Luther, la traducerea sa de Biblie, atașează și un abecedar, tocmai pentru ca toată lumea, chiar și țărănul de rând, să poată să o citească. Împreună cu câțiva colegi preoți, Heltai, timp de aproape două decenii s-a ocupat de traducerea în limba maghiară a Bibliei, editarea ei fiind mult timp împiedicată de împotrivirea episcopului Martinuzzi. Începând cu 1551 (anul asasinării lui Martinuzzi), lucrul la traducerea Bibliei s-a accelerat.

Heltai a îmbrățișat rând pe rând toate formele cunoscute în Transilvania ale Reformei. La început a fost adept al învățăturilor nemijlocite ale lui Luther. În 1557 a trecut la confesiunea calvină, ca mai târziu, începând cu anul 1569, să devină, pe lângă Francisc David, cel mai important propagator în Transilvania al religiei unitariene. Fenomenul este general valabil pentru toată Transilvania. Însuși principele Ioan Sigismund, în decurs de 15 ani, a trecut prin 4 confesiuni și a acordat recunoaștere legală pentru toate patru¹². Mișcarea antiunitariană și-a atins apogeul prin anul 1570. S-a extins mai ales în rândul țărănimii și se poate afirma că s-a aflat la baza răscoalei conduse de Gheorghe Crăciun, „omul negru”, țaran român de prin părțile Băii Mari, care s-a ridicat împotriva jafurilor săvârșite de domni și de turci. Răscoala a fost înfrântă. După 1570 au intrat în vigoare și în Transilvania restricțiile îndreptate împotriva antitrinitarianismului. În anul 1571 a murit Ioan Sigismund, iar noul principe Stefan Báthory, catolic convins, a început cu mână forte reprimarea noii confesiuni. Francisc David a fost înțemnițat la Deva, unde a și murit după câteva luni. A devenit periculoasă și activitatea lui Heltai. A încetat să-l mai urmeze pe Francisc David, dar nici trădător n-a ajuns. A renunțat să se mai ocupe de probleme de credință și religie, îndreptându-și atenția spre literatură și istorie. Cea mai importantă lucrare din această ultimă perioadă a vieții sale este *Cronica Maghiară*, publicată în 1575. Apariția operei sale nu a mai apucat-o. În 1574, populația Clujului a fost decimată de ciumă, molimă care l-a secerat și pe Heltai. Nu știm exact când a murit, doar atât că la sfârșitul anului 1574 nu mai era printre cei vii.

Opera sa nu a dispărut odată cu el. Tipografia a fost condusă în continuare de către văduva sa, în ediția ei apărând și *Cronica Maghiară*, iar după moartea ei, conducerea tipografiei fiind preluată de către fiul lor, Gaspar Heltai jr, Tipografia a funcționat până în anul 1660. În cei 110 ani de existență, tipografia Heltai a pus în circuitul intelectual 252 de cărți, aducând un serviciu inestimabil culturii scrise transilvănene¹³.

Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu păstrează în colecțiile sale de carte veche un număr de 44 de tipărituri ieșite de sub teascurile atelierului înființat de către Gaspar Heltai, lucrări religioase, istorice, literare, care, după cum mărturisesc însemnările manuscrise de pe paginile lor, au ajuns de timpuriu în proprietatea unor cititori din Sibiu, au fost transmise multor generații, au fost citite, comentate, adnotate de multe generații, ca în cele din urmă să-și găsească odihna în colecțiile Brukenthal. În anexă redăm lista și catalogul celor 44 de tipărituri.

PRINTERS OF THE XVITH CENTURY IN THE THE BRUKENTHAL MUSEUM'S LIBRARY OF SIBIU - GASPAR HELTAI

Abstract

Gaspar Heltai was a typical personality to the era during he saw the daylight: he was a preacher of the faith in God, he wrote the history of the community he had been part of and has published in his own printing device the works conceived by him and those of the same beliefs as him. He lived during one of the most convulsed periods of time in Transylvania's history, as well as Europe's too - the XVIth century. He saw the revolt's fires led by Gheorghe Doja, went through the fall of the Hungarian kingdom after the Mohács disaster, he suffered from the outbreak of the feudal anarchy, from the internal struggles for the throne and he assisted helpless to the ocupatios of Buda by the Turks and the battles between the Turks and the Austrians for what was left of Hungary and the domination of Transylvania. He also was an active participant to the large ideological movement of the XVIth century, the Reform, he was a friend and fellow soldier of Francisc David in the spreading of faith in the one and only God. The Brukenthal Museum's library from Sibiu holds in its collections a number of 44 published works belonging to the printing house conducted by Gaspar Heltai, printed works that we wish to expose to the booklovers, by this paper.

¹² Ibidem, p. 16.

¹³ Ibidem, p. 20

ANEXA I

Lista tipăriturilor „Heltai” păstrate în Biblioteca Muzeului Brukenthal

1. HELTAI GASPARI: Confessio..., Wittebergae, 1555
2. DAVID FRANCISC: Consensus Doctrinae de Sacramentis Christi ... in tota Transylvania. (Claudiopoli, G. Hoffgrevius), 1557 cota: Tr. XVI/82.
3. DAVID FRANCISC: Acta Synodi pastorum ecclesiae Nationis Hungaricae in Transylvania Die Apostolorum Philippi & Jacobi Anno 1558 in oppido Thorda celebratae. (Claudiopoli, G. Hoffgrevius, 1558) cota: Tr. XVI/83.
4. SOLTAR az, az, szent Davidnac, és egyéb Prophetáknac Psalmusnac, avagy Isteni dichireteknek könyve: Szép Summátskákkal es rövideden való ærteelmöckel. Colosvarat, G. Heltai, 1560 Cota: Tr. XVI/62.
5. WESTHEMERUS BARTHOLOMAEUS: Troporum schematum ac figurarum communium libellus..., Editus in officina Casparis Helti in urbe Claudiopolitana, 1562 Cota: Tr. XVI/6.
6. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/114.
7. COMPENDIUM DOCTRINAE CHRISTIANAE. (Claudiopoli, G. Heltai, 1563). Cota: V I 374.
8. BONFINIUS ANTONIUS: Historia inclyti Matthiae Hunyadi, regis Hungariae augustissimi. Claudiopoli, [G. Heltai], 1565 Cota: Tr. XVI/159.
9. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/160.
10. DONATUS AELIUS: De octo partibus orationis methodus. Claudiopoli, G. Heltai, 1565 Cota: Tr. XVI/39.
11. HELTAI GASPARI: Disputatio in causa sacrosanctae et semper benedictae Trinitatis. Claudiopoli, G. Heltus, 1568. Cota: Tr. XVI/97.
12. DAVID FRANCISC, BLANDRATA GEORG: Refutatio scripti Georgii Maioris... [Claudiopoli G. Heltai], 1569. Cota: Tr. XVI/49.
13. DAVID FRANCISC: Responsio pastorum ac ministrorum ecclesiarum in Transylvania... Claudiopoli, [G. Heltai], 1570. Cota: Tr. XVI/73.
14. HELTAI GASPARI: Disputatio de Deo... Claudiopoli, (G. Heltus), 1570. Cota: Tr. XVI/203.
15. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/96.
16. MELANCHTON PHILIPP: Grammatica [Claudiopoli, G. Heltai], 1570. Cota: V. I. 2262.
17. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/40.
18. DAVID FRANCISC: Az egy Attya Istennek, és az o áldot szent fianac, az Jesus Christusnac istenségékröl ..., Colosvarot, (G. Heltai), 1571. Cota: Tr. XVI/95.
19. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/93.
20. DAVID FRANCISC: Az Egyo o Magától Való Felséges Istenról... Colosvarot, (G. Heltai), 1571. Cota: Tr. XVI/92.
21. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/94.
22. WERBŐCZI STEPHAN: Decretum az az Magyar és Erdely Országna Törvény Könyve. Colosvarot, G. Heltai, 1571. Cota: Tr. XVI/166.
23. WERBŐCZI STEPHAN: Decretum, opus tripartitum Colosvarini, G. Heltus, 1572 Cota: Tr. XVI/143.
24. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/145.
25. Idem ex. 3. Cota: Tr. XVI/142.
26. Idem ex. 4. Cota: Tr. XVI/165.
27. Idem ex. 5. Cota: Tr. XVI/144.
28. Idem ex. 3. Cota: Tr. XVI/207.
29. HELTAI GÁSPÁR: Chronica az Magyaroknac dolgairól. (Colosvarot, G. Heltai), 1575 Cota: Tr. XVI/161.
30. VITRELINUS ALEXANDER: Iudicium Ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidis... Claudiopoli, In Officina Relictae Casparis Helti, 1579. Cota: V.I. 2004.
31. DAVID FRANCISC: Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo... [Claudiopoli, G. Heltai, 1582] Cota: Tr. XVI/61.
32. SQUARCIALUPUS MARCELLO: M.T. Ciceronis eloquentissimi ... morales definitiones. Claudiopoli, G. Heltus, 1584 Cota: Tr. XVI/111.
33. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/112.
34. SQUARCIALUPUS MARCELLUS: De Fontium & fluviorum origine ac fluxu. Claudiopoli, G. Heltus, 1585. Cota: Tr. XVI/115.
35. BAROVIUS JOANNES DECIUS: Syntagma institutionum Iuris Imperialis Ac Ungarici Claudiopoli, G. Heltus, 1593. Cota: Tr. XVI/105.
36. Idem ex. 2. Cota: Tr. XVI/106.
37. SZILVASIUS JOANNES: Antiquitas et perpetua duratio fidei Catholicæ. Claudiopoli, G. Heltus, 1597. Cota: Tr. XVI/150.
38. ENIEDINUS GEORGIUS: Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti. [Claudiopoli, G. Heltai, 1598] Cota: Tr. XVI/103.
39. Idem ex. 2.
40. Idem ex. 3.
41. ORDO ET SERIES Rerum in Transsylvania. Claudiopoli, G. Heltus, [1613] Cota: Tr. XVII/412.
42. RADECIUS VALENTIN: Der kleine Katechismus Clausenburg, G. Heltus, durch J. R. Makai, 1620 Cota: Tr. XVII/42.
43. RADECIUS VALENTIN: Geistliche Gesänge..., Clausenburg, 1620.
44. RADECIUS VALENTIN, Illustris Feminae Iudithae Komisiae..., Claudiopoli, 1621. Cota: v.II.1995

ANEXA 2

Catalogul tipăriturilor "Heltai" aflate în Biblioteca Muzeului Brukenthal

1.

1555

CONFESSIO // DE MEDIATORE GENE- // ris Humani Jesu Christo vero Deo // et Homine, contracta nomine // et voluntate Ministrarum // Ecclesiae in urbe // Claudiopoli in // Pannonia. // A CASPARO HEL- // to eius loci Pastore. // Ex veterum et Recentium // Theologorum scriptis. // WITTEBERGAE // ANNO. // M.D.L.V. //

COLOPHON: WITEBERGAE, // Ex officina typographica // Viti Creutzer.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/30.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIA: 32 foi nen, în 8°, 27 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din lemn învelite în piele brună, ornamente în presă, urme de încuietori metal (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS: dedicația mss. a autorului:

- 1) *Reverend. Viro D. Hirdao pastor Insulano amico d-no, Casp. Heltus...* (toaia de titlu)
- 2) *supralibros: N.F. 1562* (coperta I)

PROVENIENȚA: (Biblioteca gimnaziului ev. Sibiu)

COTA: Tr. XVI/45

NR. INV.: 110126

NOTĂ: Cartea este legată împreună cu:

- 1) *Confessio doctrinae saxonicarum*, Lipsiae, 1553 (Tr. XVI/44)
- 2) *Epitome*, Wittenberg, 1561 (Tr. XVI/46)
- 3) *Responsio Philippi Melanchtonis...*, Lipsiae, 1543 (Tr. XVI/47)
- 4) *Ettliche Spruche Doc. Martini Luther, s.l.*, 1535 (Tr. XVI/48)

2.

1557

CONSENSUS // DOCTRINAE DE SACRA- // mentis Christi, Pastorum et Ministro- // rum Ecclesiarum in inferiori Panno- // nia, et Nationis utriusq. in // tota Transylvania. // CONSCRIPTUS ET PUBLI- // catus in Sancta Synodo Claudiopoli- // tana Transylvaniae, ipsa die sanctae, // individuae et semper benedic- // tae Trinitatis. // ANNO // M.D.LVIII.

COLOPHON: IMPRESSUS CLAUDIOPOLI // Transylvaniae in officina Georgii // Hoffgrevii. Anno 1557.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/38.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, stema orașului Cluj.

PAGINAȚIA: 16 foi nen, în 4°, 29 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: pergament manuscris, cu negru și roșu, cu neume pe 4 linii.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- 1) *ex libris mss: Ex legato Dni Andreae Oltardi. Aō. 1660. (forțat 1)*
- 2) *ex libris etichetă: H. Kapellen bibl. N. 4. (forțat 1)*
- 3) *ex libris etichetă: LIBER BIBLIOTHECAE GYM. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.OTHECAE... (forțat 1)*
- 4) *note de lector (fila gardă)*

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/82.

NR. INV.: nu este.

NOTĂ: este legată împreună cu:

- 1) *Brevis confessio...*, s.l., M.D.LXIII. (cota Tr. XVI/80)
- 2) *Brentius, De personali unione...*, Tubingae, M.D.LXI. (cota Tr. XVI/81)
- 3) *Acta synodi pastorum...*, s.l., 1558 (cota Tr. XVI/83)

3.

1558

ACTA SYNODI // PASTORUM ECCLESIAE // Nationis Hungaricae in Transyl-// vania, Die Apostolorum Philippi // et Jacobi, Anno // M.D.LVIII. // In oppido Thorda caelebratae. // Quibus adiunctum est indicium inclytae A- // cademiae Witenbergensis, de controversia Coe- // nae Domini a Clarissima et doctissimo // Viro Philippo Melanchtone conscriptum, Eccle- // syq; Transylvanicis transmissum. // Die et anno ut supra.

COLOPHON: IMPRESSUM CLAUDIOPOLI // Transylvaniae In officina Georgii // Hoffgrevii, Anno M.D.LVIII.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/45

ASPECT GRAFIC : tipar negru, ornamente tipografice

PAGINAȚIE: 10 foi nen., în 4°, 29 rânduri pe pagină

LEGĂTURA: pergament manuscris cu roșu și negru, neume

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- 1) ex libris mss: *Ex legato Dni Andreae Oltardi. Aō. 1660. (forțaț 1)*
- 2) ex libris etichetă: *LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC. (forțaț 1)*
- 3) ex libris mss: Pars. Bibl. Cibi (foaia de titlu)
- 4) cugetări religioase (passim)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. Evang. Sibiu

COTA: Tr. XVI/83.

NR. INV. 185178.

Notă: LEGAT ÎMPREUNĂ CU:

- 1) *Brevis confessio...*, s.l., 1563
- 2) *Brentius. De personali unione...*, Tübingae, 1561
- 3) *Consensus Doctrinae de Sacramentis Christi*, s.l., 1558

4.

1560

SOLTÁR // AZ AZ, // SZENT DAVIDNAC, ES EGYEB // Prophétáknac Psalmusinac, avagy Isteni dichi- // retekneć könyve: Szép Summátskákkal es // rövideden valo aertelmöckel. // Magyar Nyelven // HELTAI GASPARI etc. // COLOSVARAT. // M.D.LX.

COLOPHON: COLOSVARAT // NYOMTATTOT, AZ // Wmac lisztességére: a ne- // mes Magyar nemzet- // nec építésére: Hel- // tai Gáspártól. // 1560.

BIBLIOGRAFIE: Nágler, I/47.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, note marginale.

PAGINAȚIE: 300 foi num., în 8°, 19 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din lemn învelite în piele brună, ornamente în presă (sec. XVI)

ÎNSEMÂNĂRI MSS:

- 1) ex libris mss:
 - a) *...meus est hoc liber...Smith-Fuss (forțaț 1)*
 - b) *Iste liber pertinet Andreae M. (forțaț 2)*
 - c) *Liber Biblioth. Gymn. Cibi A.C. (forțaț 1)*

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. evang. Sibiu

COTA: Tr. XVI/62

NR. INV.: 185162.

5.

1562

TROPORUM // SCHEMATUM AC FI- // GURARUM COMMUNIIUM // Libellus: // Ex variis Authoribus in usum Stu- // diosorum Theologiae et bona- // rum artium col- // lectus. // Una cum indice etc. // Editus in officina Casparis Helti in urbe Claudiopolitana // M.D.LXII.

COLOPHON: IMPRESSUM CLAUDIOPOLI TRAN- // sylvaniae in officina Casparis Helti, // M.D.LXII.

BIBLIOGRAFIE: Nágler, I/53.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, inițiale ornate.

PAGINAȚIE: 8 foi nen, 94 p. num., în 8°, 26 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: pergament manuscris.

ÎNSEMÂNĂRI MSS:

- 1) ex libris mss: *Multa eruditione...Dno Andrea Lamii, dabat Martin Wild. (foaia de titlu)*
- 2) ex libris etichetă: *H. Kapellenbibl. Nr. 16 (forțaț 1)*
- 3) ex libris etichetă: *LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS, PROBE CURETUR, RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC. (forțaț 1)*
- 4) însemnare mss. cu caracter moralizator: *Ora et labora, sic Deus dabit omnia bona. Multa rogare rogata re tenta Docere. Hac tria discipulum faciunt superare magistrum. (foaia gardă verso)*
- 5) însemnare mss. cu caracter moralizator: *Disce puer dum tempus habes...* (forțaț 2)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu

COTA: Tr. XVI/6.

NR. INV.: 34390.

6.

1562

TROPORUM // SCHEMATUM AC FI- // GURARUM COMMUNIIUM // Libellus: // Ex variis Authoribus in usum Stu- // diosorum Theologiae et bona- // rum artium col- // lectus. // Una cum indice etc. // Editus in officina Casparis Helti in urbe Claudiopolitana // M.D.LXII.

COLOPHON: IMPRESSUM CLAUDIOPOLI TRAN- // sylvaniae in officina Casparis Helti, // M.D.LXII.

BIBLIOGRAFIE: Nágler, I/54.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, inițiale ornate.

PAGINAȚIE: 8 foi nen, 94 p. num., în 8°, 26 rânduri pe pagină.

LEGĂTURĂ: pergament manuscris, roșu și negru cu neume.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- 1) ex libris mss: *Sum unus ex libris Andreae Belgarianno. Anno Domini Jesu Christi 1609. (forzaț 1)*
- 2) ex libris etichetă: *LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS, PROBE CURETUR, RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC. (forzaț 1)*
- 4) însemnare mss. cu caracter moralizator: *Pogány embereknek bűne, gondolatya, Senki azt meg sem gondolhattya (foaia titlu)*

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu

COTA: Tr. XVI/114.

NR. INV.: 185399.

7.

1562-1563

COMPEN- // dium Doctrinae // Christianae, quam omnes Pastores // et Ministri Ecclesiarum Dei in // tota Ungaria et Transylva- // nia, quae in corruptum le- // su Christi Evangelium // amplexae sunt, do- // cent ac profi- // tentur. // In publicis Synodis Tartzalien, ac // Thorden, editum et publicatum. // Indicem singularum locorum in // fine libelli additum reperies. // Anni Domini. // M.D.LXII. et M.D.LXIII [Claudiopoli, G. Heltai, 1563]

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/55.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, note marginale

PAGINAȚIA: 8 foi nen, 180 foi num, 8 foi nen, în 8°, 18 rânduri pe pagină

LEGĂTURĂ: pergament manuscris, roșu și negru, cu neume

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris mss: *Ex legato Dni. Simonis Rihelii Anno 1660 (forzaț 1)*
- ex libris etichetă: (gimnaziul)

PROVENIENȚA: Bibl. gimn. ev. Sibiu

COTA: v.I.374

NR. INV.: 92644

8.

1565

HISTORIA // INCLYTI MATTHIAE HUNNYADIS, REGIS // Hungariae augustissimi, Ex An- // tonii Bonfinii, Historici disertis, libris, Decadis primum // Tertiae, deinde Quartae (quae latuit hactenus, nul // libiq; impressa fuit) in unum congesta // ac disposita // A // CASPARE HELTO, // Claudiopolitanae Ecclesiae Ministro, // ac Typographo. // VATICINIUM. // Antonii Bonfinii, de perturbatione et con- // cessione Regni Hungarici. // Extat. Lib. III. Decadis. III. Pag. 426. Barbaram igitur Seythice, inquit, gentis immanita- // tem, que tantopere concordiam et ocium abominatur, // din iste furor exercuit: Et causq; (ni mentiar) exercebit, // donec se quiesq; Metiri, Cohercere ambitionem, Aliena // dimittere, Invidia carere, Mutuamq; concordiam amare // didicerit. // CLAUDIOPOLI // in Transylvania, Anno post datum // et natum Messiam. // 1565

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/63.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, note marginale.

PAGINAȚIE: 132 foi nen.

LEGĂTURĂ: coperte din carton învelite în hârtie marmorată cu cotorul și colțurile din piele (sec. XIX)

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris mss: Gustavus Seivert (foaia de titlu)

PROVENIENȚA: colecția veche

COTA: Tr. XVI/159.

NR. INV.: 73838.

9.

1565

[HISTORIA // INCLYTI MATTHIAE HUNNYADIS, REGIS // Hungariae augustissimi, Ex An- // tonii Bonfinii, Historici disertis, libris, Decadis primum // Tertiae, deinde Quartae (quae latuit hactenus nul // libiq; impressa fuit) in unum congesta // ac disposita // A // CASPARE HELTO, // Claudiopolitanae Ecclesiae Ministro, // ac Typographo. // VATICINIUM. // Antonii Bonfinii, de perturbatione et con- // cessione Regni Hungarici. // Extat. Lib. III. Decadis. III. Pag. 426. Barbaram igitur Scythice, inquit, gentis immanita- // tem, que tantopere concordiam et ocium abominatur, // din iste furor exercuit: Et consq; (ni mentiar) exercebit, donec se quiesq; Metiri, Cohercere ambitionem, Aliena // dimittere, Invidia carere, Mutuanq; Concordiam amare // didicerit. // CLAUDIOPOLI // in Transylvania, Anno post datum // et natum Messiam- // 1565.]

- lipsește foaia de titlu.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/64.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, note marginale.

PAGINAȚIE: 132 foi nen.

LEGĂTURĂ: coperte din carton presat învelite în hârtie. Cotorul imprimat cu figuri geometrice. (sec. XIX)

PROVENIENȚA: colecția veche.

COTA: Tr. XVI/160.
NR. INV.: 10990

10.

1565

AELII DO- // NATI, VIRI CLARIS- // SIMI, DE OCTO PARTIBUS ORA- // tionis Methodus, Questionculis // puerilibus, undiq. collectis, illu- // strata: Per Leonartum Cul- // manum Craylshey- // mensem: // Nunc denno revisa et diligen- // ter recognita, a Grego- // rio Molnar etc. // IMPRESSA CLAU- // diopoli Transylvaniae, in of- // ficina Gasparis Helti: // M.D.LXV.

COLOPHON: IMPRESSUM CLAU- // diopoli Transylvaniae in offici- // na Casparis Helti. Anno // M.D.LXVI.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/65.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, însemnări marginale.

PAGINAȚIE: 70 foi nen, in 8°, 25 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din lemn învelite în piele brună. Ornamente în presă. Urme de încuietori metal. (sec. XVI)

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

1) ex libris mss:

a) *Hic liber pertinet ad me Andream Deidricium Cibiniensem, anno Domini 1599* (fila gardă verso)

b) *Dono dedit dominus Iohannes Oltardus Thomae Dei: anno 1641* (fila gardă verso)

c) *Sum ex libris Andreae Deidricii ab anno 1641* (fila gardă verso)

d) *Paul Fab(ricius) Cib* (foaia de titlu)

e) *Hoc liber pertinet ad Marcellum zum Burbrich* (forzaț 1)

2) ex libris etichetă:

a) *H. Kapellenbibl. Nr. 5* (forzaț 1)

b) *LIBER BIBLIOTHECAE GYM. CIBIN A.C.CL.M. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.* (forzaț 1)

PROVENIENȚA: Bibl. gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/39.

NR. INV.: 49263.

NOTA: legat cu: Melanchton, Grammatica, s.l., 1570 (Tr. XVI/40)

11.

1568

DISPUTATIO // in causa sacrosanctae // ET SEMPER BENEDICTAE // TRINITATIS, INDICTIONE SERENISS. PRIN- // cipis etc. inter Novatores D. Georgium Blandra- // tam, Franciscum Davidis, eorumq. Asseclas et // Pastores Ministrosq. Ecclesiae Dei catholicae consensum // Hungaria et Transylvania, qui divinam veritatem // ex scriptis Prophetis et Apostolicis, iuxta con // tinuum Ecclesiae sanctae catholice consen- // sum, defendendam susceperunt, per // decem dies, Albae Iuliae in Tran- // sylvania Habita: // ORDINATIONE AC VOLUN- // tate corundum Pastorum ac Ministrarum // catholicae parties revisa ac publicata: // CLAUDIOPOLI. // A Caspare Helto. Anno Domini. // 1568.

COLOPHON: IMPRESSUM CLAUDIO- // poli in Transylvania, in Officina // Casparis Helti, Anno // Domini 1568.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/80.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, note marginale.

PAGINAȚIE: 147 foi nen.

LEGĂTURA: legătură nouă.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris mss:

1. *Benedictus Deus meus. Ex legato Oltardiano. An 1660* (foaia de titlu)

2. *Ioh. Oltardi. A.o. 1660* (foaia de titlu)

3. *Pars. Bibl: Cibiniensis* (foaia de titlu)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/97.

NR. INV.: 110030.

12.

1569

[Refutatio scripti Georgii Maioris, in quo Deum trinum in personis et usum in Essentia Unicum deinde eius Filium in persona et duplicem in naturis ex lacunis Antichristi probare conatus est. Authoribus Francisco Davidis superintendente et Georgio Blandrata doctore. Claudiopoli. G. Heltai, 1569.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/83.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIA: 215 foi nen, in 8°.

LEGĂTURA: coperte din pergament manuscris cu neume.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris mss:

1) *Matthias Miles Mediensis Añ 1675 die 3 Maij, Cibinii* (forzaț 1)

2) *Pars bibl. Cibiniensis* (foaia de titlu)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/49.

13.

1570

RESPONSIO // Pastorum ac Mini- // STORUM ECCLESiarum // IN TRANSYLVANIA, QUAE UNUM // Deum Patrem Ghristi, et Iesum Chri- // stum filium Dei crucifixum, // unumq. Amborum // Spiritum con- // fitentur. // AD // MELIANAS PROPOSITIO- // nes, Disputationi Czengerianae destina- // tas quibus Deus Antichristi, Et Fi- // lius ille commentitius cum // extravagante Spiritu // defenditur. // CLAUDIOPOLI. // ANNO // 1570.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./85.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, însemnări marginale

PAGINAȚIE: 14 foi nen, în 4°, 33 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele marmorată, cotorul ornamentat cu motive florale aurite, tranșa roșie (sec. XVIII, legătura Brukenenthal).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- 1) *Hoc anno perceptorem habui Vaaradini Ambrosium Vásárhelyi.* (foaia de titlu)
- 2) însemnare în limba maghiară despre zestrea dată unei fete de către părinți (ultima pagină)

PROVENIENȚA: Biblioteca personală Brukenenthal.

COTA: Tr. XVI/73.

NR. INV.: 73403.

NOTĂ: este legată împreună cu:

- 1) Eniedinus G, Explicatio, s.l., s.a. (Tr. XVI/68)
- 2) Brevis enaratio, Alba Iulia, 1568 (Tr. XVI/69)
- 3) De mediatoris Jesu Christi, Alba Iulia, 1568 (Tr. XVI/70)
- 4) Refutatio, Alba Iuliae, s.a. (Tr. XVI/71)
- 5) Demonstratio, Albae Iuliae, s.a. (Tr. XVI/72)
- 6) Basilius, Az apostoli..., Fejervar, 1568 (Tr. XVI/74)

14.

1570

DISPUTATIO // DE DEO PER DE- // CEM DIES CONTINUOS // indictione Sereniss. Principis etc inter // partes habita, in Urbe // Transylvania. // ALBA JULIA // Denne, cum nova Praefatione // aedita. // CLAUDIOPOLI. // ANNO DOMINI // 1570.

COLOPHON: IMPRAESSUM CLAUDIO- // poli in Transylvania, in Officina // Casparis Helti, Anno // Domini 1568.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./86.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, note marginale.

PAGINAȚIE: 147 foi nen, în 4°, 31 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

In servio Musis Simonii Cibiniensis Transylvanii 1652. (foaia de titlu)

PROVENIENȚA: Colecția veche

COTA: Tr. XVI/203.

NR. INV.: 93089.

NOTĂ: este legată împreună cu:

- 1) De Comitibus, 1697 (carte mss. Tr. XVI/200)
- 2) Comet - Predigt, H-st, 1681 (Tr. XVI/201)
- 3) Verpflegs-Ordnung (Tr. XVI/202)
- 4) Gratio Ioannis Zilvasii, Cibinii, 1591 (Tr. XVI/204)
- 5) Quod numen Divinum... (Tr. XVI/205)

15.

1570

DISPUTATIO // DE DEO PER DE- // CEM DIES CONTINUOS // indictione Sereniss. Principis etc inter // partes habita, in Urbe // Transylvania. // ALBA JULIA // Denne, cum nova Praefatione // aedita. // CLAUDIOPOLI. // ANNO DOMINI // 1570.

COLOPHON: IMPRAESSUM CLAUDIO- // poli in Transylvania, in Officina // Casparis Helti, Anno // Domini 1568.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./87.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, note marginale.

PAGINAȚIE: 147 foi nen, în 4°, 31 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: pergament manuscris cu roșu, negru, verde, cheutori piele.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- 1) *Ex legato Dni Simonis Rihely stud. Cibun. 1660* (forzaț 1)
- 2) *ex libris etichetă: LIBER...* (forzaț 1)
- 3) *ex libris mss: Pars Bibl. Cibun.* (foaia de titlu)

PROVENIENȚA: Bibl. gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/96.

NR. INV.: 185177.

16.

1570

GRAMMA- // TICA PHILIPPI ME- // LANTHO- // NIS // AB AUTHORE RECO- // gnita, Et à Mycillo aucta, et // ultimo locupletata. // DE ORTOGRAPHIA // tractatus recens accessit. // Cum Gratia et Privilegio Sereniss. // Regis Hungariae etc. // ANNO // DOMINI SIVE NATI // MESSIAE. // 1570.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/88.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, note marginale.

PAGINAȚIE: 274 foi nen.

LEGĂTURA: coperte din lemn învelite în piele brună, ornamente în presă, urme de încuietori metal (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

Hoc liber pertinet ad Marcellum Zwibricht (forzat)

PROVENIENȚA: Bibl. gimn. ev. Sibiu.

COTA: v. I. 2262.

NR. INV.: .

17.

1570

GRAMMA- // TICA PHILIPPI ME- // LANTHO- // NIS // AB AUTHORE RECO- // gnita, Et à Mycillo aucta, et // ultimo locupletata. // DE ORTOGRAPHIA // tractatus recens accessit. // Cum Gratia et Privilegio Sereniss. // Regis Hungariae etc. // ANNO // DOMINI SIVE NATI // MESSIAE. // 1570.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/89.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, note marginale.

PAGINAȚIE: 274 foi nen.

LEGĂTURA: coperte din lemn învelite în piele brună, ornamente în presă, urme de încuietori metal (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

Hoc liber pertinet ad Marcellum Zwibricht (forzat)

PROVENIENȚA: Bibl. gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/40.

NR. INV.: 49263.

NOTĂ: este legată împreună cu:

1. Aelii Donati, De acta ptribus orationis..., Claudiopoli, 1565 (Tr. XVI/39).

18.

1571

AZ EGY ATTYA // ISTENNEC, ÉS AZ Ő ÁLDOT // SZENT FIÁNAC AZ IESUS CHRISTUSNAC // Istenségekről igaz vallástétel, a Prophetác és // Apostoloknac írassinac igaz folyása // szerént irattattot. // DAVID Ferencztől, a megfeszített le- // sus Christusnac szogaiatol. // Caroli Petermec, és Melius Petermec ackos // kodassinac ellene veteltet. // PSALM LXXXI. // Ne légyen üdegen Istened, es más I- // stent ne tisztelly. // COLOSVAROT. // M.D.LXXI. esztendőben.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/95.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 74 foi nen, in 4º, 33 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele neagră (legătură nouă).

ÎNSEMĂNĂRI MSS: nu sunt.

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/95.

NR. INV.: 110123

NOTĂ: este legată împreună cu: DAVID FERENCZ, AZ EGY Ő MAGÁTOL VALÓ..., Colosvárot, 1571 (cota Tr.

XVI/94)

19.

1571

AZ EGY ATTYA // ISTENNEC, ÉS AZ Ő ÁLDOT // SZENT FIÁNAC AZ IESUS CHRISTUSNAC // Istenségekről igaz vallástétel, a Prophetác és // Apostoloknac írassinac igaz folyása // szerént irattattot. // DAVID Ferencztől, a megfeszített le- // sus Christusnac szogaiatol. // Caroli Petermec, és Melius Petermec ackos // kodassinac ellene veteltet. // PSALM LXXXI. // Ne légyen üdegen Istened, es más I- // stent ne tisztelly. // COLOSVAROT. // M.D.LXXI. esztendőben.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/96.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 82 foi nen, in 4º, 33 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele brună, ornamente în presă (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS: nu sunt.

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/93.

NR. INV.: 185166.

NOTĂ: este legată împreună cu:

DAVID FERENCZ, AZ EGY Ő MAGÁTOL VALÓ..., Colosvárot, M.D.LXXI (cota Tr. XVI/92)

20.

1571

AZ EGY Ő MAGÁ // TOL VALO FELSÉGES ISTEN // RŐL, ÉS AZ Ő. IGAZ FIÁ // rol, a Nazareti Iesusrol, az igaz Messiásrol, A // szent Írásbol vőt Vallástétel: Mellyben a // Papánac és a Papazóknac minden // akoskodássac és hamis magya // razattoc meg seitletne. // DAVID Ferencztől a meg feszített le // sus Christusnac szogialitol irattatot. // COLOSVAROT. // M.D.LXXI. esztendőben.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./97.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 150 foi nen.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele brună, ornamente în presă (sec. XVI).

ÎNSEMĂRI MSS: nu sunt.

PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/92.

NR. INV.: 185166.

NOTĂ: este legată împreună cu:

DAVID FERENTZ: Az egy atya Istenec..., Colosvarot, 1571. (cota: Tr. XVI/93)

21.

1571

[AZ EGY Ő MAGÁ // TOL VALO FELSÉGES ISTEN // RŐL, ÉS AZ Ő. IGAZ FIÁ // rol, a Nazareti Iesusrol, az igaz Messiásrol, A // szent Írásbol vőt Vallástétel: Mellyben a // Papánac és a Papazóknac minden // akoskodássac és hamis magya // razattoc meg seitletne. // DAVID Ferencztől a meg feszített le // sus Christusnac szogialitol irattatot. // COLOSVAROT. // M.D.LXXI. esztendőben.]

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./98.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: lipsește foaia de titlu, 150 foi nen, în 4°, 31 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele neagră (legătură nouă).

ÎNSEMĂRI MSS:

1) ex libris mss: *Ex legato Simonis Rihely Stud. Cib. 1660* (fila 1 nen)

2) însemnări marginale, sublinieri în text (passim)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/94.

NR. INV.: 110123.

NOTĂ: este legată împreună cu:

DAVID FERENTZ: AZ EGY ATTYA ISTENNEC..., Colosvarot, M.D.LXXI. (cota: Tr. XVI/95)

22.

1571

DECRE- // TUM. // AZ az, // MAGYAR ÉS ERDÉLY // Országnac Törvény Könyve // HELTAI GÁSPÁRTÓL // kinek nyomán meg nyom- // taltot. // COLOSVÁROT. 1571.

COLOPHON: Colosvarot nyomtatot // HELTAI GÁSPÁR ÁLTAL // M.D.LXXI.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./100.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 4 foi nen, 174 foi num, 10 foi nen, în 4°, 27 rânduri pe pag.

LEGĂTURA: pergament

ÎNSEMĂRI MSS: nu sunt

PROVENIENȚA: colecția veche

COTA: Tr. XVI/166.

NR. INV.: 120838

NOTĂ: este legată împreună cu:

1) Kászonyi J., Rövid igazgatás, Gyula-Fejérvárat, 1647. (Tr. XVI/164)

2) Decretum opus tripartitum, Colosvarini, 1572. (Tr. XVI/165)

NOTĂ: gravurile din carte sunt semnate cu litera L (Iacobus Lucius)

23.

1572

DECRETUM // OPUS TRIPARTITUM // iuris consuetudinarii // inelyti Regni Hun- // gariae. // PER // D. Stephanum de Verböcz etc congestum, // et voluntate Sereniss. Regis Wladislai, ex. con- // sensu Regnicolarum publice editum, // ac confirmatum. // Anno // Dom. 1514. // Nunc vero impraessum // COLOSVARINI IN OFFICINA // Casparis Helti // Anno Domini 1572.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./102

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, foaia de titlu încadrată cu chenar ornat cu figuri.

PAGINAȚIE: 6 foi albe, 16 foi nen, 204 foi num, 8 foi nen, 2 foi albe, în 4°, 27 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele albă, ornamente în presă (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS: nu sunt.
 PROVENIENȚA: colecția veche.
 COTA: Tr. XVI/143.
 NR. INV.: 30907.

24.

1572

DECRETUM // OPUS TRIPARTITUM // iuris consuetudinarii // inelyti Regni Hun- // gariae. // PER // D. Stephanum de Verböcz etc congestum, // et voluntate Sereniss. Regis Wladislai, ex. con- // sensu Regnicolarum publice editum, // ac confirmatum. // Anno // Dom. 1514. // Nunc vero impraessum // COLOSVARINI IN OFFICINA // Casparis Helti // Anno Domini 1572.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./103

ASPECT GRAFIC:

PAGINAȚIE:

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele brună, ornamente în presă (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris mss: *Ex dona Pracs... D-ni Zigleri Fuchssi in possessionem Joh. Friedr. Ktesii Aō. 793. D. 17. Aug.* (verso foaia de titlu)

PROVENIENȚA: colecția veche

COTA: Tr. XVI/145.

NR. INV.: 67334.

25.

1572

DECRETUM // OPUS TRIPARTITUM // iuris consuetudinarii // inelyti Regni Hun- // gariae. // PER // D. Stephanum de Verböcz etc congestum, // et voluntate Sereniss. Regis Wladislai, ex. con- // sensu Regnicolarum publice editum, // ac confirmatum. // Anno // Dom. 1514. // Nunc vero impraessum // COLOSVARINI IN OFFICINA // Casparis Helti // Anno Domini 1572.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./104

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, foaia de titlu încadrată.

PAGINAȚIE: 16 foi nen, 204 foi num, 8 foi nen, în 4°, 27 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: pergament (sec. XVI).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- 1) ex libris mss: *Sum Secedy Galti* (foaia de titlu)
Ioannis Schultz (foaia de titlu)
- 2) note de lector (forzaț 1 și 2)

PROVENIENȚA: colecția veche

COTA: Tr. XVI/142.

NR. INV.: 34400.

26.

1572

DECRETUM // OPUS TRIPARTITUM // iuris consuetudinarii // inelyti Regni Hun- // gariae. // PER // D. Stephanum de Verböcz etc congestum, // et voluntate Sereniss. Regis Wladislai, ex. con- // sensu Regnicolarum publice editum, // ac confirmatum. // Anno // Dom. 1514. // Nunc vero impraessum // COLOSVARINI IN OFFICINA Casparis Helti. // Anno Domini 1572.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./105.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, foaia de titlu în chenar omat cu figuri.

PAGINAȚIE: 16 foi nen, 204 foi num, 8 foi nen, în 4°, 27 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: pergament.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- supra ex libris: A C T. 1653 (coperta 1)

PROVENIENȚA: colecția veche.

COTA: Tr. XVI/165.

NR. INV.: fără

NOTĂ: legată împreună cu:

- 1) Kászonyi J., Rövid igazgatás, Gyula-Fejérváratt, 1647. (Tr. XVI/164)
- 2) Decretum, Colosvárot, 1571 (Tr. XVI/166)

27.

1572

DECRETUM // OPUS TRIPARTITUM // iuris consuetudinarii // inelyti Regni Hun- // gariae. // PER // D. Stephanum de Verböcz etc congestum, // et voluntate Sereniss. Regis Wladislai, ex. con- // sensu Regnicolarum publice editum, // ac confirmatum. // Anno // Dom. 1514. // Nunc vero impraessum // COLOSVARINI IN OFFICINA // Casparis Helti // Anno Domini 1572.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./106

ASPECT GRAFIC:

PAGINAȚIE:
 LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele neagră, ornamente în presă (sec. XVI).
 ÎNSEMNĂRI MSS: nu sunt.
 PROVENIENȚA: colecția veche.
 COTA: Tr. XVI/144.
 NR. INV.: 48822.

28.

1572

DECRETUM // OPUS TRIPARTITUM // iuris consuetudinarium // inelyti Regni Hun- // gariae. // PER // D. Stephanum de Verbőcz etc congestum, // et voluntate Sereniss. Regis Wladislai, ex. con- // sensu Regnicolarum publice editum, // ac confirmatum. // Anno // Dom. 1514. // Nunc vero impraessum // COLOSVARINI IN OFFICINA // Casparis Helti // Anno Domini 1572.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./107
 ASPECT GRAFIC:
 PAGINAȚIE: lipsește foaia de titlu, 16 foi nen, 204 foi num, 8 foi nen, cu foi albe intercalate, în 4°, 26 rânduri pe pagină.
 LEGĂTURA: pergament pe carton presat, supralibros A.L. auril.
 ÎNSEMNĂRI MSS:
 - ex libris etichetă: *LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.* (forzaț 1)
 PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. Ev. Sibiu.
 COTA: Tr. XVI/207.
 NR. INV.: 38623.

29.

1575

[HELTAI GÁSPÁR, CHRONIKA AZ MAGYAROKNAC DOLGAIRÓL..., COLOSVARATT, 1575.]
 BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./110.
 ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, note marginale, gravură în text.
 PAGINAȚIE: (lipsește foaia de titlu), 207 foi nen.
 LEGĂTURA: coperte din carton învelite în hârtie marmorată, cotorul și colțurile din piele, tranșa marmorată (sec. XIX)
 ÎNSEMNĂRI MSS: nu sunt.
 PROVENIENȚA: colecția veche.
 COTA: Tr. XVI/161.
 NR. INV.: 185065.

30.

1579

[VITRELINUS, ALEXANDER, Indicium Ecclesiarum Polonicarum de causa Francisci Davidis, in quaestione de vera hominis Iesu Christi, filii Dei viventis invocatione, Claudiopoli, In Officina Relictae Casparis Helti, 1579.]
 BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./116.
 ASPECT GRAFIC: tipar negru, inițiale omate.
 PAGINAȚIE: 26 foi nen, în 4°, 36 rânduri pe pagină, lipsește foaia de titlu.
 LEGĂTURA: coperte din carton presat învelite în hârtie, cotor și colțuri de piele, ornamente în presă (sec. XVI).
 ÎNSEMNĂRI MSS: nu sunt.
 PROVENIENȚA: colecția veche.
 COTA: v.II. 2004.
 NR. INV.: 27097.
 NOTĂ: este legată împreună cu 56 de tipărituri, sec. XVII.

31.

1582

DEFENSIO // FRANCISCI // DAVIDIS IN // NEGOTIO DE // NON INVOCANDO // Jesu Christo in // precibus. // ...illis accesserunt alia quaedam eiusdem auctoris scri- // pta, non minus utilia, quam necessaria, quae in fine. // ____ libri reperientur.
 BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./130.
 ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.
 PAGINAȚIE: 408 foi num, în 8°, 28 rânduri pe pagină.
 LEGĂTURA: coperte din carton presat învelite în piele brună, ornamente în presă, supralibros, tranșă roșie (sec. XVII-XVIII).
 ÎNSEMNĂRI MSS:
 - supralibros: LEG. OLT. (LEGATI OLTARDI) (coperta 1)
 - ex libris etichetă: *LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.* (forzaț 1).
 PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului ev. Sibiu.
 COTA: Tr. XVI/61.
 NR. INV.: 110396.

32.

1584

M.T. CICERO- // NIS ELOQUENTISSIMI, // ET SAPIENTIS // VIRI // MORALES DEFINITORES // Et in casdem Scholia philo- // sophica. // Nec non libellus de Ciceronis // eiusdem // GLORIA. // à // MARCELLO SQUARCIALUPO // Plumbinensi. // CLAUDIOPOLI TRANSYLVANORUM, // Ex Typographia Gasparis Helti. // M.D.LXXXIV.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/151.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 81, 44 foi num, in 4°, 21 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în hârtie marmorată, cotorul și colțurile din piele, tranșa roșie (sec. XVIII-XIX).

ÎNSEMĂNĂRI MSS: nu sunt.

PROVENIENȚA: colecția veche.

COTA: Tr. XVI/112.

NR. INV.: 55288.

33.

1584

M.T. CICERO- // NIS ELOQUENTISSIMI, // ET SAPIENTIS // VIRI // MORALES DEFINITORES // Et in casdem Scholia philo- // sophica. // Nec non libellus de Ciceronis // eiusdem // GLORIA. // à // MARCELLO SQUARCIALUPO // Plumbinensi. // CLAUDIOPOLI TRANSYLVANORUM, // Ex Typographia Gasparis Helti. // M.D.LXXXIV.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/152.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 81, 44 foi num, in 4°, 21 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele; ornamente în presă:

- coperta 1: coroană regală încercuită cu lauri, în centru AH. (Albert Huet)

- coperta 2: vulturul regal polonez în chenar oval

ÎNSEMĂNĂRI MSS: nu sunt.

PROVENIENȚA: colecția veche.

COTA: Tr. XVI/112.

NR. INV.: 39029.

34.

1585

DE // fontium et fluvio- // RUM ORIGINE AC FLUXU, // OPINIO MARCELI SQUAR- // cialupi Plumbi- // nensis. // Peripateticorum, Theologorum, et Senecae // sententiae ponderantur // CLAUDIOPOLI // In officina Gasparis Helti. // Anno Domini M.D.LXXXV.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/154.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, gravuri în text, foaia de titlu încadrată în chenar cu flori.

PAGINAȚIE: 1 foaie albă, 37 foi nen, 2 foi albe, in 4°, 22 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: pergament roșcat.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris etichetă: LIBER BIBLIOTHECAE GYM. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.OTHECAE... (forzaț 1)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/115.

NR. INV.: 185397.

35.

1593

SYNTAGMA // INSTITUTIONUM IU- // RIS IMPERIALIS AC UNGARI- // CI, QUATUOR PERSPICUIS QUAESTI- // ONUM AC RESPONSIONUM LI- // BRIS COMPREHENSUM OPERA // AC STUDIO // IOANNIS DECII BAROVII. ANNO SALUTIS // 1593. // ... // Impressum Claudiopoli Transylvaniae, Typis Heltanis.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I/172.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, note marginale.

PAGINAȚIE: 667 p. num, 20 p. nen, foi albe legate la sfârșitul cărții, in 4°, 36 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele albă, ornamente în presă.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- supralibros: G.K.C. 1599 (coperta 1)

- note de lector (forzaț 1 și 2)

PROVENIENȚA: colecția veche.

COTA: Tr. XVI/105.

NR. INV.: 75157.

36.

1593

SYNTAGMA // INSTITUTIONUM IU- // RIS IMPERIALIS AC UNGARI- // CI, QUATUOR PERSPICUIS QUAESTI- // ONUM AC RESPONSIONUM LI- // BRIS COMPREHENSUM OPERA // AC STUDIO // IOANNIS DECII BAROVII. ANNO SALUTIS // 1593. // ... // Impressum Claudiopoli Transylvaniae, Typis Heltansis.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./173.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, note marginale.

PAGINAȚIE: 667 p. num, 20 p. nen, foi albe legate la sfârșitul cărții, în 4°, 36 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele albă, ornamente presate (sec. XVI)

ÎNSEMNĂRI MSS:

- ex libris mss: *Bibl. Gymn. Cor.* (foaia de titlu)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului ev. Brașov.

COTA: Tr. XVI/106.

NR. INV.: 27567.

37.

1597

ANTIQUITAS // ET PERPETUA DURATIO FIDEI // CATHOLICAE. // SEU // TABULAE. TESTIMONI- // ORUM EX SACRIS LIBRIS. ET // SANCTORUM PATRUM SCRIPTIS, SER- // vata serie temporis petitorum, de octo // magnis in Fide controversiis. // NEMIE // I. De Iudice controversiarum fidei, et Sacrae scriptu- // rae interprete indubitato. // II. De Verbo Dei scripto, seu de numero librorum Ca- // nonicorum Sacrae Scripturae. // III. De Verbo Dei non scripto, seu de Traditionibus. // IV. De Sacrosancta Trinitate. // V. De Sanctorum invocatione. // VI. De Ieiunio Quadragesimali. // VII. De Libero arbitrio. // VIII. De Cura pro marte, vita functis, seu de Purgatorio. // COLLECTAE // PER IOANNEM SZILVASI CON- // cionatorem Catholicum. // Claudiopoli, Typis Heltanis: Anno Domini // 1597.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./191.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 116 p. num, în 4°, 32 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: pergament manuscris, negru și roșu, cu neume.

ÎNSEMNĂRI MSS:

- ex libris etichetă: *LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.OTHECAE...* (forzaț 1)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/150.

NR. INV.: 185167.

NOTĂ: legată împreună cu:

- 1) Sacrum ob lactam..., s.l., 1636 (Tr. XVI/151)
- 2) Programma pentecostale, s.l., 1635 (Tr. XVI/152)
- 3) Disputatio..., Regiomonti, 1636 (Tr. XVI/153)
- 4) Disputatio..., s.l., 1636 (Tr. XVI/154)
- 5) Decas Controversiarum, Regiomonti, 1635 (Tr. XVI/155)
- 6) Disputatio Theologica et..., Regiomonti, 1635 (Tr. XVI/156)
- 7) Disputatio juridica, Regiomonti, 1635 (Tr. XVI/157)
- 8) Auxiliante Deo..., s.l., 1636 (Tr. XVI/158)

38.

[1598]

EXPLICATIO- // NES LOCORUM VETE- // RIS ET NOVI TESTAMEN- // TI, EX QUIBUS TRI- // NITATIS DOGMA // STABILIRI // SOLET. // AUCTORE // Georgio Eniedino Su- // PERINTENDENTE ECCLESIA- // rum in Transylvania, unum Patrem Deum, // et eius Filium Iesus Christum per // Spiritum Sanctum pro- // fitentium.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./192.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 441 p. num, 13 p. nen, în 4°, 35 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele brună, ornamente în presă (sec. XVI).

ÎNSEMNĂRI MSS:

- ex libris mss: 1) *Est Francisci Sulleri* (forzaț 2)
2) *Lib. Bibl. Gymn. Cibin. A.E.* (forzaț 1)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/103.

NR. INV.: 33574.

39.

[1598]

EXPLICATIO- // NES LOCORUM VETE- // RIS ET NOVI TESTAMEN- // TI, EX QUIBUS TRI- // NITATIS DOGMA // STABILIRI // SOLET. // AUCTORE // Georgio Eniedino Su- // PERINTENDENTE ECCLESIA- // rum in Transylvania, unum Patrem Deum, // et eius Filium Iesus Christum per // Spiritum Sanctum pro- // fitentium.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./193.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 441 p. num, 13 p. nen, in 4°, 35 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în pergament manuscris roșu și negru.

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris mss:

1) *Ex legato Dni Simonis Rihely Stud. Cib. Añ. 1660* (forțaț 1)

- ex libris etichetă:

LIBER BIBLIOTHECAE GYM. CIBIN. A.C. CL. N. COMMODATUS
PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART.
XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.OTHECAE... (forțaț 1)

- însemnare:

Examinandus et refutandus est. bonus est iste lib (coperta 1)

- ex libris mss:

Pars Bibl. Cibun. (foaia de titlu)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVI/104.

NR. INV.: 33717.

40.

[1598]

EXPLICATIO- // NES LOCORUM VETE- // RIS ET NOVI TESTAMEN- // TI, EX QUIBUS TRI- // NITATIS DOGMA // STABILIRI // SOLET. // AUCTORE // Georgio Eniedino Su- // PERINTENDENTE ECCLESIA- // rum in Transylvania, unum Patrem Deum, // et eius Filium Iesus Christum per // Spiritum Sanctum pro- // fitentium.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./194.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 441 p. num, 13 p. nen, in 4°, 35 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: legătura *Brukenthal* (sec. XVIII).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris mss: *Claudiopoli 8 Ianuarii An. D. 1599. Matthaeus Toroczky Concionator* (f. 3 nen)

PROVENIENȚA: Biblioteca personală Brukenthal.

COTA: Tr. XVI/68.

NR. INV.: 73396.

41.

[1613]

RERUM // IN TRANSYLVANIA // ANNO DOMINI // 1613 // Toto Mense Octobri // GESTARUM // Ordo et Series. // NEC NON ARTICULI TRIUM // NATIONUM EIUSDEM REGNI // TRANSYLVANIAE. // In quibus omnibuz, mutationis huius, causa et effectus, Christiano // orbi, ab oculis ponitur, // AC ELECTIO ILLUS- // TRISSIMI DOMINI GABRIELIS // BETHLEN, DEI GRATIA, IN PRIN- // CIPEM TRANSYLVANIAE, PARTI- // UMQUE REGNI HUNGARIAE DOMINU, ET // SICULORUM COMITEM ETC. ELECTI. // Inauguratio item; additis omnibuz conditionibus, laudatissimae // regni administrationis, descripta habetur. // Par denique literarum, Varadino // in Transylvaniam missarum, quibus primum omnium de in- // felicissima marte Serenissimi Principis Gabrielis Bathori, lies // regni Nationes, in generali Congregatione in Civitate Claudio- // politana, certiores factae sunt, subsequitur. // EX PERMISSIS ILLUSTRISIMIS PRINCIPIS etc. etc. // Ibidem Typis Helthanis impressa.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./202.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, litere de diferite mărimi.

PAGINAȚIE: 8 foi nen, in 4°, 44 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: nouă.

ÎNSEMĂNĂRI MSS: nu sunt.

PROVENIENȚA: donația capitulului din Bălcaciu.

COTA: Tr. XVII/412.

NR. INV.: 129884.

42.

1620

Der Kleine // Katechismus // Zur ubung der Kinder // in dem Christlichen // Gottesdienst. // Gedruckt // zu Clausenburg in Ca- // spar Heltii Druckerey // Durch Ioan. R. Makai. // M.DC.XX.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./211.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, litere de diferite mărimi, pagina de titlu încadrată.

PAGINAȚIE: 12 foi nen, 1 foaie albă, in 12°, 21 rânduri pe pagină.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în piele brună, ornamente în presă (sec. XVII).

ÎNSEMĂNĂRI MSS:

- ex libris etichetă: LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBINI. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.OTHECAE... (forțaț 1)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimnaziului evanghelic Sibiu.

COTA: Tr. XVII/42.

NR. INV.: 33355.

NOTĂ: legată împreună cu:

RADECIUS VALENTIN, Geistliche Gesänge, Klausenburg, 1620 (Tr.XVII/41)

43.

1620

[RADECIUS VALENTIN, Geistliche Gesänge..., Klausenburg, in Caspar Heltii Druckerey, durch Ioan R. Makai, 1620]

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./212.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice, litere de diferite mărimi.

PAGINAȚIE: 3 foi nen, 265 p. num, 14 foi nen, în 12°, 23 rânduri pe pagină, lipsește foaia de titlu.

LEGĂTURA: coperte din carton, învelite în piele brună, ornamente în presă (sec. XVII).

ÎNSEMĂRI MSS:

- ex libris etichetă: LIBER BIBLIOTHECAE GYMNI. CIBINI. A.C. CL. N. COMMODATUS PROBE CURETUR RITE RESTITUATUR AD PROXIMAM D.XXXI. MART. XXX. IUN. XXX. SEPT. XVII. DEC.OTHECAE... (forțaț 1)

PROVENIENȚA: Biblioteca gimn. ev. Sibiu.

COTA: Tr. XVII/41.

NR. INV.: 33355.

NOTĂ: este legată împreună cu:

RADECIUS VALENTIN, Der Kleine Katechismus, Klausenburg, 1620 (Tr. XVII/42).

44.

1621

ILLUSTRIS FEMINAE // IUDITHAE KOR- // NISIAE, SPECTABILIS // ET MAGNIFICI DOMINI SIMONIS PECHI // de Szent-Ersébet, Sereniss. Regis Hungariae Prin- // cipisq; Transilvaniae intimi Consiliiarii et // Cancellarii desideratiss. Coniugis, // Funebris Laudatio. // Habita ac tumulum eiusdem in Szent-Ersébet, a // VALENTINO RADECIO, Superintend. // Pr. Kal. Apr. Anno M.DC.XXI. // Cui adiunctum est // EPICEDIUM, a IOHANNES M. VARSOLCIO // Lectore Scholae Claudiopol. ibidem recitatum. // CLAUDIOPOLI, // Typis Heltanis, Excudebat Iohannes R. Makai, // Anno M.DC.XXI.

BIBLIOGRAFIE: Năgler, I./213.

ASPECT GRAFIC: tipar negru, ornamente tipografice.

PAGINAȚIE: 36 p. num, în 4°.

LEGĂTURA: coperte din carton învelite în hârtie, cotor și colțuri piele, ornamente în presă (sec. XVII).

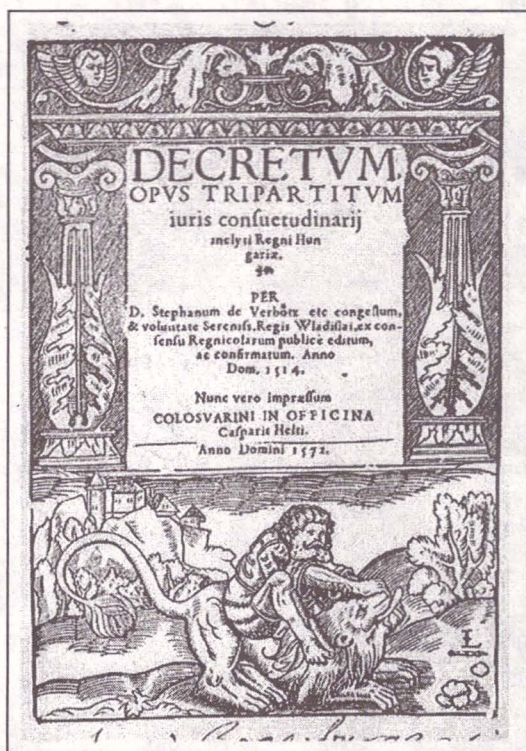
ÎNSEMĂRI MSS: nu sunt.

PROVENIENȚA: colecția veche

COTA: v.II. 1995.

NR. INV.: 27099.

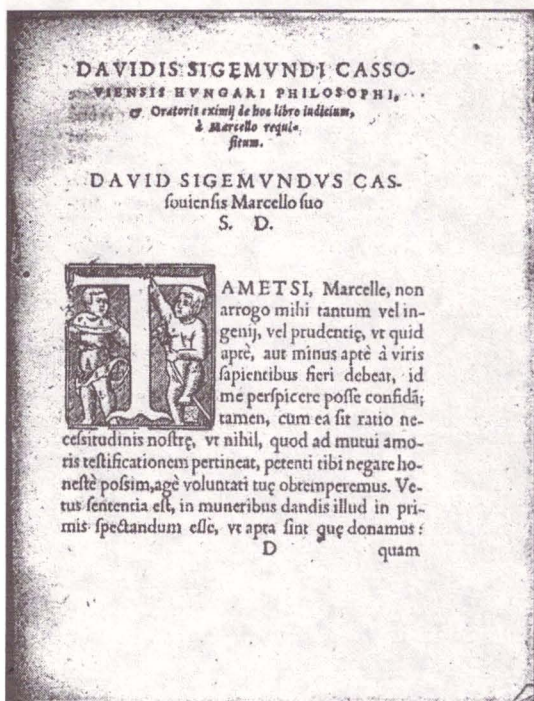
NOTĂ: este legată împreună cu 36 tipărituri de sec. XVII.

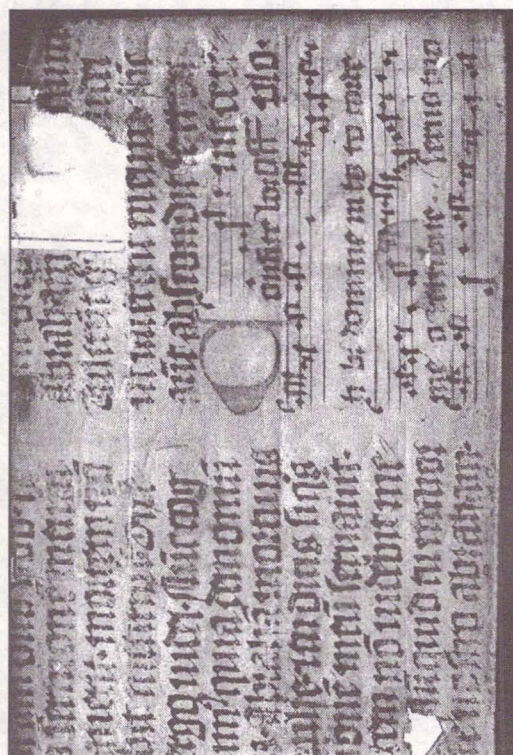
Foaie de titlu
Werböczi, Decretum Opus Tripartitum,
Colosvarini, 1572

Pagină cu ilustrație
Heltai Gaspar, Chronica az Magyaroknak dolgairol,
Colosvarot, 1575

Inițială ornată
Squarcialupus, Marcello: M.T. Cicerones... Morales
definidores, Claudiopoli, 1584

Copertă din pergament manuscris cu neume
David Francisc, Blandrata Georg: Refutatio scripti
Georgii Maioris..., Claudiopoli, 1569

I. 0. Europa secolului al XVIII-lea

Secolul al XVIII-lea european este o perioadă de optimism infiltrat probabil în mentalitatea colectivă datorită creșterilor din diverse domenii. Există în primul rând o creștere demografică care a determinat dublarea populației în decursul a două generații. Creșterea speranței de viață a schimbat viziunea asupra viitorului, cu tot ceea ce implică ea, inclusiv grija pentru creșterea și educarea copiilor. Cadrul vieții materiale se îmbogățește, se diversifică, se ameliorează nu într-un mod spectaculos, dar relativ constant, atrăgând schimbări în bine chiar și în rândul celor mai puțin bogați. Se poate vorbi deci de un progres care, lucru important, se face simțit chiar și în viața cotidiană.

I. 1. Spiritul francez în Europa

În fruntea schimbărilor se află Franța și Anglia care devin un model universal pentru restul Europei "constituită ca o enormă periferie, conștientă de întârzierea sa, provincie a unei metropole bicefale"¹. În acest context, sunt totuși puțini cei care preferă modelul englez: "Nuanța de arhaism din modelul francez îl face mai atractiv și mai accesibil"². Franța se bucură încă de prestigiul domniei lui Ludovic al XIV-lea și continuă să constituie pentru principalele curți europene modelul monarhiei administrative. Ea este în centrul atenției și datorită prestigiului limbii sale: "Europa este trilingvă. Ea cunoaște întotdeauna limba engleză, ea cunoaște în primul rând franceza; germana se află în poziția a treia"³. Aceste schimbări, progresul decelabil în foarte multe domenii, conștientizat de contemporani, duc la afirmarea clară a unui europocentrism indus de un anumit sentiment de superioritate, justificat de altfel, din multe puncte de vedere.

Astfel, Marchizul de Caraccioli publică la Veneția și la Paris în 1777 o lucrare cu un titlu mai mult decât semnificativ: "Parisul model al națiunilor străine sau Europa franceză". El exclamă cu înflăcărare: "Italieni, englezi, germani, spanioli, portughezi, ... sunteți cu toții frați, sunteți cu toții la fel de bravi și de virtuosi"⁴. Se exprimă astfel explicit și entuziast, ideea unei singure Europe, unite mai ales prin cultură. Iar Jaucourt, cel mai prolific dintre colaboratorii Enciclopediei, afirma că Europa, prin tot ceea ce reprezintă ea, comerț, navigație, bogăție, gândire și hărmicie, prin cunoașterea artelor, a științelor, a meseriilor, este superioară restului lumii. Europa cultivă și mișcarea, călătoria: *Citoyen du monde* înseamnă, printre altele și să te poți simți acasă, în oricare parte a acestui continent. Este frecventată Europa urbană, deoarece exotismul, natura și pitorescul vor fi mai ales apanajul secolului viitor: "Parisul se situează în fruntea desigur, vin apoi, cu mult în urmă Veneția, Roma, Florența, prin tradiție și gust al plăcerii. Viena și Londra sunt locuri unde oamenii călătoreau pentru știință; Berlin și Petersburg interesează prin mijloacele puse în serviciul celebrităților de tot felul de către despoții luminați, Frederic sau Ecaterina"⁵.

I. 2. Spiritul francez la periferie - Transilvania

Extinderea spre est a granițelor civilizației europene, intensificarea procesului de recuperare a avut loc, după reîncorporarea Europei dunărene, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Transilvania are și ea de câștigat, iar încercarea de sincronizare se face și în plan cultural. De acum înainte, civilizația se va confunda cu mănuierea limbii scrise, iar societatea se va împărți și din acest punct de vedere: sunt cei care citesc în limba latină, cei care citesc în limba lor și ceilalți, "spre vest, mult mai mult spre est, pentru care transmiterea științei, dobândirea a ceea ce nu mai este civilizație, ci pur și simplu cultură, se face prin mijloacele tradiționale, "din văzute și din auzite"⁶. Pentru cei care se găsesc la marginea focarelor de civilizație, handicapul întârzierii le va marca negativ dezvoltarea pentru multe generații. E tot atât de adevărat că, aproape întotdeauna, au apărut personalități care, prin calități deosebite, au reușit de multe ori să ajute la recuperarea unor timpuri și la imprimarea unei direcții corecte în dezvoltare.

¹ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, București, 1986, vol. I, p. 267.

² Ibidem, p. 268.

³ Ibidem, p. 386

⁴ R. Pomeau, în Pierre Chaunu, op. cit., p. 63

⁵ Pierre Chaunu, op. cit., p. 66.

⁶ Ibidem p. 26.

Transilvania era tocmai una din acele provincii de la marginea Imperiului austriac, ultima, dar nu cea din urmă, ea fiind cea mai mare și una dintre cele mai bogate. În zona Sibiului se stabilise primul val de coloniști sași. Trecerea la protestantism s-a făcut în masă, religia ajutând și mai mult la sudarea comunității, la buna ei funcționare, dezvoltând în același timp însă și un conservatorism, o rezistență chiar, în fața influențelor, modelelor sau modelor exterioare. Cu o puternică identitate, bine organizată în toate sectoarele vieții sale, comunitatea germană era firesc să nu se lase impresionată de ceea ce apărea nou în Europa și să adopte foarte selectiv, dacă era cazul, ceea ce era nou în Imperiu.

I. 3. Baronul Samuel von Brukenthal

Personajul care a fost atras și care a înțeles ceea ce însemna Europa a fost Samuel von Brukenthal (1721-1803), născut lângă Sibiu, guvernator al provinciei între 1777 și 1787. Inteligent, ambițios, caracterizat de concetățeni dar și de masoni, drept un tânăr strălucitor, el s-a integrat destul de firesc în curentul înnoitor ce se simțea în Europa, realizând necesitatea de a se dezvolta în cadrul ei, binefacerile preluării și introducerii componentelor de progres și civilizație, fără a impieta însă asupra a ceea ce reprezenta fundamentul de existență și stabilitate al națiunii sale. Samuel von Brukenthal se îndreaptă spre focarele de învățătură și cultură ale Europei, medii în general germane, familiare aproape, propice unei integrări rapide, surclasate însă de spiritul francez care domina ștergând granițele, în primul rând pe cele lingvistice, ale curților și Academiei europene. Deja familiarizat cu limba franceză, folosită și în lojile masonice din care făcea parte - un alt factor de recuperare și răspândire a progresului - Samuel von Brukenthal va face studii la Jena și Halle acolo unde, "Prin Prusia lui Frederic al doilea, Europa răsăriteană și sudică din secolul al XVIII-lea imită monarhia și administrația lui Ludovic al XVIII-lea, redusă la proporții mai modeste și adaptată gustului zilei"⁷. Berlinul reușește chiar, la sfârșitul secolului, performanța de a fi, în același timp, "capitala exterioară a Europei francofone și capitala necontestată a unui Aufklärung protestant de origine germană"⁸. Frederic cel mare, prieten al filozofilor și al lui Voltaire în special, impusese Academiei publicarea lucrărilor în limba franceză, pentru ca descoperirile să beneficieze de posibilitatea comunicării lor într-o "limbă universală", instituind chiar și un premiu pentru emulația savanților.

Inteligența, spiritul iscoditor, dorința de cunoaștere plăcerea de a munci, disciplina și eficiența l-au făcut pe Samuel von Brukenthal remarcat și dorit se pare, chiar la curtea Împăratului, dar și la Viena, capitala Imperiului din care făcea parte și Transilvania. Spirit realist, el alege Viena unde, la Curtea Mariei Terezia, cosmopolitismul european și francofon se manifestă puternic, imitarea francezilor fiind aici mai mult decât o modă, iradiind în tot imperiul. Samuel von Brukenthal a avut șansa de a trăi într-o perioadă în care însușirile native și înclinațiile sale firești au fost alimentate și încurajate de ceea ce oferea Europa acelei vremi. Aspirațiile sale se confundau cu ideile și idealurile celor mai luminate și mai deschise minți ale vremii sale: "Pretutindeni, de-a lungul întregii Europe, se precizează tot mai mult o conștiință a elitei"⁹ care, pe de-o parte încearcă să găsească răspunsuri problemei principale a secolului, cunoașterea, iar pe de altă parte, mai ales elita intelectuală a Franței și a Angliei ajută și acordă sprijin "periferiei" - în care, "...structurile mentale, tradiția națională atârnă mai greu decât structurile mentale transpuse din Europa occidentală"¹⁰ - în procesul de recuperare întreprins de despotismul luminat.

II. 0. Spiritul enciclopedic în secolul al XVIII-lea

Piere Chaunu, inversând o afirmație al lui Michelet, scrie că "Secolele al XVII-lea și al XIX-lea inventează, secolul al XVIII-lea ilustrează, acumulează și pregătește. Este perioada în care omenirea simte nevoia de a-și ordona și clasifica ceea ce s-a acumulat în domeniul cunoașterii; există "Ambiția, tendința, dorința sau necesitatea de a grupa și de a da la iveală, de a construi o teorie a cunoașterii, care devine marea operă dar în același timp și punctul de impas al secolului al XVIII-lea"¹¹.

II. 1. Spirit enciclopedic în Europa

Bibliotecile, cabinetele, galeriile ce se înmulțesc în această perioadă reprezintă și ele un răspuns la apetitul pentru cunoaștere ce se manifestă în această epocă, o încercare de a aduce mai aproape știința și sursele de documentare. Astfel la Dresda, la începutul secolului al XVIII-lea se construiește

⁷ Ibidem p. 274, 275.

⁸ Ibidem p. 275.

⁹ Ibidem p. 272.

¹⁰ Ibidem p. 216.

¹¹ Ibidem p. 39.

palatul Zwinger (completat însă abia între 1847-1857 cu clădirea arhitectului Semper ce va servi drept Galerie de pictură), British Museum se înființează în 1753 doar cu două secții, biblioteca și sculptura antică, Die Nationalgalerie din Berlin va fi fondată în 1780, iar Louvre se va deschide în 1793, după Revoluție.

II. 2. Spirit enciclopedic în Transilvania

În Transilvania, Teleki, contemporan cu Brukenthal, îmbrățișează și el modelul cultural european înființând la Târgu Mureș o bibliotecă cu profil enciclopedic al cărei catalog realizat de el însuși, corespundea cerințelor europene ale epocii. La Alba Iulia, episcopul Bathyany Ignac (1741-1798), reușește să realizeze o bibliotecă cu cărți de mare valoare, un muzeu de antichități și mineralogie și un observator astronomic¹². Tentat de o astfel de întreprindere este și Samuel von Brukenthal. El începe să-și realizeze Colecția la Viena deja, atunci când, începând din 1758, deține funcții importante la Curte. Cabinetul, Colecția sa vor primi aprecierile cunoscătorilor încă de la începuturi, fiind menționate în *Almanach de Vienne en faveur des étrangers* din 1773, înainte chiar de a fi aduse în 1778, în Palatul Brukenthal din Sibiu. Uneori, o colecție este o adevărată operă, cu o istorie și un destin proprii, câștigându-și în timp independența față de cel care a creat-o deși, de obicei, ea păstrează marca proprietarului ei și, uneori, pe cea a epocii în care a fost constituită. Vom încerca să punem în evidență unicitatea Colecției Brukenthal, originalitatea, calitatea și generozitatea morală a fondatorului său.

III. 0. Spirit enciclopedic francez în Colecția Brukenthal

Cele câteva cuvinte despre profilul unor mari colecții din Europa și Transilvania, contemporane cu aceea a lui Brukenthal au încercat să anticipeze ideea că Brukenthal a urmat un alt fel de model în construirea colecției sale. Noul spirit european al Luminilor filosofilor francezi, intersectat benefic de Aufklärung-ul german, elemente care s-au grefat perfect pe terenul oferit de educația protestantă și de inteligența vie și tenace a viitorului guvernator, au impregnat întreaga sa activitate. În multe analize dedicate vieții și personalității baronului Samuel von Brukenthal s-au făcut nu puține referiri la influența culturii și a filozofiei germane în formarea sa. Prezența unui spirit francez - dat fiind faptul că Sibiu se găsea relativ departe de centrele în care Franța se impunea cu putere - nu a interesat aproape deloc. Și totuși el există și e foarte evident în **componența**, în **structura** și în **finalitatea** Colecției lui Samuel von Brukenthal.

III. 1. Componenta Colecției

Colecția Brukenthal cuprinde, așa cum precizează chiar Samuel von Brukenthal în Testamentul¹³ său: "colecțiile de cărți, tablouri, gravuri, monede, arme, antichități, minerale," iar epitetul de enciclopedic se impune de la sine. Nu în toate domeniile - pentru că, de fapt, sunt domenii ale unei singure și unitare **Colecții** - prezența franceză este demnă de menționat.

III. 1. a. Pinacoteca Brukenthal adăpostește doar câteva pânze ale unor pictori francezi (aproximativ 30 de lucrări ale unor pictori anonimi, în general, lucrări de atelier: Oudry, Pierre Mignard, Raoux, Bourdon, Jean Baptiste Marie Pierre, etc.) o parte neînsemnată practic, ca număr și valoare, față de piesele din celelalte școli, flamandă, olandeză, italiană și chiar austriacă și germană. Motivele, preferințele lui Brukenthal sau imposibilitatea achiziționării lor, nu se cunosc.

III. 1. b. Este semnificativă prezența franceză tocmai în domenii precum gravura și cartea, domenii cărora secolul al XVIII-lea le-a acordat o mare importanță, deoarece ele favorizau răspândirea informațiilor, a cunoștințelor și a artelor. Astfel, gravura va răspunde mai ales necesității de răspândire și teaurizare a creațiilor din cele mai variate domenii, aici fiind vorba de artă, deoarece "gravura conservă și multiplică"¹⁴: "Tablourile sunt toate supuse pieirii: frigul, căldura, aerul și viermii au și distrus multe dintre ele. Gravuri îi e dat să salveze ceea ce poate fi păstrat. Dacă ar ține cât de cât la gloria lor, pictorii n-ar trebui deci să piardă din vedere pe gravori"¹⁵. Penuria de tablouri din școala franceză este compensată astfel de **colecția de gravură franceză care, ca pondere, se află pe locul doi cu un număr de 245 de gravuri**, după școala germană care numără 552 de gravuri (dar înaintea celei italiene, cu 175 de gravuri, celei flamando-olandeze cu 161 de gravuri sau a celei engleze cu 60 de piese). Gravorii francezi prezenți

¹² apud Victor Neumann, Tentativa lui homo-europaeus.

¹³ Testamentul baronului Samuel von Brukenthal, Arhivele Statului, Sibiu, Colecția de documente Brukenthal CD 1-31, nr.28, în Gudrun -Liane Ittu, "Muzeul Brukenthal de la constituirea colecțiilor până în zilele noastre". în Convergențe transilvane, vol. 9, p. 83.

¹⁴ Denis Diderot, Scrieri despre artă, București, 1967, p. 206.

¹⁵ Ibidem p. 203.

sunt nume bine cunoscute de artiști din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea: Jean Moyreau, Nicolas Dorigny, Fr. G. Edelinck, Poilly, G. Audran, Jean Pesne, E. Piccart, N. Lessueur, Cl.H. Watelet, Le Gouaz, N. Delaunay, Janinet, J.J. Avril și alții. Alburile cuprind reproduceri după tablouri existente în cabinetele unor mari colecționari: "Recueil d'estampes d'après les plus célèbres tableaux de la Galerie Royale de Dresde" Dresde 1753-1757, "Recueil d'estampes d'après les tableaux de la Galerie et du cabinet de S. E. Mr. Le Comte de Brühl Premierministre de S.M.le Roi de Pologne. Electeur de Saxe", "Recueil d'estampes d'après les plus beaux desseins qui sont en France. Dans le Cabinet du Roi, dans celui de M. le Duc d'Orléans, et dans d'autres Cabinets. Divisé suivants les différentes écoles. Avec un abrégé de la vie des Peintres et une description de chaque Tableau." Toate aceste lucrări constituiau deschideri și posibilități de informare și instruire pentru cei care nu aveau acces direct la marile opere de artă.

III. 1. c. Secolul al XVIII-lea este un secol al cărții, al răspândirii cunoștințelor prin intermediul cuvântului scris: "Între 1680 și 1780 difuzarea conținutului tot mai vast al civilizației scrise, prin scriere, este multiplicată de 20 de ori"¹⁶. Există, poate pentru prima oară, o dorință și o neliniște în același timp, că nu toate datele, cunoștințele, creațiile omului vor putea fi cunoscute și răspândite. E un fel de criză a informației, iar acceptarea unei limbi universale, franceza, precum și apariția marilor tratate, al enciclopediilor dar și al numeroaselor dicționare "de buzunar" încearcă să răspundă acestei adevărate provocări a secolului prin crearea unui "univers livresc de tip enciclopedic".

Biblioteca este domeniul preferat al lui Brukenthal, căruia el i-a acordat o constantă atenție, achiziționând carte în așa fel încât să fie acoperite cât mai multe domenii, el fiind mereu la curent cu ceea ce apărea sau cu ceea ce se putea achiziționa din colecții mai vechi. Colecția personală a baronului ne poate da o idee despre preferințele și scopurile lui Brukenthal, ea reprezentând în "mic" ceea ce conține întreaga bibliotecă, chiar și în privința raportului între autorii din diverse țări sau a limbilor în care sunt scrise, raport ce se prezintă astfel: în limba germană există 264 de titluri (aici fiind considerat titlu și "opere complete" care pot cuprinde numeroase volume); **lucrările în limba franceză se află din nou, pe locul al doilea cu 127 de titluri**, cele în engleză cuprind 74 de titluri, în italiană 22, cele în latină 6, în maghiară și spaniolă câte două, iar în greacă unul.

Tematica este diversă și se repetă în aproape fiecare serie lingvistică importantă: filozofie, religie, știință, beletristică, politică, drept, artă militară, medicină, artă, arhitectură, educație, documentare. Autorii sunt de calitate începând cu Homer, Plinius, Cesar, Virgilius, Titus Livius, Euripide, Plaut, Lucian, Tacitus, Xenophon, Plutarh, Pindar, Herodot, Cicero, Tucidide, continuând cu Cervantes, Shakespeare, Tasso, Milton, Boccaccio, Chaucer, Swift, Daniel Defoe, Joung, Pope, Aretino, Metastasio, Ariosto, Gibbon, Addison, Watts, Butler, D.Hume, Lessing, Schlegel, Klopstock, Basedow, Herder, Goethe, Schiller, Nicolai, Kleist, Bacon, Shaftesbury, Cantemir, H. Grotius, Pontopidan și alții bineînțelese, în original sau traduși.

Pleiada de autori francezi (unele cărți au fost achiziționate de la ambasadorul Franței la Viena, prințul Louis de Rohan): Rabelais, Descartes, Malherbe, Molière, La Fontaine, Racine, Corneille, Montaigne, Guy de Balzac, Regner, Marmontel, Montesquieu, Fontenelle, Boileau, Voltaire și Rousseau cu opera completă, Marivaux, Scarron, Dorat, Diderot, Helvetius, Prevost, Destouches, Buffon, și nu în ultimul rând, Frederic al II-lea, cu operele postume, scrise într-o franceză impecabilă – prezenți în colecția personală a baronului sunt o dovadă clară și sigură a gustului și preferințelor sale.

III.2. Structura Colecției

Un compartiment aparte îl constituie cel de informare, prețuit și considerat esențial pentru răspândirea cât mai largă a cunoștințelor. Există în această bibliotecă o enciclopedie pentru artiști, dicționare - portative, domestic, istoric, geografic, militar, bilingve, explicative - anale și cataloage. Dintre lucrările de acest gen în limba franceză amintim: "Dictionnaire domestique portatif," Paris 1765, "Dictionnaire militaire ou Recueil alphabétique de tous les termes propres à la guerre", Dresde, 1751, etc.

III.2.a. Enciclopedia lui Diderot și D'Alembert

Cercetarea sectorului documentar a seriei franceze din domeniul de carte, a furnizat cheia, grila de interpretare a întreprinderii lui Brukenthal și anume faptul că, epitetul de "enciclopedic" care se cere aplicat în mod firesc întregii sale colecții, trebuie înțeles aici și într-un sens mai precis, cu trimitere directă la ceea ce a constituit unul din cele mai importante evenimente ale secolului al XVIII-lea, apariția **Enciclopediei**,

¹⁶ Pierre Chaunu, op. cit. p. 50.

coordonată de Diderot și D'Alembert, începând cu anul 1751 până în 1780, *corpus-ul* gândirii radicale a Secolului Luminilor. S-au făcut cercetări în colecțiile particulare pentru a se vedea cine au fost cei care au achiziționat-o și s-a ajuns la concluzia că aceștia fac parte din categorii sociale destul de apropiate aceleia căreia îi aparțin colaboratorii Enciclopediei: membri ai academiilor, juriști, avocați, financiari. Baronul von Brukenenthal se încadrează în acest tipar și, într-adevăr, în Colecția sa există această lucrare. Interesul pentru ea este demonstrat și de faptul că, în biblioteca sa personală, se aflau la îndemână, două dintre scrierile legate direct de Enciclopedie, e vorba de *Dictionnaire portatif des arts et des métiers*, contenant en abrégé l'histoire, la description et la police des arts et des métiers, des fabriques et manufactures de France et des pays étrangers, Yverdon, 1766-1767 și "Questions sur L'Encyclopédie par des amateurs," 1770-1772.

Enciclopedia nu este doar o înșiruire în ordine alfabetică a unui număr imens de termeni din cele mai diferite domenii. Dorită la început ca o simplă adaptare după "Cyclopedia or Universal dictionary of the arts and sciences" de Ephraim Chambers (1728), ea capătă sub coordonarea lui Diderot, și datorită lui Le Breton și Malherbes, o dimensiune continentală *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers par une société des gens de lettres* a grupat în jurul ei mari nume ale culturii franceze: Voltaire, Marmontel, Helvetius, D'Alembert, Rousseau și mulți alții. Ea cuprinde împreună cu suplimentele și cu cele 12 volume din *Recueil de planches sur les sciences, les arts libéraux et les arts mécaniques, avec leur explication*, un total de 35 de volume. Important este faptul că, autorii ei au dorit ca luând drept model, Sistemul cunoștințelor umane al filosofului Roger Bacon, să instruiască, dăruind cititorilor o imagine globală, structurată logic a ceea ce acumulasă omenirea în decursul secolelor. Tabelul de la începutul primului volum, *Système figuré des connaissances humaines*, acel "mapamond al științelor și artelor" urmat de explicarea lui "detaliată" - necesară după autori, "pentru a cunoaște noi înșine și să expunem clar și celorlalți obiectul unei Enciclopedii" - dau adevărata dimensiune a lucrării, care încerca să includă știința, arta și meseriile sub semnul generic, unificator, de necontestat, al gândirii, al capacității umane de a înțelege: "Ființele fizice acționează după simțuri. Impresiile acestor ființe excită percepțiile în înțelegere. Înțelegerea (L'Entendement) nu se ocupă de percepțiile sale decât în trei feluri conform celor trei facultăți principale: Memoria, Rațiunea, Imaginația. Fie Înțelegerea face o enumerare pur și simplu a percepțiilor sale prin Memorie; fie le examinează, le compară și le digeră prin Rațiune; fie se complace a le imita și a le contraface prin Imaginație. De unde rezultă o distribuție generală a Cunoașterii umane ce pare destul de bine fondată; în Memorie, care se raportează la Istorie; în Filozofie care emană din Rațiune; și în Poezie care se naște din Imaginație"¹⁷. Bineînțeles că explicațiile continuă, fiecare domeniu dând la iveală alte și alte ramificații: Istoria se împarte în sacră, civilă și naturală. Filozofia - sinonimă cu știința - este domeniul din cunoașterea umană cel mai întins deoarece "Aproape nu există obiect perceput de simțuri din care reflecția să nu fi făcut o Știință"¹⁸. De aceea vor exista Știința despre Dumnezeu, Știința despre Om, Știința despre Natură. Imaginația deci, Poezia, care are drept obiect oameni imaginați sau imitații ale oamenilor istorici, spre deosebire de Istorie care se ocupă de oameni reali: "Noi înțelegem aici prin Poezie ceea ce este Ficțiune" de aici includerea tuturor artelor în acest capitol, însoțite de explicații pertinente: "Poetul, Muzicianul, Pictorul, Sculptorul, Gravorul, etc. imită și contraface Natura"¹⁹ dar fiecare cu mijloace și materiale diferite.

III. 2. b. Colecția Brukenenthal

Cercetarea domeniilor de gravură și carte franceză a scos în evidență un aspect, o componentă a Colecției, care în general, rămâne ascunsă atunci când aceasta este abordată în mod obișnuit, după școli, cronologic, tipologic, etc. De fapt ea funcționează conform unui principiu compensatoriu și complementar, constituindu-se într-o construcție, într-o totalitate bine organizată, în care părțile sunt dependente de întreg și, mai ales, solidare unele cu altele²⁰: astfel penuria din domeniul picturii franceze este compensată de numărul mare de gravuri (am văzut, a doua ca mărime după colecția germană); bogatul domeniu al cărții franceze cuprinde lucrări (cataloage, lucrări de specialitate) ce constituie un aparat documentar pentru alte domenii: numismatic, arheologic, militar, minerale. În Bibliotecă, se află un

¹⁷ Explication détaillée des connaissances humaines în "Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société des gens de lettres, mis en ordre et publié par M. Diderot de l'Académie royale des Sciences et par M. D'Alembert, Paris, 1751.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Paul Popescu- Neveanu, Dicționar de psihologie, București, 1978, p. 678.

număr mare de cărți prețioase și reprezentative având ilustrații executate de gravori celebri, de exemplu opera lui Voltaire în ediția Condorcet în 70 de volume din 1784-1786, ilustrată de Largillière, Jean Moreau le Jeune, "Decameronul" ilustrat de Gravelot, L'Empereur; Teatru de Comedie este ilustrat de același Gravelot, Poemele lui Dorat sunt ilustrate de Eisen după care mai există încă două gravuri pendante. Există gravuri separate, ilustrații de carte, completând astfel lipsa imaginilor din unele exemplare aflate în bibliotecă (La Fontaine, Marmontel). Două caricaturi, ale lui Voltaire și Rameau, completează portretul celor doi autori. La fel există gravuri ce suplinesc puținătatea picturilor dintr-o anumită școală sau perioadă (Rafael, Poussin, Boucher, etc.). Gravuri reprezentând actrițe cunoscute în roluri din piesele unor autori prezenți în bibliotecă dau o imagine mai completă a faptului teatral respectiv. Uneori miniaturile se adaugă portretisticii secolului al XVIII-lea, la fel uneori și medaliile sau monedele.

Organizarea unor expoziții interdisciplinare a scos în evidență conexiunile între domenii (pictură, gravură, carte, arte decorative sau numismatică), izomorfismul tematic pe orizontală, între seriile lingvistice sau pe școli, în timp ce, pe verticală, domeniile au o desfășurare diacronică paralelă. În acest mod se facilitează și se îmbogățește posibilitatea de documentare asupra unui anumit subiect.

III. 2. c. Schema structurantă a Enciclopediei și coordonatele de dezvoltare ale Colecției

Legătura între Colecția Brukenenthal și Enciclopedia lui Diderot constă în faptul că nu doar structura Enciclopediei pare a fi determinată de acel "Sistem figurat al cunoștințelor umane": practic, în cadrul fiecărui domeniu al Colecției, carte, gravură, pictură, numismatică, arheologie, există lucrări, obiecte ce pot acoperi compartimentele Sistemului: Memoria - Istoria, Filozofia - Știința și Imaginația - Poezia; iar dacă în unul din domenii există lacune în cadrul unui anumit compartiment, se poate face apel la o lucrare din alt domeniu de exprimare sau la o altă serie, lingvistică, de școală, etc. așa cum, în Enciclopedie, se fac trimiteri la alt articol. În acest mod, ponderea diferită a unor obiecte sau lucrări în cadrul diverselor domenii sau serii nu contează prea mult pentru cunoaștere, importantă fiind informația, indiferent sub ce formă apare ea. Colecția se constituie astfel într-un tot unitar având drept **lege immanentă de dezvoltare** tocmai acest principiu de compensație prin complementaritate, inspirat de **schema structurantă a Enciclopediei**, expresie a nivelului de cunoaștere a secolului al XVIII-lea. Colecția nu este închisă, nu este statică, ea funcționează asemenea unei **structuri**: ea înseamnă mai mult decât conținutul ei, ea este conținutul însuși, prins într-o organizare logică, conceput ca o proprietate a ei²¹.

Brukenenthal face în Testament dovada faptului că structura, nu doar a Colecției ci a întregii sale întreprinderi, a fundației sale de fapt, nu este aleatorie: el a urmărit crearea unui tot armonios, al unui întreg, asemenea sistemelor prin care nu puținii filosofi ai vremii încercau să-și exprime ideile: "Construirea și amenajarea caselor, precum și amenajarea grădinilor a necesitat un efort considerabil și totodată cheltuieli însemnate. Același lucru se poate afirma și despre colecții; investiția de strădanie, de hărnicie și de perseverență merită chiar mai mult decât banii cheltuiți. Atât terenurile, casele, grădinile cât și colecțiile vor necesita și pe viitor, pentru menținerea lor în starea în care eu le predau, sau pentru sporirea lor, depunerea unor eforturi cel puțin la fel de mari ca cele depuse până în prezent. *Perspectiva decăderii și devalorizării bunurilor mele, pe care le-ar cauza-o orice fel de partiție, care ar fi și în detrimentul publicului, mă obligă să iau măsuri de protecție pentru ca averea mea să rămână un întreg*"²².

III. 2. d. Expoziția "MEMOIRE RAISON IMAGINATION - spirit enciclopedic francez în Colecția Brukenenthal"

Exemplificarea ideii că tripticul distribuției cunoștințelor umane, Rațiune (filosofie-știință), Memorie (istorie), Imaginație (poezie) funcționează în cadrul Colecției baronului Samuel von Brukenenthal, s-a făcut prin realizarea în anul 2000, a unei expoziții ce avea drept concept această "distribuție genealogică a cunoștințelor umane", obiectul Enciclopediei: două săli au fost dedicate Memoriei, sala principală Rațiunii, și firesc, secolului al XVIII-lea, epocii lui Brukenenthal, alte două săli au adăpostit lucrările Imaginației, iar singura problemă, într-adevăr dificilă, a fost renunțarea la o mulțime de obiecte cu care, foarte ușor, s-ar fi putut ilustra toate ramificațiile stufosului "Système figuré des connaissances humaines"²³. Expoziția a avut drept suport și punct de plecare prezența franceză în domeniile de gravură,

²¹ Ibidem.

²² Testamentul Brukenenthal, în op. cit. p. 83.

²³ Pentru exemplificare, prezentăm module din cadrul expoziției: în sala "Samuel von Brukenenthal și epoca sa sub semnul luminilor rațiunii" un modul ilustrând felul în care mișcarea ideilor avea să ducă la schimbări care au scăpat previziunilor și dorințelor filosofilor și a despoților luminați: într-o vitrină sunt prezente volume semnificative din operele lui Voltaire, J. J. Rousseau, apoi o mică lucrare "Istoria Franței timp de trei luni sau

pictură și carte, apelând de asemenea la domeniul numismaticii, la minerale, la piese de arheologie și artă decorativă. Planșele Enciclopediei, adevărate opere de artă, funcționale în același timp pentru a putea fi de folos mai ales artizanului care citește "aflându-se la intersecția dintre cultura tradițională și civilizația scrisului", au indicat, au ilustrat ori au completat în mod fericit, o anumită secvență.

III. 3. Finalitatea

O colecție, mai mult decât o operă de artă uneori, se comportă asemenea unui organism, păstrând amprente timpurilor prin care trece, dezvoltându-se, alteori însă împrăștându-se, murind chiar prin reîmprăștiere, revenind la starea gregară de început, aceea de obiecte disperate. O colecție se formează în primul rând urmând coordonatele gustului, preferințelor, pregătirii intelectuale și nu în ultimul rând, a posibilităților pecuniare ale colecționarului. Uneori, mai devreme sau mai târziu, în chiar timpul vieții proprietarului sau la sfârșitul ei, se conturează mai clar și **finalitatea**, sub forma donației spre persoane particulare sau spre instituții astfel că, de multe ori, soarta, viitorul unei colecții, depinde de un ultim gest care, la rândul lui pune în evidență calitatea morală a celui care a creat-o.

Despre Samuel von Brukenenthal nu avem prea multe date legate de firea sau personalitatea sa, mai mult lucruri indirecte, din care putem ghici câte ceva. Viața sa, privită prin prisma operei sale, apare ca fiind foarte armonioasă. El însuși menționează de câteva ori în **Testament**, că l-a urmărit deja cu ani în urmă gândul "ordonării" situației treburilor sale, gând ce i s-a cuibărit în suflet și l-a însoțit pretutindeni. Pe de altă parte, sfatul și în același timp speranța sa este ca, Dumnezeu care l-a călăuzit "în chip minunat, înțelept și plin de bunătate prin toate greutățile acestei vieți...nu-i va părăsi nici pe moștenitori...dacă aceștia îl vor iubi temându-l și vor trăi creștinește nu numai pentru ei, ci se vor îngriji de binele tuturor"²⁴. Putem deduce că Samuel von Brukenenthal a trăit încercând să genereze în jurul lui un univers ordonat spre binele nu doar al lui, ci și al celorlalți, grija lui fiind ca și după dispariția sa, totul să urmeze același curs, să funcționeze în același mod. Astfel, Testamentul va fi întocmit (ianuarie, 1802) având la bază un principiu (*fidei comis*) ce convenea scopului său de a păstra averea într-un întreg, dorință ce avea drept fundament "o intenție patriotică și de interes public"²⁵. În același spirit al ideilor enciclopediștilor francezi pentru care instruire și educația sunt principalele căi de acces spre bunăstare și fericire, Brukenenthal va hotărî ca "biblioteca, tablourile și gravurile, apoi colecția de minerale, antichitățile și colecția de numismatică care, în întregimea lor, împreună cu fondul de 36000 de florini, vor trece în proprietatea veșnică și de necontestat a Gimnaziului Evanghelic din Sibiu"²⁶. pentru care va lăsa și un capital de 8000 de florini, bani care vor trebui puși cu dobândă, iar anual vor fi folosiți 100 de florini pentru reparațiile curente ale bisericii, diferența fiind folosită pentru mai buna retribuție a personalului didactic și pentru angajarea unui instructor de desen sau a unui profesor de tehnologie"²⁷. Același spirit îi dictează hotărârea ca din momentul în care "va fi constituit și depus capitalul de 36000 de florini, iar din dobânzi se va putea plăti un bibliotecar și personal de îngrijire, accesul la bibliotecă, la pinacotecă, la colecțiile de minerale și numismatică să fie posibil în casa mea din Sibiu, destinată păstrării acestora, în anumite zile și anumite ore"²⁸, adică să continue ceea ce începuse el în timpul vieții, încă din 1790, devansând astfel deschiderea spre public al altor așezăminte de acest fel din Europa.

Samuel von Brukenenthal nu este un simplu colecționar, el își dedică viața realizării unui adevărat act de cultură, el face operă de civilizare, de integrare contribuind la înscriserea Sibiului în acele "coridoare culturale", care au legat Estul de Vest, încercând să depășească ideea unui naționalism îngust și al unui complex de marginalizare. El a optat de la bun început, pentru modelul unui om politic și de cultură, asemenea celui creionat de cei doi enciclopediști, Diderot și D'Alembert în discursul preliminar al

relatarea exactă în a evenimentelor care au avut loc la Paris, Versailles și în Provinciile de la 15 mai până la 15 august 1789, Paris, 1789; tabloul este completat de "Constituția Republicii Franceze propusă poporului francez de către Adunarea Constituantă", Paris, Anul 3 al Republicii Franceze, una și indivizibilă, iar abatele Mably scrie "Despre drepturile și îndatoririle cetățenilor". Nîmes, 1793. Domeniul numismatic prezintă medalii emise la moartea lui Ludovic al XVI-lea, un jeton de intrare la clubul Cordelierilor; în stânga vitrinei apar două gravuri înfățișând oameni simpli, dintr-un ciclu de gravuri de Jean -Baptiste Marie Pierre (1713-1789), iar în stânga, portretul, reginei Marie Antoinette decapitată în 1793 fiica Mariei Theresia, realizat de Johann Martin Stock (1742-1800) și o planșă din Enciclopedie, înfățișând arborele genealogic al Casei regale franceze.

²⁴ Testamentul Brukenenthal în op. cit., p. 91.

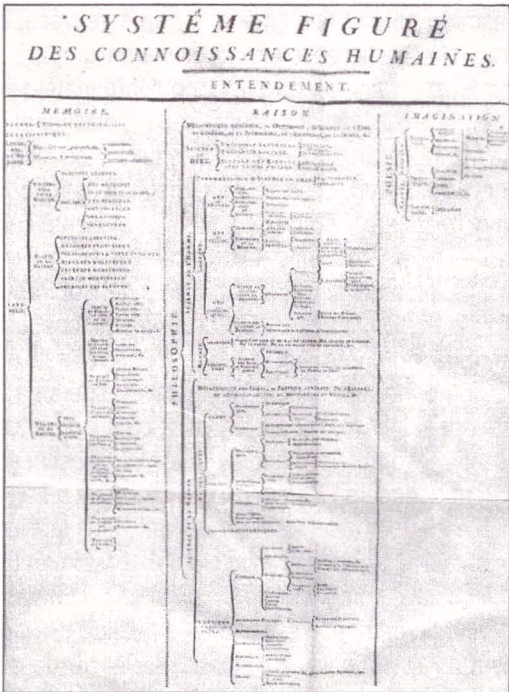
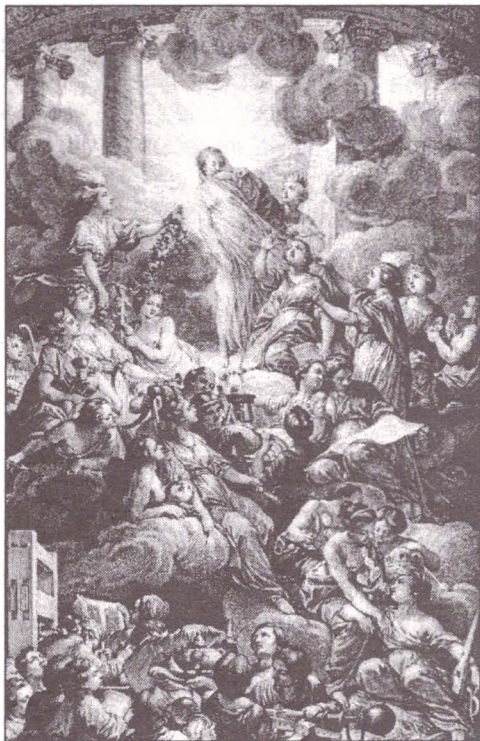
²⁵ Ibidem, p. 84.

²⁶ Ibidem, p. 86.

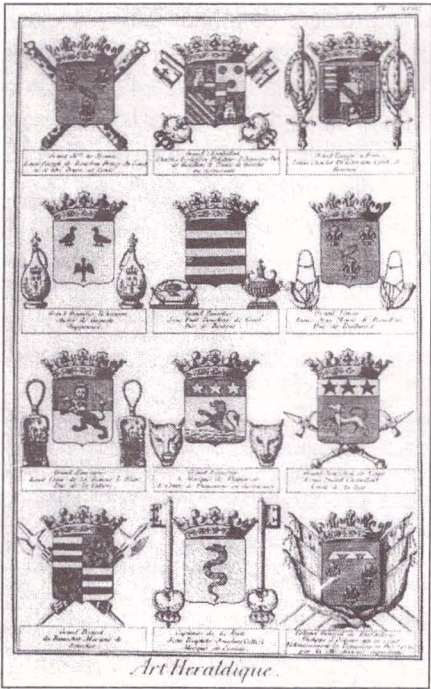
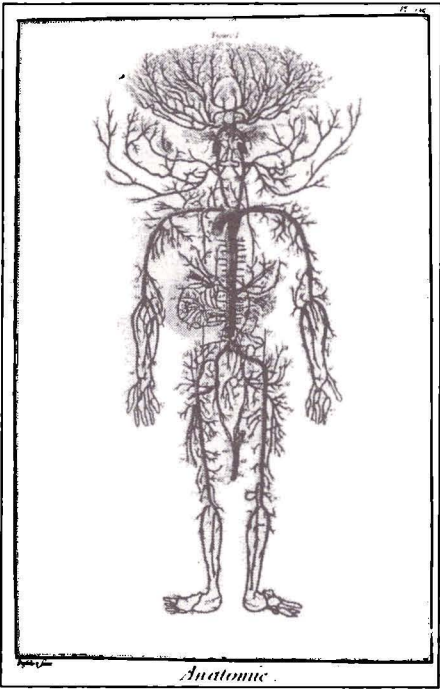
²⁷ Ibidem p. 90.

²⁸ Ibidem p. 88.

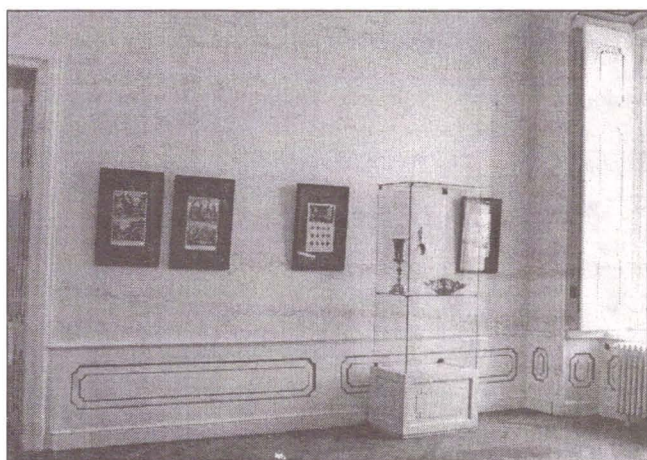
Enciclopediei: o personalitate care gândește, dorind să obțină aprecierea "celor care gândesc: Publicul, Străinii și Posteritatea". Samuel von Brukenenthal ar putea spune la fel cu poetul: "Exegi monumentum aere perennius"...

1. Frontispiciul Enciclopediei lui Diderot și D'Alembert, Paris, opera gravorului Nicolas Cochin fiul (1715-1790), 1751, vol. I. p. 1
2. Sistemul figurat al cunoștințelor umane, în Enciclopedie

3, 4. Planșe din volumele supliment ale Enciclopediei

5, 6, 7. Imagini din Expoziția Memoire Raison Imagination - spirit enciclopedic
în Colecția Brukenthal

L'ACCENT DE L'ESPRIT FRANÇAIS DANS LA COLLECTION BRUKENTHAL

Résumé

Samuel von Brukenthal(1721-1803) s'est formé du point de vue intellectuel et politique dans une Europe cosmopolite et francophone, dont les réverbérations se ressentaient jusqu'aux pays carpatodanubiens. Halle et Jena, des villes qui portaient l'empreinte de Frédéric le Grand, grand ami et admirateur de la langue et des philosophes français, surtout de Voltaire, la Cour de l'impératrice Marie Thérèse, où l'imitation des Français était plus qu'une mode, l'appartenance à la maçonnerie qui utilisait toujours la langue française, voilà les circonstances et les milieux où Samuel von Brukenthal s'était laissé pénétré par le nouvel esprit européen du Siècle des Lumières qui s'intersectait d'une manière bénéfique, avec l'Aufklärung allemand. Ces éléments se sont parfaitement greffés sur le terrain offert par l'éducation protestante et l'intelligence vive et tenace du futur gouverneur de la Transylvanie(1777-1787).

L'influence de la France, en générale peu décelable en Transylvanie, se fait présente d'une manière inédite et assez prégnante dans le **contenu**, la **structure** et la **finalité** de la **Collection** Brukenthal, l'œuvre de sa vie, qui englobe divers domaines: des livres, des peintures, des gravures, des médailles, des pièces archéologiques et des minéraux.

L'analyse du **contenu** de la collection, révèle une remarquable présence française: les œuvres des auteurs français occupent le deuxième place - après celles des auteurs allemands - dans deux des domaines, considérés comme importants au XVIII-e s, il s'agit de la gravure et des livres, parce qu'ils représentent des moyens par lesquels on favorise l'information et la transmission des connaissances.

L'épithète d'"encyclopédique" qui peut en générale s'appliquer à une si grande et variée collection, reçoit, alors qu'il s'agit de la Collection Brukenthal, un sens particulier parce que, par ses caractéristiques, elle renvoie à **L'Encyclopédie**, où Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers(1751.1752), le *corpus* de la pensée radical du siècle, qui avait groupé autour de lui de grands noms de la culture française comme Diderot, D'Alembert, Voltaire, Marmontel, D'Holbach, Rousseau et beaucoup d'autres. Ainsi, à une recherche attentive, on se rend compte que la Collection n'a pas pris naissance d'une manière aléatoire et que sa **structure** suit les trajectoires tracées par les coordonnées du *Système des connaissances humaines*, le fondement de la courageuse entreprise de Diderot et de ses collaborateurs.

LA MEMOIRE, LA RAISON et L'IMAGINATION donnent naissance à L'Histoire, à la Science et à la Poésie, les trois manières par lesquelles L'ENTENDEMENT, l'intelligence, s'occupe de ses perceptions. On peut supposer que Samuel von Brukenthal avait construit sa Collection, que lui-même considérait comme un TOUT, ayant en vue l'illustration, le mieux possible, de ce triptyque des résultats de la recherche des connaissances humaines.

Les règlements du Testament de Samuel von Brukenthal sont encore une preuve en faveur de l'idée que la **finalité** de l'oeuvre de Brukenthal s'inscrit, elle aussi, dans l'esprit des idées des encyclopédistes français pour lesquels, l'instruction et l'éducation constituent la principale modalité d'accéder au bien-être et au bonheur: la Collection en toute son intégralité allait devenir la propriété définitive du Collège Évangélique de Sibiu

La manière dont le baron Brukenthal a envisagé la structure de sa Collection, traduite dans des termes modernes, manifeste encore son pragmatisme, son efficacité, par ce qu'elle a permis le développement ultérieur de la Collection fait qui, au fur et à mesure, a rendu possible, la fondation des compartiments indépendants, mais qui gardent toujours leurs liens originaires intrinsèques: une Bibliothèque, avec un vaste appareil scientifique et de documentation, un Musée d'histoire, un Musée d'histoire des sciences naturelles, et le Palais, l'abri de beaux - arts, tous intégrés sous l'emblème du Musée National Brukenthal.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

1. Frontispice de L' Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, Paris,1751, Tome I.er, p.1, oeuvre de Nicolas Cochin fils (1715-1790)
2. Système figuré des connaissances humaines, dans l'Encyclopédie
- 3, 4. Planches des volumes suppléments de l'Encyclopédie
- 5, 6, 7. Images de l'exposition Memoire Raison Imagination- esprit encyclopédique français dans la Collection Brukenthal

Existența și tipologia imaginii liderului în decursul timpului este consecința unui dat istoric: existența acestui personaj în cadrul societății. Indiferent de tipul lor, societățile au simțit nevoia unei autorități, care să impună ordinea, deci și-au creat lideri. Indiferent de tipul lor, societățile erau formate din indivizi pentru care noțiunea abstractă de *putere* trebuia concretizată. Acest rol a revenit artei, care a servit din punct de vedere istoric pe stăpânitor în multe domenii vitale, în special ca mijloc de a proiecta conceptele de autoritate mai mult decât personalitățile umane¹. Este de necontestat rolul imaginii de a face văzut nevăzutul, modelând astfel conștiințele, raportându-le la un centru, care reprezintă puterea, fie ea cerească sau pământească.

Care sunt tipurile de lideri în cadrul unei societăți? Care sunt raporturile dintre ei? Dar cele dintre ei și ceilalți membri ai societății? Cum sunt reprezentați? Luând în considerare faptul că atitudinile și mentalitățile unei societăți sunt determinate atât de credințele religioase cât și de realitățile terestre, în discuție vor intra două tipuri de lideri: Liderul ceresc, spiritual, mitic și liderul terestru. Balansul puterii între cer și pământ se va reflecta în ponderea reprezentării lor și în modificările pe care aceasta le suferă în decursul timpului. Se-am propus să observăm. În ce măsură determină cele două lumi tipul de imagine și cum raporturile dintre viața religioasă și cea lumească determină raporturile dintre imaginea liderului religios și cea a liderului terestru. Ponderea reprezentării lor și importanța acordată de către societate imaginii lor variază, în decursul timpului, în funcție de raporturile dintre ei. Acestea sunt determinate de realitățile sociale care modelează mentalitățile și implicit imaginile. De-a lungul istoriei și al istoriei imaginii, se observă că, în epocile și societățile puternic religioase, imaginea divinității este predominantă și dominantă, frecvența sa și felul în care este reprezentată stabilind clar ierarhiile. Atunci când liderul terestru își arogă puteri mari, el determină uneori prin constrângere și cu sprijinul marilor preoți, mentalitatea epocii. Declarat Zeu sau Dumnezeu, el va impune poporului această teorie și tipul de imagine aferentă. Transferul puterii de la liderul divin la cel terestru, de la cel veșnic la cel trecător, determină inversarea raporturilor imaginilor acestora, marea frecvență a imaginilor liderilor terestri culminând la sfârșitul secolului XX.

Cum și-au reprezentat epocile și societățile liderii? Cu mici excepții, când apar reprezentări simbolice, este evident că *antropomorfismul* imaginii divinului este o caracteristică a civilizației. Oamenii și-au reprezentat zeii după chipul lor. Poate cel mai bine ne spune acest lucru Xenofan: *Dacă boii și caii și lei ar avea mâini, sau dacă – cu mâinile – ar ști să deseneze sau să plăsmuiască precum oamenii, caii și-ar desena chipuri de zei asemenea cailor, boii asemenea boilor, și le-ar face trupuri așa cum fiecare din ei își are trupul*². Chiar și Dumnezeu, deși teologia afirmă că este de necuprins, de necunoscut, de nevăzut și, în consecință, de nereprezentat, va fi imaginat tot ca om. Chiar dacă nu este reprezentat ca atare, el este, cu excepția imaginii *rugului aprins*, reprezentat prin elemente care lasă să se bănuiască forma sa de om: ochiul, mâna, tronul.

În antichitate, arta a constituit un important mijloc de a concretiza conceptele abstracte ale regalității. Omul de rând își cunoștea de obicei stăpânitorul mai degrabă prin intermediul artei decât prin prezența sa fizică. Artistul era cel care dădea un trup divinității și omnipotenței regelui. Antichitatea păgână nu delimitează clar și definitiv apartenența liderilor la lumea cerească sau pământească. Zeii antropomorfi se amestecă pe pământ în treburile oamenilor, își au chiar sălașul pe pământ, au obiceiuri pământești. Liderii terestri, la rândul lor, sunt fie asimilați zeilor, fie fii ai zeilor, fie se autodeclară zei, pretinzând și impunând adorație și ceremonii similare. Distanța dintre cele două lumi, la nivelul liderilor, pare mai mult geografică decât spirituală.

În Egipt, faraonul este zeul însuși. Caracterul său divin, ca fiu și moștenitor al lui Ra, este de necontestat: *O, Osiris! Sunt fiul lui Horus!...*

Eu sunt Ra, care-i face puternici pe cei ce-l iubesc!

¹ Albert E. Elsen, *Temele artei. O introducere în istoria și aprecierea artei*, București, 1983, vol. 1, p. 339.

² Xenofanes (Clement Alexandrinul, *Covoarele*, V, 110, fragm. B. 15 Diels), apud Henryk Tatarkiewicz, *Istoria esteticii*, București, 1978, vol. 1, p. 163.

*Sunt Nodul Destinului Cosmic ...
 Într-adevăr! Nu-l nici o parte a Trupului meu
 În care să nu existe un zeu!...
 Cel care trăiește milioane de ani!
 Este numele meu lăudat.
 Am străbătut cărările din Ca
 Și iată că, domn al Veșniciei, am fost înălțat,
 Al Viitorului zeu am fost întronat
 Și Marele Maestru al Coroanei Regale...
 Chiar Ochiul lui Horus mi-a dăruit Viață Vesnică,
 Acesta, când se închide, o face pentru a mă proteja.
 ...Eu sunt Horus care străbate ani milioane...
 Așezat pe Tron, poruncile mi le fac ascultate...
 ...Unicul fiu al Unicului,
 În mijlocul Universului,
 Contemplându-l cu har...
 ...Nu mă cunoaște nimeni:
 Eu pe toți vă pot cunoaște, vă pot ști;
 ...Eu sunt Stăpânul pe Tron,
 Liber de orice Rău, străbat Timpurile și Spațiile...³*

Esența divină a faraonului îl face singurul în măsură să regleze raporturile cu divinitatea. S-a emis astfel părerea că, prin aceasta, egiptenii antici au inventat cultul personalității⁴. Imaginea sa este prezentă pe tot teritoriul regatului său. Trăsăturile sale nu corespund modelului viu, ci reprezentării pe care oamenii de rând și-o făceau despre cum trebuie să fie un rege de esență divină. S-a observat că această ambivalență va dura peste milenii în toate civilizațiile care gravitează în jurul ideii de Împărat sacru și că natura faraonului a impus portretul⁵. Divinitatea și transcendența sa asupra morții au impus o poză rigidă și atemporală, care s-a repetat fără modificări timp de mai bine de trei mii de ani. Într-o atitudine înșingurată și neclintită, invariabil tânăr și puternic, ținând în mâini atributele puterii, el reprezintă o regalitate cosmică. Imaginea sa va impune câteva simboluri ale autorității încă actuale: postura imobilă, gesturi rituale, frontalitatea și dimensiunile mari (il. 1).

În Grecia antică, teologia civilă fixată de Homer și Hesiod face ca reprezentarea plastică a zeilor să depindă de concepția pe care și-o formează despre aceștia cetatea. Lumea greacă a fost populată cu oameni divini și cu zei asemănători oamenilor (il. 2). Zeii sunt eroi, iar eroii sunt zei. *Viața religioasă și viața civilă (reunite) au permis, din secolul IV până la începutul secolului VI, reprezentarea de zei vii, față de care cetățenii resimțeau nevoia de laudă și de recunoștință*⁶. Ei sunt cei care înfăptuiesc lucruri mari. *Nu noi am înfăptuit aceasta, ci zeii și eroii* va declara Temistocle, după bătălia de la Salamina⁷. Dacă eroii dispar, treptat, din arta greacă, odată cu amintirea marilor bătălii, zeii vor deveni însuși obiectul ei. Locuirea divinului în formă umană îi va determina pe artiști să tindă continuu spre un ideal de frumusețe prin care să îl reprezinte, care va culmina cu celebrul *kalos-kagathon*. Lui Fidias i se atribuie următoarele cuvinte în legătură cu statuia lui Zeus din Olimpia: *Îndemnat de înțeleapta și aleasa obște a elenilor, m-am hotărât, după priceperea mea și pe cât este în stare cugetul unui muritor, să descriu natura divină și extraordinară a zeului, înfățișarea sa plăcută și gravă de părinte izbăvitor și apărător al tuturor oamenilor, dătător al tuturor bunurilor vieții*⁸. Elogiile nu întârzie: *...Iar tu, [Fidias] prin forța artei tale, plămădind această imagine...Ai demonstrat cum arată divinul și magnificul, așa încât toți care văd opera ta nu-și pot forma lesne o altă noțiune despre frumusețea divină*⁹. Mai târziu, Quintilian vorbește despre această statuie a cărei frumusețe se pare că a sporit sentimentul religios, într-atât maiestatea operei sale egala

³ Cartea egipteană a morților, traducere, studiu introductiv și note de Maria Genescu, Arad, 1993, p. 78.

⁴ Ibidem, p. 30.

⁵ Galienne și Pierre Francastel, Portretul. 50 de secole de umanism în pictură, traducere și prefață de Marcel Petriș, București, 1973, p. 13 -15.

⁶ Alain Besancon, Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmlui de la Platon la Kandinsky, traducere de Mona Antohi, București, 1996, p. 21.

⁷ Ibidem, p. 21.

⁸ Dion Hrisostomos, Discursuri, XII, 62, în vol. Filosofia greacă până la Platon, București, 1979, vol. 2, partea a doua, p. 795.

⁹ Ibidem, p. 794.

*maiestatea acestui zeu*¹⁰. Minunatei reprezentări a divinului i se va opune Platon, care, deși recunoaște dorința omului de a contempla frumusețea divină, consideră că natura divinului face imposibilă reprezentarea sa. Vom regăsi aceste lucruri în iconoclasmul bizantin. În tot acest răstimp, imaginea conducătorului terestru este cvasiinexistentă. Artiștii și societatea nu par să se concentreze asupra ei. Un bust al lui Pericle, singular și sec, în răstimpul câtorva sute de ani în care s-au făcut mii de imagini de zei, spune totul. Zeul politic își face apariția târziu, la sfârșitul civilizației grecești, atunci când problemele politice nu mai pot fi rezolvate de zei. În onoarea lui Demetrios Poliorketul, atenienii cântă în anul 290 a. Chr. imnul următor: *Ceilalți zei sunt departe, sau nu au urechi, sau nu există, sau nu dau nici o atenție nevoilor noastre; pe tine, Demetrios, te vedem aici, nu din lemn sau din piatră, ci cu adevărat prezent*¹¹. Cultul regal, pe care îl va întemeia Alexandru, are un fundament teologic. Împăratul terestru își caută legitimitatea la zei și, în același timp, conștient de puterea sa, se consideră zeu.

În Roma antică, încarnarea zeului politic va fi împăratul (il. 3). Pe măsură ce îi crește puterea, se construiește o teologie imperială conform căreia el este delegat al zeului suprem, replica terestră a soarelui care guvernează universul fizic, zeu cu puteri depline, cu a cărui imagine propaganda imperială va împânzi tot teritoriul Imperiului, eliminând, treptat, imaginile celorlalți zei. Statuile sale, de dimensiuni mari, investite cu puterile sale, sunt puse în locuri publice, iar în fața lor se practică *adoratio*. Reprezentat mai mare decât ceilalți muritori, frumos, athletic, demn dar uman, efigie a unui conducător clement, dar și bun războinic, încununat cu raze și purtând simboluri ale puterii (sabia și globul), el face gesturi rituale, care reproduc semnele tradiționale prin care comunică cu supușii. Omnipotența sa este înfățișată în chip hieratic, prin prezentarea sa la scară mare, centralitate și amplasarea sub un arc simbolizând cerul. Imaginea sa, care reprezintă o idee abstractă, este impersonală. Se manifestă tendința de a neglija trăsăturile personale pentru a modela personajul și gesturile sale ca pe o încarnare a statutului său aproape divin. Se naște astfel o estetică în acord cu idealuri hieratice și spirituale, care va pune bazele unor imagini creștine. În același timp, tipul de imagine imperială va servi ca model pentru epocile următoare. Imaginea lui Nero, care se autodeclară zeu în viață, va inaugura o lungă tradiție care îl va înfățișa mai târziu pe George Washington ca Zeus și îl va așeza pe Lincoln pe tron, într-un templu roman¹².

Creștinismul, propovăduind venirea pe pământ a unui Mesia regal, nu putea evita întâlnirea cu cultul imperial. Din punct de vedere teologic, singurul Împărat este Dumnezeu, reprezentat pe pământ de către fiul său, Iisus Hristos. În aceste condiții, împărații romani, deveniți între timp creștini, sunt considerați, alternativ, reprezentanți ai lui Dumnezeu pe pământ sau oameni devotați lui Satan, anticriști. Dacă în primele secole ale creștinismului mai există o artă păgână imperială, ea devine apoi o artă creștină. Tema apoteozei imperiale se transformă în Înălțarea lui Hristos. Dacă imaginea conducătorului terestru mai este la început acceptată, ca reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, apoi ca adorator al lui Hristos (il. 4), ea va fi eliminată treptat în favoarea conducătorului ceresc - Iisus. *Zeul politic s-a estompat, pe măsură ce murea ideea de imperiu*¹³. Imaginea lui Hristos împrumută, la început, scenografia imaginii imperiale: așa cum era așezat pe tron împăratul, înconjurat de suita sa, așa este reprezentat și el, împărat ceresc, între îngeri și sfinți. Treptat, scenografia dispare, forța imaginii concentrându-se asupra figurii lui Iisus (il. 5). Imaginea sa, al cărei tip va fi canonizat de către icoana acheiropietă, va ocupa locul central în iconografia creștină plasată în locul cel mai important din biserică, multiplicată prin intermediul icoanelor, ea va ține locul persoanei și va reprezenta puterea cerească, superioară celei pământești. Ciclul cristologic va deține supremația în iconografia bizantină, iar imaginea împăratului terestru va fi exclusă. Scurta perioadă iconoclastă, în care împăratul își va impune din nou imaginea, excluzând-o pe cea a lui Hristos, se va sfârși, totuși, cu victoria împăratului ceresc, a cărui imagine va domina întregul ev mediu.

În perioada Renașterii, laicizarea societății și creșterea puterii economice și politice a condotierilor determină coexistența imaginilor liderului terestru și ale lui Iisus. Cei doi au statut diferit. Conducătorul laic, principe sau condotier, deține puterea terestră. Dacă, la început, el se lasă reprezentat ca adorator al lui Iisus, în portretele de donator, el își arogă apoi un tip de imagine care i se cuvenea înainte numai acestuia: portretul. Excluzând personajele sacre din tablou, el rămâne unicul subiect al

¹⁰ Quintilian, *Instit. orat.* XII, 10, 9, apud. *Filosofia greacă...*, 2, 2, p. 794.

¹¹ Alain Besancon, *op. cit.*, p. 159.

¹² Albert E. Elsen, *op. cit.*, p. 346.

¹³ Alain Besancon, *op. cit.*, p. 71.

acestui. Asistăm astfel la apariția portretului laic. Așezarea artificială a capului ducelui de Urbino deasupra liniei orizontului, în portretul pe care i-l face Piero della Francesca (il. 9), sugerează faptul că el este, la propriu și la figurat, stăpân peste pământul pe care îl cuprinde cu privirea¹⁴. Portretul lui Lorenzo de Medici, pictat de Andrea Verrocchio, ilustrează puterea și măreția personajului și dă măsura în care stilul florentin reușea să evoce idealul de autoritate stipulat de Machiavelli în lucrarea sa *Principele*. Invazia mitologică din secolul al XV-lea îi va reprezenta pe conducătorii terestri ca zei, tribut plătit antichității. În acest răstimp, rolul lui Iisus ca lider spiritual rămâne de necontestat, cea mai mare parte a operelor de artă îl au ca subiect, dar el nu mai este reprezentat ca deținător al puterii, ci ca om. Se pune accent pe natura sa umană, imaginile cele mai frecvente fiind cele ale drăgălașului prunc adorat (il. 8) sau ale trupului său descărn timer și plin de răni din scenele răstignirii, plângerii și punerii în mormânt, cu o mare încărcătură emoțională și sentimentală (il. 10, 11).

Aceasta va atinge apogeul în secolul al XVII-lea, în viziunea căruia punctul culminant al vieții lui Iisus îl reprezintă Patimile, care vor fi puse în centrul imaginii baroce - reacție forte, cu efect sentimental maxim, a Bisericii aflată în fața pericolului de a-și pierde credincioșii. Imaginea lui Hristos biciuit, încununat cu spini, pironit pe cruce, coborât de pe cruce, cu trupul plin de răni oribile, subliniază natura lui umană, în detrimentul naturii sale divine (il. 19). Predilecția pentru reprezentarea lui Hristos MORT prefigurează afirmația lui Friedrich Nietzsche: *Dumnezeu a murit*. Imaginea sa dispare treptat din artă, în favoarea imaginii liderului terestru. Odată cu Reforma, începuse o nouă perioadă iconoclastă.

Odată cu creșterea rolului statului în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, portretiștilor le revine sarcina de a da o forță materială entității sale imateriale. Asistăm la o mare epocă a portretelor oamenilor de stat, care erau, în același timp, portretele unor concepte și ale unor persoane, având un caracter încărcat de idealuri politice absolute. Iată cum descrie istoricul Garrett Mattingly, în *Înfrângerea armatei spaniole*, climatul în care au apărut portretele oamenilor de stat: *Cea mai adâncă dorință a frământatului și divizatului secol al șaptesprezecelea era dorința de unitate și pace, și cel mai eficient simbol pe care îl puteau găsi oamenii pentru ordinea socială la care aspirau era persoana monarhului. Astfel, viața, chiar a celui mai vicios principe, propovăduiau mulți predicatori, era sacră, și datoria supunerii era subînțeleasă, oricare ar fi fost caracterul stăpânitorului. Treptat, acest devotament, suprem odinioară față de biserica universală, a fost transferat asupra suveranilor laici, ca pregătire pentru un nou transfer asupra unei abstracții numită statul național, la care oamenii trebuiau să se gândească. Doctrina blasfematorie a divinității regilor începea să plutească în aer...pretutindeni în Europa. Secolul al șaptesprezecelea aparține monarhilor*¹⁵. Ludovic al XIV-lea, în memoriile sale, afirma: *Ținând ca să spunem așa locul lui Dumnezeu, părem să ne împărtășim din cunoașterea, ca și din autoritatea sa*¹⁶. Este marea epocă a portretelor regale și imperiale. Cererea de asemenea portrete era așa de mare în Europa, încât nu numai copiii după tablouri, ci și gravurile erau folosite pentru a difuza chipul regal¹⁷. Regii Europei au în slujba lor pictori care să le perpetueze imaginea. Portretul de aparat, prin atitudinea personajului reprezentat, prin gesturi și atribute, reflectă idealul monarhic și imperial. În secolul al XVI-lea, Jean Clouet portretează grandoarea lui Francisc I (il. 12), Holbein îl portretează pe Henric al VIII-lea, declarat de Parlament *șeful suprem al Bisericii Angliei pe pământ* (il. 13), iar Tizian, prin portretul ecvestru al lui Carol al V-lea, sporește dimensiunile și monumentalitatea imaginii conducătorului. În secolul al XVII-lea, Carol I, care se considera *intruchiparea puterii de stat și rege prin drept divin*, va fi portretizat de Van Dyck (il. 17). În Spania, Velazquez îl va portretiza pe Filip al IV-lea (il. 15). Rubens, *cel mai mare interpret al dorințelor baroce ale cârmuitorilor, va sintetiza simbolurile păgâne și creștine în interpretarea monarhiei absolute și a dreptului divin al regilor*¹⁸, pictând ciclul de tablouri, de dimensiuni colosale, cu scene din viața Mariei de Medici. În Franța, zeificarea lui Ludovic al XIV-lea, proiect permanent pentru artiștii de la curte, va culmina cu cel mai costisitor portret pictat vreodată, pe care i-l face Hyacinthe Rigaud (il. 16). Secolul al XVIII-lea va decapita regalitatea, iar pictura religioasă, la rândul ei, va pierde din forță. Pălirea artei creștine, odată cu credința, se va accentua în secolele XIX și XX. Imaginea lui Iisus, care supraviețuiește astăzi în litografiile edulcorate, nu mai are impactul pe care l-a avut odată. În schimb, se impune imaginea liderului politic. În Franța

¹⁴ Albert E. Elsen, op. cit., p. 256.

¹⁵ Ibidem, p. 356-357.

¹⁶ Ibidem, p. 362.

¹⁷ Ibidem, p. 358.

¹⁸ Ibidem, p. 362.

secolului al XIX-lea, Napoleon este ultimul mare conducător al Europei care s-a folosit de cei mai mari artiști ai timpului său. Ei îi fac apoteoză, îl reprezintă în atitudini și situații glorioase asimilându-l, pentru că și el se asimilează, lui Hristos sau marilor împărați ai trecutului. Imaginea, cu rol de a-l glorifica, contrazice de multe ori realitatea. Ultimul mare tablou ecvestru imperial, *Napoleon trecând Alpii* (il 20), pictat de Jaques Louis David, îl înfățișează șarjând pe un cal focos, când se știe că, de fapt, Napoleon a traversat Alpii pe un catâr, mai sigur decât calul. În tabloul *Napoleon în mijlocul ciurmaților din Jaffa*, Antoine Jean Gros îl reprezintă asemeni lui Hristos tămăduind, asociindu-l regilor taumaturgi, când, de fapt, cu prilejul retragerii de la Acra și Jaffa, Napoleon a ordonat să se așeze otravă alături de răniți, pentru a le da posibilitatea să își ia singuri viața¹⁹.

Imaginea conducătorului politic comandată și dirijată de acesta pentru a-i construi și întreține cultul, pentru a-l reprezenta ca Zeu - Dumnezeu pe pământ, cunoaște apogeul în secolul XX. Regimurile totalitare (vezi cazul nazismului și al comunismului) neagă existența lui Dumnezeu și a religiei, conferind liderului politic puteri depline. Se promovează, de fapt, o altă religie, al cărei centru este conducătorul laic. El cunoaște eficiența propagandei. Portretul oficial folosește procedee de gloriificare clasice: posturi mărețe, statura amplificată conform modelelor faraonice și atributele puterii (Nicolae Ceaușescu va fi portretizat cu sceptrul în mână). Prezentat ca binefăcător al patriei și al poporului său, vizionar care contemplă viitorul, părinte spiritual, el reprezintă forța invincibilă, imortalitatea. Atitudinea față de imaginea sa, impusă de către politica oficială, este mai apropiată de idolatrie decât de o atitudine creștină. Substituit al persoanei, această imagine este așezată în locuri publice, venerată și ovaționată de mase în grandioase defilări și spectacole, care au loc în fața ei. Conducătorul este Zeu. Mediatizată până la saturație, imaginea sa va fi distrusă cu ură, scuipată și batjocorită de către aceiași supuși care i-au închinat osanale, de îndată ce el nu va mai fi.

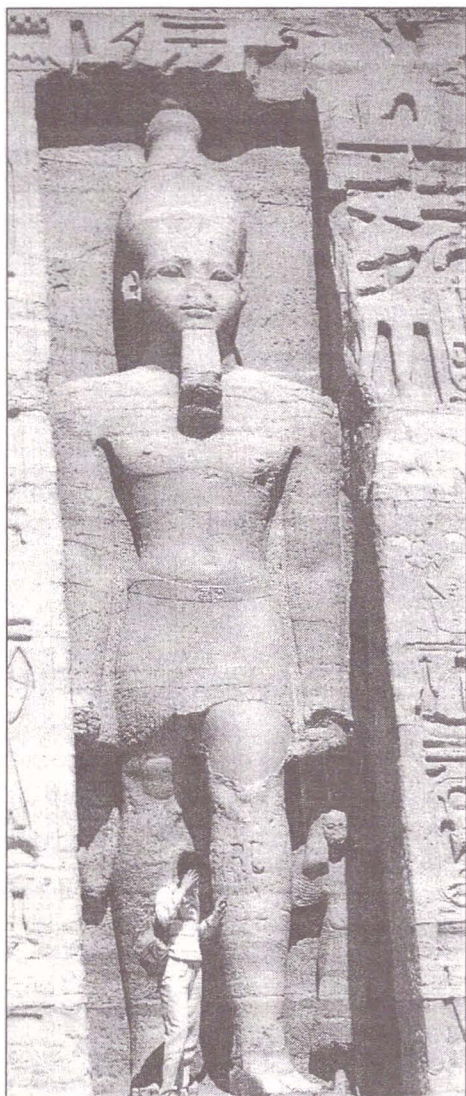
În societatea de astăzi, înfățișarea constantă a președintelui în mass media a distrus caracterul tradițional, aproape sacru, al portretului de conducător. Înfățișat în ipostaze diferite, în postura solemnă din momentul depunerii jurământului sau jucând golf, imaginea sa se banalizează. Arta anilor postbelici plasează imaginea autorității la cheremul memoriei jucăușe, nostalgiei și gustului pentru surpriză și umor ale artiștilor²⁰. Imaginea lui Kennedy se pierde printre celelalte elemente ale tabloului. *Artistul și nu conducătorul este acela care dă azi o formă viziunii noastre despre lume* afirma Robert Rauschenberg²¹.

Indiferent de natura liderului, cerească sau terestră, se poate observa că principiile perceperii sale sunt aceleași: superioritatea sa față de ceilalți; necesitatea reprezentării sale, care se impune, atât formal cât și ideologic, de sus în jos; din punct de vedere formal, liderul laic va servi ca model imaginilor divinității pentru ca, apoi, să fie reprezentat ca divinitate. Impactul imaginii unuia sau altuia dintre ei a variat în timp, în funcție de conjunctura socio-istorică și religioasă, determinând sentimente și atitudini variate, de la venerație la ură, de la imaginea substituit al persoanei, la imaginea fără efect. Aceste imagini au concretizat o noțiune abstractă, indispensabilă, se pare: PUTEREA.

¹⁹ Ibidem, p. 365.

²⁰ Ibidem, p. 366.

²¹ Ibidem, p. 367.

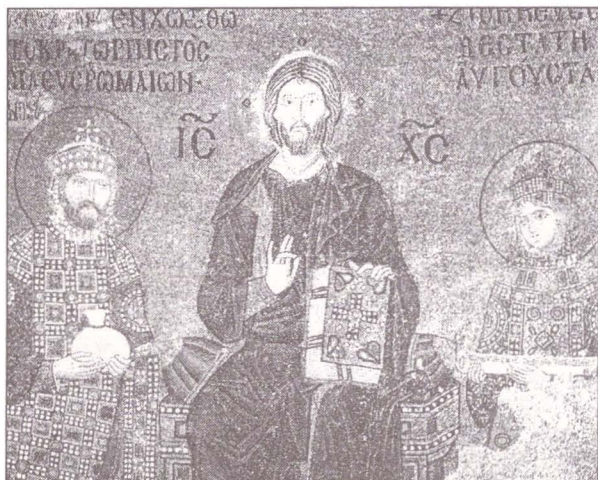
1. Faraonul, întruchipare a puterii divine.

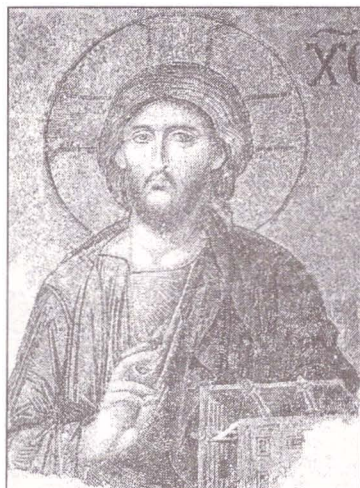
2. Praxiteles, *Hermes cu copilul Bachus* (detaliu), sec. al IV-lea î. Ch., marmură, Muzeul din Olimpia.

3. Statuia ecvestră a lui Marc Aureliu, c. 176 d. Ch., bronz, Piața Capitoliului, Roma.

4. Împărați donatori, sec. al VI-lea, mozaic, Sfânta Sofia, Constantinopol.

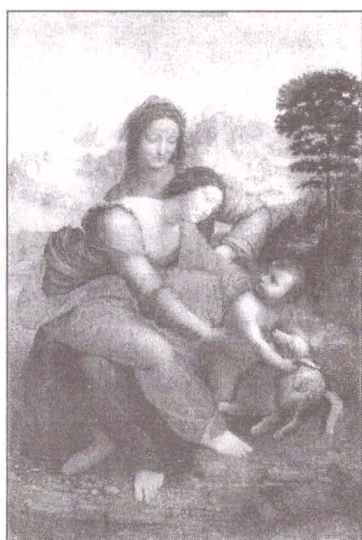
5. Iisus Pantocrator, sec. al VI-lea, mozaic, Sfânta Sofia, Constantinopol.

6. Iisus Pantocrator, (detaliu din *Palla d'oro*),
sec. al X-lea, San Marco, Veneția.

7. Iisus între donatori, sec. al XII-lea, frescă,
mănăstirea Saint Savin.

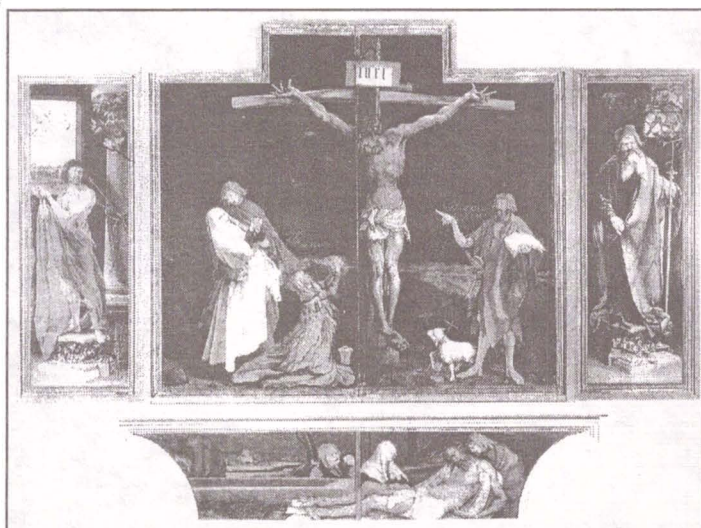

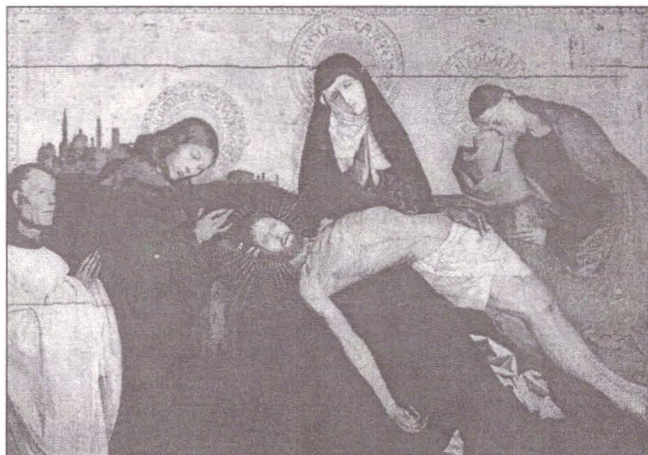
8. Leonardo da Vinci, *Sfânta Ana din Samotrace*, 1508-1510, ulei pe lemn,
168 x 130 cm, Muzeul Luvru, Paris.

9. Piero della Francesca, *Portretul lui Federigo de Montefeltro* (detaliu din dipticul ducilor de Urbino), c. 1472, tempera pe lemn, 47 x 33 cm., Galleria degli Uffizi, Florența

10. Mathias Grunewald, *Altarul de la Isenheim*, 1512-1516, ulei pe lemn, Muzeul Unterlinden, Colmar.

11. Maestrul de la Avignon, *Pieta*, 1455, Muzeul Luvru, Paris.

12. Jean Clouet, *Portretul lui Francisc I*, sec. al XVIIlea, Muzeul Luvru, Paris.

13. Hans Holbein, *Portretul lui Henric al VIII-lea*, 1539-1540, ulei pe lemn, 88 x 75 cm., Galleria Nazionale d'Arte Antica, Roma.

14. Tizian, *Portretul ecvestru al lui Carol al V-lea*, 1548, 332 x 279 cm., Muzeul Prado, Madrid.

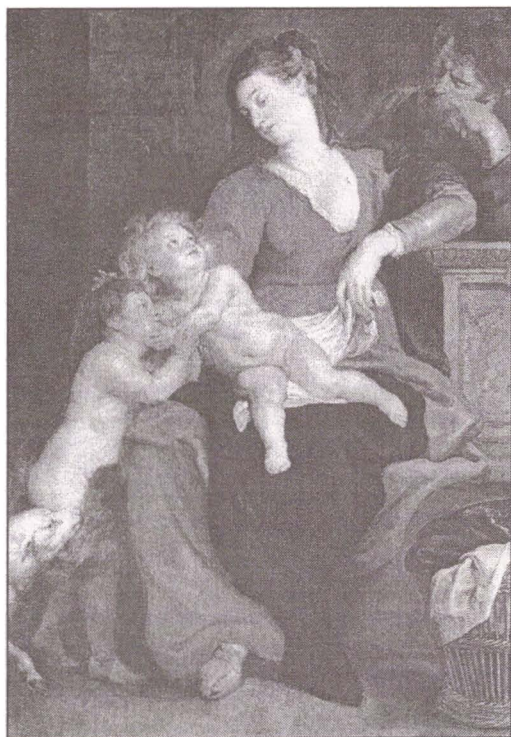
15. Diego Velazquez, *Portretul ecvestru al lui Filip al IV-lea*, 1634-1635, 303 x 317 cm., Muzeul Prado, Madrid.

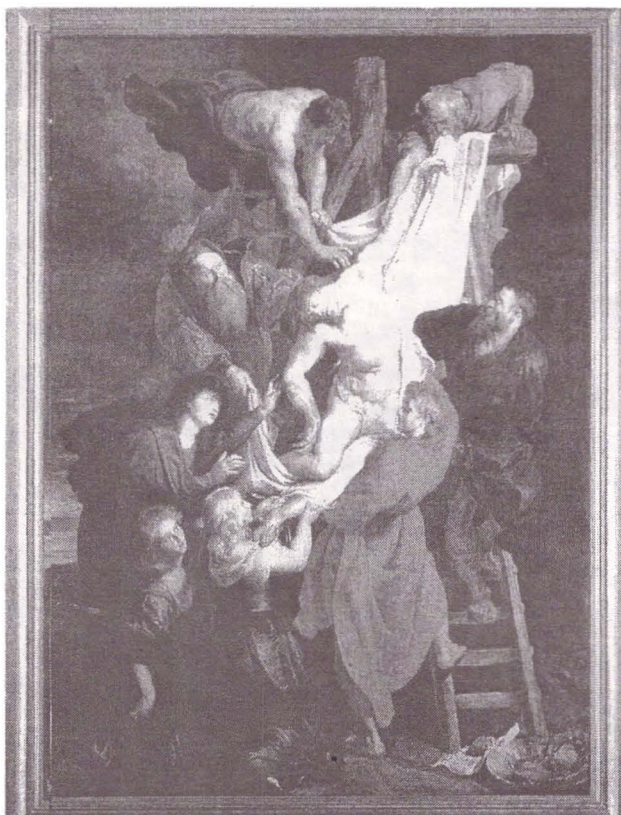
16. Hyacinthe Rigaud, *Ludovic al XIV-lea în costum de încoronare*, Muzeul Luvru, Paris.

17. Anthon van Dyck, *Portretul lui Carol I*, c.1635, 272 x 212 cm. Muzeul Luvru, Paris

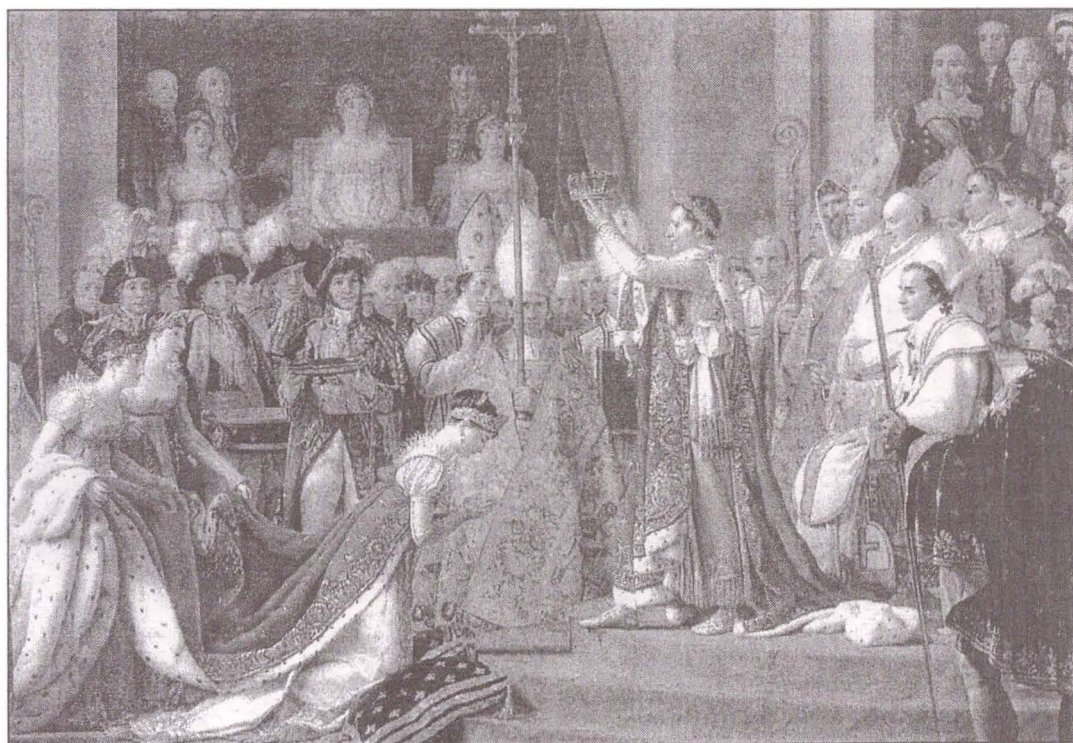
18. Peter Paul Rubens, *Sfânta Familie cu coșul*, Bildergalerie, Potsdam-Sanssouci.

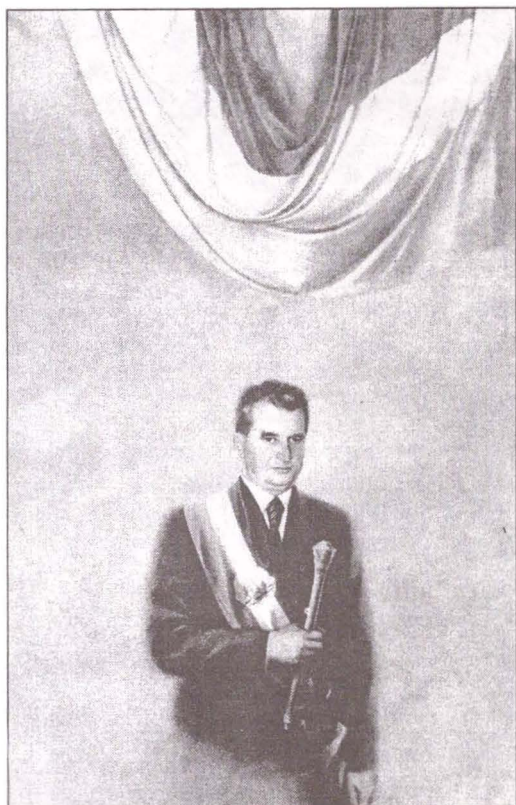
19. Peter Paul Rubens, *Coborârea de pe cruce*, 1612-1614, ulei pe lemn, 420 x 310 cm., Onze Lieve Vrouwekerk, Antwerpen.

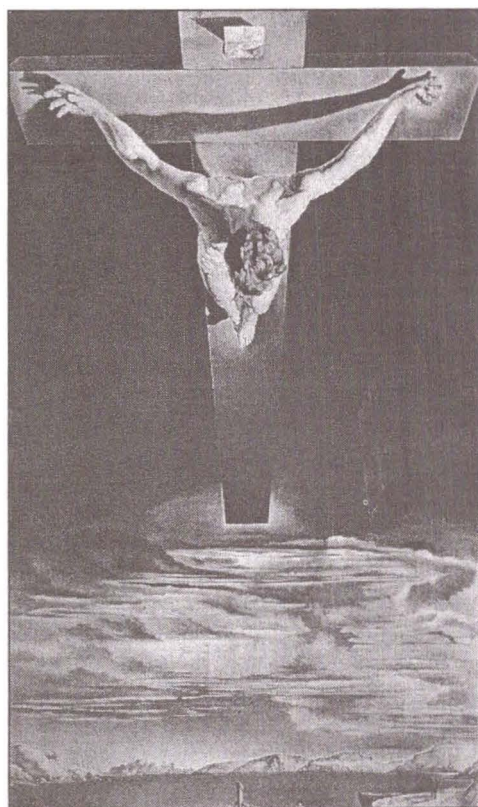
20. Jaques Louis David, *Napoleon trecând Alpii*, 1800.

21. Jaques Louis David, *Încoronarea lui Napoleon*, Muzeul Luvru, Paris.

22. Corneliu Brudașcu,
Tovarășul Nicolae Ceaușescu.

23. Salvador Dali, *Christul Sfântului Ioan al Crucii*,
Art Gallery, Glasgow.

LEADER'S IMAGE IN ART

Summary

This study discusses the manner art materialised the abstract notion of power through leader's image. Taking into consideration the fact that the mentality of a society is determined both by religion and the terrestrial reality, the discussion implies two kinds of leaders: the heavenly one, spiritual and mythic, and the terrestrial one. The balancing of power between Heaven and Earth is reflected in the way one or another of the leaders is represented. We intend to observe how do the two worlds determine leader's image and how do the relations between religious life and terrestrial life determine the relations between the image of the religious and the terrestrial leader. The principles of representation and perception of them are the same: leader's superiority and the necessity of his representation, imposed both formally and ideologically. The image of both of them varies in time according to the socio-historical and religious conjuncture, determining various feelings and attitudes, from veneration to hate, from the image-substitute of person to the image without effect. All these images materialised an abstract notion, which seems to be indispensable: POWER.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

1. The Pharaon, embodiment of the divine power.
2. Praxitelles, *Hermes with child Bachus* (detail), 4th century B.C., marble, The Museum of Olimpia.
3. The equestrian statue of Marc Aurelius, about 176, bronze, Capitol's Square, Rome.
4. Byzantine emperors, 4th century, mosaic, Hagia Sophia, Constantinople.
5. Jesus Christ, 4th century, mosaic, Hagia Sophia, Constantinople.
6. Jesus Christ (detail from Palla d'oro), 10th century, Venice.
7. Jesus Christ between emperors, 12th century, fresco, Saint-Savin monastery.
8. Leonardo da Vinci, *Holly Anne of Samotrace*, 1508-1510, oil on panel, 168 x 130 cm., Louvre, Paris.
9. Piero della Francesca, *Portrait of duke Federigo de Montefeltro* (detail from the Urbino diptic), above 1472, tempera on panel, 47 x 33 cm., Galleria degli Uffizi, Florence.
10. Mathias Grunewald, *The Isenheim Altar*, 1512-1516, oil on panel, Unterlinden Museum, Colmar.
11. The Avignon Master, *Pieta*, 1455, Louvre, Paris.
12. Jean Clouet, *Portrait of Francisc I*, 16th century, Louvre, Paris.
13. Hans Holbein, *Portrait of Henry VIII*, 1539-1540, oil on panel, 88 x 75 cm., Galleria Nazionale d'Arte Antica, Rome.
14. Tizian, *The equestrian portrait of Charles V*, 1548, 332 x 279 cm., Prado, Madrid.
15. Diego Velazquez, *The equestrian portrait of Philip IV*, 1634-1635, 303 x 317 cm., Prado, Madrid.
16. Hyacinthe Rigaud, *Louis XIV in coronation dress*, Louvre, Paris.
17. Anthon van Dyck, *Portrait of Carol I*, c.1635, 272 x 212 cm., Luvru, Paris.
18. Peter Paul Rubens, *The holly Family*, Bildergalerie, Potsdam-Sanssouci.
19. Peter Paul Rubens, *The descent from the cross*, 1612-1614, oil on panel, 420 x 310 cm., Onze Lieve-Vrouwekerk, Antwerpen.
20. Jaques Louis, David, *Napoleon crossing the Alps*, 1800.
21. Jaques Louis David, *Napoleon's crowning*, Louvre, Paris.
22. Corneliu Brudașcu, *Comrade Nicolae Ceaușescu*.
23. Salvador Dali, *The Christ of Saint John of the cross*, Art Gallery, Glasgow.

DESPRE ARTIȘTI ENGLEZI ȘI FRANCEZI DIN SECOLUL AL XIX-LEA AUTORI AI REPREZENTĂRIILOR GRAFICE PRIVIND ORAȘELE ROMÂNEȘTI

Anda - Lucia Spănu

Este cunoscută importanța culegerilor de documente memorialistice de genul celor zece volume ce poartă titlul *Călători străini despre țările române*. Însă majoritatea celor care se ocupă de cercetarea acestora se opresc doar asupra unor anumite aspecte, de la cele privind viața politică sau economică la aspectele sociale sau culturale. Artiștilor care i-au însoțit pe acești călători pe parcursul întregului drum și datorită cărora s-au păstrat până astăzi unele dintre momentele călătoriei – prin imortalizarea pe hârtie a locurilor vizitate și a personajelor întâlnite – li se acordă o atenție secundară în cel mai bun caz, sau nu li se acordă nici una în bibliografia de profil a prezentului.

Dintre pușinii care au scris de-a lungul timpului despre artiștii-călători, trebuie amintiți George Oprescu¹, Ioan C. Băcilă², Paul Cernovodeanu³, în legătură cu unele aspecte Andrei Cornea⁴ și, relativ de curând, dar dintr-o altă abordare, Adrian-Silvan Ionescu⁵.

Creatori modești din punct de vedere artistic, dar importanți ca martori ai unor realități dispărute⁶, fără reprezentările grafice realizate de acești artiști am ști mai puține despre multe dintre aspectele de viață din secolelor anterioare, sau despre înfățișarea orașelor noastre în trecut.

Unii dintre ei cu o personalitate destul de ștearsă, au dus o viață lipsită de strălucire și au dispărut pe nesimțite⁷. Inexistenți pentru istoricii artei universale din secolul XIX, chiar ei ar fi poate mirați⁸ de interesul – mai intens acum decât în urmă cu 150 de ani – pe care îl provoacă operele lor.

Fostul consul francez la București, Étienne-Adolphe Billecocq, tipărea la 1848 celebrul *Album Moldo-Valaque ou guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube*, bogat ilustrat cu desene de Michel Bouquet și Charles Dessault. Este publicat mai întâi în foileton în mai multe numere din „L'Illustration” (284/5 Août, 266/19 Août, 287/26, Août, 288/2 Septembre, 290/16 Septembre), iar apoi într-un fascicul independent, editat de aceeași prestigioasă redacție pariziană. Majoritatea lucrărilor care menționează – printre multe altele – și reprezentări grafice, fac trimitere la acest album. De la apariția sa, au fost publicate în mod repetat reproduceri după câteva imagini de aici, în diferite contexte, de către diverși autori. Astfel, fără a fi singura sau cea mai bună publicație referitoare la Principatele Române în secolul al XIX-lea, *Albumul Moldo-Valaque* este cel mai cunoscut. Acesta este doar unul dintre motivele pentru care, cel puțin cu această ocazie, nu mă voi opri asupra lui.

Această lucrare intenționează să prezinte doi artiști englezi și trei francezi, cu ajutorul câtorva elemente privitoare la viața lor, dar și cu precizarea contextului în care aceștia ne-au vizitat. Dintre foarte multele imagini cu subiecte sau personaje românești realizate de cei cinci artiști, voi insista doar asupra celor care surprind scene sau peisaje ale vieții orașelor României.

Hector de Béarn (?), un artist amator, francez, de origine nobilă⁹, de profesie ofițer, a trecut prin țara noastră în anul 1828¹⁰. Trimis de către guvernul francez împreună cu alți doi tineri ofițeri francezi, el îl însoțește pe unchiul său Casimir de Montemart, trimisul regelui Franței, Carol al X-lea, pe lângă țarul Rusiei, pe timpul războiului ruso-turc din 1828-1829¹¹. Are deci ocazia să treacă, în campania militară, prin

¹ George Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi (sec. XVIII și XIX)*, 1926, 77 p. + il.

² Ioan C. Băcilă, *Două albume englezești despre noi*, Universul literar, XLII, nr. 25, 20 iunie 1926, p. 6-7; Idem, *George Hering*, Universul literar, XLII, 22, 31 mai 1926, p. 5-6; Idem, *Raffet (Denis-August-Marie)*, Universul literar, XLII, nr. 29, 18 iulie 1926, p. 11; Idem, *Un călător englez pe la noi: Robert Ainslie*, Universul literar, XLII, nr. 18, 2 mai 1926, p. 5-6; Idem, *Un pictor francez despre noi: Louis Dupré*, Universul literar, XLII, nr. 6, 6 februarie 1926, p. 6-7; Idem, *Pictori francezi prin țara noastră 1828-1856. Cu numeroase ilustrațiuni în text*, Biblioteca Astra 8, Sibiu, Tiparul Tip. Arhidiecezane, 1923, 40 p.

³ Paul Cernovodeanu, *Călătoria pictorului Luigi Mayer în Țara Românească (1794)*, Revista istorică, V, 1994, 1-2, p. 129-139; Idem, *Ottoman picturesque: Luigi Mayer's drawings of the Turkish life*, RRH, XXXI, 1992, 3-4, p. 339-343 + 5 pl.

⁴ Andrei Cornea, *De la portulan la vederea turistică. Ilustratori străini și realități românești în secolele XVIII-XIX*, București, 1977, 132 p., il.

⁵ Adrian-Silvan Ionescu, *Artă și document. Artă documentaristă în România secolului al XIX-lea*, București, 1990, 320 p.

⁶ Vasile Drăguț, în Adrian-Silvan Ionescu, op.cit., Prefața, p. 6.

⁷ George Oprescu, op. cit., p. 6.

⁸ *Ibidem*, p. 6-7.

⁹ Andrei Cornea, op. cit., p. 125.

¹⁰ Ioan C. Băcilă, *Pictori francezi prin țara noastră (1828-1856). Cu numeroase ilustrațiuni în text*, Biblioteca Astra nr. 8, Sibiu, 1923, p. 3.

¹¹ Cornea, op. cit., p. 125; Băcilă, op. cit., p. 3.

Basarabia, Dobrogea și nordul Bulgariei. Urmarea acestui voiaj este publicarea fără dată¹² a unui album ilustrat, *Queques souvenirs d'une campagne en Turquie 1828*, un volum in folio cu 62 de planșe litografiate¹³ și cu 62 pagini de text, de asemenea litografiate¹⁴. Litografiile au fost executate chiar de Hector de Béarn, cu excepția a două dintre ele, semnate de pictorul-litograf Jean-Victor Adam (1801-1867)¹⁵. Desenele acestui volum dedicat lui Casimir duce de Mortemart au fost executate la fiecare popas¹⁶, autorul imortalizând în acest jurnal ilustrat de călătorie „numai ceea ce a văzut” și „numai ceea ce i s-a părut mai caracteristic”¹⁷. Lipsa de experiență în ale desenului este pentru noi avantajoasă, pentru că l-a determinat pe autor să reprezinte doar ceea ce i se înfățișa înaintea privirii, fără completări sau înfrumusețări, cum ar fi procedat – probabil – un desenator sigur pe mâna sa¹⁸.

Dintre litografiile de mărime 27 X 17 cm¹⁹, ne interesează doar șase:

- Isaccea. Vederea unei moschei în ruină în vecinătatea unui cimitir²⁰ (fig. 1)
- Babadag. Vedere generală²¹ a unui „oraș foarte urât, dar cu oarecare privesc”²² (fig. 2)
- Babadag. Clădirea cea mai importantă a orașului, cazarma²³, cu faimoasa cișmea „făcută de sultanul Mahmud în 1806”²⁴
- Vederea moscheii orașului²⁵ Mangalia, port fortificat²⁶
- Constanța. Vederea cetății cu zidurile crenelate, și cu inscripția turcească deasupra porții²⁷ (fig. 3)
- Constanța. Vedere de pe mare²⁸(fig. 4).

George Edwards Hering (1805-1879), născut la Londra în 1805, era fiul unui cunoscut legător de cărți²⁹, ce își avea originea în familia baronială von Heringen din Brunswick din Germania³⁰. În 1829 studiază în țara natală a tatălui, la Academia din München³¹, iar după ce vizitează împreună cu lordul Erskie Tirolul³², își completează cunoștințele de artă studiind doi ani la Veneția³³, apoi călătorește la Constantinopol și Smyrna³⁴.

George Hering l-a cunoscut pe medicul – ce nu a profesat niciodată – John Paget la Roma³⁵, acesta invitându-l într-o călătorie prin Ungaria și Transilvania, în vara anului 1838³⁶. Având în vedere preferința ambilor pentru textele însoțite de ilustrații expresive, colaborarea dintre cei doi va fi una constructivă³⁷. În prefața lucrării sale *Hungary and Transylvania* apărută în 1839, la un an după încheierea călătoriei, Paget precizează faptul că se consideră norocos pentru că a fost însoțit în voiajul său de Hering, acesta ilustrând tot ce a părut a fi „specific, neobișnuit sau frumos”³⁸.

¹² Oprescu, op. cit., p. 18.

¹³ Cornea, op. cit., p. 125; Băcilă, op. cit., p. 4.

¹⁴ Oprescu, op. cit., p. 18.

¹⁵ *Ibidem* și nota 1.

¹⁶ Băcilă, op. cit., p. 4.

¹⁷ *Ibidem*, p. 7.

¹⁸ Oprescu, op. cit., p. 21.

¹⁹ Băcilă, op. cit., p. 8; Oprescu, op. cit., p. 20-21.

²⁰ Oprescu, op. cit., p. 20; Băcilă, op. cit., p. 5, 8.

²¹ Oprescu, op. cit., p. 20.

²² Băcilă, op. cit., p. 6, 8.

²³ Oprescu, op. cit., p. 20.

²⁴ Băcilă, op. cit., p. 8.

²⁵ Băcilă, op. cit., p. 8; Oprescu, p. 20-21.

²⁶ Băcilă, op. cit., p. 9.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Cornea, op. cit., p. 127.

³⁰ Ionescu, op. cit., p. 59.

³¹ Cornea, op. cit., p. 127; Ionescu, op. cit., p. 59.

³² Cornea, op. cit., p. 127.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Ionescu, op. cit., p. 59.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Cornea, op. cit., p. 127.

³⁷ Ionescu, op. cit., p. 59.

³⁸ *Ibidem*, și nota 33, p. 87.

Începută la Viena în iunie 1835, călătoria ține mai mult de un an și jumătate, în traseul lor figurând ca obiective principale Ungaria și Transilvania, dar și Grecia și Turcia – unde și-au petrecut lunile de iarnă –, traversând cu această ocazie Țara Românească și cunoscând Bucureștiul³⁹.

Al doilea volum al cărții este aproape integral rezervat descrierii Banatului și Transilvaniei. Castelul de la Hunedoara, Brașovul și ceea ce ei numesc „vechiul turn din Cluj” (de fapt Bastionul croitorilor) sunt gravuri care tratează aspecte urbane⁴⁰. Hering le reprezintă aidoma realității, realizând adevărate documente. În peisaje rurale greu identificabile își permite unele modificări (plasarea caselor, acareturilor, tufșurilor sau personajelor), dar nu face acest lucru în orașe bine cunoscute⁴¹.

Unele dintre ilustrațiile albumului sunt desenate chiar de Paget: un peisaj sălbatic din Bucegi, mica sihăstrie adăpostită într-o peșteră, Valea Almașului, coloanele de bazalt de la Detunata sau satul Bărâi de pe valea Arieșului, remarcându-se însă o mare deosebire între desenele acestuia și cele datorate profesionistului⁴².

Cu un an înainte de apariția lucrării lui John Paget, cu asentimentul, încurajarea și ajutorul protectorului său, Hering publica albumul *Sketches on the Danube, in Hungary and Transylvania*, care era mult mai bogat în portrete sau tipuri umane și costume. De dimensiunile unei planșe, el selectase cele mai frumoase peisaje sau personaje⁴³.

Albumul are 26 de planșe litografiate de I. B. Payne, Smith și Fairland. O foaie anterioară are câteva însemnări în limba engleză asupra tuturor litografiilor⁴⁴.

Deși în acest album dedicat contelui Iván Széchenyi⁴⁵ majoritare sunt portretele, pictorul a trecut Dunărea pe la cazane, a fost la Orșova, Mehadia, pe valea Hațegului, a vizitat templul roman de la Densuș și Castelul lui Ioan Corvin de Hunedoara (fig. 5), imortalizând toate aceste locuri⁴⁶.

Peisagistul englez expune anual la Londra – începând cu 1836 – la Royal Academy, până în anul morții, 1879⁴⁷.

Denis Auguste Marie Raffet (1804-1860) s-a născut, în 1804, la Paris. Tatăl său, fost soldat voluntar al Revoluției franceze și mare admirator al lui Napoleon, a fost negustor la Maffliers, apoi funcționar de poștă la Paris. La puțin timp după stabilirea familiei Raffet la Paris, tatăl micului Auguste este asasinat⁴⁸. Mama sa va trebui să facă multe sacrificii pentru a putea întreține și cultiva talentul la desen al elevului de atunci⁴⁹. Când nu a mai reușit să facă față acestor cheltuieli, fiul său va ajunge ucenic la un strungar⁵⁰. Abia la 18 ani Raffet revine la cursurile de desen, câștigându-și existența ca decorator pe porțelan. Studiază pictura pe porțelan cu Cabanne, apoi cu Nicolas Charlet⁵¹, căruia i-a fost elev timp de cinci ani la școala de Arte Frumoase⁵² iar din 1829 e elevul lui Antonie Jean Gros⁵³.

Se consacră apoi desenului și litografiei, ieșind de sub influența măștrilor. Se ocupă cu pictura inspirată de istorie, de exemplu, imaginând Campaniile lui Napoleon și Războiul Algeriei⁵⁴. Toată viața va rămâne un pasionat al uniformelor militare pe care, de câte ori va avea prilejul, le va schița cu minuție⁵⁵. Desenele sale aveau căutare printre librari, care le foloseau pentru a-și ilustra cărțile⁵⁶. Prin 1835 Raffet era pe deplin format, iar în 1837 publică „Revue Nocturne”, una dintre piesele capitale ale operei sale și ale litografiei în general⁵⁷.

³⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 66.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 68-69.

⁴⁴ Ioan C. Băcilă, *George Hering*, Universul literar, XLII, 22, 31 mai 1926, p. 5.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Cornea, op. cit., p. 127.

⁴⁸ Oprescu, op. cit., p. 37.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Oprescu, op. cit., p. 38; Băcilă, op. cit., p. 10.

⁵¹ Cornea, op. cit., p. 129.

⁵² Ioan C. Băcilă, *Pictori francezi prin țara noastră (1828-1856). Cu numeroase ilustrațiuni în text*, Biblioteca Astra nr. 8, Sibiu, 1923, p. 10.

⁵³ Cornea, op. cit., p. 129; Oprescu, op. cit., p. 38.

⁵⁴ Cornea, op. cit., p. 129.

⁵⁵ Ionescu, op. cit., p. 92.

⁵⁶ Băcilă, op. cit., p. 10.

⁵⁷ Oprescu, op. cit., p. 38.

Era în acea perioadă nu numai un desenator abil cu o disciplină severă și exercițiu zilnic dar și cel mai indicat artist când era vorba de scene exotice, cu multe personaje, ce trebuiau reproduse prin litografiere⁵⁸.

Tânărul conte Anatole de Demidoff, prinț rus de San Donato⁵⁹, doric să întreprindă o adevărată expediție științifică, îl angajează pe Raffet ca desenator, la recomandarea unui prieten comun – de Sainson – și el participant la plănuita călătorie. Va fi începutul unei prietenii între Demidoff și Raffet, care va conduce la un angajament formal din partea primului de a „pensiona” pe tot timpul vieții pe cel de al doilea, cu condiția să-i stea la dispoziție ca desenator, în diferite călătorii⁶⁰.

În 1837 vor începe, alături de un grup de savanți⁶¹ o lungă călătorie prin Ungaria, Transilvania, Țara Românească, Moldova, Crimeea, Smirna, Constantinopol⁶². Călătoria ce a durat din primăvară până în toamna anului 1837 avea ca strictă finalitate strângerea de date științifice (botanice, zoologice, antropologice, frenologice, mineralogice, meteorologice) care aveau să fie tipărite în 1840 în lucrarea în patru volume a lui Demidoff, *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*⁶³. Numeroase desene executate de Raffet în timpul călătoriei vor completa lucrarea amintită, care s-a bucurat de un mare succes și a fost tradusă în mai multe limbi (franceză, italiană, olandeză, engleză, rusă, germană, spaniolă, poloneză și română) și care a avut ediții în 1838, 1840, 1841, 1853, 1854, 1855 și 1860⁶⁴. Artistul va ilustra ca și alte publicații ale acestor entuziaști⁶⁵, rezultate în urma acestei călătorii. Fragmente traduse din cartea lui Demidoff apar, chiar în anul ediției princeps, și în „Dacia literară”, cu o introducere a lui Mihail Kogălniceanu⁶⁶. Pentru noi este interesant mai ales primul volum, care cuprinde descrierea etapelor de călătorie și ilustrațiile lui Raffet⁶⁷.

Din volumul imens de schițe făcut de artist în decursul călătoriei – cercetate de George Oprescu la Bibliothèque Nationale din Paris – în carte sunt tipărite numai câteva desene, repetate cu minime modificări, în toate edițiile⁶⁸. Desenele și litografiile lui Raffet, ca documente grafice, au cel puțin tot atâta importanță ca și textul lui Demidoff și al al colaboratorilor săi. Ele au fost reproduse de nenumărate ori în alte lucrări: în *Musée de familles*, tom 20 (1852-1853), un articol despre aspectul Bucureștiului și influențele franceze la noi, este însoțit de gravuri după Raffet: *Un Église grecque à Bucarest* de E. Bretob și *La Foire de Giorgio* de E. Forest⁶⁹.

Imaginile albumului care ne interesează sunt: o prăvălie din Cemeți⁷⁰, o casă din Cemeți⁷¹, Tumul din Giurgiu⁷², Biserica Sf. Gheorghe din București⁷³ (fig. 6), o vedere a lașului⁷⁴ (fig. 7). Interesul lui Auguste Raffet pentru scenele românești poate fi evidențiat și datorită expozițiilor sau cataloagelor ocazionate de vânzările mai importante ale operei lui Raffet: în 14-15 Mai 1860 se vând 17 calcuri și acuarele cu vederi și costume din București⁷⁵.

În 1849 apare la Paris un album intitulat *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie. Exécuté en 1837, sous la direction de M. Anatole de Demidoff, parr M. M. De Sainson, La Play, Huot, Léveillé, de Nordmann, Rousseau et du Ponceau. Dédié a sa Majesté Nicolas I-er, Empereur de toutes les Russies. Dessiné d'après nature et lithographié par Raffet*⁷⁶. Albumul cuprinde 100 de planșe realizate de Auguste Raffet – dintre care 19 au ca subiect Muntenia, Moldova și

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Ionescu, op. cit., p. 92; Comea, op. cit., p. 129; Oprescu, op. cit., p. 38.

⁶⁰ Oprescu, op. cit., p. 38.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Comea, op. cit., p. 130.

⁶³ Ionescu, op. cit., p. 92; Comea, op. cit., p. 130; Oprescu, op. cit., p. 38-39.

⁶⁴ Ioan C. Băcilă, *Raffet (Denis-August-Marie)*, Universul literar, XLII, 29, 18 iulie 1926, p. 11.

⁶⁵ Oprescu, op. cit., p. 39.

⁶⁶ Ionescu, op. cit., p. 93.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 92-93.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 93.

⁶⁹ Oprescu, op. cit., p. 40 și nota 2.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 46.

⁷¹ *Ibidem*, p. 47.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 48.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 52 și nota 1.

⁷⁶ Ioan C. Băcilă, *Pictori francezi prin țara noastră (1828-1856). Cu numeroase ilustrațiuni în text*, Biblioteca Astra nr. 8, Sibiu, 1923, p. 15.

Basarabia – și 64 de pagini de text explicativ, redactat de Demidoff în iunie 1848 la San-Donato⁷⁷. Dintre aceste planșe, imaginile care înfățișează aspecte de viață urbană românească sunt: Tumul orologiului din Giurgiu, Bâlcu de Sânpetru din Giurgiu, Biserica Sfântu Gheorghe din București, Biserica Stavropoleos din București, vederea lașilor din balconul hotelului St. Petersburg și Biserica Trei Ierarhi⁷⁸. Tot în compania lui Demidoff, Raffet vizitează mai târziu Spania, Londra, Olanda, Scoția, Austria⁷⁹. Moare pe neașteptate în februarie 1860, la Genova, în ajunul uneia dintre călătoriile în care ar fi trebuit – ca de obicei – să-l însoțească pe Anatole Demidoff⁸⁰.

William Henry Bartlett (1809-1854), a fost un cunoscut desenator englez, născut în 1804 la Kentish-Town⁸¹. Bartlett a fost învățat de mic cu desenul după natură de către arhitectul John Britton, care îl trimetea pe teren să facă schițe de monumente – incluse apoi într-o carte a acestuia – tânărul William ajungând un specialist în peisaje urbane. A fost deprins tot de atunci și cu ideea publicării în volum a unor astfel de lucrări⁸².

Bartlett a călătorit întreaga sa viață și a publicat albume ce înfățișau locuri din cele mai îndepărtate colțuri ale lumii. A publicat numeroase volume ilustrate de călătorie: *Elveția* (1836), *Siria și Țara Sfântă* (1836-1838), *Olanda și Belgia* (1837), *Frumusețile Bosforului* (1840), *Privești americane* (1840), *Privești canadiene* (1842), *Plimbări în jurul Ierusalimului* (1844), *Patruzeci de zile în deșert* (1848)⁸³. Albumul *The Danube*, realizat în colaborare cu W. Beattie și Abresch⁸⁴, a apărut la Londra în 1848, dar a circulat la noi în varianta franceză, publicată un an mai târziu la Henri Mandville din Paris, cu un text revizuit de Henri-Louis Sazerac, purtând titlul *La Danube Illustré, pour faire suite à Constantinople ancienne et moderne, au voyage en Syrie, etc. Vues d'après nature dessinées par BARTLETT, gravées par plusieurs artists anglais*⁸⁵. Faptul că numele artistului era accentuat și cules cu caractere deosebite de restul titlului denotă importanța pe care i-o acordau editorii⁸⁶. Textul nu-i aparținea, el obișnuind să se asocieze cu diverși gazetari care prezentau călătoria pe care fie că o făcuseră împreună, fie independent, în perioade diferite, dar întotdeauna parcurgând același traseu⁸⁷.

Început la finele lunii mai 1847⁸⁸, când Bartlett părăsea Istanbulul împreună cu un grup de alți călători, voiajul pe Dunăre debutează cu călătoria prin canalul Sulina.

Prima ilustrație a albumului este „Sulina, Gura Dunării”, reprezentând un peisaj luat de pe fluviu⁸⁹. O altă planșă ce prezintă aspecte urbane înfățișează Tumu Severin cu piciorul ruinat al podului lui Traian⁹⁰. Celebra stațiune de la Mehadia este redată cu aliniamentul său de case și hoteluri⁹¹ pe fundalul oferit de munți. La Orșova artistul asistă la o nuntă țărănească⁹² (fig. 8) pe care o immortalizează.

Adrian-Silvan Ionescu consideră că se poate observa în desenele lui Bartlett „un mare contrast între corectitudinea severă a redării construcțiilor și peisajelor urbane – în care el era un incontestabil specialist – și felul stângaci în care figurează oamenii, nu destul de bine proporționați, cu expresii stereotipe (...) de aceea și evita, pe cât posibil, înserarea de oameni în peisajele sale; sau dacă o făcea aceștia erau întotdeauna miniaturali, pentru a nu atrage atenția asupra flagrantelor scăpări anatomice pe care, desigur, Bartlett le cunoștea”⁹³. Artistul-călător va muri tânăr, în 1854, la doar 45 de ani.

Auguste Diedonné Lancelot (1822-1894) În legătură cu biografia acestui pictor-litograf de cunosc puține amănunte. S-a născut în 1822 la Sézanne și a fost o perioadă elevul pictorului J.-F. Amaud de Troyes⁹⁴. Expune cu succes la Salonul din Paris o perioadă îndelungată, între 1853 și 1876⁹⁵. Datorită

⁷⁷ *Ibidem*, p. 15-16.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 19-21.

⁷⁹ Cornea, op. cit., p. 130.

⁸⁰ Oprescu, op. cit., p. 52.

⁸¹ Cornea, op. cit., p. 124.

⁸² Ionescu, op. cit., p. 79-80.

⁸³ Cornea, op. cit., p. 124-125; Ionescu, op. cit., p. 80.

⁸⁴ Cornea, op. cit., p. 125.

⁸⁵ Ionescu, op. cit., p. 80.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 79.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 81.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 81-82.

⁹¹ *Ibidem*, p. 82.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 84.

⁹⁴ Cornea, op. cit., p. 128.

evenimentelor din estul Europei (războiul Crimeii în special), în 1860 revista „Le Tour du Monde”, editată de librăria Hachette, l-a însărcinat pe cunoscutul istoric și om politic francez V. Duruy, să întreprindă o călătorie în Orientul apropiat în scopul publicării impresiilor sale⁹⁶. Tânărul pictor și litograf Auguste Lancelot, îl însoțește⁹⁷. Descrierea primei părți a acestei călătorii, scrisă de Duruy și ilustrată de Lancelot, apare în 1863. În curând însă, publicarea este întreruptă⁹⁸. După o așteptare de un an, „Le Tour du Monde” îl roagă pe Lancelot să continue singur narațiunea⁹⁹. Înainte de a o da publicității sub titlul *De Paris à Bucharest*¹⁰⁰. *Causeries géographiques. 1860. Textes et dessins inédits*¹⁰¹ în paginile revistei amintite, el oferă cititorilor câteva note de călătorie în „Le Monde Illustré” nr. 396/12 Novembre și nr. 400/10 Décembre 1864. Astfel, cele câteva desene din *Souvenirs de Valachie* constituie prima valorificare a materialului strâns în timpul peregrinărilor prin ținuturile românești. Desenele apărute în cele două reviste au gravori diverși¹⁰².

De Paris à Bucharest este publicată de-a lungul mai multor ani (1865, 1866, 1868), partea care se referă direct la România fiind în ultimele două volume¹⁰³. Narațiunea din „Le Tour de Monde” este însoțită de 153 de imagini: peisaje, scene și tipuri de oameni, dintre care 80 exclusiv de la noi¹⁰⁴. Aceste gravuri în lemn sunt foarte bine completate de textul ce le însoțește, formând unul dintre cele mai complete albume despre regiunea noastră¹⁰⁵. George Oprescu spunea în 1926 că ne putem considera norocoși că partea privitoare la noi i-a fost încredințată lui Lancelot, ce a realizat o narațiune ce poate fi comparată cu puține altele¹⁰⁶. Desenator de talent¹⁰⁷ „inteligent (...) educat să vadă repede și interesat de tot ce se vede, cultivat”, Lancelot lasă atât creionul cât și condeiul „să alerge într-un stil curgător, bogat în imagini, fără cea mai mică afectare”¹⁰⁸.

În cazul lui Lancelot, desenele care ne interesează sunt multe. Din București – vederea capitalei din afara ei¹⁰⁹, o horă înaintea unei cărciumi bucureștene¹¹⁰, biserica Stavropoleos¹¹¹ (fig. 9), Biserica Sfântul Spiridon¹¹², „hotelul Manuk, fost han”¹¹³ (fig. 12), o casă de mahala¹¹⁴, chiar o măcelărie¹¹⁵ – dar și „din provincie”: o vedere a Curții de Argeș cu „o lungă stradă cu case de lemn”¹¹⁶, o altă a Bisericii metropolitane¹¹⁷ (fig. 10), dar și casa țiganului fierar¹¹⁸; o vedere a pieței orașului Timișoara¹¹⁹ și tot de aici o scenă de târg¹²⁰; han mare ca pentru o oaste, dar gol, la Giurgiu¹²¹ și tot aici prăvălii de bărbieri pline cu clienți¹²²; case de lemn, câteva clădiri de piatră, prăvălii de modă veche la Pitești¹²³; salina de la Ocnele Mari¹²⁴; case noi pretențioase la Râmnicul Vâlcea¹²⁵; fortăreața Orșovei (fig. 11).

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁶ Cornea, op. cit., p. 128; Oprescu, op. cit., p. 60.

⁹⁷ Oprescu, op. cit., p. 60.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ Oprescu, op. cit., p. 60; Cornea, op. cit., p. 127.

¹⁰⁰ Oprescu, op. cit., p. 61; Ionescu, op. cit., p. 114.

¹⁰¹ Cornea, op. cit., p. 127.

¹⁰² Ionescu, op. cit., p. 114-115.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 115.

¹⁰⁴ Oprescu, op. cit., p. 69.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 61.

¹⁰⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, București, 1981, p. 607.

¹⁰⁸ Oprescu, op. cit., p. 61.

¹⁰⁹ Ionescu, op. cit., p. 117.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Ionescu, op. cit., p. 119; Iorga, op. cit., p. 608; Oprescu, op. cit., p. 66.

¹¹² Iorga, op. cit., p. 608.

¹¹³ Ionescu, op. cit., p. 119.

¹¹⁴ Ionescu, p. 119; Iorga, p. 609; Oprescu, op. cit., p. 66.

¹¹⁵ Oprescu, op. cit., p. 66.

¹¹⁶ Iorga, op. cit., p. 609.

¹¹⁷ Ionescu, op. cit., p. 119; Iorga, op. cit., p. 609; Oprescu, op. cit., p. 66.

¹¹⁸ Ionescu, op. cit., p. 119.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 123.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ Iorga, op. cit., p. 607.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*, p. 609.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*.

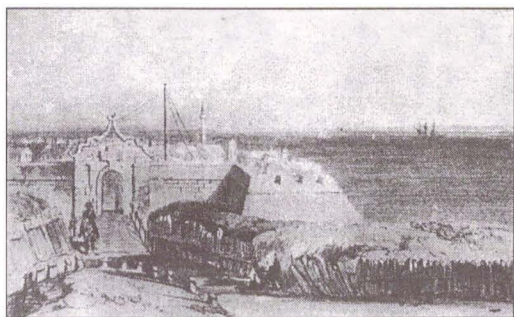
Datorită faptului că a dispus de un spațiu de publicare mai larg decât al celorlalți ilustratori care trecuseră pe aici¹²⁶, dublat de talentul său de povestitor – prin imagini și text – Lancelot a realizat unul dintre principalele izvoare privind orașele din provinciile românești ale secolului al XIX-lea.

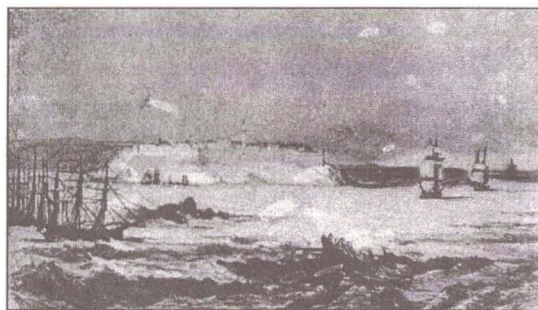
1. Hector de Béarn - Vedere a orașului Isaccea
(după George Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi (sec. XVIII și XIX)*, Editura Cultura Națională, 1926, Planșa XI)

2. Hector de Béarn – Vedere a orașului Babadag (după Oprescu, op. cit., Planșa VII)

3. Hector de Béarn – Vedere a orașului-port Constanța
(după Oprescu, op. cit., Planșa VI)

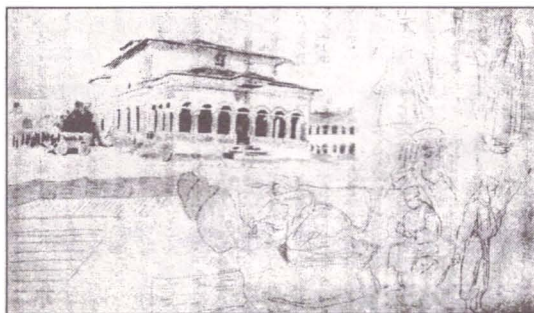

4. Hector de Béarn- Constanța văzută de pe mare
(după Oprescu, op. cit., Planșa IX)

¹²⁶ Ionescu, op. cit., p. 123.

5. George Hering - Castelul de la Hunedoara (după Andrei Comea, *De la portulan la vederea turistică*, București, Editura Sport-Turism, 1977, Planșa 46)

6. Auguste Raffet – Schițe din București (după Oprescu, op. cit., Planșa XXXV)

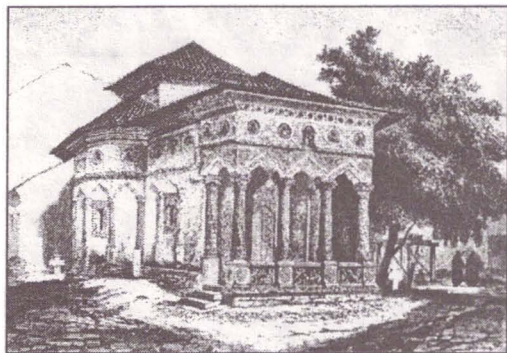
7. Auguste Raffet – Vedere a Iașului, 1837 (după Comea, op. cit., Planșa 50)

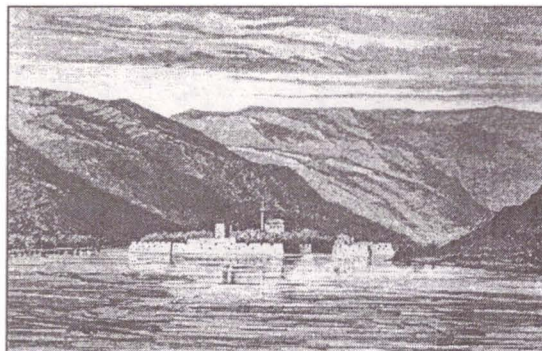
8. William Henry Bartlett – Nuntă la Orșova (după Adrian-Silvan Ionescu, *Artă și document. Artă documentaristă în România secolului al XIX-lea*, București, 1990, Planșa 27)

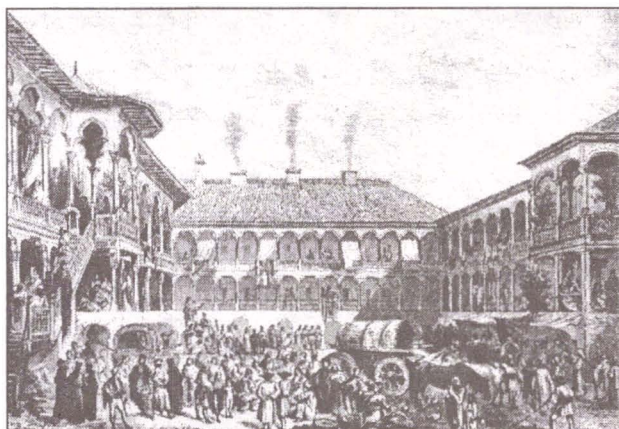
10. Auguste Lancelot - Biserica Mănăstirii Curtea de Argeș (după Oprescu, op. cit., Planșa LXXVIII)

9. Auguste Lancelot – Biserica Stavropoleus, București (după Oprescu, op. cit., Planșa LXX)

11. Auguste Lancelot – Fortăreața Orșovei (după Oprescu, op. cit., Planșa LXXIII)

12. Auguste Lancelot – Hanul Manuk, București
(după Oprescu, op. cit., Planșa LXVI)

ABOUT ENGLISH AND FRENCH ARTISTS FROM THE 19TH CENTURY AUTHORS OF GRAPHIC REPRESENTATIONS OF ROMANIAN CITIES

Abstract

It's known that collections of documents are important, but most of those who are studying them have in mind only particular aspects of them. The artists who accompanied the travelers in their way and due to whom we have images of those events, play only a secondary role or none in nowadays bibliography.

Among those who during the times wrote about traveller-artists we name: George Oprescu, Ioan C. Băcilă, Paul Cernovodeanu, Andrei Comea emphasises only on some aspects and, from another point of view, we can mention Adrian-Silvan Ionescu.

In this work there are presented two English (George Hering and William Henry Bartlett) and three French (Hector de Béarn, Auguste Raffet and Auguste Lancelot) artists, with aspects concerning to their lives and the context they have visited our country. From the great variety of Romanian issues and persons illustrated by these five artists I'll insist only about cityscapes and views of Romanian urban life.

ILLUSTRATIONS LIST

1. Hector de Béarn – View of the city of Isaccea (after George Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi (sec. XVIII și XIX)*, Editura Cultura Națională, 1926, Pl. XI)
2. Hector de Béarn – View of the city of Babadag (after Oprescu, op. cit., Pl. VII)
3. Hector de Béarn – View of the port Constanța (after Oprescu, op. cit., Pl. VI)
4. Hector de Béarn – Constanța seen by the Black Sea (after Oprescu, op. cit., Pl. IX)
5. George Hering – Hunedoara Castle (after Andrei Comea, *De la portulan la vederea turistică*, București, Editura Sport-Turism, 1977, Pl. 46)
6. Auguste Raffet – Sketches of Bucharest (after Oprescu, op. cit., Pl. XXXV)
7. Auguste Raffet – View of the city of Iași (after Comea, op. cit., Planșa 50)
8. William Henry Bartlett – Wedding in Orșova (after Adrian-Silvan Ionescu, *Artă și document. Artă documentaristă în România secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 1990, Pl. 27)
9. Auguste Lancelot – Stavropoleos Church, Bucharest (after Oprescu, op. cit., Pl. LXX)
10. Auguste Lancelot – Curtea de Argeș Monastery Church (after Oprescu, op. cit., Pl. LXVIII)
11. Auguste Lancelot – The Fortress Orșova (after Oprescu, op. cit., Pl. LXXIII)
12. Auguste Lancelot – The Manuk Inn, Bucharest (after Oprescu, op. cit., Pl. LXVI).

MUZEULUI BRUKENTHAL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX. DE LA MODELUL CENTRAL - EUROPEAN LA "MUZEUL NAȚIONAL SĂSESC"

Gudrun-Liane Ittu

Instituțiile, asemenea organismelor vii, au o viață a lor, cunoscând, funcție de condițiile istorice în care funcționează, perioade de progres sau de stagnare, de dezvoltare unilaterală sau multilaterală. Afirmatia este valabilă și pentru Muzeul Brukenthal, o instituție care, pe parcursul existenței sale biseculare, a cunoscut câteva schimbări majore de statut. Prima modificare a fost aceea de la stadiul de colecție privată a baronului Samuel von Brukenthal, constituită după modele central-europene, la statutul de muzeu public, aflat în administrarea comunității protestante din Sibiu, singurul muzeu la acea dată din sud-estul Europei. Pentru comunitatea protestantă titulatura de *Muzeu al Națiunii Săsești*, noțiune, de altfel, lansată la inaugurarea oficială a instituției (1817), a îmbrăcat, în decursul timpului, forme din ce în ce mai concrete, reflectate în politica de dezvoltare a muzeului.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea la nivelul conducerii Muzeului Brukenthal (custozii instituției și curatorii, un consiliu format din reprezentanți ai bisericii evanghelice și din mireni) - a prins contur ideea unui nou model de dezvoltare a așezământului sibian. Conștientizând faptul că dezvoltarea muzeului, într-o dimensiune universală, așa cum fusese concepută în secolul al XVIII-lea, nu mai era posibilă într-o lume a naționalismelor, noul model, cel al centrării pe propria etnie, viza crearea "muzeului națiunii".

Un moment crucial în această direcție l-a constituit, la cumpăna secolelor, reabilitarea pinacotecii de către reputați istorici de artă străini, un eveniment care i-a determinat pe conaționali baronului să se simtă mândri de considerabila avere care le fusese lăsată moștenire de către acesta¹.

Pe fondul unor alese sentimente pentru omul considerat a fi cel mai mare compatriot al ei, în 1903, comunitatea săsească din Sibiu a comemorat centenarul morții baronului Samuel von Brukenthal. Aniversarea s-a constituit într-o mare sărbătoare a întregii etnii, inducându-i-se și convingerea că muzeul sibian trebuie să devină o oglindă a trecutului acesteia.

La început de secol XX comunitatea săsească din Transilvania (și nu numai aceasta) a cunoscut mari transformări sociale datorate procesului rapid al urbanizării și industrializării, fenomene care puneau în pericol formele de viață tradițională, atât cele rurale, cât și cele urbane. Or, această frământată perioadă a impus luarea de măsuri hotărâte în privința conservării valorilor trecutului. Astfel, în 1904², la Sibiu, a luat ființă *Societatea Sebastian Hann pentru impulsivarea artei autohtone* (*Sebastian Hann Verein für heimische Kunstbestrebungen*), care, timp de 42 de ani, a jucat un rol major în viața artistică a mai multor orașe transilvănene: Sibiu, Brașov, Sighișoara Bistrița. Îmbrățișând ideea potrivit căreia, arta trebuie să devină o forță capabilă să modeleze conștiințele umane, direcțiile de interes ale asociației au fost foarte diversificate, materializându-se în organizarea de expoziții de pictură, de grafică și de obiecte

¹Prima cercetare a pinacotecii a avut loc odată cu sosirea la Sibiu, în 1881, a lui Karl Schellein, directorul școlii de restaurare din Viena, care, cu începere din 3 septembrie a fost ocupat, timp de zece zile, cu restaurarea mai multor tablouri din galerie. Schellein a contribuit de asemenea la atribuirea a numeroase lucrări și a consiliat conducerea muzeului în legătură cu reorganizarea pinacotecii. Sub îngrijirea lui Schellein a apărut în 1882 o nouă ediție a catalogului pinacotecii, o lucrare reeditată în anii 1884, 1889 și 1893. Moartea subită a lui Schellein, în 1888, a dus la întreruperea activității de restaurare. Urmare a aprecierii galeriei sibiene de către Schellein, curatorii a ajuns la concluzia că trebuie să angajeze un custode, cunoscător de artă, care să se ocupe numai de această colecție. O întâmplare fericită a făcut ca devotatul custode Michael Csaki, angajat în urma acestei hotărâri a curatorului să se întâlnească cu un *connaissance* al timpului, Theodor von Frimmel (1853-1928), de care îl va apropia o pasiune comună, arta. Specialistul vinea să sosit la Sibiu în 1894, având în plan studierea tuturor galeriilor de artă din Imperiu. De numele său se leagă intrarea definitivă a colecției sibiene în atenția specialiștilor străini, aceasta datorită numeroaselor sale scrieri bine documentate, a identificării mai multor lucrări importante și a sprijinului substanțial acordat custodelui Michael Csaki în redactarea primului catalog rațional al galeriei. În timpul primei sale șederi la Sibiu, Frimmel a atribuit lui Jan van Eyck lucrarea "Omul cu tichia albastră", o lucrare care purta semnătura falsificată a lui Dürer și a identificat două lucrări ale lui Hans Memling, "Portret de bărbat" și "Portret de femeie". În urma acestei descoperiri spectaculoase, galeria sibiană a fost vizitată, în 1901, și de istoricii de artă Abraham Bredius din Haga și Karl Voll de la pinacoteca müncheneză, iar de Cornelis Hofstede de Groot din Amsterdam, în 1902, cu toții interesați, cu precădere, de cele trei lucrări de excepție. În decursul timpului, acestor specialiști le-au urmați alții, interesați, de asemenea, în a vedea pe viu de capodoperele colecției sibiene. La recomandarea lui Theodor von Frimmel, Muzeul Brukenthal l-a invitat, în 1895, pe profesorul Gerisch, custode la Academia de artă din Viena, pentru continuarea lucrărilor de restaurare începute de Schellein. Colaborarea cu Gerisch a durat câțiva ani (ultima sa vizită la Sibiu fiind consemnată în 21.09.1907, când i s-a solicitat verdictul în legătură cu restaurarea altarelor transilvănene) timp în care, după cum arăta Csaki în prefața primei ediții a catalogului rațional, "profesorul s-a achitat de munca dificilă pe care a preluat-o cu dăruire, conștiințiozitate și măiestrie"

² Pictorul Arthur Coulin (1869-1912) a fost sufletul și ideologul noii mișcări artistice din Transilvania, propovăduind idealurile generoase ale mișcării *Jugendstil*-ului.

de artă decorativă, în educația estetică a publicului prin intermediul conferințelor, prelegerilor și a excursiilor de studii, în protecția monumentelor și în sprijinirea dezvoltării urbanismului modern. Dezvoltarea muzeelor, și mai ales cea a Muzeului Brukenthal, reprezenta un punct important pe agenda de lucru a societății. Programul ei prevedea crearea, în cadrul pinacotecii Brukenthal, a unei secțiuni speciale de artă modernă și contemporană transilvăneană, respectiv dezvoltarea considerabilă a fondului existent. Contribuția societății la crearea galeriei transilvane consta în achiziționarea, la doi ani, a unei lucrări reprezentative a unui artist sas, în scopul donării acesteia muzeului. În cadrul activității *Societății Sebastian Hann* se pot distinge două etape cu orientări oarecum diferite. Prima, cuprinzând perioada de la înființare și până la primul război mondial, s-a evidențiat printr-o admirabilă multilateralitate, în timp ce de-a doua, cuprinzând perioada interbelică, a pus accentul mai mult pe "Volkskunde", un concept ce se referă atât la cultura rurală cât și la cea urbană.

În cadrul *Societății Sebastian Hann*, și în paralel cu aceasta au apărut alte organisme, care au acționat, pe varii căi, în direcția sprijinirii muzeului. Astfel, la 28 ianuarie 1918, a luat ființă *Asociația pentru achiziționarea și conservarea obiectelor patrimoniale săsesești* (*Pflegerschaft zur Erwerbung und Erhaltung von sächsischen Altertümern*), care, după cum reiese și din titulatură, avea drept scop achiziționarea de obiecte de artă săsească și restaurarea celor aflate deja în colecțiile muzeale.

În 1921, la un interval relativ scurt după cele două evenimente istorice majore, războiul mondial și Marea Unire a avut loc cea de-a doua aniversare însemnată pentru Muzeul Brukenthal, bicentenarul nașterii creatorului său. Momentul festiv a fost pregătit cu mult înaintea, debutând printr-o campanie de colectare de fonduri și continuând cu mai multe tipărituri omagiale, printre care se află și numărul special, din luna septembrie, al revistei *Ostland*, o revistă de cultură care a apărut la Sibiu cu începere din luna iunie 1919. Festivitățile au avut loc în zilele de 29 și 30 octombrie, nu de ziua de naștere a baronului, ci de "Reformationsfest" (ziua debutului reformei religioase a lui Martin Luther), dându-li-se un aspect preponderent religios. La impresionantul spectacol au participat, în afara școlilor de toate gradele, asociațiile de femei, vecinătățile și toți cei care simțeau ceva pentru moștenirea lui Brukenthal, iar piesa de teatru care a prezentat momente memorabile din viața baronului, l-a transformat într-un personaj popular³. Din banii colectați pentru sărbătoarea Brukenthal, jumătate, respectiv 150.000 lei, au fost predați conducerii muzeului în vederea achiziționării de cărți pentru bibliotecă, în scopul restaurării tablourilor care suferiseră în timpul transportului în și din refugiu în timpul războiului precum și a altarelor medievale.

Rudolf Spek, custode al muzeului în perioada 1927-1948, a reluat o idee mai veche (a custodelui adjunct G. A. Schuller, datând din 1908) elaborând un proiect de concentrare a tuturor colecțiilor muzeale și a bibliotecilor în proprietate săsească din Sibiu. Toate aceste instituții urmau să formeze un institut central, susținut financiar de trei societăți - *Societatea Sebastian Hann*, *Societatea pentru cultură și civilizație transilvăneană* (*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*, fondat în 1842) și *Societatea pentru științe naturale* (*Verein für Naturwissenschaften*, fondat în 1849)⁴. Institutul central, așa cum îl gândise Rudolf Spek, nu s-a realizat, dar procesul de restructurare al Muzeului Brukenthal în muzeu național și-a urmat cursul. În anul aniversar, așezământul cultural s-a prezentat deja cu două noi secții, cea de etnografie (colecțiile *Muzeului Carpatin*, fondat în 1895, au fost preluate de Muzeul Brukenthal în 1920) și cea de artă ecleziastică, iar alte două, tezaurul și expoziția de arme se aflau în plin proces de pregătire⁵. Restructurarea a continuat pe parcursul a câțiva ani, astfel că, în 1928, 'volkskundliche Sammlung', oglindă a civilizației urbane și rurale săsești, se prezenta, în corpurile de clădire din curtea a doua a muzeului, într-o formă încheiată și 'deocamdată' definitivă⁶. Partea cea mai însemnată a acestei secții s-a datorat pasionatului colecționar Emil Sigerus (1854-1947) - fondator al *Muzeului carpatin*, neobosit colecționar și președinte al *Societății Sebastian Hann* din anul 1907 - completată cu piese din patrimoniul Muzeului Brukenthal. Alături de colecțiile de artă populară, Emil Sigerus a donat Muzeului Brukenthal și

³MS 28, Biblioteca Brukenthal.

⁴Rudolf Spek, *Neue Aufgaben und Richtlinien für unsere Museen*, în *Ostland*, an 3, nr. 17, iunie 1921, pp. 489-495. Institutul central trebuia să fie format a./ dintr-un muzeu central - care trebuia să reflecte: imaginea orașului și a satului săsesc, să înregistreze istoria acestora, aspectele arhitectonice în evoluția și dinamica lor, casa urbană și rurală, breslele, agricultura, sistemul juridic, civilizația într-o accepțiune mai restrânsă, arta ecleziastică, colecția de manuscrise și de obiecte arheologice, colecția de pictură europeană - o colecție încheiată și galeria de pictură transilvăneană în plină dezvoltare - b./ din muzeul de științe naturale și din c./ biblioteca centrală, formată din biblioteca Brukenthal, biblioteca Societății de științe naturale și biblioteca Consistoriului evanghelic.

⁵Michael Csaki, *Aus der Geschichte des Brukenthalmuseums seit Ausbruch des Krieges* (1914-1922), MS 351, Biblioteca Brukenthal.

⁶Julius Bielz, *Führer durch die volkskundliche Sammlung des Baron Brukenthalischen Museums*, Sibiu, 1928.

numeroase tablouri ale unor artiști transilvăneni, piese de mobilier și documente, numărându-se printre veritabilii urmași spirituali ai baronului von Brukenthal.

Conceptul de *muzeu național* săsesc n-a exclus, în nici un fel, cultivarea de bune relații cu statul român, care, de altfel, era mult mai prezent în viața instituției decât fusese înainte guvernul de la Budapesta. Într-o scrisoare datată 8 octombrie 1920, *Ministerul Instrucțiunii și Cultelor* își exprima recunoștința față de conducerea muzeului, care hotărâse atât dubla inscripționare a etichetelor – în limbile germană și română – cât și editarea, în limba română, a ghidului colecțiilor⁷. Este de asemenea interesant de remarcat faptul că în 1923 a fost primită, fără rezerve, o "dotațiune" din partea statului român, în valoare de 20.000 lei, folosită îndeobște pentru achiziții de publicații românești, în vreme ce, oferte similare din partea guvernului maghiar, înainte de Unire, fuseseră respinse (de teama unor imixțiuni ulterioare). La sfârșitul anului 1927, s-a solicitat o subvenție de 20.000 lei, pe motiv că muzeul Brukenthal s-ar afla la dispoziția tuturor locuitorilor țării. Un alt exemplu, care întărește ipoteza bunelor relații cu autoritățile românești, îl reprezintă o solicitare din partea *Ministerului de Război* pentru obiecte din trecutul românilor, necesare constituirii unui Muzeu Militar Național, solicitare pe care Muzeul Brukenthal s-a arătat dispus să o onoreze cu un tablou, reprezentând un soldat din regimentele grănicerești. Grăitoare pentru bunele relații dintre instituția sibiană și instituții sau personalități românești este și corespondența oficială sau particulară a acestora cu personalul științific al muzeului⁸.

Într-un moment foarte dificil din punct de vedere economic, în plină criză mondială, la 7 ianuarie 1930, a fost înființată *Societatea prietenilor muzeului* (*Gesellschaft der Freunde des Baron Brukenthalischen Museums*), o societate afiliată inițial *Societății Sebastian Hann* și care, de la fondarea sa și până în anul 1946, a sprijinit financiar toate acțiunile mai importante ale lăcașului cultural. În primul număr al revistei *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum* (*Studii și comunicări ale Muzeului Brukenthal*) din 1931, serie nouă, editată de *Societatea prietenilor muzeului*, dar și cu sprijinul altor instituții, a fost publicată declarația-program, în care s-au enunțat principalele obiective ale societății constând în: conservarea și îmbogățirea patrimoniului muzeului și educarea publicului în vederea conștientizării importanței sale. Aceste obiective urmau a fi atinse prin intermediul organizării de expoziții, prin conferințe și ghidaje speciale, prin achiziții de obiecte cu valoare muzeistică, precum și prin editarea unei publicații (*Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*). Programul generos a fost bine primit, iar societatea a numărat deja din primul an al existenței sale 106 membri, oameni pe care îi unea dragostea pentru frumos și dorința de a transmite generațiilor viitoare un patrimoniu mai bogat decât acela pe care îl moșteniseră prin gestul mărinimos al baronului von Brukenthal.

Un capitol important în cadrul activității *Societății prietenilor muzeului* l-au reprezentat numeroase achiziții de documente istorice, de lucrări de pictură și de grafică, precum și de obiecte de interes etnografic. Preocuparea pentru domeniul etnografiei s-a materializat și în două filme documentare despre datini și obiceiuri populare săsești, realizate prin contribuția societății. În semn de omagiu pentru fondatorul muzeului, sculptorului german Richard Boege i-a fost comandat bustul în bronz al baronului von Brukenthal, lucrare realizată gratuit de artist.

În plan științific, *Societatea prietenilor muzeului* a avut o activitate intensă și susținută, prezentând conferințe pe teme de artă, dar cea mai mare realizare a ei a fost editarea revistei *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*. În intervalul 1931-1936, aceasta a apărut cu câte un număr pe an, frecvență care, în anii războiului, n-a mai putut fi respectată. Ultimul număr, al 12-lea, a apărut în 1947. Trebuie de asemenea remarcat faptul că după 1940, după crearea *Grupului etnic german*⁹, într-o perioadă în care instituțiile minorității germane din România fuseseră aliniate intereselor Berlinului, *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum* au păstrat o înaltă ținută științifică, departe de comandamentele ideologice ale timpului. Dările de seamă ale lui Julius Bielz, președintele *Societății prietenilor*, de la sfârșitul fiecărui număr al revistei, se constituie în surse valoroase pentru cercetătorii zilelor noastre, întrucât permit urmărirea, pe perioada de peste un deceniu și jumătate, a muncii depuse de angajații muzeului precum și a îmbogățirii colecțiilor.

⁷ Scrisoarea se află în arhiva Bibliotecii Brukenthal, anul 1920.

⁸ În arhiva Bibliotecii Brukenthal se păstrează numeroase scrisori de la Tzigara-Samurcaș, Coriolan Petranu, prințul Constantin Caragea, Nicolae Iorga ș. a.

⁹ "Dictatul de la Viena din 30 august 1940 a impus recunoașterea minorității germane din România ca 'grup etnic'. În aplicarea acestei recunoașteri, Legea 680 din 21 noiembrie 1940 a creat minorității germane un regim de excepție, potrivit căruia cetățenii germani ai țării, înmânunțiați în Grupul Etnic German, constituiau o corporație de drept public, pusă sub protecția Germaniei de care era direct și în primul rând dependentă", Michael Kroner, Horst Göbbel, *Vor 50 Jahren Flucht-Deportation-Enteignung-Entrechtung*, Nürnberg, 1994.

Dacă în ultimul sfert de veac al secolului al XIX-lea situația financiară a muzeului fusese bună, cele două mari campanii de restaurare ale tablourilor deteriorate – din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și din primul deceniu al secolului următor – i-au secătuit rezervele. La aceste cheltuieli s-au adăugat, în primii ani ai secolului, reparații și adaptări costisitoare la palat. Începând cu anul 1907¹⁰, pentru a pune capăt lipsei endemice de fonduri¹¹, custozii, împreună cu instituția curatorială, au lansat adevărate campanii de colectare de fonduri, acțiuni continuate și după primul război mondial. Astfel, în ședința curatorului din 4 august 1919¹², a fost luată decizia de a se apela, cu precădere, la categoria de compatrioți "cărora soarta le dăruise mari bogății în anii din urmă" în vederea constituirii unui capital de 1.000.000 de fl., urmând ca din dobânzile acestuia să fie acoperite, pe viitor, cheltuielile curente. Spre dezamăgirea celor care lansaseră inițiativa, aceasta s-a dovedit a fi o utopie.

O altă sursă de diminuare a fondului muzeal a fost provocată de trecerea de la florin, moneda Imperiului austro-ungar la leul românesc, trecere în care rata de schimb a fost stabilită la 2/1 în favoarea leului. O asemenea paritate a fost resimțită de majoritatea ardelenilor (indiferent de naționalitate) ca o măsură nedreaptă, gândită a diminua puterea economică a Transilvaniei. În 1920/21, ca urmare a pierderilor suferite de adoptarea noii monede, a fost lansată o nouă campanie de colectare de fonduri. Desfășurându-se într-un an aniversar, bicentenarul nașterii baronului von Brukenenthal, prin aceasta s-a reușit sensibilizarea atât a persoanelor particulare, cât și a unor importante instituții. Din subscripții a rezultat suma de 900.000 lei¹³ din care, 600.000 lei au provenit din contribuția băncilor săsești. Banii au fost folosiți la majorarea capitalului muzeului, la acoperirea costurilor festivităților și pentru executarea unor lucrări urgente; în același scop – al majorării capitalului – tot 1921, a fost înstrăinată o casă cu grădină din proprietatea muzeului, situată în zona străzilor Dealului și Banatului¹⁴.

Printre prioritățile *Societății prietenilor* se afla restaurarea Palatului Brukenenthal, un edificiu ajuns la vârsta de peste un secol și jumătate, care necesita urgente lucrări de restaurare și de modernizare. Aceste lucrări fuseseră demarate în 1928, înainte de crearea *Societății prietenilor*, și au continuat, în ritm lent, până în anul 1937, un interval în care au fost rezolvate problemele de maximă urgență. În octombrie 1935 a fost lansat un apel al comitetului de conducere al societății către locuitorii Sibiului (și nu numai), apel repetat în martie 1936 (textul documentului fiind același), prin care se cerea sprijinul populației pentru remedierea unei situații dificile și totodată foarte costisitoare. La palat fuseseră descoperite avarii grave din pricina cărora muzeul a trebuit să fie parțial închis. Textul a făcut apel la conștiința patriotică a comunității protestante și a urmărit totodată producerea unei reacții de prestigiu în rândurile categoriei vizate a aduce o însemnată contribuție bănească¹⁵. Urmare a numeroaselor apeluri, muzeul a intrat în posesia unor sume însemnate, iar în anii 1939/40 au fost efectuate lucrări de restaurare, renovare și modernizare¹⁶ de o anvergură și cu un efort financiar¹⁷ fără precedent.

La 3 iunie 1938, custodele Rudolf Spek a supus atenției Presbiteriului evanghelic din Sibiu un memoriu prin intermediul căruia a încercat să convingă forul tutelar nu numai de necesitatea stringentă a demarării lucrărilor de restaurare, dar și de necesitatea regândirii modului de valorificare a patrimoniului muzeal. Proiectul directorului se referea, pe de-o parte, la crearea de noi spații de expunere pentru colecțiile etnografice, iar pe de altă parte, la necesitatea acordării unei atenții crescute, în cadrul "Volksmuseum-ului", a civilizației urbane din epoca lui Brukenenthal și din secolele următoare. În primă fază, sălile de recepție ale palatului Brukenenthal au fost readuse la înfățișarea de pe vremea baronului, formând "Muzeul Barocului". În cadrul lucrărilor de restaurare-renovare-extindere din anii 1938-1940 au fost create

¹⁰Arhiva Bibliotecii Brukenenthal, *Geschäftsprotokoll des Kustos*, vol 74, însemnare din 19 februarie 1907.

¹¹După afirmațiile custodelui Michael Csaki, în 1919, bugetul muzeului ajunsese mai mic decât un buget mediu de familie, în *Ibidem*, vol 75, însemnare din 4 aug. 1919.

¹²*Ibidem*, vol. 75, Biblioteca Brukenenthal.

¹³*Ibidem*, însemnare din 1 decembrie 1921.

¹⁴*Ibidem*, însemnare din 21 decembrie 1921. Este vorba despre o casă situată la intersecția străzilor Mühlgasse, Seilergasse, Berggasse.

¹⁵*Mărețul cadou pe care l-a făcut baronul von Brukenenthal poporului său, donându-i colecțiile sale, obligă ! Să ne arătăm demni de o asemenea moștenire, făcând totul pentru muzeul care astăzi poartă numele fondatorului său.* Răspunsurile din partea persoanelor particulare și din cea a unor organizații nu s-au lăsat prea mult așteptate. La 25 martie 1938, Reuniunea bărbătească de muzică (*Männergesangsverein*) a pus la dispoziția Societății Prietenilor Muzeului 1000 lei pentru restaurarea *Malersaal* (sălii pictorilor) (MS 571, Biblioteca Brukenenthal).

¹⁶Documentația completă - expertize, planuri, costuri preliminate, decontări, rapoarte de activitate - privind lucrările efectuate este inclusă în MS 559 din Biblioteca Brukenenthal.

¹⁷Conform actelor păstrate în MS 502 din Biblioteca Brukenenthal pentru lucrările din 1939/40 s-au cheltuit 1.130 000 lei, bani proveniți din următoarele surse: din partea Societății Prietenilor Muzeului 998.912 lei, din partea Casei Școalelor 20. 000 lei, din subscripția inițiată de directorul Muzeului Dr. Rudolf Spek 83.200 lei, din dobânda capitalului muzeului 2.470 lei, din împrumutul Dr. Julius Bielez 25.000 lei.

și mult așteptatele spații de expunere, indispensabile transpunerii în fapt a proiectului muzeal al custodelui Spek. Datorită câștigării unui important spațiu de expunere "Muzeul culturii și civilizației săsești" a putut fi extins și la etajul al doilea al palatului, unde a fost găzduită galeria de artă transilvăneană și secția de etnografie. Beneficiară a restructurării spațiilor a fost și biblioteca, căreia, la primul nivel, în corpul transversal, i-au fost puse la dispoziție spații suplimentare, facilitându-se astfel accesul la această importantă colecție. Nici nu fuseseră încheiate lucrările prin care Palatului Brukenthal să i se redea înfățișarea demnă pe care ar fi meritat-o de mult, când forțele naturii, prin cutremurul din 9/10 noiembrie 1940, au produs noi pagube.

De la izbucnirea celui de-al doilea război mondial și până la începutul anului 1944 Muzeul Brukenthal a funcționat relativ normal, cu 3 custozi cu normă întreagă, după schema aprobată în 1937. La izbucnirea războiului tablourile cele mai valorose au fost înlocuite cu unele de valoare mai mică, păstrate anterior în depozite. Astfel a luat naștere "galeria de război" și s-a tipărit "Ghidul pinacotecii, ediția de război". Din fericire, Sibiul și colecțiile sale nu a suferit pierderi cauzate de marea conflagrație.

Alături de achizițiile făcute de societăți și datorită publicității făcute de acestea, persoane particulare, deținătoare de obiecte de valoare, au devenit din ce în ce mai dispuse de a renunța la acestea pentru a le face accesibile celor mulți. Astfel, în perioada interbelică toate colecțiile au fost îmbogățite și datorită bunăvoinței unor donatori, punându-se chiar bazele unor noi colecții, cum este cea de fotografii și de plăci fotografice, provenite de la fotografii Emil Fischer și de la episcopul Friedrich Teutsch.

De la venirea la conducerea instituției a lui Rudolf Spek, Muzeul Brukenthal a cunoscut o perioadă de înviorare, extinzându-și 'obiectul de activitate' și asupra artiștilor plastici în viață și căutând o mai mare apropiere de publicul vizitator. La muzeu s-au organizat numeroase expoziții de artă contemporană pentru a sprijini artiștii sași și totodată pentru a familiariza vizitatorii cu noile tendințe în artă (îndeobște cu cele expresioniste, la care au aderat cei mai mulți dintre tinerii transilvăneni). Cu prilejul acestor expoziții, de cele mai multe ori, au fost achiziționate lucrări pentru colecțiile muzeale, iar unii dintre artiști au făcut donații.

După cel de-al doilea război mondial s-a produs o cezură în viața muzeului: în 1948, prin actul de naționalizare, proprietar a devenit statul comunist român care a depus eforturi în vederea ștergerii specificului preponderent săsesc al instituției. Spre deosebire de vechii administratori care au apărut cu strășnicie litera și spiritul testamentului baronului von Brukenthal (constând în păstrarea colecțiilor în integralitatea acestora) proprietarul de după 1948, dând dovadă de un profund cinism, a desconsiderat principiile antemergătorilor. Astfel, Muzeul Brukenthal a fost sistematic depozitat, în timp și pe diverse căi, de obiecte valoroase din toate colecțiile, cifra 'rapturilor' ridicându-se la mii de numere de inventar, de notorietate fiind cele 19 tablouri din colecția de pictură europeană, de o valoare inestimabilă, transferate imediat după naționalizare la Muzeul Național de Artă din București¹⁸.

¹⁸Antonello da Messina, *Răstignirea*, inv. 732, Jan van Eyck, *Omul cu tichia albastră*, inv. 354, Lorenzo Lotto, *Slăntul Ieronim*, inv. 697, Hans Memling, *Bărbat citind*, inv. 728, Hans Memling, *Femeie rugându-se*, inv. 729, Peter Bruegel II., *Uciderea pruncilor*, inv. 148, Peter Bruegel II., *Distracțiile țăranilor iarna*, inv. 149, Rosalba Carriera, *Autoportret*, inv. 186, după un anonim german din secolul al XVI-lea, *Biciuirea lui Iisus*, inv. 222, Jacob Jordaens, *Vara*, inv. 597, Jacob Jordaens (?) *Slănta familie*, inv. 599, Philip de Koninck, *Peisaj de șes olandez*, inv. 652, Alessandro Magnasco, *Peisaj cu trei eremiți*, inv. 708, Alessandro Magnasco, *Pomană la mănăstire*, inv. 709, Hyacinthe Rigaud (?), *Le Notre, grădinarul lui Luovic al XIV-lea*, inv. 953, David Teniers II., *Cârciumă țărănească neerlandeză*, inv. 1165, David Teniers II., *Consult medical*, inv. 1166, Philip Wouwermann, *Le petit pont de bois*, inv. 1269, Philip Wouwermann, *Peisaj cu cai de povară*, inv. 1270 (numerele de inventar corespund catalogului lui Michael Csaki, *Führer durch die Gemäldegalerie*, Sibiu 1909.)

DAS MUSEUM BRUKENTHAL IN DIE ERSTE HÄLFTE DES XXE JAHRHUNDERT. VON DEN MITTELEUROPÄISCHENVORBILD BIS ZUM "MUZEUL NAȚIONAL SĂSESC"

Zusammenfassung

In der Studie "Das Brukenthalmuseum während der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Vom mitteleuropäischen Modell zum 'Sächsischen Nationalmuseum'" zeigt die Verfasserin auf, wie und unter welchen Umständen sich dieser Wandel vollzogen hat. Das Brukenthalmuseum, die erste öffentliche Museumsanstalt Südosteuropas (seit 1817), wurde von seinem Begründer, dem Baron Samuel von Brukenthal (1721-1803), nach dem Vorbild Wiener Sammlungen angelegt und hatte als Schwerpunkte die Gemäldegalerie (europäische Malerei vom 16.-18. Jh.) und die Bibliothek. Nach dem Tod des Stifters wurde das Museum vorerst (aus finanziellen Gründen) als 'abgeschlossen' betrachtet, die Bereicherung der Sammlungen konnte fast ausschließlich durch Schenkungen erfolgen.

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts hat sich die Einstellung dem Museum gegenüber geändert, immer breitere Bevölkerungskreise wurden sich seines Wertes bewusst und waren auch gewillt Verantwortung zu übernehmen. Wichtig war nun nicht mehr bloss die Aufbewahrung von Objekten, sondern die Belebung der Institution und ihre Bereicherung durch neue Sammlungen, die ein Spiegelbild der Volkskultur der Siebenbürger Sachsen sein sollten. Zahlreiche Vereine, öffentliche Geldgeber und Privatpersonen haben sich dafür eingesetzt dem Brukenthalmuseum bis zu seiner Verstaatlichung, die 1948 stattgefunden hat, den Charakter eines Volksmuseums zu verleihen.

PATRIMONIUL SPIRITUAL AL PAROHILOR GRECO-CATOLICE DIN TRANSILVANIA LA SFÂRȘITUL PĂSTORIRII MITROPOLITULUI ALEXANDRU STERCA ȘULUȚIU

Ioan Mircea

Conștient că un rol determinant în emanciparea românilor transilvăneni îi revine culturii, Alexandru Sterca Șuluțiu parcurge treptele ierarhiei ecleziastice desfășurând o remarcabilă activitate în domeniul culturii și al învățământului confesional¹. Dezvoltarea învățământului și a elementelor de cultură nu ar fi fost însă posibilă fără existența cărții, care, răspândită prin tipar, este introdusă de școală printre cerințele vitale ale omului și se împletește strâns cu efortul de ridicare socială și națională al românilor din Transilvania². Iată de ce dragostea și grija față de carte, de textul tipărit, vor marca întreaga activitate a distinsului cărturar și înflăcăratului patriot, Alexandru Sterca Șuluțiu, constante în intensitate, augmentate doar în privința razei de acțiune, în funcție de ascensiunea pe treptele ierarhiei ecleziastice. Conferirea rangului mitropolitan îi oferă prilejul ca această grijă și dragoste să se manifeste pe tot cuprinsul Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș. În întreaga perioadă mitropolitană a păstoririi sale, Alexandru Sterca Șuluțiu își manifestă preocuparea față de carte, îndeosebi față de cea ecleziastică și de cea destinată învățământului confesional, acțiunile sale în acest domeniu vizând calitatea cărții, popularizarea acesteia, păstrarea și sporirea patrimoniului spiritual al parohiilor greco-catolice.

Interesul pentru calitatea cărții, atât în privința formei, cât și a conținutului, este evident la Alexandru Sterca Șuluțiu chiar din primii ani ai investirii sale cu înalta demnitate de mitropolit. Astfel, în raportul înaintat, la 23 aprilie 1855, Guberniului Transilvaiei, în care-și exprima opiniile în privința *Abecedarului românesc* tipărit la Viena, propus de autorități să fie utilizat în școlile confesionale, arhiereul greco-catolic își manifestă dezacordul față de introducerea așa-numitelor "litere civile" ("litterae civiles"), deoarece acestea sunt rodul nefast al ocupației rusești în principatele române, fiind incompatibile cu natura limbii române și urmărindu-se prin folosirea lor doar stămirea simpatiei față de ruși: "In parte demum priore, quae textum lit<t>eris ita dictis *civilibus* exhibet, nullam neque emendationem neque transcriptionem necessariam putavi, quia tales lit<t>eras in Abecedaria diocesis meae introduci nolo. Unde hae spuriae lit<t>erae et russicae occupationis ab anno 1828 tantum inchoata confectaria, nobilem hunc titulum *civilium* lit<t>erarum obtinere meruerint ignoro. Hoc enim characteres Romani neque in principatibus danubianis usque ad dictam epocham in scriptis aut impressis usi sunt"³.

Respingînd categoric utilizarea acestui tip de litere, străin cu totul spiritului limbii române și afinității românilor, înaltul prelat solicită ca, până la introducerea alfabetului latin, impus de specificul limbii române, să fie utilizat alfabetul chirilic tradițional: "Qui enim in ditionibus sceptro Ap<ostolicae> Maiestatis Suae Sa<cratissi>mae degunt nationis nostrae et confesionis praecipue graeco-catolicae adhaerent, spurium hunc rusicae fabricae foetum semper aversati sunt velut fallacem simplicium hominum uncum et captationem, quam ego meique dioecesani tanto odio prosequuntur, ut parati simus eo usque dum rationalem naturae linguae romanae convenientem latinis lit<t>eris scribendi rationem universim introducere valebimus, antiquis potius cyrillicis lit<t>eris uti quam nova haec schismatica machinationis irretimenta amplecti, in manibus simplicibus hominum cordibus tamquam virus simpathia erga septentrionem proprinatur"⁴.

Chiar dacă obiectivul principal al raportului înaintat în același an, 1855, Ministerul de culte din Viena era restituirea "*in integrum*" a privilegiului deținut de arhieriei confesiunii greco-catolice din Transilvania până în anii 1848-1849 în privința tipăririi și difuzării cărților bisericești editate în limba română, sunt relevate nu numai prejudiciile materiale pe care episcopul ortodox Andrei Șaguna le aduce greco-catolicilor din Transilvania, ci mai ales cele spirituale, datorate falsificării textului liturgic, abaterilor de la adevărul doctrinei bisericii orientale, nesocotirii cărților bisericești tipărite în Țara Românească și Moldova și folosirii unor modele rusești, menite să aducă prejudicii românilor și a unor termeni improprii,

¹ Dumitru Suciu, Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească în Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A. D. Xenopol", XXV/2; XXV/1 1988, p. 75-90; 1989, p. 285-301.

² Aurel Nicolescu, Școala ardeleană și limba română, București, 1971, p. 26-28.

³ Filiala Arhivelor Statului jud. Alba, fond Mitropolia română unită Blaj- acte înregistrate (abreviat M-a. î.), dos. 352/ 1855, f. 26.

⁴ Ibidem.

cu efecte nocive nu numai asupra confesiunii greco-catolice, ci chiar asupra doctrinei bisericii ortodoxe: "Hic dolor meus et sollicitudo tanto gravior praeiudiciumque S<anctae> Unionis tanto periculosus est, quod non tantum hi rituales libri in Typographia Ep<iscop>i Dis-Uniti Cibiniensis editi ibi, ubi S<anctae> Unionis publice in culto divino mentio fit falsificatio et ab originariis ritualibus libri non modo in Typographia Blasiensi sed etiam lassiensis in Moldavia aut in Walachia cuspis, deviante textu edantur, sed atiam ideo quod id ad notitiam meam pervenerit, quod Russi reformatam in toto textu et argumento diversum etiam a textu et argumentu usitatorum in ipsorum Schismaticorum ecclesia librum lyurgicum componentes et illum in Provinciis Valachicis Danubianis idiomate Romanico sive Valachico ediderunt"⁵.

Aceeași grijă față de puritatea doctrinei bisericii orientale îl determină pe mitropolit să interzică prin circulara adresată clerului în noiembrie 1855, folosirea doar a cărților bisericești care se tipăreau la Sibiu, nu și a celor apărute în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în Moldova și Țara Românească⁶. Din aceleași considerente nu este de acord, deși de obicei acorda sprijinul solicitat, cu editarea cărții rituale elaborate de Moise Noacul⁷. Din același deziderat, mai târziu, spre sfârșitul păstoririi sale, atât pentru revizuirea și alegerea celei mai bune variante a unei cărți bisericești, ce urma să fie tipărită, cât și pentru stabilirea literelor care vor fi folosite pentru imprimare, "slove chirilice" sau "litere străbune latine precum cere timpul și literatura noastră înaintată", se constituie o comisie editorială formată din clerici, profesori de teologie și gimnaziali⁸. O atenție deosebită acordă distinsul arhiereu popularizării cărții, convins că numai astfel se putea realiza sporirea avuției de suflet a fiecărei parohii, desăvârșirea pregătirii profesionale și îmbogățirea universului spiritual al preoților și dascălilor greco-catolici, pentru a-și îndeplini cu adevărat menirea de luminători ai neamului.

Scopul principal al acestei acțiuni fiind asigurarea cărților necesare desfășurării activității a două instituții vitale pentru existența națiunii române, biserica și școala, încredințate grijii și cărmuirii mitropolitului, sunt semnalate și recomandate spre cumpărare, îndeosebi cărți bisericești (*Biblia*⁹, Blaj, 1795⁹; *Evanghelie*, ed. III, Blaj, 1817¹⁰; *Liturghii*, Blaj, 1817¹¹; *Catavasier*, Blaj, 1824¹²; *Octoih*, Blaj, 1825¹³; *Psaltirea sau Cartea Psalmilor*, Blaj, 1835¹⁴; *Apostoler*, Blaj, 1841¹⁵; *Octoehu micu*, Blaj, 1858, 1865¹⁶; *Penticostariu micu*, Blaj, 1860¹⁷; *Acaftisteriu*, Blaj, 1861¹⁸) și de exegeză teologică (Ioan Pop, *Hronologia pascală care arată curgerea timpurilor, întru întocmirea sărbătorilor de preste ani*, Pesta, 1862¹⁹; Iosif Pop-Sălăjanu [Papp-Szilágyi], *Euchiridion Juris Ecclesiae Catholicae*, Oradea, 1862²⁰) și cele destinate învățământului confesional și teologic²¹ (Timotei Cipariu, *Scientia S. Scripture*, Blaj, 1854²²; *Elemente de poetica, metrica și versificațiune*, Blaj, 1860²³; *Gramatica latina*, Partea II, Blaj, 1860²⁴; *Elemente de filosofie*, după W. T. Krug, vol. I-II, Blaj, 1861-1863²⁵; Atanasie Marian Marienescu, *Istoria romana*

⁵ Filiala Arhivelor Statului jud. Alba, fond Mitropolia română unită- Cabinetul mitropolitului (abreviat CM), dos. 492/ 1855, p. 3.

⁶ CM, dos. 534/ 1855, p. 1-4.

⁷ CM, dos. 578/ 1857.

⁸ M- a. i., dos. 210/ 1866, f. 1; 141/ 1867, f. 1-2.

⁹ Pentru menționarea tipăriturilor apărute pînă în anul 1830, inclusiv, vom utiliza titlatura consacrată de Bibliografia românească veche (abreviat BRV): 1. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Bibliografia românească veche (1508- 1830), tom I, 1508-1716, București, 1903; 2. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Bibliografia românească veche (1508-1830), tom II, 1716-1808, București, 1910; 3. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Bibliografia românească veche (1508-1830), tom III, 1809-1830, București, 1936; 4. Dan Simonescu, Bibliografia românească veche (1508-1830), tom IV, Adăogiri și Îndreptări, București, 1944, iar pentru cele editate începînd cu anul 1831, cea consemnată de Bibliografia românească modernă (abreviat BRM): 1. Bibliografia românească modernă, 1831-1918, vol. I (A-C), București, 1984; 2. Bibliografia românească modernă, 1831-1918, vol. II (D-K), București, 1986; 3. Bibliografia românească modernă, 1831-1918, vol. III (L-Q), București, 1989.

⁹ BRV, II, p. 364; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹⁰ BRV, III, p. 197; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹¹ BRV, III, p. 194; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹² BRV, III, p. 216; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹³ BRV, III, p. 474; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹⁴ BRM, III, p. 1088; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹⁵ Filiala Arhivelor sStatului jud. Alba, fond Mitropolia română unită Blaj- Consistoriu (abreviat Consistoriu), dos. 243, 633, 772, 1346/ 1868; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹⁶ BRM, III, p. 662; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹⁷ BRM, III, p. 814; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹⁸ BRM, I, p. 15; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

¹⁹ BRM, III, p. 921; M- a. i., dos. 1084, 1085/ 1862.

²⁰ BRM, III, p. 937; M- a. i., dos. 561/ 1861.

²¹ Ioan Georgescu, Tipografia Seminarului din Blaj, în Boabe de grâu, revistă de cultură, anul V, 1934, nr. 1, p. 4-16.

²² BRM, I, p. 708; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

²³ BRM, I, p. 707; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

²⁴ BRM, I, p. 707; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

²⁵ BRM, I, 707; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

națională pentru tinerimea română, Sibiu, 1861²⁶; Visarion Roman, *Carte de lectură românească pentru școlile române primare*, Sibiu, 1861²⁷; *Aritmetica*, Blaj, 1864, editată de Ioan Stoian²⁸; *Gramatică practică a limbii germane*, Viena, 1864²⁹; Alexandru Micu, *Elemente de fizică pentru școlile populare*, Blaj, 1866³⁰; Ioan Micu Moldovan, *Geografia Ardealului, pentru școlile populare*, Blaj, 1866³¹; *Istoria Ardealului pentru școlile populare*, Blaj, 1866³²; Gavril Pop, *Istoria biblică a Testamentului Vechi și nou*, Blaj, 1866³³; Ioan Bob, *Catchismul adică învățătura creștinăască întocmită pentru școlile populare gr. Cat.* Blaj, 1867³⁴).

În afara cărților bisericești și a celor cu caracter didactic sunt recomandate spre lectură remarcabile lucrări privind istoria neamului, limba și literatura română (Ioan V. Rusu, *Compendiu de istoria Transilvaniei, cu distinctă privire la Romani*, Sibiu, 1864³⁵; Timotei Cipariu, *Elemente de limba română*, Blaj, 1854³⁶; *Acte și fragmente latine românești*, Blaj, 1855³⁷; *Crestomația sau Analecte literare*, Blaj, 1858³⁸; *Principia de limba și de scriptură*, Blaj, 1866³⁹). Dat fiind potențialul informațional complex, diversificat și rapid al presei, importantul rol al acesteia pentru cunoașterea problemelor de actualitate social-economice, politice și culturale ale națiunii române, mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu este preocupat nu numai de difuzarea unor importante periodice românești (*Gazeta Transilvaniei*, Brașov⁴⁰; *Amicul școlii*, Sibiu⁴¹; *Sionul românesc*, Viena⁴²; *Magazinu pedagogic*, Năsăud⁴³), ci și de apariția unor publicații periodice destinate îndeosebi clerului și confesiunii greco-catolice.

Astfel, la 25 septembrie 1865⁴⁴, înaltul prelat anunță apariția primului anuar al Arhiepiscopiei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, *Siematismul venerabilului cleru catolicu de ritulu orientalu alu Arhiepiscopiei Metropolitane a Albei-Iuliei pre anulu dela Nascerea lui Christosu 1865 era dela S. Uniune cu Biserica Romei Vechi alu 166-lea*, aflat în atenția destinatarului arhieru încă din anul 1859⁴⁵, iar la începutul anului 1867 apărea la Blaj primul număr al periodicului săptămânal *Foia administrativă arhiepiscopescă*⁴⁶, având menirea "de a înainta cultura morală și luminarea în cler și poporul nostru binecredincios, de a străplanta idei și cunoștințe folositoare în cler și în învățătorii noștri populari, comunicațiunea mai îndemânatică în toate afacerile ce ne ating rațiunile noastre religioase bisericești, politice naționale și "literare și scolastice"⁴⁷.

Alături de interesul pentru constituirea și sporirea patrimoniului spiritual al fiecărei parohii greco-catolice se înscrie cel manifestat față de păstrarea patrimoniului ecleziastic, administrarea judicioasă a bunurilor aparținând confesiunii greco-catolice înscriindu-se ca o coordonată constantă a activității ierarhului greco-catolic. Chiar din primii ani ai investiției sale cu înalta demnitate de mitropolit Alexandru Sterca Șuluțiu își manifestă preocuparea față de buna gospodărire a întregii averi a parohiilor greco-catolice din Transilvania. Elocventă în acest sens este circulara emisă de înaltul prelat greco-catolic la 1/13 iunie 1855, pri care dispunea clerului subordonat ca, pînă la 31 octombrie 1855 să înainteze mitropolitului o situație detaliată a bunurilor mobile și imobile ale fiecărei parohii, acestea fiind consemnate pe următoarele categorii: terenuri și imobile, odăjdii și odore, cărți tipărite sau manuscrise, indiferent de limba în care au fost scrise⁴⁸.

²⁶ BRM, III, p. 218; M-a. i., dos. 1084, 1086/ 1862.

²⁷ M-a. i., dos. 1084, 1086/ 1862.

²⁸ CM, dos. 815/ 1865, p. 29; 832/ 1866, p. 27; M-a. i., dos. 321/ 1885, f. 10-11.

²⁹ M-a. i., dos. 102/ 1865, f. 1.

³⁰ BRM, III, p. 325; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

³¹ BRM, III, p. 460; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

³² BRM, III, p. 461; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

³³ BRM, III, p. 917; CM, dos. 832/ 1866, p. 27; 849/ 1867, p. 23.

³⁴ BRM, I, p. 375; CM, dos. 849/ 1867, p. 23.

³⁵ CM, dos. 788/ 1864, p. 13; Anuarul Liceului de băieți român unit " Sf. Vasile cel Mare" Blaj pe anul școlar 1939/ 40, Blaj, 1940, p. 83.

³⁶ BRM, I, p. 707; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

³⁷ BRM, I, p. 706; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

³⁸ BRM, I, p. 707; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

³⁹ BRM, I, p. 708; CM, dos. 832/ 1866, p. 27.

⁴⁰ CM, dos. 437/ 1853, p. 11-12; 815/ 1865, p. 21; M-a. i., dos. 640/ 1865, f. 1-2.

⁴¹ CM, dos. 696/ 1861; M-a. i., dos. 561/ 1861, f. 1.

⁴² CM, dos. 815/ 1865, p. 26.

⁴³ CM, dos. 832/ 1866, p. 51.

⁴⁴ CM, dos. 815/ 1865, p. 31.

⁴⁵ M-a. i., dos. 405/ 1863, f. 1.

⁴⁶ M-a. i., dos. 315/ 1867, f. 1-4; 479/ 1867, f. 1-4.

⁴⁷ M-a. i., dos. 614/ 1866, f. 2.

⁴⁸ M-a. i., dos. 472/ 1855, f. 1.

Dacă în ansamblul său, textul documentului menționat evidențiază îndeosebi pe arhierul preocupat de buna administrare a avuțiilor confesiunii sale, finalul acestuia relevă în persoana mitropolitului pe alesul cărțurar, prețuitor și iubitor de carte, preocupat să cunoască atât conținutul cât și înfățișarea fiecăreia: "cărțile mai ales, descriindu-se, are de a se însemna: 1. titula cea mai de frunte, 2. anul și locul unde s-a tipărit sau scris, 3. forma, adică: dacă e în folier întreg ca evangheliile, au în patru ca liturghiile, au numai în opt ca catavasieele, însemnînd în fol., sau în 4, sau în 8"⁴⁹. Aparent, doar, preocupări de bun gospodar și bibliofil, grija și interesul față de carte manifestate de mitropolit se datorează, însă, îndeosebi rolului pe care acesta îl acorda cărții românești în lupta pentru menținerea ființei naționale.

Bun cunoscător al istoriei poporului român, patriot înflăcărat și luptător consecvent pentru drepturile națiunii române din Transilvania, intuind vicisitudinile care se vor abateasupra românilor transilvăneni prin instaurarea dualismului austro-ungar, conștient de rolul vital al limbii unui popor în menținerea ființei sale și de importanta misiune care revenea instituțiilor ecleziastice românești în asigurarea dăinuirii limbii și națiunii române, încă din toamna anului 1866, mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu ia măsuri ca toate bisericile să fie înzestrate cu cărțile menite, deopotrivă, oficialii serviciului divin și vorbiri limbii române⁵⁰.

Circularele mitropolitului către clerul subordonat, nr. 1084/ 26 decembrie 1862 referitoare la administrarea cu acuratețe a avuției bisericești, nr. 904/ 11 decembrie 1863 privind evidența riguroasă a bunurilor ecleziastice, nr. 424/ 21 mai 1864 prin care se dispunea luarea de măsuri pentru asigurarea securității documentelor referitoare la bunurile parohiale⁵¹, sunt mărturii elocvente ale constantei preocupări a mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu pentru avuția materială și spirituală a confesiunii greco-catolice. Strădaniile sale pentru buna chivernisire a avuțiilor ecleziastice românești nu au fost zadarnice, ci dimpotrivă, fructuoase, dovadă elocventă în acest sens fiind inventarele din anii 1865-1867, înaintate de parohiile greco-catolice subordonate mitropoliei, în care erau consemnate unele din cele mai prețioase avuții ale fiecărei comunități românești, cărțile.

Dat fiind rolul important al cărții în dăinuirea limbii și, prin ea, a ființei națiunii române și acțiunea constantă a mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu pentru a asigura confesiunii și națiunii sale elementul vital, prezentarea zestrei de carte a parohiilor greco-catolice în perioada celor din urmă ani ai păstoririi sale, 1865-1867, se impune. Similar fiind și aportul presei vom înscrie în rândul valorilor spirituale și periodicele pe care le posedau parohiile greco-catolice în perioada consemnată. Deoarece investigarea documentelor menționate atestă prezența în perioada anilor 1865-1867, la parohiile subordonate Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, a unui număr de 257 de lucrări (254 cărți și 3 periodice) în majoritate bisericești, provenind atât din principalele centre tipografice de pe teritoriul celor trei țări române, Transilvania (Alba Iulia, Blaj, Brașov, Sebeș, Sibiu), Țara Românească (București, Buzău, Căldărușani, Mănăstirea Deal, Rîmnic, Snagov, Tîrgoviște), Moldova (Iași, Rădăuți), cât și din renumite oficine tipografice din străinătate (Buda, Pesta, Viena), iar consemnarea detaliată a cărților și a parohiilor care le dețin se efectuează în anexă, ne vom rezuma doar la o succintă prezentare globală a cărților și periodicelor pe care le posedau în perioada amintită parohiile greco-catolice de pe raza eparhiei vicariale Făgăraș și a eparhiilor protopopești Alecuș, Biia, Bistra, Blaj, Boian, Cătina, Cojocna, Cornești, Cut, Dumbrăveni, Iernut, Luduș, Morlaca, Ocna Mureș, Pălatca, Poșaga, Sibiu, Sânmărtinul de Cîmpie, Târgu-Mureș, Turda, Țichindeal și Vaidacuta, subordonate Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș.

Cea mai veche tipăritură consemnată de documente datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea, fiind o *Evanghelie cu învățătură*, imprimată în anul 1641, la Alba Iulia, care se înscria în anul 1866 în rândul bunurilor parohiei Ivănești din eparhia protopopească Târgu Mureș⁵². Scrieri imprimate în renumita officină tipografică transilvană îi succede binecunoscuta *Carte de învățătură*, tipărită în anul 1643, la Iași, lucrare care a cunoscut cea mai mare răspîndire în spațiul românesc, iar pe raza mitropoliei era prezentă, în perioada menționată în 19 parohii, câte 1 în fiecare din eparhiile protopopești Cojocna,

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ CM, dos. 832/ 1866, p. 43-45.

⁵¹ M- a. i., dos. 1084/ 1862, f. 1; 904/ 1863, f. 1; 424/ 1864, f. 1.

⁵² BRV, I, p. 115; Consistoriu, 517/ 1867.

Cornești, Luduș, Pălatca, Poșaga, Sibiu, Sânmărtinul de Câmpie, Târgu Mureș, Țichindeal și Vaidacuta, câte 2 în fiecare din eparhiile protopopești Cut și Iernut și 5 în eparhia vicarială Făgăraș⁵³.

Seria cărților tipărite tot în prima jumătate a secolului al XVII-lea este continuată de lucrări nu mai puțin însemnate: *Evangelie învățătoare*, tipărită la Mănăstirea Deal în anul 1644, prezentă în 1867 în parohia Ciugud din eparhia protopopească Cut⁵⁴, *Pravile împărătești*, apărută la Iași în anul 1646, menționată tot într-o parohie din eparhia protopopească Cut, Oarda de Sus⁵⁵ și acea monumentală creație a spiritualității românești, *Noul Testament*, tipărită la Alba Iulia în anul 1648, consemnată în 1867 în parohia Sebeș din eparhia protopopească Cut, în 3 parohii din eparhia vicarială Făgăraș și în câte 1 parohie din eparhiile protopopești Iernut, Pălatca, Sânmărtinul de Câmpie și Turda⁵⁶. Nu lipsesc nici tipăriturile efectuate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în rândul acestora înscriindu-se:

Îndreptarea Legii, tipărită la Târgoviște în anul 1652, menționată în parohia Șasa din eparhia protopopească Bistra, în parohia Dumbrăveni din eparhia protopopească Dumbrăveni și în parohia Orlat din eparhia protopopească Sibiu⁵⁷.

Evangelia, apărută la București în anul 1682, semnalată în câte 1 parohie din eparhiile protopopești Cojocna și Luduș și în 4 parohii din eparhia vicarială Făgăraș⁵⁸.

Apostol, imprimat la București în anul 1683, consemnat în câte 1 parohie din eparhiile protopopești Dumbrăveni, Sânmărtinul de Câmpie și eparhia vicarială Făgăraș⁵⁹.

Scriul de aur, publicat la Sebeș în anul 1683, menționat în câte 1 parohie din eparhiile protopopești Cut și Turda⁶⁰.

Cărare pe scurt, tipărită la Alba Iulia în anul 1685, prezentă în parohia Sărmășel din eparhia protopopească Pălatca⁶¹. Celebra lucrare, care a constituit un moment crucial în dezvoltarea limbii române, *Biblia*, apărută la București, prin osârdia domnitorului Șerban Cantacuzino, în anul 1688, semnalată în parohiile Șasa din eparhia protopopească Bistra, Făgăraș și Vaida-Recea din eparhia vicarială Făgăraș⁶².

Molitvenicul, imprimat la Alba Iulia în 1689, prezent în anul 1867 în câte 1 parohie din eparhiile protopopești Cornești, Cut și Turda⁶³.

Evangelia greco-română, publicată la București în anul 1693, menționată în parohia Făgăraș din eparhia vicarială cu același nume⁶⁴.

Evangelia, tipărită la Snagov în anul 1697, consemnată în câte 1 parohie din eparhiile protopopești Bistra, Dumbrăveni, Iernut și Sibiu⁶⁵.

Chiriadodromionul, apărut la Alba Iulia în anul 1699, existent în perioada menționată în parohii din eparhia vicarială Făgăraș și eparhiile protopopești Alecuș, Biia, Cătina, Cojocna, Cut, Iernut, Luduș, Pălatca, Poșaga, Sibiu, Sânmărtinul de Câmpie, Târgu Mureș, Turda și Vaidacuta⁶⁶. Mult mai numeroase decât cele din veacul precedent, tipăriturile secolului al XVIII-lea cu care erau înzestrate în anii 1865-1867 parohiile greco-catolice subordonate mitropoliei, erau în exclusivitate cărți de cult și proveneau, exceptând două lucrări imprimate în anul 1793 la Viena, din oficiile tipografice situate pe teritoriul celor trei țări române, Țara Românească, Moldova, Transilvania:

- *Adunarea Cazaniilor*, Viena, 1793⁶⁷.

⁵³ BRV, I, p. 137; Consistoriu, dos. 508, 517, 678/ 1867; 633, 634, 1763/ 1868; Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, Pagini din istoria cărții românești, București, 1981, p. 49-50.

⁵⁴ BRV, I, p. 144; Consistoriu, dos. 1172/ 1866.

⁵⁵ BRV, I, p. 156; Consistoriu, dos. 1172/ 1866.

⁵⁶ BRV, I, p. 165; Consistoriu, dos. 518/ 1867; 243, 994, 1346, 1172/ 1868.

⁵⁷ BRV, I, p. 190; Consistoriu, dos. 678/ 1867; 244, 661, 1347, 1762/ 1868.

⁵⁸ BRV, I, p. 258; Consistoriu, dos. 507, 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868

⁵⁹ BRV, I, p. 258; Consistoriu, dos. 244, 994, 1347 1651/ 1868

⁶⁰ BRV, I, p. 269- 273; Consistoriu, dos. 1172, 1772/ 1868.

⁶¹ BRV, I, p. 275; Consistoriu, Dos. 633/ 1868.

⁶² BRV, I, p. 281; Consistoriu, dos. 518/ 1867; 661, 1576/ 1868.

⁶³ BRV, I, p. 291; Consistoriu, dos. 242, 1172, 1336, 1772/ 1868.

⁶⁴ BRV, I, p. 328; Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁶⁵ BRV, I, p. 343; Consistoriu, dos. 678/ 1867; 243, 661, 1316, 1347, 1762/ 1868

⁶⁶ BRV, I, p. 372; Consistoriu, dos. 508, 517, 518, 574, 587, 687/ 1867; 243, 633, 634, 639, 661, 994, 1083, 1172, 1410, 1762, 1766, 1771, 1772/ 1868.

⁶⁷ BRV, II, p. 350.

- *Antologhion*, București, 1766, 1777; Căldărușani, 1766; Râmnic, 1705. 1737, 1752, 1756, 1766, 1786⁶⁸.
 - *Apostol*, Blaj, 1766, 1767, 1776; București, 1725, 1743, 1784; Buzău, 1704; Râmnic, 1747, 1794⁶⁹.
 - *Biblia*, Blaj, 1795⁷⁰.
 - *Catavasier*, Blaj, 1762, 1769, 1777, 1793; București, 1724, 1742, 1761; Buzău, 1768; Râmnic, 1715, 1750, 1753, 1784⁷¹.
 - *Cazanii*, București, 1768, 1778; Râmnic, 1748, 1781, 1792⁷².
 - *Ceaslov (Ceasoslov)*, Blaj, 1753, 1778, 1786, 1793; Iași, 1777; Rădăuți, 1745⁷³.
 - *Chiriacodromion*, București, 1732⁷⁴.
 - *Euhologhion*, București, 1722⁷⁵.
 - *Evangelie*, Blaj, 1765, 1766, 1776; București, 1723, 1742, 1750, 1760, 1775; Iași, 1762; Râmnic, 1746, 1784, 1794⁷⁶.
 - *Liturghie (Liturghii)*, Blaj, 1756, 1775, 1776; București, 1726, 1728, 1729, 1741, 1747, 1780, 1797; Buzău, 1769; Iași, 1759; Râmnic, 1733, 1759, 1767, 1787; Sibiu, 1798; Tîrgoviște, 1713⁷⁷.
 - *Mărgăritare*, București, 1746⁷⁸.
 - *Mineiu*, Blaj, 1751, 1781⁷⁹.
 - *Mineiul pe Octombrie*, Râmnic, 1776⁸⁰.
 - *Molitvenic*, Blaj, 1754, 1757, 1784; București, 1729, 1741, 1764, 1794; Râmnic, 1706, 1747, 1768⁸¹.
 - *Octoih*, Blaj, 1760, 1766, 1770, 1783, 1792; București, 1709, 1720, 1730, 1746; Iași, 1749; Râmnic, 1742, 1750, 1763; Tîrgoviște, 1712⁸².
 - *Penticostar*, Blaj, 1768; București, 1743, 1768, 1800; Iași, 1753; Râmnic, 1743, 1767⁸³.
 - *Psaltirea*, Blaj, 1764, 1773, 1780, 1786; București, 1756; Iași, 1743; Râmnic, 1764; Sibiu, 1791; Viena, 1793⁸⁴.
 - *Strastnic*, Blaj, 1753, 1773, 1800; București, 1726⁸⁵.
 - *Triod*, Blaj, 1771, 1780, 1800; București, 1746, 1769; Iași, 1747; Râmnic, 1731, 1761⁸⁶.
 - *Triodul săptăm'nei mari*, București, 1726⁸⁷.
 - *Antim, Învățătură bisericească*, ed. II, București, 1741⁸⁸.
 - Samoil Clain, *Propovedanie... la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784⁸⁹.
- Lucrările tipărite în secolul al XIX-lea, pe care le dețineau în perioada amintită parohiile greco-catolice, sînt în majoritate, îndeosebi cele imprimate în prima jumătate a acestui veac, cărți bisericești și de exegeză teologică:
- *Acatist*, Sibiu, 1821⁹⁰.
 - *Apostol*, Blaj, 1802, 1812, 1814, 1832, 1841; Sibiu, 1851, 1863⁹¹.

⁶⁸ BRV, I, p. 462; II, p. 52, 170, 218; IV, p. 73, 80, 99, 219, 247.

⁶⁹ BRV, I, p. 454; II, p. 64, 94, 172, 356; IV, p. 50, 82, 92, 95.

⁷⁰ BRV, II, p. 380.

⁷¹ BRV, II, p. 22, 56, 112, 173, 191, 220, 286, 351; IV, p. 77.

⁷² BRV, II, 105, 177, 271, 347; IV, p. 93, 262.

⁷³ BRV, II, p. 85, 221, 225, 313, 353; IV, 72.

⁷⁴ BRV, II, p. 45.

⁷⁵ BRV, IV, p. 44.

⁷⁶ BRV, II, p. 21, 60, 88, 113, 149, 161, 164, 211, 214, 289, 364; IV, p. 82.

⁷⁷ BRV, I, p. 487; II, p. 35, 48, 55, 94, 134, 145, 146, 173, 212, 253, 316, 393, 403; IV p. 51, 92.

⁷⁸ BRV, II, p. 93.

⁷⁹ BRV, II, p. 873; IV, p. 71.

⁸⁰ BRV, II, p. 215.

⁸¹ BRV, II, p. 55, 101, 126, 141, 162, 182, 290, 366; IV, p. 36, 220.

⁸² BRV, I, p. 485; II, p. 2, 62, 92, 109, 113, 152, 161, 194, 349; IV, p. 35, 52, 82, 95.

⁸³ BRV, II, p. 70, 73, 123, 173, 183, 418; IV, p. 86.

⁸⁴ BRV, II, p. 76, 135, 162, 163, 269, 315, 342, 356; IV, p. 90.

⁸⁵ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973, p. 17; BRV, II, p. 126, 203; IV, p. 115, 245.

⁸⁶ BRV, II, p. 42, 102, 156, 192, 420; IV, p. 59, 89, 94.

⁸⁷ BRV, II, p. 23.

⁸⁸ BRV, II, p. 54.

⁸⁹ BRV, II, p. 287.

⁹⁰ BRV, III, p. 369.

- *Catavasier*, Blaj, 1824; Braşov, 1832; Buda, 1818; Sibiu, 1803, 1812, 1832⁹².
- *Cazanie*, Buzău, 1834; Sibiu, 1850, 1855⁹³.
- *Ceaslov* (*Ceasoslov*), Blaj, 1808; Braşov, 1833, 1837; Bucureşti, 1837; Sibiu, 1809, 1833, 1850, 1851, 1852, 1854, 1859⁹⁴.
- *Evangelie*, Blaj, 1817; Buda, 1812; Sibiu, 1806, 1857⁹⁵.
- *Euhologhion*, ed. III, Blaj, 1815⁹⁶.
- *Liturghie* (*Liturghii*), Blaj, 1807, 1817; Iaşi 1834; Sibiu, 1809, 1814, 1831, 1835, 1852, 1856⁹⁷.
- *Minei*, Blaj, 1832, 1838⁹⁸.
- *Molitvenic* (*Molitvelnic*), Blaj, 1851; Sibiu, 1833, 1840, 1849, 1853⁹⁹.
- *Octoih*, Blaj, 1825, 1858; Buda, 1811, 1846; Sibiu, 1826, 1833, 1839, 1859¹⁰⁰.
- *Orologiu* (*Orologhion*), Blaj, 1835; Braşov, 1835¹⁰¹.
- *Penticostar*, Blaj, 1808, 1860; Sibiu, 1805, 1841, 1859¹⁰².
- *Prohod*, Buda, 1836¹⁰³.
- *Psaltire* (*Psalmii*), Blaj, 1809, 1835; Braşov, 1833; Buda, 1808, 1841; Sibiu, 1804, 1805, 1811, 1826, 1837, 1841, 1850, 1857¹⁰⁴.
- *Strastnic*, Blaj, 1804, 1817¹⁰⁵.
- *Triod*, Blaj, 1813, 1831, 1838; Buda, 1848¹⁰⁶.
- Clain, *Theologhie dogmatică şi moralicească despre Taine preste tot*, Blaj, 1801¹⁰⁷.
- Ioan Bob, *Carte de învăţătură creştineşti*, Blaj, 1805¹⁰⁸.
- Teofilact, *Tâlcuire la cele patru evanghelii*, Iaşi, 1805¹⁰⁹.
- Petru Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi*, Buda, 1809¹¹⁰.
- Petru Maior, *Prediche*, Buda, 1810¹¹¹.
- Thomas a Kempis, *Urmarea lui Hristos*, Blaj, 1812¹¹².
- Vasile cel Mare şi Grigorie Bogoslovul, *Cuvinte*, Bucureşti, 1826¹¹³.
- Samuil Micu, *Propovedanie la îngropăciunea oamenilor morţi*, Sibiu, 1842¹¹⁴.
- Sigismund Victor Pop, *Cuvîntări bisericeşti de sărbători, dumineci şi deosebite întimplări*, Pesta, 1847¹¹⁵.
- Timotei Cipariu, *Scientia S. Scripture*, Blaj, 1855¹¹⁶.
- Iosif Pop Sălăjanu (Pop- Szilăgyi), *Euchiridion Juris Ecclesiae Catholicae*, < Oradea >, 1862¹¹⁷.

⁹¹ BRV, II, p. 433; III, p. 95; IV, p. 134; BRM, I, p. 140; Consistoriu, dos. 243, 643, 1772/ 1868.

⁹² BRV, II, p. 445; III, p. 56, 216, 434; BRM, I, p. 605; Consistoriu, dos. 507/ 1867; 1083/ 1868.

⁹³ BRM, I, p. 614, 616; Consistoriu, dos. 433/ 1867; 1576/ 1868.

⁹⁴ BRV, II, p. 526; III, p. 4; BRM, I, p. 644-646; Consistoriu, dos. 244, 1347/ 1868.

⁹⁵ BRV, II, p. 485; III, p. 56, 187; Consistoriu, dos. 519/ 1867.

⁹⁶ BRV, III, p. 117.

⁹⁷ BRV, II, p. 502; III, p. 5, 194; BRM, III, p. 105-106.

⁹⁸ Consistoriu, dos. 433, 507, 508, 518/ 1867; 242, 243, 244, 1651/ 1868.

⁹⁹ BRM, III, p. 463; Consistoriu, dos. 453/ 1867; 242, 243, 633/ 1868.

¹⁰⁰ BRV, III, p. 47, 474, 516; BRM, III, p. 661-662; Consistoriu, dos. 518, 519/ 1867; 772/ 1868.

¹⁰¹ BRM, III, p. 702.

¹⁰² BRV, II, p. 463, 534; BRM, III, p. 814; Consistoriu, dos. 518/ 1867.

¹⁰³ Consistoriu, dos. 1576/ 1868.

¹⁰⁴ BRV, II, p. 451, 462, 535; III, p. 13, 54, 518; BRM, III, p. 1087-1088; Consistoriu, dos. 518/ 1867.

¹⁰⁵ BRV, II, p. 452; III, p. 189.

¹⁰⁶ BRV, III, p. 84; Consistoriu, dos. 508, 678/ 1867; 242, 1336, 1762, 1771/ 1868.

¹⁰⁷ BRV, II, p. 429.

¹⁰⁸ BRV, II, p. 454.

¹⁰⁹ BRV, II, p. 466.

¹¹⁰ BRV, III, p. 6.

¹¹¹ BRV, III, p. 22.

¹¹² BRV, III, p. 62; IV, p. 291.

¹¹³ BRV, III, p. 523.

¹¹⁴ BRM, III, p. 325.

¹¹⁵ BRM, III, p. 927.

¹¹⁶ BRM, I, p. 644.

¹¹⁷ BRM, III, p. 937.

- Georgie Meteș, *Cuvântări morale bisericești la toate Duminicile peste an, la Sărbători și câteva la Morți după seculu pentru folosulu preoților și mirenloru români*, Sibiu, 1863¹¹⁸.

Dacă referitor la tipăriturile din prima jumătate a secolului al XIX-lea patrimoniul spiritual al parohiilor greco-catolice este constituit aproape în exclusivitate (exceptând două manuale destinate învățământului elementar, *Bucoavna*, Brașov, 1826 și *Abecedar*, Sibiu, 1833¹¹⁹) din cărți eclesiastice, în privința lucrărilor imprimate în a doua jumătate a acestui veac avuția de suflet a comunităților parohiale, devansând limita religioasă, se amplifică numeric și valoric, dobândind însemnate opere ale spiritualității laice, concretizate în valoroase lucrări din domeniul istoriografiei (Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria Romanilor din Dacia Superioară*, vol. I-II, Viena, 1851, 1852; Ioan V. Rusu, *Compendiu de istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1864¹²⁰) și filologiei românești (Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesce*, Blaj, 1855¹²¹) sau din cel al legislației și al vieții politice (*Procesura Civile pentru Ardeal și pățile împreunate*, Viena, 1858; Ioan Cav. De Pușcariu, *Comentariu la Pre' înalta Patentă din 21 Iunie 1854 pentru Ardealu*, Sibiu, 1858; *Protocolulu ședințelor Conferinței naționale românești ținute din 1/ 13 până în 3/ 16 Ianuaru 1861 la Sibiu*, Brașov, 1861¹²²).

Dat fiind rolul important al presei în informarea și educarea publicului, patrimoniul spiritual parohial, creat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se amplifică și diversifică nu numai prin cărți, ci și prin importante periodice didactice și bisericești (*Amicul școalei*, Sibiu, 1863; *Siematismulu veneratului cleru catholicu de ritulu orientale alu Archi-Diecesei Metropolitane a Albei- Iuliei pre anulu dela Nascerea lui Christosu 1865, era dela S. Uniune cu Beserica Romei vechi alu 166-le*, Blaj, 1865; *Sionul românesc*, Viena, 1865, 1866¹²³).

Cărțile și periodicele pe care le posedau în perioada anilor 1865-1867 parohiile subordonate Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș dovedesc pe deplin că activitatea desfășurată de mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu pentru augmentarea patrimoniului spiritual al confesiunii greco-catolice a fost fructuoasă, că la sfârșitul păstoririi sale destoinicul ierarh reușise să-și înzestreze confesiunea și națiunea cu avuția de suflet menită dăinuirii limbii române, și, prin ea, păstrării ființei naționale.

Prezența la fiecare parohie a unui număr de 10-20 de cărți, multe din ele nu doar lucrări cu caracter eclesiastic, ci și creații ale spiritualității laice, ne determină să opinăm că prin strădania luminatului arhieru, la mijlocul secolului al XIX-lea, nucleul bibliotecilor comunităților parohiale greco-catolice era constituit.

¹¹⁸ BRM, III, p. 305.

¹¹⁹ BRM, III, p. 484; Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹²⁰ BRM, III, p. 745; Anuarul Liceului de băieți român unit " Sf. Vasile cel Mare"- Blaj pe anul școlar 1939/1940, Blaj, 1940, p. 83.

¹²¹ BRM, I, p. 706.

¹²² BRM, III, p. 1097; Consistoriu, dos. 508, 574/ 1867.

¹²³ Consistoriu, dos. 504, 574, 678/ 1867; 634/ 1868.

ANEXA

LISTA CĂRŢILOR ŞI PERIODICELOR PE CARE LE POSEDAU ÎN ANII 1865-1867 PAROHIIILE GRECO-CATOLICE DE PE RAZA EPARHIEI VICARIALE FĂGĂRAŞ ŞI A EPARHIILOR PROTOPOEŞTI ALECUŞ, BIIA, BISTRA, BLAJ, BOIAN, CĂTINA, COJOCNA, CORNEŞTI, CUT, DUMBRĂVENI, IERNUT, LUDUŞ, MORLACA, OCNA-MUREŞ, PĂLATCA, POŞAGA, SIBIU, SÎNMĂRTINUL DE CÎMPIE, TÎRGU-MUREŞ, TURDA, ȚICHINDEAL ŞI VAIDACUTA, SUBORDONATE MITROPOLIEI GRECO-CATOLICE DE ALBA IULIA ŞI FĂGĂRAŞ

SECOLUL AL XVII- LEA

1641

1. *Evangelia cu învățătură**, Bălgrad (Alba Iulia), 1641¹²⁴

- TÎRGU- MUREŞ**: Ivăneşti¹²⁵

1643

1. *Carte de învățătură*, Iaşi, 1643¹²⁶

- COJOCNA: Gheorghieni¹²⁷
- CORNEŞTI: Boian¹²⁸
- CUT: Cut, Straja¹²⁹
- FĂGĂRAŞ: Bucium, Mărgineni, Olteţ, Ticuşul Vechi, Veneţia de Jos¹³⁰
- IERNUT: Giuluş, Subpădure¹³¹
- LUDUŞ: Vaideiu¹³²
- PĂLATCA: Pălatca¹³³
- POŞAGA: Livada¹³⁴
- SIBIU: Sălişte¹³⁵
- SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sânpetru de Câmpie¹³⁶
- TÂRGU- MUREŞ: Culpui¹³⁷
- ȚICHINDEAL: Boholţ¹³⁸
- VAIDACUTA: Bernadea¹³⁹

1644

1. *Evangelie învățătoare*, Mănăstirea Deal, 1644¹⁴⁰

- CUT: Ciugud¹⁴¹

1646

1. *Pravile împărăteşti*, Iaşi, 1646¹⁴²

- CUT: Oarda de Sus¹⁴³

1648

1. *Noul Testament*, Bălgrad (Alba Iulia), 1648¹⁴⁴

- CUT: Sebeş¹⁴⁵
- FĂGĂRAŞ: Copăcel, Făgăraş, Olteţ¹⁴⁶
- IERNUT: Petrilaca¹⁴⁷

* Utilizându-se titulatura consacrată în Bibliografia românească veche şi Bibliografia românească modernă, pentru fiecare lucrare se va specifica titlul, locul, anul apariţiei şi parohia în care este atestată prezenţa acesteia.

** Eparhiile vicariale şi protopopeşti vor fi înscrise cu majuscule, iar parohiile subordonate, exceptînd iniţiala, cu minuscule.

¹²⁴ BRV, I, p. 115.

¹²⁵ Consistoriu, dos. 517/ 1867, 1083/ 1868.

¹²⁶ BRV, I, p. 137.

¹²⁷ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

¹²⁸ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹²⁹ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹³⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867, 1576/ 1868, 1651/ 1868.

¹³¹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹³² Ibidem, dos. 507/ 1867.

¹³³ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹³⁴ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹³⁵ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹³⁶ Ibidem, dos. 994/ 1868.

¹³⁷ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹³⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹³⁹ Ibidem, dos. 639/ 1868.

¹⁴⁰ BRV, I, p. 144.

¹⁴¹ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

¹⁴² BRV, I, p. 156.

¹⁴³ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

¹⁴⁴ BRV, I, p. 165.

¹⁴⁵ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

¹⁴⁶ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

¹⁴⁷ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

- PĂLATCA: Năoiu¹⁴⁸
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Șopteriu¹⁴⁹
 - TURDA: Lita¹⁵⁰
- 1652
1. *Îndreptarea Legii*, Tîrgoviște, 1652¹⁵¹
 - BISTRA: Șasa¹⁵²
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni¹⁵³
 - SIBIU: Orlat¹⁵⁴
- 1682
1. *Evanghelia*, București, 1682¹⁵⁵
 - COJOCNA: Rediu¹⁵⁶
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos, Copăcel, Pojorta, Tîcușul Nou¹⁵⁷
 - LUDUȘ: Dileul Vechi¹⁵⁸
- 1683
1. *Apostol*, București, 1683¹⁵⁹
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni¹⁶⁰
 - FĂGĂRAȘ: Dejan¹⁶¹
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sânpetru de Câmpie¹⁶²
 2. *Sicriul de aur*, Sebeș, 1683¹⁶³
 - CUT: Straja¹⁶⁴
 - TURDA: Hășdate¹⁶⁵
- 1685
1. *Cărare pe scurt*, Bălgrad (Alba Iulia), 1685¹⁶⁶
PĂLATCA: Sărmășel¹⁶⁷
- 1688
1. *Biblia*, București, 1688¹⁶⁸
 - BISTRA: Șasa¹⁶⁹
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Vaida- Recea¹⁷⁰
- 1689
1. *Molitvenic*, Bălgrad (Alba Iulia), 1689¹⁷¹
 - CORNEȘTI: Păucișoara¹⁷²
 - CUT: Cuț¹⁷³
 - TURDA: Lita¹⁷⁴
- 1693
1. *Evanghelia greco-română*, București, 1693¹⁷⁵
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș¹⁷⁶
- 1697
1. *Evanghelie*, Snagov, 1697¹⁷⁷

¹⁴⁸ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹⁴⁹ Ibidem, dos. 994/ 1868.

¹⁵⁰ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁵¹ BRV, I, p 190.

¹⁵² Consistoriu, dos. 661/ 1868.

¹⁵³ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

¹⁵⁴ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹⁵⁵ BRV, I, p 258.

¹⁵⁶ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

¹⁵⁷ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

¹⁵⁸ Ibidem, dos. 507/ 1867.

¹⁵⁹ BRV, I, p 258.

¹⁶⁰ Consistoriu, dos. 244, 1347/ 1868

¹⁶¹ Ibidem, dos. 1651/ 1868.

¹⁶² Ibidem, dos. 994/ 1868.

¹⁶³ BRV, I, p 269-273.

¹⁶⁴ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

¹⁶⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁶⁶ BRV, I, p 275.

¹⁶⁷ Consistoriu, dos. 633/ 1868.

¹⁶⁸ BRV, I, p 281.

¹⁶⁹ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

¹⁷⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

¹⁷¹ BRV, I, p 291.

¹⁷² Consistoriu, dos. 242, 1336/ 1868.

¹⁷³ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹⁷⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁷⁵ BRV, I, p 328.

¹⁷⁶ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

- BISTRA: Certege¹⁷⁸
- DUMBRĂVENI: Deaj¹⁷⁹
- IERNUT: Șeulia de Mureș¹⁸⁰
- SIBIU: Ludoș¹⁸¹

1699

1. *Chiriadodromion*, Bălgrad (Alba Iulia), 1699¹⁸²
 - ALECUȘ: Șilea, Șpălnaca¹⁸³
 - BIIA: Lunca¹⁸⁴
 - BISTRA: Cărpiniș, Certege¹⁸⁵
 - CĂTINA: Cătina, Jucul de Mijloc, Țagu¹⁸⁶
 - COJOCNA: Rediu¹⁸⁷
 - CUT: Daia Română, Drașov, Drîmbar, Hăpria, Sebeș, Șeușa¹⁸⁸
 - DUMBRĂVENI: Giacăș¹⁸⁹
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Pojorta, Racovița, Vaida- Recea¹⁹⁰
 - IERNUT: Deag, Șeulia de Mureș, Șomoștelnic¹⁹¹
 - LUDUȘ: Iclânzet¹⁹²
 - PĂLATCA: Balda, Răzoare, Sărmășel¹⁹³
 - POȘAGA: Borzești, Hășmaș¹⁹⁴
 - SIBIU: Bîrghiș, Calvasăr, Giacăș, Ludoș, Nucet, Orlat, Săcădate, Sibiu, Șteneș, Șura Mică¹⁹⁵
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Dîmbu¹⁹⁶
 - TÂRGU- MUREȘ: Cuiేశ, Lăureni, Mădăraș, Târgu- Mureș¹⁹⁷
 - TURDA: Ceanul Mic, Ciurila, Filea de Jos, Hășdate, Săndulești¹⁹⁸
 - VAIDACUTA: Cerghizel, Coroiu¹⁹⁹

SECOLUL AL XVIII- LEA

1704

1. *Apostol*, Buzău, 1704²⁰⁰
 - CUT: Hăpria²⁰¹
 - DUMBRĂVENI: Ernea²⁰²
 - FĂGĂRAȘ: Mărgineni²⁰³
 - LUDUȘ: Ludoș²⁰⁴
 - PĂLATCA: Vișinelu²⁰⁵
 - TURDA: Petrești de Sus²⁰⁶

1705

1. *Antologhion*, Rîmnic, 1705²⁰⁷
 - ALECUȘ: Șilea²⁰⁸

¹⁷⁷ BRV, I, p 343.¹⁷⁸ Consistoriu, dos. 661/ 1868.¹⁷⁹ Ibidem, dos. 1347/ 1868.¹⁸⁰ Ibidem, dos. 243, 1316/ 1868.¹⁸¹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁸² BRV, I, p 372.¹⁸³ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.¹⁸⁴ Ibidem, dos. 1410/ 1868.¹⁸⁵ Ibidem, dos. 661/ 1868.¹⁸⁶ Ibidem, dos. 993/ 1868.¹⁸⁷ Ibidem, dos. 634/ 1868.¹⁸⁸ Ibidem, dos. 1172/ 1868.¹⁸⁹ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.¹⁹⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.¹⁹¹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.¹⁹² Ibidem, dos. 587/ 1867.¹⁹³ Ibidem, dos. 633/ 1868.¹⁹⁴ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁹⁵ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁹⁶ Ibidem, dos. 994/ 1868.¹⁹⁷ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁹⁸ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹⁹⁹ Ibidem, dos. 639/ 1868.²⁰⁰ BRV, I, p 454.²⁰¹ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.²⁰² Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.²⁰³ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.²⁰⁴ Ibidem, dos. 507/ 1867.²⁰⁵ Ibidem, dos. 633/ 1868.²⁰⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.²⁰⁷ BRV, I, p 462; IV, p 219.²⁰⁸ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

- POȘAGA: Borzești²⁰⁹
- 1706
- 1. *Molitvenic*, Rîmnic, 1706²¹⁰
 - CUT: Straja²¹¹
 - VAIDACUTA: Bemadea, Cerghizel²¹²
- 1709
- 1. *Octoih*, București, 1709²¹³
 - TURDA: Ciurila, Copăcenii²¹⁴
- 1712
- 1. *Octoih*, Tîrgoviște, 1712²¹⁵
 - ALECUȘ: Șpălnaca²¹⁶
 - DUMBRĂVENI: Deaj, Emea²¹⁷
 - FĂGĂRAȘ: Drăguș, Făgăraș, Mărgineni, Recea Nouă²¹⁸
 - LUDUȘ: Iclânzul²¹⁹
 - PĂLATCA: Sărmașu²²⁰
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sânmărtinul de Câmpie²²¹
 - TURDA: Copăcenii²²²
 - ȚICHINDEAL: Cincul²²³
 - VAIDACUTA: Cerghid, Odrhei²²⁴
- 1713
- 1. *Liturghii*, Tîrgoviște, 1713²²⁵
 - COJOCNA: Cojocna²²⁶
 - CUT: Hăpria, Sebeș, Straja²²⁷
 - FĂGĂRAȘ: Drăguș (2)^{***}, Făgăraș, Gura Văii²²⁸
 - IERNUT: Ațintiș, Bord, Petrilaca, Sînpaul²²⁹
 - SIBIU: Bîrghiș, Călvasăr, Ludoș²³⁰
 - TÂRGU- MUREȘ: Cuișed, Sântandrei, Troița²³¹
 - ȚICHINDEAL: Ilimbav²³²
- 1715
- 1. *Catavasier*, (Rîmnic, 1715) ²³³
 - FĂGĂRAȘ: Dejani²³⁴
- 1720
- 1. *Octoih*, București, 1720²³⁵
 - ALECUȘ: Șilea²³⁶
 - BIIA: Iclod²³⁷
 - CUT: Hăpria²³⁸

²⁰⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

²¹⁰ BRV, IV, p 220.

²¹¹ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

²¹² Ibidem, dos. 639/ 1868.

²¹³ BRV, IV, p 35.

²¹⁴ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

²¹⁵ BRV, I, p 485; IV, p 223.

²¹⁶ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

²¹⁷ Ibidem, dos. 244, 1374/ 1868.

²¹⁸ Ibidem, dos. 518, 519/ 1867; 1576, 1651, 1704/ 1868.

²¹⁹ Ibidem, dos. 587/ 1867.

²²⁰ Ibidem, dos. 633/ 1868.

²²¹ Ibidem, dos. 994/ 1868.

²²² Ibidem, dos. 1772/ 1868.

²²³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

²²⁴ Ibidem, dos. 639/ 1868.

²²⁵ BRV, I, p 437.

²²⁶ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

²²⁷ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

^{***} Cifra din paranteză reprezintă numărul exemplarelor existente la parohia respectivă.

²²⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

²²⁹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

²³⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

²³¹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

²³² Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

²³³ BRV, IV, p 43.

²³⁴ Consistoriu, dos. 1651/ 1868.

²³⁵ BRV, II, p 2.

²³⁶ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

²³⁷ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

²³⁸ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

- LUDUȘ: Luduș²³⁹
- SIBIU: Tilișca²⁴⁰
- TURDA: Borzești, Filea de Jos²⁴¹

1722

1. *Euhologhion*, București, 1722²⁴²
 - CUT: Berghin²⁴³
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni²⁴⁴
 - IERNUT: Aținiș²⁴⁵
 - VAIDACUTA: Cerghid²⁴⁶

1723

1. *Evanghelie*, București, 1723²⁴⁷
 - CĂTINA: Țagu²⁴⁸
 - CORNEȘTI: Adămuș, Cornești²⁴⁹
 - CUT: Berghin, Boz²⁵⁰
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni²⁵¹
 - FĂGĂRAȘ: Berivoli Mari, Săvăstreni²⁵²
 - IERNUT: Bobohalma²⁵³
 - LUDUȘ: Bogata, Oarba de Mureș²⁵⁴
 - MORLACA: Fildu de Mijloc²⁵⁵
 - POȘAGA: Iara²⁵⁶
 - SIBIU: Colun, Nuceț²⁵⁷
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Silivașul de Câmpie, Sânpetru de Câmpie²⁵⁸
 - TURDA: Ciurila, Lita, Săndulești²⁵⁹

1724

1. *Catavasier*, București, 1724²⁶⁰
 - BISTRA: Certege²⁶¹
 - FĂGĂRAȘ: Vaida-Recea²⁶²
 - TURDA: Sălicea²⁶³

1725

1. *Apostol*, <București>, 1725²⁶⁴
 - IERNUT: Șomoștelnic²⁶⁵
 - POȘAGA: Sălcua de Jos²⁶⁶

1726

1. *Liturghie*, București, 1726²⁶⁷
 - CUT: Henig, Straja²⁶⁸
2. *Strastnic*, București, 1726²⁶⁹

²³⁹ Ibidem, dos. 507/ 1867.

²⁴⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

²⁴¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

²⁴² BRV, IV, p 44.

²⁴³ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

²⁴⁴ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

²⁴⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

²⁴⁶ Ibidem, dos. 639/ 1868.

²⁴⁷ BRV, II, p 21.

²⁴⁸ Consistoriu, dos. 993/ 1868.

²⁴⁹ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

²⁵⁰ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

²⁵¹ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

²⁵² Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

²⁵³ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

²⁵⁴ Ibidem, dos. 507/ 1867..

²⁵⁵ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

²⁵⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

²⁵⁷ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

²⁵⁸ Ibidem, dos. 994/ 1868.

²⁵⁹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

²⁶⁰ BRV, II, p 22.

²⁶¹ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

²⁶² Ibidem, dos. 1576/ 1868.

²⁶³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

²⁶⁴ BRV, IV, p 50.

²⁶⁵ Consistoriu, dos. 243, 1346/ 1868

²⁶⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

²⁶⁷ BRV, II, p 35.

²⁶⁸ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

²⁶⁹ Daniela Poenaru, Contribuții la Bibliografia românească veche, Tirgoviște, 1973, p 17.

- TURDA: Copăceni, Turda Nouă²⁷⁰
- 3. *Triodul săptămânei mari*, (București), 1726²⁷¹
 - SIBIU: Bîrghiș, Săcădate²⁷²
- 1728
 - 1. *Liturghie*, București, 1728²⁷³
 - MORLACA: Ciucea²⁷⁴
 - TÂRGU-MUREȘ: Păsăreni²⁷⁵
 - TURDA: Borzești²⁷⁶
- 1729
 - 1. *Liturghie*, București, 1729²⁷⁷
 - BIIA: Iclod²⁷⁸
 - PĂLATCA: Vișinelu²⁷⁹
 - 2. *Molitvenic*, București, 1729²⁸⁰
 - TURDA: Ciurila, Hășdate²⁸¹
 - VAIDACUTA: Tîrmiş²⁸²
- 1730
 - 1. *Octoih*, București, 1730²⁸³
 - COJOCNA: Pata²⁸⁴
- 1731
 - 1. *Triod*, Rîmnic, 1731²⁸⁵
 - BISTRA: Cărpiniș, Certege²⁸⁶
 - COJOCNA: Dezmir²⁸⁷
 - CUT: Cut, Mihalț, Sebeș²⁸⁸
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni²⁸⁹
 - FĂGĂRAȘ: Dejani, Făgăraș, Hîrseni, Iași, Racovița, Sebeș, Șinca Veche²⁹⁰
 - LUDUȘ: Bogata²⁹¹
 - PĂLATCA: Frata, Suatu²⁹²
 - POȘAGA: Sălciua de Jos²⁹³
 - SIBIU: Săcădate, Săliște²⁹⁴
 - TURDA: Petrești de Sus, Turda Nouă²⁹⁵
 - ȚICHINDEAL: Noul Român, Toarcia, Țichindeal²⁹⁶
- 1732
 - 1. *Chiriadodromion*, București, 1732²⁹⁷
 - ALECUȘ: Nandra²⁹⁸
 - BIIA: Iclod²⁹⁹
 - BLAJ: Tiur³⁰⁰

²⁷⁰ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

²⁷¹ BRV, II, p 23.

²⁷² Consistoriu, dos. 678, 1762/ 1867.

²⁷³ BRV, II, p 35.

²⁷⁴ Consistoriu, dos. 433/ 1867.

²⁷⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

²⁷⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

²⁷⁷ BRV, IV, p 51.

²⁷⁸ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

²⁷⁹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

²⁸⁰ BRV, IV, p 36.

²⁸¹ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

²⁸² Ibidem, dos. 639/ 1868.

²⁸³ BRV, IV, p 52.

²⁸⁴ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

²⁸⁵ BRV, II, p 42.

²⁸⁶ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

²⁸⁷ Ibidem, dos. 634/ 1868.

²⁸⁸ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

²⁸⁹ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

²⁹⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

²⁹¹ Ibidem, dos. 507/ 1867.

²⁹² Ibidem, dos. 633/ 1868.

²⁹³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

²⁹⁴ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

²⁹⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

²⁹⁶ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

²⁹⁷ BRV, II, p 45.

²⁹⁸ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1768/ 1868.

²⁹⁹ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

³⁰⁰ Ibidem, dos. 580/ 1867.

- COJOCNA: Aiton, Pata³⁰¹
- CORNEȘTI: Blăjel, Boziaș³⁰²
- CUT: Boz³⁰³
- FĂGĂRAȘ: Dejani, Gura Văii, Iași, Porumbacul de Sus, Sebeș, Șinca Veche, Ucea de Sus, Vad³⁰⁴
- IERNUT: Cucerdea, Lăscud³⁰⁵
- LUDUȘ: Căpușul de Cîmpie, Oarba de Mureș³⁰⁶
- MORLACA: Aghireș, Aluniș, Băișoru, Fildu de Sus, Morlaca, Săcuieu³⁰⁷
- PĂLATCA: Răzoare³⁰⁸
- POȘAGA: Deleni³⁰⁹
- SIBIU: Vecerd³¹⁰
- TÎRGU- MUREȘ: Band, Emei, Herghelia³¹¹
- TURDA: Copăceni, Filea de Sus, Petreștii de Sus, Săcel. Sălicea³¹²

1733

1. *Liturghie, Rîmnic, 1733*³¹³
 - CUT: Cut³¹⁴
 - IERNUT: Iemuț³¹⁵
 - TURDA: Petreștii de Mijloc³¹⁶

1737

1. *Antologhion, Rîmnic, 1737*³¹⁷
 - CĂTINA: Tagu³¹⁸
 - COJOCNA: Corpadea³¹⁹
 - CORNEȘTI: Cornești³²⁰
 - CUT: Cut, Drîmbar³²¹
 - FĂGĂRAȘ: Iași, Racovița, Săvăstreni, Sebeș, Șinca Veche, Vaida Recea³²²
 - IERNUT: Cucerdea³²³
 - LUDUȘ: Bogata³²⁴
 - PĂLATCA: Aruncuta, Balda³²⁵
 - POȘAGA: Borzești³²⁶
 - SIBIU: Ghijasa de Sus, Ludoș, Orlat, Săcădate³²⁷
 - TURDA: Ceanul Mic, Ciurila, Petreștii de Jos, Petreștii de Mijloc, Petreștii de Sus, Vălișoara³²⁸
 - ȚICHINDEAL: Fofeldea, Țichindeal, Vurpăr³²⁹
 - VAIDACUTA: Cerghizele³³⁰

1741

1. *Antim, Învățătură bisericască, ed. II, București, 1741*³³¹
 - TURDA: Tureni³³²

³⁰¹ Ibidem, dos. 634/ 1868.

³⁰² Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

³⁰³ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

³⁰⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868

³⁰⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

³⁰⁶ Ibidem, dos. 507/ 1867.

³⁰⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867.

³⁰⁸ Ibidem, dos. 633/ 1868.

³⁰⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

³¹⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867.

³¹¹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

³¹² Ibidem, dos. 1772/ 1868.

³¹³ BRV, II, p. 48.

³¹⁴ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

³¹⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

³¹⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

³¹⁷ BRV, II, p. 52.

³¹⁸ Consistoriu, dos. 993/ 1868.

³¹⁹ Ibidem, dos. 634/ 1868.

³²⁰ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

³²¹ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

³²² Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

³²³ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

³²⁴ Ibidem, dos. 507/ 1867.

³²⁵ Ibidem, dos. 633/ 1868.

³²⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

³²⁷ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

³²⁸ Ibidem. Dos. 1772/ 1868.

³²⁹ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

³³⁰ Ibidem, dos. 639/ 1868.

³³¹ BRV, II, p. 54.

2. *Liturghie*, București, 1741³³³
 - COJOCNA: Berghieșu³³⁴
 - FĂGĂRAȘ: Vaida- Recea³³⁵
 - TURDA: Tureni³³⁶
 - ȚICHINDEAL: Boholț³³⁷
 - VAIDACUTA: Tirimioara³³⁸
 3. *Molitvenic*, București, 1741³³⁹
 - TURDA: Copăceni, Turda Nouă³⁴⁰
- 1742
1. *Catavasier*, București, 1742³⁴¹
 - IERNUT: Șeulia de Mureș³⁴²
 2. *Evanghelia*, București, 1742³⁴³
 - ALECUȘ: Sinbenedic³⁴⁴
 - BIIA: Iclod³⁴⁵
 - CĂTINA: Gădălin³⁴⁶
 - COJOCNA: Aiton, Dezmir, Iuriul de Cîmpie, Pata³⁴⁷
 - CORNEȘTI: Hărănglab³⁴⁸
 - CUT: Drașov³⁴⁹
 - DUMBRĂVENI: Smig³⁵⁰
 - FĂGĂRAȘ: Arpașul de Jos, Gura Văii, Vaida- Recea, Viștea de Jos³⁵¹
 - LUDUȘ: Lechința, Luduș, Vaideiu³⁵²
 - OCNA- MUREȘ: Copand³⁵³
 - POȘAGA: Bicălatu, Borzești, Deleni, Măgura³⁵⁴
 - SIBIU: Calvasăr, Gura Rîului, Ighișul Vechi, Săcădate, Vecerd³⁵⁵
 - TÂRGU- MUREȘ: Bolintineni, Ernea, Pănet, Tofalău³⁵⁶
 - TURDA: Ceanul Mic³⁵⁷
 - ȚICHINDEAL: Țichindeal³⁵⁸
 - VAIDACUTA: Odrhei³⁵⁹
 3. *Octoih*, Râmnic, 1742³⁶⁰
 - ALECUȘ: Gâmbuț³⁶¹
 - COJOCNA: Rediu³⁶²
 - FĂGĂRAȘ: Pojorta, Șerbeni, Șercaia, Vaida- Recea³⁶³
 - IERNUT: Șeulia de Mureș³⁶⁴
 - SIBIU: Ighișul Vechi, Orta³⁶⁵

³³² Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

³³³ BRV, II, p 55.

³³⁴ Consistoriu, dos. 643/ 1868.

³³⁵ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

³³⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

³³⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

³³⁸ Ibidem, dos. 639/ 1868.

³³⁹ BRV, II, p 55.

³⁴⁰ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

³⁴¹ BRV, II, p 56.

³⁴² Consistoriu, dos. 243, 1316/ 1868.

³⁴³ BRV, II, p 60.

³⁴⁴ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1776/ 1868.

³⁴⁵ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

³⁴⁶ Ibidem, dos. 993/ 1868.

³⁴⁷ Ibidem, dos. 634/ 1868.

³⁴⁸ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

³⁴⁹ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

³⁵⁰ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

³⁵¹ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

³⁵² Ibidem, dos. 507/ 1867.

³⁵³ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

³⁵⁴ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

³⁵⁵ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

³⁵⁶ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

³⁵⁷ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

³⁵⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

³⁵⁹ Ibidem, dos. 639/ 1868.

³⁶⁰ BRV, II, p 62.

³⁶¹ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

³⁶² Ibidem, dos. 634/ 1868.

³⁶³ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

³⁶⁴ Ibidem, dos. 243, 1316/ 1868.

- TÂRGU- MUREȘ: Mădăraș³⁶⁶
 - ȚICHINDEAL: Nou³⁶⁷
- 1743
1. *Apostol*, București, 1743³⁶⁸
 - ALECUȘ: Șpălnaca³⁶⁹
 - FĂGĂRAȘ: Copăcel, Gura Văii, Iași³⁷⁰
 - MORLACA: Fildu de Mijloc³⁷¹
 - PĂLATCA: Aruncuta³⁷²
 - POȘAGA: Bicălatu³⁷³
 - TÂRGU- MUREȘ: Mădăraș, Tofalău³⁷⁴
 - TURDA: Borzești, Filea de Jos, Hășdate³⁷⁵
 2. *Penticostar*, București, 1743³⁷⁶
 - BLAJ: Tiur³⁷⁷
 - FĂGĂRAȘ: Săvăstreni³⁷⁸
 - LUDUȘ: Vaideiu³⁷⁹
 - SIBIU: Săcădate³⁸⁰
 - VAIDACUTA: Coroiu³⁸¹
 3. *Penticostar*, Rîmnic, 1743³⁸²
 - COJOCNA: Ceanul Mare, Pata³⁸³
 - CUT: Berghin, Boz, Straja³⁸⁴
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni³⁸⁵
 - FĂGĂRAȘ: Gura Văii, Hârseni, Mărgineni, Olteț, Pojorta, Sebeș, Șinca Veche, Veneția de Jos³⁸⁶
 - IERNUT: Șeulia de Mureș³⁸⁷
 - LUDUȘ: Ludoș³⁸⁸
 - MORLACA: Ciucea³⁸⁹
 - PĂLATCA: Suatu³⁹⁰
 - POȘAGA: Borzești, Deleni, Livada³⁹¹
 - SIBIU: Ludoș, Orlat³⁹²
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sânpetru de Câmpie, Urmeniș³⁹³
 - TURDA: Ciurila, Filea de Sus, Petreștii de Sus, Săndulești, Turda Nouă³⁹⁴
 - ȚICHINDEAL: Hosman³⁹⁵
 4. *Psaltire*, Iași, 1743³⁹⁶
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sânpetru de Câmpie³⁹⁷

³⁶⁵ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

³⁶⁶ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

³⁶⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

³⁶⁸ BRV, II, p. 64.

³⁶⁹ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

³⁷⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

³⁷¹ Ibidem, dos. 439/ 1867; 1163/ 1868.

³⁷² Ibidem, dos. 633/ 1868.

³⁷³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

³⁷⁴ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

³⁷⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

³⁷⁶ BRV, II, p. 70.

³⁷⁷ Consistoriu, dos. 580/ 1867.

³⁷⁸ Ibidem, dos. 1651/ 1868.

³⁷⁹ Ibidem, dos. 507/ 1867.

³⁸⁰ Ibidem, dos. 1762/ 1867.

³⁸¹ Ibidem, dos. 639/ 1868.

³⁸² BRV, II, p. 73.

³⁸³ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

³⁸⁴ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

³⁸⁵ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

³⁸⁶ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

³⁸⁷ Ibidem, dos. 243, 1316/ 1868.

³⁸⁸ Ibidem, dos. 507/ 1867

³⁸⁹ Ibidem, dos. 433/ 1868.

³⁹⁰ Ibidem, dos. 633/ 1868.

³⁹¹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

³⁹² Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

³⁹³ Ibidem, dos. 994/ 1868.

³⁹⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

³⁹⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

³⁹⁶ BRV, II, p. 76.

³⁹⁷ Consistoriu, dos. 994/ 1868.

1745

1. *Ceaslov*, Rădăuți, 1745³⁹⁸
- IERNUT: Lăscud³⁹⁹

1746

1. *Evangelie*, Rîmnic, 1746⁴⁰⁰
 - CORNEȘTI: Blăjeț⁴⁰¹
 - IERNUT: Ațintiș⁴⁰²
 - MORLACA: Ciucea⁴⁰³
 - TÂRGU- MUREȘ: Lăurenii⁴⁰⁴
 - TURDA: Copăceni, Filea de Jos, Sălicea⁴⁰⁵
 - ȚICHINDEAL: Toarcia⁴⁰⁶
2. *Mărgăritare*, București, 1746⁴⁰⁷
 - SIBIU: Călvășar⁴⁰⁸
 - TURDA: Borzești⁴⁰⁹
3. *Octoih*, București, 1746⁴¹⁰
 - CĂTINA: Jucul de Sus⁴¹¹
 - COJOCNA: Ceanul Mare⁴¹²
 - FĂGĂRAȘ: Bucium, Săvăstreni⁴¹³
 - IERNUT: Cucerdea, Petrilaca⁴¹⁴
 - MORLACA: Morlaca, Vișagu⁴¹⁵
 - PĂLATCA: Miheșul de Cîmpie⁴¹⁶
 - TURDA: Ceanul Mic⁴¹⁷
 - ȚICHINDEAL: Feldioara⁴¹⁸
4. *Triod*, București, 1746⁴¹⁹
 - FĂGĂRAȘ: Gura Văii⁴²⁰
 - PĂLATCA: Balda⁴²¹
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sânpetru de Cîmpie⁴²²

1747

1. *Apostol*, Rîmnic, 1747⁴²³
 - COJOCNA: Pata⁴²⁴
 - LUDUȘ: Iclânzet⁴²⁵
 - PĂLATCA: Pălatca⁴²⁶
 - ȚICHINDEAL: Fofeldea⁴²⁷
2. *Liturghie*, București, 1747⁴²⁸
 - ȚICHINDEAL: Calbor⁴²⁹

³⁹⁸ BRV, II, p. 85.³⁹⁹ Consistoriu, dos. 243, 1346/ 1868.⁴⁰⁰ BRV, II, p. 88.⁴⁰¹ Consistoriu, dos. 242, 1336/ 1868.⁴⁰² Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.⁴⁰³ Ibidem, dos. 433/ 1867.⁴⁰⁴ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.⁴⁰⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁴⁰⁶ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.⁴⁰⁷ BRV, II, p. 93.⁴⁰⁸ Consistoriu, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.⁴⁰⁹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁴¹⁰ BRV, II, p. 93.⁴¹¹ Consistoriu, dos. 993/ 1868.⁴¹² Ibidem, dos. 634/ 1868.⁴¹³ Ibidem, dos. 1651/ 1868.⁴¹⁴ Ibidem, dos. 243, 1342/ 1868.⁴¹⁵ Ibidem, dos. 433/ 1867.⁴¹⁶ Ibidem, dos. 633/ 1868.⁴¹⁷ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁴¹⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.⁴¹⁹ BRV, IV, p. 59.⁴²⁰ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.⁴²¹ Ibidem, dos. 633/ 1868.⁴²² Ibidem, dos. 994/ 1868.⁴²³ BRV, II, p. 94.⁴²⁴ Consistoriu, dos. 634/ 1868.⁴²⁵ Ibidem, dos. 587/ 1867.⁴²⁶ Ibidem, dos. 633/ 1868.⁴²⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.⁴²⁸ BRV, II, p. 98.⁴²⁹ Consistoriu, dos. 519/ 1867; 1576/ 1868.

- VAIDACUTA: Cerghize⁴³⁰
- 3. *Molitvenic*, Râmnic, 1747⁴³¹
 - CĂTINA: Jucul de Sus⁴³²
- 4. *Triod*, Iași, 1747⁴³³
 - FĂGĂRAȘ: Săvăstreni⁴³⁴
- 1748
 1. *Cazanii*, Râmnic, 1748⁴³⁵
 - BISTRA: Șasa⁴³⁶
 - POȘAGA: Surduc⁴³⁷
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Tușinu⁴³⁸
- 1749
 1. *Octoih*, Iași, 1749⁴³⁹
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos⁴⁴⁰
- 1750
 1. *Catavasier*, ed. II, Râmnic, 1750⁴⁴¹
 - VAIDACUTA: Cerghize⁴⁴²
 2. *Evangelie*, București, 1750⁴⁴³
 - CUT: Hăpria⁴⁴⁴
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Șinca Veche⁴⁴⁵
 - SIBIU: Orlat⁴⁴⁶
 - SÂMĂRTINUL DE CÂMPIE: Zoreni⁴⁴⁷
 - TÂRGU- MUREȘ: Culpui⁴⁴⁸
 - ȚICHINDEAL: Boholț⁴⁴⁹
 - VAIDACUTA: Tirimioara⁴⁵⁰
 3. *Octoih*, Râmnic, 1750⁴⁵¹
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș⁴⁵²
 - OCNA- MUREȘ: Orosia⁴⁵³
 - SIBIU: Săcădate⁴⁵⁴
 - ȚICHINDEAL: Calbor⁴⁵⁵
- 1751
 1. *Mineiu*, Blaj, 1751⁴⁵⁶
 - CUT: Henig⁴⁵⁷
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni⁴⁵⁸
 - FĂGĂRAȘ: Berivoii Mici⁴⁵⁹
 - IERNUT: Sînpaul⁴⁶⁰
 - MORLACA: Alunișu⁴⁶¹

⁴³⁰ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁴³¹ BRV, II, p. 101.

⁴³² Consistoriu, dos. 993/ 1868.

⁴³³ BRV, II, p. 102.

⁴³⁴ Consistoriu, dos. 1651/ 1868.

⁴³⁵ BRV, II, p. 105.

⁴³⁶ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

⁴³⁷ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁴³⁸ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁴³⁹ BRV, II, p. 109.

⁴⁴⁰ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

⁴⁴¹ BRV, II, p. 112.

⁴⁴² Consistoriu, dos. 639/ 1868.

⁴⁴³ BRV, II, p. 113.

⁴⁴⁴ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

⁴⁴⁵ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1083/ 1868.

⁴⁴⁶ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁴⁴⁷ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁴⁴⁸ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁴⁴⁹ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁴⁵⁰ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁴⁵¹ BRV, II, p. 113.

⁴⁵² Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁴⁵³ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁴⁵⁴ Ibidem, dos. 1762/ 1868.

⁴⁵⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1576/ 1868.

⁴⁵⁶ BRV, IV, p. 71.

⁴⁵⁷ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

⁴⁵⁸ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁴⁵⁹ Ibidem, dos. 518/ 1867.

⁴⁶⁰ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

- PĂLATCA: Sârmașu⁴⁶²
 - POȘAGA: Muntele Băișorii⁴⁶³
 - SIBIU: Șura Mică⁴⁶⁴
 - TÂRGU- MUREȘ: Bârdești⁴⁶⁵
 - TURDA: Pruniș⁴⁶⁶
 - ȚICHINDEAL: Hosman⁴⁶⁷
- 1752
1. *Antologhion*, Rîmnic, 1752⁴⁶⁸
 - FĂGĂRAȘ: Pojorta, Tohanul Vechi⁴⁶⁹
 - SIBIU: Călvasăr⁴⁷⁰
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Zoreni⁴⁷¹
 - ȚICHINDEAL: Calbor⁴⁷²
- 1753
1. *Catavasier*, Rîmnic, 1753⁴⁷³
 - FĂGĂRAȘ: Săvăstreni⁴⁷⁴
 2. *Ceaslov*, Blaj, 1753⁴⁷⁵
 - TURDA: Vălișoara⁴⁷⁶
 3. *Penticostar*, Iași, 1753⁴⁷⁷
 - PĂLATCA: Vișinelu⁴⁷⁸
 4. *Strastnic*, Blaj, 1753⁴⁷⁹
 - ALECUȘ: Gîmbuț, Șilea⁴⁸⁰
 - BIIA: Feisa⁴⁸¹
 - BLAJ: Mihalț⁴⁸²
 - BOIAN: Iacobenii⁴⁸³
 - COJOCNA: Berghieșu, Cojocna⁴⁸⁴
 - CORNEȘTI: Boziaș⁴⁸⁵
 - CUT: Boz, Henig⁴⁸⁶
 - DUMBRĂVENI: Deaj⁴⁸⁷
 - FĂGĂRAȘ: Mărgineni, Olteț, Șercaia, Șinca Veche, Tohanul Vechi, Vad⁴⁸⁸
 - IERNUT: Cipău, Giuluș, Lăscud, Petrilaca⁴⁸⁹
 - LUDUȘ: Iclânzal⁴⁹⁰
 - PĂLATCA: Frata, Pălatca, Răzoare⁴⁹¹
 - POȘAGA: Borzești, Livada, Muntele Băișorii⁴⁹²
 - SIBIU: Călvasăr⁴⁹³

⁴⁶¹ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁴⁶² Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁴⁶³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁴⁶⁴ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁴⁶⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁴⁶⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁴⁶⁷ Ibidem, dos. 319/ 1867; 1704/ 1868.

⁴⁶⁸ BRV, IV, p 247.

⁴⁶⁹ Consistoriu, dos. 1576/ 1868.

⁴⁷⁰ Ibidem, dos. 676/ 1867; 1762/ 1868.

⁴⁷¹ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁴⁷² Ibidem, dos. 519/ 1867; 1576/ 1868.

⁴⁷³ BRV, II, p 122.

⁴⁷⁴ Consistoriu, dos. 1651/ 1868.

⁴⁷⁵ BRV, IV, p 72.

⁴⁷⁶ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

⁴⁷⁷ BRV, II, p 123.

⁴⁷⁸ Consistoriu, dos. 633/ 1868.

⁴⁷⁹ BRV, II, p 126; IV, p 245.

⁴⁸⁰ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

⁴⁸¹ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

⁴⁸² Ibidem, dos. 580/ 1867.

⁴⁸³ Ibidem, dos. 772/ 1868.

⁴⁸⁴ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁴⁸⁵ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁴⁸⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁴⁸⁷ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

⁴⁸⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

⁴⁸⁹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁴⁹⁰ Ibidem, dos. 587/ 1867.

⁴⁹¹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁴⁹² Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁴⁹³ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

- SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Urmeniș⁴⁹⁴
 - TÂRGU- MUREȘ: Cuieșd, Ernei, Tofalău⁴⁹⁵
 - TURDA: Comșești⁴⁹⁶
 - ȚICHINDEAL: Boholț⁴⁹⁷
 - VAIDACUTA: Odrîhei⁴⁹⁸
- 1754
1. *Molitvenic*, Blaj, 1754⁴⁹⁹
 - IERNUT: Cipău⁵⁰⁰
- 1756
1. *Antologhion*, < Rîmnic >, 1756⁵⁰¹
 - DUMBRĂVENI: Șoimuș⁵⁰²
 - LUDUȘ: Căpușul de Cîmpie⁵⁰³
 - SIBIU: Călvășar⁵⁰⁴
 2. *Liturgii*, Blaj, 1756⁵⁰⁵
 - CĂTINA: Țagu⁵⁰⁶
 - COJOCNA. Ceanul Mare⁵⁰⁷
 - FĂGĂRAȘ: Tohanul Vechi⁵⁰⁸
 - IERNUT: Ajițiș, Cucerdea, Giuluș, Ogra, Sânpaul⁵⁰⁹
 - POȘAGA. Surduc⁵¹⁰
 - SIBIU: Nuceț⁵¹¹
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Silivașul de Cîmpie⁵¹²
 - TURDA: Săndulești⁵¹³
 - ȚICHINDEAL: Cincul⁵¹⁴
 3. *Psaltire*, București, 1756⁵¹⁵
 - FĂGĂRAȘ: Mărgineni, Șerbeni⁵¹⁶
 - LUDUȘ: Iclânzei⁵¹⁷
- 1757
1. *Molitvenic*, Blaj, 1757⁵¹⁸
 - ALECUȘ: Valea Sasului⁵¹⁹
 - BIIA: Valea Lungă⁵²⁰
 - BLAJ: Mănărade⁵²¹
 - CĂTINA: Vaida-Cămăraș⁵²²
 - FĂGĂRAȘ: Sebeș, Șinca Veche, Vad⁵²³
 - PĂLATCA: Sărmășel⁵²⁴
 - TÂRGU- MUREȘ: Ernei⁵²⁵

⁴⁹⁴ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁴⁹⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁴⁹⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁴⁹⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁴⁹⁸ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁴⁹⁹ BRV, II, p. 126.

⁵⁰⁰ Consistoriu, dos. 243, 1346/ 1868.

⁵⁰¹ BRV, IV, p. 73.

⁵⁰² Consistoriu, dos. 1347/ 1868.

⁵⁰³ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁵⁰⁴ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁵⁰⁵ BRV, II, p. 134.

⁵⁰⁶ Consistoriu, dos. 993/ 1868.

⁵⁰⁷ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁵⁰⁸ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

⁵⁰⁹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁵¹⁰ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁵¹¹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁵¹² Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁵¹³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁵¹⁴ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁵¹⁵ BRV, II, p. 135.

⁵¹⁶ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

⁵¹⁷ Ibidem, dos. 587/ 1867.

⁵¹⁸ BRV, II, p. 141.

⁵¹⁹ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

⁵²⁰ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

⁵²¹ Ibidem, dos. 580/ 1867; 1771/ 1868.

⁵²² Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁵²³ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

⁵²⁴ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁵²⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

- TURDA: Săndulești⁵²⁶
 - VAIDACUTA: Odrhei⁵²⁷
- 1759
1. *Liturghie*, Iași, 1759⁵²⁸
 - BISTRA: Certege⁵²⁹
 - MORLACA: Fildul de Sus⁵³⁰
 2. *Liturghie*, Rîmnic, 1759⁵³¹
 - ȚICHINDEAL: Feldioara⁵³²
- 1760
1. *Evanghelie*, București, 1760⁵³³
 - ALECUȘ: Spălnaca⁵³⁴
 - BISTRA: Șasa⁵³⁵
 - BLAJ: Mihalț⁵³⁶
 - CORNEȘTI: Boian⁵³⁷
 - CUT: Șeușa⁵³⁸
 - DUMBRĂVENI: Agrașteu, Deleni, Șoimuș⁵³⁹
 - FĂGĂRAȘ: Olteț⁵⁴⁰
 - IERNUT: Borda⁵⁴¹
 - OCNA MUREȘ: Cisteiul de Mureș⁵⁴²
 - PĂLATCA: Aruncuta, Frata, Pălatca⁵⁴³
 - SIBIU: Sadu⁵⁴⁴
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Șopteriu, Tușinu, Urmeniș⁵⁴⁵
 - TÂRGU- MUREȘ: Sântioana de Mureș, Troița⁵⁴⁶
 - TURDA: Micești, Săcel, Turda Nouă⁵⁴⁷
 - ȚICHINDEAL: Noul Român⁵⁴⁸
 - VAIDACUTA: Vaidacuta⁵⁴⁹
 2. *Octoih*, Blaj, 1760⁵⁵⁰
 - ALECUȘ: Șilea⁵⁵¹
 - CĂTINA: Țagu⁵⁵²
 - FĂGĂRAȘ: Sebeș, Tohanul Vechi⁵⁵³
 - IERNUT: Lăscud⁵⁵⁴
 - OCNA MUREȘ: Cisteiul de Mureș⁵⁵⁵
 - PĂLATCA: Frata⁵⁵⁶
 - POȘAGA: Surduc⁵⁵⁷
 - SIBIU: Nucet⁵⁵⁸

⁵²⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁵²⁷ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁵²⁸ BRV, II, p 145.

⁵²⁹ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

⁵³⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁵³¹ BRV, II, p 146.

⁵³² Consistoriu, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁵³³ BRV, II, p 149.

⁵³⁴ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁵³⁵ Ibidem, dos. 661/ 1868.

⁵³⁶ Ibidem, dos. 580/ 1867.

⁵³⁷ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁵³⁸ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

⁵³⁹ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁵⁴⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁵⁴¹ Ibidem, dos. 243, 1336/ 1868.

⁵⁴² Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁵⁴³ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁵⁴⁴ Ibidem, dos. 678/ 1868; 1767/ 1868.

⁵⁴⁵ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁵⁴⁶ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁵⁴⁷ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁵⁴⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁵⁴⁹ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁵⁵⁰ BRV, II, p 152.

⁵⁵¹ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁵⁵² Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁵⁵³ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁵⁵⁴ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁵⁵⁵ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁵⁵⁶ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁵⁵⁷ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

- SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Zoreni⁵⁵⁹
 - TÂRGU- MUREȘ: Band, Cuișd, Sântandrei⁵⁶⁰
 - TURDA: Ciurila, Filea de Sus, Pruniș, Săcel, Săliște⁵⁶¹
 - VAIDACUTA: Cerghizel, Odrhei⁵⁶²
- 1761
1. *Catavasier*, București, 1762⁵⁶³
 - CUT: Sebeș, Seușa⁵⁶⁴
 2. *Triod*, Râmnic, 1761⁵⁶⁵
 - CĂTINA: Gădălin⁵⁶⁶
 - CORNEȘTI: Cuștelnic⁵⁶⁷
 - FĂGĂRAȘ: Arpașul de Jos, Bucium, Olteț, Ucea de Sus⁵⁶⁸
 - MORLACA: Fildul de Sus, Morlaca, Vișagu⁵⁶⁹
- 1762
1. *Catavasier*, Blaj, 1762⁵⁷⁰
 - COJOCNA: Ceanul Mare⁵⁷¹
 - MORLACA: Vișagu⁵⁷²
 - TURDA: Ciurila, Săcel⁵⁷³
 2. *Evanghelie*, Iași, 1762⁵⁷⁴
 - FĂGĂRAȘ: Șerbeni, Șercaia⁵⁷⁵
- 1763
1. *Octoih*, Râmnic, 1763⁵⁷⁶
 - BISTRA: Șasa⁵⁷⁷
 - COJOCNA: Iuriul de Cîmpie⁵⁷⁸
 - CUT: Dumitra⁵⁷⁹
 - FĂGĂRAȘ: Racovița⁵⁸⁰
 - MORLACA: Fildul de Mijloc⁵⁸¹
 - POȘAGA: Borzești, Șutu⁵⁸²
 - TÂRGU- MUREȘ: Culpui⁵⁸³
 - TURDA: Vălișoara⁵⁸⁴
 - ȚICHINDEAL: Poenița⁵⁸⁵
- 1764
1. *Molitvenic*, București, 1764⁵⁸⁶
 - ALECUȘ: Șilea⁵⁸⁷
 - BISTRA: Șasa⁵⁸⁸
 - CĂTINA: Țagu⁵⁸⁹

⁵⁵⁸ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁵⁵⁹ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁵⁶⁰ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁵⁶¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁵⁶² Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁵⁶³ BRV, IV, p 77.

⁵⁶⁴ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

⁵⁶⁵ BRV, II, p 156.

⁵⁶⁶ Consistoriu, dos. 993/ 1868.

⁵⁶⁷ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁵⁶⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

⁵⁶⁹ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁵⁷⁰ BRV, IV; p 77.

⁵⁷¹ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

⁵⁷² Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁵⁷³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁵⁷⁴ BRV, II, p 161.

⁵⁷⁵ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁵⁷⁶ BRV, II, p 161.

⁵⁷⁷ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

⁵⁷⁸ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁵⁷⁹ Ibidem, dos. 1054, 1172/ 1868.

⁵⁸⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁵⁸¹ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

⁵⁸² Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁵⁸³ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁵⁸⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁵⁸⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁵⁸⁶ BRV, II, p 162.

⁵⁸⁷ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁵⁸⁸ Ibidem, dos. 661/ 1868.

⁵⁸⁹ Ibidem, dos. 993/ 1868.

- FĂGĂRAȘ: Vaida-Recea⁵⁹⁰
 - 2. *Psaltire*, Blaj, 1764⁵⁹¹
 - FĂGĂRAȘ: Săvăstreni⁵⁹²
 - 3. *Psaltire*, Râmnic, 1764⁵⁹³
 - MORLACA: Fildul de Sus⁵⁹⁴
- 1765
- 1. *Evanghelie*, Blaj, 1765⁵⁹⁵
 - ALECUȘ: Nandra, Șilea⁵⁹⁶
 - BIIA: Valea Lungă⁵⁹⁷
 - CĂTINA: Cătina, Jucul de Sus⁵⁹⁸
 - COJOCNA: Cojocna, Corpadea⁵⁹⁹
 - CUT: Boz, Ciugud, Cut, Dumitra, Straja⁶⁰⁰
 - DUMBRĂVENI: Ernea, Giacăș⁶⁰¹
 - FĂGĂRAȘ: Hârșeni, Mărgineni, Sebeș, Vad⁶⁰²
 - IERNUT: Cucerdea, Giuluș⁶⁰³
 - MORLACA: Fildul de Jos⁶⁰⁴
 - OCNA- MUREȘ: Iacobenii, Orosia⁶⁰⁵
 - PĂLATCA: Balda, Sărmășel, Sărmașu, Simboleni⁶⁰⁶
 - POȘAGA: Livada, Șutu⁶⁰⁷
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Sălcuța⁶⁰⁸
 - TÂRGU- MUREȘ: Cuieșd, Hârțău, Herghelia, Poienița⁶⁰⁹
 - ȚICHINDEAL: Poenița⁶¹⁰
- 1766
- 1. *Antologhion*, București, 1766⁶¹¹
 - CUT: Șeușa⁶¹²
 - FĂGĂRAȘ: Veneția de Jos⁶¹³
 - IERNUT: Ațintiș⁶¹⁴
 - MORLACA: Fildul de Mijloc⁶¹⁵
 - POȘAGA: Livada, Surduc⁶¹⁶
 - SIBIU: Tilișca⁶¹⁷
 - TURDA: Copăceni, Petreștii de Sus, Săcel⁶¹⁸
 - ȚICHINDEAL: Noul Român⁶¹⁹
 - 2. *Antologhion*, Căldărușani, 1766⁶²⁰
 - BISTRA: Șasa⁶²¹
 - CUT: Henig⁶²²

⁵⁹⁰ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

⁵⁹¹ BRV, II, p. 162.

⁵⁹² Consistoriu, dos. 1651/ 1868.

⁵⁹³ BRV, II, p. 163.

⁵⁹⁴ Consistoriu, dos. 433/ 1867.

⁵⁹⁵ BRV, II, p. 164; IV, p. 82.

⁵⁹⁶ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁵⁹⁷ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

⁵⁹⁸ Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁵⁹⁹ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁶⁰⁰ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

⁶⁰¹ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁶⁰² Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

⁶⁰³ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁶⁰⁴ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁶⁰⁵ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁶⁰⁶ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁶⁰⁷ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁶⁰⁸ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁶⁰⁹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁶¹⁰ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁶¹¹ BRV, IV, p. 80.

⁶¹² Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

⁶¹³ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

⁶¹⁴ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁶¹⁵ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

⁶¹⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁶¹⁷ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1763/ 1868.

⁶¹⁸ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁶¹⁹ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁶²⁰ BRV, IV, p. 80.

⁶²¹ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

- VAIDACUTA: Tirimioara⁶²³
 - 3. *Antologhion*, Rîmnic, 1766⁶²⁴
 - BIIA: Feisa⁶²⁵
 - CORNEȘTI: Boziaș⁶²⁶
 - FĂGĂRAȘ: Viștea de Jos⁶²⁷
 - IERNUT: Valea Izvoarelor⁶²⁸
 - PĂLATCA: Vișinelu⁶²⁹
 - 3. *Apostol*, Blaj, 1766⁶³⁰
 - BIIA: Iclod⁶³¹
 - 5. *Evangelie*, Blaj, 1766⁶³²
 - DUMBRĂVENI: Țigmandru⁶³³
 - TURDA: Petreștii de Sus⁶³⁴
 - 6. *Octoih*, Blaj, 1766⁶³⁵
 - CĂTINA: Vaida- Cămăraș⁶³⁶
- 1767
- 1. *Apostol*, Blaj, 1767⁶³⁷
 - ALECUȘ: Gîmbuș⁶³⁸
 - BIIA: Valea Sasului⁶³⁹
 - BISTRA: Șasa⁶⁴⁰
 - BLAJ: Mănărade⁶⁴¹
 - CĂTINA: Cătina⁶⁴²
 - COJOCNA: Rediu⁶⁴³
 - CUT: Drîmbar, Dumitra, Sebeș⁶⁴⁴
 - FĂGĂRAȘ: Sebeș⁶⁴⁵
 - OCNA-MUREȘ: Cisteiul de Mureș⁶⁴⁶
 - PĂLATCA: Balda⁶⁴⁷
 - POȘAGA: Delenii, Poșaga de Jos⁶⁴⁸
 - SIBIU: Ghijasa de Sus, Ludoș, Orlat⁶⁴⁹
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sălcuța⁶⁵⁰
 - TÎRGU- MUREȘ: Tîrgu- Mureș⁶⁵¹
 - TURDA: Lita⁶⁵²
 - ȚICHINDEAL: Toarcia⁶⁵³
 - 2. *Liturghie*, Râmnic, 1767⁶⁵⁴
 - CUT: Oarda de Sus⁶⁵⁵

⁶²² Ibidem, dos. 1172/ 1868.

⁶²³ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁶²⁴ BRV, II, p. 170.

⁶²⁵ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

⁶²⁶ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁶²⁷ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

⁶²⁸ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁶²⁹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁶³⁰ BRV, IV, p. 82.

⁶³¹ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

⁶³² BRV, IV, p. 82.

⁶³³ Consistoriu, dos. 244, 1347/ 1868.

⁶³⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁶³⁵ BRV, IV, p. 82.

⁶³⁶ Consistoriu, dos. 993/ 1868.

⁶³⁷ BRV, II, p. 172.

⁶³⁸ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

⁶³⁹ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

⁶⁴⁰ Ibidem, dos. 661/ 1868.

⁶⁴¹ Ibidem, dos. 580/ 1867; 1171/ 1868.

⁶⁴² Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁶⁴³ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁶⁴⁴ Ibidem, dos. 1054, 1172/ 1868.

⁶⁴⁵ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁶⁴⁶ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁶⁴⁷ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁶⁴⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1771/ 1868.

⁶⁴⁹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁶⁵⁰ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁶⁵¹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁶⁵² Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁶⁵³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁶⁵⁴ BRV, II, p. 173.

3. *Penticostar*, Râmnic, 1767⁶⁵⁶
 - COJOCNA: Iuriul de Cîmpie⁶⁵⁷
 - IERNUT: Ațintiș⁶⁵⁸
 - PĂLATCA: Pălatca⁶⁵⁹
 - ȚICHINDEAL: Feldioara⁶⁶⁰
- 1768
1. *Catavasier*, Buzău, 1768⁶⁶¹
 - COJOCNA: Pata⁶⁶²
2. *Cazanii*, București, 1768⁶⁶³
 - CĂTINA: Jucul de Sus⁶⁶⁴
 - CUT: Dumitra⁶⁶⁵
 - IERNUT: Iemut, Valea Izvoarelor⁶⁶⁶
 - MORLACA: Fidul de Jos, Fildul de Mijloc⁶⁶⁷
 - OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș⁶⁶⁸
 - PĂLATCA: Aruncuta⁶⁶⁹
 - POȘAGA: Măgura, Muntele Băișorii⁶⁷⁰
 - SIBIU: Ghijasa de Sus⁶⁷¹
 - TÂRGU- MUREȘ: Bărdești, Sântioana de Mureș⁶⁷²
 - TURDA: Săliște⁶⁷³
 - ȚICHINDEAL: Noul Român, Toarcia⁶⁷⁴
3. *Molitvenic*, Râmnic, 1768⁶⁷⁵
 - ȚICHINDEAL: Vurpăr⁶⁷⁶
4. *Penticostar*, Blaj, 1768⁶⁷⁷
 - ALECUȘ: Gâmbuț, Valea Sasului⁶⁷⁸
 - BIIA: Feisa⁶⁷⁹
 - CĂTINA: Cătina⁶⁸⁰
 - COJOCNA: Gheorgheni⁶⁸¹
 - CORNEȘTI: Comești, Cuștelnic, Dîmbu⁶⁸²
 - CUT: Dumitra, Henig, Sebeș, Șeușa⁶⁸³
 - DUMBĂVENI: Giacăș⁶⁸⁴
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos, Dejani, Tohanul Vechi, Vad⁶⁸⁵
 - IERNUT: Lăscud⁶⁸⁶
 - LUDUȘ: Iclânzel⁶⁸⁷
 - MORLACA: Fildul de Jos⁶⁸⁸

⁶⁵⁵ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

⁶⁵⁶ BRV, II, p 173.

⁶⁵⁷ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

⁶⁵⁸ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁶⁵⁹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁶⁶⁰ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁶⁶¹ BRV, II, p 173.

⁶⁶² Consistoriu, dos. 634/ 1868.

⁶⁶³ BRV, II, p 177.

⁶⁶⁴ Consistoriu, dos. 993/ 1868.

⁶⁶⁵ Ibidem, dos. 1054, 1172/ 1868.

⁶⁶⁶ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁶⁶⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

⁶⁶⁸ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁶⁶⁹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁶⁷⁰ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁶⁷¹ Ibidem, dos. 678/ 1867.

⁶⁷² Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁶⁷³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁶⁷⁴ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁶⁷⁵ BRV, II, p 182.

⁶⁷⁶ Consistoriu, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁶⁷⁷ BRV, IV, p 86.

⁶⁷⁸ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

⁶⁷⁹ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

⁶⁸⁰ Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁶⁸¹ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁶⁸² Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁶⁸³ Ibidem, dos. 1054, 1172/ 1868.

⁶⁸⁴ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁶⁸⁵ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

⁶⁸⁶ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868

⁶⁸⁷ Ibidem, dos. 587/ 1867.

- OCNA- MUREȘ: Orosia⁶⁸⁹
- PĂLATCA: Aruncuta, Balda⁶⁹⁰
- POȘAGA: Muntele Băișorii⁶⁹¹
- SIBIU: Ghijasa de Sus, Vecerd⁶⁹²
- SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Șopteriu, Tușinu⁶⁹³
- TÂRGU- MUREȘ: Bărdești, Târgu-Mureș⁶⁹⁴
- TURDA: Ceanul Mic, Copăceni, Filea de Jos, Lita, Petreștii de Mijloc⁶⁹⁵
- ȚICHINDEAL: Ilimbav, Noul Român⁶⁹⁶
- VAIDACUTA: Cerghid, Odrhei⁶⁹⁷
- 7. *Penticostar*, București, 1768⁶⁹⁸
 - SIBIU: Călvășar⁶⁹⁹
- 1769
- 1. *Catavasier*, Blaj, 1769⁷⁰⁰
 - CĂTINA: Cătina⁷⁰¹
 - COJOCNA: Cojocna, Iuriul de Cîmpie⁷⁰²
 - FĂGĂRAȘ: Tohanul Vechi⁷⁰³
 - IERNUT: Lăscud, Ogra, Subpădure⁷⁰⁴
 - OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș⁷⁰⁵
 - PĂLATCA: Frata, Năoiu, Sărmășel⁷⁰⁶
 - POȘAGA: Șutu⁷⁰⁷
 - TURDA: Copăceni, Săndulești, Turda Nouă⁷⁰⁸
- 2. *Liturghie*, Buzău, 1769⁷⁰⁹
 - BISTRA: Șasa⁷¹⁰
 - OCNA- MUREȘ: Orosia⁷¹¹
- 3. *Triod*, București, 1769⁷¹²
 - BISTRA: Șasa⁷¹³
- 1770
- 1. *Octoih*, Blaj, 1770⁷¹⁴
 - ALECUȘ: Nandra⁷¹⁵
 - CĂTINA: Cătina, Jucul de Mijloc⁷¹⁶
 - IERNUT: Cipău, Ogra⁷¹⁷
 - LUDUȘ: Luduș⁷¹⁸
 - MORLACA: Alunișu, Săcuciu⁷¹⁹
 - PĂLATCA: Balda, Năoiu, Sărmașu, Sărmășel⁷²⁰

⁶⁸⁹ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁶⁹⁰ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁶⁹¹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁶⁹² Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁶⁹³ Ibidem, dos. 678/ 1867.

⁶⁹⁴ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁶⁹⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868

⁶⁹⁶ Ibidem, doc. 1772/ 1868.

⁶⁹⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁶⁹⁸ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁶⁹⁹ BRV, II, p 183.

⁷⁰⁰ Consistoriu, dos. 678/ 1867.

⁷⁰¹ BRV, II, p 191.

⁷⁰² Consistoriu, dos. 993/ 1868.

⁷⁰³ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁷⁰⁴ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

⁷⁰⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁷⁰⁶ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁷⁰⁷ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁷⁰⁸ Ibidem, dos. 588/ 1867; 1771/ 1868

⁷⁰⁹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁷¹⁰ BRV, II, p 192.

⁷¹¹ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

⁷¹² Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁷¹³ BRV, II, p 192.

⁷¹⁴ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

⁷¹⁵ BRV, II, p 194.

⁷¹⁶ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁷¹⁷ Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁷¹⁸ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁷¹⁹ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁷²⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁷²¹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

- POȘAGA: Băișoara⁷²¹
- SIBIU: Ghijasa de Sus⁷²²
- SÂNMARTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Tușinu, Urmeniș⁷²³
- TÂRGU- MUREȘ: Bărdești, Troița⁷²⁴
- TURDA: Turda Nouă⁷²⁵

1771

1. *Triod*, Blaj, 1771⁷²⁶

- ALECUȘ: Șpălnaca, Valea Sasului⁷²⁷
- BIIA: Iclod, Valea Lungă⁷²⁸
- BISTRA: Șasa⁷²⁹
- COJOCNA: Cojocna, Gheorgheni, Iuriul de Cîmpie, Pata⁷³⁰
- CORNEȘTI: Comești⁷³¹
- CUT: Boz, Dumitra⁷³²
- DUMBRĂVENI: Deleni⁷³³
- FĂGĂRAȘ: Berivoli Mici, Mărgineni, Tohanul Vechi, Viștea de Jos⁷³⁴
- IERNUT: Șomoștelnic⁷³⁵
- LUDUȘ: Dătașeni, Iclânzul, Lechința, Vaideiu⁷³⁶
- MORLACA: Brăisor, Fildul de Jos, Fildul de Mijloc, Săcuiu⁷³⁷
- PĂLATCA: Aruncuta, Năoiu, Sîmboleni⁷³⁸
- POȘAGA: Surduc⁷³⁹
- SIBIU: Călvășar, Ludoș, Nucet, Vecerd⁷⁴⁰
- SÂMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Sălcuța, Șopteriu, Tușinu⁷⁴¹
- TÂRGU- MUREȘ: Bărdești, Mădăraș, Poienița, Tîrgu- Mureș⁷⁴²
- TURDA: Copăceni, Filea de Sus, Petrești de Sus, Tureni⁷⁴³
- ȚICHINDEAL: Calbor⁷⁴⁴
- VAIDACUTA: Cerghizel⁷⁴⁵

1773

1. *Psaltire*, Blaj, 1773⁷⁴⁶

- CUT: Straja⁷⁴⁷
- FĂGĂRAȘ: Berivoli Mici⁷⁴⁸
- POȘAGA: Muntele Băișorii⁷⁴⁹

2. *Strasnic*, Blaj, 1773⁷⁵⁰

- ALECUȘ: Șpălnaca⁷⁵¹
- BIIA: Valea Lungă⁷⁵²
- CĂTINA: Cătina, Jucul de Mijloc⁷⁵³

⁷²¹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁷²² Ibidem, dos. 678/ 1867.⁷²³ Ibidem, dos. 994/ 1868.⁷²⁴ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.⁷²⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁷²⁶ BRV, IV, p. 89.⁷²⁷ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.⁷²⁸ Ibidem, dos. 1410/ 1868.⁷²⁹ Ibidem, dos. 661/ 1868.⁷³⁰ Ibidem, dos. 634/ 1868.⁷³¹ Ibidem, dos. 842, 1336/ 1868.⁷³² Ibidem, dos. 1172/ 1868.⁷³³ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.⁷³⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.⁷³⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.⁷³⁶ Ibidem, dos. 507/ 1867.⁷³⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.⁷³⁸ Ibidem, dos. 633/ 1868.⁷³⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁷⁴⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.⁷⁴¹ Ibidem, dos. 994/ 1868.⁷⁴² Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.⁷⁴³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁷⁴⁴ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1576/ 1868.⁷⁴⁵ Ibidem, dos. 639/ 1868.⁷⁴⁶ BRV, IV, p. 90.⁷⁴⁷ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.⁷⁴⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867.⁷⁴⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁷⁵⁰ BRV, II, p. 203.⁷⁵¹ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.⁷⁵² Ibidem, dos. 1410/ 1868.

- COJOCNA: Ceanul Mare⁷⁵⁴
- CUT: Șeușa⁷⁵⁵
- FĂGĂRAȘ: Berivoi Mic⁷⁵⁶
- MORLACA: Alunișu, Fildul de Jos, Fildul de Mijloc⁷⁵⁷
- OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș, Orosia⁷⁵⁸
- POȘAGA: Surduc⁷⁵⁹
- SIBIU: Ghijasa de Sus⁷⁶⁰
- SĂMĂRTINUL DE CÂMPIE: Tușinu, Zoreni⁷⁶¹
- TÂRGU-MUREȘ: Bărdești, Hărtău, Hergheia⁷⁶²
- ȚICHINDEAL: Fofeldea, Noul Român⁷⁶³
- VAIDACUTA: Cerghizel, Cerghid, Tirimia⁷⁶⁴

1775

1. *Evangelie*, București, 1775⁷⁶⁵
 - CUT: Oarda de Sus⁷⁶⁶
 - SIBIU: Tilișca⁷⁶⁷
 - VAIDACUTA: Tirimia⁷⁶⁸
2. *Liturghie*, Blaj, 1775⁷⁶⁹
 - CĂTINA: Cătina⁷⁷⁰
 - COJOCNA: Dezmir⁷⁷¹
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni⁷⁷²
 - FĂGĂRAȘ: Mărgineni, Olteț, Vaida- Recea⁷⁷³
 - IERNUT: Șomoștelnic⁷⁷⁴
 - LUDUȘ: Iclânzel⁷⁷⁵
 - MORLACA: Alunișu, Brăișor, Săcuiu⁷⁷⁶
 - PĂLATCA: Aruncuta, Pălatca, Sărmașu⁷⁷⁷
 - POȘAGA: Hășmaș⁷⁷⁸
 - SIBIU: Ghijasa de Sus, Orlat⁷⁷⁹
 - SÎNMĂRTINUL DE CÎMPIE: Sînpetrul de Cîmpie, Șopteriu, Tușinu⁷⁸⁰
 - TURDA: Ceanul Mic, Ciurila, Lita⁷⁸¹

1776

1. *Apostol*, Blaj, 1776⁷⁸²
 - CORNEȘTI: Cornești⁷⁸³
 - MORLACA: Morlaca⁷⁸⁴
 - TÂRGU- MUREȘ: Bărdești⁷⁸⁵

⁷⁵³ Ibidem, dos. 993/ 1868.⁷⁵⁴ Ibidem, dos. 634/ 1868.⁷⁵⁵ Ibidem, dos. 1172/ 1868.⁷⁵⁶ Ibidem, dos. 518/ 1867.⁷⁵⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867.⁷⁵⁸ Ibidem, dos. 1174/ 1868.⁷⁵⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁷⁶⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867.⁷⁶¹ Ibidem, dos. 994/ 1868.⁷⁶² Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.⁷⁶³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.⁷⁶⁴ Ibidem, dos. 639/ 1868.⁷⁶⁵ BRV, II, p 211.⁷⁶⁶ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.⁷⁶⁷ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.⁷⁶⁸ Ibidem, dos. 639/ 1868.⁷⁶⁹ BRV, II, p 212.⁷⁷⁰ Consistoriu, dos. 993/ 1868.⁷⁷¹ Ibidem, dos. 634/ 1868.⁷⁷² Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.⁷⁷³ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.⁷⁷⁴ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.⁷⁷⁵ Ibidem, dos. 587/ 1867.⁷⁷⁶ Ibidem, dos. 433/ 1867.⁷⁷⁷ Ibidem, dos. 633/ 1868.⁷⁷⁸ Ibidem, dos. 507/ 1867; 1771/ 1868.⁷⁷⁹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.⁷⁸⁰ Ibidem, dos. 994/ 1868.⁷⁸¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁷⁸² BRV, IV, p 92.⁷⁸³ Consistoriu, dos. 242, 1336/ 1868.⁷⁸⁴ Ibidem, dos. 433/ 1867.⁷⁸⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

2. *Evangelhie*, Blaj, 1776⁷⁸⁶
 - CĂTINA: Jucul de Mijloc⁷⁸⁷
 - IERNUT: Subpădure, Șomoștelnic, Valea Izvoarelor⁷⁸⁸
 - LUDUȘ: Iclânzel⁷⁸⁹
 - MORLACA: Alunișu, Fildu de Sus⁷⁹⁰
 - POȘAGA: Hășmaș. Poșaga de Jos⁷⁹¹
 - SIBIU: Ghijasa de Sus⁷⁹²
 - TÂRGU- MUREȘ: Bărdești⁷⁹³
 - TURDA: Turda Nouă⁷⁹⁴
 - ȚICHINDEAL: Calbor, Fofeldea⁷⁹⁵
 - VAIDACUTA: Cerghizele⁷⁹⁶
 3. *Liturgie*, Blaj, 1776⁷⁹⁷
 - TÂRGU- MUREȘ: Bărdești⁷⁹⁸
 4. *Mineul pe Octomvrie*, Râmnic, 1776⁷⁹⁹
 - FĂGĂRAȘ: Porumbacul de Sus⁸⁰⁰
- 1777
1. *Antologhion*, București, 1777⁸⁰¹
 - BIIA: Iclod⁸⁰²
 - DUMBRĂVENI: Delenii⁸⁰³
 - FĂGĂRAȘ: Gura Văii⁸⁰⁴
 - IERNUT: Șeulia de Mureș⁸⁰⁵
 2. *Catavasier*, Blaj, 1777⁸⁰⁶
 - BIIA: Valea Lungă⁸⁰⁷
 - CĂTINA: Jucul de Mijloc⁸⁰⁸
 - CORNEȘTI: Blăjele⁸⁰⁹
 - CUT: Dumitra⁸¹⁰
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni, Giacăș⁸¹¹
 - FĂGĂRAȘ: Racovița⁸¹²
 - IERNUT: Ațintiș⁸¹³
 - LUDUȘ: Lechința, Oroiu de Cîmpie⁸¹⁴
 - MORLACA: Alunișu, Fildul de Sus⁸¹⁵
 - POȘAGA: Băișoara⁸¹⁶
 - TÂRGU- MUREȘ: Culpui, Herghelea⁸¹⁷
 - ȚICHINDEAL: Feldioara, Toarcia⁸¹⁸

⁷⁸⁶ BRV, II, p 214.

⁷⁸⁷ Consistoriu, dos. 993/ 1868.

⁷⁸⁸ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868

⁷⁸⁹ Ibidem, dos. 587/ 1867.

⁷⁹⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁷⁹¹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁷⁹² Ibidem, dos. 678/ 1867.

⁷⁹³ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁷⁹⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁷⁹⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1576/ 1868.

⁷⁹⁶ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁷⁹⁷ BRV, IV, p 92.

⁷⁹⁸ Consistoriu, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁷⁹⁹ BRV, II, p 215.

⁸⁰⁰ Consistoriu, dos. 651/ 1868.

⁸⁰¹ BRV, II, p 218.

⁸⁰² Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

⁸⁰³ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁸⁰⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁸⁰⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁸⁰⁶ BRV, II, p 220.

⁸⁰⁷ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

⁸⁰⁸ Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁸⁰⁹ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁸¹⁰ Ibidem, dos. 1054, 1172/ 1868.

⁸¹¹ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁸¹² Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁸¹³ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁸¹⁴ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁸¹⁵ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁸¹⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁸¹⁷ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁸¹⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

3. *Ceasoslov*, Iași, 1777⁸¹⁹
 - FĂGĂRAȘ: Gura Văii⁸²⁰
- 1778
 1. *Cazanie*, București, 1778⁸²¹
 - SIBIU: Călbășar⁸²²
 2. *Ceasoslov*, ed. V, Blaj, 1778⁸²³
 - TURDA: Ciurila⁸²⁴
- 1780
 1. *Liturgii*, București, 1780⁸²⁵
 - OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș⁸²⁶
 2. *Psaltire*, Blaj, 1780⁸²⁷
 - CORNEȘTI: Comești⁸²⁸
 - FĂGĂRAȘ: Ohaba, Veneția⁸²⁹
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Urmeniș⁸³⁰
 3. *Triod*, Blaj, 1780⁸³¹
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Urmeniș⁸³²
- 1781
 1. *Cazanii*, Rîmnic, 1781⁸³³
 - COJOCNA: Cojocna⁸³⁴
 - OCNA- MUREȘ: Stîna de Mureș⁸³⁵
 - POȘAGA: Șutu⁸³⁶
 - ȚICHINDEAL: Poenița⁸³⁷
 - VAIDACUTA: Tirimia⁸³⁸
 2. *Minologhion*, Blaj, 1781⁸³⁹
 - ALECUȘ: Gîmbuț, Șilea⁸⁴⁰
 - BILA: Valea Sasului⁸⁴¹
 - COJOCNA: Cojocna, Dezmir, Rediu⁸⁴²
 - CUT: Boz, Hăpria⁸⁴³
 - FĂGĂRAȘ: Hîrseni, Olteț, Vad⁸⁴⁴
 - IERNUT: Bord, Cipău, Iernut, Lăscud, Sălcud, Șomoștelnic⁸⁴⁵
 - LUDUȘ: Dătășeni, Iclânzel⁸⁴⁶
 - MORLACA: Morlaca, Vișagu⁸⁴⁷
 - PĂLATCA: Pălatca⁸⁴⁸
 - POȘAGA: Șutu⁸⁴⁹
 - SIBIU: Orlat⁸⁵⁰

⁸¹⁹ BRV, II, p. 221.

⁸²⁰ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁸²¹ BRV, IV, p. 93.

⁸²² Consistoriu, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁸²³ BRV, II, p. 225.

⁸²⁴ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

⁸²⁵ BRV, II, p. 253.

⁸²⁶ Consistoriu, dos. 1174/ 1868.

⁸²⁷ BRV, II, p. 269.

⁸²⁸ Consistoriu, dos. 242, 1336/ 1868.

⁸²⁹ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

⁸³⁰ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁸³¹ BRV, IV, p. 94.

⁸³² Consistoriu, dos. 994/ 1868.

⁸³³ BRV, II, p. 271; IV, p. 262.

⁸³⁴ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

⁸³⁵ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

⁸³⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁸³⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁸³⁸ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁸³⁹ BRV, II, p. 273.

⁸⁴⁰ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁸⁴¹ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

⁸⁴² Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁸⁴³ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

⁸⁴⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1516, 1651/ 1868.

⁸⁴⁵ Ibidem, dos. 243, 1336/ 1868.

⁸⁴⁶ Ibidem, dos. 587/ 1867.

⁸⁴⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁸⁴⁸ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁸⁴⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁸⁵⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

- SÂMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Dâmbu, Sălcuța⁸⁵¹
- TÂRGU- MUREȘ: Târgu- Mureș⁸⁵²
- TURDA: Filea de Jos, Lita, Turda Nouă⁸⁵³

1783

1. *Octoih*, Blaj, 1783⁸⁵⁴
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni⁸⁵⁵
 - IERNUT: Valea Izvoarelor⁸⁵⁶
 - POȘAGA: Muntele Băișorii⁸⁵⁷
 - TURDA: Turda Nouă⁸⁵⁸

1784

1. *Apostol*, București, 1784⁸⁵⁹
 - FĂGĂRAȘ: Berivoi Mic⁸⁶⁰
 - POȘAGA: Muntele Băișorii⁸⁶¹
 - TURDA: Sălicea⁸⁶²
2. *Catavasier*, Rîmnic, 1784⁸⁶³
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos⁸⁶⁴
3. *Evangelie*, Rîmnic, 1784⁸⁶⁵
 - CORNEȘTI: Boziaș⁸⁶⁶
 - FĂGĂRAȘ: Tohanul Vechi⁸⁶⁷
 - POȘAGA: Muntele Băișorii⁸⁶⁸
4. *Molitvenic*, Blaj, 1784⁸⁶⁹
 - ALECUȘ: Șpălnaca⁸⁷⁰
 - BIIA: Valea Lungă⁸⁷¹
 - CĂTINA: Cătina⁸⁷²
 - CORNEȘTI: Boian, Comești⁸⁷³
 - CUT: Dumitra⁸⁷⁴
 - DUMBRĂVENI: Deleni⁸⁷⁵
 - FĂGĂRAȘ: Copăcel, Făgăraș⁸⁷⁶
 - MORLACA: Aghireșul, Brăișor, Fildul de Mijloc, Săcuiu, Vișagu⁸⁷⁷
 - PĂLATCA: Simboleni⁸⁷⁸
 - POȘAGA: Băișoara, Borzești, Deleni⁸⁷⁹
 - SIBIU: Orlat, Șura Mică⁸⁸⁰
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Dâmbu⁸⁸¹
 - TÂRGU- MUREȘ: Bărdești, Tofalău⁸⁸²
 - TURDA: Lita, Tureni⁸⁸³

⁸⁵¹ Ibidem, dos. 994/ 1868.⁸⁵² Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.⁸⁵³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁸⁵⁴ BRV, IV, p. 95.⁸⁵⁵ Consistoriu, dos. 244, 1347/ 1868.⁸⁵⁶ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.⁸⁵⁷ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁸⁵⁸ Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁸⁵⁹ BRV, IV, p. 95.⁸⁶⁰ Consistoriu, dos. 518/ 1867.⁸⁶¹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁸⁶² Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁸⁶³ BRV, II, p. 186.⁸⁶⁴ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.⁸⁶⁵ BRV, II, p. 289.⁸⁶⁶ Consistoriu, dos. 242, 1336/ 1868.⁸⁶⁷ Ibidem, dos. 1576/ 1868.⁸⁶⁸ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁸⁶⁹ BRV, II, p. 290.⁸⁷⁰ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.⁸⁷¹ Ibidem, dos. 1410/ 1868.⁸⁷² Ibidem, dos. 993/ 1868.⁸⁷³ Ibidem, doc. 242, 1336/ 1868.⁸⁷⁴ Ibidem, dos. 1054, 1172/ 1868.⁸⁷⁵ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.⁸⁷⁶ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.⁸⁷⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1663/ 1868.⁸⁷⁸ Ibidem, dos. 633/ 1868.⁸⁷⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁸⁸⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.⁸⁸¹ Ibidem, dos. 994/ 1868.⁸⁸² Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

5. Samoil Clain, *Propovedanie...la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784⁸⁸⁴
 - CUT: Straja⁸⁸⁵
 - DUMBRĂVENI: Viișoara⁸⁸⁶
 - FĂGĂRAȘ: Veneția de Jos⁸⁸⁷
 - IERNUT: Bord⁸⁸⁸
 - MORLACA: Fildul de Mijloc, Fildul de Sus⁸⁸⁹
 - POȘAGA: Iara⁸⁹⁰
 - SIBIU: Veștem⁸⁹¹
 - TURDA: Săliște⁸⁹²
- 1786
 1. *Antologhion*, Rîmnic, 1786⁸⁹³
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos, Copăcel⁸⁹⁴
 - LUDUȘ: Lechința⁸⁹⁵
 - ȚICHINDEAL: Toarcia⁸⁹⁶
 2. *Ceaslov*, < Blaj >, 1786⁸⁹⁷
 - MORLACA: Brăisor, Săcuiu⁸⁹⁸
 - SIBIU: Orlat⁸⁹⁹
 3. *Psaltire*, Blaj, 1786⁹⁰⁰
 - FĂGĂRAȘ: Șercaia⁹⁰¹
 - IERNUT: Ațintiș⁹⁰²
 - LUDUȘ: Lechința⁹⁰³
 - PĂLATCA: Sărmășel⁹⁰⁴
- 1787
 1. *Liturghii*, Rîmnic, 1787⁹⁰⁵
 - TURDA: Vălișoara⁹⁰⁶
- 1791
 1. *Psaltire*, Sibiu, 1791⁹⁰⁷
 - MORLACA: Morlaca⁹⁰⁸
- 1792
 1. *Cazanii*, Rîmnic, 1792⁹⁰⁹
 - BIIA: Valea Lungă⁹¹⁰
 - FĂGĂRAȘ: Șerbeni, Șercaia⁹¹¹
 2. *Octoih*, Blaj, 1792⁹¹²
 - ALECUȘ: Șpălnaca⁹¹³
 - COJOCNA: Cojocna, Corpadea⁹¹⁴

⁸⁸³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁸⁸⁴ BRV, II, p 287.

⁸⁸⁵ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

⁸⁸⁶ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁸⁸⁷ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

⁸⁸⁸ Ibidem, dos. 243, 1336/ 1868.

⁸⁸⁹ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

⁸⁹⁰ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁸⁹¹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁸⁹² Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁸⁹³ BRV, IV, p 99.

⁸⁹⁴ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

⁸⁹⁵ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁸⁹⁶ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁸⁹⁷ BRV, II, p 313.

⁸⁹⁸ Consistoriu, dos. 433/ 1867.

⁸⁹⁹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁹⁰⁰ BRV, II, p 315.

⁹⁰¹ Consistoriu, dos. 518/ 1867.

⁹⁰² Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁹⁰³ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁹⁰⁴ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁹⁰⁵ BRV, II, p 316.

⁹⁰⁶ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

⁹⁰⁷ BRV, II, p 342.

⁹⁰⁸ Consistoriu, dos. 433/ 1867.

⁹⁰⁹ BRV, II, p 347.

⁹¹⁰ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

⁹¹¹ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

⁹¹² BRV, II, p 349.

⁹¹³ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁹¹⁴ Ibidem, dos. 634/ 1868.

- CORNEȘTI: Boian⁹¹⁵
 - CUT: Sebeș⁹¹⁶
 - DUMBRĂVENI: Giacăș⁹¹⁷
 - IERNUT: Iemut⁹¹⁸
 - LUDUȘ: Oroiu de Cîmpie⁹¹⁹
 - MORLACA: Brășor⁹²⁰
 - SIBIU: Bîrghiș⁹²¹
 - TÂRGU- MUREȘ: Păsăreni, Târgu- Mureș⁹²²
 - ȚICHINDEAL: Noul Român⁹²³
 - VAIDACUTA: Bernadea⁹²⁴
- 1793
1. *Adunarea cazaniilor*, Viena, 1793⁹²⁵
 - FĂGĂRAȘ: Șinca Veche⁹²⁶
 2. *Catavasier*, Blaj, 1793⁹²⁷
 - ALECUȘ: Șilea⁹²⁸
 - BIIA: Iclod⁹²⁹
 - BISTRA: Cărpiniș⁹³⁰
 - CĂTINA: Țagu⁹³¹
 - COJOCNA: Dezmir⁹³²
 - CORNEȘTI: Abuș⁹³³
 - FĂGĂRAȘ: Arpașul de Jos, Viștea de Jos⁹³⁴
 - IERNUT: Șomștelnic⁹³⁵
 - LUDUȘ: Căpușul de Cămpie⁹³⁶
 - MORLACA: Brășor, Săcuiu⁹³⁷
 - PĂLATCA: Balda⁹³⁸
 - SIBIU: Orlai⁹³⁹
 - TÂRGU- MUREȘ: Troița⁹⁴⁰
 - TURDA: Borzești, Fiea de Jos, Turda Nouă⁹⁴¹
 3. *Ceaslov*, Blaj, 1793⁹⁴²
 - BIIA: Iclod⁹⁴³
 - COJOCNA: Pata⁹⁴⁴
 - FĂGĂRAȘ: Racovița, Recea Nouă⁹⁴⁵
 - LUDUȘ: Oroiu de Cămpie⁹⁴⁶
 - MORLACA: Fildul de Sus⁹⁴⁷

⁹¹⁵ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁹¹⁶ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

⁹¹⁷ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁹¹⁸ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁹¹⁹ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁹²⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁹²¹ Ibidem, dos. 678/ 1867.

⁹²² Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁹²³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁹²⁴ Ibidem, dos. 639/ 1868.

⁹²⁵ BRV, II, p. 350.

⁹²⁶ Consistoriu, dos. 1576/ 1868.

⁹²⁷ BRV, II, p. 351.

⁹²⁸ Consistoriu, dos. 564/ 1867; 1766/ 1868.

⁹²⁹ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

⁹³⁰ Ibidem, dos. 661/ 1868.

⁹³¹ Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁹³² Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁹³³ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

⁹³⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

⁹³⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

⁹³⁶ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁹³⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867.

⁹³⁸ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁹³⁹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁹⁴⁰ Ibidem, dos. 517/ 1867.

⁹⁴¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁹⁴² BRV, II, p. 353.

⁹⁴³ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

⁹⁴⁴ Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁹⁴⁵ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

⁹⁴⁶ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁹⁴⁷ Ibidem, dos. 433/ 1867.

- SIBIU: Ghijasa de Sus⁹⁴⁸
- 4. *Psaltire*, Viena, 1793⁹⁴⁹
 - TURDA: Copăcenii⁹⁵⁰
- 1794
 1. *Apostol*, Rîmnic, 1794⁹⁵¹
 - SIBIU: Șteneasa⁹⁵²
 2. *Evangelie*, Rîmnic, 1794⁹⁵³
 - SIBIU: Șteneasa⁹⁵⁴
 3. *Molitvenic*, București, 1794⁹⁵⁵
 - MORLACA: Tranișu⁹⁵⁶
- 1795
 1. *Biblia*, Blaj, 1795⁹⁵⁷
 - ALECUȘ: Șpălnaca, Valea Sasului⁹⁵⁸
 - BISTRA: Certege, Sohodol⁹⁵⁹
 - BLAJ: Tiur⁹⁶⁰
 - CĂTINA: Gădălin, Jucul de Jos⁹⁶¹
 - COJOCNA: Aiton, Iuriul de Cîmpie, Pata⁹⁶²
 - DUMBRĂVENI: Deleni, Șmig⁹⁶³
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Racovița, Vad⁹⁶⁴
 - LUDUȘ: Lechința⁹⁶⁵
 - MORLACA: Fildul de Mijloc⁹⁶⁶
 - PĂLATCA: Aruncuta, Pălatca, Sâmboleni⁹⁶⁷
 - POȘAGA: Bicălatu, Livada, Muntele Băișorii, Surduc⁹⁶⁸
 - SIBIU: Gura Răului⁹⁶⁹
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Șopteriu, Urmeniș⁹⁷⁰
 - TÂRGU-MUREȘ: Oroiu Secuiesc, Târgu- Mureș⁹⁷¹
 - TURDA: Ceanul Mic, Copăcenii, Lita, Petreștii de Jos, Săliște, Turda, Turda Nouă⁹⁷²
 - ȚICHINDEAL: Noul Român⁹⁷³
- 1797
 1. *Liturghii*, București, 1797⁹⁷⁴
 - FĂGĂRAȘ: Recea Nouă, Vad⁹⁷⁵
- 1798
 1. *Liturghie*, Sibiu, 1798⁹⁷⁶
 - CUT: Dumitra⁹⁷⁷
 - FĂGĂRAȘ: Copăcel⁹⁷⁸
 - LUDUȘ: Dileul Vechi⁹⁷⁹

⁹⁴⁸ Ibidem, dos. 678/ 1867.

⁹⁴⁹ BRV, II, p 356.

⁹⁵⁰ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

⁹⁵¹ BRV, II, p 356.

⁹⁵² Consistoriu, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁹⁵³ BRV, II, p 364.

⁹⁵⁴ Consistoriu, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁹⁵⁵ BRV, II, p 366.

⁹⁵⁶ Consistoriu, dos. 433/ 1867.

⁹⁵⁷ BRV, II, p 380.

⁹⁵⁸ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

⁹⁵⁹ Ibidem, dos. 661/ 1868.

⁹⁶⁰ Ibidem, dos. 580/ 1867.

⁹⁶¹ Ibidem, dos. 993/ 1868.

⁹⁶² Ibidem, dos. 634/ 1868.

⁹⁶³ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

⁹⁶⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

⁹⁶⁵ Ibidem, dos. 507/ 1867.

⁹⁶⁶ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

⁹⁶⁷ Ibidem, dos. 633/ 1868.

⁹⁶⁸ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

⁹⁶⁹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

⁹⁷⁰ Ibidem, dos. 994/ 1868.

⁹⁷¹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

⁹⁷² Ibidem, dos. 1772/ 1868.

⁹⁷³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

⁹⁷⁴ BRV, II, p 393.

⁹⁷⁵ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

⁹⁷⁶ BRV, II, p 403,

⁹⁷⁷ Consistoriu, dos. 1054, 1172/ 1868.

⁹⁷⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

- MORLACA: Fildul de Jos, Morlaca⁹⁸⁰
- POȘAGA: Muntele Băișonii⁹⁸¹
- SĂCEL: Săcel, Sălicea⁹⁸²

1800

1. *Penticostar*, București, 1800⁹⁸³
 - POȘAGA: Băișoara⁹⁸⁴
2. *Strasnic*, Blaj, 1800⁹⁸⁵
 - CORNEȘTI: Comești⁹⁸⁶
 - CUT: Oarda de Sus⁹⁸⁷
 - IERNUT: Deag, Ogra⁹⁸⁸
 - LUDUȘ: Dileul Vechi, Oroiu de Cîmpie⁹⁸⁹
 - SÂMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni⁹⁹⁰
 - TÂRGU- MUREȘ: Band⁹⁹¹
 - VAIDACUTA: Tîrimioara⁹⁹²
3. *Triod*, Blaj, 1800⁹⁹³
 - BIIA: Feisa⁹⁹⁴
 - COJOCNA: Berghieșu⁹⁹⁵
 - CORNEȘTI: Boziaș, Tămăveni⁹⁹⁶
 - CUT: Daia Română, Drâmbar⁹⁹⁷
 - DUMBRĂVENI: Țigmandru⁹⁹⁸
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos⁹⁹⁹
 - IERNUT: Lăscud, Petrilaca¹⁰⁰⁰
 - LUDUȘ: Oroiu de Cîmpie¹⁰⁰¹
 - MORLACA: Ciucea¹⁰⁰²
 - OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș¹⁰⁰³
 - POȘAGA: Livada, Muntele Băișonii¹⁰⁰⁴
 - SIBIU: Șura Mică¹⁰⁰⁵
 - SÂNĂRTINUL DE CÂMPIE: Urmeniș¹⁰⁰⁶
 - TÂRGU- MUREȘ: Band¹⁰⁰⁷
 - ȚICHINDEAL: Fofeldea, Hosman, Noul¹⁰⁰⁸
 - VAIDACUTA: Tîrimia¹⁰⁰⁹

SECOLUL AL XIX-LEA

1801

1. Clain, *Theologie dogmatică și moralicească despre Taine preste tot*, Blaj, 1801¹⁰¹⁰
 - TURDA: Turda Nouă¹⁰¹¹

⁹⁷⁹ Ibidem, dos. 507/ 1867.⁹⁸⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.⁹⁸¹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁹⁸² Ibidem, dos. 1772/ 1868.⁹⁸³ BRV, II, p 418.⁹⁸⁴ Consistoriu, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.⁹⁸⁵ BRV, IV, p 115.⁹⁸⁶ Consistoriu, dos. 242, 1336/ 1868.⁹⁸⁷ Ibidem, dos. 1172/ 1868.⁹⁸⁸ Ibidem, 243, 1346/ 1868.⁹⁸⁹ Ibidem, dos. 507/ 1867.⁹⁹⁰ Ibidem, dos. 994/ 1868.⁹⁹¹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.⁹⁹² Ibidem, dos. 639/ 1868.⁹⁹³ BRV, II, p 420.⁹⁹⁴ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.⁹⁹⁵ Ibidem, dos. 634/ 1868.⁹⁹⁶ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.⁹⁹⁷ Ibidem, dos. 1172/ 1868.⁹⁹⁸ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.⁹⁹⁹ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.¹⁰⁰⁰ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.¹⁰⁰¹ Ibidem, dos. 507/ 1867.¹⁰⁰² Ibidem, dos. 433/ 1867.¹⁰⁰³ Ibidem, dos. 1174/ 1868.¹⁰⁰⁴ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁰⁰⁵ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁰⁰⁶ Ibidem, dos. 994/ 1868.¹⁰⁰⁷ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁰⁰⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.¹⁰⁰⁹ Ibidem, dos. 639/ 1868.¹⁰¹⁰ BRV, II, p 429.

1802

1. *Apostol*, Blaj, 1802¹⁰¹²
 - ALECUȘ: Nandra¹⁰¹³
 - BIIA: Feisa¹⁰¹⁴
 - CĂTINA: Țagu¹⁰¹⁵
 - COJOCNA: Cojocna¹⁰¹⁶
 - CORNEȘTI: Boziaș, Tămăveni¹⁰¹⁷
 - CUT: Berghin, Henig¹⁰¹⁸
 - DUMBRĂVENI: Gogan¹⁰¹⁹
 - FĂGĂRAȘ: Olteț, Ticușul Nou¹⁰²⁰
 - IERNUT: Bord, Cipău, Cucerdea, Giuluș, Lăscud, Sânpaul¹⁰²¹
 - LUDUȘ: Dătășeni¹⁰²²
 - MORLACA: Aluniș, Brăișor, Ciucea, Fildul de Jos, Săcuiu¹⁰²³
 - OCNA- MUREȘ: Orosia¹⁰²⁴
 - PĂLATCA: Miheșul de Cîmpie, Simboleni¹⁰²⁵
 - POȘAGA: Deleni, Surduc¹⁰²⁶
 - SIBIU: Săcădate¹⁰²⁷
 - SĂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Șopteriu¹⁰²⁸
 - TÂRGU- MUREȘ: Band, Culpui, Ernei, Lăurenii¹⁰²⁹
 - TURDA: Filea de Sus, Petreștii de Jos, Petreștii de Mijloc¹⁰³⁰
 - ȚICHINDEAL: Noul, Noul Român¹⁰³¹
 - VAIDACUTA: Cerghid, Cerghizel, Tirimia¹⁰³²

1803

1. *Catavasier*, Sibiu, 1803¹⁰³³
 - CUT: Cuț¹⁰³⁴
 - SIBIU: Apoldul de Jos¹⁰³⁵

1804

1. *Psaltire*, Sibiu, 1804¹⁰³⁶
 - TURDA: Vălișoara¹⁰³⁷
2. *Strastnic*, ed. III, Blaj, 1804¹⁰³⁸
 - POȘAGA: Măgura¹⁰³⁹
 - TURDA: Hășdate¹⁰⁴⁰

1805

1. Ioan Bob, *Carte de învățăture creștinești*, Blaj, 1805¹⁰⁴¹
 - CUT: Dobârca¹⁰⁴²

¹⁰¹¹ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.¹⁰¹² BRV, II, p 433.¹⁰¹³ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.¹⁰¹⁴ Ibidem, dos. 1410/ 1868.¹⁰¹⁵ Ibidem, dos. 993/ 1868.¹⁰¹⁶ Ibidem, dos. 634/ 1868.¹⁰¹⁷ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.¹⁰¹⁸ Ibidem, dos. 1172/ 1868.¹⁰¹⁹ Ibidem, dos. 1347/ 1868.¹⁰²⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.¹⁰²¹ Ibidem, dos. 243. 1346/ 1868.¹⁰²² Ibidem, dos. 587/ 1867.¹⁰²³ Ibidem, dos. 433/ 1867.¹⁰²⁴ Ibidem, dos. 1174/ 1868.¹⁰²⁵ Ibidem, dos. 633/ 1868.¹⁰²⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁰²⁷ Ibidem, dos. 1762/ 1867.¹⁰²⁸ Ibidem, dos. 994/ 1868.¹⁰²⁹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁰³⁰ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹⁰³¹ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.¹⁰³² Ibidem, dos. 639/ 1868.¹⁰³³ BRV, II, p 445.¹⁰³⁴ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.¹⁰³⁵ Ibidem, dos. 678/ 1867.¹⁰³⁶ BRV, II, p 451.¹⁰³⁷ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.¹⁰³⁸ BRV, II, p 452.¹⁰³⁹ Consistoriu, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁰⁴⁰ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹⁰⁴¹ BRV, II, p 454.¹⁰⁴² Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

- DUMBRĂVENI: Șoimuș¹⁰⁴³
- FĂGĂRAȘ: Vaida Recea¹⁰⁴⁴
- TÂRGU- MUREȘ: Lăurenii¹⁰⁴⁵
- 2. *Penticostar*, Sibiu, 1805¹⁰⁴⁶
 - ALECUȘ: Șpălnaca¹⁰⁴⁷
 - BIIA: Lunca¹⁰⁴⁸
 - CORNEȘTI: Boziaș, Tămăveni¹⁰⁴⁹
 - CUT: Drâmbar, Hâpria¹⁰⁵⁰
 - SIBIU: Săliște, Șura Mică¹⁰⁵¹
 - TURDA: Sălicea, Tureni¹⁰⁵²
 - ȚICHINDEAL: Fofeldea, Noul, Poenița¹⁰⁵³
- 3. *Psaltire*, Sibiu, 1805¹⁰⁵⁴
 - TURDA: Sălicea¹⁰⁵⁵
- 4. *Teofilact, Tilcuire la cele patru evanghelii*, Iași, 1805¹⁰⁵⁶
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș¹⁰⁵⁷
- 1806
 - 1. *Evanghelie*, Sibiu, 1806¹⁰⁵⁸
 - CUT: Dobirca¹⁰⁵⁹
 - FĂGĂRAȘ: Bucium, Ucea de Sus, Veneția de Jos¹⁰⁶⁰
 - MORLACA: Lunca Vișagului¹⁰⁶¹
 - TÂRGU- MUREȘ: Valea¹⁰⁶²
 - ȚICHINDEAL: Feldioara, Ilmbav, Noul, Noul Român¹⁰⁶³
- 1807
 - 1. *Liturghii*, Blaj, 1807¹⁰⁶⁴
 - ALECUȘ: Șpălnaca¹⁰⁶⁵
 - BISTRA: Cărpiniș, Certege, Șasa¹⁰⁶⁶
 - CĂTINA: Jucul de Mijloc¹⁰⁶⁷
 - COJOCNA: Ceanul Mare, Cojocna, Pata¹⁰⁶⁸
 - CORNEȘTI: Adămuș¹⁰⁶⁹
 - DUMBRĂVENI: Deaj, Gogan, Șoimuș, Vișoara¹⁰⁷⁰
 - FĂGĂRAȘ: Arpașul de Jos, Bucium, Comana de Jos, Gura Văii, Iași, Pojorta, Porumbacul de Sus, Șerbeni, Șinca Veche, Tohanul Vechi, Viștea de Jos¹⁰⁷¹
 - IERNUT: Bord, Cipău, Subpădure, Valea Izvoarelor¹⁰⁷²
 - LUDUȘ: Dătășeni, Lechința, Oarba de Mureș, Oroiul de Câmpie, Șăușă¹⁰⁷³
 - MORLACA: Fildul de Mijloc, Lunca Vișagului, Morlaca, Vișagu¹⁰⁷⁴

¹⁰⁴³ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

¹⁰⁴⁴ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

¹⁰⁴⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹⁰⁴⁶ BRV, II, p 463.

¹⁰⁴⁷ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

¹⁰⁴⁸ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

¹⁰⁴⁹ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹⁰⁵⁰ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹⁰⁵¹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹⁰⁵² Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁰⁵³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹⁰⁵⁴ BRV, II, 463.

¹⁰⁵⁵ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

¹⁰⁵⁶ BRV, II, p 466.

¹⁰⁵⁷ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

¹⁰⁵⁸ BRV, II, p 485.

¹⁰⁵⁹ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.

¹⁰⁶⁰ Ibidem, dos. 1576, 1651/ 1868.

¹⁰⁶¹ Ibidem, dos. 433/ 1867.

¹⁰⁶² Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹⁰⁶³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹⁰⁶⁴ BRV, II, p 542.

¹⁰⁶⁵ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

¹⁰⁶⁶ Ibidem, dos. 661/ 1868.

¹⁰⁶⁷ Ibidem, dos. 993/ 1868.

¹⁰⁶⁸ Ibidem, dos. 634/ 1868.

¹⁰⁶⁹ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹⁰⁷⁰ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

¹⁰⁷¹ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

¹⁰⁷² Ibidem, dos. 243, 1336/ 1868.

¹⁰⁷³ Ibidem, dos. 507/ 1867.

¹⁰⁷⁴ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

- PĂLATCA: Balda, Frata, Sâmboleni¹⁰⁷⁵
- POȘAGA: Deleni¹⁰⁷⁶
- SIBIU: Călvășar, Vecerd¹⁰⁷⁷
- SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Sânmărtinul de Câmpie¹⁰⁷⁸
- TÂRGU- MUREȘ: Band, Ernei, Târgu Mureș, Valea Sasului
- TURDA: Turda, Turda Nouă¹⁰⁷⁹
- ȚICHINDEAL: Benești, Noul, Vurpăr¹⁰⁸⁰

1808

1. *Ceaslov*, Blaj, 1808¹⁰⁸¹
 - BISTRA: Certege¹⁰⁸²
 - POȘAGA: Surduc¹⁰⁸³
 - TÎRGU- MUREȘ: Tîrgu- Mureș¹⁰⁸⁴
2. *Penticostar*, Blaj, 1808¹⁰⁸⁵
 - ALECUȘ: Nandra¹⁰⁸⁶
 - BISTRA: Cărpiniș¹⁰⁸⁷
 - CĂTINA: Țagu¹⁰⁸⁸
 - CUT: Dobârca¹⁰⁸⁹
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Ticușul Nou, Vaida Recea, Viștea de Jos¹⁰⁹⁰
 - IERNUT: Bord, Cipău, Cucerdea, Subpădure¹⁰⁹¹
 - LUDUȘ: Dătașeni, Oarba de Mureș, Oroiu de Cîmpie¹⁰⁹²
 - MORLACA: Aghireșul, Aluniș, Bologa, Fildul de Sus¹⁰⁹³
 - PĂLATCA: Frata¹⁰⁹⁴
 - POȘAGA: Hășmaș¹⁰⁹⁵
 - SIBIU: Tilișca¹⁰⁹⁶
 - TÂRGU- MUREȘ: Oroiu Secuiesc¹⁰⁹⁷
3. *Psaltire*, Buda, 1808¹⁰⁹⁸
 - FĂGĂRAȘ: Gura Văii¹⁰⁹⁹

1809

1. *Ceaslov*, Sibiu, 1809¹¹⁰⁰
 - SIBIU: Ludoș¹¹⁰¹
2. *Liturghie*, Sibiu, 1809¹¹⁰²
 - CUT: Daia Română¹¹⁰³
 - POȘAGA: Șutu¹¹⁰⁴
 - ȚICHINDEAL: Hosman¹¹⁰⁵
3. *Petru Maior, Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809¹¹⁰⁶

¹⁰⁷⁵ Ibidem, dos. 633/ 1868.¹⁰⁷⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁰⁷⁷ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁰⁷⁸ Ibidem, dos. 994/ 1868.¹⁰⁷⁹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹⁰⁸⁰ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.¹⁰⁸¹ BRV, II, p 526.¹⁰⁸² Consistoriu, dos. 661/ 1868.¹⁰⁸³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁰⁸⁴ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁰⁸⁵ BRV, II, p 534.¹⁰⁸⁶ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.¹⁰⁸⁷ Ibidem, dos. 661/ 1868.¹⁰⁸⁸ Ibidem, dos. 993/ 1868.¹⁰⁸⁹ Ibidem, dos. 1172/ 1868.¹⁰⁹⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.¹⁰⁹¹ Ibidem, dos. 243, 1336/ 1868.¹⁰⁹² Ibidem, dos. 507/ 1867.¹⁰⁹³ Ibidem, dos. 433/ 1867.¹⁰⁹⁴ Ibidem, dos. 633/ 1868.¹⁰⁹⁵ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁰⁹⁶ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁰⁹⁷ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁰⁹⁸ BRV, II, p 535.¹⁰⁹⁹ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.¹¹⁰⁰ BRV, III, p 4.¹¹⁰¹ Consistoriu, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹¹⁰² BRV, III, p 5.¹¹⁰³ Consistoriu, dos. 1172/ 1868.¹¹⁰⁴ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹¹⁰⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.¹¹⁰⁶ BRV, III, p 6.

- ALECUȘ: Nandra¹¹⁰⁷
 - BIIA: BiiA¹¹⁰⁸
 - BISTRA: Șasa¹¹⁰⁹
 - BLAJ: Mănărade¹¹¹⁰
 - CUT: Daia Română¹¹¹¹
 - DUMBRĂVENI: Deleni, Gogan-Varolea, Șoimuș¹¹¹²
 - FĂGĂRAȘ: Porumbacul de Sus, Șerbeni¹¹¹³
 - IERNUT: Giuluș¹¹¹⁴
 - MORLACA: Brăișor, Săcuiu¹¹¹⁵
 - POȘAGA: Hășmaș¹¹¹⁶
 - SIBIU: Călvasăr, Șteneș, Tilișca, Veștem¹¹¹⁷
 - 4. *Psaltirea, Blaj, 1809*¹¹¹⁸
 - MORLACA: Aghireșul¹¹¹⁹
- 1810
1. Petru Maior, *Prediche*, Buda, 1810¹¹²⁰
 - BIIA: Sânmiclăuș, Valea Sasului¹¹²¹
 - BISTRA: Sohodol¹¹²²
 - BLAJ: Mănărade¹¹²³
 - CUT: Berghin, Cut, Dobârca, Sebeș¹¹²⁴
 - DUMBRĂVENI: Dumbrăveni¹¹²⁵
 - FĂGĂRAȘ: Hurez, Ileni, Șona, Tohanul Vechi¹¹²⁶
 - LUDUȘ: Lechința¹¹²⁷
 - OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș¹¹²⁸
 - POȘAGA: Băișoara, Hășmaș, Iara, Livada¹¹²⁹
 - SIBIU: Apoldul de Jos, Călvasăr, Gura Riului, Șteneș, Tilișca¹¹³⁰
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni¹¹³¹
 - TURDA: Turda¹¹³²
 - ȚICHINDEAL: Ilimbav, Nou¹¹³³
 - VAIDACUTA: Odihei¹¹³⁴
- 1811
1. *Octoih*, Buda, 1811¹¹³⁵
 - BISTRA: Certege, Șasa¹¹³⁶
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Racovița, Șinca Veche¹¹³⁷
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni¹¹³⁸
 - ȚICHINDEAL: Noul, Noul Român¹¹³⁹

¹¹⁰⁷ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

¹¹⁰⁸ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

¹¹⁰⁹ Ibidem, dos. 661/ 1868.

¹¹¹⁰ Ibidem, dos. 580/ 1867; 1771/ 1868.

¹¹¹¹ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹¹¹² Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

¹¹¹³ Ibidem, dos. 1576, 1651/ 1868.

¹¹¹⁴ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹¹¹⁵ Ibidem, dos. 433/ 1867.

¹¹¹⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹¹¹⁷ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹¹¹⁸ BRV, III, p 13.

¹¹¹⁹ Consistoriul, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.

¹¹²⁰ BRV, III, p 22.

¹¹²¹ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

¹¹²² Ibidem, dos. 661/ 1868.

¹¹²³ Ibidem, dos. 580/ 1867.

¹¹²⁴ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹¹²⁵ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

¹¹²⁶ Ibidem, dos. 1576, 1651/ 1868.

¹¹²⁷ Ibidem, dos. 507/ 1867.

¹¹²⁸ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

¹¹²⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹¹³⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867.

¹¹³¹ Ibidem, dos. 994/ 1868.

¹¹³² Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹¹³³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹¹³⁴ Ibidem, dos. 639/ 1868.

¹¹³⁵ BRV, III, p 47.

¹¹³⁶ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

¹¹³⁷ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

¹¹³⁸ Ibidem, dos. 994/ 1868.

2. *Psaltire*, Sibiu, 1811¹¹⁴⁰
 - IERNUT: Subpădure¹¹⁴¹
- 1812
 1. *Apostol*, Blaj, 1812¹¹⁴²
 - FĂGĂRAȘ: Ileni¹¹⁴³
 2. *Catavasier*, Sibiu, 1812¹¹⁴⁴
 - SIBIU: Ludoș¹¹⁴⁵
 3. *Evangelie*, Buda, 1812¹¹⁴⁶
 - FĂGĂRAȘ: Racovița¹¹⁴⁷
 - ȚICHINDEAL: Hosman¹¹⁴⁸
 4. Thomas a Kempis, *Urmarea lui Hristos*, Blaj, 1812¹¹⁴⁹
 - TÂRGU- MUREȘ: Troița¹¹⁵⁰
- 1813
 1. *Triod*, Blaj, 1813¹¹⁵¹
 - ALECUȘ: Chinciuș, Gîmbuț, Șilea¹¹⁵²
 - BISTRA: Sohodoi¹¹⁵³
 - CĂTINA: Jucul de Jos, Petea¹¹⁵⁴
 - CORNEȘTI: Abuș, Blăjel, Boian¹¹⁵⁵
 - CUT: Oarda de Sus¹¹⁵⁶
 - DUMBRĂVENI: Deaj, Ernea, Șoimuș¹¹⁵⁷
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Recea Nouă, Șerbeni, Ticușul Vechi, Vaida- Recea¹¹⁵⁸
 - IERNUT: Bobohalma, Cipău, Giuluș, Ogra, Sălcud, Sânpaul, Subpădure, Valea Izvoarelor¹¹⁵⁹
 - MORLACA: Bologa, Poeni, Tranișu¹¹⁶⁰
 - OCNA- MUREȘ: Orosia¹¹⁶¹
 - PĂLATCA: Vișinelu¹¹⁶²
 - POȘAGA: Hășmaș¹¹⁶³
 - SIBIU: Apoldul de Jos, Tilișca¹¹⁶⁴
 - TÂRGU- MUREȘ: Oroiu Secuiesc, Sântioana de Mureș¹¹⁶⁵
 - TURDA: Ciurila, Turda, Vălișoara¹¹⁶⁶
 - ȚICHINDEAL: Cincul, Feldioara, Vurpăr¹¹⁶⁷
 - VAIDACUTA: Bernadea¹¹⁶⁸
- 1814
 1. *Apostol*, Blaj, 1814¹¹⁶⁹
 - ALECUȘ: Șilea¹¹⁷⁰
 - BISTRA: Cărpiniș¹¹⁷¹

¹¹³⁹ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹¹⁴⁰ BRV, III, p 54.

¹¹⁴¹ Consistoriu, dos. 243, 1346/ 1868.

¹¹⁴² BRV, IV, p 134.

¹¹⁴³ Consistoriu, dos. 1576/ 1868.

¹¹⁴⁴ BRV, III, p 56.

¹¹⁴⁵ Consistoriu, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹¹⁴⁶ BRV, III, p 56.

¹¹⁴⁷ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

¹¹⁴⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹¹⁴⁹ BRV, III, p 62; IV, p 291.

¹¹⁵⁰ Consistoriu, dos. 517/ 1867.

¹¹⁵¹ BRV, III, p 84.

¹¹⁵² Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

¹¹⁵³ Ibidem, dos. 661/ 1868.

¹¹⁵⁴ Ibidem, dos. 993/ 1868.

¹¹⁵⁵ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹¹⁵⁶ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹¹⁵⁷ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

¹¹⁵⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

¹¹⁵⁹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹¹⁶⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.

¹¹⁶¹ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

¹¹⁶² Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹¹⁶³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹¹⁶⁴ Ibidem, dos. 678/ 1867.

¹¹⁶⁵ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹¹⁶⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹¹⁶⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹¹⁶⁸ Ibidem, dos. 639/ 1868.

¹¹⁶⁹ BRV, III, p 95.

¹¹⁷⁰ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

- CĂTINA: Jucul de Mijloc¹¹⁷²
 - CORNEȘTI: Adâmuș, Boian¹¹⁷³
 - CUT: Boz¹¹⁷⁴
 - DUMBRĂVENI: Deaj, Șoimuș, Viișoara¹¹⁷⁵
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Hîrseni, Recea Nouă, Ticușul Vechi, Tohanul Vechi, Veneția de Jos¹¹⁷⁶
 - IERNUT: Iemut, Ogra¹¹⁷⁷
 - MORLACA: Bologa, Poeni¹¹⁷⁸
 - PĂLATCA: Balda, Răzoare¹¹⁷⁹
 - POȘAGA: Căcova Ierii, Iara, Livada, Măgura¹¹⁸⁰
 - SIBIU: Nucet, Săliște, Tilișca, Vecerd¹¹⁸¹
 - SĂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Urmeniș¹¹⁸²
 - TÂRGU- MUREȘ: Oroiu Secuiesc¹¹⁸³
 - TURDA: Copăceni, Săndulești, Turda, Turda Nouă¹¹⁸⁴
 - ȚICHINDEAL: Feldioara, Ilimbav, Vurpăr¹¹⁸⁵
2. *Liturghie*, Sibiu, 1814¹¹⁸⁶
- ALECUȘ: Nandra¹¹⁸⁷
 - COJOCNA: Corpadea¹¹⁸⁸
 - CORNEȘTI: Cuștelnic¹¹⁸⁹
 - SIBIU: Călvasăr¹¹⁹⁰
 - TURDA: Hășdate¹¹⁹¹
 - ȚICHINDEAL: Noul Român¹¹⁹²
- 1815
1. *Evhologhion*, ed. III, Blaj, 1815¹¹⁹³
- BIIA: Lunca¹¹⁹⁴
 - BISTRA: Șasa¹¹⁹⁵
 - BLAJ: Mihalț, Tiur¹¹⁹⁶
 - CĂTINA: Jucul de Mijloc¹¹⁹⁷
 - COJOCNA: Cojocna, Dezmir, Pata, Rediu¹¹⁹⁸
 - CORNEȘTI: Blăjei¹¹⁹⁹
 - CUT: Boz, Sebeș¹²⁰⁰
 - DUMBRĂVENI: Deaj, Gogan- Varolea¹²⁰¹
 - FĂGĂRAȘ: Vaida- Recea¹²⁰²
 - IERNUT: Giuluș¹²⁰³
 - LUDUȘ: Vaideiu¹²⁰⁴

¹¹⁷¹ Ibidem, dos. 661/ 1868.

¹¹⁷² Ibidem, dos. 993/ 1868.

¹¹⁷³ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹¹⁷⁴ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹¹⁷⁵ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

¹¹⁷⁶ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

¹¹⁷⁷ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹¹⁷⁸ Ibidem, dos. 433/ 1867.

¹¹⁷⁹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹¹⁸⁰ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹¹⁸¹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹¹⁸² Ibidem, dos. 994/ 1868.

¹¹⁸³ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹¹⁸⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹¹⁸⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹¹⁸⁶ BRV, III, p. 105.

¹¹⁸⁷ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

¹¹⁸⁸ Ibidem, dos. 634/ 1868.

¹¹⁸⁹ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹¹⁹⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹¹⁹¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹¹⁹² Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹¹⁹³ BRV, III, p. 117.

¹¹⁹⁴ Consistoriu, dos. 1410/ 1868.

¹¹⁹⁵ Ibidem, dos. 661/ 1868.

¹¹⁹⁶ Ibidem, dos. 580/ 1867.

¹¹⁹⁷ Ibidem, dos. 993/ 1868.

¹¹⁹⁸ Ibidem, dos. 634/ 1868.

¹¹⁹⁹ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹²⁰⁰ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹²⁰¹ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

¹²⁰² Ibidem, dos. 1576/ 1868.

¹²⁰³ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

- MORLACA: Fildul de Mijloc, Morlaca, Vișagu¹²⁰⁵
- PĂLATCA: Boteni, Pălatca, Răzoare¹²⁰⁶
- POȘAGA: Iara, Livada, MunteleBăișorii, Șutu¹²⁰⁷
- SIBIU: Ghijasa de Sus, Mighindola, Nucet¹²⁰⁸
- SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni¹²⁰⁹
- TÂRGU- MUREȘ: Mădăraș, Târgu- Mureș¹²¹⁰
- TURDA: Turda¹²¹¹

1817

1. *Evangelhie*, ed. III, Blaj, 1817¹²¹²

- ALECUȘ: Gîmbuț¹²¹³
- BIIA: Valea Sasului¹²¹⁴
- BISTRA: Cărpiniș¹²¹⁵
- CĂTINA: Cătina, Gădălin¹²¹⁶
- COJOCNA: Rediu¹²¹⁷
- CORNEȘTI: Cuștelnic¹²¹⁸
- CUT: Totoiu¹²¹⁹
- FĂGĂRAȘ: Drăguș, Făgăraș, Recea Nouă, Șinca Veche, Ticușul Vechi, Vaida- Recea¹²²⁰
- MORLACA: Bologa, Poieni¹²²¹
- PĂLATCA: Cămărașul, Miheșul de Câmpie, Năoiu, Vișinelu¹²²²
- POȘAGA: Cacova Ierii, Surduc¹²²³
- TÂRGU- MUREȘ: Păsăreni¹²²⁴
- TURDA: Turda¹²²⁵
- ȚICHINDEAL: Cincul, Vurpăr¹²²⁶
- VAIDACUTA: Bernadea¹²²⁷

2. *Liturghii*, Blaj, 1817¹²²⁸

- ALECUȘ: Șilea¹²²⁹
- MORLACA: Bologa, Poeni¹²³⁰
- POȘAGA: Cacova Ierii¹²³¹

3. *Strașnic*, Blaj, 1817¹²³²

- ALECUȘ: Nandra¹²³³
- BISTRA: Cărpiniș, Sohodol¹²³⁴
- CĂTINA: Petea, Vaida- Cămăraș¹²³⁵
- CORNEȘTI: Abuș¹²³⁶
- DUMBRĂVENI: Ernea, Gogan-Varolea, Șoimuș¹²³⁷

¹²⁰⁴ Ibidem, dos. 507/ 1867.¹²⁰⁵ Ibidem, dos. 433/ 1867; 1163/ 1868.¹²⁰⁶ Ibidem, dos. 633/ 1868.¹²⁰⁷ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹²⁰⁸ Ibidem, dos. 678/ 1867.¹²⁰⁹ Ibidem, dos. 994/ 1868.¹²¹⁰ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹²¹¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹²¹² BRV, III, p 187¹²¹³ Consistoriu, dos. 574/ 1867.¹²¹⁴ Ibidem, dos. 1410/ 1868.¹²¹⁵ Ibidem, dos. 661/ 1868.¹²¹⁶ Ibidem, dos. 993/ 1868.¹²¹⁷ Ibidem, dos. 634/ 1868.¹²¹⁸ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.¹²¹⁹ Ibidem, dos. 1172/ 1868.¹²²⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.¹²²¹ Ibidem, doc. 433/ 1867.¹²²² Ibidem, dos. 633/ 1868.¹²²³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹²²⁴ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹²²⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹²²⁶ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.¹²²⁷ Ibidem, dos. 639/ 1868.¹²²⁸ BRV, III, p 194.¹²²⁹ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.¹²³⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.¹²³¹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹²³² BRV, III, p 189.¹²³³ Consistoriu, dos. 674/ 1867; 1766/ 1868.¹²³⁴ Ibidem, dos. 661/ 1868.¹²³⁵ Ibidem, dos. 993/ 1868.¹²³⁶ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

- FĂGĂRAȘ: Făgăraș, Ticușul Vechi, Vaida- Recea¹²³⁸
- IERNUT: Iernut, Sălcud¹²³⁹
- MORLACA: Bologa, Poeni¹²⁴⁰
- PĂLATCA: Balda¹²⁴¹
- POȘAGA: Iara¹²⁴²
- SIBIU: Tilișca¹²⁴³
- TÂRGU- MUREȘ: Sântioana de Mureș, Valea¹²⁴⁴
- TURDA: Turda¹²⁴⁵
- ȚICHINDEAL: Cincul, Poienița¹²⁴⁶
- 1818
- 1. *Catavasier*, Buda, 1818¹²⁴⁷
- COJOCNA: Dezmir¹²⁴⁸
- 1821
- 1. *Acatist*, Sibiu, 1821¹²⁴⁹
- COJOCNA: Pata¹²⁵⁰
- 1824
- 1. *Catavasier*, Blaj, 1824¹²⁵¹
- CĂTINA: Vaida- Cămăraș¹²⁵²
- CORNEȘTI: Comești¹²⁵³
- DUMBRĂVENI: Șoimuș¹²⁵⁴
- FĂGĂRAȘ: Recea Nouă¹²⁵⁵
- IERNUT: Bobohalma, Sălcud¹²⁵⁶
- PĂLATCA: Balda, Boteni¹²⁵⁷
- POȘAGA: Căcova Ierji¹²⁵⁸
- VAIDACUTA: Tirimioara¹²⁵⁹
- 1825
- 1. *Octoih*, Blaj, 1825¹²⁶⁰
- BISTRA: Șohodol¹²⁶¹
- BLAJ: Tiur¹²⁶²
- CORNEȘTI: Boziaș, Seuca¹²⁶³
- DUMBRĂVENI: Șoimuș¹²⁶⁴
- FĂGĂRAȘ: Săvăstreni, Ticușul Vechi, Vaida- Recea¹²⁶⁵
- IERNUT: Sînpaul¹²⁶⁶
- OCNA- MUREȘ: Stina de Mureș¹²⁶⁷
- PĂLATCA: Boteni¹²⁶⁸

¹²³⁷ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

¹²³⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1576, 1651/ 1868.

¹²³⁹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹²⁴⁰ Ibidem, dos. 433/ 1867.

¹²⁴¹ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹²⁴² Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹²⁴³ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹²⁴⁴ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹²⁴⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹²⁴⁶ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹²⁴⁷ BRV, III, p 216.

¹²⁴⁸ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

¹²⁴⁹ BRV, III, p 369.

¹²⁵⁰ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

¹²⁵¹ BRV, III, p 434.

¹²⁵² Consistoriu, dos. 993/ 1868.

¹²⁵³ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹²⁵⁴ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

¹²⁵⁵ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹²⁵⁶ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹²⁵⁷ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹²⁵⁸ Ibidem dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹²⁵⁹ Ibidem, dos. 639/ 1868.

¹²⁶⁰ BRV, III, p 474.

¹²⁶¹ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

¹²⁶² Ibidem, dos. 580/ 1867.

¹²⁶³ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹²⁶⁴ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

¹²⁶⁵ Ibidem, dos. 1576, 1651/ 1868.

¹²⁶⁶ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹²⁶⁷ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

¹²⁶⁸ Ibidem, dos. 633/ 1868.

- POȘAGA: Cacova Ierii¹²⁶⁹
 - SIBIU: Ludoș, Mighindola¹²⁷⁰
 - TÂRGU- MUREȘ: Sântioana de Mureș¹²⁷¹
 - ȚICHINDEAL: Fofeldea, Hosman, Ilimbav¹²⁷²
- 1826
1. *Bucoavnă*, Brașov, 1926¹²⁷³
 - TÂRGU- MUREȘ: Târgu- Mureș¹²⁷⁴
 2. *Octoih mic*, Sibiu, 1826¹²⁷⁵
 - SIBIU: Ludoș¹²⁷⁶
 3. *Psaltire*, Sibiu, 1826¹²⁷⁷
 - FĂGĂRAȘ: Șinca Veche¹²⁷⁸
 4. Vasile cel Mare și Grigorie Bogoslovul, *Cuvinte*, București, 1826¹²⁷⁹
 - SIBIU: Săcădate¹²⁸⁰
- 1831
1. *Liturghii*, Sibiu, 1831¹²⁸¹
 - SIBIU: Colun¹²⁸²
 2. *Triod*, Blaj, 1831¹²⁸³
 - POȘAGA: Poșaga de Jos¹²⁸⁴
- 1832
1. *Apostol*, Blaj, 1832¹²⁸⁵
 - TURDA: Vălișoara¹²⁸⁶
 2. *Catavasier grecesc și românesc*, Sibiu, 1832¹²⁸⁷
 - FĂGĂRAȘ: Făgăraș¹²⁸⁸
 3. *Catavasier*, Brașov, 1832¹²⁸⁹
 - TÂRGU- MUREȘ: Târgu- Mureș¹²⁹⁰
- Minei*, Blaj, 1832¹²⁹¹
- ȚICHINDEAL: Cincul¹²⁹²
- 1833
1. *Abecedar*, Sibiu, 1833¹²⁹³
 - FĂGĂRAȘ: Racovița¹²⁹⁴
 2. *Ceasoslov*, Sibiu, 1833¹²⁹⁵
 - BOIAN: Pădureni¹²⁹⁶
 - ȚICHINDEAL: Cincul¹²⁹⁷
 3. *Ceaslov Mare*, Brașov, 1833¹²⁹⁸
 - DUMBRĂVENI: Țigmandru¹²⁹⁹
 4. *Molitvelnic*, Sibiu, 1833¹³⁰⁰

¹²⁶⁹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹²⁷⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹²⁷¹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹²⁷² Ibidem, 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹²⁷³ BRV, III, p 484.

¹²⁷⁴ Consistoriu, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹²⁷⁵ BRV, III, p 516.

¹²⁷⁶ Consistoriu, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹²⁷⁷ BRV, III, p 518.

¹²⁷⁸ Consistoriu, dos. 1576/ 1868.

¹²⁷⁹ BRV, III, p 523.

¹²⁸⁰ Consistoriu, dos. 1762/ 1867.

¹²⁸¹ BRM, III, p 105.

¹²⁸² Consistoriu, dos. 678/ 1867.

¹²⁸³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹²⁸⁴ Ibidem.

¹²⁸⁵ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

¹²⁸⁶ Ibidem..

¹²⁸⁷ BRM, I, p 605.

¹²⁸⁸ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

¹²⁸⁹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹²⁹⁰ Ibidem.

¹²⁹¹ Consistoriu, dos. 519/ 1867.

¹²⁹² Ibidem.

¹²⁹³ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹²⁹⁴ Ibidem.

¹²⁹⁵ BRM, I, p 644.

¹²⁹⁶ Consistoriu, dos. 772/ 1868.

¹²⁹⁷ Ibidem, dos. 519/ 1867.

¹²⁹⁸ Consistoriu, dos. 244, 1347/ 1868.

¹²⁹⁹ Ibidem.

- FĂGĂRAȘ: Racovița¹³⁰¹
- MORLACA: Fildul de Sus¹³⁰²
- PĂLATCA: Aruncuta¹³⁰³
- 5. *Octoih mic*, Sibiu, 1833¹³⁰⁴
 - BISTRA: Șasa¹³⁰⁵
 - DUMBRĂVENI: Gogan- Varolea¹³⁰⁶
 - TURDA: Ceanul Mic¹³⁰⁷
 - ȚICHINDEAL: Cincul¹³⁰⁸
- 6. *Psaltirea*, Brașov, 1833¹³⁰⁹
 - FĂGĂRAȘ: Vad¹³¹⁰
- 1834
- 1. *Cazanii*, Buzău, 1834¹³¹¹
 - FĂGĂRAȘ: Recea Nouă¹³¹²
 - ȚICHINDEAL: Fofeldea, Țichindeal¹³¹³
- 2. *Liturghii*, Iași, 1834¹³¹⁴
 - FĂGĂRAȘ: Vaida- Recea¹³¹⁵
- 1835
- 1. *Liturghii*, Sibiu, 1835¹³¹⁶
 - BLAJ: Mănărade¹³¹⁷
 - FĂGĂRAȘ: Ucea de Sus¹³¹⁸
 - SIBIU: Săliște¹³¹⁹
 - ȚICHINDEAL: Ilimbav, Toarcia¹³²⁰
- 2. *Orologiulu celu mare(Ciasoslovu)*, Blaj, 1835¹³²¹
 - CĂTINA: Jucul de Mijloc¹³²²
 - DUMBRĂVENI: Șoimuș¹³²³
 - IERNUT: Ogra¹³²⁴
 - PĂLATCA: Boteni, Cămărașul¹³²⁵
 - TURDA: Turda¹³²⁶
- 3. *Orologhion adecă Ceasoslov*, Brașov, 1835¹³²⁷
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos¹³²⁸
- 4. *Psaltirea sau Cartea Psalmilor*, Blaj, 1835¹³²⁹
 - PĂLATCA: Cămărașul¹³³⁰
- 1836
- 1. *Prohod*, Buda, 1836¹³³¹
 - FĂGĂRAȘ: Vaida- Recea¹³³²

¹³⁰⁰ BRM, III, p 463.

¹³⁰¹ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1576/ 1868.

¹³⁰² Ibidem, dos. 433/ 1867.

¹³⁰³ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹³⁰⁴ Ibidem, dos. 519/ 1867; 661, 1347, 1772/ 1868.

¹³⁰⁵ Ibidem, dos. 661/ 1868.

¹³⁰⁶ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

¹³⁰⁷ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹³⁰⁸ Ibidem, dos. 519/ 1867.

¹³⁰⁹ BRM, III, p 1088.

¹³¹⁰ Consistoriu, dos. 518/ 1867.

¹³¹¹ BRM, I, p 616.

¹³¹² Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹³¹³ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.

¹³¹⁴ BRM, III, p 106.

¹³¹⁵ Consistoriu, dos. 1576/ 1868.

¹³¹⁶ BRM, III, p 105.

¹³¹⁷ Consistoriu, dos. 1171/ 1868.

¹³¹⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867.

¹³¹⁹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹³²⁰ Ibidem, dos. 519/ 1867.

¹³²¹ BRM, III, p 702.

¹³²² Consistoriu, dos. 993/ 1868.

¹³²³ Ibidem, dos. 1347/ 1868.

¹³²⁴ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹³²⁵ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹³²⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹³²⁷ BRM, III, p 702.

¹³²⁸ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹³²⁹ BRM, III, p 1088.

¹³³⁰ Consistoriu, dos. 633/ 1868.

¹³³¹ Ibidem, dos. 1576/ 1868.

1837

1. *Ceasoslov*, Braşov, 1837¹³³³
 - FĂGĂRAŞ: Copăcel¹³³⁴
2. *Psaltirea Proorocului şi împăratului David*, Sibiu, 1837¹³³⁵
 - PĂLATCA: Aruncuta¹³³⁶
 - TURDA: Ciurila¹³³⁷

1838

1. *Minei*, Blaj, 1838¹³³⁸
 - ALECUŞ: Şpălnaca¹³³⁹
 - BISTRA: Certege, Sohodol¹³⁴⁰
 - BOIAN: Ghiriş-Sincraiu, Hădăreni¹³⁴¹
 - CĂTINA: Chesău, Gădălin¹³⁴²
 - CORNEŞTI: Hărănglab¹³⁴³
 - DUMBRĂVENI: Ernea, Şoimuş¹³⁴⁴
 - FĂGĂRAŞ: Recea Nouă, Şercaia¹³⁴⁵
 - IERNUT: Bobohalma¹³⁴⁶
 - LUDUŞ: Dileul Vechi, Oroiu de Câmpie, Şauşa¹³⁴⁷
 - MORLACA: Bologa, Fildul de Jos, Tranişu¹³⁴⁸
 - OCNA- MUREŞ: Stâna de Mureş¹³⁴⁹
 - PĂLATCA: Sărmăşel¹³⁵⁰
 - POŞAGA: Căcova Ierii, Hăşmaş, Iara, Măgura¹³⁵¹
 - SIBIU: Bărghiş, Nucet¹³⁵²
 - TÂRGU- MUREŞ: Oroiu Secuiesc¹³⁵³
 - TURDA: Turda¹³⁵⁴
 - ȚICHINDEAL: Ilimbav¹³⁵⁵
2. *Triod*, Blaj, 1838¹³⁵⁶
 - CORNEŞTI: Hărănglab¹³⁵⁷

1839

1. *Octoih mic*, Sibiu, 1839¹³⁵⁸
 - FĂGĂRAŞ: Sebeş¹³⁵⁹

1840

1. *Molitvelnic*, Sibiu, 1840¹³⁶⁰
 - PĂLATCA: Sărmăşel¹³⁶¹

1841

1. *Apostoler*, Blaj, 1841¹³⁶²

¹³³² Ibidem.¹³³³ BRM, I, p 645.¹³³⁴ Consistoriu, dos. 518/ 1867.¹³³⁵ BRM, , III, p 1087.¹³³⁶ Consistoriu, dos. 633/ 1868.¹³³⁷ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹³³⁸ Ibidem, dos. 433, 507, 508, 517- 519, 574, 678/1867; 242, 243, 244, 633, 661, 772, 993, 1083, 1174, 1336, 1346, 1347, 1651, 1704, 1762, 1771, 1772/ 1868.¹³³⁹ Ibidem, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.¹³⁴⁰ Ibidem, dos. 661/ 1868.¹³⁴¹ Ibidem, dos. 772/ 1868.¹³⁴² Ibidem, dos. 993/ 1868.¹³⁴³ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.¹³⁴⁴ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.¹³⁴⁵ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.¹³⁴⁶ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.¹³⁴⁷ Ibidem, dos. 507/ 1867.¹³⁴⁸ Ibidem, dos. 433/ 1867.¹³⁴⁹ Ibidem, dos. 1174/ 1868.¹³⁵⁰ Ibidem, dos. 633/ 1868.¹³⁵¹ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹³⁵² Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹³⁵³ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹³⁵⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹³⁵⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867; 1704/ 1868.¹³⁵⁶ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.¹³⁵⁷ Ibidem.¹³⁵⁸ Consistoriu, dos. 518/ 1867.¹³⁵⁹ Ibidem.¹³⁶⁰ Consistoriu, dos. 633/ 1868.¹³⁶¹ Ibidem.¹³⁶² Consistoriu, dos. 243, 633, 772, 1346/ 1868.

- BOIAN: Grind¹³⁶³
- IERNUT: Bobohalma¹³⁶⁴
- PĂLATCA: Răzoare¹³⁶⁵
- 2. *Penticostar*, Sibiu, 1841¹³⁶⁶
 - ALECUȘ: Șitea¹³⁶⁷
 - CORNEȘTI: Adămuș¹³⁶⁸
 - DUMBRĂVENI: Emea, Țigmandru¹³⁶⁹
 - FĂGĂRAȘ: Recea Nouă¹³⁷⁰
 - OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș¹³⁷¹
 - POȘAGA: Surduc¹³⁷²
 - SIBIU: Birghiș, Orlat¹³⁷³
 - TÂRGU- MUREȘ: Lechincioara¹³⁷⁴
- 3. *Psalmi*, Buda, 1841¹³⁷⁵
 - FĂGĂRAȘ: Ileni¹³⁷⁶
- 4. *Psaltirea Prorocului și Împăratului David*, Sibiu, 1841¹³⁷⁷
 - SIBIU: Nucet, Orlat¹³⁷⁸
- 1842
 - 1. Micu, Samuil, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Sibiu, 1842¹³⁷⁹
 - BISTRA: Șasa¹³⁸⁰
 - FĂGĂRAȘ: Berivoii Mici, Recea Nouă¹³⁸¹
 - IERNUT: Șeulia de Mureș¹³⁸²
- 1846
 - 1. *Octoih*, Buda, 1846¹³⁸³
 - FĂGĂRAȘ: Recea Nouă, Viștea de Jos¹³⁸⁴
- 1847
 - 1. Pop, Sigismund Victor, *Cuvântări bisericești de sărbători, dumineci și deosebite întâmplări*, Pesta, 1847¹³⁸⁵
 - BISTRA: Șohodol¹³⁸⁶
 - IERNUT: Subpădure¹³⁸⁷
- 1848
 - 1. *Triod*, Buda, 1848¹³⁸⁸
 - SIBIU: Orlat¹³⁸⁹
- 1849
 - 1. *Molitvelnic*, Sibiu, 1849¹³⁹⁰
 - COJOCNA: Berchișu¹³⁹¹
 - CORNEȘTI: Crăiești¹³⁹²
 - MORLACA: Lunca Vișagului¹³⁹³

¹³⁶³ Ibidem, dos. 772/ 1868.

¹³⁶⁴ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹³⁶⁵ Ibidem, dos. 633/ 1868.

¹³⁶⁶ BRM, III, p 814.

¹³⁶⁷ Consistoriu, dos. 574/ 1867; 1766/ 1868.

¹³⁶⁸ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹³⁶⁹ Ibidem, dos. 244, 1342/ 1868.

¹³⁷⁰ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹³⁷¹ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

¹³⁷² Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹³⁷³ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹³⁷⁴ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹³⁷⁵ Ibidem, dos. 518/ 1867.

¹³⁷⁶ Ibidem.

¹³⁷⁷ BRM, III, p 1087.

¹³⁷⁸ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹³⁷⁹ BRM, III, p 325.

¹³⁸⁰ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

¹³⁸¹ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹³⁸² Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹³⁸³ BRM, III, p 661.

¹³⁸⁴ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹³⁸⁵ BRM, III, p 327.

¹³⁸⁶ Consistoriu, dos. 661/ 1868.

¹³⁸⁷ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹³⁸⁸ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹³⁸⁹ Ibidem.

¹³⁹⁰ Consistoriu, dos. 453, 508, 678/ 1867; 242, 634, 1762, 1771, 1772/ 1868.

¹³⁹¹ Ibidem, dos. 634/ 1868.

¹³⁹² Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹³⁹³ Ibidem, dos. 433/ 1867.

- POȘAGA: Bicălatu, Măgura¹³⁹⁴
- SIBIU: Nucet¹³⁹⁵
- TURDA: Săcei¹³⁹⁶

1850

1. *Cazanii ce cuprinde în sine Sfintele Evanghelii, filcuite ale Duminecilor de preste tot anul*, Sibiu, 1850¹³⁹⁷
 - POȘAGA: Iara¹³⁹⁸
 - SIBIU: Șteneș, Tilișca¹³⁹⁹
2. *Ceasoslov*, Sibiu, 1850¹⁴⁰⁰
 - MORLACA: Ciucea¹⁴⁰¹
 - SIBIU: Colun¹⁴⁰²
3. *Psaltirea Proorocului și Împăratului David*, Sibiu, 1850¹⁴⁰³
 - MUREȘ: Bozed, Lechincioara¹⁴⁰⁴

1851

1. *Apostol*, Sibiu, 1851¹⁴⁰⁵
 - CĂTINA: Petea¹⁴⁰⁶
 - FĂGĂRAȘ: Șercaia¹⁴⁰⁷
 - IERNUT: Sălcud¹⁴⁰⁸
 - LUDUȘ: Dileul Vechi¹⁴⁰⁹
 - POȘAGA: Băișoara¹⁴¹⁰
 - TÂRGU-MUREȘ: Lechincioara¹⁴¹¹
 - VAIDACUTA: Odrhei¹⁴¹²
2. *Ceasoslov*, Sibiu, 1851¹⁴¹³
 - TÂRGU-MUREȘ: Lechincioara¹⁴¹⁴
3. *Molitvenic*, Blaj, 1851¹⁴¹⁵
 - IERNUT: Bobohalma¹⁴¹⁶
 - PĂLATCA: Cămărașul¹⁴¹⁷
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sălcuța¹⁴¹⁸
4. *Papiu Ilarian, Alexandru, Istori'a Romanilor din Daci'a Superioare. I. Istori'a Romanilor din Daci'a Superioare per'in A. 1848 esclusiv*, Viena, 1851¹⁴¹⁹
POȘAGA: Livada¹⁴²⁰

1852

1. *Ceasoslov*, Sibiu, 1852¹⁴²¹
 - IERNUT: Șeulia de Mureș¹⁴²²
 - POȘAGA: Căcova Ierii, Muntele Băișorii¹⁴²³
2. *Liturghii*, Sibiu, 1852¹⁴²⁴
 - COJOCNA: Rediu¹⁴²⁵

¹³⁹⁴ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹³⁹⁵ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹³⁹⁶ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹³⁹⁷ BRM, I, p 614.¹³⁹⁸ Consistoriu, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹³⁹⁹ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁴⁰⁰ BRM, I, p 644.¹⁴⁰¹ Consistoriu, dos. 433/ 1867.¹⁴⁰² Ibidem, dos. 678/ 1867.¹⁴⁰³ BRM, III, p 1087.¹⁴⁰⁴ Consistoriu, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁴⁰⁵ BRM, I, p 140.¹⁴⁰⁶ Consistoriu, dos. 993/ 1868.¹⁴⁰⁷ Ibidem, dos. 518/ 1867.¹⁴⁰⁸ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.¹⁴⁰⁹ Ibidem, dos. 507/ 1867.¹⁴¹⁰ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁴¹¹ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁴¹² Ibidem, dos. 639/ 1868.¹⁴¹³ BRM, I, p 644.¹⁴¹⁴ Consistoriu, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.¹⁴¹⁵ Ibidem, dos. 243, 633, 994, 1346/ 1868.¹⁴¹⁶ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.¹⁴¹⁷ Ibidem, dos. 633/ 1868.¹⁴¹⁸ Ibidem, dos. 994/ 1868.¹⁴¹⁹ BRM, III, p 745.¹⁴²⁰ Consistoriu, dos. 508/ 1867, 1771/ 1868.¹⁴²¹ BRM, I, p 644.¹⁴²² Consistoriu, dos. 243, 1346/ 1868.¹⁴²³ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁴²⁴ BRM, III, p 105.

- DUMBRĂVENI: Ernea¹⁴²⁶
 - POȘAGA: Iara¹⁴²⁷
 - VAIDACUTA: Cerghid¹⁴²⁸
 - 3. Papiu Ilarian, Alexandru, *Istori'a Romaniloru din Daci'a Superio're. Tom II. Evenimentele Romaniloru la a. 1848 pene la Adunarea din 15/ 3 Maiu inclusive*, Viena, 1852¹⁴²⁹
 - POȘAGA: Livada¹⁴³⁰
- 1853
- 1. *Molivelnic*, Sibiu, 1853¹⁴³¹
 - SĂMĂRTINUL DE CÂMPIE: Zoreni¹⁴³²
 - TÂRGU- MUREȘ: Lechincioara¹⁴³³
- 1854
- 1. *Ceasoslov*, Sibiu, 1854¹⁴³⁴
 - PĂLATCA: Aruncuta¹⁴³⁵
 - SIBIU: Nucet¹⁴³⁶
 - SĂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni¹⁴³⁷
 - 2. Cipariu, Timotei, *Scineti'a S. Scripture*, Blaj, 1854¹⁴³⁸
 - ALECUȘ: Șilea, Valea Sasului¹⁴³⁹
 - CUT: Straja¹⁴⁴⁰
 - IERNUT: Bobohalma, Bord, Cucerdea, Deag, Giuluș, Lăscud, Ogra, Sălcud, Sînpaul, Șeulia de Mureș, Valea Izvoarelor¹⁴⁴¹
 - POȘAGA: Livada¹⁴⁴²
 - TURDA: Turda¹⁴⁴³
 - 3. Rațiu, Basiliu, *Istoria beserecească. Pentru folosulu tinerimei romane teologice scolastice pre scurtu întocmite*, Blaj, 1854¹⁴⁴⁴
 - ALECUȘ: Șilea, Valea Sasului¹⁴⁴⁵
 - BIIA: Biia, Feisa, Lodroman¹⁴⁴⁶
 - CUT. Straja¹⁴⁴⁷
 - IERNUT: Bobohalma, Bord, Cucerdea, Deag, Giuluș, Lăscud, Ogra, Sălcud, Sînpaul, Șeulia de Mureș¹⁴⁴⁸
 - OCNA- MUREȘ: Cisteiul de Mureș, Noșlac, Uioara de Jos¹⁴⁴⁹
 - SIBIU: Ghijasa de Sus, Orlat, Vecerd, Veștem¹⁴⁵⁰
 - TURDA: Filea de Sus, Săndulești¹⁴⁵¹
 - VAIDACUTA: Coroiu, Vaidacuta¹⁴⁵²
- 1855
- 1. *Cazania*, Sibiu, 1855¹⁴⁵³
 - FĂGĂRAȘ: Comana de Jos, Racovița¹⁴⁵⁴
 - MORLACA: Tranișu¹⁴⁵⁵

¹⁴²⁵ Consistoriu, dos. 634/ 1868.

¹⁴²⁶ Ibidem, dos. 244, 1347/ 1868.

¹⁴²⁷ Ibidem, dos. 508/ 1867, 1771/ 1868.

¹⁴²⁸ Ibidem, dos. 639/ 1868.

¹⁴²⁹ BRM, III, p 745.

¹⁴³⁰ Consistoriu, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹⁴³¹ BRM, III, p 463.

¹⁴³² Consistoriu, dos. 994/ 1868.

¹⁴³³ Ibidem, dos. 517/ 1867; 1083/ 1868.

¹⁴³⁴ BRM, I, p 644.

¹⁴³⁵ Consistoriu, dos. 633/ 1868.

¹⁴³⁶ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹⁴³⁷ Ibidem, dos. 994/ 1868.

¹⁴³⁸ BRM, I, p 708.

¹⁴³⁹ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

¹⁴⁴⁰ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹⁴⁴¹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹⁴⁴² Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹⁴⁴³ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁴⁴⁴ Ioan Georgescu, *Tipografia Seminarului din Blaj în Boabe de grâu*, anul V, 1934, nr. 1, p. 15.

¹⁴⁴⁵ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

¹⁴⁴⁶ Ibidem, dos. 1410/ 1868.

¹⁴⁴⁷ Ibidem, dos. 1172/ 11868.

¹⁴⁴⁸ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹⁴⁴⁹ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

¹⁴⁵⁰ Ibidem, dos. 678/ 1867, 1762/ 1868.

¹⁴⁵¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁴⁵² Ibidem, dos. 699/ 1868.

¹⁴⁵³ Ibidem, dos. 433, 508, 518/ 1867, 1576, 1651, 1771/ 1868.

¹⁴⁵⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867.

¹⁴⁵⁵ Ibidem, dos. 433/ 1867.

- POȘAGA: Căcova Ierii¹⁴⁵⁶
- 2. Cipariu, Timotei, *Acte și fragmente latine romanesce*, Blaj, 1855¹⁴⁵⁷
- TURDA. Săndulești¹⁴⁵⁸
- 1856
- 1. Ceasoslov, București, 1856¹⁴⁵⁹
- FĂGĂRAȘ: Arpașul de Jos¹⁴⁶⁰
- 2. *Dumnezeieștile Liturghii*, Sibiu, 1856¹⁴⁶¹
- POȘAGA: Căcova Ierii¹⁴⁶²
- ȚICHINDEAL: Fofeldea¹⁴⁶³
- 1857
- 1. *Psaltirea Proorocului și Împăratului David*, Sibiu, 1857¹⁴⁶⁴
- POȘAGA: Surduc¹⁴⁶⁵
- 2. *Tilcul Evangheliilor*, Sibiu, 1857¹⁴⁶⁶
- ȚICHINDEAL: Ilimbav¹⁴⁶⁷
- 1858
- 1. *Octoehu micu*, Blaj, 1858¹⁴⁶⁸
- DUMBRĂVENI: Șoimuș¹⁴⁶⁹
- SĂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Sălcuța¹⁴⁷⁰
- 2. *Procesura Civile pentru Ardeal și părțile împreunate*, Viena, 1858¹⁴⁷¹
- ALECUȘ: Șilea¹⁴⁷²
- 3. Pușcariu, Ioan Cav. De, *Comentariu la Prê înalta Patentă din 21 Iunie 1854 pentru Ardealu*, Sibiu, 1858¹⁴⁷³
- ALECUȘ: Șilea, Valea Sasului¹⁴⁷⁴
- IERNUT: Cucerdea, Giuluș, Lăscud, Subpădure, Șeulia de Mureș¹⁴⁷⁵
- SIBIU: Orlat¹⁴⁷⁶
- POȘAGA: Livada¹⁴⁷⁷
- TURDA: Comșești¹⁴⁷⁸
- VAIDACUTA: Vaidacuta¹⁴⁷⁹
- 1859
- 1. *Ceasoslov*, Sibiu, 1859¹⁴⁸⁰
- FĂGĂRAȘ: Racovița¹⁴⁸¹
- 2. *Octoih mic*, Sibiu, 1859¹⁴⁸²
- BOIAN: Iacobeni¹⁴⁸³
- DUMBRĂVENI: Vișoara¹⁴⁸⁴
- 3. *Penticostar*, Sibiu, 1859¹⁴⁸⁵
- FĂGĂRAȘ: Șercaia¹⁴⁸⁶
- SIBIU: Apoldul de Jos¹⁴⁸⁷

¹⁴⁵⁶ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹⁴⁵⁷ BRM, I, p 706.

¹⁴⁵⁸ Consistoriu, dos. 1772/ 1868.

¹⁴⁵⁹ BRM, I, p 646.

¹⁴⁶⁰ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹⁴⁶¹ BRM, III, p 105.

¹⁴⁶² Consistoriu, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹⁴⁶³ Ibidem, dos. 515/ 1867.

¹⁴⁶⁴ BRM, III, p 1087.

¹⁴⁶⁵ Consistoriu, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹⁴⁶⁶ Ibidem, dos. 519/ 1867.

¹⁴⁶⁷ Ibidem.

¹⁴⁶⁸ BRM, III, p 662.

¹⁴⁶⁹ Consistoriu, dos. 1347/ 1848.

¹⁴⁷⁰ Ibidem, dos. 994/ 1868.

¹⁴⁷¹ Ibidem, dos. 574/ 1867.

¹⁴⁷² Ibidem.

¹⁴⁷³ BRM, III, p 1097.

¹⁴⁷⁴ Consistoriu, dos. 574/ 1867.

¹⁴⁷⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.

¹⁴⁷⁶ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.

¹⁴⁷⁷ Ibidem, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.

¹⁴⁷⁸ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁴⁷⁹ Ibidem, dos. 639/ 1868.

¹⁴⁸⁰ BRM, I, p 644.

¹⁴⁸¹ Consistoriu, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹⁴⁸² Ibidem, dos. 772, 1347/ 1868.

¹⁴⁸³ Ibidem, dos. 772/ 1868.

¹⁴⁸⁴ Ibidem, 1347/ 1868.

¹⁴⁸⁵ Ibidem, dos. 518, 678/ 1867.

¹⁴⁸⁶ Ibidem, 518/ 1867.

1860

1. *Penticostar*, Blaj, 1860¹⁴⁸⁸
 - BOIAN: Ghiriș- Sâncraiu¹⁴⁸⁹
 - CORNEȘTI: Abuș¹⁴⁹⁰
 - DUMBRĂVENI: Șoimuș¹⁴⁹¹
 - OCNA- MUREȘ: Stâna de Mureș¹⁴⁹²

1861

1. *Protocolulu ședințelor Conferinței naționale românești ținute din 1/ 13 până în 3/ 16 Ianuarie 1861 la Sibiu, Brașov*, 1861¹⁴⁹³
 - POȘAGA: Livada¹⁴⁹⁴
 - TURDA: Comșești, Mărtinești¹⁴⁹⁵

1862

1. Pop Sălăjanu (Pap-Szilágyi), Iosif, *Euchiridion juris Ecclesiae Catholicae*, < Oradea>, 1862¹⁴⁹⁶
 - ALECUȘ: Valea Sasului¹⁴⁹⁷

1863

1. *Amicul școalei*, Sibiu, 1863¹⁴⁹⁸
 - SIBIU: Orlat¹⁴⁹⁹
2. *Apostol*, Sibiu, 1863¹⁵⁰⁰
 - COJOCNA: Gheorgheni¹⁵⁰¹
3. Meteș, Georgie, *Cuvântări morale bisericești la toate Duminicile peste anu, la Sărbători și cîteva la Morți după secesu pentru folosulu proților și mirenilor români*, Sibiu, 1863¹⁵⁰²
 - ALECUȘ: Fărău, Gîmbu, Sinbenedic¹⁵⁰³
 - BLAJ: Crăciunelul de Jos, Veza¹⁵⁰⁴
 - BOIAN: Boian, Chețani, Iacoben, Ghiriș- Sîncraiu, Luncani, Pădurenii, Tăurenii, Valea Largă¹⁵⁰⁵
 - COJOCNA: Ceanul Mare, Pata¹⁵⁰⁶
 - CUT: Boz, Drîmbar, Dumitra¹⁵⁰⁷
 - FĂGĂRAȘ: Berivoi Mic, Olteț, Sebeș, Viștea de Jos¹⁵⁰⁸
 - IERNUT: Bobohalma, Bord, Cipău, Cucerdea, Deag, Giuluș, Lăscud, Ogra, Sălcud, Sînpaul, Subpădure, Șeulia de Mureș, Șomoștelnic, Valea Izvoarelor¹⁵⁰⁹
 - MORLACA: Aghireșul, Alunișu, Bologa, Brăișor, Ciucea, Fildul de Sus, Morlaca, Poeni, Săcuiu, Vișagu¹⁵¹⁰
 - OCNA- MUREȘ: Noșlac¹⁵¹¹
 - SIBIU: Ludoș, Mighindola, Nucet, Orlat¹⁵¹²
 - SÂNMĂRTINUL DE CÂMPIE: Delureni, Sălcuța¹⁵¹³
 - TURDA: Ceanul Mic, Copăceni, Filea de Sus, Hășdate, Lita, Micești, Petreștii de Jos, Petreștii de Sus, Săcel, Săndulești, Turda Nouă, Vălișoara¹⁵¹⁴
 - ȚICHINDEAL: Vurpăr¹⁵¹⁵
 - VAIDACUTA: Odrîhei¹⁵¹⁶

¹⁴⁸⁷ Ibidem, dos. 678/ 1867.¹⁴⁸⁸ BRM, III, p 814.¹⁴⁸⁹ Consistoriu, dos. 772/ 1868.¹⁴⁹⁰ Ibidem, 242, 1336/ 1868.¹⁴⁹¹ Ibidem, dos. 1347/ 1868.¹⁴⁹² Ibidem, dos. 1174/ 1868.¹⁴⁹³ BRM, III, p 1081.¹⁴⁹⁴ Consistoriu, dos. 508/ 1867; 1771/ 1868.¹⁴⁹⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹⁴⁹⁶ Iacob Radu, *Istoria diecezei române- unite a Orăzii Mari (1777- 1927)*, Oradea, 1932, p 150; BRM, III, p 937.¹⁴⁹⁷ Consistoriu, dos. 574/ 1867.¹⁴⁹⁸ Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁴⁹⁹ Ibidem.¹⁵⁰⁰ Consistoriu, dos. 634/ 1868.¹⁵⁰¹ Ibidem.¹⁵⁰² BRM, III, p 305.¹⁵⁰³ Consistoriu, dos. 574/ 1867.¹⁵⁰⁴ Ibidem, dos. 1171/ 1868.¹⁵⁰⁵ Ibidem, dos. 772/ 1868.¹⁵⁰⁶ Ibidem, dos. 634/ 1868.¹⁵⁰⁷ Ibidem, dos. 1054, 1172/ 1868.¹⁵⁰⁸ Ibidem, dos. 518/ 1867.¹⁵⁰⁹ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868.¹⁵¹⁰ Ibidem, 433/ 1867.¹⁵¹¹ Ibidem, dos. 1174/ 1868.¹⁵¹² Ibidem, dos. 678/ 1867; 1762/ 1868.¹⁵¹³ Ibidem, dos. 994/ 1868.¹⁵¹⁴ Ibidem, dos. 1772/ 1868.¹⁵¹⁵ Ibidem, dos. 519/ 1867.¹⁵¹⁶ Ibidem, dos. 639/ 1868.

1864

1. Rusu, V. Ioan, *Compendiu de istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1864¹⁵¹⁷
 - ALECUȘ: Gîmbuț¹⁵¹⁸
 - TURDA: Comșești, Filea de Sus, Petreștii de Sus¹⁵¹⁹

1865

1. *Siematismulu veneratului cleru catholicu de ritulu orientale alu Archi- Diecesei Metropolitane a Albei- Julie pre anul dela Nascerea lui Christosu 1865, éra dela S. Unire cu Beseric'a Romei vechi alu 166-le, Blaj, 1865*¹⁵²⁰
 - ALECUȘ: Fărâu, Gîmbuț, Sînbenedic, Șilea, Valea Sasului¹⁵²¹
 - COJOCNA: Ceanul Mare¹⁵²²
 - CORNEȘTI: Cetatea de Baltă, Comești, Dîmbu, Gănești, Seuca¹⁵²³
 - CUT: Daia Română¹⁵²⁴
 - IERNUT: Bobohalma, Lăscud¹⁵²⁵
 - OCNA- MUREȘ: Noșlac, Orosia¹⁵²⁶
 - TURDA: Copăcenii, Filea de Sus, Mărtinești, Petreștii de Sus, Vălișoara¹⁵²⁷
2. *Sionul românesc*, Viena, 1865¹⁵²⁸
 - ALECUȘ: Valea Sasului¹⁵²⁹
 - COJOCNA: Ceanul Mare¹⁵³⁰
 - TURDA: Copăcenii, Petreștii de Sus, Săndulești, Turda¹⁵³¹

1866

1. *Sionul românesc*, Viena, 1866¹⁵³²
 - COJOCNA: Ceanul Mare¹⁵³³
 - FĂGĂRAȘ: Racovița¹⁵³⁴
 - TURDA: Copăcenii, Turda¹⁵³⁵

¹⁵¹⁷ Anuarul Liceului de băieți român unit * Sf. Vasile cel Mare"- Blaj pe anul școlar 1939/ 40, Blaj, 1940, p 83.

¹⁵¹⁸ Consistoriu, dos. 574/ 1867..

¹⁵¹⁹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁵²⁰ Ibidem, dos. 574/ 1867; 242, 634, 1172, 1174, 1346, 1772/ 1868.

¹⁵²¹ Ibidem, dos. 574/ 1867.

¹⁵²² Ibidem, dos. 634/ 1868.

¹⁵²³ Ibidem, dos. 242, 1336/ 1868.

¹⁵²⁴ Ibidem, dos. 1172/ 1868.

¹⁵²⁵ Ibidem, dos. 243, 1346/ 1868

¹⁵²⁶ Ibidem, dos. 1174/ 1868.

¹⁵²⁷ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁵²⁸ Ibidem, dos. 574/ 1867; 634, 1772/ 1868.

¹⁵²⁹ Ibidem, dos. 574/ 1867.

¹⁵³⁰ Ibidem, dos. 634/ 1868.

¹⁵³¹ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

¹⁵³² Ibidem, dos. 518/ 1867; 634, 1651, 1772/ 1868.

¹⁵³³ Ibidem, dos. 634/ 1868.

¹⁵³⁴ Ibidem, dos. 518/ 1867; 1651/ 1868.

¹⁵³⁵ Ibidem, dos. 1772/ 1868.

THE SPIRITUAL PATRIMONY OF THE GREEK- CATHOLIC PARISHES AT THE END OF THE METROPOLITAN ALEXANDRU STERCA ȘULUTIU' S PASTORATE

Summary

Being aware of the important part of culture in the emancipation of Transylvania Romanians, Alexandru Sterca Șuluțiu stepped on the ecclesiastical hierarchy carrying on an remarkable activity in the field of culture and confessional education.

Development of the education and cultural elements wouldn' t have been possible without the existence of book which, spread by printing, was introduced by school through the man' s vital necessities and it interwove with the effort of social and national raising of the Romanians in Transylvania.

During the whole period he was a metropolitan, Alexandru Sterca Șuluțiu was preoccupied by book, specially the ecclesiastical one and that for the confessional education, his activities in this field aiming at book quality, its popularization, increasing and preserving of the spiritual patrimony of the Greek- Catholic parishes subordinated to the Greek- Catholic Metropolitan Church of Făgăraș and Alba Iulia. The books existent in every Greek- Catholic parish at the end of the metropolitan Alexandru Sterca Șuluțiu' s pastorate are an incontestable testimony that the prelate' s action was successfully.

PEISAJUL HUNEDOREAN ÎN COLECȚIA DE GRAFICĂ A MUZEULUI DEVEAN

Cristina Ploscă

Artiștii graficieni, practică consecutiv sau simultan diferite discipline artistice, diverse genuri și tehnici în timp ce trecerea de la o formă de expresie la alta, de la o viziune la alta și de la un stil la altul este un fenomen curent. Motivele sunt oferite graficienilor de destinația variată a producției lor. Graficianul este constrâns să se supună exigențelor ce decurg din scopul pentru care lucrează. Ilustrarea unei cărți, reclama unui film, profilul unei reviste pentru care execută desene îi pun probleme diferite încât practicând aceste genuri, el se adaptează găsind soluții adecvate, își acordează mijloacele de expresie la natura scopului pe care-l slujește¹. Adăugăm și varietatea posibilităților tehnice mai numeroase decât în pictură, ce stau la dispoziția graficianului, tentându-l să le practice și impunându-i sensibile schimbări de stil și de viziune. Astfel graficienii au urmat căi de evoluție mult mai sinuoase, cu mult mai multe meandre și ramificații decât pictorii.

Grafica este mai mult decât un mijloc auxiliar de exprimare, mai mult decât un spațiu de rezervă în care să-și pregătească viitoarele lucrări. Unii dintre ei au ilustrat chiar opere literare, având realizări notabile sau au prezentat pe simezele expozițiilor: grafică de șevalet, de sine stătătoare care nu avea nimic comun cu schițele sau studiile preliminare, în vederea executării tablourilor în ulei.

Un profil interesant al graficii românești contemporane îl imprimă artiștii care și-au început activitatea în anii de după al doilea război mondial². Artiștii au evoluat de la formulele de tip reprezentational descriptivist până la experiențele de tip nonfigurativ sau suprarealist. Alții s-au identificat din momentul debutului cu direcțiile cele mai moderne din arta universală iar unii cu preocupări interdisciplinare au mutat accentul pe grafică (Hortensia Masichievici, Cornelia Daneț, Eva Cerbu, Geta Brătescu). Astfel în contemporaneitate grafica a dobândit sensuri mai adânci, mai puțin explicite, mai complex încifrate iar lucrările au devenit criptice.

În colecția de grafică a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva vom regăsi o varietate de tehnici și teme, abordate cu multă măiestrie de artiștii români, din a doua jumătate a secolului XX și până în actualitate. În cele ce urmează vom menționa pe cei care au abordat în creația lor aspecte ale peisajului hunedorean. Tematic, spațiul evocat de acești artiști este în special cel al industriei, nelipsind însă peisajul citadin și rural atât de pitoresc din această zonă. Lucrările sunt executate în diverse tehnici: linogravură, xilogravură, tuș, creion, guașă, tempera, pastel, tehnică mixtă. O bună parte din lucrările existente în colecția muzeului au fost realizate în tabere de creație organizate în zona hunedoreană.

Un artist născut la sfârșitul secolului XIX, în Deva, a fost Nicolae Irimie. Studiile le-a început în orașul natal absolvindu-le în 1911³, tot în același an s-a înscris la Școala Superioară pentru pregătirea profesorilor de desen din Budapesta unde a obținut în 1918 diploma de profesor de desen artistic și geometric. După absolvirea acesteia a continuat și aprofundat studiile de compoziție, desen, culoare în muzeele din Viena. A fost numit profesor de desen la Școala normală de băieți din Arad și a început activitatea de pedagog și dascăl pe care a continuat-o la Școala de arte și meserii din Satul Mare, iar în 1920 a ajuns la Liceul Emanoil Gojdu din Oradea unde a rămas până în 1940⁴. După Diktat, Nicolae Irimie s-a întors în Deva unde a continuat activitatea de profesor până în 1971 când a murit.

Colecția muzeului deține studii, schițe animaliere, portrete, compoziții, studii de pictură bizantină pentru care avea o mare admirație. Cele 12 studii în creion au constituit punctul de pornire pentru realizarea peisajelor în culori existente în colecția Muzeului Țării Crișurilor. Schițele au fost executate în cursul anului 1959. El privește și observă cetatea adesea chiar din curtea casei sale sau surprinde cetatea în diverse unghiuri: de pe malul Mureșului, din curtea casei, din cartierul Viile Noi (fig. 1).

Două artiste care au ajuns pe plaiurile hunedorene, după anul 1950 sunt Silvia Cambir și Cornelia Daneț-Dumitrescu. Silvia Cambir s-a născut în anul 1924, în județul Galați⁵. Debutul s-a petrecut

¹ Vasile Florea, *Artă românească, modernă și contemporană*, București, p. 365.

² Ibidem, p. 374.

³ Maria Zintz, *Contribuții la cunoașterea creației pictorului Nicolae Irimie*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 437.

⁴ Ibidem, p. 437.

⁵ Repertoriul graficii românești din secolul al XX-lea, București, 1978, vol 1.

În 1955. A lucrat pictură și grafică de șevalet dar și ilustrație de carte. Artista execută pictură de sorginte expresionistă atât în portrete, cât și în peisaje, încărcată de o neliniște cu accente de tragism interior. În perioada anilor 1957-1960 va realiza în zona hunedoreană câteva lucrări cu titluri semnificative: „Combinatul Siderurgic Hunedoara” lucrare realizată în tuș și acuarelă în anul 1957; „Hunedoara-orașul vechi”, de asemenea în tuș și acuarelă datată 1957; „Hunedoara-Aglomeratorul”, tuș și acuarelă semnată și datată 1960. Aceste lucrări sunt realizate cu multă spontaneitate, artista dovedind o stăpânire a tehnicii în acuarelă. În colecția de grafică a muzeului, Silvia Cambir este prezentă cu o acuarelă intitulată „Hunedoara”(fig.2) executată în anul 1977, în timpul unei tabere de creație la care a participat. Lucrarea reprezintă un peisaj citadin care surprinde centrul vechi al Hunedorei în prim-plan și un plan secundar cu furnalele combinatului. Cromatica abordată: tonuri calde și reci, predominante fiind culorile gri, verde și albastru- Prusia.

Comelia Daneț-Dumitrescu, născută în 1929 la Silistra⁶, debutează în 1953 participând la anuale de stat și saloane de grafică. A lucrat litografie, gravură în lemn și metal, tuș, cu un registru tematic variat, dedus din repertoriul stilistic tradițional. Dintre lucrările sale evidențiem o serie de linogravuri cu teme scene de muncă, „Cosaș”, „Prășind porumbul”, „Țesătoare”, „Legatul viței”; litografii cu personaje feminine, „În seră”, „Vânzătoare de păsări”, „Sărbătorea”; cărbune „Venind de la lucru”, „Dimineața pe Razelm”, „Tăietori de lemne”⁷. În perioada anilor 1958-1961 legat de ținuturile hunedorene realizează trei lucrări intitulate: „Fată din Hunedoara”, o linogravură datată 1958; „Tărani din Hunedoara”, un studiu în cărbune datat 1959 și „Oțelari”, linogravură semnată 1961. În decursul anilor va realiza o serie de lucrări, tehnicile preferate fiind: linogravura, litografia și cărbunele, iar temele preferate sunt scenele cu personaje în special cele feminine și scene de muncă.

Colecția muzeului deține o lucrare executată de Comelia Daneț-Dumitrescu, în 1973, un pastel purtând titlul „Peisaj din Hunedoara”(fig. 3) care tematic se încadrează în peisajul citadin înfățișându-ne centrul nou al orașului cu parcuri și edificii, în fundal profilându-se siluetele zvelte ale furnalelor. Cromatica: tonuri calde și reci - orange, galben, verde, albastru.

O altă artistă din aceeași generație este Sofia Uzum, grafician, născută în 15 august 1911 la Cetatea Albă. A debutat la Ploiești și a lucrat grafică în diferite tehnici excelând în ilustrația de carte, manuale didactice, decorațiuni interioare, proiecte de imprimeuri. Lucrarea existentă în colecția muzeului, „Hunedoara”(fig.4), un pastel executat în 1973 reprezintă un peisaj citadin, o îmbinare a trecutului cu prezentul-furnalele combinatului. Cromatica abordată conține tonuri calde și reci: orange, galben-crom, albastru-ceruleum, verde, violet.

Din pleiada artistelor născute în primele două decenii ale secolului XX, face parte și graficiana Ana Iliuț. Artista s-a născut la Cetatea Albă, la 9 noiembrie 1913. Debutul artistic a avut loc în 1949 când participă la diferite saloane și expoziții internaționale de grafică. Grafica sa înregistrează, cu spontaneitatea și suplețea unui desen simplu și clar, figuri și scene din realitatea imediată. Graficiana este prezentă în colecția Muzeului cu lucrarea „Poarta cetății Deva”, o guașă ce prezintă o secvență din Cetatea Devei ascunsă în vegetație. Cromatica: culori ale pământului și culori reci.

Unul dintre graficienii de renume ai artei plastice contemporane este artistul Cik Damadian, născut în 1919. A studiat în Italia între 1931-41, cu întreruperi, a desfășurat o prodigioasă activitate ca desenator și caricaturist, practicând o caracterizare psihologică și morală, slujită de elocvența sintetică a unui desen incisiv și fluent. „Castelul Corvineștilor”(fig. 5) este un desen executat în peniță cu tuș negru. Imaginea castelului are în prim-plan turnul Neboisa și drumul de acces spre castel. Lucrarea a fost executată în tabăra de creație, în 1977 odată cu o altă „Magna Curia”, care ne prezintă frontal muzeul din Deva (fig. 6). Graficianul ne dezvăluie fața de poet îndrăgostit de istorie, pe care o evocă în imagini a căror forță expresivă este direct proporțională cu delicatețea și concizia unui desen care își arată în spontaneitatea transcrierii impresiei, profunzimea unei elaborări stilistice de mare discreție lirică. Desenul este executat cu linie subțire fără valorație subțire-gros.

Un alt artist ajuns pe meleaguri hunedorene la apogeul creației sale este Ion Minoiu, pictor și artist decorator, care s-a născut la Moreni în 1931⁸. A debutat în 1955 și a participat la anuale de stat, expoziția de artă decorativă, manifestări de artă românească. A lucrat pictură și ceramică, domenii în care

⁶ Octaviu Barbosa, Dicționarul artiștilor români contemporani, București 1976, p. 149.

⁷ Repertoriul graficii românești din secolul al XX-lea, București, 1978, vol.2.

⁸ Octavian Barbosa, Dicționarul artiștilor români contemporani, București 1976, p. 329

a înregistrat o activitate bogată cu diverse ramificații (panouri murale, cahle, pendule, figurine, ceasuri, trafeuri tubulare, plăci decorative) cu o destinație în care se aliază în mod fericit intențiile decorative și utilitare în spiritul unei tradiții prin reluarea unor motive stilistice cât și a funcționalității propriu-zise. Efectele decorative ale ceramicii sunt potențate de restructurarea lor picturală. Un simț al ritmului aplicat în mod adecvat materialului folosit, plasează obiectele de utilitate domestică în lumea imaginarii, câteodată barocă, de incontestabilă expresivitate⁹.

Lucrarea aflată în colecția muzeului poartă titlul „Sinteze hunedorene”(fig. 7), este lucrată în tehnică mixtă (tempera, tuș) și este o compoziție în care îmbină trecutul istoric al Hunedoarei cu prezentul într-un dialog cromatic deosebit. Lucrarea poate fi considerată un proiect de artă monumentală, iar prin felul de tratare al suprafeței presupunem că este vorba de un mozaic. Scena cuprinde întreaga zonă hunedoreană cu orașul istoric, spațiul industrial dar și tradiția reprezentată de pădurenime. Prezentarea compoziției se face în planuri succesive. Personajele sunt în plină mișcare în contrast cu arhitectura rezolvată static.

Cromatica variază de la culorile de bază galben, verde, roșu la cele compuse-violet, iar contururile realizate cu negru ne aduc în față configurația unui vitraliu.

Peisajul hunedorean este abordat cu același interes și de artiștii hunedoreni dintre care menționăm pe: Iosif Tellman și Tiberiu Fazakas. Iosif Tellman pictor și grafician s-a născut în 1923 la Brașov¹⁰, dar s-a stabilit în Valea Jiului. Debutul s-a petrecut în 1956 la salonul de grafică de la București. A început prin a lucra numai în domeniul graficii (lino și xilogravură), apoi a avut preocupări interdisciplinare ocupându-se de pictură și artă monumentală. Imaginea construită este ușor decorativă, bazată pe raporturile alternative ale culorii și desenului. În procesul gravurii pe linoleum, artistul aplică această tehnică în ideea obținerii efectului special. Sursa operei sale era propria sa experiență: trecutul pe care nu-l uită, prezentul pe care-l trăiește.

De la etapă la etapă, procesul evoluției lui Iosif Tellman arată lângă o creștere a substanței o împlinire a mijloacelor și o esențializare, prin simplificare, a stilului și a imaginilor¹¹. În rețeaua unor linii, forme și contraste divizează geometric câmpul unor imagini, figurile gravate dau expresie asociațiilor determinate de realități și desfășurări ritmice. Imaginile create de Iosif Tellman nu au aspectul întâmplător al aparițiilor spontane, ci stabilitatea unor construcții ce tind să dea expresie nu unor evenimente singulare ci sintezei unor evenimente; a unor senzații vizuale ci unor fenomene interpretate de o conștiință creatoare aflată sub controlul spiritului geometric¹². Lucrarea de față intitulată semnificativ „Castelul Corvineștilor” (fig. 8), ne prezintă un detaliu din arhitectura castelului Corvineștilor cu intrarea și podul peste Cerna.. Gravura este realizată în alb-negru predominând liniile verticale și geometrismul. Procedul de gravură în linoleum este mai simplu și mai ieftin, linoleum-ul fiind maleabil permite spontaneitatea.

Celălalt artist, Fazakas Tiberiu, pictor și grafician, s-a născut la 17 aprilie 1946, la Satu Nou, județul Brașov. A absolvit facultatea de Arte Plastice din Cluj și Institutul de Arte Plastice din București. Este membru U.A.P. din 1981. A participat la expoziții județene, interjudețene, internaționale. Artă sa grafică prin cota înaltă a tehnicii op-art atinsă de două decenii l-a făcut cunoscut, admirat și perceput în lumea artelor vizuale din țară și în spații culturale din Est și Vest. Compoziția are severitate și mister, structurile acestui artist au ceva din hermeneutica cristalelor¹³.

Lucrările prezente în colecția muzeului se încadrează în peisajul industrial.

„Omăgiu siderurgiei” (fig. 9), 1981, tempera, reprezintă o secvență din combinat. Compoziția se desfășoară pe orizontală, iar cromatica se încadrează în gama de degrade-uri de roșu și albastru-cobalt.

„Siderurgie”(fig.10), 1978, tempera reprezintă alte imagini din combinat, compoziția se desfășoară pe orizontală; cromatic degrade-uri de negru.

„Furnale și țevi” (fig.11”), 1980, tempera, imagini din combinat, compoziția se desfășoară pe verticală. Cromatic: degrade-uri de negru.

Cele câteva lucrări de grafică menționate anterior reprezintă preocupările unor reprezentativi artiști ai artei contemporane românești, care poposind pe meleaguri hunedorene au imortalizat secvențe

⁹ Ibidem, p. 330.

¹⁰ Ibidem, p. 475.

¹¹ Raoul Șorban, Xilogravuri 1983, Iosif Tellman.

¹² Ibidem.

¹³ Eugen Evu, Tiberiu Fazakas sau o hermeneutică a cristalelor în Expoziția de grafică Fazakas Tiberiu.

pitorești ale zonei locale, peisajul însemnând un izvor de inspirație și un punct de pornire pentru elaborarea unor lucrări de anvergură în bogata lor creație.

Fig. 1. Nicolae Irimie – „Schiță”

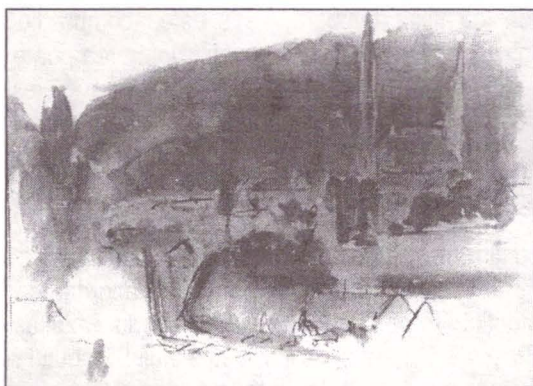

Fig. 2. Silvia Cambir – „Hunedoara”

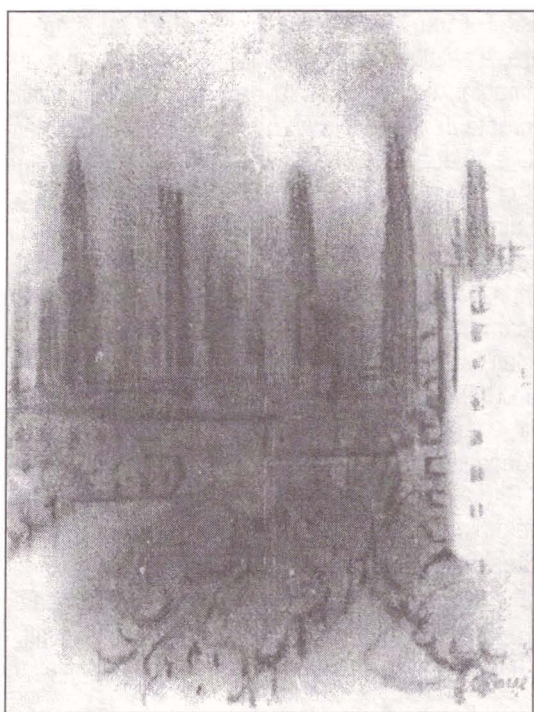

Fig. 3. Cornelia Danet-Dumitrescu ,
„Peisaj din Hunedoara”

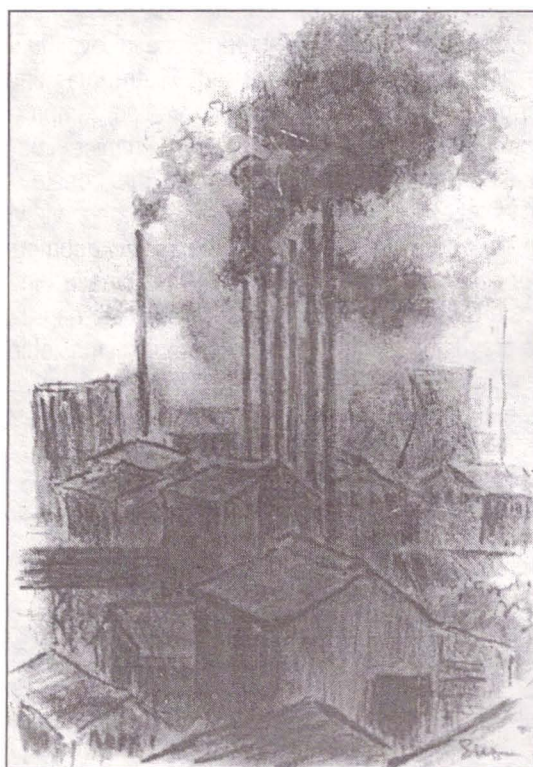

Fig. 4. Sofia Uzum – „Hunedoara”

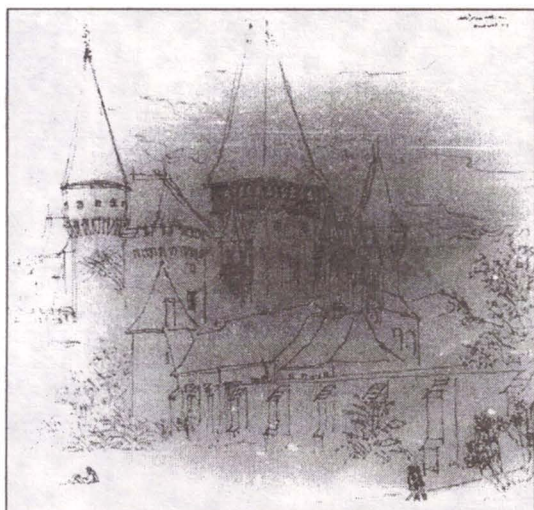

Fig. 5. Cik Damadian – „Castelul Corvineștilor”

Fig. 6. Cik Damadian – „Magna Curia”

Fig. 7. Ion Minoiu – „Sinteze hunedorene”

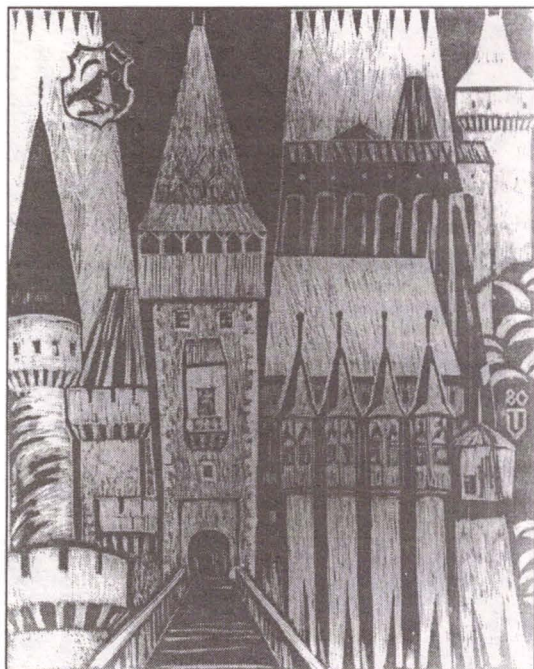

Fig. 8. Iosif Tellman – „Castelul Corvineștilor”

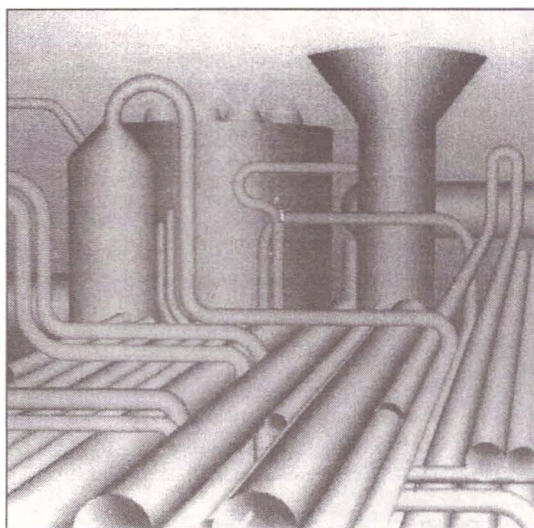

Fig. 9. Tiberiu Fazekas – „Omagiu siderurgiei”

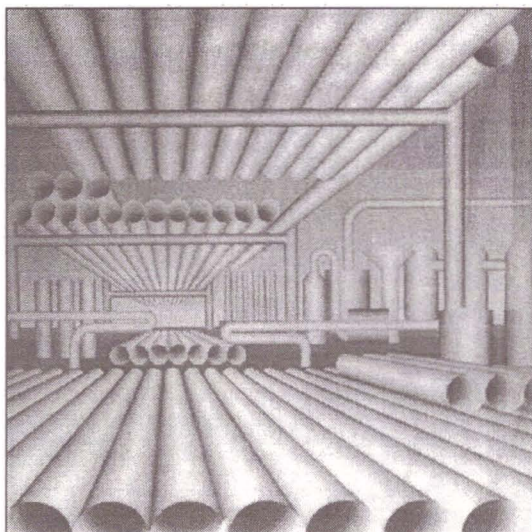

Fig. 10. Tiberiu Fazekas – „Siderurgie”

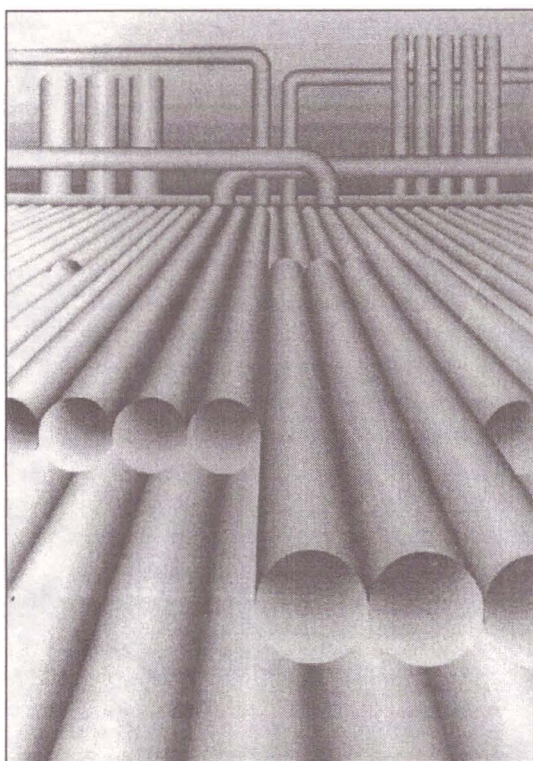

Fig. 11. Tiberiu Fazekas – „Furnale și țevi”

LANDSCAPES OF HUNEDOARA CONTY IN THE GRAPHIC ART COLLECTION OF THE DEVA MUSEUM

Abstract

The art collection of the Deva Museum hosts a variety of depicting the urban and industrial scenery as well as capturing moments of the history of Hunedoara county. Some of the artists analysed in this paper took part to creation camps organised in the country as Silvia Cambir, Sofia Uzum, Ana Iliuț, Cik Damadian while others were native from Hunedoara country as is: Irimie Nicolae, Iosif Tellman. These artists used pastel, body colour and pencil.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Nicolae Irimie – Sketch
- Fig. 2. Silvia Cambir – Hunedoara
- Fig. 3. Comelia Daneț-Dumitrescu – Landscape from Hunedoara
- Fig. 4. Silvia Uzum – Hunedoara
- Fig. 5. Cik Damadian – The Corvinești Castle
- Fig. 6. Cik Damadian – Magna Curia
- Fig. 7. Ion Minoiu – Syntheses of Hunedoara
- Fig. 8. Iosif Tellman – The Corvinești Castle
- Fig. 9. Fazekas Tiberiu – Homage to Siderurgy
- Fig. 10. Fazekas Tiberiu – Siderurgy
- Fig. 11. Fazekas Tiberiu – Furnaces and pipes

ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ POPULARĂ

TEASCURI, PIVE ȘI PRESE DE ULEI DIN ROMOȘEL (COMUNA ROMOS, JUDEȚUL HUNEDOARA)

Adriana Țuțuianu, Mihai Căstăian

Despre teascul cu bîmă sau grindă orizontală se presupune că datează încă din antichitate: "...aceste unelte (luate de la greci) au fost adoptate de romani, perfecționate și transmise apoi în alte regiuni ale Europei"¹. Dacă aceasta este originea lui, ar fi posibil ca la noi să fi ajuns înainte de cucerirea romană - dat fiind legăturile între nordul și sudul Dunării - cât și după aceea, venind ca atare din regiunile sudice și nu dinspre apus². Faptul că acest tip de teasc îl întâlnim și astăzi în Transilvania se poate datora următoarelor cauze:

1. Dispariția lui ulterioară din alte zone, datorită împrejurărilor istorice dificile, face să-l mai întâlnim până la mijlocul secolului al XX-lea întrebuințat într-un cadru destul de restrâns, la obținerea uleiului, deoarece un astfel de teasc era foarte dificil de realizat în perioada războaielor și invaziilor. De aceea prezența acestei instalații, ar putea fi interpretată și ca o excepție, adică un tip adus întâmplător și izolat, dar în același timp aproape dispărut³.

2. Exploatare puternică în perioada romană, mai ales în aria intracarpatică a viilor, a determinat extinderea acestui tip de teasc, existent probabil dinainte, și supraviețuirea lui până în zilele noastre, datorită unor condiții istorice prielnice. Dar nu este exclus ca în evul mediu, proprietarii celor mai numeroase podgorii să-i fi adus pe parcurs unele îmbunătățiri modului de amplasare a șurubului, ceea ce a determinat o mînuire mai ușoară⁴.

Teascurile păstrate până în zilele noastre provin dintre cele care au mai funcționat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea, dar datorită perisabilității lemnului au ajuns să devină în timp nefuncționale. Construite din lemn masiv, de regulă stejar, ele au fost cioplite în cele mai multe cazuri cu barda având diferite dimensiuni, care variau de la o formă la alta⁵. Întrucât tipologia teascurilor și a pivelor, dar și modul lor de funcționare au fost descrise în literatura de specialitate, ne propunem să prezentăm doar aspectele tipice locale ale instalațiilor utilizate atât la obținerea uleiului cât și a mustului⁶.

Romoșelul este situat în partea central estică a județului Hunedoara, la limita acestuia cu județul Alba. Vatra așezării amplasată pe râul Romoșel, tribut al Mureșului, se întinde pe complexul de terase și dealuri piemontane care aparțin Culoarului Orăștiei. Amplasarea în cadrul acestui relief le-a oferit locuitorilor baza economică necesară: terenuri agricole de terasă, livezi și fânețe, iar apropierea muntelui posibilitatea dezvoltării păstoritului pendulator. Dezvoltarea agriculturii a generat apariția meșteșugurilor specializate în prelucrarea produselor agroalimentare, aici au existat până în anul 1970 șase proprietari ale unor instalații de tipul celor menționate mai sus (Avramul Chirloaiei, Oprea Ion Deleanu, Toader Pătru lui Ilie, Toaderul Paraschivii, Avramul Crăciunescului și Ion a Mărgineanului), dintre care unele erau întrebuințate doar la obținerea mustului din mere sau struguri iar altele mai complexe au fost folosite și la obținerea uleiului din semințe de floarea soarelui, bostan, nucă și jir⁷.

¹ Vincze István, (Magyar borsajtok), în *Etnografica*, XIX, Budapesta, 1958

² Nicolae A. Mironescu, Cu privire la istoricul viticulturii tradiționale românești "Țara vinului" sau "Podgoria Alba Iulia", în *Apulum*, VII, 1969, p. 489-514

³ Idem, Cu privire la istoricul și răspândirea tipurilor de călcători și teascuri pe teritoriul României, în *Terra nostra*, I, București, 1969, p.99-100

⁴ Idem, Cu privire la istoricul viticulturii..., p. 504-505

⁵ Ibidem, p. 503

⁶ Anton Badea, Unele și instalații de oilit în colecția Muzeului Etnografic din Reghin, în *Cibinium*, 1969-1973, p. 87-98; Gheorghe Bodor, Prese de ulei în Muzeul etnografic al Moldovei, în Sesiunea de omuncări științifice a Muzeelor de etnografie și artă populară, București, 1964, p. 308; Bulencea Athanasie, Viile și vinurile Transilvaniei, București, 1975, p. 47-48; Valeriu Butură, Contribuții la studiul instalațiilor țărănești din Munții Apuseni, în *Revista de Etnografie și Folclor*, 6, 1964; Idem, Pivele de ulei din Transilvania, în *Revisra Muzeelor*, 2, 1965, p.125-133; Idem, Contribuții la studiul instalațiilor țărănești din regiunea Hunedoara, în *Sargeția*, IV, 1966 p. ; Idem, Pivele cu roată de piatră în Transilvania, în *Apulum*, VI, 1967, p. 465-468; Idem, Construcții și instalații țărănești din județul Hunedoara și împrejurimi în secția în aer liber al Muzeului etnografic al Transilvaniei din Cluj, în *Sargeția*, V, 1968, p. 526; Gheorghe Dinuță, Instalații pentru stoarcerea uleiului în satele de pe valea Amopoiului și Feneșului, în *Studii și cercetări Muzeul Satului*, 1970, p. 73-87; Constantin C. Giurescu, Contribuții la istoria științei și tehniciromânești în secolele XV-începutul secolului XIX, București, 1973, p. 213-232; Herbert Hoffmann, O tipologie a instalațiilor de tescuit uleiul, în *Cibinium*, 1966, p. 49-60; Nicolae A. Mironescu, Cu privire la istoricul viticulturii..., p. 498-514; Idem, Cu privire la istoricul și răspândirea..., p. 91-101; N. A. Mironescu, Paul Petrescu, Construcțiile viticole din zona Hușilor. Contribuția studiului etnografic al viticulturii, în *Revista de Folclor*, 3-4, 1963; Idem, Cu privire la instrumentarul viticol tradițional, în *Cibinium*, 1966, p. 87-98; N. A. Mironescu, Constantin Ilescu, Cu privire la inventarul viticol tradițional. Călcătorea și teascul, în Sesiunea de omuncări a Muzeelor de etnografie și artă populară, București, 1964, p. 196

⁷ informator Cărtu Gheorghe, n. 1910, Romoșel, nr. 221

Dintre acestea s-a păstrat doar instalația lui Ion a Mărgineanului, deoarece este adăpostită sub un șopru masiv construit din cărămidă ($L=13,50$ m, $l=7,20$ m, $\hat{l}=5,05$ m) și acoperit cu țiglă (Pl. I, II), motiv pentru care a fost funcțională până în anul 1956 pentru obținerea uleiului, și 1996 pentru must. Piesele componente ale instalației de acest tip sunt: piva pentru zdrobit sau vălăul după cum se mai numea în varianta locală, cuptorul pe care se prăjeau semințele, și storcătoarea sau teascul cu ajutorul căreia se realiza presarea.

Vălăul este format dintr-un jgheab, confecționate din bucăți de lemn curbe unite într-un traiect circular ($D=4,55$ m), și o roată de piatră ($D=1,10$ m, $G=0,12$ m) cu un orificiu rotund la mijloc, prin care era introdus un fus orizontal ($D=0,10$ m; $L=3,28$ m) fixat într-un ax vertical pivotant ($D=0,28$ m; $L=1,80$ m) pe sol și ogrindă a acoperișului (Pl. III, IV). Acest tip de pivă s-a păstrat pe o arie restrânsă localizată în bazinul mijlociu al Mureșului, regiunea Hunedoara, Brașov și Mureș, dar cele mai multe instalații, și variante ale acestora s-au folosit în zona Hunedoarei⁹, unde cioplitul pietrei și prelucrarea metalelor au tradiții foarte vechi.⁹ Cuptorul de formă pătrată construit din cărămidă ($0,90$ m X $0,90$ m X $0,90$ m), având o lespede de piatră ($D=0,63$) și o gură de alimentare iar în partea opusă hornul pentru aer și alta amplasată în spate pentru evacuarea fumului. Deasupra se prăjea făina, obținându-se o pastă moale, din care se storcea mai ușor uleiul ce-l conținea.

Teascul de tipul celui cu crăcană și „grapă” sau „pat” este alcătuit dintr-o grindă groasă orizontală numită „gâscă” ($L=5,17$ m, $G=0,40$ m) sprijinită la un capăt în „furcă”, iar la celălalt fixată transversal o bucată de grinda mai groasă în care este scobit un orificiu spiralat prin care se introduce șurubul ($D=0,13$ m; $L=3,32$ m) -acest mecanism a fost executat de către un meșter lemnar din satul Vaidei¹⁰. La rândul său șurubul executat întotdeauna dintr-un lemn de esență tare în cazul de față din pâr, este fixat într-un „pat” de lemn peste care se așezau bolovani de dimensiuni mari ce contrabalansau întreaga instalație (Pl. V, VI). Masa teascului ($L=2,50$ m; $G=0,47$ m) se sprijinea pe cele două dispozitive numite „furca” ($L=2,90$ m; $l=0,33$ m) și „jugul” teascului ($L=3,17$ m) (Pl. VII).

Storcătoarele mari nu puteau fi puse în funcție fără ajutorul „uneltelor”, considerate foarte importante atât în ceea ce privește modul lor de execuție cât utilizarea lor pe parcursul întregului proces tehnologic. Pentru obținerea mustului se foloseau blăniile verticale și orizontale, trei „popi” (mic, mijlociu, mare), popicul, măietul; iar în cazul uleiului: oala cilindrică de fier, „popa”, cîrligul, veriga, ciurul.

Procesul tehnologic utilizat la obținerea uleiului. Principala materie primă utilizată în cazul obținerii uleiului era sămânța de floarea soarelui și dovleac, bine uscate în condiții naturale sau în cuptorul de pâine. Semințele se puneau apoi în vălău și cu ajutorul roții de piatră acționată de doi oameni, se zdrobeau de trei ori atât de mărunt pînă ajungeau ca o făină, care se cernea desigur după fiecare zdrobire prin trei ciururi (rar, mijlociu, des).

Făina obținută era frământată cu puțină apă, și prăjită pe plită la foc potrivit, din prăjeală se făcea o „turtă” ce se împacheta în două bucăți triunghiulare de pănură, apoi se puneau în ciurul fixat într-o verigă prinsă cu cârlig și se așeza în oala teascului, deasupra lor se prindea „popa” de gâsca teascului cu ajutorul a două lanțuri. Șurubul se strângea pînă când „gâsca” era coborâtă pe „popă” și patul teascului se ridica la o distanță de cca. 1,50 m de sol. Dintr-o turtă se obțineau de obicei 1-1,50 l de ulei, dar niciodată mai puțin de atât.

O astfel de instalație nu deservea doar membrii unei singure gospodării, ci și alte familii din sat sau chiar din localitățile învecinate. Plata pretinsă de gazde în urma folosirii teascului consta în luarea unei „vâmi” din cantitatea de ulei obținută (ex.: la 1,50 l – o potorice de 2 dl), dar și din turte (la cinci turte, două îi reveneau gazdei)¹¹.

Procesul tehnologic utilizat la obținerea mustului. Zdrobitul merelor nu mai putea fi realizat cu forța manuală, de aceea roata de piatră care se rostogolea în vălău era trasă de un cal. Strugurii se țineau într-un butoi la macerat vre-o câteva zile, și după aceea se storceau în teasc¹². Pe gâsca teascului se afla inscripționat un text realizat de decătre Nasta Nicolae (socrul lui Ion a Mărgineanului), scris cu caractere latine, pe trei rânduri cu mai multe abrevieri și care s-ar traduce în felul următor:

⁹ V. Butură, Pivele de ulei cu roată de piatră în Transilvania..., p. 462

⁹ Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavski, Civilizația fierului la daci, Cluj-Napoca, 1979, p. 20-151

¹⁰ Tiron Basarab, Monografia satului Vaidei, mss., p.57

¹¹ Informator Cătănciu Saveta, n. 1925, Romoșel, nr. 16

¹² Ibidem

CU AJUTORUL LUI DUMNEZEU
S-A LUCRAT DE CĂTRE NICOLAE NASTA SAVETA ȘI PETRU NASTA
ANI 1921 și 1922, NICOLAE NASTA

Din inscripție deducem că instalația datează din secolul al XIX- lea, Saveta și Petru Nasta fiind părinții lui Nicolae Nasta, cel care a înlocuit gâsca teascului între anii 1921-1922¹³.

Zdrobitoarele cu roată de piatră și teascurile cu două dispozitive de presare oferă modele importante pentru reconstituirea evoluției, dar și a tehnicilor de prelucrare a uleiului și vinului, la noi dar și în țările unde acest meșteșug a dispărut cu mult timp în urmă¹⁴. Originea lor este și astăzi discutabilă¹⁵, dar cert este că ele s-au dezvoltat cu precădere mai ales în zonele unde a existat materia primă necesară (piatra și lemnul de esență tare) din care acestea au fost executate. Ne aflăm în fața unei instalații folosite mai mult de un veac, înlocuirea unora din elemente și dimensiunile vălăului, pot oferi o idee asupra volumului și intensității la care acest ansamblu tehnic a fost utilizat¹⁶.

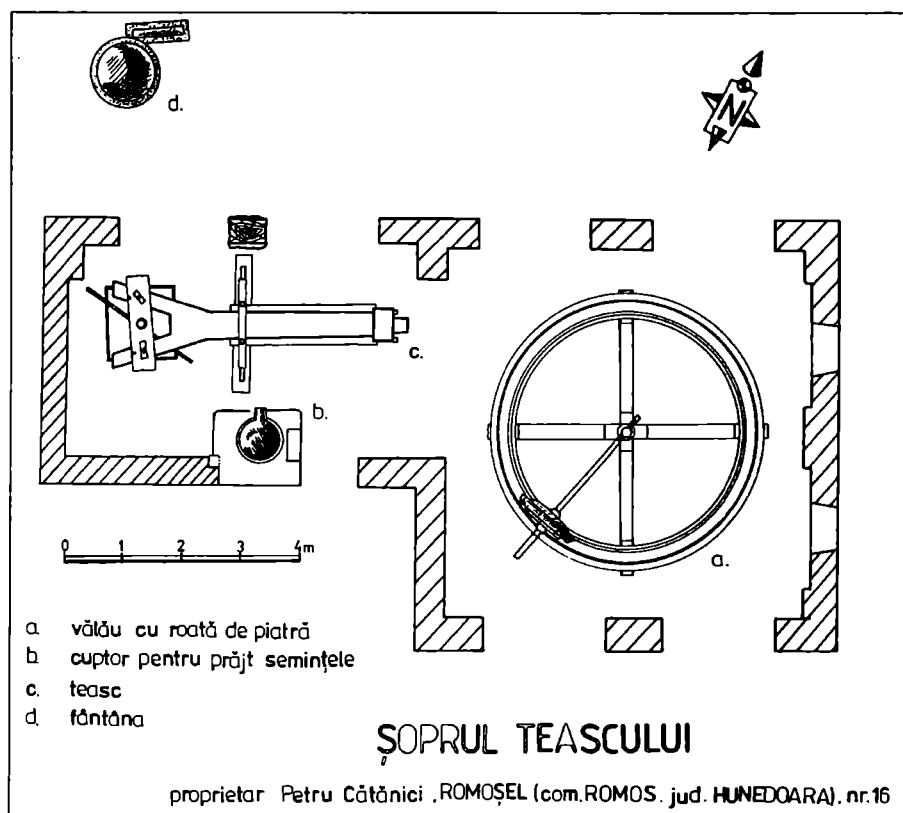

Fig. 1.

¹³ Ibidem

¹⁴ V. Butură, Etnografia poporului român, Cluj-Napoca, 1978, p. 354

¹⁵ Idem, Pivele de ulei cu roată de piatră ..., p. 470

¹⁶ Vălăul acestei instalații are cel mai mare diametru din țară în comparație cu cele cercetate până în prezent

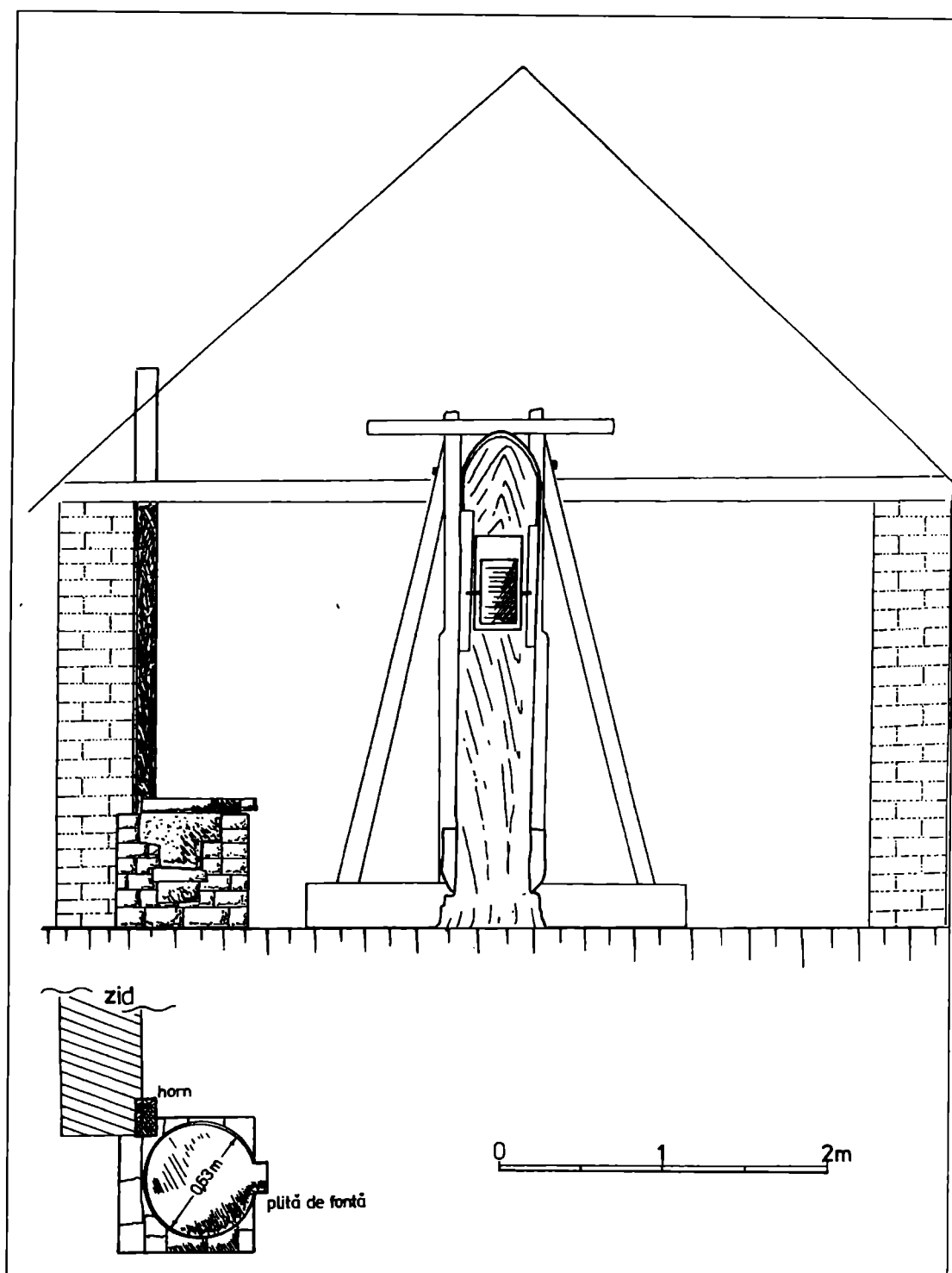

Fig. 2.

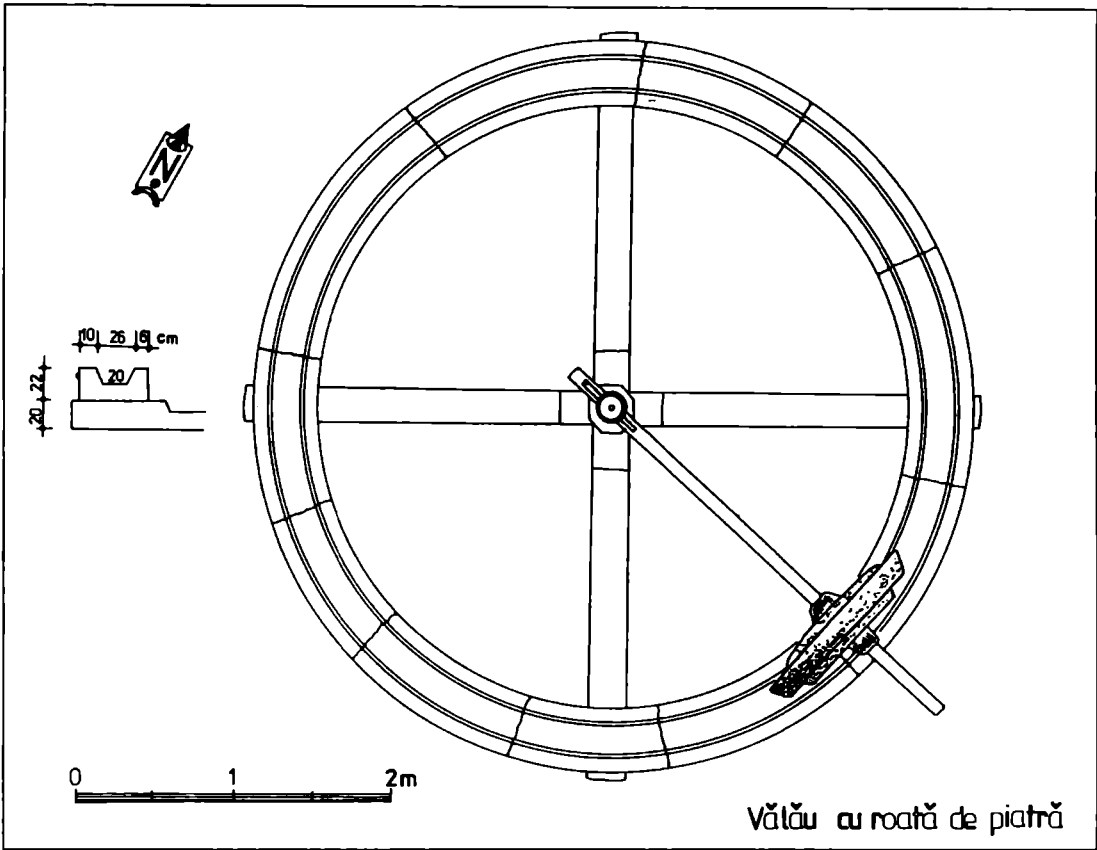

Fig. 3.

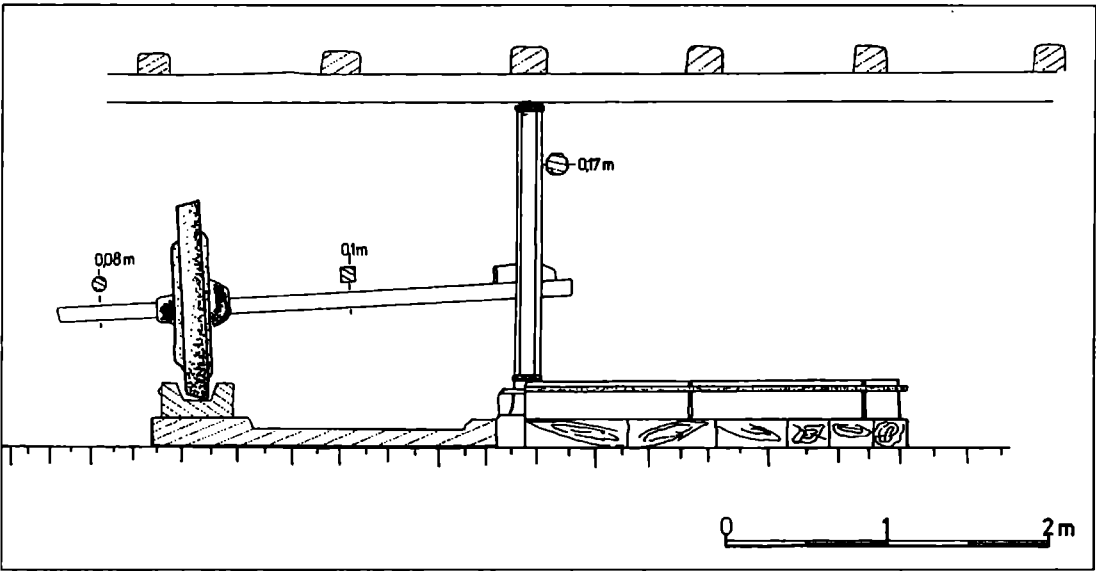

Fig. 4.

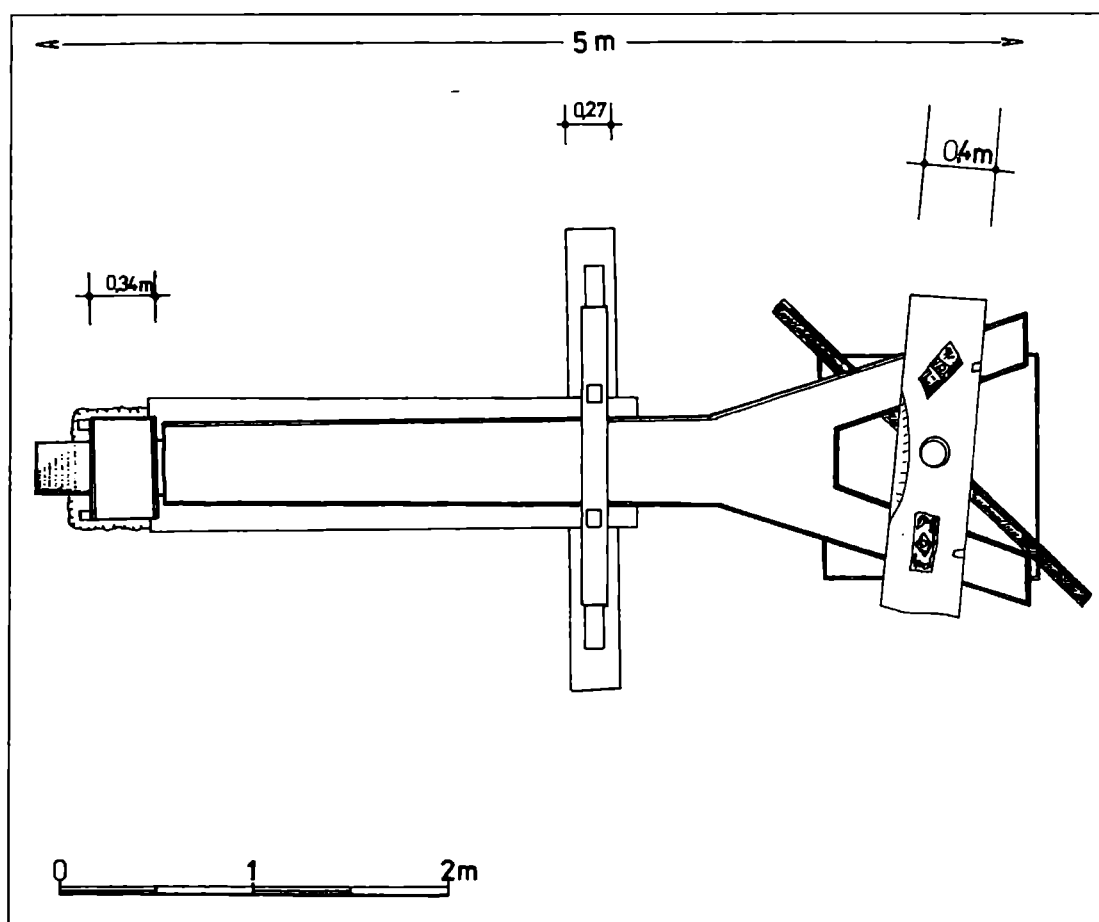

Fig. 5.

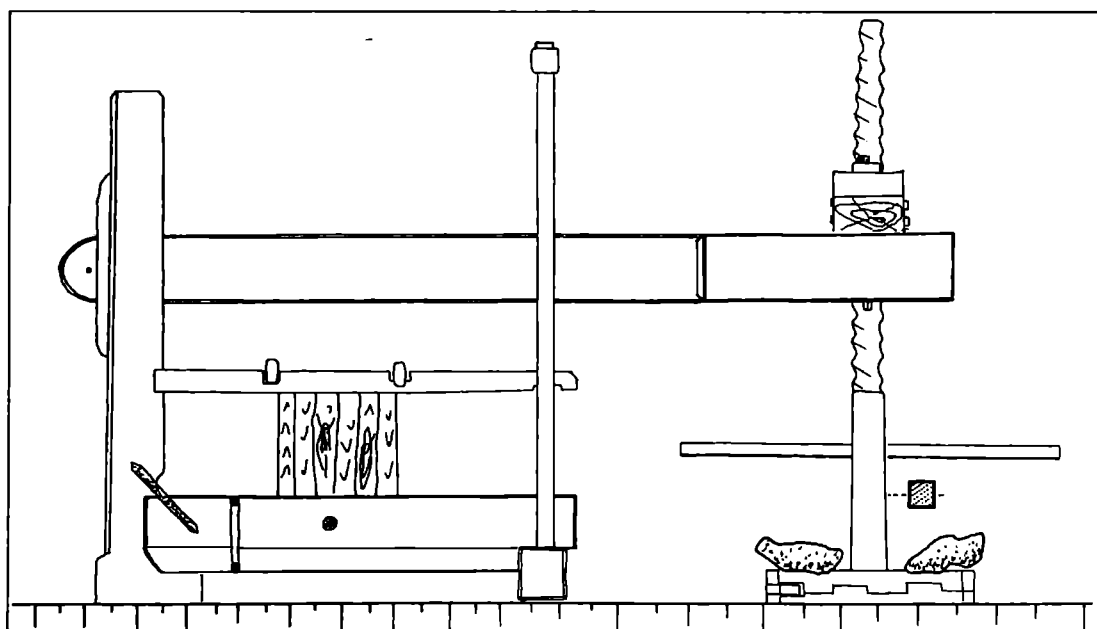

Fig. 6.

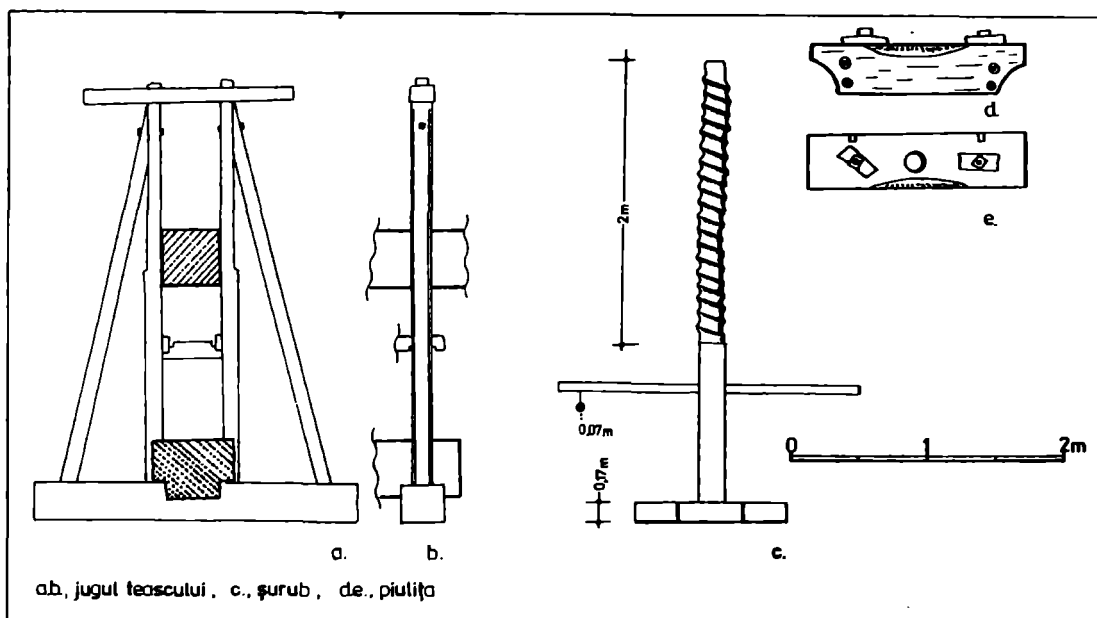

Fig. 7.

TYPES OF GRAPES (PIVES) AND OIL PRESS FROM ROMOȘEL (AREA) ROMOȘEL, (COUNTY) HUNEDOARA

Summary

The treading grapes machine and certain types of crushing machines which have been functionable until nowadays, are originated in those ones used at the end of XVIIIth and XIXth century. Because of the wood perishability a large number of these objects became in time unfunctionable pieces. All these being built up of massive wood, oak timber especially, could be the most of times carved with an axe, their dimensions, thus, varying from one to another, just like their shapes do.

As the typology of the equipment (outfit) was described in a specific literature, we mention that this typology is considered till nowadays, as the biggest one in our country, concerning its spread.

EXPLICATION OF FIGURES

Fig. I The room where the press is kept:

- a. mechanism for treading grapes with stone wheel
- b. oven for seeds
- c. press
- d. well

Fig. II The room where the press is kept (cross side section)

Fig. III Mechanism for treading grapes, with stone wheel (upper part look)

Fig. IV Mechanism for treading grapes, with stone wheel (cross section)

Fig. V Press (upper part look)

Fig. VI Press (general view)

Fig. VII The components of the press

- a,b. the yoke of the press is kept
- c. the screw
- d. the screw nut

CONSIDERAȚII PRIVIND JOCURILE POPULARE ȘI STRIGĂTURILE PRILEJUITE DE TÂRGUL (NEDEIA) DE PE MUNTELE GĂINA

Dominuț I. Pădureanu

I. CADRUL GEOGRAFIC ȘI ETNOGRAFIC.

Constituind alături de Munceii Auriferi, cele două subdiviziuni ale Munților Metaliferi aflate în bazinul Arieșului, **MUNTELE GĂINA** - „**unul dintre cei mai frumoși munți**” ai Transilvaniei¹ -, este situat la 22°46'09" longitudine estică și 46°21'10" latitudine nordică, între văile Arieșului Mic, Abrudului și Crișului Alb, fiind bine sudat de Muntele Biharia pe care-l continuă spre sud, până la contactul cu depresiunea Brad – Hălmațiu. Separat de Munceii Auriferi și Munții Drocea prin Arieșul Mare și Valea de Lazuri, el se caracterizează prin îmbinarea elementelor celorlalte unități din jur.

Muntele Găina prezintă forme rotunjite și domoale, dezvoltate pe formațiuni cristaline, bulzuri tugiuate, calcaroase, bazinele largi pe văile care taie sedimentarul, forme tabulare și uniforme calcaroase în care se înserează spectaculos relieful carstic (Podul Grohotului, Cheile Uibărești, peșterile și dolinele din zona Bulzești sau de la izvorul Crișului), clipa calcaroasă Vulcan – monument al naturii – care străjuiește pasul Buceș - Vulcan, ce leagă depresiunea Brad cu Abrudul.

Peste osatura cristalină se află depozitele mezozoice, variate (calcare, conglomerate, gresii ș.a.), străpunse de cele eruptive, formate din triasic până în neogen. Prezența calcarului a dat naștere unor aspecte impunătoare, concretizate în abrupturi spectaculoase, creste cu vârfuri izolate. Atrag atenția abrupturile din dreapta Arieșului Mic, aparținătoare Muntelui Piatra Albă, care reprezintă prelungirea estică a Muntelui Găina și Muntele Vulcan, al cărui nume nu are tangențe cu fenomenele eruptive. Sunt prezente, de asemenea, formele de relief carstice specifice rocilor solubile (lapiezuri, doline, peșteri ș.a.). Aspectul petrografic mozaicat a impus o acțiune selectivă a eroziunii, pe rocile mai dure dezvoltându-se forme mai semețe. Poziția sudică, relativ izolată, a Muntelui Găina, altitudinea sa mai coborâtă, determină diminuarea rolului de baraj montan în calea maselor de aer vestice; ca atare, între povâmișurile estice și cele vestice nu apar diferențieri izbitoare. Desfășurarea în altitudine a reliefului policiclic are efecte deosebite asupra temperaturii medii anuale: 7°C la baza muntelui, 3°C la cca. 1.200 m altitudine și -1°C - 2°C în partea înaltă a muntelui.

Reprezentând compartimentul cel mai înalt al Munților Metaliferi, cota maximă este atinsă în vârful **GĂINA (1.486 m)**, de formă conică, prelungit cu un întins platou (lipsit de pădure); acest platou, de forma unui triunghi echilateral cu laturile de cca. 2 km, oferă un punct de belvedere dintre cele mai renumite din Munții Apuseni: orizontul larg, de o inconfundabilă frumusețe, cuprinde culmile înalte ale Bihorului, Vlădeșei și Muntelui Mare (spre nord și nord - est), linia ușor zimțată a Trascăului (spre est), „marea de valuri” a Munților Metaliferi, Munții Zarandului și Codru Moma (spre sud și vest); de pe vârful Găina, se pot admira măreția și pitorescul vârfurilor Curcubătă Mare și Curcubătă Mică, înspre est și sud, apoi Vulcanul, Strâmba, Piatra Bulzului, precum și o mare parte a Văii Arieșului, a bazinului său hidrografic, crângurile de înălțime cu casele lor izolate.

Prin situarea lui în acest triplex confinium dintre izvoarele Arieșului Mare și Arieșul Mic, Ampoiului, Crișului Alb și Crișului Negru, prin faptul că a constituit până în pragul secolului al XX-lea, până la apariția în zonă a drumurilor moderne, a căilor ferate², un „nod” important de legătură între satele de pe versanții Apusenilor³, prin faptul că masivul a fost și este înconjurat de văi cu numeroase sate, Găina a deținut o poziție centrală între Țara Moților, Țara Crișurilor și Țara Zarandului, oferind condiții propice de accesibilitate, fiind favorabil desfășurării unei „sărbători pe înălțimi”, unei reuniuni umane de mare

¹ Silvestru Moldovan, Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei, Sibiu, 1898, p.104.

² Înainte de anul 1865, pe Valea Arieșului nu au existat drumuri! În 1865 s-a dat în exploatare șoseaua Turda – Câmpeni (reparată în 1924-1925, asfaltată în 1971). Între 1933-1943 s-a lucrat la șoseaua Avram Iancu – Bulzești (peste Dealul Crișului). După 4 ani, în 1957, s-a deschis șoseaua Arieșeni – Băița. În fine, în 1912 s-a dat în exploatare linia ferată îngustă (76 cm) Turda – Câmpeni – Abrud (94 km).

³ În Țara Moților multe crânguri se aproprie sau chiar depășesc ca înălțime Muntele Găina (1486 m): Bădăi – 1360 m și Cocești – 1200 m, ambele în com. Avram Iancu; Biharia – 1225 m și Ocoale – 1560 m, aparținând com. Horea; Tomnatec – 1560 m, aparținând com. Bistra. Ultimele două, depășesc nu numai altitudinea Găinii, ci și limita așezărilor permanente din tot restul Carpaților românești! În trecut, nevoile vieții au făcut ca drumurile „peste Găina” să fie pentru moți și crișeni practici uzuale. Pe aici treceau „văsari” moți, în drumurile lor spre Țara Zarandului, Belgrad etc. (vezi: Silvestru Moldovan, op. cit., p.114). Un drum spre Hălmațiu, devenit uzual de timpuriu, trecea chiar pe sub vârful Găinii (vezi Pompiliu Teodor, Avram Iancu în memorialistică, Cluj, 1972, p. 80).

ampliare. Din punct de vedere etnografic, arealul geografic general la care ne referim, reprezintă, incontestabil, una dintre zonele cele mai interesante din România, o adevărată „comoară”, după cum bine o caracteriza cunoscuta cercetătoare Lucia Apolzan. Dintre cele 29 de zone și 23 de subzone etnografice, câte numără Transilvania, 7 subzone – potrivit opiniei etnografului Valer Butură – aparțin zonei Munților Apuseni⁴.

Detaliind, etnograful Nicolae Dunăre consemna următoarele zone etnografice: Țara Zarandului (valea superioară a Crișului Alb), Țara Bihariei (valea superioară a Crișului Negru), zona Huedin (valea superioară a Crișului Repede), Țara Țopilor (valea superioară a Arieșului) – sau Țara Moților, în sens restrâns –, Buciumăneasa (zona Abrudului), Mocăneasa (zona de sud – est a Munților Apuseni)⁵.

Alți specialiști⁶, luând în calcul criteriul economico – etnografic, au zonat Munții Apuseni în două mari entități economico – etnografice: prima, a mineritului, cu centrul la Roșia Montană – Abrud – Brad, iar a doua, a prelucrării lemnului, cu centrul la Câmpeni, aceasta integrând o mare parte a arealului geografic al Găinii.

Analizați tot sub raport etnografic, versanții sudici ai Muntelui Găina aparținând Țării Crișurilor, iar cei nordici, Țării Moților – o entitate etno – geografică (ce se suprapune, în linii mari, peste bazinul superior al Arieșului, ocupând o suprafață de peste 800 km²), cu adânci și reverberante semnificații pentru istoria poporului român.

„Zestre” etnografice a zonei, i se circumscrie, cu strălucire (și) celebrul târg (nedeie) de pe Muntele Găina. Cumulând un dublu statut, de sărbătoare și târg, la nedeia de pe Muntele Găina au participat din vremuri imemorabile, locuitorii de pe versanții săi, locuitorii Țării Moților (moții) și cei ai Țării Crișurilor (crișenii)⁷, alți locuitori din zonele adiacente; cu timpul, aria participanților s-a extins, ajutându-se ca la această faimoasă sărbătoare montană să participe locuitori din arii concentrice tot mai îndepărtate, din întreaga Transilvanie, apoi din întreg spațiul carpato – danubiano – pontic, nelipsind, de timpuriu, călătorii și turiști de pe meleaguri străine. Rosturile acestei nedei (sărbători) au fost, în general vorbind, complexe, importanța lor fiind cu atât mai mare cu cât coborâm pe firul istoriei. Ea a constituit pentru moți, pentru participanții din arealul acestui faimos munte, prilejul de a evada pentru moment din izolarea (relativă) în care trăiau lungi perioade de timp. Aici, pe munte, ei depășeau dimensiunea strâmtă a vieții lor singulare, cu care erau confrunțați zi de zi, realizând „pe viu” apartenența lor organică la o realitate etnică, socială, politică, națională, culturală și religioasă precumpănitoare pentru Transilvania vremurilor de altădată.

Târgul (nedeia) de pe Muntele Găina – asemeni celorlalte nedei din arealul geografic românesc⁸ a favorizat schimburile de mărfuri, de experiență de viață și profesională, a stimulat dezvoltarea meșteșugurilor și a industriei casnice, a contribuit la păstrarea limbii naționale, a portului popular, a obiceiurilor și tradițiilor locale. A înlesnit și stimulat o mai bună cunoaștere între oameni și omogenizarea etnică în zonă, informarea de ansamblu privind situația generală și zonală (locală), economică, socială, politică, națională și religioasă a românilor, sărbătoarea în sine, a constituit un bun prilej pentru formularea, cristalizarea și inițierea de demersuri, forme și căi de acțiune menite să îndrepte radical sau să corijeze stări de lucruri nedrepte. Nedeia de pe Muntele Găina a fost, în permanență, un bun prilej de amplificare a contactelor umane în general, a contactelor dintre tineri în special, constituind un bun prilej de selecție maritală; ea a favorizat întâlnirile, cunoașterea sau revederea dintre tineri, consolidarea relațiilor sau a prietenii mai vechi sau mai recente, apariția spontană a altora noi, la baza multora dintre căsătoriile tinerilor din acest areal geografic stând această celebră sărbătoare montană (nedeie).

La Găina avea loc „târgul fetelor”⁹ – așa cum la Hălmagiu, în imediata apropiere, avea loc „târgul nevestelor”¹⁰ –, un târg – nedeie pentru (nu „de” ...) fete, preponderența și prioritatea în cadrul

⁴ Vezi: Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească. Transilvania – studiu etnografic*, București, 1989, p. 34 și 24-26.

⁵ N. Dunăre, *Pădurăritul tradițional în subzonele nord – estice ale Munților Apuseni*, în: APULUM (Alba Iulia), X, 1972, p. 606.

⁶ Radu Octavian Maier, *Contribuții etnografice asupra prelucrării lemnului în Munții Apuseni*, în: APULUM Alba Iulia, VII /II, 1969, p. 556.

⁷ „Fire și caracter foarte asemănătoare cu ale moților, asemenea acestora și prin îndeletniciri și suferințe, crișenii au fost mai apropiați de moți în toate împrejurările, la bine și la rău, în vremuri pașnice și în vremuri revoluționare” (Ștefan Pascu, Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și marțir, București, 1972, p.20).

⁸ Vezi, pe larg: Pădureanu I. Dominuț, *Nedeile carpatice românești – dovezi incontestabile ale originalității, unității și continuității spiritualității noastre populare (cu referiri speciale la „Târgul de pe Muntele Găina”)*, în: BIHAREA. Culegere de studii și materiale de etnografie și artă. XXI (1994), Oradea, 1997, p.109-136.

⁹ Idem, *Târgul de pe Muntele Găina. Teză de doctorat*. Universitatea București, 1994, Mss., p.204.

¹⁰ Ibidem, p.205.

sărbătorii având-o ele, fetele – **fala și atracția sărbătorii!** Aici, ele erau văzute, admirate, cunoscute, curțate, pețite (cerute în căsătorie), dar nu erau vândute (așa cum – pe nedrept! – s-au străduit autorii străini, maghiari în primul rând, să convingă! ...). Și aici, sus, pe Muntele Găina (unde, peiorativ vorbind, satele se „mutau” pentru o zi ...) – la fel ca în multe alte părți ale pământului românesc, ca în multe alte locuri de pe bătrânul continent -, fetele se luau, nu se cumpărau! Altfel spus, în concluzie, **sărbătoarea a generat căsătorii, nu căsătoriile sărbătoarea!** ...

Târgul (nedeia) de pe Muntele Găina, un mare spectacol al vieții populare locale, a oferit, totodată, o excelentă ocazie de a îmbina utilul cu plăcutul; ea a constituit un moment cu adevărat deosebit în viața moșilor și crișenilor – în primul rând – a participanților în general; la cea mai mare sărbătoare anuală (montană) ei făceau și unele mici cumpărături (utile casei, gospodăriei, propriei persoane), apoi mâncau pe iarba verde, beau, jocurile și cântecele sporindu-le veselia și bucuria, făcându-i să uite pentru o zi greutatea și privațiunile de tot felul, oferindu-le prilejul de a-și „descărca” sufletul chinuit, de a rupe vieții puțin din ceea ce ar fi meritat pe drept, căci „**au dat vieții și istoriei imens și au primit puțin (...)** fiind timp de secole copiii suferinței!”¹¹.

Meleagurile de legendă, trecutul istoric bogat dar deopotrivă zbuciumat, aurul zonei și locuitorii „de aur” ai acesteia, caracterul mixt (politehnic) al ocupațiilor pe care le-au practicat cu măiestrie, graiul moșesc, cultura materială și spirituală a locuitorilor acestei „țări” - „de piatră”, „a aurului”, cum au mai denumit-o metaforic unii autori -, legendele legate de muntele Găina și sărbătoarea anuală de pe vârful acestuia, frumusețea morală și fizică a localnicilor, vechimea și continuitatea neîntreruptă a acestei sărbători ș.a., iată câțiva dintre factorii care au condus, de timpuriu, la apariția, creșterea și dispersia spațială a faimei muntelui Găina, a nedeii (sărbătorii) anuale de pe vârful său.

Dovezile, sublinierile în acest sens, nu lipsesc.

Dr. Adolf Schmidl – asupra căruia vom avea prilejul să revenim – scria (1863) că munții Transilvaniei „**sunt plini de numiri curat românești**”, numiri dintre care, la loc de cinste, el citează Găina¹².

Călătorul german **Rudolf Bergner**, un îndrăgostit de „**răpitoarele priveliști**” ale zonei, scria (1884) că oronimul Găina este „**citat frecvent nu numai în Transilvania, ci în toată Europa**”¹³. Sublinierea era reconfirmată (1888) de către **Teofil Frâncu și George Candrea**: „**numele acestui masiv a ajuns să fie cunoscut chiar și în țările cele mai depărtate**”. Coborând în timp, prima atestare certă a oronimului Găina datează din anul 1767, ea apărând în lucrarea lui **Joanne Fridváldszky**, „**Minerologia magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides & aquae conscripta**”, sub forma „**Gejina alpihus**”¹⁴.

Și cazul acestui oronim celebru demonstrează faptul că în ciuda unui trecut îndepărtat, exploatarea aurului său încă din antichitate¹⁵, atestarea scrisă este mult posterioară! Faptul nu trebuie să ne (mai) mire! Istoria universală, istoria noastră, abundă în toponime, hidronime, oronime, fapte și evenimente ș.a., înregistrate arbitrar de documentele medievale, de regulă atestările fiind posterioare momentului de început¹⁶. Ca urmare, în chip firesc, vechimea acestora – a Găinii în cazul de față – nu poate fi condiționată de vechimea atestării documentare!...

¹¹ Vasile Netea, Munții Apuseni, muzeu istoric și pantheon al poporului român, București, 1977, p.8.

¹² Ion Toderașcu, Unitatea românească medievală. Vol.I, București, 1988, p.34.

¹³ Rudolf Bergner, Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute, Leipzig. Verlag von Hermann Bruckner, 1884, p.166.

¹⁴ Joanne Fridváldszky, Minerologia magni Principatus Transsylvaniae seu metalla, semimetalla, sulphura, salia, lapides & aquae conscripta, Claudiopolis, 1767, p.54.

¹⁵ Vezi în acest sens: M. Roska, Erdély Régészeti Repertórium, Cluj, 1942, p.22, 92, 95, 195, 282; D. Tudor, Orașe, târguri și sate în Dacia Română, București, 1968, p.202; Dorin Popescu, Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea română, în: MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE, București, Vol.II (1956), p.197; G. Popa-Lisseanu, Romanica. Studii istorice, filologice și arheologice, București, 1925, p. 213-214; Ștefan Olteanu, Valorificarea bogățiilor miniere de către poporul român în epoca veche și medie, în: REVISTA DE ISTORIE, București, Tom 34, Nr.3, Martie 1981, p.476; Sever Dumitrașcu, Note privind descoperirile arheologice din Munții Apuseni, în: CRISIA, Oradea, x(1980), p. 37; Joanne Fridváldszky, op. cit., p.54; P. Binder, Aurul românesc în secolul al XVI-lea. Lista lui Ioan Cărmăneș din Cluj despre minele și spălătoriile de aur (1560), în: REVISTA DE ISTORIE, București, Tom 39, Nr. 1, ianuarie 1986, p. 83 (între locurile de unde se extrăgeau aur, citează și „Aranijafw”. Corect ar fi trebuit să apară „Aranijas fw” – adică „obârșia Arieșului”, care trebuie circumscrisă Munților Metaliferi, respectiv arealului Găina – Biharea!).

¹⁶ Că așa stau lucrurile, o demonstrează un pasaj din Fridváldszky. Acesta scrie: „Quales illi, fuerint Aurileguli quorum vestigia in Bihar & Gejina alpihus vifuntur”, op. cit., p.54. El vorbește deci de „culegători de aur”, de vestigiile (urmele) de la Găina și Biharea, „aurileguli”-i secolului al XVIII-lea nefiind alții decât urmașii celor pomeniți de izvoarele antichității.

Oronimul Găina – la fel ca și Curcubăta ș.a. – s-a păstrat de-a lungul secolelor prin viu grai, ele făcând parte din „zestrea” lingvistică locală, pe care înaintașii au lăsat-o moștenire, din generație în generație, urmașilor, după cum se poate constata, oronimul Găina s-a păstrat până în zilele noastre într-o formă apropiată etimonului: *Găina* < lat. *gallina*¹⁷. Acest exemplu – dar și alte toponime și hidronime locale – l-au determinat pe **Ernest Gamillscheg** să concluzioneze că aici, **„atât numele de locuri cât și cele de râuri confirmă continuitatea Românilor”**¹⁸. Acesta este cadrul geografico – etnografic general căruia i se circumscrie sărbătoarea (nedeia) noastră, respectiv locul desfășurării ei de-a lungul secolelor.

II. JOCURILE ȘI STRIGĂTURILE – ÎN ARTICOLELE, STUDIILE ȘI LUCRĂRILE CARE SE REFERĂ LA TÂRGUL (NEDEIA) DE PE MUNTELE GĂINA

În cele ce urmează vom aborda – cronologic – articolele, studiile și lucrările a căror temă exclusivă sau principală vizează această sărbătoare montană anuală, cu precizarea că în studiul de față ne vom opri în primul rând asupra acelor informații, sublinieri și date care se referă – direct sau indirect, pe larg sau succint – la subiectul tratat.

Prima consemnare certă a sărbătorii de pe Muntele Găina – cunoscută în faza actuală a cercetărilor – **datează din secolul al XVIII-lea (1793), acest merit revenindu-i lui Michael Conrad von Heydendorff (1730-1821)**¹⁹.

Bun cunoscător al limbii române, vizitator oficial pe meleagurile Țării Moților – 1793, cu prilejul unei hotârnicii dintre Transilvania și Ungaria -, în „autobiografia” sa („*Eine Selbstbiographie*”), primarul Mediașului a redat cu fidelitate cele văzute²⁰. „*Eine Selbstbiographie*” se înscrie ca o amplă și consistentă cronică (acoperă mai bine de o jumătate de secol!), ca unul dintre izvoarele narative cele mai importante pentru cunoașterea istoriei Transilvaniei acelei epoci. Subliniind că Munții Apuseni sunt locuiți exclusiv de români, Michael Conrad von Heydendorff scrie despre portul și obiceiurile moților („*Motzen*”) și crișenilor („*Krissan*”), despre sărbătoarea de pe Muntele Găina. N-o face pe larg – așa cum ne-am fi dorit! -, dar nu scapă să menționeze cine deținea preponderența între participanți, respectiv aria geografică a acestora - „**tineretul masculin și feminin de pe ambele versante**” ale muntelui -, respectiv faptul că „**pe un plai de munte, numit Târgu Fetilor**”²¹ (n.n.P.D.), participanții dansează, petrec.

Precizarea sa este extrem de importantă și revelatoare: **nu sărbătoarea (nedeia, târgul), ci plaiul poartă numele de „Târgu Fetilor”!**... Abordările (1816) ce aparțin scriitorului maghiar **Ferencz Kazinczy (1759-1813)** – care în călătoriile sale prin Transilvania a ajuns până la Câmpeni²² – sau ale lui **Iacob Ferdinand Miller de Brasso (1818)**²³, nu aduc elemente notabile pentru subiectul nostru.

Agustino de Gerando (1820-1849), francez prin naștere, maghiar prin concepțiile vehiculate după căsătoria cu una dintre descendentele familiei Teleki (Emma), autorul lucrării „*La Transylvanie et ses habitants*” (apărută în anul 1845 la Paris și Leipzig, în franceză și germană), scriind despre minerii din zona Vulcoi – Bucium, pomenește de „**strigătele lor sălbatice**” („*leurs cris sauvages*”), de faptul că la joc erau incitați (1842) de un cîmpoier ce debita o „**muzică îngrozitoare**” („*musique abominable*”)²⁴! Aceste „sublinieri” nu merită comentarii!

Despre târgul (nedeia) din 21 iulie 1852 – rămas „celebru” prin vizitarea sa de către împăratul Francisc Iosif I, dar și prin refuzul sistematic al „Craiului Munților” de a-l întâlni! .., avem informații de la

¹⁷ Într-o scrisoare de o indiscutabilă valoare documentară, datată Roșia Montană – 7 septembrie 1852, adresată de Simion Balint lui Alexandru Papiu Ilarian, oronimul apare citat de 3 ori sub forma „Galina” (vezi: Pompiliu Teodor, op. cit., p. 66-67).

¹⁸ Ernst Gamillscheg, *Über die herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940, p. 15.

¹⁹ Adolf Armbruster, Daco – romano Saxonica, București, 1980, p. 379. Pentru „autobiografia” lui Heydendorff, vezi: Dr. Rudolf Theil, M. C. von Heydendorff. *Eine Selbstbiographie*, în: ARCHIV DES VEREINS FÜR SIEBENBÜRGISCHE LANDESKUNDE, XVIII, 1884, p. 245-258.

²⁰ Privitor la modul „cum” a descris el cele văzute cu prilejul vizitelor oficiale prin Transilvania (1773 și, pentru subiectul nostru, 1793), o interesantă subliniere face dr. Adolf Armbruster: Heydendorff a descris totul „cu o exaltare și cu un simț al detaliului care lasă impresia unei copieri după o înregistrare cu mijloace moderne, fotografice și fonice”! (Adolf Armbruster, op. cit., p. 263).

²¹ Ibidem, p. 378.

²² Kazinczy Ferencz, *Eredeti munkai*. Ed. Bujza es Schedel. II. Buda, 1839. Vezi și: Kazinczy Ferencz erdély útja (Călătoria lui Kazinczy Ferencz în Transilvania, în 1816), în: KOLOZSVÁRI KÖZLÖNY, Nr. 92, 1869.

²³ Ferdinand Miller de Brasso, *Geographisch – historische Beschreibung ... in Bihar*er Comitatus ..., în: ACTA LITERARIA MUSEI NATIONALI HUNGARICI (Buda), I (1818), p. 329-330.

²⁴ Ovidiu Bârlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, 1982, p. 131.

Ioan Cavaler de Pușcariu. El consemnează că sărbătoarea - „**ca în tot anul**” – s-a bucurat de o amplă participare, la „**așa numitul târgul fetelor**” luând parte „**cu mii – bărbați și femei, tineri și bătrâni**”²⁵.

Descrierile aparținând lui **Eugen Filstch și Josef Vass (1857)**²⁶, respectiv **Jókai Mór (1859)**, nu aduc informații relevante privind jocurile populare sau strigăturile prilejuite de acestea. În ceea ce-l privește pe marele romancier maghiar **Mauriciu Jókai (Jókai Mór; 1825-1904)**, dacă nu i se poate imputa nimic pentru faptul de a nu fi scris despre un anume fapt sau lucru, i se pot imputa multe în legătura cu ceea „ce” a scris, despre modul „cum” a scris! În anul 1859, în propria-i revistă (umoristică!...) „**Üstökös**” („Cometa”), el publica articolul „**A geinai leányvásár**” („**Târgul de fete de la Găina**”).²⁷ Prin intermediul acestui articol, el este cel care a lansat și impus în Europa expresia „**leanyvasar: („târg de fete”), cu sens mercantil – tânăra fată avea „statutul” de marfă!... - , denigrator pentru români, pentru sărbătoarea (nedeia) de pe Muntele Găina!**” În cazul denumirii acestei sărbători montane (nedei), el a apelat la o conotație – deloc umoristică! -, deviind valoarea denotativă, sensul firesc al cuvântului, dându-i un caracter eufemizant, antiromânesc!

Jókai Mór a introdus în circuitul literar și științific european – datorită prestigiului literar de care se bucura, numeroaselor ediții ale romanelor sale în limbile de circulație internațională – multe inexactități, exagerări, denaturări, greșeli istorice, etnografice etc., privitoare la această sărbătoare - și nu numai! -, aducând mari deservicii românilor. Multe dintre acestea, inclusiv denumirea „târgul de fete”, au devenit în timp „teze” clasice datorită forței repetării lor continue. În legătură cu modul „cum” s-a documentat pentru ceea ce a scris despre nedeia de pe Muntele Găina, despre locuitorii Țării Moților, el se încadrează în categoria acelor autori despre care tot un străin, **Rudolf Bergner, arăta (1884) că „scriu despre (...) obiceiuri pe care nu le-au văzut niciodată, ci despre care au auzit doar ...”**²⁸!

Prima descriere a sărbătorii (nedeii) de pe Muntele Găina, făcută de către un localnic (moț), aparține învățătorului **G. Ioanette** din Câmpeni, fiind înserată în articolul „**O scurtă ochire asupra însemnătăților din Tier’a Mocilor**”, publicat în „**Foaie pentru minte, inimă și literatură**”, în anul 1860. El arată că anual, în luna iulie, pe vârful Muntelui Găina, se ține o mare „**sărbătoare populară**”, la care „**poți vedea toată junimea Munților Apuseni de ambele sexe**”. Consemnează, apoi, că lumea petrece, joacă, aici fiind prezenți „**spre a se produce cei mai renumiți fii ai lui Apollo – fluierași și cimpoiieri**”²⁹. Informații interesante datorăm dr. **Adolf Schmidl**, profesor de geografie, mineralogie, statistică și istorie la Politehnica din Budapesta. În lucrarea „**Der Bihargebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen**”, apărută la Viena, în anul 1863, el se oprește și asupra sărbătorii anuale de pe Muntele Găina.

Consemnând prezența pe platoul Găinii a mii de oameni, urcați sus pe munte cu cca. 4-5.000 de cai, în capitolul „**Muzica și dansul**” el arată că locuitorii „**de pe ambele versante ale muntelui, vin să petreacă cu dansuri și jocuri**”. „**Jocul** – continua el – **era cu chiuituri (n.n.P.D.) și se ținea în patru locuri** (Șesul mic de pe Curcubăta, lângă Piatra Grăitoare, pe Găina și la Gălășoia – n.n.P.D.)”.

Dr. **Adolf Schmidl** este relevant, scriind: „**Der Tancz Jocu Bihariu findet haupsachlich mit Absingen von Versen und improvisirten Stanzen stat**”³⁰. Fără a consemna textual vreo „chiuitură” din timpul jocului de pe Găina, dr. **Adolf Schmidl are meritul de a fi primul autor care, subliniind locul și importanța jocului popular – cea mai veche formă de artă! - , precizează faptul că acesta era însoțit de „chiuituri” (improvisații în versuri).** Deși a cunoscut bine „**Poema Munților Beiușului**” (1816), scrisă

²⁵ Ioan Cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 29-30.

²⁶ Vezi Eugen Filstich, *Feriereise in das siebenbürgische Erzgebirge* (Călătorie de vacanță în munții Apuseni), în: VERHANDLUNGEN U. MITTHEILUNGEN DES SIEBENBÜRGISCHEN VEREINS FÜR NATURWISSENSCHAFTEN ZU HERMANNSTADT, VII (1857), Nr.8 (august), p. 130-136; Nr.9 (septembrie), p. 147-156; Josef Vass, *Eine Wanderung nach der Eishohle bei Skerisora* (O excursie la ghețarul de la Scânșoara), în: Idem, VIII(1857), Nr.10 (octombrie), p. 162-170.

²⁷ **Mauriciu Jókai**, *A geinai leányvásár* (Târgul de fete de la Găina), în: AZ ÜSTÖKÖS (Budapesta), Nr.2 (1859), p. 82, 90-92. „Povestirea” (articolul) privind nedeia de pe muntele Găina, va constitui capitolul – cu același titlu! – înserat în romanul său „*Szegény gazdagok*” („Sărmanii bogații”), publicat doi ani mai târziu (1861). Romanul a fost reeditat în anii 1890, 1901, 1905, 1907, 1910, 1923, 1943 etc. El a fost tradus (și) în limbile slovacă, germană, engleză, daneză, polonă, română ș.a. În limba română a fost tradus de Ionel Pop Mineanu, sub titlu „*Fața neagră*” („Bogații sărmani”). Vol.I, București, 1937 (p. 153-162: „Târgul de fete de pe Muntele Găina”).

²⁸ **Rudolf Bergner**, op. cit., p. 166.

²⁹ **Ioanette G.**, *O scurtă ochire asupra însemnătăților din Tier’a Mocilor*, în: FOAIE PENTRU MINTE, INIMĂ ȘI LITERATURĂ, Anul 23, Nr. 39, din 27 septembrie 1860, p. 298.

³⁰ Dr. **Adolf Schmidl**, *Der Bihargebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen*, Wien, 1863, p. 146.

de Dimitrie Meci³¹ și, implicit, prima strigătură (chiuitură) consemnată în literatura română a epocii iluministe³², el nu o citează! Buna sa documentare, probitatea științifică, i-au permis să nu confunde (cum au făcut-o mulți alți autori!) Găina cu Călineasa, să nu atribuie sărbătorii de la Găina o strigătură ce ținea de „târgul de dat” de la Călineasa, lăsând astfel meritul acestei întâietăți intact, celui căruia îi aparținea și de drept și de fapt! Spre regretul nostru, deși dr. Adolf Schmidl pomenește de dansul (jocul) popular, chiuiturile și muzica de pe Găina, locul lor preponderent în economia desfășurării sărbătorii, el nu dă detalii. Totuși, lui îi revine și o altă întâietate: este primul autor care consemnează prezența la Găina a tulnicelor (pe lângă acestea el mai citând cimpoaiele și fluierale).

Venind vorba de „chiuituri”, credem că se impun câteva sublinieri.

Aplecându-se asupra acestora, reputatul Ovidiu Bârlea făcea (1982) câteva detalieri interesante: „atari poezii debitate în timpul dansului se numesc strigături sau chiuituri (n. n. P. D.), local înlocuite cu alte sinonime: chiote în sud – vestul Transilvaniei, descântece prin Bihor, iar în Oaș și Maramureș, țâpuituri”³³.

„Chiuitura” și „strigătura” sunt, așadar, termeni sinonimi.

Această realitate a fost împărtășită încă din a doua jumătate a secolului trecut (1885), de doi specialiști de notorietate, Ioan Urban Jarnic (1842-1923) și Andrei Bârseanu (1858-1922) în cunoscuta lor lucrare „Doine și strigături din Ardeal” (1885).

În „Note la strigături”, cei doi autori fac mai întâi apel la un predecesor al lor, Ioan Slavici (1848-1925). Acesta, într-un articol publicat în „Educatorul”, sublinia sinonimia celor doi termeni, dându-le totodată și semnificațiile: Chiuitul (strigătura) este o glumă pusă în versuri, un joc de spint, un compliment galant, ori o scânteie satirică³⁴.

Ioan Urban Jarnic și Andrei Bârseanu își fac cunoscut apoi propriul punct de vedere: „În decursul jocului, românul are obicei de a recita cu glas mare, după tactul muzicii, fel de fel de versuri, cu scop de a mări veselia celor de față. Nu arareori aceste versuri se improvizează. Chiar în momentele în care se rostesc și în multe din ele se cuprind observațiuni satirice de tot potrivite. Versurile despre care e vorba se numesc strigături, chiote (chiuituri)...(n.n.P.D)”³⁵.

Sinonimia celor doi termeni este confirmată și de sursele contemporane.

Luiza Seche și Mircea Seche, confirmă acest fapt în „Dicționarul de sinonime al limbii române” (1982)³⁶.

Același lucru îl face și Dicționarul explicativ al limbii române (ediția 1975). Pentru „chiuitură” (chiui + suf. - „tură”, DEX- ul arată că are (și) sensul de „Versuri cu aluzii satirice sau glumețe, strigate în timpul executării dansurilor populare; strigătură, chiuit (...)”³⁷). Pentru „strigătură” DEX-ul arată că este o „specie a liricii populare, de obicei în versuri, cu caracter epigramatic, cu aluzii satirice sau glumețe ori cu caracter sentimental, care se strigă la țară, în timpul unor jocuri populare”, chiuitură, strigăt - striga + suf. - atura³⁸. Strigătura, făcută publică în timpul joelui, este în ultimă instanță un flash poetic - un distih, un catren, rareori de mărimi mai mari - al cărui mesaj are caracter satiric. Ea este o formă de exteriorizare a celui care în numele colectivității, însă din proprie inițiativă, o rostește, ea devenind, implicit și o formă de exteriorizare a acelei colectivități umane. Deși chiuitură - strigătură sunt sinonime, „chiuitura” este forma mai veche, utilizată predilect în secolul trecut, atât în vorbirea locuitorilor din Munții Apuseni, cât și în presa și literatura vremii. Al doilea termen, „strigătură”, folosit predilect în mediile intelectuale, s-a impus rapid, în favoarea sinonimului său.

Utilizarea lor în timp n-a respectat niște reguli, făcându-se aleatoriu. Totuși, în literatura de profil a secolului XIX se poate constata, cu ușurință, așa cum am subliniat, preferința pentru primul dintre

³¹ Deși scrisă în anul 1816 ea a văzut lumina tiparului de abia în 1854, fiind publicată în almanahul „Zorile Bihorului” (Oradea). Vezi pentru acest poet prea puțin cunoscut: Mircea Popa, Un poet al Munților Apuseni: Dimitrie Meci, în: ȚARA MOȘILOR. Studii, articole și comunicări. V. Clusium, 1997, p. 285-296.

³² Ibidem, p. 293 și 295. Textul acesteia este: „Cătu-i lumea și țier'a /Nu-i nevastă ca și-a mea”!

³³ Ovidiu Bârlea, op. cit., p. 130.

³⁴ Ioan Urban Jarnic și Andrei Bârseanu, Doine și strigături din Ardeal. Ediție definitivă (studiu introductiv, inedite, note și variante) de Adrian Fochi, București, 1968, p.371(in: „Note la strigături”). Deși lucrarea celor doi autori conține și materiale din Țara Moșilor (Abrud, Bucium și Vidra de Jos), nici unul dintre materiale nu provine de la nedeia de pe muntele Găina.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Luiza Seche și Mircea Seche, Dicționarul de sinonime al limbii române, București, 1982, p. 132 și 943.

³⁷ *** Dicționarul explicativ al limbii române, București, 1975, p. 148.

³⁸ Ibidem, p. 899.

termeni. Că așa stau lucrurile, ne-o dovedesc aparițiile (articole, lucrări) de profil, dintre care amintim: N. Pauletti, *Cântări și strigături românești de cari cântă fetele și ficiorii jucând* (1838 și 1962), Dobrin Boeriu, *Cântece și chiuituri populare* (1877 - are 2 texte din Bucium), Ioan Urban Jamic și Andrei Bârseanu, *Doine și strigături din Ardeal* (1885), Nicoară Simeon, *Doine și chiuituri de pe Arieș* (1887), Ion Pop Reteganu, *Chiuituri* (1887) și *Cine nu știe striga, cetească cartea asta, adecă Chiuituri de care strigă feciorii în joc* (1891), Victor Onișor, *Doine și strigături din Ardeal* (1894) ș.a.

Deși au utilizat termeni diferiți, autorii citați - și, asemeni lor, mulți alții pe care ni-i relevă, la o simplă lectură valoroasa lucrare "Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc" (vol.I, 1968), au vizitat aceleași creații ale liricii populare, demonstrând, o dată în plus, sinonimia de care am pomenit.

Pentru relevanța acestei sinonimii și folosirea (uneori de același autor!) celor doi termeni, amintim câteva din lucrările publicate de Vasile Sala: *Strigături bătrânești* - 1938, *Chiuituri bihorene* - 1938, *Frumusețea chiuiturii de pe plaiurile bihorene* - 1939.

Nemeș Ödön, alt autor care face referiri la sărbătoarea (nedeia) de pe Muntele Găina, scria (1868) că participanții la ea "petrec", dansează, totul pe un fond de „muzică veselă”³⁹.

Ioan Slavici (1871)⁴⁰ - influențat de ceea ce scriseseră Jókai Mór și dr. Adolf Schmidl - , Ioachim Drăgescu (1871)⁴¹ - primul autor român din secolul al XIX-lea care în titlul articolului său nominalizează oronimul Găina! - sau F. Solyom (1871)⁴², nu aduc elemente deosebite privind jocurile și strigăturile.

În anul 1872, în primitoarele pagini ale revistei "Familia", apare articolul "Tergulu de fete la Găina", scris de Rubin Patiția (1841-1918)⁴³, al doilea localnic (moț) care a abordat această sărbătoare.

Prin obiectivitatea și maniera de abordare, prin ceea ce a scris efectiv despre târgul (nedeia) de la Găina, Rubin Patiția⁴⁴ jurist de profesie, istoric ca vocație, om politic și mare patriot, memorandist de renume - se situează la loc de cinste între intelectualii români care au abordat acest subiect.

Cunoscutul intelectual moț, după ce făcea precizarea "am cercetat de mai multe ori acel târg în Găina", denunță cu vehemență "poveștile" și "scorniturile malițioase" privitoare la sărbătoare și locuitorii acestui ținut numit "Tier'a Motiilor", introduse în circuitul gazetăresc, literar etc., de către străini interesați. Cunoscător direct al sărbătorii descrise, participant multianual la aceasta, Rubin Patiția arată că participanții, după ce fac unele mici cumpărături, mănâncă - "un prânz, care poți zice că e comun" - , beau, joacă și chiuie⁴⁵.

Descrierea sa, realistă - caracteristică definitorie și a celorlalte descrieri făcute de autorii originari din Țara Moților -, confirmă concluziile, respectiv răspunsul formulat de folcloristul Ion Pop Reteganul (1835-1905) la întrebarea "Ce e nedeia?": "Nedeia e o sărbătoare strălucită, o zi de mare bucurie, împreună cu jocuri, praznice și prânzuri..."⁴⁶.

Următoarele abordări, aparținând lui Iosif Vulcan (1878)⁴⁷ - în manieră demografico - maritală - și S. Vizoly (1882)⁴⁸, nu aduc elemente noi.

Cu noutăți efectiv deosebite vine însă un alt localnic, al treilea care a scris despre sărbătoarea de pe Muntele Găina, mai puțin cunoscutul folclorist Grigore Sima al lui Ioan (1856 - 1907)⁴⁹ care, în anul 1883 publica în revista "Familia" articolul "Tergul de fete de la Găina"⁵⁰. Descriind cele văzute, el arată că sărbătoarea începe dis-de-dimineață, deschiderea sa "oficială" fiind marcată de "semețul sunet al

³⁹ Nemeș Ödön, A zarándi havasok és lakói (Munții și locuitorii Zarandului), Pest, 1869, p.113-114.

⁴⁰ Ioan Slavici, Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina (Românii din Ungaria, Transilvania și Bucovina), Wien, 1881.

⁴¹ Ioachim Drăgescu, Târgul de dat de la Găina din anul 1871, în: FAMILIA, Oradea, Anul VII, Nr. 42, din 17/29 octombrie 1871, p. 500.

⁴² Solyom F., O descriere a Găinii și a târgului de fete, în: BIHAR, VII (1871), Nr. 96- 98.

⁴³ Rubin Patiția, Tergulu de fete la Găina, în: FAMILIA (Oradea), Anul VIII, Nr. 8, din 20 februarie/3 martie 1872, p. 94-95.

⁴⁴ Născut în Câmpeni, avocat de profesie, istoric ca vocație, patriot și om politic proeminent, memorandist de frunte, Patiția a rămas un fiu credincios meleagurilor natale, până la moarte.

⁴⁵ Patiția Rubin, op. cit., p.94.

⁴⁶ Ion Pop Reteganul, Legende povestiri și obiceiuri românești, București, 1943, p.148. Între anii 1882-1885, el a funcționat ca învățător în localitatea Bucium - Sașa (jud. Alba). Vezi vol.: Trandafir și vioarele - 1884.

⁴⁷ Iosif, Vulcan, Găina târgul de fete, în: FAMILIA (Oradea), anul XIV. Nr. 37, Din 14/26 mai 1878, p. 230-231.

⁴⁸ Vizoly Z., Havasi láncaza (A geinai leányvásár. Kirándulás az Izbuc nevű periodikus forrásház stb.) - foileton din munți (Târgul de fete de pe Găina. Excursie la izvorul intermitent numit Izbuc), în: MAGYAR POLGÁR, 16 (1882), Nr. 193.

⁴⁹ Romulus Felea, Grigore Sima, folcloristul de la Cărpiniș, în: ȚARA MOȚILOR. Studii, articole și comunicări, Clusium, 1992, p.182 - 184; Idem, un folclorist uitat: Grigore Sima, în: "LIMBĂ ȘI LITERATURĂ", București, An. XIX, 1968, p.264 - 266; Iordan Datcu, S.C.Stroescu, Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc, București, 1979, p.397; I. Bratu, Grigore Sima a lui Ioan, în: "LUCEAFĂRUL", Sibiu, An VII, Nr. 3, 1 februarie 1908, p. 51; ș.a.

⁵⁰ Sima Grigore a lui Ion, Tergul de fete de la Găina, în: FAMILIA Pesta - Oradea, An XIX, Nr. 28, din 10/22 iulie 1883, p. 366 - 367.

tulnicului sau buciului⁵¹ (este primul autor care consemnează rolul "oficial al acestui instrument aerofon în desfășurarea sărbătorii!"). Legat de "închiderea" acesteia, folcloristul precizează că s-a "spart" numai atunci când s-a "amestecat" ziua cu noaptea... În privința participanților, **"bărbați și femei"** nu dă cifre, dar face o estimare generală: erau atât de mulți că **"abia te puteai mișca"**⁵²! El face referiri și la mărfurile expuse spre vânzare, nominalizând: **"plăcinte sănătoase de două degete de groase de nu și mai bine", "cârnați și tot felul de țuice", "tulnice, coase, oale, năfrâmi, cireșe" și multe altele "pe care cine le mai poate înșira"**⁵³. (Este primul care consemnează prezența pe Găina a cireșelor - fructe care la moți se coc mai târziu, în iulie).

În calitate de folclorist dar și ca participant activ la sărbătoarea de pe platoul Găinii, Grigore Sima are aprecieri laudative la adresa jocului ce avea loc cu acest prilej anual, fiind de părere că **"joc și chef ca la Găina nu s-a mai pomenit de când a croit Dumnezeu pământul acesta (...)"**⁵⁴. Cuvintele sale confirmă, dintr-un unghi particular, faptul că secole la rând, jocul popular s-a numărat între puținele "bucurii" de care au avut parte moșii. Folcloristul, preotul și învățătorul **Grigore Sima al lui Ioan** mai deține încă o prioritate, el **având meritul de a fi primul autor care**, scriind despre sărbătoarea (nedeia) în discuție, **consemnează textual una dintre cele mai cunoscute (celebre!) strigături** (chiuituri) debitate în timpul jocului:

**Ține moț de hastă straiță
Până hiț [joc]cu hastă moață.
Până mă hițai cu moața
Se duse moțul cu straița**⁵⁵.

Aluziile satirice, specifice acestei specii a liricii populare, sunt evidente.

Această consemnare inedită a folcloristului Grigore Sima, ne obligă la câteva (succinte) considerații privind strigătura în general.

În privința sorginții și conținutului strigăturii la români, George Nițu scrie că **"de la aceste sărbători populare (serbările dionysiace - n. n. P. D) și până astăzi strigătura s-a conservat în Dacia ca o moștenire a cultului dionysiac"**. Autorul, după ce-și exprimă părerea că **"în arealul traco-dacic strigătura este caracteristică numai spațiului vechii Dacii"**⁵⁶, continuă, subliniind că **"dacă ariile externe ale unei comunități lingvistice sunt mai conservatoare, după teoria lingvistului Matteo Bartoli, întemeietorul geografiei lingvistice, Dacia reprezintă tocmai o asemenea arie externă în care se păstrează urme ale komos-ului trac, din care dansul (hora) și strigătura sunt cele mai caracteristice"**⁵⁷.

Într-un valoros "Eseu despre dansul popular românesc", Ovidiu Bârlea sublinia cu pertinență că **"sincretismul dansului popular este întregit în chip organic de poezia debitată în ritmul lui măsurat. Ea (strigătura - n.n.P.D) a fost dintotdeauna însoțitoarea dansului (...)"**⁵⁸. Aceste opinii sunt completate în chip fericit de către Octavian Buhociu, pentru care petrecerile montane (prioritar ale tineretului), au trebuit să aibă și un rol de "cenaclu literar" în creația orală, epică, lirică, coregrafică, muzicală și artistică⁵⁹.

Munții Apuseni - a căror "inimă" dintotdeauna a constituit-o Țara Moșilor - au fost **"unul dintre centralele de formare ale poporului român" (Ernest Gamillscheg)**⁶⁰. Aici, **"de la daci și romani, la daco - romani și la români, permanența locuirii acestor meleaguri a fost o realitate netăgăduită"**⁶¹.

⁵¹ Ibidem, p. 366.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, p. 367.

⁵⁵ Ibidem. Pentru aria geografică a Munților Apuseni, prezența strigăturii în timpul jocului, este consemnată mult mai devreme (1816), fiind vorba însă de nedeia de la Călineasa. Dimitrie Mecu, în opera sa de căpătâi, "Poema Munților Beiușului" (1816), consemnează o strigătură (chiuitură) - prima, până la proba contrarie, ce apare consemnată în cultura română! -, cu caracter moral, ce satirizează lenea, incriminează băutura și efectele nefaste ale acestia: "Ho, sărace dă mocan / Ține-te că ești roman / de-i vedea crișanul beat / d-acolo nu cere sfat".

⁵⁶ G. Nițu, Elemente mitologice în creația populară românească, București, 1988, p. 23.

⁵⁷ Idem, p. 24.; Ion Horațiu Crișan (Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice, București, 1986, p. 291), subliniază faptul că muzica geto - dacilor era însoțită de dans. Dansurile acestora se practicau în ritualuri religioase, ceremonii funebre, la banchete sau alte ocazii (serbări obișnuite, la care face aluzie Pomponius Mela). La daci, arată istoricul clujean, n-au lipsit nici dansurile războinice, cele rituale, magice.

⁵⁸ Ovidiu Bârlea, op. cit., p. 129.

⁵⁹ Octavian Buhociu, Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească, București, 1979, p. 271.

⁶⁰ Apud Constantin C. Giurescu, Transilvania în istoria poporului român, București, 1967, p. 43.

⁶¹ Ștefan Pascu, Revoluția populară de sub conducerea lui Horea, București, 1984, p. 187.

Conexând între ele sublinierile și concluziile citate, avem - cel puțin în plan teoretic! - un puternic argument în favoarea vechimii și continuității strigăturii (și) în arealul geografic al Țării Moților, al Munților Apuseni în general. În secolul trecut, se pare, strigătura era general utilizată la nivelul acestui areal geografic, însoțind organic jocurile populare. Revenind la cronologia descrierii sărbătorii (nedeii) de pe Muntele Găina, consemnăm faptul că din anul 1884 avem două descrieri.

Prima descriere aparține lui **Amos N. Tulea** care, în articolul "**Găina**" (este primul care utilizează acest titlu semnificativ!), vorbește de jocurile populare, de "**instrumentele cărunților lăutari**", din care se auzeau "**Ardeleana, Bătuta, Călușeriul și alte jocuri românești**"⁶². (Este primul autor care nominalizează câteva dintre jocurile de pe Găina).

A doua descriere aparține călătorului german **Rudolf Bergner**. Deși a vizitat Transilvania de două ori (1883 și 1886) și a ajuns în peregrinările sale atât la Câmpeni ("capitala" Țării Moților) și chiar mai sus, în amonte pe Arieș, el nu a urcat pe Găina!

În descrierea pe care o face, el remarcă preponderența petrecerii în raport cu latura economică a manifestării etnofolclorice, dar nu descrie special jocurile populare și nu citează nici strigăturile locale. Rudolf Bergner are meritul de a fi primul autor străin (din secolul al XIX-lea) care, scriind despre târgul (nedeia) de pe Muntele Găina, nu asociază - nici sub aspectul formei și cu atât mai puțin ca sens! - substantivul "fete" de cel de "târg"! Titlul capitoului său - din lucrarea "**Siebenburgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute**" (Leipzig, 1884) - este relevant: "**Târgul de la Găina**"!...⁶³. Un an mai târziu (1885), în "Telegraful Român" apărea un articol privitor la Găina, al cărui autor a rămas anonim⁶⁴. El notează că localnicii - "**Moți și Moține**" - îmbrăcați în haine de sărbătoare, urcă la Găina "**pe jos și călare**". Deși nu descrie jocurile populare și nu citează nici o strigătură, anonimul autor al articolului aduce un element de noutate, vorbind de adevărate "întreceri" de forță și virtuozitate la cântatul din tulinic: tinerele "**Moține**" suflau "**în buciunile cele mari, lungi de doi metri, spre a-și arăta tăria pieptului (...), o dovadă de putere și sănătate**". Între altele, a rămas profund impresionat de "**frumoasele femei**" din Țara Moților!⁶⁵.

Descrierea apărută în "Hunyad" (Deva - 1885)⁶⁶, precum și cea aparținând lui **Ioan Buteanu** (1887)⁶⁷ - care pomenește totuși de "**specialul joc muntenesc în costume sărbătorești**" - nu vin cu noutăți privind subiectul nostru.

Următoarea descriere a târgului (nedeii) de pe Muntele Găina aparține cunoscuților **Teofil Frâncu** (1844 - 1903) - care semna cu pseudonimele "**Moțul**" și "**Frâncu-Moțul**" - și **George Candrea** (moț, de profesie învățător) și a fost inserată în monumentală lucrare "**Românii din Munții Apuseni (Moții)**", apărută la București, în anul 1888 - prima monografie etnofolclorică din istoria folcloristicii românești⁶⁸. Cei doi autori, consemnează, între altele, masa servită sus pe munte - adevărată masă rituală - apoi petrecerea și veselia ce-i urma, în acompaniamentul "**ceterelor, clarinetelor, cimpoaielor și fluierilor**" (consemnează în premieră prezența unor instrumente muzicale).

Dintre strigături, la loc de cinste consemnează pe cea culeasă și publicată pentru întâia oară de către folcloristul Grigore Sima al lui Ioan. Urmează, în anul 1889, o descriere pitorească, ușor romanțată a sărbătorii de pe Muntele Găina. Autorul ei, Lengyel Sándor, o înserează într-o prelucrare literară pe care a publicat-o în "Erdélyi Hirado" (Cluj)⁶⁹. El menționează și trei strigături (care, din motive obiective - dar și din păcate! - nu ne-au fost încă accesibile!).

⁶² Tulea Amos N., Găina, în: REVISTA Reșița Montană, Banat, Anul I, Nr. 9, din 9 martie 1884, p. 3; Nr. 10, din 4/16 martie 184, p. 2-3; "Călușeriul" apare citat și mai devreme, în anul 1816, de către Dimitrie Mecu ("Poema Munților Beiușului"), însă referințele priveau "târgul de dat" de la Călineasa, nu nedeia de la Găina.

⁶³ Rudolf Bergner, op. cit., Cap.V, p. 164 - 213.

⁶⁴ Tergul de fete din "Găina", în TELEGRAFUL ROMÂN, Sibiu, Anul XXXIII, Nr. 5, din 12/24 ianuarie 1885, p. 17 - 18; Nr. 6, din 15/17 ianuarie 1885, p. 21 - 23; Nr. 7, din 17/29 ianuarie 1885, p. 25 - 26.

⁶⁵ Dintre "frumoasele femei" locale (moațe) care au fost cerute în căsătorie și au devenit soții ale unor personalități românești, amintim pe: Carolina (n. Golgoț - Roșia Montană) soția lui Simion Balint; Iulia (n. Fălcu - Roșia - Montană), soția lui B. P. Hașdeu; Eugenia (n. Macovei - Bucium), soția lui Ștefan Cicio Pop; Iudita (n. Tobias - Abrud), soția lui Ellie Măcelariu; tot soții moațe și-au luat și Iosif Hodoș, protopopul Ioan Gal, Aurel Vlad, medicii S. Stoica și Al. Borza și lista aceasta ar putea continua.

⁶⁶ Leányvásár a Geinan (Târgul de fete de pe Găina), în: HUNYAD, Deva, 9 (1885), Nr. 31.

⁶⁷ Buteanu Ioan, Stan'a de vale. Regiunea Munților Bihoreni, în: AMICUL FAMILIEI, Gherla - Cluj, 11(1887), p. 159, 171.

⁶⁸ Teofil Frâncu, George Candrea, Românii din Munții Apuseni (Moții), București, 1888 (p. 62 - 72 - despre nedeia de la Găina).

⁶⁹ Lengyel Sándor, Egy csep a tribun véreből. Igaz történet (Un strop din sângele tribunului. Poveste adevărată), în: ERDÉLYI HIRADO, Cluj, 2(1889), Nr. 302, p. 15 - 16.

În anul 1890, asupra târgului (nedeii) de la Găina se oprește cunoscutul folclorist **Simion Florea Marian** (1847 - 1907)⁷⁰.

El consemnează că după începerea "târgului", după ce participanții târguiesc cele necesare lor sau gospodăriei, "lumea începe să prânzească pe iarba verde și să se adune împrejurul igreților" (lăutarilor - n.n.P.D). "Căntecele igreților - precizează el - asurzesc pădurile"⁷¹.

Apoi, scrie folcloristul, "jocul sau hora se încinge peste întreg târgul în câte opt și zece grupe separate și formate din **Moți și Crișeni**, care în sunetul ceterelor, clarinetelor, cimpoaielor și fluierelor jucând își adresează prin chiuituri tot felul de satire"⁷², strigând Crișanul către Moț:

Ține Moțu de hastă straiță
Să mă hiț [joc]cu hastă moață.
Până mă hițai cu moața
Se duse moțul cu straița!⁷³

La care, întorcându-i "întepătura", Moțul îi răspunde (strigă):

"Măi crișene, lapte în teoc
Adă fata să ți-o joc.
De nu ți-oiu juca-o bire [bine]
Între smerii [smeii] în ea și în tire [tine]"⁷⁴.

(A doua strigătură are meritul de a releva, încă odată, viabilitatea rotacismului, specific graiului local).

Consemnările lui **Constant Améro** (1890)⁷⁵, **Raoul Chelard** (1891)⁷⁶ și **Jules Verne** (1892)⁷⁷, nu adaugă nimic notabil subiectului nostru.

O nouă descriere (1894), o datorăm lui **Vasile Dumbravă**. El consemnează faptul că după ce fac unele mici cumpărături (mărunțișuri), participanții mănâncă bine, apoi trec la joc, acesta fiind presărat cu strigături. Dintre acestea, el menționează pe cea introdusă în circuitul literar și științific de către folcloristul **Grigore Sima**⁷⁸.

Următoarea descriere (urmată de încă alte câteva, ale aceluiași), aparține folcloristului maghiar de origine română, **Moldován Gergely** (alias **Moldovan Grigore**; 1845 - 1930). Profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cluj, colaborator al lui Jókai Mór, el nu a adus servicii culturii române și nici nu a sprijinit lupta de emancipare națională a românilor din Transilvania! În ceea ce privește activitatea sa ca "profesor" (1886 - 1919), Onisifor Ghibu îl dezaproba cu vehemență: "vor mai fi în lumea asta catedre bațjocorite, dar în halul celei de limba română de la Universitatea din Budapesta nu mai e nici una, afară de cea din Cluj, a lui Moldován Gergely"!...⁷⁹.

Abordând subiectul în discuție (în anul 1896), el nu vine cu date deosebite privind jocurile sau strigăturile de pe Găina. Reluând subiectul (1908), precizează faptul că petrecerea era plină de "chiot, joc și veselie"⁸⁰. În anul 1913 se oprește din nou asupra nedeii (târgului) de pe Găina, accentuând rolul "petrecerii"⁸¹. (Nu putem încheia referirile la acest autor înainte de a arăta faptul că într-un articol anterior

⁷⁰ Marian Simion Florea, Nunta la români, București, 1890 (Cap. X, p. 70 - 80: "Târgul de fete").

⁷¹ Atlas de "chiuituri", el a publicat mai apoi, "chiuituri din Bucovina", în: JUNIMEA LITERARĂ, IV (1907), p. 137 - 138.

⁷² Vezi nota 70, p. 71

⁷³ Ibidem, p. 75. Aceași strigătură apare, un an mai târziu (1891) la Ion Pop Florantin, în lucrarea "Avram Iancu. Regele Carpaților". (vezi ediția nouă, 2001, p. 6), precum și la Tudor Pamfile (Sărbătorile la români, București, 1997, p. 101).

⁷⁴ Ibidem, p. 76. Adevărat horst etnolingvistic, arealul geografic la care ne referim - aparținător subdialectului crișean, respectiv graiului moțesc și bihorean - prezintă o serie de fenomene lingvistice extrem de interesante: palatalizarea dentalelor, păstrarea lui "u" final, epenteza lui "c" și - principala trăsătură a acestui grai! - rotacismul lui "n" intervocalic în cuvinte de origine latină: Găira (găina), bire (bine), curună (curună), lără (fină), căripă (câneapă), sârline (senine) ș.a. Pentru aceste aspecte, vezi: Teofil Frâncu, George Candrea, op. cit., p. 24 - 25; Idem, Rotacismul la moți și istrieni, București, 1886, p. 85 - 96; Sever Pop, Rotacismul în comuna Avram Iancu (Vidra de Sus) din Munții Apuseni, în: DACOROMÂNIA, VI (1929 - 1930), p. 393; Idem, (Contribuții la rotacism). 1. Din Munții Apuseni, în: DACOROMÂNIA, 7 (1931 - 1933), Cluj, 1934, p. 181 - 184; Emil Petrovici, Contribuții la studiul rotacismului. La moți din Scărișoara, în: DACOROMÂNIA, VIII (1934 - 1935), p. 149 - 163; Nicolae Mocanu, Asupra rotacismului dacoromân. Situația actuală în Țara Moților (comunele Scărișoara, Gârda și Arieșeni, jud. Alba), în: CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ, Cluj, 17.1. 1972, p. 81 - 97. ș.a.

⁷⁵ Améro Constant, Iarmarocul de fete în Ungaria, în: CONTEMPORANUL (Iași), 7 (1890), p. 22 - 27.

⁷⁶ Apud Radu Andrei, Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire, Cluj - Napoca, 1982, p. 232.

⁷⁷ Verne Jules, Le Château des Carpathes, Paris, 1892

⁷⁸ Dumbravă Vasile, Datul de la Călineasa, în: FAMILIA, Oradea, 30(1894), p. 349 - 352.

⁷⁹ Onisifor Ghibu, Nu din partea aceea. Studii și articole. 1904 - 1914, București, 1985, p. 354.

⁸⁰ Moldovan Grigore, Târgul de fete de la Găina, în: UNGARIA (Cluj), 2 (1908), Nr. 6-7.

⁸¹ Moldovan Gergely, Alsóléhvérmege román népe, Budapest, 1913, p. 311.

consemnărilor citate, din 1888 - **"A mőczok között (Havasi emlékeimeből)";** "Printre moți (Amintiri din munți)" – el consemnează unele fragmente de strigături)⁸².

Ultima descriere din secolul al XIX-lea⁸³. a sărbătorii (nedeii) de pe Muntele Găina, o datorăm lui **Silvestru Moldovan**. Apărută într-un articol publicat în revista "Familia" (1898), el consemnează faptul că la Găina pe prim plan era **"petrecerea populară"** – latura economică având un rol secundar – că aceasta se desfășura cu lăutari, jocuri și chiuituri⁸⁴. "Cine a călcat pe aceste locuri și a stat de vorbă cu oamenii (...) – sublinia el cu obiectivitate dar și cu nostalgie – rămâne pentru totdeauna legat cu sufletul și de locuri și de oameni"⁸⁵.

Prima dintre descrierile secolului XX aparține lui **Imre Szabó** (1907) – reprezentant oficial al etnografiei maghiare. "Rodul" documentării sale – el a urcat sus pe Muntele Găina, ocazie cu care a făcut și 6 fotografii – l-a constituit articolul (14 p.) **"A geinai leányvásár"** (**"Târgul de fete de la Găina"**), titlu identic cu cel lansat în anul 1859 de către compatriotul său, Jókai Mór!... Articolul a fost publicat în anul 1907 în limba maghiară⁸⁶ și, la scurt timp, cu mici modificări, în limba germană (1914). Deși plin de neadevăruri și jigniri la adresa sărbătorii și a participanților la aceasta, articolul a devenit la scurt timp "izvor" documentar pentru unii specialiști vest europeni, pentru unele tratate și studii de folclor internațional (Georg Buschan, Rob V. Wikman, ș.a.).

"Mentorul" spiritual a lui Imre Szabó a fost Réthy – unul dintre marii adversari ai continuității românilor în Transilvania, creator de "teorii" fanteziste pe această temă!... - care, la rândul-i, a fost un activ și apropiat colaborator al lui Jókai Mór, al revistei acestuia **"Vasárnapi Ujság"**!. Comentariile sunt de prisos!

Revenind la articolul lui Imre Szabó, putem afirma liniștit că pentru modul "cum" a scris, pentru ceea "ce" a scris, putea să nu mai facă efortul de a se deplasa până la Găina! Meritul său efectiv rămâne cel de a fi făcut cele 6 fotografii amintite! Folcloristul maghiar nu vorbește de jocurile sau strigăturile de pe Găina, fapt ce nu i se poate imputa. În schimb, plecând de la ideea preconcepută a unui "libertinism românesc"(!...), de la convingerea că la Găina **"obiectul schimbului, vânzării și cumpărării era femeia"**⁸⁷ el introduce în circuitul științific european mari neadevăruri, jigniri grosolane la adresa românilor în general.

Dintre "specialiștii" maghiari care au scris despre sărbătoarea (nedeia) anuală de pe Muntele Găina, lui îi revine "meritul" de a fi atins apogeul în ceea ce privește denaturarea originii, locului și rolului acesteia în viața moților, a românilor din Transilvania. Alături de Jókai Mór, formează duetul maghiar a căror "performanțe" ("științifice", "literare") nu au mai fost depășite de compatrioți, "concepțiile" și "concepțiile" lor fiind însă repetate și iar repetate până la saturație de mulți dintre contemporanii sau urmașii lor!...

"Cazul" Imre Szabó confirmă – o dată în plus! – justetea concluziei formate de către americanul Milton G. Lehrer, potrivit căreia, "maghiarii n-au pierdut nici o ocazie de a denigra numele de român și de a prezenta opiniei publice mondiale poporul latin de la granițele răsăritene ale Europei drept un popor în toate inferior maghiarilor"!...⁸⁸.

⁸² În: KOLOZSVÁR (Cluj), 2 (1888), Nr. 22.

⁸³ "În trecutul nu prea îndepărtat – nota Ovidiu Bărlă – după toate indiciile, strigăturile, sub felurile lor forme, însoțeau pretutindeni jocurile românești.". "Cam de la sfârșitul secolului trecut, aria lor de răspândire a început să sufere îngustări. În zonele puternic influențate de gustul urban, strigătura a devenit desuetă de îndată ce a mijit conștiința că uzul ei ține de un gust rustic, mai înopoiat. De mult, minierii din ținutul Abrudului joacă țarina lor fără vre-o strigătură: pe cât e jocul de elegant și de cizelat, pe atât e de mut, jucătorii mulțumindu-se în momentele de maximă euforie cu câte un gherat printre dinți sau cu ajutorul degetelor" (Ovidiu Bărlă, op. cit., p. 134). În ceea ce ne privește, chiar dacă nu este vorba de moți de pe cele două brațe ale Râului (Arieșului), nu împărtășim în totalitate amintita opinie!...

⁸⁴ Silvestru Moldovan, Târgul de fete din Găina, în: FAMILIA, Oradea, 34(1898), p. 517 – 519.

⁸⁵ Idem, Zarandul și Munții Apuseni..., op. Cit., p. 69 (în lucrare, despre Găina vorbește special, între paginile 103 - 115).

⁸⁶ Szabó Imre, Ernyei József, A geinai leányvásár (Târgul de fete de la Găina), în: A MAGYAR NEMZETI MUZEUM ÉRTESÍTŐJE, Budapest, 1907, p. 274 – 287; Idem, Der Mädchenmarkt in Gaina, în: ANZEIGER DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGARISCHEN NATIONAL MUSEUMS, Budapest, 6, 1914.

⁸⁷ Ion Mușlea, Târgurile de la Găina și Călineasa în însemnările călătorilor, savanților și literaților, în: Cercetări etnografice și de folclor, vol.II, București, 1972, p.376.

⁸⁸ Milton G. Lehrer, Ardealul, pământ românesc, București, 1989, p. 293. Iată încă o confirmare a acestei "politici" maghiare: în Transilvania de nord, ocupată în urma Diktatului de la Viena, din 30 august 1940, ungurii au aplicat rasismul prin legi și ordonanțe discriminatorii și prin reprimarea sălbatică a românilor, cu justificarea că: "românii sunt prin rasă și cultură inferiori ungurilor și, în consecință, nu trebuie să pretindă același tratament cu cel al naționalităților din stat" (citatul este din Raportul întocmit de către delegații speciali ai guvernelor de la Berlin și Roma – ancheta Henke-Rogier – asupra situației din Transilvania de nord, document publicat în vol.: *** August 1944. Documente. Vol. III, p. 392).

"Procedeu" – condamnabil indiferent de circumstanțe! – la care a făcut apel etnograful maghiar Imre Szabó, ne obligă la rememorarea uneia dintre maximele lui Lichtenberg: "Înșelăciunea dezonoarează, greșeala niciodată!"

În anul 1915, la Brașov apărea sub semnătura lui **Corneliu Tiberiu Rusu** broșura intitulată **"164 strigături din ținutul Zarandului"**. Autorul face unele referiri și la sărbătoarea de pe Muntele Găina, dar nu stăruie, atenția lui fiind îndreptată, așa cum o confirmă din titlul broșurii, asupra zonei Zarandului⁸⁹.

Următoarea descriere, apărută zece ani mai târziu (1925), îl are ca autor pe **Traian Mager**⁹⁰. Și el se numără între cei care (re)consemnează celebra strigătură legată de activitatea și numele uitatului folclorist Grigore Sima. Asupra lui Traian Mager și a activității sale de culegător de strigături, vom mai avea prilejul să revenim.

Anul 1926 a consemnat un "incident" greu de înțeles, cu efecte negative asupra activității ulterioare de culegere și publicare a folclorului Țării Moților.

Tache Papahagi (1892 - 1977), "lingvist talentat, etnograf remarcabil, folclorist de primă dimensiune în epocă" (Adrian Fochi) - "cel mai fidel continuator al lui Ovid Densusianu" (Ovidiu Bârlea) – în tinerețe, sub impulsul unor impresii de moment, insuficient temperate de luciditatea specialistului, necunoscând în profunzime creația populară din zona Țării Moților, omițând vechile culegeri folclorice (nu putem admite că un specialist de talia lui nu a cunoscut, bunăoară, monumentală lucrare a lui Teofil Frâncu și George Candrea – cea dintâi colecție românească de folclor!...), a comis o gravă și neașteptată eroare, neconfirmată vreodată de cercetările ulterioare în Țara Moților, afirmând că **"Moțul n-are literatură folclorică: doină, bocet, colindă, baladă, basm, tradiție etc. N-are nici alte genuri, ca strigături (n.n.P.D.), ghicitori etc, întrucât șezători de iarnă, bunăoară, în țara lor nu pot avea loc"!**⁹¹.

Culegerea sa folclorică din Țara Moților – publicată în revista "Grai și suflet", precum și în extras, ambele în anul 1925 – este modestă, cuprinzând doar 31 de texte: 9 piese din folclorul credințelor și obiceiurilor, 8 descântece, 8 cântece lirice și 1 cântec bătrânesc. Să fi fost influențat în formularea concluziilor citate, de "recolta" relativ slabă a anchetei sale în Țara Moților, de atitudinea ușor ostilă a localnicilor față de el? În ceea ce ne privește, nu putem neglija aceste realități, cărora, credem, li se adaugă și faptul că Tache Papahagi nu a găsit acele punți sufletești care să-l apropie de moți, cu atât mai mult cu cât aceștia, fapt cunoscut, erau "scurți la vorbă și neîncredători în străini"⁹², firi interiorizate și extrem de suspicioși!

Ulterior Tache Papahagi, va mai face unele precizări și "rectificări" în legătură cu cele afirmate despre graiul și folclorul moților însă, în general vorbind, deși a avut un puternic respect pentru adevărul științific, deși l-a caracterizat o probitate științifică exemplară, totuși, nu a renunțat niciodată la concluziile citate, ba mai mult, a făcut noi încercări de a justifica "o reală penurie folclorică a moților propriu-ziși"⁹³!

Amendând aceste opinii – care datorită prestigiului autorului lor, au frânat o bună bucată de vreme cercetarea folclorului din Țara Moților! – reputatul lingvist **Emil Petrovici** (1899 - 1968) aprecia că **"lipsa folclorului la Moți sunt basme născocite de oameni care nu știu să se apropie cu destul tact de țărânul nostru de pretutindeni"**⁹⁴.

Din cele 251 de texte câte numără culegerea sa de **"Folclor de la moții din Scărișoara"** (1939), 96 sunt hore și doine, 47 – strigături, 3 – colinde, 6 – povești, legende, snoave, 34 – ghicitori, 2 – bocete, 10 – descântece, 27 – practici magice, 15 - "demoni, ființe fantastice sau puteri supranaturale", 11 - "despre păstorit și viața din trecut". Îndreptătit de numeroase dovezi – dintre care, o parte, se regăsesc și pe parcursul acestui studiu, de cele văzute, auzite și culese personal din Țara Moților ș.a. – Emil Petrovici

⁸⁹ Cornel Tiberiu Rusu, 164 strigături din ținutul Zarandului, Brașov, 1915.

⁹⁰ Traian Mager, Aspecte din Munții Apuseni. Târgul de Iete de la Găina. Ghețarul de la Scărișoara, Arad, 1925.

⁹¹ Tache Papahagi, Cercetări în Munții Apuseni, în: GRAI ȘI SUFLET, București, Vol. II, Fasc. 1, 1925, p. 42. Același, în vol. "Flori din lirica populară. Doină și strigături, București, 1936, în cele 79 de pagini, nu citează nici o strigătură moțească!

⁹² C. Diaconovich, Enciclopedia română, Tom. III, Sibiu, 1904, p. 336.

⁹³ Pentru aceste aspecte, vezi: Dacoromânia. Bibliografie, București, 1983, p. 115. Pentru Tache Papahagi, în general, vezi: Adrian Fochi, Profesorul Tache Papahagi, în: REVISTA DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR, București, Tomul 22, Nr. 2, 1977, p. 233 – 235; Nicolae Bot, Tache Papahagi, în: ANUARUL MUZEULUI ETNOGRAFIC AL TRANSILVANIEI, Cluj, IX (1977), p. 415 – 417; ș.a.

⁹⁴ Emil Petrovici, Folclor de la Moții din Scărișoara, în: ANUARUL ARHIVEI DE FOLCLOR, Cluj, V(1939), Cluj, 1942 p. 120.

a ajuns la concluzia – la care ne raliem cu convingere – că **"genul liric al doinelor și strigăturilor e foarte bine reprezentat în folclorul Moșilor (n.n.P.D.)"**⁹⁵.

Opinii mai vechi a lui Emil Petrovici, i se adaugă încă una, de dată mai recentă (1973), aparținând unui foarte bun cunoscător al zonei, **Ioan R. Nicola: "Țara Moșilor are un folclor bogat și variat, care se integrează organic în tezaurul folcloric al poporului român"**⁹⁶.

Revenind la cronologia descrierii sărbătorilor de pe Muntele Găina, a jocurilor și strigăturilor prilejuite de acest moment anual, menționăm pe cel de-al patrulea localnic (moș) care a abordat subiectul, cunoscutul **Ion Rusu Abrudeanu** (1870 – 1934; n. Abrud-Sat, jud. Alba). Descrierea sa a fost înserată în lucrarea **"Moșii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit"**, apărută la București, în anul 1928⁹⁷. El consemnează faptul că până către ora 10.00 participanții la sărbătoare "târguiesc" cele trebuincioase (citează unelte de casă și agricole), apoi, după încheierea "târguieiilor" lumea începe să prânzească pe iarba verde. După încheierea acestei mese ritualice, se încinge jocul pe întreaga suprafață a platoului Găinii. În cântecele viorilor (ceterelor), clarinetelor, cimpoiailor și fluierelor – al căror sunete (volum) **"asurzesc pădurile"** – participanții joacă cu foc (hora), în timpul jocului **"adresându-și prin chiuituri (strigături) tot felul de satire"**. Dintre acestea, el consemnează pe cele două (celebre), consemnate de folcloriștii Grigore Sima, respectiv Simion Florea Marian.

Următoarele abordări, aparținând lui **Robert Flicheux** (1925)⁹⁸ și **Nicolae S. Pavel** (1926)⁹⁹, nu menționează nimic nou în legătură cu jocurile sau strigăturile de la Găina.

Din comuna Avram Iancu (jud. Alba; fostă, până în 1924, Vidra de Sus) – deci de la "poalele" Găinii – învățătorul (moș) **Ion Gavra** a cules (1933) două strigături inedite; de la acesta, ele au ajuns la Traian Mager, iar mai apoi, la regretatul **Ion Mușlea**, care le-a și publicat:

**"Sărac târgu Găinii
Bun ai fost de-a te-ntâlni
Cu toate nevestele
De pe toate satele"
"Pe sub poala Găinii
Mă-ntâlnii cu prietenii,
Tot cu vin și cu vinars
Cu [un cuvânt indescifrabil] din cel mai gras"**¹⁰⁰.

Acestea sunt primele - și printre puținele! – strigături în care sărbătoarea și oronimul Găina apar nominalizate. Meritul acestei inedite și prime consemnări, revine învățătorului moș, dar și celor doi specialiști care au contribuit la publicarea lor.

⁹⁵ Ibidem, p. 119. Împărtășind cu convingere acest punct de vedere și din dorința de a pune punct unei dispute sterile, cităm în continuare o minimă bibliografie, mai mult decât edificatoare(!): Ciscă Nicolau, Doine din Ardeal. Din giurul Abrudului, în: "SIEDIETŐREA. FŐIA POPORULUI ROMANU", Budapesta, 19 (1875), p. 69 – 70 (7 texte); Vasile Sala, Doine și hore din satul natal al lui Avram Iancu, în: FAMILIA, 1880, p. 547, 549, 584, 595; Idem, Doine și hore din giurul Albacului, în: "FAMILIA", Oradea, 1886, p. 356 (și în: "GAZETA POPORULUI" Timișoara, 11, 1886); Grigore Sima al lui Ioan, Cântece populare, în: CONVORBIRI LITERARE, 1881, p. 196 – 200, 225 – 232, 357 – 360; 1882, p. 268 – 269; FAMILIA, 1883, p. 32, 104, 253, 276, 293, 401, 424, 580, 592; Ion Pop Reteganul, Trandafiri și viorele, op. cit.; Grigore Sima al lui Ioan, Colindă (Din Vidra de Sus), în: CALENDARIU DIECEZAN, Sibiu, 34 (1885), p. 118 (1 text); Nicoadă Simeon, Doine și chiuituri de pe Arieș, în: TRIBUNA, Sibiu, 4 (1885), p. 485ș.u. (10 texte); Grigore Sima al lui Ioan, Colindă (Din Vidra de Sus), Transilvania, în: REVISTA GENERALĂ, București, 1 (1886), p. 9; Ioan Urban Jamic, Andrei Bârseanu, op. cit., p. 954, 955 și 961; Marele compozitor maghiar Bela Bartok (1881 - 1945), convins că "moșii dețin un viguros și vechi repertoriu" folcloric, a culeșerat în anul 1910 zona Țării Moșilor, prilej cu care din aria Cămpeni – Abrud – Zlatna a adunat 330 piese (cf. Scrisori sale din 20 februarie 1911, către D. G. Kiriac). Acestea și alte câteva sute de piese din folclorul românesc, au fost reluate și tipărite într-o monumentală lucrare - "Roumanian Folk Musik", I – V. Haga, 1967, 1975. Știm de asemenea, că el intenționa să publice în volum distinct, "Cântecele moșilor" care, din păcate, nu a mai văzut lumina tiparului...; Emil Petrovici, Folclor... op. cit., p. 111 – 175; Marțian Negrea, Șapte cântece populare românești, Abrud, 1940; *** Folclor din Transilvania. Texte alese din colecții inedite, Vol. I, București, 1962 (cuprinde și strigături din Arada, Lupșa, Sălciova ș. a.); Ioan R. Nicola, Folclor muzical din Țara Moșilor, Alba Iulia, 1973 (208p.); Elena Pogan, Din folclorul comunei Avram Iancu, în: LIMBĂ ȘI LITERATURĂ, București, 1973, p. 444; Alexiu Viciu, Flori de câmp. Doine și strigături. Bocete. Balade, Cluj – Napoca, 1976 (cuprinde și materiale din Albac, Bucium - Șasa, Lupșa ș.a.); Titus Furdul, Ion Stan Arieșanu, în: ȚARA MOȘILOR. Studii, articole și comunicări, Alba Iulia, 1977, p. 247 – 249 (a publicat folclor muzical din Sohodol și jur); Nicolae Râșteiu, Folclor muzical din Țara Moșilor, o comoară insuficient cercetată, în: ȚARA MOȘILOR. Studii, articole și comunicări. IV. Cluj, 1992, p. 148 – 154; ș.a.

⁹⁶ Ioan R. Nicola, op. Cit., p. 3.

⁹⁷ Ion Rusu Abrudeanu, Moșii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit, București, 1928 (Cap. XIX, p. 133 – 139: Târgul de fete de pe Muntele Găina. Târgul sărutatului de la Hălmașiu și târgul de pe Călineasa).

⁹⁸ Robert Flicheux, Un foire aux filles en Roumanie. Extras din: L'ETHNOGRAPHIE, Paris, 1925, p. 393 – 406; Alençon, 1928.

⁹⁹ Nicolae S. Pavel, "Târgul de fete" de pe Muntele Găina, în: BULETINUL SOCIETĂȚII REGALE ROMÂNE DE GEOGRAFIE, Tom XIV (1926), București (1926), p. 122 – 125.

¹⁰⁰ Ion Mușlea, op. cit., p. 369 (n. 63).

O nouă descriere a sărbătorii de pe Muntele Găina va apare în **ziarul "Glasul Moților"** din Cluj, în anul 1934. În articol se consemnează că participanții au băut țuică de cireșe (prima menționare a prezenței acestor băuturi pe munte), au jucat și au petrecut pe cîste¹⁰¹.

Următoarea descriere – una dintre cele mai ample – datînd din anul 1937, aduce mărturii inedite și deosebit de prețioase pentru subiectul acestui studiu.

În anul citat, târgul (nedeia) de pe Muntele Găina a constituit – pentru prima oară! – obiectul de cercetare al unei echipe științifice pluridisciplinare. Printre componenții acesteia, s-a aflat și sociologul **Florea B. Florescu**, autorul articolului **"Târgul de fete de pe Muntele Găina"**¹⁰².

Cu prilejul vizitei din anul 1937 (a mai vizitat și s-a documentat în Țara Moților în anul 1936 și o va mai face și după aceea, în anul 1938), el a "cules" și publicat nu mai puțin de **17 strigături** (această "recoltă" confirmînd zicala locală că "jocul fără strigături, e ca nunta fără muzicanți!"). Situîndu-l cantitativ pe primul loc (în prima jumătate a secolului XX), între "culegătorii" de strigături "de la " și "despre" Găina, cele 17 strigături încep cu cea culeasă și publicată pentru întâia oară de către folcloristul local Grigore Sima, fapt ce demonstrează longevitatea acesteia (este în vogă și astăzi!), conservatorismul lingvistic al zonei. În continuare, vom cita (selectiv) câteva dintre ele, care ni s-au părut mai frumoase și mai semnificative:

**"De-ar fi, Doamne, mîndrele
Să pască ca oile
Nimic n-aș mai lucra
Ci tot de oi aș vedea"**

**"De-ar fi mîndra-n firea mea
N-aș mai îmbătrâni așa,
Dar mîndra nu-i pe-a mea fire,
Și eu îmbătrînesc cu zile"**

**"Mîndra care-mi place mie,
Nime-n lume nu mi-o știe,
Numai Luna când apune
Și ia la nimeni nu spune"**

**"Cea iubit inima mea,
Până-i lumea n-oi uita,
Ce-a iubit sufletul meu,
Până-i lumea-mi pare rău"**

**"Câte mîndre-am avut eu,
După toate îmi pare rău,
Dar mai ales după una
Bat-o stelele și luna"**

**"Fosta-i mîndră cât ai fost
Și de dulce și de post!
Fost-ai dragă, cui și cui,
Și acum a nimănuil!"**

**"Pe unde mi-e dor și drag,
N-am cale, dar tot îmi fac;
Pe unde mie mi-e dor
Tot mă duc până ce mor!"**¹⁰³

Următoarele descrieri de până la cel de-al doilea război mondial, nu aduc (noi) dovezi și informații pentru subiectul nostru.

După război, prima descriere a sărbătorii (nedeii) de pe muntele Găina o face – într-o broșură de popularizare, de altfel printre foarte puținele dedicate acestui subiect (lipsit încă de o monografie științifică!) - , **Ion Blăgăilă** (1945)¹⁰⁴. El scrie că moaștele, "de cum se face ziua, încep să cînte din tulnice". Mai apoi, "lăutarii, în zeci de grupuri, adună în jurul lor sute de țărani și excursioniști, care joacă și își petrec". Nu uită să facă precizarea că participanții joacă "de rup pămîntul"..."¹⁰⁵

Urmează o scurtă descriere, care-l are ca autor pe **V. I. Rusu** (1947)¹⁰⁶.

Zece ani mai târziu (1957), târgul (nedeia) de pe muntele Găina intră în atenția etnografului **Nicolae Dunăre**. El îi va dedica patru articole, în care va sublinia vechimea sa milenară, perpetuarea ei în timp și spațiu, originalitatea precum și caracterul de mare sărbătoare populară românească¹⁰⁷.

¹⁰¹ ***Târgul de fete de pe Muntele Găina, în: GLASUL MOȚILOR, Cluj, Anul III, Nr. 20, din 29 iulie 1934, p. 3.

¹⁰² Florea B. Florescu, Târgul de fete de pe Muntele Găina, în: SOCIOLOGIE ROMÂNEASCĂ, București, Anul II, septembrie – octombrie 1937, Nr. 9 – 10, p. 418 – 430.

¹⁰³ Ibidem, p. 429.

¹⁰⁴ Ion Blăgăilă, Târgul de fete de pe muntele Găina, Arad, 1945.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 46

¹⁰⁶ Rusu V. I., Valea Arieșului, Turda, 1947.

Această trăsătură dominantă, va fi subliniată și de către **Vasile Căbulea** (1958)¹⁰⁸, respectiv **Mircea Bradu** (1965)¹⁰⁹. Anul 1972 marchează apariția în circuitul științific de specialitate a unui dintre cele mai serioase și documentate studii privind (însă) reflectarea acestei sărbători montane anuale în literatură, autorul lui fiind regretatul **Ion Mușlea**¹¹⁰.

Un an mai târziu (1973), este culeasă și publicată o nouă strigătură în care oronimul Găina apare nominalizat, în premieră, de două ori:

**“Cātu-i lumea-n lung și lat
Ca Găina n-am aflat.
Cātu-i lumea și țara
Nu-i munte ca Găina”**¹¹¹

Prezența jocurilor la târgul (nedeia) de pe Muntele Găina, este consemnată și în descrierea celor care ca autor pe un îndrăgostit al plaiurilor Apusenilor, **Vasile Netea** (1977)¹¹².

În anul 1981, asupra celebrei sărbători etnofolclorice revine etnograful **Nicolae Dunăre**¹¹³, el menționează jocurile populare prilejuite de această sărbătoare, noile forme de manifestare artistică, grefate pe fondul acestei vechi tradiții. Abordările ulterioare – succinte sau mai ample -, reiau unele sau altele dintre aspectele la care ne-am referit, insistând, în primul rând, pe actuala desfășurare a acestei sărbători. Deși pomenesc (mai rar) de prezența jocurilor sau a strigăturilor, ele nu descriu jocurile, nu consemnează strigăturile. Dintre excepțiile care merită să fie notate, amintim abordarea târgului de la Găina (într-o mică lucrare) care îl are ca autor pe **Ion Herman** (1994)¹¹⁴. În “Târgul de fete”, autorul înserează între “cântecele populare” anexate lucrării - și pe următoarele două:

**“Nedeia, jocul și cântul
Guvernează întreg pământul.
Să le purtăm în cunună
După datina străbună”
“Vara la târgul de fete
Mergem toți cu dor și sete,
Sus pe Muntele Găina
Are moțul rădăcina”**¹¹⁵

(Al doilea “cântec”, inedit, completează în chip fericit lista de strigături în care sărbătoarea sau oronimul apar nominalizate). Acestora le mai adăugăm alte câteva, din cele 32 de strigături ajunse în posesia noastră (1998) prin amabilitatea fostei noastre profesoare **Elena Pogan**, întemeietoarea și dirigoarea celebrei formații de tulinicărese din comuna Avram Iancu (AB), o harnică culegătoare a folclorului moțesc (la strigături, pe locul I), astăzi pensionară, trăitoare în satul Târșă, din apropierea Găinii:

**“Mai în sus de casa mea
Îi muntele Găina
Unde pasc vitele vara
Tulnicu’ se-aude sara”
“Pe la noi prin juputiș
Fete mari de măritiș
Și ficiorii tăt așa
Că și ei s-ar însura
Colo-n târg la Găina”.**

**“Io-s ficioru lui Poganu
Mă gui vara la Godeanu
Să-ntălnesc mândruța mea
Sus în târg la Găina
Unde noi ne-am cununa.”
“Sai în sus cât pipirigu
Lovească-te beteșigu
Că-mi înceluși mândra
Pe muntele Găina”**

¹⁰⁷ Nicolae Dunăre, Un fenomen etnografic milenar: Târgul de pe muntele Găina, în *Facila Cluj*, XII (1957); Nr. 3348; Idem, Vechiul târg de fete de pe muntele Găina, în: *TRIBUNA Cluj*, IV (1957); Idem, The traditional “Maidens Fair” on Mont Găina, în: *REVUE ROUMAINE-ROMANIAN REVIEW*, București, XI, 4 (1957), p. 117-121; Idem, Der uralte “Madchenmarkt” auf Găina-Berg, în: *RUMĂNISCHES RUNDSCHAU* București, XI, 4 (1957).

¹⁰⁸ Vasile Căbulea, Culegătorii de aur, București, 1958.

¹⁰⁹ Mircea Bradu, Din nou pe Muntele Găina, în: *FAMILIA*, Oradea, Seria a V-a, Anul I (101), Nr. 1, septembrie 1965.

¹¹⁰ Ion Mușlea op. cit. (n.100), p. 349-388

¹¹¹ Vezi: L. Țugui, N. Chesăraicu, Drumuri în Țara Moșilor, București, 1973, p. 51.

¹¹² Vasile Netea, op. cit. (n.11)

¹¹³ Nicolae Dunăre, Arta populară în Munții Apuseni, București, 1981.

¹¹⁴ Ion Herman, Târgul de fete, București, 1994.

¹¹⁵ Ibidem, p. 99.

“Niciodată nu-i mai bine
Ca vara-n târgu Găinii
Că-n Găina-i apă rece
Și ai cu cine-ți petrece”.

“Joacă moața cu moțu
De duduie pământu
Și bulzăscu tăt așa
De se scutură țundra.”

“Hopa hop, Gheorghe șchiop
Cu cizme și cu cojoc
Să bagă și el în joc
Ca să strige-o strigătură
Că-i nealcoș și bun de gură”

După cum se poate constata din lectura acestei părți a studiului nostru, deși ea se referă la jocurile și chiuiturile (strigăturile) din timpul acestora, ca la un tot unitar, materialul prezentat conduce la concluzia că dacă în ceea ce privește strigăturile, dovezile citate sunt suficient de relevante – chiar dacă acestea nu se ridică, cantitativ, la nivelul la care ne-am fi așteptat!¹¹⁶ -, în ceea ce privește jocurile populare prilejuite de această sărbătoare celebră, datele sunt generale și lapidare și chiar dacă majoritatea autorilor citați consemnează prezența acestora, lipsesc descrierile și detaliile despre acestea, notările exacte ale mișcărilor (poate și datorită dificultății unei atari întreprinderi...). Așa se și explică de ce, prezentând cronologic descrierile referitoare la târgul (nedeia) de pe Muntele Găina – la unele consemnări, autorul a renunțat deliberat, din motive obiective -, ne-am referit mai mult la chiuituri (strigături) și mai puțin la jocurile populare! Acesta este adevăratul motiv pentru care am considerat necesar ca la acestea, să ne referim special, în cele ce urmează.

III. JOCURILE POPULARE LA TÂRGUL (NEDEIA) DE PE MUNTELE GĂINA

Un element “cheie” în descifrarea vechimi și continuității jocului popular în Țara Moților în general, a celui prilejuit de târgul (nedeia) de pe Muntele Găina în special, îl constituie toponimia locală – un cronicar de preț, asupra căreia cercetătorii acestei zone etnofolclorice nu prea au stăruit. Consemnând stări de lucruri necunoscute – sau prea puțin cunoscute! – de alte categorii de izvoare istorice, toponimia locală atestă existența trecută dar certă a nedeiilor și jocurilor populare prilejuite de aceste sărbători, chiar acolo unde ele au dispărut, iar amintirea “petrecerii” montane nu se mai păstrează în memoria localnicilor.

După formă și sensul semantic, toponimele locale (montane) la care ne vom referi – legate de subiectul studiului nostru -, pot fi grupate în două mari categorii: o primă categorie o constituie toponimele care se referă (nominal) la “joc” (“petrecere”) sau la locul unde acesta s-a desfășurat, iar a doua categorie cuprinde toponimele care se referă la “țarină” – la celebrul joc omonim.

Dacă la scara Transilvaniei, prima atestare a unui toponim (din prima categorie), datează din anul 1373 (în documentul medieval, cuvântul românesc “nedeie” a fost tradus în limba maghiară sub forma de “mons Wegsaghauasa” – “Muntele petrecerii”!¹¹⁷ -, pentru zona geografică a Țării Moților, prima atestare a unui atare toponim datează din anul 1589, documentul medieval consemnând forma “mons Zokoly”¹¹⁸ – care ar putea fi echivalentul “oficial” (“opera” scribilor cancelariei maghiare!) pentru “Muntele jocului”. Cum în zona Văii Cerbului, aparținătoare comunei Bucium (Jud. Alba) – zona la care se referă documentul medieval și unde a fost localizat toponimul – nu întâlnim “muntele jocului” ci un altul, mai apropiat limbajului zonei, “Dâmbul jocului”, la aceasta din urmă credem că se referă documentul menționat! Jocul, prilejuit de “sărbătoarea” locală a scoaterii vitelor la pășune, se pare că s-a transmis asupra locului unde se desfășoară acesta, astfel apărând în timp toponimul citat. Pentru arealul Muntelui Găina, informații prețioase datorăm profesorului dr. Adolf Schmidl – pomenit deja, , atât el cât și celebra-i lucrare. El citează (1863) toponimul “Biharer-Jocu” – “Jocu Bihariu”¹¹⁹ (aceiași toponim, transcris în două feluri). Toponimul – “Jocu” (=Joc <lat. Jocus) – relevant prin însăși forma sub care apare, prin sensul evident pe care-l degajă, denotă, după opinia noastră, anterioritatea lui în raport cu atestarea

¹¹⁶ Consemnăm faptul că marile colecții de strigături ale românilor (sec. XIX-XX), nu consemnează strigături legate de nedeia de pe muntele Găina!...

¹¹⁷ Ioan Mihályi, *Diplome maramureșene din sec. XIV-XV*. Vol. I. Sibiu, 1900, p. 65; Vezi și: Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi, 1640-1780*. Termeni regionali, București, 1978, p. 314.

¹¹⁸ *** Țara Abrudului, Abrud, 1991, p. 62 (vezi și p. 75)

¹¹⁹ Adolf Schmidl, op. cit., p. 145-146

documentară, vechimea lui, practica veche și continuitatea acesteia în timp, faptul că pe acel loc (platou) se juca, exista tradiția acestui joc. În anul 1884, același toponim este citat și de către **Nagy Sándor Kereki**¹²⁰. Trei ani mai târziu (1887), toponimul va fi citat (de două ori !) de către amintitul deja **Ioan Buteanu**. Prima oară, îl pomenește atunci când, referindu-se la grupa sudică a Bihorului, arăta că trecerea între Curcubăta Mică și Bihor se face prin punctul numit **"La joc"**¹²¹ – pas principal, situat la altitudinea de 1.504 m.

A doua oară pomenește de acest toponim, atunci când se referă la târgurile montane locale : **"Aceste târguri începeau aici, în ziua de Sfântul Petru și Pavel, pe un platou mic al Bihorului, numit chiar de aici Jocu (n.n. P.D.), se continuă în duminica primă după Sfântul Petru și Pavel pe un platou la Găina spre sud de Curcubăta, apoi în duminica următoare la Gălășoia..."**¹²² În același an (1887), toponimul va fi menționat și de către **Julius Jung** (1851-1910). Prin intermediul lucrării **"Roemer und Romanen in der Donaulandern"** (Innsbruck – 1887), istoricul german Julius Jung a introdus în circuitul științific european, în sprijinul continuității românești, argumente din domeniul etonografiei și toponimiei¹²³.

Fost elev al celebrului Th. Mommsen, Julius Jung s-a distins prin obiectivitate științifică, prin respect față de adevăr; așa se explică faptul că, dorind să scrie despre români, a ținut să se informeze direct, cât mai complet și corect asupra trecutului și prezentului acestora, sens în care a vizitat (în august-septembrie 1890 și decembrie 1892) două din zonele "cheie" ale Transilvaniei – Țara Hațegului și Țara Moților (Munții Apuseni). Din arealul celei de-a doua, el citează toponimul **"Biharer-Jocu"** și, pentru a elimina ori ce echivoc, adăugă **"nach dem Tancze"**!¹²⁴

O nouă și interesantă informație o datorăm fostului profesor și mai apoi director al gimnaziului din Beiuș (între 1859-1911), **Vasile Dumbravă**, statomnic admirator și activ colaborator al revistei **"Familia"**. Într-un articol publicat în anul 1894 în amintita revistă, el pomenește de nedeia ce se desfășoară pe platoul numit **"La joc"**, situat **"pe Bihor însuși, în șeaua dintre Curcubăta și Piatra Grăitoare"**¹²⁵.

Această mențiune și localizare topografică nu trebuie să ne mire; sursele documentare (istorice, geografice, etnografice și lingvistice) atestă nedei pe următoarele vârfuri montane din zonă : Găina – 1.486 m, Piatra Grăitoare a Bihariei – 1.657 m, Curcubăta Mare – 1.849 m, Lespezi – 1.310 m și, pentru o zonă imediat apropiată, Călineasa – 1.432 m. Aceleași surse documentare, menționează încă un toponim – ilustrativ pentru subiectul acestui studiu – **"Țarina"**¹²⁶. Prin citarea acestuia, trecem la abordarea celei de-a doua categorii de toponime, mult mai bine atestată documentar, datorită – între altele – jocului omonim, extensiei geografice și faimei acestuia.

Reputați specialiști (istorici, filologi, ș.a.), oprindu-se asupra cuvântului **"țarină"** au subliniat ca el este de origine geto-dacă (Constantin C. Giurescu¹²⁷, I. I. Russu, s. a.). ultimul autor citat, arată, bunăoară că între cuvintele sigure sau probabil autohtone (preromane) – care lipsesc din limba albaneză! -, se numără (și) **grui, lespezi, țarină**¹²⁸. Interesant dar și relevant în același timp este faptul că în **Țara Moților, în imediata apropiere geografică a vârfului Găina, se întâlnesc toponimele Grui, Lespezi și Țarina !** Persistența acestor toponime în timp, trebuie legată în chip firesc de continuitatea elementului autohton în zonă, de conservatorismul lingvistic al locuitorilor acesteia. Cu câteva decenii înaintea lui I. I. Russu, pe baza studierii hărților Atlasului lingvistic român – "operă monumentală de cercetare lingvistico-geografică" (K. Jaberg), publicată în anul 1938 de către Sextil Pușcariu, Sever Pop și Emil Petrovici -, precum și a altor surse documentare, **Ernest Gamillscheg** conchidea că în **Țara Moților aflăm "cea mai veche romanitate"**¹²⁹. Lingvistica se dovedește a fi, în cazul Țării Moților și al Găinii, cea mai prețioasă dintre științele auxiliare ale istoriei.

¹²⁰ Sándor Nagy Kereky, Bihar erszág. Utirajzok Mósodik. Javított és bővített, Vol. III, Oradea Mare, 1884, p. 202.

¹²¹ Ioan Buteanu, op. cit., p. 159

¹²² Ibidem.

¹²³ El se adaugă listei specialiștilor străini care au adus contribuții științifice importante în sprijinul românilor, listă din care amintim pe: L. von Ranke, Tr. Tamm, L. Homo, Ed. Sayous, L. Diefenbach, W. Meyer-Lubke, H. Kiepert, F.W. P. Lehman, O. Frhr. von Dungern ș.a.

¹²⁴ Apud Nicolae Drăganu, Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii, București, 1933, p. 308-309.

¹²⁵ Vasile Dumbravă, op. cit., p. 349.

¹²⁶ Ion Argeșel-Popescu, Valea Arieșului, București, 1984, p. 110.

¹²⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria Românilor. Din cele mai vechi timpuri și până astăzi, București, 1971, p. 81.

¹²⁸ I. I. Russu, Limba traco-dacilor, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1967, p. 215-216.

Vezi și: Idem, Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană, București, 1981, p. 405-406 ("țarina")

¹²⁹ Ernest Gamillscheg, op. cit., p. 15.

Revenind la toponimul "Țarina", iată câteva dintre cele mai cunoscute în acest areal geografic: vârful "Țarina Bihorului" (de unde, după o coborâre de cca. 6 km, se ajunge în frumoasa comună Arieșeni), "Țarina Abrudului" (locul unde, în timpul revoluției de la 1848, le cerea Avram Iancu locuitorilor din Vâltor -Zlatna, să se adune pentru înarmare)¹³⁰, dealul "Țarina" (1.075 m), tăul "Țarina" (realizat la 1779), lacul "Țarinii" (realizat la 1900), masivul "Țarina" și cătunul "Țarina" (1956) – aparținătoare de localitatea Roșia Montană, dealul "Țarina" și "Valea Țarinei" – aparținând de Baia de Arieș. ș.a.

În legătură cu sensul semantic al substantivului comun "țarina", specialiștii au vehiculat mai multe puncte de vedere.

I. I. Russu a fost de părere că esența semantică pare să fie "teren cultivat, mai mult plan", eventual chiar simplu "sol, pământ", "țarină" având la bază "terina" sau "telina". Renumitul specialist scria apoi că legătura dintre "țarina" și "țară" (<lat. terra, ae=pământ, ținut, țară), pare a fi justificată de asemănarea formală și chiar semantică (unii specialiști stabilind chiar echivalența țărăne = țarină)¹³¹. Conform opiniei sale "foarte puține elemente lexicale autohtone se referă la lucrarea pământului (țarina, grapă)¹³².

Potrivit opiniei lui Ion Vlăduțiu, "n-ar fi exclus ca termenul țarină să fi indicat la începuturile sale tocmai acel teren care era lucrat pentru a asigura practicarea ocupației principale", adică fie agricultura, fie păstoria¹³³.

În cadrul acestei problematice, un prim și relevant exemplu pentru zona Țării Moșilor (Munților Apuseni) ne este oferit de către un fiu al acestei zone, bun cunoscător al realităților acesteia, etnograful Valeriu Butură (1910-1989; n. Sălcuia, Jud. Alba). El scria că, aici, "terenurile arabile s-au împărțit în sectoare pe care se alternau culturile. Un an se cultiva, sunt în țarină, iar în anul următor se pășunează și se gunoiesc, numindu-se munte sau imaș"¹³⁴.

Etnograful Nicolae Dunăre – alt mare dispărut, bun cunoscător al zonei etnografice la care facem referire – scriind despre unul din monumentele arhitectonice gospodărești din Țara Moșilor, respectiv despre șura poligonală, și anumite activități practicate de moși în afara vetrei satului, pomeneste de "țarina de bucate" (care altemează cu pășunea pentru vârat) și "țarina de fânate" de sub pădure și pădure (unde se face fânul pentru toamnă, iernat și primăvară)¹³⁵.

Într-o valoroasă monografie dedicată localității Baia de Arieș, autorul acesteia, Vasile Harda, ne oferă un nou exemplu: dealul "Țarina", situat în partea de sud a acestei vechi localități miniere; pentru autor, ca și pentru localnici, cuvântul "țarină" are înțelesul de "loc întins", "teren arabil"¹³⁶.

DEX-ul (1975) dă pentru cuvântul "țarină" înțelesul de "câmp cultivat; ogor, arătură"¹³⁷. În ceea ce privește arealul montan al Țării Moșilor, ținând cont de condițiile topoclimatice, nu se poate vorbi de cultivarea pământului în zona înălțimilor Bihorului, Găinii etc. Acesta este, de altfel, principalul argument în baza căruia afirmăm că toponimele care au la bază forma "Țarina" sau care au în componență acest termen, au la bază, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, jocul popular omonim, acest fapt demonstrând - dintr-un unghi particular – faptul că secole după secole, printre puținele plăceri și satisfacții de care s-au bucurat moșii, s-a numărat jocul popular "Țarina"! Izvoarele documentare relevă faptul că în graiul moșesc, cuvântul "țarina" a avut și alte sensuri (înțelesuri).

Într-o telegramă a locuitorilor din Câmpeni, trimisă adunării de la Blaj cu prilejul serbărilor ocazionate de semicentenarul ASTREI (27-30 august 1911), se spunea: "Românii de pe țarinile lăncului (n.n. P. D.) salută cu însuflețire adunarea jubiliară a "ASTREI", îi doresc progres și aderează necondiționat

¹³⁰ Tot o "țarină" a fost locul de adunare (lângă Câmpeni), în timpul cunoscutei alarmări, date de același Avram Iancu.

¹³¹ I. I. Russu, Etnogeneza..., op. cit., p. 405-406.

¹³² Ibidem (vezi și p. 213).

¹³³ Ion Vlăduțiu, Etnografia românească, București, 1973, p. 197.

¹³⁴ Valeriu Butură, Sisteme de cultură în Munții Apuseni, în: APULUM (Alba Iulia) VIII (1970), p.519. La Sohodol (jud. Ab), "țarină"="fânate", "loc lăsat să se hodonească" (Ioan Teodor Stan, Toponimia comunei Sohodol (județul Alba), în: ȚARA MOȘILOR. Studii, articole și comunicări, Cluj, V(1997), p.23). Pentru aceeași echivalență și situație, dar în cazul Băii de Arieș, vezi: Vasile Harda, Baia de Arieș. Monografie, Cluj-Napoca, 1995, p. 233.

¹³⁵ Nicolae Dunăre, Structuri și componente arhitectonice tradiționale în Munții Apuseni, în: ȚARA MOȘILOR, Studii, articole și comunicări. IV. Clusium, 1992, p. 161.

¹³⁶ Vasile Harda, op. cit., p. 30. Același autor, pomeneste (și) toponimele: "Dealul Țarinei" (p.12) și "Valea Țarinei" (p. 16).

¹³⁷xxx Dicționarul explicativ al limbii române, op. cit., p. 984.

la concluziile acesteia spre fericirea noastră¹³⁸. Este evident că, în cazul de față, expresia „țarinile lancelui” are înțelesul de „meleagurile lancelui”, „plaiurile lancelui”.

Între „**Craul Munților**” (Avram lancu) și „**țarini**” (melodii, jocuri), există și o altă legătură, directă, în afara expresiei anterioare (peiorative). Ca om a fost înzestrat de la natură cu multe „daruri”, între care și cu un deosebit talent muzical. Cânta cu plăcere din gură și din frunză, dar și din tulinic, fluiet, violină și flaut¹³⁹. A rămas în istoria posterității, sub acest aspect, mai ales ca un neegalat doinitor din fluiet (îndeosebi al doinelor de jale...), la același instrument plăcându-i să interpreteze marșuri și jocuri populare¹⁴⁰. În perioada studiilor juridice (Tg. Mureș) lancu și ceilalți canceliști români conversau între ei, pe stradă, la teatru, la baluri, întotdeauna, „în dulcea și frumoasă noastră limbă românească”, cultivând muzica națională românească. „În localuri, canceliștii comandau piese românești, lancu răsplătindu-i cu generozitate pe muzicanți”.¹⁴¹ La petreceri, cancelistul moț Avram lancu asculta cu mare plăcere doine românești, precum și celebra (deja!) „**Țarină de la Abrud**”!¹⁴²

Unul dintre primii „culegători” de „țarini” din Țara Moților – se pare, până la proba contrarie, chiar **primul!** – a fost celebrul rapsod popular **Gheorghe Haja** (1841-1918) – cunoscut ca artist sub numele de „**Ghiuț**” – , șeful celei mai celebre „bande” (orchestre de lăutari) din Abrud¹⁴³. Nu cunoaștem – încă! – prea multe detalii despre această latură a activității sale, dar știm sigur că a cules folclor local, inclusiv „**Țarini**”, lucru ce-i sporește și mai mult faima și popularitatea. El a adunat o adevărată „comoară” muzicală, **colecția sa de „Țarini”**, inedite, arhaice, fiind semnificativă pentru această arie folclorică. Știm, de asemenea sigur, că această colecție a lăsat-o „moștenire” unei alte „celebrități” a Abrudului de altădată, dr. **Alexandru Borza**¹⁴⁴.

Culegător de folclor, de „Țarini” locale, „**Ghiuț**” a fost în același timp, o vie și bogată „sursă” documentară, între cei care au cules folclor de la el (inclusiv „Țarini”) numărându-se (și) cunoscutul „**rapsod al moților**”, **Nicodim Ganea**. Culegător de anvergură al folclorului moțesc, **Nicodim Ganea** (1878 – 1949; n. Bistra – Jud.Alba) – cântăreț (bariton de excepție, cu o dicție perfectă și, totodată, un talentat interpret din fluiet și flaut), dirijor de cor, compozitor și poet -, prin opera sa muzicală, prin tot ceea ce a făcut pentru moți (pe planul învățământului și coral), prin tot ceea ce a făcut pentru cultura română, în general, se înscrie ca una dintre personalitățile de prin rang ale culturii și artei transilvănene¹⁴⁵. Viața nu i-a fost ușoară, iar destinul nu l-a răsfățat. Cu o ascensiune admirată și aplaudată de timpuriu, lăsând marile speranțe puse în el realizate doar parțial, **Nicodim Ganea** a avut un sfârșit trist și dureros... Perioada sa creatoare – datorită meandrelor vieții și destinului său nefericit – cuprinde circa 10 ani, scurt răstimp în care creat aproape 100 de piese. Creația sa, ca urmare, nu se impune cantitativ; ea se impune însă, prin varietatea tematicii literare, prin melodia aleasă și nu în ultimul rând prin calitatea realizării artistice. Un loc aparte în cadrul compozițiilor sale îl ocupă prelucrările de cântece populare, din această categorie fiind cunoscute astăzi, datorită unor împrejurări vitrege, foarte puține, între care – soarta a vrut să fie așa! - și „**Țarina**”! Folclorul local cules și consemnat în patru caiete voluminoase, din nefericire, s-a pierdut odată cu pierderea acestora într-un compartiment al „**Mocăniței**”, cu prilejul unuia dintre drumurile sale la Turda...! (Tot o întâmplare nefericită a făcut să se piardă arhiva folclorică și alte documente de valoare, aparținând unuia dintre prietenii săi apropiați, folcloristul **Grigore Sima**!). Lui **Nicodim Ganea** îi datorăm, între altele, „**Țarina de la Bistra**”, piesă de mare sensibilitate, rafinament și frumusețe¹⁴⁶.

Un alt mare iubitor al folclorului moțesc, **valoros culegător de „Țarini”** – din păcate, și acesta, prea puțin cunoscut!...-, a fost **dr. Alexandru Borza** (1867 – 1935) din Abrud. Întemeietor și mai apoi

¹³⁸ Vezi(vol.): ȚARA MOȚILOR. V. Clusium, 1997, p. 114.

¹³⁹ Romulus Felea, Avram lancu în tradiția orală a moților, Cluj-Napoca, 1992, p.213

¹⁴⁰ Ilie Centea, Amintiri despre Avram lancu, în: PATRIA, Cluj, An IV, Nr. 257, 26 noiembrie 1922. Vezi și Vasile Butea, Fluietul lui Avram lancu și „Romana” în Halmăgiu, în vol.: ***„Restituiri”, Deva, I, 1993, p. 84-87

¹⁴¹ Vezi (vol.): RESTITUIRI (Deva), Anul II(1994), Nr. 2, p. 11-12.

¹⁴² Marin Badea, Gheorghe Bodea I., Avram lancu în conștiința poporului român, Cluj-Napoca, 1976, p. 26, vezi și Silviu Dragomir, Avram lancu, București, 1988, p. 29.

¹⁴³ Pentru „lăutarii” de altă dată ai Abrudului, vezi (art.):Lăutarii din Abrud, în: TRAIAN, 1(1869), p. 176; FAMILIA, 5 (1869), p. 405-406. În anul 1880 la cei cca. 3500 locuitori ai Abrudului, activau intens peste 100 de lăutari. În legătură cu „Ghiuț”, menționăm faptul că Ion Agârbiceanu, fost preot în Bucium-Șasa (AB), în „Arhanghelii” îi dedică cca. 100 de pagini, iar Ion Rusu Abrudeanu, în lucrarea dedicată moților (op. cit. ,p. 153), vorbește despre acest valoros artist popular în termeni elogioși și calzi. Vezi și: R. Oniciu, Un brad sub fruntea Detunatei. Lăutarul Ghiuț, în:„UNIREA”, Alba Iulia, nr. 31 din 24 martie 1968, p.1.

¹⁴⁴ Vezi (vol): ȚARA MOȚILOR, V. Clusium, 1997, p. 185.

¹⁴⁵ Ioan R. Nicola, Un rapsod al moților: Nicodim Ganea, în: ***ȚARA MOȚILOR. Studii, articole și comunicări. IV. Clusium, 1992, p. 190-202.

¹⁴⁶ Ibidem , p. 100 și 201

director al „Spitalului Moșilor” din Abrud (primul spital de stat din Transilvania!), adevărat Mecena – de donațiile și actele sale filantropice bucurându-se ASTRA, Casina din Abrud, Societatea pentru fond de teatru român, Reuniunea femeilor române din Abrud și jur (a cărui președintă a fost soția sa, Sabina; n. David, originară din Bucium-Jud.Alba), Reuniunea meseriașilor din Abrud, Corul din Abrud, marele lăutar local „Ghiuț”, ș.a.-, dr. Alexandru Borza a fost și un activ, colaborator al revistei muzicale și literare „Musa Română”, editată la Blaj, de către cunoscutul Iacob Mureșianu.

„Rodul” activității sale de culegător de „Țarini” locale, l-a trimis acestei reviste care, în nr.10/octombrie 1888 îi publica trei „Țarine! De la Abrud”- între care se află și celebra „Țarină de la Abrud”, culeasă de la lăutarul „Ghiuț”. În nr.12/decembrie 1888, în paginile aceleiași reviste îi sunt publicate și melodiile de joc intitulate „Buciumane” (de lângă Abrud). În ambele numere, pentru a se evita orice echivoc, redacția revistei face precizarea: „culese de A. Borza”!¹⁴⁷ Ele au fost publicate pentru pian – instrumentul cel mai răspândit pe atunci - , ele putându-se cânta însă și la vioară sau la flaut (dr. Alexandru Borza fiind, și el, un bun violonist!).

Publicarea „Țarinilor” și „Buciumanelor” în revista lui Iacob Mureșianu „Musa Română”, în anul 1888, îl alătură pe dr. Alexandru Borza celor ce au meritul de a se fi numărat între primii culegători ai tezaurului folcloric din această mirifică zonă a Apusenilor, numită metaforic „Țara aurului”.

Vestit medic al Țării Moșilor, personalitate complexă, cu o bogată cultură medicală, muzicală și politică, dr. Alexandru Borza din Abrud a fost totodată și un mare iubitor al folclorului moțesc, un sensibil culegător al acestuia, un mare animator al vieții culturale a zonei, un om care a făcut multe și substanțiale opere filantropice și, nu în ultimul rând, un mare român care, s-a dăruit cu trup și suflet cauzei naționale românești, contribuind direct, din plin, la realizarea marelui deziderat național – făurirea României Mari, la 1 decembrie 1918. Prin toate acestea - și prin multe altele, de mai mică importanță, dat atât de necesare și semnificative în acele grele vremuri - , dr. Alexandru Borza se înscrie la loc de cinste în **cartea de aur** a Țării Moșilor!

Credem că nu greșim afirmând că Gheorghe Haja („Ghiuț”) a fost primul culegător al „Țarinilor” locale, că dr. Alexandru Borza a fost, cronologic, al doilea – dar primul care le-a publicat într-o revistă de specialitate! - și că, în fine, dacă cei doi au fost culegători „amatori”, primul mare culegător profesionist al folclorului Țării Moșilor, inclusiv al „Țarinilor” locale, rămâne regretatul compozitor Nicodim Ganea.

Din punct de vedere cantitativ, între cei puțini care au cules în timp „Țarinile” zonei, se detașează vestitul lăutar (viorist) **Andronic Albu** (din satul Mușca – com.Lupșa, Jud.Alba) – cunoscut constructor de viori, fluiere și tulpice – care, până în anul 1968 adunase **peste 100 de melodii**,¹⁴⁸ și **Ioan R. Nicola** – profesor la Conservatorul „George Dima” din Cluj-Napoca care, în deceniile 3, 4 și 5 ale secolului XX a adunat folclor muzical din Țara Moșilor (acesta fiind de altfel și titlul lucrării sale, publicată în 1973!) - care a adunat și introdus în circuitul muzical **19 frumoase „Țarini” locale** (Certege –5, Bistra – 5, Câmpeni 2, Vidra – 2, Lupșa – 2, Mușca – 1, Sohodol – 1 și Scărișoara –1).¹⁴⁹

Dintre **interpreții de marcă ai „Țarinilor” moțești**, amintim mai întâi pe **Gheorghe Haja („Ghiuț”)**, neîntrecut artist al arcușului, apreciat de către Zaharia Bârsan drept cel mai îndrăgit și apreciat „artist lăutar” din Transilvania. Marele artist lăutar abrudean a fost puternic ancorat în realitățile timpului său. Ca om dar și ca artist, a luat parte la toate bucuriile și necazurile românilor de pe aceste meleaguri, cu arcușul său fermecat mângâind sufletele și îmbărbătând conștiințele, ținând trează speranța într-un viitor mai fericit. Atunci când de pe strunele arcușului său se revărsau acordurile nepieritoarelor „Țarini” - („de la Găina”, „de la Abrud” - „piesă” de rezistență a colecției sale de „Țarini” „de la Bucium” ș.a.), sau „**Plecat-au moșii la țară**” ș.a., auditoriul rămânea fascinat, nu pe puțini obraji picurând lacrimi...¹⁵⁰ Între cei fascinați de talentul său excepțional, de virtuozitatea neîntrecută de care dădea dovadă – alături având o „bandă” alcătuită din 12-16 muzicanți, interpreți la instrumente cu coarde, clarinet și țambal - , s-au numărat (cu prilejul semicentenarului ASTREI, din 1911, când bătrânul „Ghiuț” avea deja

¹⁴⁷ Vezi: Enea Borza, Alexandru Borza din Abrud, colaborator revistei muzicale „Musa Română”, în (vol.): ***ȚARA MOȘILOR. Studii, articole și comunicări Cluj, IV (1992), p.185-186.

¹⁴⁸ Ovidiu Bârlea, op. cit., p.116

¹⁴⁹ Ioan R. Nicola, op. cit., p.180-198.

¹⁵⁰ Ion Rusu Abrudeanu, op. cit., p. 153.

70 de ani...): N. Iorga, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, I. Agârbiceanu, I. Mureșianu, Gh. Dima, I. Popovici, P. Liciu, V. Goldiș, S. Pușcariu, Șt. O. Iosif, T. Brediceanu, ș.a.

Mai recente, dar tot faimoase – pentru prezența în repertoriul curent precum și pentru modul strălucit de interpretare al „**Țarinilor**” locale – au fost orchestrele conduse de talentul instrumentist **Ioan Mușca** (cunoscut în epocă și în izvoarele documentare mai mult sub numele de „**Ioanico**”) și o altă celebritate a Abrudului, **Feneșan**¹⁵¹.

Acestor virtuozii, acestor „bande” (orchestre) de primă mărime, li se adaugă și alți interpreți valoroși, mai apropiați timpurilor noastre: **Avram Nicoară (Avram Culi Bârlui – zis Ursu** - care cânta la o vioară pe care și-a construit-o singur!...), din Sohodol (Jud. Alba), **Andronic Albu** (citată deja), ș.a.

În acest context, amintim faptul că „**Țarinile**” au făcut parte și din repertoriul unor orchestre oficiale, locale. Astfel, **Capela (orchestra) din Câmpeni** – pendinte de „Reuniunea de cântări și muzică din Câmpeni” (1884) - , cu prilejul Conferinței Naționale de la Sibiu, din 23 – 24 iulie 1893 (convocată pentru a-și exprima poziția asupra „Memorandului”), a intonat, sub bagheta învățătorului Nicolae Corcheș, pe lângă „Marșul lăncului”¹⁵², „Hora Unirii”, „Someșana” ș.a., și cunoscuta „**Țarină**” care, asemeni celorlalte piese interpretate, a cules ropote de aplauze...¹⁵³ Făcând un salt în timp, trebuie să subliniem că nici în vremurile noastre nu au lipsit interpreții de excepție ai „**Țarinilor**” moștești.

Dintre aceștia, la loc de frunte amintim pe cunoscuții soliști **Nicolae Furdui Iancu** (moț) - „**Țarina de la Găina**” și „**Țarina de la Bucium**” constituie adevărate piese de referință ale repertoriului său - și regretatul **Drăgan Muntean**, cu cunoscutu-i cântec „**Drag mi-i jocul țarina**”. Nu sunt singurii interpreți de „**Țarini**”, dar sunt cei care prin cele două CD-uri scoase - „**Cetera și glasul meu**” / EDC 191 AAD, respectiv „**De la noi din pădureni**” / EDC 197 DDD - , au făcut ca „**Țarinile**” Țării Moților să fie mereu vii, printre noi și deosebit de apreciate de noi!

În legătură cu **jocul omonim**, în anul 1878, **Iosif Vulcan** (1841-1907) se întreba: „**Pentru ce se numește [acest joc] Țarina?**” Tot el, după ce declara cu sinceritate că „**nu văzusem încă danțul acesta nicăieri**”, venea și cu răspunsul la întrebare: „**Pentru că o joacă poporul pe țărână. Așa mi s-a explicat!**” El continua apoi cu considerațiile sale asupra acestui joc, arătând că este „**un ce original în danțul acesta. Un amestec al melancoliei visătoare cu zborul vioașiei răzătoare. O doină topită într-o horă...**”¹⁵⁴

„**Țarina**” această piesă coregrafică de rezonanță unică și arhaică, în ciuda celebrității ei, în timp, nu a prea fost descrisă!...

O scurtă descriere a „**Țarinii**” face **L. Korodi** (1883) în articolul „**Zum Ampoly und Aranyos**”¹⁵⁵. Cinci ani mai târziu (1888), asupra acestui joc se opresc, tot succint, **Teofil Frâncu și George Candrea**¹⁵⁶. De același an, dar de localitatea Abrud, este legată o nouă consemnare a acestui joc popular.

Între 5 – 8 august 1888, ASTRA și-a ținut la Abrud - „capitala” aurului românesc - , în sala Casinei române, cea de-a 27-a adunare generală (a doua din cele patru ținute în Țara Moților: 1865, 1888 și 1938 la Abrud, respectiv 1924 la Câmpeni). Pentru a-i da un și mai mare prestigiu, pentru a-i îmbogăți semnificațiile și a-i crește importanța, pentru a populariza în rândul moților muzica cultă și a stimula mișcarea muzicală locală, la această adunare au fost invitați frații Iacob Mureșianu (1857 – 1917) – compozitor și pianist, care la cei 31 de ani, era un adevărat simbol al unității culturale românești și, implicit, al idealului unității naționale - și Traian Mureșianu (bariton), împreună cu Traian H. Pop (flautist), toți trei din Blaj, precum și corul din Câmpeni - „capitala” zonei prelucrării lemnului de către moți.

Fără a intra în detalii, subliniem că sala Casinei (înființată în anul 1849) – în care a avut loc **primul concert de muzică cultă la Abrud (în Țara Moților)** - , a fost atât de plină de spectatori încât, vorba corespondentului „*Gazetei Transilvaniei*”, „**nu puteai străbate**”! Ambianța costumelor naționale ale femeilor și fetelor, **celebra „Țarina**” jucată demonstrativ de moațe, au creat o atmosferă înălțătoare, mult

¹⁵¹ Vezi: Aurel Ciura, Am trăit evenimentele din Abrud, 1918, în: ***ȚARA MOȚILOR, 1978, p. 47 și 49.

¹⁵² Vasile Buta, Fluiorul lui Avram Iancu și „Romana” în Hălmagiu, în vol.: RESTITUIRI, I. Deva, 1993, p. 84-87.

¹⁵³ Vezi (vol.): ***ȚARA MOȚILOR. V. Klusium, 1997, p. 113.

¹⁵⁴ Iosif Vulcan, Schițe de călătorie, 1982, p. 73

¹⁵⁵ Korodi L., Zum Ampoly und Aranyos, în: JAHRBUCH DES SIEBENBÜRGISCHEN KARPATHEVEREINS, Sibiu, 3 (1883), p. 93.

¹⁵⁶ Teofil Frâncu, George Candrea, Românii...op. cit., p. 36.

apreciată de către (aproape octogenarul) George Barițiu, prezent la aceste manifestări¹⁵⁷. „Țarina” fapt relevant – apare consemnată și în legătură cu cea de-a patra adunare generală a ASTREI ținută în Țara Moților, cea de la Abrud, din zilele de 10 – 12 septembrie 1938¹⁵⁸. În cea de-a doua zi (penultima) a adunării, programul bogat ca întotdeauna, a cuprins și o „serată artistică”, la care și-au dat concursul corurile din zona. Impresionant, sub aspectul organizării, frumuseții și participării (mii de localnici), a fost însă „spectacolul” etnografic, ținut pe câmpul de la marginea orașului, în plină zi. N-au lipsit carele alegorice reprezentând ocupațiile locale (mineritul, prelucrarea lemnului, meșteșugurile casnice, ș.a.), unul din momentele cheie ale vieții moților (nunta), portul popular, emblematicele tulnice și, evident, jocurile populare locale („Țarina”, „Învârtita” ș.a.). Toate acestea au impresionat puternic pe numeroșii participanți, fie ei invitați sau localnici.

Revenind asupra consemnărilor documentare și descrierilor „Țarinii”, subliniem că o mare parte a celor care într-un fel sau altul s-au referit la acest arhaic și inedit joc (în mod special autorii străini!), au fost „șocați” de faptul că poate exista atâta rafinament coregrafic la niște oameni simpli care, „politehnici” din punct de vedere ocupațional, practicau cu măiestrie numeroase meserii legate de lemn, pământ și aur! Pentru secolul al XIX-lea, așa cum am mai avut prilejul să subliniem, avem și puține și reduse descrieri ale „Țarinii”, lipsind o descriere detaliată a acestui joc.

Dintre descrierile jocului „Țarina”, aparținând secolului XX, cea mai obiectivă dar și cea mai frumoasă – după opinia noastră - , aparține unui specialist de renume, notorietate științifică românească în problematica dansului popular românesc, lui Ovidiu Bârlea (1917 – 1990; n. Mogoș - Bârlești, fiu al meleagurilor jud. Alba): „Trăsătura dominantă a Țarinei este firescul: nici un fel de efort, nici o urmă de încrâncenare în a executa figuri spectaculoase care necesită o mare încordare musculară. În opoziție cu Învârtita de pe Câmpia Transilvaniei, care atinge repede registrul dionisiac, Țarina se desfășoară în mod constant în măsură apolinică, fără nici o tulburare a calmului sufletesc. Pașii sunt la fel de simpli, dar temperatura la care sunt supuși le conferă o notă de distincției indelebilă. La plimbare, jocul atinge întrucâtva sfera solemnului, prin oculurile adesea în forma de opt descrise de pașii perechii, când orgoliul jucătorului este invitat din plin să se afirme. Rotirea pare la prima vedere mișcarea cea mai banală: pașii mărunți și egali de parcă ar fi măsurăți invariabil. Dar echilibrul jucătorilor atinge atare grad de perfecție, încât perechea nu depășește cu nimic cercul descris de pași.

Întrădevăr, jucătorii buni execută rotirea <<ca pe tăier>>¹⁵⁹ după expresia locală, oricât de avântat ar fi ritmul și pașii corespunzători.

Rezultatele care alcătuiesc nota de finețe extremă provin și din celelalte mișcări ale corpului, căci la Țarina se joacă integral cu bustul, cu umerii și cu capul, nu numai cu picioarele. Linia bustului și a umerilor se înscrie în sincopale frecvente în melodiile susținătoare cu acele tresăriri neașteptate care îi conferă un farmec irezistibil. Alteori, jucătorul se saltă în mișcări ușoare, aidoma unui fulg, slujindu-se de niște genunchi elastici, care dau bustului un fel de vibrație de o clipă. Capul este de asemenea purtat ca și cum ar privi pe deasupra lucrurilor, dincolo de mărunțișurile cotidiene, uneori răsucit pentru a preveni eventuale amețeli stârnite de rotirea prea accelerată. Partenera joacă măsurat, fără încercări de evidențiere, mișcările și distingându-se printr-un fel de finețe înăscută, de evidența pecete feminină.

Țarina mai are și alte ingrediente pline de distincție și măsură, de pildă, jucătorul se desprinde de partenera lui și începe să bată din palme, cu mâinile la înălțimea capului, pentru ea un fel de comandă, căci se execută un fel de piruetă fără nici un fel de sprijin al mâinii, ca la celelalte învărtite. Alteori, atât bărbatul cât și femeia execută câte o piruetă, întrecerea constând în

¹⁵⁷ Vezi: Dominuț Pădureanu, Spectacolele teatral-muzicale în limba română desfășurate în Țara Moților între anii 1861-1918 și semnificațiile lor culturale, politice și naționale (I), în: APULUM, XXVII-XXX, Alba Iulia (MCMXC-MCMXCIII), p. 370-372.

¹⁵⁸ Vezi: Gheorghe Iancu, Adunarea generală a ASTREI ținută la Abrud în septembrie 1938, în: ***ȚARA MOȚILOR, IV. Clusium, 1992, p. 123-132.

¹⁵⁹ „A juca ca pe tier”, adică a călca atât de exact la rotiri încât cercul descris de picioare să nu depășească dimensiunile unui bîld obișnuit, denumea culmea măiestriei coregrafice în optica populară din Transilvania” (Ovidiu Bârlea, op. cit., p. 40).

a reveni întâiul cu fața la celălalt, gata de a relua jocul de perechi”¹⁶⁰. Legat de „ritmurile și tempii” Țarinei, succinte „lămuriri” asupra lor se păstrează de la folcloristul **Bena Augustin** (1880 – 1962)¹⁶¹.

Revenind asupra acestui joc, a cărui schemă ritmică este de 8/8 (opt optimi), subliniem faptul că el are la bază numeroase melodii instrumentale care, pe lângă denumirea generică de „Țarina”, mai pot avea, după caz, în compunere, numele localității (sau zonei) unde se joacă precumpănitor, unde a apărut sau de unde anume a fost culeasă, numele instrumentistului care a creat-o, culeas-o sau lansat-o, făcând-o celebră prin măiestria și acuratețea interpretării, ș.a.

Aceasta realitate este reliefată de lista de jocuri („Țarina”)¹⁶², pe care o prezentăm în continuare: „Țarina de la Găina” (joc pe Găina, dar și în comunele Horea, Mușca-Lupșa și Sohodol), „Sorina (=Țarina) de la Găina”, „Țarina Munților Apuseni” (Abrud), „Țarina Abrudului” (Abrud, Mușca), „Țarina de la Abrud” (Bulzești de Sus, jud. Hunedoara), „Țarina de Câmpeni” (Abrud), „Țarina Câmpenilor” (Miclești-Mogoș), „Țarina de la Bistra” (a neuitatului Nicodim Ganea), „Țarina de Bucium” (Abrud), „Țarina Sohodolului” (După Piatră, jud. Hunedoara), „Țarina de la Roșia” (Mogoș), „Țarina de la Mușca” (Miclești – Mogoș), „Țarina Clujului” (Valea Barnii-Mogoș), „Țarina Petroșani”, „Țarina zorilor”, „Țarina Izbițenilor”, „Țarina bătrânilor” și „Măi bădiță, bădișor” (toate cinci, din Bucium-Izbita), „Țarina” (Avram Iancu, Mușca), „Țarina de la buciumani” (în zonele Hunedoarei), „Țarina poienarilor” (Bucium-Poieni), „Țarina Alexandrului” (Vidra), „Țarina lui Furdul” (Mușca-Lupșa), „Țarina lui Ioanico din Abrud”, „Țarina de la Broadăr” (Abrud), „O, săraca Negrileasa”, „Țarina lui Ciuca Todor”, ș.a.

„Țarina” unul din cele mai frumoase jocuri curat românești, conform unei aprecieri generice făcute de George Barițiu, era jucată la nunți, la Paști – lângă biserică sau lângă „casa popii” (cf. **Petru Suci**) -, la clăci (de cânepă și nu numai), la sărbătorile mari, la jocurile ce însoțeau marile târguri economice locale, de altădată, și, nu în ultimul rând, la nedeile locale, la „târgul” (sărbătoarea) de pe muntele Găina. Prin joc, moșii se întreceau între ei, exteriorizându-și inima și gândurile. Pentru cei tineri, fete și flăcăi, focul era și un prilej de a-și dovedi vitalitatea, un efect al stării de sănătate, aceasta un gir că pe viitor vor putea procrea copii sănătoși. Cât era de iubit, apreciat și jucat acest joc, o spune (pentru a doua jumătate a secolului trecut) **Ion Rusu Abrudeanu**: „în sunetele dulci și îndemnătoare ale dansului local, numit țarina, se petrecea îndesat până în zorii zilei...”¹⁶³

Petru Suci, un bun cunoscător al realităților din Țara Moților, confirma (1929) pasiunea moților pentru „Țarină”, spunând că aceștia „o joacă și o răsjoacă până nu mai pot”!...¹⁶⁴ Cele arătate de noi, amendează opinia lui **Iosif Vulcan** (insuficient document la data la care a scris!), potrivit căreia „Țarina” se joacă numai în părțile Abrudului!

La sărbătoarea (nedeia) de pe Muntele Găina, precum și în „salba” de sate și comune de la „poalele” acestui munte, din zona geografică imediat adiacentă, nu s-a jucat (nu se joacă) numai celebra „Țarină”! Acestui celebru joc (dans) popular local, i se adaugă: „Învîrtita de la Vidra”, „Pe loc”¹⁶⁵, „Jucata de la Lupșa”, „Abrudana” (pomenită încă din 1888 de către **Teofil Frâncu** și **George Candrea**), „Abrudeana”, „Abrudeanca”, „Abrudul” (joc de brâu), „Abruzana” (joc popular, a cărui muzică îl are ca autor pe **Tiberiu Brediceanu**) – variante ale aceluiași joc! -, „Ardeleana Moților”, „Jocul românesc” (joc popular din Bucium-Sașa; horă vioaie, urmată de sârbă)¹⁶⁶, „Româneasca”, „Bătrâneasca”, „Mocâneasca”, „Hațegana”, ș.a.¹⁶⁷

Așadar, pentru locuitorii Țării Moților (moși), precum și pentru locuitorii zonelor imediate arealului lor geografic cuvântul „țarină” are o triplă semnificație: mai întâi, el desemnează un loc, un teren agricol; în al doilea rând, el este denumirea generică sub care sunt cunoscute mai multe melodii de joc popular (local); în fine, în al treilea rând, cuvântul „țarină” desemnează jocul omonim – celebra creație coregrafică locală, plină de arhaism și unicitate.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 92 – 93.

¹⁶¹ **Iordan Dăcu**, Dicționarul folcloriștilor. II. Folclor muzical, coregrafic și literar, București, 1993, p. 35.

¹⁶² **G.T. Niculescu** – **Varone**, **Elena Costache Găinariu-Varone**, Dicționarul jocurilor populare românești, București, 1979, p. 81-182.

¹⁶³ **Ion Rusu Abrudeanu**, op. cit., p. 153.

¹⁶⁴ **Suci Petre**, Țara Moților, regiunea industriei lemnului, Cluj, 1929, p. 79.

¹⁶⁵ **Cernăianu Liviu**, **Lascăr Stancu**, România. Calendarul, manifestărilor folclorice, București, 1974, p. 183.

¹⁶⁶ **G.T. Niculescu** – **Varone**, **Elena Costache Găinariu** – **Varone**, op. cit., p. 16, 119.

¹⁶⁷ *** Alba Iulia 2000, Alba Iulia, 1975, p. 573.

Continuitatea jocului popular și a „chiuiturii” (strigăturii) care-i pigmentează desfășurarea, a portului popular și a graiului moțesc, a atâtor altor tradiții ce dovedesc bogata viață spirituală a locuitorilor Țării Moților - „**diadema de aur**” a Transilvaniei - , modul firesc, în care ei le-au conservat și perpetuat în timp și spațiu¹⁶⁸, ne readuc în minte aprecierile – generale, referitoare la românii din Transilvania, implicit la cei din mirifica „Țară” a moților – aparținând germanului **Martin Opitz** (1597 – 1639; autorul celebrului poem „Zlatna oder der Ruhe des Gemüthes” – 1622 („Zlatna. Cumpăna dorului”): (...) **acele datini / străvechi ce nu se schimbă / Cum nici credința voastră / în moștenita limbă / Păstrându-vă și portul / și minunatul joc / Din vechea rădăcină / pornite dintr-un loc / (...) / O, dragul meu, pământul / aceste e menit / Ca aurul iubirii să fie aurit. ? V-a dat întotdeauna / al păcii rost de bine / și hotărât îndemnul încrederii în mâine P**”¹⁶⁹.

CONSIDERATIONS REGARDING FOLK DANCES AND THE SATIRICAL EXTEMPORE VERSES BROUGHT ABOUT BY THE FAIR (NEDEIA) ON THE GĂINA (HEN) MOUNTAIN

Abstract

The present study represents the first synthesis in the specialized Romanian literature regarding the dances and the satirical extempore verses brought about by the fair (*nedeia*) on the Găina (Hen) Mountain.

The first part of the study briefly presents the geographical and ethnographical framework in which the Găina Mountain is integrated - attested documentarily in 1767 (Joanne Fridvaldszky), of Latin origin (< gallina>- , and ends with the conclusion that the feast (*nedeia*) on the Găina Mountain leads to marriages and not the marriages to the feast.

The second part of this study surveys the works, studies and articles appeared during 1793-2002, the authors and their view points in connection with the dances and the satirical extempore verses occasioned by the feast “Nedeia” on the “Găina” Mountains.

The author, by appealing to the local toponymy proves the oldness and the continuity of these practices on the mountain heights of the “Moților” Land. In this context, it is underlined the statement of Michael Conrad von Heydendorff (1793) according to which the words “Fair of *fetilor* (girls)” didn't designate the feast (*nedeia*) it self but the place (the flat mountainous region covered with lawns) where it is held.

The author points out the synonymy and the meaning of the terms “extempore song” and “satirical extempore verse” in the text, including 22 satirical extempore verses relating to the feast “Nedeia” on the Găina Mountain, from which some of them are printed for the first time. This fact confirms again that the lyrical gense of the satirical extempore verses is well represented in the folklore of the “Moților” Land (moț = Romanian from the region of the Apuseni Mountains).

The third and the last part of this study is dedicated to the dances on the Găina Mountain proving their oldness and continuity.

A special place in the economy of the chapter is occupied by the famous “moțesc” dance named “ȚARINA”; the author presents its etymology, the collectors and the interpreters of this dance, as well as the most beautiful and important dances named “ȚARINA” in the “Moților” Land, and the skill and the passion of the “moți” taking part in the fair “Nedeia” on the Găina Mountain, during this dance.

¹⁶⁸ Ioan Slavici, op.cit., Vol.VI, Wien, 1881, p.128; Silvestru Moldovan, Zarandul..., op.cit., p.13; Teofil Frâncu, George Candrea, Românii..., op.cit., p.123-145 (Cap.: „Datine”); Simion Florea Marian, op.cit., 78; Ion Rusu Abrudeanu, op.cit., p.460.

¹⁶⁹ Martin Opitz, Zlatna. Cumpăna dorului, 1981, p.46. În traducerea liberă făcută de George Coșbuc (intitulată „Zlatna”), apare o altă variantă: „(...) limba moștenită / Și azi e tot același, că datinile sunt / Păstrate cu credință, e-al vostru-mbrăcământ / Și jocul chiar e martor c-aveți tulpină veche”.

INVENTARUL BISERICII DIN SAT, REFLECTAREA ATAȘAMENTULUI ȚĂRANULUI DIN MĂRGINIMEA SIBIULUI PENTRU RELIGIE ȘI CULTURĂ (STUDIU MONOGRAFIC ÎN SATUL GALEȘ)

Carmina Maior

Mărginimea Sibiului, atestată documentar din secolul XIII¹, cuprinde sate românești cu puternică tradiție națională, majoritatea aflată pe cursul râului Negru, afluent al Cibiniului, în zona premontană de la poalele Munților Cindrel. Condițiile geografice au favorizat dezvoltarea creșterii oilor, ocupație tradițională pe tot parcursul evului mediu și modern, dar mărginenii n-au rămas insensibili la avantajele cursului de apă, construind mori care le aduceau mult câștig. Au fost întreprinzători și în alte domenii: confecționau cojoace, straie, lumânări cu care făceau negustorie în satele din jur, în orașele ardelenene și chiar dincolo de hotare, în Rusia.

În secolele XVIII-XIX, zona era înfloritoare economic, lucru ce se reflecta în construirea unor case de piatră pe lângă cele tradiționale din lemn. Orizontul spiritual al Mărginenilor era sensibil lărgit datorită ocupațiilor, pentru că atât oieritul cât și negustoria, nu numai că le permitea, dar chiar îi obliga să călătorească și asta presupunea schimburi economice și spirituale permanente cu alte zone. Satul Galeș, de care ne ocupăm, reprezentativ pentru Mărginime, este așezat între dealuri, pe cursul râului, pe drumul ce urcă de la Săliște spre Tilișca, Rod, Poiana. Satul posedă pășuni pe "plaiurile" dealurilor din sud și, posedă, de asemenea, Munții Tâma, Tura, Turișoara, Piatra Albă și Stânișoara din Masivul Cindrel.

Aici, pășunile alpine ofereau hrană turmelor, iar pădurile, lemn de construcție și de foc. Munții, mult disputați în secolele XVII-XVIII cu Universitatea Sașilor, erau rațional exploatați, arenda unor părți oferind mari avantaje². Se practica și păstoritul transhumant, oile erau duse fie în munții din secuime³, fie în Bălțile Dunării și în Dobrogea, fie în Basarabia și Crimeea, pe drumul din nordul Moldovei. Vatra satului rămânea însă căminul lor, indiferent cât de departe sau cât timp pribegeau. Comunitatea satului românesc, mai ales în secolele de ocupație străină, ca să se mențină, are nevoie de un element puternic de coeziune, ceva profund, ce ține de profilul ei psihologic, ce nu poate fi zdruncinat sau înlăturat. Aceasta a fost biserica. Mărginenii erau credincioși; nu fanatici, nu habotnici, credința era ceva firesc, religia ortodoxă era simțită ca respectul față de părinți; te naști cu el, ești crescut în spiritul lui, este parte din identitatea proprie. Indiferent unde-i purta viața, acasă erau în sat, undeva lângă biserică. Aici se reîntorceau să mulțumească Domnului că i-a păzit, aici se rugau înaintea unui drum să fie protejați și ajutați. Biserica era vatra satului, inima lui, centru gândurilor celor plecați, preotul era "păstorul".

Preoții, cantorii, la rândul lor își înțelegeau rolul de îndrumători al comunității. Uneori aceasta le-a adus persecuția și cununa de martir, cum a fost cazul preotului Ioaneș Vârvorea închis, în 1755, la Kufstein alături de Ioan din Sibiel și Oprea Miclăuș din Săliște⁴. Rolul de reprezentat al comunității și conducător spiritual al preotului se păstrează pe tot parcursul secolelor XVIII-XIX; în prima jumătate a secolului XX el este încă la fel de important ca rol și prezență ca primarul, însă după 1944 e marginalizat, căutându-se devalorizarea lui chiar și în privința rolului spiritual. Indiferent de condițiile exterioare care aduc modificări în atitudinile umane, universul sufletesc al țăranului din Mărginime este de neconceput fără credința care să-l susțină și fără respectul față de biserică.

Mentalitatea ardeleanului era aceea că "învățătura îl ridică". Mult timp sub ocupație străină, doar o meserie intelectuală îi putea deschide drum spre emancipare. Prosper sau modest, țăranul mărginean găsește posibilitatea să-și procure cărți. Dacă reușește să-și facă copii "domni învățați", știe că acestia vor lupta pentru drepturile neamului, aducându-i onoare. Cartea este cea care ajută: este sfântă, dorită, procurată cu greu, cu primejdii, folosită și prețuită. Din drumurile lor mărginenii aduc carte religioasă.

¹ Coriolan Suci, Dicționarul localităților, vol. I, p. 251.

² Electricizarea satului în 1927, s-a făcut din banii de arendă (informație din teren)

³ Bătrânii povesteau că în 1848, un Detașament de secui a venit nu să jefuiască ci să se aprovizioneze de la localnicii care-și țineau oile la ei (informație de teren).

⁴ Silviu Dragomir, Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal, Sibiu, 1920, vol. I, p. 95-96; I. Lupaș Istoria Românilor, Sibiu, 1944, p. 337-350; Ștefan, Meteș, Trecutul Românilor din scaunul Săliștii în Omagiu prof. Andrei Oțetea, București, 1965 și Idem, Viața bisericească a românilor din Scaunul Săliștii în: Revista Mitropolia Ardealului nr. 9, 1969, p. 612-660. I. Lupaș, Istoria românilor, Sibiu, 1944, p. 337-350

Aceasta constituie o concretizare a dorinței lor de emancipare. Ea le împacă sufletul, pentru că sunt profund religioși, cu mintea pentru că sunt domici de învățătură. Cartea religioasă vine de la frații liberi de peste munți și ajută la menținerea ființei naționale. E rară, scumpă și interzisă de autorități: reprezintă astfel un semn al curajului și respectului de sine. A o poseda în casă e o cinste; e o comoară de familie; iar a o dona bisericii e cea mai bună cale de rugăciune, de asigurarea binecuvântării pentru donatori și urmași.

Atât în sudul Carpaților cât și în nordul Moldovei aflate pe drumurile frecventate de Mărgineni, viața religioasă era înfloritoare în mănăstiri de renume. De aici își aduceau Mărginenii cărțile. Viața mănăstirească îi atrăgea pe cei pioși, dar rareori rămăneau călugări. Adesea tinerii își făceau ucenicia în mănăstiri și reveneau în mijlocul comunității ca să o slujească folosindu-se de învățăturile primite. Cazul lui Picu Pătruț este cel mai cunoscut⁵.

Fenomenul nu este singular, cantorul Nicolae Posa din Galeș (1850-1917), ucenicește și el la mănăstiri în Moldova, mai ales la Neamț, ca apoi, din 1869 să-și ducă cu cinste slujba de cantor a bisericii din sat. Modest, subțirel, cu glas plăcut, cunoscând bine tipicurile bisericești este prețuit de episcopul Ivan al Clujului ca o personalitate a satului. Exemplu de dăruire Niculae al Plaiului cum era numit, bucura de sărbători satele din zonă, conducând copiii gălășeni să colinde, să joace Viflaimul. Desenator și stihuitor talentat a scris cârticele cu colinzi și texte religioase, suplinind nevoia de carte religioasă în zonă. Biserica îi datorează o colecție de Minee din secolul XIX, aduse din Moldova. Murind fără urmaș a rămas imaginea sa fotografică în biserică și amintirea exemplului pentru cantorii ce l-au urmat⁶, manuscrisele sale s-au rătăcit, unul din ele aflat în colecție particulară rămâne mărturie a creației sale. Colecția de cărți religioase a bisericii este constituită din donații făcute de locuitori.

Gălășenii, oameni gospodari, au zidit în 1700, o biserică nouă, de piatră, în locul celei vechi, probabil din lemn. Situația prosperă, le-a permis angajarea unor meșteri sași, lucru atestat de inscripția din tencuiala turlului: "1700 haben angefangen". În 1809 o altă inscripție atestă o reparație: "1809 repariert Nösinger Maurermeister". O inscripție pe boltă indică 1810 anul repictării. În 1970 cu ocazia spălării picturii și rezugrăvirii s-au găsit fragmente din prima pictură făcută probabil în 1703. Pictura exterioară aproape complet ștersă n-a fost refăcută. O modificare s-a făcut în interior prin înălțarea unei galerii consemnată de inscripția pe barmă în chirilice: "pe cheltuiala de obște, prin stăruința ctitorului Dan Răchitan și judei Petru Cercel s-au făcut această galerie în anul 1853". De-a lungul timpului, biserica a fost dotată cu clopote, toacă, icoane, vase de cult, fiecare sătean încercând să participe cu ceva.

Clopotele, patru la număr, aveau un sunet plăcut; cel mare este donația lui Nicolae Marcu Netedu, turnat în 1897 de firma Wilhelm Gottoching din Sibiu. Nicolae Marcu și tatăl său Vizantie, erau fabricanți de lumânări. Evlavioși, ei le vindeau la mănăstirile din sud de Carpați și aduceau în schimb tămâie și cărți bisericești. Acest clopot a fost salvat în 1914, când Guvernul maghiar a dispus topirea clopotelor, pentru armament. Celelalte trei s-au înlocuit și ele: cele mici în 1930, donația fraților Poiană și 1929 donația familiei Dumitru Iosof. Bucuria reîntregirii României este consemnată de donația a 8 gălășteni stabiliți în America, materializată în "clopotul unirii naționale din 1918" cu numele donatorilor, turnat la Sibiu de fabrica Schiel, în 1922. Un ceas cu două cadrane exterioare, fabricat în 1882, la Viena, completează dotarea bisericii. În afara celor menționate, biserica posedă icoane pe lemn și tablă fără valoare deosebită, și acoperemânturi donate de femeile din sat. Colecția de cărți este cea mai prețioasă din patrimoniul bisericii, pentru informațiile asupra vieții religioase și drumurilor gălășenilor din secolul XIX.

Probabil că vor fi existat cărți mai vechi dar, greutatea procurării i-a făcut pe preoții ce le posedau să le păstreze în familie, și acestea s-au rătăcit. Cele mai vechi cărți păstrate în prezent sunt un Molitvelnic de secol XVIII și un Ochtoih "tipărit a doua oară la 1771 în zilele doamnei noastre, Împărăteasa Ecaterina Alexandra a toată Rusia și a moștenitorului, marele Kneaz, cu blagoslovenie și cheltuiala Metropolitului Ungro-Vlahiei Grigore cu osârdia și siguranța arhimandridului Filaper al Sfintei Mitropolii din București de Io Constantin Tipografu". Achiziționarea acestei cărți dacă s-a făcut în secolul XVIII, explică atașamentul gălășenilor la cauza ortodoxiei și orientarea lor spre țarina care se erija ca apărător al ortodocșilor din Ardeal⁷. Atașamentul special pentru carte îi făcea pe gălășeni să-și semneze numele și să-și facă însemnări pe cărțile care se transmiteau din generație în generație. Nici cărțile bisericești nu fac

⁵ Onisifor, Ghibu Un reprezentant rustic al spiritualității românești de la mijlocul secolului XIX, Picu Pătruț din Săliște, București, 1940.

⁶ Vezi Anexa 1 Manuscrisul este în curs de publicare în volumul Studii și comunicări XIII, Sibiu, 2000.

⁷ În timpul persecuțiilor preotului Vărvorea, Mărginenii au apelat la protecția Rusiei. Vezi nota 4

excepție. Colecția de Minee editată în Moldova (Neamț) a fost achiziția cantorului Posa, care s-a iscalit pe unele. Cei care l-au succedat au simțit nevoia să-și lase și ei numele astfel că avem liste ale cantorilor de la sfârșitul secolului XIX-prima jumătate a secolului XX.

Dacă anumite motive au făcut să se piardă cărțile vechi ale bisericii, în a doua jumătate a secolului XIX, activitatea de înlocuire a lor se intensifică: sunt donate Molitvelnice, Ohtoihuri, Ceasloave, Penticostare, Liturghiere chiar volume de biblie, Evangheliere, de proveniență din Moldova, Cernăuți și mai ales de la Tipografia Arhiepiscopiei care sub oblăduirea Mitropolitului Andrei Șaguna este foarte activă. Donatori sunt preoți ca Nicolae Răchișan sau Nicolae Iosof care lasă bisericii cărțile cumpărate când studiau teologia. Diferiți săteni ca Ana Iosof (un Ohtoih din 1892) donează și ei. Între cărți există și o ediție cu "Predici și învățături de toate Duminecile și Sărbătorile anului, culese de Petru Maior" tipărită la Buda în 1810. Valoarea cărților este mai mult documentară pentru informațiile din însemnări, dar nu se poate nega valoarea lor simbolică, spirituală.

În casele fiecărui sătean exista cel puțin o carte religioasă alături de icoane, litogravuri, cruciulițe, care constituiau zestrea sacră a fiecărei familii. Femeile citeau rugăciuni la vremuri grele sau când bărbații erau plecați, bărbații buchiseau și ei, și ca semn de proprietate își scriau numele sau făceau însemnări despre familie sau recoltă, pe marginea cărții. Fenomenul era general. Introducerea alfabetului latin, a făcut să fie uitate literele chirilice și cărțile să devină tot mai puțin citite. Erau păstrate, în continuare, cu stimă. Unii moștenitori le-au donat bisericii, alții le-au valorificat la colecționari sau muzee. În anul 1944, propaganda ateistă a dus la distrugerea, de teamă, a multora. Ca o demonstrație a valorilor de carte care se acumulasă într-o familie, am analizat o moștenire care a trecut prin cinci generații, este vorba de trei cărți și două manuscrise.

Pe Psaltirea din 1806, editată la București, aflată în stare relativ bună se află o însemnare datând din septembrie 1944, făcută de proprietarul de atunci, aflat în refugiu aici, bunicul actualului proprietar. Cartea era moștenită de I. Floașiu de la "tatăl său Nicolae Floașiu din Galeș, fiul lui Ioan Dionisie Floașiu și al Anei născută Predovici, și de la mama Paraschiva, născută Iosof, fiică a învățătorului Dumitru Iosof, nepoata preotului Ioan Iosof, moștenire din strămoși".⁸ În josul unor pagini apar însemnări cu litere chirilice "iaste a mea", "iaste a mea Ioan Dionisie Floașiu, de la părinți și s-au dăruit..."; "acesta Psaltire mi-a rămas mie adevărat Nicolae Ionel Floașiu de la mama mea Ana I. Floașiu, născută Predovici și de la tatăl meu Ioan Dionisie Floașiu și eu o las urmașilor mei" (fila 104-106).

1. Ceaslovul din Râmnic 1784⁹, cuprinde însemnări privind valoarea fânului pe pagina albă și semnătura Ioan Dionisie Floașiu.
2. O "Sântă scriitură a Vechiului Testament, tomul al III-lea, tipărită la Iași, 1869, poartă iscălitura Nicolae Floașiu și data 28 ianuarie 1883 Galeșiu".
3. Un manuscris al lui Nicolae Posa (amintit anterior; Anexa 2).
4. Un manuscris cu Noul Testament.

La acestea, în 1940, I. Floașiu adaugă un Ciaslov, Sibiu, 1925.

Considerând că cei șapte copii ai lui Nicolae Floașiu au moștenit fiecare cărți religioase, este remarcabil ce valori de acest fel se acumulasă în casele din Mărginime¹⁰.

"Colectarea" aceasta de carte religioasă reprezenta dorința de cultură și exprimarea credinței. În anumite perioade cartea religioasă era singura cale spre cultură.

După Unire (1918), activitatea ASTREI în prima jumătate a secolului XX, a hrănit nevoile culturale prin înființarea de biblioteci și organizare de acțiuni culturale. Evoluția economică, socială și politică aduc schimbări în obiceiuri și mentalitate. În perioada 1944-1989 s-au pierdut valori materiale: icoanele care împodobeau porțile au fost sustrate sau vândute, cărțile vechi au fost arse sau aruncate, puține s-au salvat în muzee sau colecții. O acțiune salvatoare pe plan local a fost crearea unui muzeu în care, printre multe obiecte de creație populară și-au găsit locul, chiar neexpuse câteva icoane pe sticlă și un manuscris cu texte religioase și desene din 1860 (Anexa 3).

Monumentele religioase din sat și-au păstrat prestanța și funcționalitatea: biserica a fost mereu reparată, troițele de la poduri repictate iar cea stricată de la răspântie înlocuită cu o lucrare modernă. Cum

⁸ Psaltire, București, 1806, identificată conform I. Bianu și D. Simonescu, BRV, tom IV, București 1944, p. 278

⁹ Identificat după I. Bianu, M. Hodoș, BRV, tom II, București 1910, p. 287

¹⁰ În prezent cărțile se află în posesia nepoatei lui I. Floașiu, au trecut astfel prin cinci generații.

s-a modificat universul spiritual este greu de definit. Cert este că nici credința, nici obiceiurile creștine n-au fost abandonate, s-a modificat, doar ponderea lor în viața zilnică. Ritmul intens al vieții le-a dat aspecte mai discrete de manifestare și a secat ceva din echilibrul interior pe care-l aveau străbunii; profunzimea credinței e șubrezită de îndoială. Cărțile religioase vechi sunt privite mai mult doar ca obiecte de artă sau istorice. Omul nu le mai simte ca acum 100 de ani, când, o carte sfântă îți dădea dacă nu dreptate și bunăstare, te aducea mai aproape de Dumnezeu, indiferent unde pribegeai.

THE CHURCH INVENTORY – A REFLECTION OF THE ATTACHMENT OF THE PEASANT IN MĂRGINIMEA SIBIULUI TO RELIGION AND CULTURE

Summary

The ethnographical investigation made in Galeș, a village in Mărginimea Sibiului, has in view the inhabitant's religious mentality, from the 18th to 20th century, reflected in the church inventory.

A prosperous village in the 18th century, the peasant built a new church made of stone and endowed it with bells, clock and a collection of books.

The habit of inscribing on the books, offers the opportunity to get information about priests, cantors and other representative people of the village, and the place they brought the books from, offers us information about their journey, as shepherds.

These religious books represent their wish for emancipation and their permanent connection with their brothers across the mountains. The praise of religious books is also demonstrated by the existence, even today, of some private collections, inherited from generation to generation, containing also unique pieces (manuscripts).

ANEXA 1

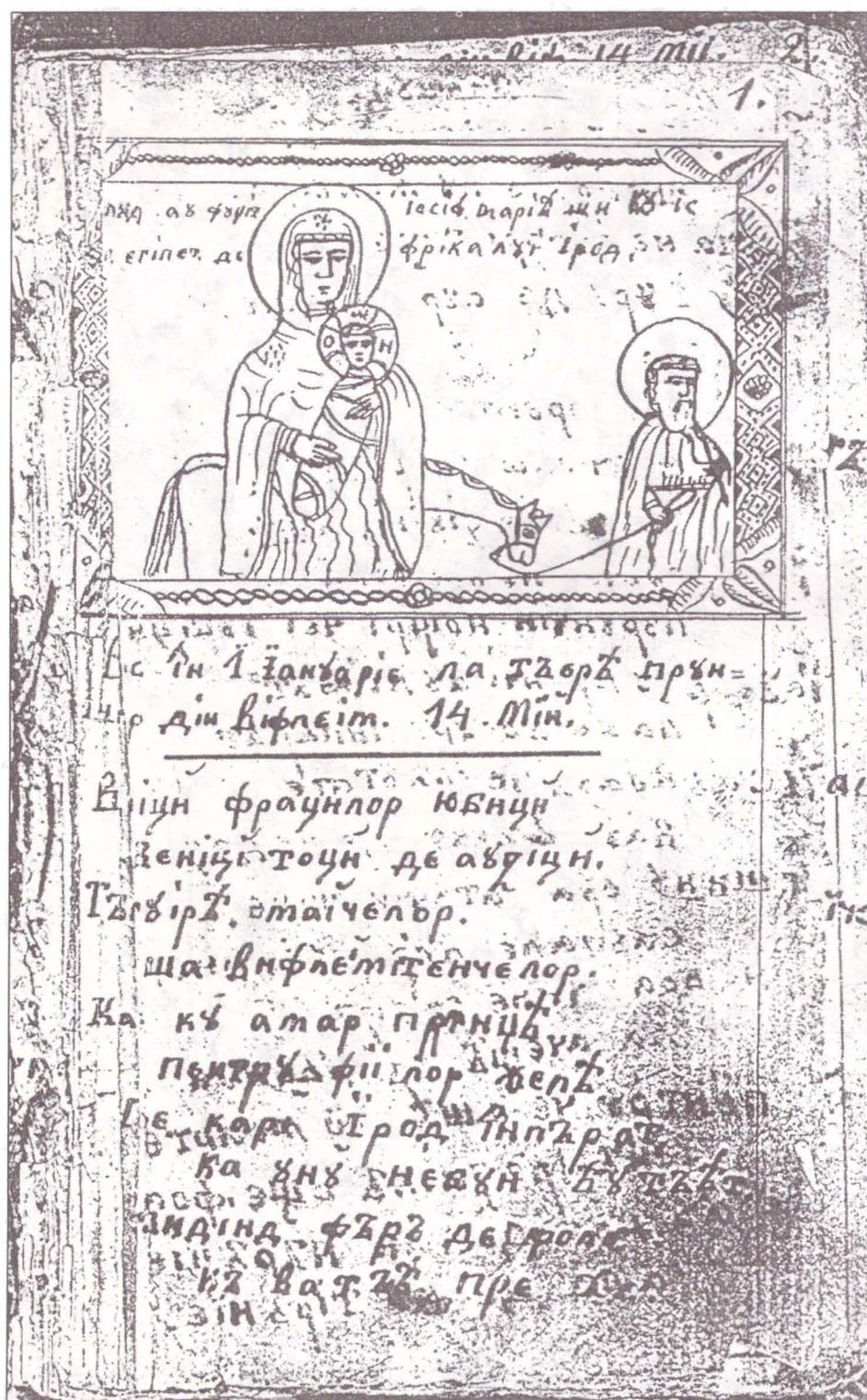

Cantorul Nicolae Posa (Nicolae a Plaiului) 1850-1917
în mijlocul fetelor pe care le învâța cântări bisericești

ANEXA 3

Desen din manuscrisul aflat în Muzeul Sătesc Gales, datat 1860

Pagină dintr-un manuscris al lui N. Posa din 1869 publicat în Șt. și comunicări XIV, Sibiu, 2000

ȘTIINȚELE NATURII

MEDICAMENTE DE ORIGINE MINERALĂ ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE A FARMACIEI DIN SIBIU

Minodora Ban

De-a lungul mileniilor de existență și evoluție a societății omenești tratarea și vindecarea bolilor a fost o necesitate permanentă. Mineralele au fost folosite în terapeutică din cele mai vechi timpuri. Istoria științelor medicale probează prin numeroase mărturii scrise această realitate. Tăblițele de lut ale asiro-caldeenilor sau papirusurile egiptene dovedesc folosirea în vindecarea bolilor, în urmă cu 4-5.000 de ani, a unor minerale precum: varul, gipsul, sulful, mercurul, lazuritul, agatul, smaraldul și altele.

La început mineralele au fost folosite la prepararea medicamentelor în stare impură și în mod empiric, implicând riscuri. Pe măsură ce științele s-au dezvoltat, mineralele au fost prelucrate și folosite în mod științific conform tehnologiei și metodologiei stabilite prin tratate consacrate acestui domeniu (Farmacopei).

Lucrarea de față își propune să ilustreze utilizarea mineralelor în terapeutică științifică pe baza substanțelor și preparatelor medicamentoase, folosite pe parcursul a trei secole (17-19), existente în colecția Muzeului de Istorie a Farmaciei din Sibiu. În cele ce urmează vom face o succintă caracterizare a colecției privind componența, proveniența, structura acesteia și o prezentare grupată a produselor medicamentoase pe criteriul elementelor chimice. În cadrul fiecărei grupe prezentăm date referitoare la: denumire, sinonime, date, forma de prezentare și efect terapeutic.

Colecția de medicamente de origine minerală a fost constituită, în cea mai mare parte, în anii 1950-1951, urmare a unui Decret al Ministerului Sănătății privind concentrarea la Muzeul Brukenthal a tuturor vestigiilor din acest domeniu existente la unitățile subordonate din întreaga țară. Piese care alcătuiesc colecția provin de la diferite farmacii și oficii farmaceutice din țară. Ponderea numerică o reprezintă totuși piesele ce provin din surse sibiene, respectiv vechile farmacii: "La Vulturul Negru", "La Ursul Negru", "La Coroana", "La Leu" și "La Crucea de Aur". Este important de menționat că, sursa primară pentru cea mai mare parte a preparatelor medicamentoase o constituie, însă farmacii, laboratoare pentru prepararea medicamentelor și alți furnizori din centre renumite ale Europei precum: Viena, Dresda, Leipzig, Berlin, Stuttgart, Budapesta, Londra etc. Dată fiind această situație, se poate afirma că aria de reprezentare a colecției este europeană, dar cu precădere din teritoriile fostului Imperiu Austro-Ungar.

Colecția de medicamente de origine minerală cuprinde 274 piese cu substanțe și preparate medicamentoase. Denumirea substanțelor și a preparatelor este în limba latină, sub formă de abrevieri, scrisă cu majuscule negre (ex. TUTIA V. CUPR., ACET., ARSEN. A.) sau cu majuscule inițială și restul cu litere mici (ex. Nitr. Argent. Crist. Hydr. Bij. Rubr.).

O parte din preparatele de secol XVIII prezintă în semnătură inițiala cu roșu, restul literelor cu negru și semne alchimice (ex. Pulbere o, Sulf Δ, Terra ∇, Antimoniu o, Preparare pp, Bals Δ Tierebin., Cinnabaris pp etc), care dovedesc folosirea lor în farmacii până în a doua jumătate a acestui secol.

Forma de prezentare este pulberea, în unele cazuri nativă (ex. creta nativă, carbon nativ, cinnabru, sulf, argilă). Pulberea intra în preparate medicamentoase, elaborate în farmacie, conform rețetelor magistrale, sub formă de: prafuri divizate, pastile, pilule, tablete, soluții, electuarii, siropuri, supozitoare, unguente, pomezi, linimente etc., care vor constitui obiectul altei lucrări. În urma cercetării și analizei componenței colecției de medicamente minerale am putut determina următoarea structură:

- elemente chimice – 27 piese	- sulfati – 38 piese
- sulfuri – 16 piese	- fosfati – 13 piese
- halogenuri – 29 piese	- arseniați – 5 piese
- cianuri – 4 piese	- borați – 9 piese
- oxizi, hidroxizi – 33 piese	- tartrați – 7 piese
- azotați – 14 piese	- silicați – 12 piese
- carbonați – 43 piese	- compuși organici – 24 piese

Referitor la modul de păstrare și prezentare a medicamentelor de origine minerală arătăm că în acest scop au fost folosite flacoane și borcane din: lemn, ceramică, sticlă manufacturată, sticlă mată și porțelan care se află într-o bună stare de conservare. Unele dintre acestea conțin urme sau cantități

apreciabile de medicament original. În ceea ce privește valorificarea științifică a acestei deosebit de valoroase și reprezentative colecții menționăm că s-a realizat prin lucrări publicate sau prezentate la manifestări științifice în țară, precum și valorificarea prin expunere în cadrul expoziției cu caracter permanent și a expozițiilor temporare "Mineraloterapia" itinerată (Sibiu, 1998, Baia Mare 1999, Bistrița 2000), "Medicamente minerale și vegetale de sec. XVIII și XIX în colecția Muzeului de Istoria Farmaciei din Sibiu" (Sibiu 1999).

Medicamente pe bază de aluminiu

Alumen ustum – Sulfat de aluminiu și potasiu calcinat, Alaun calcinat, Piatră acră; sec. XVIII; pulbere; astringent, hemostatic, cicatrizant, antiseptic.

Bolus alba – Argilă albă, Caolin; sec. XVIII; pulbere cu conținut de silicat de aluminiu hidratat; adsorbant, antiacid, excipient pentru pilule.

Bolus rubra – Argilă roșie; sec. XVIII; pulbere cu conținut de silicat de aluminiu și oxizi ferici; adsorbant, astringent, hemostatic, antiseptic.

Bolus mixta – Argilă mixtă; sec. XVIII; pulbere cu conținut de silicați; adsorbant, astringent, antiseptic.

Medicamente pe bază de argint

Argentum foliatum – Argint în foi; sec. XVIII.

Argent nitricum – Azotat de argint, Lapis infernalis; sec. XIX; cristale, bastonaș soluție; antiseptic, bactericid, caustic.

Unguentum Mikulicz – Unguent cu azotat de argint 1%; sec. XIX; antiseptic.

Argentum proteinatum – Proteinat de argint, Protargol; ¼ sec. XX; pulbere; cu conținut de argint și proteine; antiseptic.

Argentum vitellinum – Vitelinat de argint, Argirol; 1/4 sec. XX; pulbere cu conținut de argint și fosfoproteidă; antiseptic.

Medicamente pe bază de arsen

Acidum arsenicosum – Acid arsenios, Anhidridă arsenioasă; sec. XVIII; pulbere; toxic – în doze mari, fortificant și antianemic – în doze mici, necrozant – stomatologie.

Arsenium citrinum – Auripigmentum, Sulfură de arsen; sec. XVIII; pulbere; toxic.

Natrium arsenicum – Arseniat de sodiu; sec. XIX; pulbere; toxic, caustic – în doze mari, fortificant în doze mici.

Solutio arsenicalis Fowleri – Liquor Kalii arsenicosi, soluție de arsenit de potasiu; sec. XIX; fortificant, antianemic.

Medicamente pe bază de aur

Aurum foliatum – Aur în foi; sec. XVIII.

Aurum natrium chloratum – Clorură de aur și sodiu; sec. XIX; pulbere, tablete; antireumatic, antituberculos.

Medicamente pe bază de bismut

Bismuthum – Bismut; sec. XVIII; pulbere.

Bismuthum subnitricum – Azotat bazic de bismut; sec. XIX; pulbere; adsorbant, antiacid, antidiareic.

Medicamente pe bază de borax

Natrium tetraboricum – Tetraborat de sodiu, Borax; sec. XVIII; cristale pulbere; antiseptic.

Tartratum boraxatum – Tartrat de borax; sec. XIX; pulbere; antiseptic, antipru-riginos.

Acidum boricum – Acid boric, Sal sedativum Hombergii; sec. XIX; pulbere, soluție; antiseptic.

Medicamente pe bază de calciu

Cretae nativum – Carbonat de calciu nativ, Cretă albă, Marmură; sec. XVIII; pulbere; adsorbant.

Calcium carbonicum precipitatum – Carbonat de calciu, Cretă preparată; sec. XIX; pulbere; adsorbant, antiacid, antidiareic.

Pulvis dentifricius albus – pulbere albă de dinț cu conținut de carbonat de calciu; sec. XVIII; pulbere; antiseptică, adsorbantă, neutralizantă.

Calcaria chlorata – Clorură de calciu; sec. XIX; soluție; dezodorizant, dezinfectant.

Calcium hydroxidatum – Hidroxid de calciu, Aqua calcis; sec. XVIII; soluție; antiacid, dezinfectant.

Calcium glycerophosphoricum – Glicerofosfat de calciu; sec. XIX; pulbere; neuro-tonic, fortificant, remineralizant.

Calcium phosphoricum – Fosfat de calciu; sec. XIX; antiacid, remineralizant.

Medicamente pe bază de cupru

Aerugo – Cuprum aceticum crudum, Acetat de cupru brut; sec. XVIII; pulbere; toxic, astringent.

Cuprum sulfuricum – Sulfat de cupru, Vitriol de cupru, Piatra vânăță; sec. XIX; pulbere; caustic, antifungic, antiseptic, astringent, emetic.

Cuprum ammoniacum sulphuricum – Sulfat de cupru amoniacal; sec. XIX; soluție; antiseptic, antifungic.

Medicamente pe bază de fier

Ferri alcalinus pulvis – Pulbere alcalină de fier; sec. XVIII; neutralizant.

Ferrum carbonicum – Carbonat de fier; sec. XIX; pulbere; fortificant.

Ferrum lacticum – Lactat de fier; sec. XIX; pulbere; fortificant.

Ferrum sulphuricum – Sulfat de fier, Vitriol verde; sec. XIX; pulbere; astringent, hemostatic.

Ferrum alcoholisatus – Limathura Martis, fier alcoolizat; sec. XIX;

Globuli tartratis ferri et lixivie – Globuli Martiales, Globule de tartrat de fier și potasiu; sec. XVIII; globule; fortificante, antianemice.

Pilule Ferri carbonici – Pilule cu carbonat de fier, Pilule Blaudi; sec. XIX; fortificante, antianemice.

Pilule Ferri iodati – Pilule cu iodură de fier, Pilule Blanchardi; sec. XIX; anti-tiroidiene, antianemice.

Medicamente pe bază de carbon

Graphites – Graphit, carbon nativ; sec. XIX; pulbere.

Graphites elutriatus – Graphit spălat; sec. XIX; pulbere; antiexemaioș, antiherpetic.

Medicamente pe bază de mercur

Cinnabaris preparatum – Sulfura de mercur; sec. XVII; pulbere, paraziticid.

Hydrargyrum – Mercur, Argint viu; sec. XVII; lichid; paraziticid.

Hydrargyrum bichloratum ammoniatum – Cloramidura de mercur, Precipitat alb de mercur; sec. XIX; pulbere; antiseptic, dezinfectant, descvament.

Hydrargyrum bichloratum corrosivum – Biclură de mercur, Sublimat corrosiv; sec. XIX; pulbere; antiseptic, dezinfectant

Hydrargyrum biiodatum rubrum – Biiodură de mercur roșie, Iodură mercurică; sec. XIX; pulbere; antiseptic, antisifilitic, toxic.

Hydrargyrum chloratum – Clorură mercurioasă, Calomel; sec. XIX; pulbere; purgativ, vermifug, diuretic, antiseptic, dezinfectant.

Hydrargyrum cyanum – Cianura de mercur; sec. XIX; antiseptic, dezinfectant, antisifilitic.

Hydrargyrum oxycyanatum – Oxicianura de mercur; sec. XIX; pulbere; antiseptic, dezinfectant, antisifilitic.

Hydrargyrum oxydatum flavum – Oxid galben de mercur, Precipitat galben de mercur; sec. XIX; pulbere, unguent; antiseptic, dezinfectant, astringent, caustic.

Hydrargyrum oxydatum rubrum – Oxid roșu de mercur, Precipitat roșu de mercur; sec. XIX; pulbere, unguent; antiseptic, dezinfectant, caustic.

Unguentum hydrargyri cinereum – Unguent mercurial; sec. XIX; unguent cu conținut de mercur 30%; antiseptic, dezinfectant, paraziticid.

Oxydulum hydrargyri gris – Oxid de mercur impurificat; sec. XVII; pulbere, antiseptic, dezinfectant.

Medicamente pe bază de kaliu (potasiu)

Kalii bromidum – Bromură de potasiu; sec. XIX; pulbere, soluție; sedativ hipnotic, antispastic.

Kalii carbonicum – Carbonat de potasiu; sec. XIX; pulbere; caustic, alcalinizant.

Kalii chloridum – Clorură de potasiu; sec. XIX; pulbere, soluție; hipopotasemie, diuretic, excitant în conductibilitatea nervoasă, antispastic.

Kalii guaiacol sulfonas – Guoaiacosulfonat de potasiu, Tiocol; 1/4 sec. XX; pulbere; expectorant, antiseptic pulmonar.

Kalii iodidum – Iodură de potasiu; sec. XIX; pulbere, soluție; antifungic, expectorant, anti-tiroidian.

Kalii tartaricum acidum – Tartrat acid de potasiu, Cremor tartari; sec. XIX; pulbere; laxativ, diuretic.

Kalii et natrii tartras – Tartrat de sodiu și potasiu, Sarea Seignette; sec. XIX; pulbere; laxativ, purgativ.

Medicamente pe bază de magneziu

Magnesium carbonicum – Carbonat bazic de magneziu; sec. XIX; pulbere; antiacid, laxativ.

Magnesium oxydatum – Oxid de magneziu, Magnesina ustă, Magnezia calcinată; sec. XIX; pulbere; antiacid, laxativ.

Magnesium phosphoricum – Fosfat de magneziu; sec. XIX; pulbere; antirahitic.

Magnesium sulphuricum – Sulfat de magneziu, Sare amară; sec. XIX; cristale, pulbere; laxativ, purgativ, anticonvulsivant, antiemetizant.

Talcum – Talc, Hidrosilicat de magneziu; sec. XIX; pulbere; absorbant, antiacid, antiiritativ.

Medicamente pe bază de natriu (sodiu)

Natrium bicarbonicum – Bicarbonat de sodiu; sec. XIX; pulbere; antiacid.

Natrium bromatum – 4/4 sec. XIX; pulbere, soluție; sedativ, hipnotic.

Natrium carbonicum siccum – Carbonat de sodiu uscat; sec. XIX; pulbere; caustic.

Natrium chloratum – Clorură de sodiu; sec. XIX; pulbere, pastile; stimulent al mucoasei gastrice, reglator al echilibrului osmotic al celulelor.

Natrium iodidum – Iodura de sodiu; sec. XIX; pulbere, tablete; fungicid, stimulent al metabolismului bazal.

Natrium phosphoricum – Fosfat de sodiu; sec. -XIX; pulbere; antiacid, tonic.

Natrium sulphuricum – Sulfat de sodiu, Sarea Glauber; sec. XIX; pulbere, cristale; laxativ, purgativ, coleretic.

Petroleum – Oleum Petrae, Petrol, Unt de piatră; sec. XVIII; lichid; antireumatic, tenifug, antiscabie.

Medicamente pe bază de plumb

Plumbum ustum – Plumb calcinat; sec. XVIII; pulbere; astringent.

Plumbum aceticum – Acetat de plumb neutru, Sarea lui Saturn; sec. XIX; cristale; astringent, hemostatic, descongativ.

Plumbum aceticum: acidum succinicum – Acetat de plumb și acid succinic; sec. XIX; pulbere.

Plumbum carbonicum – Carbonat de plumb, Cerussa; sec. XVIII; pulbere; siccativ, astringent.

Plumbum tetraoxidatum rubrum – Tetraoxid de plumb roșu, Miniu; sec. XVIII; pulbere; siccativ, astringent.

Medicamente pe bază de staniu (cosșitor)

Stannum granulatum – Staniu granulat; sec. XIX; granule; vermifug (contra teniei)

Medicamente pe bază de stibiu (antimoniu)

Stibium oxydatum – Oxidul de stibiu; sec. XIX; pulbere.

Stibium sulphuratum nigrum – Sulfura de stibiu neagră, Antimoniu crud; sec. XIX; pulbere.

Stibium sulphuratum rubrum – Kermes mineral, Trisulfura de stibiu roșie; sec. XIX; pulbere.

Stibium sulphuratum auranticum – Pentasulfura de stibiu portocalie; sec. XIX; pulbere.

Stibium Kali Tartaricum – Tartrat de stibiu și potasiu; sec. XIX; pulbere; emetic.

Stibiu și compuși săi au efecte emetice, purgative și diaforetice.

Medicamente pe bază de mineral organic

Succinum – Ambra citrina, Karabe, Electrum, Chihlimbar; sec. XVIII; bucăți.

Resina: succinum citrinum – Resina succinică; sec. XVIII

Acidum succinicum – Acid succinic; sec. XIX; pulbere; antispasmodic, sudorific.

Medicamente pe bază de sulf

Sulphurum crudum – Sulf, Pucioasă; sec. XVIII; pulbere; antiseptic, antiparazitar, keratolitic.

Sulphurum precipitatum – Sulf precipitat; sec. XIX; pulbere.

Sulphurum sublimatum – Sulf depurat (purificat), Floare de pucioasă; sec. XIX; pulbere.

Medicamente pe bază de zinc

Zincum – Zinc; sec.XVIII; pulbere, astringent.

Zincum oxydatum – Oxid de zinc, Flores zinci, Nihilum album; sec. XIX; pulbere, unguent; adsorbant, astringent, topic.

Tutia – Oxid de zinc impur, Tutia grisea, Tutia Alexandrina, Nihilum griseum; sec. XVIII; pulbere de oxid de zinc și carbonat de zinc; adsorbant, astringent.

Zincum carbonicum – Carbonat de zinc; sec.XIX; pulbere; astringent, caustic.

Lapis calaminaris – Calamina, Carbonat de zinc nativ și silicat de zinc nativ; sec. XVIII; pulbere; adsorbant, astringent, caustic.

Zincum sulphuricum – Sulfat de zinc; sec. XIX; pulbere, soluție; astringent, antiseptic, caustic.

Collyrum luteum – Colir pentru ochi pe bază de sulfat de zinc 0,25%; ½ sec. XX; soluție; antiseptic, astringent.

Din studiul acestei colecții rezultă că mineralele au constituit surse importante de medicamente și istoricește se regăsesc, sub multiple forme, implicate în terapeutică. Unele minerale cum sunt: aur, arsen, mercur, staniu, stibiu, grafit, succin, petrol, au ieșit din uz datorită toxicității și a produselor actuale de sinteză care prezintă cel mai înalt grad de puritate și efect terapeutic maxim și cert. Concluzia de bază care se desprinde din această lucrare este importanța și valoarea probatorie a colecțiilor existente la Sibiu în privința cunoașterii concrete a unor aspecte din istoricul și evoluția medicației și farmaceuticii, exemplificată aici doar prin produsele de origine minerală.

BIBLIOGRAFIE

AREND S. G., KELLER O., 1922, *Neue Arzneimittel und Spezialitäten*, Verlag von Julius Springer, Berlin.

BANCIU A. S., 1981, *Din istoria descoperirii elementelor chimice*, București, p. 286.

BAN MINODORA., 1998, *Colecția de istorie a farmaciei din Sibiu - proveniență, structură, semnificație*, Stud.și Com., Șt. nat. Sibiu, vol.27, p:246-253.

BAN MINODORA, CIOBANU RODICA, 1998, *Mineralele – hrană și medicament*, Comunicare Simpozion aniversar Constanța.

BAN MINODORA, CIOBANU RODICA, 2001, *Dovezi de folosire a calciului în terapeutică existente în colecțiile Muzeului de Istoria Farmaciei din Sibiu*, Stud. și Cercet. Biologie, Bistrița, vol. 6.

CRÎȘAN, E., 1996, *Materia Medica de Transilvania*, Bibl. Muz. Napocensis, Nr. XIV, Cluj-Napoca, p. 73-184.

DIETERICH E., 1897, *Neues Pharmazeutisches Manual*, Verlag von Julius Sprienger, Berlin.

FERRAND E., 1891, *Aide-mémoire de Pharmacie-Vademecum du Pharmacien*, Paris.

FISCHER B., HARTWICH C., 1900, *Hagers Handbuch der Pharmaceutischen Praxis*, Band.I, Verlag von Julius Springer, Berlin.

FISCHER B., HARTWICH C., 1900, *Hagers Handbuch der Pharmaceutischen Praxis*, Band. II, Verlag von Julius Springer, Berlin.

HAGER H., 1883, *Handbuch der Pharmaceutischen Praxis*, Ergänzungsband, Verlag von Julius Springer, Berlin.

HAGER H., 1884, *Handbuch der Pharmaceutischen Praxis*, Ergänzungsband, Verlag von Julius Springer, Berlin.

IZSÁK S., 1979, *Farmacia de-a lungul secolelor*, București, p:179-230.

VÁMOSSY Z., FENYVESSY B., MANSFELD G., 1908, *Gyogyszeten*, Ed. III, Budapesta.

xxx, 1774, *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis*, Viena

xxx, 1794, *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis*, Viena

xxx, 1820, *Pharmacopoea Austriaco*, Ed.tertia, emendata, Vindobone.

xxx, 1862, *Pharmacopea Română*, Ed.I , București.

xxx, 1893, *Pharmacopea Română*, Ed.III, București

xxx, 1915, *Pharmacopea Română*, Ed. specială București.

DRUGS OF MINERAL ORIGIN IN THE COLLECTION OF THE PHARMACY HISTORY MUSEUM OF SIBIU

Abstract

This work is ment to illustrate the minerals utilization in scientific therapeutics on the base of drug substances and preparations used along three centuries. These are to be found in the collection of the Pharmacy History Museum of Sibiu.

The collection of mineral origin drugs has 274 pieces, that came from the old pharmacies in Sibiu as well as from other pharmacies of the country. It is important to mention that the primary source for the greatest part of the drugs were the pharmacies, the labs where the drugs were prepared as well as other purveyors from Austria and Germany.

DATE PRIVIND FLORA, VEGETAȚIA ȘI FAUNA DE MACROLEPIDOPTERE DIN PĂDURILE DE FOIOASE (QUERCETE) - REZERVAȚII NATURALE ALE JUDEȚULUI HUNEDOARA (ROMÂNIA)

Silvia Burnaz, Marcela Balazs

Introducere. Quercetele sunt distribuite izolat și pe suprafețe reduse în județul Hunedoara, mai ales în zonele colinare ale Munților Poiana Ruscă și Metaliferi, în depresiunea Hațegului și Hunedoarei. De secole, o mare parte a stejărelor și gorunetelor ținutului hunedorean au fost tăiate pentru a face loc culturilor agricole, pajiștilor sau diferitelor construcții.

Cele mai importante ca importanță științifică și suprafață sunt Pădurea Bejan situată pe dealul cu același nume, în partea sud-vestică a municipiului Deva, Pădurea Chizid (323 m), situată pe teritoriul municipiului Hunedoara și Pădurea Slivuț (514 m), situată pe teritoriul Orașului Hațeg. Toate cele trei păduri de quercinee au fost incluse în lista rezervațiilor naturale ale județului Hunedoara, ele reprezentând vestigii ale unor formațiuni xeroterme mult extinse odinioară pe dealurile din împrejurimile localităților menționate. Astfel, Pădurea Bejan reprezintă un ecosistem unic în sud-estul Europei datorită existenței, pe o suprafață destul de mică (30 ha) a majorității speciilor de *Quercus* cunoscute în țara noastră. Grație distribuției altitudinale caracteristice a diferitelor specii de *Quercus* și a unui interesant fenomen de hibridare naturală existent între aceste specii, Pădurea Bejan a fost declarată rezervație naturală la numai 5 ani de la înființarea Parcului Național Retezat.

Celelalte două ecosisteme forestiere, Pădurea Slivuț-Hațeg și Pădurea Chizid-Hunedoara au primit de asemenea statutul de rezervații naturale, în baza unor decizii județene ale Consiliului județean Hunedoara, ele având atât o dublă importanță: biogeografică și fitosanitară.

Material și metode de cercetare. Cercetările noastre privind flora, vegetația și fauna de macrolepidoptere a acestor trei rezervații naturale s-au desfășurat pe parcursul anilor 1984-2000.

Ele au avut drept scop cunoașterea biodiversității acestor ecosisteme din punct de vedere floristic, vegetațional și lepidopterofaunistic. Colectările speciilor de plante vasculare s-au desfășurat în lunile martie-septembrie, ținându-se cont de perioada de dezvoltare a plantelor și de anteză. Colectările lepidopterologice au fost efectuate în lunile martie-noiembrie ale fiecărui an. Pentru colectările de noapte s-au utilizat capcane luminoase (lămpi cu vapor de mercur de 250 Watt). Acestea au fost amplasate atât în interiorul pădurilor cât și la liziera pădurilor. Lepidopterele diurne caracteristice poienilor și lizierei pădurilor au fost colectate cu ajutorul fileului entomologic.

Rezultate și discuții

a. Flora și vegetația

Pe baza cercetărilor de teren coroborate cu datele publicate anterior s-au identificat următoarele asociații vegetale care edifică quercetele: *Quercetum petraeae-cerris* Soó 57 (Pădurea Bejan, Pădurea Slivuț) și *Carpino-Quercetum petraeae* Borza 41; Pop et Hodișan 1960 (Pădurea Bejan, Pădurea Slivuț, Pădurea Chizid).

Asociația *Quercetum petraeae-cerris* Soó 57 se dezvoltă pe versanții puternic înșoriți, cu expoziție sud, sud-estică, trecând uneori și pe cei nordici, pe pante cu înclinație mijlocie. În majoritatea cazurilor ea constituie vegetația de contact fiind instalată la limita dintre versanți, unde formează vegetația de trecere dintre asociația *Quercetum farnetto-cerris* Georgescu 45, ocupând de regulă versanții sudici, și *Carpino-Quercetum petraeae* Borza 41, de pe cei nordici. În stratul arborescent alături de *Quercus cerris* și *Quercus petraea* se mai întâlnesc *Carpinus betulus* și uneori exemplare rare de *Fagus sylvatica*, iar în stratul arbustiv, cu o acoperire de până la 40%, se găsesc *Ligustrum vulgare*, *Fraxinus ornus*, *Prunus avium*, *Pyrus pyraeaster* ssp. *achras*, *Chamaecytisus austriacus*, *Chamaecytisus albus* și *Fraxinus excelsior*. În stratul ierbos participă următoarele specii, cu o acoperire mai ridicată, ca *Festuca heterophylla*, *Festuca drymeia*, *Luzula luzuloides*, *Poa nemoralis*, *Galium verum*, *Veronica officinalis*.

Asociația *Carpino-Quercetum petraeae* Borza 41; Pop și Hodișan 1960, se instalează de preferință pe versanții nord, nord-estici, umbriți, cu înclinație de până la 30°. Se dezvoltă pe soluri brune de pădure, profunde și bogate în humus, cu un conținut ridicat de apă, prielnic dezvoltării stratului ierbos. Stratul arborescent este dominat aproape exclusiv de *Quercus petraea* și *Carpinus betulus*, iar cel arbustiv

cu acoperire uneori de 60% este format din următoarele specii: *Fraxinus ornus*, *Cornus mas*, *Cornus sanguinea*, *Prunus avium*, *Rosa canina*, *Corylus avellana*, *Chamaecytisus hirsutus*, *Sorbus torminalis*, *Acer platanoides*, *Euonymus verrucosus*, *Crataegus monogyna*, *Ligustrum vulgare*. Speciile stratului ierbos, cu o dominanță mai mare, sunt: *Melica uniflora*, *Festuca heterophylla*, *Poa nemoralis*, *Pulmonaria officinalis*, *Polypodium vulgare*, *Hepatica nobilis*, *Stellaria holostea*, *Geum urbanum*.

Cenozele arborescente alternează pe unele suprafețe cu pajști instalate secundar, în urma tăierii arborilor. Cele mai frecvente aparțin asociațiilor: *Festucetum pratensis* Soó 1928, 1936 (Dealul Bejan, Dealul Slivut), *Lolio-Cynosuretum* Br.-Bl. 1936 em. Tx. 1937 (Dealul Bejan), *Medicagini-Festucetum valesiaca* Wagner 1941 (Dealul Bejan). La liziera pădurilor este frecventă asociația arbustivă *Pruno spinosae-Crataegetum* (Soó 1930) Hueck 1931.

Pădurea Bejan. Flora acestei rezervații, și în special stratul ierbos al pădurii, a fost foarte puțin studiată în comparație cu grupul de specii și hibrizi de *Quercus*. SCHREIBER & AGNIȘA NUȚU (1968) menționează doar speciile rare: *Centaurea micranthos*, *Centaurea nigrescens*, *Mentha longifolia* ssp. *incana* var. *viridescens* Borb.

Studiul floristic efectuat între 1984 și 2000 s-a soldat cu înregistrarea a 351 specii de plante vasculare (BALAZS MARCELA 2002).

Pădurea Slivut. Prin cercetările efectuate asupra stratului ierbos al acestui ecosistem natural s-au semnalat 231 specii de plante vasculare.

Pădurea Chizid. 186 specii de plante vasculare s-au identificat în stratul ierbos al pădurii.

Exemplarele colectate sunt păstrate în colecția Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva.

În aceste ecosisteme naturale au fost identificate următoarele specii cu importanță științifică și fitogeografică deosebită: *Aristolochia lutea*, *Parietaria officinalis*, *Dianthus giganteus*, *Euphorbia epithymoides*, *Potentilla montana*, *Hesperis sylvestris*, *Alyssum petraeum*, *Cerastium brachypetalum*, *Rorippa pyrenaica*, *Galium flavescens*, *Asperula cynanchica*, *Crocus banaticus*, *Vinca minor*, *Tamus communis*.

b. Fauna de macrolepidoptere

În pofida distribuției lor limitate, quercetele sunt importante din punct de vedere lepidopterologic, ele adăpostind o mare varietate de specii, legate trofic în stadiul larvar și de adult, de diferitele formațiuni fitocenologice.

Pe baza cercetărilor noastre au fost identificate 314 specii de macrolepidoptere. Diversitatea speciilor variază în funcție de stațiunea cercetată. Astfel, s-au colectat 314 specii în Pădurea Bejan, 301 specii în Pădurea Slivut-Hățeg și 289 specii în Pădurea Chizid-Hunedoara (Fig. 1).

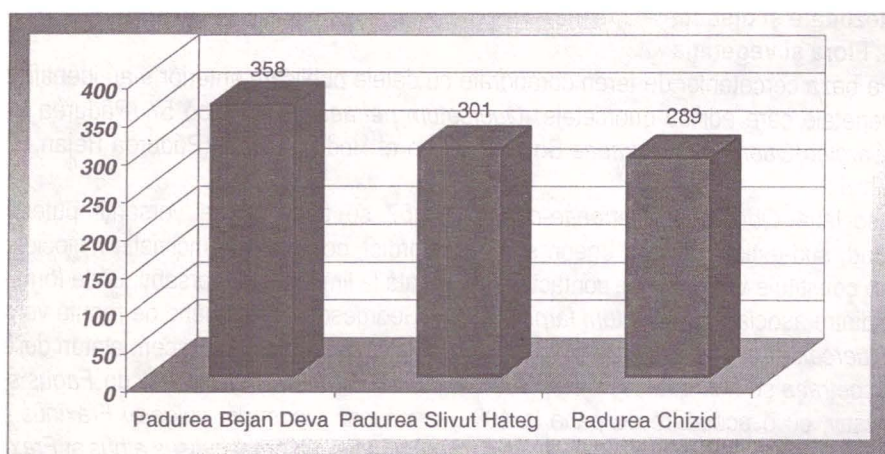

Fig. 1- Numărul de specii de macrolepidoptere raportat la stațiunile cercetate

Lista sistematică a speciilor, elaborată în conformitate cu cele mai recente date privind clasificarea și nomenclatura științifică a macrolepidopterelor (RÁKOSY 1996; RÁKOSY & WIESER 2000; MIHUȚ 2000), este însoțită de considerente ecologice și zoogeografice (Tabel 1).

Analiza bazei trofice a larvelor speciilor de macrolepidoptere identificate relevă predominanța consumatorilor diferitelor specii de plante ierboase dicotiledonate care formează stratul ierbaceu al pădurilor, lizierei acestora și poienilor (Fabaceae, Brassicaceae, Umbelliferae, Primulaceae, Polygonaceae, Labiatae, Urticaceae, etc). Aceste specii reprezintă 43% din totalul speciilor colectate (Fig. 2). Dintre speciile cele mai frecvente, colectate la liziera pădurilor, se menționează: *Hyles euphorbiae*, *Hyles lineata livornica*, *Deilephila elpenor*, *Deilephila porcellus*, *Erynnis tages tages*, *Hesperia comma comma*, *Papilio machaon machaon*, *Melitaea athalia athalia*, *Melitaea phoebe phoebe*, *Leptidea sinapis sinapis*, *Anthocharis cardamines meridionalis*, *Aplocera plagiata*, *Aplocera praeformata*, *Pararge aegeria tircis*, *Maniola jurtina*, *Lasiommata megera*, *Lasiommata maera*, *Aphantopus hyperanthus hyperanthus*, *Hipparchia fagi fagi*, *Hipparchia semele*, *Cosmorhoe ocellata*, *Eustroma reticulatum*, *Atypha pulmonaris*, *Cucullia umbratica*, *Hoplodrina octogenaria*, etc. În aceste habitate au fost colectate și câteva specii mai rare ca: *Ammoconia caecimacula*, *Polyphaenis viridis*, *Chazara briseis*.

Defoliatori ai diferitelor specii de arbori, altele decât quercineele, reprezintă 17% din totalul materialului identificat. Dintre defoliatorii polifagi cu preferință marcată pentru quercinee (15%) se menționează: *Watsonalla binaria*, *W. cultraria*, *Alsophila quadripunctaria*, *Jodis lactearia*, *Ptilodon capucina*, *Spatialia argentina*, *Selenia tetralunaria*, *Selenia lunularia*, *Selenia dentaria*, *Agriopsis aurantiaria*, *Agriopsis bajaria*, *Lymantria dispar*, *Moma alpium*, *Catocala promissa*, *Catocala sponsa*, *Asteroscopus sphinx*, *Diloba caeruleocephala*, *Jodia croceago*. Cele mai frecvente au fost speciile genului *Orthosia*, *Lithophane ornitopus*, *Epirrita dilutata*, *Ectropis crepuscularia*, *Eupsilia transversa*, *Agriopsis aurantiaria*, *Bena bicolorana*, *Operophtera brumata*.

Defoliatorii specializați pe diferite specii de *Quercus* (4%) sunt: *Quercusia quercus*, *Cyclophora punctaria*, *Drymonia ruficornis*, *Drymonia querna*, *Catephia alchymista*, *Dichonia aeruginea*, *Dichonia convergens*, *Minucia lunaris*, *Gryposia aprilina*, *Hypomecis roboraria*.

9% din totalul speciilor este reprezentat de consumatorii diferitelor specii arbustive: *Trichiura crataegi*, *Saturnia pavonia*, *Charcharodus alceae*, *Fixsenia pruni*, *Satyrium spini*, *Satyrium acaciae nostras*, *Hemistola biliosata*, *Horisme tersata*, *Horisme vitalbata*, *Crocalis tusciaria*, *Eupithecia haworthiata*, *Auchmis detersa*, *Allophytes oxyacanthae*, etc.

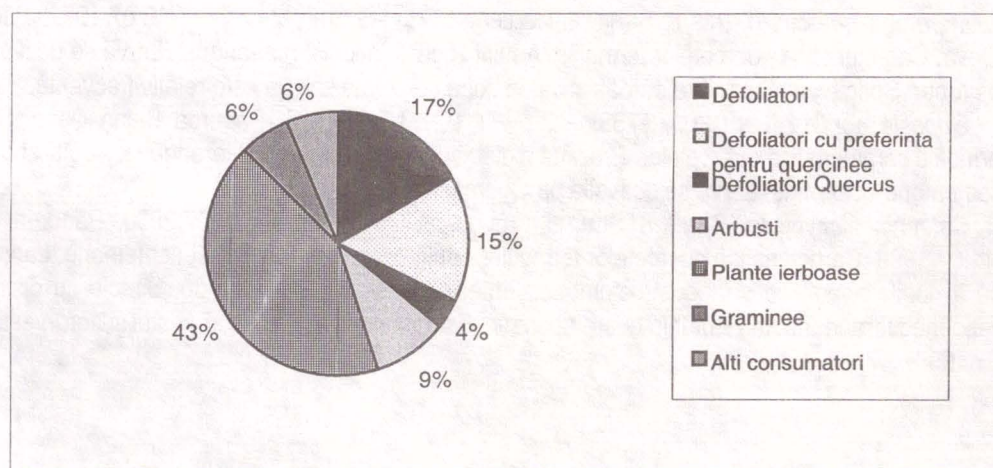

Fig. 2- Spectrul global al bazei trofice a larvelor speciilor de macrolepidoptere din quercetele – rezervații naturale ale județului Hunedoara

Spectrul ecologic reliefat după analiza preferințelor față de habitat, evidențiază predominanța elementelor mezofile (51%), urmate de cele mezotermofile (16%) și mezohigrofile (8%). Elementele xerotermofile (4%) și termofile (1%) sunt reprezentate de: *Pironia tithonus*, *Chazara briseis*, *Kanetisa circe pannonica*, *Zanclognatha lunalis*, *Catephia alchymista*, *Tyta luctuosa*, *Acontia lucida*, *Polyphaenis viridis*, *Auchmis detersa*, *Dichonia convergens*, *Dichonia aeruginea*, etc (Fig. 3).

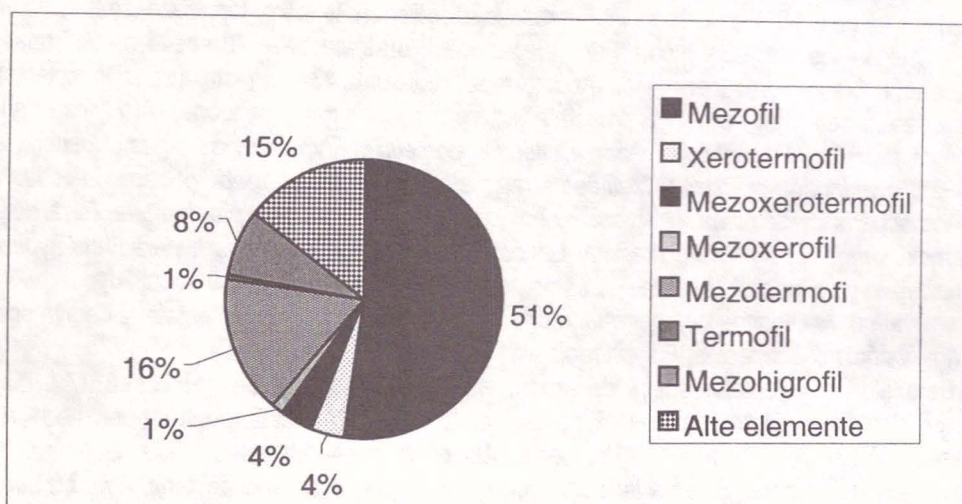

Fig. 3- Spectrul ecologic global al macrolepidopterelor identificate în quercetele- rezervații naturale

Dintre speciile interesante din punct de vedere faunistic se menționează:

Catocala sponsa (LINNAEUS, 1767) – 3 ♂♂ 12.08. 1999, Pădurea Bejan, Deva. Specie mezofilă, cu distribuție vestasiatic-mediteraneană, caracteristică quercetelor. Larvele se dezvoltă în lunile mai-iulie pe *Quercus* și *Castanea*. Este mai frecventă în Transilvania și Banat. Adulții zboară în lunile iulie-august (RÁKOSY 1996).

Minucia lunaris (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775) – 3 ♂♂, 21 07. 1995, Pădurea Bejan Deva, în quercete și în carpino-quercete. Adulții zboară în zona cercetată în lunile iunie - iulie. Larvele sunt defoliatoare ale diferitelor specii de *Quercus*. Specie cu răspandire vestasiatic-mediteraneană (RÁKOSY 1996).

Marumba quercus (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775) – 5 ♂♂, 2 ♀♀ 17-19.07.1999, Pădurea Bejan Deva. Caracteristică quercetelor termofile. Adulții zboară în lunile mai-august. Larva se dezvoltă pe *Quercus robur*. Specie cu răspandire euroasiatică. În zona cercetată specia este relativ frecventă.

Griposia aprilina (LINNAEUS, 1758) – 3 ♂♂, 1♀, 3-5.10.1996, Pădurea Bejan Deva. Specie mezotermofilă caracteristică quercetelor. Prezintă o distribuție vestasiatic-mediteraneană. Adulții zboară în lunile septembrie-octombrie: Larva se dezvoltă pe *Quercus* (RÁKOSY 1996).

Catephia alchymista (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775) – 3 ♂♂ 13.07.2000, Pădurea Bejan Deva, 11.07.1999. Caracteristică quercetelor termofile. Adulții zboară în lunile mai-septembrie. Larvele se dezvoltă în lunile iunie-iulie și august-octombrie. Iernează în stadiul de crisalidă. Specie cu distribuție vestasiatic-mediteraneană. În România apare sporadic. Este mai frecventă în sud-vestul și nord-vestul țării (RÁKOSY 1996).

Tabel 1 - Lista sistematică a speciilor de macrolepidoptere identificate în pădurile de quercinee- rezervații naturale ale județului Hunedoara; Stațiunile cercetate; Date ecologice, zoogeografice; Frecvența speciilor

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
LASIOCAMPIDAE								
1.	Poecilocampa populi (LINNAEUS, 1758)	M	D	Eua	+	+	+	F
2.	Trichiura crataegi crataegi (LINNAEUS, 1758)	M	A;D	Eua	+	-	+	R
3.	Malacosoma neustrium neustria (LINNAEUS, 1758)	M	D	Eua	+	+	+	F
4.	Macrothylacia rubi rubi (LINNAEUS, 1758)	M	Dq	Eua	+	+	+	RF
5.	Gastropacha quercifolia quercifolia (LINNAEUS, 1758)	Mt	D	Eua	+	+	+	RF
6.	Odonestis pruni pruni (LINNAEUS, 1758)	Mt	A	Eua	+	+	+	RF
SATURNIIDAE								
7.	Saturnia pavonia pavonia (LINNAEUS, 1758)	Mx	A	Eua	+	+	+	RF
SPHINGIDAE								
8.	Mimas tiliae tiliae (LINNAEUS, 1758)	M	D	Eua	+	+		F
9.	Smerinthus ocellatus ocellatus (LINNAEUS, 1758)	Mh	D: Salicaceae, Rosaceae	Eua	+	+	+	RF
10.	Agrius convolvuli (LINNAEUS, 1758)	Mg	P (Convolvulus)	Str	+	+	+	F
11.	Marumba quercus (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Q	Eua	+	+	-	RF
12.	Sphinx ligustri ligustri (LINNAEUS, 1758)	M	A	Eua	+	+	+	RF
13.	Hemaris tityus tityus (LINNAEUS, 1758)	Mxt	P	Eua	+	+	+	RF
14.	Macroglossum stellatarum (LINNAEUS, 1758)	Mx,Mg	P	Eua	+	+	+	F
15.	Hyles euphorbiae euphorbiae (LINNAEUS, 1758)	Mx,Mg	P	Eua	+	+	+	FF
16.	Hyles lineata livornica (ESPER, 1780)	M	P	Eua	+	+	+	F
17.	Deilephila elpenor elpenor (LINNAEUS, 1758)	M	P:Galium, Epilobium	Eua	+	+	+	FF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.L.	D.g.	PB	PS	PC	F
18.	<i>Deilephila porcellus porcellus</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: Galium, Epilobium	Eua	+	+	+	FF
HESPERIIDAE								
19.	<i>Carterocephalus palaemon palaemon</i> (PALLAS, 1771)	M	G: Poaceae	Eurosib.	+	+	+	RF
20.	<i>Erynnis tages tages</i> (LINNAEUS, 1758)	Mxt	P	Eua	+	+	+	FF
21.	<i>Carcharodus alceae alceae</i> (ESPER, 1780)	Mt	A: Malvaceae	Eua	+	+	-	R
22.	<i>Carcharodus flocciferus flocciferus</i> ZELLER, 1847	Mxt	P: Labiatae	Pm	+	+	+	R
23.	<i>Pyrgus malvae malvae</i> (LINNAEUS, 1758)	M	A: Rosaceae	Eua	+	+	+	FF
24.	<i>Pyrgus carthami</i> HÜBNER (PODA, 1761)	M	P;A	Eua	+	+	+	RF
25.	<i>Thymelicus sylvestris sylvestris</i> (PODA, 1761)	M	G: Poaceae	Vam	+	+	+	F
26.	<i>Thymelicus lineolus lineolus</i> (Ochsenheimer, 1808)	M	G: Poaceae	Hol	+	+	+	F
27.	<i>Hesperia comma comma</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P;G	Hol	+	+	+	FF
28.	<i>Ochlodes venatus faunus</i> TURATI, 1905	Mt	Poaceae; Juncaceae	Eua	+	+	+	FF
PAPILIONIDAE								
29.	<i>Papilio machaon machaon</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	P: Umbelliferae	Hol	+	+	+	F
30.	<i>Iphiclus podalirius</i> (SCOPOLI, 1763)	Mxt	A: Rosaceae	Eua	+	+	+	F
PIERIDAE								
31.	<i>Leptidea sinapis sinapis</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: Fabaceae	Eua	+	+	+	FF
32.	<i>Anthocharis cardamines meridionalis</i> (VERITY, 1908)	M	P: Brassicaceae	Eua	+	+	+	FF
33.	<i>Pieris brassicae brassicae</i> (LINNAEUS, 1758)	M, Mg	P: Brassicaceae	Eua	+	+	+	FF
34.	<i>Pieris rapae rapae</i> (LINNAEUS, 1758)	Eu, Mg	P: Brassicaceae	Hol	+	+	+	FF
35.	<i>Pieris napi meridionalis</i> (HEYNE, 1895)	Eu, Mg	P: Brassicaceae	Vam	+	+	+	FF
36.	<i>Pontia daplidice daplidice</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	P: Brassicaceae	Eua	+	+	+	FF
37.	<i>Colias crocea crocea</i> (GEOFFROY IN FOURCROY, 1785)	Mt, Mg	P: Fabaceae	E.Vam	+	+	+	FF
38.	<i>Colias hyale hyale</i> (LINNAEUS, 1758)	M, Mg	P: Fabaceae	Eua	+	+	+	FF
39.	<i>Gonepteryx rhamni meridionalis</i> RÖBER, 1909	M, Mg	A	Vam	+	+	+	F
LYCAENIDAE								
40.	<i>Hamearis lucina lucina</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: Primula	E	+	+	+	FF
41.	<i>Lycaena phlaeas phlaeas</i> (LINNAEUS, 1761)	Mxt	P: Polygonaceae	Hol	+	+	+	FF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
42.	<i>Lycaena virgaureae virgaureae</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: <i>Solidago</i> , <i>Rumex</i>	Eua	+	+	+	FF
43.	<i>Lycaena alciphron alciphron</i> (ROTTEMBURG, 1775)	Mh	P: <i>Rumex</i>	Vam	+	+	+	F
44.	<i>Thersamonias thersamon</i> (ESPER, 1784)	Mt	P	Vam	+	+	+	RF
45.	<i>Thecla betulae betulae</i> (LINNAEUS, 1758)	M	A <i>Prunus spinosa</i>	Eua	+	+	+	RF
46.	<i>Neozephyrus quercus quercus</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	Q: <i>Quercus cerris</i>	V. Pal	+	+	+	FR
47.	<i>Callophrys rubi virgatus</i> (VERITY, 1913)	Mt	P;A	Eua	+	+	+	F
48.	<i>Satyrus w-album w-album</i> (KNOCH, 1782)	Mh	D	Eua	+	+	+	RF
49.	<i>Satyrus spini spini</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	A: <i>Rhamnus catharticus</i>	Vam	+	+	+	R
50.	<i>Satyrus acaciae nostras</i> (COURVOISIER, 1913)	Mt	A: <i>Prunus spinosa</i>	Eua	+	+	-	FR
51.	<i>Fixsenia pruni</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	A: <i>Prunus spinosa</i>	Eua	+	+	-	RF
52.	<i>Cupido minimus minimus</i> (FUESSLY, 1775)	M	P: <i>Fabaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
53.	<i>Everes argiades</i> (PALLAS, 1771)	M	P: <i>Fabaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
54.	<i>Celastrina argiolus argiolus</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P;A	Hol	+	+	+	FF
55.	<i>Scoliantides orion orion</i> (PALLAS, 1771)	Mt	P: <i>Sedum</i> sp.	Eua	+	+	+	FF
56.	<i>Glaucopteryx alexis alexis</i> (PODA, 1761)	Mh	P: <i>Fabaceae</i>	Eua	+	+	+	F
57.	<i>Maculinea arion arion</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: <i>Labiatae</i> : <i>Thymus</i> sp.	Eua	+	+	+	RF
58.	<i>Maculinea alcon alcon</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mh	P: <i>Gentiana</i> sp.	Eua	+	+	-	RF
59.	<i>Plebejus argus argus</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	FF
60.	<i>Plebejus argyrognomon argyrognomon</i> (BERGSTRASSER, 1779)	M	P: <i>Fabaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
61.	<i>Aricia agestis agestis</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Eua	+	+	+	FF
62.	<i>Polyommatus semiargus semiargus</i> (ROTTEMBURG, 1775)	M	P: <i>Fabaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
63.	<i>Polyommatus icarus icarus</i> (ROTTEMBURG, 1775)	M	P: <i>Fabaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
64.	<i>Polyommatus bellargus bellargus</i> (ROTTEMBURG, 1775)	Mt	P: <i>Fabaceae</i>	Eua	+	+	+	F
NYMPHALIDAE								
65.	<i>Argynnis paphia paphia</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: <i>Violaceae</i>	Pal	+	+	+	FF
66.	<i>Argynnis adippe adippe</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	P: <i>Violaceae</i>	Pal	+	+	+	F
67.	<i>Issoria lathonia lathonia</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: <i>Violaceae</i>	Pal	+	+	+	FF
68.	<i>Brenthis daphne daphne</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Xt	A: <i>Rosaceae</i> (<i>Rubus</i>)	Eua	+	+	-	RF
69.	<i>Brenthis hecate hecate</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	A: <i>Rosaceae</i>	Eua	+	+	-	RF
70.	<i>Clossiana selene selene</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P: <i>Viola</i> <i>Fragaria</i>	Eua	+	+	+	FF
71.	<i>Clossiana euphrosyne euphrosyne</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: <i>Viola</i> , <i>Fragaria</i>	Eua	+	+	+	FF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.I.	D.g.	PB	PS	PC	F
72.	<i>Clossiana dia dia</i> (LINNAEUS, 1767)	M	P (<i>Viola</i> , <i>Prunella</i> <i>Rubus</i>)	Eua	+	+	+	FF
73.	<i>Vanessa atalanta atalanta</i> (LINNAEUS, 1758)	Eu, Mg	P: <i>Urtica</i> sp.	Cosm	+	+	+	F
74.	<i>Cynthia cardui</i> (LINNAEUS, 1758)	Eu, Mg	P: <i>Carduus</i> , <i>Urtica</i> , <i>Cirsium</i>	Cosm	+	+	+	FF
75.	<i>Inachis io io</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: <i>Urticaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
76.	<i>Aglaia urticae urticae</i> (LINNAEUS, 1758)	Eu, Mg	P: <i>Urtica</i>	Eua	+	+	+	FF
77.	<i>Polygonia c-album c-album</i> (LINNAEUS, 1758)	Eu	A;D	Hol	+	+	+	FF
78.	<i>Araschnia levana levana</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P: <i>Urtica</i>	Eua	+	+	+	FF
79.	<i>Nymphalis polychloros polychloros</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D	Eua	+	+	-	R
80.	<i>Melitaea cinxia cinxia</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	FF
81.	<i>Melitaea phoebe phoebe</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	P: <i>Centaurea</i> , <i>Plantago</i> , <i>Cirsium</i>	Eua	+	+	+	FF
82.	<i>Melitaea trivia trivia</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	<i>Scrophulariaceae</i> : <i>Verbascum</i>	A.med	+	-	-	FR
83.	<i>Melitaea didyma didyma</i> (ESPER, 1779)	M	P	Eua	+	+	+	FF
84.	<i>Melitaea athalia athalia</i> (ROTTEMBURG, 1775)	M	P	Eua	+	+	+	FF
85.	<i>Melitaea britomartis britomartis</i> (ASSMAN, 1847)	Mt	P	Eua	+	-	-	R
86.	<i>Neptis sappho aceris</i> (LEPECHIN, 1770)	M	P: <i>Lathyrus</i>	Eua	+	+	+	F
87.	<i>Pararge aegeria tircis</i> (BUTLER, 1867)	M	G: <i>Poaceae</i>	E.Vam	+	+	+	FF
88.	<i>Pararge achine achine</i> (SCOPOLI, 1763)	Mt	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	-	-	FR
89.	<i>Lasiommata megera megera</i> (LINNAEUS, 1767)	M	G: <i>Poaceae</i>	E.Vam	+	+	+	FF
90.	<i>Lasiommata maera maera</i> (LINNAEUS, 1758)	M	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
91.	<i>Coenonympha arcania arcania</i> (LINNAEUS, 1761)	M	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
92.	<i>Coenonympha glycerion glycerion</i> (BORKHAUSEN, 1788)	Mh	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	-	-	F
93.	<i>Coenonympha pamphilus pamphilus</i> (LINNAEUS, 1758)	M	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
94.	<i>Pyronia tithonus tithonus</i> (LINNAEUS, 1771)	Xt	G: <i>Poaceae</i>	Circummed	+	-	-	R
95.	<i>Aphantopus hyperantus hyperantus</i> (LINNAEUS, 1758)	M	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
96.	<i>Maniola jurtina jurtina</i> (LINNAEUS, 1758)	M	G: <i>Poaceae</i>	E.Vam	+	+	+	FF
97.	<i>Melanargia galathea scolis</i> (FRUHSTORFER, 1917)	M	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	+	+	FF
98.	<i>Minois dryas drymeia</i> FRUHSTORFER, 1903	Mt	G: <i>Molinia caerulea</i>	Eua	+	+	+	RF
99.	<i>Hipparchia fagi fagi</i> (SCOPOLI, 1763)	Mt	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	+	+	RF
100.	<i>Hipparchia semele semele</i> (LINNAEUS, 1758)	M	G: <i>Poaceae</i>	E	+	-	-	FR
101.	<i>Chazara briseis briseis</i> (LINNAEUS, 1764)	Xt	G: <i>Poaceae</i>	Pal	+	-	-	FR
102.	<i>Kanetisa circe pannonica</i> FRUHSTORFER, 1911	Xt	G: <i>Poaceae</i>	Eua	+	-	-	R

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
DREPANIDAE								
103.	Thyatira batis (LINNAEUS, 1758)	Mh	A: Rosaceae: Rubus	Eua	+	+	-	FF
104.	Habrosyne pyritoides (HUFNAGEL, 1766)	M	A: Rosaceae: Rubus	Eua	+	+	-	FF
105.	Polyplocia ridens (FABRICIUS, 1787)	Mt	Dq	Eua	+	+	+	F
106.	Watsonalla cultraria (FABRICIUS, 1775)	Mt	Dq: Quercus, Fagus	Eua	+	+	-	RF
107.	Drepana falcatoria (LINNAEUS, 1758)	Mh	Dq: Quercus, Betula, Alnus	Eua	+	+	+	F
108.	Sabra harpagula (ESPER, 1786)	Mh	D	Eua	+	+		F
109.	Cilix gaucatus glaucatus (SCOPOLI, 1763)	Mt	A: Rosaceae: Prunus, Crataegus	Eua	+	+	+	F
GEOMETRIDAE								
110.	Abraxas grossulariata (Linnaeus, 1758)	M	A	Eua	+	+	+	RF
111.	Lomaspilis marginata (Linnaeus, 1758)	M	D: Corylus, Polulus, Betula	Eua	+	-	-	RF
112.	Calospilos sylvatus (Scopoli, 1763)	Mh	D: Ulmus, Rhamnus, Prunus	Eua	+	+	+	RF
113.	Ligdia adustata (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	A: Euonymus	Eua	+	+	-	RF
114.	Macaria alternata (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq: Quercus, Prunus, Alnus	Eua	+	+	+	F
115.	Plagodis dolabraria (LINNAEUS, 1767)	M	D: Quercus, Tilia	Eua	+	+	+	RF
116.	Epione repandaria (HUFNAGEL, 1767)	M	D: Alnus, Prunus, Corylus	Eua	+	+	+	RF
117.	Pseudopanthera macularia (LINNAEUS, 1758)	Mt	P	Eua	+	+	+	FF
118.	Therapis flavicaria (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	P: Labiatae	Pm	+	+	-	RF
119.	Ennomos autumnarius (WERNEBURG, 1859)	M	Dq: Quercus, Betula	Pm	+	+	+	RF
120.	Ennomos quercinarius (HUFNAGEL, 1767)	M	Dq: Quercus, Tilia, Carpinus, Fagus	Eua	+	+	+	RF
121.	Ennomos alniarius (LINNAEUS, 1758)	Mh	D: Tilia, Alnus, Betula, Salix	Eua	+	-	-	R
122.	Ennomos fuscantarius (STEPHENS, 1809)	M	D: Fraxinus, etc	Eua	+	+	+	RF
123.	Ennomos erosarius (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Dq: Quercus, Tilia, Betula, Fagus	Eua	+	-	-	R
124.	Selenia dentaria (FABRICIUS, 1775)	M	Dq: Quercus, Tilia, Alnus, Rubus	Eua	+	+	+	FF
125.	Selenia lunularia (HÜBNER, 1788)	M	Dq: Quercus, Carpinus, Fagus	Eua	+	+	+	FF
126.	Selenia tetralunaria (HUFNAGEL, 1767)	M	Dq: Quercus, Corylus, Alnus, Tilia, Betula	Eua	+	+	+	FF
127.	Crocallis elinguaría (LINNAEUS, 1758)	M	D	Eua	+	+	+	FF
128.	Crocallis tusciaria (BORKHAUSEN, 1793)	M	A	Eua	+	-	-	FR
129.	Ourapteryx sambucaria (LINNAEUS, 1758)	Mh	D, P: Sambucus, Lonicera	Eua	+	+	+	F
130.	Colotois pennaria (LINNAEUS, 1758)	M	D: Tilia, Acer, Quercus, Fagus, Betula, Ulmus, Carpinus	Eua	+	+	+	F
131.	Angerona prunaria (LINNAEUS, 1758)	M	D:A	Eua	+	+	+	RF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
132.	Biston betularius betularius (LINNAEUS, 1758)	M	D: Quercus, Betula, Fraxinus, Sorbus, Rubus	Eua	+	+	+	RF
133.	Biston strataris strataris (HUFNAGEL, 1767)	M	Dq: Quercus robur, Tilia, Populus	Vam	+	+	-	RF
134.	Agriopsis leucophaearia (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq	Eua	+	+	+	F
135.	Agriopsis bajaria bajaria (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mxt	D;A	Vam	+	+	+	RF
136.	Agriopsis aurantiaria (HÜBNER, 1799)	M	Q: Quercus	Eua	+	+	+	F
137.	Agriopsis marginaria (FABRICIUS, 1776)	M	Dq: Quercus, Prunus, Populus, etc	Eua	+	+	+	F
138.	Erannis defoliaria (CLERCK, 1759)	M	Dq: Quercus, Tilia, Carpinus, Sorbus, Crataegus, Fagus	Eua (Pm)	+	+	+	FF
139.	Peribatodes rhomboidarius (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	D;P	Eua	+	-	-	R
140.	Peribatodes umbraria (HÜBNER, 1809)	Mxt	A	Circum. Med	+	+	-	RF
141.	Cleora cinctaria (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P;D	Eua	+	+	+	FF
142.	Alcis repandatus repandatus (LINNAEUS, 1758)	M	D;P	Eua	+	+	+	F
143.	Hypomecis roboraria (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Q: Quercus robur	Eua	+	+	+	RF
144.	Ascotis selenaria selenaria (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Eua	+	+	+	FF
145.	Ectropis crepuscularia (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq: Quercus, Ulmus, Betula, Fagus, etc	Eua	+	+	+	FF
146.	Ematurga atomaria (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	FF
147.	Cabera pusaria (LINNAEUS, 1758)	M	Dq: Quercus, Alnus, Betula	Eua	+	+	+	RF
148.	Lomographa bimaculata bimaculata (FABRICIUS, 1775)	Mh	D: Quercus, Prunus, Betula, etc	Eua	+	+	+	F
149.	Campaea margaritata (LINNAEUS, 1767)	M	D: Quercus, Carpinus, Betula	Eua	+	-	-	RF
150.	Perconia strigillaria (HÜBNER, 1787)	Mt	P	Eua	+	+	+	F
151.	Alsophila aescularia (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq: Quercus, Acer, Fagus, Betula, Ulmus, Corylus, Prunus	Eua	+	+	+	FF
152.	Alsophila quadripunctaria (ESPER, 1800)	Mt	Dq: Quercus, Carpinus	Eua	+	+	+	FF
153.	Pseudoteipna pruinata (HUFNAGEL, 1767)	M	P: Fabaceae	Eua	+	+	-	RF
154.	Geometra papilionaria (LINNAEUS, 1758)	M	D: Fagus, Betula, Corylus	Eua	+	+	+	RF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
155.	Comibaena bajularia (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Q: Quercus robur	Eua	+	+	+	RF
156.	Antonechloris smaragdaria (FABRICIUS, 1787)	M	P	Eua	+	+	-	RF
157.	Hemithea aestivaria (HÜBNER, 1799)	M	D: Quercus, Betula, Rhamnus	Eua	+	+	+	RF
158.	Chlorissa viridata (LINNAEUS, 1758)	Mt	A: Crataegus	Eua	+	+	-	RF
159.	Chlorissa pulmentaria (GUENEE, 1857)	M	P	Eua	+	+	-	RF
160.	Thalera fimbrialis fimbrialis (SCOPOLI, 1763)	Mxt	P	Eua	+	+	-	RF
161.	Hemistola biliosata DE VILLERS, 1789	Mxt	A: Clematis vitalba	Eua	+	+	-	RF
162.	Jodis lactearia (LINNAEUS, 1758)	M	Dq: Quercus robur, Betula	Eua	+	+	+	RF
163.	Cyclophora annulata (SCHULZE, 1775)	Mt	D	Eua	+	+	+	F
164.	Cyclophora porata (LINNAEUS, 1767)	Mt	Dq: Quercus, Betula	Eua	+	+	+	F
165.	Cyclophora punctaria (LINNAEUS, 1758)	Mt	Q: Quercus robur	Eua (Pm)	+	+	+	F
166.	Cyclophora linearia (HÜBNER, 1799)	M	Dq: Quercus, Fagus, Betula	Eua	+	+	+	FF
167.	Timandra griseata W. PETERSEN, 1902	Mt	P	Eua	+	+	-	FF
168.	Scopula ornata (SCOPOLI, 1763)	Mt	P	Eua	+	+	+	FF
169.	Idaea ochrata (SCOPOLI, 1763)	Xt	P; G	Eua	+	+	+	FF
170.	Idaea emarginata (LINNAEUS, 1758)	Mh	P	Eua	+	-	-	RF
171.	Idaea aversata (LINNAEUS, 1758)	Mt	P	Eua	+	+	+	FF
172.	Rhodostrophia vibicaria (CLERCK, 1759)	Xt	P	Eua	+	+	+	FF
173.	Scotopteryx luridata (HUFNAGEL, 1767)	Mxt	P: Fabaceae	Eua	+	+	+	F
174.	Scotopteryx chenopodiata (LINNAEUS, 1758)	Mxt	P: Fabaceae	Vam	+	-	-	RF
175.	Scotopteryx moeniata (SCOPOLI, 1763)	Mxt	P: Fabaceae	Vam	+	-	-	RF
176.	Xanthorhoe designata (HUFNAGEL, 1767)	Mh	P: Brassicaceae	Hol	+	+	+	FF
177.	Xanthorhoe biriviata (BORKHAUSEN, 1794)	M	P: Impatiens noli-tangere	Eua	+	+	-	Rf
178.	Xanthorhoe ferrugata (CLERK, 1759)	Mh	P	Eua	+	+	+	FF
179.	Xanthorhoe fluctuata (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	FF
180.	Catarhoe rubidata (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	P: Galium, Asperula	Eua	+	+	+	RF
181.	Catarhoe cuculata (HUFNAGEL, 1767)	Mh	P: Galium	Eua	+	-	-	RF
182.	Epirrhoe tristata (LINNAEUS, 1758)	M	P: Galium	Eua		+	-	RF
183.	Epirhoe alternata (O.F. MÜLLER, 1764)	Mht	P: Galium	Eua	+	+	-	RF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
184.	<i>Cosmorhoe alternata</i> (LINNAEUS, 1758)	Mh	P: Galium	Eua	+	+	+	FF
185.	<i>Ecliptopera silaceata</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P: Impatiens, Epilobium, Lythrum	Eua	+	+	+	RF
186.	<i>Chloroclysta siterata</i> (HUFNAGEL, 1767)	M	D: Quercus, Tilia, Prunus, Acer, Populus	Pm	+	-	-	R
187.	<i>Eustroma reticulatum</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mh	P: Impatiens noli-tangere, Epilobium	Eua	+	-	-	RF
188.	<i>Electrophaes corylata corylata</i> (THUNBERG, 1792)	M	D: Betula, Tilia, Prunus spinosa	Eua	+	+	-	RF
189.	<i>Horisme vitalbata vitalbata</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	A: Clematis vitalba	Eua	+	+	+	RF
190.	<i>Horisme tersata</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	A: Clematis vitalba	Eua	+	+	-	R
191.	<i>Melanthia procellata</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	A: Clematis vitalba	Eua	+	+	+	RF
192.	<i>Epirrita dilutata</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	D: Quercus, Ulmus, Fagus, Betula, Corylus	Eua	+	+	+	F
193.	<i>Operophtera brummata</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D: Quercus, Carpinus, Tilia, Ulmus, Corylus	Eua	+	+	+	FF
194.	<i>Perizoma alchemillatum</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	RF
195.	<i>Eupithecia hawortia</i> DOUBLEDAY, 1856	M	A: Clematis vitalba	Eua	+	+	-	R
196.	<i>Rhinophora rectangulata</i> (LINNAEUS, 1758)	M	A: Rosaceae	Eua	+	+	-	RF
197.	<i>Aplocera plagiata plagiata</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	P: Hypericum perforatum	Eua	+	+	+	F
198.	<i>Aplocera praeformata</i> (HÜBNER, 1826)	Mt	P: Hypericum perforatum	Eua	+	+	+	FF
199.	<i>Asthena albulata</i> (HUFNAGEL, 1767)	M	D	Eua	+	+	+	F
200.	<i>Hydrelia flammeolaria</i> (HUFNAGEL, 1767)	Mh	D	Eua	+	-	-	RF
	<i>Lobophora halterata</i> (HUFNAGEL, 1767)	M	D: Tilia, Populus, Betula	Eua	+	-	-	RF
201.	<i>Trichopteryx carpinata</i> (BORKHAUSEN, 1794)	Mh	D;P	Eua	+	+	+	RF
NOTODONTIDAE								
202.	<i>Thaumetopoea processionea</i> (LINNAEUS, 1758)	M	Dq: Quercus, Fagus	Eua	+	-	-	R
203.	<i>Phalera bucephala</i> (LINNAEUS, 1758)	M	Dq: Quercus, Tilia, Populus, Betula, Salix	Eua	+	+	+	RF
204.	<i>Furcula furcula forficula</i> (CLERCK, 1759)	Mh	D: Quercus, Betula, Populus	Eua	+	+	+	F
205.	<i>Stauropus fagi</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D: Quercus, Fagus, Tilia, Betula, Crataegus	Eua	+	+	+	FF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
206.	<i>Drymonia oblitterata</i> (ESPER, 1785)	Mt	Dq	E.Vas	+	-	-	R
207.	<i>Drymonia ruficornis</i> (HUFNAGEL, 1766)	Mt	Q: <i>Quercus petraea</i> , Q. Cerris	Eua	+	+	+	F
208.	<i>Drymonia querna querna</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Q: <i>Quercus robur</i>	Eua	+	-	-	R
209.	<i>Dicranura ulmi ulmi</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mh	D: <i>Ulmus</i> , <i>Fagus</i> , <i>Carpinus</i> , Acer, etc.	Eua	+	-	+	RF
210.	<i>Peridea anceps</i> (GOEZE, 1781)	Mt	Q: <i>Quercus petraea</i> , Q. robur	Eua	+	+	+	RF
211.	<i>Ptilophora plumigera</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	D: <i>Acer campestre</i>	Eua	+	+	+	RF
212.	<i>Pterostoma palpinum</i> (CLERCK, 1759)	M	D: <i>Quercus</i> , <i>Alnus</i> , <i>Populus</i>	Eua	+	+	+	FF
213.	<i>Ptilodon capucina</i> (LINNAEUS, 1758)	M	Dq: <i>Quercus</i> , <i>Acer</i> , <i>Tilia</i>	Eua	+	+	+	RF
214.	<i>Spatialia argentina</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Dq: <i>Quercus</i> , <i>Fagus</i> , <i>Populus</i>	Eua	+	+	+	FF
NOCTUIDAE								
215.	<i>Moma alpium</i> OSBECK, 1778	Mt	Dq: <i>Quercus</i> , <i>Fagus</i> . <i>Betula</i> , <i>Sorbus</i> , <i>Cerasius</i>	Eua	+	+	-	RF
216.	<i>Acronicta aceris</i> (LINNAEUS, 1758)	Mh	Dq: <i>Quercus</i> , <i>Acer</i>	Vam	+	+	+	RF
217.	<i>Acronicta tridens</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	D;A: <i>Quercus</i> , <i>Tilia</i> , <i>Rosa</i> , <i>Crataegus</i> ,	Eua	+	+	+	FF
218.	<i>Acronicta alni</i> (LINNAEUS, 1767)	M	D: <i>Corylus</i> , <i>Tilia</i> , <i>Rosa</i> , <i>Ulmus</i> , <i>Quercus</i> , <i>Betula</i> , <i>Carpinus</i> , <i>Acer</i> , <i>Alnus</i>	Eua	+	+	-	RF
219.	<i>Acronicta rumicis</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P;A	Eua	+	+	+	RF
220.	<i>Craniophora ligustri</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	A; D	Eua	+	+	+	F
221.	<i>Cryphia algae</i> (FABRICIUS, 1775)	M	L	Vam	+	-	-	R
222.	<i>Idia calvaria</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mh	X	Vam	+	+	+	RF
223.	<i>Paracolax tristalis</i> (FABRICIUS, 1794)	M	X	Eua	+	-	-	R
224.	<i>Herminia tarsicrinalis</i> KNOCH, 1782	M	X	Eua	+	-	-	R
225.	<i>Zanclognatha lunalis</i> (SCOPOLI, 1763)	X	Xt	Eua	+	-	-	R
226.	<i>Catocala fraxini</i> (LINNAEUS, 1758)	Mh	D	Eua	+	+	-	R

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
227.	Catocala promissa (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Dq	Vam	+	-	+	RF
228.	Catocala sponsa (LINNAEUS, 1767)	M	Dq: Quercus, Aesculus, etc	Vam	+	-	-	FR
229.	Catocala fulminea (SCOPOLI, 1763)	Mt	A: Prunus, Crataegus, Pyrus	Eua	+	+	+	FF
230.	Minucia lunaris (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Dq: Quercus, Populus, Alnus	Vam	+	+	-	R
231.	Lygephila viciae (HÜBNER, 1822)	Mt	P: Fabaceae	Eua	+	-	-	RF
232.	Lygephila cracca (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Xt	P: Fabaceae	Eua	+	-	-	RF
233.	Catephia alchymista (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	T	Q	Vam	+	+	-	R
234.	Aedia funesta (ESPER, 1766)	Mt	P: Convolvulus	Vam	+	+	+	RF
235.	Tyta luctuosa (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Xt	P: A	Eua	+	+	+	RF
236.	Euclidia glyphica (LINNAEUS, 1758)	Mxt	P	Eua	+	+	+	F
237.	Laspeyria flexula (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	L	Eua	+	+	+	RF
238.	Hypena proboscidalis (LINNAEUS, 1758)	Mh	P	Eua	+	+	+	F
239.	Hypena rostralis (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	F
240.	Phytometra viridaria (CLERCK, 1759)	M	P: Polygala	Eua	+	-	-	RF
241.	Euchalcia modestoides POOLE, 1989	Mh	P	Eua	+	+	+	RF
242.	Diachrisia chrysis (LINNAEUS, 1758)	Mh	P: Urtica, Lamium, Stachys	Eua	+	+	+	FF
243.	Autographa gamma (LINNAEUS, 1758)	Eu	P	Eua	+	+	+	FF
244.	Abrostola tripartita (HUFNAGEL, 1766)	M	P:Urtica	Eua	+	+	+	RF
245.	Abrostola asclepiadis (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	P: Vincetoxicum hirundinaria	Vam	+	+	-	RF
246.	Emmelia trabealis (SCOPOLI, 1763)	Mt	P: Convolvulus	Eua	+	-	+	RF
247.	Acontia lucida (HUFNAGEL, 1766)	T	P	Eua	+	-	+	RF
248.	Cucullia umbratica (LINNAEUS, 1758)	Eu	P	Eua	+	+	+	F

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
249.	<i>Asteroscopus sphinx</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	Dq	Eua	+	-	+	R
250.	<i>Brachionycha nubeculosa</i> (ESPER, 1785)	Mh	D	Euro sib.	+	+	+	FR
251.	<i>Pyramidcampa pyramidea</i> (LINNAEUS, 1758)	M	Dq: Quercus, Tilia, Prunus	Eua	+	+	+	RF
252.	<i>Pyramidcampa berbera swenssoni</i> (FLETCHER, 1968)	M	Dq	Vam	-	-	+	R
253.	<i>Diloba caeruleocephala</i> (LINNAEUS, 1758)	M	Dq	Vam	+	+	+	F
254.	<i>Paradrina clavipalpis</i> (SCOPOLI, 1763)	Mt	P	Eua	+	+	+	FF
255.	<i>Hoplodrina blanda</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Eua	+	+	+	F
256.	<i>Hoplodrina octogenaria</i> (GOEZE, 1781)	M	P	Eua	+	-	+	RF
257.	<i>Hoplodrina respersa</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Vam	+	+	+	F
258.	<i>Caradrina morpheus</i> (HUFNAGEL, 1766)	Mh	P	Eua	+	+	+	F
259.	<i>Charanycha trigrammica</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	A	Vam	+	+	+	F
260.	<i>Atypha pulmonaris</i> (ESPER, 1790)	Mt	P	Vam	+	+	+	RF
261.	<i>Rusina ferruginea</i> (ESPER, 1785)	M	P	Eua	+	-	+	RF
262.	<i>Polyphaenis viridis</i> (VILLARS, 1789)	Xt	P	Vam	+	-	+	FR
263.	<i>Thalpophila matura</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	R	Vam	+	+	+	RF
264.	<i>Trachea atriplicis</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	RF
265.	<i>Phlogophora meticulosa</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P;A	Vam	+	+	+	RF
266.	<i>Auchmis detersa</i> (ESPER, 1787)	Xt	A	Vam	+	+	+	FR
267.	<i>Actinotia polyodon</i> (CLERCK, 1758)	Mt	P	Eua	+	-	+	RF
268.	<i>Cosmia affinis</i> (LINNAEUS, 1767)	Mth	Dq	Eua	+	+	+	RF
269.	<i>Cosmia pyralina</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mh	D	Eua	+	+	+	F
270.	<i>Cosmia trapezina</i> (LINNAEUS, 1758)	M	Dq	Vam	+	+	+	F
271.	<i>Xanthia aurago</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq	Eua	+	+	+	F
272.	<i>Xanthia sulphurago</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Dq	Vam	+	+	+	F
273.	<i>Xanthia citrigo</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D	Vam	+	-	+	RF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
274.	<i>Agrochola circellaris</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	Dq	Eua	+	+	+	F
275.	<i>Agrochola nitida</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P;A	Vam	+	-	+	RF
276.	<i>Agrochola litura</i> (LINNAEUS, 1758)	Mh	P;A	Vam	+	-	+	RF
277.	<i>Jodia croceago</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	Dq	Vam	+	+	+	RF
278.	<i>Mesogona acetosellae</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Xt	Dq	Eua	+	+	+	RF
279.	<i>Eupsilia transversa</i> (HUFNAGEL, 1766)	Eu	Dq	Eua	+	+	+	FF
280.	<i>Conistra vaccinii</i> (LINNAEUS, 1761)	M	D;P	Eua	+	+	+	FF
281.	<i>Conistra rubiginosa</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	D;P	Vam	+	+	+	FF
282.	<i>Conistra rubiginea</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq	Vam	+	+	+	FF
283.	<i>Litophane ornitopus</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	Dq	Eua	+	+	+	FF
284.	<i>Xylena exoleta</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	-	+	R
285.	<i>Allophytes oxyacanthae</i> (LINNAEUS, 1758)	Mxt	A	Vam	+	+	+	RF
286.	<i>Gryposia aprilina</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	Q	Vam	+	+	+	R
287.	<i>Dichonia convergens</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Xt	Q	Vam	+	+	+	RF
288.	<i>Dichonia aeruginea</i> (HÜBNER, 1808)	Xt	Q: <i>Quercus robur</i> , Q. pubescens	Vam	+	+	+	R
289.	<i>Ammoconia caecimacula</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mt	P	Eua	+	-	+	R
290.	<i>Apamea monoglypha</i> (HUFNAGEL, 1766)	M, Eu	R	Eua	+	+	+	FF
291.	<i>Apamea charactera</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	R (Poaceae)	Eua	+	-	+	R
292.	<i>Apamea sordens</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	R (Poaceae)	Eua	+	+	+	RF
293.	<i>Lacanobia w-latinum</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	P;A	Eua	+	+	+	RF
294.	<i>Lacanobia contigua</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Eua	+	+	+	F
295.	<i>Aetheria dysodea</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Eua	+	-	+	R
296.	<i>Aetheria bicolorata</i> (HUFNAGEL, 1766)	Mt	P	Eua	+	-	+	RF
297.	<i>Conisania luteago</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Mxt	P	Vam	+	-	+	R
298.	<i>Hadena confusa</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	P	Eua	+	-	+	FR
299.	<i>Sideridis rivularis</i> (FABRICIUS, 1775)	M	P: Caryophyllaceae	Eua	+	+	+	F

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
300.	Melanchra persicariae (LINNAEUS, 1761)	M	P	Eua	+	+	+	FF
301.	Heliophobus reticulata GOEZE, 1781	Mx	P	Eua	+	+	+	RF
302.	Polia nebulosa (HUFNAGEL, 1766)	M	D;P	Eua	+	+	+	F
303.	Mythimna turca (LINNAEUS, 1761)	Mh	P	Eua	-	+	+	RF
304.	Mythimna l-album (LINNAEUS, 1767)	M	G: Poaceae	Eua	+	+	+	F
305.	Orthosia incerta (HUFNAGEL, 1766)	M	D;P	Eua	+	+	+	FF
306.	Orthosia cruda (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq	Vam	+	+	+	FF
307.	Orthosia miniosa (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq	Eua	+	+	+	F
308.	Orthosia munda (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq	Eua	+	+	+	RF
308.	Egira conspiciaris (LINNAEUS, 1758)	M	P	Vam	+	+	+	FF
309.	Axylia putris (LINNAEUS, 1761)	M	G;P	Eua	+	+	+	FF
310.	Ochropleura plecta (LINNAEUS, 1761)	M	P	Hol	+	+	+	FF
311.	Noctua pronuba (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	FF
312.	Noctua comes (HÜBNER, 1813)	M	P;G	Med-As	+	+	+	R
313.	Noctua fimbriata (SCHREBER, 1759)	M	P;A	Vam	+	+	+	F
314.	Noctua janthina (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Vam	+	+	+	RF
315.	Eugnorisma depuncta (LINNAEUS, 1761)	M	P	Eua	+	-	+	R
316.	Xestia c-nigrum (LINNAEUS, 1758)	M, Eu	P	Cosm	+	+	+	FF
317.	Xestia xanthographa (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	G;P	Med-As	+	+	+	F
318.	Xestia triangulum (HUFNAGEL, 1766)	M	P	Eua	+	+	+	F
319.	Eugraphe sigma (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Eua	+	+	+	FR
320.	Cerastis rubricosa (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	P	Eua	+	+	+	F
321.	Euxoa nigricans (LINNAEUS, 1761)	M	R	Eua	+	+	+	F
322.	Agrotis ipsilon (HUFNAGEL, 1766)	M, Eu	G;P	Cosm	+	+	+	FF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
323.	<i>Agrotis exclamationis</i> (LINNAEUS, 1758)	Eu	G;P	Pal	+	+	+	FF
324.	<i>Agrotis segetum</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	Eu	P	Eua	+	+	+	FF
325.	<i>Colocasia coryli</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D	Eua	+	+	+	FF
LYMANTRIIDAE								
326.	<i>Calliteara pudibunda</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D	Eua	+	+	+	F
327.	<i>Orgyia antiqua</i> (LINNAEUS, 1758)	Mx	Dq: <i>Quercus</i> , <i>Fagus</i> , <i>Crataegus monogyna</i>	Hol	+	+	+	RF
328.	<i>Lymantria dispar</i> (LINNAEUS, 1758)	M	Dq: <i>Quercus</i> , <i>Carpinus</i> , <i>Populus</i> , <i>Betula</i>	Hol	+	+	+	F
329.	<i>Arctornis l-nigrum</i> (O.F. MÜLLER, 1764)	Mt	D: <i>Quercus</i> , <i>Tilia</i> , <i>Corylus</i> <i>avellana</i> , <i>Ulmus</i>	Eua	+	+	+	RF
330.	<i>Euproctis chrysorrhoea</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D: <i>Quercus</i> , <i>Carpinus</i> , etc.	Eua	+	+	+	F
331.	<i>Sphrageidus similis</i> FUESSLY, 1775	M	D: <i>Quercus</i> , <i>Tilia</i> , <i>Populus</i> , etc	Eua	+	+	+	RF
ARCTIIDAE								
332.	<i>Mitochrista miniata</i> (J.R. FORSTER, 1771)	M	L	Eua	+	+	+	FF
333.	<i>Atolmis rubicollis</i> (LINNAEUS, 1758)	M	L	Eua	+	+	+	FF
334.	<i>Lithosia quadra</i> (LINNAEUS, 1758)	M	L	Eua	+	+	+	RF
335.	<i>Eilema lurideola</i> (ZINCKEN, 1817)	Mt	L	Eua	+	+	+	RF
336.	<i>Eilema complana</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	L	Eua	+	+	+	RF
337.	<i>Eilema sororcula</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	L	Eua	+	+	+	RF
338.	<i>Phragmatobia fuliginosa</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	FF
339.	<i>Phragmatobia caesarea</i> (GOEZE, 1781)	Mt	P	Eua	+	+	+	R
340.	<i>Spilosoma luteum</i> (HUFNAGEL, 1766)	M	P;D	Eua	+	+	+	F
341.	<i>Spilosoma lubricipeda</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P	Eua	+	+	+	FF

Nr. crt.	Taxon	E.E.	B.t.	D.g.	PB	PS	PC	F
342.	<i>Arctia caja</i> (LINNAEUS, 1758)	M	P;A	Eua	+	+	+	RF
343.	<i>Arctia villica</i> (LINNAEUS, 1758)	Mt	P	Eua	+	+	+	RF
344.	<i>Callimorpha quadripunctaria</i> (PODA, 1761)	M	D;P	Eua	+	+	+	FF
345.	<i>Callimorpha dominula</i> (LINNAEUS, 1758)	M	D	Vam	+	+	+	F
346.	<i>Syntomis phegea danieli</i> OBRAZTSOV, 1966	M	P	Eua	+	+	+	FF
NOLIDAE								
347.	<i>Meganola strigula</i> (DENIS & SCHIFFERMÜLLER, 1775)	M	Dq	Eua	+	+	+	F
348.	<i>Nola cucullatella</i> (LINNAEUS, 1758)	Mx	A: <i>Prunus spinosa</i>	Eua	+	+	+	F
349.	<i>Nycteola revayana</i> (SCOPOLI, 1772)	Mt	Dq	Vam	+	+	+	F
350.	<i>Bena bicolorana</i> (FUESSLY, 1775)	Mxt	Dq	Vam	+	+	+	FF
351.	<i>Pseudoips fagana</i> (FABRICIUS, 1781)	M	D	Eua	+	+	+	F

Legendă:

E. E. = Exigențe ecologice: M = Mezofil; Mt = Mezotermofil; Mx = Mezoxerofil; Mxt = Mezoxerotermofil; Mh= Mezohigrofil; Xt= Xerotermofil; T= Termofil; Eu = Euribiont (după RÁKOSY 1996; 1997);

B. t. = Baza trofică a larvelor speciilor de macrolepidoptere: D = Defoliatori (altele decât quercineele); Dq = Defoliatori cu preferință pentru diferite specii de *Quercus*; Q = Defoliatori specializați pe diferite specii de *Quercus*; P = Consumatori de plante ierboase (altele decât gramineele); G= Consumatori graminee; R = Consumatori rădăcini și alte organe subterane; X = specii saprolignicole; L = specii lichenofage;

D. g. = Distribuția zoogeografică actuală: Eua = Euroasiatic; Hol = Holarctic; Vam = Vestasiatic-mediteranean; Med-As= Mediteranean-asiatic; Eurosib= Eurosiberian (după RÁKOSY 1996; RÁKOSY & WIESER 2000);

Stațiuni: PB= Pădurea Bejan-Deva; PS = Pădurea Slivuț-Hațeg; PC = Pădurea Chizid-Hunedoara;

Frecvența: F = Frecvent: 5-15 exemplare/zi; FF = Foarte frecvent: 15 exemplare/zi (după RÁKOSY 1991); RF = Relativ frecvent: 7-5 exemplare/zi; R = Rar: 5-10 exemplare/generație; FR = Foarte rar: 1-4 exemplare/generație

BIBLIOGRAFIE

- BALAZS MARCELA (2002): Des dates concernant la flore de la reserve naturelle "La Forêt de Bejan" (le département de Hunedoara, Roumanie).- Sargetia, Acta Mus. Dev., Ser. Sci.Nat., 19, p. 133-152.
- BURNAZ SILVIA (1993): Contribuții la cunoașterea faunei de macrolepidoptere a Măgurilor Devei (jud. Hunedoara). - Bul. Inf. Soc. Lepid. Rom., Cluj-Napoca, 4(1): 3-11.
- BURNAZ SILVIA, MARCELA BALAZS (2001): Contribuții la cunoașterea florei și faunei ecosistemelor naturale din sectorul estic și nord-estic al Munților Poiana Ruscă (Carpații Occidentali, Munții Banatului).- Corviniana, 6, p. 340-346.
- KOCH M. (1988): Wir bestimmen Schmetterlinge. Tagfalter, Eulen, Schwärmer, Spinner & Spinner. 2. - Aufl.- Melsungen, 729 p.
- LAZĂR D., BOȘCAIU N., NUȚU AGNIȘA, MAIORESCU E. (1974): Situația rezervațiilor din județul Hunedoara.- Sargetia, Acta Mus. Dev., Ser.Sci.Nat., 10, p. 31-40.
- LERAUT P. (1980): Lyste systématique et synonymique des lépidoptères de France, Belgique et Corse.- Suppl. Alexanor, Rev. des Lépidoptéristes Français, Paris, 334 p.
- MIHUȚ S. (2000): Biological, ecological and zoogeographical considerations on Romanian Butterflies.- Evolution and Adaptation, Cluj-Napoca, 6, p. 45- 78.
- NICULESCU E. V. (1963): Familia *Pieridae*. Lepidoptera. In: Fauna R.P.R., Insecta, Edit. Acad. Romane, București, 11 (6).
- NICULESCU E.V. (1965 a): Familia *Nymphalidae*. In: Fauna R.P.R., Insecta, Edit. Acad. Romane, București, 11 (7).
- POPESCU-GORJ A. (1987): La liste systématique révisée des espèces de macrolépidoptères mentionnées dans la faune de Roumanie. Mise à jour de leur classification et nomenclature. - Trav. Mus. Hist. Nat."Grigore Antipa", București, 29, p. 69-123.
- RÁKOSY L. (1995): Die Noctuiden Siebenbürgens (Transsylvanien, Rumänien) (Lepidoptera: Noctuidae). - Nachr. Entomol. Ver. Apollo, Frankfurt/ Main, Suppl. 13, p. 1-109.
- RÁKOSY L. (1996): Die Noctuiden Rumäniens (Lepidoptera: Noctuidae) - Staphia, Linz.
- RÁKOSY L. (1997): Macrolepidopterele din Parcul Național Retezat. In: Entomofauna parcurilor naționale Retezat și Valea Cernei. Soc. Lepid. Rom., Cluj-Napoca, p. 87-121.
- RÁKOSY L., WEBER W. (1984): Bioökologisches Studium der Tagfalter (Rhopalocera und Gypocera) von Sighișoara (Schaßburg) und Umgebung (Transilvania/ Siebenbürgen, Rumänien) - Stud. Comunic. Muz. Brukenthal, Ōt. Nat., Sibiu, 26, p. 325-341.
- RÁKOSY L. & C. WIESER (2000): Das Măcin Gebirge (Rumänien, Nord-Dobruđscha). Ein durch hohe Biodiversität gekennzeichnetes Refugium reliktarer Arten. Fauna und Flora, unter besonderer Berücksichtigung der Schmetterlinge und der Vegetationsverhältnisse.- Carinthia, II, 190/110, p. 7-116.
- RESMERIȚĂ I., CERNELEA E., VICOL E. C., TÄUBER F. (1972): Vegetația din jurul Devei.- Sargetia, Acta Mus. Dev., Ser. Sci.Nat., 9, p. 23-50.
- SCHREIBER ȘT., AGNIȘA NUȚU (1969): Angiospermele dicotiledonate din flora dealurilor Devei. Sargetia, Acta Mus. Dev., 6, p. 231-258.
- SCHREIBER ȘT., AGNIȘA NUȚU (1970): Notă asupra quercineelor Pădurii Bejan.- Sargetia, Acta Mus. Dev., 7, p. 303-305.
- STĂNESCU V., ȘOFLETEA N., A. STANCIU (1997): Oak tree hybrids in the Bejan Forest- Deva. Reactualisation and genetic prospections.- Sargetia, Acta Mus. Dev., Ser. Sci. Nat., 17, p. 29-36.

DATA CONCERNING FLORA; VEGETATION AND MACROLEPIDOPTERA FAUNA FROM THE OAK FORESTS-NATURAL RESERVES OF HUNEDOARA COUNTY (ROMANIA)

Abstract

The report concerns an introduction to flora, vegetation and macrolepidoptera fauna of the oak forests – natural reserves from Hunedoara County, Romania. The results of the investigations of flora, vegetation and macrolepidoptera fauna from the oak forests - natural reserves are discussed. The sites are situated in the Poiana Ruscă Mountains and Hunedoara and Hațeg Depression. The diversity of the plant species varies considerably among the sites: 351 species were recorded at Bejan Forest, 231 at Slivuț Forest and 186 at Chizid Forest. Of particular interest are: *Aristolochia lutea*, *Parietaria officinalis*, *Dianthus giganteus*, *Euphorbia epithymoides*, *Potentilla montana*, *Hesperis sylvestris*, *Alyssum petraeum*, *Cerastium brachypetalum*, *Rorippa pyrenaica*, *Galium flavescens*, *Asperula cynanchica*, *Crocus banaticus*, *Vinca minor*, *Tamus communis*.

314 Macrolepidoptera species have been identified, in the habitats of the oak forests: the Bejan Forest-Deva, the Slivuț Forest-Hațeg, the Chizid Forest-Hunedoara. Ecological considerations are presented. Some rare species in these area are recorded: *Catocala sponsa*, *Minucia lunaris*, *Marumba quercus*, *Quercusia quercus*, *Gryposia aprilina*.

UN SECOL ȘI JUMĂTATE DE PREPARARE, CONSERVARE ȘI RESTAURARE LA MUZEUL DE ISTORIE NATURALĂ DIN SIBIU

Cornel Popescu

Încă din sec. al XVII au existat în multe localități din Transilvania colecții de științe naturale, fie particulare, fie școlare. Ele au format nucleul unor viitoare muzee, sau au dispărut sub influența nefastă a revoluțiilor și războaielor, unele chiar roase de insecte, mucegai sau indiferență. Colecțiile Societății Ardelene de Științe Naturale și-au asigurat existența datorită spiritului celor care de-a lungul anilor și-au materializat dragostea pentru natură printr-o activitate practică de custodie și protecție a diverselor piese. Puțini dintre ei, însă, au fost profesioniști în domeniul științelor naturii. Natura, această mamă generoasă a tot ceea ce ne înconjoară, a atras spre ea preoți, farmaciști, inspectori financiari, medici, comercianți, profesori de diferite formații (de la sport la filosofie), ingineri, arhitecți, fabricanți, meseriași, avocați și alții cu diverse profesii de bază, cu care își asigurau existența lor și a Societății.

Majoritatea membrilor Societății au fost colecționari, dedicându-se și studiului, preparării și conservării colecțiilor. Factor esențial care ne determină să acordăm toată admirația celor care au realizat viabilitatea pieselor până în ziua de azi.

Fără reținerea pe care o avem astăzi față de colectarea unor specimene naturale care au devenit foarte rare ei au adunat ce îi atrăgea mai mult din natură: insecte, fluturi, păsări, animale diverse, flori, minerale sau fosile. Parcursând colecțiile ne putem imagina cum se prezenta mediul natural transilvănean în vremurile acelea, nealterat de zone industrializate și râuri poluate excesiv, fără o agricultură chimizată, fără defrișări și căi de acces pentru așezări suprapopulate.

Unele piese au fost colectate fără date prea exacte, prepararea fiind făcută cu mai mult sau mai puțin profesionalism, ele nefiind sistematizate; depozitate în neorânduială. Cu timpul această situație a dus chiar la distrugerea, deteriorarea unor piese, supuse atacului dăunătorilor, la pierderea importanței științifice. Pentru cunoașterea modului de colectare, a celor care au preparat, conservat și în unele cazuri au restaurat piesele din colecția de zoologie am apelat la documentele puține - referitoare la aceste activități. S-au folosit comunicările anuale ale membrilor Societății, rapoartele de activitate ale celor care au funcționat în Muzeu între anii 1949-1975, precum și rapoartele proprii din perioada 1976-2001. În primii 50 de ani de la constituirea Societății, situația care a pus în dificultate colecțiile a constituit-o lipsa unui spațiu propriu și, deci, desele mutări. Primele piese au fost găzduite de o masă din locuința preotului Karl Fuss, apoi au început să fie scoase din sertarele și dulapurile membrilor, să fie extinse la vedere în spații mai încăpătoare. Această lipsă de spațiu suficient dănuiește însă până în prezent.

Colecțiile au fost custodiate la început de Ludwig Neugeboren, Michael Fuss și Karl Fuss. Aceștia, la fel ca ceilalți membri ai Societății au procedat și la o preparare inițială, de la naturalizarea mamiferelor și păsărilor, a altor vertebrate, la punerea în soluție conservantă a vertebratelor inferioare și nevertebratelor, la postarea pieselor entomologice și a plantelor prin uscarea lor până la tranșarea eșantioanelor mineralogice sau detașarea din materialul de incluzie al fosilelor. Concluzia este că toți colecționarii au fost mai mult sau mai puțin preparatori. După înființarea muzeului și stabilizarea spațială a colecțiilor, cei care au condus instituția au fost și preparatori de marcă, mai ales în domeniul zoologiei, așa cum au fost Mauritius v. Kimakowicz, prof. Alfred Kamner, dr. fil. Arnold Müller și prof dr. Hartmut W. Palmhert. Pentru stabilirea unui reper în prezentarea activității de formare, păstrare și conservare a colecțiilor de zoologie am folosit ordinea din comunicările Societății în succesiune cronologică.

COLECȚIA DE ZOOLOGIE

Secția vertebrate – mamifere. Despre această importantă grupă sunt menționați referitoare la colecțiile de la începuturi. Este, de fapt, o grupă cu piese care necesită prepararea - naturalizarea în condițiile cunoașterii unor tehnici mai speciale, astfel că era normal să pună dificultăți în formarea unor colecții. Primele piese menționate sunt cele din colecția dr. Eduard Albert Bielz, apoi donațiile făcute de juristul Victor Sill. Inițial custodiile de colecții se schimbau destul de des și nu exista o funcție stabilă de preparare conservare. Societatea era nevoită să apeleze la fondurile proprii pentru a plăti lucrări de preparare la piesele colectate sau donate. De această grupă se ocupă o vreme Karl Fuss, apoi după 1867 Adolf Lutsch. E. A. Bielz, după 25 de ani de

activitate, se stabilește în funcția de custode al sectorului zoologie până la preluarea președinției Societății. O vreme pe acest post se află Karl Reiss, apoi farmacistul Karl Henrich. Creșterea continuă a colecțiilor creează probleme în depozitarea și expunerea pieselor existând astfel o preocupare permanentă pentru procurarea de dulapuri adecvate, mai ales cu geamuri și, bineînțeles cât mai etanșe. Unele piese sunt greu de expus în condițiile existente necesitând amenajări speciale, cum a fost ursul preparat de M. v. Kimakowicz în 1885. Substanțele conservante pun deseori probleme financiare, așa că sunt binevenite donațiile precum cea a farmacistului dr. G. A. Kayser sub formă de săpun arseniacal. Pe lângă alte multe activități dr. Daniel Czekelius sen. se ocupă și de colecția osteologică preparând craniile și diferite alte părți de schelet, se ocupă de curățirea și remontarea unor piese existente. De sectorul osteologic se va ocupa ulterior și dr. A. Müller, Alfred Kamner, Carl Orendi, preparând cu precădere craniile, scheletele întregi lipsind din inventarul colecției. În perioada formării colecției s-a insistat asupra necesității colectării și preparării unor piese cu caracter didactic, adică animale pe care copii le întâlnesc în cărțile de povești și în manualele de școală, fapt care a fost și realizat (iepure, vulpe, lup, urs etc.). Pe lângă preparatorii locali, la creșterea colecției Societății au contribuit și alții din afara Sibiului care și-au vândut sau donat piesele, ca de exemplu prof. Wilhelm Hausmann din Turcheș-Brașov; un harnic membru al Societății.

Noul local al muzeului Societății va pune probleme mai speciale la mutarea colecțiilor ajunse destul de numeroase în acel an 1895. Manevrarea lor este dirijată de Mauritius von Kimakowicz, custodele colecției de zoologie care devine și primul director al acestei instituții. Colecția a fost în întregime reorganizată, expusă în mobilier nou. La această acțiune participă și elevi de gimnaziu, ajutor la care se va mai apela și în viitor, inclusiv la prepararea-conservarea pieselor.

În toți anii care urmează, pe lângă creșterea colecției s-a acționat în continuu la reorganizare, la sistematizare, la menținerea pieselor în cât mai mare ordine și curățenie. Dezinfectarea-dezinsectizarea a stat în centrul atenției pentru prevenirea unui atac al dăunătorilor sau al mușgaiului. Se procedează în repetate rânduri la impregnarea podelelor cu un ulei special (Staubol) pentru a împiedica prăfuirea pieselor. Membrii ai Societății aflați pe diferite continente au trimis piese naturalizate la locul colectării sau care vor suferi intervenția specialiștilor preparatori din Muzeu. Din Norvegia se primesc piese de la prof. dr. Alfred Müller, din Australia de la ing. Carl Melisca, din Africa de la dr. Carl Fr. Jickeli și alții. Se completează colecția de mamifere reprezentative pentru zona Sibiului, cu un mistreț, o pereche de căprioare, râs, capră neagră și altele. La colecția de craniile și părți scheletice se adaugă colecția dr. Gustav Gökel donată în întregime. Cu această ocazie întreaga colecție osteologică este curățată, dezinfectată și se propune ca unele piese reprezentative să fie expuse în secția de vertebrate, acțiune efectuată sub îndrumarea lui Carl Orendi care montează craniile. În anul 1939 se mai primește o donație importantă, și anume bustul de elan adus preparat din Norvegia de col. August v. Spiess de Braccioforte, o piesă care va ocupa un loc de cinste la intrarea în expoziția de bază.

În toți acești ani pentru naturalizarea pieselor s-au folosit cele mai noi metode preluate din Europa, de fapt îmbunătățiri la metoda clasică Joseph Kerz. Încercarea de aplicare a unor metode diferite experimentale nu sunt detaliate, doar în anii 1920 prof. Alfred Kamner amintește de încercarea de preparare a unor mamifere mici prin formolizare-mumificare, dar nu se cunosc piesele și calitatea lor rezultată din aceste experiențe.

În timpul celui de al Doilea Război Mondial situația colecției s-a înrăutățit, piesele depozitate în condiții necorespunzătoare, în pivniță, s-au deteriorat mult, unele fiind atacate de mușgai. După 1945 s-a distrus o mare parte din datele aflate în cataloagele și inventarele vechi, în parte, prin transcrierea lor defectuoasă, dar și prin înlăturarea unora din arhivă. Astfel o situație clară a tuturor pieselor ce compuneau în perioada de formare colecția este imposibil de reconstituit. După 1949, după naționalizarea Muzeului și apoi desființarea Societății se schimbă formația veche cu salariați angajați peste care va trebui să treacă mai mulți ani și mai multe înlocuiri până când activitatea de preparare - restaurare să se normalizeze. Tot în această perioadă s-au pierdut o serie de date ale pieselor prin înlocuirea etichetelor vechi, la unele piese, considerate, fiind scrise în limba germană, cu caractere gotice. Totuși, în această perioadă, unii foști

membrii ai Societății sunt chemați să colaboreze "voluntar" și astfel prof. Alfred Kamner ajută la reorganizarea colecției, chiar la prepararea unor piese, ulterior în colaborare cu Silvia-Stein Spiess, care este numită taxidermistă. După 1955, când clădirea Muzeului este restaurată și consolidată, se fac modificări și în organizarea expoziției, de colecție se ocupă Klaus Peter Zsivanovits, el prepară mamifere și diferite părți scheletice. Tot el va acționa în anii care urmează împreună cu Martin Stamp și la lucrări de dezinfectare cu sulfură de carbon și formol în colecție și pe piesele depozitate în exterior: la Casa Albastră. Începe să colecteze piese în ieșirile pe teren, fiind dotat cu armă de vânătoare. Activitatea se îmbunătățește prin organizarea atelierului de restaurare în anul 1970, dotat cu aparatura corespunzătoare acelor timpuri. Tot aici se organizează și un curs de preparare cu participanți de la alte muzee din țară. Cursul este condus de K. P. Zsivanovits. După această dată, efectuând personal un curs de perfecționare în Republica Democrată Germană experimentează prepararea după alte metode ca dermoplastia și parafinarea.

Cu ocazia reorganizării întregii expoziții de bază din anul 1972 se fac modificări în modul de expunere a pieselor; se postează multe exponate fără suport, se sistematizează științific și se separă piesele expozabile reprezentative de colecții. Se capturează și se naturalizează unele piese lipsă. După anul 1976 se modernizează și se dotează cu mobilier nou și ustensile laboratorul de preparare. Având în vedere tendințele de ocrotire a mediului natural, s-a redus tendința de sporire a numărului de piese din colecție, ținând cont de structura acestora ca și de raritatea unor exemplare din fauna existentă. S-au naturalizat piese mai puține, doar cele primite ocazional. S-a insistat în direcția dezinfectiei-dezinsecției în expoziția de bază și depozite. S-au intensificat și acțiunile de conservare de laborator, de restaurare, constând în injectarea unor piese cu soluții conservante (arseniat, heclotox, pentaclorfenolat, acid carbolic, lindan) ca și tratarea exterioară prin pensulare și gazare, tratarea postamentelor și suporturilor din lemn cu xylamon, formol și tetracolorura de carbon. Restaurările s-au făcut cu lianți pe bază de nitroceluloză, acetat de vinil, iar completările cu rășini epoxidice. Din păcate, și aceste substanțe au devenit tot mai greu de procurat, fiind necesare mereu înlocuiri în rețete. La fel experimentarea de noi metode s-a efectuat în mai mică măsură. Aplicarea parafinării, mumificării, dermoplastiei și a altor metode neaducând rezultatele scontate prin lipsa suportului tehnic, al materialelor adecvate, a aparaturii de rigoare.

SECȚIA VERTEBRATE - ORNITOLOGIE

Este colecția care a avut de la bun început o situație favorabilă, ca și o evoluție pozitivă pe măsură. Printre primele piese din patrimoniul Societății au fost patru păsări naturalizate chiar de către trei dintre membrii fondatori: dr. Daniel Czekelius sen., Michael și Karl Fuss. Prima mare colecție achiziționată a fost cea ornitologică a ing. Fr. W. Stetter din Deva. Acesta a fost în Transilvania printre primii preparatori științifici de piese ornitologice. O mare parte din aceste piese care se află în patrimoniul actual al Muzeului au rezistat perfect deși unele au fost preparate în jurul anilor 1830. Nu se relatează dacă el, stabilindu-se la Sibiu, a inițiat în tehnica preparării pe cineva. În primele decenii de activitate Societatea a recurs deseori la plata unor preparatori externi, dar și membri ai Societății și-au încercat îndemânarea în prepararea păsărilor. Ca și la celelalte colecții, prin creșterea numărului de exponate s-a făcut necesară procurarea de mobilier tot mai adecvat pentru depozitare și expunere, totodată s-au înmulțit și diversificat lucrările de conservare.

Achizițiile și donațiile de păsări, atât cele indigene dar mai ales cele exotice sunt deseori sub formă de balguri care ulterior au necesitat modificări de poziționare în vederea expunerii. Aceasta apare mai ales după anul 1892, când custodia colecțiilor de zoologie este încredințată lui Mauritius von Kimakowicz și Karl Henrich. Colecția este reorganizată în vederea unei recatalogări. Tot atunci prin primirea unui mare număr de balguri exotice de la dr. Joh. Binder, apoi de la C. F. Jickeli, dr. Daniel Czekelius sen. propune confecționarea unei casete din tablă în care să se pună piesele pentru dezinfectare. La reorganizarea colecțiilor din anul 1895 piesele se remontează pe postamente uniforme din lemn de stejar și pe crengi tratate cu arseniat, toate executate gratuit de Julius Gromer membru al Societății. La o serie de piese s-au montat ochi din sticlă pictați natural.

Mutarea repetată a colecțiilor în diversele sedii a dăunat mult acestei colecții, poate cea mai perisabilă dintre toate, pierzându-se astfel o serie de piese reprezentative, tot mai greu de înlocuit. Prof. Alfred Kamner, noul custode al colecției, pentru îmbunătățirea aspectului expoziției, hotărăște înlăturarea pieselor care nu mai corespund estetic, iar pe cele rămase le dezinfectează cu amyglacetat (?) – o substanță folosită în același scop și la colecția de entomologie. Tot în vederea distrugerii dăunătorilor Alfred Kamner comandă un dulap din lemn cu o capacitate de 5 mc. dotat cu un radiator electric care să încălzească aerul la 60° C. La proba efectuată exemplarele de dăunători din genurile Dermestes și

Anthrenus au murit după 2-3 ore. În vederea naturalizării se solicită și se aprobă de adunarea generală achiziționarea unui kg. de arseniat și a 2000 perechi de ochi din sticlă. În general, s-au cheltuit mai puțini bani pentru achiziția de păsări gata preparate, decât pentru prepararea unor păsări primite ca donații. O altă acțiune de conservare este și cea efectuată de Carl Orendi care etanșeizează cu vată dulapurile cu preparate pentru a opri daunătorii. În cadrul colecției de ornitologie s-a format de-a lungul anilor și o colecție de ouă, provenită îndeosebi din donații. Pe lângă intrări individuale au fost donate și o serie de colecții cum a fost cea preparată de A. Sennoner din Viena sau cea a lui R. Klement din Vâlcele care se adaugă celor inițiale a lui K. Neugeboren și J. Gromer.

Preparatori externi ale căror piese ornitologice au ajuns în colecția Societății și care erau și personalități în domeniu au fost Dionisie Lintia și Emil Nadra din Timișoara, Robert R.v. Dombrowski (atelierul din Constanța), Johann v. Csato din Cunța, prof. Wilhelm Hausmann din Turcheș, preotul Heinrich Frank din Hozman. Au existat și membri ai Societății care au trimis piese preparate din alte zone ale lumii precum Carl Meliska din Australia și Noua Zeelandă, Arnold Müller din Norvegia. Printre ultimele colecții mari-care au mai intrat în patrimoniul Muzeului trebuie remarcată cea a dr. avocat Paul Theil, în majoritate răpitoare. În colecția de ornitologie mai puține piese au fost preparate în lichid, ca și la mamifere, dar și ele au fost permanente întreținute prin completarea lichidului conservant și etanșeizare.

În perioada Războiului al Doilea Mondial și această colecție are de suferit din cauza manipulării și depozitării. Ulterior se face o revizuire a colecției, cu redeterminări și reetichetări, dar într-o măsură mai mică decât la alte colecții. Se continuă activitatea de dezinfectare. După anul 1950 M. Gheorghian după un curs efectuat la București încearcă prepararea unor păsări, îl inițiază și pe L. Iacubovici. Prof. Alfred Kamner, care este "colaborator extern voluntar", se ocupă de naturalizări împreună cu Silvia Stein-Spiess. În anul 1957 este primit un rest al colecției Buda Adam din Hațeg, care fusese vândută în 1920 Asociației "Astra" și de unde a fost ulterior împrăștiată pe la școli sibiene (din cauza lipsei de spațiu, de posibilități de conservare și, apoi, din cauza dizolvării Asociației). Aceste piese sunt tratate cu sulfură de carbon și parțial restaurate.

În anii următori începe să prepare K. P. Zsivanovits împreună cu Silvia Stein-Spiess. Se prepară și craniile, sternuri rămase de la naturalizări. Pentru reorganizarea expoziției în 1972 se colectează piese noi pe teren, din zona sau din Delta Dunării. Acestea se naturalizează în pozițiile dorite pentru expunere. După plecarea lui K. P. Zsivanovits, după anul 1976 se renunță la arma de vânătoare iar activitatea de preparare - conservare - restaurare se reia după efectuarea unor cursuri de specializare și în urma unor îndrumări practice primite din partea lui K. P. Zsivanovits. Piese care au fost naturalizate provin din colectări ocazionale pe teren sau din donații. Periodic se procedează la curățire, dezinfectare, restaurare atât a pieselor din expoziția de bază cât și a celor din depozite. Păsările naturalizate recent au fost tratate conform rețetelor clasice cu compoziții chimice pe bază de arseniați, dar și cu substanțe conservante complementare pentru a asigura existența exponatelor, la fel ca cele preparate acum 150 de ani.

COLECȚIA DE TROFEE DE VÂNĂTOARE

Deși cu un alt specific și un alt mesaj și această colecție se alătură celei de vertebrate prin modul de naturalizare și conservare. În "Dezbaterile și comunicările..." Societății se amintește prea puțin de existența acestei colecții. În 1888 se primesc trofee de antilopă trimise din Africa de Franz Binder, se fixează pe postamente uniforme, se curăță, se determină și se etichetează în limba germană. Nu se cunoaște cine a efectuat prepararea, probabil la colectare în Africa. La fel alte trofee, cum sunt cele de mamifere sau păsări din colecția August v. Spiess și Emil Witting. Primul a apelat la ateliere străine-unul cunoscut la Budapesta iar Emil Witting le-a preparat singur. Dezinfectări au fost făcute de K. P. Zsivanovits și M. Stamp la colecția col. August v. Spiess achiziționată în 1963. Pentru expunere la inaugurarea expoziției permanente "Arme și Trofee de Vânătoare" piesele au fost tratate cu sulfură de carbon. Între anii 1977-1980 toate piesele au fost curățate, impregnate, dezinfectate, restaurate prin tratare cu soluții insecticide și antimicotice, în mod special instalându-se pe piesele de proveniență exotică aflate în podul clădirii și care au fost folosite la reorganizarea secției din anul 1981.

În anii care au urmat s-au făcut periodic tratamente de conservare, atât pe trofee cu coarne cât și pe piei, păsări și mamifere naturalizate, arme, postamente etc. Probleme deosebite au fost ridicate în conservarea pieselor de umiditatea tot mai crescută a clădirii și încălzirea insuficientă în sezonul rece.

SECȚIA NEVERTEBRATE

Preparate lichide. În 1852 se primesc primele piese preparate în alcool etilic de la K. Neugeboren, apoi reptile și pești de la E. A. Bielz preparate tot în alcool etilic. De-a lungul anilor mai mulți membri ai

Societății contribuie la creșterea acestui sector: A. Lutsch, Fr.W. Stetter, K. Fuss, dr. D. Czekelius. Reprezentanți ai unor clase diferite, de la viermi, moluște și până la vertebrate au avut o continuă acumulare în colecție prin donații și din activitatea de colectare a membrilor Societății. Ca și pentru alte piese o preocupare continuă a constituit-o procurarea de materiale necesare conservării: vase din sticlă, plăci din sticlă pentru capace, lichid conservant, care în faza de început a fost alcoolul etilic, apoi încet-încet a fost înlocuit cu formol 4%. Mobilierul nu a pus probleme fiind necesare doar dulapuri cu polițe cât mai încăpătoare. Vasele pentru preparate lichide având în general forma cilindrică ușor de depozitat sau de expus. O perioadă de stabilitate în activitatea de preparare a pieselor colectate în vase cu soluții a fost la sfârșitul secolului 19, când K. Henrich și M. v. Kimakowicz au preluat în întregime acest sector. Au fost revizuite preparatele, au fost separate pentru expunere unele preparate de cele cu caracter pur științific. Unele piese au fost montate pe plăci din sticlă colorate cât mai natural. Pentru a i se asigura temperatura cât mai constantă colecția este mutată într-o încăpere corespunzătoare. În anul 1900 se obține o cantitate de alcool etilic de 100 litri (specificat: fără taxă fiscală), iar vasele din sticlă necesare se procură de la firma Lang-Rosenthal și Palmherth din Brașov.

După anul 1940 de această colecție se ocupă dr. H. W. Palmherth, dar din "lipsă de gutapercă se folosește membrană animală", adică vezică de porc sau vită pentru etanșeizare. Din cauza prețului ca și pentru o prelungire a stabilității lichidului conservant se înlocuiește alcoolul etilic 70° cu formolul 4%. Aflăm după rapoartele anuale că începând cu anul 1949 se completează și se refac din nou soluțiile conservante, dar din păcate, și multe etichete originale, se schimbă, considerându-le că "erau greșit determinate" ca și la celelalte colecții. De fapt realitatea era că inițial au fost scrise cu caractere gotice și în timp s-a modificat și taxonomia. Această perioadă este marcată de activitatea susținută a lui L. Iacubovici cu concursul "voluntar" al dr. E. Worell. Se prepară piese noi de către Silvia Stein-Spiess. Acțiunea de completare a soluțiilor este efectuată de către M. Stamp, K. P. Zsivanovits și H. Plattner.

Și după anii 1976 se continuă activitatea de reîmprospătare a formolului și a alcoolului din vasele cu preparate, de înlocuire a unor vase degradate. Din păcate, vasele noi care se primesc sunt de o calitate foarte proastă, iar problema alcoolului etilic, deși folosit la puține preparate, rămâne greu de rezolvat. Se prepară o serie de piese noi colectate pe teren, dar din rațiuni actuale de ocrotire a naturii acestea devin tot mai rare. Doar la solicitarea muzeului din Janshi-India se prepară și se trimit o serie de batracieni comuni.

Preparate uscate. Preparatele prin uscare, de nevertebrate și vertebrate inferioare, au fost mai puține și datorită friabilității lor care a cauzat și o păstrare mai dificilă. Unele piese, ca de exemplu cele provenind din mediul acvatic, care au fost doar colectate și apoi uscate au constituit o parte majoritară. Sunt de remarcat și în prezent, piesele preparate de ing. Carl Meliska din zona Australiei, C. F. Jickeli din Marea Roșie, Fr. v. Sachsenheim din Marea Adriatică, la fel ca și cele ale dr. A. Breckner, M. v. Kimakowicz. Dr. D. Czekelius a îmbogățit colecția preparând o serie de cochilii de moluște - scoici de apă dulce din Transilvania.

Datorită, însă, deselor mutări ca și depozitării defectuoase din timpul războiului, fără posibilitatea de restaurare, mai ales la artropode, colecția a suferit considerabil. Colecția de artropode, mai exact arahnidele, vor cunoaște o creștere considerabilă începând cu anul 1971 prin activitatea dr. Ingmar Weiss. Tot din această grupă se prepară prin excicare - impregnare o serie de arahnide mai mari din zona Sibiului de către C. Popescu. Piesele deși preparate experimental rezistă în timp, dar sunt foarte fragile. Colecția a fost supusă în continuu curățeniei, tratării și folosită în reorganizarea expoziției de bază. Din anul 1978 piesele au fost tratate cu soluții de conservare și mai ales antimicotice (heclotox, formol, pentaclorfenolat, ac. carbolic). Se continuă activitatea de conservare - preparare inițiată de K. P. Zsivanovits, se execută o serie de mulaje, încercări de parafinare, dar care sunt întrerupte din cauza lipsei de materiale adecvate.

COLECȚIA DE ENTOMOLOGIE

Este colecția cea mai numeroasă, bine păstrată, mai ales datorită protecției oferite de casetele și dulapurile în care s-a păstrat. Printre primele piese au fost cele ale prof. Karl Fuss destul de repede completate cu cele ale ing. Fr. W. Stetter, E. A. Bielz, dr. D. Czekelius și numeroși colecționari, care fără nici o îndoială și-au preparat singuri piesele colectate. Au fost numeroase intervențiile efectuate în direcția conservării, dar la fel și a reorganizării și a sistematizării pe grupe sau colecții. Pentru tratarea cutiilor cu piese de-a lungul timpului s-au folosit diferite insecticide sau substanțe conservante (cianura de potasiu, sulfura de carbon, Globol, Mirbanol), acțiune efectuată de către toți titularii de colecție sau de către

custozi. Uneori piesele au fost și repostate. Înainte de cel de al Doilea Război se hotărâște tratarea periodică a colecției, de două ori pe an : primăvara și toamna.

În lungii ani de existență au fost comandate în continuu cutii - casete pentru piese și dulapuri pentru depozitare. Ing. R.v. Kimakovicz donează plăci din pâslă, turbă și plută pentru fixat piesele în cutii. Se semnalează deseori atacuri de dăunători care trebuiesc combătuți. După 1950 L. Iacobovici este menționat împreună cu dr. E. Worell cu acțiuni de tratare a casetelor cu analcid lichid și praf. La aceste activități participă și Gustav Henrich. Ulterior se folosește pentru conservare nitrobenzol și naftalină. Această acțiune este continuată de M. Stamp, K. P. Zsivanovits și H. Plattner. În perioada mai apropiată de colectare - preparare activează dr. Eckbert Schneider, M. Stamp, dr. Carmen Stănescu și dr. Mariana Pascu. S-a trecut și la restaurarea unor piese deteriorate de timp, la impregnarea și consolidarea unor cuiburi mari de viespi, cu lac de nitroceluloză, acțiuni efectuate de C. Popescu în scopul completării unor expoziții temporare. De asemenea, periodic, colecția a fost tratată cu naftalină împotriva insectelor dăunătoare de către E. Drăgulescu.

Am încercat în baza informațiilor pe care le-am putut aduna esența activității depuse în cei 150 de ani de existență ai colecțiilor Societății. Lucrarea este perfectibilă. Nu a fost o omisiune sau o lipsă de respect faptul că nu i-am amintit pe toți cei care s-au îndeletnicit cu prepararea, conservarea și restaurarea pieselor din patrimoniul actual al Muzeului. Au fost nenumărați cei care au avut onoarea de a fi membri ai Societății sau sunt urmași ai lor și au contribuit la existența în timp a colecțiilor.

BIBLIOGRAFIE

- BARTMUS A.(1943): Verzeichnis in der Bücherei des Naturwissenschaftlichen Museums aufliegenden Wissenschaftlichen Zeitschriften. (Catalogul publicațiilor științifice aflate în biblioteca Muzeului de Științe Naturale). – Sibiu.
- BUDA A. (1917): Ergänzende Daten zum Artikel "Altberühmte Vogelsammlungen in Siebenbürgen" (Date complementare la articolul "Colecții vechi renumite de păsări din Transilvania"). – Aquila, 295 – 296, Budapesta.
- CAPESIUS J., KIMAKOVICZ M.V. (1896): Der Siebenbürgische Verein für Naturwissenschaften in Hermannstadt nach seiner Entstehung, seiner Entwicklung und seinem Bestande. (Societatea Ardeleană de Științe Naturale din Sibiu, formarea ei, dezvoltarea ei și starea ei actuală). Sibiu.
- CSAKI M. (1921): Das Baron Brukenenthalische Museum. (Muzeul Baronului Brukenenthal). – Zur Erinnerung an Samuel von Brukenenthal, Sibiu, 51-61.
- KAMNER A. (1934): Călăuza colecțiilor Asociației (Führer den Vereinssammlungen) – Sibiu.
- KAMNER A. (1935): Muzeul Societății Transilvănene de Științe Naturale din Sibiu (Museum des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt). Boabe de grâu 5 (11).
- KLEMM W., KOHL S. (1988) – Die Ornithologischen Sammlungen (Păsările Transilvaniei). Vol. III (XXIII - XXIX). Köln – Viena.
- POPESCU C. (1995): Secția de Științe Naturale din cadrul Muzeului Central al "Asociației Astra". Simpozion Științific național "Muzeul Astra la 90 de ani". Sibiu. Neditat.
- POPESCU C. (1998 a), Colecția ornitologică a hațeganului Buda Adam în cadrul Muzeului de Istorie Naturală din Sibiu (Die Vögelsammlung des Hatzeger Buda Adam in der Museum für Naturwissenschaften aus Hermannstadt). Hațeg 750, p. 190-199.
- POPESCU C. (1998 b), Constituția, evoluția și importanța patrimoniului ornitologic al Muzeului de Istorie Naturală din Sibiu (Die Entstehung, Entwicklung und Bedeutung des ornithologischen Erbguts des Museums für Naturwissenschaften aus Hermannstadt) .- Stud. Com. St. Nat. Muz. Nat. Brukenenthal, 27, p. 225-237.
- SALMEN H. (1980): 1982, Die Ornithologischen Sammlungen (Păsările Transilvaniei).-vol. I, II Köln-Viena, p. 34-81
- SCHENK J. (1916): Altberühmte Siebenbürgische Vogelsammlungen (Colecții vechi și renumite de păsări din Transilvania) - Aquila: 175-195, 468-482, Transilvania-Budapesta.
- Vereinsnachrichten 1849-1945, Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbg. Vereins f. Naturwiss. (Dezbateri și comunicări ale Soc. Ard. de St. Nat. din Sibiu).

A CENTURY AND A HALF OF PRESERVATION, CONSERVATION AND RESTORATION IN THE NATURAL HISTORY MUSEUM FROM SIBIU

Abstract

The collections of the Natural History Museum from Sibiu were gathered and preserved through different works of preservation, conservation and finally of restoration. In my work are presented the groups of the zoological collection and, in a chronological order the operations done upon the samples that were and are a part of the patrimony of the Museum from the establishment till nowadays. There are not in detail presented all the work methods and the chemical substances used, in order not to make the text too technical.

There are mentioned the names of those that had worked in this field. These were taken from the periodical reports of the Natural Sciences Society from Sibiu, the Museum's archives and my own reports in the last 26 years. From the collections of the Museum it was selected that of zoology with its vertebrates and nonvertebrates sections which needed special intervention, these being the easiest in degradation.

CRONICA ACTIVITĂȚII MUZEALE, RECENZII

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A MUZEULUI CIVILIZAȚIEI DACICE ȘI ROMANE DEVA PE ANII 2001 - 2002

I. Cercetare științifică.

a). Săpături arheologice și paleontologice, cercetare de teren, periegheze.

ADRIANA G. ARDEU, Cercetări arheologice pe șantierele arheologice Dealul Uroiului (2001), Micia (2001), Dealul Cetății Deva (2001, 2002) și Roșia Montană (2002). Descărcări de sarcină arheologică la Beriu, Vărmaga, Archia, Cinciș, Deva, Sântuhalm și Ludeștii de Jos (2001, 2002).

MARCELA BALAZS, Cercetări floristice și colectare de material floristic din Cheile Crăciunești. (2001, 2002) și Măgurile Devei (2001); Cercetări floristice și colectare de material floristic de la Vadu Dobri – Codrii seculari de la Bătrâna (2001); Culoarul depresionar al Mureșului (2001); Valea Bobârnei (2002).

ANGELA BĂLOS, Cercetări arheologice pe șantierul de la Racoș (2001, 2002).

SILVIA BURNAZ, Cercetări lepidopterologice și colectare de material entomo-faunistic din Cheile Crăciunești (2001, 2002): Vadu-Dobri – Codrii seculari de la Bătrâna (2001), Culoarul depresionar al Mureșului (2001), Valea Bobârnei (2002).

DORIN CĂRĂBET, Cercetare de teren Munții Metaliferi, Munții Semenic, Măgurile Devei și Culoarul depresionar al Mureșului (2001).

IOSIF VASILE FERENCZ, Șantierul arheologic de salvare de la Costești, Ardeu, Deva, Gurasada (2001), Cercetări arheologice pe șantierele de la Mada "Chiciorele" și Ardeu "Cetățuie", comuna Balșa (2002). Săpături de salvare la Vețel, Costești (2002)

CORALIA-MARIA JIANU, Șantierul paleontologic Harkut-Ungaria (2002). Periegheze în Bazinul Hațeg și Rusca Montană (2001).

IOACHIM LAZĂR, Șantierul de conservare - consolidare Crișan - Ribița (2001)

ROMICĂ PAVEL, Șantierul de la Roșia Montană (2001, 2002).

EUGEN PESCARU, Șantierul arheologic Germisara – Castru (2001); Șantierul arheologic Germisara – Castru (2002); Șantierul arheologic Blidaru – zona sacră (2002): Periegheze Densuș, Grădiște, Blidaru, Costești, Racoș, Roșia Montană (2001, 2002).

ADRIANA PESCARU, Șantierul arheologic Germisara – Castru (2001); Șantierul arheologic Blidaru – zona sacră (2002); Periegheze Densuș, Grădiște, Blidaru, Costești, Racoș, Roșia Montană (2001, 2002).

COSTIN DANIEL ȚUȚUIANU, Șantierul de la Roșia Montană (2001, 2002).

b). Cercetare de arhive și biblioteci

MARCELA BALAZS, Biblioteca Județeană "Ovid Densusăianu" Deva, Biblioteca Secției de Științele Naturii a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva, Biblioteca Direcției Județene Hunedoara a Arhivelor Naționale (2001, 2002).

MARIA BASARAB, Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (2001, 2002).

ANGELA BĂLOS, Biblioteca Muzeului de Istorie al Transilvaniei (2001, 2002); Biblioteca Muzeului Brăilei (1999, 2000).

GHERGHINA BODA-GHENA, Biblioteca Județeană Ovid Densusăianu Deva (2001, 2002), Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2001, 2002), Biblioteca Universitară Lucian Blaga Cluj-Napoca (2001, 2002).

CRISTINA BODO, Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2001, 2002), Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca (2001, 2002), Biblioteca MNIT Cluj-Napoca (2001, 2002).

SILVIA BURNAZ, Institutul de Biologie Cluj-Napoca, Biblioteca Societății Lepido-pterologice Române (2001, 2002), Institutul de speologie Cluj-Napoca (2001).

MIHAI CĂSTĂIANU, Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva, Biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia (2001, 2002).

MIHAELA-SIMONA COZA, Biblioteca Muzeului de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca (2001, 2002); Biblioteca Muzeului de Istorie Aiud (2001, 2002).

MIHAI DAVID, Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2001, 2002).

ADELA HERBAN, Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" Cluj-Napoca (2001, 2002); Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2001, 2002).

CORALIA-MARIA JIANU, Universitatea Eötvös Loránd Budapesta (2002), Universitatea John Hopkins Baltimore – USA (2001).

DOINA IONESCU, Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2001, 2002); Biblioteca Muzeului de Artă București (2001, 2002); Biblioteca Muzeului Cotroceni (2001); Biblioteca Muzeului Național de Artă Cluj (2002); Biblioteca Județeană Ovid Densusianu (2001, 2002).

IOACHIM LAZĂR, Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (2001, 2002); Biblioteca Astra Sibiu (2001, 2002); Biblioteca George Barițiu Brașov (2001); Biblioteca Universitară Lucian Blaga Cluj - Napoca (2001, 2002).

MARCEL MORAR, Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (2001, 2002); Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" Cluj-Napoca (2001, 2002); Biblioteca Institutului de Istorie Cluj-Napoca (2001, 2002); Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva (2001, 2002).

ADRIANA PESCARU, Biblioteca Muzeului de Istorie al Transilvaniei; Biblioteca Institutului de Istoria Artei și Arheologie Cluj-Napoca (2001, 2002); Biblioteca Muzeului Unirii Alba Iulia (2002).

EUGEN PESCARU, Biblioteca Institutului de Istoria Artei și Arheologie Cluj-Napoca (2001, 2002); Biblioteca Institutului de Istoria și Teoria Artelor Cluj-Napoca (2001); Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (2001); Biblioteca Muzeului Unirii Alba Iulia (2002).

CRISTINA PLOSCĂ, Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (2001, 2002); Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" Cluj-Napoca (2001, 2002,).

ROMICĂ PAVEL, Biblioteca Universității "Valahia Târgoviște (2001, 2002), Biblioteca Complexului Muzeal Curtea Domnească din Târgoviște (2001, 2002).

VIRGINIA RĂDEANU, Biblioteca Muzeului de Istorie al Transilvaniei (2002, 2002), Biblioteca Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan" București (2001-2002); Biblioteca Institutului German, Berlin (2002); Biblioteca Humboldt Universităt Berlin (2002).

CĂTĂLIN RIȘCUTA, Biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia (2001, 2002), Bibliotecile Institutului Național de Tracologie și Institutului Național de Arheologie din București (2001, 2002).

COSTIN-DANIEL ȚUȚUIANU, Bibliotecile muzeelor din Alba Iulia, Aiud, Cluj-Napoca și Sibiu (2001, 2002).

**c). Susținerea de examene,
referate și teze de doctorat.**

ADRIANA ARDEU,

MARCELA BALAZS, Pregătirea tezei de doctorat cu tema " Flora și vegetația cheilor calcaroase din Munții Metaliferi".

ANGELICA BĂLOS, Pregătirea și susținerea referatului "Cimitire și înmormântări izolate în sec. II - I î. Ch.

CRISTINA BODÔ, Susținerea examenului la doctorat cu tema "Civilizația dacică în secolele II î.e.n. – I e.n. și a referatului "Arheologia epocii La Tène în Europa Centrală și de Sud-Est.

IOSIF VASILE FERENCZ, Pregătirea referatelor "Podoabe și accesorii vestimentare celtice, descoperite pe cursul milociu al Mureșului" și " Arme și piese de echipament militar celtice descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului".

MARCEL MORAR, Susținerea examenului de admitere la doctorat cu tema "Problema modernizării societății din Transilvania în preocupările lui Francisc Hossu-Longin, 1875 - 1918". Susținerea examenului "Monarhia austro-ungară și românii transilvăneni la sf. sec. XIX – începutul secolului XX".

ROMICĂ PAVEL, Pregătirea examenelor și a referatelor pentru susținere. Examenul „Paleoliticul în Banat” și referatul „Paleoliticul în Pleistocenul Superior din sud-vestul Transilvaniei”.

VIRGINIA RĂDEANU, Susținerea examenelor „Formule și formulare de inscripții în Dacia Romană”, „Monumente funerare din Dacia Superior”, „Rang social și monzument onorariu”, „Rang social și monument funerar”.

d). Publicații apărute sub egida muzeului.

Seria publicației *Sargetia* a continuat cu volumul 28-29/1 și 28-29/2 pentru anii 1999-2000. Volumul 28-29/1 conține articole de istorie veche, arheologie, istorie medie, istoria culturii și artei, conservare-restaurare, relații cu publicul. Volumul 28-29/2 cuprinde articole omagiale, de istorie modernă, contemporană, recenzii, cronică activității muzeale, necrologe etc. Au publicat studii sau comunicări Adriana Pescaru, Iosif Vasile Ferencz, Cristina Bodo, Virginia Rădeanu, Gică Băeștean, Costin-Daniel Țuțuianu, Olimpia Palamariu Ana Mund, Maria Basarab, Doina Ionescu, Daniela Gheară, Mihaela Beceanu, Luminița Bogdan, Gherghina Boda, Marcel Morar, Ioachim Lazăr, Titus Dorin Tripa, Adela Herban. *Sargetia* – series scientia naturae – și-a continuat apariția cu nr. 19 pe anul 2002, în care au publicat muzeografi Silvia Burnaz, Marcela Balazs, Coralia Jianu și Cristina Circo.

II. Studii și articole apărute în anii 1997-1998.

MARCELA BALAZS, Contribuții la cunoașterea florei și faunei ecosistemelor naturale din sectorul estic și nord-estic al Munților Poiana Ruscă, în *Corviniana VI*, nr. 6/2001, p. 340-346 (colaborare cu Silvia Burnaz); Idem, Les phytoscoenoses arborescentes des Gorges calcareuses de Monts Metallifères (le département de Hunedoara, Roumanie), în *Sargetia, Series Scientiae Naturae*, vol. 19/2002, p. 87-132; Idem, Des dates concernant la flore de la réserve naturelle "La Forêt de Bejan – Deva" (le département de Hunedoara), în *Sargetia, Series Scientiae Naturae*, vol. 19/2002, p. 133-151.

MARIA BASARAB, Hunedoreni participanți la constituirea primei expoziții a Muzeului de istorie și etnografie al Astrei, în *Miorița*, nr. 6-7, 1999-2000, p. 54-56; Cărți vechi păstrate la Castelul Corvineștilor, în *Corviniana*, an. VI, nr. 6/2000, p. 336-339; Gavril Pop – vicar de Hațeg, canonic la Lugoj, în volumul "Treizecinci ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei", Lugoj, 2001, p. 191-197; O conscriere de cărți vechi semnată de Ștefan Moldovan, Document inedit, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001, p. 79-88; Cuvinte mărturisitoare – însemnări de pe cărți vechi hunedorene, Deva, 2001, 273 pagini; Cărți din secolul al XVIII-lea tipărite la Viena. Exemplare aflate la Muzeul din Deva, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000; William V. Bangert, Istoria iezuiților, Iași, 2001 (recenzie), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 579-580.

ANGELA BĂLOS, Cercetări arheologice pe șantierele de la Augustin, Geoagiu și Racoș, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2000, p. 31, 88 și 200-201; Cercetări arheologice pe șantierele de la Augustin, Rapoltu Mare și Roșia Montană, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2001, p. 45-46, 249-250 și 261-262.

GICĂ BĂIEȘTEAN, Cercetări arheologice pe șantierul de la Ulpia Traiana, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2000, p. 214-217.

MIHAELA BECEANU, Restaurarea a patru linguri de argint din secolul al XVI-lea, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000.

GHERGHINA BODA, Comunicarea, principala metodă de realizare a relațiilor cu publicul, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000; Managementul cultural. Strategii și politici culturale, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000.

CRISTINA BODO, Câteva considerații privind zidul cetății dacice de la Piatra Craivii, în *Studii de istorie antică*, Omagiu profesorului Ioan Glodariu, Cluj-Napoca, 2001, p. 319-324; Construcțiile cu absidă din Dacia preromană, în *Istros*, X, p. 251-265; Noi piese descoperite la Piatra Roșie, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX, 1999-2000. Cercetări arheologice pe șantierele Grădiștea de Munte, Lupu și Ocolîșu Mic, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2000, p. 94-95, 138-139 și 165; Cercetări arheologice pe șantierele de la Ardeu, Grădiștea de Munte și Lupu, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2001, p. 41-43, 149-150 și 194-195.

LUMINIȚA BOGDAN, Restaurarea unei tipărituri de la 1870, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000.

SILVIA BURNAZ, Contribuții la cunoașterea florei și faunei ecosistemelor naturale din sectorul estic și nord-estic al Munților Poiana Ruscă, în *Corviniana VI*, nr. 6/2001, p. 340-346 (colaborare cu Marcela Balazs); Idem, Data concerning the Macrolepidoptera fauna (S. ord. Heterocera, S. ord. Rhopalocera) from the Sebeș Valley (Romania, Alba County), în *Sargetia, Series Scientiae Naturae*, vol. 19/2002, p. 177-221; Idem, Data concerning the Macrolepidoptera fauna from the Eastern and North – Eastern part of

the Poiana Ruscă Mountains (The Western Carpathians – Romania), în *Sargetia*, Series *Scientiae Naturae*, vol. 19/2002, p. 223-247.

CRISTINA CIRCO, Macromycetes from the Natural Reserve of Bejan Forest (Hunedoara County, Romania), în *Sargetia*, Series *Scientiae Naturae*, vol. 19/2002, p. 73-78; Data concerning the Macromycetes from the hilly region of Vețel locality (Hunedoara County, Romania), în *Sargetia*, Series *Scientiae Naturae*, vol. 19/2002, p. 79-85.

IOSIF VASILE FERENCZ, Finds from Șeușa (Alba County) belong to middle La Tène, în vol. *Les Celtes et les Thraco – Daces du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000; Raport privind săpăturile arheologice pe șantierul arheologic Balșa – Chiciorele, com. Balșa, jud. Hunedoara; Raport privind săpăturile arheologice pe șantierul arheologic Strei – Biserică, Orașul Călan; Raport privind săpăturile arheologice pe șantierul arheologic Ocolîșu Mic – Vila N. Săvescu; Raport privind săpăturile arheologice pe șantierul arheologic Șeușa – La cărarea Morii, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Campania 2000, p. 32-33; 165-166; 235; 239-240. Șantierul arheologic Ardeu – Cetățeaua, com. Balșa, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Campania 2001, p. 41-42.

DANIELA GHEARĂ, Restaurarea unor obiecte de cult neolitice: Idoli antropomorfi și amuletă, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000.

ADELA HERBAN, Creștinism și anticreștinism în Europa interbelică, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 501-507; Noi considerații privind relațiile diplomatice ale României cu Vaticanul (1939-1940), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 519-541; România – Vatican. Relații diplomatice (1920-1940), Editura Călăuza, 2002, 370 p.

IONESCU DOINA, Ilustrația de carte de-a lungul timpului, în *Info-biblio*, nr. 3/2002, p. 37-39; Un reprezentant de seamă al școlii bologneze în colecția muzeului de vean, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000; Un valoros iconostas aparținând biserici – monument istoric "Buna Vestire" Trestia (jud. Hunedoara), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000; Piese de artă decorativă păstrate în Castelul Corvineștilor (II), în *Corviniana*, VII, nr. 7/2002.

CORALIA MARIA JIANU, A revision of the crocodyliform *Allodaposuchus precedens* of the Hațeg Basin, Romania. Its relevance in the phylogeny of Eusuchia, în *Journal of vertebrate Paleontology*, 21/2001, p. 74-86 (în colaborare); Paleoenviromental reconstruction of latest Cretaceous dinosaur – bearing formation of Romania – preliminary results, în *Sargetia*, Series *Scientiae Naturae*, vol. 19/2002, p. 33-59 (în colaborare).

IOACHIM LAZĂR, Dr. Valeriu Traian Frențiu, protopop greco-catolic al Orăștiei (1904-1912), în "Trei sute de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei", Lugoj, 2001, p. 175-190; Aspecte privind învățământul primar din Protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei în perioada 1848-1868, în *Corviniana*, an. VI, nr. 6/2001, p. 229-238; Participarea hunedorenilor la lupta pentru înfăptuirea României Mari, în *Corviniana*, an. VI, nr. 6/2001, p. 296-306; Un exemplar al Proclamației lui Aron Pumnul păstrat în arhiva Benjamin Densușianu de la Biblioteca Academiei Române, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001, p. 65-77; Din viața și activitatea lui Simion Ulpianu (? - 1863), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 123-155; Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei, Ioan I. Jenea (1914-1934), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 323-345; Dr. Gelu Neamțu la 60 de ani, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX, 1999-2000, p. 9-16; Cronica activității științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva pe anii 1999-2000, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 581-592; Orăștie – Enciclopedie (recenzie), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX, 1999-2000, p. 573-577; Victor Ioan Opișu (1911-2002), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 593-595 (necrolog); Nicolae Cordoș (1938-2002), în *Sargetia*, XXVIII-XXIX, 1999-2000, p. 597-600 (necrolog); Mănăstirea Crișan, pliant, Deva, 2001, 12 p; Comuna Rapoltu Mare. Schiță monografică, Deva, 2001, Introducere, p. I-IV; O tânără brașoveancă în concert pe scenele Europei: Elisa Circa, în *Cumidava*, Brașov, 2001, p. 176-181; Benjamin Densușianu, autor de manuale școlare pentru Preparandia de la Hațeg (1854-1857), în *Buletin de informare*, an. II, nr. 3, Deva, 2002, p. 40-42; Castelul Corvineștilor din Hunedoara descris într-o lucrare de grad aparținând învățătorului Constantin Popescu, în *Corviniana*, an. VII, nr. 7/2002, p. 329-339; Înființarea "Fundațiunii școlare Petru Pop" din vicariatul greco-catolic al Hațegului, în *Corviniana*, an. VII, nr. 7/2002, p. 249-256.

MARCEL MORAR, Comuna Rapoltu Mare. Schiță monografică, Deva, Editura Sigma, 2001 (coautor); Aspecte ale relației biserică-naționalitate în Transilvania la jumătatea secolului al XIX-lea, în *Sargetia*,

XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 107-115; *Considerații privind intervenția țaristă în Transilvania, în timpul revoluției de la 1848-1849, în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, p. 91-97.*

ANA MUND, Biserica și școala în comunitatea slovacă din România, în Sargetia, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000.

OLIMPIA PALAMARIU, Trăsăturile specifice a evoluției târgurilor hunedorene, în Sargetia, 28/29/1, 1999-2000 (sub tipar).

ROMICĂ PAVEL, Cercetări arheologice pe șantierul de la Balșa, Lapoș, Ohaba-Ponor, Prihodiște, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2000, p. 32-33, 78-79, 88, 165, 200-201; Cercetări arheologice pe șantierul de la Roșia Montană, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2001, p. 261-262.

ADRIANA PESCARU, Cercetările arheologice din comuna Balșa; Deva – Magna Curia; Geoagiu – castru; Ocolișu Mic (Vila Napoleon Săvescu); Prihodiște – Vața de Jos și Strei – biserică, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2001, p. 32-33, 78-78, 88, 165, 200 și 235. Cercetări arheologice la Ardeu; Geoagiu Castru; Grădiștea de Munte, Roșia Montană, în Cronică Cercetărilor arheologice din România, campania 2001, p. 41-43, 142-143, 149-150 și 261-262.

EUGEN PESCARU, Cercetări arheologice la Magna Curia Deva; Castrul militar Geoagiu, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2000, p. 78-80 și 88; Cercetări Arheologice la Castrul militar Geoagiu, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2001, p. 142-143.

IOANA POPITIU, Restaurarea unui vas de provizii roman, în Sargetia, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000 (sub tipar).

VIRGINIA RĂDEANU, Cercetări arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Vețel, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2000, p. 214-218 și 268-270; Cercetări arheologice la Roșia Montană, Ulpia Traiana și Vețel, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2001, p. 261-262, 274-276 și 330-332; Un nou atelier de fibule din Dacia Romană : Micia", în Sargetia, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000 (sub tipar).

NICOLAE-CĂTĂLIN RÎSCUȚA, Cercetări arheologice la Balșa, Deva, Prihodiște și Strei, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2000, p. 32-33, 78-79, 200, 235; Cercetări arheologice pe șantierul de la Roșia Montană, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2001, p. 261-262.

TITUS DORIN TRIPA, Contribuții la cunoașterea folosirii stemei Corvineștilor de către instituțiile administrative din județul Hunedoara, în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 415-419; Reprezentări heraldice conținând simbolul Corvineștilor, în Sargetia, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 489-490; Personalitatea lui Iancu de Hunedoara între legendă și adevărul istoric, în Corviniana, an. VI, nr. 6/2001, p. 160-171; Utilizarea blazonului Corvineștilor pe acte și documente din județul Hunedoara, în Corviniana, an. VI, nr. 6/2001, p. 271-283; Simbolul Corvineștilor în timpul domniilor fanariote, în Corviniana, VII, nr. 7, 2002, p. 227-229.

DANIEL-COSTIN TUTUIANU, Cercetări arheologice pe șantierul de la Augustin, Cucuiș, Mada, Racoș, Roșcani și Sibișel, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2000, p. 31, 77, 139, 200-201, 208-209, 225; Cercetări arheologice pe șantierul de la Cucuiș și Roșia Montană, în Cronică Cercetărilor Arheologice din România, campania 2001, p. 115 și 261-262.

III. Participări la manifestări științifice.

2001

Simpozionul științific **"Unirea Principatelor Române"**, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, (Marcel Morar) Deva, 24 ianuarie 2001.

IOACHIM LAZĂR, Alexandru Ioan Cuza și problema Transilvaniei.

MARCEL MORAR, Diplomația europeană și problema Principatelor (1856-1859).

DOINA IONESCU, Personalități care au înfăptuit Unirea, redată în arta monumentală românească.

TITUS DORIN TRIPA, Unirea Principatelor exprimată în simbol heraldic.

Retrospectiva istorico-literară **"Horea, Cloșca și Crișan"**, Alba Iulia, 27-28 februarie 2001.

IOACHIM LAZĂR, Desfășurarea răscoalei lui Horea în Munții Abrudului.

Simpozionul **"Rolul cercetării științifice în activitatea de gospodărire a Parcului Național Retezat"**, Deva, 6 martie 2001.

SILVIA BURNAZ, Necesitatea ocrotirii lepidopterelor din etajul montan – subalpin al Parcului Național Retezat.

Simpozionul **"Elemente componente ale ecosistemelor; protecția și conservarea pădurilor din județul Hunedoara"**, Hunedoara, 30 martie 2001.

SILVIA BURNAZ, Diversitatea faunistică a pădurilor, Exemplificări din județul Hunedoara.

MARCELA BALAZS, Specii de plante din etajul pădurilor de foioase și conifere ale Carpaților românești

CRISTINA CIRCO, Ciuperci comestibile și toxice identificate în pădurile județului Hunedoara.

Simpozionul **"Rezervații naturale ale județului Hunedoara"**, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Deva, 11 aprilie 2001.

MARCELA BALAZS, Rezervații botanice de însemnătate națională aflate pe teritoriul județului Hunedoara.

SILVIA BURNAZ, Parcul Natural Grădiștea Muncelului – Cioclovina.

Simpozionul științific **"Învățământ și cultură în Zarand"** organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva (Ioachim Lazăr), Brad, 20 aprilie 2001, Crișcior, 21 aprilie 2001.

MARIA BASARAB, Date și știri despre o istorie a culturii zărăndene.

IOACHIM LAZĂR, Personalități culturale zărăndene puțin cunoscute sau "uite".

OLIMPIA PALAMARIU, Rolul Astrei și a intelectualilor hunedoreni în ridicarea culturală a comunităților rurale..

ADELA HERBAN, Sculptorul Radu Moga (1906-1950)

MARCEL MORAR, Contribuția lui Iosif Hodoș la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania.

CRISTINA PLOSCĂ, Repere din activitatea graficianului Marcel Olinescu.

MIHAI DAVID, Reviste ale elevilor editate la Brad.

DOINA IONESCU, Valoroase ansambluri murale și icoane păstrate în bisericile monument din Țara Zarandului.

IOACHIM LAZĂR, Adunarea Despărțământului Brad al Astrei desfășurată la Crișcior în 18 august 1896.

MIHAI DAVID, Începuturile învățământului românesc la Crișcior.

Colocviul științific **"Carte, lectură, informare"**, Deva, 23 aprilie 2001.

MARIA BASARAB, Achiziții și donații de carte veche la Muzeul din Deva (1998-2000).

IOACHIM LAZĂR, Un manual de istorie antică redactat de către Beniamin Densușianu.

ADELA HERBAN, Un francez în literatura română: General Henri Mathias Berthelot (1861-1931)

IONESCU DOINA, Ilustrația de carte românească de-a lungul timpului.

GEORGETA DEJU, Stocarea și administrarea informațiilor din baza de date a Bibliotecii documentare a Muzeului din Deva.

Simpozionul științific **"Reprezentări figurate în La Tène"**, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Deva, 26-27 aprilie 2001.

CRISTINA BODO, Câteva considerații privind mistrețul de la Lunca (jud. Cluj).

IOSIF VASILE FERENCZ, Câteva considerații privind sabia celtică ornamentată cu dragoni-pereche provenind din necropola de la Aiud.

ADRIANA PESCARU, O figurină antropomorfă din așezarea dacică de la Cozia (Jud. Hunedoara).

Simpozionul **"Implicarea ONG-urilor de mediu în constituirea și managementul rețelei de arii protejate din România"**, Cluj-Napoca, 27-28 aprilie 2001.

SILVIA BURNAZ, Studiul faunistic, ecologic și zoogeografic al macrolepidopterelor din cvercetele județului Hunedoara incluse în rețeaua ariilor protejate din România.

Simpozionul **"9 Mai la Români"**, Deva, 8 mai 2001.

MARCEL MORAR, Contextul european al declanșării Războiului de Independență și reacția opiniei publice.

IOACHIM LAZĂR, Participarea Armatei Române la asediul Plevnei.

ADELA HERBAN, România în Războiul Mondial (1941-1945). Victoria coaliției Națiunilor Unite.

A XXXV-a **"Sesiune națională de rapoarte arheologice"**, Suceava, 24-28 mai 2001.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Castrul militar Germisara.

CRISTINA BODO, Rapoarte de cercetare arheologică asupra cercetărilor de la Grădiștea de Munte, Ocolîșu Mic.

VIRGINIA RĂDEANU, Raport asupra săpăturilor arheologice de la Micia (comuna Vețel, județul Hunedoara).

Simpozionul **“Patrimoniul natural și cultural hunedorean – cadru legal de protecție și conservare”**, Hunedoara, 30 mai 2001.

MARCELA BALAZS, Considerații privind ocrotirea naturii în județul Hunedoara în concordanță cu cerințele legislației naționale și internaționale (colaborare cu Silvia Burnaz).

CRISTINA CIRCO, Ciuperci comestibile și toxice identificate în ecosisteme forestiere – rezervații naturale ale județului Hunedoara.

MARCELA BALAZS, Specii de plante rare și endemice din ecosistemele – rezervații naturale ale județului Hunedoara

SILVIA BURNAZ, Lepidopterele diurne și habitatele lor caracteristice; Argumente pentru protejarea lor.

DORIN CĂRĂBEȚ, Reptilele și habitatele lor caracteristice.

Sesiunea științifică **“Facultatea de Teologie ortodoxă la zece ani de existență”**, Arad, 31 mai-1 iunie 2001.

ADELA HERBAN, Onisifor Ghibu (1883-1972) cercetător și îndrumător de seamă al învățământului românesc

Simpozionul științific **“Religie și cultură. Influențe și interferențe”**, Deva, 7-8 iunie 2001.

MARIA BASARAB, Particularități ale fondului de carte românească veche din județul Hunedoara.

ANA MUND, Biserica și școala în comunitatea slovacă.

LUMINIȚA BOGDAN, Restaurarea unui document din 1754

ADELA HERBAN, Creștinism și anticreștinism în Europa interbelică.

TITUS DORIN TRIPA, Blazoane ecleziastice.

OLIMPIA PALAMARIU, Reprezentarea crucii pe monede – simbol al mesajului cristic.

IOACHIM LAZĂR, Din viața și activitatea lui preotului Simion Ulpianu (? – 1863).

GHERGHINA BODA, Mesianismul religios și problema păcii mondiale în epoca contemporană

DOINA IONESCU, Un amplu și valoros iconostas adăpostit în biserica “Buna Vestire” din Trestia.

Simpozionul științific **“Personalități hunedorene”**, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva (Adela Herban), Deva, 28 iunie 2001.

IOACHIM LAZĂR, Din corespondența profesorului preot Victor Opreșiu cu Ioan Mușlea.

OLIMPIA PALAMARIU, Octavian Floca (1904-1983), neobosit și pasionat cercetător al istoriei județului Hunedoara.

MARCEL MORAR, Francisc Hossu-Longin (1847-1935). Repere biografice.

CRISTINA PLOSCĂ, Repere din activitatea judeului suprem Dimitrie Moldovan (1811-1887).

TITUS DORIN TRIPA, Gheorghe Crișan și răscoala românilor din Transilvania din anul 1784.

MARIA BASARAB, Gavril Pop (1818-1883) – vicar de Hațeg, reprezentant de frunte al culturii române.

CORALIA - MARIA JIANU, Baronul Franz Nopcea (1877-1933) și Albania.

ADELA HERBAN, Un preot în slujba culturii: protopopul Devei Ioan Dobre (1875-1928).

GHERGHINA BODA, Victor Ungur Zlășteanu (1884-1970), poet și teolog.

DOINA IONESCU, Ioan Budiu (1913-1967). Profil al personalității artistului.

ANA MUND, Dominic Stanca (1926-1976). Repere biobibliografice.

MIHAI DAVID, Profesorul Lazăr Benea sau despre discreția înțelepciunii.

Sesiunea științifică **“Mihai Viteazul – Guruslău 400”**, Zalău, 27-28 iulie 2001.

ADELA HERBAN, Mihai Viteazul – un model al diplomației ecleziastice.

IOACHIM LAZĂR, Disputa româno-maghiară privind personalitatea lui Mihai Viteazul, din anul 1861.

MARIA BASARAB, Interferențe istorico-culturale în cărțile românești din secolul al XVII-lea. Exemplare hunedorene.

SILVIA BURNAZ, MARCELA BALAZS, Flora, vegetația și fauna de macrolepidoptere diurne (s. ord. Rhopalocera, ord. Lepidoptera) din Cheile Cemei, județul Hunedoara. Considerații ecologice și biogeografice.

Simpozionul comemorativ **“Mihai Viteazul – 400 de ani de la moartea sa”**, Deva, 9 august 2001.

MARCEL MORAR, Mihai Viteazul – comandant militar.

IOACHIM LAZĂR, O dispută româno-maghiară, din anul 1861, despre personalitatea lui Mihai Viteazul.

Al II-lea Simpozion **"Paleontologia dinozaurilor"**, Spania, 18-22 septembrie 2001.

CORALIA-MARIA JIANU, Ce ştim despre dinozaurii din Transilvania ?

Simpozionul ştiinţific **"Monumentele istorice din România, valori ale patrimoniului cultural european"** Deva, Hunedoara, Călnic, organizat de Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva, 27-30 septembrie 2001.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Castrul militar Germisara un posibil obiectiv turistic.

MIHAI CĂSTĂIAN, Cetatea feudală din Orăştie.

IOACHIM LAZĂR, Un posibil traseu turistic pe itinerariul excursiei lui Aron Densușianu, din anul 1864.

MARIA BASARAB, Biserica monument istoric "Buna Vestire" din Trestia, judeţul Hunedoara.

DOINA IONESCU, Valoarea artistică a bisericii monument istoric "Sf. Nicolae" din Căraci, judeţul Hunedoara.

OLIMPIA PALAMARIU, Statuia lui Decebal din parcul Devei – primul monument de for public al oraşului.

Dezbateri ştiinţifice **"Patrimoniul cultural şi natural al comunei Boşorod, judeţul Hunedoara"**, Boşorod, 17 octombrie 2001.

MARCELA BALAZS, Elemente caracteristice ale florei şi vegetaţiei Complexului carstic Cioclovina.

SILVIA BURNAZ, Consideraţii privind importanţa ştiinţifică a rezervaţiilor naturale şi monumentelor arheologice de pe teritoriul comunei Boşorod.

CRISTINA CIRCO, Ciuperci comestibile şi toxice din pădurile de foioase.

Simpozionul ştiinţific **"Omagiu lui Crişan"**, organizat de Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva, (Ioachim Lazăr), Crişan, 21 octombrie 2001.

IOACHIM LAZĂR, Personalităţi ale satului Crişan.

Simpozionul ştiinţific **"Permanenţă şi continuitate în spaţiul cultural hunedorean"**, Hunedoara, 20 octombrie 2001.

CĂTĂLIN RIŞCUŢA, Câteva consideraţii privind etapa finală a culturii Coţofeni în S-V Transilvaniei.

ANGELICA BĂLOS, ADRIANA ARDEU, Noi cercetări arheologice la Măgura Uroiului.

IOSIF VASILE FERENCZ, CRISTINA BODO, Noi descoperiri arheologice la Piatra Roşie.

MIHAI CĂSTĂIAN, Cercetări arheologice în peştera zidită de la Mada (Jud. Hunedoara).

CRISTINA PLOSCĂ, Castelul Corvineştilor şi peisajul hunedorean în grafica contemporană românească.

IOACHIM LAZĂR Participarea hunedorenilor la lupta pentru înfăptuirea României Mari.

TITUS DORIN TRIPA, Aspecte ale utilizării reprezentărilor heraldice în Transilvania secolelor XIV-XIX.

Sesiunea jubiliară **"Cartea şi biblioteca în mileniul al III-lea"** Sibiu, 25-26 octombrie 2001.

IOACHIM LAZĂR, Contribuţia Astei la înfiinţarea şi îmbogăţirea bibliotecilor şcolare şi săteşti din judeţul Hunedoara.

MARIA BASARAB, Cărţi româneşti vechi hunedorene, participante la prima expoziţie a Astei, la Sibiu.

Sesiunea ştiinţifică **"Pagi et vici în provinciile Imperiului Roman. Aşezarea romană Micia"**, Deva 25-27 octombrie 2001.

VIRGINIA RĂDEANU, Din nou despre urbanizarea Miciei.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Castrul militar de la Germisara.

Sesiunea ştiinţifică **"Satul românesc şi Marea Unire"**, Arad, 9-10 noiembrie 2001.

ADELA HERBAN, Laici şi clerici în eforturile internaţionale de consolidare a Marii Uniri.

MARCEL MORAR, Facţiuni din cadrul PNR la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

IOACHIM LAZĂR, Adunarea populară de la Buteni din 1911.

CRISTINA PLOSCĂ, Aspecte ale satului hunedorean în preajma Unirii.

DOINA IONESCU, Portrete – document reprezentând figura unor participanţi la Marea Unire.

Simpozionul **"Ateliere şi tehnici meşteşugăreşti în lumea antică"**, Bistriţa, 9-10 noiembrie 2001.

IOSIF VASILE FERENCZ, VIRGINIA RĂDEANU, Unelte meşteşugăreşti descoperite în aşezarea dacică de la "Feţele Albe".

CRISTINA BODO, Câteva unelte descoperite la Feţele Albe.

Simpozionul internațional **“Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Marian Gumă - In Memoriam”**, Caransebeș, 16-17 noiembrie 2001.

IOSIF VASILE FERENCZ, Contribuții la cunoașterea armamentului luptătorilor celți. Vârfurile de săgeți.
ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Castrul militar Germisara – faze de amenajare.

Simpozionul **“Personalități și evenimente orăștine”**, Orăștie, 16 noiembrie 2001.
IOACHIM LAZĂR, Valeriu Traian Frențiu – protopop greco-catolic al Orăștiei (1904-1912), viitor episcop și administrator mitropolitan al Blajului.

Sesiunea științifică **“Un secol de muzeografie brașoveană”**, Brașov, 22-23 noiembrie 2001.
ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Castrul militar Germisara în lumina ultimelor descoperiri arheologice.

ANGELICA BĂLOS, ADRIANA ARDEU, Cercetări arheologice la Măgura Uroiului, com. Rapoltu Mare, jud. Hunedoara.

ANGELICA BĂLOS, Cetatea dacică de la Augustin, com. Ormeniș, județul Brașov. Edificiile de incintă.
IOACHIM LAZĂR, O brașoveancă în concert pe scenele Europei; Elisa Circa.

Simpozionul științific **“1 Decembrie 1918 – năzuința poporului român”**, Deva, 27 noiembrie 2001.

GHERGHINA BODA, Formarea conștiinței unității de neam la români.

IOACHIM LAZĂR, Participarea hunedorenilor la lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri.

MARCEL MORAR, Unirea Basarabiei cu România și recunoașterea sa internațională.

TITUS DORIN TRIPA, Marea Unire oglindită în simbol heraldic.

Sesiunea de comunicări științifice **“Ziua Națională a României”**, Alba Iulia, 25-27 noiembrie 2001.

CĂTĂLIN RIȘCUȚA, O descoperire arheologică veche la Deva.

DANIEL-COSTIN ȚUȚUIANU, Spade medievale din colecția Muzeului de Istorie Aiud (sec. XIV-XV)

IOACHIM LAZĂR, Un exemplar al Proclamației lui Aron Pumnul păstrat în arhiva Beniamin Densușianu de la Biblioteca Națională a României.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, “Principia” castrului de la Cigmău – Germisara.

VIRGINIA RĂDEANU, Un fals modern din colecțiile muzeului deven.

MARIA BASARAB, Cărți școlare vechi românești de istorie aflate la Muzeul din Deva.

MIHAELA COZA, Reprezentanți ai culturii maghiare în colecția medalistică aiudeană.

ADELA HERBAN, Componenta națională în activitatea băncilor românești transilvănene (1872-1918).

CRISTINA PLOSCĂ, Aspecte ale primului război mondial reflectate în calendarele vremii publicate în Transilvania.

GHERGHINA BODA, Activitatea Consiliilor și Gărzilor naționale de pe teritoriul județului Hunedoara în preajma Marii Uniri.

Simpozionul aniversar **“70 de ani, 1931-2001”**, Năsăud, 7 decembrie 2001.

IOSIF VASILE FERENCZ, Instalații de încălzit în La Tène-ul timpuriu și mijlociu transilvănean.

CRISTINA BODO, O piesă de import din Munții Orăștiei.

2002

Simpozionul **“Unirea Principatelor – 24 ianuarie 1859-24 ianuarie 2000”**, Deva, 24 ianuarie 2000.

TITUS DORIN TRIPA, Convenția de la Paris.

MARCEL MORAR, Congresul de pace de la Paris.

GHERGHINA BODA, Domnia lui Cuza și semnificația acesteia.

DOINA IONESCU, Unirea în arta grafică.

Simpozionul științific **“Palia de la Orăștie”**, Orăștie, 8 februarie 2002.

GHERGHINA BODA, Palia de la Orăștie în contextul mentalității religioase a epocii.

MARIA BASARAB, Receptarea cărții românești vechi de către societatea orăștiană.

DOINA IONESCU, Ilustrația de carte în secolele XVI-XVII.

MIHAI CĂSTĂIAN, Urmele arheologice ale Episcopatului româno-calvin de la Turdaș.

IOACHIM LAZĂR, Cronica Protopopiatului greco-catolic Bobâlna, scrisă de Beniamin Densușianu.

Simpozion științific **“Ecosisteme forestiere – rezervații naturale ale județului Hunedoara”**, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Dobra, 10 aprilie 2002.

MARCELA BALAZS, Plante rare și endemice din pădurile României.

SILVIA BURNAZ, Pădurea ca ecosistem natural, adăpost și sursă de hrană pentru diversitatea speciilor de animale.

Colocviu științific **“Carte, lectură, informare”**, Deva, 23 aprilie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Conferința privind rolul școlii românești susținută de Ioan Pop Reteganul la Ulpia Traiana (1880).

ADELA HERBAN, Tendințe enciclopedice în publicistica lui Gavril Todica.

DOINA IONESCU, Arta 1900 în ilustrația publicațiilor hunedorene și nu numai.

MARIA BASARAB, Dicționare în biblioteci franceze (Arras).

Simpozionul științific **“125 de ani de la Proclamarea independenței de stat a României”**, Deva, 8 mai 2002.

IOACHIM LAZĂR, Proclamarea Independenței de stat a României.

MARIA BASARAB, Independența României în publicistica din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

MARCEL MORAR, Idealul Unității naționale la românii transilvăneni.

ADELA HERBAN, Un ofițer român pe frontul de vest. Jurnal de operații (27. 08. 1944 - 10. 08. 1945).

Festivalul **“Narciselor”**, Sălașu de Sus, 17 mai 2002.

MARCELA BALAZS, Plante rare din județul Hunedoara (proiecție de diapozitive).

SILVIA BURNAZ, Animalele și mediul lor de viață (proiecție de diapozitive).

Zilele scriitorilor Zărândeni, Brad 23 – 24 mai 2002.

IOACHIM LAZĂR, Dimitrian Laurențiu Viorel Brana (1907-1998) 95 de ani de la naștere.

IOACHIM LAZĂR, Permanențe și valori ale culturii zărândene.

A XXXVI-a **“Sesiune Națională de rapoarte arheologice”**, Timișoara – Buziaș, 28 mai – 1 iunie 2002.

ADRIANA ARDEU, ANGELICA BĂLOS, Săpăturile arheologice de salvare în așezarea hallstattiană de la Măgura Uroiului (comuna Rapoltu Mare, jud. Hunedoara).

IOSIF VASILE FERENCZ, CRISTINA BODO, MIHAI CĂSTĂIAN, Raport privind săpăturile arheologice de la Cetatea dacică Ardeu (comuna Balșa, jud. Hunedoara) – Campania 2001.

ADRIANA PESCARU, ANGELICA BĂLOS, VIRGINIA RĂDEANU, ROMICĂ PAVEL, CĂTĂLIN RIȘCUȚA, DANIEL ȚUȚUIANU, Roșia Montană (Albumus Maior) – campania 2001. Zona Găuri – Hop.

VIRGINIA RĂDEANU, Ulpia Traiana Sarmizegetusa – campania 2001, sectorul For și Necropola de est.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Castrul militar Germisara (Cigmău, jud. Hunedoara) – campania 2001.

VIRGINIA RĂDEANU, Vicus-ul militar Micia (com. Vețel, jud. Hunedoara), sectorul sudic – campania 2001.

MIHAI CĂSTĂIAN, Cercetări arheologice la curtea nobiliară a Căndeștilor de la Râu de Mori, jud. Hunedoara.

Simpozionul național **“Cultură și națiune”**, Alba Iulia, 6 iunie 2002.

MARIA BASARAB, Pappa Puerorum – un fost incunabul pentru școală.

ADELA HERBAN, Valențe didactice în publicistica lui Gavril Todica.

IOACHIM LAZĂR, Întemeierea fundației Petru Pop pentru sprijinirea învățământului în Țara Hațegului.

Simpozionul științific **“Religie și cultură. Influențe și interferențe”**, Deva, 20-21 iunie 2002.

MARIA BASARAB, Frederic Dame “L’Histoire de la Roumanie”, într-o bibliotecă franceză (Arras).

IOACHIM LAZĂR, Înființarea Fondului Petru Pop pentru sprijinirea școlilor și bisericilor din Vicariatul Hațegului (1877).

CRISTINA PLOSCĂ, Scena religioasă în creația lui Nicolae Irimie.

TITUS DORIN TRIPA, Câteva considerații privind grafica heraldică laică și religioasă din spațiul românesc.

GHERGHINA BODA, Noile mișcări religioase – convergențe și contraste.

DOINA IONESCU, Ușile împăratești aparținând bisericii ortodoxe din Bârsău (jud. Hunedoara), creația lui Stan Zugravu.

ADELA HERBAN, Opinia publică față de Convențiile semnate între România și Vatican.

Simpozionul științific “Dr. Ioan Mihu și Orăștia”, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva (Ioachim Lazăr), Orăștie, 29 iunie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Dr. Ioan Mihu – un sprijinitor al dezvoltării vieții economice transilvănene.

MIHAI CĂSTĂIAN, Vinerea – fotografii din perioada interbelică din colecția Muzeului din Orăștie.

Simpozionul științific “Dr. Ioan Mihu, personalitate proeminentă a Transilvaniei moderne”, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva (Ioachim Lazăr), Vinerea, 30 iunie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Dr. Ioan Mihu sprijinitor consecvent al dezvoltării economice transilvănene.

MIHAI CĂSTĂIAN, Vinerea – fotografii din perioada interbelică, aflate în colecția Muzeului din Orăștie.

Simpozionul “50 de ani de la înființarea Muzeului din Orăștie”, Orăștie, 23 august 2002.

MIHAI CĂSTĂIAN, MIHAELA COZA, Muzeul de Etnografie și Artă Populară Orăștie.

GHERGHINA BODA, Conjunctura culturală a apariției muzeelor din Transilvania.

OLIMPIA PALAMARIU, Dominic Stanca, cronicar al vieții cotidiene din Orăștia începutului de veac.

MARIA BASARAB, Posibilități de reconstituire a unor biblioteci orăștiene.

IOACHIM LAZĂR, Fonduri și documente arhivistice pentru un muzeu al Personalităților la Orăștie.

DOINA IONESCU, Câteva repere din arta plastică orăștiană.

Simpozionul științific “Avram Iancu – 130 de ani de la moartea sa”, organizat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, (Ioachim Lazăr), Baia de Criș, 7 septembrie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Discursul avocatului George Secula rostit la moartea lui Avram Iancu.

MARCEL MORAR, Procesul pentru cununa de pe mormântul lui Avram Iancu (1900-1902).

GHERGHINA BODA, Avram Iancu – omul și patriotul.

CRISTINA PLOSCĂ, Avram Iancu în tradiția folclorică.

MIHAI DAVID, Avram Iancu – funcția istorică a mitului.

Simpozionul “Trasee turistice și istorice”, Alba Iulia, Râmeți, Călnic, 12-14 septembrie 2002.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Germisara – castrul militar.

Manifestările cultural-științifice “Dies Traiani”, Densuș, Deva, 15 și 18 septembrie 2002.

ADRIANA PESCARU, Columna lui Traian – o istorie în imagini.

IOACHIM LAZĂR, Istoria Romei și a împăratului Traian în școlile din Blaj.

OLIMPIA PALAMARIU, Imagistica monedelor împăratului Traian.

MARIA BASARAB, Repere ale latinității noastre în cărțile vechi.

Simpozionul “Societăți și asociații culturale și sportive de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX”, Deva, 20 septembrie 2002.

OLIMPIA PALAMARIU, Societăți culturale și asociații sportive devene.

MARIA BASARAB, O posibilă reconstituire a bibliotecii Casinei din Deva.

ADELA HERBAN, Societatea de istorie și arheologie a Comitatului Hunedoara – Biblioteca. Cărți cu ștampilă.

CRISTINA PLOSCĂ, Reuniunea de Muzică și Cântări Câmpuri Surduc. Spicuri din cronica parohiei.

DOINA IONESCU, Uniunea artiștilor plastici – filiala Deva.

Simpozionul “Permanență și continuitate în spațiul cultural hunedorean”, Hunedoara, 19 octombrie 2002.

IOSIF VASILE FERENCZ, Considerații privind relațiile între celți și daci în sud-vestul Transilvaniei.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Un edificiu sacru descoperit la Roșia Montană.

CĂTĂLIN RIȘCUȚA, Un edificiu sacru descoperit la Roșia Montană.

MIHAI CĂSTĂIAN, Orăștia în lumina cercetărilor arheologice.

TITUS TRIPA, Câteva considerații privind istoria unui însemn heraldic – acvila prevăzută cu scut pe piept.

MARIA BASARAB, Ioan Pop – protopop greco-catolic.

IOACHIM LAZĂR, Conferința învățătorilor de la Ulpia Traiană din iulie 1880. Cuvântarea lui Ioan Pop Reteganul.

GHERGHINA BODA, Calendare orăștiene în colecția muzeului devean.

DOINA IONESCU, Piese de artă decorativă păstrate în Castelul Corvineștilor.

CRISTINA PLOSCĂ, Sculptură policromă în colecția Muzeului Castelul Corvineștilor.

Simpozionul “218 ani de la Răscoala Lui Horea”, Curechiu, 20 octombrie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Răscoala țăranilor de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, moment important în istoria națională.

Simpozionul **"Omagiu lui Crișan"**, Crișan, 27 octombrie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Biserica și școala din Crișan – 150 de ani de la construcția bisericii arse în timpul revoluției de la 1848 și înființarea școlii primare.

Simpozionul științific, **"120 de ani de la înființarea Muzeului județului Hunedoara"**, Deva, 24-26 octombrie 2002.

ADRIANA PESCARU, 120 de ani de la înființarea Muzeului din Deva.

IOACHIM LAZĂR, Conferința privind rolul școlii susținută de Ioan Pop Reteganul la Ulpia Traiană (1880).

ADELA HERBAN, Periplu prin Biblioteca Societății de Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoarei.

CĂTĂLIN RIȘCUȚA, O nouă descoperire arheologică la Baia de Criș (județul Hunedoara).

ADRIANA ARDEU, ABGELICA BĂLOS, Figuri zoomorfe de la Măgura Uroiului.

ANGELICA BĂLOS, Categorii de vase și destinația lor în contexte funerare.

IOSIF VASILE FERENCZ, Mormântul tumular dacic de la Călan (județul Hunedoara).

IOSIF VASILE FERENCZ, CRISTINA BODO, MIHAI CĂSTĂIAN, Un atelier de orfrevăr în cetatea dacică de la Ardeu (comuna Balșa, județul Hunedoara).

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Noi date asupra castrului militar "Germisara".

GICĂ BĂEȘTEAN, Figuri de fântâni de la Sarmizegetusa.

VIRGINIA RĂDEANU, Un nou altar de la Roșia Montană.

DANIEL TUȚUIANU, Pinten medieval la Roșia Montană.

MIHAI CĂSTĂIAN, Noi cercetări arheologice la Râu de Mori.

TITUS TRIPA, Câteva considerații privind apariția și dezvoltarea heraldicii în spațiul românesc.

MARCEL MORAR, Procesul politic de presă intentat lui Francisc Hossu-Longin pentru publicarea articolului "Mea culpa".

MARIA BASARAB, Cărți vechi cu autograf în Biblioteca muzeului deven.

CRISTINA PLOSCĂ, Criza bosniacă reflectată în paginile ziarului "Drapelul" din Lugoj.

MIHAELA COZA, Plachete dedicate aniversării nașterii lui Franz Iosif I și monede jubiliare dedicate căsătoriei lui cu Elisabeta de Bavaria, din colecția Muzeului din Aiud.

OLIMPIA PALAMARIU, Considerații privind circulația monedei străine în Comitatul Hunedoarei în baza ultimelor descoperiri numismatice.

GHERGHINA BODA, Muzeul – fenomen de conștiință socială.

MIHAI DAVID, Mentalități și atitudini în lumea satului contemporan din Țara Zarandului.

DANIELA GHEARĂ, MIHAELA BECEANU, Problematika restaurării unor vase provenite din centrele de olari Bar- Livadia.

IOANA POPIȚIU, Restaurarea unui vas roman.

LUMINIȚA BOGDAN, Restaurarea unui document din 1759.

RAMONA CORDOȘ, Biserica medievală de la Streisângeorgiu. Cauze ale degradării picturilor rurale.

CORALIA JIANU, Noi date privind depozitele de dinozauri din Munții Bakony (Ungaria).

MARCELA BALAZS, Asociațiile Sedo hispanici-Poetum nemoralis. Thymetum comosi și Asperulo capitatae - Seslerietum rigidae din Munții Metaliferi.

SILVIA BURNAZ, Contribuții la cunoașterea faunei de lepidoptere din județul Hunedoara.

Sesiunea de comunicări **"Arhitectura religioasă medievală din Transilvania"**, Satu Mare, 15-16 noiembrie 2002.

IONUȚ CODREA, Meșteri pietrari și zidari în Transilvania (surse privitoare la meșterii constructori – sec. XIII-XVI).

Simpozionul științific **"120 de ani de la nașterea aviatorului și inventatorului Aurel Vlaicu. 50 de ani de la înființarea muzeului memorial"**, Aurel Vlaicu, 17 noiembrie 2002.

ADELA HERBAN, Aurel Vlaicu în mediul istorico-cultural al zonei.

GHERGHINA BODA, Aurel Vlaicu – omul și inventatorul.

MIHAI CĂSTĂIAN, Aurel Vlaicu în memoria vie a Orăștiei.

MARIA BASARAB, O carte despre Aurel Vlaicu mai puțin comentată.

IOACHIM LAZĂR, Constituirea colecției Muzeului memorial "Aurel Vlaicu".

Simpozionul memorial **“Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Marian Gumă – In Memoriam”**, Caransebeș, 22-23 noiembrie 2002.

IOSIF VASILE FERENCZ, CRISTINA BODO, Două fibule cu resort bilateral mare și coardă înfășurată de arc, provenind din așezarea dacică de la Ardeu (comuna Balșa, județul Hunedoara).

ROXANA STĂNCESCU, Câteva materiale arheologice din prima vârstă a fierului de la Ardeu – Cetățuie (comuna Balșa, județul Hunedoara).

Simpozionul **“Personalități și evenimente orăștine”**, Orăștie, 26 noiembrie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Dr. Ioan Mihu – un sprijinitor al vieții economice transilvănene.

Simpozionul științific **“Mari personalități în slujba neamului”**, dedicat zilei de 1 Decembrie 1918, Deva, 28 noiembrie 2002.

CRISTINA PLOSCĂ, Dr. Toma Ienciu, din Pui, participant la Marea Unire.

MARIA BASARAB, O personalitate feminină, a Devei, participantă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

OLIMPIA PALAMARIU, Deva în preajma Marii Uniri.

ADELA HERBAN, Alexandru Vaida-Voevod și Marea Unire.

TITUS TRIPA, Un deveau la Marea Unire: Dr. Victor Șuiaga.

IOACHIM LAZĂR, Delegați din Țara Hațegului participanți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

DOINA IONESCU, Marea Unire evocată de artiștii contemporani.

Sesiunea cercurilor științifice studențești, Alba Iulia, 28-29 noiembrie 2002.

ROXANA STĂNCESCU, Reprezentări omitomorfe în Hallstatt-ul Mijlociu.

RAMONA CORDOȘ, Factori de degradare la icoanele pe lemn din colecția Mănăstirii Râmnești.

Simpozionul **“Marea Unire de la 1 Decembrie 1918”**, Hațeg, 29 noiembrie 2002.

IOACHIM LAZĂR, Participarea Hațeganilor la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Al VIII-lea Colocviu Național al Catedrei de Istorie Antică și Arheologie **“Căi de comunicație și habitat în Dacia”**, Cluj-Napoca, 6-7 decembrie 2002.

CRISTINA BODO, IOSIF VASILE FERENCZ, Considerații privind factorii care au influențat apariția și dezvoltarea cetății și așezării dacice de la Ardeu (comuna Balșa, județul Hunedoara).

VIRGINIA RĂDEANU, Precizări asupra lui *Kastellum Ansis* de la Roșia Montană.

IV. Expoziții temporare.

2001

SILVIA BURNAZ, MARCELA BALAZS, CRISTINA CIRCO, CORALIA MARIA JIANU, DORIN CĂRĂBET, Evoluția regnului vegetal și animal; Păsări din România; Moluște fosile din rezervații paleontologice ale județului Hunedoara;

DOINA IONESCU, Inflorescențe; Bucuriile învierii; Ilustrația de carte de-a lungul timpului; Structuri naturale – structuri plastice.

IOACHIM LAZĂR, Victor Ioan Oprea la 90 de ani.

ADRIANA PESCARU, EUGEN PESCARU, Tezaurul arheologic în pericol.

EUGEN PESCARU, Timpuri și anotimpuri (expoziție foto); Tradiția mineritului – factor de unitate în diversitatea etnică în spațiul românesc (colaborare cu Gh. Firczak).

EUGEN PESCARU, ADRIANA PESCARU, MIHAI CĂSTĂIAN, Meșteșuguri tradiționale – olăritul.

MARIA BASARAB, Calea, adevărul și viața, expoziție de cărți vechi românești.

2002

SILVIA BURNAZ, MARCELA BALAZS, CORALIA MARIA JIANU, DORIN CĂRĂBET, Animale marine exotice din colecția muzeului devean.

EUGEN PESCARU, ADRIANA PESCARU, Tezaurul erheologic în pericol (Oradea, Tulcea).

EUGEN PESCARU, Poezia munților (expoziție foto).

În Statul român de până la 1918 majoritatea covârșitoare a populației era de religie ortodoxă, tot așa cum peste nouă zecimi era constituită din români. Celelalte rituri, precum și minoritățile naționale aveau o pondere relativ restrânsă. Cele trei acte de unire din acel an, care constituie, împreună Marea Unire, au creat însă o situație nouă. După datele recensământului din 1930 o mare majoritate a populației - 73 % - era constituită din români - ceea ce conferea, în continuare, Statului român un caracter unitar - , dar ponderea minorităților era acum de 27%. Sub raport confesional majoritatea însemnă o constituie, ca și în trecut, ortodocșii, în timp ce 13-14% dintre locuitori erau de rit romano-catolic și greco-catolic (unit), aceasta însemnând, în cifre absolute, în jur de 2,5 milioane de locuitori.

Această nouă realitate demografică, inclusiv confesională, ridică în fața statului necesitatea unor noi reglementări în materie, ținând de seria măsurilor destinate să consolideze organismul politic al României întregite. Pe acest teren delicat și complex se situează, prin tema abordată, cartea cercetătoarei Adela Herban apărută la începutul anului 2002 la Editura „Călăuza” din Deva și intitulată „România - Vatican. Relații diplomatice (1920 - 1940)”. Meritele autoarei, care a scris-o și ale editurii, care a publicat-o, i se asociază, în proporție cuvenită și sprijinul Uniunii Culturale a Rutenilor din România (președinte Gheorghe Firczak) pentru faptul că a facilitat publicarea ei.

Trebuie să spunem, de la bun început, că sarcina pe care și-a asumat-o autoarea n-a fost deloc ușoară, și nu atât - din cauza multitudinii de probleme și aspecte ce trebuiau abordate sau a amplei munci de documentare în arhivă și bibliotecă, cât , mai ales, datorită faptului că a ales să se „miște” pe un teren, așa-zicând, „accidental”, în perimetrul căruia s-au afirmat poziții și puncte de vedere contradictorii, disputate ardent și nu lipsite de rezonanță în cea mai curentă actualitate.

Privită din perspectiva întregului, a rezultatului final - întemeiat pe vaste surse arhivistice și bibliografice - lucrarea ne apare și ca un necesar moment de sinteză în problemă, ca o „scrutare monografică” a raporturilor dintre România și Vatican în cele două decenii interbelice (cum judicios consideră, în succintul său „cuvânt înainte”, autorul acesteia, prof. univ. dr. Vasile Vese, distins istoric de la Universitatea Babeș - Bolyai Cluj - Napoca).

Dintre cele cinci capitole ale lucrării, primele două constituie o introducere în problematică. Un amplu excurs istoriografic se realizează în primul capitol. Autoarea nu se limitează să enumere diversele contribuții la tratarea unuia sau a altuia dintre problemele pe care d-sa însăși le tratează în corpul lucrării, ci rezumă, pe linia esențialului, diversele puncte de vedere exprimate în decursul timpului. Fără a opera noi un „clasament” al autorilor sau a respectivelor lor contribuții, relevante ni se par, mai cu seamă, cele datorate autorilor Onisifor Ghibu, Ion Dumitriu-Snagov, Mircea Păcurariu și – deși de dimensiuni mai restrânse, dar cu un limpede spirit de sinteză, precum și cu un percutant și nuanțat simț analitic – Valeriu Anania. Nu vom omite aci nici cele șapte studii parțiale anterioare ale autoarei însăși, pe care le percepem, în chip firesc, drept trepte pregătitoare spre cartea pe care o avem în față.

Următorul capitol examinează, în punctele lor principale, „antecedentele” - dintre 1848-1919 - ale relațiilor românilor cu Vaticanul. Evident, demersurile catolicismului în spațiul românesc sunt mult mai vechi, dar pentru sfera suiectului ce dă titlul lucrării considerăm că „forajul” în vremurile anterioare are suficientă adâncime. El pregătește în măsură îndestulătoare pe cititor pentru înțelegerea faptului că după 1919 amplexarea și modalitățile de practicare a respectivelor relații suferă, în chip necesar, schimbări importante și semnificative. Pentru intervalul anterior, menționat mai sus, autoarea reține, ca momente însemnate crearea, în 1853, a Provinciei Ecleziastice pentru greco-catolicii români, cu sediul mitropolitan la Blaj, precum și numirea Episcopului Andrei Șaguna și reînființarea Arhiepiscopiei și Mitropoliei ortodoxe române, la 12/24 decembrie 1864, cu sediul la Sibiu, creându-se astfel de către Curtea de la Viena o totală autonomie ecleziastică în Transilvania. În jurul celor două centre spirituale s-a putut realiza agregarea și coeziunea comunității naționale românești de la Nord și Vest de Carpați. Pentru Principatele Unite primele negocieri pentru încheierea unui Concordat s-au purtat în perioada lui Alexandru Ioan Cuza. De o atenție sporită din partea Sfântului Scaun s-a bucurat însă România după anul 1866, înregistrându-se fapte precum recunoașterea promptă a Independenței de stat a României chiar din 1877, ca și a Regatului României, imediat la proclamarea acesteia în 1881. La 5 februarie 1881 Guvernul de la

București a elaborat primul proiect de Tratat între Scaunul papal și România, conținând elemente ce vor constitui baza formală a tratatelor pentru Concordatul încheiat în 1927. Un spațiu mai larg se acordă tensiunilor și avaturilor legate de crearea, în anul 1912, a Episcopiei maghiare cu sediul la Hajdudorogh (în Ungaria de Nord), destinată a sluji la operațiunea de maghiarizare a românilor greco-catolici, mascată însă sub argumente religioase. Capitolul se încheie cu informații și considerațiuni privind perspectivele deschise pentru domeniul vieții bisericești – în special catolice – de Marea Adunare (și Proclamația) de la Alba Iulia.

Odată depășită partea de introducere, de incursiune în trecutul apropiat, lucrarea intră pe magistrala subiectului, ocupându-se în capitolele III - V (p. 49 - 244), consecutiv, de relațiile diplomatice ale României cu Vaticanul între 1920 - 1930, al căror apogeu îl constituie semnarea (în 1927) și respectiv, ratificarea (în 1929) a Concordatului dintre România și Vatican (cap. III), de Acordul de la Roma, care aveau ca obiectiv reglementarea problemei Status-ului romano-catolic ardelean, Acord semnat de părți în 1932, dar ratificat abia în martie 1940 (cap. IV) și, în fine, de relațiile diplomatice ale României cu Vaticanul între 1933-1940 (cap. V). Un scurt paragraf de „considerațiuni finale” (p. 246-253) recapitulează câteva date și concluzii majore pe care autoarea ține să le fixeze în mod deosebit în atenția cititorului.

În paginile acestor trei capitole autoarea dă întreaga măsură a capacității sale științifice, îmbinând informația edită, extrasă din corpusuri de documente, din numeroase organe de presă, din lucrări cu caracter general, precum și dintr-o mare masă de lucrări speciale - cărți, studii, articole - cu o bogată și diversă informație de arhivă, atrasă pentru prima oară în circuit științific. Pe aceste temelii solide și diverse, lucrarea izbuteste să aibă un pronunțat coeficient de originalitate, atât la nivelul faptelor, cât și la cel al analizelor, respectiv, al evaluărilor ce se fac cu privire la diverse probleme, acțiuni sau evenimente de ordin politic sau/și confesional survenite în raporturile dintre România și Vatican, respectiv dintre ortodoxie și catolicismul greco-catolic și, mai ales, romano-catolic. Complexitatea și, nu o dată, dificultatea relațiilor (interne) cu acesta din urmă provenea din faptul că, în cazul lui, considerentele de ordin confesional se îmbinau constant cu cele de ordin politic-național. De aci și separația - în cele mai dese cazuri netă - între cei care susțin că în cazul Concordatului (1927) și al Acordului de la Roma (1932) Statul român ar fi făcut concesii inadmisibile (explicate, susțin aceștia, prin varii motive: neștiință, nepricepere, lipsă de experiență, interese personale, cointeresare vinovată sau chiar corupție) și cei care conferă acestor acte valențe și virtuți exclusiv pozitive și de intenție reformativ-constructivă, corespunzătoare unei abordări de tip modern, dezinhbat și lipsit de prejudecăți.

Autoarea are, după opinia noastră, meritul că - depășind abordările istoriografice partizane, de un tip sau de altul, optează pentru „abordarea acestor aspecte, uneori delicate, de pe poziții științifice, ... obiective, în spiritul adevărului relevant de bogata documentare folosită” (vezi p. 8). Ne asociem, astfel, opiniei exprimate, în termenii citați mai sus, de către prof. univ. dr. Vasile Vese. După cât ni se pare că rezultă din lectura lucrării, Statul român și-a urmărit țelurile politice în domeniul despre care relatăm chiar și cu prețul unor sacrificii de orgoliu, neezitând să facă, din necesitate, și sacrificii patrimoniale. Aceste țeluri constau în definirea modalităților de aplicare a principiului egalității cultelor în raport cu autoritatea de stat, precum și în racordarea României la spiritul dreptului internațional, din care trebuia să decurgă o întărire a pozițiilor țării noastre pe plan extern. Respectarea drepturilor constituționale ale minorităților din țară - mergând chiar până la o „discriminare pozitivă” la adresa lor, cum am putea spune cu o sintagmă actuală - era de natură să contribuie, în același timp, la consolidarea launtrică a Statului român recent unificat, după cum au subliniat, nu o dată, venerabilii făuritori ai României „rotunde” și întregi.

Autoarea lucrării este, în același timp, de părerea - pe care și-o argumentează nuanțat și amănunțit - că, cele două acte principale (Concordatul din 1927 și Actul de la Roma din 1932) au fost în interesul ambelor părți contractante. Lăsăm în seama cititorului pasionat de istorie satisfacția intelectuală de a urmări, în toate meandrele lor, tatonările, preparativele, tratativele, semnarea și ratificarea lor. Rețin atenția și momentele sau/și împrejurările în care Vaticanul - nu de puține ori - s-a arătat binevoitor sau favorabil față de interese sau solicitări punctuale ale țării noastre.

Nu ne-am exprima pe deplin prețuirea față de lucrare și de merituosa ei autoare dacă n-am avea de formulat și câteva observațiuni, mai mari sau mai mici. Socotim, de pildă, că paragraful intitulat „Concordatul în dreptul internațional. Definiția și natura juridică a acestuia” (p. 67 - 68) merita o tratare mai largă, un comentariu critic al unora dintre definițiile aduse pe tapet. După cum n-ar fi fost, probabil, lipsită de utilitate nici referirea la unele concordate anterioare celui din 1801 (dintre Papă și Napoleon I), spre a

se putea constata dacă într-adevăr – cum susțin unii autori – Concordatul încheiat de noi în 1927 era singular prin prevederile lui sau ne pune în stare de inferioritate față de papalitate sau de alți contractanți.

• Credem apoi, că unor declarații protocolare din surse aparținând Vaticanului, redată generos în capitolul V, li se atribuie, pe alocuri, o importanță mai mare decât aveau de fapt, oricât de plăcut sau de frumos erau formulate. Autoarea însăși arată că „mai ales în preajma Dictatului de la Viena diplomația românească a început să aibă unele dubii asupra sincerității politicii Vaticanului față de România” (p. 253). Ar fi fost, foarte probabil, greu să se găsească documente care să ateste acest lucru. Se știe însă, după o formulă bine cunoscută, de ce îi este dată diplomatului limba ... Rămâne însă deschisă întrebarea dacă acest lucru s-a întâmplat numai în preajma Dictatului de la Viena.

În fine, deși se dau destule cazuri în care, la generozitatea și permisivitatea Statului român, nu puțini minoritari romano-catolici (între care preoți sau chiar episcopi) – alături de luterani, calviști, unitarieni, evanghelici, din rândurile aceleiași minorități maghiare, „neconsolate” cu decizia de la Trianon – au răspuns cu manifestări neloiale, cu atitudini șovine sau iredentiste, ni se pare că această idee merita să fie încă și mai mult subliniată. Iar asemenea atitudini se disimulau, de regulă, sub „haina” libertății confesionale.

Un amplu calup de anexe documentare (76 pagini), un cuprinzător rezumat în limba franceză (16 p.), o listă de surse arhivistice și bibliografice, precum și un indice onomastic completează și întregesc această valoroasă lucrare.

Vasile Bozga

Corectura:

Ioachim LAZĂR, Iosif Vasile FERENCZ, Cătălin RIȘCUȚA, Adela HERBAN,
Marcel MORAR, Maria BASARAB, Doina IONESCU, Silvia BURNAZ

Traducere și corectură rezumate: Maria BASARAB, Silvia BURNAZ,
Coralia Maria JIANU, Virginia RĂDEANU

Tehnoredactare computerizată: Dorina Liliana DAN

Tiparul executat la Tipografia "Astra" Deva
Comanda nr. 54 ISSN 1013 - 4255

